Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Kopenhag Üniversitesi (DANİMARKA)
P. Nørregaard Rasmussen

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi; Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé
Jacques Le Goff

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. James

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Georffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald G. MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 29

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul Tel. 698 58 58

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr.Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof.Dr.İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof.Dr.Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç.Dr.Murat Belge, Prof.Dr.Şerif Mardin, Prof.Dr.İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr.Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr.Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Ahmet Birsin, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol. Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof.Dr. Zafer Toprak, Sevgi Tuncel, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji
Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet
Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo
Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon
Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago,** ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum
Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi
Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)
Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo
MacCarthy Adası
M'Clure Boğazı
McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
AG	Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age	adı geçen eserde
AM	Genlik Modülasyonu
AO	Anonim Ortaklık
AŞ	Anonim Şirket
ay	aynı yerde
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bak.	bakınız
bas.	baskı, basım
baş.	başlangıç tarihi
BG	Beygir Gücü
bit.	bitiş tarihi
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM	Birleşmiş Milletler
Bşk.	Başkan
C	Celsius
c.	cilt
Cia	Şirketi (*İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie	Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co.	Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm	santimetre
çev.	çeviri, çeviren
çiz.	çizim için bakınız
d.	doğumu
da	dakika
D.C.	District of Columbia
dB	desibel
der.	derleyen, derleme
dev/da	dakikada devir
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
emk	elektromotor kuvveti
Ens.	Enstitü, Enstitüsü
eö	evlenmeden önce
es	evlendikten sonra
eV	elektron Volt
etk.	etkin olduğu yıllar
F	Fahrenheit
Fak.	Fakültesi
FM	Frekans Modülasyonu
ft	foot, feet
ft-lb	foot-libre
gal	galon
geç.	geçici sonuçlar
GmbH	Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr	gram
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.	Hicri
ha	hektar
har.	harita için bakınız
hd	hüküm sürdüğü dönem
Hz.	Hazreti
Inc.	Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy	ışık yılı
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
Jr.	Junior
K	Kelvin
karş.	karşılaştırınız
kg	kilogram
KG	Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz	kilohertz
KK	Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km	kilometre
km/saat	saatte kilometre
kol.	koleksiyon
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt.	Komandit Şirket(*i*)
Ktp.	Kütüphanesi
kW	kilowatt
kW-sa	kilowatt saat
Ltd.	Limited
lb	libre
lt	litre
m	metre
m.	madde
mbH	Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg	miligram
MHz	megahertz
MW	megawatt
Mij	Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
mi/sa	saatte mil
ml	mililitre
mm	milimetre
no.	numara
NV	Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op.	opus
oz	ons
ö.	ölümü
örn.	örnek, örneğin
ös	ölümünden sonra
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA	Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH	asitlik-alkalilik faktörü
PLC	Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof.	Profesör
Rev.	Reverend
res.	resim için bakınız
S.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s.	sayfa
sa	saat
SA	Anonim Şirket (*Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn	saniye
SpA	Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta.	Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste.	Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür.	sürüyor
Şb.	Şubesi
tab.	tablo için bakınız
tah.	tahmini
TAO	Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ	Türk Anonim Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ty	tarihi yok
ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
v.	vaftizi
vb	ve benzeri
vd	ve devamı
vö	ve öbürleri
W	watt
y.	yaklaşık
Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
yay.	yayımlayan
yay.haz.	yayıma hazırlayan
yazm.	elyazması
yb	yenilenmiş basım
yık.	yıkılmıştır
yük.	yükseklik
yy	yüzyıl

Külliyenin kuzeybatı köşesinde, darüttıbbın yanındaki darüşşifa, arka arkaya iki avlulu bir yapıdır. Enlemesine dikdörtgen

Süleymaniye Külliyesi'nde Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, 1566/67, İstanbul
Erkin Emiroğlu

planlı ilk avlu dört yandan revaklarla çevrilidir. Buradan geçilen ikinci avlunun da dört yanı revaklıdır; ilk avludan farkı, bu revakların arkasında üç yanda hücrelerin dizili olmasıdır.

Darüşşifanın doğusunda, cami dış avlusunun kuzey ucundaki sokak boyunca yan yana imaret ve tabhane yer alır. Her ikisi de genelde bir orta avluyu çevreleyen revaklarla bunların arkasındaki hücrelerden oluşan yapılardır. Darüzziyafe olarak da anılan imaretin kuzeybatı köşesinde, dört kubbeyle örtülü ve dışa doğru bir çıkıntı yapan mutfak bölümü bulunur. Uzun süre Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak hizmet görmüş olan imaret, bu kurumun 1983'te Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'na taşınmasından sonra Süleymaniye Kültür Merkezi olarak kullanılmaya başlamıştır. İmaretin doğusundaki tabhanenin ilginç yanı, doğu ve batı köşeleriyle kuzey kenarının ortasındaki üç eyvanıdır. Bunlardan ilk ikisi birer çift kubbeyle, avlu kapısının tam karşısına gelen üçüncüsü ise ortada bir kubbe ve iki yanda birer yarım kubbeyle örtülüdür. Bu yapı da bugün Başbakanlık Arşivi'nin deposudur. İmaret ve tabhane birlikte bir kervansaray oluşturmak üzere düşünülmüştür. Arazinin bu noktada kuzeye doğru eğimli olmasından yararlanılarak imaretin alt katına da kervansarayın ahırları getirilmiştir. Eğimden dolayı buranın girişi arkadaki sokaktadır.

Arazi doğuya, Haliç'e doğru da eğimli olduğu için, cami dış avlusunun tabanı, doğusundaki sokaktan 3-4 m yukarıda kalır. Bu yükseklik farkından yararlanılarak sokak boyunca avlunun altına dükkânlar yapılmıştır. Sokağın karşı (Haliç) tarafında bulunan dükkân sırası ise bugün ortadan kalkmıştır. Zamanında karşılıklı bu iki dükkân sırası Bakırcılar Arastası'nı oluşturmaktaydı. Aynı sokağın biraz daha ilerisinde, Haliç tarafında yer alan ikiz salis ve rabi medreselerinin en ilginç yanı, eğimden dolayı hem avlularının, hem de revak ve hücrelerinin kademeli düzenlenmiş olmasıdır. Gene aynı eğim, her iki yapının doğu kenarında bir, alt katta da bir sıra medrese hücresi yapılmasına olanak vermiştir.

Rabi medresesinden sonra sokak, cami dış avlusunun güneydoğu köşesine ulaşır ve 45 derece güneybatıya doğru döner. Bu köşede solda hamam, sağda da dış avluya çıkan bir rampayla bir merdivenin girişi vardır. Bu girişten sonra sağda sokak boyunca uzanan dükkânların üst katında da, gene bir sıra hücreyle bir dershaneden oluşan darülhadis yer alır. I. Süleyman döneminin ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi adına yapılmış olan bu darülhadisin hücreleri arka taraftaki ince uzun bir avluya açılır. Darülhadisin ilginç bir yanı, kurşun kaplı, kırma bir çatıyla örtülü olmasıdır.

Külliyedeki küçük ama çok etkileyici bir yapı da Sinan'ın kendi türbesidir. Dış avlunun kuzeydoğusunda, sokağın köşesinde yer alan türbe yoldan biraz yüksekte, mermer şebekeli bir duvarın arkasındadır. Sinan'ın mermer sandukası, sivri kemerlerle birleştirilmiş altı ayağın taşıdığı bir kırma çatının altına, açığa yerleştirilmiştir. Önünde, sokağın köşesinde bir de sebil bulunmaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne bağlı, yazma ve eski harfli basma yapıtlar araştırma ve uzmanlık kütüphanesi.

İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi'nin evvel ve sani medreseleriyle sıbyan mektebinde yer alır. Sani medresesi 1918'den bu yana kütüphane olarak kullanılmış, evvel medresesi ve sıbyan mektebi ise 1957'de kütüphaneye katılmıştır. Sıbyan mektebinde Süleymaniye Çocuk Kütüphanesi hizmet vermektedir.

Padişahların, valide sultanların, bilim ve din adamlarının değerli vakıf kitap koleksiyonları ile tekkelerden, Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinden gelen koleksiyonlar, kurulduğu zamanki ad ve demirbaş numaraları ile 1918'de Süleymaniye Kütüphanesi'nde toplanmaya başlamıştır. Bugün kütüphanede böyle 109 koleksiyon bulunmaktadır. 1989 sayımına göre kütüphanede 65.824'ü yazma, 46.175'i basma olmak üzere toplam 111.999 kitap vardır. Risalelerle birlikte bu sayı 200 bine ulaşmaktadır.

Kütüphanede 70 kişilik bir okuma salonu ile A. Süheyl Ünver Arşivi'nin yer aldığı bir küçük okuma salonu ve bir sergi salonu bulunmaktadır. Biri Mikrofilm ve Fotokopi, öbürü Cilt ve Patoloji olmak üzere iki özel servis vardır. Mikrofilm Servisi 1950'de açılmıştır. Burada değerli ve tek nüsha yapıtlarla yıpranmaya başlayan yapıtların mikrofilmi alınır. Bu servisin Doğu ve Batı ülkeleriyle yapılan alışverişler sonucu gittikçe zenginleşen arşivinde 3.700 kadar nadir yazmanın mikrofilmi ile 350 eski yapıtın fotoğraf baskısı bulunmaktadır. Cilt ve Patoloji Servisi 1962'de kurulmuştur. Burada, zamanla yıpranmış, fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkenlerle bozulmuş yazmaların temizliği, bakımı ve onarımı yapılır. Türkiye'deki yazma yapıtların katalogunu hazırlamakta olan Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu (TÜYATOK) Merkezi'nin İstanbul bürosu 1979'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışmaya başlamıştır.

Ayrı yapılarda hizmet veren Atıf Efendi, Hacı Selim Ağa, Köprülü, Nuruosmaniye ve Ragıp Paşa gibi, yazma yapıtlar bakımından zengin koleksiyonları bulunan kütüphaneler de Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağlıdır.

Süleymanname, divan edebiyatında I. Süleyman'ın (Kanuni) saltanatını ve o dönemde geçen belli başlı toplumsal, siyasal ve kültürel olayları konu alan manzum ya da düzyazı yapıtların genel adı.

Çoğu I. Süleyman'la birlikte seferlere katılan yazarlarca kaleme alınmıştır. Epik-didaktik özellikli bu yapıtlarda sanat kaygısından çok, olayların doğru ve düzenli biçimde aktarılması amaçlanmıştır. Çoğunda yalın ve akıcı bir üslup egemendir. Başlıca örnekleri arasında, Sadi bin Abdülmüteal'in (ü. 16. yy), Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin (1591-1658), Ferdi'nin (ö. 1525), Şemsi Ahmed Paşa'nın (ö. 1580), Nev'i'nin (III. Murad'a sunduğu), Haleti'nin, Abdurrahman Gubari'nin (ö. 1566), Şemseddin Ahmed bin Mehmed Sivasi'nin (ö. 1596) yapıtlarıyla İsmail'in (ü. 16. yy) Farsça *Kitab-ı Fütuhat-ı Süleymani*'si sayılabilir.

Süleymanoğlu, Naim (d. 23 Haziran 1967, Ptiçar, Bulgaristan), Olimpiyat şampiyonu ve dünya rekortmeni Türk halterci.

Haltere 10 yaşında başladı; 12 yaşında özel bir spor okuluna alındı. Daha 14 yaşında dünya rekorunun 2,5 kg altında bir derece elde etti. İlk dünya rekorunu 1983'te,

Süleymanoğlu, 1986; Avustralya
ABC Ajansı

ABD'de düzenlenen gençler şampiyonasında silkmede 160 kg ile kırdı. 1984 Olimpiyat Oyunları'nda sıkletinde altın madalyanın en güçlü adayı olmasına karşın Bulgaristan'ın oyunları boykot etmesi nedeniyle yarışmalara katılamadı. Aralık 1986'da, Melbourne'daki Dünya Şampiyonası sırasında Türkiye'ye iltica etti. 1988 Avrupa Şampiyonası'nda koparmada 150 kg, silkmede 180 kg, toplamda 330 kg ile üç dünya rekoru kırdı. 1988 Seul Olimpiyat Oyunları'nda ise koparmada 152,5 kg, silkmede 190 kg ve toplamda 342,5 kg kaldırarak olimpiyat ve dünya rekorları kırdı. Atina'daki 1989 Dünya ve Avrupa şampiyonalarında koparmada 145 kg, silkmede 172,5 kg, toplamda 317,5 kg ile altı altın madalya kazandı.

Ağustos 1990'da halteri bıraktığını açıklayan Süleymanoğlu, haltere yeniden döndüğü 1991'de Dünya Şampiyonası'nda koparma (137,5 kg), silkme (172,5 kg) ve toplamda (310 kg) altın madalya kazandı. 1992'de Avrupa Şampiyonası'nda koparmada 142,5 kg'yle altın madalya kazanmasına karşılık silkmede 170 kg ve toplamda 312,5 kg kaldırarak 10 yıldır ilk kez geçildi ve ikinci oldu. Ama daha sonra aynı yıl yapılan Barselona Olimpiyat Oyunları'nda koparmada 142,5 kg, silkmede 177,5 kg, toplamda da 320 kg kaldırarak 60 kg'de altın madalya kazandı.

Süleymanşah I, tam adı RÜKNEDDİN SÜLEYMANŞAH, KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMANŞAH olarak da bilinir (ö. 5 Haziran 1086, Ayn Seylem, Halep yakınları, Suriye), Anadolu Selçuklu hükümdarı (1075-86). Anadolu'da Selçuklu fetihlerini batıya yayarak Nikaia'yı (İznik) ele geçirmiş ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur.

Babası Kutalmış, Selçukluların atası Selçuk'un torunuydu. Süleymanşah, babasının 1064'te Alp Arslan'la girdiği taht mücadelesinde öldürülmesinden sonra kardeşleriyle birlikte Urfa yakınlarındaki Bire'ye (Birecik) sürüldü. Alp Arslan'ın ölümünden

(1072) sonra tahta çıkan Melikşah'ın saltanatının ilk yıllarındaki karışıklıklar sırasında, daha önce Büyük Selçuklulara başkaldırmış olan Yabgulu Türkmenlerini çevresinde toplayarak Halep'i kuşattı (1074). Büyük Selçuklulara bağlı olan Mirdasi emiri Nasr'ın onu bu girişiminden vazgeçirmesi üzerine Selemiye'ye çekildi. Ardından Antiokheia'yı (Antakya) kuşattı, kentin Bizanslı valisini haraca bağladı. Daha sonra Gavele Kalesi'ni ve Konya'yı ele geçirdi. Batıya doğru yürüyüşünü sürdürerek 1075'te Nikaia'yı aldı ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti yaptı.

Bizans'ın iç karışıklıklarından yararlanarak sınırlarını genişleten Süleymanşah, 1078'de kendisini imparator ilan eden Bizanslı komutan Nikephoros Botaneiates'e destek sağladı; karşılığında da Batı Anadolu topraklarını aldı. Onun Anadolu'da güçlenmesinden tedirgin olan Melikşah'ın gönderdiği kuvvetler karşısında da durumunu korudu. 1081'de, yeni tahta çıkmış olan Bizans imparatoru I. Aleksios'la bir antlaşma yaparak ona Anadolu Selçuklu Devleti'nin varlığını kabul ettirdi. Bu arada "melik" unvanını aldı; bu unvanı daha sonra Abbasi halifesi de onayladı.

Süleymanşah Bizans'la yaptığı antlaşmadan sonra Anadolu'nun güneyindeki Ermeni prenslikleri üzerine sefere çıktı. Tarsus, Anazarva, Misis ve Adana'yı ele geçirdi (1082-83). Ardından da Bizans'ın güçlü kalelerinden biri olan Antiokheia'yı aldı (1084). Aynı tarihlerde Büyük Selçuklu kuvvetleri de batıya doğru ilerleyerek el-Cezire ve Doğu Anadolu'yu denetimlerine almışlardı. Anadolu Selçukluları ile Büyük Selçuklular arasındaki çekişme, sonunda bölgede savaşı kaçınılmaz kıldı. Süleymanşah, Büyük Selçuklulara bağlanmış olan Musul hükümdarı Şeref-üddevle Müslim'i Haziran 1085'te Halep ile Antiokheia arasındaki Kurzahil'de yenerek Halep'i bir süre kuşatma altında tuttu. Ama Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un komutasındaki kuvvetlere Ayn Seylem'de yenildi. Savaş alanında öldü; bir görüşe göre de tutsak düşeceğini anlayınca intihar etti. Onun ölümünden sonra oğulları Isfahan'da gözetim altında tutuldular. Oğlu I. Kılıç Arslan'ın 1092'de tahta çıkmasına değin Anadolu Selçuklu Devleti'ni Ebu'l-Kasım yönetti.

Süleymanşah II, lakabı SULTANÜ'L-KÂHİR tam adı RÜKNEDDİN SÜLEYMANŞAH (ö. 6 Temmuz 1204, Konya - Malatya arası), Anadolu Selçuklu hükümdarı (1196-1204). Kardeşlerinin yerel egemenliklerine son vererek devletin bütünlüğünü sağlamıştır.

II. Kılıç Arslan'ın oğluydu. Babası, kendisinden sonra oğulları arasında çıkabilecek taht mücadelesini önlemek amacıyla 1185'te ülkeyi oğulları arasında paylaştırırken, onu da Danişmend ili (Tokat) melikliğine atadı. Babasının sağlığındaki taht mücadelelerine katılmayan Süleymanşah, Bizans'a karşı fetihlere girişerek Karadeniz kıyısındaki bazı kasabaları ve Samsun'u aldı. 1192'de ölen II. Kılıç Arslan'ın yerine kardeşi I. Keyhusrev'in geçmesinden sonra öbür kardeşi Ankara meliki Muhyiddin Mesud'la anlaştı ve tahtı ele geçirmek için başkent Konya'yı kuşattı. Dört ay sonra kenti teslim aldı; yapılan anlaşma uyarınca I. Keyhusrev'i ailesiyle birlikte serbest bıraktı.

Kasım 1196'da tahta çıktıktan hemen sonra yönetim alanında devletin bütünlüğünü sağlamak için çalışmaya girişti. İlk olarak kardeşleri Argunşah ve Berkyaruk'tan Amasya, Niksar ve Koyulhisar'ı aldı. Öbür kardeşi Elbistan meliki Tuğrulşah'ın kendisine bağlanmasıyla babasının dönemindeki toprakları (Malatya ve Ankara dışında) merkezî yönetim altında birleştirmeyi başardı. Bir Bizans filosunun Karadeniz'de ticaret gemilerine el koymasından sonra Bizans imparatoru III. Aleksios'u (hd 1195-1203) bir anlaşmayla yıllık vergiye bağladı.

Süleymanşah, 1199'da Kilikya'daki Ermeniler üzerine bir sefer düzenledi. II. Leon, II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki mücadeleden yararlanarak Anadolu Selçuklularından toprak almış ve sınırlarını genişletmişti. II. Süleymanşah Ereğli'yi (Konya) geri aldı, Adana'ya kadar ilerledi. Sonra Doğu Anadolu'da sınırlarını genişletmek için harekete geçti. 1201'de kardeşi Muizzeddin Kayserşah'ın yönetimindeki Malatya'yı alarak devletin sınırlarını Fırat Irmağına kadar genişletti. Malatya'nın alınmasından sonra Mengücek beyi Fahreddin Behramşah ve Divriği meliki Şehinşah, Süleymanşah'a bağlılıklarını bildirdiler. Harput Artukluları da onun egemenliğini tanıdılar. Bu sırada Krallıçe Tamara'nın (hd 1184-1213) yönetiminde en parlak dönemlerini yaşayan Gürcüler Saltuklulara karşı üstünlük sağlamış ve Erzurum'a kadar ilerlemişlerdi. Erzurum'u Saltuklulardan alarak 1202'de bu hanedanın egemenliğine son veren Süleymanşah, Gürcistan üzerine yürüdü. Ama Sarıkamış ile Pasinler arasındaki Bolorçi Ovasında yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı.

Süleymanşah Ankara ve yöresinde hüküm süren Muhyiddin Mesud'un üzerine yürüyerek yönetimi dışında kalan bu son kaleyi kuşattı. Mesud, kendisine sınır bölgesinde bir kale verilmesi koşuluyla Ankara'yı sultana teslim etmeyi kabul etti. Ama Süleymanşah Ankara'dan ayrıldıktan sonra onu yolda iki oğluyla birlikte öldürttü. Bundan birkaç gün sonra kendisi de hastalanarak öldü.

sülfamit, SÜLFONAMİT olarak da bilinir, özellikle bakteri enfeksiyonlarında kullanılan ve yapay bireşimle elde edilen ilaçların ortak adı. Sülfamitlerin antibiyotiklerden başlıca farkı, bakterileri öldürmeyip yalnız büyüme ve çoğalmalarına engel olmasıdır. Bu etkiyi mikroorganizmanın, yaşam için gerekli enzim sistemlerini ketleyerek gösterir. Pek çok mikroorganizma, hücre metabolizması ve hücre çoğalması ya da DNA bireşimi için gerekli folik asidi bireşimleyemediğinden dışarıdan almak zorundadır. Hücre zarı folik asit için geçirgen olmadığından bu molekül, kendisine bağlanan *para*-aminobenzoik asit adlı bir molekülün yardımıyla hücrenin içine girebilir. Sülfamitlerin yapısı *para*-aminobenzoik aside çok benzediğinden mikroorganizma kimi zaman iki molekülü ayırt edemez ve sülfamite bağlanır. Bu durumda folik asit hücrenin içine giremeyeceğinden, hücre çoğalması durur. Öte yandan sülfamit tedavisinde ortamdaki *para*-aminobenzoik asit düzeyi sülfamit düzeyinden fazla olursa, mikroorganizmaya sülfamit bağlanamayacağından ilaç etki gösteremez.

İlk kez 1930'larda bireşimlenen sülfamitler, penisilin ve öbür antibiyotiklerin geliştirilmesine değin bakteri enfeksiyonlarının tedavisinde yaygın olarak kullanıldı. Sülfamitlere dirençli bakteri suşlarının ortaya çıkması, toksik ve başka yan etkilerinin görülmesi ve irin, prokain ya da *para*-aminobenzoik asit bulunan ortamlarda etki göstermemeleri nedeniyle günümüzde büyük ölçüde veterinerlikte kullanılmakta, tıpta basit idrar yolu enfeksiyonlarında, nokardiyada yararlı olmaktadır. Sülfamitlerin başlıca yan etkileri bulantı, kusma, ishal ve ürtiker, anafilaksi, serum hastalığı gibi aşırı duyarlılık tepkimeleridir. Yeni doğan bebeklerde (özellikle prematürelerde) sülfamitler bilirubinin albümine bağlanmasını engelleyerek beyin dokusunda birikmesine neden olduğundan, kernikterus olarak bilinen ağır bozukluğa yol açar.

sülfanilamit, PARA - AMİNOBENZENSÜLFONAMİT olarak da bilinir, sülfamitlerin çoğunda temel yapıyı oluşturan etkin bileşik. 1908'de bireşimlenmiş olmasına karşın sülfamitlerin etkin metaboliti olduğu çok sonra anlaşıldı. 1940'lardan sonra ağızdan ve açık yaralarda genel olarak kullanılmaya başlayan sülfanilamit, günümüzde daha az toksik türevlerinin bulunması nedeniyle yalnız veterinerlikte kullanılır. Sülfanilamit kökenli öbür sülfamit bileşiklerinden bazıları sülfadiazin, sülfamerazin, sülfametazin, atiazol, sülfisoksazol ve sülfasüksidindir.

sülfat, sülfürik asitten (H_2SO_4) türeyen çok sayıdaki kimyasal bileşiğin ortak adı. Sülfürik asit türevlerinin bir grubunu, sülfat iyonu (SO_4^{-2}) ile sodyum, magnezyum ya da amonyum gibi artı yüklü iyonlar içeren tuzlar oluşturur. İkinci bir grup ise, sülfürik asitteki hidrojen atomlarının yerini metil (CH_3) ya da etil (C_2H_5) gibi karbon içeren grupların aldığı esterlerden oluşur.

sülfat asidi *bak.* sülfürik asit

sülfat işlemi, KRAFT İŞLEMİ olarak da bilinir, kâğıt üretiminde odun hamurunu hazırlamakta uygulanan kimyasal işlem. Bu işlemde, odun liflerinin ayrılması için uygulanan pişirme işleminde likör olarak sud kostik (NaOH) ve sodyum sülfür (Na_2S) çözeltisinden yararlanılır. Sülfat işlemi pişirme likörünün alkali olması nedeniyle sülfit işleminden farklıdır. Alkali pişirme likörü demir ve çeliği daha az yenime uğrattığından, pişirme tanklarının kaplanmasına gerek yoktur. Sülfat işlemiyle hazırlanan odun hamuru, yalnız sud kostik çözeltisiyle pişirilerek elde edilen hamurdan daha dayanıklıdır. Sülfat işleminin bir başka üstün yanı da, hammadde olarak çam ağacının kullanılabilmesidir. Çam ağacının reçinemsi bileşenleri alkali pişirme liköründe çözünür ve değerli bir yan ürün olan talyağı halinde geri kazanılır. Sodyum bileşiklerinin geri kazanılarak yeniden kullanılması sülfat işleminin maliyetini düşürür.

1970'lerde kurulan ve sülfat işlemiyle üretimde bulunan kâğıt fabrikaları tümüyle kapalı sistemle çalışır; ağartma sularını da içeren atıklar yeniden kullanılır ve çevre kirliliğine neden olmaz.

sülfat mineralleri, doğal sülfürik asit tuzları. Yaklaşık 200 ayrı sülfat minerali belirlenmiştir, ama bunların çoğu ender rastlanan, yerel minerallerdir. Barit ve selestit gibi bol miktarlarda bulunan sülfat mineralleri metal tuzlarının hazırlanmasında kullanılır. Çoğu sülfat mineralinden gübre ve tuz üretiminde, katışıksız jipsten ise Paris alçısının hazırlanmasında yararlanılır.

Bütün sülfat minerallerinin atom yapısı, birbirinden ayrı, yalıtılmış sülfat (SO_4^{-2}) dörtyüzlülerine dayanır; bunlar, merkezinde bir kükürt atomu, dört köşesinde ise dört oksijen atomu bulunan dörtyüzlü iyonlardır. Bu dörtyüzlü grupları polimerleşmez ve her grup eksi yüklü tek bir molekül ya da karmaşık özelliği gösterir. Bu nedenle sülfatlar, zincir, halka, yaprak ya da örgü biçiminde bağlanan silikatlardan ve boratlardan farklıdır.

Bilinen başlıca dört tür sülfat minerali vardır: Önceden var olan sülfür cevherlerinin yükseltgenme ürünleri, evaporit çökel-

leri, çevrim halindeki çökeltilerde bulunanlar ve sıcak su ya da yanardağ gazlarının etkisiyle oluşan çökellerde yer alanlar. Pek çok sülfat minerali önceden var olan birincil sülfür kaynaklarında ya da bu tür kaynakların yakınlarında, demir, kobalt, nikel, çinko ve bakırın alkali hidratları halinde bulunur. Sülfür mineralleri, ufalanmanın ve dolanan suların etkisiyle yükseltgenebilir ve bunun sonucunda sülfür iyonu sülfata, metal iyonu ise daha yüksek değerlikli bir biçime dönüşebilir. Bu tür yükseltgenme ürünü sülfat yataklarına özellikle çöllük bölgelerde (örn. Şili'deki Chuquicamata) rastlanır; buralarda parlak renkli, alkali bakır ve demir III sülfat yığışımları göze çarpar. Yükseltgenme süreçleri sonucunda ortaya çıkan sülfat anyonları kalsiyum karbonatlı kayaçlarla da tepkimeye girerek jips ($CaSO_4 \cdot 2H_2O$) oluşturabilir. Birincil sülfürlerin yükseltgenmesiyle oluşan başlıca sülfat mineralleri, antlerit, broşantit, kalkantit, anglezit ve plumbojarosittir.

Çözünür alkali ve alkali toprak sülfatlar, sülfat bakımından zengin salamuraların ve kapanlarda toplanmış tuzlu deniz suyu çözeltilerinin buharlaşması sonucunda kristalleşir. Bu tür salamuralar ekonomik bakımdan önemli sülfat, halojenür ve borat mineralleri çökelleri oluşturabilir. Örneğin, Almanya'da Stassfurt'ta ve ABD'nin güneybatısındaki kalın yataklar bu tür çökellerdir. Pek çok sülfat minerali birden çok metalin tuzudur; örneğin polihalit, potasyum, kalsiyum ve magnezyum sülfatlarının bir karışımıdır.

Evaporit çökellerinde yaygın olan başlıca sülfat mineralleri, anhidrit, jips, tenardit, epsomit, glauberit, kainit, kizerit, mirabilit ve polihalittir.

Sülfat anyonlarını taşıyan yeraltı suları çamurlar, killer ve kireçtaşları içindeki kalsiyum iyonlarıyla tepkimeye girerek jips yataklarının oluşmasına yol açabilir. Albatr (sumermeri) ve Paris alçısı bu tür kütlesel malzemelerdir. Bu yataklar derinlere gömülür ya da ısı ve basınç etkisiyle başkalaşıma uğrarsa, jipsin su kaybetmesiyle anhidrit oluşabilir.

Çok sayıdaki sülfat minerali, özellikle de basit olanları, volkanik gazlarla bağıntılı sıcak sulu çözeltilerden türeyebilir. Bu yolla oluşan başlıca sülfatlar anhidrit, barit ve selestittir.

sülfatlama, kimyada, sülfürik asit tuzları ve esterlerinin hazırlanmasında yararlanılan yöntemlerin ortak adı. Esterler çoğunlukla bir alkolün sülfürik asit, kükürt trioksit, klorosülfürik asit ya da sülfamik asitle

Sülfat mineralleri

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
alünit $KAl_3(SO_4)_2(OH)_6$	beyaz; grimsi; sarımsı; kırmızımsı; kırmızımsı kahverengi	camsı	3½-4	2,6-2,9	taneli ile pekişik kütlesel arasında	kavkımsı kırılma	ω =1,572 ε =1,592	heksagonal R3m	kuvvetli piroelektrik
alünojen $Al_2(SO_4)_3.18H_2O$	beyaz; sarımsı ya da kırmızımsı	camsıdan ipeksiye kadar değişen parlaklıkta	1½-2	1,8	lifli kütleler ve kabuklar	bir kusursuz dilinim	α =1,450-1,475 β =1,461-1,478 γ =1,884-1,931	tiriklinal	keskin, buruk tat
anglezit $PbSO_4$	renksiz ile beyaz arası; çoğunlukla grimsi, sarı, yeşil ya da mavi	elmas parlaklığından reçinemsi ya da camsıya kadar değişen parlaklıkta	2½-3	6,4	taneli ile pekişik kütlesel arasında; tablamsı ya da prizmatik kristaller	bir iyi, bir belirgin dilinim	α =1,868-1,913 β =1,873-1,918 γ =1,884-1,931	ortorombik Pnma	çoğunlukla flüonşıl
anhidrit $CaSO_4$	renksizden mavimsiye ya da mora kadar değişen renklerde	camsıdan incimsiye kadar değişen parlaklıkta	3½	3,0	taneli ya da lifli kütlesel; çimentolaşmış	iki kusursuz, bir iyi dilinim	α =1,567-1,580 β =1,572-1,586 γ =1,610-1,625	ortorombik Amma	
antlerit $Cu_3(SO_4)(OH)_4$	zümrüt yeşili ile siyahımsı yeşil arasında değişen renklerde; açık yeşil	camsı	3½	3,9	kalın tablamsı kristaller	bir kusursuz dilinim	α =1,726 β =1,738 γ =1,789	ortorombik Pnam	
barit $BaSO_4$	renksizden beyaza kadar değişen renklerde; ayrıca değişken	camsıdan reçinemsiye kadar değişen parlaklıkta	3-3½	4,5	çoğunlukla tablamsı kristaller; gül biçimi rozetler; kütlesel	bir kusursuz, bir iyi dilinim	α =1,633-1,648 β =1,634-1,649 γ =1,645-1,661	ortorombik Pnma	diyamagnetik; çoğunlukla ısı etkisiyle ışıldar ve fosforışıl; bazen morötesi ışınlar altında flüonşıl; bileşimindeki Sr'nin yerini Ba'nın aldığı selestitle katı çözeltiler dizisi oluşturur
botriyojen $MgFe(SO_4)_2OH.7H_2O$	açık ve koyu turuncu kırmızı arasında değişen renklerde	camsı	2-2½	2,1	üzüm salkımı ve böbrek biçimli ya da küresel agregalar	bir kusursuz, bir iyi dilinim	α =1,523 β =1,530 γ =1,582	monoklinal $P\frac{2_1}{n}$	demir +3 yükseltgenme durumunda
broşantit $Cu_4SO_4(OH)_6$	zümrüt yeşili ile siyahımsı yeşil arasında değişen renklerde; açık yeşil	camsı	3½-4	4,0	prizmatik ile kıl benzeri arasında kristaller ve kristal agregaları; taneli kütlesel; kabuklar	bir kusursuz dilinim	α =1,728 β =1,771 γ =1,800	monoklinal $P\frac{2}{a}$	
epsomit $MgSO_4.7H_2O$	renksiz; agregalar beyaz	camsı; ipeksiden topraksıya kadar değişen parlaklıkta (lifli)	2-2½	1,7	lifli ya da kıl benzeri kabuklar; yünsü çiçeklenme	bir kusursuz dilinim	α =1,430-1,440 β =1,452-1,462 γ =1,457-1,469	ortorombik $P2_12_12_1$	zayıf diyamagnetik; tuzlu ve acı tat; kuru havada çiçeklenir
glauberit $Na_2Ca(SO_4)_2$	gri; sarımsı	camsıdan hafif mumsuya kadar değişen parlaklıkta	2½-3	2,75-2,85	tablamsı, çift piramitli ya da prizmatik kristaller	bir kusursuz dilinim	α =1,515 β =1,535 γ =1,536	monoklinal $P\frac{2}{c}$	hafif tuzlu tat
halotrikit $FeAl_2(SO_4)_4.22H_2O$	renksizden beyaza kadar değişen renklerde	camsı	1½	1,7 (pikeringit) ile 1,9 (halotrikit) arasında	kıl benzeri kristal agregaları	kavkımsı kırılma	piker. halo. α =1,475-1,480 β =1,480-1,486 γ =1,483-1,490	monoklinal $P\frac{2}{m}$	bileşiminde Fe'nin yerini Mg'nin aldığı pikeringit ile katı çözeltiler dizisi oluşturur; buruk tat
jarosit $KFe_3(SO_4)_2(OH)_6$	sarı ile koyu kahverengi arasında değişen renklerde	yarı elmas parlaklığı ile camsı arasında değişen parlaklıkta; kırıldığında reçinemsi	2½-3½	2,9-3,3	çok küçük kristaller; kabuklar; taneli ya da lifli kütlesel	bir belirgin dilinim	ω =1,820 ε =1,715	heksagonal R3m	kuvvetli piroelektrik

tepkimeye girmesi yoluyla elde edilir. Sülfatlanma terimi ise, çeşitli malzemelerde bozulmalara yol açan etki için kullanılır. Örneğin, heykellerin üzerindeki istenmeyen katmanlar, havadaki oksitlerin ya da kükürdün taşın bileşimindeki kalsiyum minerallerine etkisi sonucunda oluşur. Kurşunlu-asitli pillerin levhaları üzerinde kristal yapılı kurşun sülfatın birikmesi de bir tür sülfatlanmadır.

sülfit işlemi, kâğıt üretiminde kullanılan odun hamurunun hazırlanması için uygulanan kimyasal işlem. Bu işlemde, selülozu odunözünden (lignin) ayırarak odunun yumuşatılmasında asitli bisülfit çözeltisinden yararlanılır. Sülfit likörü, yüzde 4-8 oranında suda çözünmüş halde serbest kükürt dioksit ve yüzde 2-3 oranında bisülfit içerir. Sülfit hamuru aside dayanıklı malzemeyle kaplanmış basınçlı kaplarda kesikli yöntemle pişirilir. *Ayrıca bak.* kâğıt; sülfat işlemi.

sülfobromoftalein testi *bak.* bromsülfoftalein testi

sülfoksit, genel formülü RSOR olan (R, karbon ve hidrojen atomlarını içeren organik bir grubu simgeler) kükürt ve oksijenli organik bileşiklerin ortak adı. Sülfoksitler tuzlar ve kutuplanmış (polar) bileşikler için iyi bir çözücüdür.

Bu grupta yer alan en önemli sülfoksit bileşiklerinden biri dimetil (ya da metil) sülfoksittir (DMSO). Bu bileşik, kâğıt üretiminde bir yan ürün olarak ortaya çıkan dimetil sülfürün, azot dioksit eşliğinde havanın oksijeniyle yükseltgenmesi sonucunda elde edilir. DMSO, poliakrilonitril elyafı üretimi, petrol arıtma işlemleri sırasında aromatik hidrokarbonların özütlenmesi, bazı zararlı ilaçlarının hazırlanması gibi çeşitli sanayi süreçlerinde ve sanayi tipi temizleyiciler ile boya sökücülerde çözücü olarak kullanılır. Ayrıca, deriye sürülerek kullanılan bazı ilaç ve antitoksinlerde de çözücü olarak yararlanılır.

Renksiz ve kokusuz bir sıvı olan dimetil sülfoksit 189°C'de kaynar; su, alkol ve çoğu organik çözücüyle her oranda karışabilir.

sülfon, karbon içeren iki grubun bir SO_2 grubuna bağlanmasıyla oluşan organik kükürt bileşiklerinin ortak adı. Bu sınıfın en bilinen üyeleri arasında polisülfon reçineleri ve cüzam tedavisinde kullanılan bazı ilaçlar yer alır.

sülfonik asit, genel formülü RSO_3H (R, organik bir grubu simgeler) olan kükürtlü organik asitlerin ortak adı. Sülfonik asitler en önemli organik kükürt bileşiklerindendir. Serbest sülfonik asitler organik bireşimlerde katalizör olarak kullanılır; tuzları ve öbür türevleri ise fenol bileşiklerinin, deterjanların, suda çözünen boyaların, sülfona-

Sülfat mineralleri (devamı)

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kınıma ya da dilinim	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
jips $CaSO_4.2H_2O$	renksiz, beyaz, gri, kahverengimsi, sarımsı (kütlesel)	yarı camsı	2 (bir sertlik standardı)	2,3	uzamış tablamsı kristaller (bazıları 5 cm uzunluğunda; öbürleri bükülmüş ya da eğik); taneli ya da lifli kütleler; gül biçimli rozetler	bir kusursuz dilinim	α =1,515-1,523 β =1,516-1,526 γ =1,524-1,532	monoklinal $A\frac{2}{a}$	
kainit $KMgSO_4Cl.3H_2O$	renksiz; gri; mavi; mor; sarımsı; kırmızımsı	camsı	2½-3	2,2	taneli kütlesel; kristal kaplamalar	bir kusursuz dilinim	α =1,494 β =1,505 γ =1,516	monoklinal $C\frac{2}{m}$	acı, tuzlu tat
kaledonit $Cu_2Pb_5(SO_4)_3CO_3(OH)_6$	koyu sarımsı yeşil ya da mavimsi yeşil	reçinemsi	2½-3	5,8	küçük uzamış kristaller örtüsü	bir kusursuz dilinim	α =1,815-1,821 β =1,863-1,869 γ =1,906-1,912	ortorombik Pnmm	
kalkantit $CuSO_4.5H_2O$	mavinin çeşitli tonları	camsı	2½	2,3	kısa prizmatik kristaller; taneli kütlesel; dikitimsi ve üzüm salkımı biçimli kütleler	kavkımsı kınıma	α =1,514 β =1,537 γ =1,543	triklinal $P\bar{1}$	metalik, mide bulandırıcı tat
kizerit $MgSO_4.H_2O$	renksiz; grimsi beyaz; sarımsı	camsı	3½	2,6	taneli kütlesel, öbür tuzlarla iç içe büyümüş halde	iki kusursuz dilinim	α =1,520 β =1,533 γ =1,584	monoklinal $C\frac{2}{C}$	
kokimbit $Fe_2(SO_4)_3.9H_2O$	açık ile koyu mor arasında değişen renklerde	camsı	2½	2,1	prizmatik ve piramit biçimli kristaller		ω =1,536 ε =1,572	heksagonal	buruk tat
linarit $PbCuSO_4(OH)_2$	koyu mavi	camsı ile yarı elmas parlaklığı arasında değişen parlaklıkta	2½	5,3	uzamış tablamsı kristaller; tek başına ya da gruplar halinde	bir kusursuz dilinim; kavkımsı kınıma	α =1,809 β =1,839 γ =1,859	monoklinal $P\frac{2_1}{m}$	
mirabilit $Na_2SO_4.10H_2O$	renksizden beyaza kadar değişen renklerde	camsı	1½-2	1,5	kısa prizmalar; çubuk benzeri ya da tablamsı kristaller; kabuklar ya da lifli kütleler; taneli kütlesel	bir kusursuz dilinim	α =1,391-1,397 β =1,393-1,410 γ =1,395-1,411	monoklinal $P\frac{2_1}{a}$	tuzlu ve acı tat
plumbojarosit $PbFe_6(SO_4)_4(OH)_{12}$	altın sarısından koyu kahverengiye kadar değişen renklerde	mat ile parlak ya da ipeksi arasında değişen parlaklıkta	yumuşak	3,7	kabuklar, külçeler, mikroskopik altıgen levhalardan oluşan pekişik kütleler	bir iyi dilinim	ω =1,875 ε =1,786	heksagonal $R\bar{3}m$	
polihalit $K_2Ca_2Mg(SO_4)_4.2H_2O$	renksiz; beyaz ya da gri; demir oksit katışkısı içerdiğinde genellikle pembe	camsıdan reçinemsiye kadar değişen parlaklıkta	3½	2,8	lifli ile varaklanmış arası kütlesel	bir kusursuz dilinim	α =1,547 β =1,560 γ =1,567	triklinal	
selestit $SrSO_4$	açık mavi; beyaz, kırmızımsı, yeşilimsi, kahverengimsi	camsı	3-3½	4,0	tablamsı kristaller; lifli kütlesel	bir kusursuz, bir iyi dilinim	α =1,618-1,632 β =1,620-1,634 γ =1,627-1,642	ortorombik Pnma	bileşimindeki Sr'nin yerini Ba'nın aldığı bantlı katı çözeltiler dizisi oluşturur; kimi zaman flüorışıl ve ısı etkisiyle ışıldar
şap $KAl(SO_4)_2.12H_2O$ $NH_4Al(SO_4)_2.12H_2O$ $NaAl(SO_4)_2.12H_2O$	renksiz; beyaz	camsı	2-2½ ~3 1½	1,8 1,7 1,6	sütunlu ya da taneli kütlesel	kavkımsı kınıma	n=1,453-1,466 n=1,436-1,448 n=1,456-1,469	izometrik Pa3	tatlımsı, buruk tat
tenardit Na_2SO_4	renksiz; kırmızımsı, grimsi, sarımsı ya da sarı kahverengi	camsıdan reçinemsiye kadar değişen parlaklıkta	2½-3	2,7	oldukça iri kristaller; kabuklar, çiçeklenmeler	bir kusursuz, bir iyi dilinim	α =1,464-1,471 β =1,473-1,477 γ =1,481-1,485	ortorombik Fddd	

mitli ilaçların ve iyon değiştirici reçinelerin temelini oluşturur. Aromatik sülfonik asitlerden özellikle bireşimlerde başlangıç maddesi ya da ara madde olarak yararlanılır.

Aramotik sülfonik asitler çoğunlukla sülfonlarıyla, yani aromatik bileşiklerin derişik sülfürik asitle tepkimesi sonucu elde edilir. Asitler genellikle sodyum tuzları halinde kullanıldıklarından, sülfonlama işleminin ardından sodyum hidroksit ya da sodyum karbonat ile nötrleştirilirler. Bu işlemlerden sanayide benzensülfonik asit, yapay deterjan olarak kullanılan alkillenmiş benzensülfonik asit ve antrakinonsülfonik asidin sodyum tuzlarının hazırlanmasında yararlanılır.

Alifatik sülfonik asitler aromatik sülfonik asitlere göre daha önemsizdir ve hazırlanmaları daha zordur. Alifatik sülfonik asitler başlıca, öbür organik kükürt bileşiklerinin yükseltgenmesi ya da alkil halojenürler ile metalik sülfitlerin tepkimeye sokulmasıyla elde edilir.

sülfonlama, kimyada, sülfonik asit üretiminde kullanılan çeşitli yöntemlere verilen ad. Aromatik hidrokarbonların sülfürik asit, kükürt trioksit ya da klorosülfürik asit ile tepkimesi, organik halojen bileşiklerinin inorganik sülfitlerle tepkimesi ve bazı organik kükürt bileşiklerinin (özellikle tiyol ve disülfürlerin) yükseltgenmesi belli başlı sülfonlama işlemleridir.

sülfotuzlar, inorganik kimyada en karmaşık atom ve kristal yapısına sahip, çoğu ender bulunan geniş mineraller grubu. Bileşimleri, m, n ve p'nin tamsayılar olduğu $A_mB_nX_p$ genel formülünü sağlar; burada A, gümüş, talyum ya da bakır; B, antimon, arsenik, bizmut, kalay ya da germanyum; X, kükürt ya da selenyum olabilir. Önceleri sülfotuzların karmaşık varsayımsal tiyoantimonik ya da tiyoarsenik asitlerin (örn. $HSbS_2$, $H_{18}As_4S_{15}$, H_3AsS_3) tuzları olduğu kabul edilirdi; ama X ışınları kırınımı çözümlemeleri sülfotuzların çoğunun atom yapısının, galen (kurşun sülfür; PbS) blokları ya da stibnit (antimon tiyosülfür; Sb_2S_3) yaprakları gibi daha basit bileşiklerin yapısal parçalarına dayalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu olağandışı bileşikleri tanımlayacak kapsayıcı bir kuram henüz geliştirilememiştir. Sülfotuzların çoğundaki yapısal karmaşıklığın, bu minerallerin düşük sıcaklıklarda kristalleşmiş ve daha sonra metal atomları düzeninin önemli ölçüde değişmiş olmasından kaynaklandığı kabul edilir. Bu tür bileşimlerin daha yüksek sıcaklıklarda hazırlanması sonucunda daha basit yapıların oluştuğu belirlenmiştir.

Sülfotuzlar doğada, ilişkili oldukları sülfür minerallerine oranla daha ender bulunmakla birlikte bazı bölgelerde çok çeşitli sülfotuz çökellerine rastlanır. Örneğin İsviçre'deki Lengenbach'ta 30 ayrı tür saptanmış, bunların 15'i başka hiçbir yerde bulunmamıştır. Çoğu sülfotuz açık oyuklarda, özellikle bakır-çinko-arsenik sülfür cevherleri ile birlikte oluşmuştur. Kalsit ve dolomit oyuklarında da sıkça bulunurlar. Bunların büyük bölümü kurşun grisi renkli, metal parlaklığında, gevrek ve kristal yapılı malzemelerdir. Sülfotuzların X ışınları kırınımı ve elektron mikroskopu dışındaki çözümleme yöntemleriyle incelenmesi çok zordur. Talyumlu sülfotuzlar ile kimi gümüşlü sülfotuzlar genellikle koyu kırmızı renkli ve saydamdır.

Olağandışı koşullarda bazı sülfotuzlar gümüş cevherleri (prustit, pirarjirit ve stefanit), bazıları da cıva, arsenik ve antimon cevherleri (bulanjerit, livingstonit, enargit ve tannantit-tetraedrit) oluşturmakla birlikte, bunların ekonomik değeri düşüktür. Sülfotuzların bir başka ilginçliği de, elektronik özelliklerinin yarıiletkenlerinkine benzemesidir.

sülfür, kükürt elementi içeren üç kimyasal bileşik sınıfının ortak adı. İnorganik sülfürler eksi yüklü sülfür iyonu (S^{-2}) içeren bileşiklerdir ve çok zayıf bir asit olan hidrojen sülfürün tuzları olarak kabul edilir. Bazı inorganik sülfürler kurşun, bakır ve çinko gibi metallerin önemli cevherleridir. Bazen tiyoeterler olarak da bilinen organik sülfürler, bir kükürt atomunun iki organik gruba ortaklaşım bağıyla bağlı olduğu bileşiklerdir. Organik fosfinlerin kükürtle tepkimeye girmesi sonucunda ise, kükürt atomunun fosfor atomuna hem ortaklaşım, hem de iyon bağı özelliği gösteren bir bağ ile bağlandığı fosfin sülfürler oluşur.

sülfür mineralleri, kükürdün bir ya da daha çok metalle yaptığı doğal bileşikler grubu. Sülfür minerallerinin çoğunun kristal yapısı basit ve büyük ölçüde bakışımlıdır, ayrıca parlaklıkları ve elektriksel iletkenlikleri ile birçok başka özellikleri metallerinkine benzer. Genellikle çarpıcı renklere sahip olan bu minerallerin sertlikleri düşük, özgül ağırlıkları ise yüksektir.

Sülfür minerallerinin kimyasal bileşimi A_mS_n formülünü sağlar; burada A bir metal, S kükürt, m ve n ise tamsayılardır. Dolayısıyla stokiyometrik açıdan A_2S, AS, A_3S_4 ve AS_2 bileşikleri oluşabilir. Sülfür minerallerinde en sık bulunan metaller demir, bakır, nikel, kurşun, kobalt, gümüş ve çinkodur; ama, sülfür yapılarına giren 15'ten çok başka metal de saptanmıştır.

Hemen hemen tüm sülfür mineralleri, başlıca altı değişik yapısal düzenlenim için-

Sülfotuzlar

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi ya da parlatılmış kesit verileri	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
arjirodit Ag_8GeS_6	mavimsi ile pembemsi siyah arasında değişen renklerde; ilk çıkarıldığında çelik grisi	metalsi	2½	6,1-6,3	kristaller ve kristal agregaları; kabuklar; pekişik kütleler	kavkımsı ile düzgün olmayan arasında değişen kırılma	morumsu gri, beyaz; yönsemezlik (kanfildit) ya da zayıf pleokroizma (arjirodit)	izometrik Im3m	bileşimindeki Ge'nin yerini Sn'nin aldığı kanfildit ile katı çözeltiler dizisi oluşturur
burnonit $PbCuSbS_3$	çelik grisi ile demir siyahı arasında değişen renklerde	metalsi	2½-3	5,8-5,9	prizmatik ile tablamsı arasında değişen kristaller; kristal agregaları; taneli ile pekişik arasında değişen kütleler	yarı kavkımsı ile düzgün olmayan arasında değişen kırılma	beyaz; zayıf yönserlik ve çok zayıf pleokroizma	ortorombik $Pnm2_1$	
enargit Cu_3AsS_4	gri siyah ile demir siyahı arasında değişen renklerde	metalsi	3	4,4-4,5	tablamsı kristaller; taneli kütleler	bir kusursuz dilinim	gri ile açık gri kahverengisi arasında; güçlü yönserlik; zayıf pleokroizma	ortorombik $Pnm2_1$	
pirarjirit Ag_3SbS_3	koyu kırmızı	elmas parlaklığında	2½	5,8	prizmatik kristaller; pekişik kütleler	bir belirgin dilinim	ω =3,084 ε =2,881	heksagonal $R\bar{3}c$	
polibazit $(Ag,Cu)_{16}Sb_2S_{11}$	demir siyahı	metalsi	2-3	6,0-6,2	tablamsı kristaller; kütlesel	düzgün olmayan kırılma	gri beyaz; orta güçte yönserlik; zayıf pleokroizma	monoklinal $C\frac{2}{m}$	
prustit Ag_3AsS_3	parlak kırmızı	elmas parlaklığında	2-2½	5,6	prizmatik kristaller; pekişik kütleler	bir belirgin dilinim	=2,979-3,088 =2,711-2,792	heksagonal $R\bar{3}c$	
stefanit Ag_5SbS_4	demir sıyahı	metalsi	2-2½	6,2-6,3	prizmatik ile tablamsı arasında değişen kristaller; dağınık taneler; pekişik kütleler	yarı kavkımsı ile düzgün olmayan arasında değişen kırılma	güçlü yönserlik	ortorombik Cmc2	
tetraedrit $(Cu,Fe,Zn,Ag)_{12}Sb_4S_{13}$	çakmak grisi ile donuk siyah arasında değişen renklerde	metalsi	3-4½	4,6-5,1	dörtyüzlü kristaller; taneli ile pekişik arasında değişen kütleler	yarı kavkımsı ile düzgün olmayan arasında değişen kırılma	gri ile zeytin kahverengisi arasında; yönsemezlik	izometrik I43m	bileşimindeki antimonun yerini arseniğin aldığı tenantit ile katı çözeltiler dizisi oluşturur

Sülfür mineralleri

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kınıma ya da dilinim	kırma indisi ya da parlatılmış kesit verileri	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
arjiroz Ag_2S	siyahımsı kurşun grisi	metalsi	2-2½	7,2-7,4	çoğunlukla gruplar halinde kübik ya da sekizyüzlü kristaller; ağaç gibi dallanmış ya da kıl benzeri kütlesel	yarı kavkımsı kınıma	zayıf yönserlik	izometrik Im3m	ortorombik polimorfu var
arsenopirit FeAsS	gümüş beyazı ile çelik grisi arasında değişen renkderde	metalsi	5½-6	6,1	pürüzlü ya da eğri yüzlü kübik ya da eşonikiyüzlü kristaller; taneli ya da pekişik kütlesel	bir belirgin dilinim	güçlü yönserlik	monoklinal	termoelektriksel bakımdan hem pozitif hem de negatif
bornit Cu_5FeS_4	bakır kırmızısı ile kahverengi arasında değişen renkderde, hızla yanardöner mora dönüşür	metalsi	3	5,1	prizmatik kristaller; sütunsu, taneli ya da pekişik kütlesel	düzgün olmayan kınıma	kısmen yönsemez; pembemsi kahverengi	izometrik Fd3m	
diskrazit Ag_3Sb	gümüş beyazı; çoğunlukla lekeli kurşun grisi, sarımsı, siyahımsı	metalsi	3½-4	9,7-9,8	varaklanmış ya da taneli kütlesel	iki belirgin dilinim	zayıf yönserlik	ortorombik Pmm	
domeykit Cu_3As	kalay beyazı ile çelik grisi arasında değişen renkderde; sarımsı kahverengiye dönüşerek yanardöner olur	metalsi	3-3½	7,2-7,9	üzüm salkımı ya da böbrek biçimli kütleler	düzgün olmayan kınıma	yönsemezlik	izometrik I43d	çoğunlukla algodonit ile birlikte iç içe büyür
galen PbS	kurşun grisi	metalsi	2½-3	7,6	kübik kristaller, dilinebilir kütleler	bir kusursuz dilinim	yönserlik	izometrik Fm3m	
grinokit CdS	sarı ve turuncunun çeşitli tonları	elmas parlaklığı ile reçinemsi arasında değişen parlaklıkta	3-3½	4,9	topraksı kaplama	kavkımsı kınıma	ω =2,431-2,506 ε =2,456-2,529	heksagonal C6mc	
kalaverit $AuTe_2$	pirinç sarısı ile gümüş beyazı arasında değişen renkderde	metalsi	2½-3	9,0-9,4	pala biçiminde, çubuk benzeri ya da prizmatik kristaller; kütlesel	yarı kavkımsı ile düzgün olmayan arasında değişen kınıma	belirgin biçimde yönserlik; krem beyazı	monoklinal $C\frac{2}{m}$ ya da	
kalkopirit $CuFeS_2$	pirinç sarısı, çoğunlukla lekeli ve yanardöner	metalsi	3-½-4	4,1-4,3	pekişik kütlesel; tetragonal kristaller	düzgün olmayan kınıma	zayıf yönserlik; çoğunlukla katmanlı ve polisentetik ikizlenme gösterir	tetragonal I42d	
kalkosit Cu_2S	siyahımsı kurşun grisi	metalsi	2½-3	5,5-5,8	kısa prizmatik ya da kalın tablamsı kristaller; kütlesel	kavkımsı kınıma	zayıf yönserlik	ortorombik	
kobaltit CoAsS	gümüş beyazı ile kırmızı arasında değişen renkderde; çelik grisi ya da grimsi siyah	metalsi	5½	6,3	çizgili yüzlü kübik ya da onikiyüzlü kristaller	bir kusursuz dilinim		izometrik Pa3	termoelektriksel bakımdan hem pozitif hem negatif
kovelit CuS	çivit mavisi; oldukça yanardöner pirinç sarısı ya da koyu kırmızı	yarı metalsi ile reçinemsi arasında değişen parlaklıkta (kristaller); yarı reçinemsi ile mat arasında değişen parlaklıkta (kütlesel)	1½-2	4,6-4,8	kütlesel; ender olarak heksagonal levhalar halinde	bir oldukça kusursuz dilinim	güçlü yönserlik	heksagonal $P\frac{6_3}{m}mc$	
krennerit $AuTe_2$	gümüş beyazı ile açık pirinç sarısı arasında değişen renkderde	metalsi	2-3	8,6	kısa prizmatik kristaller	bir kusursuz dilinim	güçlü yönserlik; krem beyazı	ortorombik Pma2	
kübanit $CuFe_2S_3$	pirinç sarısı ile tunç sarısı arasında değişen renkderde	metalsi	3½	4,0-4,2	kalın tablamsı kristaller; kütlesel	kavkımsı kınıma	yönserlik	ortorombik Pcmn	güçlü magnetik
lineyit Co_3S_4	açık gri ile çelik ya da menekşe grisi arasında değişen renkderde, bakır kırmızısı ya da menekşe grisi lekeli	parlak metalsi (ilk çıkarıldığında)	4½-5½	4,5-4,8	sekizyüzlü kristaler; taneli ile pekişik arasında değişen kütleler	yarı kavkımsı ile düzgün olmayan arasında kınıma	yönsemezlik	izometrik Fd3m	birçok başka Co, Ni sülfür mineralleri ile genel formülü $(Co,Ni)_2(Co,Ni,Fe,Cu)S_4$ olan katı çözeltiler dizisi oluşturur
löningit $FeAs_2$	gümüş beyazı ile çelik grisi arasında değişen renkderde	metalsi	5-5½	7,4-7,5	prizmatik ya da piramit biçiminde kristaller; kütlesel	düzensiz kınıma	oldukça güçlü yönserlik	ortorombik Pnnm	
markazit FeS_2	kalay beyazı, ışık altında tunç sarısına doğru koyulaşır	metalsi	6-6½	4,9	tablamsı ya da piramit biçiminde kristaller; kılıç biçiminde ya da horoz ibiği benzeri kristal grupları	bir belirgin dilinim	güçlü yönserlik ve pleokroik; krem beyazı, açık sarımsı beyaz ve gül beyazı	ortorombik Pnnm	izometrik polimorfu pirittir
metasinabar HgS	grimsi siyah	metalsi	3	7,65	dörtyüzlü kristaller; kütlesel	yarı kavkımsı ile düzgün olmayan arasında kınıma	yönserlik; grimsi beyaz; katmanlı ikizlenme gösterir	izometrek F$\bar{4}$3m	400-550 °C arasında zincifreye dönüşür
milerit NiS	açık pirinç sarısı, lekeli yanardöner gri	metalsi	3-3½	5,3-5,7	bazen iç içe geçmiş, merkezden dışarı doğru yönelmiş gruplar halinde çok ince ile kıkcal arası kristaller	iki kusursuz dilinim	güçlü yönserlik	heksagonal R$\bar{3}$m ya da R3m	
molibdenit MoS_2	kurşun grisi	metalsi	1-1½	4,6-4,7	heksagonal tabletler; pullar halinde varaklanmış kütlesel	bir kusursuz dilinim	çok güçlü yönserlik ve pleokroik; beyaz	heksagonal $C\frac{6}{m}mc$	yağsı görünüm; kâğıtta leke bırakır
moşerit $Ni_{11}As_8$	kırmızımsı platin grisi, bakır kırmızısı lekeli	metalsi	5	8,0	tablamsı kristaller	düzensiz kınıma	zayıf yönserlik; pembemsi gri	tetragonal $P4_12_1$ ya da $P4_32_1$	

de bulunurlar; bunlardan dördü önemlidir. Bu düzenlenimler, metal ve kükürt iyonlarının, iyonların boyutlarına ve yüküne bağlı olarak oluşturdukları yakın birleşme kombinasyonlarıdır.

Dört önemli yapı tipinin en basiti ve en bakışımlısı sodyum klorür yapısıdır; bu yapıda her iyon, altı zıt yüklü komşudan oluşan bir sekizyüzlünün içindeki bir konumu işgal eder. Bu biçimde kristalleşen en yaygın sülfür minerali, önemli bir kurşun cevheri olan galendir (PbS). Sodyum klorür yapısındaki sekizyüzlü konumlarından her birinde iki sülfür iyonunun bulunduğu birleşme tipi ise pirit yapısıdır. Son derece bakışımlı olan bu yapı, pirit mineraline (demir sülfür; FeS_2O) özgüdür. İkinci önemli yapısal tip, sfelarit (ZnS) yapısıdır; burada her metal iyonu, dörtyüzlü biçiminde düzenlenmiş altı zıt yüklü iyonla çevrelenmiştir. Üçüncü önemli yapısal tip, flüorit yapısıdır; burada metal katyonu sekiz anyonla, her anyon da dört metal katyonuyla çevrelenmiş durumdadır. Bu yapının tersine (dört anyonca çevrelenmiş metal katyonu ve her biri sekiz metal katyonunca çevrelenmiş anyonlar), antiflüorit yapısı denir. Daha değerli bazı başka metal tellürürlerin (örn. gümüş cevheri olan hessit [Ag_2Te] minerali) ve selenyürlerin yapısı bu biçimdedir.

Hemen hemen bütün sülfür mineralleri ortaklaşım (kovalans) bağıyla bağlanmıştır; ama bazılarında metal bağına da rastlanır. Ortaklaşım bağı, kükürt-kükürt bağlarının oluşmasına ve pirit gibi bazı sülfürlerde S_2 çiftlerinin yer almasına olanak tanır. Molibdenit (MoS_2) ve kovelit (CuS) gibi bazı sülfür mineralleri katmanlı yapılıdır. Bazı ender bulunan sülfürler ise spinel(*) yapısındadır.

Sülfür minerallerinde faz ilişkileri oldukça karmaşıktır ve bazı katı hal tepkimeleri görece düşük sıcaklıklarda (100°C-300°C) gerçekleşerek karmaşık iç içe büyümelere yol açar. Bu alandaki çalışmalar özellikle, en yaygın bulunan sülfürler olan demir-nikel-bakır sülfür mineralleri üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bunlar ayrıca, olası cevher yataklarının saptanmasında kılavuz mineraller olarak da önem taşır.

Sülfür mineralleri her türden kayaçta bulunur. Bazı tortul kayaçlarda dağılmış halde bulunmakla birlikte, temel olarak damarlar ve kırık dolguları ya da örtü yapılı kayaçlar-

Sülfür mineralleri (devamı)

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi ya da parlatılmış kesit verileri	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
nikolit NiAs	açık bakır kırmızısı, lekeli gri ile siyahımsı arası renklerde	metalsi	5-5½	7,8	böbrek biçimli kütlesel; ayrıca dallanmış	dilinemez	güçlü yönserlik	heksagonal $C\frac{6}{m}mc$	
orpiment As_2S_3	limon sarısı; altın sarısı; kahverengimsi sarı	reçinemsi; dilinimlerde incimsi	1½-2	3,5	varaklanmış, lifli ya da sütunsal kütlesel; böbrek ya da üzüm salkımı biçimli kütleler; taneli	bir kusursuz dilinim	α =2,4 β =2,81 γ =3,02	monoklinal $P\frac{2_1}{n}$	
pentlandit (Fe, Ni)$_9S_8$	açık tunç sarısı	metalsi	3½-4	4,6-5,0	taneli agregalar	kavkımsı kırılma	yönsemezlik	izometrik Fm3m	magnetik değildir
pirit FeS_2	açık pirinç sarısı	ışıltılı ile parlak metalsi arasında değişen parlaklıkta	6-6½	5,0	kübik, beşgen onikiyüzlü ya da yüzleri çizgilenmiş sekizyüzlü kristaller; kütlesel	kavkımsı ile düzgün olmayan arasında değişen kırılma	yönsemezlik; krem beyazı	izometrik Pa3	termoelektriksel bakımdan hem pozitif hem negatif; paramagnetik; çelik ile çizildiğinde kıvılcım çıkarır
pirotit $Fe_{1-x}S$ (x=0–0,2)	tunç sarısı ile kahverengi arasında değişen renklerde	metalsi	3½-4½	4,6-4,7 4,8 (troilit)	taneli kütlesel; bazen levhamsı ya da tablamsı kristaller	yarı kavkımsı ile düzgün olmayan arasında değişen kırılma	güçlü yönserlik	heksagonal $C\frac{6}{m}mc$	magnetik; troilitin kimyasal bileşimi FeS'ünkine yakındır
realgar AsS	tan kırmızısı ile turuncu arasında değişen renklerde	reçinemsi ile yağ parlaklığı arasında değişen parlaklıkta	1½-2	3,5-3,6	kısa, çizgili prizmatik kristaller; taneli ya da pekişik kütlesel; kabuklanmalar	bir iyi, üç kötü dilinim	α =2,486-2,538 β =2,602-2,684 γ =2,620-2,704	monoklinal $P\frac{2_1}{n}$	ilk çıkarıldığında saydam; ışık altında sarı bir toz halinde parçalanır
rikardit Cu_4Te_3	morumsu kırmızı	metalsi	3½	7,5	kütlesel	düzensiz kırılma	güçlü yönserlik ve pleokroik		
sfalerit ZnS	kahverengi, siyah, sarı; ayrıca değişken	reçinemsi ile elmas parlaklığı arasında değişen parlaklıkta	3½-4	3,9-4,1	çoğunlukla eğri yüzeyli dörtyüzlü ya da onikiyüzlü kristaller; dilinebilir kütleler	bir kusursuz dilinim	n=2,320-2,517	izometrik F43m	piroelektrik; bazen sürtünmeyle ışıldar; morötesi ve x ışınları altında flüonşıl; 1.020°C'de heksagonal olan vurtzite dönüşür
silvanit (Au,Ag)Te_2	çelik grisi ile gümüş beyazı arasında değişen renklerde	parlak metalsi	1½-2	8,1-8,2	kısa prizmatik, kalın tablamsı ya da pala biçimli kristaller	bir kusursuz dilinim	güçlü yönserlik ve pleokroik; krem beyazı; polisentetik ikizlenme gösterir	monoklinal $P\frac{2}{c}$	
skutterudit (Co,Ni)As_3	kalay beyazı ve gümüş grisi	metalsi ile parlak metalsi arasında değişen parlaklıkta	5½-6	6,1-6,9	dışbükey ya da eğrilmiş, kübik ya da sekizyüzlü kristaller; yoğun ile taneli kütlesel arasında	kavkımsı kırılma	yönsemezlik; gri, krem rengi ya da altın beyazı; güçlü yansıtma	izometrik Im3	termoelektriksel bakımdan hem pozitif hem de negatif
stannit Cu_2FeSnS_4	çelik grisi ile demir siyahı arasında değişen renklerde	metalsi	4	4,3-4,5	taneli kütlesel	düzgün olmayan kırılma	yönserlik	tetragonal I42m	
stibnit Sb_2S_3	siyahımsı lekeli kurşun grisi ile çelik grisi arasında değişen renklerde	metalsi	2	4,6	iğne kristalli agregalar; kristaller kolaylıkla eğilip bükülür	bir kusursuz dilinim	α =3,184-3,204 β =4,036-4,056 γ =4,293-4,313 beyaz; güçlü yönserlik	ortorombik Pbnm	kızılötesi ışınlara saydam
stromeyerit CuAgS	mavi lekeli koyu çelik grisi	metalsi	2½-3	6,2-6,3	psödoheksagonal prizmalar; pekişik kütlesel	kavkımsı ile yarı kavkımsı arasında değişen kırılma	güçlü yönserlik	ortorombik	
tetradimit Bi_2Te_2S	mat ya da yanardöner lekeli açık çelik grisi	metalsi	1½-2	7,1-7,5	varaklanmış ya da taneli kütlesel; pala biçimli kristaller	bir kusursuz dilinim	zayıf yönserlik; beyaz; bazen grafik benzeri iç içe geçmiş büyüme gösterir	heksagonal R3̄, R32 ya da R3̄m	termoelektriksel bakımdan pozitif; kâğıtta leke bırakır
umangit Cu_3Se_2	koyu kiraz kırmızısı; hızla menekşe mavisi lekeler oluşur	metalsi	3	5,6	küçük taneler; ince taneli agregalar	düzgün olmayan kırılma	güçlü yönserlik; koyu kırmızımsı mor; belirgin eşeksenel		
vurtzit ZnS	kahverengimsi siyah	reçinemsi	3½-4	4,0-4,1	piramit biçimli kristaller; lifli ya da sütunsu kütlesel; eşmerkezli şeritler halinde kabuklar	bir kolay dilinim	ω =2,330-2,356 ε =2,350-2,378	heksagonal $P6_3mc$	izometrik olan sfalerite dönüşür
zincifre HgS	kırmızı ile kahverengimsi ya da kurşun grisi arasında değişen renklerde	elmas parlaklığı ile metalsi arasında değişen parlaklıkta	2-2½	8,1	eşaltıyüzlü, tablamsı ya da prizmatik kristaller; topraksı kaplamalar	bir kusursuz dilinim	ω =2,756-2,905 ε =3,065-3,256	heksagonal $C3_12$ ya da $C3_22$	

da ornatım ürünleri biçiminde, birbirinden ayrı kütleler halinde bulunur. Sülfür minerali çökelleri başlıca iki indirgenme süreci sonucunda oluşur; bunlar, 1) alkali magmalardaki karışmaz bir sülfür eriyiğinin, magma kristalleşmesinin erken aşamalarında ayrılması ve 2) sulu çözeltilerden 300°C-600°C sıcaklık aralığında ve görece yüksek basınç altında çökelmesi süreçleridir. Birinci süreç sonucunda oluşan başlıca sülfür mineralleri pirohititler, piritler, pentlanditler ve kalkopiritlerdir. Öbür sülfür minerallerinin büyük bölümü ikinci süreç sonucunda oluşur. Ufalanma süreçleri, saçılmış haldeki sülfürlerin bir araya toplanmasına yol açabilir.

Sülfür mineralleri bazı değerli minerallerin, özellikle de altın, gümüş ve platinin önemli cevherleridir. Sanayide kullanılan antimon, bizmut, bakır, kurşun, nikel ve çinko gibi çeşitli metaller de sülfür cevherlerinden çıkarılır.

Yaygın bulunan sülfür mineralleri ve bunların fiziksel özellikleri için *bak* tablo.

sülfürik asit (H_2SO_4), SÜLFAT ASİDİ ya da HİDROJEN SÜLFAT olarak da bilinir, yenime uğratıcı, renksiz ve yoğunluğu yüksek sıvı. Çok önemli bir kimyasal madde olan sülfürik asit, sanayide değme yöntemi(*) ya da kurşun odalar yöntemi(*) ile üretilir. Bu yöntemlerde önce kükürt dioksit çeşitli katalizörler eşliğinde oksijenle yükseltgenerek kükürt trioksde dönüştürülür, ardından kükürt trioksit suyla tepkimeye sokularak sülfürik asit elde edilir. Sülfürik asit çeşitli derişimleri halinde gübre, pigment, boyarmadde, ilaç, patlayıcı, deterjan, inorganik tuz ve asitlerin üretiminde, ayrıca petrol arıtım ve metalurji işlemlerinde kullanılır. Sülfürik asidin en yaygın uygulama alanlarından birisi de elektrolit olarak kullanıldığı kurşunlu pillerdir.

Arı sülfürik asidin özgül ağırlığı 25°C'de 1,830 gr/ml'dir. 10,37°C'de donar. Isıtıldığında kısmen bozunarak su ve kükürt trioksde ayrışır; kükürt trioksit, asidin derişimi yüzde 98,3 olana kadar buharlaşarak ortamdan uzaklaşır. Bu sülfürik asit ve su karışımı 1 atmosfer basıncında 338°C'de kaynar. Piyasada satılan sülfürik asitler çoğunlukla yüzde 78, 93 ya da 98'liktir.

Sülfürik asit çok kuvvetli bir asittir; sulu çözeltilerde tümüyle iyonlaşarak hidronyum iyonları (H_3O^+) ve hidrojen sülfat iyonları (HSO_4^-) oluşturur. Seyreltik asit çözeltilerinde hidrojen sülfat iyonlarının da ayrışmasıyla, daha fazla hidronyum iyonu ve sülfat iyonları (SO_4^{2-}) oluşur. Kuvvetli bir yükseltgen olan ve yüksek sıcaklıklarda metallerle, karbon ve kükürt gibi bazı maddelerle kolaylıkla tepkimeye girebilen derişik sülfürik asit suyla şiddetle birleştiğinden aynı zamanda güçlü bir su çekici maddedir. Bu özelliğinden ötürü odun, kâğıt ve şeker gibi birçok organik maddeyi yakarak kömürleştirir.

Kükürt trioksidin yüzde yüzlük sülfürik asit içindeki çözeltilerine dumanlı sülfürik asit denir. Çoğunlukla yüzde 20, 40 ya da 65 oranında kükürt trioksit içeren bu çözeltiler en çok organik kimyasal bileşiklerin hazırlanmasında kullanılır.

Sülker, Kemal (d. 25 Kasım 1919, Antakya), sendikacı, yazar. Türkiye'de sendikacılık konusundaki araştırmalarıyla tanınır.

İlk ve orta öğrenimini Antakya'da ve İstanbul'da Kabataş Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1938'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. İki yıl sonra hukuk öğrenimini yarıda bırakarak Edebiyat Fakültesi'ne devam etti. 1943'te sosyalist düşünceleri nedeniyle kovuşturmaya uğradı ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kararıyla Konya'da ikamete mecbur edildi. Bir süre sonra idari izinle bir süre için Antakya'ya giden Sülker, burada Türk Ceza Kanunu'nun 142. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle tutuklandıysa da yargılama sonunda aklandı. Bundan sonra İçişleri Bakanlığı'nca sürgün yeri Tokat olarak değiştirildi.

1947'de İstanbul'a döndükten sonra *Gece Postası*, *İkdam* ve *Son Telgraf* gibi gazetelerde çalıştı. 1951-52 arasında *İşçi Hakkı* adlı bir gazete çıkardı. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) kuruluş çalışmalarına katıldı, Türk-İş'te ve çeşitli sendikalarda danışman olarak çalıştı. 1961'de Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) girdi. TİP'te genel sekreterlik görevinde, merkez yürütme ve genel yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu. Kemal Ilıcak'la birlikte *Türkiye Birlik* adlı gazeteyi çıkardı (1961-62). 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluş çalışmalarına katıldı ve bu konfederasyonun ertesi yıl yapılan genel kurulunda genel sekreterliğe getirildi. 1975'te bu görevden ayrıldıktan sonra etkin sendikacılık yaşamından çekildi.

Türkiye'de sendikacılık hareketinin tarihi ve güncel sorunları üzerine araştırmaları bulunan Sülker'in başlıca yapıtları *Türkiye'de Sendikacılık* (1955), *Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu* (1966), *Dünyada ve Bizde Sendikacılık* (1966), *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri* (1968, 1976), *Sendikalar ve Politika* (1975), *Şair Nâzım Hikmet* (1975), *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı* (1976, 1987), *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler* (1976), *İki Konfederasyon: Türk-İş ve DİSK* (1976), *Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün* (1980, 1987), *Anılara Yolculuk* (1983), *Savaş Yıllarında Bir Sürgün*'dür (1986).

Süloğlu, SÜLEOĞLU olarak da bilinir, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde, Edirne iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Süloğlu, Hacıumur köyü dışında bırakılarak 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Süloğlu Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.634; kasaba, 4.452.

Süloğlu, Barajı, Edirne'nin kuzeydoğusunda Süloğlu Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. Yapımı 1980'de bitirilen baraj, taşkın denetimi sağlamak ve 3.986 ha'lık bir alanı sulamak amacıyla kurulmuştur. Baraj gövdesinin temelden yüksekliği 54,25 m, toplam dolgu hacmi ise 907 bin m³'tür. Baraj gölünün alanı 2,88 km², su toplama hacmi 33 milyon m³'tür.

sülük *bak*. seyr ü sülûk

sülük, *Annelida* (halkalısolucanlar) filumunun yaklaşık 300 türü bilinen *Hirudinea* sınıfını oluşturan solucanların ortak adı. Ağzın bulunduğu ön uçlarında küçük, arka uçlarındaysa daha büyük bir çekmen (vantuz) vardır. Bütün sülüklerin gövdesi 34 bölütten oluşur. Uzunlukları 1 cm'den az olabileceği gibi 20 cm'yi de aşabilir. Büyük bölümü tatlı sularda ve karada, *Rhynchobdellida* takımının bazı üyeleri denizde yaşar. Sülüklerin öbür hayvanları yiyen, organik artıklarla beslenen ya da asalak olan türleri vardır.

Sülükler derilerinden solunum yapar. Sindirim sistemleri besinlerin aylarca depolanabildiği bir kursak ya da keseyi içerir. Gövdelerinin ön ucunda, sayıları 1-4 çift arasında değişen gözler bulunur. Tümü eşeysel erkek ve dişi üreme organları taşıyan erdişi hayvanlardır. Ama kendilerini döllemezler; yumurtaları ancak başka bireyin spermalarıyla döllenebilir. Döllenen yumurtalar kokon denen bir yumurta kesesine, kokon da suya ya da karaya bırakılır. Yumurtadan çıkan yavrular başkalaşmaya uğramadan büyür.

Suda yaşayan sülükler balıkların, amfibyumların, kuşların ve memelilerin kanını emerek ya da salyangozları, böcek larvalarını ve solucanları yiyerek beslenirler. Gerçek kara sülükleri yalnız memelilerin kanıyla beslenir. Keskin dişlerle donanmış üç çeneli ağızları eti Y biçiminde keser. Sülüğün tükürüğü, yaralı bölgeyi uyuşturan, kan damarlarını genişleterek kan akışını artıran ve kanın pıhtılaşmasını engelleyen maddeler içerir. Tıp sülüğünün (*Hirudo medicinalis*) dokularından elde edilen pıhtılaşmayı önleyici hirudin adlı madde tıpta kullanılmaktadır.

Karada yaşayan sülükler bitkilerle kaplı nemli yerlerde bir uçlarından asılarak kurbanlarını beklerler. Sülüğün ısırığı açtığı yaradan kanın aktığı görülene değin anlaşılmayabilir. Kanın akması tükürüğün pıhtılaşmayı önleyici etkisi geçene değin sürer.

İnsana yapışan sülükler *Gnathobdellidae* familyasında yer alır. Bazı sülük türleri yüzlerce yıl tedavi amacıyla kullanılmıştır. Sülüklerin tedavide kullanılması, hastalıklara vücuttaki kirli kanın yol açtığı inancına dayanır. Avrupa'da kanın akıtılması için

Tıp sülüğü (*Hirudo medicinalis*)
Jacques Six

sülüklerin kullanılması, özellikle 19. yüzyılda büyük yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde çağdaş tıbbın olanaklarından uzak kalan ülkelerde ya da kırsal kesimlerde deriye sülük yapıştırma yöntemi güncelliğini korumaktadır. Sülükle tedavi edilmeye çalışılan hastalıklar arasında akıl ve ruh hastalıkları, urlar, deri hastalıkları, gut, boğmaca ve mayasıl sayılabilir. Baş, göz ve bacak ağrıları için de sülük kullanılmıştır. Örneğin baş ağrısı için şakaklara ya da enseye birkaç sülük yapıştırılıyor ve bu sülüklerin doyana değin kan emmesi sağlanıyordu. Hastalıkları iyileştirmek amacıyla Avrupa'da tıp sülüğü ve Cezayir sülüğü (*H. troctina*), Asya'da ise *Gnathobdella ferox* türü yaygın biçimde kullanılmıştı.

Yaklaşık 10 cm'ye kadar uzayabilen tıp sülüğünün yeşil gövdesinde 4-8 kahverengi çizgi bulunur. Bu tür, sonradan götürüldüğü Kuzey Amerika'ya da yayılmıştır.

Suda yaşayan sülük türleri arasında özellikle *Limnatis nilotica*, içilen suyla birlikte, bazen de kirli sularda yıkananların idrar kanalı deliğinden vücuda girebilir. *L. nilotica* Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Anadolu ve Ortadoğu'daki göller ile akarsularda yaşar. Uzunluğu 12 cm'ye erişebilir. Daha genç ve küçük olanlarının vücuda girişi daha kolaydır. İçme suyuyla alındığında

önce burun ve boğaza tutunduktan sonra, akciğerlere geçebilir. Çok fazla sülük yutanlarda kansızlık ortaya çıkar. Dış yaralar ise kan kaybından çok ikincil enfeksiyonlara yol açması nedeniyle tehlikelidir. Sülükler konaklarının solunum yollarını tıkayarak ölümlerine neden olabilir. Asya'da evcil hayvanların bu nedenle ölmesine oldukça sık rastlanmaktadır.

sülük, bazı tırmanıcı bitkilerde tutunmaya yarayan özel bitki organı. Sülükler yaprak, yaprakçık ve kulakçıkların, hatta dalların (örn. üzüm) başkalaşımıyla oluşur. Bu organlar, yakındaki herhangi bir nesnenin çevresine sarılarak bitkinin tırmanmasını sağlarlar. Bazıları ise, sert bir yüzeyle karşılaştığında genişleyip yassılaşan uçları ve salgıladığı yapışkan bir sıvı sayesinde yüzeye sıkıca yapışır.

sülükayaklılar *bak.* Cirripedia

sülükbalığı, taşemenleri de içeren *Agnatha* (çenesizbalıklar) sınıfından, denizlere dağılmış 20 kadar ilkel balık türünün ortak adı. Genellikle iki familya altında toplanırlar. Bunlardan *Myxinidae* üyeleri hemen hemen bütün denizlerde bulunur. *Eptatretidae* üyeleri ise Atlas Okyanusunun kuzey kesimleri ile Akdeniz Havzası dışında kalan sularda görülür.

Sülükbalıkları pulsuz, yumuşak derili, yılanbalığını andıran deniz omurgalılarıdır. Burunlarının ucunda birkaç kalın bıyık bulunur. Türlere göre uzunlukları 40-60 cm dolayındadır. Gövdelerinde yalnız kuyruk yüzgeci gelişmiştir. İskeletleri kıkırdak yapısındadır. Çeneleri yoktur. Yarık biçiminde gelişmiş emici ağızlarında boynuzsu dişler bulunur. Az gelişmiş gözleri deriye gömülmüştür. Burunlarının ucunda tek bir burun deliği vardır. Solungaçlarının sayısı 5-15 çift arasında değişir. Bu solungaçlar *Myxinidae* üyelerinde her iki yanda birer solungaç deliğine bağlanırken, *Eptatretidae* üyelerinde ayrı ayrı dışarıya açılır.

Sülükbalıkları derinliği yaklaşık 1.300 m'ye kadar ulaşan soğuk sularda bulunur, yumuşak diplerde ve oyuklarda, genellikle başları dışarda kalacak biçimde gömülü durarak yaşarlar. Besinlerini deniz omurgasızları, ölü ya da yaralı balıklar oluşturur. Bazen ağlara ya da paraketelere yakalanan balıklara üşüşerek bunların gövdelerini deler, etlerini içten yerler. Sülükbalığı ele alındığında kaygan ve sümüksü bir madde salgılar. Bayağı sülükbalığına (*M. glutinosa*) Akdeniz'in batı kesimlerinde ender olarak rastlanır.

sülün, *Galliformes* (tavuksular) takımının *Phasianidae* familyasından 50 kadar kuş türünün ortak adı. Sülünleri keklik ve turaçlardan ayıran kesin bir taksonomik sınır yoktur. Bununla birlikte sülünlerin daha iri yapılı ve uzun kuyruklu olmalarıyla bu kuşlardan ayrıldıkları söylenebilir. Genellikle 16 cins altında toplanan sülün türleri açık ormanlarda, çayır ve tarlalarda yaşar. Çoğu küçük sürüler halinde gezerek yem arar. Tümünün de kulağa hoş gelmeyen bir ötüşü vardır. Üreme döneminde öbür erkek sülünlere karşı düşmanca davranışlar gösteren erkek sülünün ayaklarında bir ya da iki mahmuz, genellikle başında parlak renkli tüysüz deri bölgeleri bulunur. Üreme mevsiminde dişilere kur yapan erkekler sonu öldürmeye varacak dövüşlere girişirken, dişiler çevrelerinde olup bitene ilgisiz gözükürler.

Sülün türleri en bol olarak Çin'den Malezya'ya kadar uzanan bölgede görülür. Doğal yayılma alanının en batıdaki ucu ise Türkiye'nin batısına kadar uzanır. Başka bölgelere götürülen birkaç sülün türü yeni çevrelerine uyum sağlarken, bazı sülün türleri aşırı avlanma nedeniyle son derece azalmıştır.

En yaygın sülün türü olan bayağı sülün (*Phasianus colchicus*) Asya'da, Anadolu'dan Çin'e kadar uzanan çok geniş bir alanda doğal olarak yaşar. Bu geniş alanda, sayısı uzmanlara göre 20-30 arasında değişen alttüre ayrılmıştır. Bayağı sülün Asya'nın çeşitli bölgelerinden alınarak Avrupa ve Kuzey Amerika'ya da götürülmüştür. Buralardaki topluluklar çeşitli bölgelerden gelen farklı alttürlerin karışımından oluşur.

Sülün çalılık ve ağaçlıklara yakın ekin tarlalarında gezmeyi sever. Uzunluğu 90 cm kadar olan erkeğin uzun bir gövdesi ve üstü çapraz çizgili uzun kuyruğu vardır. Gövdesi kızıl kahverengi, özellikle göğsü kızıl pırıltılı, boynu mora çalan parlak yeşildir. Başında da parlak kırmızı tüysüz bölgeler bulunur. Bütün gövdesi ince nakışlıdır. Daha kısa kuyruklu ve gösterişsiz kahverengi tüylü olan dişiler yaklaşık 60 cm uzunluğundadır. Üreme döneminde erkek genellikle üç dişiden oluşan bir harem kurar. Kuru otlarla yerde yapılan yuvaya dişiler 10 kadar yumurta bırakır. Yavrular 3-4 haftada yumurtadan çıkarlar.

Yeşil sülün (*P. versicolor*) Japonya'da yaşar. Vücut yapısı olarak bayağı sülüne çok benzer; ama bayağı sülünde kızıl kahverengi olan bölgeler yeşil sülünde metalik yeşildir. İnsanın hissedemediği yer sarsıntılarına duyarlı olan yeşil sülünler, bir sarsıntı olacağı zaman toplu halde bağrışırlar.

Güneydoğu Asya'da yaşayan Argos sülünleri, göze benzer karmaşık desenler bulunan uzun süs tüyleriyle tanınırlar. Argos sülünleri iki cinse ayrılır: Tepeli Argos sülünleri (*Rheinardia*) ve büyük Argos sülünleri (*Argusianus*). Malaya, Sumatra ve Borneo'da yaşayan büyük Argos sülününün (*A. argus*) uzunluğu 2 m'ye ulaşabilir. Çiftleşme gösterisi sırasında kabarttığı tüylerini hafifçe titretir. Bu sırada göz desenleri dönüyormuş gibi gözükür.

Parlak renkler ve güzel nakışlarla bezeli olan sülün türleri çok eski çağlardan beri süs hayvanı olarak beslenmişlerdir. En iyi tanınan iki güzel sülün türü, boynundaki yakaya benzer kabarık tüylerle tanınan Lady Amherst sülünü (*Chrysolophus amherstiae*) ve altın sülündür (*C. pictus*).

Bazı sülün türlerinin renkleri çok ilginçtir. Bunlardan Orta Asya'nın güneyinde yaşayan monal sülününde (*Lophophorus impejanus*) erkeğin başı ve gerdanı metalik yeşil, boynu ve ensesi bakır rengi, sırtı yeşil ve sarı, kanatları mor, arka bölümü beyaz, kuyruğu turuncu, alt bölümleri siyahtır. Günümüzde yalnızca Çin'in batısında kalmış olan Çin monal sülünü (*L. lhuysii*) tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir türdür.

Asya'nın güney bölgelerinde yaşayan tragopan sülünleri (*Tragopan* cinsi) yeryüzünün en güzel renkli kuşları arasındadır. Üreme döneminde gagalarının altında küçük bir ibik oluşur. Başlarının iki yanında ibiğe benzer bir yapı gösteren birer küçük çıkıntı vardır. Tragopan türlerinde baskın renk kırmızı, gri ya da sarı olabilir. Bu renkteki zemin üzerinde beyaz benekler bulunur.

sülüs (Arapçada "üçte bir"), aklâm-ı sitte adı verilen altı çeşit yazıdan biri. Adının, harflerinin üçte birlik bölümünün düz, üçte ikilik bölümüninse devirli olmasından ya da *tûmar* adlı iri yazının harflerinin üçte biri kadar kalınlıktaki harflerle yazılmasından kaynaklandığı konusunda iki ayrı görüş vardır. Sülüs, aynı gruptan olan muhakkak yazıya benzer, ondan biraz daha küçük yazılır. Çanak ya da kâse gibi bir görünümü olan harflerinin derinliği fazla, enleri azdır. Harflerin dönüş noktaları ise muhakkakınkilerden daha yumuşaktır. Kuralları 10. yüzyılda ünlü Abbasi hattatı İbn Mukle

Nuri Korman'ın bir sülüs hattı
Ali Alparslan Arşivi

tarafından saptanan sülüs 16. yüzyıla değin muhakkak ile birlikte kullanılmış, daha sonra onun görevini de yüklenmiştir. Nesih gibi en önemli İslam yazılarından biri olduğu için, ümmü'l-hat (yazının anası), mikyasül'l-hat (yazının ölçeği) ve mizanü'l-hat (yazının terazisi) gibi adlarla da anılan sülüs, kitap başlıklarında, levha ve kıtalarda ve az da olsa Kuran yazımında kullanılmıştır.

sümbül, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının *Hyacinthus* cinsini oluşturan 30 kadar soğanlı bitki türünün ortak adı. Akdeniz yöresinde ve Afrika'nın tropik kesimlerinde

Sümbül (*Hyacinthus*)
Vesile Buket

yabani olarak yetişen bu bitkiler süs bitkisi olarak dünyanın birçok yerine dağılmıştır. En yaygın süs çeşitleri *H. orientalis*'ten türetilmiştir.

Türlerin çoğu tabanda toplanmış düz kenarlı, ince uzun yapraklarıyla dikkati çeker. Yapraksız bir sapın ucunda dik salkımlar oluşturan mavimsi mor, pembe ya da beyaz renkli, hoş kokulu çiçekleri vardır; her bir çiçek sapının dibinde küçük bir bürgü (yapraksı yapı) bulunur. Katmerli çeşitleri de geliştirilmiştir.

sümbüli, İslam yazısının bir türü. Hattat Arif Hikmet Bey (ö. 1918) tarafından icat edilmiştir. Divani yazının yapısından yola çıkan Arif Hikmet Bey, harflerine sümbül çiçeğinin havasını vermeyi denediği yeni bir yazı oluşturmuştur. Fazla tutulmayan bu yazı bazı kitap başlıklarında ve kartvizitlerde kullanılmıştır.

Sümbüliye *bak.* Sünbüliye

sümbülteber (*Polianthes tuberosa*), *Agavaceae* familyasından, çokyıllık bahçe bitkisi. Eskiden beri süs bitkisi olarak yetiştirilen bu türün yumrumsu kökleri ve tabanda

demetler oluşturan uzun, parlak yeşil yaprakları vardır. Gövde üzerinde dizili yaprakları ise daha küçüktür ve gövdeyi

Sümbülteber (*Pollanthes tuberosa*)
Maurice B. Cook

sarar. Salkımlar halindeki hoş kokulu, beyaz, mumsu çiçekleri parfüm üretiminde kullanılır.

Sümela Manastırı *bak.* Sumela Manastırı

Sümen, Meriç (d. 25 Mayıs 1943, Silivri, İstanbul), ilk Türk başbalerini ve sanat yönetmeni.

Bale çalışmalarına Ankara'da Molly Lake ve Beatrice Appleyard (Fenmen) ile başladı. 1961'de Ankara Devlet Konservatuvarı Bale Bölümü'nü bitirerek Ankara Devlet Opera ve Balesi'ne katıldı ve iki yıl sonra başbalerin oldu. 1961-71 arasında İngiliz Kraliyet Balesi, 1964'te Hollanda Kraliyet Balesi, 1966'da New York Kent Balesi, Washington Ulusal Balesi ve San Francisco Bale Topluluğu, 1967'de de SSCB'de Bolşoy ve Leningrad bale topluluklarında çalıştı. Çeşitli ülkelerde konuk sanatçı olarak dans etti; Bolşoy ve Leningrad baleleri ile Moskova ve Leningrad'da (bugün Petersburg) *Giselle*, Pakistan'da Karaçi'de *Uyuyan Güzel*, Bulgaristan'da *Çeşmebaşı* ve *Giselle*, 1970'te Londra Festival Balesi'nde *Kuğu Gölü*, *Fındıkkıran* ve *Judüh*'te başrolleri üstlendi. 1972'de Sovyet hükümetinin çağrısıyla Kiev, Odessa, Leningrad ve Moskova'da *Giselle* balesinde Giselle rolünü canlandırdı. 1979'da SSCB Devlet Akademi Bolşoy Tiyatrosu'nda dans eden ilk Türk balerin oldu. 1981'de devlet sanatçısı olan Meriç, 1984'te koreografi çalışmalarında bulunmak için gittiği SSCB'de Moskova Bale Akademisi Öğretmenlik Bölümü'nü bitirdi. Ankara Devlet Balesi'ne başbalerin olarak döndükten sonra 1986'da İstanbul Devlet Opera ve Balesi'nin (İDOB) başkoreografılığına ve genel sanat yönetmenliğine getirildi. 1989'da bu görevinden ayrılarak Mimar Sinan Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Bale Bölümü'nde görev aldı. Bu görevden ayrıldığı 1993 yılında İDOB'deki repertuvar çalıştırıcılığı görevini sürdürüyordu. Çok geniş bir repertuvarı olan Sümen, Polonya'nın Prima Dansçı Ödülü ve İngiltere'nin Cecchetti Ödülü'nü aldı.

Sümer, dünyanın bilinen en eski uygarlığına beşiklik eden bölge. Sınırlarını Dicle ve Fırat ırmaklarının çizdiği Mezopotamya'nın en güney kesimini içine alan ve daha sonraları Babil olarak anılan bu topraklar, günümüzde Irak'ın Bağdat yöresinden Basra Körfezine kadar uzanan güney kesimine denk düşer.

Bölgeye ilk kez İÖ 4500-4000 arasında, Sümer dilinden farklı bir dil konuşan ve Sami kökenli olmayan bir halk yerleşti. Bunlar, ilk-Fıratlılar ya da günümüzde kalıntılarının ilk kez bulunduğu Tel el-Obeyt köyünden esinlenerek Obeytliler olarak bilinir. Bataklıkları kurutarak tarıma elverişli hale getiren, dokumacılık, dericilik, metal işleme, duvarcılık, çanak çömlek yapımı gibi el sanatlarını geliştiren ve ilk ticaret yollarını açan Obeytliler, Sümer'i uygarlaştıran ilk güç oldular. Bu halkın Mezopotamya'ya göç etmesinden sonra çeşitli Sami halkları onların topraklarına girerek Obeyt kültürüne kendi kültürlerini eklediler ve Sümerler öncesinde yüksek bir uygarlık yarattılar.

Dilleri zamanla bütün bölgede konuşulmaya başlayan ve Sümerler olarak bilinen halk, büyük olasılıkla Anadolu yakınlarında bulunan topraklarından İÖ y. 3300'de koparak bölgeye yerleştiler. İÖ 3000'e gelindiğinde bölgede en az 12 kent devleti bulunuyordu: Kiş, Uruk, Ur, Sippar, Akşak, Larak, Nippur, Adab, Umma, Lagaş, Badtibira ve Larsa. Bu devletlerin her biri, surlarla çevrili bir kent ile çevredeki köy ve arazilerden oluşuyordu. Her kentin kendi tanrısı vardı; bu tanrının tapınağı kentin merkez yapısıydı. Siyasal iktidarın başlangıçta yurttaşların elinde olmasına karşın, kent devletleri arasındaki çekişmelerin artmasıyla hepsinde krallık kurumu ortaya çıktı. Günümüze ulaşan bir belge olan Sümer Krallar Listesi'nde Tufan'dan önce sekiz kralın hüküm sürdüğü yazılıdır. Tufan'dan sonra çeşitli kent devletleri ve bunların hanedanları öbürleri üzerinde geçici olarak egemenlik kurdu. Birbirinden ayrı kent devletlerini birleştiren ilk kral, Kiş hükümdarı Etana oldu (İÖ y. 2800). Bundan sonra Kiş, Uruk, Ur ve Lagaş yüzyıllarca üstünlük için mücadele ettiler. Bu yüzden Sümer ilk önce Elamlıların (İÖ y. 2530-2450), daha sonra da Kral Şarrukin (hd İÖ y. 2334-2279) önderliğindeki Akadların saldırılarına karşı koyamayarak işgal altına girdi. Şarrukin hanedanı yalnızca yüz yıl kadar sürmekle birlikte, kent devletlerini birleştirdi ve bütün Ortadoğu uygarlığını etkileyen bir yönetim modeli yarattı.

Şarrukin hanedanının sona ermesinden ve Sümer'in yarı barbar Gutilerin istilasından kurtulmasından sonra, kent devletleri bir kez daha bağımsız oldular. Sümer uygarlığının bu son çağının en parlak evresine 3. Ur sülalesi sırasında ulaşıldı. Bu hanedanın ilk kralı Ur-Nammu, Mezopotamya'da bugüne değin bulunan en eski yasa derlemesini hazırladı.

Amorilerin bütün Mezopotamya'yı ele geçirdikleri İÖ 1900'den sonra Sümerler özgün kimliklerini kaybettiler, ama kendi kültürlerini Sami ardıllarına miras bıraktılar. Bu arada, dünyaya birtakım teknolojik ve kültürel yenilikler armağan ettiler. Bunların arasında ilk tekerlekli taşıtlar ve çömlekçi tekerleği, ilk yazı sistemi olan çiviyazısı, ilk yasa metinleri ve ilk kent devletleri sayılabilir.

Sümer, Ayetullah (d. 17 Nisan 1905, İzmir - ö. 9 Mart 1979, İstanbul), ölüdoğa ve portreleriyle tanınan ressam. 1925'te gittiği Fransa'da bir yandan Marsilya Ticaret Okulu'nda eğitim görürken bir yandan da Güzel Sanatlar Akademisi'nde Théophile Berenger'nin atölyesine devam etti. 1927'de İzmir'e döndü ve ertesi yıl Türk Ocağı'nda ilk sergisini açtı. Aynı yıl devlet bursuyla Paris'e gönderildi ve orada P. Baudouin ile fresk çalıştı. 1933'te Türkiye'ye döndükten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde fresk atölyesini kurmakla görevlendirildi ve 1971'de emekli oluncaya değin fresk atölyesinde ders vermeyi sürdürdü. Güzel Sanatlar Birliği'nin yanı sıra akademi dışında oluşturulan As Grubu'nun üyesi olan Sümer'in portreleri gerçekçi; yer yer romantik özelliklerin de göze çarptığı manzaraları doğalcı; ölüdoğaları ise malzemeleri işleyiş tarzından dolayı klasik özellikler gösterir. Fransa'ya gitmeden önce genellikle koyu renk tonlarıyla buğulu bir atmosferi yeğleyen Sümer, Fransa dönüşü sert çizgili akademik bir tutumu benimsediyse de, 1940'ların başından itibaren daha yumuşak çizgi ve renklere yöneldi. Çok renkli ve pastel tonlu resimlerinde İstanbul'un çeşitli köşelerini konu aldı. 1960'lardan sonra özellikle portre ve ölüdoğalarında yeniden keskin bir çizgi ve canlı renk anlayışı görülmeye başladı.

"Ölüdoğa", Ayetullah Sümer'in bir yapıtı, 1960
Ara Güler

Sümer, Dinçer (d. 19 Mart 1938, İzmir), tiyatro oyuncusu, yönetmen ve yazar.

Öykü ve şiirleri 1953'ten başlayarak *Varlık*, *Yeditepe* ve *Türk Dili* gibi dergilerde yayımlandı. 1961'de Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü Yüksek Devresi'ni bitirdi. Aynı yıl Cahit Atay'ın *Pusuda* adlı oyunuyla Devlet Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Bu arada yazarlığı da sürdürdü ve özellikle oyunlarıyla tanındı. Genellikle Devlet Tiyatroları ve İstanbul Şehir Tiyatroları'nda sahnelenen oyunları arasında, 1970'te sahnelenen *Altın Kalpli Kız*, 1971'de her iki tiyatroda aynı anda sahnelenen *Kâtip Çıkmazı* (1970), ilk yönettiği (1976) oyun olan *Eski Fotoğraflar* (1978), *Karacaoğlan* (1983), *Gül Satardı Melek Hanım* (1986), *Maviydi Bisikletim* (1987) ve *Meddah Amca* (1989) sayılabilir. Öbür yapıtları arasında *Günebakan* (1955), *Küçük Kızın Adı Ayşe* (1965), *Sandalım Kıyıya Bağlı* (1983) adlı şiir kitapları ve *Bozuk Bir Şey* (1976, 1981) adlı romanı ile *Aklımda Kalan Masallar* (1983) ve *Bu Topraklar İçin* (1976) adlı çocuk kitapları vardır. Sanat yaşamı boyunca başta 1977 TDK Tiyatro Ödülü olmak üzere birçok ödül kazanan Sümer, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde tiyatro dersleri vermektedir.

Sümer, Güner (d. 19 Mart 1936, Nallıhan, Ankara - ö. 27 Nisan 1977, Ankara), oyun yazarı, tiyatro yönetmeni ve oyuncusu.

Ortaöğrenimini Ankara Atatürk Lisesi'nde tamamladı. Bir süre Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra öğrenimini yarıda bırakarak Fransa'ya

Güner Sümer
Ara Güler

gitti (1960). Paris'te Dullin Okulu'nda oyunculuk eğitimi gördü. Odéon Tiyatrosu'nda ünlü tiyatro adamı Jean-Louis Barrault'nun, Théâtre National Populaire'de de (TNP) Jean Vilar ve Georges Wilson'ın asistanı olarak çalıştı (1961-62). Yurda dönüşünde, İstanbul'da Asaf Çiyiltepe'nin öncülüğünde kurulan Arena Tiyatrosu'nda(*) görev aldı. Çiyiltepe ile birlikte Ankara'ya giderek Ankara Sanat Tiyatrosu'nun(*) (AST) kuruluşuna katıldı (1963). Çiyiltepe'nin ölümü üzerine bir süre AST'ı yönettikten sonra 1970'te İstanbul Sanat Tiyatrosu'nu kurdu.

Sanat yaşamına şiir yazarak başlayan ve öğrencilik yıllarında arkadaşlarıyla *Mavi*(*) dergisini çıkaran Sümer, *Şairler Yaprağı*, *Yelken* ve *Ufuklar* dergilerinde öyküler, kısa oyunlar ve tiyatro eleştirileri yayımladı. Ayrıca, Brendan Behan ve Maksim Gorki'den çeviriler yaptı.

Öğrencilik yıllarında üniversitenin tiyatro topluluğunda ve Sahne Z'de çalıştı. Sahneye koyduğu oyunlarda titiz tutumuyla dikkati çekti ve kitap olarak da yayımladığı *Yarın Cumartesi* (1962) oyunuyla ünlendi. AST'ta sahnelediği *Ayak Bacak Fabrikası*'yla (1965) Ankara Sanatsevenler Derneği En İyi Yönetmen Ödülü'nü kazandı. Daha sonra filme de çekilen *Bozuk Düzen* (1965) adlı oyununda inandırıcı bir yaklaşım ve duyarlı bir dille, Anadolu'dan İstanbul'a göçen orta halli bir ailenin ekonomik sorunlarını ele aldı. *Hüzzam* (ös 1985) oyununda ise, eskinin romantizmiyle yeninin gerçeği örgüsünde, kadının sanayileşme sürecine giren bir topluma yabancılaşmasını işledi. Ablası Adalet Ağaoğlu'nun hazırladığı *Toplu Eserleri* iki cilt olarak 1983'te yayımlandı.

Sümer dili, İÖ 3. binyılda Mezopotamya'nın güneyinde konuşulan, çiviyazısıyla yazılan dil. Bilinen ilk yazılı dildir. Dilbilimciler bu dille başka diller arasında herhangi bir akrabalık kuramamışlardır.

Sümer dilinin tarihi, Arkaik, Eski (ya da Klasik), Yeni ve Sümer Sonrası olmak üzere dört dönemde ele alınabilir. İÖ y. 3100-2500 arasına tarihlendirilen Arkaik Sümer dili ticaret, yönetim ve eğitimle ilgili metinlerle günümüze ulaşmış, ama henüz çok az çözülebilmiştir. İÖ y. 2500-2300 arasına tarihlendirilen Eski ya da Klasik Sümer dili ise Lagaş krallarına ait metinlerin dilidir. Bu metinler arasında ticari anlaşmalar, hukuki ve yönetsel metinler, tanrılara adanmış yazıtlar, mektuplar ve büyü yazıları yer alır. Sümer dilinin bu evresi bir öncekinden daha iyi çözülmüştür.

Yeni Sümer döneminde bir Sami halkı olan Akadlar Babil'i ele geçirdiğinden, Akad dili Sümer dilini gölgede bıraktı. Bu dönem, çölden gelen Sami halkların 3. Ur sülalesini yıkıp Isin, Larsa ve Babil'de Sami hanedanları kurmaları üzerine İÖ y. 2000'de sona erdi. Bu hanedanlar dönemi, Eski Babil dönemi olarak bilinir.

İÖ y. 2000'den sonra Sümerler siyasi kimliklerini yitirince, konuşma dili olarak Sümer dili yerini Akad diline bıraktı; ama çiviyazısı kullanıldığı sürece yazı dili olmaya devam etti. Sümer Sonrası olarak adlandırılan bu dönemin başlarından kalma hukuki ve yönetsel metinler ile krallık yazıtlarının çoğu ikidilliydi; belgelerde hem Sümer dili, hem de Babil dili kullanılmıştı.

Sümer dilinin mitolojik öykü, destan, ilahi, ağıt, ayin şarkısı, büyü yazısı, atasözü gibi çok çeşitli türlerde gelişmiş zengin bir edebiyatı vardır. Bu metinlerin çoğu, Sümer dilinin konuşma dili olarak ortadan kalkmasından yüzyıllar sonra, ilk kez Eski Babil döneminde yazıya geçirilmiş ve okullarda okutulmuştur. Helenistik dönemden kalma bazı çiviyazısı tabletlerde de, Yunan harfleriyle yazılmış Sümerce sözcüklere rastlanır.

1. yüzyılın hemen başında, çiviyazısıyla birlikte Sümer dili konusunda bilinenler de yok oldu. 19. yüzyıl başlarında, çiviyazısının çözülmesinden sonra Sümer dili yeniden önem kazandı.

Sümer dili bitişimli bir dildir; dilbilgisi ilişkileri köklere getirilen önek, sonek ve içeklerle belirtilir. Aynı kökten türeyen eylem ve adlar, sözdizim ve eklerle ayırt edilir. Dört ünlü ve 16 ünsüzden oluşan dilin görece basit bir ses sistemi vardır. Adlar sayı ve duruma göre çekilir. Çoğul sayı, soneklerle ya da ikileme yoluyla belirtilir. Eylem çekimleri ise oldukça karmaşıktır; kesin kurallara bağlı bu çekimlerde önek, sonek ve içekler kullanılır.

Bilinen Sümer lehçelerinin en önemlileri, resmî lehçe *eme-gir* ile genellikle büyü ve ilahilerde kullanılan *eme-SAL*'dır. Sümercenin standart sözlüğü 1976'da Pennsylvania Üniversitesi'nden (Philadelphia) uzmanlarca hazırlanmaya başlamış, ilk cildi de 1984'te yayımlanmıştır.

Sümerbank, I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (1934-38) ilk aşamasında, Haziran 1933'te Türkiye Sanayi Kredi Bankası (TSKB) ile Devlet Sanayi Ofisi'nin (DSO) yerine kurulan kamu iktisadi teşebbüsü (KİT).

Kuruluşunu düzenleyen 2262 sayılı yasaya göre Sümerbank'ın başlıca görevleri DSO'dan devralacağı fabrikaları işletmek, özel sanayi kuruluşlarındaki devlet hisselerini yönetmek, özel yasalarla verilmiş yetkilere dayanarak kurulacak fabrikalar dışında devlet sermayesiyle kurulacak tüm sanayi kuruluşlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek, sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak, genel bankacılık etkinliklerinde bulunmak ve sanayi için gerekli teknik personeli yetiştirmekti. Ayrıca, krediye çevrilebilir sermayesinin yarısından az olmamak üzere özel sektöre sanayi kredisi açmakla görevlendirilmişti. Bu doğrultuda 1933'ün ilk altı ayı içinde özel sektöre 1.365.000 TL sanayi, 382.000 TL ticaret kredisi açtı.

Sümerbank'ın kuruluş yasası, devralacağı fabrikaları devir tarihinden sonra bir yıl içinde uzman heyetler aracılığıyla değerleyerek anonim şirketlere dönüştürmesini zorunlu kılıyordu. 1933'te Bünyan Yünlü Fabrikası, 1934'te Bakırköy Pamuklu, Feshane Yünlü (sonradan Defterdar Yünlü Sanayii), Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma fabrikaları ile Beykoz deri ve kundura fabrikaları devralındı. Ama anonim şirkete dönüştürülen işletmelerin hisse senetlerinin özel kişi ve kuruluşlara satışı gerçekleştirilemedi.

Sümerbank 1938'de Ziraat Bankası, Denizbank, Etibank ve Devlet Ziraat İşletmeleri kurumuyla birlikte iktisadi devlet teşebbüsüne, devralınan şirketler de müesseseye dönüştürüldü. Haziran 1984'te yürürlüğe giren 233 sayılı kanun hükmünde kararnameyle Sümerbank da iktisadi devlet teşekkülü biçiminde bir KİT olarak tanımlandı. 1985'te Sümerbank'a bağlı 11 fabrikanın satışa çıkarılması gündeme geldi, ama fabrikaları almak isteyenler hükümetten mali destek talebinde bulundu. Bunlardan Iğdır İplik Fabrikası Mart 1985'te kredi verilerek 3 milyar TL karşılığında satıldı. Buna karşılık Sümerbank iflas durumundaki bazı kuruluşları satın alarak kamulaştırdı. Eylül 1987'de özelleştirme kapsamına alınarak mülkiyet ve yönetimi Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi'ne (TKKOİ) geçirildi. Ana sözleşmesinde de adı Sümerbank Holding AŞ biçiminde değiştirildi. Haziran 1993'te bankacılık birimi ayrılarak Sümerbank AŞ'ye dönüştürüldü. Geri kalan kuruluşun adı ise Sümer Holding AŞ olarak değiştirildi. 1993'te kendisine bağlı 33 işletme, 7 ortaklık ve 29 iştiraki bulunan Sümerbank'ın 434 satış mağazası vardı ve yaklaşık 37 bin kişi çalıştırıyordu.

Sümmanî, asıl adı HÜSEYİN (d. 1860, Samikale köyü - ö. 1914/15, Samikale köyü, Narman, Erzurum), koşma ve atışmalarıyla ünlü âşık.

Yaşamı yoksulluk içinde geçti. Çocukluğunda çobanlık yaptı ve küçük yaşta Erzurum'a giderek âşıkların çevresine girdi, saz çalmayı ve şiir söylemeyi öğrendi. Yetişmesinde Âşık Erbabi'nin etkisi oldu. Düşünde gördüğü Bedehşan emirinin kızı Gülperi'ye bade içerek âşık olduğundan, geleneğe göre "badeli âşık" sayıldı. Gülperi'ye olan düşsel aşkı sonradan "Narmanlı Âşık Sümmanî ve Gülperi" adlı halk öyküsüne konu oldu.

Âşık şiiri geleneği içinde, hece ölçüsüyle söylediği koşma ve atışmalarında sevda, doğal güzellikler ve özlem gibi konular ağır basar. Sümmanî'nin ayrıca çeşitli dinsel ve toplumsal olayları konu alan destanları da vardır. Bazı şiirlerinde yabancı sözcüklere yer vermesine karşın, dili genellikle yalındır. Aruz ölçüsünü kullandığı divan ve semailerinde ise, hece ölçüsündeki başarıyı göstememiştir. Doğu Anadolu'da yaygın olarak okunan âşık havalarından biri de "Sümmanî ağzı" adını taşır.

Sümmanî'nin şiirleri ve yaşamına ilişkin bilgiler, Haşim Nezihi Okay'ın *Âşık Sümmanî* (1934, yb 1948, 1979), Nesip Yağmurdereli'nin *Âşık Sümmanî* (1939), Murat Uraz'ın *Narmanlı Âşık Sümmanî* (1945) ve Mehmet Kardeş'in *Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmanî* (1963) adlı kitaplarında toplanmıştır. Ayrıca Murat Uraz *Âşık Sümmanî ile Gülperi* (1941, yb 1981) adlı halk öyküsünü de yayımlamıştır.

sümsükkuşu, *Pelecaniformes* takımının *Sulidae* familyasını oluşturan 10 kuş türünün ortak adı. Sümsükkuşlarının uzunca gagaları, puro biçimli gövdeleri, dar, üçgen biçimli kanatları vardır. Ilıman ve sıcak

Kuzey sümsükkuşu (*Sula bassana*)
William ve Laura Riley

bölgelerdeki denizlerde yaşar, kıyıdaki yarlarda ya da adalarda koloniler halinde ürerler. Deniz üzerinde uçarak balık ve mürekkepbalığı sürülerini arayan, avlarını görünce dimdik suya dalmalarıyla dikkat çeken bu kuşlar yuvalarını yosunlardan ya da çamurdan yapar. Yuvaya Kuzey Yarıküre'de yaşayan türler tek, Güney Yarıküre'dekiler iki yumurta bırakır. Yavrular üç ya da dört yılda erişkin evreye girer.

Sümsükkuşlarının uzunluğu 65-100 cm arasında değişir. En büyük tür olan Kuzey sümsükkuşu (*Sula bassana*) 100 cm uzunluğundadır. Kuzeybatı Avrupa, Kanada, Grönland ve İzlanda kıyıları ile yakın adalarda ürer, Meksika Körfezinde, Fas'ta ve Akdeniz havzasında kışlar. Kızıl ayaklı sümsükkuşu (*S. sula*) ve maskeli sümsükkuşu (*S. dactylatra*) Büyük Okyanusta, Atlas ve Hint okyanuslarında geniş bir dağılım gösterir. Mavi ayaklı sümsükkuşu (*S. nebouxii*) Büyük Okyanusta California'nın güneyinden Peru'nun kuzeyine kadar uzanan kıyı şeridinde ve Galapagos Adalarında görülür.

Sümsükkuşları koloni halinde üremekle birlikte, koloni içindeki çiftler kendilerine ayırdıkları yuva bölgesini öbür çiftlere karşı savunurlar. Çiftlerin geniş üreme kolonisi içindeki yuva bölgelerini birbirlerine karşı korumak için başlarını sallamak gibi birçok davranış kalıpları vardır. Çiftleşme gösterisi sırasında karşılıklı duran dişi ve erkek sırayla sağ ve sol ayaklarını birkaç kez kaldırıp indirdikten sonra gagalarını havaya kaldırıp kanatlarını açarak, ıslığa benzer uzun bir ses çıkarırlar.

sümüklüböcek, *Gastropoda* (karındanayaklılar) sınıfından, kabukları körelmiş ya da hiç bulunmayan yumuşakçaların ortak adı.

Sümüklüböcek adı genel olarak karada yaşayan ve *Pulmonata* (akciğerli salyangozlar) altsınıfında yer alan kabuksuz ya da kabuğu körelmiş yumuşakçalar için kullanılır. Yumuşak ve yapışkan gövdeli bu hayvanların tatlı sularda yaşadığı bilinen tek türü dışında kalanlar, karalardaki nemli ortamlarla sınırlı bir dağılım gösterir. İçlerinden ılıman bölgelerde yaşayan *Arionidae*, *Limacidae* ve *Philomycidae* familyaları ile tropik bölgelerde rastlanan *Veronicellidae* familyasının üyeleri bitkiyle beslenir. Avrasya'da yaşayan *Testacellidae* familyasının üyeleri öbür salyangozları ve yersolucanlarını yiyen etçil sümüklüböceklerdendir.

Sünbül Sinan Efendi, asıl adı YUSUF SİNAN (d. 1452, Borlu, Merzifon - ö. 1529, İstanbul), Osmanlı dönemi mutasavvıflarından. Halvetiye tarikatının Cemaliye kolu, başına geçtikten sonra onun adı dolayısıyla Sünbüliye(*) olarak anılmıştır.

İlköğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. Medrese öğrencisiyken şiddetle karşı çıktığı tasavvufa, Cemaliye tarikatının şeyhi Cemaleddin Efendi'yi tanıdıktan sonra ilgi duymaya başladı. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra bütünüyle tasavvufa yöneldi. Sıkı bir eğitimden sonra şeyhi tarafından halifelik verilerek Mısır'a gönderildi. Burada üç yıl irşad etkinliğinde bulundu. Cemaleddin Efendi öldükten sonra onun vasiyeti üzerine İstanbul'a dönerek şeyhinin yerine geçti. Kocamustafapaşa'da bulunan Cemaliye dergâhındaki şeyhliğini ömrünün sonuna değin sürdürdü. Zikir sırasında cezbeye kapılarak ayakta dönmeye başlaması (devran) ve müritlerinin de kendisini izlemesi çeşitli tartışmalara neden oldu. Arapça *Risaletü'l-Tahkik* ve *Risale-i Sünbül der Hakkı Zikr ü Devran*'ı, devranı savunmak amacıyla yazmıştır. *Risaletü'l-Etvar* adlı öbür yapıtı ise tarikatın ilke ve kurallarına ilişkindir.

Sünbüle *bak.* Başakçı

Sünbüliye, Sünbül Sinan Efendi'ye(*) bağlanan tarikat. Tarikatın tüm ilke ve kuralları Cemaliyenin, dolayısıyla Halvetiyenin aynıdır. Bu nedenle Cemaliyenin bir kolu sayılmıştır. Bir tarikat olarak ayırıcı tek özelliği, Sünbül Sinan'ın coşkulu kişiliğinden kaynaklanan bir uygulama olarak, zikir sırasında Mevlevilikteki semaya benzer hareketlerde bulunulmasıdır. İstanbul'da oldukça yaygın bir tarikat durumuna gelen Sünbüliyenin Kocamustafapaşa'daki merkez dergâhtan başka 20 dolayında tekkeye sahip olduğu bilinmektedir. Sünbüliye, Sünbül Sinan Efendi'nin ölümünden sonra Merkez Efendi adıyla ünlenen halifesince sürdürülmüştür.

Sünder, Kemal (d. 20 Ekim 1933, İstanbul), besteci. Çeşitli türlerdeki yapıtlarıyla çoksesli Türk müziği repertuvarına katkıda bulunmuştur.

Deniz Harp Okulu'nu bitirdikten sonra Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı çeşitli görevler üstlendi. İlk düzenli müzik derslerini Hulusi Öktem'den aldı. 1954'ten sonra uzun bir süre Cemal Reşit Rey'in öğrencisi oldu. 1975'te binbaşıyken ordudan ayrılarak ticaret gemilerinde kaptanlık yaptı. 1987'de İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda öğretim üyeliğine atandı.

İlk yapıtını 1959'da besteleyen Sünder, önceleri ritim ve orkestrasyon bakımından Cemal Reşit Rey'in etkisinde kaldı. 1973'te piyano için *Sonatina I* adlı yapıtıyla yeni bir üslup arayışına girdi. *Üçüncü Senfoni*'siyle (1984) olgunluk döneminin ilk örneğini verdi. Öbür yapıtları arasında, *Piyano Konçertosu* (1962-64), *Orkestra Süiti* (1965), *Divertimento* (yaylılar orkestrası için, 1969), *İki Piyano İçin Konçertino* (1974), *Dört Şarkı* (bas ve piyano için, 1975), *Birinci Senfoni* (1975-80), *İkinci Senfoni* (1981), *Korno Konçertosu* (1985), *Timpani Konçertosu* (1986), *Vurma Çalgılar Konçertosu* (1987) ve *Dördüncü Senfoni* (1990) sayılabilir.

Sündiken Dağları, Karadeniz Bölgesi'nin iç kesiminde dağ sırası. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 140 km boyunca uzanan dağlar, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü ile İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya Bölümü'nü birbirinden ayırır. Kuzeyinde doğu-batı doğrultulu Orta Sakarya Vadisi, güneyinde ise Porsuk Çayı çevresindeki Eskişehir Ovası yer alır. En yüksek noktası 1.770 m'dir.

Sündiken Dağlarının yapısına Paleozoyik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait başkalaşım kayaçları egemendir; yeşilkayaçlar da önemli yer tutar. Batıya doğru gittikçe alçalan dağların yüksekliği, Eskişehir'in kuzeyindeki Bozdağ'da 1.371 m'ye iner. Doğal bitki örtüsü açısından fazla zengin olmayan Sündiken Dağlarının doğu kesiminde kara çam ormanlarına rastlanır.

Dağlar, kışların sert geçtiği Eskişehir Ovası ile çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilen ılıman Orta Sakarya Vadisi arasında önemli bir iklim farklılığına yol açar.

Eskişehir'i Sarıcakaya ve Mihalgazi'ye bağlayan yol Sündiken Dağlarının orta kesiminden geçer.

süne (*Eurygaster integriceps*), *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımının *Pentatomidae* familyasından, tahıl zararlısı olarak tanınan böcek türü. Oval ve basık gövdeli bu böceklerin uzunluğu 10-12,5 mm'dir. Genellikle toprak renginde, bazen kırmızımsı ya da kirli beyazdırlar.

Süne Palearktik bölgede çok geniş bir dağılım gösterir. Dişiler üreme mevsiminde 5-6 kez yumurtlayarak toplam 80 dolayında yumurtayı buğday ve öbür taneli bitkilerin yaprakları altına bırakırlar. Çapları 0,8-1 mm arasında değişen bu yumurtalar 28°C dolayında yaklaşık 12 günde olgunlaşarak çatlar. İçlerinden çıkan nemfler yuvarlak gövdeli ve açık yeşil ya da açık sarı renktedir. Nemfler 5 kez deri değiştirdikten sonra erişkin biçimlerini alır. Sünenin erişkin evreye girmesi çevre koşullarına bağlı olarak 1,5-2,5 ay sürer.

Sünelerin erişkin evresi etkin ve edilgen olarak adlandırılan iki döneme ayrılabilir. Erişkinler yaz ortalarından ilkbahara kadar uzanan edilgen dönemlerinde deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 600-2.300 m arasında değişen dağlık bir bölgeye çıkarak diyapoza girerler. İlkbaharda havaların ısınmasıyla birlikte metabolizma etkinlikleri artarak ovalara doğru göçleri başlar. Tarlalara üşüşerek hem beslenen hem de üreyen bu böcekler 1,5-2 ay sonra ölür.

Süneler buğday ve öbür taneli bitkilerin genellikle saplarındaki özsuyla beslenerek kurumalarına yol açar ya da başakların gelişmesini engeller. Başaklardaki taneler gelişmeye başladığında erişkinlerin sayısı giderek azalır. Ama bu kez de yumurtadan çıkan nemfler tanelerin özsuyunu emmeye başlar. Süne Türkiye'de buğday tarımına en büyük zararı veren böceklerden biridir.

süneklik, malzemelerin kırılmadan ya da kopmadan dayanabilecekleri en büyük gerinim miktarı. Çekme deneyinde süneklik oransal olarak, malzemedeki uzama ve alan daralması yüzdeleri biçiminde ifade edilir. Çekme deneyi sırasında, gevrek malzemelerin içerdiği kuvvet eksenine dik doğrultulu çatlaklar hızla ilerleyerek malzemenin kopmasına yol açabilir. Bu nedenle çekme dayanımı düşük bazı örnekler sıkıştırma kuvvetlerine çok daha dayanıklı olabilir. Ama aşırı sünek malzemeler sıkıştırma deneyinden geçirilmez; çünkü malzeme, aygıtın tablasında sürtünme nedeniyle yayılamaz, bu da karmaşık gerilim dağılımlarına yol açar. Süneklik en iyi gerilim-gerinim diyagramlarından anlaşılabilir. *Ayrıca bak.* gerilim; gerinim.

sünen, fıkıh konularına göre düzenlenmiş hadis derlemesi. Başka derlemelerdeki gibi mevkuf haber denen sahabe ve tâbiin sözlerine değil, doğrudan Hz. Muhammed'e bağlanan merfu haberlere yer verir.

Sünen kitapları, içerdikleri konular bakımından, cami adı verilen hadis derlemelerinden ayrılır. Camiler sünenlere oranla daha çok ve değişik konulardaki hadisleri kapsar. Sünenler, fıkhın temel konularına uygun olarak önce "kitap"lara, sonra da çok sayıda "bab"lara ayrılır. Sünenlerin içerdikleri başlıca kitaplar şunlardır: Taharet, salat, zekât, hac, savm, nikâh, talak, cihad, vasiyet, feraiz, harac, cenaze, yemin ve nezir, büyu', akziye, eşribe, at'ıme, tıp, libas, fiten, melahim, hudud, diyet, sünnet ve edeb. Sünen kitapları 8. yüzyılda düzenlenmeye başladı. Birçok hadis bilgininin düzenlediği sünen kitapları içinde İbn Mace, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesai'nin sünenleri en güvenilir hadis derlemeleri sayılır ve kütüb-i sitte(*) adı verilen altı kitap arasında yer alırlar. Bu dört yapıt, sünenler içinde "Sünen-i Erbaa" adıyla ünlenmiştir.

sünger, KÖPÜK KAUÇUK olarak da bilinir, çeşitli katkı maddeleri karıştırılmış doğal ya da yapay lateksin köpük haline getirilmesiyle elde edilen esnek ve gözenekli madde. Yaklaşık yüzde 85 hava ve yüzde 15 kauçuktan oluşan sünger kalıplanabilir ve kükürtle sertleştirilebilir. Mobilya döşemelerinde, yatak ve yastık yapımında kullanılır. Bazen kükürtle sertleştirme işlemi sırasında lateksa, gaz açığa çıkararak küçük boşluklar oluşturan bir madde eklenmesiyle soğurucu olmayan süngerler de elde edilir. Bunlardan soğutucularda ısı yalıtkanı olarak yararlanılır. Levha halinde kalıplanan süngerden ise

conta, pencere kenarlarına takılan hava geçirmez şerit ve titreşim söndürücüler yapılır.

süngerler (*Porifera*), yaklaşık 5 bin türü tanımlanmış, suda yaşayan hayvan filumu. En ilkel çok hücreli hayvanlar arasında yer alan süngerler, genellikle dallanmış biçimleri ve kısa süren larva evreleri dışında bir yere bağlı kalmaları nedeniyle bitki sanılmış, hayvanlara özgü yapı ve davranış özellikleri ilk kez 1755'te ortaya çıkarılmıştır. Süngerler kemiksi iğnecikler, camsı çubuklar ya da keratinli liflerin kenetlenmesiyle oluşmuş gözenekli iskeletleriyle ayırt edilen, suyun altında tutundukları yüzeylerde tek tek ya da koloniler halinde yaşayan hayvanlardır. Günlük yaşamda geniş bir kullanım alanı bulan doğal sünger de bir sünger hayvanının esnek iskeletidir.

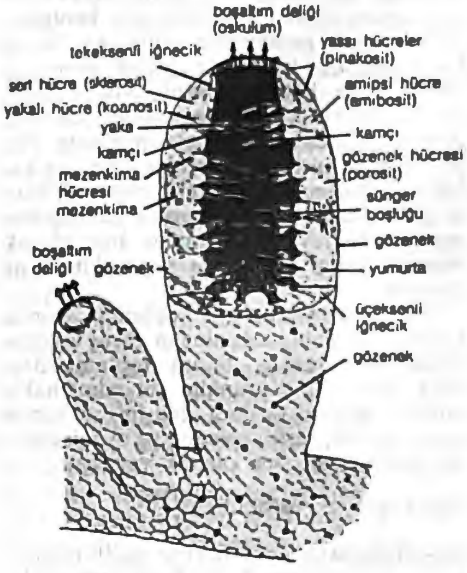

Hücre yapısı görülebilecek biçimde üst yarısı kesilmiş basit bir sünger parçası
R. Buchsbaum, *Animals Without Backbones*, 1948; University of Chicago Press

Süngerlerin yalnız 20 kadar türü (*Spongilla* cinsi) tatlı sularda, geriye kalan büyük bölümü denizlerde yaşar. Bütün denizlerin kıyı sularından 8.500 m'yi bulan derinliklerine kadar süngerlere rastlanmaktadır. Ama süngerler en çok denizlerin tropik ve astropik kesimlerinde yaygındır. Birçok türünün uzunluğu birkaç santimetreyi aşmazken bazıları yaklaşık 2 m yüksekliğe ya da çapa ulaşabilir. Dış görünüşleri bakımından büyük bir çeşitlilik kazanmışlardır. Bazıları parmak, vazo, kadeh ya da boru biçiminde, bazıları ağaç ya da çalı gibi dallanmış olabilir. Bazıları ise yassı ya da biçimsiz kitleler oluşturur.

Süngerler üç sınıf altında toplanır: *Calcispongiae* (*Calcarea*), *Hyalospongiae* (*Hexactinellida*) ve *Demospongiae*. *Calcispongiae* ya da kalkerli süngerlerin üyeleri, kalsiyum karbonat iğneciklerden kurulu iskeletleriyle ayırt edilen deniz süngerleridir. *Hyalospongiae* ya da silisli camsüngerlerinin iskeleti silisli ve genellikle altıeksenli iğneciklerden kuruludur. İğnecikler kesintisiz bir ağ oluşturacak biçimde birleşebilir. Derin sularda yaşayan bu süngerlerin Venüs sepeti(*) gibi bazı türleri koleksiyonu yapılan değerli süs eşyaları arasındadır. *Demospongiae* ya da silisli süngerler 4.200 dolayında türle en geniş sünger sınıfıdır. İskeletleri sponjin denen, yalnızca süngerlere özgü bir madde içerebilen bu sınıf üyelerinin çoğu sığ sularda yaşar. Tatlı su süngerlerinin yanı sıra doğal banyo süngerleri de keratinli süngerler grubunda yer alır.

Canlı sünger in vücudunu ince, yapışkan ve genellikle koyu renkli, yassı hücrelerden (pinakosit) oluşan bir epitel hücre katmanı örter. Sayısız gözeneklerle bağlantılı sünger boşluğu ise kamçı taşıyan yakalı hücrelerle (koanosit) döşelidir. Bu kamçılar hareketleriyle yarattıkları su akımı sayesinde gözeneklerden suyun sünger boşluğuna girmesini ve bir ya da birkaç geniş boşaltım deliğinden çıkmasını sağlar. Dış ve iç hücre katmanları arasında *mesoglea* denen ve içinde serbestçe hareket eden amipsi hücrelerin (amibosit) bulunduğu jölemsi bir katman yer alır. Yakalı hücreler su akımından hem oksijeni soğurur hem de bakterileri, öbür mikroorganizmaları ve besin taneciklerini süzer. Amipsi hücreler ise küre biçimli yumurtaları üretir. Döllenmeden sonra oluşan larvalar gövdelerini çevreleyen kirpiklerin yardımıyla uygun bir yüzeye tutunana değin yüzer. Burada hızla gelişen larva çok geçmeden erişkin sünger hayvanına dönüşür. Bazı türler tomurcuklanma yoluyla eşeysiz olarak da ürer. Tomurcuklar daha sonra ana süngerden ayrılarak gelişimini bağımsız bir biçimde sürdürür.

Bazı süngerler öbür hayvanlarla yakın ilişki içinde yaşar. Örneğin *Dromis* cinsinden yengeçlerin sırtı her zaman süngerlerle örtülüdür. Bu durum yengece etkin bir kamuflaj sağlar. Oyucu süngerler (*Clionidae* familyası) canlı ya da ölü, kabuklu deniz hayvanlarının üzerinde yaşayarak kabuklarını oyar ve kabuk bileşenlerini soğurur. İri süngerlerin içinde daha küçük canlılara sıkça rastlanır. Bu hayvanlar süngerleri beslenmek için değil korunmak için kullanırlar. Süngerlerin pek az doğal düşmanı vardır. Bunlar arasında bir mantar bazen ticari olarak değerlendirilen süngerlere büyük zarar vermektedir.

Doğal banyo sünger i ya da ticari sünger en çok Akdeniz'in doğu kesimleri, Meksika Körfezi ve Antil Denizinden elde edilmektedir. Genellikle 60 metreyi aşmayan sularda teknelerden kancalarla ya da dalgıçlar tarafından toplanan bu süngerler arasında *Spongia officinalis* en yaygın biçimde kullanılan türdür. *Spongia officinalis* değişik biçimlerde olabilir ve 12-15 cm boya ulaşabilir. Günümüzde doğal banyo süngerleri yerlerini büyük ölçüde yapay süngerlere bırakmıştır.

süngerören (*Lymantria dispar*), ZIKZAKLI KELEBEK olarak da bilinir, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Liparidae* familyasından gece kelebeği türü. Orman ve meyve ağaçlarına önemli ölçüde zarar veren bu tür Palearktik bölgede yaşar. Ayrıca 1860'larda Kuzey Amerika'nın doğu kesimlerine de yayılmıştır. Erkekten daha iri yapılı olan dişinin kanatları kirli beyaz ve ön kanatları siyah zikzaklıdır. Kanat açıklığı 38-50 mm arasında değişir. Erkek daha koyu renklidir ve dişiden daha iyi uçar. Dişiler yumurtalarını yaz aylarında ağaç gövdelerine yığınlar halinde bırakır ve üzerlerini karın bölümlerinden kopan sarı tüylerle örter. Bu görünümleriyle bir sünger parçasını andıran yumurtalar ancak bahar geldiğinde çatlar ve dışarı çıkan tırtıllar ağaçların yapraklarına üşüşürler.

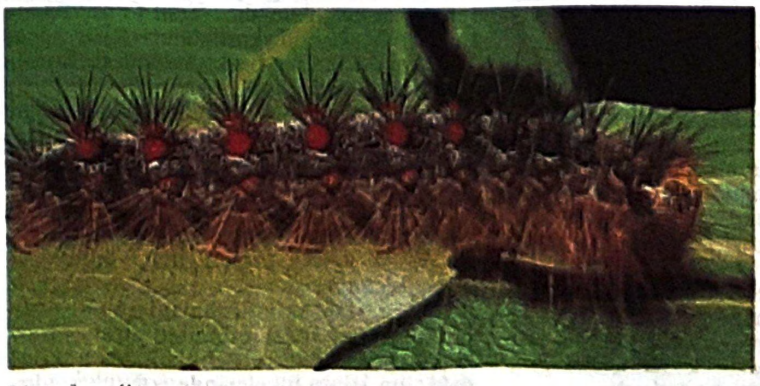

Süngerören (*Lymantria dispar*)
Alexander B. Klots

Süngerörenin tırtılları basık ve soluk kahverengidir. Uzunlukları 70 mm'ye ulaşabilir. Gövdelerinde altı sıra halinde dizili sigil benzeri kabartılardan uzun kıl demetleri çıkar. Son derece obur olan bu tırtıllar birkaç haftada ağaçları tümüyle yapraksız bırakabilir. Yaklaşık bir ay içinde gelişimini tamamlayan tırtıllar, 10 gün kadar süren pupa evresinde başkalaşıma uğrayarak erişkin biçimlerini alırlar. Süngerörenlerin yaşam çevrimi bir yılda tamamlanır.

süngertaşı, PONZA olarak da bilinir, aşırı gözenekli, köpük benzeri volkan camı. Çok eskilerden beri çeşitli maddelerin ovalanarak temizlenmesinde ve parlatılmasında aşındırıcı olarak kullanılır. 1945'ten sonra demiryolu mıcırı, inşaat malzemesi, akustik tuğla, yalıtım maddesi ve alçı olarak da kullanılmaya başlamıştır.

Süngertaşı, yayılma anında tümüyle sıvı olan ve kristalleşmeye olanak kalmadan hızla soğuyan bir piroklastik korkayaçtır. Katılaştığında, içinde çözünmüş halde bulunan buharlar aniden dışarı kaçar ve tüm kütle bir köpük biçimini alarak hızla pekişir. Bu tür bir kayaç daha yüksek basınç altında soğumuş olsaydı katı bir cam olan obsidiyen ortaya çıkardı; gerçekten de, obsidiyen parçaları potada eritildiklerinde çözünmüş gazları açığa çıkarak süngertaşına dönüşürler. Koşullar elverişli olduğunda, herhangi bir lav türünden süngertaşı türeyebilir.

Pek çok süngertaşında, çeşitli minerallerin küçük kristallerine rastlanır; bunların içinde en sık görülenleri feldispat, ojit, hornblend ve zirkondur. Süngertaşındaki boşluklar kimi zaman yuvarlak, kimi zaman da uzun ya da tablamsıdır; bunların biçimi, katılaşan lavın akış düzenine bağlıdır. Eski volkanik kayaçlarda bulunan süngertaşlarında, boşluklar genellikle dolanan sular tarafından taşınan ikincil mineral çökelleriyle doldurulmuş durumdadır. Riyolit ve trakit süngertaşları beyaz, andezit süngertaşları genellikle sarı ya da kahverengi, süngertaşı yapılı bazaltlar ise asfalt karası renklidir.

Süngertaşlarına en çok asidil (silisçe zengin) korkayaçlarda rastlanır; bu nedenle genellikle obsidiyen ile birlikte bulunur. Bu tür süngertaşlarına, İzlanda, Macaristan, Kanarya Adaları, Yeni Zelanda, Almanya ve Yunanistan'da rastlanır.

süngü, göğüs göğüse çatışmalarda kullanılmak üzere geliştirilmiş, ateşli silahların namlu ucuna takılan kısa, keskin ağızlı, sivri uçlu bıçak benzeri silah. Süngünün ilk olarak 17. yüzyılın başlarında Fransa'da Bayonne'da kullanıldığı sanılmaktadır. Mareşal Puységur tarafından geliştirilen ilk süngüler yaklaşık 30 cm uzunluğunda, iki kenarı da keskin düz bir ağız ile yaklaşık aynı uzunlukta, gittikçe daralan kesitli ve bir alaybozan tüfeğinin ağzına takılabilen ağaçtan yapılı bir saptan oluşuyordu. Daha sonraları boyu kısaltılan süngüler tüm Avrupa'ya yayılarak kargının(*) yerini aldı.

Saplamalı süngü olarak bilinen ilk süngü türü yerine takıldıktan sonra silah ateşlenemiyor ve süngünün takılıp çıkarılmasında da zorluklarla karşılaşılıyordu. Bu nedenle sapı silahın namlu çevresine kolayca oturan halkalarla donatılmış yeni bir süngü türü geliştirildi. Bu süngüler de daha sonra yerlerini, ilk olarak 1688'de Fransız askeri mühendis Sébastien Le Prestre de Vauban'ın geliştirdiği yuvalı süngüye bıraktılar. Vauban'ın süngüsü özel bir düzenekle yuva içinde tutulan bir sap ile üçgen kesitli bir ağız bölümünden oluşuyordu. Üzerinde birkaç küçük değişiklik yapılan yuvalı süngü, uzun süre çeşitli ordularda kullanıldı. 19 yüzyılda kesici ağzı testere dişi biçiminde olan ve çeşitli amaçlarla kullanılabilen yeni bir süngü tipi geliştirildi. Daha sonraları siper kazma amacıyla da kullanılabilen özel süngüler tasarlandı.

Kesiksiz ateşli silahların ortaya çıkması süngünün önemini yitirmesine neden oldu. Buna karşılık I. ve II. Dünya savaşlarında, tüfeğe takılmadığında bir kılıf içinde taşınarak bıçak olarak kullanılabilen, elin kavrayabileceği bir sapı bulunan süngüler geliştirildi.

sünnet (Arapçada "yol", "alışılmış uygulama", "gelenek"), İslamda, Hz. Muhammed'in sözleri ile davranış ve eylemleri. Kuran'la birlikte, İslam inancının ve şer'i hükümlerin iki temel kaynağını oluşturur. Bu söz ve davranışları aktaran bilgiler ile bu bilgileri derleyen bilim dalı, hadis adıyla adlandırılır.

İslam bilginlerinden bazılarına göre sünnet de Kuran gibi doğrudan vahiy yoluyla belirlenmiştir; ama Kuran hem anlam, hem de lafzıyla vahyin ürünü iken, sünnet yalnızca anlam olarak vahyedilmiştir. Bu nedenle Kuran vahy-i metluv, sünnet ise vahy-i gayr-i metluv olarak adlandırılır. Başka bilginlere göre sünnet, Hz. Muhammed'in Kuran'da belirlenmemiş olan davranış ve edimleri, kişisel seçimleri ve çıkarımlarıyla ilgilidir. Bu nedenle sünnetin vahiyle belirlendiği söylenemez.

Fıkıh bilginlerine göre sünnet, Müslümanların farz ve vacib ibadetlerden sonra yerine getirdikleri ibadetleri dile getirir. Mendub olarak nitelenen bu ibadetler sevap doğurur, ama yerine getirilmemesi durumunda ceza söz konusu değildir. Bu anlamdaki sünnet, sünnet-i müekkede (pekiştirilmiş sünnet) ve sünnet-i gayr-i müekkede olmak üzere ikiye ayrılır. Sünnet-i müekkede, sabah, öğle ve akşam namazlarının sünnetleri gibi Hz. Muhammed'in sürekli yerine getirdiği, sünnet-i gayr-i müekkede ise yatsı ve ikindi namazlarının ilk sünnetleri gibi bazen yerine getirdiği ibadetlerdir.

Fıkıh usulü (usulü'l-fıkıh) bilginlerine göre sünnet, Kuran buyruklarının ayrıntıları ile uygulanış biçimlerini gösterdiği gibi, Kuran'ın değinmediği konularda da kurallar getirir. Bu yönüyle Kuran'ın tamamlayıcısı ve başlı başına bir yasa kaynağıdır. Fıkıhçıların yaptığı ayrıma göre sünnetü'l-kavliye olarak adlandırılan sözlü sünnet Hz. Muhammed'in çeşitli neden ve amaçlarla söylediği sözlerden oluşur. Hz. Muhammed'in tüm eylemleri de sünnetü'l-fiiliye ya da sünnetü'l-ameliye olarak adlandırılır. Hz. Muhammed'in önünde yapılan bir işi, söylenen bir sözü reddetmeyerek susması, dolayısıyla onaylaması ise takriri sünnet (sünnetü't-takririye) adıyla bilinir.

İslam topluluklarının, ilk dört halifeyi Hz. Muhammed'in meşru ardılları sayan çoğunluk kanadı, peygamberin ve ashabının gerçek din anlayışını temsil ettiği savıyla ehl-i sünnet(*) ya da ehl-i sünnet ve'l-cemaat adını benimsemiştir (*bak.* Sünnilik). Bu anlamda İslamın "doğru ve asli" biçimini belirten sünnet kavramı, bu anlayışın dışladığı bid'at(*) kavramının karşıtıdır.

sünnet, Arapça HİTAN, kamışın (penis) ucundaki derinin bir bölümünün ya da tümünün kesilmesi. Müslümanlar, Yahudiler ve bazı Hıristiyanların yanı sıra, dünyanın her yerinde çeşitli geleneksel toplumlarda dinsel açıdan büyük önem taşır. Uygulamanın kökeni bilinmemekle birlikte, etnik bakımdan yaygın bir tören olması ve bu iş için başlangıçtan beri metalden çok taş bıçakların kullanılması, sünnetin tarihinin en eski çağlara dayandığını gösterir.

Sünnet, geleneksel bir tören olduğu hemen her yerde, erinlik (buluğ) çağında ya da öncesinde uygulanır. Bazı Müslüman halklar arasında erkekler evlenmeden hemen önce, bazılarında ise dinsel eğitim çağında ya da doğumdan hemen sonra sünnet edilir. İslam kaynakları sünnetin Araplar arasında İslam öncesinde de uygulanan bir gelenek olduğunu belirtir. Değişik fıkıh mezhepleri sünnetin uygulanacağı yaş konusunda farklı kurallar öngörür. Yahudilerde erkek bebeklerin doğumdan sekiz gün sonra sünnet edilmesi, Hz. İbrahim'in Tanrı'yla gerçekleştirdiği ahdin bir parçası sayılır. Kilise, daha ilk dönemlerinde bu "Musa Yasası"nın Hıristiyanlar için bağlayıcı olmadığına karar vermiştir. Sünnet, uygulandığı yaşa bakılmaksızın, genellikle bireyin bağlı olduğu gruba biçimsel olarak da katılmasını ya da belirli bir statüye ulaşmasını, böylece toplumsal konumunu ve haklarını kazanmasını simgeler.

Ucundaki derinin kesilerek kamış başının açığa çıkarılması, *smegma* olarak bilinen kokulu salgının bu bölgede birikmesini önler. Kamış kanseri sünnetli erkeklerde daha ender görülür.

Klitoridektomi olarak adlandırılan kadın sünneti (Arapça *hafz*), farklı topluluklarda farklı biçimlerde uygulanan ve klitorisin bir bölümü kesilerek gerçekleştirilen, gene törensel bir uygulamadır. Yeni Gine, Avustralya, Malay Takımadaları, Etiyopya, Mısır ve Afrika'nın başka kesimleri, Brezilya, Meksika ve Peru'da, ayrıca Ortadoğu, Afrika, Batı Asya ve Hindistan'da yaşayan çeşitli Müslüman topluluklarda yaygındır. Bazı İslam topluluklarında kadın sünnetini de vacip sayan mezhepler vardır.

Sünnilik, Hz. Muhammed'in sünneti ile sahabe ve tabiin topluluğunun belirlediği inanç biçimine dayalı mezheplere verilen ortak ad. Dünya Müslümanlarının yüzde 83'ünü oluşturan Sünniler İran, Irak, Azerbaycan ve bir olasılıkla Yemen dışındaki tüm İslam ülkelerinde çoğunluktadır. Sünnilik, akaid alanında Selefiye, Maturidiye ve Eş'ariye, fıkıh alanında Hanefilik, Şafiilik, Malikilik ve Hanbelilik mezheplerince temsil edilir. Bu mezheplerin üyelerine, Hz. Muhammed'in sünnetine ve ilk Müslüman kuşakların görüşlerine bağlılıklarını vurgulamak amacıyla ehl-i sünnet(*) ya da ehl-i sünnet ve'l-cemaat adı verilir.

Halifeliğin yalnızca Hz. Muhammed'in damadı Hz. Ali ile onun soyundan gelenlere ait olduğunu savunan Şiilere karşı Sünniler ilk dört halifeyi Hz. Muhammed'in meşru ardılları sayarlar. Şiliğin tersine Sünnilik, Hz. Muhammed'in kurduğu İslam devletini aynı zamanda dünyevi bir egemenlik kurumu olarak gördü ve bu devletin yönetiminin (halifeliğin) tanrısal bir buyrukla ya da ilhamla değil, ancak İslam toplumunda geçerli siyasal koşullarla belirlenebileceğini savundu. Bu tutum Sünnilerin Mekke'nin önde gelen ailelerinin önderliğini benimsemesine, dinin gereklerine uyması ve düzeni koruyabilmesi koşuluyla hiçbir ayrıcalığı bulunmayan, hatta başka uluslardan olabilen halifelerin yönetimini kabul etmesine olanak sağladı. Başlangıçta halifenin Hz. Muhammed'in bağlı bulunduğu Kureyş kabilesinden olması gerektiği yönündeki Sünni görüş, daha sonra kökenine bakılmaksızın fiili halifeye biat etmeye bile olanak verecek kadar esnek bir seçim kuramına dönüştü.

Yerleşik Sünni anlayış toplumda azınlık gruplarının değil, çoğunluğun görüş ve geleneklerini vurgular. Sünni toplumlardaki icma kurumu, Kuran'da yer almamakla birlikte olağan tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkmış çeşitli gelenek ve uygulamaların benimsenmesine olanak vermiştir.

süperego *bak.* üstbenlik

süperbilgisayar, son derece güçlü bilgisayarlar sınıfının genel adı. Terim genellikle, dönemin en hızlı bilgisayarları için kullanılır. Bu tip bilgisayarlar esas olarak, çok hızlı işlemler gerektiren bilimsel çalışmalarda ve mühendislik alanında kullanılır.

Süperbilgisayarların bazı ayırt edici özellikleri vardır. Normal bilgisayarlardan daha değişik olarak, birden çok ana (merkezi) işlem birimine (AİB) sahiptirler; ama bazıları tek işlemcili olarak da tasarımlanmış olabilir. AİB, program komutlarını yorumlayan, aritmetik ve mantık işlemlerini belirli bir sıraya göre gerçekleştiren devrelerden oluşur. Yüksek işlem hızlarına erişmek için birden çok ana işlemci kullanımı, devre teknolojisinin sınırlılığı nedeniyle zorunlu hale geldi. Elektrik sinyalleri en çok ışık hızıyla yol alabilir, bu da sinyal iletimine ve anahtarlama teknolojisine zorunlu bir sınır getirir. Devre öğelerinin minyatürleştirilmesi, devre levhaları arasındaki bağlantı kablolarının olağanüstü derecede kısaltılması ve soğuk tekniklerin keşfiyle bu sınıra hemen hemen ulaşılmıştır. Soğuk tekniklere örnek olarak, çeşitli süperbilgisayar sistemlerinin, en hızlı çalışabilecekleri sıcaklıklara kadar soğutulmaları gösterilebilir.

Bu fiziksel engeli aşabilmek için süperbilgisayar imalatçıları, işlemci sayısı sekize kadar çıkan sistemler geliştirmişlerdir; böylece görev daha küçük bileşenlere ayrılabilmekte ve her biri ayrı bir işlemciyle, eşzamanlı olarak yerine getirilebilmektedir. Cray Y-MP tipi bilgisayarları da içeren bu tip makineler, saniyede 3 milyar hesap yapabilmektedir; ETA-10 tipi bilgisayarlarla saniyede 10 milyar hesap hızına ulaşılabilmiştir.

Bu denli yüksek hesaplama hızlarına ulaşabilmek için, komutlara ve depolanmış verilere ulaşımın da hızlı olması gerekir. Bu nedenle süperbilgisayarların çoğu çok geniş bir depolama sığasına (örneğin, 256 milyon bayt ile 2 milyar bayt arasında değişen paylaşmalı bellek) ve çok hızlı girdi-çıktı yeteneğine sahiptir.

Süperbilgisayarların bir başka ayırt edici özelliği de, vektör aritmetiği kullanmalarıdır; yani bu makineler sayı çiftlerinden çok, sayı listesi çiftlerine dayalı olarak çalışır. Örneğin tipik bir süperbilgisayar, bir grup fabrika işçisinin saat ücretlerini, bu grubun üyelerinin çalışma saatleriyle çarparak her işçinin alacağı ücreti hesaplayabilir ve bu hesabı gerçekleştirme hızı, normal bir bilgisayarın aynı hesabı yalnızca tek bir işçi için yapma hızıyla hemen hemen aynıdır.

Süperbilgisayarlar önceleri nükleer silahların tasarımı ve harita yapımcılığı gibi ulusal güvenlik işlerinde kullanılıyordu. Bugün ise, havacılık, petrol ve otomotiv sanayileri gibi alanlarda günlük kullanıma girmiştir. Mühendislik alanında ve bilimsel araştırmalarda, örneğin temel parçacıkların yapısının incelenmesi, evrenin kökeni ve yapısının araştırılmasında da süperbilgisayarlardan yararlanılır. Süperbilgisayarlar hava tahmininin de vazgeçilmez aracı olmuştur; hava tahminleri artık sayısal (nümerik) modellere dayalı olarak yapılmaktadır.

Eşzamanlı işlem tekniklerinin geliştirilmesiyle, daha da üstün süperbilgisayarların yapılması beklenmektedir. Bilgisayar uzmanları daha şimdiden iş yükünü binlerce tekil işleme ayıran ve işlemlerin hepsini birden aynı anda gerçekleştiren sistemler geliştirmişlerdir. Ama bu işlemciler hâlâ var olan süperbilgisayar işlemcilerinden daha yavaştır ve bazı özel uygulamaların dışında süperbilgisayarların verimliliği henüz aşılamamıştır. *Ayrıca bak.* Cray, Seymour R.

süperheterodin alıcı, anten aracılığıyla aldığı ve değişik verici istasyonlardan farklı frekanslarda gelen taşıyıcı dalgalardan birini seçip bu dalganın frekansını belirli bir sabit bir frekansa çevirdikten sonra yükselten, daha sonra bu dalgaya bindirilmiş ses, görüntü ya da veri biçimindeki bilgiyi taşıyıcıdan ayıran alıcı türü. Günümüzde kullanılan radyo, televizyon ve radar alıcılarının tümüne yakın bölümü bu türdendir. E. H. Armstrong'un I. Dünya Savaşı sırasında geliştirdiği ve heterodin yönteminden(*) yararlandığı süperheterodin alıcıda, antenden alınan dalga alıcıda üretilen bir dalgayla karıştırılarak iki dalganın farkına eşit frekansta bir sinyal elde edilir. Ara frekans sinyali olarak adlandırılan bu sinyal belirli ve sabit bir frekanstadır; bu frekans, genellikle antenden alınan sinyal frekansından daha düşüktür. Ara frekans sinyalinin genliği, yükseltici devrelerle büyütülür; sabit ve daha düşük frekansta gerçekleştirilen bu işlemde, alınan sinyalin doğrudan yükseltilmesine oranla daha yüksek kazanç ve daha iyi seçicilik elde edilir. Alınan sinyal ile aynı modülasyona(*) sahip ara frekans sinyalinden ses, görüntü vb biçimindeki bilgi ayrılır.

Verici istasyonlardan gelen birçok sinyal arasından bir tanesinin seçilmesi, bu sinyal ile karıştırılmak üzere alıcıda üretilen sinyalin frekansı, iki frekansın farkı ara frekans değerine eşit olacak biçimde ayarlanarak sağlanır.

süperjen sülfür zenginleşmesi, jeolojide, gömülü sülfür çökellerinin, mineral bölgesinin yüzeye yakın yükseltgenmiş kesimlerinde dolaşan sularda çözünmüş sülfatlar halinde bulunan metallerin çökelmesi sonucunda zenginleşmesi. Böylece birincil, yani hipojen sülfür bölgesinin üzerinde ikincil, yani süperjen sülfür kuşağı oluşur. Bu olguya en çok kurak ya da yarı kurak bölgelerde rastlanır. Aşınma yükseltgenmiş ya da ufalanmış bölgeyi daha derinlere doğru genişlettikçe, birincil (değişmemiş) bölge yükseltgenmiş süperjen sülfürlerden gelen metalle zenginleşir; böylece birincil bölgenin tenörü başlangıçtakinin 10 katına kadar çıkabilir.

Süperjen zenginleşmesinin oluşabilmesi için, yüzey minerallerinin yükseltgenmesi ve ek olarak cevher çökelinin demir sülfürler, bakır ve gümüş gibi zenginleşebilecek metaller içermesi gerekir. Çökel, dolanan suların içinden geçebileceği biçimde geçirimli olmalıdır. Yükseltgenmiş bölgenin de, çözünür sülfatların oluşmasını engelleyecek karbonatlı kayaçlar içermiyor olması gerekir; ayrıca, zenginleşme ancak oksijenin bulunmadığı bir ortamda, su tablasının altında gerçekleşebilir.

Süperjen zenginleşmede daha yoğun olan bir mineralin daha çok sayıdaki molekülü, daha az yoğun bir mineralin hacmini işgal eder. İkincil zenginleşme çeşitli sülfürlerin bağıl çözünürlüklerine bağlıdır. Çökelme sırası, cıva, gümüş, bakır, bizmut, kurşun, çinko, nikel, kobalt, demir ve manganez biçimindedir.

süpermarket, değişik mal türlerinin (bakkaliye, sebze ve meyve, et, un ve süt ürünleri, temizlik malzemeleri, ev eşyası vb) müşterilere açık olarak sunulduğu büyük perakende satış mağazası. ABD'de 1930'larda yaygınlık kazanan ilk süpermarketler genellikle uzak yörelerdeki sanayi yapılarının mağazaya dönüştürülmesiyle ortaya çıktı. Özel reyonları bulunmayan bu süpermarketlerin başlıca üstünlükleri düşük fiyata mal satmalarıydı. Bu sistem 1940'larda ve 1950'lerde ABD'deki başlıca gıda pazarlama kanalı durumuna geldi ve 1950'lerde Avrupa'nın büyük bölümüne yayıldı. Üreticilerin ve toptancıların işlerini büyük ölçekli perakendeciliğe uyarlama yeteneklerine ya da isteklerine bağlı olarak yaygınlık kazanan süpermarketler, gelişmiş ülkelerde maliyetleri azaltma ve pazarlama sistemini basitleştirme eğiliminin bir parçasını oluşturmuştur.

1960'larda Ortadoğu, Uzakdoğu ve Latin Amerika'daki azgelişmiş ülkelerde de ortaya çıkan süpermarketler, bu ülkelerde büyük ölçüde gerekli alım gücüne ve gıda saklama olanaklarına sahip üst ve orta gelir gruplarına hitap etmektedir.

Süpermen, İngilizce SUPERMAN, 20. yüzyılda ABD'de yaratılan çizgi roman kahramanı. Haziran 1938'de bir çizgi roman kitabında, Ocak 1939'da da bir gazetede Jerry Siegel'in yazıları ve Joe Shuster'ın çizgileriyle çıkmıştır. Daha sonra radyoya, çizgi filmlere ve sinemaya uyarlandı; bir Broadway oyunuyla televizyon dizisinin kahramanı oldu.

Öyküye göre Süpermen bebekken annesiyle babası tarafından lanetli Kripton gezegeninden dünyaya gönderilir. ABD'nin orta kesiminde Martha ile Jonathan Kent tarafından bulunur ve Clark adı verilerek büyütülür. Çocuk yaşta farkına vardığı gizli yetenekleri zamanla gelişir; öbür benliği (*alter ego*), Süpermen'in belirleyici özellikleri olan uçma, X ışınlarıyla görme ve sınırsız güç gibi niteliklere dönüşür. Öykünün temel gerilimini de bu ikili kimliği oluşturur. Metropolis'teki *Daily Planet* gazetesinde muhabirlik yapan yumuşak başlı Clark Kent, birlikte çalıştığı Lois Lane'e yakınlık duyar. Ama suçlularla savaşan Süpermen'in korkusuzluğuna hayran olan ve onun gizli kimliğini bilmeyen Lois, Clark'ın yakınlaşma çabalarını sürekli karşılıksız bırakır. Gizemli Kriptonit maddesi dışında hiçbir tehlikeden etkilenmeyen Süpermen ise "gerçek, adalet ve Amerikan yaşam biçimi" için mücadele ederken duygusallıktan kararlılıkla uzak durur ve bağımsızlığını korur.

süpernova, şiddetle patlayan ve bunun sonucunda parlaklığı aniden normal düzeyinin yüz milyonlarca katına çıkan yıldızlar sınıfının ortak adı. Sözcük, bir başka patlayan yıldız türü olan novadan(*) türetilmiştir. Süpernovalar birçok bakımdan novalara benzer. Her ikisi de aniden parlar, sonra yavaş yavaş soluklaşır. İkisinin de ışık tayfında maviye kaymış salım çizgileri bulunur; bu durum, dışarı sıcak gazlar püskürttüklerine işaret eder. Ama süpernova patlamaları genel olarak o yıldızların etkin (yani enerji üretim) yaşamlarının sonu demektir. Herhangi bir yıldız süpernova haline geldiğinde, uzaya çok miktarda madde (birkaç Güneş'e eşit malzeme) püskürtür; bu püskürme o denli şiddetli olur ki, süpernovanın içinde yer aldığı ve yüz milyonlarca yıldızdan oluşan bütün bir gökada aydınlanır.

Süpernovalar geçmişten beri bilinmektedir; bunların en ünlüsü, İS 1054'te Boğa Takımyıldızı'nın boynuzlarından birinde gözlemlenenidir. Bu patlamanın kalıntıları bugün Yengeç Bulutsusu biçimde izlenebilmektedir; bu bulutsu, dışarı doğru düzensiz biçimde püsküren ışıldayan gazlar ile bunun merkezinde yer alan ve hızla dönmekte olan bir nötron yıldızından (pulsar) oluşmaktadır. 1054 süpernovası Çinli ve Koreli gözlemcilerce kaydedilmişti; Kuzey Amerika'nın güneybatısında yaşayan Yerliler tarafından da görülmüş olabilir, çünkü Arizona ve New Mexico'daki kaya resimlerinde bu olayı andıran çizimlere rastlanmıştır. Patlama gündüz görülebilecek denli şiddetliydi ve parlaklığı haftalarca sürmüştü. Samanyolu Gökadası'nda, benzer büyüklükte ikinci bir süpernova haline gelmesi olası olan yıldız, yalnızca Güney Yarıküre'den gözlemlenebilen Eta Karina'dır. Eta Karina yaşlı ve gökada içinde bilinen en büyük kütleli yıldızdır. En büyük kütleli yıldızlar en kısa yaşayanlar olduğundan, Eta Karina'nın birkaç 10 binyıl sonra bir süpernova haline geleceği sanılmaktadır.

Süpernovalar, patlama biçimlerine bağlı olarak I. Tip ve II. Tip olarak kabaca iki sınıfa ayrılabilir. Klasik biçim olarak adlandırılan tarzda patlayan II. Tip süpernovalar, patlamadan hemen önce, yani etkin yaşamlarının sonunda, en azından sekiz Güneş kütlesindeki bir yıldız biçimindedir. Yıldız bu evresine, merkezinde ya da merkezine yakın kesimlerde gerçekleşen sıkışma ve hafif elementlerin daha ağır elementlere dönüşme (yani çekirdek kaynaşması) süreçleri sonucunda nükleer enerji salarak ulaşır. Ama demirden daha ağır elementlerin oluşması enerji gerektirir; oysa yıldız artık bu olanağa sahip değildir. Bunun sonucunda, yıldızın merkezinde bir demir çekirdek oluşur. Demir çekirdek büyüdükçe devasa kütleçekimi kuvvetine dayanamaz duruma gelir ve içine çökmeye başlar. Bu çökme, demir atomu çekirdeklerinin ve serbest elektronların ezilerek katı, hızla dönen bir çekirdek haline gelmesine kadar sürer. Hemen hemen tümüyle nötronlardan oluşan bu çekirdek yaklaşık 10 km çapında olmakla birlikte, kütlesi birkaç Güneş kütlesi kadardır. Bu kütlenin bir çay kaşığını dolduracak kadar bir miktarı Yer üzerinde yaklaşık 50 milyar ton çeker. Yıldızın dış katmanlarından içeri düşen malzemeler çekirdekten dışarı sıçrayınca süpernova patlaması gerçekleşir. Püsküren malzeme miktarı yıldızın başlangıçtaki kütlesine bağlıdır. Üst sınırın 100 Güneş kütlesine denk olduğu tahmin edilmektedir.

Bazı durumlarda içeri göçme o denli büyüktür ki, bu göçmeyi hiçbir şey durduramaz. Bunun sonucunda bir kara delik(*) oluşur. İçeri düşen malzemeler kara deliğin içinde yok olur. Bu gökcisimlerinin kütleçekimi ışığı bile tutacak kadar güçlüdür.

I. Tip süpernovalar ise, son dönemlerde gerçekleştirilen gözlemler sonucunda kısmen açıklanabilir duruma gelmiştir. Bunlarda da patlama süreci II. Tip'teki gibi gelişir. Ama I. Tip süpernovaların başlangıç yıldızları daha hafif, Güneş'in kütlesinin dörtsekiz katı kadar kütleye sahip olan yıldızlardır. Bu tür süpernovalar, novaların aşırı örnekleri olabilir; yani bir beyaz cücenin üzerine, yoldaşı bir kırmızı devden o denli çok malzeme akmıştır ki, cüce sonunda bir nötron yıldızına dönüşmüştür.

I. Tip süpernovalarda içe düşen malzeme miktarı daha azdır. Bu nedenle üzerindeki malzemelerin arasından kolayca geçip en çok dışarı püskürten maddeler, geri sıçrama sırasında çekirdeğin yüzeyine yakın kesimlerde oluşan kısa ömürlü (yani radyoaktif) elementler, özellikle de nikel-56'dır. Ayrıca, nikel-56 kobalt-56'ya, o da demir-56'ya bozunduğunda önemli miktarda enerji açığa çıkar. Patlamayı izleyen haftalardaki parlamanın nedeni bu enerji salımıdır.

Süpernova patlamaları sırasında yalnızca dev miktarlarda elektromagnetik ışınım değil, aynı zamanda kozmik ışınlar ve Güneş sisteminin bileşenlerini (Yer dahil) oluşturan pek çok ağır element de salınır. Son dönemlerde gerçekleştirilen gözlemlerde, bu püskürmüş maddelerin yakınlarındaki bulutsularla (gaz ve toz bulutları) çarpışmasının, bulutsuların belirli bölgelerde sıkışarak yeni yıldızlar ve olasılıkla gezegenler oluşturmasına yol açtığı saptanmıştır. Bu yeni oluşmuş yıldız ve gezegen kütlelerinde, hem bulutsu malzemelerinin, hem de süpernova artıklarının bulunması gerekir. Öte yandan, Mars ile Jüpiter arasındaki bir yörüngede dolanan küçük gezegenler (asteroit) kuşağından toplanan göktaşı örnekleri üzerinde yapılan incelemeler, Güneş sisteminin 4,6 milyar yıl kadar önce yakınlardaki bir ya da birkaç süpernova patlaması sonucunda oluşmuş olabileceğini ortaya koymuştur.

süperrealizm *bak.* foto gerçekçilik

süpersonik uçuş *bak.* sesüstü uçuş

Süphan Dağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde volkanik dağ. Bitlis ili sınırları içinde, Van Gölünün kuzeyinde yer alır. Yüksekliği 4.058 m'dir. Ağrı Dağından sonra Türkiye'nin ikinci yüksek sönmüş yanardağ konisidir. Andezit, bazalt ve tüflerden oluşan bu genç yanardağ konisinin tabanı çok geniştir. Yamaçlarında eklenti (parazit) konilere de rastlanan Süphan Dağı, 3.000 m'den sonra çok dik yamaçlarla, tek bir koni biçiminde yükselir. Doruk kesiminde, çapı 400 m kadar olan bir krater çukurluğu yer alır. Çukurun kuzeyinde genç lavlardan oluşan iki koni yükselir.

Buzul Çağında üzerinde birçok buzul bulunan dağın 3.600 m'den yukarıda kalan kesimi sürekli karlarla kaplıdır. Doruk kesiminde, kalınlığı 100 m'yi bulan, 1,5 km uzunluğunda bir buzul yer alır. Bu buzul, krater kenarındaki bir gedikten geçerek kuzeydoğu yönünde yaklaşık 3.400 m sarkar. Dağda ayrıca üç buzyalağı (sirk) gölü bulunur.

Orman örtüsünden yoksun olan Süphan Dağında yazın çıkılan yaylalar vardır.

Süphan Dağının Van Gölünden görünümü, Bitlis
Ara Güler

süprüntü sineği, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Syrphidae* familyasını oluşturan yaklaşık 4 bin böcek türünün ortak adı. Sarı desenleri bakımından yabanarılarını ya da arıları andırmakla birlikte, sokucu ya da ısırıcı değildir. Kanatlarındaki boyuna damarlara paralel uzanan birer kıvrımın oluşturduğu yalancı damar ayırt edilmesini sağlar. Bazıları (örn. *Baccha* cinsinin üyeleri) küçük ve ince gövdeli, bazıları ise (örn. *Criorhina* cinsinin üyeleri) toprak yabanarıları boyutlarında, tüylü, sarı ve siyah desenlidir.

Birçok süprüntü sineği türünün (örn. *Syrphus americanus*, *Allograpta obligae*) larvası yaprakbitleriyle beslenir. Bir larva pupa evresine girmeden önce yüzlerce yaprakbitinin vücut sıvısını emebilir. Larvalar çiçeklerin tozlaşmasını da sağlarlar. Bazı türleri (örn. *Merodon equestris*) çiçek soğanlarını oyar. *Microdan* cinsinin larvaları karınca ve termit yuvalarında, *Volucella* cinsinin larvaları toprak yabanarılarının yuvalarında, öbürleri ise genellikle çürüyen bitkisel maddeler arasında yaşar. Boksineğinin (*Eristalis tenax*) larvası ise lağımlarda ve pis sularda bulunur. Bu larvaların arka uçlarında yer alan uzun bir solunum borusu yüzeyden hava almalarını sağlar.

süpürgeotu (*Calluna vulgaris*), fundagiller (*Ericaceae*) familyasından, yaz kış yeşil kalabilen alçak boylu çalı. Avrupa'nın batı kesimleri ile Asya, Kuzey Amerika ve Grönland'da yaygındır. Özellikle Avrupa'nın kuzey ve batısındaki verimsiz alanların egemen bitki türüdür. Türkiye'de de Trakya ve Kuzey Anadolu Bölgesi'ndeki dağlık alanlarda yetişir. Fundalara çok benzeyen bu tür, taçyaprakları örten iri çanakyapraklarıyla ayırt edilir; çünkü funda türlerinde taçyapraklar çanakyapraklardan daha büyüktür.

Süpürgeotu (*Calluna vulgaris*)
Sven Samelius

Gölgelik yerlerde 1 m'ye kadar boylanabilen süpürgeotu kurak yamaçlarda yerden en çok 20-30 cm yükseğe kadar uzar. Mor renkli gövdeleri sık yapraklarla donanmıştır. Dallara karşılıklı dizilen küçük yapraklarının dip bölümlerinde "kulakçık" denen iki çıkıntı bulunur. Sonbaharda pembe renkli, çansı çiçekler açar.

Süpürgeotu çeşitli amaçlar için kullanılan ekonomik bir bitkidir. Örneğin gövde ve dallarından süpürge ve fırça, ince uzun, esnek sürgünlerinden ise sepet yapılır. Yerel olarak bazen kulübe yapımında, özellikle de çatıların kaplanmasında kullanılır. Çiçekli ve yapraklı taze dallardan halk arasında idrar söktürücü, dezenfektan ve ishal kesici olarak yararlanılır. Ayrıca, taze sürgünleri ve tohumları başta kuşlar olmak üzere orman hayvanları için iyi bir besin kaynağı oluşturur.

sürastarya, deniz taşımacılığında, yüklemenin belirli bir süre (starya süresi) içinde bitirilmemesi olasılığı göz önüne alınarak, geminin fazladan beklemesi için taraflarca kararlaştırılan ek süre. Sürastaryanın kararlaştırılması sözleşmeyle ya da örtük biçimde olabilir. Süre belirli değilse, sürastarya yükleme süresinin yarısı kadardır. Yükleme süresi de sözleşmede belirtilmemişse, sürastarya süresi taşıyanın taşıtana ya da yüklete-ne yapacağı duyuruyla başlar. Sürastarya süresi bu duyuruda yükleme süresinin sonu olarak bildirilen günü izleyen gün işlemeye başlar. İhbarda yükleme süresi keyfi olarak sona erdirilemez. Taşıyanın gemisini sürastarya süresince yükleme ya da boşaltmaya hazır durumda bekletmesi karşılığında sürastarya ücreti ödenir. Sürastarya borçlusu yüklemede taşıtan, boşaltmada ise gönderilendir. Sürastarya ücreti genellikle sözleşmeyle, sözleşmede açıklık olmayan durumlarda ise hakkaniyet ölçülerine göre saptanır.

sürat pateni, buz üstünde patenlerle yapılan bir yarışma sporu. Felemenk ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Geçmişinin 13. yüzyıla değin uzandığı sanılır. Düzenli uluslararası yarışmalara 19. yüzyıl sonlarında başlanmış ve spor 1924'teki ilk Kış Olimpiyat Oyunları'nın kapsamına alınmıştır.

19. yüzyıl ortalarının başarılı İngiliz sürat pateni şampiyonu William Smart'ın her adımda 11-16 m'ye varan kayış mesafesi zamanla kısaldı. Günümüzde bu mesafe genellikle 6-7 m'dir ve 9 m'yi ender olarak geçer.

Uluslararası sürat pateni yarışmaları, uzun kenarları düz, kısa kenarları ise hız kesmeyi gerektirmeyecek biçimde kavislendirilmiş dikdörtgen pistlerde yapılır. Çift kulvardan oluşan bu pistlerde aynı anda iki sporcu yarışır ve dereceleri kaydedilir. Her yarışçı kendi kulvarını izlemek zorundadır. İç kulvar avantajı sırasıyla bir yarışmacıdan öbürüne geçer; yarışmacılar belirli bir noktada kulvar değiştirirler. Resmî kulvar uzunluğu 400 m'dir. Dünya şampiyonaları her yıl Uluslararası Buz Pateni Birliği'nin (ISU) gözetiminde, erkekler için 500, 1.500, 5.000 ve 10.000 metrelerde, bayanlar için de 500, 1.000, 3.000 ve 5.000 metrelerde yapılır. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (buz pateni); Olimpiyat Oyunları.

sürat topçuları, SÜRATÇI NEFERATI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde 1774-85 arasında yetiştirilen özel topçu sınıfı.

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı ordusunun başarısında önemli rolü olan Topçu Ocağı, 17. yüzyılın ikinci yarısında Klasik döne-

min pek çok kurumu gibi önemini yitirdi. Topçu desteğinden yoksun Osmanlı ordusu 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük yenilgiler aldı. Savaş bitince III. Mustafa (hd 1757-74) Topçu Ocağı'nın ıslahı için girişimde bulundu. 1770'lerde Baron de Tott'un yenilediği Tophane'de daha gelişmiş topların dökülmesi de topçu sınıfının ıslahını gerektiriyordu. Fransa'dan getirilen topçuluk uzmanı çavuş Obert ve ekibi 1774'te çalışmalara başladı. III. Mustafa ölünce sürat topçuları girişimi kesintiye uğradı. I. Abdülhamid döneminde (1774-89) Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın girişimiyle 1782'de sürat topçularının eğitimine yeniden başlandı. Kısa sürede 2 bin sürat topçusu yetiştirildi. Sürat Topçuları Ocağı için Tophane semtinde kışlalar, Beyoğlu ve Kâğıthane'de de eğitim alanları hazırlandı. Birliğin başına süratçi nazırı unvanlı bir komutan atandı. Süratçi neferatı denen paralı topçu askerlerinin gündeliği 15-40 akçeydi, evlenmeleri yasaktı. Haftada üç gün talimhanelerde eğitim görürler, düzenlenen yarışmalarla başarılı olmaya özendirilirlerdi. Bütün bu yöntemler dakikada 8-10 gülle atabilen topçuların yetişmesini sağladı. Tophane'de dökülen sürat topları, altı kişilik ekiplerin kullandığı modern silahlardı. Ama ocak için parasal kaynak sağlanamaması ve Halil Hamid Paşa'nın 1785'te sadrazamlıktan uzaklaştırılması nedeniyle Sürat Topçuları Ocağı gelişemedi. Sonraki yıllarda yiyecek gereksinimleri bile karşılanamayan askerler, başka kuruluşlara taşımacılık yapmaya başladılar; gündelikleri iyice azaltıldı. Bu kötü gidişi durdurmak için bir ara Yeniçeri Ocağı'na bağlanan sürat topçuları, 1826'da onunla birlikte kaldırıldı.

süre kalıbı *bak.* ritmik mod

süreç felsefesi, 20. yüzyıl Batı felsefesinde, deneyimsel gerçeklikte oluş, değişme ve yenilik öğelerini vurgulayan akım. Geleneksel felsefenin varlık, kalıcılık ve tekdüzelik kavramlarına karşı çıkar. Hem doğal dünyayı, hem insan öğesini içeren gerçekliğin özünde tarihsel bir yapısı vardır; geçmişten kaynaklanır ve yenilikle dolu bir geleceğe doğru ilerler. Bu nedenle geleneksel felsefenin, deneyimin zamansal ve yeni öğelerini dışlayan, durağan uzaysal kavramlarıyla gerçeklik kavranamaz. Süreç felsefesine katkıda bulunan çağdaş düşünürlerin başında Henri Bergson ve Alfred North Whitehead gelir.

sürekli bas, BASSO CONTINUO ya da CONTINUO olarak da bilinir, 17. ve 18. yüzyıllarda klavyeli bir çalgıyla yapılan kısmen doğaçlamalı eşlik biçimi. Kontrpuan yazısındaki bas partisinden farklıydı. Kontrpuandaki bas partisi zaman zaman susuyor ya da tenor partisi ile kesişerek tenorun üstüne çıkıyor, böylelikle en kalın ses olma özelliğini yitirebiliyordu. Oysa sürekli bas, hangi parti olursa olsun en kalın sesleri birleştiren ve parça boyunca kesintisiz süren bir çizgiydi. Bu çizgi artık müziğin partilerinden biri olmaktan çıkmış, üzerine armoninin kurulduğu ayrı bir bas partisi durumuna gelmişti. Parçaya eşlik eden akorlar bugünkü gibi açık açık yazılmaz, bu bas partisi üzerine yazılan sayılarla gösterilirdi. Buna şifreli bas denirdi. Akorların basa göre yapısını gösteren bir tür müzik stenografisi olan bu yazım çoğunlukla org ya da klavsen çalan eşlikçiye gerekli akorları basmakta büyük kolaylık sağlıyordu. Viyola da gamba, viyolonsel ya da fagot gibi pes sesli çalgılardan biri, klavye çalgıcısının sol elle çaldığı bas partisini çalarak destek sağlardı.

Sürekli bas eşliği Rönesans kontrapuntal çoksesliliğinde, her biri eşit önemde olan partiler yerine, ezgi partisi olarak tiz partinin üstünlüğünü ilan eden monodi devriminin (y. 1600) mantıksal sonucuydu. Çoksesliliğin artık bir ezginin başka ezgilerle yatay olarak çokseslendiği Rönesans kontrapuntal anlayışından sıyrılarak yerini, akorlarla dikey olarak çokseslendiği armonik anlayışa bırakıyordu.

Sürekli basın kullanılması barok dönemin (1600-1750) hem çalgı, hem de vokal müziğinin temel özelliklerindendi. *Ayrıca bak.* şifreli bas.

sürekli durum varsayımı *bak.* durağan hal varsayımı

Sürekli Hakemlik Divanı, uluslararası anlaşmazlıkları barışçı yollardan çözmek amacıyla 29 Ekim 1899'da Lahey'de imzalanan sözleşme uyarınca kurulan uluslararası yargı yeri. Mahkemenin "sürekli" bir organ olarak adlandırılmasının nedeni, imzacı devletlerce seçilen kişilerden oluşan bir hakem listesine dayanmasıdır. Bu devletler arasında bir uyuşmazlık çıktığında, taraflardan her biri listede yer alan kişilerden ikisini hakem olarak belirler. Böylece oluşan yargı kurulu başkanlık görevi için bir üst hakem seçer. Yargı kurulunun üyeleri uluslararası hukuk alanında ün kazanmış bilginlerdir. Kurulun görüşmeler sonunda çoğunlukla vereceği karar, gerekçeli olarak kaleme alınarak uyuşmazlığın tarafı olan devletlere bildirilir.

sürekli hareket, DEVRİDAİM olarak da bilinir, bir kere harekete geçirilince, dışarıdan hiç enerji almaksızın hareketini sonsuza değin sürdürebilen bir düzeneğin gerçekleştirdiği hareket. Termodinamiğin birinci ve ikinci yasaları uyarınca, böyle düzeneklerin varlığı olanaksızdır.

Gerçekleştirilmesi olanaksız olduğu halde, sürekli hareket makineleri genel olarak kamuoyunun, özel olarak da mucitlerin yüzlerce yıldan beri büyük ilgi duyduğu bir konu olmuştur. Sürekli hareket makinelerinin böylesine yoğun bir ilgi alanı oluşturmasının temelinde, bu makinelerden yararlanarak bedava ve sınırsız enerji elde edilebileceği düşüncesi yatmaktadır. Bu tür makineleri gerçekleştirmenin termodinamik yasalarına göre olanaksız olduğu gerçeği, sayısız mucidi (ya da ün ve servet peşinde koşan kişiyi) bu yasaların geçersizliğini göstermeye, bu yasaları yok saymaya ya da bu yasalara karşı "hile yapmaya" çabalamaktan alıkoyamamıştır.

Sürekli hareket makineleri temel olarak üç türe ayrılır. Bunlardan birincisi, düşmekte ya da dönmekte olan bir cisimden, bu cismi eski konumuna getirmek için gereken enerjiye oranla daha büyük bir enerji sağlanabileceği görüşüne dayanır. Böyle makinelerin en eski ve yaygın türü, yatay bir eksen çevresinde serbestçe dönebilen bir tekerleğin bir yanında aşağı doğru düşmekte olan ağırlıkların tekerleğe sağladığı dönme enerjisinin, tekerleğin, öbür yanındaki ağırlıkları yukarı doğru çekmesi için gereken enerjiden daha büyük olacağı inancına dayanan ve genel olarak "bozulan dengeli tekerlek düzeneği" olarak adlandırılan makinelerdir. Bu tür makinelerin bir türünde, tekerleğin çevresinde bükülebilen kollar tutturulmuştur. Tekerleğin bir yanındaki kollar içeri doğru bükülmüş durumdadır. Bu bükülmüş kolların ucundaki metal küreler, eğik bir oluk aracılığıyla, tekerleğin öte yanındaki açılmış durumda bulunan kolların uçlarına aktarılır. Açılmış durumdaki kolların ucundaki kürelerin aşağı doğru uyguladığı kuvvetler, öbür yanda yer alan içeri bükülmüş kolların ucundaki küreleri (bunlar tekerleğin eksenine daha yakın oldukları için) yukarı kaldırmaya yetecek, böylece de tekerlek sürekli olarak dönecektir. Bu varsayım, termodinamiğin, bir sistemin toplam enerjisinin sabit kalacağını belirleyen birinci yasasına (bu yasa enerjinin korunumu yasası olarak da bilinir) aykırıdır. Bu tür makinelerin ilki Fransız mimar Vilard de Honnecourt tarafından 14. yüzyılda tasarlanmıştır. Worcester 2. markisi Edward Somerset (1601-67) ve daha çok Orffyreus adıyla bilinen J. E. E. Bessler (1680-1745) bu türden makineler gerçekleştirmişler ve çok etkileyici gösterileri düzenleyerek bunların çalışmasını sergilemişlerdir. Ne var ki, uzun süre kendi kendine çalışabilen bu makinelerin çalışmaları gene de belirli bir süreyle sınırlıydı.

Termodinamiğin birinci yasasına aykırı olarak sürekli hareket sağlamaya yönelik başarısız çabaların bir başka örneği de kapalı çevrimli su değirmenidir. İlk kez İngiliz hekim Robert Fludd'ın 1618'te tasarladığı bu düzenekte aşağı doğru akan su bir çarkı çevirir; çarkın sağladığı dönme enerjisi bir pompayı (örn. bir Arkhimedes burgusunu) çalıştırarak suyu yeniden yukarı çıkarır. Böylece bir akarsu kaynağına gereksinim duymaksızın sürekli dönen bir çark yapılmış olur. Fludd'ın bu düzeneği önerdiği çağda böyle bir makinenin çalışmayacağına ilişkin bilimsel bir kanıt henüz yoktu (termodinamiğin yasaları Fludd'dan yaklaşık 200 yıl sonra ortaya konmuştur).

İkinci tür sürekli hareket makineleri termodinamiğin ikinci yasasına (bu yasa, "ısı enerjisi işe dönüştürülürken bu enerjinin bir bölümü kaybolur" biçiminde özetlenebilir) aykırı düşen ve bu nedenle çalışmaları olanaksız makinelerdir. Bu tür başarısız makinelerin en ünlüsü John Gamgee'nin 1880'lerde Washington'da tasarladığı ve 0°C'deki amonyak gazıyla çalışması öngörüldüğü için "sıfır motor" olarak adlandırılan makineydi. Bu makinenin temel çalışma ilkesi, çevre sıcaklığından sağlanan ısı enerjisinin işe çevrilmesiydi; bu da ikinci yasaya kesinlikle aykırı düşüyordu.

Termodinamiğin ikinci yasasının geçersiz kılınabileceğine bir örnek oluşturmak amacıyla 1871'de ünlü fizikçi James Clerk Maxwell'in ortaya attığı ve Maxwell şeytanı(*) olarak anılan kavram ancak 80 yıl sonra Fransız fizikçi Leon Brillouin tarafından açıklığa kavuşturulabilmiş ve Maxwell'in ortaya koyduğu çelişki böylece çözülmüştür.

Üçüncü tür sürekli hareket makineleri, mekanik sürtünme ya da elektriksel direnç gibi engellerin ortadan kaldırılabilmesi durumunda sürekli hareketin gerçekleştirilebileceği kanısına dayanır. Bu tür engeller gerçekten de çok büyük ölçüde azaltılabilir, ama bunları bu amaçla enerji harcamaksızın tümüyle ortadan kaldırabilmek olanaksızdır. Bu konudaki en önemli örnek üstüniletkenliktir.

Üstüniletken metallerin elektriksel dirençleri, 20 K (−253°C) dolayındaki düşük sıcaklıklarda tümüyle ortadan kalkar. Böyle metalden yapılmış bir halka içinde bir kez indüklenen bir elektrik akımı, metal halka gerekli düşük sıcaklıkta tutulduğu sürece, zayıflamaksızın akmasını sürdürür. Ama, düşük sıcaklığı sağlamak için gereken enerji, üstüniletkendeki akımdan elde edilebilecek enerjiden daha büyük olmaktadır.

Enerji kaynağı kavramının yanlış anlaşılmasından kaynaklanan sürekli hareket makineleri de gerçekleştirilmiştir. Hava sıcak-

lığındaki ya da atmosfer basıncındaki değişmelerden yararlanarak kendi kendine kurulan saatler bu tür makinelere örnektir. Böyle bir saat Güneş'ten Yer'e ulaşan enerjiden yararlanır, bu nedenle de bir sürekli hareket makinesi değildir.

Buluşları incelemek ya da onaylamakla görevli devlet kuruluşları ya da bilimsel kuruluşlar, sürekli hareket makinelerine ilişkin başvuruları uzun zamandan beri ciddiye almamaktadır. Fransız Bilimler Akademisi sürekli hareket makinesi gerçekleştirdiğini öne süren kişilerin başvurularına yanıt vermemeyi 1775'te kararlaştırmıştır. İngiltere ve ABD patent daireleri de bu tür başvuruları işleme koymamaktadır.

sürekli kesir, bir sayının, bir tamsayı ile bir kesrin toplamı olarak gösterilmesi; bu kesrin paydası da, bir tamsayı ile bir kesrin toplamı olarak gösterilmiştir ve bu böylece sürer. Bir sürekli kesir, genel olarak,

$$x = a_0 + \cfrac{b_0}{a_1 + \cfrac{b_1}{a_2 + \cfrac{b_2}{a_3 + \cdots}}}$$

biçimindedir. Yalın sürekli kesirde (YSK) b_i paylarının tümü 1'e eşittir, paydalardaki a_i sayılarının tümü pozitif tamsayılardır. Bir YSK kısaca $[a_0; a_1, a_2, a_3, \ldots]$ biçiminde gösterilir; a_i terimleri sonlu sayıda ise, kesir sonlu YSK olarak adlandırılır. Sonlu YSK'ler rasyonel sayıları gösterir; örneğin 802/251 rasyonel sayısı, [3;5,8,6] sonlu YSK'ye eşittir. Terimlerin sayısı sonsuz olan bir YSK ise, sonsuz YSK olarak adlandırılır ve irrasyonel bir sayıyı gösterir; örneğin $\sqrt{23} = [4; \overline{1, 3, 1, 8}]$; burada terimler dizisinin üzerindeki çizgi, bu dizinin sonsuz olarak yinelendiğini gösterir. Böyle yinelenen bir terimler dizisi içeren bir YSK, rasyonel katsayılı ikinci dereceden bir denklemin kökü olan bir sayıyı gösterir π ve e gibi aşkın sayıların YSK ifadeleri ise hem sonsuzdur, hem de yinelenen bir dizi içermez; bu tür sayıların rasyonel yaklaşık değerleri, YSK'de yeterli sayıda terim alınarak hesaplanabilir.

sürekli takvim, çok geniş bir zaman aralığındaki herhangi bir tarihin haftanın hangi gününe isabet ettiğini belirlemeyi olanaklı kılan tarihleme sistemi. Bu tür takvimlerin ilk benzerleri Yahudilerin dini takvimi ile Jülyen takvimdi; daha sonraları önerilen başka takvimler de bu özelliği taşıyordu. Örneğin 19. yüzyıl Fransız düşünürü Auguste Comte, her biri 28 günlük 13 aydan oluşan bir takvim önermişti; bu takvimde her yıl 28 Aralık ile 1 Ocak arasına ek bir gün (Yıl Günü) ile periyodik bir artıkyıl günü eklenmişti. Daha yakın dönemlerde de, 30 ve 31 günlük 12 aydan oluşan ve her yıl için bir "yıl sonu" günü ile periyodik bir artıkyıl günü içeren Dünya Takvimi geliştirildi.

190. sayfadaki tobloda verilen sürekli takvimde, Gregoryen ya da Jülyen takvimlerdeki herhangi bir günü bulmak için, önce üstteki tablodan o yılın ilgili Dominiken harfi (yani yılların aynı günlerinin haftanın aynı günlerine rastladığı 28 yıllık dönemleri belirten harf) bulunur. Artıkyıllar çift harflidir; bu harflerden birincisi ocak ve şubat, ikincisi ise öbür aylar için uygulanabilir. Daha sonra alttaki tablodan, aranan gün hangi aydaysa o ayın karşısındaki sıradan aynı Dominiken harf bulunur. Sonra, en alt sütundan aranan tarihin karşılığı olan gün bulunur. Örneğin Jülyen takvimde 13 Nisan 829 tarihi salı gününe rastlar.

süreklilik, matematikte, ani kesilmeler ve sıçramalar yapmaksızın düzgün olarak değişen fonksiyon (x simgesiyle gösterilen bağımsız değişkenin her değerine, y ile gösterilen bir başka [bağımlı] değişkenin bir değerini karşılık getiren bir bağıntı) biçimindeki sezgisel kavramın matematiksel kesinliğe kavuşturulmuş ifadesi. Süreklilik, kimi zaman, "x değerleri birbirine yakınsa, y değerleri de birbirine yakın olmalıdır" biçiminde ortaya konur; ama böyle bir tanımda, "ne kadar yakın?" sorusunun karşılığının verilmiş olması gerekir.

Bağımsız değişkendeki belirli bir değişmeye karşılık gelen y değerleri farkı, fonksiyonun bu noktalar dolayındaki eğimine bağlıdır; x değerleri birbirine yakın ve fonksiyon ani sıçramalar yapmıyor olsa bile, y değerleri farkı büyük olabilir. Örneğin $y=1.000x$ fonksiyonunda x değişkeninin 0,01 kadar değişmesi, y değerinin 10 birim değişmesine yol açar. Buna karşılık, her x noktası için bu nokta dolayında, y'deki değişimin istendiği kadar küçük olmasını sağlayacak noktalar bulunabilir; bunun için, x dolayındaki nokta ile x arasındaki uzaklığı y değerinde istenen farkın 0,001 katından daha küçük seçmek yeterlidir. Bu gözlemden yola çıkarak sürekliliğin kesin bir tanımını ortaya koymak olanaklıdır: Bir $f(x)$ fonksiyonu ve x_0 noktası göz önüne alındığında, y değerleri

Sürekli takvim

yıl				yüzyıl											
				Jülyen takvim								Gregoryen takvim			
				0 700 1400	100 800 1500*	200 900	300 1000	400 1100	500 1200	600 1300	1500†	1600 2000	1700 2100	1800 2200	1900 2300
0				DC	ED	FE	GF	AG	BA	CB	...	BA	C	E	G
1	29	57	85	B	C	D	E	F	G	A	F	G	B	D	F
2	30	58	86	A	B	C	D	E	F	G	E	F	A	C	E
3	31	59	87	G	A	B	C	D	E	F	D	E	G	B	D
4	32	60	88	FE	GF	AG	BA	CB	DC	ED	CB	DC	FE	AG	CB
5	33	61	89	D	E	F	G	A	B	C	A	B	D	F	A
6	34	62	90	C	D	E	F	G	A	B	G	A	C	E	G
7	35	63	91	B	C	D	E	F	G	A	F	G	B	D	F
8	36	64	92	AG	BA	CB	DC	ED	FE	GF	ED	FE	AG	CB	ED
9	37	65	93	F	G	A	B	C	D	E	C	D	F	A	C
10	38	66	94	E	F	G	A	B	C	D	B	C	E	G	B
11	39	67	95	D	E	F	G	A	B	C	A	B	D	F	A
12	40	68	96	CB	DC	ED	FE	GF	AG	BA	GF	AG	CB	ED	GF
13	41	69	97	A	B	C	D	E	F	G	E	F	A	C	E
14	42	70	98	G	A	B	C	D	E	F	D	E	G	B	D
15	43	71	99	F	G	A	B	C	D	E	C	D	F	A	C
16	44	72		ED	FE	GF	AG	BA	CB	DC	...	CB	ED	GF	BA
17	45	73		C	D	E	F	G	A	B	...	A	C	E	G
18	46	74		B	C	D	E	F	G	A	...	G	B	D	F
19	47	75		A	B	C	D	E	F	G	...	F	A	C	E
20	48	76		GF	AG	BA	CB	DC	ED	FE	...	ED	GF	BA	DC
21	49	77		E	F	G	A	B	C	D	...	C	E	G	B
22	50	78		D	E	F	G	A	B	C	...	B	D	F	A
23	51	79		C	D	E	F	G	A	B	...	A	C	E	G
24	52	80		BA	CB	DC	ED	FE	GF	AG	...	GF	BA	DC	FE
25	53	81		G	A	B	C	D	E	F	...	E	G	B	D
26	54	82		F	G	A	B	C	D	E	C	D	F	A	C
27	55	83		E	F	G	A	B	C	D	B	C	E	G	B
28	56	84		DC	ED	FE	GF	AG	BA	CB	AG	BA	DC	FE	AG

ay						Dominiken harf							
Ocak, Ekim						A	B	C	D	E	F	G	
Şubat, Mart, Kasım						D	E	F	G	A	B	C	
Nisan, Temmuz						G	A	B	C	D	E	F	
Mayıs						B	C	D	E	F	G	A	
Haziran						E	F	G	A	B	C	D	
Ağustos						C	D	E	F	G	A	B	
Eylül, Aralık						F	G	A	B	C	D	E	
1	8	15	22	29		Pazar	Cumartesi	Cuma	Perşembe	Çarşamba	Salı	Pazartesi	
2	9	16	23	30		Pazartesi	Pazar	Cumartesi	Cuma	Perşembe	Çarşamba	Salı	
3	10	17	24	31		Salı	Pazartesi	Pazar	Cumartesi	Cuma	Perşembe	Çarşamba	
4	11	18	25			Çarşamba	Salı	Pazartesi	Pazar	Cumartesi	Cuma	Perşembe	
5	12	19	26			Perşembe	Çarşamba	Salı	Pazartesi	Pazar	Cumartesi	Cuma	
6	13	20	27			Cuma	Perşembe	Çarşamba	Salı	Pazartesi	Pazar	Cumartesi	
7	14	21	28			Cumartesi	Cuma	Perşembe	Çarşamba	Salı	Pazartesi	Pazar	

* Yalnızca 4 Ekim 1582'ye öncesi için. † Yalnızca 15 Ekim 1582'ye sonrası için.

arasındaki uzaklığın istendiği kadar küçük bir ε değerine eşit olması, x_0 noktası ile arasındaki uzaklık δ'dan küçük olacak biçimde seçilen her x değeri için sağlanabiliyorsa, bir başka deyişle, verilen her ε için böyle bir δ değeri varsa, $f(x)$ fonksiyonu x_0 noktasında süreklidir (yukarıda verilen örnek için $\delta = 0{,}001\ \varepsilon$ olduğu kolaylıkla görülebilir). Karşı örnek olarak x 1'den küçük ya da 1'e eşitken değeri sıfır, x 1'den büyükken değeri 2 olan fonksiyonu göz önüne alalım. Bu fonksiyon $x=1$ noktasında sürekli değildir, çünkü fonksiyonun $x=1$ için aldığı değer ile x 1'den büyük, ama 1'e istendiği kadar yakınken aldığı değer arasındaki fark hiçbir zaman 2'den küçük olamaz.

Bir aralığın her noktasında sürekli olan bir fonksiyon için, bu aralıkta süreklidir denir. Sürekli fonksiyonların toplam, fark ve çarpımları da süreklidir; iki sürekli fonksiyonun oranı, paydadaki fonksiyonun sıfıra eşit olduğu noktalar dışında süreklidir. Süreklilik, limit kavramından yararlanılarak da tanımlanabilir: Bir $f(x)$ fonksiyonu,

$$\lim_{x \to x_0} f(x) = f(x_0)$$

koşulunu sağlıyorsa, x_0 noktasında süreklidir (*bak.* limit).

Sürekliliğin daha soyut bir tanımı (topolojide yapıldığı gibi), küme kavramına dayalı olarak verilebilir; y değerlerinin oluşturduğu her kapalı kümeye karşılık gelen x değerlerinin kümesi de kapalıdır. Sürekli fonksiyonlar matematiksel çözümlemede en önemli ve en ayrıntılı incelenen fonksiyon türünü oluştururlar; fiziksel olayların incelenmesinde karşılaşılan fonksiyonlar da genellikle sürekli fonksiyonlardır.

süreli yayınlar, MEVKUTE olarak da bilinir, düzenli aralıklarla çıkan gazete, dergi ve bülten gibi yayınlara verilen toplu ad. *Ayrıca bak.* basın; bülten; dergi.

Sürelsan, İsmail Baha (d. 19 Kasım 1912, Bursa), melodik hareketleri yinelemekten kaçındığı besteleriyle dikkati çeken besteci. Ankara Ziraat Fakültesi'ni (bugün Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi) bitirdi (1935). Çeşitli kurumlarda ziraat mühendisi olarak çalıştı. Müziğe gençliğinde Bursa'dayken başlamıştı. Kendini geliştirerek yalnız besteci olarak değil, müzik kuramcısı olarak da tanındı. 1945'ten sonra Ankara'da İlahiyat Fakültesi'nde dinsel müzik öğretmenliği yaptı. Çeşitli üniversitelerde ve kurumlarda açıklamalı konserler yönetti, ayrıca pek çok özel öğrenci yetiştirdi. 1961'de girdiği Ankara Radyosu'nda (1964'ten sonra da TRT'de) repertuvar kurulu üyeliği, öğretmenlik, sınav jürisi üyeliği ve koro şefliği görevlerinde bulundu. 1990'ların başlarında TRT Antalya Bölge Müdürlüğü'ne bağlı sözleşmeli uzman olarak çalışıyordu.

Çok titiz bir besteci olan Sürelsan yüz dolayında yapıt vermiştir. Bunların büyük çoğunluğu sözlü yapıtlardır ve yaklaşık onda dokuzu şarkıdır. Çeşitli gazete ve dergilerde müzik üzerine yazılar da yayımlayan Sürelsan, bazı besteciler üzerine monografiler yazmış, *Ahmed Rasim ve Musiki* (1977) adlı bir kitabı yayımlanmıştır. Başlıca besteleri arasında, "Çekmiyor yâr-i sitemkâr, hayli demdir nâzımız" (acemaşiran yürüksemai), "Ay gülsün ufuktan, sen bak ona gül de" (rast şarkı), "O tebessüm, o tavırlar, o levendâne hıram" (acemaşiran şarkı), "Gönlüm düşüyor çırpınarak gizli kemende" (acemaşiran şarkı), "Yaz günleri en tatlı hayaller gibi geçti" (nihavend şarkı), "Beni ihmal, bana isyan, beni giryan et" (buselik şarkı), "Güle sor, bülbüle sor halimi, hicranımı dinle" (buselik şarkı), "Endamına râm oldu gönül, düştü belâya" (ferahfeza şarkı) sayılabilir.

Süreyya *bak.* Ülker

Süreyya Opereti, İstanbul'da Kadıköy'de, eskiden subay olduğu için Süreyya Paşa olarak tanınan işadamı Süreyya İlmen'in (1874-1955) tiyatro ve sinema olarak yaptırdığı binada, onun mali desteğiyle kurulan operet topluluğu.

Topluluk çalışmalarına 1928'de Muhlis Sabahattin'in (Ezgi) *Asaletmeap* operetiyle başladı. Özel bir gösteri olan bu ilk operet kendi binasında değil, Beyoğlu'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda (bugün Ses, 1885) sahnelenmişti. Topluluğun en tanınmış yazarları Muhlis Sabahattin ve Yusuf Sururi'ydi. Başlangıçta Şevkiye May, Semiha Berksoy, Nezahat Dilligil, Lütfullah Sururi, Celâl Sururi, Reşit Gürzap, Muammer Karaca, Avni Dilligil gibi tanınmış sanatçıların çalıştığı topluluğa daha sonra Suzan Lütfullah (Sururi), Toto Karaca ve Mehmet Karaca gibi sanatçılar katıldı. Masrafların sürekli artması üzerine Süreyya Paşa 1929'un sonunda, topluluğa yaptığı yardımı kesti. 1935'e değin kendi olanaklarıyla çalışan topluluk Süreyya Opereti adını da sürdürdü. Topluluk bu dönemde İstanbul'da sahnelediği operetlerin yanı sıra Türkiye içinde ve dışında turnelere çıktı. Daha sonra dağılan topluluğun üyelerinden bir bölümü Halk Opereti'ni kurdu.

Süreyya Opereti'nin sahnelediği başlıca oyunlar 1928'de *Ayşe* ve *Gül Hanım*, 1929'da *Çardaş Fürstin*, *Çaresaz*, *Telefoncu Kız* ve *Yunus Efendi Duymasın*, 1931'de *Leblebici Horhor*, 1932'de *Emir* ve *Uğurlu Kız*, 1934'te *Karım Namusludur* ve *Kırk Yılda Bir* ile 1935'te *Tarla Kuşu*'dur. Topluluğun binası günümüzde Süreyya Sineması olarak kullanılmaktadır.

sürgendoku, MERİSTEM olarak da bilinir, sürekli bölünebilme yeteneği sayesinde bitkinin yaşamı boyunca yeni hücre oluşturabilen, başka bir deyişle büyümeden sorumlu olan doku çeşidi. Sürgendoku hücreleri, bol sitoplazmaları ve görece küçük kofullarıyla çok ince çeperli hücrelerdir.

Sürgendoku bitkide bulunduğu yere göre iki grupta sınıflandırılır: Birincil sürgendoku ve ikincil sürgendoku. Bütün damarlı bitkilerde kök, gövde ve dalların ucunda yer alan, bu yüzden uç sürgendoku da denen birincil sürgendoku bitkinin uzamasından, yani boyuna büyümesinden; tüm odunsu bitkilerde ve ayrıca bazı otsu bitkilerde de bulunan ikincil sürgendoku ise bitkinin kalınlaşmasından, yani enine büyümesinden sorumludur.

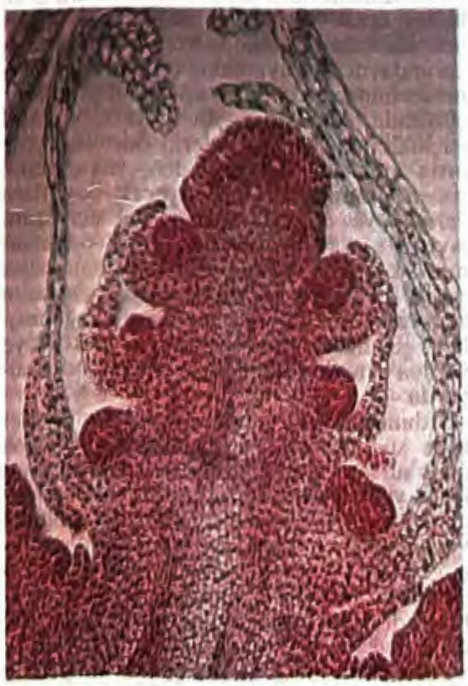

Sürgendoku
J. M. Langham

Sürgü Barajı, Malatya'nın Doğanşehir ilçe merkezinin güneybatısında, Sürgü Çayı üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 1969'da hizmete giren baraj 10.098 ha'lık bir alanı sulamak amacıyla kurulmuştur. Baraj gövdesinin temelden yüksekliği 57 m, kret uzunluğu 900 m, toplam dolgu hacmi ise 1.220.000 m³'tür. Baraj gölünün alanı 5,1 km², su toplama hacmi ise 70,93 milyon m³'tür.

sürgülü cetvel *bak.* hesap cetveli

sürgülü kumpas *bak.* verniyeli kumpas

sürgün, kişinin, yaşadığı bölgenin ya da ülkenin sınırları dışına çıkarılarak belirli bir yerde oturmaya zorunlu tutulması. Kişinin, içine doğduğu ve kendini koruyan kandaşlık çevresi dışına çıkarılması biçimindeki özgün anlamıyla, çok eski çağlardan beri uygulandığı sanılan sürgün cezası, Eski Yunan'da daha çok adam öldürenlere verilirdi. Çoğu Yunan kentinde uygulanan *ostrakismos*(*) ise siyasal nitelikli bir sürgün biçimiydi. Eski Roma'da sürgün başlangıçta ölüm cezasından kaçınmak için başvurulan bir yöntemdi. Yurttaş olanlar, idam hükmünün ilanından önce gönüllü olarak sürgüne gidebilirdi. Sonraları bir tercih olmaktan çıkarılarak başlı başına bir ceza biçimine dönüştürülen sürgün, geçici ya da daimi olabiliyor, bazen yurttaşlık hakkının yitirilmesini ve kişinin mallarına el konmasını içerebiliyordu. Roma hukukunda genellikle üst sınıftan kişiler sürgün, aşağı sınıftan kişiler kürek cezasına çarptırılırdı. Anglosakson hukukunda medeni haklardan yoksun bırakma cezası, zamanla ölüm cezası yerine uygulanan sürgüne temel oluşturdu. Daha sonraları çeşitli Avrupa ülkeleri genelde hükümlüler ve sürgünler için özellikle uzak ve denizaşırı topraklarda ceza kolonileri oluşturma yoluna gitti. İngiltere açısından Amerikan kolonileri uzun süre bu işlevi gördü. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan (1775-83) sonra Amerikan kolonilerinin yerini Avustralya aldı. İngiltere'deki suçlular 19. yüzyıl ortalarına değin Avustralya'ya gönderildi. Fransa'nın ise Afrika, Yeni Kaledonya ve Fransız Guyanası'nda ceza kolonileri vardı. Ünlü Şeytan Adasının da bulunduğu Fransız Guyanası, en korkunç sürgün yerlerinden biriydi. II. Dünya Savaşı sırasında hâlâ kullanılmakta olan kolonide mahkûmlar ağır iş görür, çok az gıda alır ve sistemli biçimde işkenceye uğrardı. Rusya'da çarlık rejiminin bir sürgün yerine dönüştürdüğü Sibirya, Sovyet döneminde de aynı amaçla kullanıldı. 20. yüzyılla birlikte ülkelerin çoğunda sürgün temelde siyasal bir ceza durumuna geldi.

Osmanlı klasik döneminde sürgün olarak bilinen bir kurum, herhangi bir cezayı değil, yeni fethedilen toprakların şenlendirilmesi amacıyla iç bölgelerdeki reayanın buralara göç ve iskân ettirilmesini kapsıyordu. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ise sürgün (nefy) cezası yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. 1876 Kanun-ı Esasi'si yapılırken Abdülhamid'in ısrarıyla padişaha, bir kimseyi basit bir polis

soruşturmasına dayanarak sürgüne gönderme yetkisi tanındı (m. 113). Bu hüküm, Kanun-ı Esasi hareketinin öncüsü Midhat Paşa'ya da uygulandı. Cumhuriyet döneminde 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nda yer alan sürgün cezası (m. 18) 17 Temmuz 1965 tarihli ve 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkındaki Kanun'un geçici 2. maddesiyle yürürlükten kaldırıldı.

1982 Anayasası döneminde olağanüstü hallerde idareye sürgün cezası benzeri bir yetki de tanınmıştır. 285 sayılı kanun hükmünde kararnameyle getirilen düzenleme uyarınca, olağanüstü hal bölge valiliği, olağanüstü halin devamı süresince, bu bölgede ve komşu illerde genel güvenlik ve kamu düzeni bakımından isteyerek ya da baskı ile zararlı faaliyette bulunanları bölge dışına çıkararak belirli yerlerde oturmak zorunda bırakabilir. Bu önlem olağanüstü hal süresini aşacak biçimde uygulanamaz.

sürme, *Tilletia* cinsinden mantarların, başta buğday olmak üzere çavdar, arpa gibi çeşitli tahıl bitkilerinde yol açtığı hastalık. Buğdaydaki en yaygın iki sürme etkeninden biri *T. caries* (ya da *T. tritici*), öbürü *T. foetida*'dır (ya da *T. laevis*). Hastalığın bulaştığı bitkilerin başaklarında tanelerin yerine kötü kokulu kahverengimsi siyah spor topakları dolar. Bu küçük kitlecikler hasat sırasında parçalanarak sağlıklı taneciklere de bulaşır. Sürme sporları bulaştıkları topraklarda yıllarca canlılığını koruyabilir. Hastalık, dirençli çeşitlerin mantar öldürücü ilaçlarla yıkanmış, spor barındırmayan tohumlarının ekilmesiyle denetim altına alınabilir.

sürme, tarımda, toprağın ekime hazır hale getirilmesi ve ekimden sonra havalandırılması için karıştırılması işlemi. *Ayrıca bak.* kültivatör; pulluk; tırmık.

Sürmene, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Trabzon iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 473 km² (1989) olan Sürmene ilçesi doğuda Of, güneyde Köprübaşı ilçeleri, güneybatıda Gümüşhane ili, batıda Araklı ilçesi, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir.

Oldukça yüksek ve engebeli olan ilçe toprakları Trabzon ilinin doğu yarısında yer alır. Kıyının ardında birdenbire yükselen ve kestane, kızılağaç, kayın, göknar, ladin ve az sayıda sarı çamdan oluşan ormanlarla kaplı bulunan Doğu Karadeniz Sıradağlarının(*) kıyı bölümleri Sürmene topraklarını engebelendirir. Dağların Karadeniz'e bakan yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önem taşıyan birçok yayla vardır. Bunların başında, günümüzde Köprübaşı ilçesi sınırları içinde kalan Dorma, Kagel, Ağaçbaşı, Lişit, Aydınpınar ve Vizana yaylaları gelir. Bu dağlık alan birçok kısa ve gür akarsu tarafından derin biçimde parçalanmıştır. Pek çok küçük akarsuyun birleşmesiyle oluşan Sürmene Deresiyle İsirli ve Musalı dereleri ilçenin başlıca akarsularıdır.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkının başlıca geçim kaynağı tarım ve balıkçılıktır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler mısır, patates, çay ve fındıktır. 1984'te ilin en çok mısır yetiştirilen ve Of'tan sonra en çok çay üretimi yapılan ikinci ilçesi olan Sürmene'de hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Daha çok sığır yetiştirilen ilçede yapay tohumlama çalışmaları yapılmaktadır. Büyük ekonomik değer taşıyan balıkçılık, son yıllarda Karadeniz'de görülen balık azalması nedeniyle eski önemini yitirmektedir. İlçede en önemli sanayi tesisi çay fabrikasıdır. Bıçak ve tabanca yapımcılığı yöreye özgü geleneksel el sanatlarındandır. İlçe topraklarında bakırlı pirit içeren cevher yatakları vardır. Çamburnu yöresinde bir orman içi dinlenme yeri kurulmuştur.

Pontus Krallığı'ndan sonra Roma'ya bağlanan yöre, Bizans döneminde Khaldia Theması'nın sınırları içindeydi. Bir süre Gürcülerin elinde kaldıktan sonra, 13. yüzyıl başlarında kurulan Trabzon İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. 1461'de bütün Trabzon yöresiyle birlikte II. Mehmed (Fatih) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen ve nüfusunun bir bölümünü Rumların oluşturduğu Sürmene yöresi, I. Dünya Savaşı sırasında 1916'dan 1918'e değin Rus işgali altında kaldı.

İÖ 7. yüzyılda Miletoslular tarafından bir koloni olarak kurulan Sürmene kenti ilçenin kuzey kesiminde, Karadeniz kıyısında yer alan fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. Karadeniz kıyı yolu üzerinde bulunan kent, il merkezi Trabzon'a 36 km, Rize'ye ise 39 km uzaklıktadır. Kentteki başlıca sağlık kurumu Sürmene Devlet Hastanesi, başlıca eğitim kurumu da Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne bağlı Sürmene Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulu'dur.

İlçede yer alan başlıca tarihsel yapı, Dirlik köyündeki Panagia Tzita Kilisesi'dir. Bir manastır özelliği gösteren bu kilise 19. yüzyılda yapılmıştır.

Sürmene Belediyesi 1854'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 35.306; kent, 12.008.

sürrealizm *bak.* gerçeküstücülük

sürsat, TEKÂLİF-İ HARBİYE olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde, savaş zamanlarında yükümlülerin bedeli karşılığında orduya sağladıkları, cinsi, kalitesi ve miktarı belirli zahire. "Götür ve sat" anlamına gelen "sür-sat" deyişinden türemiştir. Nüzul(*) ile birlikte ordunun yem ve yiyecek sıkıntısı çekmemesini sağlamış, Tanzimat'la maliye ve vergilendirme yenilikleri getirilirken kaldırılmıştır.

Osmanlı ordusunun sefer güzergâhı çevresinde yaşayan halk sürsat yükümlüsüydü. Öteki şer'i ve örfi yükümlülükleri bu nedenle düşük tutulan sürsat yükümlüleri, Mevkufat Kalemi defterlerindeki kayıtlara göre belirli erzak ve ikmal maddelerini sürsat noktalarında zamanında hazır bulundurmak zorundaydı. Bu uygulama ordunun gereksinimlerinin karşılanması açısından pratik bir çözümdü, ama güzergâh halkı için çeşitli güçlükler taşıyordu. Seferin önemine göre ordu mevcudu değiştiğinden, yükümlülük bazen altından kalkılamayacak boyutlara varıyor ve bölgede kıtlığa yol açıyordu. Ayrıca sürsat bedellerinin peşin ödenmemesi köylüyü sarsıyordu. Kanunnameler sürsat bedelinin yarısının peşin, yarısının kısa vadelerle ödenmesini hükme bağlamışken, genellikle buna uyulmuyor ve köylüye verilen senetlerin bedelleri yıllarca ödenmiyordu.

Ordunun sefere çıkmasından önce gönderilen sürsat memurları, defter kayıtlarına göre sürsat yükümlülerinden canlı hayvan, arpa, yulaf ve benzerini teslim alır, karşılığında senet verirlerdi. Eflâk ve Boğdan voyvodalarının ödemekle yükümlü oldukları vergiler de savaş zamanlarında hazineye alınmayarak sürsat kapsamında orduya bırakılırdı. Sürsat sisteminin devlet açısından en çok aksayan yanıysa, istenen tür, miktar ve zamanlamaya göre teslimlerin gerçekleşmemesiydi.

sürtme baskı, baskıcılıkta kullanılan en yaygın ve olasılıkla en eski tekniklerden biri. Baskısı çıkarılarak oyma yüzeyin üstüne bir kâğıt konup, desenin biçimi çıkana kadar dikkatle bastırılır. Sonra kâğıt siyahlatılır, böylece desenin çıkıntılı yerleri koyulaşır, çukur yerleri beyaz kalır. Doğu Asya ülkelerinde bu işlem için özel bir mürekkep kullanılırken, Batı'da kâğıda balmumuyla kömür karasından yapılan bir karışım sürülür.

Sürtme baskı genellikle, başka birinin yapmış olduğu oyulmuş yüzeyleri kopya etmede kullanılır. Bu nedenle de ortaya çıkan ürün, özgün bir baskıdan çok, kusursuz bir kopya niteliğindedir.

Sürtme baskı büyük olasılıkla, yüzyıllardır çok çeşitli amaçlarla kullanılageldiği Doğu

Bir mezar taşından yapılmış sürtme baskı, y. 1777; Oxford, New Hampshire
Edmond V. Gillon, Jr

Asya'da ortaya çıkmıştır. Örneğin Japon balıkçılar tuttukları balıkların büyüklüğünü eskiden beri bu yöntemle saptarlar. Bilinen en eski sürtme baskı örnekleri Japonya'da 8. yüzyılda, ağaç kalıplardan kopya edilmiş Budacı metinlerdir. Ama bazı bulgular sürtme baskının 2. yüzyıl gibi erken bir tarihte Çin'de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Çin'de sürtme baskı (*taben*) büyük taşlara kazılmış Konfüçyüsçü metinlerin çoğaltılmasında kullanılmıştır. Baskıların ağaç ve taş kalıplarla yapılmaya başlamasından sonra bile sürtme baskı bu tür metinlerin çoğaltılmasında en yaygın yöntem olmayı sürdürdü. Song hanedanı döneminde (960-1279) eski yapıtlarla ilgilenmek moda olunca, eski kabartmaların kopyalarını almak için sürtme baskı tekniği uygulandı.

Günümüzde bu teknik daha çok mezar taşlarını ve yapıların üstündeki yazıtları kopya etmek için kullanılmaktadır. *Ayrıca bak.* frotaj.

sürtmeli davul, bir yanına deri geçirilmiş bir kasnakla bu derinin ortasından dikine geçirilmiş bir çubuktan oluşan çalgı. Çubuk yerine bazen derinin ortasından bir ip de geçirilmiş olabilir. Parmaklar ıslatılıp ya da reçineye sürülüp çubuk ya da ipin üstüne sürülünce, deri titreşerek ses verir. Bazı türlerde ise, deri başka bir deri parçasıyla ovularak titreştirilir. Sürtmeli davul ses üretimi bakımından üstüne sürtülerek ses çıkartılan ilkel tahta çalgılarla yakın akrabadır ve yazı öncesi toplulukların dinsel ayinlerde kullandıkları vurmalı davullardan ayrı olarak gelişmiştir.

Afrika, Asya, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika'da görülen sürtmeli davul daha

çok bir dinsel tören çalgısıdır. Avrupa'da sürtmeli davulun dinsel törenle bu bağlantısı, çalgının henüz bir oyuncağa dönüşmemiş olduğu bölgelerde sürer. Örneğin İtalya'da düzenlenen ayin alaylarında, Romanya'da yapılan yeni yıl şenliklerinde benzer çalgılar kullanılır. Flamanların *rommelpot*'u ve İspanyolların *zambomba*'sı da Avrupa sürtmeli davulları arasında yer alır.

sürtünme, bir katı cismin bir başka katı cisim üzerinde kayarak ya da yuvarlanarak hareketinde, harekete karşı ortaya çıkan kuvvet. Sürtünme kuvvetinin (örn. kaymadan yürümeyi olanaklı kılması gibi) bazı yararları vardır, ama genellikle hareketi zorlaştırıcı etkisi önem taşır. Otomobillerin motor gücünün yaklaşık yüzde 20'si hareketli kısımlar arasındaki sürtünme kuvvetini yenmeye harcanır.

Metaller arasında ortaya çıkan sürtünmeye, birbirine değen yüzeyler (bu yüzeyler mikroskopik düzeyde pürüzler içerir) arasında oluşan ve yapışma (adhezyon) olarak adlandırılan çekim kuvvetleri neden olur. Sürtünme, birbirine "yapışmış" durumdaki noktaların birbiri üzerinden kaydırılmasından ve sert yüzeyin daha yumuşak olan yüzeydeki pürüzleri kazımasından kaynaklanır. Katı cisimler arasındaki sürtünmenin iki temel özelliği yalın deneylerle ortaya çıkarılabilir. Birinci olarak, sürtünme miktarı sürtünen yüzeylerin alanlarından hemen hemen bağımsızdır. Bir tuğlayı masa üzerinde kayacak biçimde çekersek, tuğla ister yan yatmış, ister dikine durumda olsun, sürtünme kuvveti aynıdır. İkinci olarak, sürtünme kuvveti, yüzeyleri birbirine bastıran kuvvetle doğru orantılıdır. Masa üzerinde üst üste konmuş üç tuğla çekildiğinde oluşan sürtünme kuvveti, bir tuğlanın çekildiği durumdakinin üç katıdır. Buradan, sürtünme kuvveti (F) ile yük (L) arasındaki oranın sabit olduğu sonucuna ulaşılır. Bu sabit oran sürtünme katsayısı olarak adlandırılır ve μ simgesiyle gösterilir: $\mu = F/L$. Hem sürtünme, hem de yük kuvvet birimleriyle (örn. newton ya da kilogram kuvvet) ölçüldüğünden, sürtünme katsayısı boyutsuzdur. Düzgün bir tahta yüzey üzerinde kayan tuğla için sürtünme katsayısı yaklaşık olarak 0,5'tir; bir başka deyişle, bir ya da birkaç tuğlayı tahta yüzey üzerinde sürtünmeyi yenerek sabit hızla hareket ettirmek için bunlara toplam ağırlığın yaklaşık yarısı kadar bir kuvvet uygulanması gerekir. Sürtünme kuvveti cismin hareketi doğrultusundadır ve hareketin yönüne ters yöndedir. Buraya kadar anlatılan sürtünme kuvveti, birbirine göre hareket eden yüzeyler arasında oluşan bir kuvvet türü olduğundan kinetik sürtünme olarak adlandırılır.

Statik sürtünme ise birbirine göre hareketsiz duran yüzeyler arasındaki sürtünmedir. Statik sürtünmenin değeri, sıfır ile hareketi başlatmaya yeterli en küçük kuvvetin büyüklüğü arasında değişir. Hareket başlatmaya (statik sürtünmeyi yenmeye) yeterli en küçük kuvvetin değeri, hareketi sürdürmek (kinetik sürtünmeyi yenmek) için gereken kuvvetten her zaman daha büyüktür.

Tekerlek, bilye ya da silindir biçimindeki bir katı cisim bir yüzey üzerinde serbestçe yuvarlandığında (örn. bilyeli ya da makaralı rulmanlarda) yuvarlanma sürtünmesi ortaya çıkar. Yuvarlanma sürtünmesi cisimlerin biçim değiştirmeleriyle (deformasyon) ortaya çıkan enerji kaybından kaynaklanır. Bir metal bilye yatay bir düzlem üzerinde yuvarlanırken, iki cismin birbirine değdiği bölgede bilye hafifçe yassılaşır, yüzeyde de hafif bir çökme oluşur. Değme bölgesinin ön tarafında oluşan esnek sıkışma, bölgenin arka tarafında oluşan normal duruma dönme olgusuyla tam olarak dengelenemez, böylece harekete karşı gelen bir engelleme ortaya çıkar. Aynı malzeme türleri için kayma sürtünmesi katsayısı, genel olarak yuvarlanma sürtünmesi katsayısının, 100 ile 1.000 katıdır.

sürtünmebilim *bak.* triboloji

sürtüşmeli, DARALTILI olarak da bilinir, sesbilgisinde, ses yolunun daraldığı, ama tam kapanmadığı sırada, ağızdan çıkan havanın eklemleyici öğenin çeperine sürtüşmesi sonucunda oluşan ünsüz. Örneğin "f" ve "v" sürtüşmeli seslerdir. Kapantılılar gibi sürtüşmeliler de, ses organlarının aldığı biçime göre çiftdudaksıl, dişsil-dudaksıl, dişsil, dişyuvasıl, damaksıl, artdamaksıl ve küçükdil ünsüzleri olarak adlandırılır. Sürtüşmeli terimi bazı uzmanlarca sızıcının(*) eşanlamlısı olarak da kullanılır.

Sururî, asıl adı MUSLİHİDDİN MUSTAFA (d. 1491, Gelibolu - ö. 1562, İstanbul), daha çok şerh ve hâşiyeleriyle tanınmış Osmanlı bilgin ve divan şairi.

Hacı Şaban adlı zengin bir tüccarın oğluydu. Döneminin tanınmış bilginlerinden ders aldı. Hocası Fenerizade Muhyiddin Efendi'nin İstanbul kadılığı sırasında naibi, Anadolu kazaskerliği sırasında da tezkirecisi oldu. Daha sonra Nakşibendiye tarikatı şeyhlerinden Mehmed Çelebi'ye bağlandı. Çeşitli medreselerde ders verdi. I. Süleyman (Kanuni) tarafından Şehzade Mustafa'nın hocalığına getirildi. Şehzadenin I. Süleyman tarafından öldürtülmesinden (1553) sonra inzivaya çekildi.

Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiirler yazan Sururî, şairliğinden çok çevirileri, çeşitli alanlardaki yapıtlara yazdığı şerh ve hâşiyeleriyle ünlüdür. Başlıca yapıtları arasında, *Hâşiyetü't-Telvih, Şerh-i Mesnevi, Şerh-i Divan-ı Hâfız, Şerh-i Gülistan* sayılabilir.

Sururî, tam adı OSMAN SURURI (d. 11 Şubat 1752, Adana - ö. 2 Şubat 1814, İstanbul), ustaca düşürdüğü manzum tarihleriyle tanınan Osmanlı divan şairi.

Öğrenimini Adana'da tamamladı. Genç yaşta Hüznî mahlasıyla şiirler yazdı. 1779'da Kadı Yahya Tevfik Efendi ile birlikte İstanbul'a gitti. Onun isteğiyle Sururî mahlasını aldı ve Şeyhülislam Esadzade Mehmed Şerif Efendi'den mülazim oldu. Çeşitli kasabalarda kadı naipliği ve Eski Zağra kadısı Sünbülzade Vehbi'nin kethüdalığını yaptı. Ayrıca, Yenipazar ve Mostar kadılıklarında bulundu.

Sururî asıl ustalığını kaside ve gazellerinde değil, Havayî mahlasıyla yazdığı mizah, yergi, hezel türündeki şiirlerinde, özellikle de manzum tarih düşürme sanatında göstermiştir. Tarih düşürme sanatı onun elinde günlük yaşama açılmış, toplumun her kesiminden insanı içine almış, ayrıca mizah ve yergi beslenmiştir. Mısır'ın Fransızlarca işgaline birbirinden değişik 68 tarih düşüren Sururî, *Divan*'ının (1839) büyük bölümünü yalnızca tarihlere ayırmıştır. Ahmed Cevdet Paşa tarafından yayımlanan *Sururî Mecmuası* (1882) adlı yapıtı, kendinden önceki ve çağdaş şairler ile kendinden seçtiği tarih dizelerinden oluşur. Bu kitapta yer alan bazı tarihler *Divan*'ında bulunmaz. *Hezeliyat-ı Sururî Merhum* ise (ty) mizah, yergi ve hezel türündeki şiirlerini içerir.

Sururî (SİLLELİ) (d. Sille - ö. 1855, İstanbul), 19. yüzyılda saz ve söz ustalığıyla tanınmış âşık.

Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Kısa bir süre medreseye devam ettiği, öğrenimini yarıda bırakarak ayrıldığı sanılmaktadır. Daha sonra Sille'den ayrılarak İstanbul'a gitmiş ve bir süre orada kalmıştır. Yetişmesinde ünlü âşık Konyalı Şem'i'nin önemli katkısı olmuştur. Sururî'nin İstanbul'da rakiplerince zehirlenerek öldürüldüğü söylenir.

Koşmalarıyla tanınan Sururî, bütün öteki âşıklar gibi şiirlerinde daha çok sevda ve doğal güzellikleri konu etmiştir. Divan şiirinin etkisiyle yabancı sözcük ve tamlamalara da yer vermekle birlikte, dili içten ve akıcıdır. Hece ölçüsünün yanı sıra aruz ölçüsünü de kullanmıştır. Ayrıca saz çalmada da usta olduğu, İstanbul'da sarayda büyük ilgi gördüğü kabul edilmektedir. Şiirleri, yaşamı ve sanatına ilişkin bilgilerle birlikte Saadettin Nüzhet Ergun tarafından *XIX. Asır Saz Şairlerinden Silleli Sururî* (1933) adıyla yayımlanmıştır.

sürü sineği, TİTREK SİNEK olarak da bilinir, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Chironomidae* familyasını oluşturan küçük böceklerin ortak adı. Sivrisineklere benzemekle birlikte zararsızdırlar ve kanatlarında ya da gövdelerinde pullar yoktur. Ayrıca kanat damarlarının düzeni sivrisineklerinkine benzemez. Küçük ağız parçaları da emici

Sürü sineklerinden bir örnek
N. A. Callow—EB Inc.

bir hortum oluşturacak biçimde uzamamıştır. Erkeklerin duyargaları tüysüdür. Sürü sinekleri genellikle gölcüklerin ya da akarsuların çevresinde bulunur ve akşama doğru sürüler halinde uçuşmaya başlarlar.

Sürü sineklerinin larvaları suda yaşar. Yumuşak gövdeli ve genellikle kırmızı renkli olan bu larvalar balıklar için önemli bir besin kaynağıdır. Bilinen en küçük kan emici böceklerin yer aldığı *Ceratopogonidae* (*bak.* iğneli sürü sineği) familyası sürü sineklerinin akrabasıdır.

Sürüç *bak.* Suruç

sürükleme ağı, balıkçılıkta, teknenin arkasından sürüklenerek çekilen ağların ortak adı. Su yüzünde kullanılan galsama ağı gibi yüzey ağları ve deniz dibinde kullanılan dip ağları birer sürükleme ağı türüdür. Yüzey ağları genellikle ringa ve sombalığı yakalamakta kullanılır. Birkaç kilometre uzunluğundaki sürükleme ağlarının üst bölümü bir dizi mantarla yüzeyde tutulur; alt bölümü kurşun ağırlıklarla suya bırakılır. Gerektiğinde ağ, mantar yerine başka yüzer cisimler kullanılarak istenen derinliğe indirilir; ağın bulunduğu yeri belirlemek amacıyla da belirli aralıklarla ışıklı şamandıralar konur. Ağlar genellikle günbatımında atılır, gece boyunca suda kalır ve şafak zamanı toplanır. *Ayrıca bak.* balıkçılık; galsama ağı.

sürüngenler (*Reptilia*), soğukkanlı omurgalılar sınıfı. Bu sınıfın yaşayan üyeleri yılanlar, kelerler, timsahlar, kaplumbağalar ve tuataradır. Soyu tükenmiş üyelerinden dinozorlar geniş araştırmalara konu olmuştur. Sürüngenler, evrim sürecinde amfibyumlar ve sıcakkanlı hayvanlar (kuşlar ve memeliler) arasında geçiş aşamasını oluşturan, vücutları kıl ya da tüy yerine pullarla

örtülü, havayla solunum yapan ve iç döllenme yoluyla üreyen omurgalılardır.

Yaşayan sürüngenler genellikle 4 takım altında toplanır: *Chelonia* (*bak.* kaplumbağa), *Rhynchocephalia* (*bak.* tuatara), *Squamata* (*bak.* kelerler; yılan), *Crocodilia* (*bak.* timsah).

Toplam tür sayısı 6 bin dolayında olan günümüz sürüngenleri sıcak ve ılıman bölgelerde geniş bir coğrafi dağılım göstermekle birlikte en çok tropik kuşakta bulunur. Bir kertenkele türü (*Lacerta vivipara*) ile bayağı engereğin (*Vipera berus*) kuzeye doğru yayılma sınırı, aynı zamanda tüm sürüngenlerin de kuzeyde ulaşabildiği en uç noktalardır. Bu iki türün coğrafi dağılımı Avrasya'da Kuzey Kutup Bölgesi'ne değin girer.

Yaşayan en küçük sürüngenler sakangurlardır. Bu hayvanlardan bazılarının uzunluğu 3,5 cm'yi aşmaz. Bazı kör yılanlar gelişimlerini tamamladıklarında bile 10 cm uzunluğa erişemeyebilir. En küçük kaplumbağaların ulaştığı uzunluk ise 12 cm dolayındadır. Dev anakonda (*Eunectes murinus*) ve kafesli piton (*Python reticulatus*) 9 m'yi aştığı bildirilen uzunluklarıyla yaşayan sürüngenler arasında en uzun iki türdür. Deniz timsahının (*Crocodilus porosus*) ve gavyalın (*Gavialis gangeticus*) uzunluğu 9 m'ye yaklaşabilir. Soyu tükenmiş *Brontosaurus* (*Apotosaurus*), *Diplodocus* ve *Brachiosaurus* gibi cinslerden dev dinozorların yaklaşık 24 m uzunluğa eriştiği ve ağırlıklarının 45 tonu aştığı sanılmaktadır.

Sürüngenlerin derisi genel olarak kurudur. Deride salgı bezleri ya hiç bulunmaz ya da çok azdır. Yılanlar dışında sürüngenlerin hemen hemen tümü dört bacaklıdır. Bacakları gövdelerinin yanlarından çıktığından yürüme sırasında itme gücü öne olduğu kadar yanlara da yönelir. Bu durum yürümelerini ve gövdelerini taşımalarını zorlaştırır. Ama timsahlar ve kelerler aşağı doğru kıvrılan bacaklarının üstünde gövdelerini yükselterek koşabilirler. Yılanlar destek sağlayan yüzeyi geriye doğru iterek ilerler. Sakangurlarda görüldüğü gibi, çok küçük kancalarla donanmış tırnaklar ya da pullar tırmanma sırasında önemli bir işlev görür. Ayrıca kuyruklar dallara sarılarak sıkıca tutunmayı sağlar.

Tuatara dışında tüm sürüngenlerin erkeklerinde çiftleşme organı vardır. Türlerin çoğu yumurtlayarak ürerken bazılarında yumurtalar dişinin içinde açılır ve canlı yavrular doğar. Birkaç türde ise dişinin içindeki yavrular memelilerin etenesine benzer bir organ aracılığıyla beslenmektedir. Yumurtlayarak üreyen türlerin dişileri yumurtalarını yuvalarına ya da korunaklı yerlere bırakır. Yumurtanın içinde embriyonu saran sıvıyla dolu amniyon kesesi kurumayı engellediği gibi darbelere karşı da etkin bir korunma sağlar. Bazı kaplumbağalar bir kerede 200 dolayında yumurta bırakabilir.

Sürüngenler özellikle değerli derileri nedeniyle insanlar tarafından avlanmaktadır. Bunun sonucu olarak birçok sürüngen türü yok olmuştur. Zehirli türlerin ise, kırsal kesimlerde insan sağlığına, oldukça sınırlı kalan bir zararından söz edilebilir.

Sürüngenler amfibyumlar ile kuşlar ve memeliler arasında bir evrim basamağını oluşturur. Eldeki kanıtlar kuşlar ve memelilerin sürüngen atalarından türediklerini göstermektedir. Sürüngenlerin ilk fosillerine Karbonifer Dönem (y. 345-280 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanır. Bu hayvanlar Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) yeryüzünün kara yaşamına egemen olmuş ve egemenliklerini Mezozoyik (Ikinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) boyunca sürdürmüşlerdir. Mezozoyik Zamanın sonunda ise, memeliler gelişirken sürüngenlerin büyük bölümü yok olmuştur.

İlk sürüngenlerin, *Labyrinthodontia* takımından türeyen *Cotylosauria* takımının üyeleri olduğu uzmanlar arasında geniş ölçüde benimsenmiş bir görüştür. Aynı uzmanlar *Cotylosauria* üyelerinin başlangıçta iki ana dala ayrılarak evrimlendiğini, bunlardan birinin (*Pelycosauria* takımı) memelilerin türediği sürüngen grubunun (*Therapsida* takımı) atası olduğunu belirtmektedirler.

Mezozoyik Zamanın başlarında memelilere benzer sürüngenler yeryüzünün büyük bölümüne yayılmıştı. Kaplumbağalar Afrika'da bulunuyordu ve en azından Avrupa'ya kadar ulaşmıştı. *Ichthyosauria* takımının üyeleri şimdiki Kuzey Amerika'nın batısı ile Avrupa'nın batısını kaplayan denizlerde yaşıyordu. Bu hayvanların denizler yoluyla çok daha geniş bir alana yayıldıkları sanılmaktadır. Triyas Döneminde timsahlar, *Thecodontia* ve *Phytosauria* takımlarının ilkel üyeleri ile ilk dinozorlar yeryüzünün hemen hemen her yerinde yaşarken, tek türü tuatara olan *Rhynchocephalia* takımının üyeleri Avrasya ve Afrika'da bulunuyordu. Dev dinozorlar ise Jura Döneminde (y. 190-136 milyon yıl önce) yeryüzünü kapladı. Kanatlı ya da uçan sürüngenler de (*Pterosauria* takımı) bu dönemde en azından Afrika ve Avrupa'da ortaya çıkmıştı. Günümüze değin ulaşan kelerler ve yılanlar, Jura Döneminde oldukça küçük ve önemsiz bir yer tutuyordu. Bu evrimsel sürecin şaşkınlık yaratan hızı ve karmaşası içinde kaplumbağalar pek az değişime uğrayarak günümüze ulaştı.

Kurumalarını engelleyen kalın keratinli pulları, kabuklu ve amniyonlu yumurtaları, geliştirdikleri üreme biçimleri ve öbür özellikleri sayesinde sürüngenler, sudan karaya kesin olarak geçmeyi başaran ilk omurgalılar sınıfı olmuştur. Temel evrimlerini Mezozoyik Zamanda gerçekleştirmiş olmaları ve tanımlanmış 15 dolayında sürüngen takımının yok olması nedeniyle, bu hayvanların doğal bir sınıflandırmasını yapmak son derece güçtür. Dolayısıyla sürüngenlerin takım, altsınıf gibi geniş taksonomik katego-

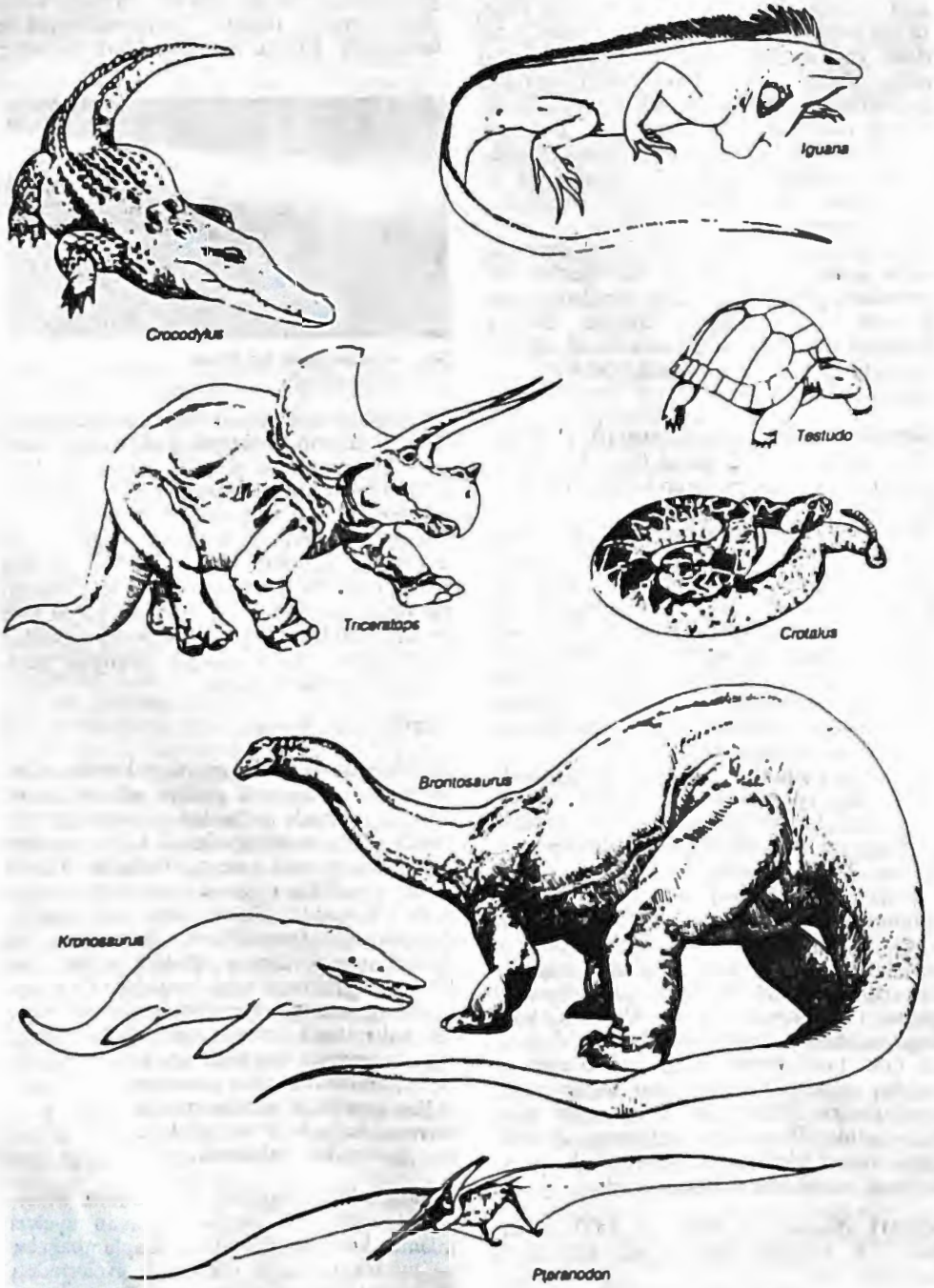

Soyu tükenmiş ve yaşayan sürüngenlerin temsili üyeleri

(*Crocodylus*) Reader's Digest Living World of Animals; (*Iguana*, *Testudo*) J. Z. Young, *The Life of Vertebrates*, The Clarendon Press, Oxford, (*Crotalus*) J. Helmer, National Marine Fisheries Service. (*Triceratops*, *Pteranodon*) J. Helmer, Field Museum of Natural History, Chicago; (*Kronosaurus*, *Brontosaurus*) Colbert, *Age of Reptiles*, Weidenfeld & Nicolson

rilerinin belirlenmesinde bile önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Sürüngenlerin kendi aralarındaki ilişkileriyle ilgili sınıflandırma sorunları, öbür hayvanlarla olan ilişkilerinde karşılaşılandan çok daha büyüktür.

sürüntü kili *bak.* buzul sürüntüsü

sürütatarcığı, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Simuliidae* familyasını oluşturan yaklaşık 300 böcek türünün ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerine dağılmış olan bu küçük sineklerin sırtı kambur, kanatları saydam, duyargaları ve bacakları kalındır. Oldukça kısa olan ağız parçaları kan emici özellik kazanmıştır. Dişiler üşüştükleri kümes hayvanlarının ve öbür evcil hayvanların

Sürütatarcıklarından bir örnek
E. S. Ross

ölümüne neden olabilir. Bazılarının taşıdığı bir tür filarya (*Onchocerca volvulus*) Afrika ve Amerika'da onkoserkoz hastalığına (ırmak körlüğü) ve derinin altında yumrıuların oluşmasına yol açar. Sürütatarcıklarının *Simulium aureum* ve *S. ornatum* gibi bazı türlerine Türkiye'nin Trakya kesiminde de rastlanmıştır.

Süryani alfabesi, Süryanilerin İS 1. yüzyıldan yaklaşık 14. yüzyıla değin kullandığı yazı sistemi. Bir Sami alfabesidir; Arami alfabesinin el yazısında kullanılan biçimlerinden birine dayanır. Hepsi ünsüz 22 harften oluşur ve genellikle sağdan sola, bazen de yukarıdan aşağıya doğru yazılırdı. Ünlülerin ses değerini belirten işaretler, İS 1. binyılın ikinci yarısında oluşturuldu. Ünsüzleri ünlüye dönüştürmek için birkaç ayrı sistem vardı; bunlardan bazıları Arap alfabesinden alınmıştı, bazısında ise satırın üstünde ya da altında ünlüleşme belirten küçük Yunan harflerine yer verilirdi.

Süryani alfabesinin birkaç türü vardı. Bunların en önemlisi, İS y. 500'e uzanan ve dönemin neredeyse tek yazısı olan Estrangela ya da Estrangelo idi. Süryani Kilisesi'nin İS 431'deki Ephesos (Efes) Konsili'nde ikiye bölünmesi sonucunda Süryani dili ve yazısı da doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı kolu 7. yüzyıldan sonra Arap egemenliğinde neredeyse tümüyle yok oldu, ama çeşitli yerlere dağılan Süryani toplulukları Süryani yazısını kullanmayı sürdürdü. Melkai mezhebine bağlı Filistinli Süryanilere ait belgeler 14. yüzyıl gibi yakın bir tarihe değin gelir. Sibirya'nın güney bölgelerinde bulunan mezar taşlarından anlaşıldığına göre, doğu kolu olan Nasturi yazısı 13. ya da 14. yüzyıla değin Orta Asya ve Sibirya'da kullanılmaya devam etti. Süryani dilinde günümüze ulaşan en eski yazıt İS y. 50'den kalmadır.

Süryani dinsel ezgisi, çeşitli Hıristiyan Süryani kiliselerinin vokal müziği için kullanılan genel terim. Yakubi ve Nasturi gibi Doğu Ortodoks kiliseleri ile Maruni ve Nasturilikten ayrılan Keldani gibi Roma'ya bağlı Doğu kiliselerinin dinsel ezgilerini kapsar. Bu grupların Hindistan'ın Malabar bölgesindeki kolları da Süryani dinsel ezgisine uyar.

7. yüzyıldaki İslam fetihlerinden önce Suriye Ortadoğu'nun ilk ve en önemli Hıristiyan ülkelerinden biriydi. Süryani uygulamaları da Bizans İmparatorluğu'nda Rumlar arasında yaygınlaşmıştı. Doğu ve Batı ayin usullerinde rastlanan responsoryum (koro ile solocunun dönüşümlü olarak söylemesi) Yahudi tapınak ayininden kaynaklanmışsa da, antifonlu söyleyiş (iki koronun dönüşümlü olarak söylemesi) büyük olasılıkla Süryani kökenliydi. Bunun yanı sıra Süryani şiiri de Bizans dinsel şiirinin gelişmesini etkiledi. Bizans'ta ezgilerin sınıflandırılmasında kullanılan sekiz modlu *oktoekhos*'un, daha 6. yüzyılda bilinmekte olduğu Suriye'den kaynaklandığı görüşü yaygındır. Büyük olasılıkla bütün Ortadoğu'da müziğin bestelenmesinde benzer ilkelerden yola çıkılıyor ve bugünkü gibi eskiden de dinsel müziğe yaklaşımın temelini az sayıda ezgi düzeni oluşturuyordu. Şarkıcıların doğaçlamaları için başlangıç noktası olan ezgi düzeni değişmez bir kalıp değildir; yapılan pek çok eklemeyle çok karmaşıklaştığı durumlarda bile tanınabilen ve çeşitlendirilen bir temadır. Şarkıcıların çoğu da sanatlarını babalarından devralan profesyonel yorumculardır.

Bir görüşe göre Süryani dinsel ezgisinin çağdaş yorumlarında rastlanan karmaşık ton ve ritimler Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarına dayanan incelikli bir müzik geleneğinin kalıntısıdır. Bir başka görüş ise aynı özellikleri, ortaçağ sonlarında Türk müziği öğelerinin Suriye'de yayılan etkisine bağlar.

Süryani edebiyatı, Edessa (bugün Şanlıurfa) ve çevresinde İÖ 1. yüzyıldan ortaçağa değin Süryanice kaleme alınmış edebiyat yapıtlarının tümü. Edessa 2. yüzyıl sonlarında Doğu Hıristiyanlığının kültürel merkezi oldu. Arapçanın 14. yüzyılda bölgede Süryanicenin yerini almasına değin zengin bir Süryani edebiyatı gelişti. Süryani edebiyatı Sami dilleri üzerindeki araştırmalar açısından büyük önem taşıdığı gibi, hem Yunanca metinlerin korunmasını sağlayan, hem de Yunan ve İslam kültürleri arasında köprü oluşturan Süryanilik için de önemli bir kaynak oluşturur. Süryanice, pek çok yapıtın çevirisini de kapsayan bir edebiyatın dilidir.

Süryani edebiyatının en eski örnekleri, 4. yüzyılda yaşamış Aziz Efraim'in yapıtlarıdır. Efraim, anlatı ya da didaktik destan biçiminde ölçülü şiirler ile bir ya da iki koro için daha incelikli şarkılar yazmıştır. Nasturiliğin ilk dönemlerinde yaşamış Narsai (ö. y. 503), Doğu Süryanilerin en büyük şairi sayılır. Süryani tarihi üzerine en önemli yapıt ise Patrik I. Mikhail'in 21 ciltlik kitabıdır. Dinsel ve siyasal tarihi kapsayan yapıt 1195'e değin gelir; birçok tarihsel kaynağı ve kayıp belgeyi bir araya getirmesi bakımından önem taşır.

Yunancadaki önemli Hıristiyan metinlerinin hemen tümü Süryaniceye çevrilmiştir. Hatta özgün dilindeki metni kayıp olan birçok Yunanca yapıt, Süryanice çevirisiyle bilinmektedir. Başta Aristoteles olmak üzere Eski Yunan filozofların yapıtları ile önemli tıp ve bilim çalışmaları da Süryaniceye çevrilmiştir. İslam kültürü de bu çeviriler aracılığıyla Eski Yunan uygarlığından beslenmiş, birçok yapıt Yunanca aslı yerine, Arapçaya daha yakın olan Süryaniceden aktarılmıştır. Örneğin Galenos'un Arapçaya çevrilen yapıtlarının 130'u Süryaniceden, yalnızca dokuzu Yunancadandır.

Süryani Kadim Kilisesi, SÜRYANİ ORTODOKS KİLİSESİ ya da ANTAKYA SÜRYANİ ORTODOKS PATRİKLİĞİ olarak da bilinir. Monofizit öğretiyi sürdüren Süryani Hıristiyanların kilisesi. Ruhani önderleri Antakya patriği unvanını taşır.

5. ve 6. yüzyıllarda Suriyeli Hıristiyanların büyük bölümü Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin (451) kararlarına karşı Monofizit öğretiyi destekleyerek Konsil yanlısı Antiokheia (Antakya) patriklerine karşı kendi patrikliklerini kurdular. Bu topluluk, örgütlenmesinde önemli rol oynayan Edessa (bugün Şanlıurfa) piskoposu Yakub Baradaos'un adından dolayı Yakubiler olarak da anıldı. Suriye'nin 7. yüzyılda Araplarca fethedilmesinden sonra İslam topraklarında yaşayan Süryaniler de kendi din adamlarının yönetiminde "millet" statüsünü korudular. 17. yüzyıldan sonra, Katolikliği benimseyen bir azınlık dışında Süryaniler, Khalkedon kararlarına bağlı kalan "Rum Ortodoks" Hıristiyanlardan farklı olmalarına karşın Süryani Ortodoks adıyla anıldılar.

Süryani Kadim Kilisesi'nin patrikleri genellikle Antakya'da değil, Mardin yakınındaki Deyrü'z-Zafaran Manastırı'nda görev yapmışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında Süryani Kadim Kilisesi cemaatinin büyük bölümü Türkiye'den ayrılmış, patrikhane de önce Humus'a (1921), sonra Şam'a (1959) taşınmıştır. Cemaatin üyeleri bugün Lübnan, Irak, Türkiye ve Suriye'de, az sayıda da Ürdün, Mısır ve ABD'de yaşamaktadır. Süryani Kadim Kilisesi'nin ayin dili, Hz. İsa ile Havarilerinin konuştukları Aramcaya çok benzeyen ve bugün de konuşulan, ayrıca yazı dili olarak kullanılan Edessa Süryanicesidir.

Süryani Katolik Kilisesi, 17. yüzyılda papalığa bağlanan, Antakya (Antiokheia) ayin usulüne bağlı Doğu Katolik Kilisesi.

Khalkedon (Kadıköy) Konsili (451) kararlarına karşı çıkan Süryaniler Monofizit öğretiyi benimsediler. 1237 ve 1247'de Katolik Kilisesi'yle birleşme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. 1626'da Aleppo'da (Halep) Cizvit ve Kapuçin tarikatlarının kurulması Süryaniler arasında Katolikliğin yayılmasına yol açtı. Katolik papaz Andreas Akidyan 1656'da Halep piskoposluğuna, 1662'de de tüm Süryanilerin patrikliğine seçildi. Sonraki 100 yıl boyunca Katolikler, Monofizit inancı sürdüren Süryani Kadim Kilisesi'nin (Yakubiler) baskılarıyla karşılaştılar. Bu nedenle, ancak Katolik Halep piskoposu Mikhail Jiarveh'in patrik seçilmesinden (1782) sonra Süryani Katolik patrikleri görevlerini aralıksız sürdürebildiler. Süryani Katolik patrikleri sırasıyla Deyrü'z-Zafaran, Şarfe, Halep, Mardin ve Beyrut'ta görev yaptı. Patrikhanenin bugün Lübnan, Türkiye, Ürdün ve Mısır'da dört patrik vekili, Halep, Bağdat, Şam, Humus ve Musul'da beş başpiskoposu ve Hassake'de de bir piskoposu bulunur. Bazı metinlerin Arapça olmasına karşın, Süryani Katolikleri Aziz Yakub ayinini Süryanice olarak sürdürürler.

Süryanice, Sami dillerinin Kuzey Merkez ya da Kuzeybatı öbeğine bağlı dil. 2. yüzyılın sonunda Hıristiyanlığın Ortadoğu'daki başlıca merkezlerinden biri olan Edessa'da (bugün Şanlıurfa) konuşulan bir Doğu Aramca lehçesine dayanır. 3-7. yüzyıllarda Hıristiyan dünyasında önemli bir edebiyat ve ayin dili olmuştur. Bu dilde yazılmış en eski yazıtlar 1. yüzyılın ilk yarısından kalmadır; taş üstüne yazılmamış en eski belgeler ise 243 tarihlidir.

5. yüzyılda, ilahiyat konusundaki anlaşmazlıklar Süryanice konuşan Hıristiyanları Nasturiler ve Yakubiler olarak ikiye böldü. Bunlardan Nasturiler ya da Doğu Süryanileri İran'ın etki alanında, Monofizit olan Yakubiler ya da Batı Süryanileri ise Bizans'ın etki alanındaydı. Nasturiler Edessa'dan sürülünce İran'a yerleştiler. Bu bölünmeden sonra her iki grup da, özellikle ünlülerin okunuşu ve yazılışları açısından farklılık gösteren kendi lehçelerini geliştirdiler. *Ayrıca bak.* Aramca.

Süryaniler, çoğunlukla Suriye ve Türkiye'de yaşayan Hıristiyan topluluk. "Suriyeli" anlamına gelen Süryani adı, eskiden Aramca konuşan ve Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nden (451) sonra Monofizit(*) öğretiyi benimseyen Hıristiyanlar için kullanılır.

İnanışa göre, Aramca konuşan halk İS y. 38'de Hz. İsa'nın havarilerinden Petrus ve Thomas'ın çabalarıyla Hıristiyanlığı kabul etmiş, ilk Hıristiyan kilisesi de Antiokheia'da (Antakya) kurulmuştu. Monofizitlerin Antiokhela patrikliğinden ayrılarak kendi patrikliklerini oluşturmalarından sonra Khalkedon Konsili kararlarına bağlı kalanlar Melkaileri(*) ya da Rumiler adıyla anıldı. 1656'da Halep'te Cizvit ve Kapuçin rahiplerinin etkisiyle, Monofizit papazların baskısına karşın Süryanilerin bir bölümü Katolikliği benimseyerek Süryani Katolik Kilisesi'ni kurdu. Bunun üzerine Monofizitliğe bağlı kalanlara Süryani Kadim ya da Kadim Süryaniler adı verildi.

1845'te Osmanlı Devleti'nce resmen tanınan Süryani Kadim Kilisesi patrikliğinin makamı Antakya olmakla birlikte patrikler genellikle Mardin yakınlarındaki Deyrü'z-Zafaran'ı merkez olarak kullandılar. I. Dünya Savaşı (1914-18) yıllarında bu kiliseye bağlı topluluğun büyük bölümü Türkiye'den ayrıldı. Patriklik merkezi önce Humus'a (1921), sonra Şam'a (1959) taşındı. Bugün Türkiye (özellikle Mardin, Diyarbakır ve Gaziantep), Lübnan, Irak ve Suriye'de yaşayan topluluklar yanında, Ürdün, Mısır ile başta İsveç olmak üzere çeşitli Avrupa ülkeleri ve ABD'de de küçük Süryani grupları vardır.

Süryaniler, Süryani alfabesi olarak bilinen bir yazı sistemi kullandılar. Süryanice 7. yüzyıla değin Hıristiyan yazınının başlıca dillerinden biri olma özelliğini korudu.

Süs, 1923-24'te İstanbul'da yayımlanan haftalık dergi. Bir edebiyat ve kadın dergisi olan *Süs*'ün ilk sayısı 16 Haziran 1923'te çıktı. Sorumlu müdürü Mehmet Rauf ve Selami İzzet'ti (Sedes). İçerik ve biçimsel açıdan zengin bir görünümü olan derginin başyazılarını Mehmet Rauf, Muazzez Yusuf ve Hüseyin Remzi yazdı. Mizah, salon oyunları, kadın güzelliği gibi konulara da yer veren derginin başlıca yazarları Abdülhak Hamid (Tarhan), Cenab Şahabeddin, Faik Ali (Ozansoy), Reşat Nuri (Güntekin), Suat Derviş, Halide Nusret (Zorlutuna), Peyami Safa'ydı. Cumartesi günleri çıkan dergi 26 Temmuz 1924'te 55. sayısıyla yayımına son verdi.

süsen, süsengiller (*Iridaceae*) familyasının *Iris* cinsini oluşturan, güzel çiçekli otsu bitkilerin ortak adı. Kuzey ılıman kuşakta bulunan bu bitkilerin, aralarında dünyanın en gözde süs bitkilerinin de yer aldığı 300 kadar türü vardır. Bu süs türlerinden bazılarının anayurdu Akdeniz ve Orta Asya'dır. Süsenler ayrıca, Japonya'da çiçek düzenleme sanatının en önemli malzemelerinden biri, parfüm sanayisinde ise değerli bir uçucu yağ (süsen yağı ya da esansı) kaynağıdır.

Süsenler köksaplı (rizom) ya da soğanlı bitkilerdir. Taçyaprak ve çanakyaprak olarak ayırt edilemeyen, birbirinin aynı, çiçek örtüyaprakları vardır. Bunların birkaçı dik, öbürleri ise sarkık, yani geriye kıvrılmış bir halde bulunur ve çoğunlukla orta damarlarının üzeri fırça gibi tüylüdür (sakallıdır). Yaprakları ise genellikle kılıç biçimindedir.

Bahçe süsenleri arasında en yaygın olan "sakallı" süsenlerin çoğu, mavi çiçekli *I. pallida*, sarı çiçekli *I. variegata* ve mor çiçekli *I. germanica* türlerinden çaprazlama çalışmalarıyla elde edilmiş melezlerdir. Avrupa'nın güney kesimlerinin yerlisi olan bu türler kalın kılıçsı yaprakları ve yaklaşık 90 cm'ye kadar büyüyebilen uzun çiçek saplarıyla ayırt edilen, dayanıklı ve köksaplı bitkilerdir. Daha dayanıklı, uzun boylu ve iri çiçekli bir tür olan *I. mesopotamica*'nın 1900'lerin başında ortaya çıkarılmasından sonra, sakalları zıt renklerle bezenmiş rengârenk çiçekli ve çoğu kokulu olan yeni melezler geliştirildi. Her ikisi de Güney Avrupa'nın kurak ve taşlık alanlarında yabani olarak yetişen *I. chamaeiris* ve *I. pumila* türlerinden ise sakallı cüce süsenler elde edilmiştir.

"Sakalsız" süsenler arasında yer alan Japon süseni (*I. kaempferi*) bu grubun en iyi bilinen üyesidir. Japon suluboya resimlerinde sıkça betimlenen bu tür, yassı çiçekleriyle ayırt edilir. Japon süseni gibi gene köksaplı bir tür olan Sibirya süsenine (*I. sibirica*) Avrupa'nın orta ve doğu kesimindeki çayırlıklarda rastlanır. Yemyeşil çayırların arasında, narin ve dik çiçek saplarının taşıdığı mavimsi mor ya da beyaz çiçekler açar. Bu türe benzeyen, ama ondan daha dayanıklı ve kısa olan *I. spuria* seyrek yapraklı bir bitkidir; çiçeklerinin sarkık örtüyaprakları yuvarlak biçimlidir. Avrasya'ya ve Kuzey Afrika'ya özgü bir tür olan sarı ya da beyaz çiçekli *I. pseudacorus* ile Kuzey Amerika kökenli *I. versicolor* bataklık bitkileridir.

İspanya'nın dağlarında yetişen İspanya süseni (*I. xiphium*) ile İngiliz süseni (*I. xiphioides*) soğanlı süsen türleridir. Bunlardan ilki mor üzerine sarı lekeli, öbürü parlak mavi çiçekler açar. Soğanlı süsenlerin tümü sakalsızdır.

Yaklaşık 37 kadar türün bulunduğu Türkiye ise bir süsen cennetidir. Anadolu'nun pek çok yerinde yabani olarak yetişen bu bitkilere en çok Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde rastlanır. Halk arasında daha çok susam (örn. *I. schachtii*) ve navruz (örn. *I. persica*) adlarıyla anılırlar. Doğu Anadolu'da yetişen ve son derece alımlı çiçekler açan bir türe (*I. elegantissima*) ise "kurtkulağı" denir.

Süsen (*Iris versicolor*)
J. C. Allen and Son

süsen yağı, SÜSEN ESANSI olarak da bilinir. *Iris florentina* başta olmak üzere bazı süsen türlerinin köklerinden çıkarılan sarımsı renkli, yarı katı ve hoş kokulu uçucu yağ. En çok parfüm sanayisinde kullanılan bu yağ ayrıca ilaç, şekerleme, alkolsüz içki ve jelatinli tatlılara koku verici olarak katılır. Ama bileşiminde bulunan ve alerjiye neden olan bazı maddeler nedeniyle kullanımı azalmıştır. Süsen yağı bazen bronşit, su toplanması ve karaciğer hastalıklarının tedavisi amacıyla tıpta da kullanılır.

süsleme, müzikte bir melodinin notalar eklenerek ya da ritimlerinde değişiklikler yapılarak süslenmesi. Batı müziğinde, tamamlanmış bir besteyi daha hoşa gidecek bir hale getirmek için uygulanır. Ama bu anlayış eski müziğe ve büyük bölümüyle Doğu müziğine yabancıdır. Doğu müziğinde süsleme, doğaçlama ve besteleme arasındaki sınırları belirlemek çoğu zaman olanaksızdır (*bak.* doğaçlama; melodi).

Süsleme değişik çağlarda ve ayrı ülkelerde son derece farklı biçimlerde ortaya çıkar. Süslemede kullanılan geleneksel öğeler müzik üsluplarını tanımlar, çoğu zaman da bu üslupları etkiler. Bazı süsleme üslupları bir çalgının teknik bakımdan sınırlı olmasından kaynaklanır. Başkaları ise müzik içindeki tekrarlara çeşitlilik kazandırma, parçayı tekdüzelikten kurtarma isteğini yansıtır. En yaratıcı biçimiyle süsleme, doğaçlamanın, dolayısıyla da bestelemenin önemli bir bölümünü oluşturur.

Ortaçağda kilise çevreleri, dinsel ezginin saflığını bozduğu gerekçesiyle süslemeye karşı çıkmışlardı. 13. yüzyılda notaya geçirilmiş ilk danslar tam bir çalgısal süsleme üslubunun özelliklerini taşıyordu. 14. yüzyıl dindışı İtalyan müziğinde temel süsleme tekniklerinden biri olan daraltma (temel melodinin notalarının ritmik değerlerinin küçültülmesi) ortaya çıktı. Bu uygulama teknik kurallara bağlandı. İcracı bir müzik cümlesinde süsleme yapmak için birkaç daraltma kalıbından birini seçebiliyordu. Daraltmalar genellikle kadansta uygulanıyordu. Bu uygulama 18. yüzyıl konçertosunun özelliklerinden birini oluşturdu (*bak.* bitiş).

15. yüzyılda süslemeyi ele alan ilk kuramsal yapıtlar ortaya çıktı. 16. yüzyılda bunlardan başka, birçok İtalyan yazarın amatörlere yönelik süsleme kılavuzları yayımlandı. Süsleme, öncelikle sözlerin temelini oluşturan tek tek sözcüklerin değil, metnin taşıdığı ruhsal durumu yansıtma kaygısını taşıyordu.

17. yüzyıl başlarında ses ve çalgı beste üsluplarında kesin bir değişme oldu ve birbirinden ayrı iki ulusal (Fransız ve İtalyan) süsleme okulu ortaya çıktı. Fransız ses süsleme üslubunda daraltma ilkeleri korundu. Bunlar klavsen ve lavta müziğindeki çeşitli tekrarlarda da varlıklarını sürdürdü. Süslemeler klavsen müziğinin önemli özelliği durumuna gelirken, ritimdeki değişiklikler daha sonraki çalgı üsluplarıyla bütünleşti.

Yaklaşık 1600'lerdeki süslemeli ses üslubundan başlayarak, İtalyan çalgı üslubu çok süslü hale geldi. 18. yüzyıl ortalarında solo yapıtların yetkinleşmesi, icracının çok büyük bir ustalığa sahip olmasını gerekli kıldı. Çünkü bestecinin yalnızca melodinin ana çizgisini yazması ve araları süsleyerek dol-

durmayı icracıya bırakması âdet haline gelmişti. Ama virtüözlerin 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarındaki uygulamaları İtalyan üslubunun yozlaşması sonucunu getirdi.

Fransız ve İtalyan süsleme üslupları 18. yüzyıl boyunca farklılıklarını sürdürdü. J.S. Bach bu üslupların her ikisini de istediği gibi kullanabiliyordu. Haydn ile Mozart'ın yapıtlarında notaya geçirilmiş süsler parçaların bünyesine sindirilmişti. 19. yüzyılda İtalyan operası dışında süsleme, uygulanması icracının seçimine bırakılmayan, müzik dilinin bütünleyici bir parçası durumuna geldi. Chopin ve Wagner'in birçok müzik cümlesinde, süslemenin daha önceki biçimlerinin izleri saptanabilir.

süslüböcekler (*Buprestidae*), *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından, yaklaşık 15 bin tür içeren böcek familyası. Çok parlak renkleriyle dikkat çeken bu familya üyeleri özellikle tropik bölgelerde yaygındır. Uzun, dar ve basık gövdeleri karın bölümünün ucuna doğru sivrilir. Bazı türlerin kanat örtüleri (kınkanat) metalik mavi, bakır yeşili ya da siyahtır. Öbür türlerin canlı renklerle bezeli gövdeleri soluk ve koyu renkli kanat örtülerinin altında saklıdır. Yalnız uçarken görünen parlak renklerine yönelen düşmanlarını, bir dala konduklarında koyu renkli bir kabartıya dönüşerek yanıltabilirler.

Birçok süslüböcek türünün larvası ağaçların gövdelerini oyarak zarar verir. *Chrysobothris* cinsinin üyeleri ağaçlara ve çalılara üşüşür, meyve ağaçlarında önemli ölçüde zarara yol açar. Bazıları (örn. *Agrilus* cinsi) gövde ve dalları oyduğu gibi urlar da oluşturabilir.

Süslüböceklerin larvaları küçük, beyaz, gözsüz ve bacaksızdır. Vücutlarının ön bölümü yassılaşmış ve genişlemiş, geri kalan bölümü yuvarlak ve dardır. Familyanın kayın süslüböceği (*Agrilus viridis*), göknar süslüböceği (*Buprestis haemorrhoidalis*) gibi üyeleri, Türkiye ormanlarının zararlı böcekleri arasındadır.

Süssmayr, Franz Xaver, SÜSSMAYER olarak da yazılır (d. 1766, Schwanenstadt, Yukarı Avusturya [bugün Avusturya'da] - ö. 17 Eylül 1803, Viyana), günümüzde, Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Requiem*'ini (K. 626) tamamlamış olmasıyla tanınan Avusturyalı besteci.

Bir manastır okulu olan Kremsmünster'de öğrenim gördü. 1788'de Viyana'ya yerleşti ve müzik öğretmeni oldu. 1790/91'de Mozart'la tanıştı ve zaman zaman onunla birlikte çalıştı. 1792'de Viyana Ulusal Tiyatrosu'nun klavsencisi ve müzik yönetmeni oldu. Klavsenciliği 1794'e, müzik yönetmenliğini de ölümüne değin sürdürdü. En ünlü besteleri arasında *Der Spiegel von Arkadien* (1794; Arkadia Aynası) adlı parçası ile *Il noce de Benevento* (1802; Benevento Gecesi) adlı bale müziği sayılabilir.

Requiem'in taslağındaki Süssmayr'ın el yazısı ile yazılmış yerler, bu yapıtın bazı bölümlerini Mozart'ın ölümünden sonra onun tamamladığını göstermektedir. Ama bununla birlikte Süssmayr'ın Mozart'ın taslaklarına ne derecede bağlı kaldığı bilinmemektedir.

süt, memelilerde, dişilerin meme bezlerinden salgılanan ve doğumdan sonra yavruların beslenmesini sağlayan sıvı. Yazılı tarihin öncesinden bu yana hayvan sütünden besin olarak yararlanılmaktadır. Süt ve süt ürünlerinin önemli bir ticaret konusu olduğu günümüzde, Batı ülkelerinde büyük ölçüde inek sütü, Hindistan, Çin, Mısır ve Filipinler'de manda sütü, Akdeniz ülkelerinde keçi sütü, Avrupa'nın kuzeyinde ise Ren geyiği sütü kullanılır. Kafkas Dağlarında yaşayan halklarda kısrak sütü, mayalı bir içecek olan kımızın ana maddesidir. Deve sütüyse Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da önemli bir gıdadır.

Bütün memelilerin sütünde su, yağ, protein, şeker ve inorganik tuzlar bulunmakla birlikte, beslenme ve başka etkenlere bağlı olarak türler ve aynı türün bireylerinin sütlerindeki oranları farklılık gösterir. Her türün sütü doğumdan sonra uzunca bir dönem kendi yavruları için besin olarak yeterli görünürse de, doğumdan kısa süre sonra yavrular genellikle başka besinleri de küçük miktarlarda almaya başlar. Süt mide-de çökelerek yağ damlacıklarını içeren pıhtımsı bir madde oluşturduğundan sindirilen yağlı besinlerin sıklıkla yol açtığı sorunlarla karşılaşılmaz. Bebeklerin sütten kesilme dönemlerinde laktaz eksikliği olur; süt ve süt ürünlerinin sindiriminde laktazın yardımı olmayınca birçok mide-bağırsak hastalığı ortaya çıkar.

Vücutta bireşimlenmeyen bütün temel aminoasitleri içeren süt proteininin besleyici değeri yüksektir. İçerdiği minerallerden kalsiyum ve fosfor normal kemik gelişimi için yeterli miktarda, demir ise oldukça azdır. Çeşitli hayvan türlerinin sütlerinde farklı miktarda A vitamini ve karotenin bulunur. Çiğ sütteki mikroorganizmalar sütün belirli bir süre içinde ekşiyip kesilmesine yol açar. Sütün donma noktasının biraz üstündeki sıcaklıkta saklanması, bakterilerin çoğalmasını ve yol açtıkları kimyasal değişimleri önemli ölçüde azaltarak, sütün uzun süre tadı değişmeden korunmasını sağlar.

Birçok ülkede, zararlı mikroorganizmaların taşınmasını önlemek amacıyla sütün pastörize edilmesini zorunlu kılan yasalar vardır. Bu işlemde süt, hastalığa ve ekşimeye yol açan mikroorganizmaların büyük bölümünü yok etmeye yetecek bir sıcaklığa kadar ısıtılır. Ölmeyen bakteriler zararsız olmakla birlikte, sütün kötü tat almasına yol açabildiğinden bunların çoğalmasını olabildiğince azaltmak için pastörize süt kapalı kaplarda ve soğukta saklanmalıdır.

Piyasadaki sütlerin büyük bölümü, yağın eşit dağılmasını sağlamak amacıyla yüksek basınç altında küçük deliklerden püskürtülerek homojenleştirme işleminden geçirilir. Bu işlem sırasında sütün besin değerini artırmak için, D vitamininin yağdaki çözeltisi de eklenebilir.

süt asidi *bak.* laktik asit

Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) *bak.* Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu

süt salınımı, dişi memelilerde doğumdan sonra meme bezlerinde salgılanan sütün dışarı verilmesi.

Gebelik sırasında hormon dengesinde ortaya çıkan değişiklikler süt salınımını başlatır. Meme bezleri gebelik süresinde büyüyüp bir miktar süt yaparsa da, gerçek anlamda süt salınımı yalnız doğumdan sonra gerçekleşir. Bebeğin memeyi emmesi prolaktin ve öbür süt yapıcı hormonların salgısını uyarmaktan başka meme başındaki kasların kasılmasını ve sütün dışarı çıkmasını sağlayan oksitosin adlı hipofiz hormonunun da açığa çıkmasını sağlar. Oksitosin salgısını kesintiye uğratan nedenler, örneğin beyin dokusunu etkileyen alkol süt salınımını durdurabilir. Utanma ya da korku gibi duygular da oksitosin salgısını etkileyerek süt salınımını ketleyebilir. Emzirmeyle ilgili sorunların büyük bir bölümü stres nedeniyle süt salınımının durmasından kaynaklanır. Bu sorunlar genellikle oksitosin tedavisinin yanı sıra annenin emzirme konusunda deneyim kazanmasıyla çözülebilir.

Çocuk memeden kesildikçe süt salınımı yavaş yavaş geriler ve durur. Çocuklarda memeden kesmek için belirli bir yaş yoktur. Anne sütüyle beslenen çocukların sayısı ve memeden kesildikleri yaş ülkeden ülkeye, sosyoekonomik sınıflar arasında ve belirli bir ülkede de bölgelere göre farklılık gösterir. Zamanında doğan sağlıklı bebekler yaşamlarının ilk üç ayında yalnız anne sütü alarak ya da anne sütüne benzer bileşimde süt içerek sağlıklı beslenmeyi sürdürebilir.

Doğumdan hemen sonra salınan ilk süt kolostrum adını alır ve bileşimi daha sonra salınacak olan sütten oldukça farklıdır. Kolostrum proteince zengindir ve bebeği çeşitli enfeksiyonlardan koruyacak maddeler içerir. Doğumdan sonraki 10 gün içinde kolostrum yavaş yavaş gerçek süte dönüşür.

Sütçü İmam Olayı, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında, Maraş'ın (bugün Kahramanmaraş) Fransızlar tarafından işgal edilmesine gösterilen ilk silahlı tepki.

Maraş 30 Ekim 1919'da Fransız birlikleri-nce işgal edildikten sonra Ermeni ayrılıkçıların kent halkına yönelik saldırıları da yoğunlaştı. Silahlı Ermeniler halkı kışkırtmaya, karşı koyanları dövmeye başladı. 31 Ekim günü birkaç Fransız askerini Uzunoluk mahallesinin çarşısında gezdiren Ermeniler, hamamdan çıkan bir kadının peçesini yırttılar. Olaya müdahale etmek isteyenlere ateş açıp iki kişiyi yaraladılar. Tam o sırada, Uzunoluk Camisi imamı Sütçü İmam, hamamın karşısındaki dükkânından silahıyla çıkarak çevreye ateş açan Ermenilerden birini öldürdü ve kargaşadan yararlanarak kaçmayı başardı.

Olay Fransız işgalcilerin ve ayrılıkçı Ermenilerin kent halkı üzerindeki baskılarının yoğunlaşmasına yol açmakla birlikte, Maraş halkının işgale karşı direnişinin de simgesi oldu. 1992'de Kahramanmaraş'ta kurulması kararlaştırılan üniversiteye Sütçü İmam Üniversitesi adı verildi.

Sütçüler, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.288 km² olan Sütçüler ilçesi kuzeyde Eğirdir ve Aksu ilçeleri, doğuda Konya, güneyde Antalya, batıda da Burdur illeriyle çevrilidir.

Engebeli alanlardan oluşan ilçe toprakları, ilin ve Göller Yöresi'nin güney kesiminde yer alır. İlçenin doğu kesimini Dedegül Dağı(*), orta ve güney kesimini ise, Kocabulduk Tepesinde 2.337 m'ye ulaşan Kuyucak Dağı engebelendirir. Toroslar'a(*) bağlı olan bu dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önem taşıyan yaylalar vardır. Dağlık kesimler meşe, göknar, sedir, kızıl çam, kara çam ve ardıçlardan oluşan sık ormanlarla kaplıdır. İlçe topraklarından doğan sular, Aksu ve Köprü Suyu aracılığıyla Akdeniz'e ulaşır. Karacaören Baraj Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini, başta hayvancılık olmak üzere tarımdan sağlar. Ekime elverişli toprakları kısıtlı olan ilçede yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa ve elmadır. Sığla ağaçlarından oluşan 88,5 hektarlık orman alanı 1987'de doğayı koruma alanı ilan edilmiştir.

İlkçağda Pisidya bölgesinde yer alan yöre, Makedonya ve Pergamon (Bergama) Krallığı'ndan sonra Roma'ya bağlandı. Bizans döneminde Anatolikon Theması'

nın sınırları içinde kaldı, 14. yüzyıl başlarında Hamidoğulları tarafından yönetilmeye başladı. 14. yüzyılın ikinci yarısında kısa bir süre için Karamanlıların egemenliği altına girdi, 1391'de de Osmanlı topraklarına katıldı. Sütçüler yöresi 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti, Hamid sancağının Eğirdir kazasına bağlı Pavlu nahiyesinin sınırları içindeydi; 1938'de ilçe yapıldı.

Osmanlı döneminde Cebel adıyla anılan Sütçüler kasabası, önemli yolların uzağında kaldığından gelişememiş, küçük bir yerleşmedir. İlçenin batı kesimindeki kasabanın il merkezi Isparta'ya uzaklığı 102 km'dir. İlçede başlıca tarihsel yapılar, Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi olan Adada kentinin kalıntılarıyla 1296'dan kalma Sefer Ağa Camisi'dir.

Sütçüler Belediyesi 1938'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.957; kasaba, 4.062.

sütçülük, başta inek olmak üzere bol süt veren evcil hayvanlardan sağılan sütün değerlendirilmesine dayanan ekonomik etkinlik. Sütten elde edilen en yaygın ürünler tereyağı, peynir, kaymak, süttozu, yoğurt ve ayrandır.

En eski yazılı tarihsel kayıtlarda süt, tereyağı ve peynir üretimi için sığır, keçi ve koyun yetiştirildiği belirtilir. Süt ve süt ürünlerini besin olarak kullanma geleneğinin, sürü halinde yaşayan hayvanların ilk kez evcilleştirildiği Asya'nın güneybatısından öbür ülkelere yayıldığı sanılır. Süt hayvanları için en uygun yerler tarih boyunca, otlakların ve hayvan yemi olarak kullanılan yeşilliğin bol miktarda bulunduğu bölgeler olmuştur.

Modern sütçülüğün gelişimi oldukça yakın bir döneme iner. Başlangıçta çiftçiler süt ineklerini yalnız kendi süt gereksinimlerini karşılamak için beslerdi. Zamanla alıcıların çiftliklere uğramasına ya da çiftçilerin sütlerini doğrudan tüketicilere dağıtmasına dayanan süt satıcılığı ortaya çıktı. Bu uygulamaya günümüzde de rastlanmakla birlikte, sütçülüğün gelişkin olduğu ülkelerde bu yolla satılan süt miktarı oldukça azdır. Son 100 yıl içinde değişik alanlarda ortaya çıkan gelişmeler, sütün ve süt ürünlerinin ticari önemini artırdı. 19. yüzyılın ortalarında fabrikalarda süt işleme sisteminin gelişmesi, çiftliklere oranla daha standart bir üretimi olanaklı hale getirdi. Aynı dönemde sütü yoğunlaştırma ve steril koşullarda kutulama yöntemi geliştirildi. Yaklaşık 25 yıl sonra sütün cam şişelerle dağıtımına başlandı. Bunları başka birçok teknik yenilik izledi. Kent ve kasabalarda satılan ilk sütler yakınlardaki çiftliklerden geliyordu. Soğutucuların icadı hem sütü eskiye göre daha uzun süre taze tutmayı, hem de süt ürünlerinin dünyanın dört bir yanına dağıtılmasını olanaklı kıldı. Sütü büyük kentlere taşımada ilk kullanılan araçlardan biri trenlerdi. Motorlu araçlar ve asfalt yollar taze sütün, üretildiği çiftliklerden yüzlerce, hatta binlerce kilometre öteye taşınabilmesini sağladı. 20. yüzyılın ikinci yarısında görülen bir gelişme de büyük miktarlarda sütü soğutmada kullanılan süt tanklarının yaygınlaşmasıydı. Pastörizasyon yönteminin yaygınlaşması ve süt ürünlerinde besin değerlerinin korunmasını zorunlu kılan yasaların çıkarılması da sütçülüğün gelişmesine büyük katkıda bulundu.

İlk kez 18. yüzyılda sürü ıslahı programlarıyla başlayan ıslah tekniklerindeki ilerlemeler, süt sığırlarının verimliliğini büyük ölçüde artırmıştır. Yurtlarından başka yörelerde de yetiştirilmeye başlayan süt verimi yüksek sığır soyları arasında, İskoçya'dan Ayrshire, İsviçre'den İsviçre Esmeri, Hollanda ve Friesland'dan Holstein-Friesian ve Channel Adalarından Guernsey ve Jersey sayılabilir. Sığır dışında süt elde edilen hayvanlar (örn. manda, keçi ve koyun) görece daha az süt verir ve bu hayvanlardan elde edilen süt daha çok, üretildiği yerde ya da o bölgenin yakınlarında tüketilir. Bazı keçi ve koyun sütleri daha çok peynir yapımında, manda sütü ise kaymak yapımında kullanılır.

Özel süt ürünlerinin niteliği ve üretimiyle ilgili olarak *bak.* peynir; süt; tereyağı; yoğurt.

sütdişi, yaşamları süresince iki kez diş çıkartan omurgalılarda ilk çıkan dişlerin ortak adı. Sütdişleri kalıcı dişlerden daha küçük, taç bölümündeki çıkıntıları daha sivri, beyaz ve aşınmaya yatkın dişözü adacıkları daha büyük, kökleri daha küçük ve kırılgandır. Kalıcı dişler çıkmaya başlarken kökleri erimeye başlayan sütdişleri kısa zamanda dökülür.

İnsanda alt ve üst çenenin her iki yanında ikişer kesicidiş, birer köpekdişi ve ikişer azıdişi olmak üzere 20 sütdişi vardır. Azıdişlerinin yerini erişkinde küçük azılar alır; sütdişleri arasında öncülü bulunmayan 12 kalıcı büyük azıdişi, sütdişlerinin arkasından çıkar. İlk sütdişleri genellikle doğumdan altı ay sonra çıkar; çocuk iki buçuk yaşına geldiğinde sütdişlerinin tümü çıkmıştır. Altı yaşına doğru yerini kalıcı dişlere bırakmaya başlayan sütdişlerinin hepsi ergenlik döneminin başında dökülür. *Ayrıca bak.* kalıcı diş.

sütkardeş, İslam inancına göre, aynı kadın tarafından emzirildikleri için kardeş sayılan ve birbirleriyle evlenmeleri yasaklanan kişiler. Ayrıca, sütkardeşlerden her biri, öbürünün evlenmesi yasak olan kişilerle de evlenemez. Bu yasak Arap toplumunda İslam öncesi dönemde de geçerliydi. Mekke'deki Araplar sağlıklı Bedevi kadınların emzirdiği çocukların daha sağlıklı olacağına inandıklarından, çocuklarını emzirmek üzere Bedevi sütanneler kiralarlardı. Bu gelenek bugün de uygulanmaktadır. Hz. Muhammed'in de Halime bin Abi Duayb adlı bir kadın tarafından emzirildiği söylenir.

Kişilerin sütkardeş olduklarını kanıtlamak için bir kişinin tanıklığı yeterlidir. İslam hukukçuları sütkardeşliği için gerekli asgari emzirme süresi konusunda anlaşamamaktadır. Bazı hukukçular aynı sütanneden bir kez süt emmenin bile evlenmeyi haram kıldığını ileri sürerler. Buna karşılık en az yedi kez süt emmek gerektiğini savunan hukukçular da vardır. Bazı hukukçular ise ancak uzun süre aynı kadının sütüyle beslenen çocukların kardeş sayılabileceği görüşündedir.

Sütkardeşliği Anadolu'da da önem verilen ve sıkı kurallara bağlanan bir akrabalık kurumudur. Çeşitli nedenlerle bir kadının sütünü emen çocuk, o kadının öz çocuklarıyla sütkardeş olur. Gelenek Türkler arasında, İslam dinini kabul ettikten sonra yayılmıştır. Kirvelikte olduğu gibi, sütkardeşler ya da onların çocukları arasında, evlenme söz konusu edilemez. Gerek sütanneler, gerekse sütkardeşler gerçek anne ya da gerçek kardeş gibi kabul edilirler ve birbirlerine o gözle bakarlar.

sütlaç, süt, şeker ve pirinç ile yapılan tatlı. "Sütlü aş" tamlamasından geldiği sanılır.

Pirinç bir süre suda haşlandıktan sonra süt eklenir ve ağır ağır karıştırılarak kaynatılır. Pirinçler iyice yumuşayınca toz şeker katılarak bir süre daha arada bir karıştırılarak pişirilir ve kaplara alınarak soğumaya bırakılır.

Sütlaç yapımında pirinç dışında, pirinç unu ya da nişastası da kullanılır. Soğuduktan sonra üzerine tarçın, zencefil gibi baharatlar ekilerek ya da sade olarak yenir.

Eski İstanbul'da sütlaç türünden tatlıların yapılıp satıldığı muhallebici dükkânlarının çoğu Arnavut kökenlilerce işletilirdi. Osmanlı döneminde sarayın helvahane ocağında sütlaç da yapılır ve içine hoş koku vermek üzere safran, gülsuyu gibi maddeler katılırdı.

sütleğen (*Euphorbia*), sütleğengiller (*Euphorbiaceae*) familyasından, 1.600'ü aşkın biryıllık ya da çokyıllık türü içeren geniş bitki cinsi. Türkiye'de de yabani olarak

Sütleğen (*Euphorbia venata*)
Valerie Finnis

yetişen 80 kadar türü vardır. Adını, içerdiği beyaz renkli sütsü özsudan alan bu cinsin üyelerinden bazıları süs ve ilaç kaynağı olarak değerlidir. Örneğin *E. lathyris*, *E. amygdaloides* ve *E. peplis* gibi bazı sütleğen türlerinin sütü ya da tohum yağı müshil olarak kullanılmış, ama çok tahriş edici olduğundan kullanımından vazgeçilmiştir. Afrika ve Hindistan'ın kurak kesimlerinde yetişen ve kaktüslere benzeyen bazı türleri öbürleri gibi süt içermez. Kimi türleri ise ağaç ya da çalı boyutunda bitkilerdir. Sütleğenlerin tek eşeyli çiçekleri vardır. Öbür pek çok bitkinin tersine oldukça basit bir yapıya indirgenmiş olan bu çiçekler, ortada tek bir dişi çiçeğin, çevresinde ise çok sayıda erkek çiçeğin yer aldığı "siatyum" denen beş loplu çanaksı yapıların içinde bulunur. Her siatyum salgı bezi içerir.

Kaktüs tipindeki sütleğenler arasında yer alan *E. candelabrum* ve *E. nyikae*, her ikisi de Doğu Afrika kökenli olan, yaklaşık 15 m yüksekliğinde etli yapraklı ve dikenli ağaçlardır. Ortalama 6 m'ye değin boylanabilen dikenli ve çalımsı yapıdaki *E. grandicornis* ve *E. lactea*'nın anayurdu Doğu Hint Adalarıdır; ılıman iklimli yerlerde çit bitkisi olarak yetiştirilirler.

Etli, ama dikensiz ve sık dallı türler arasında ise başlıca Hindistan kökenli, yaklaşık 6 m yüksekliğindeki *E. tirucalli* sayılabilir. Meksika'da yetişen *E. antisyphilitica* buna çok benzer bir türdür; ama dallanmamış, grimsi yeşil renkli ve genellikle boğumlu, 1 m yüksekliğinde bir gövdeye sahiptir. Gövdenin yüzeyinde toplanan mumsu katmandan cila, şamdan mumu, yağlayıcı ve su geçirmez kâğıt yapımında kullanılan bir mum çıkarılır.

Süs bitkisi olarak yetiştirilen başlıca sütleğen türlerinden biri çölminesidir (*E. milii*). Bu odunsu gövdeli ve dikenli türün anayurdu Madagaskar'dır. Gene çok yaygın bir süs türü ise, Meksika ve Guatemala kökenli

olan ve dünyanın birçok yerinde yetiştirilen atatürkçiçeğidir (*E. pulcherrima*). Meksika'da yetişen *E. fulgens*, atatürkçiçeğininki gibi kızıl renkli bürgüleri olan ve saksılarda ya da bahçede yetiştirilen 90 cm uzunlukta bir çalıdır. Kuzey Amerika'nın batı kesiminin yerlisi olan saatçiçeği (*E. marginata*) ve kırmızı lekeli yeşil bürgüleriyle dikkati çeken *E. heterophylla* ise biryıllık süs bitkileridir.

Fıçıotu ve burçalak gibi adlarla anılan *E. apios* ile sarı sütleğen ya da seherotu (*E. helioscopia*) Türkiye'de yaygın otsu türlerdir. Bunlardan ikincisinin sütü Anadolu'nun bazı yörelerinde müshil olarak kullanılır. *E. biglandulosa*'nın çiçeklerinden ise yünleri sarıya boyamakta yararlanılır.

Sütleğenler bazı sınıflandırma sistemlerine göre tek bir cins olarak kabul edilmeyip *Poinsettia, Tithymalus, Tithymalopsis* ve *Dichrophyllum* gibi dört ayrı cins altında sınıflandırılır.

sütleğengiller *bak.* Euphorbiaceae

sütlü cam, porseleni taklit etmek amacıyla 1500'den önce Venedik'te ve 1575-87 ara-

Sütlü cam kupa, 17. yy; Uygulamalı Sanatlar Müzesi, Köln
Kunstgewerbemuseum, Köln

sında Floransa'da yapılan beyaz renkli cam eşya. Kuzey Avrupa ülkelerinde az miktarda üretilmiştir; Almanya ya da Bohemya'da yapılmış ender 17. yüzyıl örnekleri vardır. Sütlü cam 18. yüzyılda Avrupa'da beğenilen, ama üretilmesi güç olan Çin porseleninin yerini aldı. İngiltere, Almanya ve özellikle Venedik'te üretildi.

süttozu, sütün ağırlığını azaltıp taşınmasını, saklanmasını ve kullanımını kolaylaştırmak ve besleyici değerini uzun süre korumak amacıyla çeşitli yöntemlerle kurutularak toz haline getirilmiş biçimi. Kurutma işlemi sırasında sütün çözünürlük, renk ve tat gibi niteliklerinin yanı sıra içerdiği vitamin ve proteinlerin de bozulmamasına ve besleyici değerini kaybetmemesine dikkat edilir. Böylelikle, süttozu yeniden suyla karıştırıldığında taze pastörize sütten ayırt edilemeyen bir sıvı elde edilir. Buna ek olarak, bu işlem sırasında elde edilen kesilmiş süt suyu mikroorganizmaların (özellikle *Salmonella*) üremesi için son derece uygun bir ortam oluşturduğundan süttozunun mikroplardan arındırılması için olağanüstü önlemler alınmalıdır.

sütun, mimarlıkta, bir gövde, bir başlık ve bir kaideden oluşan düşey taşıyıcı. Taşıyıcı bir işlev görmeden, yalnızca dekoratif amaçla kullanıldığı da olur. Gene düşey bir taşıyıcı olan ve taş ya da tuğla gibi malzemelerden örülerek yapılan ayaktan(*) farkı, tek bir bloktan ya da aynı eksen boyunca üst üste getirilen parçalardan oluşmasıdır.

Eski Yunan ve Roma mimarlıklarında beş temel sütun düzeni (*bak.* düzen) uygulanırdı. Eski Mısır'da ve Yakındoğu'da kütlesel yapılarda, özellikle kemer uygulamasına gidilmediği zaman, birbirlerine düz kirişlerle bağlanan büyük yuvarlak sütunlar hem taşıma, hem de bezeme amacıyla etkili bir biçimde kullanıldı. Uzakdoğu mimarlıklarında ise sütunlar daha basit biçimlerde oluyor, ama çok zengin bir biçimde bezeniyordu. Gotik ve romanesk dönemlerin yapı ustaları taşıyıcı sütunların kaide ve başlıklarını karmaşık oyma ve kabartmalarla doldurdular. Barok tasarım anlayışı sarmallar yaparak yükselen burmalı sütunu ortaya çıkardı.

Sütunlar kare, dikdörtgen, daire ya da çokgen kesitli olabilir. Yukarıya doğru inceldiği gibi, hep aynı kesiti de koruyabilir. Eski Yunan mimarlığında sütunlar hem yukarıya doğru incelir, hem de ortaları hafifçe şişkin olurdu. Eski Roma mimarlığında, sonra da klasikçi akımlarda çok karşılaşılan gömme ayak(*) (pilastr), yarısı duvara gömülmüş olarak, duvarla birlikte örülen sütundur. Bunlar dekoratif amaçla yapıldığı gibi, bulundukları noktada duvarı kalınlaştırarak taşıyıcı bir görevi de yerine getirirler. Demet sütun(*) birçok ince sütunun bir araya getirilmesiyle oluşmuş gibi bir görünüm yaratırsa da, gerçekte dış yüzü bir anlamda düşey kanallarla hareketlendirilmiş tek bir büyük sütundur.

sütun arası düzeni, INTERCOLUMNIUM olarak da bilinir, Antik Çağ Yunan ve Roma mimarlıklarında bir kemeri ya da saçaklığı(*) taşıyan sütunlar arasındaki uzaklığı belirleyen düzen. Klasik mimarlığın temel alındığı Rönesans ve barok dönem mimarlıklarında sütunların arası, İÖ 1. yüzyılda yaşayan Eski Romalı mimar Vitruvius'un saptadığı düzene göre belirlenirdi.

Bir yapıda sütunların aralığı, kullanılan sütunların çapının katları cinsinden hesaplanır ve ifade edilirdi. Örneğin 3 çap, yan yana iki sütunun aksları arasında bir sütun çapının üç katı bir aralık olduğunu belirtirdi. Böylece yapıdan yapıya değişen boyutlara hiç bağlı kalınmadan, her yapıda geçerli olacak bir ölçü birimi ortaya konmuş oluyordu.

Vitruvius sütun arası düzeni için beş temel ölçü belirlemişti: Sütun aksları arasında 1,5 çap boyu aralık bulunan *pyknostylos*, 2 çap boyu aralık bulunan *systylos*, 2,25 çap boyu aralık bulunan *eustylos*, 3 çap boyu aralık bulunan *diastylos* ve 4 ya da daha çok çap boyu aralık bulunan *areostylos*. Beş temel ölçü yaygın olarak kullanılmışsa da, başka çeşitlemelere gidildiği de olmuştur. Dor düzenindeki tapınaklarda, köşelerdeki sütun aralıklarında bazen yapının ön ve yan kenarlarındaki düzenin yarısı uygulanmıştır.

Japon mimarlığında, sütun arası düzeni *ken* adı verilen temel bir birime dayanır. *Ken* kendi içinde 20 bölüme, her bölüm de 22 alt birime ayrılır.

sütun başlığı, mimarlıkta, sütun, ayak, gömme ayak gibi düşey taşıyıcıların üstündeki kiriş ya da kemerlere oturma yüzeyi oluşturan yapı öğesi. Yatay taşıyıcılardan gelen yükü toplayarak düşey taşıyıcılara ilettiği gibi bu iki si arasında görsel olarak da bir geçiş sağlar. Sütün başlığı klasik mimarlıkta değişik üslupların ayırt edilmesinde en belirleyici öğedir (*bak.* düzen).

Sütun başlığının en basit iki çeşidi, bir dikmenin üstüne konan kare biçimli ahşap bir blok (abakus) ve uzun kenarları üstteki kirişe paralel olmak üzere yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli bloktur (yastık). Bu blokların kenarlarına çeşitli biçimler verilmesiyle, yanlara doğru genişleyen gerçek sütun başlıkları doğmuş ve bunlara çeşitli parçaların, silmelerin, bitkisel, hayvansal ve soyut bezemelerin eklenmesiyle de daha karmaşık bir görünüm ortaya çıkmıştır.

Mısır ve Mezopotamya'da ilkel abakus başlıklar biliniyordu. Sakkara'daki basamaklı piramit ve çevresindeki yapılarda (İÖ y. 2890-2686) iki tür basit taş başlık bulunmuştur. Bunlardan biri bükülmüş kamış ya da yapraklarla bezenmiştir ve biçimi semere benzemektedir; öbürü ise papirüs bitkisinin stilize edilmesiyle oluşturulmuş bir ters çan biçimindedir. Mısır mimarlığında daha sonraları palmiye ve lotus gibi bitkisel, antropomorfik ve basit abakus biçimli başlıklar da kullanıldı. Volütlü başlıklar daha İÖ 870'te Anadolu Hitit mimarlığında ve Mezopotamya'da bilinmekteydi. Ahameniş dönemi İran mimarlığında da karmaşık biçimli başlıklar yapıldı.

Başlık biçimlerinin en yaygın üç tanesi Eski Yunan mimarlığında ortaya çıkmıştır. Dor düzeni başlık, *echinus* adı verilen oval profilli yuvarlak bir öğe üstünde yer alan kare biçimli bir abakustan oluşur. Altta, başlığı sütuna bağlayan birkaç ince, gittikçe daralan silme bulunur. Büyük olasılıkla Batı Asya'daki volütlü başlıklardan türemiş olan İon sütun başlığı, abakusla *echinus*'un arasına yerleştirilmiş yatay bağlantılı bir çift volütten oluşur. Korent sütun başlığında ise stilize edilmiş akantus yaprağı dizileriyle çevrili, kesik bir ters koniye benzeyen bir alt bölümle bunun üstüne oturtulmuş bir abakus vardır. Roma mimarlığında bu başlık çeşitlerine Dor düzenindeki başlığın değişik bir biçimi olan Toskana başlığı ve İon volütleri ile Korent başlığının akantus yapraklarını bir araya getiren kompozit başlık eklenmiştir.

İslam mimarlıklarında genellikle mukarnas sıralarıyla çevrilmiş başlıklar kullanılmıştır. Osmanlılarda bundan başka ince uzun baklava biçimleri ve üçgenlerle çevrili baklavalı

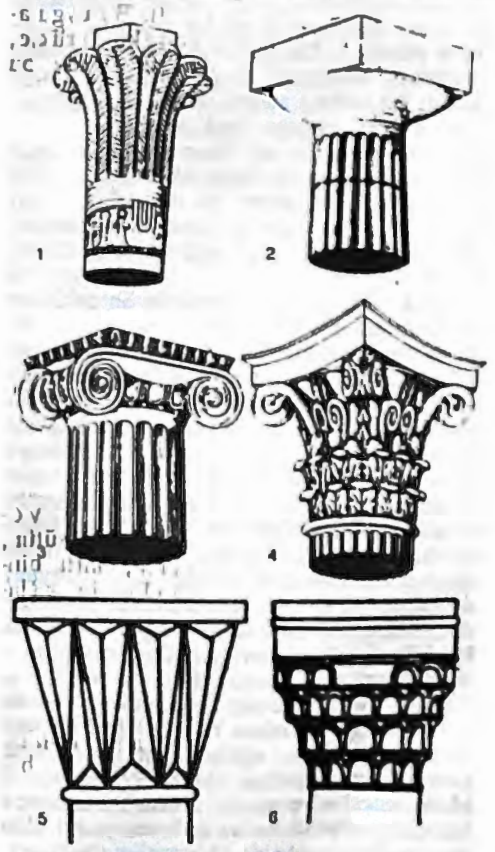

Çeşitli sütun başlıkları
(1) Palmiye başlık, (2) Dor başlık, (3) İyon başlık, (4) Korent başlık, (5) baklavalı başlık, (6) mukarnaslı başlık
Ana Yayıncılık Arşivi

başlıklar vardır. Hindistan, Çin ve Japonya'da ise çoğunlukla lotus çiçeği örgeleriyle bezenmiş, çan biçiminde başlıklarla yuvarlak kenarlı başlıklar kullanılmıştır. Bizans mimarlığında ters bir kesik piramit biçiminde ve yüzeyi karmaşık bitkisel örgelerle dantel gibi oyularak bezenmiş mermer sütun başlıkları dikkati çeker. Bunların dört yüzünde, yuvarlak bir kartuş içinde dönemin imparatoruyla imparatoriçesinin adlarının baş harflerine de rastlanır. Bizanslılar bu sütun başlıklarını bazen çift olarak üst üste de kullanmışlardır.

Ortaçağda Avrupa'da sütun başlıklarının tasarımının genellikle Roma örneklerine dayandığı görülür. Kare üstlüklü ve yuvarlak tabanlı kübik ya da yastık biçimli başlıklar, kemer ayaklarıyla bunları taşıyan yuvarlak sütunlar arasında görsel geçişi sağlar. Romanesk üsluptaki sütun başlıklarının özelliği, üstlerindeki garip hayvan ve kuş kabartmalarıyla başka simgesel biçimlerdir. Gotik dönemin başlangıcında, özellikle Fransa ve İngiltere'de egzotik tasarımların yerini, stilize edilmiş yalın yaprak ve dal biçimleri ve geometrik silmeler almıştır. Ortaçağın sonlarında, demet sütun ve bileşik kemer ayaklarının yaygınlık kazanması sonucunda sütun başlığının önemi azalmaya başlamıştır.

süvari, eskiden ordularda önemli bir yer tutan atlı asker sınıfı. Çarpışmalarda süvarinin yerine getirdiği başlıca görevler, düşmanı gözlemek ve bilgi aktarmak, öteki birliklerin hareketlerini düşmandan gizlemeye yönelik manevralara girişmek, yenilen düşmanı kovalayarak moralini bozmak, düşmanın art cephesi için sürekli bir tehlike oluşturmak, belirlenmiş zayıf noktalardan ani baskınlar düzenlemek, düşmanın bozulan kanatlarını çevirmek ve düşman saflarını yarmaktı. 19. yüzyılın ikinci yarısında makineli tüfeklerin ve kesintisiz ateşli silahların geliştirilmesiyle süvari sınıfı eski önemini yitirdi. I. Dünya Savaşı'na doğru hafif makineli silahlarla donatılmış ve sipere girmiş bir orduya süvari birliğiyle saldırmanın intihar olduğu açıkça ortaya çıktı. Zamanla süvariler ata binmek yerine zırhlı araçlar kullanmaya başladılar. Bu şekilde oluşturulan mekanize ya da zırhlı süvari birlikleri daha sonra tümüyle kaldırıldı. 1950'lere gelindiğinde çoğu ülkede süvari birliği kalmamıştı.

Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nde atlı asker karşılığında daha çok sipahi(*) terimi kullanılırdı. Osmanlılarda kapıkulu ocaklarının ulufeli (maaşlı) atlı askerlerine süvari (kapıkulu süvarileri[*]) denmekle birlikte, asıl süvari sınıfını oluşturan askerler, eyalet süvarisi ya da topraklı süvari olarak da bilinen tımarlı sipahilerdi. Seferlerde her tımarlı sipahi cebelüleriyle birlikte çeribaşının, çeribaşının komutasındaki gruplar alaybeylerinin, alaybeyleri sancakbeylerinin, sancakbeyleri de beylerbeylerinin komutasında toplanarak, belirtilen yerlerde ordu-yı hümayuna katılırlardı. Kapıkulu süvarileri savaşlarda silah olarak pala, mızrak, kılıç kullanırlardı. 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte kapıkulu süvarileri kaldırılırken tımarlı sipahilerden 5.200'ü, askerlik eğitiminden geçirilmek üzere yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye alındı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye'de ve bu ordunun yerini alan Asakir-i Nizamiye'de (Nizamiye Ordusu), süvariler önce alay ve tugay, sonra tümen düzeyinde örgütlenmişlerdi. II. Abdülhamid'in son yıllarında Doğu Anadolu'daki aşiretleri denetim altında tutmak için kurulan Hamidiye Alayları(*) da süvari bölüklerinden oluşuyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra da korunan muharip süvari sınıfı 1965'te kaldırıldı. Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri'nde sportif amaçlı ve sembolik bir süvari birliği bulunmaktadır.

süvari kaptan, Osmanlı donanmasında askeri rütbe. 1682'deki düzenlemeler sırasında kapudane, patrone ve riyalenin altında bir üst subay rütbesi olarak kondu. Süvari kaptanlar kalyonların ve öteki savaş gemilerinin kaptanlığını yapar, ayrıca gemide bulunan mürettebata da komuta ederlerdi. Süvari kaptanın birinci derecede yardımcısına mülazim kaptan denirdi. 1867'deki düzenlemede süvari kaptan yerine bahriye miralayı rütbesi kondu.

süvari mızrağı, süvariler tarafından kullanılan mızrak türü. Geçmişi Asurlar ve Eski Mısırlılara değin uzanan ve Eski Yunanlılar ile Romalılar tarafından da yaygın biçimde kullanılan süvari mızrağı, ucunda sivri bir metal parçası bulunan uzun bir sırık biçimindeydi.

İS 6. yüzyılda üzenginin bulunmasıyla birlikte süvari mızrağı daha etkin bir silah haline geldi. Ortaçağda şövalyeler mızrak dövüşlerinde bu silahı kullandılar. Ateşli silahların ortaya çıkması süvari mızraklarının önemini yitirmesine neden oldu. Ama çok ucuz bir silah olması ve cephaneye gereksinim duymaması nedeniyle 19. yüzyılın sonlarına değin bazı süvari birliklerince kullanıldı.

Osmanlılarda "kargı" olarak da adlandırılan ve daha çok süvarilerce kullanılan mızrak Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce de kullandıkları bir silahtı. Osmanlı sınır süvarilerinin "kostanic" adı verilen bir mızrak kullandıkları bilinmektedir. Kapıkulu süvarilerinin kullandığı mızrakta, temrene yakın bir yere flamaya benzer ufak bir bayrak takılırdı. 16. yüzyıl sonlarından sonra mızrak yalnızca askeri şenliklerde kullanılan bir silah oldu ve malyyet alaylarındaki Mızraklı Süvari Alayı'nda Osmanlı Devleti'nin sonlarına değin kullanıldı.

Süveyş, Arapça ES-SUVEYS, Mısır'da Süveyş Körfezinin başında, Süveyş Kanalının güney ucunda kent ve liman. Bur İbrahim ve Bur Tevfik adlı iki liman kenti ve Doğu Çölünün (es-Sahraü'ş-Şarkiye) büyük bölümüyle birlikte, 17.840 km²'lik bir alanı kapsayan es-Suveys ilini (*muhafaza*) oluşturur.

Eski bir ticaret merkezi olan Süveyş, 7. yüzyılda Müslümanların eline geçtikten sonra Kolsum adını alan Yunan kenti Klysma'nın bulunduğu yerde kuruldu. Osmanlıların eline geçtikten sonra bir deniz üssü olarak gelişti. Ama sonradan, Süveyş Kanalının açıldığı 1869'a değin süren bir gerileme dönemine girdi.

Süveyş günümüzde 130 km batıdaki Kahire'ye kara ve demir yoluyla bağlı bir denizcilik ve ticaret merkezidir. Kentte Kahire'ye bir boru hattıyla bağlanan petrol rafinerileri, kanal yönetimine ait atölyeler ve bir yapay gübre fabrikası vardır. Süveyş aynı zamanda Mekke'ye hacca gidenlerin hareket noktalarındandır. 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra kanalın kapanması ve 1973'teki İsrail saldırısı kent ekonomisi için ağır darbeler olmuş, ama 1975'te kanalın yeniden açılması, yeniden inşa çalışmaları ve göç edenlerin kente dönmeleriyle ekonomi eski gücüne kavuşmuştur. 1975'te serbest sanayi bölgesi ilan edilen Süveyş'te kumaş ve ilaç fabrikaları açılmıştır. Nüfus (1986) 392.000.

Süveyş Bunalımı, Mısır cumhurbaşkanı Cemal Nâsır'ın 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalını millileştirmesiyle doğan uluslararası bunalım.

Bunalım, Mısır'ın Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği'yle giderek yakınlaşmasına tepki olarak ABD ve İngiltere'nin Assuan Barajı'nın finansmanından vazgeçmesi üzerine başladı. Nâsır bu karara kanal bölgesinde sıkıyönetim ilan ederek ve Süveyş Kanalı Kumpanyası'nın yönetimine el koyarak karşılık verdi. Kanalı kullanan gemilerden alınacak geçiş ücretleriyle beş yıl içinde barajın bütün yapım giderlerini karşılamayı planlayan Nâsır'ın bu girişimi, kanalın kapatılmasından ve Basra Körfeziyle Batı Avrupa arasındaki petrol taşımacılığının durmasından çekinen İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi. Bunalımı çözmeye yönelik diplomatik girişimler sonuçsuz kalınca, İngiltere ve Fransa kanalın denetimini yeniden ele geçirmek ve Nâsır'ı devirmek üzere askeri harekât hazırlıklarına başladılar. Nâsır'ın Akabe Körfezinin ağzındaki Tiran Boğazını abluka altına alma kararı ve 1955-56 yıllarında İsrail'e çok sayıda saldırı düzenleyen komandolara verdiği destek nedeniyle Mısır'a düşmanlığı gittikçe artan İsrail de harekâta katılmayı kabul etti.

29 Ekim 1956'da Mısır sınırını geçen 10 İsrail tugayı Mısır birliklerini bozguna uğratarak kanala doğru ilerlemeye başladı. İngiltere ve Fransa ise belirlenen plan doğrultusunda İsrail ve Mısır birliklerinin kanaldan çekilmesini istediler ve Birleşmiş Milletler'in (BM) ateşkes kararını uygulamaya koymak için bölgeye müdahale edeceklerini ilan ettiler. 5-6 Kasım'da Port Said ve Port Fuad'a çıkarma yapan İngiliz ve Fransız kuvvetleri kanal bölgesini işgal etmeye başladılar. Ama kamuoyundan ve BM'den gelen tepkiler ve Sovyetler Birliği'nin müdahale tehditleri karşısında harekâtı durdurmak zorunda kaldılar. Mısır'daki İngiliz ve Fransız askerlerinin 22 Aralık'ta BM gözetiminde Mısır'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra da, İsrail birlikleri bölgeden çekildiler (Mart 1957).

Süveyş Bunalımı Nâsır'ın ülke içindeki saygınlığını büyük ölçüde artırdı. İsrail kanaldan yararlanma hakkını elde edemediyse de, Tiran Boğazını kullanma hakkını geri aldı. İngiltere ve Fransa ise Ortadoğu'daki etkili konumlarını büyük ölçüde yitirdiler.

Süveyş Kanalı, Arapça KANATÜ'S-SUVEYS, Mısır'da Süveyş Kıstağını kuzey-güney doğrultusunda kesen deniz düzeyinde suyolu. Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlarken Afrika'yı Asya'dan ayırır. Avrupa'yla Hint Okyanusu ve Büyük Okyanusun batı kesimi arasındaki en kısa denizyoludur.

Süveyş Kanalı Akdeniz kıyısındaki Port Said'den (Bur Said) güneydeki Süveyş Körfezine kadar 160 km boyunca uzanır. Kanalın üzerinde Menzile, Timsah ve Murre adlı üç göl (*buhayre*) vardır. Fransızlar tarafından inşa edilen kanalın yapımı 1869'da tamamlanmıştır.

Kanalın batısında alçak Nil Deltası, doğusunda ise daha yüksek, engebeli ve kurak Sina Yarımadası yer alır. Yüzey şekilleri bakımından çeşitlilik gösteren Süveyş Kıstağının güneyinde jips ve kireçtaşı oluşumlu bir dizi şerit uzanır. Kıstağın bir başka önemli özelliği de, Timsah Gölünden Nil Deltasının orta kesimlerine ve Kahire'ye doğru güneybatı doğrultusunda uzanan dar et-Tumeylat Vadisidir. Başlangıçta kanalın derinliği yalnızca 8 m, genişliği ise dipte 22 m, yüzeyde 58 m'ydi. Birbirini izleyen genişletme ve derinleştirme çalışmalarının sonucunda 1967'de en dar yerinde genişliği 55 m'ye, derinliği ise 12 m'ye çıkarıldı.

20. yüzyıl sonlarında günde ortalama 55 gemi geçiyordu. Kanalın inşa edilmesi, Süveyş kenti dışında hemen tümüyle boş olan bölgede yeni yerleşimlerin kurulmasına yol açtı. Haziran 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sırasında halkın neredeyse tümü bölgeden uzaklaştırıldı ve yerleşmelerin çoğu ağır hasar gördü. Kanalın 1975'te yeniden ulaşıma açılmasıyla bölgede kapsamlı imar çalışmalarına başlandı; 1978'e gelindiğinde nüfusun büyük çoğunluğu bölgeye geri dönmüştü. 1975-80 arasında da genişletilen kanal, günümüzde suya batma derinliği (draft) 20 m'ye kadar olan gemilerin ulaşımına elverişlidir. Deversoir, Timsah Gölü ve Port Said'de ulaşımı kısaltacak yeni yangeçişler açılmış, kanalın dirsek yaptığı noktalar yumuşatılmış ve Acı Göllerdeki demirleme yerleri genişletilerek derinleştirilmiştir

Süveyş Körfezi, Arapça HALİCÜ'S-SUVEYS. Kızıldeniz'in Afrika'yla Sina Yarımadası arasında kalan kuzeybatı uzantısı. Ağzını oluşturan Cubal Boğazından (*madik*) Süveyş kentine kadar 314 km boyunca uzanır. Genişliği 20-32 km arasında değişir. Kuzeyde Süveyş Kanalıyla Akdeniz'e bağlanan körfez deniz taşımacılığı açısından büyük önem taşır. Çevresinde birkaç balıkçı ve madenci köyü vardır. 1970'lerde ve 1980'lerde kıyıda ve açıklarda pek çok yerde petrol yatağı bulunmuş, böylece bölge Kızıldeniz'den sonra ikinci büyük petrol üretim alanı durumuna gelmiştir. Umm Bucme'den çıkarılan manganez, Sina Yarımadasının kıyısındaki Ebu Zanime limanından gemilere yüklenir.

Süyuti, tam adı CELALEDDİN EBU'L-FAZL ABDURRAHMAN BİN EL-KEMALEDDİN EBİ BEKR BİN MUHAMMED EL-HUDAYRİ ES-SÜYUTİ EŞ-ŞAFİİ (d. 3 Ekim 1445, Kahire - ö. 18 Ekim 1505, Kahire), matematik dışında tüm bilim dallarında yapıt veren Mısırlı İslam bilgini.

Kadı olan babasının yakınlarından ünlü bir mutasavvıfın denetiminde yetkin bir öğrenim gördü. İlk kez Camii'l-Şeyhuni'de fıkıh dersleri verdi (1466). Bir süre sonra Tolunoğlu Camisi'nde fetva vermeye, hadis yazdırmaya başladı (1467). Hankâhü'l-Şeyhuniye hadis müderrisliğine ve Şam naibi Barkuk'un türbesinin şeyhliğine atandı (1472). II. Mütevekkil'in emriyle Kahire'nin en büyük hankâhı olan Baybarsiya şeyhliğine getirildi (1486). 1497 ya da 1501'de tarikat hocalarının maaşlarını azaltmaya kalkışınca patlak veren ayaklanmadan güçlükle kurtuldu. Sultan Seyfeddin Tumanbay'ın emriyle Kahire yakınlarındaki Revda Adasında ev hapsine alındı ve orada öldü.

Süyuti'nin önemli yapıtları arasında, *Kitabü'l-Dürri'l-Mensur fi't-Tefsirü'l-Me'sur* (1896), *Müfhamatü'l-Akran fi Mübhamatü'l-Kur'an*, *Tefsirü'l-Celaleyn* (Celaleddin el-Mahalli ile birlikte), *el-İtkan fi Ulumü'l-Kur'an* (1852-54) gibi tefsir yapıtları, *el-Camiü's-Sagir min Ehadisü'l-Basir ve'n-Nezir* (1869), *Kifayetü't-Talibi'l-Lebib fi Hasaisü'l-Habibi'l-Marufa bi'l-Hasaisü'l-Kübra* (1901-02), *el-Laaliü'l-Masnua fi'l-Ehadisü'l-Mevzua* (1899), *Tedribü'r-Ravi fi Şerhi Takribü'n-Nevevi* (1889), Arapça üzerine bir dilbilim ansiklopedisi niteliğindeki *el-Muzhir fi Ulumü'l-Luga* (1865), *Tarihü'l-Hulefa* (1857), *Tabakatü'l-Müfessirin* (1839) sayılabilir.

süzgeç *bak.* filtre

süzme peynir, TAZE PEYNİR ya da HOLLANDA PEYNİRİ olarak da bilinir. Almanca SCHMIERKÄSE, genellikle bir miktar kremayla ya da peynir altı suyuyla karıştırılmış değişik boyutlarda kesmiklerden(*) oluşan taze, yumuşak, olgunlaşmamış peynir. Rengi beyaz, tadı hafif acıdır. Ticari amaçlı üretimde kesmik, kaynağı alınmış sütten ya da az yağlı süt ürünlerinden elde edilir ve preslenmeksizin peynir altı suyu süzülür, böylece biraz cıvık bırakılır. Bu biçimiyle az yağlı bir ürün olan süzme peynir bazı diyet programlarında özellikle tercih edilir. Krema eklendiğinde ise yağ oranı yüzde 4'ü aşabilir. Kesmiğin preslenmesi ya da sıkılması durumunda daha kuru ve kırıntılı bir peynir elde edilir.

svabit, kalsiyum flüorür [$Ca_5(AsO_4)_3F$] yapısında, fosfatların apatit grubundan arsenat minerali. Tipik örnekleri saydam, renksiz prizmalar ve kütleler biçimindedir. Elde edildiği başlıca yerler, İsveç'te Pajsberg ve ABD'de New Jersey'deki Franklin'dir. Ayrıca hedifan da (kalsiyum ve kurşun klorür arsenat) içeren svabit dizileri, genellikle apatit dizileri ile piromorfit dizilerinin arasında kabul edilir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* arsenat mineralleri.

Svadilfari, İskandinav mitolojisinde, olağanüstü hızı ve zekâsıyla ünlü at. Tanrılar ülkesi Asgardr'ı saldırılardan korumak için büyük surlarla çevirmeyi öneren bir deve aitti. Tanrılar deve, surların yapımını bir kış içinde tamamlayabilirse ödül olarak Tanrıça Freyja'yı alacağını bildirdiler. Svadilfari'nin yardımıyla sur, kararlaştırılan süreden birkaç gün önce tamamlanma aşamasına geldi. Ama tanrılar, kısrağa dönüşen düzenbaz Loki'nin Svadilfari'yi baştan çıkarıp işinden alıkoymasını sağlayarak devin ödülü kazanmasını engellediler. Loki bu birleşmeden Odin'in büyülü atı Sleipnir'i doğurdu.

Svahili dili, Svahili dilinde KISWAHILI. esas olarak Afrika'nın doğu kıyılarında ve yakınlarındaki adalarda, kuzeyde Kenya'nın Lamu Adasından güneyde Tanzanya'nın güney sınırına kadar uzanan bölgede anadil ya da ikinci dil olarak konuşulan Bantu dili. Tanzanya, Kenya, Zaire ve Uganda'da bir *lingua franca*(*) olarak kullanılır. Arapçadan çok etkilenmiş ve birçok sözcük almıştır; *svahili* sözcüğü de Arapça "sahil" sözcüğünden gelir. Svahili dilinde günümüze ulaşan ilk edebiyat yapıtları 18. yüzyıl başlarına aittir ve Arap alfabesiyle yazılmıştır. Bugün Latin alfabesi kullanılmaktadır.

Svahilinin 15 kadar lehçesinden en önemli üçü, Zengibar'da ve Tanzanya'nın anakarasında konuşulan Kiunguja (KiUnguja), Mombasa'da ve Kenya'nın öbür bölgelerinde konuşulan Kimvita (ya da KiMvita) ile Lamu Adasında ve yakındaki kıyı bölgesinde konuşulan Kiamu'dur (KiAmu). Standart Svahili dili Kiunguja lehçesine dayanır.

Bantu dillerinin dilbilgisini kullanan Svahili dilinin sözcük dağarcığı da gene bu dillerden kaynaklanır. Svahili dilinde adlar, aldıkları tekil ya da çoğul örneklerine göre sınıflandırılır. Önekler ayrıca, eylem ve sıfatlar ile iyelik ve gösterme belirten biçimleri özneye uydurmak için de kullanılır. Örneğin "insanlar" anlamına gelen *wa-tu* (tekili *m-tu*) sözcüğünün kullanıldığı bir tümcede, bütün sözcükler *w-/wa-* önekini alır: *wa-tu w-etu wa-le wa-kubwa wa-mekuja*: "Büyük insanlarımız geldiler".

Svahili edebiyatı, Svahili dilinde (Kiswahili) ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. Günümüze ulaşan en eski Svahili metni 18. yüzyıl başlarında Arap alfabesiyle yazılmıştır. Daha sonraki yazılarda başlıca üç lehçe görülür: *Kiunguja*, *Kimvita* ve *Kiamu*. 1930'larda İngiliz sömürgeciler, Afrikalı bilgin ve yazarların da yardımıyla Svahili dilini standartlaştırmaya çalıştılar. Sonuçta Zengibar'da konuşulan lehçe (*Kiunguja*) Doğu Afrika'nın eğitim ve yayın dili olarak benimsendi. Başlangıçta Svahili dilindeki edebiyat yapıtları daha çok sözlü anlatı geleneğinden ya da Arapça masallardan kaynaklanan öyküler ile Avrupalı yazarlardan yapılan çevirilerden oluşuyordu. James Mbotela'nın tarihsel romanı *Uhuru wa Watumwa* (1934; Kölelere Özgürlük), bunlardan ayrılan tek yapıttı. Ama standart Svahili dilinin edebiyatta yerleşmesine en çok katkıda bulunan yazar, Tanganikalı Shaaban Robert (1909-62) oldu. Şiir, roman ve denemeleri 1940'lardan 1970'lere değin yaygın biçimde okunan Robert, ölümünden sonra da Doğu Afrika'nın en önemli edebiyatçılarından biri olarak kabul edildi. Aynı dönemde Zengibarlı Muhammed Saleh Farsy, bir klasik sayılabilecek *Kurwa na Doto*'yu (1960; Kurwa ile Doto) yazdı. Muhammed Said Abdulla'nın polisiye dizisinin ilk öyküsü olan "Mzimu wa Watu wa Kale"si (1960; Ataların Kutsal Emanetleri), sanayileşmeyi, Batılılaşmayı ve bağımsızlık sonrası toplumunu yansıtan romanlara geçişi temsil ediyordu. 1965'te Tanzanyalı Faraji Katalambulla'nın cinayet romanı *Simu ya Kifo*'nun (Ölüm Çağrısı) başarısı bu geçişin tamamlandığını gösteriyordu. 1960'ların ikinci yarısında Svahili dilinde yayımlanan kitap sayısında büyük bir artış oldu.

Romans, polisiye ve masal bugün de Svahili edebiyatının temel türleridir. Ama bir yandan da, tarihsel olayları, çağdaş toplumsal ve siyasal sorunları gelişkin, incelikli bir üslupla ele alan roman ve oyunlar yayımlanmaktadır. Artık Batılıların yanı sıra başka Afrika dillerinde yazan yazarlardan da çok sayıda çeviri yapılmaktadır. Svahili dilinde yazan en ünlü edebiyatçılar Tanzanya'dan Euphrase Kezilahabi ve Mohammed S. Mohammed adlı romancılar ile Ebrahim Hussein ve Penina O. Mlama adlı oyun yazarları, Kenya'dan da Ali Jemaadar Amir, Katama Mkangi ve P. M. Kareithi adlı romancılardır.

Svahili edebiyatında, başlangıcı sömürgecilik öncesine uzanan köklü bir tarih yazıcılığı geleneği de vardır. Daha yakın zamanlarda da, dilbilim araştırmaları ve edebiyat eleştirisi gelişme göstermiştir.

Svalbard, Norveç'e bağlı takımada. 10°-35° doğu boylamlarıyla 74°-81° kuzey enlemleri arasında, Tromsø'nun yaklaşık 930 km kuzeyinde yer alır.

Svalbard birkaç ada grubundan oluşur. Spitsbergen adıyla bilinen ana grup, Batı Spitsbergen (Vestspitsbergen), Kuzeydoğu Toprakları (Nordaustlandet), Edge Adası (Edgeøya), Barents Adası (Barentsøya), Prens Karl Burnu (Prins Karls Forland) ve başka pek çok küçük adayı kapsar. Spitsbergen'in doğusunda, kuzeyden güneye doğru sırasıyla Beyaz Ada (Kvitøya ya da Gilles Toprakları) ile Kral Karl Toprakları (Wiche Adaları), daha güneyde de Ayı Adası (Bjørnøya) yer alır. Takımadaların toplam yüzölçümü 62.700 km², en büyük ada olan Batı Spitsbergen'inki ise 39.044 km²'dir. Yönetim merkezi Longyearbyen'dir.

Adı "Soğuk Kıyı" anlamına gelen Svalbard, *Islandske Annaler*'e (İzlanda Yıllıkları) göre 1194'te keşfedildi. Ama Haziran 1596'da Willem Barents ve Jacob van Heemskerck adlı Felemenkli kâşiflerce yeniden keşfedilene değin Avrupa'da kimse takımadaların varlığından haberdar değildi. 19. yüzyıla doğru balina avcılığının gerilemesinin ardından adalardaki kömür maden-

leri önem kazandı. 9 Şubat 1920'de imzalanan bir antlaşmayla adalar Norveç'e bırakıldı. Antlaşmayı imzalayan İngiltere, ABD, Fransa, İtalya, Japonya, Hollanda, Danimarka, Norveç ve İsveç'e ise takımadalarda maden arama ve işletmede eşit haklar tanındı. 1925'te bu ülkelere Sovyetler Birliği de katıldı. Günümüzde yalnızca Sovyetler Birliği ve Norveç adalardan kömür çıkarmakta ve ihraç etmektedir. Adalarda uranyum bulunmuş, ama petrol arama çalışmalarından henüz sonuç alınamamıştır. Svalbard'da madencilik dışındaki tek ekonomik etkinlik avcılıktır.

Kuzey Kutup Bölgesi'ne düzenlenen birçok seferde Spitsbergen araştırma üssü olarak kullanıldı. Bu seferlerden ilki 1773'te İngiliz kaptan C. J. Phipps tarafından gerçekleştirildi. Bunu 19. yüzyılda Norveçlilerin, İsveçlilerin ve Almanların düzenledikleri seferler izledi. Harita çıkarma ve bölgenin jeolojik yapısını inceleme çalışmaları 20. yüzyılın ilk yarısında da sürdü. Bugün bölgedeki bilimsel çalışmalar Oslo'daki Norveç Kutup Enstitüsü tarafından yürütülmektedir. Yerli nüfusu olmayan adaların nüfusu mevsimden mevsime değişir. 1980'lerin başlarında Svalbard'ın ortalama nüfusu 3.500 dolayındaydı. Yaz aylarında Advent Fiyordundaki Hotellneset'e denizyoluyla turistler gelir. 1975'te bir havalimanı hizmete açılmıştır.

Norveç'in 1977'de kıta sahanlığını 200 mile çıkarması üzerine Svalbard'ın çevresindeki sulardan geçen sınır konusunda Norveç ile Rusya arasında doğan anlaşmazlık henüz çözülmemiştir.

svami *bak.* sadhu ve svami

Svami-Narayani, SWAMINARAYANA olarak da yazılır, Hindistan'da, Gucerat eyaletinde yaygın olan Hindu reform mezhebi. Gurularına saygılarıyla ünlü Vallabha-açarya mezhebinde 19. yüzyılda yaygınlaşan kuraldışı uygulamalara tepki olarak doğdu. Yaklaşık 1804'te Ahmedâbad'da kurulan mezhebin ilk önderi, özellikle kast sistemi, yiyecek kuralları ve ayinler konusunda geleneksel Hindu yasalarına uyulmasını savunan Svami Narayana'ydı. Krişna'nın yanı sıra geleneksel Hinduizmin beş büyük tanrısına da tapınılan mezhepte Vallabha kutsal heceleri (*mantra*) kullanılır. Kurucusunun öğretileri, Hindu kutsal metinlerinden seçmelerle bir arada *Şikshapatri* adlı derlemede yer alır.

Svaminathan, M(onkombu) S(ambisivan) (d. 7 Ağustos 1925, Kumbakonam, Tamil Nadu, Hindistan), Hintli genetik uzmanı ve uluslararası yönetici. Hindistan'da yoksul çiftçilerin tarlalarına yüksek verimli buğday ve pirinç tohumu cinslerini ekmelerini sağlamaya yönelik "Yeşil Devrim" adlı programın yürütülmesinde oynadığı öncü rolle tanınır.

Bir cerrahın oğlu olan Svaminathan Hindistan'da ve Cambridge Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Cambridge'de genetik alanındaki doktora çalışmasını 1952'de tamamladı. İzleyen 20 yıl boyunca büyük bölümü Hint bürokrasisinde olmak üzere çeşitli araştırma ve yönetim görevlerinde bulundu. Bu görevleri sırasında Hintli çiftçilerin Meksika buğdayını ekmesinde ve modern tarım yöntemlerini benimsemesinde önemli rol oynadı. Daha sonra 1972-79 arasında Hindistan Tarım Araştırmaları Konseyi genel müdürlüğü, 1979-80'de de tarım bakanlığı yaptı. 1982-88 arasında Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü genel müdürlüğü görevini yürüttü. 1988'de Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin (IUCN) başkanlığına getirildi.

Svanca, Svanca LUŠNU NIN, Gürcüce SVANURI ENA, Kafkaslar'da, Elbruz Dağının güneyindeki yüksek vadilerde konuşulan, yazısı olmayan dil. Gürcüce, Megrelce (Mingrelce) ve Lazcayla birlikte Güney Kafkas ya da Kartveli dillerini(*) oluşturur. Dört lehçesi olan Svanca, özellikle sözcük dağarcığıyla öteki Kartveli dillerinden ayrılır. Bu dillerde artık kullanılmayan bazı eski sözcük ve biçimleri korumanın yanı sıra, gene bu dillerde görülmeyen bazı değişimler de geçirmiştir.

svastika *bak.* gamalı haç

Svat, Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti'ndeki Malakand ilinde ilçe. Ulaşımı güç bir bölgede yer alan ilçeye yalnızca güneyden Malakand, Şah Kot ve öteki geçitler aracılığıyla ulaşılabilir. Svat Irmağı vadisindeki zengin alüvyonlu topraklarla kaplı tarım alanlarını içine alan Svat ilçesi iki kesime ayrılır: Svat Irmağı ve kollarının yukarı çığırında bulunan Svat Kohistanı (Dağ Ülkesi) ile daha aşağıdaki asıl Svat. İlçenin başlıca ürünleri meyve ve baldır; küçük aile işletmelerinde perde ve yün battaniye üretilir. İlçe merkezi Saidu Şerif Mingaora, 45 km güneybatıdaki Malakand'a karayoluyla bağlanır.

Svat ilçesi, 15. yüzyılda Yusufzai Peştuların yönetimi altındaydı. 1896'da Dir ve Svat Yönetim Birimi oluşturuldu. 1954'te çeşitli yönetsel reformlar yapıldı ve bitişikteki Kalam yöresi yönetsel bakımdan Svat'a bağlandı. Mingaora yakınlarındaki Butkara'da yapılan kazılarda, tarihi İÖ 5. yüzyıla dayanan bir uygarlığa ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. Nüfus (1981) 1.233.001.

Svat Irmağı, Pakistan'da ırmak. Uzunluğu 320 km'dir. Svat Kohistanı'ndaki (Dağ Ülkesi) Kalam'da, Gabrial ve Uşu ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Önce güneye, daha sonra da batıya doğru akarak Panckora Irmağı ile birleşir; daha sonra güneybatıya dönerek Peşaver Ovasına girer ve Nisatta'da Kâbil Irmağına karışır. Svat Irmağı, kanallar aracılığıyla yaklaşık 65.000 ha'lık bir alanı sular; bu bölgede başta şekerkamışı ve buğday olmak üzere çeşitli tarım ürünleri yetiştirilir.

Svay Riêng, SOAI RIENG olarak da yazılır, Kamboçya'nın güneydoğu kesiminde kent. Svay Riêng Vaî Koû Çayının kıyısında yer alır. Başkent Phnom Penh'e, Vietnam'a ve komşu illere karayoluyla bağlanan kentte küçük bir hastane vardır.

Yörenin başlıca tarımsal ürünü pirinçtir; ayrıca mısır, patates, muz, dut ve pamuk da yetiştirilir. Nüfus (1987 tah.) 14.000.

Svaziland, resmî adı SVAZİLAND KRALLIĞI, Svazi dilinde UMBUSO WESWATINI, Afrika'nın güneyinde ülke. Kuzey, batı ve güneyde Güney Afrika Cumhuriyeti, doğuda Mozambik'le çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 177 km, doğu-batı doğrultusunda 136 km boyunca uzanır. Başkenti Mbabane, krallık ve yasama merkezi Lobamba, yüzölçümü 17.364 km², 1992 tahmini nüfusu 826.000'dir.

Doğal yapı. Svaziland batıdan doğuya doğru birbirine koşut olarak uzanan dört bölgeye ayrılabilir: Highveld, Middle Veld, Lowveld ya da Bushveld ve Lebombo (Lubombo) Dağları. Ülkenin en yüksek noktası olan Emlembe Doruğunu da (1.862 m) kapsayan Highveld'in yüksekliği 1.100-1.400 m, Middle Veld'inki 600-750 m, Lowveld'inki 150-300 m, Lebombo Dağlarındaki ise 600-810 m arasında değişir. Ülkenin başlıca akarsuları Lomati, Usutu, Mkondo ve Komati doğuya doğru akarak bu bölgelerin dördünden de geçerler. Büyük bir elektrik enerjisi kaynağı oluşturan ırmaklardan Middle Veld ve Lowveld'deki şekerkamışı tarlalarıyla narenciye bahçelerinin sulanmasında da yararlanılır.

Astropik bir iklimin egemen olduğu doğu kesimlerde yıllık yağış ortalaması 750-1.300 mm arasında değişir. Dağlık batı kesimlerde ise ılıman bir iklim vardır ve yıllık ortalama yağış miktarı 1.016-1.300 mm'dir. Batıda 15°C olan yıllık ortalama sıcaklık doğuda 22°C'ye yükselir. Batı kesimleri çayırlarla kaplıdır. Doğudaki alçak kesimlerde ise ağaçlık savanlar ağırlıktadır. Highveld'de geniş bir bölgeye ekilen çam ve okaliptüs ağaçları ülkenin kâğıt sanayisinin hammadde gereksinimini karşılar. Svaziland'da yaşayan hayvanlar arasında başta suaygırı, antilop, zebra ve timsah sayılabilir.

Svaziland'ın maden kaynakları büyük ölçüde kuzeydeki asbest, kuzeybatıdaki demir cevheri ve ortadoğudaki kömür yataklarıyla

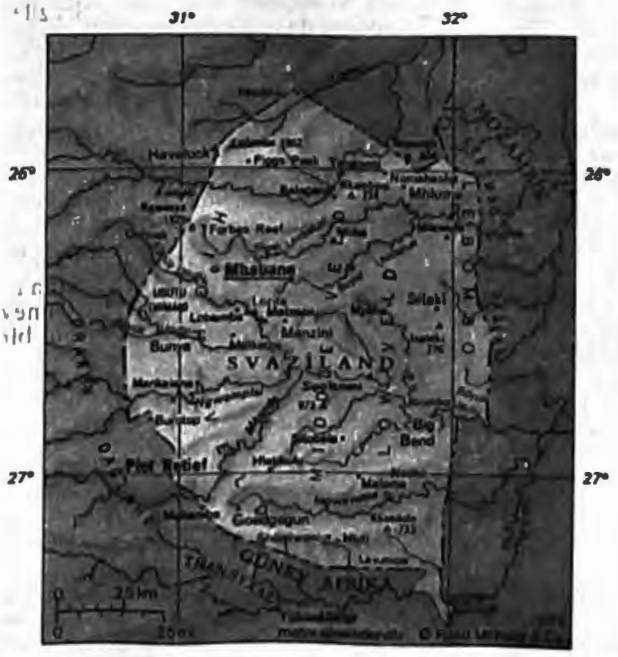

SVAZİLAND

sınırlıdır. Bitümlü kömür ve kok kömürü rezervlerinin miktarı 1980'lerin başında 181 milyon ton olarak hesaplanmıştır. Ülkede sınırlı miktarda kaolin, barit ve pirofillit yatakları da vardır. 1980'lerin başında Usutu ve Küçük Usutu ırmakları üzerinde hidroelektrik santralları kurulmuştur.

Nüfus. Svaziland'da yaşayan 70'i aşkın klanın onda dokuzu Svazi etnik grubundandır. Nüfusun (1983) yüzde 84,3'ünü oluşturan Svaziler, Nijer-Kongo dillerinin Benue-Kongo grubuna bağlı Svazi dilini (Sisvati) konuşurlar. Svazi dili İngilizceyle birlikte ülkenin resmî dilidir. Nüfusun (1983) yüzde 9,9'unu Zulular, yüzde 2,5'ini Tsongalar, yüzde 1,6'sını ise Hintlilerle Pakistanlılar oluşturur. Nüfusun (1980) yüzde 77'si Hıristiyandır, geri kalanı ise yerli Afrika dinleriyle geleneksel dinlere bağlıdır. Halkın yüzde 69,6'sı kırsal kesimde yaşar (1988). Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekare başına 47,6 kişidir. Bu sayı Lowveld'de yarı yarıya azalırken, Middle Veld'deki Ezulwini Vadisinde yaklaşık altı katına yükselir.

Nüfus artış hızı (1990-95) binde 35,6'yla dünya ortalamasının çok üstündedir. Sırasıyla binde 46,7 ve binde 11,1 olan doğum ve ölüm oranlarının (1990-95) yüksekliği nedeniyle hükümet özellikle kırsal kesimlerde nüfus planlaması programları uygulamaktadır. Çok sayıda erkek iş bulmak amacıyla Güney Afrika Cumhuriyeti'ne göç ettiğinden, kadınların nüfus içindeki oranı (1986) yüzde 52,7'ye yükselmiş, erkeklerinki ise yüzde 47,22'ye düşmüştür.

Ekonomi. Svaziland'da, ticaret, tarım ve hafif sanayiye dayalı bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. 1990 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 645 milyon ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 820 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1988) yüzde 13,8 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 13,8'i çalışır. Svazilerin çoğunluğu geçimlik tarımla uğraşır. Şekerkamışı, narenciye ve kerestelik ağaç yetiştirilen büyük araziler Avrupalıların elindedir. Başlıca ticari ürün şekerkamışıdır. Ülkede geleneksel bir zenginlik işareti olarak kabul edilen sığır da bol miktarda yetiştirilir.

GSYİH içindeki payı (1988) yüzde 1,2 olan madencilik sektöründe toplam işgücünün yüzde 3,3'ü çalışır. Highveld'deki Ngwenya Dağından çıkarılan demir cevherinin ihracatı 1980'de durmuş ve madencilik sanayisi önemini yitirmeye başlamıştır. Ülkede önemli miktarlarda asbest ve kömür çıkarılmaya devam etmektedir.

GSYİH içindeki payı (1988) yüzde 20 olan imalat sanayisi sektöründe toplam işgücünün yüzde 9,2'si çalışır. Svaziland Ulusal Sınai Kalkınma Kurumu'nun girişimleri sonucunda Matsapa, Manzini ve Nhlangano'da yeni hafif ve ağır sanayi tesisleri kurulmuştur. Başlıca sanayi ürünleri kâğıt hamuru, kumaş, çimento, tarım makineleri ve elektronik donanımdır. 1990'da 150 milyon kW-sa olan yıllık elektrik üretimi hidroelektrik santrallarından ve ülkede üretilen kömürün kullanıldığı termik santrallardan sağlanır.

Hafta sonu tatillerini geçirmek için ülkeye gelen Güney Afrikalıların yaptıkları harcamalar ülkenin önemli döviz kaynaklarındandır. Güney Afrika Randı Para Bölgesi ve Güney Afrika Gümrük Birliği üyesi olan Svaziland, Lomé Sözleşmeleri uyarınca Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) yapılan et ve şeker ihracatında tercihli gümrük tarifelerinden yararlanır. Dış ticaret ilişkisi bulunan ülkelerin başında İngiltere ve 1989'da ihracatın yüzde 44,7'sini gerçekleştirdiği Güney Afrika Cumhuriyeti gelir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Svaziland geleneksel kabile kurumlarıyla yönetilen bir monarşidir. 1978'de eski anayasada bazı değişikliklere gidilmiştir. Aynı zamanda hükümet ve devlet başkanı olan kral ülkeyi, atamayla göreve gelen bir kabinenin yardımıyla yönetir. Yetkileri hükümetin önerilerini tartışmak ve krala önerilerde bulunmakla sınırlı olan danışma organı niteliğindeki parlamento iki meclisten oluşur. Bunlar 50 üyeli Meclis ve 20 üyeli Senato'dur. Meclis ve Senato'nun 10'ar üyesi kral tarafından atanır, geri kalanlar ise, her birinin başında bir kabile reisinin bulunduğu seçim çevrelerinde yapılan seçimler sonucu belirlenir. 1973'te ülkedeki bütün siyasal partiler yasaklanmıştır.

Yürürlükteki sosyal sigorta sistemi yaşlılık ve sakatlık yardımıyla dul ve yetim aylığını kapsar. Binde 107 olan bebek ölüm oranının (1990-95) yüksekliği kötü sağlık koşullarını yansıtır. Başlıca ölüm nedenleri solunum ve dolaşım sistemi hastalıkları, iltihaplı bağırsak hastalıkları, verem ve kötü beslenmedir. Ortalama ömür (1990-95) kadınlarda 59,8 yıl, erkeklerde 56,2 yıldır.

Okuryazarlık oranı (1986) yüzde 67'dir. Öğretim her düzeyde parasız olmakla birlikte zorunlu değildir. İlköğretim 7 yıl, ortaöğretim ise 5 yıldır. Ülkede tarım, sanayi ve öğretmen yüksekokulları vardır. Svaziland'da bir kampusu olan Botsvana ve Svaziland Üniversitesi 1975'te kurulmuştur. Svaziland Hükümet Haberalma Dairesi, biri İngilizce, öbürü Svazi dilinde iki günlük gazete yayımlar.

Kültürel yaşam. Geleneksel törenler ve müzik Svazilerin toplumsal yaşamında önemli yere sahiptir. Her ikisi de krallık merkezi Lobamba'da düzenlenen *Incwala* (Ulusal Tören) ve *umhlanga* (Kamış Dansı) şenlikleri ülkedeki başlıca kültürel olaylardır.

Tarih. Geleneksel kaynaklara göre Bantu öbeğinden Nijer-Kongo ailesinin Benue-Kongo grubuna bağlı bir dil konuşan Svaziler, 16. yüzyılda bugünkü Mozambik kıyılarını izleyerek güneye doğru göç ettiler. Ötekilerden ayrılan bir grup iç kesimlere yönelerek Pangola ve Büyük Usutu ırmaklarının arasındaki topraklara yerleşti. Bu grup Zulular'ın baskıları karşısında kuzeydeki Küçük Usutu Irmağının çevresine çekilmek zorunda kaldı. Kral I. Sobhuza'nın 1836'da ölmesi üzerine II. Mswazi (Mswati) tahta çıktı. Kabileye adını verdiği söylenen Mswazi'nin hükümdarlığı sırasında Svaziler kuzeydeki birçok kabilenin topraklarını ele geçirdiler. Ama 1846'da Krokodil Irmağının kuzeyinde kalan topraklar üzerindeki hak iddialarından Lydenburg Cumhuriyeti lehine vazgeçtiler. Aynı tarihte Mswazi, Zulular'a karşı İngilizlerden yardım istemek zorunda kaldı.

1880'lerde çok sayıda Avrupalı çeşitli ödünler elde etmek amacıyla Svazi kralı Mbandzeni'yi ziyaret etti. 1888'de Svaziland'daki Avrupalılara özerklik hakkı tanındı. İki yıl sonra da İngiltere'yle Güney Afrika Cumhuriyeti arasında yapılan bir antlaşmayla iki ülkenin temsilcileriyle Svazi halkını temsil eden bir kişiden oluşan geçici bir hükümet kuruldu. İngiliz hükümetinin 1893'te Svazi hükümdarlarına, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini Güney Afrika Cumhuriyeti'ne bırakması için yaptığı öneri reddedildi. Ama ertesi yıl İngiltere ve Güney Afrika arasında varılan anlaşmayla Svaziland, ilhak edilmeksizin, yönetsel olarak Güney Afrika'ya bağlandı.

Boer Savaşı'ndan ve İngilizlerin Transvaal'ın denetimini ele geçirmelerinden (1903) sonra Transvaal'ın İngiliz valisine Svaziland'ı yönetme ve tek başına yasa çıkarma yetkisi tanındı. Bu yetkiler 1906'da Basutoland, Bechuanaland (Botsvana) ve Svaziland yüksek komiserine devredildi. Güney Afrika Birliği'nin Svaziland'ı denetim altına almak amacıyla 1949'da İngiliz hükümetine yaptığı başvuru reddedildi.

1963'te ülkeye sınırlı özerklik tanıyan bir anayasa yürürlüğe girdi. 1967'de kabul edilen yeni anayasayla da ülke toprakları Svaziland Krallığı adıyla İngiliz protektorası ilan edildi. Ertesi yıl Svaziland Krallığı'nın tam bağımsızlığı tanındı.

1921'de tahta çıkmış olan Kral II. Sobhuza bağımsızlığın ilanından beş yıl sonra İngilizlerin hazırladığı anayasayı yürürlükten kaldırarak bütün yetkilerin fiilen kralın elinde olduğu eski yönetim sistemine döndü (1973). Güney Afrika Cumhuriyeti'yle yakın bir ekonomik ve siyasal işbirliği politikası izleyen II. Sobhuza, 1977'de bir kez daha parlamentoyu dağıttı ve 1979'da yeni bir anayasa kabul etti.

Dünyanın en uzun süre tahtta kalan hükümdarı olarak 1982'de ölen II. Sobhuza'dan sonra naiplik görevini ana kraliçe Dzeliwe üstlendi. Ama II. Sobhuza'nın genç yaştaki oğlu Prens Makhosetive'nin tahta çıkmasını isteyen bir grup 1983'te Dzeliwe'yi yönetimden uzaklaştırarak Makhosetive'nin annesi Kraliçe Ntombi'yi naibe ilan etti. Makhosetive Nisan 1986'da III. Mswati adıyla taç giydi. İç karışıklıklar ve insan hakları ihlallerine yöneltilen uluslararası eleştiriler karşısında, Kral Mswati Ekim 1992'de parlamentoyu dağıttı. Eylül 1993'te yapılan ilk çok partili seçimler sonucunda başbakanlığa Jameson Mbilini Dlamini getirildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Svaziland Sistemi, Afrika'da Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Kalın tortul ve başkalaşmış kayaçlardan ve bunların arasına sokulmuş çok sayıda korkayaç kütlesinden oluşur. Üst ve Alt diziler olmak üzere iki büyük alt bölüme ayrılır. Svaziland Sistemi altın, bakır ve uranyum gibi değerli element cevherleri bakımından zengindir.

Svaziler, Güney Afrika'da, Svaziland'ın ağaçlıklı çayır alanları ile Transvaal'ın doğusundaki KaNgwane (eskiden Swazi) adlı *bantustan*'da yaşayan halk. Nijer-Kongo dillerinin Benue-Kongo öbeğine giren bir Bantu dili konuşurlar. Zulular ve Zosalarla (Xhosa) birlikte Anguniler adlı kabile topluluğunun güney kolunu oluştururlar. Temelde tarım ve hayvancılıkla geçinen Svazilerin nüfusu 1980'lerin başlarında 1,2 milyon dolayındaydı.

Svazi kültüründe babalarının ardılı olarak başa geçen erkek hükümdarlar, en üst siyasal, ekonomik ve dinsel yetkileri anneleri ya da anneleri yerine geçen bir kadınla paylaşırlar. Çokkarılılık geleneksel olarak ideal düzendir; her evlilikte başlık ödenir. Kralın eşleri ve çocukları, ülkenin her yanındaki kraliyet köylerine dağılmış olarak yaşarlar. Svaziland'da hükümdarların hizmetindeki görevlilerin çoğu egemen klanlardan gelir. Buna karşılık merkezi ve yerel yönetimde bu soylular ile halk temsilcileri arasında belirli bir denge gözetilir. KaNgwane'de bölgesel yönetim sistemi, her birinin başında birer şef bulunan kabilelere dayanır. Svazi erkekleri yaş gruplarına göre belli sınıflara ayrılır. Her beş ya da yedi yılda bir yeniden düzenlenen bu sistem

Geleneksel giysileriyle Svazi çocukları
ABC Ajansı

erkeklerin çalışmasını ve bazı hizmetleri yerine getirmesini sağlar. Hıristiyan olmayan Svaziler arasında sihir ve büyüye inanç atalara tapınma kültüyle birleşmiştir.

Svealand, İsveç'in orta kesiminde bölge. Uppland, Södermanland, Västmanland(*), Närke(*), Värmland(*) ve Dalarna(*) yönetim bölgelerini (*landskap*) kapsar. Güneyde Götaland'la kuzeyde Norrland arasında kalan bölge. 80.839 km²'lik yüzölçümüyle İsveç'teki üç bölgenin en küçüğüdür. Doğuda Baltık Denizi ve Botni Körfezinden Norveç sınırına kadar uzanan Svealand toprakları verimli ovalar, ormanlık tepeler, büyük ormanlar ve çok sayıda gölle kaplıdır. Arkeolojik bulgular, bölgenin bazı kesimlerinde Paleolitik Çağda insan yaşadığını gösterir. İsveç'e Sverige ya da Svea Rike (İsveç dilinde "Svea Krallığı") adını veren Svearların (Latince Suiones) yurdu olan bölgede İsveç devletinin temelleri de atılmıştır. Çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olan Svealand'da tarım, ormancılık ve madenciliğin yanı sıra sanayi de gelişmiştir. Nüfus (1990 tah.) 3.244.376.

Svedberg, The(odor) (d. 30 Ağustos 1884, Fleräng, Gävle yakınları - ö. 25 Şubat 1971, Orebro, İsveç), koloit kimyası alanındaki çalışmaları, ultrasantrifüjü geliştirmesi ve bu alanda yapılan çalışmalara büyük katkıda bulunması nedeniyle 1926 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan İsveçli kimyacı.

Doktora çalışmasını 1907'de Uppsala Üniversitesi'nde tamamlayan Svedberg, aynı üniversitede öğretim üyesi oldu. 1949'da emekli olduktan sonra yeni kurulan Gustaf Werners Nükleer Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi ve bu görevi 1967'ye değin sürdürdü. Svedberg'in 1924'te tamamladığı ilk ultrasantrifüj, yerçekimi kuvvetinin 5.000 katı büyüklükte bir merkezkaç kuvvet oluşturabiliyordu. Daha sonraları geliştirilen ultrasantrifüjlerde ise merkezkaç kuvvet yerçekimi kuvvetinin yüz binlerce katına ulaştı. Svedberg ultrasantrifüj yardımıyla hemoglobin gibi oldukça karmaşık yapılı proteinlerin molekül ağırlıklarını duyarlı bir biçimde belirleyebildi. Sonraları nükleer kimya alanında çalışmalar yaptı, siklotronun geliştirilmesine katkıda bulundu ve öğrencisi Arne Tiselius'un elektroforezi geliştirmesine yardımcı oldu.

Svend I, SWEYN olarak da bilinir, lakabı KEÇISAKAL SVEND, Danca SVEND TVESKAEG, Norveçce SVEIN TJUGESKJEGG ya da TVISKJEGG (ö. 3 Şubat 1014, Gainsborough, Lincolnshire, İngiltere), yaklaşık 987-1014 arasında Danimarka kralı. İngiltere ve Danimarka kralı Canute'un (I. Knud) babasıdır. Norveç'i denetimi altına alarak ve ölümünden kısa bir süre önce İngiltere'yi fethederek (1013) güçlü bir krallık kurmuştur.

Danimarka kralı I. Harald'ın (Mavi Diş) oğluydu. 987'de babasına karşı ayaklandı ve babası Almanya'daki Wendland'a kaçınca tahta çıktı. Norveç kralı I. Olav'a karşı İsveç kralı Olof Skötkonung ve Lade kontu Norveçli Erik ile ittifak kurdu. Yaklaşık 1000'de Svolder Çarpışması'nda I. Olav yenilgiye uğrayıp öldürülünce fiilen Norveç'in hükümdarı durumuna geldi. Daha sonra İngiltere'deki Danimarkalıların öldürüldüğü St. Brice Günü Katliamı'nın (3 Kasım 1002) öcünü almak için 1003'te ve 1004'te İngiltere'ye iki sefer düzenledi.

1013'te İngiltere'yi işgal etti ve İngiltere kralı II. Ethelred'i (Aethelred) sürgüne gönderdi. Ölümünden sonra Norveç kralı II. Olav Danimarkalıların Norveç üzerindeki egemenliğine son verdiyse de, İngiltere 1042'ye değin Danimarkalı krallar tarafından yönetildi.

Svend II ESTRIDSEN, Norveçce SVEIN ESTRIDSSON (d. y. 1020, Danimarka - ö. 28 Nisan 1074, Danimarka), 1047-74 arasında Danimarka kralı. Norveçlilerin Danimarka üzerindeki egemenliğine son vermiş, Danimarka Kilisesi'nin bağımsızlığını sağlamaya çalışmıştır.

Danimarka kontlarından Ulf ile İngiltere, Danimarka ve Norveç kralı Canute'un (I. Knud) kız kardeşi Estrid'in oğluydu. Babası 1027'de Canute'un emriyle öldürülünce İsveç'e kaçtı. 1035'te Canute ölünce, Danimarka kralı Hardecanute ve Norveç kralı I. Magnus, daha uzun yaşayanın iki ülkeyi de yönetmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma uyarınca 1042'de Danimarka'nın da kralı olan Magnus, Svend'i Danimarka genel valiliğine atadı. 1043'te Magnus Slavlarla savaşırken Danimarkalı soylular tarafından kral ilan edilen Svend, Magnus'un ölümü (1047) üzerine tahta çıktı.

Hükümdarlığının ilk yılları, Magnus'un ardılı olarak Danimarka tahtı üzerinde hak iddia eden Norveç kralı III. Harald'la (Acımasız) (hd 1045-66) yaptığı savaşlarla geçti. Bu savaşlarda sürekli olarak yenildiyse de Harald Danimarka'yı ele geçirmeyi başaramadı. 1064'te Harald'ın İngiltere'ye saldırmaya hazırlandığı bir sırada, iki kral karşılıklı olarak birbirlerinin hükümdarlıklarını tanıdılar. Svend, Harald'ın ölümünden (1066) sonra William'a (Fatih) karşı ayaklanan Anglosaksonlara yardım etmek için 1069'da İngiltere'ye başarılı bir sefer düzenledi. Ama üstünlüğü sağlamış olmasına karşın, 1070'te I. William ile anlaşmaya vararak askerlerini geri çekti.

Danimarka'ya döndükten sonra Danimarka Kilisesi'ni Bremen başpiskoposunun ve İngiltere Kilisesi'nin denetiminden kurtarmaya çalıştı. Bu amaçla Papa VI. Gregorius ile işbirliği yaptı. Oğullarından beşi sonradan tahta çıktı.

Svensk Filmindustri, İsveç'in en büyük ve en önemli film şirketi. Deneysel sinemacıları destekleyerek İsveç sinemasının II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur.

1919'da Svenska Biografteatern ve Filmindustribolaget Skandia şirketlerinin birleşmesiyle kuruldu. Önceleri uluslararası piyasa için filmler yapan şirket, gelişen ABD ve Alman sinemalarının rekabeti ve İsveç sinemasındaki gerileme karşısında iç piyasaya yönelmek durumunda kaldı ve eğitim filmleri yapımına geçti.

Şirketin 1930'ların sonlarındaki *Valfångare* (1938; Balina Avcısı) gibi gerçekçi filmleri, yapımların düzeyindeki yükselmeyi gösteriyordu. *Hets* (1944; Cinnet) filmi Venedik Film Şenliği'nde bütün dünyanın ilgisini İsveç sinemasına çekti. Yönetmenliğini Alf Sjöberg'in yaptığı, senaryosunu da Ingmar Bergman'ın yazdığı film, tutuculuğa ve geleneğe başkaldırı temasını işliyordu. Svensk Filmindustri 1940'larda ve 1950'lerde Gösta Werner ve Arne Sucksdorff gibi, konulu kısa filmler çeken deneysel sinemacıları desteklemeyi sürdürdü. Bergman'ın *Det sjunde inseglet* (1956; *Yedinci Mühür*), *Smultronstället* (1957; *Yaban Çilekleri*), *Tystnaden* (1963; *Sessizlik*) ve *Persona* (1966) gibi önemli filmlerine de destek sağladı.

Svenska Dagbladet, Stockholm'de yayımlanan günlük sabah gazetesi. Ülkenin en etkili gazetelerinden biridir. Muhafazakâr Parti'ye yakın bir yayın politikası izler.

1884'te kurulan gazete, 1940-73 arasında çeşitli İsveç şirketleriyle kilise ve ordunun desteklediği bir vakfın mülkiyetindeydi. Sanayi kesiminden daha fazla destek almak ve düşük tirajlı gazetelerin yayın yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak amacıyla, 1973'te vakıf yeniden örgütlendi. 1971 tarihli Basını Destekleme ve Reklam Vergileri Yasası uyarınca hükümetin de mali destek sağladığı gazete, İsveç'teki en güçlü muhafazakâr yayın organıdır.

Sverdlov, Yakov Mihayloviç (d. 3 Haziran 1885, Nijni Novgorod, Rus Çarlığı - ö. 16 Mart 1919, Moskova, SSCB), Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDRP) liderlerinden Sovyet devlet adamı.

On beş yaşında siyasete atılarak başta Urallar olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerinde devrimci etkinliklerde bulundu. Urallar'da Bolşeviklerin yeraltı örgütünün önderliğini yaptı. Birçok kez tutuklanarak sürgün ve hapis cezasına çarptırıldı. 1917'de Bolşevikler iktidara gelince Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Merkez Yürütme Komitesi'nin başkanlığına seçildi (8 Kasım 1917). Ayrıca RSDRP'nin (Bolşevik) Merkez Komitesi'nde sekreterlik görevini yürüttü. 1919'da zatürreeye yakalanarak ölen Sverdlov, Moskova'da Kızıl Meydan'a gömüldü. İlk parti çalışmalarını yaptığı Urallar'daki Yekaterinburg kentinin adı 1924-91 arasında Sverdlovsk olarak değiştirilmişti.

Sverdlovsk (Rusya) *bak.* Yekaterinburg

Sverdlovsk, Ukrayna'daki Lugansk yönetim biriminde (*oblast*) kent. Adını Bol-

şevik önder Yakov Mihayloviç Sverdlov'dan almıştır. Donetsk Kömür Havzasında yer alan kent, özellikle antrasit üretimiyle ünlü bir kömür madenciliği merkezidir. Kentte ayrıca gıda sanayisi de gelişmiştir. Doğusundaki Provalski Bozkırı koruma altına alınmıştır. Sverdlovsk 1938'de kent statüsü kazanmıştır. Nüfus (1987 tah.) 84.000.

Sverdrup, H(arald) U(lrik) (d. 15 Kasım 1888, Sogndal - ö. 21 Ağustos 1957, Oslo, Norveç), okyanus fiziği, kimyası ve biyolojisi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Norveçli meteorolog ve okyanusbilimci. Ekvator'daki karşı akıntıları açıklamış ve kırılan dalgaların önceden tahmin edilmesi yönteminin geliştirilmesine yardımcı olmuştur.

1917-25 arasında Kuzey Kutbu'na düzenlenen Maud Seferi'nde bilimsel çalışmaları yöneten Sverdrup, 1928-39 arasında da Washington'daki Carnegie Enstitüsü'nde araştırma yardımcılığı görevinde bulundu. 1936-48 arasında California Üniversitesi'nde okyanusbilim profesörü ve La Solla'daki (California) Scripps Okyanusbilim Enstitüsü'nde yönetici olarak görev aldı. 1948'de Oslo'daki Kuzey Kutbu Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi.

Başlıca yapıtları *Oceanography for Meteorologists* (1942; Meteorologlar İçin Okyanusbilim) olan Sverdrup ayrıca, *The Oceans* (1942; Okyanuslar) ve *Breakers and Surf* (1944; Kırılan Dalgalar) adlı yapıtların yazılmasına da yardımcı oldu.

Sverdrup, Johan (d. 3 Temmuz 1816, Jarlsberg - ö. 17 Şubat 1892, Kristiania, Norveç), 1884-89 arasında Norveç başbakanı.

Hukuk öğrenimi gördükten sonra 1851'de *Storting*'e (Parlamento) girdi. 1862-69 arasında *Odelsting*'in (Alt Meclis), 1871-84 arasına ise *Storting*'in başkanlığını yürüttü. 1884'te Venstre Partisi'nin (bugün Liberal Parti) kurduğu ilk hükümetin başkanlığını üstlendi.

Başbakanlığı sırasında 1851'den sonra üzerinde çalıştığı reformları gerçekleştirme olanağını buldu; bunların en önemlileri oy hakkının genişletilmesi (1884), jürili yargılama sisteminin benimsenmesi ve zorunlu askerlik uygulamasının başlatılmasıydı (1887). Sverdrup, bu reformların uygulamaya konmasından kısa bir süre sonra, dinsel hoşgörü, kilise reformu ve İsveç-Norveç birliğinin sorunları konularında partisindeki radikal çoğunlukla anlaşmazlığa düştü. Kilise reformu yasa tasarısı kabul edilmedi ve 1889'da *Storting*'de hükümeti için bir güvensizlik önergesi verilince istifa etti.

Sverre SIGURDSSON (d. y. 1149, Faroe Adaları - ö. 9 Mart 1202, Bergen, Norveç), 1178-1202 arasında Norveç kralı. Ortaçağ Norveç tarihinin en tanınmış kişiliklerinden biridir. Monarşi yönetiminin gücünü artırması ve kilisenin ayrıcalıklarını sınırlandırması sonucu başlayan ayaklanmalar 1217'ye değin bastırılamamıştır.

Genç yaşta papaz oldu. Annesinden, gerçek babasının eski Norveç kralı II. Sigurd olduğunu öğrenince, taht üzerinde hak iddia etmek üzere 1174'te Norveç'e gitti. 1177'de Kral V. Magnus'un rakipleri olan Birchleglerin önderi durumuna gelmişti. Usta bir askeri önder olan Sverre, 1178'de Trondheim bölgesinde kral ilan edildikten sonra Magnus'un kuvvetlerini kesin olarak yenilgiye uğrattı (1179). Birliklerinin 1184'te Magnus'u yenerek öldürmesinden sonra Norveç'in tek hükümdarı oldu.

Sverre, Magnus'un destekçilerinden sürgündeki Norveç başpiskoposu Øystein Erlendsson'un 1183'te ülkeye dönmesinden sonra onunla barış yaptı. Ama piskoposların kral tarafından seçilmesi ve başpiskoposun kişisel ordusunu küçültmesi yolundaki talepleri, Øystein'ın ardılı Erik Ivarsson'la arasının açılmasına yol açtı. Sverre'ye taç giydirmeyi reddeden Ivarsson, 1190'da birçok piskoposla birlikte Danimarka'ya kaçtı. Ülkede kalan piskoposlar ise 1194'te Sverre'ye taç giydirdikten sonra Papa III. Innocentius tarafından kralla birlikte aforoz edildiler. Oslo piskoposu Nicholas Arnesson 1196'da sürgündeki başpiskopos Erik Ivarsson'la ittifak kurarak bir filoyla Norveç'e döndü ve Sverre'nin kilise ve yönetim reformlarına karşı muhalefete önderlik eden Crosier'lerin adıyla anılan Crosier Savaşı'nı başlattı. Norveç'in doğusunun büyük bölümünü denetimi altına alan ve köylülerle zanaatçıların desteğini kazanan Arnesson, başlangıçta kazandığı zaferlere karşın, 1199'dan sonra ağır yenilgilere uğradı. 1202'ye gelindiğinde Sverre, Crosier direnişini bastırmıştı. Ama iç savaş ölümünden sonra da sürdü. Yerine geçen oğlu III. Håkon kiliseyle barışı sağladıysa da, tahta çıktıktan iki yıl sonra öldü (1204).

Sverre'nin yaşamı İzlanda dilinde yazılmış *Sverris saga*'da (Sverre'nin Sagası) anlatılır.

Svevo, Italo, asıl adı ETTORE SCHMITZ (d. 19 Aralık 1861, Trieste - ö. 13 Eylül 1928, Motta di Livenza, İtalya), İtalyan romancı ve öykücü. İtalyan psikolojik romanının öncüsü ve çağdaş İtalyan edebiyatının en önemli adlarından biridir.

Babası Alman Yahudisi, annesi İtalyandı (takma adı Svevo, İtalyancada "Schwaben'li" anlamına gelir). On iki yaşındayken Würzburg'da yatılı okula, ardından Trieste'deki bir ticaret okuluna gönderildi. Babasının işleri bozulunca öğrenimini yarıda bırakıp bir bankada memur olarak çalışmaya başladı.

İlk romanı *Una vita* (1892; Bir Yaşam) etkileyici, ama dağınıktı; içedönük, çözümleyici yapısı ve başarısızlığa mahkûm kahramanının acılarını betimleyişi bakımından roman türüne büyük yenilikler getirmesine karşın, fazla ilgi görmedi. Gene şaşkın, çaresiz bir kahramanı konu alan ikinci kitabı *Senilità* da (1898; *Senilità - Yaşlılık*, 1985) başarı kazanamadı. O sırada ticaret okulunda ders vermekte olan Svevo, bunun üzerine yazmayı bıraktı ve kayınpederinin işinde çalışmaya başladı.

Sonraki yıllarda iş için sık sık İngiltere'ye gitmesi gerekti. Bu yüzden İngilizce öğrenmeye karar vererek 1907'de Trieste'de, geleceğin ünlü yazarı James Joyce'tan ders almaya başladı. İkisi yakın arkadaş oldular ve Joyce bu orta yaşlı işadamına, sonradan *Dubliners* (1914; *Dublinliler*) adıyla yayımlayacağı öykülerden bazılarını gösterdi. Daha sonra yazdığı iki romanı Joyce tarafından çok beğenilince, Svevo yeniden yazmaya başladı. Bir hastanın psikiyatrına anlattıklarından oluşan en tanınmış romanı *La coscienza di Zeno*'yu da (1923; *Zeno'nun Bilinci*, 1985) öbür kitapları gibi kendi olanaklarıyla yayımladı. Önceleri bu kitabı da ilgi görmedi. Ama birkaç yıl sonra Joyce romanı Valéry Larbaud ve Benjamin Cremieux adlı Fransız eleştirmenlere gönderince, Svevo bir anda üne kavuştu. Gene de şair Eugenio Montale'nin *L'Esame*'de çıkan (1925) övgü dolu eleştirilerine karşın, İtalya'da tanınması zaman alacaktı.

Svevo *Zeno'nun Bilinci*'nin devamı niteliğindeki bir roman üzerinde çalışırken bir otomobil kazasında öldü. Ölümünden sonra yayımlanan yapıtları arasında, iki öykü kitabı, önsözünü Montale'nin yazdığı *La novella del buon vecchio e della bella fanciulla, e altre prose inedite e postume* (1930; Kibar Yaşlı Adamla Güzel Kızın Öyküsü ve İlk Kez Ölümünden Sonra Yayımlanan Öbür Düzyazılar), *Corto viaggio sentimentale e altri racconti inedite* (1949; Kısa Duygusal Gezi ve Başka Yayımlanmamış Öyküler), *Saggi e pagine sparse* (1954; Denemeler ve Dağınık Sayfalar) ve oyunlarını topladığı *Commedie* (1960; Komediler) yer alır. Montale'yle yazışmaları *Lettere* (1960; Mektuplar) adıyla yayımlanmıştır.

Sviatopolk-Mirskii, Pyotr Daniloviç (d. 1857 - ö. 29 Mayıs 1914), 1917 Devrimi'nden önceki karışıklık yıllarında Rus içişleri bakanı.

Aydın görüşlü bir büyük toprak sahibiydi. Birçok önemli bölgenin genel valiliğini yaptıktan sonra, V. K. Plehve'nin öldürülmesi (1904) üzerine onun yerine içişleri bakanlığına atandı. Ilımlı liberal düşünceyi hükümet politikasında etkili kılmaya çalıştı. Halkın tepkisini çeken yasak ve sansür önlemlerinden bazılarını kaldırdı, ülke içinde sürgünde bulunan bazı *zemstvo* (yerel meclis) önderlerinin geri dönmesini sağladı, *zemstvo*'ların yeniden olağan etkinliklerine dönmesine izin verdi. Bu tutumu halk ve basın tarafından olumlu karşılandıysa da, dönemin siyasal huzursuzluğunu ortadan kaldırmaya yetmedi. Kasım 1904'te toplanmasını sağladığı Ulusal Zemstvo Kongresi'nden bir dizi reform önerisi aldı. Bunun üzerine Çar II. Nikolay'a *zemstvo*'ların ve öteki organların üyelerinin *Duma*'ya alınmasını önerdi. Bu öneriyi son anda reddeden çar, hükümetin muhaliflerini devlet düşmanı ilan etti. Sviatopolk-Mirskii, Petersburg'da barışçı gösteride bulunan halkın hükümetin emriyle katledildiği Kanlı Pazar'dan (22 Ocak 1905) birkaç gün önce görevden alındı (15 Ocak 1905).

Svinhufvud, Pehr Evind (d. 15 Aralık 1861, Sääksmäki - ö. 29 Şubat 1944, Luumäki, Finlandiya), bağımsız Finlandiya'nın ilk devlet başkanı ve başbakanı. Finlandiya İç Savaşı sırasında (1918) ve 1930'ların başlarında başbakanlık, 1931-37

Svinhufvud, Antti Favén'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1923; Ateneum Sanat Galerisi, Helsinki
Office of the Prime Minister, Helsinki

arasında ise cumhurbaşkanlığı görevlerinde bulunmuş, Finlandiya Komünist Partisi'nin kapatılmasında ve sağcı rejimin ayakta kalmasında önemli rol oynamıştır.

1894'te *Lantdag*'a (meclis) girdi. Ülkedeki Rus egemenliğine karşı mücadelesi nedeniyle 1914-17 arasında Sibirya'da sürgünde kaldı. Mart 1917'de Rusya'da çarlık rejiminin devrilmesinin ardından ülkesine döndü ve 27 Kasım'da Finlandiya başbakanlığına seçildi. 1918'deki iç savaş sırasında Muhafazakâr hükümete başkanlık etti ve Almanya'nın da yardımıyla Finlandiya'nın bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynadı. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilmesinin ardından ülkede cumhuriyetin ilan

edilmesi üzerine başbakanlıktan ayrıldı ve tutucu Ulusal Koalisyon Partisi'ne girdi. 5 Temmuz 1930-16 Şubat 1931 arasındaki başbakanlığı ve 2 Mart 1931-28 Şubat 1937 arasındaki cumhurbaşkanlığı sırasında faşist Lapua Hareketi'ne(*) destek oldu.

Sviştov, Bulgaristan'ın kuzey kesiminde kent. Tuna Irmağı kıyısında yer alır. En büyük iç limanlardan biri ve önemli bir kültür merkezidir. Yakınlarında, Romalıların 1. yüzyılda inşa ettiği bir kampın kalıntıları vardır. Birinci ve İkinci Bulgar imparatorlukları dönemindeki (11-14. yy) tarihine ilişkin çok az bilgi bulunan kent, Osmanlı yönetimi (15-19. yy) altında Ziştovi adıyla önemli bir ticaret ve el sanatları merkezi durumuna geldi. Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1877-78) birkaç kez zarar gördü ve 1878'de Ruslar tarafından yağmalandı. Günümüzde ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayanır. Bir üniversite ile bir maliye ve iktisat yüksekokulunu barındıran Sviştov, bazı önemli sanatçı ve yazarların doğum yeri olarak da tanınır. Tarihsel yapıları arasında Sv. Dimitr (1640) ile SS. Petır ve Pavel kiliseleri sayılabilir. Nüfus (1988 tah.) 51.682.

Svoboda, Ludvik (d. 25 Kasım 1895, Hroznatin, Moravya, Avusturya-Macaristan - ö. 20 Eylül 1979, Prag, Çekoslovakya), 1968-75 arasında Çekoslovakya devlet başkanı. Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgal eden Sovyetler Birliği'nin isteklerine karşı direnerek büyük saygınlık kazanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordusundan kaçarak Rusya'daki Çekoslovak lejyonunda çarpıştı. Savaştan sonra Çekoslovak ordusunda yükseldi. Mart 1939'da Almanların Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmeleri üzerine yeraltına geçti. Polonya'da Çekoslovak mültecilerden oluşan askeri birimler örgütledi. Polonya'nın II. Dünya Savaşı'nın başında Nazi işgali altına girmesinin ardından Çekoslovak Kolordusu'nun komutanı olarak Sovyetler Birliği'ne geçti. Çekoslovakya'nın 1945'te Nazi işgalinden kurtulmasından sonra, Cumhurbaşkanı Edvard Beneš tarafından savunma bakanlığına getirildi. Komünistlere yakınlık duyduğundan iktidarın 1948'de komünistlere geçmesine karşı koymadı.

Svoboda aynı yıl Komünist Parti'ye girdiyse de, 1950'de İosif Stalin'in emriyle ordudaki görevinden uzaklaştırıldı. 1951'de Stalincilerin bir temizlik hareketi sırasında hapse atıldı. Serbest bırakıldıktan bir süre sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi birinci sekreteri Nikita S. Kruşçev'in girişimiyle Klement Gottwald Askeri Akademisi'nin başkanlığına getirildi. 1959'da emekli oldu. Kasım 1965'te I. ve II. Dünya savaşlarındaki hizmetleri nedeniyle Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti ulusal kahramanı ilan edildi. 1968'de Antonín Novotný'nin yerine Çekoslovakya Komünist Partisi'nin birinci sekreteri olan Alexander Dubček'in önerisiyle devlet başkanı seçildi (30 Mart 1968). İşgal sırasında Sovyetler Birliği'nin isteklerine kararlı bir biçimde karşı koydu ve Ağustos 1968'de tutuklanarak Sovyetler Birliği'ne götürülen Dubček ve yardımcılarının salıverilmelerinde önemli rol oynadı. Sağlığının bozulmasının da etkisiyle 1975'te devlet başkanlığından ayrıldı.

Svobodni, SVOBODNIJ olarak da yazılır, eskiden (1924'e değin) ALEKSEYEVSK. Rusya Federasyonu'nda, Amur yönetim birimine (*oblast*) bağlı Svobodni ilçesinin (*rayon*) merkezi kent. Amur Irmağının kolu olan Zeya'nın sağ kıyısında, Trans-Sibirya Demiryolu'nun üzerinde yer alır. 1912'de kurulmuştur. Demiryolu atölyeleri ile buharlı gemi bakım işletmelerini barındıran kent, günümüzde önemli bir taşımacılık merkezine dönüşmüştür. Öbür sanayi dalları arasında tersaneler ve madeni eşya üretimi sayılabilir. Kent karayoluyla Baykal-Amur Demiryolu üzerindeki Fevralsk istasyonuna bağlanır. Nüfus (1991 tah.) 81.400.

Svyatoslav I, Rusça tam adı SVYATOSLAV IGOREVİÇ (ö. 972), 945'ten sonra Kiev büyük prensi. Kiev'in Hıristiyan olmayan son hükümdarı ve Rusya tarihinin ilk dönemlerindeki Varaeg prenslerinin en büyüğüdür.

Büyük Prens İgor'un oğlu olan Svyatoslav'ın Novgorod prensi Rurik'in torunu olduğu sanılır. Reşit olduktan sonra devlet yönetimini annesi Olga'ya bırakarak bir dizi askeri sefer başlattı. Olga 969'da ölene değin Kiev Büyük Prensliği'ni yönetmeyi sürdürdü.

12. yüzyıla ait *Povest vremennih let* (Geçmiş Yılların Öyküsü) adlı Rus vakayinamesine göre, Svyatoslav saldıracağı ülkelere haberciler göndererek önceden bu niyetini bildirirdi. 963-965 arasında Don Irmağının aşağısında Hazarları, Kafkaslar'ın kuzeyinde Osetleri ve Çerkesleri yendi; Volga Bulgarlarına da saldırdı. 967'de Bizans adına Balkanlar'da Bulgarlarla girdiği savaşı kazandı. Savaştan sonra, fethettiği toprakları Bizans'a vermeyi reddederek, merkezi Tuna Irmağı kıyısındaki Pereyaslavest (bugün Pereyaslav-Hmelnitski) olan bir Rus-Bulgar İmparatorluğu kurmak üzere harekete geçti. Ama 971'de İmparator I. İoannes Tzimiskes komutasındaki Bizans ordusuna yenilince Balkanlar'da ele geçirdiği topraklardan çekilmek zorunda kaldı.

Svyatoslav 972 ilkbaharında Kiev'e dönerken, Dinyeper Irmağı üzerindeki çavlanların yakınlarında Peçenekler tarafından tuzağa düşürülerek öldürüldü.

Swale, İngiltere'nin güneydoğu kesimindeki Kent ilinde (*county*) ilçe (*district*). Thames Irmağının ağzında 369 km²'lik bir alanı kaplar; 14 km uzunluğunda ve 6 km genişliğindeki Sheppey Adası da ilçe sınırları içindedir. Sheppey Adasındaki Queenborough-in-Sheppey ve Sheerness'ta ağır sanayi tesisleri ile derin su limanları vardır. Sheerness'tan Hollanda'daki Vlissingen'e tarifeli feribot seferleri düzenlenir.

Anakarada yer alan ilçe merkezi Sittingbourne'de 1940'ta bir tarımsal araştırma kompleksi kurulmuştur. Sittingbourn'ün doğusundaki eski ortaçağ limanı Faversham'da 19. yüzyıl öncesinden kalma bir cadde yer alır. Günümüzde modern liman tesislerine sahip olan Faversham'dan kereste, gübre ve petrol ürünleri yüklenir. İngiliz tarihçi George Finlay (1799-1875) Faversham'da doğmuştur. Nüfus (1986 tah.) 110.900.

Swammerdam, Jan (d. 12 Şubat 1637, Amsterdam - ö. 15 Şubat 1680, Amsterdam), Felemenkli doğa bilgini. 1658'de alyuvarları ilk kez gözlemleyerek betimlemiş, mikroskopla yaptığı incelemelerle ünlenmiştir.

Tıp öğrenimini 1667'de tamamladı. Ama hekimlik yapmayarak, bütün zamanını mikroskopla yaptığı araştırmalara ayırdı. Böcekleri inceleyerek birçok türün yaşam çevrimiyle anatomisini ayrıntılı biçimde betimledi ve resimledi. Gelişimleriyle ilgili gözlemleri sonucunda böcekleri, başkalaşma (metamorfoz) düzey ve türlerine göre dört ana bölüme ayırdı. Bu bölümlerin üçü çağdaş sınıflandırma sistemlerinde de önemli ölçüde korunmuştur.

1667-73 arasında böcekler üzerine kapsamlı incelemelerini sürdürerek *A General History of Insects* (Böceklerin Yaşamöyküsü) ile en başarılı mikroskopik gözlem koleksiyonlarından biri sayılan *Bible of Nature* (Doğanın Kutsal Kitabı) adlı yapıtlarını hazırladı. Bu yapıtlarında fizyoloji bilgini Marcello Malpighi'nin böceklerin beyin ve sinir sistemine ilişkin yanlış görüşlerini düzeltti; William Harvey'nin böceklerde başkalaşmaya ilişkin tutarsız yaklaşımlarını eleştirdi. Ayrıca, pupa evresine girmekte olan tırtıllarda erişkinlere özgü kanatların bulunduğunu gösterdi.

Swammerdam, iribaş ve erişkin kurbağanın anatomisini incelerken yumurtada bir yarık bulunduğunu saptayarak lenf damarlarında, günümüzde kendi adıyla anılan bir kapakçık sistemi olduğunu buldu. Memelilerin yumurtalıklarında yer alan kesecikleri (folikül) Reinier de Graaf ile aynı yılda (1672) betimledi; insan anatomisinin incelenmesinde büyük önem taşıyan kadavrayı korumaya yönelik balmumu ve boya şırınga etme tekniklerini geliştirdi. Eski Yunanlı hekim Galenos'un sinirlerin içinden geçen sıvı bir maddenin hareketi sağladığına ilişkin görüşüne karşı çıkarak, kasılma sırasında kasların boylarının değil yalnızca biçimlerinin değiştiğini gösterdi.

Babası kendisine mali destek sağlamayı reddedince büyük sefalet içine düşen Swammerdam son yıllarında ruhsal çöküntü nöbetleri geçirdi. Bu dönemde mistik Antoinette Bourignon'un müritleri arasına katıldı

Swan, Sir Joseph Wilson (d. 31 Ekim 1828, Sunderland, Durham - ö. 27 Mayıs 1914, Warlingham, Surrey, İngiltere), ilk elektrik ampulünü ve fotoğrafçılığın gelişiminde önemli bir aşama oluşturan kuru fotoğraf levhasını geliştiren İngiliz kimyacı ve fizikçi.

Bir süre bir eczanede çıraklık eden Swan, daha sonra Newcastle'da fotoğraf levhası üreten bir şirkette çalışmaya başladı ve sonradan bu şirkete ortak oldu. Yaş fotoğraf levhalarıyla çalıştığı sırada, Swan ısının gümüş bromür emülsiyonun duyarlılığını artırdığını gördü ve 1871'de yaş levhaların kurutulmasına yönelik bir yöntem bularak fotoğrafçılıkta yeni bir çığır açtı. Sekiz yıl sonra da modern fotoğraf baskılarında yaygın olarak kullanılan gümüş bromürlü fotoğraf kâğıdının patentini aldı.

Swan'ın önemli buluşlarından biri de, kömürleştirilmiş kâğıt filamanlı ampuldür. Ama, içinde yeterli vakum sağlayamadığından bu ampuller çok kısa ömürlü oluyordu. Edison 20 yıl sonra Swan'ın bu tasarımından yararlandı; vakum tekniklerinin gelişmesi sonucunda 1880'de Swan ve Edison pratik bir elektrik ampulü üretmeyi başardılar. Swan üç yıl sonra ampuller için daha iyi bir karbon filamanı araştırırken, nitroselülozun basınçla küçük deliklerden geçirilmesi tekniğine dayalı bir lif üretim yöntemi geliştirdi ve bu buluşunun patentini aldı. 1885'te bu işlem için kullandığı aygıtı ve yapay liflerden yapılmış bazı malzemeleri sergiledi. Dokuma sanayisi bu süreçten yararlandı. Swan 1904'te "sir" unvanı aldı.

Swan Tiyatrosu, Francis Langley'nin Elizabeth döneminde, yaklaşık 1596'da Londra'daki Bankside'da yaptığı tiyatro. Tiyatronun Utrechtli John de Witt tarafından yapılmış çizim ve betimlemesi sonradan Elizabeth dönemi tiyatrolarının yeniden inşası girişimlerinde çok yararlı olmuştur. Swan Tiyatrosu'nun adı kayıtlarda en son 1632'de geçer.

Swanscombe kafatası, İngiltere'de, Thames Irmağı kıyısındaki Swanscombe (Kent) yöresinde 1935, 1936 ve 1955'te yapılan kazılarda ortaya çıkarılan insan fosili kalıntıları. Katmanlaşmış çakıltaşları arasında korunmuş genç bir kadına ait artkafa kemiğiyle iki yankafa kemiğinden oluşur. Çevrede bulunan hayvan fosilleri ile Acheuleen el baltaları ve bulgular üzerinde yapılan kimyasal testler, Swanscombe kafatasının 200 bin yaşında, yani Mindel-Riss Buzularası Katından kalma olduğunu göstermiştir. Swanscombe kafatası, özellikle artkafa kemiğindeki bazı küçük farklar dışında, temel olarak günümüz insanının kafatasıyla aynıdır. Neanderthal insanından hemen önce gelir ve *Homo sapiens*'in, genellikle *H. sapiens heidelbergensis* adıyla bilinen ilk alttürlerinden biridir.

Swansea, Galce ABERTAWE. Galler'de, West Glamorgan ilinde (*county*) ilçe (*district*) ve ilçe merkezi kent. West Glamorgan ilinin de merkezi olan kent, Tawe Irmağının ağzında, Bristol Kanalı kıyısında yer alır. 18. yüzyılın başına değin küçük bir pazar kenti ve önemli bir kömür limanı olan kent daha sonra bir sanayi merkezi olarak gelişti. 1717'den sonra kentte, bölgede çıkarılan kömürü kullanan bakır ergitme tesisleri kuruldu. Bakır sanayisi zamanla daha da gelişti ve 19. yüzyılın ortalarında kentteki Metal Borsası dünya bakır ticaretinin merkezi durumuna geldi. Sonraki yıllarda dış rekabet karşısında bakır sanayisi gerilediyse de kentte ve çevresinde demirdışı metal üretimi gelişti. Kent bu dönemde kurşun, çinko, nikel ve teneke levha üretimi konusunda bir merkez durumuna geldi. Ama 1918'den sonra Llansamlet'teki kurşun-çinko ve Clydach'taki nikel üretimi dışında bu sanayi dalları eski önemini yitirdi. 1921'de kentin doğu ucundaki Llandarcy'de bir petrol rafinerisi açıldı; 1960'larda Milford Haven'dan gelen boru hattının tamamlanmasından sonra rafineri genişletildi. Kentte ayrıca bazı hafif sanayi tesisleriyle motorlu araç parçaları üreten fabrikalar vardır.

Swansea aynı zamanda Güney Galler'in batısındaki antrasit madenlerine hizmet veren bir liman kenti ve Galler'in güneybatı kesiminin ticaret merkezidir. Kentte mühendislik ve metalurji alanında eğitim veren bir yüksekokul vardır. Glynn Vivian Sanat Galerisi 1911'de açılmıştır. Swansea Koyundaki geniş plajlar ve güzel manzaralı Gower kıyısı kent ve çevresinde turizmin gelişmesini sağlamıştır. Swansea'de doğan ozan Dylan Thomas yapıtlarında bu bölgeyi anlatmıştır.

1974'te oluşturulan Swansea ilçesi (245 km²) kentin batı ve güneybatısına doğru uzanarak kumlu plajları ve güzel manzaralı kayalık kıyılarıyla tanınan Gower Yarımadasının tamamını içine alır. İlçe kuzeyde Lliw Valley, doğuda da Neath ilçeleriyle çevrilidir. Port Eynon'un hemen batısındaki Paviland Mağaralarından birinde Paleolitik Çağa ait insan kalıntıları bulunmuştur. İlçenin güzel manzaralı kıyılarının büyük bölümü yıl boyunca çok sayıda turist çeker. Doğu kıyısındaki Mumbles yörenin en büyük sayfiye kentidir. Nüfus (1981) kent, 175.172; (1983 tah.) ilçe, 187.900.

Swanson, Gloria, asıl adı GLORIA MAY JOSEPHINE SVENSSON (d. 17 Mart 1899, Chicago - ö. 4 Nisan 1983, New York kenti, ABD), 1920'lerin ünlü Hollywood yıldızlarından ABD'li sinema ve tiyatro oyuncusu. 1950 yapımı *Sunset Boulevard*'da (*Sunset Bulvarı*) canlandırdığı, unutulmuş sessiz sinema kraliçesi Norma Desmond rolüyle anımsanır.

Çocukluğu Florida, Texas ve Porto Riko'da geçti. On dört yaşındayken bir akraba ziyareti için gittiği Chicago'da Essanay Company'nin film stüdyosunu gezerken, kalabalık bir sahnede rol almak istedi. Bu işten hoşlanınca önce figüran olarak çalışmaya, çok geçmeden de iki makaralık komedi filmlerinde küçük roller almaya başladı. 1916'da babasından ayrılan annesiyle birlikte Hollywood'a giderek Mack Sennett'ın stüdyosunda iş buldu.

Hem güzelliği, hem de komedi yeteneğiyle kendini kabul ettirdikten sonra Cecil B. DeMille'le çalışmaya başladı. 1919'dan başlayarak *Don't Change Your Husband* (1919; Kocanızı Değiştirmeyin), *Male and Female* (1919; Erkek ve Dişi), *Zaza* (1923), *Bluebeard's Eighth Wife* (1923; Mavi Sakalın Sekizinci Karısı) ve *Madame Sans Gene* (1925) gibi bir dizi filmde başrolde oynadı. Kendi film şirketini kurduktan sonra *Sadie Thompson* (1928), yarım kalan *Queen Kelly* (1928; Kraliçe Kelly) ve ilk sesli filmi olan *The Trespasser*'ı (1929; Günahkâr) yaptı. Birkaç hafif filmden sonra kötü senaryolardan bıkıp film yapımcılığını bıraktı ve sinema dışında işler denedi. 1948'de, haftada bir yayımlanan kendi televizyon programı "The Gloria Swanson Hour"da (Gloria Swanson Saati) oynadı. İki yıl sonra ünlü *Sunset Bulvarı* filmiyle parlak bir biçimde sinemaya döndü. Birkaç filmde daha göründüyse de sanat yaşamını bundan sonra ağırlıkla televizyon ve tiyatroda sürdürdü. *Twentieth Century* (Yirminci Yüzyıl), *Nina, Butterflies Are Free* (*Kelebekler Özgürdür*) gibi oyunlarda rol aldı. *Swanson on Swanson* (Swanson Swanson'ı Anlatıyor) adlı otobiyografisi 1980'de yayımlandı.

Swanton, John Reed (d. 19 Şubat 1873, Gardiner, Maine - ö. 2 Mayıs 1958, Newton, Massachusetts, ABD), ABD'nin güneydoğu kesiminde yaşayan Yerlilere ilişkin incelemeleriyle tarihsel antropolojinin gelişmesine önemli katkılarda bulunan ABD'li antropolog.

Columbia Üniversitesi'nde antropolog Franz Boas'ın yanında iki yıl öğrenim gördükten sonra 1900'de Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Daha sonra Washington, D.C.'deki Smithsonian Institution'ın Amerika Etnolojisi Dairesi'ne girdi, 1944'e değin burada çalıştı. İngiliz Kolumbiyası'yla (1900-01) Alaska'nın güneyinde (1903-04) yürüttüğü ilk alan araştırmasına dayanarak, Kuzeybatı Kıyı Yerlilerinin etnolojisi, folkloru ve dillerine ilişkin 20'den fazla monografi ve makale yayımladı. Tek bir kabileyi ele aldığı *Contributions to the Ethnography of the Haida* (1905; Haydaların Etnografyasına Katkı) adlı kitabı günümüzde de eksiksiz bir inceleme olarak kabul edilir. Swanton kendi gözlemlerinden yola çıkarak, bütün toplumların evrim sürecinde belli akrabalık sistemlerine dayalı kültürel aşamalardan geçtikleri yolundaki 19. yüzyıl kaynaklı görüşlere de karşı çıktı.

Swanton yaklaşık 1905'te başladığı, ABD'nin güneydoğusunda yaşayan Yerlilerle ilgili araştırmaları sırasında modern tarihsel antropoloji tekniklerinin büyük bölümünü geliştirdi. Bu çalışmalarının sonucunda kaleme aldığı 16 uzun monografi ve 100 kadar makale, Naçezler, Çitimaçalar, Kaddolar, Krikler, Çoktavlar ve Çikasovlar gibi bir dizi Dakota (Siu) ve Muskogi kabilesinin tarihleri, göç hareketleri, maddi kültürleri, toplumsal örgütlenmeleri, dinleri ve dillerine ilişkin hemen hemen bütün bilgileri kapsar. Öteki önemli yapıtları arasında *Final Report of the United States De Soto Expedition Commission* (1939; ABD De Soto Keşif Komisyonu'nun Son Raporu), *Indians of the Southeastern United States* (1946; ABD'nin Güneydoğusunda Yaşayan Yerliler) ve *The Indian Tribes of North America* (1952; Kuzey Amerika'nın Yerli Kabileleri) sayılabilir.

SWAPO *bak.* Güney Batı Afrika Halkı Örgütü

Swedenborg, Emanuel, asıl adı (1719'a değin) EMANUEL SWEDBERG ya da SVEDBERG (d. 29 Ocak 1688, Stockholm - ö. 29 Mart 1772, Londra), İsveçli bilim adamı, filozof ve mistik ilahiyatçı. Yandaşlarının kurduğu dernekler, Yeni Kudüs Kilisesi adlı bir hareketin çekirdeğini oluşturmuştur.

Uppsala Üniversitesi'ni bitirdikten (1709) sonra beş yıl boyunca İngiltere, Hollanda, Fransa ve Almanya'da matematik ve doğa bilimleri öğrenimi gördü. Buralarda yeni gelişen bilim dallarının temsilcileriyle tanıştı. Yeni liman inşa yöntemleri, hatta denizaltı ve uçak tasarıları geliştirdi; Ay'a bakarak Yer üzerindeki boylamları belirlemeyi sağlayacak bir yöntem üzerinde çalıştı. 1715'te İsveç'e döndü, ülkenin ilk bilim dergisi *Daedalus Hyperboreus*'u yayımlamaya başladı. Kendi buluş ve tasarımlarının yanı sıra, Christopher Polhem'in icatlarını yayımladı. Kral XII. Karl, Swedberg'i Kraliyet Madenler Kurulu'nda Polhem'in asistanlığına atadı. Swedberg bundan sonra 30 yıl boyunca İsveç'te madenciliğin gelişmesi için çalıştı. Bu arada kozmoloji, matematik ve felsefe alanlarında çalışmalarda bulunarak incelemelerini yayımladı. Ara sıra yazdığı Latince şiirlerin de bir bölümünü yayımladı. 1718'de İsveç dilinde yazılmış ilk cebir kitabı, 1721'de kimya ve fizik kitapları çıktı. Swedberg ailesi 1719'da soyluluk unvanı aldı ve soyadını Swedenborg olarak değiştirdi.

Swedenborg, Per Krafft'ın bir yağlıboya çalışması; Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Portrattarkivet, Stockholm

Swedenborg 1721-22 arasındaki ikinci yurtdışı gezisinde doğa felsefesi ve kimya üzerine iki ciltlik Latince bir kitap yayımladı. 1733'te üçüncü Avrupa gezisine çıktı. 1734'te Leipzig'de üç ciltlik *Opera Philosophica et Mineralia*'yı (Felsefe ve Mineraller Yapıtı) yayımladı. Birinci cilt *Principia Rerum Naturalium* (Doğal Şeylerin İlkeleri), Swedenborg'un doğa felsefesinin olgunluk dönemini yansıtıyor ve tümevarım yoluyla modern bilim adamlarının kuramlarına benzer sonuçlara ulaşıyordu. Swedenborg'a göre madde, kendileri de daha küçük parçalara bölünebilen parçacıklardan oluşuyordu ve bunlar sürekli burgaçlı bir hareket içindeydi. Swedenborg'un Güneş

sistemindeki gezegenlerin oluşumu konusundaki görüşleri Güneş'in ve gezegenlerin ortak bir bulutsudan geldiği biçimindeki Kant-Laplace kuramının habercisiydi. 1734'te sonsuz kavramı üzerine küçük bir kitabını yayımladıktan sonra İsveç'e döndü. Ertesi yıl Fransa, İtalya ve Hollanda'ya gitti. Amsterdam'da iki ciltlik büyük yapıtı *Oeconomia Regni Animalis*'i (1740-41; Canlılar Âleminin Düzeni) yayımladı, Kasım 1740'ta Stockholm'e döndü.

Oeconomia Regni Animalis'te Swedenborg insan anatomisini ve fizyolojisini, kana ve beyne özel önem vererek ayrıntılı biçimde inceledi. Ama asıl amacı 1734'te ortaya attığı bir tasarıyı gerçekleştirmek, ruhun ölümsüzlüğünün duyularla algılanmasını sağlamaktı. Ona göre, ruh kanın en iç yaşam kaynağıydı ve beyinde, özellikle de korteks hücrelerinde yerleşmişti. Uzun süre dikkatlerden uzak kalan anatomi çalışmaları, 19. yüzyılda keşfedildiğinde artık çoktan aşılmıştı. Daha sonra yazdığı bir dizi kısa yazı ve incelemede Swedenborg psikoloji araştırmalarını özetlemeye çalıştı. Bunların bir bölümü 17 cilt olarak düşündüğü, ancak üç cildi yayımlanabilen *Regnum Animale*'nin (1744-45; Canlılar Âlemi) bir bölümünü oluşturdu.

Anatomi araştırmalarıyla geçen yıllar derin bir dinsel bunalımla sona erdi. Daha çok olağanüstü gururunun ve büyüklük tutkusunun, bir ölçüde de günlüğünde anlattığı düşlerinde açıkça ortaya çıkan cinsel dürtülerin uyandırdığı suçluluk duygusu, mistik varsanılarla sonuçlandı. Birkaç kez Hz. İsa'nın hayaliyle karşılaştı; sonunda Nisan 1745'ten sonra dünya işlerinden bütünüyle uzaklaştı, bilimsel çalışmalarını da tamamlamadan bıraktı.

Swedenborg bundan sonra Kitabı Mukaddes'i yorumlamakla, "melekler ve ruhlar dünyasında duyduklarıyla gördüklerini" aktarmakla uğraştı. 1749-71 arasında, yazdığı 30 kadar Latince kitabın çoğunu imzasız yayımladı. Bunlar arasında, sekiz ciltlik *Arcana Coelestia* (1749-56; Göksel Giz) ve dört ciltlik *Apocalypsis Explicata* (ös 1785-89; Vahiy Kitabının Açıklaması), en ünlü ilahiyat yapıtı *De Coelo et eius Mirabilibus et de Inferno* (1758; Cennet, Harikaları ve Cehennem Üzerine) ve 83 yaşında yazdığı son yapıtı *Vera Christiana Religio* (1771; Gerçek Hıristiyan Dini) sayılabilir.

Swedenborg ilahiyatta Tanrı'nın hem öz, hem de varlık olarak mutlak birliğini vurguladı. Ona göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, Tanrı'nın en temel nitelikleri olan sevgi, akıl ve etkinliği temsil ediyordu. Ama Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üç ayrı kişilik değil, gerçekte tek bir kişilikti. Baba her şeyi yaratan kutsal varlık, Oğul bu varlığın insan biçiminde bedenleşmesi, Kutsal Ruh da Hz. İsa'nın ya da "Tanrı-İnsan"ın etkinlikleriydi. Swedenborg kutsal metinleri işlediği, bunları Tanrı'nın dolaysız sözleri olarak ele aldığı yorumlarında da, manevi ve maddi dünyalar arasındaki karşılıklılığı vurguladı.

Swedenborg'un görüşleri Honoré de Balzac, Charles Baudelaire, Ralph Waldo Emerson, William Butler Yeats ve Auguste Strindberg gibi yazarlara esin kaynağı oldu. İlahiyat kitapları birçok dile çevrildi ve pek çok kez basıldı. Ölümünden sonra Londra'daki İsveç Kilisesi'ne gömüldü. İsveç hükümetinin isteği üzerine mezarı 1908'de Uppsala Katedrali'ne taşındı.

Sweelinck, Jan Pieterszoon (d. Nisan 1562, Amsterdam - ö. 16 Ekim 1621, Amsterdam), Felemenkli orgcu ve besteci. Org müziğinin gelişmesinde J. S. Bach'tan önceki en önemli kişilerden biridir.

Yaklaşık 1580'de babasının yerine Amsterdam'daki Eski Kilise'nin (Oude Kerk) orgcusu oldu ve ölünceye değin bu görevini sürdürdü.

Aralarında şansonlar, *Cantiones sacrae* ve mezmur besteleri de olmak üzere, Fransız ve Felemenk kontrapuntal çokseslilik geleneğine uygun çok sayıda dinsel ve dindışı vokal müzik yazdı. Ama daha çok orgcu ve klavye müziği bestecisi olarak ünlendi. Klavye müziği besteleri arasında koral çeşitlemeleri, Venedik org okulunun etkisini yansıtan tokata ve fantezilerle dindışı ezgiler üzerine dizi çeşitlemeleri sayılabilir.

Sweelinck'in fantezileri tek bir temanın genişletildiği, daraltıldığı, ritim değişikliği işlemlerinden geçirildiği ve karşı temalarla birleştirildiği ilk org fügleri arasındadır. Dindışı çeşitlemelerinde çeşitli Avrupa ülkelerinin popüler ezgilerinin etkisi görülür. Bunun örneklerinden biri, *Mein junges Leben hat ein End'* (Gençliğimin Sonu Vardır) üzerine dizi çeşitlemeleridir. İngiliz bestecisi John Bull "Fantasia on a Theme of Sweelinck"i ona duyduğu saygıyı göstermek amacıyla yazmıştır. Öğrencileri arasında Alman besteciler Samuel Scheidt ve Heinrich Scheidemann'ın da bulunduğu Sweelinck, sonraki kuşağın orgcularını önemli ölçüde etkilemiştir.

Sweezy, Paul M. (d. 10 Nisan 1910, New York kenti, ABD), ABD'li Marksist iktisatçı.

Harvard Üniversitesi'nden 1931'de mezun oldu. Doktora çalışmasını 1937'de tamamladı. Başta Harvard (1934-42), Cornell (1958-59), Stanford (1960-61) ve Yale (1972) üniversiteleri ile New School for Social Research (1975) olmak üzere çeşitli yükseköğretim kurumlarında ders verdi. Amerikan İktisat Derneği'nin yürütme komitesinde üye olarak yer aldı (1964-67). Dirsekli talep eğrisi yaklaşımıyla (1939) neo-klasik mikroiktisat kuramına yaptığı katkı günümüzde de ders kitaplarında yer alan Sweezy, daha sonraları Marksizmin ve sosyalist hareketin sorunlarına yöneldi. Yayımına başladığı, 1949'dan bu yana yönettiği *Monthly Review* dergisi dünya Marksizmi içinde başlı başına bir okul sayılır.

Sweezy, Marksist düşünce sisteminin genel çerçevesine bağlı kalmakla birlikte, bu sistemin bazı alanlarının, sözgelimi emek değer, artıdeğer ve sermaye birikimi kuramlarının, kapitalizmin ulaşmış olduğu çağdaş gelişme düzeyi ışığında gözden geçirilmesi gerektiğini savunur. Yakın çalışma arkadaşı Paul Baran'la(*) birlikte ABD kapitalizminin II. Dünya Savaşı sonrası gelişme özelliklerini kavramlaştırdığı "iktisadi durgunluk" kuramı, Marksist çevrelerde tartışma ve eleştiri konusu olmuştur. Sweezy, ABD ekonomisinin gelişme temposunda görülen gerilemeyi bu ülkenin iktisadi "olgunluk aşaması"na ulaşmış olmasıyla ve bu aşamanın beraberinde getirdiği "doğal durgunluk" dönemiyle açıklar. Bu yeni eğilimi doğuran etkenler arasında ise nüfus artışının yavaşlamasını, bu yavaşlamanın yol açtığı işgücü açığına bağlı olarak ücretlerin yükselmesini, girişimci kârlarının azalmasını, birikimin düşmesini ve yatırımların duraklamasını sayar. Sweezy'ye göre modern kapitalist ekonomilerde devletin iktisadi yaşama etkin olarak el atmasının ardında yatan dinamik de budur. Başlıca yapıtları arasında, Marksist iktisat kuramı için yazılmış en başarılı giriş kitaplarından biri olarak kabul edilen *The Theory of Capitalist Development* (1942; *Kapitalizm Nereye Gidiyor*, 1970), *Monopoly Capital* (1966, P. Baran ile birlikte; *Tekelci Kapitalizm*, 1970), *On The Transition to Socialism* (Charles Bettelheim ile birlikte; *Sosyalizme Geçiş Süreci Üzerine*, 1974), *Imperialism in the Seventies* (Harry Magdoff ile birlikte; *1970'lerde Emperyalizm*, 1974) ve *Socialism in Cuba* (*Sosyalist Küba*, 1969) sayılabilir.

Swellendam ve Graaff-Reinet, Güney Afrika'nın Ümit Burnu bölgesinde, Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın oluşturduğu iki ayrı yönetim birimi (1743 ve 1786). Sığır besleyen kolonicilerin sürekli yayılması sonucunda, Swellendam'ın Büyük Brak Irmağıyla belirlenen doğu sınırı 1770'te Gamtoos, 1778'de de Büyük Balık ve Bushmans ırmaklarına kadar genişletildi. Swellendam ve Stellenbosch'un beyazlar ve Siyahlar arasında çatışmalara sahne olan sınır bölgesinde oluşturulan Graaff-Reinet'in sınırları ise kuzeydoğuda Baviaans ve Tarka ırmakları, güneydoğuda da Büyük Balık Irmağına kadar uzanıyordu. Cape Town'daki koloni yönetiminin politikalarına karşı gelişen hoşnutsuzluklar üzerine, 1795'te Swellendam ve Graaff-Reinet'te bağımsız cumhuriyetler ilan edildi. Aynı yılın sonunda Kap Kolonisi'nin İngilizlerin eline geçmesiyle, iki cumhuriyet de yeniden koloni yönetimine bağlandı.

Świdnica, Almanca SCHWEIDNITZ. Polonya'nın güneybatısında, Wałbrzych ilinde (*województwo*) kent. Oder Irmağının kollarından Bystrzyca Irmağının kıyısında, Südetler'in eteklerinde yer alır. Aşağı Silezya (Dolny Śląsk) tarım bölgesinin ekonomik merkezi ve Wrocław-Wałbrzych demiryolu üzerinde bir kavşak noktası olan kentte metal, kimya, kereste, şeker ve dokuma sanayileri vardır.

Bugün kentin bulunduğu yerdeki ilk yerleşme Slavlar tarafından kuruldu. 12. yüzyılda burada bir şato inşa edildi. Bölge 1291'de bağımsız Świdnica Düklüğü'nün topraklarına katıldı. 17. yüzyıla değin bir ticaret merkezi olarak gelişen Świdnica 1742'de Prusya'nın eline geçti. 1945'te ise Polonya'ya geri verildi. Nüfus (1989 tah.) 61.800.

Swift, Gustavus Franklin (d. 24 Haziran 1839, Sagamore, Massachusetts - ö. 29 Mart 1903, Chicago, ABD), Swift and Company'yi kuran ve et taşımacılığında soğutuculu vagon kullanımını başlatan ABD'li işadamı.

1859'da Massachusetts eyaletindeki Eastham'da bir kasap dükkânı açtı. 1872'de Bostonlu et tüccarı James A. Hathaway ile ortak oldu. Üç yıl sonra şirket merkezini sığır pazarının bulunduğu Chicago'ya taşıdı. Chicago'dan Doğu'ya taze et göndermek için bir yöntem geliştirilebilirse et paketlemenin et satmaktan daha kârlı olacağını gören Swift, bu amaçla, soğutucu sistemle donatılmış bir vagon tasarımı yapması için bir mühendisle anlaştı; et taşımacılığı için geliştirilen bu vagonun soğutma sistemi, buzların üzerinden geçirilerek soğutulan temiz havanın vagonun içinde dolaştırılmasına dayanıyordu. 1877'de soğutuculu bir vagonla Doğu'ya taze et taşımayı başaran Swift, kısa süre sonra Hathaway'den ayrıldı ve 1885'te Swift and Company'yi kurdu. Sonraki yıllarda Tokyo, Şanghay ve Manila gibi kentlerde dağıtım merkezleri, St. Louis, Kansas kenti ve Omaha'da da et paketleme tesisleri açtı. Ayrıca hayvanların kullanılmayan parçalarından sabun, tutkal ve gübre gibi yan ürünler elde ederek bu alandaki uygulamalara da öncülük etti.

Swift, Jonathan, takma adı ISAAC BICKERSTAFF (d. 30 Kasım 1667, Dublin - ö. 19 Ekim 1745, Dublin, İrlanda), İngiliz edebiyatının en büyük düzyazı yergi ustalarından İrlan-

dalı yazar. En tanınmış yapıtı, yaygın olarak *Gulliver's Travels* adıyla bilinen *Travels into Several Remote Nations of the World ... By Lemuel Gulliver*'dır (1726; Lemuel Gulliver'ın Dünyanın Uzak Ülkelerine Yaptığı Geziler). Yapıt Türkçeye *Cüceler ve Devler Memleketinde Gulliver'ın Seyahatleri* (1935, 1976), *Gülliver'in Seyahatleri* (1943, 1992), *Gulliver'in Gezileri* (1953, 1991), *Gülliver'in Serüvenleri* (1972, 1989) ve *Gulliver* (1983) gibi çok çeşitli adlarla çevrilmiştir.

Gençliği ve eğitimi. Bir İngiliz anneyle İrlandalı babanın oğluydu. Babası o doğmadan ölmüştü; bu yüzden amcalarının yardımına muhtaç olarak büyüdü. Altı yaşındayken İrlanda'nın en iyi okulu olan Kilkenny'ye, 1682'de de Dublin'deki Trinity College'a gönderildi. Ama 1755'te yayımlanacak "Family of Swift"te (Swift Ailesi) anlattığına göre, yakın akrabalarının

Jonathan Swift, Charles Jervas'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

kötü davranışları yüzünden derin bunalıma girmiş, sonuçta dersleriyle yeterince ilgilenemediği için okulu özel bir kararla (*speciali gratia*) bitirebilmişti. Trinity College'da lisansüstü öğrenimini sürdürürken, 1688 Devrimi sırasındaki karışıklıklar yüzünden İngiltere'ye giderek, diplomat Sir William Temple'ın Moor Park'taki (Surrey) evine yerleşti. Anılarını yazan ve denemelerini yayıma hazırlayan Temple'ın sekreterliğini üstlendi. Kendisi de Temple'ın zengin kütüphanesinden yararlandı. Bir yandan da Temple'ın dul kâhyasının kızı Esther Johnson'a ders veriyordu. İleride Stella olarak anacağı bu küçük kızla sıcak bir dostluk kurdu. 1692'de Hart Hall'a (sonradan Hertford College) girdikten sonra Temple'ın yardımıyla Oxford'da lisansüstü çalışmasını tamamladı. Bu arada Anglikan Kilisesi'ne girmiş olan Swift, 1695'te papaz olarak Belfast yakınlarındaki Kilroot'a atandı.

Edebiyat yaşamı. Swift 1691-94 arasında, özellikle od türünde birçok şiir yazmıştı; ilk yayımlandıklarında sert eleştirilere hedef olan bu şiirler, ancak çok sonraları, özellikle William Butler Yeats'in övgüsünü kazandıktan sonra olumlu tepki almaya başlayacaktı. Swift'in asıl başarılı olduğu tür ise şiirden çok, düzyazı yergiydi. Büyük bölümünü 1696-99 arasında Moor Park'ta yazdığı *A Tale of a Tub* (Bir Fıçının Öyküsü) bu alandaki yeteneğini ortaya koyuyordu. 1704'te imzasız yayımlayacağı bu yapıt, birbiriyle bağlantılı üç bölümden oluşmaktaydı. Bunlar, din ve bilimdeki yozlaşmayı yeren asıl *Tale* (Masal), alaylı kahramanlık öyküsü "The Battle of the Books" (Kitapların Savaşı) ve o dönemdeki aşırı din gruplarının ibadet biçimleriyle alay eden "Discourse Concerning the Mechanical Operation of the Spirit"ti (Ruhun Mekanik İşleyişi Üzerine Tartışma).

Temple'ın 1699'daki ölümünden sonra Swift, İrlanda'ya temyiz yargıcı olarak atanan Berkeley kontunun sekreteri ve özel rahibi olarak Dublin'e döndü. Sonraki yıllarda birçok kez Londra'yı ziyaret etti ve edebi başarıları, zekâsı ve etkileyici kişiliğiyle orada büyük ilgi gördü. Daha Moor Park'tayken Kilroot'taki görevinden ayrılmış, ama kilisede başka görevler almıştı. Dublin yakınlarındaki Laracor'da papazlık ederken, İrlanda ve İngiltere'deki olaylar hakkında çeşitli yazılar yayımladı. "Discourse of the Contests and Dissensions Between the Nobles and the Commons in Athens and Rome" (Atina ve Roma'da Soylularla Halk Arasındaki Çekişme ve Anlaşmazlıklar Üzerine Tartışma) adlı yazısında Whig ilkelerini etkili biçimde ortaya koyarken, bir yandan da hem Whig'lere, hem de Tory'lere ılımlı olma çağrısında bulundu. Bu dönemdeki öbür önemli yazıları, "A Project for the Advancement of Religion, and the Reformation of Manners" (Örf ve Âdetlerde Yenilik ve Dinin Geliştirilmesi İçin Bir Tasarı) ve "The Sentiments of a Church of England Man with Respect to Religion and Government"tı (Bir İngiltere Kilisesi Üyesinin Din ve Hükümetle İlgili Düşünceleri). Böylece Swift dinsel ve siyasal konularda ciddi ama ironik bir üslupla yazdığı denemeleriyle Londra'da gittikçe ünlendi. "Bickerstaff" takma adıyla yazdığı broşürlerde astrolog John Partridge'in ne zaman, nasıl öleceğine ilişkin ayrıntılı kehanetlerde bulundu; geniş ilgi gören bu "şeytanca" yazılar Partridge'in meslek yaşamının sonu oldu. İmzasız yayımlanmasına karşın çoğu kişi *A Tale of a Tub*'ın da ona ait olduğunu biliyordu. 1709'da Richard Steele'in çıkardığı *The Tatler* dergisinde yayımlanan kısa şiiri "A Description of the Morning" (Sabahın Betimlenişi) gibi eğlendirici yapıtlarıyla da Swift, Joseph Addison önderliğindeki Whig yanlısı yazarların dikkatini çekmeyi başardı.

Swift yazılarında Whig politikaları doğrultusunda görüşler savunmakla birlikte, kiliseye sonuna kadar bağlı, bu yüzden de Whig'lerin kilise içinde Ayrılıkçıları desteklemelerine karşıydı. 1710'da Whig'lerin yerini alan Tory Yönetimi İngiltere Kilisesi'ne karşı daha koruyucu bir tutum takınınca Swift de Tory'lere yakınlaştı, ama hükümdarın tanrısal haklarını savunan Tory görüşünü hiçbir zaman benimsemedi. İktidarın hükümdar, soylular ve halkın ortak uygulayacağı bir anayasaya dayanmasından ve üç öğe arasında, zorbalığa fırsat tanımayacak bir denge kurulmasından yanaydı. Swift'in o yıllarda Esther Johnson'a yazdığı mektuplar (1710-13), İngiltere'de her şeyin çok çabuk değişmesi karşısında duyduğu tepkiyi dile getirir. Bu mektuplar ölümünden sonra *Journal to Stella* (1766-68, 2 cilt; Stella'ya Günlük) başlığıyla yayımlanmıştır.

Swift, Tory'lere yakınlaştıktan sonra kısa sürede bu grubun en önemli siyasal yazarı oldu ve Tory'lerin yayın organı *The Examiner*'ın yönetmenliğini üstlendi (1710-11). Daha sonra Tory'lerin barış çabalarını desteklemek amacıyla, "The Conduct of the Allies, and of the Late Ministry, in Beginning and Carrying on the Present War" (1711; Şimdiki Savaşın Başlaması ve Sürdürülmesinde Müttefiklerin ve Eski Yönetimin Tutumu) adlı bir broşür yayımladı. 1713'te Dublin'deki St. Patrick Katedrali'ne başrahip atandı.

İrlanda'ya dönüşü. 1714'te Kraliçe Anne'in ölümü ve I. George'un tahta çıkışıyla Tory iktidarı sona erdi. Bu, Swift'in İngiltere'deki meslek yaşamının da sonu oldu. Yaşamının geri kalan bölümünü İrlanda'da geçiren Swift, önceleri İngiliz asıllı İrlandalı Whig'lerin ağır saldırılarına hedef olup bir süre içine kapandıysa da, 1720'lerde yeniden toplumsal olaylara ilgi duymaya, şiir yazmaya başladı. Zaman zaman mizaha ve ironik bir dile de başvurarak İrlanda'nın ekonomik ve toplumsal sorunları üzerine broşürler kaleme aldı; İngiliz hükümetinin, umursamaz tutumuyla İrlanda'nın geri kalmışlığında rol oynadığını savundu. Bu yapıtlardan "Drapier's Letters" (1724-25; Kumaş Tüccarının Mektupları), İrlanda'ya yönelik para politikası yüzünden İngiliz yönetimine çatan Dublinli bir manifaturacının ağzından yazılmıştı. Gene mektup tarzında yazılmış olan "A Modest Proposal for Preventing the Children of Poor People from Being a Burthen to Their Parents, or the Country, and for Making Them Beneficial to the Public" (1729; Yoksul Çocukların Ailelerine ve Ülkeye Yük Olmalarını Önleyerek Onları Topluma Yararlı Hale Getirmek İçin Naçizane Bir Öneri) ise acımasız bir ironi içeriyordu. Yapıtta, toplum yararını düşünen bir yurttaş yoksul aile çocuklarının zenginlerin sofrasına yiyecek olmasıyla ekonomik durumun düzelebileceğini savunmaktaydı.

Gülliver ve son yılları. Swift, en ünlü yergisi olan *Gülliver'in Seyahatleri*'ni 1726'da yayımladı. Yapıtı yazmaya ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1721'den önce başlayıp 1725'te bitirdiği, mektuplarından anlaşılmaktadır. Kitabın yayımlandığı yıl Alexander Pope'a yazdığı bir mektupta Swift, amacının "insanları oyalamak değil, rahatlarını kaçırmak" olduğunu belirtmişti. Gülliver'in düşsel ülkelere yaptığı yolculuklar aracılığıyla dönemin İngiliz toplumuna keskin bir eleştiri yönelten yapıt, yayımlanır yayımlanmaz büyük ilgi görerek yergi türünün en büyük klasikleri arasına girdi.

Swift üzerine en kapsamlı kaynak, I. Ehrenpreis'ın *Swift: The Man, His Works, and the Age* (1962-67, 2 cilt; Swift: Kişiliği, Yapıtları ve Dönemi) adlı yapıtıdır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Siyasal yazı. "Some Remarks on the Barrier Treaty, between Her Majesty and the States-General" (1712; Majesteleri ile États-Généraux Arasındaki Sınır Antlaşması Üzerine Bazı Düşünceler), "The Importance of the Guardian Considered" (1713; Vasilerin Önemi Üzerine Görüşler), "The Publick Spirit of the Whigs" (1714; Whig'lerin Halkçı Ruhu). Şiir. "A Description of a City Shower" (1710; Kentteki Sağanağın Betimlenişi), "Cadenus and Vanessa" (1726; Cadenus ile Vanessa), "The Grand Question Debated" (1729; Büyük Sorun Üzerine Tartışma), "On Poetry: A Rapsody" (1733; Şiir Üzerine: Bir Rapsodi), "Verses on the Death of Dr. Swift" (1739; Dr. Swift'in Ölümü Üzerine Şiirler).

Swinburne, Algernon Charles (d. 5 Nisan 1837, Londra - ö. 10 Nisan 1909, Putney, İngiltere), İngiliz şair ve eleştir-

Swinburne, Dante Gabriel Rossetti'nin bir suluboya çalışması, 1862; Fitzwilliam Müzesi, Cambridge
Fitzwilliam Museum, Cambridge

men. Prozodide gerçekleştirdiği yeniliklerle tanınır. Ayrıca, Victoria dönemi ortalarında şiirde görülen başkaldırının simgesidir. Aliterasyon, ritmik canlılık, müzikalite ve çarpıcı imgeler, şiirinin en belirgin özellikleridir; ayrıca şiirlerinde rahat bir üslup, sözcüklerin ritmi ve tınısı üzerinde güçlü bir denetim görülür. Duygusal açıdan pagan yönelimleri olan ve ateşli bir ateist olan Swinburne, siyasal olarak Giuseppe Mazzini ve Victor Hugo'dan etkilenmiş, son dönemlerinde giderek tutuculaşmışsa da, yaşamı boyunca cumhuriyetçiliği ve özgürlükçü düşünceleri savunmuştur.

Çocukluğu Wight Adasında ve dedesinin Northumberland'daki malikânesinde geçti. Eton College'dan sonra Oxford'daki Balliol College'a gittiyse de 1860'ta okulu bıraktı. Oxford'da Ön-Raffaellocu sanatçılar William Morris, Edward Burne-Jones ve Dante Gabriel Rossetti ile tanışmış ve onların grubuna katılmıştı. 1861'de tanıştığı Richard Monckton Milnes'in (sonradan Lord Houghton) desteğiyle yazmaya ağırlık verdi; onun sayesinde Marquis de Sade'ın erotik yapıtlarını tanıdı. 1864'te gittiği İtalya'da, artık yaşlanmakta olan şair Walter Savage Landor ile tanıştı. *Atalanta in Calydon* (1865; Atalante Kalydon'da) ilk edebi başarısıydı; bunu 1866'da *Poems and Ballads* (Şiirler ve Baladlar) dizisinin ilk kitabı izledi. Bu şiirler genç kuşaktan büyük ilgi görmekle birlikte, "aşırı şehevi" bulunarak ağır saldırılara uğradı; *Punch* dergisinde Swinburne'den "Mr. Swineborn" (Bay Doğuştan Domuz) diye söz edildi. Swinburne 1867'de Mazzini'yle tanıştı; siyasal özgürlük konusunu işleyen *Songs Before Sunrise* (1871; Şafaktan Önceki Şarkılar) onun etkilerini yansıtıyordu. 1878'de, ilkinden daha "ağırbaşlı" olan ikinci *Poems and Ballads* yayımlandı. Bu arada Swinburne alkol alışkanlığı ve sinirli mizacının da etkisiyle tükenme noktasına gelmişti; ama 1879'da arkadaşı Theodore Watts-Dunton'ın yardımıyla yeniden kendini toparladı. Yaşamının son 30 yılını, Watts-Dunton'ın denetiminde Putney'de geçirdi. Bu süre içinde şiir, düzyazı ve oyun olarak toplam 23 kitap yayımladı. En önemli eleştiri yapıtları *Essays and Studies* (1875; Denemeler ve İncelemeler) ile Shakespeare (1880), Victor Hugo (1886) ve Ben Jonson (1889) üzerine yazdığı monografilerdir. Swinburne, büyük hayranlık duyduğu İskoçya kraliçesi Mary için de bir oyun üçlemesi yazmıştır. Üçlemenin ilk oyunu *Chastelard* (1865) onun Elizabeth ve James dönemi tiyatrosuna, özellikle de Shakespeare'e duyduğu yakınlığı ortaya koyar. Üçlemenin öbür oyunları *Bothwell* (1874) ve *Mary Stuart*'tır (1881). Swinburne ayrıca William Blake, Shelley, Baudelaire ve Landor üzerine de yapıtlar vermiştir; son ikisi için yazdığı elejiler en güzel yapıtları arasındadır.

Cecil Y. Lang'ın derlediği *The Swinburne Letters* (Swinburne'ün Mektupları) 1959-62 arasında 6 cilt olarak yayımlanmıştır.

Swindon, İngiltere'de, Wiltshire ilinin (*county*) kuzey kesimindeki Thamesdown ilçesinde (*district*) kent. Yüzölçümü 29 km²'dir. 1841'e değin küçük bir pazar kentiydi. Büyük Batı Demiryolu'nun önemli atölyelerinin kentte kurulmasından sonra nüfusu hızla arttı. 1900'de tüzel kimlik kazandı. 1947'de İngiltere'de belediyeye ait ilk sanat merkezi burada açıldı. 120 km doğudaki Londra metropoliten alanında yoğunlaşan nüfus ve sanayinin bir bölümü 1950'lerde Swindon'a kaymaya başladı. Kentteki önemli sanayi dalları arasında demiryolu işletmeleri ile makine, giyim eşyası ve tütün üretimi sayılabilir. Nüfus (1981) 128.493.

swing, caz müziğinde hem ritmin sürükleyiciliğini, hem de belirli bir üslubu anlatan terim. Bu üslubun öne çıktığı, yaklaşık 1935 ile 1940'ların ilk yılları arasındaki dönem bazen "*swing* çağı" olarak anılır. Eskisine göre çok daha kalabalık (16 kişiye varan) topluluklara dayandığından ve önceleri cazın temel doğaçlama özelliğiyle bağdaştırılamayan ölçüde yazılı müziğin çalınmasını gerektirdiğinden, *swing* caz geleneğinin saflığını biraz bozmuştur. Bu arada cazın gerçek anlamda ticarileşmesini, ulusal ve uluslararası ölçekte pazarlanmasını sağlamıştır. *Swing* çağı cazın toplumsal anlamında da bir değişikliği temsil eder. O zamana değin kamuoyunda ahlaksızlık (New Orleans'ın genelevleri) ve yasadışılığı (Chicago'nun çin yapımcıları) akla getiren caz, *swing*'in dans salonlarına girmesiyle saygınlık kazanmıştır.

Büyük *swing* toplulukları bakır nefesli ve kamışlı çalgılar ile ritim bölümleri halinde örgütlendi ve topluluk için müzik yazacak yetenekli orkestra düzenlemecileri tuttu. Siyah orkestra şefi Fletcher Henderson'ın 1920'lerde kendi topluluğunda kullandığı bu yöntem daha sonra beyazların topluluklarında da benimsendi. Büyük orkestralarda görece basit bir müzik tekniği kullanılıyor, bölümler karşılıklı olarak, bazen kontrpuan anlayışıyla, bazen de müzikal bir söyleşi biçiminde çalınıyordu. Yaygın tekniklerden biri de *riff* kullanmaktı; bunda bir müzik motifi ya da cümlesi sürekli yineleniyor, sonunda salt yinelemeden doğan bir güçle neredeyse hipnotik bir etki yaratıyordu.

Swing çağı pek çok yönden kitleyle ilişkinin önem kazandığı bir dönemdi. Adını duyuracak kişi ülke çapında kabul görmeli, dolayısıyla da beyaz olmalıydı. Bu dönemde Count Basie, Duke Ellington, Chick Webb ve Jimmy Lunceford gibi Siyahların orkestraları da ünlenmekle birlikte, *swing* çağı genel olarak beyazları öne çıkardı. Beyaz orkestra şeflerinin en ünlüleri Benny Goodman, Harry James, Tommy ve Jimmy Dorsey, Glenn Miller oldu. Beyazların yanı sıra Siyah müzikçileri de topluluğuna alan Goodman'e "Swing Kralı" dendi. Oysa en iyi topluluk Duke Ellington'ınki kabul ediliyor, onun ardından da Count Basie'ninki geliyordu.

Büyük orkestralar hızla yayılırken solo sanatının da geliştiği görüldü. Piyanist Fats Waller ve tenor saksofoncu Coleman Hawkins gibi küçük topluluk müzikçilerinin yanı sıra, büyük orkestralardaki işleri bittikten sonra başka yerlerde çalmayı sürdüren orkestra üyeleri de solo yorumculuğu geliştirdiler. İkinci gruba giren büyük virtüözler arasında Lester Young, Johnny Hodges, Benny Carter, Chu Berry ve Willy Smith gibi saksofoncular, Roy Eldridge, Buck Clayton, Ray Nance ve Cootie Williams gibi trompetçiler, Teddy Wilson ve Art Tatum gibi piyanistler ve ayrıca gitarcı Charlie Christian, basçı Jimmy Blanton, tromboncu Jack Tengarden ile Dickie Wells ve şarkıcı Billie Holiday vardı.

Swing çağı, cazın armonik denemeler döneminden önceki son büyük canlanışını oluşturdu. *Swing*'in en başarılı yanı, ustalarının bireysel üsluplarının yerleşik armoni uygulamalarıyla dengelendiği bir doğaçlama tarzı yaratmış olmasıdır.

Swings, Pol, asıl adı POLIDORE F. F. SWINGS (d. 24 Eylül 1906, Ransart, Belçika), yıldızların ve kuyrukluyıldızların bileşiminin ve yapısının araştırılmasına yönelik spektroskopi çalışmalarıyla tanınan Belçikalı astrofizikçi. 1932'de Belçika'daki Liège Üniversitesi'nde spektroskopi ve astrofizik profesörü olan Swings, 1939-43 ve 1946-52 arasında Chicago Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders verdi, 1943-45 arasında da savaş araştırmalarına katıldı. 1928-30 arasında Varşova'daki Deneysel Fizik Enstitüsü'nde yürüttüğü molekül tayfı çalışmaları, S_2 (iki atomlu kükürt) molekülü rezonansı üzerinde gerçekleştirilen en önemli araştırma oldu.

Swings 1930'larda çeşitli metallerin iki atomlu moleküllerini inceledi. İyonlaşmış neon, argon ve başka element tayflarından elde ettiği bulgulara dayanarak, bazı yıldızların tayfında görülen ve o güne değin açıklanamamış olan çizgilerin anlaşılması yolunda önemli veriler elde etti.

Swings 1936-39 arasında, İsveçli fizikçi Bengt Edlén ile birlikte, çifte iyonlaşmış demir atomunu inceledi ve çeşitli yıldız kaynaklarında demirin varlığını saptadı. Kuyrukluyıldızların tayflarını incelerken, başta hidroksil ve siyanür olmak üzere çeşitli köklerin varlığını buldu. Kuyrukluyıldızların tayfında görülen bazı güçlü bantların (Swings bantları) trikarbon köklerinden kaynaklandığını gösterdi.

1976'ya değin Liège'de profesör olarak çalışan Swings, 1952-58 arasında Uluslararası Astronomi Birliği'nin (IAU) başkan yardımcılığında, 1964-67 arasında da başkanlığında bulundu. 1965'te de Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'nin yabancı üyeliğine seçildi.

Başlıca yapıtları, *Considerations Regarding Cometary and Interstellar Molecules* (1942; Kuyrukluyıldız ve Yıldızlararası Uzay Moleküllerine İlişkin Düşünceler) ve Leo Haser ile birlikte hazırladığı *Atlas of Representative Cometary Spectra*'dır (1956; Temsili Kuyrukluyıldız Tayfı Atlası).

Swissair, tam adı SWISS AIR TRANSPORT COMPANY LTD., Almanca SCHWEIZERISCHE LUFTVERKEHR AG, Fransızca SA SUISSE POUR LA NAVIGATION AÉRIENNE, İsviçre havayolu şirketi. 26 Mart 1931'de Basler Luftverkehr (Balair; kuruluşu 1925) ile Ad Astra Aero'nun (kuruluşu 1919) birleşmesiyle kuruldu. Merkezi Zürich'te bulunan şirket, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika, Ortadoğu, Güney ve Güneydoğu Asya ile Uzakdoğu'daki birçok merkeze sefer düzenler. Hisselerinin yüzde 24'ü ulusal hükümetin ve kanton hükümetlerinin, yüzde 76'sı ise özel yatırımcıların elindedir. 1981'de otel, lokanta, mutfak hizmetleri, emlakçılık, seyahat acenteliği ve yük taşımacılığı gibi yan etkinlikleri yürütmek üzere Swissair Participation S. A. adlı bir holding kurulmuştur.

1932'den sonra "Lockheed Orion" uçağıyla Zürich, Münih ve Viyana arasında hızlı seferler düzenleyen şirket, II. Dünya Savaşı sırasında ara verdiği tarifeli seferlere 1946'da yeniden başladı. 1949'a doğru İsviçre ile New York kenti arasında seferler düzenleyerek ilk okyanusaşırı uçuşlarını gerçekleştirdi. Bunu, 1950'lerde Güney Amerika ve Uzakdoğu'ya düzenlenen seferler izledi. Swissair, uçak alımı ve bakımı konusunda işbirliği yapan bir uluslararası havayolu grubunun başlıca üyelerindendir. Swissair'in ve İskandinav havayolu Scandinavian Airlines System'ın (SAS) 1958'de imzaladığı bir anlaşmayla oluşturulan bu gruba 1969'da Hollanda havayolu KLM, 1970'te de bağımsız Fransız havayolu Union des Transports Aériens (UTA) katılmıştır.

Swope, Herbert Bayard (d. 5 Ocak 1882, St. Louis, Missouri - ö. 20 Haziran 1958, Sands Point, Long Island, New York, ABD), savaş muhabiri olarak adını duyuran ve *New York World* gazetesinin yayın yönetmenliğini yapan ABD'li gazeteci.

Liseyi bitirdikten sonra, muhabir olarak *St. Louis Post-Dispatch* gazetesine girmeden önce bir yıl Avrupa'da yaşadı. Daha sonra *Chicago Tribune*, *New York Herald* ve *Morning Telegraph* gazetelerinde çalıştı. 1909'da muhabir olarak *New York World*'e girdi ve I. Dünya Savaşı'nda orduya katıldığı kısa bir dönemin dışında 1929'a değin bu gazetede kaldı.

Başlangıçta polis muhabiri olan Swope daha sonra savaş muhabiri olarak çalışmaya başladı ve I. Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'dan haberler yolladı. Almanya konusundaki makalelerini topladığı *Inside the German Empire* (1917; Alman İmparatorluğu'nun İçinde) adlı kitabıyla 1917'de Pulitzer Ödülü'nü kazandı.

I. Dünya savaşından sonra *New York World*'un yayın yönetmeni oldu (1920). 1929'a değin süren yayın yönetmenliği sırasında gazete üç kez Pulitzer Ödülü'nü kazandı.

syadvada, Caynacı metafizikte, bütün yargıların ancak belirli koşul, durum ve anlamlarda geçerli olabileceğini öne süren öğreti. Sanskrit *syat* sözcüğü "olabilir" anlamına gelir. Öğretiye göre bir şeye bakış açılarının (*naya*) sayısı sonsuzdur.

Caynacılar bir filin farklı yerlerine dokunarak gerçek biçimi konusunda farklı sonuçlara varan yedi kör adamın yargıları nasıl yanlışsa, bir olayı yalnızca bir bakış açısından yorumlamanın da yanlış olduğunu savunur. Bu görüş Caynacılığın *anekantavada* (gerçekliğin çok yönlülüğü) öğretisinde dile getirilmiştir. Bu öğretiye göre her önerme bakış açısına bağlı olarak doğru, yanlış ya da hem doğru, hem yanlış olarak değerlendirilebilir, dolayısıyla da dile getirilemez. Bu olasılıkların ayrı bileşimleri, *saptabhangi* denen yedi mantık seçeneği biçiminde ifade edilir.

Sybaris, İtalya'nın güney kesiminde antik Yunan kenti. Bugünkü Corigliano yakınında, Taranto (Tarentum) Körfezi kıyısında yer alır. "Lüks ve zevk düşkünü" anlamındaki *sybaritic* terimine kaynaklık eden zenginlik ve lüksüyle tanınır. Akhalar ve Troizenliler tarafından verimli bir bölgede kuruldu (İÖ y. 720) ve kısa sürede büyük bir gelişme gösterdi. Krotonluların saldırıları sonucunda iki kez yerle bir edildi (İÖ 510, İÖ 448). Atinalıların yardımıyla üçüncü kez inşa edildi. Kentin adını Thuria olarak değiştiren yurttaşların kovduğu Sybarisliler, daha güneyde Traeis (Trionto) Irmağı kıyısında dördüncü bir Sybaris kurdular. Bu kentin kalıntıları 1949'daki kazılarda ortaya çıkarıldı.

Sybel, Heinrich von (d. 2 Aralık 1817, Düsseldorf, Ren Eyaleti, Prusya - ö. 1 Ağustos 1895, Marburg, Almanya), Alman tarihçi. Öğretmeni Leopold von Ranke'nin yansız tutumunu terk ederek Prusya milliyetçiliğinin sözcüsü olmuştur.

Berlin'de öğrenciyken (1834-38), Ranke'den tarihsel kaynakların değerlendirilmesinde eleştirel yöntemi kullanmayı öğrendi. *Geschichte des ersten Kreuzzuges* (1841; İlk Haçlı Seferinin Tarihi) adlı ilk kitabı Ranke okulunun en seçkin ürünlerinden biri sayılır. Alman krallığını incelediği *Entstehung des deutschen Königtums* (1844; Alman Krallığı'nın Ortaya Çıkışı) adlı kitabında da aynı okulun yaklaşımını benimsemiştir.

Sybel benimsediği siyasal çizgi nedeniyle bir süre sonra Ranke'nin yaklaşımından uzaklaşmaya başladı. Kendini yedide dört siyaset adamı, yedide üç öğretim görevlisi olarak tanımlayarak Marburg (1846), Münih (1856) ve Bonn (1861) üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. Ayrıca siyasal çalışmalarda bulunarak Hessen *Landtag*'ında (eyalet meclisi) (1848), Erfurt Birlik Meclisi'nde (1850), Prusya *Landtag*'ında (1862-64; 1874-80) ve Prusya Kurucu Meclisi'nde (1867) görev aldı. Prusya'nın Alman birliğinin sağlanmasındaki öncü rolünü vurguladı; Papa'nın üstünlüğü düşüncesine ve feodal anlayışa karşı kesin tutum aldı. Ayrıca Ortaçağ imparatorluk politikasını eleştirerek Otto von Bismarck'ı destekledi.

Sonraki yapıtlarında siyasal görüşlerini açıkça ortaya koyan Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1800* (1853-79, 5 cilt; 1789'dan 1800'e Değin Devrim Çağı Tarihi) adlı en büyük yapıtında Fransa ile Avrupa'nın genelindeki gelişmeler arasında dikkate değer bağlantılar kurdu ve devrimci görüşlere şiddetle karşı çıktı. Bismarck'ın onayıyla devlet arşivlerinden yararlanarak hazırladığı *Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I* (1889-94, 7 cilt; Alman İmparatorluğu'nun I. Wilhelm Tarafından Kuruluşu) adlı son yapıtında söz konusu tarihsel dönemi ilk kez ayrıntılı biçimde inceledi, ama aşırı Prusya yanlısı yaklaşımı nedeniyle tarihçilerin eleştirisine uğradı.

1859'da Münih'te kurduğu *Historische Zeitschrift* adlı dergi, sonradan birçok başka dergi için örnek oluşturdu. 1875'te Bismarck tarafından Prusya arşivlerinin yöneticiliğine atandı ve büyük bir yayın dizisine başladı.

Sydenham, Thomas (d. 1624, Wynford Eagle, Dorset - ö. 29 Aralık 1689, Londra, İngiltere), klinik tıp ve epidemiyolojinin kurucusu olarak kabul edilen İngiliz hekim. Hastaları ayrıntılı olarak gözleyip muayene etmesi ve kapsamlı kayıtlar tutmasıyla tanınır.

Oxford Üniversitesi'nde tıp öğrenimi görürken, Parlamento yandaşı olarak İngiliz İç Savaşı'na katıldı. 1648'de mezun oldu, 1656'da Londra'da hekimlik yapmaya başladı. Salgın hastalıklar üzerine yaptığı çalışmalar 1666'da yayımlanan, ateşli hastalıklara ilişkin kitabının temelini oluşturdu. Bu kitabı daha sonra geliştirerek iki yüzyıl boyunca temel bir ders kitabı olarak kullanılacak olan *Observationes Medicae*'yi (1676; Tıbbi Gözlemler) yayımladı. Gut hastalığı üzerine yazdığı inceleme (1683) başyapıtı olarak kabul edilir. Kızıl hastalığını kızamıktan ayırt ederek adlandıran ilk hekimlerden biri olan Sydenham, histeriyi ve adıyla anılan koreyi betimledi, tıpta afyon kullanımına öncülük etti, demir eksikliği kansızlığında demir tedavisi uyguladı ve sıtma tedavisinde kinin kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Meslektaşlarının kendisine kuşku ve alayla karşı çıkmalarına karşın, döneminin spekülatif kuramlarından uzak durdu.

Sydney Morning Herald, The, Sidney'de yayımlanan günlük gazete. Avustralya'nın en eski ve en etkili gazetelerindendir.

1831'de *Sydney Herald* adıyla haftada bir yayımlanmaya başladı. 1840'ta günlük bir gazete oldu. 1842'de adına "Morning" eklendi. Gazetenin günümüzdeki sahibi, kurucularından John Fairfax'ın ailesidir.

Muhafazakâr bir çizgi izleyen gazete, iç ve dış politikadaki gelişmelere ilişkin haberlerin yanı sıra, popüler polisiye haberlere de yer verir. Toplumun farklı kesimlerine seslenmesi, sanat ve edebiyata geniş yer vermesi sayesinde 1950'lerde ve 1960'larda uluslararası ün kazanmıştır.

Sydow, Max von, asıl adı CARL ADOLF VON SYDOW (d. 10 Nisan 1929, Lund, İsveç), özellikle Ingmar Bergman'ın filmlerinde çizdiği sert ve düşünceli tiplerle tanınmış İsveçli sinema ve tiyatro oyuncusu.

Çocukluğundan başlayarak tiyatroyla ilgilendi. 1948-51 arasında Stockholm'deki Kraliyet Tiyatrosu Okulu'nda eğitim gördü. 1951-53 arasında Norrköping-Linköping Belediye Tiyatrosu'nda sahneye çıktı ve İsveç'in umut veren genç oyuncularından biri olarak ün kazandı. Daha sonra Hälsingborg Belediye Tiyatrosu'nda (1953-55) ve Malmö Belediye Tiyatrosu'nda (1955-60) çalıştı.

Stockholm'de Kraliyet Tiyatrosu'nda sahneye çıktığı 1960-62 döneminde Shakespeare'in *King John* (Kral John) oyunundan Arthur Miller'ın *After the Fall*'una (*Düşüşten Sonra*, 1974) kadar uzanan çok farklı yapımlarda rol aldı.

1949'da küçük bir rolle sinema oyunculuğuna başlayan Sydow'un oynadığı ilk Bergman filmi, Ölüm'le satranç oynayan şövalyeyi canlandırdığı *Det sjunde inseglet* (1956; *Yedinci Mühür*) oldu. Sydow canlandırdığı karakterlerin ruhsal karmaşıklığına denk düşen soğuk ve mesafeli görünümüyle Bergman'ın yapıtlarının tipik özelliği olan kasvetli atmosfer ve belirsizliğe önemli ölçüde katkıda bulunuyordu. Rol aldığı öteki Bergman filmleri arasında *Ansiktet* (1958; Yüz), en iyi yabancı film Oscar'ını kazanan *Jungfrukällan* (1960; Genç Kız Pınarı), *Såson i en spegel* (1961; Aynadaki Gibi), *Nattvardsgästerna* (1961; Komünyon Ziyaretçileri), *Skammen* (1968; *Utanç*) ve *En passion* (1969; *Anna'nın Tutkusu*) sayılabilir.

Sydow İsveç'teki sinema yaşamının en parlak döneminde uluslararası yapımlarda da rol almaya başladı. Her ikisi de ABD yapımı olan *The Greatest Story Ever Told*'da (1965; *Dünyanın En Büyük Hikâyesi*) Hz. İsa'yı, *Hawaii*'de (1966) ise fanatik bir misyoneri canlandırdı. Sonraki filmleri arasında, *The Exorcist* (1973; *Şeytan*), *Voyage of the Damned* (1976; *Lanetliler Gemisi*), *Three Days of the Condor* (1975; *Akbabanın Üç Günü*), *La Mort en direct* (1979; *Ölümü Beklerken*), *Hannah and Her Sisters* (1986; *Hannah ve Kız Kardeşleri*), *Pelle erobreren* (1988; *Fatih Pelle*) sayılabilir. Sydow 1988'de İsveç-Danimarka ortak yapımı *Katinka/Ved vejen* (*Katinka*) filmiyle ilk kez yönetmenliği denemiştir.

Sykes, Sir Mark, 6. BARONET (d. 16 Mart 1879, Londra, İngiltere - ö. 16 Şubat 1919, Paris, Fransa), I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarının paylaşılması ile ilgili Sykes-Picot görüşmelerinde (1915-16) İngiltere'yi temsil eden diplomat.

Güney Afrika (Boer) Savaşı'na (1899-1902) katıldıktan sonra İngiltere'nin İrlanda valisi George Wyndham'ın özel sekreterliğinde bulundu (1904-05). Anadolu'da yıllarca dolaştıktan sonra gezi notlarını *Through Five Turkish Provinces* (1900; Beş Türk Vilayetinde) ve *The Caliph's Last Heritage* (1915; Halife'nin Son Mirası) adlı kitaplarında topladı. 1911'de Parlamento'ya seçildi.

Sykes I. Dünya Savaşı'nın başlarında Balkanlar'da ve Türkiye'de diplomatik görevler üstlendi. Daha sonra Fransa ve Rusya ile yapılan ve Mayıs 1916'da gizli bir anlaşmayla sonuçlanan görüşmelerde İngiltere'nin baş temsilciliğini yürüttü. Bu anlaşmaya göre, Suriye ile Irak Fransız ve İngiliz nüfuz ve denetim alanlarına bölünecek, Filistin uluslararası denetime tabi olacaktı.

1917'de Sovyet Devrimi'nden sonra kurulan hükümetin açıkladığı anlaşmanın bir hükümleri, bağımsızlık beyannamesindeki maddeler arasında büyük tepki uyandırdı. İngiltere ve Fransa, aralarındaki paylaşım kavgası ve

Anadolu'daki bağımsızlık hareketinin başarıları nedeniyle anlaşmayı yürürlüğe koyamadılar (*bak.* Sykes-Picot Anlaşması). Sykes, savaşın sonuna değin Ortadoğu'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı adına çeşitli görevler üstlendi.

Sykes-Picot Anlaşması, I. Dünya Savaşı sırasında, Rusya'nın onayıyla İngiltere ile Fransa arasında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını öngören gizli anlaşma (9 Mayıs 1916).

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları (1912-13) sırasında içine düştüğü durumdan yararlanmak isteyen İngiltere ve Fransa, 1912'de bu ülkenin topraklarındaki nüfuz alanlarını belirleyen ve Suriye ile Güneydoğu Anadolu'nun büyük bölümünü Fransa'ya bırakan bir anlaşma yaptılar. 4 Mart ve 10 Nisan 1915'te de İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan bir gizli anlaşmayla Doğu Trakya, İstanbul, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı Rusya'ya bırakıldı. 26 Nisan 1915'te imzalanan ve İtalya'nın da taraf olduğu Londra Antlaşması'nda ise Antalya ve çevresi ile bütün Güneybatı Anadolu İtalya'nın nüfuz alanı sayıldı. 1915 sonlarında, Arabistan Yarımadasını ele geçirerek Hindistan yolunu güvenlik altına almak isteyen İngiltere, Mekke şerifi Hüseyin bin Ali ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre İngiltere, Mekke şerifi Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı girişeceği ayaklanmayı destekleyecek, böylece Filistin ve Irak dışında kalan Arabistan Yarımadası toprakları üzerinde İngiliz denetiminde bir Arap devleti kurulacaktı. Fransa, daha önce kendisine vaat edilen toprakları yitirmesi anlamını taşıyan bu anlaşmayı bir süre sonra öğrendi ve İngiltere'ye baskıda bulunarak yeni bir anlaşma imzalanmasını istedi. Adını İngiliz görüşmeci Sir Mark Sykes ile Fransız görüşmeci Georges Picot'dan alan Sykes-Picot Anlaşması bu gelişmelerin sonucunda doğdu.

Anlaşmaya göre, 1) Rusya'nın payına Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu'daki bazı topraklar, 2) Fransa'nın payına Lübnan ve Suriye kıyısıyla Adana, Doğu Akdeniz bölgesi (Kilikya), Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Musul, 3) İngiltere'nin payına Bağdat dahil Güney Mezopotamya ile Hayfa ve Akka limanları düşecek, 4) Fransa ile İngiltere'ye bırakılan topraklar arasında bir Arap devletleri konfederasyonu ya da Fransız ve İngiliz nüfuz alanlarına bölünmüş tek bir bağımsız Arap devleti kurulacak, 5) İskenderun serbest liman olacak ve 6) Filistin'de, buradaki kutsal yerler nedeniyle uluslararası bir rejim oluşturulacaktı. Bu gizli anlaşma İngilizlerin Mekke şerifi Hüseyin bin Ali'ye verdikleri sözlerle çelişiyordu. Hüseyin, Araplara Osmanlı Devleti'nin dağılmasında daha önemli bir pay verileceği izlenimiyle Osmanlılara karşı ayaklanmıştı. İtalya ise anlaşma konusunda, Almanya'ya savaş açtıktan sonra Ağustos 1916'da bilgilendirildi, ama İngiltere ve Fransa Nisan 1917'de yapılan Saint-Jean-de-Maurienne Anlaşması ile Güney ve Güneybatı Anadolu'yu İtalya'ya vermeyi taahhüt ettiler. Sovyet Devrimi'nin ardından kurulan hükümet savaştan çekilerek Sykes-Picot Anlaşması ile benzeri gizli paylaşım anlaşmalarını yayımladı ve bunların Rusya'yı ilgilendiren bölümlerini geçersiz ilan etti (1917). Bununla birlikte öbür İtilaf devletleri arasında, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra, Anadolu'nun işgalinde önceliği ele geçirme yarışı başladı. Musul'un Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransa'nın denetimine bırakılmasından hoşnut olmayan İngiltere, bir oldubitti yaratmak ve Fransa'yı buradaki isteklerinden vazgeçirmek amacıyla 1 Kasım 1918'de Musul'a girdi. İngiliz birliklerinin harekâtı sürdürerek Güneydoğu Anadolu'ya yönelmesi ve Kilis ile Antep'i işgal etmesinden sonra Sykes-Picot Anlaşması geçerliliğini bütünüyle yitirdi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'yle askeri bakımdan çökertilişinin ardından yükselen ulusal hareketin siyasal ve askeri başarıları, Türkiye ile ilgili bütün gizli ve açık paylaşım projelerini geçersiz kıldı.

Sylvester, James Joseph (d. 3 Eylül 1814, Londra - ö. 15 Mart 1897, Londra, İngiltere), Arthur Cayley ile birlikte cebirsel değişmezler kuramını oluşturan İngiliz matematikçi. Cebirsel değişmezler, koordinat eksenlerinin ötelenmesi ya da döndürülmesi durumunda cebirsel denklemlerin değişmeden kalan katsayılarıdır.

1838'de Londra'daki University College'da doğa felsefesi profesörü olan Sylvester, 1841'de ABD'nin Charlottesville kentindeki Virginia Üniversitesi'ne matematik profesörü olarak gittiyse de, üç ay sonra bu görevden ayrıldı. 1845'te Londra'ya dönüp bir sigorta şirketinde istatistikçi olarak çalışmaya başladıktan sonra matematikle ilişkisi özel ders verme düzeyinde kaldı. Özel öğrencilerinden en tanınmışı Florence Nightingale'dir. 1846'da başladığı hukuk öğrenimini dört yıl sonra bitirerek baroya kabul edildi ve avukatlığa başladı. Kendisi gibi avukat ve matematikçi olan Arthur Cayley ile bu yıllarda tanıştı; uzun süre birlikte çalışan Cayley ile Sylvester matematikte, cebirsel biçimlerin kuramının oluşturulmasını da içeren, önemli katkılar gerçekleştirdiler.

James Joseph Sylvester, A. E. Emslie'nin bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1889; St. John's College, Cambridge
Master and Fellows of St. John's College, Cambridge

Sylvester 1855-70 arasında Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'nde matematik profesörü olarak görevlendirildi. 1876'da yeniden ABD'ye giderek Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu. Bu görevi sırasında *American Journal of Mathematics* dergisini kurdu (1878) ve bu derginin yayın yönetmenliğini üstlendi. ABD üniversitelerinde lisansüstü matematik öğretiminin başlatılmasında ve bu ülkede matematiğin gelişip ilerlemesinde önemli bir rol oynadı. 1883'te İngiltere'ye döndü ve Oxford Üniversitesi'nde geometri profesörlüğüne getirildi.

Sylvester'in temel uğraşı alanı cebir olmuştur. Sayılar kuramında, özellikle partisyonlar (bir tamsayının pozitif tamsayıların toplamı biçiminde kaç türlü ifade edilebileceği) ve Diophantos çözümlemesi (belirli cebirsel denklemlerin tamsayı çözümlerinin bulunması yöntemi) alanlarında önemli buluşlar gerçekleştirdi. Büyük ölçüde esin gücüne dayanan yapıtlarına yoğun bir imgelem yeteneği ve yaratıcılık egemendir. Yüzlerce makalesinin yanı sıra tek bir matematik kitabı yayımlamıştır: *Treatise on Elliptic Functions* (1876; Eliptik Fonksiyonlar Üzerine İnceleme). Şiir de yazmış olan Sylvester'in *Laws of Verse* (1870; Şiirin Yasaları) adlı bir yapıtı vardır.

Sylviidae, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, ötleğenleri kapsayan kuş familyası. Eskidünya'da yaşayan, çoğunlukla soluk renkli 300 kadar türden oluşan bu familya üyeleri çok çeşitli yaşama ortamlarına yayılmıştır.

Uzunlukları 9-26 cm arasında değişir. Sivri uçlu ince gagaları, uzun burun delikleri, burun deliklerini örten kapakları vardır. Kanatları orta uzunlukta ve yuvarlak, bacak ve ayakları zayıftır. Kanatlarında 10 tane birincil uçma teleği bulunur. Böcekçil olan bu kuşlar ormanlarda, çalılıklarda ve bataklıklarda besin ararlar. Birçoğunun ötüşü güzeldir. *Sylvia* cinsi, Palearktik bölgede yaygın olan bahçe ötleğeni (*S. borin*), ak gerdanlı ötleğen (*S. communis*) ve kara başlı ötleğen (*S. atricapilla*) gibi türleri içerir.

Bazı uzmanlar *Sylviidae* familyasını *Sylviinae*, *Polioptilinae*, *Regulinae* ve *Malurinae* altfamilyalarına ayırırken, bazıları *Sylviinae* altfamilyasını *Muscicapidae* familyasına alır, öbür üç grubu da familya düzeyine yükseltirler.

Sylvius, Franciscus, FRANZ (FRANÇOIS) DE LE BOË (DU BOIS) olarak da bilinir (d. 15 Mart 1614, Hanau, Almanya - ö. 15 Kasım 1672, Leiden, Felemenk Cumhuriyeti), hekim, fizyoloji, anatomi ve kimya bilgini. Tıpta bütün yaşam ve hastalık süreçlerini kimyasal temele dayandıran 17. yüzyıl tıbbi kimya okulunun kurucularındandır. Çalışmalarıyla tıpta mistik spekülasyonların yerini evrensel fizik ve kimya yasalarının akılcı uygulamalarının almasına katkıda bulunmuştur.

Sylvius, bir oymabaskıdan ayrıntı
Hulton Picture Library

Geliştirdiği tıp sistemini İngiliz anatomi bilgini William Harvey'nin bulduğu kan dolaşımına dayandırmakla birlikte, Eski Yunanlı hekim Galenos'un suyuk kuramlarına da bağlı kaldı. Normal ve patolojik yaşam süreçlerinin en önemlilerinin kanda gerçekleştiğini ve hastalıkların kimyasal tepkimeler yoluyla açıklanıp tedavi edilebileceğini ileri sürdü. Canlı maddelerde tuzların varlığını fark ederek bu maddelerin asitler ve bazlar arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıktığı sonucuna vardı; böylece kimyasal dengesizliklerin kandaki asit fazlalığı (asidoz) ya da alkali fazlalığından (alkaloz) kaynaklandığını ileri sürerek bu durumlarda kullanılmak üzere çeşitli ilaçlar geliştirdi.

1658-72 arasında Leiden Üniversitesi'nde tıp dersleri vererek Avrupa'nın önde gelen öğretmenleri arasına girdi. Tıp eğitiminde koğuşlarda eğitim uygulayan ilk öğretmen-

lerden oldu; bilinen ilk üniversite kimya laboratuvarının kurulmasına öncülük etti. Çok sayıda küçük birimden oluşan ve boşaltıcı kanalları birleşerek daha üst düzeyde kanalları oluşturan salgı bezleriyle yuvarlak bir kütle oluşturan salgı bezleri arasındaki ayrımı saptadı. 1641'de beyinde şakak, alın ve yanal lobları birbirinden ayıran derin yarığı (Sylvius oluğu) keşfetti.

Symington, William (d. Ekim 1763, Leadhills, Lanarkshire, İskoçya - ö. 22 Mart, 1831, Londra, İngiltere), 1801'de başarılı bir buhar tahrikli çark geliştiren İngiliz mühendis. Bu çark ertesi yıl ilk buharlı gemilerden biri olan "Charlotte Dundas"a takılmıştır.

Glasgow ve Edinburgh'da dini eğitim gören Symington, daha sonraları bu meslekten ayrılarak inşaat mühendisi oldu. Üzerinde çalıştığı buharlı araba 1786'da büyük ilgi gördü; Symington birkaç yıl sonra bir dizi gelişkin buhar makinesinin patentini aldı. Dönme hareketi elde etmek için zincirlerden ve mandallı çarklardan yararlanarak Watt'ın tasarımlarından daha ekonomik makineler yaptı. Gemilere takılmak üzere tasarımladığı ilk buhar makinesini 1787'de gerçekleştirdi. 1789'da, bu tür bir makineyle donatılan bir gemi saatte 11 km hıza ulaştı.

Symington 1801'de krank-biyel mekanizmasına dayalı bir buharlı çark sistemi geliştirdi. Bu sistemle çalışan "Charlotte Dundas" büyük başarı sağladı, ama işletme yöneticilerinin konuya kuşkuyla yaklaşmaları nedeniyle proje 1803'te yürürlükten kaldırıldı.

Symmachus (AZIZ) (d. Sardinya - ö. 19 Haziran 514, Roma; yortu günü 19 Haziran), 498-514 arasında papa.

II. Anastasius'un ardından papa seçildi. Bizanslı güçlü bir hizbin desteklediği bir azınlık da aynı anda Başrahip Laurentius'u papa seçmişti. Ostrogot İtalya kralı Theoderich (Teodorico) tarafından papalığı onaylanan Symmachus Mart 499'da bir sinod toplayarak, papalık seçimlerinde çoğunluk oyunun geçerli sayılmasını sağladı. Ama Laurentius'un yandaşları Symmachus'a karşı etkinliklerini sürdürdüler. Bunun üzerine Theoderich'in 501'de topladığı sinod, piskoposların papayla ilgili yargıda bulunamayacağını karara bağladı. Theoderich gene de Laurentius'un Roma'ya dönmesine izin verdi. Sonuçta iç savaş patlak verdi. Laurentius yandaşları Roma'daki pek çok kiliseyi ele geçirdiyse de Symmachus makamını korudu. 505/506'da Theoderich'in Laurentius'un yandaşlarına, el koydukları kiliseleri papalığa geri vermelerini emretmesiyle, çatışmalar sona erdi. Bölünme ise ancak Symmachus'un ardından papa olan Aziz Hormisdas döneminde ortadan kalktı.

Symmachus, Roma ile Konstantinopolis (İstanbul) patrikliği arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklanan Akakios Bölünmesi'nde de (*) önemli rol oynadı. Bizans imparatoru I. Anastasios tarafından Manicileri kayırmakla suçlanınca Roma'daki tüm Manicileri sürdü ve kitaplarını yaktı. Ariusçulardan baskı gören Afrikalı Katolikleri korudu, Aurelia Yolu'ndaki (Via Aurelia) S. Agnese Fuori le Mura Bazilikası başta olmak üzere birçok kilise inşa ettirdi.

Symmachus, Quintus Aurelius (d. y. 345 - ö. 402), Romalı devlet adamı, hatip ve yazar.

Çok zengin ve tanınmış bir konsül ailesindendi. Hitabet yeteneği sayesinde yükseldi; 373'te Afrika prokonsülü, 384'te Roma kent *praefectus*'u (*praefectus urbi*) ve 391'de konsül oldu. Milano'nun Hıristiyan piskoposu Aziz Amorosius'un etkisinde kalan İmparator Gratianus'un 382'de Roma'daki Senato'dan "Zafer" heykelinin kaldırılmasını emretmesi üzerine, Symmachus Senato'dan aldığı yetkiyle Milano'ya giderek imparatoru bu emrin geri alınması için ikna etmeye çalıştıysa da, başarılı olamadı. Gratianus'un 383'te öldürülmesinden sonra, II. Valentinianus'tan (hd 375-392) eski imparatorun putperestlik karşıtı emirlerini iptal etmesini istedi. Ama büyük ölçüde Aziz Ambrosius'un nüfuzu nedeniyle, bir kez daha başarısız oldu. *De ara Victoriae* (Zafer Sunağı Üzerine) adlı söylevi, şair Prudentius'un 19 yıl sonra bile yanıt verme gereği duymasına yol açacak kadar başarılıydı. Valentinianus'un saray çevresinin gitgide Hıristiyanlaşması nedeniyle nüfuzu büyük ölçüde azaldıysa da, Magnus Maximus 387'de Valentinianus'u İtalya'dan sürünce, Senato'nun lideri olarak görülen Symmachus yeni imparatora Senato'nun kutlamalarını iletmekle görevlendirildi. I. Theodosius, Valentinianus adına İtalya'yı 388'de yeniden fethedince Symmachus bağışlandı ve 391'de konsül oldu. Putperest Eugenius ile Arbogastes'in yönetimi altında (392-394) nüfuzunu kısmen yeniden kazandı ve Honorius döneminde, 402'ye değin korudu.

Symmachus'un söylevlerinin ancak bazı bölümleri günümüze ulaştığından, Mektuplar'ının 10 kitabı en önemli yapıtları sayılır.

Symmachus, Quintus Aurelius Memmius (ö. 524, Pavia, Liguria), Romalı senatör ve patrici. Yakın dostu ve kayınpederi olan Boethius ile birlikte vatana ihanetle suçlanarak idam edilmiştir.

Ostrogot kralı Theoderich'in (Teodorico) hükümdarlığı sırasında konsül oldu (485). Boethius ihanetle suçlanan Senatör Albinus'u savunup kendisi de aynı suçlamayla karşılaşınca, Symmachus da onu savundu. Bunun üzerine tutuklandı ve Boethius'la birlikte idam edildi.

Symonds, John Addington (d. 5 Ekim 1840, Bristol, Gloucestershire, İngiltere - ö. 19 Nisan 1893, Roma, İtalya), İngiliz denemeci, şair ve yaşamöyküsü yazarı. Daha çok İtalya'da Rönesans'ın kültürel tarihine ilişkin incelemesiyle tanınır.

Edebi ilgisini çok çeşitli alanlara yayan Symonds İngiliz edebiyatı ve Yunan şiirini inceledi, gezi notları yazdı, çeşitli çeviriler yaptı. Bavyera kaynaklı 13 yüzyıl metni *Carmina Burana*'da yer alan birçok *goliard*(*) şarkı ve şiirini *Wine, Women and Song* (1884; Şarap, Kadın ve Şarkı) başlığıyla İngilizceye çevirdi. Shelley (1878), Ben Jonson (1886), Sir Philip Sidney (1886), Michelangelo (1893) ve Walt Whitman (1893) üzerine incelemeler hazırladı. *The Sonnets of Michael Angelo Buonarroti and Tommaso Campanella* (1878; Michelangelo Buonarroti ve Tommaso Campanella'nın Soneleri) ve Cellini'nin iki ciltlik otobiyografisi (1888), dikkate değer çevirileri arasındadır. Şiirleri ise pek başarılı bulunmamıştır. Akıcı, pitoresk bir üslupla kaleme aldığı ve en önemli yapıtı sayılan *Renaissance in Italy* (1875-86, 7 cilt; İtalya'da Rönesans) sistematik bir tarih olmaktan çok bir dizi kapsamlı denemeden oluşur. 1871'de yazıp 1883'te yayımladığı *A Problem in Greek Ethics* (Yunan Etiğinde Bir Sorun) ile 1881'de gene kendi yayımladığı *A Problem of Modern Ethics* (Modern Etiğin Bir Sorunu), eşcinsellik konusundaki ilk ciddi çalışmalar arasında yer alır.

Symons, A(lphonse) J(ames) A(lbert) (d. 1900, Londra - ö. 26 Ağustos 1941, İngiltere), İngiliz yazar. Geleneksel yaşamöyküsü ilkelerine uymayan *The Quest for Corvo* (1934; Corvo'yu Arayış) adlı yapıtıyla tanınır.

Ailesinin ekonomik güçlükleri nedeniyle bir meslek edinmek üzere küçük yaşta evden ayrıldı. Üç yıl boyunca bir kürkçüde çırak olarak çalıştı. Yetersiz bir öğrenim gördüğünden kendi kendini yetiştirdi. Londra Birinci Basım Kulübü'nün sekreterliğini ve yöneticiliğini yürüttüğü sırada bibliyografyacılık alanında ustalaştı. İlgi gören *H. M. Stanley* (1933) adlı yaşamöyküsü kitabını, kendini Baron Corvo olarak adlandıran İngiliz yazar Frederick Rolfe'un (1860-1913) yaşamını konu alan başyapıtı *The Quest for Corvo* izledi. Rolfe'un yaşamı Symons'ı yıllarca etkilemiş ve daha önce de *Frederick Baron Corvo* adlı bir araştırmayı 1927'de özel olarak basturmasına yol açmıştı. "An Experiment in Biography" (Bir Yaşamöyküsü Denemesi) altbaşlığını taşıyan *The Quest for Corvo*'da, gerçek yaşamı üzerine pek az bilgi bulunan bir kişinin yaşamöyküsünü anekdotlar ve parçalardan yola çıkarak yeniden yazması yeni bir yaklaşımdı. Kitap eleştirmenlerce övgüyle karşılandı ve bir modern yaşamöyküsü başyapıtı sayıldı.

Symons'ın *Emin, Governor of Equatoria* (1928; İstivalye Valisi Emin), William Butler Yeats'in yapıtlarının ilk baskısı için yazdığı bibliyografya (1924), derleyerek yayına hazırladığı *Anthology of 'Nineties Verse* (1928; Doksanlı Yılların Şiir Antolojisi) ve Oscar Wilde'ın yarım kalmış yaşamöyküsü gibi yapıtları da vardır.

Symons, Arthur (William) (d. 28 Şubat 1865, Milford Haven, Pembrokeshire - ö. 22 Ocak 1945, Wittersham, Kent, İngiltere), İngiliz şair ve eleştirmen. Simgeci Fransız şairlerinin yaklaşımlarını destekleyen ilk İngiliz yazardır. Düzenli bir okul eğitimi görmedi. 1890'larda Londra'da çıkan edebiyat dergilerinde çalıştı. William Butler Yeats ve Ernest Christopher Dowson gibi şairlerin yer aldığı Şair Müsveddeleri Kulübü'ne (Rhymers' Club) katıldı. *The Yellow Book* dergisinde yazılar yazdı, *The Savoy* (1896) dergisinin yayın yönetmenliğini yürüttü. Avrupa edebiyatıyla ilgili geniş

Arthur Symons, R. H. Sauter'in bir tempera çalışması, 1935; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

bilgisinden yararlanarak hazırladığı, 10 yıllık dönemin yorumunu içeren *Symbolist Movement in Literature* (1899; Edebiyatta Simgeci Hareket) adlı yapıtıyla Yeats ve T. S. Eliot'ı önemli ölçüde etkiledi. Edebiyat eleştirisi alanındaki yaklaşımıyla genel bir estetik anlayışı oluşturmaya çalıştı.

Symons'ın şiirinde düş kırıklığını yansıtan temalar ağırlıktadır. Hayranlık uyandıran

çeşitli izlenimci şiirlerini içeren *Silhouettes* (1892; Siluetler) ve *London Nights* (1895; Londra Geceleri) adlı yapıtları, onun kent yaşamı karşısındaki duyarlığını yansıtır. Fransız şair Paul Verlaine'den dikkate değer çeviriler yapan Symons ayrıca, çok zarif bir üslupla çeşitli gezi notları yazdı. 1908'de geçirdiği bunalımdan sonra *Confessions* (1930; İtiraflar) dışında hemen hiç edebi çalışma yapamadı.

Symphoricarpos *bak.* inci

Symphyla, *Arthropoda* (eklembacaklılar) filumundan, çıyanlara benzer yaklaşık 120 türü içeren çokayaklı omurgasızlar sınıfı. Uzunlukları en irilerinde bile 1 cm'nin altında kalan bu sınıf üyelerinin yumuşak ve beyaz vücutları 14 bölütten oluşur. Duyargaları uzun ve çok parçalıdır. Gövde bölütlerinin 12'sinden kancaya benzeyen bacak çiftleri çıkar. Aynı yandaki bacaklarını birlikte hareket ettirdiklerinden döne büküle ilerlerler.

Symphyla üyeleri tropik bölgeler başta olmak üzere yeryüzünün hemen her yerine dağılmıştır. İçinde yaşadıkları çürüyen bitkisel maddelerle beslenirler. Bazıları böcek leşlerini ve yumuşak canlı bitki dokularını yer.

Scuttigerella immaculata türü, pancar, hıyar gibi çeşitli tarım bitkilerinin köklerini kemirerek zarar verir.

Symphyta, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının iki alttakımından biri (öbürü *Apocrita*). Yaprakarıları, odun yabanarıları ve ağaç yabanarıları bu alttakımda yer alır. *Hymenoptera* takımının en ilkel üyelerini kapsayan *Symphyta* alttakımındaki binlerce tür yeryüzünün hemen her yerine dağılmıştır.

Symphyta üyelerinde göğüs ve karın bölümleri arasında, incelmiş bir "bel" bağlantısı yoktur. Dişilerin yumurta borusu iyi gelişmiştir. Larvalar tırtıllara benzer ve ayaklıdır. Küçük ve az rastlanan bir familyayı (*Orussidae* ya da *Oryssidae*) oluşturan asalak ağaç yabanarıları dışında, tümü bitkiyle beslenir.

Symphyta üyelerinin yaşam çevrimi genellikle bir yılda tamamlanır. Kışı olgun bir larva olarak ya da pupa evresinde geçirirler. Bazı iri türlerin gelişim süreci bir yılı aşar. Başta odun yabanarıları olmak üzere birçok tür tarım ürünlerine ve ağaçlara zarar vermektedir.

Symphytum *bak.* karakafesotu

Synge, John Millington (d. 16 Nisan 1871, Rathfarnham, Dublin yakınları - ö. 24 Mart 1909, Dublin, İrlanda), İrlanda rönesansının önde gelen oyun yazarlarından.

John Millington Synge, John Butler Yeats'in bir çiziminden ayrıntı, 1905; İrlanda Ulusal Galerisi, Dublin
National Gallery of Ireland, Dublin

Oyunlarında Aran Adaları ve İrlanda'nın batı kıyılarındaki ilkel yaşamı büyük bir ustalıkla anlatır.

Dublin'deki Trinity College'da dil öğrenimi gördükten sonra müzikçi olmaya karar vererek öğrenimini Almanya, İtalya ve Fransa'da sürdürdü (1893-97). Bu arada edebiyat eleştirileri yazmaya başladı. Paris'te tanıştığı William Butler Yeats'in etkisiyle İrlanda rönesansına ilgi duydu ve gene onun önerisi üzerine, kitabi araştırmaları bırakıp yaşamın içinden malzeme derlemek amacıyla Aran Adalarına gitti. Sonunda ölümüne neden olacak lenf hastalığının ilerlemesine karşın, üç yıl boyunca (1899-1902) yılın belli aylarını orada geçirdi; ada halkını gözledi ve dillerini öğrendi. İzlenimlerini *The Aran Islands*'da (1907) topladı. Tek perdelik oyunlarından, ilk kez 1903'te sahnelenen *The Shadow of the Glen* (*Dereye Vuran Gölge*) ile *Riders to the Sea*'yi de (1904; *Denize Giden Atlılar*, 1940, 1984) adalıların öykülerine dayanarak yazdı. Üç perdelik oyunlarından ilki olan *The Well of the Saints* (Azizler Pınarı) 1905'te sahnelendi.

Synge en tanınmış oyunu *The Playboy of the Western World*'ü (1907; *Babayiğit*, 1944, 1966), İrlanda'nın batı kıyılarında yaptığı yolculuklardan esinlenerek yazdı. Bu komedi, tuhaf bir kasabada babasını öldürmekle övündüğü için bir kahraman haline getirilen, ama babasının ölmediği anlaşılınca köylülerin saygısını yitiren bir köylü genci anlatıyordu. İrlandalıların övünme alışkanlığını ve gaddarlığı yüceltme eğilimini katı bir mizahla eleştirilen oyun, Dublin'de Abbey Tiyatrosu'ndaki galada seyircilerin protestolarıyla karşılandı. New York'taki galada (1911), ardından Boston ve Philadelphia'da da İrlanda kökenliler oyunu protesto ettiler.

Synge ölümüne değin, oyunlarını sahnelemeyi sonunda kabul eden Abbey Tiyatrosu ile birlikte çalıştı. Kelt mitolojisindeki en güzel aşk öykülerinden birini konu alan, tamamlanmamış yapıtı *Deirdre of the Sorrows* da (Acıların Kızı Deirdre) 1910'da orada sahnelendi.

synthesizer, SİNTİSAYZIR olarak da bilinir, çoğunlukla dijital bir bilgisayar yardımıyla elektronik yolla ses üreten ve sesleri değişikliğe uğratan aygıt. Elektronik müzik kompozisyonunda ve seslendirilmesinde kullanılır.

Basit dalga biçimleri üreten *synthesizer*, karmaşık yapısıyla, daha sonra bunları besteci ya da müzikçinin seçimine göre gürlük, süre, frekans ve tını bakımından değişikliğe uğratır. *Synthesizer*'lar geleneksel müzik aletlerinin ses erim ve kapasitelerinin çok ötesinde efektler üretebilir.

Çok büyük boyuttaki ilk elektronik ses *synthesizer*'ını ABD'li akustik mühendisleri Harry Olson ve Herbert Belar 1955'te Princeton'daki (New Jersey) Radio Corporation of America (RCA) laboratuvarlarında geliştirdiler. Sesin özelliklerini araştırmak için tasarlanan ve bilgilerin delikli kâğıt şerite kaydedilerek yüklendiği bu *synthesizer*, ses dağarını genişletmek isteyen ve müziklerini tam olarak denetim altına almayı amaçlayan bestecilerin ilgisini çekti.

1960'larda daha küçük boyutlarda, gelişkin *synthesizer*'lar üretildi. Bunların ilki olan Moog'u kısa sürede Buchla ve konsol piyano büyüklüğündeki Syn-Ket izledi. Çoğu *synthesizer*'ın piyanoya benzer klavyesi vardır, ama başka mekanizma türleri de kullanılmıştır. ABD'li fizikçi Robert Moog'un geliştirdiği Moog III'ün, voltaj değişikliklerini (dolayısıyla perde, tını, atak, ses sönümü ve başka ses özelliklerini) denetleyen iki tane beş oktavlık klavyesi vardı. Böylece besteci ya da müzikçiye ses denetiminde neredeyse sonsuz olanaklar sağlıyordu. Bu türden analog teknoloji, 1960'larda ve 1970'lerde blok ve taşınabilir *synthesizer*'ların seri üretiminin temelini oluşturdu. Moog'un kullanılışının dikkate değer bir örneği Alwin Nikolais'in *The Relay* adlı televizyon balesi oldu. ABD'li bilim adamı Donald Buchla'nın geliştirdiği Buchla *synthesizer*'ının hareketli tuşları yoktu ve kemanın perdeliğine benzer, dokunuşa duyarlı, metal plakadan yapılmış bir "klavye" ile çalışıyordu. Aralarında Morton Subotnick'in *Silver Apples of the Moon* (1967; Ayın Gümüş Elmaları) ile *The Wild Bull*'un da (1968; Azgın Boğa) bulunduğu çeşitli yapıtlarda bu *synthesizer* kullanıldı.

Bu küçük *synthesizer*'lar, bir ana frekansla onun tüm harmoniklerini içeren bir sinyalden istenmeyen bileşenlerin çıkarılmasına dayalı çıkartmalı sentez (*substractive synthesis*) yöntemini kullanırlar. Buna karşılık Illinois Üniversitesi'nde James Beauchamp'ın geliştirdiği harmonik ton üretici ise toplamalı sentez (*additive synthesis*), yani seslerin saf (armonik seslerin bulunmadığı) ton sinyallerinin (sinüs dalga sinyalleri) bileşimiyle elde edilmesi yöntemini kullanır ve birbirinden çok az farklı ses renklerinin (tını) üretilmesi bakımından belirli olanaklar sağlar.

1970'lerin sonlarıyla 1980'lerin başlarında mikrobilgisayarlarla tam ses örneklemesi (seslerin dijital kaydı), Fourier sentezi (tek tek armonik seslerin belirlenmesi) ve sinüs dalga FM (frekans modülasyon) sentezi gibi çeşitli dijital sentez tekniklerini kullanan görece küçük *synthesizer*'lar geliştirildi. Bunların arasında Fairlight CMI, New England Digital Synclavier II ve Yamaha'nın FM *synthesizer*'lar dizisi sayılabilir.

Syphax, SYPHAKS olarak da bilinir (ö. İÖ 3. yy sonları), Hannibal ile ittifak kuran Numidya hükümdarı. II. Pön Savaşı sırasında, Utica (bugün Tunus'ta) yakınında yapılan Büyük Ovalar Çarpışması'nda (İÖ 203) Romalı komutan Gaius Laelius'a yenilip tutsak düştü. Bunun üzerine İÖ 206 dolaylarında bölgeden uzaklaştırmış olduğu rakibi Masinissa, Romalıların desteğiyle Numidya tahtına çıktı.

Syracuse, ABD'de, New York eyaletinin orta kesimindeki Onondaga ilinin (*county*) merkezi (1827) kent. Onondaga Gölünün güney ucunda, Albany-Buffalo yolunun ortasında yer alır. Bugünkü kentin bulunduğu bölge eskiden Onondaga Yerlilerinin yurdu ve İrokua Birliği'nin merkeziydi. Sonradan tuz üretiminde kullanılan tuzlu su kaynaklarını keşfeden (1654) ilk Avrupalı, Cizvit misyoner Simon Le Moyne oldu. 18. yüzyılda New York eyalet yönetimi Yerlilerle bir anlaşma yaparak tuzlu su kaynaklarının denetimini ele geçirdi; 1797'den sonra bölgedeki belirli araziler tuz çıkarımı için kiralandı. Bu dönemde Webster's Landing, Salina ve Geddes adlı üç köy ortaya çıktı. 1820'de Webster's Landing'de kurulan bir postaneye Sicilya'daki Eski Yunan kentinden esinlenilerek Syracuse adı verildi.

1825'te Erie Kanalının tamamlanması, 1830'larda da demiryolu hattının bölgeye ulaşmasıyla hızla gelişen Syracuse, daha sonraları Salina ve Geddes'i de içine alarak genişledi. Tuz üretiminin 1870'te önemini yitirmeye başlamasına değin ABD'nin tuz gereksiniminin büyük bölümü kentteki tesislerden karşılandı; bu tarihten sonra kentte yeni sanayi dalları gelişti. Günümüzde kentte porselen, ilaç, jet motorları, elektrikli makineler, havalandırma aletleri, radyo, televizyon ve elektronik donanımı üretilir.

Syracuse aynı zamanda New York tarımsal bölgesinin orta kesiminin toptan dağıtım noktasıdır.

Kentte Syracuse Üniversitesi (1870), Le Moyne College (1946), Onondaga Community College (1961), New York Eyalet Üniversitesi'ne bağlı Tıp Merkezi (1872), Çevre Bilimi ve Ormancılık Yüksekokulu (1911) ve Everson Sanat Müzesi (1896) yer alır. New York Eyalet Fuarı 1841'den bu yana Syracuse'da düzenlenmektedir. Onondaga Yerleştirme Kampı kentin 10 km güneyindedir. Nüfus (1990) kent, 163.860; metropoliten alan, 659.864.

Syrakusa *bak.* Siracusa

Syringa *bak.* leylak

Syros, Çağdaş Yunancada SÍROS, SÍRA olarak da bilinir. Yunanistan'da, Ege Denizindeki Kyklad Adalarında ada. Kyklad Adalarının merkezine yakın bir noktada yer alır. Yüzölçümü 84 km²'dir. Doğu kıyısındaki bir körfezde bulunan başlıca kenti ve limanı Hermupolis (Ermúfolis) aynı zamanda Kyklad ilinin (*nomós*) merkezidir. Tepelik ve çıplak bir ada olan Syros'un en yüksek noktası 442 m'dir. Hermupolis'in en eski kesimi olan Áno Síros (Yukarı Síros) 13. yüzyılda Venedikliler tarafından antik bir yerleşmenin yerinde kuruldu. Modern kent ve limanın temelleri ise Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın (1821-32) başlangıcında adaya yerleşen Rum mülteciler tarafından atıldı. Başlıca gelir kaynağı deniz ticareti ve ticari gemicilik olan adada pamuklu dokuma ve konfeksiyon fabrikalarıyla tersane ve tabakhaneler de vardır. Nüfus (1981) 19.668.

Syrtis Major, Mars gezegeninin yüzeyinde, merkezi 290° batı ve 10° kuzey noktası yakınlarında bulunan ve gezegen ekvatorundan 1.500 km kuzeye kadar uzanan, yaklaşık 1.000 km genişliğindeki belirgin karanlık bölge. Bu bölgeyi ilk belirleyenin 1659'da Christiaan Huygens olduğu sanılmaktadır. Syrtis Major, kuzeyden güneye doğru uzanan geniş bir yamaç biçimindedir; batı sınırı (Aeria) ile doğu ucu (İsidis) arasında 4 km'lik bir yükseklik farkı vardır. Önceleri bu bölgenin sığ bir deniz olduğu sanılırdı. Daha sonraları bu karanlık izin, gezegenin üzerinde yetişen bitkilerden kaynaklandığı sanıldı. 1960'larda ve 1970'lerde ABD'nin fırlattığı "Mariner" ve "Viking" uzay sondalarının gönderdiği yakın plan fotoğraflardan, bu kum ve toz yamacının rüzgârlarca biçimlendirildiği anlaşıldı. 1980'lerde gerçekleştirilen gözlemler sonucunda da bölgenin 310° batı kesiminde 6 km yüksekliğinde bir tepenin bulunduğu saptanmıştır.

Syv Systre Çavlanı, KNIVSFLÅFOSS olarak da bilinir, Norveç'in ortabatı kesimindeki Møre og Romsdal ilinde (*fylke*) çavlan. Geit Dağından (*fjellet*) kaynaklanan sularının, yüksek bir kayalıktan yaklaşık 100 m aşağıdaki Geiranger Fiyorduna dökülmesiyle oluşur. "Yedi Kız Kardeş" anlamına gelen adı, çavlanın yukarısında birleşen yedi ayrı akarsudan gelir. Yakınlarında Prekestolen ya da Pulpit Kayalığı bulunur. Geiranger Fiyordu çavlan sayesinde ilgi gören bir turizm merkezi durumuna gelmiştir.

Szabó, István (d. 1938, Budapeşte, Macaristan), uluslararası ün kazanmış Macar sinema yönetmeni. Son dönem yapıtlarında faşizmin psikolojisini incelemiştir.

Budapeşte Tiyatro ve Sinema Akademisi'ne 1956'da girdi. Sinema yönetmenliği diplomasını 1961'de aldı. Mezuniyet çalışması olarak çektiği kısa filmi *Koncert* (1961; *Konser*) uluslararası şenliklerde ilgi gördü. Daha sonra *Variációk egy témára* (1961; *Bir Tema Üzerine Çeşitlemeler*) ve şiirsel bir anlatımı olan *Te* (1963; *Sen*) adlı kısa filmleriyle ödüller kazandı. Konulu ve uzun ilk filmi *Álmodozások kora*'da (1964; *Düş Görme Çağı*) ve onu izleyen *Apa* (1967; *Baba*) ile *Szerelmesfilm*'de (1970; *Aşk Filmi*) bürokratik Macar toplumunda 1956 olaylarının izlerini taşıyan kendi kuşağının sorunlarına eğildi. 1970'lerde daha kişisel bir çizgiye yöneldi. *Tuzolto Utca 25*'te (1974; *İtfaiyeciler Sokağı 25*) bir apartmanın

Szabó
Turhan Gurkan Arşivi

dünü, bugünü ve geleceğini birbirine karıştırarak Macar toplumunun mizahi bir alegorisini ortaya koydu. *Bizalom*'da (1979; *Güven*) kişilerin ruh durumlarına ve iç hesaplaşmalarına ağırlık verdi. En iyi yabancı film dalında Oscar Ödülü kazanan *Mephisto*'da (1981; *Mefisto*) sanat-iktidar ilişkileriyle faşizmin ideolojisini ve psikolojisini inceledi. Ülkesinin tarihine döndüğü *Redl ezredes*'ten (1984; *Albay Redl*) sonra çektiği *Hanussen*'de (1988) yeniden faşizmle uzlaşmış bireylerin ruhsal açmazlarını ele aldı.

Szabolcs-Szatmár-Bereg, Macaristan'ın en kuzeydoğu kesiminde il (*megye*). Yüzölçümü 5.938 km²'dir. Büyük bölümü küçük akarsuların suladığı düzlüklerle kaplıdır. Kumluk Nyírség bölgesi (168 m) Büyük Macaristan Ovasının en yüksek kesimini oluşturur; il merkezi Nyíregyháza bu kumluk bölgede yer alır. Tisza Irmağının geçtiği bu kumluk bölgede toprak kaymasını önlemek amacıyla meyve ağaçları ve başka ağaçlar dikilmiştir. İlde meyvenin yanı sıra tahıl, hayvan yemi, ayçiçeği ve tütün yetiştirilir, sığır, domuz ve koyun beslenir. Sanayi alkolü, *brandy* ve morfin ilin başlıca sanayi ürünleridir. Nyíregyháza dışındaki önemli yerleşmeler Kisvárda ve Mátészalka'dır. Nüfus (1991 tah.) 568.830.

szajbelyit, alkali magnezyum borat [$MgBo_2(OH)$] yapısında, manganez minerallerinden suseksite benzeyen borat minerali. *Ayrıca bak.* suseksit.

Szálasi, Ferenc (d. 6 Ocak 1897, Kassa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 12 Mart 1946, Budapeşte, Macaristan), Macar asker ve faşist siyaset adamı. II. Dünya Savaşı'nın son aylarında Macaristan'ın önderiydi.

Ailesinin birçok üyesi gibi orduya girdi ve 1925'te genelkurmayda yüzbaşı oldu. 1930'da gizli bir ırkçı örgüte katıldı. 1935'te emekliye ayrıldıktan sonra Ulusal İrade Partisi'ni (1939'dan sonra Demir Haç Partisi) kurdu. Şoven ve antisemitik bir programı olan parti Mayıs 1939'da yapılan ulusal seçimlerde parlamentoda 30 sandalye kazanarak ikinci büyük parti oldu.

II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında başbakan olan Pál Teleki, aralarında Szálasi'nin de bulunduğu birçok üyesini hapse atarak partiyi sindirdi. Ama Nazilerin ülkeyi istila etmesinden sonra işbaşına getirilen (Mart 1944) işbirlikçi Döme Sztójay hükümeti partiyi resmen tanıdı. Bunu, Szálasi'nin Almanlar tarafından önce başbakanlığa getirilmesi (15 Ekim 1944), ardından da ulusal önder (4 Kasım 1944) ilan edilmesi izledi. Almanlarla tam bir işbirliği içine giren Szálasi, Sovyet birliklerinin Macaristan'da Nazi işgaline son verdiği Nisan 1945'e değin süren yönetimi sırasında Demir Haç örgütü aracılığıyla solculara ve Yahudilere yönelik yoğun bir baskı uyguladı. ABD birlikleri tarafından Almanya'da yakalandıktan sonra Macaristan'a gönderildi ve Halk Mahkemesi'nce ölüme mahkûm edilerek idam edildi.

Szczecin, Polonya'nın kuzeybatı kesiminde il (*województwo*). Doğuda Koszalin, güneyde Gorzów Wielkopolski illeri, kuzeyde Baltık Denizi, batıda da Almanya ile çevrilidir. Yüzölçümü 9.981 km²'dir. Kuzey kesiminde kıyı düzlükleri, güneyinde ise Pomeranya Göller Bölgesinin bir bölümü yer alır. Büyük bölümü alçak, bataklık ve hafif engebelidir. Kuzeydeki kumlu topraklarda buğday, patates ve çavdar, güneydeki daha verimli topraklarda ise buğday ve şeker pancarı yetiştirilir. İldeki başlıca akarsu batı sınırı boyunca akan Oder (Odra) Irmağıdır; öteki akarsular ilin kuzeydoğusundan geçen Rega ile orta kesiminden geçen Płonia ve Ina ırmaklarıdır. İlde çok sayıda göl vardır; bunların en büyükleri Oder Irmağının ağzının yakınındaki Dąbie ile Płonia Irmağı üzerindeki Miedwie'dir. İl nüfusunun yaklaşık dörtte biri kırsal alanlarda yaşar. Sanayi tesisleri bir liman kenti olan il merkezi Szczecin'de toplanmıştır. İldeki öteki büyük yerleşmeler Stargard Szczeciński ve Świnoujście'dir. Nüfus (1991 tah.) 972.100.

Szczecin, Almanca STETTIN, Polonya'nın kuzeybatı kesiminde, Szczecin ilinin (*województwo*) merkezi kent ve liman. Baltık Denizinden 65 km içeride, Oder (Odra) Irmağının ağzının yakınlarında yer alır. Bazı kayıtlara göre 2.500 yıl önce yerleşmeye açılan kent, 8. ve 9. yüzyıllarda bir balıkçılık ve ticaret merkeziydi. 10. yüzyılda I. Mieszko tarafından Polonya topraklarına katıldı. 1243'te özerk bir belediye oldu. 1360'ta Hansa Birliği'ne katıldı. 1637-48 arasında Brandenburg Elektörlüğü'nün denetimi altında

Szczecin'de doklar, Polonya
Jan Hallowski—Interpress

kaldıktan sonra, 1648'de İsveçlilerin, 1720'de de Prusyalıların eline geçti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'ya geri verildi.

1826'da Oder Irmağının üzerinde düzenli gemi seferleri yapılmaya başladıktan sonra kentin limanı hızla gelişti. 1926-27'de Szczecin Lagününden (*zalew*) Swinoujście (Swinemünde) dış limanına uzanan kanal derinleştirildi. II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar gören kent ve liman savaştan sonra yeniden inşa edildi.

Günümüzde Świnoujście ile birlikte Polonya'nın en büyük liman kompleksini oluşturan Szczecin'e yılda yaklaşık 5.500 gemi uğrar. Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Almanya'dan Oder Irmağı yoluyla yapılan yük taşımacılığı açısından önemli bir liman olan Szczecin'in en önemli ihraç ürünü kömürdür. Başlıca sanayi dalı gemi yapımıdır; kentte ayrıca madeni eşya, gübre ve tekstil makineleri üreten fabrikalarla gıda işleme tesisleri vardır. Bu sanayi kuruluşlarının ve Polonya'nın kuzeybatı kesiminin elektrik gereksinimi Dolna Odra santralından karşılanır.

Polonya'nın batı kesiminin kültür merkezi olan kentte, dört yükseköğretim kurumu ile çeşitli tiyatrolar, kütüphaneler ve Batı Pomeranya Müzesi bulunur. Nüfus (1992 tah.) 413.600.

Széchenyi, István, Kont (d. 21 Eylül 1791, Viyana - ö. 8 Nisan 1860, Döbling, Viyana yakınları, Avusturya), Macar reformcu ve yazar.

Eski ve soylu bir Macar ailesindendi. I. Napoléon'a karşı yürütülen savaşlara katıldı. Daha sonra Avrupa'yı gezdi, İngiltere ve Fransa'nın ulaştığı modernlik düzeyinden etkilenerek ülkesinin geri kalmışlığına son verme düşüncesine yöneldi. Dönüşünde Macar Ulusal Bilimler Akademisi'nin kurulması için bir yıllık gelirini bağışladı (1825). Macar soylularının, siyasal konuların tartışıldığı soylu kulüpleri kurmasına

Széchenyi, Moritz Daffinger'in bir resminden J. Kriehuber'in taş baskısı, 1849
Bild-Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

önayak oldu. Tuna Irmağında ilk buharlı gemileri çalıştırmaya başladı (1830). *Hitel* (1830; Saygınlık), *Vilag* (1831; Işık) ve *Stadium* (1833) adlı yapıtlarında Macaristan'ın ekonomik gelişmeye olan gereksinimini dile getirdi. Ülkedeki sorunların büyük bir bölümünden soyluların sorumlu olduğunu, soylular arasındaki bencillik, kayıtsızlık ve eğlence düşkünlüğü aşılmadığı sürece ülkenin modernleşemeyeceğini savundu. Macar soylularının tepkisini çekmekle birlikte, görüşleri geniş bir çevreyi etkiledi. Öte yandan Tuna'nın Karadeniz'e kadar ulaşıma elverişli hale getirilmesinde ve Budapeşte'deki ilk asma köprünün yapılmasında önemli rol oynadı. Birçok yandaşının 1840'larda Lajos Kossuth önderliğindeki radikal akıma katılmasına karşın, Habsburglara bağlı kalarak bağımsızlık yerine ekonomik gelişmeyi önde tutma görüşünde diretti. Macaristan'daki Macarlaştırma girişimlerine karşı çıktı. Lajos Batthyány'nin 1848'de kurduğu ilk Macar hükümetinde yer aldı. Bir süre sonra Viyana'yla başlayan çatışma sırasında akli dengesini yitirdi ve Viyana yakınlarındaki bir akıl hastanesine yatırıldı. Avusturya'nın Macaristan'daki mutlakıyetçi yönetimini eleştiren bir kitabının yayımlanmasından (1859) sonra halkı ayaklanmaya teşvik suçundan cezalandırılmakla tehdit edildi. Ertesi yıl intihar etti.

Szeged, SEGEDİN olarak da bilinir, Macaristan'ın güneydoğusundaki Csongrád ilinin (*megye*) merkezi kent. Kendisi de il statüsüne sahip olan kent, Tisza Irmağı kıyısında, Macaristan-Romanya-Yugoslavya sınırlarına birkaç kilometre uzaklıkta yer alır. Árpád kralları döneminde (10-15. yy) bir askeri garnizon ve ticaret merkezi olan kent Tatarlar ve Osmanlılar tarafından yağmalandı. 1879'daki taşkın sırasında yıkıldıktan sonra, eşmerkezli çemberler halinde uzanan bulvarlar ve bunları kesen caddeleriyle yeniden inşa edildi. Ujszeged (Yeni Szeged) Tisza Irmağı üzerindeki ana köprünün karşısında, ırmağın sol yakasında yer alır. Kentin ana meydanı Széchényi-tér'de yenibarok üsluptaki Belediye Binası (1883) ve resmî binalar yer alır. 13. yüzyıldan kalma Saint Demeter kulesinin kalıntıları ve Alsóvaros'daki (Aşağı Kent) Alsóvárosi Templom kentteki en eski kalıntılardır. Kentteki bir başka önemli yapı da çift kuleli Votive Kilisesi ya da Katedrali'dir (1912-29). Başlıca öğretim ve araştırma kurumları József Attila Üniversitesi (1872), Szeged Tıp Üniversitesi (1872; yeniden kuruluşu 1951) ve Macaristan Bilimler Akademisi Mikrobiyoloji Araştırma Enstitüsü'dür. Votive Kilisesi'nin meydanında yaz aylarında açık hava konserleri düzenlenir. Kent eskiden beri kırmızıbiberi ve salamıyla tanınır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayisi hızla gelişen kentte kimyasal madde, cam, dokuma, lastik ve mobilya üretilir. Nüfus (1991 tah.) 176.135.

Székely, SEKELLER olarak da bilinir, Romanya'da Mureş ve Olt ırmaklarının yukarı vadilerinde yaşayan halk. Yönetimce resmen bir azınlık olarak tanınan ve 1970'lerde nüfusu 860 bine yaklaşan Székely halkının kökeni geniş tartışmalara konu olmuştur. Procopius'un *De bello Gothico* (Gotlar Üzerine) adlı yapıtında da yer alan kendi sözlü geleneklerinde, soyca Hunlara dayandıkları belirtilir. Buna karşılık günümüzde, sınırları korumak üzere Transilvanya'nın doğusuna yerleştirilen Macarların ya da Macarlaşmış Türk kökenli eski bir halkın soyundan geldikleri kabul edilir. Adları da "sınır muhafızı" anlamına gelir. Rumenler karşısında etnik kimliklerini korumalarını sağlayan başlıca etken, günümüzde de Macarcanın bir lehçesi olan Szekel dilini konuşmalarıdır. Eski Türk rünik harflerini kullanmaya devam etmekle birlikte resmî ve ticari yazışmalarda büyük ölçüde Latin harflerine dayalı Rumen alfabesini yeğlerler. En yoğun oldukları yer eski Mureş ilidir. 1952'de resmen Macar Özerk Bölgesi'ne dönüştürülen ve 1960'ta Mureş Macar Özerk Bölgesi olarak yeniden adlandırılan bu topraklar 1968'de, özerk olmayan Mureş ve Harghira illerine bölünmüştür.

Székesfehérvár, Almanca STUHLWEISSENBURG, Macaristan'ın ortabatı kesimindeki Fejér ilinin (*megye*) merkezi kent. Budapeşte'nin güneybatısında, Bakony Dağlarının kuzeydoğu eteklerinde yer alır.

Bir Kelt köyü olarak kuruldu. Roma döneminde Herculea adıyla anıldı. 10. yüzyılda Macar kralı I. Istvan tarafından Macaristan Krallığı'nın başkenti ilan edildi ve 16. yüzyıla değin başkent olarak kaldı. O dönemde Alba Regia adıyla anılan kenti 1543'te işgal eden Osmanlılar 1688'de geri çekildiler. 18. yüzyılda yeniden canlanmaya başlayan kent, 1945'te Almanların Macaristan'daki son karşı saldırısı sırasında hemen tümüyle yıkıldı.

Bostancılık, bağcılık ve at yetiştiriciliği yapılan bir bölgenin pazar merkezi olan kentte, II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi hızla gelişti. Günümüzde başlıca sanayi dalları radyo ve televizyon imalatı ile motosiklet, takım tezgâhı ve alüminyum üretimidir. Kentte Avrupa'nın en büyük otobüs fabrikalarından biri bulunur. Ybl Müzesi'nde ünlü Macar mimar Miklós Ybl'ın yapıtları sergilenir. Nüfus (1991 tah.) 109.106.

Szell, George, asıl adı GYÖRGY SZÉLL (d. 7 Haziran 1897, Budapeşte, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 30 Temmuz 1970, Cleveland, ABD), Macar asıllı ABD'li orkestra şefi, piyanist ve besteci.

Piyanoda üstün yetenekli bir çocuk olan Szell eğitimini Viyana'da tamamladı. Orkestra şefi olarak sahneye ilk kez 16 yaşındayken Viyana Senfoni Orkestrası'yla çıktı. 1915'te Richard Strauss tarafından Berlin Devlet Operası kadrosuna alındı. Daha sonra Darmstadt, Düsseldorf, Berlin ve Prag operalarında çalıştı. Prag'da Filarmoni Orkestrası'nın müzik yönetmenliğini de yürüttü. Ardından İskoç Orkestrası'nın şefliğini üstlendi. 1939'da ABD'ye göç ettikten sonra birçok kentte orkestra şefi olarak çalıştı. 1942-46 arasında Metropolitan Operası'nın orkestra şefliğini yürüten Szell 1946'da ABD yurttaşı oldu. Aynı yıl Cleveland Orkestrası'nın müzik yönetmenliğine getirildi. Konuk şef olarak birçok kez Amsterdam Concertgebouw Orkestrası'nı ve Salzburg Festivali'ndeki konserleri yönetti.

Szent-Györgyi, Albert (d. 16 Eylül 1893, Budapeşte, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu - ö. 22 Ekim 1986, Woods Hole, Massachusetts, ABD), Macar biyokimya bilgini. Başta C vitamini olmak üzere belirli organik bileşiklerin hücrede besin maddelerinin yükseltgenmesinde oynadığı rolü ortaya koyan buluşlarından dolayı 1937 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

Szent-Györgyi
Boyer—H. Roger-Viollet

Cambridge Üniversitesi'nde ve Minnesota'daki Mayo Vakfı'nda çalışırken bitki sıvıları ve böbreküstü bezinin özütlerinden, heksüronik asit olarak adlandırdığı (bugün askorbik asit) ve indirgeyici özelliği olan organik maddeyi elde etti. Dört yıl sonra Macaristan'da Szeged Üniversitesi'nde, bu maddenin 1907'de Axel Holst ve Alfred Fröhlich tarafından bulunan ve iskorbüt tedavisinde kullanılan C vitamini olduğunu kanıtladı. Karbonhidrat yıkım ürünlerinin karbon dioksit, su ve hücrenin kullanabileceği enerjinin üretilmesi için gerekli öbür maddelere dönüştürülmesinde rol oynadığı bilinen organik bileşikleri inceleyerek, Sir Hans Krebs'in iki yıl sonra aydınlatacağı

çevrimin (Krebs çevrimi) temelini attı. Daha sonra çalışmalarını kas etkinliklerinin biyokimyası üzerinde yoğunlaştırarak kasta aktin adını verdiği bir proteinin varlığını buldu. Bu proteinin, miyozin adlı başka bir kas proteiniyle birlikte kas kasılmasından sorumlu olduğunu ve adenozin trifosfat (ATP) adlı maddenin kasılma için gerekli olan enerjiyi hemen sağladığını buldu. 1947'de ABD'ye göç ettikten sonra Massachusetts'te Woods Hole'daki Kas Araştırmaları Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Burada hücre bölünmesi ve kanserin nedenleri üzerine araştırmalar yürüttü.

ABD'nin Vietnam'daki askeri politikasının ateşli bir savunucusu olan Szent-Györgyi, siyasal önderler ve insanlığın varlığını sürdürebilme olasılıkları üzerine eleştirel ve kötümser bir yorum olan *The Crazy Ape*'i (1970; Çılgın Maymun) kaleme aldı. Öbür yapıtları arasında, *On Oxidation, Fermentation, Vitamins, Health and Disease* (1940; Yükseltgenme, Mayalanma, Vitaminler, Sağlık ve Hastalık Üzerine) ve *Chemical Physiology of Contractions in Body and Heart Muscle* (1953; Vücut ve Kalp Kaslarındaki Kasılmaların Kimyasal Fizyolojisi) sayılabilir.

Szeryng, Henryk (d. 22 Eylül 1918, Zelazowa Wola, Varşova yakınları [Polonya] - ö. 3 Mart 1988, Kassel, Batı Almanya), Polonya asıllı Meksikalı kemancı. Geniş bir repertuvara dayalı yorumlarıyla tanınmıştır.

Berlin'de Willy Hess ve Carl Flesch, Paris'te de Jacques Thibaud'dan ders aldı. İlk dinletisini 1933'te verdi, 1933-39 arasında Paris'te Nadia Boulanger'nin kompozisyon öğrencisi oldu. Savaş sırasında sürgündeki Polonya hükümetinde yer aldı; bu görevi sırasında mültecilere barınak sağlamak amacıyla Meksika'ya gitti. Avrupa, Asya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika'da Müttefik askerlerine 300'ü aşkın konser verdi. 1943'te Meksika Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı; 1946'da da Meksika yurttaşlığına geçti.

1954'te yeniden konser vermeye başlayan Szeryng kısa sürede teknik ustalığı ve çok yönlü üslubuyla ünlendi. Birçok plak doldurdu, ayrıca yoğun biçimde desteklediği Meksikalı besteciler onun seslendirmesi için çeşitli yapıtlar yazdılar. 1970'te UNESCO'nun Özel Müzik Danışmanı olan Szeryng, Meksika'nın kültür elçisi olarak da görev almıştır.

Szilard, Leo, (d. 11 Şubat 1898, Budapeşte, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 30 Mayıs 1964, La Jolla, California, ABD), ilk zincirleme çekirdek tepkimesinin gerçekleştirilmesine yardımcı olan ve atom bombasının geliştirilmesine yönelik Manhattan Projesi'nin başlatılmasında önemli rol oynayan Macar asıllı ABD'li fizikçi.

1922'de Berlin Üniversitesi'ne bağlı Kuramsal Fizik Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1933'te Naziler yönetimi ele geçirince Viyana'ya geçen Szilard, 1944'te Londra'ya giderek St. Bartholomew Hastanesi'ne bağlı tıp okulunun fizik bölümünde çalışmalarını sürdürdü. Burada İngiliz fizikçi T. A. Chalmers ile birlikte yapay radyoaktif elementlerin izotoplarına ayrılması yöntemini geliştirdi. 1937'de ABD'deki Columbia Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna katıldı.

Szilard, Edward Teller ve Eugene Wigner ile birlikte 1939'da Albert Einstein'ı, Başkan Franklin D. Roosevelt'e atom bombasının derhal yapılması gerektiğini savunan ünlü mektubu yazmaya ikna etti. Bu mektup Roosevelt'in atom bombasının geliştirilmesi çalışmalarının başlatılması emrini vermesinde önemli rol oynadı. Szilard 1942'den II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin California Üniversitesi'ndeki nükleer çalışmaları yönetti ve bu arada Enrico Fermi'nin ilk nükleer reaktörü tasarlamasına yardımcı oldu. 1946'da Chicago'da biyofizik profesörlüğüne getirildi.

6 Ağustos 1945'te ilk atom bombasının ABD tarafından Hiroşima'ya atılmasından sonra atom bombasının korkunç öldürücü gücünü daha iyi kavrayan Szilard, atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanılması ve nükleer silahların denetlenmesine yönelik çalışmalara öncülük etti.

Szolnok, bugün JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK. Macaristan'ın ortadoğu kesiminde il (*megye*). Büyük Macaristan Ovasında 5.607 km²'lik bir alanı kaplar. İl topraklarının sularını kuzeyden güneye doğru akan Tisza Irmağı toplar. İldeki bir başka önemli akarsu da Jászság çöküntü alanından geçen kuzeybatıdaki Zagyva Irmağıdır; Peşte iline kadar uzanan Jászság'da Budapeşte pazarı için sebze, meyve ve kümes hayvanları yetiştirilir. Tisza Irmağının doğusunda, verimli kara topraklarla (çernozem) kaplı bir lös ovası olan Nagykunság yer alır. İldeki çiftliklerde önemli miktarlarda buğday ve mısır, ırmak kıyılarında ise sulamayla pirinç yetiştirilir. İl merkezi Szolnok dışındaki önemli yerleşmeler Jászberény, Mezőtúr, Karcag ve Törökszentmiklós'tur. Nüfus (1991 tah.) 424.430.

Szolnok, Macaristan'ın ortadoğu kesimindeki Jász-Nagykun-Szolnok ilinin (*megye*) merkezi kent. Zagyva ve Tisza ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Árpád kralları döneminde (10-15. yy) bir pazar kasabası ve Maramureş Dağlarından getirilen kayatuzunun dağıtım merkeziydi. Ortaçağda, stratejik konumu nedeniyle Macarlar ve Osmanlılar arasında çekişme konusu oldu. Sonraki yıllarda bir ulaşım merkezi ve ırmak limanı olarak gelişti. Günümüzde kentte mobilya, tekstil, kimyasal madde, selüloz ürünleri ve kâğıt üretilir. Sıcaklığı 56°C'ye ulaşan kaynak sularının çevresinde ve ırmak kıyısında oteller ve kaplıcalar kurulmuştur. Yeniklasik üsluptaki Belediye Sarayı ve Szigligeti Tiyatrosu kültürel bakımdan önem taşıyan yerlerdir. Nüfus (1983 tah.) 79.000.

Szombathely, Almanca STEINAMANGER. Macaristan'ın kuzeybatı kesimindeki Vas ilinin (*megye*) merkezi kent. Avusturya sınırının yakınında, Viyana'nın güneydoğusunda, Budapeşte'nin batısında, Gyöngyös Irmağı kıyısında yer alır. Pannonia'nın başkenti olan eski Roma kenti Savaria'nın bulunduğu yerde kurulmuştur. Kentte, St. Quirinus Bazilikası'na (4. yy) ait mozaik döşeli bir Roma yolu ile 1957'de ortaya çıkarılan İsis Tapınağı bulunur. Szombathely, 5. yüzyılda Hunlar tarafından yağmalandıktan sonra uzun yıllar eski gücüne kavuşamadı. 18. yüzyılda Avusturya grandüşesi Maria Theresia burayı piskoposluk merkezi yaptı. Piskoposluk Sarayı (Püspökvár) ve zarif barok katedral 1781-1813 arasında inşa edildi. II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gören katedral 1947'de onarıldı. Önemli bir tarım merkezi olan kentin başlıca tarımsal ürünleri üzüm, meyve ve baldır. Sanayi dalları arasında sepicilik ve dokumacılık ile ayakkabı ve tarım makineleri üretimi sayılabilir. Nüfus (1983 tah.) 86.000.

Szymanowski, Karol (Maciej) (d. 6 Ekim 1882, Timoşovka, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 29 Mart 1937, Lozan, İsviçre), 20. yüzyıl başlarının önde gelen Polonyalı bestecisi.

Beste yapmaya ve piyano çalmaya küçük yaşta başladı. 1901'de Varşova'ya gitti ve

Szymanowski
Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

1904'e değin armoni, kontrpuan ve kompozisyon konularında özel ders aldı. Varşova'daki müzik yaşamını sınırlı bularak Berlin'e gitti. Orada, yeni çalışmaları yayımlamayı amaçlayan Genç Polonyalı Besteciler Yayımcılık Şirketi'ni (1905-12) kurdu. *Hagith* (1913) operasını da içeren bu dönemdeki çalışmalarında özellikle Strauss, Wagner ve Skriyabin'den etkilendi.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Polonya'ya dönen Szymanowski 1914-17 arasında bir yandan yoğun beste çalışmaları yürütürken, bir yandan da İslam kültürü ile Eski Yunan tiyatro ve felsefesini inceledi. Aralarında *Mity* (1914; *Mitler*), *Metopy* (1915; *Metoplar*) ve *Maski*'nin de (1916; *Masklar*) bulunduğu bu dönem yapıtlarında büyük bir üslup özgünlüğü ve çeşitliliği ortaya koydu. Aşırı ses gürlüklerini yumuşattı, renkli orkestra düzenlemeleri yaptı ve önceki yapıtlarının anlatımsal melodik üslubunu koruyarak çoktonlu ve atonal malzemeden yararlandı.

Szymanowski 1918'de bağımsız Polonya Devleti'nin kurulmasının ardından Polonya halk ezgileriyle ilgilenerek ulusal bir üslup yaratma çalışmasına girişti. Ayrıca atonal dağarını terk ederek daha muhafazakâr bir yaklaşımı benimsedi. Tatra Dağları halkının bölgesel merkezi olan Zakopane'ye yerleşti ve onların ezgi dilini, senkoplu ritimlerini ve dolambaçlı melodilerini kendi üslubuna uyarladı. Bu döneminin tanınmış yapıtları arasında piyano için *20 Mazurka* (1924-25) ve *Harnasie* (1923-31) balesi vardır. Szymanowski ayrıca Londra, Paris ve ABD de aralarında olmak üzere birçok yeri dolaşarak yapıtlarını tanıttı; *Hagith* ve *Krol Roger* (1918; Kral Roger) operalarıyla uluslararası düzeyde övgü topladı. 1927'de Varşova'ya yerleşerek beş yıl süreyle Varşova Konservatuvarı'nın yöneticiliğini üstlendi. 1930'larda bestelerinde halk müziğinden yararlanmayı sürdürmekle birlikte bu kaynağı doğrudan kullanmaktan vazgeçerek eski çalışmalarındaki formları ve orkestrasyonu yeniden kullanmaya başladı. Bu son döneminin önemli yapıtları arasında *Dördüncü Senfoni* ve *Veni Creator* (1930; Bağışla Ey Yaratan) ve *Litania Do Marii Panny* (1930-33; Meryem Ana'ya Litani) vardır.

Szymanowski'nin yazdığı üç senfoniden biri olan *Opus 27 Üçüncü Senfoni*, Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin sözlerinden bestelenmiş bir erkekler korosu ile tenor partisi içerir.

Şabaka, SABAKON olarak da bilinir (ö. İÖ y. 700), Mısır'ı fethederek 25. sülaleyi (İÖ 751-656) başlatan Kuşi hükümdarı. Kuş'ta (bugünkü Sudan'da) kardeşi Pianhi'nin yerine tahta çıktıktan sonra kuzeye yönelerek 24. sülalenin ikinci firavunu Bokkhoris'i tutsak aldı ve bazı kaynaklara göre onu yakarak öldürttü. Büyük olasılıkla Kahire yakınlarındaki Memphis'i başkent yaptı ve Mısır firavunlarının geleneksel unvanlarını aldı. Sülalesinin tanrısı Amon-Ra'nın yurdu olan Teb'de tapınaklar yaptırdı. Pianhi'nin ülkülerine bağlı kalarak Amon kültünde dinsel kuralcılığı ve eski kültürel temaları dönüşü destekledi. Eski metinleri kopya ettirdi ve piramit mezar uygulamasını yeniden canlandırdı. Sülalesinin anayurdunun bulunduğu Nil'in Üçüncü ve Dördüncü çağlayanları arasındaki Cebel Barkal'da bir piramide gömüldü.

şaban, Hicri takvimde sekizinci ay. İslamda üç aylar olarak bilinen kutsal ayların ikincisidir.

İslamdan önce Araplar "ara ay" (fasıla) saydıkları şabanın özellikle ikinci 10 gününü geleneksel ibadetlerle geçirirlerdi. 14 Şaban'ı 15 Şaban'a bağlayan geceyi ibadetle geçirmek, bu iki günde oruç tutmak Arabistan'da yaygın dinsel gelenekti. İslamın ilk yıllarında şaban Müslümanlarca da kutsal ay sayıldı. Özellikle de Hicret'in ikinci yılında inen âyetlerle kıblenin Mescid-i Aksa'dan (Kudüs) Mescid-i Haram'a (Mekke) çevrilmesi buna bir gerekçe oldu. Hz. Muhammed eski Arap geleneğini İslami bir geleneğe dönüştürerek 15 Şaban gecesini Berat kandili(*) kabul etti. Hindistan, Pakistan gibi İslamın yaygın olduğu başka ülkelerde de bu aya özgü çok değişik gelenekler yerleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde, 1918'e değin surrenin şaban ayında yola çıkartılması dinsel ve törensel bir kuraldı.

Hicri takvimde çift sayılı aylar 29 gün sayıldığından şaban ayı da 29 gün çeker. Osmanlı Devleti'nde resmî belgelerdeki tarihlemelerde şaban ayı Arap alfabesinin "şin" (ş) harfiyle gösterilirdi.

Şaban-ı Veli (d. Taşköprü, Kastamonu - ö. 1568, Kastamonu), Halvetiye tarikatının Şabaniye(*) kolunun kurucusu mutasavvıf.

Taşköprü ve Kastamonu medreselerinde okudu. Genç yaşta İstanbul'a giderek medrese öğrenimini orada tamamladı. Yoğun bir çile ve tefekkür döneminden sonra Kastamonu'ya dönerken, Bolu'da karşılaştığı, Halvetiyenin Cemaliye kolu şeyhlerinden Hayreddin Tokadi'ye bağlanarak seyr ü sülûka başladı. On iki yıl süren uzun bir tasavvuf eğitiminden sonra şeyhinden halifelik alarak Kastamonu'ya gönderildi. Bir süre çeşitli cami ve mescitlerde etkinlikte bulunan Şeyh Şaban, daha sonra Hisar arkasında bulunan Halvetiye şeyhlerinden Seyyid Sünnetî Efendi'nin yaptırdığı tekkeye yerleşerek çalışmalarını burada sürdürdü.

Şaban Şifaî (AYAŞLI) (d. Ayaş - ö. 1704/05, Ayaş, Kastamonu), Osmanlı hekim ve şair.

Küçük yaşta İstanbul'a giderek Süleymaniye medreselerinde tıp eğitimi gördü. Darü'ssaade ağası Yusuf Ağa'nın desteğiyle saray hekimi oldu (1671). Süleymaniye Darüşşifası'nı yönetti; müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. Son görevi Diyarbakır kadılığıydı. Razî, İbn Sina ve Hacı Paşa'nın yapıtlarından yararlanarak 1701'de yazdığı *Tedbîrü'l-Mevlûd*, Türkçe tıp literatüründe gebelik, doğum ve çocuk hastalıklarından söz eden ilk monografidir. Çok sayıda ilaç ve panzehiri ele alan *Şifâiye fi't-Tıbb* adlı kitabının sonunda bunların alfabetik bir listesi vardır. Şairliğiyle de tanınan Şaban Şifaî'nin bazı şiirleri şuara tezkirelerinde yer almıştır.

Şabaniye, Halvetiye tarikatının, Şaban-ı Veli(*) tarafından kurulan kolu. Şaban-ı Veli, Cemaliye şeyhlerinden Hayreddin Tokadi'den halifelik almış olduğu için, Şabaniye Cemaliyenin bir kolu sayılır.

Halvetiyenin(*) ilke ve kurallarını olduğu gibi sürdüren Şabaniye tarikatı, Ali Alaeddin tarafından kurulan Karabaşiye kolunca sürdürüldü. Daha sonra Karabaşiye'den Nasuhiye ve Bekriye, Nasuhiye'den Çerkeşiye, ondan da Kuşadaviye ve Haliliye, Bekriye'dense Kemaliye, Hafniye, Sümmaniye, Feyziye, Ticaniye, Dırdıriye ve Saviye kolları sürdü. Bütün bu kolların piri sayılan Şeyh Şaban-ı Veli'nin tarikatı tüm Anadolu'ya, Bekriye ve kolları aracılığıyla da Hicaz ve Fas'a yayıldı.

Şabanözü, topraklarının büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi'nin, küçük bir bölümü de Karadeniz Bölgesi'nin sınırları içinde kalan, Çankırı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 590 km² olan Şabanözü ilçesi kuzeyde Orta, kuzeydoğuda Korgun, doğuda Eldivan ilçeleri, güney ve batıda da Ankara iliyle çevrilidir.

Tepelik dalgalı düzlüklerden oluşan orta yükseklikteki ilçe toprakları, ilin güney kesiminde yer alır. Bu topraklardan kaynaklanan suları, ilçe sınırları dışında Acıçay'la birleşerek Kızılırmak'a katılan Terme Çayının başlangıç kolları toplar. Terme Çayı, ilçe sınırları içinde Şabanözü Çayı olarak adlandırılır. Yüksek kesimlerinde çamlıklara rastlanan ilçe orman açısından fazla zengin değildir.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, patates, arpa ve şeker pancarıdır. Hayvancılık da önemli bir gelir kaynağıdır; yetiştirilen hayvanların başında Ankara keçisi ve sığır gelir. Önemli bir sanayi kuruluşuna rastlanmayan ilçede çanakçılık ve tuğla üretimi yapılır. Endaze olarak da bilinen ve doğadan alınmış motiflerle süslenen Şabanözü yazmaları ilçenin başlıca el sanatları ürünüdür. İlçe topraklarında magnezit yatakları vardır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan Şabanözü yöresi, 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu vilayeti Çankırı sancağının Merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu; 1944'te ilçe yapıldı.

Terme Çayı vadisinde kurulmuş olan Şabanözü kasabası ilçenin orta kesiminde yer alır. Çankırı'yı Çubuk üzerinden Ankara'ya bağlayan karayolu kasabadan geçer. Gelişmemiş ve küçük bir yerleşme olan kasaba, il merkezi Çankırı'ya 41 km uzaklıktadır.

Şabanözü Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.779; kasaba, 3.002.

Şabat *bak.* Sebt

şabda (Sanskrit dilinde "ses"), Hint felsefesinde, bilgi elde etmeye aracılık eden sözlü tanıklık. Geleneksel felsefi sistemlere (*darşana*) göre, yanılmazlık açısından Vedalara, yani yazarı, sonu ve iç çelişkisi bulunmayan kutsal metinlere eşdeğerdedir. Bu sistemlerden özellikle Mimansa için büyük önem taşır. Mimansa'ya göre bağlayıcı otorite, amaçlı eylemi yönlendiren ve geçerliliği başka bir bilgi aracılığıyla bilinemez olan kutsal metinlere özgüdür. Vedanta okulunda otorite, duyüstü nesneleri, örneğin nihai gerçeklik olan Brahman'ı da kapsar. Mantık okulu Nyaya'da ise insanî ya da tanrısal sözlü tanıklık bilginin geçerli araçlarından biridir; ama yanılmaz olan yalnızca Vedaların tanrısal bilgisidir.

Gelenekçi olmayan Budacı ve Caynacı sistemler Vedaların otorite niteliğini reddetmekle birlikte, kendi kutsal metinlerinin *şabda*'sını bir tür otorite sayarlar.

şablon baskı, metal ya da karton bir şablonun bezenecek yüzeye konup üstünden mürekkep ya da boya geçirilmesiyle elde edilen baskı. Şablon baskının Çin'de daha 8. yüzyılda uygulandığı bilinir. Baffin Adasında yaşayan Eskimolar, Batı uygarlığıyla karşılaşmalarından önceki tarihlerde fok derisinden kestikleri şablonlarla baskı yaparlardı. 20. yüzyılda da bazı sanatçılar yapıtlarında şablon baskıdan yararlandılar. Örneğin ABD'li Roy Lichtenstein ince bir metal levhaya açtığı deliklerden

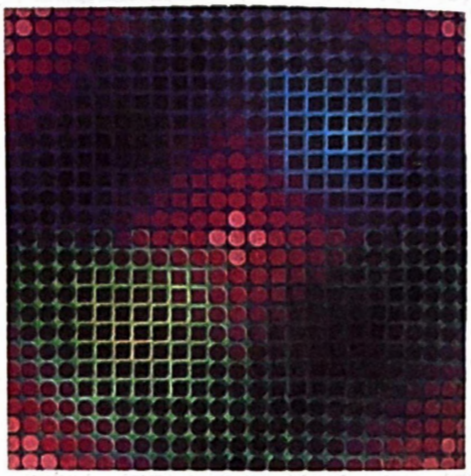

Victor Vasarely'nin "Değişim" dizisinden bir serigrafi çalışması, 1968
Denise René, Paris

boya akıtarak pop sanat doğrultusundaki resimlerinde tramlı yüzeylere benzeyen fonlar oluşturdu. Pablo Picasso, Joan Miró gibi sanatçılar yaptıkları kitap resimlerinde bu teknikten yararlandılar. Giderek şablon baskı bir resmin, sanatçısının eliyle ve ancak belirli bir sayıda çoğaltıldığı özgün baskı uygulamasında kullanılan en yaygın yöntem haline geldi.

Şablon baskının en basit uygulaması, tek tek şablonları hazırlanmış harflerin kullanılmasıyla sözcük ve cümlelerin yazılmasıdır. Buradaki en büyük zorluk, örneğin "O" gibi bir de iç parçası bulunan harflerin (ya da biçimlerin) şablonunun yapılmasıdır. Çünkü iç parçanın olmaması durumunda, içi boyanan şablondan "O" harfi yerine dolu bir daire çıkacaktır. Buna çare olarak şablonu oluşturan parçalar ince gözenekli (tül gibi) bir dokumanın üstüne yapıştırılır. Şablonun üstüne sürülen boya gözeneklerden geçerek altttaki yüzeyde harfi tam olarak oluşturur. Bu yöntemden yola çıkarak, boyanın geçmesi istenmeyen noktalarda gözeneklerin karton ya da metal şablon yerine sıvı bir madde sürülerek kapatılması yoluna gidilmiş, böylece şablon baskının daha gelişmiş bir türü olan ipek baskı (serigrafi) doğmuştur.

Adı ipek baskı olsa da, bugün artık bu yöntemde kullanılan malzeme, çıplak gözle seçilemeyecek kadar küçük gözenekli plastik bir folyodur. Bu folyo (ipek), basılacak desen büyüklüğünde bir kasnağa gerilir ve üstüne lak denen bir sıvı sürülerek bütün gözeneklerinin kapanması sağlanır. Lak, ışık görünce sabitleşen bir maddedir. Saydam bir asetat folyoya çizilmiş olan desen kasnağın üstüne konarak ışıklandırılır. Fol-

yodaki saydam alanlardan geçen ışık, ipekteki lakı etkileyerek sabitleştirir. Desen ise siyahla çizilmiş olduğu için ışığı geçirmez ve o noktalarda ipeğin üstündeki lak sabitleşmez. Ardından ipek suya tutulur, sabitleşen yerlerdeki lak kalır, sabitleşmeyen yerlerdeki lak temizlenir; böylece ipeğin üstünde desenin bulunduğu yerlerde gözenekler açılmış olur. Daha sonra ipek gerili kasnak baskı yapılacak kâğıda yatırılır, üstüne dökülen boya ragletle boydan boya sıvanır. Raglet, bir kenarına sert kauçuktan bir ağız geçirilmiş, cetvele benzeyen, alüminyum ya da ahşaptan bir alettir. Ragletle sıvanan boya açık gözeneklerden geçerek altttaki kâğıdın üzerinde deseni oluşturur. Her renk için ayrı bir şablon hazırlanarak aynı kâğıt üzerinde çok renkli ipek baskılar da yapılabilir.

Ticari amaçlarla seri üretim yapıldığında ipek baskı yerine elek baskı yöntemi uygulanır. Bunda şablon olarak, çok sayıdaki baskıyı yıpranmadan gerçekleştirebilecek daha dayanıklı malzeme kullanılır.

İpek baskıyı ticari olmayan amaçlarla ilk kez 1938'de ABD'de Federal Sanat Projesi'nde çalışan bir grup ressam denemiş, bunlar daha sonra kullanımı yaygınlaştırmak amacıyla Ulusal Serigrafi Derneği'ni kurmuşlardır. Victor Vasarely, Eduardo Paolozzi, Bridget Riley, Jim Dine ve Claes Oldenburg gibi sanatçılar bu tekniğin geliştirilmesinde rol oynamışlardır. Türkiye'de de Süleyman Saim Tekcan, son yıllarda oluşturduğu büyük bir ipek baskı atölyesiyle bu konuda çalışan bütün sanatçılara hizmet vermektedir.

Şacapur, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletinde il ve il merkezi kent. Şacapur kenti Lakunda Irmağının hemen batısında yer alır. Şacapur adı Şahcihanpur'un bozulmuş biçimidir. Yaklaşık 1640'ta Hint-Türk imparatoru Şah Cihan tarafından kurulan kentin bugün de ayakta olan kalesinde Maratha kraliçesi Tara Bai'nin sarayı bulunur. Şacapur günümüzde önemli bir karayolu kavşağı ve bir tarımsal ticaret merkezidir. Başlıca sanayi etkinliği pamuk üretimidir. Kentte Vikram Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul vardır.

Yüzölçümü 6.201 km² olan Şacapur ili, eski Gvalior, Bhopal ve Devas prensliklerinin topraklarını içine alır. Kali Sindh ve Nevac ırmaklarının suladığı verimli Malva Platosundaki başlıca tarım ürünleri pamuk, darı, buğday, yerfıstığı ve tütündür. İlin dört bir yanında Caynacı tapınak kalıntılarına rastlanır. Nüfus (1981) kent, 33.969; il, 840.247.

şadırvan, camilerde abdest almak için yapılmış, çevresinde muslukları bulunan su

Sokollu Mehmed Paşa Camisi'nin şadırvanı, Kadırga, İstanbul
Ara Güler

haznesi. Dinle olan ilişkisi nedeniyle bütün İslam mimarlıklarında bulunursa da, asıl gelişmesi Osmanlı mimarlığında gerçekleşmiştir.

Şadırvanlar genellikle camilerin, şadırvan avlusu adı da verilen iç avlularında yer alır. Planları kare, çokgen ya da daire biçiminde olur. Ortadaki su haznesinin açık bırakıldığı örnekler de bulunmakla birlikte, çoğunlukla üzerleri bir çatıyla kapatılır. Kubbe, koni ya da piramit biçimli olabilen bu çatı haznenin çevresindeki sütunlara oturur, etekleri de abdest alanları hava koşullarından korumak için dışarıya doğru taşan geniş bir saçak biçiminde düzenlenir. Su haznesinin çevresinde, her musluğun karşısına bir tane gelmek üzere çoğu zaman taş, bazen ahşap oturma sekileri bulunur. Sekilerle hazne arasında, abdest alırken akan suyun gitmesi için derince bir kanal dolanır. Bazı şadırvanlarda haznenin duvarı belli bir yüksekliğe kadar yükseltilmiş, bunun üstü madeni şebekelerle örtülmüştür.

Şadi (GOLAM). USTAD ŞADI olarak da bilinir (ö. 15-16. yy), Itrî'den önceki en büyük Türk kökenli bestecilerden biri.

Hüseyin Baykara'nın Herat'ta çevresinde topladığı sanatçı ve bilginler arasında yetişti. Müzikte başlıca öğretmeninin Abdülkadir Meragi olduğu söylenir. Yaşadığı çağda ünü bütün İslam dünyasına yayılmıştı. Çeşitli ülkelerden meraklılar ders almak için ona başvuruyorlardı. 1507'de Herat'ı ele geçiren Muhammed Şeybani Han, Kazan hanı Muhammed Emin Han'ın dileği üzerine Şadi'yi Kazan'a gönderdi. Şadi'nin orada, saygısızlık ettiği Muhammed Emin Han tarafından suda boğdurulduğu söylenir.

Özellikle Itrî'den önceki Osmanlı bestecileri üzerinde Abdülkadir Meragi ile birlikte büyük etkisi olan Şadi'nin yüzlerce bestesinden günümüze yalnızca *Rehavi Kâr* ile *Pençgâh Kâr*'ı ulaşabilmiştir.

Şadrafa, eski Batı Sami dinlerinde iyilik tanrısı. Bir görüşe göre adı, "şifa getiren ruh" anlamına gelir. Genellikle dağlarda bir aslanın sırtında duran, sakalsız, genç bir erkek olarak betimlenir. Yerlere kadar uzanan bir giysi ile sivri bir başlık giymiştir; bir elinde küçük bir aslan, öbüründe de kimi zaman kırbaç vardır. Palmyra'da bulunan tasvirlerinde yanında yılan ve akrepler bulunur. Şadrafa Kuzey Afrika'da Dionysos (Liber) ile özdeşleştirilmiş ve Büyük Leptis'in (Leptis Magna) koruyucu tanrısı sayılmıştır. Yunan mitolojisindeki Adonis ile de özdeşleştirildiği sanılmaktadır.

Şadrinsk, Rusya Federasyonu'ndaki Kurgan yönetim birimine (*oblast*) bağlı Şadrinsk ilçesinin (*rayon*) merkezi kent. İset Irmağı kıyısında, Trans-Sibirya Demiryolu'nun üzerinde yer alır. 1662'de kuruldu; 1781'de de kent statüsü kazandı. Günümüzde bir ulaşım, imalat ve tarım merkezidir. Kentte çeşitli makineler üreten tesisler, un fabrikaları ve bıçkıhanelerle tıp ve öğretmen okulları vardır. Nüfus (1991 tah.) 88.500.

Şafii, tam adı EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN İDRİS BİN EL-ABBAS BİN OSMAN BİN EŞ-ŞAFİ BİN SAİB BİN UBEYD BİN ABD YEZID BİN HAŞIM BİN EL-MUTTALİB BİN ABD MENAF, İMAM ŞAFİ olarak da bilinir (d. 767, Gazze, Filistin - ö. 20 Ocak 820, el-Fustat, Mısır), kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin kurucusu İslam bilgini.

Kureyş kabilesinden, Hz. Muhammed'in büyükbabası Haşim'in kardeşi Muttalib'in soyundan geliyordu. Çok küçükken babası ölünce annesiyle birlikte Mekke'ye gitti. Orada Sufyan bin Uyeyne ve Müslim bin Halid ez-Zenci gibi bilgin ve muhaddislerin koruması altında eğitim gördü. Arı Arapçayı öğrenebilmek amacıyla çöle giderek bir süre Huzeyl kabilesinin yanında yaşadı. Bedeviler arasında Arap şiirini derinden kavradı. Yaklaşık 20 yaşında, nakle dayalı Hicaz fıkıh okulunun temsilcisi, Maliki mezhebinin kurucusu Malik bin Enes'in yanında öğrenim görmek için Medine'ye gitti. İmam Malik'in ölümünden (795) sonra Mekke'ye döndü.

Mekke'de geçim sıkıntısı çekmesi nedeniyle akrabalarının girişimiyle Yemen valisi

Şafii; Atatürk Kitaplığı, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

tarafından Necran kadılığına atandı. Bu görevi sırasında Şiilerin ayaklanma hazırlığına adı karışınca Abbasi halifesi Harun Reşid'in emriyle Suriye'deki Rakka'da hapsedildi. Kısa süre sonra serbest bırakıldı ve Bağdat'a gitti. (800/803). Bağdat'ta iki yıl kadar ünlü Hanefi fıkıhçı Muhammed bin Hasan eş-Şeybani'nin derslerini izledi. Böylece akla ağırlık veren Hicaz fıkıh okulunun da ilke ve yöntemlerini öğrendi.

Şafii bundan sonra Mekke'ye giderek dokuz yıl boyunca, artık bağımsız bir fıkıh anlayışını dile getiren kendi yaklaşımıyla ders vermeye başladı. Bu sırada çalışmalarını usulü'l-fıkıh üzerinde yoğunlaştırdı ve kurallarını saptadı. İki kez Bağdat'a gidip mezhebini burada da yaymaya başladı. 814'te de Mısır'a yerleşti. Burada kısa sürede büyük ün kazandı ve Şafiilik hızla yayılarak öbür mezheplerin önüne geçti. İmam Şafii'nin el-Fustat'taki (bugün Eski Kahire) türbesi uzun süre bir ziyaret yeri oldu.

Şafii, fıkıhçıların kelamla uğraşmasını doğru bulmamakla birlikte bu alanda da görüşlerini açıklamıştır. Ona göre Tanrı'nın sıfatları vardır ve bunlar zatından ayrı değildir. Tanrı sözü olan Kuran'ın yaratılmış olduğu söylenemez. İyilik de kötülük de Tanrı'dandır; insanın eylemlerinin yaratıcısı Tanrı'dır. İman, amele bağlı olarak artar ve eksilir. Halife Kureyş kabilesinden olmalıdır ve halifelik için biat zorunludur. Ama Kureyş'ten birinin halifeliği zorla ele geçirmesi ve adaletle yönetmesi durumunda, biatın sonradan alınması olanaklıdır. Halifelerin üstünlük sıralaması görev sıraları gibidir.

Şafii'nin fıkıh yapıtlarının çoğu Bağdat'ta bulunduğu sırada yazılmış ya da yazdırılmış,

ama Mısır'da bazı değişiklik ve düzeltmelerle yeniden kaleme alınmıştır. En önemli yapıtları fıkhın yöntemlerine ilişkin *Kitabü'r-Risale* (1903) ile Şafii fıkhının temel kaynağı olan *el-Ümm*'dür (1903-07, 7 cilt). *El-Müsned* adlı hadis derlemesi de *el-Ümm*'ün aynı baskısında 6. cilt kenarında yer almıştır.

Şafiilik, ŞAFİİYE olarak da bilinir, İmam Şafii'nin(*) kurduğu fıkıh mezhebi. Nakle dayalı Hicaz fıkıh okuluyla (Malikilik) akla ağırlık veren Irak fıkıh okulu (Hanefilik) arasında, Hicaz okuluna daha yakın bir anlayışı temsil eder.

Şafiiliğe göre Kuran ile sünnetten kaynaklanan kanıtların çelişmesi durumunda Kuran temel alınarak sünnet terk edilir. Kuran ve sünnet nassları açık anlamları doğrultusunda anlaşılır, mecaz anlamlarına göre yorumlanamaz. Tek kişi tarafından rivayet edilen (ahad) hadisler de kaynak olarak bağlayıcıdır. Kuran ve sünnette, sonra gelen bir kuralın önceki bir kuralı iptal etmesi anlamında nesh geçerlidir. Ama ne Kuran sünneti, ne de sünnet Kuran'ı neshedebilir.

Şafiilikte de icma fıkhın temel dayanaklarındandır. İcmadan öncelikle sahabenin bir konudaki görüş birliği anlaşılır. Sonraki dönemler söz konusu olduğunda ise icma, bütün fıkıhçıların görüş birliğinde olmalarını dile getirir. Bu da ancak bütün bilginlerin görüşlerinin saptanmasıyla olanaklıdır; böyle bir belirlemeye gitmeden icmadan söz edilemez. Şafiiliğe göre, Malikilerin kabullerinin tersine, Medine halkının icmaları bağlayıcı nitelik taşımaz.

Şafiilik içtihat olarak nitelediği kıyası da fıkhın temel kaynaklarından sayar, ama Hanefiliğin tersine, zorunlu kalmadıkça kıyas yöntemine başvurmaz. Hanefilerin gizli kıyas olarak nitelediği istihsan ile Malikilerin büyük önem verdiği, toplumsal yarara dayanarak hüküm verme anlamındaki mesalih-i mürseleyi kıyasın dışında tutarak reddeder. Buna karşılık sahabe sözleri ve fetvaları da Şafiilikte kaynak kabul edilir.

Şafiilik, İmam Şafii'den sonra onun yetiştirdiği büyük bilginlerce geliştirilmiş ve yayılmıştır. Şafiliğin gelişmesine ve yayılmasına katkıda bulunan bilginlerin başlıcaları arasında, İbn Süreyc, Taberani, Büveyti, Müzeni, Rebi bin Süleyman el-Muradi, Harmale bin Yahya, Nesai, Eş'ari, Mâverdi, Şirazi, İmam el-Harameyn, Gazali, Rafii ve Nevevi gibi bilginler anılabilir. Müzeni'nin *Muhtasar*'ı, Şirazi'nin *et-Tenbih* ve *el-Mühezzeb*'i, Gazali'nin *el-Vasıt* ve *el-Veciz*'i Şafiliğin, kurucusununkilerden sonra en temel kaynak yapıtları sayılır. Daha sonraki dönemlerde yazılan Rafii'nin *Muharrer*, Nevevi'nin *Minhacü't-Talibin* (1880), Remli'nin *Nihaye*, İbn Haceri'l-Heytemi'nin *Tuhfetü'l-Muhtac* adlı yapıtları da Şafiiliğin başlıca başvuru kitapları olmuştur.

En çok Mısır'da yayılan Şafiilik günümüzde Suriye, Irak, İran, Hindistan, Türkistan, Filipinler, Seylan, Endonezya ve Türkiye gibi birçok ülkede varlığını sürdüren yaygın mezheplerden biridir.

şaft keçesi, YAĞ KEÇESİ olarak da bilinir, dönmekte olan bir milden yağ sızmasını önleyen sızdırmazlık elemanı. Mil ya da şaft, bir pompa ya da vites kutusunda olduğu gibi, içinde yağ bulunan bir yuvadan çıkıyorsa, yağ keçesi kullanılması gerekir. En çok kullanılan şaft keçesi türü, milin çıktığı yuvanın deliğine sıkı geçme yoluyla oturtulmuş bir metal halka ile buna bağlı, kauçuk benzeri esnek bir malzemeden yapılmış başka bir halkadan oluşur. Sızdırmazlık, sarmal bir yay tarafından milin üzerine bastırılan kauçuk halkanın üstündeki bir dudak tarafından sağlanır. Keçe yerine takıldığında, dudak 0,0025 mm kalınlığındaki ince bir yağ katmanının üzerinde çalışır. Katman kalın olursa akışkan sızar, çok ince olursa dudak aşırı ısınır ve keçe işlevini yitirir. Sızdırmazlık halkası yapımında deri, yapay kauçuk ve silikon türü malzemeler de kullanılır.

şah, Eski Farsça HŞAYATHIYA, İran ya da Pers hükümdarlarının unvanı. "Hükümdarlar hükümdarı" anlamına gelen "şehinşah" unvanı, Perslerin "krallar kralı" saydığı II. Kyros'un (Büyük) (hd İÖ 559 - y. 529) anısına 20. yüzyılda Pehlevi hanedanı tarafından kullanılmıştır. Gene "şah"tan türeyen padişah(*) unvanı da "koruyucu, ulu hükümdar" anlamını taşır. Şah unvanı, 1973'te monarşinin yıkılmasına değin Afganistan'da, ayrıca Orta ve Güney Asya'daki başka ülkelerde birçok hükümdar ya da prens tarafından kullanılmıştır. Soyla gelen valiler de bazen kendi adlarına "şah" sıfatını eklemişlerdir.

Öte yandan bazı İslam tarikatları Hz. Ali'yi şah sanıyla anarlar. Hz. Ali'nin mezarı Necef'te olduğu için Necef sultanı anlamında Şah-ı Necef, yiğitler sultanı anlamında Şah-ı Merdan ve daha yaygın olarak da velilik sultanı anlamında Şah-ı Velayet sanları kullanılır. Alevilik ve Bektaşilikte Hz. Ali, Hz. Muhammed ile birlikte Tanrı nurunun tecellisi sayıldığı için, çoğu Alevi-Bektaşi gülbankı "Bismillah" yerine, Hz. Ali'nin adıyla anlamında "Bismişah" ile başlar. Alevi-Bektaşi edebiyatında şah sözcüğü zaman zaman hem Hz. Ali'yi, hem de İran şahını çağrıştıracak biçimde kullanılmıştır.

Şah Âlem II, asıl adı ALİ GEVHER (d. 15 Haziran 1728, Delhi - ö. 10 Kasım 1806, Delhi), 1759-1806 arasında Babürlü hükümdarı.

II. Âlemgir'in oğluydu. Yönetimi elinde tutan Vezir İmâdü'l-Mülk'ün baskısı üzerine 1758'de Delhi'den kaçarak Ayodhya *nevab*'ı Şücaü'd-Devle'ye sığındı. Babasının öldürülmesinden (1759) sonra kendini hükümdar ilan etti. Delhi'yi ele geçirmek için gerekli kaynağı sağlamak amacıyla Bihar ve Bengal'den vergi isteyince, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'yla çatışmaya girdi. Şücaü'd-Devle'nin Baksar Çarpışması'nda (1764) İngilizler karşısında kesin bir yenilgiye uğramasından sonra, kumpanyadan aylık alan bir kukla hükümdar konumuna düştü. İngilizlere Bengal, Bihar ve Orissa'da devlet gelirlerini toplama hakkını vererek (1765) kumpanyanın bu eyaletlerdeki konumunu yasallaştırdı. Allahâbad kentine yerleşerek Delhi'yi almaya çalıştı ve Hindistan'ın batısındaki Marathalarla 1771'de yaptığı bir anlaşmayla bu amacına ulaştı. 1772-82 arasında veziri Necef Han, Satlec Irmağından Çhambal Irmağına ve Caipur eyaletinden Ganj Irmağına kadar uzanan Delhi topraklarında Babürlü otoritesini egemen kıldı. Hindistan'da yaşayan savaşçı bir Afgan kabilesi olan Rohillaların şefi Gulam Kadir 1788'de Delhi'yi ele geçirerek Şah Âlem'in gözlerini oydurttu. Son yıllarını Marathaların şefi Sindhia'nın ve II. Maratha Savaşı'ndan (1803-05) sonra da İngilizlerin koruması altında geçiren Şah Alem, hükümdarlığının yalnızca sarayının sınırları içinde kalmasına karşın, bir milyon rupiyi aşan bir servet edindi. Kendisini "Delhi hükümdarı" olarak adlandıran İngilizler, adına madeni para çıkararak bu oyunun ölümünden sonra da 30 yıl kadar sürmesini sağladılar.

Şah Cihan, ŞEHZADE HÜRREM (1628'e değin) olarak da bilinir (d. 5 Ocak 1592, Lahor - ö. 22 Ocak 1666, Agra, Hindistan), Tac Mahal'i yaptıran Hint-Türk İmparatoru (1628-58).

Cihangir ile bir Racput prensesinin üçüncü oğluydu. 1612'de Cihangir'in karısı Nur Cihan'ın yeğeni olan Ercümend Banu Begüm'le evlenince Hürrem adını aldı. 1622'de tahtta hak iddia ederek ayaklandıysa da, 1625'te Cihangir'le uzlaştı. 1627'de Cihangir ölünce Nur Cihan'ın kardeşi Asaf Han'ın desteğiyle Agra'da kendini imparator ilan etti (Şubat 1628).

Hüküm sürdüğü dönemde Dekkan devletlerine karşı önemli başarılar elde etti. 1636'ya değin geçen sürede Ahmednagar'ın ilhakını ve Golkonda ile Bicapur'un vergiye bağlanmasını sağladı. Hint-Türk İmparatorluğu'nun egemenliğini kuzeybatıya kadar yaydı. 1638'de Kandehar'ı İranlı vali Ali Mardan Han'dan aldı. 1646'da Bedehşan ve Belh'i işgal ettiyse de, ertesi yıl Belh'ten çekildi. 1649'da Kandehar'ı yeniden İranlılara bırakmak zorunda kaldı. Eylül 1657'de hastalanınca Dara Şikuh, Murad Bahş, Şah Şüca ve Evrengzib adlarındaki dört oğlu arasında veraset mücadelesi başladı. Sonunda, 1658'de kendini imparator ilan eden Evrengzib, onu ölümüne değin Agra'daki sarayında göz hapsinde tuttu. Şah Cihan, Agra'da Evrengzib'in annesi Ercümend Banu (ö. 1631) için Tac Mahal'i(*) ve Delhi'de de Şahcihanâbad kentini inşa ettirdi. Cihangir ve Ekber'e göre daha bağnaz, Evrengzib'e göreyse daha ılımlı bir Müslümandı.

Şah Cihan dönemi mimarlığı, Hint-Türk imparatoru Şah Cihan'ın egemenliği döneminde (1628-58) gelişen mimarlık üslubu.

Delhi'de 1564'te yapımına başlanan Hümayun Türbesi'nde görülen İran üslup özelliklerinin bu dönemde yeniden canlandırıldığı dikkati çeker. Hümayun Türbesi'nde izlenen çift kubbe, dikdörtgen biçimli bir taçkapı içindeki kemerli giriş nişi, çevrenin bir park gibi ele alınıp düzenlenmesi vb uygulamalar, Şah Cihan'ın yapı ustalarınca yeniden ele alınıp yorumlanmıştır. Yapılarda tek tek öğeler arasındaki dengeye ve simetriye büyük önem verilmiştir. Bezemelerdeki zarif ayrıntıların başka mimarlıklarda pek az benzeri vardır. En gözde yapı malzemesi beyaz mermer olmuştur.

Agra Kalesi'nde Şah Cihan'ın özel dairesi, Uttar Pradesh, Hindistan
P. Chandra

Dönemin doruk noktasını oluşturan Agra'daki Tac Mahal'in(*) güzelliği yalnızca çeşitli bölümleri arasındaki (her bakış noktasında yeni ve büyüleyici bir görünüm kazanan) incelikli dengeden değil, aynı zamanda en ufak ışık değişimini bile yansıtarak opal gibi renk değiştiren mermer cephesinden kaynaklanır. Simetri ve dengeye verilen ağırlık, dönemin bir başka önemli yapısı olan ve yapımına 1638'de başlanan Delhi'deki sarayda da açıkça görülür. Bura-

daki önemli yapılar arasında, kırmızı kumtaşından sütunlarıyla Divan-ı Âm ve içinde ünlü Tavus Tahtı'nın bulunduğu Divan-ı Has sayılabilir. Sarayın yer aldığı içkalenin dışında, ama onunla ilişkili olarak tasarlanmış büyük Mescid-i Cuma (1650-56) bir platformun üstünde yükselir. Önünde büyük bir avlusu bulunan bu etkileyici camiye görkemli bir merdivenle çıkılır.

Şah İsmail *bak.* İsmail I

Şah İsmail Hikâyesi, ŞAH İSMAİL İLE GÜLİZAR HİKÂYESİ olarak da bilinir, Kandehar padişahının oğlu Şah İsmail ile bir Türkmen beyinin kızı olan Gülizar'ın aşklarını konu alan Türk halk öyküsü.

Şah İsmail avlanırken gördüğü Gülizar'a âşık olur. Bir süre sonra Gülizar'ın obası o yöreden göç edince, onu aramaya çıkar Gülperi adında bir kızın yedi kardeşini bir devin elinden kurtarır. Daha sonra Arap Üzengi adlı biriyle karşılaşıp dost olur. Onun yardımıyla, Hint padişahının oğlu ile evlenmek üzere olan Gülizar'ı kaçırır. Babası, Şah İsmail'den çekindiği için onu yakalatarak gözlerine mil çektirir. Bir süre sonra kuşların (ya da bir çiftçinin) yardımıyla gözleri açılan Şah İsmail, Arap Üzengi'nin öldürdüğü babasının yerine tahta geçer. Daha sonra Arap Üzengi'nin erkek kılığına girmiş bir kız olduğu anlaşılır. Öykü Şah İsmail'in Gülizar, Gülperi ve Arap Üzengi'nin üçüyle birlikte evlenmesiyle sona erer.

Bazı bölümlerinde kahramanların ağzından söylenmiş deyişler bulunan *Şah İsmail Hikâyesi* Anadolu'da, Balkanlar'da ve Azerbaycan'da yaygındır. İlk kez *Hikâye-i Şah İsmail İle Gülizar* adıyla 1855'te basılmış, ilki 1876'da olmak üzere birçok kez resimli taş baskı nüshaları yayımlanmıştır. Yeni harflerle ilk baskısını da 1931'de Süleyman Tevfik Özzorluoğlu hazırlamıştır

şah kartal (*Aquila heliaca*), *Falconiformes* takımının *Accipitridae* familyasından kuş türü. Avrupa'nın güneydoğu ve Asya'nın güney kesimlerine yayılmış olan bu türün İspanya'da çok ender rastlanan bir alttürü vardır. Şah kartallar 72-83 cm uzunluğundadır. Aynı irilikteki öbür kartallardan omuzlarındaki beyaz lekelerle ayırt edilebilir Seyrek ağaçlı ya da açık alanlarda bulunur. Dağlık yerlerden çok ova ve düzlüklerde yaşamayı yeğler. Türkiye'nin birçok yöresinde her mevsim az sayıda şah kartala rastlanır.

Şah Şüca, asıl adı ŞOCA MİRZA ya da ŞÜCAÜ'L-MÜLK (d. 1780 - ö. Nisan 1842, Kâbil), Afganistan şahı (1803-10; 1839-42) Kardeşlerini yenilgiye uğrattıktan sonra 1803'te tahta çıktı. Fransızların ve Rusların Hindistan'ı işgal edeceği korkusuyla 1809'da İngilizlerle bir ittifak anlaşması imzaladı. Ama ertesi yıl ağabeyi Şah Mahmud tarafından tahttan indirilince önce İngiliz Hindistanı'na, ardından Lahor'a kaçtı. Orada 1813'te, dev Kuh-i Nur elması karşılığında Sih hükümdarı Rancit Singh'in desteğini sağlamaya çalıştı. Singh tarafından oyalandığını anlayınca 1816'da Ludhiana'ya giderek İngilizlere sığındı. Yeniden tahta çıkabilmek için 23 yıl boyunca çeşitli girişimlerde bulundu, ama başarılı olamadı. Sonunda 1839'da I. İngiliz-Afgan Savaşı sırasında İngilizlerce tahta çıkarıldıysa da, İngiliz işgal kuvvetleri Kâbil'den çekilince öldürüldü.

Şahabeddin Süleyman (d. 1885, İstanbul ö. 1921, İsviçre), edebiyat tarihine ilişkin yapıtlarıyla tanınan yazar. Fecr-i Âti adlı edebi topluluğun kurucularındandır.

İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi (1908). Fransızca ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Bir süre siyasetle ilgilendi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Daha sonra kendini bütünüyle edebiyata verdi. *Rûbab* dergisinde başyazarlık yaptı. Eşi şair İhsan Raif Hanım'la birlikte gittiği İsviçre'de İspanyol gribinden öldü ve orada küçük bir köye gömüldü.

Fecr-i Âti topluluğunun "sanat şahsi ve muhteremdir" ilkesini ortaya atan Şahabeddin Süleyman, birçok dalda ürün vermiş verimli bir yazardır. *Çıkmaz Sokak* (1913) adlı oyunu ahlaka aykırı sayılarak sert eleştirilere hedef olmuş ve uzun tartışmalara yol açmıştır. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (1912) ve *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1916, Mehmed Fuad [Köprülü] ile birlikte) Osmanlı edebiyatını ele aldığı iki edebiyat tarihidir. *Osmanlılıkta Vahime-i Mesuliyet* (1915) edebiyatla ilgili düşünce ve eleştirilerini topladığı bir başka yapıtıdır. Öbür tiyatro yapıtları arasında birer perdelik altı oyununun toplandığı *Fırtına* (1910), *Kösem Sultan* (1911; Tahsin Nahid ile birlikte), *Ben Başka* (1913; Tahsin Nahid ile birlikte), *Kırık Mahfaza* (1913; Tahsin Nahid ile birlikte) sayılabilir.

Şahap Sıtkı, tam adı ŞAHAP SITKI İLTER (d. 2 Nisan 1914, Niğde - ö. 3 Eylül 1991, İstanbul), öykü ve roman yazarı. Özellikle geçim sıkıntısı içindeki insanları anlattığı yapıtlarıyla tanınmıştır.

Yükseköğrenimini 1941'de Ankara Hukuk Fakültesi'nde (sonradan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) tamamladı. Çeşitli kamu kuruluşlarında çalıştı.

Edebiyat yaşamına 1937'de *Varlık* dergisinde çıkan şiirleriyle başlayan Şahap Sıtkı, ayrıca şiir eleştirileri ile deneme yazıları yazdı. İlk öykülerini gene *Varlık* dergisinde yayımladı (1941). Sekiz öyküsünü *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nin özel sayısında topladı (1949). *Acı* (1970) adlı kitabıyla 1971'de Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı. *Ayrı Dünyalar* adlı oyunu Ankara Devlet Tiyatrosu'nda sahnelendi (1961). Gerçekçi gözlemlere dayandırdığı öykülerinde çoğunlukla sıradan insanların içinde bulundukları psikolojik ortamla geçim sorunlarını ve toplumdaki eşitsizlikleri sergilemeye çalıştı. Öbür öykülerini *Çırılçıplak* (1957), *Bulut Gelir Pare Pare* (1958), *Gülen Ayva Ağlayan Nar* (1959) ve *Şubat Gecesi*'nde (1964) topladı. Ayrıca *Gün Görmeyen Sokak* (1958), *Toprak* (1962), *Gökkuşağı* (1965), *Horoz Değirmeni* (1967), *Kimin İçin* (1967) adlı romanları vardır. *Orhan Peker'den Anılar, Sevgiler, Mektuplar, Şiirler* (1980) adlı kitabı monografik bir çalışmadır.

şaharit (İbranicede "şafak"), Yahudilikte günlük ibadeti oluşturan üç duadan birincisi. Öteki iki dua olan *minha* ve *maariv* gibi *şaharit*'in de sinagogda okunması makbuldür; böylece dua için İsrailoğullarını temsil etmeye yeterli sayıda bir topluluğun (*minyan*) oluşacağı düşünülür. *Şaharit*'in, eskiden Kudüs Tapınağı'nda her şafakta sunulan kurbanın yerini tuttuğu kabul edilir. Ama Tekvin'e (22:3) göre bu ibadeti Hz. İbrahim başlatmıştır.

Şahcihanpur, Hindistan'ın kuzey kesimindeki Uttar Pradesh eyaletinin ortakuzeyinde kent. Bareilly'nin güneydoğusunda, Deotta Irmağının kıyısında yer alır. 1647'de kurulan kente Hint-Türk imparatoru Şah Cihan'ın adı verildi. Günümüzde bir kara ve demir yolu kavşağı ve tarımsal ticaret merkezidir. Kentte halı, şeker ve kimyasal maddeler üretilir. Ganj Irmağından kuzeye doğru uzanan dar alüvyonlu ovada pirinç, buğday, şekerkamışı ve arpa yetiştirilir. Nüfus (1991) kent, 237.667; (1981) metropoliten alan, 205.095.

şahdamarı, KAROTİS ATARDAMARI olarak da bilinir, baş ve boyun bölgesine kan taşıyan ana atardamarların ortak adı. Boynun her iki yanında başa doğru uzanan iki ana şahdamarının solda olanı kalbin üstünde yer alan aort kemerinden, sağdaki ise aort kemerinden çıkan kol-boyun atardamarından kaynaklanır. Ana şahdamarlarının her biri iç ve dış olmak üzere iki kola ayrılır.

İç şahdamarlarının her biri, şakak kemiğindeki şahdamarı kanalından yukarı kafatası boşluğunun içine doğru uzanır. Gözyuvarı ve gözyuvasındaki öbür yapıları besleyen bir dal verdikten sonra ön ve orta beyin atardamarları olmak üzere iki kola ayrılır. İç şahdamarları beyne giderken oldukça derinde yer almaları, kıvrımlar halinde ilerlemeleri ve geniş yan dallara ayrılmamalarıyla ayırt edilir.

Dış şahdamarları ensenin yanlarından yukarı doğru çıkar ve altçenenin arkasından kulakaltı tükürük bezlerine (parotis) girerek birçok dala ayrılır. Bu dallardan başlıcaları, girtlak ve tiroit bezine giden üst tiroit atardamarı, dil ve dilaltı tükürük bezine giden dil atardamarı, yüz, damak, bademcik ve üstçenealtı tükürük bezine giden yüz atardamarı, kafanın arka bölümüne giden artkafa atardamarı, kulağın arka bölümü ve kulak çevresindeki kafa derisine giden kulak atardamarı, kulağın önündeki kafa derisine ve yüzün arka bölümüne giden yüzeysel şakak atardamarı, çiğneme kasları, sertzar (*dura mater*), dişler, burun, damak ve kulak zarına giden üstçene atardamarı ve yutak, damak, bademcikler ve sertzara giden yutak atardamarıdır.

Şahdol, Hindistan'ın orta kesimindeki Madhya Pradesh eyaletinin kuzeydoğusunda kent. Bilaspur'un 177 km kuzeybatısında, Murna Irmağı kenarında yer alır. Bir tarım ve ticaret merkezi olan kent, demir ve kara yollarının kavşak noktasındadır. Kentte Avadeş Pratap Singh Üniversitesi'ne bağlı bir hukuk okulu ile devlete ait bir yüksekokul vardır. Kentin hemen güneydoğusunda 12. yüzyıla ait kalıntılar yer alır. Eskiden Reva Prensliği'nin parçası olan ve Kaimur ile Maikala dağları arasında, Son Vadisinin yukarı kesimi boyunca uzanan topraklarda darı, buğday, pirinç ve susam yetiştirilir. Nüfus (1981) kent, 44.342; metropoliten alan, 49.631.

Şahhamiye, Ebu Yakub Yusuf bin Abdullah bin İshak eş-Şahham'ın (9-10. yy) kurduğu Mutezile kolu.

Şahham'a göre, Tanrı'nın sıfatları özüne (zat) ve edimlerine (fiil) ilişkin olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir. Bunların yanı sıra, kimi yönleriyle birinci sınıfa, kimi yönleriyle de ikinci sınıfa girebilen üçüncü bir grup daha vardır. Öze ilişkin sıfatlar başlangıçsızdır (kadim), buna karşılık edimlere ilişkin sıfatların başlangıcı vardır.

Şahham, yokluğun (adem) bir gerçekliği olduğunu öne süren ilk kelam bilgini olmasıyla ünlüdür. Ona göre bir şey yaratılmadan önce bireyselliği ve nitelikleri vardır. Bu nedenle Tanrı, yarattığında ortaya çıkabileceği biçimiyle her şeyi, aynı zamanda var olmayan ve hiçbir zaman var olmayacak olan cisimleri, tözleri (cevher) ve ilinekleri de (araz) bilir. Yokluğun nitelikleri olduğuna göre, yaratma bu niteliklere varlık verilmesi anlamına gelir. Yaratma anında varlığın tüm özellikleri belli olduğuna göre, insanın mutlu mu mutsuz mu olacağı daha doğmadan belirlenmiştir.

Şahhamiye'ye göre Tanrı, insanın yapabilme gücüne yerleştirdiği şeyi kendisi de

yapabilir, bu nedenle bir fiilin iki failî olabilir. Fiili Tanrı işliyorsa, bu fiil insan için zorunludur; insan işliyorsa bu fiil kazanılmıştır (*bak.* kesb). Şahham bu görüşüyle Eş'ari'nin kesb kuramının hazırlayıcısı olmuştur.

Şahidî, asıl adı IBRAHIM (d. 1470, Muğla - ö. 1550, Muğla), özellikle manzum Farsça-Türkçe sözlüğüyle tanınan Osmanlı tasavvuf şairi.

Muğla'daki Seyyid Kemal Tekkesi'nin şeyhi olan babası Hüdayi Salih Efendi'den Farsça öğrendi. Bir süre İstanbul'da Fatih Medresesi'nde öğrenim gördü. Muğla'ya dönerek Vefai şeyhlerinden Bedreddin'e bağlandı. Onunla birlikte Lazkiye'ye gitti, oradaki mevlevihanenin şeyhi Fani Dede'ye bağlandı. Mevlânâ soyundan Paşa Çelebi'nin müridi oldu. Kütahya'da Divane Mehmed Çelebi'yle tanıştıktan sonra ateşli bir Mevlevi dervişi oldu. Divane Mehmed Çelebi'nin ölümü üzerine Muğla'ya döndü Seyyid Kemal Tekkesi'ni mevlevihaneye dönüştürdü ve ölünceye değin şeyhliğini yaptı.

Çoğu divan şairinin tersine hüner ve marifeti ön planda tutmayan Şahidî'nin yapıtları genelde dinsel propagandaya yöneliktir. Farsçayı kolay öğretme amacını taşıyan ve *Tuhfe-i Şahidî* olarak da bilinen *Lûgat-i Şahidî* (1848, 1867) adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğüne birçok şerh ve nazire yazılmıştır. Öbür yapıtları arasında, Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden aldığı beyitlerin her birini beş beyitle şerh ettiği Farsça *Gülşen-i Tevhid* (1881), tasavvuf içerikli Farsça *Gülşen-i Vahdet*, kendi yaşamını, Divane Mehmed Çelebi'nin özelliklerini ve onunla ilişkilerini konu alan Farsça *Gülşen-i Esrar* ile Türkçe ve Farsça *Divan*'ları sayılabilir.

Şahiler, Kushan hanedanının 3. yüzyılda yıkılmasından sonra Kâbil Vadisini ve eski Gandhara topraklarını yönetmiş hanedan Yaklaşık 60 hükümdar çıkaran hanedanın kullandığı hükümdarlık unvanı olan şahi, "hükümdar" anlamındaki eski Kushan sözcüğü *şao*'dan gelir. Kökeni büyük olasılıkla Kushan ya da Türk (Taruşkalar) soylulara dayanan hanedan hakkında, 9. yüzyıl sonlarında hüküm süren Lagaturman'ın dönemine değin herhangi bir yazılı kayıt yoktur. Lagaturman'ı hapse atarak tahtı zorla ele geçiren Brahman saray görevlisi Kallar, Hindu Şahiler olarak bilinen yeni bir hanedanı başlattı. Bu hanedan, Gazneli Mahmud'un Hindistan'a saldırdığı 1001'e değin başta kaldı. Şahilerin Gazneli egemenliğine karşı umutsuz direnişi 1021'de sona erdi. Brahman tarihçi Kalhana hanedanın geride hiçbir iz bırakmadan çöktüğünü aktarırken, Arap bilgin Biruni, Şahi hükümdarların soyluluğuna işaret eder.

şahin, *Falconiformes* takımının *Accipitridae* familyasından, *Buteo* cinsini oluşturan 25 kuş türünün ortak adı. Ayrıca çaylakların yakın akrabalarından *Pernis* cinsini oluşturan üç ve *Henicopernis* cinsini oluşturan iki tür, *Buteo* cinsinin üyelerine benzer görünüşleri nedeniyle arı şahini adıyla tanınır.

Şahinler öbür yırtıcı kuşlardan geniş kanatları ve yanlara doğru açılan yuvarlak kuyruklarıyla ayırt edilebilir. Ağır kanat darbeleriyle uçar ve havada asılıymışçasına, kanatlarını çırpmadan uzun süre dönenirler. Çoğu türün üst bölümleri koyu kahverengi, alt bölümleri beyaz ya da kahverengi benek-" kanatları çizgilidir. Ama renkleri aynı tür içinde bile önemli ölçüde çeşitlilik gösterebilir. Şahinler genellikle böcekleri ve küçük memelileri avlar, ara sıra kuşlara saldırırlar. Çalı çırpıdan yaptıkları ve yumuşak maddelerle döşedikleri sağlam yuvaları ağaçların ya da kaya çıkıntılarının üzerinde bulunur. Dişiler yuvaya 2-5 tane kahverengi lekeli beyaz yumurta bırakır.

En iyi bilinen türlerinden olan 50-56 cm uzunluğundaki bayağı şahin (*Buteo buteo*) Eskidünya'da geniş bir dağılım gösterir. Türkiye'nin de en yaygın yırtıcı kuşları arasındadır. Adını pençelerine kadar inen tüylerinden alan paçalı şahin (*B. lagopus*) Kuzey Amerika'da da bulunur. Türkiye'de ise Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde ve Karadeniz Bölgesi'nin orta kesimlerine rastlayan kıyılarda az sayıda paçalı şahin kışlar. Kızıl şahinin (*B. rufinus*) Avrupa'daki dağılımı Yunanistan ve Türkiye'yle sınırlıdır.

Şahin, Yusuf (d. 1926, İskenderiye, Mısır), Arap dünyasının en ünlü sinema yönetmeni.

Lübnan ve Suriye kökenli Hıristiyan bir ailenin çocuğudur. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Hollywood'a giderek sinema eğitimi gördü. Actors Studio'da oyunculuk çalışmalarında bulundu. Ülkesine döndükten sonra 1950'de çektiği *Baba Amin*'le (Amin Baba) yönetmenliğe başladı. İlk önemli başarısını *Sira fi'l-Vadi*'yle (1954; Cehennemi Gökyüzü) kazandı. Duygusal bir ilişki çerçevesinde ülke gerçeklerine eğildiği bu filmi, aynı tutumu sürdürdüğü *Babü'l-Hadid* (1958; *Merkez Garı*) ve *El-Arz* (1970; *Toprak*) gibi, geniş yankı uyandıran yapıtları izledi. 1963'te yönettiği *En-Nasır Salaheddin*'de ise (Salaheddin Eyyubi) Ortadoğu tarihine ilk kez bir Doğulunun gözüyle eğildi.

Şahin 1970'lerde kişisel bir üsluba yöneldi. 1973'te çektiği *El-Usfur*'da (Serçe) 1967'deki Arap-İsrail Savaşı bozgununun Mısır toplumunda yarattığı etkileri, kahramanlarının iç hesaplaşmaları çerçevesinde verdi. Yabancı ülkelerde de ilgi gören *İskindiriyya Lih?*'te (1978; *Niçin İskenderiye?*), kendi yaşamöyküsünden yola çıkarak Mısır'ın yakın tarihini ele aldı. Gene kendi yaşamına dayanan *Hadduta Masriyya*'da (1982; *Bellek*) Mısırlı bir sinema yönetmeninin yaşamla ve sinemayla hesaplaşmasını anlattı. 1985'te Fransız hükümetinin de desteğiyle *Adieu Bonaparte* (*Elveda Bonaparte*) adlı büyük tarihsel filmini gerçekleştirdi. Gene Fransız-Mısır ortak yapımı olan *Le Sixième jour*'da (1986; *Altıncı Gün*) bir avuç Mısırlının, 1947'deki kolera salgını sırasında düşle gerçeğin iç içe geçtiği serüvenlerini yansıttı.

Şahin, çok sayıda müzikli melodramın üretildiği Arap ülkelerinde yenilikçi ve yaratıcı sinemayı temsil etmiş birkaç sinemacıdan biridir ve sonraki yönetmenleri derinden etkilemiştir.

Şahin Bey, ŞAHAN BEY olarak da bilinir, asıl adı MEHMED SAID (d. 1890, Antep - ö. 28 Mart 1920, Antep [bugün Gaziantep]), Kurtuluş Savaşı'nda Fransızlara karşı direnişiyle ünlenen asker.

İlköğrenimini Antep'te gördü. Rüştiye'yi yarıda bırakarak derici amcasının yanında çalıştı. I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında Yemen'de savaştı. Ali Said Paşa'nın yanında gösterdiği yararlıktan ötürü erlikten subaylığa yükseltildi. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında Antep'e döndü ve Kilis'te askerlik şubesinde görevlendirildi. Antep'in 5 Kasım 1919'da Fransızlarca işgalinden sonra oluşturulan direniş örgütlenmesi sırasında Kilis Kuva-yı Milliye komutanlığına getirildi. Kilis-Antep karayolunda oluşturduğu üç savunma hattıyla (Mart 1920), uzun süre Fransızların Antep'e destek göndermesini engelledi. Albay Andreas komutasındaki Fransız alayına karşı Kızılburun ve Kertil tepelerini iki gün savundu; sonunda Bostancık yakınlarına çekildi. Bir yarma harekâtı düzenlemeye çalışırken makineli tüfek ateşiyle öldürüldü. Adına ağıtlar yakılan Şahin Bey'in kahramanlıkları türkü ve uzun havalara da konu olmuştur.

Şahin Giray (ö. 1787, Rodos), Kırım hanı. İzlediği politikalarla Rusların Kırım'ı ilhak etmesini kolaylaştırmıştır.

II. Devlet Giray'ın torunu, Ahmed Giray'ın oğluydu. 1772'de Kırım hanı olan kardeşi II. Sahib Giray tarafından kalgaylığa atandı. 1777'de Ruslar'ın desteğiyle IV. Devlet Giray'ı tahttan indirerek han oldu. Ama Tatarlar Şahin Giray'ın yönetimine başkaldırdılar. Osmanlı Devleti de III. Selim Giray'ı hanlık beratıyla Kırım'a gönderdi. Bu ayaklanma kısa sürede bastırıldı (1778) ve Osmanlı Devleti Aynalıkavak Tenkihnamesi'yle (21 Mart 1779) Şahin Giray'ın hanlığını tanıdı. Rus yanlısı politikalarıyla yeni bir ayaklanmanın çıkmasına yol açan Şahin Giray, Yenikale ve Kerç yöresine çekilmek zorunda kaldı (1782). Yerine kardeşi II. Bahadır Giray hanlığa getirildi. Sonu gelmeyen iç karışıklıklardan yararlanan II. Yekaterina 1783'te Kırım'ı ilhak etti ve Şahin Giray'ı göstermelik olarak yeniden han ilan etti. Rus baskısına dayanamayarak Osmanlı Devleti'ne sığınan Şahin Giray, önce Kırım hanlarının sürgün yeri olan Rodos Adasına gönderildi, sonra da orada idam edildi.

Şahin Paşa (LALA) (ö. y. 1376, Niş, [bugün Nis, Yugoslavya]); Osmanlı komutan. Rumeli fetihlerinde yararlıklar göstermiştir.

Hıristiyan bir aileden geliyordu. Küçük yaşta Müslüman yapıldı. Orhan Bey tarafından alınan Kirmasti'nin (bugün Mustafakemalpaşa, Bursa) yöneticiliğine atandı. Daha sonra Orhan Bey'in oğlu şehzade Murad'ın (sonradan I. Murad) lalalığına getirildi Murad'ın sancakbeyliği sırasında onun maiyetinde bulundu. Murad'la birlikte Süleyman Paşa komutasında başlatılan Rumeli fetihlerine katıldı. Orhan Bey'in ölümü üzerine tahta çıkan I. Murad tarafından beylerbeyliğine atandı (y. 1361) ve paşa yapıldı; böylece Osmanlı hanedanı dışından paşa unvanını alan ilk komutan oldu. Daha sonra akıncı komutanlarından Hacı İlbey ile birlikte, Edirne'yi Bizanslılardan geri almakla görevlendirildi. Edirne'nin fethinden sonra Meriç Vadisindeki akınlarını sürdürerek Filibe, Eski Zağra ve Yeni Zağra gibi önemli kentlerin ele geçirilmesinde etkin rol oynadı. Hacı İlbey komutasındaki öncü kuvvetlerin birleşik Hıristiyan ordusunu Sırpsındığı Savaşı'nda (1364) bozguna uğratmasının ardından İhtiman ve Samaku kalelerini ele geçirdi (1366). Sonraki yıllarda Balkanlar'da sürdürülen fetih hareketlerine de etkin biçimde katıldı. Niş kuşatması sırasında öldü.

Şahiner, Çetin (d. 8 Ağustos 1934, Ankara), yüksek atlamada 2 m'yi geçen ilk Türk atlet.

Atletizme 1952'de Ankara Kurtuluş Lisesi'nde başladı. Yüksek atlamada 1952'de 1,70 m ile liselerarası Türkiye şampiyonu oldu. İlk Türkiye rekorunu 1956'da 1,92 m ile kırdı. 1958'de 2,02 ve 2,05 m'lik dereceler elde etti. 1953'te Dünya Ordularası Atletizm Şampiyonası'nda, 1955'te de Akdeniz Oyunları'nda birinci oldu. Ayrıca gene 1955'te Balkan üçüncülüğünü, 1958'de Balkan şampiyonluğunu kazandı.

1952-64 arasında yüksek atlamada Türkiye şampiyonluğunu elinde tutan Şahiner,

1962'de 110 m engellide 14,6 sn ile Türkiye rekorunu kırdı; daha sonra bu derecesini 14,5 sn'ye indirdi. Atletizmde toplam 153 birincilik kazandı. Yirmi dört kez Türkiye şampiyonu oldu. Milli formayı 18 yıl içinde 167 kez giydi. Atletizmi 1969'da bıraktıktan sonra Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nde (BTGM) ve atletizm federasyonlarında görev aldı.

şahingözü, yarı değerli taş niteliğindeki kaplangözünün bir türü. *Ayrıca bak.* kaplangözü.

şahinotu, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasının *Hieracium* cinsini oluşturan 200'ü aşkın yabani bitki türünün ortak adı. Dünyanın ılıman bölgelerine dağılmış olan bu türlerin en yaygınları arasında *H. pilosella, H. aurantiacum* ve *H. vulgatum* sayılabilir. Aynı familyada yer alan öbür bitkiler gibi şahinotu türlerinin de kömeçler oluşturan çiçekleri vardır. Bunlardan bazısı süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Şahinotu (*Hieracium paniculatum*)
Peter L. Ames—EB Inc.

Şahkulu Baba Tekeli Ayaklanması, Osmanlı döneminde Şahkulu Baba Tekeli'nin Anadolu'da giriştiği ayaklanma (1511).

Osmanlı kaynaklarında Şeytankulu olarak geçen Şahkulu, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife'nin oğluydu. Erdebil'de Şii inançları doğrultusunda eğitim gördükten sonra doğum yeri olan Teke'ye (Antalya) döndü. Orada Şiilik propagandası yaparak yandaş toplamaya çalıştı. Tımar ve zeamet dağıtımındaki haksızlıklar ve II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesi Şahkulu'nun çevresinde toplanan Türkmenlerin artmasına yol açtı. Teke yöresinde tımarları ellerinden alınmış sipahilerden ve Alevi gençlerden bir ordu kuran Şahkulu, Rumeli'ye gönderdiği halifeleri aracılığıyla da Serez, Selanik, Yenice, Filibe, Sofya yörelerindeki Müslüman Türkleri Şah İsmail'i desteklemeye çağırdı. Bu arada Teke sancakbeyi Korkud Çelebi, kardeşi Selim'in (sonradan I. Selim) babasına başkaldırması üzerine taht mücadelesini daha etkili biçimde sürdürebilmek amacıyla gizlice Manisa'dan ayrılmıştı. Bundan yararlanan Şahkulu 10 bin kadar yandaşıyla ayaklanmayı başlattı (9 Nisan 1511). Ayaklanmacılar Batı Anadolu yollarını kestiler ve Korkud Çelebi'nin hazinesini yağmaladılar. Antalya'yı basarak kadıyı öldürdüler. Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu kentlerini alarak direnenleri kılıçtan geçirdiler. Karagöz Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerini yendiler, Kütahya Kalesi'ni kuşattılar ve Karaman beylerbeyi Haydar Paşa'yı öldürdüler. Sonunda Sadrazam Hadım Ali Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Karaman yakınlarındaki Kızılkaya Boğazında ayaklanmacıları kuşattı. Amasya sancakbeyi Şehzade Ahmed'in yeniçeriler arasında bölünmeye yol açan tutumundan yararlanan Şahkulu kuşatmayı yararak kaçtıysa da, Çubukova yakınlarında arkasından yetişen Hadım Ali Paşa'nın kuvvetleriyle çarpışırken öldü. Onun ölümünden sonra ayaklanma kısa sürede bastırıldı (Temmuz/Ağustos 1511). Şahkulu'nun yandaşları ise Erzincan'dan Tebriz'e kadar köyleri basıp kervanları vurarak İran'a kaçtılar. Ama Tebriz'den gelen bir kervana da saldırınca, Şah İsmail tarafından şiddetle cezalandırıldılar.

Şahkulu Baba Tekeli Ayaklanması'nı gerekçe göstererek babası II. Bayezid'i tahttan indirip padişah olan I. Selim (Yavuz), Anadolu'da Aleviliğin yayılmasına karşı sert önlemler aldı, ayrıca Antalya yöresindeki Alevileri Mora Yarımadasına sürdü.

Şahlin, Boris Anfiyanoviç (d. 27 Ocak 1932, İşim, Rus SFSC), Sovyet jimnastikçi. Dünya şampiyonalarında kazandığı 10 birincilikle kendi dalında rekor kırmış ve Olimpiyat Oyunları'nda üç kez üst üste altın madalya kazanmıştır.

Sverdlovsk Beden Eğitimi Teknik Yüksekokulu'nu bitirdikten sonra Kiev'de A.S. Mişanov tarafından özel olarak çalıştırıldı. 1955'te Kiev Beden Eğitimi Enstitüsü'nü bitirdi. Katıldığı ilk uluslararası yarışma olan 1954 Dünya Şampiyonası'nda barfikste gümüş madalya kazandı. 1956 Melbourne Olimpiyat Oyunları'nda kulplu beygirde ve Sovyet takımının üyesi olarak kombine hareketlerde altın madalya aldı. 1960 Roma Olimpiyat Oyunları'nda kulplu beygir, paralel bar, atlama beygiri ve bireysel kombine hareketlerde altın, halka ve kombine hareketlerde gümüş, barfikste de bronz olmak üzere toplam 7 madalya kazandı. 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda barfikste altın, yer hareketlerinde ve Sovyet takımının üyesi olarak kombine hareketlerde gümüş, halkada da bronz madalya aldı.

On iki yıllık spor yaşamını 1966'da sona erdirdiğinde Şahlin'in dünya şampiyonalarında 10 bireysel ve 3 takım birinciliği vardı; bu, Olimpiyat ve Dünya şampiyonalarında hiçbir jimnastikçinin ulaşamadığı bir başarıydı. 1968'den sonra Uluslararası Jimnastik Federasyonu Teknik Komitesi'nin başkan yardımcısı ve uluslararası hakem olan Şahlin, 1964'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne girdi ve Lenin Nişanı'yla ödüllendirildi.

şahmeran, *Iguanidae* familyasının *Basiliscus* cinsini oluşturan dört keler türünün ortak adı. "Yılanların şahı" anlamına gelen bu Farsça adın kökeni büyük olasılıkla, Doğu ve Batı mitolojisinde rastlanan efsanevi bir hayvandır. Kimi kez yılan ve kadın, kimi kez yılan ve horoz karışımı ürkütücü bir yaratık olarak simgelenen bu efsanevi canavar ile *Basiliscus* üyeleri arasında benzerlik kurulması da bu kelerlerin tepeliklerinden ve sırtlarındaki enli çıkıntılardan kaynaklanır.

Bayağı şahmeran (*Basiliscus basiliscus*)
Dade Thornton—The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

Şahmeranlar Amerika'nın tropik bölgelerinde, ırmak ve dere yakınlarındaki ağaçlarda yaşar. Gövdeleri yanlardan basık, kuyrukları uzun ve kamçı biçimindedir. Başın gerisinden çıkan tepelikleri ibiği andırır. Arka ayak parmaklarının dış kenarları uzun pullarla saçaklanmıştır. Erkeklerde sırtlan boyunca uzanan yelceye benzer çıkıntının eni, iki türde gövde genişliğine ulaşır. Şahmeranlar su yüzeyinde, gövdelerini arka ayakları üzerinde dikleştirerek koşabilirler.

Şahmeran Hikâyesi, CAMASBNAME olarak da bilinir, Arap, İran ve Türk edebiyatlarında manzum ve düzyazı olarak işlenmiş bir çerçeve masal ile ona bağlı çeşitli masallar. İki kahramandan birinin (Şahmeran ya da Camasb) adıyla anılır.

Hekim Danyal'ın oğlu olan Camasb, kendisine ihanet eden arkadaşları tarafından bir kuyunun dibinde bırakılır. Kuyuda bir deliği genişleterek geçtiği yerde, bir tahtta uyuyakalır. Uyandığında etrafının yılanlarla, ejderhalarla çevrilmiş olduğunu görür. Yılanların padişahı olan insan başlı Şahmeran'la dost olur. Ona, bulunduğu yeri kimseye söylemeyeceğine söz verir ve onun yardımıyla yeraltı dünyasından kurtularak ülkesine döner. Ama ülkesinin hasta hükümdarına iyileşmesi için Şahmeran'ın etini yemesi önerildiğinden, verdiği sözden dönmek zorunda bırakılır. Şahmeran'ın etini yiyerek sağlığına kavuşan hükümdar, Camasb'ı önce istediği kızla evlendirir, ardından da kendisine vezir yapar.

Masalın kaynağı, *Binbir Gece Masalları*'dır. Konu ilk kez *Camasbname* adıyla 1429'da Abdî tarafından yazılıp II. Murad'a sunulan mesnevide işlenmiştir. *Battalname*'de de yer aldığı saptanan masal Türkçede *Hikâye-i Şahmeran* adıyla, ilki 1874'te olmak üzere halk kitabı biçiminde pek çok kez basılmıştır. Yeni harflerle yapılan ilk basımı olan *Şahmeran Hikâyesi* (1931), halk kitapları yazarı Süleyman Tevfik Özzorluoğlu tarafından yayıma hazırlanmıştır.

şahmerdan, vurucu başı mekanik olarak yükselen ve çoğunlukla kendi ağırlığıyla düşen çekiç türü. *Ayrıca bak.* buharlı şahmerdan; çekiç.

şahna, ŞIHNE olarak da bilinir, ortaçağ İslam devletlerinde büyük kentlerin güvenlik işlerini yürüten görevli.

Abbasiler, Gazneliler, Büyük Selçuklular gibi çok eyaletli devletlerin merkezi yönetimleri, özellikle önemli kentlerin güvenliğini sağlamak, gerekli denetim ve gözetimleri yürütmek için "şahna" sanı verilen görevlileri atarlardı. Bunların görevi kentlerdeki kamu kurumlarının düzenli çalışıp çalışmadığını denetlemek, güvenlik önlemleri almak, eyalet valisine yardımcı olmaktı. Görev alanının genişliğiyle orantılı olarak her şahnanın özel kadrosu vardı. Halifenin ya da sultanın merkezden atadığı şahnalar daha geniş yetkiler taşırdı. Eyalet valileri de bölgelerindeki kentlere şahna atayabilirlerdi. Göçebe topluluklar için de merkezden, gene aynı görevlerle birer şahna atanırdı.

Şahruh, ŞAHRUH MİRZA olarak da bilinir (d. 30 Ağustos 1377, Semerkand - ö. 12 Mart 1447, Fişavend, Rey, İran), sanatçıları korumasıyla tanınan Timurlu hükümdarı.

Timur'un dördüncü oğluydu. 1394'te Semerkand valisi oldu. Daha sonra Horasan, Sistan ve Mazenderan valiliklerinde bulun-

du. Bu görevleri sırasında Suriye ve Anadolu seferlerine katıldı. Timur'un ölümünden (1405) sonra hanedan üyeleri arasında başlayan taht kavgasında rakiplerini etkisiz duruma getirdi. 1420'den sonra Suriye ve Huzistan dışında, Timur'un kurmuş olduğu imparatorluğun büyük bölümünü denetimi altına aldı.

Timur'un tersine barışçı bir politika izleyen Şahruh, başkent Herat'taki sanatçıların çalışmalarına büyük destek sağladı. Herat minyatür okulunun doğmasına ve gelişmesine önemli katkıda bulundu. Nizameddin Sami, Şerefeddin Ali Yezdi, Fasihi, Abdurrezzak Semerkandi gibi yazarlar için büyük bir kütüphane kurdu.

Şahsevenler, ŞAHISEVENLER olarak da bilinir, İran'da Safevi şahlarının çevresinde toplanan Türkmenler ve bunlardan oluşturulan hassa ordusu.

Safevi hükümdarı I. Tahmasb'ın (hd 1524-76) sağlığı bozulunca, ondan sonra tahta kimin çıkacağı konusunda anlaşmazlık doğdu. Önemli görevleri ellerinde bulunduran Türkmen beylerinin bir bölümü İsmail Mirza'yı destekleyerek kendilerine Şahseven adını verdiler. İsmail Mirza, II. İsmail adıyla tahta çıktı. Onun ardılı I. Abbas (Büyük) (hd 1588-1629) Şahsevenler arasından seçtiği kişilerden, Osmanlı kapıkulu ocaklarını örnek alarak bir hassa ordusu örgütledi. Anadolu'da başlattığı propagandayla, yüzlerce Alevi Türkmenin aileleriyle birlikte Şahsevenlere katılmak için Erdebil yöresine göç etmelerini sağladı. Şiraz yöresindeki Türkmenler de Save Şahsevenleri adıyla örgütlendiler. I. Abbas'ın bütün seferlerine gönüllülerden oluşan birliklerle katılan Şahsevenler arasında 18. yüzyıl başında anlaşmazlık çıktı. Erdebil Şahsevenleri, Erdebil kolu ve Mihşin kolu olarak ikiye ayrıldı. Bir bölümü de Azerbaycan bölgesine doğru yayılma siyaseti güden Rusların denetimi altına girdi. Rıza Şah Pehlevi döneminde (1924-41) silahsızlandırılarak yerleşik yaşama geçmeye zorlanan Şahsevenler arasında, günümüzde göçebe yaşamı sürdürenler de vardır.

şahsi dava, yasanın öngördüğü durumlarda, suçtan zarar gören kişinin önceden savcıyı harekete geçirmeden açabildiği ceza davası. Şahsi dava açma hakkı tehdit, konut dokunulmazlığına saldırı, sır açıklama, hakaret ve sövme suçlarının belli türleri, nâsı ızrar suçu, yasaya aykırı rekabet, edebi ve sınai mülkiyet ile güzel sanat eserleri mülkiyetine ilişkin suçlar ve hafif müessir fiiller için kabul edilmiştir.

Şahsi dava suçu işlemiş olanlara karşı açılır. Bu dava dolayısıyla şahsi hakların da hüküm altına alınması isteniyorsa, davanın hem suçu işleyenlere, hem de mallarıyla sorumlu olanlara karşı açılması gerekir. Dava süresi, eylem tarihinden ve eylemi işleyen kişinin öğrenildiği tarihten başlayarak altı aydır. İkinci durumda genel zamanaşımı sınırı aşılmamış olmalıdır. Dava, mahkeme tutanak yazmanına yapılacak bir beyan ya da mahkemeye verilecek bir dilekçe ile açılır.

Şahsi davaya konu olan suçlar sulh ya da asliye ceza mahkemelerinin görevine giren hafif suçlar olduğundan, ağır ceza işlerine bakan mahkemede kovuşturulan bir suçla hiçbir zaman birleştirilemez. Dava kabul edildikten sonra yapılacak duruşma genel hükümlere tabidir. Bu bağlamda kamu davası ile şahsi dava arasındaki en önemli fark, birincisinde iddia makamını savcının, ikincisinde ise şahsi davacının işgal etmesidir. Bir başka farklılık sanığa şahsi davacı aleyhine karşılıklı dava(*) açma hakkının tanınmış olmasıdır.

Savcı şahsi dava üzerine açılan yargılamaya katılmak zorunda değildir. İlgililerin başvurusu üzerine savcının kamu davası açması kamu yararının bulunmasına bağlıdır. Örneğin, ergin olmayan bir küçüğe karşı işlenmiş olan şahsi dava konusu bir suçtan dolayı savcı harekete geçerek kamu davası açabilir.

Şahsi davacı suçlunun cezalandırılması isteminin yanı sıra malın geri verilmesi, suç eserlerinin ortadan kaldırılması ve tazminat gibi şahsi haklar istemini de ileri sürebilir. Ama bu olanak hem sanığın mahkûm olması, hem de şahsi hak yargılamasının ceza davasını uzatmaması koşullarına bağlıdır. Bu koşullar gerçekleşmezse mahkeme şahsi hakka hükmedemez. Bu durumda davacı hukuk mahkemesinde ayrıca dava açıp açmamakta serbesttir.

Şahsi dava üzerine verilen kararlar hakkında şahsi davacı, kamu davasında savcının başvurabileceği bütün kanun yollarına, hatta koşulları varsa yargılamanın yenilenmesi gibi olağanüstü bir kanun yoluna da başvurabilir.

Şahsi davacı hükmün açıklanmasına değin davanın her aşamasında davadan vazgeçtiğini açıkça bildirebilir. Hafif hakaret ve sövme eylemlerinde hükmün kesinleşmesine değin davadan vazgeçilebilir. Duruşmaya gelmemesi, bir müdafi göndermemesi ve belirli konularda öngörülen sürelere uymadığı takdirde davadan vazgeçmiş sayılacağının mahkemece kendisine bildirilmiş olmasına karşın bu sürelere uymaması durumlarında şahsi davacı şahsi davadan vazgeçmiş sayılır.

şahsilik ilkesi, yasaların uygulanmasında kişinin göz önünde bulundurulması ilkesi. Bu ilkeye göre bir devletin yurttaşı, yabancı ülkede bulunsa bile kendi ulusal yasalarına tabidir. Böylece ulusal yasa kişiyi ülke dışında da izler. Özel hukuk alanlarında yerel hukuk, yabancı kişinin ulusal yasalarının uygulanmasına daha çok izin verir. Kamu hukuku alanında kişinin ulusal yasalarının uygulanmasına kural olarak izin verilmez. Genel olarak medeni ehliyet sorunu ile aile hukukuna ilişkin sorunlar kişinin yurttaşı olduğu devletin ulusal yasalarına, eşya hukukuna ve özellikle taşınmaz mallara ilişkin sorunlar ise yerel yasalara tabidir. Türk Ceza Kanunu'na göre, bir Türkün yabancı ülkede işlediği bir suçtan dolayı orada yargılanmış olması, onun Türkiye'de yeniden yargılanmasına engel değildir. *Ayrıca bak.* mülkilik ilkesi.

şahtere, şahteregiller (*Fumariaceae*) familyasından bazı *Fumaria* türlerine, özellikle de *Fumaria officinalis*'e verilen ad. *F. officinalis*'in anayurdu Avrupa ve Asya'dır. Türkiye'de de boş tarlalarda yetişir. Dioscorides'ten bu yana tedavi amacıyla kullanılan şifalı bir bitkidir; idrar artırıcı, yatıştırıcı, zayıflatıcı ve tansiyon düşürücü etkileri vardır. İngiltere'de eskiden süt ya da suda kaynatılarak kozmetik olarak kullanılırdı.

Şahtere (*Fumaria officinalis*)
G. E. Hyde—EB Inc

Yaklaşık 90 cm'ye kadar boylanabilen şahtere biryıllık bir bitkidir. Dantel gibi ince parçalı yaprakları ve başaklar oluşturan beyaz ya da pembemsi çiçekleri vardır. Çiçekler döllendikten sonra üzeri pürtüklü yuvarlak meyveler verir.

şahteregiller *bak.* Fumariaceae

Şahti, eskiden (1920'ye değin) ALEKSANDROVSK-GRUŞEVSKI, Rusya Federasyonu'nun batısında, Rostov yönetim biriminde (*oblast*) kent. Yukarı Gruşevka Irmağının kıyısında, Rostov-na-Donu'nun 75 km kuzeydoğusunda yer alır. 19. yüzyılın başında bir kömür madenciliği merkezi olarak gelişti ve 1881'de kent statüsü kazandı. Günümüzde Donets Kömür Havzasının doğu ucundaki başlıca kenttir ve çevresinde 30 kadar ocak vardır. Çıkarılan yüksek kalitedeki kömürün büyük bölümü antrasittir. Kentin güneyindeki Kamenolomni adlı banliyöde taşocakları bulunur. Öbür sanayi ürünleri arasında döküm demir, konserve, bira, ayakkabı ve giysi sayılabilir. Kentte bir politeknik enstitü vardır. Nüfus (1991 tah.) 227.700.

şahtuğu *bak.* kraltacı

şahtur, MEŞHUF olarak da bilinir, Osmanlı ince donanmasında kullanılan bir tür geml. Özellikle Fırat Irmağında taşımacılıkta kullanılırdı. Çok ince tahtalardan yapılan ve ziftle kaplanan teknenin baş tarafı sivri ve uzundu. Tekne, "grafe" denen kısa küreklerle çekilirdi. Şahturlarda rüzgârdan yararlanmak için dört köşe bir yelken de bulunurdu.

Şailendra HANEDANI. Endonezya dilinde SYAILENDRA (Dağların Efendisi), Funan egemenliğinin yıkılışından sonra, yaklaşık 750'den 850'ye değin Cava'da hüküm sürmüş hanedan. Mahayana Budacılığının adada yayılmasıyla başlayan ve birçok tapınak, anıt ve sanat yapıtıyla izleri günümüze ulaşan büyük kültürel canlanış bu hanedan dönemine rastlar. Ünlü Borobudur *stupa*'sı (silindir biçiminde Budacı anıtı) hanedan üyesi krallardan birinin döneminde yapılmıştır.

Hanedan hakkında geride bıraktığı anıtlar dışında pek az şey bilinmektedir. Önce adanın iç kesimlerindeki ovaları ele geçiren hanedanın, zamanla egemenliğini adanın kuzeybatı kıyılarına kadar genişlettiği, böylece Malakka Yarımadası ve Çinhindi ile ticari ilişkileri geliştirdiği ve bu bölgelere akınlar düzenlediği anlaşılmaktadır. Ban Khmer kaynaklarında, Khmer topraklarının 8. yüzyılın ikinci yarısında Şailendra hanedanının egemenliği altında olduğu belirtilir. Hanedanın yıkılışı Sumatra'ya (Palembang) çekildiği 9. yüzyılın ortalarına rastlar.

şairname, AŞIKLAR DESTANI olarak da bilinir, âşıkların, çağdaşları olan ya da onlardan önce yaşamış âşıklardan (ya da şairlerden) söz ettiği destanlara verilen ad.

Şairname adıyla bilinen en eski destan, 17. yüzyıl âşıklarından Âşık Ömer'e aittir. Âşık Ömer bu destanında kendisinden önce yaşamış Türk ve İran şairleriyle haklarında çeşitli bilgiler verdiği âşıklardan söz eder, ayrıca kendi bilgi ve yeteneklerini över. Şairnamelerde daha çok, âşıkların kimlikle-

ri (nereli oldukları, nerede yaşadıkları, ne iş yaptıkları, nerede öldükleri vb) ve sanatları (söyleyiş özellikleri, üstün yönleri, saz çalmadaki becerileri vb) hakkında bilgi bulunur. Bu kısa bilgilerin öznel yargılar da içermesi, araştırmacılarca dikkatle kullanılmalarını gerektirmektedir.

Âşık Ömer'den sonra şairname yazan başlıca âşıklar Sun'i, Hızrî, Gubarî, Bosnavî, Beşiktaşlı Gedâyî ve Erzurumlu Noksanî'dir. Bunların şairnamelerinden bir bölümü yalnızca mahlasların sıralanmasından oluşur; şairler üzerine verilen bilgiler çok sınırlıdır. Birçoğu Arap alfabesine göre sıralanmış bu mahlasların gerçekten yaşamış bir âşığa mı ait olduğunu, yoksa mahlas olmaya uygun sözcüklerin sıralanmasından mı oluştuğunu kestirmek güçtür. Günümüz âşıkları arasında da bu geleneği sürdürenler çıkmıştır.

Şaiva-siddhanta, Güney Hindistan'da, en büyük tanrısı Şiva olan din ve felsefe sistemi. İdealist ve monist (tekçi) Keşmir Şivacılığının(*) tersine gerçekçi ve dualisttir. Başlıca metinleri, 5-9. yüzyıllar arasında ermişlerce Tamil dilinde yazılıp *Tirumurai* başlığı altında toplanmış ilahilerdir. Okulun felsefesini sistemli biçimde ortaya koyan ilk kişi, 13. yüzyılda yaşamış olan Meykandadevar'dır.

Şaiva-siddhanta okuluna göre, *pati, paşu* ve *paşa* olarak adlandırılan üç tür gerçeklik vardır. *Pati*, Tanrı Şiva'nın kendisidir. *Paşu*, bu dünyaya *paşa*'yla, yani zincirlerle bağlanmış tekil ruhtur. Bu bağlar üç türlüdür: *Avidya* (bilgisizlik), *karman* (ahlak yasası) ve *maya* (yanılsama).

Ruh, ancak *paşa*'dan kurtularak Tanrı'yla birleşebilir. Bu da yalnızca Şiva'nın kayrasıyla olanaklıdır. Birleşmeden sonra ruh, tıpkı suda çözülmüş tuz gibi artık kendinin bilincinde olmasa da, bireysel varlığı Tanrı'yla oluşturduğu birlik içinde korunur.

Şakalar (Tanzanya) *bak.* Çagalar

Şakalar, KSHATRAPALAR olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeybatı kesimini Pahlavalar adına yöneten iki ayrı hanedan. Satrap unvanlı hükümdarları belirli ölçüde bağımsız olan bu hanedanlar, Hint kaynaklarında İskitlere verilen yerel addan dolayı Şakalar, Batılı kaynaklarda ise genellikle Kshatrapalar olarak geçer.

Kshaharata adını taşıyan ve daha kısa ömürlü olan birinci hanedan, Bhumaka ve Nahapana adlı iki hükümdarıyla tanınır. Bu hükümdarların hüküm sürdüğü dönem, bastırdıkları paralar ve günümüze ulaşan birkaç yazıtla saptanmıştır. Bu belgelerde, Nahapana'nın Kambay Körfezini çevreleyen ve ancak Andhralardan kazanmış olabileceği geniş bir bölgeyi egemenliği altında tuttuğu iddiası yer alır. Andhra kralı Gautamiputra'nın İS 124-125 yıllarında hanedanı ortadan kaldırarak bu toprakları geri aldığı bilinmektedir.

Çastana adlı satrabın İS 78'de başlattığı ikinci hanedanın hüküm sürdüğü döneme Hint tarihinde Şakanripakala adı verilir. Bu hanedandan gelen hükümdarların başta kaldıkları yıllar, bastırdıkları paralar sayesinde oldukça doğru olarak saptanabilmiştir. Ptolemaios, Çastana'nın 1. yüzyıl sonları ile 2. yüzyıl başlarında (büyük olasılıkla İS 78-110) hüküm sürdüğünü ve Andhraları yenerek topraklarını büyük ölçüde genişlettiğini belirtir. Şakalar ile Andhralar arasındaki savaş birkaç kuşak boyunca sürdü. İlk büyük Şaka hükümdarı, tahta 130'da çıkan Çastana'nın torunu I. Rudradaman'dı. Doğrudan Çastana'nın soyundan gelen son hükümdar Vişvasena'nın ölümüyle (304-305) hanedanın bölgedeki ağırlığı da sona erdi. II. Çandra Gupta'nın Şaka başkentini yağmaladığı 388'de öldürülen "Şaka kralı"nın, ikincil bir koldan gelen III. Rudrasimha olduğu sanılır.

Şakar, Akif Şakir (d. 21 Şubat 1888, İstanbul - ö. 3 Eylül 1961, İstanbul), Türkiye'de ortopedinin bağımsız bir uzmanlık dalı olarak gelişmesini sağlayan hekim. 1910'da Darülfünun-ı Osmani (bugün İstanbul Üniversitesi) Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra Gülhane Tababet-i Askeriye ve Tatbikat Mektebi'nde (bugün Gülhane Askeri Tıp Akademisi) hariciye uzmanı oldu. 1911'de operatör yardımcısı olarak Van'da görevlendirildi. Ertesi yıl Viyana'ya gitti. Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin hariciye kliniğinde eğitim gördükten sonra 1914'te Türkiye'ye döndü. I. Dünya Savaşı sırasında (1914-18) Kudüs, Suriye ve Filistin'de görev yaptı; 1918'de İngilizlere tutsak düştü. Savaştan sonra Tıp Fakültesi'nde yeni kurulan çocuk cerrahisi ve ortopedi kliniğine asistan olarak girdi (1919). Üç yıl sonra müderris muavini oldu. 1927'de Almanya'ya giderek Hamburg Üniversitesi Tıp Fakültesi hariciye servisinde çalıştı. 1930'da Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde bir ortopedi servisi kurdu. 1932'de profesör oldu. 1933'te ortopedi kliniğinin başına getirildi; 1939'da da ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. 1958'de yaş sınırı nedeniyle bu görevinden emekliye ayrıldı.

Ortopedinin Türkiye'de bir tıp uzmanlık dalı olarak benimsenmesinde (1945) Şakar'ın büyük katkısı oldu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki 200 yataklı ortopedi kliniği de onun çalışmalarının ürünüydü.

Şakar'ın başlıca yapıtları *Nouvelles conférences chirurgicales* (1923, A. Mouchet ile birlikte; *Komplike Fraktürlerin Tedavisine Dair*, 1935), *Açık Kırıklarda Ameliyat ile Korumanın Hayati Önemi* (1935, 1936), *Çocuk Cerrahisi ve Ortopedi Kliniği Dersleri* (1935-39, 2 cilt, M. A. Sarpyener ile birlikte), *Malul Çocuklarda Beden Terbiyesi* (1940), *Spor: Faydaları, Zararları ve Arızalarının Onarımı* (1943, M. A. Sarpyener ile birlikte), *Kısaca Hümanizma ve Doğunun Geriliği*'dir (1960).

şakayık, şakayıkgiller (*Paeoniaceae*) familyasının *Paeonia* cinsini oluşturan 33 kadar çokyıllık bitki türünün ortak adı. | Avrupa'da, Asya'da ve Kuzey Amerika'nın batısında yetişen bu türlerin çoğu, çalımsı birkaç ayrıksı tür dışında, otsu yapıdadır. Şakayıkların gövde boyunca almaşık olarak dizilen yaprakları üç lopludur; her bir lop da kendi içinde daha küçük üç loba ayrılmıştır. Erdişi özellikteki çiçekleri ışınsal bakışımlıdır, beş (bazen 10) taçyaprak ile beş çanakyapraktan oluşmuştur. Çok sayıda erkekorganı ve bunların ortasında yer alan 2 - 5 tane birbirinden ayrı, iri ve etli dişiorganı vardır. Dişiorganların barındırdığı çok sayıda tohumtaslağı döllenerek, önceleri kırmızı olan, sonra giderek siyahlaşan iri tohumlara döner; her bir tohumda "aril" denen etli bir çıkıntı bulunur.

Şakayık (*Paeonia*)
Gilbert H. Wild & Son Inc.

Şakayıklar alımlı çiçeklerinden ötürü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bazı türlerinden ise Avrupa'nın güney kesimleri ile Asya'da yiyecek ve şifalı bitki olarak yararlanılır.

Süs şakayıkları otsu ve ağaçsı yapıdakiler olarak iki grupta toplanır. En çok 1 m'ye kadar boylanan otsu şakayıkların etli köksaplardan çıkan gövdeleri her büyüme mevsimi sonunda ölür, ama ertesi yıl yerine yenileri çıkar. Bu gövdeler üzerinde oluşan çok parçalı, iri, parlak yapraklar bahar sonuna ya da yaz başına doğru açan çiçeklerle birlikte çok güzel bir görünüm sergiler. Beyaz, pembe ya da parlak kırmızı renkteki bu çiçeklerin yalınkat ya da katmerli çeşitleri vardır. Kokulu Çin şakayığı (*P. lactiflora*) ile Avrupa'ya özgü adi şakayıktan (*P. officinalis*) yapılan melezleme çalışmalarıyla pek çok bahçe çeşidi geliştirilmiştir.

Ağaçsı şakayıklar ise gene Çin'de yabani olarak yetişen *P. suffruticosa*'dan türetilmiştir. Bunların, öbür gruptakiler gibi büyüme mevsimi sonunda ölmeyen uzun ömürlü, çalımsı gövdeleri vardır. 120-200 cm arasında boy atan bu bitkilerin baharın sonlarına doğru açan çiçeklerinin renkleri beyazdan leylağa, mordan kırmızıya kadar değişir. En iyi sıcak ve kurak havalarda yetişir. Şakayıklar genellikle aşılama yoluyla çoğaltılır. Bazen tohumla çoğaltma yoluna gidilirse de tohumların ekildikten ancak iki yıl sonra çimlenmesinden ötürü bu pek tercih edilmez.

Şakir Ağa, tam adı İZZET ŞAKİR (d. 1777/79, İstanbul ya da Köprü [bugün Vezirköprü], Samsun - ö. 1840/41, İstanbul), döneminin önde gelen Osmanlı bestecilerinden.

Keman dersi alırken, müzikle uğraşmasını istemeyen babasının zorlamasıyla kemanı bıraktı. Daha sonra Enderun'a alındı; burada keman ve tambur çalmayı öğrendi, ama daha çok güzel sesli bir hanende olarak tanındı. II.Mahmud'un musahipleri arasına girdi. 1821'de sermüezzin oldu. 1829'da hacegânlık payesiyle saraydan ayrıldı. Evinde öğrencilerine ders verdi.

Müzik dışında da pek çok konuda oldukça derin bilgisi olan Şakir Ağa, aynı zamanda talik yazıda usta bir hattattı. Günümüze ulaşabilen müzik yapıtlarının çoğu şarkı formundadır. Bunlarda yaşadığı döneme özgü yeniliklerin etkisi görülür. Bazı yapıtlarında (örn. *Ferahnak Yürüksemai*, "Gelmiş değil böyle peri", "Dün gece sen de, ben derdmende") Batı müziği etkileri çok belirgindir. Günümüze biri kâr, biri beste, ikisi yürüksemai, öbürleri şarkı olmak üzere toplam 73 yapıtı ulaşabilmiştir. "Bir dilbere dil düştü ki mahbub-ı dilimdir" (ferahnâk yürüksemai), "Efsun okur uşşakına ol gamze-i câdû" (evcârâ şarkı), "Evvel benim nazlı yârim" (müstear şarkı), "Mûy-i jülidem olup serde anka lânesi" (rast şarkı), "Gelmiş değil böyle peri" (saba şarkı), "Dün gece sen de, ben derdmende" (buselik şarkı), "Ne yamandır dil-i bîçâreye olsam müşteri" (dûgâh şarkı) en ünlü yapıtlarıdır.

Şakir Paşa, tam adı SELİM ŞAKİR PAŞA (d. 1849, İstanbul - ö. 5 Nisan 1909, İstanbul), hekim. Türkiye'de çağdaş deneysel fizyolojinin kurucusu olarak kabul edilir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi bitirdi (1872). Aynı yıl uzmanlık öğrenimi için Paris'e gönderildi. Collège de France'ta dönemin ünlü bilgini Claude Bernard'ın öğrencisi oldu. 1876'da miralay rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de fizyoloji dersi muallim muavinliğine atandı. 1883'te muallim oldu, ayrıca Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin ders nazırlığıyla görevlendirildi. Ama Sıhhiye Nezareti'yle anlaşmazlığa düştüğünden, kısa bir süre sonra bu görevden ayrıldı. 1909'da Haydarpaşa'da kurulan Tıp Fakültesi'ne fahri müderris oldu. Ölünceye değin bu görevde kaldı.

İlk kez deneysel fizyoloji dersi veren Şakir Paşa, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bu çalışmaların yürütüldüğü bir laboratuvarı kendi olanaklarıyla kurdu. Öğrencisi Kemal Cenap Berksoy ve Alman hekim Hans Winterstein'ın uğraşları, Türkiye'de fizyoloji derslerinin çağdaş düzeye ulaşmasında önemli rol oynadı. Başlıca yapıtı *Dürûs-ı Hayat-ı Beşeriyye*'dir (1892).

şaklamalı, sesbilgisinde, dudaklarda, dilin ön bölümü aracılığıyla dişlerde ya da damaklarda gerçekleşen birincil kapantı ya da dilin arka bölümü aracılığıyla yumuşak damakta gerçekleşen ikincil kapantı yoluyla oluşan ünsüz. Örneğin bir şaklamalı dişsilin oluşması için, dilin arka bölümünün yumuşak damağa değip kenarları ve ucunun dişlere dokunarak ses yolunu kapaması, aynı anda dilin aşağıya ve geriye hareket ettirilerek ağız boşluğu içinde ikinci bir kapantı oluşturması gerekir. Dilin ucu aşağı çekilip hava ağız boşluğuna dolunca da şaklamalı ses oluşur. Şaklamalı damaksıl, şaklamalı dudaksıl gibi öbür şaklamalı seslerde dilin konumu ve havanın ağız boşluğuna doluş biçimi farklılık gösterir.

Şaklamalı sesler, Afrika'nın güneyinde konuşulan Zulu ve Zosa gibi, Anguni dillerinde ünsüz sisteminin önemli bir özelliğidir. Bu dillerde, yukarıda tanımlanan şaklamalı dişsillerin yanı sıra şaklamalı yanünsüz ve dişyuvasıllar da bulunur. Bazı Anguni dillerinde 15 kadar farklı şaklamalı bulunur. Koikoiler ve Sanların konuştuğu Koisan dillerinde şaklamalıların sayısı Anguni dillerindekinden daha fazladır. Bu dillerde şaklamalı dişsil, yanünsüz ve dişyuvasılların yanı sıra artdişyuvasıllar ve bazı lehçelerde de öpücük sesini andıran şaklamalı dudaksıllar vardır.

şakrakkuşu, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Fringillidae* familyasının *Pyrrhula* cinsini oluşturan altı kuş türünün ortak adı. Bayağı şakrakkuşu (*P. pyrrhula*) Asya'dan Türkiye'ye ve Avrupa ülkelerine kadar yayılmış tek türdür. Bu kuş ormanların yanı sıra çalılar arasında ve meyve bahçelerinde de görülebilir. Uzunluğu 16 cm, kuyruksokumu beyaz, üst bölümleri siyah ve boz, alt bölümleri erkeğinde kırmızımsı, dişisinde soluk kahverengidir. Gagası hem erkeğinde hem de dişisinde kısa ve kalındır. Yumuşak bir sesle şakıyan bu tür kafes kuşu olarak beslenmektedir. Şakrakkuşlarının öbür türleri Asya'da yaşar.

Bayağı şakrakkuşu (*Pyrrhula pyrrhula*)
H. M. Barnlather—Bruce Coleman Ltd

şakşak *bak.* çarpare

şakşakçı, para karşılığında bir gösteriyi alkışlayarak ya da yererek izleyicileri etkileyip yönlendirmeye çalışan kişi. Şakşakçıların varlığı Eski Yunan'da Atina'daki Dionysos Tiyatrosu'nda düzenlenen gösterilerden beri bilinir. İÖ 4. yüzyılda Philemon, komedi yarışmalarında izleyicilerin arasına soktuğu şakşakçılarla jürinin kararını etkileyerek Menandros'u birçok kez yenmişti. Roma döneminde tiyatrolarda ve mahkemelerde şakşakçılara sık sık rastlanırdı. Sanat meraklısı zenginlerin düzenlediği özel gösterilerde de dalkavuklar ve miras avcıları şakşakçılık yapardı. İmparator Neron da söylev vermek için gittiği her yere 5 bin kişilik şakşakçılar grubunu birlikte götürürdü.

Fransa'da 18. yüzyılda şövalye Jacques de la Morlière ve şair Claude-Joseph Dorat'ın oyunlarında kendilerini destekleyecek şakşakçılar tuttukları bilinir. 19. yüzyılda şakşakçılık sürekli bir kurum haline geldi. Paris'te hemen her tiyatro şakşakçı kullanmak zorunda kaldı; oyunculardan aylık alan, tiyatro yöneticilerinden ücretsiz bilet sağlayan şakşakçı önderleri son derece etkileyici oluyordu. Şakşakçılar arasında çeşitli uzmanlık alanları bile oluşmuştu. Bazıları bir oyunun iyi bölümlerini ezberleyerek yanlarında oturanların dikkatini buraya çekerdi; ayrıca komedilerde sürekli yüksek sesle gülen kahkahacılar (*rieur*), izleyicinin neşesinin sürmesini sağlayan gıdıklayıcılar (*chatouilleur*), melodramlarda sürekli ağlayan kadınlar (*pleureuse*) ve bis yapılması için bağıran bisçiler (*bisseur*) vardı.

Şakticilik, Hinduizmin en büyük tanrıçası Şakti'ye (Sanskrit dilinde "güç" ya da "enerji") tapınma. Vişnuculuk ve Şivacılıkla birlikte çağdaş Hinduizmin temel biçimlerinden biridir ve özellikle Bengal ile Assam'da yaygındır.

Tanrısal iradeyi temsil eden Şakti, kişiden mutlak bir teslimiyet bekler. Yogilere göre, çöreklenmiş yılan (*kundalini*) gibi, bedenin içinde uykuya yatmış bir güçtür; kurtuluşa ulaşmak için bu gücü uyandırmak ve etkinleştirmek gerekir. Şakticilik, zihin ve bedeni arındırmaya yönelik bir sistem olan Tantra Hinduizminin ayrılmaz bir parçasıdır.

Şakti'nin başka birçok adı vardır. Bazı uzmanlar çoğu tanrıçayı Şakti'nin farklı görünümleri olarak kabul eder. Bazen yalnızca Devi (en büyük tanrıça) olarak anılan Şakti, iyi ve koruyucu yanıyla Uma, Parvati ya da Ambika; vahşi, yıkıcı yanıyla da kara renkli Kali, iblisleri yok eden Durga ya da Çiçek Hastalığı Tanrıçası Şitala'dır.

şakuhaçi, kalınca bir bambudan yapılmış Japon düz flütü. Eski Çin *xiao*'sundan geliştirilmiştir. Üflenen ucu dışa eğik biçimde kesilir. İçine, çok değişik tınıların elde edilebilmesi amacıyla küçük bir fildişi ya da kemik parça sokulur. Alt ucunda hafifçe genişleyen bir kalağı vardır. Boru boşluğu silindir biçimindedir.

Çalgının adı başlangıçtaki uzunluğundan gelir. Bu uzunluk bir *şaku* (30,3 cm) ve *haçi* (Japoncada "sekiz") *sun*'dan (3 cm) oluşur. Ama sonradan çok değişik boylarda yapılmıştır. Normal olarak dört ses deliği, arkasında da bir başparmak deliği vardır. Repertuvarını solo ve oda müziği oluşturur.

şal, eskiden İran ve Türkiye'de dokunan, daha sonra Avrupa ülkelerinde de üretilen, kendine özgü motifleri bulunan Hindistan kökenli kumaş. Başta Lahor olmak üzere, Keşmir, Kirman, Horasan ve Trablus yöresinde dokunanları büyük ün kazanmıştı. Desenlerine göre de değişik adlar alan bu şalların valde, müreccah, amberser gibi çeşitleri vardı. Büyük motiflerle işlenmiş olanlarına genellikle poteli adı verilirdi. Desensiz dokunmuş olanlar da şalaki, lahuraki, buharaki gibi adlar alırdı. Kuzey Hindistan'da dokunan şallara şadar ve rampur denirdi.

Eski şalların dokunmasında Keşmir keçisinin tüylerinden elde edilen ve kaşmir(*) denen doğal elyaf kullanılırdı (*bak.* Keşmir şalı). Anadolu'da şal dokumaya elverişli iplik, tiftik keçisiyle Orta Anadolu'da beslenen koyunların yününden üretilirdi. Bursa, Şam, Halep ve Tosya'da da şal dokunduğu, ama bu kumaşın Anadolu'daki rakipsiz üretim merkezinin Sivas'ın Gürün kazası olduğu bilinmektedir. Şal hem giysi yapımında, hem de döşeme malzemesi olarak kullanılmıştır.

şal, kadınların soğuktan korunmak, bazen de süs amacıyla omuzlarına, boyunlarına ya da başlarına sardıkları, kare, dikdörtgen ya da üçgen biçimli örtü. Çok eski çağlardan beri yaygın olarak kullanılmıştır. 19. yüzyıl, Avrupa ve Amerika'da kadınların neredeyse her giysiyle şal kullanması nedeniyle "şal dönemi" olarak bilinirdi. Bu yüzyılın başında giysiler ince ve dekolte olduğu için şal, şık bir kadının gardrobunun ayrılmaz bir parçasıydı. Şalı zarif bir biçimde taşımak bir kibarlık belirtisi sayılırdı. 1870'lerde moda anlayışının değişmesine değin şal kullanımı yoğun olarak sürdü.

Doğu şalları Avrupa'da 18. yüzyılın sonunda, Napoléon'un Mısır Seferi'nden dönmesinden sonra ortaya çıktı. Hindistan'ın Keşmir Vadisinde üretilen ve Keşmir keçisinin kılından dokunan Keşmir şalı(*) en gözde ithal ürünüydü. 19. yüzyılda kadınların şal taleplerini karşılamak için İskoçya'daki Paisley kentinde makine dokuması şallar üretildi. Bunlar Doğu şallarının taklidi olmaktan çok bir uyarlaması niteliğindeydi. Latin ülkelerinde ise çoğunlukla köylülerin kullandığı şallar yerel dokuma sanatının örneklerini oluşturur.

şale, Fransızca CHALET, İsviçre, Bavyera Alpleri, Tirol ve Fransa Alpleri'ne özgü ahşap dağ evi. Genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı olan şaleler, 7,5-15 cm kalınlığında kesilmiş kalaslardan yapılır. İki yan duvarları ileriye doğru uzatılarak bunların arasında bir sundurma oluşturulur. Hemen hepsinde üst kat çıkma halinde ileriye taşar ve çeşitli biçimlerde payandalarla desteklenir. Ön cepheyi boydan boya kaplayan oymalı parmaklıklı balkonlarla da çok sık karşılaşılır.

Pencereler çift kanatlı ve küçüktür. Bazen çatıdan yukarıya taşan, üçgen biçimli çatı pencerelerine de rastlanır. Alçak, geniş saçaklı çatılar ahşap, arduvaz ya da taş levhalarla kaplanır. Şiddetli fırtınalarda uçmasını engellemek için çatı kaplamasının üstüne kalaslar uzatılıp, bunların üstüne de taşlar konur. Şalelerde ahır ve depo gibi mekânlar çoğu zaman evle aynı çatı altında toplanır.

şalgam (*Brassica rapa*), turpgiller (*Brassaceae*) familyasından, yumrusu ve tohumları için yetiştirilen tarım bitkisi. Bu bitkinin adi şalgam ve yağ şalgamı denen iki alttürü vardır. Bunlardan adi şalgamın toprak altında oluşturduğu etli yumrularından sebze ve hayvan yemi olarak yararlanılır. Şalgam yumrularının yemeği, çorbası, turşusu yapılır. Türkiye'nin özellikle güney kentlerinde şalgam suyu denen bir içecek de hazırlanır. Ayrıca körpe yaprakları sebze olarak kullanılan bitkinin tohumları bazı kafes kuşları için iyi bir yiyecektir. Yağ şalgamının yaklaşık yüzde 33 oranında yağ içeren tohumlarından yağ çıkarılır.

Şalgam ikiyıllık bir bitkidir. İlk yıl yumru ve yaprak, ertesi yıl çiçek ve tohum oluşturur. Şalgam yumrularının rengi sarı, beyaz ya da kırmızımsı pembe, biçimi ise yuvarlak, basık yuvarlak ya da oval arasında değişir. Genellikle oval ya da kalp biçimindeki, çimen yeşili yapraklarının kenarları düz ya da dişlidir ve üzeri kaba tüylerle kaplıdır. İkinci yıl yaprak demetinin tam ortasından çıkan kalın, dik ve dallanmış gövdelerinin üstünde küçük, parlak sarı çiçekler açar. Çiçekler döllendikten sonra badıç biçiminde meyveler verir. Yağ şalgamı adi şalgamdan, yumru oluşturmayan kökleri ve esmer kırmızımsı renkli tohumlarıyla ayırt edilir.

Şalgam serin iklim sebzesidir. Sıcak bölgelerde sohbaharda ekilir. En iyi fazla nem tutmayan, besince zengin, derin topraklarda yetişir. Tohumdan üretilen bu bitkiler yumruları için değil, tohumları için yetiştiriliyorsa biryıllık, yani aynı yıl tohum veren çeşitler yeğlenir.

Şalmanezer I, Asurların egemenlik alanını önemli ölçüde genişleten Asur kralı (hd İÖ 1274-54). Hititlerin Mısır'la savaştığı dönemde, Anadolu'nun doğusundaki Kapadokya'yı istila etti ve Luha'da bir Asur kolonisi kurdu. Hani hükümdarı Şattuara ve Hititli müttefiklerinin yenilmesi üzerine, Karkamış, Irridi ve Kaşiari Tepelerine saldırarak kuzeybatıdaki ana ticaret yollarını yeniden açtı. Başkent Asur'da bir saray yaptırdı ve tapınaklardan birini onardı. Ninive'de ve kendi kurduğu Kalah'taki (bugün Nimrud) yapılardan bir bölümü kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Şalmanezer III, izlediği askeri yayılma politikasıyla tanınan Asur kralı (hd İÖ 858-824). Güney ve doğuya da seferler düzenlemekle birlikte, daha çok Suriye'nin kuzey kesimini ele geçirmeye ağırlık verdi. Bu bölgedeki devletlerle İÖ 853'te girdiği büyük çaplı savaştan bir sonuç alamadı. Yöredeki devletler arasındaki işbirliğinin bozulmasından sonra İÖ 841'de Hazael'i yenilgiye uğrattı. Başarısız Damaskos (Şam) kuşatmasının ardından Akdeniz kıyısına yönelerek Sur (Tyros), Sayda (Sidon) ve Samiriye'yi vergiye bağladı. Nimrud'da (Kalah) bulunan ve günümüzde British Museum'da sergilenen "Kara Dikilitaş"ta Samiriye'nin teslim oluşu ve "Omri'nin oğlu Yehu"nun Şalmanezer'in önünde eğilişi betimlenir. İÖ 832'ye doğru Kilikya'yı istila etti, Tarsus'u ele geçirdi ve bölgeyi Asurlara bağladı. Ayrıca I. Sardur'a ve Mannalılara karşı seferler düzenledi. Ölümüne yakın oğlu Asur-danin-apal ve vârisi V. Şamşi-Adad arasında iç savaş çıktı. Kalah'ta bir saray ve zigguratı yeniden inşa ettirdi. Bu saraydaki kabartmalarda ve Tel Balavat'taki tapınağın kapılarında, yaptığı savaşlara ilişkin betimlemeler vardır.

Şalmanezer V, İsrail'in son kralı Hoşea'nın (II. Krallar 17) başlattığı ayaklanmayı bastırmak için bir sefer düzenleyen Asur kralı (hd İÖ 726-721). Hükümdarlığına ilişkin bilgi veren tarih kayıtlarının hiçbiri günümüze ulaşmamışsa da, Ululai adıyla hüküm sürdüğü Babil'in kral listelerinde III. Tiglat-pileser ile arasında kurulan bağlantı nedeniyle, onun oğlu olduğu sanılır. Asur Krallığı'na her yıl belirli bir miktar vergi ödemek zorunda olan Hoşea ayaklanınca, Şalmanezer ordusuyla Samiriye'yi kuşattı ve Sur'a (Tyros) saldırdı. Samiriye'yi üç yıl boyunca kuşatma altında tutan Şalmanezer kent düşmeden öldüyse de yerine geçen II. Şarrukin (Sargon) kısa bir süre sonra kenti aldı.

şalopa, tek yelken direği bulunan, bir ana yelken, bir flok yelkeni ve bazen de bir ya da daha çok baş yelkeni ile donatılmış gemi. Avrupa'da savaşlarda kullanılan şalopalar 20 kadar top taşıyabiliyordu.

Osmanlı donanmasında kullanılan ve şalope olarak da bilinen şalopalar ise yaklaşık 20 m boyunda, 12 top taşıyabilen iki direkli yelkenli gemilerdi. Geminin her iki direği de "sübye" denen düz yelkenler ile donatılmıştı. Şalopalarda barış zamanında 19, savaşta ise 62 kalyoncu sınıfı asker görev yapardı. Günümüzde kotraya şalopa da denir.

Şalpazarı, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Trabzon iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Vakfikebir'e bağlı bir bucak olan Şalpazarı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Şalpazarı Belediyesi 1968'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 18.983; kasaba, 3.665.

şalter *bak.* elektrik anahtarı

şalümo *bak.* hamlaç

şalvar, bedenin belden aşağısını örten, bele bir uçkurla bağlanan bol ağlı erkek ve kadın giysisi.

İran'da ortaya çıktığı sanılır. İran'da ipek, Mısır'da ise beyaz ketenden yapılanları değerli sayılırdı. Eskiden fütüvvet kuruluşlarında mesleğe kabul töreni sırasında şalvar giydirilir ve kuşak sarılırdı. Şalvar Türkiye'de pantolonun yaygınlaşmasına değin yaygın olarak kullanılmıştır. Bugün de Doğu ve Güney Anadolu'da giyilmektedir. Şalvarlar ipek, kadife, pazen, atlas, çuha gibi çeşitli kumaşlardan yapılır; cep ağızları ve paça kenarları şeritlerle süslenir. Paçalı ve paçasız, yarı açık ve tam açık apışlı olmak üzere dört çeşidi vardır.

Osmanlı padişahları üzeri altın sırma işlemeli şalvar giyerlerdi. Darü's-saade ağaları kırmızı çuha işlemeli, tatar ağası ise sırma işlemeli dökme şalvar kullanırdı. Saray kadınlarının giydiği işlemeli şalvarlar gül pembesi, kenarı sırmalı ince damaskodan(*) yapılırdı.

Şalyapin, Fyodor (İvanoviç), FEODOR CHALIAPINE olarak da yazılır (d. 13 Şubat 1873, Kazan yakınları, Rus Çarlığı - ö. 12 Nisan 1938, Paris, Fransa), Rus opera bası. Canlı deklamasyonu, gür tınılı sesi ve dinamik oyunculuk yeteneğiyle uluslararası düzeyde ünlenmiştir.

Yoksul bir aileden geliyordu. Bir kilise korosunda söyledikten sonra 1890'da yerel bir opera topluluğuna katıldı. İki yıl sonra Tiflis'e giderek Dimitri Usatov'dan ders aldı. 1896'da özel Mamontoff opera topluluğuna katıldı. Burada Rus, Fransız ve İtalyan rollerinde büyük bir ustalık kazandı.

Şalyapin'in önemli dramatik rolleri arasında, Giuseppe Verdi'nin *Don Carlos* operasındaki II. Felipe ve Nikolay Rimski-Korsakov'un *Psovityanka* (Psov'lu Kız) operasındaki Korkunç İvan rolleri ile Modest Mussorgski'nin *Boris Godunov* ve Arrigo Boito'nun *Mefistofele*'sinde, yapıtlara adını veren roller sayılabilir. Başarılı komik diplemeleri ise, Gioacchino Rossini'nin *Il barbiere di Siviglia*'sındaki (*Sevil Berberi*) Don Basilio ve Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Don Giovanni*'sindeki Leporello'dur. 1901 ve 1904'te Milano'da, 1907'de New York kentinde ve 1913'te Londra'da sahneye çıkan Şalyapin, Sovyet Devrimi'ni desteklemekle birlikte, 1921'de SSCB'den ayrıldı.

Şalyapin, Edmond X. Kapp'ın bir çizimi, 1924; Barber Güzel Sanatlar Enstitüsü, Birmingham, İngiltere
Edmond X. Kapp

Daha sonra ABD'de Metropolitan ve Chicago operalarında ve Londra'da, Covent Garden'da sık sık sahneye çıktı. Ayrıca Pabst'ın yönettiği *Don Quixote* (1933) filminde oynadı. Otobiyografisi *Pages from My Life* (1926; Yaşamımdan Sayfalar) ve *Man and Mask* (1932; İnsan ve Maske) adlarıyla yayımlandı.

Şam, Arapça DIMAŞK. Suriye'nin güney kesiminde, Cebelü'ş-Şarki'den (Anti-Lübnan Dağları) doğuya, verimli el-Gute Vadisi ile kıraç Suriye Çölü üzerinden Ürdün sınırına kadar uzanan valilik (*muhafaza*). Yüzölçümü 18.032 km², merkezi Şam kentidir. Ekonomisi daha çok tarıma dayanır. Sulama yapılan yerlerde, özellikle de el-Gute Vahasında tahıl, meyve ve sebze yetiştirilir. Bölgedeki önemli yerleşmeler arasında, Şam'dan kuzeye doğru giden karayolu üzerindeki Duma, el-Kutayfe ve en-Nebk pazar kentleri vardır. Nüfus (1992 tah.) 2.824.000.

Şam, Arapça DIMAŞK. Suriye'nin başkenti ve Şam valiliğinin (*muhafaza*) merkezi kent ve belediye (*medine*). Suriye'nin güneybatı kesiminde yer alır. Tarihi İÖ 3. binyıla değin uzanan kent, en az İÖ 15. yüzyıldan beri bugünkü adını taşımaktadır. Birçok tarihçi tarafından dünyanın en eski kenti olarak kabul edilir ve "Doğu'nun incisi" olarak anılır.

Kasiyun Dağının eteğinde, el-Gute Vahasının ortasında yer alan Şam, dağlık batı kesimi dışında bütün yönlerden çevredeki ovalara açılır. Kent Kasiyun Dağının yamaçlarında kurulmuş ve zamanla arazinin daha az eğimli olduğu kuzeydoğuya ve güneye doğru genişlemiştir. Akdeniz'e yalnızca 80 km uzaklıkta olmasına karşın, batısında yükselen Lübnan Dağları ve Cebelü'ş-Şarki (Anti-Lübnan Dağları) nedeniyle batıdan esen yağmur yüklü rüzgârları almayan kent yılda ancak 178 mm yağış düşer. Yüksekliğin etkisiyle oldukça soğuk geçen kış aylarında ortalama sıcaklık 5°C-7°C arasında değişir. Altı ay süren yaz mevsimi ise sıcak ve kuraktır. Sonbaharda 27°C olan ortalama sıcaklık zaman zaman 38°C'yi geçer.

Cebelü'ş-Şarki'den doğan ve kentin ortasından geçen Barada Irmağının suladığı el-Gute Vahası astropik ve sıcak iklimlere özgü bir bitki örtüsüne sahiptir. Vahada, başta üzüm olmak üzere çeşitli meyveler, zeytin, tahıl ve sebze yetiştirilir; sığır, keçi ve koyun besiciliği yapılır. II. Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı yapılaşma bostanların ve meyve bahçelerinin azalmasına yol açmışsa da, Şam yeşil bir kent olma özelliğini korumaktadır.

1950'de yapılan kazılarla Şam'ın güneydoğusundaki Tel es-Salihiye'de İÖ 4. binyılda kentsel bir merkezin bulunduğu ortaya çıktı. Barada Irmağının sağ yakasında yer alan Eski Kent'te ise İÖ 3. binyıldan kalma çanak çömlek parçaları bulundu. Kentin adına rastlanan en eski tarihsel kayıtlar Mısır'daki Tel el-Amarna tabletleridir. Burada kentin adı, İÖ 15. yüzyılda fethedilen bölgeler arasında geçer. Kitabı Mukaddes'te ise Aramilerin başkenti olduğu belirtilir.

Şam, Ortadoğu'daki öbür başkentler gibi İÖ 8. yüzyılda Asurların, İÖ 7. yüzyılda Babilin, İÖ 6. yüzyılda da Perslerin egemenliği altına girdi. İÖ 333'te Büyük İskender tarafından fethedildikten sonra Helenistik dünyanın parçası oldu. İÖ 1. yüzyılda Roma'ya geçen kent, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölündüğü İS 395'ten sonra Bizans'ın önemli ileri karakollarından biri durumuna geldi. Ama siyasal ve dinsel ayrılıklar nedeniyle zamanla Konstantinopolis'ten (İstanbul) koptu ve 635'te kapılarını Müslüman Arap ordularına açtı.

İlk Emevi halifesi Muaviye'nin 661'de başkent yaptığı Şam, yaklaşık bir yüzyıl boyunca tarihteki en büyük İslam devletinin merkezi olarak kaldı. Bu dönemden günümüze ulaşan en önemli yapı Emeviye Camisi'dir(*).

Abbasilerin 750'de başkenti Bağdat'a taşımalarından sonra Şam uzun süren bir gerileme ve kargaşa dönemine girdi. Şam-Halep atabegi Nureddin Zengi'nin eline geçtiği 1154'ten sonra yeniden gelişmeye başladı. Bu gelişme Eyyubiler, özellikle de onları izleyen Memlûkler döneminde sürdü. Memlûklerin başkent Kahire'den sonraki ikinci büyük kenti olan Şam, Kahire'ye ihraç ettiği yiyecek, ipek dokuma, madeni eşya, seramik ve cam gibi lüks mallar üretiminin geliriyle hızla zenginleşti. Memlûklerin zayıflamaya başladığı 15. yüzyıl başında Timur tarafından yağmalanması (1401) ve usta zanaatçıların zorla Semerkand'a götürülmesi kentin ekonomisine büyük zarar verdi.

Osmanlıların 1516'da Suriye'yi ele geçirmeleriyle Şam siyasal gücünü yitirdiyse de, ticari önemini korudu. Suriye'nin Akdeniz kıyılarındaki limanlarının Avrupalıların ticaretine açılmasından sonra ticari etkinlikler yoğunlaştı. Mekke ve Medine'ye giden hac yolu üstündeki en önemli menzillerden biri olması da kente büyük kazançlar sağladı.

1831-40 arasında geçici olarak Mısır'ın denetimi altında kalan Şam, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Arap milliyetçiliği hareketinin merkezlerinden biri oldu. Osmanlıların Eylül 1918'de kenti boşaltmasından sonra Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle (1919) Şam başkent oldu. 1920-46 arasındaki Fransız manda yönetimi sırasında bağımsızlık yanlılarının ayaklanmasında (1925) Fransızlar tarafından bombalandı.

Suriye'nin 1946'da kesin olarak bağımsızlığını kazanmasından sonra yeniden başkent olan Şam, günümüzde gelişmekte olan ülkelerin birçok kentiyle ortak özellikleri ve sorunları bulunan bir metropoldür. En önemli cami, kervansaray ve pazarlar eski kentte toplanmıştır. 1929'da yapılan modern kent planıyla Ebu Rummane gibi birçok yeni mahalle kurulmuştur. Bakanlıklar eski kenttedir; bunların çoğu Merce Meydanı'nda toplanmıştır. Eski kente özgü, çeşmeli bir avluya açılan evler artık inşa edilmemektedir.

Kırsal kesimden göçler nedeniyle Şam'ın nüfusu 1945'ten günümüze değin beş kattan fazla artmıştır. Nüfusun çoğunluğu Sünnidir. Aleviler en önemli dinsel azınlık grubudur. Kentte çok sayıda Hıristiyanla Filistinli de yaşar. Eskiden nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan Yahudilerin sayısı birkaç yüze düşmüştür.

Yüzyıllardır başta kumaş olmak üzere lüks mal üretimiyle ünlü olan Şam'da bugün modern kimya, çimento, gıda ve deri işleme, mobilya, giysi ve ayakkabı fabrikaları vardır. İpekli damasko(*), bakır, ahşap ve cam eşya üretimine yönelik geleneksel el sanatları hâlâ önemini korumaktadır. Ortadoğu kentleri arasındaki transit ticarette önemli rol oynayan Şam aynı zamanda ithal mallarının Suriye'nin öbür kesimlerine dağıtıldığı bir merkezdir. Kentte her sonbaharda bir uluslararası ticaret fuarı açılır.

Şam'daki başlıca eğitim ve bilim kuruluşları ülkenin en büyük ve en eski üniversitesi olan Şam Üniversitesi (1903), yabancı heyetlerin Suriye'deki arkeoloji çalışmalarını yönlendiren Şam Ulusal Müzesi (1921), çalışmalarını eski Adiliye Medresesi'nde sürdüren Arap Akademisi (1919) ve ez-Zahiriye Medresesi'ndeki Ulusal Kütüphane'dir (1880). Yapımı 1984'te tamamlanan modern Esad Kütüphanesi, Ortadoğu'nun önde gelen araştırma merkezlerindendir.

Şam ülkenin öbür kentleri ile Umman, Ürdün ve Beyrut'a karayoluyla bağlıdır. 32 km doğusunda uluslararası bir havalimanı vardır. Kent içi ulaşımda yaygın olarak kullanılan at, eşek ve deve artık yerini otomobil, otobüs ve taksilere bırakmıştır. Kentin yüzölçümü 104,9 km²'dir. Nüfus (1992 tah.) 1.451.000.

Şam çeliği *bak.* damasko çeliği

Şam Eyaleti, DIMAŞK EYALETİ ya da SURİYE EYALETİ olarak da bilinir, Suriye bölgesini içine alan Osmanlı eyaleti. I. Selim'in (Yavuz) Suriye'yi almasından sonra 1521'de kuruldu. 17. yüzyılda paşa sancağı Dımaşk'ın (Şam) dışında Kudüs-i Şerif, Gazze, Safed, Sayda, Berut (Beyrut), Acelûn (Aclûn), Lecun, Nablus, Bikaa, Tedmür, Akkâ, Kerek-Şüveyk sancaklarını içine alıyordu. "Emîrü'l-hac" unvanını da taşıyan Şam beylerbeyi hac bölgesinin güvenliğinden sorumluydu. Kapitülasyonlardan yararlanan Batılı tüccarlar özellikle bu eyalette etkinlik gösterdiler. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra ayaklanma ve mezhep çatışmalarına bağlı olarak bölgede güvenlik koşulları hızla bozuldu. Eyalet 1832-40 arasında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yönetiminde kaldı. 19. yüzyılın sonunda Şam'ı Medine'ye bağlayan Hicaz Demiryolu projesinin gündeme gelmesiyle merkezi hükümetin etkinliği yeniden arttı. Bu sırada eyalet Şam, Hama, Havran, Maan (Kerek) sancaklarını içeriyordu. 4. Ordu'nun karargâhı da Şam'daydı. I. Dünya Savaşı sonunda bu topraklardaki Osmanlı yönetimi yerini Fransız mandasına bıraktı.

Şam halısı, 16. ya da 17. yüzyılda Şam'da üretilen, daha önce bu yörede egemen olan Memlûklerin halılarının devamı niteliğindeki, genellikle küçük boyutlu döşeme yaygılarına verilen ad. En çok rastlanan desen, zeminin, her birinin içine bir altıgen ya da sekizgen yerleştirilmiş küçük kare ya da

Bir Şam halısından ayrıntı, 17. yy; Tekstil Müzesi, Washington, D.C.
Textile Museum Collection, Washington, D.C., fotoğraf, Otto E. Nelson—EB Inc.

dikdörtgenlere ayrılmasıdır. Bazı madalyonlu örnekler de vardır.

Malzeme olarak yalnızca keçi kılı kullanıldığı sanılmaktadır. Mısır'da üretilen Memlûk ve Osmanlı halıları gibi Şam halıları da Sine düğümüyle dokunmuştur.

Şam işi, 16. yüzyılın ortalarında İznik'te üretilen bir grup seramik kaba verilen ad. İlk örnekleri Avrupa'ya 19. yüzyılın sonlarına doğru Şam'dan götürüldüğü için, Batılı koleksiyoncular tarafından yakıştırılan bu ad, uzun yıllar tartışmasız kabul edilmiştir. Son araştırmalar bu kapların Şam'da değil, İznik'te üretildiğini ve İznik çini sanatının en yetkin örneklerini oluşturan gruplardan biri olduğunu ortaya koymuştur (*bak.* İznik çinisi).

Bugün üstlerindeki bezeme örgelerden ötürü "narlı-enginarlı" adıyla da anılan bu seramiklerin en dikkati çeken özelliği, İznik çinilerinde 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında görülen mavi, beyaz ve turkuvaz gibi renklere önce adaçayı yeşilinin, ardından da patlıcan moru ile (dış çizgilerde) siyahın eklenmiş olmasıdır. Şam işi örneklerde önceki dönemlerin sıkışık kompozisyon anlayışından uzaklaşıldığı ve motiflerde tutumlu davranıldığı da izlenir. Nar ya da enginarı anımsatan, üstü pula benzeyen örgelerle kaplı iri bitkiler, çoğu kez beyaz bırakılmış zemin üstünde sıkışık olmayan, serbest bir düzende, bazen simetrik olarak yerleştirilmiştir. Bezemede bunlardan başka lale, gül ve karanfil gibi çiçeklerin, ağaçların ve saz yapraklarının kullanıldığı da görülür.

Şam kakması, demir, çelik, tunç ya da pirinç üstüne altın, gümüş ya da bakır telle yapılan kakma bezeme.

Şam kenti 12. yüzyıl gibi erken bir tarihte bu tür işlerle ün kazanmıştı. Kuzey İtalya'daki silah üreticileri de 16. yüzyılda yaptıkları işleri Şam kakmasıyla bezediler. Bu sanat 19. yüzyılda Avrupa'da, özellikle de Fransa ve İspanya'da yeni bir canlanma dönemi yaşadı. Yüksek nitelikli Şam kakmaları bugün de Şam, Mısır ve İran'da üretilmektedir.

Şam kumaşı *bak.* damasko

şaman, kandaş toplumlarda, özellikle öbür dünyayla ilişki kurma ve şifa verme yeteneği taşıdığına inanılan, ayin ve törenleri düzenleyen kişi. Tunguz-Mançu dilinde yer alan "şaman" (bilen kişi) adının, Türk kavimlerince aynı anlamda kullanılan "kam" sözcüğünden bozularak türediği yönünde savlar vardır. Sözcüğün Mançu dilinde taşıdığı "sıçramak, dövünmek, coşku içinde olmak" gibi anlamlar da şamanın ayin davranışlarıyla ilişkilidir. Şamanın dinsel ve toplumsal işlevleri, topluluğun bulunduğu gelişme aşamasına ve inanç sisteminin öteki özelliklerine göre değişir. Örneğin Kuzey Amerika Yerlilerinde, şamanların görevleri arasında av sırasında komüne yol göstermek, hava koşullarını denetlemek de vardır. *Ayrıca bak.* şamanizm.

şaman davulu, şaman ayinlerinde çalınan davul. Altaylılar ve Yakutlar arasında "tüngür" ve "çâluu" olarak adlandırılır.

Şaman davulu genellikle 50-70 cm çapındadır. Yuvarlak ya da elips biçimli kasnağı çoğunlukla kayın, bazen de sedir ağacından yapılır ve sığır derisi ile kaplanır. Deri kasnağa kendirle dikilir. İç derinin üst tarafına baş ve kol, alt tarafına ayak resimleri çizilir. Başın iki yanındaki küçük daireler ay ve güneşi, yay şeklindeki çizgi gökkuşağını, öbür işaretler de maral ve kirpiyi simgeler. Dış deri de bir çizgiyle ikiye ayrılır. Çizginin üst yanı göz, kaş, ağız, burun, kulak ve gövde, alt yanı da ayak resimleriyle süslenir. Gövdenin sağındaki daire güneş, solundaki ay, öbürleri çoban, tan ve akşam yıldızını simgeler. Davulun üstünde ayrıca sedir ağacının altında otlayan bir de kurbanlık koyun resmi vardır.

Yeni yapılan şaman davulu kullanılmadan önce ardıç dumanıyla tütsülenir ve evde kimsenin göremeyeceği bir yerde saklanır. Ölen şamanın davulu ise ormana götürülür ve parçalandıktan sonra bir ağacın dalına asılır.

şamandıra, denizde belirli bir noktaya demirlenerek, denizcilere yol gösterme, seyir güvenliği sağlama, sualtındaki bazı cisimlerin yerini belirtme ve gemi bağlama gibi değişik amaçlarla kullanılan yüzer cisim. İç bölümü boş olan şamandıralar sac, ağaç ya da plastikten yapılır. Özel kullanım amaçlarına yönelik çok çeşitli şamandıra türleri vardır. Bunlar arasında, gemilerin bağlanmasına yarayan palamar şamandıraları, seyir güvenliğini sağlamaya yönelik seyir güvenlik şamandıraları, yelken, surf vb yarışlarda dönüş noktalarını belirleyen işaret şamandıraları sayılabilir. Seyir güvenlik şamandıralarının renk ve biçimleri denizcilikte oldukça önemlidir. Bu konuda tüm dünyada bir standart sağlamak amacıyla lateral ve kardinal sistem adı verilen iki ayrı şamandıra sistemi geliştirilmiştir.

Bazı şamandıralarda ışık ve ses donanımı da bulunur.

şamanizm, başta Sibirya ve Ural-Altay halkları olmak üzere dünyanın hemen her yerindeki kandaş (ilkel) toplulukların çoğunun ve bu gelişme aşamasının özelliklerini sürdüren toplumların, öbür dünyayla ilişki kurma ve hastaları iyileştirme gücü taşıdığına inanılan şaman çevresinde odaklaşan inanç sistemi. Kuzey ve Güney Amerika ile Afrika'da, Hindistan'ın güneydoğu kesimlerinde ve Avustralya'da şamanist kültürlere ya da kalıntılarına yaygın biçimde rastlanır. Ama örneğin Sibirya ve Endonezya dinleri gibi şamanist ideolojinin ve tekniklerin başat olduğu bölgeler ile Afrika dinleri gibi şamanizmin ancak tamamlayıcı nitelik taşıdığı bölgeler arasında bir ayrım yapmak gerekir. Eski Türk kavimlerinde şaman için "kam" adı kullanılırdı.

Şamanizmin Hindistan ve Çin'de doğduktan sonra Kuzey ve Orta Asya'ya taşındığı yönündeki eski varsayım günümüzde oldukça tartışmalıdır. Kandaş topluluklar ile uygarlık (sınıflı toplum) aşamasına geçmiş toplumlar arasında çok yönlü bir şamanist kültür alışverişi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kandaş örgütlenme şamanist ideolojinin evrensel temelini oluşturur. Bazı araştırmacılara göre şamanizm avcılık-toplayıcılık aşamasında doğmuş, hayvan yetiştirme ve hortikültür aşamalarında sürmüştür; başka araştırmacılara göreyse şamanizmin kaynağını düzenli sürü besiciliği aşamasında aramak gerekir.

Son zamanlarda şamanizmin doğuşuyla ilgili bilimsel tartışmalar, Paleolitik ya da Neolitik Çağın başlangıç sayılması konusunda odaklaşmıştır. Örneğin Avrupa'da Paleolitik Çağa tarihlenen hayvan kemiği bulunlarının dinsel sunular olduğu, daha o dönemde hayvan kemiklerinin yeniden doğuşu sağladığına inanıldığı, bunun da Asya ve Kuzey Amerika'daki hayvan törenlerinin kökeni olduğu öne sürülmektedir. Öte yandan Fransa'daki Lascaux Mağarasında(*) İÖ y. 15-13. binyıldan kaldığı tahmin edilen resimlerde şamanizmin en eski motiflerine rastlanmıştır.

Şamanist kültürün gözlendiği hemen bütün toplumlarda şaman, fiziksel ve ruhsal bakımdan olağandışı bir kişidir. İşlevlerinin büyük bölümünü kendinden geçerek, vecd durumunda yerine getirir; bu durumdayken ruhlar dünyasına ulaşır, bazen onların sözcüsü konumuna geçer. Doğaüstü yeteneklerini ya soydan ya da ruhların gerçekleştirdiği bir "seçim" sonucunda kazanmıştır; kendi kararıyla ya da klanın isteği üzerine şaman olanların yetenekleri sınırlıdır. Ama şamanın yetkisinin kabul edilebilmesi için her durumda zorlu sınavlardan geçmesi ve ustalarından eğitim görmesi gerekir. Kural olarak her şamanın yardımcı ruhları ya da cinleri vardır; ayrıca cinsel ilişkiye girebileceği karşı cinsten edilgen bir hayvan ya da insan ruhu olduğuna inanılır. Özellikle şamanizmin başka büyü teknikleri ile yabancı dinlerden etkilendiği ortamlarda, şamanın yardımcı ruhların denetimine girerek onların sözcüsü durumuna dönüştüğü görülür. Şaman vecd durumundayken özel aletler kullanır, giysiler giyer; en çok rastlanan şaman aletleri davul ve davul tokmağı, başlık, cüppe, madeni ses çıkaran takılar ve kadın simgeleridir. Şamanın bütün yakarışları ve dansları doğaçtandır.

Şaman kadın ya da erkek olabilir; kandaş toplumların ilk örgütlenme aşamalarının anaerkil niteliği şamanların kişiliğinde sonraki aşamalara da yansımıştır. En eski şamanlar ya kadındır ya da anaerkillik uyarınca görevlendirilmiş, kadın gibi davranması gereken bir erkektir. Özellikle Asya toplumlarında erkeklerin şaman olabilmesini destekleyen en önemli özellik kadınsı olmalarıdır. Bu toplumlarda erkek şaman "cinsiyet değişimine uğrayabilir", erkeklerle evlenebilir; örneğin Yakut Türklerinde şaman özel cüppesi bulunmadığı zaman kadın giysisiyle ayin yapar. Ataerkil geleneklere çok bağlı olan Kırgız-Kazak bakşıları (*bak.* bahşi) bile bazı törenlerde kadın kılığına bürünürler. Orta Asyalı Müslümanlar arasında saçını tıraş etmek dinsel bir gösterge sayıldığı halde bazı bahşiler bir tutam uzun saç bırakırlar. Gene ataerkil özellikler taşıyan Moğollar arasında da, hanların törenine katılan tek kadın, en önde giden kadın şamandır.

Şamanın topluma ve kişilere yönelik en önemli işlevi iyileştirme, şifa vermedir. Hastalık bir tür ruh yitimi(*) sayıldığından, hastayı iyileştirmek için şaman önce yitik ruhun nerede olduğunu saptar, onu yakalamak için gerekirse yeraltı dünyasına iner ve bulunduğu yerden geri getirerek gene hastanın bedeniyle bütünleştirir. Ölenlerin ruhlarının öbür dünyaya yapığı yolculuğa da şaman eşlik eder. Şaman ayrıca topluluktaki doğum ve evlenmelere de yardımcı olur. Asya'nın Amur bölgesinde şamanlar göğe çıkarak dölüt halinde bir ruh getirirler, çocuklara hastalık getiren ruhlarla savaşırlar.

Altaylar'da şaman, kurban edilen atın ruhuna Tanrı Bay Ülgen'in katına kadar eşlik eder, ona kurbanı sunar. Ama bu bütünüyle kamusal bir görevdir ve kesinlikle "rahiplik" niteliği taşımaz. Şamanizmin görece eski biçimlerini barındıran Yakutlarda şaman, temel bereket kültünü oluşturan Tanrıça Ayısıt'a yönelmenin yollarını bilir. Şamanın yardımcı ruhu (*ije-kut*) aynı zamanda onun canı ya da eş ruhudur; şaman bu ruhla bir hayvanda bedenleşir.

Kandaş toplumun dinsel yaşamının odağında yer alan şaman, aynı zamanda toplumun bilgi ve görenek dağarının koruyucusu, bir ölçüde de yaratıcısıdır. Asya topluluklarında "han", "hakan", "kağan" gibi adlarla anılan siyasal önder ile toplumsal sürekliliği ve "sağlığı" korumakla yükümlü şaman arasında bir tür işbölümü oluşmuştur; zamanla "han"ın konumu yükselmiş, şaman ise dinsel etkinliğini sürdürmüştür. Ama 16. ve 17. yüzyıllarda Asya'da bazı şamanların savaşlarda da önderlik görevi üstlendiği anlaşılmaktadır.

Şamanizm halk kültüründe derin kökler salmıştır. Şamanların yeraltı dünyasına iniş ve göğe yükseliş öyküleri pek çok halk destanında önemli yer tutar. Kaşgarlı Mahmud'un "çıvı" adıyla andığı ruhların kökeninin *ije-kut*'lara dayandığı izlenebilmektedir. Orta Asya Türk destanlarının kahramanlarından Toktamış ve Edige'nin eş ruhları (Kazak-Kırgızlardaki adıyla "arvak") vardır. Orhan Gazi'nin çağdaşı Geyikli Baba'nın geyiklerle birlikte yürümesi, geyiğe binmesi motifi, şaman yakarışlarında da neredeyse aynen vardır. Hacı Bektaş Veli'nin şahin olarak uçup gitmesi, Karaca Ahmed Oğlu Hacı Doğrul'un doğan biçimine bürünmesi şamanist köklerle ilişkilendirilebilir. Türkçe "yel" sözcüğünün Anadolu'da "cin" ve "salgın hastalık" gibi anlamlar taşıması da şamanist gelenekle bağlantılıdır.

Şamaş (Akad dilinde), Sümer dilinde UTU, Mezopotamya dininde Güneş tanrısı. Babası olan Ay Tanrısı Sin (Sümer dilinde Nanna) ve Venüs gezegeniyle ilişkili Tanrıça İştar'la (Sümer dilinde İnanna) birlikte üç yıldız tanrısını oluşturur.

Güneş tanrısı olarak karanlığa ve kötülüğe karşı ışığın gücünü temsil eder. Bu yüzden aynı zamanda adalet ve eşitlik tanrısı, hem tanrıların, hem de insanların yargıcıdır. Efsaneye göre Babil hükümdarı Hammurabi yasalarını ondan almıştır. Şamaş geceleri yeraltı dünyasının yargıçlığını yapar.

Yalnızca adalet tanrısı değil, aynı zamanda bütün evrenin yöneticisidir. Genellikle bir tahta oturmuş durumda ve elinde adalet ile doğruluğu simgeleyen asa ve yüzükle birlikte betimlenmiştir. Simgelerinden biri de çentikli hançerdir ve çoğu zaman, Güneş'i temsil eden bir diskle birlikte betimlenir.

Şamaş ya at sırtında, ya bir kayık ya da at arabasıyla gökyüzünde geceyi ve ölümü fetheden kahramandır, ışık ve yaşam sunar. Güneş gibi, her şeyin ötesini görebilir; bu yüzden de kâhinlerin koruyucusudur. Ahla-

ki açıdan örnek bir kahraman olduğu için, genellikle tanrıların ölümlüler gibi betimlendiği mitolojide Şamaş'a fazla yer verilmez. Sümer'de Larsa, Akad'da da Sippar bu kültün başlıca merkezleridir. Şamaş'ın eşi Aya, zamanla İştar'ın niteliklerinden birine dönüşmüştür.

şamdan, üstüne, yakmak için mum yerleştirilen altlık. En basit biçimi, mumun oturduğu yuvarlak ya da çokgen biçimli bir hokkayla, bunu taşıyan bir ayak ve ayağın bastığı bir tabandan oluşur. Tabanın üstünde iki, üç ve daha çok sayıda ayağın

Andrea Brustolon'un yaptığı ahşap bir şamdan, y. 1690-99; Rezzonico Evi, Venedik
Alinari—Art Resource/EB Inc.

yükseldiği şamdanlar da vardır. Ayaklar genellikle çeşitli büyüklükteki boğumlarla, burmalarla ya da bitkisel ve geometrik kabartmalarla bezenerek zenginleştirilir. En üstteki hokka, eriyip akan mumu tutarak aşağıya damlamamasını sağlar. Genellikle çeşitli madenlerden yapılan şamdanların altın ve gümüş kaplama olanları da vardır. İslam ülkelerinde ev tipi şamdanlardan başka tek ayaklı, çok büyük cami şamdanları da kullanılırdı. Bunlar çift olarak yapılıp mihrabın iki yanına yerleştirilir ve içlerine çok büyük özel mumlar dikilirdi.

şamfıstığı *bak.* antepfıstığı

Şamil (ŞEYH) (d. 1797?, Gimri, Dağıstan - 6 Mart 1871, Medine?), Rusların Kafkasya'yı fethini 25 yıl geciktiren Dağıstanlı din adamı ve önder.

Şeyh Şamil, V. F. Timm'in yaptığı bir taş baskıdan ayrıntı, 1859
Novosti Press Agency

Bir toprak sahibinin oğluydu. Dilbilgisi, mantık, hitabet ve Arapça öğrenimi gördü. 1830'da Nakşibendi tarikatına girdi. Gazi Muhammed'in yönetimindeki tarikat, Dağıstan'ı 1813'te İran'dan resmen alan Ruslara karşı cihad açmıştı. Rusların 1832'de öldürdüğü Gazi Muhammed'den sonra tarikatın başına geçen Hamzat Bek de 1834'te kendi izleyicilerince öldürüldü. Bunun üzerine Dağıstan'ın üçüncü imamı seçilen Şeyh Şamil bağımsız bir devletin temelini attı. Çeçenlerden ve Dağıstanlılardan oluşan tarikat kuvvetlerini yeniden örgütleyerek Kafkasya'daki Rus mevzilerine karşı büyük saldırılar düzenledi. Rusların 1838'de bölgeye gönderdiği yeni birliklerin en önemli Dağıstan kalesi Ahulgo'yu ele geçirmesine karşın, kaçma yolunu buldu ve birbirini izleyen Rus seferlerine başarıyla karşı koydu. Kahramanlıklarıyla Dağıstan halkı arasında efsaneleşirken, ünü Batı Avrupa'ya kadar yayıldı. Sonunda Ruslar N. İ. Evdokimov ve A. İ. Baryatinski'nin komuta ettiği büyük ve iyi donatılmış bir orduyla topyekûn bir harekâta girişti. Rusların askeri üstünlüğü karşısında direnişin zayıflamasıyla birçok köy ve kabile boyun eğdi. Vedeno'daki kalenin düşmesinden (Nisan 1859) sonra birkaç yüzü bulan yandaşıyla birlikte Gunib Dağına çekilen Şeyh Şamil, 6 Eylül 1859'da kendisini kuşatan üstün Rus kuvvetlerine karşı çarpışmayı sürdürmenin anlamsızlığını görerek teslim oldu. Böylece Kafkasya halklarının Ruslara karşı direnişi sona erdi.

Petersburg'a götürüldükten sonra sürgün olarak Moskova'nın güneyindeki Kaluga'ya gönderilen Şeyh Şamil, Rus çarının izniyle 1870'te Mekke'ye hacca gitti. Ama geri dönmeyerek Medine'ye yerleşti ve büyük olasılıkla orada öldü.

Şamir, Yitshak, asıl adı YİTSHAK YEZERNİTSKİ (d. 15 Ekim 1915, Ruzinoy, Polonya,

Şamir
ABC Ajansı

Rus Çarlığı), 1983-84 ve 1986-92 dönemlerinde başbakan olan İsrailli siyaset adamı.

Polonya Yahudisi olan Şamir, genç yaşta Siyonist gençlik hareketi Beitar'a katıldı. Varşova'da hukuk öğrenimi gördü. 1935'te Filistin'e göç ettikten sonra Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'ne yazıldı. Bu sırada İrgun Zvai Leumi (Etsel) adlı gizli örgüte girdi. Örgütün 1940'ta görüş ayrılıkları nedeniyle bölünmesi üzerine, sonradan Stern Grubu adını alacak olan İsrail Özgürlük Savaşçıları (Lehi) adlı terörist gruba katıldı.

Grubun kurucusu Stern'in ölümünden sonra İsrael Şeib-Eldad ve Natan Yelin-Mor'la birlikte hareketin yeniden örgütlenmesinde önemli rol oynadı. 1941'de ve 1946'da İngiliz manda yetkilileri tarafından tutuklandı. İkinci kez hapisten kaçıktan sonra, kendisine sığınma hakkı veren Fransa'ya gitti. Mayıs 1948'de İsrail'e döndü ve 1965'e değin İsrail istihbarat örgütü Mossad adına Avrupa'da çalıştı. 1970'te Menahem Begin önderliğindeki Herut (Özgürlük) Partisi'ne katıldı. Partinin göçmenlerle ilgili bölümünün, daha sonra da örgütlenme bölümünün başına getirildi. Herut Partisi 1973'te öbür küçük partilerle birleşerek Likud Cephesi'ni oluşturdu. Mart 1975'te Herut Partisi'nin yürütme kurulu başkanlığına getirilen Şamir, 1973'te *Knesset*'e (Parlamento) seçildi ve Likud Cephesi'nin 1977'deki seçim zaferinden sonra *Knesset*'in başkanı oldu.

Mart 1980'de dışişleri bakanlığına getirildi. Eylül 1983'te de görevden ayrılan Begin'in yerine Likud Cephesi'nin başkanlığını üstlenerek başbakan oldu. Bu görevini Likud Cephesi'nin Temmuz 1984'teki seçimleri yitirmesine değin sürdürdü. Eylül 1984'te İsrail İşçi Partisi'yle Likud Cephesi bir koalisyon hükümeti kurdu; hükümetin 50 aylık ilk döneminde Peres başbakan, Şamir ise başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olarak görev aldı. Ekim 1986'da ise koalisyon anlaşması uyarınca başbakanlığı Şamir üstlendi. 1988 seçimlerinde hiçbir parti üstünlük sağlayamayınca gene Şamir'in başbakanlığında yeni bir Likud-İşçi Koalisyonu kuruldu. 1990'da hükümetin düşmesinden sonra da Şamir aşırı tutucu grupların temsilcilerinin katkısıyla, İşçi Partisi'nin katılmadığı bir koalisyon kurmayı başardı. 1992 genel seçimlerini Likud'un kaybetmesi üzerine iktidardan düştü.

şampanya, adını Fransa'nın eski Champagne ilinden alan köpüklü şarap. Fransa dışında üretilen birçok köpüklü beyaz ve pembe şaraba da şampanya adı verilir. Klasik şampanyanın üretildiği Champagne yöresi günümüzde Marne, Aube ve Aisne illerinin belirli bucaklarını içine alır. En iyi şampanya Château-Thierry'den Épernay'e kadar uzanan Marne Irmağı kıyıları ve daha güneydeki Côte des Blancs kuşağı ile Reims Dağındaki üzüm bağlarında yetişen üç çeşit üzümden elde edilir. Bunlar siyah *pinot* ve *meunier* ile beyaz *chardonnay* çeşitleridir. Şampanyanın bazen üzümün yetiştiği kireçli toprağa bağlanan kendine özgü keskin ve metalsi bir tadı vardır. Yalnız yeşil üzümden az miktarda üretilen şampanyaya *blanc des blancs* denir. Pembe şampanya ise biraz kırmızı şarap katılarak elde edilir.

Şampanya eldesinde üzüm şırası önce fıçılarda mayalandırılır. Kış başında mayalanma geçici olarak durduğunda bir miktar şarap karıştırılan şampanya şişelere alınır ve şişelerin ağızları mantarla kapatılır. Şişelerde mayalanmayı sürdüren şarap doğal olarak köpüklenir. Hava koşulları çok iyi geçmişse, şampanyaya aynı yılın şaraplarından katılır ve ürüne tek mevsim şampanyası adı verilir. Tersi durumda şarabı güçlendirmek ve kalitesini yükseltmek amacıyla daha önceki yılların şaraplarından yapılan bir karışım kullanılır. Şişeler ilk üç ayda elle yavaş yavaş yatırılarak sonunda baş aşağı duruma getirilir. Böylece şişe içindeki katışkılar mantarın üstünde birikir. Şişeler baş aşağı durumda altı ay, bazen yıllarca bekletilir. Olgunlaşan şarap satılmaya hazır durumu geldiğinde mantar çıkarılarak toplanan tortu da birlikte alınır. Daha sonra eski şampanyada eritilen bir miktar şekerli şurup şaraba katılır ve şişeler yeniden tıpalanır. Şekerli şurubun miktarı şampanya türüne göre değişir. Az şekerli olanlar ekstra sek (*brut*), biraz şekerli olanlar sek, daha çok şekerli olanlar dömi-sek olarak adlandırılır. Şampanyanın köpüklenmesini sağlayan ikinci mayalanma işlemini, 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Benedikten keşişi Dom Pierre Pérignon'un bulduğu sanılmaktadır.

şampiyon, bir yarışma ya da oyunda birinci olan kişi ya da takım. Sözcük Latincede savaşçı anlamına gelen *campio*'dan türeye-

rek Batı dillerine (Fransızca ve İngilizce *champion*) girmiş, oradan Türkçeye geçmiştir.

İngiltere'de ortaçağda bir başkası adına savaşan kişiye de şampiyon adı verilirdi. Anglonorman yasalarının bir özelliği, yargının dövüşe dayanması, yani suçluyla suçsuzun yapılan dövüşün sonucuna göre saptanmasıydı. Din adamı, çocuk, kadın, yaşlı ve sakatların ise kendilerini temsilen dövüşecek bir şampiyon tutma hakları vardı.

İngiltere'de yaklaşık 14. yüzyıldan sonra resmî bir kraliyet şampiyonu (*campio regis*) görevlendirilmeye başladı. Bunun görevi, kralın taç giyme töreni sırasında silah kuşanıp iki yanına da saray koruma görevlisi ile tören sorumlusunu alarak, at üstünde Westminster Hall'a girmekti. Böylece simgesel olarak kralın iktidarına karşı çıkacak olanlara gözdağı verilmiş olurdu. Bu uygulama en son 1821'de IV. George'un taç giyme töreninde yapıldı. 1902'den sonraki taç giyme törenlerinde kraliyet şampiyonları yalnızca İngiltere bayrağını taşıdılar.

Şamram Hanım, asıl adı ŞAMRAM KELLECIYAN (d. 1870, İstanbul - ö. 14 Mart 1955, İstanbul), Ermeni asıllı kantocu ve besteci. Galata'daki Surp Luşavorçyan Mektebi'nde okudu. Teyzesinin kızı kantocu Peruz Hanım'ın özendirmesiyle 1895'te sahneye çıktı. 1909'da sinemacı Aleksan Hagopyan'la evlendi. 1900-25 arasında İstanbul'un en başarılı kantocusu olarak ünlendi. Şevki Bey'in ve Kel Hasan'ın kumpanyalarında, Şehzadebaşı'ndaki Millet Tiyatrosu'nda (sonradan Turan Sineması) ve Naşit Özcan Topluluğu'nda çalıştı. Okuduğu düet ve kantoların bir bölümünü kendisi bestelemiştir.

Şamram Kanalı, Van ilinde, Urartulardan kalma 51 km uzunluğundaki su kanalı. Urartu krallarından Menua döneminde (İÖ 810-786) Van Ovasını sulamak amacıyla inşa edilmiştir. Bazı yerleri Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından betonlanan kanal hâlâ kullanılır durumdadır ve bugün de Van'ın su gereksinimini sağlamaktadır. Bugünkü adı Asur kraliçesi Şammuramat'ın adından gelirse de, Urartular döneminde Menuai Pili (Menua Kanalı) olarak anılırdı. Bu yanlış, kanalı Şammuramat'ın yaptırdığını belirten, 5. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçi Movses Khorenatzi'den kaynaklanmıştır.

Kanalın suyu Van'ın Gürpınar ilçe merkezinin 6 km güneybatısındaki Yukarıkaymaz köyünün yakınında bir kayalığın altından çıkar. Kuzey yönünde Engil Çayına kadar doğal yatağı içinde akar. Aşağıkaymaz ve Değirmenözü köylerini geçtikten sonra eski Van-Hakkâri karayoluna ve Engil Çayına koşut olarak batı yönünde 25 km kadar yol alır. Batıya yöneldiği yerden sonra genişliği 4 m, yüksekliği 2 m'ye varan, kazılmış bir hendek içinde akar. Köprüler, Çayırbaşı ve Dönemeç köyleri ile Kadembastı mevkii ve Edremit kasabası önlerinde kanal genellikle kayalara oyulmuş bir yatak içine alınmış, batı yüzü yer yer büyük duvarlarla desteklenmiştir. Destek duvarlarının en yüksek, işçiliğinin en iyi olduğu yer Kadembastı'dadır. Çayırbaşı köyünden bir süre sonra kuzeye dönen kanal gölün doğu kıyısını izleyerek Kadembastı yöresine ulaşır. Burada bugünkü durumunda 11,70 m'ye varan destek duvarı yüksekliğinin zamanında en az 17-18 m olduğu kabul edilebilir. Öbür bölümlere göre çok daha düzgün bir işçilikle ve çok büyük taşlarla örülmüş olan bu kesime özel bir önem gösterildiği anlaşılmaktadır. Tüm kanal boyunca yer alan 14 yazıttan altı tanesinin bu kesimde bulunması ve birinin Kral Menua'nın kızı Tariria'ya adanmış olması, Kadembastı yöresine verilen önemi açıkça göstermektedir. Adının Tariria'nın olduğu öğrenilen bu kesim yakınında Menua'nın, kızı için bir üzüm bağı diktirdiği bilinmektedir. Kanal bundan sonra Edremit ile Zivistan arasından Van Ovasına iner ve Kurubaş Deresine kavuşur.

Şamun, Kamil (d. 3 Nisan 1900, Deyrü'l-Kamer - ö. 7 Ağustos 1987, Beyrut, Lübnan), 1952-58 arasında Lübnan cumhurbaşkanı.

Anayasal Blok adıyla bilinen hizbe katılarak siyasete atıldı. Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bu hizip, Müslüman gruplarla yakınlık kurabilmek amacıyla Arap kimliğini ön plana çıkarıyordu. Zamanla blokun önde gelen üyeleri arasına giren Şamun, 1948'de cumhurbaşkanlığına seçilme beklentisini Bişara Huri'nin görev süresinin bir dönem daha uzatılması nedeniyle gerçekleştiremedi. Daha sonra parlamento içindeki muhalefeti örgütlemeye yönelerek 1952 yazında İlerici Sosyalist Parti'nin önderi Kemal Canbulat ile ittifak kurdu. Ayrıca ülke çapında geniş bir destek sağladı. Eylül 1952'deki genel grev sonucunda Huri'nin istifa etmesinin ardından, cumhurbaşkanı seçildi.

Bu görevi sırasında hükümetin etkinliğini artırmak amacıyla bir dizi yönetsel reform gerçekleştirdi. Basına ve siyasal partilere geniş haklar tanıyarak ülkede demokratik bir ortam oluşturmaya çalıştı. Ama çeşitli siyasal grupların arasındaki çekişmeleri önlemeyi başaramadı.

Ülkedeki Müslüman önderler 1956'da Süveyş Kanalını denetim altına almak amacıyla Mısır'a saldıran İngiltere ve Fransa ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini istediler. Bu isteği reddeden Şamun, dışişleri bakanlığına Batı yanlısı bir kişiyi getirdi. Mayıs 1958'de Beyrut'ta çoğunlukla Müslümanların desteklediği bir ayaklanma patlak verdi. Ayaklanmayı bastırmayı reddeden Lübnan Kara Kuvvetleri komutanı yalnızca olayların yayılmasını önlemekle yetindi. Bunun üzerine Şamun ABD'den yardım istedi. Temmuzda Beyrut yakınlarına çıkan ABD Deniz Piyadeleri ayaklanmayı bastırdı. Şamun istifa etmesi için yapılan baskılar karşısında direndi, ama ikinci kez aday olmadı. Bir süre siyasete ara verdikten sonra 1960'ta yeniden parlamentoya seçildi. 1975'te iç savaş başlayınca Suriye müdahalesine karşı çıktı ve çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu.

Yayımladığı birkaç otobiyografik çalışması arasında, *Crise au Leban* (1977; Lübnan'da Kriz) ve *Mémoires et souvenirs* (1979) sayılabilir.

şan, müzikal tonların insan sesiyle elde edilmesi. En eski müzik yapma biçimidir. Tekniği fiziksel olarak çok kesin biçimde tanımlanabilir. Bu teknik, ciğerlerin körük biçiminde kullanılmasına, gırtlaktaki ses tellerinin kamış ya da bir vibratör gibi, göğsün ve kafatası boşluklarının ise bir nefesli çalgının borusu gibi ampflikatör işlevi görmesine, dil, damak, diş ve dudakların da sözleri en iyi iletecek biçimde kullanılmasına dayanır. Şan eğitiminde bu dört mekanizmanın eşgüdüm içinde çalıştırılması öğretilir. Eğitimin sonunda şarkıcının müzik sesi niteliğine sahip (akortlu) ses çıkarması, sesini çeşitli yükseklik (tizlik-peslik) ve gürlük derecelerinde rahatlıkla kullanması, art arda seri olarak gelen notalarda sesini ustalıkla çevirebilmesi beklenir. Sesinin istikrarlı bir biçimde akmasını sağlayan çeşitli mekanizmaları eşgüdüm içinde çalıştırmak da ondan beklenenler arasındadır.

Modern şan üslupları genellikle İtalyan *bel canto* tekniğinden kaynaklanmıştır. *Bel canto* tekniğinin kökeni de 16. yüzyılın çoksesli (çok partili) müziğindedir. Bu müzikte, sözlerin anlam ve duygularını iletmeye önem veriliyor, o nedenle şarkıcıların çok geniş bir anlatım kapasitesinin bulunması isteniyordu. Dönemin kontrpuana dayanan çoksesli yapıtlarında, şarkıcıların, bir çalgının başarabileceği zorluktaki pasajları sesleriyle gerçekleştirmesi gerekiyordu. Şan sanatı buna uygun olarak, şarkıcılara en yüksek anlatım gücünü ve çeşitliliğini verecek bir biçimde gelişti.

Bel canto şan tekniği öncelikle, tek bir nota üzerinde ses tonu gürlüğünün artırılıp azaltılabilmesi üzerine kurulmuştur. Ama ses tonunun hacminde gerçekleştirilen çeşitleme ile gürlüğünde gerçekleştirilen çeşitleme farklıdır. *Bel canto* üslubu gürlük tekniğine dayanır. Yani ses, yalnızca daha büyük bir ses hacminin elde edilmesini sağlayan ağız boşluğunu büyüterek değil, ses telleri üzerindeki hava basıncının artırılıp azaltılmasıyla değiştirilir. Ayrıca bu teknik sesin, biri gırtlağın görece inik konumda olduğu sırada üretilen bir diyapozon tonu, biri de gırtlağın yüksek konuma çıkmasıyla üretilen bir flüt tonu olmak üzere, iki "ton"u olduğu ilkesine dayanır. Hem *bel canto* tekniğinde söyleyen şarkıcılar, hem de besteciler bu farkları biliyorlardı. Bununla birlikte bu ayrım, Richard Wagner ve ondan sonraki bestecilerin daha kapsamlı bir şan üslubu getirmeleri üzerine büyük ölçüde ortadan kalktı. Çeşitli *bel canto* türleri arasında *canto spianato*, *canto fiorito* ve *canto declamato* vardı.

Bel canto şan tekniğinde göğüs kalkık, karın içeriye çekik durumdadır; gırtlak alçaltılırken yumuşak damak yükseltilir ve çene boğazı açacak biçimde geri çekilir. En önemli nokta da doğru soluk alıp vermektir. Üst karın kaslarının kasılması diyafram üzerindeki denetimi sağlar. Bu da ciğerlerde biriken havanın korunmasına ve denetimine olanak verir. Diyaframın görevi hava basıncını düzenlemek, gırtlağın görevi ise hava akışının niteliğini, yani sesin yüksekliğini ve kalitesini belirlemektir. *Vibrazione* olarak bilinen bir alıştırma şarkıcıya, sesini gırtlakta denetleme ve notaya yumuşak bir biçimde girerek gırtlak basıncıyla ses hacmini artırma yeteneğini kazandırır.

Daha sonraki şan okulları, sesin kafatasının boşluklarında (mask) tınlatılmasına çok önem verdiler. Oysa bu tınlama sesin yayılma gücünü değil, yalnızca hacmini etkiliyordu. Gerek bu şarkıcılar, gerekse daha sonraki, sözlerle şarkının birliğini gerçekleştiren *parlando* şarkıcılar bu yolla tınlatmadan bilinçli olarak yararlandılar ve *bel canto* şarkıcıların tersine fiziksel mekanizmaları daha az kullandılar.

Berlioz, Verdi ve Wagner gibi bestecilerin çalışmalarıyla orkestranın gelişmesi, şarkıcıları (*bel canto* üslubunda bilinmeyen) yeni ses büyütme yöntemleri aramaya yöneltti ve "yankılamaya dayanan şan" yöntemi oluşturuldu. Bu yöntemde burun boşluğu, sert damak ve dişler, ses büyütücü olarak kullanılıyordu. Bu okulun izleyicileri, sesin şarkının yapısına göre belli bir tınlama bölgesine "oturtulması" gerektiğini savundular. Ayrıca bu okul, ses sanatının temelindeki ilkenin "konuşurmuşçasına şarkı söylemek" olduğunu öne sürüyordu.

Wagner ve ondan sonraki bestecilerin ses yapıtları, şan üslubunun ilkelerini değişikliğe uğrattı. Bunun nedeni, insan sesinin bu bestecilerin kullandığı çok büyük orkestralar içinde kaybolmasıydı. *Parlando* tekniği ise sonunda, Arnold Schoenberg ile onu

izleyen bestecilerin kullandığı *Sprechstimme*'nin(*) yerleşmesini sağladı. Popüler müziğe giren mikrofon ise daha hafif seslerin bile kullanılmasına olanak verdi.

Şan dili, Myanmar'ın kuzey eyaletlerinde konuşulan, Day ailesinin Güneybatı öbeğine bağlı dil. Öbür Day dilleri gibi genellikle tekheceli sözcüklerden oluşur ve okunuşu aynı olan sözcükler titrem (ton) yoluyla ayırt edilir. Tay (Siyam) ve Lao dilleriyle yakın akraba olmakla birlikte, daha fazla tekheceli sözcüğe yer vermesi ve Birman dilinden birçok sözcük içermesiyle onlardan ayrılır. Birman yazı sisteminden türetilmiş bir alfabe ile yazılır. Bu alfabe, başlangıçta ünlüleri ve titrem ayrılıklarını belirtecek işaretleri olmadığı için Şan dilini konuşanlar için bile yetersiz ve zordu. Ama yazım kurallarında başlatılan ve 1955'te tamamlanan bir dizi reformla bu eksiklikler giderildi.

Şanda, Hüseyin Avni (d. 1902, Akçaabat, Trabzon - ö. 1 Aralık 1971, İstanbul), gazeteci, yazar. İlk ve orta öğrenimini Akçaabat ve Trabzon'da tamamladı. 1923'te Trabzon'da yayımlanan *İstikbâl* gazetesinde çalışmaya başladı. Daha sonra gittiği İstanbul'da, başta *Vakit*, *Akşam* ve *Günlük Ekonomi* olmak üzere çeşitli gazetelerde muhabir, sayfa sekreteri ve yazar olarak çalıştı. 1959-64 arasında *İstanbul Postası* gazetesini çıkardı. *Akşam*, *Yeni Adam*, *Yeni Edebiyat* gibi gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. Osmanlı dönemi ekonomisinin çeşitli yönlerini, özellikle sömürgeleşme sürecini inceleyen Şanda, çalışmalarını *Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi* (1932), *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar* (1935), *Türkiye'de Sanayiin İnkişafı* (1937), *Reaya ve Köylü* (1941, 1975), *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* (1962) adlı kitaplarında topladı.

Şanghay, Çince SHANGHAI, Çin Halk Cumhuriyeti'nin başlıca limanı, sanayi ve ticaret merkezi. Aynı zamanda Şanghay belediyesinin de (*shi*) yönetim merkezi olan kent, Doğu Çin Denizinin kıyısında, Yangtze Irmağının ağzı ile Hangzhou ve Yupan körfezlerinin arasında yer alır. Kuzeyde ve batıda Jiangsu, güneyde de Zhejiang yönetim bölgeleriyle çevrili olan Şanghay belediyesi anakaradaki dokuz il (*xian*) ile Yangtze Irmağının ağzındaki ve açıklarındaki 30 adayı kapsar; bu adaların en büyüğü olan Chongming, Şanghay belediyesinin sınırları içinde kalan onuncu ili oluşturur. Doğrudan merkezî hükümete bağlı olan Şanghay belediyesinin yüzölçümü 6.200 km²'dir. Kent ve belediyenin 1990 nüfusları sırasıyla 7.496.509 ve 13.341.896'dır.

Kentin büyük bölümü, deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 3-5 m olan alçak bir delta ovasının üzerinde yer alır. Denize yakınlığı nedeniyle kentin iklimi oldukça ılımandır. Ortalama sıcaklık temmuz ayında 27°C, ocakta ise 3°C'dir. Yıllık yağış miktarı ortalaması 1.143 mm'dir; bunun büyük bölümü haziran ayında düşer. Şanghay'da hava kirliliği ciddi boyutlara ulaşmıştır; yeni sanayi tesislerinin kent dışında inşa edilmesi bu sorunu bir ölçüde hafifletmişse de tümüyle ortadan kaldıramamıştır.

Hükümetin banliyölerdeki sanayi ve konut kompleksinin gelişimine daha fazla önem vermesinden dolayı, Şanghay kent merkezi 1949'da komünistlerin iktidara gelmesinden bu yana önemli bir gelişme göstermemiştir; II. Dünya Savaşı öncesinde yabancı şirketler ve elçiliklerce kullanılan binalar bugün de ayaktadır. Suzhou ve Huangpu ırmaklarının kesiştikleri bölgenin güneyinde ve batısında kalan ızgara planlı bölge, bir zamanlar kentin bu kesiminde belirli ayrıcalıklara sahip olan İngilizlerin etkisini yansıtır; bu bölgenin doğu kesiminde pek çok otel ve resmî bina vardır. Suzhou Irmağının kuzey ve doğusundaki Hongkou bölgesi ABD'lilerin ve Japonların denetimi altında bulunduğu dönemde gelişmiş, günümüzde de fabrika ve tersaneleriyle önemli bir sanayi merkezi durumuna gelmiştir. Bugün Şanghay kent merkezinin bir parçasını oluşturan eski kent dolambaçlı sokaklarıyla dikkat çeker; eski kenti çevreleyen ve 20. yüzyılın başlarına değin varlığını koruyan surların yerini günümüzde iki cadde almıştır. Şanghay'ın batı kesimi ağırlıklı olarak bir konut bölgesidir; kentin bu kesiminde, bir sanayi sergileri merkezi olan Çin-Sovyet Dostluk Sarayı yer alır. Güneybatıdaki Xuhui (eskiden Ziccawei) 17. yüzyılda Hıristiyan misyoner etkinliklerinin merkezi olmuştur.

Hükümetin konut politikası sayesinde, hızla artan nüfusun yarattığı konut sorunu çözülmüş, kentin içinde ve dışında bir dizi konut kompleksi inşa edilmiştir. Ayrıca fabrikaların çevresinde çalışanlar için, içinde klinikleri, resmî daireleri ve atölyeleri bulunan küçük yerleşme birimleri kurulmuştur.

Şanghay nitelikli işgücü, bilimsel araştırma kurumları, ulaşım ve iletişim olanakları sayesinde ülkenin başlıca sanayi merkezi durumuna gelmiştir. Başlıca sanayi dalları arasında demir-çelik, makine, kimya, petrokimya ve tekstil sanayileri sayılabilir. Kentte ayrıca saat, fotoğraf makinesi, dolmakalem, cam ve deri eşya gibi bir dizi tüketim malı üretilir.

Hem ırmak hem de bir deniz limanı olan Şanghay, konumu sayesinde ülkenin başlıca ulaşım merkezi durumuna gelmiştir. Gelişmiş bir suyolu ağı kenti komşu yönetim bölgelerindeki büyük yerleşmelere bağlar. Nanjing'den gelen Huning Demiryolu ile Ningbo limanından gelen Huhanrong Demiryolu Şanghay'da son bulur. Kentte iki havalimanı vardır. Güneybatıdaki Hongqiao Uluslararası Havalimanı ülkenin en işlek havalimanlarından biridir; daha eski olan Longhua Havalimanı ise iç hat seferleri için kullanılır.

Ülkenin başlıca yükseköğretim merkezi olan Şanghay'da sayısız üniversite ve yüksekokul vardır. Ayrıca pek çok fabrika, nitelikli işgücü yetiştirmek için kendi okulunu açmıştır. Bilimsel araştırmalar Çin Bilimler Akademisi'nin Şanghay şubesi aracılığıyla yürütülür.

Şanghay aynı zamanda, müzeleri, güzel bahçeleri ve tarihsel yapılarıyla bir kültür merkezidir. Şanghay Sanat ve Tarih Müzesi'nde birkaç bin yıl öncesinden kalma bronz ve seramik eşyalarla öteki el sanatı ürünleri sergilenir. Şanghay Devrim Tarihi Salonu'nda kentin tarihine ilişkin fotoğraflar ve öteki nesneler bulunur. Şanghay'ın başlıca tiyatro merkezi olan Da Shijie'de (Büyük Dünya) danslar, oyunlar, okuma günleri gibi gösteriler düzenlenir. Eski kentte, 16. yüzyıldan kalma Yu-Yuan Bahçesi ile Eski Konfüçyüs Tapınağı yer alır; Yu-Yuan Bahçesi Ming dönemi (1368-1644) bahçe mimarisinin en güzel örneklerinden biridir.

İS 5-7. yüzyıllar arasında Shen ya da Hu Du adıyla anılan Şanghay ve çevresi, o dönemde seyrek nüfuslu ve azgelişmiş bir bölgeydi. Kuzey Song hanedanı döneminde (960-1126) bugünkü kentin yerinde küçük bir balıkçı köyü ortaya çıktı. Sonraki yıllarda, Tai Gölünün batısındaki bölge tarıma açıldı ve Moğol istilası altındaki Kuzey Çin'den kaçan göçmenlerin buraya yerleşmesiyle bölgenin nüfusu önemli artış gösterdi. Çok geçmeden bir derin su limanı olarak gelişmeye başlayan kentte 11. yüzyıla doğru bir gümrük merkezi kuruldu. 13. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Şanghay bir il merkezi yapılmış ve Jiangsu yönetim bölgesine bağlanmıştı.

Ming hanedanı döneminde yöredeki toprakların büyük bölümü pamuk tarımına ayrıldı ve kentte pamuk ve ipek iplik üretimi yoğunluk kazandı. Çinlilerin yenilgisiyle sonuçlanan I. Afyon Savaşı'nın (1839-42) sonunda imzalanan Nanjing Antlaşması'yla Çin, Şanghay limanını dış ticarete açmak ve Avrupalılara kentte belirli ayrıcalıklar tanımak zorunda kaldı. 1895'te imzalanan Şimonoseki Antlaşması'yla Japonlar da belirli ayrıcalıklara sahip oldular.

Şanghay'ın dış ticarete açılması kentte önde gelen Avrupa banka ve şirketlerinin şubelerinin kurulmasına yol açtı. Taiping Ayaklanması sırasında (1850-64) rakip liman kenti Guangzhou'nun (Kanton) hinterlandıyla olan bağlantısının kesilmesi, Şanghay'ın bir dış ticaret limanı olarak büyümesini hızlandırdı. Bununla birlikte, Jiangnan Cephaneliği dışında, 1890'lara değin kentte önemli bir sanayi tesisi kurulmadı. Yabancı sermaye akışının hızla arttığı 1894-95 Çin-Japon Savaşı sonrasında Batılı ve Japon yatırımcılar kentte bir dizi hafif sanayi tesisi açtılar. 1914'ten sonra Çinli işadamları bazı sanayi işletmeleri kurdularsa da kendilerinden daha güçlü durumdaki yabancı yatırımcılarla rekabet edemediler.

1920'lerde bir dizi devrimci gösteriye sahne olan kent 1937-45 Çin-Japon Savaşı sırasında kısa bir süre Japonlar tarafından işgal edildi. 1949'da komünistlerin iktidara gelmesinden sonra yeni yönetimin bölgesel kalkınmaya daha fazla önem vermesi nedeniyle gelişimi yavaşladıysa da, 1960'tan sonra ülkenin başlıca bilimsel ve teknolojik araştırma merkezi durumuna gelerek eski konumuna yeniden kavuştu. Şanghay Çin'in yabancı yatırımları çekmek üzere uyguladığı "açık kapı" politikası çerçevesinde 1984'te "açık kent" ilan edilen kentlerden biridir.

Şanghay Müzesi, Çince SHANGHAI BOWUGUAN, Wade-Giles yazımında SHANG-HAI PO-WU KUAN, Şanghay'da, Çin'in en güzel sanat koleksiyonlarından birini barındıran müze. 1952'de kurulmuş, sanatın gelişimini gösterecek biçimde kronolojik sıraya uygun olarak düzenlenmiştir. Üç kattan oluşan müzenin birinci katı Neolitik Çağa, ikinci katı Qin ve Han dönemlerine, üçüncü katı ise Song dönemine ayrılmıştır. Sergilenen yapıtlar arasında tunç eşya, çeşitli silahlar, kazanlar, kaplar vb vardır; seramik koleksiyonu Neolitik Longshan kültürüne ait siyah çanak çömlek örneklerini de kapsar. Müzede, Qin hanedanından İmparator Şhi Huangdi'nin Xi'an'daki mezarı yakınlarında 1974'te ortaya çıkarılan çok sayıdaki figür arasından seçilmiş pişmiş topraktan bir atla iki savaşçı heykeli de yer almaktadır. Öteki yapıtlar arasında, Tang döneminden kalma çanak çömlek ve bazı mavi beyaz Ming vazosu örnekleri sayılabilir. Müzenin üçüncü katında, resim ve kaligrafi sanatlarında kullanılan araçlara ayrılmış ilginç bir bölüm vardır. Tang, Song, Yuan, Ming ve Qing dönemlerine ait rulo resimler de bu bölümdedir. Müzede Çin'in değişik yörelerinde üretilen yeşim, telkâri, bölmeli mine, lake işi ve fildişi eşyadan oluşan çağdaş el sanatı ürünleri de sergilenmektedir.

Şanıdar, Irak'ta, Musul'un kuzeydoğusundaki Baradost Dağında mağara tipi yerleşme. Deniz düzeyinden yaklaşık 800 m yüksektedir. Taban alanı 4.000 m²'ye, tavan yüksekliği 15 m'ye yaklaşan mağara 1951, 1953 ve 1956'da, Irak Eski Eserler Bakanlığı ve ABD'deki Smithsonian Institution adına Ralph S. Solecki tarafından kazılmıştır.

Kalınlığı 15 m'yi bulan tabandaki yığıntının günümüzden 100 bin yıl öncesine değin uzanan dört değişik kattan oluştuğu saptanmıştır. En üstte yer alan 2 m kalınlığındaki A katı 7 bin yıl önceye, insanların toplayıcılık ve avcılığın yanı sıra tarım ve hayvan yetiştiriciliği de yaptıkları Neolitik Çağa aittir. Bu katın en üstünde ise, Güney Mezopotamya'ya özgü Uruk tipi çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır. Bunun altındaki B katı oldukça incedir ve karbon-14'le tarihleme yöntemine göre başlangıcı 12 bin yıl öncesine, Mezolitik Çağa değin gitmektedir. Bu katta basit aletler ve yığınlar halinde salyongoz kabukları bulunmuştur. B katının altında, 17 bin yıllık bir dönemi kapsayan ve bilgi verici hiçbir kalıntı içermeyen bir dolgu vardır. Daha alttaki C katı günümüzden 29 bin ile 34 bin yıl öncesine, Üst Paleolitik Çağa aittir. Bu katta ele geçirilen çakmaktaşından kesici aletler Avrupa'daki Aurignacien kültürde görülen lere benzemektedir. Ama bu aletlerin kendine özgü özelliklerinin de bulunması nedeniyle C katındaki kültüre, mağaranın bulunduğu dağın adından türetilerek Baradostien kültür denmiştir. Sonuncu kat olan D'nin kalınlığı 10 m'dir. Ele geçen çakmaktaşı aletlerin özelliklerinden, tarihinin günümüzden 45 bin yıl öncesinden başlayarak daha geriye gittiği ve Orta Paleolitik Çağın Mousterien evresini kapsadığı saptanmıştır. En önemli buluntular değişik derinliklerdeki, oldukça sağlam Neanderthal insanı iskeletleridir. Bunlardan 45 bin-60 bin yıl öncesine tarihlenenler yetişkin insanlara, 70 bin yıl öncesinden kalan bir tanesi de bir çocuğa aittir. Ayrıca ilk kez burada 1 yaşında bir Neanderthal bebek iskeleti de bulunmuştur. İzlerden, Neanderthal insanlarının mağarada sürekli ateş yaktıkları sanılmaktadır.

Şankar, Ravi (d. 7 Nisan 1920, Benares, Hindistan), Hintli müzikçi, sitar ustası ve besteci. Batı'da Hint müziğine karşı ilginin uyanmasında etkili olan Hindistan Ulusal Orkestrası'nın kurucusudur. Kardeşi Uday'ın kurduğu dans topluluğunun üyesi olarak Hindistan ve Avrupa'da çok sayıda turneye çıkmıştır.

On sekiz yaşındayken dansı bırakarak yedi yıl ünlü müzikçi Üstat Alaeddin Han'dan sitar dersi aldı. 1948-56 arasında All India Radyosu'nun müzik yönetmenliğini yürüttü. Daha sonra Avrupa'da ve ABD'de turnelere çıktı. Bombay'da Kinnara Müzik Okulu'nu kurdu; 1967'de aynı okulu Los Angeles'ta açtı. 1970-71 yıllarında Valencia'daki California Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde ders verdi. 1983'te Londra'da düzenlenen Hindistan Festivali için *Sitar Konçertosu*'nu besteledi. Ayrıca aralarında Ray'ın *Pather Pançali* (1955) ve Attenborough'nun *Gandhi*'sinin de (1982) bulunduğu filmlere müzik yazdı.

1984 Grammy Ödülü'nü kazanan Şankar, 1985'teki 13. Uluslararası İstanbul Festivali'nde İstanbul Opera Orkestrası'nın eşliğinde bir konser ve tabla sanatçısı Alla Rakha Han'ın eşliğinde iki resital verdi. Besteleri Yehudi Menuhin, Jean-Pierre Rampal gibi uluslararası düzeydeki virtüözler ve Japon müzikçilerce seslendirildi. Otobiyografisini *My Life, My Music* (1969; Yaşamım, Müziğim) adıyla yayımladı.

Şankar, Uday (d. 8 Aralık 1900, Udaipur - ö. 26 Eylül 1977, Kalküta, Hindistan), Hindistan'ın önde gelen dansçı ve koreografı. Batı'nın tiyatro tekniklerini geleneksel Hindu dansına uyarlamış, bu eski sanatın hem Hindistan'da, hem de uluslararası alanda geniş ilgi görmesini sağlamıştır.

Sanat eğitimine 1917'de Bombay'da başladı; iki yıl sonra Londra Kraliyet Sanat Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1920'lerde balerin Anna Pavlova ile dans etti. Hazırladığı *Hindu Wedding* (Hindu Düğünü) ve bir düet olan *Radha and Krişna* (Radha ve Krişna) dansları Pavlova'nın *Oriental Impressions* (Doğu İzlenimleri) adlı gösterisinde yer aldı. 1929'da Hindistan'a dönen Şankar kendi dans topluluğunu oluşturdu. 1930'da topluluğuyla birlikte Avrupa turnesine çıktı; 1932-60 arasında da düzenli olarak ABD'de gösteriler sundu. 1938'de Uttar Pradesh'teki Almora'da Uday Şankar Hindistan Kültür Merkezi'ni kurdu. Ünlü bir sitar ustası olan kardeşi Ravi Şankar'la birlikte klasik danslarla halk danslarını inceledi; toplumsal yorumlar içeren danslı oyunlar yarattı. Çalışmaları geleneksel Hint dansına bağlı olanlarca eleştirilmekle birlikte, Rabindranath Tagore gibi birçok ünlü Hint aydınının desteğini aldı.

Şankara, SHANKARA olarak da yazılır, SANKARAÇARYA (Efendi Şankara) olarak da bilinir (d. 700?, Kaladi Köyü?, Kerala - ö. 750, Kedarnath, Hindistan), Vedanta'nın Advaita (Tekçilik) felsefe okulunun en ünlü sözcüsü olan Hintli filozof ve ilahiyatçı. Görüşleri çağdaş Hint düşüncesinin temelini oluşturmuştur.

Şankara'nın yaşamöyküsü olduğu savını taşıyan en az 11 yapıt vardır. Bir inanışa göre dindar bir Namhudiri Brahman ailesinin oğludur. Genç yaşta dünyadan elini eteğini çekmiş ve annesinin isteğine karşın *sannyasin* (çileci) olmuştur. Bir başka inanışa göreyse Şankara, Tanrı Şiva'nın eşi ve tanrısal enerjinin dişil kişileşmesi olan Şakti'ye tapan (Şakta) bir ailenin oğludur. Daha sonra da Şiva'ya taptığı, hatta Şiva'nın bedenleşmesi olduğu kabul edilmiştir. Ama öğretisi Şivacılıktan ve Şakticilikten çok farklıdır. Yapıtlarından da Vişnuculuğa bağlı ya da yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşamöyküsü yazarları, Şankara'nın önce önemli bir eğitim merkezi olan ünlü Kaşi (Varanasi) kentine gittiğini, daha sonra Hindistan'ın çeşitli bölgelerini dolaşarak farklı inançlardan filozoflarla tartışmalara girdiğini anlatır. Mimansa (Derin Düşünce) okuluna bağlı filozof Mandana Mişra'yla giriştiği ve Mişra'nın karısının hakemlik ettiği tartışma, yaşamöyküsünün belki de en ilginç ve gerçeğe en yakın bölümüdür. Bu tartışma, Brahman bilgisini sonul kurtuluşun tek aracı sayan Şankara'yla, ödevlerin ve Veda törenlerinin yerine getirilmesini vurgulayan Mimansa okulunun yandaşları arasındaki keskin çatışmayı yansıtır. Şankara, öğretisini daha çok *sannyasin*'lere ve köylerdeki aydınlara aktarmış, zamanla Brahmanların ve feodal beylerin saygısını kazanmıştır. Eski Brahman geleneğini yeniden canlandırmaya girişirken, sonradan Hindular üzerinde derin etkide bulunan *bhakti* (dinsel tapınma) hareketine önem vermemiştir.

Şankara'nın çok sayıda öğrencisinden dördü, yapıtlarından bilinir: Padmapada, Şureşvara, Totaka (ya da Trotaka) ve Hastamalaka. Şankara'nın Budacı manastır (*vihara*) sistemini izleyerek dört manastır kurduğu rivayet edilir: Şrngeri (güney), Puri (doğu), Dvaraka (batı) ve Badarinatha (kuzey). Bunlar, Şankara'nın öğretilerinin Hindistan'ın önde gelen felsefesi durumuna gelmesinde en önemli etkendir.

Sanskrit dilinde yazılmış 300'den fazla yorum, açıklama ve şiir Şankara'ya dayandırılırsa da bunların özgünlüğü tartışmalıdır. Şankara'nın başyapıtı, Vedanta okulunun temel metinlerinden *Brahma-sutra* üzerine bir yorum olan *Brahma-sutra-bhashya*'dır. *Upanishadlar* üzerine yazdığı söylenen yorumların tümü, *Şvetaşvatara Upanishad* yorumu dışında, büyük olasılıkla onun kaleminden çıkmıştır. *Mandukya karika* üzerine yazılan yorum da ona aittir. Yoga okulunun temel metinlerinden *Yoga-sutra* (Yoga Özdeyişleri) üzerine Vyasa'nın yorumunun sergilendiği *Yoga-sutra-bhashya-vivarana*'nın yazarı da büyük olasılıkla Şankara'dır. Şankara'nın felsefesine iyi bir giriş niteliği taşıyan *Upadeşasahasri*, kendisine ait olduğu kesin olan tek yapıttır.

Şankara'nın yapıtları, eski Brahman gelenekleri yanında Mahayana Budacılığını da bildiğini gösterir. Öğretisinin Budacılığa benzerliğinden dolayı çoğu zaman karşıtlarınca "gizli Budacı" olmakla kınanmıştır. Bu eleştiriye karşın, Şankara'nın Budacı öğretileri şiddetle eleştirmek ya da bunları kendisine özgü dualist olmayan bir Vedacılığa dönüştürmek için Budacı bilgileri çok iyi kullandığı söylenebilir. Felsefesinin temel yapısı Budacılıktan çok, tanrısız dualizmin felsefi bir sistemi olan Sankya'ya ve Yoga okuluna yakındır.

Şankara'nın Himalayalar'da Kedarnatha'da öldüğü söylenir. Kurduğu Advaita(*) okulu Hindistan'ın eğitim görmüş çevrelerinde her zaman etkili olmuştur.

şankr, frengi hastalığının birinci aşamasında görülen, bu hastalığa özgü yara. Özellikle kamış, dış dudaklar, dölyatağı ağzı ya da anüs çevresinde yerleşir. Şankr kadınlarda dölyolu ya da anüsün iç yüzeylerinde çıktığından dikkat çekmeyebilir. Yara yakınındaki lenf düğümlerinde ağrısız şişme vardır, bu iki belirti frenginin birinci dönem bulgularını oluşturur.

Şankr genellikle enfeksiyonun başlamasından üç hafta sonra görülür; yüzeyi aşınma halinde, tek ve kırmızı renkli temiz bir ülser durumundaki yaranın sınırları düzgün ve kabarıktır. Yaradan sızan sıvıda frengi hastalığının etkeni olan *Treponema pallidum* adlı spiroketler bulunur. Yara yüzeyi birkaç milimetreden birkaç santimetreye kadar değişebilir, genellikle cinsel organlar çevresinde çıkan şankrlar, uzak organlarda, örneğin ağız çevresi ya da dilde çıkan yaralardan daha küçüktür. Şankr, tedavi edilmese bile iki ya da altı hafta içinde kendiliğinden iyileşebilir, ama frengi hastalığı gerekli penisilin uygulanmadıkça ilerleyerek ikinci aşamaya geçer.

Frengi hastalığına özgü olan şankra benzeyen lezyonlar, verem enfeksiyonunun bir türüne tutulmuş insanlarda da görülebilir. Bu yaralar verem basillerinin vücuda deri yoluyla girmesinden iki ya da üç hafta sonra ortaya çıkar ve 12 ay içinde kendiliğinden iyileşir. Gerçek şankr ise frengi hastalığına özgüdür ve yara tabanından alınan örnekten hastalık etkeni saptanarak lezyonun niteliği belirlenebilir.

Şanlar, Myanmar'ın doğusunda ve kuzeyinde yaşayan ve Day dillerinden Şan dilini konuşan bir Day halkı (*bak.* Daylar). 20. yüzyıl başlarında sayıları 3 milyon dolayında tahmin edilen ve ülke nüfusunun yüzde 8'ini oluşturan Şanlar, Myanmar'daki en büyük azınlık grubudur. Konuştukları dil bakımından Tayland'da yaşayan Taylar ve Laos'ta yaşayan Laolarla akraba olmakla birlikte, ülkenin dışa ka-

palı doğu ucunda yaşayanları dışında, Şanların çoğu kültürel açıdan Birmanlara daha yakındır.

Theravada Budacılığına inanan Şanların kendilerine özgü bir alfabeleri ve edebiyatları vardır. Büyük çoğunluğun yaşadığı Shan Platosu, alçak dağlardan ve ormanlarla kaplı tepelerden oluşur. Şanlar genelde vadilere ve dağların arasındaki düzlüklere yerleşmişlerdir. Çevredeki tepelerde yörenin yerlileri olan, ekonomik açıdan Şanlara bağımlı kabileler yaşar. Şan ekonomisi hemen bütünüyle sulamaya elverişli bölgelerde yapılan pirinç tarımına dayanır. Bitki örtüsü yakılarak açılan tarlalarda (*taungya*) yapılan tarım, ormanların azalmasına neden olmuştur.

Şanların batıda Irrawaddy Irmağı vadisinde yaşayan Birmanlar ve kuzeyde Yunnan çevresinde yaşayan Çinlilerle kurdukları ticari ilişkiler yüzyıllar boyunca önemini korudu. Şan toplumu geleneksel olarak, çiftçilikle uğraşan sıradan halkla her düzeyde yönetim işlerini üstlenen bir soylular sınıfına bölünmüştü. Soyluluk verasetle geçiyordu.

Etnik kimlik bilinçleri son derece gelişkin olan Şanlar, 13-16. yüzyıllar arasında Myanmar'ın büyük bölümüne egemen oldular. Güçlerini yitirdikten sonra, çoğu Myanmar tahtına haraç ödeyen 30'u aşkın küçük devlet kurdular. Bu devletler İngiliz egemenliği sırasında veraset yoluyla belirlenen şefler tarafından yönetiliyordu. 1922'de Şan devletlerinin çoğu önemli ölçüde yerel özerkliğe sahip Federe Shan Eyaleti'ne katıldı. Ama Myanmar'daki öteki birçok eyalet gibi bu eyalet de 1974 Anayasası'yla özerkliğini büyük ölçüde yitirdi. Özerklik konusu o tarihten beri Şanlarla Myanmar hükümeti arasında sık sık sürtüşmelere yol açmaktadır. 1960'larda ortaya çıkan bağımsızlık yanlısı silahlı gruplar, son yıllarda Tayland sınırı yakınlarındaki, Altın Üçgen olarak da bilinen bölgede yapılan yasadışı afyon üretimi ve ihracatında önemli rol oynamaktadır.

Şanlıurfa, eskiden URFA, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 18.584 km² olan Şanlıurfa ili batıda Gaziantep, kuzeyde Adıyaman ve Diyarbakır, kuzeydoğuda gene Diyarbakır, doğuda Mardin illeri, güneyde de Suriye ile çevrilidir. Kuzeydeki topraklarının çok küçük bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalır.

Doğal yapı. Bölgenin orta kesiminde yer alan il topraklarının büyük bölümü, çok yüksek olmayan dalgalı düzlüklerden oluşur. Fırat Vadisine ve Suriye'nin kuzeyindeki düzlüklere doğru gidildikçe alçalan bu düzlükler Urfa ya da Şanlıurfa Platosu adıyla anılır. Doruğu il sınırları dışında kalan Karacadağ'ın(*) batı bölümü bu toprakların kuzeydoğu kesimini engebelendirir. İlin en yüksek noktası, Karacadağ'ın batı bölümünde 1.895 m'ye ulaşan Mandal Tepesidir. Öteki önemli yükseltiler, Şanlıurfa Platosu üstündeki Tektek Dağı (749 m) ve Kaşmer Dağıdır (954 m). Alçak düzlüklerden oluşan Suruç Ovası ile Altınbaşak Ovası olarak da bilinen Harran Ovası(*) ilin başlıca tarım alanlarıdır. İl topraklarından kaynaklanan suları batı, kuzeybatı ve kuzeyde doğal sınır oluşturan Fırat Irmağı(*) toplar. İlde birçok küçük göl vardır. Hacıhıdır Barajı ile Bozova'nın kuzeybatısında kurulan Atatürk Barajı'nın ardında suların birikmesiyle yapay göller oluşmuştur. Kuzey ve kuzeybatıdaki bazı topraklar Atatürk Baraj Gölünün suları altında kalmıştır. Bu baraj gölü, Türkiye'nin en büyük yapay gölüdür.

Yazları çok kurak ve sıcak geçen ilde kışın hava sıcaklığının −10°C'nin altına indiği olur. Kışın yağış alan Şanlıurfa, orman açısından ülkenin en yoksul illerindendir. Yörenin doğal bitki örtüsü step görümündedir.

Ekonomi. Şanlıurfa ilinde temel ekonomik etkinlik tarımdır. Kurak ama bitkisel üretime elverişli tarımsal topraklar geniş alanlar kaplar. Bu alanların önemli bir bölümü büyük toprak sahipleri tarafından işlenir ve işletilir. Toprak mülkiyetindeki eşitsizliği gidermek amacıyla 1945'ten sonra gerçekleştirilen çeşitli girişimler amaca uygun sonuçlara ulaşamamıştır.

Yöredeki yaklaşık 872 bin hektarlık tarım alanının sulanması amacıyla hazırlanan ve kısa adı GAP olan Güneydoğu Anadolu Projesi(*) kapsamındaki bazı alt projelerin gerçekleşmesiyle bitkisel üretimde büyük verim artışı olması beklenmektedir. Günümüzde yalnızca Ceylanpınar yöresi ile Harran Ovasının güney kesiminde yeraltı sularından yararlanılarak sulama yapılabilmektedir.

Bitkisel üretim il ekonomisinde ilk sırayı alır. 1989'da yetiştirilen başlıca bitkisel ürünlerle bunların miktarları şöyleydi: 347.384 ton buğday, 220.274 ton arpa, 116.512 ton kırmızı mercimek, 97.637 ton çiğit, 81.060 ton karpuz, 78.343 ton domates, 75.657 ton üzüm, 61.023 ton pamuk, 36.530 ton patlıcan ve 23.121 ton kavun. Aynı yıl Türkiye antepfıstığı üretiminin yüzde 45'i, kırmızı mercimek üretiminin yüzde 36'sı, susam üretiminin yüzde 38'i, taze sarmısak üretiminin yüzde 18'i, çiğit ve pamuk üretiminin de yüzde 10'u Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilmişti. Akdeniz ikliminden etkilenen ilde başta erik, kayısı ve zeytin olmak üzere az miktarda meyve de yetiştirilir. Hayvancılık ikincil gelir kaynağını oluşturur. Daha çok koyun, bir miktar da kıl keçisi ve sığır yetiştirilir. İl tarımına katkıda bulunan başlıca kuruluş tarla tarımı, bahçe kültürleri ve hayvancılık birimleriyle etkinliğini sürdüren Ceylanpınar Tarım İşletmesi'dir(*). 1989'da ilde kullanılan traktör sayısı 5.820'ydi.

1968'de kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınan Şanlıurfa'nın gelişkin olmayan sanayisi tarıma dayalıdır. Başlıca sanayi kuruluşları un, şarap, meyve suyu, yem, yün ipliği ve halı, pamuklu dokuma, çimento, tarım alet ve makineleri üreten fabrikalardır. Et kombinası, süt ürünleri işleme, zeytinyağı ve sabun üretim tesisleri bulunan ilde küçük sanayi de fazla gelişmemiştir.

İl canlı hayvan, kırmızı mercimek ve antepfıstığı ticaretinde önemli yere sahiptir. Bu ürünlerin bir bölümü yurtdışına ihraç edilir. Bağdat Demiryolu il topraklarından geçer. Güneydeki Ceylanpınar, Akçakale ve Mürşitpınar'da birer sınır kapısı vardır. Bu kapılar küçük çaplı sınır ticareti açısından önemlidir. Ülke ticareti açısından önemli Gaziantep-Cizre karayolundan ayrılan yollar bu sınır kapılarından Suriye'ye geçer.

İl halkının yararlandığı başlıca mesire alanları küçük göllerin ve Fırat'ın kıyılarıyla Gölpınar'daki orman içi dinlenme yeridir. İlin doğal değerleri arasında yer alan kel aynaklar için Birecik'te, ceylanlar için de Ceylanpınar'da birer üretme istasyonu kurulmuştur.

Şanlıurfa ilinin bilinen yeraltı kaynakları sınırlıdır. Bozova yöresinde fosfat, Suruç yöresinde ise tuğla-kiremit hammaddesi içeren cevher yatakları vardır.

Tarih. Aşağı Fırat Projesi(*) kapsamında Fırat Irmağı kıyısında ve Sultantepe'de yapılan çeşitli kazı ve araştırma çalışmalarının sonuçları, yörenin Neolitik Çağ (İÖ 8000-5500) ve sonrasında yoğun bir yerleşime sahne olduğunu gösterir. Asur kaynaklarına göre, bu topraklar İÖ 2000'lerde Hurriler ile Mitannilerin yurduydu. Daha sonra Mitanni Krallığı'nı yıkan Hititlerin eline geçen yöreye İÖ 11. yüzyıldan sonra Mezopotamya'dan kuzeye göç eden Aramiler yerleşti. Aramilerin kurduğu Bit-Adini Krallığı'nın egemenliği altındayken, İÖ 857'de Asurlara bağlanan, sonra da Medlerin saldırısına uğrayan yöre, kısa bir süre Babil'in elinde kaldı. İÖ 6. yüzyılda Perslerin yönetimine girdi. Pers döneminde tarım ve ticaretin gelişmesiyle yöredeki kentler zenginleşti. İÖ 4. yüzyıl sonlarında Makedonyalıların, daha sonra da Selevkosların eline geçen bu topraklar, Osroene adıyla anılıyordu. Selevkoslar döneminde kısa bir süre Mısır yönetiminde kaldı. Aramiler İÖ 132'de bu yörede önce Abgar, sonra da

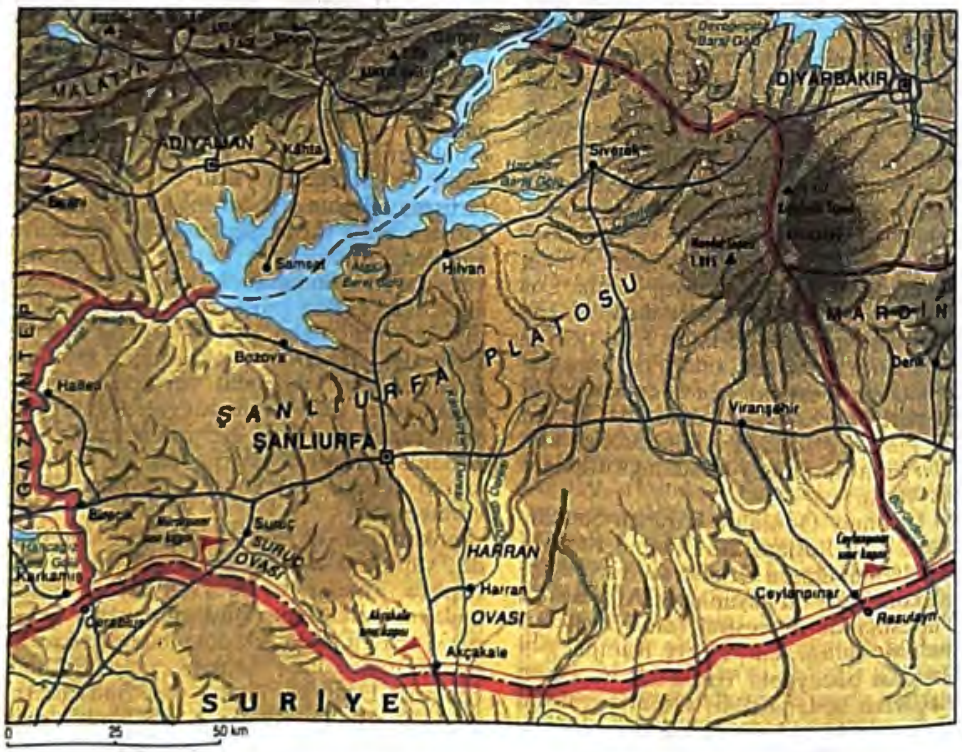

Şanlıurfa İli

Ana Yayıncılık Arşivi

Osroene olarak adlandırılan bir krallık kurdular. Ermeni yönetici Dikran'a bağlı güçler tarafından yağmalanan ve bir süre Partların denetiminde kalan Osroene Krallığı, İÖ 1. yüzyıl sonrasında Roma'nın uydusu durumuna geldi. Bir süre Romalılarla Partlar arasında el değiştiren Osroene, İS 117'de Roma'ya bağlandı. Aramiler birçok kez Roma yönetimine karşı ayaklandıysa da, bu ayaklanmalar bastırıldı. Osroene 3. yüzyıl ortalarında

Şanlıurfa'dan bir görünüm, önde Urfa Ulucamisi
Bekir B. Aksu/Ana Yayıncılık Arşivi

Sasanilerin saldırısına uğradı, 7. yüzyılda Arapların eline geçti. 10. yüzyıldan sonra Bizans'la Mervaniler arasında el değiştirdi. Bizans'a bağlıyken 1074'te bağımsızlığını ilan eden Ermeni komutan Philaretos'un yönetimine girdi (1087). Selçukluların, sonra da Kilikyalı bir Ermeni yönetici olan Thoros'un eline geçti. Daha sonra Haçlılar tarafından işgal edilen yörede 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu(*) kuruldu. Yöre 1144'te Musul atabeglerinden Zengilerin, 1182'de de Eyyubilerin yönetimine girdi ve 1232'de Mısır Eyyubilerine bağlandı. Anadolu Selçukluları ile Eyyubiler arasında el değiştirdikten sonra Harezmlilerin eline geçti. 13. yüzyılın ortalarında Moğollar tarafından yağmalandı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede Türkmen aşiretleri egemen oldu. 1399'da Timur'un denetimine giren, 15. yüzyıl başında Akkoyunluların eline geçen yöre, 1429'da Memlûkler tarafından yağmalandı. Daha sonra Safevilerin egemenliğine giren Urfa yöresi 1517'de Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı döneminde çıkan Celali Ayaklanmaları'nın(*) en büyüklerinden biri sayılan, Karayazıcı'nın(*) önderlik ettiği ayaklanma, 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında Urfa yöresini önemli ölçüde etkiledi. Halkının bir bölümü Süryani, Keldani, Ermeni ve Rumlardan oluşan yörenin büyük bir kesimi 19. yüzyıl sonlarında Halep vilayetinin Urfa sancağına bağlıyken, kuzey ve doğudaki bazı kesimleri de Diyarbekır (Diyarbakır) vilayetinin sınırları içindeydi. 20. yüzyıl başlarında bağımsız bir sancak yapılan Urfa, I. Dünya Savaşı'ndan sonra 24 Mart 1919'da İngiliz işgaline uğradı. Daha sonra bölgeden çekilen İngiliz işgalcilerin yerini 30 Ekim 1919'da Fransızlar aldı. İşgale karşı silahlı direniş örgütleyen yöre halkıyla Fransız askerleri arasında çıkan birçok çatışma direnişçilerin başarısıyla sonuçlandı. 11 Nisan 1920'de Urfa kentini boşaltan işgalciler güneydeki demiryolu hattına doğru çekildi. 4 Haziran 1920'de tüm yöre işgalden kurtuldu; 1924'te de öteki sancaklarla birlikte il yapıldı.

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Kentin bilinen en eski adı Edessa'dır. Selevkoslar döneminde kente verilen bu ad, yakın zamana değin Makedonya Krallığı'nın merkezi olduğu sanılan ve günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan Edessa'dan(*) gelir. Sonraki adı olan Urfa'nın, Süryanice Orha, Orhai ya da Urhai'den kaynaklandığı sanılmaktadır. Halkın 1920'deki Fransız işgaline karşı gösterdiği destansı direnişin anısını yaşatmak amacıyla kentin ve ilin adı 1984'te Şanlıurfa olarak değiştirildi.

İlkçağda ve Osmanlı döneminde bölgenin başlıca ulaşım, konaklama ve ticaret merkezlerinden olan kent, Cumhuriyet döneminde Gaziantep ve Diyarbakır'ın gelişmesi karşısında eski önemini yitirdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 30 bine varmayan, 1950'de ise 38.685 olan nüfusu, 1960'ta 59.863'e, 1970'te 100.654'e ulaştı, 1985'te 200 bine yaklaştı, 1990'da da 275 bini aştı. Ekonomik olanakların kısıtlılığının yol açtığı göçler nedeniyle eskiden ağır bir artış gösteren kent nüfusu son yıllarda hızla artmaktadır. Gaziantep ve Diyarbakır'dan sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin üçüncü büyük kenti olan Şanlıurfa, çevresindeki zengin tarım alanlarından gelen ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezi olmanın yanı sıra, önemli bir yönetim, hizmet ve kültür merkezidir.

Tarihsel çekirdeği kalenin iç surları içinde yer alan kent, Cumhuriyet döneminde çevreye doğru gelişmeye başladı. 1960'lardan sonra kırsal kesimden gelenlerin yerleştiği gecekondular geniş alanlara yayıldı. Daha çok batıya doğru gelişen kentin güney ve güneybatısında gecekondu mahalleleri, güney ve batısında sanayi kuruluşları, kuzeyinde de askeri bölgeler vardır. Yeşil alanlar çok kısıtlıdır. Halilü'r-Rahman ve Ayn-ı Zilha gölleri kıyısında bulunan turistik tesisler, kent halkının ve dışarıdan gelenlerin yararlandığı başlıca dinlenme yerleridir. Bu göllerde yaşayan balıklar yöre halkı tarafından kutsal sayılır.

İlin orta kesiminde yer alan kentten Habur sınır kapısından gelen karayolu geçer. Adıyaman ve Diyarbakır'dan gelen yollar bu karayoluyla kentte kesişir. Şanlıurfa kenti Gaziantep'e 138 km, Ankara'ya 820 km uzaklıktadır. Kentteki başlıca sağlık kurumları Devlet ve SSK hastaneleri ile doğumevidir. Başlıca kültür kurumu 1992'de kurulan Harran Üniversitesi'dir.

Hz. İbrahim'in yaşadığı ve burada ateşe atıldığı ileri sürüldüğünden efsanelere konu olan ve "peygamberler kenti" olarak da anılan Şanlıurfa, tarihsel yapılar açısından fazla zengin sayılmaz. Yapım tarihi bilinmeyen Urfa Kalesi'nin iç ve dış surları arasında bahçeli bazı konutlar ile Tayyar Mehmed Paşa, Molla ve Gezer Paşa saraylarının kalıntıları vardır. Osroene Krallığı döneminde yapılmış yaklaşık 17 m yüksekliğindeki iki sütun, kent halkı tarafından "mancınık" adıyla anılır. Kentteki başlıca tarihsel yapılar, bir kilisenin üstüne yapıldığı sanılan Urfa Ulucamisi, Halilü'r-Rahman Camisi(*), Sultan Hasan Padişah (Tokdemir) Camisi (1499), Nimetullah Camisi olarak da bilinen Akcami, Beylerbeyi Camisi (16. yy), Kadıoğlu Camisi (17. yy), Rızvaniye Camisi (18. yy), Mevlahane Hanı, Gümrük Hanı Kervansarayı (16. yy) ile Şeyh Ali Dede, Mevlana Halidoğlu ve Nimetullah Bey türbeleridir. Kentin güneybatısındaki Kırk Mağaralar'da Süryanilerle Roma ve Bizans dönemlerine ait mozaikler bulunmuştur.

Yörede yapılan kazı ve araştırmalar sırasında ele geçen arkeolojik buluntular, 1968'de ziyarete açılan Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenir.

Şanlıurfa Belediyesi 1889'da kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 1.001.455; kent, 276.528.

Şanlıurfa Platosu, URFA PLATOSU olarak da bilinir, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dalgalı düzlük alan. Karacadağ ile Fırat Irmağı arasında uzanan plato, güneydeki Suriye sınırına doğru alçalır. Karacadağ bu platoyu Diyarbakır Havzasından(*), Fırat Irmağı da Gaziantep Platosundan(*) ayırır. Geniş alanlara yayılan plato üstünde yüksekliği fazla olmayan bazı dağlar yer alır. Bunların başlıcaları Tektek Dağı (749 m) ve Kaşmer Dağıdır (954 m). Platonun güney kenarındaki Suruç ve Harran ovaları da fazla geniş olmayan bir eşikle birbirinden ayrılır.

Hilvan-Viranşehir çizgisinin doğusunda kalan kesimi Karacadağ'dan çevreye yayılmış olan bazaltlı lavlarla, batı kesimi ise kalkerlerle kaplıdır. Karacadağ'ın lavları yeryüzüne yeni çıkmış olduğundan henüz üstünde toprak oluşmamıştır. Bu nedenle platonun doğu kesimi, tarım yapılamayan taşlık ve kayalık bir alan durumundadır. Hayvan yetiştirmeye elverişli bu alanda yer alan Siverek, ülke hayvancılığı açısından önemli bir merkezdir.

Kalker erimesi sonucunda çapı 30-50 m kadar olan dolinler tarafından engebelendirilen batı kesimi, birkaç dolinin birleşmesiyle oluşan ve yonca yaprağını andıran uvalalarla biçimlenmiştir.

Hem doğudaki bazaltlar hem de batıdaki kalkerler su tutmadığından, yağmur suları çatlaklardan derinlere kaçar. Bu nedenle platonun yüzeyi susuzdur. Plato yüzeyinden aşağıya sızan sular, güney kenardaki Harran, Ceylanpınar ve Suruç ovalarında gür pınarlar halinde yüzeye çıkar.

Şanlıurfa Platosu orman sınırının altında kaldığından orman örtüsünden yoksundur. Doğal bitki örtüsü otsu bitkilerden oluşur. Batısında yer alan Fırat Irmağı kıyısındaki Birecik'e doğru yaklaşıldıkça seyrek olarak antepfıstığı ağaçlarına rastlanır.

şanson (Fransızca *chanson*: "şarkı"), ortaçağ ve Rönesans'ta yaygın, Fransızlara özgü bir şarkı biçimi. Şansonlar 16. yüzyıl öncesinde genellikle *chansonnier* adı verilen büyük el yazması derlemelerde toplanırdı. İlk örnekleri 12. yüzyılda görülen teksesli şansonlar, 13. yüzyıl truverleriyle yaygınlaştı. Besteci-şair Guillaume de Machaut da 14. yüzyıl ortalarında yazdığı *lai*'lerinde(*) teksesli şansonlara yer vermişti. Yalnızca melodileri günümüze ulaşmış olan bu şansonlar, truverlerden önceki trubadurların şarkılarından kaynaklanmış karmaşık müzik ve şiir formlarına koşut gelişmişti. Bu formlar zamanla daha basit bir anlatım kazanarak eşlikli şansonun değişmez biçimi (*forme fixe*) durumuna geldi.

Solo insan sesiyle bir ya da daha çok eşlik çalgısı için yazılmış partileri olan eşlikli şanson, Machaut'dan başlayarak 15. yüzyılın sonuna, Hayne van Ghizeghem ve Antoine Busnois'ya değin Fransız şarkısına egemen oldu. Hemen hemen bütün eşlikli şansonlar, üç *forme fixe*'ten (balad, *rondeau* ya da *virelai*) birine bağlıydı. Bu şarkılar beğenisi gelişmiş seçkin bir saraylı çevre için yazılıyordu, bu yüzden de üslupları incelikle işlenmişti. En sık işlenen konu da, şövalye aşkıydı.

Koro için yazılan şansonlardan önce, iki ya da üç kişi için yazılmış şansonlar vardı; yaklaşık 1460'ta iki ya da daha çok şarkıcının aynı anda ayrı sözleri seslendirdiği şansonlar ortaya çıktı. 15. yüzyılın sonlarında besteciler yeni bir müzik dokusuna yönelmeye başladılar. Flaman besteci Josquin des Prez'in yapıtları, aynı sözlerin bazen melodi taklitli, ama aynı zamanda eşsesli (homofonik) bir üslupla söylendiği dört sesli şansona geçişi yansıtır.

16. yüzyılda dört sesli şansonlar yerlerini beş ve altı sesli şansonlara bıraktı. Önceki iki yüzyılın *formes fixes*'i artık kullanılmamakla birlikte, bu şansonlar biçimsel yapıları ve standart kalıplarıyla aynı yılların İtalyan madrigallerinden de ayrılıyordu. Ama daha sonraları, aynı zamanda madrigaller de yazan Adriaan Willaert ve Jacob Arcadelt'in yapıtlarında bu üsluplar kaynaşmaya başladı; şansonun biçimi dengeli cümlelere ve yinelenen öğelere daha az bağlı kalırken, melodik taklit yapısal bir özellik durumuna geldi.

16. yüzyılın ikinci yarısında Orlando di Lasso'nun yapıtlarıyla kontrpuana dayalı çoksesli, yani genellikle iç içe geçmiş melodik çizgilerden oluşan çok partili şanson yetkin bir biçim kazandı. Gene bu yıllarda, klasik şiir ve müziğe dönüşü savunan La Pléiade(*) şairlerinin önerdiği ve Claude Le Jeune'un örneklerini verdiği, sözleri müzikle bağdaştırma çabasının ürünü olan *à l'antique* (eski tarz) adlı nazım türünün etkisiyle daha eşsesli bir üslup gelişti. 1600'den sonra şansonun yerini, lavta eşlikli solo ses için yazılan *air de cour*(*) şarkıları aldı.

şansölye, Batı Avrupa'da çeşitli yönetsel kademelerdeki görevlilere verilen ad.

Romalı *cancellarius*'lar, mahkeme kürsüsünü halkın oturduğu bölümden ayıran parmaklığın (*cancellus*) kenarında ayakta duran alt düzeydeki hukuk görevlileriydi. Bunlar sonradan imparatorluk *scrinium*'unda (yazı işleri şubesi) görevlendirildiler. İmparatorluğun yıkılmasından sonra Roma topraklarını ele geçiren hükümdarlar Roma'nın yönetsel uygulamalarını da benimsediler. Böylece, ortaçağ boyunca gerek dinsel, gerekse dindışı yönetimlerde yazı işleri bürolarının başkanlarına şansölye (bazen de başşansölye ya da şansölye vekili) dendi.

Yaklaşık 13. yüzyıla değin papazlar, memurlar ve keşişler dışında çok az kişi okuma yazma bildiğinden şansölyeler çoğunlukla din adamları arasından seçilirdi. Ortaçağdaki krallıkların şansölyeleri başmühürdarlığı da üstlenerek en güçlü görevli durumuna geldiler. Sonunda Avusturya (1806), Fransa (1848) ve İspanya'da (1873) şansölyelik kaldırıldı. İngiltere'de Kardinal Wolsey'den sonra hiçbir şansölye etkili bir siyasal konum elde edemedi; günümüzdeyse *lord chancellor*, yargının başı ve Lordlar Kamarası'nın başkanı olarak hükümetin üyesidir. Almanya'da 1871'den, Avusturya'da ise 1918'den sonra şansölyenin Almancadaki karşılığı olan *Kanzler*, başbakanların unvanı olarak kullanılmaya başladı.

Bazı ülkelerde şansölye unvanı çeşitli arşiv bürolarının başkanları, üniversite rektörleri ve bazı şövalye tarikatları için kullanılır. İngiltere'de maliye bakanı Maliye Komisyonu şansölyesi, bağlı örgütsel birimleri bulunmayan bir devlet bakanı da Lancester Düklüğü şansölyesi olarak adlandırılır.

şantaj, bir kimsenin namus ve onurunu zedeleyebilecek, ününe ya da mal varlığına zarar verebilecek gizli bir hususu yayın yoluyla açığa vurma tehdidiyle çıkar sağlama eylemi. Açığa vurma niyetini içermese bile, bir kimseye suç yükleme tehdidinde bulunulması da suçun tamamlanması için yeterlidir. Şantaj para ya da başka bir çıkarı elde etme amacına yönelik olabilir. Şantaj suçunun cezası 1 yıldan 3 yıla kadar hapis ve para cezasıdır.

Şantiniketan (Sanskrit dilinde "Barış Yurdu"), Hindistan'ın kuzeydoğu kesiminde, Batı Bengal eyaletindeki Birbhum ilinde eski kent. Günümüzde Bolpur kentine bağlıdır. Şair Rabindranath Tagore'un babası Maharishi Devendranath tarafından Şantiniketan Aşram adıyla bir meditasyon merkezi olarak kuruldu (1863). Tagore da burada Brahmo Vidyalaya adlı bir okul, 1901'de de bir açık hava deneme okulu açtı. 1921'de Viśva-Bharati Üniversitesi'ne dönüşen ikinci okulun temel amacı Doğu ve Batı kültürleri arasında ilişki sağlamaktı. 1951'de tüzel kimlik kazanan, dünyanın çeşitli yerlerinden öğrenci çeken ve geniş bir alana yayılan üniversitenin güzel sanatlar ve el sanatları, Çin-Hint kültürü ve dili, müzik ve dans, Asya dilleri ile teknoloji dallarında öğrenim veren yüksekokulları, bir öğretmen okulu ve bir lisansüstü eğitim-araştırma merkezi vardır. Rabindra-Sadana adlı üniversite müzesi aynı zamanda Tagore araştırmaları akademisidir. Kentin öteki önemli merkezleri arasında, Tagore'un oturduğu Udayana ve bir arkadaşıyla beraber kurduğu enstitü sayılabilir. Kırsal kalkınma, sağlık ve sosyal refah konularının yanı sıra eski sanatlarla el sanatlarının yaşatılmasına yönelik olan enstitüde birçok önemli Hintli ressam çalışmıştır. Nüfus (1981) Bolpur, 38.436.

Şantirakshita (ü. 8. yy), Hintli Budacı öğretmen ve keşiş. Tibet Budacılığının gelişmesinde etkili olmuştur.

Kral Khri-srong-lde-brtsan'ın (hd (755-797) çağrısı üzerine Tibet'e gitti. Yerel Bon dinine bağlı olanlarca salgın bir hastalığa neden olmakla suçlanınca Nepal'e kaçmak zorunda kaldı. Yeniden Tibet'e döndükten sonra, kralın çağrısıyla öğretmen Padmasambhava'nın Tibet'e gelmesini sağladığı söylenir.

Samye (Bsam-yas) Manastırı'nın ilk başkeşişi olan Şantirakshita, 13 yıl süren bu görevi sırasında Padsambhava ile birlikte Budacı Yoga-çara mezhebinin ilkelerini ve Tantra düşüncesini yaymaya çalıştı. Tibet'in ilk yedi Budacı keşişini atadı. Bon dininin birçok öğesiyle Tantra Budacılığının en alt düzeyini kaynaştırdı ve Bon dinindeki hayvan kurban etme geleneği yerine simgesel ibadet biçimleri getirdi.

şanzıman *bak.* vites kutusu

şap, çoğunlukla alüminyum sülfat, su ve başka bir elementin sülfatından oluşan hidratlı çift tuzların ortak adı. Ticari açıdan en önemli şap türü potasyum alüminyum sülfat [$K_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$ ya da $KAl(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$] yapısındaki potasyum şapıdır. Potasyum şapı, sulu potasyum sülfat çözeltisinin buharlaştırılması yoluyla hazırlanır. Alüminyum sülfat ayrıca, sodyum, amonyum, sezyum, gümüş, rubidyum, talyum, hidrazin, hidroksilamin sülfatlar ile birçok organik aminlerin ve büyük bir olasılıkla lityumun sülfatlarıyla da şap oluşturabilir. Bunun yanı sıra demir, krom, mangan, kobalt, galyum, titan, tungsten, iridyum, rodyum ve indiyum sülfatlar şapın yapısında aluminyum sülfatın yerini alabilir.

Şaplar ilaç, dokuma, şeker, kâğıt, boya, kibrit ve deodorant gibi birçok maddenin üretiminde kullanılır. Ayrıca kabartma tozlarında, yangın söndürücülerde, dokuma boyalarında, su arıtımında ve su geçirmez kâğıt üretiminde de şaptan yararlanılır.

şap hastalığı, Avrupa, Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın büyük bir bölümünde, başta sığır, koyun, keçi ve domuz olmak üzere bütün çifttoynaklı hayvanlarda görülen bulaşıcı virüs hastalığı. Dilde, dudaklarda ve ağızdaki başka dokularla ince bir deriyle örtülü bölgelerde (örn. meme başı) içi sıvı dolu kesecikler oluşmasıyla ortaya çıkar.

Hastalık aniden başlar ve hızla yayılır. Virüs epitel dokuda yerleşme eğilimi gösterir; vücuda ilk girdiği bölgede bir kesecik oluşur. 24-48 saat içinde kan dolaşımına giren virüs ateşin yükselmesine neden olur. 24-36 saat süren bu evrede hayvanın tükürüğü, sütü, idrarı ve dışkısında virüs bulunur; ayrıca hastalığa özgü oudak şapırdatma hareketi belirgin duruma gelir. Bu evrenin ardından oluşmaya başlayan ikincil kesecikler 24 saat sonra patlayarak yerlerinde açık ve ağrılı yaralar bırakır.

Evcil hayvanlarda şap hastalığı büyük ölçüde kayıplara neden olur. Sıradan şap salgınlarında ölüm oranının yüzde 5 olmasına karşılık, hastalığın ağır tipleri yüzde 50'ye varan kayıplara neden olur. Hastalıktan kurtulan hayvanlarda yeme güçlüğü nedeniyle büyük kilo kaybı görülür. Süt veren hayvanlarda hastalığın ardından süt veriminde önemli düşüş görülür. Gebe hayvanlarda düşük yapma ve mastit sık rastlanan komplikasyonlardandır; ikincil enfeksiyonlara da çok rastlanır.

Etkili aşıların geliştirilmesi salgınların önüne geçilmesini sağlamışsa da, virüsün bağışıklık oluşturma yönünden birbirinden farklı yedi tipi olduğundan, hastalık ortadan kaldırılamamıştır. Kuzey Amerika'da sıkı karantina önlemleri ve hasta hayvanların hemen öldürülmesiyle hastalık tümüyle yok olmuştur. Hasta hayvanlar için etkili bir tedavi yöntemi yoktur.

şapel, Fransızca CHAPELLE, Hıristiyanlıkta küçük kilise yapısı ya da büyük bir kilisenin içinde bir azize adanmış ibadet yeri. Başlangıçta yalnızca, Fransa'nın koruyucu azizi Tours'lu Martin'in pelerininin (Latince: *cappa*: "pelerin"; *cappella*: "pelerincik") saklandığı kutsal yapıya bu ad verilmişti. Efsaneye göre Aziz Martin pelerinini ikiye ayırıp yarısını giysileri yırtık bir dilenciye vermişti. Sonradan, üstünde pelerinin öbür yarısıyla İsa'nın hayalini gördü. Böylece bir rölik sayılan pelerin, savaşlarda sancak olarak taşınmaya başladı. Şapel sözcüğü de zamanla, başka rölikleri de barındıran bütün yapılar için kullanılır oldu. Ortaçağda Avrupa'da Meryem Ana'ya tapınmak yaygınlaşınca, onun adına şapeller yapılmaya başladı. 14. yüzyıl sonunda Batı Avrupa'nın belli başlı bütün kiliselerinde bir Meryem Ana şapeli vardı. Bu şapellerin çoğu çeşitli tarikatlar tarafından yapılmıştı; zamanla bölge kiliseleri ve katedrallerde de benzer şapeller yapıldı. 13. yüzyılda birçok katedral ve manastır kilisesinin doğu ucuna, apsisi çevreleyen bir ambülatuvar(*) ve bunun üzerinde ışınsal olarak sıralanan çokgen planlı şapeller eklendi. Giderek bu uygulama Reims, Amiens, Le Mans gibi ünlü katedrallere de yayıldı; İngiltere'de de Westminster ve Canterbury katedralleri benzer bir plana göre düzenlendi. Toulouse'daki St. Sernin Kilisesi'nin ambülatuvarı üzerinde en az 17 beşgen planlı şapel vardı.

Ortaçağ sonlarında kiliselerin içindeki şapel sayısında görülen artışın iki nedeni vardı. Kiliselere bağışta bulunan varlıklı kişiler, cenazelerinde arkalarından missa söylenmesi için ayrı bir şapel yaptırıyorlardı; bir de pek çok lonca, üyelerinin topluca ibadet edebilmesi için kent kiliselerine şapeller ekletiyordu. Lonca şapelleri nefin iki yanı boyunca sıralanıyordu. Bunlar ya duvarlarla bölünerek oluşturuluyor ya da dışarıdaki payanda ayaklarının arasına inşa ediliyor ve ön yüzleri kilisenin içine açılıyordu. İngiltere'de Coventry'deki St. Michael Katedrali, şapkacı, boyacı, çuhacı, kumaşçı, kemerci ve demircilerin şapelleri-

nin eklenmesiyle gittikçe genişlemişti. Bu yapı II. Dünya Savaşı'nda yıkıldı.

Şapellerin bir eve, din okuluna ya da daha başka bir yapıya ait olanları da vardır; bunlara bazen oratuvar adı verilir. Örneğin Sistina Şapeli Vatikan'ın özel şapelidir; St. George Şapeli de Berkshire'daki Windsor Şatosu'na bağlıdır. Paris'teki Sainte-Chapelle'i Kral IX. Louis, sarayın özel oratuvarı olarak yaptırmıştır.

Şaphane, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, Kütahya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Gediz'e bağlı bir bucak olan Şaphane, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Şaphane Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.247; kasaba, 3.845.

Şaphane Dağı, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde dağ. Doğudaki Gediz ile batıdaki Simav çöküntü alanları arasında yükselen Şaphane Dağı, Ulugedik Tepesinde 2.120 m'ye erişir. İçbatı Anadolu Eşiği üstünde güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda, Ahır Dağından (1.915 m) Simav yöresindeki Akdağ'a (2.089 m) kadar izlenen dağ dizisi içinde yer alır. Dağın yapısına Paleozoyik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) ve Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait kristalli şistler, yeşilkayaçlar ve kısmen mermerleşmiş kalkerler egemendir.

Şaphane Dağının güney ve doğu kenarında önemli kırık (fay) çizgileri vardır. Eskiden çevrede olmuş bazı depremler bu kırık çizgilerinin varlığına bağlıdır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri 28 Mart 1970'teki Gediz depremidir(*).

Yamaçlarında yer yer orman örtüsüne rastlanan Şaphane Dağının doğu ve güney yamaçlarından kaynaklanan sular, Gediz Irmağı aracılığıyla Ege Denizine dökülür. Dağın kuzey ve batı yamaçlarından kaynaklanan sular ise Susurluk Çayının başlangıç kolları tarafından toplanarak Marmara Denizine ulaşır. Şaphane Dağının adı, güney eteğindeki Şaphane ilçe merkezi yakınında yer alan ve eskiden beri işletilen şap yataklarından gelir.

Şapka Kanunu, tam adı ŞAPKA İKTİSASI HAKKINDA KANUN, kalpak ve serpuşun giyilmesini yasaklayarak kamu görevlileri için şapka giyme zorunluluğu koyan yasa (25 Kasım 1925). Atatürk devrimlerinden biridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra Osmanlı Döneminin simgelerini ortadan kaldırmaya ve dinsel kökenli giyim farklılıklarının yurttaşlar arasında ayrım yaratmasını önlemeye yönelik adımlar attı. Bunlardan biri de giyim konusundaki yeniliklerdi. Mustafa Kemal Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı bir gezide halka şapkayı tanıttı. Daha sonra çıkarılan bir kararnameyle kamu görevlileri şapka giymeye zorunlu tutuldu; ardından da 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun kabul edildi. Bu yasayla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyeleri, yerel ve genel yönetim görevlileri, her türlü kuruluşta görevli memur ve müstahdem için şapka giyme zorunluluğu getirildi. Yasa, "Türkiye halkının umumî serpuşu şapkadır" hükmünü getiriyor ve hükümeti buna aykırı uygulamaları yasaklamaya yetkili kılıyordu.

Şapka Kanunu ülkede önemli bir direnişle karşılaştı. Yasa TBMM'de kabul edildiği gün Erzurum'da protesto gösterileri oldu. Bunun üzerine bu ilde sıkıyönetim ilan edildi ve gösteriye katılanlar Sıkıyönetim Mahkemesi'ne verildi. Rize, Sivas, Maraş, Giresun, Kırşehir, Kayseri, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon ve Gümüşhane'de de yasayı protestoya yönelik çeşitli eylemler gerçekleştirildi. Bu eylemlere katıldığı ileri sürülen birçok kişi İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandı; bunların bazıları ölüm, bazıları da ağır hapis cezalarına çarptırıldı.

1939'da Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesiyle, şapkadan başka başlık giymeyi alışkanlık haline getirmenin cezası üç aya kadar hapis olarak belirlendi.

1961 ve 1982 anayasaları, öbür devrim yasaları gibi 671 sayılı yasanın da Anayasa'ya aykırılığının ileri sürülemeyeceğini hükme bağlamıştır.

şapkalımantarlar, uzun ya da kısa bir sapın ucunda şapkamsı bir organ taşıyan ve bu görünümleriyle bir şemsiyeyi andıran çeşitli mantar türlerinin oluşturduğu grup. Mantarların üreme organı olan bu şemsiyemsi yapıya sporofor denir. Aslında sınıflandırılması bilimsel bir temele dayanmayan bu grupta, başta *Agaricales* (lamellimantarlar) takımının üyeleri olmak üzere biçimsel olarak birbirine benzeyen çeşitli mantar grupları yer alır. Bazı şapkalımantarlardan besin olarak yararlanılır, buna karşılık bir bölümü öldürücü etkiye sahip, çok zehirli mantarlardır.

Şapkalımantarların en yaygın örneklerine *Agaricaceae* familyasında rastlanır. Tipik olarak bir sap ve bir şapkadan oluşan bu mantarların şapkalarının alt yüzü, yan yana ışınsal olarak dizilmiş "lamel" denen ince levhacıklarla bezenmiştir. Bu levhacıklar mantarların üreme hücreleri olan sporları barındırır. Sporlar çevreye dağılarak toprakta miselyum denen, ipliksi hücre yumağı halindeki oluşumları meydana getirir. Daha sonra bu yumaktan sporoforlar oluşur. Miselyumlar, besin kaynaklarına bağlı olarak birkaç ay ya da yüzlerce yıl yaşayabilir. Çayır mantarı ya da adi mantar (*Agaricus campestris* ya da *Psalliota campestris*) yenebilen zehirsiz mantarların en yaygınıdır. Gene buna çok yakın bir tür olan *A. bisporus* ise bir kültür mantarıdır, özel olarak üretilip satılır. Bunun yanında *Amanitaceae* familyasından sinek mantarı (*Amanito muscaria*) son derece zehirli bir mantar türüdür.

Şapkalımantarlar arasında *Boletaceae* familyasından da birkaç mantar türü yer alır. Bunlar, şapkalarının alt yüzünü örten deliklerle ayırt edilir. Dikenlimantarlar denen bir grup mantarın (örn. *Hydnum imbricatum*) şapkasının altı dikensi uzantılarla bezenmiştir. Deliklimantarlar (*Polyporales*) takımından kavmantarları gibi bazı mantar türleri ise ağaçların üzerinde rafsı katmanlar oluşturur. Keçisakalı (*Clavaria*) denen mantarlar, çalı kümesini andıran dallanmış büyüme organlarıyla dikkati çeker. Huni biçimindeki horozmantarı (*Cantharellus cibarius*) besin olarak yenen oldukça pahalı bir mantardır. Gene çok değerli bir yemeklik mantar olan kuzugöbeği (*Morchella esculenta*) girintili çıkıntılı yapısından ötürü süngeri andıran şapkasıyla tanınır.

Mantar besleyici değeri çok yüksek olmayan bir besindir. Taze kültür mantarlarının ağırlığının yüzde 90'dan çoğu su, yüzde 3'ü protein, yüzde 5'i karbonhidrat, yüzde 2'si de yağ, mineral ve tuzdur.

Kırlarda kendiliğinden yetişen yabanî mantarlar yüzünden zehirlenme olaylarına sıkça rastlanır. Bu olaylar ölümle sonuçlanabildiği gibi, sindirim sisteml rahatsızlıklarına ya da hafif alerjik tepkimelere de yol açar. Bu yüzden mantarların kırlardan rasgele bir biçimde toplanarak yenmesi son derece tehlikelidir (*bak.* mantar zehirlenmesi).

Şapur I, Latince SAPOR, Arapça SABUR (ö. 272), Sasani hükümdarı (hd 241-272). Babası I. Ardeşir'in kurduğu imparatorluğu güçlendirerek sınırlarını genişletmiştir.

Roma'ya karşı savaşı sürdürerek Nisibis (bugün Nusaybin) ile Carrhae'yi (Harran) aldı ve Suriye içlerine doğru ilerledi. 243'te Resaina'da yenilmesine karşın, 244'te

I. Şapur, bir sikke, 3. yy; British Museum, Londra
British Museum, Londra, fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd.

elverişli koşullarla bir barış antlaşması imzaladı. Roma'daki iç karışıklıklardan yararlanarak 256'da Suriye ve Anadolu'yu işgal etti. Antiokheia'yı (Antakya) kuşattıysa da İmparator Valerianus tarafından geri püskürtüldü. Daha sonra 260'ta Edessa'da (bugün Şanlıurfa) yendiği Valerianus'u tutsak alarak ölümüne değin hapiste tuttu. Antiokheia'da ele geçirilen tutsakları, sonradan ünlü bir bilim merkezine dönüşen Gondeşapur kentinin inşasında, ayrıca Bend-i Keysar (Sezar Barajı) olarak bilinen Şuştar'daki barajın yapımında çalıştırdı.

Babasının kullandığı "İranlıların şehinşahı" unvanıyla yetinmeyerek kendini "İran'ın ve İran dışı ülkelerin şehinşahı" olarak adlandıran Şapur, bütün imparatorluğu kucaklayabilecek bir din aradığından, Maniciliğin kurucusu Mani'ye yakın bir ilgi gösterdi. Yazıtlara göre, Zerdüşt ateş tapınakları da kurdu ve yeniden canlanan Zerdüşt dininin temelini Yunan ve Hint kaynaklarından yararlanarak genişletmeye çalıştı.

Şapur II, lakabı BÜYÜK ŞAPUR (d. İS 309 - ö. 379), Sasani hükümdarı. Askeri strateji ve diplomasideki yeteneğiyle Roma'ya karşı koymuş ve imparatorluğu gücünün doruğuna çıkarmıştır.

Efsaneye göre babası II. Hürmüz'ün ölümünden sonra doğmasına karşın, öbür kardeşlerini saf dışı eden soylularca hükümdar ilan edildi. Henüz 16 yaşındayken naiplik yönetimine son vererek ülke yönetimini ele

II. Şapur, altın sikke, 4. yy; British Museum, Londra
British Museum, Londra, fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd.

aldı. Eski Sasani topraklarını ele geçirmek amacıyla 337'de Dicle Irmağının ötesine ordular gönderdi. Özellikle Mezopotamya'nın kuzeyinde 350'ye değin süren çatışmada belirgin bir üstünlük elde edemedi. Bu arada Sasani topraklarında yayılmaya başlayan Hıristiyanlığı sindirmeye yönelik sert önlemler aldı. Roma'yla kısa bir barış döneminin ardından 358'de II. Constantius'a bir elçi göndererek, Strymon (Struma) ve Makedonya sınırına kadar olan bölgeyi kendisine vermesini istedi. Constantius'un bu isteği reddetmesi üzerine Mezopotamya'nın kuzeyine yürüyerek bir dizi askeri başarı kazandı. Güçlü bir ordunun başında 363'te karşı saldırıya geçen İmparator Iulianus, Dicle kıyısındaki Ktesiphon'a kadar ilerledi. Ama bir çarpışmada yaralanmasıyla Roma kuvvetleri dağılınca, yerine geçen Iovianus ağır hükümler içeren 30 yıllık bir ateşkes imzalamak ve beş Roma eyaletini Sasanilere bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra Romalıları Doğu Anadolu'dan çıkarmaya yönelen Şapur, bir tampon bölgeye dönüşen bu topraklarda ustalıklı bir diplomasiyle Sasani nüfuzunun temelini attı. Böylece doğu sınırlarını güvence altına alarak geride güçlü bir imparatorluk bıraktı.

Öbür büyük Sasani hükümdarları gibi kendini Ahamenişlerin ardılı olarak gören ve tanrı katına kadar yükseltilen Şapur'un günümüze ulaşmış birçok tasviri vardır. İran'ın güneybatısındaki Bişapur'da (Şapur) bir tahta oturmuş olarak ordusunun zaferini izlerken betimlendiği, kayaya oyulmuş büyük bir kabartma yer alır.

Şarani, eş-, asıl adı ABDÜLVEHHAB BİN AHMED (d. 1492, Kahire - ö. 1565, Kahire, Mısır), Mısırlı İslam bilgini ve mutasavvıf. Fıkıh ile tasavvufun ilkelerini bağdaştırmayı amaçlayan Şaraviye tarikatının kurucusudur.

Ulemanın katı öğretisi ile tasavvufun panteizmi ve ruhani arayışı arasında ortak bir zemin bulmaya çalıştı. Hem başlıca fıkıh mezhepleri, hem de çeşitli tasavvuf tarikatları arasındaki önemli farklılıkları görmezlikten geldiği için bir yandan ulemanın, bir yandan da tutucu mutasavvıfların düşmanlığını çekti. Uğradığı baskılar yüzünden dokumacılık yaparak geçimini sağlamak zorunda kaldı. Fıkıh mezhepleri arasındaki ayrılıkların toplumsal bütünlüğe zarar verdiği inancındaydı; her akımın en iyi yanlarından yararlanarak tek bir yaklaşım geliştirmek gerektiğini savundu. Tasavvuf tarikatlarının çoğunu yozlaşmış olmakla suçluyor, uygulamalarının şeriata aykırı olduğunu öne sürüyordu. Bu yaklaşımla kurduğu Şaraviye tarikatına bağlı bir zaviye ile bir medrese vardı. Çoğu tasavvuf tarikatının tersine yoksullara ve gezginlere yardım gibi dünyevi amaçları olan tarikat batıni arayışlardan ya da yapay bir ruhanilikten de kaçınıyordu. Şarani'nin ölümünden sonra oğlu Abdürrahman tarikatın başına geçti. Ama Abdürrahman'ın dünyevi işlerle aşırı ilgilenmesi nedeniyle gerileyen tarikat gene de etkisini 19. yüzyıla değin korudu.

Şarani yazılarında Muhyiddin Arabi'nin vahdet-i vücud (varlığın birliği) anlayışını savundu. En önemli yapıtları, mutasavvıfların yaşamöykülerini içeren *Tabakatü'l-Kübra* ile *Letaifü'l-Minen*'dir.

şarap, taze üzüm suyunun mayalandırılmasıyla yapılan alkollü içki. Başka meyve, sebze, kokulu bitki ya da çiçeklerden de şarap yapılır; ama bunlar yapıldıkları maddenin adıyla anılır (örn. elma şarabı, vişne şarabı vb).

Şarabın ana bileşenleri su, şeker ve etil alkoldür. Ayrıca şarabın tipine bağlı olarak özgün tadını, kokusunu ve rengini veren 400'ü aşkın bileşik bulunur. Şaraplar renklerine göre başlıca kırmızı, beyaz ve roze (pembe) olmak üzere üç ana sınıfa ayrılır. Beyaz şarapların rengi saman sarısıyla açık kahverengi arasında değişir. Şaraplar sek, dömi-sek (yarı tatlı) ya da tatlı olabilir. Tatlı şaraplar yüksek oranda şeker içerir. Sek şaraplar ise şekersiz ya da çok az şekerli olmakla birlikte, ekşi değildir; buna karşılık asit oranları oldukça yüksektir.

Şaraplar ayrıca sofra şarabı, köpüklü şarap ve sert şarap olarak da sınıflanabilir. Alkol oranları yüzde 7-15 arasında değişen sofra şarapları kırmızı, beyaz ya da roze olabilir. Köpüklü şaraplar genellikle beyaz olmakla birlikte bazı kırmızı ya da roze çeşitleri de vardır. Alkol oranları sofra şarabı gibidir. *Brandy* katılarak alkol oranları yüzde 16-23'e yükseltilen sert şaraplar ise kırmızı ya da beyaz olabilir. Sert şaraplara çeşitli koku verici maddeler katılarak aromalı şaraplar da elde edilir.

Dünyanın başta gelen şarap üreticisi ülkeleri arasında Fransa, İtalya, İspanya, Arjantin, Portekiz, Almanya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve ABD sayılabilir. Şaraplar üretildikleri yere, kullanılan üzümün çeşidine ya da türlerine göre de adlandırılabilir. Avrupa şarapları çoğunlukla üretildikleri bölgenin adını taşır. Örneğin bir Fransız şarabının üstündeki *Appellation d'Origine Contrôlée* (Üretim Yeri Kontrol Edilmiştir) etiketi, şarabın belirtilen yerde üretildiğini ve üretimin Fransız yasaları uyarınca sıkı bir denetim altında yapıldığını belirtir.

Şarap etiketlerinde, kullanılan üzümün hangi yılın ürünü olduğu da yazılır. Bu, şarabın kalitesini belirten çok önemli bir göstergedir. Çünkü yıldan yıla değişen hava koşulları üzümün niteliğini doğrudan etkiler. Çeşitli yılların ürünlerinin karışımından yapılan şarapların etiketine tarih yazılmaz.

Tarihçe. Şarabın tarihi Eski Ahit'in yazıldığı dönemlere değin iner; Tekvin Kitabı'nda (9:20) Nuh'un şarap içip sarhoş olduğundan söz edilir. Eski Yunan'da şarap genellikle suyla karıştırılarak içilirdi ve su katılmadan içilen şarabın taşkınlıklara yol açacağı varsayılırdı. O dönemde şarap tahta fıçılarda, keçi derisinden yapılmış tulumlarda ya da toprak amforalarda saklanır ve hava almasını önlemek için ağzı yağlı bezle kapatılırdı. Romalılar, başta Kuzey Afrika, İspanya, Galya, Britanya ve Illyria olmak üzere, iklimin uygun olduğu her yerde üzüm yetiştirirlerdi. Ortaçağda şarap üretiminin ve niteliğinin gerilediği anlaşılmaktadır. Komünyon ayinlerinde şarap önemli bir öğe olduğu için üzüm bağları kilise tarafından denetleniyordu; bu nedenle özellikle keşiş ve rahiplerin de katkılarıyla daha nitelikli üzümler ve şaraplar elde edildi. 12. yüzyıldan sonra Ren ve Burgonya'daki bazı ünlü bağların Charlemagne'ın desteğiyle kurulduğu ileri sürülür. Ama çok büyük bağlar ancak 12. yüzyılda ortaya çıktı. O dönemlerde ulaşım güçlüğünden ötürü bağların ırmak kenarlarına kurulmasına özen gösteriliyordu. En ünlü şaraplar Ren, Garonne ve Loire'da yapılıyordu.

Şarap şişelerinin ve mantarlarının bugün de kullanılan biçimi almasının 17. yüzyıl sonlarına doğru, şampanya üretiminin babası sayılan Dom Pierre Pérignon'un eliyle gerçekleştiği ve böylece şarapçılıkta yeni bir dönemin başladığı kabul edilir. Şarap üretiminde başka önemli bir aşama da, 1775'te Rheingau'da, bir rastlantı sonucunda, bağda çürümeye bırakılan üzümlerin değişik bir koku ve lezzet kazandığının anlaşılması olmuştur. Ayrıca, Pasteur'ün şarap mikroorganizmaları üzerindeki çalışmaları, şarap teknolojisinin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamıştır.

1863'te Amerika'dan Avrupa'ya bulaşan, asmabiti denen bir zararlı büyük bir hızla yayılarak birçok bağın kurumasına yol açtı. Bu dönemde Fransa'da yaklaşık 1 milyon hektarlık bağ alanı yok oldu; Madeira ve Kanarya adalarında şarap üretimi durdu. Daha sonra bu alanlara asmabitine dayanıklı üzüm anaçları dikildi.

Üretim. Şarabın tipine bağlı olarak değişik uygulamalar varsa da, üretimde genel olarak ortak bir yol izlenir. Bunun için önce üzümler ezilerek suyu (şırası) çıkarılır ve içine kükürt dioksit katılan su büyük fıçılarda mayalanmaya bırakılır (kırmızı şarap üretiminde beyazdan farklı olarak üzümün yalnızca şırası değil, kabuk ve çekirdekleri de mayalandırılır). Kükürt dioksit şarabın mayalanmasında rol oynayan mayaların (*Saccharomyees ellipsoideus* ve *S. cerevisiae*) dışında yabancı maya ve bakterilerin oluşumunu engeller. Şıranın mayalanması, yani bileşimindeki şekerin alkol ve karbondioksite dönüşmesi ortamda doğal olarak bulunan mayalarla gerçekleşebilir, ama daha çok dışardan saf şarap mayaları katılarak denetimli bir mayalandırma gerçekleştirilir. Mayalanma sırasında ısı açığa çıktığından, sıcaklığın denetim altında tutulması gerekebilir. Ayrıca şırayı sirkeye çeviren *Acetobacter* bakterisi başta olmak üzere, öteki mikroskopik canlıların gelişmesini engellemek için fıçıların hava alması da olduğunca önlenir. Mayalanma tamamlandığında şarap maya artıklarından ve öbür tortularından ayrılır. Nitelikli şarap üretiminde bu işlem aralıklarla birkaç yıl boyunca tekrarlanabilir. Şişelenmeden önce berraklığı bozan asılı halindeki küçük taneciklerin çökelmesini sağlamak için şaraba bentonit gibi bazı maddeler eklenebilir. Fıçılarda ve şişelerde bekletme sırasında da şarabın özgün tat ve kokusunun belirginleşmesini sağlayan bazı tepkimeler devam eder.

Depolama sırasında şarabın aşırı sıcaktan, soğuktan, ışıktan ve titreşimden korunması gerekir. Şişelenmiş şaraplar mantar tıpanın ıslak kalacağı biçimde yatık olarak bekletilir.

Türkiye'de şarap ve şarapçılık. Anadolu'da İÖ 2000'lerin sonlarından beri şarap üretildiği bilinmektedir. Hititler özel törenlerinde tanrılara değerli kaplarda şarap sunarlardı. Urartu kent kalıntıları arasında da geniş şarap mahzenleri bulunmuştur. Kutsal bir içki olma özelliğini Hıristiyanlık döneminde de sürdüren şarap, Türkmenlerin Anadolu'ya geldiği sırada ticareti yapılan başlıca mallar arasında yer alıyordu. Şarap üretimi Anadolu Selçukluları döneminde fazla gelişme göstermedi; Osmanlı döneminde de birkaç kez yasaklandı. Gene bu dönemde şarapçılık ve şarap ticareti daha çok Rumlar tarafından yapılıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rumların Ahali Mübadelesi'yle gitmek zorunda kalışı ve onların yaşadığı yörelere bağcılıkla hiç uğraşmamış göçmenlerin yerleştirilmesi şarapçılığı olumsuz biçimde etkiledi; hatta bazı yörelerde bağlar ve şaraphaneler tahrip edildi.

Cumhuriyet döneminde şarapçılığı kalkındırma çalışmaları ilk kez 1930'larda İnhisarlar Umum Müdürlüğü (bugün Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü) tarafından başlatıldı. Bu kurumun şarap ürettiği ilk kuruluş olan Tekirdağ Şarapevi 1931'de işletmeye açıldı. Daha sonra şarapçılık geleneğinin yaygın olduğu Ege ve İç Anadolu bölgelerinde şarap fabrikaları kuruldu. 1943-46

arasında gene bu kurum tarafından bağcılığın gelişmesini özendirmek amacıyla ülkenin çeşitli yörelerinde 24 tane deneme şarapevi açıldı.

Yaklaşık 590 bin hektarlık bir alanı kaplayan bağları ve 3,5 milyon tonluk üzüm üretimiyle Türkiye dünyada bağcılık açısından beşinci, üzüm üretimi açısından da yedinci sırada yer alır. Ama üretilen üzümün yalnızca çok küçük bir bölümü şarapçılıkta kullanılır. Bağcılığın yaygın olduğu ülkelerde üzüm üretiminin yaklaşık yüzde 90'ı şarap üretimine ayrılırken, Türkiye'de bu oran yaklaşık yüzde 3'tür.

Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün yanı sıra, bu kurumun denetiminde özel işletmelerce de şarap üretilmektedir. Toplam üretimin yüzde 64'ü Tekel'in 22 fabrikasında gerçekleşir. Tekel'in başlıca şarap fabrikaları İzmir, Tekirdağ, Ürgüp, Elazığ, Şarköy, Kırıkkale, Bilecik, Gaziantep, Kırşehir, Kırcasalih, Hasköy, Bor ve Tokat'tadır. Ayrıca kanyak yapımı için Çanakkale ve Bozcaada'da, rakı üretiminde kullanılmak için de Karaman, Şanlıurfa ve Kilis'te dökme şarap üretilir.

1992'de Türkiye'deki toplam şarap üretimi 64.933.038 lt'dir. Bunun 41.505.233 lt'si Tekel (12.737 milyon lt'si şişeli), geri kalan 23 milyon lt'si de özel işletmelerce üretilmiştir.

şarapnel, İngiliz topçu subayı Henry Shrapnel (1761 - 1842) tarafından geliştirilen, havada dağılarak çevresine mermi saçan cephane türü. Elle atılan şarapnelde patlayıcının yanı sıra, genellikle kurşundan yapılmış bilyeler de bulunurdu. Şarapnel uçarken patlıyor, böylece bilyeler ve mermi mahfazasının parçaları şarapnelin asıl rotası boyunca çevreye yayılıyordu. II. Dünya Savaşı sırasında patlayıcı gücü yüksek ve demir mahfazalı şarapneller yapıldı ve şarapnel bilyelerinden vazgeçildi. Günümüzde hedef üzerinde patlayan mermilerden yayılan tüm parçacıklar şarapnel olarak adlandırılmaktadır. *Ayrıca bak.* el bombası.

şarbon, ANTRAKS ya da DALAK HASTALIĞI olarak da bilinir, ölü hayvan dokusunda ve toprakta yıllarca hastalık yapıcı özelliğini koruyan çok dirençli sporlar oluşturan *Bacillus anthracis* adlı mikroorganizmanın etken olduğu, insanlarda ve hayvanlarda görülen akut, bulaşıcı ateşli hastalık. Öncelikle otçul hayvanlarda rastlanan şarbon, hasta hayvanların yünü, kılları, derisi, kemikleri ya da leşlerinden insana da bulaşabilir.

Bilinen en eski hayvan hastalıklarından olan şarbondan Eski Ahit'te olduğu gibi Eski Yunan ve Romalı yazarlardan Homeros, Hippokrates, Ovidius, Galenos, Vergilius ve Plinius'un yapıtlarında da söz edilir. Ortaçağ yazarlarının yapıtlarında büyük toplulukları silip süpüren korkunç salgınlar anlatılır. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'nın güneyinde kimi zaman veba gibi salgınlara neden olan hastalık büyük çapta insan ve hayvan ölümüne neden olmuştur. Şarbon, etkeninin canlı bir mikroorganizma olduğu kesin olarak gösterilen ve aşısı etkili olan ilk insan ve hayvan hastalığıdır; 1863'te Fransız biyoloji bilgini Casimir Joseph Davaine ve 1876'da Alman bakteriyoloji bilgini Robert Koch mikroorganizmanın saf kültürünü elde etmiş, 1881'de Louis Pasteur şarbon aşısını geliştirmiştir. Bu buluşlar bakteriyoloji ve immünolojinin çağdaş bir bilim olarak ortaya çıkıp gelişmesine öncülük etmiştir.

Hastalık hemen bütün hayvanlarda görülebilirse de, en sık yakalanan hayvanlar mikrop bulaşmış otlaklarda beslenen sığır, koyun, keçi, at ve katırlardır. Hastalık domuz, köpek, kedi ve yabanıl hayvanlara ancak mikrop bulaşmış yiyeceklerle geçer. Şarbon hiperakut, akut, subakut ya da kronik biçimlerde ortaya çıkar. Akut şarbonda huzursuzluk ve yüksek ateşin ardından ruhsal çöküntü (depresyon), spazmlar, solunum ya da dolaşım bozuklukları, titreme, tökezleme, çırpınma nöbetleri (konvülsiyon) ve ölüm gelir. Vücuttaki doğal açıklıklardan (örn. burun, kulak) kanlı akıntılar gelebilir; vücudun çeşitli bölgelerinde ödemli şişlikler oluşabilir. Hiperakut ve akut biçimler genellikle 1-2 gün içinde ölüme yol açar; subakut şarbon 3-5 gün sonra ölüme neden olabileceği gibi birkaç gün içinde iyileşmeyle de sonuçlanabilir. Kronik şarbon genellikle domuz ve köpeklerde görülür ve boğazda belirgin şişlik, solunum güçlüğü ve ağızdan gelen kanlı ve köpüklü bir akıntıyla ortaya çıkar. Hasta hayvan kimi zaman bu akıntının solunum yollarını tıkaması nedeniyle boğularak ölür. Evcil hayvanlarda şarbonun önüne geçmek amacıyla yaygın olarak aşı uygulanır. Salgınlar sırasında sıkı karantina önlemleri, hastalık taşıyan leşlerin yakılarak yok edilmesi, sineklerle mücadele, uygun ve temiz koşulların yaratılması hastalığın önüne geçilmesini sağlar.

İnsanda şarbon deri, akciğer ya da bağırsaklarda bir enfeksiyon olarak ortaya çıkar. Sıklıkla deride çıban biçiminde bölgesel ve sınırlı iltihaplanma görülür. Mikroplu maddelerle temas sonucunda oluşan lezyonlar sıklıkla el, kol ya da boyunda küçük bir sivilce olarak başlar. Kısa zamanda gelişerek ortasında siyah nekrozlu bir bölüm olan iri bir kese haline dönüşür. Bu durum vücudun öbür bölümlerine de yayılırsa septisemi oluşabilir. Hastalığın akciğerlerde görülen türü öncelikle akciğerler ve plevra zarını etkiler ve hastalıklı hayvanların tüy ve kıllarının işlendiği yerlerde havadaki mikroorganizma sporlarının solunmasıyla bulaşır. Hastalığın bu türü genellikle hızla ilerler ve ölümle sonuçlanır. Mikroplu hayvanın etinin yenmesiyle gelişen bağırsak şarbonunda bağırsak kanalında akut iltihaplanma, kusma ve ağır ishal görülür. Şarbon kimi zaman da spor bulaşmış fırçaların kullanılması ya da mikroplu kürk ya da deriden yapılmış giyim eşyalarıyla insana bulaşır. Hastalığın zaman geçirmeden tanınıp tedaviye başlanması büyük önem taşır. Tedavide antişarbon serumu, arsenikli bileşikler ve antibiyotikler başarıyla kullanılmaktadır. Sanayi işçilerinin hastalığa yakalanmasını önlemek amacıyla mikrop bulaştığı düşünülen malzemenin el değmeden önce sterilize edilmesi, mikroptan koruyucu giyeceklerin kullanılması, hastalıktan ölen hayvanların kesilmesinden ve leşlerinin yüzülmesinden kaçınılması gerekir.

şark çıbanı, HALEP ÇIBANI olarak da bilinir, etkeni, tatarcık sineğinin (*Phlebotomus*) ısırmasıyla geçen *Leishmania tropica* adlı tekhücreli olan ve deride lezyonlara yol açan bulaşıcı hastalık. Akdeniz ülkeleri, Ortadoğu, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Sudan ve Batı Afrika'da görülen şark çıbanına bir zamanlar Güneydoğu Anadolu'da nüfusun büyük bir bölümünde rastlanmasına karşın, sıtma savaşı ve tarım zararlılarına karşı savaşın da etkisiyle günümüzde önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Kan ve iç organları etkilememesi ve yalnız deride yerleşmesiyle, etkeni *Leishmania donovani* olan kalaazar hastalığından ayırt edilir.

Vücuda tatarcığın ısırdığı yerden ya da lezyonlardan sızan sıvının sağlıklı kişinin derisindeki sıyrıklara bulaşmasıyla giren asalak kanda (özellikle monositlerde) çoğalır. Daha çok kentlerde ve her mevsimde görülebilen kuru tip şark çıbanında birkaç haftadan birkaç aya değişen kuluçka devresinin ardından tatarcığın soktuğu yerde (sıklıkla yüzde) küçük, sert ve kaşıntılı bir kabartı oluşur. Büyüyüp çevresi kızaran kabartı 3 - 4 ayda üstü kabuklu, hafif sızıntılı, 1 - 3 cm çaplı bir ülser haline gelir. Kabuk kaldırıldığında altında sivri uzantıların ortaya çıkması, bu belirtiyi ilk kez tanımlayan bilim adamının adıyla, "Hulusi Behçet'in çivi arazı" olarak anılır. Komplikasyonsuz vakalarda ülser ağrısızdır. Lezyona bakteri bulaşması sonucunda ikincil enfeksiyon gelişirse ağrı, ateş, titreme görülür. Lezyon yerinde birkaç ay içinde önce doku ölümü (nekroz), daha sonra nedbe dokusu oluşur. Hastalığın yaz tipinde sıklıkla kol ve bacaklarda yer alan lezyon, kuru tipte olduğundan daha hızlı gelişerek nedbeleşir; ayrıca lezyonun bulunduğu bölgedeki lenf düğümlerinde şişme de görülür.

Şark çıbanında tanı, kabuğu kaldırılan ülser zemininden alınan doku ve sıvı örneğinde mikroskop altında asalakların saptanmasıyla konur. Hastalık yaşam boyu süren, geçirilen tipe karşı güçlü, öbür tipe karşı zayıf bağışıklık bırakır. Tedavide ülser temizlenip kendi kendine iyileşmeye bırakılabileceği gibi çevresine atebrin ya da antimon bileşikleri şırınga edilebilir. Bunun yanı sıra lezyon kuru buz (karbondioksit buzu), kızılötesi ışınlar ya da elektrik akımıyla yakılabilir. Bakteri kökenli ikincil enfeksiyon varsa antibiyotikler kullanılır.

Şark Ekspresi, Fransızca ORIENT-EXPRESS. 1919-77 arasında SIMPLON-ŞARK EKSPRESİ (SIMPLON-ORIENT-EXPRESS), 1883-1977 arasında Paris'ten İstanbul'a sefer yapan lüks tren. Avrupa'nın ilk kıtalararası ekspresidir. Başlangıçta yaklaşık 2.740 km'lik bir güzergâhı olan Şark Ekspresi, Münih, Viyana, Budapeşte ve Bükreş gibi kentlerde kısa molalar verirdi. I. Dünya Savaşı'nda seferden kaldırıldıysa da 1919'da Calais-Paris-Lozan-Milano-Venedik-Zagrep-Belgrad-Sofya-İstanbul hattında yeniden hizmete girdi. Yeni güzergâhında Simplon Geçidini kullanan Ekspres, o tarihten sonra Simplon-Şark Ekspresi adını aldı. II. Dünya Savaşı'nda bir kez daha kesilen seferler 1947'de yeniden başladı.

Belçikalı işadamı Georges Nagelmackers'in hizmete soktuğu Şark Ekspresi ilk seferini 1883'te yaptı. Bu seferde Paris'ten Bulgaristan'ın Varna limanına kadar trenle gelen yolcular orada buharlı bir gemiye binerek Karadeniz üzerinden İstanbul'a geçtiler. 1889'da yolculuğun tümü trenle gerçekleştirildi. Nagelmackers'in şirketi La Compagnie Internationale des Wagons-Lits et des Grands Express Européens'in işlettiği tren, yatak, restoran ve salon vagonlarından oluşuyor, vagonlarda sigara içenler ve hanımlar için ayrı ayrı kompartımanlar bulunuyordu. Trenin, aralarında Graham Greene ve Agatha Christie'nin de bulunduğu birçok yazarın yapıtına konu olması dünya çapında ün kazanmasında rol oynadı. Simplon-Şark Ekspresi, yolcu sayısının gittikçe azalması üzerine 1977'de seferden kaldırıldı.

Şark Musiki Cemiyeti, İstanbul'da Kadıköy'ün Yoğurtçu semtinde, dönemin ünlü müzikçilerinden Levon Hancıyan ve Kadıköylü arkadaşları tarafından 1918'de (başka bir kaynağa göre ise 1920'de) kurulan dernek. Başlangıçta, parasızlık yüzünden bir gelişme sağlanamayınca, çok değerli bir müzikçi olmasının yanı sıra, zengin ve cömert bir insan olan Ali Rifat Bey (Çağatay) derneğin başkanlığına getirildi. Çeşitli yenilikçi görüşleri olan Ali Rifat Bey derne-

ğin çalışmalarına büyük bir canlılık getirdi. Kısa süre sonra ut, kanun, tambur gibi geleneksel çalgılara viyolonsel, flüt, piyano gibi Batı çalgılarını da eklemiş ve derneğin halka açık konserlerini eline şef değneği alarak yönetmişti. Ama dernek üyelerinden Udi Nevres Bey'in (Orhon) önderliğindeki muhafazakâr grubun muhalefeti karşısında 1923'te istifa etti ve daha sonra Türk Musiki Ocağı adıyla yeni bir dernek kurarak yenilikçi tutumunu burada sürdürdü. Şark Musiki Cemiyeti başkanlığına, Süreyya Operetti'nin ve Süreyya Sineması'nın kurucusu Süreyya Paşa (İlmen) getirildi. Mühürdar'da yeni bir yere taşınılmasını sağlayan ve mali sorunları çözen Süreyya Paşa'nın başkanlığı döneminde, Şark Musiki Cemiyeti, 15 günde bir Hale Tiyatrosu'nda başarılı konserler verdi. Süreyya Paşa'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki halk müziği düşkünlüğünün bir uzantısı olarak, derneğin konserlerinde halk müziğine ağırlık verilmesini istemesi, dernek üyeleri arasında hoşnutsuzluk yarattı. Süreyya Paşa istifa edince (1926) dernek yeniden parasızlığa düştü, çok geçmeden de dağıldı.

Başından beri Kemal Niyazi (Seyhun), Sinekemanî Nuri (Duyguer), Tamburi Hikmet, Tamburi Hâtif, Udi Nevres Zekâizade Hafız Ahmed (Irsoy), Kaşıyarık Hüsameddin Bey, Bestenigâr Ziya Bey, Levon Hancıyan, Refik (Fersan), Mesut Cemil, Münir Nurettin (Selçuk), Nezihe (Daryal) ve Faize (Ergin) gibi dönemin en iyi müzikçilerini bir araya getiren Şark Musiki Cemiyeti, özel müzik derneklerinin en önemlilerinden biri olmuş, küçük bir konservatuvar kimliği kazanarak pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

Şark Tiyatrosu, Tanzimat döneminin önde gelen tiyatro topluluklarından biri. Bazı Ermeni öğretmenlerin kurduğu Haskköy Tiyatrosu (1858-60), yabancı dilde oyun oynama tekelini Naum'un elinde tutması nedeniyle dağılınca, bu topluluğun kurulmasına destek olan Arakel Altınyan (1840-86) Beyoğlu'ndaki Café Oriental'i (sonradan Tokatlıyan) kiraladı ve tiyatro olarak düzenletti. 1861 sonlarında kurulan tiyatroya, Haskköy'den gelen Mardiros Mınakyan'la Tomas Fasulyeciyan'ın yanı sıra Güllü Agop, Serupe Benliyan (1835-1900) ve Türkiye'deki ilk kadın oyuncularından Arusyak ile Agavni Papazyan kardeşler katıldılar. Topluluk ilk gösterisini 14 Aralık 1861'de, *İki Ahbap Çavuşlar* ve *Punçinella* adlı oyunları sahneleyerek gerçekleştirdi. Ermenice oynayan topluluk bu dönemde Victor Hugo'dan *Lucrèce Borgia* ve Schiller'den *Die Räuber* (*Haydutlar*) gibi oyunların yanı sıra bazı Ermeni yazarların oyunlarını da sahneledi. 1864'te Türkçe oyunlar da sahneye koymaya başladı. 1862'de bazı anlaşmazlıklar sonucu oyuncularının önemli bir bölümü ayrılarak ayrı ayrı topluluklar kurdular. Şark Tiyatrosu 1866'da Simon Tıngıryan'ın girişimiyle yeniden başladığı çalışmalarını 1874'e değin sürdürdü.

şarkı, Batı müziğinde, tek bir insan sesi tarafından çalgı eşliğinde ya da eşliksiz seslendirilen parça. İki, üç, dört ya da daha fazla insan sesi için yazılan yapıtlara sırasıyla düo, trio, kuartet vb denir. Daha büyük topluluklar için yazılanlar ise koro müziği olarak adlandırılır. Şarkıda söz ve müziğin birleşmesi, yani sözün konuşma sesi, temposu ve vurgusundan farklı bir ses, tempo ve vurgu anlayışıyla söylenmesi gerekir. Şarkılar ve şarkı söyleyiş tarzları toplumsal yapı, okuryazarlık düzeyi, dil ve törelere bağlı olarak kültürden kültüre büyük farklılıklar gösterir. Örneğin teknolojik bakımdan ileri, merkezileşmiş kültürlerde daha çok solo şarkılar, bu denli gelişmemiş kültürlerde ise toplu olarak söylenen şarkılar yaygındır.

Batı müziğinde şarkılar genellikle halk şarkısı ve "sanat şarkısı" olarak ayrılır. Halk şarkıları genellikle eşliksiz ya da basit bir eşlikle (örn. gitar ya da santur) eşliğinde söylenir. Genellikle ağızdan ağıza aktarılır, çoğu zaman notaya geçirilmez. Bu yüzden de, notaları ve sözleri kuşaktan kuşağa aktarılırken değişikliğe uğrar. Çoğu halk şarkısının kimin tarafından bestelendiği bilinmez.

Halk şarkılarından ayırt etmek için "sanat şarkısı" olarak adlandırılan parçalar ise profesyonel ya da eğitimden geçmiş şarkıcıların, genellikle piyano ya da bir çalgı topluluğu eşliğinde seslendirmeleri için bestelenir. Bunlar notaya geçirilmiştir, bu nedenle de melodileri ve sözleri fazla değişikliğe uğramaz. Genellikle "popüler şarkı" olarak adlandırılan parçalar ise teknik zorluk, karmaşıklık, işlenmişlik ve değişime kapalılık gibi nitelikler bakımından halk şarkıları ile sanat şarkıları arasında yer alır.

Halk şarkıları genellikle müzik dışı etkinliklere, örneğin dinsel törenlere, dansa ya da bir çalışma sürecine eşlik eder. Bazılarında âşıklar sevgililerine olan duygularını dile getirir, bazılarında ise bir öykü anlatılır. Öykülü şarkıların çoğu da, genellikle her heceye yalnızca bir ya da birkaç notanın düştüğü, görece basit melodilerden kurulmuş baladlar ya da lirik şarkılardır.

Sanat şarkıları ise klasik müzik gibi, temelde kentsel bir müzik biçimidir ve ortaçağ kentlerinden, saraylarından, kiliselerinden ve ilahiyat okullarından kaynaklanmıştır. 12. yüzyılın müzikçi-şairleri truver ve trubadurların melodi ve şiirleri sonraki yıllarda bütün Avrupa'da yaygın olarak taklit edildi. Bu şarkılar ustalıkla düzenlenmiş, incelikli melodileri ve sözleriyle aristokratik bir toplumunun ürünleriydi. El yazmalarından anlaşıldığına göre, bu tür şarkılar eşliksiz söylenir ya da eşlik doğaçlama olarak yapılırdı.

13. ve 14. yüzyıllarda çoksesli müziğin gelişmesiyle birlikte, besteciler ana melodiyi solo şarkıcıya, yardımcı melodileri de çalgılara vermeye başladılar. Bir melodinin bir önceki melodiyi taklit etme tekniği, 15. yüzyıla gelindiğinde müzik dokusunun ayrıntılı olarak işlenmesine, kontrpuana dayalı çoksesliliğin gelişmesine, buna karşılık ana melodinin eski önemini yitirmesine yol açtı. Ama sonraki yıllarda buna karşı gelişen tepki sonucunda olabildiğince yalın, yalnızca birkaç akorlu eşlikleri olan şarkılar yaygınlaştı. 16. yüzyılda ise, sözlerin incelikli ve anlaşılabilir bir biçimde söylenişi yeniden önem kazandı.

17. yüzyılda sahne müziği şarkıların daha da incelikli bir anlatım kazanmasına yol açtı. Resitatif ile arya arasındaki ayrım da bu dönemde oluştu. Resitatif, basit akorlu bir eşliği ve serbest bir söyleyişi olan, tümüyle söz ağırlıklı şarkılara, arya ise daha işlenmiş bir melodisi ve anlatımlı bir eşliği olan, virtüözlük gerektiren şarkılara verilen addı. Müzikleri açısından daha ilginç olduklarından aryalar opera, kantat ve oratoryoya egemen oldu. Bu türlerin dışında, önceki dönemlere oranla 18. yüzyılda solo şarkıya daha az önem verildi. Örneğin Mozart ve Haydn'ın şarkıları bu bestecilerin en iyi yapıtları değildi. Yalnızca popüler müzikte, klavye eşlikli strofik (kıtalı) şarkılar gelişme gösterdi.

19. yüzyıl başlarında Avusturyalı besteci Franz Schubert'in şarkıları dramatik aktarım ve müzik tekniği bakımından kusursuzdu. Robert Schumann, Johannes Brahms ve romantik dönemin önde gelen öbür şarkı bestecileri Schubert'ten yalnızca strofik melodiyi çeşitleme sanatını değil, eşliğin taşıdığı olanakları da öğrendiler. Gabriel Fauré ve Claude Debussy gibi Fransız bestecilerin şarkıları ise, Fransızcanın akıcı söyleniş ve vurgularının da etkisiyle, son derece değişken armonilere sahipti. 20. yüzyıl bestecileri sesin eşlikle ilişkisini araştırmaya, şarkıcının anlatım ve teknik sınırlarını genişletmeye ve insan sesini bir çalgı gibi kullanmaya devam ettiler. *Ayrıca bak.* Lied; şanson.

şarkı, divan şiirinde, bestelenmeye elverişli ölçü kalıplarıyla yazılan ve çoğunlukla dört dizelik bendlerden oluşan nazım biçimi. Murabbaya benzeyen bir türdür ve beş ya da altı dizeli bendlerden de oluşur. Meyan adı verilen üçüncü dizenin anlamca daha özlü olmasına özen gösterilmiştir. Dördüncü dizeye nakarat adı verilir. Aşk, sevgili, ayrılık, içki, eğlence gibi konu ve kavramların işlendiği şarkılar ilk kez 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Divan edebiyatında ilk şarkı yazarı Naili-i Kadim'dir. *Divan*'ında yer alan 28 şarkıyla Nedim de bu türün en parlak örneklerini vermiştir. Yapıtları daha kendi döneminde bestelenmeye başlamış olan Nedim, kendisinden sonra gelen şarkı yazarlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Divan edebiyatının öbür şarkı yazarları arasında Şeyh Galib, Enderunlu Fazıl, Pertev Paşa, Leyla Hanım, Fatin Efendi, Nevres Osman ve Şeref Hanım sayılabilir. Enderunlu Vasıf ise divan edebiyatında en çok şarkı yazmış şairdir.

şarkı, klasik Türk müziğinde dindışı, küçük, sözlü form. Klasik fasılda ağırsemaiden sonra, büyük usullüden küçük usullüye doğru sıralanan çok sayıda şarkı yer alırdı. Günümüzdeki fasılları, peşrevden hemen sonra okunmaya başlayan ve birbirlerine aranağmelerle bağlanan çeşitli usullerdeki şarkılar oluşturur.

Birkaçı dışında şarkılarda hep küçük usullerden biri (bazı şarkılarda da ikisi) kullanılmıştır. Ama birer küçük usul oldukları halde, lenk fahte ve frenkçin usullerine şarkı formunda hiç rastlanmaz. Günümüze ulaşabilen şarkılarda, büyük usul olarak yalnızca evsat kullanılmıştır. Repertuvardaki şarkıların çoğunu aksak usulünün çeşitli mertebeleriyle ölçülen şarkılar oluşturur. Bunları, curcuna usulündeki şarkılarla aksaksemai ve ağır aksaksemai ile ölçülen şarkılar, düyek şarkılar, senginsemai ve onun bir önceki mertebesi olan yürüksemai usulündekiler, türkaksağı ile ölçülmüş şarkılar izler. Bu sıralamanın sonunda sofyan, semai devrihindi, müsemmen, şarkı devri-revanı, raksaksağı gibi görece az kullanılmış usuller yer alır.

Biçim açısından şarkılar, özellikle güftenin dize sayısına dayanarak birkaç kategoriye ayrılır. Çoğu dört dizeli olan şarkıların güfteleri ya divan edebiyatındaki şarkı(*) türü manzumelerin ilk kıtası ya bir gazelden seçilmiş iki beyit ya da özel olarak yazılmış dört dizelik bir manzumedir. Dört dizeli şarkılarda birinci dize zemin(*), ikinci dize nakarat(*), üçüncü dize meyan(*) ya da meyanhane, dördüncü dize gene nakarat adını taşır. Beş dizeli şarkıların sayısı çok azdır. Bu tür şarkılarda meyan gene üçüncü dizedir. Dördüncü dize, meyanın devamı olarak özgün besteli olabileceği gibi, ikinci dizenin, yanı nakaratın bestesiyle de okunabilir. Birkaçı dışında, beş dizeli şarkıların son dizesi nakarat ezgileriyle seslendirilir. Altı dizeli şarkıların güftesi, çoğunlukla bir gazelden seçilmiş üç beyitten

oluşur. Bu yapıdaki şarkılarda genellikle iki meyan vardır: Üçüncü ve beşinci dizeler. İkinci, dördüncü ve altıncı dizeler nakarattır, yani aynı besteyle okunur. Ama bazı altı dizeli şarkılarda meyan üçüncü, dördüncü ve beşinci dizeleri içine alır. Dört dizeli şarkılarda olduğu gibi bu şarkılarda da nakarat yapıtın tümü boyunca iki kez yinelenir. Dört dizeli şarkılardan sonra en yaygın olan şarkı türü, iki ya da daha çok kıtadan oluşan şarkılardır. Kıtalardaki dize sayısı değişirse de, büyük çoğunluğu dört dizelidir. Bu tür şarkılarda meyan iki kıtanın üçüncü dizesinde olabileceği gibi (bu durumda tüm kıtalar tek bir besteyle seslendirilir), ikinci kıtada da olabilir. Çok kıtalı bazı şarkılarda üçüncü kıta ayrı bir meyan olarak bestelenmiştir. Dört, beş ve altı dizeli şarkıların güfteleri çoğunlukla aruzla yazılmış olmakla birlikte, çok kıtalı şarkıların güftelerini daha çok heceyle yazılmış, âşık tarzında manzumeler oluşturur. Bu yapıdaki şarkıların bazılarında da ikinci kıta nakarattır ve üçüncü kıtadan sonra yinelenir. Çok kıtalı şarkılarda, kıta aralarında çalınmak üzere bestelenmiş en az bir aranağme(*) vardır. Bazı şarkılarda, farklı yerlerde çalınan iki ayrı aranağme bulunur.

Özellikle dört, beş ve altı dizeli şarkıların bölümleri arasında, genellikle kısa (bir ölçüden az) saz payları yer alır. Bunlar, çoğu kez kalıplaşmış motiflerdir. Bazı şarkılarda bu saz paylarının yerini "cânım" ya da "hey cânım" gibi terennüm(*) sözleri alır. Bazı şarkılarda da hem saz payı, hem de kısa terennüm sözleri bulunur. Şarkılar genel olarak beste ve semai gibi büyük formlara göre daha hafif, daha kolay melodilerle kurulduğu için, beste ve semailerin zemin ve meyan bölümlerindeki melodik ağdalılıkla karşıtlık oluşturma amacına yönelik, hafif nitelikteki terennüm bölümü, şarkı formunda bulunmaz. Ama çok az şarkıda, "hey", "of" gibi hecelerin birkaç kez yinelendiği, terennüm sayılabilecek kısa bölümler vardır.

Şarkılarda en çok aşk, ayrılık, kavuşma, sevgili vb konu ve kavramlar işlenmiştir. Günümüze ulaşabilen en eski güfte mecmualarında bile şarkı güfteleri büyük yer tutar. Şarkı formu, döneminin beğeni ve anlayışını öbür formlardan daha çok yansıtır. Her dönemin tutulan bestecileri, bütün öteki formlardan çok, şarkı formunda yapıt vermişlerdir. Belki de bu yüzden kâr, beste, semai gibi formlarda, dönemden döneme üslup değişimi, şarkı formundaki kadar çok olmamıştır. Hacı Arif Bey'den önceki besteciler (Tamburi Mustafa Çavuş dışında), şarkı formuna ağırlık verseler bile, başka formlarda da sözlü yapıtlar bestelemişlerdir. Ama bu forma ilk kez Hacı Arif Bey özel bir önem vermiştir. III. Selim döneminde etkisini duyurmaya başlayan romantik anlayış en olgun anlatımına Hacı Arif Bey'in şarkılarında kavuşmuştur. Birkaçı dışında, Hacı Arif Bey'den sonraki besteciler, şarkı formuna tek form olarak bağlanmışlar, bütün öbür formları bir yana bırakmışlardır. Bunun başlıca nedeni, sarayın klasik Türk müziğinin gelişiminde çok önemli rol oynayan desteğinin gitgide zayıflaması ve İstanbul'a Balkanlar'dan gelen, klasik Türk müziğinin özellik ve inceliklerini yeterince bilmeyen Çingene müzikçilerin icra ettiği bir kent müziğinin (daha önce saray müziği idi) doğmasıdır.

Klasik Türk müziği tarihinde bir dönüm noktası olan Hacı Arif Bey'den önceki tek şarkı bestecisi Tamburi Mustafa Çavuş'tur. Hacı Arif Bey'den sonraki bestecilerin hemen hepsi şarkı bestecisidir. Bunlar arasında Şevki Bey, Rahmi Bey, Şemseddin Ziya Bey, Lem'i Atlı, Bimen Şen, Suphi Ziya Özbekkan, Selahattin Pınar ve Cevdet Çağla başta gelir.

Şarkışla, İç Anadolu Bölgesi'nde, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.619 km² (1989) olan Şarkışla ilçesi doğuda Merkez ilçe ve Altınyayla ilçesi, güneyde Kayseri ili, batıda Gemerek ilçesi, kuzeybatıda Yozgat ili, kuzeyde de Yıldızeli ilçesiyle çevrilidir.

İlin batı kesiminde yer alan ilçe toprakları, akarsu vadileriyle yarılmış dağlık ve engebeli alanlardan oluşur. İlçenin güney kesimini Kulmaç Dağları, orta kesimini İncebel Dağları, kuzeybatı kesimini ise Akdağlar engebelendirir. Bu dağların hepsi kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. İlçenin en yüksek noktası, Akdağlar'ın güneybatısında 2.235 m'ye ulaşan Karababa Dağının doruğudur. Uzunyayla'nın kuzey kesimi ilçenin güneyine doğru sokulur. İlçe topraklarından kaynaklanan suların büyük bölümü Kızılırmak aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. Kızılırmak'ın bu kesimdeki başlıca kolları Acısu ile Üsküllüç Deresidir. İlçenin güney kesimindeki küçük bir alanın sularını ise, Akdeniz'e dökülen Seyhan'ı oluşturan akarsulardan Zamantı Irmağının başlangıç kolları toplar. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, Şarkışla yöresinden Gemerek'e kadar uzanan oluk biçimli çöküntü alanının kuzeydoğusunda yer alan Acısu Vadisindeki plato özelliği taşıyan düzlükler Şarkışla Ovası adıyla anılır.

Önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, patates, şeker pancarı, arpa ve çavdardır. 1984'te Sivas ilinin en çok patates üretilen ilçesi Şarkışla'ydı. Az miktarda soğan, baklagiller, elma, erik ve armut da yetiştirilen ilçede hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. İlçede azımsanmayacak miktarda koyun ve sığırla az miktarda Ankara keçisi yetiştirilir; Uzunyayla kesiminde arıcılık yapılır. Sanayi gelişmemiştir; ilçede un fabrikalarıyla kilim ve halı dokuma tesisleri vardır.

İÖ 3000'lerde Hattilerin yaşadığı Şarkışla yöresi daha sonra Hititlerin, İÖ 6. yüzyıl ortalarında da Perslerin egemenliğine girdi. Daha sonra Kapadokya Krallığı, Pontus Krallığı ve Roma tarafından yönetilen bu topraklar, Bizans döneminde Sebasteia Theması'nın sınırları içindeydi. Yöre 11. yüzyıl sonlarında Danişmendlilerin, 1175'te de Anadolu Selçuklularının eline geçti, 1243'te Moğollar tarafından yağmalandı. 14. yüzyılın ortalarında Eretna Beyliği'nin, daha sonra da Kadı Burhaneddin Devleti'nin denetimine girdi. 1408'de Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyılda Kafkasya'daki yurtlarından göç etmek zorunda bırakılan Çerkeslerin bir bölümü Uzunyayla yöresine yerleştirildi. Halkının bir bölümü Ermeniler ile Rumlardan oluşan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin Merkez sancağına bağlı Tenos kazasının yönetsel sınırları içindeydi. Tenos 1890'da 65 bini aşkın nüfusuyla Merkez sancağın en büyük kazalarındandı.

Acısu Vadisinde kurulmuş olan ilçe merkezi Şarkışla ilçenin orta kesiminde yer alır. Gelişmemiş bir yerleşme olan kent, il merkezi Sivas'a 81 km uzaklıktadır. Sivas'ı Kayseri'ye bağlayan kara ve demir yolları kentin hemen kuzeyinden geçer.

Şarkışla Belediyesi 1864'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 49.116; kent, 16.181.

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) kurulan bölgesel direniş örgütü.

Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesi, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurma projesinin gündeme gelmesi ve işgal tehditlerinin başlaması bölgede büyük huzursuzluk yaratmıştı. Erzurum'da bir kongre toplama kararı, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin, altı doğu vilayetinin temsilcilerini bir araya getirme düşüncesiyle ortaya çıktı. Bu sırada 9. Ordu (sonradan 3. Ordu) müfettişi olarak Anadolu'ya geçen ve Amasya Tamimi'ni(*) yayımlamış olan Mustafa Kemal (Atatürk), bazı arkadaşlarıyla birlikte Erzurum'a vardı. Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf Bey'in (Orbay) Erzurum delegeleri olarak kongreye katılmaları sağlandıktan sonra, başkan seçilen Mustafa Kemal kongrenin akışı üzerinde birinci derecede etkili oldu. Misak-ı Milli programının ana çizgilerini ortaya koyan kongre, aynı zamanda Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin feshedilmesini ve bu iki örgütün yerine Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını kararlaştırdı. Cemiyet nizamnamesi uyarınca en yüksek karar organı olan Umumi Kongre'nin yanı sıra yürütme işlerine bakacak bir Heyet-i Temsiliye oluşturulması öngörüldü. Başkanlığına Mustafa Kemal'in getirildiği Heyet-i Temsiliye'nin öteki üyeleri arasında Hüseyin Rauf Bey (Orbay), İzzet Bey, Raif Efendi, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey (Kunduk), Sadullah Efendi ve Hacı Musa Bey yer alıyordu.

4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması üzerine, öbür yerel ve bölgesel kuruluşlar gibi Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de yeni derneğin bünyesine katılmış oldu.

Şarkî Sultanlığı *bak.* Caunpur Şarkî Sultanlığı

Şarkikaraağaç, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.232 km² (1989) olan Şarkikaraağaç ilçesi, kuzeydoğu ve doğuda Konya ili, güneyde Yenişarbademli, güneybatıda Eğirdir, batıda Gelendost, kuzeyde de Yalvaç ilçeleriyle çevrilidir.

Yüzey şekilleri açısından oldukça karmaşık bir yapısı olan ilçe toprakları ilin doğu kesiminde yer alır. Bu toprakların kuzey ve kuzeydoğu kesimini Sultan Dağları(*); güney kesimini, doruğu ilçe sınırları dışında kalan Dedegül Dağı(*); batı kesimini de Anamas (Güllüce) Dağı (2.388 m) engebelendirir. Dağlık alanlarla kuşatılmış olan bu toprakların orta kesimi düzlüktür. İlçe topraklarından çıkıp Beyşehir Gölüne(*) dökülen Eğri Çayı vadisinin tabanının genişlemesiyle oluşan bu küçük düzlükler ilçenin başlıca tarım alanıdır. Beyşehir Gölünün kuzeybatı kesimi ilçe sınırları içindedir. Dağlık alanlarda göknar, sedir, kara çam ve ardıçlardan oluşan ormanlara rastlanır.

Önemli bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, üzüm, buğday, arpa, elma, patates, nohut, soğan, fasulye, armut ve haşhaştır. 1984'te ilin en çok şeker pancarı, üzüm, nohut ve haşhaş üretimi yapılan ilçesi Şarkikaraağaç'tı.

Sığır ve koyun yetiştirilen ilçede hayvancılık eskisi kadar önem taşımaz. Beyşehir Gölünün ilçe sınırları içinde kalan kesiminde küçük çapta tatlı su balıkçılığı yapılır. Sanayisi gelişmemiş olan ilçede dokumacılık geleneksel bir uğraştır. Beyşehir Gölü kıyısı ve sedir ormanlarıyla kaplı bir alanda kurulmuş olan Kızıldağ Milli Parkı(*) başlıca dinlenme alanlarıdır.

Araştırmaların eksikliği nedeniyle tarihine ilişkin yeterli bilgi olmayan yöre eski bir yerleşme alanıdır. İlkçağda Pisidya bölgesinin sınırları içindeyken Roma'nın, sonra Bizans'ın egemenliğine girdi. Bizans egemenliğinde olduğu 11. yüzyıl başlarında Anatolikon Theması'na bağlıydı. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklularının eline geçti, daha sonra Eşrefoğulları ve Hamidoğulları tarafından yönetildi. 1374'te Hamidoğullarının Osmanlılara sattığı topraklar arasında yer alan yöre, daha sonra Karamanlılara bağlandı. Bir süre Osmanlılar ile Karamanlılar arasında el değiştirdi, 15. yüzyılda Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Hamid sancağına bağlı Karaağaç kazasının sınırları içindeydi. Kurtuluş Savaşı sırasında çıkan ve Delibaş Ayaklanması olarak da bilinen Konya Ayaklanması(*) bu yöreyi de etkiledi.

Makedonyalılar tarafından kurulduğu sanılan Neapolis kenti, Bizans döneminde bir piskoposluk merkeziydi. 13. yüzyıldan sonra bir Türkmen yerleşmesi haline gelmeye başladı. Osmanlı dönemi başlarında Karaağaç-ı Yalvaç ve Karaağaç adlarıyla anılıyordu. 19. yüzyılda halkının tümü Müslümanlardan oluşan kasaba, Denizli'deki Karaağaç (bugün Acıpayam) ile karıştırılmaması için, daha doğuda yer aldığından Karaağaç-ı Şarki olarak adlandırıldı. Bu ad sonradan Şarkikaraağaç'a dönüştü.

Eskiden Şarkikaraağaç'a bağlı bir bucak olan Yenişarbademli'nin ilçe yapılmasından sonraki sınır değişikli sonucu bugün ilçenin orta kesiminde kalan kasaba, gelişmemiş ve küçük bir yerleşmedir. Isparta'yı Beyşehir üzerinden Konya ve Karaman'a bağlayan karayolu kasabadan geçer. Şarkikaraağaç kasabası bu yolla il merkezi Isparta'ya 120 km uzaklıktadır. Şarkikaraağaç Devlet Hastanesi kasaba ve çevresine hizmet veren başlıca sağlık kuruluşudur.

Şarkikaraağaç Belediyesi 1854'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.993; kent, 12.253.

Şarkiye, eş-, Aşağı Mısır'da, Nil Deltasının doğusunda il (*muhafaza*). Süveyş Kanalının hemen batısında yer alır. Yüzölçümü 4.180 km²'dir. Akdeniz'e kıyısı olan il, kuzeydoğudaki Menzile Gölünün bir bölümünü içine alır. Başlıca limanı, Nil'in kollarından Dimyat'ın kıyısındaki Mansure'den gelen bir demiryolu hattının başında yer alan Menzile'dir.

Başlangıçta el-Kalyubiye adını taşıyan bugünkü il toprakları Fatımiler döneminde eş-Şarkiye adıyla ayrı bir yönetim birimi yapıldı (1315). Yabancı orduların işgal yolu üzerinde yer alan bölge, ortaçağda Kopt ve Arap ayaklanmalarına sahne oldu. İl merkezi 19. yüzyılda Kahire'nin 50 km kuzeydoğusundaki Bilbis'ten bir demiryolu kavşağı olan ez-Zekazik'e taşındı.

Alüvyonlu düzlüklerden oluşan il topraklarında pamuk, mısır, pirinç, buğday, soya, susam, yerfıstığı ve turunçgiller yetiştirilir. Kümes hayvancılığının yanı sıra Menzile Gölünde balıkçılık yapılır. Toprak ıslah çalışmaları sonucunda Menzile Gölü ve Tumeylat Vadisi çevresindeki 1.700 hektarlık bir arazi tarıma açılmıştır. İlin başlıca sanayi ürünleri işlenmiş gıda, bira ve elektrikli araçlardır. İlde, başta Şarkiye ve İsmailiye olmak üzere çok sayıda su kanalı vardır. Nüfus (1990 tah.) 3.766.000.

Şarkiye, eş-, eski adı EL-HASA. Suudi Arabistan'ın doğusunda yönetim bölgesi (*mıntıka*). Rubü'l-Hali'nin büyük bölümünü içine alır.

Kuveyt'le ortaklaşa yönetilen tarafsız bölgeden Yemen ve Umman sınırlarına kadar uzanır. Genelde kum ve çakıllarla kaplı engebeli çöllerden oluşur. Kuzeyinde Summam adlı kayalık bir ova yer alır. Doğuya doğru gidildikçe çok sayıda verimli vahanın bulunduğu düzlükler öne çıkar. El-Ahsa adlı büyük vaha bölgenin ortasındadır. Basra Körfezine bakan sığ kıyılarda mercan kayalıkları bulunur.

18. yüzyıl sonlarında Vehhabilerin eline geçen bölge, 1818'den I. Dünya Savaşı'na değin Osmanlı yönetiminde kaldıysa da zaman zaman Vehhabilerin denetimine girdi. Daha sonra I. Abdülaziz tarafından Suudi topraklarına katıldı. 1930'larda bulunan geniş petrol yataklarıyla ülkenin en gelişmiş bölgelerinden biri durumuna geldi. Dünyanın en büyük petrol havzalarından biri olan el-Gavar'ın da aralarında yer aldığı pek çok petrol alanı ARAMCO tarafından işletilir. Bölgeden çıkarılan petrol, Ras Tanura üzerinden Trans-Arabistan Boru Hattı'yla Lübnan'ın Sayda kentine gönderilir. Bölgenin başlıca yerleşmeleri, Basra Körfezi kıyısında bulunan ve ülkenin en büyük petrol tesislerini barındıran yönetim merkezi ed-Demmam, el-Ahsa, eski yönetim merkezi el-Hufuf, bir tarım merkezi olan el-Müberrez ile petrol, merkezleri Dhahran ile el-Katif'tir. Nüfus (1985 tah.) 3.030.765.

Şarköy, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde, Tekirdağ iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 481 km² olan Şarköy ilçesi doğu ve güneyde Marmara Denizi, batıda Çanakkale ili, kuzeyde de Malkara ilçesi ve Merkez ilçeyle çevrilidir.

Orta ve kuzey kesimi dağlık alanlardan oluşan ilçe toprakları ilin güneybatısında yer alır. Uçakbaşı Tepesinde 924 m'ye ulaşan ve Işıklar Dağı olarak da bilinen Ganos Dağı ilçe topraklarını engebelendirir. Bu dağ, İstrança Dağlarından sonra Trakya'nın en yüksek noktasını oluşturur. Ganos Dağının kuzey, doğu ve güney yamaçlarından kaynaklanan küçük dereler Marmara Denizine, kuzeybatı ve batı yamaçlarından çıkan sular da Kavak Deresi aracılığıyla Ege Denizine açılan Saros Körfezine dökülür. Bu dağlık alan daha çok meşe ve gürgenlerden oluşan ormanlarla kaplıdır. Marmara Denizi kıyısındaki dar kıyı şeridi ile Ganos Dağı arasında tepelik alanlar uzanır.

Halkının yaklaşık üçte ikisi kırsal kesimde yaşayan ilçede ekonomi tarıma dayanır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler üzüm, buğday, ayçiçeği, şeker pancarı, yulaf ve arpadır. 1984'te ilin en çok üzüm yetiştirilen ilçesi Şarköy'dü. Az miktarda sebze ve meyve üretimi de yapılan ilçede balıkçılık ve turizm önemli gelir kaynakları arasında yer alır. Aşırı avlanma nedeniyle Marmara Denizinin eskiden karides ve balık açısından zengin olan kuzeydeki suları bu özelliğini yitirince Şarköylü balıkçılar avlanmak için başka balıkçılık alanlarına da gitmeye başlamışlardır. Doğal plajlarında bazı turistik tesisler bulunan ilçe kıyıları dinlence alanı olarak önem taşır; kıyı yerleşmelerinde birçok pansiyon vardır. Aynı zamanda önemli bir bağcılık alanı olan ilçedeki başlıca sanayi dalı şarapçılıktır. Kamu kesimi ve özel kesime ait birçok şarap fabrikasının bulunduğu ilçede bir de tuğla fabrikası vardır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan Şarköy yöresi, Roma ve Bizans egemenliğinden sonra 15. yüzyıl başında Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyılda halkının büyük bölümü Rumlardan oluşuyordu. Bu yüzyılın sonlarında Edirne vilayetinin Gelibolu sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen yöre 1913'te kısa bir süre Bulgarlar tarafından işgal edildi. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra da Yunan ordusunun eline geçti (Temmuz 1920). Mudanya Mütarekesi'nin (11 Ekim 1922) hükümleri gereğince Yunanların Trakya topraklarından çekilmelerinden sonra 15 Ekim 1922'de İngilizlerin denetimine girdi. 17 Kasım 1922'de işgalden kurtuldu ve Cumhuriyet'ten sonra ilçe olarak Tekirdağ iline bağlandı.

İlçenin güneybatı kesiminde ve Marmara Denizi kıyısında yer alan Şarköy kasabası ilkçağda Tristatis ya da Tristasis adlı bir ticaret kolonisi olarak kuruldu. Bir iskelesi olan kasaba, şarapçılık ve turizm açısından önemli bir merkezdir. Marmara kıyısını izleyerek Tekirdağ'ı Eceabat'a bağlayan yol kasabadan geçer. Şarköy kasabası, il merkezi Tekirdağ'a 63 km uzaklıktadır. Kasaba ve çevresine hizmet veren başlıca sağlık kurumu, Şarköy Devlet Hastanesi'dir.

Şarköy Belediyesi 1908'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 28.480; kent, 11.425.

Şarlken *bak.* Karl V

Şarlman *bak.* Charlemagne

Şarlo *bak.* Chaplin, Charlie

şarnokit, değişken kimyasal bileşimli bir başkalaşım kayaçları (metamorfik kayaçlar) dizisinin ortak adı. Adını, bu kayaçları ilk olarak Hindistan'ın güneyindeki Tamil Nadu'da saptayan Job Charnok'tan alır. Terim, genellikle yalnızca dizinin hiperstenli özgün granit bölümleri için kullanılır. Dünyanın hemen her yerinde görülen şarnokit, çoğunlukla, aşırı derecede aşınmış Prekambriyen Zaman (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) zemin kayacı karmaşıklarının içinde yer alır.

Dizi, öbür kayaçlardan hacimsel olarak ayırt edilebilen özgün mineral grupları içerir. Hemen her yerdeki şarnokitlerde rastlanan mineral hiperstendir. Adi mikroklin ile ortoklaz arasındaki alkali feldispatlara da rastlanır; bu kayaçlarda yer alan plajioklaz feldispat ise genellikle anitpertitiktir. Bu kayaçların genellikle koyu renkli olmasına feldispatlar yol açar. Bazı şarnokitler kahverengimsi-yeşil renkli, titan bakımından zengin hornblend içerir. Kayaçlara özgü grena ise piroptur.

Önceleri şarnokitlerin, silikatlı magmanın ayrımsal kristalleşmesi sonucunda oluştuğu sanılırdı. Ama daha sonra gerçekleştirilen alan ve laboratuvar çalışmaları, hepsi olmasa da çoğunun başkalaşım kayacı olduğunu ve yüksek basınç ve görece yüksek sıcaklık koşullarında yeniden kristalleşme yoluyla oluştuklarını ortaya çıkarmıştır.

Şaron, Ariel, ARİK ŞARON olarak da bilinir (d. 1928, Kefar Maalal, Filistin), İsrailli asker ve siyaset adamı.

Yahudilerin Filistin'de kurduğu kibutzları Arap saldırılarına karşı korumaya yönelik silahlı bir örgüte katılarak genç yaşta askeri eğitim aldı. Bağımsızlığı izleyen 1948-49 Arap-İsrail Savaşı sırasında bir baskın timini yönetti. Savaştan sonra istihbarat ve keşif işlerinde çalıştı. 1953'te Ürdün'e karşı düzenlenen bir saldırıya komuta etti. 1956

Süveyş Bunalımı sırasında, Sina Yarımadasındaki stratejik Mitla Geçidini ele geçirdi. Ordudaki görevini sürdürürken İngiltere'de askeri kuram, Tel Aviv Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Tümgeneralliğe yükselmesinden birkaç ay sonra başlayan 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında bir yıldırım harekâtıyla Mitla Geçidinin yeniden ele geçirilmesini sağladı. Temmuz 1973'te askerlikten ayrıldıysa da, Ekim 1973'te göreve geri çağrıldı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Süveyş Kanalını aşarak Mısır'a giren İsrail birliklerinin öncü koluna komuta etti.

Üstün askeri başarılarına karşın sertliği, başına buyrukluğu ve katılığı nedeniyle orduda yükselemeyen Şaron, kuruluşuna katkıda bulunduğu Likud (Birlik) Cephesi'nin adayı olarak 1973'te *Knesset*'e (Parlamento) girdi. Başbakan Yitshak Rabin'in danışmanlığını üstlendi (1975-77), ardından Başbakan Menahem Begin'in Likud hükümetinde tarım bakanı olarak görev aldı. Yahudilerin işgal altındaki Arap topraklarına yerleştirilmelerini savundu. Haziran 1981'de Begin tarafından savunma bakanlığına atandı. İsrail'in bütün dünyada kınanmasına neden olan 1982'deki Lübnan işgalinin baş mimarı oldu. Beyrut'taki iki Filistin mülteci kampında yapılan katliamlardan ötürü sert eleştirilere uğradı. Olayı soruşturmak için kurulan komisyon, Lübnanlı Falanjist birliklerin gerçekleştirdiği katliamlara doğrudan karışmadığını, ama kan dökmeyi engelleyecek önlemleri almadığı için dolaylı olarak sorumluluk taşıdığı görüşüne vardı. Bunun üzerine savunma bakanlığından istifa etmekle (1983) birlikte, devlet bakanı olarak hükümette yer almaya devam etti. Ertesi yıl Likud adayı olarak girdiği seçimlerde başarısızlığa uğradı.

Şaron Ovası, İbranice HA-ŞARON, İsrail'in Akdeniz kıyılarında, Karmel Dağındaki kumsaldan Tel Aviv-Yafa'daki Yarkon Irmağına kadar yaklaşık 89 km boyunca uzanan düzlük. İsrail'in en yoğun nüfuslu kesimlerinden birini oluşturan Şaron Ovası kabaca bir üçgen biçimindedir. Doğuda Karmel Dağı ve tepelik Samiriye (Şamron) yöresiyle çevrilidir.

Eskiden Mısır'dan Bereketli Hilal'e(*) uzanan Via Maris'in (Deniz Yolu) önemli bir parçasının geçtiği Şaron Ovası çok eski tarihlerde yerleşime açılmıştır. Hadera kenti yakınında, içinde Kalkolitik Çağa (İÖ 4. binyıl) ait mezarların bulunduğu mağaralar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca 18. sülaleden Mısır firavunu III. Tutmosis'e (hd İÖ 1504-1450) ait yazıtlarda ovadan söz edilir.

Şaron Ovası çağlar boyunca, Filistin'i güneyden istila etmek isteyen güçlerin kullandığı ana yol oldu. Arap-İsrail Savaşı sırasında (1948-49) Mısırlıların ovayı ele geçirme girişimleri başarısız kaldı.

Şaron Ovasında bugünkü yerleşmeler, Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan Siyonist politikanın bir parçası olarak kuruldu. Bu politika uyarınca kurulan (1890) ilk yerleşme Hadera(*) oldu. Ovanın kumlu kırmızı toprakları özellikle turunçgillerin yetiştirilmesine elverişli olduğundan, birkaç yıl sonra Hadera çevresine meyve ağaçları dikildi, zamanla ekili alanlar genişledi ve Hadera'yı başka yerleşmeler izledi. Günümüzde ekili alanların yaklaşık üçte biri turunçgil üretimine, geri kalanı büyük ölçüde hayvan yemi, pamuk ve sebze ekimine ayrılmıştır. Ovanın kuzeyinde bağcılık yapılır; güneyde ise kümes hayvanları beslenir. Tanninim Irmağı vadisi üzüm bağlarıyla kaplıdır.

İsrail'in bağımsızlığını kazanmasından sonra bölgede sanayileşme ve kentleşme hız kazandı. Günümüzde ovadaki başlıca yerleşmeler, Netanya(*), Herzliyya(*), Hadera ve Kefar Sava'dır(*). Antik Caesarea ve Dor kentleri turizm açısından önem taşır.

Şarrukin, lakabı AKADLI ŞARRUKİN, SARGON olarak da bilinir (ö. İÖ 24 - 23. yy), Mezopotamya hükümdarı (hd İÖ 2334-2279). Suriye, Anadolu ve Elam'ın (İran'ın batısı) bazı kesimleri ile Güney Mezopotamya'yı ele geçirerek bölgede Sami kökenli ilk hanedanı kurmuştur.

Yaşamına ilişkin bilgilerin hemen tümü Mezopotamya'daki çiviyazısı tabletlerde anlatılan efsane ve masallardan kaynaklanır. Bu masallardan birinde bebekken bir sepet içinde ırmağa bırakıldığı ve kendisini bulan bir bahçıvan tarafından yetiştirildiği anlatılır. Eski Sümer topraklarının kuzeyindeki Kiş kenti hükümdarının hizmetine giren Şarrukin, daha sonra Sümer kent devletlerini tek tek yenilgiye uğratarak birleştiren ve Akdeniz'in en batısına kadar uzanan topraklar üzerinde egemenlik iddiasında bulunan Uruk (Kitabı Mukaddes'te Erek) hükümdarı Lugalzagesi'yi yenerek üstünlüğünü kabul ettirdi. Böylece, Sami kökenli ilk hükümdar olarak Güney Mezopotamya'yı denetimi altına aldı. Veraset yoluyla tahta çıkmadığından, hükümdarlığını meşru kılmak için, bu zaferden kısa bir süre önce Şarrukin (Meşru Kral) adını aldığı sanılır.

Bu bölgeye egemen olmakla yetinmeyen Şarrukin öbür ülkelerle geliştirmeyi düşündüğü ticareti güvence altına almak için bir dizi fetih seferine çıktı. Bu seferlerin sonunda Orta Fırat Irmağından Kuzey Suriye'ye ve Güney Anadolu'daki gümüşçe zengin dağlara kadar uzanan bölgedeki bütün kentleri ele geçirdi. Ayrıca, İran'ın batısındaki Zagros Dağlarında yer alan, Elamlıların başkenti Susa'yı da egemenliği altına aldı.

Şarrukin döneminde Akad dili Sümer yazı sistemine uyarlandı; bu yazı sistemi kil tabletlerde ve o dönemden kalma silindir mühürlerde görülebilir. Silindir mühürlerin üzerindeki mitolojik figürler ve başka simgeler, hükümdarlığı sırasında askeri ve ekonomik konulardan başka sanata da önem verildiğini göstermektedir. Şarrukin'in kaç yıl yaşadığı ve hangi yıllarda hüküm sürdüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte, kurucusu olduğu hanedanın başlangıcı İÖ 2334 olarak kabul edilir. Sümer Krallar Listesi'ne göre, Şarrukin 56 yıl tahtta kalmıştır. Şarrukin hükümdarlığının son döneminde çeşitli ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. Bununla birlikte ardılları Şarrukin'in ele geçirdiği toprakları korumayı başarmışlar ve sonraki kuşaklar da onu tarihlerinin en büyük adı olarak kabul etmişlerdir. Tanrıça İştar'ın onuruna başkent Agade'yi inşa ettiren Şarrukin, tarihte büyük bir imparatorluk kuran ilk kişilerden biri olmuştur. Sonraki iki Asur kralına da onun adı verilmiştir.

Şarrukin I (ö. İÖ y. 1850), SARGON olarak da bilinir, Eski Akad dönemi Asur hükümdarı. Dönemine ilişkin pek az bilgi vardır. Kültepe'de bulunan tabletlerden, Kapadokya'daki Asur ticaret kolonisinin o dönemde en parlak düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda Şarrukin'in ticaret yollarında güvenliği sağladığını göstermektedir. Kapadokya'da Şarrukin'in mührünü taşıyan bir tabletin bulunması, Kapadokya'nın bir bütün olarak Asur egemenliği altında olduğu görüşünü desteklemektedir.

Şarrukin II, SARGON olarak da bilinir (ö. İÖ 705), Asur kralı (hd İÖ 721-705). Babası olarak kabul edilen III. Tiglat-pileser'in başlattığı fetihleri sürdürmüştür.

III. Tiglat-pileser'in küçük oğullarından biri ve kendisinden önceki Kral V. Şalmanezer'in kardeşi olduğu sanılır. Tahta çıkar çıkmaz Babil'in güney kesimindeki Kaldeliler ve Aramilerin yanı sıra Suriye, Filistin, Urartu Krallığı ve Ermeni topraklarının kuzeyinde Asur yönetimine karşı başlatılan ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı.

II. Şarrukin, Horsâbad'daki sarayda bulunan bir kabartmadan ayrıntı; Louvre Müzesi, Paris
Musée du Louvre, Paris; fotoğraf, Maurice Chuzeville

Hükümdarlık yıllarına ve kişiliğine ilişkin pek az belge vardır. Nimrud'da (Kalah) bulunan ve Şarrukin'in sarayına ait olduğu saptanan, balmumu üzerine çiviyazısıyla yazılmış kehanet metinleri yenilikleri desteklediğini göstermektedir. Ayrıca, Şarrukin'in fethettiği kentlerde bayındırlık çalışmalarına önem verdiği bilinmektedir. Şarrukin'in Dur Şarrukin'deki (Horsâbad) sarayı ölümünden kısa bir süre önce, İÖ 706'da kurulmuştur.

Şarrukin'in sekizinci seferine (İÖ 714) ilişkin bir belgeden, o sırada sarayının bulunduğu Kalah'tan yola çıkarak bugün Kuzeydoğu Irak'ta yer alan es-Süleymaniye'yi çevreleyen topraklara ve daha ötedeki Zagros dağlık bölgesine kadar ilerlediği anlaşılmaktadır. Tanrı Asur'a yazılmış bir mektup biçimindeki bu belgede, Şarrukin'in bu sefere Asur'un düşmanı olan Urartu kralı I. Rusa'nın tehdidi altında bulunan müttefik ülkelere yardımcı olmak için çıktığı belirtilmektedir. Asur tarih metinlerinde benzerine rastlanmayan bir üslupta kaleme alınmış olan ve Şarrukin'in imzasını taşıyan bu belge onun evrakları arasında bulunmuştur. Ama belgeyi kaleme alanın Şarrukin olup olmadığı bilinmemektedir. Şarrukin'in İÖ 705'teki bir savaş sırasında öldüğü sanılır.

şartlı salıverme, MEŞRUTEN TAHLİYE olarak da bilinir, cezasının belli bir süresini çeken ve iyi hali görülen hükümlünün şartlı olarak serbest bırakılması. Suçluları iyileştirmeye ve topluma kazandırmaya yönelik bir uygulama olan şartlı salıverme, aynı zamanda cezaevinden çıkan suçluları gözetim altında tutarak ve eğiterek toplumu korumayı amaçlayan düzenlemeleri kapsar. Bu işlemlerin yürütülmesi, genellikle adalet bakanlıklarının görev alanına girer. Az sayıda ülkede bu sorumluluk yasama organına ya da sosyal refah bakanlıklarına verilmiştir. Bazı hukuk sistemlerinde, uyuşturucu madde satıcılığı, silahlı soygun, fidye isteme, tecavüz ve cinayet gibi ağır suçlardan hüküm giymiş olanlar şartlı salıvermeden yararlanmaz. Şartlı salıvermeyle serbest bırakılan hükümlü, asıl cezasının bitimine değin

çeşitli yöntemlerle izlenir. Bu izleme düzenli polis denetiminden uzman personelin gözetiminde tutulmaya kadar varan değişik biçimler alabilir. Belirli davranış kalıplarına uyması beklenen ve genellikle seyahat özgürlüğü kısıtlanan hükümlünün, söz konusu dönemde düzenli olarak bir yetkiliye bilgi vermesi de istenir. Bu koşullara uymaması durumunda, şartlı salıverme hakkı geri alınarak yeniden cezaevine kapatılabilir.

Türk Ceza Kanunu da şartlı salıvermeyi kabul etmiştir (m. 16). Buna göre hükümlü, iş esası üzerine kurulu cezaevlerinde çalıştırıldığı üçüncü dönemde, kalan cezasının yarısını (ağır hapiste) ya da üçte birini (hapis ve hafif hapiste) iyi halle geçirdiğinde şartlı salıvermeye hak kazanır. Yararlanma süresi asıl cezanın dörtte birinden aşağı olamaz. Hükümlünün şartlı salıverme süresi içinde kasten işlediği bir suçtan dolayı kişisel özgürlüğü bağlayıcı bir cezaya çarptırılması ya da yükümlü olduğu koşulları yerine getirmemesi durumunda, şartlı salıverme kararı mahkemece geri alınır. Ayrıca şartlı salıvermede geçen zaman ceza süresine sayılmayarak cezanın geri kalan bölümü olduğu gibi çektirilir ve hükümlü bir daha şartlı salıverilmez (m. 17).

şasi, motorlu kara taşıtlarında, üzerine kaporta oturtulan çelik iskelet. Bir askı donanımıyla tekerleklere bağlanan şasi, taşıtın ağırlığının tekerleklere dağıtılmasını ve tüm parçaların bir arada durmasını sağlar. Taşıtın motor, tekerlekler, dingil donanımı, transmisyon, direksiyon organları, fren ve süspansiyon düzenekleri şasiye tutturulur. Günümüzde bazı otomobil ve otobüslerde şasi ve kaportanın tek bir parça halinde bir araya gelmesinden oluşan bileşik şasi kullanılır.

Şastalar, Kuzey California'nın dağlık iç kesimlerinde, Yukarı Klamath, Scott ve Shasta ırmaklarının havzalarında yaşayan ve Hokan dil öbeğine bağlı Şasta dillerini konuşan Amerika Yerlileri grubu. Başta Şastalar, New Irmağı Şastaları, Konomihular ve Okuanuçular olmak üzere bir dizi alt gruba ayrılırlardı. Daha önce Şastalar içinde sayılan Açomaviler ve Atsugeviler(*) günümüzde genellikle ayrı bir grup olarak sınıflandırılmaktadır.

Derin vadilerin dar yamaçlarına kurulu dağ köylerinde oturan ve besin kaynakları sınırlı olan Şastalar'ın geçimleri, Yuroklar ve Karoklarda olduğu gibi, büyük ölçüde meşe palamuduna ve sombalığına dayanırdı. Ayrıca para yerine taraklı deniz kabukları ile kızıl ağaçkakan kafaderilerini kullanarak bölgenin öteki Yerlileriyle ticaret yaparlardı. Yurok ve Karok yerleşmelerine benzeyen köylerinde büyük bir terleme evi bulunurdu. Çoğu erkekler dilediklerinde kendi terleme evlerini yaparlardı. Toplumsal örgütlenmeleri gevşek olan Şastalar, büyücülerin hastalıkları tedavi etme becerisine ve koruyucu ruhlara inanırlardı.

şaşılık, görme eksenlerinin paralelliğinin bozulması sonucunda gözlerden birinin içe, dışa, yukarı ya da aşağı doğru kayması. Çocukların ortalama yüzde 3'ünde görülen şaşılığın nedeni sıklıkla sinirsel denetim mekanizmasındaki bir bozukluktur. Görüntünün ağtabaka üzerinde belirli bir bölgeye düşürülmesini ya da gözde uyumu ve gözyuvarının hareketlerini sağlayan kasları denetleyen sinirlerdeki ileti mekanizmasında bir bozukluk vardır. Doğrudan kaslarla ilgili bir bozukluk nedeniyle oluşan şaşılıklar çok ender görülür.

Yeni doğmuş bebekte birbirinden bağımsız işlev gören gözler yalnız ışık ve hareketi algılayabilir, göz hareketleri düzensizdir. Ağtabakada keskin görme işlevini üstlenen fovea bölgesi henüz gelişmemiştir. Dördüncü haftadan başlayarak gözler belirli bir cisim üzerinde sabitleşmeye ve cismin hareketini izlemeye başlar. Bebek yaklaşık üç aylık olduğunda fovealar gelişip işlev görmeye, göz merceği yakın ve uzak cisimleri odaklamak üzere biçim değiştirmeye ve bebek her iki gözü aynı cisim üzerine bakışımlı olarak doğrultmaya başlar. Böylece her iki ağtabaka üzerindeki görüntünün tek bir görüntü haline gelip beyindeki görme merkezinde birleşmesi sağlanır. Görme mekanizmasındaki herhangi bir kusur (örn. korneada yaralanma, mercekte doğuştan gelen matlık ya da ur) görüntülerden birinin alınmasına engel olursa, sinirsel uyarı ve kas hareketlerinin karşılıklı etkileşimiyle görüntülerin birleşmesi kesintiye uğrar, bebek şaşı olur.

Göz hareketlerini yönlendiren kaslardan biri ya da birden fazlası felce uğrarsa farklı bir tür şaşılık ortaya çıkar. Gözler belirli bir pozisyondayken paralel görünür, bakış doğrultusu değişince tek gözdeki kayma belirgin hale gelir.

Şaşılıkta ortaya çıkabilecek en önemli komplikasyon, kayan gözün görme keskinliğinin giderek azalarak körlüğe yakın bir düzeye varmasıdır. Kayan gözdeki görüntü ağtabakada fovea dışına düştüğünden iki farklı görüntü ve çift görme (diplopi) ortaya çıkar. Bazı vakalarda normal gözün foveasındaki görüntü ile kayan gözün foveasına düşen farklı bir görüntü üst üste görülür. İki göz arasındaki duyu ilişkisi tam gelişmemiş çocuklarda (6 yaşından küçük) çift görme ya da üst üste iki görüntüyü gidermek amacıyla devreye giren bir mekanizmayla, kayan gözdeki görüntüyü silmek üzere görüntünün oluştuğu bölgede bir kara leke oluşur. Şaşılık uzun sürer ve tedavi edilmezse görme derecesi giderek azalır.

Şaşılık tedavisinde amaç her iki gözün görme keskinliğinin normale getirilmesi, hastanın görünümünü düzeltmek ve görme eksenlerinin paralel hale getirilmesiyle tek ve aynı görüntünün oluşmasını sağlamaktır. Bunun için cerrahi girişim ve düzeltici merceklerin yanı sıra sağlam gözün kapatılarak kayan gözün çalışmaya zorlandığı tedavi yöntemi de uygulanır.

şath (Arapçada "eylem", "sarsıntı"), çoğul ŞATAHAT, bazı mutasavvıfların kendinden geçme durumunda söyledikleri sözlere verilen ad. Türkçede daha çok şathiye (çoğul şathiyat) biçiminde kullanılmıştır.

Mutasavvıflara göre kişi cezbe durumunda, Tanrı tecellilerinin etkisiyle, yaptığını düşünemeyecek, sözlerini tartamayacak ölçüde kendinden geçer. Bu durumda mutasavvıfın benliği yok olmuştur, Tanrı onun diliyle konuşmaktadır.

En çok ünlü mutasavvıf Bayezid-i Bistami'nin sözleri arasında şatha rastlanır. "Öyle bir denize daldım ki, peygamberler onun kıyısında kalmıştı", "Kendimi tesbih ederim, benim şanım ne yücedir", "Benim bayrağım Muhammed'in bayrağından daha büyüktür", "Ona ulaşmadan Kâbe'nin çevresinde döner dururdum. Ona ulaşınca gördüm ki Kâbe benim çevremde dönüyor" sözleri Bestami'den aktarılan şath örneklerindendir. Cüneyd-i Bağdadi, Hallac-ı Mansur, Sehlü't-Tüsteri, Şibli, Ebu Bekr en-Nessac et-Tusi, Gazali, Muhyiddin Arabi, İbn Seb'in, Afif et-Tlemsani gibi ünlü mutasavvıf ve düşünürlerin de şath kabul edilen sözleri vardır. Şathiye örneklerine özellikle Bektaşi şairlerinde sık rastlanır. Ayrıca tasavvuf şiirinde, söylenmesi gereken şeyi dolaylı ve sözcüklere simgesel anlamlar yükleyerek anlatan şiirlere de şathiye denir. Yunus Emre'nin "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü/Bostan ısı kakıyıb dir ne yersin kozumu" dizeleriyle başlayan şiiri ile Hacı Bayram Veli'nin "Çalabım bir şar yaratmış iki cihan aresinde/Bakıcak didar görinür ol şarın kenaresinde" dizeleriyle başlayan şiiri de bu tür şathiyelerin örnekleri arasında yer alır.

Bazı fıkıhçılar bu tür sözlerinden dolayı mutasavvıfları şiddetle eleştirmiştir. Bu nedenle şathiyeleri yüzünden cezalandırılan, hatta öldürülen mutasavvıflar olmuştur.

şatır, Osmanlı padişahının ve üst düzey devlet adamlarının korunmasından sorumlu yaya asker sınıfı. İlk dönemlerde şatırlar Enderun'daki içoğlanlar arasından seçilirdi. 17. yüzyılda peyklerden seçilmeye başladı. En kıdemli olanı şatırbaşı, ikinci sıradaki de şatır kethüdası sanını taşırdı. Padişahın şatırlarına "müşahere-hârân" da denirdi. Sayıları 12-60 arasında değişirdi. Peyklerle aynı görevi yaptıkları için şatırlık 17. yüzyılda iki kez kaldırıldı. IV. Mehmed (Avcı) döneminde (1648-87) özel bir yasaya bağlanarak yeniden kuruldu. Sonunda peyk ve solaklarla birlikte 1828'de bütünüyle kaldırıldı.

Osmanlı sadrazamı ile kubbe ve taşra vezirlerinin de şatırları vardı. Bunlar hem koruma görevi yapar, hem de tutuklanması gerekenleri yakalayarak ilgili yerlere teslim ederlerdi.

Şatıroğlu, Veysel *bak.* Veysel (ÂŞIK)

Şati Vadisi, Libya'nın ortagüney kesiminde, Fizan bölgesinin kuzeyinde vadi. Batıdaki Venzerik'ten doğudaki Ümmü'l-Abid'e kadar 140 km boyunca uzanır. Dünyanın en büyük demir cevheri yataklarından birini barındırır. 1943'te bulunan yataklar yüzey madenciliğine elverişli olmakla birlikte demir oranı açısından yoksuldur. Ayrıca manganez yataklarının keşfedildiği vadide dan ekilir.

şato, Fransızca CHÂTEAU, Fransa'da ortaçağda, içinde bir yörenin feodal beyinin oturduğu korunaklı yapılara verilen ad.

İlk şatolar bir feodal topluluk birimi işlevi görüyordu. 14. yüzyılda toplumun dindışı kesimlerinin zenginliğinin artmasıyla malikâne sisteminin kısıtlayıcılığı azaldı ve şatolar soyluların oturduğu geniş, ama hâlâ korunaklı bir biçimde yapılan özel konut yapıları halini aldı. Genellikle ırmak vadilerine egemen tepeler üstüne yapılan şatolar, tepeleri barbatalı kalın duvarları ve mazgal pencereleriyle ortaçağ kalelerini andırıyor-

Moulin Şatosu, Lassay-sur-Croisne, Fransa, 1480-1502
Colour Library International

du. Böyle korunaklı şatoların tipik bir örneği Pierrefonds Şatosu'dur (1390-1400). Köye tepeden bakan bir kayalığın üstünde, bir avluyu çevreleyen sekiz görkemli burçla bunları birleştiren 7 m kalınlığındaki duvarlardan oluşan bu şatonun tek girişi, duvarların dışındaki hendeği aşan inip kalkar bir köprüdür.

15. yüzyılda savaş yöntemlerinin değişmeye ve feodal sistemin gerilemeye başlamasıyla ortaya çıkan yeni toplumsal düzende, soylular konut olarak korunaklı kaleler yerine, kırsal alanlarda görkemli malikâneler yaptırmaya başladılar. Amboise Şatosu (15. yy), Blois Şatosu (yapılmaya başlaması 13. yy), Chambord Şatosu (1519-47), Azay-le-Rideau Şatosu (1518-27) ve Chenonceaux Şatosu (1515-23) bu tür geçiş dönemi yapıları olmakla birlikte, hepsinde de ortaçağ kalelerine özgü bazı özelliklerin korunduğu izlenir. Örneğin yarı korunaklı bir yapı olan Loire Irmağı bölgesindeki ünlü Chambord Şatosu'nun asıl oturulan bölümü dikdörtgen planlı bir surla, bu sur da bir hendekle çevrilidir. Bu iç bölüm, İngiliz ortaçağ kalelerindeki içkalenin karşılığıdır. Bu şato, konik külahlı köşe kuleleri, gömme ayakları, payanda duvarları, dik çatıları ve çatı pencereleriyle, türünün tipik bir örneğini oluşturur.

17. yüzyılda yarı korunaklı şatolar da bütünüyle gereksiz hale geldi. Kırsal bölgelerde artık bunların yerine zarif görünümlü saraylar inşa ediliyordu. Ama bu tür yapıların da şato adıyla anılması bir gelenek halinde devam etti. François Mansart'ın gerçekleştirdiği Maisons Şatosu (bugün Maisons-Laffitte) böyle yapıların örneklerinden biridir.

şatok (*Citrus grandis*), ŞADOK olarak da bilinir, turunçgiller (*Rutaceae*) familyasından, portakal ve limonla yakın akraba olan meyve ağacı ve bunun meyveleri. Malezya ve Polinezya kökenli olduğu sanılan bu ağacın adının, ağacı Batı Hint Adalarına ilk götüren kaptanın adından geldiği söylenir. Ortalama 6-13 m arasında boylanan şatok

Şatok (*Citrus grandis*)
Walter Dawn

ağacının yaprakları portakal yaprağına benzer, ama geniş kanatlı saplarıyla ondan ayrılır; ayrıca yapraklarının alt yüzü, genç sürgünlerinde de bulunan ince tüylerle kaplıdır. İri, beyaz çiçekleri ve ilk bakışta greyfurta benzeyen basık küre ya da armut biçimli büyük meyveleri vardır. Meyvelerin kabuğu limon sarısı, bol sulu eti ise soluk sarı ya da kırmızı renkli ve acımsı ekşi lezzetlidir. Meyveler acı olduğu için taze olarak yenmez, daha çok reçel yapılarak değerlendirilir.

Şattariye, Abdullah eş-Şattari'nin (14-15. yy) Hindistan'da kurduğu tarikat. Özellikle Caunpur çevresinde yayılmıştır. Bayezid-i Bistami'nin temsil ettiği tasavvuf anlayışını (Bistamiye ya da Tayfuriye) sürdüren bir tarikattır. Özünü aşk, mahv ve sekr oluşturur. Buna göre kişinin kendinde olması, uyanık olması anlamındaki sahv, kul ile Tanrı arasındaki en büyük engeldir. Kendinden geçme, sarhoşluk anlamındaki sekr ise beşeri niteliklerin yok olması, iradenin gitmesi ve kişinin tam olarak Tanrı'nın denetimine girmesi demektir. Tasavvufta en yüksek ve eksiksiz durum budur. Kendinden geçme ve Tanrı varlığı ile var olma durumunu temel alması nedeniyle, Şattariye vahdet-i vücud (varlığın birliği) felsefesini benimser. Müritleri kendilerini sürekli bir birlik içinde görürler; kendi zat, sıfat ve fiillerini Tanrı'nın zat, sıfat ve fiilleri olarak değerlendirirler.

Şattiyen Kat, Oligosen Bölümde (y. 38-26 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en üst bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Rupeliyen Katın üzerinde yer alan Şattiyen Kat kayaçları ilk kez Almanya'nın kuzeyindeki Cassel bölgesinde saptanmıştır. Cassel Körfezi bölgesinde Şattiyen Kat, yalnızca deniz ortamlarında oluşan, mavimsi renkli, demir bakımından zengin bir mineral olan glaukonit ağırlıklı Cassel Kumlarınca temsil olunur. Bu kumlar denizlerin gerilemesi sırasında çökelmiştir ve 104 ayrı hayvan türü içeren özgün bir fosil faunasına sahiptir; bu fosillerin 63'üne Şattiyen Katın dışında başka herhangi bir kayaç oluşuğunda rastlanmamıştır.

Şattü'l-Arap (Arapçada "Arapların akarsuyu"). Irak'ın güneydoğu kesiminde ırmak. Dicle ve Fırat ırmaklarının el-Kurna kentinde birleşmesiyle oluşur; 193 km boyunca güneydoğu yönünde akarak Irak'ın Basra ve İran'ın Abadan limanlarından geçtikten sonra Basra Körfezine dökülür. Çığırının ikinci yarısında ırmağın doğu yakası Irak-İran sınırını oluşturur. Doğudan Karun Irmağını alan ırmağın Basra'da yaklaşık 37 m olan genişliği, ağız kesiminde 805 m'ye kadar çıkar. Yerleşime açılmış olan ırmak kıyılarında, gelgit hareketiyle doğal olarak sulanan hurma ağaçlıkları vardır. Karun Irmağı büyük miktarda mil taşıdığından, küçük okyanus gemilerinin ulaşımına olanak vermek amacıyla ırmak yatağı sürekli taranır. Yeni bir oluşum sayılan Şattü'l-Arap'ın nasıl ortaya çıktığı konusunda kesin bilgi yoktur. Dicle ve Fırat ırmaklarının bir olasılıkla eskiden daha batıdaki bir yatakta aktığı, Şattü'l-Arap'ın bugünkü aşağı çığırının ise eskiden Karun Irmağının bir parçası olduğu sanılmaktadır.

Şattü'l-Arap 1980'lerde İran-Irak Savaşı'na(*) sahne oldu.

Şattü'l-Cerid, Tunus'un güneybatı kesiminde büyük tuz gölü. Yaklaşık 4.900 km²'lik bir havzayı kaplar. Yoğun yağmur dönemleri dışında yalnızca en alçak kesimlerinde su vardır. Tunus'taki Şattü'l-Ficac, Şattü'l-Gerse, Cezayir'deki Melrhir'le birlikte, Kabis Körfezinden batıya doğru yaklaşık 400 km boyunca uzanan bir çöküntü alanı oluşturur. Akdeniz'in eski bir kolu olan bu çöküntünün tabanı, Şattü'l-Cerid'de deniz düzeyinden 16 m, Şattü'l-Gerse'de ise 21 m aşağıdadır. 1949'dan beri gölden önemli miktarda fosfat çıkarılmaktadır. Çevredeki başlıca vaha kasabaları olan Tuzer ve Nefta hurma yetiştirmekle ünlüdür.

Şaven, Fas'ın Nord Ouest bölgesinde, Rif Dağlarında il. Yüzölçümü 4.350 km²'dir. Kuzeyde Akdeniz, doğuda el-Huseyme, güneydoğuda Taunat, güneybatıda Kenitra, kuzeybatıda da Tétuan illeriyle çevrilidir. 1975'te oluşturulan ilin merkezi Şeşaven'dir. Kuzeydeki kıyı bölgesinde tahıl yetiştirilir ve hayvancılık yapılır; Rif Dağlarında ise meyve, mantar ve zeytin üretilir. Nüfus (1992 tah.) 363.000.

Şaver, asıl adı EBU ŞÜCA MUCİREDDİN BİN NİZAR ES-SADİ (ö. 18 Aralık 1169, Kahire). Fatımi veziri.

Yukarı Mısır (es-Said) valisiyken 1162'de görevden alınınca ayaklanarak Kahire'ye girdi ve Ruzzik'i öldürüp yerine vezir oldu. Ama Halife Azid'in desteklediği Zirgam'a karşı koyamayınca Suriye'ye giderek Zengilere sığındı. 1164'te Nureddin Zengi'nin desteğiyle Kahire'ye döndü ve yeniden vezir oldu. Ama verdiği sözleri tutamayınca Nureddin Zengi'yle arası açıldı ve ona karşı Haçlılardan yardım istedi. Haçlıların Mısır'a girmesi Müslümanlar arasında tepkilere yol açtı. Nureddin Zengi, Azid'le anlaşmaya vararak kuvvetlerini Kahire'ye gönderdi. Şaver, Zengilerin komutanı Şirkuh'un kente girmesinden sonra idam edildi.

Şaviyeler, Cezayir'in kuzeybatısında, Atlas Dağlarındaki Uvras (Aures) Platosunda yaşayan ve Berberi öbeğinden Şaviye dilini konuşan Berberi topluluğu.

Şaviyeler, mevsime göre dağlık kesimlerde tarım ya da vahalarda hayvancılık ve bahçecilik yaparlar. Arapça konuşan kentli nüfusla ilişkileri çok sınırlıdır. Sünni olmakla birlikte dinle bağları güçlü değildir. Şaviyelerin başka topluluklarla olan ilişkileri, başta kendi dillerine çok yakın bir lehçe konuşan komşu Kabiliyeliler olmak üzere, yerleşik Berberi gruplarıyla yaptıkları ticaretle sınırlıdır. Buna, bölgede mevsimlik işçi olarak çalışan Araplar da eklenebilir. Klan temelinde örgütlenmiş olan Şaviyeler yazın dağlık bölgelerdeki köylere yerleşirler.

Cezayir nüfusunun geri kalan bölümüyle ilişkilerinin kısıtlı olmasına karşın, Şaviyeler Fransızlara karşı sürdürülen direnişe etkin biçimde katılarak Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynamışlardır.

Şavniler, Algonkin ailesine bağlı bir dil konuşan Kuzey Amerika Yerlileri. Bilinen ilk yurtları Ohio Irmağı vadisinin orta kesimidir. Dil ve kültür açısından Sauk, Meskuaki ve Kikapoolarla yakın akraba olan Şavniler, uzun süre ilişkide oldukları Senekalardan ve Delaware Konfederasyonu'ndan da etkilenmişlerdi. Yazları, ağaç kabuğuyla kaplı evlerden oluşan büyük köylerde yaşarlardı. Kadınlar köyün hemen dışındaki tarlalarda mısır yetiştirir, erkekler ise avcılıkla uğraşırdı. Kışın küçük gruplara bölünürler, her aile kendi av bölgesine göç ederdi. Her köyde bir toplantı evi bulunur, savaşçıların arındırılması gibi dinsel törenler burada yapılırdı. Ekim zamanı yapılan bahar ekmeği dansı, mısırların olgunlaşma dönemindeki yeşil mısır dansı ve hasat döneminde yapılan sonbahar ekmeği dansı, öbür önemli ayinlerdi. Şavniler beş ana gruptan oluşur, bunlar da kendi içinde babayanlı klanlara ayrılırdı. Reislik genellikle babadan oğula geçerdi. Askeri reisler ise cesaret, beceri ve deneyim temelinde seçimle belirlenirdi.

17. yüzyılda İrokualar tarafından yurtlarından sürülen Şavniler geniş bir alana dağıldılar. Bazıları bugün Illinois sınırları içinde kalan topraklara, bazıları da Cumberland Vadisine yerleşti; bir başka grup ise güneydoğuya göç etti. 1725'ten sonra Ohio

bölgesinde yeniden birleşen kabile beyazların ilerlemesini bir süre için engellemeyi başardı. Ama Kesik Ağaçlar Çarpışması'ndaki (1794) yenilgi ve Tecumseh'in Ohio Vadisi Yerlilerini birleştirmeyi başaramaması üzerine, sonunda Oklahoma'nın çeşitli bölgelerine yerleşen üç bağımsız kola ayrıldılar. Bugün Şayenlerin toplam nüfusunun 2 binin üzerinde olduğu sanılmaktadır.

Şavşat, Karadeniz Bölgesi'nin en doğu kesiminde, Artvin iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.317 km² olan Şavşat ilçesi kuzeyde Gürcistan, doğu ve güneydoğuda Ardahan ili, güney ve güneybatıda Ardanuç ilçesi, batıda Merkez ilçe, kuzeybatıda da Borçka ilçesiyle çevrilidir.

Yüksek dağlar ve engebeli alanlardan oluşan ilçe toprakları ilin kuzeydoğu kesiminde yer alır. Kuzey ve kuzeybatı kesimini, doruğu ilçe sınırları dışında kalan Karçal Dağı, doğu, güneydoğu ve güney kesimini de doruğu 3.202 m'ye ulaşan Yalnızçam Dağları engebelendirir. İlçenin Yalnızçam Dağlarının en yüksek kesimlerinden geçen doğu ve güneydoğu sınırı Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerini birbirinden ayırır. Bu topraklardan kaynaklanan suların büyük bölümünü toplayan Berta Suyu, ilçe sınırları dışında Çoruh Irmağına(*) karışır. Berta Suyunun başlangıç kollarının açtığı vadiler ilçe topraklarını derin biçimde parçalamıştır. Güneydoğudaki küçük bir alanın sularını toplayan küçük dereler ise ilçe sınırları dışında Kura Irmağıyla(*) birleşir. Kuzeydoğuda 3.167 m yüksekliğe ulaşan Arsiyan (Göze) Dağı ile güneydeki Kordevan (Çadır) Dağının yüksek kesimlerinde birkaç küçük göl vardır. Dağlık alanlar ladin, göknar ve sarı çam ormanlarıyla kaplıdır. Yüksek kesimlerde yer alan ve yazın çayırlarla kaplanan düzlükler hayvancılık açısından önem taşır.

Önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımla sağlar. Ekime elverişli alanları kısıtlı olmasına karşın, Şavşat'ta öteki ilçelere göre azımsanmayacak miktarda bitkisel üretim yapılır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler patates (1984'te 22.736 ton), buğday, elma ve armutla az miktarda arpa, mısır ve fasulyedir. 1984'te ilin en çok patates yetiştirilen ilçesi Şavşat'tı. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. Çok sayıda koyun yetiştirilen ilçede arıcılık da yapılır. İlçe topraklarında bakır-kurşun-çinko, feldispat ve manganez içeren cevher yatakları vardır. Başlıca mesire alanları Söğütlüefkâr ve Karagöl orman içi dinlenme yerleridir.

Şavşat yöresi İÖ 1000'lerin başında Gürcülerin atası sayılan kabilelerin yaşadığı bölgenin sınırları içindeydi. Eskiden İberia adıyla anılan bu bölge, İÖ 7. yüzyılda Kimmerlerin istilasına uğradı. İberia Krallığı'nın sınırları içinde bulunan bu topraklar, Pontus Krallığı'ndan sonra Roma'ya bağlandı. Bir süre Perslerle Bizanslılar arasında el değiştirdikten sonra İS 7. yüzyılda Arapların denetimine girdi. Bizanslılarla Arapların zayıflığından yararlanan Gürcüler, 9. yüzyılda İberia Krallığı'nı yeniden canlandırdılar. Bagratlı hanedanının yönettiği krallık, 13. yüzyıl başlarında Trabzon ve Erzurum'a kadar uzanan toprakları elinde tutuyordu. Daha sonra İlhanlılara bağlanan İberia'yı 14. yüzyıl sonrasında Timur'un orduları yağmaladı. Bagratlı yöneticiler tarafından yarı bağımsız olarak yönetilirken Osmanlılarla İranlılar arasında el değiştiren bu topraklar, ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında kesinlikle Osmanlıların eline geçti. 1873 tarihli Erzurum vilayet salnamesine göre Şavşat kazası Çıldır sancağına bağlıydı. 1828-29 arasında Rus işgaline uğrayan Şavşat, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla (3 Mart 1878) savaş tazminatı olarak Elviye-i Selâse'nin(*) içinde Rusya'ya verildi. Sovyet Devrimi'nden sonra Rus orduları Ocak 1918'de Şavşat'tan çekildi. Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) hükümleri uyarınca yapılan halkoylaması sonucunda Osmanlı Devleti'ne bağlanmayı seçen Şavşat, Mart 1918'de Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra Aralık 1918'de İngilizler tarafından, Nisan 1920'de İngilizlerin çekilmesinden sonra da Gürcüler tarafından işgal edildi. 23 Şubat 1921'de Gürcü birlikleri tarafından boşaltıldı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti topraklarına katıldı. Kısa bir süre Ardahan'ın kazası olarak kalan Şavşat, 7 Temmuz 1921'de Artvin'e bağlandı.

Eskiden Satlel adlı küçük bir köyken Cumhuriyet döneminde Yeniköy adıyla anılan bugünkü yerine taşınan Şavşat kasabası ilçenin orta kesimindedir. Artvin'i Ardahan üzerinden Kars'a bağlayan karayolu kasabadan geçer. Şavşat kasabası bu yolla il merkezi Artvin'e 67 km uzaklıktadır.

İlçe tarihsel yapılar açısından oldukça zengindir. Bunların başlıcaları Şavşat, Bilbilan, Dutlu, Parih, Tukharis ve Ustamis kaleleri, Rabat (Köprülü) ve Bagratlı (10. yy) kiliseleri ile Zor Mustafa Bey Türbesi'dir.

Şavşat Belediyesi 1928'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 33.315; kasaba, 4.850.

Şavuot, HAMSIN olarak da bilinir, tam adı HAG ŞAVUOT (Haftalar Şenliği), Yahudilerin üç büyük bayramından ikincisi. Buğday hasadının başlangıcını belirten bir tarım şenliği olarak doğdu. Tapınak döneminde, hasadın ilk ürünleri bu bayramda tapınağa getirilir ve yeni toplanmış buğdaydan yapılan iki somun ekmek adak olarak sunulurdu. Şavuot gününde sinagogların meyve ve çiçeklerle donatılması, ayrıca Yom ha-Bikkurim (Turfanda Günü) ve Hag ha-Kazir (Hasat Şöleni) gibi adlar, şenliğin kökenini belirtiyordu. Ortaçağ başlarında Şavuot, Tanrı'nın Sina Dağında Hz. Musa'ya On Emir'i bildirmesiyle ilişkilendirildi. Günümüzde bu gelenek Tora'dan okunan parçalarla sürdürülmektedir. Şavuot ibadeti sırasında Tora'nın incelenmesi ve Rut Kitabı'nın okunması da gelenekleşmiştir.

Şavuot, Pesah (Hamursuz) bayramından sonraki 50. günde (ya da yedinci haftanın sonunda) kutlanır. Bayramın Hıristiyanlıkta aldığı biçim olan Pentekostes (Yunanca *pentekoste*: "ellinci") yortusunun adı da buradan kaynaklanır. Bu gün Yahudi takviminde Sivan ayının 6. günüdür (İsrail dışında 7. günü).

Şayenler, 19. yüzyılda Platte ve Arkansas ırmaklarının çevresindeki topraklarda yaşayan ve Algonkin dillerinden birini konuşan Kuzey Amerika Ova Yerlileri. 1700'den önce Minnesota'nın orta kesimlerinde yaşayan Şayenler geçimlerini çiftçilik, çömlekçilik, avcılık ve toplayıcılık yaparak sağlarlardı. Daha sonra Kuzey Dakota'da, Cheyenne Irmağı kıyısında bir köye yerleştiler. Köyün Ocibualar tarafından yıkılmasından sonra Missouri Irmağının kıyılarına, 18. yüzyılın sonlarında göçebe bir yaşam sürmeye başladıkları daha batıdaki Black Hills bölgesine, 19. yüzyılın başlarında ise Platte Irmağının doğduğu yöreye yerleştiler. Kabilenin büyük bölümünün 1832'de Arkansas Irmağı kıyılarına göç etmesiyle Şayenler Kuzey ve Güney olmak üzere iki kola bölündü. Bu bölünme 1851'de ABD'yle yapılan I. Laramie Kalesi Antlaşması'yla süreklilik kazandı.

Şayen dininde, biri "Yukarıdaki Bilge" adıyla anılan, öteki ise yerin altında yaşayan iki büyük tanrı vardı. Ayrıca kuzey, güney, doğu ve batıda dört ruhun bulunduğuna inanılırdı. Kabile 10 ana takıma (*bund*) ayrılmıştı. Bu takımlar, 44 şeften oluşan bir kurul ile yedi askeri birlik tarafından yönetilirdi; askeri birliklerin en güçlüsü ve saldırganı Köpek Savaşçıları olarak bilinen gruptu. Şayenler kalıcı barışın sağlandığı 1840'a değin sürekli olarak Kiyovalarla savaştılar. 1857-79 arasında beyazlarla da kanlı çatışmalara girdiler. Medicine Lodge Antlaşması'yla (1867) Güney Şayenlere Oklahoma'da bir yerleştirme kampı verildiyse de oraya ancak 1875'ten sonra yerleştiler. Güney Şayenler 1874-75 yıllarında güneydeki Ova Yerlilerinin toplu ayaklanmasına katıldılar. Kuzey Şayenler ise 1876'daki Little Bighorn Çarpışması'nda Dakotalarla ittifak kurdular. Bugün Montana'nın güneydoğusundaki Tongue Irmağı Yerleştirme Kampı'nda bin kadar Kuzey Şayen yaşar. Üç binden fazlası da Oklahoma'daki Arapahoların ve Güney Şayenlerin arasına dağılmış durumdadır.

şayka, ÇAYKA olarak da bilinir, Osmanlı donanmasında kullanılan bir tür savaş gemisi. Genellikle sahil korumada yararlanılan şaykalar, altı düz, üç toplu gemilerdi. Şaykalarda kullanılan ve kale kuşatmalarında yararlanılan toplara da şayka topu denirdi. İnce donanmadaki şaykalar ocaklık olarak işletilirdi. Karadeniz'in kıyı iskelelerinden İstanbul'a yiyecek ve tahıl taşımada da "zabun" denen şaykalar kullanılırdı.

Şazili, ŞAZELİ olarak da bilinir, tam adı EBU'L-HASAN ALİ BİN ABDULLAH BİN ABDULCABBAR EŞ-ŞERİF EZ-ZARVİLİ EŞ-ŞAZİLİ (d. 1196, Şazile, Tunus - ö. 1258, Humaysıra, Mısır), Şaziliye(*) tarikatının kurucusu mutasavvıf.

Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra, büyük olasılıkla aşırı çalışmaktan gözleri kör oldu. Ünlü mutasavvıf Şeyh Abdusselam bin Meşiş'e bağlandı. Tarikat eğitimini tamamlayıp halifelik aldıktan sonra Tunus'a döndü. Görüşleriyle tutucu kelam bilginlerinin düşmanlığını çekince, İskenderiye'ye (Mısır) gitmek zorunda kaldı. Tarikat çalışmalarını ömrünün sonuna değin burada sürdürdü. Tekke ve tarikatlara özgü tören ve kuralları bir yana bırakan Şazili, müritlerine, geçimlerini emekleriyle kazanmalarını öğütledi, özellikle dilenciliği yasakladı. Son hac yolculuğu sırasında Humaysıra'da öldü ve oraya gömüldü. Şaziliye zamanla Kuzey Afrika'nın en yaygın tarikatlarından biri oldu. Şazili'nin *Vasiya*'sı çeşitli dualar ile öğütlerini içerir.

Şaziliye, ŞAZELİYE olarak da bilinir, Ebu'l-Hasan Şazili'nin (ö. 1258) müritlerince kurulan tarikat.

Şaziliyenin öbür tarikatlar gibi katı kural ve törenleri yoktur; uzun süre tekke ve zaviye gibi kurumlara da gerek görmemiştir. Şaziliye müritlerinin tarikata ilişkin tek görevleri belli zamanlarda topluca yaptıkları zikir ve okudukları hizblerdir. Silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan Şaziliyede zikir açıktan, toplu olarak ve ayakta yapılır. Müritler zikri yöneten şeyh ya da vekilinin çevresinde bir halka oluşturacak biçimde dizilir, zikir sırasında topluca dönerler (devran).

Şaziliye tarikatı, Şazili'nin halifesi Ebu'l-Abbas el-Mürsi ve onun halifesi Ataullah el-İskenderi (ö. 1309) tarafından yayıldı. Yapıtlarıyla Şaziliyenin yayılmasına önemli katkılarda bulunan bir başka mutasavvıf da Şeyh Zerruk'tur (ö. 1493). Tarikat Mısır merkez olmak üzere tüm Kuzey Afrika'da

en yaygın ve güçlü tarikattır. Varlığını günümüze değin sürdürmüş, Kuzey Afrika'daki bağımsızlık hareketlerinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'de II. Abdülhamid'in bu tarikata bağlanmasından sonra tanınan ve İstanbul'da üç tekkeye sahip olan Şaziliyenin Anadolu'da bir ölçüde yayılmasında *Camiü'l-Usul* (1859) adlı yapıtıyla Ahmed Ziyaeddin Efendi de etkili olmuştur.

Şaziliye tarikatı zamanla 20'ye yakın kola ayrıldı. Bunlardan varlığını günümüzde sürdürenler Cevheriye, Arusiye, Kavukciye, Feyziye, Kasımiye, Salimiye, Haşimiye, Muhammediye, Vefaiye, Medeniye, İdrisiye, Afifiye, Azmiye ve Hamidiyedir.

Şçepkin, Mihail Semenoviç (d. 17 Kasım 1788, Belgorod yakınları, Kursk - ö. 23 Ağustos 1863, Yalta, Rus Çarlığı), duyarlı ve gerçekçi oyun tarzıyla tanınmış Rus tiyatro oyuncusu. 19. yüzyılda ülkesinin en etkili oyuncularından biri olmuş ve Konstantin Stanislavski tarafından tiyatroda doğalcılığın ilk ustası olarak kabul edilmiştir.

Serf olarak doğan Şçepkin çocuk yaşta amatör oyunlarda rol almaya başladı. 1805'te dublör olarak Kursk Tiyatrosu'na katıldı. 1808'de, özellikle komedi rollerinde görüneceği bu topluluğun sürekli oyuncuları arasına girdi. Bir süre sonra başka bir oyuncuda yeni ve incelikli bir oyunculuk tarzı keşfetti. Gerçekçi ayrıntılara dayanan bu tekniği, yıllar süren araştırma ve çalışmalarla kusursuz bir hale getirdi. 1821'de kendisini destekleyenlerin ortak çabasıyla özgürlüğünü satın alarak serflikten kurtuldu.

1823'te Moskova'daki Küçük (Mali) Tiyatro'ya girdi ve sonraki 40 yıl boyunca hem oyuncuları, hem de oyun yazarlarını önemli ölçüde etkiledi. Aleksandr Puşkin, İvan Turgenyev ve yeni tekniğine uygun oyunlar yazmalarını istediği başka yazarlarla dost olan Şçepkin, aralarında Prov Sadovski ve Vladimir Davidov'un da yer aldığı yeni bir gerçekçi oyuncular kuşağını destekledi. En büyük başarılarını Shakespeare rolleriyle Gogol'ün *Revizor* (*Müfettiş*, 1937, 1973) oyunundaki belediye başkanı gibi karakter rollerinde elde etti.

Şçerbatov, Mihail Mihailoviç (d. 22 Temmuz 1733, Moskova - ö. 12 Aralık 1790, Mihailovskoye, Rus Çarlığı), Rus düşünür ve tarihçi. Rusya'nın 18. yüzyıldaki siyasal ve toplumsal gelişmesini ele alan yapıtları vardır.

Rusya'nın en eski soylu ailelerinden birinden geliyordu; babası eski Moskova valilerindendi. Şçerbatov özel öğretmenler tarafından yetiştirildi. İlk çalışmaları Prens M.V. Lomonosov'un 1755'te kurduğu, Rusya'nın ilk bilim ve sanat dergisinde yayımlanan (1759-61) makale ve çevirileriydi. Bu çalışmalarında onu güçlü, hatta mutlakiyetçi bir devlet anlayışını desteklemeye yönelten, insan doğasına ve toplumsal ilerlemeye ilişkin karamsar görüşlerle aydınlanma felsefesine özgü düşünceler bir arada yer alır.

Şçerbatov 1767'de Yaroslavl bölgesinin soyluları tarafından, II. Yekaterina'nın yeni bir anayasa ve yasa sistemi hazırlamak üzere toplantıya çağırdığı komisyona seçildi. Bu görevi sırasında, I. Petro'nun doğuştan soyluların ayrıcalıklarını kısıtlayan reformlarının iptalini öngören bir yasa tasarısı hazırladı. Bu tasarı, I. Petro'nun iktidarı sırasında devlet hizmetine alınan yeni soylu sınıfın sert tepkisine yol açtı. Şçerbatov yaşamı boyunca iktidarın veraset yoluyla el değiştirmesini ve serfliğin sürmesini savundu.

Şçerbatov 1768'de imparatorluk tarihçisi yapıldı. 1770-91 arasında yayımlanan *İstoriye Rossiyskaya ot Dresnevşih Vremen* (İlk Dönemlerinden Başlayarak Rusya Tarihi) adlı yedi ciltlik yapıtı, Rusya tarihini özgün kaynaklara dayanarak anlatmayı amaçlayan ilk ciddi çalışmadır.

Şçerbatov ideal devlet anlayışını *Puteşestvie v Zemlyu Ofirskuyu* (1784; Ofir Ülkesine Yolculuk) adlı kitabında ortaya koymuştur. Bir ütopya niteliğini taşıyan bu yapıtta, I. Petro'nun ülkeyi Batılılaştırmaya yönelik reformlarının iptal edildiği ve soylularla serfler arasında doğuştan eşitsizliğe dayalı "doğal" ilişkilerin kurulduğu bir Rusya betimlenir. Şçerbatov'un Batı'da bilinen en ünlü yapıtı *O Povrosdenii Nravov v Rosii* (1797; Rusya'da Ahlakın Çöküşü Üzerine), dönemin Rusya'sının toplumsal yaşamını ve muhafazakâr düşünce ortamını sergileyen önemli bir çalışmadır.

Şçerbatskoy, Fyodor İppolitoviç (d. 11 Eylül 1866, Kielce, Polonya [Rus Çarlığı] - ö. 18 Mart 1942, Borovoye Akmolinskoy yönetim birimi, Kazakistan SSC, SSCB), en büyük Batılı Budacı felsefe uzmanı kabul edilen Sovyet araştırmacı. Başlıca yapıtı, alanında son derece etkili olan Budacı Mantık'tır (1930-32; 2 cilt).

Karşılaştırmalı dilbilim, Sanskrit edebiyatı ve Hint felsefesi öğrenimi gören Şçerbatskoy altı Avrupa dilini akıcı biçimde konuşup yazabiliyordu. Sanskrit bilgisiyle Avrupalılar kadar Hintli araştırmacıların da saygısını kazanmıştı.

Yaklaşık 1900'de Moğolistan ve Hindistan'da Budacı mantık ve metafizik, özellikle de filozof Dharmakirti'nin mantığı üzerine yürüttüğü çalışmalar, ilk önemli yapıtı olan *Teoriya poznaniya i logika po uçeniyu posdneyşih buddhistov*'un (1903; Geç Budacılara Göre Bilgi Kuramı ve Mantık) temelini oluşturdu. Kitabın algı ve tümdengelim konularını inceleyen ikinci bölümü 1909'da yayımlandı. 1904'te Petersburg Devlet Üniversitesi'nde Hint edebiyatı profesörü olarak çalışmaya başlayan Şçerbatskoy'un Belçikalı araştırmacı Louis de La Vallée-Poussin'in *Nirvâna* (1925) adlı kitabına tepki olarak yazdığı Budacı Nirvana Kavramı 1927'de yayımlandı. Bir başka önemli yapıtı da 1923'te yayımlanan Budacılığın Temel Kavramı ve *Dharma* Sözcüğünün Anlamı'dır.

Şçukin, Boris Vasileviç (d. 17 Nisan 1894, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 7 Ekim 1939, Moskova, SSCB), özellikle Lenin rollerindeki başarısıyla tanınan ünlü Sovyet tiyatro ve sinema oyuncusu.

Moskova'da öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Kaşira'ya döndü ve demiryollarında çalışmaya başladı. Ama asıl ilgi alanı tiyatroydu. 1920'de Yevgeni Vahtangov'un tiyatro topluluğuna girdi. Burada geçirdiği yaklaşık 20 yılda hem komedilerde, hem de trajedilerde oynadı. *Turandot*'ta (1922; *Bir Masal*) başrol, Gogol'ün *Jenitba*'sında (*Bir Evlenme*) Stepan, Shakespeare'in *Hamlet*'inde Polonius, Gorki'nin *Yegir Buliçov i drugiye*'sinde (1932; Yegor Buliçov ve Ötekiler) Buliçov rollerini oynayarak büyük başarı kazandı. En önemli rolü, Nikolay Pogodin'in *Çelovek s ruzyom* (1937; Silahlı Adam) oyununda üstlendiği ve *Lenin v Oktiabr* ile (1937; Lenin Ekim'de) *Lenin v 1918* (1939; Lenin 1918'de) filmlerinde yinelediği Lenin rolleri oldu. 1936'da kendisine SSCB Halk Sanatçısı unvanı verildi.

Şçyolkovo, Rusya Federasyonu'nun batısındaki Moskova yönetim biriminde (*oblast*) ilçe (*rayon*) merkezi kent. Klyazma Irmağının kıyısında, Moskova'nın birkaç kilometre kuzeydoğusunda yer alır. 18. yüzyıldan sonra ipekli el dokumalarıyla ün kazanan kent, bir dokuma sanayisi merkezi olma özelliğini korumaktadır. Kentte ayrıca önemli kimya, metal işleme ve makine sanayileri vardır. Nüfus (1991 tah.) 109.600.

Şeba *bak.* Seba

şebboy, turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından iki ayrı cinsin (*Cheiranthus* ve *Matthiola*) süs bitkisi olarak yetiştirilen çeşitli türlerine verilen ad.

Bunların en yaygınlarından biri olan adi şebboy (*Cheiranthus cheiri*) Avrupa'nın güneyindeki çayırlık ve kayalıklarda yabani olarak yetişen ikiyıllık ya da çokyıllık bir

Şebboy (*Cheiranthus cheiri*)
Vesile Buket

bitkidir. Yaklaşık 70 cm'ye değin boylanabilen bitkinin dik ve sık dallı gövdesi ince uzun, dar yapraklarla bezenmiştir. Dalların ucunda başaksı kümeler oluşturan keskin ve hoş kokulu çiçeklerinin rengi altın sarısından kahverengiye kadar değişir. Çiçekler basit yapılı dört taçyapraktan oluşur. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de park ve bahçelerin yaygın süslerinden olan şebboyun çiçeklerinden parfüm sanayisinde koku verici olarak kullanılan uçucu bir yağ çıkarılır.

Anayurdu Avrupa'nın güneybatısı ile Asya'nın batısı olan bahçeşebboyu (*Matthiola incana*) da bahçelerde yaygın olarak yetiştirilen bir süs bitkisidir. Genel görünümü çok benzese de, mor renkli çiçekleriyle adi şebboydan ayrılır. Bahçeşebboyuyla aynı cinste yer alan sarımsı mor çiçekli bir tür ise (*M. longipetala*), çiçeklerinin gece yaydığı hoş kokudan ötürü gecegündüzçiçeği adını alır.

şebek, MAKAK olarak da bilinir, *Cercopithecidae* familyasının *Macaca* cinsini oluşturan 12 maymun türünün ortak adı. Bir türü dışında Asya'ya dağılmış olan bu maymunlar gündüzleri etkinlik gösterir ve toplu halde yaşar. Gövdeleri sağlam yapılı, ayakları ve bacakları yaklaşık aynı uzunlukta, postları kahverengi ya da siyahımsıdır. Burunları babuinlerde olduğu gibi köpeğinkine benzer. Ama burunlarının yandan görünüşü yuvarlaktır ve delikleri üsttedir. Kuyruk, türlere göre ya uzun ya kısadır ya da hiç yoktur. Boyutları türler arasında olduğu kadar erkek ve dişi arasında da değişir. Kuyrukları dışındaki uzunlukları 41-70 cm arasında değişen erkeklerin ağırlıkları yengeç yiyen şebekte (*M. irus*) yaklaşık 3,5-8 kg'den başlayarak Japon şebeğinde (*M. fuscata*) 18 kg'ye ulaşır.

Şebekler birey sayısı değişen topluluklar halinde yaşar. Önderlik eden ve topluluk içinde düzeni sağlayan erkekler, dişilerden

daha belirgin bir hiyerarşi içinde bulunur. Şebekler ağaçlarda yaşamaya babuinlerden daha yatkın olmakla birlikte yerde de dolaşır ve gerektiğinde yüzerler. Yaşama ortamları ormanlardan bozkırlara, ovalardan kayalık dağlara kadar uzanır. Hem bitkisel hem de hayvansal besinleri yer, yiyeceklerinin bir bölümünü geniş avurt keselerinde taşırlar. Belirli bir üreme mevsimleri yoktur. Dişiler yaklaşık altı ay süren gebelik döneminin ardından tek bir yavru

Japon şebeği (*Macaca fuscata*)
Al P. Nielsen'in çizimi

doğurur. Yavrular dört yılda eşeysel olgunluğa erişir. Erişkin evrelerinde oldukça saldırganlaşırlar. Şebekler en zeki maymunlar arasında sayılmaktadır.

Kısa kuyruklu Selebes maymunu (*M. maurus*) yakın akrabası olan kara maymun(*) (*Cynopithecus niger*) gibi Selebes Adasında yaşar. Yengeç yiyen şebeklerin kuyrukları uzun, yüzleri kıllıdır. Yengeçleri ve balıkları yakalamak için sık sık suya girerler. Bu tür, al yanaklı şebekle(*) (*M. mulatta*) birlikte çocuk felci aşısının bulunmasını sağlayan geniş kapsamlı araştırmalarda kullanılmıştır. Aslan kuyruklu şebeğin (*M. silenus*) yüzünü geniş bir yaka oluşturacak biçimde uzun kıllar çevreler. Kuyruğu aslanınki gibi püskülü, postu siyah ve yumuşaktır. Yalnız Hindistan'ın güneyindeki küçük bir bölgede bulunur. Domuz kuyruklu şebeğin (*M. nemestrina*) kısa ve sık tüylü kuyruğu sırtı üzerine kıvrılır. Bu tür Güney Asya'nın kıyı ormanlarında yaşamakta ve Malaylar tarafından olgun hindistancevizlerini toplamak üzere eğitilmektedir. Dağlık yörelerde yaşayan güdük kuyruklu şebek (*M. speciosa*), yakın akrabası olan Japon şebeği gibi sağlam yapılı, kaba postlu, kırmızı ya da pembe yüzlü ve çok kısa kuyrukludur. Japon şebeği birçok ülkede halk öykülerine ve söylencelerine konu olmuştur. Budacı öğretideki "kötü olanı görme, duyma, söyleme" ilkesini simgeleyen, gözlerini, kulaklarını ve ağzını kapatmış üç maymun figüründe de bu şebekler kullanılmıştır.

şebeke, Osmanlı mimarlığında metal ya da taştan yapılmış kafes biçimindeki korkuluk ve pencere parmaklığı. Kefeki taşı ya da mermer şebekelere en çok camilerin dış galerileriyle, minare şerefelerinde korkuluk olarak rastlanır. Bunların desenleri iç içe geçmiş geometrik örgelerden oluşur. Metal şebekeler ise daha çok türbe pencerelerini,

Selimiye Camisi'nden bir şebeke örneği, Edirne
Nazih Başgelen

şadırvanların su haznelerinin üstünü, özellikle de 18. yüzyılda çok yaygınlaşan sebillerde sütunların arasını kapatmak için kullanılmıştır. Genellikle tunç döküm olarak yapılan metal şebekelerin en tipik örnekleri stilize dal ve yaprak desenli olanlarıdır. Ayrıca geometrik desenli metal şebekeler de vardır.

Şebeli Irmağı, Amhara dilinde VABI-ŞABALE, İtalyanca UEBI SCEBELI, Somali dilinde SHABELLE. Doğu Afrika'da ırmak. Etiyopya Platosundan doğar, kurak Ogaden Platosundan geçerek güneye doğru akar. Beled Weyne'nin kuzeyinde Somali'ye girdikten sonra Hint Okyanusuna yaklaşık 32 km uzaklıktaki Balcad'a kadar güneye doğru akmaya devam eder ve burada güneybatıya döner. Etiyopya'nın yoğun yağış aldığı dönemlerde Cubba Irmağıyla birleşerek Hint Okyanusuna dökülür. Kurak geçen yıllarda ise Cubba Irmağıyla birleştiği yerin kuzeydoğusundaki bataklıklarda ve kumlu düzlüklerde kaybolur. Toplam uzunluğu 1.820 km olan ırmağın çevresindeki bölgede Gallalar (Oromolar), Somaliler ve Bantu halkları yaşar. Eskiden göçebe olan bölge nüfusunun büyük bölümü bugün geçimini tarımdan sağlamaktadır. Şebeli ve Cubba ırmaklarının güney kıyılarında yetiştirilen muz, Somali'nin en önemli ihraç ürünlerindendir.

Şebergan, Afganistan'ın kuzey kesiminde kent. Sefid Irmağı kıyısında, Mezar-ı Şerif'in 130 km batısında yer alır. Sulama yapılan tarım topraklarıyla çevrili olan kent doğu ile batıyı bağlayan ana karayolunun üzerindedir. Şebergan eskiden, 1873 İngiliz-Rus Sınır Antlaşması'yla Afganistan'a bırakılan bağımsız bir Özbek hanlığının başkentiydi. Nüfus (1982 tah.) 19.969.

Şebinkarahisar, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.378 km² olan Şebinkarahisar ilçesi kuzeyde Dereli, doğuda Alucra, güneydoğuda Çamoluk ilçeleri, güney ve batıda Sivas, kuzeybatıda da Ordu illeriyle çevrilidir.

Doğu Karadeniz Sıradağlarının(*) kıyı dağlarından Giresun Dağları ile Çoruh-Kelkit Dağları(*) olarak adlandırılan iç sıralar arasında yer alan ilçe toprakları, Giresun ilinin güneybatı köşesindedir. Kuzey kesimini Giresun Dağları engebelendirir. Bu dağların en yüksek bölümünü oluşturan Karagöl Dağının güney yamaçları ilçe sınırları içindedir. İlçe topraklarının en yüksek noktası, Giresun Dağlarının orta kesiminde yüksekliği 2.701 m'yi bulan Erimeztepe'dir. Ormanlarla kaplı olan Giresun Dağlarının yüksek kesimlerinde yazın çayırlarla örtülen yaylalar vardır. İlçenin güney kesimi, kıyı dağlarıyla iç sıraları birbirinden ayıran Çoruh-Kelkit Vadi Oluğunun(*) batı bölümünü oluşturan Kelkit Vadisinin üstündedir. Bu topraklardan kaynaklanan suların büyük bölümünü Kelkit Irmağı(*) toplar. İlçe sınırları içinde Kelkit Irmağına katılan başlıca akarsu Avutmuş (Avunduk) Deresidir. Espiye'nin batısında Karadeniz'e dökülen Yağlıdere, başlangıç kollarını Erimez Dağının kuzey yamaçlarından alır. Avutmuş Deresinin Kelkit Irmağına katıldığı yerdeki düzlükler ilçenin başlıca tarım alanlarıdır.

Yarısından fazlası kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, elma ve armuttur. Gelir kaynakları arasında

Şebinkarahisar'dan bir görünüm
Ara Güler

hayvancılık önemli bir yer tutar. Çok miktarda sığır ve koyun yetiştirilen ilçede yapay tohumlama çalışmaları vardır. Arıcılık ve tavukçuluk da yapılan ilçe yeraltı kaynakları açısından oldukça zengindir. İlçe topraklarında alünit, bakır-kurşun-çinko, flüorit ve uranyum içeren cevher yatakları vardır. Önemli bir sanayi kuruluşu yoktur; geleneksel bir uğraş olarak dokumacılık yapılır.

İlkçağda Kaşkaların yaşadığı topraklar arasında yer alan yöredeki en önemli yerleşmenin İÖ 1. yüzyılda Romalılar tarafından kurulduğu sanılmaktadır. 11. yüzyıl başlarında Bizans'ın Sebasteia Theması'nın sınırları içinde olan ve aynı yüzyılın ortalarında Türkmenlerin gelmeye başladığı yöre, Latinlerin Konstantinopolis'i (İstanbul) ele geçirmesinden (1204) sonra Komnenosların kurduğu Trabzon İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Mengüceklerin, Anadolu Selçuklularının, Eretna Beyliği'nin, Kadı Burhaneddin Devleti'nin, Karakoyunluların ve Akkoyunluların yönetiminde kaldıktan sonra 1473'te Osmanlı topraklarına katıldı. 16. ve 17. yüzyıllarda çıkan Celali Ayaklanmaları'ndan(*) etkilenen yöre, 19. yüzyılın ortalarına değin Trabzon eyaletinin Karahisar-ı Şarkî sancağının sınırları içindeydi. Bu sırada Giresun kazası da aynı sancağa bağlıydı. Karahisar-ı Şarkî, 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetine bağlı bir sancaktı; Cumhuriyet'ten sonra öbür sancaklar gibi vilayet (il) yapıldı. Şebinkarahisar ili 1933'te ilçe yapılarak Giresun iline bağlandı.

İÖ 1. yüzyılda Romalılar tarafından Colonia adıyla kurulan kale, buradaki yerleşmenin temelini oluşturur. Eski Arap kaynaklarında adı Kaluniya olarak geçen yerleşme, 11. yüzyıla ait başka kaynaklarda, eski Yunancada "kara kale" ya da "kara hisar" anlamına gelen Maurokastron adıyla anılır.

Kent Türkmenlerin yönetimine girdikten sonra Karahisar adını aldı. 18. yüzyılda nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Rumlar tarafından da bu adın bozulmuş biçimi olan Garasaris adıyla anılıyordu. Daha sonra Anadolu'nun öteki yörelerindeki Karahisar adlı yerleşmelerden ayırmak için Karahisar-ı Şarkî ya da Şarkîkarahisar olarak adlandırıldı. Bazı 19. yüzyıl kaynaklarına göre, çevresinde şap (alunit) yatakları olması nedeniyle Şabeynkarahisar diye anılan kentin adı daha sonra Şebinkarahisar'a dönüştü.

Avutmuş Deresi vadisinin batısında kurulmuş olan kent, ilçenin orta kesiminde yer alır. Anadolu'nun iç kesimleriyle Karadeniz kıyısı arasındaki bir ticaret yolu üzerinde yer aldığından, ilkçağdan beri önemli bir ticaret ve konaklama merkezidir. Giresun'u Amasya-Erzincan karayoluna ve güneybatıdaki Zara üzerinden Sivas'a bağlayan yol kentten geçer. Şebinkarahisar 1990'da Giresun ve Bulancak'tan sonra ilin üçüncü büyük kentiydi. İl merkezi Giresun'a 92 km uzaklıktaki kente ve çevresine hizmet veren başlıca sağlık kuruluşu Şebinkarahisar Devlet Hastanesi'dir.

Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi olan kentte ve ilçenin bazı kesimlerinde birçok tarihsel yapı kalıntısına rastlanır. Bunların başlıcaları, yapım tarihi bilinmeyen, 6. yüzyılda İustinianos ve daha sonraki yöneticiler tarafından onartılan Şebinkarahisar Kalesi, Meryemana Manastırı, Taşmescit (1352), Fahreddin Behramşah Camisi, Fatih Camisi (15. yy), Kurşunlu Cami (1587), Kurşunlu Hamamı ve Çeşmesi (1652), Taşhanlar (17. yy) ve Pertevniyal Çeşmesi'dir (1865).

Şebinkarahisar Belediyesi 1882'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.897; kent, 23.330.

Şebisteri, tam adı ŞEYH SADEDDİN MAHMUD BİN ABDÜLKERİM BİN YAHYA EŞ-ŞEBİSTERİ (d. y. 1250, Şebister - ö. y. 1320, Şebister, Tebriz, İran), İranlı mutasavvıf yazar. Özellikle vahdet-i vücud öğretisini konu alan *Gülşen-i Raz* adlı yapıtıyla tanınır.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Tebriz'den başka Şam, Hicaz ve Mısır'da bulundu. Moğol istilasını, Bağdat'ın yağmalanmasını ve Abbasi halifeliğinin yıkılmasını (1258) gördü. Tebriz'in Moğol İmparatorluğu'na başkentlik ettiği dönemde şiddetli dinsel ve felsefi tartışmalardan, Hıristiyanlar ile Müslümanların Moğol hükümdarının desteğini kazanmak için giriştiği mücadeleden etkilendi. Bu sırada Hıristiyan öğretisini de yakından tanıdı.

Gülşen-i Raz'ı 1311 ya da 1317'de, kendisi de mutasavvıf olan Horasan emiri Seyyid Hüseyni'nin mesnevi biçiminde gönderdiği sorulara yanıtlar olarak yazdı. Yapıtın önsözünde daha önce düzyazı yapıtlar kaleme aldığını söylemekle birlikte bunların adlarını vermez. Daha sonra *Saadetname* adıyla ikinci bir mesnevi yazan Şebisteri'nin *Gülşen-i Raz*'ına 50'ye yakın şerh yazıldı. Yapıt ilk kez 15. yüzyılda Şeyh Elvan-ı Şirazi tarafından manzum olarak Türkçeye aktarıldı. Düzyazı biçimindeki ilk çevirisi ise Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapıldı (1944, 1985). *Gülşen-i Raz* Urducanın yanı sıra, 18. yüzyıldan başlayarak çeşitli Avrupa dillerine çevrildi ve Batılıların tasavvufu tanımasında başlıca kaynak oldu.

şebnem *bak.* çiy.

Şecere-i Terâkime, Ebu'l-Gazi Bahadır'ın(*) Türkmenler arasındaki rivayet ve öyküleri derleyip Çağatayca yazdığı Oğuz Kağan destanı. 17. yüzyıl Çağataycasının düzyazı alanındaki başyapıtlarından biri sayılan *Şecere-i Terâkime* (1892, yay. haz. Tumanskiy; 1958, yay. haz. A. N. Kononov; *Türklerin Soy Kütüğü*, 1974, yay. haz. M. Ergin) Oğuz boylarının İslamlıktan önceki gelenek, görenek ve yaşam biçimlerine ilişkin bilgiler verir. Reşîdeddin Tabib'in *Camiü't-Tevarih*'indeki Farsça Oğuzname(*) özetinden de yararlanılarak yazılan kitapta, 18 Türk hakanının hükümdarlığı ile onların çocuklarının doğumları ve adlandırılmaları tarih sırasıyla anlatılmış, Türkmenlerle ilgili geniş bilgiler verilmiştir. *Şecere-i Terâkime* İslami özellikler taşıması bakımından öbür Oğuzname rivayetlerinden oldukça farklıdır. Yapıtta ayrıca üç de şiir bulunur.

Şecerü'd-Dürr (ö. 18 Nisan 1257, Kal'a-i Cebel, Kahire, Mısır), Mısır'ın Memlûk sultanı.

Eyyubi hükümdarı Salih Eyyubi'nin Türk asıllı cariyesiydi. Çocuk doğurduktan sonra Salih Eyyubi ile evlendi. Kocasının sultanlığı sırasında yönetimde etkili oldu. Eyyubileri rakiplerinden ve Haçlıların saldırılarından korumaları için satın alınmış olan köleler son Eyyubi sultanını öldürünce Mısır'da Eyyubi egemenliği sona erdi (1250). Şecerü'd-Dürr, iktidarı ele geçirmiş olan Bahri (Türk) Memlûklerince Mayıs 1250'de Mısır sultanı seçildi; İzzeddin Aybeg de onun naibi oldu. Şecerü'd-Dürr kendi adına hutbe okuttu, para bastırdı. Ama bir kadının hükümdar olamayacağını ileri süren Suriye Eyyubileri, Abbasi halifesinin de desteğini alarak onu Ağustos 1250'de tahttan indirdiler. İzzeddin Aybeg'le evlenen Şecerü'd-Dürr, yönetimdeki etkisini sürdürdü. Ama Aybeg gitgide güçlenerek yönetim üzerindeki etkisini artırınca onu gizlice öldürttü (1257). Olayın ortaya çıkması üzerine kendisi de Aybeg'in yandaşlarınca öldürüldü. Şecerü'd-Dürr'ün yaşamı, Corci Zeydan'ın *Şecerü'd-Dürr* (1914) adlı romanına ve Mahmud Bedevi'nin aynı adlı oyununa (1933) konu olmuştur.

şed makam, GÖÇÜRÜLMÜŞ MAKAM olarak da bilinir, klasik Türk müziğinde basit makamlardan birinin başka bir karar perdesi üzerinde yeni seyir özellikleri kazanmasıyla oluşan makam. *Ayrıca bak.* makam.

şedd-i araban, ŞEDARABAN ve ŞATARABAN olarak da bilinir, klasik Türk müziğinde bir makam. Hüseyin Saadettin Arel bunu, zengule makamının yegâh (*re*) perdesi üzerine taşınmasıyla oluşmuş bir makam olarak açıklar. Ama şedd-i araban, salt göçürülmüş bir makam değildir. Bileşiminde neveser ve nihavend makamları da yer aldığından, bu makamı bileşik makamlar arasında da ele almak gerekir.

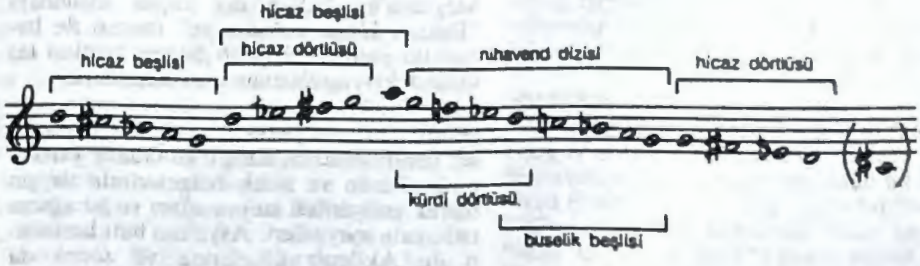

Şedd-i araban makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

Şeddadiler, BENİ ŞEDDAD olarak da bilinir, 10-12. yüzyıllarda Arran'da (Karabağ ve Gence yöresi) ve Anadolu'nun doğusunda hüküm süren Müslüman hanedan.

Hanedanın kurucusu, Kürt asıllı olduğu sanılan Muhammed bin Şeddad'dı (hd 951-971). Şeddad, Azerbaycan'daki Müsafiri hükümdarı I. Merzuban'ın Rey Savaşı'nda (950) tutsak düşmesinden sonra Dvin'in (ya da Dovin, Erivan yakınlarında) denetimini ele geçirerek bağımsızlığını ilan etti (951). Ardından Azerbaycan'a egemen olduysa da 955'ten sonra gücünü yitirdi. Şeddad'ın yerine geçen I. Ali Leşkeri (hd 971-978) Gence'yi Şeddadi egemenliği altına soktu. Merzuban bin Muhammed (hd 978-985) Gence'yi yönetim merkezi yaptı. Gürcüler, Ermeniler ve Bizanslılara karşı savaşan Şeddadiler, Tuğrul Bey'in Gence'ye girmesinden sonra Büyük Selçukluların egemenliğini tanıdılar (1055). Şeddadilerin Gence ve Dovin'de hüküm süren kolu, Melikşah'ın Gence'nin yönetimini Emir Savtigin'e bırakmasıyla son buldu (1075/76).

Ani'de 1072'de Menuçihr bin Şavur'un (hd 1072-1118) hükümdarlığı sırasında, Büyük Selçuklulara bağlı olarak başlayan Şeddadi egemenliği, kentin birkaç kez Gürcülerin eline geçmesine karşın 12. yüzyılın ikinci yarısına değin sürdü.

şef, takım, kabile ya da kabileler konfederasyonu gibi ilkel toplumsal gruplarda siyasal önder. İlkel halkların çoğunda şeflerin otoritesi pek az zorlama öğesi taşır; aldıkları kararların uygulanması genellikle topluluğun oybirliğine dayanır. Ayrıca sivrilmiş bir dizi şefin bir kabile şefleri kurulu oluşturması da sık rastlanan bir durumdur. Yazılı kültüre doğru ilerleyen daha ileri aşamadaki halklar arasında zorlayıcı otoriteye sahip tek bir kabile şefi ortaya çıkabilir. Bu evrimin uzantısında da, han(*) ya da kral(*) gibi devlete geçiş unvan ve kurumları yer alır.

Batı kaynaklarında ilkel toplumlardaki şeflere ilişkin pek çok yanlış anlayış yer alır. Geniş bir anlam yüklenen bu sözcük, bir savaş önderini ya da beyazlarla yapılan görüşmelerde öne çıkan bir sözcüyü nitelendirmede de kullanılır. Böyle bir kişi kendi topluluğu içinde önemli bir yer tutabilir, ama şef değildir. Kara Atmaca Savaşı'nda (1832) bir Sauk ve Meskuaki kabile koluna önderlik eden Sauk Yerlisi Kara Atmaca'nın durumu, bu yanlış anlamaya örnek gösterilebilir. Kara Atmaca Sauk şefler kurulunun üyesi değildi; bir savaşçı ve sözcü olarak yaygın bir üne ulaşmakla birlikte Sauk kabilesince hiçbir zaman şef olarak kabul edilmedi.

şefaat, günahkâr müminlerin bağışlanmaları için Tanrı katında yapılan aracılık.

İslam öncesi Arap toplumunda Tanrı'nın kızları oldukları kabul edilen meleklerle putların şefaatçi olduklarına inanırlardı. Yahudiler ve Hıristiyanlar da peygamberleri ile din adamları hakkında benzer bir inanç

taşıyordu. Kuran'ın bu anlamda bir şefaat inancı öngörmemesine karşın, Müslümanlar da genellikle zayıf hadis rivayetlerine dayanarak şefaat inancını benimsedi.

Kuran şefaat kavramına, genellikle ahirete ilişkin bilgi verirken ve Yahudilerin, Hıristiyanların ve müşriklerin bu konudaki inançlarını reddederken değinir. Buna göre hesap günü, hiç kimsenin şefaatinin kabul edilmeyeceği (Bakara 48), hiçbir dostluk ve şefaatin olmadığı (Bakara 254) bir gündür. Tanrı'nın izni olmadan hiç kimse şefaat edemeyecek (Bakara 255), doğruyu söyleyenlerden başkası şefaatçi olamayacak (Zuhruf 86), konuşamayacaktır (Nebe 37). Ancak Tanrı'nın izin verdiği kimselerin şefaati bir yarar sağlayabilecektir (Taha 109). Melekler ise yalnız Tanrı'nın kendilerinden hoşnut olduğu kimselere şefaat edebilecektir (Enbiya 28). Bu âyetler, kendilerine izin verilecek kişilerin şefaatçi olabileceklerini kabul etmekle birlikte, bu izin konusunda bilgi vermedikleri için, insanların şefaat beklentisi içine girmelerine olanak tanımaz.

Buna karşılık hadis rivayetlerine göre, başta Hz. Muhammed olmak üzere birçok kişi kıyamet gününde şefaatçi olacaktır. Kuran'da Hz. Muhammed'e verileceği söylenen "Makam-ı Mahmud" (Övülmüş Makam) (İsra 79) şefaat makamını dile getirir. Mahşerde toplanan insanlar Hz. Âdem'den başlayarak tüm peygamberlerden şefaat etmelerini isteyecekler, sonunda Hz. Muhammed Tanrı önünde secdeye kapanarak şefaatte bulunacak, birkaç kez yinelenen ve kabul edilen bu şefaat sonunda, *la ilahe illallah* diyen tüm insanlar bağışlanarak Cennet'e girecektir. Hz. Muhammed'den sonra öbür peygamberler, melekler, şehitler, bilginler de sırasıyla şefaatte bulunacaktır. İnsanların tuttukları oruçlar, okudukları Kuran'lar bile şefaatçi olacaktır.

Şefaat inancı dört Sünni mezhep ile İmamiyenin ortak inançları arasına girmekle birlikte, öteden beri tartışma konusu olmuştur. Başta Mutezile bilginleri olmak üzere birçok bilgin, söz konusu hadislerin güvenilirliğine duydukları kuşkular ve Kuran'ın yaklaşımına ters düşmesi, adalet ilkesiyle çelişmesi nedeniyle hadislerle belirlenen şefaat anlayışını benimsememişlerdir.

Şefaatli, İç Anadolu Bölgesi'nde, Yozgat iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 833 km² olan Şefaatli ilçesi kuzey ve doğuda Merkez ilçe, güneydoğuda Boğazlıyan ve Yenifakılı ilçeleri, güneyde Nevşehir, güneybatıda Kırşehir illeri, batıda da Yerköy ilçesiyle çevrilidir.

İlin batı kesiminde yer alan ilçe toprakları orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşur. Yüksekliğin 1.500 m'yi geçmediği bu düzlükler akarsu vadileri tarafından parçalanmıştır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Kızılırmak'ın başlıca kollarından Delice Irmağı(*) toplar. Konak (Kanak) Çayı ilçe merkezinde Delice Irmağına katılır. Ormandan yoksun olan ilçe topraklarının doğal bitki örtüsü step görünümündedir.

Üçte ikisi kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, şeker pancarı, arpa, mercimek ve üzümdür. Az miktarda elma, patates, soğan, çavdar ve armut da yetiştirilir. Hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır; en çok koyun, Ankara keçisi ve sığır beslenir. Konak Çayı vadisi mesire yerlerini barındırır. İlçe topraklarında flüorit içeren cevher yatakları vardır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Ankara vilayeti Yozgat sancağının Merkez kazasına bağlı Kızılkoca nahiyesinin sınırları içindeydi. Şefaatli 1954'te ilçe yapıldı.

Konak Çayı ile Boğazlıyan Çayının birleştiği kesimde kurulmuş olan kent, ilçenin orta kesiminde yer alır. Gelişmemiş bir yerleşme olan kentten Kayseri-Ankara demiryolu geçer. Kentin Yozgat'a uzaklığı 42 km'dir.

Şefaatli Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 36.246; kent, 13.171.

Şefik Bey (d. 1819, İstanbul - ö. 1879), özellikle aklâm-ı sittede ve divani yazıda ünlü Osmanlı hattat. İlköğrenimini tamamladıktan sonra memur oldu. Hattatlığa olan hevesi nedeniyle kısa süre sonra memurluktan ayrıldı. Ali Vasfi'den aklâm-ı sitte dersleri aldı. Onun ölümü üzerine, teyzesinin kocası ünlü

Şefik Bey'in celi sülüs bir yazısı, 1875; özel koleksiyon
Uğur Derman'ın izniyle

hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yanında yazısını geliştirdi. Mustafa İzzet 1845'te ikinci imamlığa atanınca öğretmenlik görevlerini öğrencisi Şefik Bey'e devretti. Kendisi de hattat olan Abdülmecid Sakız Adasında yaptırdığı bir cami için yazı levhaları hazırlamıştı. Bu levhaları yerine asması ve gerekirse yenilerini yazması için Şefik Bey'i Sakız'a gönderdi. Şefik Bey daha sonra, 1855 depreminde harap olan Ulucami'nin duvarlarındaki yazıları onarmak için hattat Abdülfettah Efendi ile birlikte Bursa'ya gitti ve üç buçuk yıl orada çalıştı.

Şefik Bey aklâm-ı sittede Hafız Osman okuluna bağlıydı. Celi aklâm-ı sittede önce hocası Mustafa İzzet'in yolunu, sonra da Mustafa Rakım okulunu benimsedi. Nestalik yazıyı da Ali Haydar Bey'den öğrenmişti. Celi divani ile o zamana değin görülmemiş, ilginç levhalar yazdı. Bunlardan birisi Bursa Ulucamisi'ndedir. Yapıtları arasında iki Kuran, sekiz Delâil-i Hayrat, sayısız murakka ve kıt'a vardır. İstanbul Üniversitesi'nin (eskiden Harbiye Nezareti) Beyazıt Meydanı'na bakan dış kapısı üstündeki "Daire-i Umur-ı Askeriye" ibaresi ile bunun iki yanındaki Fetih Suresi âyetleri taş üstündeki yapıtlarının en önemlileridir.

şeftali (*Prunus persica*), gülgiller (*Rosaceae*) familyasından, Kuzey ve Güney yarıkürenin ılıman ve sıcak bölgelerinde yaygın olarak yetiştirilen meyve ağacı ve bu ağacın tatlı, sulu meyveleri. Asya'nın batı kesimleri ile Akdeniz ülkelerine ve sonra da Avrupa'nın öbür bölgelerine Çin'den yayıldığı düşünülen şeftali, Yenidünya'ya İspanyol kâşiflerce götürülmüştür.

Kendi haline bırakıldığında 6,5 m'ye kadar boylanabilen şeftali ağaçları genellikle sağlıklı bir biçimde gelişmeleri ve meyvelerin kolayca toplanabilmesi için budanarak 3-4 m boyunda tutulur. Bahar geldiğinde dalları donatan parlak yeşil renkli mızraksı yaprakları karıncaları ve öbür böcekleri çeken bir sıvı salgılar. Yaprakların koltuğundan çıkan çiçekler tek tek ya da ikili-üçlü gruplar halinde bulunur. Çiçekleri genellikle pembe (ender olarak beyaz) renkli beş taçyaprak ile beş çanakyapraktan ve üç sıralı erkekorgan demetinden oluşur. Tek bir meyveyaprağını kapsayan dişiorganının uzun bir boyuncuğu vardır.

Çiçekler döllendikten sonra yumurtalık gelişerek yuvarlak meyveye döner. İçinde bir ucu sivri, sert tek bir tohum taşıyan şeftali meyvelerinin zarsı dış kabuğu kadife gibi sık tüylü ve genellikle sarı, pembe, kırmızı alacalı; bol sulu, lifli ve hoş kokulu eti ise beyaz, sarı ya da kan kırmızı renklidir. Bazı çeşitlerinde çekirdek ete yapışıktır, bazılarında ise kolaylıkla ayrılabilir. Çekirdeği etine yapışık olanlara genellikle et şeftalisi, öbürlerine ise yarma şeftali denir.

Şeftali hem taze olarak yenir, hem de marmelat ve reçel yapılır ya da konserve halinde satışa sunulur. Hoş lezzetli suyu da meyve suyu olarak içilir. Ayrıca şeftaliden çeşitli pasta, turta ve jölelerde garnitür olarak yararlanılır.

Çok çeşitli toprak tiplerinde kolaylıkla yetişebilen şeftali ağaçları en iyi gelişmeyi iyi akaçlanmış kumlu ya da çakıllı topraklarda gösterir. Şeftaliler dayanıklı anaçlara aşılanarak çoğaltılır. Şeftali ağaçları başka bazı meyve ağaçlarıyla karşılaştırıldığında görece kısa ömürlü ağaçlardır. Bazı bölgelerde şeftali bağlarındaki ağaçlar 8-10 yılda bir sökülüp yerine yenileri dikilirse de şeftali ağaçları, genellikle hastalık, zararlılar ve soğuk hava gibi çevresel etkenlere bağlı olarak, 20-25 yıl boyunca ürün verir.

Şeftali elma ve armuttan sonra dünyanın en önemli üçüncü yaprakdöken meyve ağacıdır. Dünya üretiminin neredeyse yarısını karşılayan ABD ile İtalya, eski SSCB, Fransa, Çin, İspanya, Yunanistan, Arjantin, Japonya, Türkiye, Meksika, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Avustralya başlıca şeftali üreticileridir. Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1989'da 317 bin ton şeftali üretilmiştir.

Şehab, Fuad (d. 1902 - ö. 25 Nisan 1973, Beyrut, Lübnan), 1958-64 arasında cumhurbaşkanı olan Lübnanlı subay ve devlet adamı.

Suriye ve Fransa'da askeri eğitim gördü. I. Dünya Savaşı sonrasında Suriye'deki Fransız manda yönetiminin ordularında görev aldı. 1945'te Lübnan Kara Kuvvetleri komutanı oldu. Lübnan'ın siyasal yaşamında adını ilk kez 1952'de, Bişara Huri'nin cumhurbaşkanlığına karşı başlayan yoğun muhalefet hareketleri sırasında duyurdu. Komutan olarak görevinin, iktidarın düşmesini engellemek değil, ülkeyi dışarıdan gelen saldırılara karşı korumak olduğuna inandığından Huri'ye askeri destek vermeyi reddetti. Huri istifa etmek zorunda kaldı ve yerine Kamil Şamun geçti. 1958'de Şamun'un yönetimine karşı açık bir ayaklanma başlayınca, Şehab ayaklanmanın yayılmasını önlemekle yetindi ve başkanı desteklemeyi gene reddetti. O yıl eylül ayında görev süresi dolan Şamun başkanlıktan ayrıldı ve Şehab cumhurbaşkanı seçildi.

Bu görevi sırasında çıkar çatışması içindeki sosyal ve etnik gruplar arasında bir denge kurmayı başardı. Hükümetle yakın bir işbirliği içinde çalışarak iktidarı kendi elinde tuttu ve savunma ve içişleri bakanlıklarını doğrudan denetimi altına aldı.

1960'taki milletvekili seçimlerinin dürüstçe yapılması için önlemler aldı. Seçimlerin başarısını ülkede istikrarın sağlandığını gösteren bir işaret olarak değerlendirerek istifa etmek istediğini açıkladı. Ama kendisini destekleyenlerin baskısı karşısında görevde kaldı. 1961'de Suriye Toplumsal Milliyetçi Partisi'nin darbe girişimini kolaylıkla bastırdı. Parlamentoda görev süresini uzatmak için bir anayasa değişikliği önerildiyse de, Şehab süresi sona erdiğinde cumhurbaşkanlığından ayrıldı (Eylül 1964).

Şehbal, İstanbul'da yayımlanan magazin dergisi (14 Mart 1909-23 Temmuz 1914). Hüseyin Saadettin (Arel) tarafından, "Her şeyden bahseder risale-i musavvere" alt başlığıyla 15 günde bir yayımlanmaya başladı. Nitelikli kâğıda bol resimli olarak basılan dergi, İstanbul ve öteki büyük kentlerdeki günlük yaşam, sağlık, moda, kadın, bilim, müzik, edebiyat gibi çok çeşitli konulardaki yazılara yer verdi. Dergide Hüseyin Saadettin'in (Bedi Mensi takma adıyla) müzik üzerine ilk makaleleri, Halit Ziya (Uşaklıgil), Faik Ali (Ozansoy), Hıfzı Tevfik (Gönensay) gibi edebiyatçıların yazıları, Bedi Nuri'nin "Hikmet-i Tarihiye" genel başlığı altında toplumsal konuları sosyolojik yöntemlerle inceleyen makaleleri yer aldı. *Şehbal*, II. Meşrutiyet döneminin en uzun ömürlü dergilerinden biridir.

şehbender, ŞAHBENDER olarak da bilinir, Osmanlı hayriye tüccarları arasındaki ilişkileri düzenleyen görevliye ve Osmanlı konsoloslarına verilen ad.

Şehbender hayriye tüccarları arasından seçilirdi. Görevi hayriye tüccarlarını denetlemek, aralarındaki ticari uyuşmazlıkları çözmekti. Hayriye tüccarlarının giriş çıkış işlemleriyle ve bunların ticarete ilişkin sorunlarıyla da ilgilenirdi. Kendisi gibi seçilen ve "muhtar" sanını taşıyan iki de yardımcısı vardı. Hayriye tüccarı olmak isteyenler, ancak şehbender ve muhtarların onayıyla bu ayrıcalığı elde edebilirlerdi. Ticaret ve Ziraat Nezareti kurulduktan sonra şehbenderin yetkileri bu nezarete devredildi.

Tanzimat döneminde yabancı ülkelerin önemli kentlerindeki Osmanlı konsoloslarına şehbender, konsolosluklarına da şehbenderlik dendi. Başşehbender, şehbender, şehbender vekili ve şehbender memuru sanlı görevliler, bulundukları yabancı kentlerdeki Osmanlı uyruklularının ticari çıkarlarını korumakla yükümlüydüler. Şehbenderlere ilişkin 1882 tarihli Şehbenderler Nizamname-i Dahilisi ve 1884 tarihli Şehbenderlere Dair Talimat ile getirilen yasal düzenlemeler Türk konsolosluk hukukunun temel kaynakları olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra şehbenderlere konsolos dendi. Tanzimat döneminde kurulan ticaret mahkemelerinin yabancı uyruklu tüccarlarca seçilen üyelerine de şehbender denirdi.

Şehina (İbranicede "mesken" ya da "hazır bulunma"), Yahudi ilahiyatında Tanrı'nın dünyadaki varlığı. Terim ilk kez Aramca Tevrat *targum*'larında (çeviri) *şekinta* biçiminde kullanılmıştır. Talmud ve Midraş gibi Tevrat sonrası Yahudi metinlerinde de sık sık geçer. *Targum*'larda, özgün İbranice metnin yol açabileceği insanbiçimci çağrışımlardan kaçınmak amacıyla "Tanrı" yerine kullanılır. Birçok bölümde ise *Şehina*, yalnızca tanrısal adın yerini tutan bir saygı ifadesidir.

Şehina, Hıristiyanlıktaki Kutsal Ruh inancıyla da ilişkilidir. Her ikisi de tanrısal varlığın içkinliğini ifade eder; ikisi de kehanetle ilişkilidir ve insanın günah işlemesi nedeniyle yitirilebilir. Bazı ortaçağ ilahiyatçılarına göre *Şehina*, Tanrı'dan ayrı ve yaratılmış bir varlıktır. Kabala'da ise Tanrı'nın dişil bir öğesi olarak görülür.

şehir kethüdası, ŞEHİR BEYİ olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce yerel yönetim ve belediye işlerine bakan görevli.

Şehir kethüdaları kadılar tarafından kentin zengin ve sözü geçen kişileri arasından seçilirdi. Bunlar kent halkının ortak sorunlarını merkezî yönetime aktarır, yönetimin buyruklarının uygulanmasında sorumluluk üstlenirlerdi. İlk dönemlerdeki görevlerinden biri de vergi toplamak ve kentin giderleri için gerekli parayı ayırdıktan sonra kalanı hazineye teslim etmekti. Yaşam boyu görevini sürdüren şehir kethüdası öldüğünde, yerini çoğu zaman yetişkin oğlu ya da ailesinden biri alırdı.

18. yüzyılda şehir kethüdalarının çoğu halkı haksız uygulamalarla sindiren zorbalar durumuna geldi. Bunun üzerine şehir kethüdalarının yetkilerinin sınırlandırılması, 1789'da yayımlanan bir nizamnameyle de halk tarafından seçilmesi yolu benimsendi. Ama olumlu bir sonuç alınamadı ve şehir kethüdalığı kaldırıldı (1801/02).

şehir tiyatroları, ödeneğinin bir bölümü ya da tümü bulunduğu kentin yönetiminde karşılanan profesyonel ya da amatör tiyatrolara verilen ad. Fransa, Danimarka, Almanya ve Rusya gibi ülkelerde yerel tiyatroların merkezî ya da yerel yönetimler tarafından desteklenmesi geleneği köklüdür. İngiltere'de kent yönetimleri, sahne yapımlarını desteklemek için vergi koyma yetkisine sahiptir. Genellikle profesyonel olan Avrupa tiyatrolarına karşılık, ABD'deki şehir tiyatroları önceleri başlarında profesyonel bir yönetici-yönetmen bulanan amatör topluluklardı. Daha sonra yerleşik profesyonel tiyatrolar giderek şehir tiyatrolarına dönüştü. ABD'deki ilk önemli şehir tiyatrosu 1919'da New Orleans'da kurulan Le Petit Théâtre de Vieux Carré oldu. Türkiye'de de başta 1914'te açılan Darülbedayi'nin devamı İstanbul Şehir Tiyatrosu (*bak.* Şehir Tiyatrosu) olmak üzere, İzmir Şehir Tiyatrosu, Adana Şehir Tiyatrosu, Eskişehir Belediye Tiyatrosu ve Ordu Belediyesi Karadeniz Tiyatrosu gibi çeşitli şehir tiyatroları kuruldu.

Şehir Tiyatrosu, tam adı İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ŞEHİR TİYATROLARI, 1914-34 arasında DARÜLBEDAYİ-İ OSMANİ ya da DARÜLBEDAYİ, 1934-76 arasında İSTANBUL ŞEHİR TİYATROSU, 1976-84 arasında İSTANBUL BELEDİYESİ ŞEHİR TİYATROLARI, Türkiye'de çağdaş tiyatronun gelişmesine öncülük etmiş kuruluş. Etkinliklerini Harbiye'de Muhsin Ertuğrul Tiyatrosu ile aynı yerdeki Cep Tiyatrosu'nda, Üsküdar'daki Musahipzade Celâl Tiyatrosu'nda, Kadıköy'deki Haldun Taner Tiyatrosu'nda ve Fatih'teki Reşat Nuri Güntekin Tiyatrosu'nda sürdürmektedir.

İstanbul'da belediyeye bağlı sürekli bir tiyatroya oyuncu yetiştirecek ve müzik eğitimi verecek bir okul oluşturulması düşüncesini benimseyen dönemin şehremini Cemil (Topuzlu) Paşa, 1914'te bu iş için Paris'ten ünlü tiyatro adamı André Antoine'ı(*) getirtti. Antoine, Darülbedayi adını alacak olan okulun kuruluş çalışmalarına başladıysa da, dört hafta sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ülkesine geri döndü. Yarım kalan çalışmalar, o sırada Cemil Paşa'nın yerine şehreminliğe getirilen İsmet Bey'in desteklemesiyle sürdürüldü ve Antoine'ın yardımcılığını yapmış olan Reşat Rıdvan'ın çabalarıyla 14 Eylül 1914'te bir açılış töreni düzenlendi. 27 Ekim 1914'te de okul Saraçhanebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda resmen açıldı. Başlangıçta tiyatro ve müzik bölümlerinden oluşuyordu. Tiyatro bölümünde ders verenler arasında Mardiros Mınakyan, Ahmed Fehim, Halit Fahri (Ozansoy), Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve yardımcı öğretmen olarak Muhsin Ertuğrul vardı.

13 Ocak 1915'te Letafet Apartmanı'nda izleyicilere ilk gösterisini sunan Darülbedayi, 20 Ocak 1916'da da Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nda Hüseyin Suat'ın Emile Fabre'dan uyarladığı *Çürük Temel* ile ilk profesyonel oyununu gerçekleştirdi. Bu oyunda sahneye çıkanlar arasında Roza Fetekyan (1869-1952), Kınar Sıvacıyan (1876-1950), Muhsin Ertuğrul, Nurettin Şefkati (1866-1936), Ahmet Refet Muvahhit (1893-1927), İsmail Galip (Arcan) bulunuyordu.

Mart 1916'da mali güçlüklerden ötürü müzik bölümü kapatıldı. 2 Mart 1917'de, Halit Fahri'nin yazdığı ve Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Baykuş*, Darülbedayi'de sahnelenen ilk Türk oyunu oldu. Bu arada topluluğa Behzat (Butak), Hâzım (Körmükçü) ve Vasfi Rıza (Zobu) beyler katılmıştı. 1918'de Darülbedayi'ye ilk Müslüman Türk kız öğrenciler alındı. Bu öğrencilerden Afife Jale, sonradan Hüseyin Suat'ın *Yamalar* (1920) oyununda ilk Müslüman Türk kadını olarak sahneye çıktı. 1921'de belediye tarafından eğitim kurumu olmaktan çıkarılan Darülbedayi, çalışmalarını bundan sonra bir tiyatro topluluğu olarak sürdürdü.

Bu yıllarda yönetimdeki dağınıklığın yol açtığı sürtüşmelere parasızlığın da eklenmesiyle çeşitli oyuncular birkaç kez topluluktan ayrılıp tekrar geri dönmüşlerdi. Temmuz 1923'te düzenlenen ilk Anadolu turnesinde İzmir'e gidildi. Orada Mustafa Kemal'le (Atatürk) karşılaşan topluluk onun ve Ankara'da kurulan yeni hükümetin desteğini aldı. Bu sırada Şadi Fikret'in öncülüğünde bir grup oyuncu Darülbedayi'den ayrılarak Millî Sahne'yi(*) kurmuştu. Bu topluluk da Ankara'daki ilk yerleşik tiyatro topluluğu oldu.

Darülbedayi Ocak 1924'te Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda yeniden çalışmalara başladı. Bu dönemde topluluğa Bedia Muvahhit, Cemal Sahir (Kehlibağcıoğlu), Neyyire Neyir gibi sanatçılar katıldılar. O yılın en önemli olayı Shakespeare'in *Othello*'sunun sahnelenmesiydi. Kısa bir süre sonra çıkan yeni anlaşmazlıklar Aralık 1924'te Darülbedayi'nin bir kez daha dağılmasına yol açtı. Ayrılan bazı oyuncular Türk tiyatrosunda önemli bir yeri olan Ferah Tiyatrosu'nu(*) kurdular.

1926'da İstanbul Belediyesi, Darülbedayi'nin yeniden kurulmasına karar verdi. Çalışmalar için Odeon Tiyatrosu (sonradan Lüks Sineması) kiralandı. Bu dönemde kadroya Kemal (Gürmen), Kemal (Küçük), Şaziye (Moral), Ercüment Behzat (Lav), Muammer (Karaca) gibi yeni oyuncular katıldı.

1927'nin en önemli tiyatro olayı *Hamlet*'in sahnelenmesi ve izleyicinin oyuna gösterdiği beklenmedik ilgi oldu. O yıl Darülbedayi'nin yönetimine Muhsin Ertuğrul getirildi. Ertuğrul'un başlattığı disiplinli dönemde güldürüler, basit melodramlar ve uyarlamalar terk edilerek yabancı ve yerli yazarlardan nitelikli oyunlar sahnelenmeye başladı. Yeni turneler düzenlendi. 1930'da gerçekleştirilen bir yenilik de 15 Şubat'ta *Darülbedayi* adıyla bir tiyatro dergisinin yayımlanmaya başlamasıydı. Adı 1935'teki 60. sayısında *Türk Tiyatrosu*, 1980'deki 427. sayısında da *Şehir Tiyatrosu* olarak değiştirilen bu dergi halen (1990) yayımını sürdürmektedir.

1931'de İstanbul Belediyesi'nin Darülbedayi'yi ödenekli bir kurum haline getirmesiyle yeni bir dönem başladı. Aynı yıl bir Tiyatro Meslek Okulu açıldı. (Bu okulun iki yıl sonra Viyana Müzik ve Tiyatro Akademisi başkanı Joseph Marx tarafından yeniden düzenlenmesiyle İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın temeli atılmış oldu.) 1932'de oynanan Ekrem Reşit'in (Rey) *Üç Saat* operetinin ilgi çekmesi üzerine, Rey Kardeşler'den *Lüküs Hayat* (1933), *Deli Dolu* (1934) ve *Saz-Caz* (1935), Johann Strauss'tan *Yarasa* (1934), İsmail Galip

Arcan-Mesut Cemil Tel'den *Leyla ile Mecnun* (1936) gibi başka operetlerle müzikli oyunların sahnelenmesi sürdürüldü. Bu uygulamaya dönemin aydınları karşı çıktıysa da, Semiha Berksoy gibi bazı sanatçılar bu operetlerle tanındı.

Ekim 1934'te adı İstanbul Şehir Tiyatrosu'na çevrilen kuruluş çalışmalarını, Dram ve Komedi bölümlerine ayrılarak sürdürdü. Dram Bölümü oyunlarını Tepebaşı'ndaki Dram Tiyatrosu'nda, Komedi Bölümü de hemen onun yanındaki Komedi Tiyatrosu'nda (eskiden Amfiteatr) sahneleniyordu. (Komedi Tiyatrosu 1956'da terk edildi, 1958'de de yıkılarak ortadan kalktı.) Ekim 1935'te Türkiye'de ilk kez çocuk oyunu sahnelendi. 1931- 46 arasındaki dönemde topluluğa Halide Pişkin, Avni Dilligil, Sami Ayanoğlu, Jeyan Mahfi Ayral gibi oyuncular katıldı.

II. Dünya Savaşı sırasında Şehir Tiyatrosu önemli izleyici kaybına uğradı. 1947'de yeni açılan Açık Hava Tiyatrosu'nda ilk oyun olarak Sophokles'ten *Kral Oidipus* sahnelendi. 1949'da Muhsin Ertuğrul'un görevinden ayrılması üzerine Şehir Tiyatrosu bir süre sanat yönetmeni olmadan çalışmalarını sürdürdü.

1952'de kurumun başyönetmenliğine Max Meinecke(*) getirildi. 1959'a değin süren bu yeni dönemde izleyicinin tiyatroya ilgisi artırılmaya çalışıldı. 1952'de Eminönü Bölümü, 1955'te de Yeni Komedi Tiyatrosu (sonradan İpek Sineması) açıldı.

Haziran 1959'da yeniden İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun başına getirilen Muhsin Ertuğrul 1966'ya değin bu görevi sürdürdü. Bu dönemde Engin Cezzar, Beklan Algan, Ayla Algan, Ergun Köknar, Asaf Çiyiltepe, Tunç Yalman, Nüvit Özdoğru, Zihni Küçümen, Genco Erkal, Çetin İpekkaya, Duygu Sağıroğlu İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda çalıştılar. Muhsin Ertuğrul, "semt tiyatroları" adıyla 1960'ta Süreyya Sineması'nın üst katında Kadıköy, 1961'de Fatih ve Üsküdar, 1965'te de bir okulun bodrumunda Zeytinburnu salonlarının açılmasını sağladı. 1961'de Rumelihisarı'nda yaz aylarında gösteriler düzenlenmeye başladı. Bir yandan da yeniden Türk yazarların oyunlarına ağırlık verildi. Muhsin Ertuğrul'un ayrılmak zorunda kaldığı 1966'dan 1970'e değin İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda önemli bir gelişme olmadı. 1970'te Sümerbank'a ait eski bir sergi salonu yeniden düzenlenerek Harbiye Tiyatrosu kuruldu. Yönetsel ve teknik birimler Tepebaşı Dram Tiyatrosu'ndan buraya taşındı. İstanbul'deki en eski tiyatrolardan biri olan Dram Tiyatrosu Kasım 1971'de çıkan bir yangında tümüyle harap oldu. 1970-74 arasında İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun başında bulunan Vasfi Rıza Zobu görevden ayrılınca, Muhsin Ertuğrul bir kez daha bu görevi üstlendi. Ama 1976'da yürürlüğe giren yeni yönetmeliği onaylamadığı için görevden çekildi. Yeni yönetmeliğin getirdiği "yerinden yönetim" düzenine göre kurumun her birimi, başında bir sanat yönetmeni bulunan ayrı bir tiyatroya dönüşüyor, kurumun adı da İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları oluyordu. Harbiye Şehir Tiyatrosu (bugün Muhsin Ertuğrul Sahnesi), Tepebaşı Deneme Sahnesi Tiyatrosu, Fatih Şehir Tiyatrosu (bugün Reşat Nuri Güntekin Sahnesi) ve Kadıköy Şehir Tiyatrosu'yla (Kadıköy Halk Eğitim Merkezi Salonu) 1977'de bunlara katılan Üsküdar Şehir Tiyatrosu'nda (bugün Musahipzade Celâl Sahnesi) "yerinden yönetim" düzenini sürdüren Beklan Algan, Ergin Orbey, Başar Sabuncu ve Hamit Akınlı 1978'de belediye başkanı Aytekin Kotil'le anlaşmazlığa düşerek ayrıldılar. 1978-80 arasında genel sanat yönetmenliğini Haytti Asılyazıcı sürdürdü. 1978'de Gezici Tiyatro Ekibi adıyla İstanbul'un çeşitli semtlerinde, meydan ya da kahvehane gibi yerlerde etkinlik gösteren bir birim oluşturuldu. Dram Tiyatrosu'nun marangozhanesinin düzenlenmesiyle açılan Tepebaşı Deneme Sahnesi'nde oynanan Brecht'in *Cesaret Ana ve Çocukları* (1977) ve Peter Weiss'ın *Marat-Sade* (1978), Fatih Şehir Tiyatrosu'nda sahnelenen Haşmet Zeybek'in *Düğün ya da Davul* (1975) oyunlarında yeni sahne teknikleri denendi.

Ekim 1980'de Vasfi Rıza Zobu'nun yeniden genel sanat yönetmenliğine getirilmesinden sonra birçok sanatçı ya görevine son verilerek ya da kendi isteğiyle kurumdan ayrıldı. 1980'de Kadıköy Şehir Tiyatrosu belediyenin ödenek ayırmaması sonucunda kapandı. 1984'te genel sanat yönetmenliğine Gencay Gürün'ün atanmasıyla Şehir Tiyatroları'nda bazı yeniliklere gidildi. 1985'te gençliğe yönelik bir etkinlik olan Gençlik Günleri başlatıldı. 1988'de Aristophanes'ten *Kuşlar* yeni bir yorumla müzikal olarak oynandı; 1989 yaz aylarında da Açık Hava Tiyatrosu'nda Andrew Lloyd Webber-Tim Rice'tan *Evita* müzikali sahnelendi. Şubat 1988'de Muhsin Ertuğrul Sahnesi'nin üst katında Cep Tiyatrosu, Mart 1989'da da Kadıköy'deki eski hal binasında Haldun Taner Sahnesi, 1991'de Gaziosmanpaşa'da Gaziosmanpaşa Sahnesi açıldı. 1992'de Muhsin Ertuğrul ve Reşat Nuri Güntekin sahneleri onarımdan geçirilerek 1992/93 sezonuna yeni biçimleriyle başladı.

İnişli çıkışlı geçmişine ve geçirdiği bütün dalgalanmalara karşın Şehir Tiyatroları her dönemde İstanbul kentinde önemli bir kültür hizmetini sürdürmüş, Türkiye'nin en uzun ömürlü ödenekli tiyatro kurumu olma özelliğini taşımıştır.

şehircilik *bak.* kent planlaması

şehit (Arapçada "tanık"), inançlarını yadsımamak uğruna, Tanrı'ya ya da kutsal saydığı değerlere tanıklık etmek ülküsüyle can veren kişi. Dünyanın hemen bütün büyük dinlerinde şehitlik, inananların ulaşabileceği en yüksek aşamalardan biri sayılır.

Kuran, "Tanrı yolunda öldürülenlerin" Tanrı bağışını ve merhametini kazandıklarını bildirir (Âl-i İmran 157). Buna göre şehitler ölü sayılmamalıdır, onlar diridir (Âl-i İmran 169-170); yaptıkları boşa çıkarılmayacak ve dünyada kendilerine tanımlanan Cennet'e konulacaklardır (Muhammed 4-7). Bir âyette de şehitlik, kişinin Cennet karşılığında canını ve malını sattığı çok sevindirici bir alışveriş olarak nitelenir (Tevbe 111). İlgili hadislere göre şehitlerin üzerlerindeki kul hakkından başka tüm kusurları bağışlanır. Onlar için kabir sorgusu, berzah (ölümle kıyamet arasındaki yaşam) olmayacaktır, makamları peygamberlerden hemen sonra gelecektir. Her şehit, aile halkından yetmiş kişiye şefaat edecektir.

Fıkıh bilginleri, gene hadislere dayanarak şehitliğin kapsamını genişletmişlerdir. Buna göre şehitler "dünya ve ahiret şehidi", "ahiret şehidi", "dünya şehidi" olmak üzere üç gruba ayrılır. Dünya ve ahiret şehitleri, Tanrı yolunda savaşırken, malını ve canını savunurken, Müslümanları ve zimmileri bekleyip korurken öldürülmüş, erişkin, akıl ve ruh sağlığı yerinde, boy abdesti bozulmamış kişilerdir. Bunlar yıkanmadan ve giysileriyle gömülür, yalnızca silahları, hırka ve palto gibi giysileri, ayakkabı ve başlıkları çıkarılır. Yaralandıktan bir süre sonra ölen, erişkin olmayan, akıl ve ruh sağlığı bozuk, cünüp ya da hayız ve nifas durumunda şehit olan kişiler ahiret şehidi sayılır. Ayrıca suda boğulanlar, ateşte yananlar, enkaz altında kalanlar, kolera, veba, ciğer hastalıkları ve ateşli hastalıklardan ölenler, doğum sırasında ölen kadınlar, öğrenim sırasında ölenler de ahiret şehididir. Ahiret şehitleri, ahirette şehitlik sevabı kazanmakla birlikte, her Müslüman gibi gömülürler. Gerçekte Müslüman olmadığı halde Müslüman görünen münafıklardan, dünya ve ahiret şehidi koşullarında ölenlere dünya şehidi denir. Bunlar gerçekte şehit sayılmaz ve ahiret sevabı kazanamazlar.

İnançları uğruna ölenleri öteki inananlardan üstün tutan başka dinlerde de şehitlik düzeyini belirten kavramlar yer alır. Yahudilikte din uğruna ölenler *kedoşim* (kutlu kişiler) adıyla onurlandırılır. Habad Hasidliğinin kurucusu Rabbi Şneur Zalman *mesirut nefeş* biçiminde adlandırdığı şehitlik ruhunu Yahudi halkının ayırt edici özelliği sayar. Hıristiyanlıkta din uğruna can verenleri belirten özgün Yunanca terim *martys* de "tanık" anlamına gelir. Terim Yeni Ahit'te çoğu kez bu özgün anlamıyla kullanılır. Bir Hıristiyan için inancına tanıklık etmenin en üstün yolu, onun uğruna ölmektir. İlk Hıristiyan şehitlerinin Aziz Stephanos ile Aziz Yakub olduğu kabul edilir. Roma döneminde de din uğruna ölmek Hıristiyanlar için bir anlamda vaftizle eşdeğer sayılmıştır.

Sistemli biçimde baskıya uğramış ya da başka dinlerle çatışmamış olmakla birlikte, Budacılıkta da inançları uğruna ölenler büyük saygı görür. Buda'nın önceki yaşamlarını anlatan *Cataka*'lar(*), *bodhisattva*'ların (geleceğin Buda'sı) ve müritlerinin bir anlamda şehitlik kütüğüdür. Mahayana Budacılığında, yaşamlarından herhangi birinde Buda olacak kişinin, başkalarının acısını dindirmek için kendi aydınlanmasını ertelemesi de şehitlik sayılır.

Şehname, Firdevsi'nin son biçimini verdiği, İran'ın ulusal destanı olan yapıt. Firdevsi 35 yılda tamamladığı (1010) ve 60 bin beyitten oluşan *Şehname*'yi (1829, 4 cilt; *Şehname*, 1945-55, 4 cilt) Horasan'da hükümdarlığını ilan eden Gazneli Mahmud'a sunmuştur.

Şehname, mitolojik dönemlerden II. Hüsrev dönemine (590-628) değin İran hükümdarlarının tarihini anlatan *Hudayname*'ye dayanır. Firdevsi, Pehlevi dilinde (Orta Farsça) yazılmış bu yapıtı çevirmiş, manzum hale getirmiş ve Sasanilerle ilgili bilgiler ekleyerek genişletmiştir.

Yaklaşık bin yıldır Farsçanın en çok ilgi gören yapıtlarından biri olan *Şehname*, Arapça sözcük ve terkiplerin, edebi sanatların pek az yer aldığı, masal ve tarih arası bir üslupla yazılmıştır. Baştan sona aynı canlılık içinde akıp gider; ama Firdevsi, özellikle de kahramanlarını aynı niteliklerle betimlerken tekdüzeliğe düşer. Gelip geçici bir dünyada insanın her zaman iyiye, güzele, doğruya yönelmesi gerektiği gibi ahlaksal öğütler de veren Firdevsi, dünyanın düzenini bozanların dar görüşlü insanlar olduğunu belirtir ve toplum yaşamına ilişkin bazı görüşlerini de aktarır. Doğu'da ve Batı'da çeşitli kütüphanelerde sayısız yazmaları bulunan ve birçok basımı yapılan yapıt Latince, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Fransızcaya da çevrilmiştir.

şehnameci, ŞEHNAMENÜVİS ve ŞEHNAMEHAN olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde olayları günü güne yazan resmî görevli. Şehnamecilerin yazdığı yapıtlara şehname denirdi.

Bazı Doğu ülkeleri hükümdarlarının sarnaylarında şehnameci olarak anılan resmî tarih yazıcıları vardı. Osmanlı Devleti'nde ilk şehnameci II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) görevlendirildi. Şehnameciler yapıtlarını 16. yüzyıla değin manzum, daha sonra ise düzyazı olarak yazdılar. Bir saray görevi olan şehnameciliğe atananlara dergâh-ı âli müteferrikası sanı verilirdi. Adı bilinen en eski Osmanlı şehnamecisi, İran'dan gelerek Osmanlı sarayında bu göreve atanan Fethullah Arifî Efendi'dir (ö. 1553). Arifî Efendi I. Selim'in (Yavuz) (hd 1512-20) zaferlerini anlatan 60 bin beyitlik bir yapıt ile I. Süleyman'ın (Kanuni) (hd 1520-66) savaşlarını anlatan Farsça ve Türkçe manzum şehnameleri yazmıştır. Osmanlı şehnamecilerinin en ünlüsü sayılan Seyyid Lokman Hüseynî Efendi ise (şehnameciliği 1559-95) Eflatun bin Şeyh Derviş Mehmed'in başladığı ve ölümüyle yarım kalan *Hünername*'yi uzun yıllar çalışarak tamamladı. 1595'te onun yerine Tâlikzade Kâtib Mehmed Efendi (ö. 1601) atandı. Adı bilinen son şehnameci, Tâlikzade'nin yerine atanan ve 1610'a değin bu görevi sürdüren Hasan Hükmî Efendi'dir. Onun nişancılığa atanmasından sonra şehnameciliğe kimlerin getirildiğine ilişkin bilgi yoktur. Bununla birlikte şehnamecilik geleneğinin 1663'e değin sürdüğü bilinmektedir. Bu tarihte Abdurrahman Paşa (ö. 1692) IV. Mehmed (hd 1648-87) tarafından vakanüvisliğe atanmış, bundan sonraki tarih yazıcıları bir ölçüde daha bağımsız olmuşlar, padişah ve çevresi dışındaki olaylara da eğilerek düzyazı tekniğiyle vakanüvis tarihleri yazmaya başlamışlardır.

şehnaz, klasik Türk müziğinde bir perde ile bir makamın ortak adı. Şehnaz perdesi tiz sekizlideki küçük mücennep diyezli *sol* ya

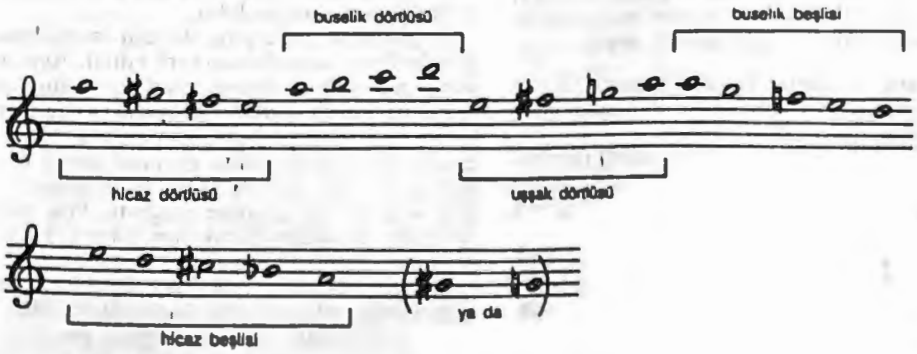

Şehnaz makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

da bakiye bemollü *la* sesinin adıdır. Şehnaz perdesinin orta sekizlideki karşılığı zirgüle ya da zengule perdesidir. Şehnaz makamı, temel olarak zengule makamının inici biçimidir. Ama, hüseyni (*mi*) perdesi

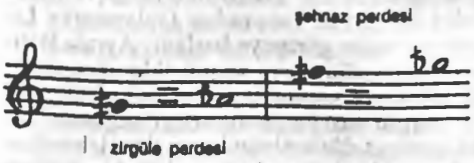

Şehnaz perdesi
Ana Yayıncılık Arşivi

üzerindeki uşşak dörtlüsü ile neva (*re*) perdesi üzerindeki buselik beşlisinin de makamın bünyesinde yer aldığı düşünülürse, şehnaz makamını zengule gibi bir basit makam değil, bir bileşik makam saymak gerekir.

şehnazbuselik, klasik Türk müziğinde bir makam. İki türü vardır. Birincisi basit şehnazbuselik diye adlandırılmıştır ve buselik makamının inici biçimidir. İkincisi bileşik şehnazbuselik diye bilinir ve şehnaz

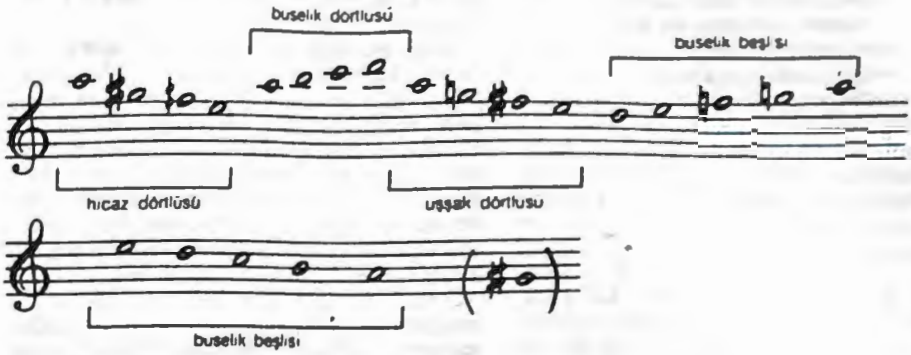

Bileşik şehnazbuselik makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

makamına buselik beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Şehnazbuselik makamındaki yapıtlardan pek çoğunun makamın hangi

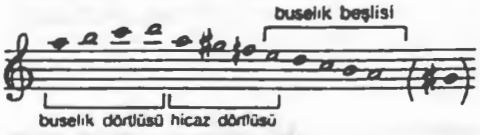

Basit şehnazbuselik makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

türüne girdiğini belirlemek güçtür. Çünkü bu yapıtların makamı bileşik sayılamayacak kadar basit, ama basit sayılamayacak kadar da karmaşıktır.

Şehr-i Suhte, İran'ın doğusundaki Belucistan bölgesinde, Zabol'un güney kesiminde arkeolojik alan. İtalyan Orta ve Uzakdoğu Enstitüsü Arkeolojik Araştırma ve Kazı Merkezi'nin 1967'de yürüttüğü kazılarda İÖ 3000'lerde Hilmend Irmağı Vadisinde kurulmuş olan bir Kalkolitik Çağ yerleşmesine ait önemli bilgiler sağlanmıştır. Büyük yapılar ortaya çıkarılmış, gelişmiş bir taş işleme tekniğiyle karşılaşılmış, çok miktarda damga mühür bulunmuştur. Ele geçen buluntulardan, burada büyük olasılıkla maden işlemesini bilen, karmaşık bir ticaret ağı ve teknik uzmanlaşmaya dayalı bir işbölümü oluşturmuş, güçlü dış ilişkiler kurmuş, kültürel bakımdan gelişmiş bir topluluğun yaşadığı anlaşılmıştır. Bulunan su mermeri ve kumtaşından vazolar, kentin bu alanda da önemli bir üretim merkezi olduğunu düşündürmektedir.

Şehremaneti, Osmanlı döneminde başkent İstanbul'da kurulan belediye. İstanbul'un kolluk, güvenlik, temizlik, iaşe, inşaat gibi şehircilik hizmetleri 19. yüzyıla değin İstanbul ve bilâd-ı selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar) kadılarının yönetiminde yürütülürdü. Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasından sonra bu ocağa bağlı birimlerin yürüttüğü hizmetleri üstlenmek üzere İhtisab Nezareti kuruldu. Kırım Savaşı (1853-56) sırasında Fransa'daki yerel yönetim sistemi örnek alınarak İhtisab Nezareti yerine Şehremaneti örgütü oluşturuldu (1854). Meclis-i Vâlâ'ya bağlanan örgütün başına bir şehremini atandı. Ayrıca üyeleri esnaftan ve kamu görevlilerinden seçilen bir Şehremaneti Meclisi oluşturuldu.

Şehremaneti'nin özel gelir kaynakları yoktu. Kentin temizliği, çarşı ve pazarların denetimi, aydınlatma ve güvenlik hizmetleri genel bütçeden ayrılan ödenekle yürütülüyordu. Şehremini ile Şehremaneti Meclisi üyelerinin deneyimsizliği nedeniyle belediyecilik çalışmaları uzun süre geleneksel yöntemlerle sürdürüldü. Azınlıkların yaşadığı zengin Beyoğlu ve Galata semtlerinde kurulan (1858) Altıncı Daire-i Belediye ise daha başarılı çalışmalar yaparak modern belediyeciliğin ilk örneklerini verdi. Bunun üzerine Altıncı Daire-i Belediye'deki sistem benimsenerek 1868'de İstanbul 14 daire-i belediyeye ayrıldı.

1877'de çıkarılan Vilayet Belediye Kanunu'yla taşra örgütlerinde yöneticilerin seçimle işbaşına gelmesi ilkesi getirildi. Ama aynı tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'nda İstanbul'da gerek şehremininin, gerekse Şehremaneti Meclisi üyelerinin merkezi yönetimce atanması ilkesi korundu. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İstanbul'da seçime dayalı özerk bir belediye kurma çalışmaları sonuçsuz kaldı. 1910'da yenilenen Dersaadet Belediye Kanunu'yla İstanbul'da 20 daire-i belediye oluşturuldu. Bunlar Beyazıt, Sultanahmet, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Üsküdar Yenimahalle, Üsküdar Doğancılar, Kadıköy, Adalar ve Makriköy'dü (Bakırköy). Ayrıca daire-i belediye bulunmayan Gebze, Kartal, Küçükçekmece ve Şile gibi uzak kazalar da Şehremaneti'ne bağlandı. Cemil Paşa'nın (Topuzlu) şehreminliği sırasında çıkarılan 18 Aralık 1922 tarihli Teşkilat-ı Belediye Kanun-ı Muvakkatı, 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu'nun çıkarılmasına değin yürürlükte kaldı. Bu tarihte öteki kentlerin yanı sıra İstanbul'da da yeni belediye örgütü kuruldu.

şehremini, ŞEHİR EMİNİ olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde saray örgütünde inşaat işlerinden sorumlu yönetici ve 19. yüzyıldan sonra Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) başkanı.

İlk şehremini İstanbul'un alınmasından (1453) sonra atandı. Başlıca görevleri sara-

ya ve kamu hizmetlerine ait yapıların onarım ve bakımıydı. Bazı sarayların yiyecek ve içecek gereksinimini de karşılar, ayrıca saray arabalarının onarımı ve saraya gelen malzemenin taşınmasıyla ilgilenirdi. Ölen kapıkulu süvarilerinin çocuklarına yetimler akçesi fonundan aylık bağlamak da şehremininin görevleri arasındaydı.

Şehreminiler "hâcegân" rütbesinde, kalemiye sınıfının önde gelen görevlileriydi. Yanlarında çok sayıda usta ve kalfa çalışırdı. Hassa başmimarı ve hassa mimarları şehreminine bağlıydı. Terfi eden şehremini, defterdar olurdu. 1831'de Ebniye-i Hassa Müdiriyeti kurulunca şehreminilik kaldırıldı.

1854'te İstanbul'da Şehremaneti adıyla ilk belediye örgütü kurulunca bu örgütün yöneticisine de şehremini dendi. Cumhuriyet'in ilanından sonra şehremaneti yerine belediye, şehremini yerine de belediye reisi (belediye başkanı) sözcükleri kullanılmaya başladı.

şehrengiz (Farsçada "şehir karıştıran"), divan edebiyatında, bir kenti ve o kentin güzellerini anlatan yapıt. Daha çok klasik mesnevi biçiminde kaleme alınan bu yapıtlar tevhid, münacat, na't gibi bölümlerle başlar. Daha sonra kentle ilgili bilgi verilir ve kente övgü düzülür. Bazen bahar ve doğa betimlemeleri yapıldıktan sonra, kentin güzelleriyle ilgili beyitlere geçilir. Güzellerin belirgin özellikleri, beden yapıları, meslekleri vb anlatılır. Genç kızların ve delikanlıların konu alındığı, çoğu zaman platonik bir aşkı dile getiren bu yapıtlarda yer yer erotik bölümler de bulunur. 16. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan şehrengizler, ayrıca anlam ve söz sanatlarına yer vermeleri ve mizahi anlatımları açısından da önemlidir. Divanlar içinde küçük manzumeler halinde yer alan şehrengizlerin yanı sıra bağımsız kitaplar oluşturan şehrengizler de vardır.

İlk şehrengizi yazan Priştineli Mesihî'dir. Mesihî'nin şehrengizi, Edirne'nin o dönemdeki gelenek ve göreneklerini yansıtması bakımından önemlidir. Sonraki yıllarda Zatî'nin yazmış olduğu 3.607 beyitlik şehrengiz de Edirne'yi konu alır. Öbür şehrengizler arasında, Hayretî'nin 358 beyitlik Belgrad şehrengizi ve 96 beyitlik Yenice şehrengizi, Taşlıcalı Yahya'nın 352 beyitlik İstanbul şehrengizi ve Edirne şehrengizi, İshak Çelebi'nin Bursa şehrengizi ve Üsküp şehrengizi, Mostarlı Hacı Derviş'in (ü. 16. yy) Mostar şehrengizi, Lâmî Çelebi'nin 640 beyitlik ve Beliğ İsmail'in 269 beyitlik Bursa şehrengizleri sayılabilir.

Şehristanî, tam adı EBU'L-FETH TACEDDİN MUHAMMED BİN ABDÜLKERİM BİN AHMED EŞ-ŞEHRİSTANİ (d. y. 1076, Şehristan - ö. Ekim 1153, Şehristan, Horasan), İranlı kelam ve tarih bilgini. İslam dünyasının en büyük dinler ve mezhepler tarihçisi sayılır.

Dönemin en seçkin bilginlerinin yanında eğitimini tamamladı. Nişabur'da Ali bin Ahmed el-Medinî'den (ö. 1096) hadis, Ahmed bin Muhammed el-Hafî (ö. 1106) ve Ebu Nasr Abdurrahim el-Kuşeyrî'den (ö. 1120) fıkıh ve fıkıh usulü, Ebu'l-Kasım Salman (Süleyman) bin Nasır el-Ensarî'den (ö. 1118) kelam ve felsefe dersleri aldı. 1116'dan önce ders vermek üzere Harezm'e geldiğinde büyük bir bilgin sayılıyordu. Bağdat'ta ünlü Nizamiye Medresesi'nde üç yıl süren müderrisliği sırasındaki vaazları halkın büyük ilgisini topladı. 1120'de Horasan'a giderek Büyük Selçuklu sultanı Sencer'in veziri Ebu'l-Kasım Muhammed bin Muzaffer'in (ö. 1135) hizmetine girdi. On iki yıl kaldığı Horasan'da ünlü yapıtı *el-Milel ve'n-Nihal*'i (1845) yazarak vezir Ebu'l-Kasım'a sundu. Ebu'l-Kasım'ın görevden alınması üzerine (1131) Tirmiz'e gitti, bilginlere büyük ilgi gösteren Ebu'l-Kasım Ali bin Cafer el-Musavî'nin (ö. 1155) hizmetine girdi.

İslam mezhep ve fırkalarına ilişkin en önemli kaynaklardan biri olan *el-Milel ve'n-Nihal* adlı yapıtında Şehristanî, İslam mezhep ve fırkalarının yanı sıra Yahudilik, Hıristiyanlık ve bunlara bağlı bazı mezhepler, Mani ve Mazdek dinleri, eski Hint inançları ve Yunan felsefesine ilişkin bilgilere de yer verir. Bütün bunları temel kaynaklara dayanarak tanıtan Şehristanî önceki tarihçilerin yapıtlarında rastlanan suçlama ve saldırılardan uzak kalmıştır. Ama bu alışılmamış yaklaşımı nedeniyle eleştiriye uğramış, el-Musavî'yle ilişkileri söz konusu edilerek Şîî olmakla suçlanmıştır. Aynı zamanda Eş'arî kelamcısı olan Şehristanî'nin öbür yapıtları arasında *Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam* (1934), kısaca *Musaraa* olarak bilinen *Musaraatü'l-Felasife*, *Telhisü'l-Aksamî'l-Mezahibi'l-Enam*, *Gayetü'l-Meram*, *el-Menahic ve'l-Beyan*, *Dakaikü'l-Evham*, *er-İrşad ila Akaidi'l-İbad*, *Kitabü'l-Mebde ve'l-Mead*, *Kitabü'l-Aktar fi'l-Usul* sayılabilir.

şehriye, genellikle çorba ve pilavda kullanılan, pişirmeye hazır unlu yiyecek. Kıl gibi ince, kılcal anlamındaki Arapça *şa'riyye* sözcüğünden geldiği sanılır.

Eskiden şehriyeli pilav daha çok ramazan ayında pişirildiği için Anadolu'da bu aya girmeden önce şehriye hazırlanması bir gelenekti. "Şehriye dökme" denen şehriye hazırlama işi imeceli olarak yapılırdı. Hazırlanan şehriyeler bir süre bez üstünde bekletilir, suda lapalaşmaması için de hafif ateşte biraz kavrulurdu. Günümüzde evlerden çok makarna fabrikalarında üretilen şehriye, kesiliş biçimine göre arpa şehriye, tel şehriye, yıldız şehriye gibi adlarla anılır.

Şehrizor Eyaleti, KERKÜK EYALETİ olarak da bilinir, Kuzey Irak'ın bir bölümünü içine alan Osmanlı eyaleti.

Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla (1639) Osmanlı-İran sınırının kesin biçimde çizilmesinden sonra oluşturuldu. Başlangıçta Gazi Keşan (paşa sancağı), Sürücek, Erbil, Keşaf, Şehribazar, Cebel Hümreyn, Hezarmerd, Dolcuran, Merkave, Acur, Cengüle, Yekberle, Belkas, Uşni, Tel-Tavi, Seyid Burencin, Irman, Dadan, Berend, Harir-Dudin'i içine alıyordu. Daha sonraları sancak sayısı azaltıldı ve 18. yüzyıla doğru sancakları Kerkük, Erbil, Köysancak, Karaçolan, Revandiz ve Harir ile sınırlandırıldı. Çok sayıda göçebe aşiretin yaşadığı eyaletin yönetiminde ortaya çıkan güçlükler üzerine, 1701'de Şehrizor, Diyarbakır ve Musul eyaletleri Bağdat beylerbeyinin yönetimine verildi. Eyalet topraklarının bir süre İran işgali altında kaldığı 1733'ten sonra Osmanlı egemenliği zayıfladı. Bundan yararlanan aşiret reisleri, özellikle de Baban aşiretinin önde gelenleri mütesellim ve mutasarrıf sanıyla eyalet yönetimini ellerinde tuttular. Osmanlı yönetimi aşiretlerin gücünü kırmak için 1867'de Şehrizor topraklarının bir bölümünü Kerkük sancağına, bir bölümünü de Süleymaniye sancağına bağlayarak eyaleti kaldırdı.

şehtiye, ŞİTYE olarak da bilinir, Osmanlı donanmasında kullanılan yelkenli savaş gemisi. İki direkli, ambarsız briklerin en küçüğüydü. Küçük şehtiyeler 17,5-20,5 m, büyük şehtiyeler de 19,5-23 m boyundaydı. Büyük şehtiyelerin üç direkli olanları da vardı. Büyük şehtiyelerde altı kadar top bulunur, savaşçı sayısı 60 kişiye kadar yükselirdi. Toplam mürettebat bazen 200 kişiyi bulurdu.

Şehupura, Pakistan'da Pencap eyaletinde kent. Kara ve demir yoluyla Sargoda ve Lahor'a bağlıdır. Kentte bir gübre fabrikası vardır. Tarihsel yapılar arasında, Hint-Türk imparatoru Cihangir'in yaptırdığı kalenin (1619) kalıntılarıyla Rancit Singh'in karılarından birine ait saray sayılabilir. Kentte Pencap Üniversitesi'ne bağlı bir devlet yüksekokulu bulunmaktadır.

Kent, Bar adıyla bilinen düz bir arazi parçasında yer alır. Yöre toprakları Çhenab kanal sistemiyle sulanır. Yukarı Reçhna Projesi'nden borularla taşınan su tarımın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Başlıca ürünler pirinç, buğday, pamuk, mısır ve darıdır. Nüfus (1981) 141.168.

şehzade, Osmanlı padişahlarının erkek çocuklarına verilen unvan. Babası şehzade, büyükbabası padişah olanlara da bu unvan verilirdi. Farsça hükümdar anlamındaki "şah" ile oğul anlamındaki "zade" sözcüklerinden oluşmuştur. İlk dönemlerde bu unvan yerine çelebi(*) kullanılmıştır.

Şehzadeler özel hocalar ve lalalar(*) tarafından eğitilir, Kuran, hat, okuma ve yazma yanında ata binmeyi ve ok atmayı da öğrenirlerdi. Belli bir yaşa geldiklerinde, "şehzade alayı" denen bir törenle şehzade sancaklarına (Amasya, Kütahya, Manisa, Karaman, Kefe, Trabzon) sancakbeyi olarak atanırlardı. Bu görevleri sırasında da devlet yönetimini öğrenmeye yönelik eğitimleri sürerdi. Bazı şehzadeler babalarına ve kardeşlerine karşı askeri, siyasal girişimlerde bulunarak Osmanlı tahtını elde etmeye çalıştığı için II. Mehmed (hd 1451-81) Fatih Kanunnamesi'yle, tahta çıkan şehzadenin ülke ve devlet düzeni için kardeşlerini öldürtmesini meşru kıldı.

17. yüzyıl başında şehzadelerin sancaklara gönderilmesi uygulaması terk edildi. Ayrıca ölen padişahın yerine mutlaka oğlunun geçmesi kuralı yerine, Osmanlı soyundan gelen ve babası padişah olan en yaşlı ve en uygun şehzadenin tahta geçmesi kuralı benimsendi. Bu durum şehzadeler arasında çok keskin bir çekişme başlattı. Pek çok şehzade Topkapı Sarayı'nın harem bölümünde, "şimşirlik" ya da "kafes" denen özel bir bölmede çok sıkı ve elverişsiz koşullarda yıllarca göz hapsinde tutuldu. Her an öldürülme korkusu içinde geçen bu göz hapsi, şehzadelerin eğitimden, genel kültürden uzak kalması sonucunu da doğurdu.

Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra şehzadelerin kendi köşklerinde, saray dairelerinde aileleriyle birlikte yaşamalarına, sıkı gözetim altında gezebilmelerine izin verildi. Küçük şehzadeler saraydaki özel şehzadegân mektebinde, askeri okullarda ve Mekteb-i Sultanî'de (sonradan Galatasaray Lisesi) öğrenim görmeye başladı. Ayrıca Batılı prensler gibi resim ve müzikle uğraşmaları, törenlere katılmaları, devlet protokolünde saygın bir yer edinmeleri sağlandı. II. Meşrutiyet döneminde bazı şehzadeler siyasal ve askeri konularda etkili bir konum kazandı. Subay rütbesiyle orduya katılanlar da oldu.

Şehzade Bayezid Olayı, ŞAHİ BAYEZİD VAKASI olarak da bilinir, I. Süleyman'ın (Kanuni) oğullarından Bayezid ile Selim (sonradan II. Selim) arasındaki taht mücadelesine verilen ad.

I. Süleyman'ın öbür oğullarının ölmesi üzerine, Kütahya sancakbeyi Bayezid ile

Manisa sancakbeyi Selim taht için rakip duruma geldiler. Hurrem Sultan'ın ölümünden (1558) sonra iki kardeş arasındaki mücadele kızışınca I. Süleyman olası bir çatışmayı önlemek için Bayezid'i Kütahya'dan Amasya sancağına, Selim'i de Manisa'dan Konya sancağına atadı. Selim'in lalası Mustafa Paşa Selim'in padişahlığını güvenceye almak için, sözde Bayezid'i tutuyormuş gözükerek onunla gizlice mektuplaştı. Bayezid'in kendisine yazdığı mektupları I. Süleyman'a gönderdi. Bayezid, Lala Mustafa Paşa ve çevresindekilerin aldatmalarına kapılarak Amasya'da ordu toplayarak Selim'e karşı harekete geçti. Selim'i destekleyen merkezî yönetim Sokollu Mehmed Paşa komutasında bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Selim'le Konya'da yaptığı (Mayıs 1559) savaşta yenik düşerek Amasya'ya kaçan Bayezid, Anadolu'da tutunamayacağını anlayınca oğullarıyla birlikte İran'a yöneldi. Aras Irmağı vadisinde Saad Çukuru denen yerde kendisini izleyen Selim'e bir kez daha yenildi. Daha sonra İran'a geçerek (Temmuz 1559) Revan (Erivan) valisi Şahkulu Sultan'a sığındı. I. Süleyman ile Selim'in girişimleri üzerine önce Kazvin'de hapsedildi. İran şahı I. Tahmasb Osmanlı yönetiminden öldürülmeyeceği konusunda söz aldıktan sonra Bayezid'i Selim'in göndereceği heyete teslim etmeyi kabul etti. Ama Van beylerbeyi Hüsrev Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti Bayezid ile dört oğlunu boğdurttu (25 Eylül 1561) ve cesetlerini mumyalayarak Sivas'a getirdi.

Şehzade Külliyesi, İstanbul'da Şehzadebaşı semtinde, I. Süleyman'ın (Kanuni) genç yaşta ölen oğlu Şehzade Mehmed'in anısına yaptırdığı cami, türbe, medrese, kervansaray, imaret ve sıbyan mektebinden oluşan külliye. Mimar Sinan tarafından yapılmış, 1548'de tamamlanmıştır.

Külliyenin ana yapısı olan cami kare (38 m × 38 m) planlıdır. Bu karenin ortası büyük bir kubbeyle örtülmüş, kubbe dört yandan,

Şehzade Camisi, batıdan görünüş, tamamlanışı 1548; Şehzadebaşı, İstanbul
Ara Güler

aynı çapta dört yarım kubbeyle desteklenmiştir. Yarım kubbelerin arasında, köşelerde kalan boşluklar da birer küçük kubbeyle doldurularak kare tamamlanmıştır. Böylece ortaya çıkan merkezî plan şeması Osmanlı mimarlığının klasik döneminde ilk kez büyük bir camide, anıtsal ölçülerde kullanılmıştır. Merkezî kubbe dört filayağı tarafından taşınır. Bunlar dışarıda, kubbeyi dört yandan çeviren birer ağırlık kulesi halinde devam eder. Gerek ağırlık kulelerinin tepesini örten, gerekse yapı kütlesinin dört köşesinde yer alan kubbeler dilimlidir.

Camiyle aynı büyüklükte bir kare oluşturan şadırvan avlusu içten 16 kubbeli bir revakla çevrilidir. Bu revakın caminin kuzey duvarı boyunca uzanan kolu, son cemaat yerini oluşturur. Son cemaat yerinin iki ucunda, caminin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde ikişer şerefeli minareler yer alır. Bunlar pabuç bölümünden ilk şerefe altına kadar, Anadolu Selçuklu taş işçiliğinin izlerini taşıyan zarif taş kabartmalarla bezelidir. Avlunun ortasındaki şadırvan IV. Murad döneminde yapılmıştır.

Külliyenin öbür yapıları caminin doğusunda, kıble eksenine koşut bir eksen üzerinde, kuzeyden güneye doğru sıralanmıştır. En kuzeyde yer alan medrese, bir uzun kenarıyla cami dış avlusunun duvarına bitişen, dikdörtgen avlulu bir yapıdır. Avluyu dört yandan revaklar çevirir. Revakların arkasında üç yanda (kuzey, doğu ve güney) medrese hücreleri yer alır. Dışa doğru taşan, tek kubbeli dershane, güneydeki hücrelerin ortasına yerleştirilmiştir. Medresede bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir öğrenci yurdu vardır.

Biraz daha ileride, "L" planlı kervansaray bulunur. "L"nin güneydeki kısa kolu yanyana iki sıra halindeki sekiz kubbeyle örtülü ahır bölümüdür ve güneydeki ayrı bir avluya açılır. "L"nin caminin dış avlu duvarı boyunca uzanan uzun kolunda ise yolcular için düşünülmüş tabhane yer alır. Burası eş planlı iki bölümden oluşur. Her bölümün ortasında büyük bir kubbeyle örtülü bir hol, holün iki yanında da, gene kubbeyle örtülü ikişer küçük oda vardır. Kervansaray bugün, hemen gerisindeki Vefa Lisesi tarafından laboratuvar olarak kullanılmaktadır.

Külliyenin imareti aynı eksenin en güney ucuna, ama öbür yapıların tersine, doğubatı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Cami dış avlusuyla imaretin arasından da bir sokak geçer. Simetrik planlı imaretin ortasında revaksız bir avlu, iki yanında ise kapalı hacimler yer alır. Bunlar iki sıra üzerinde düzenlenmiş altışar kubbeyle örtülüdür. Batıdakinin içinde kilerler ve küçük mutfak, doğudakinin içinde ise yemekhane ve büyük mutfak vardır. İmarette bugün İstanbul Üniversitesi'ne bağlı bir basımevi bulunmaktadır. Tek kubbeli bir yapı olan sıbyan mektebi imaretin hemen batısında, gene sokak üzerindedir.

Caminin güneyindeki hazirede bulunan Şehzade Mehmed Türbesi, külliyenin ilk tamamlanan (1543/44) yapısıdır. Sekizgen planlı türbe, camininkilerle bir bütünlük oluşturan dilimli bir kubbeyle örtülüdür. Her yüzünde altlı üstlü ikişer pencere bulunur. Batıya bakan girişi bir saçakla vurgulanmış, kapısının iki yanı çini panolarla kaplanmıştır. Türbenin içinde de duvarlar kubbe eteğine kadar çinilerle kaplıdır. Gene Sinan'ın yaptığı, haziredeki ikinci türbe, sekizgen planlı ama daha küçük boyutlu Rüstem Paşa Türbesi'dir (1560/61).

şehzadegân mektebi, Osmanlı şehzadelerinin eğitimi için sarayda açılan okul.

16. yüzyıl sonlarına değin Osmanlı şehzadelerini özel hoca ve lalalar eğitirdi. 17. yüzyıl başında şehzadelerin sancakbeyi atanmalarına son verilerek sarayda göz hapsine alınmalarından sonra bu geleneksel eğitim yöntemi değişti. Okuma yaşına gelen şehzadeler, sarayın harem bölümündeki "mekteb" denen odada dışarıdan gelen hocalarca eğitilmeye başladı. Babası ölen şehzadeler okuldan alınarak sarayın "şimşirlik" denen bölümüne kapatılırdı. 19. yüzyılda şehzadelerin öğrenim görmeleri için Dolmabahçe ve Çırağan saraylarında da şehzadegân mektepleri açıldı. Bu okulları bir padişah adayı için çok yetersiz gören II. Abdülhamid (hd 1876-1909), Yıldız Sarayı'nda yetişkin şehzadelerin yükseköğrenim de gördüğü bağımsız bir Şehzadegân Mektebi açtı (1878). Osmanlı hanedanının zadegân denen öteki ailelerinin çocuklarının da alındığı bu okulda sıkı bir disiplin uygulanır, resim, müzik, tarih, yabancı dil gibi dersler de verilirdi. Birçok şehzade ve sultan (padişah kızı) piyano çalmayı, resim yapmayı, Fransızca konuşmayı bu okulda öğrendi. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda güvenlik önlemlerini arttırdığı son yıllarda, zadegân çocuklarının Şehzadegân Mektebi'ne gitmeleri yasaklanarak okulda yalnızca şehzadeler eğitilmeye başladı. Şehzadegân Mektebi'nin 1908'de kapatılmasından sonra şehzadelerin, Mekteb-i Harbiye (bugün Kara Harp Okulu) ve Mekteb-i Sultani (sonradan Galatasaray Lisesi) gibi okullarda ve yurtdışında okutulması yoluna gidildi.

şeker, SÜKROZ olarak da bilinir, kimyasal formülü $C_{12}H_{22}O_{11}$ olan, kristal yapılı tatlandırıcı besin. Başta şekerkamışı ve şeker pancarı olmak üzere, hurma ve akçaağaç gibi çeşitli bitkilerin özsularından elde edilen şeker, katışkısız haldeyken renksiz ya da beyazdır. İnsanların doğrudan aldığı besinlerden biridir; ayrıca içki, şekerleme ve konserve yiyecekler gibi öbür besinlerin tatlandırılmasında kullanılır. Kimyasal açıdan bir karbonhidrat olan şeker, insanların başlıca enerji kaynağıdır. 100 gr şeker insana 394 kalori kazandırır. Bitkilerde fotosentez sonucunda oluşan sükroz, bitki özsuyundaki şekerin büyük bir bölümünü oluşturur. Balda da früktoz ve glikoz ile birlikte şeker bulunur. 185°C-186°C arasında eriyen sükroz 200°C'nin üstünde ısıtıldığında karamel oluşturur. Şeker piyasada beyaz kristaller ya da taneler, pudra ya da küçük küp biçimli kütleler halinde satılır.

Karbonhidratların aynı grubunda bulunan mısır şekeri (glikoz, dekstroz), meyve şekeri (früktoz, levüloz), süt şekeri (laktoz) ve malt şekeri de (maltoz) kısaca şeker olarak adlandırılır.

Tarihçe. Şeker İÖ 3000'lerde Hindistan'da biliniyordu. Şekerkamışını yetiştirme ve şeker üretme yöntemleri, Hindistan'dan doğuda Endonezya'ya, batıda Arap ülkelerine ve Avrupa'ya doğru yayıldı. 8. yüzyılda Emeviler döneminde İspanya'da ve Fransa'nın güneyinde şekerkamışı yetiştirildi, şeker üretildi. Venedik uzun yıllar Avrupa'nın başlıca şeker üretim merkezi oldu, 16. yüzyılda ise yerini Anvers'e bıraktı. 1544'te Londra'da iki, 1689'da da New York'ta bir şeker arıtma tesisi kuruldu.

Şekerkamışını Amerika kıtasına 1493'te Kristof Kolomb götürdü; önce Santa Domingo'da, daha sonra da Batı Hint Adaları ve Louisiana'da bitkinin üretimine geçildi.

Eskiden Asya'nın bazı bölgelerinde ve Avrupa'nın güneyinde yabani olarak yetişen şeker pancarı ise uzun süre sebze ve hayvan yemi olarak kullanıldı. Alman kimyacı Andreas Marggraf 1747'de bazı pancar köklerinin şeker içerdiğini ve bunun kristal halinde özütlenebileceğini buldu. Ama bu bitkinin şeker üretimindeki değeri, 1786'da Franz Karl Achard'ın Berlin yakınlarındaki Caulsdorf'ta şeker bakımından zengin bir pancar türü yetiştirmesiyle anlaşıldı. Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm Achard'ın bu çalışmasını destekledi ve 1802'de Silezya'daki Cunern'de, dünyanın şeker pancarından şeker üreten ilk tesisini kurmasına yardımcı oldu.

Fransa'da Benjamin Delessert 1811'de, Passy'deki küçük tesisinde şeker pancarından çok iyi kristalleşmiş şeker üretti ve Napoléon tarafından Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi. ABD'de ise şeker pancarından şeker üretimini ilk olarak 1838'de Massachusetts'teki Northampton'da, Edward Church ve David Lee Child gerçekleştirdi.

Eskiden yalnızca yatıştırıcı ilaç olarak kullanılan şeker, 17. yüzyıla değin lüks bir besin ve tatlandırıcı madde olarak kaldı.

Şekerkamışından şeker üretimi. Şekerkamışından üretilen şekerin yüzde 85'i ham şekerdir ve çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra piyasaya sürülür; geri kalan yüzde 15'lik bölümü ise evlerde doğrudan kullanılan beyaz şekerdir.

Şekerkamışı önce değirmenlerde ezilir ve öğütülür. Bu sırada bitki hücreleri basınç altında parçalanarak şekerli özsuyu alınır.

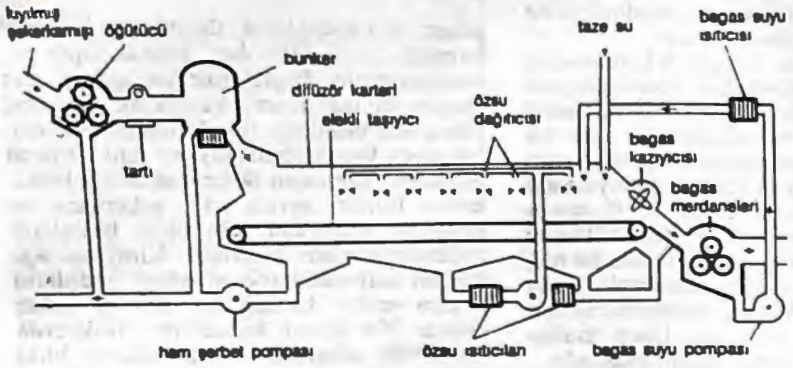

Şekerkamışı difüzyon sistemi
Hitachi Zosen Co. Ltd., Japonya

Ama bu geleneksel yöntem oldukça verimsizdir. Bu nedenle çoğu şeker fabrikasında özsuyun çıkarılması amacıyla, şeker pancarından şeker üretiminde de kullanılan difüzörlerden yararlanılır. Çizimde görülen bu tür bir difüzör sisteminde, bıçaklarla kesilerek yonga haline getirilen şekerkamışı üçlü bir merdanede sıkıştırılarak şekerli özsuyun yüzde 60'ı alınır; geriye kalan ve bagas denen posa difüzöre gönderilir. Bagasta kalan şeker, sürekli geri çevrilen suyla yıkamaya dayalı çok aşamalı perkolasyon (liksivasyon) işlemiyle özütlenir. Perkolasyon işlemi, bakterilerin gelişmesini önlemek amacıyla 77°C'de yürütülür. Difüzörden çıkan şekerli özsu (şerbet), merdanelerden gelen özsuyla karıştırıldıktan sonra yaklaşık 105°C'ye kadar ısıtılır ve kireç sütüyle (sulu kalsiyum hidroksit) karıştırılıp durultucuya gönderilir. Difüzörden çıkan ve yüzde 85 oranında su içeren bagas, yeniden merdanelerden geçirilerek sıkıştırılır ve çıkan su, taze suyla birlikte perkolasyon işleminde kullanılır. Durultucunun üstünden alınan şekerli şerbet çoketkili (üç, dört, beş etkili olabilir) buharlaştırıcılarda deriştirilirken, durultucunun dibinde biriken çamur kazınarak döner vakum filtrelerde süzülür.

1813'te vakumlu pişirme kazanlarının, 1837'de santrifüjlerin, 1843'te de çoketkili buharlaştırıcıların geliştirilmesi şeker üretiminin başlıca sanayi dallarından biri olmasında önemli rol oynamıştır.

Şerbet, çoketkili buharlaştırıcılardaki ısıtma kamaralarında ısıtılır. Böylece deriştirilen ve yaklaşık yüzde 65 oranında şeker içeren şerbet, çoğunlukla mekanik yolla karıştırılan vakumlu pişirme aygıtlarına pompalanır. Kaynadıkça derişikliği artan şerbete, kristalleşmenin başlaması amacıyla aşı kristalleri eklenir. Sisteme sürekli olarak şerbet beslenerek kristallerin büyümesi sağlanır ve böylece oluşan lapanın hacmi kazanın yüzde 80'ine ulaştığında vakum uygulaması kesilerek, lapa sepet tipi bir santrifüje boşaltılır. Santrifüjlemenin sonucunda ham şeker kristalleri ve melas birbirinden ayrılır.

Bazı Asya ülkelerinde değirmenden çıkan şekerli özsu sülfitleme ya da karbonatlama işleminden geçirilir ve böylece doğrudan kullanılabilen beyaz şeker elde edilir. Sülfitleme işleminde, 74°C'ye kadar ısıtılan şekerli özsu tanklara alınır ve burada üzerine kireç sütü eklenir, aynı zamanda içinden kükürt dioksit gazı geçirilir. Kükürt dioksite doyan şekerli su 105°C'ye kadar ısıtıldıktan sonra durultucuya gönderilir. Berraklaşan şekerli su deriştirilerek ham şerbet elde edilir ve bu şerbetin kristallendirilmesi sonucunda oluşan beyaz şeker kristalleri santrifüjleme yoluyla ayrılır. Karbonatlama işleminde ise 131°C'ye kadar ısıtılan şekerli özsu karbonatlama tanklarına alınır ve burada bir yandan kireç sütüyle karıştırılırken bir yandan da içinden karbon dioksit gazı geçirilir. Çöken kalsiyum karbonat süzülerek ayrılır ve bu süzüntü gene karbon dioksitle doyurularak tekrar süzülür. Ardından, bu kez kükürt dioksit gazıyla doyurulur ve deriştirilir. Bu yolla elde edilen ham şerbet kristalleştirilerek beyaz şeker haline dönüştürülür.

Şeker pancarından şeker üretimi. Şeker pancarı fabrikaya yüzdürme yoluyla taşınır ve bu arada köklere yapışmış olan toprak ve yabancı maddeler temizlenir. Fabrikada yeniden yıkanan şeker pancarı, çoğunlukla disk tipi bıçaklarla kıyılarak bantlı bir taşıyıcıyla difüzyon kulelerine alttan beslenir. Şekerli kıyım difüzör içindeki paletlerin yardımıyla bir uçtan öbürüne hareket ederken, ters yönden gelen 80°C suyla temas eder ve şekerini suya verir. Böylece yüzde 17-18 şeker içeren ve pancardan suya geçen öbür maddeler nedeniyle siyah renkli olan bir sıvı elde edilir; buna ham şerbet denir. Difüzörden çıkan ham şerbet önce bir tankta kireç sütüyle karıştırılır; böylece içindeki katışkılar çöktükten sonra 76°C-82°C'ye kadar ısıtılır ve yeniden kireç sütüyle karıştırılır. Ardından bir dizi tankta toplanarak içinden karbon dioksit gazı geçirilir (karbonatlama); daha sonra çamur çöktürme tankına alınır ve burada duru şerbet ile çamurlu şerbet ayrılır. Çamurlu şerbet döner vakumlu filtrelerde süzülür ve bu süzüntü ile duru şerbet birleştirilip yeniden karbonatlanır. Şerbet daha sonra çoketkili buharlaştırıcılarda deriştirilir ve şekerkamışından şeker üretiminde olduğu gibi pişirme kazanlarında aşılama yapılarak kristallendirilir. Son olarak da santrifüjlerde ham şeker ile melas birbirinden ayrılır.

Şeker arıtımı. Üretilen ham şeker çoğunlukla bir arıtma işleminden geçirildikten sonra kullanılır. Bu işlemde ham şeker kesintisiz çalışan bir karıştırıcıda ılık şerbetle karıştırılır ve böylece oluşan magmanın üstünde kalan melas uzaklaştırılır. Magma ise santrifüjlenerek kristaller şerbetten ayrılır. Kristaller tane büyüklüklerine göre ayrılır; bu işleme afinasyon denir. Afinelenmiş şeker 65°C'de sıcak, tatlı suda eritilerek ağırlıkça yüzde 65 oranında şeker içeren bir çözelti oluşturulur. Bu ham şerbet karbonatlama ve kemik külü yardımıyla rengini alma işleminden geçirildikten sonra kaynatılarak yeniden şekere ve melasa ayrılır.

Şeker üretimi sırasında ayrılan melas yüzde 55 oranında şeker, yüzde 2,8 oranında da protein içerdiğinden ucuz bir enerji kaynağıdır ve hayvan yemi olarak kullanılır. İkinci önemli kullanım alanı ise etil alkol ve sitrik asit üretimidir. Şekerkamışının sıkıştırılarak özsuyunun alınmasından sonra arta kalan küspeden ise yakıt olarak yararlanılır. Yüzde 24-27 oranında şekerkamışı içeren bagas da yakıt olarak, ayrıca bina panolarının yapımında kullanılır. Ham şeker fabrikalarındaki filtre kekinin nafta, toluol ya da alkolle özütlenmesiyle şekerkamışı mumu elde edilir; şekerkamışı mumu, cila, kozmetik ve kâğıt kaplama maddesi olarak kullanılır.

Türkiye'de şeker. Osmanlı döneminde ülkenin şeker gereksinmesinin bir bölümü, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinden ithal edilerek karşılanıyordu. Kapalı ekonominin egemen olduğu yörelerde ise şeker yerine genellikle üzüm ve öteki meyvelerden elde edilen pekmez kullanılırdı. 19. yüzyılda dünya şeker üretiminde şekerkamışından başka şeker pancarının da yaygınlaşarak kullanılmaya başlaması, Osmanlı ülkesinde de şeker fabrikası kurulması yönünde bazı çalışmalar yapılmasına yol açtı. 19. yüzyıl sonlarında ve I. Dünya Savaşı sırasında şeker ithalatının durması üzerine, 1906 ile 1913'te öncelikle şeker pancarı üretimi doğrultusundaki denemeler olumlu sonuç verdiyse de, somut bir gelişme kaydedilemedi. Ülkede ilk şeker fabrikasının kuruluşu Cumhuriyet döneminin başlarına rastlar.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda ülkede oluşturulacak sanayi tesislerinin özel sermaye özendirilerek kurulması öngörülüyordu. Gerekli birikime ulaşan ticaret sermayesinin şeker sanayisine yatırım yapmasını sağlamak amacıyla, 5 Nisan 1925'te 601 sayılı Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkında Kanun çıkarıldı. Şeker fabrikası kurup işletebilecek sermaye ile bu fabrikada çalışacak işgücünü bulduğunu kanıtlayan şirketlere yasayla birçok ayrıcalık tanınıyordu. Yasanın çıkışından kısa bir süre sonra 14 Haziran 1925'te, 500.000 TL'lik sermayesinin yüzde 68'i Türkiye İş Bankası'na, yüzde 22'si özel yatırımcı kişilere ve yüzde 10'u da TC Ziraat Bankası ile Trakya İlleri Özel İdaresi'ne ait olan İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi kuruldu. Bu şirket İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illerini kapsayan bölgede yılda en az 20 bin ton şeker pancarı işleyerek şeker, ispirto, küspe ve hayvan yemi üretecek fabrika ile tesisleri kurma hakkını 25 yıl süreyle aldı. Bu şirketin girişimiyle Kırklareli iline bağlı Babaeski ilçe merkezinin güneydoğusunda yer alan Alpullu demiryolu istasyonu yakınında 22 Aralık 1925'te temeli atılan, günde 500 ton şeker pancarı işleme kapasiteli fabrikanın yapımı Alman Maschinenfabrik Bukau R. Wolf adlı şirkete verildi. On bir ay gibi kısa bir sürede bitirilerek 26 Kasım 1926'da işletmeye açılan Alpullu Şeker Fabrikası, Türkiye'nin ilk şeker üretim tesisidir.

Bu yasadan yararlanarak şeker üretmek amacıyla girişimde bulunan ikinci şirket, Cumhuriyet'ten önce 19 Nisan 1923'te kurulmuş olan Uşak Terakkii Ziraat TAŞ'tır. Bu şirket, daha 1906-07'de Avusturya'dan getirttiği tohumları ekerek şeker pancarı yetiştiren ve daha sonra Şeker soyadını alan Mollazade Nuri Bey'in çabalarıyla kuruldu. Sermayesi Çekoslovak Škoda şirketi, Sanayi ve Maadin Bankası ile özel girişimci

kişiler tarafından karşılanan bu şirket, günde 500 ton şeker pancarı işleme kapasiteli fabrikanın yapımını Škoda şirketine verdi. Temeli Alpullu Şeker Fabrikası'ndan önce, 6 Kasım 1925'te atılan Uşak Şeker Fabrikası, Türkiye'nin ikinci şeker üretim tesisi olarak 17 Aralık 1926'da işletmeye açıldı. Bu girişimleri dış rekabete karşı korumak amacıyla 25 Ocak 1926 tarihli ve 724 sayılı yasayla şeker ithalatını tekeline alan devlet, ülkede üretilen tüm şekeri satın almayı da üstlendi. Ama başta yeterli şeker pancarı üretimi yapılamaması gibi nedenlerle sürekli zarar eden ve banka borçları kabaran Uşak Şeker Fabrikası'nın tasfiye edilmesine karar verildi. 1931'de alacaklarına karşılık Sanayi ve Maadin Bankası'na, 1933'te önce Devlet Sanayi Ofisi'ne, sonra da Sümerbank'a devredildi. Devletin bu koruma şemsiyesi altında Anadolu Şeker Fabrikaları TAŞ, 1933'te Eskişehir Şeker Fabrikası'nı, Turhal Şeker Fabrikası TAŞ da 1934'te Turhal Şeker Fabrikası'nı devreye soktu. 1933-34 kampanyası sırasında 250 gün çalışarak 318.324 ton şeker pancarı işleyen Alpullu Şeker Fabrikası, 22.962 tonu kristal şeker, 15.133 tonu da küp şeker olmak üzere toplam 38.095 ton şeker üretmiş ve dünya şeker fabrikaları arasında işleme ve üretim miktarları açısından rekor kırmıştı.

Dört şirketin de en büyük ortakları ulusal bankalardan oluştuğundan, hükümet tarafından alınan bir kararla bu şirketler TC Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Sümerbank'ın eşit katkılarıyla 6 Temmuz 1935'te kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'ın bünyesinde birleştirildi. Günümüzde TÜRKŞEKER kısa adıyla anılan Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ(*) Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşlarındandır. Bu kamu iktisadi teşebbüsü, kendine bağlı 22 şeker fabrikası ve birçok başka fabrikanın yanı sıra ortağı olduğu beş şeker fabrikasıyla şeker, ispirto ve melas üretimi yapar.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1991'de Türkiye'nin toplam şeker üretimi 1.888 bin tondu. Aynı yıl üretilen melas miktarı ise 689 bin ton düzeyindeydi. 1991'de Türkiye 64,8 bin ton şeker, 165,4 bin ton melas ihraç etmişti. *Ayrıca bak.* şeker pancarı.

Şeker Ahmed Paşa *bak.* Ahmed Paşa (Şeker)

Şeker Bayramı *bak.* Ramazan Bayramı

Şeker Fabrikaları *bak.* Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ

şeker hastalığı, DİYABET olarak da bilinir, İnsülin hormonunun salgılanması ya da dokular tarafından kullanılmasında bozuklukla ortaya çıkan metabolizma hastalığı. Oluşmasında kalıtsal ve çevresel etkenlerin birlikte rol oynadığı şeker hastalığı, vücuttaki yağ, karbonhidrat ve protein metabolizmasında bozuklukların yanı sıra kan damarları ve sinirlerde de yapısal değişikliklere yol açar. Hastalığın tanımlanmasından bu yana pek çok tipi betimlenmiş ve adlandırılmıştır; bununla birlikte, günümüzde ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri'nin sınıflandırdığı beş tip geçerliliğini korumaktadır: İnsüline bağımlı şeker hastalığı, insüline bağımlı olmayan şeker hastalığı, başka bir hastalık ya da bozukluğa bağlı ortaya çıkan şeker hastalığı, gebeliğe bağlı şeker hastalığı ve glikoza dayanıklılığın azalması. İnsüline bağımlı şeker sıklıkla 25 yaşın altında, öte yandan insüline bağımlı olmayan tip sıklıkla 40 yaşın üstünde ortaya çıktığından, hastalığın bu tipleri eskiden çocukluk çağı şeker hastalığı ve erişkin tipi şeker hastalığı olarak ayırt edilirdi. Günümüzde çocukluk tipinin her yaşta görüldüğü anlaşılmıştır.

Hastalığın nedeni üzerine kesin bilgi elde edilememiştir. İnsüline bağımlı tipinin, altıncı kromozomda yer alan doku uyuşması antijenleriyle ve vücudun kendi pankreas adacık hücrelerine karşı yaptığı antikorlarla ilişkili olduğu düşünülür. İlk belirtiler aşırı miktarda yeme, su içme ve idrara çıkmadır; birlikte ortaya çıktığında her zaman şeker hastalığını düşündüren bu üç belirtinin yanı sıra kilo kaybı da görülür. Glikozun dokularda kullanılmasını sağlayan insülin hormonu yetersiz olduğundan kanda ve idrardaki şeker düzeyi artar. Tedavi edilmeyen insüline bağımlı şeker hastalarında glikoz enerji sağlamak üzere kullanılamadığından, yağların yıkımı artar; bu durum kanda yağ metabolizmasının ürünleri olan keton cisimlerinin ve asitliğin artmasına (ketoasidoz) ve giderek iştahsızlık, bulantı, kusma gibi belirtilerin ardından koma, hatta ölüme yol açabilir. Hastalığın büyük kan damarları ve kılcal damarlarda yol açtığı bozukluklar damar sertliğiyle böbrek ve ağtabakada (retina) işlev bozukluklarına neden olur. Ayrıca, çevrel sinirler, omurilik ve otonom sinir sisteminde ortaya çıkan miyelin kaybı ve Schwann kılıfı dejenerasyonu, özellikle el ve ayaklarda duyu kaybı, bazı reflekslerde azalma, güçsüzlük, ülserleşen yaralar, düzensiz terleme, erkeklerde iktidarsızlık, kabızlık ve ishal gibi çok çeşitli belirtilerle ortaya çıkar.

Şeker hastalığında tanı çeşitli belirtilerin saptanmasından sonra kandaki şeker düzeyinin belirlenmesi, idrarda şeker aranması ve glikoz tolerans testi gibi laboratuvar tekniklerinin uygulanmasıyla konur. Hastalığın tedavisi ve denetim altına alınması oldukça kolaydır; bununla birlikte, hemen her zaman yaşam boyu tedavi gerekmesi ve düzenli insülin şırıngalama ve şeker kısıtlaması gibi uygulamaların hastanın yaşamını kısıtlaması sorun yaratabilir. Vücuttaki hormon miktarını belirli bir düzeyde tutmak amacıyla insülinin belirli aralıklarla (örn. 24 saatte bir) genellikle deri altına şırınga edilmesi gerekir. Tolbutamit, klorpropamit ve tolazamit gibi ağızdan alınan ve kan şekerini düşüren ilaçlar önceleri insüline bağımlı olmayan tipin tedavisinde yaygın olarak kullanıldıysa da, yan etkileri nedeniyle günümüzde çok az sayıda hastaya önerilmektedir. İlaç tedavisinin yanı sıra hastanın beslenmesi de denetim altına alınır, genel olarak karbonhidrat alımı kısıtlanır. Tedavide dikkat edilmesi gereken bir nokta, insülin dozunun fazla olması ya da yeterince besin alınamaması nedeniyle hastanın insülin şokuna girmesini önlemektir.

şeker pancarı, köklerinden şeker çıkarılan değerli tarım bitkisi. Dünya şeker üretiminde şekerkamışından sonra ikinci önemli kaynak olan bu bitki bir pancar(*) çeşididir. Şeker pancarı, yalnızca tropik ve astropik bölgelerde yetiştirilebilen şekerkamışından farklı olarak, ılıman ve serin yörelerde üretilebilmektedir. Şekeri, şekerkamışından farklı olarak gövdesinde değil köklerinde biriktiren bu bitkinin tarımına, şekerkamışına göre çok daha yakın zamanlarda başlanmıştır.

Şeker kaynağı olarak değer kazanmadan çok önceleri şeker pancarı sebze ve hayvan yemi olarak yetiştirilirdi. Şeker pancarından ilk kez 1747'de Alman kimyacı Andreas Marggraf'ın çalışmalarıyla şeker elde edilmesine karşılık, ilk pancar şekeri fabrikasının kurulması ancak 1802'de Silezya'da gerçekleşti. 1811'de Fransa'nın İngiltere'nin ambargosu altındaki Batı Hint Adalarından ham şeker getirtememesi üzerine Napoléon'un desteğiyle Fransa'da şeker fabrikaları kurulmaya başladı. Daha sonraki dönemlerde pancar şekeri üretimi Avrupa'da hızla artış gösterdi ve 1880'e gelindiğinde kısa bir dönem için pancar şekeri üretimi kamış şekeri üretimini aştı.

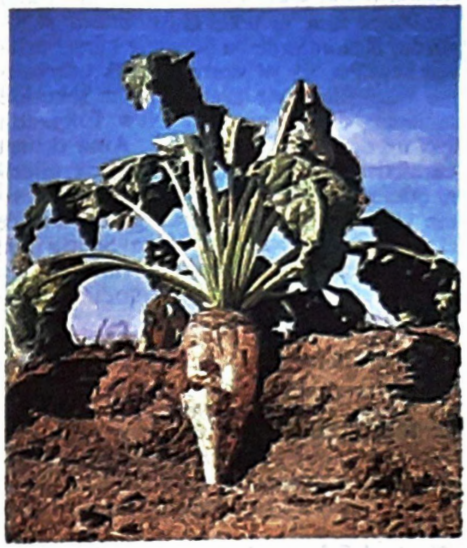

Şeker pancarı (*Beta vulgaris*)
Grant Heilman—EB Inc.

Ispanakgiller (*Chenopodiaceae*) familyasının *Beta vulgaris* türünden gelişmiş ikiyıllık bir bitki olan şeker pancarı, ilk yıl şeker içeren etli bir kazık kök ve kökün tepesinde demetler oluşturan iri yapraklar, ertesi yıl ise çiçek ve tohum verir. En çok derin, humusça zengin ve hafif toprakları sever. Tohumdan fide elde edilerek üretilir.

Günümüzde en çok şeker üreten ülkelerin başında Fransa, Almanya, ABD ve Türkiye gelir. Türkiye'de kıyı kesimleri ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki tüm yörelerde, devlet denetimi altında üretilen şeker pancarı buğdaydan sonra en çok üretilen bitkisel üründür.

19. yüzyılda şeker pancarı ekimi denemelerinin yapıldığı bilinirse de Türkiye'de şeker pancarı ilk kez 1906-07'de, Mollazade Nuri Bey tarafından Uşak'ta yetiştirildi. 1926'da ilk şeker fabrikası kuruldu.

Şeker pancarıyla ilk kez Cumhuriyet'in ilk yıllarında karşılaşan çiftçiler, bu bitkinin üretim tekniği karşısında bocalayınca uzunca bir süre üretim artışı olmadı. Fabrikaların tarım örgütlerinin kurulması, kredi, makine, gübre, ilaç ve tohumluk sağlanması gibi önlemler, ürünün fabrikalar tarafından anında satın alınması biçiminde pazar güvencesiyle birleşince şeker pancarı üretimi hızla arttı. 1926'da yalnızca 323 hektar olan şeker pancarı ekim alanı 1930'da yaklaşık 9 bin hektara, 1940'ta 41 bin hektara, 1960'ta 203 bin hektara, 1975'te 241 bin hektara ulaşmış, günümüzde ise 400 bin hektara yaklaşmıştır.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1989'da yaklaşık 353 bin hektarlık bir alanda 11 milyon ton şeker pancarı üretimi yapılmıştır. Gene bu verilere göre en çok şeker pancarı üreten iller Konya, Eskişehir, Tokat, Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Sakarya ve Bursa'dır. *Ayrıca bak.* şeker.

Şeker Yasası, İngiltere'nin Amerika'daki kolonilere Fransa ve Hollanda Batı Hint Adalarından kaçak olarak şeker ve melas getirilmesini önlemek ve kolonilerden sağ-

ladığı gelirleri artırmak amacıyla çıkardığı yasa (1764). Bir etkisi kalmamış olan 1733 tarihli Melas Yasası'nı canlandırmayı amaçlayan yasa, Antil Denizinde İngiltere'ye ait olmayan yerlerden kolonilere ihraç edilen işlenmiş şeker ve melasa konan gümrük vergilerinin sıkı biçimde uygulanmasını öngörüyordu. Yasa böylece, İngiliz Batı Hint Adalarındaki şeker üreticilerinin Amerikan pazarında tam bir tekel oluşturmasını sağlıyordu. Kolonilerde bu vergilere karşı başlayan tepkiler iki yıl sonra gümrük oranlarının düşürülmesiyle azaldı. İngiliz şekerine sağlanan destek gerçekte New Englandlı içki üreticilerinin yararınaydı. Ama ticaret kurallarını çiğnemeleri ve gümrük vergilerini ödememeleri durumunda gemi sahiplerinin yüklerine İngiliz gümrük görevlilerince el konması ve bunların Nova Scotia'daki Koloni Deniz Mahkemesi'nde yargılanması gibi uygulamalar nedeniyle kolonilerde yasaya duyulan tepki sürdü.

şeker yükleme testi *bak.* glikoz tolerans testi

şekerağacı (*Hovenia dulcis*), cehrigiller (*Rhamnaceae*) familyasından küçük ağaç ya da çalı. Anayurdu Doğu Asya olmakla birlikte başka bazı bölgelerde de süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yaklaşık 7,5 m'ye kadar uzayabilen ağacın almaşık olarak dizilen, uzun saplı ve geniş,

Şekerağacı (*Hovenia dulcis*)
Douglas David Dawn

oval yaprakları vardır. Dalların ucundan ya da yaprakların koltuğundan çıkan küçük yeşil çiçekleri bir arada demetler oluşturur. Meyvelerin olgunlaşması sırasında çiçek sapları kalınlaşarak, tatlanır. Kuru üzümü andıran kırmızı renkli bu sap kitlesinden ötürü bitkiye "kuruüzümağacı" da denir.

şekerciboyası (*Phytolacca americana*), şekerciboyasıgiller (*Phytolaccaceae*) familyasından çalımsı bitki. Anayurdu Kuzey Amerika'nın doğu kesimleridir. Türkiye'de de özellikle Kuzeybatı ve Güney Anadolu dağlarında yabani olarak yetişir.

Ortalama 2-3 m arasında boylanan bu çokyıllık otsu bitki adını şarap ve şekercilikte boya olarak kullanılan meyvelerinden alır. Kırmızımsı renkli dalları ve yaprak saplarıyla dikkat çeken bitkinin oval yaprakları ve dik salkımlar halinde beyaz çiçekleri vardır. Çiçeklerin döllenmesiyle oluşan nohut büyüklüğündeki mor renkli meyveler bir arada üzümsü salkımlar oluşturur.

Şekerciboyası (*Phytolacca americana*)
Grant Heilman—EB Inc.

Şekerciboyasının kökleri küçük dozlarda kusturucu olarak kullanılır. Meyvelerinden ise gıdaların yanı sıra kâğıt ve kumaş boyamakta da yararlanılır

şekerciboyasıgiller *bak.* Phytolaccaceae

şekerkamışı (*Saccharum officinarum*), buğdaygiller (*Gramineae*) familyasından, dünyadaki en önemli şeker kaynağı olan çokyıllık bitki. Dünyanın tropik ve astropik bölgelerinde yaygın olarak yetiştirilen bu bitkinin kökeninin Yeni Gine yöresi olduğu ve insanlar aracılığıyla Güneydoğu Asya, Hindistan ve Polinezya'ya yayıldığı sanılmaktadır. Bitkinin gövdesindeki özsudan şeker çıkarıldıktan sonra geriye kalan artık, yani melas ise rom üretiminde ve hayvan yemi olarak kullanılır.

Şekerkamışı kalın, uzun gövdeleri boğumlardan oluşan ve her boğumda tomurcuk

Şekerkamışı (*Saccharum officinarum*)
Ray Manley—Shostal Assoc.

bulunan tipik bir kamışsı bitkidir. Mısır yapraklarını andıran ince uzun yapraklarının tabanı gövdeyi sararak boğumlardaki tomurcukları korur. Ergin bitkilerde gövdenin uzunluğu 3-8 m'yi, çapı 2,5-5 cm'yi bulur. Rengi beyazdan sarıya, koyu yeşile, kırmızıya ve mora kadar değişir. Gövdelerin ucunda püskülsü çiçek demetleri bulunur. Şekerkamışı en iyi, yıllık yağışın 1.500 mm'yi aştığı yerlerde yetişir. Yağışın yetersiz olduğu bölgelerde sulama gerekir. Şekerkamışı tarlaları azot, fosfor ve potasyumlu gübrelerle zenginleştirilir.

Şekerkamışı, yetiştirildiği bölgelere özgü 60 kadar bitki hastalığına karşı çok duyarlıdır Bu yüzden hastalıklara dayanıklı yeni çeşitler geliştirmek üzere yoğun çalışmalar sürdürülmektedir.

Dünya şekerkamışı üretiminde başta gelen Asya ülkelerini Güney ve Kuzey Amerika ülkeleri izler. Şekerkamışı Hawaii'nin başlıca ticari ürünüdür. *Ayrıca bak.* şeker.

şekerleme, genel olarak reçel, marmelat ile meyveli, sütlü ve unlu tatlılar dışındaki bütün şekerli yiyeceklerin ortak adı.

Eski Mısırlılardan kalan bazı yazı ve resimlerden, o dönemlerde şekerleme yapıldığı, ama henüz şeker bilinmediği için bal kullanıldığı ve içine incir, fındık, baharat, ya da hurma katıldığı anlaşılmıştır. Kaynaklarda, 14. yüzyıl ortalarına değin şekerleme yapımına ilişkin pek fazla bilgi yer almaz; oysa bu tarihten sonra Venedik'e, şekerleme yapımında kullanılmak üzere şeker gönderildiği bilinmektedir. Şekerleme sanayisi, şekerkamışından şeker üretiminin tüm dünyada yaygınlaşmasından sonra gelişmeye başladı. Bundan önce şekerleme yalnızca eczanelerde ve baharatçılarda bulunuyordu. 16. yüzyılda şeker, meyve ve fındıktan çok çeşitli şekerlemeler yapılmaya başladı. Ama üretim doğrudan insan eliyle gerçekleştiriliyor, yalnızca şekerlemelere biçim vermek amacıyla bazı basit aletler kullanılıyordu. 18. yüzyıl sonlarında ilk kez bir şekerleme makinesi geliştirildi. Günümüzde ise teknolojik gelişmelerle birlikte şekerleme üretimi milyonlarca tona ulaşmıştır

Şekerleme üretiminde şeker, mısır şurubu, mısır nişastası, melas, kakao, yumurta, çeşitli meyve ve kuruyemişler, tereyağı, süt ve krema başta olmak üzere 70'i aşkın bitkisel ve hayvansal kökenli üründen yararlanılır. Ama şekerlemelerin temel bileşeni şekerkamışı ya da şeker pancarından elde edilen şeker ile mısır şurubu, bal ve akçaağaç şurubu gibi öbür tatlandırıcılardır. Şekerlemelere ayrıca renk ve koku maddeleri de eklenebilir. Yapısına giren şeker, süt ve kuruyemiş gibi besin maddelerinden ötürü şekerlemeler yüksek kalorili yiyeceklerdendir.

Dünyada yaygın olarak üretilen binlerce şekerleme türü vardır; bonbonlar, akide şekerleri, nugalar, çikolatalar, meyve şekerlemeleri, fondanlar, jelatinli şekerler, badem ve fıstık ezmeleri, lokumlar ve pamuk helvası bunlardan bazılarıdır.

Şekeroğlu, Sami (d. 26 Şubat 1937, Elazığ), Türkiye'de ilk film arşivini kuran, belgesel filmler yöneten ve sinema eğitiminin kurumsallaştırılmasına yönelik çabalarıyla tanınan sinema adamı.

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi. 1962'de Kulüp Sinema 7'yi kurdu. 1965'te bu kulüp bünyesinde film arşivleme çalışmalarına başladı. Kulüp Sinema 7, 1967'de Türk Film Arşivi, ertesi yıl da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Film Arşivi adını aldı. 1975'te çağdaş düzeyde teknolojiyle donatılarak Sinema-TV Enstitüsü'ne(*) dönüştürülen kurumun müdürlüğüne Şekeroğlu atandı.

Şekeroğlu 1973'te Devlet Güzel Sanatlar Akademisi bünyesinde sinema kursları düzenledi ve sinema tekniği dersleri vermeye başladı. Ertesi yıl sinema derslerinin akademinin ders programına alınmasını sağladı, kendisi de sinema alanında öğretim görevlisi oldu. Sinema-TV Enstitüsü 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Mimar Sinan Üniversitesi'ne (MSÜ) bağlandı ve adı da Sinema-TV Merkezi olarak değiştirildi. 1987'de profesör olan Şekeroğlu, merkezin müdürlüğünün yanı sıra 1988'den beri MSÜ rektör yardımcılığı görevini de sür-

dürmekte, öğretim üyeliğinin yanında belgesel ve deneysel filmler de yapmaktadır.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'na (TRT) 20 bölümlük *Türk Sinema Tarihi* ile 11 bölümlük *Ünlü Ustalar ve Filmleri* dizilerini hazırlayan Şekeroğlu'nun yönettiği belgesel filmler arasında, *Şadi Çalık* (1967), *Toprak Adamları* (1983), *Anadolu Medeniyetleri* (1984) ve *İstanbul'un Kentsel Gelişmesi* sayılabilir.

şekersiz diyabet, DIABETES INSIPIDUS olarak da bilinir, aşırı susama ve bol miktarda seyreltik idrar yapımı ile ortaya çıkan iç salgı sistemi hastalığı. Genellikle 4-5 litre olan günlük idrar miktarı daha ağır olgularda 15 litreye kadar çıkabilir. Hastalığın en önemli nedeninin antidiüretik hormon (vazopresin) yokluğu ya da bu hormonun etkisinin engellenmesi olduğu düşünülmektedir. Hipotalamusta üretilen bu hormon, böbreklerde su tutulmasını ve idrar yapımını denetler.

Şekersiz diyabet, psikolojik nedenlere bağlı olan aşırı susuzluk (potamani) ile karıştırılmamalıdır. Su yitiminden ileri gelmeyen potomanide idrar hacmindeki artış, alınan su miktarıyla orantılıdır. Şekerli diyabet, bazı böbrek hastalıkları, vücutta normalden çok biriken bazı vücut sıvılarının atılması ile daha başka birtakım hastalıklarda görülen günlük idrar artışı, şekersiz diyabetteki idrar artışına benzeyebilir.

Hastalığın başlıca nedenleri arasında osmoreseptörlerin (çevredeki osmotik basınç değişimleri tarafından uyarılan özel duyu siniri uçları) yetersizliği, urlar, hipofiz arka lobu ya da hipotalamusu tutan frengi, menenjit gibi enfeksiyon hastalıkları, granülomlar, kafatası kırıkları gibi ağır yaralanmalar ve böbrek borucuk sisteminin antidiüretik hormona yanıt vermemesi olabilir.

Şekersiz diyabet, vazopresinin üretildiği hipotalamus çekirdeğinin, hipofiz arka lobuna taşınmasını sağlayan iletim yollarının ve biriktiği hipofiz arka lobunun zedelenmesi sonucu gelişirse, "supraoptik hipofizsel şekersiz diyabet" (SHDI) adıyla tanınır. Bu zedelenmeler doğumsal, ailesel beyin urları, yaralanma ya da hastalık gibi sonradan edinilmiş bozukluklara bağlı olabilir. Vazopresin salgısı yeterli olduğu halde böbreklerdeki borucuk sistemi bu hormona karşı yanıtsız kalıyorsa "böbreğe bağlı şekersiz diyabet" (NDI [nefrojenik şekersiz diyabet]) söz konusudur. Bu tür şekersiz diyabetin başlıca nedenleri genetik etkenler, kanda potasyum azalması, serum kalsiyum düzeyinin yükselmesi ve başka hastalıklar olabilir. Genetik nedenlere bağlı NDI aileseldir ve bu hastalarda şekersiz diyabet belirtileri tümüyle ya da kısmen görülebilir. Hastalık, yeni doğan bebeklerde görüldüğünde yeterli tedavi yapılmazsa zekâ geriliğine yol açabilir ya da aşırı sıvı yitimi sonucunda ölümle sonuçlanabilir.

SHDI belirtileri hayvanlardan elde edilen ya da bireşimsel vazopresin ve benzeri moleküller verilerek iyileştirilir. Ama bu tedavi hastalığın böbreğe bağlı türünde etkisizdir. Hastalığın her iki türünde de idrar miktarını azaltmak için, böbreklerden atılan tuzlu bileşiklerin vücuda girişi azaltılır ve bazı antidiüretik ilaçlar verilir.

Şekib (TOKADİZADE) (d. 1871, İzmir - ö. 1932, İzmir), kaynağını tasavvuftan alan felsefi şiirleriyle tanınmış şair ve yazar.

Rüştiyeyi bitirdikten sonra özel ders alarak Arapça ve Farsça öğrendi. İzmir'de çıkan gazetelere makaleler yazdı. İzmir Mektubi Kalemi ve Ticaret Mahkemesi'nde zabıt kâtipliği yaptı. II. Abdülhamid yönetimince gizli cemiyet kurmak suçuyla tutuklanarak (1897) Bitlis'e sürüldü. Bir yıl dolmadan bağışlanarak İstanbul'a döndü. İttihat ve Terakki'ye girdi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Manisa'dan Heyet-i Mebusan'a seçildi. Mütareke yıllarında İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı. Oğlunun ölümüne üzülerek intihar etti. Divan geleneğine bağlı şiirlerin yanı sıra kişisel duygularını dile getiren şiirler de yazdı. Başlıca yapıtları *Neşide-i Vicdan* (1909), *Reşehat* (1923) ve *Derviş Sözleri*'dir (ty).

Şelepin, Aleksandr Nikolayeviç (d. 18 Ağustos 1918, Voronej, Rusya), Sovyet devlet adamı. Komsomol'un (1952-58) ve KGB'nin (1958-61) başkanlığını yürütmüş. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) Politbüro üyeliğinde (1964-75) bulunmuştur. Kruşçev'in görevden uzaklaştırılmasında (1964) etkili olduğu sanılır.

1940'ta KPSS'ye girdi. 1952'de Komsomol Merkez Komitesi birinci sekreterliğine atandı. Bu görevi sırasında Kruşçev'in Orta Asya'nın ekonomik gelişmesini sağlamak amacıyla başlattığı İşlenmemiş Toprakların Tarıma Açılması Kampanyası için yüz binlerce gencin seferber edilmesini sağladı. 1958'de KGB başkanlığına atandı. Daha önce güvenlik servislerinde görev almadığı için, bu atama Kruşçev'in polis örgütü üzerindeki parti denetimini güçlendirme girişimi olarak değerlendirildi. Şelepin, 1959'daki XXI. Parti Kongresi'nde, 1950'lerin ortalarında Kruşçev'e muhalefet etmiş olan "parti karşıtı grubu" sert bir biçimde eleştirdi. 1962'de yeni kurulan Parti ve Devlet Denetim Komitesi'nin başkanlığına getirildi.

Partide sertlik yanlısı kanadı temsil ettiği düşünülen Şelepin, Kruşçev'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Prezidyum'a katıldı. Brejnev döneminde etkinliğini yitirmeye başladı ve 1975'te Politbüro'dan (eskiden Prezidyum) uzaklaştırıldı. XXV. Parti Kongresi'nde Merkez Komite'ye yeniden seçilmeyi başaramadı.

şelfbuz *bak.* buzla

Şelif, eş-, eskiden (1964-81) EL-ASNAM, Cezayir'in kuzeybatı kesiminde il (*vilaye*). 1974'te kurulmuştur. Akdeniz kıyısında 8.667 km²'lik bir alanı kaplar. Tel Atlasları'nın iki sırası il sınırları içinde kalır; bu iki dağ sırasının arasında Şelif Irmağının suladığı ova uzanır. İlin kuzeyinde engebeli ve sarp yapılı Dahra bölgesi yer alır. Güneyde, deniz yüzeyinden 2.000 m yükseklikteki Ouarsenis Masifi yükselir; sedir ağaçlarıyla kaplı olan bu masif iki ayrı iklim kuşağı arasında bir sınır oluşturur. Şelif Irmağı ovasında yetiştirilen başlıca ürünler buğday ve arpadır; sulama yapılan bölgelerde turunçgiller ve üzüm yetiştirilir, et ve süt sığırı besiciliği yapılır. Sulama yapılmayan bölgeler kurak geçen yaz ayları nedeniyle tarıma elverişsizdir. Başlıca sanayi dalları deri işleme, meyve suyu üretimi ve gömlek yapımıdır. Başlıca kentler, il merkezi eş-Şelif ile birer pazar merkezi olan Hemis Milyana, Bu Kadir ve el-Abadya'dır. Nüfus (1987) 684.192.

Şelif, eş-, eskiden (1981'e değin) EL-ASNAM ya da (1964'e değin) ORLÉANSVILLE, Cezayir'in kuzey kesimindeki eş-Şelif ilinin (*vilaye*) merkezi kent. Akdeniz'deki Ténés limanının güneyinde, Şelif Irmağı kıyısında yer alır. 1843'te Fransızlar tarafından Castellum Tingitanum adlı eski Roma yerleşiminin bulunduğu yerde kuruldu. Günümüzde Cezayir ve Oran kentleri arasında önemli bir demiryolu kavşağıdır. Yörede sulamayla tahıl, meyve ve pamuk yetiştirilir. Başlıca sanayi dalları, deri işleme ve meyve suyu üretimidir; matbaacılık da önemli bir ekonomik etkinliktir. Kent 1954 ve 1980'deki depremlerden büyük hasar görmüştür. Nüfus (1987) 129.976.

Şelif Irmağı, Cezayir'in en uzun ve en önemli ırmağı. En uzaktaki kolu olan Sebgag Irmağı, Aflu yakınında, Sahra Atlasları'ndaki Amur Dağından doğar. Sabunia yakınında Vassel Irmağını aldıktan sonra aniden kuzeye döner ve Tel Atlasları'nda derin bir boğaz oluşturarak Kasrü'l-Buhari ile Cendel (eskiden Lavigerie) arasında akar. Ved Şorfa'yı (eskiden Dollfusville) geçtikten sonra batıya döner. Dahra Masifi, Zakar Gerbi Dağları ve Tel Atlasları arasındaki çöküntüde (Şelif Ovası) yaklaşık 230 km boyunca kıyıya koşut olarak ilerler; Mosteganim'in 13 km kuzeyinde Akdeniz'e dökülür.

Akışı düzensiz olan ırmak, 725 km'lik çığırı boyunca ulaşıma elverişsizdir. Taşıdığı su miktarı kasım ile mart ayları arasında en yüksek düzeyine ulaşır. Şelif Ovası yılda ortalama 400 mm yağış alır ve buharlaşma oranı yüksektir. Bununla birlikte ırmağın aşağı vadisinde sulama yöntemiyle tarım yapılmaktadır. Irmağın üzerinde Kasrü'l-Buhari (1932), eş-Şelif (eskiden el-Asnam; 1932) ve el-Hemis (1939) barajları kurulmuştur.

Şelihov Körfezi, Rusça ZALİV ŞELİHOVA, Rusya Federasyonu'nda körfez. Ohotsk Denizinin kuzey uzantısını oluşturan körfez, batıdaki Sibirya anakarası ile doğudaki Kamçatka Yarımadası arasında yer alır. Kuzeye doğru 670 km boyunca uzanır. En geniş yeri 300 km'dir; en derin noktası 495 m olmakla birlikte, ortalama derinliği 100-150 m'dir. Kuzeydeki Taygonos Yarımadasının her iki yanında Gijhiga ve Penjina koyları yer alır. Bu koylar dünyada gelgit genliğinin en yüksek olduğu kesimlerden biridir; Penjina Koyunda gelgit akıntılarından yararlanarak çalışan enerji santrallarının kurulması düşünülmektedir. Aralıktan mayısa değin buzlarla kaplı olan körfez adını Rus kâşif G.İ. Şelihov'dan almıştır.

şelit, kalsiyum tungstat ($CaWO_4$) yapısında, önemli bir tungsten cevheri olan mineral. 1900 dolaylarında yüksek hız takım çeliklerinin geliştirilmesiyle ticari açıdan büyük önem taşımaya başlamıştır. Şelit genellikle değme metasomatik çökellerde, yüksek sıcaklık damarlarında ve granit pegmatitlerde pekişik ya da taneli kütleler halinde bulunur. Elde edildiği başlıca yerler, ABD'de Kuzey Carolina, California ve Nevada, İngiltere'de Cornwall ve Cumberland, Bolivya, Yeni Güney Galler, Yeni Zelanda, Sibirya, İsviçre ve Fransa'dır.

Şelit beyaz, sarı, kahverengi ya da yeşil renklidir ve camsı ile elmas parlaklığı arasında değişen bir parlaklığa sahiptir. Çoğu flüorışıma özelliği gösterir; bu ışımanın rengi, içerdiği molibden miktarına bağlı olarak mavi beyaz ya da beyaz ile sarı arasında değişir. Şelitin Mohs sertliği 4½-5, özgül ağırlığı 5,9-6,1, kristal sistemi ise tetragonaldir. Şelit, benzer bir mineral olan povelit ($CaMoO_4$) ile bir katı çözeltiler dizisi oluşturur.

şellak *bak.* gomalak

Şem ü Pervane, İran ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevi konusu. Öykü kısaca

şöyle özetlenebilir: Yaşlı Diyar-ı Rum (Anadolu) padişahı Jale'nin yıllarca dua ettikten sonra Pervane adlı bir oğlu olur. Şehzade Pervane, Cennetâbad adlı köşkünde resmini gördüğü Çin fağfurunun kızı Şem'e âşık olur. Ama Jale kızın resmini ortadan kaldırtır. Bunun üzerine Pervane kendini kaybedip köşkten kaçar. Bir kuşun sırtına binerek Çin diyarına uçar. Gizlice Şem'in sarayına girer ve bu süre içinde kendisine âşık olan Şem'le bahçede sevişirken yakalanır. Zindana atılır, ama kaçarak Dellâle Kadın'ın evinde gizlenir ve onun aracılığıyla Şem ile mektuplaşır. Çin fağfuru kızını Pervane'ye vermez. Jale ile fağfur arasında sonuçsuz kalan bir savaş olur. Bu arada Pervane ile Şem birlikte kaçarlar. Bir süre sonra fağfur kızının çeyizlerini göndermek zorunda kalır. Onun ölümünden sonra da Pervane Çin diyarına şah olur ve Şem ile birlikte uzun yıllar hüküm sürer.

İran edebiyatındaki *Şem ü Pervane* yazarları Ehli-i Şirazi (ö. 1536), Akilhan-ı Razi (ü. 16. yy) ve Demir-i Hamedani'dir (ü. 16. yy). Türk edebiyatındaki ilk *Şem ü Pervane*'yi ise Zati yazmıştır. Yalın bir dil ve akıcı bir üslupla yazılmış yapıt, Türk edebiyatındaki en ünlü *Şem ü Pervane* olarak bilinir; yapıtın bilinen iki yazma nüshası vardır. Lâmiî Çelebi'nin *Şem ü Pervane*'si ise, Ehli-i Şirazi'nin aynı adlı mesnevisinin çevirisidir. Türk edebiyatındaki öbür *Şem ü Pervane* mesnevisi Muidi'nindir.

Şema (İbranicede "Dinle"), Yahudilikte, Tevrat'ın üç parçasından (Tesniye 6:4-9, 11:13-21; Sayılar 15:37-41) oluşan iman ikrarı. Belli dualarla birlikte akşam ve sabah ibadetinin bir bölümünü oluşturur. Çeşitli Yahudi ayinleri sırasında da okunan Şema metinleri ayrıca ayin eşyalarının üzerine yazılır. Dindar Yahudiler, Şema'yı okuyarak son nefeslerini vermeyi umarlar.

şemail, Hz. Muhammed'in fiziksel ve ruhsal niteliklerini, yaşamını konu alan yapıtlara verilen ad.

Şemail yapıtlarının temel kaynağı, başta kütüb-i sitte(*) olarak bilinen altı hadis kitabı ile hadis derlemeleridir. Hz. Muhammed'in fiziksel ve ruhsal özelliklerine ilişkin rivayetler ile sahabenin gözlem ve izlenimleri şemail yapıtlarının ana malzemesini oluşturur.

Şemail türündeki ilk çalışma Davud bin Ali el-Esbahani'nin (ö. 883) *Sıfatü Ahlaki'n-Nebi* adlı yapıtıdır. Ama en çok ün kazanan ve bu türdeki yapıtlara örnek olan çalışma, hadis bilgini ve derlemecisi Tirmizi'nin (ö. 892) *eş-Şemailü'n-Nebeviye ve'l-Hasaisü'l Mustafaviye* adlı yapıtıdır. Ebu'ş-Şeyh Abdullah bin Muhammed bin Hayyam el-Esbahani'nin (ö. 978) *Ahlakü'n-Nebi ve Adabuhu*, Ebu Said Abdülmelik bin Muhammed en-Nişaburi'nin (ö. 1015) *Kitabu Şerefi'l-Mustafa*, Ebu'l-Abbas el-Mustağfiri'nin (ö. 1040) *Şemailü'n-Nebi*, Kadı Iyaz'ın (ö. 1149) *Kitabü'ş-Şifa bi Tarif-i Hukuki'l-Mustafa*, İbn Kesir'in *Şemailü'r-Resul* adlı yapıtları şemail türünün en tanınmış örnekleridir.

Şemdinli, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Hakkâri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.652 km² olan Şemdinli ilçesi kuzeydoğu ve doğuda İran, güney ve batıda Irak, kuzeybatı ve kuzeyde de Yüksekova ilçesiyle çevrilidir.

Türkiye'nin en doğusunda kalan ve Hakkâri ilinin güneydoğu köşesinde yer alan ilçe topraklarını, Güneydoğu Toroslar'ın en doğu bölümünü oluşturan Hakkâri Dağları engebelendirir. Batı kesiminde İkiyaka Dağı olarak da bilinen Sat Dağının(*) doğu bölümü, doğu kesiminde Çimen Dağı (3.170 m), güney kesiminde de Karadağ (3.197 m) yükselir. Akarsu vadileriyle derin biçimde parçalanmış olan ilçe topraklarında düzlükler çok az yer tutar. Dağların 2.000 m'den yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önem taşıyan gür çayırlarla kaplı düzlükler bulunur. Alçak sayılabilecek başlıca düzlük, Irak sınırında yer alan Gerdi (Hacıbey) Deresi vadi tabanıdır. Çevreye göre daha yumuşak bir iklimin hüküm sürdüğü bu düzlük, bitkisel üretim açısından önemli bir alandır. Doğal bitki örtüsü zengin olmayan ilçe topraklarının bazı kesimlerinde meşe ve ardıç topluluklarına rastlanır. Sat Dağının yüksek kesimlerinde buzyalağı gölleri vardır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Büyük Zap Suyunun kollarından Şemdinli Çayı toplar.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini hayvancılıktan sağlar. Yaylacılık yöntemiyle canlı hayvan ticaretine yönelik olarak çok sayıda koyun ve kıl keçisi yetiştirilir. Sağılan sütler tereyağı ve peynir yapımında kullanılır. İlçedeki önemli uğraşlardan biri de arıcılıktır. Şemdinli balı bölge ve ülke çapında ünlüdür. Ekime elverişli alanların çok kısıtlı olması nedeniyle bitkisel üretim yerel gereksinimi karşılayamayacak düzeydedir. İlçede az miktarda buğday, arpa, patates, soğan, elma, ceviz, üzüm, nohut, fasulye ve pirinç yetiştirilir. Yörenin tanıtıcı ürünleri arasında yer alan tütün eski önemini yitirmiştir. İlçede el tezgâhlarında halı ve kilim dokunur.

Urartulara ait birçok yapı ve yol kalıntısını barındıran yöre, Urartulardan sonra Asurların yönetimine girdi. İzleyen dönemde çeşitli devletlerin istilasına karşın, yörede göçer aşiretlere dayalı özerk ya da yarı özerk bir yapı egemen oldu. 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan yöre, Şamdinan ya da Şemdinan adıyla anılıyordu. Bu ad, aşiretiyle birlikte 15. yüzyılda yöreye yerleşen Şeyh Şemseddin'den gelir. Güçlü bir yönetim oluşturan Şemseddinli aşiretinin 19. yüzyıldaki önderlerinden Şeyh Ubeydullah, Osmanlılara karşı giriştiği ayaklanmanın bastırılmasından sonra Mekke'ye sürüldü. 19. yüzyıl sonlarında Van vilayetinin Hakkâri sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen yörenin halkı Kürtler ile Nasturilerden oluşuyordu. Nasturiler, 1915'ten 1918'e değin yöreyi işgal eden Rusların yanında yer aldılar. Daha sonra Nasturi aşiretleriyle Barzani aşireti arasında bir dizi çatışma çıktı. Cumhuriyet'in ilk aylarında ayaklanan Nasturiler, düzenlenen askeri bir harekâtla yöreden çıkarıldı. Yörenin bugünkü güney sınırı 5 Haziran 1926'da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında Ankara'da yapılan antlaşmayla belirlendi. Başlangıçta Hakkâri iline bağlı bir ilçe olan Şemdinli, 1932'de bucak yapıldı ve ertesi yıl ilçe statüsüne indirilen Hakkâri'yle birlikte Van'a bağlandı. 1935'te ilçe yapılan Şemdinli, 1936'da yeniden ile dönüştürülen Hakkâri'ye bağlandı.

İlçenin kuzeydoğu kesiminde, Şemdinli Çayı vadisinde kurulu olan ve önceleri, "dağlar arası" anlamında Nav Çiya adını taşıyan kasaba, daha sonra sırasıyla Navşar, Şemdinan ve Şemdinli adlarıyla anıldı. Gelişmemiş kırsal bir yerleşme olan kasabaya, Yüksekova'dan gelerek Haruna (2.110 m) ve Şapatan (1.900 m) geçitlerini aşan bir yolla ulaşılır. Kasabanın bu yolla il merkezi Hakkâri'ye uzaklığı 128 km'dir.

Şemdinli Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 30.219; kasaba, 7.001.

Şem'î, asıl adı AHMED (d. 1783, Konya - ö. 1839/41, Konya), doğaçtan şiir söyleme yeteneği ve muamma çözmedeki ustalığıyla tanınan âşık.

Ünlü âşık Dertli'nin de etkisiyle şairliğe başladı. Mevlevi dergâhının postnişini Mehmet Hemdem Sait Çelebi'nin korumasına girdi. İstanbul'a giderek III. Selim'in huzurunda saz çaldı. Konya'da bir süre su ağalığı ve çarşı ağalığı görevlerinde bulundu. Belirli ölçüde divan şiirine yaklaşan âşıklar arasında yer aldı. Daha çok Âşık Ömer'in etkisini taşıyan şiirleri, *Divan-ı Şem'î* (1870) adıyla derlendi ve ölümünden sonra eksik olarak taş baskıyla birçok kez basıldı. Yaşamöyküsü ve bazı şiirleri İbrahim Aczi Kendi'nin *Âşık Şem'î Konuşuyor* (1953), Feyzi Halıcı'nın *Âşık Şem'î – Hayatı ve Şiirleri* (1982) adlı yapıtlarda yayımlandı.

Şemini Atseret (İbranicede "Yüce Meclisin Sekizinci Günü"), Yahudilikte, Sukkot'un (Çardaklar Bayramı) sekizinci günü kutlanan bayram. Kimilerince, Sukkot'un ardından kutlanan ayrı bir bayram sayılır. Tevrat döneminde, bayramın ilk yedi gününde, bütün insanların oluşturduğu "70 millet"i temsil eden 70 kurban sunulurken, sekizinci gün İsrailoğullarının Tanrı ile özel ilişkisinin simgesi olarak tek bir koç ve tek bir boğa kurban edilirdi. İsrail'de Simhat Tora da aynı gün kutlanır.

şempanze, *Pongidae* familyasının *Pan* cinsini oluşturan iki insansımaymun türü. Afrika'nın tropik bölgelerindeki ormanlarda ve savanlarda yaşarlar. Coğrafi dağılımları batıda Gambia'dan doğuda Albert ve Victoria gölleri ile Tanzanya'nın kuzeybatısına kadar uzanır. Bayağı şempanze (*P. troglodytes*) birkaç alttüre ayrılmaktadır. Bazı uzmanlar cüce şempanzeyi de (*P. paniscus*) bayağı şempanzenin bir alttürü sayarlar.

Şempanzelerin irilikleri, görünüşleri ve davranışları arasında belirgin farklar göze

Bayağı şempanze (*Pan troglodytes*)
Helmut Albrecht—Bruce Coleman Ltd

çarpar. Ama şempanzeler genel olarak sağlam yapılı, hareketli ve siyah postlu maymunlardır. Yüzleri kılsız, benekli, soluk ya da koyu renklidir. Sürekli oynayan dudaklarıyla dikkat çekerler. Cüce şempanzeler dışında ağırlıkları ortalama 40-50 kg, en çok 90 kg, dikleştiklerinde boyları 1-1,7 m'dir. Gorile göre daha küçük yapılı ve daha iri kulaklı olan şempanzeler ayrıca daha dışadönüktürler.

Şempanze ağaçlarda olduğu kadar yerde de yaşar. Ağaçlarda el ve ayaklarını kullanarak dolaşır, daldan dala kollarından asılarak geçer. Yerde dik biçimde yürüyebilirse de genellikle ellerindeki parmak eklemlerine dayanarak dolaşır. Gündüzleri etkinlik

gösterir ve geceleri genellikle ağaçlarda dal ve yapraklardan hazırladığı bir yuvada uyur. Beslenmesi büyük ölçüde meyve, yaprak ve tohum gibi bitkisel maddelere bağlıdır. Ayrıca termit, karınca ve et de yer. Yabanıl şempanzelerin ince dal parçalarını ya da aynı işi görecek benzer maddeleri karınca ve termit yuvalarına sokup beklediği, daha sonra geri çektiği bu aletlerin üzerine tutunmuş böcekleri yediği gözlenmiştir.

Şempanzeler toplu halde yaşar, homurtu, böğürtü ve çığlık gibi ya da baykuşunkine benzeyen yüksek sesler çıkarırlar. Bazen ağaç gövdelerini davul gibi kullandıkları da olur. Erişkinler düzenli olarak birbirlerinin temizliğiyle ilgilenir.

Şempanzeler fizyoloji, tıp ve biyoloji alanlarında geniş deneysel araştırmalara konu olmuş zeki maymunlardır. Belli bir sorunu çözmek için genellikle dikkatlerini toplamaktan kaçınmakla birlikte, yapılan zekâ testleri kavrama düzeylerinin yüksek olduğunu ve alet kullanma yeteneklerinin bulunduğunu göstermektedir. Bazı araştırmacılar şempanzelere işaret dilini kullanmayı öğretmişlerdir. Ama bu araştırmaların sonuçlarını eleştirenler, şempanzelerin "sözcükleri" anlamlı ve yeni bağlamlarda kullanılacak soyut işaretler olarak görmediklerini, bu nedenle de gerçekte dil öğrenmiş sayılamayacaklarını öne sürerler. Başka araştırmacılar ise daha yeni deneylere dayanarak bu görüşün tersini savunmaktadırlar.

şemse (Arapça *şems*: "güneş"), eski kitap ciltlerinde, kabın üstüne yapılan güneş biçimindeki bezeme örgesi. Anadolu Selçuklularında ve 16. yüzyıla değin Osmanlılarda genellikle yuvarlak ve dilimli olan şemseler sonraları daha çok elips biçiminde yapılmış, iki uçlarına salbek denen uzantılar eklenmiştir. Şemse doğrudan cilt meşininin üstüne yapıldığı gibi, ayrı bir parça halinde hazırlanıp kabın üstüne yerleştirildiği de olur. Bunlardan birincisine yelpaze şemse, ikincisine parçalı şemse adı verilir. Ayrıca zincir biçiminde bir bordürle çevrili olana zincirli şemse, cilt kapağının mukavvası oyulup içine kabartma olarak yerleştirilene gömme şemse, zeminle ayrı renkte olana mülevven şemse, yaldızla basılana mülemma şemse, deriden kafes gibi kesilerek yapılana müşebbek şemse, kabın üstüne kabartma olarak basılıp yaldızlanmadan bırakılana soğuk şemse, çukur yerleri altın yaldızla doldurulup kabartma yerleri deri renginde bırakılana alttan ayırma şemse, bunun tersi olana üstten ayırma şemse adı verilir.

Şemseddin Ahmed *bak.* Kemalpaşazade

Şemseddin İldeniz (ö. y. 1175), Irak Selçuklu komutanı ve devlet adamı. İldenizlilerin(*) kurucusudur.

Irak Selçuklu veziri Kemalülmülk Simirumi'nin Türk kökenli bir kölesiydi. Simirumi'nin ölümünden (1121/22) sonra Irak Selçuklu sultanı I. Mesud'un hizmetine girdi. 1137'de Arrân, 1141'de de Azerbaycan valliğine atandı. Sultan Mesud'un kardeşi II. Tuğrul'un dul karısı ile evlendi ve üvey oğlu Arslanşah'a atabeg oldu. Sultan Mesud'un ölümünden (1152) sonra çıkan taht mücadelesine katıldı. Arslanşah'ın tahta çıkmasından (1161) sonra büyük atabeg unvanını alarak Irak Selçuklu Devleti'nin yönetimini fiilen ele geçirdi. Otoritesine karşı çıkarak öbür emirlerle anlaşan Rey emiri İnanç Bey'in başlattığı ayaklanma sırasında Gürcüler de Gence'yi yağmaladı. Önce Gürcüler üzerine yürüyen Şemseddin İldeniz, Gürcü kralı III. Giorgi'yi (hd 1156-84) bozguna uğrattıktan (1163) sonra Rey emiri İnanç'a karşı harekete geçerek kendisi için sürekli bir tehlike oluşturan bu emiri ortadan kaldırdı. Öldüğünde oğlu Nureddin Pehlivan Muhammed'e (hd 1175-1186), kuzeyde Gürcistan ve Şirvan'dan güneyde Isfahan'a kadar uzanan toprakların yönetimini bıraktı.

Şemseddin İltutmuş *bak.* İltutmuş

Şemseddin İtakî (ŞİRVANLI) (ö. 17. yy), anatomi kitabıyla ünlü Osmanlı hekim.

Doğduğu yere ve yaşamına ilişkin bilgi yoktur. İtakî, Türkçe ve Farsça yazdığı şiirlerde kullandığı mahlasıdır. IV. Murad döneminde (1623-40) Sadrazam Recep Paşa için yazdığı *Teşrîhü'l-Ebdân ve Tercümânü'l-Kıbâle-i Feylesofân* adlı yapıtıyla ün kazanmıştır. Daha çok *Teşrîhü'l-Ebdân* adıyla bilinen bu yapıttaki bilgiler, medreselerde verilen kuramsal anatomi bilgisine göre çok ileri düzeydedir. İtakî, Doğulu ve Batılı hekim ve bilginlerin yapıtlarından yararlanarak yazdığı kitabına çeşitli kaynaklardan aldığı 30'u aşkın anatomik çizimi eklemiş, birçok anatomi terimini de Türkçe olarak vermiştir.

Şemseddin Sami (d. 1 Haziran 1850, Fraşer, Yanya [bugün Ioánnina, Yunanistan] - ö. 18 Haziran 1904, İstanbul), yazar ve dilci. Türkçenin başlıca sorunlarını incelemiş, Türk dilinin yabancı sözcük ve kurallardan arındırılması için çalışmıştır.

Ortaöğrenimini Yanya'da bir Rum lisesinde tamamladı (1868). Eski Yunanca, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. Bir süre Yanya'da Mektubi Kalemi'nde çalıştıktan sonra

Şemseddin Sami
Nuri Akbayar Arşivi

1871'de İstanbul'a giderek Matbuat Kalemi'ne girdi. Ertesi yıl, istenmeden yapılan evliliklerin olumsuz sonuçlarını işleyen ve ilk Türk romanı kabul edilen *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı yapıtını yayımladı. Matbuat Kalemi'ndeki görevini sürdürürken bir yandan da *Sirac* ve *Hadika* gazetelerinde çalıştı. 1874'te Trablusgarp'a giderek vilayet gazetesinin yöneticiliğini üstlendi. İstanbul'a döndükten sonra *Besa Yahut Ahde Vefa* (1875), *Seydi Yahya* (1875) ve *Gâve* (1876) adlı oyunlarını yayımladı. 1876'da çıkmaya başlayan *Sabah* gazetesinin başyazarı oldu; *Tercüman-ı Şark* gazetesinde çalıştı (1878). Bu gazetenin kapanmasından sonra "Cep Kitapları" adıyla çeşitli konularda küçük öğrenci kitapları yayımladı. *Aile* (1880) ve *Hafta* (1881-82) dergilerinde yazdı. 1893'te, sarayda kurulan Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun başkâtipliğine getirildi. 1896'dan sonra II. Abdülhamid tarafından evinde "ikamete memur" edildi.

En önemli çalışmalarını dil konusunda gerçekleştirmiş olan Şemseddin Sami, Türkçeye Osmanlıca denmesine karşı çıkmıştır. Ona göre bu dille konuşan kavmin adı Türktür; Arapça ve Farsça sözcükler Türkçeyle kaynaşamamış, yabancı kalmıştır. Doğu Türkçesi, söyleyiş kabalığına karşın Batı Türkçesine yeğlenebilir. Dolayısıyla Türkçeyi zenginleştirmek için Arapça sözcükler almaktan vazgeçip, Doğu Türkçesindeki sözcükleri kullanmaya çalışmak gerekir. Şemseddin Sami Osmanlıcadaki sözcüklerin yüzde sekseninin konuşma dilinde kullanılmadığını, Tanzimat edebiyatının ise Osmanlıcanın süslerinden kurtulmakla birlikte, sözcük düzeyinde gerekli yalınlığa bir türlü kavuşamadığını ileri sürmüştür. Aynı alandaki öbür çalışmaları *Kamus-ı Fransevi* (1882, 1905; Fransızcadan Türkçeye), *Kamus-i Fransevi* (1885; Türkçeden Fransızcaya), *Küçük Kamus-ı Fransevi* (1886; Fransızcadan Türkçeye), *Usul-i Tenkit ve Tertib* (1886), *Nev'usûl Sarf-i Türkî*'dir (1891). Şemseddin Sami'nin sözlük-ansiklopedi alanındaki en önemli yapıtları, bir tarih ve coğrafya ansiklopedisi olan *Kamusü'l-Âlam* (1889-98, 6 cilt)(*) ve Türkçe bir sözlük olan *Kamus-ı Türkî*'dir (1899-1900, 2 cilt, tıpkıbasım 1978, 1989).

Şemseddin Sivasi, KARA ŞEMSİ ya da KARA ŞEMSEDDİN olarak da bilinir, tam adı EBÜ'S-SENA ŞEMSEDDİN AHMED BİN EBİ'L-BEREKÂT MUHAMMED BİN ARİF HASAN EZZİLİ (d. 1520, Zile - ö. 1597, Sivas), Halvetiye tarikatının Şemsiye(*) kolunun kurucusu Osmanlı mutasavvıf.

Öğrenimine Zile ve Tokat'ta başladı, icazet aldıktan sonra İstanbul'a gitti. Burada ünlü bilginlerden ders aldı. Müderrisliğe başladıktan kısa süre sonra görevden ayrıldı, Zile'ye yerleşti. Tokat'ta bulunan Halvetiye şeyhlerinden Necmeddin Şirvani'ye bağlandı, altı ay onun yanında kaldıktan sonra Zile'ye döndü. Sivas beylerbeyi Hasan Paşa'nın, yaptırdığı cami ve tekkede görev alması yolundaki çağrısını kabul ederek Sivas'a gitti. III. Mehmed'in Eğri Seferi'ne katıldı. Seferden sonra Sivas'a dönerek yaşamının sonuna değin burada tarikatını yaymayı sürdürdü.

Şemseddin Sivasi aynı zamanda usta bir şairdi. Bir divan oluşturacak kadar şiiri ve yarısı manzum otuzu aşkın yapıtı vardır. *Divan*'ı (1984) dışında *Menakıb-ı İmam-ı Azam* (1874), *Mevlid-i Nebi* (1870, 1936), *İbretnüma*, *Gülşenâbad*, *Süleymanname* ve *Heşt Behişt* başlıca manzum yapıtlarıdır. Öbür yapıtları arasında, *Menakıb-ı Çehar Yar-ı Güzin* (1842, 1983), *Menazilü'l-Arifin*, *Dairetü'l-Usul*, *Letaifü'l-Âyat ve Nükûşü'l-Beyyinat*, *Nakdü'l-Hatır* sayılabilir.

Şemseddin Ziya Bey (d. 12 Ekim 1882, İstanbul - ö. 1925, İstanbul), Hacı Arif Bey'den sonraki dönemin büyük şarkı besteclerinden.

Besteci Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğludur. Mekteb-i Sultani'yi (sonradan Galatasaray Lisesi) bitirdi. Ayrıca özel öğretmenlerden ders aldı. II. Abdülhamid döneminde, 1898'den başlayarak beş yıl Şehzade Abdülkadir Efendi'nin emir subaylığında bulundu. Daha sonra hünkâr emir subayı oldu. Saraydan ayrıldıktan sonra devlet memuru olarak çalışmaya başladı. Öldüğünde İstanbul vilayeti mektupçusuydu.

Hemen hemen yalnızca şarkı formunda yapıt veren Şemseddin Ziya Bey, güfteleri-

nin çoğunu da kendi yazmıştır. Biri marş, öbürleri şarkı olmak üzere 53 kadar yapıtı bilinir. Bunlar genellikle lirik, akıcı, eski ezgilerin yinelenmediği yapıtlardır. Başlıca şarkıları arasında, "Kim görse seni aşkına hasr-ı emel eyler" (hicaz), "Ne bahtımdır, ne yâr-i biamandır" (hicaz), "Ey gonca açıl, zevkini sür fasl-ı baharın" (şedd-i araban), "Düşünür hep seni ruhum, düşünür bîpâyân" (şedd-i araban), "Ey hab-ı naza kanmayan nergis uyan, kat cana can" (şehnaz), "Ol şuh-i cefaperveri gördüm de bayıldım" (uşşak), "Şu güzele bir bakın, bakışı nur saçıyor" (mahur), "Ko sinem âteşe yansın" (neva) sayılabilir.

Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi, İstanbul'da, Üsküdar'ın Şemsi Paşa semtinde, Boğaz kıyısında cami, türbe ve medreseden oluşan külliye. III. Murad'ın vezirlerinden Şemsi Ahmed Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış, 1580/81'de tamamlanmıştır.

Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi, kıbleden görünüş, tamamlanışı 1580/81; Üsküdar, İstanbul
Ara Güler

Külliye dikdörtgen planlı bir avluda yer alır. Avlunun Boğaz'a paralel kuzey kenarı ile doğu kenarı bir duvarla çevrilidir; güney ve batı kenarlarını ise, "L" biçiminde dizilmiş medrese hücreleri oluşturur. Hücrelerin önünde avluya açılan revak vardır. Mermer sütunların taşıdığı revak çatısı tek eğimli yapılmış ve kurşunla kaplanmıştır. Dershane "L"nin batı kolunda, hücrelerin ortasındadır; dışarıya doğru çıkıntı yapar ve hücreler gibi kubbeyle örtülüdür. Medrese darülhadis olarak yapılmıştır, 1953'ten beri halk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Avlunun ortasındaki cami, kıble yönünü tutabilmek için çaprazlama yerleştirilmiştir. Kefeki taşından, kare planlı (8 m × 8 m) bir yapıdır ve tromplu tek bir kubbe ile örtülüdür. Medreseninki gibi tek eğimli çatısı olan son cemaat yeri revakı caminin batı cephesinde de devam eder. Kürsüsü cami beden duvarının kalınlığı içinde kalan, tek şerefeli minare de bu iki kollu son cemaat revakının iç köşesindedir.

Türbe, caminin doğu duvarına bitişiktir. Üzeri bir aynalı tonozla kaplıdır. İçi zengin kalem işleriyle bezelidir; tunç şebekeli büyük bir pencereyle camiye açılır.

Avlunun rıhtım boyunca uzanan duvarı pencerelerle delinmiştir. Bu pencerelerden görünen Boğaz manzarasıyla Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi'nin avlusu, Sinan'ın yarattığı en şiirsel ve etkileyici dış mekânlardan biridir.

Şemsiye, Halvetiye tarikatının Şemseddin Sivasi(*) tarafından kurulan kolu.

Tarikat başlangıçta Sivasiye adını taşıyordu. Ama Şemseddin Sivasi'nin halifesi Abdü'l-Ehad en-Nuri'nin (ö. 1650) kurduğu kol da Sivasiye adıyla tanınınca, yalnızca Şemsiye olarak anılmaya başladı. Şemsiye, Halvetiyede büyük önem verilen halvet, riyazet ve mücahedenin koşullarını daha da ağırlaştırdı. Beyaz çuha ya da keçe üstüne siyah dikişli olan Halvetiye tacı da değiştirildi; sarı çuhadan yapılan Şemsiye tacının tepesine, en küçüğü üstte olmak üzere farklı büyüklükte üç daire, en üste de bir düğme eklendi.

Anadolu'da daha çok Sivas, Zile ve Tokat çevresinde yayılan Şemsiye tarikatı, Abdü'l-Ehad en-Nuri tarafından kurulan Sivasiye kolu aracılığıyla İstanbul ve çevresinde de yayılmıştır.

şemsiye, yağmurdan ve güneş ışınlarından korunmak için kullanılan ve elde taşınabilen portatif siperlik. Ortadaki uzun bir sapın tepesinden ışınsal olarak çıkan eklemli tel çubuklar üzerinde gerili, daire biçimli kumaş ya da plastik bir perdeden oluşur. Eklemli çubuklar açılıp kapandığı için, şemsiye kullanılmadığı zamanlarda kapatılarak elde kolayca taşınır.

Eski Mısır, Mezopotamya, Çin ve Hindistan'da şemsiye önemli kişileri güneşten korumak için kullanılırdı. Genellikle birkaç hizmetçinin taşıdığı büyük şemsiyeler aynı zamanda altındaki kişinin saygınlığını ve otoritesini göstermeye yarardı. Eski Yunanlılar şemsiyenin bir güneş siperliği olarak Avrupa'ya yayılmasına aracılık ettiler. Romalılar zamanla şemsiyeyi yağmurdan korunmak için de kullanmaya başladılar. Avrupa'da şemsiye kullanmak âdeti ortaçağda ortadan kalktıysa da, 16. yüzyıl sonlarında İtalya'da yeniden canlandı. O dönemde şemsiye papanın ve din adamlarının seçkin konumunu gösteren bir işaret sayılıyordu. Şemsiye 17. yüzyıla doğru Fransa'da, 18. yüzyıla doğru da Avrupa'nın öbür yerlerinde yaygınlaştı. Küçük bir gölge düşürerek yüzü güneşten koruyan narin ve gösterişli güneş şemsiyeleri 18. ve 19. yüzyıllarda modaya düşkün kadınların sokak giyiminin temel aksesuvarlarından biriydi. Bambu çubukların kullanıldığı geleneksel şemsiye konstrüksiyonu yerini 1850'lerde çok hafif, ama sağlam çelik çubuklu modern şemsiyelere bıraktı. Batı dünyasında erkekler şemsiye taşımaya 19. yüzyılın ortalarında başladılar. Erkek şemsiyeleri genellikle siyah renkliydi. Ama 20. yüzyılda kadınların yanı sıra erkekler için de değişik modellerde gösterişli ve renkli şemsiyeler yapıldı.

Şemsiyetepe, Elazığ'ın Baskil ilçesinde, Tunç Çağı ile Roma dönemine ait yerleşmelerin bulunduğu höyük. *Ayrıca bak.* Aşağı Fırat Projesi (Elazığ).

şemsiyekuşu, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Cotingidae* (kotingagiller) ailesinden üç türün ortak adı. Amerika'nın tropik ormanlarında yaşayan bu kuşlar şemsiyeye benzer tepelikleri ve gerdanlarından sarkan katmerli uzantılarıyla dikkat çekerler. Bu etli uzantılar şişebilme özelliğindedir. Erkek kur yaparken teleklerden oluşan tepeliğini açar ve gurultulu sesler çıkarır.

Şemsiyekuşları 38-50 cm uzunluğunda ve siyahtır. Yaşamları büyük ölçüde yüksek ağaçların gölgesinde geçer. Amazon Havzasına yayılmış süslü şemsiyekuşunun (*Cephalopterus ornatus*) üçgen biçiminde ve kısa olan gerdan uzantısının arka yüzü tüysüzdür. Uzun sakallı şemsiyekuşu (*C. penduliger*) Ekvador ve Kolombiya'da, Andlar'ın batı kesimine yayılmıştır. Bu türün boydan boya katmerli, kısa ve siyah tüylü gerdan uzantısı 28 cm'ye ulaşabilir. Panama ve Kosta Rika'da yaşayan kırmızı sakallı şemsiyekuşunun (*C. glabricollis*) gerdan uzantısı kısa, yuvarlak, tüysüz ve parlak kırmızıdır. Bazı uzmanlar son iki türü *C. ornatus*'un alttürleri sayarlar.

Uzun sakallı şemsiyekuşu
(*Cephalopterus penduliger*)
Murrell Butler'ın çizimi

Şemungiyen Kat, Kuzey Amerika'da Geç Devoniyen Dönemde oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce). Cassadaga Katının altında ve Finger Gölleri Katının üstünde yer alan Şemungiyen Kat, adını ABD'de New York'taki Chemung Irmağı vadisi boyunca saptanan yüzey oluşumlarından alır. Şemungiyen burada 240 m kalınlığındaki, sert, silisli kumtaşları ile pekişmiş şeyllerden oluşur. Zengin bir fosil faunası içeren katta, *Brachiopoda* filumundan deniz omurgasızları egemendir. New York'un doğusuna gidildikçe Şemungiyen Kat giderek kırmızı yataklara dönüşür; batıda ise şeyller ağırlıklıdır. Kuzey Amerika'nın dağlık bölgelerinde Şemungiyen kayaçlar deniz ortamında çökelmiş kireçtaşlarından oluşur.

Şen, Bimen, asıl adı BIMEN DERGAZARYAN (d. 1871/73, Bursa - ö. 26 Ağustos 1943, İstanbul), Hacı Arif Bey'den sonraki dönemin önde gelen şarkı bestecileri arasında yer alan Ermeni asıllı müzikçi.

Bursa'da Surp Astvadzadzin Kilisesi'nde muganniyken güzel sesiyle ünlendi. Kendisini dinleyen Hacı Arif Bey'in önerisiyle 1887'de İstanbul'a giderek bir Ermeni bankerin yanında çalışmaya başladı. Hagopos Kılıyan ve Lem'i Atlı'dan müzik dersleri aldı. Türk müzikçilerini dinleyerek kendi kendini yetiştirdi. Gazinolarda ve benzeri yerlerde hanendelik etti, plaklar doldurdu. "Yüzüm şen, hatıram şen, meclisim şen, mevkim gülşen" dizesiyle başlayan şarkısının çok tutulması üzerine "Şen" soyadını aldı.

Çok verimli bir besteci olan Bimen Şen 500'ü aşkın yapıt bestelemişse de, nota bilmemesi nedeniyle yapıtlarını başkalarının notaya alması bestelerinin çok büyük bölümünün unutulmasına yol açmış ve günümüze ancak 250 kadarı ulaşabilmiştir. Bunların üçü marş, geri kalanı şarkıdır. Şen'in hemen her yapıtında Hacı Arif Bey'in derin etkisi görülür. Başlıca şarkıları arasında, "Fırkatin aldı bütün neşve vü tâbım bu gece" (hicaz), "Ömrüm artar sana baktıkça perestişle benim" (hicaz), "Yıllar ne çabuk geçti bu günler arasından" (hicaz), "Durmadan aylar geçer yıllar geçer gelmez sesin" (hüseyni), "Bir haber ver ey saba, n'oldu gülistanım benim" (acemaşiran), "Kırsa bin tel naz ile, terk-i esaret eyle-

mem" (hicazkâr), "Bensiz ey gül gülşen-i âlemde mey nûş eyleme" (segâh), "Dilde sevda, sinede dâğ-ı firâk" (segâh), "Ne gülün rengini sevdim, ne de bülbül sesini" (yegâh), "Al sazını sen sevdiceğim şen hevesinle" (sultaniyegâh), "Sun da içsin yâr elinden âşıkın, peymaneyi" (segâh) sayılabilir.

Şen, Şener (d. 26 Aralık 1941, Adana), 1980'lerde oynadığı komedilerle adını duyuran tiyatro ve sinema oyuncusu.

İstanbul'da Vefa Lisesi'ni ve Kepirtepe İlköğretmen Okulu'nu bitirdi. 1964-66 arasında köy öğretmeni olarak çalıştı. 1958'de Yeşil Sahne'de amatör olarak tiyatro oyunculuğuna başladı. 1966-67 sezonunda

Şener Şen (sağda) *Züğürt Ağa* filminde Bahri Selin ile, 1985
Turhan Gürkan Arşivi

İstanbul Şehir Tiyatrosu'na girdi ve *Seferi Ramazan Bey'in Nafile Dünyası* (1974), *Oyun Nasıl Oynanmalı?* (1975), *Şvayk Hitler'e Karşı* (1976), *Zengin Mutfağı* (1977), *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* (1979) gibi oyunlarda rol aldı. 1980-82 arasında tiyatro çalışmalarını Almanya'da sürdürdü; daha sonra Türkiye'ye dönerek Şan Tiyatrosu'nda *Neşe-i Muhabbet* gibi müzikli gösterilerde ve müzikallerde sahneye çıktı.

Sinemaya 1970'lerde ek iş olarak başlayan Şen, Ertem Eğilmez'in yönettiği "Arzu Film güldürüleri"nde rol aldı. Adını da ilk kez Eğilmez'in yönettiği *Hababam Sınıfı* (1975) filmlerinde duyurdu. *Süt Kardeşler* (1976) gibi filmlerde Kemal Sunal'la, *Banker Bilo* (1980) ve *Çiçek Abbas* (1982) gibi filmlerde de İlyas Salman'la başarılı bir ikili oluşturdu. Gene Eğilmez'in yönettiği *Namuslu* (1985) filminde ilk kez başrol oynadı. *Âşık Oldum* (1985), *Çıplak Vatandaş* (1985), *Değirmen* (1986), *Milyarder* (1986) ve *Zengin Mutfağı*'nda (1988) değişik tipleri başarıyla canlandırdı. Genel çizgileriyle bir üçleme oluşturan *Züğürt Ağa* (1985), *Muhsin Bey* (1986) ve *Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni*'nde (1990) sırasıyla bir toprak ağasının, bir müzik organizatörünün ve bir sinema yönetmeninin toplumsal ve ekonomik değişim karşısındaki davranışlarından unutulmaz kesitler verdi. Eğilmez'in çektiği *Arabesk*'te (1989) sinemanın yerleşik jön kalıplarının bir parodisini yaptı. Daha sonra Yavuz Turgul'un *Gölge Oyunu*'nda (1992) ve Şerif Gören'in *Amerikalı*'sında (1993) oynadı.

Hark Bohm'un yönettiği, Alman yapımı *Yasemin*'de de (1988) rol alan Şen, Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde 1978'de *Çöpçüler Kralı*'yla en iyi yardımcı oyuncu, 1987'de *Muhsin Bey*'le en iyi oyuncu ödüllerini aldı. Çeşitli yayın organları tarafından da birçok kez tiyatroda ve sinemada yılın oyuncusu seçildi.

Şendil, Sadık (d. 1913, İstanbul - ö. 26 Temmuz 1986, İstanbul), oyun ve senaryo yazarı. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra bir süre memur olarak çalıştı. 1940'larda, müziğini Muhlis Sabahattin Ezgi gibi sanatçıların bestelediği operetler yazdı; bunlar arasında *Fuar Yıldızı* (1944), *Kadınlar Adası* (1946), *Kuyruklu Yıldız* (1947), *Fulya Bar* (1948) sayılabilir. Daha sonra *Beklenen Şarkı* (1954) filmiyle senaryo yazarlığına başladı. Ayrıca, çeşitli tiyatrolarda oynanan, bazıları filme alınan ve sonradan müzikal olarak da sahnelenen *Kart Horoz* (1964), *Kanlı Nigâr* (1967, 1983), *Yedi Kocalı Hürmüz* (1968), *İhtilal Var* (1969), *Çılgın Yenge* (1970) gibi oyunlar yazdı. 1970'lerden başlayarak, aralarında özellikle Ertem Eğilmez'in kalabalık kadrolu komedilerinin yer aldığı bir dizi filmin senaryosunu hazırladı. Bunların başlıcaları, 1975'te Rıfat Ilgaz'dan perdeye aktarılan *Hababam Sınıfı* ile *Salako* (1974), *Neşeli Günler* (1978), *Gırgıriye* (1981) ve *Görgüsüzler*'di (1982). Şendil Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde iki kez en iyi senaryo ödülünü aldı.

Güldürü Üretim Merkezi'nde (GÜM) yazar olarak çalışan Şendil'in yayımlanan yapıtları arasında, *Kalbimin Efendisi* (1970), *Sev Kardeşim* (1972), *Oh Olsun* (1974) gibi senaryolarıyla *Yedi Kocalı Hürmüz* (1982), *Kanlı Nigâr* (1983) gibi oyunları sayılabilir. Ayrıca *Milletlerin Terakkisi Üzerinde Kadınların Tesiri* (1939) adlı bir kitabı vardır.

Şenferâ (ü. 6. yy), Cahiliye dönemi Arap şairi. Asıl adı bilinmediği gibi, söylentiler dışında yaşamına ilişkin bilgi de yoktur. "Lamiyetü'l-Arab" adlı kasidesiyle tanınmıştır. Kahramanlık duygularının dile getirildiği bu yapıt Batı dillerine de çevrilmiştir. Bilinen öbür yapıtı bir Arapça şiirler derlemesi olan *Mufaddaliyat*'tır(*).

Şengezer, (Birden) Osman (d. 9 Temmuz 1941, İstanbul), dekor ve kostüm tasarımcısı. Yükseköğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. 1960'ta Ankara Devlet Tiyatrosu'nda dekor ve kostüm tasarımcısı olarak çalışmaya başladı. 1962'de Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde dekor ve kostüm sorumlusu oldu. 1974'ten sonra İstanbul Devlet Opera ve Balesi'nde dekor ve kostüm tasarımcısı olarak çalıştı. Çağrılı olarak gittiği İngiltere ve ABD'de incelemelerde bulundu. 1960'tan başlayarak İstanbul ve Ankara'da birçok özel tiyatronun dekor ve kostüm tasarımcılığını üstlendi. 1979'da çalışmalarını topladığı bir sergi açtı; bu çalışmalar sonradan Türkiye dışında da sergilendi. *Giselle, Kuğu Gölü, Don Kişot, Coppelia* baleleriyle *Aida, La Traviata, Hoffmann'ın Öyküleri* ve *Carmen* operaları başlıca çalışmaları arasındadır. Tiyatro çalışmaları arasında da *Ben Anadolu, 72. Koğuş, Nalınlar, Töre, Geceye Selam, Savunma, Arzu Tramvayı* sayılabilir. Şengezer, dekor ve kostüm tasarımlarıyla Avni Dilligil, Ankara Sanatsevenler Derneği ve Ankara Sanat Kurumu ödüllerini almıştır.

Şenkaya, topraklarının büyük bölümü Doğu Anadolu Bölgesi, daha küçük bölümü ise Karadeniz Bölgesi sınırları içinde kalan, Erzurum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.466 km² olan Şenkaya ilçesi kuzeyde Olur ilçesi ve Ardahan ili, doğu ve güneyde Kars ili, güneybatıda Narman, batıda da Oltu ilçeleriyle çevrilidir.

Yüksek ve engebeli alanlardan oluşan ilçe toprakları ilin kuzeydoğu kesiminde yer alır. Bu toprakların doğu kesimini Allahuekber Dağlarının güneybatı uzantıları, güney kesimini de Soğanlı Dağı (2.808 m) ve doruğu ilçe sınırları dışında kalan Gülü Dağı engebelendirir. Yer yer sarı çam topluluklarına rastlanan dağlık alanların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önem taşıyan yaylalar vardır. İlçe topraklarından kaynaklanan suların büyük bölümünü, Çoruh Irmağının başlıca kollarından Oltu Çayına karışan Bardız Çayı toplar. İlçenin doğu ve güney kesimindeki çok küçük bir alandan çıkan sular ise ilçe sınırları dışında Kars Çayı ile Aras Irmağına ulaşır.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yaylacılık yöntemiyle, canlı hayvan ticaretine yönelik çok sayıda hayvan yetiştirilen ilçede ekime elverişli topraklar oldukça kısıtlıdır. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, patates ve elmadır; az miktarda dut ve ceviz de yetiştirilir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

Geçmişi Oltu'nun(*) tarihine koşut olan Şenkaya yöresi, 1929'da Oltu ilçesine bağlı Örtülü bucağının sınırları içindeydi. 1946'da Şenkaya adıyla ilçe yapıldı.

1929'a değin Örtülü adıyla anılan bir köy olan ilçe merkezi Şenkaya, gelişmemiş, kırsal bir yerleşmedir. İlçenin orta kesiminde yer alır, il merkezi Erzurum'a 192 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar, Gaziler (eskiden Bardız) bucak merkezi yakınlarında yer alan, yapım tarihi tartışmalı Bardız Kalesi ile 1748'de yapılmış Bardız Camisi'dir.

Şenkaya Belediyesi 1946'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 33.115; kasaba, 3.033.

Şenlik, ÇILDIRLI AŞIK ŞENLİK olarak da bilinir, asıl adı HASAN (d. 1853, Çıldır - ö. 1912, Çıldır, Kars), atışmaları, yurt sevgisini işleyen deyişleri ve derlediği halk öyküleriyle tanınan âşık. Kars yöresindeki Karapapak-Terekeme boyundan olan Şenlik'in, çevredeki âşıkların etkisiyle kendi kendini yetiştirdiği sanılır. Saz çalmayı Âşık Nuri'den öğrendi. Atışmalarda gösterdiği ustalıkla ünlendi. Posofluu Zülali, Narmanlı Sümmani ve Kars, Şavşat, Tiflis, Gümrü (bugün Kumayri), Ahıska (Ahaltsihe), Revan (Erivan) yörelerinde karşılaştığı başka âşıklarla atışmalar yaptı. Halk öyküleri anlatmada da büyük ün kazandı. Lâtif Şah, Selman Bey ve Cihan Şah adlı halk öyküleri günümüzde de anlatılmaktadır. Şiirlerinde Karapapak-Terekeme ağzını kullanan ve koçaklamalarıyla da tanınan Şenlik üzerine en geniş çalışma Ensar Aslan'ın *Çıldırlı Âşık Şenlik* (1975) adlı kitabıdır.

şenlik, bir bayramı, sevinçli bir olayı kutlamak ya da bir yörenin belirli özelliklerini tanıtmak amacıyla düzenlenen coşkulu eğlence ve gösteri.

Osmanlılarda ordunun kazandığı bir zaferin, padişahın tahta çıkmasının, şehzade ve sultanların doğumlarının, evlenmelerinin, şehzadelerin sünnetlerinin görkemli şenliklerle kutlanması âdetti. O yıllarda donanma da denen ve günlerce, hatta bazen haftalarca süren bu şenliklerde yapılar süslenir, minarelere kandiller asılır, mahyalar kurulur, yollara taklar dikilir, meydanlarda fişekler atılırdı. Padişahın, devlet ileri gelenlerinin ve yabancı devletlerin temsilcilerinin önünde esnaf loncaları süslü arabalar içinde geçit yapardı. Halk düzenlenen kol oyunu, ortaoyunu ve gölge oyunu gösterilerini, cambazların, zorbazların, şemşirbazların, küzebizların, gürzbazların, yılanbazların, gözbağıcıların, hayvan oynatıcılarının, kuklacıların,

matrakçıların, okçuların, binicilerin, ciritçilerin ve güreşçilerin sergiledikleri hünerleri izlerdi. Geceleri de fener alayları yapılırdı.

Osmanlı tarihinde bilinen en eski şenlik 1298'de, Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'in Yarhisar tekfurunun kızı Holophira ile (sonradan Nilüfer Hatun) evlenmesi nedeniyle düzenlenmiştir. Bu tarihten 1899'da II. Abdülhamid'in şehzadesinin sünnet düğünü şenliğine değin Osmanlı padişahları tarafından 48 önemli şenlik düzenlendiği kayıtlara geçmiştir. Bunların arasında en ünlüleri, II. Mehmed'in (Fatih) 1457'de Edirne'de, I. Süleyman'ın (Kanuni) 1524, 1530 ve 1539'da İstanbul'da, III. Murad'ın 1582'de İstanbul'da, IV. Mehmed'in (Avcı) 1657'de Edirne'de ve III. Ahmed'in 1720'de İstanbul'da düzenlettikleridir.

Yabancı konukların ve gezginlerin seyahatnameleriyle dönemin önde gelen divan şairlerinin yazıp minyatürcülerin resimlediği sûrnamelerde çeşitli şenliklere ilişkin geniş bilgi yer almaktadır. Günümüzde de çeşitli yöre ve kentlerde ekonomi, sanat ya da turizm ağırlıklı şenlikler düzenlenmektedir. Bunlar arasında Akşehir'in Nasreddin Hoca, Avanos'un bağbozumu, Denizli'nin kiraz, Diyarbakır'ın karpuz, İznik'in üzüm, Kars'ın Korkut Ata, Kırşehir'in Âşık Paşa, Malatya'nın kayısı, Manisa'nın mesir, Mut'un Karacaoğlan, Silivri'nin yoğurt şenlikleri en tanınmışlarıdır.

Şenpazar, Karadeniz Bölgesi'nde, Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Cide'ye bağlı bir bucak olan Şenpazar, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Şenpazar (eskiden Şarbana) Belediyesi 1974'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.950; kasaba, 2.887.

Şensoy, (Osman) Ferhan (d. 26 Şubat 1951, Çarşamba, Samsun), yazar, tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Ortaöğreniminden sonra bir süre Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) okudu. Profesyonel olarak sahneye ilk kez 1971'de, Grup Oyuncuları'nda Gogol'ün *Müfettiş* oyununda çıktı. 1972'de gittiği Fransa'da Sahne Sanatları Yüksekokulu'nu bitirdikten sonra Magic Circus'ta yönetmen yardımcılığı görevi üstlendi. Bir süre Kanada'da yaşadı ve bu dönemde yazdığı *Ce fou de Gogol* (Şu Gogol Delisi) ve *Harem qui rit* (Gülen Harem) oyunlarını sahneye koydu. 1975'te Türkiye'ye döndü ve Ali Poyrazoğlu Tiyatrosu, Nisa Serezli-Tolga Aşkıner gibi topluluklarla çalıştı. *Bilumum Haneler* (1973, Haldun Taner ve Umur Bugay'la birlikte; sonradan *Haneler*, 1975), *İdi Amin-Avanta Lavanta* (1976), *Dur Konuşma Sus Söyleme* (1977), *Bizim Sınıf* (1977) gibi oyunları Devekuşu Kabare, Ali Poyrazoğlu, Tuncay Özinel tiyatrolarında sahnelendi. Şensoy bu dönemde televizyondaki skeçleriyle de geniş bir izleyici kitlesine ulaştı. 1978-79'da Ayfer Feray Topluluğu'yla turnelere çıktıktan sonra 1980'de Yapı Endüstri Merkezi'nde Ortaoyuncular topluluğunu kurdu. O yılın sonunda Küçük Sahne'ye geçen topluluğuyla, üç yıl süreyle oynanan *Şahları da Vururlar* (1980), *Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı* (1981), *Kiralık Oyun* (1982), *Anna'nın Yedi Ana Günahı* (1982), *İçinden Tramvay Geçen Şarkı* (1986), *İstanbul'u Satıyorum* (1988), *Soyut Padişah* (1989), *Ferhangi Şeyler* (1989) gibi kendi yazdığı oyunları sahneledi ve oynadı. Şubat 1987'de, *Muzır Müzikal* oyunu Egemen Gösteri Merkezi'nde (eskiden Şan Tiyatrosu) sahnelenirken çıkan kuşkulu bir yangın sonucunda yapı kullanılamaz hale geldi. Şensoy 1988'de de İstanbul Şehir Tiyatroları'nda konuk yönetmen olarak Haldun Taner'den *Keşanlı Ali Destanı*'nı sahneye koydu. Bu arada, Kel Hasan'dan İsmail Dümbüllü'ye, ondan da Münir Özkul'a geçen simgesel kavuğu Özkul, Şensoy'a devretti. Şensoy 1989'da eski Ses Tiyatrosu'nu düzenleyerek yeniden gösterilere açtı. Ayrıca televizyonda çeşitli programlarda rol aldı.

İlk öyküsü 1968'de *Yeni Ufuklar* dergisinde yayımlanan Şensoy'un, *Kazancı Yokuşu* (1978), *Şahları da Vururlar* (1982), *Afitap'ın Kocası İstanbul* (1982), *Gündeste* (1986), *Ayna Merdiven* (1986) ve *Düşbükü* (1988) gibi kitapları da vardır. Rol aldığı filmler arasında, ilk filmi *Kızını Dövmeyen Dizini Döver* (1977) ve *Büyük Yalnızlık* (1990) sayılabilir.

Şensoy yazdığı ve sahnelediği sıradışı oyunlarda daha çok dil inceliklerine dayanan mizah öğelerini kullanarak güncel olaylara eleştiriler getirmiştir. Geleneksel Türk tiyatrosundan epik tiyatroya kadar çeşitli üsluplardan izler taşıyan bu çalışmalarıyla 20. yüzyıl sonlarında Türk tiyatrosunda kendine özgü bir yer edinmiştir.

şer, İslam öğretisinde kötülük kavramını belirten terim. Kuran'da hayr (iyilik) teriminin karşıtı olarak kullanılır. Dinin ilke ve kuralları açısından şer, öncelikle küfür, şirk, zulüm gibi tevhid inancından sapmayı gösteren durumları karşılar. Ahlak ve hukuk bağlamında ise yasaklanmış eylemler birer şerdir. Şer terimi ayrıca insanın mutsuzluğunu, başına gelen yıkımları da dile getirir. *Ayrıca bak.* kötülük.

Şerafeddin (SABUNCUOĞLU), tam adı ŞERAFEDDİN ALİ BİN EL-HAC İLYAS (d. 1385, Amasya - ö. 1468'den sonra), cerrahi müdahale tekniklerini gösteren çizimleriyle tanınan Osmanlı hekim.

Yaşamı üzerine yeterli bilgi yoktur. Hekimliği Amasya Darüşşifası'nda Burhaneddin Ahmed'den öğrendi. Burada 14 yıl hekim olarak bulundu. Ebu'l-İbrahim Cürcani'nin (ö. 1130) *Zahire-i Harzemşahi* adlı yapıtının son bölümünü *Akrabadin Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevirdi (1454). Bu çeviriye kendisine ait iki bölümle bir tıp terimleri sözlüğü ekledi. 1465'te yazdığı *Cerrahname-i İlhani* adlı yapıtını II. Mehmed'e (Fatih) ithaf etti. Üç yazma nüshası

Şerafeddin'in *Cerrahname-i İlhani* adlı yapıtından bir resim, 1465; Millet Kütüphanesi, İstanbul
Ara Güler Arşivi

bilinen bu yapıt, Endülüslü hekim Ebu'l-Kasım Zehravi'nin *et-Tasrif* adlı kitabının "Kitabü'l-A'mal bi'l-Yed" adlı bölümünün çevirisidir. Yapıtta cerrahi müdahale yöntemlerini gösteren minyatürler de yer alır. Bunlar, bu konudaki bilinen ilk resimlerdir. Şerafeddin cerrahlık ve hekimlik alanındaki deneyimlerini *Mücerrebname* (1468) adını verdiği yapıtında derlemiştir.

şerbet, meyve özsuyu, su ve şekerin karıştırılmasıyla yapılan içecek. Şerbet yapımında kullanılan meyvelerin başında vişne, ahududu, çilek, demirhindi, harup, kayısı, kuru üzüm, nar, portakal ve turunç gelir. Bu meyvelerin değişik yöntemlerle elde edilen özsuyu ince tülbentlerden süzüldükten sonra istenen tatlılık derecesine göre belirli bir oranda şekerli suyla karıştırılır. Kıvamlı olması için içine yumurta akı ya da jelatin konduğu, tadını zenginleştirmek için şarap ya da likör eklendiği de olur.

Eskiden büyük kentlerde şerbetçi dükkânlarında değişik şerbetler satıldığı gibi, sokaklarda da gezici şerbetçiler özel güğümler içinde satış yapardı.

şerbetçiotu (*Humulus lupulus*), ÖMEROTU ya da MAYAOTU olarak da bilinir, kendirgiller (*Cannabaceae*) familyasından, dişi çiçekleri bira yapımında kullanılan çokyıllık

Şerbetçiotu (*Humulus lupulus*)
Grant Heilman—EB Inc.

tırmanıcı bitki. Anayurdu Kuzey Amerika ve Avrasya'dır. Türkiye'de de Kuzey Anadolu'da seyrek olarak rastlanır.

Yaklaşık 7,5 m'ye kadar uzayabilen sarılıcı gövdeleri yapraklarla birlikte kışın ölür; ertesi yıl yerine yeni gövdeler sürer. Asma yapraklarını andıran, genellikle parçalı yaprakları uzun saplı ve dişli kenarlıdır. Bitki ikievciklidir; yani erkek ve dişi çiçekler ayrı bitkiler üzerinde bulunur. Salkımlar halindeki yeşil renkli dişi çiçekleri küçük kozalakçıklara benzer. Biracılıkta dişi çiçekler kullanıldığından yalnız dişi çiçekli bitkilerin tarımı yapılır.

Şerbetçiotu yaklaşık 1.200 yılı aşkın bir süredir bira yapımında kullanılmaktadır. Biraya acımsı bir tat ve aroma veren şerbetçiotu çiçeklerinin bileşiminde uçucu yağlar, reçinemsi acı maddeler ve tanen bulunur. Çiçekler ayrıca iştah açıcı, yatıştırıcı, idrar artırıcı etkilere sahiptir.

Şerbetçiotu Avrupa'da geniş ölçüde tarımı yapılan bir bitkidir. Türkiye'de de özellikle Bilecik ve Bursa yöresinde yetiştirilir. En çok zengin alüvyonlu toprakları ya da iyi akaçlanmış derin kumlu ya da çakıllı toprakları seven bitkinin olgunlaşan kozalakçıkları elle ya da makineyle toplanır ve daha sonra fırınlarda kurutulur.

Şerce, EŞ-ŞARİKA (Doğu) olarak da bilinir, Birleşik Arap Emirlikleri'ni (BAE) oluşturan emirliklerden biri. Umman Burnunda yer alır. Kuzeybatıda Basra Körfezine bakan kıyı şeridinden iç kesimlere doğru uzanan yaklaşık 2.600 km²'lik bir alanı kaplar. Ayrıca Umman Körfezi kıyısında

bulunan üç küçük toprak parçasını da içine alır. Bunlar el-Fuceyre Emirliği ve Umman Sultanlığı ile paylaştığı Deba ve daha güneydeki Havrü'l-Fekkan ile Havrü'l-Kelba'dır. Birbirinden kopuk toprak parçalarına yayılmış olması nedeniyle Umman Sultanlığı'nın yanı sıra BAE'yi oluşturan öteki altı emirlikle de ortak sınırları vardır. Başkenti ve başlıca yerleşim merkezi Basra Körfezi kıyısındaki Şerce'dir.

Şerce'yi yöneten Kavasim hanedanı 18. yüzyıl başlarında Basra Körfezindeki korsanları yönlendiren bir konum kazandı. Üs olarak Şerce'yi ve özellikle Resü'l-Hayme'yi kullanan bu korsanlar, bölgeden geçen bütün gemilere saldırıyor ve hatta Basra Körfezinin İran kıyısında bulunan, İngilizlerin elindeki Buşir'i de (Buşehr) tehdit ediyordu. Şerce şeyhi Sultan bin Sakr (hd 1803-66) en tanınmış korsan önderiydi. Sonunda korsanları yenen ve Resü'l-Hayme'yi yerle bir eden İngilizler, Basra Körfezi şeyhlerini Genel Barış Antlaşması'nı (1820) ve Denizlerde Kalıcı Ateşkes Antlaşması'nı (1853) imzalamak zorunda bıraktılar. Bunu izleyen Özel Ayrıcalık Antlaşması'yla (1892) öteki emirliklerle birlikte Şerce'nin dış ilişkilerini denetim altına aldılar. Bu düzenlemeler daha çok denizde barışı korumaya yönelik olduğundan, aynı dönemde savaşçı Kavasim hanedanının Abu Dabi'yi ele geçirme girişimleri (1825-31, 1833-34) İngiliz müdahalesiyle karşılaşmadı.

Şerce limanının Basra Körfezindeki stratejik ve ticari önemini göz önüne alan İngilizler, Basra Körfezindeki çıkarlarını korumak üzere 1823'ten başlayarak Şerce'de yerli bir temsilci bulundurmaya başladılar. Daha sonraları bu görevlinin yerini bir İngiliz temsilci aldı. Şerce limanının zamanla dolarak işlevini yitirmesi, Dubai'nin Ateşkes Kıyısı'ndaki en önemli liman konumuna gelmesine yol açtı. İngiliz siyasal temsilcisi 1954'te Dubai kentine taşındı. 1961'de Abu Dabi'de bu emirlikle ilişkileri yürütmek üzere ayrı bir temsilcilik oluşturuldu. İngiltere'nin Aralık 1971'de Basra Körfezinden çekilmesiyle emirlikler üzerindeki koruma sistemi de sona erdi. Şerce aynı yıl BAE adıyla oluşturulan federasyon içinde yer aldı.

Bağımsızlık öncesinde İran Basra Körfezinde, Şerce kentinin kuzeybatısındaki Ebu Musa Adası üzerinde hak iddia ederek buraya asker çıkarmıştı. İran ile Şerce arasında varılan anlaşmayla adada her iki ülkenin bayrağının dalgalanması kararlaştırıldı. Şerce'nin daha sonra petrol bulunan bu bölgede İran'a ayrıcalık tanıması karşılığında, İran da Şerce'ye para yardımında bulunmayı kabul etti. İran'ın bu anlaşmanın ardından Büyük ve Küçük Tunb adaları konusunda Resü'l-Hayme Emirliği'yle de kendi lehine bir çözümü dayatması, bazı Arap devletlerinin İran ve İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmelerine yol açtı.

Emirliğin modernleşme yolunda attığı adımlar büyük ölçüde başkent Şerce'yle sınırlı kalmıştır. Modern konteyner terminalleri ile soğuk hava depolarını barındıran bir derinsu limanının inşa edildiği ve çeşitli hafif sanayilerin kurulduğu kentte uluslararası bir havaalanı da vardır. Özellikle Hindistan'a yönelik altın kaçakçılığıyla canlı bir ticaret merkezine dönüşen Umman Körfezi kıyısındaki Havrü'l-Fekkan'da BAE'nin balıkçılık araştırma istasyonu yer alır. 1964-72 arasındaki dönemde Şerce'nin başlıca gelir kaynağı, büyük bölümü hemen yalnızca filateli amacıyla basılan anma pullarıydı. Nüfus (1985) 268.722.

Şeref Han, asıl adı ŞERAFEDDİN, tam adı ŞEREF HAN BİN ŞEMSEDDİN (d. 25 Şubat 1543, Keruhrud, Kum, İran - ö. 1603/04, Bitlis), Kürtlerin tarihini anlatan Farsça *Şerefname*'nin yazarı.

Bitlis ve yöresini yöneten Kürt Şerefhanlar sülalesindendi. Osmanlılarca Bitlis'ten uzaklaştırılarak Malatya sancakbeyliğine atanan babası Şemseddin, İran şahı I. Tahmasb'a (hd 1524-76) sığınarak hanlık payesiyle Serav ve yöresinin yönetimini üstlenmişti. Şeref Han da şahın hizmetine girerek çeşitli eyaletlerde valilik yaptı. Bir suçlama sonucunda Kazvin'den uzaklaştırılınca Osmanlılarla ilişki kurdu. 1578'de Bitlis sancağı ocaklık olarak kendisine verildi. Bu tarihten sonra savaşlarda Osmanlı ordusuna katıldı. Revan'ın (Erivan) alınmasında gösterdiği yararlıktan dolayı Muş nahiyesi de kendisine verildi. 1598'de Bitlis'in yönetimini oğlu Şemseddin'e bıraktı.

Şeref Han'ın tarih çalışması Kürtlerin kökeni, gelenekleri, yayılma alanı hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Fransızca *Scheref-Nameh ou Histoire des Kourdes, par Scheref prince de Bidlis* (1860-62, 2 cilt; Şerefname ya da Bitlis Hükümdarı Şeref'in Kaleminden Kürtlerin Tarihi) ve Türkçe *Şerefname* (1971, 2 cilt; 1990, 1 cilt) adıyla yayımlanan yapıtın ayrıca, 1868-75'te iki cilt olarak basılan başka bir Fransızca çevirisi ile 1958'de Kahire'de basılan bir Arapça çevirisi de vardır.

Şeref Hanım (d. 1809, İstanbul - ö. 1861, İstanbul), tasavvuf içerikli ve âşıkane gazelleriyle tanınan Osmanlı divan şairi.

Divan şairi Mehmed Nebil Bey'in (ö. 1819) kızıdır. Yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur. Sanat ve kültüre önem veren bir aile ortamında yetişti ve iyi bir öğrenim gördü. Mevlevi tarikatına girdi, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Salaheddin Dede'ye bağlandı. Yalın, uyumlu bir dil ve güçlü bir teknikle yazdığı şiirlerinden oluşan *Divan*'ı iki kez (1867, 1875) basılmıştır.

Şerefeddin Ali Yezdî (d. Yezd - ö. 1454, Yezd, İran), İranlı tarihçi ve yazar. Gençliğinde Yezd'de öğretmenlik etti. Timurlulardan Şahruh Şah (hd 1405-47) ile oğlu Mirza İbrahim Sultan'ın yakın çevresinde yer aldı. Daha sonra Irak valisi Mirza Sultan Muhammed'e danışmanlık etmek üzere Kum kentine gitti (1442/43). Muhammed'in Şahruh'a karşı giriştiği ayaklanma nedeniyle yakalanarak idama mahkûm edildiyse de olayla bir ilgisi olmadığını kanıtlayarak kurtulmayı başardı. Yezd'e dönmesine izin verildi ve ölümüne değin orada yaşadı. En ünlü yapıtı *Zafername* (1957) Timur'un dönemini konu alır. Bu kitabı yazarken, Timur'un isteği üzerine Nizameddin Şami tarafından kaleme alınan *Zafername*'den (1949) yararlandığı sanılır. Öbür yapıtları arasında, muamma ve lugaz sanatlarıyla ilgili *Hulel-i Mutavraz*, Arap ve İran şiirlerinden oluşan bir antoloji niteliğindeki *Tuhfetü'l-Fakir fi Hediyeti'l-Hakir* ve *Münşeat* sayılabilir.

Şerefhanlar, 13-17. yüzyıllar arasında Bitlis yöresini yöneten Kürt sülale.

Şerefhanların kökleri 13. yüzyıl başlarında Bitlis yöresini yönetimleri altına alan Ziyaeddin ve İzzeddin kardeşlerden İzzeddin'in oğlu Melik Eşref'e (hd 1220-?) dayanır. Eşref'in ne zaman öldüğü, onun ardılları Melik Mecdeddin ve Melik II. İzzeddin'in hangi tarihlerde hükümdar oldukları bilinmemektedir. II. Şeref döneminde (1394-1421) Timur'un egemenliğine giren Şerefhanlar, daha sonra Akkoyunluların ve Safevilerin sürekli baskısı altında kaldı. Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz) (hd 1512-20) Çaldıran Savaşı'nı (1514) kazanınca IV. Şeref Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi. Böylece Bitlis yöresi Osmanlı topraklarına katıldıysa da yurtluk ve ocaklık olarak Şerefhanlara bırakıldı. Bundan sonra Şerefhanlar belirli vükümlülükleri yerine getirmek ve savaşlarda orduya asker vermek koşuluyla sancakbeyliği yaptılar. Şerefhanların birçok üyesi de Doğu Anadolu sancaklarında mirliva ve mutasarrıf olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etti. Osmanlı Devleti'ne karşı gizlice İran'la anlaşarak ayaklanan Abdal Han'ın (hd 1638-57) yakalanarak İstanbul'da idam edilmesinden kısa bir süre sonra Şerefhanların sancakbeyliğine son verildi (1670).

şerefiye *bak.* değer artımı resmi

Şereflikoçhisar, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.453 km² (1988) olan Şereflikoçhisar ilçesi kuzeyde Balâ ilçesi ve Kırşehir ili, doğuda Evren ilçesi ve Aksaray ili, güneydoğu ve güneyde gene Aksaray ili, batı ve kuzeybatıda da Konya iliyle çevrilidir.

İlin güneydoğu köşesinde yer alan ilçe toprakları, orta yüksekliktekı dalgalı düzlüklerden oluşur. Ekecek (Ekecik) Dağının kuzeybatı uzantılarının engebelendirdiği iç kesimdeki Karasamur (Karasınır) Dağı, en yüksek noktası olan Küçükdağ Tepesinde 1.648 m'ye ulaşır. İlçe topraklarından kaynaklanan suların bir bölümü Kızılırmak aracılığıyla Karadeniz'e ulaşırken, bir bölümü de Peçeneköz (Beçeneköz) Deresini oluşturarak Tuz Gölüne doğru akar. Tuz Gölünün kuzeydoğu kesimi ile Hirfanlı Baraj Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içindedir. Çok az yağış alan ilçede ormanlık alanlara rastlanmaz; doğal bitki örtüsü steptir.

İlçe halkı geçimini büyük ölçüde tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, baklagiller, üzüm, elma, ayçiçeği ve armuttur. Hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Başta merinos soyu olmak üzere koyun ve Ankara keçisi yetiştirilir. Yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin sayılan ilçe topraklarında jips, linyit ve tuğlakiremit hammaddesi içeren çeşitli yatakları vardır. Tuz Gölünün batı ve doğu kıyılarında tuz üretimi yapılır. Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü tarafından kurulmuş olan Kaldırım Tuzlası, ülkenin önemli tuz üretim merkezlerindendir. Bu tuzlada Tekel'e ait bir rafine tuz fabrikası vardır.

İÖ 3000'lerin sonunda Hattilerin ve Luvilerin yurdu olan yöre, Antik Çağda Galatya, Kapadokya ve Likaonya'nın birbirine komşu olduğu bir kesimde yer alıyordu. Hititlerden ve Friglerden sonra Perslerin yönetimine girdi. Makedonya, Selevkos ve Kapadokya egemenliğinin ardından Roma'ya bağlandı. Bizans döneminde 7. yüzyıldan başlayarak Arapların saldırısına uğradı. 11. yüzyıl başlarında Kapadokya Theması'nın sınırları içindeydi. Aynı yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklularınca fethedildi. Daha sonra Karamanlıların eline geçti; 1466-67 yıllarında da Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Aksaray sancağına bağlı Koçhisar kazasının sınırları içindeydi. Cumhuriyet'le birlikte Aksaray iline bağlı bir ilçe konumunu kazandı. Aksaray'ın, Niğde'nin bir ilçesine dönüştürüldüğü 1933'te Ankara iline bağlandı. Ağaçören ve Sarıyahşi yöreleri 1989'da Aksaray iline, doğu kesimindeki bazı topraklar da 1990'da Evren ilçesine bağlanmıştır.

Eskiden Koçhisar adıyla anılan ve Tuz Gölü kıyısındaki Kaldırım Tuzlası'nın yaklaşık 10 km doğusunda kurulu olan kent, çevredeki tarımsal alanlardan gelen ürünle-

rin pazarlandığı bir ticaret ve hizmet merkezidir. Yerleşim alanı Peçeneközü Deresinin iki yakasına yayılır. Türkiye'nin en önemli ulaşım kanallarından birini oluşturan karayolu kentten geçer. Bu yolla il merkezi Ankara'ya 136 km uzaklıktadır. Kentteki başlıca tarihsel yapı, yapım tarihi bilinmeyen Alaeddin Camisi'dir.

Şereflikoçhisar Belediyesi 1886'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 60.701; kent, 37.534.

Şeren, Turgay (d. 15 Mayıs 1932, Ankara), on üç yıl milli takım kaptanlığı yapmış futbolcu.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde parasız yatılı olarak tamamladı. On beş yaşında santrfor olarak futbol oynamaya başladı. On yedi yaşındayken kaleci olarak girdiği Galatasaray A Takımı'nda 18 yıl oynadı. Milli formayı ilk kez 28 Mayıs 1950'de İran'a karşı giydi. 17 Haziran 1951'de Berlin'de Türkiye'nin Almanya'yı 2-1 yendiği maçtaki inanılmaz kurtarışları nedeniyle "Berlin Panteri" adıyla anılmaya başladı. Galatasaray'da 15 yıl, milli takımda ise 13 yıl (35 maç) kaptanlık yaptı. Milli formayı 51 kez giyerek Futbol Federasyonu Altın Şeref Madalyası'nı kazandı. Sezgi ve refleksleri güçlü, iyi yer tutan ve topu çok iyi izleyen bir kaleci olan Şeren, futbolu bıraktıktan sonra çeşitli kulüplerde teknik direktör olarak görev aldı. Halen (1993) *Sabah* gazetesinde spor yazarı olarak çalışmaktadır.

şerh (Arapçada "açma", "açımlama"), bir yapıtı daha anlaşılır duruma getirmek için sözcük sözcük inceleyerek ve deyimleri yorumlayarak yazılan kitapların genel adı. Arap, İran ve Türk edebiyatlarında kullanılan, genelde bir yapıtı anlaşılır duruma getirmeye yönelik çalışmalar olan hâşiye, telhis ve talikat gibi türlerden biridir. Eski Türk edebiyatında bazı şerhler kitapların sayfa kenarlarında yer alırdı. Özellikle din ve tarikat büyüklerinin yapıtlarıyla ilgili şerhler büyük önem taşırdı. Bazen tek bir şiir ya da tek bir dize üzerine de şerhler yazılırdı. Asıl yapıttan çok daha fazla beğenilen ve tanınan şerhler de vardır.

Türkçe ünlü şerh kitapları arasında Sarı Abdullah Efendi'nin (1584-1660) *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevi* olarak da bilinen *Şerh-i Mesnevi* (1870-71, 5 cilt), Bursalı İsmail Hakkı'nın (1653-1725) *Şerh-i Pend-i Attar* (1834), Sudi Efendi'nin (ö. 1598'den sonra) *Şerh-i Divan-ı Hâfız-ı Şirazi* (1834, 3 cilt), *Şerh-i Gülistan* (2. bas, 1833) ve *Şerh-i Bostan* (1871, 2 cilt), Ali Nihad Tarlan'ın (1898-1978) *Fuzuli Divanı Şerhi* (1985, 3 cilt) adlı yapıtları sayılabilir.

Şeria Irmağı, Arapça NEHRÜ'L-ÜRDÜN, İbranice HA-YARDEN, Suriye, İsrail ve Ürdün'den geçen ırmak. Yeryüzündeki en alçak akarsudur. Kaynağıyla Lût Gölü arasındaki uzaklığın 200 km'den az olmasına karşın, menderesler oluşturarak aktığı için uzunluğu 360 km'yi aşar.

Şeria Irmağı çeşitli dönemlerde Ortadoğu ülkeleri arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Taberiye Gölünün (Celile Denizi) birkaç kilometre güneyinden, soldan Yabis Irmağını aldığı noktaya kadar uzanan bölümü 1948'den sonra İsrail-Ürdün sınırını oluşturmuştur. İsrail kuvvetlerinin ırmağın Yabis'le birleştiği noktanın güneyinde kalan Batı Şeria topraklarını işgal ettikleri 1967'den bu yana ise Lût Gölüne kadar uzanan ateşkes hattını oluşturmaktadır.

Eski Yunanlıların Aulon adını verdikleri ırmak, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilir. Aziz Yahya'nın Hz. İsa'yı ırmağın sularında vaftiz ettiğine inanılır.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Şeria Vadisi, Türkiye'nin güneyinden başlayıp Kızıldeniz üzerinden Doğu Afrika'ya uzanan Doğu Afrika Rift Vadisinin parçasıdır. Ortalama genişliği 9,5 km olan vadinin en geniş yeri Ceriko bölgesidir; burada genişliği 24 km'yi bulur. Her noktasında çevredeki araziden çok daha alçak olan vadinin yamaçları dik ve çıplaktır.

Şeria Irmağı deniz düzeyinin 210 m altındaki Taberiye Gölünü aştıktan sonra en büyük kolu olan ve Suriye'yle Ürdün arasındaki sınırın bir bölümünü çizmek üzere başka akarsular da ırmağa katılır. Eskiden Hula Vadisini kaplayan bataklıkların büyük bölümü 1950'lerde, tarım arazisi elde etmek amacıyla kurutulmuş, küçük bir bölge ise, doğal bitki örtüsünün ve hayvan varlığının yok olmaması için koruma altına alınmıştır.

Şeria Irmağı deniz düzeyinin 210 m altındaki Taberiye Gölünü (Celile Denizi) aştıktan sonra en büyük kolu olan ve Suriye'yle Ürdün arasındaki sınırın bir bölümünü çizen Yermuk'la birleşir. Daha sonra, sağ yakadan Harod'u, sol yakadan da Yabis'i alır. Bu noktanın ötesinde genişleyen ırmak vadisi Gar Ovası adıyla anılır. Irmak burada çok sayıda menderes oluşturur; Taberiye Gölüyle Lût Gölü arasındaki uzaklığın 105 km olmasına karşın, ırmak burada 216 km'lik bir çığıra sahiptir. Sık sık taşkına uğrayan çevredeki düzlükler, ırmağın akışını düzenlemek amacıyla barajların inşa edilmesinden sonra verimli tarım arazilerine dönüşmüştür. Şeria Irmağı sonunda, geniş ve hafif eğimli bir delta oluşturarak deniz düzeyinin 400 m altında Lût Gölüne dökülür.

Şeria Irmağını çevreleyen platolar görece bol yağış alırsa da vadiye düşen yağış miktarı oldukça düşüktür. Bu miktar Hula Vadisinde yılda 550 mm, Lût Gölünün kuzeyinde ise 75 mm'dir. Oldukça sığ olan ırmağın sularının en yüksek olduğu dönem ocak-mart arasıdır. Taberiye Gölünün yukarısında, taşıdığı yıllık ortalama su miktarı yaklaşık 600 milyon m³'tür. Buharlaşma ve sızıntılardan kaynaklanan kayıplar nedeniyle aşağı çığırında bu miktar azalır. Şeria Irmağının geçtiği arazinin ortalama eğimi görece fazla olduğundan, akış hızı da oldukça yüksektir. Suların alçak olduğu dönemde, Lût Gölünün hemen kuzeyindeki Allenby Köprüsü çevresinde akış hızı 137 cm/sn dolayındadır.

Irmak sularının tuz oranının oldukça yüksek olması (ortalama yüzde 0,77) Şeria Irmağının sulama amacıyla kullanılmasında sorun yaratmaktadır. İsrail ırmağın sularından yararlanmak için Taberiye Gölünden Bet Şean'a uzanan bir kanal ve her yıl 11,3 milyar m³ suyun ülkenin orta ve güney kesimlerine pompalanmasını sağlayan bir su şebekesi inşa etmiştir.

Vadinin sulanabilen kesimlerinde Arap ve Yahudi köyleri yer alır. Başlıca yerleşim merkezleri kuzeydeki Hula Vadisi, Taberiye Gölünün güneyinde kalan Batı Şeria toprakları, gene Batı Şeria'da yer alan el-Farya Vadisi ve ırmağın doğu yakasındaki Gar Kanalının (1967) çevresidir. Gar Kanalının açılmasıyla eskiden kıraç olan yörede portakal, muz, şeker pancarı ile turfanda sebze ve meyve üretimi başlamıştır.

Şeria Irmağı, yukarı çığırındaki yüksek eğim, mevsimden mevsime değişen su miktarı ve aşağı çığırındaki menderesler nedeniyle ulaşıma elverişli değildir. Irmak üzerindeki başlıca geçiş noktaları, Taberiye-Şam yolu üstündeki Benot Yaakov Köprüsü, es-Salt-Nablus yolu üstündeki Damiya Köprüsü, İrbid-Afula yolu üstündeki Kral Hüseyin Köprüsü ve Amman-Kudüs Otoyolu üstündeki Allenby Köprüsü'dür.

şeriat, İslamın en temel dinsel kavramı, Tanrı'dan kaynaklandığı kabul edilen ilke, kural ve yargılar bütünü.

İslam öncesinde "sulama yerine giden yol" anlamını taşıyan Arapça şeriat sözcüğü Kuran'da Tanrı yolunu belirten özel bir terim olarak kullanılır. Örneğin, "Sonra bu işten seni bir şeriat üzerine koyduk" (Casiye 18) âyetinde sözcük yaşam için belirlenen yolu, kural ve yargılar toplamını dile getirir. "O size dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı" (Şura 13) âyetinde peygamberlerle birlikte değişmeyen dinin temel inanç ilkelerini ifade eder. "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik" (Maide 48) âyetinde ise her peygamberin getirdiği pratik kural ve yargıları belirtir.

Kuran'ın yüklediği anlamlardan yola çıkan İslam bilginleri şeriatı, Hz. Muhammed'in getirdiği hükümler (ahkâm) olarak tanımladı. Bu tanım dinin hem inanç, hem ahlak, hem de eylem yönünü içeriyordu. Buna göre örneğin Tanrı'ya ya da ahirete inanmak da tıpkı namaz ya da oruç türünden dinsel görevler, toplumsal ilişkiler ve hukuksal işlemler gibi şeriatın bir parçasını oluşturuyordu. İslamın ilk yüzyılı boyunca taşıdığı bu kapsamlı anlamıyla şeriatın belirleyici kaynakları da Kuran ve sünnetti. Ama temel kaynakların sınırlı hükümler içermesi zamanla ikinci bir ilke olarak aklın da bir hüküm kaynağı olarak benimsenmesini zorunlu kıldı. 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra İslam bilimlerinin sistemleşmesiyle birlikte, daha önce şeriatı anlamaya yönelik akli bir çabayı dile getiren fıkıh, şeriat yargılarını saptayan, sınıflandıran, tanımlayan ve şeriatı sistemli bir bilgi durumuna getiren bağımsız bir disiplin durumuna geldi. Kuran ve sünnet verilerine icma(*) yoluyla ve kıyas(*) ve istihsan(*) gibi içtihat yöntemleriyle ulaşılan hükümler de eklendi. Şeriatın inanca ilişkin hükümleri kelam biliminin konusu durumuna geldi. Fıkhın şeriat bilimi durumuna gelmesi, zamanla fıkıh sözcüğünün şeriat yerine kullanılmasına, şeriat sözcüğünün de fıkhın içerdiği bilgi biçiminde anlaşılmasına yol açtı. Böylece şeriat dinin yalnızca pratik hüküm ve kurallarından oluşan bir hukuk sistemine dönüştü.

Bu dar kapsamıyla da şeriat, Müslümanların tüm dinsel edimlerini, siyasal ve toplumsal ilişkilerini kuşatır. Klasik fıkıh yapıtları şeriatın hüküm ve kurallarını ibadat, muamelat ve ukubat adı verilen üç bölümde inceler. İbadat, namaz, oruç, hac ve cihad gibi, bireyin dinsel edimlerine ilişkin kural ve yargıları içerir. Tüm toplumsal ilişki ve işlemler muamelat bölümünün konularını oluşturur. Ukubat ise tüm suçlar ve cezalara ilişkin kural ve yargıları kapsar. İslam ülkelerinde son yüzyıllarda gelişen yasalaştırma hareketinden sonra şeriatın konuları da farklı biçimlerde bölünmeye başlamıştır. Buna göre şeriatın yargı ve kuralları ibadat, ahval-i şahsiye (kişi ve aile), muamelat (kısmen medeni hukuk ve borçlar), siyaset-i şeriye (temel örgütlenme, yönetim ve kısmen ceza), ukubat (ceza), siyer (devletler genel hukuku ve kısmen özel hukuk), adab (ahlak ve muaşeret) başlıkları altında incelenmektedir.

Şeriat yargıları öngördükleri yükümlülük açısından beş bölüme ayrılır: 1) Zorunlu

kılan (icab) yargılar, vacib ya da farz olarak nitelenen ve yükümlünün kesinlikle yapması gereken eylemleri belirtir. Bu eylemlerin yapılması ödülü, yapılmaması da cezayı gerektirir. 2) Yasaklayıcı (tahrim) yargılar, haram olarak adlandırılan ve yükümlünün kesinlikle yapmaması gereken eylemleri bildirir. Bu eylemlerin yapılması cezayı, yapılmaması ödülü gerektirir. 3) Öğütleyici (nedb) yargıların konu aldığı eylemler mendub ya da sünnet olarak adlandırılır. Bunlar, zorunlu kılmamakla birlikte yapılması yeğlenen eylemleri belirtir. Bu eylemlerin yapılması sevabı gerektirir, ama yapılmaması cezayı gerektirmez. 4) Çirkin eylemleri (mekruh) belirten yargılar (kerahet) kesin olarak yasaklanmamakla birlikte, yapılmaması yeğlenen eylemlerle ilgilidir. 5) Özgür bırakıcı (ibaha) yargılar, yükümlünün yapıp yapmamakta özgür olduğu mübah eylemleri bildirir.

Şeriata göre bir yargının yükümlü kılabilmesi bazı koşullara bağlıdır. Öncelikle yargı yükümlüye tam olarak açıklanmalı, kavraması sağlanmalıdır. İkinci olarak yargının Tanrı'dan geldiği bilinmelidir. Bu da ancak Kuran ya da sünnete dayanmasıyla olanaklıdır. Son olarak yargı yükümlünün yapabilme gücünü aşmayan bir eylemi öngörmelidir. Şeriat yargıları önünde yükümlü sayılabilmek için kişinin fiziksel gelişmesini tamamlamış, akıl ve ruh sağlığının yerinde, sorumluluğun gerektirdiği ehliyeti kazanmış olması zorunludur. Şeriat, değişmez ilke ve kurallar içermekle birlikte içtihatlarla belirlenen yargıların koşullara uygun olarak değişebileceğini kabul eder.

şerif (Arapçada "soylu"), çoğul EŞRAF. Hz. Muhammed'in soyundan gelenleri ve İslam yerleşmelerinin önde gelen yöneticilerini belirten san.

İslam öncesinde Arap kabilelerinin önde gelenleri, özellikle reisler şerif unvanıyla anılırdı. Hz. Muhammed'in amcaları Ebu Talib ve Abbas'ın soyları için de bir süre şerif sanı kullanılmakla birlikte, kullanım zamanla yalnızca Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın soyundan gelenlerle sınırlandı. Hz. Muhammed'in soyunu sürdüren bu ailenin üyelerine başlangıçta aynı zamanda seyyid(*) de denirdi. Sonraları Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere şerif, Hz. Hüseyin'den gelenlere de seyyid denmesi gelenekleşti. Abbasiler döneminde seyyid ve şeriflerin saptanması ve haklarının korunması amacıyla "nakibü'l-eşraflık" adıyla özel bir kurum oluşturuldu. Hz. Muhammed'in soyunun önde gelenlerinden biri tarafından yönetilen bu kurum Osmanlı döneminde de varlığını sürdürdü.

Soyluluk belirten şerif unvanı önceleri kentlerin önde gelen ailelerinin reisleri için kullanılırdı. Daha sonra Mekke ve Medine'nin (Haremeyn) yarı-özerk yöneticilerine şerif denildi. Osmanlı yönetimi sırasında Mekke emiri büyük şerif olarak kabul edildi.

şerif, İngilizce SHERIFF (*shire-reeve*: "il genel yöneticisi"), İngiltere'de il (*shire, county*) ya da daha küçük birimlerde çeşitli idari ve adli görevleri yerine getiren üst düzeyde memur. Galler, İskoçya, Kuzey İrlanda ve ABD'de de aynı adı taşıyan görevliler bulunur.

İngiltere'de şeriflik kurumu Norman İstilası (1066) öncesinde de vardı. William (Fatih) döneminde kilise mahkemeleriyle sivil mahkemelerin birbirinden ayrılmasından sonra, şerif ilin en üst memuru ve il mahkemesinin başkanı konumuna yükseldi. Buna bağlı olarak asker toplama ve il birliklerine komuta etme, bütün resmi emirleri uygulama, ceza ve hukuk davalarına bakma görevlerini üstlendi. II. Henry döneminde (1154-89) *Curia Regis*'in (Kral Meclisi) yargı yetkisinin genişlemesiyle, şeriflerin görev alanı suç ihbarlarının araştırılması, sanıkların ön soruşturmadan geçirilmesi, hafif suçların yargılanması ve gezici yargıçlarca teslim alınıncaya değin ağır suç sanıklarının gözaltında tutulması gibi işlerle sınırlandırıldı. Bu süreçte şeriflerin bazı yetkileri *coroner* (sorgu yargıcı), *constable-custodes pacis* (sulh yargıcı) gibi yeni görevlilere geçti. 15. ve 16. yüzyıllarda Tudor hanedanlarının yerel yönetimde yaptığı düzenlemelerden sonra, şeriflik büyük ölçüde sembolik bir nitelik kazandı. Kurumu ülke çapında tekörnek bir yapıya kavuşturan 1877 tarihli Şerifler Yasası'yla şeriflerin görevleri duruşmalarda yargıçlara yardımcı olma, mahkeme emirlerini uygulama, mahkemeler için jüri listelerini hazırlama, gözaltında bulundurulanların güvenliğini sağlama, seçimlerle ilgili işleri yürütme olarak belirlendi. 1965'te idam cezasının kaldırılmasına değin ölüm cezalarının infazı da şeriflerin görevleri arasında yer alıyordu.

İskoçya'da idari ve adli işlerden sorumlu bir makam olarak şeriflik kurumuna ilk kez 12. yüzyıl kayıtlarında rastlanır. Daha sonraları oluşturulan sulh yargıçlığı makamına karşın, şerifler yetkilerinin önemli bir bölümünü korumuştur. Başşerif ve ülkedeki altı bölgenin şerifleri, İskoçya'dan sorumlu devlet bakanının önerisiyle taht tarafından atanır ve görevden alınır. Şerif Mahkemesi'nin yargı yetkilerini büyük ölçüde şerifler kullanır. Belirli hukuk davalarında temyiz için başşerife ve onun aracılığıyla İskoçya'nın yüksek mahkemesi *Court of Session*'a başvurulur. Şerif Mahkemesi'nin yargı yetkisi hemen hemen bütün hukuk davalarını kapsar. Yalnız en ağır suçlara ilişkin ceza davalarına İskoçya'nın yüksek ceza mahkemesi olan *High Court of Justiciary* bakar.

Kuzey İrlanda'da her ilin şerifi ve ücretli şerif yardımcısı vali tarafından atanır. İngiltere'deki düzenlemeye yakın olan görevleri, 1920 İrlanda Şerifler Yasası'nda belirtilmiştir.

ABD'de şerif, illerde seçimle göreve gelen bir kamu görevlisi, yürütmenin başı ve bir yargı yetkilisidir. Görev süresi genelde 2-4 yıl arasında değişir. Yardımcısını kendi atar ve görevlerini saptar. Aynı zamanda asayişten sorumlu şerif ve yardımcısı polis memurlarıyla aynı yetkiyi taşır, yerel polis örgütünün bazı işlevlerini üstlenir, gerektiğinde asayişin korunması için *posse comitatus*'u (il kuvvetleri) göreve çağırabilirler.

Şerif Paşa (d. 1823, Kahire, Mısır - ö. Nisan 1887, Graz, Avusturya-Macaristan), Mısırlı devlet adamı. Üç kez başbakan olmuştur.

Saint-Cyr Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü. Bir süre Fransız ordusunda hizmet etti. 1849'da Mısır'a dönerek kâtiplik yapmaya başladı. 1853'te yeniden orduya döndü ve çok geçmeden paşalığa yükseltildi. 1857'de hariciye vekili oldu. 1879'da Nubar Paşa'nın görevden uzaklaştırılması üzerine hükümeti kurmakla görevlendirildi. Birkaç ay sonra Temsilciler Meclisi'ne onaylattığı yeni anayasanın Hıdiv Tevfik Paşa tarafından reddedilmesi üzerine başbakanlıktan istifa etti. Ama Temsilciler Meclisi'nin dağıtılmasına karşın, Şerif Paşa'nın önderlik ettiği milliyetçi direniş sürdü. Ordu içinde de Arabi Paşa gibi Mısırlı subayların önderliğindeki örgütlenme gittikçe güçlendi ve 1881'e doğru bu iki grubun birleşmesiyle Vatan Partisi kuruldu.

Şerif Paşa, orduda ayaklanma baş göstermesi üzerine 1881'de yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu arada hıdivin durumunu güçlendirmek isteyen İngilizlerle Fransızların müdahale etmesi, milliyetçi hareketin sivil ve askeri kanatları arasında ayrılık doğmasına yol açtı. Temsilciler Meclisi ağırlığını Arabi Paşa'dan yana koyunca Şerif Paşa istifa etti. Ama Ağustos 1882'de yeniden başbakan oldu ve bu görevi İngilizlerin işgalinden (Eylül 1882) sonra da sürdürdü. İngilizlerin sürekli müdahaleleri karşısında 1884'te görevinden çekildi.

Şerif Paşa (d. 1865, İstanbul - ö. 1944, Kahire, Mısır), Osmanlı siyaset adamı. İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı şiddetli bir muhalefet yürütmüş, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın başkanlığını yapmıştır.

Şûra-yı Devlet reisi Kürt Said Paşa'nın oğluydu. İstanbul'da Mekteb-i Sultani'yi (sonradan Galatasaray Lisesi), Fransa'da Saint-Cyr Askeri Akademisi'ni bitirdi. Brüksel ve Paris'te askeri ateşe olarak bulundu. 1893'te Stockholm elçiliğine atandı. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekledi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İttihat ve Terakki'yle ilişkisini keserek Paris'e gitti. Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Pertev Tevfik, Refik Nevzad, Albert Fua ve Kemal Avni Bey'le birlikte Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nı (Fransızca Parti Radical Ottoman: "Osmanlı Radikal Fırkası") kurdu ve başkanlığını üstlendi (1909). Ertesi yıl partinin yayın organı *Mècheroutiette* (Nisan 1910-Nisan 1914) gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetede, bir Yahudi olan Albert Fua ile birlikte İttihatçıların uygulamalarını şiddetle eleştiren ve Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın düşüncelerini yansıtan yazılar yayımladı. Osmanlı Devleti'nde etnik ve dinsel grupların eşitliğini savundu, Kürtlerin koruyuculuğunu üstlendiğini belirtti. 1912 sonunda İstanbul'a döndü ve yurtdışındayken hakkında verilmiş olan idam cezası kaldırıldı. İttihatçıların Bâbıâli Baskını'yla (Ocak 1913) iktidara elkoymalarının ardından yeniden yurtdışına çıktı. Aynı yıl Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sorumlu tutulan birkaç kişiyle birlikte gıyabında idama mahkûm edildi.

Şerif Paşa Eylül 1913'te *Mècheroutiette* gazetesini, aynı yıl başkanlığına seçilmiş olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organına dönüştürdü. Fransız hükümetinin İttihatçıları kollayıcı bir politika izlemesi üzerine Nisan 1914'te gazetenin yayımına son verdi. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra etkin biçimde Kürt haklarını savunmaya başladı. Paris Barış Konferansı'na (1919) Kürt temsilcisi olarak başvurdu, ABD başkanı Wilson'ın On Dört Madde'de ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde bir Kürt devletinin kurulmasını istedi. Ermeni temsilcisi Boğos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzaladı (20 Aralık 1920). Ermenilerin istediği bazı vilayetlerde Kürtlerin çoğunlukta olduğunu ileri sürerek buralara bir kurul gönderilmesi önerisini konferansa kabul ettirdi.

Yakışıklı olmasından dolayı Fransızca "Beau Chérif" (Bo Şerif) olarak anılan Şerif Paşa'nın bu lakabı karşıtlarınca "Boş Herif"e dönüştürülmüştür. İttihat ve Terakki'yi eleştiren çeşitli broşürlerinin yanı sıra, *Mücahede-i Vataniye, Muhalefet-i İttihat ve Terraki, Meşrutiyete Doğru Ben ve Hayatım* (1911; *Bir Muhalifin Hatıraları*, 1990) ve *Memorandum sur les Revendications du Peuple Kurde* (1919; Kürt Halkının Hak Talepleri Üzerine Notlar) adlı kitapları vardır.

Şerifler Yalısı, İstanbul'da Emirgân semtinde, Boğaz kıyısında yalı. 18. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda, denize dik bir eksen üzerindeki bir

sofa ve bir salonla, iki yandaki odalardan oluşan, tek katlı bir yapıdır. Sofaya batıdan, bahçeye bakan camlı bir verandadan geçilerek girilir. İnce uzun bu sofanın sağ (güney) yanında tek bir oda bulunur; aynı duvarın devamında da bahçeye açılan üç pencere vardır. Sol (kuzey) yanda ise bir hela ile biri küçük, biri büyük iki oda sıralanır. Sofanın önünde, kare bir orta bölümle, bunun üç yanındaki (kuzey, doğu, güney) eyvanlardan oluşan "T" planlı salon yer alır. Doğu yönündeki eyvan bir cumba biçiminde, yapının üstünde oturduğu yaklaşık 2,5 m yüksekliğindeki setten dışarıya doğru taşar ve alttan eliböğründelerle desteklenir. Yapının özgün halinde set duvarı aynı zamanda rıhtımı da oluşturduğu için, zamanında doğrudan denize uzanmakta olan bu cumba, sonradan kıyının doldurulmasıyla yapılmış yolun üzerinde kalmıştır. Yalı bugün Kültür Bakanlığı'na aittir.

şerit, TENYA olarak da bilinir, *Platyhelminthes* (yassısolucanlar) filumunun *Cestoda* sınıfını oluşturan yaklaşık 3 bin asalak omurgasız türünün ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerinde rastlanan bu hayvanların uzunlukları 1 mm dolayından başlayarak 15 m'yi aşabilir. Şeritler omurgalıların karaciğerinde ya da sindirim kanalında ve bazı omurgasızlarda iç asalak olarak yaşar. Bazıları yaşam çevrimi boyunca tek bir konağa bulaşırken, öbürleri bir ya da birkaç arakonağa gereksinim duyar. Bu asalaklar konaklarında çeşitli hastalıklara yol açarlar.

Şeritlerin iki yanlı bakışım gösteren vücutları uzun tek bir bölütten ya da baş bölümünün ardında dizilmiş çok sayıda eş yapılı bölütlerden oluşabilir. Baş bölümünde, konağa tutunmalarını sağlayan çekmenler ve çoğu kez kancalar bulunur. Besinler vücudu saran sağlam kütikula katmanı yoluyla alınır. Vücutlarında ağız ve sindirim kanalı yoktur. Şeritlerin çoğu erdişidir ve genellikle kendini dölleyerek ürer. Yaşam çevrimleri oldukça karmaşıktır. Domuz şeridi (*Taenia solium* ya da *Taeniarhynchus solium*) çiğ domuz eti yenen hemen her yerde bulunur. Bu türün gövde bölümündeki her bölüt, döllenmenin ardından ayrı birer kapsülle sarılmış 40 bin kadar embriyon içerebilir. Konağın dışkısıyla atılan embriyonlar köpek, deve, domuz, maymun ya da insan gibi bir memeli tarafından yutulduğunda sindirim kanalında larvaya dönüşür. Bu larvalar bağırsak duvarını oyarak kan damarlarına geçer ve kas dokusuna taşınarak koruyucu bir kapsül oluştururlar. Keselikurt adıyla tanınan bu larvalar bulundukları etlerin çiğ olarak yenmesiyle konağın sindirim kanalına girerek bağırsağına tutunur ve başkalaşmaya uğramadan gelişerek erişkin biçimlerini alırlar.

Sığır şeridi (*Taenia saginata* ya da *Taeniarhynchus saginatis*) çiğ ya da az pişmiş sığır etinin yendiği her yerde görülebilir. Domuz şeridine çok benzeyen bu türün yaşam çevriminde sığırlar arakonak, insan sonkonak işlevi görür.

Balık şeridi (*Dibothriocephalus latus* ya da *Diphyllobothrium latum*) özellikle Kuzey Yarıküre sularında yaygındır. İnsanın yanı sıra balıkla beslenen ayı ve köpek gibi memelilere de bulaşır. Döllenmiş yumurtalar konağın dışkısıyla atılır. Su ortamında yumurtalardan çıkan kıla benzer larvalar küçük kabuklular aracılığıyla balıklara geçer ve balıkların kas dokusunda kapsül oluşturur. Bu balıkları yiyen memelilerin bağırsağına tutunan larvalar gelişerek erişkin evreye girer.

Karın ağrısı, karında gerginlik, bağırsaklarda gaz ve bulantı gibi belirtilerin ortaya çıkmasından önce dışkısında şerit parçalarını gören hasta asalakların farkına varabilir.

Larvaları çeşitli iç organlarda lezyonlara neden olan şeritlerin başında köpek şeridi (*Echinoccocus granulosus*) yer alır. Erişkin olarak genellikle köpekte yaşayan ve köpeğin dışkısındaki yumurtaların vücuda girmesiyle insana bulaşan bu tür öncelikle karaciğer ve akciğerlerde yavaş büyüyen urlara neden olur. Tedavide urun içindeki sıvı boşaltılır ya da ur cerrahi girişimle çıkartılır.

şerit gipür, ŞERİT DANTEL olarak da bilinir, desenin ince şeritlerle işlenip zeminin ilmik iplikleriyle ağ biçiminde oluşturulduğu dantel. En güzel örnekleri 17. yüzyılda yapılmış Ceneviz şerit gipürleridir.

şeritli çökel *bak.* varvlı çökel

şeritli demir oluşuğu, yüzde 25 ya da daha fazla oranda tortul kökenli demir ile çakmaktaşı, kalsedon, jasp ya da kuvars katmanlarından oluşan, ince yataklanmış kimyasal tortul. 1,7 milyar yıldan daha yaşlı olan bu oluşuklara tüm kıtalarda rastlanır. Büyük ölçüde başkalaşmış yapılar olan şeritli demir oluşukları, bol miktarda demir oksitleri (magnetit ve hematit ile ikincil düzeyde götit ve limonit) içerirler ve düşük tenörlü demir cevherleri olarak kullanılırlar. Prekambriyen Zamandan (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) sonra oluşmuş şeritli demir oluşuklarına rastlanmadığından, bunların oluşmasına yol açan özel koşulların o dönemde bulunuyor olması gerekir. Bu konuda pek çok kuram ortaya atılmıştır. Şeritli demir oluşukları bazı jeologlara göre yanardağ etkinlikleri sonucunda, bazılarına göre de demirli ve silisli çözeltilerden (mevsimlere bağlı olarak) ritmik çökelme yoluyla oluşmuştur. Bu oluşukların, demir bakımından zengin tortulların çökelmesiyle eşzamanlı olarak yükseltgenmeye uğraması sonucunda ortaya çıktığını ileri süren kuramlar da vardır.

şeriye mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuk kurallarını uygulayan hukuk ve ceza mahkemeleri. Başlangıçta dinsel bir kurum niteliğinde olan ve Müslümanlar arasındaki hukuki uyuşmazlıkları (alacak, mülkiyet, boşanma, miras vb) ve ceza davalarını karara bağlayan bu mahkemelerde yargılama usulü bakımından hukuk ve ceza davaları ayrımı yapılmazdı. Tanzimat döneminde, özellikle ticaret ve ceza hukuku alanında Batı hukuk sistemlerinden alınma hükümleri uygulamak üzere nizamiye mahkemeleri kurulunca, şeriye mahkemelerinin yetkileri daraldı. Fıkıh esaslarına dayanan ve 1876'da yürürlüğe konan Mecelle'nin yargılama usullerine ilişkin hükümleri şeriye mahkemelerinde pek uygulama alanı bulamadı. Bunun üzerine 1913'te çıkarılan bir yasayla şeriye mahkemelerinde uygulanacak yargılama usulüne ilişkin yeni kurallar kondu. Daha sonra 1917 tarihli Usul-i Muhakeme-i Şeriye Kararnamesi, şeriye mahkemelerindeki yargılama usulünü yeniden düzenledi ve bu mahkemeleri Şeriye Nezareti'nden alarak Adliye Nezareti'ne bağladı. Şeriye mahkemeleri 8 Nisan 1924 tarihli yasayla kaldırıldı. *Ayrıca bak.* nizamiye mahkemeleri.

şeriye sicilleri, SICILLAT-I ŞERİYE, MAHKEME-İ ŞERİYE SİCİLLERİ, SICILLAT olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuka dayalı yargı sisteminde, mahkemelerde görülen davalara ilişkin işlemlerin yazıldığı eni dar, boyu uzun özel defterler. Bu defterlerin yazımında "sâkk" denen özel yazım kuralları uygulanırdı.

Şeriye sicillerine yazılan konular başlıca üç grupta toplanabilir. Bunların ilkini, mahkemede kadı tarafından sonuca bağlanan yargı, sözleşme, miras vb konular, vakfiyeler, nafaka kararları, "kısmet" denen miras bölüştürme işlemleri, şeri hükümler ve kararlar, hüccet, nikâh, ortaklık sözleşmeleri oluştururdu. İkinci grup, devlet merkezinden gönderilen fermanlar, beratlar, hükümler, tebliğler ve emirlerdi. Kadılar kendilerine ulaştırılan bu tür belgeleri inceledikten ve doğruluğunu saptadıktan sonra, belgenin aslını onaylar, aynen ya da özetle şeriye siciline yazdırırlardı. Merkezden gönderilen yazılara verilen yanıtlar da gene aynı yöntemle deftere geçirilirdi. Üçüncü olarak da, kadılar görevli oldukları kentte ya da bölgede ortaya çıkan ve saptanması gerekli görülen doğal, siyasal, toplumsal olayları da, görgü tanıklarının ağzından sicile işletirlerdi. Bütün bu bilgiler toplumsal tarih bakımından büyük önem taşır.

Yasaya göre her kadı bir sicil defteri tutmakla yükümlüydü. Bu nedenle kadının ya da naibinin görev yürüttüğü yerdeki mahkemenin sicil defterleri yıl yıl derlenir ve bunlardan her zaman yararlanılırdı. Örneğin bir toprak uyuşmazlığında ya da vergilendirmede önce sicillere bakılırdı. 16. yüzyıl sonlarına değin kadıların sicil defterlerini Arapça ve Türkçe olarak iki dilde işlemeleri de bir kuralken, daha sonra yalnız Türkçe kullanılmaya başladı. Bir mahkemeye atanan kadı, kendi adına yeni bir sicil başlatırdı. Yapraklar her gün işlenir, kadının ayrılışında da bir araya getirilerek ayrı bir defter oluşturulurdu. Bazı kadılar da kendilerinden önceki kadının bıraktığı yere, adlarını ve atanmalarıyla ilgili beratın örneğini yazdıktan sonra defteri devam ettirirlerdi. Büyük kentlerdeki mahkemelerde ayrıca birer kassam bulunurdu. Bunların her gün yaptıkları miras bölüştürme işlemleri için ayrıca şeriye kassam defterleri tutulurdu.

1924'te şeriye mahkemeleri kaldırılınca, yüzyıllar boyu arşivlerde birikmiş şeriye sicillerinin, değerlendirilmeleri amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmesi kararlaştırıldı. Büyük bir bölümü yangınlar, su baskınları ya da ilgisizlik yüzünden yok olan, ama gene de sayıları on binleri bulan şeriye sicillerinden toplanabilenler korumaya alındı. 1980'li yılların sonlarında, İstanbul dışında bütün yörelerin şeriye sicilleri Ankara'da, Milli Kütüphane'de birleştirildi. Günümüzde tarih araştırmalarında yararlanılan şeriye sicillerinden (başta Bursa ve Ankara mahkemelerininkiler olmak üzere) yapılan seçmeler yayımlanmıştır.

Şerpalar, Nepal'de ve Hindistan'ın Sıkkım eyaletinde yaşayan ve Tibet dilinin bir lehçesini konuşan Tibet kökenli dağ halkı. Bhutlarla(*) akraba olan Şerpaların sayıları 90 bin kadardır ve usta dağcılar olarak ün kazanmışlardır. 1953'te ilk kez Everest'in doruğuna ulaşan iki dağcıdan biri de bir Şerpa olan Tenzing Norgay'dır (öbürü Sir Edmund Hillary). Şerpalar geçimlerini tarım ve sığır besiciliğiyle sağlarlar. Ayrıca yün eğirip kumaş dokurlar ve Himalayaların yüksek kesimlerinde yük taşıyıcılığı yaparlar. Şerpa tüccarları dağ geçitlerini izleyerek geçtikleri Tibet'te pirinç satıp karşılığında tuz alırlar.

şesilit *bak.* azurit

şeş kalem *bak.* aklâm-ı sitte

Şeşaven, ŞAVEN olarak da bilinir, Fransızca CHECHAOUENE, Fas'ın kuzeybatısında, Rif Dağlarında kent. Müslümanlarca kutsal sayılan kent 1471'de Ebu Yuma tarafın-

dan kuruldu. Sonradan Sidi Ali bin Raşid tarafından eş-Şaven Dağının eteklerindeki bugünkü yerine taşındı. İspanya'dan sürülen Magriplilerin sığındığı merkezlerden biri olan kent, uzun süre Müslaman olmayanlara kapılarını kapalı tuttu. 1920'de İspanyollarca işgal edildi, 1956'da ise Fas'a geri verildi. Çatıları Fas'ta pek rastlanmayan oluklu kiremitlerle kaplı beyaz evleri ve geniş yeşil alanlarıyla güzel bir görünüme sahip olan kentte 12 cami vardır. Şeşaven karayoluyla el-Huseyme, Vezzan ve Tetuan'a bağlıdır. Nüfus (1982) 23.563.

şeşber, ortaçağda kullanılan bir süvari silahı. Metal ya da ahşaptan yapılan sapının ucunda gene metalden altı tane sivri kanat olurdu. Şeşberin soğancık adı verilen bir türünde de bu kanatların yerinde altı tane küçük topuz vardı. Süvari atını sürerken şeşberi sallayarak düşmanın zırhına ya da miğferine vurmaya çalışırdı.

Şeşonk I, Kitabı Mukaddes'te ŞIŞAK (ü. İÖ 10. yy), Mısır'da 22. sülalenin ilk firavunu (hd İÖ y. 935-914).

Libya kökenli Meşveş şeflerinden biriydi. Büyük olasılıkla, hiç mücadele vermeden tahta çıktı ve Bubastis'e yerleştikten sonra oğlu Osorkon'u, bir önceki sülalenin son firavunu II. Psusennes'in kızıyla evlendirdi.

Eski Ahit'e göre, Süleyman'ın oğlu Rehoboam'ın (Roboam) İsrail tahtına çıkmasını önlemek isteyen Yeroboam'ı desteklemek için İÖ y. 930'da Kudüs'e bir sefer düzenledi (I. Krallar 14: 25-26). Filistin'de kazandığı zaferlerin onuruna Karnak'ta yazıtlar dikildi. Megiddo'da Şeşonk'un adını taşıyan bir yazıt parçası bulunmuştur.

Şeva, ŞOA olarak da bilinir, Etiyopya'nın orta kesiminde tarihsel krallık. Topraklarının büyük bölümü, Abuye Meda Dağında 4.000 m'ye ulaşan yüksek plato bölgesinde yer alır. Kuzeybatıda Mavi Nil, güneybatıda Omo Irmağı, doğu ve güneydoğuda ise Doğu Afrika Rift Vadisinden geçen Awash Irmağıyla çevrilidir. Bölgenin günümüzdeki yönetim ve ticaret merkezi Addis Ababa'dır.

Etiyopya krallarının 10. yüzyılın ortalarından 14. yüzyılın sonuna değin Şeva'da yaşadığı bilinir. Ama kraliyet saraylarının yerleri henüz tam olarak saptanamamıştır. Doğudaki Adal'dan gelen Müslümanların istilası sırasında (1528) bölgedeki bütün eski kentler yıkıldı. Bir yüzyıl sonra siyasal boşluktan yararlanarak güneyden Şeva'ya sızan Gallalar (Oromolar) kuzeyde Mavi Nil Vadisine kadar yayıldılar. Şeva 1856'da İmparator II. Tevodros tarafından Etiyopya İmparatorluğu topraklarına katıldı. Ama sonradan II. Menelik adıyla Etiyopya imparatoru olan Şahle Miriam 1865'te bölgeyi ele geçirerek kendini Şeva *negus*'u (kral) ilan eti. Ertesi yıl temelleri atılan Addis Ababa kenti, Menelik'in 1889'da Etiyopya İmparatoru olmasından sonra başkent yapıldı.

Şevardnadze, Edvard Amvrosiyeviç (d. 25 Ocak 1928, Mamati, Gürcistan), 1985-90 arasında ve 1991'de Sovyet dışişleri bakanı, Mart 1992'den başlavarak Gürcistan devlet başkanı.

Gürcü bir öğretmenin oğludur. Gürcistan Komünist Partisi'nin okulunda öğrenim gördü. 1960'ta Kutaisi Pedagoji Enstitüsü'nde tarih öğrenimini tamamladı. 1946'da Komsomol'a girdi. 1957-61 arasında Gürcistan Komsomolu Merkez Komitesi birinci sekreterliği görevini yürüttü. 1964'te Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e giderek parti yönetiminde çeşitli görevler üstlendi ve 1972'de Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi birinci sekreteri oldu. 1976'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne, 1978'de de Politbüro aday üyeliğine seçildi. 1985'te Politbüro'ya alındı ve 1957'den beri dışişleri bakanı olan Andrey Gromiko'nun yerine dışişleri bakanlığına getirildi.

Daha önce hiç dış politika deneyimi olmadığı halde Şevardnadze, Gorbaçov'un dış politika çizgisini başarıyla uyguladı. Bu çerçevede Sovyet askerleri 1988'de Afganistan'dan çekildi; ABD'yle yeni silahsızlanma antlaşmaları hazırlandı; 1989-90'da Doğu Avrupa ülkelerinin tümünde komünist yönetimlerin çöküşünü Sovyet hükümeti sessizce onayladı. Şevardnadze, Gorbaçov'un en yakın çalışma arkadaşları ve *glasnost* (açıklık) ve *perestroika* (yeniden yapılanma) politikalarının en etkin savunucuları arasında yer aldı. Ama Aralık 1990'da, ülkede "diktatörlüğün yaklaşan adımlarını" ve tutucuların Gorbaçov yönetimi üzerindeki etkisinin artışını protesto amacıyla ansızın istifa etti. Tutucuların 1991'de giriştiği darbenin başarısızlığa uğramasından sonra Sovyet dışişleri bakanlığı görevine kısa süre (19 Kasım-25 Aralık) için döndü; SSCB'nin dağılmasıyla bu görevi de sona erdi.

Şevardnadze
ABC Ajansı

Şevardnadze 10 Mart 1992'de Gürcistan'ın Devlet Konseyi başkanlığına (devlet başkanlığı) getirildi.

Şevçenko, Taras Hrıhorovıç (d. 9 Mart 1814, Morintsi, Ukrayna - ö. 10 Mart 1861, Petersburg, Rus Çarlığı), 19. yüzyılın en büyük Ukraynalı şairi. Ukrayna ulusal uyanışının önde gelen adlarındandır.

Bir serf ailesinin çocuğuydu. Petersburg Sanat Akademisi'nde okurken özgürlüğüne kavuştu (1838). İlk şiir kitabı *Kobzar*'da (1840; Ozan), Ukrayna romantikleri doğrultusunda folklora ve tarihe dayalı temaları işledi. Ama çok geçmeden Kazak yaşamına özlem temalarından uzaklaşarak Ukrayna tarihinin daha ciddi bir anlatımına yöneldi. Aziz Kyrillos ve Aziz Methodios tarikatının dağıtıldığı 1847'de, Ukrayna üzerindeki baskıcı çarlık yönetimini yeren "Rüya", "Kafkaslar" ve "Mektup" gibi şiirlerinden dolayı sürgün ve zorunlu askerlik hizmeti cezalarına çarptırıldı. Yazması ve resim yapması yasaklanmış olmakla birlikte, sürgün dönemin ilk yıllarında gizlice bazı lirik şiirler yazmayı başardı. 1857'de serbest bırakıldıktan sonra yeniden ürünler verdi. Son şiirlerinde hem yerel, hem de evrensel düzeyde tarihsel ve ahlaki sorunları ele aldı. Kimlik arayışına getirdiği yaklaşımla Ukrayna edebiyatı ve kültür yaşamı üzerinde derin bir iz bıraktı.

şevkefza, klasik Türk müziğinde bir bileşik makam. III. Selim'in düzenlediği bileşik makamların en özgünüdür. Çârgâh (*do*) perdesi üzerindeki hicaz (özellikle de zengule) makamına, acemaşiran (*fa*) perdesi üzerindeki çargâh beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Makam, bu bileşimiyle canfeza ve şevkutarab makamlarını andırdığından, çoğu besteci şevkefza makamına çargâh beşlisinin ardından, gene acemaşiran perdesi üzerine taşınmış nikriz beşlisini de eklemiştir. Çargâh beşlisi ile sona eren şevkefzaya "acemaşiranlı şevkefza", nikriz beşlisiyle sona eren türünü ise "nikrizli şevkefza" denir. Makamın, çok az kullanılan bir türü daha vardır. "Nihavendli şevkefza" denen bu türde, çargâh beşlisinden (kimi zaman da hem çargâh, hem nikriz beşlisinden) sonra acemaşiran perdesi üzerine taşınmış buselik beşlisi ile karar verilir.

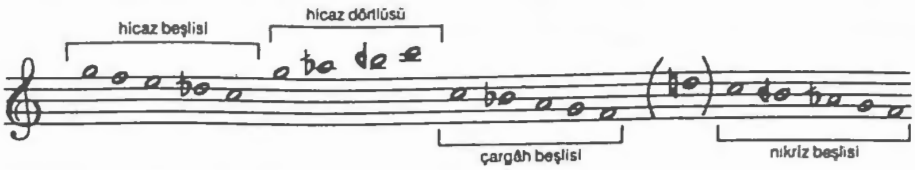

Şevkefza makamının en yaygın olarak kullanılan bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

şevketibostan *bak.* mübarekdikeni

Şevki, Ahmed (d. 1868, Kahire - ö. 13 Ekim 1932, Kahire, Mısır), çağdaş Arap şiirinin *emirü'ş-şuara*'sı (şairler emiri) ve Arap manzum tiyatrosunun öncüsü.

Saraya yakın bir aileden geliyordu. Öğrenim görmek üzere hıdiv tarafından Fransa'ya gönderildi; orada Montpellier ve Paris üniversitelerinde okudu. 1914'e doğru Mısır'ın önde gelen edebiyatçısı durumuna geldi. 1914-19 arasını İspanya'da sürgünde geçirdi. 1927'de *emirü'ş-şuara* ilan edildi.

Üretken bir yazar olan Şevki uyak ve sözcük seçiminde ustaydı. Shakespeare, Racine ve Cornelle gibi Batılı yazarların yapıtlarından yararlanarak yazdığı manzum oyunlardan geleneksel methiyelere kadar uzanan değişik türlerde yapıtlar verdi. Eski Arap şairlerini taklit çabalarında başarılı olamayan Şevki, başta *Masra' Kulyubatara* (Kleopatra'nın Çöküşü) olmak üzere çeşitli manzum oyunlarında diyaloglara geleneksel şiir ölçülerini uyguladı.

Şevki Bey (d. 1860, İstanbul - ö. 20 Şubat 1891, İstanbul), Osmanlı besteci. Şarkı türünün Hacı Arif Bey'den (1831-85) sonraki en önemli temsilcisidir.

Küçük yaşta özel müzik dersleri almaya başladı. Rüştiyeyi bitirdikten sonra girdiği Muzıka-yı Hümayun'da Hacı Arif Bey'in derslerini izledi. Bir süre sonra bu çevreden ayrıldığı için, müzik öğrenimi yarım kaldı. Önceleri Hacı Arif Bey'in etkisinde kaldıysa da, kısa zamanda bundan sıyrılarak kendi üslubunu geliştirdi. Arif Bey'in şarkı formuna getirdiği yenilikleri benimsemekle birlikte, melodi örgüsü, makamları işleyişi ve temalarıyla onunkinden daha farklı yapıtlar verdi. Halk müziğine özgü

bir doğallık taşıyan, ama aynı zamanda ince bir beğeninin ürünü olan bu parçalar, çok geniş bir dinleyici kesimince günümüzde de sevilerek dinlenmektedir.

Şevki Bey'in şarkılarında, Arif Bey'inkilerin ölçüsünde makam ve usul zenginliği görülmez; ama kullanılan belirli makamlar tekrara düşülmeden değişik yönleriyle işlenmiştir. Çok verimli bir besteci olan Şevki Bey'in 1.000'den çok şarkı bestelediği söylenir. Ama bunların çoğu notaya alınmadığı için zamanla unutulmuştur. Suphi Ezgi onun şarkılarını notaya almaya başlamış, ama bu çalışması yarım kalmıştır. Şevki Bey'in 200'den fazlası notaya alınmış olan şarkıları arasında "Dağlar dayanmaz eninine dil-i mahzunumun" (uşşak), "Kimseler gelmez senin feryad-ı âteş-bârına" (uşşak), "Esir-i zülfünüm, ey yüzü mâhım" (uşşak), "Severim cân-ü gönülden seni tersa çiçeğim" (hicaz), "Kış geldi, firak açmadadır sineme yâre" (hicaz), "Mey içerken düştü aksin câmıma" (saba), "Şeb-i yeldayı hicran içre kaldım" (muhayyer), "Hicran oku sinem deler" (hüseyni), "Nedendir bu dil-i zârın figanı" (rast), "Mü'tâd edeli giryeyi, zevke hevesim yok" (yegâh) sayılabilir.

Şevki Efendi (d. 1829, Seyitler, Kastamonu - ö. 1887, İstanbul), sülüs ve nesih yazılarda 19. yüzyılın en güçlü Osmanlı hattatı. Küçük yaşta İstanbul'a gitti. Aklâm-ı sitteyi dayısı hattat Hulusi Efendi'den öğrendi. On iki yaşında icazetname aldıktan sonra başka hiçbir hocaya gitmedi. 1848'de Bâb-ı Seraskeri Mektubî Kalemi'ne girdi. 1873'te askeriyeye bağlı Menşe-i Kütâb-ı Askeri'de yazı öğretmenliğine getirildi. Ayrıca II. Abdülhamid'in şehzadelerine yazı dersleri verdi. Yapıtlarından bazısı Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde ve özel koleksiyonlardadır.

Şevki Efendi Rabbani (d. 1 Mart 1897, Akkâ, Filistin - ö. 4 Kasım 1957, Londra), 1921'den sonra Bahailiğin önderi.

Çocukluğunun ilk yıllarını Akkâ'da geçirdi. 1918'de Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'da da öğrenim gördükten sonra, kendisini ardılı ilan etmiş bulunan Abdülbaha'nın ölümü üzerine "Hak Yolunun Velilliği" görevini üstlenmek üzere Hayfa'ya döndü (1921). 1937'de Fransa ve Kanada'daki Bahai topluluklarının kurucusu May Maxwell'in kızı Mary Sutherland Maxwell (Ruhiyyih Rabbani) ile evlendi.

Şevki Efendi, Bahailiğin Hayfa'daki merkezinde yazdığı kitaplarla Bahai öğretisini yorumladı. Afrika'da Bahai sayısının büyük ölçüde artmasını sağladı. "Velilik" görevinin babadan oğula geçmesi öngörülmüş olmakla birlikte bu makam Şevki Efendi'nin ölümüyle sona erdi. Şevki Efendi'nin atadığı ve Hak Yolunun Hizmetkârları olarak bilinen yardımcıları, 1963'ten bu yana mezhebin dünya çapındaki yönetimini oluşturan Evrensel Adalet Meclisi'ne bağlı olarak görevlerini sürdürürler.

şevval, ŞEVVALÜ'L-MÜKERREM olarak da bilinir, Hicri takvimde 10. ay. İlk üç günü Ramazan Bayramı olarak kutlanır.

Eski Arap takviminde bu aya vâgıl denirdi. Cahiliye döneminde Araplar bu ayda nikâh kıyılmasını uğursuzluk sayarlardı. Günümüzde de "iki bayram arasında nikâh kıyılmaz" sözüyle şevval ve zilkade aylarında nikâh kıyılmaması öğütlenir. Ramazan Bayramı'nın ilk günü olması nedeniyle şevvalin birinci günü oruç tutulması haram sayılır. Bir hadise göre şevvalin ikinci ve yedinci günleri arasında oruç tutanlar büyük sevaba erişirler. Hicri takvimde çift aylar 29 gün sayıldığından şevval ayı da 29 gün çeker. Osmanlı Devleti'nde memur atamaları her yıl, tevcihat-ı mutade, tevcihat-ı umumiye adı altında şevval ayında yapılırdı. Osmanlı Devleti'nde resmî tarihlemelerde şevval ayı Arap alfabesinin "lâm" harfiyle gösterilirdi.

Şeybani, tam adı EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN HASAN BİN FARKAD EŞ-ŞEYBANİ, İMAM MUHAMMED olarak da bilinir (d. 749/750, Vâsıt - ö. 805, Ranbuveyh, Rey), Hanefi mezhebinin en büyük fıkıh bilginlerinden. Hanefiler, Ebu Yusuf ve Şeybani'yi İmameyn olarak anarlar.

Şeybani önce Ebu Hanife'den, onun ölümünden sonra da öğrencisi Ebu Yusuf'tan ders aldı. Süfyanü's-Sevri ve el-Evzai'den hadis ve fıkıh öğrendi; üç yıl boyunca Maliki mezhebinin kurucusu Malik bin Enes'in derslerini izledi. Daha sonra Kûfe'de ders vermeye başladı. Başta İmam Şafii olmak üzere birçok fıkıh bilgininin yetişmesine katkıda bulundu.

Şeybani, bazen Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşlerinden farklı fetvalar da verdi. Malik bin Enes'in etkisiyle Hicaz'daki hukuk okuluna önem verdi, onlar gibi içtihatlarını hadise dayandırmaya özen gösterdi. Ebu Hanefi'nin içtihat ve görüşlerini derleyen yapıtlarıyla Hanefiliğin sistemleşmesine önemli katkıda bulundu. Kaynaklarda yüze yakın çalışması olduğu belirtilen Şeybani'nin günümüze ulaşan yapıtları kısaca *el-Mebsut* ya da *el-Asl* olarak anılan *Kitabü'l-Asl fi'l-Fürû*, *Kitabü'l-Camii'l-Kebir*, *Kitabü'l-Camii's-Sagir* (1884), *Kitabü's-Siyeri'l-Kebir* (1916-17, 4 cilt), *Kitabü's-Siyeri's-Sagir*, *ez-Ziyadat*, *ez-Ziyadatü'z-Ziyadat*, *er-Rakkiyat*, *el-Keysaniyat*, *el-Cürcaniyat*, *el-Haruniyat*'tır.

Şeybani Han, ŞAYBAK HAN ya da ŞİBANİ HAN olarak da bilinir, tam adı MUHAMMED ŞEYBANİ HAN (d. 1451 - ö. 2 Aralık 1510, Merv yakınları), Şeybaniler hanedanından Özbek hanı.

Şah Budak'ın oğluydu. Babasının Moğollar tarafından öldürülmesinden (1468) sonra Maveraünnehir'de çeşitli savaşlara katıldı. Bölgede hüküm süren hanlardan Mahmud Han'ın hizmetine girdi (1488). Hizmetlerine karşılık Mahmud Han'dan Yesi kentini aldı. Timurluların iç çekişmelerinden yararlanarak Semerkand'ı ele geçirdi (1500) ve Maveraünnehir'e egemen oldu. Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra Herat'ı aldı (1507). Böylece Safevi şahı I. İsmail'in (Şah İsmail) rakibi durumuna geldi. Bölgedeki Sünnilerin önderi olarak ortaya çıkması, İslamdan uzaklaşmakla suçladığı İsmail'le çatışmasına yol açtı. Sonunda İsmail tarafından Merv yakınlarında pusuya düşürüldü. Ordusunun sayısal üstünlüğüne karşın, bozguna uğradı ve kaçmaya çalışırken öldürüldü.

Şeybani Han sarayında şairleri, sanatçıları ve bilginleri korumuş, kendisi de Çağatayca ve Farsça şiirler yazmıştır. Muhammed Salih *Şeybaniname* (1904) adlı yapıtında Şeybani Han'ın askeri zaferlerini anlatmıştır.

Şeybaniler, ŞİBANİLER olarak da bilinir, 16. yüzyıl başından 19. yüzyıl ortalarına kadar Maveraünnehir'e egemen olan Özbek hanedanı.

Cengiz'in torunu, Cuci'nin oğlu Şeyban'ın (Şiban ya da Şibakan) soyundan gelen Şeybaniler, Altın Orda hanı Özbek döneminde (1313-41) Müslüman oldu ve büyük olasılıkla bu dönemde Özbek adını aldı. Muhammed Şeybani'nin 1500'de bütün Maveraünnehir'e egemen olmasından sonra hanedanın çeşitli kolları Buhara, Hive (Harezm) ve Hokand hanlıklarını kurdular. İslam dünyasının kuzeydoğu bölgesinde Sünniliğin savunucusu olarak Şii Safevilerle mücadele eden Şeybaniler, Osmanlı Devleti ve Hindistan'daki Babürlülerle siyasal ilişki kurdular. Muhammed Şeybani'nin Semerkand'ı merkez yaparak kurduğu hanlık ile Buhara Hanlığı kısa ömürlü oldu. Buna karşılık Hokand Hanlığı, Rusya tarafından ilhak edildiği 19. yüzyılın ikinci yarısına değin varlığını sürdürdü. 1873'te Rusya'ya bağlanmasına karşın, Hive Hanlığı 1917 Devrimi'ne değin kâğıt üzerinde egemenliğini korudu. Son Hive hanı Seyyid Abdullah Han 1920'de Sovyet yönetimince tahttan indirildi.

şeyh, İslam öncesi dönemden kalma Arap kökenli unvan. İslam toplumlarında, özellikle tarikat önderleri, Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi gibi okulların yöneticileri, kabile reisleri, köy ve kasabalardaki mahallelerin yöneticileri şeyh unvanıyla anılır. Ayrıca bilginler, özellikle ulema sınıfı üyeleri ve bazı Kuran hafızları için de bu unvan kullanılır. 11. yüzyıla değin seçkin bilginler ve mutasavvıflar için kullanılan şeyhülislam unvanı daha sonra önemli müftüler için, Osmanlı Devleti'nde de ilmiye sınıfının başı için kullanılmıştır.

Tasavvufta, özellikle tarikat kurucularıyla (pir) onların halifeleri şeyh unvanıyla anılır. Mutasavvıflara göre şeyhlik tarikat yolunun en yüce makamı, insanları Tanrı'ya çağırma konusunda Hz. Muhammed'in vekilliğinin en üstün derecesidir. Şeyh, Tanrı'yı bilginin en kesin biçimiyle (hakke'l-yakin) tanıyan bir ariftir. Lehinde ya da aleyhinde olan şeyleri Tanrı'nın iradesi olarak değerlendirir. Kendi isteklerine göre değil, Tanrı'nın istekleri doğrultusunda hareket eder, davranır.

Şeyh Ahmadu Lobbo, HAMAD BARI, AHMADU HAMMADI BUBU ya da AHMED BİN MUHAMMED BİN EBU BEKR BİN SAİD olarak da bilinir (d. 1775 - ö. 1844), Batı Afrikalı Müslüman Fulani (Peul) lider (*şehu*). Bugün Mali topraklarında yer alan Macina'da dine dayalı bir devlet kurmuştur.

Usman dan Fodio'nun görüşlerinden etkilenerek 1810 ya da 1818'de bir cihad başlattı. Pagan Fulani ve Bambara şeflerini yenilgiye uğrattıktan sonra Hamdallahi'de bir başkent kurdu. Egemenlik alanını Timbuktu ve Djénné kentlerine kadar genişletti. Djénné'deki büyük camiyi, kendi köktenci görüşlerine ters düştüğü için yıktırdı. Ölümünden sonra yerine sırasıyla II. Ahmadu ve III. Ahmadu geçti. III. Ahmadu'nun 1862'de el-Hac Ömer'e yenilmesiyle ailesinin bölge üzerindeki egemenliği sona erdi.

Şeyh Bedreddin *bak.* Bedreddin (ŞEYH)

Şeyh Cüneyd *bak.* Cüneyd (ŞEYH)

Şeyh Fethullah Camisi, Gaziantep'te, Şehitler Caddesi üzerinde cami. Yazıtı olmadığı için vakfiyesine bakılarak 16. yüzyılın ortasında yapıldığı varsayılmaktadır. Çatı örtüsü bakımından pek az örneği olan, taş bir yapıdır. İbadet mekânı tam ortadaki tek bir ayağa ve yanlarda beden duvarlarına basan, taştan örülmüş bir yelpaze tonoz sistemiyle örtülmüştür. Mihrap, enlemesine dikdörtgen planlı bir çıkıntının içinde yer alır. Burasını da gene taştan bir yıldız tonoz örter.

İbadet mekânının doğusunda, yapıyı güneyden kuzeye kadar kaplayan tekke bölü-

mü yer alır. Bu bölümün ortasındaki kare planlı mekân da, camidekine benzer biçimde, ortadaki taş ayağa oturan bir aynalı tonozla örtülüdür. Burası hem doğrudan ibadet mekânına açılır, hem de bir koridorla son cemaat yerine bağlanır. Bu koridor üzerinde ve kare mekânın güneyinde, çeşitli biçimlerde tonozlarla örtülü ikişer oda vardır.

Dört gözlü son cemaat yeri doğuda, tekkenin hizasında kapalıdır. Kare kürsülü, silindirik gövdeli, kısa minare de burada yer alır. Caminin birçok yerinde siyah ve kırmızı taşların dekoratif amaçla kullanılmış olması Memlûk mimarlığını anımsatır.

Şeyh Galib, GALİB DEDE olarak da bilinir, asıl adı MEHMED (d. 1758, İstanbul - ö. 4 Ocak 1799, İstanbul), Osmanlı divan şairi. Değişik imge ve söyleyişleriyle divan şiirine yeni bir hava getirmiştir.

Dönemin ünlü Mevlevi dervişlerinden Mustafa Reşid Efendi'nin oğludur. Öğrenimine babasının yanında başladı. Kendisine Esad mahlasını (Galib mahlasını daha sonra almıştır) veren Süleyman Neşet'ten Farsça dersleri aldı. İran edebiyatını inceledi, Arapça öğrendi. Çevresinin de etkisiyle çok küçük yaşta tasavvufa yöneldi. Kısa bir süre Divan-ı Hümayun kalemlerinden birinde çalıştı. 1784'te Konya'ya gitti. Mevlânâ Dergâhı'nda girdiği çilesini İstanbul'da Yenikapı Mevlevihanesi'nde tamamladı (1787). Galata Mevlevihanesi'ne şeyh oldu (1791) ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

Şeyhliği sırasında III. Selim'in (hd 1789-1807) ve kız kardeşi Beyhan Sultan'ın dostluğunu kazanan, sık sık çağrıldığı sarayda padişah ve yakın çevresinin sanat sohbetlerine katılan Galib, divan şiirinin hemen hemen bütün türlerinde yapıt vermiştir. Zengin düş gücü, incelikli üslubu ve güçlü tekniğiyle divan edebiyatının en büyük temsilcileri arasına girmeyi başarmıştır. Yalın bir şiir dilini savunmuş olmakla birlikte, özellikle tasavvuf düşüncesinin egemen olduğu şiirlerinde, bağlı olduğu sebk-i Hindî akımının etkisiyle ağdalı bir dil kullanmıştır. Yirmi dört yaşında düzenlediği *Divan*'ının (1836) büyük bölümü gazellerden oluşur. Divan edebiyatının en ünlü mesnevilerinden biri olan *Hüsn ü Aşk*(*) (1836; 1975) karmaşık mazmunlarla kurulu bir dille kaleme alınmıştır ve bir başyapıt niteliğindedir. Tasavvuf düşüncesinin bütün öğelerini soyut biçimde yansıtan bu alegorik yapıt, konu olarak tanrısal aşka ulaşmanın güçlüğünü işler. Yüce düşleri, yetkin dili, çekici anlatımı ve düşünce sistemiyle divan şiirinin son görkemli mesnevisidir. Birçok yerli ve yabancı bilim adamının üzerinde araştırmalar yaptığı yapıt 2.041 beyitten oluşur.

Galib *Şerh-i Cezire-i Mesnevi*'yi, Yusuf Sineçâk'ın *Cezire-i Mesnevi* adlı yapıtının açıklaması olarak yazmıştır. Kitapta Arapça ve Farsça öykülerden başka Galib'in kendi şiirlerinden örnekler de bulunur. Ahmed Dede'nin *es-Sohbetü's-Sâfiyye* adlı Arapça risalesinin gene Arapça bir açıklaması olan ve Mevlevilikle ilgili önemli bilgiler içeren *er-Risaletü'l-Behniyye fi Tarikati'l-Mevleviyye* Şeyh Galib'in öteki yapıtıdır.

Şeyh Said Ayaklanması, Doğu Anadolu'da merkezi yönetime karşı girişilen geniş çaplı ayaklanma (Şubat-Nisan 1925).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan politikalar Doğu Anadolu'da çeşitli muhalefet odakları doğurmuştu. Bu muhalefet odaklarından Kürt İstiklâl Komitesi'nin çalışmaları açığa çıkarıldıktan sonra, örgütün önde gelen yöneticilerinin çoğu tutuklandı. Ama örgütçe daha önce yürütülen propagandanın etkisiyle birçok yörede ayaklanma hazırlıkları başlamış bulunuyordu. Örgütle yakın ilişki içinde olan ve aynı doğrultuda çalışmalar yürüten Şeyh Said'e bağlı kişilerin Diyarbakır'ın Eğil nahiyesine bağlı Piran köyünde jandarma müfrezesiyle girdiği çatışma (13 Şubat 1925), kısa sürede genişleyerek yaygın bir ayaklanmanın kıvılcımını oluşturdu. Genç vilayetinin merkez kazası Darahini'yi basarak (17 Şubat) valiyi ve öteki görevlileri tutuklayan Şeyh Said, halkı İslam dini adına ayaklanmaya çağıran bir bildiriyle hareketi tek bir merkez altında toplamaya çalıştı. Mistan ve Botan aşiretlerinin desteğini aldıktan sonra Genç ve Çapakçur üzerinden Diyarbakır'a yöneldi, Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirdi. Başka bir ayaklanma kolu da Varto üzerinden Muş'a doğru harekete geçti. Bunun üzerine hükümet doğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etti (21 Şubat). Ayaklanmacıların üzerine gönderilen ordu birlikleri Kış Ovasında Şeyh Said kuvvetleri karşısında tutunamayarak Diyarbakır'a çekilmek zorunda kaldı (23 Şubat). Ertesi gün Elazığ'a giren Gökdereli Şeyh Şerif yönetimindeki başka bir ayaklanma kolu kenti kısa süre de olsa denetim altına aldı.

Olayların hızla tırmanması karşısında Başbakan Fethi Bey'in (Okyar) istifasını isteyen Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet Paşa'yı (İnönü) yeni bir hükümet kurmakla görevlendirdi (3 Şubat). Bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi hemen Takrir-i Sükûn Kanunu'nu(*) kabul ederek hükümete olağanüstü hal yetkileri tanıdı. Ayaklanmayla ilgili yayınlara konan yasak daha sonra başka önlemleri de kapsayacak biçimde genişletildi. Ayrıca Ankara ve Diyarbakır'da İstiklal Mahkemeleri(*) kurulması kararlaştırıldı. Bu sırada Diyarbakır'ı kuşatma altına alan (7 Mart) Şeyh Said kuvvetleri, kentteki savunmayı kıramayınca geri çekilmeye başladı. Geniş çaplı bir sevkıyatın ardından toplu saldırıya geçen (26 Mart) ve bir bastırma harekâtıyla ayaklananların çoğunu teslime zorlayan askeri birlikler, İran'a geçmeye hazırlanan önderlerini Boğlan'da (bugün Solhan) sıkıştırdı. Şeyh Şerif ve yanındaki bazı aşiret reisleri Palu'da yakalanırken, Şeyh Said de Varto yakınlarında Carpuh Köprüsü'nde ele geçirildi. Diyarbakır'daki Şark İstiklal Mahkemesi kısa süren bir yargılamadan sonra Şeyh Said ve 28 ayaklanma yöneticisi hakkında ölüm cezası verdi (28 Haziran). Cezalar ertesi gün yerine getirildi.

Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılması Cumhuriyet yönetiminin Doğu Anadolu'da denetimi sağlamasında önemli bir dönüm noktası oldu. Öte yandan ayaklanmayla ortaya çıkan gelişmeler, bir süre önce çok partili yaşama geçiş yönünde atılan adımların kesintiye uğramasına yol açtı. Ayaklanmaya karıştığı gerekçesiyle hakkında kovuşturma açılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çok geçmeden hükümet kararnamesiyle kapatıldı (3 Haziran 1925).

Şeyh Şamil *bak.* Şamil (ŞEYH)

Şeyhî, asıl adı YUSUF SİNANEDDİN (d. Kütahya - ö. 1428, Kütahya), ilk önemli Osmanlı şairlerinden biri ve hekim. Osmanlı edebiyatında mesnevinin öncüsüdür.

Yaşamına ilişkin çok az bilgi vardır. İran'da tasavvuf ve tıp öğrenimi gördü. İran'dan döndükten sonra Ankara'da Hacı Bayram Veli'yi ziyaret edip ona bağlandı; Şeyhî mahlasını da bu nedenle aldı. Kütahya'da bir aktar dükkânı (eczane) açarak hekimliğe başladı. Bu dönemde Germiyanoğulları hükümdarı II. Yakub Bey'in özel hekimliğini yaptı; ayrıca Karaman Seferi'nde (1414) hastalanan I. Mehmed'i (Çelebi) tedavi etmek için Ankara'ya gitti. Son yıllarını nerede ve nasıl geçirdiği bilinmemektedir.

Tasavvuf kültürüyle klasik İran şiirinin ortak özelliklerini bağdaştıran bir şair olan Şeyhî, duygu, düşünce, imge ve edebi sanatlar açısından yetkin gazelleriyle çağdaşlarını aşmış, Necatî, Ahmed Paşa ve Fuzulî gibi güçlü şairleri etkilemiştir. İslam edebiyatının en ünlü aşk öykülerinden *Hüsrev ü Şirin*'in (1963, 1980; yay. F.K. Timurtaş) bir uyarlamasını yapmış ve en çok bu yapıtıyla tanınmıştır. İranlı şair Nizamî'nin aynı adlı yapıtından esinlenerek mesnevi biçimde yazdığı bu şiir, Şeyhî'nin ani ölümüyle yarım kalmış olmasına karşın, bir başyapıt sayılır. Öbür yapıtları *Divan* (1874, 1942), *Kenzü'l-Menafi* adlı bir tıp kitabı ve hiciv edebiyatının tanınmış örneklerinden biri olan *Harname* (1971; yay. F. K. Timurtaş) adlı mesnevisidir.

Şeyhiye, ŞEYHİLİK olarak da bilinir, İranlı din bilgini el-Ahsai'nin(*) düşünceleri çevresinde oluşan Şii akım. İmamiye (İsna Aşeriye) inançlarının yeni bir yorumuna dayanan Şeyhiye, el-Ahsai'nin ardılı Seyyid Kâzım Reşti (ö. 1843) tarafından sistemleştirilmiştir.

Şeyhiyeye göre peygamberler ve imamlar tanrısal iradenin kendilerinde göründüğü kişilerdir. Tanrı kavranamadığı, yaratılan hiçbir varlığın düşüncesine sığmadığı için yalnızca en yüce varlıklar olan imamlar aracılığıyla anlaşılabilir. İmamlara karşı işlenen günah Tanrı'ya karşı işlenmiştir. Dünya zaman bakımından öncesiz (ezeli), mahiyeti bakımından sonradan olmadır (hadis). İlinekler (araz) sonlu yaratıklardır, töz (cevher) ise yaratılmış olmakla birlikte sonlu değildir. Bu nedenle madde sonsuza değin var olacaktır; yoksa Cennet ve Cehennem'in de sonlu olması gerekir. Hz. Muhammed'in mucizeleri maddi bir gerçeklik olarak anlaşılmamalıdır. Örneğin Mirac, Hz. Muhammed'in bedensel değil, ruhuyla melekut âlemine yükselişidir.

Şeyhiye, İslamın tevhîd, nübüvvet (peygamberlik) ve meaddan (ahiret inancı) oluşan üç temel ilkesine (usulü'd-din) dördüncü bir ilke ekler. Rükn-i râbi (dördüncü direk) adı verilen bu ilke, on ikinci imamın naibini tanımaktır. Şeyhiye akımı, Kâzım Reşti'den sonra naiblik (bâblık) iddiasıyla ortaya çıkan Şirazlı Mirza Ali Muhammed (ö. 1850) tarafından geliştirilen Bâbilik biçiminde varlığını sürdürmüş, daha sonra da Bâbiliğin bir uzantısı olan Bahailik tarafından temsil edilmiştir.

şeyhü'l-harem, ŞEYHÜ'L-HAREM-İ NEBEVİ olarak da bilinir, İslam halifesinin Mekke'deki temsilcisi.

Abbasi halifeleri başta Kâbe olmak üzere Mekke'deki kutsal yerlerin bakımı için bir seyyid ya da şerif atarlardı. Şeyhü'l-harem sanını taşıyan bu görevli, Harem-i Şerif denen Kâbe ile çevresinin ve Medine'de Ravza-i Mutahhara denen, Hz. Muhammed'in evi ile mescidini de kapsayan semtin temizliği, onarımı ve bakımından sorumluydu.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a egemen olmasından sonra da Mekke emirlerine ve Cidde beylerbeyine ek görev olarak şeyhü'l-haremlik verilerek bu gelenek sürdürüldü. Şam ve Trablusşam beylerbeylerine ise onursal anlamda "şeyhü'l-harem" sanı verilirdi. 19. yüzyıl başlarında Hicaz'a Vehhabilerin egemen olmasından sonra, bir süre bu makam boş kaldı. Hicaz Ordusu'nun kurulmasının ve Tanzimat'ın ilanının (1839) ardından, Osmanlı padişahları yaşlı vezirlere,

dârü's-saade ağalarına şeyhü'l-harem sanı vererek onları Hicaz'da görevlendirdiler. Şeyhü'l-harem sanı en son 1919'da, Mekke şerifi Hüseyin'e karşı Medine'yi savunan Fahreddin Paşa'ya verildi.

şeyhülislam, MÜFTİ'L-ENAM olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde fetva(*) verme yetkisi taşıyan fıkıh uzmanı ve ilmiye sınıfının başı. Şeyhülislamlık makamı Meşihat olarak adlandırılır.

İslam tarihinin başlarında fetva vermek için müftü ya da şeyhülislam olmak zorunlu değildi; fıkıh uzmanı olan herkes fetva verebilirdi. Şeyhülislam, müftüler arasından seçilen ve siyasal otoriteye (hükümdara) şeriat konusunda danışmanlık eden görevliydi. Fetva verirken, toplumun benimsediği, yerleşmiş ve yasa gücü kazanmış törelere de uymak ya da bunlarla din kurallarını birlikte yorumlamak durumundaydı. Abbasiler, Selçuklular, Memlûkler ve öteki İslam devletlerinde, genellikle bu işlevleri yerine getiren, halifenin ya da sultanın dilediği an uzaklaştırdığı görevliler vardı.

Osmanlı Devleti'nde ilk şeyhülislamın kim olduğu, bu göreve ilişkin belirlemelerin ne zaman yapıldığı kesin bilinmemekle birlikte, bu unvanın ilk kez II. Murad döneminde (1421-44 ve 1446-51) Bursa kadısı Molla Fenari'ye verildiği kabul edilir. II. Mehmed (Fatih) döneminde (1444-46 ve 1451-81) Fatih Kanunnamesi'yle, şeyhülislamın konumu vezirlerden bir derece üstte, ulemanın başı olarak belirlendi. Ama verdiği fetvalar birer yargı belgesi sayılmıyor, bunlara uymamak da bir ceza gerektirmiyordu. Şeyhülislam örfi hukuk alanına müdahale edemez, yargı erkine karışamazdı. Savaş

Şeyhülislam, Brindesi'nin bir resmi, 19. yy
Ara Güler Arşivi

ilan edilmesi ve önemli makamlarda bulunanların siyasal nedenle idamları için verdiği fetvalar da danışma niteliğindeydi.

16. yüzyılda bu göreve getirilen Zenbilli Ali Cemali Efendi, Kemalpaşazade ve Ebussuud Efendi, aynı zamanda birer büyük din bilgini oldukları için şeyhülislamlığın saygınlığını yükselttiler. I. Selim dönemine (1512-20) değin protokolde kazaskerler önde gelirken, Zenbilli Ali Cemali Efendi'ye onların önünde yer verildi. Ebussuud Efendi ise zamanın gereklerini, örfleri ve şeriatı bağdaştırıcı yorumlara ağırlık verdi, dinin devlet yönetimine müdahalesine sınır koydu. Daha önce sadrazamın kullandığı müderris ve kadı atama yetkisi 16. yüzyıl sonlarında şeyhülislama bırakıldı.

17. ve 18. yüzyıllarda şeyhülislamlığa atananlar birer din otoritesi ya da uzmanı olmadıklarından zamanla Bab-ı Meşihat'ın ve fetva emininin(*) ağırlığı arttı. Bab-ı Meşihat'ta fetva işlerini yürütmek için fetva emininin sorumluluğunda özel bir bölüm oluşturuldu. Ama şeyhülislam törensel konumunu korudu. 18. yüzyıldan sonra şeyhülislam, Divan-ı Hümayun'da sadrazamdan sonra en saygın üye olarak yer aldı. Nizam-ı Cedid ile sonraki reformlar sırasında şeyhülislam konağında önemli danışma toplantıları yapılarak kararların burada oluşmasına özen gösterilirdi. II. Mahmud'un (hd 1808-39) bir iradesiyle huzur mürafaası(*) başkanlığı da şeyhülislama verildi.

Şeyhülislamlara çok zengin arpalıklar bağlanır, erkek çocuklarına da yaşlarına bakılmaksızın müderrislik payesi verilerek ödenek ayrılırdı. Boşalan şeyhülislamlık için padişah genellikle Rumeli kazaskerini atardı, ama bazen sadrazamla görüştükten sonra ilmiye sınıfından uygun bir başkasını da bu makama getirebilirdi. Görevinden alınan şeyhülislam ise Rumeli kazaskerliği payesi verilerek emekli edilirdi. Eski şeyhülislamların birbirleriyle görüşmeleri, hatta konaklarından çıkmaları yasaktı. Bu yasak Tanzimat döneminde kaldırıldı.

Tanzimat döneminde, Meclis-i Vükela üyeleri arasında yer alan şeyhülislam, 1850'den sonra sadrazam ve üst düzey görevlilerin yemin törenlerini de yönetti. Abdülaziz (hd 1861-76) döneminde şeyhülislamın yetkilerinin bir bölümü adliye, evkaf ve maarif nazırlarına aktarıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Kanun-ı Esasi'de yapılan değişiklikler arasında şeyhülislamı sadrazamın seçmesi öngörüldü. Kabine üyesi olan şeyhülislam her hükümet değişikliğinde yeniden atanıyordu. Son şeyhülislamlardan Dürrizade Abdullah Efendi, Kurtuluş Savaşı'na öncülük edenleri "millet ve din düşmanı" ilan eden bir fetva verdi (1920). 1922'de saltanatla birlikte şeyhülislamlık da kaldırıldı.

şeyl, kil ve mil boyutlarındaki taneciklerden oluşan katmanlı tortul kayaçlar grubunun ortak adı. Genellikle kumtaşı ve kireçtaşı katmanları ile birlikte bulunur.

Şeyllerin çoğu, kil mineralleri ve kuvars ile karbonat, feldispatlar, demir oksitler ve organik maddeler gibi bazı başka malzemelerden oluşur. Öte yandan silis, kalsiyum ya da alüminyumca zengin şeyllere de rastlanır; bunlar, olağandışı çökelme koşullarının ya da oluşumu izleyen değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Organik bileşimi yüksek olan şeyller ise, organik üretkenliğin yüksek, oksijenin ise az olduğu koşullarda oluşmuştur. Şeyllerdeki katmanlar birbirinden tane boyutu, mineral yapısı ya da renk özellikleri bakımından ayrılır. Şeyllerdeki gözeneklilik oranı başlangıçta yüzde 50 düzeyinde olabilir; ama bunu izleyen pekişme süreçlerinin etkisiyle bu oran yüzde 10-20'ye kadar düşebilir. Bu sürecin sonucunda kil mineralleri yeniden yönelerek birbirlerine hemen hemen paralel bir konuma gelir ve kayaç, yataklanma doğrultusunda kolayca dilinebilen bir yapı kazanır. Şeyllerin içindeki organik maddeler hidrokarbonlara dönüşebilir; pekişme sonucunda şeylin dışına atılan bu hidrokarbonlar çevredeki kayaçlar tarafından tutulur. Şeylin rengi değişkendir ve kayacın genel bileşiminden çok içerdiği ikincil bileşenlere bağlıdır. Organik maddeler şeyllere siyah, demir (III) kırmızı, demir (II) ise yeşil renk kazandırır. Şeyllerin durgun sularda, kumtaşlarına oranla kıyıdan çok daha uzak kesimlerde çökeldiği sanılmaktadır. Rüzgâr etkisiyle çökelmenin de önemli bir etmen olduğu kabul edilir.

şeyl petrolü, petrol şeylinden(*), havasız ortamda damıtma yoluyla elde edilen petrol. Bozundurucu damıtma olarak da adlandırılan bu işlem sırasında, şeyldeki kerojen denen mumsu organik madde ayrışarak petrol, gaz, su ve artık karbon verir. Petrol şeylinden elde edilen petrol ham petrole uygulanan yöntemlerle arıtılamaz, çünkü şeyl petrolü yetersiz düzeyde hidrojen ve buna karşılık aşırı miktarlarda azot ve kükürt bileşikleri içerir. Şeyl petrolünün kullanılabilir duruma getirilebilmesi için hidrojenlenmesi, ayrıca azot ve kükürt katışkılarının uzaklaştırılması amacıyla bir dizi kimyasal işlemden geçirilmesi gerekir.

Petrol şeylinden petrol elde etmeye ilişkin ilk patent 1694'te İngiltere'de alındı; ama bu alandaki ilk tesisler 1838'de Fransa'da ve 1850'de İskoçya'da kuruldu. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Avustralya, Brezilya, ABD, Çin, Estonya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, İspanya, İsveç ve İsviçre'de sınırlı miktarlarda da olsa şeyl petrolü üretildi. Ama 20. yüzyılın ortalarında, üretim maliyetlerinin yükselmesi ve ham petrol üretiminin yaygınlaşmasıyla, şeyl petrolü üretimi hızla geriledi. Buna karşılık 1970'lerde yaşanan petrol darlığı nedeniyle, şeyl petrolüne ilgi tekrar canlandı, yeni üretim teknikleri geliştirilmeye başladı.

Günümüzde şeyl petrolü başlıca iki yöntemle elde edilir. Bunlardan birincisinde, kırılarak parçalanan şeyl kayaçları özel imbiklerde 500°C'ye kadar ısıtılır. Bunun sonucunda kayaçtan salınan petrol buharları bir dizi yoğunlaştırıcıda sıvılaştırılır. Öbür yöntem ise kazı yerinde uygulanır. Bu teknikte önce şeyl çökelleri patlatıcılarla parçalanır; ardından çökele gaz ve hava karışımı pompalanarak kayaç ısıtılır. Böylece kayaçta oluşturulan petrol buharları yoğunlaştıktan sonra ham petrol gibi yüzeye pompalanır.

şeytan, İbranice AŞATAN ("iftiracı", "hasım"), kötü ruh ya da güç. Değişik dinlerde farklı işlevlerle beliren şeytan, çoğunlukla kötü ruhların ya da cinlerin başıdır. İslam inancında genel olarak Tanrı'ya başkaldıran cinleri belirtir, ama bu cinlerin başı olan İblis'in(*) öteki özel adı olarak da kullanılır. Kuran, Hz. Âdem'in Cennet'teki yaşamından söz ettiği bölümlerde yalnızca İblis adını kullanır. Ama insan soyunun yeryüzündeki yaşamı söz konusu olduğunda yalnızca şeytandan söz eder; şeytanlar İblis'in çocukla-

"Lucifer'in Cehenneme İnişi"
Queen Mary's Psalter'dan bir yazma
British Library, Londra

rı olarak nitelenir. İslamda şeytan anlamında kullanılan öteki iki ad *adüvv* (düşman) ve *adüvvullah*'tır (Allah'ın düşmanı).

Tektanrılı dinlerde şeytan genellikle, gurura kapılarak Tanrı'yla boy ölçüşmeye kalkışan ve bu yüzden Cennet'ten kovulan günahkâr bir melek olarak betimlenir. İslam inancında, şeytanın gerçekten bir melek olarak yaratılıp sonradan mı Tanrı'ya isyan ettiği, yoksa melekler arasına karışmış bir cin mi olduğu Kuran yorumcuları arasında tartışmalıdır. Kuran'da şeytanın Tanrı buyruğuna karşı gelmesi, Hz. Âdem'in önünde secde etmeyi reddetmesiyle simgelenir. Bu günah kavramını özellikle işleyen bazı tasavvuf akımları, insana secde etmeye yanaşmadığı için şeytanın bu davranışının gerçek tektanrıcılığı simgelediğini öne sürmüşlerdir.

Kuran'a göre şeytanın temel amacı insanları doğru yoldan saptırmaktır. Şeytan bu amaçla önce insanı Tanrı'yı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymaya çalışır, insanlar arasına kin ve düşmanlık yerleştirir. Münafıklar ve inkârcılar da şeytanın işbirlikçileri olarak nitelenir. Bunlar toplum içinde şeytanın görevini üstlenmişlerdir ve hizbü'ş-şeytanı (şeytanın yandaşları) oluştururlar.

Şeytan, Tevrat'ta ve özellikle Eyub Kitabı'nda, yeryüzünde dolaşarak Tanrı'ya karşı çıkanları saptayıp onları Tanrı huzurunda suçlayan bir savcı konumundadır. Ama Tevrat sonrası Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta kötü ruhların başı özelliğini kazanmış, Beelzebub (Sinekler Tanrısı) ya da Beelzebul (Dışkı Tanrısı) ve Lucifer(*) gibi adlarla anılmıştır. Hıristiyan ilahiyatında şeytanın başlıca görevi, insanları yaşam ve kurtuluş yolundan saptırıp ölüm ve yıkım yoluna kışkırtmaktır. Bunun için ışık meleği kılığına bürünebileceği gibi insanların da içine girip onları kullanabilir. Ayrıca buyruğundaki cinler aracılığıyla insanların bedenlerini ele geçirebilir, onlara acı ya da hastalık getirebilir. Hıristiyan halk inanışında ve ikonografisinde şeytanın baş düşmanı Mikâil adlı başmelektir. Gnostik dinlerde şeytan genellikle *Demiurgos* (Yaratıcı) adıyla anılır. Manicilikte ise en çok kullanılan adı Karanlıklar Prensi'dir.

Kötülüğün gücünü simgeleyen şeytan kavramı, dinsel ve dindışı edebiyatta ve güzel sanatlarda yüzyıllarca işlenmiş, pek çok büyük yapıtın ana temasını oluşturmuştur. Hz. İsa'nın, bir adamın içinden çıkarttığı cinlerin bir domuz sürüsüne girmesine izin verişinin ve sürünün uçurumdan göle yuvarlanıp boğuluşunun öyküsü (Luka 8: 32-36) Fyodor Dostoyevski'nin *Besi* (1869-72, *Ecinniler/Cinler*, 1969, 1984) adlı romanının esin kaynağı olmuştur.

Şeytan Adası, Fransızca ILE DU DIABLE. Atlas Okyanusunda, Fransız Guyanası açıklarında kayalık adacık. Anakaradan ve Kourou Irmağının ağzından yaklaşık 16 km açıkta yer alır. Salut Adalarının en küçüğü olan Şeytan Adası yaklaşık 1.200 m uzunluğunda ve 407 m genişliğindedir. Büyük bölümü palmiye ağaçlarıyla kaplıdır.

Ada 1852'den 1953'e değin ceza kolonisi olarak kullanıldı. Adanın en ünlü mahkûmu, buraya 13 Nisan 1895'te getirilen Fransız subay Alfred Dreyfus'tü(*). Mahkûmiyeti sırasında bir günlük tutan ve binden fazla mektup yazan Dreyfus 5 Temmuz 1899'da salıverildi. Mahkûmları Fransız ceza kolonilerine yollama uygulamasına 17 Haziran 1938'de çıkarılan bir kararnameyle son verildiyse de, son mahkûmların adadan ayrılması 1953'ü buldu.

Daha sonra bir sayfiye merkezine dönüştürülen adada turizm her geçen gün gelişmektedir.

Şeytan Kulesi Ulusal Anıtı, ABD'de 1906'da, çevresindeki topraklarla birlikte ulusal anıt ilan edilen doğal kaya oluşumu. Wyoming eyaletinin kuzeydoğusunda, Belle Fourche Irmağının yakınlarında yer alır. Ülkenin ilk ulusal anıtı olan Şeytan Kulesi 545 hektarlık bir alanı kaplar. 263 m yüksekliğindeki kule, bir magma sokulmasının daha sonraki aşınma süreçleriyle açığa çıkması sonucu oluşmuştur; büyük olasılıkla

Şeytan Kulesi Ulusal Anıtı, Wyoming
Wyoming Travel Commission

magmanın yukarı çıkarken sert bir kayaç katmanına çarpması sonucu yassı tepeli bir biçim almıştır. Bazı kesimleri dikenlerle kaplı olan kulenin tepesinde orman gelengileri ve kuşlar yaşar; çevresindeki toprakların bir bölümü çam ormanlarıyla kaplıdır. Kulenin çevresinde bir müze ve kamp yeri vardır.

şeytan taşlama, hac sırasında cemre adı verilen taş yığınlarına küçük taşlar atma. İslam inanışına göre Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i Tanrı'ya kurban etmek üzere götürürken, kendisini kararından caydırmaya çalışan şeytanı aynı yerde taşlayarak kovmuştur.

Cemre taş yığınlarına verilen ad olduğu gibi, atılan küçük taşların da adıdır. Cemrelere taş atma (remyü'l-cemre), hac ibadetinin zorunlu (vacib) kurallarındandır. Mekke yakınlarındaki Mina'da bulunan ve Cemretü'l-Ula (Birinci Cemre), Cemretü'l-Vusta (Orta Cemre), Cemretü'l-Akabe (Akabe Cemresi) adlarıyla anılan üç cemreye toplam 70 taş atılarak yerine getirilir. Bu kuralın yerine getirilmemesi hac gereklerinin eksik bırakılması anlamına geldiği için bir kurban kesmeyi gerektirir. Taşların belirlenen sayıdan eksik atılması durumunda ise atılmayan her taş için ayrı bir sadaka verilmesi gerekir.

Yetmiş taş cemrelere, Kurban Bayramı'nın dört gününe dağıtılarak atılır. Birinci gün yalnız Akabe Cemresi'ne yedi taş atılmakla yetinilir. Öbür günlerde ise her üç cemreye yedişer taş atılarak sayı 70'e tamamlanır. Bayramın birinci günü Akabe Cemresi'ne taş atma, şafak sökmesi ile başlayarak güneşin batımına değin sürer. Ama uygun olan, güneşin doğuşundan öğleye değin tamamlanmasıdır. İkinci ve üçüncü günler öğleden sonra atılması sünnet, dördüncü gün vaciptir. Nohut büyüklüğünde olmak üzere Müzdelife'den toplanarak yıkanıp temizlenen taşlar yaklaşık 3 m uzaklıktan tek tek atılır. Her atışta "Allahu ekber" ya da "Bismillahi Allahu ekber, rağmen li'ş-şeytan ve hizbihi ve rızaen li'r-Rahman" (Tanrı hoşnutluğu için, şeytan ve yandaşlarına karşın Tanrı adıyla Allahu ekber) denerek tekbir getirilir. Cemrenin yaklaşık 2 m yakınına düşen taş isabet etmiş sayılır; daha uzağa düşen taşın yeniden atılması gerekir. Akabe Cemresi'nde ise Mina sağa, Mekke sola gelecek biçimde durularak atılır.

şeytana tapınma, Tanrı'nın tam karşısında mutlak kötülüğü temsil eden ilkeye tapınma.

Şeytana tapınma, manevi alanda Yahudi-Hıristiyan egemenliğine yönelik protestonun aşırı bir biçimi olarak görülebilir. Avrupa ve Amerika'da bu kültlerle ilgili belgeler 17. yüzyıla değin gider, ama daha eski kökenlerini izlemek çok güçtür. Şeytana tapınanların sayısı her dönemde genellikle abartılmıştır. "Cadı"lar ile gnostikler, Katharosçular, Bogomilciler gibi birçok heretik akım din adamlarınca şeytana tapınmakla suçlanmışsa da bu suçlama heretiklerin kendi inançlarını anlayış biçimiyle örtüşmez. Cadı yakmanın sınır tanımadığı bir dönemde böyle bir suçlama, cadı avcılarının ateşli düş güçlerinden ya da işkenceyle alınan itiraflardan daha sağlam bir temele dayandırılamaz. Günümüzdeki büyücülük ve yeni putperestlik de şeytana tapınmayla karıştırılmamalıdır; çünkü söz konusu çağdaş gruplar şeytana değil, Hıristiyanlık öncesi tanrılara tapınmaktadırlar. Yahudi-Hıristiyan geleneğinde kötülüğün kaynağı sayılan ilkeye bağlanma anlamında şeytana tapınma, bu geleneğin dünya görüşünü gerçekte paylaşıp yalnızca tersyüz ettiği için, ancak onunla ortak bir yaşam sürebilir.

Şeytana tapınma geleneksel olarak "Kara Ayin" ve şeytan çağırma ayini çevresinde yoğunlaşır. Katolik Kilisesi'nde kara giysiler giyilen Ölüler Missası'nı (*missa pro defunctis*) alaya alan Kara Ayin genellikle müstehcen sahnelerden oluşur. Ayinde çoğu kez bir kadının çıplak sırtı altar olarak kullanılır ve alay öğesini güçlendirmek için genellikle gerçekten kutsanmış ekmek kullanılır. Ayinde çoğunlukla çocuk düşürücü gereçler ve aşk iksirleri gibi, külte özgü büyü öğeleri de kullanılır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden bu yana gene büyücüler ve heretikler Kara Ayin yapmakla suçlanmış, 14. yüzyılda Templar Şövalyeleri, 19. yüzyılda ise masonlar bu tür suçlamalarla karşılaşmıştır. J.-K. Huysmans *Là-bas* (1981) adlı romanında konuyu 19. yüzyıl sonu Fransa'sı bağlamında ele almıştır.

Günümüzde şeytana tapınan bazı yeni gruplarda eski uygulamaların yerini psikodramayı andıran dışavurum ayinleri almıştır. Şeytana tapınmanın çağdaş iki kolundan biri, suç örgütü olmasa da bir tür yeraltı örgütüdür. Bu kol şeytanın gerçekten kötü olduğunu kabul eder, ama kendisine bağlananları ödüllendirecek ölçüde kudretli olduğuna da inanır; bu nedenle ona patolojik denebilecek kadar aykırı ve sadistçe eylemlerle tapınır. İkinci kolun inancına göre, tinsel bir Tanrı düşüncesiyle doğaya aykırı biçimde bastırılmış olağan insan benliğini ve tensel istekleri temsil eden şeytana gerçekte haksız yere kara çalınmıştır. Bu kola bağlı olanlar, başkalarına zarar vermeksizin bu tür istekleri doyurmayı sağlayan ayinlerle şeytana tapınırlar. İkinci grubun en ünlü örneği, 1966'da ABD'de San Francisco'da Anton LaVey tarafından kurulan Şeytan Kilisesi'dir. LaVey'in *Satanic Bible*'ı (Şeytan'ın Kitabı Mukaddesi) 1969'da yayımlanmıştır.

şeytanın avukatlığı, Latince ADVOCATUS DIABOLI, Katolik Kilisesi'nde, azizler ya da kutlular listesine aday gösterilmiş bir kişinin yaşamını ve kendisine atfedilen mucizeleri eleştirel açıdan inceleme görevi. Aday gös-

terilen kişiye ilişkin her turlü olumsuz noktanın araştırılıp açığa çıkarılmasını gerektirdiğinden bu adla anılır. Terimi ilk kez Papa X. Leo'nun (15. yy) kullandığı sanılmaktadır; ama bu makam Papa V. Sixtus tarafından oluşturulmuştur (1587).

şeytanşalgamı, kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasının *Bryonia* cinsinden çokyıllık

Şeytanşalgamı (*Bryonia cretica*)
G. E. Hyde—EB Inc

tırmanıcı otsu bitki türlerine verilen ad. Uzun ve etli bir kök sistemine sahip olan bu bitkilerin elsi loplu yaprakları ve küçük çiçekleri vardır. Meyveleri kırmızı ya da siyah renkli küçük yuvarlak üzüm tanelerine benzer.

Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da olduğu gibi Kuzey Anadolu, Trakya ve İç Anadolu'da da orman altlarında yabani olarak yetişen beyaz şeytanşalgamının (*B. alba*) yeşilimsi sarı renkli çiçekleri ve siyah meyveleri vardır. Alkaloit, reçine ve nişasta içeren kökleri idrar artırıcı ve müshil olarak kullanılır. Gene benzer etkilere sahip olan *B. cretica* (ya da *B. dioica*) kırmızı meyveleriyle ayırt edilir.

şeytantersi, maydanozgiller (*Apiaceae*) familyasından, başta *Ferula assa-foetida* olmak üzere çeşitli *Ferula* türlerinden elde edilen sarmısak kokulu reçineli zamk. Hindistan, İran ve Pakistan'da baharat olarak kullanılan bu maddenin sarmısak benzeri kokusu bileşimindeki organik kükürt bileşiklerinden kaynaklanır. Şeytantersi sinir sistemini yatıştırıcı, hazmı kolaylaştırıcı ve gaz söktürücü ilaç olarak da kullanılır. Bazen de solucan düşürücü olarak sığırlara verilir.

İran ve Batı Afganistan dağlarında yabani olarak yetişen yaklaşık 2 m yükseklikteki *Ferula* türlerinin kalın kökleri, parçalı yaprakları ve sarı çiçekleri vardır. Kökleri gövdeye yakın bir yerden kesildiğinde sütsü bir özsu akar. Önce beyaz renkli saydam bir sıvı olan bu özsu, havada kısa sürede kuruyarak reçinemsi bir katıya dönüşür ve sarımsı ya da esmer kırmızı bir renk alır. Şeytantersinin kokusu keskin, tadı acıdır.

şeytantırnağı, çançiçeğigiller (*Campanulaceae*) familyasının *Phyteuma* cinsini oluşturan 40 kadar çokyıllık bitki türünün ortak adı. Akdeniz Bölgesi'nin güneşli çayırlıklarında yabani olarak yetişen bu bitkilerin demetler oluşturan uzun, boynuzsu tomurcukları ve çiçekleri vardır.

P. orbiculare yaklaşık 15-30 çiçekten oluşan koyu mavi çiçek demetleriyle dikkati çeker. Yaklaşık 45 cm uzunluktaki bir gövdenin tepesinde yer alan bu demetler daire biçiminde dizilmiş yapraklarla çevrelenmiştir. Gövde yaprakları sapsız ve ince uzun, taban yaprakları uzun saplı ve ovaldir. Taban yaprakları sürünücü bir köksap-

Şeytantırnağı (*Phyteuma comosum*)
A to Z Botanical Collection—EB Inc

tan çıkar. *P. spicatum* sarımsı beyaz renkli çiçek başaklarıyla ayırt edilir. Bazı şeytantırnağı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir.

şeytantükürüğü, KÖPÜKLÜ AĞUSTOSBÖCEĞİ ya da SALYALIBİT olarak da bilinir, *Homoptera* (eşkanatlılar) takımının *Cercopidae* familyasını oluşturan yaklaşık 2 bin böcek türünün ortak adı. Uzunlukları ender olarak 1,5 cm'yi aşan bu sıçrayıcı böceklerin kirli beyaz renkli nemfleri anüslerinden, karın bezlerinin salgısıyla karışan bir sıvı çıkarır. Bu sıvı karın bölümündeki özel bir delikten salınan hava kabarcıkları yardımıyla köpüklenerek nemfi düşmanlarına ve nem yitimine karşı korur.

Avrupa ve Türkiye'de en yaygın bulunan türü bayağı şeytantükürüğüdür (*Philaenus spumarius*). Yaklaşık yarım santimetre uzunluğundaki bu tür çayır bitkilerinde olduğu kadar orman ağaçlarında da görülebilir. Afrika'da yaşayan bazı türleri aşırı çoğalarak çok fazla tükürük salgılar. Bu salgı ağaç dallarından yağmur gibi aşağıya damlayabilir. Şekerkamışı salyalı bitî (*Tomaspis saccharina*) Trinidad'da önemli bir tarım zararlısıdır. Bu familyanın bazı üyeleri salyangoz kabuğuna benzer küçük kireçli borucuklar salgıladığı için eskiden zoologlar tarafından salyangoz olarak sınıflandırılmıştır.

Şeyyad Hamza (ö. 13. yy), şiirleriyle Anadolu Türkçesinin ilk ürünlerini verdiği kabul edilen şair.

Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Bazı kaynaklar Nasreddin Hoca'nın çağdaşı olduğunu ve Akşehir bölgesinde yaşadığını yazar. Şeyyad Hamza Doğu Türkçesini de kullanmış, öğretici şiirler yazmıştır. 1.529 beyitlik *Yusuf ve Zeliha* (1946, çevriyazısıyla birlikte toplubasım, yay. D. Dilçin) mesnevisinde öykünün (*bak.* Yusuf ü Züleyha) Kuran'daki (Yusuf suresi) biçimine bağlı kalmıştır. 79 beyitlik *Haza Dasitan-ı Sultan Mahmud* adlı kısa mesnevisinde ise tasavvuf anlayışı gereğince nefsini yenmeyi başaran kişinin sultanlardan da üstün olabileceğini belirtmiştir.

şezlong (Fransızca *chaise longue*: "uzun sandalye"), tahta bir iskelete çadır bezi cinsi bir kumaş gerilerek yapılan, ayak koyma yeri de bulunan bahçe koltuğu. Arkalığı ayarlanarak yatma durumuna da getirilebilir. Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan ve gene üstüne uzanılabilen bir salon mobilyası da şezlong adıyla bilinir. 17. yüzyıl sonlarındaki bir ucu arkalıklı divanlara ve berjer denen koltuklara çok benzemekle birlikte, bu şezlongun oturma yeri kollarının ön hizasının önünde de devam eder. *Brisée* (kırık) diye bilinen bazı şezlonglar bir koltuk ve bir puf, bazen de ayrı bir ayak dinlendirme yeri olmak üzere iki ya da üç parçalıdır.

Şılar, Güney Çin'de Fujian, Zhejiang, Jiangxi, Anhui ve Guangdong eyaletlerinin dağlık yörelerinde yaşayan halk. Konuştukları Çin-Tibet dilinin Yao diliyle akraba gözükmesine karşın Şıların çoğu günümüzde büyük ölçüde Çinlileşmiştir; kendi aralarında bile Çince konuşurlar. Çoğunlukla sulu pirinç ekimi yapar, ayrıca çay yetiştirirler. El yapısı bambu eşyalar yörenin çok gözde ürünleri arasındadır. Dinlerinde animizmin ve atalara tapınmanın izlerine rastlanır. 20. yüzyılın sonlarında Şıların nüfusu 420.000'in üzerindedir.

Şırnak, ŞIRNAK olarak da bilinir, topraklarının yaklaşık yarısı Güneydoğu Anadolu Bölgesi, öteki yarısı da Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 7.172 km² olan Şırnak ili, batıda Mardin, kuzeyde Siirt, kuzeydoğuda Van, doğuda Hakkâri illeri, güneyde de Irak ve Suriye ile çevrilidir. Şırnak Türkiye'nin 73. ilidir.

Eskiden Siirt'in bir ilçesi olan Şırnak, 16 Mayıs 1990 tarihli ve 3647 sayılı yasa uyarınca Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak (9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe olmuştur), İdil, Silopi ve Uludere ilçeleriyle birleştirilerek il yapılmış ve böylece oluşturulan Şırnak ilinin Merkez ilçesi olmuştur.

Doğal yapı. Batı ve güney kesimindeki bazı düzlükler dışında ilin büyük bölümü, akarsu vadileriyle derin biçimde parçalanmış dağlık ve engebeli alanlardan oluşur. Kuzey ve doğu kesimleri engebelendiren dağlar Güneydoğu Toroslar'a bağlıdır. Dorukları il sınırları dışında kalan Çerrand Dağı (Yassıdağ) ile Herekol (Yazlıca) Dağının güney uzantıları ilin kuzey kesimine sokulur. İlin doğu kesimini ise Hakkâri Dağlarına bağlı Gönherç (Konaklı) Dağının batı uzantıları ile Altın Dağı, Mamemusa (Musa) Dağı (3.232 m), Tanintanin Dağı (3.055 m), Karacadağ olarak da adlandırılan Termo Dağı (3.275 m) ve İncebel Dağı (3.019 m) engebelendirir. Orta kesimde, doruğu 2.114 m'ye erişen Cudi Dağı yer alır. İlin en yüksek noktası Altın Dağının 3.358 m'ye ulaşan doruğudur. Yazın gür çayırlarla kaplanan Faraşin Yaylası gibi yüksek düzlükler hayvancılık, Silopi, Cizre ve İdil yörelerindeki alçak düzlükler ise bitkisel üretim açısından önem taşır.

İl topraklarından kavnaklanan suları Dicle Irmağı toplar. Bu ırmağın başlıca kolları Kızılsu ve Habur çaylarıdır. Dicle Irmağı ve Habur Çayı ile bu akarsuyun kollarından Hezil Çayı yer yer Irak ve Suriye sınırını çizer. Habur Çayının Dicle Irmağına katıldığı noktada Türkiye hem Irak'a, hem de Suriye'ye komşu olur.

Orman açısından yoksul olan Şırnak ilinde doğal bitki örtüsü genellikle step görünümündedir. Dağlık kesimlerde bozuk meşeliklere, yükseklerde ise yer yer topluluk oluşturan ardıçlara rastlanır. Silopi ve Cizre yörelerindeki sık zeytin ağaçlıkları seyrekleşerek Şırnak yöresine kadar sokulur.

Ekonomi. 1990'da yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre yarıdan fazlası kırsal kesimde yaşayan il halkı geçimini daha çok tarım ve ticaretten sağlar. Kırsal alanlarda başlıca ekonomik etkinlik hayvancılıktır.

Yarı göçebe aşiretler canlı hayvan ticaretine yönelik olarak çok sayıda hayvan yetiştirir. Kışı ilin güney ve batı kesimindeki kırsal yerleşmeler ile korunaklı yerlerde geçirdikten sonra yazın yeşil çayırlarla kaplı yaylalara çıkarılan sürüler daha çok koyun ve kıl keçilerinden oluşur. Bu sürülerde yöreye özgü kahverengi ve siyah tiftikli Ankara keçileri de vardır. Başlıca hayvansal ürünler tereyağı, peynir, yün, kıl ve tiftiktir. Hayvancılığa bağlı olarak yörede dokumacılık yaygındır. Ekime elverişli toprakların kısıtlılığı nedeniyle bitkisel ürün miktarı azdır. En çok buğday, mercimek, arpa, üzüm ve pamuk yetiştirilir.

Önemli bir sanayi kuruluşuna rastlanmayan ilde başlıca geleneksel uğraş kilim, halı, heybe ve şal gibi ürünlere dayalı dokumacılıktır. Bu ürünlerin en tanınmışı Şırnak şalıdır. Beytüşşebap'ta dokunan yünlü ve simli kilimler Avrupa'da açılan bazı sergilerde ödül kazanmıştır. Pamuklu dokumacılık ile Cizre yöresindeki bakır ve gümüş işlemeciliği öteki önemli gelir kaynaklarını oluşturur.

İl toprakları ülke ulaşımı ve uluslararası taşımacılık açısından önemli bir konumdadır. Cizre kentinden geçen önemli transit yolu Habur sınır kapısından Irak'a geçer. Bu yollar Cizre ve Silopi'yi önemli birer konaklama ve ticaret merkezi durumuna getirmiştir.

Yeraltı kaynakları açısından yoksul sayılan ilin Cizre ve Merkez ilçe yörelerinde asfaltit yatakları vardır. Orman Genel Müdürlüğü verilerine göre Cudi Dağında yaban keçisi ve geyikler için kurulmuş bir koruma ve üretme alanı vardır.

Tarih. Beytüşşebap ilçesindeki Peştazare (Peştazere) yöresinde rastlanan kaya resimlerinin Neolitik Çağdan (İÖ 8000-5500) kaldığı sanılmaktadır. Geçmişine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan ilin tarihsel gelişimi Hakkâri, Siirt ve Mardin illerinin tarihine koşuttur. Faraşin Yaylasında görülen ve "dirhe" adıyla anılan kule biçimli yapıların Urartular tarafından yayla yollarını denetlemek ya da Asur saldırılarını önceden haber almak amacıyla yapıldığı sanılmaktadır. Uzun bir süre Bitlis, Cizre ve Hakkâri'deki aşiret reislerine bağlı olarak yönetilen yöre, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denetimine girdi. Aşiret reislerinin yönetimi Osmanlı döneminde de sürdü. Halkının bir bölümü Kürtlerden oluşan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Diyarbakır ve Van vilayetlerinin sınırları içindeydi. Eskiden Cezire adıyla anılan Cizre ve Girgimaç olarak adlandırılan Silopi, bazı kervan yollarının kesiştiği noktalarda yer aldığından stratejik açıdan da önem taşıyan ticaret merkezleriydi. Beytüşşebap (eskiden Elki) yöresi I. Dünya Savaşı sırasında Rus ordusunun işgaline uğradı.

Cumhuriyet'le birlikte yörede Hakkâri, Siirt ve Mardin illeri kuruldu. Daha sonra Hakkâri ilçe yapılarak Van'a bağlandı. Eskiden Uludere'nin bir bucak olarak bağlı olduğu Beytüşşebap, Siirt'in ilçesiyken 1936'da yeniden il yapılan Hakkâri'nin sınırları içine katıldı. Uludere (eskiden Kılaban) 1957'de ilçe yapıldı. 19. yüzyılda Mardin sancağına bağlı bir kaza olan Cizre, Cumhuriyet döneminde de ilçe statüsünü korudu. Yörenin öteki kesimlerinde, Siirt iline bağlı olarak yönetilen Şırnak 1927'de, Güçlükonak 1990'da, Mardin ilindeki Silopi 1960'ta, İdil (eskiden Zari ve Hazak) 1937'de ilçe haline getirildi. Bunlar 1990'daki düzenlemeyle Şırnak ilini oluşturmak üzere birleştirildi.

Kentin yapısı. Kuruluşuna ilişkin yeterli bilgi bulunmayan il merkezi, kırsal görünümlü ve fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. 1985'te 12.141 olan nüfusu, 1990'da 25 bini aşmıştır. Şırnak, Cizre'den sonra ilin ikinci büyük merkezidir. Namaz Dağı eteğinde, deniz düzeyinden 1.350 m yüksekte kurulmuş olan kent, ilin orta kesiminde yer alır. Siirt'ten gelen karayolu ile Cizre'yi Hakkâri üzerinden Esendere sınır kapısına bağlayan yol kentte kesişir. Kentin Ankara'ya uzaklığı 1.181 km'dir. Kent ile Merkez ilçe yöresinde önemli bir tarihsel yapı yoktur.

Şırnak Belediyesi 1930'da kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 262.006; kent, 25.159.

Şırnak İli

Şiba Kokan, KOKAN ya da ŞIBA ŞUN olarak da bilinir, asıl adı ANDO KIÇICIRO ya da KATSUSABURO, takma adı KUNGAKU (d. 1738/47, Edo [bugün Tokyo] - ö. 1818, Edo, Japonya), Tokugava döneminde yaşamış Japon ressam ve bilim adamı. Batı bilim, kültür ve sanatının Japonya'ya girmesinde etkili olmuş ve Japonya'da ilk aside yedirme baskıyı yapmıştır.

İlk resim eğitimini Kano okulundan bir ressamdan aldı. Daha sonra Suzuki Harunobu'dan ağaç baskı tekniklerini öğrendi. Harunobu'nun yapıtlarını ustaca taklit eden, hatta onun imzasını kullanan Şiba Kokan, sonradan Haruşige imzasını kullanmaya başladı. Bir süre sonra, ruhsuz bulduğu *Ukiyo-e* (Geçici Dünyadan Resimler) üslubundan bütünüyle uzaklaşarak gerçekçi Batı resminin etkisi altına girdi ve perspektif kurallarını benimsedi. Bu arada Batı bilimini yakından tanıyan Hiraga Gennai'yle kurduğu dostluk ve Batı tıbbıyla Felemenkçe konularında uzman olan Maeno Ryotaku'dan aldığı dersler Batı kültürüne olan ilgisini artırdı. Felemenkçe kitaplardan yağlıboya ve bakır oymabaskı tekniklerini öğrendi. Uzun bir çalışma döneminin sonunda, 1783'te "Mimeguri Görünümü" adlı ilk aside yedirme baskısını gerçekleştirdi.

1788'de Edo'dan ayrılarak Tokugava döneminin dış ticarete açık tek Japon liman kenti olan Nagasaki'ye geçti. Orada Felemenkli tüccarlarla ilişki kurarak Batı kültürünü daha yakından tanımaya çalıştı. Gezi izlenimlerini *Satyu ryodan* (1794; Batı Kültürünü Ziyaretin Öyküsü) adlı kitabında anlattı. Daha sonra Felemenklilerden öğrendiği astronomi bilgisine dayanarak bir dizi kitap yayımladı ve Kopernik'in günmerkezli (heliosantrik) evren modelini aside yedirme baskılarla resimleme çalışmaları yaptı.

Şiba Kokan, "Kamakura'da Şiçiri Kumsalı" ve "Yabancılar ve Manzara" gibi, Batı

"Şinobazu no İke", Şiba Kokan'ın bir baskısı; Tokyo Ulusal Müzesi
Tokyo National Museum

tekniklerini uyguladığı yağlıboyalar da gerçekleştirdi. 1799'da yazdığı *Seiyo-gadan*'da (Batı Resmi Üzerine Bir Deneme) Batı resminde gerçekçiliğin ilkelerini ele aldı. Yaşamının son yıllarında Laozi ve Konfüçyüs gibi Çinli filozofların yapıtları üzerinde çalıştı. Aynı dönemde Zen Budacılığını benimseyen Şiba Kokan, Kamakura'daki Engaku-ci'ye (Engaku Tapınağı) çekilerek kendini meditasyona verdi.

Şibinü'l-Kavm, Aşağı Mısır'da, el-Minufiye ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Nil Deltasının güney kesiminde, Kahire'nin 60 km kuzeybatısında yer alır. Kent merkezi, el-Hayriye Barajı'ndan (*el-Kanatır*) taşıdığı suyla pamuk, keten ve tahıl yetiştirilen zengin bir alüvyonlu bölgeyi sulayan Şibin Kanalının (*bahr*) batı yakasındadır. Şibinü'l-Kavm'da dokuma ve sigara üretilir. Kentte Kahire el-Ezher Üniversitesi'ne bağlı Şibinü'l-Kavm Enstitüsü'nün yanı sıra, Yüksek Tarım Enstitüsü vardır. Kent Tanta, Minuf ve Tala'ya Kahire-Tanta Demiryolu'yla bağlanır. Nüfus (1986) 132.751.

Şibli Numanî, asıl adı MUHAMMED (d. 1857, Azamgarh - ö. 1914, Azamgarh, Pakistan), Hintli bilgin ve yazar. İslam dünyasında modern araştırma yöntemlerini başlatan öncülerdendir.

Bilimsel çalışmaları nedeniyle kendisine "şemsü'l-ulema" (bilginlerin güneşi) unvanı verilen Şibli Numanî dönemin tanınmış bilginlerinden Muhammed Faruk'tan ders aldı. Hadis, tefsir, fıkıh ve Arap edebiyatı öğrendi. Daha sonra bir yandan özel dersler verirken bir yandan da edebî yazılar, Arapça, Farsça ve Urduca şiirler yazarak bunları günlük gazetelerde yayımladı. Haydarâbad'da Ulum u Fünun Dairesi müdürlüğü yaptı. *En-Nedve* dergisini yönetti.

Şibli Numanî, Arapça, Farsça ve Urduca yapıtlarında İslam dünyasının kalkınması sorunlarını işlemiş ve daha çok yaşamöyküsü dalında ürün vermiştir. Başlıca yapıtları arasında, İslam toplumundaki eski öğretim sistemini incelediği *Muselmanon ki Guzeşte Talim* (1887), *el-Memun* (1887), *Siretü'n-Numan* (1891), *el-Cizye* (1891), *Kutubhane-i İskenderiye* (1891), Ortadoğu gezisini anlattığı *Sefernâme* (1893), Hz. Ömer'in

yaşamöyküsü *el-Faruk* (1899), *el-Gazzali* (1903), kelam ilminin doğuşunu, en büyük temsilcilerini ve bu alandaki görüşleri ele aldığı *İlmü'l-Kelam* (1903), İran şiiriyle ilgili *Şirü'l-Acem* (1909-19; 5 cilt) ve *Siretü'n-Nebi* (1919-20, 3 cilt) sayılabilir.

Şibusava Eiiçi, ŞIŞAKU (Vikont) (d. 16 Mart 1840, Musaşi - ö. 11 Kasım 1931, Tokyo, Japonya), Meici Restorasyonu döneminde(*) gerçekleştirilen mali reformlarda önemli payı olan Japon devlet adamı. Kurduğu şirket ülkedeki en büyük *zaibatsu*'lardan biri durumuna gelmiştir.

Bir köylü ailesinden gelmesine karşın, ailesi ona iyi bir eğitim yaptıracak kadar varlıklıydı. Genç yaşta bütün yabancıların Japonya'dan çıkarılmasını amaçlayan harekete katıldı. Yetenekleri sayesinde çok geçmeden Tokugava Yoşinobu'nun yardımcıları arasına girdi ve *samurai* yapıldı Yoşinobu'nun şogun olmasının ardından merkezi yönetimde görevlendirildi. Kısa süre sonra yabancı karşıtı görüşlerinden vazgeçen Şibusava, Ocak 1867'de Yoşinobu'nun kardeşiyle birlikte bir Avrupa gezisine çıktı. Ülkeye döndüğünde, Tokugava şogunluğu devrilmiş ve Japonya'da yeniden imparatorluk yönetimi kurulmuştu (1868).

Aynı yıl bankacılık ve ticaret alanında etkinlik gösteren ilk Japon anonim şirketini kuran Şibusava, Ekim 1869'da Maliye Bakanlığı'nda görevlendirildi. Bu görevi sırasında para ve vergi reformlarının yapılmasına ağırlık vererek ölçü sistemlerinin düzenlenmesine ve yeni bir yerel yönetim modelinin geliştirilmesine katkıda bulundu.

1873'te, izlenecek politikalar konusunda doğan anlaşmazlık nedeniyle bakanlıktaki görevinden ayrıldı ve kurucuları arasında yer aldığı Dai-İçi Bank'ın (bugün Dai-İçi Kangyo Bank Ltd.) başına geçti. Aynı yıl Oci Kâğıt Sanayisi Şirketi'ni, 10 yıl sonra da alanındaki en büyük ve modern işletme olan Osaka Dokuma Şirketi'ni kurarak Japon sanayisinde egemen bir konuma geldi. Bu dönemde ülke sanayisini geliştirmeye yönelik her tür girişimde yer alan Şibusava, demiryolu, buharlı gemi, balık işleme, gaz, elektrik, petrol ve madencilik şirketleriyle basımevleri ve demir-çelik tesislerini kapsayan büyük bir şirketler topluluğunun sahibi oldu. 1916'da emekliye ayrıldı ve ölümüne değin hayır işleriyle ilgilendi.

Şico okulu *bak.* Maruyama okulu

Şiçi-fuku-cin (Japoncada "Yedi Şans Tanrısı"), Japon mitolojisinde iyi talih ve mutlulukla ilişkilendirilen yedi tanrı. Her biri farklı kökenlerden geldiği halde 16. yüzyıldan sonra aynı kümede toplanan bu tanrılar Bişamon, Daikoku, Ebisu, Fukurokucu, Curocin ve Hotei ile tek tanrıça olan Benten'dir.

Halk şarkılarına da konu olan Şiçi-fukucin resim ve oyunlarda tek tek ya da topluca, komik öğeleriyle betimlenir. Çoğu kez define gemilerinde (*takara-bune*), yanlarında görünmezlik şapkası, brokar topları, tükenmez kese, kutsal hazine dairesinin anahtarları, karanfiller, yazılı tomarlar ya da kitaplar, şans getiren yağmur şapkası ya da kuş tüyü cüppe gibi çeşitli büyülü eşyalarla birlikte gösterilir.

Şiçi-go-san (Japoncada "Yedi-Beş-Üç"), Japonya'da her yıl 15 Kasım'da düzenlenen, en önemli çocuk bayramlarından biri. Bayram günü üç yaşındaki kız ve oğlan çocuklar, beş yaşındaki oğlan çocuklar ve yedi yaşındaki kız çocuklar, bu yaşa geldikleri için koruyucu tanrılarına şükranlarını sunmak ve gelecek için inayet dilemek üzere aileleri tarafından Şinto tapınaklarına götürülür. Eskiden bayram gününde *samurai* sınıfından beş yaşındaki oğlan çocuklar *hakama* (pileli eteklik) giydirilerek *daimyo*'lara takdim edilir, yedi yaşındaki kız çocuklara *obi* (saten ya da ipekli kumaştan sert, geniş kuşak) takılır, üç yaşındaki kız çocukların ise saçları ilk kez topuz yapılırdı.

Şide, M. Sadık (d. 21 Ağustos 1928, Eskişehir), sendikacı. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) genel sekreterliği ve sosyal güvenlik bakanlığı yapmıştır.

İlk ve orta okulu Eskişehir'de okudu. Öğrenimini aynı kentteki Sanat Okulu'nda sürdürdü. Aynı dönemde Devlet Demiryolları İşletmesi'nin Eskişehir'deki Cer Atölyesi'nde çalışmaya başladı. 1951'de girdiği Eskişehir Şeker Fabrikası'nda makinist olarak çalışırken işçi temsilciliği ve baştemsilcilik yaptı. Bu sırada İl Hakem Kurulu'nda da görev aldı. 1958'de Eskişehir Şeker Fabrikası İşçileri Sendikası yönetim kuruluna seçildi. Bir süre sonra aynı sendikanın genel sekreterliğine, Mart 1962'de de genel başkanlığına getirildi. Aynı dönemde Türk-İş Temsilciler Meclisi üyeliğinde de bulundu.

Ağustos 1967'de Ankara'da yapılan Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası (Şeker-İş) 3. Genel Kurulu'nda genel başkanlığa seçildi. Aynı yıl Türk-İş yönetim kuruluna da giren Şide, Şeker-İş genel başkanlığını yürüttüğü sırada 31 Ocak 1974'te Türk-İş genel sekreteri oldu. Kasım 1974'te kurulan Sadi Irmak hükümetinde sosyal güvenlik bakanı olarak yer aldı ve bu görevini Mart 1975'e değin sürdürdü. 12 Eylül 1980'den sonra kurulan Bülend Ulusu hükümetinde de (1980-83) sosyal güvenlik bakanlığına getirildi. Sendikacılığı döneminde Türk-İş'in "partilerüstü politika"sının sıkı bir izleyicisi olan Sadık Şide, 1986'da sendikacılığı bıraktı.

Şidehara Kicuro, DANŞAKU (Baron) (d. 13 Eylül 1872, Osaka - ö. 10 Mart 1951, Tokyo, Japonya), II.Dünya Savaşı sonrasında kısa bir dönem (1945-46) başbakanlık yapan Japon diplomat ve devlet adamı. Japonya'nın 1920'lerde izlediği barışçı dış politikada önemli payı vardır.

1899'da diplomatlık mesleğine başladıktan sonra Kore, Londra, Washington ve Hollanda'da görev aldı. 1919'da Japonya'nın Washington büyükelçisiyken, Japon göçmenlerin ABD'ye girişini kısıtlayan yasalara karşı başarısız bir mücadele yürüttü. Büyük Okyanusta silahsızlanmayı ve güvenliği sağlamak amacıyla toplanan uluslararası Washington Konferansı'nda (1921-22) Japon heyetine başkanlık etti. 1924-27 ve 1929-31 arasındaki dışişleri bakanlığı sırasında Çin'e karşı uzlaşmacı bir politika izlenmesini ve askeri değil ekonomik güçlenmeye önem verilmesini savundu.

1931'de militaristler tarafından görevden uzaklaştırılmasına karşın, yurtdışında saygınlığını korudu ve Ekim 1945'te ABD işgal kuvvetlerinin onayıyla başbakanlığı üstlendi; bu görevini Mayıs 1946'ya değin sürdürdü. Daha sonra *Kokkai*'nin (Parlamento) alt meclisine seçildi ve ölümüne değin bu meclisin başkanlığını yürüttü. Dış politikanın tersine iç politikada tutucu bir çizgi izleyen Şidehara, *Gaiko Gocunen* (1951) adlı kitabında devlet hizmetinde geçirdiği yılları anlatır.

şifa kültü, genellikle kötülük belirtisi olarak görülen bedensel ve ruhsal hastalıkların hekimlik dışı yöntemlerle önlenmesini ya da tedavisini vurgulayan ya da tek başına temel alan dinsel grup. Geniş anlamda bütün dinlerde ve halk kültürlerinde zihinsel ya da bedensel kusurları iyileştirmek için hekimliği dışlayarak ya da onun yanı sıra tanrısal güce başvurma geleneği vardır İslam dışında hemen her din kurucusunun, peygamberlerin, ermiş ve azizlerin, tanrısal görevlerinin kanıtı ya da sonucu olarak hastalara şifa verme gücü taşıdıklarına inanılır. İslamda da Hz. Muhammed öncesindeki bazı peygamberlerin, peygamberliklerini kanıtlamak için bu tür mucizeler gerçekleştirdiği kabul edilir.

Su kaynaklarının şifa verdiği inancı çok eski ve yaygındır. Eski Mısır ve Yunan'da Hekimlik Tanrısı Asklepios için inşa edilen tapınaklar genellikle su kaynaklarına yakındır. Anadolu'daki Ankyra'dan (Ankara) Sicilya'daki Agrigentum'a (Agrigento) kadar geniş bir alanda, bu tanrı onuruna şenlikler düzenlenmiştir. Asklepios kültü, İÖ 293'te çıkan bir veba salgını üzerine Roma'ya da girmiştir. Akadlı Ashipu ya da Kalu rahipleri, tanrısal güçlere başvurarak şifa vermekle görevli din adamlarıdır. Hindistan'da Brahman grupları ve Bengal'de Vaidyalar gibi dinsel kastlar, Amerika Yerlileri arasında Midewiwin türü grupların oluşturduğu gizli topluluklar, Galler'de beş yüzyıldan uzun süre tanrılardan kaynaklanan bir bilgiyle hastaları bitkilerle iyileştiren Myddvailer, şifa kültlerini uygulayan uzmanlaşmış gruplardır.

Hıristiyanlıkta imanla şifa bulma geleneğinin kaynağını, özellikle Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın 40 kadar hastayı mucizevi biçimde iyileştirdiğine ve Havarilerin gerçekleştirdiği benzer mucizelere ilişkin öyküler oluşturur. Kilise daha ilk dönemlerinde, yağla meshetme ve elle kutsama gibi yöntemlerle şifa verme uygulamasını onaylamıştır. İnançla şifa bulma ayrıca azizlerin şefaatleriyle yarattıkları mucizelerle ilişkilendirilir. Batı'da ziyaretçilere şifa verdiğine inanılan hac yerlerinin en ünlü örneği, Fransa'da 1858'de Meryem Ana'nın Bernadette Soubirous adlı birine birkaç kez gözüktüğüne ve hastaları iyileştirecek bir akarsuyu gösterdiğine inanılan Lourdes'dadır. Avrupa'daki çeşitli su kaynakları çevresindeki kutsal yerlerde de (örn. İtalya'da Scafati'de) Meryem Ana'nın gözüktüğü ileri sürülmüştür. Vaftiz dolayımında suyla ilişkisi nedeniyle Vaftizci Yahya Yortusu'nda çeşitli su kaynaklarının insanlara şifa verdiğine inanılır. Ama yaygın şifa kültleri daha çok su perileri ve su yılanları gibi yerel kutsal varlıklarla ya da azizlerin ve başka kutsal kişilerin kutsadığı kuyu ve akarsularla ilişkilidir. Avrupa'da temel işlevi hastalara bakmak olan çeşitli tarikatlarda (örn. Hospitalier tarikatı, Kutsal Ruh tarikatı, Augustinusçu Rahibeler, Sororitler) olduğu gibi, şifa dağıtma görevi genellikle belli gruplarca üstlenilmiştir.

19. ve 20. yüzyıllarda hastalara şifa verme yeteneği taşıdığına inanılan din adamlarının bir bölümü (örn. Kronstadtlı İvan, Hohenlohe-Schillingsfürst prensi Chlodwig Karl Viktor, Leslie Weatherhead, Edgar Cayce, Oral Roberts gibi) yerleşik dinsel gelenekler içinde şifa tekniklerine ağırlık vermiş, bazıları ise imanla tedaviyi temel alan kendi cemaatlerini kurmuşlardır. Phineas P. Quimby'nin Yeni Düşünce hareketi, Mary Baker Eddy'nin Hıristiyan Bilimi, Afrika'daki çeşitli bağımsız kiliseler, Brezilya'da Karip halkları arasındaki hareketler ikinci grupta yer alır.

şifa taşı, içinden su içen insan ya da hayvanın hastalıktan kurtulacağına inanılan su taşı. İçinde âyetler de yazılı olan bu taşlara Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tih-

lap, tıhtap, çiçek, botça, korku tası gibi değişik adlar verilir.

Genellikle bakır, tunç, pirinç, gümüş ve altından yapılan şifa taslarının, az da olsa tahta ve seramik örnekleri de vardır. Biçimleri geleneksel hamam tasına benzer. Günümüze ulaşanları daha çok Osmanlı döneminden kalmadır.

Şifa tasları tarikatlarda, ayrıca Osmanlı sarayında sıklıkla kullanılmıştır. En tanınmışları Konya'daki Mevlânâ Müzesi'nde bulunan ve Nisan Tası adıyla bilinen, 14. yüzyıldan kalma kazan büyüklüğündeki şifa tasıdır.

şifahane *bak.* darüşşifa

şifaotu, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasının *Erigeron* cinsini oluşturan 200 kadar biryıllık, ikiyıllık ve çokyıllık otsu bitki türünün ortak adı. Dünyanın başlıca ılıman bölgelerinde yaygındır. *E. alpinus, E. annuus, E. aurantiacus, E. karvinskianus* ve *E. speciosus* gibi bazı türleri kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yer aldığı familyanın öbür üyeleri gibi tüpsü ve dilsi çiçeklerden oluşmuş çiçek

Şifaotu (*Erigeron uniflorus*)

kömeçleri taşıyan bu türlerde de, her bir çiçek kömecinin altını üst üste binmiş çok sayıda bürgü (yapraksı yapı) kaplar. Tüpsü çiçekler sarı, dilsi çiçekler ise sarı, mor, pembe ya da beyazdır. Bazı türleri oldukça kısa gövdelidir ve yaprakları tabanda toplanmıştır. Buna karşılık uzun türlerinin, gövde boyunca almaşık olarak dizilmiş loplu, dişli ya da tüylü yaprakları vardır.

şifon, çoğunlukla ipekten ya da yapay elyaftan düz dokunmuş, hafif ve parlak bez. Görünüşü çok ince olmakla birlikte oldukça dayanıklı bir bez olan şifon, elbise, eşarp, abajur yapımında kullanmak üzere boyanabilir, üzerine baskı yapılabilir. Hafif ve yumuşak yüzeyli kadife ve tafta bezler de kimi zaman şifon kadife ve şifon tafta olarak tanımlanır. Romanya'da gömleklik ağartılmış pamuklu beze de şifon denir. Almanya'da ve Avusturya'da işe gömlek ve iç çamaşırı yapımında kullanılan ince, dayanıklı, düz dokunmuş keten bezler şifon olarak adlandırılır.

şifre, bir iletiyi, anlamı gizli kalacak bir biçime sokmakta kullanılan yöntem. Şifre terimi, şifreleme işlemi sonucunda oluşturulan şifrelenmiş metin anlamında da kullanılmaktadır.

Şifrelerde yerdeğiştirme ya da ornatma (yerine koyma) yöntemlerinden biri kullanılır; ikisini birden içeren karma şifreler de vardır. Yerdeğiştirmeli şifrelerde özgün metnin öğeleri (örn. harf, sözcük ya da simgeler dizisi) aynı kalır, ama bunların sırası (dizilişi biçimi) değiştirilir. Ornatmalı şifrelerde ise öğeler, bunların dizilişlerine dokunulmadan, başka öğe ya da öğe gruplarıyla değiştirilir. Karma şifrelerde, yerdeğiştirme ve ornatma art arda uygulanır; örneğin bölmeleme yöntemi olarak bilinen karma şifrede; önce özgün metindeki simgeler yerine simge grupları konarak şifreli bir metin oluşturulur; bu metne de, simgelerin sırası değiştirilerek, ikinci bir şifreleme uygulanır. Şifreleme sürecinde izlenen tüm adımlar, yalnızca iletiyi gönderenle alacak olanın bildiği gizli bir anahtar aracılığıyla belirlenen bir kurala göre gerçekleştirilir.

İletilerin şifrelenmesi ve şifrelerinin çözülmesi için çeşitli aygıtlar ve makineler kullanılagelmiştir. İlk şifre aygıtının Eski Yunanlılarca İÖ 400 dolaylarında yapıldığı ve ordu komutanları arasında gizli haberleşme sağlanması amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Skytale* olarak adlandırılan bu aygıt, bir yanı kalın öbür yanı ince bir değnekti; bu değneğin çevresine, üzerine iletinin yazılmış olduğu bir parşömen sarmal biçimde sarılıyordu. Parşömen açıldığında üzerinde anlaşılmaz biçimde dizilmiş harfler ortaya çıkıyor, alıcı tarafından göndericidekinin tıpkısı bir değneğin çevresine sarıldığında ise, özgün metin yeniden beliriyordu. Şifre diski olarak bilinen basit aygıtlar 15. yüzyılda Avrupa'da diplomatik haberleşme amacıyla kullanılmaya başladı. Bu aygıtlar, her birinin üzerinde farklı biçimde sıralanmış 26 harflik diziler bulunan, eşmerkezli iki diskten oluşuyordu; disklerden birinde özgün metnin harfi seçiliyor, buna karşı düşen şifre harfi öteki diskten okunuyordu.

1891'de Fransız şifrebilimci Étienne Bazeries, ABD Cumhurbaşkanı Thomas Jefferson'ın o tarihten 100 yıl kadar önce koymuş olduğu ilkelerden yararlanarak daha gelişkin bir şifre aygıtı gerçekleştirdi. Silindirik şifre aygıtı olarak da anılan bu aygıt eşmerkezli olarak döndürülebilen 20 diskten oluşuyordu. Alfabenin harfleri her diskin çevresine farklı bir sırada dizili olarak yazılmıştı. Diskler ortalarındaki deliklerden bir mil üzerine önceden belirlenmiş bir sırada diziliyor, sonra özgün metnin ilk 20 harfi aynı hizaya gelecek biçimde döndürülüyordu. Diskler üzerinde başka herhangi bir yarıçap boyunca hizalanan 20 harf şifreli metni oluşturuyor, sonra özgün metnin 20 harflik ikinci bölümüne aynı işlem uygulanarak devam ediliyordu.

Telsiz ileşitimi ve elektromekanik teknolojisindeki ilerlemeler sonucunda 1920'lerde, şifre aygıtlarında büyük bir gelişmeyi simgeleyen rotorlu şifre makinesi geliştirildi. Bu makinenin yaygın bir türü, yalın, tek alfabeli ornatmalı şifreleme yöntemiyle karma şifrelemeyi bir arada kullanıyordu. Makinede rotorlar, sürekli dönmekte olan disklerdir ve bu disklerin iki yanında bulunan elektrik değimleri, istenen ornatmalı şifre elde edilecek biçimde bağlanmıştır.

Rotorlu şifre makinesi II. Dünya Savaşı sırasında hem Müttefikler, hem de Mihver Devletleri'nce yoğun biçimde kullanıldı. Sonraki yıllarda elektronik öğelerden de yararlanılarak aygıtın çalışma hızı önemli ölçüde artırıldı, ama temel çalışma ilkelerinde büyük bir değişme olmadı. 1970'li yıllardan bu yana mikroelektronik devreler ve bilgisayarlar kullanılarak yeni, çok gelişkin şifre aygıtları ve şifre sistemleri gerçekleştirildi. Bunlar arasında, mikroişlemcilerden yararlanılarak geliştirilen Fibonacci üreteci ve Veri Şifreleme Standardı (DES) anılabilir.

şifrebilim, KRİPTOLOJİ olarak da bilinir, iletişimin güvenlikli ve genellikle gizli bir biçimde yapılmasını sağlayan yöntemleri konu edinen bilim. Şifrebilimin iki ana dalı vardır; bunlardan şifreleme, bilginin hedeflenen alıcı dışındakiler için anlaşılamaz biçime sokulmasına ilişkin ilkeleri ve teknikleri içerir; şifreleme yoluyla gizli biçime sokulmuş bilginin yeniden elde edilmesine yönelik yöntemler ise şifre çözümlemenin konusunu oluşturur.

Şifreleme başlangıçta yazılı iletilerin gizliliğini sağlamak amacıyla geliştirilmişti; ama günümüzde faksimile ve televizyon sinyallerinin, örneğin iletişim uydular ile yer istasyonları arasında alınıp verilen sinyallerin şifrelenmesinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Çok daha önemli bir uygulama alanı da bilgisayarlar arasındaki iletişimin gizliliğini sağlamak ve yetkili alıcının, aldığı iletinin sahte olmadığını belirlemesini olanaklı kılmaktır; bu son uygulama özellikle bankacılıkta ve benzer ticari işlemlerde önem taşır.

Açık iletinin (özgün metin) şifreli iletiye dönüştürülmesi genellikle bir algoritma (işlemler dizisi) ve bir anahtar aracılığıyla gerçekleştirilir. Kullanılan algoritma herkesçe biliniyor olabilir; ama anahtarın tümü ya da bir bölümü, yalnızca iletiyi gönderen ile alması amaçlananın bilgisi içindedir. Şifreleme sırasında şifreleme algoritması, özgün metne anahtarın belirlediği biçimde uygulanır. Yetkili alıcı şifreli metin üzerinde benzer işlem uygulayarak şifreyi çözer.

Yüzyıllar boyunca çok çeşitli şifre sistemleri geliştirilmiştir. Bunların hepsinde iki temel matematik işlem (ya da bu işlemlerin karması) uygulanır: Yerdeğiştirme ve ornatma (yerine koyma). Yerdeğiştirmede özgün metnin öğeleri aynı kalır, ama bunların dizilişi (sıralanma biçimi) değiştirilir. Ornatmada ise özgün metnin öğeleri (örn. harfler ya da harf çiftleri) yerine, bunların dizilişi aynı bırakılarak, başka simgeler konur. Daha karmaşık sistemlerde bu iki yöntem art arda uygulanır; böylece karma şifreler elde edilir. Böyle bir sistemin çok gelişkin ve yaygın olarak kullanılan bir biçimi, 1970'lerin ortalarında ABD'de geliştirilen ve Veri Şifreleme Standardı (DES) olarak adlandırılan sistemdir. DES, 16 ornatma ve yerleştirmenin art arda uygulandığı bir öbek (blok) şifreleme sistemidir. Sistemde 56 bitlik bir anahtarlama kullanılarak, özgün metnin ikili (*binary*) sistemle kodlanmış 64 bitlik öbeği 64 bitlik şifreli metin öbeğine çevrilir. Sistem büyük ya da çok büyük ölçekli tümleşik (LSI ya da VLSI) devreler aracılığıyla kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Böyle tümleşik devrelerle birkaç 10 bit/saniye'den birkaç 10 milyon bit/saniye'ye kadar değişen hızlarda şifreleme ve şifre çözme olanaklıdır.

Şifre sistemleri bakışımlı ya da bakışımsız olarak iki türe ayrılır. Bakışımlı sistemlerde verici ve alıcı aynı anahtarı kullanırlar; bakışımsız sistemlerde ise iki yanda farklı anahtarlar kullanılır.

Tek anahtarlı şifre sistemlerinde (DES de böyle bir sistemdir) anahtar dağıtımı olarak adlandırılan sorunla karşılaşılır. İleti gönderimine geçilmezden önce anahtarın bütün alıcılara ulaştırılmış olması gerekir; bunun bir sakıncası bu süreçte ortaya çıkan gecikmelerdir, ayrıca anahtarın istenmeyen kişilerin eline geçme olasılığı da vardır. Bakışımsız (iki anahtarlı) sistemler bu sakıncala-

n büyük ölçüde ortadan kaldırır. Böyle bir sistemde şifreleme için kullanılan anahtar genel kullanıma açık, buna karşılık şifre çözme anahtarı gizlidir. İletiye ulaşması istenmeyen kişiler genel anahtarı kullanarak şifreyi çözemezler; bu ancak gizli anahtarın kullanılmasıyla olanaklıdır. Genellikle genel kullanımlı anahtarlı sistem olarak adlandırılan iki anahtarlı sistemler başka kolaylıklar da içerir. Bunlar arasında iletiler için sayısal imza sağlama olanağı sayılabilir; alıcının aldığı iletinin sahte olup olmadığını anlamasını sağlayan bu yöntem, bilgisayarlı veri iletişiminde, özellikle elektronik bankacılıkta yaygın olarak kullanılmaktadır.

İki anahtarlı şifre sistemleri, yüzlerce yıldan beri kullanılmakta olan tek anahtarlı sistemlere oranla çok yenidir; bu tür sistemler 1970'lerin ortalarından bu yana kullanıma girmiştir. Günümüzde kullanılan iki anahtarlı sistemlerde iletinin gizliliği, çok büyük bileşik sayıları çarpanlara ayırmanın hemen hemen olanaksız oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu tür sistemlerin içinde en tanınmışı Rivest-Shamir-Adleman (RSA) şifreleme algoritmasıdır. Bu algoritmanın en büyük sakıncası hızının düşük oluşudur. Tek anahtarlı DES algoritması tek bir tümleşik devre aracılığıyla sanayide birkaç milyon bitlik bilgi akış hızı sağlayabildiği halde, aynı düzeyde gizlilik sağlayabilen bir RSA tümleşik devresinin hızı saniyede birkaç bin bit dolayında kalmaktadır.

şifreli bas, SAYILI BAS ya da FİGÜRLÜ BAS olarak da bilinir, bir melodiye eşlik eden akorların bir bas partisi üzerine yazılan sayılarla belirtilmesi yöntemi. 17. ve 18. yüzyılların yaygın eşlik biçimi olan sürekli basla(*) birlikte doğmuştur.

Bas partisi üzerine konan sayılar, akoru oluşturan seslerin basa göre aralığını gösterir. Örneğin 2 sayısı ikili, 3 üçlü, 4 dörtlü aralığı anlatır. Buna göre *sol*'un üstündeki 7 sayıları, *Sol-si-re-fa* akorunu gösterir (*Sol*'ün üçlüsü *si* [yazılmamış da olsa], beşlisi *re* ve yedilisi *fa*). *Do*'nun üstündeki 6 4 sayıları ise *Do-fa-la* akorunun kullanılmasını belirtir (*Do*'nun dörtlüsü *fa* ve altılısı *la*).

Doğal olarak arka arkaya gelen bu akorların serbestçe, istendiği gibi düzenlenme olanağı yoktu. Bunlar birbirine belirli kurallarla bağlanabilirdi. Bu kuralları iyi bilen çalgıcılar bas melodisinin üstüne ya da altına konan bu sayıları ilk görüşte okuyarak parçaya eşlik edebilirlerdi.

İcracı, sayılarla yalın olarak gösterilen akorları doğaçlayarak işleyebilir ve süsleyebilirdi. Ama bunu hiçbir zaman melodi partisini bastıracak bir biçimde yapmazdı. Şifreli bas yöntemi, sürekli basla birlikte barok dönemin sonunda terk edildi. Klasik dönem bestecileri ve daha sonraki parçalarının eşlik partilerini açık olarak yazdılar. Bununla birlikte şifreli bas yöntemi bugün armoni eğitiminde hâlâ kullanılmaktadır.

şifreli kilit, üzerinde sayılar ya da harfler bulunan bir dizi bilezikle donatılmış kilit türü. Şifreli kilit, ancak bileziklerin üzerindeki harf ya da sayıların belirli bir sırada konumlandırılmasıyla açılabilir. *Ayrıca bak.* kilit.

Şiga, Japonya'da, Honşu Adasının güney kesiminde, denize kıyısı olmayan il (*ken*). Yüzölçümü 4.016 km²'dir. Japonya'nın en büyük gölü olan Biva sınırları içinde kalır. Göl ve çevresindeki dağlık bölge Biva Gölü Ulusal Parkı'nı oluşturur. Çeltik tarlaları da geniş bir alanı kaplar. İlde yetiştirilen Omi sığırı ülke çapında ünlüdür. İl merkezi Otsu, Hikone ve Nagahama'daki dokuma fabrikaları Biva Gölünün suyunu kullanırlar. Nüfus (1991 tah.) 1.234.000.

Şiga Kiyoşi (d. 7 Şubat 1871, Sendai - ö. 25 Ocak 1957, Tokyo, Japonya), Japon bakteriyoloji bilgini. Dizanteri etkeni olan *Shigella* adlı basili bularak ünlenmiştir.

1896'da bitirdiği Tokyo Üniversitesi'nde öğrenciyken tetanos basilini bulan Kitasato Şibasaburo'yla birlikte çalıştı. 1899'da Tokyo'daki Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'nün laboratuvar şefi olarak göreve başladı. Kısa süre sonra Avrupa'ya giderek, Alman bakteriyoloji bilgini Paul Ehrlich'le tekhücreli bir mikroorganizmanın etken olduğu tripanozomiyazın tedavisi üzerinde çalıştı. 1900'de dizanteri için bir antiserum geliştirdi. 1903'te Tokyo'ya döndükten sonra Şibasaburo'yla çalışmayı sürdürdü. 1920'de Seul Üniversitesi'nde bakteriyoloji profesörü oldu; 1929'da da bu bölümün başına getirildi. İki yıl sonra Tokyo'ya geri dönen Şiga Kiyoşi 1936'da İmparatorluk Sarayı'nda çalışmaya başladı. Cüzam, beriberi ve verem üzerine de araştırmaları vardır.

Şiga Naoya (d. 20 Şubat 1883, İşinomaki, Miyagi - ö. 21 Ekim 1971, Tokyo, Japonya), çağdaş Japon edebiyatının önde gelen yazarlarından. Sezgilere dayalı, duyarlı ve özlü üslubuyla tanınır.

Soylu bir *samurai* ailesinden geliyordu. 1885'te büyükbabasının yanına, Tokyo'ya gitti. Gençliğinde Hıristiyan eğitimci Uçimura Kanzo'dan etkilendi, ama bu etki kalıcı olmadı. 1906'da Soylular Okulu'nu bitirdikten sonra Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nin İngiliz Edebiyatı Bölümü'ne girdi, ama bitirmeden, iki yıl sonra ayrıldı. 1910'da Muşanokoci Saneatsu, Arişima Takeo, Satomi Ton ve Soylular Okulu'ndan öteki arkadaşlarıyla *Şirakaba* adlı gazeteyi kurdu. Gazete, bireyciliği ve Tolstoy'a özgü bir hümanizmi vurgulayan önemli bir edebiyat hareketi başlattı. Hareket 1920'lerin başına değin sürdü, ama Şiga bu yazarların idealizmini kendi gerçekçi edebiyat anlayışına uzak bulduğu için gruptan ayrıldı. Zamanla nesnel üslubunu daha da yetkinleştirdi. Karakterlerinin duyarlıklarını son derece yalın bir üslupla anlattı. Soyut düşüncelerden çok, duygusallıktan uzak somut tasvirlere yer verdi.

Şiga usta bir öykücü olarak tanındı, ama hiçbir şey yazmadığı uzun dönemler oldu. Geçimini hiçbir zaman yazarlıktan sağlayamadı. Öykülerinin çoğu aile içindeki karmaşık ilişkileri anlatır. Birinci tekil kişi ağzından anlatılan ve kahramanlarının ruhsal dünyalarını ele alan bu öykülerden bazıları *şişosetsu* ("ben" romanı ya da kişisel roman) türü içinde değerlendirilir. Hem *Vakai* (1917; Barışma) adlı öyküsü, hem de başyapıtı sayılan iki bölümlük romanı *An'ya koro* (1921-1937; Karanlık Bir Gecedeyiz), kişisel ve ailevi çatışmalarla karşı karşıya kalan birinin iç huzuru arayışını konu alır. "Kinosaki nite" (1917; Kinosaki'de) adlı öyküsü Şiga'nın, kendi ruhsal dünyasını duygusallıktan uzak ama duyarlı bir üslupla anlatan yapıtlarına iyi bir örnektir. Şiga, *An'ya koro*'dan sonra başka yapıt vermemiştir.

Şigemitsu Mamoru (d. 29 Temmuz 1887, Oita - ö. 26 Ocak 1957, Yugavara, Japonya), çeşitli kabinelerde dışişleri bakanı olarak görev alan Japon diplomat. II. Dünya Savaşı'nın sonunda ülkesinin Müttefiklere koşulsuz teslimini öngören antlaşmayı imzalayanlar arasında yer almıştır.

Tokyo Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1911'de Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1918'de Polonya'daki Japon elçiliğinde görevlendirildi. Avrupa'dayken Paris Barış Konferansı'na (1919) katıldı. Bir süre Japonya'nın Almanya elçiliğinde görev aldıktan sonra, Şanghay başkonsolosu, 1931'de de Japonya'nın Çin elçisi oldu. 1933'te dışişleri bakan yardımcılığına getirildi. Daha sonra, Sovyetler Birliği ve İngiltere'de büyükelçilik görevlerinde bulundu.

1943'te Toco Hideki hükümetinde, daha sonra da Koiso Kuniaki hükümetinde dışişleri bakanı olarak görev aldı. Savaş sırasında, kısa sürede barışı sağlamak umuduyla bir dizi uzlaşma önerisini destekledi. 2 Eylül 1945'te, Higaşikuni Naruhiko hükümetinin dışişleri bakanı olarak Japonya'nın Müttefiklere koşulsuz teslim olmasını öngören antlaşmayı imzaladı. Savaş suçlusu olarak yargılandı ve 7 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1950'de serbest bırakıldı.

1952'de İlerici Partı'nin başkanı, daha sonra da Demokratik Parti'nin başkan yardımcısı oldu. 1954'te Hatoyama İçiro hükümetinde yeniden dışişleri bakanlığına getirildi.

Şihabeddin Muhammed Guri *bak.* Muizzeddin Muhammed bin Sam

Şiilik, Arapça ŞIA, İslamın iki büyük kolundan biri. Dünya Müslümanlarının yaklaşık yüzde 16'sıyla, Sünnilik karşısında azınlık kanadını oluşturur. İran, Irak ve bir olasılıkla Yemen'de çoğunluktadır; ayrıca Suriye, Lübnan, Doğu Afrika, Kuzey Hindistan (özellikle Lucknow), Dekkan'ın Hindistan kesimi ve Bombay ile Pakistan'da da Şii topluluklar vardır.

Şiilere göre Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali, Hz. Muhammed'in manevi vârisi ve ondan sonra halifelik (imamlık) hakkı taşıyan kişidir. Doğrudan Tanrı buyruğuyla Hz. Muhammed onu halifeliğe atamış, sonraki halifelerin de onun soyundan olması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla İslam toplumunu yöneten ilk üç halife meşru değildir. Şiilik, Hz. Ali'yi izleyen imamların ardılık zincirine ilişkin anlaşmazlıklar nedeniyle İmamiye(*), Zeydiye(*) ve İsmailiye(*) olmak üzere üç ana kol ile çok sayıda fırka ve mezhebe bölünmüştür.

Yandaşlar anlamına gelen *şia* sözcüğünün Hz. Ali ve ehl-i beyt yandaşlığını belirtmek üzere ilk kez ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ilk halifenin seçilmesi sırasında Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunanlar bulunmakla birlikte, bunlar belirgin bir fırka oluşturmuyordu. Hz. Osman döneminde başlayan ve Hz. Ali'nin halifeliğinde süren olaylar sırasında *şia* öncelikle siyasal bir akım olarak biçimlendi ve gitgide yaygınlık kazandı. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden (680) sonra, onun öcünü almak amacıyla toplanan ve yardımına gelemedikleri için tövbe edenlerin başlattığı Tevvabun (tövbe edenler) hareketi Şiliğin kitleselleşme yolundaki ilk adımıydı. "Tanrı'nın Kitabı, Tanrı Elçisi'nin Sünneti, ehl-i beytin öcü, zayıfları savunma ve günahkârlara karşı cihad" sloganı ile Muhtar bin Ebi Ubeyd es-Sakafi'nin başlattığı isyan hareketi ise, Şiliğin inanç ve düşünce düzeyindeki ilk oluşumlarını içeriyordu.

Emevilere karşı doğrudan ehl-i beyt adına ilk ayaklanmaya Hz. Hüseyin'in torunu İmam Zeyd bin Ali bin el-Hüseyin (ö. 740) girişti. Bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı ama Zeyd'i izleyenler, Şiliğin ana kollarından Zeydiliği oluşturmak üzere Hz. Hüseyin'in öbür torunu Muhammed Bakır'ı (ö. 734), ardından da oğlu Cafer Sadık'ı izleyen çoğunluktan ayrıldı. Cafer Sadık'ı

İmam tanıyan Şiilerden bir bölümü de onun ölümünden (766) sonra İmamlığın büyük oğlu İsmail'e (ö. 750) ait olduğunu, İsmail'in babasından önce ölmesinin bunu değiştirmeyeceğini, İmamlığın ondan sonra da oğlu Muhammed'e geçeceğini öne sürdü. Böylece Şiiliğin günümüzdeki ikinci büyük kolu olan İsmailiye ortaya çıktı. Cafer Sadık'ın öteki oğullarından Musa el-Kâzım'ı (ö. 799) izleyenler de günümüze değin İmamiye olarak anıldı. Bu ana mezhepler dışında Şiilik tarihi boyunca, büyük çoğunluğunu İslamla inanç bağları kopmuş, "gulat" adı verilen fırkaların oluşturduğu çok sayıda mezhep ve fırka ortaya çıktı. Bunların başlıcaları Keysaniye, Ebu Müslimiye, Mukannaiye, Hurremiye, Maziyariye, Karamita, Sabbahiye, Hattabiye, Beyaniye, Gurabiye, Mansuriye, Sebeiye, Ammariye, Kâmiliye, Harbiye, Hulmaniye ve Ezafiredir.

Bazı Şii hükümdarların ortaya çıkmasına karşın, 16. yüzyılın başlarına değin Şiilik İslam dünyasının hemen her yerinde azınlıktaydı. Ama 1502-1736 arasında İran'da hüküm süren Safeviler, Azerbaycan ve Irak'ı da içine alan geniş egemenlik alanlarında Şiiliği devlet dini durumuna getirdiler. Bu bölgelerde günümüze değin ezici çoğunluğu elinde tutan İmamiye, Şiiliğe yeni bir canlılık kazandırdı. 20. yüzyılda Şiiler özellikle İran'da militan İslamcı hareketin gelişmesine önemli katkıda bulundular.

şiir, dilin anlam, ses ve ritim öğelerini belli düzen içinde kullanarak, bir olayı ya da bir duygusal ve düşünsel deneyimi yoğunlaşmış ve sıradanlıktan uzaklaşmış bir biçimde ifade etme sanatı. Şiirde dil yalnızca bir iletişim aracı olmakla kalmaz, başlı başına bir amaca da dönüşür.

Tanımı ve kapsamı. Şiirin hem genel ve kapsayıcı, hem de anlamlı bir tanımını yapmak kolay değildir. Şiirle her türlü genel tanım ve kural arasında bir karşıtlık değilse bile, bir gerilim vardır: Her başarılı şiir, dilin ve insan davranışlarının bazı genel kurallarının çarpıtılması, dönüştürülmesi, kısaca "özelleştirilmesiyle" elde edilir. Ama bu özelleştirme, her zaman kişiselleştirme anlamına gelmeyebilir. Büyük şiirlerde her zaman bir kişilerüstü sesin varlığı duyulur: Her hangi bir bireyin değil, dilin kendi sesi işitilmektedir.

Şiir, daha basit olarak, dize kurma sanatı ya da dizelerden oluşmuş herhangi bir yazı olarak da tanımlanabilir. Buna karşı çıkan bazı şair ve kuramcılara göre, dize şiiri değil manzumeyi tanımlayan özelliktir. Bu görüşü savunanlara göre, şiirle manzume arasında bir farklılık vardır. Her manzum yazı şiir olmadığı gibi, her şiir de manzum biçimde yazılmamıştır; düzyazı şiirler de vardır. Şiiri manzumeden ayıran, yarattığı duygusal ve düşünsel yaşantının yoğunluğu ve keskinliğidir: Cemal Süreya'nın dediği gibi, şiir "dünyadan daha gerçek bir dünya, hatta gerçekten daha gerçek bir gerçek" yaratır, yaratmalıdır.

Romantik dünya görüşünün izdüşümü olan bu yaklaşıma karşı, bazı şair ve kuramcılar da dizenin şiirde "asli" bir rol oynadığı görüşünde direttmişlerdir. Yapısalcı yöntemden etkilenmiş bu yazarlara göre, sıradan bir gazete haberinin cümlelerinin kırılarak dize biçiminde yazılması bile, bu sıradan sözlere bir duygusal ya da düşünsel "titreşim" kazandıracaktır. Bu, yalnızca dizenin her cümleye bir ritim kazandırmasıyla da ilgili değildir. Asıl önemli olan, insanların dizeli yazıları şiir olarak kabul etmiş olması ve kendilerine sunulan metni farklı bir duygusal hazırlık ile okumalarıdır.

Gene de şiirle gündelik dil ve şiirle düzyazı arasındaki ilişkiler 20. yüzyılın bütün önemli şairlerini uğraştırmıştır. Şiirin bugün bile geçerli olan bir tanımına göre, şiirsel dille gündelik konuşma dili arasında çok kesin bir ayrım vardır: Birtakım sözdizim kuralları, benzetme ya da eğretileme gibi söz sanatlarının sıkça ve bilinçli olarak kullanılması, belli bir "şiirsel" ses tonu ya da bir "yüksek" söyleyiş şiir dilini gündelik dilden ayıran özelliklerdir. Ama bu, klasik modernizm öncesi şiirin tanımıdır. Modern dönemde, özellikle de 1910'larda Fransa'da Apollinaire ile başlayan *L'esprit nouveau* (Yeni Ruh) anlayışının etkisiyle, şiiri düzyazıdan kesin olarak ayıran, önceden tanımlanmış bir söz sanatları listesine indirgeyen anlayıştan uzaklaşılmıştır. Bu yalnızca Apollinaire gibi yenilikçilere özgü bir tutum da değildir. İngiltere'de T. S. Eliot gibi siyasal ve felsefi açıdan muhafazakâr bir çizginin savunucusu olan bir şair bile, şiirin gündelik dilden beslenmesi gerektiğini, ancak bu besinle kendini yenileyebileceğini öne sürmüştür. Klasikçilikle yenilikçiliğin kesişme noktalarından birini oluşturan Fransız şair Paul Valéry ise, "şiirin gündelik konuşma dilinin içinde özel bir bölge olduğunu" söyleyerek aradaki yakınlık kadar farklılığa da dikkat çekmiştir. Valéry'ye göre, şiirle düzyazı arasındaki farklılık, yürümekle dans etmek arasındaki farklılığa benzer. Yürüme eyleminde insanın bacakları ve gövdesi, kendi dışındaki bir amaca hizmet eder; bir yerden bir başka yere gitmenin aracı durumundadır. Oysa dansta yapılan hareketlerin kendi dışında bir amacı yoktur, amacı kendisidir. Düzyazıda da dil bir mesajı iletmenin aracıdır; mesaj verildikten sonra sözcüklerin önemi kalmaz. Oysa şiirde dikkat, sözcüklerin işaret ettiği mesaj üzerinde değil, sözcüklerin kendisi üzerinde yoğunlaşır. Şiirde mesaj dilin kendisinden ayrılmaz. Filozof J. -P. Sartre da *Qu'est-ce que la littérature*'de (1947; *Edebiyat Nedir?*, 1967), Valéry'nin izinden giderek, düzyazı dilinin "saydam, geçirgen", şiir dilinin ise "mat, ışık geçirmez" olduğunu, yani kendi dışını gösterme amacı taşımadığını belirtir. Bir başka deyişle, şiirde "neyin" söylendiğinden çok, "nasıl" söylendiği önemlidir.

Ne var ki, bu düşünceler şiirle manzume arasındaki farkı yeterince aydınlatmaz. Düzyazıda da benzer ayrımlar yapılabileceğini savunanlar vardır. Gene yapısalcı yöntemi uygulayan bazı eleştirmenlere göre, şiirle manzume arasındaki ayrım ne kadar gereksizse, düzyazıyı yalnızca saydam bir iletişim aracı saymak da o kadar yanlış ve gereksizdir. Roland Barthes ve Gerard Genette gibi Fransız eleştirmenler, düzyazı türlerinde, masal, öykü ve romanda ve genel olarak bütün anlatılarda bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullanılan söz sanatlarını çözümlemek için karmaşık yöntemler geliştirmişlerdir. Bunlara göre, şiir de, düzyazı anlatı da kurmacanın alanı içindedir: Gerçeğin (ister olaylar ve nesneler gibi dış gerçeğin, isterse duygular ve düşünceler gibi iç gerçeğin) kendisini değil, belirli edebi uzlaşımlara göre dönüştürülmüş, kurulmuş bir biçimini verirler.

Ama bu yaklaşım gene de şiirle anlatının niçin ayrı edebi türler olduğu sorusuna bir açıklık getirmez. ABD'li şair Robert Frost, şiiri her türlü düzyazı anlatıdan ayırmak için şöyle bir formül öne sürmüştür: Bir şiiri bir dilden bir başka dile çevirmeyi deneyin; çevrilemeyen, çevrilemeden kalan şey neyse, o şiirdir. Gerçekten de, örneğin Turgut Uyar'ın

Herşey akıp gider, bir katı hüzün kalır
Her zaman geceleyin kalır o, bazan gündüzün kalır

dizelerinin bütün anlam ve çağrışım yükünü, ses değerini başka bir dile çevirmek zordur, hatta olanaksızdır. Çevrilemeyecek olan şey, dizelerin içerdiği karamsarlık değildir; karamsarlık gibi görece "modern" bir duygunun, Anadolu halk şiirinden süzülüp gelmiş bir ses ve ritim geleneği içinde verilmesidir; karamsarlığın, bu geleneğin gür, canlı, huzurlu çağrışımlarıyla yarattığı karşıtlık ve buradan doğan bileşik etkidir. Aynı duyguları, hatta aynı etkiyi başka bir dilde yeniden kurmak mümkündür, ama artık orada başka bir şiir olacaktır. Bu da şiirin, öteki edebiyat türlerinden farklı olarak, yerel ya da ulusal gelenekle çok sıkı bir bağ içinde olduğunu gösterir. 20. yüzyılın gelecekçilik, dadacılık ve gerçeküstücülük gibi yıkıcı, yenilikçi akımları bile başarılı yapıtlarını, yadsıdıkları gelenekle yarattıkları karşıtlığa borçludurlar. O gelenek olmaksızın, getirdikleri yeni ses ve anlam değerlerinin farklılığını, yeniliğini algılamak da olanaksızdır. Bu bir bakıma, şiirin sözlü kökenleriyle bağlarını hâlâ tümüyle koparmamış olmasıyla açıklanabilir. Sözlü edebiyat geleneklerinin ve insanlığın en eski dinsel ve dindışı yazılı metinlerinin incelenmesi, şiirin başlangıçta, ilk tarımsal toplulukların kuruluşunda toprağın ve emeğin verimini artırmak için başvurulan büyülerin dili olduğunu düşündürmektedir. Zamanla şiirin bu yararcı işlevi ortadan kalkmış, ama şiirsel sözün büyülü dokusu, işlevsellikten de kurtulduğu için, daha da yoğunlaşarak süregelmiştir. Allen Tate ve R. P. Blackmur gibi, Yeni Eleştiri(*) akımına bağlı ABD'li eleştirmenler şiiri düzyazıdan, iyi şiiri kötü şiirden, düzyazı içindeki "şiirsel" ifadeleri de "düz" ya da "anlatısal" ifadelerden ayırmak için, birbirine yakın iki değerlendirme ölçütü geliştirmişlerdir: "Gerilim" ve "jest". Tate'e göre, şiirsel söz, belli bir gerilim taşımasıyla "düz" sözden ayrılır. Bu gerilimin kaynağında da, romantik şair Coleridge'in *Biographia Literaria*'da (1817; Edebi Yaşamöyküsü) ortaya koyduğu, "en çok sayıda karşıtlığın ya da farklılığın tek bir ifade içinde toplanması" yatar. Şiirsel söz, birbirine karşıt ya da farklı duyguları, düşünceleri ya da tutumları "gergin bir denge" içinde bir arada tutabildiği ve tek bir anlama indirgemediği için şiirseldir. Blackmur ise, şiirsellikte sözün bir "jest" haline geldiğini, dile getirilen mesaj ya da duygunun ötesinde sözün bir "davranış"ın maddeselliğine büründüğünü söyleyerek benzer bir görüşü savunmuştur.

Bütün bu yaklaşımlar, şiirde düşünceyle açıklanamayacak bir duyusal ya da maddi öğe olduğu yolundaki romantik kuramın uzantılarıdır. Bu romantik yaklaşımın karşısında, şiirle düzyazı arasındaki farklılığın düşünceyle ya da bazı nesnel yöntemlerle saptanabilir olduğunu savunan ve yapısal dilbilimden yararlanan Roman Jakobson gibi araştırmacıların görüşleri yer almaktadır. Jakobson'a göre, şiirle düzyazı arasındaki farklılık iki söz sanatı arasındaki farklılığa indirgenebilir. Şiirin ana ilkesi, eğretileme (metafor), düzyazınınki ise düzdeğişmecedir (metonimi). Eğretileme, tek bir an içinde, birbirinin yerini tutabilen, birbirinin alternatifi olan nesne ve imgeler arasında kurulan ilişkidir; bu benzetme ya da "yerine koyma"ların yarattığı çağrışım zinciridir. Örneğin Cahit Külebi'nin

Sivasa giderken bir vadi var derin,
Ben hep gece geçtim ordan,
Bir su gibi dibinden ekinlerin,

dizelerinde, geceleyin yolculuk yapan kişinin yalnızlığıyla tarlaya gece verilen suyun sessizliği ve görünmezliği arasında bir eğre-

tileme ilişkisi vardır. Bu ilişkiden, suyun geçiciliğine, insan yaşamının kalıcı olmayışına, suyun ekinleri hem besleyip hem de fazla verilirse çürütebilecek bir şey olduğuna ve insanın da içinden geçtiği dünya ile böyle ikircikli bir ilişkisi bulunduğuna kadar uzanan bir dizi çağrışım gelişmektedir. Buna karşılık, bir romandan alınmış "Düşes akşamüstü saat beşte arabasını hazırlattı" cümlesinin yarattığı, düşesin yanında çalışan halktan kişilerle ilişkisi, her gün aynı saatte atlı arabasında Paris ormanlarında gezinme alışkanlığı gibi çağrışımlar, tek bir an içinde birbirinin yerini tutabilecek nesneleri değil, mekânsal ve zamansal bir düzlem içinde yan yana gelerek birbirini tamamlayan nesne ve olayları içermektedir. Jakobson'a göre düzdeğişmece, yatay bir düzlem üzerinde art arda ya da yan yana gelen bu tür nesne ve olayları birbirine eklediği, zaman içinde gelişen bir diziden oluştuğu için, öykü anlatımına uygun bir söz sanatıdır. Öykünün kişi, atmosfer ve olay örgüsü gibi öğeleri arasında düzdeğişmeceye dayalı bir ilişki vardır. Oysa eğretileme, farklı olguların tek bir an içindeki benzeşme ya da koşutluğunu ve giderek bütün varlıkların birliğini çağrıştırdığı için şiire özgüdür.

Jakobson sözlerin çeşitli "işlevlerini" sıralarken, "şiirsel işlev"den de söz eder. Bu bir cümle ya da sözün, kendi ses düzenine, söyleniş biçimine, sözdizimine ve anlam farklılaşmalarına dikkat çekmesidir. Sartre'ın şiir dilinin "mathığı, maddeselliği" dediği şey de budur. Ama Jakobson Sartre'dan farklı olarak, şiirsel işlevin yalnızca şiirde değil, başka sözel etkinliklerde, hatta günlük, sıradan konuşmalarda bile ortaya çıkabileceğini söyler; şiirin ayırıcı özelliği, orada bu işlevin asli, egemen işlev oluşudur; öteki söylem türlerindeyse şiirsel işlev ikincil, yardımcı bir işlevdir. Jakobson'a göre, şiirsel işlevin en belirgin gerçekleşme yolu, dilin eğretilemeye dayalı boyutunun anlatısal ya da düzdeğişmeceye dayanan boyutu üzerinde egemenlik kurması, düzdeğişmeceye de simgesel bir hava kazandırmasıdır. Şiir, bir cümle içinde birbirini tamamlamak üzere yan yana, uç uca gelmiş öğeler (sesler ve imgeler) arasındaki benzerlikleri, koşutlukları hissettirerek, yani "tamamlama" ilişkisini bir "yerini tutma, alternatifi olma" ilişkisine dönüştürerek, dilin "kıvamlanmasını", dikkatin verilen mesajın içeriğinden veriliş biçimine dönmesini sağlar. Örneğin Cemal Süreya'nın

Fazıl Hüsnü diyor ki, ne diyor Fazıl Hüsnü?..
Keşke yalnız bunun için sevseydim seni.

biçimindeki dizelerinde bir mesaj verilmek üzereyken iptal edilmiş (Fazıl Hüsnü hiçbir şey söylememiş), böylece dikkat de mesajın boş bıraktığı yer üzerinde toplanmıştır. Burada mesajın Fazıl Hüsnü'nün söylemiş olduğu belirli bir söz değil, söyleyebileceği bütün sözler olduğu görülebilir. "Fazıl Hüsnü", şair Fazıl Hüsnü Dağlarca'dır; ama burada, bir şair kimliği olmanın ötesinde, bir şiir eğretilemesi, şiirin yerine geçen bir işarettir. İkinci dize de bu bağlamda anlam kazanır: Şair, "sevgilisine" seslenirken, onu herhangi bir başka amaç için, örneğin fiziksel ya da manevi varlığına sahip olmak için değil de, yalnızca yazılmış güzel şiirler için sevmiş olmanın yeterli olabileceğini, aşkın da bir şiir eğretilemesi olduğunu, onun gibi amacını kendi içinde taşıdığını söyler gibidir.

Bu, şiirin bir başka özelliğine de işaret eder: Şiirin konusu çoğu zaman şiirdir. Belirli bir şiire anlam ve şiirsel işlev kazandıran dış göndermeler ve referans sistemleri arasında en önemlisi, yaşanmış birtakım olaylar ya da dış, nesnel gerçekler değil, o zamana değin o dilde yazılmış başka şiirlerdir. Her şiir, kendi özgün değerini ve kimliğini, öteki şiirlerle olan benzerlik ve farklılıkların niteliğine göre kazanır. Bir şiir, kendisinden önce var olan bir "şiirler dünyası" olduğu için vardır; bu şiirler dünyası da kendisini kuşatan daha genel bir "kodlar sistemi", yani bir dil olduğu için vardır. Bir şairin elinin altındaki malzemenin içinde daha eski ya da yeni şiirlerin dili de bulunur; yalnızca bu dilin tek tek sözcükleri değil, bunların kullanım biçimleri, bugün eskimiş gözüken bazı deyimler, farklı vurgular ve ses özellikleri de bu malzemenin içindedir. Şair, bu geçmişten devraldığı öğeleri yeni bir bağlam içinde, kendi çağının çizdiği çerçeve içinde kullanır; ama gene de şiirin öğeleri, daha eski şiirlerde kazandıkları değer ve anlamları bu yeni şiire de taşırlar. Şiirsel dile zenginliğini, çokkatlılığını veren de budur; günlük konuşma dili yalnızca şimdiki zamanda yaşar, şiir ise birkaç zamanda birden yaşar. Şiirlerin kendi aralarındaki "konuşmanın" bir örneği, Yahya Kemal Beyatlı ile Ahmet Muhip Dıranas'tan alınmış şu dizelerde görülebilir:

Fani ömür biter, bir uzun sonbahar olur
Yaprak, çiçek ve kuş dağılır, tarumar olur
(Yahya Kemal)

Her ısırdığım meyvayla bitiyor
Neşe mevsimi... Gönlüm! yaz gidiyor
Güneşle, denizle ve yaprak yaprak.
(Dıranas)

İki şiirin görünürdeki konumu da aynıdır: Sonbaharla birlikte doğanın çürümesi, çözülmesi ve dağılması. Hatta iki şair de bu dağılmayı anlatmak için aynı imgeyi, "yaprak dökümü" imgesini kullanmıştır. Ama daha eski şiirde, yenisine oranla daha dingin bir ton, bu çözülmeye karşı konulamayacağını anlamış ve süreci kabullenmiş olmanın getirdiği bir tür huzur egemendir. Üstelik, Yahya Kemal'in şiirinde daha kişilerüstü, daha anonim bir ses vardır; aruzun katı kalıplarıyla yazılmıştır. Bütün bunlar, şiirin dolaysız, anlık duyusal etkisini geriye itmekte, şiire duyusal değil düşünsel, zihinsel bir yoğunluk vermektedir. Dranas'ın şiirinde ise hem duyusallık, hem de öznellik ve kişisellik daha ön plandadır. Şair "ben" olarak konuşmakta, kendi "gönlüne" seslenmektedir. "Isırılan meyva" imgesi ise, hiçbir Yahya Kemal şiirinde bulunamayacak kadar dolaysız, neredeyse kaba bir duyusallık, tensellik taşımaktadır; doğrudan doğruya "yemek" eylemini, lezzet ve iştahı çağrıştırmaktadır. Üstelik, Yahya Kemal'deki yumuşak tevekkül de yoktur; zamanın geçişinden duyulan acı bütün keskinliğiyle dile getirilmiştir. Gene de iki şiirin birleştiği bir nokta vardır. Yahya Kemal'in "ben"i silerek, aruz kalıbı kullanarak ve doğa yasalarına isyan etmeyerek sağladığı "plastikliği", mimari etkiyi, Dranas son dizede cümlenin sözdizimini bozarak elde etmektedir: Cümle, "doğru" dilbilgisi kurallarına göre, "yaz gidiyor/güneşle, denizle ve yapraklarla" biçiminde yazılması gerekirken, "-le" ekinin kaldırılmasıyla "yaprak" sözcüğü bir tür bağımsızlık, özerklik kazanmakta, dikkati asıl konudan (zamanın geçişi) uzaklaştırarak sözün, sözcüğün üzerinde toplamaktadır. Ama asıl önemli olan şudur: Dranas'ın şiiri, değerini ve farklılığını, Yahya Kemal'in şiiriyle olan benzerlik ve farklılığına borçludur; bunun tersi de geçerlidir. Yahya Kemal'in şiiri de, daha sonra kendisine hem benzeyen hem de farklı olan yeni bir şiir yazıldığı için yeni bir anlam, yeni bir hayat hakkı ve tazelik kazanmıştır. Öyleyse, her iki şiirin de konusu, yalnızca sonbahar değil, aynı zamanda birbirleridir.

Türk şiirinin gelişimi. Modern Türk şiirinin tarihi, bir sürekliliğin tarihi değil, art arda gelen kopuşların tarihidir: Tanzimat şiiri (*bak.* Tanzimat edebiyatı), Servet-i Fünun(*), başlı başına bir "ekol" olan Yahya Kemal, Hecenin Beş Şairi(*) gene kendi başına bir tarz sayılması gereken Nâzım Hikmet, Hececilerin izleyicileri, Garip(*), İkinci Yeni(*). Bütün bu akımlar arasında yoğun, içsel bir ilişkinin varlığından söz edilemez. 1960'lara değin, Türk şiirinde, kendi kendini besleyen ve değişimleri içinde gene de canlı kalan bir gelenek oluşmamıştır. Belki ancak bir tepki ilişkisinden söz edilebilir: Servet-i Fünun, kendi şiirini Tanzimat edebiyatının didaktikliğine karşı bir tepki olarak ortaya koymuş; Yahya Kemal, Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin gibi şairlerin aşırı duygusallığına, tarihten kopukluğuna ve toplumsal kaygılarının yüzeyselliğine karşı, şiirin mimari yapısının ve ses düzeninin sağlamlığına önem veren, şiirin öznesini tarih ve kültür içine yerleştiren, kişilerüstü bir deyiş geliştirmiş; Beş Hececiler ve onları izleyenler, tıpkı kendini Osmanlı geçmişinden koparmaya çalışan yeni Cumhuriyet gibi, şiiri sıfırdan başlatmak istemişler ve bunu da başararak oldukça safdil, genellikle de cılız ve derinliksiz ürünler vermişler; Nâzım Hikmet, asıl çatışmanın gelenekçilikle Cumhuriyetçilik arasında değil, Cumhuriyet de içinde olmak üzere bütün bu "eski düzen" ile yeni doğan sosyalizm arasında olduğu düşüncesinden yola çıkarak, şok tekniklerinden yararlanan, yüksek sesle okunacak bir şiir üzerinde çalışmış; Garip ise, eski "şairane" anlatıma karşı çıkan Nâzım'a koşut bir biçimde, bir tür yeni "halk şiiri" ortaya koymak istemiştir. Ancak İkinci Yeni hareketiyle, 1950'lerin sonundan başlayarak, bütün eski şiirlerden bilinçli olarak beslenmeye çalışan, oradan yeni değerler devşiren bir gelenek kurulabilmiştir.

Türk şiirinin tarihindeki bu kopukluklar, başka bir olguyla da ilişkilidir: Her şiir kuşağı ya da akımı, kendinden önceki bir Türk şiirinden çok, Avrupalı, özellikle de Fransız şairlerden etkilenmişlerdir: Tevfik Fikret'in modeli, Cemal Süreya'ya göre "üçüncü sınıf bir Fransız şairi" olan François Coppée'dir; Yahya Kemal, divan şiiriyle Fransız Parnasçıları arasında bir sentez kurmaya çalışmıştır; Ahmed Haşim, Verlaine ve simgecilerden etkilenmiştir; Nâzım Hikmet'in şiirinin oluşumunda, Rus şair Mayakovski'nin dize anlayışının ve ses özelliklerinin payı büyüktür; Ahmet Hamdi Tanpınar, Baudelaire, Mallarmé ve Valéry'nin Türkçedeki devamı gibidir; Garipçiler için gerçeküstücüler ile çoğu ironik şiirler yazan Max Jacob, Jacques Prévert ve Jules Supervielle gibi şairler önemlidir; Behçet Necatigil, kendi şiirini Alman şiir geleneğiyle, Mörike, Hölderlin, Rilke, Trakl ve Paul Celan'dan gelen "ruhsal" bir esintiyle geliştirmiş; Cemal Süreya Apollinaire'de, Edip Cansever ise T. S. Eliot ve Yorgo Seferis'in çevirilerinde kendisi için bir açılım bulmuştur.

Türk şiirinde "eski ile yeninin kavgası", şiirsel duyuşun dolaysızlığı noktasında düğümlenir. Eski şiir, şiirin dışında oluşmuş bir duyumu, bir duyguyu ya da bir düşünceyi, kendi döneminin "şairane" anlatımına uygun olarak şiirleştirirken, yeni şiir bu duyum ya da duyguyu şiirin kendi içinde oluşturmaya yönelir: Birinde şiirden önce bir gerçek vardır, ötekindeyse gerçeği kendisi yaratmayan şey şiir olmaya layık değil-

dir. Bu dönüşüm, esas olarak İkinci Yeni'yle birlikte ortaya çıkmışsa da, Türk şiirinin daha önceki tarihinde de her önemli atılım bu eksen üzerinde, bu karşıtlık içinde İkinci terimin örneği olan ürünlerle kendini göstermiştir. Örneğin Ahmed Haşim'in şiiri, Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin'e oranla daha yeni ve daha kalıcı olmasını, şiirin dışında yer alan bir gerçeği şiirsel dile çevirmeyip gerçeği kendi içinde toplayabilmesinden alır. Şiirsel duyuşun dolaysızlığı, şiirin bir aktarma değil de bir yaratma oluşu, aynı zamanda, şiirin yeniden bir düzyazı cümlesine çevirilemeyeceği anlamına gelir. Duyuş dolaysızlığı, özellikle İkinci Yeni'de belirginleşecek başka bir olgunun, şiirde imgenin anlatıdan bağımsızlaşmasının da kaynağında yatar. Bunun örneklerini de Fazıl Hüsnü Dağlarca ile Necip Fazıl Kısakürek gibi çizgi dışı, bağımsız şairlerde ve yer yer Nâzım Hikmet'te görmek mümkündür. Yeni şiirde, şiirsel gerilim, şiirde anlatılan ya da şiirin arka planını oluşturan öyküden çok, bir aydınlanma anını ifade eden ve çoğu zaman şiirin dokusuna sığmaz gibi görünen özerkleşmiş imgelerle sağlanır. Bu özerkleşme, yalnızca Haşim, Tanpınar, Dranas, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday gibi hermetik (kapalı) şairlerin ya da İkinci Yeni'nin ürünlerine özgü de değildir. Sabri Altınel'in sosyalist şiirindeki "Ey olgun, yaralı görünüş/.../Gözyaşından sonraki gülüş" dizelerinde, 1970'lerin popüler şairi Ahmed Arif'in "Ümit, öfkeli ve mahzun/.../Dağlara çekilmiş, kar altındadır" dizelerinde ya da 1960 sonrası kuşağı şairlerinden İsmet Özel'in "Kapanmaz yağmurun açtığı yaralar çocuklarda" dizelerinde de dikkati, anlatılan "öykü"den çekerek söylenen söz üzerinde toplayan bir imge bağımsızlaşması görülür.

Bu gelişim, Türk şiirinin giderek saydamlığını yitirip "kapalılaşmasına", çetrefilleşmesine, şiir okumanın eğitim ve emek gerektiren bir uğraş haline gelmesine yol açmıştır. Ama, buna karşıt gibi görünen ve bunun etkilerini bir ölçüde "telafi eden" bir başka olgu daha vardır: Yeni Türk şiirinin günlük konuşma diline yaslanması. Bu, Yahya Kemal'den sonra giderek hızlanan ve şiirin sözcük dağarcığının genişlemesini, şiirin bir tür "havalandırmaya çıkarılmasını" sağlayan bir yöneliştir. Ama yerel, hatta semt dilinin kullanılmasının, Garip'te olduğu gibi, şiirsel gerilimin azalmasına yol açabildiği de görülmüştür. Cemal Süreya, şiirin gündelik dille ve yaşamın sıradan olgularıyla ilişkisini şöyle formüllendirir: "Herşey şiir olabilir mi? Hayır. Ama şiir herşey olabilir." *Ayrıca bak.* divan edebiyatı; nazım; ölçü; prozodi.

Şikarpur, Pakistan'da, Sind eyaletinde kent. İndus Irmağının 29 km batısında yer alır. Jacobabad, Larkana ve 32 km güneydoğudaki Sukkur'a kara ve demir yoluyla bağlıdır. 1617'de Bolan Geçidinden Afganistan'a uzanan bir kervan yolu üzerinde kurulan kent, tarihsel bir ticaret merkezidir. Başlıca ürünleri pirinç ve madeni eşya, halı, pamuklu kumaş ve nakış işleridir. Kentteki büyük kapalı çarşı Türkistan'da ve bütün Güney Asya'da ünlüdür. Kentte Sind Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul vardır.

Şikarpur, İndus Irmağının kuzeybatısında uzanan alüvyonlu düzlüklerle çevrilidir. Önemli bir pirinç üretim bölgesi olan bu topraklarda koyun ve keçi de yetiştirilir. Öteki ürünler arasında buğday, nohut, kolza, şekerkamışı ve pamuk sayılabilir. Bölgede yaşayan başlıca etnik grup Peştulardır. Nüfus (1981) 88.138.

şikâyet, devlet makamlarına hak aramak için yapılan başvuru. Değişik hukuk alanlarında taşıdığı farklı anlamlara uygun olarak üç ayrı biçimde düzenlenmiştir.

Ceza hukukunda şikâyet, bazı suçlarda kovuşturmaya başlanabilmesi için suçtan zarar görenin savcılığa yaptığı başvuru anlamına gelir. Kural olarak bir kimsenin suçun işlenmesine göz yumması failin ceza sorumluluğunu ortadan kaldırmadığı için, suçlu hakkında kamu davası açılır. Ama suç oluşturan bazı eylemler vardır ki, bunlar toplumdan önce özellikle kendisine karşı suç işlenen kimseyi ilgilendirir. Yasa koyucu, ailenin esenliği ya da suçun çok hafif olması gibi nedenlerle bazı eylemlerden dolayı savcılığın harekete geçerek ceza davası açmasını, suçtan zarar görenin şikâyette bulunması koşuluna bağlı tutmuştur. Zina, kızlığı bozma, hafif müessir eylemler, hakaret, sövme gibi suçlar bu tür suçlardandır. Bunların bir bölümünde (örn. zina, kızlığı bozma) eylemin duyulması suçun işlenmesinden daha kötü sonuçlar doğurabileceği için kovuşturma yapılması zarar görenin isteğine bırakılmıştır. Hakaret ve sövmede ise suçun işlenmesinden sonra iki tarafın barışması ve böylece sorunun ortadan kalkması olasılığı bulunduğundan, kamu davası yolu kabul edilmemiştir. Kovuşturulması şikâyete bağlı suçlarda bu şikâyetin yazılı olması gerekir. Suçüstü durumunda ise kolluk memurlarına sözlü şikâyet yeterlidir.

İcra hukukunda şikâyet, icra-iflas memurlarının yasaya ya da olaya uygun olmayan işlemleri nedeniyle tetkik merciine başvuruda bulunulması anlamına gelir. Bir haczin ya da satışın geciktirilmesi, yeterli koruma önlemlerinin alınmaması gibi nedenlerle zarar gören kişi, bu işlemleri öğrendiği tarihten başlayarak yedi gün içinde icra tetkik merciine şikâyette bulunabilir. Bir hakkın yerine getirilmemesi ya da nedensiz olarak sürüncemede bırakılması gibi durumlarda şikâyet için bir süre söz konusu değildir. Tetkik merci şikâyeti haklı görürse şikâyet konusu işlemi ortadan kaldırır ya da düzeltir. Geciktirmeden dolayı şikâyette bulunulmuşsa, geciktirilen işlemin hemen yapılması konusunda talimat verir.

Anayasa hukukunda şikâyet kavramı dilekçe hakkıyla ilgili olarak kullanılır. Ayrıca Alman hukuk sisteminde düzenlenmiş anayasa şikâyeti kavramı vardır. Buna göre resmî makamların bir eylem ya da işlemiyle temel hak ve özgürlüklerinden biri zedelenmiş olan kişiler ya da özerklik hakkı zedelenmiş olan yerel yönetim kuruluşları, bu işlem ve eylemlere karşı Federal Anayasa Mahkemesi'ne "anayasa şikâyeti" yoluyla başvurabilirler.

şikeste nestalik, ŞIKESTE olarak da bilinir, kuralları kırılarak (Farsça *şikeste*: "kırık") yazılan nestalik yazı. 17. yüzyıl başlarında Safeviler döneminde İran'da ortaya çıktı ve yalnız İran, Afganistan, sınırlı ölçüde de Hindistan'da, özellikle yazışmalarda şikeste talik ve nestalikin yerine kullanılarak günümüze kadar geldi. Bilinen en eski örneği, Safevilerden Şah I. Süleyman'ın valilerinden Mürteza Kulihan Şamlu'nun (ö. 1688) yazdığı bir nottur. Bu yazının bir ölçüye kadar olgunlaşmış olmasına bakılarak, şikeste nestalikin 17. yüzyıldan biraz önce ortaya çıktığı ve bir gelişme dönemi geçirdiği düşünülebilir. Şikesteyi ilk yazan bir başka kişi de Şefîa unvanıyla tanınan Muhammed Şefî-i Herevî'dir (ö. 17. yy sonu-18. yy başları). Bunları Mirza Hasan-ı Kirmani (ö. 1675?), Muhammed Muhsin-i Komi (ö. 1684?), Muhammed İbrahim-i Komi (ö. 1703?), Muhammed Aliyy-i İsfahani (ö. 1748?) gibi hattatlar izledi ve her biri şikestenin gelişmesine katkıda bulundu. Ama şikesteyi güzelliğinin doruğuna çıkaran Abdülmecid-i Talkânî (ö. 1771) oldu. Onun ortaya koyduğu bazı karmaşık birleşme biçimlerinin okunuşta zorluk yaratması, 19. yüzyılda şikesteyi basitleştirme gayretlerine yol açtı, ama büyük bir başarı sağlanamadı. Bugün Tahran'daki Encumen-i Hoşnuvisân-i İran (İran Hattatlar Encümeni) adlı okulda Talkânî'nin yolu izlenmektedir. En büyük şikeste ustaları Yedullah Kabuli ve Rıza Muşayai'dir. Türkiye'de fazla tutulmamış olan şikeste, Bâb-ı Fetva'da pek yalın sayılacak bir biçimde kullanılmıştır.

şikeste talik, kuralları kırılarak (Farsça *şikeste*: "kırık") yazılan talik yazı. Normalde birleşmeyen harfler de öbür harflere bağlanarak yazılır. Dolayısıyla harf ve

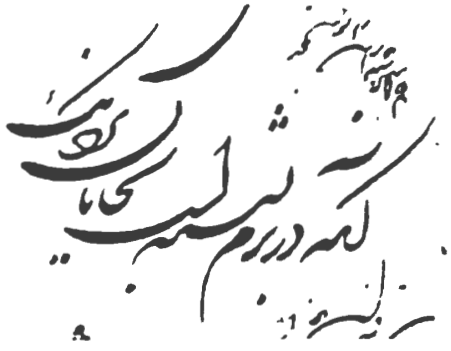

Bir şikeste talik alıştırması
(sağ üstteki küçük yazılar terstir)
Ali Alparslan Arşivi

sözcükler iç içe girerek karmaşık bir görünüm alır. *Ayrıca bak.* talik.

şikhara (Sanskrit dilinde: "dağ doruğu"), Kuzey Hindistan tapınak mimarlığında kutsal odanın ve sütunlu *mandapa*'ların (sundurma ya da hol) üzerinde yükselen büyük kule ya da külah. Kuzeydeki Hindu tapınaklarının en belirgin tipik özelliğidir. *Şikhara*'nın iki temel tipi vardır. Bunlardan *latina*, dışa doğru hafifçe bombelidir ve genellikle kutsal odanın üzerinde yer alır; *phamsana* ise düzdür ve daha çok *mandapa*'ların üzerinde bulunur, üzerinde de çan biçimli bir tepeliği vardır.

Şikoku, Japonya'yı oluşturan dört adanın en küçüğü. Honşu Adasından Japon İç Deniziyle, Küşü Adasından da Bungo Boğazıyla (*suido*) ayrılır. Yüzölçümü 18.806 km²'dir. Dağlık olan adada nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yerler kıyı boyunca uzanan kentsel alanlardır. Şikoku Adası yönetsel bakımdan Ehime, Kagava, Koçi ve Tokuşima illerine (*ken*) bölünmüştür.

Tarım adanın kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Başlıca tarım ürünleri pirinç, arpa, buğday ve mandalinadır. Balıkçılığın çok gelişmiş olduğu ilde deniz suyundan tuz elde edilir. Sanayi ürünleri arasında petrol ürünleri, demirdışı metaller, kumaş, kâğıt hamuru ve kâğıt sayılabilir. Adadaki başlıca kentler ve sanayi merkezleri Matsuyama, Takamatsu, Koçi ve Tokuşima'dır. Nüfus (1990) 4.195.106.

Şile, Marmara Bölgesi'nde, İstanbul iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 736 km² olan Şile ilçesi doğu ve güneyde Kocaeli ili, güneybatıda Pendik, batıda Ümraniye ve Beykoz ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

Ortalama yüksekliği 200 m olan tepelik, dalgalı düzlüklerden oluşan ilçe toprakları ilin en doğu kesiminde yer alır. Bir peneplen olan Kocaeli Yarımadasının(*) kuzey

Şile'de kale ve çevresindeki kayalıklardan bir görünüm, İstanbul
Ian Çelik

kesimindeki bu toprakların yüksekliği hiçbir yerde 500 m'ye ulaşmaz. İlçe topraklarından kaynaklanan suları, Karadeniz'e dökülen küçük akarsular toplar. Bunların başlıcaları Yeşilçay, Göksu olarak da bilinen Gökdere, Kabakoz Deresi, Darlık Deresi ve Heciz Deresi ile Riva Deresinin kollarından Uzundere'dir. Bu akarsuların aşağı kesimindeki alüvyal düzlükler sebze ve meyve üretim alanı olarak büyük önem taşır. İstanbul kentinin içme ve kullanma suyu gereksinimini karşılamak amacıyla Riva ve Darlık dereleri üzerinde birer baraj kurulmuştur. Bu barajların ardında suların birikmesiyle oluşan Ömerli Baraj Gölünün doğu kesimi ile Darlık Baraj Gölünün tümü ilçe sınırları içindedir. İlçenin Karadeniz kıyısı oldukça düzdür. Bu kıyıda yer alan başlıca çıkıntılar doğu kesimdeki Yunuslu Burnu ile batı kesimdeki Karaburun'dur. Genellikle dik olan Karadeniz kıyısının akarsu ağızlarında yer alan doğal plajlar turizm açısından büyük önem taşır. Şile ilçesi doğal bitki örtüsü açısından oldukça zengindir. Ağva'nın doğusunda görülen saf kayın ormanları, bazda yerini meşeyle karışık kayın ve kestane ormanlarına bırakır.

Halkının önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçedeki başlıca ekonomik etkinlikler turizm, balıkçılık, meyvecilik ve şilebezi dokumacılığıdır. Şile ve Ağva yerleşmeleri ile çevrelerinde birçok turistik konaklama ve hizmet tesisi vardır. Şile'nin turizme açılmasından beri yaygın olarak yapılan pansiyonculuk, otel ve motellerin açılmasından sonra eski önemini yitirmeye başlamıştır. Bir balıkçı barınağı olan Şile, yakın zamana değin Karadeniz'in batı kıyılarında yer alan önemli balıkçılık merkezlerindendi. Son yıllarda Karadeniz'de görülen balık azalmasından etkilenen Şileli balıkçılar, avlanmak için başka sulara gitmeye başlamışlardır. Sığır ve manda besiciliği yapılan ilçede yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler elma, mısır, buğday ve armuttur; ayrıca az miktarda patates, yulaf, soğan, üzüm ve baklagiller yetiştirilir. Şile, 1984'te ilin en çok mısır, Yalova'dan sonra da en çok elma üretilen ilçesiydi. İlçede başlıca geleneksel uğraş şilebezi(*) dokumacılığıdır. Köylerinde yüzlerce şilebezi dokuma tezgâhı olan ilçede şilebezinden hazır giyim eşyası üreten atölyeler de vardır. Yeraltı kaynakları açısından da oldukça zengin sayılan ilçede bentonit, kil, sanayi kumu, linyit ve tuğla-kiremit hammaddesi yatakları vardır. Şarkıt ve dikitleriyle ilgi çeken Sofular Mağarası, Şile kasabasının yaklaşık 14 km batısındadır.

Antik Çağda Bitinya Krallığı'nın sınırları içinde yer alan Şile yöresi, İÖ 1. yüzyılda Roma'ya bağlandı. İS 3. yüzyılda İmparator Diocletianus'un(*) baskıları nedeniyle Nikomedeia'dan (bugün İzmit) kaçan Hıristiyanlar bu yörede yer alan Kızılca ve Sofular köyleri yakınındaki mağaralara sığındılar. Kısa bir süre Anadolu Selçuklularının, daha sonra da Haçlıların yönetimine giren yöre, 14. yüzyılda Bizanslılar ile Osmanlılar arasında el değiştirdi. 1400'de Osmanlı topraklarına katılan ve halkının bir bölümü Rumlar ile Ermenilerden oluşan yöre, 19. yüzyıl sonlarında İstanbul Şehremaneti'ne (İstanbul Belediyesi) bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) hükümleri uyarınca, İngiliz denetimindeki Boğazlar bölgesi kapsamına alındı. 1920'de İngilizler tarafından işgal edilen Şile, işgalden 7 Ekim 1922'de kurtuldu.

İlkçağda Philee adıyla anılan kasaba ilçenin kuzey kesiminde yer alır. Kıyıdaki kumsalın hemen ardında yer yer duvar biçiminde dik olarak yükselen kayalık arazinin üstünde kurulmuş olan kasaba, daha çok İstanbulluların sayfiye olarak ilgi gösterdiği fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. Kasabanın hemen altında kurulan mendirek ve balıkçı barınağı, bu kesimde suyun durgunlaşarak kirlenmesine neden olmaktadır; bununla birlikte çevrede halen kirlenmemiş doğal kumsallardan oluşan pek çok kıyı parçası vardır. Cenevizlerden kaldığı sanılan kalesi ve kıyı ardındaki yüksek bir kayalık üstünde yer alan feneriyle tanınan Şile kasabasının nüfusu yazın birkaç kat artar. Halkının bir bölümü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rumların Yunanistan'a gitmesinden sonra Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminden bu yöreye gelenlerden oluşur. İstanbul kentine, 58 km uzunluğunda, sık dönemeçli bir yolla bağlanan Şile kasabasına yeni bir yol yapımı için çalışmalar sürmektedir.

Şile Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 25.372; kasaba, 7.872.

şilebezi, İstanbul'un Şile ilçesinde dokunduğu için bu adla anılan bir tür ince kumaş. İlk kez Şile'de dokunduğu kabul edilmekle birlikte, Rize'de dokunan ve rizebezi ya da feretiko adıyla tanınan kumaşın taklidi olduğu da ileri sürülmüştür.

Kıvrak denen ince pamuk ipliği iyice sulandırılmış çiriş ununa batırıldıktan sonra kurutulur ve çile haline getirilir. Bu iplikten bezayağı adı verilen teknikle dokunan kumaş sonra deniz kıyısında kireç kaymağına yatırılır. Deniz suyu ile yıkanıp kurutulunca bürümcüğü andıran hafif büzgülü bir görünüm kazanan şilebezi, yazlık kumaş olarak kullanılır. Pamuklu olduğu için teri kolaylıkla emmesi, büklümlerinin arasından hava geçirdiği için de serin tutması, bu kumaştan yapılan yazlık çamaşır ve giysilerin ilgi görmesine yol açmıştır. Eskiden peşkir, yağlık, iç çamaşırı için kullanılırken, günümüzde şilebezinden çeşitli erkek ve kadın giysisi yapılmakta, öbür ülkelere de ihraç edilmektedir.

Son yıllarda Anadolu'nun dokumacılık yapılan birçok yöresinde, özellikle de Denizli'nin Buldan ilçesinde şilebezine benzeyen kumaşlar dokunmaktadır.

Şili, resmî adı ŞİLİ CUMHURİYETİ, İspanyolca REPÚBLICA DE CHILE, Güney Amerika'nın batı kesiminde kıyı ülkesi. Büyük Okyanus boyunca dar bir şerit biçiminde uzanan 756.626 km²'lik bir alanı kaplar. Kıtanın güney ucundan kuzeye doğru uzunluğu 4.350 km'yi bulur. Ortalama 180 km olan genişliği Antofagasta yöresinde 350 km'ye kadar çıkarken, Puerto Natales yakınlarında 15 km'ye kadar iner. Büyük Okyanusa bakan uzun kıyı şeridi özellikle güneyde son derece girintili çıkıntılı bir yapı kazanarak toplam 5.340 km'ye ulaşır. Kuzeyde Peru, kuzeydoğuda Bolivya, doğuda da Arjantin ile çevrilidir. Antarktika'nın bir bölümü üzerinde hak iddia eden Şili, güney kıyıları açıklarında sıralanan bir dizi küçük adanın yanı sıra kıtanın daha uzağında yer alan Paskalya, Sala y Gómez, San Félix, San Ambrosio ve Juan Fernández adalarını da içine alır. Başkenti Santiago, 1992 tahmini nüfusu 13.599.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Şili fiziksel coğrafya bakımından doğudan batıya doğru, kuzey-güney doğrultusunda birbirine koşut uzanan üç ana bölgeye ayrılır: And Dağları, aradaki çöküntü alanı ve kıyı sıradağları. Şili'deki dağ sisteminin oluşumu And jeosenklinalinde biriken tortulların kıvrılıp yükselmeye başladığı Jura Dönemine (y. 190-136 milyon yıl önce) değin iner. Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 136-65 milyon yıl önce) başlayan yerinden oynama Tersiyer (Üçüncü) Dönemde de (y. 65-2,5 milyon yıl önce) sürmüş ve buna eşlik eden tektonik hareketlerle And sistemi kıyıdaki daha yaşlı sıradağlardan ayrılırken, arada bir çöküntü alanı ortaya çıkmıştır. Kuaterner (Dördüncü) Döneme (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) rastlayan sıradağların yeniden yükselmesi ve kıyıların okyanusa batması olayı günümüzde de sürmektedir. And sisteminin güneyinde hâlâ görülen volkanik etkinliklere bağlı olarak son birkaç yüzyılda bir dizi büyük deprem meydana gelmesi bunun bir sonucudur.

Şili sınırları boyunca dev bir kütle oluşturan And Dağları, kuzeyden güneye doğru

And Dağlarındaki sönmüş yanardağlardan Licancâbur Doruğu
ABC Ajansı

yapısal özelliklerle ayırt edilebilen dört bölüm altında ele alınabilir. Yayvan ve kıraç bir plato görünümünü taşıyan, 27° güney enleminin kuzeyindeki dağların yüksekliği genelde 5.000-6.000 m arasında değişir. Bu bölüm, çoğu sönmüş yanardağ olan Llullaillaco (6.723 m), Licancábur (5.918 m) ve ülkenin en yüksek noktası Ojos del Salado (6.893 m) gibi dorukları barındırır. Yüksek tuz gölü havzalarının yer aldığı plato alanı daha güneyde bir süre alçaldıktan sonra 32°-34° güney enlemleri arasında yeniden yükselerek sarp ve dar bir kütle biçimini alır. Dorukları karla kaplı Tupungato ve Maipo gibi dağların yükseldiği bu bölümden sonra 42° güney enlemine kadar uzanan yanardağlar zinciri başlar. Bazıları hâlâ etkin olan ve yükseklikleri 2.610-3.450 m arasında değişen bu yanardağların başlıcaları Copahue, Llaima, Osorno ve Tronador'dur. Yüksekliğin iyice düştüğü daha güneydeki bölümde yer yer tekil yanardağlar yükselmekle birlikte, buzulların oyduğu yüzey şekilleri egemendir. Buz kütleleriyle kaplı alanlar oldukça geniş bir yer tutar.

Genelde kırık hatlarıyla belirlenen çöküntü alanı kuzeyde Tamarugal Ovasıyla başlar ve geniş Atacama Çölünü içine alarak ülkenin orta kesimine doğru ilerler. Bu kesimde çöküntü alanını kesintiye uğratan dağ uzantıları, başta Merkez Vadi olmak üzere bir dizi verimli vadi yaratır. Bu vadiler çöküntü alanının Corcovado Körfezinde suların altına gömülmesiyle sona erer. Daha güneyde de çöküntü alanı yerini karmaşık fiyort ve boğazlara bırakır.

Çok seyrek olarak 2.000 m'ye yaklaşan düz tepeli sırtlardan oluşan kıyı sıradağları, ülkenin orta kesiminde çöküntü vadilerini batıdan kuşatarak okyanusa zor geçit veren bir set meydana getirir. Sıradağların kıyılara bakan yamaçları genellikle sekiler biçiminde yükselir. Çöküntü alanının okyanus sularına gömüldüğü kesimden sonra sırtlar kıyı açıklarındaki adalarla devam eder.

Akarsular ve toprak dokusu. Dik ve kısa çığırlı olan ırmakların çoğu And Dağlarından doğar ve batı yönünde ilerleyerek

Büyük Okyanusa dökülür. Yağışlarla beslenen kuzeydeki akarsulardan yalnızca ülkenin en uzun ırmağı olan Loa Irmağı çöllük bölgeyi aşarak Büyük Okyanusa ulaşır. Akışları daha düzenli olan orta kesimdeki ırmaklardan sulamada yararlanılır. Kuzeybatı yönünde akan Bío-Bío Irmağı kıyı sıradağlarını çaprazlamasına geçen tek akarsudur. Ülkenin güney kesiminde buzul etkisiyle oluşmuş çok sayıda göl vardır.

Kuzeydeki çöllük bölgeyi kum ve çakıldan oluşmuş tuzlu topraklar ile alkali içeriği yüksek topraklar örter. Orta kesimdeki vadilerde ırmakların taşıdığı tortulları kaplayan alüvyonlu topraklar organik madde ve mineral içeriği açısından son derece zengindir. Volkanik etkinliğin sürdüğü yörelerde ise daha çok verimli andosol topraklara rastlanır. Göllerle kaplı bölgenin geçirgenliği düşük toprakları nemli bir yapı gösterir. Güneydeki adaların büyük bölümü ise bataklık topraklarla kaplıdır.

İklim. Ülkenin kuzey ve orta kesimlerinin büyük bölümünde, soğuk Peru (Humboldt) Akıntısının ve Güney Pasifik antisiklonunun etkisiyle yer yer Akdeniz iklim tipine yaklaşan ılıman ve yumuşak bir iklim hüküm sürer. Bu etkilere açık olmayan güney kesimde ise soğuk ve nemli bir iklim görülür. Yıllık ortalama sıcaklık kuzeyden güneye doğru her 10° enlem aralığında yaklaşık 4°C olmak üzere düzenli olarak düşer. Böylece kuzey sınırında 18°C'yi bulan sıcaklık düzeyi, en güney uçta 6°C'ye kadar iner. Yıllık ortalama yağış miktarı kuşaklar arasındaki iklim farklılaşmasını daha belirgin bir biçimde yansıtır. Genelde 30° güney enleminin kuzeyinde kalan çöllük bölgenin büyük bölümüne hiç yağış düzmez; yer yer yağış alan yörelerde de yıllık miktar 20 mm'nin altında kalır. Ülkenin orta kesimini içine alan 30°-40° güney enlemleri arasındaki kuşakta yıllık yağış miktarı 305-355 mm arasında değişir. Bu yağışın büyük bölümü kış mevsiminde (mayıs-ağustos) düşer. Güneye doğru gittikçe yükselen yıllık yağış miktarı Valdivia yöresinde 2.300 mm'ye, kıtanın ucundaki adalarda ise 4.100 mm'ye kadar çıkar.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Üçte ikiye yakın bölümü çorak arazilerle kaplı olan Şili'nin bitki örtüsü genelde iklim kuşaklarına uygun bir farklılaşma gösterir. Kuzeydeki çöllük bölgenin iç kesimlerinde dikenli bir akasya türü olan *tamarugo* yetişir. Kıyıya yakın kesimlerde ise değişik kaktüs türlerinin yanı sıra dikenli çalılara rastlanır. Kuzeydeki plato bölgesini dayanıklı otların oluşturduğu çayırlar kaplar. Yarı kurak kuşakta kaktüslerle birlikte sertodunlu ağaçlara ve *Adesmia* gibi çalılara rastlanmaya başlar. Ilıman orta kuşağın *matorral* denen özgün bitki örtüsünde sertodunlu ağaçlar, çalılar, kaktüsler ve yeşil çayırlar birbirine karışmış olarak yer alır. Bío-Bío Irmağının güneyinde ender olarak sedir, kayın ve defne türlerini barındıran karışık ormanlar bulunur. Bu kesimde, And Dağlarının batı yamaçlarında Şili arokaryası sık kümeler oluşturur. Nemli kuşakta başlayan yağmur ormanları güneye doğru uzanarak en uçtaki adalarda yerini bodur ağaçların oluşturduğu bir örtüye bırakır. İklimin daha sert olduğu iç kesimlerde bozkır örtüsü öne çıkar.

Şili'de en yaygın kara hayvanları kemiricilerdir. And kemiricileri arasında, postları açısından büyük önem taşıyan çinçilla, degu ve viskaça sayılabilir. Misk sıçanına benzeyen koypulara akarsularda yaygın olarak rastlanır. Kuzeydeki platoluk bölge guanako, lama, alpaka ve vikunya gibi geviş getiren hayvanları barındırır. *Pudu* adıyla tanınan yeryüzünün en küçük geyikleri ülkeye özgü türler arasındadır. Etçil memeliler puma ve uzun kuyruklu tilki gibi türlerle sınırlıdır. Oldukça zengin olan kuş varlığı papağan, flamingo ve kondor gibi ilginç kuşları kapsar. Ülkenin coğrafi kopukluğu nedeniyle kıtaya özgü zehirli sürüngenler ve örümceklere hiç rastlanmaz.

YERLEŞME DOKUSU. Şili, büyük ölçüde iklim koşullarının ve doğal kaynakların belirlediği yerleşme dokusu açısından beş geleneksel bölgeye ayrılır. İspanyol sömürgeciliğinin ilk odağı olan ılıman Orta Kuşak bölgesi, gelişmiş tarım ve sanayi temeline bağlı olarak başlıca nüfus merkezlerini barındırır. Geçmişte ekime elverişli alanların büyük bölümünü kaplayan *hacienda* adlı büyük çiftliklere dayalı kırsal yerleşme dokusu, yakın dönemdeki reformlarla önemli ölçüde değişmiştir. Ülkenin büyük kentlerinin çoğu Orta Kuşak bölgesindedir. Toplam nüfusun dörtte birinden fazlası, başkent Santiago'yu çevreleyen metropol alanda yaşar. Bu dev metropolün 110 km kadar batısında yer alan liman kenti Valparaíso ile hemen bitişiğindeki Viña del Mar, nüfusun toplandığı ikinci büyük merkezdir. Başkentin güneyine düşen Merkez Vadi boyunca, başta Rancagua, Talca ve Chillán olmak üzere, gelişimini tarıma borçlu bir dizi kent ve kasaba sıralanır. Bölgenin güney kıyılarında yer alan Concepción ile liman kenti Talcahuano ise başlıca sanayi merkezleri olarak öne çıkar.

Ülkenin yarı kurak ortakuzey kesimini içine alan Kuzey Chico bölgesi tarımın yanı sıra madenciliğe dayanır. Kıyıya yakın olan La Serena ile Coquimbo limanı başlıca merkezleri oluşturur. Bölge nüfusu büyük ölçüde, sulamadan yararlanılan ırmak vadileriyle maden ocaklarının yer aldığı dağlık yörelerde toplanmıştır. Sömürgecilik döneminde Orta Kuşak bölgesinin sınırında uzandığı için sınır (Frontera) bölgesi olarak bilinen ülkenin ortagüney kesimi, Yerli direnişinin bastırıldığı 1880'lerde yerleşime açılmış, tahıl ve kereste üretimine bağlı bir gelişme göstermiştir. İç kesimde yer alan bölgenin merkezi Temuco geniş bir kırsal alana hizmet verir. Daha güneyde başlayan Göller Bölgesi küçük çiftçiliğin biçimlendirdiği dağınık yerleşme dokusuyla ayırt edilir. Sanayi kenti Valdivia'nın dışında Osorno ve Puerto Montt da tarımsal merkezler olarak önem taşır. Bölgenin güzel manzaralı gölleri ve karla kaplı yanardağları çok sayıda turist çeker.

Ülkenin kuzey ve güney kenarında kalan son iki bölge seyrek nüfuslu olmakla birlikte, zengin doğal kaynaklarından dolayı ekonomiye önemli bir katkıda bulunur. Maden kaynaklarının işletilmesiyle yerleşime açılan Kuzey Grande bölgesinde ihracat kapısı olarak kurulan Iquique, Antofagasta ve Arica kentleri sanayide de belirli bir gelişme göstermiştir. İç kesimin tek önemli kenti, dünyanın açık ocak yöntemiyle işletilen en büyük bakır madeni Chuquicamata'nın yakınında bulunan Calama'dır. Nüfusun çok daha seyrek olduğu Güney bölgesi kendi içinde üç yöreye ayrılır. Chiloé ile başlayan kuzeydeki adalar topluluğu ülkenin en az gelişmiş kesimleri arasında yer alır; Castro ve Ancud bu kırsal yörenin başlıca kasabalarını oluşturur. Boğazlar yöresi de yerleşimin sınırlı düzeyde kaldığı çok sayıda adayı kapsar. Patagonya ve Tierra del Fuego'nun Şili'deki bölümünü içine alan üçüncü yörede başlıca yerleşim merkezi, hayvancılığın yanı sıra petrol ve doğal gaz üretimine dayanan, Macellan Boğazı çevresindeki topraklardır.

NÜFUS. İspanyol sömürgeciliğinden önce bugünkü Şili topraklarında başta Atakamalar, Diaguytalar, Pikunçeler, Mapuçeler, Huilçeler, Pehuençeler ve Kunkolar olmak üzere çeşitli Yerli toplulukları yaşıyordu. Bölgeye 16. ve 17. yüzyıllarda akın eden İspanyol kolonicileri, 18. yüzyılda Bask kökenli göçmenler izledi. Bu toplulukların zamanla Yerlilerle karışması güçlü bir kültürel birliğe dayanan oldukça homojen bir nüfus yarattı. Mestizo olarak adlandırılan bu melezler günümüzde toplam nüfusun (1983) yüzde 91,6'sını oluşturur. Kimliğini korumuş olan Yerliler ise Şili toplumunun küçük bir öğesi durumundadır. Çoğunlukla Temuco çevresindeki Mapuçelerden oluşan bu Yerlilerin toplam nüfus içindeki oranı yüzde 6,8'i bulur. Köken olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında kentlere yerleşen yeni göçmen topluluklara dayanan beyaz azınlık İngiliz, Fransız, İtalyan ve Alman asıllıların yanı sıra az sayıda Yahudi, Süryani ve Filistinliyi kapsar. Nüfusun tamamına yakını resmî dil olan İspanyolcayı konuşur. Katolik Kilisesi'ne bağlı olanların toplam nüfus içindeki oranı (1982) yüzde 80,7'ye ulaşır. Başlıca dinsel azınlık olan Protestanların oranı ise yüzde 6,1'dir.

Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekare başına 18 kişi gibi çok düşük bir düzeydedir. Toplam nüfusun yüzde 90'dan fazlası kuzeydeki Copiapó ile güneydeki Puerto Montt arasında kalan kuşakta yaşar. Bu kuşak içinde de nüfusun yoğunlaştığı asıl kesim, çöküntü alanındaki vadi ve düzlüklerdir. Barınmaya pek az elverişli olan dağlık yörelerin büyük bölümü ıssız bir yapı gösterir. Şili'nin önemli bir demografik özelliği de toplam nüfusun (1990) yüzde 84,6'sının kentlerde oturmasıdır. Kırsal kesimden kentlere yönelik göç hareketi günümüzde de sürmektedir. Göçlerin en yoğun olduğu bölgeler Merkez Vadi ile Kuzey Chico bölgesidir. Kırsal kesimden en çok göç alan kentsel alanların başında Santiago, Valparaíso-Viña del Mar ve Concepción-Talcahuano gelir.

Şili'deki yıllık nüfus artış hızı (1990'da binde 17,3) komşu Güney Amerika ülkelerinin çoğuna göre düşüktür. Doğum ve ölüm oranları (1990) sırasıyla binde 23,3 ve binde 6'dır. Kentlerdeki modernleşmeye ve sağlık koşullarındaki iyileşmeye bağlı olarak nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı, yüksek yaş grupları lehine bir artış eğilimi göstermektedir.

EKONOMİ. Şili'de büyük ölçüde hizmet, imalat ve madencilik sektörlerine dayanan karma bir ekonomi yürürlüktedir. Geçmişte birkaç ürüne bağımlılığın, mülkiyet sistemindeki aşırı dengesizliğin ve birçok mamul malın dışarıdan alınmasının yarattığı sorunları gidermek amacıyla ekonomide devlet denetimine verilen ağırlığın önemli ölçüde kaldırıldığı ve serbest piyasa politikalarını uygulamaya dönük hızlı bir dönüşümün başlatıldığı 1973 sonrasında, Şili ekonomisi yeni bir yapılanma sürecine girmiştir. Maden işletmeleri dışında daha önce devletleştirilmiş sanayi dallarının çoğunun yeniden özel kesime devredildiği, yabancı yatırımların özendirildiği, ithalata uygulanan yüksek gümrük tarifelerinin indirildiği ve büyük çiftliklerin eski sahiplerine geri verildiği bu dönemde ekonominin belirli bir canlanma gösterdiği söylenebilir. Ama yeni ekonomik politikalarla ortaya çıkan yüksek enflasyon, dönemsel durgunluk, yaygın işsizlik ve ağır dış borç yükü gibi sorunların ve uluslararası piyasalarda bakır fiyatlarında görülen düşüşün son yıllarda bir tıkanıklığa yol açtığı gözlenmektedir. 1990 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık

25,5 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 1.940 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1991) yüzde 8,7 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1990) yüzde 17,8'i çalışır. Ekime elverişli alanlar sınırlı olduğundan tarımsal üretim iç gereksinimi bütünüyle karşılamaktan uzaktır. Sulamadan yararlanılan arazilerin büyük bölümü Orta Kuşak ve Kuzey Chico bölgelerinde yer alır. Bu arazilerde ağırlıklı olarak, başta buğday olmak üzere mısır, pirinç, yulaf ve arpa gibi tahıl ürünleri yetiştirilir. Öteki önemli tarım ürünleri arasında şeker pancarı, kolza tohumu, patates, elma, domates, kuru fasulye, üzüm ve ayçiçeği sayılabilir. Oldukça gelişmiş olan sebze ve meyve üretimi önemli miktarda ihracata da olanak verir. Koyun, sığır ve domuz besiciliğine dayanan hayvancılık geri tekniklerle yürütülmekle birlikte, özellikle güney kesimde önemli bir gelir kaynağı oluşturur. Uzun kıyı şeridinin açıklarındaki zengin balık alanları, Şili'nin dünya balık üretiminde beşinci sırada yer almasını sağlar. Avlanan balık miktarının yaklaşık yarısı sardalyedir. Ormanlardan elde edilen kerestenin büyük bölümü sanayide kullanılır.

Yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin sayılan Şili, dünyanın en büyük bakır ve lityum üreticisidir. Şili'nin bakır yataklarının dünya toplam rezervi içindeki payı altıda biri bulur. Bir başka önemli yeraltı zenginliği olan molibdenin dünya toplam rezervinin beşte birini oluşturduğu tahmin edilmektedir. Geçmişte ülke ekonomisine büyük katkıda bulunan nitratın önemini yitirmiş olmasına karşın, nitratla birlikte çıkarılan iyodat yeni bir gelir kaynağı durumuna gelmiştir. Yüksek rezervli öteki madenler arasında demir cevheri, manganez, çinko, gümüş, altın ve kurşun sayılabilir. Ülke topraklarından önemli miktarda selenyum, kireçtaşı, alçı ve kükürt de çıkarılır. Geniş kömür yatakları bulunan Şili'nin petrol ve doğal gaz yatakları ise iç gereksinimin yalnızca bir bölümünü karşılayabilecek düzeydedir.

GSYİH'ye katkısı yüzde 20,5 düzeyinde olan imalat sektörü, toplam işgücünün yüzde 15,4'ünü istihdam eder. En önemli sanayi ürünleri çimento, işlenmiş bakır, ham çelik, pik demir, şeker, cam, kâğıt ve kâğıt ürünleri, selüloz, inşaat malzemeleri, konserve balık, pamuklu dokuma, işlenmiş gıda, elektrikli aletler, ev eşyaları ve petrokimya ürünleridir. Sanayi kuruluşlarının çoğu büyük kentlerde toplanmıştır. Yıllık elektrik üretimi (1990) yaklaşık 18,3 milyar kW-sa düzeyindedir; bunun yaklaşık yüzde 70'i hidroelektrik santrallardan, geri kalanı termik santrallardan elde edilir.

İhracat gelirlerinin yarıdan fazlasını çeşitli madenler sağlar. Bu alanda birinci sırayı beşte ikiye varan bir oranla bakır alır. Öteki önemli ihracat kalemlerini sanayi malları, sebze ve meyve, kâğıt ve kâğıt ürünleri ile petrokimya ürünleri oluşturur. İhracat yapılan ülkelerin başında ABD, Japonya, Brezilya ve Almanya gelir. Ağırlıklı olarak ara mallar ile yatırım mallarından oluşan ithalatın büyük bölümü de gene bu ülkelerden yapılır.

Büyük Okyanus kıyısındaki 10 büyük liman Şili'nin dış dünyaya açılan başlıca kapılarıdır. Bu limanlardan Arica ve Antofagasta aynı zamanda Bolivya'ya da hizmet verir. Ayrıca Santiago ve Arica yakınlarında iki uluslararası havalimanı vardır. Devletçe işletilen demiryolları, komşu ülkelere de bağlanan yaygın bir ağ oluşturur. Arica'dan Chiloé Adasına kadar uzanan Pan-Amerikan Karayolu, çok sayıda ikincil yolla bütün kentler arasında ulaşımı sağlar.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Şili, geçmişte temsili demokrasinin birkaç kısa kesinti dışında uzun bir süre ayakta kaldığı bir ülke olarak, Güney Amerika'da özel bir yer tutar. Bu geleneği ilk kez bozan 1973'teki darbeyi izleyen 16 yıllık askeri cunta döneminin ardından 1990'da yeniden anayasalı yönetim düzenine geçilmiştir. Ama askeri cuntanın belirlediği demokrasiye geçiş sürecinin bir sonucu olarak, yönetimin çerçevesini, askeri cunta tarafından hazırlanan ve bir plebisitle 1981'de yürürlüğe konan anayasa oluşturmaktadır. Buna karşılık Ekim 1988'deki plebisit sonucunda iktidarın öngörülen tarihten önce el değiştirmesinin, ordunun sivil yönetimdeki ağırlığını koruyan bu düzeni değiştirme yolunu açtığı söylenebilir. Temmuz 1989'da halkoylamasıyla benimsenen değişikliklere bağlı olarak bir ölçüde yumuşatılan 1981 tarihli anayasa, merkeziyetçi bir yapıyı ve güçlü bir başkanlık sistemini öngörmektedir. Buna göre doğrudan halk tarafından seçilen başkan, yürütmenin başı olarak bakanları atamanın dışında geniş yetkilerle donatılmıştır. Yasama organı Kongre iki meclisten oluşur. Senato'nun 48 üyesinden 10'u atamayla gelirken, Temsilciler Meclisi'nin 120 üyesinin tamamı doğrudan halk tarafından seçilir. Askeri cunta döneminde siyasal çalışmalara ve partilere konan yasaklar 1987'den bu yana kalkmış durumdadır. Dar bölge esasına dayanan seçim sistemi nedeniyle siyasal yaşamda iki partili bir yapı egemendir. Ülke, yerel yönetim açısından Santiago metropoliten alanı dışında 12 yönetim bölgesine ayrılmıştır. Bölgelerde ve onların altındaki illerde görev yürüten valiler başkanca atanır. En üst yargı mercileri olan Yüksek Mahkeme ile İstinaf Mahkemesi'nin yargıç ve savcılarını atama yetkisi de başkana aittir.

Şili, sosyal refah hizmetleri ve çalışma yaşamıyla ilgili alanlarda modern düzenlemeleri gerçekleştiren ilk Latin Amerika ülkesidir. 20. yüzyıl başlarından bu yana çeşitli hükümetlerin aldığı önlemler bu konuda oldukça ileri bir düzeye ulaşılmasını sağlamıştır. Bütün çalışanları kapsayan sosyal sigorta sistemi, emekli aylığının yanı sıra annelik, işgörmezlik ve hastalık yardımı gibi hizmetler sunar. Askeri cunta döneminde 1981'de getirilen bir düzenlemeyle sosyal sigorta sisteminin yürütülmesi özel sektöre devredilmiştir. Devletin 20. yüzyılın ilk yarısındaki geniş çaplı yatırımlarıyla artan hastane ve personel sayısı, sağlık hizmetlerinin yaygın ve yetkin biçimde yerine getirilmesine olanak verir. Gelişmiş bir sisteme dayanan Ulusal Sağlık İdaresi'nin çalışmalarıyla bulaşıcı hastalıklar büyük ölçüde denetim altına alınmıştır. Bebek ölüm oranı (1989) binde 17 gibi düşük sayılabilecek bir düzeydedir. Ortalama yaşam süresi (1985-90) kadınlarda 75 yıl, erkeklerde 68 yıldır. Askeri cunta döneminde Ulusal Sağlık İdaresi'nin yapısında bazı değişikliklere gidilerek hastanelerin özerk bir biçimde yönetilmesine, tıbbi bakım ve tedavinin belli bir oranda parası hale getirilmesine yönelik yeni bir sistem getirilmiştir. Kentsel alanlarda konut açığı sorunu ciddi bir boyuttadır. Kırsal kesimden gelenlerin çoğu kentleri çevreleyen gecekondu mahallelerine (*callampa*) sıkışmış durumdadır.

Şili eğitim düzeyi bakımından Güney Amerika'da ilk sıralarda yer alır. Okuryazarlık oranı (1990) yüzde 93,4 düzeyindedir. Eğitim sistemi büyük ölçüde 19. yüzyıl Fransız ve Alman modellerine dayanır. Sekiz yıllık temel öğrenim zorunlu ve parasızdır. Genel ve mesleki ortaöğretim kurumlarının öğretim süresi dört yıldır. Oldukça yüksek sayıda öğrenci, bir bölümü dinsel ve etnik topluluklarca yönetilen özel okullarda okur. Latin Amerika çapında ün kazanmış üniversitelerin başında Santiago, Arica, Talca ve Temuco'da kampusları bulunan Şili Üniversitesi (1738) ile Şili Santiago Üniversitesi ve Federico Santa Marta Teknik Üniversitesi (Valparaíso) gelir. Özel yükseköğretim kurumları arasında Şili Katolik Üniversitesi (Santiago), Valparaíso Katolik Üniversitesi, Şili Kuzey Üniversitesi (Antofagasta), Concepción Üniversitesi ve Şili Güney Üniversitesi (Valdivia) sayılabilir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Şili'de kültürel birliği geliştiren en önemli etkenler dil ve ortak tarihtir. Kültürel miraslarını koruyan Yerliler bile Şilili kimliğini benimsemiştir. Şili toplumunun bir özelliği de azınlıkların gelenek ve değerlerine geniş bir hoşgörünün gösterilmesidir. Canlı dinsel şenlikler Şili kültüründeki yerel çeşitliliği açık bir biçimde yansıtır.

Şili edebiyatının en ünlü adları, her ikisi de şair ve Nobel Edebiyat Ödülü sahibi olan Gabriela Mistral ile Pablo Neruda'dır. Vicente Huidobro ve Nicanor Parra'nın şiirleri de İspanyolca konuşulan ülkelerde yaygın olarak okunur. Şilili romancıların başında ise Manuel Rojas ve Isabel Allende gelir. En ünlü Şilili müzikçi, piyanist Claudio Arrau'dur. Besteci Enrique Soro ve Juan Orrego'nun Latin Amerika müzik dünyasında önemli bir yeri vardır. Şili Ulusal Senfoni Orkestrası ve çeşitli oda müziği toplulukları Şili'de Avrupa müzik kültürünü canlı tutar. Opera ve bale de geniş ilgi gören sanat dallarıdır. Özellikle 1960'larda çok tutulan ve *tonada*'larda öne çıkan çağdaş halk müziğinin en ünlü temsilcisi Violeta Parra'dır. Plastik sanatların pek gelişmediği Şili'de bu alanda ün kazanmış kişiler arasında ressam Roberto Matta Echaurren ve heykelci Marta Colvin sayılabilir.

Başta Santiago olmak üzere bütün büyük kentler çok sayıda müzeyi barındırır. Santiago'nun en ünlü müzesi Ulusal Tarih Müzesi'dir. Şili Ulusal Kütüphanesi Latin Amerika'nın en büyük kütüphaneleri arasında yer alır.

Askeri rejimin kitle iletişim araçları üzerinde uyguladığı sıkı denetim 1981'den bu yana adım adım gevşetilmiştir. Geçmişte üniversitelerce yürütülen radyo ve televizyon yayınları 1967'den başlayarak büyük ölçüde devletin denetimine girmiştir. Özel radyo istasyonu kurmak serbesttir.

TARİH. Sömürgecilik öncesi. İspanyolların bugünkü Şili topraklarına girdiği 16. yüzyıl ortalarında bölgede en az 500 bin Yerli yaşıyordu. Etnik köken ve dil bakımından birbirine akraba olan bu dağınık Yerli kabileleri merkezî bir yönetimden yoksundu. Peru'dan gelen Çinçalar ve ardından Keçuvalar balıkçılık ve tarımla geçinen kuzeydeki kabileleri daha 15. yüzyılda denetim altına almışlardı. Daha sonra Keçuvalar üzerinde egemenlik kurarak bu kabilelerin topraklarını ele geçiren İnkaların bugünkü Şili'nin orta ve güney kesimlerine düzenlediği akınlar ise Mapuçelerin sert direnişi yüzünden sonuçsuz kaldı. Bío-Bío Irmağının güneyinde dağınık olarak yaşayan ve öteki kabilelere üstün bir durumda olan göçebe Mapuçeler, İspanyollara karşı da uzun yıllar savaştılar.

İspanyolların bölgeyi fethi Francisco Pizarro'nun yardımcılarından Diego de Almagro'nun komutasında 1536'da başladı. Güneyde Maule Irmağına kadar ilerleyen Diego'ya bağlı küçük bir kuvvet, bölgede altın bulamayınca Peru'ya çekildi. Daha sonra bölgeyi kolonileştirmek üzere gönderilen

Pedro de Valdivia, Şubat 1541'de Santiago'yu kurdu ve büyük çiftlikler oluşturarak tarımın geliştirilmesine öncülük etti. 1550'te Concepción'un kurulmasıyla Bío-Bío Irmağının ötesine geçen İspanyol kuvvetleri, Lautaro adlı şefin öncülüğünde ayaklanan Mapuçeleri sindirme girişimlerinde başarısızlığa uğradı. Yaşam biçimlerini ve askeri taktiklerini değişen koşullara kolayca uyduran Mapuçelerin direnişi 1880'lere değin sürdü. Ama sürekli savaşlar ve hastalıklar daha 17. yüzyılda Yerli nüfusunun üçte ikiye yakın bir oranda azalmasına yol açtı. Bu arada birkaç kez yıkılan Concepción, İspanyolların güneydeki bir ileri karakolu olarak kaldı. İngiliz ve Hollandalı korsanların kıyılara yönelik saldırılarına karşın, kuzeydeki topraklarda İspanyol sömürge yönetimi giderek pekişti.

Sömürge dönemi. Peru Genel Valiliği'ne bağlı olarak bir *capitán general*(*) tarafından yönetilen Şili'deki İspanyol koloniciler, daha çok tarım ve hayvancılığa yöneldiler. Siyah kölelerin azlığı ve Yerlilerin çalışmaya yatkın olmayışı, büyük çiftliklerin ağırlıklı olarak kolonicilerin emeğine dayanmasına yol açtı. Bölgede herhangi bir maden çıkarılmadığından, Santiago'daki memurların ve Mapuçe sınırındaki ordunun gereksinimleri merkezden gönderilen kaynaklarla karşılanıyordu. İspanyol tahtının hiçbir gelir getirmeyen bu yoksul sömürgeye sıradan yöneticiler atanması, ekonomik gelişmeyi sınırladığı gibi kolonicilerin yönetime katılmasını da engelliyordu. Mutlak yetkileri olan *capitán general*'in yanı sıra Katolik Kilisesi'nin de yönetim işlerinde belirleyici bir ağırlığı vardı. Bölgenin ticareti Peru'nun sıkı denetimi altındaydı.

Kaynakların kıtlığı yüzünden pek az kolonicinin yerleştiği sömürgede 1600'lerden sonra İspanyollar ve Yerlilerin karışmasıyla hızla artan bir Mestizo topluluğu ortaya çıktı. Öte yandan tarıma bağımlılığın bir sonucu olarak sömürge nüfusu Aconcagua ve Merkez vadilerinde yoğunlaştı. Mestizo işgücünün sağladığı verim artışı, zamanla varlıklı bir toprak sahibi sınıfı yarattı. Buna bağlı olarak *peninsular* denen yeni gelmiş İspanyollar, Kreoller, Mestizolar, Yerliler ve Siyahlar biçiminde sıralanan bir toplumsal tabakalaşma belirginleşti. 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde boyunduruk altına alınamamış Yerliler dışında sömürge nüfusu 500 bine ulaşmış bulunuyordu. Bunun yaklaşık 300 binini Mestizolar, 150 binini de Kreoller oluşturuyordu.

Bağımsızlık mücadelesi. 18. yüzyıl sonlarında Amerika'daki sömürge sisteminde beliren çözülme ve İngiliz kolonilerinin bağımsızlık kazanması, çok geçmeden Şili'nin dışa kapalı yapısını da zorlayan bir değişim süreci başlattı. Fransız kuvvetlerinin 1808'de İspanya'yı işgal etmesiyle ortaya çıkan kopukluk ve otorite boşluğu, sömürgedeki toprak sahibi sınıfın kendi kendini yönetme yolunda adımlar atmasına elverişli bir ortam hazırladı. Eylül 1810'da Santiago'da toplanan delegeler sömürge yönetimini değiştirerek yerel liderlerden oluşan bir cuntayı başa geçirdi. Ardından ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak ekonomik ve toplumsal koşulları düzeltmeye yönelik önlemler alındı. Ama gücünü Kreollerden alan yurtseverler arasında, bir süre sonra başını José Miguel Carrera ile Bernardo O'Higgins'in çektiği bir bölünme baş gösterdi. Bu durumdan da yararlanan İspanyollar, Ekim 1814'te yurtseverlere bağlı kuvvetleri Rancagua'da yenilgiye uğratarak Şili'de sömürgeci yönetimi yeniden kurdular.

Öteki yurtseverlerle birlikte Arjantin'e kaçan O'Higgins, Arjantinli José de San Martín'in desteğiyle Şilili sürgünlerden oluşturduğu bir ordunun başında Ocak 1817'de Şili'ye dönmeyi başardı. İspanyol kuvvetlerine karşı Chacabuco'da kazanılan zaferle Santiago'nun yolu açıldı. Ardından O'Higgins'in devlet başkanlığına getirilmesine karşın, bağımsızlık kararı zaferin birinci yıldönümü olan 12 Şubat 1818'de ilan edildi.

Karışıklıklar ve oligarşik yönetim. Orduya dayanarak güçlü bir yönetim kuran O'Higgins, giriştiği reformlar nedeniyle çok geçmeden toprak sahiplerinin oluşturduğu oligarşi ve kiliseyle karşı karşıya geldi. Şili'de tutunmaya çalışan İspanyol kuvvetlerinin temizlenmesinden ve Arjantin'le birlikte Peru'ya bir sefer düzenlenerek İspanyol tehdidinin ortadan kaldırılmasından sonra, bu çatışma daha belirgin biçimde su yüzüne çıktı. Halk arasındaki desteğini giderek yitiren O'Higgins'in 1823'te başkanlıktan çekilmesiyle, kısa ömürlü yönetimlerin birbirini izlediği bir karışıklık dönemi başladı. Ekonomik sorunların daha da ağırlaştırdığı bu çekişme ortamından güçlenerek çıkan oligarşinin otoriter kanadı, ordunun bir bölümünün desteğini arkasına alarak 1830'da rakip siyasal grupları saf dışı etti.

İstikrarlı bir düzene geçişi sağladıktan sonra perde arkasından ülkeyi bir diktatör gibi yöneten oligarşinin güçlü adamı Diego Portales, baskıcı yöntemlerle kabul ettirdiği yönetim biçimini 1833'te büyük toprak sahiplerinin ve kilisenin çıkarlarını gözeten bir anayasayla pekiştirdi. Ardından Peru-Bolivya Konfederasyonu'na karşı başarıyla yürütülen savaş (1836-39), oligarşinin desteğini genişletmenin yanı sıra ordunun da denetim altına alınmasına olanak verdi. Böylece başkan olarak uzun süre yönetimde kalan Manuel Bulnes (1841-51) ve Manuel Montt (1851-61), bu elverişli ortamdan yararlanarak ekonomiye ağırlık verme yoluna gittiler. Geniş bir dış pazar bulan tahıl ürünlerinin sağladığı gelirle kara ve demir yolları yapıldı, limanlar geliştirildi, eğitim sistemi ileriye götürüldü. Dış ticaretin canlanması birçok yabancı yatırımcıyı ülkeye çekti. Kuzeyde madenciliğin, güneyde de tarımın gelişmesi yeni zenginlik kaynakları yarattı. Bu arada artan refahtan en çok yararlanan oligarşi içinde, kiliseye karşı tutum noktasında odaklaşan yeni bir saflaşma ortaya çıktı. Kilisenin ayrıcalıklarını korumaktan yana olan Muhafazakârlara karşı, Liberaller önemli bir güç durumuna yükseldi.

Liberal dönem. Muhafazakâr ve Liberal kanatları çevresinde birleştirerek başkan seçilen José Joaquín Pérez (1861-71), çok geçmeden Liberal kanada yaklaşarak Katolik Kilisesi'nin gücünü önemli ölçüde kırdı. Devlet yapısını laikleştirme girişimleri Şili'nin kültür ve sivil reformlar alanında Batı etkisine açılmasını sağladı. Oligarşi içindeki genç kuşak Avrupa'dan düşünce akımlarını taşıyarak çeşitli yeniliklere öncülük etti. İngiltere ile sıkı ekonomik bağların kurulduğu bu dönemde İngiliz iş çevreleri Şili'de geniş çaplı yatırımlara yöneldi. Artan ithalat ve borç yükü bir süre sonra ödemeler dengesinin bozulmasına yol açtı.

Zengin maden yataklarını barındıran tartışmalı sınır bölgesindeki çatışma üzerine Peru ve Bolivya'ya karşı açılan Pasifik Savaşı'nın(*) (1879-84) önemli bir nedeni de, ele geçirilecek topraklardan yararlanarak ödemeler dengesini düzeltme kaygısıydı. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın yanı sıra ABD'nin de karıştığı bu savaş sonunda söz konusu bölge Şili'ye bağlandıysa da, savaşın getirdiği mali güçlükler ekonomik yapıyı daha da sarstı. José Manuel Balmaceda'nın başkanlık döneminde (1886-91), yeni maden yataklarının gelirlerini devlete aktarma girişimleri oligarşinin sert tepkisiyle karşılaştı. Kısa süreli bir iç savaşın ardından Balmaceda başkanlıktan çekilmek zorunda kaldı.

Oligarşik yönetimin sarsılması. Geniş bir siyasal ittifakla sağlanan iktidar değişikliği, aynı zamanda başkanlık sisteminden parlamenter yönetime geçişi getirdi. Öte yandan hızlanan sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak ağırlıklı bir konum kazanan orta sınıf da siyaset sahnesine çıkmaya başladı. Liberallerden ayrılan bir grup, orta sınıfın çıkarlarını korumak üzere Radikal Parti adı altında örgütlenirken, daha alt kesimleri temsil eden Demokratik Parti de önemli bir güç odağı durumuna geldi. Aynı dönemde gelişen işçi hareketi sosyalist ve komünist örgütlenmelere temel oluşturdu.

Siyasal yaşamın radikalleşmesine yol açan önemli bir etken de oligarşiye dayanan Liberal ve Muhafazakâr partilerin karmaşık ekonomik ve siyasal sorunları çözmede yetersiz kalmasıydı. Konumunu korumayı önde tutan oligarşinin gerekli reformlara sırt çevirmesi kaçınılmaz bir tıkanıklık yarattı. Ayrıca İngiltere ve ABD'ye mali bağımlılık kısır bir borç döngüsüne yol açtığından, kaynakları yeni yatırımlara aktarma olanağını ortadan kaldırdı. Büyük toprak sahiplerinin yeni araç ve teknikleri kullanamaması nedeniyle tarımsal üretim düzeyi giderek iç gereksinimin gerisine düştü. Sermaye yetersizliğine bağlı olarak sanayinin gelişmesi de yavaşladı.

Siyasal belirsizlik. I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Şili'nin ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarındaki düşüşler ve hızla yükselen enflasyon, orta sınıf ve işçiler arasında yaygın bir hoşnutsuzluk doğurdu. Geniş bir kesimden destek alarak 1920'de başkanlığa seçilen reformcu Arturo Alessandri Palma'nın girişimleri parlamentoda engellenince, hoşnutsuzluk ordu içindeki subaylar arasında da yayıldı. Ordunun 1924'teki müdahalesiyle parlamento Alessandri'nin önerdiği reformları kabul etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra istifa eden Alessandri, ordunun desteğiyle 1925'te başkanlığa dönünce başkanlık sistemine dayalı yeni bir anayasayı yürürlüğe koydu, ayrıca çalışma yaşamını ve sosyal refah hizmetlerini düzenleyen ileri yasaların çıkarılmasını sağladı.

Oligarşinin gücünü kırarak yeni bir siyasal yapı yaratma çabalarının egemen olduğu 1924 sonrasındaki dönemde, istikrarsız ve kısa ömürlü yönetimler birbirini izledi. Carlos Ibáñez del Campo'nun askeri diktatörlüğü (1927-31) altında ekonomide devletin ağırlığını artırmaya yönelik bir dizi reforma girişildi. Ama bu reformlar oligarşinin gücünü pek etkilemedi. Ibáñez'in düşüşünü sağlayan ekonomik bunalım, Juan Esteban Montero Rodríguez'in başkanlığı altında yeniden iktidara geçen geleneksel siyasal güçlerin çabalarına karşın, daha da derinleşerek sürdü. Bunun üzerine bir sivil-asker koalisyonunun Temmuz 1931'de oluşturduğu sosyalist yönetim yalnızca kısa bir süre ayakta kalabildi.

Eylül 1932'deki seçimlerle bir kez daha başkanlığı üstlenen Alessandri, 1938'e değin süren ikinci başkanlık döneminde olağan anayasal yönetime dönülmesini sağladı. Ayrıca madenciliği ve sanayi üretimini geliştirmeye yönelik önlemlerle ekonomik bunalımı bir ölçüde alt etti.

Radikal başkanlar dönemi. Sol güçlerin koalisyonuna dayanarak 1938 başkanlık seçimini kazanan Radikal Parti adayı Pedro Aguirre Cerda, ithal ikameci bir sanayi geliştirmeyi öngören bir program uyguladı.

Onun politikalarını sürdüren Juan Antonio Ríos'un başkanlık döneminde (1942-46) II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle bakır üretimi Şili'nin önemli bir gelir kaynağı durumuna geldi. Daha sonra başa geçen Gabriel González Videla, Sosyalist Parti'yle anlaşmazlığa düşünce Radikal Parti'nin yanı sıra Komünist Parti'ye dayanmaya çalıştı. Başlangıçta hükümette komünist bakanlara yer vermekle birlikte, 1948'den başlayarak komünistlere karşı baskıcı bir politikaya yöneldi ve Liberal Parti'yle yakın bir işbirliğine girdi. Böylece siyasal yaşamda sağa doğru güçlü bir kayış başladı.

Radikal başkanlar Şili'nin ekonomik ve siyasal yapısında köklü bir dönüşümü gerçekleştiremedi. Bu arada 1930'larda ABD ile kurulmuş olan ekonomik ilişkiler savaş sonrasında giderek güçlendi. ABD'nin özellikle bakır üretimindeki yatırımları hızlı bir artış gösterdi. Geniş çaplı kredilerin yanı sıra ABD'den alınan teknik ve kültürel yardımlar da büyük önem kazandı. 1940'lar boyunca yüksek nüfus artışına yakın bir ekonomik büyüme hızına ulaşıldı. Ama toplumsal dengesizlikler azalmadı.

Siyasal tıkanıklık. Radikal yönetimin yıpranmasına bağlı olarak ortaya çıkan arayış, 1952 başkanlık seçimi sonunda eski diktatör Ibáñez'in iktidara geçmesini getirdi. Siyasal partilerden çok geniş ve karışık bir cephenin desteğiyle seçimi kazanan Ibáñez, ekonomide devlet müdahaleciliğine dokunmamakla birlikte geleneksel sağla işbirliği yolunu tuttu. Bu tutumundan dolayı seçim kampanyasında kullandığı köklü reform sözleri boşlukta kaldı. Muhafazakâr ve Liberal partilerin desteğini elde ederek 1958'de Ibáñez'in yerini alan Jorge Alessandri Rodríguez, işsizlik ve yüksek enflasyonla mücadeleye ağırlık vererek vergi yükünü azaltmaya ve kamu yatırımları aracılığıyla iç pazarı genişletmeye yönelik bir program uygulamaya çalıştı. Ama olumlu sonuçlar alamadığı gibi toplumun geniş bir kesiminin tepkisini çekti.

Her iki başkanlık döneminin uygulamaları, geleneksel partilerin seçmen tabanında büyük bir kayışa yol açtı. Bu partiler hızla güç yitirirken, Hıristiyan Demokrat Parti reformcu programıyla kitleleri çeken yeni bir güç odağı olarak yükselmeye başladı. Öte yandan Marksist temelde bir ittifaka giren Sosyalist ve Komünist partiler siyasal sahnede bir seçenek durumuna geldi. Aralarındaki derin görüş ayrılıklarına karşın, bu iki kampın birleştiği nokta oligarşinin iktidarına son vermek, ülkeyi geri ekonomik ve toplumsal yapıdan kurtarmaktı.

Değişim dönemi. 1964 seçimlerinde Marksist koalisyonu ancak sağ partilerin oylarını alarak yenilgiye uğratabilen Hıristiyan Demokrat aday Eduardo Frei Montalva, seçim kampanyasında "Özgürlük İçinde Devrim" sloganı altında alt sınıfların durumunu düzeltecek bir dizi reform sözü vermişti. Bu reformları gerçekleştirmek için hazırlanan program, büyük ABD bakır şirketlerine ait hisselerin yüzde 51'inin millileştirilmesini ve bu yoldan sağlanacak kaynakların kalkınmaya aktarılmasını öngörüyordu. Programın bir başka önemli hedefi kapsamlı bir tarım reformuyla kırsal kesimde üretim düzeyini yükseltmekti. Frei yönetimi ilk yıllarda orta sınıftan aldığı desteği korumakla birlikte, daha radikal bir çizgiye yönelince bazı kesimleri karşısına aldı. Sosyalist ve Komünist partilerin desteğiyle 1967'de çıkarılan tarım reformu yasasıyla köylülere toprak dağıtılarak, kooperatiflerin gelişmesini sağlayacak önlemler alındı.

Reform uygulamaları toplumun geniş kesimlerini siyasal sahneye çekerken, siyasal katılımla birlikte radikal eğilimler de güç kazandı. Sosyalist ve Komünist partilerin yanı sıra Radikal ve Hıristiyan Demokrat partiler içindeki sol grupların katılımıyla 1969'da oluşturulan Halk Birliği geniş bir kitle desteği buldu. Yeni koalisyonun başkan adayı Salvador Allende Gossens ertesi yıl yapılan seçimleri kazandı ve Latin Amerika'da seçimle başa geçen ilk Marksist devlet başkanı olarak göreve başladı. Halk Birliği'nin programı yabancı sermaye egemenliğine son vererek, tarım reformunun kapsamını genişleterek ve dengeli bir gelir dağılımı sağlayarak adım adım sosyalizme geçişi amaçlıyordu. Bu doğrultuda atılan adımlar Halk Birliği'nin 1971 belediye ve 1973 Kongre seçimlerinde oylarını daha da artırmasını sağladı. Ama 1972'ye doğru artan ekonomik güçlükler orta sınıfı yönetimin karşısına geçmeye yöneltti. Öte yandan bakır işletmelerinin millileştirilmesine misilleme olarak ABD'nin başlattığı ekonomik boykot ve tarımsal üretimdeki düşüş, ekonomik bunalımı derinleştirerek sosyalist deneyin çıkmaza girmesine yol açtı. Sağ eğilimli Ulusal Parti ve merkez eğilimli Hıristiyan Demokrat Parti güçlerini bir araya getirerek ordudaki müdahale eğilimini körükleyici bir propagandaya girişti.

Askeri rejim ve sonrası. Ordunun 11 Eylül 1973'te düzenlediği darbeyle yönetim, başında General Augusto Pinochet Ugarte'nin bulunduğu dört kişilik bir cuntanın eline geçti. Sola karşı hemen kanlı bir kıyımın başlatıldığı darbe sırasında, Allende de başkanlık sarayına yönelik saldırıda yaşamını yitirdi. Bir geçiş döneminin ardından 1970 öncesindeki statükoya dönüleceğini düşünerek darbeye destek veren ılımlı ve liberal çevrelerin beklentisi boşa çıktı. Sol partileri sindirdikten sonra bütün siyasal çalışmaları yasaklayan cunta, kalıcı bir diktatörlük yönetimi kurmaya yöneldi. Serbest girişime dayalı yeni ekonomik politikaların uygulandığı bu dönemde, çalışanların yanı sıra orta sınıfın alt kesiminin yaşam düzeyi hızla kötüleşmeye yüz tuttu. Ağır dış borç yüküyle birlikte enflasyon ve işsizlik hızla yükseldi.

Askeri rejimin sıkı denetimi altında 1980'de düzenlenen plebisit sonunda demokrasiden uzak bir anayasa yürürlüğe kondu ve Pinochet'nin başkanlığı sekiz yıllık bir dönem için uzatıldı. Bu arada Hıristiyan Demokrat Parti'nin öncülüğünde, Demokratik İttifak adıyla yeni bir merkez sol koalisyonu oluşturuldu. 1983'ten sonra sol grupların düzenlediği protesto gösterilerine yüksek katılım, askeri rejime karşı yaygın bir muhalefetin geliştiğini ortaya koydu. Siyasal partilerin sivil yönetime geçiş yönündeki baskısı, uluslararası düzeyde Pinochet yönetimine karşı gelişen tepkilerle daha da güçlendi. Güdümlü ve aşamalı bir programla yönetimi sivillere bırakmayı tasarlayan Pinochet, cuntanın tek başkan adayı olarak girdiği Ekim 1988'deki plebisitten beklediği sonucu alamadı. Halkın askeri rejimin sürmesini açık bir biçimde reddettiği bu plebisitten sonra, partilerin yarışacağı bir seçim sürecine girildi. Aralık 1989'da yapılan seçimlerde Demokrasi İçin Partiler Koalisyonu'nun adayı Hıristiyan Demokrat Patricio Aylwin Azócar oyların yüzde 55'ini alarak başkan oldu. Pinochet başkanlığı bıraktıktan sonra silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak askerlik görevine döndü.

1991 başında, Pinochet döneminde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla silahlı kuvvetler hakkında soruşturma açıldı. Soruşturma sonuçları bazı yolsuzluklara Pinochet'nin aile üyelerinin de karıştığını gösteriyordu. Aynı yıl, Pinochet dönemindeki insan hakları ihlallerini soruşturmak için kurulan komisyon Başkan Aylwin'e kapsamlı bir reform sundu. Aralık 1993'te yapılan başkanlık seçimini Demokrasi İçin Partiler Koalisyonu'nun adayı Eduardo Frei kazandı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Şili arokaryası (*Araucaria araucana*), MAYMUNAĞACI olarak da bilinir, *Araucariaceae* familyasından, anayurdu And Dağları olan iğnemsi yapraklı süs ve kereste ağacı. Yaklaşık 45 m'ye kadar boylanabilen ve çapı 1,5 m'ye ulaşabilen bu ağacın, ucu iğne gibi sivri, üst üste binmiş sert yaprakları vardır.

Şili arokaryası (*Araucaria araucana*)
Ernest Manewal—Shostal/EB Inc

Şili güherçilesi, özellikle Şili'nin kuzeyinde bulunan ve havadan aldığı nemle yavaş yavaş erime özelliğine sahip, kristal yapılı bir sodyum tuzu olan sodyum nitrat. *Ayrıca bak.* sodyum.

Şili Sırtı, Büyük Okyanus dibinde sıradağ. Albatross Cordillerası'ndan (Doğu Pasifik Yükseltisi) ayrıldıktan sonra, Paskalya Adasından Şili'ye doğru güneydoğu yönünde ilerler. Yörede sık sık meydana gelen hafif depremlerin merkezlerinden yola çıkılarak varlığı sondajlardan önce belirlenmiştir. Tektonik vadilerin ve asimetrik sıradağların oluşturduğu son derece düzensiz bir yapısı vardır. Şili Havzası, Şili Sırtı ile Güney Amerika anakarası arasında yer alır.

şilin, İngilizce SHILLING, eski İngiliz ve Birleşik Krallık para birimi. Nominal olarak bir sterlinin yirmide biri, yani 12 peni değerindeydi. *Teston* ya da *testoon* olarak bilinen 12 penilik ilk gümüş para 1504'te basıldı. Bu para biriminin üstünde Alexander Bruchsal tarafından yapılan ve VII. Henry'yi profilden gösteren kabartma bir yüz resmi yer alıyordu. VIII. Henry'nin de kullanımda tuttuğu para birimine, daha sonra başa geçen VI. Edward'ın döneminde şilin adı verildi. (Şilin sözcüğünün doğrudan kökeni bilinmemektedir. Daha önce *scilling* ya da *scylling* denen bir Anglosakson para birimi vardı. Bazı Alman devletleri de 13. yüzyıldan başlayarak *schilling* adlı paralar basmışlardı.) Birleşik Krallık şilininin değeri 1921'e gelindiğinde yalnız itibari bir anlam taşıyordu; çünkü gümüş içeriği çok düşük bir orana inmişti. 1947'den sonra ise bütünüyle bakır-nikel alaşımından yapılmaya başladı. Ondalık sistemin kabul edilmesiyle sterlinin 100 yeni peniye bölündüğü 15 Şubat 1971'den sonra da Birleşik Krallık para sisteminden

çıkarılarak belirli bir dönem içinde piyasadan çekildi.

Geçmişte Avustralya, Yeni Zelanda ve İrlanda gibi ülkelerde de kullanılan şilin günümüzde 100 cente eşit bir değerle Kenya, Somali, Tanzanya ve Uganda'nın temel para birimidir.

Şilka Irmağı, Rusya Federasyonu'nda Çita yönetim biriminde (*oblası*) ırmak. Onon ve İngoda ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Kuzeydoğuya doğru 560 km kadar aktıktan sonra Ergun Irmağıyla birleşerek Rusya-Çin sınırında Amur Irmağını oluşturur. Su toplama alanı 206.000 km² olan ırmak her yerinde ulaşıma elverişlidir.

Şillong, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Meghalaya eyaletinin merkezi kent. Şillong Platosunun üzerinde, deniz düzeyinden 1.520 m yüksekte yer alır. Çherrapunci'nin yerine Doğu Hasi Tepeleri ilinin merkezi olduğu 1864'ten sonra önem kazanmaya başladı. 1874'te yeni oluşturulan Assam eyaletinin merkezi yapıldı. 1897'deki depremde yerle bir olan kent, sonradan yeniden inşa edildi. Şillong, Kuzeydoğu Sınır Yönetimi'nin Arunaçhal Pradesh birlik topraklarına katıldığı 1972'ye değin bu yönetim biriminin merkeziydi.

Şillong Hindistan'ın kuzeydoğu kesiminin en büyük kentlerinden biri ve önemli bir tarımsal ticaret merkezidir. Kentte mandıracılık, meyvecilik ve ipekböcekçiliği araştırmaları yapan kuruluşlar vardır. Öteki araştırma kuruluşları arasında Pasteur Enstitüsü ile Tıbbi Araştırma Enstitüsü sayılabilir. Barpani Hidroelektrik Santralı kentin birkaç kilometre kuzeyindedir. Nüfus (1991) kent, 130.691; (1991 geç.) metropoliten alan, 222.273.

Şillong Platosu, Hindistan'ın kuzeydoğusundaki Meghalaya eyaletinin doğu kesiminde plato. Engebeli bir düzlükten oluşan platonun batısında, kuzeyinde ve güneyinde Garo, Caintia ve Hasi tepeleri yükselir. Dekkan Platosunun uzantısı olan Şillong Platosu yaşlı kayaçlardan oluşmuştur. Kömür ve demir cevheri yataklarının bulunduğu platoda kireçtaşı çıkarılır. Şillong kentinin 5 km güneyinde yer alan Şillong Doruğu (1.961 m), platonun en yüksek noktasıdır.

Şiluklar, Nil Irmağının batı yakası boyunca, No Gölüyle 12° kuzey enlemi arasında kalan topraklarda yaşayan Nil halkı. Nil-Sahra ailesinin Çari-Nil dil öbeğine bağlı bir Doğu Sudan dili konuşurlar.

Yerleşik bir yaşam süren Şiluklar temelde tarımla uğraşmakla birlikte koyun ve keçi de yetiştirirler. Erkekler avlanır, hayvan güder ve süt sağarlar; tarla işleriyle hem kadınlar hem de erkekler uğraşır. Köy topluluklarına önderlik eden başkan, en güçlü soyun üyeleri arasından belirlenen köy başkanları tarafından seçilir. Şiluklar önceki kralın oğulları arasından seçilen kutsal bir kralın yönettiği tek bir kabile devleti biçiminde örgütlenmişlerdir. Kalabalık kraliyet klanının soyu Şilukların ilk kralı Nyikang'a (Nyikango) dayanır. Şiluklar, çeşitli kraliyet sınıflarının yanı sıra saray hizmetlileri, sıradan halk ve köleler gibi sınıflara ayrılır. *Ayrıca bak.* Nil halkları.

Şimabara Ayaklanması, Kirişitanların (Japon Hıristiyanları) çıkardığı ayaklanma (1637-38). Başarısızlıkla sonuçlanması, Japonya'da Hıristiyanlığın gerilemesine ve dışa kapanma politikasının güç kazanmasına yol açmıştır.

Ayaklanma, Şimabara Yarımadası ile Amakusa Takımadalarındaki Kirişitanlara uygulanan baskılar ve toplanan ağır vergiler nedeniyle başladı. Şimabara'daki köylülerin çoğu, Portekizli ve İspanyol misyonerlerin etkisiyle Katolikliği benimsemişti. Kısa sürede dinsel bir niteliğe bürünen ayaklanma, *ronin*'lerin de (efendisiz soylu *samurai*'ler) katılmasıyla gitgide yayıldı. Yüz bin kişilik ordunun ayaklanmayı bastıramaması üzerine, Japon hükümeti Felemenklilere ait bir savaş gemisinden yardım istemek zorunda kaldı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra, ülkedeki bütün Hıristiyan mezhepleri ve etkinlikleri yasaklandı.

Şimal, Irak, İran ve Arap Yarımadasında kuzey ya da kuzeybatıdan esen sıcak, kuru, tozlu rüzgâr. Haziran ve temmuz aylarında hemen hemen sürekli olarak eser ama hızı genelde 50 km'yi geçmez. Şimal rüzgârı zaman zaman büyük toz fırtınalarına da neden olur. Özellikle temmuz ayında Bağdat'ta böyle en az beş şimal fırtınası gerçekleşir. Şimal rüzgârı Pakistan üzerindeki alçak basınç merkezine yönelen geniş hava akımının bir parçasıdır.

Şimane, Japonya'da, Honşu Adasının güneybatısında, Japon Denizi kıyısında il (*ken*). Yüzölçümü 6.627 km² olan il Oki Adalarını da (*gunto*) kapsar. İlin iç kesimlerinde bir dizi yanardağ, kıyıda ise çok sayıda sıcak su kaynağı vardır. Gözde bir tatil merkezi olan Şinci Gölü (*ko*) kuzeydeki Şimane Yarımadasında yer alır.

Honşu'nun merkezine uzaklığı ve elverişsiz doğal koşulları nedeniyle Şimane Japonya'nın yavaş gelişen bölgelerinden biri olmuştur. Bununla birlikte ormancılık ve hayvancılık oldukça gelişmiş durumdadır; ayrıca ilin dört bir yanına dağılmış çeltik tarlaları vardır. İl merkezi Matsue(*) 19. yüzyılda, ABD'li yazar ve eğitimci Lafcadio Hearn'ün yapıtları aracılığıyla ün kazanmıştır. Şimane Üniversitesi (1949) bu kenttedir.

Japonya'daki en eski Şinto tapınağı olan İzumo Taişa, İzumo kentinin yakınında yer alır. Tapınakta değerli bir sanat koleksiyonu bulunmaktadır. Şimane yöresinin Japon mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Bütün Şinto tanrılarının her yılın ekim ayında bu dinin merkezi olan İzumo'da toplandığına inanılır. Nüfus (1991 tah.) 778.000.

Şimazaki Toson, asıl adı ŞIMAZAKI HARUKI (d. 25 Mart 1872, Magome, Nagano - ö. 22 Ağustos 1943, Oiso, Kanagava, Japonya), Japon şair ve romancı. Romanlarında, Meiji Restorasyonu (1868-1912) sırasında hızlı bir değişim geçiren Japonya'nın eski ve yeni değerleri arasındaki çatışmayı konu almıştır.

Tokyo'daki Meiji Gakuin'de öğrenim gördü ve aynı yerde vaftiz edildi; ama Hıristiyanlık yaşamını ve düşüncelerini fazla etkilemedi. 1890'ların başında şiir yazmaya başlayan Şimazaki, kısa ömürlü romantizm akımı içinde yer aldı. Genç şair ve yazarların oluşturduğu bu çevreyi sonradan *Haru* (1908; İlkbahar) adlı romanında anlatacaktı. İlk önemli romanı *Hakai* (1906; Çiğnenen Emir), genç bir öğretmenin kendini topluma kabul ettirme çabasını ele alıyordu. Émile Zola'dan çok Jean-Jacques Rousseau'nun etkisini yansıtmakla birlikte roman, o sıralarda Japonya'da gözde olan doğalcılık akımının başlıca yapıtlarından biri kabul edildi. Şimazaki, *Ie*'de (1910-11; Aile) modernleşme sürecinde kendi ailesinin yaşadığı sorunları konu etti. İtiraf havasındaki *Şinsei*'de ise (1918-19; Yeni Yaşam) büyük bir açıksözlülükle bir yazarın yeğeniyle olan ilişkisini anlatıyordu.

En önemli yapıtı ve çağdaş Japon edebiyatının başyapıtlarından biri olan *Yoake mae*'nin (1935; Şafaktan Önce) ön çalışmalarına 1928'de başlamıştı. Yapıtta, kırsal bir bölgeyi odak alarak, 1860'larda imparatoru yeniden başa geçirmek için verilen mücadeleyi aktarıyordu. Romanın, kendi babasından esinlenerek yarattığı başkişisi, yurtseverlik davasına en büyük ihanetin boş vaatlerde bulunan ağzı kalabalık modernleşme yanlılarından geldiği inancıyla umutsuzluk içinde ölüyordu. Şimazaki, ölümüyle yarım kalan son romanı *Toho no Mon*'da (Doğu'ya Açılan Kapı) ortaçağ Budacı bilgeliğinin Japon toplumunun içinde bulunduğu çıkmaza karşı tek çözüm olduğunu savundu.

Şimazu AİLESİ, 12. yüzyıldan 19. yüzyıla değin Japonya'nın Küşü Adasının güney ucuna egemen olan güçlü savaşçı klan. Japon tarihinde hem ortaçağda, hem de modern dönemde önemli rol oynayan tek feodal ailedir. Tokugava şogunluğu sırasında (1603-1867) aileye ait olan Satsuma bölgesi ülkedeki üçüncü büyük *han*'dı(*). Şimazu savaşçıları, Çoşu'daki Mori ailesine bağlı savaşçılarla birlikte Tokugava egemenliğine son vererek (1867) Meiji Restorasyonu'na öncülük ettiler. Satsuma kökenli kişiler I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin Japon hükümetinde, daha uzun bir süre de Japon Deniz Kuvvetleri'nde kilit mevkileri ellerinde tuttular.

Ailenin ilk atası Şimazu Tadahisa (1179-1227), Şimazu soyadını Küşü'nün güney kesimine vali atandıktan sonra aldı. Kore ve Ryukyu Adaları ile ticaretten yararlanarak zenginleşen klan, 16. yüzyıla doğru Japonya'nın güneybatısındaki en büyük güç odağı durumuna geldi ve Küşü Adasının büyük bölümünü denetimi altına aldı.

Japonya'yı yeniden birleştirmeye yönelen Toyotomi Hideyoşi (1536/37-98), Şimazu ailesini alt ettiyse de (1587) eski toprakların güney bölümünü elinde tutmasına izin verdi. Şimazular bir süre Hideyoşi'nin en sadık müttefiklerinden biri olarak kaldılar. Ama 1600'de Japonya'nın batısındaki öbür büyük feodal beylerle birleşerek, Hideyoşi'nin ardılı Tokugava İeyasu'ya (1543-1616) karşı bir ayaklanmaya giriştiler. Savaş yenilgiyle bitince, İeyasu ile barış yaparak ulaşılması güç topraklarını korumayı başardılar.

Şimazular 1609'da Ryukyu Adalarını ele geçirerek Satsuma'ya vergi ödeme yükümlülüğünü dayattılar. Adaların Çin'le geleneksel ticareti, bu ülkeden gelen lüks ürünlerin Satsuma'ya girmesini sağladı. İzleyen 20 yılda Tokugavaların Japonya'yı dış dünyayla ticarete ve her türlü ilişkiye hemen bütünüyle kapatmalarına karşın, Şimazular Ryukyu Adaları ile ticareti sürdürdüler.

Tokugavaların devrilmesine önderlik eden Satsuma *han*'ı, Meiji dönemindeki düzenlemeyle dağıtıldı ve yeni merkezî yönetime bağlı Kagoşima iline dönüştürüldü. İmparator Şimazu klanının başına, babadan oğula geçmek üzere prenslik unvanı verdi.

Şimazu Hisamitsu, KOŞAKU (Dük ya da Prens) (d. 28 Kasım 1817, Kagoşima, Satsuma - ö. 6 Aralık 1887, Kagoşima, Japonya), Japonya'yı 264 yıl boyunca yöneten Tokugava şogunluğunu yıkan klanın önderi. Tokugavaların devrilmesinden sonra, imparatorluk yönetiminin yeniden kurulmasına katkıda bulunmuştur.

1858'de, o sırada Japonya'daki en büyük feodal toprak birimlerinden biri olan Satsuma *han*'ının başına geçti. Bu sırada ülkede, Batılı ülkelerin, Japonya'nın iki yüzyıldır süren dışa kapanma sürecine son vermesi ve limanlarını uluslararası ticarete açması için yaptığı baskılardan kaynaklanan derin bir

bunalım yaşanıyordu. Hisamitsu, kendisi gibi merkezî yönetime katılma hakkı olmayan büyük *daimyo*'lara daha fazla yetki tanınmasını istiyordu. Hitotsubaşi klanının başkanı Tokugava Yoşinobu'nun şogunun vârisi ilan edilmesi, Hisamitsu'nun önerilerinin kabul edileceğinin işareti oldu.

14 Eylül 1862'de Hisamitsu kalabalık maiyetiyle birlikte saraya giderken askerleri Hisamitsu'ya gereken saygıyı göstermeyen dört İngilize saldırdı ve birini öldürüp öteki ikisini yaraladı. Bu olay üzerine İngilizlerin tazminat talebinde bulunması bir bunalıma yol açtı. Şogun tazminat olarak 100 bin sterlin ödemeyi kabul ettiyse de, Satsuma *han*'ı herhangi bir ödeme yapmayacağını açıkladı. Bunun üzerine, İngilizler *han*'ın başkenti Kagoşima'ya saldırarak kentin bir bölümünü yakıp yıktılar. İngilizlerin kendisine göre daha üstün olduğunu gören Hisamitsu 25 bin sterlin tazminat ödemeyi kabul etti ve eğer bulabilirse suçluları cezalandıracağını açıkladı.

1864'te öteki önde gelen *daimyo*'larla birlikte sarayın ve şogunun temsilcilerinden oluşan meclise üye olarak atandı. Ama kısa süre sonra Yoşinobu ile arasında çıkan anlaşmazlık meclisin dağılmasına yol açtı.

Hisamitsu Mart 1864'te Satsuma'ya döndükten sonra vasalları Saigo Takamori ve Okubo Toşimiçi'nin nüfuzu altına girdi. Bu iki önder 1868'de Tokugava şogunluğunu yıkarak Hisamitsu adına yönetime el koydular. Hisamitsu yeni hükümetin kurulmasına katkıda bulunduysa da yönetimdeki yeri sembolik kaldı ve kısa süre sonra görevden çekildi.

Şimazu Nariakira (d. 5 Kasım 1809, Edo [bugün Tokyo] - ö. 24 Ağustos 1858, Kagoşima, Satsuma, Japonya), 19. yüzyıl ortasında Japonya'nın Satsuma *han*'ının(*) *daimyo*'su. Ordusunu Batı'nın askeri tekniklerine göre eğitip modern silahlarla donatarak Satsuma'yı ülkenin en güçlü *han*'larından biri durumuna getirmiştir.

1851'de Satsuma *han*'ının başına geçtikten sonra, ordusunu Batı'nın askeri tekniklerine göre eğitti ve modern silahlar üretmek amacıyla maden ergitme fırınları kurdu. Ayrıca doklar yaptırdı, buharlı bir gemiyi suya indirdi. Fransa'dakileri örnek alan bir süvari birliği oluşturdu. 1853'te Matthew C. Perry'nin komutasındaki bir ABD gemisinin Japonya'yı dışa açılmaya zorlamak için, Uraga limanına gelmesiyle başlayan bunalım sırasında, Tokugava yönetimine danışmanlık etti. Bu dönemde ılımlı bir siyaset izlenmesi ve Japonya'nın silahlanmak için gerekli zamanı kazanması amacıyla Perry'nin taleplerinin geçici olarak kabul edilmesini önerdi. Ama, şogun Perry'nin bütün taleplerini karşılayıp çeşitli Batı ülkeleriyle bir dizi antlaşma imzalayınca, bu politikayı şiddetle eleştirip Tokugava Yoşinobu'nun şogun seçilmesi için baskıda bulunan *daimyo*'lara katıldı. Bunun üzerine danışmanlık görevinden istifaya zorlandı. Böylece Şimazu ile Tokugava aileleri arasındaki çekişme daha da şiddetlendi ve Satsuma *han*'ı Tokugava şogunluğunun devrilip (1868) Meici Restorasyon döneminin başlamasıyla sonuçlanan olaylara önderlik etti.

Şimazu Şigehide (d. Kasım 1745, Kagoşima, Satsuma - ö. 22 Mart 1833, Edo [bugün Tokyo], Japonya), Satsuma *han*'ını yönetmiş Japon askeri ve siyasal önder. Güçlü yönetimi ve Batı'yla olan yakın ilişkileri sayesinde Satsuma'nın Japonya'nın siyasal yaşamında önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır.

1755'te babasının ardından Satsuma'nın başına geçti. Batı kültürüne duyduğu ilgi nedeniyle, o dönemde ülkeye girmelerine izin verilen tek Batılı güç olan Felemenklilerin dilini öğrendi. Ayrıca Batı kültürüyle ilgili çalışmalara destek oldu. 1774'te bir tıp okulu, daha sonra da astronomi ve matematik eğitimi veren kurumlar açtı. Bütün bu çabalarıyla Satsuma'yı, ülkenin bilimde en ileri bölgelerinden biri durumuna getirdi.

Kızını şogunla evlendirerek kurduğu ittifak aracılığıyla merkezî yönetim üzerinde de etkili oldu. Ama geniş iktidar ilişkileri mali kaynaklarını zorladığından, sonunda büyük bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kaldı. Tüccarlara olan tüm borçları silip merkezî otoriteyi güçlendirerek bunalımı atlatmayı başardı. Bu önlemlerle büyük bir ekonomik güç haline gelen Satsuma, Meici Restorasyonu'nda (1868) öncü rolü üstlendi.

Şimeonoğulları, İsrail'in On İki Kabilesi'nden(*) biri. Adını, Yakub'un ilk karısı Lea'dan doğan ikinci oğlundan alır.

Mısır'dan Çıkış'tan ve Hz. Musa'nın ölümünden sonra Yeşu, İsrailoğullarını Vaat Edilmiş Topraklar'a götürerek bölgeyi 12 kabile arasında paylaştırdı. Kaynaklarda açıkça belirtilmemekle birlikte, Şimeon'un kabilesi büyük olasılıkla Filistin'in güneyine, güçlü Yahuda kabilesi topraklarının ötesine yerleşmişti. Zamanla bir bölümü Yahuda kabilesi içinde erirken, bir bölümü de kuzeye göç etti. Hz. Süleyman'ın ölümünden (İÖ 922) sonra Filistin kuzeyde İsrail Krallığı, güneyde de Yahuda Krallığı olmak üzere ikiye bölündü. Şimeonoğullarının kuzeydeki krallığı oluşturan kabileler arasında yer aldığı varsayılırsa, İsrail Krallığı'nın İÖ 721'de Asurlarca yıkılmasından sonra öteki kabileler gibi onlar da başka halklara karışmış olmalıdır. Şu ya da bu biçimde tarihten silinen Şimeonoğulları, İsrail'in On Kayıp Kabilesi'nden(*) biridir.

Şimizu, Japonya'nın Honşu Adasındaki Şizuoka ilinde (*ken*) kent. Suruga Körfezinin (*van*) kuzeybatı kıyısında yer alır. Tokugava döneminde (1603-1867), Tokaido (Doğu Denizi Karayolu) üzerinde bir posta merkeziydi. Önemli bir ticaret limanı olan kent, aynı zamanda bir sanayi merkezi ve Japonya'nın en büyük açık deniz balıkçılık merkezlerinden biridir. Sanayi ürünleri arasında konserve, motosiklet, gemi, müzik aletleri ve yapay dokuma sayılabilir. Kentte ayrıca petrol arıtma ve alüminyum tesisleri vardır. Çevresindeki tarım alanında portakal, çay, salatalık ve çilek yetiştirilir. Kentin tarihsel ve ilgi çekici yerleri arasında Miho Çam Korusu, Ryuge Tapınağı (*ci*) ve yakınlardaki Nippon-Daira Platosu sayılabilir. Nüfus (1991 tah.) 241.088.

Şimoga, Hindistan'ın güney kesiminde, Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinin batı yöresinde, Şimoga ilinin yönetim merkezi kent. Tungabhadra'nın kaynaklarından Tunga Irmağının kıyısında yer alır. Pirinç, kahve ve biber ticaretinin yapıldığı bir kara ve demir yolu kavşağıdır. Kentte pirinç, yağlı tohum ve pamuk işleyen fabrikalar vardır. Mysore Üniversitesi'ne bağlı bir dizi yüksekokul ile Kamala Nehru Ulusal Kız Yüksekokulu'nu barındırır.

Yüzölçümü 10.548 km² olan ilden Tungabhadra ve Şaravati ırmakları geçer. İlin dağlık batı kesiminde kahve, şekerkamışı ve pirinç, doğudaki ovada ise pamuk, darı ve yağlı tohumlar yetiştirilir. Başlıca doğal kaynaklar kereste, demir cevheri, kireçtaşı ve manganezdir. Jog Çavlanı(*) yakınında bir hidroelektrik santral kuruludur. İl merkezi dışındaki önemli kentler Bhadravati(*), Sagar ve Şikarpur'dur. Nüfus (1991) kent, 178.882; (1981) il, 1.656.731.

Şimomura Kanzan, asıl adı ŞIMOMURA HARUSABURO (d. 10 Nisan 1873, Vakayama - ö. 10 Mayıs 1930, Tokyo, Japonya), geleneksel Japon resminin modernleşmesine katkıda bulunan Japon sanatçı.

Resim öğrenimi görmek için 1881'de Tokyo'ya giden Şimomura, Kano Hogai ve Haşimoto Gaho'nun öğrencisi oldu. 1889'da kurulan Tokyo Güzel Sanatlar Okulu'na giren ilk öğrencilerden biriydi. Mezun olduktan sonra bu okulda ders vermeye başladı. Ama ünlü sanat eleştirmeni Okakura Kakuzo'nun okulun yöneticiliğinden uzaklaştırılması üzerine görevinden ayrıldı. Okakura'yla Haşimoto'nun kurdukları Japon Güzel Sanatlar Akademisi'nde ders vermeye başlayan Şimomura, geleneksel Japon ve Çin resmi konusundaki derin bilgisi ve son derece güçlü renk duygusuyla ünlüydü. En önemli yapıtları arasında, eski imparatoriçe Kenreimonin'i Ohara'da ziyaret eden İmparator Go-Şirakava'yı konu alan "Ohara Goko" (1908) ve "Zayıf Keşiş" (1915) adlı resimleri sayılabilir.

Şimon ben Yohay, ŞIMON BAR YOHAY olarak da bilinir (ü. İS 2. yy), Haham Akiba ben Joseph'in önde gelen müritlerinden Celileli Yahudi din bilgini (*tanna*). Geleneksel olarak, Yahudi mistisizminin en önemli yapıtı *Sefer ha-zohar*'ın(*) (İbranicede "Nur Kitabı") yazarı kabul edilir. Yaşamına ilişkin bilgi azdır; bu konuda Talmud'da yazılanlar da efsaneyle karışmış durumdadır.

Şimon, Akiba'nın Romalılarca öldürülmesinden sonra Romalılara karşı olduğunu açıkça ilan etti. İnanışa göre oğlu Elazar'la birlikte 13 yıl saklandığı mağarada hurma ve keçiboynuzu yiyerek yaşadı. Mağaradan çıktıktan sonra kurduğu okulun öğrencileri arasında, birçok özdeyişinin yer aldığı Mişna'yı derleyen Yehuda ha-Nasi de vardı. Sanedrin tarafından elçi olarak Roma'ya gönderilen Şimon, Yahudi ayinlerine getirilen bazı kısıtlamaların kaldırılmasını sağladı.

Şimon'un *Zohar*'ın yazarı kabul edilmesinde mucizeleri ve çileciliğiyle ünlenmesinin rolü vardır. Ama modern eleştirmenlerin çoğu *Zohar*'ı 13. yüzyıl mistiği Moşe ben Şem Tov'un(*) yazdığını savunur. Şimon'un Celile'de Tsefat yakınlarındaki Meron'da bulunan mezarı, Doğu Yahudilerince ve Hasidi mistiklerince ziyaret edilen bir hac yeridir.

Şimonoseki, Japonya'da, Honşu Adasındaki Yamaguçi ilinin (*ken*) en büyük kenti. Honşu ile Küşü adaları arasındaki Şimonoseki Boğazı (*kaikyo*) kıyısında yer alır. Eskiden Akamaga-seki ve Bakan adlarıyla anılan kent, 1905'te Küşü Adasındaki Moci'ye (bugün Kita-Küşü) feribot bağlantılı tren seferlerinin düzenlenmeye başlamasından sonra hızla gelişti. Daha sonra boğazın altından geçen bir demiryolu tüneli (1942) ile bir motorlu araç-yaya tüneli açıldı (1958). Şimonoseki 1942'den sonra bir ağır sanayi merkezi durumuna geldi. Kentin limanı 1940'ta, Moci ve Kokura limanlarıyla birlikte Kammon limanı adı altında birleştirildi.

Kentteki Şimonoseki Akvaryumu, Japonya'daki benzerlerinin en büyüğüdür. Akama Tapınağı'nda (*Cingu*), 12. yüzyılda Taira (Heike) klanının uğradığı yenilgiyi kutlamak için her yıl nisan ayında bir şenlik düzenlenir. Nüfus (1991 tah.) 261.388.

Şimonoseki Antlaşması, Çin'in yenilgisiyle sonuçlanan Çin-Japon Savaşı'nın (1894-95) sonunda imzalanan antlaşma (17 Nisan 1895). Bu antlaşmayla Çin, Kore'nin bağım-

sızlığını tanımak, Tayvan ile yanındaki P'enghu Adalarını ve Mançurya'daki Liaodong Yarımadasını Japonya'ya bırakmak zorunda kaldı. Antlaşma ayrıca, Çin'in 200 milyon *tael* (gümüş para) tutarında tazminat ödemesini ve Shashi, Chongqing, Suzhou ve Kangzhou limanlarını Japonlarla ticarete açmasını öngörüyordu. Aynı yıl Rusya, Fransa ve Almanya'nın müdahalesiyle antlaşmada değişiklik yapılarak, Çin'in 30 milyon *tael*'lik ek bir tazminat karşılığında Liaodong Yarımadasını geri alması sağlandı.

şimşek, atmosferin belirli bir bölgesinin havanın direncini yenecek düzeyde elektrik yüklenmesi durumunda oluşan, gözle görülebilir elektrik boşalması olayı. Şimşek genellikle kümülonimbus, kimi zaman da nimbostratus bulutlarında oluşur. Boşalma olayı tek bir bulutun içinde, iki bulutun arasında ya da bir bulut ile hava ya da yer arasında gerçekleşebilir. Bulut ile yer arasında oluşan elektrik boşalmasına yıldırım denir.

Atmosferdeki bu elektrik boşalması olayına yol açan etmen, belirli bir bulutun içinde çeşitli yük ayrıştırıcı süreçlerin sonucunda net yük bölgelerinin oluşması ve bunun buluta bir elektrik dipolü yapısı kazandırmasıdır. Bulutun üst kesiminde büyük bir net artı yük, alt kesiminde büyük bir net eksi yük ve en alt kesiminde küçük bir net artı yük birikir. Yükler su damlalarının, buz taneciklerinin ya da her ikisinin üzerinde bulunur. Çevredeki havada net bir yükün bulunması durumunda, buluttan bir boşalma gerçekleşebilir.

Buluttan yere doğru akan yıldırıma, bulutun en alt kesimindeki küçük net artı yükün nötrleşmesi yol açabilir. Yıldırım en az iki çakma biçiminde gerçekleşir: İlk boşalma, eksi yük taşıyarak buluttan yere doğru akar. Bu çok parlak bir çakma değildir ve genellikle ana kanaldan dışarı doğru saçılan pek çok dal görülür. Ender olarak, özellikle yüksek binaların, camilerin ya da ağaçların olduğu yerlerde, boşalma yerden buluta doğru olabilir. Bu ilk çakma yere yaklaştıkça, çarpacağı noktada yoğunlaşan bir zıt yük indükler ve böylece aynı kanalın içinde yerden buluta doğru, artı yük taşıyan ikinci bir akım oluşur. İki çakma genellikle yerden yaklaşık 50 m yükseklikte karşılaşır. Birleşme noktasında bulut ile yer arasında kısa devre oluşur ve bunun sonucunda kanalın içinden buluta doğru yönelen çok parlak bir yüksek akım akışı gerçekleşir. Tipik bir yıldırım sırasında, bulut ile yer arasındaki potansiyel farkı birkaç milyon volt düzeyindedir; şiddetli çakmalardaki akım 20 bin amper dolayındadır. Kanaldaki sıcaklık ise 30 bin K kadardır. Yıldırım son derece hızlı düşer; ilk çakma birleşme noktasına ya da yere 20 milisaniyede, dönüş çakması ise buluta 70 mikrosaniyede ulaşır.

Şimşek sırasında oluşan gök gürültüsünün nedeni, şimşek kanalının çevresindeki havanın aniden çok ısınmasıdır. Bunun sonucunda hava sesüstü hızla genleşir, ama birkaç metre sonra şok dalgası normal bir ses dalgasına dönüşür. Ses dalgaları daha sonra ortamdaki hava ve yüzey şekillerince biçimlendirilir. Birbirini izleyen patlama ya da çatırdamaların nedeni budur.

Yıldırımlar çok tehlikeli olmakla birlikte, paratonerler aracılığıyla kolayca toprağa akıtılarak zararsız hale getirilebilir.

Şimşek, Hikmet (d. 12 Haziran 1924, Pervari, Siirt), orkestra ve koro yönetmeni. Bir Türk senfoni orkestrasının yaptığı ilk plak çalışmalarını yönetmiştir.

Ankara'da Harp Okulu'na devam ederken, sağlık nedenleriyle 1946'da ayrıldı. Aynı yıl Ankara Devlet Konservatuvarı

Şimşek
Ara Güler

Kompozisyon Bölümü'ne alındı. Orada E. Zuckmayer ve Ferit Alnar'ın öğrencisi oldu. 1953'te Adnan Saygun'un kompozisyon sınıfından mezun oldu. Konservatuvara öğretmen olarak atandı; armoni, kontrpuan, form ve enstrüman bilgisi ile müzik tarihi dersleri verdi. 1956'da Almanya'ya gönderildi, birçok kursa katıldı ve orkestra şefliği alanında çalışmalarda bulundu. 1958'de konservatuvardaki görevine geri döndü ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası yardımcı şefliğine atandı. Ertesi yıl bu orkestranın şefi oldu. 1962-63 sezonunda Kuzeybatı Almanya Filarmoni Orkestrası'nda ikinci şef olarak çalıştı. 1964-65'te Ankara Radyosu Oda Orkestrası ve Ankara Radyosu Çoksesli Korosu'nun kuruluş çalışmalarına katıldı ve her iki topluluğun şefliğini yaptı. 1968-71 arasında Ankara Televizyonu'nda çoksesli müzik yayınlarını yönetti. 1971-73 arasında da TRT Çoksesli Korosu'nun yönetmenliğini yürüttü. 1975-83 arasında İzmir Devlet Senfoni Orkestrası'nın kuruluş çalışmalarına katıldı ve sanat yönetmenliğini üstlendi. 1981'de Atatürk'ün 100. doğum yılı nedeniyle dış ülkelerde verdiği yedi konserde Türk bestecilerinden 21 yapıtı seslendirdi. Aynı yıl Kültür Bakanlığı Şimşek'e "devlet sanatçısı" unvanını verdi. Şimşek 1985 Avrupa Müzik Yılı dolayısıyla doldurduğu iki plakla Fransız Plak Akademisi Ödülü'nü kazandı. 1986'da Kültür Bakanlığı danışmanlığına atandı. Liszt'in 100. ölüm yıldönümü olan 1986'da Macar hükümetinin Ferenc Liszt Nişanı ile ödüllendirildi. 1987'de Berlin kentinin 700. kuruluş yıldönümünü kutlama programı çerçevesinde ve ayrıca Birleşmiş Milletler'de Adnan Saygun'un *Yunus Emre Oratoryosu*'nu yönetti.

Çeşitli yerli ve yabancı filarmoni derneklerinin ve müzik kurumlarının üyesi olan Şimşek, başka plak çalışmalarının yanı sıra Macaristan Radyo Orkestrası ve Korosu ile Adnan Saygun'un *Yunus Emre Oratoryosu*'nu da plağa doldurdu. Ayrıca çeşitli dergi, gazete ve müzik bültenlerinde inceleme ve araştırma yazıları yayımladı. Uluslararası jüri üyeliklerinde bulundu, Türk, Polonya ve Tunus hükümetlerinden takdirnameler aldı.

şimşir, şimşirgiller (*Buxaceae*) familyasının *Buxus* cinsini oluşturan 30 kadar, yaz kış yeşil kalan çalı ya da ağaççığın ortak adı. Güney Avrupa, Batı ve Doğu Asya ile Orta Amerika'da yaygın olan bu türlerin bazısı süs bitkisi olarak, bazısı da kerestesinden ötürü değerlidir. Türkiye'de kendiliğinden yetişen iki türü vardır.

Şimşirlerin kışın dökülmeyen düz kenarlı küçük yaprakları ve taçyapraksız tek eşeyli

Adi şimşir (*Buxus sempervirens*)
Walter Dawn

çiçekleri vardır. Aynı bitkiler üzerinde bulunan erkek ve dişi çiçekler bir arada kümeler oluşturur. Çiçek kümesinin ucunda yer alan dişi çiçekler döllenerek üç tane boynuzsu çıkıntısı bulunan kapsül tipi meyvelere döner.

En yaygın şimşir türlerinden biri olan adi şimşirin (*B. sempervirens*) genel coğrafi yayılışı Akdeniz çevresidir. Türkiye'de de Karadeniz kıyısı ile Batı ve Güney Anadolu'da yaygın olarak bulunur. Dünyanın birçok yerinde çit ve süs bitkisi olarak yetiştirilen bu ağaç kendi haline bırakıldığında 6 m'ye kadar uzayabilir. Açık sarı renkli, ağır, sert, sağlam ve dayanıklı odunu tornacılıkta, ayrıca müzik aletleri ile mekik, kaşık, tarak ve bazı süs eşyalarının yapımında kullanılır. Yapraklarından ve kök kabuklarından ise halk arasında idrar artırıcı, safra söktürücü, ateş düşürücü ve terletici ilaç olarak yararlanılır. Kanarya Adalarından Doğu Akdeniz'e kadar uzanan bölgelerin yanı sıra Türkiye'de de Amanos Dağları ve Kemer dolaylarında yetişen uzun yapraklı şimşir (*B. longifolia*) adi şimşire çok benzer, ama ondan daha dayanıklı bir türdür. Japon şimşiri (*B. microphylla*) ise süs bitkisi olarak yetiştirilen türlerden biridir. Bu yüzden de pek çok süs çeşidi geliştirilmiştir.

şimşirgiller *bak.* Buxaceae

Şimşon, SAMSON olarak da bilinir. İsrailoğullarının, efsanevi gücüyle tanınan savaşçı kahramanı. Serüvenleri Eski Ahit'in Hakimler Kitabı'nda (13-16) anlatılır. İsrailoğullarının Kenan ülkesinde Filistlilerin boyunduruğu altında bulunduğu dönemde (İÖ 1200-1000) yaşayan Şimşon, Hakimler Kitabı'nda sözü edilen öteki kutsal savaşçılar gibi İsrailoğullarını yabancı egemenliğinden kurtarmaya çalışan bir önderdir.

Şimşon'un anne babası Danoğulları kabilesindendir. Kudüs yakınlarındaki Tsora'da çiftçilik yaparken onlara görünen bir melek, doğacak çocuklarının bir nezir (Tanrı'ya adanmış kutlu kişi) olacağını, yani saçını kesmemek, şarap içmemek ve ölüye el sürmemek üzere ant içerek kendini Tanrı'ya adayacağını bildirir. Şimşon olağanüstü güçlüdür; bir aslanı elleriyle parçalar, Gazze kentinin kapılarını söker. Nezirlik andını bozmasıyla gücünü yitirmesi, efsanenin ahlaki içeriğini oluşturur.

Şimşon andını ilk kez, Timna kentinde gördüğü bir kızla ziyafet düzenleyip eğlenerek bozar. Sonra, İsrailoğullarının can düşmanı sayılan Filisti halkından olmasına

karşın bu kızla evlenir. Düğünde sorduğu bir bilmece yüzünden kız tarafıyla kavgaya tutuşur ve karısının geri götürülmesi üzerine Timna'ya inip çok sayıda Filisti'yi öldürür. Gazze'de bir fahişeyle beraberken de gene Filistilerle dövüşür ve onları uzaklaştırır. Sonra Sorek Vadisinden Delila adlı bir başka Filistiye âşık olur ve onun oyununa gelip düşmanlarının eline düşer. Delila, Şimşon'un ağzından laf alarak gücünün uzun saçlarından kaynaklandığını öğrenir. Uykudayken saçlarını kesip Şimşon'u Filistilere teslim eder. Şimşon, gözleri oyulduktan sonra bir değirmende köle olarak çalıştırılır. Ama saçları yeniden uzayınca eski gücüne kavuşur ve Tanrı Dagon'a adanan büyük Filisti tapınağını yerle bir eder; kendisi de tapınakta bulunan Filistilerle birlikte ölür (Hakimler 16:4-30).

Şin, tam adı CODO ŞINŞU (Japoncada "Gerçek Arı Toprak mezhebi"), Japonya'da, Budacı Arı Toprak mezheplerinin en büyüğü. *Ayrıca bak.* Arı Toprak Budacılığı.

Şin Rengo, tam adı JAPON İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU, kurulduğu 1989'dan bu yana Japonya'nın en büyük sendika konfederasyonu. Şin Rengo'nun önceli olan Rengo adlı büyük konfederasyon, özel sektör işçi sendikalarınca 1987'de oluşturulmuştu ve siyasal bakımdan ılımlı çizgideydi. Kamu sektörü işçi sendikalarının oluşturduğu Sohyo adlı konfederasyon 1989'da dağıtılınca üyelerinin çoğu Rengo'ya geçti, Rengo da Şin Rengo adını aldı. Sekiz milyonu aşkın üyesi olan yeni konfederasyon merkez-sol bir çizgi benimsedi ve hem Japon Sosyalist Partisi'yle, hem de Dürüst Yönetim Partisi'yle (Komeito) siyasal ilişki kurdu.

Şinano Irmağı, Japonya'daki en uzun ırmak. Nagano ve Niigata illerinin (*ken*) büyük bölümünün sularını toplayan ırmak, Honşu Adasındaki Japon Alpleri'nde yer alan Kobuşi Dağının eteklerinden doğar. Kuzeydoğu doğrultusunda 367 km boyunca aktıktan sonra Niigata Ovasında bir delta oluşturarak Japon Denizine dökülür. Yukarı çığırında, aralarında Sai ve Uono ırmaklarının da bulunduğu çok sayıda akarsuyu alır. İlkbaharda buzlar çözüldüğünde ırmağın aşağı çığırında taşkınlar görüldüğünden 1923'te Okozu'da bir boşaltma kanalı inşa edilmiştir. Ama bunun sonucunda ırmağın taşıdığı kum ve kil miktarının azalması, deltayı sular altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Doğal gaz çıkarılırken yeraltı sularının da çekilmesi toprağın çökmesine yol açarak bu tehlikeyi daha da artırmıştır. Irmağın ağzındaki Niigata, uzun süredir bir iç suyolu olarak kullanılan Şinano Irmağı kıyısındaki sayısız limandan biridir.

Şinasi, tam adı İBRAHİM ŞİNASİ (d. 5 Ağustos 1826, İstanbul - ö. 13 Eylül 1871, İstanbul), Tanzimat edebiyatının önde gelen temsilcilerinden şair, yazar ve gazeteci.

Bir subay çocuğuydu. Tophane Müşiriyeti Mektubi Kalemi'nde kâtip olarak çalışırken Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. 1849'da devlet tarafından Paris'e gönderildi. Orada matematik, tarih, doğa ve toplum bilimleriyle ilgilendi; Doğubilimci ve Académie Française üyesi Samuel de Sacy ile dostluk kurdu. Ünlü Fransız şairlerinden Alphonse de Lamartine, yazar Ernest Renan ve dilbilimci Paul-Émile Littré ile tanıştı. Asya Derneği'ne üye seçildi (1851). Türkiye'ye döndükten (1854) bir süre sonra Meclis-i Maarif üyeliğine atandı, Encümen-i Daniş'te görev aldı. 1857'de koruyucusu Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın görevinden alınması üzerine sakalını kestiği için Meclis-i Maarif'teki görevine son verildiyse de, Mustafa Reşid Paşa yeniden sadrazam olunca geri döndü. 1860'ta Agâh Efendi'nin kurduğu *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde çalışmaya başladı. 1862'de *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkardı. Yönetimi eleştirmesi ve Sultan Abdülaziz'e karşı girişilen eylemleri desteklemesi nedeniyle Meclis-i Maarif'teki görevinden alındı (1863). 1865'te gazetesini Namık Kemal'e bırakarak Paris'e gitti. Yaklaşık beş yıl Ulusal Kitaplık'ta araştırmalar yürüttü, tamamlayamadığı kapsamlı bir Türkçe sözlük üzerinde çalıştı. 1869'da İstanbul'a döndükten sonra bir basımevi kurarak yapıtlarının basımıyla uğraştı.

Şinasi, Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketine öncülük ederek dil, edebiyat ve düşünce yaşamının gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Fransız şairlerinden çeviriler yapmış, eski nazım biçimleriyle yeni düşünceleri dile getirdiği gibi, öz ve biçim yönünden tümüyle yeni şiirler de yazmıştır. *Şair Evlenmesi* (1860, 1992) adlı bir perdelik komedisi, Batılı anlamda ilk Türkçe oyundur. Şinasi, anlatımındaki yeniliğin yanı sıra, işlediği temalar bakımından da Türk tiyatro edebiyatının öncüsüdür. Ama asıl önemli çalışmaları gazetecilik alanındadır. Batılılaşmayı savunan *Tasvir-i Efkâr*, bir düşünce gazetesi kimliğiyle Türk basın ve kültür tarihinde önemli bir aşamadır. Şinasi halkın aydınlatılmasını ve eğitimini önde tutmuş, halkın anlayacağı yalın bir dille yazmayı savunmuştur. Şiirleri *Müntahabat-ı Eş'ar* olarak da bilinen *Divan-ı Şinasi* (1862, 1960) adlı kitapta, makaleleri Ebüzziya Tevfik tarafından *Müntahabat-ı Tasvir-i Efkâr* (1886, 1960) adlı yapıtta toplanmıştır. *Durub-ı Emsâl-i Osmaniye* (1863, 1885) adlı yapıtı bir atasözleri derlemesidir.

Şinasi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Şinbutsu şugo, Budacılık ile Şinto dininin kaynaşmasıyla ortaya çıkan Japon inanç sistemi. Kökeni, Budacılığın Japonya'da yayılmaya başladığı 6. yüzyıl ortalarına uzanır. Günümüzde de Japon evlerinin çoğunda, Şinto tanrılarına adanmış *kamidana*'larla(*) Budacılığın sunakları olan *butsudan*'lar(*) bir aradadır. Ayrıca çoğu zaman düğünlerde Şinto usülü, cenazelerde ise Budacı usülü ayin yapılır.

İki inanç sistemi, Nara döneminde (710-784) birlikte yaşamaya başladı. İS 741'de Nara'daki Daibutsu (Büyük Buda) heykelinin yapımı başlamadan önce, Büyük İse Tapınağı'nda Şinto dininin Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun rızası alınmıştı. Ayrıca en önemli Şinto *kami*'lerinden (tanrı ya da kutsal güç) Haçiman'dan yardım dileğinde bulunuldu ve Budacı Todai-ci'ye (Todai Tapınağı) ait alanda, bu tapınağı koruması için Haçiman'a adanmış bir başka tapınak inşa edildi. Budacı tapınak alanları içine Şinto tapınakları yapma, Şinto tapınaklarının çevresine de Budacı tapınaklar ya da pagodalar inşa etme geleneği böylece başladı. Şinto tapınaklarında Budacı kutsal metinleri okuma uygulaması da aynı döneme dayanıyordu.

Şinto *kami*'leri zamanla Budacılığın tanrılarıyla özdeşleştirildi. Heian döneminin (794-1185) başlarında, iki ayrı inancın bağdaştırılması eğilimini açıklamak üzere Budacılığın *honci suicaku* öğretisine başvuruldu. Buna göre fizikötesi Buda ilksel temel gerçeklikti (*honci*); yeryüzünde yaşamış olan Buda ise onun görünümüydü (*suicaku*). Dolayısıyla Budalar *honci*, Şinto tanrıları da onların *suicaku*'suydu. Şinto dini ile çeşitli Budacı okulların oluşturduğu birleşim bazen Taoculuğu da içine alarak etkisini yüzyıllarca sürdürdü. Meici Restorasyonu döneminde gerçekleştirilen ilk reformlardan biri, iki dinsel sistemi ayırmak oldu.

şinden-zukuri, Japonya'da, Heian dönemindeki (794-1185) soylu malikânelerinin yapıldığı mimarlık üslubu.

Heian sarayına bağlı soylulara imparatorluk arazisi çevresinde dikdörtgen arsalar verilmişti. Onlar da bu arsalarda, imparatorluk sarayını örnek alarak, Çin tarzında malikâneler inşa ettirdiler. Böyle bir malikânenin merkezinde, açık bir avlunun içinde yer alan ve güney yönüne bakan ana konut yapısı (*şinden*) bulunuyordu. Doğu ve batıdaki öbür yaşama birimleri (*tainoya*) üstü örtülü geniş sundurmalarla (*vatadono*) ana yapıya bağlanıyordu. Bunlardan da güneydeki küçük pavyonlara (*tsuridono*) doğru daha dar sundurmalar uzanıyor, böylece bütün yapılar avlunun çevresinde bir "U" oluşturacak gibi sıralanıyordu. Soylıların daha zengin olanları *şinden* ile *tainoya*'nın arkasına başka yapılar da ekletiyorlardı.

Şinden'deki ana mekân da (*moya*) üstü örtülü bir verandayla (*hisaşi*) çevriliydi. *Moya*'nın içinde duvar yoktu, bölme olarak portatif, alçak paravanalar kullanılırdı. Oturmak için yerler hasırla (*tatami*) kaplanırdı. *Moya*'nın karşısında, avlunun en ucunda, özel alanın güney sınırını belirleyen havuzlu bir bahçe bulunurdu. Bu bahçede simgesel dağlar, ağaçlar ve kayalarla Arı Toprak Budacılığının(*) Batı Cenneti canlandırılırdı. Malikânenin resmî girişi doğu kapısıydı; subaylar ve muhafızların yeri de burada olurdu.

Daha sonraları yapılan küçük malikânelerde sundurmalar gitgide kısalıp sonunda ortadan kalktı ve dış yapılar ana yapıyla birleşti. Farklı yaşam alanları için ayrı yapılar yapmak yerine, bunlar aynı yapıda toplanıp birbirlerinden sürme duvar panolarıyla ayrılmaya başladı.

Şingon (Japoncada "Gerçek Söz"), Çince CHENYAN, batıni Budacı Japon mezhebi. 9. yüzyılda Çin'den gelen ve kısa sürede çok sayıda yandaş toplayan mezhebin amacı, Buda'nın sözcüklerle dile getirilemeyen, dolayısıyla halka yaydığı öğretisinde de yer almayan öncesiz ve sonrasız bilgeliğine erişmektir. Şingona göre simgesel el kol hareketleri (*mudra*) yapma, kutsal dizeleri (*dharani*) söyleme ve zihni bir noktada yoğunlaştırma (yoga) gibi özel ayin yöntemleriyle bu bilgeliğe erişilebilir. Bu tür yöntemlerin amacı Buda'nın, tüm canlıların özünde bulunan manevi varlığını dolaysız biçimde duymaktır.

Mezhebin temel kutsal metni, ortaçağda kaleme alınan ve yalnızca Çincesi günümüze ulaşmış olan *Dainiçi-kyo*'dur (Sanskrit

dilinde *Mahavairoçana-sutra*: "Büyük Güneş Sutrası"). Metinde tüm evren, Buda Mahavairoçana'nın (Japonca Dainiçi Nyon) bedeni olarak kabul edilir. Buda'nın, *kongokai* (elmas ya da yıldırım dünya; Sanskrit dilinde *vacradhatu*) ve *taizo-kai* (rahim dünya; Sanskrit dilinde *garbha-dhatu*) olarak bilinen iki görünümü vardır.

Şingon mezhebi, 8. yüzyılda Hindistan'dan Tibet, Cava ve Çin'e, oradan da Japonya'ya yayılan Vacrayana (Tantra) Budacılığının bir koludur. Ama Japonya'da bu öğreti, ölümünden sonra Kobo Daişi olarak adlandırılan dinsel önder Kukai öncülüğünde tümüyle farklı bir sisteme dönüşmüştür.

Şingon öğretisi Çin'de Şubhakarasımha, Vacrabodhi ve Amoghavacra adında üç Hintli keşiş tarafından yayıldı. Bir süre saray çevrelerinden yandaş topladıysa da Tang hanedanının çöküşüyle (907) etkisini yitirdi. Bununla birlikte bazı ayin usulleri öteki Budacı Çin okullarında benimsendi ve özellikle cenaze törenlerinde varlığını sürdürdü.

Öğretiyi Çin'de bir Tantra rahibinden öğrenen Kukai, 819'da Japonya'ya dönerek Kyoto'nun güneyindeki Koya Dağında bir tapınak kurdu. Daha sonra Kyoto'da kurduğu To-ci (To Tapınağı), mezhebin merkezi durumuna geldi ve Heian döneminin sonlarında Şingon, aralarında Tendai'nin de bulunduğu öteki okullarla birlikte hızla gelişti. Şingon okulunun batıni öğretisi, To Tapınağı'ndan ötürü bazen Tomitsu adıyla anılır.

Kukai'nin Şingon felsefesi, tüm büyük Budacı okulların yanı sıra Hinduizm, Konfüçyüsçülük ve Taoculuğu da kapsar. Şingon okulu Şinto dinine karşı uzlaşmacı bir tutum takınmış ve Şinto diniyle Budacılığın bir karışımı olan Ryobu Şinto'suyla (İki Nitelikli Şinto) uyum kurmaya yönelik kuramsal temeli sağlamıştır.

Şinkansen (Japoncada "Yeni Ana Hat"), Japonya'da Küşü Adasındaki Fukuoka'yla Tokyo arasında demiryolu hattı. Japon Ulusal Demiryolları'nın inşa ettiği ve işlettiği hat, 1987'de Japon Ulusal Demiryolları'nın dağılmasıyla oluşturulan birkaç özel şirketten biri oldu.

Şinkansen'in "Yeni Tokaido Demiryolu Hattı" olarak bilinen, Tokyo'yla Osaka arasındaki 515 km'lik ilk bölümü 1964'te açıldı. Osaka'yla Okayama arasındaki 161 km'lik bölümü 1972'de, Okayama'dan Fukuoka'daki Hakata İstasyonu'na uzanan 393 km'lik son bölümü ise 1975'te tamamlandı. Niigata (270 km) ve Morioka (465 km) hatları da 1982'de hizmete girdi. Hattın Okayama-Hakata bölümünün yarısından fazlası tünellerden geçer. Bu tünellerden biri Küşü ve Honşu adalarını birbirinden ayıran Şimonoseki Boğazının altındadır. Tokyo-Niigata hattında ise, 22,5 km'lik bir tünel vardır.

Şinkansen hattında günde yaklaşık 250 tren sefer yapar. İşe gidiş-dönüş saatlerinde her 7,5 dakikada bir sefer düzenlenir. Hikari (Çevik) adı verilen en hızlı trenler, Tokyo-Hakata arasındaki 1.068 km'lik yolu yedi saatten kısa bir sürede alır. Bini aşkın yolcu taşıyabilen Hikari'ler 16 vagondan oluşur. Elektrik enerjisini havai bir hattan alan bu trenler, Tokyo-Osaka arasında saatte en çok 210 km, yeni hatlarda ise 260 km yapabilmektedir. Yüksek hızın neden olabileceği tehlikelere karşı özel güvenlik önlemleri alınmıştır. Ayrıca, trenin bütün hareketleri Tokyo'da bulunan merkezi bir bilgisayar sistemiyle izlenmekte ve denetlenmektedir.

Şino seramiği, Japonya'da, Mino yöresinde (bugün Gifu ili) yapılan ve belki de Azuçi-Momoyama döneminin (1573-1600) en tipik çanak çömlek çeşidi olan sırlı seramik. Şino sözcüğü büyük olasılıkla Geç Muromaçi döneminde, 1521-27 arasında etkinlik göstermiş çay ve tütsü ustası Şino Soşun'un adından türemiştir. Ayrıca Japoncada "beyaz" anlamına gelen *şiro* sözcüğünün bozulmuş biçimi de olabilir.

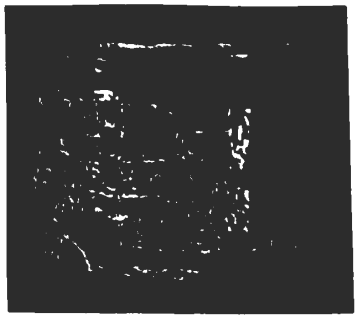

Şino seramiği bir kâse, 16 yüzyılın ikinci yarısı, Momoyama dönemi; Mitsui Koleksiyonu
Mitsui Collection

Şino seramiği genellikle parlak, beyaz feldispatlı bir sırla kaplıdır; bazı parçalarda sırın altında hafif bir pembe ton da görülür. Beyaz sırın altında demirli sırla yapılmış bitkisel ve başka doğalcı örgeler vardır. Şino seramiği Toki'nin kuzeybatısındaki Okaya, Onada, Gotomaçi ve Kuciri'de olduğu kadar bütün Güney Japonya'da da üretilmiştir. Bütün bu ürünlerin ayrı ayrı üslupsal özellikleri varsa da, ortak yanları hepsinin beyaz çamurdan yapılmış ve kalın feldispatlı bir sırla kaplanmış olmalarıdır. Beyaz Şino seramiklerinden başka kırmızı, pembe, alaca (*neriagede*) ve gri Şino seramikleri de vardır. Gri seramiklerde görülen sıcak gri ton, bunların önce demirli sliple kaplanıp bunun üstüne desenin kazınmasından sonra feldispatlı bir sıra batırılarak düşük ısıda fırınlanması sonucu ortaya çıkmıştır.

Şinran, asıl adı MATSUVAKA-MARU, HANEN, ŞAKKU, ZENŞIN ve GUTOKU ŞINRAN olarak da bilinir, ös sıfatı KENŞIN DAIŞI, (d. 1173, Kyoto yakınları - ö. 9 Ocak 1263, Kyoto, Japonya), Japonya'daki en büyük Budacı okul Codo Şinşu'nun (Gerçek Arı Toprak mezhebi) kurucusu düşünür ve din reformcusu. Sıradan insanlara kurtuluşu sağlamak amacıyla 1224'te kurduğu mezhebin felsefesini, *Kyogyoşinşo* (1224; Öğreti-Eylem-İnanç-Erişme) adlı yapıtında açıklamıştır.

Küçük yaşta öksüz kaldı. 1182'de Hiei Dağındaki Tendai keşişlik okuluna girdi ve burada Hanen adını aldı. İlk keşişlik yıllarında, dinsel kurtuluş yolunda çetin bir mücadeleye girişti. O dönemde Tendai mezhebi soylular sınıfıyla siyasal bağları nedeniyle zayıflamış, Kamakura döneminin (1192-1333) başlarında soylularla savaşçılar arasındaki çatışma toplumsal bir karışıklık ve çöküntüye yol açmıştı. Şinran, Hiei Dağından ayrılarak arayışını Kyoto'daki Rokkaku-do'da (Altıgen Tapınak) sürdürdü. Codo (Arı Toprağa Giden Yol) mezhebinin kurucusu Honen'le orada tanıştı. Honen'e göre kurtuluş ancak Amida'nın (Amitabha) adını zikretmekle gerçekleşebilirdi; *nembutsu* adı verilen bu ibadet insan buluşu değil, Amida'nın Özgün Andı'nda belirtilen seçkin bir yoldu.

Şinran 29 yaşında çileci yaşamı bırakarak Özgün And'a sığındı. Birkaç yıl sonra Honen'in temel yapıtı *Sençaku hongan Nembutsu-şu*'yu (Özgün Anttaki Nembutsu'nun Seçimi Üzerine Derleme) kopya etmeye başladı, ayrıca onun bir portresini yaptı. Yapıt Şinran için büyük bir esin kaynağı olmuştu. Ama Buda'nın adını zikretmeye dayanan *nembutsu* 1207'de çıkarılan bir fermanla yasaklanınca, Şinran'ın öğrencilik dönemi de sona erdi. Honen ile Şinran sürgün edildi, iki *nembutsu* öğretmeninin boynu vuruldu. Şinran, sürgün edildiği Eçigo'da Budacı rahiplerin bekârlık kuralını bozarak evlendi. 1212-35/36 arasında, Japonya'nın Kanto bölgesinde büyük bir coşkuyla mezhebini yaymaya çalıştı. *Kyogyoşinşo*'nun altı ciltlik bölümünü orada hazırladı. Bu dönemde çok sayıda yandaş topladı; sonraki yıllarda mezhep, onun attığı temel üzerinde hızla gelişip güç kazandı.

Yirmi yıl sonra Kyoto'ya dönen Şinran, Honen'in ölümünden sonraki ağır baskılar sonucunda mezhebin büyük ölçüde gerilediğini gördü. Bu arada büyük oğlu Zenran mezhebe bambaşka bir yorum getirerek cemaati denetim altına almaya çalışıyordu. Bu yüzden oğlunu evlatlıktan reddeden Şinran, inanç bunalımı ve ekonomik güçlüklerin egemen olduğu bu dönemde derlediği yapıtlarla öğretisini yaymayı başardı. Bu yapıtların en önemlileri, *Codo vasan*, *Koso vasan* ve *Şozomatsu vasan*'dı. Bu çalışmalar, sonradan dinsel önder Rennyo tarafından *Sanco vasan*; *Çinen honi şo* (Şeylerin Mutlak Doğrusu Üzerine İnceleme) ve *Yuişinşo moni* (Tek Başına İnancın Temeli Üzerine Notlar) adlarıyla derlendi. Şinran'ın yalnızca inanç yoluyla aklanma ve tüm inananların ruhbanlığı konusundaki öğretileri, dinsel alanda kitlesel bir katılım içeren pek çok toplumsal ve dinsel reformun dayanağını oluşturdu.

şinsen, Japon Şinto dininde *kami*'lere (tanrı ya da kutsal güç) sunulan yiyecek ve içecekler. Hangi tapınakta, hangi tanrıya ve ne amaçla sunulduğuna göre değişirse de, genellikle pirinç, *saki* (pirinç birası), pirinç unundan çörek, balık, et, yosun, sebze, meyve ya da tatlı, tuz ve sudan oluşur. Büyük bir özenle ve çoğu zaman bu amaçla yetiştirilmiş ürünlerden hazırlanır. Tarım şenliklerinde ve genel olarak tüm *matsuri*'lerde(*), turfanda meyvelerle hasadın ilk ürününden seçilen pirinç demetleri de *şinsen*'e katılır. *Şinsen*, içerdiği yiyeceklerin hazırlanışına göre de çeşitlilik gösterir; yiyecekler pişmiş (*cukusen*) ya da çiğ (*seisen*) olabileceği gibi tümüyle sebzelerden de oluşabilir (*sosen*). Törenden sonra, kutsanan yiyecek ve içecekler rahiplerle inananların katıldığı bir şölende tüketilir.

şinşoku, Japonya'da Şinto rahiplerine verilen ad. *Şinşoku*'nun temel görevi, inananların isteği üzerine ve onlar adına tüm tapınak ayinlerini yönetmektir. Dinsel konularda yol göstermesi, vaaz vermesi, ruhani bir önder olarak etkinliklerde bulunması beklenmez. *Kami*'lere (tanrı ya da kutsal güç) adak sunup dua ederek ve onların şefaatini cemaate aktararak, *kami*'lerle cemaat arasındaki iyi ilişkileri sürdürmekle yükümlüdür.

Şinşoku'lukta en yüksek aşama *guci*'liktir (başrahip). Büyük tapınaklarda *guci*'nin maiyetinde genellikle *gon-guci* (başrahip yardımcısı), *negi* (rahip ya da kıdemli rahip) ve *gon-negi* (kıdemsiz rahip) bulunur.

Japonya'daki en önemli Şinto tapınağı olan Büyük İse Tapınağı'ndaki yüce rahibe *saişu*'nun (dini törenlerin başkanı) konumu, yüce rahip *dai-guci*'ninkinden üstündür. Eskiden yalnızca imparatorluk ailesinden bekâr prensesler *saişu*'luğa getirilirdi. Eskiden yüksek rahiplik babadan oğula geçerdi. Bazı tapınaklarda rahiplerin 100 kuşak boyunca hep aynı aileden geldiği söylenir. Bu yöntem resmen kaldırılmışsa da birçok tapınakta geleneksel olarak sürdürülmektedir.

Şinşoku'lar evlenip çocuk sahibi olabilir. Kadınlar da *şinşoku*'luğa kabul edilir ve bir rahip öldüğünde, yerini genellikle dul karısı alır. Cemaatin sunduğu armağanlar *şinşoku*'ların geçimine katkıda bulunur.

Günümüzde Şinto rahiplerine *kannuşi* de denir. Bu terim eskiden, anınma yoluyla tanrıların hizmetine girmeye hak kazanmış başrahipler için kullanılırdı.

şintai (Japoncada "tanrı-beden"), Japon Şinto dininde, *kami*'nin (tanrı ya da kutsal güç) görünümü, onu simgeleyen ya da içinde barındıran bir tapınma nesnesi. Aynı zamanda *mitama-şiro* (tanrısal ruhun barındığı maddi nesne) olarak da adlandırılır. *Şintai*, bir taş parçası, dağ, su kaynağı gibi, tanrının varlığını içeren doğal bir oluşum ya da kılıç, tarak, ayna gibi, onun için yapılmış bir nesne olabilir.

Büyük İse Tapınağı'nda tapınılan Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun simgesi aynadır. Bir mücevher ve kılıç ile birlikte bu Kutsal Ayna, Japonya'nın Üç Kutsal Hazinesi'ni (*Sanşu no Cingi*) oluşturur. *Şintai* genellikle beze sarılı olarak ya da bir kutunun içinde, tapınağın kutsal bölmesindeki bir oda ya da dolapta saklanır. Saklandığı yer ender olarak açılır. Budacılığın etkisiyle bazı *şintai* tasvirlerine de tapınılmış olmakla birlikte, bu yaygın bir uygulama değildir.

şinten, Şinto dininin kutsal metinlerinin tümüne verilen ad. Bütün Şinto okullarının geçerli kabul ettiği tek bir metin yoktur, ama eski inanç ve ayin sistemlerine ilişkin bilgi içeren bazı kitaplar özel değer taşır. Bunların tümüne birden *şinten* adı verilir. *Şinten* şu kitaplardan oluşur: *Kociki*(*) (Eski Konular Derlemesi), *Nihon şoki* ya da *Nihon-gi* (Japonya Vakayinameleri), *Kogoşui* (Eski Yapıtlardan Seçmeler) ve *Engi şiki* (Engi Döneminin Kuruculari).

Bazı yorumcular, en eski Japon şiir antolojisi olan *Manyoşu*(*) (y. 759; On Bin Yaprak Derlemesi), yerel efsaneleri ve coğrafi bilgileri içeren 8. yüzyıl yapıtı *Fudoki* (Hava ve Toprakla İlgili Kayıtlar) ve günümüze ulaşan en eski Japon derlemesi *Taiho-ryo*'yu da (Taiho Yasası) (702) kutsal metinlerden sayar. *Şinten* metinleri dünyanın başlangıcına ilişkin mitolojik ve tarihsel bilgiler; tanrıların, toprağın ve evrenin bütün yaratıklarının görünüşleri ile ilgili açıklamalar; tanrılarla devlet arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği; Japon ulusunun doğuşu; ibadet, davranış kuralları ve gelenekler üzerine ayrıntılı bilgiler içerir.

Şinto (Japoncada "*kami* [tanrı ya da kutsal güç] yolu"), Japonya'ya özgü dinsel inanç ve ibadet sistemi. Biçimsel bir inanç ya da felsefe sistemi olmaktan çok, toplumsal ilişkilerde ve gündelik yaşamda etkili bir kurallar bütünüdür.

Tarihsel kullanımı içinde Şinto terimi, Japonya'da gelişen ilk inançları kapsamaz. 6. yüzyılın ikinci yarısına değin yazılı metinlerde adı geçmez. İlk dönemlerinde bu din için belli bir ad kullanılmamıştır. Şinto adı, Budacılığın Japonya'da etkili olmaya başlamasından sonra ortaya çıkmış ve bu dinin Budacı Yasanın Yolu'ndan ayırt edilebilmesi amacıyla *Kami* Yolu adı kullanılmaya başlamıştır.

Şinto sisteminin temelini *kami*'lerin doğasına ve niteliklerine ilişkin inançlar oluşturur. *Kami*'lerin çeşitli tanrısal biçimlerde ortaya çıktığına ve her tekil varlığın varoluşunun her anında, onların gerçekliğinin algılanabileceğine inanılır.

Japonya'da Çin ve Kore kültürlerinin etkili olduğu ve birleşik bir ulusal devletin kurulduğu 4-7. yüzyıllar arasındaki döneme değin, bu tekçi dünya görüşüne anlatım kazandıran dinsel uygulamaların ne olduğu bilinmemektedir. Her mevsim düzenlenen tarımsal ayinlerin *kami*'lerle ilgili olduğu sanılmaktadır. Zamanla belirli yerlerin *kami*'leri buraların yönetici klanlarıyla (*uci*) ilişkilendirildi ve *ucigami* adını aldı. Bugünkü Nara kenti yakınlarında bulunan Yamato bölgesi klanlarından birinin önderleri, soylarının evrensel nitelikteki büyük *kami* Güneş Tanrıçası Amaterasu'ya dayandığını ilan ettiler. Bu klan Japon imparatorluk ailesinin temelini oluşturdu.

Merkezi Yamato'da olan ulusal devletin gelişmesiyle, Şinto şenlikleri (*matsuri*) olağan devlet işleriyle iç içe geçti. Bu etkinliklere *matsuri-goto* (dinsel şenlik işleri) adı verildi ve terim modern Japoncada "yönetim" anlamını kazandı.

Din ve devlet işleri arasındaki bu bütünlük Meici Restorasyonu sırasında yeniden canlandırıldı. Şinto tapınakları, ulusal yaşamın temel çıkarlarının korunup desteklendiği önemli merkezler durumuna geldi. Kokka Şinto (Devlet Şintosu) denen bu sistem II. Dünya Savaşı'ndan sonra geriledi ise de Cinca Şinto (Tapınak Şintosu) adı altında yeniden biçimlendirildi ve imparatorluk ailesiyle yakın ilişkisini sürdürdü. Öncekinden farklı olarak, Cinca Şinto bugün tüm siyasal işlevlerinden arınmış durumdadır. Önceden devlet yönetiminde olan 80 bini aşkın tapınak, Şinto Tapınaklar Birliği (Cinca Honço) adı altında örgütlenmiştir. Bu tapınaklar artık devletten yardım almak yerine özel kişi ve kuruluşlar ile cemaatin katkıları sayesinde varlığını sürdürmektedir.

Tarihsel gelişmesi içinde Şinto birçok dış etkiye açık olmuştur. İnanç ve uygulamalarında Konfüçyüsçülük, Taoculuk ve Budacılığın güçlü izleri görülür. Meici dönemindeki (1868-1912) yozlaşma sonucunda, Konfüçyüsçü çilecilik anlayışına ve inanç sistemine ağırlık veren 13 yeni akım ortaya çıkmıştır. Bunların tümüne birden Kyoha Şinto(*) (Mezhep Şintosu) denir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kyoha Şinto içinde de bölünmeler olmuştur.

Başta Kokka Şinto olmak üzere birçok akım yabancı din ve felsefe sistemlerinden etkilendiyse de kırsal bölgelerdeki halk asıl Şinto geleneğine bağlı kalmıştır. Minzoku Şinto (Halk Şintosu) denen bu akımın biçimsel bir örgütlenmesi ya da öğretisi yoktur. Kırsal bölgelerde halk, yol kenarlarına yerleştirilmiş tasvirlere tapınır ve tarımsal şenlikler düzenler.

Biçimsel farklılıklarına karşın, üç Şinto akımı birbiriyle yakından ilişkilidir. Minzoku Şinto, bu din içinde bir alt yapılanma olarak varlığını sürdürür; Kyoha Şinto yandaşları aynı zamanda birer Cinca Şinto cemaatinin de üyesidir (*uciko*).

Şinto gelenekleri Japonya'nın ulusal gelenekleri olarak da görülebilir. *Matsuri*'lere ülke çapında katılım olur. Bu şenliklerde genellikle dinsel anınma törenleri düzenlenir, *kami*'ye yiyecek ve içecek (*şinsen*) sunulur, dualar okunur, kutsal müzik eşliğinde dans edilip tanrılara tapınılır. Sayısız Şinto tapınağı ve sanat yapıtı hükümet tarafından ulusal hazine ilan edilmiştir. Bütün tapınaklarda, kutsal ve dünyevi alanları birbirinden ayıran *torii* adlı bir kapı vardır.

Şintoho Film Şirketi, izleyiciden büyük ilgi gören savaş ve şiddet filmleriyle tanınan Japon şirketi.

1947'de kurulan şirket, başlangıçta Toho Film Şirketi tarafından finanse ediliyordu. *Sambyaku rokucugo ya* (1948; Üç Yüz Altmış Beş Gece) filminin kazandığı ticari başarıdan sonra, kendi dağıtım ağını oluşturmaya ve Toho'dan daha bağımsız çalışmaya başladı. Toho'nun rekabeti ve dağıtım olanaklarının yetersizliği nedeniyle 1951'de bir ay süreyle kapandı. Küçük bir sinema salonu zincirinin sahibi olan Mitsugi Okura 1955'te stüdyonun başına geçti. Okura'nın şirketin bütün olanaklarını kullanarak gerçekleştirdiği *Meici Tenno to Niçi-Ro dai senso*'nun (1957; İmparator Meici ve Büyük Rus-Japon Savaşı) kazandığı büyük başarı, Şintoho'nun geleceğini kurtardı. Şintoho o tarihten beri aşırı tutucu kesime yönelik savaş filmleri ve geniş izleyici kitleleri için seks ve şiddet filmleri yapmaktadır.

şinuk, Amerika'da Kayalık Dağların doğu yamaçlarında kış aylarında esen kuru ve ılık rüzgâra verilen ad. Dünyanın pek çok yerinde esen bu tür rüzgârlara genel olarak fön denir. *Ayrıca bak.* fön.

Şinuklar, ÇINUKLAR olarak da bilinir. Büyük Okyanusun kuzeybatı kıyılarında yaşamış Kuzey Amerika Yerlileri. Columbia Irmağının aşağı kesiminden, bugün Oregon eyaleti sınırları içindeki bölgeye kadar olan topraklarda yaşar, Şinuk öbeğine bağlı diller konuşurlardı. Büyük Ovalara kadar uzanan geniş bir bölgeyle ticaret ilişkileri kurmuşlardı. En önemli ticari ürünleri, Columbia Irmağından avlayıp kuruttukları sombalığıydı. Şinuklar ayrıca California'dan köle getirir, kano ve denizkabuğu da satarlardı. Şinuk ve Nutka gibi Yerli dilleri ile İngilizce ve Fransızcanın karışımı olan Şinuk karma dili Büyük Okyanusun kuzeybatı kıyılarının ticaret dili olmuştu. Amerikalı ve İngiliz kürk tüccarlarıyla Yerliler arasında ilişkiler geliştikçe bu dil, California'dan Alaska'ya kadar uzanan bölgede kullanılmaya başladı.

Şinuklarda temel toplumsal birim yakın akrabalardan oluşan, en yaşlı akrabanın başkanlık ettiği yerel gruptu. Her yıl sombalığı akını sırasında düzenlenen ayinler dinsel yaşamın en önemli öğesini oluşturuyordu. Bir başka önemli dinsel uygulama da, kişinin kendi ruhunu aramasıydı. Bu uygulama bütün erkeklerin ve bazen kadınların da katıldığı çileli bir sınamaydı. Herkes, kendisine avlanma, hastalıkları iyileştirme gibi güçler sağlayacak, şans getirecek ve şarkı söyleyip dans etmeyi öğretecek koruyucu ruhunu bulmaya çalışırdı. Bu ruhun bulunması şarkılarla topluluğa ilan edilirdi. Şinuklar ayrıca potlaç(*) da düzenlerdi.

Şinuk kültürü Avrupalıların baskısıyla yok oldu ve nüfusun büyük bölümü kamplara yerleşmeye zorlandı.

şinzo, Japon Şinto dininde, resim ya da heykellerdeki *kami* (tanrı ya da kutsal güç) tasviri. Şinto dininde olmayan tasvir geleneği Budacılığın etkisiyle Heian döneminde (794-1185) oluşmaya başladı. Bunun önemli örnekleri Kyoto'daki Matsunoo Cinca'da (Matsunoo Tapınağı) 9. yüzyıl sonlarına doğru yapılan tahta heykellerdir. Hem Şinto dininin, hem de Budacılığın önemli unsurlarını birleştiren Ryobu Şinto okulunun gelişmesiyle Şinto *kami*'lerinin resimleri daha çok Kamakura döneminde (1192-1333) yaygınlaştı.

Şiogama, Japonya'da, Honşu Adasındaki Miyagi İlinde (*ken*) kent. Matsuşima Körfezine (*van*) bakar. Eskiden beri tuz üretimiyle tanınan Şiogama, Tokugava döneminde (1603-1867) zengin bir tapınak kentiydi. 1887'de Şiogama Demiryolu'nun açılmasından sonra kentin limanı büyük bir balıkçılık merkezi olarak gelişti. Başlıca sanayi dalları gemi yapımı ve deniz ürünleri işlemedir. Çam ağaçlarıyla kaplı adalarıyla ünlü Mat-

suşima Körfezinde turizm gelişmiştir. Kentin merkezindeki ağaçlık bir tepe üzerinde

Şiogama'da deniz şenliği, Japonya
Orion Press—FPG/EB Inc.

yer alan Şiogama Tapınağı'nda her yıl temmuz ayında bir deniz şenliği düzenlenir. Nüfus (1985) 61.825.

Şipal, Kâmuran (d. 24 Eylül 1926, Adana), öykü yazarı ve çevirmen. 1955'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde iki yıl asistan olarak çalıştıktan sonra Almanya'ya gitti. Dönüşünde aynı üniversitenin Yabancı Diller Okulu'nda Almanca okutmanı oldu ve buradan emekliye ayrıldı.

Edebiyata şiirle başladı. Daha sonra öyküye yöneldi ve ilk öykülerini *Varlık*'ta yayımladı (1951). Bunlarda orta sınıf insanlarının iç ve dış yaşantıları arasındaki ilişkileri ve çelişkileri ele alıyordu. 1968'den sonraki öykülerinde çağrışımlara dayalı bir anlatımı benimsedi. Çağdaş Alman yazarlarından özellikle Franz Kafka'dan yaptığı çevirilerle tanındı. *Çağdaş Alman Hikâyesi, 1945'ten Sonra* (1962) adlı bir inceleme ve antoloji yayımladı. *Elbiseciler Çarşısı* (1964) adlı kitabıyla 1965 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı Mahmut Özay'la paylaştı. Öbür öykü kitapları arasında *Beyhan* (1962), *Büyük Yolculuk* (1969), *Buhurumeryem* (1971), *Köpek İstasyonu* (1988) sayılabilir.

Şipibolar, Peru'da, And Dağlarının doğu yamaçlarındaki yüksek kesimlerde, Ucayali Irmağının yukarı çığırı boyunca yaşayan ve Panoa dilini konuşan Güney Amerika Yerlileri.

İspanyolların kıtayı sömürgeleştirmelerinden önce büyük İnka kentlerinin yakınlarında yaşamalarına karşın, Şipibolar İnka kültüründen çok az etkilenmişlerdi. 16. yüzyılda İspanyol misyoner, asker ve kâşiflere karşı kararlı bir direniş gösterdiler. Ama 17. yüzyılın ortasıyla 18. yüzyılın başı arasında Montana bölgesinde yaşayan öteki Yerliler gibi misyonerlerin etkisi altına girdiler. Madeni araç ve silahlarla muz ve şekerkamışı gibi yeni ürünler elde etmek umuduyla gittikleri misyon merkezlerinde başka Yerli halklarla karşılaşıp onların dillerini ve kültürlerini tanıdılar. Bu dönemde, üfleyerek atılan oklar ve içi oyulmuş kütükten kanolar kullanmaya başlayan Şipibolar arasında Keçuva dili hızla yayıldı. Avrupalılardan kaptıkları hastalıklar sonucu nüfusları hızla azalan Şipiboların sayısı 20. yüzyılda 10 bine kadar düştü. Günümüzde And Dağlarının ıssız kesimlerindeki köylerde yaşamaktadırlar.

Şipka Geçidi, Bulgarca ŠIPČENSKI PROHOD, Bulgaristan'da, Balkan Dağlarında geçit. Tuna kıyısındaki Ruse'den (Rusçuk) Edirne'ye kadar uzanan ana karayolu üzerinde yer alır. Eskiden stratejik açıdan önem taşıyan geçit. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kanlı çarpışmalara sahne olmuştur.

Rus general İ.V. Gurko Temmuz 1877'de düzenlediği ani bir saldırıyla 4 bin Osmanlı askerinin koruduğu geçidi ele geçirdi. Ağustosta karşı saldırıya geçen Süleyman Hüsnü Paşa komutasındaki 30 bin kişilik Osmanlı ordusuyla 7.500 Bulgar gönüllüsünün de görev aldığı Rus ordusu arasındaki çarpışmalar eylül sonuna değin sürdü. Osmanlı birliklerinin aralıkta Plevne'de teslim olmasından sonra General F. F. Radetski Şipka Geçidine yeni bir saldırı düzenledi. Plevne'nin düşmesiyle savunmasız kalan Osmanlılar 7-9 Ocak arasındaki üç günlük savaşın sonunda teslim oldular.

Savaşta Ruslar 5.500, Osmanlılar ise yaklaşık 13 bin kayıp verdi. Süleyman Hüsnü Paşa çarpışmalarda gösterdiği yararlılık nedeniyle "Şipka kahramanı" olarak anılır.

Şir Ali Han (d. 1825, Kâbil? - ö. 21 Şubat 1879, Mezar-ı Şerif, Afganistan), 1863-79 arasında Afganistan hükümdarı. Rusya ile İngiltere'nin Afganistan'ı ele geçirmek için mücadele ettikleri bir dönemde ülkesinin tarafsızlığını korumaya çalışmışsa da sınırlı bir başarı sağlayabilmiştir.

Dost Muhammed Han'ın üçüncü oğluydu. Babası ölünce tahta geçti. Aile içi mücadeleler, ayaklanmalar ve iç savaştan sonra tahtını güvenceye almayı başardı.

Rusya ile İngiltere arasındaki çatışmada ülkesinin tarafsızlığını korumaya çalıştı. Ama bir Rus heyetini kabul etmesi II. İngiliz-Afgan Savaşı'na (1878-80) yol açtı. Üç koldan, iyi planlanmış bir saldırı düzenleyen İngilizler Afganistan'ı işgal etti. Yardıma çağırdığı kabilelerden sınırlı bir destek gelince, tahta oğlu Yakub Han'ı çıkararak Türkistan'a kaçan Şir Ali yolda öldü.

Şir Şah Sur, asıl adı FERİD HAN (d. 1486?, Sasaram - ö. 22 Mayıs 1545, Kalincar, Hindistan), Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüş Müslüman Suri hanedanının ilk hükümdarı. Merkezî bir bürokrasi ve düzenli bir gelir sistemi oluşturmuştur.

Hasan Han adlı bir at yetiştiricisinin oğluydu. Caunpur yöneticisi Cemal Han'ın, ardından Bihar hükümdarının hizmetine girdi. Bir Bengal ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra Bihar'ın yönetimini ele geçirdi. Bengal'i topraklarına kattı ve güneybatıdaki stratejik Rohtas Kalesi'ni aldı. Babürlü hükümdarı Hümayun'u Çausa Çarpışması'nda (26 Haziran 1539) yendikten sonra Feridedin Şir Şah unvanıyla anılmaya başladı. Mayıs 1540'ta Kanauc'da Hümayun'u bir kez daha yenilgiye uğrattı. Bengal, Bihar, Hindustan ve Pencap'ta kesin bir denetim kurdu. Kuzeybatı sınırındaki Beluci şeflerini sindirdi. Delhi Sultanlığı'nı ele geçirdikten sonra Gvalior ve Malva'yı da aldı. Kalincar kuşatması sırasında öldürüldü.

Geride güçlü bir yönetim bırakan Şir Şah, bayındırlık işlerine de önem vererek yollar, konaklama yerleri ve çeşmeler yaptırdı. Raisen kentini teslim aldıktan sonra giriştiği Hindu katliamı dışında Müslüman olmayanlara karşı genellikle hoşgörülü davrandı. Sasaram'daki türbesi, Hindistan'ın en görkemli türbelerindendir.

Şirakava, tam adı ŞIRAKAVA TENNO, asıl adı KIDAHITO (d. 8 Temmuz 1053, Kyoto - ö. 24 Temmuz 1129, Kyoto, Japonya), Japonya'nın 72. imparatoru. Tahttan çekilmesine karşın, *insei* (inzivaya çekilerek yönetme) uygulamasını başlatarak mutlak iktidarı elinde tutmayı başarmıştır. İmparatorun tâhtı çocuk yaştaki oğluna bırakarak bir manastıra kapanmasına ve naip sıfatıyla ülkeyi perde arkasından yönetmesine dayanan bu sistem sonraki imparatorlara örnek oluşturmuştur.

Babası İmparator Go-Sanco'nun tahttan çekilmesi üzerine 1072'de Şirakava adıyla imparator oldu. Tahta çıktığında *şoen* denen, vergiden bağışık özel malikânelerin kamu arazilerine el koyarak genişlemesi nedeniyle imparatorluk yönetiminin ekonomik temelleri sarsılmaya başlamıştı. Bu arada iki yüzyıldan beri ülke yönetiminde söz sahibi olan Fucivara ailesinin eski gücünü yitirmeye başlamasıyla sarayda çeşitli hizipler ortaya çıkmıştı. Bu hizipleşmeden yararlanarak imparatorluk otoritesini yeniden kuran Şirakava, 1086'da *insei* denen uygulamayı başlatarak tahttan çekildi. Manastıra kapandıktan sonra orada yeni bir yönetim oluşturdu ve naibin Fucivara ailesinden olmasına karşın iktidarı elinde tutmayı başardı. Başlangıçta özel malikânelerin sahip olduğu topraklara el koymayı düşündüyse de, sonra bu düşünceden vazgeçerek geniş kamu arazilerini imparatorluk *şoen*'lerine dönüştürdü. Bu yolla elde ettiği gelirleri Budacılığı güçlendirmek için kullandı. Bununla birlikte imparatorluk yönetimini güçlendirmeyi ve *samurai* adı verilen yerel soyluların yükselmesini önlemeyi başaramadı.

Şirakava, Go-, tam adı GO-ŞIRAKAVA TENNO, asıl adı MASAHITO (d. 18 Ekim 1127, Kyoto - ö. 26 Nisan 1192, Kyoto), Japonya'nın 77. imparatoru. Hükümdarlığı sırasında gerçek iktidar imparatorun elinden *samurai*(*) sınıfına geçmiştir. Ağabeyi İmparator Konoe'nin ölümünden sonra, 1155'te Go-Şirakava (sonradan Şirakava) adıyla tahta çıktı. Eskiden imparator olan babası Toba'nın ertesi yıl ölmesi üzerine, ağabeylerinden Sutoku imparatorluğu denetimi altına almak için bir darbe girişiminde bulundu. Sutoku 1123'te imparator olmuş, ama oğlunun Konoe'nin vârisi olması koşuluyla 1141'de tahttan çekilmişti. Kendisine ve oğluna yapılan haksızlığın öcünü almak için harekete geçen Sutoku'yla Go-Şirakava arasındaki çatışma (*bak.* Hogen Çatışması) Go-Şirakava'yı destekleyen güçlerin zaferiyle sonuçlandı.

Go-Şirakava 1158'de, kendisinden önceki birçok imparator gibi, inzivaya çekilerek ülkeyi uzaktan yönetmek amacıyla tahttan feragat etti. Ama umduğunun tersine yönetim üzerindeki denetimini koruyamadı ve gerçek iktidar Hogen Çatışması'nı kazanan kuvvetlerin komutanı Taira Kiyomori'nin eline geçti. Bir *samurai* ailesinden gelen Kiyomori, Heici Çatışması'nda (1159) güçlü Minamoto klanını da yenerek iktidarını sağlamlaştırdı.

Sürekli olarak gücünü artıracak komplolar ve planlar düzenleyen Go-Şirakava bu girişimleri yüzünden Taira (Heike) klanının güvenini yitirdi. Kiyomori'nin ölen çocuklarının mülklerine el koyma girişimi 1179'da göz hapsine alınmasına yol açtı. Savaşçı Minamoto Yoritomo'nun(*) 1180'de Kiyomori klanına karşı başlattığı ayaklanmayı izleyen savaşta Taira klanının ortadan kalkmasına (1185) karşın, bir daha iktidarı tam olarak eline geçiremedi.

Şiraliev, Mehemmedaga (d. 1909, Şamahı, Azerbaycan), özellikle Azerice üzerine çalışmalarıyla tanınmış Azeri dilbilimci ve Türkolog.

Bakû'da Azerbaycan Devlet Üniversitesi Doğubilimleri Fakültesi'ni bitirdi (1931). Bir süre öğretmen olarak çalıştıktan sonra Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'ne girdi. 1936'da enstitünün Dil ve Edebiyat Fakültesi dekan yardımcısı oldu. Daha sonra Azerbaycan Devlet Üniversitesi'ne geçti ve 1943'te profesör oldu. 1945'te bu üniversitenin rektör yardımcılığı görevini üstlendi. 1949'da Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin muhabir üyeliğine, 1962'de asil üyeliğine seçildi. 1970'te Bakû'da yayımlanmaya başlayan *Sovetskaya Tyurkologia* adlı derginin başredaktörlüğünü üstlendi.

Azerice alanındaki ilk araştırmacılardan sayılan Şiraliev, bu dil üzerine çok sayıda çalışma yayımlamıştır. Bunlar arasında *Azerbaycan Diyalektolojisi* (2 cilt), *Bakû Ağzı ve Azeri Diyalektolojisinin Esasları* (1962) sayılabilir. Türkçe üzerine de *Türk Diyalektolojisi ve Dilbilimine Giriş* adlı bir kitabı vardır.

Şiran, Karadeniz Bölgesi'nde, Gümüşhane iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 992 km² olan Şiran ilçesi kuzeyde Torul ilçesi, kuzeydoğuda Merkez ilçe, doğu ve güneydoğuda Kelkit ilçesi, güneyde Erzincan, güneybatı, batı ve kuzeybatıda da Giresun illeriyle çevrilidir.

Dağlık alanlarla kuşatılmış alan Şiran ilçesi ilin güneybatı köşesinde yer alır. İlçe topraklarının kuzey kesimini Gümüşhane Dağları(*), güney kesimini de Otlukbeli Dağlarının batı uzantıları engebelendirir. Bu topraklardan kaynaklanan suları Kelkit Irmağı(*) toplar. İki dağ sırasını birbirinden ayıran Kelkit Vadisinin tabanının genişlediği kesimlerde yer alan düzlükler ilçenin başlıca tarım alanlarını oluşturur. Dağlık alanların yüksek kesimlerindeki düzlükler ise hayvancılık açısından önem taşır. Orman bakımından zengin olmayan ilçenin dağlık alanlarında sarı çam topluluklarına rastlanır.

Önemli bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, patates, arpa ve elmadır. Ayrıca az miktarda baklagiller, armut ve vişne yetiştirilir. Hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Sığır besiciliğinin yaygın olduğu ilçenin yüksek kesimlerinde küçükbaş hayvan yetiştirilir. Hayvancılığın bir başka dalı da modern kovanlarla yapılan arıcılıktır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan Şiran yöresi, 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin Gümüşhane sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Trabzon İmparatorluğu döneminde Kheriana ya da Kherison adıyla anıldığı sanılan ilçe merkezi, Osmanlı döneminde bir süre Karaca olarak adlandırıldı. İlçenin orta kesiminde yer alan Şiran kasabası, gelişmemiş ve küçük bir yerleşmedir. Kaynaklarını Gümüşhane Dağlarından alıp Kelkit Irmağına katılan Şiran Çayının vadisinde kurulmuş olan kasaba, Alucra'yı Kelkit'e bağlayan yolun Tersun Dağı Geçidini (2.000 m) aşarak Gümüşhane'den gelen yolla kesiştiği kesimde yer alır. Kasabanın il merkezi Gümüşhane'ye uzaklığı 76 km'dir.

İlçedeki başlıca tarihsel yapı kalıntıları Çakırkaya köyü yakınında bulunan ve 14. yüzyıla ait olduğu sanılan kaya kilisesi ile yapım tarihi bilinmeyen Firdevs Hanım Türbesi'dir.

Şiran Belediyesi 1877'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.881; kasaba, 7.592.

Şiraz, İran'ın ortagüney kesimindeki Fars İlinin (*ostan*) merkezi kent. Zagros Dağlarının arasındaki 1.486 m yükseklikte bir düzlüğün üzerinde yer alır. Şarabıyla tanınan Şiraz hem tarihsel bir yerleşme hem de bahçeleri, türbeleri ve camileriyle ünlü çağdaş bir kenttir. Taşkınlara (1630 ve 1668), salgın hastalıklara ve depremlere (1824 ve 1853) karşın, kentin tarihsel yapılarının büyük bölümü günümüze ulaşmıştır.

Şiraz, Selevkoslar (İÖ 312-64), Partlar (İÖ 247-İS 224) ve Sasaniler (İS y. 224-651) döneminde önemli bir yerleşmeydi. 13. yüzyılın başlarında Moğollar kentte Yeni Cami'yi ve Bağ-ı Taht Kalesi'ni inşa ettiler.

Şiraz'da Hafız'ın mezarı, İran
Photo Researchers

Zamanla Cami-i Atik (894), Şah Çerağ Türbesi (1344-49) ve Büyük Kütüphane'siyle (sonradan Medrese; 1615) Bağdat'a rakip bir İslam merkezi durumuna gelen kenti Timur iki kez (1387, 1393) işgal etti. 1724'te Afganlar tarafından yağmalanan Şiraz daha sonra Zend hanedanının (1750-94) başkenti oldu. Hanedanın kurucusu Vekil Kerim Han Zend kentte birçok zarif yapı inşa ettirdi. Eski kentte yer alan bu yapıların arasında Kerim Han'ın anıtmezarı ve bugün cezaevi olarak kullanılan İçkale Ark (Arg) ile Vekil Çarşısı ve Camisi sayılabilir. İran Zelot Simon Kilisesi ile 1945'te kurulmuş üniversite yeni kentteki başlıca yapılardır.

Zagros Dağlarının orta kesiminin ticaret ve ulaşım merkezi olan Şiraz'a Basra Körfezi kıyısındaki Buşir (Buşehr) limanı hizmet verir. Çimento, şeker, gübre ve dokuma fabrikalarının yer aldığı kent bir kakmacılık merkezi olarak tanınır. Nüfus (1986) 848.289.

Şiraz halısı, İran'ın güneyinde, Şiraz kenti çevresinde dokunan döşeme yaygısı. En ünlüleri göçmen aşiretlerin yaptığı Kaşka seccadesidir. Hamse Federasyonu'nu oluşturan bazısı Türk, bazısı Arap kökenli aşiretler de (Şiraz bölgesindeki bazı İran köylerindeki gibi) Kaşka seccadelerine oldukça benzeyen, çeşitli desende halılar dokurlar. Bunlarda genellikle Sine, Kaşka seccadelerindeyse Gördes düğümü kullanılır.

Bir Şiraz halısından ayrıntı, 19. yy; Tekstil Müzesi, Washington, D.C.
Textile Museum Collection, Washington, D.C.; fotoğraf, Otto E. Nelson—EB Inc.

Şiraz halılarında desen olarak çokgen ya da baklava biçiminde üç tane uç uca eklenmiş madalyona çok rastlanır. Çeşitli dar şeritler ve küçük geometrik figür düzenlemeleri de yaygındır. Koyu renkleri insanda kasvetli bir izlenim bırakan Şiraz halılarının çözgüleri yündür; havları da öbür İran halılarına göre daha yumuşak yündendir.

Şiraz minyatür okulu, İran'ın güneybatısındaki Şiraz kenti çevresinde etkinlik gösteren bir grup ressamın geliştirdiği minyatür üslubu. 14. yüzyılın ortalarında İlhanlı hanedanının korumasında gelişen okul 16. yüzyılın başlarına değin etkili olmuştur. Üç evreye ayrılır; her üç evrenin en iyi örnekleri bugün New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi'nde yer almaktadır.

"Hüsrev'in Şölenı", Nizami'nin *Hamse*'sinden bir minyatür, Şiraz minyatür okulu, 1445;
John Rylands University Library of Manchester

Okulun en eski örneklerinden biri Firdevsi'nin *Şehname*'sinden alınmış bir sayfa üstündeki 1341 tarihli bir minyatürdür. Prens Siyavuş'un polo oynarken gösterildiği yapıtta çizime olduğu kadar renge de önem verilmiştir. Aynı hizaya dizilmiş çok sayıdaki büyük boy figür kompozisyonu bütünüyle doldurmuştur. Minyatür önceki Moğol üsluplarına göre daha ileri bir düzeyde değildir. Okulun bu ilk dönem ressamlarının temel nitelikleri, renk ve desendeki bezemeci yaklaşımlarıdır.

Şiraz minyatür okulu olgunluk evresine 1410-20 arasında, Timurlular döneminde ulaşmıştır. Bu dönem resimlerinde düşsel ve çok kişisel bir hava egemendir. Figürler daha ince uzun olmuş, sayıları azalmış, duruş ve hareketleri daha stilize hale gelmiştir. Yüzler ifadesiz ve donuktur. Bir tür perspektif kullanılmaktadır. Düz renkli fonun yerini alan, gerçeküstü biçim ve renk-

lerle dolu manzaralar resimlerdeki düş etkisini daha da artırır. Uçuk mavi, pembe, gri ve beyaz egemen renklerdir. Şiraz okulunun bu olgunluk evresi, Timurlu sarayında güçlenen Herat minyatür okulunun gölgesinde kalarak etkisini yitirmiştir.

Okulun üçüncü evresi 15. yüzyılın ortalarında, Türkmen kabilelerinin Şiraz'ı ele geçirmesi üzerine başladı. İran kültürüne hayranlık besleyen Türkmen hükümdarları sanatı korumayı sürdürdüler. Bu dönem minyatüründe güçlü renk kullanımına yeniden ağırlık verildi, siyah renk çok fazla kullanıldı, manzara daha zenginleşti. Figürler daha ifadeli hale geldi, ama gerçeklikten uzaklaştı. İbn Hüsam'ın yaklaşık 1480 tarihli *Haverenname*'sinden alınmış bir sayfadaki bir minyatür bu yeni üslubu yansıtır. Timurlular dönemindeki önemiyi yitirmiş olmakla birlikte, Şiraz minyatür okulu 16. yüzyılın ilk yarısı boyunca İslam minyatür sanatındaki en ilginç üsluplar arasında yer almayı sürdürmüştür.

şiraze *bak.* ciltçilik

Şirazi, tam adı EBU İSHAK İBRAHİM BİN ALİ BİN YUSUF EŞ-ŞİRAZİ EL-FİRUZÂBADİ (d. 1003, Firuzâbad - ö. 5 Kasım 1083, Bağdat), Şafii fıkıh bilgini.

Öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Nizamiye Medresesi'nde ders verdi, dönemin en ünlü fıkıh bilginleri arasına girdi. Ölümünden sonra Büyük Selçuklu veziri Tacülmülk onun için bir türbe ve medrese yaptırdı. Şirazi'nin 1061'de yazdığı *Kitabü'l-Tenbih fi'l-Fıkh* (1879) adlı yapıtı daha sonra birçok kez şerh edildi. *Tabakatü'l-Fukaha* Sünnilikte dört fıkıh mezhebine bağlı bilginlerin kısa yaşamöykülerini içeren önemli bir kaynak sayılır. Öbür yapıtları arasında, *Kitabü'l-Muhazzab fi'l-Mezheb*, *Kitabü'l-Luma fi Usuli'l-Fıkh* (1908) ve *Ahlakü's-Salıana* sayılabilir.

Şirazi *bak.* Sadreddin Şirazi

şirk (Arapçada "ortak koşma", "ortak etme"), İslamda, herhangi bir varlığı Tanrı'ya ortak sayma, putperestlik ve çoktanrıcılık. Tanrı'nın birliğini dile getiren tevhid kavramının karşıtıdır, en ağır ve bağışlanamaz günah sayılarak küfürle bir tutulur. Bu günahı işleyenler müşrik olarak adlandırılır.

Kuran şirki, özünde (zatında), niteliklerinde, eylemlerinde ya da Tanrı'ya özgü kılınması zorunlu olan ibadette başka bir varlığın Tanrı'ya ortak edilmesi biçiminde tanımlar. Putlara, ağaçlara, hayvanlara, gökcisimlerine, taşlara, doğa güçlerine, insanlara tapınmanın yanı sıra bazı varlıklarda Tanrı'ya özgü bazı niteliklerin bulunduğuna inanmak ile insanların kendi içlerinden bazılarına helal ve haram koyucu bir yasama yetkisi tanımaları ve kişinin isteklerini tanrılaştırıp onlara körü körüne boyun eğmeleri de şirk sayılır.

İslam bilginleri şirki çeşitli biçimlerde sınıflandırmışlardır. Buna göre şirk temelde büyük ve küçük ya da açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük ya da açık şirkin başlıca biçimleri şunlardır: Zerdüşt dininde (Mecusilik) görüldüğü gibi birbirinden bağımsız iki ayrı tanrı ya da ilke bulunduğunu öne süren şirk-i istiklal; Hıristiyanlığın Üçleme inancında olduğu gibi birden çok tanrısal varlığın tek bir Tanrı oluşturduğunu savunan şirk-i teb'iz; Tanrı'nın bağışını elde etmekte aracılık yetkisi olduğu inancıyla başka bir varlığa da tapınmak anlamında şirk-i takrib; salt geleneği izleyerek bazı varlıklara ve putlara Tanrı adını veren şirk-i taklid; evrenin varoluş nedeninin Tanrı değil, evrenin kendisi olduğunu öne süren şirk-i esbab.

Küçük ya da gizli denen şirkin de çeşitli biçimleri vardır. Bunların başlıcaları şunlardır: Şirk-i ilm, Tanrı'ya özgü olan gayb bilgisinin bazı insanlarca paylaşıldığına inanmaktır; şirk-i tasarruf, herhangi bir varlık ya da insana başkalarını kurtarma gücü yakıştırır; şirk-i ibadet, peygamber ve velilerin mezarlarında saygı niyetiyle secde ve tavaf edilmesi, taş ve topraklarının öpülmesi, adaklar adanmasıdır; şirk-i adet, bazı kişilerin kimi belirtilere dayanarak gelecek olayları önceden haber vermeleri ve bazı gün, kişi ya da varlıklarda uğur ya da uğursuzluk bulunduğuna inanılması gibi batıl inanışları tanımlar; şirk-i edeb, çeşitli kişi ya da varlıklar üzerine yemin edilmesidir; şirk-i riya, Tanrı buyruğu olduğu için değil, gösteriş ya da çeşitli çıkarlar elde etmek amacıyla ibadet etmektir; şirk-i velaye, kâfir, münafık ve müşrikleri veli (dost) edinerek onlara egemenlik hakkı tanınmasıdır.

şirket *bak.* ortaklık

Şirket-i Hayriye, Tanzimat döneminde kurulan Osmanlı denizcilik işletmesi.

Osmanlı yönetiminin İstanbul'da kent içi deniz ulaşımı için ilk önemli girişimi Fevaid-i Osmaniye(*) idi. İstanbul'da oturan yabancılar ise kendi gereksinimleri için Boğaziçi'nde deniz taşımacılığı yapıyordu. Hem yabancı işletmeciliği engellemek, hem de artan taşıma gereksinimini karşılamak için 1850'de Şirket-i Hayriye adıyla yeni bir ortaklık kuruldu. Şirket-i Hayriye için, her biri 3 bin kuruş değerinde 2 bin hisse senedi çıkarıldı. Bunların çoğunu dönemin padişahı ve devlet adamları aldı. Tersane-i Âmire'den sağlanan gemilerle Boğaziçi ve Adalar seferlerine başlandı. Şirket-i Hayriye İstanbul'dan uzak iskelelere de seferler düzenledi. Haftanın belirli günlerinde İstanbul'dan İzmir, Selanik, İzmit, Gemlik, Trabzon iç hat seferleri vardı. Dış hatlarda ise yabancı şirketlerin gemileri çalışıyordu.

Şirket-i Hayriye'nin düzenli çalışması İstanbul'a yeni bir canlılık getirdi. Boğaziçi'nde yeni iskeleler kuruldu; yeni semtler oluştu. Tanzimat dönemindeki en düzenli yerli şirket özelliğini taşıyan kuruluşun imtiyazı, Abdülaziz döneminde (1861-76) Boğaziçi'ndeki deniz ulaşımıyla sınırlandırıldı.

Şirket-i Hayriye, Osmanlı Devleti'nin sarsıntılı son döneminde gemi sayısını artıramadığı gibi, var olanları da yenileyemedi. I. Dünya Savaşı'nda (1914-18) birçok gemiye askeri amaçlarla el kondu. Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra adını ve konumunu koruyan Şirket-i Hayriye, zamanla ortaklarına kazanç sağlayamayan ve yeterli hizmet veremeyen bir kuruluş durumuna düştü. 19 Haziran 1944'te ortaklığın mal varlığı 2.550.000 TL bedelle Ulaştırma Bakanlığı'na devredildi. Devlet Denizyolları eski Şirket-i Hayriye gemilerini İstanbul Şehir Hatları İşletmesi bünyesinde çalıştırmaya başladı.

Şirnak *bak.* Şırnak

Şirvan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Siirt İline bağlı İlçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.015 km² olan Şirvan İlçesi kuzey ve doğuda Bitlis İli, güneyde Pervari İlçesi, Merkez İlçe ve Aydınlar İlçesi, güneybatıda gene Merkez İlçe, batıda da Baykan İlçesiyle çevrilidir.

Dağlık ve engebeli alanlardan oluşan İlçe toprakları İlin kuzey kesiminde yer alır. İlçe topraklarının kuzey ve kuzeydoğu kesimini Doğruyol Dağı olarak da bilinen Beknovi Dağı (2.741 m), orta kesimini de Küran Dağı (2.350 m) engebelendirir. Akarsu vadileriyle derin biçimde parçalanmış olan bu topraklardan kaynaklanan sular, Dicle Irmağı aracılığıyla Basra Körfezine ulaşır. Bu akarsuların başlıcaları, İlçe sınırları dışında Dicle Irmağına katılan Botan Çayının başlangıç kollarından Hizan Çayı ile Güzeldere Suyudur. İlçede önemli bir düzlüğe rastlanmaz. Doğal bitki örtüsü step görünümündedir; dağlık alanlarda meşe toplulukları bulunur. Bu dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından büyük önem taşıyan, çayırlarla kaplı yaylalar vardır.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan İlçe halkı geçimini hayvancılıktan sağlar. Bazı göçer aşiretler küçükbaş hayvandan oluşan sürülerini yazın dağlardaki yaylalara çıkarır. İlçede koyun ve kıl keçisi ile tiftiği kahverengi ve siyah olan Siirt yöresine özgü Ankara keçisi yetiştirilir. Başlıca hayvansal ürünler tereyağı ve peynir ile yün, kıl ve tiftiktir. Dokumacılık yapılan İlçede ekime elverişli alanlar çok kısıtlıdır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler, başta nar olmak üzere buğday, arpa ve üzümdür. Az miktarda yerfıstığı, soğan, baklagiller ve badem de yetiştirilir. Önemli bir sanayi kuruluşuna rastlanmayan İlçe topraklarında bakır-pirit içeren cevher yatakları vardır. Bazı tuzlalarda mevsimlik olarak tuz üretimi yapılır.

1. yüzyılda Roma egemenliğine giren yöre, daha sonra Bizanslılar ve Sasaniler tarafından yönetildi. 7. yüzyılda Arapların eline geçen ve sonradan gene Bizans'a bağlanan bu topraklar, 12. yüzyılda Artukluların, 13. yüzyılda da İlhanlıların yönetimine girdi. 1514'te Osmanlı topraklarına katılan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Bitlis vilayetinin Siirt sancağına bağlı Şirvan kazasının sınırları içindeydi.

Eskiden Küfre adıyla anılan Şirvan kasabası gelişmemiş, küçük bir yerleşmedir. İlçenin batı kesiminde yer alan, deniz düzeyinden 1.330 m yükseklikteki kasabanın İl merkezi Siirt'e uzaklığı 25 km'dir.

Şirvan Belediyesi 1868'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.138; kasaba, 5.459.

Şirvan halısı, Kafkasya'da, Azerbaycan'ın güneydoğusundaki Şirvan bölgesinde üretilen el dokuması döşeme yaygısı. Şirvan halılarını Kafkaslar'ın hemen kuzeyinde dokunan Dağıstan halılarından ayırt

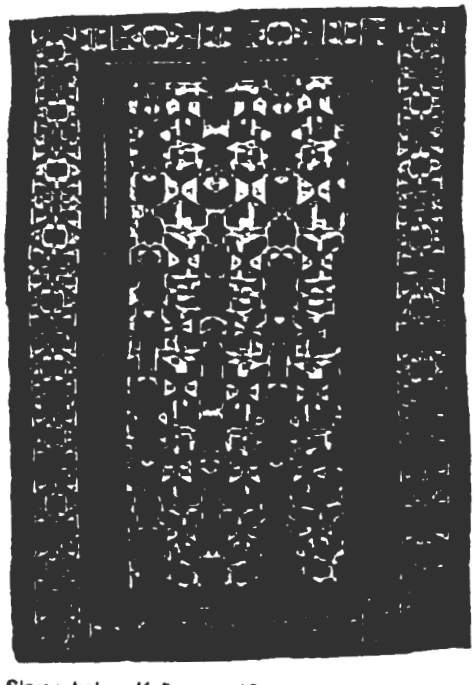

Şirvan halısı, Kafkasya, 19. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art, New York kenti, fotoğraf Otto E. Nelson—EB Inc.

etmek güç olmakla birlikte, birinciler genelde daha kaba ve biraz daha uzun havlıdır. Güneye doğru Şirvan halıları Karabağ halılarıyla karışır. Şirvan halılarında desen olarak dikey bir sıra halinde madalyonlar, stilize bir palmet sırası ya da Kürt kilimlerinden alınmış örgeler yer alabilir. Yüzyüze bakan stilize edilmiş tavuskuşları ve sülünler ya da gene geometrik örgeler haline getirilmiş küçük koyun, geyik, köpek figürleri de kullanılır. Sivri uçlu iki yaprak arasındaki bir şarap kupasının yinelendiği bordür desenine çok rastlanır.

Şirvan halıları genellikle saf yünden dokunursa da, bazılarında çözgü için pamuk ipliği kullanılır.

şist, katmanlar halinde dilinebilen, ince taneli, kristal yapılı kayaç. Şistlerin büyük bölümü muskovit, klorit, talk, serisit, biyotit ve grafit gibi levhamsı minerallerden oluşur; şistlerde feldispat ve kuvars oranı, gnayslarda olduğundan daha düşüktür. Pek çok şistin yeşil renkli ve belirli bir sıcaklık ve basınç aralığında oluşmuş olması, başkalaşım kayaçlarının mineral fasiyesi sınıflandırmasında yeşilşist fasiyesi olarak adlandırılan bir sınıfın tanımlanmasına yol açmıştır. Şistlerdeki levhamsı minerallerin paralel yönelimleri ve bu kayaçların çoğunun büyük ölçüde kıvrımlanmış olması, şistlerin bütün doğrultularda aynı olmayan gerilimlerin etkisi altında oluştuğunu düşündürmektedir. Şistlerin mineral bileşimi ve yüksek oranda su içeriyor olması ise bu kayaçların görece düşük sıcaklık ve basınç koşullarında oluştuğuna işaret eder.

Şistler genellikle mineral yapılarına göre sınıflandırılır. Talk şistleri bol miktarda talk içerir; bunlar kolayca dilinebilir ve grimsi yeşil renklidir. Mika şistler ise, daha çok biyotit olmak üzere biyotit ve muskovit içerir. Mika şistleri, talk şistlerine oranla daha şiddetli bir başkalaşıma uğramıştır ve daha iri tanelidir.

şistozomiyaz, BİLİHARZİYAZ olarak da bilinir, insanda ve öbür memelilerde toplardamarlarda yaşayan *Schistosomatidae* familyasından yapraksolucanların neden olduğu kronik asalak hastalıklarının ortak adı.

Şistozomiyaza neden olan başlıca üç tür Japonya, Çin'in orta ve güney bölgeleri, Filipinler, Tayland ve Endonezya'da görülen Japon ya da Doğu şistozomiyazının etkeni *Schistosoma japonicum*; Afrika, Arabistan, Porto Riko, Batı Hint Adaları ve Güney Amerika'nın kuzey bölgelerinde görülen bağırsak şistozomiyazının etkeni *S. mansoni* ve Afrika, Ortadoğu ve Avrupa'nın güneyinde yaygın olarak görülen idrar yolu şistozomiyazının etkeni *S. haematobium*'dur.

Boyu 10-25 mm olan dişi asalak 24 saatte kan dolaşımına, türüne göre 300-3.500 yumurta bırakır. Yumurtalar kanla bağırsak ya da idrar kesesine ulaştıktan sonra dışkı ya da idrarla vücuttan atılır. Tatlı suyla temas edince açılan yumurtalardan çıkan kirpiksi uzantılı larvalar, ara konak olarak yumuşakçaların, özellikle salyangozların gövdesine girer. Bu evrede kirpiklerini kaybederek önce sporosist olarak bilinen kurtçuk, daha sonra çatal kuyruklu larva haline dönüşür. Yumuşakçanın gövdesinden suya geçen larvaların kuyrukları, memelinin derisinden vücuduna girince düşer. Lenf damarları ve toplardamarlara girerek karaciğere ulaşan larvalar burada gelişerek erişkin hale gelir, daha sonra karaciğer toplardamarına girerek yumurtalarını bırakır.

Şistozomiyazda klinik tablo sıklıkla asalak ve metabolizma ürünlerine karşı ortaya çıkan bir alerjiyle başlar; belirtilerden başlıcaları iltihaplanma, öksürük, ateş, deride döküntü ve karaciğerde büyümedir. Akut evrede dışkıda ve idrarda kan olabilir.

Hastalığın kronik evresinde yumurtaların vücuttaki organların duvarlarına yerleşmesi lifsi dokunun kalınlaşmasına ve dokuların esnekliğini yitirmesine yol açar. Bağırsak şistozomiyazında karaciğer dokusu örselenebilir; idrar yolu şistozomiyazında idrar kesesindeki yumurtalar idrar taşı oluşumunu kolaylaştırır, ayrıca leğen bölgesindeki organların tümünde lifsi doku artışı ve idrar yollarında ikincil bakteri enfeksiyonları görülür. Yumurtalar beyin ve akciğerlerde de lezyonlara neden olabilir. Otopside hemen bütün vücut dokularında asalak yumurtası saptanabilir. Bununla birlikte asalakla temas sürmezse, erken tanı ve tedavi genellikle iyileşmeyi sağlar.

Tedavide, kendi haline bırakılırsa 20 yıl kadar yaşayan ve zararlı olmayı sürdüren asalakların erişkin biçimlerinin öldürülmesi amaçlanır. En sık kullanılan ilaçlar antimon bileşikleridir.

Şistozomiyaz genellikle, asalakları vücudunda barındıran salyangozların bulunduğu suda çalışan, yıkanan ya da yüzenlerde ortaya çıkar; temizlik koşullarının çok iyi olmadığı kırsal kesimlerde daha yaygındır. Mısır'da olduğu gibi, insanların yaşam koşullarını düzeltmeyi amaçlayan kanalizasyon projelerinin salyangozları, dolayısıyla hastalığı projenin gerçekleştirildiği ortama taşıdığı görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) tahminlerine göre asalağı vücudunda taşıyan insanların sayısı 180-200 milyon arasındadır. İnsan için sıtmadan sonra en ciddi asalak hastalığı olduğu düşünülen şistozomiyazın önüne geçilmesi için salyangozların sodyum pentaklorofenat, dinitro-*o*-sikloheksilfenol ve bakır sülfat gibi ilaçlarla öldürülmesi denenmişse de bu yöntem pek başarı sağlayamamıştır.

şiş kebap, kuşbaşı kesilmiş kuzu ya da koyun eti parçalarının şişe geçirilip açık ateşte pişirilmesiyle hazırlanan yemek. Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve Kafkasya'da da değişik biçimleri vardır. Yunanistan'da *arni suvlakia*, Kafkasya'da *şaşlık* ve Yugoslavya'da *šiš-cévap* adıyla bilinir.

Et önce, içine limon suyu, soğan, baharat ve doğranmış domates konmuş zeytinyağına yatırılıp bekletilerek terbiye de edilebilir. Şişe dizilirken et parçalarının arasına soğan, domates, defne yaprağı ve yeşil biber de konur. Genellikle pilavla birlikte servis yapılır.

şişe, özellikle sıvı maddelerin korunmasında ve taşınmasında kullanılan ve içindekilerin dökülmesini, buharlaşmasını ya da yabancı maddelerle temas etmesini önlemek amacıyla genellikle ağzı bir kapakla kapatılan, sert ya da yarı esnek malzemeden yapılmış dar boğazlı kap.

İlk şişeler sukabağı ve hayvan derisi gibi değişik malzemelerden yapıldı. İÖ 1500'lere değin, Mısırlılar silis hamurundan yapılmış şişe görünümlü çamur kütlesini erimiş camla kaplarlar, malzeme sertleştikten sonra da çamuru kazıyarak dışarı alırlar ve böylece cam şişe elde ederlerdi. İÖ 200'lerde Çinliler, İranlılar ve Mısırlıların cam üfleme yöntemiyle şişe yaptıkları bilinmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda şişe üretiminde elle üretim yöntemlerinden yararlanıldı. 1903'te seri üretim yapan otomatik aygıtlar geliştirildi. Günümüzde, çok pahalı ve bezeme amaçlı bazı şişelerin dışında, şişe üretiminde elle üretim yöntemlerinin yerine otomatik aygıtlar ve metal kalıplar kullanılmaktadır.

Cam şişeler, içlerine konan maddeleri çok iyi korur; saydam ve pürüzsüzdür ve çok değişik biçimlerde üretilebilir. Işığa duyarlı maddelerin ışıktan korunmasında da renkli cam şişelerden yararlanılır. Cam şişelerin en önemli sakıncası, kolayca kırılabilmesidir. Özellikle 1970'lerden sonra çevre kirliliğini azaltmak ve şişenin maliyetini düşürmek amacıyla yeniden işlenebilir camdan şişe üretimine geçilmiştir.

Petrol kökenli malzemelerden yapılan kırılmaz ve hafif plastik (pet) şişeler de son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ama bu tür şişeler, ürünleri cam şişeler kadar iyi koruyamaz, onlar kadar pürüzsüz ve saydam değildir. Ayrıca plastik şişeler önemli ölçüde çevre kirliliğine yol açmaktadır.

şişe burunlu balina, *Ziphiidae* (gagalı balinalar) familyasından dört balina türünün ortak adı. Bu balinalar adlarını, gaga biçiminde uzamış ağızlarının gerisinde diklemesine yükselen şişkin alınlarından alırlar. Dev şişe burunlu balina (*Berardius bairdii*) yaklaşık 12,8 m uzunluğundadır. Bu

Şişe burunlu balinalardan *Hyperoodon rostratus*
Richard Ellis'in çizimi

türün altçenesinde iki çift, *Hyperoodon* cinsini oluşturan öbür şişe burunlu balina türlerinde ise bir çift diş bulunur. Şişe burunlu balinalar kalamar gibi yumuşakçalarla, balıklarla ve çeşitli deniz dibi canlılarıyla beslenirler ve derin sulara uzun süreyle dalabilirler.

Kuzey Atlantik şişe burunlu balinası (*H. ampullatus*) kışın başında başlıca avı olan mürekkepbalıklarını izleyerek güneye göçer. Bu tür genellikle 5-15 bireyden oluşan gruplar halinde dolaşır. İçlerinden zor durumda kalanı öbürlerinin kesinlikle terk etmemesi, kolay ve aşırı avlanmalarına yol açmıştır.

şişeağacı, kolaağacıgiller (*Sterculiaceae*) familyasının *Brachychiton* cinsinden, ilginç biçimleriyle dikkati çeken çeşitli ağaç türle-

Şişeağacı (*Brachychiton rupestris*)
G. R. Roberts

rine verilen ad. Anayurdu Avustralya olan bu ağaçlar aşağıya doğru genişleyerek şişeyi andıran bir görünüm kazanan gövdeleriyle öbür sıcak bölgelerde de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Şişeağaçları yaklaşık 18 m'ye kadar boylanabilir.

şişikkuş, *Piciformes* takımının *Bucconidae* familyasını oluşturan 30 kadar kuş türünün ortak adı. Neotropikal bölgeye özgü olan bu kuşlar adlarını, açıktaki dallarda baş ve boyun tüylerini şişirerek tüneme davranışlarından alırlar.

Şişikkuşlar uçan böceklerle beslenir. Davranışları, yakın akrabaları olan Jakamarlara benzer; ama görünüş olarak kalın gagaları

Şişikkuşlardan *Monasa nigrifrons*
H. Jan Janosik'in çizimi

ve soluk renkleriyle çekirgekuşlarını andırırlar. Yuvaları, kazdıkları oyukların içindedir. Güney Amerika'nın kuzeyinde, Andlar'ın doğusunda bulunan 18 cm uzunluğundaki yakalı şişikkuş (*Bucco capensis*) ile Meksika'dan Arjantin'e kadar uzanan bölgeye dağılmış 24 cm uzunluğundaki ak boyunlu şişikkuş (*Notharchus macrorhynchos*) en yaygın türlerdir.

Malacoptila cinsini oluşturan türlerin başında genellikle beyaz lekeler vardır. *M. panamensis* türü barındığı oyuğun ağzını geceleri yeşil yapraklarla kapatır.

En küçük türlerden biri olan *Micromonacha lanceolata*, Güney Amerika'nın kuzeyindeki balta girmemiş ormanlarda yaşar. Uzunluğu 14 cm'dir. *Nonnula* cinsini oluşturan beş ve *Monasa* cinsini oluşturan altı tür de soluk renklidir. Uzunlukları *Nonnula* üyelerinde 13-16 cm, *Monasa* üyelerinde 20-30 cm arasında değişir.

Şişkov, Aleksandr Semyonoviç (d. 20 Mart 1754 - ö. 21 Nisan 1841, Petersburg, Rus Çarlığı), Rusya'da 1830'larda gelişen Slavofil akımının öncülerinden Rus yazar ve devlet adamı.

Askeri okullarda öğrenim görerek deniz subayı oldu ve koramiralliğe kadar yükseldi. I. Aleksandr'ın hükümdarlığının ilk yıllarında gerçekleştirdiği reformlara karşı çıkarak ordudan ayrıldıktan sonra kendisini dilbilim konusunda yetiştirdi. Rusçanın, başta Fransızca olmak üzere yabancı sözcüklerden arındırılmasını savunan Şişkov, bu amaçla Rusça Sözcük Sevenler Grubu adlı bir edebiyat derneği kurdu ve Yurt Sevgisi Üzerine Konuşma (1811) adlı bir kitap yazdı.

Bu yapıttan etkilenen I. Aleksandr, Şişkov'u devlet bakanlığına getirdi. 1813'te Rus Akademisi'nin başkanı, 1814'te de Devlet Konseyi üyesi oldu. 1824'te eğitim bakanlığına atanan Şişkov, aynı zamanda Ortodoks olmayanların din işlerinin sorumluluğunu da üstlendi. Bu görevleri sırasında eğitimin kitleselleştirilmesine karşı çıktı, katı bir sansür koydu ve devrimci etkinliklerde bulunan dinsel örgütlere yoğun baskı uyguladı.

şişleme tezgâhı *bak.* broşlama tezgâhı

Şişli, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Yüzölçümü yaklaşık 30 km² (1986) olan Şişli ilçesi doğuda Beşiktaş, güneyde Beyoğlu, doğu ve kuzeyde de Kâğıthane (19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır) ilçeleriyle çevrilidir. İstanbul'un Rumeli yakasında ve tümüyle kentsel alan içinde yer alır.

Şişli ilçesinin bugünkü sınırları içinde 19. yüzyıla değin önemli bir yerleşim hareketi olmadı. Bu yüzyılda Elmadağ, Harbiye, Osmanbey ve Maçka semtleri belirmeye başladı. Daha sonra Kurtuluş olarak adlandırılan Tatavla ile Pangaltı da yörenin en eski semtlerindendir. Dersaadet Tramvay Şirketi'nin 1881'de aldığı imtiyazla Karaköy'ü Tepebaşı ve Taksim üzerinden Pangaltı, Tatavla ve Şişli'ye bağlayan tramvay hattını açması, yöredeki yerleşim alanlarının daha da gelişmesini sağladı. Günümüzde Beyoğlu adıyla anılan Pera yerleşim merkezinin gelişmesine bağlı olarak beliren bu semtler, 20. yüzyıl başlarında Cumhuriyet ve Halaskârgazi caddeleri ile Şişli'deki alanın çevresinde yer alan konutlardan oluşuyordu. Konut alanlarının hemen ardındâ sebze, meyve ve çiçek yetiştirilen bahçeler ile bostanlar yer alıyordu. İlçe alanının önemli bir bölümünde bitkisel üretim yapılan çiftlikler vardı. Bunlardan biri de Balmumcu Çiftlik-i Hümayunu'ydu. Bu çiftlikte II. Abdülhamid'in girişimiyle 1899'da, günümüzde Etfal Hastanesi(*) adıyla anılan Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi açıldı. Şişli yöresinde kurulan ilk önemli sanayi tesisi 1893'te açılan yabancı sermayeli Bomonti-Nektar Bira Fabrikası'dır. Türkiye'de fabrikasyon yoluyla bira ilk kez 1912'de Bomonti-Nektar Birleşik Bira Fabrikası adını alan bu tesiste üretildi.

1950'lerde konut alanı hızla gelişen Şişli, yüksek gelir gruplarının yerleştiği seçkin bir semt durumuna geldi. Levent mahallesinin kuruluşu da bu döneme rastlar. Hızlı büyüme sonucunda, daha önce Beyoğlu'na bağlı olan Şişli yöresi 1954'te ayrı bir ilçe yapıldı. Öte yandan Bomonti ile ilçe sınırları dışında kalan Levent'in batısına düşen kesimlerde bazı sanayi tesisleri kuruldu. 1970'lere gelindiğinde kuzey ve batıdaki bazı küçük kesimleri dışında hemen bütün ilçe, modern apartmanları ve işyerlerini barındıran yoğun bir yerleşim merkezine dönüşmüş bulunuyordu. Beyoğlu'nun İstiklal Caddesi'nde odaklaşan, İstanbul'un en gözde alışveriş merkezi, bu yıllarda Nişantaşı ve Osmanbey'deki Rumeli ve Halaskârgazi caddelerine kaydı. Şişli'yi Sarıyer'e bağlayan Büyükdere Caddesi'nin batı kesimi ve eskiden Şişli'ye bağlı Kâğıthane ile eski bir köy olan Ayazağa yöreleri ise çeşitli çapta sanayi kuruluşları tarafından dolduruldu.

Kırsal nüfusu olmayan ilçede birçok sağlık, eğitim ve kültür kurumu vardır. Türkiye'nin en önemli banka ve sigorta şirketleri ile ticari kuruluşlarının merkezleri, büyük şube ve büroları Şişli ilçesindedir. Açık Hava Tiyatrosu, Cemal Reşit Rey Konser Salonu, Lütfi Kırdar Spor Salonu (eskiden Spor ve Sergi Sarayı), Ali Sami Yen Stadyumu ile birçok sinema ve tiyatronun yanı sıra İstanbul Teknik ve Yıldız üniversitelerinin bazı bölümleri Şişli ilçesindeki başlıca kültür ve öğretim kurumlarıdır.

İlçedeki başlıca anıtsal yapılar Abide-i Hürriyet(*), Harbiye "Atatürk Anıtı" (1937) ile eskiden süvarilere ait bir kışla, daha sonra askeri bir motor onarım okulu olarak kullanılan binanın yerinde yapılan Şişli Camisi'dir (1945-49). Atatürk Evi olarak bilinen 1908 tarihli bina İstanbul Belediyesi tarafından onarılarak 1943'te İnkılap Müzesi (Şişli Atatürk Müzesi) adıyla ziyarete açılmıştır. Eskiden halkının bir bölümü Rum, Ermeni, Yahudi, Gürcü, Bulgar ve Levantenlerden oluşan Şişli ilçesinin çeşitli kesimlerinde bu cemaatlere ait bazı kiliseler, hastaneler, bakımevleri ve okullar vardır.

Cumhuriyet'ten önce kurulup birçok aşamadan geçen Şişli Belediyesi, 1984'teki düzenlemeyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirilmiştir. Nüfus (1990) 250.478. *Ayrıca bak.* İstanbul.

Şişli Terakki Lisesi, tam adı TERAKKI VAKFI ÖZEL ŞİŞLİ TERAKKI LİSESİ, İstanbul'da karma eğitim veren özel öğretim kurumu.

Atatürk'ün de öğrenim gördüğü Şemsi Efendi Mektebi'nin devamı olarak 1879'da Selanik'te, Terakki Mektebi adıyla kuruldu. Başlangıçta yalnızca ilköğretim veren okulun, sonradan rüştiye ve idadi bölümleri açıldı. Daha sonra bunlara kız bölümü ile ticaret bölümü eklendi. Balkan Savaşları (1912-13) sırasında okulun çeşitli bölümleri birer birer öğretime son vermeye başladı. Lozan Antlaşması'ndan (24 Temmuz 1923) sonra Terakki Mektebi'nin son bölümü olan Yalılar Şubesi de kapandı. Bunun üzerine daha önce İstanbul'a göç eden, bu okuldan yetişmiş bazı kimseler Eylül 1919'da İstanbul'da Terakki Mektebi'nin devamı niteliğindeki Şişli Lisan Mektebi'ni kurdular. İngilizce dersi okul programından kaldırılınca okulun adı Şişli Terakki Mektebi olarak değiştirildi (10 Nisan 1921). Pangaltı-Nişantaşı arasındaki eski kiralık konaklarda yatılı ve gündüzlü olarak eğitim veren okulun bugünkü binası 1962'de tamamlandı. Kurucular, okulun mali ve yönetsel işlerini 1934'te Şişli Terakki Lisesi Limited Şirketi'ne, 1963'te de Terakki Tesisi'ne devrettiler. Tesis 1967'de vakfa dönüştü ve okul Terakki Vakfı Özel Şişli Terakki Lisesi adını aldı. 1976-77 ders yılında Levent'te anaokulu ve ilkokul sınıflarını içeren yeni bir bölümü hizmete girdi.

şişmanlık, sıklıkla, harcanandan daha fazla kalori alınması nedeniyle vücutta aşırı ölçüde yağ birikimi. Orta derecede kilo fazlalığı özellikle kas yapısı iyi gelişmiş ya da iri kemikli tiplerde şişmanlık olarak değerlendirilmeyebilir. Bununla birlikte, vücut ağırlığının idealin yüzde yirmisinden daha fazla olmasının şişmanlık sınırlarına girdiği söylenebilir.

Vücudun aldığı yiyecekleri gereksinimine göre ayarlama mekanizması pek çok nedenle bozulabilir. Bunlardan hormon dengesizlikleri ve salgıbezi bozukluklarının önemsiz olduğu, şişmanlıkların ancak yüzde 5'inde etken oluşturduğu gösterilmiştir. Şişmanlık eğilimi ailesel bir özellik olabileceği ve yağ birikimine yatkınlığın kalıtsal bir yönü bulunabileceği gibi, şişman annenin çocuklarına erken yaşlarda verdiği beslenme alışkanlıkları, şişmanlığın kuşaktan kuşağa geçişinde genetik değil kültürel etkenlerin rol oynayabileceğini kanıtlar. Daha genel olarak, bir ulusun kendine özgü yaşam biçimi ve bireyin bu yaşam biçimine davranışsal ve duygusal tepkileri şişmanlıkta rol oynayabilir. Gelişmiş toplumlarda yüksek kalorili yiyecek ve içeceklerin çok yaygın ve kolay elde edilebilir olması ve kalori gereksinimini büyük ölçüde azaltan hareketsiz yaşam

biçimi, gereğinden fazla yeme alışkanlığına yol açabilir. Çağdaş yaşamda her gün rastlanan gerilimler de bazı bireylerin rahatlamak için yiyecek ve alkollü içeceklere başvurmasına neden olur.

Şişmanlık, özellikle inceliğin yaygın olarak yeğlendiği ülkelerde estetik açıdan istenmeyen bir durum oluşturur; bunun yanı sıra önemli bir sağlık sorunudur. Genel olarak şişman bireylerin beklenen yaşam sürelerinin daha kısa olduğu, normal kilolu yaşıtlarından çok daha erken yaşta ve daha sık ağır hastalıklara yakalandıkları söylenebilir. Aynı zamanda kalp, atardamar ve böbrek hastalıklarından daha erken yaşta ölme tehlikesi de vardır. Şişmanlarda kaza ve şeker hastalığı sonucu ölüm de daha sıktır; normal vücut ağırlığındaki kişilerden daha fazla cerrahi komplikasyon görülebilir. Şişmanlık kişinin ruh sağlığını da etkileyebilir; şişman görünümün ortaya çıkardığı davranışlar utangaçlık ve içe kapanıklıktan aşırı cesurluk ve küstahlığa uzanır, nevroz ve psikozların temelini oluşturabilir.

Şişmanlığın tedavisinde iki amaç vardır: Nedenlerin ortadan kaldırılması ve yiyecek alımını kısıtlayarak aşırı yağ birikiminin engellenmesi. Duygusal ya da psikolojik kökenli nedenlerin yok edilmesi çok zor olabilir. Kalori alımının kısıtlanmasıyla normal vücut ağırlığına dönerken kişinin bir hekimin gözetimi altında olması önerilir. Kısa zamanda fazla kilo vermeyi amaçlayan rejimler ve çaba harcamadan kilo vermeyi vaat eden yöntemlere şüpheyle yaklaşılması gerekir; bu yöntemlerin çoğunun sağlığa oldukça zararlı olabileceği düşünülür.

Şişmanlığın, çeşitli hastalıklarda görülen ve dokularda sıvı birikmesi (ödem) nedeniyle ortaya çıkan kilo artışından ayırt edilmesi gerekir.

Şit, şıs olarak da bilinir, Yahudi-Hıristiyan ve İslam inanışına göre Hz. Âdem'in üçüncü oğlu.

Şit adının İbranicede bedel anlamına gelen *şis*'ten (ya da *şas*) türediği ve Habil'in Kabil tarafından öldürülmesinden sonra onun bedeli olarak Hz. Âdem'e verildiği kabul edilir. Kitabı Mukaddes'in Tekvin kitabında Hz. Âdem'in 130 yaşında Şit'in babası olduğu, 912 yıl yaşayan Şit'in de Enoş'un babası olduğu anlatılır (4:25-5:8). Kuran'da Şit'in adı geçmemekle birlikte peygamber olduğu kabul edilir. İslam kaynaklarına da girmiş Yahudi geleneğine göre Şit ikinci peygamber ve Âdem'in vârisidir. Yaşamını Mekke'de sürdürmüş, bir rivayete göre Kâbe'yi inşa etmiştir. Kendisine elli sayfa tutan vahiy gönderilmiş, burada belirtilen inanca kardeşi Kabil'in çocuklarından bir bölümü karşı çıkmıştır. Şit'in sakalı çıkan ilk insan olduğu, gene 912 yıl yaşadığı ve Ebu Kubeys Dağındaki bir mağarada, babasının yanına gömüldüğü de İslam kaynaklarında yer alan, Şit'e ilişkin rivayetler arasındadır.

Şit, Bayram (d. 1928, Acıpayam, Denizli), Olimpiyat şampiyonu güreşçi. Güreşe 1948'de İstanbul'da başladı. Fatih Güreş Kulübü'nün formasını giydiği 1949'da milli takım seçmelerine katıldı. 52 kg'de milli takıma girme hakkını kazanmasına karşın sakatlığı dolayısıyla Avrupa Şampiyonası'na katılamadı. Uluslararası alanda ilk başarısını 1951'de, İskenderiye'de düzenlenen Akdeniz Oyunları'nda 63 kg serbestte şampiyon olarak elde etti. 1952 Helsinki Olimpiyat Oyunları'nda 62 kg serbestte altın madalya kazandı. Tokyo'daki Dünya Şampiyonası'nda (1954) ikinci, İstanbul'daki Dünya Kupası'nda (1956) üçüncü oldu. Serbest stilde kıvrak bir oyun tekniği olan Şit, 1962'de güreşi bıraktıktan sonra antre-

Bayram Şit, y. 1960
İsmet Gümüşdere/Ana Yayıncılık Arşivi

nörlük yaptı ve dört yıl Fransız milli takımını çalıştırdı. 1972'de Türk milli takımı antrenörlüğüne getirildi. Ayrıca çeşitli zamanlarda güreş federasyonunda görev aldı.

Şiva (Sanskrit dilinde "Görkemli"), Hinduizmin en büyük tanrılarından biri. Hindistan'ın en karmaşık tanrılarından biri olan Şiva hem yıkıcı hem yapıcı, hem en büyük çileci hem tenselliik simgesi, hem ruhların iyicil çobanı hem de gazap dolu öç alıcıdır. Bu niteliklerinden bazıları daha eski mitolojik öğelerden kaynaklansa da, bazıları Hinduizmde birbirini bütünleyici nitelikleri tek ve belirsiz bir kişide birleştirme eğilimiyle açıklanmalıdır.

Şiva'nın eşi Uma, Sati, Parvati, Durga ve Kali gibi adlarla anılır, ama Şiva bazen baş tanrıça Şakti'yle eşleştirilir. Tanrısal çiftin oğullarıyla (altı başlı Skanda ve fil başlı Ganeşa) birlikte Himalayalar'daki Kailasa Dağında oturduğuna inanılır. Şiva'nın binek hayvanı ve hayvan karşılığı boğa Nandi'dir; bütün Şiva tapınaklarının en kutsal sayılan bölümünün karşısında bir Nandi heykeli yer alır. Tapınaklarda Şiva'ya, en temel simgesi olan *linga*(*) (erkeklik organı) biçiminde tapılır.

Şiva resim ve heykellerde genellikle beyaz ya da kül renginde gösterilir; boynu, kozmik okyanusun çalkalanması sırasında atılan ve insanlığı tehdit eden zehiri boğazında

Şiva, tunç heykel, Madras, y. 900
Government Museum, Madras, fotoğraf: Royal Academy of Arts, Londra

tutması nedeniyle mavi, saçları bukleli (*jatamakuta*), yarımayla ve Ganj Irmağının sularıyla süslüdür (efsaneye göre Ganj Irmağını saçlarının arasından damlatarak dünyaya indirmiştir). Üç gözü vardır; üçüncü göz içe bakışı sağlar ama dışa yöneltildiğinde yakıcı ve yıkıcı bir nitelik kazanır. Boynunda kafataslarından yapılmış bir çelenk ile bir yılan bulunur ve iki (bazen dört) elinde güderi, üç çatallı mızrak, küçük bir el davulu ya da ucunda kafatası bulunan bir çomak (sopa) taşır.

Şiva çeşitli biçimlerde betimlenir. Eşi Parvati ve oğlu Skanda ile dingin bir durumda ya da kozmik dansçı (Nataraca), çıplak bir çileci, dilenci keşiş, bir yogacı ya da eşiyle birlikte erkek-dişi karışımı bir figür (Ardhanarişvara) biçiminde görülebilir. Sıfatları arasında, Şambhu (Cömert), Şankara (İyiliksever), Paşupati (Hayvanların Efendisi), Mahesa (Büyük Efendi) ve Mahadeva (Büyük Tanrı) sayılabilir.

Şivacılık, Hint tanrısı Şiva'ya tapınma kültü. Vişnuculuk ve Şakticilikle birlikte, günümüzde Hinduizm'in üç temel biçiminden birini oluşturur. Felsefe eğilimli Şavasiddhanta, toplumsal sorunlara ağırlık veren Lingayat, çileci tarikatlar (örn. *daşnami sannyasin*'ler) gibi çeşitli akımları ve sayısız halk inançlarını kendi içinde toplar.

Bazı araştırmacılara göre Şivacılığın kökenleri Ari olmayan halkların geliştirdiği fallus kültüne değin uzanır. Bu sav tartışmalı olmakla birlikte, Veda tanrısı Rudra'nın (Uluyan) *Upanishad*'lar sonrasında ortaya çıkan Şiva (Görkemli) figürüyle birleştiği açıktır. *Şvetaşvatara Upanishad*'da Şiva'dan en yüce tanrı olarak söz edilse de kült ancak İÖ 2. yüzyıl ile İS 2. yüzyıl arasında Paşupata(*) mezhebinin ortaya çıkmasından sonra örgütlü bir mezhep durumuna gelebilmiştir.

Günümüzde Şivacılık birkaç kola ayrılır. Çoğulcu bir gerçekçilik ile mutlak bir tekçilik arasında çeşitli aşamalarda yer alan bu okulların tümü üç ilkeyi kabul eder: *Pati* (Tanrı Şiva); *paşu* (tekil ruh) ve ruhu dünyevi varoluşun sınırları içinde tutan bağları niteleyen *paşa* (zincir). Buna göre ruhun amacı, dünyevi bağlardan kurtularak *şivatva*'ya (Şiva'nın doğası) sahip olmaktır. Bunun yolları da *çarya* (dışsal tapınma eylemleri), *kriya* (içten tapınma eylemleri), *yoga* (meditasyon) ve *cnana*'dır (bilgi). Hinduizmin başka bazı biçimleri gibi Şivacılık da Cava, Bali, Endonezya ile Kamboçya'nın bazı bölümleri başta olmak üzere Güneydoğu Asya'da yayılmıştır.

Şivaci (d. 19 Şubat 1630 ya da Nisan 1627, Şivner, Puna - ö. 3 Nisan 1680, Racgarh, Hindistan), Maharashtra Krallığı'nı kuran Maratha önderi.

Tanınmış soylu bir ailedendi. O dönemde Hindistan'ın kuzeyi Hint-Türk İmparatorluğu'nun, güneyi ise Bicapur ve Golkunda sultanlarının egemenliği altındaydı. Ailesinin elindeki toprakların da Bicapur yönetimindeki Dekkan'da bulunması, Şivaci'nin Müslümanların Hindular üzerindeki dinsel baskısına daha genç yaşta tepki duymasına yol açtı. Çevresine topladığı küçük bir kuvvetle 1655'te Bicapur'un zayıf ileri karakollarını ele geçirmeye başladı. Ayrıca Müslüman sultanlarla ittifak kurmuş olan bazı güçlü Hindu önderlerini ortadan kaldırdı. Bicapur sultanının 1659'da üzerine gönderdiği Efdal Han komutasındaki 20 bin kişilik kuvveti peşine takarak geçit vermeyen dağlık yörelere çekti. Hileyle pusuya düşürdüğü Efdal Han'ı öldürttü ve ordusunu bozguna uğrattı. Giderek artan gücünden kaygı duyan Hint-Türk hükümdarı Evrengzib'in emriyle düzenlenen saldırıyı da atlattı. Ardından zengin kıyı kenti Su-

rat'a saldırarak büyük ganimetler elde etti (1664).

Evrengzib bu olay üzerine bölgeye Mirza Raca Cai Singh komutasında yaklaşık 100 bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu büyük kuvvete karşı koyamayan Şivaci barış istemek zorunda kaldı ve Hint-Türk egemenliğini tanıdı. Ama Evrengzib'le görüşmek üzere oğluyla birlikte gittiği Agra'da sıkı bir göz hapsine alındı. Bir süre sonra hasta taklidi yaparak bir kaçış planı hazırladı. Günahlarının kefareti olarak yoksullara şekerleme dağıtmak üzere dışarıya gönderdiği sepetlerden birine gizlenerek Ağustos 1666'da oğluyla birlikte kaçmayı başardı. Tutsaklığı sırasında yitirdiği toprakları iki yıl içinde geri aldığı gibi egemenlik alanını genişletti. Hint-Türk yönetimindeki topraklara saldırılar düzenleyerek birçok bölgeyi vergiye bağladı. Ordusunu yeni baştan düzenledi, bir dizi toplumsal ve yönetsel reforma girişti. Hindistan'ın kıyılarında tutunmaya başlamış olan Portekizli ve İngiliz tüccarları örnek alarak bir donanma inşa etti. Bu donanmayı savunmanın yanı sıra ticaret için de kullanmaya yöneldi. Ama Marathaların hızla yükselişi, Evrengzib'in Hindular üzerindeki baskıyı daha da artırmasına yol açtı.

Şivaci baskı altındaki Hindu çoğunluğu çevresinde toplamak amacıyla 1674 yazında bağımsız bir hükümdar olarak taç giydi. Altı yıllık krallık döneminde, Hinduizmi korumaya önem vermekle birlikte öbür dinlere de hoşgörülü davrandı. Hizmetinde pek çok Müslüman çalıştırdı. Bölgedeki Müslüman sultanlarla ittifak kurarak Hint-Türk İmparatorluğu'nun yarımadanın tümüne yayılma planlarını boşa çıkardı.

Son yıllarında büyük oğluyla arasında çıkan anlaşmazlığı çözemeden öldü. Geride, Hinduların ülkede yeniden güç kazanmasını sağlayan bir devlet bıraktı.

Şivpuri, SIPRI olarak da bilinir, Hindistan'ın orta kesimindeki Madhya Pradesh eyaletinde kent. Eskiden Narvar ilinin merkezi ve Gvalior Prensliği'nin yazlık başkenti olan Şivpuri 1804'te Sindhia ailesinin eline geçti; ailenin sarayı bugün de ayaktadır. 1904'te belediye statüsü kazanan kentte Civaci Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul bulunur. Gvalior'a kara ve demir yoluyla bağlanan kent tarımsal ürünler için bir pazar merkezi olmanın yanı sıra orman ürünlerinin dağıtım yeridir.

Yörenin büyük bölümü ormanlık tepelerle kaplıdır. Vindhya Sıradağlarının batısındaki alan oldukça düz ve verimlidir; bu kesimde kocadarı, buğday, baklagiller, mısır, yağlı tohumlar ve arpa yetiştirilir. Bölgede ayrıca demir ve alüminyum yatakları vardır. Nüfus (1991) 108.271.

şizofreni (Yunanca *schizo*: "yarılmış", *phrenia*: "zihin"), genellikle genç yaşta başlayan, hastanın kişiler arası ilişkiler ve gerçeklerden uzaklaşarak kendine özgü bir içekapanıklık halinde yaşaması ve düşünce, duygu ve davranış bozukluklarıyla ortaya çıkan psikoz türü. Belirtileri eski çağlardan bu yana tanımlanmış olan hastalık, erken yaşlarda başlaması nedeniyle Alman psikiyatr Emil Kraepelin tarafından erken bunama (*dementia praecox*) olarak adlandırıldı; 20. yüzyılın başlarında Eugen Bleuler hastalığın erken dönemde başlaması ve bunamayla sonuçlanmasının zorunlu olmadığını göstererek hastanın ruhsal yaşamındaki bölünmeye dikkati çekerek şizofreni terimini önerdi. Günümüzde erken bunama terimi geçerliliğini tümüyle yitirmiş olmakla birlikte, yanlış olarak kullanılabilmektedir.

En sık rastlanan ruhsal bozukluklardan biri olan şizofreni 15-45 yaşlar arasında, sıklıkla gençlik çağında başlar. Çocukluk döneminin ilk yıllarında görülen çocukluk şizofrenisi özel ve ayrı bir tür olarak kabul edilir. Hastalığın nedeni kesin olarak belirlenememiştir; tek bir hastalıktan çok homojen olmayan bir tepkiler grubu olarak kabul edilen şizofrenide organik, psikolojik ve toplumsal etkenlerin birlikte rol oynadığı düşünülür. Hastalığın kalıtımla ilgisi de araştırılmış, kesin bir sonuç elde edilememiştir. Alman psikiyatr Ernst Kretschmer 1920'lerde beden tiplerini ayırıp tanımlarken şizofreninin daha çok astenik tiplerde ortaya çıktığını ileri sürdüyse de, bu ilişki günümüzde genel olarak kabul edilmemektedir. Son yıllarda şizofreni nedenleri arasında biyokimyasal etkenler araştırılmış, şizofrenlerde beyin dokusunda dopamin etkinliğinin anormal derecede yüksek olduğu saptanmıştır. Şizofrenideki düşünce biçiminin rüyalardaki gibi ilkel ve simgesel olduğuna dikkat çeken Freud'un psikanalitik kuramına göre, ergenlik ya da gençlik yıllarında bir stres nedeniyle benlik ilkel bir düzeye geriler, kişi libidosunu nesnelerden geri çekerek kendi benliğine yöneltir, kişinin dış dünyayla ilişkileri azalır. Bu kuramı temel alan araştırmalar şizofrenide aile bireyleri arasındaki iletişim ve hastanın anne ve babasının kişilik özelliklerinin de önem taşıdığını düşündürür.

Şizofreni her tür ruhsal stresle başlayabilir. Hastalığa özgü bir başlangıç biçimi yoktur. Kimi vakalarda ilk belirtiler nevroz türlerinden birine benzerken kimi zaman ruhsal çöküntü (depresyon) ya da maniyle başlar. Belirtiler şöyle sınıflandırılabilir: 1) Duygusal tepkilerde bozukluk, duygu azalması ya da küntlüğüne yol açar. Genel bir ilgi azalmasının yanı sıra olaylara tepki azalmış, yok olmuştur ya da uygunsuzdur. Soğuk, ilişki kurulması zor olmasına karşılık, hastanın yoğun bir bunalıtısı (anksiyete) vardır. Kimilerinde yersiz ve anlamsız görünen gülme, ağlama, taşkınlık gibi duygulanım bozuklukları görülür. 2) Düşüncelerdeki bozukluğa düşünce biçimi ve akışında ya da düşünce içeriğinde rastlanır. Düşünceyi oluşturan kavramlar arasındaki bağlantı kırılmıştır. Birkaç sözcükten parçalar ya da kavramlar bir araya getirerek yeni sözcükler türetme, karışık, anlamsız görünen "sözcük salatası" görülür. Yer, zaman ve nedensellik kavramları ortadan kalkabilir. Düzensiz, dağınık ve tutarsız sanrılardan en sık rastlananlar cinsellik, büyüklük, hastalık, kötülük görme ve beden görünüşüne ilişkin olanlardır. 3) Hastanın gerçeği değerlendirme yetisindeki yıkılma sonucu ortaya çıkan algı bozuklukları varsanılar (halüsinasyon) ve yanılsamalardır (ilüzyon). 4) Hareket bozuklukları arasında garip el ve yüz hareketleri, kalıplaşmış, yinelenen hareketler, taşkınlık ve saldırganlığın yanı sıra katatoni olarak bilinen, belirli bir pozisyonda uzun süre hareketsiz kalma sayılabilir. 5) Birbirine karşıt duygu, düşünce ve eğilimlerin aynı anda bulunması karşıt değerlilik (ambivalans) olarak bilinir. 6) En tipik belirti olan içekapanmada (otizm) hasta dış dünyanın gerçeğini yadsıyarak kendine özgü bir iç dünya yaratır ve bu iç dünyaya çekilir. Özetle şizofrenide gerçeği değerlendirme yetisinin çok bozulduğu, kişinin düşünceleri ve duygularıyla dış dünyada olanları birbirinden ayıramaz duruma geldiği söylenebilir. Buna karşılık hastanın bilinci açıktır, yönelim, zekâ ve bellek bozuklukları yoktur.

Sınıflandırma. Şizofreninin farklı tiplerini ilk kez sınıflandıran Emil Kraepelin bu tipleri basit, hebefrenik, paranoit ve katatonik olarak adlandırmıştır. Günümüzde, şizoafektif tip ve sınır vakaların da eklenmesiyle bu sınıflandırma, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Amerikan Psikiyatri Derneği'nin sınıflandırmalarının yanında bir ölçüde gerçerliliğini korumaktadır. Buna göre basit tip yavaş başlar, tanınması güçtür. Varsanı ve sanrılar pek görülmez. Düşüncede yetersizleşme, kişilik parçalanması ve gerileme görülür. Hebefrenik tipte düşünce ve hareket bozuklukları belirgindir. Sıklıkla 15-25 yaşında başlar; davranışlar çok ilkel ve çocuksudur. Katatonik tipte hareket bozuklukları, özellikle katatoni baskındır. Paranoit tip genellikle 30-40 yaşında yavaş başlar. Düşünce içeriğinde bozukluk, özellikle kötülük görme ve büyüklük sanrıları ve kuşkuculuk görülür. Şizoafektif tipteki duygulanım bozukluğu ruhsal çöküntü (depresyon) ya da maniyi andırır. Sınır vakalarda ise nevroz belirtileri ve görünümü vardır, gerçeği değerlendirme yetisinin zaman zaman bozulması, düşüncelerin denetlenememesi şizofreniyi düşündürür.

Hastalığın nedenleri ve yapısı tam olarak aydınlanmadığından uygulanacak tedavi konusundaki görüşler de değişebilir. Tedavinin her hastada farklı biçimde olabileceği, ağır vakaların kendilerine ya da çevrelerine zarar vermemeleri için hastaneye yatırılabileceği, tedavinin akut dönem geçtikten sonra da sürmesi gerektiği söylenebilir. Şizofreni tedavisinde 1950'lerden bu yana fenotiyazin (örn. klorpromazin) ve bütirofenon (örn. haloperidol) grubu ilaçlarla tiyotiksen kullanılmaktadır.

Katatoni, çok ağır içekapanma gibi durumlarda elektroşok tedavisi uygulanabilir. İnsülin koma tedavisi ve lobotomi 1950'lere değin geçerliliğini korumuşsa da psikotrop ilaçların kullanılmaya başlamasıyla terk edilmiştir. Şizofrenide ilaç tedavisinin yanı sıra uygulanan destekleyici psikoterapi, hastanın gereksinim duyduğu halde korktuğu insan ilişkilerinin düzenlenmesine, içekapanma durumundan çıkıp çevresine güven duymasına yardımcı olur. *Ayrıca bak.* içekapanma; paranoit bozukluklar; psikoz.

Şizuoka, Japonya'da, Honşu Adasının orta kesiminde il (*ken*) ve il merkezi kent. Büyük Okyanusa bakan Şizuoka ilinin yüzölçümü 7.773 km²'dir. Doğu kesiminde yanardağlar ve kaplıcalar, batısında ise Fuji, Oi ve Tenryu gibi büyük ırmakların (*gava*) vadileri yer alır. Yetiştirilen başlıca tarımsal ürünler turunçgiller ve çaydır. Suruga Körfezi kıyısındaki Şimizu limanında balıkçılık önem taşır. Hamamatsu ve Şimizu'da motorlu araçlar, tekstil ürünleri, konserve gıda, müzik aletleri üretilir, gemi imal edilir.

Şizuoka'yı Nagoya ve Fukuoka'ya bağlayan Şinkansen adlı demiryolu hattı genellikle kıyıyı izler ve başlıca kentlerden geçer. İzu Yarımadası bir turizm merkezidir; yarımadada Atami, İto ve Şuzenci gibi ilgi gören kaplıcalar vardır. Yarımadanın doğu kıyısındaki Şimoda limanına 1854'te Matthew C. Perry komutasındaki ABD gemileri gelmiş ve burası ABD ile ticarete açılan ilk Japon limanlarından biri olmuştur. Yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan yaklaşık 2 bin yıllık bir köy olan Toro, ilin tarihsel bakımdan önem taşıyan yerlerindendir.

Abe Irmağı deltasında yer alan Şizuoka kenti, 1869'a değin Sumpu adıyla anılan bir şato kentiydi. Günümüzde yeşil çay işleme ve ticaret merkezidir. Kentte Şizuoka Üniversitesi ile kız öğrencilerin öğrenim gördü-

gü bir eczacılık yüksekokulu ve tarım deney istasyonları vardır. Nüfus (1991 tah.) il, 3.686.000; kent, 472.666.

Şklovski, Viktor Borisoviç (d. 24 Ocak 1893, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 8 Aralık 1984, Moskova, SSCB), Rus edebiyat eleştirmeni ve romancı. 1920'lerde Rusya'da etkili olan ve Rus biçimciliği(*) olarak bilinen edebiyat eleştirisi akımının başlıca temsilcilerindendir.

Petersburg Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1914'te, Şiir Dilini İnceleme Kurumu'nun ya da Rusça adındaki sözcüklerin baş harflerinden oluşan biçimiyle Opoyaz grubunun kurulmasına ön ayak oldu. 1921'de Petrograd'da (Petersburg) bir araya gelen yazarların oluşturduğu Serapion Kardeşleri(*) adlı grupla da ilişki içindeydi. Her iki grup edebiyatın asıl öneminin toplumsal içerikten çok, kendine özgü dil kullanımından kaynaklandığı görüşünü savunuyordu. Şklovski *O teori prozi* (1925; Düzyazı Kuramı Üzerine) ve *Metod pisatelskovo masterstva* (1928; Yazarlık Yöntemi) adlı yapıtlarında edebiyatın, tanıdık düşünceleri ya da günlük sıradan olayları yeni, alışılmadık yollarla sunarak okurun dünyayı yeni bir gözle görmesini sağlayan bir üslup ve teknikler bütünü olduğunu savundu. Rus biçimciliğine yaptığı en önemli kuramsal katkılardan biri, *ostranenie* (yabancılaştırma ya da yadırgatma) kavramıydı.

Şklovski ayrıca otobiyografik romanlar da yazdı. Bunların en tanınmışı, devrimden hemen sonraki yıllarda Rusya'daki yaşamı anlatan *Sentimentalnoye puteşestvie: vospominaniya* (Duygusal Bir Gezi; Anılar) ile *Zoo. Pisma ne o lyubvi, ili tryetya Eloiza*'dır (*Zoo, Aşktan Söz Etmeyen Mektuplar*, 1992). Her iki kitap da 1923'te Berlin'de, Şklovski'nin orada yaşadığı sırada (1922-23) yayımlandı. Şklovski 1923'te ülkesine döndü, ama Sovyet yöneticileri Opoyaz'ı dağıtınca resmî politikalara bağlı edebiyat kurumlarında çalışmak zorunda kaldı. 1930'da "Bilimsel Bir Yanlış İçin Anıt" başlıklı yazısıyla biçimci görüşlerinden ödün vererek Stalinist yönetime boyun eğdi. Çok sayıda yapıt vermeyi sürdürdüğü sonraki yıllarda, resmî sanat görüşü olarak benimsenen toplumcu gerçekçiliğe(*) uyum sağlamaya çalıştı. Tarihsel romanlar ve film eleştirilerinin yanı sıra Tolstoy, Dostoyevski ve Mayakovski üzerine, övgü toplayan incelemeler yazdı.

Şmidt, Otto Yulyeviç (d. 30 Eylül 1891, Mogilyov, Rus Çarlığı - ö. 7 Eylül 1956, Moskova, SSCB), Sovyetler Birliği'nde Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki kaynakların keşfedilmesi ve işletilmesi amacıyla hazırlanan programdan sorumlu Sovyet bilim adamı ve kâşif.

1926'dan ölümüne değin Moskova Devlet Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak ders verdi. 1930'da Kuzey Kutbu Enstitüsü'nün yöneticisi oldu. Aynı yıl, Kuzey Kutup Bölgesi'nin geliştirilmesinden sorumlu Kuzey Denizi Yolu (Glavesmoput) adlı devlet kuruluşunun başına geçti. Bu görevi sürdürdüğü altı yıl boyunca yaz aylarını Sibirya'nın kuzey kıyılarının açıklarında bir buzkıran gemisinde çalışarak geçirdi. Barent Denizinden Büyük Okyanusa uzanan Kuzeydoğu Geçidini bir mevsimde aşmayı başaran gemide yer aldı (1932). Kuzey Kutbu yakınlarındaki yüzen bir buz kütlesinin üzerinde, okyanusbilim araştırmalarıyla ünlü bir bilimsel araştırma istasyonu kurdu (1937). Ertesi yıl, SSCB Bilimler Akademisi'nin Kuramsal Jeofizik Enstitüsü'nü kurmasını sağladı ve 1948'e değin kuruluşun başkanlığını yürüttü. 1940'ların sonlarında, Yer'in kendi çevresinde dönen bir toz ve gaz bulutundan oluştuğu yolunda bir kuram geliştirdi. Ayrıca Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ve *Priroda* adlı bilim dergisinin yayın yönetmenliğini yürüttü.

Şmuel *bak.* Samuel

şnaps, AKVAVİT (Latince *aqua vitae*: "yaşam suyu") olarak da bilinir, yaklaşık yüzde 42-45 oranında alkol içeren, renksiz ya da açık sarı renkli, keskin kokulu damıtılmış içki. Şnaps patates ya da tahıl lapasından yapılır. Mayalandırılan bu hammaddeler damıtıldıktan sonra elde edilen sıvıya bazı hoş koku ve tat verici maddeler katılarak yeniden damıtılır, odun kömüründen süzülür ve dinlendirilmeden şişelere doldurulur. En çok kullanılan aromalı maddeler arasında kimyon, karamankimyonu, portakal ya da limon kabuğu, kakule, anason ve rezene sayılabilir.

Şnaps İskandinav ülkelerine özgü bir içkidir. Önceleri şaraptan damıtılarak hazırlanan, ama oldukça pahalıya mal olan bu içki sonraları tahıldan üretilmeye başladı. 18. yüzyılda ise patates şnaps üretiminin başlıca hammaddesi haline geldi.

Tatlı ve baharatlı olan İsveç ve Norveç şnapsları saman rengindedir. En büyük şnaps üreticisi olan İsveç'te 20 ayrı şnaps markası vardır. Norveç ise ikinci önemli üreticidir. Finlandiya şnapsı tarçın, Danimarka şnapsı karamankimyonu kokuludur. Danimarka'nın en ünlü şnapslarından biri olan Alborg şnapsı, adını Danimarka'nın kuzey kıyısındaki bir kentten alır.

Şnaps İskandinav ülkelerinde ve Almanya'nın kuzeyinde genellikle küçük bardaklara konarak, içine başka bir şey katılmaksızın soğuk olarak içilir; yanında genellikle sandviç ya da meze yenir.

şnorkel, sualtında seyreden bir denizaltının içten yanmalı motorları için gerekli temiz havanın sağlanması ve motorundan çıkan egzoz gazlarının dışarı atılmasında kullanılan, yaklaşık 10 m uzunluğunda ve 25-30 cm çapında iki borudan oluşan düzenek. Şnorkeli oluşturan borulardan biri temiz hava alınmasına, öbürü egzoz gazlarının atılmasına yarar.

İçten yanmalı motorla donatılmış bir denizaltının en önemli sorunlarından biri, bataryaların yeniden şarj edilmesiydi. Bu işlevi yerine getiren üreteç havaya gereksinim duyan içten yanmalı motorlarca çalıştırıldığından, denizaltının su üstüne çıkması gerekiyor, bu da düşman tarafından saptanma tehlikesini doğuruyordu. Bu tehlikeyi önlemek amacıyla şnorkel geliştirildi ve ilk olarak II. Dünya Savaşı sırasında Alman denizaltılarında kullanıldı. Böylece denizaltı suyun biraz altında seyrederken gerekli havanın sağlanması ve egzoz gazlarının dışarı atılması olanağı doğdu.

Denizaltılarda kullanılan şnorkellerden esinlenilerek, yüzücülerin sualtında daha uzun süre kalmalarını sağlayan ve bir yüz maskesi ile birlikte kullanılan borular da aynı adla anılır.

şoci, Japon mimarlığında kalın, ama ışık geçiren beyaz renkli bir kâğıtla kaplı, ahşap kafesli sürme kapı ya da pencere. Kapalı oldukları zaman bütün evin yumuşak bir ışıkla aydınlanmasını sağlarlar.

Şoci'ler yazları genellikle bütünüyle çıkarılarak ev dışa açılır. Bu aşırı neme karşı Japonya'da çok elverişli bir düzenlemedir. *Şoci*, Kamakura döneminde (1192-1333) ortaya çıkan *şoin* üslubunun (*bak.* şoinzukuri) bir özelliğidir.

Şoci Hamada *bak.* Hamada Şoci

Şoçiku, Japonya'da, genellikle kadın izleyiciye yönelik aile filmleri yapan film şirketi. 1902'de *Kabuki* gösterileri düzenleyen bir yapım şirketi olarak kurulmuştu. 1920'de film yapımına girişti ve kısa bir süre sonra da düzenli olarak oyuncu ve teknisyen yetiştirmeye başladı. Bugünkü adını 1937'de aldı.

Başlangıçta şirketin yaptığı filmler Amerikan filmlerinin taklidiydi. Giderek Japon yönetmenler kendilerine özgü bir üslup geliştirmeye başladılar. Şirket II. Dünya Savaşı öncesi dönemde mali açıdan Japonya'nın en sağlam film şirketi durumuna geldi, yapım ve gösterim olanaklarını sürekli genişletti. 1931'de, Goşo Heinosuke'nin yönettiği ve Japonya'daki ilk başarılı sesli film olan *Madamu to nyobo*'yu (Komşunun Karısıyla Benimki) yaptı.

II. Dünya Savaşı sonrasında işçi sorunları Şoçiku'nun ekonomik durumunu sarstı. Ama gene de şirket savaş sonrası Japon sinemasının en yüksek hasılat elde eden filmi *Kimi no na va*'yı (1953-54; Adın Ne?) gerçekleştirdi. Elde edilen kârla stüdyo modernleştirildi ve film yapımının teknik sorunları üzerine çalışmalar yürüten Şoçiku Sinema Bilimi Enstitüsü kuruldu. Şoçiku 1955'te geniş perde tekniği kullanılan ilk Japon filmi *Rebyu tanco*'yu (1955; Bir Revünün Doğuşu) yaptı. Şirket daha sonra film yapımı ve dağıtımının yanı sıra televizyon alanında da etkinlik gösterdi.

şoen, Japon tarihinde, özel malikâne ya da çiftliklere verilen ad. Vergiden bağışık olan ve genellikle özerk bir yönetime dayanan *şoen*'ler, resmî Şinto ve Budacı tapınaklara bağışlanan ya da imparatorluk ailesi üyeleri, saray gözdeleri ve memurlara armağan olarak verilen topraklarda, yaklaşık 8. yüzyılda gelişti. Zamanla sistemin yaygınlaşması imparatorların siyasal ve ekonomik gücünü azalttı, ayrıca güçlü yerel klanların ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni toprakların katılmasıyla büyüyen *şoen*'lerin imparatorluk yönetiminden giderek bağımsızlaşması, yerel bir askeri sınıfın yükselişine zemin hazırladı. Kamakura şogunluğunun kurulduğu 1192'den sonra, merkezden atanan askeri kâhyalar (*cito*) yerel toprak sahiplerinin gücünü önemli ölçüde kırdı. 15. yüzyıl ortalarında köylerin *daimyo*'lara(*) bağlı özerk birimlere dönüştürülmesiyle *şoen* sistemi ortadan kalktı.

şofar, Yahudilerin önemli toplumsal ve dinsel olaylarda kullandığı, koç ya da daha başka bir hayvanın boynuzundan yapılmış dinsel tören çalgısı. Tevrat'ta anlatılan olayların geçtiği dönemlerde *şofar* Sebt gününü belirtmek, Yeni Ay'ı haber vermek ve yeni bir kralın kutsandığını ilan etmek için çalınırdı. İsrail'de bugün de devlet başkanının yemin töreni sırasında *şofar* çalınır.

Şofar günümüzde Tişri ayının ilk gününde dinsel yeni yıl başlarken, Yahudi halkını dinsel dirilişe çağıran Roş Haşana törenlerinde kullanılır. Notaları belirli bir kalıbı izleyen, sesi hıçkırmayı ve ağlamayı andıran *şofar*, Yom Kippur'da da (Kefaret Günü) çalınır.

şogi, Japonya'ya özgü bir tür satranç. Oyunun tarihçesine ilişkin kesin bilgi yoktur. Hindistan'da ortaya çıktığı, daha sonra Çin ve Kore üzerinden Japonya'ya geçtiği söylenir.

Şogi dokuz yatay ve dokuz dikey sıradan oluşan 81 kareli bir tahta üzerinde değişik güçteki taşlarla oynanır. Amaç rakip şahı mat etmektir. *Şogi*'yi satrançtan ayıran iki temel özellik, alınan taşın onu alan tarafın güçlerine katılması ve piyonların karşıdaki

taşı ileriye doğru bir kare atlayarak almasıdır. Her oyuncunun dokuz piyon (*fu*), bir kale (*hişa*), bir fil (*kaku*), bir şah (*oşo*), iki altın komutan (*kinşo*), iki gümüş komutan (*ginşo*), iki silahşör (*keima*) ve iki mızrakçı (*kyoşa*) olmak üzere 20 taşı vardır. Taşların hareketleri kabaca satrançtakilere benzer. Öne doğru incelen yassı ve yuvarlak biçimli taşların yüzünde tanınmalarını sağlayan özel işaretler bulunur. Şah ve altın komutanlar dışındaki bütün taşlar, düşman bölgesinin son üç sırasına ulaştıklarında daha değerli başka taşlarla değiştirilebilirler. Her taşın yeni rütbesi arka yüzüne işaretlenir; bu taşlar genellikle altın komutan yapılır. Alınan taşlar oyunda yeniden gereksinim duyuluncaya değin yedekte bekletilir; bunlar, istendiğinde asıl rütbeleriyle herhangi bir boş kareden oyuna sokulabilir. Yedeklerin rakip alandan oyuna sokulması durumunda, bu taşlar ilk hamlelerinden sonra başka bir taşla değiştirilme hakkını kazanırlar.

şogunluk, Japonca ŞOGUNŞOKU ya da BAKUFU, Japonya'da 1192-1867 arasında, şogun adlı komutanlara dayalı askeri diktatörlük yönetimi. "Barbarları ezen başkomutan" anlamındaki *sei-i tai şogun*'un kısaltılmış biçimi olan ve babadan oğula geçen şogun unvanı, ilk kez 8. yüzyılda Japonya'nın kuzeyindeki Aynu kabilelerine karşı düzenlenen seferlerde görevlendirilen komutanlar için kullanıldı. İmparatora bağlı olan şogunun otoritesi askeri kuvvetlerin denetimiyle sınırlıydı. Ama Japon toplumunda feodal yapının gittikçe güçlenmesi nedeniyle ordunun denetimi ülkenin denetimiyle aynı anlama gelir oldu. Bunun sonucu olarak ülke yönetiminde şogunlar öne çıkarken, imparatorlar Kyoto'daki sarayda hükümranlık simgesi olarak oturan birer kukla durumuna düştü.

Bir *samurai* öndenyken adım adım yükselen ve 1185'te bütün ülkede askeri üstünlüğü ele geçiren Minamoto Yoritomo, yedi yıl sonra şogun unvanını alarak Kamakura'daki karargâhında ilk şogunluğu kurdu. İmparatorluk otoritesinin biçimsel olarak korunduğu bu dönemde askeri denetimin yanı sıra yönetim ve yargı işlevleri de şogunların eline geçti. Yerel yönetim birimlerinin başındaki valiler (*şugo*) ve feodal mülkleri denetleyen askeri kâhyalar (*cito*) aracılığıyla ülke çapında etkili bir yönetim ağı oluşturdu.

Kamakura şogunluğunun 1333'te yıkılmasından sonra, Kyoto'yu ele geçiren Aşikaga Takauci kendini şogun ilan ederek düzeni yeniden canlandırdı. Ama gerçek askeri gücü ellerinde tutan ve 16. yüzyılda *daimyo* olarak anılmaya başlayan *şugo*'ların bağımsız bir konum kazanması, Aşikaga şogunluğunun temellerini sarstı.

Daimyo'lar arasındaki çatışmadan üstün çıkan Tokugava İeyasu, Edo'yu (bugün Tokyo) merkez edinerek yeni bir şogunluk dönemi başlattı (1603). Tokugava şogunluğu o güne değin Japonya'nın gördüğü en güçlü merkezî yönetim oldu; imparatoru, *daimyo*'ları ve dinsel kuruluşları denetim altında tuttu, Tokugava topraklarını yönetti ve Japonya'nın dış ilişkilerini yürüttü.

Tokugava ailesinin 1862'den sonra yeni düzenlemelerle şogunluğu ayakta tutma çabalarına karşın, son şogun Yoşinobu 1867'de sivil ve askeri yetkilerini imparatora devretmek zorunda kaldı. Şogunluğun Edo'da geliştirdiği merkezî yönetim sistemi, yeni Japon İmparatorluk yönetiminin de temelini oluşturdu.

Şohaku, MUAN olarak da bilinir (d. 1443, Japonya - ö. 4 Mayıs 1527, Japonya), Muromaçi döneminin (1338-1573) sonlarında yetişmiş Japon bilgin ve *renga* (zincirleme dize) şairi.

Gençlik yıllarına ilişkin çok az bilgi vardır. Bir süre Budacı rahip ve şair İio Sogi'nin öğrencisi olduğu bilinmektedir. 1488 başlarında Kyoto ile Osaka arasındaki Minase köyünde buluşan Şohaku ve Sogi ile Soço adlı bir başka öğrencinin birlikte yazdığı *Minase sangin hyakuin* (Minase'de Üç Şairin Yazdığı Yüz Şiir), türünün en güzel örneklerinden sayılır. Yeniden düzenlenmiş *renga* kurallarını içeren *renga* antolojisi *Şinsen tsukuba-şu*'nun (1495) yayına hazırlanmasında Sogi'ye yardım eden Şohaku'nun kendi yapıtları arasında, *İse monogatari* (y. 980; İse Öyküsü) yorumu *İse monogatari sobunşo* ile *renga* üzerine bilimsel bir inceleme olan *Şohaku koden* önem taşır.

şoin, Japon evlerinde verandaya doğru çıkıntı yapan ve içine yazı masası konan niş. *Şoci*(*) denen bir sürme kapıyla iç mekândan ayrılır. Japon konut mimarlığındaki *şoin* üslubunun (*bak.* şoin-zukuri) temel öğelerinden biridir. Üslubun adı da buradan gelir. Çin mimarlığından kaynaklandığı ve sonradan Japonya'daki Budacı (özellikle Zen Budacı) konutlara uyarlandığı sanılmaktadır.

Şoin, Kamakura döneminin (1192-1333) sonlarında rahip evlerinde çok uygulanmıştır. Konuk odasına bilim adamlarına yakışan bir hava vererek ev sahibinin toplumsal konumunu simgeleyen ve sivil mimarlığın vazgeçilemeyen bir öğesi olmuştur.

şoin-zukuri (Japoncada "*şoin* üslubu"), Japon konut mimarlığında bir üslup. Adını, Japon evlerinde bir çalışma nişi olarak kullanılan *şoin*'den alır. *Toko-no-ma*(*) denen, içinde sanat nesnelerinin sergilendiği niş ve *çigai-dana*(*) adı verilen raflı duvar nişiyle birlikte *şoin*, bu üslubun Kamakura döneminde (1192-1333) Zen Budacı manastır yaşamından türeyen temel öğeleridir. *Şoin* üslubu Muromaçi döneminde (1338-1573) yavaş yavaş ortadan kalkan *şinden* üslubunun (*bak.* şinden-zukuri) yerini almıştır. Başlıca özellikleri, mekânların (soylıların gelirlerinin azalmasına koşut olarak) daha alçakgönüllü boyutlarda düzenlenmesi, kütlelerin asimetrik ve düzensiz bir akıcılıkla birbirine geçmesiyle daha derli toplu bir konut yaratılması, kesintisiz duvarlarla sürme duvar panolarının (*bak.* şoci) kullanılmasıdır. *Toko-no-ma*, *şoin* ve *çigai-dana*'nın yer aldığı merkezî odanın döşemesinin bir bölümü çoğu zaman ana döşemeden bir basamak daha yüksek yapılarak burasın önemi belirtilir. Bu yükseltiye *codan*, döşemesi böyle yükseltilmiş bir odaya da *odanoma* adı verilir.

Kyoto'daki Ginkaku Tapınağı'nda *şoin* üslubunda bir oda, solda bir *çigai-dana*, sağda önü *şoci*'yle örtülmüş bir *şoin*, 16. yy sonları
Oguro Planning Co.—FPG/EB Inc

şok *bak.* çarpışma

şok, dolaşım sisteminin çevre dokuların oksijen ve besin maddeleri gibi temel metabolizma gereksinimlerini sağlayacak ölçüde kan taşıyamaması. En sık rastlanan nedenler kanama ya da bütün vücudu etkileyen ağır enfeksiyonlardır. Vakaların çoğunda nabız zayıflar ve hızlanır, kan basıncı düşer, deri soğuk ve terlidir.

Şoka neden olan fizyolojik mekanizmaların başında, şiddetli kanamalarda olduğu gibi toplam kan hacminin ani olarak azalması (hipovolemi), miyokart enfarktüsünde olduğu gibi kalpten pompalanan kan hacminin azalması ve bazı enfeksiyonlarda olduğu gibi kan damarlarının yaygın olarak genişlemesi gelir. Temeldeki fizyolojik mekanizma ne olursa olsun şokta, oksijen ve besin maddelerinin dokulara geçtiği ve artık maddelerin vücuttan atılmak üzere toplandığı kılcal damarlardaki kan akımı büyük ölçüde azalır.

Şok genellikle nedenlerine göre sınıflandırılırsa da vakaların çoğunda çevrel damarlardaki dolaşım yetmezliğinin gerçek nedeni belirgin değildir. En sık rastlanan şok nedeni travma ya da cerrahi girişim sonucunda aşırı miktarda kan kaybıdır. Cerrahi girişim sonucu ortaya çıkan kan kaybı öngörülen bir sonuç olduğundan, ameliyat sırasında ya da ameliyattan sonra kan nakli yapılarak şokun önüne geçilebilir. Akut kan kaybı kalbe dönen toplardamar kanının ve kalpten pompalanan kan miktarının azalmasına, ayrıca atardamarlardaki kan basıncının düşmesine neden olur. Aort ve şahdamarların duvarında yer alan basınç alıcıları fizyolojik refleksleri uyararak kalp ve çevresindeki kan dolaşımını korumak üzere kalp atım hızını artırır, küçük kan damarlarının büzüşmesini sağlayarak kan akımını beyin, böbrekler, karaciğer gibi yaşamsal önemi olan organlara yöneltir. Kan kaybı sürerse bu mekanizmalar da işlememeye başlar, kan basıncındaki ani düşüşle birlikte belirgin şok bulguları ortaya çıkar. Ağır yanıklarda ya da su kaybındaki (dehidratasyon) kan plazması kaybı da kan basıncını düşürerek benzer mekanizmayla şokun ortaya çıkmasına neden olur.

Kalpten pompalanan kan miktarı, kan kaybı olmadan da şoka neden olacak kadar düşebilir. Koroner atardamarlardaki trombozlarda damarın kalp kasına (miyokart) taşıdığı kan, bir pıhtı kitlesinin tıkaması ya da damarın büzüşmesi nedeniyle azalır. Örselenen kas dokusunun gücü azalarak kalbin normal miktarda kan pompalamasına yetmeyebilir. Pompalanan kan hacminin azalması atardamarlardaki basınç alıcılarını uyararak çevrel kan dolaşımının kesintiye uğramasına yol açar. Akciğer damarlarındaki pıhtılar ya da kalbin çevresindeki perikart adlı zarın iki katmanı arasında sıvı birikmesi ve kalbe baskı yapması da, kalbin yeterince kan pompalayamamasına yol açarak şoka neden olabilir.

Kan damarlarının genişlemesi yoluyla şoka en sık neden olan bozukluk, yaygın bakteri enfeksiyonudur; bu durum, enfeksiyonun ardından ortaya çıkan sıvı kaybı ve toplam kan hacminin azalmasıyla şiddetlenir. Damarlardaki genişlemeye bakterilerin salgıladığı toksinler neden olur. Kana karışan ve antijen işlevi gören yabancı maddeler de

anafilaktik şoka ve alerji yanıtı yoluyla kan damarlarının genişlemesine yol açar. Damar genişlemesiyle şoka yol açan ilaçlar da vardır; anesteziklerin çoğu buna benzer etki gösterdiğinden, vücuda verilen maddenin dozu dikkatle izlenmelidir. Barbitüratlar gibi birçok maddenin aşırı dozda alınması da şok belirtilerine yol açar.

Şok tedavisinde temel sorun bozukluğun nedeninin anlaşılmasıdır; özellikle kazalardan sonra birden fazla etken şoka yol açabilir. Değişik nedenlere bağlı iki şok türü arasındaki farkı belirleyememek tedavide de belirsizliğe yol açabilir. Bir şok türünde etkili olan tedavi yöntemi başka bir türde durumu ağırlaştırabilir. Kan kaybının neden olduğu şokta vücuda damardan sıvı verilmesi gerekir; öte yandan kan dolaşımına aşırı miktarda sıvı yüklemek, örselenmiş bir kalbin zaten az olan pompalama gücünü daha da azaltır ve şokun ağırlaşmasına neden olur. Şokun nedeni belirlenemediğinde hekim damardan sıvı vermeyi deneyebilir; merkez toplardamar basıncının artması kalp kapasitesinin azaldığını gösterir ve kalp daha fazla örselenmeden sıvı verilmesi kesilmelidir. Bakteri enfeksiyonunun ardından ortaya çıkan şok, sıvı tedavisi ve antibiyotiklerle tedavi edilebilir. Öte yandan anafilaktik şokta, akut alerji tepkimesine karşı adrenalin ve antihistaminikler kullanılmalıdır.

şok dalgası, ÇARPMA DALGASI olarak da bilinir, sesüstü (süpersonik) uçak, patlama, şimşek gibi, ani basınç değişikliklerine neden olan olguların bir akışkan ya da esnek bir katı ortam içinde yarattığı güçlü basınç dalgası. Ses dalgalarından farklı olarak şok dalgalarında, sıkışmanın gerçekleştiği dalga cephesinde ani ve şiddetli gerilim, basınç şiddeti ve sıcaklık farklılıkları oluşur. Bu nedenle şok dalgaları ses dalgalarından farklı biçimde ilerler. Şok dalgası sesten hızlı hareket eder ve genliği büyüdükçe hızı artar; ama sahip olduğu enerjinin bir bölümü hareket sırasında ortama geçtiğinden, şok dalgasının şiddeti ses dalgasınınkinden çok daha hızlı bir biçimde azalır. Güçlü bir şok dalgasının genliği, dalganın ses dalgası yasalarına uymaya başlayana kadar kat ettiği uzaklığın karesiyle ters orantılı biçimde azalır.

Şok dalgaları katıların ısıl, elektriksel ve mekanik özelliklerini değiştirdiğinden, durum (hal) denklemlerinin (bir cismin hacmi, sıcaklığı ve basıncı arasındaki ilişkiyi veren denklem) incelenmesinde kullanılır.

şok tedavisi, psikiyatride bazı bozukluklarda, ilaç ya da elektrik akımı yardımıyla hastada şok oluşturarak uygulanan tedavi yöntemi. Saradakine (epilepsi) benzer çırpınmaların şizofreni belirtileriyle birlikte ortaya çıktığını ileri süren ve daha sonra gerçek olmadığı kanıtlanan görüşten türetilmiştir. Viyanalı psikiyatr Manfred Sakel 1933'te, insülin şoku üzerine yürüttüğü çalışmalarının ilk sonuçlarını ortaya koydu. Yatıştırıcı (trankilizan) ilaçların bulunmasına değin şizofreni ve öbür psikozların tedavisinde yaygın olarak kullanılan insülin şok tedavisinde, hastaya giderek artan dozlarda verilen insülin kandaki şeker düzeyinin düşmesine ve hastanın komaya girmesine neden olur. Genellikle bir saat kadar sonra mideye sokulan bir borudan verilen ılık tuzlu su çözeltisi ya da damardan şırınga edilen glikozla hastanın komadan çıkması sağlanır. İnsülin şok tedavisinin en çok şizofreninin ilk iki yılında etkili olduğu saptanmışsa da, şizofrenide kendiliğinden iyileşme oranı da ilk iki yılda en yüksek olduğundan, iyileşmenin tümüyle bu tedaviye bağlı olup olmadığı bilinemez. Günümüzde artık uygulanmayan insülin şok tedavisi özellikle paranoit ve katatonik şizofrenide etkili olmuştur.

İlk kez 1938'de Roma'da U. Cerletti ve L. Bini tarafından uygulanan elektroşok tedavisi, başlıca belirtisi ilaca karşın geçmeyen ruhsal çöküntü (depresyon) olan bozuklukların tedavisinde yaygın olarak kullanılmış, özellikle manik depresif psikoz ve öbür ruhsal çöküntü türlerinde kullanılması önerilmiştir. Kullanılan tekniğin temelinde, başın iki yanında şakakların üzerine yerleştirilen elektrotlardan alternatif akım verilmesi yatar. Akım ani bilinç kaybına ve çırpınma (konvülsiyon) nöbetinin başlamasına neden olur. Genel olarak elektroşok tedavisi 2-6 haftalık dönemlerde haftada üç kez uygulanır; bununla birlikte bazı akut durumlarda aynı günde iki üç seans halinde de uygulanabilir.

Elektroşokun ardından bir süre bellek kaybı görülür; bu durum birkaç ay içinde yavaş yavaş geriler. Elektroşok tedavisi yatıştırıcı ilaçların kullanılmaya başlamasıyla gittikçe daha az uygulanır olmuştur; günümüzde özellikle intihar ya da çevreye zarar verme eğilimi olan hastalarda ve katatonide önerilmektedir.

şoka (Japoncada "canlı çiçekler"), klasik Japon çiçek düzenleme sanatında üç dallı, asimetrik bir düzenleme üslubu. Tapınaklarda uygulanan daha eski ve stilize *rikka* üslubunun basitleştirilmiş bir biçimidir. Yalın *şoka* düzenlemeleri üç ana çizgiye dayanır; ortadaki *şin* (gerçek), destekleyici *soe* ve düzenlemeyi dengelemesi için tabana yakın yerleştirilen *tai* dallarından oluşur. Bu dallar göğü, insanı ve dünyayı, düzenlemenin kendisi de tüm evreni simgeler.

Şoka üslubunun temel özelliği doğal düzenin korunmasıdır. Örneğin, dağlık bölgelere özgü bitki türleri düzlüklerde yetişenlerin üstüne yerleştirilir; öğeler mevsimlerle uyumlu biçimde seçilir ve bitkiler doğal büyüme yönlerine uygun olarak dikine yerleştirilir. Öteki kurallar bitkilerin boyunun vazoya oranını (vazo yüksekliğinin 1,5 katı) ve kullanılan dal sayısını belirler. Örneğin her zaman çift sayıda dal kullanılır.

Şoka eski *Ikenobo* okulunun birçok düzenleme kuralıyla klasik havasını içerir. Daha 15. yüzyıl gibi erken bir tarihte bile ünlü ressam Soami ile büyük sanatsever Şogun Yoşimasa bu sanatı desteklemiş, ama *şoka* ancak 18. yüzyılda yaygınlaşıp gelişmiştir. Bu üsluba bazen *seika*, *ikebana* ve *ikenobo* gibi adlar verilirse de, aslında bu terimlerin hepsinin belirli başka anlamları vardır.

Şokado Şoco, asıl adı NAKANUMA ŞIKIBU (d. 1584, Yamato - ö. 3 Kasım 1639, Japonya), Kan-ei döneminin "üç fırça"sından biri sayılan Japon kaligraf ve ressam.

Budacılığın Şingon mezhebine bağlı bir rahip ve saygın bir ilahiyatçıydı. Ama din adamı olmaktan vazgeçerek Kyoto'nun güneyindeki Otoko Dağının yamacında yer alan küçük bir tapınağa (Takinomoto-bo) çekildi ve kendini tümüyle kaligrafi, resim, şiir ve çay törenlerine adadı. 1637'de Şokado (Cam Çiçeği Tapınağı) adlı bir başka küçük tapınağa çekildi. Kendisinin ve kurduğu okulun adı buradan gelir.

Şokado'nun en önemli başarısı, Çin'de ortaya çıkan ve 9. yüzyılda yaşamış Japon Kobo Daişi'nin kullandığı işlek bir el yazısı türü olan geleneksel *so* (ot) yazı tarzını canlandırması oldu. Şokado bu yazıyla, çok ince altın varakla kaplı altı panodan oluşan katlanır bir paravana üzerine 16 aşk şiiri yazdı (Kimiko ve John Powers Koleksiyonu, ABD). Ressam olarak *Yamato-e* (Japon Resmi) üslubunda yapıtlar veren Şokado Şoco, 13. yüzyılda yaşamış Çinli sanatçılardan Muqi Fachang'la Yintuolo'nun tarzında, tek renkli mürekkeple de çalıştı.

Şolapur, Hindistan'ın batı kesimindeki Maharashtra eyaletinde il ve il merkezi kent. Şolapur kenti, Sina Irmağı kıyısında, Puna ile Haydarâbad arasında uzanan büyük kara ve demir yollarının üzerinde yer alır. Eskiden Bahmani ve Bicapur krallıklarının bir parçasını oluşturan kent, tarımsal ürünler için bir ticaret merkezi olarak gelişti. Günümüzde aynı zamanda bir sanayi merkezidir ve pamuklu dokumacılığı alanında Bombay'dan sonra ikinci sırada yer alır. Kentte eski bir Müslüman kalesinin kalıntıları vardır.

Yüzölçümü 15.021 km² olan Şolapur ili, alçak ve hafif engebeli bir platodan oluşur. İlin sularını Bhima Irmağı ile onun iki büyük kolu olan Nira ve Sina ırmakları toplar. İl nüfusunun büyük bölümü geçimini tarımdan sağlar; ama kararsız yağışlar zaman zaman kıtlığa yol açar. Yetiştirilen başlıca ürünler buğday, darı ve pamuktur; ilde ayrıca sulamayla şekerkamışı yetiştirilir. Sigara ve küspe üretimi ile dokumacılık başlıca sanayi dallarıdır. Pandharpur önemli bir dinsel merkezdir. Nüfus (1991) kent, 603.870; (1981) metropoliten alan, 514.860; il, 2.610.144.

Şolem Aleyhem, asıl adı ŞOLEM YAKOV RABİNOVİTS (d. 18 Şubat 1859, Pereyaslav, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 13 Mayıs 1916, New York kenti, ABD), klasik dönem Yidiş edebiyatının tanınmış yazarlarından.

Dil ve edebiyata olan ilgisi küçük yaşta başladı. On yedi yaşında özel Rusça dersleri vermeye başladı, ardından devlet tarafından Lubin'e haham atandı. Önceleri Rusça ve İbranice yazıyordu. 1883'te Yidiş dilindeki ilk öyküsünü yayımladı ve o tarihten sonra bu dilde 40'ı aşkın roman, öykü ve oyun yazdı. Bu arada çok zengin bir kadınla evlendi ve servetinin bir bölümüyle Yidiş dilinde yazan edebiyatçıları destekledi, *Die Yiddishe Folksbibliotek* (1888-89; Yidiş Halk Kitaplığı) adlı bir yıllık yayımladı. Daha sonra ticarete atılınca bütün parasını kaybetti. 1906'da ülkesinden ayrılarak İsviçre'ye yerleşti; Avrupa ve ABD'yi dolaşarak dersler verdi.

Yapıtları birçok dile çevrilen Şolem özellikle ABD'de geniş ün kazanmış, "Yahudi Mark Twain" olarak tanınmıştır. Ayrıca, Yidiş dilinde çocuk kitapları yazan ilk kişidir. Yapıtları, özellikle New York'taki Yidiş Sanat Tiyatrosu aracılığıyla tanınmış, tümü *Werk* (1908-14, 14 cilt; Yapıtlar) adı altında yayımlanmıştır. Filme de alınan *Anatevka* (1964; *Damdaki Kemancı*, 1970) müzikalinin librettosu, Şolem'in *Tevye der Milhiker* (*Sütçü Tevye*, 1969) adlı yapıtına dayanır.

şolmogra yağı, CHAULMOOGRA YAĞI olarak da bilinir, *Flacourtiaceae* familyasında yer alan bazı *Hydnocarpus* türlerinin tohumlarından çıkarılan sarı ya da kahverengimsi sıvı yağ. Eskiden bu yağ ve arıtılmış türevleri, antibiyotikler ortaya çıkana değin cüzam tedavisinde kullanılmıştır.

Şolohov, Mihail Aleksandroviç (d. 24 Mayıs 1905, Veşenskaya, Rus Çarlığı - ö. 21 Şubat 1984, Veşenskaya, SSCB), Rus romancı. "Rus halkının yaşamındaki tarihsel bir dönemi, gerçeklere bağlı kalarak ve büyük bir sanat gücüyle anlattığı" için 1965'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

1920'de Kızıl Ordu'ya girdi. Moskova'da iki yıl kaldıktan sonra 1924'te Rusya'nın güneyindeki Don bölgesinde yer alan, doğup büyüdüğü Kazak köyüne döndü. Birçok kez Batı Avrupa ülkelerine gitti,

Şolohov
Novosti Press Agency

1959'da da ABD gezisinde Kruşçev'e eşlik etti. 1932'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne girdi, 1961'de Merkez Komitesi üyesi oldu.

On yedi yaşında yazmaya başlayan Şolohov'un yayımlanan ilk kitabı, öykülerini içeren *Donskie rasskazi*'ydi (1926; *Don Hikâyeleri*, 1966, 1989). 1925'te yazmaya başladığı ünlü romanı *Tihi Don*'un (1928-40, 4 cilt; *Don Nehri Sakin Akar*, 1963 / *Ve Durgun Akardı Don*, 1965-66, 1982 / *Durgun Don*, 1984, 1991) yayımlanması 12 yıl sürdü. Öbür ünlü romanı *Podnyataya tselina* da (1932-60, 2 cilt; 1. cilt, *Uyandırılmış Toprak*, 1938, 1989; 2. cilt, *Don Kıyısında Hasat*, 1965, 1990) ancak 28 yılda tamamlanabildi. *Oni Srajalis za rodinu* (1942; *Vatan İçin Döğüştüler*, 1966) adlı romanı, II. Dünya Savaşı'nda Sovyet halkının Almanlara karşı gösterdiği kahramanlığı destansı bir anlatımla aktarır.

Ve Durgun Akardı Don, Don Kazaklarının Bolşeviklere karşı yürüttüğü trajik bağımsızlık mücadelesini nesnel bir bakışla anlatmasıyla dikkati çeker. SSCB'de bir dönemin en çok okunan romanı olan kitap, toplumcu gerçekçiliğin başarılı bir örneği olarak 1941'de Stalin Ödülü'ne layık görülmüştür. Yapıt aynı zamanda Şolohov'un en çok tartışma yaratan kitabıdır. Batı'ya sığınan Aleksandr Soljenitsin ve Jores Medvedev kitabın büyük bölümünün, 1920'de ölen Kazak yazar Fyodor Kryukov'dan çalınma olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşü benimseyenler, kitabın birinci cildi çıktığında Şolohov'un henüz çok genç ve deneyimsiz bir yazar olduğuna ve sonraki yıllarda aynı değerde bir başka yapıt veremediğine dikkati çekmiştir.

Şolohov'un *Aloyshkino serdise* (1925; *Alyoşka'nın Yüreği*, 1976), *Lazorevaya step'* (1926; *Mavi Bozkır*, 1967), *Sud'ba çeloveka* (1956; *İnsanın Kaderi*, 1966, 1984 / *İnsanın Yazgısı*, 1987) gibi çok sayıda başka yapıtı da Türkçeye çevrilmiştir.

Şomron *bak.* Samiriye

Şomu, tam adı ŞOMU TENNO, asıl adı OBITO (d. 701, Yamato - ö. 21 Haziran 756, Nara, Japonya), Japonya'nın 45. imparatoru. Ülkenin her yanında görkemli Budacı tapınaklar inşa ettirmiş ve hükümdarlığı sırasında Budacılık ülkenin resmî dini durumuna gelmiştir.

715'te, Şomu adıyla tahta çıktı. 729'da, güçlü Fucivara ailesinden olan eşini imparatoriçe ilan ederek, imparatoriçelerin doğuştan soylu kişiler arasından seçilmesi geleneğine son verdi. Hükümdarlığı boyunca büyük paralar harcayarak bir dizi tapınak ve manastır inşa ettirdi. Bu tapınakların en ünlüsü başkent Nara'daki Todai-ci'ydi (Todai Tapınağı). Dokuz yüzyıl sonra daha küçük ölçekte yeniden inşa edilen bu tapınak dünyadaki en büyük ahşap yapıdır. Tapınağın, uzunluğu 86 m, genişliği 51 m, yüksekliği ise 46 m olan büyük salonunda Buda Vairoçana'nın (Aydınlatıcı Buda) tunçtan bir heykeli bulunuyordu. Yapımına 743'te başlanan ve sonraki onarımlar sırasında biçimi bozulan 16 m yüksekliğindeki bu heykel büyük bir sanat yapıtı sayılmamakla birlikte, dünyadaki iki büyük tunç heykelden biridir. Şomu bu heykeli 752'de açtı ve yaptığı ünlü konuşmada kendisini Üç Değerli Şey'in (Buda, Budacılığın yasası ve Budacı tapınak) kölesi ilan etti. Bu kutsama töreninde kullanılan eşyalar günümüze ulaşmıştır. Şomu'nun bayındırlık etkinlikleri sonucunda imparatorluk hazinesi boşaldıysa da, hükümdarlık yıllarını da kapsayan Nara dönemi(*) (710-784) Japon tarihinde sanat ve kültürün en parlak çağını yaşadığı dönemlerden biri olmuştur.

şomyo, Japonya'da, Budacılığın klasik dinsel ezgisi. Hem Tendai hem Şingon mezhepleri bu geleneği korurlar ve öbür Budacı ezgi söyleme formlarının temeli olarak bu ezginin kuramsal kitaplarını ve notalama sistemlerini kullanırlar. Kökenini eski Çin kaynaklarından almasına karşılık, *şomyo* terminolojisi ile icra uygulamalarının en önemli etkisi daha sonraki Japon müziği üzerinde olmuştur.

Şonalar, Zimbabve'nin doğu kesiminde, Lundi Irmağının kuzeyinde yaşayan ve Bantu dili konuşan halklar. Kültürel bakımdan büyük benzerlik gösterirler. Başlıcaları Zezurular, Karangalar, Manyikalar, Tonga-Korekoreler ve Ndaulardır.

Geçimlerini çiftçilikle sağlayan Şonaların başlıca ürünleri mısır, darı ve kocadarıdır. Ayrıca pirinç, fasulye, yerfıstığı ve tatlıpatates yetiştirirler. Bazı Şona kabileleri sığır besler. Bir ya da daha fazla büyük ailenin yaşadığı Şona köyleri çamur ve sazdan yapılmış kulübelerden, tahıl ambarlarından ve ortak ağıllardan oluşur. Kuzeydeki birkaç anayanlı grubun dışında, soy çizgisi babayanlıdır; veraset ve miras babadan geçer. Şeflikler ve köyler kalıtsal önderlerce yönetilir.

Günümüzde hızla gerilemekte olan Şona kültürü demir işleri, çömlekleri ve müziğiyle tanınır. Şonalar Mwari adlı yaratıcı bir tanrıya inanır, sağlık, yağmur ve başarı için ataların ruhlarını, kabile ruhlarını ve öteki ruhları hoş tutmaya çalışırlar. Eğitim ve Hıristiyan misyonerlerin etkinlikleri gibi öğeler geleneksel kurumları ve önderliği zayıflatmış, ama sihir ve büyüye olan inancı sarsmamıştır.

şonkinit, temel bileşenler olarak ojit ve ortoklaz feldispat içeren, koyu renkli, ender bulunan derinlik korkayacı. Kayacın içerdiği öbür mineraller olivin, biyotit ve nefelin ile az miktarda plajioklaz feldispattır. ABD'de Montana'daki Highwood Dağlarının Shonkin-Sag'daki kesimlerinde katmanlı lakolitlerin büyük bölümünü şonkinit oluşturur.

şoran, İngilizce SHORAN (*short-range navigation:* "kısa erimli seyir"), radar sinyalleri yardımıyla bir uçak ya da geminin konumunun saptanmasında kullanılan sistem. Konumunu belirlemek isteyen pilot ya da kaptan, bir radarbiyikından karadaki iki ayrı istasyona bir dizi darbeden oluşan sinyaller gönderir. Bu istasyonlardan gelen yanıtların varış zamanları arasındaki farktan yararlanılarak aracın istasyonlara olan uzaklığı belirlenir. 160 km'lik bir erime sahip olan şoran günümüzde seyirden çok aeromagnetik, oşinografik ve hidrografik araştırmalarda kullanılmaktadır. Şoran'ın daha gelişmiş bir uyarlaması olan hiran(*) daha duyarlı bir sistemdir.

Şoray, Türkân (1945, İstanbul), 1960'lardan bu yana Türk sinemasının en ünlü kadın oyuncusu. Yönetmenlik çalışmaları da vardır.

Fatih Kız Lisesi'nde okurken 1960'ta Türker İnanoğlu'nun yönettiği *Köyde Bir Kız Sevdim*'le sinema oyunculuğuna başladı. Kısa sürede adını duyurarak Türk sinema-

Şoray
Turhan Gürkan Arşivi

sının bir numaralı kadın oyuncusu oldu. Kırsal kökenli kadınları ya da büyük kentin kenar mahallelerinde yaşayan "fakir kız" tiplerini canlandıran Şoray, 1950'lerden sonra kente açılan geniş kitlelerin ilgisini çekti ve sinemanın ülke çapında yaygınlaşmasına katkıda bulundu. 1964'te *Acı Hayat*, 1968'de *Vesikalı Yarim*, 1987'de de *Hayallerim Aşkım ve Sen*'le Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde, 1973'te *Mahpus* adlı filmdeki oyunuyla Adana Altın Koza Film Şenliği'nde en iyi kadın oyuncu seçildi.

1972'de başrolünü de oynadığı *Dönüş*'le yönetmenliğe başlayan Şoray'ın bu filmi Moskova Film Şenliği'nde Seçici Kurul Özel Ödülü'nü aldı. Daha sonra *Azap* (1973), *Bodrum Hakimi* (1976) ve *Yılanı Öldürseler* (1981) filmlerini yönetti. 1980'lerde oynadığı filmlerde, sevgiyi arayan ve bu uğurda toplum kurallarıyla çatışan kadın tiplerini canlandırarak kendini yeniledi ve ilgi görmeyi sürdürdü.

Şoray'ın oynadığı 200'den fazla film arasında, *Lekeli Kadın* (1962), *Acı Aşk* (1963), *Ekmekçi Kadın* (1965), *Sürtük* (1965), *Siyah Gözler* (1965), *Her Zaman Kalbimdesin* (1967), *Buruk Acı* (1969), *Buğulu Gözler* (1970), *Sultan Gelin* (1973) ve *Açlık* (1974) gibi popüler filmlerle *Otobüs Yolcuları* (1961), *Çalıkuşu* (1966), *Gülü* (1971), *Cemo* (1972), SSCB'de Taşkent Film Şenliği'nde en iyi kadın oyuncu seçildiği *Selvi Boylum Al Yazmalım* (1977), *Hazal* (1979), *Mine* (1982), *Seni Seviyorum* (1983), *Körebe* (1985), *Gramofon Avrat* (1987), *On Kadın* (1988), *Ada* (1988), *Ölü Bir Deniz* (1989) ve *Berdel* (1990) gibi, farklı tipleri başarıyla canlandırdığı filmler sayılabilir. Şoray Atıf Yılmaz'ın yönettiği, Aziz Nesin'in aynı adlı romanından uyarlanan *Tatlı Betüş* (1993) adlı televizyon dizisinde başrolü üstlenmiştir.

şori, turmalin mineralinin demir içeren siyah renkli bir türü. *Ayrıca bak.* turmalin.

şorlomit, andradit mineralinin titan bakımından zengin bir türü. *Ayrıca bak.* andradit.

Şostakoviç, Dmitri (Dmitriyeviç) (d. 25 Eylül 1906, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 9 Ağustos 1975, Moskova, SSCB), özellikle 15 senfonisi, çok sayıdaki oda müziği yapıtı ve konçertolarıyla tanınan Rus besteci.

Erken dönem yapıtları. Bir mühendisin oğluydu. 1919'da girdiği Petrograd (Petersburg) Konservatuvarı'nda 1923'e değin

Şostakoviç, 1940'ların başları
EB Inc.

Leonid Nikolayev'den piyano, 1925'e değin de Maksimilian Şteynberg'den kompozisyon dersleri aldı. 1927'de Varşova'da yapılan Uluslararası Chopin Piyano Yarışması'na katıldı ve mansiyon kazandı. Ama o bu başarıdan bir süre önce seslendirilen *Birinci Senfoni*'siyle (1924-25) adını duyurmuştu. Parça çok kısa sürede tutuldu ve dünyaca tanınan bir yapıt haline geldi. Şostakoviç senfonide üslup bakımından çeşitli kaynaklardan yararlanmıştı. Çaykovski, Paul Hindemith ve Prokofyev gibi birbirinden çok farklı bestecilerin etkileri yapıtta açıkça seçiliyordu. İzleyen birkaç yıl içinde bu etkiler daha da arttı ve çeşitlendi. O dönemde SSCB'de çok özgür bir kültür ortamı vardı, o günlerde *avant-garde* bir yöneliş içinde olan Igor Stravinsky ve Alban Berg'in müzikleri çalınıyordu. Béla Bartók ve Paul Hindemith kendi yapıtlarını seslendirmek üzere SSCB'ye gitmişlerdi. Şostakoviç de *avant-garde* akımları denemeye girişti. Gogol'ün bir öyküsünden bestelediği *Nos* (1927-28; *Burun*) adlı yergili operası, onun Batı müziğindeki yeni öğelere gösterdiği ilgiyi ortaya koyuyordu. İkinci operası *Ledi Makbet Mtsenkovo uyezda* (Mtsenk'li Lady Macbeth) çok daha güzel olmakla birlikte üslup açısından daha eski bir müzik anlayışını yansıtıyordu; gene de Sovyet yöneticilerine çok köktenci gelmişti.

1928'de başlayan kültür yaşamındaki baskıcı tutum Şostakoviç'i de etkiledi. Gerek *Ledi Makbet Mtsenkovo* operası, gerekse bestecisi resmen suçlandı. Resmî basın Şostakoviç'e şiddetle saldırdı. O da hem bu operayı, hem de o güne değin çalınmamış olan *Dördüncü Senfoni*'sini (1935-36) geri çekti. Bunu izleyen yapıtı, "bir Sovyet sanatçısının haklı eleştirilere yanıtı" olarak tanımladığı *Beşinci Senfoni* (1937) oldu. Bu, halkın, giderek eleştirmenlerin hoşlandığı, ciddî, neredeyse karamsar ve ağır niteliğinde bir parçaydı.

Şostakoviç *Beşinci Senfoni* ile, daha önceki yapıtlarındaki üslup kararsızlığından uzaklaşarak sonraki yapıtlarında da görülecek kişisel üslubuna ulaşmıştı. Hem *Dördüncü Senfoni*, hem *Beşinci Senfoni* Mahler'den esinlenmişti, ama *Beşinci Senfoni* teknik bakımdan kesin bir değişimi temsil ediyordu. *Dördüncü Senfoni* melodik düşüncelerin özgürce üremesine dayanan, yayılıp dağılan bir yapıtken, *Beşinci Senfoni*'nin birinci bölümü melodik yoğunluğuyla ayırt edilir; müziğin ana noktalarını çok küçük bölümler oluşturur. Bunlar organik bir biçimde bir doruğa yükselir.

Şostakoviç 1937'de Leningrad Konservatuvarı kompozisyon öğretmenliğine atandı. II. Dünya Savaşı'nda Almanların kuşattığı bu kentte *Yedinci Senfoni*'sini (1941) yazdı. Bu senfoninin kısa zamanda kazandığı ün, neredeyse sıradan olarak nitelenebilecek müziğinden çok, bestelendiği romantik koşullardan ileri geliyordu. 1942'de Kuybışev'in boşaltılmasından sonra Moskova'ya yerleşen Şostakoviç, 1943'te kent konservatuvarında kompozisyon öğretmenliğine atandı. 1945'te yeniden Leningrad Konservatuvarı'nda ders vermeye başladı.

Sonraki dönemi ve yapıtları. Şostakoviç'in 1940'ların ortalarında yaptığı besteler en iyi yapıtları arasında sayılır. Özellikle *Sekizinci Senfoni* (1943), *Piyano Üçlüsü* (1944) ve *Birinci Keman Konçertosu* (1947-48) bunlar arasındadır. Bu yapıtlarda izlenen ağırbaşlılık, hatta ürkütücülük, Şostakoviç'in bir kez daha gözden düşmesinde etkili oldu. Soğuk Savaş'ın başlaması üzerine Sovyet makamları daha sıkı bir ideolojik denetim kurdular. Bazı bestecilerden daha kolay anlaşılabilir parçalar bestelemelerini istediler. 1948'de Moskova'da toplanan bir konferansta Andrey Jdanov, öbür önde gelen Sovyet bestecilerle birlikte Şostakoviç'i de suçladı. Bu eleştiriler birkaç yıl içinde Sovyet müziğinin niteliğinin düşmesine, bu arada Şostakoviç'in de bazı kötü yapıtlar vermesine yol açtı. Hem Moskova, hem de Leningrad konservatuvarlarındaki görevlerine son verilince, etkisi de azaldı. Ama her şeye karşın inandıklarından tümüyle vazgeçmiş değildi. *Dördüncü Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* (1949) ve özellikle de *Beşinci Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, kendi üslubunu ve müziğinin bütünlüğünü tümüyle yadsımaya zorlayanlara görkemli bir yanıt niteliği taşıyordu. Stalin'in öldüğü 1953 yılında bestelediği *Onuncu Senfoni* kusursuz müzik niteliği ve dolaysız anlatımıyla Jdanovculuğa güçlü bir karşı koyuştu. Müzik yaşamını artık resmî müdahalelerle karşılaşmadan yürütebiliyordu. Gene de *On Üçüncü Senfoni*'sinde (1962) şair Yevgeni Yevtuşenko'nun "Babi Yar" şiirini kullanması bazı zorluklarla karşılaşmasına yol açtı. Yapıt bir kez seslendirildikten sonra repertuvardan kaldırıldı. Ölüm temasını işleyen son derece etkileyici birkaç şarkıdan oluşan bir dizi biçiminde düzenlenmiş *On Dördüncü Senfoni* de (1969) resmî çevrelerin hoşuna gidecek türden bir yapıt değildi. Şostakoviç 1949'da ABD'yi ziyaret etti. 1958'de İtalya'yı da içine alan bir Batı Avrupa turnesine çıktı. 1936'da Türkiye'ye de gitmiş ve piyano resitalleri vermişti.

Prokofyev öldükten sonra Rus müziğinin tartışmasız bir numaralı adı Şostakoviç oldu. Ama besteci olarak resmî politikanın sözcüsü durumuna hiç düşmedi. Gerçekte, kendi yaratıcı yönü ile resmî çevrelerin istekleri arasında, gerilim dolu bir yaşam sürmüştü. En iyi yapıtlarının çoğunu, resmî çevrelerin anlaşılabilir bir anlatım içeren parçalar isteyen sonu gelmez baskısı altında, yaratıcı düşüncesini dolaysız bir müzik diline aktarabildiği zamanlarda yazmıştı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Opera. *Skazka o pope i rabotnike evo Balde* (1933-36; Papaz ve İşçi Balde'nin Masalı). Bale. *Zolotoy vek* (1930; Altın Çağ), *Bolt* (1931; Civata) *Svetli ruçey* (1935; Parlak Dere). Orkestra yapıtı. *Caz Orkestrası İçin Süit* (1934). Konçerto. *Birinci Keman Konçertosu* (1948), *İkinci Keman Konçertosu* (1967), *Birinci Viyolonsel Konçertosu* (1959), *İkinci Viyolonsel Konçertosu* (1965), *Birinci Piyano Konçertosu* (1933), *İkinci Piyano Konçertosu* (1957). Oda müziği. 15 yaylı çalgılar dörtlüsü, *Piyano Beşlisi* (1940), iki piyano üçlüsü. Şarkı dizisi. *Iz evreskoy narodnoy poezzi* (1948; Yahudi Halk Şiirinden), *Satiri* (1960; Taşlamalar). Oratoryo. *Pesn'o lesah* (1949; Ormanların Şarkısı). Senfonik şiir. *Nad rodinoy nayey solnise siyayet* (1952; Güneş Anayurdumuzun Üstünde Parlıyor).

Şoşonlar, Numik dillerinden(*) birini konuşan Kuzey Amerika Yerlileri. Yaşadıkları topraklar California'nın güneydoğu kesiminden başlayarak Nevada'nın orta ve doğu kesimi ile Utah'ın kuzeybatısını içine alır, Idaho'nun güneyine ve Wyoming'in batı kesimine kadar uzanırdı.

Şoşonlar kabaca dört gruba ayrılırdı: Nevada'da yaşayan Batı Şoşonları, Idaho ile Utah'ın kuzey kesiminde yaşayan Kuzey Şoşonları, Wyoming'in batı kesiminde yaşayan Wind Irmağı Şoşonları ve Texas'ın batısında yaşayan Komançiler(*).

Atları olmadığı için Atsız Şoşonlar olarak da anılan Batı Şoşonları avcılık ve toplayıcılıkla geçinirlerdi. Birbirlerine gevşek bağlarla bağlı aile gruplarına ayrılmışlardı. Her aile yılın büyük bölümünde göçebe hayatı yaşar ve yalnızca av ya da dans gibi törenler için öbür ailelere katılırdı. Aileler arasındaki çatışmalar zaman zaman kan davalarına yol açardı. Beyazların Nevada ve Utah'a yerleşmesinden sonra, Batı Şoşonlarının bir bölümü at kullanmaya başladı.

Wind Irmağı Şoşonları ve Kuzey Şoşonları büyük olasılıkla 1680'lerde, beyaz koloniciler topraklarını işgal etmeden önce at sahibi oldular. Atlı buffalo avcılarından ve savaşçılardan oluşan, gevşek bir biçimde örgütlenmiş takımlar kurdular; Ova Yerlilerinin, konik çadır (*tepee*) ve deri giysi gibi özelliklerini benimsediler. Komançiler, at sahibi olduktan sonra Wing Irmağı Şoşonlarından koparak güneye, Texas'a göç ettiler.

19. yüzyılın başlarında Wind Irmağı Şoşonlarının sayısı 2.500, Komançilerinki ise 7 bin dolaylarındaydı. Kuzey ve Batı Şoşonlarının toplam nüfusu 10 bini geçmiyordu. Günümüzde Şoşonların sayısı 9 bin dolayındadır.

Şova dönemi, geleneksel Japon sanatının Batı'yla ilişki sonucunda değişime uğradığı sanatsal dönem. Şova dönemi başlarında (1926-45) Japonya modern Avrupa ve Amerika sanatının büyük etkisiyle karşı karşıya kaldı; bu etki kendisini, karşı konulamaz bir benimseme biçiminde değilse bile, yerel ve Batı üsluplarının birleşmesi biçiminde gösterdi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dış kaynaklı sanatsal etkiler önemli ölçüde arttı. Dönemin "parlak barış" anlamına gelen adı, 1926'da tahta geçen İmparator Hirohito'nun seçimidir.

şovenizm, başka uluslara karşı hoşgörüsüzlük ve saldırganlıkla belirlenen aşırı ve bağnaz milliyetçilik. Terim, askeri nişanları ve küçük bir emekli aylığını Napoléon'a bağlılığı sürdürmek için yeterli gören Fransız askeri Nicolas Chauvin'in adından türetilmiştir. Başlangıçtaki anlamı, Napoléon ordularında çarpışmış emekli askerler arasında 1815'ten sonra yaygınlaşan ve Chauvin'in kişiliğinde simgeleşen, askerlikle ilgili her şeyi yüceltme tutkusuna dayanıyordu. Zamanla her türlü aşırı milliyetçiliği belirten bir anlam kazandı. Ayrıca kişinin ait olduğu yer ya da gruba aşırı ve duygusal bağlılığını ifade etmek için de kullanılmaya başladı. Bu bağlamda karşı cinse üstünlük taslama tavrı da şovenizm terimiyle karşılanır.

şölen, eski Türklerde töresel bir uygulama olan toy ve yağmalı toy geleneğine, bazen de daha genel anlamda örgütsel içerikli ziyafetlere, görece yakın geçmişte yakıştırılan ad. Eski Türk yazıtlarında ve *Divanü Lugati't-Türk*'te şölen sözcüğüne rastlan-

maz. Moğolcada genel ziyafet ve çorba anlamında kullanılan *şulen* ise Moğol yayılması döneminde ilk kez Farsça yapıtlarda yer almıştır. 20. yüzyılda şölen terimini, Oğuzların toyu da içeren yönetim toplantısı ve bu toplantılarda yenilip içilmesi anlamında kullanan Ziya Gökalp sözcüğün günümüz Türkçesinde yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. *Ayrıca bak.* toy; töre.

şömine, evlerde, ısınmak ve yemek pişirmek için ateş yakılan, önü açık ocak. İlk şömineler ortaçağda, evlerde ve şatolarda dumanı dışarı atmak için bacaların yapılmasıyla ortaya çıktı. Bunlar taştan yapılıyordu; sonraları daha çok tuğla kullanıldı.

Şömine aksesuvarları eskiden beri dekoratif öğeler olarak ele alınmıştır. 15. yüzyıldan

19. yüzyıldan kalma bir şömine, Haverhill, Massachusetts; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti

Metropolitan Museum of Art, New York kenti

beri şöminelerin arka duvarını yüksek ısıdan korumak için yerleştirilen dökme demir levhaların üstü bezemeli olurdu. 19. yüzyıldan sonra bu levhaların yerine ateş tuğlası kullanıldı.

Yanan odunları dayamak için belki de Demir Çağından beri ocakların iki yanına kısa ayaklı bir çift yatay demir çubuk yerleştirilirdi. Odunların şöminenin dışına yuvarlanmasını engelleyen düşey çubuklar da çoğu zaman bezemeli olurdu. 11. yüzyılda, özellikle kömür yakmak için kullanılmak üzere, dökme demirden sepete benzeyen, üstü bezemeli bir ızgara geliştirildi.

Ateşi beslemek için kullanılan şömine aletleri 15. yüzyıldan beri pek az değişikliğe uğradı. Yanan odun ya da kömürler maşayla tutulur, çatal benzeri bir aletle yerleştirilir ve küller uzun saplı bir fırçayla süpürülürdü. Kömür kovaları 18. yüzyıl başlarında ortaya çıktı, zamanla bunların yerini bezemeli ahşap sandıklar ya da odun rafları aldı. Kıvılcımların odanın içine sıçramasını önleyen ateş perdesi 19. yüzyıl başlarında yapıldı; bunun da üstü ve kenarları bezeniyor, hem işlevsel hem dekoratif bir eşya olarak kullanılıyordu.

Şöminelerde 1624'e değin önemli bir gelişme görülmedi. Bu tarihte Paris'te, Louvre Sarayı'nın inşaatında görevli Louis Savot adlı bir mimar, havanın ocağın altındaki oluklardan çekilip ateşin arkasından geçirildikten sonra şöminenin üstündeki bir ızgaradan odanın içine geri verildiği bir sistem geliştirdi. 20. yüzyılda bu sistem çift çeperli duvarları hava dolaşımı sağlayan, prefabrik şömine kovanlarına uyarlandı. Bu tip sistemlerin bazılarında dolaşımı hızlandırmak için elektrikli vantilatörlerden de yararlanılır. 1970'lerde yakıt giderlerinin hızla yükselmesi enerji tasarrufu önlemlerini gündeme getirince, şömine tasarımında daha başka gelişmeler de oldu. Şöminelerin ağzını tam olarak kapatan cam levhalar geliştirildi. Bunlar hem ısının odaya yayılmasına izin veriyor, hem de odadaki ısınmış havanın şömine bacasından kaçmasını engelliyordu. Yanmayı sağlayan havanın evin dışından ya da ısıtılmayan bir bölümünden alındığı, yakıt konup tutuşturulduktan sonra cam kapağın iyice kapatıldığı, hiç hava sızdırmayan sistemler kullanıldı.

şövalye aşkı, erkek ile kadın arasındaki ilişkinin vasal ile feodal bey arasındaki ilişkiye benzediği, ortaçağa özgü aşk anlayışı. Edebiyatta ilk kez 11. yüzyıl sonlarına doğru, Fransa'nın güneyinde Akitanyalı ve Provence'lı trubadurların yapıtlarında ortaya çıkan anlayış, düşünce ve duygu alanında, etkileri günümüz Batı kültüründe bile süren bir devrim yaratmıştır.

Şövalye aşkında erkeğin varlık nedeni, hanımına hizmet etmekti. Ortaçağda evlilik genellikle ticari çıkarların sonucu ya da siyasal bir ittifakın güvencesi olarak görüldüğünden, şövalye aşkı hemen her zaman yasak bir aşk olurdu. Erkek sonunda kendini güçlü aşk tanrısının hizmetinde, hanımının kulu olarak bulurdu. Bu koşullarda sadakatsizlik ölümcül bir günah sayılırdı.

Daha eski kültürlerde bu felsefenin örneklerine pek rastlanmaz. 11. yüzyılda Fransa'nın güneyindeki şatolardaki koşullar, kadına bakışta bir dönüşüm yaratmaya çok elverişliydi. Her şeyden önce şatolarda erkeklerin sayısı kadınlarınkine oranla çok fazlaydı. Bunun da etkisiyle, bedensel tutkuları yüceltmek isteyen şairler, bunun için evlilik dışı bir ilişki biçimine yöneldiler. Romalı şair Ovidius, şövalye aşkı kavramının gelişmesinde kuşkusuz önemli bir esin kaynağıydı. *Ars amatoria* (*Aşk Sanatı*) adlı yapıtı, tutkunun kıskacında inleyen, sararıp solan, hatta aşkı uğrunda ölen bir âşığı anlatıyordu. Ama Ovidius'un yapıtında, âşığın sonunda tutkusuna tensel bir karşılık bulması amaçlanmıştı; şövalye aşkında ise tutkunun belirtileri aynı olmakla birlikte, âşık aslında hanımına duyduğu saygı ile yanıp tutuşuyordu. Bu idealist yaklaşım kısmen kilisenin ve heretiklerin dinsel inançlarıyla (özellikle de Meryem Ana'ya olan bağlılıklarıyla), kısmen de Fransa'nın Haçlı seferleri sırasında İslam dünyasıyla ilişkiye geçmesi sonucu karşı karşıya kaldığı, Arap mistisizminin etkileriyle açıklanabilir. Bu bakımdan şövalye aşkı kavramı çok çeşitli toplumsal, dinsel ve felsefi öğelerin karmaşık bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Kavram ortaya çıktıktan sonra bütün Avrupa'da hızla yayıldı. Önce Fransa kralı VII. Louis'nin, ardından İngiltere kralı II. Henry'nin karısı olan ve trubadur şiirinin son ve en iyi temsilcilerinden Bernard de Ventadour'un (12. yy) en güzel şiirlerinden bazılarının esin kaynağını oluşturan Akitanyalı Eleanor bu süreçte belirleyici bir rol oynadı. Onun kızı Champagne kontesi Marie de, sevdiği kadının bütün isteklerine boyun eğen bir şövalyenin aşkını konu alan *Lancelot, ou Le Chevalier à la charrette* (Lancelot ya da Arabalı Şövalye) adlı yapıtını yazmasında Chrétien de Troyes'a destek oldu. Bundan kısa süre sonra André le Chapelain, üç kitaplık incelemesi *Liber de arte honeste amandi et reprobatione inhonesti amoris*'de (y. 1185; Soylu Aşk Sanatı ve Onursuz Aşkın Lanetlenmesi Üzerine Bir Kitap) şövalye aşkını, bunun için uyulması gereken kuralları belirli bir "sisteme" bağladı. 13. yüzyılda kaleme alınan *Roman de la rose* (Gülün Romanı) adlı uzun alegorik şiir, mutlulukla umutsuzluk arasında gidip gelen bir âşığı ele alıyordu.

Şövalye aşkı kısa süre içinde bütün Avrupa edebiyatının vazgeçilmez konusu oldu. Alman *Minnesinger*'lerin(*)-lirik şiirleri ve Gottfried von Strassburg'un *Tristan und Isolde*'si (y. 1210; Tristan ve Isolde) gibi saray destanları, temanın o dönem edebiyatındaki yaygınlığını gösterir. Öte yanda İtalyan şairler şövalye ideallerini daha 12. yüzyılda benimsemişlerdi. 14. yüzyılda bu idealler Francesco Petrarca'nın Laura adlı yüceltilmiş sevgiliye yazdığı sonelerle daha incelikli bir anlatım kazandı. Bir başka önemli gelişme de, Dante'nin daha önceden şövalye aşkı kavramını mistik bir bakışla kaynaştırmış olmasıydı: Gerçek yaşamda Dante'nin başlıca esin kaynağı olan Beatrice, *La divina commedia*'da (*İlahi Komedya*) şairi Cennet'in katlarına ulaştıran ruhsal yol gösterici rolünü üstlenmişti. Şövalye aşkı kavramı ortaçağ İngiliz edebiyatında da oldukça etkili oldu; ama orada tema, sonu evlilikle biten aşk ritüellerinin bir parçası olarak ele alındı. C. S. Lewis'in *Allegory of Love* (yb 1951; Aşkın Alegorisi) adlı yapıtında tartıştığı bu gelişme sonraki romanslarda daha da belirginleşti.

şövalyelik (Fransızca *chevalier*: "atlı savaşçı"), ortaçağda senyör karşısındaki feodal yükümlülüğün toprağa bağımlı olmayan özgür vasallarca askeri hizmet biçiminde ödenmesine dayalı tarihsel kurum; günümüzde bazı Avrupa ülkelerinde onursal unvan.

Başlangıçta şövalyelerin bir bölümü, askeri yükümlülüğü karşılığında senyörünün *fief*(*) olarak bağışladığı toprak üzerinde tasarruf hakkı bulunan vasallardı; bir bölümü ise *fief* sahibi değildi. Senyör, *fief*'i doğrudan askeri hizmet yükümlülüğünde bulunan kişiye bağışlayabileceği gibi, *fief* sahibini kendisine başka şövalyeler getirmekle de yükümlü kılabilirdi. Bütün şövalyeler özgür bireyler olmakla birlikte, toprağa bağlı serf ailelerinin çocukları da şövalye sınıfına girerek özgürlüklerini elde edebilirdi. İngiltere'de şövalyelik hizmeti talebinde bulunabilecek tek senyör kraldı. Buna karşılık Fransa'da baronlar da şövalyelik hizmeti karşılığında *fief* bağışlayabildikleri için büyük kişisel güç kazandılar.

Bir *fief* karşılığında senyörün hizmetine giren şövalye sayısı genellikle *fief*'in büyüklüğüyle orantılıydı. Başlangıçta hizmet ve donanım giderlerinin tümünü vasal karşılıyordu; bir yıllık olagan hizmet süresi 40 gündü. Şövalyenin askeri yükümlülüğü, savaş ve askeri seferlere doğrudan katılmaktan, törensel hizmetlere ya da yalnızca şato muhafızlığına kadar uzanıyordu. 12. yüzyıl ortalarından sonra askeri hizmet talep edilen şövalyelerin sayısı azalırken, hizmet süresi uzamaya başladı; bazen de vasal, askeri hizmet yükümlülüğü yerine senyöre bir vergi ödüyordu. Şövalyelik kurumunun en olgun dönemi olan 10-12. yüzyıllar arasında *fief* bağışı da toplumsal bir etmen olarak bu kurumun belirleyici bir özelliği olmaktan çıkmıştı.

Şövalye sınıfına katılma süreci genellikle sıkı kurallara bağlanmıştı. Savaşçılık mesleğine hazırlanan bir genç 7-8 yaşlarından sonra babasının yanında paj(*) olarak hizmet etmeye başlar, 12 yaş dolayında babasının süzereninin yanına gönderilir, orada askerliğin yanı sıra başka konularda da eğitilirdi. Küçük soylu anlamında Fransızca *damoiseau* ya da *valet* (Almanca *Knappe*)

olarak anılan şövalye çırağı daha sonra *écuyer* (İngilizce *squire* ve *armiger*) olarak efendilerinin seferlerinde kalkanlarını ya da silahlarını taşımaya başlardı. Sonunda yeterliliğini kanıtladığında ve şövalyelik donanımı için yeterli para bulunduğunda şövalye unvanını alırdı. Unvan töreni büyük yortu günlerinde ya da kraliyet şölenleri sırasında çok gösterişli biçimde düzenlenebileceği gibi, savaş alanında sıradan bir işlem gibi de yapılabilirdi. Unvanı veren şövalye tören sırasında dilediği formülü kullanabilirdi. Ama törenin bugün de süren değişmez öğesi, unvanı veren şövalyenin kılıcının sırtıyla adayın omuzlarına dokunmasıydı.

Sıradan şövalyeler savaş alanında genellikle sivri uçlu flamalar taşırdı. *Banneret* adıyla anılan ayrıcalıklı şövalyeler ise kare biçiminde bir sancakla savaş alanına gelirdi; *banneret* terimi İngilizce ve Fransızca konuşulan ülkelerde 13. yüzyıldan 16. yüzyıla değin kullanıldı. 13. yüzyılda İngiltere'de 10'dan çok mızraklı askere komuta edenler (kontlar dışında) *banneret* adını taşırdı. *Banneret* daha sonra üstün askeri yararlılık gösterenlere verilen onursal bir unvan oldu.

Şövalyelik kurumu geliştikçe, kiliseye saygı, üstlere bağlılık, kişisel onurun korunması gibi öğelerden oluşan, Hıristiyanlığa özgü bir şövalyece davranış ülküsü oluştu. 11. yüzyıl sonlarından başlayarak Haçlı seferleri Hıristiyan Avrupa'nın her köşesinden şövalyeleri kilisenin önderliğinde ortak bir amaç çevresinde topladı. Böylece Templier ve Hospitalier gibi ilk şövalye tarikatları ortaya çıktı. Bu tarikatlar hem gerçekten uluslararası, hem de amaçları ve kuralları (örn. bekârlık) bakımından açıkça dinsel nitelik taşıyordu; hiyerarşik örgütlenmeleri de kilise yapısını örnek almıştı. Ama çok geçmeden tarikatlar genişleyip zenginleştikçe dinsel amaçların yerini siyasal etkinlikler aldı. Öte yandan görece daha ulusal temelli Haçlı tarikatları ortaya çıktı. Kastilya'da Müslümanlara karşı savaş ya da hacıların korunması amacıyla 1156-71 arasında Calatrava ile Alcantara ve Santiago tarikatları kuruldu. Portekiz'de yaklaşık aynı dönemde Aviz Şövalyeleri ortaya çıktı. Templier tarikatının dağılmasından sonra Aragon'da Moritesa Şövalyeleri (1317), Portekiz'de Mesih Şövalyeleri kuruldu. 1190'da Akkâ'da kurulan Alman Haçlı tarikatı Töton Şövalyeleri(*) Prusya'yı ele geçirerek ortaçağın güçlü devletlerinden biri durumuna getirdi. Bu ulusal Haçlı tarikatları da uluslararası tarikatlar gibi dünyevi güç kazanma yolunu izlediler, ama gerek Avrupa'da gerekse Filistin'de giriştikleri Haçlı seferleri çok uzun süre hem başka ülkelerden, hem de kendi saflarından çok sayıda şövalye için çekim merkezi oldu.

11. yüzyıl sonları ile 13. yüzyılın ortaları arasında şövalyelik kurumunun feodalizmle ilişkisi yavaş yavaş değişti. Krallık ölçeğindeki savunma ve askeri hizmetler için elverişli olan feodal ordu, artık gitgide sıklaşan uzun mesafeli seferler için uygun değildi. Bu nedenle bazı krallar, belirli bir değerin üzerinde *fief*'i bulunan vasallarına zorunlu şövalyelik vermeye başladılar. Öte yandan paralı asker oranı sürekli artıyor, eskiden savaşçı topluluğun gövdesini oluşturan şövalyeler artık azınlığı (bir anlamda subay sınıfını) oluşturuyordu. Haçlı seferlerinin yavaş yavaş sonunun gelmesi, şövalye ordularının piyade ve okçu orduları karşısında uğradığı ağır yenilgiler, topçu savaşının gelişmesi, merkezî krallıklar karşısında feodalizmin sürekli aşınması gibi etmenler 14. ve 15. yüzyıllarda geleneksel şövalyelik kurumunun çözülmesiyle sonuçlandı. Şövalyelik askeri işlevini yitirdi ve 16. yüzyıla gelinceye değin hükümdarların diledikleri gibi dağıttıkları onursal bir unvana dönüştü.

Ortaçağdan sonra çok sayıda dindışı şövalyelik unvanı oluşturuldu (örn. Büyük Britanya'da Garter, Altınpost Tarikatı, Thistle, Bath). Bu unvanları biçimsel olarak gene birer tarikat gibi örgütlenmekle birlikte, gerçekte artık hükümdarların soylular ve devlet görevlileri arasındaki en seçkin kişileri ya da çeşitli mesleklere ve güzel sanatlara büyük katkıda bulunanları onurlandırmak için kullandığı birer nişan niteliğindeydi. Günümüzde Birleşik Krallık'ta şövalyelik, hem hükümdarın hem de uyruğunun hâlâ bizzat katıldığı bir törenle verilen tek unvandır. Bu tören sırasında hükümdar, çömelmiş durumdaki kadın ya da erkek şövalye adayının önce sağ, sonra da sol omzuna kılıçla dokunur; bunun için genellikle bir devlet kılıcı kullanılır. Erkek şövalyeler "sir", kadın şövalyeler "dame" olarak anılır.

Fransa'da da şövalyelik unvanı belirli bir tarikat üyeliğiyle ilişkisini zamanla yitirdi ve genellikle doğuştan soylu olmakla birlikte belirli bir toprak parçasıyla ilişkili standart unvanlar talep edemeyenlerce kullanılmaya başladı. Fransa'da 1629'da çıkarılan bir fermanla şövalye unvanının kullanılabilmesi kralın iznine bağlandı. Kraldan şövalyelik unvanı alanların unvanı genellikle bir toprak parçasının adıyla anılırdı, ama unvana böylece kazandırılan soyluluğun kalıtsallığı tartışmalıydı. Napoléon Bonaparte'ın 1802'de kurumlaştırdığı Légion d'honneur şövalyeliği günümüzde de ülkenin en yüksek onur nişanıdır ve Fransa cumhurbaşkanı Légion'un birinci şövalyesidir.

şraddha, Hinduizmde, ölü bir atanın anısına düzenlenen tören. Bazı *sannyasin*'ler (çileciler) dışındaki bütün Hindu erkeklerinin katıldığı toplumsal ve dinsel bir ayin niteliğindedir. Ölen baba, büyükbaba, büyük dede ile anne, anneanne ve büyük nine için düzenlenir. Amacı bir başka bedende yeniden yeryüzüne dönmelerinden önce ölülerin ruhlarını beslemek ve korumaktır. Ölümü izleyen 11. ve 31. günler arasında düzenlenen *şraddha* daha sonra düzenli aralıklarla yinelenir. Birinci ölüm yıl dönümündeki tören, ölünün (*preta*) atalarının (*pitr*) arasına katılmasını sağlamaya yöneliktir. *Şraddha*'yı ailenin erkekleri düzenlediğinden Hindistan'da erkek çocuklara özel önem verilir.

Şrauta-sutra, Hinduizmde, üç ateşin yakıldığı büyük Vedanta kurban ayinlerinde, görevli özel rahiplerce kullanılan el kitapları. Bütün olarak *Şruti* (vahyedilmiş) sayılan eski Veda metinlerine dayandığı için *şrauta* adıyla anılırlar. Ev ayinlerini konu alan *Grhya-sutra*'lar ve davranış kurallarını açıklayan *Dharma-sutra*'larla birlikte değişik Veda okullarınca ortaya konan özdeyiş türünden kısa metin derlemeleri olan *Kalpa-sutra*'ları oluştururlar. Her biri değişik Veda okullarına bağlı rahiplere uzmanlık gerektiren işlerde yol gösteren *Şrauta-sutra*'lar, üç ateşin hazırlanması, dolunay ve yeniay ayinleri ile çeşitli hayvan ve kutsal bitki (*soma*) adak törenlerini konu alır.

Şravasti, Pali dilinde SAVATTHI, Hindistan'da, Uttar Pradesh eyaletinin kuzeydoğu kesiminde eski kent. Rapti Irmağının kıyısında yer alan kent Budacı dönemde (İÖ 6-İS 6. yy) Kosala Krallığı'nın başkentiydi. Hindistan'ın doğu, kuzey ve batısındaki büyük kentlere uzanan üç büyük yol, önemli bir ticaret merkezi olan kentten geçerdi. Buda ve sonraki önde gelen bazı Budacılar yaşamlarının bir bölümünü kentte geçirdiğinden, Şravasti dinsel açıdan da önem taşırdı. Kentteki en önemli dinsel yer, surların dışındaki bir bahçede inşa edilmiş ve Anathapindaka adında varlıklı bir kişi tarafından Buda'ya sunulmuş Cetavana Manastırı'ydı. Öteki önemli Budacı manastırlar Racakarama ve Purvarama idi. Şravasti Caynacıların da önemli merkezlerindendi. Şravasti'nin, bugün Balrampur yakınındaki Saheth ve Maheth adlı ikiz köylerin bulunduğu yerde kurulduğu kabul edilir.

şraybersit, demir ve nikel fosfür [(Fe, Ni)$_3$P] yapısında, tüm demirli göktaşlarında rastlanan mineral. Çoğunlukla levhalar ve troylit yumrularının çevresinde kabuklar halinde bulunur.

Çubuk benzeri şraybersite rabdit denir; eskiden rabditin farklı bir madde olduğu sanılırdı. Her iki tür de tetragonal sistemde kristalleşmiştir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* doğal elementler (tablo).

Şri-Nathaci, Tanrı Krişna'nın benzersiz bir tasviri. Hindistan'da önemli bir mezhep olan Vallabha-açarya mezhebinin ana kült simgesidir. Kültün Nathdvara'daki ana tapınağında korunan imge, günlük tapınmalara açık tutulur. Mezhep geleneğine göre, Şri-Nathaci'nin imgesi kendini, Govardhana Dağını ziyaret eden kurucu Vallabha'ya göstermiştir. İmgenin bir eli, kıskanç tanrı İndra'nın üzerlerine gönderdiği fırtınadan sürüleri korumak amacıyla Govardhana Dağını yukarı kaldırır biçimde gösterilir. Önceleri Mathura'da bulunan imge, Babürlülerden kaçarken taşındığı arabanın kırılması üzerine Nathdvara'da yerel Racput hükümdarının korumasına bırakılmıştır. İbadet süsleriyle bezenmiş Şri-Nathaci tasvirlerine Kuzey ve Batı Hindistan'ın birçok bölgesinde evlerde ve dükkânlarda rastlanır.

Şri-Nathaci, Racasthan üslubunda yapılmış bir resimden ayrıntı, 19. yy ortaları
P. Chandra

Şrirampur, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletinin Hugli İlinde kent. Hugli Irmağının hemen batısında yer alır. Kalküta kentsel yığışımının parçasıdır. 18. yüzyılda Danimarkalılar tarafından Frederiksnagar adıyla kurulan kent, 1845'te İngilizlerin eline geçti. 1793'te kentte bir Baptist misyonu kuruldu. Bu misyonda görevli üç misyoner Hindistan'ın bir Hint alfabesiyle baskı yapan ilk matbaasını ve Serampore (Şrirampur) College'ı kurdu (1818). Bengal dilinde ilk gazeteler 1818'de Şrirampur'da yayımlandı. Hindistan'ın ilk kâğıt fabrikası da 1870'lerde kentte açıldı. Günümüzde kentte jüt, pirinç ve pamuk işleyen, kimyasal madde, halat, ip, mücevher üreten tesisler vardır. El tezgâhlarında yapılan dokumacılık da önemlidir. Başlıca eğitim kuruluşları Devlet Dokumacılık Enstitüsü ve bir dokuma teknolojisi okuludur. Kentte her yıl büyük bir şenlik düzenlenir. Nüfus (1991) 137.087.

Şrivaishnavalar, Tanrı Vişnu'ya inanan ve filozof Ramanuca'nın öğretisini izleyen Hindu mezhebi. Sayıca en çok Güney Hindistan'da bulunurlar. Şri, Vişnu'nun öğretisini ilk öğrettiği kişi ve karısı Lakshmi'nin öbür adıdır.

Mezhep 10. yüzyıl sonlarında ya da 11. yüzyılda Alvar Mistiklerinin ilahilerinin Nathamuni tarafından tapınak ayinlerine alınmasıyla gelişiminin doruğuna ulaştı. Mezhebin ilk *açarya*'sı (öğretmen) olarak adlandırılan Nathamuni, Tamil Nadu'daki Srirangam'da bir Sanskrit-Tamil okulu kurdu. Daha sonra Ramanuca (11-12. yy) *Brahma-sutra*'ları (*Vedanta-sutra*) konu aldığı, *Şribhashya* (Güzel Yorum) adıyla bilinen kitabında mezhebe eski metinlere uyan felsefi bir biçim kazandırdı. Hindulanın kutsal bir metni üzerine mezhebin görüşlerini yansıtan ilk yorum olan *Şribhashya* benzer birçok kitaba örnek oluşturdu.

14. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan bir anlaşmazlık Şrivaishnavaların iki alt mezhebe bölünmesine yol açtı. Kuzeyde egemen olan Vadakalai Sanskrit yazmalara, güneyde egemen olan Tenkalai ise Alvarların Tamil ilahilerine ağırlık verdi.

Hinduizmin en kapalı mezheplerinden biri olan Şrivaishnavalar yalnızca Vişnu'ya, eşlerine ve hizmetçilerine taparlar; Krişna'nın gençlik yoldaşı ve sevgilisi Radha'yı tanımazlar. Mezhebin Brahman üyeleri oruç, ortak yemek yeme gibi konularda kast kurallarına uygun davranılmasını titizlikle gözetirler; ayrıca araştırma konularıyla da yakından ilgilenen bu üyelere *açarya* (Tamil dilinde *ayyangar* ya da *iyengar*) onursal unvanı verilmiştir. *Ayrıca bak.* Tenkalai; Vadakalai.

Şrivicaya İmparatorluğu, 7-13. yüzyıllar arasında Malay Takımadalarına egemen olan devlet. Sumatra'daki Palembang'da kuruldu ve kısa sürede nüfuz alanını genişleterek Malakka Boğazını denetimi altına aldı. İmparatorluğun gücü uluslararası deniz ticareti üzerindeki denetiminden kaynaklanıyordu; Şrivicaya'nın yalnızca takımada devletleriyle değil Çin ve Hindistan'la da ticari ilişkileri vardı.

Mahayana Budacılığının resmî din olduğu Şrivicaya, aynı zamanda bölgedeki dinsel merkezlerden biriydi. Ülke toprakları çok geçmeden Hindistan'a giden Çinli Budacı hacıların uğrak noktalarından biri durumuna geldi. Şrivicaya hükümdarları Hindistan'daki Negapattam'a (Nagappattinam) kadar uzanan geniş bir bölgede manastırlar kurdular.

Genişlemesini sürdüren Şrivicaya, 1000 yılına gelindiğinde Cava'nın büyük bölümünü denetimi altına almıştı. Ama bölge çok geçmeden Güney ve Doğu Asya arasındaki denizyolunu denetimi altına almak isteyen Çola hanedanının(*) eline geçti. 1025'te Palembang'a giren Çolalar Şrivicaya hükümdarını esir alarak hazinesine el koydular ve ülkenin öteki bölgelerine saldırılar düzenlediler. 12. yüzyılın sonuna gelindiğinde Şrivicaya küçük bir krallık durumuna gelmiş ve Sumatra'nın denetimi, merkezi Djambi'de bulunan ve Cava'nın bir vasalı olan Malayu'nun eline geçmişti. 13. yüzyılda Doğu Cava'da ortaya çıkan Macapahit İmparatorluğu kısa sürede geniş topraklara egemen olarak Endonezya'daki başlıca güç durumuna geldi.

Şruti (Sanskrit dilinde "Duyarak Öğrenme"), vahiy yoluyla gelen kutsal Hindu metinleri. Hinduizmin en saygın metinleri olan *Şruti*'ler, *Smriti*'nin (anımsanan) tersine, ermiş kişilerin işitip yaydığı ilahi vahiylerdir. *Şruti*'lerin daha bağlayıcı olmasına karşın, *Smriti* metinleri gerçekte çağdaş Hinduizmde daha etkilidir. Esin yoluyla gelen metinler arasında, dört Veda'yla (Rig, Yacur, Sama ve Atharvaveda [en eski kutsal Hindu yazıları]) *Brahmana*'lar (Veda yorumları), *Aranyaka*'lar (Orman Kitabı) ve *Upanishad*'lar (Veda'lar üzerine felsefi açıklamalar) sayılabilir.

şruti (Sanskrit dilinde "duyulan"), Hint ve Pakistan müziğinde, algılanabilen en küçük ses aralığı. Hint müzik kuramında oktav 22 *şruti*'ye bölünür. Bölünme tam eşit aralıklı olmamakla birlikte, bu miniton birimler Batı müziğinde bir oktavda 24 tane olan çeyrek tonlara benzetilebilir.

Şruti sözcüğü hem bir notayı, hem de bir ölçü birimi olarak belli iki notanın kapsadığı bir ses aralığının büyüklüğünü göstermek için kullanılır.

Ştefan, lakabı BÜYÜK ŞTEFAN, Rumence ŞTEFAN CEL MARE (d. 1435 - ö. 2 Temmuz 1504), Osmanlılara karşı uzun yıllar başarıyla direnen Boğdan (Moldova) voyvodası (1457-1504).

Eflâk voyvodası IV. Vlad Tepeş'in yardımıyla 1457'de Boğdan tahtına çıktı. 1467'deki Macar saldırısını başarıyla püskürttü. 1471'de de o sırada Osmanlı yönetimine boyun eğmiş olan Eflâk'ı istila etti.

Osmanlı padişahı II. Mehmed (Fatih) Boğdan'a karşı bir saldırıya girişince Osmanlıları 1475'te Vaslui (bugün Romanya'da) yakınlarında, 1476'da da Valea Albă'da yenilgiye uğrattı. 1484'ten sonra yeni Osmanlı saldırılarının yanı sıra Boğdan'ın bağımsızlığını tehdit eden Polonya ve Macaristan'a karşı da mücadele etmek zorunda kaldı. Sonunda 1503'te padişah II. Bayezid'le bir antlaşma yaparak yıllık vergi karşılığında Boğdan'ın bağımsızlığını korumayı başardı. Ştefan'ın hükümdarlık yıllarının sürekli çekişmelerle geçmiş olmasına karşın, bu dönemde kültür alanında da önemli gelişmeler yaşandı.

Şu, Eski Mısır dininde, kuru hava tanrısı ve gökyüzünün dayanağı. Tanrı Atum tarafından kendi gücüyle, herhangi bir kadının yardımı olmadan yaratıldığına inanılırdı. İkiz kız kardeşi ve karısı Nem Tanrıçası Tefnut'la birlikte Heliopolis'teki dokuz tanrının ilk çiftini oluştururdu. Yeryüzü Tanrısı Geb ve Gökyüzü Tanrıçası Nut bu çiftin çocuklarıydı. Başının üstünde adının hiyeroglifi olan bir devekuşu tüyüyle ve insan biçiminde tasvir edilen Şu, genellikle Geb ile Nut'u birbirinden ayırırken ve yukarı kalkmış kolunun üstünde Nut'un ark biçimindeki bedenini taşırken betimlenirdi.

Şu, Tutanhamon'un mezarında bulunan bir iskemledeki kabartma, 18. sülale dönemi
Foto Marburg—Art Resource/EB Inc.

Daha sonraki efsanelerde, tanrısal zekânın kişileşmiş biçimi olduğuna inanılır, dolayısıyla da Atum'un yüce gücünün bedene bürünmüş biçimi olarak kabul edilirdi.

Şuayb, Hz., Kuran'a göre Medyen'e ve Eyke halkına gönderilen peygamber. Çok güzel ve etkileyici konuştuğu için Hatîbü'l-Enbiya (Peygamberlerin hatibi) olarak da anılır.

Annesinin Lût peygamberin, babasınınsa İbrahim peygamberin torunlarından olduğu kabul edilir. Bir söylentiye göre Hz. Musa, Mısır'dan kaçtıktan sonra geldiği Medyen'de Hz. Şuayb'ın kızıyla evlenmiştir. Kuran Hz. Musa'nın bu evliliğini anmakla birlikte kayınpederinin Hz. Şuayb olduğundan söz etmez.

Kuran'a göre Hz. Şuayb Akabe Körfezi ile Humus Vadisi arasında bulunan Medyen halkından ve Kızıldeniz'le Medyen arasında yaşayan Eyke halkından Tanrı'nın birliğine inanmalarını, ölçü ve tartıda doğru davranmalarını, bozgunculuk yapmamalarını ister (Araf 85, Hud 84-85). Ama onlar Şuayb'ı büyülenmiş olmakla, yalancılıkla suçlar (Şuarâ 186-187), kendisini ve müminleri yurtlarından sürmeye kalkışırlar (Araf 86-88). Gerçeği kabul etmemekte direnmeleri, kendilerine sözü edilen azabın gönderilmesini istemeleri nedeniyle Medyen halkı şiddetli bir deprem, Eyke halkı da üzerlerine yağan ateş yağmuruyla yok edilir.

Şuaybe, eş-, Kuveyt'in güney kesiminde liman ve kasaba. Basra Körfezi kıyısında yer alır. Gelişmekte olan bir sanayi bölgesinin merkezi ve ülkenin ikinci önemli limanıdır. Sanayi kuruluşları arasında bir petrol arıtma tesisi, bir deniz ürünleri işleme fabrikası ve gübre üreten petrokimya kuruluşu sayılabilir. Kuveyt'te neredeyse hiç ekilebilir toprak olmadığı için, üretilen bütün gübre ihraç edilir. Eş-Şuaybe'de Kuveyt'in en büyük elektrik santrallarından biri ile dünyanın en büyük deniz suyu arıtma tesislerinden biri bulunur. Irak'ın 1990-91'de Kuveyt'i işgali sırasında kasaba büyük hasar gördü. Nüfus (1980) 2.141.

şubara, ŞOBARA ya da ŞEŞPARE olarak da bilinir, tepesi yuvarlak, yedi-sekiz dilimli çuha kalpak. Sözcüğün Slav dillerinden geldiği sanılır.

III. Selim Nizam-ı Cedid neferlerine bostancı baratası giydirmişti. Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında (1808), Rumeli halkının öteden beri kullandığı şubara yeni kurulan Sekban-ı Cedid askerleri için serpuş (başlık) olarak kabul edildi. Yeniçeri

Ocağı kaldırıldıktan sonra eşkinci sınıfından binbaşı öğretmenler de şubara giydiler. Ayrıca serpuşun üzerine Bağdatkâri lâhuri şal sarıyorlardı. Zabitlerin (subay) bir bölümü de şubara giydiler, ama başlarına şal sarmadılar. Cevdet Paşa, maaşları dolgun olan sekban zabit ve neferlerinin şubaralarını altın telle dokunmuş şeritlerle süslediklerini ve şubaralarının tepelerine düğmeden büyük hürmüz incileri taktıklarını, bununla da yetinmeyerek 1.500 kuruşluk şallar sardıklarını kaydetmektedir.

Şubat Devrimi *bak.* Sovyet Devrimi

Şubat Enlil, bugün TEL LEYLAN, Suriye'nin kuzeydoğu kesiminde antik kent. Yöredeki höyükte kazılar 1979'da, Yale Üniversitesi'nden Harvey Weiss'ın yönetiminde başladı. Bu çalışmalar, bir zamanlar canlı bir merkez olan kentin İÖ yaklaşık 5000'den, Babilliler tarafından yıkıldığı İÖ 1726'ya değin uzanan tarihine ilişkin ipuçlarını ortaya çıkardı.

Şubat Enlil'e daha İÖ 5000'lerde yerleşilmeye başlanmıştı. Bu yerleşim İÖ 2500'lerde büyük bir kent haline geldi ve İÖ 19. yüzyıl sonlarında I. Şamşi-Adad'ın Mezopotamya'nın kuzeyinde kurduğu güçlü imparatorluğun başkenti oldu. Ama İÖ y. 1726'da Babil kralı Samsuiluna tarafından yıkıldı.

Şamşi-Adid'in oturduğu sarayın kalıntılarının bir bölümü Weiss'ın çalışmalarıyla ortaya çıkartıldı. Kazılarda ele geçen en önemli buluntu, kraliyet yazışmalarının yer aldığı bini aşkın çiviyazısı tabletten oluşan arşivdi. Babil kuvvetlerinin Şubat Enlil'i yıkmasının hemen öncesini, İÖ 1739-İÖ 1726 arasındaki dönemi kapsayan bu metinler Akad dilinin bir lehçesiyle yazılmıştı. Büyük bölümü mali ve yönetsel kayıtlardan, küçük bir bölümü de Şubat Enlil'in hükümdarıyla komşu krallar arasındaki diplomatik yazışmalardan oluşan arşiv, Mari(*) adlı antik kentte bulunan arşivi tamamlamaktadır.

şube, Safiyeddin Urmevi, Abdülkadir Meragî, Kutbeddin Şirazi gibi Müslüman müzik kuramcılarının edvar kitaplarında, birer bağımsız makam olmayan, ama bazı makamların bileşimine katılarak onları zenginleştiren ses dizilerine verilen ad. Hemen hemen her kuramcı farklı sayıda şubeden söz etmiştir. Abdülkadir Meragî, Safiyeddin'in ad vermeden açıkladığı şubelerin her birini özel adlarıyla anmıştır.

Şubelerdeki ses sayısı eşit değildir. Yalnızca iki sesten oluşanlarının yanı sıra, on sesten oluşanlar da vardır. Yirmi dört şubeden söz edilebilir: Dügâh (iki sesli), segâh (üç sesli), çargâh (dört sesli), pençgâh (beş sesli), hüseyniaşiran (birincisi altı, ikincisi on sesli olmak üzere iki türlüdür), nevruz-ı Arab (aslı dört, genişletilmiş biçimi altı seslidir), mahur (birincisi beş, ikincisi sekiz sesli olmak üzere iki türdür), nevruz-ı hârâ (altı sesli), bayati (beş sesli), hisar (yedili içinde sekiz sesli), nühüft (sekiz sesli), uzzal (beş sesli), evç (sekiz sesli), niyrîzî (birincisi beş, ikincisi sekiz sesli olmak üzere iki türdür), müberka (aralarında büyük mücennep aralığı bulunan iki sesten oluşur), rekb (birincisi üç, ikincisi sekiz sesli olmak üzere iki türdür), saba (beş sesli), hümayun (yedi sesli), zâvili (üç sesli), Isfahanek (altı sesli), huzi (altı sesli), nihavend (sekiz sesli), muhayyer (sekiz sesli), bestenigâr (üç sesli). Günümüz kuramcıları, makamları açıklarken şube, âvâze gibi öğelere başvurmazlar.

Şubraü'l-Hayme, Kahire'nin kuzey banliyösü. Aşağı Mısır'da, el-Kalyubiye ilinde (*muhafaza*), Nil Irmağının doğu yakasında yer alır. Kahire-İskenderiye Otoyolu'nun üzerinde, Süveyş Kanalını Nil Irmağına bağlayan İsmailiye Kanalının güney ucunun hemen batısındadır. Eskiden delta bölgesinin verimli topraklarında yetiştirilen tarımsal ürünlerin toplanarak Kahire'ye gönderildiği bir pazar kentiydi. Osmanlıların Mısır valisi Mehmed Ali Paşa 1820'lerde Şubraü'l Hayme'de ülkenin ilk modern fabrikalarını ve okullarını inşa ettirdi. Kent bu dönemde bir sanayi merkezi olarak gelişti. Şubraü'l-Hayme'de günümüzde çırçır, cam, dokuma ve seramik sanayileri vardır. Kahire Politeknik Enstitüsü de (1961) buradadır. Eski vali sarayı bugün öğretmen yüksekokulu olarak kullanılmaktadır. Nüfus (1990 tah.) 811.000.

Şubun, TENŞO ŞUBUN olarak da bilinir (d. 14. yy sonları?, Omi - ö. 1444-48?, Kyoto, Japonya), *suiboku-ga*'nın (tek renkli mürekkep resmi) gelişmesinde önemli rol oynayan rahip ressam.

Şubun'un sanat yaşamı, Çin örneklerini çok yakından izleyen ilk *suiboku-ga* sanatçıları ile malzemelerini tümüyle Japon tarzında kullanan (çoğunu öğrencilerinin oluşturduğu) daha sonraki ustalar arasındaki geçiş dönemini temsil eder. Çalışmalarını sürdürdüğü sanılan Kyoto'daki Şokoku-ci (Şokoku Tapınağı) önce Şubun'un resim öğretmeni Cosetsu'nun, sonra da en başarılı öğrencisi Sesşu'nun evi olmuştur. Şubun, Kore'ye gittiği 1403 dolaylarında profesyonel ressamlığa başladı. Ertesi yıl Japonya'ya dönerek Aşikaga şoğunluğu döneminde (1338-1573) kurulan saray resim dairesinin başına geçti ve böylece *suiboku-ga*'nın resmî üslup düzeyine çıkmasında etkili oldu.

Şubun'un bir resmi, 15. yy başları; Tokyo Ulusal Müzesi
Tokyo National Museum

Şudra, Hindistan'daki geleneksel toplumsal sınıfların (*varna*) dördüncüsü. Zanaatkâr ve emekçilerin oluşturduğu, statü bakımından en alt sıradaki sınıftır. Önceleri, İndus uygarlığının denetimine girmiş halkların Brahmanlar (rahipler ve öğretmenler), *Kshatriya*'lar (askerler ve yöneticiler) ve *Vaişya*'lardan (üreticiler ve tüccarlar) oluşan üç sınıflı topluma hizmetçi statüsünde katılmasıyla ortaya çıkmıştı. *Şudra* üyelerinin üst sınıfların bireyleri gibi kutsal Veda metinlerini öğrenmeye ve *dvica* (Sanskrit dilinde "iki kez doğmuş") statüsü elde etmeye yönelik *upanayana* ayini yapmaya izinleri yoktur.

Şudra sınıfı, toprak sahibi gruplardan neredeyse "dokunulmazlar" arasında sayılan gruplara kadar, üyelerinin kendi aralarında evlenmelerine dayalı çok geniş bir kesimi içerir. Hindu inancına göre "temiz" ve "temiz olmayan" *Şudra* grupları vardır. Örneğin, çamaşırcı, sepici, ayakkabıcı, çöpçü ve temizlikçi mesleklerinden olan *Şudra* üyeleri eskiden "dokunulmazlar" arasında sayılmıştır. Birçok *Şudra* üyesinin zamanla *Kshatriya* ya da *Vaişya* statüsüne yükselmesi kast sistemindeki akışkanlığın kanıtı olarak gösterilir.

şufa hakkı *bak.* önalım hakkı

Şugen-do, halk inançlarını yerel Şinto dini ve Taocu öğelerin eklendiği Japon Budacılığıyla birleştiren Japon dinsel geleneği. *Yamabuşi* (dağlarda eğilen) olarak adlandırılan gelenek mensupları, kötü ruhlara karşı etkili büyülü bir güç edinmek amacıyla tinsel ve fiziksel eğitimden geçerler. Halk dinlerinde "öteki dünyalar" olarak kabul edilen dağlar, içrek Budacıların çilecilen eğittikleri yerlerdi.

Şugen-do özellikle Heian döneminde (794-1185) gelişerek içrek Budacı Tendai (Tiantai) ve Şingon okullarıyla birleşti. Bir "dağ dini" olarak hac ziyaretlerine ve kutsal dağlarda inzivaya çekilmeye ağırlık verdi. *Yamabuşi*'ler Şinto dinindeki *kami*'lerin (kutsal güç ya da tanrılar) yaşadığı kutsal Yoşino ve Kumano dağlarını ziyaret eden hacılara rehberlik ederek Budacılığın Japonya'nın kuzey kesiminde yayılmasında önemli rol oynadılar.

İçrek geleneklere bağlı birçok Budacı rahip, *yamabuşi* tekniklerini öğrenmek için düzenli olarak belirli şürelerle dağlarda kalırdı. Şugen-do rahipleri de genellikle Şinto tapınaklarında görev alırdı. Bu uygulamaya son veren Meici yönetimi, 1872'de Şugen-do'yu yasakladı. Bu dönemde Kokka Şinto (Devlet Şintosu) dışında resmen tanınan Kyoha Şinto (Mezhep Şintosu) altındaki Cikko-kyo (Pratik Davranış Dini), Fusokyo (Fuji Dağı Dini) ve Ontake-kyo da (Ontake Dağı Dini) Şugen-do gibi kutsal dağlara hac ziyaretlerine önem veren dağ kültleriydi.

1945'te dinsel özgürlüğün yaygınlaşmasından sonra, Budacılık çerçevesinde varlıklarını korumuş olan bazı Şugen-do grupları yeniden örgütlenmeye başladılar. Günümüzde Şugen-do üyelerinin sayısı ve etkinlikleri iyice azalmıştır.

şugl, ŞUGUL olarak da bilinir, dinsel Türk müziğinde Arapça güfteli ilahi. Türkçe güfteli ilahilere oranla oldukça az sayıda bestelenmiş olan şugller, belli gecelerde ya da günlerde art arda okunan ilahiler arasına serpiştirilirdi. Son iki yüzyıl içinde en çok şugl besteleyen müzikçi Zekâi Dede Efendi'dir.

şugo, Japonya'da, Kamakura (1192-1333) ve Aşikaga (1338-1573) şogunlukları döneminde askeri vali. İlk Kamakura şogun Minamoto Yoritomo'nun kendi savaşçıları arasından seçerek atadığı *şugo*'lar, yerel yönetim birimlerinin askeri ve sivil denetiminden sorumluydu. Görevleri arasında asayişi sağlama, muhafız birliklerini denetleme ve savaşta yerel askeri birliklere komuta etme gibi işler de yer alıyordu. Hırsızlıktan devlete ihanete kadar çeşitli davaları soruşturma ve yargılama yetkisi verilen *şugo*'lar, adım adım imparatorluk bürokrasisinin yerini alan bir yönetim sistemini oluşturdular. Böylece Yoritomo ve

sonraki şogunlar, imparatoru tahttan indirmelerine gerek kalmadan ülkeyi yönetme olanağını buldular.

Şugo'lar zamanla daha geniş yetkiler edindiler. Bu durum, Kamakura şogunluğunun yıkılmasındaki başlıca etken oldu. Aşikaga şogunluğu döneminde feodal beylere dönüşen *şugo*'lar arasında 10 kadar il büyüklüğünde toprağı denetim altında tutanlar vardı. Bu dönemin sonlarında *şugo*'ların gücü yerel askeri ve sivil işlerle doğrudan ilgilenen *samurai*'lerin (savaşçı) eline geçti.

Şuhubi, Erdoğan (d. 1934, İstanbul), mühendis, bilim adamı. Sürekli ortamlar mekaniğinde, mikroyapıdaki cisimlerin rasyonel kuramının kurucularındandır.

Haydarpaşa Lisesi'ni, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) İnşaat Fakültesi'ni (1956) bitirdi. Bu fakültenin Teknik Mekanik ve Genel Mukavemet Kürsüsü'ne asistan oldu. 1959'da doktor, 1964'te doçent, 1971'de profesör oldu. İTÜ Temel Bilimler Fakültesi'nde Mekanik Kürsüsü başkanlığına getirildi. ABD'de de çeşitli üniversitelerde ve kuruluşlarda çalışan Şuhubi 1968'de Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Uygulamalı Matematik Araştırma Ünitesi başkanı oldu. 1984'te de TÜBİTAK Temel Bilimler Enstitüsü yöneticiliğine getirildi.

Şuhubi'nin araştırmalarının büyük bölümü esneklik kuramına ilişkindir. Levhalar, kabuklar, elektromagnetik esneklik, termoelastik ortamlarda titreşimler ve dalga yayılması konularındaki katkılarının yanı sıra, Bernoulli ve Navier'nin düz bir çubuktaki gerilme için ortaya attıkları varsayımı eğri çubuklar için genelleştirmiş, klasik ısı iletim denkleminde sonsuz hızla yayıldığı kabul edilen ısının hızını sonlu kılmak üzere termodinamiğin bir genellemesini yaparak "ikincil ses" yayılmasının ortaya çıktığını göstermiştir.

Şuhubi'nin asıl önemli çalışması ise mikroyapıdaki cisimlerin rasyonel kuramına ilişkindir. Ahmet Cemal Eringen'le(*) birlikte ortaya koyduğu kuram mekanikte nokta kabul edilebilen parçacıkların istendiğince karmaşık bir yapıda ele alınması olanağını sağlamaktadır. Kuramın uygulama alanlarından biri, kan dolaşımında olduğu gibi, içinde küçük parçacıklar bulunan akışkanlardır. Burgaçlı akış, kompozit malzeme ve karışımlar için de aynı kuramdan yararlanılmaktadır.

1976'da TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü kazanan Şuhubi'nin başlıca yapıtları *Akışkanlar Mekaniği* (1968), *Elastodynamics* (1974-75, 2 cilt, A. C. Eringen ile birlikte, *Thermoelastic Solids* (1975, A. C. Eringen ile birlikte; Termoelastik Katı Cisimler) ve *Rijit Cisimler Dinamiği*'dir (1981).

Şuhut, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.182 km² olan Şuhut ilçesi kuzeyde Merkez ilçe, kuzeydoğuda Çobanlar, doğuda Çay ilçeleri, güneyde Isparta ili, güneybatıda Dinar, batıda Sandıklı, kuzeybatıda da Sincanlı ilçeleriyle çevrilidir.

Dağlık alanlarla kuşatılmış olan ilçenin orta kesimi çukurluktur. İlçeyi çevreleyen dağların yüksek kesimleri doğal sınır oluşturur. Başlıca yükselti, ilçenin batı kesimini engebelendiren Kumalar Dağıdır (2.247 m). Bu yükselti, ilçe sınırları dışındaki Sandıklı Ovası ile ilçenin orta kesiminde yer alan Şuhut Ovasını(*) birbirinden ayırır. Şuhut Ovası ilçenin başlıca tarım alanıdır. İlçe topraklarının sularını, Kumalar Dağının doğu ve kuzeydoğu yamaçlarından kaynaklanan Kali Çayı toplar. Bu akarsu ilçe sınırları dışında, Eber Gölünü besleyen Akarçay'a katılır. Kali Çayı üzerinde kurulan sulama amaçlı Selevir Barajı'nın ardında suların birikmesiyle bir yapay göl oluşmuştur.

Nüfusunun dörtte üçü kırsal kesimde yaşayan ilçenin ekonomisi tarıma dayalıdır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, patates, arpa, nohut ve haşhaştır. Ayrıca az miktarda elma, vişne, üzüm, soğan, mısır ve fasulye yetiştirilir, hayvancılık yapılır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan Şuhut ilçesinin Sandıklı(*) ve Afyonkarahisar'a(*) koşut bir tarihsel geçmişi olduğu sanılır. Kurtuluş Savaşı sırasında çeşitli çarpışmalara sahne olan Şuhut yöresi 1946'da ilçe yapıldı. İlçenin kuzey kesiminde yer alan Şuhut kenti fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. Kali Çayı vadisinde kurulmuş olan kentin il merkezi Afyonkarahisar'a uzaklığı 26 km'dir. 1863'teki şiddetli bir depremde kentin büyük bölümü yıkılmış ve yaklaşık 800 kişi yaşamını yitirmiştir.

İlçede yer alan başlıca tarihsel yapılar Senir köyü yakınındaki Toprakkale ve Kubbelimescit (1374) ile Şuhut Ulucamisi'dir (1415).

Şuhut Belediyesi 1946'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 48.260; kent, 12.982.

Şuhut Ovası, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde ova. Yüzölçümü 65-70 km²'dir. Deniz düzeyinden 1.120-1.150 m yükseklikte, Afyonkarahisar ilinin güney kesiminde yer alır. Kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 14 km, doğu-batı doğrultusundaki genişliği ise 5 km kadardır. Batısını trakit, andezit, tüf ve volkanik breşlerden oluşmuş Kumalar Dağı, doğusunu plato niteliğindeki Bazlar Dağı (1.450 m), güneyini yüksekliği 1.625 m'ye ulaşan, karstlaşmaya elverişli Kocagüney kütlesi, kuzeyini de yüksekliği 1.500 m'yi aşmayan Işıklar Dağı kuşatır.

Şuhut Ovası, tektonik olaylar sonucunda oluşmuş bir çöküntü alanıdır. Çevresinde görülen çok sayıda kırık (fay) çizgisi oluşum nedenini açıkça ortaya koyar. Ova tektonik çökmelerle oluştuktan sonra alüvyonlarla dolmuştur; alüvyon kalınlığı orta kesiminde 50 m'yi, kuzey kesiminde ise 110 m'yi bulur.

Önemli bir tarım alanı olan Şuhut Ovasının suları Kali Çayı ile bu akarsuyun kollarından Çakırözü, Aydın, Ağzıkara, Balçıkhisar dereleri aracılığıyla doğudaki Karamuk (Karamık) Ovasına boşaltılır. Kali Çayı bu iki ova arasında gömük menderesler çizerek Selevir Boğazından geçer; bu boğazda sulama amaçlı Selevir Barajı(*) kurulmuştur.

Şumen, eskiden (1950-64) KOLAROVGRAD, ŞUMNU olarak da bilinir, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda kent. Kireçtaşı oluşumlu Şumen Platosunun doğu eteklerindeki bir vadide yer alır. Bir kara ve demir yolu kavşağı olan kentin başlıca sanayileri tütün işleme, konserve, bira, mobilya ve mine işi eşya üretimidir. Ülkede tarım makineleri için parça üreten ilk fabrika 1958'de kentte kurulmuştur. Çeşitli el sanatlarının gelişmiş olduğu yörede tarım da önemli bir ekonomik etkinliktir. Kent ve çevresinde üretilen bira bütün ülkede ünlüdür.

Bugün kentin bulunduğu topraklara önce Traklar, daha sonra da Romalılar yerleşti. Birinci Bulgaristan İmparatorluğu döneminde burada bir kale inşa edildi (927). Osmanlı yönetimi sırasında (15-19. yy) bu kale Bulgaristan'daki başlıca dört Osmanlı kalesinden biri durumuna geldi. Bulgaristan'daki en büyük cami olan Tombul Cami 18. yüzyılın ortalarında kentte inşa edildi. Şumen'deki öteki önemli yapılar arasında, tarih müzesi ve Macar siyaset adamı Lajos Kossuth'un 1849'da ülkesinden sürüldükten sonra geçici olarak yaşadığı ev sayılabilir. 1950-64 arasında kente adını veren Bulgar devrimci Vasil Kolarov'un evi de müze olarak kullanılmaktadır. Bir süre Birinci Bulgaristan İmparatorluğu'nun başkenti olan Pliska'nın kalıntıları kentin kuzeydoğusundadır. Şumen'in güneybatısındaki Preslav 893'te Pliska'nın yerine başkent yapılmıştır. 16 km doğudaki Madara'da 24 m yüksekliğinde bir kayaya oyulmuş "Madara Süvarisi" adlı bir anıt vardır. Nüfus (1991 tah.) kent, 110.754.

Şunga HANEDANI, Hindistan'da, İÖ y. 185'te Maurya hanedanının yerine geçen hanedan.

Son Maurya imparatoru Brihadrata'yı öldürerek tahta çıkan hanedanın kurucusu Pushyamitra'ya ilişkin geleneksel kayıtların çoğu daha sonraki dönemlerden kalmadır. Bu kayıtlara göre egemenliği altındaki topraklar Pataliputra, Ayodhya ve Vidişa'nın yanı sıra bir olasılıkla Calandhara ile Şakala'yı da kapsıyordu. Bir Brahman olması nedeniyle Budacılara baskı yaptığı söylenirse de, onun döneminde birçok bölgede Budacılığın yayılması sürdü. Öte yandan, imparatorluk topraklarını hükümdarlık ailesinden gelen prensler aracılığıyla yönetmeye dayanan Maurya yönetim sistemini koruması, merkezi otoriteden kopuk bir dizi küçük krallığın ortaya çıkışına zemin hazırladı. Pushyamitra yaklaşık 36 yıl süren hükümdarlığı sırasında Baktriane'den Hindistan'ın kuzeybatısına girmeye çalışan Yavanalara karşı birkaç sefer düzenledi.

Şunga hanedanının Pushyamitra'dan sonraki tarihine ilişkin kesin bilgiler yoktur. Kalidasa'nın *Malavikagnimitra* (Malavika ve Agnimitra) adlı oyununun kahramanı olan ardılı Agnimitra hakkında önemli hiçbir şey bilinmemektedir. *Purana*'lara(*) göre, Agnimitra'nın ardından sırasıyla Sucyeshtha (Vasucyeshtha), Vasumitra, Andhraka (Bhadraka), Pulindaka, Ghosha, Vacramitra, Bhagavata ve Devabhumi (Devabhuti) başa geçti. *Purana*'larda Şunga hanedanının toplam 112 yıl başta kaldığı ve İÖ y. 73'te son bulduğu belirtilir.

şunyata, Budacı felsefede, sonul gerçekliği oluşturan boşluk. Varlığın bir olumsuzlaması olarak değil, görünürdeki bütün oluşumların, farklılıkların ve ikiliklerin kaynaklandığı değişmezlik olarak kabul edilir. Kavrama eski Pali metinlerinde de rastlanmakla birlikte, içerdiği anlamları tam olarak 2. yüzyıl Hintli filozofu Nagarcuna ortaya koymuştur. Onun kurduğu Madhyamika felsefe okulu, *Şunyavada* ya da Her Şey Boştur Öğretisi olarak da adlandırılır.

Şunyata terimi ayrıca *anatta*'nın kabulünü ya da beş *skandha*'nın dışında bir ben'in yokluğunu (varlığın zihinsel ve fiziki öğeleri) ifade etmek için de kullanılabilir.

Şuppiluliuma I (ö. İÖ 14. yy), yaklaşık 35 yıl boyunca Yakındoğu tarihine damgasını vuran Hitit kralı (hd İÖ y. 1380 - y. 1346). Hükümdarlığı sırasında Büyük Hitit İmparatorluğu en parlak dönemini yaşamış ve eski başkent Hattuşa'nın (Boğazköy) savunması güçlendirilmiştir.

III. Tuthaliya'nın oğlu ve ardılıydı. Hükümdarlığının büyük bölümü doğudaki Mitanni Krallığı'na karşı yürüttüğü mücadeleler ve Hititlerin Suriye'de yeniden sağlam bir biçimde tutunmasını sağlamaya yönelik girişimlerle geçti. Toros geçitleri ve Kizzuvatna üzerinden Mitanni Krallığı'na saldır-

ma girişiminin sonuç vermemesi üzerine, Fırat'ı daha kuzeyden geçip Mitanni başkenti Vaşşukani'ye (Vassukkani) arkadan yaklaşarak Suriye'nin kuzeyindeki Mitanni savunmasını aşma yoluna gitti. Planını başarıyla uygulayan Şuppiluliuma Vaşşukani'yi ele geçirerek yağmaladı. Ardından Fırat'ı geçip güneye yönelerek Suriye'deki küçük devletlere boyun eğdirdi.

Daha sonra oğlu Telipinu'yu Suriye'de bırakarak dinsel görevlerini üstlenmek için Hattuşa'ya döndü. Ama uzun zamandır Mitannilere bağımlı olan Asur'un bağımsızlığını kazanarak bölgede yeni bir güç durumuna gelmesi üzerine, hemen Suriye'ye yeni bir sefer düzenledi. Büyük stratejik önem taşıyan Karkamış kentini aldıktan sonra oğlu Telipinu'yu Halep, öbür oğlu Piyassili'yi de Karkamış kralı yaparak Suriye'nin kuzeyindeki Hitit egemenliğini sağlamlaştırdı. Ayrıca, öldürülen Mitanni kralı Tuşratta'nın oğlu Mattivaza'yla bir karşılıklı yardım antlaşması yaparak, Suriye'deki Hitit topraklarını büyüyen Asur tehdidinden koruyacak bir Mitanni tampon devleti oluşturdu.

Mısır firavunu Ahenaton'un kızı ve Tutanhamon'un çocuksuz dul eşi Anhesenamen, Karkamış kuşatması sırasında Şuppiluliuma'yla gizlice yazışarak oğullarından biriyle evlenmek istediğini bildirdi. Mısır'ın anayanlı veraset yasalarına göre Anhesenamen'in yeni kocası firavun olacaktı. Şuppiluliuma Anhesenamen'in isteğine uyduysa da, genç prens Mısır sarayındaki rakip hiziplere bağlı askerlerce yolda yakalanarak öldürüldü. Şuppiluliuma bundan kısa bir süre sonra Mısırlı savaş tutsaklarının Orta Anadolu'ya taşıdığı bir hastalığa yakalanarak öldü.

şûra (Arapçada "danışma"), İslamda, devlet yönetiminin temel ilkelerinden biri. Hem yönetenlerle yönetilenlerin karşılıklı düşünce ve görüşlerini açıklama hakkını, hem de zorunlu sayılan danışma kurumunu belirtir.

Kuran şûrayı, aynı adı taşıyan surede "İşleri kendi aralarında şûra iledir" (Şûrâ 38) diyerek zorunlu kılar. Başka bir âyette de şûra, "İş hakkında onlara danış" (Âl-i İmran 159) sözleriyle Hz. Muhammed için zorunlu kılınır. İslam tarihinin ilk dönemlerinde şûra adı ikinci halife Hz. Ömer (634-644) tarafından, ardılını seçmek üzere kurulan seçici kurul için kullanılmıştır. Bundan sonra İslam toplumlarında şûra sözcüğü devlet konseyi ya da hükümdarın danışma kurulu ile yakın dönemlerde parlamentoların, bazı Arap devletlerinde ise yurttaşların hükümete isteklerini iletikleri bir mahkemenin adı olmuştur.

Şûra-yı Devlet, Tanzimat döneminde yasa ve tüzük tasarılarını hazırlayan, idari yargı görevi gören Osmanlı danışma konseyi. Bugünkü Danıştay'ın önceli kabul edilir.

1837'de oluşturulan ve 1868'e değin en yetkili yargı organı olarak çalışan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûra-yı Devlet olarak iki ayrı kurula dönüştü. Şûra-yı Devlet'in oluşturulması düşüncesinde Sadrazam Âli Paşa'nın Fransa'daki idari kurumları Osmanlı sistemine uyarlama isteği, Yeni Osmanlıların girişimleri, Girit'e gidip dönen sadrazamın burada edindiği izlenimler etkili oldu.

Şûra-yı Devlet'in resmî açılışı 10 Mayıs 1869'da yapıldı ve başkanlığa Midhat Paşa atandı. Üyelerinin seçimi ve atanması bir yıl içinde tamamlandı. Şûranın 41 üyesinin 28'i Müslüman, 13'ü öbür dinlerdendi. Şûra bir tür ulusal meclis konumundaydı. Şûra-yı Devlet'in başlıca görevleri şunlardı: Her türden yasa ve tüzük tasarılarının hazırlanması ve incelenmesi; hükümetin ilettiği idari sorunların görüşülmesi ve karara bağlanması; idareyle yargı makamları arasında çıkan uyuşmazlıkların çözüm yerinin belirlenmesi; yürürlükteki yasa ve tüzükler konusundaki sorunların yorumlanıp açıklanması; padişah ya da hükümetçe yargılanması istenen devlet memurlarının yargılanması; padişah ve nazırların yönetime ilişkin sorularının incelenip yanıtlarının hazırlanması.

Şûra-yı Devlet bünyesinde Mülkiye ve Harbiye, Maliye ve Evkaf, Kanun, Nafia-Ticaret ve Ziraat, Maarif daireleri olmak üzere beş ayrı daire bulunuyordu. Her dairenin başkanından ve birer üyesinden oluşan genel kurul yılda bir kez toplanarak meclis bütçesini hazırlıyor, yıllık çalışmaları planlıyordu.

Şûra-yı Devlet reisi, daire reisleri ve şûra başkâtibi padişahça atanıyordu. Genel kurulda ve daire kurullarında kararlar gizli oyla alınıyordu. Daha sonra yapılan bir değişiklikle Mülkiye ve Maarif daireleri birleştirilirken, idari yargı görevini yürütecek bir Muhakemat Dairesi kuruldu. 15 Şubat 1872'deki değişiklikle de Şûra-yı Devlet, Tanzimat, Muhakemat ve Dahiliye dairelerine ayrıldı. Şûra-yı Devlet reisi de "nazır" sanıyla Meclis-i Vükela üyesi oldu. 1876 Kanun-ı Esasisi ile yargısal görevleri kaldırılan Şûra-yı Devlet, Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra kurulan Devlet Şûrası (sonradan Danıştay) için örnek oluşturdu.

Şûra-yı Ümmet, Paris ve İstanbul'da yayımlanan 15 günlük, daha sonra günlük ve haftalık siyasal gazete (10 Nisan 1902-12 Mayıs 1910).

1902'deki I. Jön Türk Kongresi'nde azınlıkta kalan Ahmed Rıza ve arkadaşlarınca yayımlanmaya başladı. Gazete Kahire'de bir matbaada yayıma hazırlanıyor, daha sonra provalar Fransa'ya gönderilerek Paris'te basılıyordu. Türkçülük düşüncesinin açıkça dile getirilmeye başladığı ilk yayın organlarından olan *Şûra-yı Ümmet*, fiilen Ahmed Rıza ile başyazıları yazan Samipaşazade Sezai'nin yönetimindeydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organına dönüştüğü 1906 sonrasında sahibi İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Bahaeddin Şakir, yazışleri müdürü Mustafa Asım, başyazarı ise gene Samipaşazade Sezai'ydi. Bu dönemde bir süre günlük, daha sonra da haftalık olarak yayımlandı. Gazetede Cenab Şahabeddin, Hakkı Baha gibi yazarlara da yer verildi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İstanbul'da haftalık olarak yayımlanmaya başlayan *Şûra-yı Ümmet*'in yayını bir süre sonra düzensizleşti. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) sırasında yağmalanan gazete daha sonra yayın yaşamına son verdi.

Şuruppak, bugün TEL FARA, Irak'ın ortagüney kesimindeki Nippur'un güneyinde eski Sümer kenti. 20. yüzyılın ilk yarısında kentte yapılan kazılarda Tarihöncesi dönemin sonlarından Ur'un 3. sülale dönemine (İÖ y. 2112-2004) değin uzanan üç yerleşim tabakası ortaya çıkarılmıştır. Ev kalıntıları ve yönetime ait kayıtlarla sözcük listelerini içeren çiviyazısı tabletleri, İÖ 4000'in sonlarına doğru kentte kültürel bakımdan oldukça gelişkin bir halkın yaşadığını gösterir.

Sümer efsanelerinde Şuruppak, Ziusudra dışında bütün canlıların yok olduğu büyük tufanın yaşandığı yer olarak geçer. Bu efsanelerde koruyucu bir tanrının Ziusudra'ya bir tekne inşa etmesini emrettiği, onun bu tekneyle tufandan kurtulduğu, sonra insanoğlunu ve yeryüzündeki öbür canlıları yeniden yarattığı ve bu yüzden ölümsüzlükle ödüllendirildiği anlatılır. Ziusudra, Gılgamış Destanı'ndaki Utnapiştim'in ve Kitabı Mukaddes'teki Nuh'un Sümer efsanelerindeki karşılığıdır.

Şuşigaku (Japoncada "Zhu Xi okulu"), Tokugava döneminde (1603-1867) Japonya'da gelişen Yeni-Konfüçyüsçü okulların en etkili olanı (*bak.* Yeni-Konfüçyüsçülük).

Şutudri Irmağı *bak.* Satlec Irmağı

Şuubiye, Emeviler ve Abbasiler döneminde Arap olmayan Müslümanlar arasında gelişen hareket.

Emeviler döneminde mevali adıyla anılan Arap olmayan Müslümanlar Araplarla eşit sayılmıyordu. Yönetimin bu tutumu İran ve Türk kökenli Müslümanları İslamın öngördüğü eşitliğin gerektirdiği hakları almak için mücadeleye yöneltti. Böylece ortaya çıkan muhalefet hareketi Emevilerin devrilerek Abbasilerin iktidara gelmesinde büyük rol oynadı. Abbasiler döneminde İranlılarla Türkmenlerin önemli haklar kazanmasından ve yönetim kademelerinde önemli görevler üstlenmelerinden sonra Şuubiye hareketi kültürel bir nitelik kazandı. Özellikle İranlılar arasında süren hareket eski İran kültürünün canlandırılmasında ve Farsçanın edebiyat dili olarak gelişmesinde etkili oldu.

şuur *bak.* bilinç

Şuvalov, Pyotr Andreyeviç, Kont (d. 27 Haziran 1827, Petersburg - ö. 22 Mart 1889, Petersburg, Rus Çarlığı), II. Aleksandr'ın danışmanlarından Rus diplomat ve siyasal polis örgütü yöneticisi. Nüfuzunu kullanarak Rusya'da liberal reformların uygulanmasını önlemeye çalışmıştır.

1845'te orduya girdi. Kırım Savaşı'nda (1853-56) çarpıştıktan sonra 1856'da Paris'teki barış görüşmelerine katılan Rus heyetinde görev aldı. Ertesi yıl Petersburg polis örgütünün, 1860'ta da İçişleri Bakanlığı'na bağlı siyasal polis örgütünün başına getirildi. 1861'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında serfliğin kaldırılmasına karşı tutumuyla dikkat çekti. İki yıl süreyle Rusya'ya bağlı üç Baltık ülkesinin genel valiliğini ve Riga Kolordusu komutanlığını yürüttükten sonra, jandarma birliklerinin kurmay başkanı ve siyasal polis örgütünün yöneticisi olarak Petersburg'a döndü (1866). Bu dönemde II. Aleksandr'ın yakın danışmanları arasına giren Şuvalov, nüfuzunu kullanarak reform programının uygulanmasını geciktirmeye ve reform karşıtı kişilerin önemli konumlara gelmesini sağlamaya çalıştı.

1873'te özel bir diplomatik görevle Londra'ya gönderildi. Ertesi yıl da Rusya'nın Londra büyükelçiliğine atandı. Bu görevini, Rusya'nın Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki (1877-78) diplomatik başarısızlığında payı olduğu gerekçesiyle geri çağrılıp istifaya zorlandığı 1879'a değin sürdürdü.

Şükran Günü, ABD'de, her yıl bir önceki yılın hasadının ve öteki nimetlerin kutlandığı ulusal bayram. İlk kez 1621 sonbaharında Plymouth valisi William Bradford'ın, hasat mevsiminin bereketli geçmesi nedeniyle düzenlenen üç günlük eğlence ve şölene yöredeki Yerlileri çağırmasıyla kutlanmaya başladı. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bütün New England'da kurumlaşan Şükran Günü, Başkan Abraham Lincoln tarafından 1863'te resmen ulusal tatil ilan edildi. Bu günde hindi ve kabak turtası yeme geleneği ulusal kültürün özgün bir öğesi durumuna

geldi. Geleneksel olarak kasımın son çarşamba günü kutlanan Şükran Günü, 1941'de ABD Kongresi'nin çıkardığı bir yasayla aynı ayın dördüncü çarşamba gününe alındı. Kanadalılar ilk kez Kasım 1879'da ulusal bayram olarak benimsedikleri Şükran Günü'nü her yıl ekimin ikinci pazartesi günü kutlarlar.

Şükrullah, tam adı ŞÜKRULLAH BİN ŞEHABEDDİN AHMED (d. y. 1386 - ö. 5 Aralık 1488, İstanbul), Osmanlı tarihçi ve bilgin. *Behcetü't-Tevarih* adlı Türkçe genel tarihi ve Türk müziğine ilişkin risalesiyle tanınır.

Fetret Devri'nde Osmanlıların hizmetine girdi (1410). II. Murad (hd 1421-51) tarafından Karamanlı beyi İbrahim Bey ile Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a elçi olarak gönderildi. Bu arada şiir ve müzikle ilgilendi. 1456-58'de *Behcetü't-Tevarih*'i Sadrazam Mahmud Paşa'ya sundu. Olayların destansı bir anlatımla aktarıldığı yapıtın II. Mehmed'in (Fatih) tahta çıkmasına (1451) değin Osmanlı tarihine ilişkin bölümü özgün bir çalışma sayılır. 16. yüzyılda Mustafa Farisi tarafından *Mahbubu Kulubi'l-Ârifin* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Yapıtın eski Türkler ile Osmanlılara ilişkin bölümü Nihal Atsız'ın çevirisiyle Türkçede *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi* (1939), Osmanlılar bölümü de 1949'da, "Osmanlı Tarihleri" dizisi içinde *Behcetü't-Tevarih* adıyla basılmıştır. Şükrullah ayrıca Farsça *Menhecü'r-Reşad* adlı bir din kitabı ile *Camiü'd-Davad* adlı bir dualar kitabı yazmıştır.

Şükrullah, ünlü müzik kuramcısı Safiyeddin Urmevi'nin *Kitabü'l-Edvar*'ını da *Tercme-i Kitabü'l-Edvar* başlığıyla Türkçeye çevirdi. Çevirmenin eklediği bazı açıklamalar nedeniyle bir "şerh" sayılabilecek olan bu yapıtın çalgılarla ilgili bölümü, 1915'te Rauf Yekta tarafından *Milli Tetebbular Mecmuası*'nda dönemin Türkçesiyle yayımlandı. Daha sonra başkaları da bu yapıttan çeşitli bölümleri çağdaş Türkçeye çevirdi.

şükür, İslamda, verilen nimetlerin değerini bilmek ve buna karşılık teşekkür etmek. Kuran'a göre, verilen nimetlere karşı Tanrı'ya şükredilmesi imanın göstergesidir. Şükretmeyenler nimete karşı nankörlük etmiş (küfran-ı nimet), inanmanın gereğini yerine getirmemiş sayılır.

Tanrı'ya şükrün çeşitli dereceleri vardır. Şükrün ilk derecesi sözle yapılandır. Sözle şükür, nimetin Tanrı tarafından verildiğinin açıklanması ve başka bir nedene bağlanmamasıdır. İkinci dereceyi kalbin şükrü oluşturur. Kalbin şükrü tüm nimetlerin Tanrı tarafından verildiğine inanmaktır. Şükrün üçüncü derecesini oluşturan organlarla şükür, bunları Tanrı'nın buyrukları doğrultusunda kullanmaktır. Şükrün son derecesi ise şükür konusu olan nimetin kendisiyle şükretmektir. Bu, verilen nimeti Tanrı'nın istediği biçimde ve onun hoşnutluğunu kazanma amacıyla kullanmaktır.

şüphecilik, KUŞKUCULUK ya da SKEPTİSİZM olarak da bilinir, felsefede, her tür bilgi savını şüpheyle karşılayan ve bunların temellerini, etkilerini ve kesinliklerini irdeleyen tutum. Şüphecilik felsefe tarihi boyunca yerleşik kanıları ve inançları sarsmış, felsefe, bilim ve özellikle dinde birçok anlayışın değişmesine ortam hazırlamıştır.

Hindistan'da daha Veda döneminin sonlarında (İÖ y. 1000 - y. 600) kaleme alınmış *Upanishad* metinlerinde şüpheci eğilimler ya da Eski Yunan'daki Elea okulunda (İÖ 5. yy) gerçekliğin alışılmış deneyim yoluyla tanımlanabileceği konusunda şüpheci yaklaşımlar görülmekle birlikte, felsefe tarihinde ilk sistematik şüpheci görüşü Elisli Pyrrhon (İÖ y. 360-272) savundu. Yunan şüpheciliğinin de kurucusu sayılan Pyrrhon'un temel yönelimi, zihinsel dinginliğe ulaşmak amacıyla, belirli herhangi bir bakış açısına bağlı kalmaktan kaçınmaktı. Bu eğilim, onun uzun süren etkisiyle İÖ 1. yüzyılda Pyrrhonculuk adıyla yaygınlaştı. Bu akımın hareket noktası, ortaya konabilecek bilgi savlarına sistematik biçimde karşı çıkıp her konuda *epokhe* (askıya almak) ilkesini kullanmaktı. Akımın sonraki temsilcilerinden Sekstos Empeirikos (ü. 3. yy başları) dogmatik felsefecilerin bilgi savlarına karşı çıkarak apaçık olanın ötesinde hiçbir şeyin bilinemeyeceğini savundu. Amaç *ataraksia* (tinsel dinginlik) durumuna ulaşmaktı. Bu durumda kişi, bütün yargılarını askıya alarak, gerçekliği bilememenin verdiği sıkıntıdan kurtulup herhangi bir kesin inancı ya da kanısı olmaksızın, şeylerin görünüşlerine, kendi alışkanlıklarına, göreneklere ve doğal eğilimlerine göre yaşayabilirdi. Pyrrhoncular, Platon'un Akademia'sında İÖ 3. yüzyılda gelişen ve hiçbir şeyin kesin olarak bilinemeyeceğini, bilginin ancak akla yatkın ya da olasılık içeren ölçüleri olabileceğini savunan Akademia şüpheciliğine karşı çıktılar.

Akademia şüpheciliği ortaçağa değin etkisini sürdürdüyse de imanın anlamlı bilgi yolunu açtığını savunan Aziz Augustinus'un etkisiyle geriledi. Aynı dönemlerde İslam düşünürleri arasında ortaya çıkan us karşıtı bir şüphecilik de dinsel doğruların iman yoluyla kavranabileceği yönündeki eğilimi güçlendirdi.

16. yüzyıldan sonra klasik dönem metinlerinin yeniden ortaya çıkarılması, doğa bilimlerinin gelişmesi, keşif yolculukları ve Katolikler ile Protestanlar arasındaki temelli farklılıkları açığa çıkaran Reform hareketi Batı'daki yerleşik dünya tasarımını kökünden değiştirerek çağdaş şüpheciliğin temellerini attı.

Yeniçağın en ünlü şüpheci düşünürlerinden Michel de Montaigne 17. yüzyılda bilimlere ve bütün bilgi dallarına karşı çıkarak yalnızca Tanrı'nın açınladıklarına inanılmasını savundu. Onun bu görüşü, gerçeklik üzerindeki bilgi konusunda şüpheyi korumakla birlikte bilimleri yararlı sayan Pierre Gassendi tarafından eleştirildi. Descartes da Montaigne'e karşı çıktı ve yanlış olabilecek bütün inançlardan şüphelenme yoluyla, gerçekten şüphelenilemez bir doğruya, "düşünüyorum, öyleyse varım" önermesine ulaşılabileceğini gösterdi. Descartes'a göre, bu bilgiden yola çıkarak Tanrı'nın ve dış dünyanın varlığı kanıtlanabilir, dış dünya da matematiksel ilkeler aracılığıyla bilinebilirdi. 17. yüzyıl sonlarında Pierre Bayle şüpheci savlar kullanarak, ussal etkinliğin yerine yalnızca vicdanın yolunun izlenmesini önerdi.

18. yüzyılda en kalıcı ve en etkili şüpheci görüşleri David Hume bir araya getirdi. Hume'a göre, çağdaş bilimin temelindeki tümevarım yönteminin öngördüğü, doğanın birörnekliği varsayımı temelsiz metafizik bir varsayımdı. Hume ayrıca nedensellik kavramının, benliğin özdeşliğinin ve dış dünyanın varlığının hiçbir temele dayanmadığını kanıtlamaya çalıştı. Immanuel Kant Hume'un görüşüne karşı, en yalın deneyimi bile edinmek ve betimleyebilmek için bazı evrensel ve zorunlu koşulların gerektiğini savundu.

19. yüzyılda Søren Kierkegaard dinsel varoluşçuluğu geliştirirken usdışı bir şüphecilikten yola çıktı; kesinliğin ancak herhangi bir gerekçeyle temellendirilemeyen bir "inanca sıçrama" ile bulunabileceğini savundu. Aynı yüzyılda Friedrich Wilhelm Nietzsche, birçok yaygın kanıyı yıkmak için şüpheci kanıtlamalar kullandı. 20. yüzyılda Albert Camus gibi bazı varoluşçu düşünürler, bilimsel dünya görüşünün ve usçuluğun sonunda dünyanın anlaşılmazlığını ve saçmalığını ortaya koyduğunu, ama bireyin bu saçmalıkla mücadele etmesi gerektiğini öne sürdü. Mantıksal olgucu ve linguistik felsefeciler arasında da, özellikle geleneksel felsefenin savlarına karşı çıkanlar şüpheci yöntemler kullandılar.

Şvetambara (Sanskrit dilinde "Beyazlar Giymiş"), Caynacılığın başlıca iki mezhebinden biri. Digambara(*) mezhebinin tersine keşişleri ve rahibeleri basit beyaz giysiler giyer. Daha çok Gucerat'ta ve Racasthan'ın batı kesiminde yaygın olmakla birlikte, Hindistan'ın kuzey ve orta kesimlerinde de mezhep üyelerine rastlanır. Şvetambara kaynaklarında Caynacılığın iki mezhebe bölündüğü tarih İS 83 olarak verilir. Ama iki mezhep arasındaki farklılıkların zamanla ortaya çıktığı sanılır. Tirthankara'nın (Cayna kurtarıcıları) Kushan hanedanı döneminde yapılmış çıplak portreleri üzerindeki yazılar, Şvetambaraların bir süre daha çıplak resimlere tapmayı sürdürdüklerini gösterir. Giysili bir Tirthankara'yı gösteren en eski portrenin 5. yüzyıl sonları ya da 6. yüzyılda Gucerat'taki Akota'da yapıldığı saptanmıştır. Aynı dönemde Valabhi'de toplanan son konseyin iki mezhebin kesin olarak ayrılmasıyla sonuçlandığı, Şvetambara mezhebinin *anga* olarak bilinen 11 Ana Metin'e (12.'si daha önce kaybolmuştu) dayalı kutsal metinlerini yazma işinin bu konseyin sonunda tamamlandığı sanılmaktadır.

Şyanğ dili, Çince XIANG, Wade-Giles yazımında HSIANG, Hunan yönetim bölgesinde konuşulan Çince. Eski ve Yeni Şyanğ dilleri olmak üzere iki ana biçimi vardır. Esas olarak Hunan'ın merkezi Changsha çevresinde konuşulan Yeni Şyanğ dili Mandarin Çincesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Shuangfeng'de ve Hunan'ın öteki bölgelerinde konuşulan Eski Şyanğ dili ise, Vu (Wu) diliyle benzerlikler gösterir. Eski Hunan dilinde sözcük başına getirilen ünsüzlerin sayısı, başlıca Çin dillerinde olduğundan daha fazladır. Şyanğ dilinde, aynı ünlü ve ünsüz dizilerinden oluşan sözcük ya da sözcük öğelerini ayırt etmek için beş ayrı titrem (ton) kullanılır.

t **testi** *bak.* Student sınaması

Taaffe (Kontu), Eduard (d. 24 Şubat 1833, Viyana - ö. 29 Kasım 1895, Ellischau, Bohemya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu), 1868-70 ve 1879-93 arasında başbakan olan Avusturyalı devlet adamı. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıklar arasındaki gerginlikleri yatıştırmış ve İmparator Franz Joseph'in hükümdarlığı sırasındaki en uzun ömürlü hükümet olan tutucu koalisyonu kurmuştur.

İrlanda asıllı bir aileden geliyordu. Franz Joseph'in çocukluk arkadaşı olan Taaffe, 1852'de Avusturya devletinin hizmetine girdi. Yukarı Avusturya valiliği, içişleri bakanlığı, savunma ve kamu güvenliği bakanlığı görevlerinde bulunduktan sonra 1868'de başbakan oldu. Ama Çeklere ayrıcalık tanıma politikasının yol açtığı hükümet bunalımı nedeniyle 1870'te başbakanlıktan istifa etti. Aynı yıl yeniden içişleri bakanlığına, 1871'de ise Tirol valiliğine atandı. 1879'da üçüncü kez içişleri bakanlığına getirilen Taaffe, Ağustos 1879'da yeniden başbakan oldu. On dört yıl süren başbakanlığı sırasında ülkeyi, Taaffe'nin Demir Çevresi adı verilen ve tutucu din adamlarıyla Polonyalı ve Çek toprak sahiplerinden oluşan bir koalisyona dayanarak yönetti. Taaffe'nin en büyük başarısı, Polonyalı ve Çek azınlıkların taleplerine yanıt veren ödüncü bir politika izleyerek milliyetçi çekişmelerin neden olduğu gerilimi azaltmak oldu. Ama Çek milliyetçilerinin taleplerinin gitgide radikalleşmesi, oluşturduğu koalisyon üzerindeki denetimini yitirmesine yol açtı. Oy hakkının genişletilmesini öngören yasa tasarısının *Reichsrat*'ta (Devlet Konseyi) reddedilmesi üzerine Kasım 1893'te başbakanlıktan istifa etti.

taahhüt, gerçek ya da tüzel bir kişiye karşı, bir şeyi yapma ya da yapmama ya da bir şeyi verme yükümlülüğünü üstlenme. Kural olarak sözleşmeler iki tarafın birbirine karşı borç yüklenmesi olgusunu içeren taahhüt işlemi niteliğindedir. Kefalet, bağışlama, borç yüklenme gibi tek yanlı bir borç içeren taahhüt işlemleri de vardır. Taahhüt işleminde bir edim değil, edimin yapılması vaadi söz konusudur. Örneğin bir taahhüt işlemi olan alım-satım sözleşmesi, bir hakka doğrudan etkide bulunan ve bir edimi içeren tasarruf işleminden farklı olarak, satılan malın mülkiyetinin karşı tarafa geçmesi gibi bir etki yaratmaz. Mülkiyetin geçmesi için taşınır mallarda teslim, taşınmaz mallarda da tapuya tescil gibi ayrı bir tasarruf işlemi gerekir. Taahhüt işlemi tasarruf işleminden farklı olarak ayni hak değil, nispi hak doğurur.

Bütçe hukukunda taahhüt, hizmet kuruluşunda bir harcamanın yapılmasını ya da çoğalmasını gerektiren bir işi yapmayı kararlaştırma anlamına gelir. Kamu kuruluşu adına taahhüde girişenlerin ita amiri sanını taşıması zorunlu değildir. Gider taahhütlerine kimlerin ne gibi usullerle karar verecekleri her hizmet alanındaki mevzuat (örn. Muhasebe-i Umumiye Kanunu, Devlet İhale Kanunu vb) hükümleriyle belirlenmiştir. Bu hükümlere uygun olarak yapılmamış olan gider taahhütleri geçerli sayılmaz ve kamu ödemelerine temel olamaz. Sayıştay kendi denetimine bağlı kurum ve dairelerin kamu harcaması gerektiren sözleşmelerini öndenetim yoluyla inceleyerek bunlara vize uygular. Ayrıca ikinci derece ita amirlerinin yapacakları taahhüdü içeren sözleşmeler belli bir parasal sınırı aşıyorsa bakanlığın da iznine bağlı tutulur.

Kamu idaresi, bayındırlık işlerinin özel kişilerce yürütülmesi amacına yönelik "taahhüt sözleşmeleri" yapabilir. Taahhüt sözleşmesinin öteki tarafını oluşturan özel kişi (müteahhit) bir kamu binasının, bir yolun ya da bir parkın yapılması işini belli bir para karşılığında yüklenir. Bayındırlık işleriyle ilgili taahhüt sözleşmeleri bazı durumlarda, yapı malzemesinin idareye teslimi taahhüdünü de içerebilir. Türk hukukunda, sadece kamu hizmetinin yürütülmesine ilişkin olan imtiyaz sözleşmeleri idari sözleşme sayıldığından, böyle olmayan taahhüt sözleşmeleri Fransız hukukundan farklı olarak, özel hukuk sözleşmesi niteliği taşır.

Taal Gölü, Filipinler'de, Luzon'un güneybatısındaki Batangas ilinde (*province*) göl. Deniz düzeyinden en çok 3 m yükseklikte ve 24 km genişliğinde bir yanardağ kraterinde yer alır. 244 km²'lik yüzölçümüyle ülkenin üçüncü büyük gölüdür. Gölde, tepesinde bir başka krater gölü (Sarı Göl) olan ve Taal Yanardağı (300 m) olarak bilinen

Taal Gölü ve Krateri, Luzon, Filipinler
Philippine Airlines

Yanardağ Adası bulunur. Bu yanardağ 1572'den beri, sonuncusu 1970'te olmak üzere 25 kez lav püskürtmüştür.

Bir ulusal parkta yer alan ve çok sayıda turist çeken gölün, özellikle kuzeydeki Tagaytay Sırtından bakıldığında güzel bir manzarası vardır. Güneydoğudaki yarların arasındaki bir yanktan çıkan Pansipit Irmağı, gölün fazla sularını Güney Çin Denizindeki Balaya Körfezine taşır.

taat, İslamda Tanrı buyruklarına uyma.

Kuran'a göre insanlar ve cinler seçme özgürlüğüne sahiptir. Bu nedenle bunlar ya taat ya da isyan içindedir. Taatı seçme, zorunlu olarak Tanrı'yı tüm nitelikleriyle bilmeyi, ona inanmayı, hiçbir varlığı ona ortak etmemeyi ve yaşamını onun buyruklarını doğrultusunda düzenlemeyi gerektirir. Bu nedenle taat yalnız Tanrı için söz konusu edilebilir. Kuran'da Tanrı'nın yanı sıra Hz. Muhammed'e ve ulü'l-emre (yöneticiler) itaat da öngörülür.

Fıkıh bilginleri taat kavramına daha sınırlı bir anlam yüklerler. Onlara göre taat, yapılması halinde sevap kazanılan edimleri dile getirir. Bu anlamda taat ibadetlerle iyi iş ve davranışları (amel-i salih) karşılar. Mutasavvıflar ise taatı Tanrı'ya gönülden bağlanma biçiminde tanımlayarak çeşitli derecelerinden söz etmişlerdir.

tabaka *bak.* katman

tabakalaşma *bak.* katmanlaşma

tabakat, tekil TABAK (Arapçada "üst üste konmuş", "birbirini izleyen"), İslam yazınında, aynı çağda yaşamış, aynı bilim dalıyla uğraşmış, aynı mezhep ve tarikatın üyesi vb kimselerin yaşamöykülerini veren yapıtlar. Bu yapıtlar genellikle 20 ya da 10 yıllık bir süreyi kapsar; şairler (tabakatü'ş-şuara), mutasavvıflar (tabakatü's-sufiye), fakihler (tabakatü'l-fukaha), kâriler (tabakatü'l-kurra) gibi grupların birbirini izleyen kuşaklarını konu alır. Aynı dönemde yaşamış kişiler bir tabakada, bir soyda ya da bir sınıfta toplanmıştır. Bu türün ilk örnekleri sahabe ve tâbiine ilişkindir. Günümüze kadar ulaşabilmiş en eski yapıt ise İbn Sa'd'ın (ö. 845) *et-Tabakatü'l-Kübra* ya da *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir* adlı kitabıdır. Bu türde yazılmış öbür yapıtlar arasında, İsmail bin Ebi Muhammed'in (ö. 815) *Tabakatü'ş-Şuara*'sı, el-Heysem bin Adî'nin (ö. 823) *Tabakatü'l-Fukaha ve'l-Muhaddisin*'i ve *Tabakat men revâ anî'n-Nebî*'si, Ebu Ubeyde'nin (ö. 824) *Tabakatü'l-Fursân*'ı, Sülemî'nin (ö. 1021) *Tabakatü's-Sufiye*'si (1953) sayılabilir.

tabaklama *bak.* sepileme

taban, matematikte, değişik üslere yükseltilmiş değerleri aracılığıyla herhangi bir sayının ifade edilmesini olanaklı kılan sayı. *Ayrıca bak.* sayı sistemleri.

taban buzu *bak.* dip buzu

taban düzeyi, hidroloji ve jeomorfolojide, bir akarsuyun artık daha fazla aşındıramayacağı yüzey sınırı. Akmakta olan bir ırmak, durgun bir su kütlesine girdiğinde hız kaybeder ve böylece aşındırma gücünü tüketir; bu nedenle ırmakların taban düzeyi, yaklaşık olarak durgun su kütlesinin yüzeyi ile aynıdır. Eğer ırmak bir denize boşalıyorsa taban düzeyi deniz düzeyidir; buna nihai taban düzeyi denir. Eğer ırmak bir göle boşalıyorsa göl düzeyi, akarsuyun bu yüksekliğin üstündeki bütün kesimleri için geçici taban düzeyi olarak kabul edilir. Bütün kara parçaları nihai taban düzeyine kadar aşınma eğilimindedir, ama yerkabuğundaki yükselme hareketleri ve deniz düzeyinde ortaya çıkan değişmeler, birkaç ender örnek dışında bunun gerçekleşmesini engeller.

tabanca, tek elle kullanılan kısa namlulu, kısa erimli, hafif, küçük ateşli silah. İlk tabancaların 14. yüzyılın sonlarında İtalya'da geliştirildiği sanılmaktadır. Bu yüzyıldan sonra tüm Avrupa'da çeşitli tabanca türleri görülmeye başladı. Ama günümüzün tabancalarından çok küçük birer arkebüze(*)

45 kalibrelik bir otomatik tabanca
Colt Industries

benzeyen bu tabancalar oldukça ağır ve çok kısa erimliydi, ayrıca isabet oranları da çok düşüktü. Bu tabancaların başka bir sakıncası da namlunun birkaç atıştan sonra parçalanması ve atıcıya zarar vermesi olasılığının yüksek olmasıydı. Modern tabancaların ilk örnekleri 17. yüzyılda yapılmaya başladı. Bu yüzyılda geliştirilen revolverler(*) birkaç küçük değişiklikle günümüzde de kullanılmaktadır. 18. yüzyılda daha dayanıklı namlular yapılmasına olanak sağlayan malzemelerin bulunması ve daha etkin mekanizmaların geliştirilmesiyle birlikte, tabanca yapımı önemli ölçüde gelişti ve yaygınlaştı. 19. yüzyılın sonlarına doğru mermi ve kovan yapımı ile dumansız barutun hazırlanmasında kaydedilen gelişmeler ve yeni

silah yapım tekniklerinin ortaya çıkması, ilk otomatik tabancaların(*) yapılmasını olanaklı kıldı.

Çok değişik türleri olan tabancalar, genel olarak revolver, otomatik tabanca ve makineli tabanca biçiminde sınıflandırılabilir. Revolver, her atıştan sonra dönerek bir sonraki merminin namlu hizasına gelmesini sağlayan bir silindir ve bir fişek yatağıyla (top) donatılmıştır. Tetik çekildiğinde horoz mermiyi ateşler ve hemen ardından silindir dönerek bir sonraki mermiyi atışa hazır hale getirir. Otomatik tabancalarda, merminin ateşlendiği andaki geri tepme enerjisi ile çalışan bir düzenek bulunur. Fişekler bu düzenek içine bir şarjör tarafından beslenir. Otomatik tabancaların daha gelişmiş modelleri olan ve ilk olarak I. Dünya Savaşı sırasında kullanılan makineli tabancalar daha uzak erimli ve daha seri ateşlemelidir. *Ayrıca bak.* Sten makineli tabancası.

Tabanlıoğlu, (Ahmet) Hayati (d. 1 Şubat 1927, Ankara), Türk mimar.

1950'de İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. 1954'te Almanya'da Hannover Teknik Üniversitesi'nde tiyatro yapıları konusunda doktora çalışmasını tamamladı. Daha sonra İsviçre'de Zürich Teknik Üniversitesi'nde (ETH) asistan olarak görev aldı. 1956'da Türkiye'ye döndü ve Bayındırlık Bakanlığı Büyük Yapılar Projeleri İstanbul Bölge Müdürlüğü'ne atandı. 1981'e kadar sürdürdüğü bu görevi sırasında Atatürk Kültür Merkezi ile Türk Hava Yolları Atatürk Havalimanı Uluslararası Terminali gibi önemli yapıların tasarım ve uygulama çalışmalarını yönetti. 1971-84 arasında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nde ders veren Tabanlıoğlu 1972'de doçent oldu. 1981'den bu yana İstanbul'da serbest mimar olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Tabanlıoğlu, 1957'de arkadaşlarıyla birlikte katıldığı Erzurum Atatürk Üniversitesi kampusu uluslararası mimarlık yarışmasında kazandığı birincilik başta olmak üzere birçok mimarlık yarışmasında çeşitli dereceler aldı. 1983'te kendisine Bayındırlık Bakanlığı'nın başarı plaketi, aynı yıl Sedat Simavi Vakfı'nın Mimarlık ve Kent Planlaması dalındaki büyük ödülü, 1987'de Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin onursal doktorluk unvanı verildi. 1989'da da, uygulamasını yaptığı İstanbul'da Ataköy'deki Galleria mağazası nedeniyle Alışveriş Merkezleri Uluslararası Konseyi'nin en iyi mimarlık tasarımı ödülünü alan Tabanlıoğlu, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı'nın kurucu mütevelli kurul üyesidir.

Tabasco, Meksika'nın güneydoğu kesiminde eyalet. Yüzölçümü 25.267 km²'dir. Genellikle alçak ve düz olan eyalet toprakları lagünler ve bataklıklarla kaplıdır. Eyalet topraklarının sularını toplayan Grijalva ve Usumacinta ırmakları, kollarıyla birlikte eyaletteki başlıca ulaşım yollarını oluşturur. Eskiden Kiçe, Maya, Olmek, Tabaska ve Nahuva Yerlilerinin yaşadığı yöreye ayak basan ilk Avrupalı, İspanyol kâşif Juan de Grijalva oldu (1518). Yerlilerle yapılan bir dizi çarpışmadan sonra 16. yüzyılın ortalarına doğru yöre İspanyolların eline geçti. Tabasco 1824'te eyalet statüsü kazandı. Eyaletin başlıca gelir kaynakları olan tarım, ormancılık, arıcılık, balıkçılık ve sığır besiciliğine 1960'larda petrol çıkarımı ve arıtımı eklendi. Ciudad Pemex'te ve La Venta'daki büyük petrokimya tesislerinde 30'dan fazla petrol sahasından gelen petrol işlenir. Eyaletin yönetim merkezi olan Villahermosa'ya

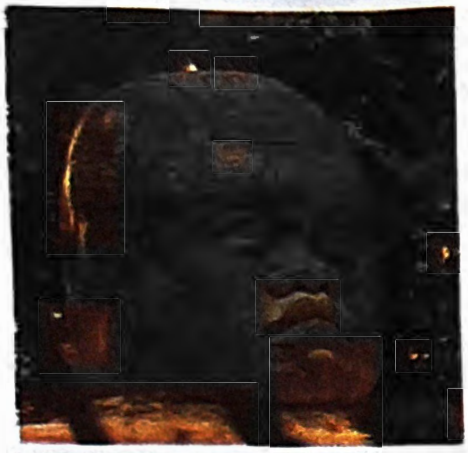

Tabasco'da Olmek uygarlığı döneminden kalma bir bazalt baş heykeli
© Robert Frerck — Odyssey Productions

karayolu, havayolu ve Teapa üzerinden demiryoluyla ulaşılabilir. Grijalva Irmağının ağzındaki Frontera eyaletin başlıca limanıdır. Nüfusu (1990) 1.501.744.

Tabasco Ovası, Meksika'nın güneydoğusundaki Tabasco eyaletinde, Meksika Körfezi kıyısında düzlük. Tehuantepec Kıstağının kuzeydoğusu ve Yucatán Yarımadasının güneybatısında yer alan kıyı düzlüklerini kapsar. Grijalva ve Usumacinta ırmaklarının taşıdığı alüvyonlarla oluşmuştur. Sık tropik ormanlarla kaplı olan Tabasco Ovasının iklimi sıcak ve nemlidir. Bol yağış alan ovanın her yıl taşkın suları altında kalan alçak delta topraklarında çok sayıda lagün ve bataklık bulunur. Eskiden Olmeklerin yurdu olan Tabasco Ovasına ayak basan ilk Avrupalı, 1518'de bölgeye gelen İspanyol kâşif Juan de Grijalva oldu.

Tabasco Ovasının verimli topraklarında muz, hindistancevizi, kakao, kahve, şekerkamışı yetiştirilir; yörede ayrıca sertodunlu ağaçlar işlenir. Eskiden nüfus yoğunluğu düşük bir bölge olan Tabasco Ovası, 1970'lerin sonlarında zengin petrol yataklarının bulunmasından sonra kalabalıklaşmaya başlamıştır.

Tabatabai, Seyyid Ziyaeddin (d. y. 1888 - ö. 29 Ağustos 1969, Tahran), önderliğini yaptığı hükümet darbesinden (1921) sonra kısa süre başbakan olan İranlı devlet adamı.

I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz yanlısı *Rad* gazetesinin yayın yönetmeni olarak adını duyurdu. 1919'da Bakû'de, Bolşeviklere karşı mücadele eden Menşeviklerle bir ticaret anlaşması yapmak için görüşmelerde bulunan yarı resmî bir diplomatik heyete başkanlık etti. İran'a dönüşünde Encümen-i Fulad (Çelik Komite) adlı gizli bir milliyetçi örgüte katılarak komünizm karşıtı siyaset adamları arasında, yönetime karşı bir ittifak oluşturdu. Gerçekleştirilmesine önderlik ettiği 21/22 Şubat 1921'deki hükümet darbesinin ardından başbakanlığı üstlendi. Ama çok geçmeden darbenin askeri lideri Albay Rıza Han'la (1924'ten sonra İran şahı Rıza Şah Pehlevi) anlaşmazlığa düştü ve mayısta sürgüne gönderildi.

Sonraki 20 yıl boyunca Filistin'de sürgünde yaşayan Tabatabai, Rıza Şah Pehlevi'nin Eylül 1941'de tahttan çekilmesi üzerine İran'a döndü. 1942'de meclise seçildi, ertesi yıl İngiliz yanlısı ve komünizm karşıtı bir siyasal parti olan Ulusal İrade'yi kurdu. Parti, Tabatabai'nin siyasal önemini yitirdiği 1951'e değin etkinliklerini sürdürdü.

tabela, bir işyerinin önüne ya da üstüne, sahibini ve yapılan işin niteliğini belirtmek için asılan yazılı levha.

Eski Mısırlıların ve Yunanlıların reklam amacıyla tabela kullandığı bilinir. Romalılar duvarların uygun yerlerini badanalayarak üstüne yazı yazmaya elverişli hale getirirlerdi. Okuma yazma bilenlerin çok az olduğu dönemlerde dükkân tabelalarının üstüne çeşitli simgeler ve işaretler konurdu. Örneğin Roma'da tavernaların tabelalarında içeride şarap verildiğini belirten bir asma dalı resmi bulunurdu. Bunun gibi, rehincilerin tabelasındaki üç altın top, eskiden tıpla ilgili işlerle de uğraşan berberlerin tabelalarındaki, kan ve bandajı simgeleyen kırmızı ve beyaz çizgiler gibi bazı işaretler bir süre sonra belirli işlerle özdeşleşti. Daha 1390'larda İngiliz tüccarların işyerlerine kendi tabelalarını asma zorunluğu vardı. 16. yüzyılın sonlarında bu kural Fransa'da da uygulanmaya başladı. Yüz yıl sonra Paris ve Londra'da, hanlar dışındaki işyerlerinde tabelaların dışarıdaki bir direğe asılmayıp yapıların cephesine konması kuralı getirildi.

19. yüzyılın sonlarında kullanışlı elektrik üreteçlerinin geliştirilmesi işyeri tabelalarının ve duyuru levhalarının aydınlatılmasına olanak verdi. 1910'a gelindiğinde Fransız bilim adamı Georges Claude, neon ve başka gazlarla doldurulmuş aydınlatma tüpleriyle deneyler yapıyordu. Bunun üzerinden 10 yıl geçmeden, içindeki gazdan elektrik akımı geçirildiğinde kırmızı, yeşil ya da mavi ışınım veren tüpler tabelalarda kullanılmaya başladı. Aydınlatma teknolojisinin gelişmesiyle birlikte konuya yasal düzenlemeler getirildi. 20. yüzyıl ortalarında, birçok ülkede iş merkezleri dışında ışıklı ve başka tabelaların kullanılması yasaklandı.

Taberi, tam adı EBU CAFER MUHAMMED BİN CERİR ET-TABERİ (d. y. 839, Amul, Taberistan - ö. 923, Bağdat), erken dönem İslam tarihi ve tefsir alanlarında çok kapsamlı yapıtlar vermiş İslam bilgini. İslam dünyasında Sünniliğin yerleşmesine önemli katkıda bulunmuştur. Önceki din bilginlerinden aktardığı çok geniş bir tefsir ve tarih bilgisi birikimini özetleyerek İslam bilimlerine sağlam bir temel kazandırmıştır.

Irak, Suriye ve Mısır'da dönemin başlıca bilim merkezlerinde öğrenim gördü; buralarda çok sayıda din bilgininden ve kütüphaneden, sonraki çalışmalarında kullanacağı sözlü ve yazılı malzemeleri derledi. Çok varlıklı olduğu için, ömrünün sonuna değin Abbasi başkenti Bağdat'ta yalnızca araştırmalarıyla uğraşma olanağı buldu. Dönemin belirgin özellikleri siyasal kargaşa, toplumsal bunalım, fıkıh ve kelam okulları arasındaki çatışmalardı. Çeşitli nedenlerden ve koşullardan kaynaklanan yaygın hoşnutsuzluk başkentte ayaklanmalara yol açıyordu. Ortaçağ İslam dünyasındaki toplumsal ve ekonomik kökenli tüm hareketler gibi bu ayaklanmalar da Sünnilik karşıtı dinsel bir anlatımla meşruluk kazanmaya çalışıyordu.

Taberi bu muhalefet hareketlerinin aşırı tutumlarını reddederken, Bağdat'ta egemen olan Sünni fıkıh mezhebi Hanbelilikten de uzak durdu. Kendisi ayrı bir Sünni fıkıh mezhebi kurduysa da, bu mezhep Taberi'nin ölümünden sonra fazla yaşamadı.

Taberi'nin ilk çalışması, kısaca *et-Tefsir* adıyla bilinen *Camiü'l-Beyan an Tevili'l-Kuran*'dır (1903-12, 30 cilt). Kısaca *Tarih-i Taberi* olarak anılan *Kitabü'l-Ahbari'r-Rüsul ve'l-Mülûk* (1876-1901, 13 cilt, yay. de Goeje) adlı genel tarihini Samani hükümdarı Mansur bin Nuh kısaltturarak Farsçaya çevirtmiştir (y. 963). Yapıt bu çeviri temel alınarak Türkçede *Taberi-i Kebir Tercümesi* (1844, 5 cilt) ve *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (1954-58, 4 cilt, 1992) adlarıyla ba-

sılmıştır. Taberi'nin Kuran'ı yorumladığı ilk yapıtında izlediği yöntem, Kuran'ı sözcük sözcük izleyerek konuyla ilgili hadisleri bunların yanına koymaktır. Peygamberler ve hükümdarlar tarihini konu alan kitabıysa dünyanın yaratılışı öyküsüyle başlar ve ilk peygamberlerin yaşamöyküleriyle sürer. Hz. Muhammed dönemi için Taberi, 8. yüzyılda yaşamış Medineli araştırmacıların çalışmalarını temel almıştır.

Taberiye, Latince TIBERIAS, İbranice TEVERYA, İsrail'in kuzeydoğusunda, Taberiye Gölünün (Celile Denizi) batı kıyısında kent. Kudüs, Hebron ve Tsefat'la (Safed) birlikte Yahudilerin dört kutsal kentinden biridir.

Romalılar döneminde Celile *tetrarkhes*'i Herodes Antipas (hd İÖ 4 - İS 39) tarafından kurulan (İS 18) kente, dönemin Roma

Taberiye'den bir görünüm, arkada Golan Tepeleri ve Taberiye Gölü, İsrail
P. Larsen—Photo Researchers

imparatoru Tiberius'un adı verildi. Bazı efsanelerde, Eski Ahit'te adı geçen kutsal Rakkat'ın yerinde kurulduğu söylenir. Yahuda'nın Romalılar tarafından yağmalanması ve tapınağının yıkılmasından sonra, Celile Yahudilerin Filistin'deki başlıca merkezi durumuna geldi ve bölgenin en büyük kenti olan Taberiye'nin önemi arttı. Daha sonra Bizans'ın egemenliğine giren kent 636'da Arapların eline geçti. Kentte yaşayan Yahudi toplumu Arapların yönetimi sırasında da gelişmesini sürdürdü.

Salaheddin Eyyubi'nin Hattin Savaşı'yla (1187) Haçlıların Filistin'deki egemenliğine son vermesinden sonra Tsefat'ın Celile'nin yönetim merkezi yapılması, Taberiye'nin öneminin azalmasına yol açtı. Kent ve çevresindeki topraklar 1560'ta I. Süleyman (Kanuni) tarafından Náksos dükü José Nasi'ye (1520-79) verildi. Portekiz Yahudisi olan Nasi'nin ipekböcekçiliğini ve koyun besiciliğini geliştirerek bölgeye yerleşimi özendirme girişimleri sonuçsuz kaldı. 1837'deki bir depremde ağır hasar gören kent sonradan yeniden inşa edildi. Taberiye, Celile'de Yahudi tarım yerleşmelerinin kurulduğu 1882'den sonra sürekli olarak gelişmeye başladı. Filistin'de İngiliz manda yönetimi kurulduğunda (1922) kent nüfusunun çoğunluğunu Yahudiler oluşturuyordu. 1948-49 yıllarındaki ilk Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra İsrail'e göç eden birçok Yahudi kente yerleşti.

Kentteki ilginç yerler arasında, 1204'te Mısır'da ölen ünlü Endülüslü Yahudi filozof, hukuk bilgini ve hekim İbn Meymun'un ve Talmud'u yorumlayan Yohanan ben Zakay'la Akiba ben Joseph'in mezarları sayılabilir. İki bin yıldır bilinen ve şifalı olduğuna inanılan Taberiye kaplıcaları ve 2. yüzyılda yaşamış Talmud yorumcusu Haham Meir'in mezarı kentin hemen güneyindedir. Taberiye günümüzde İsrail'in gözde tatil merkezlerinden biridir; kentteki oteller Taberiye Gölü kıyısında ve Kiryat Şmuel (Samuel Kenti) mahallesinin eteklerinde toplanmıştır. Dokuma ve un fabrikalarının bulunduğu Taberiye'de balıkçılık da önemini korumaktadır.

Deniz düzeyinden 210 m aşağıda yer alan Taberiye dünyanın bu büyüklükteki kentlerinin en alçakta yer alanlarından biridir. 1975-76 yıllarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, kentin II. Agrippa tarafından yaptırılan güney kapısı ve Roma tarzında inşa edilmiş su ve kanalizasyon şebekesi ortaya çıkarılmıştır. Nüfus (1982 tah.) 29.000.

Taberiye Gölü, CELILE DENIZI olarak da bilinir, Arapça BUHAYRAT TABERIYA, İbranice YAM KINNERET, İsrail'de göl. Yüzölçümü 166 km² olan göl, deniz düzeyinden 209 m aşağıda yer alır. Şeria Irmağı gölün içinden geçer. Kuzey-güney doğrultusunda 21 km, doğu-batı doğrultusunda 11 km boyunca uzanan gölün biçimi armudu andırır. En derin yeri (47 m) kuzeydoğu kesimindedir. Kitabı Mukaddes'te adı sık sık geçen gölden Eski Ahit'te Kinneret (Kinerot) Denizi olarak söz edilirse de, Yahudilerin İÖ 6. yüzyılda Babil'e sürülmesinden sonra Gennesaret Gölü olarak anılmaya başlamıştır. 1948-67 arasında Suriye'yle İsrail arasındaki ateşkes hattı gölün hemen kuzeydoğusundan geçiyordu.

Çevredeki toprakların verimliliği, ılıman iklimi ve elverişli doğal koşulları nedeniyle Taberiye Gölünün kıyılarına tarih boyunca çeşitli halklar yerleşmiştir. Gölün 3 km güneyinde yer alan el-Ubeydiye'deki 400-500 bin yıl öncesine ait göl oluşumlarında Tarihöncesinden kalma aletler ve iki insan fosilinin kalıntıları bulunmuştur. Bunlar Ortadoğu'da bulunan en eski insan fosili kalıntılarındandır. Ayrıca, İÖ 2000-1000 arasında Kenanlılar tarafından inşa edilmiş yapılar da ortaya çıkarılmıştır. İS 1. yüzyılda Taberiye Gölünün çevresi zengin ve kalabalık bir bölgeydi. Yahudi tarihçi Flavios Josephos eski çağlarda göl kıyılarında dokuz kent bulunduğunu yazarsa da, bunlardan yalnızca Taberiye(*) günümüze ulaşmıştır.

Taberiye Gölünün çevresindeki toprakların korunaklı olması ve gölün ılımanlaştırıcı etkisi bölgede kışların ılık geçmesine neden olur; ocak ayında ortalama sıcaklık 14°C'dir. Dondurucu soğukların görülmemesi çevrede muz, hurma, turunçgiller ve sebze yetiştirilmesine olanak sağlar. Sıcak geçen yaz aylarında ortalama sıcaklık 31°C'yi bulur.

Taberiye Gölünü besleyen başlıca akarsu Şeria Irmağıdır. Göl ırmağın akışını düzenler ve sularının bir bölümünü tutar. Celile Tepelerinden göle dökülen akarsular arasında, hepsi de kuzeybatıdan göle karışan Ammud ve Tsalmon adlı iki küçük ırmakla Arbel adlı bir mevsimlik akarsu sayılabilir. Golan Tepelerinde doğan orta büyüklükte dört ırmak da Taberiye Gölüne dökülür. Gölde sürekli yaşayan balıkların yanı sıra göçmen balıklar da görülür.

Kuzeybatıdaki Gennesaret Ovasıyla güneydeki Deganya'nın çevresindeki topraklar, son birkaç yüzyıldır yürütülen sulama çalışmaları ve yoğun tarım tekniklerinin uygulanması sonucu verimli tarım arazilerine dönüşmüştür. Özellikle Taberiye ve Gennesaret'le gölün doğu kıyısındaki En Gev'de balıkçılık da gelişmiştir. Ayrıca bölgedeki sıcak su kaynakları değerlendirilerek modern sağlık tesisleri yapılmış ve Taberiye'deki kaplıcalar İsrail'in en önemli kış turizmi merkezleri arasına girmiştir. Gölün kuzeybatı kıyısındaki Tabiga'da da (En Şeva) sıcak su kaplıcaları vardır. Göl kıyısındaki küçük pazar kasabaları arasında mal ve yolcu taşımacılığı büyük ölçüde düzenli gemi seferleriyle sağlanır.

Tabernaculum (Latincede "Çadır"), İbranice MIŞKAN ("Mesken"), Yahudilikte, İbrani kabilelerinin Vaat Edilmiş Topraklar'a yolculuğu döneminde Hz. Musa'nın yaptırdığı taşınabilir tapınak. İÖ 950'de Hz. Süleyman'ın Kudüs Tapınağı'nı yaptırmasından sonra işlevini tamamlamıştır.

İsrailoğullarının ilk tapınağı olan Tabernaculum, içinde Tanrı'nın varlığını gösterdiğine ve iradesini bildirdiğine inanılan basit bir çadırdı. Tabernaculum'un Eski Ahit'in Çıkış Kitabı'nda verilen ayrıntılı tanımı, birçok araştırmacıya göre Kudüs Tapınağı'nın yıkılmasından sonra, Babil Sürgünü (İÖ 586-38) sırasında ya da sonrasında yazılmıştı. Buna göre Tabernaculum'un çevresinde geniş bir avlu vardı. Keten perdeyle örtülü olan avlu, birbirine bitişik iki kare biçimindeydi. Doğudaki kare alanın ortasında kurbanların yakıldığı bir sunak, onun yanındaysa *kohen*'lerin (rahip) ayin temizliğinde kullandıkları suyun bulunduğu bakır-bronz bir kap yer alıyordu. Batıdaki kare alanın ortasında da Tabernaculum'un iç bölümündeki Ahit Sandığı bulunuyordu.

Asıl Tabernaculum, kerubi tasvirleriyle süslü duvar halılarından yapılmıştı. İç kısım, "kutsal yer" ve "en kutsal yer" (Kudsülakdes) olmak üzere iki bölmeye ayrılmıştı. Dış bölmede, üzerinde huzur ekmeği(*) bulunan bir masa, tütsü sunağı ve yedi kollu şamdan (*menora*) bulunuyordu. İç bölmede, Ahit Sandığı'nın üstündeki som altından levha (tövbe ya da bağışlama tahtı) üzerinde, iki yanında birer melekle Tanrı'nın oturduğuna inanılırdı. Ahit Sandığı, On Emir'in yazılı olduğu levhaları barındıran altın kaplama ahşap bir kutuydu.

Bazı Hıristiyan kiliselerinde, Komünyon ayininde kutsanan ekmek ve şarap ayinler arasında, *tabernaculum* adı verilen kaplarda saklanır.

Tabgaç heykelciliği, Altı Hanedan döneminde (İS 220-589) Tabgaç (Kuzey Wei) hanedanıyla (386-534/535) başlayan ve

Bodhisattva Maitreya, bir taş heykel, y. 530; Tabgaç hanedanı dönemi, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

Budacılığın Çin'deki ilk önemli etkisini yansıtan heykel sanatı. Kuzey topraklarında doğmuş ve güney topraklarındaki geleneksel heykel sanatından farklı bir yolda gelişmiştir.

Budacılığın engellenmeye çalışıldığı dönemden (446-452) öncesine ait çok az Tabgaç heykeli günümüze ulaşmıştır. Ama Budacılığın kabul görmeye başlamasıyla önemli bir Budacı sanat dönemi açıldı. En çok heykel yapılmakla birlikte, duvar resimleri de vardı. İşlenen konuların başında basit Buda tasvirleri geliyordu. Tabgaç heykelciliği iki evrede incelenebilir. Bunlardan ilki, baskı dönemi ile Tabgaç başkentinin kuzeydeki Pingcheng'den (bugün Shanxi yönetim bölgesindeki Datong) eski Çin kültürünün merkezi olan Luoyang'a (Henan) taşındığı 494 arasında yer alır; ikincisi de 494'ten Tabgaç döneminin sonuna değin sürer. Birinci evrenin üslubu (Hindistan'daki Budacı sanatta da rastlanan) garip yabancı etkilerin bir karışımıdır. Kütlesel hacimlerin iyice stilize edilmesi figürlere arkaik ve naif bir nitelik kazandırır (*bak.* Yungang mağara tapınakları). Bu üslup yerini bütünüyle farklı bir Çin ya da Longmen üslubuna bırakmıştır. Buda'nın Çin bilginlerinin giysisi içinde betimlendiği bu ikinci üslupta figürler gittikçe yassılaşırken, giysi kıvrımları incelerek bollaşmış ve dökümlü bir görünüm kazanmıştır (*bak.* Longmen mağara tapınakları).

Tabgaçlar, TOPALAR, TOBALAR ya da KUZEY WEI (Çince Bei Wei) HANEDANI olarak da bilinir, Kuzey ve Güney Çin'in Sui hanedanı döneminde (İS 581-618) yeniden birleşmesinden önce Kuzey Çin'de hüküm süren hanedanların en uzun ömürlü olanı ve en güçlüsü (İS 386-534/535).

Kuzey Çin sınırında yaşayan göçebe kabilelerden biri olan ve Türkçeyle büyük benzerlik gösteren bir dil konuşan Tabgaçların kökeni kesin olarak bilinmemektedir. Tabgaçlar 4. yüzyıl sonlarında küçük ve zayıf Kuzey Çin devletlerini ele geçirerek başkenti Datong olan bir krallık kurdular. Shanxi'yi aldıktan sonra Wei adını verdikleri krallıklarının sınırlarını kısa zamanda genişleterek, Hebei, Henan, Shaanxi, Mançurya ve Gansu'nun bazı kesimlerini topraklarına kattılar. 439'a gelindiğinde topraklarını saldırılara karşı güvence altına almış ve Kuzey Çin'i tek bir yönetim altında birleştirmişlerdi. Tabgaçlar, askeri alandaki üstün yeteneklerine karşın, göçebe kültürleri nedeniyle bir imparatorluğu yönetmek için gerekli bilgiye sahip değillerdi. Yönetsel bir yapı oluşturamadıkları için topraklarının yönetiminde Çinli memurlardan yararlanmak zorunda kaldılar ve Çin tarihinde çok sık görüldüğü gibi Tabgaçlar da, askeri başarılarına karşın kültürel konularda Çin'e yenik düştüler. 495'e doğru etkin bir Çinlileştirme politikası izlemeye başlayan Tabgaç yöneticileri, başkenti eski Çin kenti Luoyang'a taşıdılar. Çinlileştirme politikasının bir sonucu olarak Tabgaçlarla Çinliler arasındaki evlilikler özendirildi; imparatorluk ailesinin üyeleri ile birçok soylu aile Çince soyadları aldı ve sonunda Tabgaç dili ve giyimi yasaklandı.

Bu Çinlileştirme politikasıyla birlikte, ileride imparatorluğun çökmesine yol açacak olan sorunlar ortaya çıktı. Üst sınıflar Çin yaşam biçimini benimserken halkın ve sınır bölgelerindeki askerlerin göçebe yaşam biçimine bağlı kalması, halkla yöneticiler arasında yabancılaşmaya yol açarak, sonraki çatışmalara temel oluşturdu.

Tabgaçlar ülke ekonomisini geliştirmeyi ve istikrarlı bir yapıya kavuşturmayı başardılar. Kuzeyin birleşmesiyle, Orta Asya'ya uzanan ticaret yolları üzerindeki ticaret merkezleri Tabgaçların denetimi altına girdi. Bu dönemde Güney ve Kuzey Çin arasında büyük çapta ticaret başladı. Hanedanın getirdiği en büyük yenilik toprak reformu alanında oldu. Fetihlerden sonra yerel halkın çoğunluğu güneye kaçmış ve ekilebilir geniş alanlar boş kalmıştı. Tabgaçlar köylüleri büyük kitleler halinde bu topraklara göçe zorladılar. Bu politikanın sonucunda boş topraklar tarıma açılarak tarımsal üretim artırıldı, Datong ve Shanxi arasındaki boş topraklarda yeni yerleşmeler kuruldu, köylüler toprak sahibi oldu, Çin kültürü bütün ülkeye yayıldı. Ayrıca köylülerin ve serflerin değişik bölgelere gönderilmesiyle zenginliği serflerine dayalı büyük toprak sahiplerinin gücü kırıldı. Tabgaç hanedanı 486'da, daha sonraki Çin hanedanlarının da örnek alacağı yeni bir toprak reformunu uygulamaya koydu. Bu sistemde, toprakların tümünün sahibi olan imparator her yetişkin erkeğe işlemesi için belirli bir miktar toprak veriyordu. Sahibi ölünce bu toprak gene imparatora kalıyor, imparator da bunu başka birine veriyordu. Böylece bir yandan toprağın oldukça adil bir biçimde dağılımı sağlanırken, bir yandan da daha önce hemen hepsi özerk olan büyük toprak sahipleri hükümetin denetimi altına sokuldu.

Dinsel alanda ise Tabgaçlar Budacılığı korudular ve yaygınlaşması için çaba gösterdiler. Budacılık çok sayıda etnik grubun bir arada yaşadığı Kuzey Çin'de iktidara meşru bir temel oluşturduysa da, bir süre sonra çeşitli sorunlara yol açtı. Budacı manastırların ve din adamlarının geniş toprakları devlete karşı bir tehdit oluşturmaktaydı. Ayrıca bu kurumların desteklenmesi ekonomiye yük olmakta, devleti vergi gelirlerinden yoksun bırakmakta ve binlerce manastır görevlisi devlete ek bir yük getirmekteydi. Öte yandan evlenmeme yemini isteyen ve manastır yaşamını savunan Budacı öğreti, aile yaşamını kutsal sayan Çin gelenekleriyle çelişiyordu. Bütün bu etkenlerin bir araya gelmesiyle, zamanla Budacılığa karşı bir tepki oluşmaya başladı. Bu gelişmelerin sonucunda İmparator Taiwu Di'nin yönetimi sırasında (423-452) Taoculuk desteklenmeye başladı. 438'de Budacı manastırlara getirilen kısıtlamalar, 446-452 arasında tam bir baskıya dönüştü. Bu dönemde Budacı rahip ve rahibelerin hepsinin idamı emredildi, Budacı sanat, mimarlık ve kitaplar yok edildi. Ama yöneticilerin değişmesinden sonra bu baskılar sona erdi ve yeni imparator zarar görenlere yüksek tazminatlar ödedi. Yeniden resmî din durumuna gelen Budacılık, başkentin bir kez daha Luoyang'a taşınmasından sonra daha da güçlendi. Luoyang Budacılığın Kuzey Çin'deki merkezi durumuna geldi.

Tabgaç hanedanının kültüre en büyük katkısı Budacı sanat alanında oldu. Bu sanatın en iyi örnekleri Yungang ve Longmen'deki mağara tapınaklarında bulunan heykellerdir (*bak.* Tabgaç heykelciliği).

Tabgaçların kurdukları güçlü yönetime karşın, bazı göçebe kabilelerin ve askerlerin Çinlileştirme politikasına karşı direnmeleri zamanla çeşitli sorunlara yol açtı. İmparatoriçe Hu'nun Budacı tapınak ve manastırlar için yaptığı aşırı harcamalar hoşnutsuzluğu daha da artırarak ayaklanmalara neden oldu. 524'te başlayan bir askeri ayaklanmayı 10 yıl süren bir iç savaş dönemi izledi. 528'de İmparator Xiaoming Di'yi öldürten İmparatoriçe Hu kendi oğlunu tahta geçirdi. Ama ayaklanmaları bastırabilecek güçte olmayan Hu'yla oğlunun Huang Irmağında boğulması ve 2 bin saraylının öldürülmesiyle Tabgaç yönetimi son buldu.

İmparatorluk daha sonra ordu içindeki iki rakip hizip tarafından kurulan ve her ikisi de kısa ömürlü olan Doğu Wei ve Batı Wei adlı iki krallığa bölündü. Bununla birlikte Tabgaçların siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda ulaştığı başarılar, daha sonraki yıllarda Kuzey ve Güney Çin'in birleşmesini büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Tab'ı Mustafa Efendi *bak.* Mustafa Efendi (KASSAM AHDEBZADE)

tâbiin, tekil TÂBI, TÂBIUN olarak da bilinir, İslamın ilk döneminde, Hz. Muhammed'i tanımış olan Müslümanlara (sahabe) yetişmiş ve onlardan hadis nakleden Müslümanlar. Hz. Muhammed döneminde yaşadığı halde onu tanımamış, ama sahabeden birini tanımış olanlar da bu sınıfa girer. Usul bilginleri, herhangi bir kişinin tâbiinden sayılabilmesi için belirli koşullar belirlemişlerdir. Tâbiinin aktardığı hadisler ilk rivayet eden tâbinin ününe ve saygınlığına göre değerlendirilir. İlk Müslüman kuşağının ünlü tâbilerinden biri Hasan Basri'dir (642-728).

Tâbiinin son tabakasını, en son ölen sahabeyi görenler oluşturur. Buna göre son tâbi Mekke'de Ebu't-Tufeyl Amir bin Vasile'yi (ö. 728) gören Halef bin Halife'dir. Tâbiinin Halef'in ölümüyle (797) sona erdiği kabul edilir. Tâbiin dönemine yetişmiş ve onlardan hadis aktaran Müslümanlar da tebei'ttâbiin olarak adlandırılır.

Tabiiyun, TABİATÇILIK olarak da bilinir, İslam felsefesinde doğalcılığa verilen ad.

Kelam bilginleri, maddeciliğin İslam felsefesinde ortaya çıkan değişik biçimlerini Dehriye(*) (Dehriyun), Muattıla, Tabiiyun gibi adlarla sınıflandırır. Tabiiyun adı genellikle maddenin görünümlerinde ve duyumlarda ortaya çıkan çeşitliliğin kökenini maddenin doğasında arayan akımları belirtmek için kullanılır. Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte ruhun varlığını yadsıyan eğilimler için de Tabiiyun adı kullanılmıştır.

Kelam bilginleri Tabiiyunu şirkin bir biçimi olarak görmüşler ve bu akımları şirk-i esbab (nedenlerle Tanrı'ya ortak koşma) olarak sınıflandırmışlardır. Buna göre Tabiiyunun tanımlayıcı özelliği, doğal olayların nedenini yalnızca doğada, doğal nesnelerde aramasıdır. Bazı kelam bilginleri, sonuçları doğadaki nedenlere bağlamakla birlikte her ikisinin de Tanrı tarafından yaratıldığını kabul eden, nedenleri yaratan Tanrı'nın onların doğal sonuçlarını da yaratması gerektiğini savunan Mutezile bilginlerini bu tanımın dışında tutar. Dolayısıyla doğada göreli (Tanrı'nın iradesiyle sınırlı) bir determinizm olduğunu öne sürmek şirk değildir.

İslam felsefesinde Tabiiyun okulunun en ünlü temsilcilerinden biri İranlı hekim ve düşünür Ebubekir Razi'dir (865-923/932). Razi varlığın başlangıçsız olduğunu savunmakla birlikte, başlangıçsız varlıkları beşe ayırır: Tanrı, nefs, zaman, mekân ve madde. Ona göre maddenin bağlarından insanı ancak felsefi bilgi kurtarabilir. Doğruyu ve yanlışı ayırt etmek için insan aklı yeterlidir; insanları değiştiren yetişme ve eğitim tarzıdır. Dinlerin ve dindarlığın doğmasının da nedeni siyaset, psikolojik etkiler, görenekler ve alışkanlıklardır. Bütün nefsler özgürlüğe kavuştuğu zaman evren dağılacak ve biçimden yoksun ilk durumuna dönecektir.

Tabinswehti (d. 1512, Toungoo - ö. 1550, Pegu, Myanmar), 1531-50 arasında Myanmar (Birmanya) kralı. Aşağı ve Yukarı Myanmar'ı yönetimi altında birleştirmiştir.

1486'da Toungoo hanedanını başlatan Birmanya kralı Minkyinyo'nun oğluydu. Babasının yerine tahta çıktıktan sonra, 1535'te Aşağı Myanmar'daki Pegu Krallığı'na karşı sefer düzenleyerek Irrawaddy Deltasındaki Bassein kentini ele geçirdi. Pegu Krallığı bundan dört yıl sonra yıkıldı ve Pegu kralı Takayutpi, Prome'ye (bugün Yangon'un [Rangoon] kuzeybatısında) kaçtı. Portekizli paralı askerlerin yardımıyla 1541'de Martaban ve Moulmein kentlerini ele geçiren Tabinshwehti, ertesi yıl Prome'yi aldı. Güneydeki prenslerin çoğunu vasalı yaparak güneyde Siyam (bugün Tayland) sınırındaki Tavoy'a kadar uzanan bütün Aşağı Myanmar topraklarına egemen oldu.

Tabinshwehti Monların birçok geleneğini benimsedi, Mon askerlerini ordusuna aldı ve 1546'da eski Pegu kentini başkent yaptı. Siyam'ı istila etmek için düzenleyeceği seferde Myanmar'ı üs olarak kullanmayı planlamasına karşın, Myanmar dışındaki ilk seferini Irrawaddy Deltasının batısındaki Arakan Krallığı'na karşı düzenledi. Sefer sırasında krallığın başkenti Mrohaung'u kuşattıysa da, Siyamlıların Tavoy'a düzenlediği saldırı karşısında ülkesine dönmek zorunda kaldı. 1548'de Siyam'ın başkenti Ayutthaya'yı kuşatan Tabinshwehti'nin kenti alma girişimi sonuçsuz kaldı.

Başarısızlıkla sonuçlanan bu iki seferden sonra kendini içkiye veren Tabinshwehti, Pegu'da kendini kral ilan eden rakip bir prens tarafından 1550'de öldürüldü. Ölümünden önce ülkenin güneyinde baş gösteren bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdiği kayınbiraderi Bayinnaung ülkede denetimi sağladıktan sonra Tabinshwehti'nin yerine tahta çıktı.

tabirname, rüya yorumları içeren kitap. Rüya yorumuna eski çağlardan beri hem Doğu'da, hem de Batı'da büyük önem verilmiştir. Bu nedenle de tabirname yazma geleneği önem kazanmış, düşte görülenlerle yaşamda olup biten ya da olacağı düşünülenler arasında bağlantı kuran tabirnameler özel bir çalışma alanı durumuna gelmiştir.

Bu alanda yazılmış ünlü yapıtlar arasında *Tabirname-i Yenabi* (1848), yazarları bilinmeyen ve İstanbul'da 1858, 1862 tarihlerinde basılmış *Tabirname*'ler ile *Tabirname-i Muhyiddin-i Arabi* (1854, 1913) sayılabilir. Batı'daki örneklerin en ünlülerinden biri ise, İS y. 2. yüzyılda yaşamış Yunanlı kâhin Artemidoros Daldianos'un *Oneirokritika* (Rüya Yorumları) adlı yapıtıdır.

tabla, Kuzey Hindistan'da kullanılan ve bir çift küçük davuldan oluşan, parmaklar ve ellerle çalınan müzik aleti. Sesi daha tiz olan ve *tabla* ya da bazen *dahina* (sağ) diye adlandırılan sağdaki davul çoğunlukla tahtadan yapılır; ortaya doğru hafifçe daralan bir silindir biçimindedir ve yalnız bir yanında derisi vardır. Derinin gerginliği, sırımdan şeritlerle gövdenin arasına sokulan yuvarlak tahta takozların çekiçle vurulup sıkıştırılmasıyla ayarlanır. Genellikle *raga*'nın (ritim kalıbı) eksen sesine (tonik) akort edilir.

Bir Hint *tabla*'sı; solda *bahina*, sağda *dahina*
James Blades

Soldaki davul *bahina* (sol) bir tür derin timbaldir. Genellikle bakırdan yapılır, ama kil ya da tahtadan olanları da vardır. Derisi halka biçiminde bir kasnak ve sırımdan şeritlerle gerilir. Çalgıcı avucunu derinin üstüne bastırarak sesin yüksekliğini (tizliği pesliği) ayarlar. Her davulun derisine siyah renkli akort macunundan bir daire yapıştırılarak tınısının ve perdesinin değişmesi sağlanır. *Bahina*'da bu macun istenirse kaldırılabilir, ama *dahina*'da deriye sürekli yapışık durumdadır.

tablatura, telli çalgılarda parmakların sapın neresine basacağını gösteren müzik yazım sistemi. Ritim ve ses yüksekliğini gösteren nota yazım sisteminin karşıtı olan bir yöntemdir. Rönesans'ta ve Barok dönemde lavta ve klavyeli çalgılar için kullanılmıştır.

Lavta tablaturalarının Fransız, İtalyan (İspanya'da da bu tablatura kullanılırdı) ve Alman olmak üzere başlıca üç çeşidi vardı.

Yaklaşık 1500-1800 arasında kullanılan Fransız tablaturası en pratik olanıydı. Lavta müziği repertuvarının önemli bir bölümü bununla yazılmıştı. Bu tablaturada beş yatay (16. yy'dan sonra altı) çizgi kullanılır, çizgilerin her biri çalgının bir telini gösterirdi. Beş çizgili tablaturada altıncı tel en altta yer alırdı. Çalgıcıya, doğru notayı çıkarması için hangi perdeye basacağı stilize edilmiş, *b*'den *i* ya da *k*'ye kadar harflerle gösterilirdi; *a* harfi boş telin mızraplanacağını belirtirdi. Çizgilerin üstüne konan nota kuyruklarıyla da ritimler belirtilirdi. Tablaturanın en alt çizgisi lavtanın en kalın sesli teline karşılık gelirdi. Sağ elin parmaklarıyla çalma, süslemeler ve özel efektler nokta, kavisli çizgi vb işaretlerle gösterilirdi. Lavtanın 17. yüzyıldaki bir çeşidi olan torbo (*theorbo*) için yazılan tablaturada ise, çalgıda sapın üst tarafında kalan bas telleri gösteren özel işaretler kullanılırdı.

1500-1650 arasında kullanılan İtalyan ya da İspanyol tablaturası Fransız sistemine benzerdi. Altı sıra teli gösteren altı çizgisi vardı, ama en alttaki çizgi en tiz teli temsil ederdi. Basılacak perdeler harf yerine sayılarla gösterilirdi.

1511-1620 arasında kullanılan Alman lavta tablaturası bu sistemlerden farklıydı. Bu tablaturada tellere ilişkin bir diyagram yerine, parmakların perdeler ve teller üstündeki çeşitli konumlarını gösteren 54 (ya da daha çok) simge kullanılırdı. Birden çok perdeye basılacaksa simgeler alt alta sıralanırdı. Bu simgelerin üst yanındaki nota kuyrukları da ritimleri gösterirdi.

Almanya'da klavye tablaturaları yaklaşık 1450-1750, İspanya'da da yaklaşık 1550-1680 arasında yaygın olarak kullanıldı. Alman tablaturası karma bir sistemdi; üst ses partisi bilinen nota yazımıyla gösterilirken, alt partiler müzik ses dizisinin harfleriyle (*La, Si* vb) belirtilirdi. Yarım ses tizleştirilecek ya da süslenecek notalar için özel işaretler vardı. Ritim birbiriyle birleştirilmiş küçük nota kuyruklarıyla gösterilirdi. 1750'lerden sonra üst çizgi de tablatura biçiminde yazıldı. Buna, "eski Alman tablaturası"na karşılık olarak "yeni Alman tablaturası" dendi. 18. yüzyıl ortalarında bile J.S. Bach *Orgelbüchlein*'inda (Küçük Org Kitabı), yerden tasarruf sağladığı durumlarda bu tablaturadan yararlanmıştır.

Cifras (sayılar) adı verilen İspanyol klavye tablaturasında her porte çizgisi ayrı bir ses partisini temsil ederdi. En yaygın kullanılan sistemde 1'den 7'ye kadar rakamlar ses dizisinin notalarına denk düşerdi. Diyez ve bemoller rakamların üstüne yazılırdı; notanın içinde yer aldığı oktav, işaretlerle gösterilirdi.

Viyol gibi yaylı çalgılar, *cittern*, gitar ve zither gibi mızraplanarak çalınan çalgılar ve aynı zamanda bir tür zither olan Japon *koto*'su için daha başka tablaturalar da kullanılmıştır. Gitar müziğinde eskiden lavta tablaturasından ya da akorları gösteren daha basit bir yazım yönteminden yararlanılmış, daha sonra bilinen nota yazım sistemine geçilmiştir. Günümüzde popüler müzikte gitar ve *ukulele* için telleri ve perdeleri gösteren ve bir ızgaraya benzeyen şemalar kullanılmaktadır. Bir tür tablatura yazısı olan bu şemalarda parmakların basacağı tel ve perdeler noktalarla gösterilir. Flajole ve düz flüt (blok flüt) için de bazen parmak basılacak yerleri gösteren tablaturaların kullanıldığı olur.

tablhane (Arapça *tabl*: "davul"), ortaçağ İslam devletlerinde bağımsızlık ve askeri güç simgesi sayılan askeri müzik takımı. Osmanlı Devleti'nde Mehterhane(*) adını almıştır.

İlk tablhane Emeviler döneminde kuruldu. Bunda tef ve mızmarların yanında kös, surnay (zurna), dabdabe (at sırtında taşınan büyük davul), nakkare, buk (boru), nefir (boru) gibi çalgılar yer alıyordu. Abbasiler döneminde de benzeri örgütler vardı. Müslüman hükümdarlar halifenin gönderdiği davul ve nefiri tablhanelerinin temel çalgısı yaparak kalabalık takımlar kurdular. Tablhane kadrosunun genişliği, çalgıların tür ve sayısı da halifenin nevbet vurma izni verdiği hükümdarın gücü ve saygınlığı ile orantılıydı. Nevbet, tablhanenin barış zamanlarında da günde birkaç kez bazı parçaları seslendirmesine denirdi. Büyük sultanlar günde beş vakit nevbet vurdururken, melik ve emirlere en çok üç kez nevbet izni verilirdi. Bunların sarayları önünde beş kez nevbet vurdurmaları sultana ya da halifeye başkaldırdıkları anlamına gelirdi. Mısır Fatımi halifeleri de bağımlı hükümdarlara tablhane kurmaları ve nevbet vurdurmaları için menşur verirlerdi. Fatımi sarayında her gün biri yatsıdan sonra, öbürü sabah namazından önce iki kez birer saat süreyle nevbet vurulurdu. Memlûklerde, 40 halile, 4 davul, 4 zurna ve 20 nefirden oluşan, ayrıca zil ve kamış düdüklerin de yer aldığı kalabalık bir tablhane her gün Kal'atü'l-Cebel'de nevbet vururdu. Memlûk sultanı seferdeyken tablhane onun çadırının çevresinde dolaşarak çalardı. İlhanlıların tablhanesinde davullar, nefirler, zurnalar vardı. İlhanın sarayı önünde de günde beş kez nevbet vurulurdu. Anadolu Selçuklu sultanları devletin yıkılışına değin günde beş kez nevbet vurdurdular. Anadolu Selçuklu sultanı III. Keykubad'ın Osman Gazi'ye bağımsızlık verdiğini belirtmek üzere bir tabl göndermesi hem Osmanlı Devleti'nin, hem de Mehterhane'nin başlangıcı sayılır.

Tablhane örgütleri genellikle mirahora bağlı olurdu. Örgütteki çalgıcılar ve muganni denen söyleyiciler özel giysileriyle bütün törenlere katılır ve hükümdarla birlikte savaşa giderlerdi.

Taboga Adası, İspanyolca ISLA TABOGA, Panama Körfezinde ada. Panamá kentinin 18 km güneyinde yer alır. Yaklaşık 3 km uzunluğunda ve 1,5 km genişliğindedir; adada ananas ve mango yetiştirilir. Yıl boyu turist çeken adada Batı Yarküre'nin en eski kiliselerinden biri yer alır. Taboga Adası ve bitişiğindeki Taboguilla Adacığı ile Panama kenti arasında gemi seferleri düzenlenir. Nüfus (1980) 1.003.

Tábor, Çek Cumhuriyeti'nin Güney Bohemya (Jihočeský) İlinde (*kraj*) kent. Prag'ın 80

km güneyinde, Lužnice Irmağının kıyısında yer alır. 1420'de, başta Jan Žižka olmak üzere, Bohemyalı din reformcusu Jan Hus' un yandaşları tarafından kuruldu. Zamanla Taborlular adıyla anılan Husçu hareketin merkezi durumuna geldi. Kentteki Husçu Devrimci Hareket Müzesi, 1878'de kurulmuştur. Eski kentin merkezindeki Žižka Meydanı'na açılan dolambaçlı sokaklar düşmanların kent merkezine ulaşmasını engelleyecek biçimde düzenlenmiştir. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında büyük hasar görünce Tábor eski önemini yitirdi. Kentte yün, tütün ve sedef işleme tesisleri vardır. Yakınlarında kaolin çıkarılır. Nüfus (1991 geç.) 35.607.

Tabor Dağı, İbranice HAR TAVOR, Arapça CEBEL TUR, İsrail'in kuzeyinde tarihsel önem taşıyan dağ. Aşağı Celile'de, Emek Yizreel' in kenarında yer alır. Fazla yüksek olmamakla birlikte (588 m) çevresindeki düzlüğe egemen olması, Kitabı Mukaddes'te "dağlar arasında Tabor Dağı gibi" deyişiyle anılmasına yol açmıştır. Dağın adına rastlanan en eski belgeler Firavun II. Ramses dönemine ait yazıtlardır (İÖ 13. yy). Eski Ahit'te Tabor Dağından, İsrailli komutan Barak'ın Kenanlı önder Sisera karşısında zafer kazandığı (İÖ y. 11. yy) yer olarak söz edilir. Tabor Dağının adı Yeni Ahit'te geçmemekle birlikte, İsa'nın Nura Bürünüşü'nün burada gerçekleştiği kabul edilir. Dağdaki ilk kiliseler İS 4. yüzyılda inşa edilmiştir. Doruğunda bir Fransisken kilisesi ve düşkünlereviyle bir Rum Ortodoks kilisesi vardır.

Tabora, eskiden KAZEH, Orta Afrika'da Tanzanya'nın ortabatısında kent. Tabora kenti Orta Platoda, deniz düzeyinden 1.200 m yükseklikte yer alır. Eskiden Banyamuezilerin başkenti olan kent, sömürge döneminden önce Kongo Havzasıyla kıyı arasında yürütülen ticarette büyük önem taşıyordu. Doğu-batı doğrultulu Dar es-Salaam-Ujiji demiryoluyla Victoria Gölüne uzanan kuzey-güney demiryolunun kavşak noktası ve bir tarım ve ticaret merkezi olarak önemini belli ölçüde korumuştur. Kentin başlıca ticari ürünleri tütün, sebze ve manyoktur. Nüfus (1985 tah.) 214.641.

Taborlular, Bohemyalı Husçu reformcular. 1420'de Prag'ın güneyinde kurdukları yerleşmeye Kitabı Mukaddes'te sözü edilen Tabor Dağının (Çekçe Tábor) adını vermişler ve sonradan bu adla anılmışlardır. Husçuların ılımlı kanadını oluşturan Utrakistler gibi Kitabı Mukaddes'in metne sadık yorumunu benimseyen Taborlular, Katolik öğretisindeki "töz dönüşümü" ve İsa'nın Gerçek Varlığı gibi kavramları reddetmekle birlikte Komünyon ayininde ekmekle birlikte şarabın dağıtılmasını savunuyorlardı. Taborluların ilk piskoposu Pelhřimovlu Mikuláš ayinlerde Latince yerine Çekçe kullanılması uygulamasını başlattı, din adamlarının evlenmesine izin verdi, vaftiz ile Komünyon dışındaki kutsama ayinlerini reddetti. Taborluların Jan Žižka, Prokop Holý ve Küçük Prokop önderliğinde düzenledikleri askeri seferlerin doğurduğu düşmanlık sonucu, Utrakistler Katolik Çek kuvvetleriyle birleşerek 1434'te Lipany'de Tabor ordusunu yenilgiye uğrattılar. Çarpışmalar Žižka (1424) ve Prokop'un (1434) ölümünden sonra da sürdü ve sonunda Tábor kenti Katoliklerin eline geçti (1452).

tabu, İngilizce TABOO, herhangi bir nesnenin kullanımının ya da belirli bir eylemde bulunmanın, tehlikeli, kirli, lanetli ya da kutsal olarak kabul edilmesi nedeniyle yasaklanması. Polinezya kökenli bir terim olan tabu sözcüğü, 1771'de bu bölgeyi ziyaret eden Kaptan James Cook aracılığıyla İngilizceye girdi, daha sonra da öbür dillere yayıldı. Tabular en çok Büyük Okyanusun güney kesimindeki Polinezya toplumlarında yaygın olmakla birlikte, gerçekte antropolojinin incelediği bütün kültürlerde tabulara rastlanır. Orta Asya Türk-Moğol kültüründe *yasaq*, Arap-İslam kültüründe *haram* ve *mekruh*, tabuya paralel bazı kavram ve uygulamalardır.

Yaygın olarak görülen tabular arasında, totem olarak kabul edilen bitki ya da hayvan türünün bazı özel törenler dışında hiç yenmemesi (mekruh sayılması), bazı mevsimlerde balık tutmanın ya da meyve toplamanın yasaklanması, hamile kadınların beslenme düzenindeki kısıtlamalar, şefler ya da öteki yüksek toplumsal sınıfların üyeleriyle konuşulmaması ya da onlara dokunulmaması, bazı bölgelerde gezmenin ya da yolculuk etmenin tehlikeli görülmesi, doğum, ölüm ve evlilik gibi önemli olaylar sırasında söz konusu olan sınırlamalar sayılabilir. Dokunma tabuları değişik nedenlere dayanabilir; örneğin tabu olan bir Polinezyalı şefin kafasına kutsallığı nedeniyle dokunulamazken, âdet gören bir kadınla fiziksel ilişki, dokunanı kirleteceği düşüncesiyle yasaklanmıştır. Tabu aynı zamanda, söz konusu yasağı çiğneyenin ya da önemsemeyenin belirli bir biçimde cezalandırılacağı düşüncesini de içerir; bu ceza hastalık, başarısızlık ya da tabuyu çiğneyenin bir yakınının ölmesi biçiminde olabilir.

Tabulara hemen bütün kültürlerde rastlanması, bunlar üzerine bir dizi bilimsel çalışmanın yapılmasına yol açmıştır. Bu konuda çalışan önemli araştırmacılar ve kuramcılar arasında William Robertson Smith, *The Golden Bough* (1907-15; Altın Dal) adlı çalışmasıyla Sir James Frazer, Wilhelm Wundt, *Totem und Tabu* 1913; *Totem ve Tabu*, 1942) adlı kitabıyla Sigmund Freud ve yapısalcı yaklaşımıyla Claude Lévi-Strauss bulunur. Tabuların karşıt değerli toplumsal davranışlar sonucu ortaya çıktığını ve yasağa duyulan bilinçdışı eğilimi temsil ettiğini savunan Freud, bu görüşünü özellikle tabuların en evrenseli olarak nitelediği ensest(*) tabusuna uyguladı. Tabuların kaynağı konusunda bütün bilim adamlarınca kabul edilmiş tek bir açıklama bulunmamakla birlikte, yaygın görüş bunların toplumsal düzeni koruma açısından önem taşıyan nesne ve eylemlerle ilişkili oldukları yolundadır.

tabula rasa (Latincede "boş levha"), deneyci bilgi kuramı ile psikolojide, duyuların dış nesnelere tepki göstermesi sonucunda *idea*'ların ortaya çıkmasından önce zihnin durumu.

Aristoteles *Peri psykhe*'de (*Anima/Ruh Üzerine*, 1990) zihni boş bir yazı taşına benzetiyordu. Daha sonra stoacılar ve gezimci okula bağlı filozoflar da zihnin bütünüyle boş olduğu bir başlangıç durumunu varsaydılar. Ama bu düşünürler, *idea*'lar oluşmadan önce gizil ya da edimsiz olmakla birlikte, duyulardan gelen *idea*'lara düşünsel bir süreçle karşılık vererek onları bilgiye dönüştüren zihinsel ya da ruhsal yetileri vurguluyordu. Ortaçağda Albertus Magnus da zihnin benzer bir durumundan söz etti. 17. yüzyılın sonlarında John Locke' un *An Essay Concerning Human Understanding* (1690; *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 1992) adlı yapıtıyla terim felsefe tarihindeki anlamını kazandı. Locke başlangıçta boş bir kâğıt olan zihnin, duyuların dış dünyadan edindiği *idea*'larla yavaş yavaş dolduğunu ileri sürdü. Locke'tan sonra terim başka birçok deneyci filozof tarafından da kullanıldı.

Tabulae Rudolphinae *bak.* Rudolf Cetvelleri

tabur, silahlı kuvvetlerde, bir yarbay ya da binbaşı tarafından komuta edilen, bölükten(*) büyük, alaydan(*) küçük taktik birlik. Ordu içinde piyade taburu, topçu taburu, tank taburu gibi tabur sınıfları bulunur. Taburdaki asker sayısı ve tabur komutanının rütbesi ülkeden ülkeye değişir. Hava kuvvetlerinde tabura eşdeğer birlikler genellikle filo olarak adlandırılır.

20. yüzyıl başlarında ABD Kara Kuvvetleri'ndeki taburlar 500-1.000 kişiden oluşuyor ve bir yarbay tarafından yönetiliyordu. Daha sonraları bir karargâh bölüğü, bir tüfek bölüğü ve bir ağır silah bölüğünü kapsayacak biçimde düzenlenen piyade taburları, II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sırasında genellikle hava indirme ve amfibi saldırı gibi özel operasyonlarda muharebe timinin çekirdeği olarak kullanıldı. Bu timler top, tank gibi silahlar, mühendisler ve öteki özel öğelerle güçlendirilmişti. 1957'de tabur ve alayların yerini "çarpışma grupları" aldıysa da, 1961'deki düzenleme sonunda asker sayısı 800-900 arasında değişen, taktik açıdan kendine yeterli birliklerle yeniden tabur örgütlenmesine dönüldü.

SSCB Kara Kuvvetleri'nde bir piyade taburu, her birinde 78 kişinin yer aldığı üç piyade bölüğü ile makineli tüfek, top, havan ve hizmet birimlerinde görevli toplam 370 kişiden oluşur.

Türkiye'de askeri birliklerin tabur olarak düzenlenmesine, Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yle (1826) başlandı. Kuruluşundan iki yıl sonra yapısında köklü değişikliklere gidilen Asakir-i Mansure-i Muhammediye'de "tertip", "kol" ve "saf" olarak anılan birliklerin yerini "alay", "tabur" ve "bölük" aldı. Nizamiye Ordusu'nun kuruluşunu (1841) izleyen uzun bir deneme sürecinden sonra, birliklerin örgütlenmesinde bugünküne benzer bir düzenlemeye gidildi (1869). Bu orduda miralay (albay) komutasındaki piyade alayları üçer taburdan, birer binbaşının komuta ettiği her tabur da üç ya da dört bölükten oluşuyordu. Topçu birliklerinde ise tabur, üç-dört bataryayı kapsardı.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde alayla bölük arasındaki taktik birliklere günümüzde de tabur denmektedir.

tabure, tek kişilik, kolsuz ve arkalıksız sandalye. Eski Mısırlılar, Yunanlılar, Romalılar ve Vikingler oturma yeri deri ya da kumaşla kaplı, katlanabilir taburelerle, ahşap ya da hasır örgü, sabit iskeletli taburelerle kullanırlardı. O zamandan ortaçağa değin hemen hemen hiç değişmeden gelen tabure oturmak için en çok kullanılan mobilya olmayı sürdürdü. Küçük sıraya benzeyen ortaçağ taburesi 17. yüzyılda kullanılmaz oldu. 19. yüzyılda tabure, daha çok bir kırevi mobilyası haline geldi. Günümüzde taburelerle çoğunlukla barlarda ve kokteyl salonlarında kullanılır. Bunlar genellikle, yere sabitleştirilmiş tek bir yüksek ayak üstünde durur; kollu ve arkalıklı tipleri de vardır.

tabut, içine ölünün konup gömüldüğü sandık. Eski Yunanlılar ve Romalılar ölülerini gömerler ya da yakarlardı. Yunanlıların tabutları küp biçiminde, üç ya da altı köşeli olur, ceset tabuta oturur biçimde yerleştirilirdi. Bu tabutlar genellikle kilden yapılarak pişirilirdi. Kil bazen de doğrudan cesedin

üstüne kaplanırdı. Hıristiyanlık döneminde taş tabutlar kullanılmaya başladı. Zengin Romalılar tabutlarını, Anadolu'da Assos'tan getirtilen ve cesedi "yediği"ne inanılan bir tür kireçtaşından yaptırırlardı.

Keldaniler tabut olarak üstü açık kilden küpler kullandılar. Ağızlarının darlığına bakılırsa, bunların da kilin cesedin üstüne sıvanmasıyla oluşturulup sonra fırınlandığı düşünülebilir. Lahit adı verilen Eski Mısır tabutları bilinen en büyük taş tabutlardı. Bu tabutların iyice cilalanmış dış yüzlerinde genellikle ölünün öyküsünü anlatan hiyeroglifle yazılmış metinler bulunurdu. Mısırlılar bedenin biçiminde, sert ağaçtan yapılmış mumya tabutları da kullanmışlardı; bunların üstünde de hiyeroglifler olurdu.

Ortadan ikiye kesilmiş bir ağaç gövdesi oyularak yapılan ilkel tabutlar bazı yörelerde yerli halk tarafından bugün de kullanılır. Ortaçağda Avrupa'da taş tabut yaptırmaya gücü yetmeyenler de buna benzer tabutlar kullanmışlardı. Daha yoksul olanlarsa yalnızca bir kefene sarılarak ya da saman ve çiçeklerle örtülerek tabutsuz gömülürdü. Ortaçağda Avrupa'da Mısırlıların mumya tabutlarına benzeyen kurşun tabutlar da vardı. İngiltere'de ve İskoçya'da, her sınıftan insanın tabutla gömülmesinin yaygınlaştığı 17. yüzyılda demir tabutlar kullanıldı.

Amerika'da bazı Yerli kabilelerinde tabutlar tahtadan kabaca yontularak yapılırdı. Bazı kabileler ölülerini iki kaplumbağa kabuğu arasına koyup gömerlerdi; bazı kabilelerse tahta tabutlara ya da sepetlere koyarak ya da yalnızca bir battaniyeye sararak, ağaçlara ya da kendi kurdukları yüksekçe iskelelere asarlardı. Gene bu tür iskelelere astıkları kanoları tabut olarak kullanan kabileler de vardı. Bazı kabilelerde ölü bir kanoya ya da hasır bir sepete yerleştirilip ırmağa ya da göle bırakılırdı. Avustralya Yerlileri genellikle ağaç kabuklarından tabut yaparlar, bazı kabilelerse ölülerini koymak için hasır sepetler kullanırlardı.

Tabut Metinleri, Eski Mısır'da Birinci Ara dönem (İÖ y. 2160 - y. 2040) ve onu izleyen Orta Krallık döneminde (İÖ y. 2040-1786) yapılmış lahitlerin üstündeki büyü formüllerinden oluşan cenaze metinleri. Tabut Metinleri, Piramit Metinleri'nden türemiştir. Sakkara'daki 5. ve 6. sülalelere ait çeşitli piramitlerin içindeki odaların duvarlarında yazılı Piramit Metinleri de ölümle ilgili dua, ilahi ve büyüler içerir. Tabut Metinleri Piramit Metinleri'yle birlikte Yeni Krallık dönemiyle (İÖ y. 1570-935) Üçüncü Ara dönemde (İÖ y. 935-525) kullanılan Ölüler Kitabı'nın temel kaynağını oluşturur. Bu üçü Mısır dinsel edebiyatına ilişkin en kapsamlı kaynaklardır.

TAC *bak.* Architects' Collaborative, The

Tac Mahal, Hindistan'da, Agra ilinin dışında, Hint-Türk imparatoru Şah Cihan'ın, 1631'de Burhanpur'da doğum sırasında ölen karısı Ercümend Banu Begüm için yaptırdığı türbe. Tac Mahal adı, Ercümend Banu'nun lakabı Mümtaz Mahal'ın bozulmuş biçimidir.

1632'de başlanan yapının planlarını çeşitli İslam ülkelerinden gelen mimarlar hazırlamıştı. Yapıda Hindistan ve Orta Asya'nın çeşitli yerlerinden getirtilen yapı ustaları, duvarcılar, kakmacılar, hattatlar vb çalıştı. Günde 20 bini aşkın işçinin kullanılmasıyla türbe yaklaşık 1643'te, çevresindeki avlu ve ek yapılar da 1649 dolayında bitirildi. Tac Mahal'in bütünüyle tamamlanması ise 22 yılı buldu ve 40 milyon rupiye mal oldu.

Taç Mahal, Yamuna (Cumna) Irmağının güney kıyısında, uzun ekseni kuzey-güney doğrultusunda 305 m × 580 m ölçülerinde dikdörtgen bir avluda yer alır. Köşelerinde sekizgen planlı kuleler bulunan avlu, kırmızı kumtaşından yüksek bir duvarla çevrilidir. Avlunun güney ucunda kumtaşından yapılmış anıtsal bir giriş kapısı, bunun iki yanında da hizmet yapıları vardır. Avlunun merkezindeki havuz, dört ana yönde uzanan birer kanalla genişletilmiştir.

Tac Mahal avlunun kuzey ucunda, 7 m yüksekliğindeki bir terasın üstündedir. Doğusunda ve batısında, avlu duvarına bitişik birer yapı vardır. Bu ikiz yapılardan batıdaki camidir. Tac Mahal köşeleri pahlı, kare planlı, beyaz mermerden inşa edilmiş bir yapıdır. Birbirinin eşi dört cephenin her birinin ortasında, yüksekliği 33 m'yi bulan, basık sivri kemerli birer taçkapısı vardır. Taçkapıların iki yanında ve pahlı köşelerde cephe altlı üstlü daha küçük ikişer nişle hareketlendirilmiştir. Türbenin dört köşesindeki birer küçük kubbe, ortadaki görkemli soğan kubbeyi çevreler. 75 m yüksekliğindeki bu merkezi kubbe iki katlı düzenlenmiştir. İç mekânı örten alt kubbenin yüksekliği 30 m'yi bile bulmaz. Bunun üzerinde ise, dışarıdan görülen üst kubbe yükselir. Böylece iki kubbe arasında, en az aşağıdaki türbe mekânı kadar bir ölü hacim kalır. Terasın dört köşesinde, mezar yapısından ayrı olarak düzenlenmiş birer minare yer alır. Bunların şerefeleri en tepededir ve üzerleri küçük birer kubbecikle örtülmüştür. Türbenin içinde, dört yandaki taçkapıların açıldığı sekizgen planlı bir orta mekân vardır. Dört köşede yer alan daha küçük sekizgen planlı mekânlar da altışar koridorla bu orta mekâna, birbirlerine ve dışarıya bağlanır. Ortada, 2 m yüksekliğindeki mermer bir şebekenin içinde Ercümend Banu ile Şah Cihan'ın sandukaları durur. Asıl mezarlar ise döşemenin altında, avlu düzeyindeki mezar odasındadır. Orta mekânın duvarları ile mermer şebeke ve sandukalar oymalarla, çeşitli yarı değerli taşlarla yapılmış kakmalarla çok zengin bir biçimde bezenmiştir.

Tac Mahal, Agra, Hindistan
Tom Nebbia — Aspect Picture Library

Taceddinoğulları, 1348-1428 arasında Bafra, Ordu ve Niksar'ı içine alan bölgeye egemen olan Türkmen beyliği.

Beyliğin kurucusu olan Taceddin Bey, İlhanlı egemenliğinin yıkılışı sırasında babası Doğancık Bey'in nüfuzundan yararlanarak 1348'de Karahisar Caniği'ne (Ünye, Fatsa ve Niksar) egemen oldu. Önceleri Eretna Beyliği'nin Amasya emiri Hacı Şadgeldi'ye bağlı kaldı. Bu arada topraklarını Sivas emiri Kadı Burhaneddin'e karşı savundu. 1381'de de Trabzon imparatoru III. Aleksios'un kızı Eudokia ile evlendi. Kadı Burhaneddin, Taceddin Bey'in ölümünden (1387) sonra Niksar ve İskefser'i ele geçirdiyse de buraların yönetimini, kendisine bağlı olması koşulu ile Taceddin'in oğlu Mahmud'a (hd 1387-98) bıraktı. Ama Mahmud'un Osmanlılarla yakınlaşması üzerine Fenariye'yi ele geçirerek Amasya'yı kuşattı. Bu sırada Mahmud'un kardeşi Alp Arslan da Niksar'ı ele geçirerek Kadı Burhaneddin'e bağlandı (1394). Kadı Burhaneddin Eretna Bey'in yakınlarından Feridun ile işbirliği yaptığından kuşkulandığı Alp Arslan'ı öldürttü (1394). Ama Sivas Caniği'nden (Samsun ve Çarşamba) oluşan toprakların yönetimini Alp Arslan'ın oğulları Hüsameddin Hasan ve Mehmed Yavuz'a bıraktı. Mahmud Bey ise I. Bayezid'in (Yıldırım) Amasya, Tokat ve Sivas'ı almasından (1398) sonra Osmanlıların hizmetine girdi. Hüsameddin Hasan'la (hd 1394-1428) kardeşi Mehmed Yavuz (hd 1394-1428), Sivas Caniği'ndeki egemenliklerini Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Timur'un denetiminde sürdürdüler. Uzun süre beylerbeylik yapan Mahmud Bey'in 1423'te Şehzade Küçük Mustafa Çelebi ayaklanmasına katılması nedeniyle öldürülmesinden sonra Osmanlı-Taceddinoğulları ilişkileri bozuldu. Taceddinoğullarının toprakları 1428'de kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı; Hasan Bey'e de sancakbeyliği verildi.

Tachinidae, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımından, larvaları öbür böceklerin iç asalağı olarak yuşayan sinek familyası. Uzunlukları 2-18 mm arasında değişen bu familya üyelerinin erişkinleri karasineğe benzer. Çoğu soluk gri ya da siyah, bazı türleri ise yeşil ya da mavi ışıltılıdır.

Tachinidae üyeleri başta kelebekler ve kınkanatlılar olmak üzere birçok zararlı böceğin aşırı üremesini engellemeleri bakımından çok önemlidir. Günümüzde birçoğu, zararlı böceklere karşı yürütülen savaşta yaygın biçimde kullanılmaktadır. Örneğin

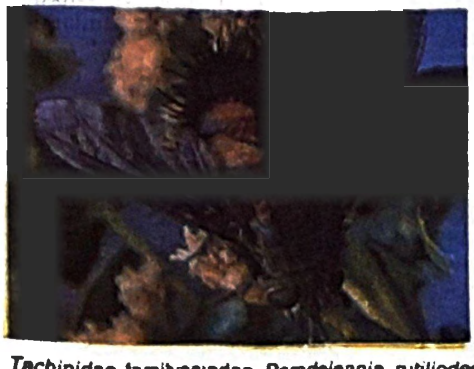

Tachinidae familyasından *Paradejeania rutiliodes*
E. R. Ross

Hawaii'de *Pyralidade* familyasından şekerkamışı böceklerine (*Diatraea* cinsi) karşı Yeni Gine kökenli *Ceromasia sphenophori*, Fiji'de hindistancevizigüvesine karşı Oryantal bölge kökenli *Ptychomyia remota* ve ABD'de japonböceğine karşı *Centerer cinerea* türleri biyolojik mücadele için özel olarak yetiştirilmektedir.

Tachinidae üyelerinin çoğu bir ya da yakın akraba birkaç konağın asalağı olmakla birlikte, süngerörenle (*Lymantria dispar*) mücadele için Avrupa'dan ABD'ye götürülen *Compsilura concinnata* türü 200'ü aşkın kelebek türünün asalağıdır.

Tachinidae üyelerinin bazıları yumurtalarını konağın üstüne tutturur. Bu yumurtalardan çıkan larvalar konağın derisini oyar. Öbürleri canlı larvalarını ya konağın üstüne ya da geçen böceklere tutunabilecekleri uygun yerlere bırakır. Bazı türler ise yumurtalarını otlar arasına bırakmakta, daha sonra bu yumurtalar tırtıllar tarafından yenmektedir. *Tachinidae* üyelerinin larvaları genellikle konağın vücut duvarındaki bir delikten ya da solunum sistemine bağlanarak soluk alır; pupa evresini konağın içinde ya da dışında geçirebilirler. Erişkinlerin birçoğu (örn. *Paradejeania* cinsinin üyeleri) çiçeklerden balözü emerek beslendiğinden bitkilerin tozlaşmasını sağlar.

Táchira, Venezuela'nın batısında eyalet. Batıda Kolombiya'yla çevrilidir. And Dağlarının Mérida Cordillerası'nın güneybatı eteklerinde yer alır. Yüzölçümü 11.100 km² olan eyalette başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Ticari ürünlerin başında kahve ve şekerkamışı gelir. Tarıma dayalı kırsal sanayi etkinlikleri genellikle evlerde gerçekleştirilir. Labatera'da oldukça büyük kömür yatakları bulunmuştur. Venezuela'nın ilk petrol kuyusu eyaletteki La Alguitrana'da açılmıştır (1878-79). Eyalet merkezi San Cristóbal, Pan-Amerikan Karayolu üzerinde, sınır kenti San Antonio'nun yaklaşık 25 km doğusundadır. San Cristóbal aynı zamanda eyaletin başlıca ticaret ve ulaşım merkezidir. Nüfus (1990) 859.861.

Tacikistan, resmî adı TACIKISTAN CUMHURIYETI, Tacik dilinde CUMHUR-I TOCIKISTAN, Asya'nın dağlık iç kesimlerinde ülke. Doğuda Çin, güneyde Afganistan, batı ve kuzeyde Özbekistan ve Kırgızistan'la çevrilidir. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe, yüzölçümü 143.100 km², 1991 tahmini nüfusu 5.568.000'dir. Gorno-Bedehşan özerk yönetim birimi de (*oblast*) cumhuriyetin sınırları içinde yer alır.

Doğal yapı. Dağlık bir bölgede yer alan Tacikistan topraklarının yarısından çoğunun yüksekliği 3.000 m'nin üzerindedir. Kuzeyde Tian Shan'ın (Tanrı Dağları) batı uzantıları, orta kesimlerde aynı dağların güney uzantıları, güneydoğuda ise Pamir-Alay dağ sisteminin buzlarla kaplı dorukları yer alır. Güneydeki dağ sıralarının arasında geniş vadiler uzanır. Bütünüyle deprem kuşağında yer alan cumhuriyette sık sık şiddetli depremler olur.

Tacikistan'daki az sayıda gölün çoğu Pamir bölgesinde toplanmıştır. Bunların en büyüğü deniz düzeyinden 3.960 m yükseklikte yer alan Karakul'dur. Cumhuriyet topraklarından geçen çok sayıdaki ırmağın başında Seyhun ve Ceyhun'la, bu ırmakların kolları olan Vahş ve Kafirnigan gelir. Vahş'la birleştiği noktanın yukarı kesiminde Pyanc adıyla bilinen Ceyhur Irmağı cumhuriyetin güney sınırının büyük bölümünü çizer. Öteki akarsular arasında cumhuriyetin orta kesiminden geçen Zerefşan Irmağı sayılabilir.

Tacikistan'da sert bir kara iklimi hüküm sürer. Astropik bir iklime sahip olan vadilerde yazlar çok sıcak ve kurak geçer. Hocent'te (eskiden Leninâbad) temmuz ayı ortalama sıcaklığı 27,4°C, ocak ayı ortalama sıcaklığı ise –0,9°C'dir. Oldukça düşük olan yağış miktarı yılda ortalama 150-250 mm arasında değişir. Dağlık kesimlerde kışlar çok daha sert geçer. Murgab'da ocak ayı ortalama sıcaklığı –19,°C'dir. Sıcaklığın zaman zaman –46°C'ye kadar düştüğü olur. Son derece az yağış alan dağlık bölgelerde yıllık yağış ortalaması 60-80 mm arasında değişir. Yüzey şekilleri ve iklim koşulları nedeniyle son derece zengin bir bitki örtüsüne ve hayvan varlığına sahip olan Tacikistan'da 5 binin üzerinde çiçek türü vardır. Hayvan varlığı arasında çöllük alanlarda yaşayan araptavşanı ve avurdukeseli ile geyik, kaplan, çakal ve yaban kedisi sayılabilir.

Nüfus. Çok sayıda farklı etnik grubun yaşadığı Tacikistan'da nüfusun yüzde 62,3'ünü (1989) Tacikler(*) oluşturur. Taciklerden sonraki en büyük etnik grup, nüfusun yüzde 23,5'ini oluşturan Özbeklerdir. Öteki gruplar arasında Ruslar, Tatarlar, Almanlar, Kırgızlar, Ukraynalılar ve Yahudiler sayılabilir. Öteki Orta Asya cumhuriyetleri gibi Tacikistan'da da nüfus artış hızı yüksektir. 1990 verilerine göre doğum ve ölüm oranları sırasıyla binde 38,8 ve binde 6,2, doğal nüfus artış hızı ise binde 32,6'dır. Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekarede 38,9 kişidir. 1991 verilerine göre nüfusun yüzde 31,4'ü kentlerde, yüzde 68,6'sı ise kırsal kesimde yaşar. Nüfusun çoğunluğu kışlak adı verilen küçük köylerde yaşamayı sürdürmektedir. Kışlakların çoğunda okul, sağlık, alışveriş ve kültür merkezi vardır. En büyük kentler Duşanbe ve Hocent'tir.

Ekonomi. Tacikistan öteki Orta Asya cumhuriyetlerinin çoğu gibi 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra hızlı bir ekonomik ve toplumsal dönüşüm sürecine girmiştir. Bugün sanayi ekonomide önemli bir paya sahip olmakla birlikte, pamuk üretimi hâlâ en önemli ekonomik etkinliktir.

Maden kaynakları bakımından zengin olan Tacikistan'da demir cevheri, kurşun, çinko, antimon, cıva, altın, kalay ve tungsten çıkarılır. Cumhuriyette temel yakıt maddesi olan kömürün yanı sıra geniş petrol ve doğal gaz yatakları vardır. Şifalı kaplıcalarıyla ünlü olan Tacikistan'ın güney kesimindeki ırmaklar büyük bir elektrik enerjisi potansiyeline sahiptir.

Madencilik, hidroelektrik enerji üretimi, petrol çıkarma ve pamuk işleme başlıca sanayi etkinlikleridir. İpek, örgü işi, deri eşya ve ayakkabı üretimi de önemlidir. Kayrakkum'da büyük bir halı fabrikası vardır. Parfüm sanayisinde kullanılan ıtır yağı üretimi de önemlidir. Dokuma tezgâhları, transformatörler, kablolar, tarım makineleri ve elektrikli ev araçları başlıca sanayi ürünleridir. Kalininâbad'da yeni kurulan bir azotlu gübre fabrikası ve Yevan'daki elektrokimya kompleksiyle kimya sanayisi de giderek gelişmektedir. Regar'da bir alüminyum fabrikası vardır.

Tacikistan'ın başlıca tarımsal ürünü pamuktur. Tarım büyük ölçüde sulamaya dayanır. Yapımına 1930'larda başlanan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra tamamlanan kanal ağı sayesinde tarımsal üretimde önemli artış sağlanmış, pamuk üretiminin yanı sıra sığır besiciliği, bahçecilik ve ipekböcekçiliği yaygınlaşmıştır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Tacikistan 1991'e değin SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden biriydi. O dönem ülkenin siyasal yaşamına Tacikistan Komünist Partisi yön veriyordu. 1 Mart 1937 tarihli anayasaya göre cumhuriyetin en yüksek yasama organı Tacikistan SSC Yüksek Sovyeti'ydi. Yüksek Sovyet'in üyeleri her dört yılda bir yapılan seçimlerde belirlenirdi. En yüksek yürütme organları Yüksek Sovyet'in kendi içinden seçtiği Prezidyum ve Bakanlar Kurulu'ydu. Tacikistan 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra komünistlerle komünist olmayan gruplar arasındaki iktidar mücadelesinden kaynaklanan bir karışıklık dönemine girdi.

Eğitim parasız ve 7-17 yaşlar arasında zorunludur. Cumhuriyette meslek eğitimi veren çok sayıda ortaöğretim kurumuyla yüksekokul vardır. İslami ilkeler doğrultu-

TACİKİSTAN

sunda eğitim veren kurumlar da varlığını sürdürmektedir. Bazı Müslüman Tacik gençleri Mısır'daki el-Ezher Üniversitesi'nde öğrenim görmektedir. Tacikistan'ın hemen her yerinde sağlık hizmeti veren kuruluşlar vardır. Ortalama ömür (1990) kadınlarda 72,1 yıl, erkeklerde 67 yıldır. Bebek ölüm oranı (1990) ise binde 40,7'dir.

Kültürel yaşam. Ünlü Tacik şair ve romancılarının başında Abdürrauf Fitrat, Sadreddin Ayni ve Ebu el-Kasım Lahuti gelir. Müzik, dans, tiyatro gibi geleneksel halk sanatları varlığını sürdürmektedir. Tacik Ulusal Tiyatrosu'na bağlı dokuz tiyatroda opera, bale, müzikal, komedi ve kukla gösterileri düzenlenir.

Tarih. İran kökenli bir halk olan Tacikler, sırasıyla Perslerin, Büyük İskender'in ve ardıllarının kurduğu imparatorlukların egemenliği altında kaldılar. 7-8. yüzyıllar arasında Taciklerin yaşadığı Sogdiana'yı fetheden Araplar bölgeye Maveraünnehir adını verdiler. Bu dönemde Müslümanlığı benimseyen Tacikler, sonraki yüzyıllarda bölgeyi istila eden Türk kökenli halkların kültüründen ve dilinden de büyük ölçüde etkilendiler.

Tacikler 15. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına değin Buhara Hanlığı'na bağlı olarak yaşadılar. Bu tarihte Ceyhun Irmağının güneyindeki ve güneybatısındaki toprakları istila eden Afganlar, başta Taciklerin eski kültürel merkezlerinden Belh olmak üzere, bölgede yaşayan Taciklere egemenliklerini kabul ettirdiler. Tacik topraklarının büyük bölümü 1860'larda Rusların eline geçti. Buhara Hanlığı ise 1868'de Rusya'nın üstünlüğünü kabul etti.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Taciklerin yaşadığı toprakların bir bölümü Nisan 1918'de kurulan Türkistan ÖSSC'ye bağlandı. Bugünkü Tacikistan topraklarının büyük bölümünü kapsayan Buhara Hanlığı'nda 23 Ağustos 1920'de yönetime el koyan devrimciler, Ekim 1920'de Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Bunu 1921 başlarında Duşanbe ve Kulyab'ın Kızıl Ordu'nun eline geçmesi izledi. Yeni yönetime karşı 1922'de başlayan Basmacı Ayaklanması(*) 1923 yazında denetim altına alındıysa da, İbrahim Bek komutasındaki ayaklanmacılar Doğu Buhara'da 1931'e değin etkinliklerini sürdürdüler.

1924'te Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti'yle Türkistan ÖSSC'ye bağlı Tacik toprakları birleştirilerek Tacikistan ÖSSC kuruldu. Yönetsel olarak Özbekistan SSC'nin parçası olan Tacikistan ÖSSC'ye, 1929'da birlik cumhuriyeti statüsü verildi. Tacikistan'da 1928 ve 1929'da uygulanan tarımsal kolektifleştirme programları güçlü bir direnişle karşılaştı. Sonraki yıllarda, parti örgütünde ve bakanlar kurulunda sık sık kapsamlı temizlik hareketlerine gidildi. Tacikistan 1990'da, öteki birlik cumhuriyetleri gibi güçlü milliyetçi hareketlere sahne oldu. 9 Eylül 1991'de de bağımsızlığını ilan etti. Komünist Parti'den Rahman Nabiyev'in Kasım 1991'de cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından kısa süreli bir istikrar dönemi yaşandı. Mart 1992'de Duşanbe'de Nabiyev'in istifası, Yüksek Sovyet'in dağılması ve yeni bir anayasanın hazırlanması talebiyle başlatılan gösteriler çok geçmeden çatışmaya dönüştü. Eylül 1992'de Nabiyev'in istifasının ardından İslamcı ve demokratik partilerin ağırlıkta olduğu bir hükümet kuruldu ve Yüksek Sovyet başkanı Ekbersah İskenderov vekâleten cumhurbaşkanlığını üstlendi. Yüksek Sovyet kasımda İskenderov'un yerine İmamali Rahmanov'u getirdi. Aynı ay Tacikistan'ın parlamenter bir cumhuriyet olduğu ilan edildi. Ocak 1993'te ise eski komünistler yeniden iktidarı ele geçirdi. Hükümet güçleri ile İslamcı ayaklanmacılar arasındaki çatışmalar yıl boyunca sürdü.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYİLLIK.

Tacikler, Afganistan ve Türkistan'ın İran kökenli yerli halkı. Günümüzde Tacikistan nüfusunun yaklaşık yarısını oluştururlar. 1990'ların başlarında Tacikistan'da 3.400.000'i, Özbekistan'daysa 900.000'i aşkın Tacik yaşıyordu. Aynı tarihte Afganistan'da yaşayan Taciklerin sayısı 3.400.000 (nüfusun beşte biri), Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Sinkiang Uygur özerk bölgesinin batı ucunda yaşayanlarınki ise 30 bin olarak tahmin ediliyordu. Tacikistan ve Özbekistan'da yaşayan Tacikler İran dillerinin güneybatı öbeğine bağlı Tacik dilini, Afganistan'da yaşayanlar ise Çağdaş Farsça konuşurlar.

Tacikler dilleri, gelenekleri ve başka kültürel özellikleri bakımından çeşitli alt gruplara ayrılır. Pamir Tacikleri, Gorno-Bedehşan özerk yönetim biriminde toplanmış olan ve Vahi, Şugnani, Roşani, Hufi, Yazgulami, İşkeşmi ve Berteng dillerini konuşan grupları kapsar. Ayrı bir grup oluşturan Yağnobiler ise, Zerefşan Irmağı vadisinde yaşayan eski Sogdların soyundan gelir.

Tacikler, Tarihöncesinde İran Platosundan Hazar Deniziyle Çin sınırları arasında kalan bölgeye yayılan Orta Asya göçmen kültürünün mirasçısı ve yayıcısıydılar. Eskiden düz çatılı kerpiç ya da taş evlerden oluşan köylerde yaşarlar, sulu tarımla buğday, arpa ve darı yetiştirirlerdi. El sanatları alanında son derece usta olan Tacikler, İran, Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan kervan yolları üzerinde ticaret merkezleri kurmuşlardı.

Taciklerin bir bölümü, kuzeydoğudan topraklarına göç eden Türk kökenli halkların etkisiyle zamanla Türk dilini ve kültürünü benimsedi, çoğunluk ise İran dillerine bağlı Tacik dilini korudu. Bugün Taciklerin çoğunluğu Sünnidir; çevreden kopuk dağlık kesimlerde az sayıda Şii Tacik de yaşar. Taciklerin tarihi için *bak.* Tacikistan.

tacir, bir ticari işletmeyi kısmen de olsa kendi adına işleten kişi. Gerçek kişilerin bir ticari işletmeyi doğrudan işletmesi için medeni hakları kullanma ehliyetine sahip bulunmaları yeterlidir. Küçüklere ve kısıtlılara ait ticari işletmeler, ancak onlar adına veli ya da vasileri tarafından işletilebilir. Evli kadınlar, kocalarınca sicil memurluğuna iş ya da sanatla uğraşmalarını yasaklayıcı bir dilekçe verilmedikçe tacir olarak sicile kaydolabilir. Ticari ortaklıklar, amaçlarına ulaşmak için bir ticari işletme işleten dernekler, kendi kuruluş yasalarına göre özel hukuk kuralları içinde yönetilmek ya da ticari biçimde işletilmek üzere devlet, il ve belediye gibi kamu tüzel kişilerince kurulan kuruluş ve kurumlar da tacir sayılır. Tacir sıfatı belirli bir düzeyde ticari faaliyeti yerine getirmeyi belirtir. Bu nedenle tacirler etkinliklerinde birçok ayrıcalıktan yararlandıkları gibi bazı kişilerden daha ağır sorumluluklar da taşırlar. Tacirin borçlarının ticari olması asıldır. Tacir her türlü borçlarından dolayı iflasa tabidir; hakkında ticari örf ve âdetler mutlak olarak uygulanır; ücret ve faiz işletme hakkı vardır. Tacirin yükümlülükleri ise yasa hükümlerine uygun olarak bir ticaret unvanı seçmek ve kullanmak, işletmesini ticaret siciline kaydettirmek, ticari defterler tutmak, fatura vermek ve ticaret odasına kaydolmaktır.

Tacitus, tam adı PUBLIUS (GAIUS) CORNELIUS TACITUS (d. y. 56 - ö. y. 120), Romalı hatip ve devlet görevlisi. En büyük Latin tarihçisi ve Latince düzyazı ustalarından biri olarak kabul edilir. Başlıca yapıtları arasında, Alman kabilelerini anlattığı *Germania* (*Germania,* 1944, 1962), Roma İmparatorluğu'nun 69-96 arasındaki tarihini konu aldığı *Historiae* (Tarihler) ve 14-68 dönemiyle ilgili olarak sonradan yazdığı *Annales* (Yıllıklar) sayılabilir.

Gençlik yılları ve öğrenimi. Kuzey İtalya'da (Gallia Cisalpina) ya da daha büyük bir olasılıkla Güney Galya'da (Gallia Narbonensis) doğduğu sanılır. Ailesine ilişkin hemen hiç bilgi yoktur. Cornelius adının soylu bir Roma ailesine ait olmasına karşın, Tacitus'un Roma aristokrasisinden geldiği kanıtlanmış değildir. Bu adın, aileyi Roma yurttaşlığına geçiren validen alınmış olması yüksek bir olasılıktır.

Rahat bir ortamda büyüyen Tacitus, gençliğinde retorik eğitimi aldı. Genel bir edebiyat bilgisi edinmesini de sağlayan, yönetim kademelerine hazırlık niteliğindeki bu eğitimden sonra, hukukçu olmak amacıyla dönemin önde gelen hatiplerinden Marcus Aper ve Iulius Secundus'tan ders aldı. Ardından *virgintivirate* (20 küçük yargıçlık görevinden biri) ve bir lejyonda *tribunus militum* (piyade komutanı) olarak resmi kariyerine başladı. Sonradan konsül ve Britanya valisi olarak güçlü bir konum kazanan Gnaeus Iulius Agricola'nın kızıyla evlenmesi (77), kısa sürede yükselmesinin yolunu açtı. Böylece 81'de *quaestor*'luğa, 88'de de *praetor*'luğa ve rahipler kurulu üyeliğine getirildi. İzleyen dört yıl boyunca lejyon komutanı olarak üst düzeyde bir taşra görevinde bulundu. Roma'ya döndüğünde İmparator Domitianus'un Roma aristokrasisi üzerinde uyguladığı baskıların son yıllarına tanık oldu. Agricola'nın ölümünden (93) sonra da kendi çabalarıyla nüfuzlu bir konumda kalmayı başardı ve İmparator Nerva'nın döneminde konsüllüğe yükseldi (97). Aynı yıl ünlü komutanlardan Verginius Rufus'un cenaze töreninde konuştu. Bu görevin ona verilmesi, bir hatip olarak ulaştığı ünün yanı sıra toplumdaki saygınlığını ve devlet kademelerindeki ağırlığını yansıtıyordu.

İlk yapıları. Tacitus 98'de iki yapıt verdi: *De vita Iulii Agricolae* (*Agricola'nın Hayatı Üzerine,* 1943, 1965) ve tam adı *De origine et situ Germanorum* (Germenlerin Kökeni ve Konumu Üzerine) olan *Germania.* Bu yapıtların her ikisi de kişisel ilgi alanlarını yansıtmaktadır. *Agricola,* kayınpederinin kariyerini ele alan bir yaşamöyküsüdür. Bu yapıtında Agricola'nın Britanya valiliği dönemine (78-84) ve Domitianus'un hizmetinde bulunduğu yıllara özel bir önem verir. Olayları övücü bir yaklaşımla aktaran, ama geniş ve ayrıntılı bilgiler veren *Agricola,* siyasal değerlendirmelerde oldukça dengelidir. Roma'nın Ren sınır bölgesindeki durumunu yansıtan *Germania* ise Germen kabilelerinin Roma'daki ahlaki çöküntüyle tam bir karşıtlık oluşturan yalın erdemlerini ve ilkel kusurlarını, ayrıca bir arada hareket etmeleri durumunda Roma Galyası için yaratabilecekleri tehlikeyi vurgular. Bu noktada Tacitus'un yazdıkları salt coğrafya bilgisinin ötesine geçerek siyasal etnografyanın alanına girer. Yapıt bir yöneticinin Germenlerin durumuna ilişkin değerlendirmelerini içerir ve bir ölçüde Germen tarihine giriş niteliğini taşır.

Bir yandan da hukuk mesleğiyle ilişkisini sürdüren Tacitus, Plinius'la (Genç) birlikte Afrika prokonsüllerinden Marius Priscus'a karşı açtığı davayı (100) kazanarak hitabet

ustalığını bir kez daha ortaya koydu. Bu alandaki deneyimi sonucunda hitabet sanatının siyasal özünü önemli ölçüde yitirdiği ve yeni yetişen hatiplerin yeterince yetenekli olmadıkları kanısına varınca, *Dialogus de oratoribus* (Hatipler Üzerine Diyalog) adıyla eğitici bir yapıt yazma yoluna gitti. Hitabet sanatındaki düşüşü ele aldığı bu yapıtta kendi gençlik dönemine değin inerek öğretmenleri Aper ve Secundus'a da yer verdi. Yapıtın üslup açısından Cicero'ya öbür yapıtlarına oranla daha yakın olması 80'lere tarihlendirilmesine yol açmıştır. Oysa yapıtta kullanılan üslup, anlatım biçiminin ve konunun bir sonucudur. Yapıtın yazıldığı tarih 98 ile 102 arasındadır; işlenen tema da bu döneme uygundur. Tacitus bu yapıtında hitabeti bir edebiyat türü olarak şiirle karşılaştırır ve devlet işlerinde hitabetin gerileyişine işaret eder. Ona göre cumhuriyet gerçek hitabet sanatının yolunu açmış, imparatorluk ise onun esin kaynağını köreltmiştir. Yapıt aynı zamanda Tacitus'un hatiplikten tarihçiliğe yöneldiği dönemdeki ruh halini yansıtır.

İmparatorluk döneminde Tacitus'tan önce de önemli tarihçiler yetişmişti. Bunlardan Aufidius Bassus, Augustus'un yükselişinden Claudius'un dönemine değin geçen olayları kaleme almış, Plinius (Yaşlı) ise bu yapıtı Vespasianus dönemine değin getirmişti. Daha çok kendi dönemlerini anlatan bu tarihçilerin geleneğini izleyen Tacitus, Neron'un ölümü ile Flavius hanedanının yıkılışı arasındaki dönemi kapsayacak bir tarih yazmaya koyuldu.

Historiae ve Annales. Galba'nın başta olduğu 1 Ocak 69'dan başlayan *Historiae*, Domitianus'un ölüm tarihi olan 96'daki gelişmelerle biter. Yapıt toplam 12 ya da 14 kitaptır. (Her ikisi de yarım kalan *Historiae* ile *Annales*'in toplam 30 kitaptan oluştuğu bilinmektedir.) Plinius'un (Genç) verdiği bilgilere göre, 105'e gelindiğinde *Historiae*'nin birkaç kitabı hazır olmuştu; 107'de yapıt epeyce ilerlemiş, 109'da da bütünüyle bitirilmişti. Yapıttan günümüze yalnızca 69-70 yıllarını kapsayan I-IV. kitaplar ile V. kitabın bir bölümü ulaşabilmiştir. Bunlar Otho'dan önce Galba ve Piso'nun düşüşünü (I. kitap), Vespasianus'un Doğu'daki durumunu ve Otho'nun Vitellius için taht yolunu açan intiharını (II. kitap), Vitellius'un Vespasianus'a bağlı Tuna lejyonları tarafından yenilgiye uğratılmasını (III. kitap) ve Vespasianus döneminin başlangıcını (IV-V. kitaplar) kapsamaktadır.

Historiae, Tacitus'un tarih çalışmalarının ilk ürünüydü. Domitianus'un hüküm sürdüğü döneme yaklaştıkça Tacitus, eyaletler ve sınırlarla ilgili sorunlar dışında, tutarlılıktan uzak ve önceden kestirilmesi güç bir Roma siyasetiyle yüz yüze geldi. Bu durum, Tacitus'un çoğu kez sert, öfkeli ve alaycı bir anlatımla gerçekleştirdiği daha ince bir çözümlemeyi gerektiriyordu. Domitianus'un son yıllarında uyguladığı despotizm, aristokratik gelenekleri çiğneme noktasına varmıştı. Tacitus'un Domitianus'un zalimliğini nasıl dile getirdiği bilinmemektedir ve bu büyük bir eksikliktir. Belki de Domitianus'a ilişkin çözümlemeleri, *Annales*'te çizdiği İmparator Tiberius portresine çok şeyler kazandırmıştır.

Tacitus'un yapıtlarını değerlendirirken dönemini de göz önünde bulundurmak gerekir. Tacitus, Nerva döneminde parlamış ve liberal ortamın sağladığı olanaklardan geniş biçimde yararlanmıştı; aynı zamanda Nerva ve Traianus'un başa geçmesi sırasında ortaya çıkan siyasal bunalımları da yakından yaşamıştı. Traianus döneminde devlet yönetimindeki konumunu korumuş ve kariyerini eyalet valiliklerinin en üst kademesi olan Asya prokonsüllüğüyle (112-113) taçlandırmıştı. Kişisel kariyeri ona, imparatorların mutlak yönetiminin gerisindeki iktidar çekişmelerini ve iktidarın ancak askeri bir ayaklanmayla el değiştirebildiği hanedan egemenliğini yakından izleme olanağını vermişti.

Kişisel kariyeriyle sonraki tarihsel görüşlerinin sonuçları bir araya getirildiğinde, Tacitus'un yaşamında imparatorluk yönetiminin doğasını daha derinlemesine kavramaya başladığı düşünsel bir dönüm noktasının var olduğu görülür. *Agricola*'da, Flavius döneminden başlamak üzere yeni rejimin gelişimini ele alacağına ilişkin bir vaat sezilir. Ama sonraki yıllarda bu konuya değil, tam tersine geçmişe yönelmesinin temelinde yalnızca yaşadığı olayları aktarmayı yetersiz görmeye başlaması ve Augustus'un kurduğu sistemin Tiberius tarafından sağlam temellere oturtulduğu dönemden başlayarak, geçmişin siyasal yükünü yorumlama yükümlülüğünü duyması yatar.

Geleneksel kalıplara uygun olarak tarihsel olayları yıllara göre izleyen ve önemli olayları ayrıntılarıyla irdeleyen *Annales* (*ab excessu divi Augusti* [Tanrısal Augustus'un Ölümünden Sonra]), Augustus'un ölümünden ve Tiberius'un imparator olmasından (14) Neron döneminin sona ermesine (68) değin geçen dönemi kapsar. Yapıt toplam 18 ya da 16 kitaptır. Tacitus'un bu kitapları altışarlık gruplarda topladığına ilişkin bazı belirtiler vardır. Birinci grup (I-VI. kitaplar) Tiberius dönemini, ikinci grup (VII-XII. kitaplar) Caligula (Gaius) ve Claudius dönemlerini ele alır. Hadrianus döneminin başlarında tamamlandığı sanılan yapıttan günümüze yalnızca I-IV. kitaplar, V. kitabın bir bölümü, VI. kitabın büyük bölümü ve yarım kalmış XI-XVI. kitaplar ulaşabilmiştir.

Annales'i yazarken önceki tarihçilerin düzenli kayıtlarından geniş biçimde yararlanan Tacitus'un asıl amacı, Iulio-Claudius hanedanı dönemini eleştirel bir bakışla yeniden yorumlamaktı. Bu dönemde geliştirilen merkezî imparatorluk sistemi, 68-69 yıllarındaki askeri darbeler zincirini izleyen Flavius hanedanının egemenliği altında bile varlığını sürdürmüştü. Gerçekte *Annales* Roma'daki siyasal özgürlüğün gerilemesini ortaya koyan bir saptamadır; yapıt daha önce *Historiae*'ye konu olan imparatorluğun ortaya çıkışını açıklamak için yazılmıştır. Tacitus imparatorluğun ilk yüzyılını bir bütün olarak görür. Ona göre Tiberius ile Domitianus'un kişisel yönetimleri aynı koşulların ürünü olarak birçok bakımdan karşılaştırılabilir. Tacitus'un yapıtına, anısını soğuk bir değinmeyle geçiştirdiği Augustus'la başlamaması, onu cumhuriyete egemen olan diktatörlerin sonuncusu olarak değerlendirmesinden gelir. Ona göre Augustus bir hanedanın temellerini atmıştır, ama bunu despotik bir egemenliğe dönüştüren Tiberius'tur.

Tacitus *Annales*'in başlangıcında, zinde ve yetenekli ellerde olma koşuluyla iktidarın belirli bir süreyle sınırlanmış olarak güçlü kişilerde toplanmasının gereğini kabul ettiğini belirtir. Ama kesintisiz otoritenin bir hanedanla güvence altına alınmasını, Roma geleneklerini bozan ve devlet yönetimi anlayışını çökerten bir olgu olarak değerlendirir. Tiberius'un imparatorluğa yönelmesini Roma sınırlarındaki askeri kaygılara bağlayan görüşe katılmayarak, Tiberius'un yetkileri elinde toplarken gösterdiği kararsızlığı yalnızca bir ikiyüzlülük olarak nitelendirir. Dolayısıyla ilk altı kitabındaki yorum ve üslubu tarihsel bir ironi biçimini alır. Savunduğu görüşleri güçlendirmek için sert, inatçı ve kuşkucu bir kişi olan Tiberius'un devlet işlerindeki ketumluğunu, Claudius'un zayıf kişiliğini, Neron'un şeytanlığa varan dengesizliğini ve imparator eşlerinin siyasal manevralarını çok ayrıntılı biçimde işler.

Kaynakları. Augustus'tan Vespasianus'a değin olan dönem için Tacitus'un, kamu kayıtlarına, resmî raporlara ve yorumlara dayanan eski yapıtları kullanma şansı vardı. Bu alanda başvurduğu başlıca yapıtlar Bassus ile Plinius'un (Yaşlı) çalışmalarıydı. Öteki kaynaklar arasında, Tiberius dönemi için Servilius Nonianus'tan, Neron dönemi için Cluvius Rufus ve Fabius Rusticus'tan, 69'daki karışıklıklar için Vipstanus Messalla'dan da yararlandı. Ayrıca gerekli gördüğünde Senato kayıtlarını, resmî günlük haberleri ve Claudius'un söylevi, Agrippina'nın (Genç) kişisel anıları ve Corbulo'nun askerlik anıları gibi birinci elden bilgileri de kullanma yoluna gitti. Vespasianus'un son yılları ile Titus ve Domitianus dönemleri için resmî kayıt ve raporları daha sıkı bir biçimde incelediği sanılmaktadır.

Tacitus *Historiae*'de yönetimsel ve siyasal deneyimlerinin ışığında Flavius dönemine ilişkin tarihsel verileri doğrudan yorumlama olanağına sahipti. Ama *Annales*'te daha eski bir dönemi ele alınca tarihsel bir perspektiften yola çıkmanın zorunluluğunu kavradı. Dolayısıyla öncelikle kaynaklarının güvenilirliğini ve siyasal tutumlarını belirlemek, gerçeklerle bir uyuşmazlık çıktığında kendi genel imparatorluk görüşünü bu doğrultuda düzeltmek gibi yöntem sorunları üzerinde de durmak zorunda kaldı. Kendi görüşlerine aşırı bağlılığı her iki konuda da yargılama yeteneğini sınırladığından, dönemin toplumsal koşullarını ikinci plana iterek kişisel etkenleri öne çıkarma yoluna gitti. Bu eğilim tarihsel kaynakları kullanmaya da yansıyınca, yer yer tarihsel hatalara da varan bir öznellikten bütünüyle kurtulamadı.

Edebî üslubu. Tacitus bilinçli bir edebiyat üslupçusu olduğundan, yapıtlarında hem düşüncelerinden, hem de anlatım biçiminden kaynaklanan bir canlılık görülür. Daha önce Yunan tarihçiliği olayları açık ve düz bir anlatımla çözümleme, tarihsel kişiliklerle bir sahne oluşturma ve insan davranışlarının dramatik çekiciliğini ön plana çıkarma biçiminde üç ayrı yöntem ortaya çıkarmıştı. Her yöntemin kendine özgü bir tekniği vardı. Büyük yazarlar bu üç yöntemin öğelerini başarılı bir biçimde kaynaştırabiliyordu. Romalıların "yıllık" biçimine dayanan tarihçilik anlayışı da önemli olaylarda bu tür üslup oyunlarına olanak veriyordu. Tacitus yakından bildiği bu teknikleri kendi siyasal yorumları doğrultusunda ölçülü bir biçimde kullanmasını bildi. Kendine örnek aldığı erken dönem Roma tarihçilerinden Sallustius'un yapıtları ona yol gösteren başlıca kaynak oldu.

Tacitus'un okuyucuyu etkileyen bir başka yönü edebi Latinceyi büyük bir ustalıkla kullanmasıdır. Yapıtlarında Roma geleneğinin ağırbaşlı ve şiirsel tarzından da yararlanan gösterişli bir üslup görülür. Latincenin vurgu, ritim ve renklilik özelliklerini ustalıkla kullanır. Özlü bir anlatıma dayanan üslubu yapay bir tekdüzelikten uzaktır. Tümceler arasında genellikle karmaşık bir denge kurar. Bazı sözcükleri öne çıkararak ve sözdizimiyle oynayarak vurgulamalarda bulunur. Konunun çarpıcı bir etki yaratmayı gerektirdiği durumlarda sert ve keskin bir dile yönelir.

Tacitus'un yapıtları ilk dönem imparatorluk tarihi özetlerinde pek kullanılmadı.

Bunda siyasal görüşlerinin yönetici çevrelerde pek hoş karşılanmamasının da etkisi vardı. Ama yapıtları okunmaya devam etti. 4. yüzyılda Ammianus Marcellinus onun üslubunu benimseyerek, yapıtlarını bıraktığı yerden tamamlamaya çalıştı. Batı Avrupa'da Rönesans'la birlikte devlet yönetiminin yeniden ilgi çekici bir konu haline gelmesi, Tacitus'un yapıtlarının incelenmesini sağladı. Fransız Devrimi'nden sonra bu ilgi bir kez daha canlandı. Modern tarihçilerin Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemine ilişkin çalışmalarında ciddi bir kaynak olarak ele alınan Tacitus'un yapıtlarına ayrıca edebi açıdan da birer başyapıt olarak büyük değer verilmektedir.

Tacitus, Marcus Claudius (d. y. 200 - ö. y. Haziran 276, Tyana, Kapadokya), 275-276 yıllarında Roma imparatoru. Kırk yıl boyunca bir dizi asker kökenli imparatorun yönetiminin ardından 275'te Aurelianus öldürülünce, ordu Senato'nun bir soyluyu imparator seçmesini istedi. Daha önce iki kez konsüllük yapmış olan Tacitus Eylül 275'te imparator seçildi. Kısa hükümdarlığı sırasında sürekli olarak düşman kabilelerle savaştı. Ölüm nedeni bilinmeyen Tacitus'un yerine geçen üvey kardeşi Florianus üç ay sonra askerlerince öldürüldü.

Tacloban, Filipinler'de, Leyte Adasında kent. Adanın kuzeydoğusunda, San Juanico Boğazının güney girişindeki San Pedro Koyunun kıyısında yer alır. Visaya Adalarının doğusundaki en büyük kent ve ticaret merkezidir. 1874'ten bu yana liman olarak kullanılan kentte, büyük gemilerin yanaşabildiği uzun bir rıhtım, büyük bir petrol deposu ve bir havalimanı vardır. Tacloban'dan kenevir, kopra ve kereste ihraç edilir; ticari balıkçılık da önemlidir. Başlıca yükseköğretim kurumları Kutsal Söz Üniversitesi (1946) ve Leyte Teknoloji Enstitüsü'dür (1966).

Tacloban II. Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin en önemli lojistik üslerinden biriydi. 20 Ekim 1944'te kentin güneyindeki Leyte Körfezine çeşitli noktalardan çıkarma yapan ABD'li General Douglas MacArthur komutasındaki kuvvetler 21 Ekim'de kenti ele geçirdi. Tacloban, Manila'nın geri alınmasına değin Filipinler'in geçici başkenti oldu. Çıkarmanın yapıldığı noktalardan biri olan Palo'nun güneyindeki Kızıl Kumsal bugün turistik bir yöredir. Nüfus (1990 geç.) 138.000.

Tacna, Peru'nun güneyindeki Tacna ilinin ve yönetim bölgesinin merkezi kent. Deniz düzeyinden 562 m yükseklikte, Caplina Irmağı kıyısında, And Dağlarının kiraç eteklerinde yer alır. Eskiden Aymara Yerlilerinin yaşadığı bölgede San Pedro de Tacna adlı bir İspanyol kenti olarak kuruldu. Çevresindeki verimli topraklar, serin iklimi ve Büyük Okyanus kıyısındaki Arica limanına yakınlığı sayesinde hızla gelişti. Bu dönemde Bolivya'daki Potosí'de çıkarılan gümüş cevheri Tacna üzerinden Arica'ya taşınıyordu. Gümüş madenlerinin kapanmasından sonra Tacna önemini yitirdiyse de, İspanya'ya karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi sırasında yeniden ün kazandı. Pasifik Savaşı (1879-84) sırasında imzalanan Ancón Antlaşması'yla (1883) Şili'ye bırakıldı; 1929'daki nihai antlaşmayla yeniden Peru'ya geçti.

Şili'ye bağlı olduğu dönemde gelişen kent günümüzde tarım ürünlerinin işlendiği bir merkezdir; başlıca ürünleri tütün, üzüm, pamuk ve şekerkamışıdır. Sanayi dalları arasında, sepicilik, meyve konserveciliği, şarap imalatı ve içki üretimi sayılabilir. Yaklaşık 60 km güneyindeki Arica'ya demiryolu ve Pan-Amerikan Karayolu ile bağlanan Tacna'da bir de havalimanı vardır. Nüfus (1990 tah.) 150.200.

Tacoma, ABD'de, Washington eyaletinin batısındaki Pierce ilinin merkezi (1880) kent. Puget Boğazında, Seattle'ın 48 km güneyinde, Commencement Koyu kıyısında yer alır. 1864'te kuruldu. 1873'te Kuzey Pasifik Demiryolu'nun bölgeye ulaşmasından sonra demiryolu hattının son durağı olarak kurulan New Tacoma'nın çevresinde yeni bir yerleşme gelişmeye başladı. 1883'te bu iki yerleşme birleştirildi. Günümüzde bir kerestecilik merkezi olan kentte tersaneler, ergitme tesisleri, dökümhaneler, elektrokimya tesisleri ve gıda fabrikaları da vardır. Rainier Dağı Ulusal Parkı yakınında yer alan kenti ikinci Tacoma Narrows Köprüsü (1950) Olympic Yarımadasındaki dinlence alanlarına bağlar. Nüfus (1990) kent, 176.644; metropoliten alan, 586.203.

Tacoma Narrows Köprüsü, Puget Boğazı üzerindeki ilk asma köprü. Olympic Yarımadasını Washington eyaletine bağlar. Mühendislik tarihinin önemli başarısızlıklarından biridir. Açılışından dört ay sonra, 7 Kasım 1940 sabahı, daha önce de fazlasıyla esnek olduğu gözlenen 853 m uzunluğundaki köprü tabliyesi saatte yaklaşık 68 km hızla esen rüzgârın etkisiyle burularak salınmaya başladı. Salınımın genliğinin artması nedeniyle bazı askılar yerinden çıkınca da tabliye çöktü. Kazadan sonra yürütülen araştırmalar, üstünde yolun bulunduğu bölüm ile pekiştirme görevini yerine getiren (çapraz makas yerine kullanılmış olan) dar ve masif tabanlıkların aniden şiddetlenen rüzgârın yarattığı salınımı sönümleyemediğini, iki şeritten oluşan dar yolun da tabliyenin esnekliğini önemli ölçüde artırdığını ortaya koydu. Bu olayların aynı anda gerçekleşmesi köprünün o dönemde yeterince tanınmayan aerodinamik güçlerden zarar görmesine neden oldu. Köprünün derhal trafiğe kapatılması sonucunda can kaybına yol açmayan çöküntü, aerodinamik konusundaki araştırmaları hızlandırarak önemli ilerlemeler sağlanmasına yardımcı oldu. Bu olaydan sonra asma köprülerde dar ve masif tabanlıklar kullanılmasına son verildi, Tacoma Narrows Köprüsü'nün tabliyesi de çapraz masak kullanılarak yenilendi.

Taconic Dağları, ABD'de, Apalaş Dağlarının parçası olan dağ sistemi. Vermont eyaletindeki Brandon'ın güneybatısından New York eyaletindeki Putnam ilinin kuzey kesimine kadar, güney doğrultusunda 240 km boyunca uzanır. En yüksek noktası Vermont eyaletindeki Equinox Dağıdır (1.163 m). Connecticut eyaletinin en yüksek noktası olan Frissell Dağı da (725 m) Taconic Dağlarındadır. Dağların Massachusetts eyaleti sınırları içinde kalan kesimi Berkshire Tepelerinin batı bölümünü kapsar. New York'taki Taconic Eyalet Parkı gözde bir dinlenme merkezidir. Taconic adının Algonkin dillerinde ağaç, koru ya da orman anlamına gelen bir sözcükten türediği sanılır.

Tacura Körfezi, Fransızca GOLFE DE TADJOURA, Doğu Afrika'da Cibuti kıyısında körfez. Aden Körfezinin batı ucunda yer alır. Ağzı 56 km genişliğindedir; uzunluğu ise 80 km'dir. Derinliği, güney kıyısındaki Cibuti kentinin açıklarında 50 m dolayındadır; orta kesimlerinin derinliği ise 1.082 m'yi bulur. Cibuti kenti dışında körfez kıyısındaki başlıca yerleşmeler Obock ve Tacura'dır. Süveyş Kanalının kapatıldığı 1967-75 arasında körfezdeki gemi trafiği önemli ölçüde azalmıştır.

taç, FAHR olarak da bilinir, tarikatlarda giyilen özel başlıklara verilen ad.

Her tarikatın tacı, biçimi ve taşıdığı simgelerle öbürlerinden ayrılır. Taçların üst bölümüne kubbe, başa geçen yerine lenger adı verilir. Tacın üstüne destar denen sarık sarılır. Mutasavvıflara göre Hz. Âdem Cennet'teyken taç giyerdi. Yeryüzüne indikten sonra da Cebrail başını tıraş etti ve taç giydirdi. Öbür peygamberlere de gökten taç indi. Mutasavvıf yazarlar taçların biçimlerini, simgeledikleri anlamları konu edinen taçnameler yazmışlardır.

Sikke denen bal rengi ya da beyaz Mevlevi tacı iki katlı keçeden yapılırdı; dilimsiz, bir karış dört parmak uzunluğunda olur, tepeye doğru darlaşırdı. Mevlevi şeyhlerinden seyyid olanlar bu sikke üstüne yeşil, öbür şeyhler beyaz, halifeler de koyu mor destar sararlardı. Mevlânâ soyundan gelen çelebiler destarı, sikkeyi alttan tam kapatacak gibi, öbür şeyhler ise alttan bir parmak boşluk kalacak biçimde sararlardı. Müritler destar saramaz, dalsikke diye anılan çıplak sikke giyerlerdi.

Bektaşilerin taçları beyaz keçeden, bir karış uzunluğunda, tepeye doğru darlaşmayan, kubbesi On İki İmam'ı simgelemek üzere 12, lengeri dört kapıyı belirtecek biçimde dört dilimli olurdu. Tepesinde başparmak tırnağı büyüklüğünde bir keçe parçasının üstü iplikle işlenerek dikilen bir parça vardı; buna düğme ya da mühür denirdi. Bu taca tac-ı Hüseyni ve tac-ı Celali adı verilirdi. Tepesinde düğme bulunmayan ve dilimleri dıştan dikişli olmayan, kubbesi 12, lengeri dört dilimli taca da Kalenderi taç denirdi. Bektaşilikte taca yalnız babalar destar sarabilirdi. Muhibler ise daltaç denen destarsız taç giyerlerdi.

Rıfaiye, Kadiriye, Bedeviye, Sadiye taçları da 12 dilimliydi. Ama bunların lengerleri düz ve dikişsiz olurdu. Rıfailer bu dikişsiz yere siyah, Kadiriler yeşil, Bedeviler kırmızı, Sadiler beyaz sarık sararlardı. Şazililerin taçları dilimsiz ve beyaz sarıklıydı. Kadirilerin ayrıca, üstü sivri, nakışlarla süslü, altı koyun yünüyle çevrelenmiş bir taçları daha vardı. Bu taca müjgânlı (kirpikli) taç denirdi.

Tarikatlarda taç, tekbirleme denen özel tören ve dualarla giydirilirdi. Mevlevilik ve Bektaşilik dışındaki tarikatlarda dervişler taç yerine arkiye (arakiye, terlik) denen başlıklar giyerlerdi. Arkiye de taç gibi tekbirlenerek giydirilirdi.

taç, hükümdarların güç ve iktidar simgesi olarak giydikleri, değerli taşlarla bezeli başlık. Eskiçağda atletler, şairler ve zafer kazanan savaşçılara ödül olarak çeşitli bi-

Danimarka kraliyet tacı, y. 1670; Rosenborg Şatosu, Kopenhag
Royal Collection at Rosenborg Castle, Kopenhag

çimlerde çelenkler verilirdi. Barbar kabilelerin reisleri de başlarına özel bir miğfer takarlardı. İngiltere'de bin yılı aşkın bir süre önce yapılan bir taç giyme töreninde krala taç yerine miğfer giydirilmişti. Barışsever Aziz Edward da (Dindar) krallık mühründe, başında kenarları bezemeli bir miğferle betimlenmişti.

İngiltere'de ve başka ülkelerde kullanılan ve çelenge benzeyen bir başka taç biçimi de üstüne mücevherler geçirilmiş (arkadan bağlanan) bir şeritti. Mücevherlerin altın bir halka üstüne dizilip başa konduğu da oluyordu. Bu tür baş çelenklerinin soylular arasında yaygınlaşması üzerine, krallık tacının onlardan ayrılması için kenarına, yukarıya doğru yükselen bezemeler yapılmaya başladı. 15. yüzyılda taçlara kemere benzeyen kavisli parçalar eklendi. Kenarlardan yükselip tacın üstüne çaprazlama geçen bu kemerlerin kestiği noktaya genellikle bir küre yerleştiriliyordu. Fransa'da XIV. Louis döneminden sonra (devletin arması olan) zambak çiçeği biçiminde bir tepelik kullanıldı.

İngiliz kral ve kraliçeleri tahta çıkma töreninde Aziz Edward Tacı diye bilinen bir taç giyerler. Mücevherlerle kaplı bu altın tacın tepesinde bir haç bulunur. Haçtaki Aziz Edward Safiri adı verilen gül kesimli, açık mavi renkli değerli taşın Aziz Edwad'ın 1042'deki taç giyme töreninde taca eklendiği söylenir. Bu taş İngiliz kraliyet mücevherlerinin en eski parçalarından biridir. Aziz Edward Tacı'nın, hiç taç giymemiş olan V. Edward dışında, I. Edward'dan I. Charles'a kadar bütün İngiliz krallarının tahta çıkma törenlerinde kullanıldığı sanılır. Bu taç 1649'da parlamentonun emriyle kırılmıştır; ama II. Charles (hd 1660-85) için hazırlanan ve bugün de kullanılan taç büyük olasılıkla eskisinin parçalarından yapılmıştır.

İngiltere'de kralın tahta çıkma törenine katılan soylular, özel giysileriyle birlikte, biçimleri hiyerarşik konumlarına göre değişen taçlar giyerler. Düklerin tacında sekiz çilek yaprağı, markilerinkinde dört yaprak ve dört gümüş küre, kontlarınkinde aralarında çilek yaprakları bulunan sivri uçlar üstünde sekiz küre, vikontlarınkinde birbirine yakın yerleştirilmiş 16 küçük küre, baronlarınkinde de biraz daha aralıklı yerleştirilmiş altı küre vardır.

Galler prensi (veliaht prens), önden arkaya doğru tek bir kemeri bulunan özel bir altın taç giyer. Kralın öbür yakın akrabalarının da, üstünde sırayla bir haç ve bir zambak çiçeği yer alan taçları vardır. Törende pajların taşıdığı bu taçları sahipleri, Aziz Edward Tacı'nın kralın başına konduğu anda giyerler. Eğer kraliçe varsa, onun taç giymesi de beklenir.

Avrupa'da kullanılan ilk taçların çoğu, birbirine uzun pimlerle bağlanan parçalardan oluşuyordu. Bu hem taşıma ve saklama kolaylığı sağlıyor, hem de taç, kullanacak kişinin başının büyüklüğüne ve biçimine göre ayarlanabiliyordu. Kraliçe Victoria için de parçaları birbirine menteşelerle tutturulmuş böyle bir taç yapılmıştı.

Taçlardaki kemerler 17. yüzyıldan sonra başa geçen halkaya değil de, bunun üstündeki bezemelerin tepesine oturtulmaya başladı. Bu uygulama taç biçiminin değişmesine ve tepesinin basıklaşmasına yol açtı. Bugün çeşitli Avrupa ülkelerindeki katedral, müze ve kraliyet hazinelerinde birçok taç bulunmaktadır. Bunların bazısı gerçek tarihsel kişilere aittir; ama Romanya'nın çelik tacı gibileri de oldukça yenidir. Günümüzde dinsel bir kutsama töreniyle taç giydirme uygulamasını sürdüren Avrupa devletleri yalnız Birleşik Krallık ve Vatikan'dır.

Taç İslam ülkelerine İran etkisiyle girdi. İslam döneminde yapılmış minyatürlerde eski İran hükümdarlarının başlarında taçla canlandırıldıkları görülür. Bazı minyatürlerde meleklerin, Mirac tasvirlerinde de Hz. Muhammed'le Burak'ın başlarında taç vardır. İlk İslam hükümdarları egemenlik simgesi olarak taç taşımadılar. Ama ilk dört Abbasi halifesi özellikle bayram ve törenlerde taç (tacü'l-halife) giydiler. Daha sonraki dönemlerde ise halife ve sultanlar, hilatla birlikte vali ve elçilere taç verdiler ya da gönderdiler.

İslam ülkelerinde erkek ve kadınların başlarına giydiği koni biçimli yüksek, kenarsız bir tür başlığa da taç denirdi. Osmanlı hükümdarları Batı'daki krallar gibi taç giymemiş, ama giydikleri bir tür serpuşa taç denmiştir. Devletin kurucusu Osman Bey'in tac-ı Horasani olarak bilinen bir taç taşıdığı söylenir.

Taçikava, Japonya'nın Honşu Adasındaki Tokyo metropolünde (*to*) kent. Tokyo kentinin doğusunda, Çuo Demiryolu'nun üzerinde yer alır. 1922'de kentin yakınlarında askeri bir havaalanı inşa edildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra askeri tesisler ABD Hava Kuvvetleri'nin eline geçti. 1971'de bu tesislerin bir bölümü Japonya'ya geri verildi. Kentteki havaalanı yalnızca küçük uçakların iniş kalkışına uygundur. Günümüzde bir demiryolu kavşağında yer alan kent, aynı zamanda bir ticaret merkezi ve Tokyo-Yokohama metropoliten alanının konut banliyösüdür. Nüfus (1991 tah.) 154.105.

taçkemer *bak.* başkemer

taçlı yılan (*Coronella austriaca*), *Colubridae* familyasından zehirsiz yılan türü. Avrupa, Anadolu ve Kafkasya'da yaşayan bu türün uzunluğu en çok 75 cm dolayında, pulları düz ve parlaktır. Avrupa'nın orta kesimlerinde en çok bulunan yılanlar arasında yer alır. Üst bölümleri kızıl kahverengi ya da sarımsı kahverengi zemin üstüne seyrek siyah lekeli, tepesi siyah noktalı, başının gerisindeki lekenin uçları nal biçimindedir.

Genellikle çayırlık, taşlık ve çalılık yerlerde yaşar. Karada yaşamakla birlikte tehlike karşısında yakındaki sulara girebilir. Temel besinini kertenkeleler oluşturur. Ayrıca küçük kemiricileri, omurgasızları, yavru kuşları ve yılanları da yer. Dişiler canlı yavru doğurur. Doğum sırasında yavruları saran ince zar hemen yırtılır. İskandinavya'da ve Britanya Adalarında *Colubridae* familyasından yalnız taçlı yılan ile bir su yılanı türü bulunur.

taçotu (*Coronilla varia*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, Akdeniz'e özgü olmasına karşılık başka ılıman bölgelerde de yaygın olarak yetişen çokyıllık bitki. Yetiştiği yerde toprağan yüzeyini kaplayarak çoğalan bitkinin eğreltiotu yapraklarını andıran yaprakları, beyaz ya da pembe renkli çiçekleri vardır. Kuvvetli kökleri toprağı tutarak aşınmayı önler. Ayrıca, öbür baklagiller gibi havadaki azotu köklerinde biriktirdiği için toprağın verimini artırır.

taçyaprak, PETAL olarak da bilinir, çiçeğin en dış halkasının yani çanak bölümünün içinde yer alan parlak renkli yaprakların her biri. Sayıları, renkleri, büyüklük ve biçimleri türden türe değişen bu yaprakların oluşturduğu bölüme taç denir. Gerek renkleri, gerekse kokularıyla böcekleri çekerek tozlaşmada çok önemli bir rol oynayan taçyapraklar birbirinden ayrı ya da birleşik olabilir.

tael, uzun yıllar gümüş ağırlığına dayalı bir para birimi olarak da kullanılan Çin ağırlık birimi. Para yerine geçen *tael*'lerin çoğu 1,3 ons, yani yaklaşık 37 gr gümüşe eşdeğerdi.

Çin'de 1933'e değin bir ulusal para yoktu. Dolayısıyla dış ticaret yabancı paralarla, iç ticaret de gümüş *tael*'lerle yürütülüyordu. *Tael* ender olarak madeni para biçiminde basılıyor ve daha çok standart bir hesap birimi işlevi görüyordu. Gerçek alışverişler gümüş külçeleriyle, *tael* olarak ifade edilen banknot ya da çeklerle ya da gümüş madeni paralarla yapılıyordu. Gümüş paraların büyük bölümünü 18. ve 19. yüzyıllarda büyük miktarlarda Çin'e giren İspanyol ya da Meksika dolarları oluşturuyordu. İspanyol ve başka kökenli tüccarların Çin'e getirdiği gümüş çubuklar yeniden eritilip dökülerek özel biçim verilmiş, yaklaşık 50 *tael* ağırlığında külçelere dönüştürülüyordu. Bu külçeler 1933'e değin Çin'in banka rezervleri içinde önemli bir yer tuttu.

Çin'in değişik kesimlerindeki *tael*'ler belirli bir bölgede ya da yörede kullanılan ölçeklere bağlı olarak ağırlık bakımından önemli farklılıklar gösteriyordu. Para yerine geçen en önemli *tael* birimi, saf gümüş eşdeğeri yaklaşık 37 gr olan Şanghay *tael*'iydi. Değişim değeri Londra ve New York kentlerindeki gümüş fiyatlarında meydana gelen oynamalarla birlikte değişen Şanghay *tael*'i, Çin'in en önemli ticaret merkezi olan Şanghay'daki toptan ticaret ve döviz işlemlerinin temeliydi.

Çin'de sıradan halkın eski çağlardan başlayarak küçük ölçekli alışverişlerde kullandığı para birimi, bir *tael*'in binde birine eşit değerde olan bir tunç madeni paraydı. 19. yüzyıl sonlarında perakende ticaret Meksika ve ardından Çin gümüş dolarıyla, bozukluk gümüş madeni paralarla ve 10 tunç madeni para değerindeki bakır parçalarıyla yürütülmeye başladı. Sonunda Çin'deki Kuomintang hükümeti 1933'te *tael*'i resmen yürürlükten kaldırarak yerine *yuan* denen yeni standart Çin Doları'nı geçirdi. Günümüzde *renminbi* olarak anılan *yuan* Çin'in temel para birimi olma özelliğini korumaktadır.

Taeniodonta, Kuzey Amerika'da Paleosen Bölümden (y. 65-54 milyon yıl önce) Eosen Bölümün (y. 54-38 milyon yıl önce) ortalarına değin varlığını sürdüren, soyu tükenmiş memeli takımı. İlk dişsizlere (*Edentata* takımı) akraba oldukları sanılan bu takım üyeleri olasılıkla otçul beslenen böcekçillerden türedi. Kafataslarının içine doğru iyice girmiş yüksek taçlı dişler bu memelilerin ayırt edici özelliklerinden biriydi.

Taeniodonta takımının bilinen tek familyası *Conoryctinae* ve *Stylinodontinae* altfamilyalarına ayrılan *Stylinodontidae*'dir. Sözü edilen ilk altfamilyanın üyelerinde yapısal özelleşmeye daha az rastlanmasına karşın, bunlar Paleosen Bölümde giderek irileşmiş ve günümüz opossumu boyutlarından küçük bir ayı boyutuna ulaşmıştır. Ama varlıklarını Paleosen Bölüm sonuna değin sürdürememişlerdir. *Stylinodontinae* üyelerinin ise daha özelleşen bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu hayvanların genel olarak kafatasları son derece kısa ve geniştir. Altçeneleri kalın ve uzun, dişleri köksüzdü. Bacaklarında kazmaya ya da kavramaya yarayan çok iri ve uzun tırnaklar vardı. İyice irileşmiş olan köpekdişleri ısırıp ezmeye uyarlanmıştı. Tırnak ve diş

yapıları belirgin bir beslenme alışkanlığı geliştirdiklerini göstermekte, ama bunun ne olduğu bilinmemektedir.

taenit, demirli göktaşlarının (siderit) bir bileşeni. *Ayrıca bak.* demirli göktaşı.

Taeschner, Franz (d. 1888, Reichenhall, Bavyera, Almanya - ö. 1967), Alman Doğubilimci ve Türkolog. Özellikle Osmanlı tarihi ve kültürü üzerine özgün çalışmalarıyla tanınmıştır.

Bonn, Münih, Erlangen ve Kiel üniversitelerinde Doğu dilleri ve tarihi okudu. 1912'de Kiel Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Hamburg Üniversitesi Doğu Bilimleri Bölümü'nde asistan olarak görev aldı. I. Dünya Savaşı'nda Mısır'da İngilizlere tutsak düştü; savaştan sonra Almanya'ya döndü. Münster Üniversitesi'nde 1923'te doçent, 1930'da profesör oldu.

Türkiye'deki kütüphanelerde eski yazmalar üstünde çalışmış olan Taeschner, *İslam Ansiklopedisi*'ne Türk tarihi ve kültürüyle ilgili birçok madde yazmış, ayrıca *Der İslam* dergisinde de çeşitli yazılar yayımlamıştır. Başlıca yapıtları arasında, İstanbul halkından, saraydan söz eden ve bazı eski minyatürler de içeren *Alt-Stanbuler Hof-und Volksleben* (1925; Eski İstanbul'da Saray ve Halk Yaşamı), Osmanlı yollarıyla ilgili bir kitap olan *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen* (1924-26, 2 cilt; Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı), Emevi, Abbasi ve Memlûklerle Osmanlı yönetimindeki Arap dünyasını anlatan sekiz bölümlük *Geschichte der arabischen Welt* (1944; Arap Dünyası Tarihi), *Gülschehris Mesnewi auf Achi Evran, den Heiligen von Kırschehir und Patron der türkischen Zünfte* (1955; Gülşehri'nin Kırşehirli Ermiş ve Türk Loncalarının Kurucusu Ahi Evran Üzerine Mesnevisi), ahilik örgütü ve fütüvvetnameleri ele aldığı *Futuwwa. Eine gemeinschaftsbildende Idee im mittelalterlichen Orient und ihre verschiedenen Erscheinungsformen* (1956; Fütüvvet. Ortaçağ Doğusu'nda Toplumsal Bir Düşünce ve Çeşitli Biçimleri) sayılabilir.

Taeuber, Conrad F. ve Barnes-Taeuber, Irene, eö BARNES (sırasıyla, d. 15 Haziran 1906, Hosmer, Güney Dakota; d. 25 Aralık 1906, Meadville, Missouri - ö. 24 Şubat 1974, Hyattsville, Maryland, ABD), ABD'li nüfusbilimci, istatistikçi ve toplumbilimci karıkoca. Nüfus sayımına ilişkin çalışmalarıyla nüfusbilimin gelişmesine katkıda bulunmuşlar, ABD'deki nüfus hareketleri konusunda önde gelen uzmanlar olmuşlardır.

Conrad Taeuber Minnesota Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve orada 1931'de doktorasını tamamladı. 1930-31 yıllarında Wisconsin Üniversitesi'nde, 1931-33 arasında da Mt. Holyoke College'da toplumbilim dersleri verdi. Çeşitli devlet kuruluşlarında çalıştıktan sonra 1973'te Georgetown Üniversitesi'ne bağlı Kennedy Enstitüsü'nde nüfusbilim profesörlüğüne getirildi. Nüfusbilim alanındaki çalışmalarını 1929'da evlendiği Irene'le birlikte yürüttü.

Irene Barnes 1927'de Missouri Üniversitesi'ni bitirdi; 1928'de Kuzeybatı Üniversitesi'nde lisansüstü çalışmasını, 1931'de de Minnesota Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Princeton Üniversitesi Nüfus Araştırmaları Dairesi'nde araştırma görevlisi (1936-61) ve uzman araştırmacı (1962-74) olarak çalıştı. Kongre Kitaplığı ile Nüfus İdaresi'nin yürüttüğü nüfus projesinin yöneticisiyken (1941-44), *General Censuses and Vital Statistics in America* (1943, F. W. Notestein'la birlikte; Amerika'da Genel Nüfus Sayımları ve Demografik İstatistikler) ve *The Population of Europe and the Soviet Union* (1943; Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin Nüfusu) adlı kitapları yazdı. Conrad Taeuber'le birlikte yazdığı *The Population of Japan* (1958; Japonya'nın Nüfusu) ve *The Changing Population of the United States* (1958; ABD'nin Değişen Nüfusu), nüfusbilim alanının klasik yapıtları sayılır. Ayrıca 1937-54 arasında yayın yönetmenliğini yürüttüğü *Population Index* dergisinde birçok önemli bilimsel makalesi yayımlanmıştır.

Tafilalt, Sahra'nın Fas sınırı içinde kalan kesimindeki en büyük vaha. Ülkenin güneydoğu kesiminde yer alır. Erfud, Arab Sebbah du Ziz, Rissani, Seffalat, Aufus ve Jorf

Rissani'de hurma pazarı, Tafilalt, Fas
UNESCO; fotoğraf, Gerda Bohm

kasabaları ile Ziz Irmağı kıyısında 50 km boyunca uzanan palmiye korularını içine alır. Eski merkezi, Nijer Irmağıyla Tanca arasındaki kervan yolu üzerinde İS 757'de kurulan Berberi kalesi Sijilmassa'ydı. Varlıklı bir kent olan Sijilmassa 1363'te yıkıldı; daha sonra Mevlay İsmail tarafından (1672-1727) yeniden kurulan kent 1818'de Ait Atta göçebeleri tarafından talan edildi. Sijilmassa kalıntılarının yakınlarında kurulan Rissani, vahadaki tek planlı kasabadır. Vahada yetiştirilen hurmaların büyük bölümü ihraç edilir. Yörede sepicilik ve el sanatları gelişmiştir. Başlıca ticaret merkezi, Erfud Dağının eteğindeki Erfud'dur. Nüfus (1982) 151.003.

taflan (*Prunus laurocerasus* ya da *Laurocerasus officinalis*), KARAYEMİŞ ya da LAZKİRAZI olarak da bilinir, gülgiller (*Rosaceae*) familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen çalı ya da ağaççık. Anayurdu Avrupa olan bitki Türkiye'de de Karadeniz Bölgesi'nde yabani olarak yetişir. Ayrıca pek çok yerde

Taflan (*Prunus laurocerasus*)
Carlo Bevilacqua—SCALA, Art Resource/EB Inc

süs bitkisi olarak ya da yenebilen meyveleri için yetiştirilir.

Yaklaşık 6 m'ye kadar boylanabilen bu bitkinin oval ya da mızrak biçimli, 10-15 cm uzunlukta derimsi yaprakları, dik salkımlar halinde beyaz çiçekleri vardır. Salkım oluşturan meyvelerinin her biri bir kiraz tanesine benzer; rengi morumsu siyah, eti buruk lezzetlidir. Taze yapraklarından damıtılarak elde edilen sulu özüt ise öksürük kesici, bulantı ve karın ağrılarını yatıştırıcı, ayrıca bazı ilaçlara tat ve koku verici olarak kullanılır. Ancak yapraklar hidrosiyanik asit veren bir glikozit içerdiği için zehirlidir, bu yüzden de düşük oranlarda kullanılmalıdır.

Taft, Lorado (d. 29 Nisan 1860, Elmwood, Illinois - ö. 30 Ekim 1936, Chicago, ABD), büstleri ve anıtsal alegorik yapıtlarıyla tanınan ABD'li heykelci, eğitmen ve yazar. 1920'lere değin Amerikan heykel sanatı üzerinde etkili olmuştur.

Illinois Üniversitesi'nden mezun oldu. 1880-85 arasında Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. Uzun sürecek öğretmenlik mesleğine 1886'da Chicago Sanat Enstitüsü'nde başladı. 1911'de Ulusal Tasarım Akademisi üyeliğine seçildi ve sanat eğitiminin planlanması çalışmalarına etkin bir biçimde katıldı. 1914-17 arasında Amerikan Sanat Federasyonu'nun müdürlüğünü üstlendi. 1903'te, heykel üzerine ilk kapsamlı çalışması olan *The History of American Sculpture*'ı (Amerikan Heykel Sanatı Tarihi) yayımladı. *Modern Tendecies in Sculpture* (Heykelde Modern Eğilimler) adlı kitabı 1921'de çıktı.

Taft'ın yapıtları, geç 19. yüzyıl akademik heykelciliğinin idealize edilmiş figürleri incelikle birleştiren alegorilerine benzer. Bunlar arasında "Büyük Göller Çeşmesi" (1913, Chicago Sanat Enstitüsü) ve "Zaman Çeşmesi" (1922; Washington Parkı, Chicago, Illinois) sayılabilir.

Taft'ın oturduğu ev bugün Chicago Üniversitesi Kampusu içinde ulusal bir anıt olarak korunmaktadır.

Taft, Robert A(lphonso) (d. 8 Eylül 1889, Cincinnati, Ohio - ö. 31 Temmuz 1953, New York kenti, ABD), 1939-53 arasında Senato'da Cumhuriyetçilerin önderliğini yürüten ABD'li siyaset adamı. Geleneksel muhafazakâr görüşleri etkin biçimde savunmasıyla tanınmıştır.

ABD'nin 27. başkanı William Howard Taft'ın (1909-13) oğluydu. 1913'te Ohio barosuna kabul edildi. Tröstler ve kamu hizmeti yürüten şirketlerle ilgili davalarda uzmanlaştı. Bu arada çeşitli başarılı şirketlerin yöneticiliğini üstlendi. ABD Gıda İdaresi'nde danışman yardımcılığı (1917-18), Amerikan Yardım İdaresi'nde de danışmanlık (1919) görevleri üstlendi. Ohio Temsilciler Meclisi'ne (1921-26) ve eyalet senatosuna (1931-32) girdi.

1938'de ABD Senatosu'na seçilen Taft, New Deal'in (Yeni Düzen) bazı uygulamalarını eleştirerek hükümet harcamalarının kısıtlanması, denk bütçe politikası izlenmesi ve yönetimde merkezilikten uzaklaşılması çağrısında bulundu. Japonların Pearl Harbor Baskını öncesinde (Aralık 1941) müdahale karşıtı görüşler savundu, ama baskından sonra ABD'nin savaşa girmesini destekledi. Bu arada Franklin D. Roosevelt'in izlediği savaş politikasını eleştirmeyi sürdürdü.

1946 seçimlerinde Cumhuriyetçilerin Kongre'de çoğunluğu kazanmasının ardından yasama alanında daha etkin bir rol oynama-

ya başlayan Taft, işçi sendikalarının etkinlikleri konusunda kısıtlamalar getiren Taft-Hartley Yasası'nın çıkartılmasını sağladı. II Dünya Savaşı'nın ardından tecrit politikasına yeniden dönülmesini savunarak ABD'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) gibi uluslararası örgütlere katılmasına karşı çıktı. 1948 ve 1952 yıllarında partisinin başkan adaylığı için mücadele ettiyse de, ABD'nin uluslararası alanda etkin roller üstlenmesini isteyen rakipleri karşısında yenilgiye uğradı.

Taft, William Howard (d. 15 Eylül 1857, Cincinnati, Ohio - ö. 8 Mart 1930, Washington, D. C., ABD), ABD'nin 27. başkanı (1909-13) ve 10. başyargıcı (1921-30).

Savaş bakanı ve başsavcı (1876-77) Alphonso Taft'ın oğluydu. 1878'de Yale Üniversitesi'nden mezun oldu. 1880'de Ohio barosuna kabul edildi. Yerel düzeyde çeşitli siyasal görevler üstlendikten sonra 1887'de Ohio Üst Mahkemesi yargıçlığına getirildi. 1890-92 arasında ABD başsavcılığı, 1892-1900 arasında da ABD Altıncı Gezici Temyiz Mahkemesi'nde yargıçlık görevlerinde bulundu.

1900'de yargıçlıktan ayrılarak Filipinler'de sivil bir yönetim oluşturmakla görevlendirilen ikinci Filipinler Komisyonu'nun başkanlığını üstlendi. 1901'de de Filipinler'in ilk sivil valisi oldu. 1904'te Başkan Theodore Roosevelt tarafından savaş bakanlığına getirildi. Taft 1908'de Cumhuriyetçilerin adayı olarak katıldığı başkanlık seçimini Roosevelt'in de desteği sayesinde büyük farkla kazandı. Hükümete liberal kanattan kimseyi almayarak, parti içinde muhafazakârlarla ilericiler arasındaki çatışmanın büyümesine yol açtı.

1912'de, istemediği halde partisince yeniden aday gösterildi; ama başkanlığı, Roosevelt'in Cumhuriyetçilerden ayrılıp kendi kurduğu İlerici Parti'den seçime katılmasından yararlanan Demokratların adayı Woodrow Wilson kazandı.

Taft sonraki yıllarda Yale Üniversitesi'nde hukuk profesörü ve Ulusal Savaş İşgücü Kurulu üyesi (1918) olarak çalıştı. 1921'de ABD başyargıçlığına atandı. Yüksek Mahkeme'ye dava başvurularını kabul etmekte daha geniş takdir hakkı tanıyan 1925 tarihli Yargıçlar Yasası'nın kabul edilmesinde belirleyici rol oynadı. 1926'da Myers'in hükümete karşı açtığı davada, başkanın federal memurları görevden alma yetkisini benimseyen kararın çıkmasını sağladı.

Taft-Hartley Yasası, resmî adı İŞÇİ-YÖNETİM İLİŞKİLERİ YASASI (1947), ABD'de 1935 tarihli Wagner Yasası'nı önemli ölçüde değiştirerek işçi sendikalarının çalışmaları konusunda bir dizi kısıtlamalar getiren yasa. II. Dünya Savaşı sonrasında komünistlerin sendikalara sızdığı yolunda kuşkuların ortaya atılması, sendikaların güçlerini büyük ölçüde artırmaları ve büyük çapta bir dizi grev gerçekleştirmeleri gibi gelişmelerin etkisiyle çıkarılmıştır. Kongre'deki Cumhuriyetçi çoğunluğun üyelerinden Senatör Robert A. Taft (Ohio) ve Temsilciler Meclisi üyesi Fred A. Hartley'in (New Jersey) hazırladıkları yasa işçilerin örgütlenme ve toplu sözleşme haklarını korumakla birlikte, işletmelerde yalnızca sendika üyesi işçilerin çalıştırılması zorunluluğunu kaldırıyordu. Ayrıca grevin 60 gün önceden haber verilmesini zorunlu tutuyor, ulusal sağlık ya da güvenliği tehdit etmesi durumunda hükümete grevi 80 gün erteleme yetkisi tanıyor, sendikaların yetkilerini belli ölçüde daraltarak siyasete katılmalarını sınırlandırıyor ve sendika görevlilerinin komünistlerle ilişki kurmayacakları yolunda yemin etmeleri koşulunu getiriyordu. 1959'da çıkarılan Landrum-Griffin Yasası destek grevleri ve grev gözcülüğü konularında yeni düzenlemeler getirerek sendikalar üzerindeki kısıtlamaları daha da artırdı.

tafta, atkı sayısı az, düz dokunmuş ince kumaş. Çözgü ipliklerinin sayısı atkı ipliklerinden çok olduğundan taftalar yollu ve çoğunlukla parlak yüzeylidir. Biri iplik halindeyken, biri de parça halinde boyanmış iki tip ipek tafta vardır. Sert ve kendine özgü bir hışırtısı olan, iplik halinde boyanmış tafta daha çok gece giysisi yapmak için kullanılır. Genellikle astar olarak kullanılan, parça halinde boyanmış tafta ise yumuşaktır ve yıkanabilir. Bu tipin özel olarak dayanıklı hale getirilmiş bir çeşidinden II. Dünya Savaşı'nda paraşüt yapımında yararlanılmıştır.

tafta dokuma, DÜZ DOKUMA olarak da bilinir, üç temel dokuma türünün en basit ve yaygın olanı. Ötekiler dimi dokuma(*) ve saten dokumadır(*). Tafta dokuma atkı ipliklerinin, çok sayıda kesişme noktası oluşacak biçimde çözgü ipliklerinin bir altından bir üstünden geçirilmesiyle yapılır. Üstüne baskı yapılmamışsa, iki yüzü de birbirinin aynıdır. Kolayca iplik atmaz, ama çabuk buruşur ve başka dokumalara göre daha az emicidir.

Tagalog dili, Malezya-Polinezya ailesinin Orta Filipin koluna bağlı dil. Filipinler'in iki resmî dilinden biri olan Filipin dilinin (Pilipino) (öbürü İngilizce) temelini oluşturur. Bikol dilinin ve Visaya lehçeleri olan Sebu dili (Sebuano), Hiligaynon (İlongo) ve Samar dillerinin akrabasıdır. Tagalog dilini konuşanların sayısı 10 milyonu aşar. Luzon'un iç kesimlerinde ve Mindanao Adasının çeşitli bölgelerinde yaşayanlar, Filipinler'in ikinci büyük dilsel ve kültürel grubunu oluşturur.

Tagalog dilinin standart bir yapıya kavuşturulmuş biçimi olan Filipin dili 25 milyondan fazla kişinin ikinci dilidir; yönetim, eğitim, edebiyat ve yayın dili olarak da giderek daha çok kullanılmaktadır. Tagalog dilbilgisinin önemli bir özelliği, eylem sisteminin karmaşıklığıdır; örneğin bu dilde üç ayrı edilgen çatı bulunur.

Tagaloglar, Filipinler'de Sebululardan sonraki ikinci büyük dil ve kültür topluluğu. Manila kentinde, Pampanga dışında Manila Körfezi kıyısındaki bütün illerde, kuzeydeki Nueva Ecija ile güneydeki Batangas, Laguna, Marinduque, Mindoro ve Quezon illerinde yaşarlar. Filipinler'deki öteki halklar gibi Malezya-Polinezya (Avustronezya) dil ailesine bağlı bir dil konuşurlar. Yaklaşık 10 milyon Filipinlinin anadili olan Tagalog dili, ulusal dil Filipin dilinin temelini oluşturmuştur.

Tagalogların büyük bölümü tarımla uğraşır. Başlıca ticari ürünleri şekerkamışı ve hindistancevizidir. Manila'da yaşayan Tagaloglar ticaret, imalat ve hizmet sektörlerinde etkinlik gösterirler.

Beş yüz yılı aşkın bir süre boyunca Çinliler, İspanyollar ve Amerikalılarla sürdürülen ilişkilerde aracı rolünü üstlenen Tagaloglar, bu kültürlerden etkilenerek modernleşme hareketine öncülük ettiler. Bununla birlikte yabancı ülkelerin siyasi ya da ekonomik denetimine karşı çıktılar. 19. yüzyılda İspanyol karşıtı hareketi başlatanlar Tagaloglar oldu. 1896-1902 arasında İspanya ve ABD'ye karşı başlatılan silahlı ayaklanmaları Tagalog kökenli komutanlar yönetti ve bu dönemin en büyük ulusal kahramanları Tagalogların arasından çıktı. Tagalogların büyük bölümü Katoliktir.

Taganrog, Rusya Federasyonu'nun güneybatı kesimindeki Rostov yönetim biriminde (*oblast*) kent ve liman. Azak Denizindeki Taganrog Körfezinin kuzey kıyısında yer alır. 1698'de I. Petro (Büyük) tarafından bir kale ve deniz üssü olarak kuruldu. 19. yüzyılda bir tahıl ihraç limanı durumuna geldi. Daha sonra Rostov-na-Donu'nun gölgesinde kaldıysa da günümüzde Donets Kömür Havzasının başlıca limanı olarak önemini korumaktadır. Kentte çelik, çelik boru ve levha ile yüksek basınç kazanları ve tarım makineleri üretilir. Limanında gemi onarım tesisleri vardır. Ayrıca deri işçiliği ve öteki hafif sanayiler de gelişmiştir. 1860'ta Taganrog'da doğan ve ilk yıllarını orada geçiren oyun yazarı Anton Çehov'un evi müzeye dönüştürülmüştür. Kentte iki yükseköğretim kurumu ve A. P. Çehov Tiyatrosu vardır. Nüfus (1991 tah.) 293.600.

Tagetes *bak.* kadifeçiçeği

Taglioni, Marie (d. 23 Nisan 1804, Stockholm, İsveç - ö. 24 Nisan 1884, Marsilya, Fransa), incelikli ve zarif üslubuyla 19. yüzyıl başlarının romantik dansını biçimlendiren İtalyan balerin.

Babası tarafından yetiştirildi. İlk kez 1822'de Viyana'da sahneye çıktı. 1832'de Paris Operası'nda oynanan, koreografisini babasının yaptığı *La Sylphide* balesinde ayak parmaklarının ucunda (*pointe*) dans ederek, bunu uygulayan ilk balerinlerden biri oldu. Kayarcasına sıçrayışları, dengeli duruşları ve ayak uçlarındaki zarif hareketleriyle yeni bir dans üslubu yarattı.

La Sylphide balesinde giydiği, belden yukarısı vücuduna oturan, eteği ise çan gibi kabarık saydam giysi, balerinlerin yüz yılı aşkın bir süredir kullandıkları, artık klasikleşmiş bale giysisi türünün ilk modeli oldu. Taglioni yalnızca Paris izleyicisini kendine hayran etmekle kalmamış, Londra, Milano, Viyana, Berlin ve St. Petersburg'da da bale dünyasının yetiştirdiği en büyük dansçılardan biri olarak alkışlanmıştır.

tagmemik, 1950'lerde ABD'li dilbilimci Kenneth L. Pike'ın geliştirdiği, daha önce yazıya geçmemiş birçok dile uygulanan dilbilimsel çözümleme yöntemi. Dilbilgisi çözümlemelerinde kullanılan öbür yöntemlerden farkı, dilin temel birimlerini (tagmem) bileşik öğeler olarak ele almasıdır; buna göre tagmem bir "boşluk" ya da "işlev" ile bu "boşluğu dolduran" ya da işlevi yerine getiren "sınıf"tan oluşur. Örneğin özne işlevi gören bir ad sözdizimsel çözümleme düzeyinde ele alındığında, burada özne işlev, ad ise bu işlevi yerine getiren, yani tümcenin yapısındaki boşluğu dolduran sınıftır.

Tagore, Devendranath (d. 15 Mayıs 1817, Kalküta - ö. 19 Ocak 1905, Kalküta, Hindistan), Hindu düşünür ve dinsel reformcu. Hindu dinini ve yaşam biçimini yoz unsurlardan arındırmak amacıyla kurulan Brahmo Samac'da (Brahma'nın Cemiyeti) etkin görev almıştır.

Toprak sahibi varlıklı bir ailenin oğluydu. Hindistan'ın klasik dili Sanskritten başka Farsça, İngilizce ve Batı felsefesi öğrenimi gördü. Genç reformcu Keşab Çandra Sen'le dostluk kurdu. Özellikle Bengal'de yaygın olan *sati* (kadınların ölen kocalarıyla birlikte yakılmaları) geleneğini şiddetle eleştirdi. Sen'le birlikte Hindistan'daki okuryazar oranını yükseltmeye ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya çaba gösterdi. Sen'in Hıris-

tiyanlığa yönelmesine karşılık, Tagore tutucu bir Hindu olmayı sürdürdü. İki dost arasındaki bu felsefi kopuş, 1866'da Brahmo Samac içinde bölünmeyle sonuçlandı.

Hindular arasındaki putperestliği, bölücü ve demokratik olmayan uygulamaları tümüyle ortadan kaldırmak isteyen Tagore, Hindu kutsal metinleri Vedaları insan etkinlikleri için eksiksiz ve doyurucu bir kılavuz olamayacağı gerekçesiyle reddetti. Köktenci usçuluk ile fanatik Brahman tutuculuğu arasında orta yolu bulmakta güçlük çeken Tagore, çevresindeki küçük bir grubu yönlendirmeyi sürdürmekle birlikte toplum yaşamından uzaklaştı. 1863'te Bengal'in kırsal bölgesinde, daha sonra oğlu şair Rabindranath Tagore'un üne kavuşturduğu Şantiniketan'ı (Barış Yurdu) kurdu. Ömrünün sonuna değin Maharişi (Ulu Bilge) unvanını taşıdı.

Ciltler dolduran yapıtlarında anadili olan Bengaliyi kullandı. Sanskrit kutsal metinler üzerine Bengali dilinde bir yorum olan *Brahmo-Dharma* (1854; Tanrı Dini) adlı yapıtı bir başyapıt olarak kabul edilmektedir.

Tagore, Rabindranath, Bengal dilinde RABİNDRANATH THAKUR (d. 7 Mayıs 1861, Kalküta - ö. 7 Ağustos 1941, Kalküta, Hindistan), yapıtlarını Bengal dilinde vermiş Hintli şair ve mistik. Hint kültürünün Batı'ya, Batı edebiyatının da Hindistan'a tanıtılmasında önemli bir rol oynamış, 1913'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

Ulu Bilge (Maharişi) Devendranath Tagore'un oğluydu. Şiir yazmaya genç yaşta başladı. 1880'lerdeki bir dizi şarkı kitabının ardından 1890'da, daha olgun bir üslubun görüldüğü *Manasi*'yi yayımladı. En tanınmış şiirlerinden bazılarını içeren bu kitapta, od gibi, Bengal dilinde daha önce denenmemiş türlerdeki yapıtlarıyla toplumsal ve siyasal konulardaki ilk şiirleri de yer alıyordu.

Tagore 1891'de, babasının topraklarını yönetmek için Şileyda ve Seyidpur'a gitti. Şileyda kırlarını ve ileride yapıtlarının temel imgelerinden biri olan Ganj Irmağını çok sevdi. Ayrıca köylüleri yakından tanıma fırsatı buldu; onların geri kalmışlığı ve yoksulluğu sonraki yapıtlarının ana temalarından biri oldu. "Basit insanlar ve onların küçük acıları"nı anlattığı öykülerini sonradan *Galpaguççha*'da (1912; Bir Demet Öykü) toplayacaktı. Bu arada siyasal ve toplumsal sorunlarla da ilgilendi, ama Hindistan'ın bağımsızlığını hiçbir zaman kendi başına bir amaç olarak görmedi. Bu dönemde yayımladığı yapıtlardan bazıları *Sonar Tari* (1893; Altın Tekne), *Çitra* (1896; *Çitra*, 1942, 1961), *Çaitali* (1896; Son Hasat), *Kalpana* (1900; Düşler), *Kshanika* (1900) ve *Naibedya* (1901; Adak) ile lirik oyunları *Citrangada* (1892) ve *Malini*'ydi (1895).

1902-07 arası Tagore için zor yıllardı; karısını ve iki çocuğunu kaybetti. Ama en güzel şiirlerinden bazılarını da bu dönemde yazdı. Ünlü şiir kitabı *Gitanjali*'nin (1910; *Gitanjali-İlahiler*, 1941 / *Gitanjali-Nefesler*, 1942) İngilizce çevirisi ona 1913'te Nobel Ödülü'nü kazandırdı. 1915'te kendisine "sir" unvanı verildiyse de, İngilizlerin Hindistan'da giriştiği Amritsar Katliamı'nı protesto etmek için 1919'da unvanı geri verdi.

Çok çeşitli alanlarda etkinlik göstermesine karşın, Tagore oldukça üretken bir yazardı. Yaşamının son 25 yılında 21 kitap yayımladı. Aynı dönemde bir yandan da Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Çin, Japonya, Malaya ve Endonezya'da konferanslar verdi. Şiir ve öyküleri kadar parlak olmamakla birlikte romanlar da yazdı; bunların en tanınmışı *Gora*'dır (1907-10; *Gora*, 1966, 1992). Aynı zamanda yetenekli bir besteci ve Hindistan'ın önde gelen ressamlarından biri olan Tagore, bazı yapıtlarının İngilizce çevirilerini de kendisi yaptı. 1901'de Bolpur yakınlarındaki Şantiniketan'da (Barış Yurdu) Hint ve Batı geleneklerini kaynaştırmayı amaçladığı bir okul kurdu. 1921'de de aynı yerde Visva-Bharati Üniversitesi'ni açtı.

Tagore'un Türkçeye çevrilen çok sayıda yapıtı arasında *Bahçıvan* (1938, 1969), *Meyva Zamanı* (1940), *Büyüyen Ay* (1941, 1958), *Avare Kuşlar* (1943; 1961), *Acıkan Taşlar* (1946), *Şairin Dini* (1949) ve *Aşka Çağrı* (1962, 1985) sayılabilir.

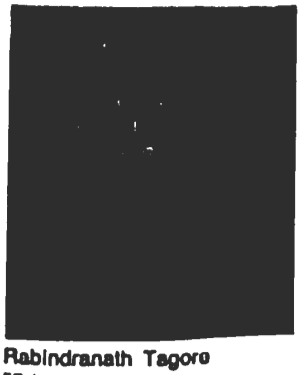

Rabindranath Tagore
EB Inc.

Tağızade, Niyazi, NİYAZİ TAGİYEV olarak da bilinir (d. 20 Ağustos 1912, Tiflis, Gürcistan - ö. 2 Ağustos 1984, Bakû), çoksesli Azerbaycan müziğinin gelişmesinde önemli rol oynayan besteci ve orkestra şefi.

1921'de girdiği Transkafkasya Askeri Hazırlık Okulu'ndayken keman dersleri almaya başladı. Amcası Hacıbekov, Niyazi'nin müzik eğitimini dikkatle izledi ve 1926'da Moskova'daki Müzik Pedagoji Lisesi'ne girdi. 1929-31 arasında eğitimini Leningrad'daki Merkez Müzik Lisesi'nde sürdürdü. Daha sonra Erivan Devlet Konservatuvarı'na girdi. Bir süre sonra Eğitim Bakanlığı'na bağlı Dağıstan Bilim, Edebiyat ve Sanat Müdürlüğü'ne atandı. 1933'te Bakû'ye döndü, Azerbaycan Devlet Konservatuvarı'nda L. Rudolf ve S. Strasser'in kompozisyon derslerini izledi. İlk bestelerini de bu yıllarda yaptı. Orkestra şefliğine 1934-35 sezonunda başladı. Sık sık Radyo Senfoni Orkestrası'nı da yönetti. 1937'de M.F. Ahundov Opera ve Bale Tiyatrosu'nun orkestra şefliğine getirildi. 1946'da Leningrad'da yapılan Cumhuriyetlerarası Orkestra Şefliği Yarışması'nda büyük ödülü kazandı. 1950'de Sovyetler Birliği Devlet Nişanı'nı aldı. 1955'te kendisine Azerbaycan Halk Sanatçısı unvanı verildi. 1958'de Azerbaycan Devlet Senfoni Orkestrası'nın sanat yönetmenliği ve birinci şefliğine atanan Tağızade aynı yıl Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı unvanını kazandı. 1962'de Ahundov Tiyatrosu'nun genel müdürlüğünü ve sanat yönetmenliğini de üstlendi. 1958'den başlayarak uzun yıllar Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nde görev aldı. Birkaç kez Türkiye'ye gitti ve A. Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin gibi bestecilerin yapıtlarını SSCB'de tanıtmak için çaba gösterdi. I. İstanbul Festivali'nde A. Saygun'un *Köroğlu* operasının prömiyerini yönetti. Besteci olarak, geleneksel Azerbaycan müziğinden büyük ölçüde yararlandı. Yapıtlarında, özellikle Çaykovski'nin orkestralama üslubunun etkisi görülür. Senfonik yapıtları arasında *Zakatala Süiti* (1934), *Lezginka* (1939), *Savaşta* (1944), *Rast Senfonik Makamı* (1949), *Konser Usulü Vals* (1954), *Çitra Süiti* (1971); müzikli sahne yapıtları arasında *1920 Yılında* adlı kantatı, *Hüsrev ile Şirin* (1942) ve *Çitra* (1961) adlı balesi; ses ve orkestra yapıtları arasında da *Tebriz'im* (1941) ve *Arzu* (1956) sayılabilir. Tağızade ayrıca birçok film ve oyun için de müzik hazırlamıştır.

Taha Hüseyin (d. 14 Kasım 1889, Magage - ö. 28 Ekim 1973, Kahire, Mısır), Mısır edebiyatında modernist akımın önde gelen temsilcilerinden. Roman, öykü, eleştiri, toplumsal ve siyasal konular üzerine deneme gibi çok çeşitli türlerde yazmıştır. Ülkesi dışında daha çok otobiyografisi *el-Eyyam* (1929-32, 2 bölüm; Günler) ile tanınır. Yapıt, modern Arap edebiyatının Batı'da tanınan ilk ürünüdür.

Orta halli bir ailenin oğluydu; iki yaşındayken geçirdiği bir hastalık sonucu kör oldu. 1902'de Mısır'ın önde gelen dinsel yükseköğretim merkezlerinden, Kahire'deki el-Ezher'e gönderildi. Ama kısa sürede okulun tutucu yöneticileriyle arası açıldı. 1908'de, yeni açılan ve dindışı eğitim veren Kahire Üniversitesi'ne girdi; 1914'te bu üniversitede doktorasını tamamlayan ilk öğrenci oldu. Daha sonra öğrenimini Sorbonne'da sürdürdü ve bu sayede Batı kültürünü yakından tanıma olanağını buldu.

Fransa'dan döndükten sonra Kahire Üniversitesi'nde Arap edebiyatı dersleri vermeye başladı. Ama tutucuların tepkisini çektiği için, üniversitedeki yaşamı sorunlu geçti. *Fi'ş-Şiri'l-Cahili* (1926; İslam Öncesi Şiir) adlı yapıtında modern eleştirel yöntemleri uygulaması, onu sert tartışmalara sürükledi. Bu kitabında, İslamiyetten önce yazıldığı sanılan şiirlerin birçoğunun Kuran'ı doğrulamak amacıyla sonradan Müslümanlar tarafından uydurulduğunu öne sürüyordu. Bu görüşleri nedeniyle dinsizlikle suçlandı. *Müstakbelü's-Sekafe fi Mısr* (1938; Mısır'da Kültürün Geleceği) adlı yapıtında Mısır'ın İtalya, Fransa ve Yunanistan'ı da kapsayan Akdeniz uygarlığının bir parçası olduğunu ve çağdaş Avrupa kültürünün özümsenmesi gerektiğini savundu.

Taha Hüseyin, krallığın yıkılmasından önceki son Vafd Partisi hükümetinde eğitim bakanlığını (1950-52) üstlendi; devlet okullarını yaygınlaştırdı ve eğitimin ücretsiz olmasını sağladı. Sonraki edebi yapıtlarında yoksulların sorunlarına eğildi ve devlet reformlarının gerekliliğini savundu. Anı kitabı *Müzekkirat* (1967) yayımlandığında 78 yaşındaydı.

Tahan Dağı, Malay dilinde GUNUNG TAHAN, Malakka Yarımadasının en yüksek noktasını oluşturan dağ (2.187 m). Batı Malezya'da Tahan Dağlarının üzerinde, Pahang-Kelantan eyalet sınırında, Taman Negara Ulusal Parkı'nda yer alır. Dağın kuvarsitli ve şeylli topraklarında bitki örtüsü seyrektir. Yaklaşık 90 km batıdaki Malaya Dağlarına koşut olarak uzanan Tahan Dağları Rompin Irmağından sonra tek tek tepeler halinde devam eder.

taharet (Arapçada "temizlik"), İslamda necaset denen maddi pisliklerle, hades denen hükmi pisliklerden temizlenme.

Taharetin belli başlı iki bölümü vardır. Birinci bölümü "hadesten taharet", ikinci bölümü "necasetten taharet"tir. Abdestsizlik, cünüplük, kadınlar için hayız, nifas ve istihaze durumları hükmi pislik sayılan hadesi oluşturur. Abdestsizlik durumundan kurtulmak abdest almakla (küçük temizlik), cünüplük, hayız, nifas ve istihaze durumlarından kurtulmak boy abdesti (gusül, büyük temizlik) almakla sağlanır. Su bulunamama-

sı durumunda hadesten taharet için teyemmüm uygulanır. Hades kişilerin davranışlarına bazı kısıtlamalar getirir ve bu nedenle taharet Müslümanlar için zorunlu (farz, vacib) temizlenme edimidir.

Mutasavvıflar maddi temizlikle birlikte manevi temizlik üzerinde de önemle dururlar. Buna göre temizliğin, bedenin cisimsel temizliği, organların kötü edimlerden temizliği, kalbin kötü duygulardan arınması, ruhun Tanrı dışındaki nesnelerden arınması olmak üzere dört derecesi vardır.

Taharka, TARKU, TARAKOS olarak da bilinir, Kitabı Mukaddes'te TİRHAKA. Mısır'da 25. sülalenin dördüncü firavunu (hd İÖ 689-664).

Kuzeni Şebitku'dan sonra tahta çıktı. Hükümdarlığının ilk yıllarında, Asur kralı Sinahheriba'ya karşı direnen Filistileri destekledi. İÖ 671'de Sinahheriba'nın oğlu Asurahiddina'ya yenilince Yukarı Mısır'a kaçtı ve Memphis Asurların eline geçti. Mısır'da bir Asur yönetimi kurarak vergi toplama işini yerel şeflere bırakan Asurahiddina'nın ordusunu Mısır'dan çekmesinden sonra geri dönerek Mısır garnizonlarına karşı bir saldırı başlattı. Bütün Mısır'ı denetimi altına almayı başardıysa da, sonunda Asurahiddina'nın oğlu Asurbanipal karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine güneydeki Nübye'ye kaçtı. Orada öldü ve Nuri'deki büyük bir piramide gömüldü.

Tahavi, tam adı EBU CAFER AHMED BİN MUHAMMED BİN SELAME BİN ABDÜLMELİK EL-AZDİ ET-TAHAVİ EL-HACRİ (d. 853, Taha, Yukarı Mısır - ö. 31 Ekim 933, Kahire, Mısır), Mısırlı Hanefi fıkıh bilgini. Akaid alanındaki yapıtı Hanefi kelamının en önemli kaynaklarından biridir.

Mısır'ın ileri gelen bir ailesindendi. İlk bilgilerini Şafii'nin öğrencilerinden biri olan dayısı Ebu İbrahim İsmail el-Müzeni'den aldı. Daha sonra Ebu Cafer bin Ebi İmran'dan Hanefi fıkhını öğrenmeye başladı. 882'de Suriye'ye giderek Hanefi başkadısı Ebu Hazim Abdülhamid bin Cafer ile görüştü. Ertesi yıl Mısır'da başkadı Muhammed bin Abde'nin yanında çalışmaya başladı. Zamanla dönemin ünlü fıkıh bilginleri arasına girdi. Abdülaziz bin Muhammed et-Tamimi, Mesleme bin Kasım el-Kurtubi ve Süleyman bin Ahmed et-Taberani'ye ders verdi.

Aynı zamanda hadis bilgini olan Tahavi çok sayıda kitap yazmıştır. Bunların başlıcaları *Meani'l-Âsâr* (1883-84, 2 cilt), *Akaidü't-Tahavi* olarak da bilinen *Akide Ehlü's-Sünne ve'l-Cemaa* (1893, 1986), *İhtilafü'l-Fukaha*, *Muhtasar fi'l-Fıkh* (1950), *Beyan Müşkili'l-Âsâri'l-Ehadis*, *Risale fi Usuli'd-Din*'dir.

tahıl, buğdaygillerden bazı bitkilerin dünyadaki en önemli besin kaynaklarını oluşturan bol nişastalı tanelerine verilen genel ad. İnsanların beslenmesinde olduğu kadar hayvan yemi olarak da çok büyük bir değer taşıyan tahıllar, ayrıca glikoz, yapıştırıcı maddeler, yağ ve alkol gibi yüzlerce sanayi ürününün üretiminde de kullanılır. Zengin karbonhidrat içeriğinden ötürü yüksek enerjili gıdalar olmalarına karşılık bu ürünler öbür bazı kaynaklara göre çok daha az protein içerir, kalsiyum ve A vitamini bakımından da yoksuldur.

En çok yetiştirilen tahılların başında buğday(*) gelir. Pirinç(*), çavdar(*), yulaf(*), arpa(*), mısır(*) ve darı(*) geniş çapta üretilen öbür önemli tahıllardır. Karabuğday(*) ise buğdaygillerden olmayan tek tahıl türüdür.

Tahıl Kıyısı, Afrika'da, Gine Körfezinin batı kıyısının bir bölümü. Cestos Irmağının her iki yanında, bugün Liberya sınırları içinde kalan Palmas Burnuyla Mesurado Burnu arasında uzanır. Kıyının eskiden Portekiz'le Afrika arasındaki ticarette önemli yeri vardı. Adı, "cennet tahılı" olarak da anılan Gine biberinin (*Xylopia aethiopica*) ticaretinin başlangıçta buradan yürütülmesinden kaynaklanır.

Tahıl Yasaları, İngiliz tarihinde, tahıl ihracı ve ithali ile ilgili düzenlemelere verilen ad. Kayıtlara göre ilk olarak 12. yüzyılda çıkarılan Tahıl Yasaları 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında, nüfus artışının ve Napoléon Savaşları'nın yol açtığı tahıl darlığı sırasında siyasal bakımdan büyük önem kazanmış, sonunda özellikle sanayicilerin yoğun tepkileri üzerine 1846'da kaldırılmıştır. Bu tepkilerin ardında, yüksek tahıl fiyatlarının hem yüksek bir "ücret sepeti" anlamına, hem de büyük toprak sahiplerinin zenginlik ve iktidar açısından üstünlüğünün sürmesi anlamına gelmesi yatar.

1791'den sonra koruyucu yasaların yanı sıra savaş nedeniyle konan ticari yasalar tahıl fiyatlarının hızla yükselmesine yol açtı. 1795'te kötü hasat yüzünden bir dizi ayaklanma patlak verdi; bunu 1799-1801 arasındaki bunalım izledi. 1805-13 arasındaki kötü hasatlar nedeniyle fiyatlar yükselmeye devam etti. 1815'te fiyatların dondurulmasını öngören bir yasa çıkarıldıysa da, 1815-22 arasında tahıl fiyatlarında görülen dalgalanmalar Tahıl Yasaları'na duyulan tepkilerin artmasına neden oldu. Richard Cobden'ın öncülüğünde 1839'da Manchester'da kurulan Tahıl Yasaları Karşıtları Birliği, sanayicilerin çıkarları doğrultusunda yoğun bir kampanya yürüterek Başbakan Sir Robert Peel'i etkilemeyi başardı. Toprak sahiplerinin şiddetle karşı çıkmalarına karşın, Tahıl Yasaları sonuçta yürürlükten kaldırıldı. 1902'de yeniden ithal tahıla ve una küçük oranda bir vergi kondu. İthalata bağımlılığın giderek artması üzerine 1932'de, İngiltere'de yetiştirilen buğday yasayla koruma altına alındı.

tahin, susam tanelerinin ezilmesiyle elde edilen kıvamlı sıvı.

Ortadoğu mutfağında çok kullanılır. Türkiye'de pekmezle karıştırılıp bir tür tatlı olarak yendiği gibi, tahinhelvası yapımında da kullanılır. Bunun dışında çeşitli yiyeceklerin hazırlanmasında yararlanılır. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da nohut ezmesiyle karıştırılıp içine limon suyu ve baharat eklenerek humus, Ege Bölgesi'nde hamurun içine katılarak tahinli katmer yapılır. Ayrıca balık ve sebze yemeklerinde sos olarak da kullanılır.

tahir, klasik Türk müziğinde bir makam. Neva(*) makamının inici biçimidir. On üç makamlık basit makam kategorisinde yer almamakla birlikte, bileşimi ve seyir özellikleri nedeniyle bir basit makam sayılması gerekir.

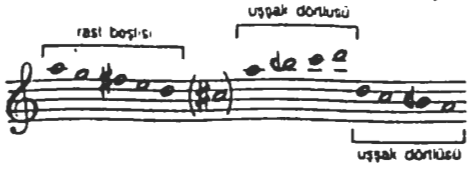

Tahir makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

Tahir Bey (BURSALI), tam adı MEHMED TAHİR (d. 22 Kasım 1861, Bursa - ö. 28 Ekim 1924, İstanbul), Osmanlı dönemine ilişkin yaşamöyküsü ve bibliyografya alanındaki yapıtlarıyla tanınmış araştırmacı ve yazar.

Üsküdarlı Mehmed Tahir Paşa'nın torunu ve Rıfat Bey'in oğludur. 1881'de Mekteb-i Harbiye'yi (bugün Kara Harp Okulu) bitirdi. Harbiye'de öğrenciyken tasavvufa ilgi duyarak Halvetiye ve Rıfaiye şeyhlerinden Kemaleddin Efendi'ye bağlandı. Manastır, Üsküp ve Selanik askeri rüştiyelerinde hocalık ve müdürlük görevlerinde bulundu. Kaymakam rütbesindeyken emekliye ayrıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra bir dönem Bursa mebusu seçildi; 1912'de siyasetten çekildi. İstanbul kütüphaneleri müfettişliği son resmi görevi oldu.

Tahir Bey Osmanlıların son döneminde, Mehmed Süreyya Bey'den sonra en tanınmış ve en verimli yaşamöyküsü ve bibliyografya araştırmacısıydı. Bu alandaki yapıtları, eksik ve yanlışlarına karşın, hâlâ değerini koruyan çalışmalardır. Tahir Bey kitaplarının yanı sıra *Türk Derneği*, *Türk Yurdu*, *Sırat-ı Müstakim* (sonradan *Sebilü'r-Reşad*), *İslam Mecmuası* gibi dergi ve gazetelerde de yazılar yazmıştır. Ayrıca Türk Derneği'nin üyesi, Tarih-i Osmani Encümeni'nin de yardımcı üyesiydi.

Tahir Bey'in en önemli yapıtı, 1.600'ü aşkın yaşamöyküsü içeren *Osmanlı Müellifleri*'dir(*) (1915-24, 1971-75, 3 cilt). Öbür yapıtları arasında, *Terceme-i Hal ve Fezail-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabi* (1898), *Müverrihin-i Osmaniyeden Âli ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri* (1904), *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema, Şuara, Müverrihin ve Etibbanın Teracim-i Ahvali* (1908), *Delilü't-Tefasir* (1908), *Müntehabat-ı Mesari ve Ebyat* (1912) ve *Kırım Müellifleri* (1919) sayılabilir.

Tahir Efendi, tam adı MEHMED TAHİR EFENDİ (d. ? - ö. 1845, İstanbul), Mahmud Celaleddin okulunun en usta hattatlarından. Mahmud Celaleddin'den sülüs, nesih ve celi sülüs yazıları öğrendi ve icazetname aldı. Daha çok celi sülüs yazdı. Abdülmecid'e hat dersi verdi.

Yazıda ustalığı hocası düzeyinde sayıldığı için Celaleddini Sani (İkinci Celaleddin) lakabıyla anıldı. Galata'daki Kapıçi Camisi ile Üsküdar'da Harem İskelesi yakınındaki Defterdar Camisi'ninin yazıları önemli yapıtlarıdır. Bazı yapıtları da İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'na bağışladığı bölümde bulunmaktadır.

Tahir ile Zühre, bir padişahın kızı olan Zühre ile bir vezirin oğlu olan Tahir'in aşk serüvenini anlatan Türk halk öyküsü. Yalnızca Türk boyları arasında değil, Ermeni, Gürcü ve Arnavut toplulukları arasında da sevilmiş ve temel yapısında fazla değişiklik olmadan, Tahir Mirza, Zühre-Tahir, Zohra-Tahar gibi adlar almıştır. Öykü kısaca şöyledir: Zühre'nin babası kızını Tahir'e vermek istemez, annesi de onların birleşmesini engeller. Tahir sürgüne gönderilir. Tam Zühre'nin başkasıyla evlendirileceği sırada geri döner, ama öldürülür. Zühre de onun mezarına girerek ölür. Bu öykünün işlendiği başlıca Türkçe yapıtlar arasında *Hikâye-i Tahir ile Zühre* (1850-1924), *Kısa-i Tahir ile Zühre* (1889), Muharrem Zeki Korgunal'ın *Tahir ile Zühre*'si (1931, 1942), Süleyman Tevfik Özzorluoğlu'nun *Tahir ile Zühre*'si (1936), Eflatun Cem Güney'in *Tahir ile Zühre*'si (1960), Afşar Timuçin'in *Tahir ile Zühre*'si (1968) ve Fikret Türkmen'in *Tahir ile Zühre*'si (1983) sayılabilir.

Tahir Paşa (ÇENGELOĞLU) (ö. 1851, Bosna), Osmanlı devlet adamı. İki kez kaptanıderya olmuştur (1832-36 ve 1841-43).

Gençliğinde Garp Ocakları'nda bulundu. Daha sonra İstanbul'a giderek Tersane-i Âmire'ye girdi ve hızla yükselerek riyale oldu. 1826'da kaptanıderya Hüsrev Mehmed Paşa tarafından patroneliğe yükseltildi. Ertesi yıl mirmiran rütbesiyle Donanma-yı Hümayun komutanlığına atandı. Mora'daki (Peloponnesos) Yunan ayaklanmasının başlaması üzerine Navarin'e gönderildi. Navarin Deniz Savaşı'nda(*) (Ekim 1827) komuta ettiği Osmanlı-Mısır donanmasının Amiral Sir Edward Codrington komutasındaki birleşik İngiliz-Fransız-Rus donanması karşısında uğradığı ağır yenilgiden sorumlu tutularak görevinden alındı ve Edirne'ye sürgün edildi.

Yunanlıların Mart 1828'de Sakız'a asker çıkarmaları üzerine bir kez daha donanmanın başına getirildi. Adada denetimi yeniden sağlayan Tahir Paşa, bu başarısı nedeniyle Tersane-i Âmire nazırı yapıldı. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda karadaki çarpışmalara katıldı ve topçu ferikliğine yükseltildi. 1832'de ise vezirliğe ve kaptanıderyalığa getirildi. 1836'da bu görevinden ayrılarak Tophane müşiri oldu. 1837'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine atandı. 1841-43 arasında ikinci kez kaptanıderya olduktan sonra Edirne ve Bosna beylerbeyliklerinde bulundu.

tahirbuselik, klasik Türk müziğinde bir bileşik makam. Tahir makamına buselik dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Bu makamdan günümüze ulaşabilen yapıtların çoğu 19. yüzyılda bestelenmiştir.

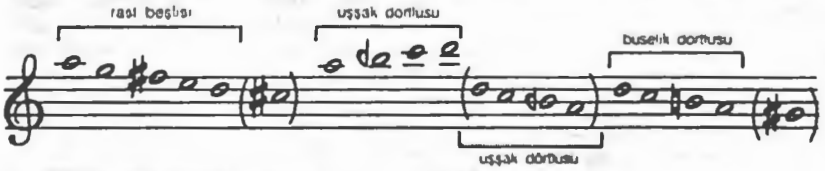

Tahirbuselik makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

Tahiriler, 821-873 arasında İran'ın kuzeydoğusundaki Horasan bölgesine egemen olan Müslüman hanedan.

Hanedanı başlatan Tahir ibnü'l-Hüseyin, Abbasilerin Horasan valisiyken bağımsızlığını ilan etti. Ardılları sözde Abbasi halifelerine bağlı olmakla birlikte, gerçekte bağımsız olarak hüküm sürdüler ve topraklarını Hindistan sınırına kadar genişlettiler. Abbasilerin başkenti Bağdat'tan Samarra'ya taşımalarından sonra Bağdat'ın askeri yöneticiliğini de üstlenen Tahiriler, İran'ın kuzeydoğusunda Şiiliğin yayılmasını önlemeye çalıştılar. Ama Sistan bölgesinde Saffarilerin güçlü bir hanedan olarak ortaya çıkmasına engel olamadılar. Muhammed döneminde (862-873) Saffariler Nişabur'u, Samaniler de Horasan'ın geri kalan bölümünü ele geçirerek Tahirilerin egemenliğine son verdiler. Üyelerinden çoğu edebiyatçı olan Tahiriler kendi katkılarının yanı sıra bilginleri ve sanatçıları koruyarak da İslam kültür ve edebiyatına hizmet etmişlerdir.

Tahiti, Büyük Okyanusun ortagüney kesiminde, Fransız Polinezyası'na bağlı ada. Société Adalarını oluşturan iki gruptan biri olan Rüzgârüstü Adalarının en büyüğüdür. Yüzölçümü 1.042 km², uzunluğu 53 km'dir. Taravao Kıstağıyla birbirine bağlanan Tahiti Nui ve Tahiti Iti (Taiarapu Yarımadası) adlı iki eski ve aşınmış volkanik tepeden oluşur. Verimli bir kıyı ovasının dışında toprakları kayalık ve dağlıktır. En yüksek noktaları Tahiti Nui'deki Orohena Dağı (2.237 m) ile Tahiti Iti'deki Roniu Dağıdır (1.323 m). Adadaki akarsuların en büyüğü kuzeydeki Papenoo Irmağıdır. Mercan resifleri ve lagünlerle çevrili olan adanın doğal bitki örtüsünü hindistancevizi ağaçları, *pandanus* (vidaağacı), mineağacı, *hibiscus* ve tropik meyve ağaçları oluşturur.

Adaya 1767'de gelen İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden Albay Samuel Wallis'i, Fransa adına ada üzerinde hak iddia eden

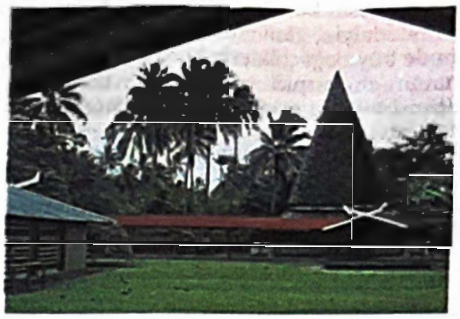

Tahiti'de Paul Gauguin Müzesi, Fransız Polinezyası
Shostal—EB Inc.

Louis-Antoine de Bougainville (1768), iki İngiliz denizci, James Cook (1769) ve İngiliz "Bounty" gemisinin kaptanı William Bligh (1788) izledi. Adada Avrupalılara ait ilk kalıcı yerleşmeyi kuran Londra Misyoner Derneği (1797) adanın Pomare ailesinin denetimine girmesine yardımcı oldu. Hıristiyanlığı benimseyen ve öteki Tahitili şefleri yenen II. Pomare (1803-24), adada kilise hukukuna dayalı bir krallık kurdu. Kraliçe IV. Pomare'nin 1836'da iki Fransız Katolik rahibi adadan uzaklaştırması üzerine Fransız hükümeti tazminat istedi. Tahiti 1842'de Fransız protektorası, 1880'de de sömürgesi oldu. Günümüzde Fransız Polinezyası'na bağlı Rüzgârüstü Adaları yönetim biriminin (*circonscription*) bir parçasını oluşturan ada doğudan esen alize rüzgârları kuşağında yer aldığından, güney kesimi yağışlı, kuzey kesimi ise daha kuraktır. Ortalama yıllık yağış miktarı güneyde 2.500 mm, kuzeyde ise 1.800 mm dolayındadır. Ortalama sıcaklık temmuz ve ağustos aylarında 24°C, ocak ve şubat aylarında 29°C'dir. Kıyı düzlüklerinde hindistancevizi, şekerkamışı, vanilya bitkisi ve kahve yetiştirilir; bu ürünler Fransız Polinezyası'nın başkenti olan, adanın kuzeybatı kıyısındaki Papeete'den ihraç edilir. Aynı zamanda önemli bir turizm merkezi olan adaya Papeete limanı ve Papeete yakınlarındaki Faaa Havalimanı yoluyla ulaşılabilir.

Adanın asıl nüfusunu Raiatea Adasından gelen Polinezyalılar oluşturur; Fransızlar ve Çinliler başlıca azınlık gruplarıdır. Fransız Polinezyası'nın toplam nüfusunun üçte ikisinden fazlası Tahiti'de yaşar. Nüfus (1988) 131.309.

Tahkikat Komisyonu, 18 Nisan 1960'ta, muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) etkinliklerini soruşturmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kurulan, olağanüstü yetkilere sahip soruşturma kurulu.

1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde çoğunluğu elde eden Demokrat Parti (DP) iktidarının, özellikle son seçimlerden sonra muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi ile (CHP) ilişkileri gittikçe sertleşti. CHP'nin iktidara karşı yasadışı eylemleri kışkırtığını öne süren DP yönetimi CHP hakkında meclis soruşturması açılmasına karar verdi (12 Nisan 1960). DP Meclis Grubu'nun TBMM Başkanlığı'na verdiği önergede CHP'nin halkı yasalara karşı gelmeye çağırdığı, hükümete karşı direniş ve saldırıları desteklediği, halkı silahlandırdığı ve orduyu siyasete alet etmeye çalıştığı ileri sürülüyordu. Önerge, CHP'nin yanı sıra bazı basın organları hakkında da soruşturma açılmasını öngörüyordu. Bu amaçla üç ay çalışacak 15 kişilik bir komisyon kurulacaktı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün sert eleştirilerine karşın, önerge 18 Nisan 1960'ta DP çoğunluğunca kabul edildi. "Tahkikat Komisyonu" olarak anılan kurulun başkanlığına DP'li Ahmed Hamdi Sancar, üyeliklerine de Ekrem Anıt, Hilmi Dura, Kemal Özer, Turan Bahadır, Kemal Biberoğlu, Nüzhet Ulusoy, Selami Dinçer, Sait Bilgiç, Nusret Kirişçioğlu, Vacit Asena, Necmettin Önder, Bahadır Dülger, Himmet Ölçmen ile Osman Kavuncu seçildiler.

Tahkikat Komisyonu'na geniş yetkiler tanınmıştı. Komisyon her türlü yayını yasaklamaya, yasağa uymayan yayın organlarının basım ve dağıtımını engellemeye, soruşturma için gerekli her türlü belgeye el koymaya, siyasal nitelikte her türlü faaliyet hakkında önlem ve karar almaya, soruşturmanın sağlıklı biçimde yürütülmesini sağlamak için gerekli her türlü önleme başvurmaya, hükümetin bütün araçlarından yararlanmaya yetkili kılınmıştı. Tahkikat Komisyonu'nun aldığı karar ve önlemlere karşı çıkanlar hakkında bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmüştü. Komisyonun yapacağı soruşturma gizli olacaktı. Kararları kesindi ve itiraz hakkı yoktu.

Tahkikat Komisyonu göreve başladığı gün bir bildiriyle, soruşturmanın sağlıklı biçimde yürütülebilmesini gerekçe göstererek, bütün siyasal partiler ile bunlara bağlı siyasal kuruluşların her türlü kongre ve toplantılarını yasakladı. Ayrıca var olan siyasal partilerin yeni örgütler kurmasını durdurdu. Aynı gün kabul ettiği bir başka kararla görev, yetki, karar ve faaliyetleri hakkında yayın yapılmasını ve bu konuda TBMM'de yapılacak görüşmelerin yayınlanmasını da yasakladı. Ama Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve çalışmaya başlamasının ardından Ankara ve İstanbul'da protesto amacıyla öğrenci gösterileri başladı.

Tahkikat Komisyonu 27 Mayıs 1960'taki askeri müdahaleye değin çalışmasını sürdürdü. Komisyonun hazırladığı, ama askeri müdahale öncesinde açıklanmayan raporunda, önergedeki iddiaların temeli olmadığı belirtiliyordu.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması açık bir baskı yönetimi kurmaya yönelen DP iktidarının son siyasal girişimi oldu ve 27 Mayıs 1960 müdahalesinin de başlıca gerekçelerinden birini oluşturdu. Tahkikat Komisyonu üyeleri, 27 Mayıs 1960'tan sonra Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı'nda yargılandılar. Komisyon üyelerinin tümü anayasayı ihlal ile suçlanarak ölüm cezasına çarptırıldılar. Ama müdahaleyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi ölüm cezalarını onaylamayarak ömür boyu hapis cezasına dönüştürdü.

tahkim, bir uyuşmazlığın çözümü için mahkeme yerine, tarafların üzerinde anlaştığı ve kararını hukuksal açıdan bağlayıcı saydığı üçüncü bir kişiye başvurma yöntemi.

Daha çok ticari anlaşmazlıklarda, işçi-işveren uyuşmazlıklarında ve diplomatik

kanalların yetersiz kaldığı uluslararası sorunlarda başvurulan bir yöntemdir. Üçüncü kişi ya da hakem, belirli konularda yeterli bilgi sahibi tek bir kişi ya da tarafların üzerinde anlaştığı bir organ olabilir. Kararlar genellikle tarafların ve hakemin, önceden üzerinde anlaştıkları ve görüş birliğine vardıkları sözleşmelere ve tartışma konularına ilişkin yasalara uygun olarak verilir.

Ticari anlaşmazlıklarda tahkimin yeğ tutulmasının nedenleri, bu yöntemin tarafları mahkemelerin yargılama giderlerinden kurtarması, sorunları daha hızlı çözmesi ve taraflara anlaşmazlığı gizli tutma olanağını vermesidir. Bu alanda tahkimin olumsuz yönü ise bağlayıcı bir ilke saptamanın ve mahkeme kararlarıyla karşılaştırıldığında da sonucu önceden kestirmenin daha güç oluşudur. Hakemler, anlaşmazlık ortaya çıkınca ya da hakeme başvurmak üzere anlaşma yapılınca seçilir. Ticaret kuruluşları önceden belirlenmiş kurallara uygun olarak, anlaşmazlık çıkmadan da hakem kurulları atayabilir. Tahkim işleminin nasıl yürütüleceği saptanmamışsa ya da saptanan kurallar yetersizse, hakemler bunları belirlemek ya da yeni kurallar saptamakla yükümlüdür. Tahkim süreci verilen karara uymayı gerektirdiğinden, kararın değiştirilmesi için mahkemeye başvurmak ancak tahkim anlaşmasında belirtilen koşullarda söz konusu olabilir. Bunlar, hakemin bir tarafı dinlememesi ve geçerli devlet politikasına uymayan kararlar vermesi olabilir. Türk hukuk sistemi de hukuksal uyuşmazlıkların hakemler eliyle çözülmesi yolunda sözleşmeye hüküm konmasını ya da bağımsız bir tahkim sözleşmesi yapılmasını kabul etmiştir.

Çalışma yaşamında tahkim, grevleri önlemek ya da greve son vermek amacıyla başvurulan bir yöntemdir. Tahkim konusu, haklar ya da çıkarlarla ilgi olabilir. Haklarla ilgili tahkim, toplu iş sözleşmelerinin uygulanmasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmeye yöneliktir. Bu uygulama daha çok ABD'de yaygındır. Hakem, anlaşmazlık ortaya çıktıktan sonra ya da toplu sözleşme imzalanırken, önceden belirlenir. Hakem kararı bağlayıcıdır. Tahkim usulü, mahkemelerin yargılama sürecine uymayabilir. Hakem kararı yeniden gözden geçirilmek üzere mahkemeye verilemez. Mahkemeye başvurulduğunda, ancak söz konusu anlaşmazlık konularının görüşülüp görüşülmediğine ve kararın toplu sözleşmeye uygun olup olmadığına bakılır.

Çıkarlarla ilgili tahkim, tarafların herhangi bir biçimde anlaşmaya varamaması durumunda hakemin arabuluculuğuna başvurulmasıyla gündeme gelir. Az başvurulan bir yöntem olmakla birlikte, ulaşım ve sağlık hizmetleri gibi temel kamu hizmetlerinin söz konusu olduğu alanlarda gittikçe daha çok yeğlenir olmuştur. Türk iş hukukunda tahkim yolu toplu iş uyuşmazlıklarında tarafların anlaşmasıyla başvurulan bir yöntemdir. Grev ve lokavt yasağının öngörülmüş olduğu durumlarda, toplu iş görüşmesi sırasında beliren uyuşmazlıklar zorunlu tahkim yoluyla ve Yüksek Hakem Kurulu'nca çözülür.

Uluslararası ilişkilerde tahkimin, Eski Yunan kent devletlerine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Modern anlamda uluslararası tahkim, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiltere ile Amerika kolonileri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla imzalanan Jay Antlaşması'ndan (1794) sonra gelişti. 1889'daki I. Lahey Barış Konferansı, uluslararası anlaşmazlıkları tahkim yoluyla barışçı biçimde çözmeyi sağlayacak esasları bir sözleşmeyle belirledi. Bu sözleşme 1907'deki Lahey Konferansı'nda yeniden gözden geçirildi. İzleyen dönemde tahkime başvurulmasını sağlayan çok taraflı çeşitli uluslararası antlaşmalar da imzalandı. Bunların en önemlisi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1949'da kabul ettiğidir.

Bağımsız devletlerin, hareket alanlarını kısıtlamamak için evrensel olarak uygulanabilecek kesin kurallara uymaktan kaçınmaları nedeniyle, günümüzde uluslararası tahkimde büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bunun en çarpıcı göstergesi, hakemlerin seçimi, tahkim usulü, konuların sınırı, tahkim yeri, kanıtların sunulması, kararlarda temel alınacak kurallar ve süreler gibi noktaların genel bir uluslararası antlaşmayla belirlenmemiş olmasıdır. Anlaşmazlığa taraf olanlar, genellikle tahkim usulü ve kararın hangi yasalara göre alınacağı gibi konularda önceden bir anlaşmaya varırlar. Çoğu durumda bağlayıcı bir yasa bulunmaması nedeniyle uluslararası hukuk geçerli sayılır. Anlaşmazlıkların uluslararası tahkim aracılığıyla barışçı yoldan çözülmesine en önemli engel, bu uygulamaya sıkça başvurulmamasıdır. Birçok devlet, olumlu bir sonuç vermeyeceğini düşündüğü ya da olumsuz bir karara uymak istemediği için bu yöntemi benimsememektedir. *Ayrıca bak.* hakem.

tahkimat, askerlikte, belli bir yeri (cephe, kışla, askeri tesis, kent vb) düşman saldırılarına karşı güçlendirmek amacıyla geçici ya da kalıcı savunma sistemleri (siper, hendek, duvar, sur vb) kurma sanatı ya da bilimi. Tahkimat ilke ve yöntemlerine göre yapılan savunmaya dönük yapılar da aynı adla anılır.

Tahkimatlar "kalıcı tahkimatlar" ve "sahra tahkimatları" olmak üzere ikiye ayrılır. Kalıcı tahkimatlar, çoğunlukla barış zamanında inşa edilen taş, beton ya da kâgir kaleler ya da sığınaklar gibi yapıları kapsar. Düşmanla çarpışma sırasında ya da çarpışma çıkma olasılığı çok yüksekken yapılan sahra tahkimatları ise geçici olarak kurulur ve genellikle bir kez kullanılır. Askeri personel için yapılmış siperler, silah mevzileri, silahların daha kolay ateş açması için düzenlenmiş alanlar ve mayın, dikenli tel, devrilmiş ağaç, kaya ve başka engeller yerleştirilmiş alanlar, sahra tahkimatına örnek gösterilebilir. Günümüzde sahra tahkimatları uygun biçimde kamufle edilir ve düşmanın yaklaşmasını önlemek amacıyla silahla donatılır.

Tahkimatlar, silah ve personelden en verimli biçimde yararlanmak ve düşman birliklerinin kendi kaynaklarını etkili biçimde kullanmasını önlemek amacıyla kurulur. Savunmada olan birlikler, tahkimatın arkasına sığınarak düşman birliklerinin ilerlemesini geciktirmeye ya da hareket gücünü en aza indirmeye çalışır.

Kentlerin ve ticaret merkezlerinin yüksek surlarla savunulması, can ve mal güvenliği bakımından yüzyıllar boyunca başvurulan bir yöntemdir. İstila hatlarında yer alan stratejik noktalara ve düşman birliklerinin denizden saldırabileceği koylara da kalıcı tahkimatlar kurulmuş, bunlar bazen kara savunmasıyla birleştirilmiştir. Sahra tahkimatları ise Eski Yunan ve Roma dönemlerinden beri kullanılmaktadır. Ayrıca Eski Mısır, Yunan ve Roma kentlerinde savunma amacıyla hisarlar yapılmıştır.

Tarihte düşman birliklerinin yakın mesafelere gelmesini önlemek amacıyla çeşitli engellerden de yararlanılmıştır. Romalılar cumhuriyet dönemlerinde koruyucu surlar ve kuru hendekler, sonraki dönemlerde ise uçlarında sivri demir çubuklar bulunan, toprağa gömülü ağaç kütükleri, ayrıca suyla dolu hendekler gibi engeller kullandılar. Ama engeller öteki savunma önlemleriyle desteklenmedikçe tek başlarına pek işe yaramıyordu. Örneğin II. Dünya Savaşı sırasında Almanların batı cephesindeki beton "ejderha dişleri", yakında savunma topları ve birlikleri olmadığından işe yaramamıştı.

Eski çağlarda tahkimatlar en güçlü düşman saldırılarını aylarca, hatta yıllarca durdurabiliyordu. Barutun toplarda kullanılmaya başlamasına değin ortaçağ şatoları neredeyse ele geçirilemez nitelikteydi. I. Dünya Savaşı'nda tahkimatlar top ateşine bile belli süre dayanabilecek biçimde yapılıyordu. Ama II. Dünya Savaşı sırasında geliştirilen birleşik saldırı yöntemleri en güçlü kalıcı tahkimatları bile kolayca aşılabilir bir duruma getirdi. Düşman saldırılarını belirli yönlere kaydırarak savunmayı bir ölçüde rahatlatan sahra tahkimatları ise hiçbir zaman düşman saldırılarına uzun süre dayanamadılar.

tahlisiye sandalı *bak.* cankurtaran sandalı

Tahltanlar, Atabask dil ailesine bağlı bir dil konuşan Kuzey Amerika Yerlileri. Bugün Kanada'da İngiliz Kolumbiyası'nın kuzeybatısında yer alan Stikine Irmağının yukarı kesiminde ve yakınlardaki öbür ırmakların kıyılarında yaşarlardı.

Göçebe bir kabile olan Tahltanlar kış aylarında ayrı ayrı gruplar halinde av bölgelerinde dolaşırlar, yazın sombalığı avcılığı için bir araya gelirlerdi. Konutları, ağaç kabuğu ve çalı kullanarak yaptıkları kulübelerden oluşurdu. Merkezdeki köylerde, birçok klan reisinin ailelerinin yaşadığı ve çeşitli törenlerin yapıldığı, 30 m uzunluğunda konutlar bulunurdu.

Tahltanlar altı klana bölünmüşler, bu klanlar da Kurt ve Kuzgun adlı iki fratriye ayrılmıştı; her fratride üçer klan bulunurdu. Fratriler arası evlilikler zorunluydu. 18. yüzyılda Kurt fratrisine bağlı dördüncü bir klanın ortaya çıkmasıyla, Tahltanlara bağlı klanların sayısı yediye yükseldi.

Tahltanların toplumsal örgütlenme biçimleri Büyük Okyanus kıyısında yaşayan Yerlilerinkiyle büyük benzerlikler gösterirdi: Toplum soylular, sıradan insanlar ve köleler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Tahltanlar, önemli olaylarda potlaç(*) törenleri düzenlerdi. Bir güneş ve gökyüzü tanrısına inanırlardı. Bununla birlikte, kuşlarda ve öteki hayvanlarda bulunduğuna inandıkları doğaüstü güçler dinsel inançlarında daha önemli bir yere sahipti.

Günümüzde Tahltanların sayısı 700 dolayındadır.

Tahmasb I, TAHMASP olarak da bilinir (d. 3 Mart 1514, Şahâbad, Isfahan yakınları - ö. 15 Mayıs 1576, Kazvin, İran), 1524-76 arasında İran şahı. Hükümdarlığı sırasında Osmanlı Devleti ile yaptığı uzun savaşların sonunda topraklarının önemli bir bölümünü yitirmiştir.

Safeviler hanedanının kurucusu Şah I. İsmail'in büyük oğluydu. Tanınmış Şii bilgin ve şeyhlerinden özel öğrenim gördü. 1524'te ölen babasının yerine tahta çıktıktan sonra uzun süre güçlü aşiret reisleri karşısında etkisiz kaldı. Bu dönemde Sünni Özbekler Horasan'a akınlar düzenlediler. Batıdaki sınır boylarında karışıklıklar artınca Osmanlı padişahı I. Süleyman (Kanuni) Irakeyn Seferi'ni açtı (1534). İran içlerine kadar ilerleyen Osmanlılar Tebriz'e girdiler, ardından da Bağdat'ı ele geçirdiler. Ama Tebriz'i geri alan Tahmasb Van üzerine yürüdü. Van Kalesi Osmanlılarla Safe-

viler arasında birkaç kez el değiştirdi. Tahmasb, Horasan'a yaptığı seferle Özbekleri sindirdi; Şirvan ve Gülistan kalelerinin alınmasından sonra da 1538'de Şirvanşahların egemenliğine son verdi. 1540-48 arasında Gürcistan'a seferler düzenleyerek Tiflis'e girdi ve Gürcü prenslerini kendisine bağladı. I. Süleyman'ın 1548'de Tebriz'i işgal edip Van'ı almasından sonra Erzincan'a kadar ilerlediyse de yeni bir savaşa girmeyi göze alamayarak çekildi. 1552'de Osmanlı topraklarına akınlar düzenleyince I. Süleyman yeniden İran'a girdi. Osmanlılar Nahçıvan, Revan (Erivan) ve Şirvan'ı ele geçirip Şiilerin kutsal saydığı Erdebil kentine yöneldiler. 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması'yla(*) yıllardır aralıklı olarak süren Osmanlı-İran savaşlarına son verildi.

Tahmasb son yıllarında sarayına çekildi ve devlet işleriyle fazla ilgilenmedi. Bu arada *Tezkire-i Şah Tahmasb* (1924) adıyla yayımlanan kendi özgeçmişini kaleme aldı.

tahmin (istatistikte) *bak.* kestirim

tahmis, divan edebiyatında bir gazelin her iki dizesinin başına aynı ölçüde üç dize ekleyerek oluşturulan nazım biçimi. Tahmis genellikle başka bir şairin gazeline yapılırsa da, kendi gazellerinden tahmis oluşturan şairler de vardır. Başarılı bir tahmiste asıl beyit ile eklenen dizeler anlam bakımından kaynaşmış olmalıdır. Söz konusu dizeler uyak açısından her beytin ilk dizesiyle uyumludur (örn. *aaa-aa, bbb-ba, ccc-ca*). Şair, makta beytine eklenen dizelerden birinde mahlasını söyler. Divan şiirinde hemen her şairin kullanmış olduğu bir tür olan tahmisin değişik bir biçimine de taştir (ikiye ayırma) adı verilir. Tahmis-i mutarraf (ayrılmış tahmis) adıyla da bilinen taştirde eklenmiş dizeler beytin başında değil, iki dizesi arasındadır (örn. *a-aaa-a, b-bbb-a, c-ccc-a*). Osmanlı divan edebiyatında Şeyh Galib, Beylikçi Arif, Keçecizade İzzet Molla ve Leyla Hanım en çok tahmis yazmış şairler olarak tanınır. Ayrıca Nedim'in, Nedim-i Kadim'in gazeline, Yahya Kemal'in de (Beyatlı) Baki'nin gazeline yazdıkları taştirler ünlüdür.

tahnit, cesedin mikroptan arındırılması ya da çürümeden korunması için uygulanan işlem. Ölülerin bozulmadan saklanmasına eski çağlardan bu yana önem verilmiştir. Eski Yunan'da, gömülme töreninden önceki yas günleri boyunca ölünün hiçbir dış müdahale olmadan sağlam kalması beklenirdi. Bununla birlikte Büyük İskender'in ölüsü Babil'den Makedonya'ya bal dolu bir küp içinde getirilmişti. Başka toplumlar çürümeyi yavaşlatmak ya da etkilerini azaltmak için çeşitli koruyucu maddeler ve yöntemler geliştirdiler. Cesedi sirke, şarap ya da daha çok alkol içeren bir sıvı içinde tutmak bunlardan biriydi. Amiral Nelson'ın ölüsü Trafalgar Burnu açıklarından İngiltere'ye *brandy* dolu bir fıçı içinde getirildi.

Tarih. Mumyalama sanatı ve tekniklerinin kökeni, temelde Eski Mısır'a uzanır. Asya ve Güney Amerika'nın bazı bölgelerindeki gibi Mısır'da da toprak ve iklimin kuru oluşu, tahnit işlemine elverişli bir ortam hazırlamıştır. Geleneğe göre bezle sarılıp Nil sularının erişemeyeceği bir yerde kuma ve odun kömürüne gömülen cesetler böylelikle çürümüyor, uzun süre biçimlerini koruyordu. Ölümsüzlüğe ve ölümden sonra dirilişe inanma, ilk dönemlerin Güneş kültünde olduğu kadar, daha sonra gelişen Osiris kültünde de Mısır dininin temel öğesiydi. Osiris kültünde, yaşamın tüm öğeleri (ruh, ad, gölge, yürek ve beden) yeniden birleştiğinde, erkek kardeşi tarafından öldürülüp parçalanan Tanrı Osiris'in dirilişi gibi insanın da dirileceğine inanılırdı.

Bedenin ruhu ve öbür öğeleri geri getirebilecek kadar çekici olması gerektiğinden, üstün yetenekli ve eğitimli mumyacılar cesedi bozulmadan saklamak için büyük çaba harcarlardı. Mumyalama tekniğinin Yeni Krallık döneminde, İÖ 1738-1102 arasında doruğuna ulaştığı öne sürülürse de, bu yöntemin en ayrıntılı tanımını İÖ 5. yüzyılda Yunanlı tarihçi Herodotos yapmıştır. Başlangıçta yalnız krallara uygulanan en ileri yöntem, bazı cerrahi işlemleri kapsamaktaydı. Beyin, bağırsaklar ve öbür önemli organlar çıkarılır, palmiye şarabında yıkanır ve içinde şifalı otlar bulunan küplere konurdu. Karın, göğüs ve kafa boşlukları ise mürrüsafi tozu, kokulu reçine ve esanslarla doldurulurdu. Kesilen yerler dikilir, ceset 70 gün güherçile (potasyum nitrat) içinde bekletilirdi. Sonra yıkanıp pamuklu bezle sarılır ve yapışkan bir maddeye batırıldıktan sonra tabuta konarak gömülürdü. Daha masrafsız olan bir başka işlemde ise, sedirağacı yağı şırınga edilen ceset gene 70 gün güherçile içinde bekletilirdi. Güherçileden çıkarılınca cesedin etleri ve içindeki yağ alınır, yalnızca derisi ve kemikleri bırakılırdı. Yoksullara uygulanan başka bir yöntemde ise bağırsaklar çıkarılır, ceset 70 gün güherçile içinde bekletilirdi.

Bazı eski halklar oldukça karmaşık tahnit yöntemleri kullanmışlardır. Mezar odalarındaki arkeolojik bulgular, Tarihöncesinde Peru'da yaşayan Paraka Yerlilerinin ileri bir tahnit tekniği uyguladıklarını göstermektedir. Kanarya Adalarının yerlileri olan Guançeler, Mısırlılarınkine çok benzeyen yöntemler kullanırdı; buna göre iç organlar çıkarılır, boşalan yerler tuz ve sebze tozlarıyla doldurulurdu. Ekvador'da ve Peru'da yaşayan Jíbaro kabileleri, şeflerinin ölümsüzlüğünü sağlamak için tahnit ettikleri cesetleri çok hafif ateşte kızartırlardı. Tibet'te bugün de çok eski bir tahnit yöntemi uygulanır; ceset büyük bir kutuya konduktan sonra yaklaşık üç ay tuzda bekletilerek mumyalanır.

Eski Babil, Sümer ve Yunan uygarlıklarında cesede merhem, parfüm ve baharat sürmek gibi basit tahnit yöntemleri ender olarak uygulanırdı. Tahnit geleneği olmayan Yahudilerde tek istisna, kendisinin ve babasının tahnit edilmesini emreden ve cesedini tabuta koydurarak Yahudi geleneğinden daha da ayrılan Hz. Yusuf'tur. Batı kültürünü derinden etkileyen eski uygarlıklar içinde yalnız Romalılar vücut boşluklarını doldurur, bunu da dinsel nedenlerle değil, ölünün gömülmeden önce bir süre ziyaret edilebilmesi için yaparlardı. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde ölülerin tahnit edildiğine ilişkin bazı kanıtlar varsa da, Hıristiyanlar genel olarak ölüyü tahnit etme ve yakma uygulamasını bedeni bozan putperest yöntemlerden sayarak reddediyorlardı. Ama bazen önemli bir kişinin kalıcı olması isteği ağır basıyordu. Bu istek, dindar kişilerin ölülerinin tanrısal lütfun bir göstergesi olarak bozulmadan kaldığı inancıyla güçleniyordu. Sonuçta bazı Hıristiyanların ölüleri tahnit edilmeye başladı. Örneğin Charlemagne'ın cesedi tahnit edilip süslü giysiler içinde, Aachen'deki mezarına oturur durumda yerleştirildi. İspanyol halk kahramanı El Cid'in (11. yy), San Pedro de Cardeña Manastırı'nda gömülmeden önce 10 yıl fildişi bir koltukta oturur durumda saklanan cesedinin de tahnit edildiği sanılmaktadır.

Ortaçağda ve Rönesans döneminde de ileri Mısır tekniklerini kullanan uzman kişiler sınırlı ölçekte de olsa tahnit yaptılar. 12. yüzyılda İngiltere kralı I. Henry'nin ölüsü, Fransa'dan İngiltere'ye götürülmek için tahnit edildi. Ama ortaçağ boyunca tahnit, birçok kralın bile bedelini karşılayamayacağı kadar pahalı bir işlemdi. Özel baharat, merhem, balmumu ve sargıların yanı sıra, işin ustası tahnitçilerin istediği yüksek ücretler de işlemi pahalılaştırıyordu. Ayrıca, din çevrelerinin bu uygulamaya kesin biçimde karşı çıkması ve uzman sayısının çok az olması nedeniyle, hemen hiç kimse ölüsünü bu yöntemle tahnit ettirmeyi düşünmüyordu. Bunun yerine cesede sıkıca sarılan ve hava almasını engelleyen mumlu kefen bezi şeritleri kullanılıyordu. Bu yöntem o kadar yaygındı ki, mumlu bez kefen bezi ile eş anlamda kullanılır oldu. Rönesans'ta anatomi ve cerrahiye duyulan ilginin artması başka tahnit yöntemlerinin geliştirilmesine yol açtı. En az 50 kadavra üzerinde disseksiyon yapan Leonardo da Vinci, modern tahnit işlemlerinin öncüsü olacak bir teknik kullanarak damara çeşitli maddeler şırınga etti.

Modern tahnit yöntemlerinin gelişmesi. Ölülerin atardamarlarına (gömülmeden önce) çeşitli maddeler şırınga edilerek tahnitinin İngiltere'de 18. yüzyılda başladığı sanılmaktadır. Bu tekniği aslında 17. yüzyılın ilk yarısında İngiliz fizyoloji bilgini William Harvey geliştirmişti. Kadavraların atardamarlarına renkli çözeltiler şırınga eden ünlü bilgin sonunda kan dolaşımını bulmuştu. Daha sonra Felemenkli Frederik Ruysch ve Alman Gabriel Clauderus'un benzer teknikler kullanarak cesetlerin çürümesini önlemeye çalıştıkları sanılmaktadır. Bununla birlikte damardan şırınga ve boşluk doldurma yoluyla cesetlerin gömülmeden çürümesini önlemeye yönelik tahnit tekniklerine ilişkin ilk ayrıntılı bilgiyi veren, İskoçyalı anatomi bilgini William Hunter oldu.

Tahnit istekleri İngiltere'de, özellikle de ABD'de yaygınlaştı. ABD'de yeni ortaya çıkan cenaze işleri şirketleri, taşıma ya da gömülme öncesinde ziyarete açma amacıyla ölüleri buza yatırarak ya da gövdeyi ve başı buz dolu, içbükey bir kutu ile örterek saklama gibi alışılagelmiş yetersiz yöntemlerin yerine tahnit işlemini benimsediler. Daha cesur bazı girişimciler, vitrinlerinde tahnit edilmiş "örnek" cesetler sergiliyor ya da teknolojinin bu son harikasını köylerde ve kasabalarda dolaştırarak gösteriyorlardı.

Modern tahnit. Modern tahnit işleminde toplardamarların birinden kan çekilerek ana atardamarlardan birine genellikle formol (sulu formaldehit çözeltisi) içeren bir çözelti şırınga edilir. Sonra vücut boşluklarındaki sıvı uzun bir iğneyle çekilerek onun yerine de koruyucu madde şırınga edilir. Bu madde ölünün kuruyup büzüşmesini ve esmerleşmesini geçici bir süre önlemek için alkol, emülsiyon yapıcılar ve başka maddeler karıştırılmış formol içerir. Atardamardan tahnit sürekli koruma sağlayan bir işlem değildir; örneğin Lenin'in özenle tahnit edilmiş ölüsünün bile düzenli aralarla yeniden işlemden geçirilmesi gerekmektedir. Tahnit işleminin temel amacı, yas tutanların ziyareti boyunca ölünün yaşamdakine olabildiğince benzer bir görünümü korumasını sağlamaktır. Bu amaçla çoğunlukla kozmetik ürünleri ve maske alçısı kullanılır.

Tahoe Gölü, ABD'de, California ve Nevada eyaletleri sınırında, Sierra Nevada'nın kuzey kesiminde tatlı su gölü. Bir kırık (fay) havzasının sularla dolmasıyla oluşmuştur. Birçok küçük dere tarafından beslenen Tahoe Gölünün suları Truckee Irmağı aracılığıyla yaklaşık 100 km kuzeydoğudaki Pyramid Gölüne boşaltılır.

Uzunluğu 36 km, genişliği 20 km, yüzölçümü ise 500 km²'dir. Deniz düzeyinden 1.899 m yükseklikte yer alır; en derin yeri 500 m'dir. 1844'te asker-kâşif John C. Frémont

Tahoe Gölü
John F. Shrawder — Shostal/EB Inc.

tarafından keşfedilen gölün adı Vaşo Yerlilerinin dilinde "büyük su" anlamına gelir. Göl ve çevresindeki ormanlar turizm açısından önem taşır.

Tahoua, Nijer'in ortabatı kesiminde kent. Tarım (yerlıstığı) yapılan bir alanla hayvancılık (sığır, keçi, koyun) yapılan bir alanı ayıran sınır üzerinde yer alır. Önemli bir ticaret merkezi konumunda olan kentte, 1970'lerdeki Sahil kuraklığı sırasında mülteci kampları kurulmuştur. Agadez ile ülke başkenti Niamey'i bağlayan karayolu üzerinde önemli bir nokta olan kentte bir de havaalanı vardır. Nüfus (1988 geç.) 51.600.

Tahran, İran'ın başkenti ve Tahran ilinin (*ostan*) merkezi. Hazar Denizine 100 km uzaklıkta, Elburz Dağlarının güney yamaçlarında yer alır.

Eskiden başkent Rey'in yakınlarında küçük bir köydü. Rey'in İS 1220'de Moğollar tarafından yıkılmasından sonra kent halkının büyük bölümü Tahran'a yerleşti ve Tahran bir kent olarak gelişmeye başladı; Rey'in kalıntıları günümüzde Tahran'ın güneyindedir.

Kaçar hanedanını (1779-1925) kuran Ağa Muhammed Han, 1785'te ele geçirdiği Tahran'ı 1788'de başkent ilan etti. Bu tarihten sonra hızla gelişen kent günümüze değin İran'ın başkenti olarak kaldı. Kaçar hanedanının 1925'te devrilmesinden sonra tahta çıkan Şah Rıza Pehlevi'nin (hd 1924-41) hükümdarlığı sırasında büyük ölçüde genişledi. II. Dünya Savaşı sırasında, kentte Tahran Konferansı(*) olarak bilinen bir toplantı düzenlendi (1943). Muhammed Rıza Pehlevi'nin hükümdarlığı sırasında (1941-79), petrol sanayisindeki gelişmenin de etkisiyle kent hızla modernleşti. 1979'da Şah'ın devrilerek İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle kent bir duraklama dönemine girdi.

Tarhan'da yazlar sıcak, kışlar görece daha serindir. Ortalama yağış miktarı kasım ve mayıs ayları arasında 203 mm dolayındadır. Kış süresince kar da yağar. Yıl boyunca en yüksek aylık ortalama sıcaklık temmuzda 29°C, en düşük aylık ortalama sıcaklıksa ocakta 4°C'dir.

Tahran'da Niavaran Sarayı, İran
Robert Harding Picture Library, Londra

Kentin kuzey kesimindeki gösterişli modern semtlerle güneydeki eski kent ve çarşı tam bir karşıtlık içindedir. Kentteki başlıca yapılar Sipahsalar Camisi, meclisin bulunduğu Baharistan Sarayı, Şemsü'l-İmare ve Niavaran Sarayı'dır. Ünlü tavuskuşu tahtının ve değerli taşlarla süslü Nadiri tahtının bulunduğu Gülistan Sarayı, Sadâbad Sarayı ve Mermer Saray günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Kentte ayrıca bir arkeoloji müzesi ve bir etnografya müzesi vardır. Tahran Üniversitesi, İran Ulusal Üniversitesi ve Şerif Vagefi Teknik Üniversitesi kentteki başlıca yükseköğretim kurumlarıdır.

İran'ın sanayi üretiminin yarısından çoğu Tahran'da gerçekleştirilir. Başlıca sanayi ürünleri dokuma, çimento, şeker, porselen, çanak çömlek, elektrikli aletler ve ilaçtır. Ayrıca Rey'de bir otomobil montaj fabrikası ile bir petrol rafinerisi vardır. Tahran ülkenin öteki kesimlerine kara ve demir yollarıyla bağlanır. Kentte ayrıca birkaç havalimanı vardır. Nüfus (1986) 6.042.584.

Tahran Konferansı (28 Kasım - 1 Aralık 1943), II. Dünya Savaşı sırasında ABD başkanı Franklin Roosevelt, İngiltere başbakanı Winston Churchill ve SSCB lideri İosif Stalin arasında düzenlenen toplantı. Avrupa'da açılacak "ikinci cephe" sorununda odaklaşan konferansta Stalin, Alman işgali altındaki Fransa'ya yapılacak çıkarmayla birlikte Doğu'da geniş çaplı saldırı başlatmayı kabul etmiştir.

Tahran Konferansı'nda askeri sorunlar gene ağırlık taşımakla birlikte Müttefikler arasında düzenlenen önceki toplantılara oranla siyasal konular daha geniş biçimde ele alındı. Stalin 1939 tarihli Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile 1940 tarihli Sovyet-Fin Antlaşması'nda öngörülen sınırların korunmasını, ayrıca Doğu Prusya'nın Baltık kıyısındaki toprakların SSCB'ye verilmesini istedi. Almanya sorununu ayrıntılı biçimde ele alan üç önder, bu konuda ve savaş sonrasında kurulacak uluslararası örgütle ilgili kesin bir karara varamadılar. Londra'da bulunan sürgündeki Polonya hükümetine ilişkin tepkisini belirten Stalin'le Batılı önderler arasında Polonya sorununda ciddi bir anlaşmazlık çıktı. Ama üç önder, bir bölümünü işgal altında tuttukları İran'ın savaş sonrasında bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan ve bu ülkeye ekonomik yardım yapılmasını öngören bir bildiri üzerinde anlaşma sağlayarak, bunu 1 Aralık 1943'te yayımladılar.

tahrir (Arapçada "yazım"), TAHRİR-İ MEMALİK olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde, toprağın mülkiyet ve tasarruf hukukunu, reayanın(*) yükümlülüklerini belirlemek, vergi tür ve miktarlarını saptamak için yapılan arazi ve yükümlü nüfus yazımı. "Tahrir-i memalik" (hem toprak, hem yükümlü yazımı) sonuçlarının işlendiği "tahrir defterleri" ile yalnız "tahrir-i nüfus" (yükümlü sayımı) sonuçlarının işlendiği "esame defterleri", 1858 Arazi Kanunnamesi çıkıncaya değin kamunun ve halkın tapu kayıtları ile hukuklarını içeren ana belgelerdi.

Osmanlı Devleti'nin varlığı büyük ölçüde köylü kitlelerinin ürettiği tarımsal fazlaya vergi-rant biçiminde el konmasına dayanıyordu. Bunun gelir kaybına uğramaksızın gerçekleştirilmesi, azami artık aktarımıyla olabildiğince çok askeri sınıf mensubuna dirlik(*) verilmesi ve merkezî hazinenin beslenmesi için başlıca yöntem tahrirlerdi. Toprak gelirlerinin sistematik biçimde kaydı Osmanlı Devleti'ne özgü değildi; örneğin İngiltere'de, Anglosakson döneminde görece küçük ölçekte, 1066'daki Norman İstilası'ndan sonra da ülke çapında benzer bir uygulamaya gidilmişti (*bak.* Domesday Kitabı). Bununla birlikte, Ortadoğu yönetim geleneklerinin taşıyıcısı bir yüksek İslam ulemasının katkısıyla 15. yüzyılda olanca ayrıntısıyla örgütlenen Osmanlı tahrirleri,

Stalin, Roosevelt ve Churchill Tahran Konferansı'nda, 1943; İran
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

ilkçağ ve ortaçağın geleneksel toplumları arasında bu yöntemin belki de en gelişmiş uygulamasını oluşturdu.

Tahrir, tımar(*) dağıtımının ve irili ufaklı dirlikler üzerinde görece güçlü bir merkezî denetimin sürdürülmesinin temeliydi. Dolayısıyla yeni ele geçirilen ve tımar sistemi kapsamına alınan bir bölgede öncelikle tahrir yapılırdı. Nişancı tarafından seçilen ve muharrir-i vilayet (il yazıcısı) denen Divan-ı Hümayun kâtibi, yazıcılar, kadılar, tımar defterdarı ve kethüda ile birlikte bölgeye gönderilirdi. Mîrî arazi(*) kapsamına giren toprakları büyüklüklerine ve öşür geliri durumlarına göre tımar, zeamet ve has olarak ayırmak, gerçek vakıfların devamı koşullarını belirlemek, gerekiyorsa selatin vakıflar kurmak, bütün bu işlemleri tahrir defterine işlemek ve kadı siciline yazdırmak, tahrir ekibinin başlıca görevi-yi di. Bu kadro önce yöre halkının alışageldiği eski töreleri, uygulanan yasaları (*bak.* örf; örfî hukuk), kurulu vakıfları, mülkname ve mukarrername denen belgeler aracılığıyla tasarruf edilen toprakları saptar, bunlara ilişkin belgeleri toplardı. Tahrir defterlerinin yazımında çok kısa özet açıklamalara, tanık adlarına ve görülen belgeye yer verilirdi. Bölgedeki bütün yerleşim birimleri, bunların her birindeki yükümlü nüfus, uygulanması gerekli şer'i ve örfî vergiler de defterlere yazılırdı. Defterlerde yükümlülerin medeni ve toplumsal durumları geniş biçimde yer alırdı. Gayrimüslim köyler, bunların öteden beri bağlı olduğu kurallar, kendilerine tanınan özel haklar, her köyün otlak, harman, koru, su kuyusu, yol vb ortak kullanım alanları, yetiştirilen ürünler, avlanan hayvan türleri, bir yılda ödenmesi beklenen vergi tutarları, göçebelerin yaylak ve kışlakları, geçiş yolları da, ayrıntılı biçimde belirtilirdi.

Uzun zaman alan bu çalışmalar sonunda düzenlenen müsvedde tahrir defterleri ve eklenen belgeler, özenle işlenen "mufassal tahrir defteri" kütüğü için hazırlık belgeleri olurdu. Bunun dışında bölgenin yönetim yapısını, yerleşim birimlerini, yıllık vergi tutarlarını göstermekle yetinen daha özet nitelikte mücmel defterler de (icmal defterleri) düzenlenirdi. İstanbul'da tamamlanan bu işlemleri son bir kez nişancının denetlemesi yasa gereğiydi. Defterlerin birer örneği yazımı yapılan eyalete gönderilir, aslı Defterhane'de saklanırdı. Dirlik tevcihleri, savaş zamanında istenecek sipahi ve cebelü sayıları, hazineye gelecek yıllık vergi, atanan yöneticilerin ödenekleri, ortaya çıkacak toprak uyuşmazlıklarının çözümü gibi işler için mufassal tahrir defteri baş kaynak olurdu.

İlk tahrirden sonra, ülke genelinde 30 yılda bir yinelenen tahrirlerden amaç ise, ortaya çıkan değişikliklerin saptanması, özellikle mîrî arazi üzerindeki devlet denetiminin (*bak.* rakabe) yitirilmemesiydi. Bir bölgede toprağa ilişkin şikâyetlerin artması da orada yeni bir tahrir yapılmasının gerekçesi olabilirdi. Tahrir yenilemelerinde, "evvelki defter" ya da "atik defter" denen ilk mufassal defter temel alınırdı. İl yazıcısı değişen durumları ya da önceki haksızlıkları yerinde saptadıktan sonra bunları "defter-i cedid"e (yeni defter) işlerdi. Üçüncü tahrirden sonra ise ilk mufassal deftere artık "köhne defter", ikincisine "atik defter", sonuncusuna da "cedid defter" denirdi. Yenileme işlemleri sonunda il yazıcısı her dirlik sahibinin eyalet valisinden aldığı "yafta"yı ve dirlik beratlarını inceleyip durumlarını defterlere yazardı. Bundan sonra açıkta kalan topraklar "mahlûl" (boşalmış) sayılır, mevkufat görevlilerince bunlara kamu adına el konurdu. Tahrir defterinde bu tür yerlere "hariç ez defter" notu düşülürdü.

İki tahrir arasındaki sürede yapılan dirlik tevcihleri, terakki ve tahvil işlemleri ise "derdest ve ruznamçe defterleri"ne işlenirdi. Tımar sisteminin bozulmasından sonra mîrî topraklarda iltizam(*), mukataa(*) ve malikâne(*) yöntemleri uygulanmaya başlayınca, tahrir sistemi de çözüldü.

Vergi yükümlülerini ve orduya alınacak asker sayısını belirlemeye yönelik tahrir-i nüfus ilk kez 1831'de yapıldı. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve yoksullar yükümlülük dışı sayıldıklarından esame defterlerine yazılmazlardı.

Tahrir ve esame defterleri, günümüzde Osmanlı tarihine ilişkin araştırmalarda en önemli arşiv belgeleri olarak kullanılmaktadır.

Tahsin (DİYARBAKIRLI) (d. 1874, Diyarbakır - ö. 1937, İstanbul), karakalem ve suluboya deniz manzaralarıyla tanınan asker ressam.

İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da tamamladı. Resme olan ilgisi bu yıllarda başladı. Daha sonra İstanbul'a giderek Mekteb-i Harbiye'ye girdi. Resme olan yeteneği anlaşılınca okulun resim sınıfına ayrıldı ve Hoca Ali Rıza'nın öğrencisi oldu. 1895'te mezun olduktan sonra Harbiye Nezareti Harita Dairesi'ne atandı. Görevinin yanı sıra karakalem ve suluboya ile deniz manzaraları yapmayı sürdürdü. 1902'de, Osman Hamdi Bey'in gözetiminde sarayda açılan resim atölyesine öğrenci olarak girdi. Ama akademik eğitim ve seçilen konular hoşuna gitmediği için bir süre sonra ayrıldı. I. Dünya Savaşı'na katıldı, savaştan sonra bir süre İstanbul'da resim öğretmenliği yaptı.

Tahsin Efendi (HOCA), tam adı HASAN TAHSİN EFENDİ (d. 1813, Filat, Yanya - ö. 4 Temmuz 1881, İstanbul), Türkiye'de pozitif bilimlerin gelişmesinde önemli katkıları olan Osmanlı bilgin.

Medrese öğrenimini tamamlayarak icazet aldı. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1857'de fen bilimleri öğrenimi için Paris'e gönderildi. Çeşitli yükseköğretim kurumlarında fizik, kimya, biyoloji, matematik ve astronomi derslerini izledi. Aynı zamanda sefaret imamlığı yaptı ve Mekteb-i Osmani'de Arapça ve din dersleri verdi. İstanbul'a döndükten sonra, yeniden öğretime açılan Darülfünun-ı Osmani müdürlüğüne getirildi (1870). Aynı okulda, başta psikoloji ve biyoloji olmak üzere çeşitli dersler verdi. Burada gerçekleştirdiği bir deneyin ve Cemaleddin Afgani'nin yaptığı bir konuşmanın dine aykırı bulunması üzerine Tahsin Efendi görevinden uzaklaştırıldı ve Darülfünun-ı Osmani kapatıldı. Daha sonra bir süre Darülmuallimin'de (erkek öğretmen okulu) öğretmenlik eden Tahsin Efendi özel dersler de verdi.

Tahsin Efendi Türkiye'de pozitif bilimlerin ve Batı düşüncesinin gelişmesi için çaba harcadı. Psikoloji ve eğitim alanlarında çeşitli kitaplar yazdı. Türkiye'de basılmış ilk gökyüzü haritasını (Mirat-ı Sema) hazırladı. Başlıca yapıtları arasında *Mürebbî-i Etfal* (1872, Mahmud Nedim ile birlikte), *Tarih-i Tekvin yahut Hilkat* (1892), *Psiholoji yahut İlm'i-Ruh* (1892), *Esrar-ı Âb ü Hava* (1892), *Esas-ı İlm-i Hey'et* (1893) sayılabilir.

Tahsin Nahid (d. 1887, İstanbul - ö. 12 Mayıs 1919, İstanbul), bireysel konuları işleyen şiirleriyle tanınmış şair ve oyun yazarı.

Bir süre Mekteb-i Sultani'de (sonradan Galatasaray Lisesi) ve Hukuk Mektebi'nde okudu. İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. I. Dünya Savaşı sırasında kurulan İaşe Nezareti'nde müfettiş olarak çalıştı.

İlk şiirleri Selanik'te yayımlanan *Çocuk Bahçesi*'nde çıktı (1905). Daha sonra Fecr-i Âti topluluğuna katıldı. *Çocuk Bahçesi*, *Servet-i Fünun*, *Resimli Kitab* gibi dergilerde şiirleri yayımlandı. Ayrıca tiyatro üzerine çeşitli yazılar yazdı. Tek şiir kitabı *Ruh-ı Bikayd*'dır (1910). Oyunları arasında *Hicranlar* (1908), *Jön Türk* (1909, Ruhsan Nevvare ile birlikte), *Firar* (1910) ve Şahabeddin Süleyman'la birlikte yazdığı *Kösem Sultan* (1911), *Ben Başka* (1913), *Kırık Mahfaza* (1913) sayılabilir.

taht, üstüne oturan rütbe ya da mevki sahibi kişinin gücünü temsil eden ve bazen de böyle bir güç sağlayan, kürsü üstüne yerleştirilmiş ve çoğu zaman bir sayvanla örtülü makam koltuğu.

Eski Yunan tarihinin en başından beri taht, tanrıların oturdukları yerlerle özdeşleştirilmişti. Eskiçağda, özellikle Doğu'da taht her zaman görkemliliği simgelerdi.

Bizans sarayında Hz. Süleyman'ın tahtı örnek alınmış, o tahtı koruyan canlı aslanların yerine heykelleri konmuştu. British Museum'da Asur kralı II. Şarrukin'in tahtına ait olduğu sanılan altın, fildişi, lapis lazuli kakmalı bir parça vardır.

Günümüze ulaşan en eski taht (İÖ y. 1800) Knossos Sarayı'nın duvarlarından birine gömülüdür. En görkemli taht ise Delhi sultanlarının, gümüş basamaklı bir kürsü üstünde yükselen, mücevherlerle bezeli Tavus Tahtı'dır. Hıristiyanlıktan sonra Avrupa'da taht çok yaygınlaştı. Çünkü hem taç giyme törenlerinde taht kullanılıyordu, hem de kardinal, piskopos, başkeşiş gibi çeşitli din adamlarının bir tahta sahip olma hakkı

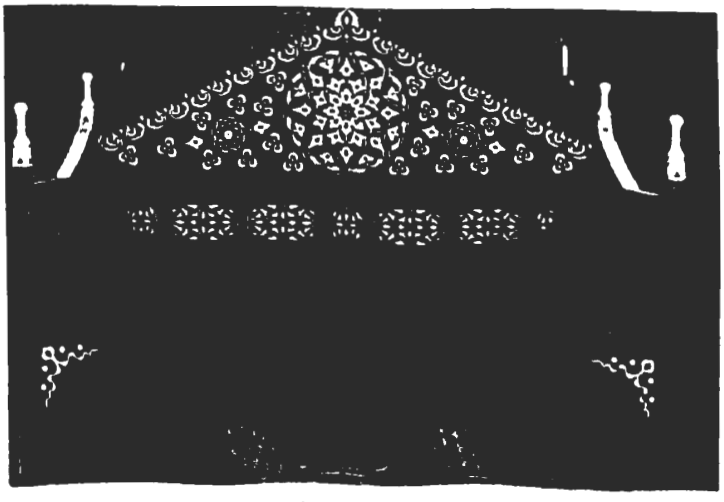

Fildişi, sedef ve bağa kakmalı abanoz bir taht, 16. yy ortaları; Topkapı Sarayı Müzesi
Ara Güler

vardı. Torcello'da görüldüğü gibi, ilk tahtlardan bazısı kilise duvarlarının taş örgüsü içinde oluşturulmuştu. Ama papalığın simgelerinden biri olan, İS 4. yüzyıldan kalma, San Pietro Bazilikası'ndaki taht meşe ve fildişinden yapılmıştı ve taşımak için demir halkaları vardı. Başpiskopos Maximianus'un (İS 546-556) Ravenna'daki görkemli fildişi tahtı alçak kabartmalarla kaplıdır ve geç Roma dönemi mobilyalarının izlerini taşır. Paris'te Saint-Denis Hazinesi'ndeki Kral Dagobert'e ait olduğu söylenen taht tunçtan yapılmış katlanan bir iskemledir ve büyük olasılıkla 8. yüzyıla aittir. 12. yüzyılda Başkeşiş Suger tarafından üstüne bazı ekler yaptırılmıştır. Westminster Abbey'deki Taç Giyme Töreni Koltuğu'nu I. Edward'ın kuyumcusu Adam'ın yaptığı ileri sürülür. 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyılda tahtlar en çok gümüşten yapılıyordu; sonraları daha çok ahşap üstüne altın kaplama uygulandı.

Emevi ve Abbasi halifeleri, abanozdan yapılmış, üzeri değerli taşlarla süslü ve altın kaplamalı tahtlarda otururlardı. Büyük Selçuklu sultanları ile Türk ve Müslüman hükümdarların oturdukları görkemli taht kanepelerine "tahtü'l-melik", "serir-i melik" denirdi. Bu tür tahtların başköşesine konduğu taht salon ya da odalarında önemli günlerde resmî törenler düzenlenirdi. Hükümdarların, biri bu tür törenlerde oturdukları çok daha görkemli ve süslü, öbürü sıradan günlerde kullandıkları daha basit yapıda iki tahtı olurdu. Müslüman Doğu devletlerinde 13. yüzyıla kadar halifenin onayı alındıktan sonra tahta çıkıp biat töreni düzenlenmesi gelenekti.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu betimleyen resimlerde, Osman Bey'in, taştan bir sedir üzerinde oturduğu, komutan ve danışmanlarının da çevresinde ayakta durduğu gösterilir. II. Mehmed (Fatih), koyduğu yasalarda tahta oturma ve tahta çıkanın kardeşlerini öldürtmesi ile ilgili kurallara da yer verdi. Cülus denen tahta çıkma törenlerinin önem kazanması bundan sonradır. Osmanlı padişahları, Abdülaziz'e (hd 1861-76) değin İstanbul'da, Topkapı Sarayı'nın Bâbü's-sâade adlı üçüncü kapısı önündeki eyvan altına konan "Taht-ı Hümayun"a oturarak biatları kabul ettiler. Bu amaçla kullanılan tahtlara "cülus tahtı", "taht-ı âli-i saltanat" denmekteydi. Son dönem padişahları ise Dolmabahçe Sarayı'nda, Muayede (Bayramlaşma) Salonu'na konan tahta oturarak hükümdarlıklarını duyurdular. Padişahlar, vezirazam ve elçi kabullerinde ise taht kullanmayarak Arz Odası'ndaki, üstü sayvanla örtülü geniş bir sedir biçimindeki "Arz Odası tahtı"nda, Tanzimat döneminden itibaren de büyükçe bir koltukta oturmaktaydılar. Dinsel bayramlardan önceki günde "arife tahtı", bayram günü "muayede tahtı" denen özel kanepelere oturarak kutlamaları kabul etmekteydiler. Bu tahtlarla, I. Ahmed'in (1603-17), IV. Murad'ın (1623-40) adlarına yapılan, ayrıca "Şah İsmail'in Tahtı" olarak bilinen ve I. Mahmud'a (hd 1730-54) İran'dan hediye olarak gelen bir taht Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

Taht-ı Süleyman, İran'ın kuzeyinde, Elburz Dağlarının orta kesiminde doruk grubu. En yüksekleri Alemdar Dağıdır (Alem Dağı, 4.840 m). Elburz Dağlarının 390 km uzunluğundaki bu kesimi kabaca batı-doğu doğrultusunda uzanır. Ana dağ sırasının her iki yanında uzanan vadiler, dağların bu kesimini birbirine koşut birkaç sıradağa ayırır. Taht-ı Süleyman, Demavend Dağı dışında, Elburz Dağlarının buzullarla kaplı tek bölümüdür

tahta nefesli çalgılar, TAHTA ÜFLEMELİ ÇALGILAR olarak da bilinir, flüt, klarnet, obua, fagot, saksofon gibi kamışlı boruların oluşturduğu nefesli çalgılar grubu. Geleneksel olarak tahtadan yapılan bu çalgılardan flüt, klarnet ve saksofon günümüzde metalden de yapılmaktadır. *Ayrıca bak.* nefesli çalgılar.

Tahtacılar, Ege ve Akdeniz bölgelerinin ormanlık yörelerinde yaşayan ve ağaç işçiliğiyle uğraşan Alevi Türkmenler.

Atalarının, Oğuz boylarından Ağaçeriler(*) olduğu ileri sürülür. Timur Türkistan'ı egemenliği altına alınca, yurtlarını terk etmek zorunda kalan Ağaçerilerin bir bölümü İran'a, bir bölümü de Anadolu'ya yerleşti. Moğolların Anadolu'yu işgal etmesi üzerine, buraya gelmiş olan Ağaçeriler bu kez Suriye ve Irak'a göç ettiler. Bunların bazısının, Timur'un ölümünden (1405) sonra yeniden Anadolu'ya döndüğü ve sonradan Tahtacılar olarak anıldığı kabul edilir. Zamanla yerleşik yaşama geçmeye başlayan Tahtacılar günümüzde daha çok Maraş, Adana, İçel, Muğla, Denizli, Isparta, Burdur, Balıkesir, Aydın ve İzmir yöresinde yaşarlar; sayıları 400 bin dolayındadır.

Alevi olmalarına karşın Tahtacıların Orta ve Doğu Anadolu'daki Alevilerle benzer yönleri çok azdır. İnançlarında ve yaşam biçimlerinde şamanlığa ilişkin kalıntılarla Alevi, Bektaşi, Hurufi, Sünni inanç ve töreleri iç içe geçmiştir. Tahtacılar dinsel yönden iki kola ayrılırlar. Yanın Yatırlar, İzmir'in Narlıdere köyündeki dedeye, Şehepler de Aydın'ın Reşadiye bucağındaki dedeye bağlıdırlar. Bu iki kolun ortak yanları Caferiye mezhebine bağlı olmaları ve Meşhed'deki İmam Rıza Türbesi'ni tek merci saymalarıdır.

Tahtacılar oymak damgasını kutsal sayar, bu damganın kendilerini her türlü kötülüklerden koruyacağına inanırlar. Ağaç işçiliğinde kadın erkek birlikte çalışırlar. Erkekler sakal ve bıyıklarını kesmezler.

Tahtaköprü Barajı, Gaziantep'in İslâhiye ilçesinde, Karasu üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 11.575 ha'lık bir alanın sulanması amacıyla inşa edilen baraj 1975'te hizmete girdi. Barajın toplam dolgu hacmi 2.142.370 m³, kret kotu 407,5 m, temelden yüksekliği 49,5 m, talvegden yüksekliği 43,5 m, depolama hacmi 200 milyon m³ ve göl alanı 23,4 km²'dir.

tahtakurdu *bak.* tosböceği

tahtakurusu, *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımının *Cimicidae* familyasını oluşturan, memelilerin ve kuşların kanını emerek beslenen yaklaşık 75 böcek türünün ortak adı. Geceleri etkinlik gösteren bu böceklerin erişkinleri kızıl kahverengi, çok yassı, oval biçimli ve 4-5 mm uzunluğundadır. Ön kanatları iyice körelerek pul biçimini almıştır. Arka kanatları yoktur. Koku bezleri itici bir koku salgılar. Dişiler yılda üç ya da dört kez yumurtlar ve her yumurtlama döneminde ortalama 200 yumurta bırakır.

Tahtakurularından *Cimex lectularius* (5 kez büyütülmüş)
William E. Ferguson

Tahtakurularının konaklarının bulunduğu her yere yayılmıştır. Genellikle konağına yalnız beslenmek için gelir ve daha sonra tahta aralıkları, döşeme yarıkları, kaya çatlakları gibi korunaklı yerlere girer. Emdiği kanı sindirmesi günlerce sürebilir. Erişkinler beslenmeden bir yıl, bazen daha çok yaşar. Tahtakurusunun ısırığı deride kaşıntı, kızarıklık ve kabartılara yol açsa bile insana hiçbir hastalık bulaştırmadığı sanılmaktadır.

Tahtakurularının insana gelen iki türü vardır. Bunlardan *Cimex lectularius*, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan tüm yeryüzüne yayılmıştır. *C. hemipterus* ise Asya'nın güneyinde ve Afrika'da yaygındır. *C. pilosellus* yarasaların, *Oeciacus* cinsinin üyeleri kırlangıçların, *Haematosiphon inodora* kümes hayvanlarının asalağıdır. *H. inodora*'nın ayrıca insanların ve domuzların da kanını emdiği bilinmektedir.

tahtalı (*Columba palumbus*), *Columbiformes* takımının *Columbidae* familyasından, Avrasya ve Kuzey Afrika'nın ormanlarında yaşayan kuş türü. İri bir güvercin olan tahtalının uzunluğu 40 cm'ye ulaşır. Sırtı ve kuyruğunun üstü boz, kuyruğunun ucu ve kanat telekleri siyah, göğsü mor pembedir. Uçarken siyah teleklerinin dibindeki enli beyaz şerit ve boynunun iki yanındaki beyaz lekelerle kolayca tanınır. Üreme döneminde çiftleşmeye çağrı olarak erkek dişiye yem sunar. Dişi bir defada yuvaya iki yumurta bırakır ve bir üreme mevsimde üç kez kuluçkaya yatabilir. Daha çok yerde yemlenen bu kuşlar tohum ve meyvelerle beslenir. Kursağında 60 kadar meşe palamudunu depolayabildiği görülmüştür.

Tahtalı Anadolu'nun birçok yöresinde görülebilmekle birlikte, yaz kış en çok Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde bulunur.

Tahtavi, Rifaa Rafi et- (d. 1801, Tahta - ö. 1873, Mısır), Batı'ya ayak uydurma sorununa İslam çerçevesinde çözümler bulmaya çalışan Mısırlı eğitimci, yazar ve bilgin.

Mısırlı öğrencilere din dersi vermek üzere gittiği Paris'te beş yıl kaldı (1826-31). Orada Fransızca öğrendi, Fransız Doğubilimcilerle tanıştı, tarih ve coğrafya araştırmalarında bulundu. Dönüşünde çevirmenliğin yanı sıra Fransızca bir gazetenin yayın yönetmenliğini yürüttü. Kahire'de yeni açılan bir dil okulunun, ardından bir çeviri dairesinin başına getirildi (1841). Tarih, coğrafya ve askerlikle ilgili birçok kitap çevirisine katkıda bulundu. Hıdiv I. Abbas Paşa'nın Batılılaşmaya karşı tutumunun bir sonucu olarak 1848'de Hartum'a sürgün edildi. Said Paşa'nın başa geçmesinden (1854) sonra Kahire'ye döndü. Çevirmenlik ve gazeteciliğin yanı sıra bilimsel çalışmalarını sürdürdü.

Tahtavi toplumsal düzenin Tanrı tarafından kurulduğunu ve hükümdarın da onun temsilcisi olduğunu savunuyordu. Hükümdarın otoritesine getirilebilecek tek sınır onun vicdanının sesi olabilirdi; halk hak sahibi olmamakla birlikte, hükümdar adaletle yönetmeli ve halkının maddi refahını yükseltmeye çalışmalıydı. Halk yurttaşlık görevlerini dürüstlükle yerine getirmeli, devlet de halkı bu amaç doğrultusunda eğitmeliydi.

Tahtavi'nin modernleşme anlayışının temelinde, uyumlu bir devlet ve toplum çerçevesinde, Batı teknolojisinin yardımıyla maddi bir ilerleme sağlama düşüncesi yatar. Başlıca yapıtları arasında, Doğu-Batı arasındaki farklılıkları konu alan *Tahlisü'l-*

İbriz (1834; *Paris Gözlemleri*, 1992), Mısır tarihiyle ilgili bir kitap olan *Envar Tevfîkü'l-Celil fi Ahbar Mısr ve Tevsik Beni İsmail* (1868), Arapça dilbilgisi kitabı *el-Tuhfetü'l-Mektebe li Takribi'l-Lugati'l-Arabiye* (1869) sayılabilir.

tahtırevan, yatay sırıklar üstüne yerleştirilmiş, hamallar ya da hayvanlar tarafından taşınan binek aracı. İlk örnekleri açık ya da kapalı bir yatak ya da kanepe biçimindeydi. Eski Mısır resimlerinde görülen, Persler tarafından kullanılmış olan ve İşaya Kitabı'nda da sözü edilen tahtırevan büyük olasılıkla, zemin üstünde itilen ya da çekilen kızaklardan uyarlanmıştır. Doğu ülkelerinde de yaygın olan bu araç Eski Roma'da yalnızca imparatoriçeye ve senatörlerin eşlerine ayrılmıştı; pleblerin bunlarla gezmesi yasaktı. 17. ve 18. yüzyıllarda İtalya, Fransa ve İngiltere'deki tahtırevanlar çoğu zaman incelikle işlenmiş oymalarla bezeniyor, içleri pahalı kumaşlarla döşeniyordu. Üstlerine gölgelikler, yanlarına perdeler yapılarak içinde oturanlar güneş ve yağmurdan korunuyor ve dışarıdan görülmemeleri sağlanıyordu. 1634'te İngiltere'de, Sir Sanders Duncombe bu aracı (büyük olasılıkla Napoli'den) ithal ettiği için kraldan, 14 yıl boyunca tek kiralık tahtırevan dağıtıcısı olma iznini aldı. İngiltere'de tahtırevan, o dönemde Londra caddelerini tıkayan atlı arabaların yoğunluğunu hafifletecek bir çare olarak benimsendi. 18. yüzyılda Fransa'da, alçak bir dingile bağlı iki tekerlek ve yaylarla donatılarak, çekçek gibi insan gücüyle çalışan bir araca dönüştürüldü.

Koloni dönemi Amerika'sında tahtırevan, daha çok New York ve Philadelphia'da varlıklı kişilerce kullanıldı. 1789'da Benjamin Franklin'in tahtırevanla gezdiği bilinir.

Osmanlılarda tahtırevan 19. yüzyıldan önce az kullanıldı. Bu yüzyılda yaygınlaştıktan sonra Avrupa'dan getirtildiği gibi, İstanbul'da da çok süslü örnekleri yapıldı. Osmanlılar tahtırevana sedye adını vermişlerdi. 1866'da, müşterilerle sedyeciler arasındaki tartışmaların önlenmesi için bir Sedyeciler Kararnamesi çıkarıldı, sedyelere numara ve fiyat tarifesi verildi. Abdülaziz'in 1869'da İstanbul'u ziyaret eden Fransız imparatoriçesi Eugénie için görkemli bir sedye yaptırdığı da bilinir.

tahvil, kamu tüzel kişileri ile anonim ortaklıkların parasal kaynak sağlamak amacıyla çıkardıkları, itibari değerleri eşit, metinleri aynı borç senetleri. Menkul değerlerden olan tahviller nama ya da hamiline yazılı olabilir. Çıkarıldığı dönemdeki değeriyle ödeme değeri eşit olanlara "alelade tahviller", söz konusu değerleri farklı olanlara "primli tahviller", adçekme yöntemiyle itfa edilerek ikramiye verilenlere de "ikramiyeli tahviller" denir. Anonim ortaklıkların çıkaracakları tahvillerin toplam tutarı, son bilançolarındaki ödenmiş sermaye ölçüt alınarak yasalarca düzenlenmiş sınırları aşamaz.

Tahvil çıkaran kuruluş belirli bir vade sonunda belirli bir tutarı, ara dönemde de belirli oranda faizi ödemeyi üstlenir. Tahviller genellikle büyük miktarda borç sağlamak amacıyla çıkarılır. Tahvillerin süresi, ödeniş biçimi, faiz oranı, vergi durumu gibi özellikleri satışa çıkarılmalarından önce belirlenir. Faiz ödemeleri, genellikle tahvillerle birlikte verilen ve üzerinde vade tarihi yazılan kuponlara bağlı olarak yapılır. Süresi sona ermemiş tahviller hamillerince paraya çevrilmek istendiğinde henüz tahakkuk etmemiş faiz tutarı satış fiyatına eklenir. Tahviller genellikle hamiline yazılı olarak çıkarıldığından kolayca devredilebilir. Genelde uzun vadeli borç sağlama aracı olan tahvillerin süreleri ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Devlet tahvilleri çoğunlukla vergi geliri ile ödenmek üzere çıkarılır; ama paralı yollar, havalimanları gibi belirli projelerin finansmanında kullanılarak bunlardan elde edilecek gelirlerle ödenmek üzere de çıkarılabilir.

Tahvil Kalemi, NİŞAN KALEMİ ya da KESE KALEMİ olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde boşalan kamu görevlerine atama işlemlerinin yürütüldüğü Divan-ı Hümayun kalemlerinden (*bak.* aklâm) biri.

Osmanlı Devleti'nde boşalan kamu görevlerine atama yapılmasına tahvil denirdi. Mevali denen eyalet ve sancak kadılarıyla vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin atanma işlemleri Tahvil Kalemi'nde yürütülür, zeamet ve tımar verilenlerin kayıtları da burada tutulurdu. Mütevelli, esnaf kethüdası gibi görevlilerin onayları da Tahvil Kalemi'nden çıkardı.

Bir tımar tahvili için, öncelikle alay beyinin istekte bulunması, bunun sadrazamca incelenmesi ve belge üzerine gerekli havalenin yapılması gerekirdi. Ardından Defterhane'de tımarın daha önce kimin üzerinde olduğuna, yıllık gelirine, başka birisine tahvilinin söz konusu olup olmadığına bakılırdı. Daha sonra işlemler Tahvil Kalemi'nde bir kez daha incelenir, reisülküttab aracılığıyla sadrazama sunulurdu. Sadrazam uygun görürse Rüus Kalemi'nde berat yazılarak tahvil işlemi tamamlanırdı. Beylerbeyleri ve sancakbeyleri, kendi bölgelerindeki boşalan tımar ve zeametler için uygun gördükleri kişileri "tezkire" vererek İstanbul'a gönderirler, bu kişiler de Tahvil Kalemi'nde işlemlerini izleyerek berat alırlardı. Kalemdeki yazıcı ve mümeyyizlerin amiri tahvil kesedarıydı. Kalemdeki her işlem için 20 paradan 2 kuruşa kadar değişen resim alınır, bunun bir bölümü Divan-ı Hümayun'daki bütün yazıcıların amiri olan reisülküttaba ayrılır, kalanı da kalem görevlileri arasında paylaştırılırdı.

Tahvil Kalemi, Divan-ı Hümayun'un işlevini yitirmesinden sonra da önemli bir büro olarak Bâbıâli'de yerini korudu. Mansıb ve payelerle arpalıkların verilmesi, bazı ordu ve tımar beratlarının yazılması, mülkname ve muafname denen belgelerin hazırlanması bu büroda yürütüldü. Tahvil Kalemi'nde tutulan defterlerden günümüze ulaşanlar tarih araştırmalarında önemli kaynak olarak kullanılır.

Tai Dağı, Çince TAI SHAN, Wade-Giles yazımında TAI SHAN, YUHUANG DAGI olarak da bilinir, Tai Dağlarının başlıca doruğu (1.524 m). Çin'de, Shandong yönetim bölgesinde, Taian kentinin kuzeyinde yer alır. Eskiden Taizong ya da Taiyue olarak bilinen dağ, Qin döneminden (İÖ 221-206) sonra Çin'deki beş kutsal doruktan biri ve genellikle bunların en önemlisi olarak kabul edilmeye ve Doğu Doruğu (Dongyue) olarak da anılmaya başladı. Komünistlerin iktidara gelmesinden sonra adı Yuhuang Dağı olarak değiştirildi.

Çin İmparatorluğu döneminde dinsel açıdan büyük önem taşıyan Tai Dağında, hanedanların sürekliliğini sağlayacak görkemli kurban törenleri düzenlenirdi. Aynı zamanda tanrı olarak kabul edilen dağa, ilkbaharda hasatın iyi olması, hasattan sonra da şükran sunmak için dua edilirdi. Doğu bölgesinin başlıca tanrısı sayılır, sel ve deprem gibi felaketlerde de ona yakarılırdı.

Taoculuğa dayandırılan çok çeşitli halk inançlarında da Tai Dağı önemli yer tuttu. *Yang* (eril) ilkesinin merkezi ve yaşamın kaynağı sayıldı. Yeni Han döneminden sonra ise insanların yazgısını belirlediğine ve insan ruhlarının ölümden sonra yargılanmak için buraya döndüğüne inanılmaya başladı. Tanrı önceleri Tai Dağı Efendisi (Tai Shan Fujun) olarak anılırken, Dinsel Taoculuğun ortaya çıkmasından sonra Tai Dağı Büyük İmparatoru (Tai Yue Dadi) adını aldı. Ming dönemindeyse (1368-1644) halk arasında, bu tanrının kendisinden çok, Alaca Bulutlar Tanrıçası (Bixia Yuanjun) olarak da bilinen kızı Tai Dağı Anası'na (Tai Shan Niangniang) tapınıldı. Yamaçlarında ikincil tanrılara adanmış birçok tapınak da bulunan dağ her yıl sayısız ziyaretçiyi çeker, Çin yılının üçüncü ayında büyük bir festivale sahne olurdu.

Tai Gölü, Çin'de, Zhejiang ve Jiangsu yönetim bölgeleri arasında büyük göl. Kuzeyden güneye 70 km, doğudan batıya yaklaşık 60 km uzanır. Yüzölçümü yaklaşık 2.200 km²'dir. Düz bir ova üzerinde yer alan ve kabaca hilal biçiminde olan göl, batıdaki çeşitli suyolları tarafından beslenir. Sularını ise doğuya doğru Suzhou Irmağı (*he*) ve Lü ile Huangbu ırmakları (*jiang*) aracılığıyla

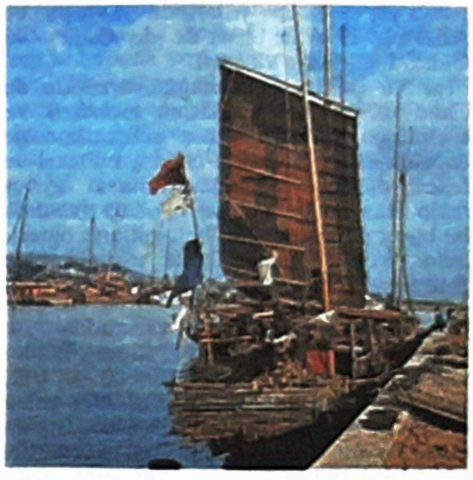

Tai Gölünde demirlemiş teknelerden, Jiangsu, Çin Halk Cumhuriyeti
Richard Harrington — Miller Services Ltd.

denize akıtır. Ayrıca gölle bağlantılı karmaşık bir kanal ve sulama sistemi kurulmuştur. Göl yalnızca kuzeydoğusunda bir dizi tepeyle sınırlanır. Bu tepelerin göl içindeki uzantısı olan adaların çoğu, gölün sürekli millenmesi sonucunda zamanla kıyıyla birleşmiştir.

Çevredeki bölge İÖ 1. yüzyılda yerleşime açılmış, ama sulama sistemi özellikle İS 7. yüzyıldan sonra geliştirilmiştir. 10-13. yüzyıllar arasında bataklıkların kurutulması ve akaçlama çalışmaları yapılmış, 11. ve 15. yüzyıllarda da taşkınlara karşı büyük ölçekli sistemler kurulmuştur. Daha yakın dönemlerde de akaçlama kanal ve bentleri inşa edilmiş, daha karmaşık sulama sistemleri geliştirilmiştir.

Gölün doğu kesimindeki adaların çoğu geleneksel olarak ünlü Taocu ve Budacı dinsel merkezlere dönüşmüştür. Günümüzdeki nüfusu birkaç bini bulan bu adalarda meyve yetiştirilir; gölde ise balıkçılık yapılır. Büyük bir doğal güzelliğe sahip olan gölün özellikle doğuda Suzhou'nun yakınlarındaki ve kuzeyde Wuxi'nin çevresindeki kesimleri turistlerin ilgisini çeker.

Tai Ji (Çincede "Yüce Mutlak"), Wade-Giles yazımında TAI CHI, Çin felsefesinde tüm gerçekliğin sonsuz kaynağı ve nedeni. Kavramın en eski kullanımına *Yi Jing* (Dönüşümler Klasiği) adlı felsefi metinde rastlanır; burada Tai Ji kozmosun iki temel yönü olan *yang* (etkin) ve *yin*'in (edilgen) kaynağı ve birliğidir. Song hanedanı döneminin (960-1279) Yeni-Konfüçyüsçü filozoflarına göre ise Tai Ji evrenin en yüksek

ussal ilkesi olan *li* ile ilişkilidir; *li* aracılığıyla Tai Ji'den kaynaklanan *qi*(°), *yang* ve *yin* ilkeleriyle evrenin temel bileşenlerini oluşturan *Wuxing*'e (Beş Öğe: Odun, yeryüzü, ateş, maden ve su) dönüştürülür.

Tai Xu, Wade-Giles yazımında TAI HSÜ, asıl adı LU PEI-LIU, Wade-Giles yazımında LU PEI-LIU (d. 8 Ocak 1890, Haining, Zhejiang yönetim bölgesi - ö. 17 Mart 1947, Şanghay, Çin), Çinli Budacı keşiş ve düşünür.

Budacılık alanındaki eğitimine Ningbo yakınlarındaki Tiandong Manastırı'nda başladı. 1912'de, merkezi Nanjing'de olan bir Budacı birliğin kurulmasına katkıda bulundu. 1918'de Tayvan ve Japonya'ya gitti. 1921'de *Haichaoyin* adlı etkili dergiyi yayımlamaya başladı. Sun Yat-sen'den ve 1911 devriminden önemli ölçüde etkilendi. Keşişlerin eğitimine yenilikler getirmeye ve sosyal yardım etkinliklerini geliştirmeye çalıştı. Ulusal ve uluslararası alanlarda Budacı örgütlerin kurulması için yoğun girişimlerde bulundu. Bu amaçla 1925'te Japonya'ya, 1928-29 yıllarında Avrupa ve ABD'ye, 1939 ile 1941'de de Güney ve Güneydoğu Asya'ya gitti.

Tai Xu çağdaş Budacılığın, özellikle de Chan ve Weishi okullarının metafizik ve kurtuluşçu yaklaşımlarının geliştirilmesine öncülük etti. Budacılığı çağdaş bilimsel ve felsefi düşünceyle bağdaştırmaya, ayrıca rakip Huayan ve Tiantai okulları arasında bir bireşim oluşturarak, bu okulların öğretilerini Weishi düşüncesi ile uyumlu hale getirmeye çalıştı.

Tai Zong, Wade-Giles yazımında TAI TSUNG (soy sıfatı), asıl adı LI SHIMIN, Wade-Giles yazımında LI SHIH-MIN (d. 600 - ö. 649, Çin), Tang hanedanından (618-907) gelen ikinci Çin imparatoru (hd 626-649). Babası Gao Zu'nun Tang hanedanını kurmasını

Tai Zong, bir portreden ayrıntı; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei, Tayvan

sağlayan ayaklanmaya önderlik etmiş, hükümdarlık döneminde Türkleri Kuzey Çin'den sürmüş ve ülkenin birliğini yeniden sağlamıştır.

Sui hanedanının (581-618) hizmetinde bir askeri vali olan Li Yuan'in (sonradan İmparator Gao Zu) ikinci oğluydu. 618'de babasını, zayıflamakta olan Sui hanedanına karşı bir ayaklanma başlatmaya ikna etti ve komutasındaki ordularla rakiplerini yenerek ülkenin Tang hanedanının denetimine girmesini sağladı. 626'da büyük kardeşi Veliaht Prens Jiancheng'ı saf dışı bırakarak babasını tahttan çekilmeye zorladı.

Sui hanedanın son yıllarında, özellikle de Yeng Di'nin imparatorluğu sırasında ülkenin birliği yeniden bozulmuş, güney bölgeleri merkezi yönetimden ayrılmış ve Türkler Kuzey Çin sınırına yerleşerek ülke topraklarını tehdit etmeye başlamışlardı. Tai Zong düzenlediği bir dizi başarılı seferle Türkleri ülkeden sürdü, güney bölgelerini denetimi altına aldı, ayaklanmacı önderleri çeşitli rütbe ve unvanlarla kendisine bağladı. Askeri başarısının yanı sıra bir dizi yönetsel düzenlemeye girişerek güçlü bir yönetim kurdu. Memur sınav sistemine getirdiği yeniliklerle, önemli yönetsel görevlerin soyluların tekelinden çıkmasını sağladı. Soyluların topladıkları askerlerden oluşan ordunun yerine düzenli bir ordu kurdu; sınır bölgelerine askeri birlikler yerleştirdi. Devlet hizmetinde görev alacak bilginleri yetiştirmek amacıyla üniversite olarak nitelendirilebilecek bir yüksekokul kurdu. Ayrıca bölge yönetimlerini, toprak kiralama, maliye ve vergi sistemlerini yeniden düzenleyerek merkezi yönetimi güçlendirdi.

Çin'in en büyük imparatorlarından biri olarak kabul edilen Tai Zong'un hükümdarlık yılları Çin kültürünün en parlak dönemlerinden biri oldu. Bilim adamlarının ve sanatçıların koruyucusu olarak tanınan Tai Zong, Kuzey ve Güney Çin'in ayrılmasını anlatan bir tarih derlemesi kaleme aldı. Ayrıca, bin yıldan uzun bir süre okullarda örnek olarak okutulan bir yazı biçimi geliştirdi.

Ölümünden sonra yerine Gao Zong geçtiyse de ülke yönetimini Tai Zong'un karısı İmparatoriçe Wu Hou (625-705) üstlendi.

Tai Zong, Wade-Giles yazımında TAI TSUNG (soy sıfatı), asıl adı ZHAO HUANG, ZHAO GUI ya da ZHAO KUANGYI, Wade-Giles yazımında CHAO HUANG, CHAO KUEI ya da CHAO KUANG-I (d. 939 - ö. 997, Çin), Song hanedanından (960-1279) ikinci Çin imparatoru. Hükümdarlığı sırasında Çin'in birliği tamamlanmıştır.

Song hanedanını başlatan İmparator Tai Zu'nun kardeşiydi. 976'da ölen Tai Zu'nun, çocuk yaştaki oğlunun tahta çıkmasını öngören vasiyetine uymayarak imparatorluğunu ilan etti. Tahta geçtikten üç yıl sonra, Güney Çin'de bağımsızlığını koruyan son iki devleti de ele geçirerek imparatorluğun birliğini tamamladı. Pekin'le Çin Seddi arasında kalan eski Kuzey Çin topraklarını yeniden ele geçirmek üzere düzenlediği seferde, bölgeyi işgal ederek Liao hanedanını (907-1125) kurmuş olan Kitanlar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Kitanlarla Çinliler arasındaki çarpışmalar, Tai Zong'un ardılı Zhen Zong'un bölge üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiği 1004'e değin sürdü.

Tai Zong devlet memurluğuna giriş sınavlarında gerçekleştirdiği düzenlemelerle eğitim düzeyi yüksek kişilerin bürokrasiye alınmasını sağlamaya çalıştı. Çin tarihinin en merkeziyetçi yönetimini kurarak bütün iktidarı elinde topladı. Tang hanedanının yerel yönetim sistemini izleyerek Çin'i, her birini bir valinin yönettiği 15 eyalete böldü. Tai Zong'un hükümdarlığının sonlarına gelindiğinde, Çin'de Song hanedanının sonraki yıllarında doruğuna ulaşacak büyük bir kültürel ve ekonomik canlanma başlamıştı.

Tai Zu, Wade-Giles yazımında TAI TSU (soy sıfatı), asıl adı ZHAO KUANGYIN, Wade-Giles yazımında CHAO KUANG-YIN (d. 927, Luoyang - ö. 14 Kasım 976, Gaifeng, Çin), Song hanedanını (960-1279) başlatan Çin imparatoru (hd 960-976). Hükümdarlığı sırasında Çin'in birliği büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Zhao Kuangyin, üç kuşak boyunca önemli askeri görevlerde bulunan bir aileden geliyordu. Babası Zhao Hongyin 956'da ölmeden önce yüksek bir komuta görevine getirilmişti. Zhao Kuangyin doğduğunda Çin büyük bir karışıklık içindeydi. Ayaklanmalar sonucu parçalanan büyük Tang hanedanı 907'de sona ermişti. Yıkıma uğramış Kuzey Çin'de Çinli ve yabancı savaş ağalarının başlattığı, birbirini izleyen kısa ömürlü

Tai Zu, bir portreden ayrıntı; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei, Tayvan

hanedanlar yönetime gelirken, ekonomik bakımdan zengin olan Güney Çin, bazıları fiilen bazıları da ismen bağımsız krallıklara bölünmüştü.

Zhao Kuangyin 20 yaşlarındayken Kuzey Çin'de bir askeri önderin kuvvetlerine katıldı. Bu önderin üvey babası kısa süre sonra Gaifeng'de Geç Zhou hanedanını başlattı. Zhao'nun koruyucusu 954'te üvey babasının yerine tahta çıktı; egemenlik alanını Güney Çin'e doğru genişletmek ve kuzeydeki Shanxi'de üslenmiş olan bir siyasal rakibini saf dışı bırakmak üzere savaşa başladı. Zhao düzenlenen seferlerde gösterdiği başarı ve cesaret nedeniyle, kısa süre içinde Geç Zhou hanedanı kuvvetlerinin başına getirildi.

959'da Zhao'nun koruyucusu öldü ve yerine henüz çocuk yaştaki oğlu imparator ilan edildi. Bundan yararlanmak isteyen Kitanlar ve Çinli müttefikleri çok geçmeden saldırı hazırlıklarına başladılar. Saldırıyı durdurmak amacıyla kuzeye doğru yürüyüşe geçen Zhao, ülkenin içinde bulunduğu bunalım nedeniyle bir çocuğun imparator olmasını uygun bulmayan komutanları tarafından imparator ilan edildi. Komutanlarının eski imparatorluk ailesi üyelerine ve danışmanlarına zarar verilmeyeceğine ilişkin güvence vermeleri ve kendisine bağlılık yemini etmeleri koşuluyla tahta çıkmayı kabul eden Zhao, başlattığı hanedana Song adını verdi.

Tai Zu'nun tahta çıkmasından kısa süre sonra bağımsızlığını ilan etmiş Çin hanedanları birbirinin ardı sıra imparatorluğun denetimi altına girmeye başladı. Tai Zu'nun öldüğü yıl olan 976'ya gelindiğinde, kuzeydeki rakip hanedan dışında bütün ülke denetim altına alınmış, bu hanedanı destekleyen Kitanlar birçok kez yenilgiye uğratılmıştı. Tai Zu'nun yerine geçen küçük kardeşi Tai Zong üç yıl içinde, Kitanların elinde olan Pekin yakınlarındaki küçük bir bölge dışında bütün Çin'in birliğini sağladı.

Tai Zu hükümdarlığı sırasında mali, askeri ve yönetsel genel işlerden sorumlu üç bakandan oluşan yönetim sistemini sürdürdü. Merkezi hükümetin yerel yönetimler üzerindeki denetimini güçlendirerek, 963'ten sonra askeri valiliklerin yerine sivil yönetim birimleri oluşturdu ve illerin yönetimine saray görevlilerini atadı. 965'ten başlayarak toplanan vergiler doğrudan imparatorluk hazinesine gitmeye başladı. Ayrıca yerel yöneticileri denetlemek üzere ülke tarihinde ilk kez mali müfettişler görevlendirildi. Tai Zu devlet memurluğu sınav sisteminde de düzenlemelere giderek, doğuştan gelen ayrıcalıklar ya da kayırma

sonucu göreve gelmiş kişilerin yerini yetenekli adayların almasını sağlamaya çalıştı.

Tai Zu 16 yıl süren hükümdarlığı sırasında kurduğu siyasal düzen, yarattığı özgür tartışma ortamı, gerçekleştirdiği reformlar ve sağladığı barış ve istikrarla, Song dönemini belirleyici özelliği olan, ekonomi, bilim, felsefe, sanat ve edebiyat alanlarındaki canlanmanın koşullarını hazırlamıştır.

Taib (OSMANZADE), asıl adı AHMED (d. 1660, İstanbul - ö. 1723/24, Kahire), Osmanlı sadrazamlarının yaşamöykülerini veren *Hadikatü'l-Vüzera* adlı yapıtıyla tanınan divan şairi ve tarihçi.

1678'de medrese öğrenimini tamamladıktan sonra müderrislik etti. Halep ve Mısır kadılıklarında bulundu. Kahire'de zehirlenerek öldü. III. Ahmed'e sunduğu bir kaside üzerine kendisine "reis-i şairan" (şairlerin başı) unvanı verildi. *Divan*'ı bugüne kadar ele geçmemiştir. Taib çağdaşlarına ağır hicivler yazdığı dönemde Hamdi mahlasını kullanmış, hiciv yazmayı bıraktıktan sonra Taib (tövbe eden) mahlasını almıştır. En önemli yapıtı *Hadikatü'l-Vüzera*, Vezir Alaeddin Paşa'dan Rami Mehmed Paşa'ya kadar, 108 sadrazamın yaşamöykülerini içerir. Yapıt zeylleri ile birlikte basılmıştır (1855, 1969). *Tuhfetü'l-Mülûk* (1882) adlı yapıtı Osman Gazi'den 1703 tarihine değin hüküm sürmüş padişahlarla ilgili bilgiler verir. Taib, İranlı şair Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsini*'sini *Ahlak-ı Ahmedi* (1840) adıyla kısaltarak Türkçeye çevirmiştir.

T'aichung, Tayvan'ın ortabatı kesiminde il (*hsien*). Yüzölçümü 2.051 km²'dir. Kuzeyde Miao-li, doğuda I-lan ve Hua-lien, güneyde Chang-hua ve Nant'ou illeri, batıda da Tayvan Boğazıyla çevrilidir. Doğu kesiminde Chung-yang Dağlarının kuzey uzantıları yer alır. Batısında, ülkenin en zengin tarım bölgelerinden birini oluşturan alüvyonlu düzlükler uzanır; bu düzlüklerde pirinç, şekerkamışı, tatlıpatates, jüt, kenevir ve muz yetiştirilir. Sığır ve kümes hayvanları da yetiştirilen ilçede kimyasal madde, dokuma, makine, işlenmiş gıda maddesi ve kereste üretilir, altın ve kil çıkarılır. Kentin 45 km kuzeydoğusundaki Tachia Barajı çevre bölgeye elektrik sağlar. 2.000 hektarlık bir alanı kaplayan T'aichung Sanayi Bölgesi bölgede sanayiyi geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Tachia Deresi üzerindeki Maling'de ülkedeki ilk alabalık çiftliği kurulmuştur. Tachia'daki Chen Lan Tapınağı, Deniz Tanrıçası Matsu onuruna her yıl Tayvan'ın güney kesimindeki Peikang'a yapılan hac ziyaretinin başlangıç noktasıdır. Yönetsel bakımdan bağımsız bir birim oluşturan T'aichung belediyesi il sınırları içinde, ilin güneybatı kesiminde yer alır. 1970'lerde T'aichung kentinin batısında kurulan deniz limanı günümüzde bölgenin ikinci önemli limanı durumuna gelmiştir. İlin yönetim merkezi olan Feng-yüan kentinden, kuzey-güney doğrultusunda uzanan birçok demir ve kara yolu geçer. Nüfus (1992 tah.) 1.294.090.

T'aichung, Tayvan'ın ortabatı kesiminde belediye (*shih*). Yüzölçümü 163 km²'dir. 19. yüzyılın başlarında, batıdaki alçak kıyı düzlükleri ile orta kesimdeki yaylalar arasında yer alan verimli tarım havzasının toplama merkezi olarak gelişti. Japon işgali sırasında (1895-1945) bir bölümü yıkıldı. Sonradan modern ve planlı bir kent olarak yeniden kuruldu. Kuzeydeki Taipei ve Chi-lung ile güneydeki T'ainan ve Kao-hsiung'a uzanan ana demiryolu hattının tamamlanmasından sonra ticari bakımdan önem kazandı. Zamanla çevrede üretilen pirinç, şeker ve muz için bir pazar haline gelerek, güneybatıdaki Chang-hua'nın yerine bölgenin ticaret merkezi oldu. 1970'lerde kentin batı kıyısında bir liman kuruldu ve yabancı yatırımları özendirmek amacıyla, T'aichung ihracata yönelik serbest üretim bölgesi ilan edildi. Aynı zamanda bir kültür merkezi olan kentte çeşitli yükseköğretim kurumları bulunur. Nüfus (1992) 777.059.

Taieri Irmağı, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının güneydoğu kesiminde ırmak. Lammerlaw Sıradağlarından doğar. Kuzeyden güneydoğuya uzanan 288 km uzunluğunda büyük bir yay çizdikten sonra Dunedin'in 38 km güneybatısında Büyük Okyanusa dökülür. 1.860 km²'lik bir alanın sularını toplar. Başlıca kolları Serpentine Çayı ve Sowburn, Wether Burn, Kyeburn ve Nenthorn dereleri ile Waipori Irmağıdır. Ağzının yakınlarında verimli Taieri Ovaları oluşmuştur. Irmak üzerinde Henley'e kadar salapuryalarla ulaşım yapılabilir.

Ta'if, Suudi Arabistan'ın batı kesimindeki Mekke yönetim bölgesinde (*mıntıka*) kent. Deniz düzeyinden 1.879 m yükseklikte, Mekke'nin doğusundaki bir düzlükte yer alır. Ülkenin başlıca yazlık sayfiyesidir. Kentte İslam öncesi tanrıçalarından el-Lât'ı temsil eden bir taş ile Hz. Muhammed'in kuzeni Abdullah bin Abbas'ın türbesi ve peygamberin iki çocuğunun mezarı vardır. 1934'te kentte Suudi Arabistan ve Yemen arasındaki toprak anlaşmazlığını sona erdiren Ta'if Antlaşması imzalandı. Meyveleri ve dokumalarıyla tanınan kentte bir askeri hastane ve sulama için kullanılan Akrame Barajı (1956) yer alır. Kent karayoluyla Mekke ve Cidde'ye bağlanır. Nüfus (1980 tah.) 300.000.

Taigo Vangsa (d. 1301 - ö. 1382, Kore), Kore Budacılığında Taigo mezhebinin kurucusu Budacı keşiş.

Budacılık eğitimine 13 yaşında başladı. Yirmi beş yaşında rahiplik sınavını kazandı. Seul'ün kuzeyindeki bir dağda kurduğu Taigoam adlı tapınakta rahiplik yaptı. 1346'da Çin'e giderek Chan mezhebinin Linji kolunun önderlerinden Üstat Shiwu'dan iki yıl ders aldı. Kore Budacılığında reform yapmak amacıyla Bai Zhang'in derlediği Chan Mezhebinin Kuralları adlı kitabı kendine rehber edindi. 1356'da Kral Kongmin'in onayıyla Vonyung-bu adında yeni bir Budacı yönetim bürosu oluşturdu. Bu büronun başkanlığına getirilmesine karşın, reform girişimi pek başarılı olmadı; sonuçta Taigo mezhebi görece küçük bir mezhep olarak kaldı.

Taihang Dağları, Çince TAIHANG SHAN, Wade-Giles yazımında T'AI-HANG SHAN, Çin'de, Shanxi ve Hebei yönetim bölgelerini birbirinden ayıran dağ sırası. Kuzey-güney doğrultusunda 400 km boyunca uzanan dağlar aynı zamanda Kuzey Çin Ovası ile Shanxi Platosunu birbirinden ayırır. Güneyde, Henan yönetim bölgesindeki Xiuwu ilinde (*xian*) batıya dönerek, Huang Irmağı (Sarı Irmak) ovasına bakan platonun güneybatı kenarını oluşturur.

Kuzey Çin Ovasından sonra birdenbire yükselen dağların en yüksek noktası Xiaowutai'dır (2.870 m). Çin Seddi'nin bir bölümü, dağların doğu etekleri boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Dağlar tarih boyunca Shanxi ve Hebei arasındaki ulaşım açısından büyük bir engel oluşturmuştur. Eskiden "Taihang'ın sekiz geçidi" olarak adlandırılan anayolların en önemlisi, günümüzde Shijiazhuang'dan (Hebei) Taiyuan'e (Shanxi) giden demiryolunun geçtiği Jingxing Geçididir.

Dağların doğu ve batı yamaçlarında zengin kömür yatakları bulunur. Dağlardan kaynaklanan suları Hai Irmağı (*he*) sistemine bağlı akarsular toplar. Bunlardan Hutuo ve Zhuozhang ırmakları ana kütleyi geçerek dağların ardındaki iç havzaları sular. Hutuo Irmağı vadisi, asıl Taihang Dağlarını daha kuzeyde yer alan ve yapısal olarak ana kütleden farklılıklar gösteren Wutai Dağlarından ayırır. Taihang terimi genellikle, Hebei yönetim bölgesinin doğusunda kalan dağ sistemi için kullanılır.

Taiho Yasası, Japonca TAIHO-RYO, Japonya'da, Nara döneminin başlarında çıkarılan idare ve ceza yasası (701). Çin'deki Tang hanedanının (618-907) yasaları örnek alınarak hazırlanmış ve 8. yüzyıl sonlarına değin yürürlükte kalmıştır. İlk kez 662'de başlayan hukuk kurallarını derleme çalışmalarının en önemli ürünü sayılan Taiho Yasası, merkezî yönetim organlarının, merkezî yönetimin atadığı valilerce (*kokuşi*) yönetilen illerin (*kuni*), yerel eşrafın seçtiği görevlilerce (*gunci*) yönetilen daha alt yönetim birimlerinin (*gun* ya da *kori*) ve reislerce yönetilen 50 hanelik yerleşmelerin kuruluş yapısını düzenliyordu. İdareye ilişkin hükümlerin (*ryo*) yanı sıra tutuklama ve hapsetmeyle ilgili ceza hükümlerini de (*ritsu*) içeriyordu. Yasanın asıl günümüze ulaşmamış, ama içeriği Yoro Yasası'yla (718) büyük ölçüde korunmuştur.

Taika çağı reformları, Japonca tam olarak TAIKA NO KAIŞIN (Taika Çağı Büyük Reformları), Prens Nakano Oe (sonradan, İmparator Tenci[*]) ile Nakatomi Kamatari'nin (sonradan, Fucivara Kamatari[*]) güçlü Soga ailesine karşı 645'te düzenledikleri darbenin ardından gerçekleştirilen siyasal reformlara verilen ad. Bu düzenlemeler sonunda İmparatorluk ailesinin denetimi güçlenmiş, Tang dönemi Çin'ini örnek alan düzenli bir yönetim sistemi oluşturulmuştur. Darbenin ardından tahta çıkan İmparator Kotoku, hüküm sürdüğü dönemin ilk yarısına Taika (Büyük Değişiklik) çağı adını vermiştir.

Taika reformlarından önce Japonya güçlü ailelerin denetimine girmişti. Soga ailesi entrika ve cinayet gibi yöntemler kullanarak yaklaşık 50 yıl ülke yönetimini elinde tutmuştu. Nakano, annesi İmparatoriçe Kogyoku'nun sarayında Kamatari ile birlikte 645'te Soga İruka'yı öldürdü. İmparatoriçenin tahttan feragat etmesi üzerine Nakano'nun amcası İmparator Kotoku adıyla tahta çıktı. Amcasının üzerinde büyük etkisi bulunan 20 yaşındaki Nakano veliaht, Kamatari de içişleri bakanı oldu.

646'nın başlarında çıkarılan ve reformları resmen başlatan bir imparatorluk fermanıyla topraklar ve köleler üzerindeki özel mülkiyete son verildi. Dört maddeden oluşan ferman toprakların ve kölelerin kamunun (yani imparatorun) mülkiyetinde olmasını, hem başkentte hem de eyaletlerde imparatora karşı sorumlu olacak yeni yönetsel ve askeri örgütlerin kurulmasını, bir nüfus sayımının yapılmasını, toprakların köylülere adil biçimde dağıtılmasını ve adil bir vergi sisteminin uygulanmasını öngörüyordu.

Prens Nakano Mart 646'da arazilerini ve kölelerini resmen devlete devretti; öbür soylular da onu izlediler. Ağustos ayında yayımlanan bir fermanla toprakların ve kölelerin imparatora devredilmesi zorunlu hale getirildi. Nüfusla ilgili bilgilerin yanı sıra toprak kullanımına ait veriler toplanmaya başladı; bu bilgiler temelinde de geniş

araziler parçalanarak sabit bir vergi karşılığında köylülere dağıtıldı. Çin'deki uygulamaya benzer biçimde Omi'de bir imparatorluk başkenti kuruldu. Yasalar büyük ölçüde yeniden düzenlenerek ilk kez yazılı hale getirildi. Çin'deki sisteme benzer devlet daireleri kuruldu ve buralarda çoğu Çin'de eğitilmiş memurlar görevlendirildi. Ülke çapında yeni bir yol ağının yapımına girişildi.

Taika reformları 1200 yıl sonra gerçekleştirilen Meici reformlarının tersine, özenle planlanmış, halka duyurulduktan sonra uygulamaya konmuştur.

taiko, deri yüzleri sırım ya da küçük çivilerle gerilmiş, genellikle sopalarla çalınan, fıçı biçimli çeşitli Japon davullarına verilen ad. Belli bir davul tipini anlatan bir bileşik sözcüğün parçası olduğunda baştaki *t* harfi *d*'ye dönüşür; halk şenliklerinde ve

Taiko
K. B. S. Photo. Hisao Maejima

Kabuki oyunlarında kullanılan *o-daiko* ile saray müziğinde (*gagaku*) kullanılan *gakudaiko* buna örnektir.

Tsuri-daiko, Zelkova cinsi ağaçtan yapılmış, süslü bir çember çerçeveye asılı bir davuldur. *Asobi-daiko* (kasnaklı çocuk davulu) ve *den-den-daiko* da (yelpaze biçimli kasnaklı bir davul) çok kullanılan *taiko* türleridir.

Taiko Cosetsu (ö. 14. yy sonu - 15. yy başı, Kyoto, Japonya), Japon rahip ve ressam. *Suiboku-ga*(*) geleneği içinde yer alan çok sayıdaki Zen Budacı rahibin ilki olarak kabul edilir.

Cosetsu, Kyoto'daki Şokoku Tapınağı'nda rahipti. Gene aynı tapınakta yaşayan Tenşo Şubıı'nun da ustasıydı. En önemli yapıtı olan "Bir Kap ile Yayınbalığı Avlamak" adlı manzara resmini, 1368'den 1394'e değin Japonya'nın askeri diktatörü ve tapınağın kurucusu olan Aşikaga Yoşimitsu'nun siparişi üzerine yaptı. *Suiboku-ga* resminin Japonya'daki ilk örneklerinden olan resmin konusu Zen Budacılıktan alınmıştı. Pek çok Japon rahip-ressamın üslubunu taklit ettiği 13. yüzyıl Çinli Budacı ressam Mugi Fachang'ın tekniğinden etkilenmişti. Kyoto'daki Ryosoku-in adlı manastırda bulunan ve Buda'yı Laozi ve Konfüçyüs'le birlikte betimleyen "Üç Öğretmen" adlı grup portresi de Cosetsu'ya atfedilir.

taille, Fransa'da devrim öncesinde toplanan en önemli dolaysız vergi. Rahipleri ve soyluları muaf tutan eşitsiz dağılımı nedeniyle eski rejimin en çok nefret uyandıran kurumlarından biri olmuştur. *Taille*, ortaçağın başlarında köylülerden keyfi biçimde alınan bir vergiydi. 1150'den sonra sık sık hafifletilmesine ya da kaldırılmasına karşılık, ortaçağ sonlarında düzenli bir uygulama olarak yerleşti. Önceleri yalnızca krallık topraklarında uygulanırken Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında artan giderleri karşılayabilmek için bütün Fransa'ya yayıldı ve krallık *taille*'i (*tallage*) haline geldi. *Taille* askeri hizmetin karşılığı niteliğinde olduğu için, savaşa katılan soylular ve savaştan muaf olan rahipler bu vergiyi ödemiyor, böylece vergi ayrıcalıksız kişilere ve yörelere düşüyordu. VII. Charles zamanında (hd 1422-61) toplanması resmen örgütlenen *taille* sürekli ve krallığa özgü bir vergi haline getirildi. Krallığın vazgeçilmez bir gelir kaynağı olarak 1789'a değin Fransız kralları tarafından giderek artan oranlarda toplandı. Olağanüstü bir verginin yeniçağla birlikte ve artan savaş giderlerine bağlı olarak bu biçimde olağanlaşması, modern devlet maliyesinin doğuşunu ifade eder ve bir bakıma Osmanlı Devleti'ndeki avarız(*) vergisinin gelişiminde de izlenebilir.

Taille, birey ve toprak temelinde olmak üzere başlıca iki yöntemle toplanırdı; Kuzey Fransa'da bireylerden (*taille personnelle*) alınırken Languedoc, Provence, Guyenne ve Dauphiné'de ayrıcalıklı olmayan topraklardan (*taille réelle*) toplanırdı.

18. yüzyılda ayrıcalıkların artması *taille* yükümlüsü olarak kalanların vergilerini ağırlaştırdı. Örneğin Paris ve Lyon gibi büyük kentlerde oturanlar *taille* ödemek zorunda değildi; sayıları sürekli artan adli ve mali görevliler de soyluluk hakkı edinerek *taille* ödemekten kurtuluyordu. *Taille* 1789 Devrimi ile kaldırıldı.

T'ainan, Tayvan'ın güneybatı kesiminde il (*hsien*). Yüzölçümü 2.016 km²'dir. Kuzeyde Chia-i, güneydoğuda Kao-hsiung illeri, batıda ise T'ainan belediyesi (*shih*) ve Tayvan Boğazıyla sınırlanır. İl 17. yüzyılın ortalarında, Tayvan'da Çin denetimini kuran Zheng Chenggong'un (Koxinga) yönettiği toprakların bir parçasıydı. Ekonomisi tarıma dayanan ilin verimli kıyı ovalarında pirinç, şekerkamışı, tatlıpatates ve meyve yetiştirilir. Önemli sanayi etkinlikleri arasında gıda sanayisinin çeşitli kolları, balık işleme tesisleri, dokumacılık, kâğıt, makine ve kimyasal madde üretimi sayılabilir. Asbest, dolomit, zirkon ve tuz çıkarılan ilin orta kesiminde petrol ve doğalgaz yatakları vardır. Tayvan'ın tek uluslararası araştırma enstitüsü olan Asya Sebze Araştırma ve Geliştirme Merkezi Shanhua'da, Yangk'ang Sanayi Bölgesi Wanghsing'dedir. T'ouche köyü yerel halkın dinsel törenleriyle tanınır. İlin kuzey kesimindeki Ts'engwen Hsi Baraj Gölü (*shuk'u*) 867 km²'lik bir alanı sular, ayrıca yönetim merkezi Hsinying'in 15 km güneyindeki güzel manzaralı yapay Mercan Gölüne (Shanhu Tan) su sağlar. Nüfus (1992 tah.) 1.037.794.

T'ainan, Tayvan'ın güneybatı kesiminde belediye (*shih*). Adadaki en eski kentsel yerleşmelerden biri olan T'ainan'ın yüzölçümü 176 km²'dir. Bugün T'ainan'ın bulunduğu bölgeye 1590'dan sonra Çinliler yerleşti; o dönemde bölgeye verilen Taiyuan, Dayuan ya da Taiwan (Tayvan) adı daha sonra bütün ada için kullanılmaya başladı. 1623'te kente yerleşen Felemenkliler, 1661'de anakaradan kaçan Zheng Chenggong (Koxinga) önderliğindeki Ming hanedanı yanlılarınca adadan sürüldü. Ming hanedanının (1368-1644) son yıllarında ve daha sonra, Çin'deki karışıklıklardan kaçan çok sayıda Çinli Tayvan'ın güney kesimine yerleşti. 1683'te Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) Tayvan'ı yeniden denetimi altına almasından sonra T'ainan adanın yönetim merkezi oldu. 18. yüzyılda bir dizi ayaklanmadan sonra tahkim edildi. 19. yüzyılda Tayvan'ın eğitim ve ticaret merkezi haline geldi. 1891'de yönetim merkezinin Taipei'ye taşınmasından sonra da bir ticaret merkezi olarak önemini korudu. Japon işgali

T'ainan'da Konfüçyüs tapınağı, Tayvan
Shostal — EB Inc.

sırasında (1895-1945) T'ainan'ı adanın kuzey kesimine ve Kao-hsiung limanına bağlayan demiryolları inşa edildi, eski surlar yıkıldı ve kentin sınırları genişledi.

Günümüzde güneybatıdaki düzlüklerde yetiştirilen tarım ürünleri için bir pazar merkezi olan kentte şekerkamışı, pirinç, meyve ve yerfıstığı ticareti yapılır. Kentin kuzeyindeki tarım alanları, 5.000 km²'lik bir alana su sağlayan Chianan projesinin uygulamaya konmasından sonra büyük ölçüde genişlemiştir. 17.490 km uzunluğunda kanallardan ve sulama yollarından oluşan bu sistem 1920-30 arasında Japonlar tarafından yapılmış, o tarihten sonra da yeni kanalların açılmasıyla genişletilmiştir. Aynı zamanda bir balıkçılık merkezi olan kentte tuz elde edilir. Sanayi ürünleri arasında tekstil, kauçuk ürünleri, şeker, kimyasal maddeler, plastik, hafif makine, alüminyum ürünleri, elektrikli aletler ve işlenmiş gıda sayılabilir. T'ainan geleneksel el sanatları, özellikle de altın ve gümüş işleriyle tanınır. Kentin limanı olan Anp'ing, bu özelliğini eskiden beri korumaktadır. Nüfus (1991 tah.) 683.251.

Taine, Hippolyte(-Adolphe) (d. 21 Nisan 1828, Vouziers, Ardennes - ö. 5 Mart 1893, Paris, Fransa), 19. yüzyıl Fransız olguculuğunun önde gelen adlarından düşünür, eleştirmen ve tarihçi. Edebiyat eleştirisine bilimsel bir yaklaşım kazandırmaya çalışmıştır.

Gençliği ve ilk yapıtları. Orta sınıftan bir ailenin çocuğuydu. Bir süre evde özel öğrenim gördü. Avukat olan babasının ölümü üzerine annesiyle birlikte Paris'e gitti. Collège Bourbon ve Yüksek Öğretmen Okulu (École Normale Supérieure) gibi seçkin okulları bitirdikten sonra 1848'de, en çok ilgi duyduğu konu olan felsefe dalında öğrenim görmeye başladı.

Taine, Léon Bonnat'nın bir portresi, 1889
Hachette — J. P. Zioło

Çok genç yaşta Hıristiyanlığı reddederek usçu bir tutum benimsemiş, bilginin tümüyle duyumsal deneyime, gözleme ve kontrollü deneye dayanması gerektiğini savunan İdéologie(*) akımına yakınlık duymuştu. Ayrıca Hegel ve Spinoza'nın metafizik düşüncelerinden etkilenerek, yaşamın ve evrenin nedenselliği üzerinde düşünmeye başlamıştı.

Paris'te verilen felsefe eğitimi, Victor Cousin'in o dönemde yaygın kabul gören eklektik felsefesine dayanıyordu. Öğrenimi boyunca üniversiteyle sık sık çatışmaya girdiği için, sonunda Taine'in diploma alması engellendi. Bir süre Nevers ve Poitiers'de ders veren Taine, 1852'de Paris'e dönerek edebiyat doktorası için *De Personis Platonicis* (Platon'un Karakterleri Üzerine) adlı tezi yazdı. Ardından La Fontaine hakkında yazdığı makaleyle (1853) ün kazandı. Bu makaleyi sonradan *La Fontaine et ses fables* (1861; La Fontaine ve Fabliları) adıyla kitaplaştırdı.

1853'te doktorasını tamamladıktan sonra *Essai sur Tite-Live* (1856; Titus Livius Üzerine Deneme) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıttaki felsefi bakışıyla sert eleştirilere hedef olduysa da, Académie Française tarafından ödüllendirildi. Bu dönemde bilim derslerine de girerek özellikle fizyoloji konusunda bilgi edindi; ileride gerçekleştireceği psikoloji çalışmalarında bu bilgilerden yararlanacaktı. 1854'te hastalığı nedeniyle çıktığı tatilden yararlanarak *Voyage aux eaux des Pyrénées* (1855; Pirene Sularına Yolculuk) adlı kitabını yazdı.

Eleştiri çalışmaları. Taine, *Revue des Deux Mondes, Revue de L'Instruction Publique* ve *Journal des Débats* gibi dönemin önemli dergilerinde tarih ve edebiyat konularında birçok makale yayımladı. Sonradan bu makaleleri kitaplaştırarak ününü pekiştirdi. Bu kitapların ilki, Cousin ve grubunun eklektisizmine cephe alan *Les Philosophes français du XIXe siècle*'di (1857; *XIX. Yüzyılda Fransa'da Klasik Filozoflar*, 1951, 1992). Yapıtın son bölümlerinde Taine kendi olgucu bilgi kuramını da açıklıyordu. Gene makalelerinden oluşan öbür kitapları da *Essais de critique et d'histoire* (1858; Eleştiri ve Tarih Denemeleri) ile *Histoire de la littérature anglaise*'di (1863-64, 4 cilt; İngiliz Edebiyatı Tarihi).

Histoire'ın giriş bölümü, Taine'in edebiyat ve kültür tarihi anlayışını özlü biçimde ifade eder ve onun bilimsel eleştiri yaklaşımını açık biçimde ortaya koyar. Taine'e göre, belli bir dönem ve toplumda ortaya konmuş her yapıtın temelinde aynı etkenler vardır. Edebi bir metni inceleyerek yazarın psikolojik durumu kavranabilir; bu onun yaşamı ve kişiliğiyle ilgili bilgilerle birleşince, yapıtlarında egemen olan özellikler toplamı, yani *faculté maîtresse* ortaya çıkar. Böylece her sanat yapıtında bulunan ve yapıtın yaratılış amacını açıklayan üç temel öğe, *la race* (ırk), *le milieu* (ortam) ve *le moment* (an) anlaşılabilir. *Race*, yazarın kalıtımsal kişiliği; *milieu* yetiştiği toplumsal, siyasal ve coğrafi ortam; *moment* da yazarken içinde bulunduğu tarihsel durumdur. Burada Taine'in edebiyat yapıtının kendisinden çok, ardındaki tarihsel ve psikolojik nedenlerle ilgili olduğu açıktır. Bu yüzden de kendisi başarılı bir eleştirmen olmakla birlikte, izleyicileri giderek edebiyat eleştirisinden uzaklaşıp yaşamöyküsüne ve edebiyat tarihine yönelmişlerdir.

1860'larda Taine araştırmalarını sürdürürken bir yandan da İngiltere, İtalya, Almanya ve Hollanda'ya geziler yaptı. Gözlemlerini *Notes sur l'Angleterre* (1872; İngiltere Üzerine Notlar) ve *Notes sur Paris: Vie et opinions de M. Frédéric-Thomas Graindorge* (1867; Paris Üzerine Notlar: Bay Frédéric-Thomas Graindorge'un Yaşamı ve Görüşleri) adlı yapıtlarında topladı.

1864'te, III. Napoléon tarafından, mimar Viollet-le-Duc'ün ardından estetik ve sanat tarihi profesörü olarak Paris'teki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na atandı. Orada 20 yıl ders verdi. Ders notlarını, *Philosophie de l'art* (1865; Sanat Felsefesi) ve *De l'idéal dans l'art* (1867; Sanatta İdeal Üzerine) adlı yapıtlarda topladı. Ayrıca İtalya (1866), Hollanda (1868) ve Yunanistan'daki (1869) sanat felsefesiyle ilgili ders notlarını yayımladı. Racine, Balzac ve psikolojik duyarlılığına hayran olduğu Stendhal'le ilgili denemelerini de *Nouveaux essais de critique et d'histoire* (1865; Yeni Eleştiri ve Tarih Denemeleri) adı altında bir araya getirdi. 1868'de evlendi.

Ardından, genç yaştan beri ilgi duyduğu psikoloji alanında *De l'intelligence*'ı (1870, 2 cilt; Zekâ Üzerine) yayımladı. Bu yapıtında, bilime olan bağlılığını kesin biçimde ortaya koyuyor, eklektisizmin spekülasyona ve iç gözleme ağırlık veren yaklaşımını reddederek, insan kişiliğiyle ilgili çalışmaları önemli ölçüde etkileyecek bilimsel bir yöntem geliştiriyordu. İnsanı katı bir belirlenimcilik ve maddecilikle ele aldığı için suçlamalarla karşılaştıysa da, Taine bu yapıtıyla Théodule Ribot ve Pierre Janet'yle birlikte deneyci psikolojinin kurucusu sayıldı. Yapıtı günümüzde geçerliliğini yitirmiş olmakla birlikte deney, nedenlerin araştırılması, hastalıklı durumların incelenmesi ve kişiliğin fizyolojik temeline ağırlık vererek araştırma yöntemlerinin gözden geçirilmesini sağladı. Yapıt ayrıca, olguculuk ile Hegelci idealizmi birleştirip bilimsel bir metafizik kurma çabalarında da önemli bir aşamayı temsil ediyordu. Taine'e göre bilimsel bir metafizik yaşamın asıl nedenlerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktı.

1870-71 yıllarındaki savaşta Fransa'nın Almanya'ya yenilip işgal edilmesi onu derinden etkiledi. Yenilginin ağır bir ulusal hastalıktan kaynaklandığı görüşüne vararak, son yıllarında çalışmalarını bu hastalığın nedenleri üzerinde yoğunlaştırdı. 1872'de, genel oy hakkının yarattığı sorunlar ve sonuçları üzerine yayımladığı broşür, siyasete gittikçe daha yoğun ilgi duyduğunu gösteriyordu. Ama ülkedeki siyasal istikrarsızlığın nedenlerinin incelendiği bu yapıta da temelde tarihsel bir yaklaşım egemendi.

Tarih kuramı. Siyasete duyduğu ilgi Taine'i, en önemli tarihsel yapıtı *Les Origines de la France contemporaine* (1876-93, 6 cilt; Çağdaş Fransa'nın Kökenleri) üzerinde çalışmaya yöneltti. Yer verdiği olguların ve yorumlarının doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte, Taine incelemesini bilimsel bir nesnellikle yazdığını belirtiyordu. Yapıtta, Fransa'nın en önemli hatasının aşırı merkezileşme olduğunu, bunun da *ancien régime*'den (eski rejim) kaynaklanıp Fransız Devrimi sırasında pekiştiğini savunuyordu. Fransız Devrimi'ne karşı, İngiliz düşünür Edmund Burke'ü andıran düşmanca bir tutum benimsemişti. Yapıtın ilk cildi *L'Ancien Régime* 1876'da yayımlandı. Bunu, Fransız Devrimi'ni konu alan öbür üç cilt (1878-85) izledi. Taine, 1878'de Académie Française'e üye seçildi.

1883'ten sonra akademik çevrelerden uzaklaşıp kent dışına çekilerek kendini tümüyle yapıtına verdi. *Le Régime moderne*'in (Yeni Rejim) yalnızca ilk cildi sağlığında basıldı (1891). İkinci cilt ölümünden sonra, Kasım 1893'te yayımlandı. Yapıtının tamamı da 1899'da yeniden basıldı. Taine'in, ölümünden sonra yayımlanan öbür yapıtları, *Derniers essais de critique et d'histoire* (1894; Son Eleştiri ve Tarih Denemeleri) ile yaklaşık 1861'de yazmaya başladığı, ancak tamamlayamadığı otobiyografik ve psikolojik romanı *Étienne Mayran*'dır (1910).

Taine öncü bir düşünür, tarihçi, edebiyat ve sanat eleştirmeni olarak tanınır. Ama çağdaşları üzerindeki asıl etkisi, bir "bilim kültü" olarak nitelenebilecek 19. yüzyıl Fransız olguculuğuna katkısından kaynaklanır.

Taine üzerine en önemli kaynak, ölümünden sonra karısının yayıma hazırladığı *H. Taine, sa vie et sa correspondance*'tır (1902-07, 4 cilt; H. Taine: Yaşamı ve Mektupları).

Tainter, Charles Sumner (d. 25 Ağustos 1854, Watertown, Massachusetts - ö. 20 Nisan 1940, San Diego, California, ABD), ABD'li mucit. Chichester A. Bell (Alexander Graham Bell'in kuzeni) ile birlikte fonograf üzerinde çalıştı ve Thomas A. Edison'ın kullanmış olduğu ince kalay yaprağı yerine mumla kaplanmış mukavvadan bir silindir (ya da disk) kullanarak ve ses kaydı amacıyla kullanılan iğneyi bükülgen yaparak önemli bir gelişme sağladı. Tainter ve C. A. Bell bu buluşlarını A. G. Bell'in kurmuş olduğu Volta Laboratuvarı'nda çalışırken gerçekleştirdiler ve patentini aldılar (1886). Tainter daha sonra diktafon aygıtını icat etti ve fotofon (sesin, modüle edilmiş ışık dalgaları aracılığıyla iletilmesini olanaklı kılan aygıt) üzerinde çalıştı.

Taipei, Tayvan'ın kuzey ucunda il (*hsien*). Yüzölçümü 2.051 km², yönetim merkezi Panch'iao'dur. Güneydoğuda I-lan, güneybatıda T'aoyüan illeri, kuzeyde de Doğu Çin Deniziyle sınırlanır. Yönetim bakımından bağımsız kentler olan Taipei(*) ve Chi-lung belediyeleri (*shih*) ilin kuzey kesiminde yer alır. Güneydoğuda uzanan ortalama 1.400 m yükseklikteki Hsüehshan Sıradağları (*shanmo*) giderek alüvyonlu ırmak havzalarına ve kıyı ovalarına doğru alçalır. En kuzeydeki Ch'ihsing Dağları (*shan*) 1.100 m'ye kadar yükselir. Tanshui (Tamsui) Irmağının (*ho*) akaçladığı verimli Taipei havzasında turunçgiller, çay, pirinç ve tatlı patates yetiştirilir. İlin orta kesiminde Chi-lung ve Taipei kömür sahaları bulunur; ayrıca boksit, kil, kükürt, demir cevheri, bakır ve cıva yatakları işletilir. Önemli sanayi etkinlikleri arasında dokumacılık, kâğıt, makine, kimyasal madde, konserve ve gübre üretimi sayılabilir. Kuzey kıyı şeridinde kurulmuş olan üç nükleer santral Tayvan'ın elektrik gereksiniminin büyük bölümünü karşılar. İl, Çin devriminin ardından 1949'da Çan Kay-şek'e bağlı Milliyetçi önderlerin sığınağı ve karargâhı haline geldikten sonra hızla gelişmiştir. Linku ve Juifang sanayi bölgeleri Taipei kentinin yakınındadır. Yehnliu Deniz Parkı ilin kuzeyinde, Wu Lai Ormanı Dinlence Alanı Taipei kentinin 30 km güneyindedir. Nüfus (1992 tah.) 3.120.553.

Taipei, Tayvan'ın (Çin Cumhuriyeti) başkenti. Çin anakarası üzerindeki hak iddiaları nedeniyle Tayvan Adasını birleşik Çin'in bir yönetim birimi olarak gören Çin Cumhuriyeti'nce geçici başkent olarak kabul edilir. Tayvan Adasında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 195 km güneydoğusunda yer alır. 18. yüzyıl başlarında kuruldu. 19. yüzyılda bir dış ticaret merkezi durumuna geldi. Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-95) sonra adayı işgal eden Japonlar tarafından başkent ilan edildi. II. Dünya Savaşı'nın sonunda adayla birlikte Çin'e geri verildi. Komünistlerin iktidarı ele geçirmeleri (1949) üzerine

anakaradan kaçarak Tayvan Adasına yerleşen Milliyetçi Çin yönetiminin başkenti oldu. 1967'de belediye yapıldı ve il statüsü kazandı.

Taipei ve çevresi günümüzde önemli bir sanayi bölgesidir. Ülkedeki büyük dokuma fabrikalarının çoğu Taipei'de kurulmuştur. Kentte ayrıca elektronik parça, elektrikli makineler, tel ve kablo, konservelenmiş gıda, buzdolabı, motosiklet ve kauçuk eşya üretilir; gemi yapımı ve el sanatı ürünleri de önemlidir. Kent adanın her yanına kara ve demir yoluyla bağlanır. Kentin yakınlarında Sungshan Uluslararası Havaalanı yer alır.

1960'ların başlarında nüfus artışına bağlı olarak kentin görüntüsü değişmeye başladı. Kara ve demir yollarıyla adanın her köşesine bağlanan kentte biri iç, öteki de dış trafiğe hizmet veren iki havalimanı vardır.

Taipei'deki başlıca yükseköğretim kurumları Ulusal Tayvan Üniversitesi (1928), Ulusal Tayvan Yüksek Öğretmen Okulu (1946) ve Ulusal Chengchi Üniversitesi'dir (1927). Ulusal Saray Müzesi'nde eski Çin el sanatlarından, kaligrafisinden, resimlerinden ve porselenlerinden örnekler içeren bir koleksiyon bulunur.

Kentin yakınlarındaki Yangmin Dağı ve eteklerindeki Peit'ou kenti kaplıcalarıyla tanınır. Pit'on (Büyük Göl) su sporları ve yatçılık açısından önem taşır. Nüfus (1991 tah.) 2.719.659.

Ulusal Saray Müzesi, Taipei
George Holton—Photo Researchers

Taiping, Batı Malezya'nın (Malaya) kuzeybatı kesiminde kent. Bintang Sıradağlarının hemen batısındaki kıyı ovasında yer alır. Larut yöresinde Çinlilerce bir madencilik yerleşmesi olarak kurulmuştur. 1840'larda büyük ölçekli kalay madenciliğinin geliştiği yörede kauçuk ve çeltik de üretilir. Bir zamanlar eyalet merkezi olan kent, günümüzde de yönetsel ve ticari bir merkez durumundadır. Otuzu aşkın fabrikanın bulunduğu Kamunting Sanayi Alanı kenttedir.

Kentteki Eyalet Müzesi'nde Malay silah koleksiyonları ve arkeolojik kalıntılar sergilenir. Müzenin Göl Bahçesi'nde küçük bir hayvanat bahçesi vardır. Kent, Maxwell Tepesinin (1.036 m) eteğindeki konumuyla etkileyici bir görünüme sahiptir. Yalnızca motorsuz küçük taşıtlarla ulaşılabilen ve bitki örtüsüyle ünlü olan bu tepe Malezya'nın en eski dağ sayfiyesidir. Turistler çoğunlukla sayfiyenin tek ulaşılabilir doruğu olan Cottage'a tırmanırlar. Nüfus (1980) 146.002.

Taiping Ayaklanması, 19. yüzyılda Çin'i sarsan siyasal ve dinsel nitelikli ayaklanma (1850-64). Ülkenin büyük bölümünde geniş çaplı yıkıma ve yaklaşık 20 milyon kişinin ölümüne yol açmış, Qing hanedanının (1644-1911/12) yıkılış sürecini başlatmıştır.

Ayaklanmanın önderi, devlet memurluğu sınavını bir türlü kazanamadığından ruhsal bunalıma giren Hong Xiuquan(*) adlı yoksul bir köylüydü. Hıristiyanlık öğretilerinden esinlenmiş yeni bir dinle ortaya çıkarak İsa'nın kardeşi ve Tanrı'nın oğlu olduğunu, Çin'e reformlar yapmak üzere gönderildiğini öne süren Hong'un yakın arkadaşlarından Feng Yunshan, onun düşünceleri doğrultusunda, özellikle Guangxi'nin yoksul köylülerine dayanarak Bai Shangdi Hui (Tanrıya Tapanlar Birliği) adlı dinsel bir topluluk kurdu. Feng ile Bai Shangdi Hui'e 1847'de katılan Hong, üç yıl sonra yandaşlarını harekete geçirerek bir ayaklanma başlattılar. 1 Ocak 1851'de Tanrısal Büyük Barış Krallığı'nı (Taiping Tianguo) kurduğunu ilan eden Hong, "Tanrısal Kral" (*Tianwang*) unvanını aldı.

Yeni dinin mülkiyette ortaklık sloganı, açlıktan kırılan birçok köylü, işçi ve madenciyi hareketin saflarına çekti. Çin'i yöneten yabancı kökenli Qing hanedanına karşı yürütülen propaganda da ayaklanmanın yayılmasında çok etkili oldu. Böylece başlangıçta birkaç bin kişilik düzensiz çetelerle sınırlı olan Taiping kuvvetleri, 1 milyon dolayında disiplinli ve fanatik askerden oluşan erkek ve kadın birlikleri biçiminde örgütlenmiş bir orduya dönüştü. Verimli Yangtze Irmağı Vadisini aşarak Kuzey Çin'e giren ordu, 10 Mart 1853'te Nanjing'i ele geçirmeyi başardı. Adı Tianjin (Tanrısal Başkent) olarak değiştirilen bu kent, bir duraklama evresine giren ayaklanmanın merkezi durumuna geldi. Bir süre sonra Qing hanedanını yıkmak amacıyla Pekin üzerine bir ordu gönderildi. Bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın, Yukarı Yangtze Vadisine düzenlenen seferde birçok zafer elde edildi.

Bu arada Taiping devlet başkanı Yang Xiuqing bütün yetkileri elinde toplamaya yöneldi. Bunun üzerine Yang ve binlerce yandaşı kılıçtan geçirildi. Yang'ı ortadan kaldıran Wei Changhui güçlenmeye başlayınca, Hong onu da öldürttü. Başka bir Taiping komutanı olan Shi Dakai yaşamından kaygı duymaya başladı ve ayaklanmaya katılanların bir bölümüyle birlikte Hong'u terk ettı.

Taipinglerin Şanghay'ı alarak yeniden güç kazanma girişimi (1860), Amerikalı serüvenci Frederick Townsend Ward'un, ardından İngiliz subay Charles George Gordon'un (Çinli) komuta ettiği, Batı silahlarıyla donatılmış Çinli paralı askerlerce engellendi. Öte yandan Konfüçyüsçülük karşıtı radikal düşünceleri nedeniyle Taipinglere yakınlık duymayan yerel toprak sahipleri, Qing sarayı görevlilerinden Zeng Guofan'ın önderliğinde silahlı birlikler kurmaya başladılar. Bu birliklerin 1862'de kuşattığı Nanjing, uzun bir direnişten sonra Temmuz 1864'te düştü. Kentten kaçmayı reddeden Hong, intihar etti. Ülkenin çeşitli yerlerindeki Taiping direnişleri 1868'e değin sürdü.

Taiping Hıristiyan öğretisi Yeni Ahit'teki iyilikseverlik, bağışlayıcılık ve kefaret gibi ilkelere pek az yer veriyordu. Daha çok Eski Ahit'te yer alan, ibadet ve itaati emreden anlayışı vurguluyordu. Yeni dinde fahişelik, zina, ayak bağlama, kölelik, kumar, afyon, tütün ve şarap içmek yasaktı. Ordunun son derece düzenli bir örgütlenmesi vardı; askerler hem kışlalarda, hem de savaş sırasında sıkı kurallara bağlıydı. Bu kurallara uyanların öbür dünyada ödüllendirileceğine ilişkin inanç o kadar güçlüydü ki Nanjing kuşatmasında 100 bin Taiping yandaşı teslim olmaktansa ölmeyi yeğ tutmuştu.

Taiping yönetimi altında Çince basitleştirildi. Erkeklerle kadınların eşitliği ilan edildi. Bütün mallarda ortaklık ilkesi benimsendi ve toprakların eşit biçimde paylaşılmasına yönelik adımlar atıldı. Batı'da eğitim görmüş Taiping önderlerinden bazıları sanayinin geliştirilmesini ve bir Taiping demokrasisi kurulmasını öngören çok ileri düşünceler bile ortaya attılar.

Taiping Ayaklanması'yla Qing hanedanı, Çin üzerinde yeniden denetim kurmayı başaramayacak ölçüde zayıfladı. Sonraki yıllarda hem milliyetçiler, hem de komünistler bu ayaklanmanın mirasına sahip çıktılar.

Taira AİLESİ, HEIKE olarak da bilinir, 12. yüzyılda büyük güç ve nüfuz kazanmış Japon *samurai* ailesi.

Ailenin soyağacı ve geçmişiyle ilgili ayrıntılı bilgiler, Japonya'nın 50. imparatoru Kammu'nun torunu Takamune'ye Taira adının verildiği 825'e değin iner. Yüksek saray giderlerini azaltmak amacıyla hanedanın ikincil üyelerinin belirli bir arazi verilerek taşraya gönderildiği bu tarihte, Takamune de başkentten ayrılarak Honşu'nun orta kesimindeki Kanto bölgesine yerleşti. Takamune'nin yeğenlerinden Takamoçi, Hitaçi yöresinin yönetimini üstlendi. Onun soyundan gelenler de bu makamda kaldı. Böylece Tairalar bölgenin güçlü bir *samurai* ailesi durumuna geldi. Büyük bir güç kazanarak bütün Kanto bölgesini egemenliği altına alan Taira Masakado(*), 939'da kendini *şinno* (yeni imparator) ilan ettiyse de ertesi yıl merkezi yönetime boyun eğmek zorunda kaldı. Taira Tadatsune 1028'de Kanto'da yeniden ailenin üstünlüğünü sağlamaya çalışınca, imparator ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye savaşçı Minamoto Yorinobu'yu gönderdi. Tadatsune üç yıl sonra teslim oldu. Taira ailesi bundan sonra gerilemeye başladı. Minamoto ailesi Kanto'da büyük bir *samurai* grubu oluşturarak Taira ailesini de bu gruba bağladı.

11. yüzyılın ikinci yarısında *insei* (inzivaya çekilerek yönetme) sistemini getirerek Fucivara ailesinin saraydaki egemenliğine son veren İmparator Şirakava, Fucivaraların başlıca askeri desteği olan Minamoto ailesini sindirmek için Ise yöresinde güçlü bir konuma ulaşmış olan Taira Masamori'yi görevlendirme yoluna gitti. Bu görevi başarıyla yerine getiren Masamori, imparatorun yakın çevresine girerek kısa sürede yük-

şeldi. Masamori'nin oğlu Taira Tadamori, İç Denizdeki korsanları ortadan kaldırarak imparatorluk sarayında ailenin konumunu güçlendirdi. Bu süreci daha da ileriye götüren Tadamori'nin oğlu Taira Kiyomori'nin(*) yükselişi, Taira ve Minamoto aileleri arasında bir çatışmayı kaçınılmaz kıldı. Sonunda saraydaki çekişmelerden kaynaklanan Hogen Çatışması (1156) iki aileyi karşı karşıya getirdi. Bazı Minamoto savaşçılarını safına çekerek çatışmadan üstün çıkan Kiyomori, daha sonra Heici Çatışması'nda (1159) Minamoto ailesinin bu kanadını da saf dışı ederek ülkenin en güçlü kişisi durumuna geldi.

İzleyen dönemde saraydaki en yüksek görevleri elinde tutan Taira ailesi, illerin hemen hemen yarısının yönetimini ele geçirdi ve 500'den fazla feodal mülkün sahibi oldu. Eski imparator Go-Şirakava'ya bağlı saray soylularının 1179'daki ayaklanma girişimi bastırılarak Go-Şirakava hapse atıldı. Kiyomori'nin iktidarı tam bir diktatörlüğe dönüştü. Ama Tairalar zengin saray yaşantısına alıştıkça, ailenin kırsal bölgelerdeki gücü azaldı ve yerel *samurai* gruplarıyla ilişkisi koptu.

Kiyomori'nin ölümünden (1181) sonra, Taira ailesinin diktatörce yönetimine karşı muhalefet bütün ülkeye yayıldı. Birçok *samurai* ailesinin desteğini kazanan Minamoto Yoritomo'nun ordusu başkente yönelince, Tairalar genç imparator Antoku'yu da yanlarına alarak Kyoto'dan kaçtılar. Ama Japonya'nın batısında güçlerini toplayarak giriştikleri iki savaşta da yenildiler. Bu savaşlardan birincisi Kobe kentinin batısındaki İçinotani'de, ikincisi ise İç Denizdeki Yaşima Adasında yapıldı. Daha batıya çekilmek zorunda kalan Tairalar, sonunda Küşü'yü Honşu'dan ayıran boğazın doğu ucu açığında yapılan Dannoura Deniz Savaşı'nda (1185) kesin yenilgiye uğradılar. Bu savaşta Antoku, ilk Japon imparatorunun gökten inerken birlikte getirdiğine inanılan ve İmparatorluk Alameti'nin en değerli öğelerinden biri olan büyük kılıcıyla birlikte sulara gömüldü.

Taira Kiyomori (d. 1118 - ö. 21 Mart 1181, Kyoto, Japonya), Japonya'nın ilk askeri diktatörlerinden biri. Hogen ve Heici çatışmalarında kazandığı zaferler, yerel *samurai* sınıfının iktidara yükselişinin dönüm noktası sayılır.

Babası Tadamori'nin ölümünden (1153) sonra güçlü Taira ailesinin başına geçti.

Taira Kiyomori, kimliği bilinmeyen bir sanatçının ahşap heykeli, Kamakura dönemi (1192-1333); Rokuharamitsu-ci, Kyoto
Heibon-Sha

Eski imparator Sutoku'nun, tahtta bulunan kardeşi Go-Şirakava'ya karşı Minamoto Tameyoşi'nin desteğiyle düzenlediği darbe girişimi üzerine başlayan ve Japon tarihinin en kanlı savaşlarından biri olan Hogen Çatışması'nda (1156) Go-Şirakava'yı destekledi. Tameyoşi'nin oğlu Yoşitomo'nun bazı Minamoto savaşçılarıyla birlikte saf değiştirmesinden yararlanarak savaşı kazandı. Ardından düşmanlarını acımasızca ortadan kaldırdı ve Yoşitomo'ya öz babasının başını uçurma emrini verdi. Yoşitomo bunu yapmaktan kaçındıysa da, Minamoto ailesinden başka biri emri yerine getirdi.

Kiyomori'nin başkentte bulunmadığı bir sırada Yoşitomo'nun iktidarı ele geçirmesi, Heici Çatışması (1159) olarak bilinen yeni bir savaşa yol açtı. Kuvvetlerini toplayarak başkenti geri alan Kiyomori, Minamoto ailesine ağır bir darbe indirerek konumunu pekiştirdi. Fucivara yönetim sistemini izleyerek büyük devlet bakanlığını (*daco daicin*) üstlendikten sonra, kuklası durumuna gelen Go-Şirakava'yı baldızıyla evlendirdi. 1180'de de iki yaşındaki torununu Antoku adıyla tahta çıkardı ve başkenti Fukuhara'ya (bugün Kobe) taşıdı. Bu sırada Minamoto Yoritomo, ailesinin yeniden toparlanmasını sağlayan birçok *samurai* ailesinin desteğiyle bir ayaklanma başlattı.

Ayaklanmayı bastırmak için gönderilen ordu kısa sürede yenilgiye uğradı. Devlet yönetimini oğluna bırakan Kiyomori, yeni bir ordu kurmaya giriştiyse de bunu başaramadan öldü.

Taira Masakado (ö. 25 Mart 940, Kitayama, Şimosa, Japonya), İmparator Kammu'nun (hd 781-806) soyundan gelen ayaklanmacı Japon önder.

939'da Japonya'nın merkez kesimindeki Kanto bölgesinin denetimini ele geçirdi ve kendini imparator ilan etti. Yeni bir saray kurarak Japonya'nın kuzeyindeki sekiz yönetim birimine vali atadı. Akrabalarıyla arasındaki taht mücadelesi sırasında, aralarında amcalarının da bulunduğu bazı akrabalarını öldürttü. Ama Tengyo Çatışması olarak bilinen olayın sonunda iki yerel rakibinin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Masakado'nun ayaklanması, merkezi hükümetin kırsal bölgeler üzerindeki denetiminin zayıfladığını ve çeşitli bölgelerde güçlü savaşçı ailelerin ortaya çıktığını gösteriyordu. Tairalar zamanla, bu ailelerin en güçlülerinden biri durumuna geldi.

Taira Tadamori (d. 1096, Japonya - ö. 2 Aralık 1153, Japonya), Tairaları Japonya'nın en güçlü ailesi durumuna getiren *samurai*.

İç Deniz kıyısındaki toprakları egemenlik altına alan babası Masamori'nin ölümünden sonra, Çin'le deniz ulaşımını baltalayan korsanları ortadan kaldırarak imparatorluk yönetiminin gözüne girdi. Bu hizmetinin karşılığında birçok bağış ve unvanın yanı sıra Çin'le yürütülen ticaretten pay aldı. Rakip ailelere, özellikle Minamotolara karşı imparatoru destekleyerek Taira ailesinin saraydaki konumunu güçlendirdi.

tairo, Japonya'da, Tokugava döneminde (1603-1867) başdanışmanlığa denk düşen en yüksek idari makam. Devlet danışma meclisinin (*rocu*) öteki üyeleri üzerinde yer alan *tairo*'nun en önemli işlevi, devlet yönetimiyle ilgili konularda tavsiyelerde bulunmak ve şogun naibi olarak görev yapmaktı. 1648'den sonra bu makama yalnızca bunalım dönemlerinde, özel amaçlarla atama yapıldı. 1858'de *tairo* olan İi Naosuke, aynı yıl ABD ve ardından İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda ile ticaret antlaşmaları imzalanmasında önemli rol oynadı. Ayrıca Şogun İesada'nın 1858'de vâris bırakmadan ölmesi üzerine çıkan anlaşmazlığı kısa sürede çözerek çekişmelerin büyümesini önledi.

Tairov, Aleksandr Yakovleviç, asıl adı ALEKSANDR KORNBLIT (d. 24 Haziran 1885, Romni, Rus Çarlığı - ö. 25 Eylül 1950, Moskova, SSCB), SSCB'li tiyatro yönetmeni. Sanatsal açıdan oldukça etkili olan Moskova'daki Kamerni (Oda) Tiyatrosu'nu kurmuş ve yapımcı-yönetmenliğini yürütmüştür (1914-49).

Bir süre hukuk öğrenimi gördükten sonra tiyatroya yöneldi. Aralarında P. P. Gaydeburov'un Gezici Tiyatro'sunun da bulunduğu çeşitli topluluklarda çalıştı. 1913-14'te kısa ömürlü Moskova Özgür Tiyatrosu'nun yöneticiliğini yaptıktan sonra Kamerni (Oda) Tiyatrosu'nu kurdu.

Tairov Sovyet Devrimi'nin ardından, ABD'nin SSCB ile diplomatik ilişkilerini kestiği bir dönemde ABD'li oyun yazarı Eugene O'Neill'in bir dizi yapıtını sahneledi. Özellikle sahneleme açısından öncü (*avant-garde*) bir üslup kullandı. Geleneksel süslü dekorların yerine sade, çok katlı iskeleden oluşan, işlevsel "konstrüktivist" sahne düzeninin gelişmesine katkıda bulundu. Oyuncu-yönetmen Konstantin Stanislavski'nin yaklaşımıyla taban tabana zıt, stilize ve gerçekçilik karşıtı bir tiyatro anlayışını benimsedi. Oyuncuların fiziksel niteliklerine büyük önem verdiğinden topluluğunun üyelerini dans, şarkı, akrobasi ve ritmik hareket alanlarında yoğun biçimde eğitti. 1934'te sahneye koyduğu Vişnevski'nin *Optimistiçeskaya tragediya*'sı (İyimser Trajedi) toplumcu gerçekçi tiyatronun doruk noktalarından biri sayıldı. Ama sonraki yıllarda yönetimin baskısıyla devlet tiyatro komitesinin denetiminde çalışmak zorunda kaldı. Sahnelediği birçok oyunda başrolü karısı olan Alisa Koonen üstlendi.

Taişo, tam adı TAİŞO TENNO, asıl adı YOŞİHİTO (d. 31 Ağustos 1879, Tokyo - ö. 25 Aralık 1926, Hayama, Japonya), 1912-26 arasında Japon imparatoru. İmparator Meici'nin oğluydu. İki ağabeyinin ölümü üzerine 3 Kasım 1889'da veliaht ilan edildi. 30 Temmuz 1912'de tahta çıktı. Babasının tersine, yetersiz bir hükümdar olduğundan siyasal yaşam üzerinde hemen hiç etkisi olmadı. Son yıllarında akli dengesi bozuldu ve oğlu Veliaht Hirohito (sonradan İmparator Hirohito) 1921'de naip prens ilan edildi.

Taişo'nun hükümdarlık döneminde Batılı ülkelerle, özellikle de İngiltere ve ABD'yle yakın ilişkiler kuruldu. İç politika alanında ise oy hakkı yaygınlaştırıldı ve parlamenter sisteme geçişte önemli adımlar atıldı.

Tait, Archibald Campbell (d. 21 Aralık 1811, Edinburgh - ö. 3 Aralık 1882, Addington, Surrey, İngiltere), Oxford Hareketi'nin(*) en güçlü döneminde İngiltere Kilisesi içindeki gerilimleri yumuşatmak için çaba gösteren Canterbury başpiskoposu.

Presbiteryen bir aileden geliyordu. Oxford Üniversitesi'nde okuduğu sırada Anglikanlığı benimsedi. 1835'te bu üniversiteye bağlı Balliol College'da öğretim üyesi oldu. Ertesi yıl diyakozluğa getirildi ve beş yıl süreyle yakınlardaki iki bölge kilisesinin vaizliğini yürüttü. Mart 1841'de, İngiltere Kilisesi içindeki Protestan eğilimlere karşı Katolik düşünce ve pratiğin canlandırılmasını amaçlayan Oxford Hareketi'nin yayımladığı *Tracts for the Times*'a (1833-41; Zamanımız İçin Risale) karşı hazırlanan protesto metnini imzaladı. 1842'de Thomas Arnold'ın yerine Rugby Okulu'nun müdürü oldu.

1849'da Carlisle Katedrali'nin başpapazlığına, 1856'da ise Londra piskoposluğuna getirildi. Uzlaşma yanlısı olan Tait'in partizanlıktan uzak tutumu hem Evanjeliklerin, hem de Oxford Hareketi yanlılarının muhalefetiyle karşılaştı.

Tait Londra piskoposluğu sırasında, piskoposluğu güçlendirmek için yeni kiliselerin kurulmasına yönelik çabalara destek oldu; kilise kadrolarını genişletmek için gerekli mali kaynağı sağlamak amacıyla da Londra Piskoposluğu Fonu'nu oluşturdu.

1868'de Canterbury başpiskoposluğuna atanan Tait, İrlanda Kilisesi'nin etkinliklerine son verilmesini öngören yasa tasarısının parlamentodan yumuşatılarak geçmesinde önemli rol oynadı. Anglikan olmayanların Anglikan kilise mezarlıklarına gömülebilmelerini öngören yasayı (1880) desteklemesi ve Athanasios Amentüsü'nün kurtuluşa ilişkin hükümlerinin katılığını eleştirmesi, Oxford Hareketi yanlılarının tepkilerine neden oldu.

Ayin biçimlerini inceleyen kraliyet komisyonlarında üye (1867), Lordlar Kamarası'nda ise Anglikan Kilisesi'nin sözcüsü olarak görev alan Tait, bu görevlerinde büyük saygınlık kazandı. Çok sayıda yapıtı arasında, *The Dangers and Safeguards of Modern Theology* (1861; Modern İlahiyatın Tehlikeli ve Güvenli Yanları) ve *Harmony of Revelation and the Sciences* (1864; Vahiy ile Bilimlerin Uyumu) sayılabilir.

Tait, Peter Guthrie (d. 28 Nisan 1831, Dalkeith, Midlothian - ö. 4 Temmuz 1901, Edinburgh, İskoçya), özellikle dördeyler(*) cebirinin geliştirilmesine katkıları ve modern matematiksel fiziğin geliştirilmesindeki rolüyle tanınan İskoçyalı fizikçi ve matematikçi.

1852'de Cambridge'deki Peterhouse College'da öğretim üyesi olarak Tait, iki yıl sonra Belfast'taki Queen's College'da matematik profesörlüğüne getirildi. Burada, tanınmış İrlandalı kimyacı Thomas Andrews (1813-85) ile ozonun yoğunluğunun belirlenmesine ve elektrik boşalmalarının oksijen ve öteki gazlar üstündeki etkilerinin ortaya konmasına yönelik araştırmalar yürüttü. 1860'ta Edinburgh Üniversitesi doğa felsefesi profesörlüğüne getirildi.

Tait dördeyler kuramına ilişkin katkılarını iki yapıtında ortaya koydu. Bunlar, sonradan iki baskı daha yapan *Elementary Treatise on Quaternions* (1867; Dördeyler Üzerine Temel Bilgiler) ile *Introduction to Quaternions* (1873; Dördeylere Giriş) adlı kitaplardır. Tait'in İngiliz fizikçi Sir William Thomson (sonradan Lord Kelvin) ile birlikte yazdığı *Treatise on Natural Philosophy* (1867; Doğa Felsefesi Üzerine) adlı kitap, enerjinin korunumu kavramının Sir Isaac Newton'dan bu yana izlediği gelişmeyi sergileyen bir yapıttır. Tait ve Thomson'ın çalışmaları, yeni ortaya çıkmakta olan enerji kavramının anlaşılması ve enerjinin niteliklerinin belirlenmesi açısından büyük önem taşır.

Treatise on Natural Philosophy'nin yayımlanmasından sonra, Tait araştırmalarını termoelektrik etki ve ısıiletkenlik konularında yoğunlaştırdı. İskoç fizikçi Balfour Stewart ile birlikte yazdığı *The Unseen Universe* (1875; Görülmeyen Evren) adlı yapıtın kamuoyunca büyük ilgiyle karşılanması üzerine, iki fizikçi, bu yapıtın devamı niteliğindeki *Paradoxical Philosophy*'yi (1878; Çelişkili Felsefe) yayımladılar.

Taitai Dizisi, Yeni Zelanda'da Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 136-65 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en alt bölümü. Clarence Dizisinin altında yer alır.

Taitai Dizisi kayaçları büyük ölçüde çamurtaşları, konglomeralar ve grovaklardan oluşur. Dizi, daha kısa zaman dilimlerine işaret eden iki kata ayrılır. Bunlardan daha yaşlı olan Mokoiviyen Kat şeyllerden, onun üzerinde yer alan Korangan Kat ise grovaklardan oluşur.

T'aitung, Tayvan'ın güneydoğu kesiminde il (*hsien*). Yüzölçümü 3.515 km²'dir. Kuzeyde Hua-lien, güneybatıda Kao-hsiung ve P'ingtung illeri, doğuda da Filipin Denziyle çevrilidir. Chung-yang Dağlarının sık ormanlı güneydoğu yamaçları bölgenin büyük bölümünü kaplar. İlin en yüksek noktası 3.666 m'ye ulaşan Kuan Dağıdır (*shan*). T'aitung kentinin 5 km kuzeybatısında, Peinan Irmağı (*hsi*) üzerinde yer alan hidroelektrik santral çevreye elektrik ve su sağlar. Başlıca tarım alanları kıyıdaki dar düzlüklerdir; yetiştirilen ürünlerin başında pirinç, tatlıpatates, buğday, şekerkamışı, mısır, yerfıstığı, muz ve ananas gelir. Sığır, domuz ve kümes hayvanları yetiştiren ilde şeker ve pamuk fabrikaları ile kereste atölyeleri vardır. T'aitung'da altın, gümüş, bakır, jips, nikel ve demir cevheri çıkarılır. Chung-yang Dağlarında Puyumaler, Amiler, Payvanlar, Rutkailer ve Bununlar yaşar. İl merkezi T'aitung'da bir öğretmen okulu vardır. Nüfus (1992 tah.) 256.124.

T'aitung, eskiden PTNAN. Tayvan'ın güneydoğu kesiminde, T'aitung ilinin (*hsien*) merkezi kent ve belediye (*shih*). Peinan Irmağının (*hsi*) güney yakasında, Kao-hsiung'un 94 km kuzeydoğusunda yer alır.

Qing (Mançu) hanedanı imparatorları Jiaqing (hd 1796-1820) ve Xianfeng (1850-61) dönemlerinde kuruldu ve gelişti. Bir alüvyon ovasında yer alan T'aitung günümüzde tarım ürünleri için bir pazar merkezidir; çevresinde pirinç, şekerkamışı ve yerfıstığı yetiştirilir. Kentte şeker ve pamuk fabrikaları ile jüt işleme ve kereste atölyeleri vardır; kentte ayrıca tropik bitkilerle ilgili deneylerin yapıldığı bir araştırma istasyonu bulunur. Kuzeydeki Hua-lien'den gelen Doğu Demiryolu hattının güneydeki son durağı olan T'aitung'un, Taipei ve Kao-hsiung kentleri ve Lan Adasıyla havayolu bağlantısı vardır. Gelişmiş liman tesislerinin bulunmayışı kentte sanayinin gelişmesini geciktirmiştir. Kentin yakınlarındaki Chihpen Kaplıcaları turizm açısından önem taşır. Nüfus (1991 tah.) 108.196.

Taíyetos Dağları, TAYGETOS olarak da bilinir, Yunanistan'da, Peloponnesos'un güneyinde sıradağ. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 160 km boyunca uzanan dağlar, Lakonía ve Messinía bölgelerini birbirinden ayırır. Homeros tarafından "beş parmak dağları" olarak adlandırılan Taíyetoslar, Peloponnesos'taki en yüksek dağ sırasıdır. En yüksek noktası Ayios İlías'tır (2.404 m). Bu dorukta bulunan, Hz. İlyas'a adanmış şapelde her yıl ağustos ayında bir şenlik düzenlenir. Bölgedeki başlıca ekonomik etkinlikler ormancılık (özellikle göknar, kara çam, atkestanesi, akçaağaç ve kayın) ve büyükbaş hayvancılıktır. Yörede zeytin, turunçgiller ve üzüm de yetiştirilir.

Taiyuan, Wade-Giles yazımında TAI-YÜAN. Çin'de, Shanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Çin'in en büyük sanayi kentlerinden biri olan Taiyuan, Fen Irmağı (*he*) kıyısında, ırmağın verimli topraklarla kaplı yukarı havzasının kuzeyinde yer alır. Kent Shanxi topraklarından geçen kuzey-güney karayolunun yanı sıra, dağlar üzerinden Hebei yönetim bölgesine ve Fenyang üzerinden Shaanxi yönetim bölgesinin kuzey kesimine giden doğal ulaşım hatlarına egemen konumdadır.

Taiyuan'da pagodalar. Çin Halk Cumhuriyeti
Richard Harrington—Miller Services Ltd

Bugün kentin bulunduğu yerde, başlangıçta eski Zhao devletinin stratejik bir merkezi olan Jinyang yer alıyordu. Kent, Zhao topraklarının İÖ 221'de Qin hanedanı tarafından fethedilmesinden sonra Taiyuan komutanlığının, Yeni Han hanedanı döneminde de Bing özerk bölgesinin (*zhou*) merkezi oldu. 6. yüzyılda bir süre Doğu Wei ve Kuzey Qi devletlerinin ikinci başkenti olarak kullanıldı ve Budacılığın merkezlerinden biri durumuna geldi. Kentin güneybatısındaki Tianlong Dağındaki (*shan*) mağara tapınaklarının yapımı bu dönemde başladı ve Tang hanedanı döneminin (618-907) ortalarında tamamlandı. Kent aralıklı olarak Tang hanedanının kuzey başkenti olarak da kullanıldı.

Eski kent, bugünkü kentin birkaç kilometre doğusunda, Taiyuanzhen'da kurulmuştu. Song hanedanının 960'ta bölgeyi fethetmesinden sonra 982'de, Fen Irmağının her iki yakasında yeni bir kentin inşasına başlandı. 1107'de Shanxi'nin kuzey kesimindeki Hedong'un yönetim merkezi yapılan Taiyuan, 1368'e değin bu konumunu korudu. Ming ve Qing (Mançu) hanedanları döneminde Shanxi'nin yönetim merkezi olan kentin adı, 1911'de cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Yangqu olarak değiştirildi ve kent 1947'ye değin bu adı taşıdı.

Shanxi'nin güçlü bir savaş ağası olan Yan Xishan'ın denetiminde olduğu 1913-48 arasında hızla sanayileşen Taiyuan, bu dönemde Shanxi'nin güneybatısına ve kuzeyine demiryoluyla bağlandı. Kentin sanayileşmesi 1937'deki Japon istilasından sonra daha da hızlandı. 1945'te Xishan'a teslim olan Shanxi'deki Japon ordusu, 1948'e değin ona bağlı olarak komünistlere karşı savaşmayı sürdürdü. Kent kanlı çarpışmaların sonunda komünistlerin eline geçti.

1949'dan sonra başta demir-çelik sanayisi olmak üzere büyük bir ağır sanayi merkezi durumuna gelen Taiyuan'da kömür, çimento ve kimyasal madde üretimi de önemlidir. Kent özellikle teknoloji ve uygulamalı bilimler alanında önemli bir eğitim ve araştırma merkezidir. Nüfus (1990) 1.533.884.

Taiz, Yemen Cumhuriyeti'nin güney kesiminde kent. Yemen Platosunda yer alır.

Ülkenin önde gelen kentsel yerleşmelerinden ve eski başkentlerinden biridir.

1173-74'te Yemen'i fetheden Salaheddin Eyyubi'nin kardeşi Turanşah'ın döneminde başkent oldu. 1516'da Osmanlıların eline geçti ve 1918'e değin aralıklı olarak Osmanlı egemenliğinde kaldı. Zeydi imamları sık sık Osmanlı yönetimine karşı ayaklandılar ve geçici olarak kenti ele geçirdiler. I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden (1918) sonra kent ve çevresi Zeydi İmamlığı'nın yönetimine girdi.

Taiz'de el-Muzafferiye Camisi, Yemen Cumhuriyeti
F. Balsan

Denizden yaklaşık 1.400 m yükseklikte, Sabr Dağının eteklerinde yer alan kentin çevresi surlarla çevrilidir. Kentteki yapıların en önemlileri el-Muzafferiye ve eş-Şerifiye camileridir. Kentin yaklaşık 450 m yukarısında, ovaya doğru uzanan bir dağ çıkıntısı üzerinde eski bir kale ve valilik sarayı yer alır. Taiz, Yemen'in güney kesimindeki kahve üretim bölgesinin merkezinde kurulmuştur. Kent ve çevresinde yetiştirilen öteki ürünler arasında *kat* (uyuşturucu elde edilen bir bitki) ve sebze sayılabilir. Ülkenin ilk arıtılmış su şebekesi Taiz'de kurulmuştur.

Uzun süre önemli bir yönetim merkezi olan Taiz kenti, krallık döneminde bir süre, bir emir tarafından yönetilen Taiz ilinin merkezi oldu. 1944'te veliaht prensin yönetimine giren kent, 1948-62 arasında ülkenin başkentiydi. Kent ve çevresindeki önemli yerler arasında, eski kraliyet ikametgâhı Useyfira ve Suleyhi prenslerinin dağ sayfiyesi olan, 12. yüzyıldan kalma Samed'in kalıntıları sayılabilir. Kentin kuzeydoğusundaki el-Genad'da uluslararası bir havalimanı vardır. Nüfus (1986) 178.043.

Taizhou, Wade-Giles yazımında TAI-CHIOU, Çin'de, Jiangsu yönetim bölgesinde (*sheng*) kent. Aynı zamanda Yangzhou yöresinde (*diqu*) il düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Yangzhou'nun 50 km doğusunda, Dongyang Kanalının (*yunhe*) kıyısında yer alır. Batıda Yangzhou, güneydoğuda Nadong kentlerine, doğuda ise Jiangsu'nun kuzeyindeki kıyı bölgesine bu kanalla bağlanır. 1952'de Taizhou'u doğrudan Yangtze Irmağına bağlayan yeni bir kanal yapılmış, kent böylece başta pamuk ve buğday olmak üzere Yangtze'nin güneyindeki büyük kentlere gönderilen malların aktarma noktası durumuna gelmiştir.

Eskiden Yangzhou yöresine bağlı bir ilin merkezi olan Taizhou, 10. yüzyıl başında bağımsız bir yöre yapıldı. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) devletin tuz idaresinin merkezi olduktan sonra bölgedeki tüccarlar hızla zenginleşti.

20. yüzyılda Taizhou'da un, kumaş ve balık ağı üreten fabrikalar ve yerel tarım ürünlerini işleyen sanayi tesisleri kuruldu. Nüfus (1990) 152.442.

Tajo Irmağı, İspanyolca RIO TAJO, Portekizce RIO TEJO, İber Yarımadasındaki en uzun ırmak (1.007 km). İspanya'nın doğusundaki Albarracín Dağlarından doğduktan sonra batıya doğru akarak İspanya ve Portekiz'den geçer ve Lizbon yakınlarında Atlas Okyanusuna dökülür. 81.600 km² genişliğindeki su toplama havzası, kuzeydoğudaki Ebro Irmağınınkinden biraz küçüktür.

Kaynağından hemen sonra kireçtaşı oluşumlu kayaçları aşan Tajo Irmağı, genellikle güneybatı doğrultusunda akarak dik, yamaçlı, dar ve dolambaçlı vadilerden geçer. Guadalajara ilindeki Trillo yakınlarında akışı yavaşlayan ırmak, Bolarque kentinin yakınlarındaki Entrepeñas ve Buendía barajlarının arkasında, Kastilya Denizi olarak bilinen 132 km²'lik yapay bir göl oluşturur.

Daha sonra yeniden güneybatıya yönelen Tajo Irmağı, çileğiyle ünlü Aranjuez bölgesinin verimli arazileriyle Toledo ve Talavera de la Reina çevresindeki toprakları sulayarak Cáceres iline ulaşır. Puente de Alcántara'da ırmak üzerinde inşa edilen baraj, Avrupa'daki en büyük yapay göllerden birini oluşturmuştur. Bu noktanın yaklaşık 1,5 km aşağısında İspanya-Portekiz sınırını çizmeye başlayan Tajo Irmağı, 44 km sonra Beira ve Carbajo Dağlarında Portekiz'e girer. Verimli Abrantes bölgesinden geçtikten sonra Vila Franca de Xira'da Tejo (ya da Lizbon) Halicini oluşturarak Atlas Okyanusuna dökülür. Irmağın Portekiz sınırları içinde kalan bölümünün uzunluğu 178 km'dir.

Tajumulco Yanardağı, Guatemala'nın güneybatısında dağ doruğu. 4.220 m yüksekliğe ulaşır ve Orta Amerika'nın en yüksek noktasını oluşturur. Doruk, Meksika'nın güneyindeki Chiapas eyaletinden Guatemala'ya kadar uzanan Sierra Madre de Chiapas dağ sırasının parçasıdır. İki doruğu bulunan Tajumulco'nun eski bir yanardağın kalıntıları üzerinde yükseldiği sanılmaktadır. Artık etkin olmayan yanardağa 14 km güneydoğudaki il merkezi San Marcos'tan tırmanılabilir.

Tak-i Bostan, İran'ın batı kesiminde, köy. Bahteran kentinin hemen kuzeydoğusunda yer alan Tak-i Bostan, 3-7. yüzyıllar arasındaki dönemden kalma Sasani kaya kabartmalarıyla ünlüdür. Sasani döneminin en zarif ve iyi korunmuş örneklerinden olan bu yapıtlar arasında, II. Ardeşir (hd 379-383) ile III. Şapur'un (hd 383-388) taç giyme törenlerinin temsili sayılabilir. III. Şapur'un töreniyle ilgili kabartma, insan eliyle eyvan biçiminde oyulmuş bir mağarada yer alır. Daha büyük ikinci bir eyvanda hükümdarın av sahneleri ve aralarında hükümdarın da bulunduğu bir grup atlı temsil edilmiştir. Hükümdarın üstünde örme zırhtan bir giysi, yüzünde de demirden bir maske bulunmaktadır.

Takahama Kyoşi (d. 22 Şubat 1874, Matsuyama - ö. 8 Nisan 1959, Kamakura, Japonya), *haiku* şiirinin gelişmesinde büyük rol oynamış Japon şair.

Arkadaşı Kavahigaşi Hekigoto aracılığıyla tanıştığı şair Masaoka Şiki'nin etkisiyle *haiku* yazmaya başladı. 1898'de, Şiki'nin çıkarmaya başladığı *haiku* dergisi *Hototogisu*'nun yayın yönetmenliğini üstlendi.

Şiki'nin ölümünden sonra Hekigoto ve Kyoşi anlaşmazlığa düştü. Hekigoto, geleneksel kurallara aldırmayan yeni bir *haiku* üslubunun önderi oldu. Kyoşi ise bir süre gerçekçi kısa romanlar yazdıktan sonra yeniden *haiku*'ya döndü. *Hototogisu*'da yayımladığı yazılarda Hekigoto'nun başlattığı akıma karşı çıktı; *haiku* şairlerinin doğayı olduğu gibi yansıtmaları gerektiğini söyleyerek *haiku*'da gerçekçiliği savundu. Bu görüşlerini açıkladığı yazılarını sonradan *Susumu beki haiku no müçi*'de (1918; Haiku'da Doğru Yol) topladı. Çeşitli şiir kitaplarını da iki ciltlik *Takahama Kyoşi zenhaiku şu*'da (1980; Takahama Kyoşi'nin Tüm Haiku Şiirleri) bir araya getirdi. Kyoşi'nin ayrıca, aralarında *Haikaişi*'nin de (1909; Haiku Şairi) bulunduğu birkaç romanı vardır.

Takahaşi Yuiçi (d. 20 Mart 1828, Şimotsuke - ö. 26 Aralık 1894, Tokyo, Japonya), geç Tokugava ve Meici dönemlerinde Batı tarzında ürün veren Japon ressam.

Şimotsuke beyinin hizmetinde çalışan bir askeri öğretmenin oğluydu. Kano okulunun geleneksel Japon resmi üzerinde eğitim gördü, ama bazı Batı taş baskılarından etkilenerek Batı türü bir gerçekçiliğe yöneldi. Batı Kültürü Araştırmaları Enstitüsü'nde Kavakami Togai'den Batı resmi dersleri aldı; ayrıca Yokohama'da yaşayan İngiliz Charles Wirgman'ın teknik bilgisinden yararlandı. Resimlerinde çoğunlukla günlük yaşamın bildik nesnelerini konu aldı ve bunların özelliklerini canlı bir gerçekçilikle betimlemede üstün bir yetenek gösterdi. 1870'te devlet üniversitesinde profesör oldu. 1873'te ise Tenkai Gakuşa adlı özel sanat okulunu kurdu. Harada Naociro, Takahaşi Genkiçi ve Ando Çutaro gibi seçkin sanatçılar bu okulda yetişti. 1880'de Japonya'daki ilk sanat dergisini yayımlamaya başlayan Takahaşi Yuiçi'nin en önemli yapıtları "Sombalığı", "Soya Peyniri" ve "Fahişe"dir.

takahe (*Notornis mantelli*), *Gruiformes* takımının *Rallidae* familyasından, Yeni Zelanda'da yaşayan ender kuş türü. Uçamayan bu kuşların 1800'lerin sonlarında tümüyle yok olduğu sanılıyordu. Ama 1948'de Güney Adasındaki bazı ıssız vadilerde yaşadığı anlaşıldı. Saztavuğu ve yelvelerin yakın akrabası olan takahe, güzel renkli bir kuştur. Tüyleri mavi ve metalik yeşil, büyük gagası parlak kırmızıdır. Alnında da gagayla birleşen parlak kırmızı bir deri parçası bulunur. Takahe otların tohumlarını sıyırarak beslenir. Yuvasını toprağa yapar. Dişi yuvaya, açık sarı üzerine kahverengi lekeli iki yumurta bırakır. Yavrular yumurtadan çıktıklarında siyah hav tüyleriyle örtülüdür.

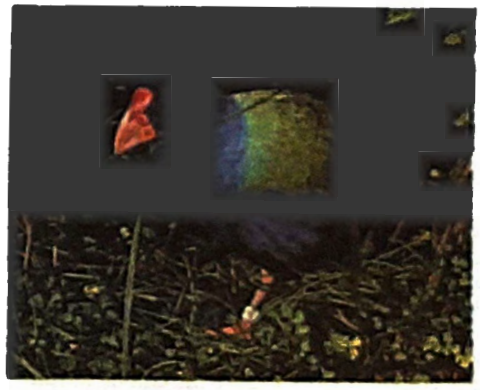

Takahe (*Notornis mantelli*)
G. R. Roberts

Takamatsu, Japonya'da, Şikoku Adasındaki, Kagava ilinin (*ken*) merkezi kent. Japon İç Denizine bakar. 1642-1868 arasında Tokugava ailesine ait bir şato kasabasıydı. 1910'da kentle Honşu Adasındaki Uno arasında feribot bağlantılı bir demiryolu hattı inşa edildi. Demiryolu ağının daha da gelişmesiyle Takamatsu, Şikoku'nun yönetsel, ekonomik ve kültürel merkezi durumuna geldi. Günümüzde kentte çeşitli makineler, kâğıt hamuru, kâğıt, gıda maddesi ve mobilya üretilir.

Takamatsu aynı zamanda ilgi gören bir turizm merkezidir. Liman yakınlarındaki Tamamo Parkı'nda 16. yüzyıla ait bir şatonun kalıntıları bulunur. Manzarasıyla ünlü

Takamatsu'da Ritsurin Parkı, Japonya
Camera Tokyo Service

Ritsurin Parkı'nda (*koen*) doğal bir çam ormanı, bir hayvanat bahçesi, bir sanat galerisi ve bir müze vardır. Yaşima Burnu 12. yüzyılda büyük bir çarpışmaya sahne olmuştur. Takamatsu, 30 km güneybatısındaki Kotohira-gu'ya (Kotohira Tapınağı) giden ziyaretçilerin uğrak yeridir. Tapınak, gemicilerin koruyucu tanrısı olan Kompira'ya adanmıştır. Nüfus (1991 tah.) 329.777.

Takamine, Cokiçi (d. 3 Kasım 1854, Takaoka, Japonya - ö. 22 Temmuz 1922, New York kenti, ABD), Japon biyokimyacı ve sanayici. 1901'de böbreküstü bezlerinden doğal kaynaklara dayalı ilk saf hormon olan adrenalini elde etmiştir.

Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'ne bağlı Bilim ve Mühendislik Yüksekokulu'ndan kimya mühendisi olarak mezun oldu (1879). Japon hükümetince lisansüstü öğrenim için Glasgow'a gönderildi. Tatil dönemlerinde soda ve gübre üreten sanayi kuruluşlarında incelemeler yaptı. Japonya'ya döndükten sonra İmparatorluk Tarım ve Ticaret Bakanlığı'nda görev aldı ve kısa sürede kimya bölümünün başına getirildi. 1884'te ilk kez ABD'ye giderek New Orleans'taki 100. Pamuk Sergisi'ne katıldı. 1887'de bakanlıktaki görevinden ayrılarak süperfosfat gübresi üreten Tokyo Yapay Gübre Şirketi'ni kurdu.

Takamine özel laboratuvarında yürüttüğü çalışmalarda pirinçte üretilen bir mantardan, nişastanın sindirimine yardımcı olan, diyastaza benzer bir enzim elde etmeyi başardı. Takadiyastaz adını verdiği bu enzimin alkol ve içki sanayisinde kullanılmasını sağlayacak bir teknik geliştirmesi için 1890'da ABD'ye çağrıldı. ABD'de sürekli kalma izni alarak New Jersey'de bir laboratuvar kurdu ve adrenalinle ilgili araştırmalarını yürüttü. İlaç üretiminde Takadiyastazdan yararlanan Parke-Davis Company ile işbirliği yaptı. Ülkesiyle yakın bağlarını sürdürerek Japonya'daki sanayi boyaları, alüminyum, azot bağlanması, elektrikli fırın ve bakalit üretimine katkıda bulundu.

Takamura Koun, takma adı NAKAÇIMA KOZO (d. 19 Mart 1852, Edo [bugün Tokyo] - ö. 10 Ekim 1934, Tokyo, Japonya), döneminde ahşap oyma sanatını yaşatmaya çalışan Japon heykelci.

Takamura Toun'un yanında Budacı heykel sanatını öğrendi. Daha sonra ustasının sanatını sürdürdü ve onun adını aldı. 1870'lerde ve 1880'lerde fildişinin en değerli malzeme sayılmasına karşın ahşap heykel yapmayı sürdürünce yoksulluğa düştü. 1887'de Tokyo Güzel Sanatlar Okulu açıldığında Ernest F. Fenollosa ve Okakura Tenşin gibi sanat tarihçileri onu bu okulun ahşap oymacılık bölümünün başına geçmeye çağırdılar. Takamura modellerine gerçekçi bir anlayışla

"Yaşlı Maymun", Takamura Koun'un ahşap bir heykeli, 1893; Tokyo Ulusal Müzesi
Tokyo National Museum

yaklaşarak ahşap oyma sanatını Budacı gelenekten kurtarmaya çalıştı. Ama sanatı bir bütün olarak değerlendirildiğinde Takamura'nın geleneksel ahşap heykelciliğinin sınırları içinde kaldığı izlenir. Sanatını en iyi yansıtan yapıtları "Yaşlı Maymun" ile tunçtan yaptığı "Nanko dozo" ve "Saigo Takamori dozo"dur.

Takaoka, Japonya'da, Honşu Adasındaki Toyama ilinde (*ken*) kent. Şo Irmağının

Takaoka'da Buda'nın küllerinin saklandığı pavyon, Japonya
Shostal—EB Inc.

(*gava*) aşağı kesiminde yer alır. 1609'da Takaoka Şatosu'nun inşasıyla birlikte kurulan kent zamanla madeni eşya üretimiyle ünlü bir ticaret merkezine dönüşmüştür. 1973'te kentte büyük bir alüminyum tesisi kuruldu. Öbür sanayi etkinlikleri arasında bakır, kimyasal madde ve kâğıt üretimi sayılabilir. Toyama Körfezi (*van*) kıyısındaki Fuşiki liman olarak hizmet verir.

Şatonun bulunduğu alandaki Takaoka Parkı ile bir müzeyi barındıran Sakurababa Parkı eski kiraz ağaçlarının sıralandığı bir caddeyle birbirine bağlanır. Budacı Zuiryuci'de (Zuiryu Tapınağı) çok sayıda değerli eşya sergilenir. Nüfus (1991 tah.) 175.538.

Takarazuka, Japonya'da, Honşu Adasındaki Hyogo ilinde (*ken*) kent. Rokko Dağının (*san*) kuzeydoğu yamacında yer alır. Bir kaplıca merkezi olan kent, ayrıca kadın opera topluluğuyla ünlüdür. 1919'dan beri Demiryolu Derneği'nce işletilen operanın 4 bin kişilik büyük bir salonu vardır. Kentte botanik bahçeleri, havuzlar, golf sahaları, koşu pistleri, bir hayvanat bahçesi ve eğitim kurumları da bulunur. Kentten geçen Muka Irmağının (*gava*) kıyısında çok sayıda otel ve lokanta kurulmuştur. Nüfus (1991 tah.) 203.536.

takas, ekonomide, mal ve hizmetlerin, para ya da başka bir değişim aracı kullanmaksızın doğrudan değişimi. Pazarın çok az geliştiği toplumlarda kullanılan bir yöntemdir. Mallar gerek belli bir topluluk içinde gerekse topluluklar arasında takas edilebilir. Özellikle küçük ve görece ilkel toplumlarda değişimin yerini önemli ölçüde armağan değiş tokuşu alır. Örneğin, Melanezya'nın Trobriand Adaları halklarının arasında ekonomik amaçlı takasla armağan değişimi birbirinden ayrılır.

takas, hukukta, birbirine karşı aynı cins alacağa sahip kişilerden birinin tek yanlı irade açıklamasıyla, bu alacakların sona erdirilmesi. Karşılıklı alacaklar eşit değilse, takas işlemi borcu, daha az olan alacak oranında sona erdirir. Geri kalan bölüm daha çok alacağı olan tarafa ödenir. Takas gereksiz ifa işlemlerini ortadan kaldırarak borç ödemeyi basitleştirdiği gibi, bir tarafın kendi borcunu yerine getirmesine karşılık alacağını tahsil edememesi tehlikesini de önler. Takas yenilik doğuran bir işlemdir. Takas hakkının varlığı için gereken ilk koşul tarafların birbirlerinden alacaklı olmasıdır. Tarafların birbirlerinden olan alacaklarının konusu da aynı cinsten olmalı, takası yapmak isteyenin ifası istenebilir (vadesi gelmiş) bir alacağı ve ifa edilebilir bir borcu olmalıdır. Takas beyanı takas hakkı doğduktan sonra ve sona ermeden önce yapılmalıdır. Karşı tarafa ulaştıktan sonra bu beyanı geri alma olanağı yoktur. Ayrık bir durum olarak bazı borçların takası alacaklının rızasına bağlıdır. Bunlar, verilmiş bir şeyi geri verme ya da değerini tazmin borcu, haksız olarak alınmış ya da hileyle alıkonmuş bulunan bir şeyi geri verme ya da değerini tazmin etme borcu, nafaka ve iş ücreti gibi alacaklının ve ailesinin geçimini sağlayan, özel niteliği gereği fiilen alacaklının eline verilmesi gereken borçlar ile devlet, il ve köyler lehine kamu hukukundan doğan vergi ve benzeri borçlardır. Takas, çoğu kez borç ilişkisi nedeniyle alacak miktarından indirim yapılması anlamındaki mahsup ile aynı anlamda kullanılırsa da bunlar farklı hukuksal kavramlardır.

takas odası, benzer alanlarda etkinlik gösteren şirketlerin, karşılıklı işlemlerini olabildiğince az nakit ödemeyle yürütmek amacıyla oluşturdukları kuruluş. Takas odaları bankalar, demiryolları, borsalar, mal piyasaları ve uluslararası ödemeler gibi çeşitli alanlarla bağlantılı işlemlerin yürütülmesinde önemli rol oynar.

Banka takas odaları, genellikle yerel bankaların çek, poliçe, tahvil, hisse senedi gibi menkul değerlerin değişimini kolaylaştırmak, karşılıklı borç ve alacak hesaplarını kapatmak üzere oluşturdukları gönüllü kuruluşlardır. Ayrıca sabit hizmet bedellerinin saptanması, kredilere ilişkin bilgilerin derlenmesi ve reklam çalışmalarının düzenlenmesi gibi karşılıklı çıkarların söz konusu olduğu alanlarda ortak tutumların belirlenmesine katkıda bulunurlar.

Yüzyıllar önce Tokyo, Floransa ve Lyon gibi yerlerdeki ticari işlemlerde takas odasına benzer uygulamalara rastlanmakla birlikte, modern anlamda ilk banka takas odası 1773'te Londra'da kuruldu. ABD'deki ilk banka takas odası ise 1853'te New York'ta oluşturuldu.

Takasaki, Japonya'da, Honşu Adasındaki Gumma ilinde (*ken*) kent. Tokyo'nun ku-

zeybatısında, Tone Irmağının (*gava*) kolu olan Karasu Irmağı üzerinde yer alır. Tipik bir şato kenti olarak kurulan Takasaki, Meiji döneminden sonra demiryolları ağının gelişmesiyle önemli bir ticaret ve ulaşım

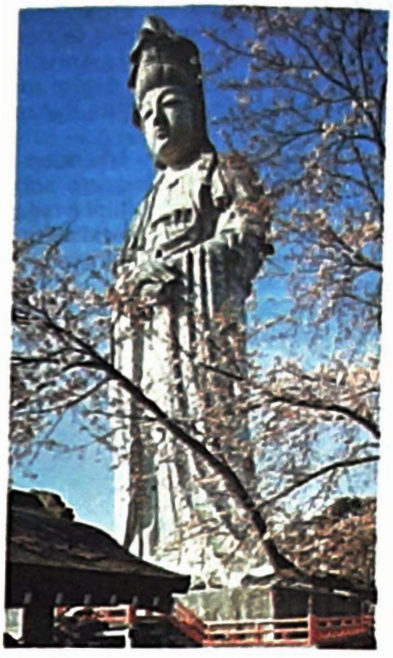

Takasaki'de merhamet *bodhisattva*'sı Kannon'un heykeli, Japonya
Tsuneo Iwata—Bon

merkezine dönüşmüştür. İpekçilik, ahşap işleri ve biracılık gibi geleneksel etkinliklerin yanı sıra, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra makine, madeni eşya ve kimyasal madde üretimi ile dokumacılık gelişmiştir. *Bodhisattva* (geleceğin Budası) Avalokiteşvara'nın Japonya'daki karşılığı olan Kannon'un 42 m'lik heykeli, güneybatıdaki Kannon Dağının (*zan*) tepesindedir. Nüfus (1991 tah.) 237.615.

Takasugi Şinsaku (d. 27 Eylül 1839, Hagi, Nagato - ö. 17 Mayıs 1867, Şimonoseki, Japonya), Çoşu askeri kuvvetlerini yeniden düzenleyerek Tokugava ordularının yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynayan imparator yanlısı Japon soylu.

Önceleri katı bir yabancı karşıtı tutum izlemesine karşın, zamanla Batı'nın askeri tekniklerini benimsemeyi savundu. Şimonoseki Boğazını yabancı gemilere kapatma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması (1864) üzerine, Çoşu'daki imparator yanlılarınca Batı modeli yeni bir ordu kurmakla görevlendirildi. Halkın silah taşımasını engelleyen yasaklara karşın, köylülerden oluşan bir dizi milis birliği oluşturdu. Batı tipi askeri disiplinle eğittiği bu birliklerin başına genç *samurai*'leri geçirdi ve kendisi de Kiheitai olarak bilinen ünlü birliğin komutasını üstlendi. Çoşu'daki gelişmelerden kaygı duyan şogun, bölgeye bir kuvvet göndererek kendisine bağlı tutucu bir yönetimi işbaşına getirdi. Ama şogun ordusunun ayrılmasından sonra, Takasugi'nin düzensiz birlikleri bu yönetime son vererek imparator yanlılarının iktidarı almasını sağladı. Ağustos 1865'te şogunun bölgeye gönderdiği ikinci kuvvet, Batı silahlarıyla donanmış milisler karşısında bozguna uğradı. Bu yenilgiyle Japonya'da güç dengesi kökten değişti. Ocak 1868'de Çoşu ve komşu Satsuma'nın *samurai*'leri şogunu devirerek imparatora bağlı yeni bir merkezi yönetim kurdular. Yeni imparatorluk yönetiminin ilk uygulamalarından biri, yönetim değişikliğinden kısa bir süre önce ölen Takasugi'nin izlediği yöntemle bir ordu kurmak oldu.

Takaşimaya Kabuşiki-Gaişa, Çin'in ilk büyük mağaza şirketi. Merkezi Tokyo'dadır. Kendi tarihini 1831'de Kyoto'da kurulan pamuklu eşya mağazasına kadar indiren şirket bugünkü yapısıyla 1919'da ortaya çıktı. Tokyo, Osaka, Kyoto, Rakusai, Sakai, Vakayama ve başka bir dizi Japon kentindeki büyük mağazalarının yanı sıra New York, Paris, Londra, Milano, Hong Kong ve Singapur gibi kentlerde de şubeleri vardır.

Takatsuki, Japonya'da, Honşu Adasındaki Osaka kentsel ilinde (*fu*) kent. Osaka-Kyoto yolunun ortasında, Yodo Irmağı (*gava*) kıyısında yer alır. Tarihöncesi dönemde yerleşime açılan bir bölgede kuruldu. Muromaçi döneminin (1338-1573) sonlarına doğru bir kale kenti oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla sanayileşti. Başlıca sanayi ürünleri elektrikli aletler ve ilaçtır. Kentte kimyasal araştırma enstitüleri ile birkaç üniversite vardır. Kentin yakınlarında güzel manzarasıyla ünlü Settsu Geçidi (*kyo*) yer alır. Nüfus (1991 tah.) 360.770.

takatuka, çubuk lülesindeki külün boşaltıldığı tabla. Özellikle eski konaklardaki çubuk âlemlerinde her konuğun yanında ayrı bir kül tablası bulunmaz, salonun tam ortasına içi tahtadan, dışı maden (bakır, pirinç ya da gümüş) kaplı ya da bütünüyle bakırdan yapılmış bir çanak konurdu. Sedirlerde ya da minderlerde oturup tütün içenler, lülelerinde kül biriktikçe yerlerinden kalkmadan, uzun çubuklarını bu çanağın ortasında duran tokmağa vurarak boşaltırlardı. Çanağa takatuka adının, çubukların vurulmasından çıkan sese benzetilerek verildiği ileri sürülür.

Takayama, Japonya'da, Honşu Adasındaki Gifu ilinde (*ken*) kent. Miya Irmağının (*gava*) kıyısındadır. 1588'de yapılmış Koku-

Takayama'da eski tarzda bir han, Japonya
Minoru Warashina—Bon

bun-ci (Kokubun Tapınağı) gibi pek çok eski tapınak ve yapıyı barındırır. Tokugava döneminde (1603-1867) bir kale kentiydi. Günümüzde Hida Sıradağları bölgesinin siyasal, ticari ve kültürel merkezine dönüşen kent doğudaki Çubu-Sangaku Ulusal Parkı'nı ziyaret eden turistlerin uğrak yeridir. Lake ve ahşap eşya üretimi önemlidir. Nüfus (1990) 65.245.

takdis *bak.* kutsama

Takeda Şingen, asıl adı TAKEDA HARUNOBU (d. 1 Aralık 1521, Kai - ö. 13 Mayıs 1573, Komaba, Şinano, Japonya), 16 yüzyılda Japonya'daki karışıklık döneminde ülkenin merkezinde yer alan stratejik Kanto Ovasının denetimini ele geçirmeye çalışan askeri önder. Özellikle ünlü savaşçı Uesugi Kenşin'e karşı yürüttüğü bir dizi çarpışmayla tanınır.

Güçlü Takeda ailesinden geliyordu. 1551'de rahip olduysa da siyasetle ilgilenmeyi sürdürdü. Babasını zorla uzaklaştırarak Takeda ailesinin yönetimini ele geçirdi. Daha sonra Kanto Ovasının denetimi için Uesugi ile mücadeleye girişti. Kesin zaferi elde etmemekle birlikte, merkezi yönetimi ele geçirme mücadelesinde güçlü feodal savaşçı Oda Nobunaga'nın karşısına ciddi bir rakip olarak çıktı. Ama Oda ile çatışmaya girdikten kısa süre sonra yaralanarak öldü.

Takeşita Noboru (d. 26 Şubat 1924, Şimane ili, Japonya), Kasım 1987-Haziran 1989 arasında Japonya başbakanı.

Siyasetle uğraşan bir *saki* (pirinç birası) üreticisinin oğludur. Japon Denizi yakınlarındaki yoksul bir dağ köyünde büyüdü. 1947'de Tokyo'daki Vaseda Üniversitesi'ni bitirdi. Daha sonra orada dört yıl ders verdi. Ardından yedi yıl Şimane il meclisinde görev yaptı. 1958'de Japon Parlamentosu'nda (*Kokhai*) Temsilciler Meclisi'ne (*Şugiin*) seçildi. 1971'de girdiği hükumette bayındırlık bakanlığı ve beş yıl da maliye bakanlığı görevlerinde bulundu. Başbakan Nakasone Yasuhiro'nun desteğiyle onun ardından Liberal Demokrat Parti'nin başkanlığını ve başbakanlığı üstlendi.

Nisan 1988'de, kendisinin ve bazı yardımcılarının Recruit adlı Japon telekomünikasyon şirketinden hisse senedi, bağış ve kredi aldığını açıklayan Takeşita, gittikçe artan tepkiler karşısında 2 Haziran 1989'da görevinden ayrıldı.

Takeuçi Seiho, asıl adı TAKEUÇI KOKIÇI (d. 20 Aralık 1864, Kyoto - ö. 23 Ağustos 1942, Kyoto, Japonya), modern Japon resim üslubunun temsilcilerinden biri.

On dört yaşında resim öğrenmeye başladı. On yedi yaşına gelince doğalcı Maruyama (Şico) okulu ressamlarından Kono Bairei'nin öğrencisi oldu. Bu okulu 18. yüzyıl sonlarında Kyotolu sanatçı Matsumura Gekkei (Goşun) kurmuştu. Takeuçi 1889'da Kyoto Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda ders vermeye başladı. Yüzyılın başında bir yıl Avrupa'da kaldı; izlenimci ressamların etkisi altına girmiş olarak Japonya'ya döndü. Doğa resimleri yapmanın önemine sık sık değinmekle birlikte, Çin ve Batı resim tekniklerini özgürce kullandı. "Eski Başkentte Sonbahar", "Yağmur ve Dolu" ve "Venedik'te Ay Işığı" en önemli yapıtları arasındadır.

Takhos, TAKHOR, TEOS ya da ZEDHOR olarak da bilinir, Mısır'da 30. sülalenin ikinci firavunu (hd İÖ 362-361). Sparta'nın yaşlı kralı II. Agesilaos ile Atinalı donanma komutanı Khabrias'ın yardımıyla Fenike'deki Perslere karşı bir sefer düzenledi. Mısır ordusuna bizzat komuta etmekte direnince Agesilaos'la arası açıldı. Agesilaos bunun üzerine Mısır'daki bir askeri ayaklanmayı destekleyerek genç yaştaki II. Nektanebos'u tahta çıkardı. Takhos İran'a kaçtı ve orada öldü.

takım elbise, aynı kumaştan yapılmış ceket, pantolon ve bazen de yelekten oluşan erkek giysisi. Batı Avrupa'da bedene sıkıca oturan işlemeli ceketten bugünkü takım elbiseye geçiş 1666'da, Fransa'da XIV.

Louis, İngiltere'de de II. Charles saraylarında başladı. Yeni moda uzun etekli ceketlerin geniş, uçları yukarı kıvrılmış kolları, önlerinde bir sıra düğmeleri vardı. Ceketin içine hemen hemen aynı biçimde bir yelek giyilir, yeleğin görünmesi için ceketin düğmelerinin bazısı açık bırakılırdı.

Önceleri yeleklerin de uzun kolları vardı ve bunlar ceketin kıvrık kollarından dışarı taşardı; ama daha sonraları yeleklerin kolları bütünüyle ortadan kalktı. Ceketin de, yeleğin de yakası ya da klapası yoktu. Bu yeni moda giysi, diz altından bağlanan çoraplarla giyilen dar bir külot pantolonla tamamlanıyordu. 1670'lerde bu tip takım elbise erkekler için temel giysi haline gelmişti ve 18. yüzyılın sonuna değin önemli bir değişikliğe uğramadan kullanıldı. Fransız Devrimi'nden 19. yüzyıl ortalarına değin erkek takım elbisesi bedene oturan kısa bir yelek, diz altına kadar uzanan bir külot pantolon ya da uzun pantolonla uzun bir ceketten oluşuyordu. Bu giysiyle birlikte silindir şapka giyilirdi. 1830'larda külot pantolon yalnızca sarayda zorunlu olarak giyiliyordu; saray dışında külot pantolon giyenler modaya uymayanlar ve yaşlılardı, yaygın olarak uzun pantolon kullanılıyordu. Bugünkü takım elbisenin ilk örneği 1860'ta günlük giysi olarak ortaya çıktı; resmî bir havası yoktu ve uzun pantolon, yelek ve kısa bir ceketten oluşuyordu. Orta sınıfın bir beyefendi gibi giyinme isteği erkek giysilerine rahatlığı getirdi. 19. yüzyıldan bu yana erkek modası büyük bir değişiklik göstermedi.

19. yüzyılın ikinci yarısında kadınların bisiklete ya da ata binerken takım elbise giymesi moda oldu. 1880'lerde ortaya çıkan "ısmarlama" giysiler spor yaparken ve evde giyilmeye başladı. Giderek gelişen bu giysiler 20. yüzyılın ilk 10 yılında da çok kullanıldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kadınlar ev dışında çalışmaya başlayınca etek-ceketten oluşan "ısmarlama" takımlar yaygınlaştı. 20. yüzyılın ikinci yarısında kadınlar, eşitlikçi toplum eğilimine koşut olarak pantolon ve ceketten oluşan takımlar giymeye başladılar.

takım sözleşmesi, birçok işçinin oluşturduğu bir grup (takım) adına bu işçilerden biriyle işveren arasında yazılı olarak yapılan sözleşme. Takım adına sözleşmeyi yapan işçi temsilcisine "takım kılavuzu" denir. Takım kılavuzunun sözleşmenin ilişkin olduğu işe girecek işçilerden olması gerekir. Takım sözleşmesinde adları yazılı olan işçilerden her birinin işe başlamasıyla, sözleşme o işçiyle işveren arasında doğrudan doğruya yapılmış sayılır. Takım kılavuzu "başkasının edimini taahhüt eden kişi" durumunda olduğundan, takım sözleşmesinde adı geçen işçilerden işe başlamayanlar olursa, işveren bundan doğan zararını takım kılavuzundan isteyebilir. İşveren ya da vekili sözleşmede gösterilmiş olan ücreti takım kılavuzuna değil, işçilerin her birine ayrı ayrı ödemek zorundadır.

takım tezgâhı, kesici, delici ya da aşındırıcı bir takımın yardımıyla metallerin işlenmesinde kullanılan mekanik donanım. *Ayrıca bak.* alet.

takım ve kalıp yapımcılığı, sanayide seri üretimde kullanılan baskı ve plastik döküm kalıpları imalatçılığı.

Çeşitli preslerde kullanılan baskı kalıplarından, ince metal parçalarının üretiminde yararlanılır. Baskı kalıpları iki bölümden oluşur: Bunlardan zımba erkek organ, kalıp ise dişi organdır. Elektrikli ya da hidrolik preslerde her iki organ, zımba kalıbın içine geçecek biçimde karşılıklı olarak ve sıkıca yerleştirilir. Biçimlendirilecek metal levha bu iki organın arasına yerleştirilir ve presin hareketli organındaki (mahmuz) zımba levhaya basarak metalin kalıbın biçimini almasını sağlar. Kalıplar ve presler çok değişik boyutlarda olabilir. Masa ya da tezgâh presi olarak adlandırılan presler, çoğunlukla elle çalıştırılan küçük aletlerdir; ama, otomobil kaportası basacak kadar büyük ve malzemeye tonlarca ağırlıkta yük bindiren dev presler de vardır.

Plastik kalıplamada kullanılan takımlar da baskı kalıplarındakine benzer. Aradaki başlıca fark, baskı takım ve kalıplarının kuvvete dayalı olarak iş görmesi, plastik kalıplamada ise buna gerek olmamasıdır. Plastik kalıplamada kullanılan kalıplar da iki parçadan oluşur; bunlar bir araya getirildiğinde, ortada kalan boşluk, dökümü yapılacak cismin biçimindedir. Sıvı plastik kalıbın içindeki bu boşluğa ya da boşluklara beslenir; plastik katılaştığında kalıplar açılır ve bitmiş parça ya da parçalar içeriden alınır.

takımada eteği, eski ya da son dönemlerde oluşmuş ada gruplarının çevresinde görülen, yelpaze biçimli, eğimli volkanik kayaç katmanları. Çoğunlukla Büyük Okyanusun orta ve güney kesimlerinde rastlanır.

Takımada etekleri genellikle 1°-2° eğimlidir; kıyıya yaklaştıkça eğim artar. Eteğin üst bölümleri derin deniz kanallarıyla yarılmış olabilir. Bazı takımada etekleri engebeli olmakla birlikte çoğu düzgün yüzeylidir, çünkü son evrelerde oluşmuş tortullar volkanik engebelerin üzerini örtmüş durumdadır.

Takımada eteklerine en çok Markiz, Marshall, Hawaii, Samoa ve Gilbert ada gruplarının çevresinde rastlanır. Bu tür etekler, jeofizikçilerin ikinci katman olarak adlandırdıkları oluşumlardır; bunlar, sismik dalgaları saniyede 4-6 km hızla ileten kayaç katmanlarıdır. Bu ikinci katman, volkanik adalara yaklaştıkça kalınlaşarak takımada eteğini oluşturur. Kalın katmanları, volkanik adaların tabanlarının yakınlarında bulunan yarıklardan dışarı boşalan çok akışkan lavların oluşturduğu sanılmaktadır.

takımyıldız, belirli cisimlere ya da yaratıklara benzetilerek kümelendirilen ve adlandırılan yıldız gruplarının ortak adı. Deniz ve havada seyir sırasında belirli yıldızların bulunmasında ve yapay uyduların izlenmesinde takımyıldızlardan yararlanılır. Astronomlarca kabul edilen 88 takımyıldız tabloda verilmiştir.

Çok eski çağlardan başlayarak yıldızlar ve takımyıldızlar, bazı meteorolojik olguları ifade edecek ya da dinsel ya da mitolojik inançları simgeleyecek biçimde adlandırılmıştır. Eskiden takımyıldız adlarının ve efsanelerinin Yunan kökenli olduğu sanılırdı; ama daha sonraları bu görüşün yanlış olduğu anlaşılmış ve Mezopotamya uygarlıklarının çiviyazıları üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, yıldızlara ve takımyıldızlara ilişkin Eski Yunan efsanelerinin büyük bölümünün bu uygarlıklardakiyle aynı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle, Yunan takımyıldız sisteminin ve buna ilişkin efsanelerin Sami hatta Sami öncesi kökenli olduğu ve bunların Fenikeliler aracılığıyla Yunanlılara geçtiği sanılmaktadır. İlk Yunan astronomlarından Thales, Fenike asıllıydı ve Kallimakhos'un anlattığına göre, Yunanlılara pek çok astronomi gözlemini o öğretmişti. Ama Thales'in yapıtları kaybolmuştur; Sami asıllı Phokos'un yazıları ve Aristoteles'in öğrencilerinden Rodoslu Eudemos'un astronomi tarihi de bulunamamıştır. Bu nedenle Thales'in astronomi bilgisinin nereden geldiği tam olarak anlaşılamamıştır.

Yıldız gruplarını gerçek birer takımyıldız biçiminde inceleyen ilk önemli astonomi yapıtı, Knidoslu Eudoksos'un *Phainomena*'sıdır (Olgular). Bu yapıtın özgün örneği kayıptır, ama Makedonya kralı II. Antigonos Gonatas'ın saray şairlerinden Aratos ile Hipparkhos'un anlatılarından, yapıta ilişkin geniş bilgi edinilebilmiştir.

Hipparkhos'tan üç yüzyıl sonra İskenderiyeli astronom Ptolemaios, *Almagest* adlı yapıtının yedinci ve sekizinci kitaplarında verdiği evren modelinde, Hipparkhos'un şemasını temel almıştır. Ptolemaios'un modelinde verilen 48 takımyıldızın adları ve konumları bugün aynen korunmaktadır. Geri kalan 40 takımyıldızın büyük bölümü, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa astronomlarınca tanımlanmıştır. 20. yüzyılda Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), takımyıldızları tekrar ve tam olarak belirleme çalışmasına girişmiş ve 1945'te bugünkü şema üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Takımyıldızlar

Kuzey	Arka
Andromeda	Balina
Arabacı	Bukalemun
Avköpekleri	Büyükköpek
Berenike'nin Saçı	Cennetkuşu
Büyükayı	Cetvel
Çalgı	Çelikkalem
Çoban	Dürbün
Ejderha	Erboğa
Herkül	Güneybalığı
Kanatlıat	Güneyhaçı
Kartal	Güneytacı
Kertenkele	Güneyüçgeni
Kolluk	Güvercin
Kuğu	Hintli
Kuzeytacı	Irmak
Küçükaslan	Kalkan
Küçükayı	Karga
Okçuk	Karina
Perse	Kılıçbalığı
Sele	Kumpas
Tay	Kupa
Tilkicik	Kurt
Üçgen	Küçükköpek
Vaşak	Küçüksuyılanı
Yılan	Masa
Yılancı	Mikroskop
Yunus	Ocak
Zürafa	Orion
	Pergel
Ekvatorsal (Burçlar Kuşağı)	Pompa
Akrep	Pupa
Aslan	Ressam
Balık	Saat
Başak	Sekizlik
Boğa	Sinek
İkizler	Sunak
Koç	Suyılanı
Kova	Tavşan
Oğlak	Tavus
Terazi	Tekboynuz
Yay	Tukan
Yengeç	Turna
Güney	Uçanbalık
Açık	Yelken
Altılık	Yontar

takır *bak.* playa

takibi şikâyete bağlı suç, kovuşturulması eylemden zarar görenlerin şikâyetine bağlı tutulmuş suç. Bu suçlardan dolayı savcı kendiliğinden harekete geçerek kovuşturmaya başlamaz. Bu kategoriye giren suçların şikâyet üzerine kovuşturulmasının nedenleri çeşitlidir. Bunlardan bazılarında suçun hafifliği rol oynar (hafif müessir eylemler, emniyeti suiistimal vb). Bazılarında da suçtan zarar gören, olayın duyulmasını istemediğinden şikâyette bulunmayabilir (zina, evlenme vaadiyle kızlık bozma vb). Bu durumda onun isteğine uyulması ve suç başka bir biçimde öğrenilmiş olsa bile kovuşturma yapılmayarak olayın gizli tutulması gerekir.

takilit, CAMSI BAZALT olarak da bilinir, bazalt ya da diyabaz gibi, silis içeriği düşük camsı korkayaç. Siyah renkli ve zift ya da reçine parlaklığındadır; ince kesitleri ise çoğunlukla kahverengi ve yarı saydamdır. Cam kütlesi magnetit taneleriyle doludur. Yalnızca hızlı soğumaya olanak veren koşullarda oluşan camsı bazaltlar, karşıtları olan asidik volkanik camlar kadar bol bulunmaz. Bunun başlıca nedeni, bazik lavların daha akışkan olması ve daha çok kristalleşme eğilimi göstermesidir. Camsı bazalt, donmuş kenarlardan ince bazalt ya da diyabaz setlerine ya da damar katmanlarına kadar değişen biçimlerde bulunur. Kenar durumundayken kalınlığı ancak 1 mm kadardır ve içlere doğru, kristalli bazaltla birleşir. Bu yapıdaki camsı bazaltlara, İskoçya'da İç Hebrid Adalarındaki Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) korkayaçlarında sık rastlanır. Kimi zaman, Hawaii Adalarında olduğu gibi, akış halindeki lavlar tümüyle camsı bazalttan oluşabilir. Bu bölgedeki oldukça akışkan lavların hızla soğuması, kristalleşmeyi engelleyerek, çok küçük miktarlarda kristalli madde içeren, yaygın camsı bazalt taşkınlarına neden olmuştur. Camsı bazaltlar, bazaltlı yanardağların püskürttüğü dışık ya da yanardağ bombası biçiminde de görülürler. Bunlara özellikle İtalya'daki Stromboli Adası ve Etna Dağı ile İzlanda'da rastlanır. Kolayca ufalanıp başkalaşabilen camsı bazaltlar, yükseltgenme ve hidratlanma sonucu kırmızı, kahverengi ya da sarı renkli, kristal yapısı çok belirsiz palagonite dönüşürler.

takimetre, dönen bir milin açısal (dönme) hızını gösteren aygıt. Takimetre terimi dönme hızının devir/dakika cinsinden ani değerini sürekli olarak gösteren mekanik ya da elektrikli aygıtlar için kullanılır; belirli bir zaman aralığı boyunca dönme sayısını sayan ve dönme hızının bu süre içindeki ortalama değerini gösteren aygıtlar ise takimetre olarak adlandırılmaz.

Mekanik takimetreler, dönen bir kütlede ortaya çıkan merkezkaç kuvvetin dönme hızına bağlı olması ilkesine dayalı olarak çalışır; bu tür aygıtlarda merkezkaç kuvvetin sıkıştırdığı ya da gerip uzattığı bir yaydan yararlanılır. Motorların dönme hızını ölçmekte kullanılan rezonanslı (titreşen dilli) takimetrelerde, her biri belirli bir dönme hızında rezonansa gelerek görünür biçimde titreşen bir dizi dil (ince çubuk) vardır.

Elektrikli takimetrelerin birkaç türü vardır. Foucault akımlı(*) takimetreler otomobillerde hız göstergesi olarak yaygın biçimde kullanılır. Bu aygıtta, hızı ölçülecek mile bağlı olarak dönen bir mıknatısın oluşturduğu Foucault akımlarından yararlanılır; bu akımın şiddeti mıknatısın dönme hızıyla orantılıdır. Elektrik üreteçli takimetrelerde, dönen mile bağlı bir elektrik üreteci (jeneratör) bulunur (*bak.* çizim). Bu üretecin doğru akım üreteci olması durumunda verdiği gerilimin değeri, alternatif akım üreteci olması durumunda ise frekansı ölçülerek milin dönme hızı belirlenir. Dönen cisimlerin üzerine belirli aralıklarla ışık düşürerek bunların duruyormuş gibi görünmesini sağlayan stroboskoplar(*) da takimetre olarak kullanılabilir.

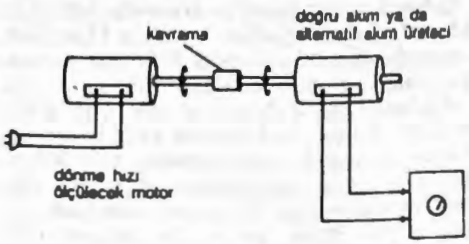

doğru akım voltmetresi (doğru akımlı takimetrede) ya da frekansölçer (alternatif akımlı takimetrede). Her iki durumda da ölçü aygıtının göstergesi dönme hızını devir/dakika cinsinden gösterir.

Takimetre
Rudolf F. Graf, *Modern Dictionary of Electronics*, 1968, Howard W. Sams & Co. Inc.

takin (*Budorcas taxicolor*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından, Güneydoğu Asya'da yaşayan memeli türü. İri yapılı bir hayvan olan takin dağlarda ve genellikle orman sınırının üzerinde küçük sürüler halinde yaşar. Tıknaz yapılı ve kısa bacaklı olmasına karşın, hızlı koşabilir ve sarp yerlere kolayca tırmanabilir. Omuz yüksekliği yaklaşık 105 cm'dir. Rengi koyu kahverengi ile sarı arasında değişen, uzun sarkık tüylü bir postu vardır. Yandan bakıldığında burnu belirgin bir tümsek oluşturur. Hem erkekler hem de dişiler, alından iki yana doğru açılıp yukarı ve geriye doğru kıvrılan kalın boynuzlar taşır.

Takin (*Budorcas taxicolor*)
George B. Schaller

takip yarışı, rakip takım ya da sporcuya yetişmeye dayanan bisiklet yarışı. Yarışmacılar pistin karşılıklı iki yanından yarışa başlarlar. Usta bisikletçilerin yarışında rakibe yetişmenin olağandışı olması nedeniyle, profesyonellerde 5.000 m, amatörlerde 4.000 m'lik mesafeyi en kısa zamanda kat eden sporcu ya da takım kazanır. Takım takip yarışlarında takım arkadaşları öndeki bisikletçiyi, tek sıra halinde yakından izler. Böylece rüzgârın direncini kırma işlevini yalnızca öndeki bisikletçi görür. Bu yorucu konum, takım içinde belirli aralıklarla ve sırayla üstlenilir.

Amatör ve profesyonel bireysel takip yarışı ilk olarak, Milano'daki savaş nedeniyle yarım kalan, 1939 Dünya Şampiyonası'nda yer aldı ve yalnızca elemeler yapılabildi. 1946'da Zürich'te yeniden takip yarışları başlatıldı. Bayanlar bireysel takip yarışı 1958'den, takım takip yarışı 1962'den bu yana karşılaşmalarda yer almaktadır.

takipsizlik kararı, savcının, kamu davası açılmasına yer olmadığı yolundaki kararı. Takipsizlik kararı davayı düşüren ceza sorumsuzluğu nedenlerinin varlığı, kamu davası açılması için yeterli delillerin bulunmaması ve suçun şahsi dava(*) konusu suçlardan olması gibi gerekçelerle verilir. Kovuşturmaya başlanmayacağı anlamına gelen bu kararın şikâyetçiye ve kamu davası için dilekçe vermiş olan kimseye bildirilmesi gerekir.

Savcının verdiği takipsizlik kararı adli makamın idari nitelikte bir kararı olduğundan, kesinleşerek yargı niteliği kazanamaz. Bu nedenle savcı ilgilinin isteği üzerine ya da kendiliğinden takipsizlik kararını geri alarak kovuşturmaya başlayabilir ve bu kovuşturma sonunda da kamu davası açabilir. Geri alma yoluna, savcının takipsizlik kararını yanılarak verdiğini belirlemesi ya da yeni delillerin ortaya çıkması durumunda gidilir. Dava açılmasını isteme yetkisi adalet bakanına ve valiye de verilmiştir. Savcı kendiliğinden ya da istek üzerine takipsizlik kararını geri almazsa, ceza davası açılması için daha önce savcılığa dilekçe vermiş olan kimse, aynı zamanda suçtan zarar gören kimse olması koşuluyla, takipsizlik kararının kendisine bildirilmesinden başlayarak 15 gün içinde en yakın ağır ceza mahkemesine başvurarak itirazda bulunabilir. Yasada "itiraz" olarak geçen bu başvuruya öğretide "kovuşturma davası" da denmektedir. Kovuşturma davasının açılması üzerine, şüpheli kişi, şahsi davada olduğu gibi, sanık durumuna girer. Bu durumda ağır ceza mahkemesi başkanı, savunmasını yapması için bir süre belirleyerek dilekçeyi sanığa bildirir. Duruşmasız yargılama sonunda kamu davasının açılması için yeterli neden bulunmadığı kanısına varırsa kovuşturma davasını reddeder ve durumu davacıya, sanığa ve savcıya bildirir. Başkan davayı haklı bulursa kamu davasının açılmasına karar verir. Savcı bu kararı yerine getirerek kamu davasını açmaya zorunlu olmakla birlikte, dava sırasında ileri süreceği iddia ve mütalaalarında serbesttir. Bu nedenle sanığın aklanmasını da isteyebilir.

takiye (Arapçada "ihtiyat" ve "gizleme"), İslam dininde insanın ölüm ya da saldırı tehdidi altındayken inancını gizlemesi.

Kuran Müslümanların, "kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden" sakınmak üzere "kâfir"lerle dostluk kurmalarına (Âl-i İmran 28), hatta böyle yaparak yakın bir tehlikeden kurtulabileceklerse inançlarını (yüreklerinde saklamak koşuluyla) reddetmelerine (Nahl 106) izin verir. Bir Müslümanın takiyeye ne zaman başvuracağına ilişkin bazı kurallar vardır. Dayak tehdidi, geçici hapis ve dayanılabilir başka durumlar takiyeyi haklı kılmaz. Kadın ya da çocuklara yönelik sorumlulukları olmayan bir kişi, yaşamı tehdit altında değilse takiyeye başvuramaz. Çoğunlukla kişinin çıkarından çok topluluğun çıkarlarının dikkate alınması beklenir.

Şiiler, tarihleri boyunca uğradıkları baskılardan dolayı takiyeyi temel bir ilke haline getirmişlerdir. İbadiye mezhebi insanın kendini gereksiz yere, aptalca feda etmekten kaçınmasını öğütler ve takiyeyi temel bir dinsel gereklilik sayar. Birçok başka mezhep de, inançlarını açıkça ifade etmenin davalarına zararlı olacağını anladıkları zaman düşüncelerini gizlemişlerdir. Sonuçta, tehlikeli bir durum ortaya çıktığı zaman takiyenin zorunlu olup olmadığına, kişisel çıkarlara mı, yoksa dinin ve topluluğun çıkarlarına mı hizmet ettiğine karar vermek insanın vicdanına bırakılmıştır.

Takiyeddin, tam adı TAKIYEDDİN BİN MUHAMMED BİN AHMED BİN EL-MARUF BİN EL-EMİR NASİREDDİN MENGÜBERTİ (d. 1526, Kahire - ö. 1585, İstanbul), Arap astronomi ve matematik bilgini. İstanbul'daki ilk gözlemevinin kurucusudur.

Mısırlı bilgin Muhammed bin Maruf'un oğludur. Kahire'de öğrenim gördüğü, buradaki medreselerde ders verdiği ve kadılık yaptığı sanılır. III. Murad döneminde (1574-95) İstanbul'a gitti ve müneccimbaşılık görevine atandı. Padişahın yakınındaki bazı kişileri etkileyerek, onu İstanbul'da bir gözlemevi kurulması gereğine inandırdı. Kuruluş çalışmalarını yürütmekle görevlendirildiği bu gözlemevinin başına getirildi. Kuruluş tarihi (1575, 1576, 1577) ve yeri

tartışmalı olan gözlemevi, daha tamamlanmadan tepki gördü. 1577'de görülen kuyrukluyıldız ve 1578'deki veba salgınının nedeni olarak gösterildi. Şeyhülislam Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi'nin de bu görüşleri desteklemesi üzerine padişah 1580'de gözlemevini yıktırdı. Takiyeddin'in daha sonraki yaşamına ilişkin bilgi yoktur. *Sidretü'l-Müntehâ* ve *Âlât-ı Rasadiye li Zic-i Şehinşahiye* adlı risalelerinde, Takiyeddin'in Güneş parametrelerinin hesabında üç yeni gözlem yönteminden yararlandığı, mekanik saati bir astronomi gözlem aracı olarak kullandığı, matematikle ilgili çalışmalarından, ondalık kesirler, 1 derecenin sinüsü ve kimi klasik problemlerin çözümüyle ilgili ilginç araştırmalar yaptığı anlaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki *Şehname ve Şemailname* adlı yazmada yer alan bir minyatür, gözlemevinde usturlap, kadran, mekanik saat, kum saati, gök ve yer küreleri ile çeşitli çizim araçlarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Takiyeddin'in kitaplarına göre gözlemevinde halkalı araç, duvar kadranı, yıldızların yükseklik ve açıklığını ölçmeye yarayan açıklık aracı ve yıldızlar arasındaki benzer uzaklığı ölçen sekstant gibi taşınamaz araçlar da vardı.

takiyon, hızı daima ışık hızının üstünde olan varsayımsal temel (atomaltı) parçacık. Takiyonların varlığı deneysel olarak kanıtlanmış olmamakla birlikte, görelilik kavramıyla uyuşma içindedir; oysa, ilk ortaya konduğunda, görelilik kavramının yalnızca ışık hızından küçük ya da bu hıza eşit hızlarda hareket eden parçacıklara uygulanabileceği öngörülmüştü. Bir olağan parçacığın, örneğin bir elektronun varlığı yalnızca ışık hızından küçük hızlar için olanaklıdır; takiyonlar da, buna benzer biçimde, yalnızca ışık hızından büyük hızlarda var olabilirler (bir başka deyişle, yalnızca bu hızlarda gerçek ve pozitif bir kütleye sahip olabilirler). Enerji kaybeden bir takiyonun hızı artar; yani bir takiyonun hızı arttıkça enerjisi azalır.

Takizava Bakin (d. 4 Temmuz 1767, Edo [bugün Tokyo] - ö. 1 Aralık 1848, Edo, Japonya), 19. yüzyılın başında ahlaki bir bakışla yazdığı uzun tarihsel romanlarıyla tanınmış Japon yazar.

Küçük rütbeli bir *samurai* (savaşçı) ailesinin oğluydu. Anne ve babasını genç yaşta kaybetti. Edo'da 1780'den sonra başlayan açlık ve salgın sonunda aile adını sürdürecek ondan başka kimse kalmadı. Uzun süre dolaştıktan sonra *samurai*'liği bırakıp bir tüccarın dul karısıyla evlendi ve sonraki 50 yıl boyunca bütün zamanını yazmaya verdi.

Bakin, *yomihon* (okuma kitapları) adı verilen 30'dan fazla uzun romanıyla Japonya'da tarihsel roman türünü başlatan kişi olarak tanınır. Bu romanlarda saray romansları, askeri vakayinameler, *No* oyunları, halk tiyatrosu ürünleri, efsaneler ve Çince anlatılar gibi çok çeşitli malzemelerden yararlanmıştır. Sadakat, evlatlık görevleri ve eski büyük ailelerin yeniden toparlanması başlıca temalarıdır. Çin uygarlığına, Budacı felsefeye ve Japon tarihine duyduğu ilgiyle halkına duyduğu sevgiyi ve insan onuruna olan inancını kaynaştırmış, yapıtlarında özenli bir dil kullanmıştır. *Samurai* geleneğinden yetişmesinin de etkisiyle var olan düzeni savunmuş, yapıtlarında öğretici olmaya özen göstermiştir. Bakin'in en güzel yapıtı olan, bir ailenin eski servetini yeniden kazanma çabasını anlattığı *Nanso Satomi hakkenden* (1814-42; Satomi ve Sekiz Köpek), Japon edebiyatının klasiklerinden kabul edilir.

takke, yarım küre biçiminde, ince, hafif, siperliksiz başlık.

Yapıldığı kumaşa ve uygulanan dikişe göre sade, kürklü, müsannifi, kemha, Bursa çatması gibi adlar alır. Kullanıldığı yere göre de namaz takkesi, yatak takkesi (ya da şeb takkesi) gibi adlarla anılır. Eskiden kavuk, fes, külah vb başlıkların içine, başlığın terden kirlenmesini önlemek için giyilen takkelere terlik ya da arakçin denirdi. İnce bir pamuk tabakasının astarlanmasıyla yapılan takkeler olduğu gibi, örgü takkeler de vardır. Bazı kadın başlıklarına da takke denir.

taklaböceği, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımının *Elateridae* familyasını oluşturan yaklaşık 7 bin böcek türünün ortak adı. Çok geniş bir coğrafi dağılım gösteren bu böceklerin uzunluğu 2,5-18 mm arasında değişir. Genellikle desensiz ya da az desenli olan gövdeleri kahverengi ya da siyahtır. Tropik

Taklaböceklerinden *Alaus oculatus*
Marglocco—Popperfoto

bölgelerde yaşayan bazı türleri parlak renkleri ve ışıldama özellikleriyle dikkat çeker. Taklaböceklerinin uzun ve ince yapılı vücutlarının her iki ucu yuvarlak, yanları birbirine paraleldir.

Dokunulduğunda kendini sırtüstü bırakan taklaböceği ölü taklidi yapar. Doğrulmak için vücudunun ön bölümünü kıvırır ve burada bulunan dikeni, arkada kalan ortagöğüs bölütündeki bir çukurluğa kilitler. Dikenin serbest kalmasıyla birlikte bir çat sesi duyulur ve böcek havaya sıçrayarak takla atar.

Taklaböceğinin erişkinleri genellikle geceleri etkinlik göstererek yaprakları ve genç sürgünleri kemirir. Ama larvaların verdiği zarar çok daha büyüktür. Silindir biçimindeki ince uzun gövdelerinden ötürü telkurdu denen, ayrıca kökkurdu ve kesegen adlarıyla da tanınan bu larvalar fidanlıklara, tarlalara, sebze ve meyve bahçelerine dadanır, tohumları ve bitki köklerini yer. Larvalar toprağın içinde 2-6 yıl kadar kalır. Sonbaharda tarlalar sürülürken ortaya çıkan pupa kılıfları toplanarak telkurtları yok edilir. Ayrıca telkurtlarıyla mücadelede böcek ilaçları da kullanılmaktadır.

Taklaböceklerinden *Agriotes lineatus* tarım alanlarında, *Alaus parcissi* çam ormanlarında önemli zararlara yol açar. Kuzey Amerika'da yaşayan *A. oculatus* türünün öngöğüs bölütünde göze benzer siyah ve beyaz iki tane iri benek bulunur. Batı Yarıküre'nin tropik bölgelerinde yaşayan *Pyrophorus* cinsinin üyeleri ışıldama özellikleri nedeniyle kandilböceği adıyla tanınır. Bu böceklerden birçoğunun birlikte verdiği ışık, karanlıkta kitap okumaya yetecek ölçüde güçlüdür.

Taklamakan Çölü, Çince TAKLIMAKAN SHAMO. Wade-Giles yazımında TA-K'O-LA-MA-KAN SHA-MO, dünyanın en büyük çöllerinden biri. Orta Asya'da, Çin'deki Tarım Havzasında yer alır. Yüzölçümü 270.000 km²'dir.

Yüksekliği, batı ve güney kesimlerde 1.200-1.500 m, doğu ve kuzey kesimlerde ise 800-1.000 m arasında değişir. Yüksek dağ sıralarıyla çevrili olan çölün batısında Pamirler, güneyinde Kunlun Dağları, kuzeyinde ise Tian Shan (Tanrı Dağları) yer alır. Doğusunda bataklık Lop Nor havzası vardır.

Taklamakan Çölünün yüzeyi, 70-80 m kalınlığında, ufalanabilir alüvyon çökelleriyle kaplıdır; bunun üstünde de, rüzgârın taşıdığı kumlardan oluşan, yaklaşık 300 m kalınlığında bir katman yer alır. Rüzgârların etkisiyle çölde çok farklı topografik yapılar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, yükseklikleri 190-300 m arasında değişen piramit biçimli kumullar dikkati çeker. Çölün batı kesiminde, kumtaşı ve kil oluşumlu Mazar ve Jiaolo (Çöl) adlı, yay biçiminde iki küçük dağ sırası yer alır.

Kunlun Dağlarından gelen ırmaklar çölün 96-190 km kadar içine girip kumlar arasında yavaş yavaş kurur. Taklamakan'da iklim karasal özellik göstermekle birlikte pek sert değildir. Çok düşük olan yağış miktarı batı kesimde yılda ortalama 38 mm, doğu kesimde ise 10 mm'dir. Birkaç ırmak vadisi ile çöl sınırına yakın bölgeler dışında bitki ve hayvan varlığı sınırlıdır. Çölde hiçbir yerleşme yoktur. Tarım Havzasının batı kesimindeki Kaşgar-Kargalık ile kuzey ucundaki Aksu Kuga'da petrol yatakları bulunduğu anlaşılmıştır.

taklid, İslamda, eski din bilginlerinin fıkha ilişkin kararlarının sorgulanmaksızın kabul edilmesi. İslamın ilk üç yüzyılında (7-10. yy) yaşamış din bilginlerinin, Kuran'ı ve hadisleri yorumlamaya ve bu kaynaklardan tüm İslam cemaatinin dinsel ve toplumsal yaşamını etkileyecek görüşler türetmeye yetkili tek otorite oldukları çoğunlukla kabul edilir. Bu dönem boyunca bu din bilginleri Kuran ve hadislerin sınırlamaları içinde, ama kıyas(*) yoluyla genişletilen bağımsız yorumlar (içtihat[*]) yapmışlardır. 9. yüzyıldan sonra, tüm temel fıkıh sorunlarının çözülmüş olduğu inancıyla taklid düşüncesi kabul görmeye başladı. Buna göre, çoğu konuda önceki müçtehitlerin kararları izlenmeliydi.

Gelenekçi olan Sünniler arasında, özellikle Malikiler, ayrıca Şafiiler ve hatta Hanefiler arasında, din bilginlerinin bağımsız yorum yapmaları gittikçe sınırlandırıldı.

Hanbelilik ve Zahirilik mezhepleri, kaynaklara dönme ve bağımsız yargılarda bulunma gereğinde ısrar etmeye yöneldiler. Şiiler yalnızca imamlarının sözlerinin din bilginleri açısından bağlayıcı olduğunu ve her çağda önde gelen din bilginlerinin içtihat yapabilmelerini savunurlar. Vehhabiler taklidin çok sayıda bid'atı(*) koruduğuna inanırlar. Çağdaş din reformcularıysa taklidin İslamda ilerlemeyi boğduğunu ileri sürerler.

taklit, ÖYKÜNME olarak da bilinir, psikolojide, canlının bir başkasında algıladığı eylemi yeniden gerçekleştirmesi ya da yinelemesi. Bu süreçte öncelikle, taklit edenin dikkatini ve yanıt niteliğindeki eylemini yönelttiği bir model söz konusudur. Terim, toplumsal uyum sağlamaya yönelik çok çeşitli eylemleri kapsar. Doğal ortamlarındaki memeliler

üzerine yapılan gözlemlerde, türün yaşlı üyelerinin davranışlarının gençlerce yinelendiği ya da oyun oynayan yavruların birbirlerinin davranış ve hareketlerini yinelediği görülür.

İnsanda taklit, esneyen birinin karşısında esnemek gibi basit tepkilerden, bilinçsiz, edilgen biçimde öğrenilen toplumsal davranışlara ve başkalarının düşünceleriyle alışkanlıklarını bilinçli olarak benimsemeye kadar değişiklik gösterir.

Altı ay ile bir yaş arasındaki bebekler çevrelerindeki insanların hareketlerini taklit ederek kollarını havaya kaldırmaya, gülümsemeye ve konuşmaya çalışırlar. Bir yaşından sonra ise başkalarının nesneler karşısında gösterdiği tepkileri taklit etmeye başlarlar. Büyüdükçe çevresindeki modellerin yardımıyla içinde bulunduğu kültürü öğrenen çocuk, beden hareketleri, dil, temel beceriler, önyargı ve zevkler, ahlaki tutum ve tabular gibi birçok kültürel öğeyi taklit yoluyla benimser. Taklit süreci, kültürün dürtüleri yönlendirmesi ve davranışların ödüllendirilip cezalandırılmasıyla gelişir ve yerleşir.

İnsanların düşünce ve davranışlarının benzerlik göstermesi ya da bütünüyle aynı olması, bunların her zaman benzer güdü ya da psikolojik mekanizmalardan kaynaklandığı anlamına gelmez. Davranış, dürtü ve uyum sağlama gibi süreçler, çoğu zaman yalnızca taklitle açıklanamayacak kadar karmaşıktır.

Eskiden taklidin içgüdüsel olduğu ya da en azından kalıtımla aktarılan bir yatkınlıktan kaynaklandığı kabul ediliyordu. Sonraki psikolojik araştırmalar, taklit mekanizmasının bir tür toplumsal öğrenme mekanizması olduğunu ortaya koydu. Gene bu çalışmalarda, basit bir koşullu refleksten kaynaklanan, deneme-yanılma sonucu oluşan ve daha üst düzeydeki düşünme süreçlerinin ürünü olan taklit biçimlerini birbirinden ayırma yoluna gidildi. *Ayrıca bak.* öğrenme.

taklit majolika, sulu kile batırılarak astarlandıktan sonra kurşun sırla kaplanan seramik. Görünüşü gerçek majolika ya da kalay sırlı seramiğe benzer. Almanya'da bazen *Halb-Fayence* (yarı fayans) olarak bilinir. Aslında bu işleri kazıma (*sgraffito*) tekniği ürünleri olarak sınıflandırmak daha doğrudur, çünkü bezeme alttaki farklı renkli kili ortaya çıkaracak biçimde, kil astarın kazınmasıyla yapılır. Taklit majolika 15. yüzyılın sonlarından 18. yüzyıla değin başta Bologna olmak üzere İtalya'da üretildi. Bu ürünlerde kullanılan sır gerçek majolikadaki gibi kalay değil, kurşun içerikli olduğu için fırınlandığında yayılma eğilimi gösteriyor ve dolayısıyla desenin bulanıklaşmasına yol açıyordu. Bu durum bazen yeğlense bile, teknik bir başarısızlık sayılıyordu. Bazen yeşil ve manganez renkli sırlarla birlikte kullanılan bezeme yöntemi teknik açıdan bazı Çin ve Kore seramikleriyle benzerlik gösteriyordu. Bizanslı seramikçilerin Konstantinopolis'te (İstanbul) uyguladığı taklit majolika yaklaşık 1500'de İtalya'da da üretilmeye başladı.

taklit taş, yüksek kırma indisi ve üstün ayırma gücü (beyaz ışığı bileşen renklerine ayırma etkisi) nedeniyle pırıltı bakımından değerli taşları andıran, ağır, çok saydam *flint* camı. Taklit taş yapımcılığı çok eski çağlarda başlamıştır. Özellikle Romalılar, zümrüt ve *lapis lazuli* (laciverttaşı) benzeri renkli taklit taşlar yapmakta çok ustaydılar. Mücevher kullanımı yaygınlaştıkça taklit taş üretimi de arttı. 1758'de Viyanalı altın ustası Joseph Strasser, elmasa çok benzeyen ve onun gibi tıraşlanabilen renksiz bir cam elde etmeyi başardı.

1940 öncesine değin taklit mücevherler, kurşun içeriği yüksek camdan yapılırdı. Renksiz taklit taşların formülü genellikle 300 bölüm silis (silisyum dioksit, SiO_2), 470 bölüm kırmızı kurşun (kurşun oksit, Pb_3O_4), 163 bölüm potasyum karbonat (K_2CO_3), 22 bölüm boraks (sodyum borat, $Na_2B_4O_7 \cdot 10H_2O$) ve 1 bölüm beyaz arsenik (arsenik oksit, As_2O_3) biçimindedir. Çeşitli pigmentlerin yardımıyla taşa renk de kazandırılabilir; kırmızı ya da yeşil için krom bileşikleri, mavi için kobalt, kırmızı için altın, sarıdan yeşile kadar değişen renkler için demir, mor için manganez ve kırmızı için selenyum kullanılır.

Taklit taşlar, adi camdan ya da *crown* camından daha yumuşaktır, ama ışığı kırma indisleri ve ayırma güçleri yüksek olduğundan çok daha pırıltılıdır. Ucuz taklit taşlar preslenerek ya da kalıplanarak, daha değerlileri ise fasetalı kesim ve perdahlama yöntemiyle hazırlanır. Kalıplanarak hazırlanmış taklit taşlar büyüteç altında kolayca ayırt edilebilir, çünkü bunların fasetalarının kenarları yuvarlaktır; oysa tıraşlanarak hazırlananların kenarları keskindir. Tıraşlanarak elde edilen taklit taşlar birkaç biçimde tanınabilir: 1) Taklit taşlarda hava kabarcıkları bulunur, oysa doğal değerli taşlarda bunlar yoktur, 2) taklit taşlar ısıyı iyi iletmez, bu nedenle elle dokunulduğunda daha sıcak duyumsanır, 3) tüm camlar gibi taklit taşlar da kolayca kavkımsı biçimde kırılır. Ayrıca, taklit taşlar doğal taşlara oranla daha yumuşaktır ve adi camı çizemez. Kırma indisleri 1,50-1,80 arasındadır (elmasınki 2,42).

taklitçilik *bak.* benzeşme

takma diş, bir ya da daha fazla dişin eksik olduğu durumlarda diş ve dişeti dokusunun yerine geçmek üzere ağza yerleştirilen protez. Üst ya da altçenedeki dişlerin tümünün yerini alabildiği gibi tek bir diş ya da yan yana duran birkaç dişin yerine konan, parça halinde takma dişler de vardır. Parça halindeki protez yerinden çıkarılabilir ya da geride kalan sağlam dişlerin takma dişi destekleyecek sağlamlıkta olup olmamasına göre çevresindeki dokulara yapışıktır.

Sağlam dişler ve diş köklerinden destek alan üst diş protezleri kimi zaman dişlerin dayanıklılığını artırır. Bu tür takma dişlerin önemli bir üstünlüğü de, çene kemiğinin dişleri tutan bölümünün ve tam ağız protezi kullanıldığında dejenere olabilen kemik, sinir ve dokuların korunmasını sağlamasıdır. Takma dişlerin büyük çoğunluğu akrilik bir reçine olan polimetil metakrilat kullanılarak yapılır.

Takonik dağoluşumu, ABD'nin doğu kıyısı boyunca Apalaş Jeosenklinalini etkileyen dağoluşumu olayı. Olayın en gelişkin izlerine Apalaşlar'ın kuzeyinde rastlanır. Önceleri Ordovisiyen Dönemin sonları (y. 500-430 milyon yıl önce) ile Silüriyen Dönemin (y. 430-395 milyon yıl önce) başlarında gerçekleştiği sanılan Takonik dağoluşumunun, aslında Ordovisiyen'in ortalarından başlayarak çeşitli aralıklarla Silüriyen başlarına kadar sürmüş olduğu anlaşılmıştır.

Takonik dağoluşumunun en belirgin kanıtları, Apalaşlar'ın kuzey kesimindeki katmanlarda görülen açısal düzensizlikler, New York çevresinde rastlanan üste binmeler ve blok kaymaları, Vermont'taki Green Dağlarında ortaya çıkan yükselmeler, New York'taki Queenston Deltasında ve Tennessee'deki Blount Grubunda görülen kırıntılı tortul kamaları ve Apalaşlar'ın hem güney, hem de kuzey kesimlerinde yer alan korkayaç sokulmaları ve bölgesel başkalaşmalardır. Takonik dağoluşumu, Avrupa'nın batısında gerçekleşen Kaledoniyen dağoluşumunun başlangıç evresi olarak kabul edilir.

Takonik dağoluşumu sonucunda, Newfoundland'in batı kıyısından St. Lawrence Vadisi boyunca güneye doğru uzanan geniş bir alanda bir itme kırığı kuşağı oluşmuştur. Bu hattın batısında kalan katmanlar Paleozoyik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) biçim bozulmalarından fazlaca etkilenmemiş, buna karşılık hattın doğusundaki yaşlı Ordovisiyen katmanlar büyük ölçüde biçim değiştirmiştir. Ordovisiyen şeyl fasiyesi ağır biçimde ezilmiş, kırılmış ve batıya doğru üste çıkmış, bunun sonucunda da Takonik Dağları oluşmuştur.

takrir, Osmanlı Devleti'nde beylerbeyi ve vezirlerin sadrazama gönderdikleri ayrıntılı rapor. Sadrazamın herhangi bir konuda padişaha sunduğu kapsamlı yazılara ne takrir-i âli denirdi.

Beylerbeyleri bölgelerindeki önemli gelişmeler ve uygulamalarıyla ilgili olarak sadrazama ayrıntılı raporlar yazarlardı. Rika yazıyla kaleme alınan bu raporlarda ayrıntılı açıklamalar ve değerlendirmeler bulunurdu. Sadrazam bu takrirleri inceler, önemli konuları padişaha sunarak görüş alırdı. Takrirlere önceleri tarih ve imza konmazdı. II. Mahmud döneminde (1808-39) muhur basılması, Tanzimat döneminde de imza ve tarih konması kuralı getirildi.

Osmanlı Heyet-i Mebusan'ında ve 1961 Anayasası'nın benimsenmesine değin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin verdikleri önergelere de "takrir" denirdi.

Takrir-i Sükûn Kanunu, Şeyh Said Ayaklanması'ndan (1925) sonra kabul edilen ve hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan yasa.

Şubat 1925 ortalarında başlayan Şeyh Said Ayaklanması üzerine, Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda ayaklanmayla ilgili gereken önlemleri almamakla suçlanan Fethi Bey (Okyar) hükümeti istifa etti ve yerine İsmet Paşa (İnönü) başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. İsmet Paşa hükümetinin ilk kararı, Takrir-i Sükûn Kanunu tasarısını meclise sunmak oldu; tasarı 4 Mart 1925'te yasalaştı.

Yasaya göre, hükümet "gerici", "isyancı" ve "ülkenin sosyal düzeni ile huzur ve sükûnunu ve güvenlik ve asayişini bozan ya da bozmaya yeltenen" bütün kuruluşları ve bu doğrultudaki yayınları, cumhurbaşkanının onayıyla yasaklamaya yetkili kılınıyordu. Ayrıca bu tür girişimlerde bulunanların İstiklal Mahkemeleri'nde(*) yargılanması öngörülüyordu. Yasanın geçerlik süresi iki yıldı.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulünden sonra hükümet, ayaklanmayla dolaylı ya da dolaysız bağları gerekçe göstererek muhalefete karşı harekete geçti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) destekleyen gazetelerle sol eğilimli dergi ve gazeteler kapatıldı. Ayrıca iktidara muhalif olduğu bilinen Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer) ve Suphi Nuri (İleri) gibi gazeteciler Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılandılar. Bu gazeteciler bir süre sonra serbest bırakıldılarsa da, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Hüseyin Cahit (Yalçın) mahkûm oldu ve Çorum'da süresiz sürgün cezasına çarptırıldı. Bu arada TpCF Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak 3 Haziran 1925'te kapatıldı. Ülkenin bütün muhalefet odaklarının sindirilmesiyle koyu bir tek partili rejim başladı. Serbest tartışma ve eleştiriyi yok eden baskıcı bir ortama

geçildi. 2 Mart 1927'de yeni bir yasa çıkarılarak iki yıl daha uzatılan Takrir-i Sükûn Kanunu, 4 Mart 1929'da kendiliğinden yürürlükten kalktı.

Takshaşila (Sanskrit), Yunanca TAKSİLA. Hindistan Yarımadasının kuzeybatı kesiminde eski kent. Kalıntıları Pakistan'da, Ravalpindi'nin 35 km kuzeybatısındadır. Eski çağların üç büyük ticaret yolu üzerinde bulunduğu için gelişmiş, Yunanlı yazar Megasthenes'in "Kral Yolu" dediği, Doğu Hindistan'dan gelen yolla Batı Asya'dan ve Orta Asya ile Keşmir'den gelen bu yollar önemlerini yitirince gerilemiştir. 5. yüzyılda Hun istilasıyla yıkılmıştır.

Tarih. Hint ve Yunan-Roma kaynaklarında sözü edilen Takshaşila, kenti ziyaret eden Çinli Faxian ve Xuanzang'ın yazılarında da anlatılır. Sözcük anlamı "kesme taş kenti" ya da "Taksha kayası"dır. Hint destanı *Ramayana*'ya göre kurucusu Rama'nın kardeşi Bharata, ilk hükümdarı da Bharata'nın oğlu Taksha'dır. Büyük Hint destanı *Mahabharata*'nın ilk kez burada, öykünün kahramanlarından Kral Canamecaya'nın büyük yılan sunağında okunduğuna inanılır. Budacı metinlerde, özellikle *Cataka*'larda Takshaşila, Gandhara Krallığı'nın başkenti ve büyük bir öğrenim merkezi olarak anılır. I. Dareios dönemi Ahameniş yazıtlarında bir satraplık olarak adı geçen Gandhara'nın merkezi Takshaşila'nın, 100 yıldan fazla Pers yönetiminde kaldığı anlaşılmaktadır. İÖ 326'da Hindistan'a giren Büyük İskender'e teslim olmuş, sefere katılan Yunanlı tarihçiler tarafından "zengin, görkemli ve iyi yönetilen" bir kent olarak betimlenmiştir.

İskender'in ölümünden 10 yıl geçmeden kent Çandra Gupta'nın kurduğu Maurya İmparatorluğu'na katılarak bir eyalet merkezi oldu. Üç kuşaklık Maurya egemenliğinden sonra, Hint-Yunan Baktriane Krallığı'na bağlandı. İÖ 1. yüzyılın başlarına değin süren Hint-Yunan egemenliğinin ardından Orta Asyalı Sakaların (İskitler) ve Partların eline geçti. İS 1. yüzyılın ikinci yarısına değin Part egemenliğinde kalan Takshaşila'yı ilk Hıristiyan efsanelerine göre, bu dönemde Havari Aziz Thomas da ziyaret etmişti. Takshaşila'yı gören yazar Philostratos burasını simetrik planlı, tahkim edilmiş ve Ninive büyüklüğünde bir kent olarak betimledi.

Takshaşila'yı Partlardan Kucula Kadphises önderliğindeki Kushanlar aldı. Kushan Kralı Kanishka, aynı yerleşim alanındaki üçüncü kent olan Sirsukh'u kurdu. (İkinci kent Sirkap, Hint-Yunan döneminde kurulmuştu.) Takshaşila'da bulunan sayısız Sasani bakır sikkelerine bakılırsa kent 4. yüzyılda Sasani kralı II. Şapur tarafından fethedildi. 5. yüzyılın başlarında Faxian geldiğinde ise tapınak ve manastırlarıyla canlı bir Budacılık merkeziydi. Çok geçmeden Hunların yağmaladığı kent bir daha toparlanamadı. 7. yüzyılda Xuanzang geldiğinde harap ve terk edilmişti; sonraki kayıtlarda da sözü edilmedi. Sir Alexander Cunningham'ın başlattığı kazılar (1863-64 ve 1872-73) Saraikhala olarak bilinen yerin eski Takshaşila olduğunu ortaya çıkardı. Daha sonra Sir John Marshall 20 yıllık bir çalışma sonunda eski kenti ve yapıları buldu.

Arkeoloji. Takshaşila'daki önemli kalıntılar Bhir Höyüğü, Sirkap'taki saray alanı, Candial ve Pippala tapınakları, Giri Kalesi, Mohra Moradu Manastırı ve Dharmaracika, Bhallar ve Kunala *stupa*'larıdır. Uygulanan duvar örgüsüne bakılarak yapıların hangi dönemde yapıldığı saptanabilmektedir. En eski kalıntılar Bhir Höyüğü'ndekilerdir. Ana çizgileriyle Ninive'dekine benzeyen saray alanı duvarlarla çevrilidir ve birkaç girişi vardır. Burada birbirini izleyen yerleşimlerin izleri bulunmuştur; yapıların en eski bölümleri moloz taşla yapılmıştır. Aynı yerde büyük bir Budacı tapınağı, birkaç küçük tapınak ve konut blokları da ortaya çıkarılmıştır. Çift başlı kartal tapınağı, ön cephesindeki Korent düzeni gömme ayakları (pilastr) ve içindeki nişleriyle ilginçtir. Saray alanında çanak çömlek kalıntıları, tunç, bakır ve demirden küçük eşya, boncuklar, değerli taşlar, Hint-Yunan, Part ve Kushan krallıklarından kalma sikkeler de ele geçmiştir. Saray alanındaki tarihi belirlenmiş yapılarla güney uçtaki taştan kent duvarı arasındaki katmansal ilişki, İngiliz arkeolog Sir R. E. Martiner Wheeler'ın yönettiği 1944-45 kazılarında ortaya çıkarılmıştır.

Dharmaracika Stupası yüksek bir terasa oturan, küçük şapellerle çevrelenmiş yuvarlak bir yapıdır. Çevresindeki bu yapılarda görülen üç ayrı duvar örgüsü, ana *stupa*'nın farklı dönemlerde yapılarak tamamlandığını ortaya koyar. Şapellerden birinde Kharoshti(*) yazısıyla yazılı gümüş bir rulo ve içinde Buda'nın bazı kemikleri bulunan küçük bir altın kutu ele geçmiştir. Yazıda İÖ 136'da Noaça kentinden Ursaka adlı bir Baktrianelinin bu kemikleri "Büyük Kral, Krallar Kralı, Göklerin Oğlu Kushana"ya (büyük olasılıkla Kushanlı fatih Kucala'nın oğlu Vima Kadphises) sağlık getirmesi amacıyla kutsallaştırdığından söz edilir. Aynı yerde çeşitli Buda ve *bodhisattva* heykelleri de bulunmuştur.

Yığma bir tepe üstünde kurulu olan Candial Tapınağı klasik Yunan tapınaklarına benzer. İon düzenindeki sütunlarıyla gömme ayakları büyük kumtaşı bloklardan yapılmıştır. İskit-Part döneminden kalma bu yapı büyük olasılıkla Philostratos'un *Dios Tou Apollonlou Tyanae* (Tyanalı Apollonios'un Yaşamı) adlı yapıtında betimlediği tapınaktır.

Takshaşila yalnızca yönetim değil, aynı zamanda bir öğrenim merkezi olmakla birlikte, Bihar'daki Nalanda gibi dershaneleri ve öğrencilerin kalabileceği yerleri olan bir üniversite kenti de değildi. Takshaşila'da okul yöneticisi öğrencilere kalacak yer sağlar, öğrenciler de karşılığında para verir ya da yöneticiye ve ailesine hizmet ederlerdi. Ayrıca Budacı manastırlar da öğrencilerle keşişlerin gereksinimlerini karşılarlardı.

taksi, daha çok kent içinde ve yakın çevresinde bir yerden bir yere gitmek için tutulan şoförlü otomobil. Taksilerde ücret ya zon sistemiyle ya da sabit bir tarifeyle belirlenmiş olur ya da otomobillere takılmış taksimetrelerle saptanır. Taksi sözcüğü de Wilhelm Bruhn'un 1891'de icat ettiği (kat edilen mesafe ya da zamanı otomatik olarak ölçerek ödenecek para miktarını saptayan bir sayaç olan) taksimetreden gelmektedir.

Modern taksilerin gelişimi otomobilin gelişimiyle koşuttur. İlk motorlu taksiler Amerika ve Avrupa caddelerinde 1890'ların sonlarında görülmeye başlayan, elektrik enerjisiyle çalışan araçlardı. İçten yanmalı motorlu ve taksimetreli taksiler ilk kez 1907 dolayında ortaya çıktı. Modern taksilerin çoğu, özellikle taksi olarak kullanılmak üzere üretilmiş dört kapılı arabalardır. Londra gibi bazı kentlerde taksilerin resmen belirlenmiş özelliklere uygun olarak tasarlanması zorunludur.

Büyük taksi firmaları tam gün çalışan ücretli şoförler kullanır. Arabaları bir firmadan kiralayarak işleten bağımsız girişimciler olduğu gibi, kendi arabalarını kullanan sürücüler de vardır. Türkiye'de büyük kentlerde belirli sayıda (10-20) araba sahibi şöför bir firma adı altında birleşerek semt taksi işletmeleri oluşturmaktadır. Ayrıca birçok şoför de, çalıştıkları taksinin sahibine belirli sabit bir gündelik verip bunun üzerindeki geliri kendilerine ayırmak koşuluyla çalışmaktadır.

taksidermi, başta kuşlar ve memeliler olmak üzere, özel olarak hazırlanmış derilerden ve destekleyici öğelerden yararlanarak çeşitli hayvanların canlı yaşamdakine benzer modellerini yaratma işi. Taksidermi avdan bir anı saklama biçimindeki eski bir geleneğe kadar geri götürülebilirse de, bir sanat olarak gelişmesi Aydınlanma Çağıyla başlar. Bu dönemde doğa tarihine ilginin artmasıyla hem özel koleksiyonlarda, hem de kamu müzelerinde hayvanlardan oluşan sergilere yer verildi. Deri, kıl ve tüyleri çürüme ve böceklerden koruyucu kimyasal yöntemlerin bulunduğu 18. yüzyıl başlarında, dikilmiş derileri kuru ot ya da samanla doldurarak canlı hayvanların görünümlerini yeniden yaratma yolunda ilk adımlar atıldı. Deri hazırlamadaki hızlı gelişmeler ve yeni doldurma teknikleri, çok geçmeden bu ürünleri gerçekçi biçimde sergilemeye yönelik bir eğilim doğurdu. Hayvanlar doğal ortamda göründükleri pozlarda, çoğunlukla büyük bir hareket etkisi verilmeye çalışılarak sergilenmeye, gerçek ya da yapay bitkiler, resimli fonlar vb eklenerek doğa benzeri sahneler yaratılmaya ve hatta hayvanların bütün doğal ortamları taklit edilmeye başladı. 19. yüzyılda bir doğabilimci ve araştırmacı tarafından Paris'te kurulan ve müzelere çok sayıda sergi malzemesi sağlayan Maison Verreaux gibi ticari kuruluşların çalışmalarıyla taksidermi bir müze sanatı olarak iyice yerleşti. Verreaux'nun açtığı yol, Carl Akeley(*) gibi taksidermi meraklılarının Rochester'daki (New York) Ward Doğabilim Kurumu'nda yürüttüğü çalışmalarla daha da ileriye götürüldü. Bu kurumda geliştirilen, kil ve alçıdan anatomik ölçülere uygun manken yapım teknikleri günümüzde de modern taksidermin temelini oluşturmaktadır. Bundan sonraki gelişmeler daha çok sürüngenlerin, böceklerin ve yumuşak gövdeli yaratıkların ele alınmasına, selüloit ve plastik gibi yeni malzemelerin kullanılmasına yönelik olmuştur.

taksim (Arapçada "kısımlara, bölümlere ayırma"), klasik Türk müziğinde, geniş anlamıyla her tür doğaçlama; dar anlamıyla yalnızca çalgıyla yapılan ritimsiz, solo doğaçlama.

15. yüzyılda ve daha sonra taksim etmek, taksim yapmak anlamında "nevaht eylemek" deyimi kullanılmıştır. Taksim sözcüğü 17. yüzyılda kesin olarak *nevaht*'ın yerini almıştır. Eskiden beri kullanılmış olan makam göstermek deyimi ise, özellikle hanendeye ya da hanendelere seslendirecekleri yapıtın (bazen de doğaçlamanın ait olduğu makamın) karar perdesini duyurmak amacıyla, fazla sanat kaygısı güdülmeden, bir çalgıyla yapılan doğaçlamayı belirtir.

Taksimin çeşitli türleri vardır. Baş taksim ya da giriş taksimi uzun bir programın başında tek bir çalgıyla, programdaki yapıtların makamını tanıtmak ve hanendelere makamın karar perdesini duyurmak üzere yapılan taksimdir. Ara taksimi bir programın ortasında, bir ya da birkaç çalgıyla yapılır. Böylece hem sazendeye (ya da sazendelere) solo yapma, hem de topluluğun öbür üyelerine, özellikle de sazendelerden daha çok yorulan hanendelere dinlenme olanağı tanınır. Geçiş taksimi, bir programın ortasında yer alan ve bir ya da birkaç

çalgıyla yapılarak, başka makamda yapıtların seslendirilmesi için hem icracıların hem de dinleyicilerin hazırlandığı taksimdir. Bir geçiş taksimi başladığı makamla bitmez; oysa ara taksiminde, çeşitli makam geçkileri yapılsa bile, başlanılan makamda karar verilir. Son taksim günümüzde yalnızca Mevlevi müziğinde vardır ve ayinde son yürüksemaiden sonra yer alır. Son taksimin ardından Kuran okunur. Karşılıklı taksim ya da taksim-i muhtelit, birden çok çalgının sırayla yaptığı taksime denir (bu aynı zamanda bir ara taksimi ya da geçiş taksimi de olabilir). Fihrist taksim, belli bir makamdan başlayarak ve belli bir sırayı izleyerek pek çok makamın seyir özelliklerini göstermek amacıyla, tek bir çalgının yaptığı uzun taksimdir. Yeni ve pek yaygın olmayan üst üste taksim terimi ise en az iki çalgının eşzamanlı, ama birinin daha baskın olarak yaptığı taksimleri belirtir. Bunun ilk ve başarılı örneklerini Niyazi Sayın (ney), Necdet Yaşar (tambur) ve İhsan Özgen (kemençe) çeşitli radyo ve televizyon programlarında ve konserlerde vermişlerdir.

Her dönemde büyük önem taşıyan taksim ya da daha genel olarak doğaçlama, öteden beri icracının ustalığının bir kanıtı olarak görülmüştür. Uzmanların büyük çoğunluğu, taksim geleneğinin Tamburi Cemil Bey'le yeni bir döneme girdiğinde görüş birliği içindedir. Bu düşüncenin oluşmasında, Cemil Bey'in taksim plakları dolduran ilk büyük sazende olmasının rolü büyüktür. Gerçekte Cemil Bey'in ilk plaklarındaki taksimleri sonrakiler kadar olgun ve başarılı değildir. Taksimin giriş ya da zemin(*), gelişme, meyan(*) ve karar diye adlandırılabilecek dört bölümü özellikle Cemil Bey'in ve ondan sonra gelen Niyazi Sayın ve Necdet Yaşar gibi sanatçıların taksimlerinde belirgindir. Bazı uzun taksimlerde meyan bölümü oldukça uzun tutulmuştur. Bu uzun meyanlar genellikle kesin çizgilerle alt bölümlere ayrılmıştır.

Makamsal bir müzik olan klasik Türk müziğinde taksimin ana öğesi melodidir. Bir taksim, onu oluşturan melodiler eski melodilerin tekrarı olmadığı ölçüde değerli sayılır. Pek çok taksim, ağır tempolu iki bölüm arasına yerleştirilen hızlı tempolu uzun ya da kısa bir bölüm içerir. Ritmik bölümlerin içinde de, ayrıca ritmik çeşitlemeler bulunabilir.

Bir de ritmik taksim diye nitelenebilecek bir taksim türü vardır. Özellikle mızraplı ve vurmalı çalgıların ritmik eşliği üzerine yapılan ve ritmik melodilerden oluşan bu tür taksimlere oyun havalarının ortasında ya da sonunda yer verilir. Ama bunları, gene oyun havalarının ortasında ya da sonunda, birçok çalgının tuttuğu tempo üzerine yapılan ritimsiz taksimle (melodilerinin daha kıvrak ve canlı olması dışında sıradan bir taksim) karıştırmamalıdır. *Ayrıca bak.* doğaçlama.

Taksin, PHRAYA TAKSIN ya da PHYA TAK olarak da bilinir (d. 17 Nisan 1734, Ayutthaya - ö. 6 Nisan 1782, Thon Buri, Siyam [bugün Tayland]), 1767-82 arasında Siyam kralı. 1767'de Siyam'ı işgal eden Birmanları ülkeden sürerek krallığı yeniden birleştirmiştir.

Çin-Tay kökenli bir aileden geliyordu. Koruma altında olduğu bir Tay soylusunun aracılığıyla kralın hizmetine girdi. 1764'te Tak eyaletinin valiliğine getirilerek *phraya* unvanını aldı ve bu tarihten sonra Phraya Tak adıyla anılmaya başladı. 1766-67'de askerleriyle birlikte başkent Ayutthaya'da kuşatıldıysa da kentin düşmesinden önce krallığın güneydoğu kesimine kaçmayı başardı. Orada krallığını ilan edip yeni bir ordu kurarak Aşağı Chao Phraya Irmağı vadisini geri aldı; başkenti Bangkok'un karşısındaki Thon Buri'ye taşıyarak Birmanların saldırılarını püskürttü. 1770'e gelindiğinde taht üzerinde hak iddia eden bütün rakiplerini yenilgiye uğratmıştı. 1776'ya doğru Birmanları Chiang Mai ve ülkenin kuzeyinden çıkardı; kısa bir süre sonra Laos, Kamboçya ve Malay devletlerini egemenliği altına aldı.

Bir siyaset adamından çok usta bir komutan olan Taksin kısa zamanda keyfi bir yönetim kurdu. Halkı ve Budacı rahipleri kendi dinsel inançlarına uymaya zorlaması, küçük rütbeli subayların başkent yakınlarında bir ayaklanma başlatmalarına yol açtı. Ayaklanmacılar Taksin'i devirip öldürdükten sonra, Kamboçya'da seferde bulunan başkomutanı Siyam'a çağırarak I. Rama(*) adıyla tahta çıkardılar. Bazı tarihçiler, Taksin'in 1782'de Thon Buri'den kaçarak 1825'e değin Siyam'ın güneyindeki bir dağda saklandığını ileri sürerler.

taksirli suç, failin isteyerek işlediği bir eylemden, istememiş olduğu halde, yasanın cezalandırılmasını öngördüğü bir sonucun doğmasıyla oluşan suç. Türk Ceza Kanunu (TCK) "taksir"i tanımlamayarak yalnızca taksirli suçları belirlemiştir. Bu nedenle bir eylemin taksirli suç olarak cezalandırılabilmesi için yasanın bu konuya ilişkin özel hükümlerinde taksirli suç olarak gösterilmiş olması zorunludur. Yasa ayrıca taksirin biçimlerini de belirlemiştir. Buna göre taksir tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek ve sanatta acemilik, emir ve nizamlara uymama gibi hususlardan oluşur.

Öğretide taksirli suçlardan sorumluluğu açıklama konusunda en güçlü kuram "öngörülebilme kuramı"dır. Bu kurama göre taksirin cezalandırılmasının nedeni, eylemin yarattığı zarar verici sonucun önceden tahmin edilerek bu eylemden kaçınmak olanağı varken bunun yapılmamış olmasıdır. Taksiri kazadan ayıran nokta, birincisinde failin işlediği eylemden ya da ihmalinden doğacak sonuçları tahmin edebilecek durumda olması, buna karşılık ikincisinde failin eyleminin sonuçlarını düşünerek gerekli önlemleri almış olmasına karşın eylemden tahmin edilemeyen sonuçların doğmasıdır. Bu nedenle taksir cezalandırmaya yol açarken, kaza fail için ceza sorumluluğu doğurmaz. Kaza gibi zorlayıcı neden de ceza sorumluluğunu ortadan kaldıran bir durumdur.

Taksir ağır ve hafif olmak üzere iki dereceye ayrılır. Ağır taksir işlenen eylemin sonucunun herkesçe tahmin edilebileceği, hafif taksir ise işlenen eylemin sonucunun ancak dikkatli kimselerce tahmin edilebileceği durumlarda söz konusu olur. Taksirin derecesi, genellikle sorumluluğu etkileyen bir neden sayılmaz. Yalnızca taksirle adam öldürme ve müessir fiil suçlarında taksirin hafif olması yasada cezayı hafifleten bir neden olarak öngörülmüştür. Taksirli suçlarda, kasıtlı suçlardan farklı olarak, teşebbüsün cezalandırılması söz konusu değildir.

takson, canlıların sınıflandırmasında, âlemden alttüre kadar bir hiyerarşi içinde düzenlenmiş tüm birimlerin ortak adı. Genellikle bir takson alt düzeydeki birçok taksonu içerir. Tekhücrelilerin, bitkilerin ve hayvanların sınıflandırılmasında kullanılan taksonomik kategorilere genellikle aynı adlar verilmiştir. Bunlar en üst düzeyde âlemden başlayarak aşağıya doğru filum (bitkilerde bölüm), sınıf, takım, familya, cins, tür ve alttürdür. Taksonlara giren canlılar da belirli kurallara bağlı olarak adlandırılır (*bak.* sınıflandırma ve adlandırma).

Canlıların kalıtımla aktarılan özellikleri denetlenerek tür içinde farklı özellikler gösteren gruplar geliştirilmiştir. Genellikle takson sayılmayan bu gruplar değişik adlarla tanınır. Islah çalışmalarında, taşıdıkları belirli özellikleri sonraki kuşaklara aktarabilen tür içi gruplara, evcil hayvansa ırk ya da soy, bitkiyse kültür çeşidi denmektedir.

taksonomi, canlıların sınıflandırılmasıyla ilgilenen bilim dalı. Taksonomi terimi Yunanca *taksis* (düzenleme) ve *nomos* (yasa) sözcüklerinden türetilmiştir. *Ayrıca bak.* sınıflandırma ve adlandırma.

taktik, savaşta kara, hava ve deniz çarpışmalarını yürütme sanatı ya da bilimi. Çarpışma hedeflerinin belirlenmesi, birliklerin ve öbür personelin yerleştirilmesi, silah, gemi ve uçak gibi araçların kullanımı, saldırı ve savunma harekâtlarının uygulanması gibi konuları kapsar.

Tarihteki büyük askeri önderler, çarpışma alanında gelişmelere göre esnek ve değişken bir tutum izleyen büyük taktikçilerdi. Bu önderlerin başarıları, içinde bulundukları dönemin olumlu ve olumsuz maddi koşullarını ele alış biçimleri ve tek başına ya da toplu olarak sonucu belirleyen güvenlik, hareket yeteneği, baskın ve güçleri birleştirme gibi belli savaş ilkelerini bu koşullara uygulama biçimleriyle ölçülmüştür. Tarih boyunca çeşitli komutanlarca alışılmış ve alışılmamış taktiklerin yanında saldırı, savunma ve oyalama gibi taktikler uygulanmıştır.

Taktik geniş anlamıyla, fiilen çarpışırken karşılaşılan sorunlar olarak anlaşılabilir. Taktik düşünce, eldeki insan gücüyle silah teknolojisi arasında eşgüdüm sağlamayı, ayrıca bu iki öğeyi araziye ve düşman birliklerine uyarlayarak savaşan bir birliğin silah gücünün en etkili biçimde kullanılmasını amaçlar. Barutun bulunuşundan önce piyadeler kargı, mızrak ya da kılıçla donatılır ve birbirine yakın dövüşürdü. Bu silahları en verimli ve isabetli bir biçimde kullanabilmek için düşmana olabildiğince yakın savaşılırdı. Ölen savaşçıların yerini almak üzere çok sayıda yedek kuvvet arka arkaya sıralanırdı. Elde taşınan ateşli silahların geliştirilmesinden sonra, birliklerin safları gittikçe birbirinden uzaklaşmaya başladı. Ateşli silahlar taşıyan askerlerin dağıtılması düşmana hedef olmalarını güçleştirdiği gibi, etkili saldırı hattını da genişleten bir yöntemdir.

Yığınak yapma taktik harekâtın önemli bir parçasıdır. Bu düzende, silah ve birlikler düşmana en çok zarar verebilecek ya da en iyi savunma sağlayacak yerlere yerleştirilir. Örneğin düşmana yan taraftan saldırmaya çalışan bir taktikçi, en güçlü, en hareketli birliklerini bu tarafın karşısına yerleştirir ve kalan birlikleri ve ikmal maddelerini korumak için savunma silahlarını ve daha ağır birlikleri kullanır. Saldırı zamanlaması ve yönetimi de önemli taktik öğeler arasındadır. Denizde, özellikle rüzgâr gücüyle işleyen savaş gemilerinde yönetim çok önemliydi. Günümüzdeki savaşlarda ise zamanlama, özellikle hava indirme harekâtlarında düşmanı şaşırtarak üstünlük sağlamak açısından büyük önem taşır. Düşman kuvvetleriyle çarpışmayı kesme yöntemi de, geri çekilme izlenimi verme ya da yenilgiye uğramış bir orduyu koruma açısından önemlidir. Belirli bir taktik sisteminin başarısı, kullanılan silahların güvenilirliğinin ve gücünün yanında, birliklerin ve komutanların bu iş için ne derece iyi eğitilmiş olduklarına bağlıdır.

taktik silahlar sistemi, hedef bulma, nişan alma ve atış denetimi sağlamaya

yönelik elektronik donanımlar ile birlikte uygulanan taktik silahlardan oluşan sistem. Görece kısa erimli ve çabuk sonuç veren silahlar olan taktik silahlar, saldırı ve savunma amaçlı olarak tasarımlanmıştır. Tanksavar silahları, uçaksavar savunma silahları, savaş alanı destek silahları, hava ve deniz saldırı silahları taktik silah kapsamına girer.

Stratejik silah sistemleri az sayıda ülkenin silahlı kuvvetleri tarafından kullanılırken, taktik silah sistemleri pek çok ülkede kurulmuştur. Taktik silahların çeşitli uyarlamaları günümüzde en az 15 ülkede üretilmekte, kara, deniz ve hava kuvvetlerine sahip her ülkede ve her tür gerilla birliğinde kullanılmaktadır. Taktik silahlar sistemi genellikle fırlatılma noktalarının (yer ya da hava) ve hedefin konumuna göre (yer ya da hava) sınıflandırılır.

Yerden yere sistemler. Tanksavar silahları genellikle fırlatma rampasından, roketatardan, zırhlı araçtan ya da helikopterden fırlatılan kablo güdümlü füzelerden oluşur. ABD yapımı TOW'lar ya da Fransız-Alman yapımı HOT'lar gibi kablo güdümlü füzelerde, makaraya sarılı kablo füzenin arkasından boşalır ve füze uçarken kullanıcı, yörünge düzeltmelerini füzenin içinde bulunan denetim düzeneğine gönderir. Bazı sistemler, fırlatma işlemini gerçekleştiren asker nişangâhı hedefe doğru tuttuğu sürece, yörünge düzeltmelerini kendiliğinden yapar. Laser güdümlü bir tanksavar sistemi olan ABD yapısı "Copperhead", 155 mm'lik konvansiyonel bir obüsten fırlatılır. Topçu, mermi uçuşa geçtikten hemen sonra laser ışınını hedefe odaklar. Silah içindeki bir algılayıcı hedefi bulur ve denetim kanatçıklarını döndürerek füzeyi hedefe yöneltir.

Savaş alanı destek silahları kapsamında, SSCB yapısı "SS-12"ler kadar büyük ve erimi 700 km'den uzun olan ve yaklaşık bir megatonluk savaş başlığı taşıyabilen balistik füzeler ile Fransız yapısı "Pluton" füzeleri kadar küçük, 25-300 km erimli olan ve gücü 15 kilotona kadar inebilen savaş başlığı taşıyabilen balistik füzeler yer alır. Bu sistemlerde füzelerin fırlatılması ile kumanda ve ateş denetim bilgisayarlarının ve öbür aygıtların yerleştirilmesine yönelik olan araçlar da bulunur.

Bu tip konvansiyonel ağır silahlar, kamyonlara yüklenmiş çoklu roket fırlatıcılarıdır. Bu fırlatıcılardan araçlara ve birliklere, güdümsüz roketler, tanksavar füzeler, hatta zehirli gazlar ateşlenebilir.

Gemilerde kullanılan sistemler daha çeşitlidir. Bir kişi tarafından bir bilgisayar denetim konsolu aracılığıyla denetlenen İsrail yapısı "Gabriel" sisteminde, füzeye hedefle ilgili bilgiler fırlatmadan önce ya da uçuş sırasında yüklenebilir. Fransa-İtalya ortak yapımı "Otomat" sistemi ise, herhangi bir radar ya da atış denetim sistemi ile birlikte kullanılabilir.

Denizaltıları ve torpilleri vurmaya yönelik olan sualtı silahları da yerden yere silahlar olarak kabul edilir. Sonar ya da akustik izleme sistemlerine sahip güdümlü ya da hedef arayabilen torpiller bu tür silahlardır. Almanya'da kablo güdümlü torpiller üretilir; buna karşılık İsveç'in denizaltısavar silah sisteminde, sonardan gelen bilgiler yardımıyla yörüngesi yeniden programlanabilen bir füze bulunur. En karmaşık sualtı sistemlerinden biri olan ABD yapısı "Subroc"lar ve Sovyet yapısı "SS-N-15"ler, suyun üzerine fırlayıp havada sesüstü bir hızla 50 km kadar yol alabilir ve suya nükleer derinlik bombası bırakabilirler.

Yerden havaya sistemler. Güdümlü füzeler, toplar ve roketler, yere konumlandırılmış, istendiğinde hareket ettirilebilen uçaksavar silahlarıdır.

Genellikle bir tankın şasisine yerleştirilen bu silahlar, her biri bir fırlatma kutusu içinde bulunan bir dizi füze ile bir radar ve atış denetim aygıtından oluşur. Çoğunlukla iki kademeli ve katı yakıtlı olan füzeler, radar ve bilgisayar aracılığıyla otomatik olarak ya da optik araçlar yardımıyla bir operatör tarafından denetlenebilir. Her iki durumda da denetimin sağlanması için mikrodalgalardan yararlanılır. Denetim sistemi ile füze arasındaki bağlantı ise otomatik bir kızılötesi ışınlı izleme sistemi yardımıyla sağlanır. ABD yapısı "Patriot" sisteminde, her biri dört füze içeren ve sayıları sekize kadar çıkabilen, hareketli füze fırlatma istasyonları, radar nişan alma ve izleme, kimlik saptama, füze güdümü ve öbür bilgileri bir araya getiren tek bir merkezce denetlenebilir. İsviçre yapısı "Flakpanzer" uçaksavar tankı, radar denetimli atış sistemini, dakikada 1.100 atış yapabilen 35 mm'lik iki topu ve tankı kullanan 3 kişilik mürettebatı taşır. Gemilerde kullanılan yerden havaya sistemler de temelde aynı ilkelere dayalı olarak çalışır.

Havadan yere sistemler. Bu sistemlerin çoğu, saldırı uçak ve helikopterlerinin yeteneklerini artırmak amacıyla kullanılır. Havadan yere silah sistemleri, bu araçların gelişkin nişan alma, izleme ve atış denetim aygıtlarıyla donatılmasına olanak sağlar. Bu sistemler çok farklı büyüklüklerde olabilir. Örneğin bir "Tupolev" bombardıman uçağından fırlatılan SSCB yapısı "AS-4" füzesi 11 m'den daha uzundur. "AS-4"ün hedefe doğru yaklaşırken eylemsizlik güdümüyle hareket ettiği sanılmaktadır. İngiliz yapısı "The British Advanced Airborne Anti-Armour" sistemi, fırlatmadan önce pilot tarafından programlanan bir taşıyıcı içine yerleştirilmiş bir dizi küçük silahtan oluşur. Taşıyıcı hedef bölgesine kadar uçar ve daha sonra silahları teker teker paraşütle bırakır. Silahlar hedefin üzerine ya da yakınlarına düşerse, çarpma etkisiyle patlar, ama hedefin uzağına düşerse bir mayın gibi yerde kalır. Birkaç Avrupa ülkesi tarafından ortaklaşa üretilen, havadan yere "Martel" füzesinin burun kısmında, fırlatıldığı uçaktaki denetim konsoluna hedefin görüntüsünü ileten bir kamera bulunur. Daha sonra operatör, uçaktan radyo sinyalleri aracılığıyla füzeyi yönlendirir, ardından da bir hedef arama aygıtı devreye girer.

Havadan havaya sistemler. Bu sistemler de savaş uçaklarının etkinliğini artırmaya yöneliktir. Havadan havaya silahlarda çok çeşitli güdüm sistemleri kullanılır. Yaygın olarak kullanılan ABD yapısı "Sparrow" sisteminde güdüm amaçlı bir radar hedef arama donanımı bulunur. Gene ABD yapısı "Sidewinder" ise, hedefin egzozundan çıkan ısı yardımıyla güdümlenir. Fransız yapımı havadan havaya füzelerde ise hem radarlı hem de kızılötesi ışınlı güdüm sistemleri kullanılır. İsrail yapısı olan ve 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında 200'den fazla Arap uçağı düşürdüğü ileri sürülen "Şafrir" füze sisteminde, düşman uçağı atış erimine girdiğinde, füzenin bulunduğu uçağın kokpitindeki uyarı ışık ve ses alarmları devreye girer. Böylece uyarılan pilot fırlatma düğmesine basar ve sistem geri kalan işlemleri kendi başına gerçekleştirir. ABD'de, gözle izlemeli güdüm sistemleri de geliştirilmiştir. *Ayrıca bak.* stratejik silahlar sistemi

Takuan Soho (d. 1573, Tacima - ö. 1645, Şinagava, Edo [bugün Tokyo] yakınları, Japonya), Zen Budacılığın Rinzai mezhebinden keşiş, şair, kaligraf, ressam ve çay töreni ustası. Kılıç kullanma sanatını Zen geleneği ile birleştirerek Tokugava dönemini (1603-1867) birçok kılıç ustasına esin kaynağı olmuştur.

Ailesine ilişkin bilgi azdır. Güçlü feodal ailelerle dostluk kurduğu sanılır. İmparatorun emriyle Daitoku (1607), sonra da Nanso ve Sokyo tapınaklarının başkeşişliğine atandı. Ama hükümet politikalarına karşı çıkınca 1620'de ülkenin kuzeyindeki Yamagata iline sürüldü. Sürgünde bulunduğu sırada bazı yıkık tapınakları onardı; ayrıca iki ünlü yapıt kaleme aldı. Bu yapıtlardan *Fudo çişin myoroku*'da (Anlatılmaz Dinginlik Sanatı) çeşitli Zen öğretilerinin özdeki birliğini göstermeye çalıştı. Öbür yapıtı *Taia-ki* adını, her şeyi kesebildiği söylenen efsanevi kılıç *Taia*'dan almıştı ve kılıç kullanma sanatını konu ediyordu. Takuan 1638'de Edo'ya dönerek yeni şogun Tokugava İemitsu'nun gözde adamlarından biri oldu ve Tokai Tapınağı'nın (*ci*) yapımı için hükümetten mali destek gördü.

Takulliler, Fransızca PORTEUR ("Taşıyıcı"), Kanada'nın İngiliz Kolumbiyası eyaletinin orta kesiminde, Kıyı Dağları ve Kayalık Dağlar arasında, Fraser Irmağının yukarı kolları çevresinde yaşayan ve Atabask dili konuşan Yerli kabilesi. Fransızca Porteur adı, Takulli kadınlarının, ölen kocalarının küllerini üç yıl boyunca sırt çantalarında taşımaları geleneğinden gelir. Takulli (Su Üzerinde Gidenler) adının kökeni ise bilinmemektedir.

Takulliler, Kuzeybatı Pasifik Kıyısı Yerlileriyle pek çok geleneği paylaşırlardı. Beslenme kaynakları ağırlıklı olarak, ırmaktan sağladıkları sombalığı ile çeşitli av hayvanlarıydı. Güney Takullileri, bir bölümü toprak altında kalan evlerde otururlardı. Kuzey Takullilerin evleri ise, kıyı üzerindeki komşu kabilelerinki gibi üçgen biçiminde, direk ve kalaslardan yapılmıştı. İki grupta da evler ortaktı.

Yarı yerleşik olan Takullilerin düzenli örgütlenmiş köylerde mevsimlik evleri vardı. Toplumsal örgütlenmeleri kıyı Yerlilerine çok benziyordu. Soylular, halk ve kölelerden oluşan karmaşık bir sınıf yapısı vardı. Soyun, klanın ve evin dışından evlenmeyi öngören karmaşık kurallar bulunuyordu. Her altgrup yaşadığı topraklar üzerinde kesin hak sahibiydi. Öteki altgrupların bu araziye saldırması kanlı misillemelere yol açar, en azından tazminat ödenmesini gerektirirdi.

Takulli dininin merkezinde bir yüce gök tanrı yer alıyordu, ama doğada pek çok ruh olduğuna ve bunlarla düşler, ayinler ve büyüler aracılığıyla ilişki kurduklarına da inanıyorlardı. Ayrıca hem yeniden doğuş hem de öbür dünya inançları vardı.

Avrupalıların getirdiği hastalıklar ve eski yaşam biçimlerinin bozulması Takulli nüfusunu 20. yüzyılın sonlarına doğru yaklaşık 4.500'e kadar indirdi.

Takuma Şoga, asıl adı TAKUMA TAMEMOTO (ö. 12. yüzyılın ikinci yarısı, Kyoto, Japonya), Budacı resimde (*butsuga*) ustalaşmış profesyonel sanatçılar yetiştiren bir Japon ailesinin üyesi. Güney Song sanatının özelliklerini içeren yeni bir dinsel resim üslubu yaratmıştır.

Budacılığın Şingon mezhebinden üst düzey bir rahipti. Kendisinin de bağlı olduğu Kyoto'daki To ve Cingo (Takaosan) tapınaklarının yanı sıra saray soylularının özel kullanımı için de *butsuga*'lar yaptı. Bunların en önemlisi 1191'de To Tapınağı için yaptığı "On İki Tanrı" adlı bir grup paravana resmiydi. Bu on iki resimden günümüze

yalnızca Ay Tanrısı'nın resmi ulaştı. Şoga'nın yarattığı ve Takuma ailesinin sürdürdüğü ikonografi üslubunun örneği olan bu yapıt soluk renkleri ve sınırlı örgeleriyle daha önceki Japon resminden ayrılıyor, fırça vuruşları açısından da Güney Song etkisini yansıtıyordu. Ayrıca tanrı ayakta ve profilden verilmiş, böylece giysi kıvrımlarının zarif çizgiler oluşturması sağlanmıştı.

takva (Arapçada "korunma"), İslamda kişinin kendisini günahtan koruması. Takva imanla, muttaki (takva sahibi) müminle eşanlamlı sayılır.

Kuran'a göre peygamberler halklarını öncelikle takvaya çağırırlar (Şuara 106, 124, 142). Kuran yalnız muttakiler için yol göstericidir (Bakara 2); kazançlı çıkacak insanlar muttakilerdir (Nur 51, 52) ve onlara Cennet vaat edilmiştir (Ra'd 35). Muttakinin karşıt terimleri zalim (Casiye 18, 19) ve kâfirdir (Ra'd 35). İnsanın Tanrı yanında iyi kabul görebilmesi için takva tek başına yeterlidir. Ama Kuran takvanın iman, salih amel ve ihsanla pekiştirilmesi gerektiğini de vurgular (Maide 93). Dolayısıyla gerçek takva küfür ve şirkten uzaklaşarak tevhid inancına bağlanmak, haram olan ve haram kuşkusu bulunan eylemlerden kaçınarak farz kılınan görevleri yerine getirmek ve kalbi Tanrı'dan alıkoyacak şeylerden temizleyerek yalnızca ona yönelmektir.

Mutasavvıflar ibadet alanında ihlas(*), günahlar alanında da terk ve kaçınma biçiminde anlamlandırdıkları takvayı değişik biçimlerde yorumlarlar. Buna göre takva kulun Tanrı dışındaki varlıklardan (masivaullah) korunmasıdır. Şeriatın sınırlarını korumak, Tanrı'dan uzaklaştıran şeylerden sakınmak, insanın kendisini başkasından üstün görmemesi, nefsin isteklerine uymaktan kaçınmak, Hz. Muhammed'e uymak takvanın gerekleri sayılır.

takvim, zamanın gün, ay ya da yıl gibi uzun süreli dönemlere bölünmesi ve bu bölümlerin belirli bir düzen içinde sıralanmasına yönelik sistemlerin ortak adı. Takvim, yaşamın tarım, ekonomik etkinlikler, bilimsel çalışmalar gibi pek çok alanında vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Hemen hemen tüm takvimlerde aynı olan bazı standart birimler vardır. Takvimlerin temel hesap birimi gündür. Gün, bir anlamda zamanın doğal bir bölümüdür, ama günün eşit aralıklı alt birimlere, örneğin 24 saate bölünmesi tümüyle yapay bir bölümlemedir.

Hafta da yapay bir zaman bölümüdür ve herhangi bir astronomik ya da doğal olguyla bağıntılı değildir. Bugün dünya ölçeğinde kullanılan yedi günlük hafta biriminin, yedi sayısına yüklenen gizemli bir anlamdan kaynaklandığı sanılmaktadır. Günlerin her birinin belirli tanrı ya da tanrıça adlarıyla anılıyor olması bu görüşü desteklemektedir (*bak.* hafta).

Ay ise, Ay'ın tüm evrelerinden oluşan bir tam çevrimi sırasında geçen süreye dayanarak belirlenmiştir. Kavuşum ayı olarak adlandırılan bu süre 29,53059 günden oluşur. Dinsel etkinliklerin dayandırılmış olduğu kavuşum ayı eski takvimlerde büyük önem taşıyordu. Örneğin yüzyıllardan beri kullanılmakta olan Yahudi takvimi ile bazı İslam ülkelerinde ve Hıristiyan Kilisesi'nde halen yürürlükte olan takvimler kavuşum ayına dayalıdır.

Yıl, Yer'in Güneş çevresindeki bir tam dolanım süresidir. Bu süreyi ölçmenin pek çok yolu vardır, ama en yaygın olanı dönence yılıdır. Dönence yılı, Güneş'in bahar ılımı noktasından (gün-gece eşitliğinin gerçekleştiği ilkbahar noktası) iki geçişi arasındaki süreyi temel alır. Bu yolla hesaplanan yıl, her biri 24 saat 3 dakika 56,55 saniye uzunluğundaki 365,242199 ortalama güneş gününden oluşur. Ortalama güneş günü, Güneş'in aynı meridyenin üzerinden iki geçişi arasındaki zaman süresidir.

Ama dönence yılı ile kavuşum ayı süreleri birbirini tutmaz: On iki kavuşum 354,36706 günde gerçekleşir; bu süre dönence yılından hemen hemen 11 gün eksiktir. Ayrıca ne dönence yılı, ne de kavuşum ayı tam olarak (artıksız) günlere bölünebilir. Bu nedenle takvimin Ay'ın evreleriyle ve mevsimlerle düzenli uyum içinde olabilmesi için, takvime belirli aralıklarla günlerin eklenmesi gerekir. Bu ek günlere artıkgün denir. Bunun en yaygın bilinen örneği, her dört yılda bir, yani her artıkyılda, şubat ayına eklenen bir artıkgündür.

Bugün tüm dünyada en yaygın kullanılan tarihleme sistemi, Gregoryen takvimdir(*). Gregoryen takvimin kökeni, beşinci Roma kralı Tarquinius Priscus'un (İÖ 616-578) yürürlüğe koyduğu sanılan Roma Cumhuriyet takvimine(*) dayanır. Bir bakıma Eski Yunanlıların kullandığı tarihleme sistemini andıran yanları olmakla birlikte, bu takvim daha çok, Roma'nın kurucusu olarak kabul edilen Romulus tarafından İÖ 738'de yürürlüğe konmuş olduğu sanılan 10 aylık ay takvimine benzemektedir. Roma Cumhuriyet takvimi, toplam 355 gün uzunluğundaki 12 aydan oluşuyordu. Model aldığı tarihleme sistemi gibi bu takvim de bir ay takvimiydi ve 365 ¼ günlük dönence yılından 10 ¼ gün daha kısaydı. Takvimin mevsimlerle uyum sağlayabilmesi için, her iki yılda bir, 23 ve 24 Şubat arasına bir artıkay eklenmesi öngörülmüştü; ama ihmal ve politik kaygılar sonucunda bu eklemeler çok düzensiz bir biçimde yapıldı, sonuçta takvim kullanılamaz duruma geldi. Bunun üzerine İÖ 46'da Julius Caesar bu alanda reform yoluna gitti ve bu görevi İskenderiyeli astronom Sosigenes'e verdi. Sosigenes, ay takviminin bırakılarak, yerine 365 ¼ gün uzunluğundaki güneş (dönence) yılının temel alınmasını önerdi. Ayrıca, eski hataların giderilebilmesi için İÖ 46 yılına 90 artıkgünün eklenmesi, böylece İÖ 1 Ocak 45 tarihinin mart ortasına alınması gerekiyordu. Bu sorunun tekrar ortaya çıkmaması için Sosigenes, artıkgünün her dört yılda bir şubata eklenmesini önerdi. Bu öneriler üzerine kabul edilerek yürürlüğe giren Jülyen takvimi(*) 1600 yıl boyunca kullanıldı.

Ama bu süre boyunca, 365,25 günlük Jülyen yıl ile 365,242199 günlük güneş yılı arasındaki uyumsuzluk önemli hataların birikmesine yol açtı. Her yıl 11 dakika 14 saniye olarak biriken bu farkın boyutu 1545'te 10 tam güne ulaştı. Bu tarihte Trento Konsili, Papa III. Paulus'u takvimde reform yapmakla görevlendirdi. Ama uzun yıllar herhangi bir sonuç alınamadı. 1572'de Papa XIII. Gregorius bu görevi Cizvit astronom Christopher Clavius'a verdi. On yıl sonra da Gregoryen takvim yürürlüğe girdi. Takvim ekim ayında 10 gün ilerletilmişti. Yıl uzunluğu 365,2422 gün olarak kabul edildi; bu süre, Jülyen takvimdekinden 0,0078 gün daha kısaydı. Clavius, takvimde birikebilecek hataları önlemek için, her dört yüzyıl başından, normal olarak artıkyıl olması gereken üçünün normal yıl olarak kabul edilmesini ve ancak 400'e tam olarak bölünebilen yüzyıl başlarının (örn. 1600, 2000) artıkyıl olmasını önermişti. Buna göre, 1700, 1800 ve 1900 normal yıllar, 2000 ise artıkyıl olacaktı. Böylece ortaya son derece tutarlı bir takvim sistemi çıktı; Gregoryen takvim ile güneş takvimi(*) arasındaki fark yarım dakikadan daha azdı. Takvimde 1 Ocak, değişmez biçimde yılın ilk günü olarak kabul edildi.

Gregoryen takvim günümüzde dünya ölçeğinde kullanılmakla birlikte, her yerde kolayca kabul görmedi. Roma Katolik devletlerinin büyük bölümü bu sistemi 1587'de kabul etti. Bazı Protestan ülkeler ise 18. yüzyılda, hatta İngiltere ancak 1750'lerde Gregoryen takvime geçti. Japonya, Çin, Rusya ve bir dizi İslam ülkesi çok daha sonraları bu takvimi yürürlüğe koydu. Günümüzde Gregoryen sistemin dışında kullanılan birkaç başka takvim daha vardır. Arap ülkelerinin önemlice bir bölümünde halen Hicri takvim yürürlüktedir. Geleneksel Hint ve Yahudi takvimleri de dinsel amaçlarla kullanılmaktadır.

Takvim-i Vekâyi, İstanbul'da önceleri haftalık, daha sonra düzensiz aralıklarla yayımlanan ilk Türkçe resmî gazete (1 Kasım 1831-4 Kasım 1922).

II. Mahmud'un (hd 1808-39) buyruğuyla, Beyazıt'ta Bâb-ı Seraskeri'nin (bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası) arkasındaki bir konakta kurulan Takvimhane-i Âmire'de basılmaya başladı. Vakanüvis Esad Efendi'nin yönetimindeki gazetenin muhabir ve yazar kadrosunu Bâbıâli'den çeşitli kamu görevlileri oluşturdu. 26 Ekim 1831'de gazeteyi tanıtmak amacıyla yayımlanan iki sayfalık bir broşüre göre *Takvim-i Vekâyi* habercilik yapacak, halkı eğitecek ve devletin uygulamalarını duyurarak bunlara uyulmasını sağlayacaktı.

Haftada bir çıkması öngörülen *Takvim-i Vekâyi* ilk aylarda düzenli, daha sonra uzun süre düzensiz olarak çıktı. Umur-ı dahiliye (iç haberler), umur-ı hariciye (dış haberler), mevad-ı askeriye (askeri işler), fünun (bilimler), tevcihat-ı ilmiye (din adamlarının atanmaları) ile ticaret ve es'ar (ticaret ve fiyatlar) olmak üzere altı bölümden oluşan gazete Osmanlı Devleti'nin çokuluslu yapısı nedeniyle bir süre Fransızca (*Le Moniteur Ottoman*[*]), Arapça (*Takvimü'l-Vekâyi*), Farsça (*Takvim-i Vekâyi*), Rumca (*Otomanikos Minitor*) ve Ermenice (*Liro Kir*) olarak da yayımlandı.

1860'tan sonra yalnızca resmî belge, tüzük ve duyuruları yayımlayan, 1878'de 2119. sayısından sonra yayımına ara veren *Takvim-i Vekâyi*, 1891-92'de yeniden yayımlanmaya başladı. Ama padişahın nişan vermesini konu alan bir resmî bildirimde "nişan itası" ifadesi "nişan hatası" olarak dizilince, II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) buyruğuyla kapatıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) kısa bir süre sonra yeniden yayımlanmaya başladı ve Kurtuluş Savaşı (1919-22) sonunda İstanbul hükümetinin varlığı sona erinceye değin yayımını sürdürdü.

tal, algler ve mantarlar gibi, gerçek kök, gövde, yaprak ve iletim dokularından yoksun bazı canlıların yaşama ve büyüme organlarına verilen ad. Tüm tallı bitkiler eskiden *Thallophyta* grubunda sınıflandırılırdı. Tallar, iplikçikler ya da katmanlar halindeki hücre dizilerinden oluşur. Bu grupta yer alan bitkiler bir hücreli olanlardan, üstün yapılı bitkileri andıran ağaçsı görünümdeki karmaşık yapılılara kadar çeşitlilik gösterir.

tala, Hindistan ve Pakistan müziğinde genelde ritim ve ölçüye eş tutulabilecek bir kavram. Gene de Batı müziğinde *tala*'nın tam bir karşılığı yoktur. Her *tala* kendine özgü belirli sayıda (3 - 128 arasında) vuruşu olan ve parça boyunca aynı kalan ritmik bir kalıp oluşturur. Bu kalıp içindeki vuruşlar, Batı uygulamasındaki gibi denk alt birimler biçiminde kümelendirilmez, asimetrik kümeler biçiminde de ortaya çıkabilir. Sayı

bakımından denk alt birimlerin bulunduğu durumlarda bile her küme farklı işlev görür. Örneğin *tin-tala* olarak bilinen *tala* 16 vuruştan oluşur ve görünüşte Batı müziğinin $\frac{4}{4}$'lük ölçüsüne benzer; bu 16 vuruş Batı müziğinde olduğu gibi dörderli kümelere ayrılmıştır. Ama dört vuruşlu olan her kümenin vurgu dereceleri farklıdır. En güçlü vurgu ilk kümededir (giriş vuruşu *sam*, 16 vuruştan en güçlü olanıdır); en zayıf vuruş da üçüncü kümede yer alır (bu kümenin ilk vuruşuna *khali* ya da giriş vuruşu denir). Dolayısıyla her *tala*'nın kendisine özgü bir özelliği vardır. Bu yalnızca vuruş sayısı ile değil, vuruşların farklı özelliklerde alt bölümlere ayrılmasıyla da belirlenir.

Raga'nın(*) dizisel melodik yapısı icracıya melodi için nasıl bir temel sağlıyorsa, *tala* da ritmik doğaçlamanın şaşmaz çerçevesini oluşturur. Genelde *tala*'yı, eşlik eden bir davul seslendirir. Ama ritmik kalıplar (çalınsın ya da çalınmasın) her zaman solocunun belleğinde hazır durumdadır.

Talak, Nijer'in kuzeybatısında, Ayr Dağlarının batısında kumullarla kaplı geniş bölge. Yaklaşık 100.000 km²'lik bir alanı kaplayan bölgenin sularını küçük ve mevsimlik akarsular toplar. Bunların en uzunu olan Azaouak, Nijer Irmağına dökülür. Bölgenin değişik noktalarında dinozor fosilleri bulunmuştur. Akdeniz kıyısındaki Cezayir kentini Nijerya'daki Kano'ya bağlayan Trans-Sahra Otoyolu bölgenin doğusundan geçer.

talâk (Arapçada "bağı çözmek", "serbest bırakmak"), İslam hukukunda kocanın tek taraflı olarak evliliği sona erdirmesi.

Kuran ve sünnetin koyduğu ilke ve kurallara uygun talâk, Sünni talâk olarak adlandırılır ve üç aşamada gerçekleşir. Buna göre erkek, hayız (âdet görme) halinde olmayan ve hayız halinden sonra cinsel ilişkide bulunmadığı karısına ilk talâkı verir. Bunun üzerinden üç temizlik süresi geçtikten sonra ikinci talâk verilir. Gene üç temizlik süresi geçtikten sonra üçüncü ve son talâk hakkı kullanılır. Bu süre içinde erkek kadınla cinsel ilişkide bulunamaz. Ama ilk iki talâktan sonra geri dönme hakkı vardır; cinsel ilişki geri dönüş anlamına gelir ve boşanma sürecini durdurur. Üçüncü talâk hakkının kullanılmasından sonra beynunet-i kübra (büyük ayrılık) gerçekleşir. Bu durumda kadın bir başkasıyla evlenip boşanmadıkça eski kocasıyla kesinlikle yeniden evlenemez (*bak.* hulle). Sünni talâkın koşullarına aykırı boşama, bid'i talâk olarak adlandırılır. Bir defada üç talâkla ya da bir ay içinde üç ayrı talâkla boşama da bid'i talâk sayılır. Bid'i talâk haram olmakla birlikte hukuken geçerlidir.

Erkeğin talâktan geri dönmesi durumunda (ric-i talâk) yeni bir sözleşmeye gerek olmaksızın evlilik sürer. Bu boşamada miras hakları geçerliliğini korur. Nikâhtan sonra ama zifaftan önce boşamak ve üçüncü talâk hakkını kullanmış olmak, geri dönüşü olanaksız kılar (bain talâk). Bu durumda miras gibi karşılıklı haklar düşer, ama iddet(*) süresince koca kadının geçimini sağlamakla yükümlüdür.

İslam hukukunda boşanmanın talâk dışında başka biçimleri de vardır. Bunlardan biri olan fesih, evlilik sözleşmesinde bulunan ya da sonradan ortaya çıkan bir eksiklik, bir kusur nedeniyle iki tarafın anlaşarak ya da yargıca başvurarak evliliği sona erdirmeleridir. Evlilik sözleşmesi (nikâh) sırasında talâk hakkının kadına bırakılması durumunda (tefviz-i talâk) kadın evliliğe son verebilir. Bu durumda erkek hakkını kadına bıraktığı için kendisi boşama yetkisine sahip değildir. Ama boşama hakkı kadına bırakılırken bu hakkı kullanma biçimi çeşitli koşullara ve kurallara bağlanabilir. Evliliğin sona erdirilmesinin yollarından biri de, belli bir bedel karşılığında boşama hakkının kadına devredilmesidir (muhalaa).

İslam hukuku belirli koşullarda kadına mahkemeye başvurarak ayrılma isteğinde bulunma hakkı da tanımıştır. Erkeğin hastalığı, cinsel açıdan özürlü bulunması, evinden uzaklaşarak ilgisini kesmesi, nafaka yükümlülüğünü yerine getirememesi (Hanefiler bunu ayrılık gerekçesi olarak kabul etmez), kötü davranması ve şiddetli geçimsizlik kadının mahkemeye başvurması için yeterli nedenlerdir.

talamus, beynin üçüncü karıncığının yan duvarlarının büyük bir bölümünü kaplayan oval biçimli bir çift büyük organ. Beynin beş ana bölümünden biri olan arabeynin (diensefalon) en önemli yapılarındandır. Beyin sapı ile ön beyin arasında bulunan talamus, kozalaksı bez ile habenulayı içeren epitalamus ve otonom sinir sistemiyle ilgili olan hipotalamustan oluşur.

Talamusun iki önemli işlevi vardır. Çeşitli alıcılardan beyin kabuğuna gelen sinir uyarılarını uyanık durumdayken ağrı, ısı ve dokunma duyusu olarak algılanabilecekleri biçime çevirir; dinlenme durumunda ise sinapslardaki aktarma işlevini (gelen uyarıların aktarılmasını) düzenler. Sinapslardaki işlevini, sinir hücrelerinde uzun süreli etkisizlik ya da sessizlik dönemlerini izleyen patlayıcı boşalmalar ile gerçekleştirir.

talamus sendromu *bak* Déjerine-Roussy sendromu

Talas, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Talas, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Talas Belediyesi 1911'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 49.025; kent, 30.485.

Talasemi *bak.* Akdeniz kansızlığı

Talât Paşa, tam adı MEHMED TALÂT PAŞA (d. 1 Eylül 1874, Edirne - ö. 15 Mart 1921, Berlin, Almanya), Osmanlı devlet ve siyaset adamı. İttihat ve Terakki Fırkası önderlerindendir. 1917-18 arasında sadrazamlık yapmıştır.

İlköğrenimini Vize'de, ortaöğrenimini Edirne Askeri Rüştiyesi'nde tamamladı. Edirne Posta ve Telgraf İdaresi'nde kâtip olarak çalışmaya başladı. Genç yaşta Jön Türk hareketine ilgi duydu ve İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin (sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti) Edirne Şubesi'ne üye oldu. *Meşveret* gazetesi ile cemiyet bildirilerinin dağıtımını üstlendi. Bu çalışmalarından ötürü kovuşturmaya uğrayarak 1895'te tutuklandı. 1898'de serbest bırakıldıysa da Edirne'de kalması sakıncalı görülerek Selanik'e atandı. Bir süre seyyar posta memuru olarak çalıştı. 1903'te Selanik Telgraf İdaresi başkâtipliğine getirildi.

Talât Paşa
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Selanik'te bulunduğu dönemde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin(*) örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Ayrıca yer aldığı mason "Mekedonia Risorta" locasıyla işbirliğine gidilmesini sağladı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmesinden (1907) sonra, örgütün ülke içindeki yönetiminin başına geçti. "Saî" takma adıyla haberleşmeyi yönetti. Bu arada iki yıl Hukuk Mektebi'nde öğrenim gördü, daha sonra bir özel okulun yöneticiliğinde bulundu.

II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında önemli görevler üstlenen Talât Bey, 1908'de İttihat ve Terakki'den Edirne mebusu seçildi. Meclis-i Mebusan'ın birinci reis vekili oldu. 1909'da İngiltere'ye giden mebuslar heyetinin başkanlığını üstlendi. Bu görevle yurtdışındayken Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinde dahiliye nazırlığına getirildi. Muhalefetin yoğun eleştirileri üzerine bu görevden çekilmek zorunda kaldı. 1911'de kurulan Mehmed Said Paşa hükümetinde bu kez posta ve telgraf nazırlığını üstlendi. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin en etkili yöneticisi oldu. 1908 kongresinde seçildiği merkez-i umumide, vekil-i umumiliğe getirildi (1912).

Balkan Savaşları (1912-13) sırasında gönüllü olarak orduya katıldı. İttihat ve Terakki'nin iktidara doğrudan el koyma amacıyla düzenlediği Bâbıâli Baskını'na (23 Ocak 1913) öncülük etti. Balkan Savaşları sonunda kurulan Said Halim Paşa hükümetinde yeniden dahiliye nazırı oldu. I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında, bölgedeki karışıklıkları önlemek ve düşman devletlerle işbirliği yapmalarını engellemek amacıyla Doğu Anadolu'daki Ermenileri topluca göç ettirdi (1915). Bu uygulama nedeniyle Batı kamuoyunda "soykırım yapmak"la suçlandı ve "bir numaralı Ermeni düşmanı" ilan edildi. Said Halim Paşa 1917'de görevinden ayrılınca, vezirlik verilerek sadrazamlığa getirildi. Gene aynı dönemde İttihat ve Terakki Fırkası'nın reis-i umumiliğini üstlendi.

Savaşın Almanya ve müttefiklerinin yenilgisiyle sonuçlanacağının anlaşılması ve Almanya'nın İtilaf Devletleri'nden ateşkes istemesi üzerine, Talât Paşa hükümeti de istifa etti (Ekim 1918). Yeni kurulan Ahmed İzzet Paşa hükümeti savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) imzalarken, İttihat ve Terakki Fırkası da 1 Kasım 1918'de son kongresini yaptı. Talât Paşa bu kongrede yaptığı konuşmada savaşa nasıl girildiğini ve savaş sırasındaki gelişmeleri anlattı ve siyasetten çekildiğini açıkladı. Aynı gece, öteki İttihatçı yöneticilerle birlikte bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk etti. Önce Rusya'ya oradan da Almanya'ya geçti. Ali Said takma adıyla Berlin yakınlarındaki Charlottenburg'a yerleşti. Siyasal çalışmalarını burada sürdürmeye çalışırken, 15 Mart 1921'de bir Ermeni tarafından öldürüldü ve Berlin'deki Türk mezarlığına gömüldü. 1943'te kemikleri İstanbul'a getirilerek Şişli'de, Hürriyet-i Ebediye tepesinde toprağa verildi. Talât Paşa'nın Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı yıllarını ele alan anıları ölümünden sonra *Talât Paşa'nın Hatıraları* (1958) / *Talât Paşa'nın Anıları* (1986, 1990) adı altında yayımlandı.

Talaud Adaları, Endonezya dilinde KEPULAUAN TALAUD, Endonezya'nın, Kuzey Selebes ilinde (*propinsi*) ada grubu. Karakelong, Salebabu ve Kaburuang adaları ile çok sayıda adacığı içine alır. Toplam yüzölçümü 1.281 km²'dir. Grubu oluşturan adaların en büyüğü olan Karakelong'un geniş bir resifle kaplı güney kesimi dışında kıyıları dik ve sarptır. Karakelong'un kuzeydoğusunda, yedi küçük adacıktan oluşan Nanusa Adaları (*pulau-pulau*) yer alır. Yüksekliği 680 m'ye ulaşan ormanlık tepelerin bulunduğu Talaud Adalarında kopra, sagu ve küçükhindistancevizi yetiştirilir; adalarda ayrıca abanoz ağacı ve demirağacı bulunur. Nüfusun büyük bölümü Hıristiyandır. Eskiden Sangihe prenslerince yönetilen adaların yönetim merkezi ve başlıca kasabası Beo'dur. Nüfus (1971) 15.683.

Talavera de la Reina, İspanya'nın orta kesimindeki Castilla-La Mancha özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı Toledo ilinde kent. Tajo Irmağının kuzey yakasında, akarsuyun Alberche Irmağıyla birleştiği noktanın yakınında yer alır. Caesarobriga adlı bir Roma yerleşmesi olarak kuruldu. 1082'de Kral VI. Alfonso tarafından fethedildi. XI. Alfonso kenti Kraliçe Maria'ya verdi; kentin adındaki *de la Reina* (kraliçenin) sözcükleri buradan gelir. Kentteki tarihsel yapılar arasında, 12. ve 13. yüzyıllardan kalma, 18 gözetleme kulesine sahip kent surları, gotik Santa María La Mayor Kilisesi, Mudéjar üslubundaki Santiago Kilisesi ve Tajo Irmağı üzerindeki 15. yüzyıldan kalma köprü sayılabilir.

16. yüzyıldan sonra bir yünlü dokuma merkezi olarak tanınan kent aynı zamanda ipekli kumaşı, çanak çömleği ve fayans karolarıyla ünlüydü. Günümüzde kentteki başlıca ekonomik uğraş tarımdır. Sanayi tütün ve pamuğun işlenmesine dayanır; kentte ayrıca süt ürünleri, zeytinyağı ve tarım makineleri üretilir. Nüfus (1981) 64.136.

Talbot, William Henry Fox (d. 11 Şubat 1800, Melbury Abbas, Dorset - ö. 17 Eylül 1877, Lacock Manastırı, Chippenham yakınları, Wiltshire, İngiltere), fotoğrafçılık alanında gerçekleştirdiği buluşlarla tanınan İngiliz kimyacı, dilbilimci, arkeolog. En önemli katkılarından birisi, ilk fotoğraf basma işlemlerinden biri olan kalotip(*) yöntemini geliştirmesidir. Talbot'un bu yöntemi, Fransız mucit Louis J. M. Daguerre'in *daguerrotype* denen işleminin daha gelişmiş bir biçimidir. Kalotip yönteminde fotoğrafın negatifi elde edilmekte ve bundan birçok resim çoğaltılabilmektedir.

Harrow Okulu'nda ve Cambridge'deki Trinity College'da öğrenimini tamamlayan Talbot matematik, astronomi ve fizik alanında birçok makale yazdı. 1833-34 arasında parlamentoda kısa bir süre görev aldı. 1835'te, geliştirdiği negatif fotoğraf kâğıdıyla elde ettiği fotoğrafları yayımladı. Fotojenik resimler olarak adlandırılan bu fotoğraflar, ışığa duyarlı kâğıt üzerinde koyu ve noktalı görüntüler halinde beliren kontak baskılardı. 1840'ta yöntemini daha da geliştirerek kalotip (daha sonra talbotip) olarak adlandırdı. Bu yöntemin ilk geliştirdiği işlemden farkı, poz süresinin daha kısa olması ve geliştirme banyosunun kullanılmasıydı. 1841'de bu yöntemin patentini alan Talbot'a 1842'de Royal Society madalyası verildi.

Talbot'un 1844-46 arasında dizi halinde yayımladığı *Pencil of Nature* (Doğanın Kalemi) adlı yapıtı ilk fotoğraflı kitaptır. Talbot 1851'de çok kısa sürede fotoğraf elde etmeyi olanaklı kılan bir yöntem geliştirdi. Ayrıca çelik baskı levhaları ve muslin perde kullanarak geliştirdiği "fotolifik oymabaskı" yöntemiyle, 1880'lerde klişe levhalarının gelişmesine öncülük etti.

talbotip *bak.* kalotip

Talca, eskiden SAN AGUSTÍN DE TALCA, Şili'nin orta kesimindeki Talca ilinin ve Maule yönetim bölgesinin merkezi kent. Maule Irmağı (*río*) yakınındaki Merkez Vadisinde yer alır. 1692'de kuruldu. 1742 ve 1928'deki depremlerde büyük bölümü yıkıldı ve sonradan yeniden inşa edildi. Günümüzde, 260 km kuzeydoğudaki Santiago'yu Concepción'a bağlayan yolun ortasında önemli bir kentsel merkezdir. Ülkenin en büyük şarap üretim bölgesinde yer alan kentte ayakkabı, bisküvi, yatak, çikolata, kâğıt, un ve içki üretilir; kentte ayrıca dökümhaneler ve bir tabakhane ile Şili'nin en büyük kibrit fabrikası bulunur. Bir ulaşım merkezi olan kent, Pan-Amerikan Karayolu'nun ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana demiryolu hattının üzerinde yer alır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 177.953.

Talcahuano, Şili'nin ortagüney kesiminde, Bío-Bío yönetim bölgesindeki Concepción ilinde kent. Concepción(*) kentinin hemen kuzeybatısında, Concepción Körfezinin (*bahía*) güneybatı kıyısındaki küçük bir yarımadanın üzerinde yer alır. 1730 depreminden sonra Concepción'un dış limanı olan Talcahuano, günümüzde büyük bir liman ve deniz kuvvetleri üssüdür. Aynı zamanda önemli bir ticaret, balıkçılık ve imalat merkezi olan kentin limanından kereste, deri, yün, kürk ve kömür ihraç edilir. Kentte balık konservesi ve un fabrikaları ile petrol arıtma tesisleri vardır; balıkçılık da kent ekonomisinde önemli yere sahiptir. Kentin hemen yakınlarındaki Huachipato'da modern bir çelik fabrikası, San Vicente kimya kompleksi ve Şili Deniz Akademisi bulunur. Talcahuano Concepción'a kara ve demir yoluyla bağlanır. Nüfus (1992 tah.) belediye, 251.135.

Taldi-Kurgan, Kazakistan'ın güneydoğu kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 118.500 km²'dir. Güney sınırını İli Irmağı çizer. Güneydoğudaki Çungarya Aladağları ise Çin ile sınır oluşturur; kumluk bir ovadan geçerek kuzeybatıdaki Balkaş Gölüne dökülen Karatal ve öteki ırmaklar bu dağlardan doğar. Bölgede kara iklimi hüküm sürer; ortalama yıllık yağış miktarı ovada 125 mm, dağlarda ise 800 mm'dir. Nüfus ırmak vadilerinde ve dağların yamaçlarında toplanmıştır. Yamaçlarda sulamayla tahıl, sebze ve şeker pancarı yetiştirilir. Yaz aylarında dağların çayırlarla kaplı yüksek kesimlerinde, kış aylarında ise Balkaş bölgesindeki bozkırlarda ve yarı kıraç otlaklarda koyun yetiştirilir. Tekeli'de kurşun ve çinko çıkarılır. Yönetim biriminin merkezi olan Taldi-Kurgan kenti dışındaki başlıca yerleşmeler Tekeli, Panfilov, Uştobe ve Sarkand'dır. Kazakların nüfus içindeki oranı Ruslardan biraz fazladır. Nüfus (1991 tah.) 731.000.

Taldi-Kurgan, Kazakistan'da, Taldi-Kurgan yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Çungarya Aladağlarının batı eteklerinde, Karatal Irmağının sol yakasında yer alır. 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Gavrilovka köyünün çevresinde gelişti. 1949'da Türkistan-Sibirya demiryolunun ikincil bir hattının kente ulaşmasından sonra hızla gelişti. İnşaat malzemesi ve çeşitli gıda maddeleri üretilen kentte, başka hafif sanayi dalları da gelişmiştir. Kentte sanayi ve tarım yüksekokulları ile bir tıp fakültesi vardır. Nüfus (1991 tah.) 136.100.

Talence, Fransa'nın güneybatı kesiminde, Akitanya planlama bölgesindeki (*région de programme*) Gironde ilinde (*département*) kent. Bordeaux'nun güney banliyösünü oluşturur. Jet uçaklarının üretildiği bir merkez olan Talence'ta bazı hafif sanayi kuruluşları ile şarap üreten fabrikalar da vardır. 1960'larda Bordeaux Üniversitesi'ne bağlı yüksekokulların kurulmasından sonra, kent önemli bir eğitim ve araştırma merkezi durumuna gelmiştir. Nüfus (1990) 36.172.

Talensiler, Gana'nın kuzeyinde yaşayan ve Nijer-Kongo dillerinin Volta (Gur) öbeğine bağlı bir dil konuşan halk. Geçimlerini darı ve kocadarı yetiştirerek sağlayan Talensiler az miktarda sığır, koyun ve keçi de beslerler. Yaygın aile biçimi, bir baba ve oğullarıyla karıları ve evlenmemiş kızlarından oluşan ve zaman zaman erkek torunları da kapsayan çokeşli büyük ailedir. Kızlar evlendikten sonra genellikle yakınlarda oturan kocalarının aileleriyle birlikte yaşamaya başlar.

talent, Eski İbraniler, Mısırlılar, Yunanlılar, Romalılar ve başka uygarlıklarda kullanılmış olan ağırlık birimi. Talentin değeri ve temel askatı olan mina(*) ile ilişkisi zamana ve kullanıldığı bölgeye göre farklılıklar gösterir. Talent ile mina arasındaki en yaygın kullanılmış oranın, 1 talent = 60 mina olduğu sanılmaktadır.

Eski İbranilerde temel ağırlık birimi olan İbrani talenti (kikkor) büyük olasılıkla Babil kökenlidir. Kutsal ağırlık birimleri sisteminde, 1 talent 50 kutsal minaya eşitti. Talmud talenti ise 60 Talmud minasına eşitti.

Talent Eski Yunanlıların başlıca ağırlık birimiydi; Yunanlıların bu birimi doğulu komşularından almış oldukları hemen hemen kesindir. Altmış Attika minasına eşit olan Attika talentinin yaklaşık 25,8 kg'ye eşit olduğu sanılmaktadır. Attika talenti, İbrani talentinden küçüktü; büyük olasılıkla İbrani talentinin yarısı kadar bir değerdeydi.

talep *bak.* arz ve talep

talep eğrisi, iktisatta, bir malın fiyatı ile talep edilen miktarı arasındaki ilişkinin grafik anlatımı. Grafiğin dikey ekseninde fiyat, yatay ekseninde ise talep edilen miktar gösterilir. Fiyat ile talep edilen miktar arasında ters bir ilişki olduğundan, yani malın fiyatı azaldıkça talep edilen miktar arttığından, tipik bir talep eğrisi soldan sağa aşağı doğru iner. Bu ilişki belirli koşulların sabit kalmasına (*ceteris paribus*) bağlıdır. Bunlar arasında pazardaki tüketici sayısı, tüketicilerin tercih ya da beğenileri, ikame mallarının fiyatları, tüketicilerin fiyat beklentileri ve bireylerin geliri sayılabilir. Bu koşullardan bir ya da birkaçındaki değişiklik talep eğrisinde kaymaya neden olur. Eğride sola doğru bir kayma talepteki azalmayı, sağa doğru bir kayma ise artışı yansıtır. *Karş.* arz eğrisi.

talepten fazlaya hüküm yasağı, Latince NE ULTRA PETITA, hukuk yargılama usulünde, yargıcın karar verirken iki tarafın iddia ve savunmasıyla bağlı kalması ve istenenden fazlasına hükmedememesi. Örneğin dava dilekçesinde gecikme faizi istenmemişse, yargıç kendiliğinden davalıyı böyle bir ödeme yapmaya mahkûm edemez. Buna karşılık yargıç, tarafların talebi olmasa bile yargılama giderlerine ve vekâlet ücretine kendiliğinden karar vermekle yükümlüdür. Yasağın başka bazı istisnaları da vardır.

Türk Medeni Kanunu'nun 138. maddesine göre boşanma için açılan bir davada, eşlerin barışmaları olasılığı varsa ayrılığa karar verilebilir. Borçlar Kanunu'nun 202. maddesine göre, alıcının satılanı geri vermek için açtığı davada, durum satımın bozulmasını haklı göstermiyorsa yargıç satış parasının indirilmesiyle yetinebilir. İdari yargılama usulünde talepten fazlaya hüküm yasağı iptal davalarında değil, sadece tam yargı davalarında geçerlidir.

tâlib, tasavvufta, tarikata girmek isteyen kimse.

Tarikata girmek isteyen kişi, soruşturularak ve çeşitli biçimlerde denenerek ahlakı, amaçları konusunda bilgi edinilir. Gerekli araştırma ve soruşturmadan sonra kendisine güven duyulan tâlib inabe, biat ve el alma gibi adlarla anılan özel bir törenle tarikata kabul edilir. Tâlib, tarikata kabul edildikten sonra mürit(*) adını alır. Sülûka başladıktan sonra sâlik(*), sülûku tamamladıktan sonra da vâsıl olarak anılır.

Alevilikte Hz. Muhammed'in soyundan gelmeyenlere genel olarak tâlib denir. Belli bir ocağa, dedeye bağlanan tâlib, o ocağın tâlibi olarak anılır.

talidomit, tıpta yatıştırıcı ve kusmayı önleyici olarak kullanılırken, dölütte doğuştan yapı bozukluklarına yol açtığı belirlendiği için terk edilen ilaç. Gebeliklerinin ilk aylarında talidomit alan annelerin çocuklarında kol ve bacaklarda, dışkulak yolu, göz ve mide-bağırsak kanalında yapı bozuklukları ortaya çıktığı gözlendi. 1959-62 arasında AFC'de 2.000-3.000, İngiltere'de 500 kadar bebek bu tür oluşum bozukluklarıyla doğdu. ABD'de talidomit klinikte hiç kullanılmadı.

Bu olaydan önce annenin gebelik sırasında aldığı ilaçların dölütü pek fazla etkilemediği sanılırdı. Talidomit zaman zaman cüzam tedavisinde kullanılmakta ve araştırmacılar tarafından organ ve doku naklinde yararlı olabileceği öne sürülmektedir.

Taliesin (ö. İS 6. yy), Nennius'a (ö. y. 800) ait olduğu sanılan *Historia Britonum*'a (Britonların Tarihi) göre, 6. yüzyılın ikinci yarısında ünlenen beş Galli şairden biri. Yapıtlarının günümüze kalan en eski kopyası, yaşadığı dönemden yaklaşık 700 yıl sonraya aittir. Yapıtta, Kelt mitolojisinden kaynaklanan, anlaşılması güç bazı dinsel şiirlerin yanı sıra tarihsel kişileri anlatan şiirler de vardır. İkinci tür şiirler arasında, Rheged (bugün İskoçya'nın güneyindeki Kirkcudbright ve Wigtown illeri) topraklarının kralı Urien için yazılmış övgüler ve Urien'in oğlu Owain'in ölümü için yazılmış ağıtlar yer alır. Taliesin'in olduğu sanılan, Powys kralı Cynan Garwyn ap Brochfael'e yazılmış övgü, şairin Powysli (Galler) olabileceğini göstermektedir. Caernarvonshire'daki Geirionydd Gölü kıyısında Taliesin anısına dikilmiş bir anıt vardır.

talik (Arapçada "asma"), İran'da gelişmiş bir yazı. Tevki, rıka, nesih yazılarla İran'ın İslamdan önceki Avesta ve Pehlevi adlı yazılarının karışımından oluşmuştur. Harfleri kendine özgü bir biçimde birleştirildiği için birbirine asılmış gibi görünür.

Talik yazı 11. yüzyılda ortaya çıktı ve 12. yüzyılda gelişmeye başladı. 13. yüzyılın sonuna değin görece yalın bir biçimde yazıldı. Ama 14. yüzyılın başlarında hızlı yazılma yüzünden kuralları kırılarak çok karmaşık bir biçim almaya başladı. İranlı araştırmacılar bu biçim değişikliğini göz önünde bulundurarak 14. yüzyıldan önceki talik yazıya talik-i kadim ya da talik-i asl, sonrakine de şikeste talik(*) adını vermekle birlikte, her ikisi yerine yalnızca talik sözcüğünü kullanmaya devam ettiler.

Nestalik yazının ortaya çıkmaya başladığı 14. yüzyıla değin mektuplarda, kitaplarda ve resmî yazışmalarda çok kullanılan talik, daha sonra geriledi. Bugün yalnız İran ve Afganistan'da, sanat amacıyla yazılmaktadır. Bu iki ülke dışındaki İslam ülkelerinde bilinmeyen talik yazı, Osmanlı Devleti'nde de II. Mehmed (Fatih) döneminde İran'dan gelip sarayda kâtiplik yapan hattatlar tarafından ender olarak kullanılmıştır.

Talik yazıyı kimin bulduğu belli değildir. Bazı kaynaklar Hâce Ebu'l-Al'i, bazıları da Büveyhilerden Adudu'd-Devle döneminde yaşayan Hasan bin Hüseyin Ali Farisi Kâtib'i bu yazıyı bulan kişi olarak gösterir.

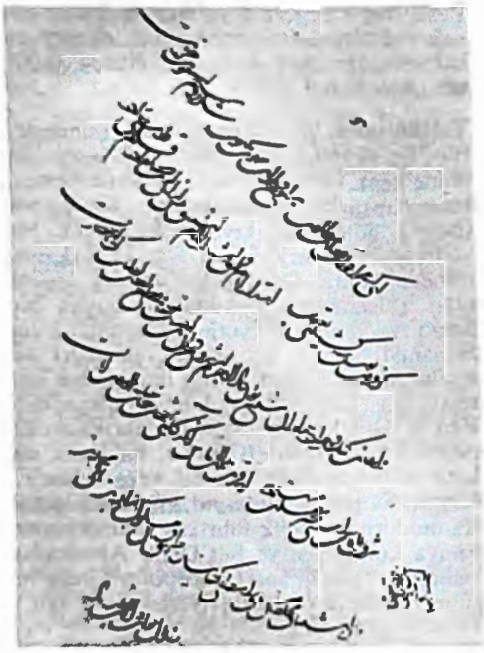

Hâce İhtiyarü'd-Din Münşi'den bir talik hat örneği
Ali Alparslan Arşivi

Talikin gelişmesinde rol oynayanların başında Ahmed bin Abdurrahman Müzehhib-i Şirazi ve Ahmed bin Abdullah Mürşidî gibi 14. yüzyıl hattatları gelir. Bunlar talik-i kadim temsilcileridir. Daha sonra Hâce Tâc Selmanî-i Isfahanî'nin (ö. 1491) belirli kurallar getirdiği talik, Akkoyunlu sarayında yaşayan Hâce Ebu'l-Hay Münşi-i Esterâbadi (ö. 1501) tarafından geliştirildikten sonra Safeviler döneminde Hâce İhtiyarü'd-Din Münşi'nin (ö. 1582) elinde güzelliğinin doruğuna ulaşmıştır. Daha sonra yetişen talik hattatlarının en önemlileri ise Aka Muhammed Kâzım Vâlih-i Isfahani (ö. 1814) ve Sadrü'l-Efazıl'dır (ö. 1960).

talikat, yazma bir kitabın içindekilere açıklık getirmek ya da içeriğindeki bazı noktaları düzeltmek için sayfa kenarlarına yazılan notlar. Bazen bunlar bir kitap oluşturacak kadar çok olur. Ama bu durum, talikat yazılan yapıtın hatalı olduğunu göstermez. Bu tür notların yanlışları gösterme yönü varsa da, amaç konuya açıklık getirmektir. Özellikle 13. yüzyıldan sonraki bilginler, kendilerinden öncekilerin kitaplarını çağdaş okurların daha kolay anlaması düşüncesiyle bu yola başvurmuşlardır.

Talikota Çarpışması, Hindu Vicayanagar İmparatorluğu'yla Dekkan'daki Müslüman Bicapur, Bidar, Ahmednagar ve Golkonda devletlerinin kuvvetleri arasındaki çarpışma (Ocak 1565). Yüz binlerce askerden oluşan Müslüman ve Hindu ordularında çok sayıda fil de yer alıyordu. Çarpışma Müslümanların topçu ateşi karşısında direnemeyen Hinduların yenilgisi ve Vicayanagar hükümdarının naibi Rama Raya'nın yakalanarak öldürülmesiyle sonuçlandı. Çarpışmadan sonra başkent Vicayanagar'ı ele geçiren Müslüman orduları beş ay içinde kenti yerle bir ettiler. Vicayanagar hükümdarıyla birlikte Penukonda'ya çekilen Rama Raya'nın kardeşi Tirumala, burada kendini imparator ilan etti (1570) ve Aravidu hanedanını(*) başlattı. Vicayanagar İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde bir dönüm noktası oluşturan Talikota Çarpışması'yla imparatorluk topraklarına sızmaya başlayan Müslümanlar, 18. yüzyılın sonuna değin bölgede yayılmaya devam ettiler.

Taliş Dağları, Farsça KUHHA-YI TEVALIŞ, Rusça TALIŞINSKİYE GORI. İran'ın kuzeybatı kesiminde dağ sırası. Elburz Dağlarının kuzeybatı kesiminde yer alan dağlar Azerbaycan sınırından Sefid Irmağının aşağı kesimine kadar güneydoğu doğrultusunda uzanır. Yalnızca birkaç doruğunun yüksekliği 3.000 m'yi aşar. Dağların doğuya bakan kesiminin tabanında, Hazar Denizi kıyısı boyunca uzanan nemli astropikal kıyı düzlükleri yer alır.

talk, hemen hemen bütün öbür minerallerden son derece yumuşak olmasıyla (Mohs sertlik ölçeğinin en yumuşak standart mineralidir) ayırt edilen yaygın silis minerali. Sabunumsu özelliği nedeniyle pekişik agregaları sabuntaşı (steatit) olarak da adlandırılır.

Çok eskilerden beri oyma, bezeme eşyası ve kap kacak yapımında sabuntaşlarından yararlanılagelmiştir; Asurların silindir mühürleri, Mısırlıların uğurlu taşları ve Çin yontuları bunun en güzel örnekleridir. Talk ayrıca yağlayıcılarda, derinin işlenmesinde, makyaj pudralarında ve bazı kalem ve tebeşirlerde de kullanılır. Sanayide, seramik, boya, kâğıt ve kauçuk üretiminde de talktan dolgu maddesi olarak yararlanılır. Ayrıca, böcek ilaçlarında taşıyıcı olarak da kullanılır.

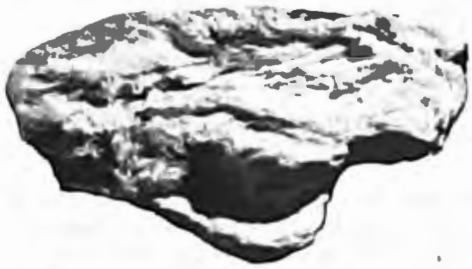

Ural Dağlarından talk örneği, Rusya
Field Museum of Natural History, Chicago, fotoğraf. John H. Gerard — EB Inc

Talk damarlarda, yapraklanmış kütlelerde ve bazı kayaçlarda başkalaşım minerali olarak bulunur. Daha düşük başkalaşım fasiyeslerinde, serpantin, tremolit, fosterit ve hemen her zaman karbonatlar (kalsit, dolomit ya da magnezit) ile birlikte rastlanır. Tremolitin ya da forsteritin değişim ürünü olarak ortaya çıktığı yerler de vardır.

Talkın en belirgin özelliklerinden biri, hemen hep aynı bileşime sahip olmasıdır [magnezyum silikat, $Mg_3Si_4O_{10}(OH)_2$]. Öbür silikatların tersine, yapısına demir ya da alüminyum alarak kimyasal ornatım dizileri oluşturmaz. Talk, pirofillitten kimyasal ya da görsel olarak ayırt edilebilir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* silikat mineralleri (tablo).

Tallahassee, ABD'de, Florida eyaletinin ve Leon ilinin (*county*) merkezi (1824)

kent. Eyaletin kuzey kesiminde yer alır. Bugünkü kentin yerinde bulunan Yerli köyünü 1539'da Hernando de Soto keşfetti. 1633'te bölgede merkezleri San Luis Kalesi'nde bulunan yedi Fransisken misyonu kuruldu. 1825'te kent olarak tüzel kimlik kazanan Tallahassee, Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında Mississippi'nin doğusunda Birlik kuvvetlerince ele geçirilemeyen tek Konfederasyon eyaleti merkezi oldu. Günümüzde kerestecilik, pamuk yetiştiriciliği ve sığır besiciliği yapılan çevre bölgenin toptan satış ve dağıtım merkezidir. Kentte Florida Tarım ve Mekanik Üniversitesi (1887), Florida Eyalet Üniversitesi (1857) ve Tallahassee Community College (1965) bulunur. Nüfus (1990) kent, 124.773; metropoliten alan, 233.593.

Tallchief, Maria (d. 24 Ocak 1925, Fairfax, Oklahoma, ABD), Yerli kökenli ABD'li bale sanatçısı. ABD'nin en büyük balerinlerinden biri olarak kabul edilir.

Bronisława Nijinska'dan bale dersleri aldıktan sonra 1942'de Monte Carlo Rus Balesi'ne katıldı. Çok geçmeden önde gelen

Maria Tallchief *Kuğu Gölü* balesinde
Martha Swope

dansçılar arasına girdi. 1947'de Paris Operası'nda konuk sanatçı olarak dans etti. New York Kent Balesi'nin ilk gösterisini gerçekleştirdiği yıl olan 1948'de bu topluluğa katıldı ve bir süre başbalerinlik yaptı. 1960'ta Amerikan Bale Tiyatrosu'na girdiyse de üç yıl sonra New York Kent Balesi'ne döndü ve 1965'e değin bu toplulukla birlikte çalıştı. Daha sonra Chicago'daki Lyric Opera Balesi'nin sanat yönetmenliğini yaptı. 1980'de Chicago Kent Balesi'ni kurdu. Tallchief özellikle, 1946-52 arasında evli olduğu George Balanchine'in kendisi için hazırladığı rollerde başarılıydı. *Ateşkuşu, Orpheus, Fındıkkıran, Sylvia* balesinden *pas de deux* (ikili dans), *Scotch* (İskoç) *Symphony, Pas de dix, The Ground Symphony* en beğenilen gösterileri arasındadır.

Tallemant des Réaux, Gédéon (d. 2 Ekim 1619, La Rochelle - ö. 10 Kasım 1692, Paris, Fransa), kısa yaşamöykülerinden oluşan, eğlendirici ve bilgilendirici yapıtı *Historiettes* (Küçük Öyküler) ile tanınmış Fransız yazar.

Huguenot (Fransız Protestan) bir bankerin oğluydu. Paris'te medeni hukuk ve kilise hukuku öğrenimi gördükten sonra yüksek mahkeme danışmanlığı (*conseiller au parlement*) yaptı. Kısa süre sonra bu görevinden ayrılarak edebiyat çevrelerine katıldı. 1646'da kuzini Élizabeth de Rambouillet ile evlenerek Hôtel de Rambouillet'nin yüksek sosyetesine girdi; böylece, yaşamöykülerini kaleme alacağı edebiyatçılarla tanışma olanağını buldu.

1659'da tamamladığı, ancak ölümünden sonra 1834-35'te yayımlanan *Historiettes*, 17. yüzyılın başlarında Paris sosyetesinin önde gelen kişileri ve dönemin toplumsal yaşamı üzerine ayrıntılı bilgiler içerir. İyi bir dinleyici ve keskin bir gözlemci olan Tallemant, tarih kitaplarına geçmemiş ilginç olayları da yazmak amacıyla, araştırdığı konularda bilgisi olan kişilerle de (örneğin Richelieu için Boisrobert, Malherbe için Racan ile) görüşmüştür. Tanınmış kişilerle ilgili bu yeni ve zaman zaman rahatsız edici bilgiler başlangıçta tepkiyle karşılanmışsa da, araştırmalar bu bilgilerin çoğunun güvenilir olduğunu göstermiş ve Tallemant'ın yapıtı o dönem üzerine ilk elden bilgi veren temel bir başvuru kaynağı kabul edilmiştir.

Talleyrand(-Périgord), Charles-Maurice de, BÉNÉVENT PRENSI (d. 2 Şubat 1754, Paris - ö. 17 Mayıs 1838, Paris), Fransız Devrimi'nden başlayarak Napoléon, Bourbon restorasyonu ve Kral Louis-Philippe dönemlerinde koşullardaki büyük değişikliklere karşın yüksek görevlerde bulunmayı başaran devlet adamı.

Talleyrand, Talleyrand-Périgord kontu Charles Daniel ile Alexandrine de Damas d'Antigny'nin oğluydu. Ailesi soylu olmakla birlikte varlıklı değildi. Ayağında küçük yaşta ortaya çıkan sakatlık başlangıçta din adamlığını seçmesinde büyük rol oynadı. Sekiz yaşında Paris'teki Collège d'Harcourt'a girdi ve 15 yaşındayken, o sırada

Talleyrand, Pierre-Paul Prod'hon'un bir portre çalışmasından ayrıntı, 1809
Giraudon—Art Resource/EB Inc.

Reims başpiskopos yardımcısı olan amcası Alexandre'ın asistanlığını üstlendi. 1770'te Paris'teki Saint Sulpice İlahiyat Okulu'na girdi. Burada ilahiyat eğitimi gördü, ayrıca okulun geniş kütüphanesinden yararlanarak "filozoflar"ın, zamanın ilerici düşünürlerinin yapıtlarını okudu. Davranışları nedeniyle 1775'te okuldan atıldıysa da aynı yılın nisan ayında yardımcı rahipliğe atandı; altı ay sonra da kral tarafından Reims'de Saint-Denis Manastırı başkeşişliğine getirildi.

Mart 1778'de Sorbonne'dan ilahiyat diplomasını alan Talleyrand Aralık 1779'da papaz oldu. Ertesi gün, amcası Reims başpiskoposu Alexandre tarafından piskopos yardımcılığına atandı. 1780'de, Fransız hükümeti ile Fransız Kilisesi arasındaki ilişkileri düzenleyen genel vekillik görevine getirildi. 1780-85 arasında devlet karşısında fiilen Fransız Kilisesi'nin tek temsilcisi oldu. Kilisenin tartışmalı ayrıcalıklarını savunmak ve mal varlığını korumak için büyük çaba harcadı; din adamlarının vergilerden bağışık tutulmasına çalıştı ve alt düzeydeki din adamlarının yaşam standartlarının yükseltilmesinde önemli rol oynadı. Sonunda Kasım 1788'de Autun piskoposluğuna atandı.

Mayıs 1789'da bölgesindeki din adamları tarafından *États-Généraux*'ya temsilci olarak gönderilen Talleyrand, kişiliğini belirleyen köklü tutum değişikliklerinin ilkini burada gösterdi. Yurttaşlar arasında başta mali olmak üzere her alanda eşitliği güvence altına almak üzere temsili bir hükümet kurulmasını sağlayacak bir anayasa yapılmasını önerdi. Mali eşitlik önerisi, dört yıl önce rahiplere tanınması için mücadele verdiği ayrıcalıkların da kaldırılmasını içeriyordu. *États-Généraux*'da kısa sürede büyük nüfuz kazandı. Bir zamanlar kilisenin haklarını hararetle savunduğunu anımsayan piskoposları şaşkınlık içinde bırakarak, Fransız Kilisesi'nin mülklerinin kamulaştırılmasını ve kilisenin ondalık vergisinin kaldırılmasını istedi. Böylece elde edilecek topraklardan, devlet borçlarının ödenmesi için yararlanılacaktı. 2 Kasım 1789'da kamulaştırma önerisi oylandığında Talleyrand en devrimci temsilcilerden biri olarak belirdi. Aynı ay içinde, papalığın onayı olmaksızın Fransız Kilisesi'ni demokratik bir temelde yeniden düzenleyen Fransız Kilisesi Temel Yasası'nın kabulünü sağladı. Bu yasaya bağlılık andı içen ilk piskopos olarak, yeni kurallara göre seçilen ilk piskoposları da takdis etti. Bu davranışları nedeniyle papa tarafından aforoz edilmesi, zaten kiliseden ayrılmayı tasarlayan Talleyrand'ı çok etkilemedi. Ocak 1791'de Paris ili (*département*) valiliğine seçilince piskoposluktan istifa etti.

1791 sonunda Fransız hükümeti, İngiltere ve Prusya'nın Fransa'ya karşı Avusturya'yla ittifak kurmasını önlemeye karar verince dışişleri bakanı, Talleyrand'ı İngiltere'yi tarafsız kalmaya ikna etmesi için Londra'ya gönderdi. Ocak 1792'de Londra'ya ulaşan Talleyrand, Başbakan William Pitt'e iki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüklerini garanti etmesini önerdi. Ama İngilizlerden kesin bir yanıt alamadan martta Paris'e döndü. Yeni dışişleri bakanını, genç Chauvelin markisini Londra büyükelçiliğine atamaya ikna etti ve büyükelçinin yardımcısı sıfatıyla Londra'ya hareket etti. Fransa'nın, Prusya'yla ittifak kuran Avusturya'ya savaş ilan etmesinden hemen sonra Londra'ya ulaştı. 25 Mayıs'ta İngiliz hükümetinden tarafsızlık güvencesi aldığı halde, Tuileries Sarayı'nın 20 Temmuz'da Parisli kitleler tarafından yağma edilmesi üzerine zor durumda kaldı, 5 Temmuz'da Londra'dan ayrıldı. 10 Ağustos'ta monarşinin yıkılması ve eylülde kral yanlısı tutukluların öldürülmesi, Londra hükümetinin Fransa'ya gösterdiği iyi niyeti yok ettiği gibi, Talleyrand'ın Paris'i terk etmesi için bir uyarı oldu. Geçici Yürütme Konseyi'ne bağlılığının güvencesi olarak, bütün Avrupa hükümetlerine 10 Ağustos olaylarından XVI. Louis'nin sorumlu olduğunu bildiren bir mektup gönderen Talleyrand 18 Eylül'de Londra'ya ulaştı. İngiltere'yle savaşı engellemek için elinden geleni yaptıysa da Ocak 1793'te XVI. Louis'nin idam edilmesinin ardından, Fransa'nın Belçika'yı işgal etmesi savaşı kaçınılmaz duruma getirdi. Konvansiyon'da suçlanan Talleyrand, devrime karşı olan Fransız göçmenlerinin ülkeden çıkarılmasını istediği için de İngiltere'de istenmeyen adam durumuna düştü. Ocak 1794'te sınırdışı edilmesi üzerine martta ABD'ye doğru yola çıktı. Orada kaldığı iki yıl süresince, kârlı yatırımlar yaparak, kilise mülklerine el konulması nedeniyle yitirdiği servetini yeniden edindi.

Robespierre'in Temmuz 1794'te devrilmesinden sonra Talleyrand 1796'da Paris'e

döndü. Dönüşünden hemen sonra, Konvansiyon'un 18. yüzyıl akademilerini yeniden düzenlemek üzere kurduğu Ulusal Enstitü'de göreve başladı. Burada Haziran 1797'de yaptığı bir konuşmada Fransa'nın Amerika'daki kolonilerini yeniden ele geçiremeyeceğini, bu nedenle Afrika'da koloniler kurması gerektiğini savundu. Birkaç gün sonra dışişleri bakanlığına atandı. Napoléon'un Avusturya'ya karşı kazandığı büyük zaferleri izleyen Campo Formio Antlaşması'nı (Ekim 1797) imzaladı ve bu antlaşmaya bağlı sözleşmeler için yapılan görüşmeyi yürüttü. Bu dönemde rüşvet olarak bir milyon franktan fazla gelir sağladığı öne sürülür. Napoléon'la birlikte Direktuvar'a Mısır'a bir sefer düzenlenmesi görüşünü benimsetti, ama sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Talleyrand'ın çok büyük miktarlarda rüşvet talep ettiği öne sürülen üç elçinin geri çekilmesinden sonra ABD ile Fransa'nın arası açıldı. Sonunda Talleyrand başarısızlığını kabul ederek görevden ayrıldı.

Talleyrand'ın istifasından beş ay sonra Napoléon Mısır'dan döndü ve 9-10 Kasım 1799'daki darbenin ardından konsüllük yönetimini kurdu. Napoléon'u destekleyen Talleyrand 22 Kasım'da yeniden dışişleri bakanlığına atandı ve savaşan devletlerle hemen görüşmelere başladı. Avusturya ve İngiltere'yle görüşmeler antlaşmayla sonuçlandı. Böylece altı yıldan beri ilk kez Avrupa barışa kavuşmuştu. Talleyrand, Fransa'nın İtalya, Almanya ve İsviçre üzerinde egemenlik kurmasını sağlayarak Napoléon'un Avrupa'yı yeniden biçimlendirme tasarısının gerçekleşmesine katkıda bulundu. Kamulaştırılmış kilise topraklarının dağıtımını denetledi. Napoléon ve Papa VII. Pius arasında Temmuz 1801'de bir konkordato imzalanmasına ön ayak oldu. Daha sonra bu anlaşmanın hükümlerinden yararlanarak, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın İngiliz görevlilerinden birinin Fransız asıllı eski karısı olan metresi Catherine Grand'la evlendi (1815'te boşandı).

Talleyrand, Fransa ile İngiltere arasında Mayıs 1803'te yeniden savaş çıkmasını önleyemediyse de bu kez istifa etmedi. 1802'de kendini "ömür boyu konsül" ilan eden Napoléon Bourbon'larla hiçbir zaman anlaşmayacağını göstermek istediğinde onun yanında yer aldı. Polis Bakanı Joseph Fouché'yle birlikte, Enghien dükü olduğunu tahmin ettikleri bir Bourbon prensinin Napoléon'u öldürmeyi planladığını öğrenince, prensin kaçırılmasını önerdiler. Bunun üzerine Enghien dükü kaçırılıp tutuklandı; Paris'e getirilerek yargılandı, mahkûm oldu ve idam edildi. Talleyrand daha sonra bu işe karıştığını kanıtlayan belgeleri arşivlerden yok etmeye çalışacaktı. Enghien dükünün idam edilmesiyle iktidarını sağlamlaştıran Napoléon 18 Mayıs 1804'te imparator ilan edilince Talleyrand'ı yılda 500 bin frank maaşla başmabeyinci atadı.

1805'ten sonra Talleyrand'ın nüfuzu azaldı ve Ağustos 1807'de görevinden istifa etti, ama Napoléon'a danışmanlık etmeyi sürdürdü. Eylül 1808'de Avrupa hükümdarlarının Prusya'nın Erfurt kentinde toplanan kongresinde Napoléon'a eşlik etti. Burada Rus çarı I. Aleksandr'la gizli görüşmeler yaparak çarın Napoléon'a karşı çıkmasını istedi, daha sonra da hem Rusya hem de Avusturya'yla gizli yazışmalar sürdürdü. Bu girişimlerinde Polis Bakanı Fouché'nin de desteğini gördü.

Napoléon İmparatoriçe Joséphine'le evliliğini iptal ettikten sonra Talleyrand, Napoléon'un Avusturya prensesi Marie-Louise'le evlenmesini sağladı. Perişan durumda Rusya'dan geri çekilmek zorunda kalan Napoléon, müttefiklerle görüşmeleri sürdürmesi için Talleyrand'dan dışişleri bakanlığına dönmesini istediyse de, Bourbon'ları yeniden tahta çıkarmayı planlayan Talleyrand bu öneriyi reddetti. 31 Mart 1814'te müttefikler Paris'e girdiğinde çar, Talleyrand'ın evinde kaldı. Talleyrand, Senato'yu kendisinin de katıldığı beş üyeli bir geçici hükümet kurmaya ve Napoléon'u tahttan indirmeye ikna etti. Yeni hükümetin tahta davet ettiği XVIII. Louis 13 Mayıs 1814'te Talleyrand'ı dışişleri bakanlığına atadı.

Talleyrand Viyana Kongresi'nde (1814-15) Fransa'yı temsil etti. Rus Çarlığı'nın Polonya'nın, Prusya'nın da Saksonya'nın tamamını işgal etmesini engellemek amacıyla Avusturya ve İngiltere'yi Fransa'yla gizli anlaşmalar yapmaya razı ederek müttefikleri bölmeyi başardı. Bu yeni üçlü ittifak, öteki büyük devletlerin toprak taleplerini önleyerek Fransa'nın (Napoléon'un Elbe'den kaçıp Paris'e geldiği Yüz Gün döneminden sonra 1790 sınırlarına gerilemiş bulunan) sınırlarını 1792 sınırlarına genişletmesini sağladı. Ama Ren'in batı kıyısının büyük bölümünün Prusya'ya bırakılmasını kabul ederek Fransa'yı sonuçları 1870, 1914 ve 1939 yıllarında görülecek olan ciddi bir tehlikenin içine attı.

Talleyrand Yüz Gün süresince Viyana'da kaldı. XVIII. Louis'nin Paris'e dönmesi üzerine meclis başkanlığına atandı; aynı zamanda dışişleri bakanlığı görevini de sürdürdü. İktidarı yeniden ele geçirmiş olan aşırı kralcı Ultralar, Talleyrand ve Fouché'nin kabineye egemen olmasına şiddetle karşı çıktılar ve Talleyrand istifa etmek zorunda kaldı. 1829'a değin kenara çekilerek anılarını kaleme aldı. Bu tarihte, XVIII. Louis'nin kardeşi ve halefi X. Charles'ı iktidardan indirmek amacıyla Liberallerle işbirliği yaptı. 1830 Temmuz Monarşisi döneminde Louis Philippe'le ilişki kurarak tahta çıkmasını sağladı. 1830'dan 1834'e değin Londra büyükelçisi olarak, Fransa ve Büyük Britanya arasında yürütülen ve tarafsız Belçika Krallığı'nın kurulmasıyla sona eren görüşmelerde önemli bir rol oynadı. Diplomatik kariyerinin doruğu, Nisan 1834'te Fransa, İngiltere, İspanya ve Portekiz arasında imzalanan ittifak anlaşmasıydı.

Tallien, Jean-Lambert (d. 23 Ocak 1767, Paris - ö. 16 Kasım 1820, Paris, Fransa), 1794'te Robespierre'i iktidardan uzaklaştıran darbeye katıldıktan sonra Thermidorcuların önderleri arasına giren Fransız devrimci.

10 Ağustos 1792'de Paris'te başlayan ayaklanmaya katıldıktan sonra Paris Komünü'nün sekreterliğini üstlendi ve Konvansiyon'a seçildi. Konvansiyon'da Jirondenlere karşı radikal Montagnard'ların yanında yer aldı. XVI. Louis'nin yargılanması (Aralık 1792-Ocak 1793) sırasında kralın idamından yana oy kullandı. Daha sonra Genel Güvenlik Komitesi üyesi sıfatıyla Fransa'nın güneybatısında orduya asker toplamak ve Bourdeaux'daki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi.

Mart 1794'te Paris'e geri çağrıldı. Başlangıçta tam destek verdiği Kamu Güvenliği Komitesi'nin, metresi olmakla suçlanan Madame Cabarrus adlı soylunun tutuklanmasına karar vermesi üzerine komiteye karşı muhalefete geçti. 12 Haziran 1794'te Robespierre tarafından açıkça suçlanan Tallien, Paul Barras ve Joseph Fouché'yle birlikte, Robespierre'i iktidardan uzaklaştıran 27 Temmuz'daki (9 Thermidor) darbeye önderlik etti.

Robespierre'in devrilmesinden sonra Thermidorcuların önderleri arasına giren Tallien, devrimci mahkemelerin üyelerinin, Jakobenlerin ve kral yanlısı olmakla suçladığı bazı eski arkadaşlarının giyotine yollanmasında önemli rol oynadı. Yeniden kurulan Kamu Güvenliği Komitesi'nin üyesi olarak Madame Cabarrus'nün salıverilmesini sağladı ve onunla evlendi.

Direktuvar (1795-99) döneminde Beş Yüzler Konseyi'nin (*Conseil de cinq-cents*) üyesi olduysa da, tarafların hiçbirinin güvenini kazanamadığından etkisi sınırlı kaldı. Ama Napoléon Bonaparte'la birlikte Mısır'a gittiği 1798'e değin konsey üyeliğini sürdürdü.

Tallien Birinci Restorasyon'u (1814-15) ve Yüz Gün döneminde Napoléon'u destekledi. İkinci Restorasyon (1815-30) sırasında kendisine emekli aylığı bağlanması reddedildiğinden, yaşamının geri kalan bölümünü yoksulluk içinde geçirdi.

Tallinn, Rusça TALLIN, Almanca REVAL, eskiden (1918'e değin) REVEL, Estonya'nın başkenti. Finlandiya Körfezindeki Tallinn Koyunda yer alır.

Bugün kentin bulunduğu yerde İÖ 1. binyılın sonunda surlarla çevrili bir yerleşme kuruldu. İS 10-11. yüzyıla değin varlığını koruyan bu yerleşmenin yerinde 12. yüzyılda bir kent gelişti. 1219'da kenti ele geçiren Danlar Toompea Tepesinde yeni bir kale yaptılar. Özellikle Hansa Birliği'ne katıldığı

Tallinn, Estonya
Novosti Press Agency

1285'ten sonra ticari açıdan hızla gelişen kent, 1346'da Töton Şövalyeleri'ne satıldı. Tarikatın 1561'de dağılması üzerine İsveç'e geçti. 1710'da Rus çarı I. Petro (Büyük) tarafından ele geçirilen Tallinn, 1918'den Estonya'nın SSCB'ye bağlandığı 1940'a değin bağımsız Estonya'nın başkenti olarak kaldı. 1941-44 arasındaki Alman işgali sırasında büyük hasar gördü.

1940'ta ve 1944-49 arasında çok sayıda Tallinnli sabotaj, Almanlarla işbirliği ve kolektifleştirme hareketine muhalefet suçlarından Sovyet birliklerince sürgüne yollandı ve hapse atıldı. Sürgüne gidenlerin önemli bir bölümü İsveç'e ve Kuzey Amerika'ya yerleşti. Kitlesel olarak kente göç eden Rusların nüfus içindeki oranı 1970'te yüzde 35'e yükselirken, Estlerin oranı yaklaşık yüzde 56'ya düştü.

Tallinn'in köklü tarihini yaşatan çok sayıda tarihsel yapının en önemlileri Toompea Tepesinde ve surlarla çevrili Aşağı Kent'te yer alır. Bunların başında 13. yüzyıl Toom Kilisesi, gotik Oleviste ve Niguliste kilisele-

ri, 14. yüzyıldan kalma Belediye Binası ve Büyük Lonca Binası (1410) gelir. Tallinn günümüzde büyük bir ticaret ve balıkçılık limanı ve sanayi merkezidir. Kentte gemi ve makine gibi ağır sanayi ürünlerinin yanı sıra çeşitli tüketim malları üretilir. Estonya'nın kültür merkezi olan Tallinn'de bir bilimler akademisi, politeknik, güzel sanatlar ve öğretmen enstitüleri, bir konservatuvar ve çeşitli tiyatro ve müzeler vardır. Nüfus (1991 tah.) 481.500.

Tallis, Thomas (d. y. 1510 - ö. 23 Kasım 1585, Greenwich, Londra, İngiltere), William Byrd'den (1543-1623) önceki en önemli İngiliz dinsel müzik bestecilerinden. Üslubu Reform dönemi yalın ayin müziğini ve Avrupa'nın büyük polifoni (kontrapuntal çokseslilik) okullarının müziğini kapsıyordu. Bu okullar İngiliz müziğine büyük ölçüde onun aracılığıyla girmiştir.

Tallis'in eğitimi konusunda bilgi yoktur. 1532'de Dover Manastırı'nda, 1537'de de Londra'daki St. Mary-at-Hill'de görev aldı. Waltham'dan sonra kısa bir süre Canterbury'ye, ardından da Kraliyet Şapeli'ne gittiği sanılır.

21 Ocak 1575'te Kraliçe Elizabeth, Tallis ile Byrd'e İngiltere'de müzik ve nota kâğıdı basımı ayrıcalığını verdi. Bu ruhsatla çıkarılan ilk yayın 1575'te T. Vautrollier'in *Cantiones Sacrae* (Dinsel Şarkılar) adı altında bastığı 34 motetlik bir derlemeydi. Bu derlemedeki parçaların 16'sı Tallis'in, 18'i Byrd'ündü. John Day'in *Certaine Notes...*' unda (1560-65; Bazı Notlar...) İngilizce sözlü beş *anthem*'le (Anglikan Kilisesi'nin İngilizce ilahileri) birlikte basılan bu Latince parçalar, Tallis'in yaşamı süresince müziğini basılı bir durumda gördüğü tek örnekti.

Tallis'in Latince yapıtları arasında adı konulmamış mütevazı dört ses partili bir missa, aynı adlı antifondan kaynaklanan *Salve intemerata* (Selam Sana Lekesiz) adlı beş ses partili bir missa, yedi ses partili bir missa ve iki *Magnificat* (Meryem Ana'nın Şükran İlahisi) bestesi vardır. Tallis ayrıca iki *Yeremya'nın Mersiyeleri* bestesi de yaptı. Bunlardan ilki, en ünlü yapıtları arasında yer alır. Tallis'in Latince parçaları arasında özellikle iki tanesi, çoğu zaman onun kontrpuan sanatındaki olağanüstü ustalığının kanıtı olarak gösterilir. Bunlar, genişletilmiş ve ters temanın kullanıldığı son derece başarılı bir kanon olan 7 ses partili *Miserere nostri* ve İngiliz müziğinde eşi olmayan bir yapıt olarak yerini koruyan, beş sesli sekiz koro için yazılmış ünlü 40 ses partili *Spem in alium*'dur.

Tallis, İngiliz ayin usulünde besteler hazırlayan ilk bestecilerdendi. *Preces* (Kısa Dualar) ve *Responses* (cemaatin verdiği karşılıklar), litaniler (toplu dua türü) ve ayrıca sabah ve akşam kantikleriyle Komünyon ayininden oluşan, "Doria modu"nda bestelenmiş tam bir ayin müziği yazdı. Ayrıca üç mezmur dizisi ve bazı *anthem*'leri vardır.

Tallis'in klavye müziği besteleri de önemlidir. Günümüze ulaşan 23 klavye parçasından 18 tanesi Mulliner Kitabı adıyla bilinen 16. yüzyıl ortalarına ait elyazmasında yer alır.

Talma, François-Joseph (d. 16 Ocak 1763, Paris - ö. 19 Ekim 1826, Paris, Fransa), Fransız oyuncu ve tiyatro yöneticisi. Oyunculuk tarzı, kostüm ve dekor alanlarındaki yenilikleriyle 19. yüzyıl Fransız romantizminin ve gerçekçiliğinin önde gelen habercisi olmuştur.

Diş hekimi olan babası oğlunun da aynı mesleği seçmesini istemiş, ama genç Talma zamanını amatör tiyatrolarda geçirmişti. Profesyonel olarak sahneye ilk kez 21 Kasım 1787'de, Comédie-Française'de(*) Voltaire'in *Mahomet* adlı yapıtıyla çıktı. Arkadaşı ressam David'in de etkisiyle tarihsel tutarlılık taşıyan kostümlerin ilk savunucularından biri oldu; Voltaire'in *Brutus* oyunundaki Proculus rolünde Romalı togası ve başlığıyla izleyici karşısına çıktı.

İki yıl boyunca küçük rollerde görünen Talma, 4 Kasım 1789'da Marie-Joseph-Blaise de Chénier'nin monarşi karşıtı *Charles IX* oyununda, öbür oyuncuların yönetimle başlarının derde gireceğinden korkarak almadıkları başrolü canlandırdı. Beklendiği gibi oyun tiyatroda siyasal gösteriler yapılmasına ve topluluk içinde de anlaşmazlıklar çıkmasına neden oldu. Bunun üzerine, cumhuriyetçilerin safında yer alan Talma, Théâtre de la République (Cumhuriyet Tiyatrosu) adıyla bilinen rakip bir topluluk kurdu. Burada Fransız tiyatrosunun klasikleriyle Shakespeare çevirilerini sahneye koyarken, sahneleme ve kostümde gerçekçi bir anlayış geliştirdi. Oyunculukta da hitabete dayalı olandan çok gerçekçi bir üslubu savundu ve konuşmalarda aralarını, dizelerin ölçüsü yerine anlam ve duyguya göre verilmesini sağladı.

1799'da iki topluluk Talma'nın tiyatrosunda Comédie-Française adı altında yeniden birleşti ve Talma Napoléon'un hayranlığını ve desteğini de kazanarak dönemin en büyük trajedi oyuncusu durumuna geldi. Ünlü trajedi oyuncusu Lekain'in anılarına bir önsöz yazan Talma sahneye son kez 3 Haziran 1826'da Delaville'in *Charles VI* adlı oyunuyla çıktı.

Talmud (İbranicede "Ders" ya da "Öğrenim"), Yahudilikte, sözlü şeriatı derleyen Mişna(*) ile Tosefta gibi öbür derlemelere ilişkin yorum ve açıklamalara verilen ad.

Filistinli ve Babilli *amora*'ların (Yahudi bilginleri) çalışmaları sonucunda, aynı Mişna metninin temel alınmasına karşın ortaya iki ayrı Talmud çıkmıştı. Filistinli bilginler İS y. 400'de, Babillilerden bir yüzyıl önce yapıtlarını tamamladılarsa da Babil Talmudu (Talmud Bavli) Kudüs Talmudu'ndan (Talmud Yeruşalmi) daha kapsamlı olduğu için daha büyük saygınlık kazandı. Bununla birlikte her iki Talmud da Mişna'nın tüm bölümlerini ele almıyordu. Bazı yorumlar hiç yazıya geçirilmedi, bazıları ise büyük olasılıkla kayboldu.

Eski yazmalarda ve basılı yapıtlarda Mişna yorumları Talmud adıyla anılıyordu. Ama 1578-81 Basel baskısında Talmud yerine Gemara(*) (Aramcada "tamamlama") adı uygun görüldü. Talmud adının Mişna ile Gemara'nın bütünü için kullanılmasını öngören bu uygulama uzun süre geçerliğini korudu. Ama yakın geçmişte din bilginleri eski adlandırmaya döndüler.

Talmud'un tamamlanmasından sonra, içeriğini bir sisteme bağlamak için çalışmalar yapıldı. Bu alanda bilinen ilk yapıtlar 8. yüzyılda yaşamış Yehuday Gaon'a atfedilen *Halahot pesukot*'la (Kesin Yasalar) 9. yüzyılda Şimeon Kiyyara'nın kaleme aldığı *Halahot gedolot*'tu (Temel Yasalar). Daha sonraki sistemleştirme çalışmaları her biri tek bir konuyu ele alan monografiler biçiminde sürdürüldü. Bu türün en önemli yapıtları İbn Meymun'un 12. yüzyılda kaleme aldığı *Mişne Tora* (Tevrat'a Yeniden Bakış), Yaakov ben Aşer'in 14. yüzyılda düzenlediği *Sefer ha-turim* (Diziler ya da Parçalar Kitabı), Yosef Karo'nun 16. yüzyılda derlediği *Şulhan aruh*'tu (İyi Kurulmuş Sofra). Sefardi geleneğini temel alan *Şulhan aruh*, Aşkenazi geleneğine uygun açıklamalarla 16. yüzyılda Mosses Isserles(*) tarafından yeniden düzenlendi ve bu biçimiyle tüm Yahudiler için bir kılavuz işlevi gördü.

Zamanla Talmud üzerinde de geniş kapsamlı bir yorum yazını ortaya çıktı. Avrupa'da bu türdeki en önemli yapıtlardan birini 11 yüzyılda Raşi (Haham Şlomo Yitshak) kaleme aldı. Raşi'nin torunları Yitshak, Şmuel ve Yaakov ben Meir, tıpkı Talmud'un Mişna'yı yorumlayışı gibi Talmud üzerine yorumlar kaleme aldılar. Onların geliştirdiği *tosafot* adlı yorum yöntemi tüm Avrupa'da benimsendi ve Ramban (Moses ben Nahman) ve Ran (Nissim ben Royben Gerondi) gibi yazarların Sefardi yorumları üzerinde etkili oldu.

Talmud yazınının bir başka türü olan *responsa*, hukuksal ve dinsel konulara ilişkin sorulara hahamlar ve bilginlerce verilen yazılı yanıtlardan türedi. Günümüzde de varlığını sürdüren *responsa* yazınının ortaçağdaki en önemli temsilcileri arasında İbn Meymun, Ramban ve Ran anılabilir.

İlkçağda araştırma merkezlerinde sözlü geleneğin ağır basması nedeniyle Talmud'un ilk kez ne zaman yazıya geçirildiğine ilişkin bir bilgi yoktur. Filistin Talmudu ilk kez 1523-24 yıllarında Venedik'te, Babil Talmudu ise yaklaşık 1482'de İspanya'da basıldı. Standart basım ilk kez 1886'da Vilna'da (Vilnius) yapıldı.

Talmud bütün dünyada gelenekçi Yahudiler için önemini korumaktadır. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte gelenekçi Yahudilerin Talmud araştırmalarına ilgisi gitgide artmış, Reformcu Yahudi önderlerinin bazıları ise Talmud'a özgü diyalektik yöntemi ile *responsa*'yı yorum çalışmalarında örnek almışlardır.

Talpurlar, Yukarı ve Aşağı Sind'in Afganistan'daki Durrani Krallığı'na bağlı olduğu dönemde bölgeye fiilen egemen olan Müslüman Beluci kabilesi. Kabilenin önderlerinden Mir Feth Ali Han 1783'te kendini Sind yöneticisi (*reis*) ilan etti. Zamanında ödenmemiş haraçları almak üzere bölgeye iki sefer düzenleyen Afganlarla dostça ilişkiler kurdu. 1802'de öldüğünde Talpurlar Sind'i kesin olarak denetimleri altına almışlardı.

Belucistan kökenli olan Talpurlar soylu olma iddiasında değildiler ve kendilerinden önce bölgeyi yöneten Kalhoralar kadar ün kazanmadılar. Ama bölgede 40 yıl süren bir barış ortamı sağlayarak etkili bir yönetim kurmayı başardılar. Ayrıca Sind'in Haydarâbad üzerindeki denetimini güçlendirip Karaçi'yi geri aldılar. Sind'i Afganistan'a giriş kapısı olarak gören İngilizler, baskılarını giderek artırdıktan sonra 1843'te bölgeyi ilhak ettiler.

Talu, Ercüment Ekrem (d. 1888, İstanbul - ö. 16 Aralık 1956, İstanbul), mizah ve roman yazarı, gazeteci. Özellikle eski İstanbul yaşamını konu alan romanlarıyla tanınmıştır.

Tanzimat döneminin ünlü şair ve yazarlarından Recaizade Mahmud Ekrem'in oğludur. 1905'te Mekteb-i Sultani'yi (bugün Galatasaray Lisesi) bitirdi. Bir süre Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nda okudu. Matbuat umum müdürlüğü, cumhurbaşkanlığı sekreterliği, Varşova büyükelçiliği müsteşarlığı, Fransızca ve edebiyat öğretmenliği yaptı. 1950'de emekli olduktan sonra İstanbul Şehir Tiyatrosu Edebi Kurulu ve Sular İdaresi Yönetim Kurulu üyeliklerinde bulundu, bir yandan da *Son Posta* gazetesinde yazılar yazdı.

İlk yazıları 1904'te *Çocuklara Mahsus Gazete*'de çıkan Talu II. Meşrutiyet'ten sonra çeşitli gazete ve dergilerde yazdığı makale, fıkra, sohbet yazıları ve mizah öyküleriyle tanındı. Meşhedi adlı bir İranlı-

nın başından geçen abartılı olayları konu alan mizah öyküleri ve romanları çok sevildi. Bazı romanlarında orta halli ve yoksul halkın yaşamını yansıttı. Aka Gündüz ile

Ercüment Ekrem Talu
Ara Güler

birlikte *Alay* (1920-22) adlı mizah dergisini çıkardı. Başlıca yapıtları arasında *Gün Batarken* (1920, 1939), *Sabir Efendi'nin Gelini* (1921, 1939), *Kopuk* (1922, 1926), *Kundakçı* (1926), *Meşhediyle Devr-i Âlem* (1927, 1974), *Meşhedi Aslan Peşinde* (1934, 1944), *Kodaman* (1935), *Papeloğlu* (1937), *Bu Gönül Böyle Sevdi* (1941), *Çömlekoğlu ve Ailesi* (1945) gibi romanlar ve *Teravihden Sahura* (1923), *Sevgiliye Masallar* (1925), *Kız Ali* (1926), *Meşhedi'nin Hikâyeleri* (1926, 1955) gibi öykü kitapları sayılabilir.

Talû, (Mehmet) Naim (d. 22 Temmuz 1919, İstanbul), maliyeci ve siyaset adamı. Kabataş Erkek Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi (1943). Kısa bir süre Sümerbank'ta çalıştı. 1946'da girdiği TC Merkez Bankası'nda çeşitli kademelerde görev yaptıktan sonra 1967'de bankanın genel müdürlüğüne ve yönetim kurulu başkanlığına getirildi.

12 Mart Müdahalesi'nden (1971) sonra Nihat Erim ve Ferit Melen hükümetlerinde ticaret bakanlığı yaptı (1971-73). Bu arada Cumhuriyet Senatosu kontenjan üyesi oldu (1972). Nisan 1973'te üstlendiği başbakanlık görevini Şubat 1974'e değin sürdürdü. Senatörlük süresinin 1976'da dolmasından sonra Akbank yönetim kurulu başkanlığına getirildi.

talyağı, kâğıt üretiminde, odun hamuru hazırlamakta kullanılan sülfatlama(*) işlemi sonucunda ortaya çıkan yan ürün. Koyu renkli, kokulu ve ağdalı bir sıvı olan talyağı işlenip temizlenerek kaplama, kâğıt tutkallama maddesi, boya, vernik, linolyum, kurutma yağı, emülsiyon, yağlayıcı ve sabun yapımında kullanılır. Talyağının başlıca bileşenleri abietik asit gibi reçine asitleri, linoleik ve oleik asit gibi yağ asitleri ve bazı sterollerdir.

talyum (Tl), periyodik tablonun IIIa grubunda (bor grubu) yer alan kimyasal element. Ekonomik değeri az olan talyum zehirlidir ve bileşiklerinde çoğunlukla +1 değerliklidir. Talyum kurşun gibi yumuşak, erime noktası ve çekme dayanımı düşük bir metaldir. Talyumun yeni kesildiğinde metalsi bir parlaklığı vardır, ama havada yavaş yavaş mavimsi gri renk kazanarak matlaşır. Havada uzun süre kaldığında yükseltgenmesi sürer ve üzerinde ağır, koruyucu olmayan bir oksit katmanı oluşur. Hidroklorik ve seyreltik sülfürik asitte yavaş yavaş, nitrik asitte ise hızla çözünür.

Kalaydan daha az bulunan talyum, doğada yalnızca ekonomik değeri olmayan birkaç mineralde bulunur. Çinko ve kurşun sülfür cevherlerinde de eser miktarda talyuma rastlanır; bu cevherler kavrulduğunda talyum baca gazında yoğunlaşır ve bu gazdan elde edilir.

Talyumu 1861'de Sir William Crookes, sülfürik asit üretiminde kullanılan selenyumlu pirit cevherlerinin sürekli yeşil tayf çizgisini gözlemleyerek buldu. Crookes ve Claude-Auguste Lamy, birbirlerinden bağımsız olarak 1862'de talyumu ayırmayı başardılar ve bir metal olduğunu gösterdiler.

Çözünebilen talyum bileşikleri zehirlidir ve metalin kendisi nemli hava ya da deriyle temas ettiğinde bu tür bileşiklere dönüşür. Talyum zehirlenmesi ölümle sonuçlanabileceği gibi sinir ve sindirim sistemi bozukluklarına ve hızlı saç dökülmesine de neden olur.

Bor grubu elementlerinin en ağırı olan talyum, grubun öbür elementlerinin üç değerlikli olmasına karşılık büyük çoğunlukla bir değerliklidir. Sudaki renksiz ve daha kararlı talyumI iyonları (Tl^{+1}) daha ağır alkali metal iyonlarına benzer davranışlar gösterir. TalyumIII bileşikleri kolayca talyumI bileşiklerine indirgenir.

Talyum elementinin iki kristal biçimi vardır. Bunlar, 230°C'nin altında bulunduğu yakın birleşmiş heksagonal yapı ile bu derecenin üstündeki yüz merkezli kübik yapıdır. Talyum doğada, iki kararlı izotopu olan talyum-203 (yüzde 29,50) ile talyum-205'in (yüzde 70,50) karışımı halinde bulunur. Eser miktardaki birkaç kısa ömürlü izotopu ise doğal radyoaktif bozunma dizilerinde bozunma ürünü olarak bulunur. Bunlar uranyum ailesindeki talyum-206 ve talyum-210, toryum ailesindeki talyum-208 ile aktinyum ailesindeki talyum-207 izotoplarıdır.

Talyum metalinin ve bileşiklerinin ekonomik bir değeri yoktur. Böcek ilacı olarak kullanılan talyumI sülfat, 1960'lardan beri yerini başka maddelere bırakmıştır. TalyumI bileşiklerinin birkaç sınırlı kullanım alanı vardır. Kızılötesi ışınları geçiren talyum iyodür(TlI) ve talyum bromür(TlBr) kristalleri karışımından kızılötesi optik sistemlerinde mercek, pencere ve prizma olarak yararlanılır. Talyum sülfür (Tl_2S) çok duyarlı fotoelektrik pillerin, oksisülfür ise kızılötesi ışığa duyarlı fotosellerin temel bileşenidir.

Ayrıca talyum oksit (Tl_2O) kırınım gücü oldukça yüksek optik camların bileşiminde ve yapay mücevherlerin renklendirilmesinde kullanılır. Sodyum iyodür gibi alkali halojenür kristalleri ise ışınım algılayıcı kırpışım (sintilasyon) sayaçlarında kullanılan inorganik fosforu elde etmek amacıyla talyum bileşikleri tarafından etkinleştirilir.

atom numarası	81
atom ağırlığı	204,37
erime noktası	303,5°C
kaynama noktası	1.457°C
özgül ağırlığı	11,85 (20°C'de)
değerliği	1,3
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-18-3 ya da $(Xe)4f^{14}5d^{10}6s^2 6p^1$

Tam, Yaakov ben Meir (d. 1100, Ramerupt - ö. 9 Haziran 1171, Troyes, Fransa), çağının önde gelen Talmud bilginlerinden Fransız Yahudisi. Ortaçağ Avrupa'sında Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilerle ilgili önemli yasal düzenlemeler getirmiştir.

11. yüzyılın ünlü Talmud yorumcusu Raşi'nin torunuydu. Yahudiliğin bir simgesi durumuna geldiği için 1147'de bir grup Haçlı askerinin saldırısına uğradı. Bir şövalyenin yardıma yetişmesiyle ölümden kurtuldu ve komşu Troyes kentine kaçtı. Orada yaklaşık 1160'ta toplanmaya başlayan haham meclislerinin önde gelen üyesi oldu.

Bu meclislerde, değişen tarihsel koşullar nedeniyle birbirlerine daha yakın yaşayan Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki ilişkileri düzenleyen kararlar alındı. Tam'ın getirdiği yeni düzenlemeye göre, Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklar Yahudi otoriteleri ce çözüme bağlanacak, çokeşliliği yasakla yan Rabbenu Gersom'un (y. 960-y. 1028/40) yasa düzenlemeleri pekiştirilecek ve önemli bir neden olmadıkça hiçbir Yahudi Yahudiler arasındaki bir boşanma kararına karşı dava açamayacaktı.

Tam'ın Yahudi hukukuna ilişkin en önemli yapıtı ilk kez 1811'de Viyana'da yayımlanan *Sefer ha-yaşar*'dır (Doğruların Kitabı). Bu kitapta *responsa*'ların yanı sıra Talmud'daki 30 risalenin açıklaması yer alır. Tam, bazıları sonradan Yahudi dua kitabına alınan dinsel şiirler de yazmıştır.

tam istihdam, iktisatta, çalışmak isteyen herkesin iş bulabildiği durum. Terim istihdam edilmemiş kimse kalmadığı anlamına gelmez, çünkü çalışanların iş değiştirmelerinden kaynaklanan belli oranda "friksiyonel" işsizlik kaçınılmazdır.

Tam istihdam terimi soyut olarak açık işlerle işsizlerin sayısının eşitliği ya da fiyat istikrarını bozmadan işsizliğin olabildiğince azaltıldığı durum olarak da tanımlanabilir. İşsizlerin niteliğiyle açık işlerin gerektirdiği nitelikler uyuşmayabileceğinden bu tanımlar temelinde yüksek işsizlik düzeylerinde bile tam istihdamdan söz edilebilir.

Gelişmiş ülkelerin çoğunda tam istihdam önemli bir ekonomik politika amacı olmasına karşın hükümetler genellikle belirli bir işsizlik oranını hedef olarak ortaya koymazlar.

tam ton dizisi, müzikte, yarım aralıklı tonlardan oluşan kromatik dizi ile tam ve yarım aralıklı tonlardan oluşan diyatonik diziden ayrı olarak, seslerin birbirinden tam bir ton aralıklı olarak düzenlendiği dizi. Batı müziğinde tam ton dizisi işlevsel armoninin 19. yüzyıl sonlarındaki gerilemesiyle çok yakından ilgilidir.

Diyatonik diziye bağlı ve katı kuralları olan armoni uygulamasına oranla tam ton dizisine bağlı serbest bir armoni anlayışı özellikle Claude Debussy gibi bestecilere çok çekici geldi. Debussy, müziğinde dinamik melodik öğeler yerine durağan izlenimleri ya da ruhsal durumları dile getirmeye çaba gösteriyordu. Tam ton dizisinin geleneksel armoni çerçevesi içinde yer alan ilk örneklerine Franz Liszt'in bazı bestelerinde ve Rus Beşleri'nin yapıtlarında rastlanır.

tam yansıma, fizikte, bir ışık ışınının, su ya da cam gibi bir ortam içinde, ortamın yüzeyinden geriye doğru tam olarak yansıması. Tam yansıma, ışığın gelme açısı (ışık ışınının yüzeyin normali ile yaptığı açı) belirli bir değerden daha büyük ise ortaya çıkar; gelme açısının bu sınır değeri kritik

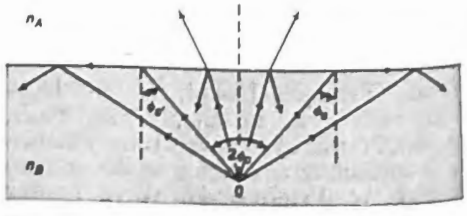

Tam yansıma

açı olarak adlandırılır. Tam yansıma genel olarak, kırılma indisi daha büyük olan ortamda, kırılma indisi daha küçük olan ortama doğru yol alan ve bu iki saydam ortamı ayıran ara yüzeye kritik açıdan daha büyük bir gelme açısıyla ulaşan ışınlar için

söz konusudur. Su-hava arayüzeyi için kritik açı 48,5° dir. Kırılma indisleri ışığın dalgaboyuna bağlı olduğundan, kritik açı da dalgaboyuna (bir başka deyişle ışığın rengine) bağlıdır. Gelme açısının kritik açıdan küçük olduğu durumlarda, değişen oranlarda olmak üzere, hem yansıma, hem de kırılma ortaya çıkar.

Çizimde, bir O noktasından çıkan ışık ışınları gösterilmiştir. Gelme açısının kritik açıdan (φ_c) küçük olduğu durumlarda, ışının bir bölümü yansıyarak geri döner, bir bölümü de kırılarak öteki ortama geçer. Gelme açısı kritik açıdan büyükse, tam yansıma gerçekleşir, yani ışınların tümü yansıyarak geri döner. Işığın izlediği yol tersinir olduğundan, suyun içinde bulunan ve su yüzeyinden yukarı doğru bakan bir gözlemci, yüzeyin üstündeki cisimleri, tepe açısı kritik açının iki katına eşit bir koninin içinden görür.

Ayla(*) ve gökkuşağı(*) gibi atmosfer olayları buz kristalleri ile su damlacıklarında oluşan iç yansımalar sonucunda ortaya çıkar. Tam yansıma oluşturacak biçimde yapılmış cam prizmalar, dürbün, periskop, teleskop ve başka optik aygıtlarda kullanılır. Işık ışınlarının, cam ya da plastikten yapılmış çubuk ya da liflerin içinde art arda tam yansımaya uğrayarak yol alması sağlanabilir. *Ayrıca bak.* elyaf optiği.

tam yargı davası, idarenin bir işlem ya da eyleminden zarar gören kişilerce bu zararın giderilmesi için idari yargı mercileri önünde açılan dava. Tam yargı davasının konusunu oluşturan sorumluluklar sözleşmeden doğan sorumluluk ve sözleşme dışında oluşan sorumluluk olmak üzere iki grupta toplanır. İdare hukukunun gösterdiği gelişim idarenin kusurlu sorumluluğunun yanında kusursuz sorumluluğunun da kabul edilmesini getirmiştir. Ama uygulamada idarenin sorumluluğu genellikle kusurlu sorumluluk biçiminde ele alınır. İdari sorumluluk nedeni olan kusur, idarenin kuruluşu ya da işleyişinden doğan nesnel bir aksaklık ya da bozukluktur. İdarenin işlerini yürüten gerçek kişilerin kusurlu davranışlarından idare sorumlu olduğundan, bu tür davranışlar hizmet kusurunu oluşturur.

Tam yargı davaları tazminat, istirdat, vergi ve idari sözleşmelerden doğan davalar olmak üzere dört türe ayrılır. Bu davalarda genel görevli yargı yeri idare mahkemeleridir. Tam yargı davalarında kural olarak bir ön karara gerek duyulur. Ön kararla davanın içeriği ve kapsamı belirgin bir duruma gelir. İdari işlemlerden doğan tam yargı davalarında ön karara gerek yoktur. Medeni haklardan yararlanma ve kullanma yeteneği olan herkes, idari davalar için öngörülen şekil koşullarına göre tam yargı davası açabilir. Talep uğranan zararın giderilmesi, uğranan zararın karşılanması, eski durumun geri getirilmesi, bir şeyin aynen ifası ya da bir miktar paranın ödenmesi olabilir. Mahkeme tazminatı saptarken davacının isteğinin sınırları içinde kalmak zorundadır.

tama, tam adı MITAMA, Japon dininde tanrısal ya da yarı tanrısal ruh, ruhun bir belirişi. Şinto ve halk dinlerinde inanılan birçok *tama* arasında *ara-mitama* (yönetme erki ile), *kuşi-mitama* (dönüştürme erki ile), *nigi-mitama* (birleştirme, uyumlaştırma erki ile) ve *saki-mitama* (kutsama erki ile) sayılabilir. Tanrıça Amaterasu'nun *ara-mitama*'sı ile *nigi-mitama*'sı gibi bir tanrının belli bir *mitama*'sına adanmış tapınaklar vardır.

Tamale, Gana'nın ortakuzey kesiminde kent. Nüfus yoğunluğu oldukça yüksek köylerle çevrilidir. Beyaz Volta'nın 35 km doğusunda, 183 m yüksekliğindeki bir ovada yer alır. Modern binaları ve geniş caddeleri ile yörenin eğitim merkezi konumundadır. Kentte iki öğretmen yetiştirme okulu ve üç ortaokul vardır; ayrıca meslek kursları düzenlenir. Kitlesel okuma-yazma kampanyası yürüten Yerel Edebiyat Bürosu çeşitli gazete ve yayınlar sağlar. Ayrıca tarımsal bir ticaret merkezi durumundaki kentte çırçır fabrikaları ile yağlı tohum işletmeleri vardır. Kumasi'den kuzeye giden ana karayolu kentten geçer. 1970'lerin ortasından bu yana hükümet karayolu yapımının yanı sıra ticaretin, sanayinin ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için destek sağlamaktadır. Nüfus (1988 tah.) 151.069.

tamamlayıcı hükümler, YEDEK HUKUK KURALLARI olarak da bilinir, tarafların tersini kararlaştırmadıkları durumlarda uygulanmak üzere düzenlenmiş hukuk kuralları. Özel hukukun kişiler arasındaki çıkar uyuşmazlıklarını çözüme bağlayan düzenlemeleri içermesi nedeniyle, bu alanda kişilerin irade özerkliği temel alınır. Emredici hükümlere yalnızca tarafların ya da iyi inanç sahibi üçüncü kişilerin korunmasının zorunlu görüldüğü durumlarda yer verilir. Tamamlayıcı hükümler daha çok sözleşme gibi karşılıklı iradeyi önde tutan işlemlerde söz konusu olur. Örneğin Borçlar Kanunu'nun (BK) 72. maddesine göre, faiz sınırının sözleşme, yasa ya da örf ve âdetle belirlenmediği durumlarda, faiz yıllık yüzde 5 olarak ödenir. Gene BK'nin 215. maddesi, tersine bir sözleşme bulunmadıkça satılan taşınmazın satım sözleşmesinde yazılı ölçü tutarını kapsamaması durumunda, satıcının eksiği için alıcıya tazminat vermesini öngörür. Yasada açık ifade bulunmayan durumlarda bir hükmün tamamlayıcı hukuk kuralı olup olmadığını anlamak için bu hükümle izlenen amaca ve korunmak istenen yarara bakmak gerekir.

tamamlayıcılık ilkesi *bak.* tümleyicilik ilkesi

Tamanglar, MURMİLER olarak da bilinir, Katmandu Vadisinin kuzeybatı, kuzey ve doğusundaki dağlarda yaşayan ve Tibet-Birmanya dillerinden birini konuşan halk. Günümüzde sayıları yaklaşık 611 bin olarak tahmin edilen Tamanglar Budacıdır. Çoğu geçimini tarımdan sağlarsa da bazı bölgelerde amele ya da hamal olarak çalışanları da vardır. Tamanglardan bazıları öteki Nepalli etnik gruplarla birlikte, İngilizlerin Hindistan'da çarpışmak üzere oluşturduğu Gurkha birliklerinde yer almıştır.

Tamanglarda soy babayanlıdır. Klanların bazılarında içten evlenme yasaktır. Bazı klanlarda ise Nevarlar, Gurunglar ve Magarlar gibi başka halklarla evliliğe izin verilir.

Tamanrasset, TAMENGEST (1981'den sonra) ya da TEMANRASIT olarak da bilinir, eskiden FORT LAPERRINE. Cezayir'in güney kesiminde kent. Dağlık Ahaggar (Hoggar) bölgesindeki Tamanrasset Vadisinde yer alan kent, Sahra'yı aşan ticaret yollarını koruyan bir askeri karakol olarak kuruldu. 1980'de Cezayir'in kuzey kesiminden geçen Trans-Sahra Otoyolu'nun tamamlanmasından sonra önemli bir karayolu durağı haline geldi. Yükseklik (1.378 m) nedeniyle çöl ikliminin yumuşadığı bir bölgede yer almasına karşın, kentte sıcaklık gene de çok yüksektir.

Tamanrasset Tuareglerin yaşadığı bir vaha yerleşmesidir; çevresinde turunçgiller, şeftali, kayısı, hurma, badem, incir, tahıl ve mısır yetiştirilir. Kırmızı evleri ve engebeli ilginç doğasıyla serin aylarda turistlerin ilgisini çeken bir yöredir.

Sahra Çölü içinde yer alan bölgenin batısında ve kuzeydoğusunda Büyük Doğu Ergi adlı kumullar, kuzeyinde kumtaşı ve kireçtaşı oluşumlu Tademeyt Platosu, orta kesiminde ise en yüksek noktasına Tahat Dağında (3.003 m) ulaşan Ahaggar Platosu yer alır. Ahaggar'dan sonra aşınmış kumtaşı platolar (*tassili*) başlar. Bölgede dağınık olarak yaşayan nüfus kısmen yerleşiktir. Göçebe halk Ahaggar'ın en yüksek bölgesini oluşturan Atakar'daki vadilerde yaşar. Otlak oluşacak kadar yağış alan bu bölgede deve ve keçi beslenir.

1905'te kente yerleşerek Tuareg grameri ve sözlüğü derleyen kâşif ve münzevi Charles-Eugène Foucauld'nun 1916'da öldürüldüğü yerin yakınına bir anıt sütunu dikilmiştir. Hoggar Müzesi'nde özellikle Tuareglerin yapıtları sergilenir. Nüfus (1987 geç.) belediye, 38.146.

Tamaricales, ikiçenekliler(*) sınıfından, üç familya (*Tamaricaceae*, *Frankeniaceae* ve *Fouquieriaceae*) içeren takım. Ağaç, çalı ve otsu bitkilerden oluşan bu takımın üyelerine en çok ılıman ve astropik bölgelerdeki steplerde, çöllerde, tuz gölleri ile deniz kıyılarında rastlanır.

Dört-yedi çanakyaprak (meyve olgunlaştığında düşmeden üzerinde kalır) ile taçyapraktan oluşan, ışınsal bakışımlı erdişi çiçekler *Tamaricales* üyelerinin ortak özelliğini vurgular. Ayrıca, tek gözlü yumurtalıkları ve bir uçlarında tüy demeti taşıyan tohumlarıyla ayırt edilir. *Tamaricales* takımının *Salicales* takımıyla evrimsel bir akrabalığı olduğu kabul edilir ve her ikisinin birden *Violales* takımından türediği düşünülür.

Ilgıngiller (*Tamaricaceae*) familyası dört cins içerir: *Tamarix* (54 tür), *Reaumuria* (20 tür), *Myricaria* (10 tür) ve *Hololachna* (2 tür). *Reaumuria* dışında bu türlerin tümü sık demetler oluşturan minik çiçekleriyle iri çalı ya da küçük ağaçlardır. *Reaumuria* türleri ise görece iri çiçekler açan küçük çalılardır. Ilgıngillerin, dallara almaşık olarak dizilen pulsu yaprakları vardır. Yaklaşık 4-10 erkekorgan ve 3-4 tepecik (dişiorganın çiçektozu yakalayan bölümü) içeren çiçeklerinin çanakyaprakları yarı bitişiktir. Bazı ılgın türleri (örn. *Tamarix aphylla*, *T. gallica*) ile *Myricaria germanica* bahçecilikte değerli süs bitkileridir.

Frankeniaceae familyası dört (bazı uzmanları göre beş) cins içerir. Bunlar sırasıyla *Frankenia* (25 tür), *Anthobryum* (4 tür), *Niederleinia* (3 tür) ve *Hypericopsis*'tir (1 tür); tartışmalı olan cins ise *Petrusia*'dır. Tropik ya da ılıman bölgelere özgü, tuza dayanıklı otsu bitki ya da yumuşak odunlu çalı yapısında olan bu cinsler boğumlu gövdeleri, dallara karşılıklı dizilen yaprakları ve ılgınlarınki gibi 4-10 erkekorgan içeren, ama ondan farklı olarak tek bir tepecik ile serbest çanakyapraklar taşıyan çiçekleriyle ayırt edilir. Başta *Frankenia grandifolia* olmak üzere aynı cinsin çeşitli türleri kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak geliştirilir.

Fouquieriaceae familyası Kuzey Amerika'nın güneybatısındaki sıcak ve kurak bölgelere özgü iki cins (*Fouquieria*, 9 tür; *Idria*, 1 tür) içerir. Küçük yapraklı ve dikenli bitkiler olan bu familya üyeleri boru biçimli bitişik taçyaprakları, 10-17 erkekorgan ve üç tepeciği bulunan çiçekleriyle öbür iki familyadan ayrılır.

tamarin, bazı marmoset türlerinin ortak adı. *Ayrıca bak.* marmoset.

Tamarix *bak.* ılgın

tamaşa (Farsça TEMAŞA), Hint halk tiyatrosunda 18. yüzyılda Maharashtra'da ortaya çıkan erotik bir tür. Öbür türlerin hepsinde önemli rolleri erkek oyuncular üstlenirken, *tamaşa*'daki baş kadın rolünü kadınlar oynar. Başta gelen nitelikleri açıksaçıklık olan *tamaşa*'lar, savaşa giden askerleri eğlendirmek için düzenlenen oyunlardan kaynaklanmıştır. Bugün de *tamaşa* gösterileri iyi gişe geliri sağlamaktadır.

Tamaulipas, Meksika'nın kuzeydoğu kesiminde eyalet. Kuzeyde ABD, doğuda Meksika Körfezi, güneyde Veracruz ve San Luis Potosí eyaletleri, batıda da San Luis Potosí ve Nuevo León eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 79.384 km²dir. Orta ve güney kesimleri dağlıktır; kuzeyde ise geniş, verimli ovalar bulunur. Lagünlerle kaplı, kumlu kıyı bölgesinde nüfus oldukça seyrektir. Çeşitli iklim ve bitki türleri görülen yörede kocadarı, soyafasulyesi, aspur, mısır, şekerkamışı, tütün, pamuk, kahve ve meyve yetiştirilir. Meksika Körfezinde yapılan balıkçılık da önemli bir gelir kaynağıdır. Eyalet topraklarının önemli bir bölümü sulanmaktadır. Ekonomisi tarıma dayanan eyalette ayrıca besicilik, agave liflerinin hazırlanması ve bakır madenciliği gibi etkinlikler yürütülür. 1957'de ABD'ye gaz taşıyan bir boru hattı kurulmuştur. Meksika'da üretilen doğal gazın üçte biri eyalette çıkarılır. Petrol üretimi de gittikçe önem kazanmaktadır. Ciudad Madero ve Reynosa'da petrokimya fabrikaları vardır. Monterrey-Tampico demiryolu eyalet merkezi Ciudad Victoria'dan(*) geçerek eyaleti boydan boya aşar. Öteki önemli kentler Tampico, Ciudad Madero, Nuevo Laredo, Matamoros ve Reynosa'dır. Büyük kentlerin tümünde havalimanı vardır. Nüfus (1990) 2.249.581.

tamaya, Japonya'ya özgü Şinto dininde, ölü ataların ruhlarına adanmış sunak. Japon cenaze törenleri çoğunlukla Budacı geleneklere göre düzenlendiğinden bütün Şintocu Japon evlerinde *tamaya* bulunmayabilir. Ama Şinto kurallarına çok sıkı bağlı olanların ya da rahiplerin evlerinde, genellikle *kamidana*'dan(*) (tanrı rafı) biraz aşağıya yerleştirilmiş bir *tamaya*'ya rastlanır. İçinde, ölü aile üyelerinin adlarını içeren *tamaşiro* adlı bir ayna ya da levha vardır.

Ölülerin gömülmesinden önce ruhlarının geride kalıp evi koruması dilenir. Ölünün adı *tamaşiro*'ya yazılır ve bunu izleyen 50 gün boyunca ruha armağanlar sunulur. Daha sonra levha *tamaya*'ya, daha önce ölmüş aile bireylerine ait levhaların yanına konur. *Karş.* butsudan.

Tamayo, Rufino (d. 26 Ağustos 1899, Oaxaca - ö. 24 Haziran 1991, México, Meksika), Meksikalı ressam. Avrupa'nın modern resim üsluplarını Meksika halk temalarıyla birleştirmiştir.

México'daki Güzel Sanatlar Okulu'na devam etti. Ama geleneksel sanat derslerinden hoşlanmayarak okuldan ayrıldı ve kendi kendini yetiştirdi. 1921-26 arasında México'daki Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin etnografik çizim bölümünün yöneticiliğini üstlendi. Bu görevi sırasında Kolomb öncesi dönemin sanatıyla ilgilenmeye başladı.

Meksika Devrimi'nden sonra ülkede resim alanında etkili olan duvar ressamlarının çok büyük boyutlardaki siyasal içerikli yapıtlarına tepki gösteren Tamayo, küçük boy tuvaller üzerinde çalışmayı yeğledi. Kübizmi, gerçeküstücülüğü ve başka çağdaş Avrupa üsluplarını Meksika'ya özgü konularla kaynaştırarak figürler, ölüdoğalar ve hayvan resimleri çizdi. Yapıtlarını 1950'de Venedik Bienali'nde sergiledi; oradaki başarısıyla yurtdışında da ün kazandı. Daha sonra duvar resmine yönelerek aralarında Mexico'daki Güzel Sanatlar Sarayı ("Ulusallığın Doğuşu" ve "Bugünkü Meksika", 1952-53) ve Paris'teki UNESCO binaları ("İnsanoğluna Ateşi Armağan Eden Prometheus", 1958) için duvar resimleri tasarladı.

Rufino Tamayo, 1965
Cornell Capa—Magnum

Tamayo'nun tuval resimlerindeki üslup çeşitliliği, "Tehuantepec'li Kadınlar"daki (1939) duygusuz kübist figürlerden, "Hayvanlar" adlı yapıtındaki (1941, Modern Sanat Müzesi, New York) havlayan melez köpeklerin anlatımcı şiddetine kadar uzanır. Tamayo doğal nesneleri simgesel, stilize ve yarı soyut bir anlayışla betimlediği resimlerinde çoğunlukla parlak renkler ve sağlam bir kompozisyon kullanmıştır.

Tamayo y Baus, Manuel (d. 15 Eylül 1829, Madrid - ö. 20 Haziran 1898, Madrid, İspanya), Adelardo López de Ayala y Herrera ile birlikte 19. yüzyıl ortalarının önde gelen İspanyol oyun yazarı. İspanyol edebiyatında romantizmden gerçekçiliğe geçişte önemli bir rol oynamıştır.

Birçok ünlü oyuncu yetiştirmiş bir aileden geliyordu. Oyun yazmaya çok erken yaşta başladı; ilk oyunu sahnelendiğinde henüz 11 yaşındaydı. Sonraki yıllarda çeşitli tür ve üsluplarda çok sayıda oyun yazarak olağanüstü bir başarıya ulaştı. 1870'te yazarlığı bırakarak Ulusal Kütüphane'nin müdürü ve İspanyol Akademisi'nin yazmanı oldu.

Tamayo y Baus'un iki döneminden söz edilebilir. Alman oyun yazarı Friedrich Schiller'in etkisinde kaldığı ilk dönemde *La ricahembra* (1854; Hanımefendi) ve *Locura de amor* (1855; Aşk Çılgınlığı) gibi romantik tarihsel oyunlar yazmıştır. İkinci dönemde ise İspanyol toplumundaki bozuklukları anlatan gerçekçi oyunlara yönelmiştir. Bunlar arasında maddiyatçılığı yerdiği *Lo positivo* (1862; Gerçek), düello konusunu işlediği *Lances de honour* (1863; Onur Kavgası) ve büyük yolsuzlukların hoşgörüyle karşılanmasına karşı çıktığı *Los hombres de bien* (1870; Saygıdeğer Beyler) sayılabilir.

Tamayo y Baus'a uluslararası ün kazandıran başyapıtı *Un drama nuevo* (1867; Yeni Bir Oyun) ustalıkla yazılmış dokunaklı bir trajedidir.

Tambo, Oliver (d. 27 Ekim 1917, Bizana, Johannesburg yakınları - ö. 24 Nisan 1993, Johannesburg, Güney Afrika), yaşamının yaklaşık 30 yılını sürgünde geçiren (1960-90) ve 1969'dan sonra Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) başkanlığını yürüten Güney Afrikalı Siyah siyaset adamı.

Dışa kapalı ve yoksul bir Transkei köyünde doğdu. Anglikan ve Metodist misyon okullarının ardından Fort Hare Üniversitesi'nde okuyarak 1941'de mezun oldu. Daha sonra hukuk öğrenimi gördü. Nelson Mandela ve başka arkadaşlarıyla birlikte 1944'te ANC'ye bağlı Gençlik Birliği'ni kurdu. Kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra yalnızca Siyahların siyasal mücadelesiyle ve mahkemelerdeki davalarla ilgilenmeye başladı. Bu arada ANC'nin yönetim kademelerinde adım adım yükseldi. Mandela'yla birlikte 1952'de Güney Afrika'da Siyah halkları için dava açma kampanyasına öncülük etti. Vatana ihanet suçlamasıyla 1956'da tutuklandıysa da ertesi yıl serbest bırakıldı. 1958'de ANC'nin başkan yardımcılığına getirildi. Sharpeville'deki katliamdan (2 Mart 1960) iki gün sonra ANC'nin yasadışı ilan edilmesi üzerine, örgütün yurtdışı merkezinin oluşturulmasını sağlamak için Güney Afrika'dan ayrıldı. Sonunda Zambia'nın başkenti Lusaka'ya yerleşti. Hareketin yaşlı önderi Şef Albert Luthuli'nin ölümünden iki yıl sonra ANC'nin başkanlığını üstlendi.

Ülkesine 13 Aralık 1990'da, ANC'nin 30 yılı aşkın bir dönemden sonraki ilk geniş kapsamlı konferansına katılmak üzere döndü. Daha önce geçirdiği bir felç nedeniyle sağlığı bozuk olduğundan, ANC'nin yönetimiyle ilgili görevleri eski mücadele arkadaşı Mandela'ya bıraktı ve 1991'de büyük ölçüde onursal bir nitelik taşıyan genel başkanlık makamına geçti. 1993'te ölünceye değin bu görevi sürdürdü.

Tambora Dağı, Endonezya'da, Sumbawa'nın(*) kuzey kıyısında volkanik dağ. Günümüzde etkin olmayan yanardağ 1815'te püskürerek, adada yaşayan 50 bin kişinin ölümüne, 35 bini aşkın kişinin de evsiz kalmasına yol açtı. Patlama sonucunda dağın yüksekliği 3.900 m'den 2.851 m'ye düşmüştür.

Tambov, Rusya Federasyonu'nun batısında yönetim birimi (*oblast*). Oka ve Don ırmaklarının çevresindeki alçak ve düz ovaları kapsar. Yüzölçümü 34.300 km²'dir. Doğal bitki örtüsü ormanlı steplerden oluşur. Ama bölgenin verimli topraklarını tarıma açmak amacıyla ormanların büyük bölümü kesilmiştir. Günümüzde Tsna ve Vorona ırmakları boyunca uzanan kumlu topraklar dışında, bölgede büyük çam ormanlarına rastlanmaz. Kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgede ocak ayında ortalama sıcaklık −11°C, temmuzda ise 20°C'dir. Önemli bir tarım merkezi olan Tambov'un başlıca tarımsal ürünleri çavdar, buğday, mısır, yulaf ve darıdır. En önemli sanayi bitkisi olan ayçiçeğinin yanı sıra bir miktar şeker pancarı, kenevir ve tütün de yetiştirilir. Ayrıca bol miktarda patates, kavun ve sebze ekilir, sığır ve kümes hayvanları beslenir. Makine ve kimya sanayisinin bulunduğu yönetim merkezi Tambov dışında bölgedeki kentlerin çoğu küçüktür ve ekonomileri tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Nüfus (1991 tah.) 1.315.200.

Tambov, Rusya Federasyonu'nun batısında, Tambov yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Tsna Irmağının yukarı kesiminde yer alır. 1636'da Belgorod savunma hattı üzerinde bir kale olarak kuruldu. 1779'da yönetim biriminin merkezi yapıldı. Kentten geçen Moskova-Saratov demiryolunun ulaşıma açıldığı 19. yüzyılın sonlarından başlayarak yavaş yavaş gelişmeye başlayan Tambov'daki başlıca sanayi kuruluşları makine, kimya ve gıda fabrikalarıdır. Kentte 17. yüzyıldan kalma bir katedralle bir öğretmen enstitüsü ve müzik okulu vardır. Nüfus (1991 tah.) 334.400.

tambur, TANBUR olarak da bilinir, klasik Türk müziğinin en önemli telli ve mızraplı çalgısı.

Aslı Arapça "tunbur" olan sözcüğünün, Sümer dilinde gene yarı küremsi gövdeli ve uzun saplı bir telli çalgının adı olan "pantur" dan geldiği kabul edilir. Sözcük sonraları İran'da ve Orta Asya'da, daha çok bağlamaya benzeyen armudi gövdeli, uzun saplı çalgıların adı olarak kullanılmıştır. Asya Türklerinin bugün de kullandıkları benzer çalgılar tambura, dombra gibi adlar taşır. Özellikle Avrupalı gezginlerin (örn. Charles Fonton ve Toderini), sapındaki perde bağları dolayısıyla Türk müziğinin ses sistemini gözle görülür biçimde yansıttığını yazdıkları tambur, günümüzde yalnızca Türkiye'de kullanılan belki de tek çalgıdır.

Tamburun gövdesi, ahşap dilimlerin yan yana yapıştırılmasıyla elde edilen bir yarım küre biçimindedir ve çapı 35 cm kadardır. Yaklaşık 104 cm olan sap, bir takoza gömülerek gövdeyle birleşir. Burguluk sapın uzantısıdır. Burguluktan hemen sonra yerleştirilen delikli eşikten sonra, bir dip eşiğin üzerinden geçen ve sap boyunca uzanan teller, oldukça ince bir çam (genellikle göknar) levha olan göğse basan asıl eşikten aşarak gövdenin kenarındaki delikli tel takozuna bağlanır. Sapın altı yuvarlak, üstü düzdür. Perde bağları eskiden bağırsak kirişten yapılırdı. Günümüzde, Necdet Yaşar dışında hemen hemen bütün tamburiler, perdelerini naylon telle bağlatmaktadır. Tamburun perde sayısı 45-55 arasında değişir. Necdet Yaşar gibi bazı tamburiler 64, hatta 65 perde bağlayarak, bazı makamların birçok perde üzerine taşınmasını (transpoze edilmesini) kolaylaştırmak istemektedirler.

Tamburun yedi teli vardır. Alttan birinci, ikinci, beşinci ve altıncı teller (çelik) yegâh (*re*) perdesine, üçüncü ve dördüncü teller (pirinç) kaba dügâh (*la*) ya da kaba rast (*sol*) perdelerine akortlanır. Çalınacak yapıtların makamı göz önünde tutularak bu teller, kaba acemaşiran (*fa*), kaba ırak (*fa* diyez) ya da kaba segâh (*si* bemol) perdelerine de akortlanabilir. En üstteki yedinci tel ise (pirinç) kaba yegâh (*re*) perdesine akortlanır. Tamburun toplam ses alanı üç oktavsa da, bunun en çok iki buçuk oktavı kullanılır. En pes taraftaki yarım oktavdan çok seyrek olarak yararlanılır. En alttaki iki tel, çalgının ana ses alanını oluşturur. Bu tellerde yegâhtan tiz nevaya kadar iki oktav vardır.

Tambur mızrabı çoğunlukla bağadan yapılır. Yaklaşık 12 cm uzunluğunda, 9-10 mm eninde ve 1-1,5 mm kalınlığında esnemez bir çubuk olan mızrabın iki ucu da kullanılır. Ama iki uç, farklı tınılar elde edebilmek amacıyla birbirinden biraz farklı yapılır. Sağ elin baş, işaret ve orta parmakları ile tutulan mızrap, tellere geniş yüzüyle değil, diklemesine dar yüzüyle vurulur. Bu vuruş, çalgının tok ses vermesini sağlar. Mızrabı böyle tutulan başka çalgı yoktur.

tambura, TANBURA olarak da bilinir, Türk halk müziğinde bağlama ailesinden çalgı.

Divan sazından küçük, curadan büyüktür. Anadolu'nun bazı yörelerinde tambura bağlama, bazı yörelerinde de yalnızca bağlama diye adlandırılmışsa da, aileye adını veren bağlama ile tambura arasında oldukça önemli bir fark vardır. Tamburanın sapı, bağlamanınkinden 8-13 cm kadar uzundur. Teknesi de bağlamanınkinden genellikle 5-6 cm daha büyüktür.

Tamburanın toplam boyu (40 cm'si tekne olmak üzere) 90-95 cm'dir. Burguluk bunun dışındadır. Tamburaya çoğunlukla yedi tel takılır. Bunlar en yaygın biçimde en alttaki iki çelik tel *la'*, bunların üstündeki sargılı çelik tel bir oktav aşağıdaki *La*, ortadaki iki çelik tel *re"* (bazen bunlardan birinin yerine sargılı çelik bir tel takılarak ilkinin bir oktav pesine akortlanır), en üst gruptaki iki telden çelik olan *sol'*, sargılı olan da bir oktav aşağıdaki *Sol* (bam teli) olmak üzere akort edilir.

tamburi, TAMBURA olarak da bilinir, Hint müziğinde, uzun sapında perde bağı bulunmayan, telleri boş olarak kullanılan çalgı. Biçimi sitara benzer. Şarkı söylenir ya da bir çalgıyla solo yapılırken *tamburi*'yle dem tutulur. Çalgının genellikle dört metal teli vardır. Bunlar *do-do'-do'-sol* ya da *do-do'-do'-fa* seslerine akortlanır. İnce akort, tellerle dip eşik arasına küçük yün ya da ipek topakların sıkıştırılması ve tellere bağlı küçük boncukların ayarlanmasıyla sağlanır.

Tamburini, Antonio (d. 28 Mart 1800, Faenza, Papalık Devletleri - ö. 8 Kasım 1876, Nice, Fransa), İtalyan bariton. Gioacchino Rossini, Gaetano Donizetti ve Vincenzo Bellini'nin yapıtlarındaki başrolleriyle ünlüdür.

Gençliğinde bando şefi olan babasından korno, Aldobranzo Rossi ve Bonifazio Asioli'den de şan dersleri aldı. Opera sanatçısı olarak sahneye ilk kez 18 yaşında Cento'da, Pietro Generali'nin *La contessa di colle erbose*'sinde (Çimenli Tepe Kontesi) çıktı. Piacenza, Napoli, Livorno ve Torino'da söyledikten sonra 1822'de Milano'daki La Scala'da Rossini'nin *Matilde di Shabran*'ında, Savario Mercadante'nin *Adele e Emerico*'sunda ve Donizetti'nin *Chiara e Serafin*'ini ilk temsilinde rol aldı.

1832'den 1843'e değin Paris'te, Donizetti'nin *Don Pasquale* ve *Mario Faliero* operalarının ilk gösterilerini sunan Giulia Grisi, tenor Giovanni-Battista Rubini, Giovanni Mario ve bariton Luigi Lablache ile birlikte söyledi. Aralıklarla Londra'da da izleyici karşısına çıktı. Daha sonra kısa bir süre için İtalya'ya döndüyse de 1844'te Petersburg'a gitti. On yıl orada kaldıktan sonra sahne yaşamından çekildi. Tamburini yorumculuğu ve sahnedeki becerisiyle ünlüydü. Palermo'daki bir temsil sırasında sahneye çıkmaktan çekinen genç bir sopranonun giysilerini giyerek onun rolüne çıktığı söylenir.

Tamer, Ülkü (d. 20 Şubat 1937, Gaziantep), imgelerini daha çok doğadan alan, giderek toplumsal temalara da yer verdiği yalın ve duyarlı şiirleriyle tanınmış şair.

Ortaöğrenimini İstanbul'da Robert Kolej'de tamamladı (1958). Bir süre İstanbul

Tamer
Ara Güler

Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'nde (bugün İÜ Basın-Yayın Yüksekokulu) okudu. 1964-68 arasında özel tiyatrolarda oyunculuk yaptıktan sonra, çeviri çalışmalarına ağırlık verdi. Milliyet Yayınları'nı, *Milliyet Çocuk*, *Milliyet Sanat Dergisi* ve *Sanat Olayı*'nı yönetti.

İlk şiiri 1954'te *Kaynak* dergisinde yayımlandı. Şiirleri daha sonra *Pazar Postası*, *Yelken*, *Yeditepe* ve *a* gibi dergilerde çıktı. Ülkü Tamer ayrıca başarılı şiir çevirileriyle de tanındı. *Soğuk Otların Altında* (1959) adlı ilk kitabından başlayarak İkinci Yeni duyarlığını yansıtan soyutlamalara yönelerek, yoğun ve özgün bir imge anlayışı geliştirdi. Yalın bir dille yazdığı şiirlerinde giderek toplumsal kaygılar ve düşünce öğesi ağırlık kazandı. Edith Hamilton'dan çevirdiği *Mitologya* (1964) adlı kitapla 1965'te Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü, *İçime Çektiğim Hava Değil Gökyüzüdür* (1966) adlı yapıtıyla 1967'de Yeditepe Şiir Armağanı'nı kazandı. Ayrıca *Çağdaş Latin Amerika Şiiri Antolojisi*'ni (1982) hazırladı. Öbür yapıtları arasında *Gök Onları Yanıltmaz* (1960), *Ezra ile Gary* (1962), *Virgülün Başından Geçenler* (1965), *Sıragöller* (1974) ve toplu şiirleri *Yanardağın Üstündeki Kuş* (1986) sayılabilir. Tamer 1991'de *Allaben Öyküleri* adlı öykü kitabıyla Yunus Nadi Ödülü'nü almıştır.

Tameside, İngiltere'de, Manchester metropoliten ilinin (*county*) doğu kesiminde ilçe (*district*). Yüzölçümü 103 km²'dir. Doğu sınırı Peak Yöresi Ulusal Parkı'na bitişik olan ilçe adını topraklarından geçerek Mersey Irmağıyla birleşen Tame Irmağından alır.

İlçedeki geleneksel sanayi dalları kömür madenciliği, şapka yapımı ve pamuklu dokumacılıktır. Denton'da 17. yüzyılda aile işletmeciliği biçiminde başlayan şapka üretimi zamanla önemli bir ekonomik etkinliğe dönüştü; 1920'lerde kent nüfusunun yaklaşık yarısı bu işkolunda çalışıyordu. Ayrıca 1830'lardan sonra kent merkezlerinde, yakıt olarak yörede çıkarılan kömürü kullanan ve buhar gücüyle çalışan çok sayıda dokuma fabrikası kuruldu. 19. yüzyılın ortalarında pamuk ipliği üretimi ilçenin temel sanayi kolu haline geldi. Metalurji ve madeni eşya sanayileri de önem kazandı. Ama I. Dünya Savaşı'ndan sonra geleneksel sanayi kolları gerilemiş, son kömür madeni de 1959'da kapanmıştır. Günümüzdeki sanayi etkinlikleri arasında gıda, plastik ve yüksek teknoloji gerektiren sanayi kolları sayılabilir. Nüfus (1991 geç.) 211.700.

Tami oyma üslubu, Papua Yeni Gine'deki Tami Adalarında ortaya çıkan Okyanusya'ya özgü ahşap heykel oyma üslubu. En önde gelen ustaların yetiştiği Huon Körfezi bölgesinden körfez boyunca kıyı bölgelerine, Umboi ve Siassi adalarına ve New Britain'ın batı kesimlerine yayılmıştır.

Düz çizgilerin ve kütlesel bir ifadenin egemen olduğu tam boy ayakta duran insan figürlerinde baş, doğrudan omuzların üstüne yerleştirilmiştir; hafifçe kıvrık kol ve bacaklar aşağıya doğru sarkar. Omuzlardan, kalçalardan ve ayaklardan geçen üç belirgin yatay eksen, heykeli üçe ayırır. Baş iridir ve üstünde dekoratif bir başlık yer alır. Neolitik Çağ Moğol üslubunun özelliklerini taşıyan yüz, üçgen biçimindedir. Gözler yuvarlak, birbirine yakındır ve ince uzun bir burunla birleşen alnın hemen altında yer alır. Huon Körfezi bölgesi heykellerinin yanaklarında boyayla ya da kazınarak yapılmış, uçları ortaya bakan üçgenler vardır. Figüratif heykelde Tami üslubunun Okyanusya sanatında çok önemli bir yeri vardır; bu üslubun dışında yapılmış insan figürü çok enderdir.

Tami üslubundaki bezemelere tören maskelerinde de rastlanır. Bu maskelerdeki yüz çizgileri de kült figürlerindeki özellikleri taşır. Dinsel olmayan timsah, kaplumbağa, kertenkele, balık, domuz gibi hayvan figürleri stilize bir anlayışla betimlenmiştir. Ah-

Tami oyma üslubunda bir kadın figürü, Umbol Adası, Papua Yeni Gine; Basel Etnografya Müzesi, İsviçre
Hölle Bildarchiv, Baden—Baden, Almanya

şaptan yapılmış kap, kanca, ıspatula, baş dayanağı, kano pruvası, kürek gibi çok çeşitli kullanım eşyasında görülen hayvan figürlerinin yanında bazen insan figürleri de bulunur.

Tamil dili, Hindistan'ın güneyinde konuşulan, Dravid ailesine bağlı dil. Tamil Nadu (Madras) eyaletinin resmî dilidir. Ayrıca Sri Lanka, Myanmar, Malezya, Endonezya, Vietnam, Doğu Afrika, Güney Afrika, Guyana ile Hint Okyanusu, Büyük Okyanus ve Antil Denizindeki adalarda da konuşulur. Birkaç bölgesel lehçesi, ayrıca Brahmanlar ve Brahman olmayanlarca konuşulan iki toplumsal lehçesi vardır. Yazı diliyle günlük konuşma dili arasında da, ikidilliliğe yol açacak kadar büyük ayrılıklar görülür. Öbür Dravid dilleri gibi Tamil dilinde de, dil ucunun sert damağın üst bölgesine değmesiyle oluşan bir dizi üstdamaksıl ünsüz (örn. *ḷ, ḍ, ṇ*) vardır ve zaman, kişi, sayı, durum gibi dilbilgisi kategorileri soneklerle belirtilir.

Tamil dilinde yazılmış en eski belgeler İÖ 3. yüzyıldan kalmadır. Eski Tamil dilinin ilk lehçelerinden biriyle yazılmış bu yazıtlarda, bütün çağdaş Hint alfabelerinin kaynağı olan Brahmi yazısından uyarlanmış bir alfabe kullanılmıştır. Çağdaş Tamil dilinin ise iki ayrı yazısı vardır. Bunlardan biri, Tamil Nadu eyaletinde Sanskrit metinlerin yazımında kullanılan Grantha alfabesi, öbürü ise daha yaygın olarak kullanılan Vattelluttu'dur (yuvarlak yazı).

Tamil edebiyatı, Hindistan ve Sri Lanka'da Tamil dilinde yazılmış edebiyat yapıtlarının tümü. Klasik Sanskrit edebiyatı dışında, Hindistan'ın gelişmiş en eski edebiyatıdır. Tamil dilinde İÖ 3. yüzyıla ait bazı taş yazıtlar bulunmuşsa da, gerçek anlamda Tamil edebiyatı İS y. 1. yüzyılda başlar. İlk şiirlerin çoğu dinsel ya da epik şiirlerdir. Bunun dışında bir de *çankam* (edebiyat kurumu) üyelerinin yazdığı dindışı saray şiirleri vardır (*bak.* çankam edebiyatı).

4-6. yüzyılların en önemli yapıtları, *Çilappatikaram* (Halhal Şiiri) ve *Manimekelai* (Değerli Taşlardan Kemer) adlı destanlar ile aşk, krallık ve ahlak üzerine özdeyişlerden oluşan *Tirukkural*'dır. *Manimekelai* destanı, Tamil dilinde günümüze ulaşmış tek Budacı yapıt olması açısından da önemlidir. 6-9. yüzyıllarda gelişen bir tür ise, kişinin kendini adadığı tanrıya duygusal bağlılığını yansıtan *bhakti*(*) şiirleridir. Bunların ilk örnekleri, Alvar ve Nayanar denen şair-müzikçilerin Vişnu ve Şiva'ya bağlılıklarını dile getiren ilahilerdir. 12-16. yüzyıllarda şair Kampan'ın klasik yapıtlarının dışında birçok felsefi inceleme, ayrıca dinsel efsaneleri bir araya getiren çok sayıda antoloji görülür. Tamil edebiyatı 19. yüzyıldan başlayarak gitgide Batı düşüncesi ve edebiyatının etkisine girmiştir.

Tamil Nadu, Hindistan'ı oluşturan eyaletlerden biri. Yarımadanın güneydoğu ucunda 130.057 km²'lik bir alanı kaplar. Yönetim merkezi Madras'tır.

Bölgenin bilinen tarihi, üç Tamil krallığıyla (Çera, Çola ve Pandya) başlar. Öteki bölgelerle ticaretin önemli ölçüde geliştiği İS 200'lerde bölgedeki Âri etkisi de arttı. 6-9. yüzyıllar arasında çeşitli savaşlara sahne olan bölge, yaklaşık 850'den başlayarak Çola egemenliğine girdi. 14. yüzyıl ortalarında kurulan ve bölgeyi de içine alan Vicayanagar adlı Hindu devletinin yarımadanın güneyindeki üstünlüğü 200 yıl sürdü. Madraspatnam (bugün Madras) balıkçı köyünde bir ticaret merkezi kuran (1639) İngilizlerin Madras adıyla sömürge yönetimi altına aldığı bölge, Hindistan'ın 1946'da bağımsızlığına kavuşmasından sonra Andhra Pradesh, Kerala, Mysore (bugün Karnataka) ve Tamil Nadu eyaletlerine bölündü.

Bugünkü eyalet toprakları doğu kıyıları boyunca uzanan düzlükler ile kuzey ve batıdaki tepelik alanlardan oluşur. Doğudaki düzlüklerin en geniş kesimi verimli Kaveri Deltasıdır. Daha güneyde kıraç Ramanathapuram ve Madurai ovaları yer alır. Batı Gatlar, eyaletin batı sınırını oluşturur. Orta kesimden ise Doğu Gatlar'ın uzantısı olan alçak tepeler geçer. Kaveri, Ponnaiyar, Palar, Vaigai ve Tambraparni başlıca ırmaklardır. Kaveri ile kolları, eyaletin en önemli su ve enerji kaynağını oluşturur.

Eyalette tropik bir iklim hüküm sürer. Yazın en yüksek sıcaklık 43°C, kışın en düşük sıcaklık 18°C'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı, güneybatı ve kuzeydoğudan gelen musonlara bağlı olarak 640-1.910 mm arasında değişir.

Tamil Nadu'nun nüfus özellikleri yüzyıllardır çok az değişiklik göstermiştir. Tepelik yörelerde yaşayan kabilelerin büyük bölümü Vedda kökenlidir. Nüfusun yaklaşık beşte dördü resmî dil olan Tamil dilini konuşur. Telugu, Kanara, Urduca, Malayalam ve İngilizce azınlık dilleridir. Halkın yaklaşık yüzde 90'ı Hindu, yüzde 5 kadarı Hıristiyandır. Tamil Nadu, Hindistan'ın en çok kentleşmiş iki eyaletinden biri olmakla birlikte, temelde kırsal niteliklidir.

Kırsal kesimde nüfusun dörtte üçü tarımla uğraşır. Ekime elverişli alanların yaklaşık yarısında sulama yapılır. Yılda birkaç kez ürün alınması, ıslah edilmiş pirinç, pamuk, şekerkamışı, mısır tohumlarının kullanılması ve kimyasal gübreye geçilmesiyle tarımsal üretim önemli ölçüde artmıştır. Eyalet 1967'den beri dışarıdan tarımsal gıda maddesi satın almamaktadır. Başlıca ticari ürünler pamuk, kahve, çay, şekerkamışı, pirinç, yerfıstığıdır.

Liman tesislerinin iyileştirilmesi ve elektrik enerjisi kullanımının gelişmesi sonucunda sanayi de ilerleme göstermiştir. Günümüzde Tamil Nadu, ülkenin en sanayileşmiş beş eyaletinden biridir. Çırçır, iplik yapımı ve dokumacılık, en önemli sanayi kollarıdır. Otomobil, motosiklet, elektrik motoru ve transformatör yapımı da gelişmiştir. Eyalette ayrıca rafineriler, gübre, otomobil lastiği, çimento, kâğıt fabrikaları, kimya ve alüminyum tesisleri bulunur. Güney eyaletlerinden gelen birçok yolun kesiştiği Madras, aynı zamanda bölgenin en önemli limanıdır. Gene Madras yakınlarındaki Minambakkam'da uluslararası bir havalimanı vardır. Tiruççirappali, Madurai ve Koimbator'da da havalimanları bulunur. Tamil Nadu eyaletinde demir ve kara yolu ulaşımı da vardır.

Hinduizm, Tamil Nadu kültürünün temelini oluşturur. Eyalette, 9.300'den fazla büyük tapınak vardır. Dinsel şenlikler sırasında bölgeye çok sayıda insan gelir. Klasik *bharata natya* dansı ve Karnataka müziği bu şenliklerdeki başlıca etkinliklerdir. Taş ve tunç heykelcilik okulları açılmış olmasına karşın, resim ve heykelcilik geri plandadır. 1940'lardan beri sinema, en gözde kitlesel eğlence durumundadır.

Eyalette Madras, Anamalai, Koimbator ve Madurai'deki üniversitelerin dışında tıp, mühendislik eğitimi veren yüksekokullar, politeknik ve sanayi eğitim enstitüleri vardır. Nüfus (1991 geç.) 56.638.318.

Tamiller, Hindistan'ın güneyinde, Dravid ailesine bağlı bir dil konuşan yerel halk. 20. yüzyılın sonlarında sayıları, yaklaşık 3,2 milyonu Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) kuzey ve doğu kesiminde olmak üzere 57 milyonu aşıyordu. Hindistan'da genellikle Tamil Nadu (eskiden Madras) eyaletinin yanı sıra Kerala, Karnataka (eskiden Mysore) ve Andhra Pradesh eyaletlerinin bazı kesimlerinde yaşarlar. Madagaskar, Malakka Yarımadası, Myanmar, Çinhindi, Tayland, Güney ve Doğu Afrika, Fiji, Mauritius Adaları ve Batı Hint Adalarında da göçmen Tamil toplulukları vardır.

Hindistan'daki Tamil bölgesi geleneksel Hinduizmin bir merkezidir. Metinleri İS 6. yüzyıla değin inen Tamil dinsel tapınma (*bhakti*) okulları Hinduizmde öteden beri önemli bir yer tutmuştur. Geçmişte Tamiller arasında yaygın olan Budacılık ve Caynacılık dinlerine ait metinler ilk *bhakti* metinlerinden daha eski bir dönemden kalmadır. Araştırmacılar *bhakti* hareketinin Caynacılığın püriten yönlerine bir tepki olarak geliştiği görüşündedir. Günümüzde Tamillerin çoğu Hindu olmakla birlikte, Hıristiyanlara, Müslümanlara ve Caynacılara da rastlanır. Tamil bölgesi yakın geçmişte Tamil kültürü, dili ve edebiyatının Brahmanlıktan ve Sanskritten arındırılmasını savunan Dravid hareketinin de odağı olmuştur. Bu hareket Tamil kültürünün köklerini Âriler öncesi Tamillere ve İndus Vadisi uygarlığına kadar dayandırır.

Tamiller arasında denizcilik, kentleşme ve ticaretin erken dönemlerde geliştiği sanılır. Eski Yunan ve Romalılarla ticari ilişkilerin varlığı edebiyat yapıtları, dilbilimsel veriler ve arkeolojik buluntularla doğrulanmıştır. Bilinen en eski Dravid dilini konuşan Tamillerin edebiyatları İS 1. yüzyıla değin uzanır. 14. yüzyıl ortalarında başlayan Vicayanagar egemenliğinden önce bölgede hüküm süren Çera, Çola, Pandya ve Pallava hanedanları güçlü krallıklar kurarak büyük tapınaklar, su depoları, barajlar ve yollar inşa etmişlerdi. Zamanla Hint kültürünün etkisi altına giren Tamiller, bu kültürün Güneydoğu Asya'da yayılmasında önemli rol oynadılar. Çola hanedanı üstün deniz gücüne dayanarak 1205'te Malay krallıklarından Sri Visaya'yı egemenliği altına aldı.

Böylece Hindistan'ın Çin'le doğrudan ticaret yapmasının yolları açıldı. Tamil bölgesi kültürel bakımdan Hindistan'la bütünleşmiş olmakla birlikte, İngilizlerin Hindistan'a girmesine değin siyasal düzeyde genellikle bağımsız bir birim olarak kaldı.

Sri Lanka'daki Tamiller çeşitli grup ve kastlara ayrılmıştır. Daha çok kuzeyde yaşayan ve Seylan Tamilleri olarak anılan grubun üyeleri genellikle bürokraside ve serbest mesleklerde çalışırlar. 19. ve 20. yüzyıllarda İngilizler tarafından çay plantasyonlarında çalıştırılmak üzere getirilen Hint Tamilleri ise öbür etnik gruplarca yabancı kabul edilirler. Farklı kast sistemleri altında örgütlenmiş olan Seylan ve Hint Tamilleri birbirleriyle ilişki kurmazlar.

Sri Lanka'da çoğunluğu oluşturan Budacı Sinhalilerle Seylan Tamilleri arasında gerginliğin tırmanması sonucunda 1980'lerde Tamil militanları ülkenin kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde ayrı bir Tamil devleti kurma amacıyla merkezî hükümete karşı bir gerilla savaşı başlattılar. Ayaklanmacı örgüt Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları'nın eylemleri 1990'larda da sürüyordu.

Tamilnad Ovaları, Hindistan'ın güneyindeki Tamil Nadu eyaletinin doğusunda bulunan kıyı düzlükleri. Doğuda Bengal Körfezi, güneyde Hint Okyanusu, batıda Doğu Gat Dağları, kuzeyde de Andhra Ovalarıyla çevrili olan Tamilnad Ovaları, Kaveri, Vaigai ve Palar ırmaklarının deltalarından oluşur. Düz kıyı şeridinin gerisinde, *theri* olarak bilinen kumullar yükselir. Palmiye ve dikenli çalılarla kaplı olan bu kumulların yüksekliği 30-65 m arasında değişir. Doğal bitki örtüsü kıyı ormanlarıyla Casuarina ve hindistancevizi plantasyonlarının yanı sıra seyrek ağaçlıkları ve otlakları kapsar. Demir içeriği zengin kırmızı kil ile kumlu kil topraklarla kaplı olan ovalarda pirinç, baklagiller, yağlı tohumlar, tütün ve şekerkamışı yetiştirilir. Kaveri Irmağı deltası geniş çaplı bir kanal sistemiyle örülmüştür. Sanayileşmiş bölgelerinden biri olan kıyı kesimindeki fabrikalarda çimento, kimyasal maddeler, bitkisel yağ, gübre, otomobil, galvaniz boru, hesap makineleri ve teleksler üretilir. Perambur'daki vagon fabrikası, Asya'nın en büyük vagon fabrikalarından biridir. Neyveli kentinde büyük bir termik santral kuruludur. Ovalardan geçen kara ve demir yolları Madras, Tiruççirappalli, Tirunelveli, Tancor ve Çhingleput kentlerini birbirine bağlar.

Tamilnad Yükseltileri, Hindistan'ın güneyinde, Tamil Nadu eyaletinin orta kesiminde dağlık bölge. Yaklaşık 38.000 km²'lik bir alanı kaplayan bölge batıda Doğu Gat, güneyde Sahyadri (Batı Gat) dağları, doğuda Tamilnad Ovaları, kuzeyde de Telangana Platosuyla çevrilidir. Bölgede İS 800-1300 arasında inşa edilen tapınaklar, Vellor, Krişnagiri, Dindigul, Koimbator ve Erode gibi kentlerin çekirdeğini oluşturmuştur.

Batı-doğu doğrultusunda akan Kaveri Palar, Vaigai, Tambraparni ve Periyar ırmakları Bengal Körfezine boşalır. Tamil Nadu Tepeleri, Koimbator-Madurai Yükseltileri ve Orta Kaveri Vadisi, Kaveri Irmağı ve kollarının araziyi aşındırması sonucu oluşmuştur. Kaveri Vadisi deniz düzeyinden yaklaşık 300 m yüksekliktedir. Bölge toprakları çoğunlukla kumlu ve killidir. Ormanlara hemen hemen hiç rastlanmaz. Bölge halkının büyük çoğunluğu geçimini tarımdan sağlar. Bölgede yetiştirilen ürünler arasında pirinç, darı, yağlı tohumlar, baklagiller, pamuk, şekerkamışı, kahve, çay, kınakına ve kakule sayılabilir. Hindistan'ın en sanayileşmiş kesimlerinden olan bölgede dokuma, takım tezgâhları ve kimyasal madde üreten fabrikalar vardır. Ayrıca demir, magnezit, beril ve çinko çıkarılır. Madurai, Koimbator, Salem, Vellor, Dindigul ve Erode kara ve demir yoluyla birbirine bağlıdır.

Tamim, et-, Irak'ın kuzeydoğusunda il (*muhafaza*). Yüzölçümü 9.659 km²'dir. Dicle Irmağının alüvyonlu ovasının doğu kesimi ile Zagros Dağlarının eteklerini içine alır. Ekonomisi petrol sanayisi, buğday, arpa ve meyve üretimi ile koyun besiciliğine dayanır. İl merkezi Kerkük, Irak'taki en büyük petrol üretim merkezlerinden biridir. Kentten çıkan boru hatları Akdeniz kıyısında bulunan Lübnan'daki Trablusşam ile Türkiye'deki Yumurtalık'a bağlanır. Nüfus (1991 tah.) 605.900.

Tamiris, Helen, asıl adı HELEN BECKER (d. 24 Nisan 1905, New York - ö. Ağustos 1966, New York, ABD), ABD'li koreograf, dansçı ve öğretmen. Çalışmalarında cazdan, Siyah *spiritual*'larından ve toplumsal protestodan yararlanan ilk sanatçılardan biridir.

Tamiris dansa Irene Lewisohn ile çalışarak başladı. Daha sonra Michel Fokine'den ders aldı, Metropolitan Operası Bale Okulu'nda eğitim gördü. Üç sezon Metropolitan Operası Bale Topluluğu ile dans etti. Daha sonra bir İtalyan topluluğuyla Güney Amerika turnesine çıktı. Geleneksel bale tekniğini beğenmediği için kısa bir süre New York'taki Isadora Duncan Okulu'nda öğrenim gördü. Ama bu okulun kişisel ifadeye ve lirik harekete ağırlık veren eğitiminden hoşnut kalmadı. Kendine özgü bir yaklaşım geliştirmeye girişti ve 1927'de ilk kişisel dans gösterisini sundu. 1928'de Avrupa turnesine çıktı. 1930'da da kendi topluluğunu ve okulunu kurdu; 1945'e değin bu okulu yönetti. Ayrıca Dans Repertuvar Tiyatrosu'nu (1930-32) örgütleyerek Martha Graham, Doris Humphrey ve Charles Weidman gibi modern dans koreografları ile ortaklaşa gösteriler sahneledi. WPA Federal Tiyatro Projesi'ne(*) dansın da alınması için çaba gösterdi ve 1937'den 1939'a değin projenin başkoreografı olarak çalıştı. Her dansın kendine özgü bir anlatım yaratması gerektiğine inandığı için kişisel bir üslup ya da teknik geliştirmeye yönelmedi. Ama hep canlı ve coşkulu yapıtlar yarattı; sık sık Amerikan temalarını kullandı. 1930-45 arasında koreografisini yaptığı yaklaşık 135 dansta, toplumsal ve politik sorunlara karşı beslediği büyük ilgi belli olur. Örneğin en tanınmış yapıtlarından olan "How Long Brethren" (1937) işsiz Güneyli Siyahların umutsuzluğunu betimler.

1945-57 arasında koreografisini yaptığı müzikal oyunlarda da ustaca tipler yaratmış, ABD'nin çeşitli bölgelerinin ve tarihsel dönemlerinin ruhunu başarıyla canlandırmıştır. *Annie Get Yor Gun* (1946), koreografisiyle Antoinette Perry Ödülü'nü kazandığı *Touch and Go* (1949) ve *Plain and Fancy* (1955) danslarını hazırladığı bazı müzikallerdir. Tamiris 1957'den sonra yeniden modern dans gösterilerine dönmüştür. Bunlar arasında en ünlüsü *Dance for Walt Whitman*'dır (1958). 1960'ta da partneri ve eşi dansçı Daniel Nagrin ile birlikte Tamiris-Nagrin Dans Topluluğu'nu kurmuştur.

Tamluk, eskiden TAMRALIPTI, TAMRALIPTA olarak da bilinir, Pali dilinde TAMALITTI, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletine bağlı Midnapur ilinde kent. Rupnarayan Irmağının hemen güneyinde yer alır. Arkeolojik kazılar kentin tarihinin taş balta ve ilkel çanak çömleklerin kullanıldığı bir döneme değin uzandığını ve sürekli yerleşimin İÖ y. 3. yüzyılda başladığını ortaya çıkarmıştır.

Cayna kaynaklarında Vanga Krallığı'nın başkenti olarak geçen kent, Seylan'ın (bugün Sri Lanka) destansı tarihi *Mahavamsha*'ya göre Prens Vicaya'nın Seylan'ı kolonileştirmek amacıyla başlattığı seferin (İÖ y. 500) ve yaklaşık 250 yıl sonra Aşoka'nın Seylan'a gönderdiği Budacı misyoner heyetinin hareket noktasıydı. Eski çağlarda deniz kıyısında bulunan yerleşme, Ganj Deltasının ilerlemesiyle günümüzde denizden 97 km içeride kalmıştır. Kentte kimya ve makine fabrikaları ile Hindu tanrıçası Kali'ye adanan ve hâlâ kullanılmakta olan bir Budacı tapınak vardır. Kent 1864'te belediye olmuştur. Nüfus (1991 geç.) 38.656.

Tamm, İgor Yevgenyeviç (d. 8 Temmuz 1895, Vladivostok, Rus Çarlığı - ö. 12 Nisan 1971, Moskova, SSCB), Çerenkov ışınımı(*) olgusunun araştırılması ve açıklanmasına ilişkin çalışmaları nedeniyle 1958 Nobel Fizik Ödülü'nü Pavel A. Çerenkov ve İlya M. Frank ile paylaşan Sovyet fizikçi. Çerenkov ışınımı bir ortamda, ışığın o ortamdaki hızından daha büyük bir hızla yol alan yüklü parçacıkların saldıkları ışık ışınımıdır.

Moskova Devlet Üniversitesi'nde profesör olarak görev yaparken katı cisimlerde yayınık ışığın kuvantum kuramı üzerinde çalıştı. Daha sonra Frank ile birlikte Çerenkov

Tamm
Novosti Press Agency

ışınımının kuramını ortaya koydu (1937). Çekirdeği oluşturan parçacıkların etkileşimlerini açıklamak amacıyla geliştirdiği yöntem, Tamm yöntemi olarak adlandırılır. Nükleer enerjinin barışçı kullanımı konusuna duyduğu ilgi nedeniyle termonükleer tepkimelerin denetimi üzerinde araştırmalar yaptı. 1963'te ABD televizyonlarında uluslararası silahsızlanmaya çağrı amaçlı bir konuşma yaptı.

Tammann, Gustav (Heinrich Johann Apollon) (d. 9 Haziran 1861, Jamburg, Rus Çarlığı - ö. 17 Aralık 1938, Göttingen, Almanya), metalurji biliminin kurulmasına katkıda bulunan ve metaller ile alaşımların iç yapıları ve fiziksel özelliklerinin incelenmesi çalışmalarına öncülük eden Rus kimyacı. Ayrıca heterojen (çoktürel) denge (maddenin davranışının kimyasal bileşimine, sıcaklığa ve basınca bağlı olarak değişmesi) üzerindeki çalışmalarıyla inorganik kimyanın sistemleştirilmesinde ve fiziksel kimyanın ayrı bir bilim dalı haline gelmesinde etkili olmuştur.

Tammann 1903'te metal bileşikleri üzerinde çalışmaya başladığında, bu konuya ilişkin çok az şey biliniyordu. Tammann, bu araştırmaları sonucunda, alaşımların birçok durumda karışık kristaller gibi davrandığını ve bu tür metal bileşiklerinin kristallerinde

değerlik bağıntılarının geçerli olmadığını ortaya çıkardı. Bir bileşiğin soğuma eğrisinden yararlanarak kimyasal bileşimini belirleme tekniğine dayalı ısıl çözümleme yöntemini geliştirdi ve bu yöntemle karışık kristal sistemlerini açıklayabildi. Metallerin soğuk işlem sırasındaki mekanik özelliklerine ilişkin yoğun bir araştırma yürüten Tammann, bu özelliklerin metal kristallerinin yeniden düzenlenmesi sonucunda değiştiğini buldu. Başka benzer buluşlarıyla birlikte bu buluşu bugünkü metal işleme tekniklerinin geliştirilmesinde çok etkili oldu. Tammann ayrıca, metal yüzeylerinde oluşan katmanları da çözümledi; elde ettiği sonuçlar, yükseltgenme kuramının temelini oluşturdu.

Tammany Hall, TAMMANY olarak da bilinir, ABD'de, Demokrat Parti'nin New York kenti yürütme kuruluna verilen ad. Geçmişte hayır işleri ve partizanlık karışımı bir yöntem uygulayarak siyasal nüfuz kurmuştur. Adını, Amerikan Bağımsızlık Savaşı öncesinde yardımsever Delaware Yerli şefi Tammanend'in anısına kurulmuş bir dernekten alır. 1789'da New York'ta örgütlendiği zaman "aristokrat" nitelikli Federalist Parti iktidarına karşı orta sınıfın muhalefetini temsil eden Tammany Derneği, 1805'te kamu yararına çalışan bir kuruluş statüsünü kazandı. Dernek ve parti yöneticilerinin aynı kişilerden oluşmasından dolayı, zamanla Tammany adı Demokrat Partı'yle özdeşleşti. İrlandalı göçmenlerin üye olma ve yardım alma hakkını elde ettiği 1817'den sonra derneğin yapısı önemli ölçüde değişti. Tammany izleyen dönemde mülk sahibi olmayan beyaz erkeklere oy hakkı tanınması için yürütülen mücadeleye önderlik etti. Ama derneğin etnik ve dinsel azınlıkları kullanmaya, yoksulları para ve armağanlarla kazanmaya, rakip hizip önderlerini rüşvetle kandırmaya yönelmesi, Tammany adını siyasal yozlaşmayla eşanlamlı hale getirdi. Tammany 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında çok büyük bir güce sahipti. Başkan Franklin D. Roosevelt 1932 seçimlerinde kendisine destek vermeyen Tammany'yi partinin bir il örgütü statüsüne indirdi. Böylece New York siyaseti üzerindeki egemenliği azalan Tammany, Fiorello H. La Guardia (1933-45) ve John V. Lindsay'in (1966-73) yönetsel reformlarıyla daha da zayıfladı.

Tammuz, Akad dilinde DUMUZI, Mezopotamya dininde ilkbaharda doğanın yeniden yaşam bulmasına olanak veren bereket tanrısı. Adının Sümer dilinde önceleri kullanılan Damu-zid (Kusursuz Genç) sözcüğünün Akad dilindeki karşılığı Tammuzi'den türediği sanılmaktadır. Sümer dilinde sonradan yerleşen biçimi olan Dumu-zid de Akad dilinde Dumuzi'ye dönüşmüştür. Tammuz sözcüğünün geçtiği en eski kaynaklar III. Eski Sülaleler dönemine (İÖ y. 2600-2334) ait metinlerdir. Ama çok daha eski zamanlarda da bu tanrıya tapınıldığı düşünülmektedir. Tammuz kültünün İÖ 3. ve 2. binyıllarda başlıca Sümer kentlerinin çoğunda var olduğu, merkezinin ise orta kesimdeki otlakları çevreleyen kentlerde bulunduğu bilinmektedir.

Tammuz temelde hayvancılıkla uğraşan insanların tanrısıdır; en yaygın lakabı da Sipad'dır (Çoban). Babası Enki (*bak.* Ea), annesi ise dişi koyunun kişileştirildiği Tanrıça Duttur'dur. Dumu-zid adı gibi onu anmak için kullanılan Ama-ga (Ana Süt) ile U-lu-lu (Çayır Çoğaltıcısı) sözcükleri de Tammuz'un bir çobanın arzulayabileceği her şeyin ardındaki güç olduğunu düşündürür. Yaygın olarak tapınılan bir Asur tanrı olduğu İÖ 2. ve 1. binyıllarda ise hayvancılıktan çok tarımla ilişkilendirildiği görülür. Asur'da (ve daha sonraları Sebalılar arasında) öncelikle tahıl tanelerinde bulunan ve tahılın öğütülmesiyle ölen güçtür.

Tammuz, bir mermer kabartma, Asur, İÖ y. 1500; Berlin Devlet Müzeleri, Almanya
Foto Marburg—Art Resource/EB Inc

Tammuz'a tapınmak için her yıl düzenlenen iki şenlikten birinde onun Tanrıça Inanna'yla (Akad dilinde İştar) evliliği kutlanır, öbüründe ölüler dünyasından gelen kötü ruhların ellerinde ölüşüne yas tutulurdu. Ur'un 3. sülalesi süresince (İÖ y. 2112-2004) Umma kentinde (bugün Tel Coha) tanrının evliliği, Umma Tammuz Şenliği Ayı'nda (şubat-mart) kutlanırdı. İsin-Larsa döneminde (İÖ y. 2004-1792) kral evlilik töreninde tanrıyla özdeşleşir ve tanrıçayı simgeleyen bir rahibeyle birleşerek o yıl için doğayı döller ve bereketli kılardı. Tanrının ölümünü anan mart-nisan törenlerinde yas gösterileri içinde çöle, öldürülmüş tanrının ağılına yürünürdü. İÖ 7. yüzyılda Asur'da bu tören haziran-temmuz aylarında yapıldı. Ülkenin başlıca kentlerinde tanrının yatacağı bir sedir kurularak Tammuz'un bedeni sebzeler, bal ve çeşitli yiyeceklerden oluşan bir yığınla temsil edildi.

Tanrıyla ilgili metinlerden Dumuzi'nin Düşü, Tammuz'un öleceğini düşünde görmesini ve tüm kurtulma çabalarına karşın düşün gerçekleşmesini anlatan Akad efsanesidir. Sümer efsanesi İnanna'nın İnişi'nin ikinci bölümünde de İnanna'nın Tammuz'u kendi yerine ölüler dünyasına yolladığı anlatılır. Efsanede Tammuz'un kız kardeşi Geştinanna onu bulur ve sonunda İnanna yılın yarısını Tammuz'un, yarısını da kız kardeşinin ölüler dünyasında geçirmesine karar verir.

Tammuz'un kur yapması ve düğünü, eğlencelerde söylenen aşk şarkılarında ve öykülü kısa şiirlerde çok kullanılan bir temadır. Tapınmaya ilişkin birkaç metindeyse törenlerin her aşaması ayrıntılı olarak anlatılır.

Farklı kökenli bir dizi bereket tanrısı sonradan Tammuz'la özdeşleştirilmiştir. Tanrıça Ninsun'un (Sümer dilinde "Vahşi İnek") oğlu ve sığırtmaçların tanrısı olarak görülen Tammuz buna örnektir. Tammuz'un tahıla özdeşleştirildiği kuzeydeki biçimi de, doğayı canlandırma rolünden kaynaklanmış olabilir. Uruk'ta Amaušumgalana ile birleştirilmesiyse (*bak.* Dumuzi-Amaušumgalana) çok erken tarihli, ama açık bir bütünleştirmeyi gösterir. Daha sonraki dönemlerde Tammuz ağaçların ve bitkilerin büyümesini sağlayan bitki özündeki gücü simgeleyen Damu ve Dumuzi-Abzu(*) gibi tanrısal güçlerle ilişkilendirilmiştir.

Tampa, ABD'de, Florida eyaletinin ortabatı kesimindeki Hillsborough ilinin (*county*) merkezi (1846) kent. Hillsborough Irmağının ağzında, Tampa Körfezinin kıyısındadır. Körfezin batı kolu üzerinden (Old Tampa Körfezi) Gandy ve Howard Frankland köprüleriyle güneybatıda St. Petersburg ve batıda Clearwater kentlerine bağlanır. Kentte yerleşim Seminole Yerlilerini sürmek amacıyla 1824'te Brooke Kalesi'nin kurulmasıyla birlikte başladı. Henry B. Plant'ın inşa ettiği Güney Florida Demiryolu'nun 1885'te kente ulaşması, sanayinin gelişmesine yol açtı. Plant ayrıca limanı büyük ölçüde genişletti ve turizmi özendirdi. 1886'da Vincente M. Ybor'un başlattığı puro üretimi bugün de sürmektedir. 1898'de Albay Theodore Roosevelt'in komutasında Küba'ya çıkarma yapan kuvvetler Tampa'dan yola çıktı. 1920'lerde kıyının açığında toprak doldurma yoluyla Davis Adaları oluşturuldu. Limandan yapılan ticarette turunçgiller ve fosfat önemli yer tutar. Büyük bir ticaret merkezi olan kentte günümüzde çeşitli sanayi dalları gelişmiştir. Her yıl şubatta düzenlenen Gasparilla Şenliği ile Afrika ortamında düzenlenmiş, nadir tropikal kuşların bulunduğu bir hayvanat bahçesini içeren Busch Bahçeleri turistlerin ilgisini çeken yerlerdir. Hillsborough Community College (1968), Güney Florida Üniversitesi (1960), Tampa College (1890) ve Tampa Üniversitesi (1931) kenttedir. Nüfus (1990) kent, 280.015; Tampa-St. Petersburg-Clearwater metropoliten alanı, 2.067.959.

Tampa Körfezi, ABD'de, Meksika Körfezinin Florida eyaletinin batı kesiminde bir girinti oluşturan kolu. Uzunluğu 40 km'yi bulur; genişliği 11-19 km arasında değişir. Batıdaki Pinellas Yarımadası körfezin bir bölümünü çevreler. Bir başka yarımada körfezin ortasına doğru uzanarak batıdaki Old Tampa Körfezi ile doğudaki Hillsborough Körfezini birbirinden ayırır. Batıda St. Petersburg, kuzeydoğuda da Tampa kenti körfeze bakar. İlk kez İspanyol kâşif Pánfilo de Nárvaez'in sularında dolaştığı (Nisan 1528) ve Espíritu Santo (Kutsal Ruh) adını verdiği körfez, daha sonra İspanyol kâşif Hernando de Soto'nun ABD'nin güneydoğu bölümündeki gezilerinin başlangıç noktası (25 Mayıs 1539) oldu.

Tampa Körfezinin girişindeki eski köprü 1980'de bir tankerin çarpmasıyla hasar görünce yerine tek açıklıklı Sunshine Skyway Köprüsü (tamamlandığı tarih 1987) yapıldı. Old Tampa Körfezinin iki yakası ise bir geçit ve iki köprüyle bağlıdır.

Tampere, İsveçce TAMMERFORS, Finlandiya'nın güneybatısındaki Häme ilinde (*läänі*) kent. Helsinki'nin kuzeybatısında, Näsi ve Pyhä gölleri arasında, üzerinden Tammer İvintisinin geçtiği kıstakta yer alır. 1779'da kuruldu. 1821'de Rus çarı I. Aleksandr'ın vergisiz hammadde ve donanım ithaline izin vermesinden sonra gelişti. 1905'e değin süren bu vergi bağışıklığı sanayinin gelişmesine yol açtı. Häme Tarih Müzesi (kuruluşu 1804) kenttedir. Kent, Carl Ludwig Engel, Lars Sonck, Viljo Revell, Tovio Korhonen ve Jaako Ieveskoski gibi ünlü, çağdaş Fin mimarlarının yapıtlarını barındırır. Katedral 1907'de tamamlanmıştır.

Finlandiya'nın ikinci büyük kenti ve sanayi merkezi olan Tampere'de kereste işletmele-

ri, makine, dokuma ve deri fabrikaları bulunur. Kent aynı zamanda bir göl limanı ve önemli bir demiryolu kavşağıdır. Fabrikalar bir sanayi planı uyarınca kentin çevresinde inşa edilmiştir. Bunlar büyük ölçüde hidroelektrik enerjiyle çalıştıklarından hava kirliliği azdır. Nüfus (1992 tah.) 174.266.

tampere akort, EŞİT ARALIKLI DÜZEN olarak da bilinir, müzikte bir oktavın 12 eşit yarım sese bölündüğü akort düzeni. Özellikle klavyeli çalgılarda bir parçayı bütün tonlara transpoze etmeye olanak verdiğinden, 18. yüzyıl sonlarında Fransa ve Almanya'da, 19. yüzyılda da İngiltere'de daha önceki akort düzenlerinin yerini almıştır. Klavyeli çalgılarda kullanılmasından önce, lavta gibi Perdeli çalgılarda kullanıldı.

Akort kavramının temelini aralıklar, yani iki ses perdesi arasındaki uzaklık oluşturur. Basit matematiksel aralık oranları üzerine kurulu en eski akort düzeni, İÖ 6. yüzyılda Pythagoras okulunun geliştirdiği düzendir. Batı müziğinde kullanılan bütün akort düzenlerinin çıkış noktası oktav aralığıdır. Bu müziğin temeli olan ve klavyede beyaz tuşlarla elde edilen diyatonik dizi, beş tanesi büyük (tam tonlar ya da tam sesler), iki tanesi de küçük (yarım tonlar ya da yarım sesler) yedi aralıktan oluşur. Frekans oranları tamsayı olan ses aralıkları (örn. *unison*, oktav, tam beşli, tam dörtlü ve büyük üçlü aralıklar) kulakta hoş etki uyandıran bir tınlama verir ve konsonansla sonuçlanır. Disonans ise, akustikteki darbe olayından, yani frekansları birbirine yakın olan ses dalgalarının girişiminden kaynaklanır. Oysa konsonans darbe olmamasının sonucudur.

Sesin düzenlenmesi (tampereman), disonansı azaltmak için akordun değiştirilmesidir. Franchinus Gafurius *Practica Musica* (1496; Müzik Uygulaması) adlı araştırmasında bunu sağlamak için doğal tam beşlinin, öteki aralıklar arasında disonans yaratan fazlalığını birkaç oktava yedirmeyi önermiştir.

Ortaçağın teksesli müziğinde "doğal armoniklere göre akort" kullanılırdı. Bu düzende dizi aralıkları, doğal üçlülerin ve beşlilerin çeşitli toplam ve farklarıyla hesaplanırdı. Ama bu akort, büyüklükleri farklı iki tam sesin (büyük ikili) oluşmasıyla sonuçlanıyor, dolayısıyla beşlilerin arasını dolduran seslerin akortsuz tınlamasına yol açıyordu. Çoksesli (çok partili) müzikte kullanılamayacağı ortaya çıkan bu düzen 1500'lerde yerini ortalama ton akordunu bıraktı. Ortalama ton akordunda büyük ve küçük doğal tam seslerin ortalaması kullanıldı. Beşli, doğal beşliden biraz (16 cent kadar) küçültüldü. Bu sistem üç sesli akorlarda özellikle iyi sonuç veriyordu. Buna karşılık siyah tuşların ses düzeninde, klavyede aynı tuşta yer alan *Fa* diyez ile *Sol* bemol aynı sesi vermiyordu. Genellikle yeğlenen siyah tuşlar *Do* diyez, *Mi* bemol, *Fa* diyez, *Sol* diyez, ve *Si* bemoldü. Çalgı, örneğin *Sol* diyez yerine *La* bemolü gerektiren bir tonda çalındığında, çok şiddetli ve kulağın dayanamayacağı bir disonans doğuyordu. Gene bu düzenlerde, örneğin beşlilere göre yapılan akortta tize doğru 12. sesten sonra gelen *Si* diyez *Do* ile çakışmıyor, tiz kalıyordu. Bu gibi akort düzenleriyle belirlenen perdeler, oktavlar ve farklı tellerden çalınan aynı notalar, bozuk akortlu oluyordu. Bu sakınca tampere akort düzeninin gelişmesine yol açtı.

Tampere akort düzenini 1700'lerde Alman orgcu ve müzik kuramcısı Andreas Werckmeister'in bulduğu söylenir. Ama ondan önce 1685'te fizikçi Marin Mersenne, Avrupa dışında da 1596'da Çin prensi Zhu Zaiyu bu düzeni tanımlamışlardı. Galileo Galilei'nin babası olan Floransalı müzik kuramcısı Vincenzo Galilei de 1581'de tampere akort düzenine çok benzeyen bir akort düzeni önermişti. Ayrıca o dönemlerde özellikle org ve klavsen akortçularının tampere akort düzenine çok yaklaşan düzenler denedikleri bilinmektedir. J. S. Bach *Das Wohltemperierte Klavier* (1722-1744; İyi [Eşit] Düzenlenmiş Piyano [Klavye]) adlı, 24 prelüd ve 24 füg içeren iki defterlik yapıtını bu türden bir "pratik akortçu düzeni" ile yazmış olabilir.

Tampere akortta oktav, her biri 100 cent ölçüsünde 12 eşit yarım tona bölünür. Bunun sonucunda geriye kusursuz aralık olarak yalnızca oktav kalır. Bütün öbür aralıklar, bir ölçüde yedirilerek düzenlenir. Örneğin beşli aralık iki cent pes, büyük üçlü ise 14 cent tizdir. Tampere akort kusursuz aralıklar sağlamasa da müziğe büyük olanaklar getirmiştir. Tampere akordun yerleşmesiyle müzikte önemli bir atılım gerçekleşmiştir. Modaliteden tonaliteye geçiş, armonik çokseslilliğin gelişmesi, onunla olmuştur. 19. ve 20. yüzyıl müziğindeki karmaşık armoni ve tonalitelerin tampere akort düzeninin temelini oluşturan anarmonikler kavramı olmadan da gelişeceğini, A. Schoenberg, A. Berg ve Webern'in oniki ton müziğinin, yarım tonların tam eşitliği sağlanmadan da gerçekleşebileceğini düşünmek zordur. Bugün de, yeni yeni tekniklerin kullanılmasına karşın, tampere akort düzeni müzikteki yerini korumaktadır.

Tampico, Meksika'nın kuzeydoğusunda, Tamaulipas eyaletinin güneydoğu kesiminde kent ve liman. Meksika Körfezinden 10 km içeride, Pánuco Irmağının kuzey kıyısında yer alır. Bataklık ve lagünlerle çevrili bir alanı kaplar. Bir Aztek köyünün yıkıntıları üzerinde bir Fransisken rahip tarafından yaklaşık 1532'de kurulan bir manastırın çevresinde gelişti. Korsanlarca yıkıldıktan (1683) sonra, General Antonio López de Santa Anna'nın girişimiyle yeniden yerleşime açılana (1823) değin boş kaldı. Santa Anna 1829'da bir İspanyol birliğini burada bozguna uğrattı. Meksika Savaşı (1846-48) sırasında kısa bir süre ABD kuvvetlerince, 1862'de de Fransızlarca işgal edildi. Tampico'daki bir grup ABD'li denizcinin 9 Nisan 1914'te tutuklanması, 22 Nisan 1914'te Veracruz'un bombalanmasına ve işgal edilmesine yol açtı.

Meksika'nın en zengin petrol yataklarından bazıları kentin çevresinde yer alır. Başlangıçta ikincil bir liman olarak azgelişmiş bir tarımsal hinterlanda hizmet veren Tampico, 1901'den sonra petrol kaynaklarının işletilmesiyle hızla büyüdü ve çok geçmeden işlek demiryolu hattı, dev modern tesisleri ve antrepolarıyla dünyanın en büyük petrol ihraç limanlarından biri durumuna geldi. Petrol, yakınlardaki yataklardan boru hatlarıyla, uzaktaki yataklardan ise gemilerle kente taşınır. Yapımına 1901'de başlanan Chijol Kanalı, petrol alanları arasından geçerek yaklaşık 120 km güneydeki Túxpan'a uzanır. Kentteki sanayi kuruluşları arasında makine onarım atölyeleri, tersaneler, dokuma ve konserve fabrikaları, bıçkıhaneler sayılabilir. Kentten petrolün yanı sıra külçe gümüş, agave elyafı, şeker, deri, canlı sığır, kahve ve bakır cevheri ihraç edilir. Demiryolu hatları ve Pan-Amerikan Karayolu'yla ulaşılabilen Tampico'nun México, Veracruz, Brownsville (Texas) ve başka merkezlerle havayolu bağlantısı da vardır. Tamaulipas Özerk Üniversitesi'nin bazı fakültelerini barındıran ve bir turizm merkezi olan kentte golf, avlanma, balıkçılık, yüzme ve öteki su sporları tesisleri vardır. Ciudad Madero liman kenti ve banliyösü 1970'lerde Tampico'ya bağlanmıştır. Nüfus (1980) 267 957.

tampon, kimyada, hidrojen iyonu derişikliği sabit kalan ve çoğunlukla bir asit ile bir baz ya da bir tuz içeren çözelti. İyonlar bir ya da birden çok elektron kaybetmiş ya da almış atomlardır. Asetik asit (CH_3COOH) ile sodyum asetat çözeltisi, yaygın olarak bilinen bir tampondur. Sodyum asetat sudaki çözeltisinde tümüyle sodyum (Na^+) ve asetat (CH_3COO^-) iyonlarına ayrışır. Tampon çözeltideki hidrojen iyonu derişikliği

$$[H^+] = K_a \frac{[CH_3COOH]}{[CH_3COO^-]},$$

bağıntısıyla ifade edilir. Bu bağıntıdaki K_a, asetik asidin iyonlaşma sabitini; köşeli parantez içindeki ifadeler ise ilgili maddelerin derişikliğini gösterir. Tampon çözeltideki hidrojen iyonu derişikliği, tampon oranı olarak bilinen, asetik asit ile asetat iyonlarının (ya da sodyum asetatın) göreli miktarlarına bağlıdır. Çözeltiye bir asit ya da baz katıldığında, asetik asit ya da asetat iyonlarının derişikliği değişir; ama eklenen maddenin derişikliği tampon bileşenlerininkinden daha küçük ise, hidrojen iyonu derişikliği başlangıçtaki değerine yakın kalır.

Hidrojen iyonu derişikliği değişik olan tampon çözeltiler, tampon oranı değiştirilerek ve uygun kuvvetli bir asit seçilerek hazırlanabilir. Fosforik asit, sitrik asit, borik asit ve tuzları en yaygın kullanılan tampon çözeltilerdir.

Asitler ve bazlar çok tepkin olduğundan birçok kimya ve biyoloji deneyinde, tampon çözelti kullanılarak bir çözeltinin asitlik ya da bazlığının belirli bir düzeyde tutulması gereklidir. Birçok biyokimyasal süreç ise yalnızca belirli bir pH değerinde yürür ve bu değer vücuttaki doğal tamponlar tarafından sabit tutulur.

Tamworth, İngiltere'de Staffordshire ilinde, Tame ve Anker ırmaklarının birleştiği yerde ilçe (*borough*). Birmingham metropoliten alanının kuzeydoğusunda yer alır. 8. yüzyılda Anglosakson Mercia'nın kralı olan Offa burada bir saray inşa ettirmiştir. Norman kökenli olan bugünkü şato, 17. yüzyılda önemli ölçüde onarılmıştır. Sakson döneminden beri bir ilçe olan Tamworth 1560'ta tüzel kimlik kazanmıştır. Bugün bir tarım ve kömür madenciliği merkezidir. Sanayi dalları arasında dokumacılık, tarım makineleri, asbest ve alüminyum üretimi sayılabilir. Yüzölçümü 31 km²'dir. Nüfus (1986 tah.) 66.700.

tamzara, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da, daha çok Şebinkarahisar ve Erzurum yörelerinde toplu olarak oynanan halk oyunu.

Kapalı barlardan olan tamzara bazı yörelerde türküyle, bazı yörelerde de yalnızca çalgı eşliğinde oynanır. Oyuncuların giysileri, dizilişleri ve dizilişteki yere göre aldığı adlar öbür barlarda olduğu gibidir (*bak.* bar). Kullanılan çalgılar da yörelere göre değişiklik gösterir. Tamzaranın geleneksel bar sıralanışındaki yeri de oynanan bölgeye göre değişir. Erzurum yöresinde erkeklerin davul zurna eşliğinde oynadığı barlarda tamzara, çingeneler barından sonra, koçeri barından önce oynanır. En çarpıcı bölümünü hoplatmaların oluşturduğu tamzara barına diz kırarak başlanır. Ayak değiştirmeler dik ve keskin vuruşlarla yapılır. Oturma ve çevirmelerde inceliğin, figür değiştirmelerde müziğin rolü önemlidir. Tamzara bazı

yörelerde aynı melodi ve sözlerle, bazı yörelerde de aynı adla, ama değişik ezgi ve sözlerle halay(*) olarak da oynanır.

Tan, İstanbul'da yayımlanan (1935-45) günlük siyasal gazete.

Mahmut Soydan ve Halil Lütfü Dördüncü tarafından, İş Bankası'nın desteğiyle çıkarılmaya başladı. Daha sonra, Ahmet Emin Yalman, Rıfat Yalman, Zekeriya Sertel ve Halil Lütfü Dördüncü'nün kurduğu ortaklık tarafından satın alındı ve 1 Ağustos 1936'da yeni bir kadroyla yayıma geçti. Gazetenin başlıca yazarları Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Ömer Rıza Doğrul, Burhan Felek, Refik Halid Karay, Eşref Şefik ve Fikret Adil'di. *Tan*, 17 Ağustos 1938'de Ahmet Emin Yalman'ın bir yazısı nedeniyle bir süre kapatıldı.

Bu olaydan bir süre sonra bazı yazarlar ayrıldılar. Zekeriya Sertel'in yönetiminde, etkili bir muhalefet gazetesine dönüşen Tan II. Dünya Savaşı sırasında Nazilere karşı Müttefikler'i destekledi ve Sovyetler Birliği ile dostluğun sürdürülmesi gerektiğini savundu. İktidarı halka baskı yapmakla suçlayan yazılarından dolayı birkaç kez kapatıldı. Eleştirilerin dozunun artması üzerine 4 Aralık 1945'te sağ eğilimli bir grup gazeteye saldırdı. Tan Olayı(*) diye bilinen saldırıda gazete yağmalandı, tahrip edildi. Güvenlik güçleri olaya seyirci kaldı. Olaydan sonra Sabiha ve Zekeriya Sertel gözaltına alındı. Bu koşullar ve baskılar karşısında gazete yayımına son verdi.

tan aydınlığı, tan zamanı gökyüzünde, Güneş'in doğma noktasının çevresinde gözlenen zayıf, yaygın ve görece hızlı ışıldama. Gök aydınlığı denen ışıldama olayının bir parçasıdır. *Ayrıca bak.* gök aydınlığı.

Tan Cheng Lock, TAN CHENG-LOCK olarak da yazılır (d. 5 Nisan 1883, Malakka, Boğaz Kolonileri - ö. 8 Aralık 1960, Malakka, Malaya Federasyonu), Malezya'daki Çin toplumunun önderi, siyasetçi ve işadamı.

Gemi taşımacılığı ve plantasyon işiyle uğraşan zengin bir Çinli aileden geliyordu. Özellikle kauçuk ve bankacılık alanlarında yatırımlara girişti. Ayrıca eski Yunan ve Roma filozoflarıyla ilgili geniş bilgi edindi.

I. Dünya Savaşı'nda Boğaz Kolonileri Çin-İngiliz Birliği'nde çalışarak ilk kamu görevini üstlendi. 1923'te Boğaz Kolonileri Yasama Meclisi'ne atandı; burada yerel Çinli önderlerin en etkilisi durumuna geldi. Dönemin "Malay yanlısı" politikasına karşı etkin bir kampanya yürüterek bütün etnik grupların eşit haklarına dayalı, birleşik, özyönetime sahip bir Malaya toplumunun kurulmasını savundu. 1933'te Boğaz Kolonileri Yönetim Meclisi'nin ilk Asyalı üyesi oldu.

Japon işgali sırasında Hindistan'da kalan Tan Cheng Lock, Yurtdışı Çinliler Birliği'ni kurarak İngilizlerin savaş sonrası planlarını etkilemeye çalıştı. İngilizlerce hazırlanan ortak yurttaşlık ilkesine dayalı üniter bir devletin oluşturulmasını öngören Malaya Birlik Planı'nı destekledi. Tasarının Malaylarca reddedilmesi üzerine tasarıda öngörülen ilkelerin gerçekleştirilmesi için etkin bir mücadeleye girişti ve çeşitli çevrelerle, bu arada Birleşik Eylem İçin Malaya Konseyi adlı sol gruplarla işbirliğine gitti. 1948'in ortalarındaki komünist ayaklanmasının bastırılmasının ardından toplumlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla İngilizlerin kurduğu Topluluklararası İlişkiler Komitesi'nde yer aldı. 1949'da bir toplumsal yardım örgütü olarak kurulan, daha sonra siyasal partiye dönüşen Malaya Çinliler Birliği'nin başkanlığını üstlendi. Bu görevini 1957'de ülkenin bağımsızlığını elde etmesinden sonra da sürdürdü.

tan-e, elle turuncuya boyanmış Japon ağaç baskısı. Bu baskıları Edo döneminde, 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ilk çeyreğine değin *Ukiyo-e* (Geçici Dünyadan Resimler) okuluna bağlı ressamlar yapmıştır.

Tan Malaka, Ibrahim Datuk (Reis) (d. 1894 - ö. 16 Nisan 1949, Blitar, Cava), Endonezya'da milliyetçi hareketin denetimi için Sukarno'yla mücadele etmiş komünist önder.

1919'da öğrenim gördüğü Avrupa'dan döndükten sonra komünist görüşleri savunmaya başladı. Komünistler bu dönemde en büyük milliyetçi örgüt olan Sarekat Islam'la (İslam Birliği) işbirliği yapıyorlardı. Ama 1921'de bağımsız bir mücadele çizgisine yöneldiler ve Sarekat Islam'a bağlı bazı yerel örgütlerin desteğiyle devrimci eylemlere giriştiler. Tan Malaka ertesi yıl bir genel grev düzenlemek istediyse de bunda başarılı olamadı ve Hollandalı yetkililerce Hollanda Doğu Hint Adaları'na sürgün edildi. 1922'de Komintern'in (Komünist Enternasyonal) IV. Kongresi'ne Endonezya Komünist Partisi adına katıldı ve Komintern'in Güneydoğu Asya ve Avustralya temsilciliğine getirildi. 1926'da yeterli hazırlıkların yapılmadığı gerekçesiyle komünistlerce girişilen ayaklanmaya karşı çıktı. Bu yüzden parti içindeki muhaliflerinin eleştirisine hedef oldu. Ertesi yıl Bangkok'ta, ülke içinde gizli çalışacak kadroları yetiştirmeyi amaçlayan Endonezya Cumhuriyet Partisi adlı örgütü kurdu. Ama bu örgüt sömürge yönetimine karşı önemli bir başarı sağlayamadı.

Tan Malaka 1944'te Japon işgali sırasında Cava'ya döndü. Savaştan sonra iktidarı ele geçirebilmek için, devlet başkanlığını üstlenen Sukarno'ya karşı mücadeleye girişti. Ama Sutan Sjahrir'i başbakanlığa getiren Sukarno karşısında etkisiz kaldı. Bunun üzerine Persatuan Perdjuangan (Birleşik Ayaklanma) adlı örgütü kurarak, Sjahrir'in Hollandalılarla yürüttüğü anlaşma görüşmelerine karşı çıktı. Sjahrir'in Şubat 1946'da istifa etmesinin ardından hükümeti kurması istendi, ama örgüt içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle başarılı olamadı. Sjahrir'in yeniden başbakan olması üzerine bir darbeye girişti ise de 6 Temmuz 1946'da tutuklandı. Mahkemeye çıkarılmadan hapiste iki yıl geçirdikten sonra serbest bırakıldı ve yeni kurulan Proleter Partisi'ni destekledi. O sırada Hollandalılarla Endonezyalılar arasındaki savaş sürmekteydi; Sukarno ve Mohammad Hatta Hollandalılarca tutuklanmış, komünist liderlerin çoğu da öldürülmüştü. Tan Malaka Aralık 1948'de Endonezya devriminin önderliğini ele geçirmek amacıyla Endonezyalıların elindeki Cava'nın Kediri kentinde kendini Endonezya başkanı ilan etti. Hollandalılar Kediri'ye saldırınca kaçtı, ama birkaç ay sonra yakalanarak Sukarno yandaşlarınca idam edildi.

Tan Malaka çeşitli siyasal çalışmalar yayımlamıştır. En tanınmış yapıtı otobiyografik nitelikteki *Dari Pendjara ke Pendjara*'dır (Hapishaneden Hapishaneye).

Tan Olayı, sol eğilimli günlük *Tan* gazetesinin sağ eğilimli bir grup tarafından yağmalanması (4 Aralık 1945).

II. Dünya Savaşı'ndan (1939-45) sonra Türk dış politikasının uluslararası güç dengelerine göre yeniden düzenlenmesi önem kazandı. SSCB Mart 1945'te, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı tek yanlı olarak feshedeceğini açıklamıştı. Moskova antlaşmanın savaş sonrasında beliren yeni askeri ve siyasal koşullar göz önüne alınarak düzenlenmesini istiyordu. SSCB'ye göre, Türkiye'nin güvenliğini yeterince sağlayamadığı Boğazlar Türk-Sovyet ortak denetimine geçmeliydi. Bu arada Moskova'nın, antlaşmanın yeniden imzalanabilmesi için, Türkiye'nin doğu sınırındaki toprakların bir bölümünü istediğine ilişkin haberler Sovyet basınında yer alıyordu. Bu durum savaşın son yıllarında canlanmaya başlayan Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesine de yol açtı.

Bu aşamada Türkiye'nin SSCB ile iyi ilişkiler kurması gerektiğini ve kurabileceğini savunan tek basın organı *Tan* gazetesiydi. *Tan*'ın izlediği yayın çizgisi öteki basın organlarında eleştirilmeye, özellikle de gazetenin yazarları Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel ağır biçimde suçlanmaya başladı. Bu eleştiriler iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetini de etkiliyordu.

Öte yandan, CHP yönetimini eleştiren ve sonradan Demokrat Parti'yi (DP) kuracak olan Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan gibi CHP milletvekilleri ile *Tan* gazetesi ve onun yazarları Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel arasında sıkı ilişkiler vardı. Ayrıca, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesinden bir süre sonra dışişleri bakanlığı görevinden alınarak büyükelçi yapılmış olan Tevfik Rüştü Aras da *Tan* gazetesinin yazarları arasındaydı. Aras, Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden canlandırılmasını savunuyor ve bu görüşünü *Tan* gazetesindeki yazılarında ortaya koyuyordu. *Tan* gazetesi böylece iktidarın ve milliyetçi çevrelerin boy hedefi haline geldi.

4 Aralık 1945'te çok sayıda üniversite öğrencisi, önce İstanbul Üniversitesi bahçesinde, sonra da Cağaloğlu'ndaki *Tan* gazete-

Tan gazetesine yapılan saldırıdan sonra Tan Matbaası'nın önü, Aralık 1945; İstanbul
İletişim Yayıncılık Arşivi

sinin önünde gazetenin yayın politikasını protesto eden bir gösteri yaptı. Göstericiler daha sonra gazete binasına saldırdılar. Saldırıda gazetenin yönetim bölümüyle matbaası tahrip edildi ve yağmalandı. Bu arada genellikle sol yayınlar satan ABC ve Berrak kitabevleri de yağmalandı. Beyoğlu'na çıkan göstericiler burada da, sol eğilimli olarak bilinen *Görüşler* dergisiyle *Yeni Dünya* ve *La Turquie* gazetelerini tahrip ettiler.

Gerek *Tan* gazetesi gerekse sol eğilimli öbür gazete ve dergiler bu olaydan sonra yayım yaşamlarına son vermek zorunda kaldılar. SSCB, Tan Olayı'nı hükümetin düzenlediğini, bunun gerçekte Sovyetler'e yönelik bir saldırı olduğunu ileri sürdü ve Türkiye'ye bu konuda nota verdi. Sol muhalefet de gösteri ve olayların hükümet ve CHP tarafından düzenlendiğini savundu.

Tan Olayı sırasında İstanbul'da sıkıyönetim bulunmasına karşın göstericilerden yakalanan olmadı. Ama Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel hakkında daha önce yayımlanmış bazı yazılarından dolayı davalar açıldı; bunlar aklanma ile sonuçlandı.

Tan-Tan, Fas'ın güneybatısında, Sud bölgesinde il ve il merkezi kent. Askeri bir üs olan kent aynı zamanda Tekna ve Regeybat göçebelerinin yararlandığı bir alışveriş merkezidir. Her yıl düzenlenen ticari ve dinsel nitelikli panayıra (*musim*) Marakeş ve Senegal gibi uzak yerlerden tüccarlar ve göçebeler gelir. Panayırda tahıl, çay, şeker ve öteki ihtiyaç maddeleri deve ve koyunlarla takas edilir.

Tan-Tan ili Atlas Okyanusu boyunca uzanan 17.295 km²'lik bir alanı kaplar. Geçmişte Tekla bölgesi, Tarfaya bölgesi ya da İspanyol Güney Fası gibi adlarla anılan ve 1958'de yeniden Fas'a bağlanan eski İspanyol Protektorası'nın kuzeybatı ucunu içine alır. Tartışmalı Batı Sahra'ya yakın olduğundan, Fas birlikleri ile Polisario Cephesi gerillaları arasındaki çatışmalara sahne olan bir bölgedir. Nüfus (1971) kent, 10.722; (1992 tah.) il, 55.000.

Tana Gölü, Etiyopya'nın en büyük gölü. Kuzeybatı platosundaki bir çöküntünün içinde, deniz düzeyinden 1.800 m yükseklikte yer alır. Güney ucundaki Bahir Dar yakınlarından doğan Mavi Nil (Abbay) Irmağının başlıca su kaynağıdır. Yüzölçümü 3.673 km² olan göl 11.650 km²'lik bir alanın sularını toplar. En derin yeri 14 m'dir. Mavi

Lavların birikmesiyle oluşan Tana Gölü ve Tisisat Çavlanı, Etiyopya
R. P. Livingston

Nil'in ünlü kaynağı Küçük Abbay güneydeki Amedamit Dağı yakınından doğar. Bu ırmak (135 km) göle dökülen 60 akarsuyun en uzunudur.

Eski Yunanlılar Tana Gölünü Pseboa ya da Kolol adıyla anarlardı. Ortaçağda Dak ve Daga adalarında kurulan manastırlar, 16. ve 17. yüzyıllarda Portekizli Cizvit misyonerler tarafından ziyaret edildi. Nil'in kaynağını arayan İskoç James Bruce 1770'te Tana'nın güney kıyılarına ulaştı.

Kuzey ve doğu kıyılarındaki alüvyonlu ovalar gölün eskiden daha geniş olduğunu gösterir. Mavi Nil'in Bahir Dar yakınındaki bir lav setini aşarken oluşturduğu Tisisat Çavlanından elektrik enerjisi elde edilir.

Bol yağış alan gölün çevresinde tahıl, yağlı tohumlar ve kahve yetiştirilir. Sığır besiciliği ve balıkçılık önemlidir. Balıkçılık *tanqua* (papirüsten yapılma sandal) adı verilen eski teknelerle yapılır.

Tana Irmağı, Kenya'da ırmak. Ülkenin en uzun ırmağıdır (708 km). Aberdare Dağlarından ve Kenya Dağından doğan akarsularla beslenen ırmak kuzeydoğu doğrultusunda akarak Kitaru Çavlanını (134 m) geçtikten sonra yarı çöl özellikleri gösteren bir bölgeye girer. Daha sonra büyük bir yay çizerek güneye döner ve bir taşkın ovası boyunca menderesler oluşturarak ilerler. Kipini'de Hint Okyanusunun bir girintisi olan Ungama Körfezine dökülür; eski ağzı 32 km güneybatıdadır.

Irmağın ağzından yukarı uzanan 240 km'lik kesimi, güçlükle de olsa küçük teknelerin ulaşımına elverişlidir. Yukarı çığırdaki Sasumua Barajı Nairobi'ye su sağlar. Kitaru'da Kindaruma Hidroelektrik Santralı kurulmuştur. Embu'daki Mwea-Tebere Sulama Şebekesi, pirinç tarlalarının su gereksinimini karşılar.

Tanabe Hacime (d. 3 Şubat 1885, Tokyo - ö. 29 Nisan 1962, Maebaşi, Gumma ili, Japonya), Japon bilim felsefecisi. Budacılık, Hıristiyanlık, Marksizm ve bilimsel düşünce arasında bir bireşim oluşturmaya çalışmıştır.

1913'ten sonra Sendai'daki Tohoku İmparatorluk Üniversitesi'nde, daha sonra Nişida Kitaro'nun yerine Kyoto İmparatorluk Üniversitesi'nde bilim felsefesi dersleri verdi. Berlin, Leipzig ve Freiburg (1922-24) üniversitelerinde yürüttüğü araştırmalardan sonra ilk önemli yapıtı sayılan *Suri tetsugaku kenkyu*'yu (1925; Matematik Felsefesi Üzerine Bir Araştırma) yayımladı. 1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarında "türlerin mantığı" kuramını geliştirdi; burada "türler"i bireyle insanlık arasında aracılık yapan tarihsel bir güç olarak ulus anlamında kullandı. İnsanlığın tarihsel yönü yerine bireyin önemini vurgulayan Nişida'nın "alan felsefesi"ne karşı çıktı. *Şu no ronri no benşoho* (1947; Türlerin Mantığının Diyalektiği) adlı yapıtını ise II. Dünya Savaşı sonrasının karışık ortamında yayımladı.

Tanabe'nin Hıristiyanlıktaki sevgi ile Budacılıktaki "hiçbir" kavramını kaynaştırma girişimiyle ilgili çalışmaları arasında *Citsuzon to ai to cissen* (1946; Varoluş, Sevgi ve Pratik) ve *Kirisutokyo no benşoho* (1948; Hıristiyanlığın Diyalektiği) sayılabilir. Tanabe savaştan sonraki çalışmalarında, deneyimin öznel yönü ya da içeriği ile ilgilenen kurgusal felsefeyi (*noetik*) aşabilmenin tek yolunun, ölüm ve yeniden doğuş çevriminde tam bir *metanoia* (nedamet, pişmanlık) sürecinden geçmek olduğunu ileri sürdü.

Tanagra, Çağdaş Yunancada TANÁGRA, Yunanistan'da, antik Boiotia bölgesinde kent. Attika'nın kuzey kesiminde, Asopós Irmağının (*potamós*) sol kıyısında, Thebai ve Khalkís yakınlarındadır. Yıkıntıları bugünkü köyün hemen güneydoğusunda, yuvarlak bir tepenin üstünde yer alır. Buraya ilk yerleşenler Atina kökenli Gephyreallar idi. Kent, Eğriboz (Évvoia) Körfezine kadar uzanan topraklarıyla, Boiotia'nın doğu kesimindeki başlıca merkez haline geldi.

Tanagra daha baştan beri Thebai'ye rakipti. Pers Savaşları'ndan sonra harap olan Thebai'den kil çanak çömlek sanayisini de devralarak, büyük olasılıkla Boiotia Birliği'nin önderliğini ele geçirdi. İÖ 457'deki ilk Peloponnesos Savaşı sırasında Atina'yla müttefikleri, Tanagra'da Sparta'yla müttefiklerine karşı giriştikleri bir çarpışmayı kaybettiler. Bu yenilgi, Tanagra'nın çöküşünü hazırladı; kent ancak Helenistik dönemde toparlanabildi. Roma döneminde de Boiotia'nın kültürel merkezi oldu.

Antik kentten günümüzde harabe halindeki surla kapılarından başka fazla bir şey kalmamıştır. Ama Tanagra, özenle yapılmış pişmiş topraktan heykelciklerin 1874'te bulunmasıyla kazandığı ünü günümüze değin korumuştur. Nüfus (1981) 1.097.

Tanagra heykelcikleri, Yunanistan'da Boiotia bölgesindeki Tanagra kentinde 1874'te ele geçen, en güzel örnekleri İÖ 4. yüzyıl sonlarıyla İÖ 3. yüzyıl başlarında yapılmış pişmiş topraktan (*terra-cotta*) küçük heykelcikler. Bedenlerini sıkıca saran giysiler içinde, bazısının yüzleri peçeli,

Bir Tanagra heykelciği, İÖ 4. yy
Metropolitan Museum of Art, New York kenti

bazısı şapkalı, bazısı da elinde yelpaze ya da ayna tutan, ayakta ya da oturur durumda kadınları canlandırmaktadır. Asopós Irmağı kıyısındaki nekropolden çıkarılan en eski heykelcikler Arkaik dönemin sonlarından kalmadır ve bunlar daha çok tanrıları konu almıştır. Hepsi de sanat değeri bakımından Klasik dönem ustalarının doğal boyutlardaki mermer heykelleriyle rahatça boy ölçüşebilir. Tanagra heykelcikleri kalıpla yapılmışsa da, bazı parçaların (örn. kollar ve başlar) değişik kalıplarla hazırlanıp birleştirilmesiyle çok çeşitli figürler yaratılmıştır. Heykelcikler önce beyaz bir astarla kaplanmış, sonra boyanmıştır. Giysiler genellikle mavi, kırmızı, pembe, mor, sarı ve kahverengi gibi değişik renklerdedir. Ten pembe ile kırmızı arası, saçlar kestane, dudaklar kırmızı, gözler mavi renktedir. Ayrıntılar siyah ve yaldızla belirtilmiştir. Bugüne ulaşan örneklerin çoğunun beyaz astarı ve parlak renkleri yok olmuştur. Tanagra hey-

kelcikleri bulundukları dönemde çok ilgi çekmiş, dünyanın birçok yerine dağılmış, pek çok taklitleri yapılmıştır. Bugün bu tür heykelciklerin hepsi, nerede ele geçmiş olursa olsun, Tanagra adıyla anılmaktadır.

Tanaidacea, *Crustacea* (kabuklular) sınıfının *Peracarida* üsttakımından 300'ü aşkın tür içeren omurgasızlar takımı. Denizlerin ve acı suların diplerinde çok geniş bir dağılım gösteren bu takım üyeleri en çok sığ sularda bulunur. Bazıları derin deniz yataklarında da yaşar. Uzunlukları yaklaşık 2-25 mm arasında değişir. Vücutları ince uzundur. Göğüs bölümlerinde yer alan yedi çift yürüme bacağından ilk ikisi irileşerek kıskaç biçimini almış, ikinci çifti kazmaya uyarlanmıştır. Karın bölümlerinde beş çift yüzme bacağı ve en arkada kamçıyı andıran çok parçalı bir çift uzantı bulunur. *Tanaidacea* üyeleri yumuşak çökellerin üstünde ya da içinde yaşar ve büyük ölçüde organik artıklarla beslenir. Birçok tür yürüme bacaklarının lifsi salgısıyla yapılmış ince borucuklar içinde barınır. Yumurtalar ve yavrular dişilerin alt bölümündeki bir kuluçka kesesinde bulunur.

Tanaka Giiçi, DANŞAKU (Baron) (d. 25 Temmuz 1864, Yamaguçi - ö. 29 Eylül 1929, Tokyo, Japonya), 1927-29 arasında Japon başbakanı. Japonya'nın Çin'e karşı 1920'lerde izlediği saldırgan politikanın öncülüğünü yapmıştır.

Rus-Japon Savaşı (1904-05) sırasında Mançurya'daki çarpışmalarda kendini gösterdi. 1918'de getirildiği savaş bakanlığı sırasında Japonya'nın yeni Sovyet rejimine karşı Sibirya seferine girişmesini savundu. Hükümetin asker olmayan üyeleri ise, ancak ABD ve öbür Batılı ülkelerin de birlik göndermeleri üzerine bu seferin düzenlenmesine izin verdiler. Ama Sibirya'da bir Japon imparatorluğu kurmayı düşleyen Tanaka, kararlaştırılmış olandan çok daha fazla sayıda Japon birliğini Sibirya'ya gönderdi; ayrıca askerlerini öbür ülkelerden çok daha uzun süre orada tuttu.

Tanaka 1920'de baron unvanı aldıktan sonra egemen siyasal parti konumundaki Rikken Seiyukai'ye (Meşrutiyetçi Yönetim Dostları) katıldı. 1925'te partinin başkanlığına seçildi; 1927'de de başbakan oldu. Ülkesinin Çin'deki ticari ve ekonomik çıkarlarını geliştirmeye ve Güney Mançurya'daki denetimini korumaya çalıştı. 1927'de Çan Kay-şek'in giriştiği Kuzey Seferi'ni Shandong'da durdurdu. Çin'e karşı izlediği saldırgan tutumla orada Japon karşıtı tepkinin gelişmesine yol açtı. 1927'deki ekonomik bunalım sırasında uyguladığı program enflasyonun ve toplumsal huzursuzluğun artmasına neden oldu. Mançuryalı önder Zhang Zuolin'in öldürülmesine karışan subayları cezalandırmak istedi, ama ordunun desteğini alamayınca hükümetten düştü.

Tanaka Kakuei (d. 4 Mayıs 1918, Kariva, Niigata ili, Japonya), 1972-74 arasında Japonya başbakanı.

İflas etmiş bir sığır tüccarının tek oğluydu. On beş yaşında okulu bıraktı. Daha sonra bir inşaat şirketi kurarak, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında orduya yaptığı işlerle Japonya'nın en zengin kişilerinden biri durumuna geldi. Ardından siyasete atılarak 1947'de *Kokkai*'ye seçildi. Liberal Demokrat Parti'de hızla yükselerek 1957'de posta hizmetleri ve haberleşme bakanı oldu. Bu görevden 1958'de ayrıldı ve 1962-64 arasında maliye bakanlığını üstlendi. 1965'te partisinin genel başkanı oldu, 1968'de bu göreve yeniden seçildi.

1964-72 arasında Sato Eisaku hükümetinde uluslararası ticaret ve sanayi bakanı olarak görev alan Tanaka, daha sonra başbakanlığa getirildi. Bu görevi sırasında çeşitli kamu projelerinin gerçekleştirilmesini ve ülkenin batısının ekonomik açıdan geliştirilmesini sağladı. Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kurdu. Ama ortaya çıkan ekonomik bunalım nedeniyle Temmuz 1974 seçimlerinde partisinin oyları azaldı. Ayrıca görevini kötüye kullanarak haksız kazanç sağladığı yolunda suçlamalarla karşılaşması üzerine, Aralık 1974'te başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı. Ağustos 1976'da, başbakanlığı sırasında Lockheed Aircraft Corporation'dan 2 milyon dolar rüşvet aldığı iddiasıyla hakkında dava açıldı. Gene de Liberal Demokrat Parti'nin en büyük hizbinin önderliğini sürdürerek kendinden sonraki dört başbakanın seçilmesinde etkili oldu. Yedi yıl süren duruşmalardan sonra 1983'te rüşvet almaktan ve başka bir suçtan dört yıl hapse ve 500 milyon yen para cezasına çarptırıldı.

Tanaka Odo, asıl adı TANAKA KIÇI (d. 1867, Tomioka, Saitama ili - ö. 9 Mayıs 1932, Tokyo, Japonya), ülkesinde pragmatizmi yaymaya çalışmış Japon felsefeci ve eleştirmen.

İngilizce öğrendikten sonra 1889'da ABD'ye giderek Kentucky ve Chicago üniversitelerinde öğrenim gördü. William James, George Santayana ve özellikle John Dewey gibi ABD'li felsefecilerden etkilendi. Japonya'ya dönüşünde Waseda ve Rikkyo üniversitelerinde ders verdi. Zamanının büyük bölümünü pragmatizmin araştırılması ve yayılmasına ayırdı. İşlevselcilikle araççılığın (düşüncelerin eylem araçlarını temsil etmesi) birleştirilmesini savundu. Bu yaklaşım temelinde 20. yüzyılın başlarında Japon edebiyatında yaygınlaşan doğalcılığa saldırdı. Ayrıca bireycilliğe dayandırılan bir demokrasi anlayışını savundu.

Başta *Şosai yori gaito ni* (1911; Sokağın İncelenmesinden Çıkan Sonuçlar), *Tetsucin Şugi* (1912; Felsefe İlkeleri) ve *Şoço şugi no bunka e* (1924; Simgecilik Kültürü Üzerine) olmak üzere çok sayıda kitap yazan Tanaka felsefe ve edebiyat dergilerinde de pek çok eleştiri yazısı yayımladı.

Tanalalar, ANTANALALAR olarak da bilinir, Madagaskar'ın güneydoğusunda yaşayan etnik topluluk. Madagaskar dilinin bir lehçesini konuşurlar. Yerleşim alanlarına göre Tanala Menabe ve Tanala İkongo olarak adlandırılan iki alt gruba ayrılırlar. Tanala Menabelerin dağ başlarına kurulu köyleri sık ormanlar içinde saklıdır. Fransızların adayı sömürgeleştirdiği 1895'ten önce Tanala topraklarının kuzey bölümü Merina egemenliği altındaydı; güney bölümünde ise bağımsız feodal birimler bulunuyordu. Adları "Orman Adamları" anlamına gelen Tanalalar ormancılık, toplayıcılık ve avcılıkla geçinirler. Ayrıca balmumu, bal ve orman ürünlerinin ticaretini yapar, ormanları kesip yakma yöntemiyle açtıkları arazilerde pirinç yetiştirirler. Merkezî yönetim Tanalaları pirinç ve kahve üretiminde daha modern yöntemler kullanmaya özendirmektedir. Babayanlı bir soy çizgisi izleyen Tanalalar çoğunlukla baba ve oğullardan ya da erkek kardeşlerden oluşan geniş gruplar halinde yaşarlar.

Tanana Irmağı, ABD'de, Alaska eyaletinin ortadoğu kesiminde akarsu. Yukon Irmağının önemli bir koludur. Chisana ile Nabesna ırmaklarından doğan ve Alaska'nın güneydoğusunda Wrangell Dağlarındaki buzullardan beslenen ırmak, kuzeybatı yönünde Alaska Sıradağlarının etekleri boyunca 885 km akarak Tanana köyü yakınlarında Yukon Irmağı ile birleşir. Adını Atabask Yerli dilinde "ırmak yolu" anlamına gelen bir sözcükten alır. 19. yüzyıl ortalarında Rus tüccarların keşfettiği ırmağın vadisi 1904'te altına hücum sırasında ünlenen önemli bir altın çıkarma bölgesi, bir kerestecilik merkezi ve Alaska'nın önemli tarım alanlarından biridir.

Tananalar, Alaska'nın orta kesimlerinde, Tanana Irmağının kaynak sularının çevresinde yaşayan ve Atabask dillerinden birini konuşan Kuzey Amerika Yerlileri. Göçebe avcılar olan Tananalar geçimlerini ren geyiği, sığın ve dağ koyunu avlayarak sağlarlardı. Kışın çatısı kubbe biçiminde, deri kaplı kulübelerde, yazın ise çalı ya da ağaç kabuklarıyla örttükleri eğik çatılı barınaklarda yaşarlardı. Kabile birleşme, bölünme ve göçler nedeniyle bileşimi sık sık değişen çok sayıda klana bölünmüştü. Potlaç(*) gösterişli bir armağan dağıtma ve kişisel saygınlığı artırma aracıydı. Tananaların dinsel yaşamında şamanın önemli yeri vardı. Bununla birlikte her kabile üyesinin kendine ait inançları, tapınma biçimleri ve tabuları vardı.

Tanaquil, efsanevi Etrüsk kâhini ve Roma'nın 5. kralı Tarquinius Priscus'un karısı.

Efsaneye göre, aşağı tabakadan olan Lucumo (Tarquinius'un eski adı) ile bir Etrüsk kenti olan Tarquinia'da evlendi. Daha sonra, Roma'ya yerleşmeleri durumunda toplumsal konumlarının yükseleceği ve talihlerinin açılacağı kehanetinde bulundu. Roma'da Lucumo, bir Latin adı olan Lucius Tarquinius adını aldı; Tanaquil'in de adını Gaia Caecilia olarak değiştirdiği söylenir. Tarquinius'un ölümünden (İÖ 578) sonra, tahta damadı Servius Tullius'u geçiren Tanaquil, eğirme ve dokumadaki ustalığıyla tanındı. Romalı yazar Plinius (İS 1-2. yy) Tanaquil'e ait öreke ve iğin kutsal emanet olarak saklandığı Semo Sancus Tapınağı'nda onu temsil eden Gaia Caecilia heykelinin bulunduğunu bildirir. Bununla birlikte, sonradan Tanaquil ve Gaia Caecilia'nın, büyük olasılıkla farklı kişiler oldukları sonucuna varılmıştır.

tanatoloji (Yunanca *thanatos*: "ölüm"), ölümün ve ölme olayının psikososyal boyutlarıyla tanımlanması ya da incelenmesi. Özellikle ölüm kavramının yaygın olarak nasıl algılandığına ilişkin çalışmaları ve ölmekte olan kişinin tepkileri üzerine gözlemleri içerir. Bir disiplin olarak tanatoloji, ABD'li araştırmacı Herman Feifel'ın *The Meaning of Death* (1959; Ölümün Anlamı) ve gene ABD'den Robert Kastenbaum ile Ruth Aisenberg'ün *The Psychology of Death* (1972; Ölümün Psikolojisi) gibi kitaplarının yayımlanmasıyla yerleşmeye başlamıştır. Psikologlara göre, eşzamanlı süreçler olan yaşamak ve ölmek, iki temel kavramın yardımıyla anlaşılabilir. Bunlardan kişinin kendi ölümüyle başkasının ölümünü karşılaştırdığı "benim ölümüm-senin ölümün" kavramında başkasının ölümüne kesin gözüyle bakılırken kişinin kendi durumunda bu kuralın bozulabileceği yolundaki akıldışı inanış vurgulanır. İkinci kavram ise "toptan yok oluşa karşı kısmi ölümler"dir; "kısmi ölüm" duygusu en yoğun biçimde, bir dostun ya da yakının ölümünden sonra yaşanır. Bu deneyimler, kişinin başka kayıplara ve kaybedilecek son şey olan yaşama karşı tutumunu belirler.

İsviçre asıllı psikiyatr Elisabeth Kübler-Ross'un 1969'da ortaya koyduğu kuram ise kişinin ölümcül bir hastalık sırasındaki tep-

kilerini beş aşamada toplar. Yadsıma, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme. Pek çok tanatologun bu aşamaları benimsemiş olmasına karşın, bunların sistemli biçimde öngörülemeyeceği ve belirli bir düzene dayalı olamayacağı görüşü ağır basmaktadır. Ayrıca bu beş aşama, yalnızca ölüm karşısında değil, her türlü kayıp durumunda gösterilen genel tepkileri içermektedir. Ölmekte olan kişinin düzenli, açıkça tanımlanabilir bir dizi tepki göstereceğini öne sürmek güçtür. Bazen kabullenme yadsımadan önce gelirken, bazı durumlarda da bu iki aşama arasında yoğun bir gidiş geliş görülür.

Tanatoloji çalışmaları ölüm karşısındaki tutumları, yakınların ölümünden sonra gösterilen tepkileri ve ötanazi, organ nakli, yaşam destek sistemleri gibi ahlaki sorunları kapsar.

Tanaynalar, Atabask dillerinden birini konuşan Kuzey Amerika Yerlileri. Çoğunluğu Alaska'nın güneyindeki Cook Koyuyla Clark Gölünün su toplama havzalarında yaşardı. Kenai Yarımadası Halkı (Knaiakhotana) olarak da bilinen Tanaynalar, kendilerini "halk" anlamına gelen Tanayna adıyla anarlardı.

Tanaynalar geçimlerini, başta sombalığı olmak üzere çeşitli balıklar ve kabuklu deniz hayvanları avlayarak sağlarlardı. Postları ve etleri için ayı, dağ koyunu, dağ keçisi ve geyik de avlarlardı. Kışları yarısı toprağın altına gömülü barınaklarda, yazları ise sombalığı akınları sırasında kullandıkları kulübelerde yaşarlardı. Yakalanan balıklar bu kulübelerde tütsülenirdi. Ulaşım için deriden yapılmış kayıklar (*kayak*) ve kızaklar (*umiak*) kullanılırdı.

Tanaynalar birçok kabileye bölünmüştü. Kabileler dıştan evlenme kuralının uygulandığı yarımlara, yarımlar da klanlara ayrılırdı. Soylular ve halk olmak üzere iki toplumsal sınıf vardı. Her köyün genellikle yol göstericilik görevini yerine getiren bir şefi olurdu. Gerçek önderler ve meclisler, genellikle yalnızca savaş ve akın zamanlarında ortaya çıkardı.

Tanaynaların düzenledikleri başlıca törenler potlaçlardı(*). "Büyük potlaçlar" yeni ölmüş insanların onuruna, "küçük potlaçlar" ise bir oğulun ilk avı, evlilik, toplantı vb olaylar nedeniyle düzenlenirdi. Tanaynalar doğadaki her şeyin canlı olduğuna ve doğaüstü güçlerle donatıldığına inanırlardı. Herkesin bir koruyucu ruhu vardı. Ruhlar dünyasıyla iletişimi sağlayan şamanlar halk üzerinde büyük etkiye sahipti ve bazı şamanlar şef seçilirdi.

tanbur *bak.* tambur

Tanca, Fransızca TANGER, İspanyolca TÁNGER, Fas'ın Nord Ouest bölgesinde il, il merkezi kent ve liman. Tanca kenti Cebelitarık Boğazındaki bir körfezin kıyısında, İspanya'nın güney ucuna 27 km uzaklıkta yer alır. Başlangıçta Fenikelilere ait bir ticaret merkezi olan kent, daha sonra Kartacalıların yönetimi altına girdi. Roma Döneminde Tingis adıyla anıldı. İS 42'de özgür kent statüsü kazanarak Mauretania Tingitana adlı Roma eyaletinin merkezi oldu. Beş yüzyıl süren Roma egemenliğinden sonra sırasıyla Vandalların, Bizanslıların ve Arapların eline geçti. Yaklaşık 705-1471 arasında çeşitli Müslüman hanedanlar, 1472-1662 arasında da İspanyollar ve Portekizliler tarafından yönetildi. 1662'de, Bragançalı Catherine'nin drahoması olarak, onunla evlenen İngiltere kralı II. Charles'a geçti. 1684'te tekrar Fas'a geçen kent, 19. yüzyıl boyunca Fas'ın diplomatik başkentiydi. 1912'de Fas'ı Fransız protektorası durumuna getiren Fez Antlaşması imzalandığında Tanca özel bir statüyle protektora yönetiminin dışında tutuldu. 1923'te resmen uluslararası kent haline gelerek İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya, Belçika, Hollanda ve İsveç temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından yönetilmeye başladı; bu komisyona daha sonra ABD temsilcisi de katıldı. Tanca, II. Dünya Savaşı sırasında İspanya'nın denetimine girdiği dönemin dışında, uluslararası kent statüsünü 1956'da bağımsız Fas Krallığı'na bağlanana değin korudu.

15. yüzyıl surlarıyla çevrili eski kente (*medine*) bir kale (*kasba*), günümüzde Fas sanatları müzesi olan sultan sarayı ve Büyük Cami egemen konumdadır. Kentin Fas'a katılmasından sonra nüfusu çok azalan Avrupalı mahallesi güneye ve batıya doğru uzanır. 1962'den bu yana kralın yazlık ikametgâhı olan kentte 1968'de Amerikan Üniversitesi, 1971'de de Kuzey Afrika Üniversitesi kurulmuştur. Önemli bir ticaret ve liman merkezi olan kent, Fez, Meknes, Rabat ve Kazablanka'ya kara ve demir yoluyla bağlanır. Çeşitli Avrupa limanlarıyla arasında düzenli gemi seferleri bulunur; kentte bir de uluslararası havalimanı vardır. Bir turizm merkezi olan kentte dokumacılık ve balıkçılık gelişmiştir. Kentin limanından tahıl ve şeker ithalatı yapılır.

Kentten güneydoğudaki Rif Dağlarına doğru uzanan Tanca ili, kuzeyde ve batıda Atlas Okyanusu, güneyde ve doğuda ise Tetuan iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 1.195 km²'dir. İlde sebze ve kümes hayvanları yetiştirilir. Nüfus (1982) kent, 266.346; (1992 tah.) il, 566.000.

Tancor, Hindistan'ın güneydoğu kesimindeki Tamil Nadu eyaletinde il ve il merkezi kent. Kaveri Deltasında yer alan Tancor kenti, 9. yüzyıldan 11. yüzyıla değin Çola hanedanının başkentiydi. Günümüzde bir turizm merkezi olan kentin önemli yapıları arasında Brhadişvara Çola Tapınağı, Vicayanagar Kalesi ve Maratha prensi Sarfoci'nin sarayı bulunur. Tancor'da el dokumaları ve Güney Hindistan'a özgü bir telli çalgı (*vina*) üretilir. Kentte Madras Üniversitesi'ne bağlı sekiz yüksekokul vardır.

Yaklaşık 8.300 km²'lik bir alanı kaplayan Tancor ili Hindistan'ın en önemli pirinç yetiştirme alanlarından biri olan düz ve verimli Kaveri Deltasının bir bölümünü içine alır. İlde yetiştirilen ürünlerin başında pirinç, şeker ve yerfıstığı gelir; başlıca sanayi dalı tahıl işlemedir. Tancor kenti dışındaki başlıca yerleşmeler Kumbakonam ve Nagappattinam'dır. Nüfus (1991) kent, 200.216; (1981) il, 4.063.545.

Tancrède DE HAUTEVILLE İtalyanca TANCREDI D'ALTAVILLA (ö. 12 Aralık 1112, Antiokheia [Antakya]), I. Haçlı Seferi'nin önderlerinden. 1101-03 arasında Antiokheia prens naipliği yapmıştır.

Güney İtalya'da yaşayan bir Norman soylusuydu. Amcası ve geleceğin Antiokheia prensi I. Bohémond ile birlikte I. Haçlı Seferi'ne çıktı. Kilikya bölgesindeki Tarsus'u Türklerden aldı ve Haçlı seferinin büyük çarpışmalarının çoğunda önemli rol oynadı. Kudüs'ün alınmasından sonra (1099) Celile prensi unvanıyla ödüllendirildi. Bohémond'un Türklerin elinde tutsak bulunduğu 1101-03 arasında prens naibi sıfatıyla Antiokheia Haçlı Kontluğu'nu yönetti. 1104'te Bohémond'un Avrupa'ya dönmesinden sonra da Antiokheia'nın yönetiminde söz sahibi olmayı sürdürdü.

Antiokheia'nın yanı sıra 1104-08 arasında da Edessa (Urfa) kral naibi olarak görev yapan Tancrède, ölünceye değin Türklerle ve Bizanslılarla savaşmayı sürdürdü. İtalyan şair Torquato Tasso'nun *Gerusalemme liberata* (Kurtarılmış Kudüs) adlı epik şiirinde çizdiği Tancrède portresi büyük ölçüde hayal ürünüdür.

Tancredi (ö. 20 Şubat 1194, Palermo, Sicilya), Sicilya kralı. Kısa süren hükümdarlık döneminde Sicilya'daki Norman yönetimi sona ermiştir.

Sicilya kralı II. Ruggiero'nun torunu ve Apulia dükü Ruggiero'nun evlilik dışı oğluydu. 1155'te amcası olan Sicilya kralı I. Guglielmo'ya karşı başlatılan bir ayaklanmaya katıldı ve beş yıl hapiste kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişiminde (1161) yer aldı ve sürgüne gönderildi.

On üç yıl sonra affedildi ve II. Guglielmo'nun İskenderiye'ye düzenlediği seferi yönetti. Daha sonra bir Sicilya filosuna komuta etti. II. Guglielmo'nun 1189'da doğrudan vâris bırakmadan ölümü üzerine tahtın adaylarından biri durumuna geldi. Toprak sahibi soylıların muhalefetine karşın halkın ve papalığın desteğiyle 1190'da taç giyerek tahta çıktı. Hükümdarlığının ilk yılında Müslüman karşıtı bir ayaklanmanın yanı sıra İngiltere kralı I. Richard (Aslan Yürekli) ve Fransa kralı II. Philippe'in III. Haçlı Seferi'ne giderken Sicilya'ya uğramalarının yarattığı sorunlarla karşı karşıya kaldı. II. Guglielmo'nun dul eşi olan kız kardeşi Joan'ın drahomasını geri almak isteyen Richard, Tancredi ile aralarındaki görüşmelerin sürdüğü altı ay boyunca Sicilya'da kaldı; bu dönemde Messina'da kendi kışkırttığı bir ayaklanmayı bastırma gerekçesiyle kenti yakıp yıktı ve işgal etti. Sonunda Tancredi Richard'ın parasal taleplerini kabul etmek zorunda kaldı ve Richard Mart 1191'de Sicilya'dan ayrıldı.

1191'de Kutsal Roma-Germen imparatoru VI. Heinrich, eşi Constanza'nın II. Ruggiero'nun kızı olması nedeniyle Sicilya tahtı

Tanca'da liman ve surlardan bir görünüm, Fas
M. Williams—Shostal Assoc./EB Inc.

Tancor'da Brhadişvara Çola Tapınağı, Tamil Nadu, Hindistan
Richard Abeles

üzerinde hak iddia ederek Sicilya topraklarına bir saldırı düzenledi; Napoli'yi kuşattıysa da ele geçiremedi. Geri çekilirken Constanza Salerno'da kaldı ve Tancredi'ye tutsak düştü. Tancredi, papanın baskısıyla Constanza'nın papalığın gözetimine bırakılmasını kabul ettı. Ama Constanza yolda kaçmayı başararak Almanya'ya döndü.

Üç yıl sonra Heinrich Sicilya'ya yeni bir sefer düzenledi. Heinrich'in Sicilya'ya varmasından kısa bir süre önce Tancredi öldü ve yerine çocuk yaştaki oğlu III. Guglielmo geçti. Bu koşullardan yararlanan Heinrich Sicilyalı soylıuların da desteğini alarak, 25 Aralık 1194'te Sicilya kralı olarak taç giydi. Tancredi'nin ailesine güvenlik içinde olacaklarına ilişkin söz verildi, ama bir süre sonra entrika çevirdikleri gerekçesiyle tutuklanarak Almanya'ya götürüldüler. III. Guglielmo orada öldü ya da öldürüldü. Böylece Sicilya'da 125 yıldır süren Norman yönetimi sona ermiş oldu.

Tanç, Cengiz (d. 10 Nisan 1933, İstanbul), genç kuşak Türk bestecilerin önde gelenlerinden.

Lisede okurken keman dersleri aldı. 1952'de girdiği Ankara Devlet Konservatuvarı'nda Ahmet Adnan Saygun'un öğrencisi oldu. Öğrenimini Londra'daki Guildhall Müzik Okulu'nda sürdürdü. 1956'da Ankara Devlet Konservatuvarı'na döndü, 1960'ta bu okulun Kompozisyon Bölümü İleri Devresi'ni bitirdi. Aynı yıl konservatuvarda solfej öğretmenliğine ve Ankara Radyosu'nda kayıt teknisyenliğine başladı. 1968'de Ankara Radyosu'nda Çoksesli Müzik Yayınları Şubesi'nin müdürlüğüne atandı. 1973'te Devlet Opera ve Balesi'nde dramaturg olarak çalıştı. 1976'da İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda kompozisyon bölümünde öğretim üyeliğine başladı, daha sonra da buna ek olarak Müzikoloji Bölümü başkanlığına getirildi. 1991 yılından bu yana elektronik müzik çalışmalarını da sürdürmektedir.

Belá Bartók ve Igor Stravinski etkileri taşıyan ilk dönem yapıtlarından sonra modal tetrakordlara dayalı yeni bir diziselcilik (seriyalizm) anlayışı geliştiren Tanç'ın önemli yapıtları arasında, *Deli Dumrul* (1974) operası; *Çoğul* (1973), *Yoz Döngü* (1974), *Çağrışımlar* (1980), *Yankılar* (1981), *İnsanın Yükselişi* (1987) baleleri; *Soyutlama* (1961), *Divertimento* (1964), *Çağrışımlar* (1973), *Sentez* (1975), *Yankılar* (1978), *Yaranlış* (1980), *Karakoyun Efsanesi* (1984) gibi orkestra müziği parçaları ile yaylı çalgılar için *Süit* (1960), *Halk Türküleri Süiti* (1974), *Doğaçlama* (1979) ve *Yükseliş* (1981), flüt, obua ve yaylı çalgılar için *Lirik Konçerto* (1983), pivano için *İmge I, II ve III* (1962-92) ve *Üç Meditasyon* (1975), orkestra ve *synthesizer* için *On Beş Çalgı İçin Müzik* (1985), trombon için *Monofon* (1986), *Viyola Konçertosu* (1986), viyolonsel için *Partita* (1987), *Metamorfoz I ve II* (1991-92) ve *Duyguların Ötesi* (1992) gibi çalışmaları vardır.

tandır, özel bir çamurdan yapılan, tümüyle ya da kısmen yere gömülü bir tür fırın.

Kav (gav) olarak bilinen yağlı ve killi toprak az miktarda keçi kılı ve saman katılarak suyla yoğrulur ve elde edilen çamur 1-2 gün dinlendirilir. Sonra bu çamurdan kol kalınlığında bir rulo yapılır. Bad adı verilen bu rulo üst üste halkalar halinde kıvrılarak bir kesik koni ya da silindir biçimindeki tandır oluşturulur. Çapı 60-70 cm, yüksekliği de yaklaşık 130 cm olan tandır iyice kuruduktan sonra yere açılan çukura yerleştirilir, en altta da külve (külfe) denen bir hava deliği bırakılır. Tandırın içinde tezek ya da odun yakılır.

Tandır ekmeği yapan bir kadın, Malatya
Füsun Yaraş

İçindeki ateşi karıştırmak için kösevi, biriken külü almak için gelberi denen araçlar kullanılır. Tandırda çeşitli yemekler pişirildiği gibi, tandır ekmeği ve kebabı da yapılır. Yufkadan biraz kalınca açılan tandır ekmeğini pişirmek için tandırın iç yüzüne çarparak yapıştırmak gerekir. Bu iş için kullanılan içi ot ya da kırpıntı doldurulmuş bir tür yastığa rapata denir.

Evlerde ateş dolu bir mangalın üzerine bir masa yerleştirilip bunun da kalın bir örtü, battaniye ya da yorganla örtülmesiyle ısınmak için hazırlanan düzene de tandır adı verilir. Tandırın çevresinde yerdeki minderlere oturanlar ayaklarını altına uzattıkları yorganı bellerine kadar çekerek ısınırlar. Tandır başında anlatılan masallara tandırname denir.

Tandy, James Napper (d. 1740, Dublin - ö. 24 Ağustos 1803, Bordeaux, Fransa), İrlandalı siyaset adamı ve devrimci.

1780'lerin başlarında İrlanda Gönüllüleri adlı askeri örgütte topçu komutanlığı görevinde bulundu. 1791'de radikal eğilimli Birleşik İrlandalılar Derneği'nin Dublin şubesinin kurucuları arasında yer aldı. 1793'te sürgüne gönderildi. 1795'te Philadelphia'ya, 1798'de Paris'e gitti. Fransız hükümetince generalliğe getirildi ve İngilizlere karşı bir ordu oluşturması için İrlanda'ya gönderildi.

16 Eylül 1798'de Donegal kıyısı açıklarındaki Rutland Adasına çıktıysa da aynı gün Fransa'ya dönmeye karar verdi. Ama Hamburg'da yakalanarak (Kasım 1798) İngilizlere teslim edildi (Eylül 1799). İrlanda'da yargılandı ve ölüme mahkûm edildi (Nisan 1800). Ama Napoléon Bonaparte'ın isteği üzerine serbest bırakıldı ve Mart 1802'de Bordeaux'ya yerleşti.

Tandy, Jessica *bak.* Cronyn, Hume ve Tandy Jessica

tane, GREN olarak da bilinir, metalurjide, katı bir metali oluşturan, rasgele dağılmış, değişik boyutlardaki kristalitlerin (küçük kristaller ya da taneler) ortak adı. Rasgele yönelmiş durumda olan taneler, tane sınırı olarak adlandırılan yüzeylerinden birbirine değer. Bir metal külçesindeki taneler, hadde işlemiyle uzatılarak iç içe geçmiş duruma getirilebilir; bu durumda, metalin mekanik özellikleri, tane boyunun doğrultusunda güçlendirilmiş olur. Tane sınırlarındaki iç gerilimler tavlama yoluyla giderilebilir ve böylece malzemenin gevrekliği azaltılabilir ya da sertliği artırılabilir.

tanen, TANİK ASİT olarak da bilinir, bitkilerden elde edilen, açık sarı-kahverengi toz, pul ya da süngersi bir kütle halindeki biçimsiz (amorf) maddelere verilen ad. En çok derilerin sepilenmesinde kullanılan bu maddelerden ayrıca kumaşların boyanmasında, mürekkep yapımında ve bazı hastalıkların tedavisinde de yararlanılır. Tanen çözeltileri asit özelliktedir ve buruk bir tadı vardır. Bol miktarda bulunduğu çayın burukluğu, rengi ve kısmen kokusu tanen yüzündendir.

Tanenler genellikle bitkilerin kök, odun, kabuk, yaprak ve meyvelerinde bulunur. En önemli tanen kaynakları arasında çeşitli meşe türlerinin kabukları, sumak ve mazı (bazı ağaçlarda böceklerin saldırısı sonucu oluşan doku şişkinlikleri) sayılabilir.

Başlıca kullanım alanı olan dericilik ve boyacılık dışında tanenler şarap ve biranın berraklaştırılmasında, petrol kuyularındaki sondaj çamurunun akışkanlığının artırılmasında ve buhar kazanlarının çeperlerinde birikinti oluşumunun engellenmesinde kullanılır. Tıpta da çok geniş bir kullanım alanı bulan bu madde damarları ve mukozayı büzücü etkilerinden ötürü bademcik, farenjit, basur ve bazı deri hastalıkları ilaçlarının bileşimine girer; ayrıca, ağızdan ishal kesici ve bağırsak kanamalarını durdurucu olarak ve suda çözünmeyen çökeltiler halinde, metal, alkaloit ve glikozit zehirlenmelerinde panzehir olarak kullanılmıştır.

Tanenlerin sudaki çözeltisine demir tuzları katıldığında koyu mavi ya da koyu yeşil bir renk verir. Bu özelliğinden mürekkep üretiminde yararlanılır.

Tanenler kimyasal açıdan, hidroliz olabilen tanenler ve kondanse tanenler olmak üzere iki ana grupta toplanır. Birinci grupta yer alan tanenler bir asit ya da enzim eşliğinde hidroliz olarak gallik asit, pirokateşik asit ve şeker gibi, suda çözünebilen bileşikler verir. Hidroliz olabilen tanenlerin en iyi bilinen örneklerinden biri gallotanendir. Çok daha geniş bir grup olan kondanse tanenler ise hidroliz olamazlar. Bunlar, ısı karşısında kuvvetli asitlerle ya da bazı yükseltgeyici maddelerle *flobafen* denen, koyu kırmızı renkli çözünmez bileşikler oluşturur.

Taner, Haldun (d. 16 Mart 1915, İstanbul - ö. 7 Mayıs 1986, İstanbul), öykü ve tiyatro yazarı. Türkiye'de epik türün ve kabare tiyatrosunun öncüsüdür.

Son Osmanlı meclisinde İstanbul milletvekili olan İstanbul Darülfünunu Hukuk

Taner
Ara Güler

Fakültesi profesörlerinden Ahmed Selahattin Bey'in oğluydu. Ortaöğrenimini 1935'te Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra devletçe yükseköğrenim için Almanya'ya, Heidelberg Üniversitesi'ne bağlı Siyasal Bilimler Fakültesi'ne gönderildi. Bir süre

sonra tüberküloza yakalandığından öğrenimini tamamlayamadan 1938'de geri döndü ve 1942'ye değin tedavi gördü. 1950'de İstanbul Üniversitesi (İÜ) Edebiyat Fakültesi Alman Filolojisi Bölümü'nü bitirdi. 1950-54 arasında aynı fakültenin Sanat Tarihi Kürsüsü'nde asistan olarak görev aldı. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nde (bugün Basın-Yayın Yüksekokulu) edebiyat dersleri verdi. İki yıl Viyana'daki Max Reinhardt Tiyatro Akademisi'nde okudu. Viyana tiyatrolarında reji asistanı olarak çalıştı, Viyana'da Doğubilim Enstitüsü'nde Türkçe ders verdi. 1957'de yeniden Türkiye'ye döndü. 1964'e değin Gazetecilik Enstitüsü'nde edebiyat ve sanat tarihi okuttu. İÜ Edebiyat Fakültesi'nde, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve İstanbul'daki özel LCC Tiyatro Okulu'nda tiyatro tarihi dersleri verdi. Bir yandan da *Tercüman* ve *Milliyet* gazetelerinde köşe yazıları yazdı.

Edebiyat yaşamına gençlik yıllarında hasta yatağında yazdığı tiyatro skeçleriyle başlayan Haldun Taner'in "Töhmet" adlı ilk öyküsü, Haldun Yağcıoğlu takma adıyla İstanbul'da *Yedigün* dergisinde çıktı (4 Ağustos 1946). ABD'de *New York Herald Tribune* gazetesinin 1953'te düzenlediği uluslararası öykü yarışmasında *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu* (1953, 1987) adlı öyküsüyle Türkiye birincisi oldu. *Varlık* dergisinin 1956'da gerçekleştirdiği soruşturmada yılın en beğenilen öykü yazarı seçildi. *On İkiye Bir Var*'la (1954, 1988) 1955 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı Sabahattin Kudret Aksal'la paylaştı. *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* (1971, 1989) adlı oyunuyla da Türk Dil Kurumu 1972 Tiyatro Ödülü'nü kazandı. *Yalıda Sabah* ile (1983, 1988) Sedat Simavi Vakfı 1983 Edebiyat Ödülü'nü Pertev Naili Boratav ile paylaştı. Öyküleri Almancaya ve Gürcüceye çevrildi ve çeşitli antolojilere girdi. "Tuş" adlı öyküsü, *Keşanlı Ali Destanı* (1964, 1989) adlı oyunu filme alındı.

Taner ilk öykülerinde bireyin toplumdaki yaşam biçiminin özellikleri üzerinde durarak, bunun aksak ve yanlış yanlarını mizah ağırlıklı bir yaklaşımla yansıttı. Eski ve yeni yaşam biçimleri arasında kalmış kişilerin, sonradan görme zenginlerin yaşayışını ele aldı. Yeni koşullara uyum sağlayamayan insanları günlük kaygıları, sevinçleri ve acılarıyla işledi. Büyük kentin çeşitli kesimlerinden seçtiği değişik tipleri davranış tutarsızlıkları, çelişkileri ve ikiyüzlülükleriyle sergiledi. Bazı yapıtlarında geleneksel öykücülük anlayışının dışına çıkarak biçimsel yenilikler denedi.

Tiyatro yazarlığının ilk döneminde *Fazilet Eczanesi* (1960), *Günün Adamı* (1961, 1990) gibi oyunlarıyla dramatik türün başarılı örneklerini veren Taner, daha sonra epik tiyatro denemelerine girişti ve *Keşanlı Ali Destanı*'yla Türk tiyatrosunda bu türün ilk örneğini verdi. *Keşanlı Ali Destanı* yurtdışında da gerek Türk, gerekse yabancı topluluklarca Almanya, İngiltere, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın çeşitli kentlerinde oynandı. Taner sonraki dönemlerde konusunu güncel olaylardan alan, siyasal-toplumsal taşlamanın ağır bastığı oyunlar yazdı. *Bu Şehr-i Stanbul Ki* (1968) adlı oyunu politik yergi tiyatrosunun Türkiye'deki ilk örneği oldu. 1967'de Ahmet Gülhan, Zeki Alasya ve Metin Akpınar ile birlikte Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nu, daha sonra da Ahmet Gülhan ile Tef Kabare Tiyatrosu'nu kurarak, bu türün de öncülüğünü yaptı. Türk ortaoyunu ve tuluat tiyatrosu öğelerinden de yararlanarak toplumsal olayları alaylı bir dille eleştirdiği oyunları büyük başarı kazandı. *Dışardakiler* (1957, 1990), *Ve Değirmen Dönerdi* (1958, 1991), *Lütfen Dokunmayın* (1961, 1991), *Huzur Çıkmazı* (1962), *Eşeğin Gölgesi* (1965), *Zilli Zarife* (1966), *Ay Işığında Şamata* (1977) adlı oyunları çeşitli tiyatrolarda sahnelendi. Ölümünden sonra anısına konan Haldun Taner Öykü Ödülü'nün ilki 1987'de verildi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Öykü. *Yaşasın Demokrasi* (1949), *Tuş* (1951, 1983), *Ayışığında Çalışkur* (1954, 1983), *Konçinalar* (1967), *Sancho'nun Sabah Yürüyüşü* (1969, 1978). Oyun. *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım* (1964), *Vatan Kurtaran Şaban* (1967, yay. 1989), *Astronot Niyazi* (1970), *Ha Bu Diyar* (1971), *Dün Bugün* (1971), *Aşk-u Sevda* (1973), *Dev Aynası* (1973), *Yar Bana Bir Eğlence* (1974), *Hayırdır İnşallah* (1980). Fıkra, gezi, söyleşi. *Hak Dostum Diye Başlayım Söze* (1978, 1987), *Devekuşuna Mektuplar* (1960, 1977), *Düşem Yollara Yollara* (1979), *Ölür İse Ten Ölür, Canlar Ölesi Değil* (1979, 1986), *Yaz Boz Tahtası* (1982, 1987), *Çok Güzelsin Gitme Dur* (1983, 1986), *Berlin Mektupları* (1984), *Koyma Akıl Oyma Akıl* (1985), *Önce İnsan Olmak* (1987).

Taneyev, Sergey (İvanoviç) (d. 25 Kasım 1856, Vladimir - ö. 19 Haziran 1915, Moskova, Rus Çarlığı), Rus besteci, piyanist ve müzik kuramcısı. 19. yüzyıl Rus müziğinde kontrpuanın önde gelen uygulayıcısı olmuştur.

Çaykovski'den kompozisyon, Nikolay Rubinstein'dan piyano dersleri aldı. 1878'de Çaykovski'nin yerine görev üstlendiği Moskova Konservatuvarı'nın 1885-89 arasında yöneticiliğinde bulundu. 1905'te devrimci ayaklanmalar sırasında hükümetçe uygulanan baskıları protesto ederek istifa etti ve çalışmalarını piyanist ve besteci olarak sürdürdü. 1909'da 20 yıldır üzerinde çalıştığı, katı kontrpuan üslubunu konu alan iki ciltlik yapıtını tamamladı. Kompozisyonları içinde bir opera üçlemesi olan *Oresteia* (1895), iki üçlü ve A. S. Homyakov'un "Mezmur Okunduğunda" (1914) adlı şiirinden koro ve orkestra için yazdığı bir parça vardır.

Taneyev, bazı yapıtlarını kendisinin tamamladığı Çaykovski'nin müziği dışında 19. yüzyıl müziğinden hiç hoşlanmıyordu. Kontrpuanı matematiğin bir dalı olarak kabul ediyor, Rönesans bestecileri Jean d'Ockeghem, Josquín des Prez, Orlando di Lasso ve Palestrina'yı beğeniyordu. Buna karşılık Taneyev'in inceden inceye işlenmiş olan yapıtları bir romantik güzellik sergiler. Büyük bir öğretmen, herkesçe tanınan ilginç bir kişi olan Taneyev, yaşamı boyunca bekâr kaldı.

Tanezruft, Sahra'nın Cezayir'in güneyinde, Mali'nin kuzeyinde kalan kesimi. Doğudaki Ahaggar (Hoggar) Platosuna doğru uzanan platonun bir bölümünü kaplayan bölge batıya doğru alçalır; güneyinde bataklıklar yer alır. Su kaynakları ve bitki örtüsü açısından yoksul olan bölgede yüzey şekilleri de çeşitlilik göstermez. Eskiden kervanların girmeye kaçındığı bölgeden günümüzde Cezayir'deki Beşar'dan Mali'deki Gao'ya ve daha ötesine uzanan Trans-Sahra Otoyolu geçer. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan kervan yolunun üzerinde Poste Maurice Cortier adlı yakıt istasyonu yer alır. Bölgede yalnızca az sayıda Tuareg yaşar. Tanezruft'un yüzeyinin yaklaşık 300 m altında büyük bir su katmanının bulunduğu bilinmektedir.

Tang, Wade-Giles yazımında TANG, CHENG-TANG, TAYI ya da TIANYI olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında CH'ENG-T'ANG, TA-I ya da TIEN-I (ü. y. İÖ 18. yy), Xia hanedanına (İÖ 22-19/18. yy) son vererek Shang (Yin) hanedanını (İÖ 18-12.yy) başlatan Çin imparatoru.

Soylu bir aileden geldiği sanılır. Efsaneye göre ise Eski Çin'in mitolojik imparatorlarından Huangdi'nin (Sarı İmparator) soyundan gelir. Bir kaplumbağanın kabuğunda Xia hanedanının kötülüğüyle ün salmış son imparatoruna karşı ayaklanacağını okuduktan sonra bunu gerçekleştirdiği söylenir.

İnsancıl ve cömert bir hükümdar olarak saygı gören Tang'ın bir kuraklık sırasında kendisini Tanrı'ya kurban olarak sunduğu rivayet edilir. Ama kurban töreni sona ermeden yağmur yağmış ve Tang ölümden kurtulmuştur. Genellikle 2,80 m boyunda beyaz yüzlü, sivri kafalı ve sakallı bir adam olarak betimlenen Tang'ın altı kollu olduğu ve bedeninin bir yanının ötekinden oldukça büyük olduğu da söylenir.

Tang HANEDANI. Wade-Giles yazımında T'ANG. kısa ömürlü Sui hanedanının (581-618) yerini alan Çin hanedanı (618-907).

Tapınak adı olan Gao Zu'yla(*) tanınan ilk Tang imparatoru Li Yuan, Sui hanedanının hizmetinde bir devlet görevlisiyken yönetime karşı ayaklandı (617) ve başkent Chang'an'ı ele geçirerek Tang hanedanını başlattı. Çeşitli ayaklanmaları bastırıp rakiplerini saf dışı bıraktıktan sonra 621'de ülkenin doğu kesimini, üç yıl sonra da Kuzey ve Güney Çin'i denetimi altına aldı. Hükümdarlığı süresince birçok karmaşık harekâta komuta eden Gao Zu, Tang hanedanı döneminin başlıca kurumlarının temellerini de attı. İlk Sui imparatorunu örnek alarak oldukça uzmanlaşmış bir bürokrasi oluşturdu ve benzer bir yerel yönetim sistemi geliştirdi. Hazine iflas ettiğinden devlet harcamalarında kısıntıya gitti. Vergi yükümlüsü her erkeği toprak sahibi yapabilmek ve büyük toprakların sayısını azaltmak amacıyla Sui toprak düzenini benimsedi. Sui vergi sistemini olduğu gibi koruyan Gao Zu, darphaneler kurdu ve hanedanın yaşamasına değin kullanılacak bakır paraları bastırdı. Yasaları, belli suçlar için öngörülen cezaları kapsayacak biçimde yeniden düzenletti ve her 20 yılda bir gözden geçirilmelerini sağladı.

Tai Zong(*) adıyla bilinen ikinci Tang imparatoru Li Shimin, iki kardeşini öldürerek ve babasını tahttan çekilmeye zorlayarak hükümdar oldu. O tarihe değin Çin'i yöneten en büyük imparatorlardan biri olan Tai Zong, saray aristokrasisi içinde güç dengesini sağlamaya yönelik önlemler aldı. Devlet memurluğu adaylarının edebiyat ve kültür sınavlarından geçirilmesi ve başkentte nitelikli eğitim veren okulların açılması gibi Sui uygulamalarını sürdürerek geliştirdi. Doğuda Türkleri yenen Tai Zong, batıda düşmanları arasında ikilik çıkararak sınırlarını batıya doğru genişletmeyi başardı.

Çin tarihinin en önemli kadınlarından biri olan Wu Hou(*) daha Gao Zong'un hükümdarlığı sırasında (649-683) yönetimi denetimi altına aldı ve kendisini imparatoriçe ilan ettiği 690'dan tahtı bırakmaya zorlandığı 705'e değin mutlak iktidarı elinde tuttu. Tang hanedanının güç ve zenginliğinin doruğuna ulaştığı 8. yüzyıl başlarında sanat alanında da bir altın çağ yaşandı. Aristokrasi İmparatoriçe Wu döneminde uygulanan baskılar nedeniyle yitirdiği gücüne yeniden kavuştu. 8. yüzyılın ikinci yarısında ülkenin kuzeydoğusunda başlayan ve kısa sürede yayılan ayaklanma, sonunda bastırıldıysa da, bunu bir parçalanma dönemi ve yeni ayaklanmalar izledi. İmparator Xian Zong 818'de ülkenin büyük bölümünde yeniden imparatorluk otoritesini kurmayı başardı. Ama 9. yüzyılın ikinci yarısında yönetimi gitgide zayıfladı ve yeniden ayaklanmalar baş göstermeye başladı. Tang hanedanının

gerilemesi 907'ye değin sürdü. Bu tarihte yıkılan hanedanın yerini alan bağımsız krallıklar 50 yılı aşkın süre varlığını korudu ve Çin ancak 960'ta, Song hanedanı döneminde yeniden birleşti.

Tang hanedanı sanatı, Çin'de Tang hanedanı döneminde (618-907) ortaya konan sanat yapıtlarının tümü. Bu dönemde en büyük başarıya şiir alanında erişildi. Bilinen bütün şiir türleri kullanılıp geliştirildiği gibi, yeni türler de denendi. Düzenlenmiş şiir (*lushi*) ve kısaltılmış, kesikli şiir (*jue ju*) gibi türler ilk kez ortaya çıktı ve çok yaygınlaştı. Günümüze 2 bin kadar Tang dönemi şairinin yaklaşık 50 bin şiiri

Tang hanedanı döneminden (618-907) üstü bezemeli gümüş şarap kadehi; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

kaldı. Düzyazı ustaları sanatsal etki yaratmak için lirik ifadeler ve retorik söyleyiş biçimleriyle uğraştılar.

İmparatorluk törenlerinin canlandırılmasıyla orkestralar ve saray dansözleri de yeniden ortaya çıktı. Müzikçiler çıngırak, taş çan, flüt, zither ve davul gibi aletler çalıyorlardı. Bu dönemde Çin yabancı düşüncelere kapalı değildi. İranlı ve Arap denizciler Çin limanlarına uğruyorlardı; Batı müziği ve dansı Orta Asya üzerinden Çin'e giriyordu. Chang'an'daki (Xi'an) batı başkentinin tavernalarında değişik görünümlü çalgılar çalan Batılı müzikçilerin eşliğinde Batı şarkıları söyleniyor, Batı dansları yapılıyordu. Resimlerde ve kil heykelciklerde egzotik danslar yapan dansözler konu alınıyordu. Saray müziğiyle halk müziğinin yanında yabancı müzik üçüncü bir tür haline geldi. Dönemin sonlarında, çoğu yabancı 10 ayrı müzik türü vardı. Bu dönemden hiçbir orkestra parçası kalmamıştır, ama birçok solo parçaya rastlanır. Tang hanedanının son döneminde yapılmış resimlerde saray eğlencelerinde telli, nefesli ve vurmalı çalgı topluluklarının çaldığı görülür. Orkestralar ve dansçılar için düzenlenmiş koreografi planları da korunmuştur.

Büyük boy Buda heykelleri dönemin ortalarının bir özelliğiydi. Çin'de bu dönemden ve bu boyutta hiçbir heykel kalmamıştır; ama Tang hanedanının sanat, kültür, din ve yönetim biçiminden çok etkilenmiş olan Japonya'da bu tür örnekler çoktur.

Tang hanedanı sanatında resim de önemli bir yer tutar. Ressamlar sarayın önde gelen kişileri arasında yer alırdı. En önemli devlet adamlarından biri olan Yan Liben daha çok ressam kişiliğiyle tanınmıştı. Dönemin en büyük ressamı, Luoyang ve Chang'an tapınaklarında 300'ün üstünde duvar resmi yapmış olan Wu Daozi'ydı. Atın saray çevresinde önemi çoktu; savaş atlarına çok değer verilirdi, saraylı hanımlar bir tür polo oynarlardı. Bütün bunların sonucunda, at resmi çizen ressamların çok tutulması doğaldı. Manzara ressamlarının en ustası, gene bir devlet görevlisi olan Wang Wei idi. Wei, serbest fırça vuruşları ile çok çeşitli doku ve ton etkileri elde ediyordu. Chan (Zen) Budacı ressamlar fırça kullanarak dinsel resme daha da büyük bir özgürlük getirdiler.

Altı Hanedan dönemindeki (İS 220-589) durgunluğun ardından çanak çömlek yapımında da büyük adımlar atıldı. Beyaz sırlı porselenler, üç renkli çömlekler ve biblolar, zengin siyah sırlı seramikler ve bir tür seladon, Tang dönemi sanatçılarının buluşlarıydı. Yabancı her şeye beslenen ilgi sonucunda çanak çömlekte de yabancı biçim ve örgeler kullanıldı. Çok sayıda mezar heykelciği üretildi. Kuyumculuk işlerinde ağırlık gümüşteydi. Dinsel eşyada geleneksel Çin biçimlerinin yanı sıra yabancı biçimler de uygulanıyordu. Gümüş ve altından döküm tekniği terk edilerek kaplar ince varakların dövülmesiyle yapılmaya başladı. Tunçtan dekoratif oymalar da çok yaygınlaştı.

Tang Yin, Wade-Giles yazımında TANG YIN (d. 1470, Suzhou, Jiangsu - ö. 1523, Çin), Ming hanedanı döneminde yaşamış Çinli araştırmacı, ressam ve şair.

Sonradan Wu okulu olarak anılan aydınsanatçılar grubunun önde gelen üyelerinden Çinli ressam Shen Zhou'nun öğrencisiydi. Bir süre ticaretle uğraştıktan sonra araştırmalarında yetkinleşti. Araştırmalarını ilerletebilmek için rahat bir ortam sağlayacağını düşündüğünden devlet memurluğuna girmek istedi. Ama sınavlarda dürüst davranmamakla suçlanınca devlet hizmetine girmekten vazgeçti. Zevk peşinde bir yaşam sürmeye başladı ve geçimini resimlerini satarak sağladı. Bu yaşam tarzı, ekonomik bağımsızlığın bir sanatçının sanatsal bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumasında belirleyici önemi olduğunu savunan sonraki kuşaktan sanatçı ve eleştirmenlerce (örn. Dong Qichang) suçlanmasına yol açtı. Kadın güzelliğini konu alan resimleriyle tanınan Tang Yin'in özellikle manzaralardan oluşan öbür yapıtları, çağdaşı sanatçıların yapıtları kadar başarılıdır. Tang Yin sanatsal yetkinliğe ve derin bir duyarlığa sahip bir ressam olarak değerlendirilir.

"Güneye Yolculuk", Tang Yin'in bir el rulosundan ayrıntı, 1505; Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

Tanga, Doğu Afrika'da, Tanzanya'nın kuzeydoğusunda kent ve liman. 14. yüzyılda İranlı tüccarlar tarafından kurulan kent, 1890'larda Alman sömürge yönetimi sırasında büyük bir gelişme gösterdi. Bu dönemde kentin limanı modernleştirildi ve yeni kurulan Tanga-Moshi Demiryolu tarımsal gelişmeyi hızlandırarak Tanga'yı bölgenin en önemli sisal ve kahve ihraç limanı durumuna getirdi. Dar es-Salaam limanının gelişmesi üzerine Tanga eski önemini yitirdi.

Pare ve Usambara dağları eteklerinde ve Digo Tepelerinde İlk Demir Çağına ait yerleşmelerin izleri bulunmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda bölgenin iç kesimlerinde yerli halkın kurduğu küçük devletler bulunuyordu. 18. yüzyılın başlarında Ummanlı Araplar kıyı bölgesini yağmaladılar. 1840'larda Arap ve Svahili tüccarlar önce fildişi, sonra da köle ticareti için bölgenin içine sızdılar. 19. yüzyılda Avrupalıların bölgede misyonerlik merkezleri kurmalarıyla köle ticareti sona erdi. 1880'lerin başlarında bölge önce Alman protektorası, sonra da sömürgesi oldu. Alman sömürge yönetimi İngilizlerin 1917'de bölgeyi ele geçirmeleriyle sona erdi. Afrika'daki ilk siyasal örgüt olan Tanganika Toprakları Afrika Sivil Hizmetler Birliği, 1922'de Tanga'da kuruldu. Tanga 1961'de bağımsız Tanganika'nın, bu ülkenin 1964'te Zengibar'la birleşerek Tanzanya adını almasından sonra da yeni ülkenin bir parçası oldu.

Batıdaki Usambara ve Nguru sıradağlarının yüksekliği 2.290 m'yi aşar. Yörede yetiştirilen başlıca tarımsal ürünler sisal, pamuk, darı, yağlı tohumlar, kopra, mısır, muz ve manyoktur. Halkın büyük bölümü hayvancılık ve balıkçılıkla geçinir. Sanayi dalları arasında tekstil, kontrplak, mobilya, yapay gübre, kâğıt ürünleri ve sabun üretimi sayılabilir. Yörede tuz, mika, alçıtaşı ve bakır çıkarılır. Kara ve demir yollarıyla Mashi, Morogoro ve Dar es-Salaam kentlerine bağlanan Tanga'da bir de havalimanı vardır. Nüfus (1989 geç.) 187.634.

Tangail, Bangladeş'in ortakuzey kesiminde kent. Brahmaputra (Yamuna) Irmağının hemen doğusunda yer alır. Önemli bir pamuklu dokumacılık merkezi olan kentte, yörede yetiştirilen jüt ve yağlı tohumların ticareti de yapılır. Kentte Dakka Üniversitesi'ne bağlı birkaç yüksekokul vardır. Nüfus (1991) 104.387.

Tanganika Gölü, Doğu Afrika'nın ikinci büyük gölü. Dünyadaki en uzun tatlı su gölü (660 km) ve Baykal'dan sonraki en derin göldür (1.436 m). Yüzölçümü 32.900 km²'dir. 16-72 km arasında değişen genişliğiyle oldukça dar olan Tanganika Gölü, Tanzanya-Zaire sınırını oluşturur. Doğu Afrika Rift Vadisinin batı kolunun güney ucunu kaplayan göl genellikle dik yamaçlarla çevrilidir. Suları hafif tuzlu olan Tanganika Gölü, birçok ırmakla beslenmesine karşın büyük bir akaçlama bölgesinin merkezi değildir. Göle dökülen ırmaklar arasında Malagarasi, Ruzizi ve üzerinde dünyanın en yüksek çavlanlarından birinin (215 m) yer aldığı Kalambo sayılabilir. Gölün sularını Lualaba Irmağına dökülen Lukuga Irmağı boşaltır.

Tanganika Gölü bitki örtüsü bakımından Doğu ve Batı Afrika'yı birbirinden ayıran hattın üzerinde yer alır. Kıyılarında Batı Afrika'ya özgü yağ palmiyesine sıkça rastlanır; pirinç ve geçimlik tarım ürünleri yetiştirilir ve bir miktar balıkçılık yapılır. Gölde

çok sayıda suaygırı ve timsahın yanı sıra birçok kuş türü yaşar.

Gölün doğu kıyılarında yaşayan ve çoğunluğu Bantu dillerini konuşan çok sayıda

Tanganika Gölü, Burundi
Kay Honkanen—Ostman Agency

halk, bölgeye Kongo Havzasından göç etmiştir. Tanganika Gölünü gören ilk Avrupalılar, 1858'de Nil Irmağının kaynağını ararken doğu kıyısındaki Ujiji'ye ulaşan Sir Richard Burton ve John Hanning Speke olmuştur. Tanganika Gölünün kıyılarındaki en önemli limanlar Bujumbura (Burundi) ve Kalemie'yle (Zaire) Ujiji ve Kigoma'dır (Tanzanya).

tangara, *Emberizidae* familyasının *Thraupinae* altfamilyasından, Yenidünya'da yaşayan çok sayıda ötücükuş türünün ortak adı. Tür sayısı 200'ü aşan bu altfamilyanın çoğu üyesi 10-20 cm uzunluğundadır. Genellikle ormanlarda ve bahçelerde yaşarlar. Boyunları kısa, değişik biçimlerde olabilen gagaları taraklı ve biraz kıvrıktır.

Yaz tangarası (*Piranga rubra*)
Hal H Harrison—The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

Kuzey Amerika'nın ılıman iklim kuşağında üç tangara türü ürer. Bunlar kızıl tangara (*Piranga olivacea*), yaz tangarası (*P. rubra*) ve Batı tangarasıdır (*P. ludoviciana*). Daha az gösterişli bir tür olan *P. flava*, Arizona'nın güneyinden Arjantin'in orta kesimlerine kadar uzanan bölgede ürer. Yaklaşık 50 türden oluşan *Tangara* cinsi, tropik bölgelerde görülen en dikkat çekici tangara grubunu oluşturur. Uzunluğu 13 cm olan cennet tangarası (*T. chilensis*) yeşil, kızıl ve mor tüylerle bezelidir. *Thraupis* cinsinin sekiz türü vardır. Bunlardan mavi tangara (*T. episcopus*) Meksika'dan Peru'ya kadar uzanan bölgede yaygındır. Ayrıca Florida'ya da götürülmüştür.

Meksika'dan Venezuela'ya kadar uzanan bölgedeki ovalarda yaşayan *Rhodinocichla rosea*, tangaralardan çok ardıçkuşlarına benzer ve onlar gibi ormanların alt bitki örtüsünde böcek ve tohum arar. Bazı uzmanlar bu türü ayrı bir familya (*Rhodinocichlidae*) oluşturacak biçimde sınıflandırırlar.

Tange Kenzo (d. 4 Eylül 1913, İmabari, Şikoku, Japonya), II. Dünya Savaşı sonrası dönemde başladığı yaratıcı çalışmalarını günümüze değin sürdürerek uluslararası alanda ün kazanan Japon mimar.

Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde öğrenim gördü (1935-38). Bir süre Maekava Kunio'nun bürosunda çalıştıktan sonra öğretim üyesi olarak üniversiteye katıldı ve 1949'da profesörlüğe yükseldi. 1974'te emekli olduktan sonra da ders vermeyi sürdürdü. İlk yapılarının en ünlüsü Hiroşima'daki Barış Merkezi'dir (1946-56). Bunun ardından Şizuoka Meclis Binası (1955-57), Tokyo (1952-57), Kurayoşi (1955-57) ve Kuraşiki (1958-60) belediye binaları ve Takamatsu'daki Kagava il yönetim binasını (1955-58) tasarladı. Sonuncu yapı mimarlık ilkeleriyle Japon mimarlık geleneklerinin çok başarılı bir bileşimiydi.

Tange 1960'lardaki çalışmalarında çok cesur ve çarpıcı biçimler ortaya koydu. 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları için iki yapıdan oluşan Ulusal Spor Salonu'nu (Y. Tsuboi ile birlikte) tasarladı. Asma germe sistemlerle inşa ettiği bu yapılarda birbiri içine akar gibi uzanan eğrisel çatılarla asimetrik, ama dengeli bir düzenleme ortaya koyarken, geleneksel teknikleri de ustalıkla kullandı.

Tange'nin Yamanaşi Basın ve Yayın Merkezi Binası (1961-67) dönemin üzerinde en çok tartışılan yapılarından biri oldu. Bir basımevi ile bir radyo, bir de televizyon istasyonunu içeren yapıda servis bizmetleri, 16 kolonla oluşturulmuş bir ızgara sistemi içinde çözülmüştü. Döşemeler bu kolonlar arasında birer kiriş işlevi görecek biçimde tasarlanmıştı. Başlangıçta kolonlar arasındaki alanın hepsi kullanılmamış, ileride doğacak gereksinmeler için büyük boşluklar ayrılmıştı.

Çok sayıda ulusal ve uluslararası ödül kazanan ve çeşitli ülkelerde yapılar tasarlayan Tange aynı zamanda bir yazar, öğretmen ve kent plancısı olarak da meslek çevresinde etkili olmuştur. En önemli yayınları arasında, *A Plan for Tokyo* (1960; Tokyo İçin Bir Plan), *Katsura: Tradition and Creation in Japanese Architecture* (1960; Katsura: Japon Mimarlığında Gelenek ve Yaratma), *Ise: Prototype of Japanese Architecture* (1962; Ise: Japon Mimarlığının Prototipi) ve *Architecture and Urban Design* (1975; Mimarlık ve Kentsel Tasarım) sayılabilir.

Tanggula Dağları, Çince TANGGULA SHAN, Wade-Giles yazımında TANG-KU-LA SHAN, Çin'de, Tibet özerk bölgesinde dağ sırası. Dağların güneyindeki yüksek platoda çok sayıda büyük tuz gölü vardır. Dağların doğu kesimi Tibet'le Qinghai yönetim bölgesi arasındaki sınırı oluşturur. En yüksek noktası Basudan Ula (6.096 m) olan dağlardaki dorukların çoğunun yüksekliği 5.700 m'yi aşar. Ama çevre platonun deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 5.000 m'yi bulduğundan Tanggula Dağları fazla yüksek görünmezler. Batıda oldukça yumuşak görünümlü olan dağların en engebeli ve derin yarıklarla parçalanmış kesimi, çoğu yerde sürekli karla kaplı olan doğu bölümüdür.

Dağların kuzey yamaçlarının sularını Yangtze Irmağının kollarından Tongtian Irmağının (*he*) kaynak suları, güneydoğu yamaçlarının sularını ise Saluen Irmağının kaynağı Nu Irmağı (*jiang*) toplar. Mekong Irmağı dağların doğu ucundan doğar. Tibet'in başkenti Lhasa'yla ülkenin güney kesimini Qaidam Havzasına ve Sinkiang yönetim bölgesine bağlayan ana karayolu dağlardaki Tanggula Geçidinden geçer. Yapılan araştırmalar dağlarda demir cevheri, antrasit, grafit ve asbest yatakları olduğunu ortaya koymuştur.

tango, 1880'lerde Buenos Aires'in alt sınıfların oturduğu mahallelerinde İspanyol tangosunun hızlı tempolu, duyumsal ve kötü ünlü bir Arjantin dansı olan *milonga* ile kaynaşmasıyla ortaya çıkan salon dansı. Ayrıca Küba *habanera*'sından etkiler taşıdığı da söylenebilir. Yüzyılın başlarında

Rudolph Valentino'nun *Mahşerin Dört Atlısı* (1921) filmindeki tango sahnesi
Metro-Goldwyn-Mayer Inc., ©1921, fotoğraf, Museum of Modern Art Film Stills Archive

toplumun kabul ettiği bir dans haline geldi; 1915 dolaylarında ise Avrupa'nın şık çevrelerinde çılgın bir moda halini aldı. Ünlü müzikçilerin yaptığı ilk tango besteleri de 1910'larda yayımlanmaya başladı.

İlk tangolar şen ve keyifli parçalardı; 1928'lere gelindiğinde hem müzikte, hem de sözlerde yoğun bir melankoli havası egemen oldu. Adımları da ilk başlardaki canlı havasını yitirerek daha yumuşak salon adımlarına dönüştü. Tango müziğinin ölçüsü $\frac{4}{4}$'tür. İspanya'da yapılan tango ise flamenko dansıyla müziğinin neşeli ve canlı bir türüdür; büyük olasılıkla Arjantin dansından etkilenmiştir.

Türkiye'de özellikle 1940'larda, İspanyolca tangolar en sevilen dans müzikleri arasındaydı. Tango plaklarının çok satılması üzerine, birçok gece kulübünde tango orkestraları çalmaya başladı. Bunların bir bölümü, şarkıları Türkçe sözlerle seslendirmeye önem verdi. Bunu Fehmi Ege ve Necdet Koyutürk'ün bestelediği Türkçe tangolar dönemi izledi. Günümüzdeki Türk pop müziği şarkılarının yerini tutan 1950'lerin tangoları sonraki yıllarda yavaş yavaş gözden düştü. Bugün, çok seyrek de olsa, radyo ve televizyon programlarında ve bazı gece kulüplerinde tangoya yer verilmekte, Şecaattin Tanyerli de eski kuşağın tek temsilcisi olarak tangolar söylemeyi sürdürmektedir.

Tangshan, Wade-Giles yazımında TANG-SHAN, Çin'de, Hebei yönetim bölgesinin (*sheng*) doğu kesiminde sanayi kenti. Başlangıçta küçük bir köy olan Tangshan, 1879'da Kaiping'de bir kömür madeninin açılmasından sonra gelişmeye başladı. Buradan çıkarılan ve atlı tramvayla günümüzde Fengnan olarak bilinen 11 km ötedeki Xu-

gejuan'a taşınan kömür, daha sonra Jigun Irmağı kıyısındaki Ninghe'ye, oradan da Tianjin yakınlarındaki bir depoya yollanıyordu. 1882'de demiryoluna dönüştürülen tramvay hattı 1887'de Ninghe'ye, 1888'de de Tianjin'in dış limanı Tanggu'ya ulaştı. Tangshan'ın 24 km kuzeydoğusunda bulunan Linxi'de açılan kömür ocakları da demiryoluyla Tianjin'e bağlandı. Kaiping Madencilik Şirketi bu tarihten sonra kendi ulaşım ağını kurarak kuzeydeki limanlarla, Çin donanma üssüne ve Şanghay'a kömür sevkine başladı. 1891-94'te Tianjin ile Tangshan'ın kuzeydoğusundaki Shanhaiguan arasında demiryolu bağlantısı kuruldu. Şirket 1899'dan sonra demiryolunu Qinhuangdao limanına kadar uzatarak kendi liman tesislerini kurdu. Tangshan'ın Rus birlikleri tarafından, Qinhuangdao'nun da müttefiklerce işgal edilmesiyle sonuçlanan Boxer Ayaklanması (1900) limanda ve demiryollarında işin durdurulmasına yol açtı. Böylece, zaten mali sıkıntılar içinde olan şirket İngilizlerin eline geçti. Sonraki yıllarda Bo Hai genel valisi Yuan Shikai, Luanzhou Madencilik Şirketi'ni kurdu. Bu iki şirket 1934'te Kailuan Madencilik Şirketi adı altında birleştirildi. Bu yeni düzenlemeyle bölgedeki madencilik etkinlikleri İngilizlerin denetimine girmiş oldu. 1949'da komünistlerin iktidara gelmesinden sonra İngilizler Çin'den çıkarıldı. I. Beş Yıllık Plan'ın (1953-57) yürürlükte olduğu dönemde Sovyet teknik yardımıyla bölgedeki madencilik tesisleri büyütüldü ve modernleştirildi. Bu dönemde kentte başka sanayi dalları da gelişmeye başladı.

1949'dan sonra Tangshan'daki elektrik santralları genişletildi ve kent yüksek gerilim şebekesi ile Pekin ve Tianjin'e bağlandı. Japon işgali sırasında geliştirilen demir ve çelik üretimi 1945'ten sonra azaldıysa da 1950 ortalarında yeniden eski düzeyine ulaştı. Tangshan 1964'te, bölgedeki ticari etkinlikleri bütünleştirmek amacıyla oluşturulan ekonomik bölgenin merkezi seçildi. 1976'ya gelindiğinde kentte önemli miktarlarda külçe çelik, pik demir ve işlenmiş çelik üretiliyordu; ayrıca makine ve seramik sanayileri de gelişmişti.

28 Temmuz 1976'daki depremde kentin büyük bölümü yıkıldı ve madenleri su bastı. 1980'lerin başlarına değin bölgede sık sık depremler görüldü ve bu depremler sırasında 700.000-1.500.000 kişi yaşamını yitirdi. Sonraki yıllarda yeni binaların tümü depremlere dayanıklı biçimde yapıldı; kırık hatlarının yakınındaki topraklar park alanları olarak ayrıldı. Sanayi kuruluşlarının çoğu bir iki yıl içinde yeniden üretime geçtiyse de toplam üretim ancak 1980'lerde 1976 öncesinin düzeyine ulaşabildi. Nüfus (1990) 1.044.194.

Tanguay, Eva (d. Ağustos 1878, Marbleton, Québec, Kanada - ö. 11 Ocak 1947, Hollywood, ABD), "vodvil sevdiren kız" olarak ün kazanmış ABD'li şarkıcı ve dansçı. Küçük yaşta ailesiyle birlikte ABD'ye gitti. Sahneye sekiz yaşındayken çıktı. Daha sonra varyetelerde, gezginci gruplarda ve müzikallerde oynadı. Yirminci yüzyıl başlarında çok açık giysileri ve "I Don't Care" gibi açıksaçık şarkılarıyla izleyicileri şaşkınlığa uğrattı. O dönemde vodvillerde ağırlığın duygusallıktan cinselliğe kaymasıyla Tanguay en çok para ödenen vodvil oyuncusu durumuna geldi. Ama 1929 Büyük Bunalımı'nda tüm servetini yitirdi. Yaşamının son 20 yılını yatalak ve yapayalnız geçirdi.

Tangun, Korelilerin ilk efsanevi kralı. Evreni yaratan Huanin'in torunudur. Huanung'un genç, güzel bir kadına soluğunu üflemesiyle doğduğuna inanılan Tangun'un İÖ 2333'te kral olduğu söylenir.

Tangun'la ilgili efsaneler ayrıntılarda büyük farklılıklar gösterir. Bir inanışa göre, Huanung dünyayı yönetmek üzere Tebek Dağına iner. Bir ayıyla bir kaplan insan olmak istediklerini söyleyince hayvanların 100 gün süreyle güneş görmeyen bir mağaraya kapatılarak yalnızca pelin ve sarmısak yemelerini emreder. Bir süre sonra kaplan sabırsızlanarak mağaradan çıkar, ama ayı orada kalır ve üç hafta sonra güzel bir kadına dönüşerek Tangun'u doğurur. Bu efsane, Kore halkını tanrısal bir kökene bağlaması açısından önemlidir.

Efsanelerde Tangun'un tarımla ilişkisine yer verilmesi, efsanenin Huang Irmağı Vadisindeki kent devletlerinde toprağı işlemeyi öğrenen, gerçekten yaşamış bir halk önderinden kaynaklandığını düşündürür. Tangun'un tanrısal öğretiye dayalı *Hongikingan* (insanlığı sev) ilkesini ortaya koyduğunu öne süren Tao ve Buda dinleri de böylelikle Kore'ye uygun bir biçim almıştır. Kanghva Adasında Tangun tarafından yapıldığına inanılan sunak, düzenli aralarla yenilenir. Kore'de Tangun'un doğum gününde okullar tatil edilir.

Tangun, TACONG-GYO olarak da bilinir, Kore'de 19. yüzyılın sonlarında kurulmuş mezhep. Na Çul tarafından geliştirilen Tangun kültünde Göklerin Efendisi, Işığı ya da Atası olarak bilinen üç kişilikli bir tanrıya tapılır. Bu tanrı, insanda zihin, beden ve soluğun karşılıkları olan Yüce Bilgelik, Güç ve Erdem'den oluşur. Tanrı ve insandaki bu üçlülerin birliğinin ve uyumunun insanlığı ve toplumu yeniden biçimlendireceğine inanılır. İnsanın, evreninin ve *yin-yang* (birbirini tamamlayan iki karşıt kuvvet) düşüncesi uyarınca sonul uyumu arayışının oluşturduğu üçlüyse büyük ölçüde Yeni-Konfüçyüsçülüğün geliştirdiği kavramlardır.

Tanguy, Yves (d. 5 Ocak 1900, Paris, Fransa - ö. 15 Ocak 1955, Waterbury, Connecticut, ABD), Fransız asıllı ABD'li ressam. Gerçeküstücülüğe çok kişisel bir katkıda bulunmuştur.

Belirli bir sanat eğitimi görmedi; resim yapmayı kendi kendine öğrendi. 1927'de kendine özgü bir üslup yarattı. Aynı yıl gerçekleştirdiği "Anne, Baba Yaralandı" adlı resminde belirsiz biçimleri, belirsiz bir mekân içine, gene belli belirsiz yerleştirdi. 1930-31'de Afrika'da çalıştıktan sonra 1939'da ABD'ye göç etti. Resimlerinin çoğu, yalnızca gerçek dışı biyomorfik biçimlerin var olduğu, sonsuzluğa uzanan çıplak manzaralardır.

tanı, TEŞHİS olarak da bilinir, bir hastalık ya da bozukluğu hastanın tıbbi geçmişini, belirtileri ve bulguları değerlendirerek ve hastayı çeşitli yöntemlerle muayene ederek tanımlama işlemi. Tanı terimi hekim ya da muayene eden kişinin vardığı kararı belirtmek için de kullanılır.

Belirli bir hastalığa tanı koymak için hastanın geçmişi ve yaşadığı koşullar gözden geçirilir, çeşitli aygıtlarla yakınmaları ve kendi saptadığı belirtiler dinlenir ve laboratuvar tekniklerinin yardımıyla ya da fiziksel muayene sonucunda belirlenen bulgular değerlendirilir.

Anamnez olarak da bilinen hastalık öyküsünde, hekimin tedavi için gerekli olduğunu düşündüğü her türlü bilgi elde edilir. Örneğin, hastanın nasıl ve ne zaman hastalandığı, daha önce benzer ya da aynı duruma düşüp düşmediği belirlenir, önceden geçirdiği bütün hastalıklar saptanır. ayrıca hastanın kişisel alışkanlıkları, ev yaşamı, ailesi ve mesleği hakkında da bilgi alınır.

Belirti (semptom) hastanın vücudunda ortaya çıkan ve kendisinin farkında olduğu anormal değişikliklerdir. En sık rastlanan belirtilerden bazıları ağrı, ateş, kilo kaybı, iştah kaybı, soluk daralması, kanama, halsizlik ve yorgunluktur. Belirtiler, hastayı muayene ederken dikkat etmesi gereken bulgular konusunda hekime bir fikir verir.

Bulgu ise hastanın vücudunda ortaya çıkan ve ancak hekimin saptayabileceği anormal değişikliktir. Gözle muayeneyle döküntü gibi bir bulgu saptanabilirken, elle muayene (palpasyon) ile bir urun varlığı fark edilebilir; dinleme (oskültasyon) yöntemiyle kalpteki bir üfürüm duyulabilir. Kan, tükürük, idrar, dışkı, dölyolu akıntısı ya da ersuyu gibi vücut salgıları ve sıvılarının kimyasal analizi yoluyla da vücuttaki bir enfeksiyon saptanabilir.

Hekim gerekli verileri topladıktan sonra elde ettiği bilgileri gözden geçirir, olasılıkları değerlendirir; örneğin idrarda şeker bulunması şeker hastalığı tanısı konabileceğini düşündürür. Daha sonra bu bulguya eşlik edebilecek öbür bulguları belirler; örneğin, şeker hastasında idrardaki şekere ek olarak kandaki şeker düzeyinin yükselmiş olması, hastanın anamnezinde aşırı derecede susama, idrara çıkma ve kilo kaybı gibi belirtilerin de olması gerekir. Hekim verileri bilgisiyle karşılaştırarak düşündüğü olasılıkların muayenede elde edilen verilere uyup uymadığını denetler. Daha ileri düzeydeki incelemelerle bu belirtilerin tümünün var olduğu saptanırsa verilerin olası sonuca uyduğu anlaşılır.

Hasta hakkında veri toplama (anamnez, fiziksel muayene, özel incelemeler ve laboratuvar testleri) dikkatli bir gözlem gerektirirken, son aşamada doğru akıl yürütme yetisi daha fazla önem taşır. Yanlış tanı genellikle yanlış verilerden değil yanlış yorumlardan kaynaklanır. Verileri bir araya getirmek, ilgili olanları kullanırken ilgisiz olanları ayırmak ve son karara varmak ileri düzeyde zihinsel yetenek gerektirir.

tanık, ŞAHİT olarak da bilinir, ceza ve hukuk davalarında, mahkemeye davayla ilgili olarak bildiklerini aktaran kişi. Takdiri nitelikte bir delil sayılan tanık ifadesine delil serbestliğinin yasal olarak tanındığı durumlarda başvurulabilir. Ceza yargılamasında tanık beyanı önemli delillerdendir. Tanıkların mahkemede hazır bulunmaları, yemin etmeleri ve tanıklık etmeleri zorlayıcı ve cezai yaptırımlarla güvence altına alınmıştır. Bazı hukuki işlemlerin belgelendirilmesi ve açıklığı açısından yasa gereğince ya da tarafların isteğiyle hazır bulundurulan üçüncü kişilere de tanık denir.

Mahkemelerde kural olarak herkes tanıklık edebilir; çocuklar, kötü ün yapmış kişiler ve akıl hastaları bile tanık olarak dinlenebilir. Tanığın bazı durumlarda tanıklıktan çekinme hakkı vardır. Hukuk davalarında davanın taraflarına belirli yakınlıktaki hısımlar sınırsız olarak tanıklıktan çekinebilir. Avukatlar avukatlık sıfatı nedeniyle, hekimler ve ebeler meslekleri gereği öğrendikleri sırlar hakkında ancak sanığın ya da sır sahibinin razı olması durumunda tanıklığa zorlanabilirler. Devlet memurlarının tanıklık yapabilmeleri bağlı bulundukları makam amirinin iznine bağlıdır. Devlet memuru görevden çekilmiş olsa bile bu kural uygulanır. Bir tanık kendisine sorulan soruya yanıt verdiğinde kendisinin ya da bir yakınının kişiliği zedelenecek ya da ceza kovuşturması söz konusu olabilecekse soruya yanıt vermekten kaçınabilir.

Her tanık, bazı ayrık durumlar dışında, beyanını yeminle güçlendirmek zorundadır. Hazırlık soruşturmasında yalnızca suçüstü ve gecikmesinde sakınca olan durumlarda savcı tanığa yemin verdirebilir. On beş yaşını bitirmemiş olanlarla akli melekeleri yeterince gelişmemiş olanlar ve soruşturma konusu olaya katılmaktan ya da yataklık etmekten sanık ya da mahkûm olmuş olanlar yeminsiz dinlenir. Tanıklıktan çekinme hakkı olanlar bu haklarını kullanmazlarsa yemin etmekten çekinebilirler.

Tanık olay hakkındaki bilgisini tam olarak ve sözü kesilmeden anlatma hakkına sahiptir. Tanığa gerekirse daha sonra yargıç ve taraflarca soru sorulabilir. Tanığın yapacağı açıklamalardan dolayı bir tehlikeyle karşılaşma olasılığı varsa, yargıç gerekli önlemleri aldırmakla yükümlüdür.

tanıktepe, AŞINMAZ TEPE olarak da bilinir, sarp bir yamaçla çevrili, üstü düz tepe. Terim çoğunlukla, bir tepeden daha yüksek ama bir dağdan daha alçak yükseltiler için kullanılır. Tanıktepelerin üst bölümü genellikle sert kayaç yapılı yatay bir platform biçimindedir. *Ayrıca bak.* masadağ.

tanıma, bir siyasal topluluğun, uluslararası hukuk anlamında bir devlet olduğunu kabul etme. Devletler böyle bir irade açıklamasında bulunmakla, söz konusu topluluğa her türlü uluslararası ilişkiyi yürütmesini sağlayacak hukuksal bir statü tanımış olurlar.

Tanıma, uluslararası hukukta çok geniş kuramsal tartışmalara yol açmış bir konudur. Bu tartışma noktalarının başında tanımanın kurucu ya da bildirici, tek yanlı ya da iki yanlı, hukuksal ya da siyasal bir işlem olup olmaması sorunları gelir. Bu tartışmaların ötesinde, tanımanın sonuçları bağlamında belirtilmesi gereken, tanıyan ve tanınan devletler arasındaki ilişkilerde uluslararası hukuk bakımından devletler için öngörülmüş olan hukuksal statüye tümüyle uyulması konusunda bir rızanın ortaya konmuş olmasıdır.

Bir siyasal topluluğun devlet olarak tanınması, bu devletin hükümetinin de tanınması anlamına gelir. Bu nedenle tanınmış bir devlette ortaya çıkan bir hükümet değişikliğinin ayrıca tanınması gerekmez. Ama bir ülkede her biri meşruluk iddiasında bulunan birden çok hükümet ortaya çıkarsa, tanıma konusu uluslararası hukuk çerçevesinde bazı sorunlar yaratabilir. Devrilme tehlikesine etkili biçimde karşı koyabildiği ve durumu lehine döndürme olanaklarını yitirmediği sürece, daha önce tanınmış olan hükümet dışındaki bir hükümetin tanınmaması uluslararası hukukun öngördüğü bir yükümlülüktür. Tersi bir tutum o ülkenin içişlerine müdahale anlamına gelir ve bu nedenle bir haksız eylem oluşturur. İktidarı elinde tutan hükümetin kalıcılığı kuşkuluysa ya da tanıyan devletin kendi tanıma politikası için öngördüğü ve uygulamakta olduğu bazı koşullar henüz gerçekleşmiş değilse, yeni hükümet *de facto* (fiili) hükümet olarak tanınabilir. Belirtilen kuşkulu durumun ortadan kalkması ya da tanıma politikasına esas alınan koşulların gerçekleşmesi durumunda, *de facto* tanımayla yaratılan geçici statüsü değiştirilerek *de iure* (meşru) tanımaya dönüştürülür.

Devlet niteliğine sahip siyasal toplulukların ya da hükümetlerin tanınmasından farklı olarak, bir iç savaş durumunda birbiriyle savaşmakta olan iki siyasal topluluğa birden ya da bunlardan yalnızca birine savaşan sıfatının tanınması da söz konusu olabilir. Savaşan sıfatının tanınması için bazı koşullar gereklidir: 1) Genel nitelikte silahlı bir uyuşmazlığın varlığı, 2) merkezî otoriteye karşı savaşanların, ülkenin önemli bir kesimini işgal etmeleri ve yönetimleri altında tutmaları, 3) silahlı mücadelenin savaş kurallarına uygun ve sorumlu bir makamın emri altında hareket eden düzenli ordular aracılığıyla yürütülmesi, 4) öteki devletlerin savaşan sıfatını tanıma yoluyla tutumlarını açıkça ortaya koymalarını gerektirecek bazı durumların ortaya çıkması. Bu koşullardan birinin eksik olmasına karşın savaşan sıfatının tanınması, merkezî otoriteye yönelik bir haksız eylem oluşturur. Ama anılan koşulların varlığına karşın böyle bir statünün tanınması, uluslararası hukuk bakımından zorunlu değildir.

Yabancı devletler açısından savaşan sıfatının tanınmasını gerektirecek koşulların oluşmaması durumunda, merkezî otoriteye karşı savaşan tarafa asi sıfatı tanınabilir. Asi sıfatının tanınması, söz konusu tarafın sıradan yasa karşıtları olarak görülmemesi ve geçici olarak da olsa bu tarafla düzenli bir ilişkiye girilmesi anlamını taşır. Asi sıfatı ve savaşan sıfatı arasındaki başlıca fark, birincisinin belirli hak ve yükümlülükleri getirmesine karşılık, ikincisinin böyle bir sonuç doğurmamasıdır.

tanıma, psikolojide, geçmişteki bir olay, kişi, yer vb ile yeniden karşılaşıldığında yaşanan tanıdıklık duygusuyla ortaya çıkan anımsama biçimi. Tanıdıklık duygusunu harekete geçiren uyaran, bazı durumlarda tam ve doğru bir yanıt oluşturmaya yeterli değildir. Bir kişinin çehresini tanıyıp adını anımsayamamak, çok rastlanan bir örnektir. Seçici bir süreç olan tanımada eski deneyimin belirli öğeleri bellekte korunurken, bazıları da unutulur. Deneysel psikolojide, insan belleğindeki süreçleri daha iyi anlama amacıyla 19. yüzyılın sonlarından bu yana tanımayla ilgili testler kullanılır.

tanısal görüntüleme, TIBBI GÖRÜNTÜLEME olarak da bilinir, hastalıkların kesin tanısını sağlamak amacıyla insan vücudundaki iç yapıların elektromagnetik ışınımdan yararlanarak görüntülenmesi. Tıp biliminin ışınımları kullanarak hastalıkların tanı ve tedavisini sağlayan dalı olan radyoloji(*), tanısal görüntüleme ile eşanlamlı kullanılır.

Bilinen ilk tanısal görüntüleme yöntemi, vücudun iç yapısını görüntülemede 1895'ten beri kullanılan X ışınıdır. X ışınları vücut dokularından geçtiği gibi, fotoğraf filmlerine çarptığında film yüzeyini karartma özelliğine de sahiptir. X ışınları dokulardan geçerken farklı ölçülerde emilir. Örneğin daha katı olan kemikler daha fazla X ışını emerek filme ulaşmasını engellerken yumuşak dokular daha az X ışını emer ve filmlerde kemikler açık, yumuşak dokular koyu renk görüntü verir.

Az çok aynı yoğunlukta ve birbirine komşu olan dokuları ayırt edemeyişleri ve bunun sonucu bu nesnelerin tonları arasındaki karşıtlıkları göstermeyişleri X ışınlarının tek başına kullanılmasını sınırlayıcı bir etkendir. Bu ton karşıtlıklarının görüntülenmesini sağlamak için bir kontrast maddenin(*), yani X ışınlarını geçiren ya da geçirmeyen sıvı ya da gaz bir maddenin vücuda verilmesi gerekir. Kontrast madde içeren sıvılar doğal vücut boşluklarına verilebildiği gibi, kan dolaşımına ya da lenf damarlarına da verilebilir. Sindirim sisteminin görüntülenmesinde bu maddeler yutturulur ya da lavman yolu ile verilir. Bazı organların dış sınırlarının belirlenmesi içinse bu organların çevresine enjekte edilir. Vücuda bu biçimde verilen çeşitli kontrast maddeler birçok yumuşak dokulu iç organın görüntülenmesinde kullanılır. Anjiyografi(*) ile atar ve toplar damarlar; anjiyokardiyografi(*) ile kalp içindeki kan dolaşımı ve kalbin kendisini besleyen damarlar; kolesistografi(*) ile safrakesesi ve safra kanalları; miyelografi(*) ile omurilik; ve ürografi(*) ile de böbrekler ve idrar yolları görüntülenir. Sonuç olarak vücudun normal durumdaki organlarından herhangi birindeki fizyolojik bozukluk X ışınları ile incelenebilir. Hareketli X ışını filmleri ile de kontrast maddenin vücudun herhangi bir bölümüne girişi ya da çıkışı görüntülenebilir.

Son yıllarda X ışınlarının kullanıldığı yeni görüntüleme teknikleri geliştirilmiştir. Bunlardan biri olan tomografi(*), vücutta belirli bir düzlemde yoğunlaştırılan X ışınları ile derin dokuların görüntülerinin röntgen filmlerine çıkarılmasıdır. CAT olarak bilinen "bilgisayarlı eksenel tomografi" ise bu yöntemin daha da geliştirilmiş biçimidir.

Nükleer tıp(*) adlı uzmanlık alanı, vücudun bazı dokularına radyoaktif izotopların enjekte edilerek görüntülenmesi ile ilgilenir. Beyin taramasında(*) hem X ışınlı filmler hem de izotop görüntüleme teknikleri kullanılır. Pozitron emisyon tomografisi(*) de izotop görüntülemesinin bir türüdür. Çok yüksek frekanslı radyo dalgaları ile vücudun ince kesitler halinde görüntülenmesini sağlayan magnetik rezonans(*) tekniği de yeni bir teknolojidir. Ultrasonografi(*) ise iç organların yüksek frekanslı ses dalgaları ile görüntülenmesidir. Tanısal görüntülemede kullanılan ışınım türleri ve bu ışınımların temel alındığı sistemler sürekli bir gelişim içindedir.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

---

tanıt, mantıkta, bir önermenin geçerliliğini sağlayan temel. Tümevarımlı mantığa dayandırılabilmekle birlikte, tanıt genellikle tümdengelim sürecini çağrıştıran bir terimdir. Mantık ve matematiğin biçimsel aksiyomatik sistemlerinde tanıt, kurallarına göre düzenlenmiş sonlu bir tamdeyimler dizisidir. Bu sıralanış içinde 1) her tamdeyim ya bir aksiyomdur ya da geçerli bir çıkarımla daha önceki bir tamdeyim ya da tamdeyimlerden türetilmiştir; 2) son tamdeyim tanıtlanması gerekeni dile getirir.

tanıtıcı fosil *bak.* kılavuz fosil

Tani Bunço, asıl adı TANI MASAYASU, BUNGORO olarak da bilinir (d. 1763, Edo [bugün Tokyo] - ö. 6 Ocak 1841, Edo, Japonya), Çin, Japon ve Batı üsluplarının etkisinde seçmeci bir okul geliştiren Japon ressam.

Bir şairin oğluydu. Önce Kano okulundan, sonra da Kuzey Çin üslubundan etkilenen *Hoku-ga* ressamlarının yanında çalışarak Çin resminin konu ve tekniklerini öğrendi. *Buncin-ga*(*) ve *Yamato-e*(*) üsluplarından da etkilenen Tani, *Nanboku goitsu* (Güney ve Doğu okulu) adıyla anılan kendi kurduğu okulda ilk kez Batı resminin perspektif kurallarını uyguladı. En ünlü öğrencilerinden Vatanabe Kazan bu tekniği sonradan daha da geliştirdi. Tani iyi bir tekniğe ve yeterli sanat bilgisine sahipti. Bununla birlikte resimleri çoğu zaman zorlama bir hava taşır. Bazı resimleri, özellikle

Tani Bunço'nun bir manzara resmi; Tokyo Ulusal Müzesi
Tokyo National Museum

de portreleri çarpıcı bir gerçekçiliğe sahiptir. Tani birkaç sanat tarihi kitabı da yazmıştır.

tanik asit *bak.* tanen

Tanimbar Adaları, Endonezya dilinde KEPULAUAN TANIMBAR, Endonezya'da, Maluku iline (*propinsi*) bağlı Güneydoğu Maluku (Maluku Tenggara) ilçesinde (*kabupaten*) ada grubu. Toplam yüzölçümü 5.625 km²'dir. Yaklaşık 30 adadan oluşur. Grubu oluşturan adaların en büyüğü Yamdena Adasıdır. Yamdena'nın kuzeyinde Larat Adası, güneyinde ise Selaru Adası yer alır. Adalarda akarsular az olduğundan tatlı su kaynakları kısıtlıdır. Toprak mısır, pirinç, hindistancevizi, sagu, yam, muz, mango ve kavunağacı yetiştirilmeye elverişlidir. Ayrıca incir, baklagiller ve ender bulunan orkide cinsleri yetiştirilir.

Buraya 1629'da gelen Felemenkliler 1639'da bölge üzerinde hak iddia ettilerse de adaları ancak 1900'de egemenlikleri altına alabildiler. Nüfusun büyük bölümünü Moğol coğrafi ırkıyla karışmış olan Okyanusya Siyahları oluşturur. Halkın çoğunluğu animisttir; adalarda az sayıda Müslüman ve Hıristiyan da bulunur. Ada halkı genellikle kazıklar üzerinde ahşap ve palmiye yaprağından yapılmış evlerde yaşar. Usta kayık yapımcıları olarak tanınan erkekler mızrak, ok ve yayla avlanır, denizhıyarı ve kaplumbağa kabuğu toplar, domuz besler, demir, bakır ve altın işlerler.

Tanin, İstanbul'da yayımlanan (1908-47) günlük siyasal gazete.

Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri tarafından 2 Ağustos 1908'de çıkarılmaya başladı. Tevfik Fikret ile Hüseyin Kâzım bir süre sonra gazeteden ayrıldılar. İttihat ve Terakki Fırkası'ndan İstanbul mebusu olan ve gazetesinde bu partiyi destekleyen Hüseyin Cahit de Falih Rıfkı (Atay), Aka Gündüz, Fazıl Ahmet (Aykaç) gibi gençlerden oluşan yeni bir yazar kadrosu oluşturdu. Gazete 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) sırasında saldırıya uğrayıp yağmalandıysa da, ayaklanmanın bastırılmasından sonra yayınını sürdürdü. İktidara yönelik sert eleştirileri ve heyecan uyandıran yazıları yüzünden sık sık kapatılan gazete *Cenin, Renin, Senin, Hak* gibi adlarla da yayımlandı. Cavid, Asım (Us), Adnan (Adıvar), Selanikli Tevfik beylerin makalelerine de yer veren *Tanin*'in imtiyazı, 30 Ocak 1914'te İttihat ve Terakki Fırkası'na devredildi.

Hüseyin Cahit, İstanbul'un işgali (16 Mart 1920) üzerine sürgüne gönderildiği Malta'dan döndükten sonra *Tanin*'i yeniden yayımladı (27 Ekim 1922). Gazete 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak hükümetçe kapatıldı ve Hüseyin Cahit, Çorum'da ömür boyu sürgüne mahkûm edildi. *Tanin* Hüseyin Cahit tarafından 1943-47 arasında yeniden yayımlandı. Gazete II. Dünya Savaşı'nda Müttefikler'den, özellikle İngiltere'den yana bir yayın politikası izledi.

tanini, klasik Türk müziğinde tam ikili aralık. Arel-Ezgi Sistemi'nde dokuz komaya karşılık olduğu kabul edilmiştir. Bu sisteme göre, Türk ıskalasında *do-re, re-mi, fa-sol, sol-la, la-si* aralıkları taninidir. Tanini aralığı için de Batı müziğinde ton için kullanılan diyez ve bemoller kullanılır. Bu işaretler Türk müziğinde yalnızca kuramsal açıklamalar içindir, uygulamada rastlanmaz.

Tanis, Kitabı Mukaddes'te ZOAN, bugün SANÜ'L-HACERİ'L-KIBLİYE, Nil Deltasında eski kent. Aşağı Mısır'ın 14. *nomos*'unun merkezi olan kent, bir süre Mısır'ın başkenti olarak kullanılmıştır. Tanis Mısır'ın Akdeniz kıyılarına en yakın limanlarından biri olarak önem kazanmıştı. 20. sülalenin son döneminde Mısır'ın Asya topraklarından çekilmek zorunda kalması üzerine, başkent Per Ramessu'dan buraya taşındı. 21. sülalenin firavunları İÖ y. 1085'te Tanis'i başkent yaptılar. Kentteki büyük Amon Tapınağı, büyük ölçüde Per Ramessu'daki yapıların taşları kullanılarak inşa edildi. Libya kökenli 22. sülalenin firavunları da, rakip 25. sülalenin kurucusu Şabaka'nın egemenliğini bütün Mısır'a kabul ettirdiği İÖ 712'ye değin Tanis'te oturmayı sürdürdüler. Şabaka'nın başkenti Memphis'e taşıması ve 32 km doğudaki Pelusium'un doğudaki başlıca sınır kalesi ve ticaret merkezi durumuna gelmesiyle Tanis önemini yitirdi.

1939'da ana tapınak bölgesinde 21. ve 22. sülale dönemlerine ait hiç açılmamış kral mezarları bulundu. Mezarlardan çıkan gümüş tabutlar, altın maskeler, gümüş ve altın takılar, o kadar zengin olmamakla birlikte, Tutanhamon'un mezarında bulunan parçaları anımsatmaktadır. Mezarlar ve hatta lahitler daha önceki dönemlerde kullanılmış malzemeden yapılmıştır. Nüfus (son sayım) 6.327.

tanistry, başta İskoçya ve İrlanda'da olmak üzere çeşitli Kelt kabilelerinde, kralın ya da şefin bütün aile başkanlarının katıldığı bir toplantıyla seçilmesi geleneği. Aynı toplantıda seçilen *tanist* (İrlanda Gaelcesinde *tanaiste*: "ikinci"), kralın ölmesi ya da görevini yerine getirememesi durumunda hemen onun yerini alırdı. *Tanist* seçiminde gözetilen tek ilke, şefliğin aynı soydan gelen, en yaşlı ve göreve en layık üyeye geçmesiydi; kralın oğlu gibi erkek kardeşi, yeğeni ya da kuzeni de *tanist* olabilirdi. Aileler içinde ve klanlar arasında sık sık çekişmelere yol açan *tanistry* sistemi İskoçya'da I. James döneminde (1406-37) kaldırılarak yerine İngilizlerin *primogenitura* sistemi getirildi.

Tanit, TINNIT ve TINT olarak da yazılır, Kartaca'da, Ortadoğu'da tapılan Astarte'nin karşılığı olan baştanrıça. Gökyüzüyle ilişkilendirildiği sanılmakla birlikte, aynı zamanda bereketi simgeleyen bir ana tanrıçaydı. Bir olasılıkla Kartaca'nın baştanrısı Baal Hammon'un (Baal Amon) karısıydı ve çoğunlukla "Baal'in yüzü" diye anılırdı. İÖ 5. yüzyıldan sonra ortaya çıkmakla birlikte, Tanit kültü kısa sürede yerleşik Baal Hammon kültünü geride bıraktı. Kartaca egemenliğindeki topraklarda adı anıtlarda genellikle Baal Hammon'un adından önce yazılıyordu. Tanit ve Hammon kültünde özellikle ailelerin ilk doğan çocukları kurban edilirdi. Kartaca'nın batısındaki Tanit yöresinde bu uygulamaya ilişkin birçok kanıta rastlanmış, ayrıca çocukların kurban edildiği bir tapınak (*tofet*) ortaya çıkarılmıştır. Tanit kültüne Malta, Sardinya ve İspanya'da da rastlanırdı.

Tanizaki Cuniçiro (d. 24 Temmuz 1886, Tokyo - ö. 30 Temmuz 1965, Yugavara, Japonya), erotik ve gelenekçi yapıtlarıyla tanınmış çağdaş Japon romancı.

"Şisei" (1910; Dövmeci) gibi ilk öykülerinde Edgar Allan Poe ve Fransız Dekadanlarından etkilendi. 1923'te Tokyo'dan daha tutucu bir bölge olan Osaka'ya yerleştikten sonra geleneksel Japon güzellik ideallerini araştırmaya yöneldi. En iyi romanlarından *Tade kuu muşi* (1929; Bazıları Isırgan Sever), kendi değerlerindeki değişimi yansıtıyordu. Romanda mutsuz bir evlilik çevresinde eskiyle yeni arasındaki çatışma anlatılıyor, sonunda eskinin üstün geleceği ima ediliyordu. Tanizaki 1932'de, Murasaki Şikibu'nun klasik Japon edebiyatının başyapıtlarından olan *Genci monogatari* (Genci'nin Öyküsü) adlı yapıtını çağdaş Japoncaya çevirmeye başladı. Bu yapıtın Tanizaki'nin üslubu üzerinde büyük etkisi oldu; 1930'larda yazdığı değişik konulardaki yapıtlarında *Genci monogatari*'nin geçtiği Heian dönemi düzyazısının izleri görülür. Tanizaki'nin bu yapıta ilgisi uzun yıllar sürdü; ilk çevirisini birçok kez yeniden gözden geçirdi. Bir başka önemli romanı *Sasameyuki*'de (1943-48; Hafif Kar Yağışı) çağdaş dünyanın geleneksel topluma yönelik saldırılarını klasik Japon edebiyatına özgü rahat, sakin bir üslupla anlattı. *Kagi* (1956; Anahtar) ve *Futen rocin nikki* (1961-62; Çılgın Bir İhtiyarın Günlüğü) gibi savaş sonrası romanlarında, gençlik dönemi yapıtlarını anımsatan bir erotizm görülür. Tanizaki'nin ayrıca edebiyat eleştirisi alanında *Bunşo Tokuhon* (1934; Üslupçu Okur) adlı bir yapıtı vardır.

tanjant, bir köşesindeki açısı A olan bir dik üçgende, A açısının karşısındaki kenarın uzunluğunun bu açıya komşu kenarın uzunluğuna oranı olarak ifade edilen trigonometrik fonksiyon. "tan" ya da "tg" kısaltmasıyla gösterilir.

Düzlemsel bir üçgende tanjantlar yasası, üçgenin iki kenarının uzunlukları ile bu kenarların karşılarındaki açıların toplam ve farklarının tanjantları arasındaki ilişkiyi belirler. Herhangi bir ABC düzlemsel üçgeninde A, B ve C açılarının karşılarındaki kenarlar, sırasıyla a, b ve c ile gösterilirse, tanjantlar yasası şöyle ifade edilir:

$$\frac{a-b}{a+b}=\frac{\tan \frac{1}{2}(A-B)}{\tan \frac{1}{2}(A+B)},$$

$$\frac{c-a}{c+a}=\frac{\tan \frac{1}{2}(C-A)}{\tan \frac{1}{2}(C+A)},$$

$$\frac{b-c}{b+c}=\frac{\tan \frac{1}{2}(B-C)}{\tan \frac{1}{2}(B+C)}.$$

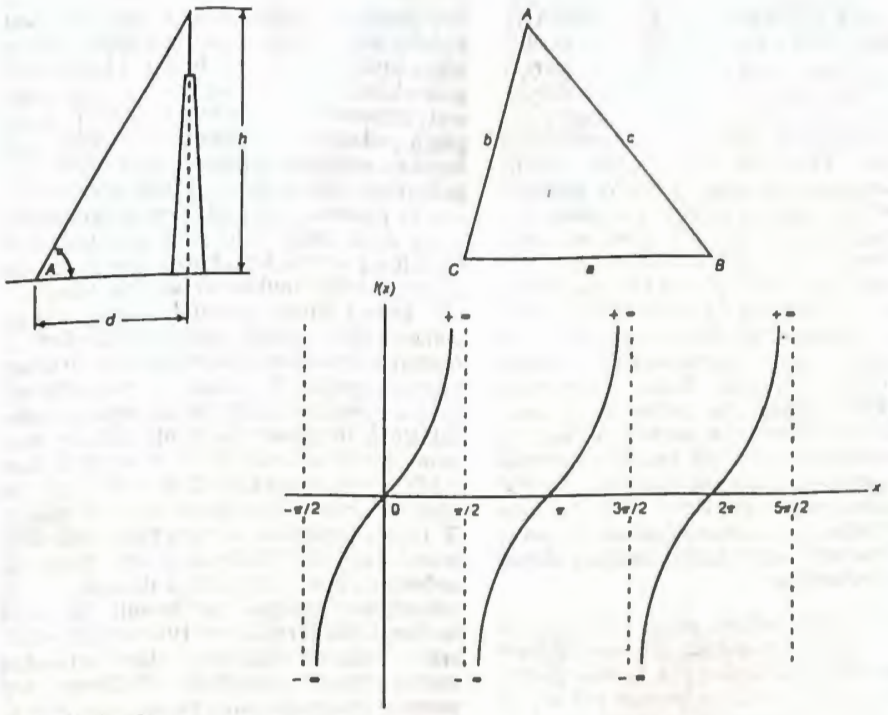

Tanjant bağıntıları
(Sol üstte) tanjanttan yararlanılarak yükseklik belirlenmesi; (sağ üstte) tanjantlar yasası; (altta) *x* değişkeninin değişik değerleri için tanjant fonksiyonu [*f*(*x*)].

Bu eşitlikler, logaritma kullanılarak yapılan hesaplarda özellikle yararlıdır. *Ayrıca bak.* trigonometri.

Tanjung Karang, Endonezya'da, Sumatra Adasının güneydoğusunda, Lampung ilinin (*propinsi*) merkezi belediye (*kotamadya*). İkizi olan Telukbetung adlı liman kentiyle birlikte çevredeki madencilik, tarım ve hayvancılık bölgesinin ticaret ve transit taşımacılık merkezlerindendir. Ağırlığı küçük aile işletmelerinin oluşturduğu sanayi tesislerinde ahşap ve metal eşya, sepet, el dokumaları, çömlek ve sırlı fayans üretilir. Kentten çay, kahve, kauçuk, gümüş ve biber ihraç edilir. Karayoluyla Panjang ve Kotabumi'ye bağlı olan Tanjung Karang'da bir havalimanı vardır. Kentteki Lampung Üniversitesi 1965'te kurulmuştur. Nüfus (1980) Tanjung Karang-Telukbetung belediyesi, 284.275.

tank, kara kuvvetlerinin vurucu gücünü artırmak amacıyla tasarımlanmış, doğrudan ateş eden top ya da otomatik silahlarla donatılan ve kendi motoruyla paletler üzerinde hareket eden, üzeri tümüyle kapalı, zırhlı askeri araç. Zırhı yardımıyla içindeki personeli daha iyi koruyan ve paletleri yardımıyla da engebeli arazide kolayca yol alabilen tanklar, günümüzde kullanılan konvansiyonel silahların en önemlilerinden biridir.

Tanklar genel olarak, hafif tanklar (ağırlığı 20 tondan az), orta ağırlıkta tanklar (ağırlığı yaklaşık 10-30 ton arasında), ağır tanklar (ağırlığı 30 tondan fazla) ve özel amaçlı tanklar (uçaksavar, mayın temizleme, mayın tarama, köprü, alev, dozer tankları, amfibik tanklar vb) biçiminde sınıflandırılabilir. İlk üç sınıfı oluşturan savaş tankları ana silah olarak bir top, yardımcı silah olarak da makineli tüfek vb silahlarla donatılır. Bazı savaş tanklarında füze fırlatma rampaları da bulunur. Tank zırhlarının kalınlığı, kullanım amacına bağlı olarak 14-15 cm'ye kadar çıkabilir. Bir tankın toplam ağırlığının yaklaşık yarısı zırhın ağırlığıdır. Tanklar genellikle çok yakıt tükettiğinden, yakıt deposu 2-3 ton yakıt alabilecek büyüklüktedir.

20. yüzyılın ilk yıllarında çok sayıda Avrupalı bilim adamı, içten yanmalı motorlu, paletli araçlar geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütmeye başladı. Birkaç başarısız denemeden sonra 1915'te ABD'nin büyük traktör üreticilerinden biri olan Holt Company, günümüzdeki tankların ilk örneği sayılan "Holt traktörü"nü gerçekleştirdi. İngiliz Deniz Kuvvetleri aynı yıl birkaç tane "Holt traktörü" satın alarak bunları askeri amaçla kullanılacak hale getirdi ve böylece "Little Willie" olarak adlandırılan İngiliz tankları ortaya çıktı. Bunlardan ilki 15 Ağustos 1916'da Fransa'ya gönderildi ve Somme Çarpışması'nda saldırı amacıyla kullanıldı. Tanklar I. Dünya Savaşı'nın daha sonraki yıllarında da oldukça etkin bir rol oynadı. İngilizler 20 Kasım 1917'de, 474 tanktan oluşan bir saldırı gücüyle Cambrio'daki Alman hatlarını yardı. "Little Willie", onun biraz daha gelişmiş modeli olan "Big Willie" ve "Mark I"lerden oluşan bu tanklar oldukça yavaş (saatte yaklaşık 6,4 km) ve kısa erimli (32-64 km) idi. 1916'da geliştirilmesine karşın 1917'ye değin kullanılmayan ilk Fransız tankı "Schneider" de traktör şasisi üzerine oturtulmuş zırhlı bir kaportadan oluşuyordu. Saatte 12 km hıza ulaşabilen, yaklaşık 125 km erimli "Medium A" tankı ile Fransızların yakın piyade desteği amacıyla yaygın olarak kullandıkları 6,5 tonluk "Renault FT" tankı da I. Dünya Savaşı sonunda geliştirildi. I. Dünya Savaşı bittiğinde Fransa 3.870, İngiltere ise 2.636 tank üretmişti. Bu ülkeler savaştan sonra da daha hızlı ve hafif yeni tanklar geliştirmeye yönelik çalışmalarını sürdürdüler. Sonuçta 1930'lara değin Fransızlar "2C" ve "Char B", İngilizler de "Medium D" ve "Vickers Medium" gibi oldukça kullanışlı tanklar geliştirdiler. 1930'larda tanksavar silahı olarak kullanılabilen 37-47 mm'lik toplarla donatılmış ağır tankların, ağır makineli toplarla donatılmış hafif tanklardan daha üstün olduğu görüşü yaygındı. Görece hafif, hızlı ve ince zırhlı olan Sovyet yapısı "T-26" ve "BT" tanklarının İspanya İç Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğratılması da bu kanıyı doğrulayınca, SSCB ve Almanya'da 60 mm'lik zırh ve 76 mm'lik toplarla donatılmış ağır tanklar üretilmeye başladı. Almanlar bu arada, ilkini 1938'de yaptıkları "Panzerkampfwagen" (kısaca "Panzer") adlı hafif ve oldukça hızlı tankların üretimini de sürdürdü.

Öbür ülkelere oranla daha az sayıda tanka sahip olmalarına karşın, Almanlar II. Dünya Savaşı sırasında, son derece hızlı ve etkili biçimde saldırabilen "Panzer" birlikleri sayesinde büyük üstünlük sağladılar. 1939-41 arasında Alman tank birlikleri hemen hemen hiç yenilgiye uğramadı. O yıllarda öbür Avrupa ülkelerinin kara kuvvetlerinde tanklar dağınık biçimde yerleştiriliyor ve bunlar piyade birliklerince denetleniyordu.

Bazı önemli tank modelleri

modeli ve ülkesi	ilk üretim tarihi	ağırlığı (ton)	topu	hızı (km/sa)
Mark I (İngiliz)	1916	30	57 mm	6
Schneider (Fransız)	1917	15	75 mm	8
Renault F.T. (Fransız)	1918	7½	37 mm	10
Panzerkampfwagen (Alman)	1938	7-20	37 ya da 47 mm	64
T-34 (SSCB)	1939	26-32	76 mm	40
Sherman (ABD)	1941	33	76 mm	39
Panther (Alman)	1943	45	75 mm	48
Tiger (Alman)	1942-44	55-68	88 mm	38
Stalin (SSCB)	1944	46	122 mm	37
Centurion (İngiliz)	1945	52	105 mm	34
T-54, T-55 (SSCB)	1948	36	100 mm	51
M47, M48 (ABD)	1951-53	44-48	90 mm	40-48
M60 (ABD)	1959	48	105 mm	48
T-62 (SSCB)	1963	36½	115 mm	50
Leopard (AFC)	1965	40	105 mm	65
AMX-30 (Fransız)	1966	36	105 mm	65
Chieftain (İngiliz)	1970	52	120 mm	40
T-64 (SSCB)	1975	40	125 mm	60-70
T80 (SSCB)	1982	42	125 mm	75
M1A1 (ABD)	1985	54	120 mm	67

Almanya ve SSCB'de sürdürülen tank geliştirme çalışmaları, savaş sırasında bu alanda yeni standartların ortaya çıkmasına yol açtı. 1943'te Almanya "Panther" tankını cepheye sürdü. 75 mm'lik topla donatılan bu tankın zırh delme yeteneği çok yüksekti. Gene Almanlar'ın savaş sırasında geliştirdiği "Tiger" tipi tank, 88 mm'lik bir topla donatılmıştı ve 68 ton ağırlığındaydı. SSCB'nin 1944'te geliştirdiği "Stalin" tankı ise, 122 mm'lik bir topla donatılmıştı, ama Alman tanklarına oranla daha yavaştı. II. Dünya Savaşı sırasında geliştirilen öbür önemli tanklar arasında, 90 mm'lik toplu ABD yapımı "M26 Preshing", 75 mm'lik toplu ABD yapımı "M4 Sherman", İngiliz yapımı piyade tankları "Churchill", "Crusader" ve "Cromwell" ile 76 mm'lik toplu İngiliz yapımı "Centurion"lar sayılabilir. Savaş sırasında yaklaşık 50 bin adet üretilen "M4"ler, ABD ordusu ile öbür Müttefik ordularının temel tankı oldu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra doğu ve batı bloku ülkeleri karşı kuvvetlerin tanklarını alt edebilecek yeni tanklar geliştirmeye giriştiler. Sonuçta Sovyet yapımı "T-34", "T-54", "T-55", "T-62", "T-64", ABD yapımı "M46", "M47", "M48", "M60", Alman yapımı "Leopard", Fransız yapımı "AMX-30", İngiliz yapımı "Chieftain", İsveç yapımı "STRV 103" gibi, bir bölümü günümüzde de kullanılmakta olan, değişik kalınlıklarda zırh ve değişik büyüklüklerde toplarla donatılmış tanklar geliştirildi.

Günümüzde kullanılan modern tankların çoğu 40-50 ton ağırlığındadır ve dizel motor-

ludur. Bunlar bazı gelişkin gözleme, nişan alma, ateşleme sistemleriyle donatılmıştır. Havayoluyla taşınabilen hafif tanklar ve belirli derinliklerde su içinde yol alabilen amfibik tanklar modern orduların vurucu gücünde önemli rol oynar.

Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri'nde ABD yapımı "M47", "M48", "M8", "M113", "M2", "M3" ve "Commando" tipi tanklar ile Alman yapımı "Leopard 1 A3", "Leopard 2" gibi tanklar kullanılmaktadır. Kara Kuvvetleri bünyesinde bulunan Arifiye'deki tank fabrikasında her tür tankın bakım ve onarımı, modernizasyonu yapılmakta ve benzin motorlu olan eski tip tanklar dizel motoruyla donatılmaktadır. *Ayrıca bak.* zırhlı araç.

tanka (Tibet dilinde *thang-sku* ya da *sku-thang*: "rulo"), Tibet Budacılığında bir dokuma üstüne yapılmış dinsel resim. Çoğunlukla pamuk ipliğinden olan bu dokuma, alt kenarına yapıştırılmış bir bambu çubuğunun üstüne rulo gibi sarılarak saklanır.

Bahaişajyaguru, Tibet *tanka*'sı, y. 1750; Bodlelan Kütüphanesi Oxford, İngiltere
Bodlelan Library, Oxford, İngiltere

Aslında meditasyon için kullanılan *tanka*'lar ayrıca tapınaklara ya da evlere asılır, dinsel törenlerde taşınır. *Tanka*'ların üstlerine yapılacak desenler kesin dinsel kurallarla belirlenmiştir ve bunlar Tibet dininin temel ilkelerini simgeler. Genellikle ortada bir Buda tasviri bulunur, onu tanrısal varlıklar ya da lamalarla Buda'nın yaşamından sahneler çevreler. Tanrısal varlıklar kozmik bir ağacın dallarında kümelenir. Kompozisyonda yer alan öbür öğeler ise, yeniden doğuşun değişik âlemlerini simgeleyen yaşam çemberi (Sanskrit *bhava-çakra*), ölümle yeniden doğuş arasındaki geçiş dönemini (*Bar-do*) temsil eden simgesel görüler, evreni simgeleyen *mandala*'lar(*), horoskoplar ile Dalay ve Pançen lamalar, azizler ve 84 *mahasiddha*(*) gibi bilgelerdir.

Tanka'ların kaynakları Hint kumaş resimleri (*pata*), çeşitli törenler için yere çizilen *mandala*'lar ve öykü anlatıcılarının kullandığı rulolardır. Resim üslubu olarak Orta Asya, Nepal ve Keşmir resim okullarıyla Çin manzara geleneğinden esinlenmiştir. *Tanka*'ların hiçbirinin üstünde imza yoktur, çoğu da tarihsizdir; ama 10. yüzyılda görülmeye başlamışlardır. Konularının sıkı sıkıya geleneğe bağlı olması, kronolojik bir sıralama yapmayı da çok zorlaştırmaktadır.

İlk örnekleri kareye yakın olmakla birlikte, *tanka*'lar çoğunlukla dikdörtgen biçimlidir. *Tanka* hazırlamak için önce müslin ya da keten bir kumaş bir çerçeveye gerilir, sonra üstüne suda söndürülmüş kireçle karıştırılmış hayvansal zamk sürülür. Böylece kalınlaşan yüzey kuruduktan sonra bir deniz kabuğuyla ovularak düzgünleştirilip parlatılır. Figürlerin dış çizgileri kömür kalemle çizildikten sonra kireç ve glütenle karıştırılmış mineral boyalarla boyanır. Kireç beyazı, kırmızı, arsenik sarısı, acı yeşil, vişneçürüğü, mavi, çivit mavisi en sık rastlanan renklerdir. Arka planda ve ayrıntılarda yaldız da kullanılır. Resme daha sonra brokar ipekten bir bordür geçirilir, üst kenarına bir çıta, alt kenarına da bambudan rulo çubuğu tutturulur. Bazen üstüne toza karşı ince ipekten bir perde de konur. Bordürün alt kenarına, *tanka*'nın "kapı"sı olarak nitelenen bir ipek parçası yerleştirilir; bu, evreni yaratanları simgeler. *Tanka*'ları resimleyenler din adamı değildir, ama bir lamanın gözetiminde çalışırlar. Bir *tanka* bir lama tarafından kutsanmadıkça dinsel değer kazanmaz.

tanker, ham petrol, petrol ürünleri ve çeşitli kimyasal maddeler gibi sıvı yüklerin taşınmasında kullanılan yük gemisi. Geminin teknesinde enine ve boyuna çok sayıda yük tankları bulunur. Ham petrol tankerlerinin yanı sıra melas, asfalt, şarap, su ya da sıvılaştırılmış doğal gaz taşıyan özel amaçlı tankerler de vardır. Yükleme ve boşaltma işlemleri tankları birbirine bağlayan borular ve bir pompa istasyonu aracılığıyla gerçekleştirilir. Asfalt tankerleri, gerektiğinde ısıtarak yüke yeniden akıcılık kazandırmak amacıyla, özel ısıtma borularıyla donatılmıştır. Petrol tankerlerinde, bir yangın anında alevlerin öbür tanklara sıçramasını önlemek amacıyla, iki tankın arasına "koferdam" denen su geçirmez ve içi boş bir tank yerleştirilir.

Tankerlerin büyüklüğü 60 m uzunluktaki 1.500-2.000 DW tonluk (geminin taşıyabileceği toplam yük) küçük kıyı gemilerinden, 500.000 DW tonluk modern büyük süpertankerlere kadar değişir. Süpertankerlerden edinilen deneyimler, tankerin taşıma sığası ve dolayısıyla da büyüklüğü arttıkça, petrolün doğrudan taşınma giderlerinin neredeyse sınırsız denebilecek ölçüde azaldığını göstermiştir. Ama pek çok limanda su derinliğinin ve yükleme-boşaltma tesislerinin yeterli olmayışı, belirli bir tonajdan büyük tankerlerin yapımını sınırlamaktadır. Öte yandan süpertankerlerden denize petrol sızması durumunda denizlerdeki canlılar büyük ölçüde zarar gördüğünden ve çok ciddi çevre kirliliği sorunları ortaya çıktığından, çevre korumacılar da çok büyük petrol tankerleri yapımına karşı çıkmaktadır.

Tankerin suda yol almasını sağlayan donanımlar kıç bölümüne yerleştirilir. Sıvı yük tankları geminin toplam uzunluğunun yaklaşık yüzde 60'ını kaplar. Geminin baş kısmında ise yakıt tankları ve safranın yanı sıra, genel amaçlı bir yük ambarı bulunur. Bazı tankerlerin baş ya da orta kısmında kılavuz dairesi, seyirle ilgili başka bazı bölümler ve mürettebat kamaralarını içeren baş ya da orta kısım kasaraları (ek üst güverte) bulunur.

tanksavar silahlar, düşman tanklarının durdurulması ve tahrip edilmesinde kullanılan top, füze, mayın vb silahların ortak adı. I. Dünya Savaşı'nda tankların kullanılmaya başlaması, karşı birlikleri bu tankları durdurmaya yönelik silahlar geliştirmeye yöneltti. Bu amaçla ilk olarak, yakın mesafeden ince tank zırhlarını delebilen top mermileri geliştirildi. Kara mayınları ve sıradan toplar da aynı amaçla etkili bir biçimde kullanıldı. II. Dünya Savaşı'nın başlarında ise çoğunlukla 37 mm'lik, özel gülleler gerektiren tanksavar topları ortaya çıktı. Savaş sırasında bu topların kalibreleri giderek büyütüldü ve uç kısmı görece daha sert alaşımlardan yapılmış kovanlar, daha güçlü patlayıcılar ve mermilerin daha hızlı hareket etmesini sağlayan itici maddeler geliştirildi. Ayrıca zırha değdiği anda patlayan ve patlama enerjisini öne doğru yönelterek daha fazla delici güç sağlayan özel biçimli ya da içi boş barut kovan da bu dönemin etkili tanksavar silahlarındandı.

II. Dünya Savaşı sırasında, optik olarak yönlendirilen, sesaltı tanksavar füzeleri ve bunları fırlatmakta kullanılan özel fırlatma aygıtları geliştirildi. Bunların arasında en yaygın uygulananı, bir kişinin taşıyıp kullanabileceği biçimde tasarımlanan ve kısa erimli küçük roketler fırlatan silahlar olan ABD yapımı bazukalar (*bak.* roketatar) ile öbür ülkelerce geliştirilen benzer silahlardı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra tanksavar silah teknolojisi çeşitli yönlerde gelişti. Bu gelişmelerin en önemlisi ışınlı ya da telli güdüm sistemleriyle çalışan elektronik güdümlü füzelerdi. Bu tür füzeler 1970'lerde, isabet oranı, erim ve kullanım alanı açısından önemli ölçüde geliştirildi. Patlayıcı, top mermisi ve top namlusu yapımı alanlarında kaydedilen ilerlemeler bu dönemde tanksavar silahların hızla gelişmesini sağladı. Hem füzeleri hem de top mermilerini fırlatabilmek amacıyla bazı tanksavar silahlar yivsiz namlularla donatıldı.

Günümüzde kullanılan tanksavar silahların erimi 5-6 km'ye kadar çıkabilmektedir. 300 m'den az uzaklıklarda en etkili tanksavar silahı tanksavar topudur (örn. ABD yapımı "M-18", "M-36", SSCB yapımı "ASU-75", "ASU-89"). İsabet oranı son derece yüksek olan bu toplar, sesaltı hızla 10-12 cm çapında mermiler fırlatır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde ABD yapımı "Cobra", "Milan", "Tow" gibi güdümlü roketler, "M-18", "M-36" tanksavar topları ile 57, 75 ve 106 mm'lik geri tepmesiz toplar gibi tanksavar silahları bulunmaktadır.

tanna, TANA olarak da yazılır (Aramca "öğretmen"), çoğul TANNAİM, Yahudilikte yaklaşık 200 yıl boyunca sözlü şeriatı derleyen din bilginlerine verilen ad. Çoğunluğu Filistinli olan *tanna*'ların hazırladığı derlemeye son biçimini İS 3. yüzyıl başlarında Yehuda ha-Nasi verdi ve bu derleme Mişna(*) adıyla anıldı. Bazı uzmanlar Mişna'nın bu tarihlerde kaleme alındığı, bazıları ise uzun süre belleklerde saklanarak 3 ya da 4 yüzyıl sonra yazıya geçirildiği görüşündedir.

Tanna'ların yerini daha sonra *amora*'lar (yorumcular, nakledenler) aldı. Bu bilginlerin Filistin ve Babil'de Mişna üzerine yazdıkları kapsamlı yorumlara da Gemara adı verildi. Filistin ve Babil Talmud'ları, Mişna'yı kaynak almalarına karşın, birbirinden oldukça farklı yorumlar içerir.

Tannenberg, David, TANNENBERGER olarak da yazılır (d. 21 Mart 1728, Yukarı Lausitz - ö. 19 Mayıs 1804, York, Pennsylvania, ABD), Alman asıllı ABD'li org yapımcısı.

1740'ta Moravya Kilisesi'nden bir grup göçmenle birlikte ABD'ye giderek Pennsylvania'nın Bethlehem kentine yerleşti. Orada ve yakınındaki Nazareth'te marangoz olarak çalıştı. Org yapımcısı Johann Gottlob Klemm'in 1757'de cemaate katılmasından sonra onun yanına çırak girdi ve Klemm'in ölümüne (1762) değin onunla birlikte çalıştı.

1765'te Lititz'e taşındı ve orada titiz ve yetenekli bir org ustası olarak ünlendi. Yaptığı 32 orgun hepsinin altın bezemeli ve

beyaz boyalı olduğu ve çok güzel oymalarla süslendiği söylenir. Bu çalgılar genellikle, yalnızca bir klavyeli (manuelli) bir orga gereksinimi olan küçük kiliseler için yapılmıştı. Son orglarını Pennsylvania'daki Lutherci Kutsal Üçleme Kilisesi (1774) ve Philadelphia'daki Lutherci Sion Kilisesi (1790) için yapan Tannenberg ayrıca klavsen ve virginal gibi daha başka klavyeli çalgılar da yapmıştır.

Tannenberg son yıllarında yerini yardımcısı olan Philip Bachmann'a (1762-1837) bıraktı.

Tannenberg Çarpışması, I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Tannenberg'de (Lehçe Stębark) Almanlarla Ruslar arasında yapılan çarpışma (26-30 Ağustos 1914). Almanların zaferiyle sonuçlanmıştır. General P. K. Rennenkampf ve General A. V. Samsonov komutasındaki iki Rus ordusu Ağustos 1914'te Doğu Prusya'nın Alman denetimindeki kesimine girdi. Rennenkampf 20 Ağustos'ta Gumbinnen'de Almanları yenilgiye uğrattıysa da Samsonov ile bağlantıyı koruyamadı. Yarbay Max Hoffmann'ın planını uygulayan Alman komutanları Paul von Hindenburg ve Erich Ludendorff bütün kuvvetlerini Tannenberg'in hemen güneyindeki Uzdowo yakınlarında yalnız kalan Samsonov'un üzerine yönelttiler (26 Ağustos). Sonraki birkaç gün içinde ordusunun neredeyse yarısını yitiren Samsonov yenildi ve Ruslar eylül ortalarına doğru Prusya'dan çıkarıldı. Almanların yaklaşık 100 bin kişiyi tutsak aldığı bu çarpışmanın sonunda Samsonov kendini vurarak intihar etti.

Tanner, Alain (d. 6 Aralık 1929, Cenevre, İsviçre), çağdaş insanın düşünsel ve ruhsal sorunlarını ele alan filmleriyle tanınmış İsviçreli sinema yönetmeni.

Babası ressam ve yazar, annesi oyuncuydu. Cenevre Üniversitesi'nde iktisat okurken sinemaya ilgi duydu ve daha sonra İsviçre sinemasının bir başka ünlü adı olacak Claude Goretta'nın kurduğu sinema kulübünde çalıştı. Bir süre bir yük gemisinde tayfa olarak uzun yolculuklara çıktı. 1955'te gittiği Londra'da kısa film çalışmalarına başladı. İlk çalışması, Goretta ile birlikte yönettiği *Nice Time* (1957; Hoş Zaman) adlı kısa film oldu. 1959'da Fransa'ya gitti ve orada da kısa filmler çekti. 1960'larda İsviçre'ye döndü. Aralarında Goretta'nın da bulunduğu dört arkadaşıyla birlikte İsviçre sinemasına yeni bir soluk getirecek olan "Beşler Grubu"nu oluşturdu. Grubun İsviçre Televizyonu ile yaptığı anlaşma sonucu Tanner uzun ve konulu ilk filmi *Charles mort ou vif*'i (1969; Charles, Ölü ya da Diri) gerçekleştirdi. Locarno Film Şenliği'nde büyük ödülü kazanan bu yapımı, bir genç kızı eksen alan ve polisiye bir havada gelişirken çağdaş yaşantı ve bunun algılanışı üzerine uçarı yorumlarda bulunan *La Salamandre* (1971; *Semender*) izledi. 1974 tarihli *Le Milieu du monde*'da (*Dünyanın Ortası*) değişik toplumsal kesimlerden bir kadın ile bir erkeğin ilişkisinden yola çıkarak çağdaş toplumda aşkın olanaksızlığını işledi. En önemli filmi *Jonas qui aura 25 ans en l'an 2000*'de (1976; *2000 Yılında 25 Yaşına Basacak Olan Jonas*), 1960'larda boy gösteren devrimci hareketlerin ideolojik-kültürel yeniliklerini eğlenceli bir havada ele aldı. 1979 tarihli *Messidor*'da ise gelişmiş toplumların bağrında boy atan şiddeti, metaforik bir öyküyle araştırdı.

Filmlerinin senaryolarının yazımına katılan, bazılarını John Berger'la birlikte yazan Tanner, çağdaş sanayi ve iletişim toplumunda bireyin yalnızlığı ve bireysel farklılıkların bastırılması gibi konuları ele almıştır. Anlatım biçimi, İtalyan yönetmen Michelangelo Antonioni'yi anımsatır. Öbür filmleri arasında *Les Années lumières* (1981; *Işık Yılları Ötesinde*), *Dans la ville blanche* (1983; *Beyaz Kentte*), *No Man's Land* (1985; *Sahipsiz Bölge*), *La Vallée fantome* (1987; *Hayaletler Vadisi*), *La Femme de Rose Hill* (1989; *Rose Hill'li Kadın*) sayılabilir.

Tanner, Väinö (Alfred) (d. 12 Mart 1881, Helsinki - ö. 19 Nisan 1966, Helsinki, Finlandiya), 1926-27 yıllarında başbakan olan Finli ılımlı siyaset adamı. 1918'deki iç savaştan sonra Finlandiya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SSDP) yeniden kurulmasında etkili olmuş, SSCB'nin ülkenin bağımsızlığını hedef alan girişimlerine ısrarla karşı durmuştur.

1907'de SSDP'den parlamentoya girdi. 1918'deki iç savaşta sosyal demokratların komünistlerle işbirliği yapmasına karşı çıktı. Komünistlerin yenilgisinden sonra partinin yeniden demokratik parlamenter çizgide kurulmasına katkıda bulundu. Kısa süren başbakanlığının dışında, II. Dünya Savaşı'na değin birkaç kez maliye bakanlığında bulundu. 1939-40 Sovyet-Fin Savaşı'nın başlangıcında dışişleri bakanlığına getirilen Tanner Sovyet talepleri karşısında hükümetinin katı tutumunu savundu. II. Dünya Savaşı sırasında kabinede çeşitli görevler aldı ve Fin işçi sınıfının savaşa katkıda bulunmasını sağladı. Sovyetlerin baskısı üzerine tutuklanan Tanner 1949'da serbest bırakıldıktan sonra sosyal demokratların lideri olarak yeniden Fin Parlamentosu'na döndü.

Tannhäuser (d. y. 1200 - ö. y. 1270), bir halk efsanesinin kahramanı olan Alman lirik şair.

Profesyonel bir *Minnesinger*(*) olarak çeşitli soyluların hizmetinde çalıştı. Yapıtlarında onlara yaptığı göndermelerden, şairliği yaklaşık 1230'dan 1270'e değin sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Çok gezdiği ve VI. Haçlı Seferi'ne (1228-29) katıldığı dışında, yaşamı üzerine fazla bilgi yoktur. Günümüze ulaşan yapıtları arasında altı lirik şiir (*Leich*), birkaç dans şarkısı ve parodi biçiminde yazılmış aşk şarkısı ile özdeyiş biçimindeki bir dizi şiir (*Spruch*) yer alır.

Tannhäuser efsanesi, 1515'te yazıldığı sanılan *Danhauser* adlı halk baladıyla günümüze ulaşmıştır. Efsanenin köklerinin ise 13. yüzyıla değin uzandığı sanılmaktadır. Efsaneye göre Tannhäuser baştan çıkarılarak Venüs'ün sarayında dünya zevklerine dalar. Ama çok geçmeden pişman olur ve günahlarından kurtulmak için papayı görmeye Roma'ya gider. Papa Tannhäuser'e, elindeki asa nasıl bir daha yaprak açamayacaksa, günahlarının da hiçbir zaman bağışlanmayacağını söyler. Tannhäuser umutsuzluk içinde Venüs'ün sarayına döner. Kısa süre sonra geride bıraktığı asası yaprak açmaya başlar. Papa, Tannhäuser'i aramaya adamlar gönderirse de bir daha ondan haber alınamaz.

Efsane 19. yüzyıl romantik yazarlarınca çok tutulmuştur. Wagner'in ilk kez 1845'te sahnelenen müzik dramı *Tannhäuser*, efsanenin en ünlü yorumudur.

Tannu-Ola, Moğolca TAGNIN NURUU, Tuva Özerk Cumhuriyeti'nin güney kesiminde dağ sırası. Rusya Federasyonu'ndaki Altay Dağlarından doğuya doğru yaklaşık 560 km boyunca uzanır. Dorukların ortalama yüksekliği 2.500-2.700 m'dir. Yükseklik, Batı (Zapadni) Tannu-Ola'daki Sagli'de 3.061 m'ye, Doğu (Voskoçni) Tannu-Ola'daki Despen'de ise 2.591 m'ye ulaşır. Dağların sularını kuzeye doğru akan Yenisey Irmağı ile güneydeki Hövsgöl'e doğru akan ırmaklar toplar. Yenisey'in Batı Tannu-Ola'dan geçen kolları arasında Aniyak-Çirgaki, Şemi, Çadana ve Torgalığ sayılabilir; Doğu Tannu-Ola'dan geçen başlıca kolları ise Elegest, Ungeş ve Macegay'dır. Dağların kuzey yamaçları bataklık ormanlar (tayga), güney yamaçları ise steplerle kaplıdır; daha yüksek kesimlerde tundralara rastlanır. Rusya ile Moğolistan arasındaki sınır dağların güney yamaçlarından ya da bu yamaçların çok yakınından geçer.

Tanoğlu, Ali (d. 1904, Seniçe, Kosova, Yugoslavya - ö. 1978, İstanbul), Türkiye'de beşeri ve iktisadi coğrafyanın gelişmesine öncülük eden coğrafyacı.

İlk ve orta öğrenimini günümüzde Darüşşafaka Lisesi adını taşıyan okulda tamamladı. 1929'da İstanbul Darülfünunu (bugün İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'nin Coğrafya Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Maarif Vekâleti tarafından Fransa'ya gönderildi. 1933'te Sorbonne Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nü bitirerek yurda döndü. 1934'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nün Beşeri ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü'ne doçent olarak atandı; 1942'de profesör oldu. Bir süre Coğrafya Enstitüsü'nün müdürlüğünü yürüten Tanoğlu, 1950-52 ve 1956-57 arasında Edebiyat Fakültesi dekanlığı, 1957-59 arasında da İstanbul Üniversitesi rektörlüğü görevlerinde bulundu. 1960'ta ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. 1960'tan sonra bir süre üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesinin arasında yer alan Tanoğlu, gene üniversiteye döndü ve 1974'te emekli oldu.

İlk araştırmalarından biri, Emmanuel de Martonne'un yıllık kuraklık indisini Türkiye'ye uygulayarak yaptığı kuraklık haritasıdır. Ernest Chaput'nün Türkiye'ye ilişkin araştırmasını *Türkiye'de Jeolojik ve Jeomorfolojik Tetkik Seyahatleri* adıyla 1947'de Türkçeye çeviren Tanoğlu'nun kitap ve makalelerden oluşan 30'dan çok yayımlanmış yapıtı vardır. Nüfus, yerleşme, tarım ve enerji kaynakları konularındaki yapıtlarının sonraki baskılarını yeni araştırmalarıyla zenginleştirmiştir. Makalelerinde Türkiye'nin incelenmesine ağırlık veren Tanoğlu, beşeri coğrafyanın konusunu, insanların doğa olaylarıyla bağlantılı olarak yeryüzüyle ilişkilerinin ve karşılıklı etkileşiminin incelenmesi olarak tanımlamış ve çalışmalarında her zaman insanı ön planda tutmuştur.

Tanoğlu öğretim üyeliği süresince Beşeri ve İktisadi Coğrafya, Umumi Coğrafya, Türkiye ve Ülkeler Coğrafyası kürsülerinde verdiği çeşitli derslerin yanı sıra İktisat Fakültesi'nde de Siyasi Coğrafya dersleri verdi. Türkiye'nin ortalama yükseltisini 1.131 m olarak ilk kez hesaplayan coğrafyacı oldu. Başlıca yapıtları *Enerji Kaynakları* (1940), *Ziraat Hayatı: Orta İklim Memleketlerinde Ziraat* (1942), *Samsun Şehri* (1944), *Kurak Bölgelerde Tarım ve Bu Bakımdan Konya Bölgesinin Durumu* (1946), *Türkiye'nin İrtifa Kuşakları* (1947), *Mısır ve Süveyş Kanalı* (1952-53), *Şeker Kamışı Ziraati ve Sanayii ve Bu Sanayiin Türkiye'deki İmkânları* (1953-54), *İskân Coğrafyası* (1954), *Türkiye'de Nüfus Dağılışı* (1959), *Türkiye Atlası* (1961; S. Erinç ve E. Tümertekin ile birlikte), *Coğrafya Nedir?* (1964), *Nüfus ve Yerleşme*'dir (1966).

Tanomura Çikuden, asıl adı TANOMURA KOKEN (d. 14 Temmuz 1777, Bungo - ö. 20 Ekim 1835, Osaka, Japonya), yumuşak ve

melankolik doğa betimlemeleriyle tanınan ressam.

Küçüklüğünde Konfüçyüsçü bir bilgin olmayı tasarlıyordu, ama resme de ilgisi

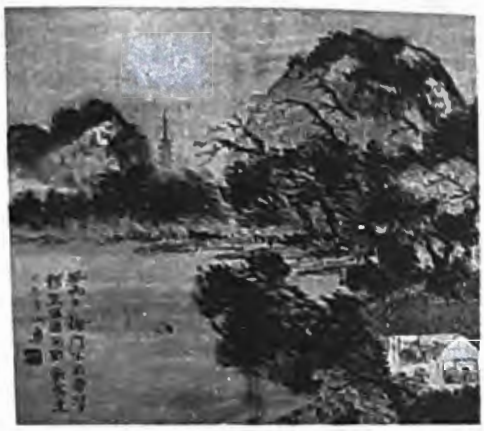

Tanomura Çikuden'in "Mata-mata İçiraku-çyo" adlı albüm için kâğıt üstüne boya ve mürekkep ile yaptığı bir manzara resmi, 1832; Neiraku Sanat Müzesi, Nara, Japonya
Neiraku Art Museum, Nara, Japonya

vardı. Bir süre yerel ustalardan ders aldıktan sonra Edo'ya (bugün Tokyo) gitti ve *Buncin-ga*(*) ressamlarından Tani Bunço'nun öğrencisi oldu.

Bir süre sonra doğduğu yere geri döndü. O sıralarda bölgede çiftçi ayaklanmaları oluyordu. Tanomura bu ortamda yerel beyi reform yapmaya ikna etmek için çaba gösterdi; ama bunu başaramayınca devlet işlerinden uzaklaşarak kendini resme verdi. Yumuşak fırça vuruşlarının ve çoğunlukla melankolik bir havanın egemen olduğu, kendine özgü bir üslup yarattı. Daha çok çiçek, kuş, manzara resimleri yaptı. Ayrıca Nanga Okulu üzerine birçok önemli kitap yazdı. Bunların en tanınmışı *Sançucin Cozetsu*'dur (Münzevinin Dedikoduları).

Tanpınar, Ahmet Hamdi (d. 23 Haziran 1901, İstanbul - ö. 24 Ocak 1962, İstanbul), şair, roman ve öykü yazarı. Doğu ile Batı, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurmaya çalıştığı, hem Doğu hem de Batı kültürünün etkilerini yansıtan yapıtlarıyla Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli adlarından biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde kadılık görevinde bulunmuş Hüseyin Fikri Efendi'nin oğluydu. 1923'te Darülfünun-ı Osmani (bugün İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Çeşitli liselerde edebiyat ve felsefe dersleri okuttu. 1930-32 arasında Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde (bugün Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) edebiyat öğretmeni olarak çalıştı. 1933'ten sonra İstanbul'da Kadıköy Lisesi'nde edebiyat, Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) sanat tarihi ve estetik

Tanpınar
Ara Güler

dersleri verdi. 1939'da, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kurulan Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü profesörlüğüne getirildi. 1942 ara seçimlerinde CHP'den Maraş (bugün Kahramanmaraş) milletvekili seçilince, üniversitedeki görevinden ayrıldı. 1946'da yeniden aday gösterilmeyince, bir süre Milli Eğitim müfettişi olarak çalıştı. 1948'de Güzel Sanatlar Akademesi'nde yeniden estetik dersleri verdi. Bir yıl sonra da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki eski görevine döndü ve ölünceye değin bu görevde kaldı.

Adını ilk kez, *Altın Kitap* dergisinde çıkan "Musul Akşamları" adlı şiiriyle duyurdu. Bunu, *Dergâh*, *Milli Mecmua*, *Hayat*, *Görüş*, *Ülkü*, *Varlık*, *Oluş*, *Kültür Haftası* ve *Aile* gibi dergilerde çıkan şiirleri izledi. Bunlardan bazılarını sonradan *Şiirler* (1961) adlı kitabında topladı. Hece ölçüsüyle yazdığı bu ilk ürünleri, imge zenginlikleri ve müzikal nitelikleriyle dikkati çeker. Edebiyat Fakültesi'nde okurken öğrencisi olduğu Yahya Kemal Beyatlı'dan çok etkilenen Tanpınar, bu dönemde Bakî, Nef'î, Nedim ve Şeyh Galib gibi divan şairlerinin yanı sıra Fransız şiirinin ustalarını da inceledi. Ama ilk yapıtlarında Yahya Kemal'den çok, Ahmed Haşim etkisi görülür. Haşim gibi o da küçük yaşta yitirdiği annesinin yokluğundan duyduğu acıyı ve kendini avutacak bir sevginin özlemini dile getirir ve içedönük bir bakışla doğayla iletişim kurmaya çalışır. Sanat anlayışının bir başka önemli öğesi ise Bergson felsefesinden kaynaklanan zaman kavramıdır. Tanpınar'ın yapıtlarında zaman saatlerin, günlerin, haftaların, ayların birbirini izlediği basit bir süreklilik değil, çok katlı ve karmaşık bir akıştır. "Ne İçindeyim Zamanın" ve "Bursa'da Zaman" adlı ünlü şiirleri zaman temasını "geçmiş zaman-hâl" çerçevesi içinde işleyen bu sanat anlayışının en güzel örneklerindendir.

Tanpınar'ın ilk romanı, 1944'te *Ülkü* dergisinde yayımlanan *Mahur Beste*'dir (ös 1975, 1989). Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki seçkin bir çevrenin özelliklerini sergileyen bu yapıtı, kendi yaşamından izler taşıyan ünlü romanı *Huzur* (1949, 1992) izler. Hem bir aşk romanı, hem de yazarın İstanbul'a duyduğu derin sevginin romanı olan *Huzur*, Tanpınar'ın estetik anlayışını, kültür birikimini ve geçmiş kültüre yaslanan yaşam felsefesini yansıtan en yetkin yapıtlarından biridir. Tanpınar bu romanında, Mümtaz ile Nuran'ın aşkı çevresinde Doğu ile Batı, eski ile yeni, geçmişin değerleriyle var olan değerler ve aşk ile toplumsal sorumluluklar arasındaki çatışmayı ve bu çatışmanın doğurduğu bunalımı irdeler. İlk kez 1950'de *Yeni İstanbul* gazetesinde yayımlanan *Sahnenin Dışındaktiler*'de (ös 1973, 1990) II. Meşrutiyet döneminin parti çekişmeleri ve Mütareke yıllarının bezginliği vurgulanır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde ise (1961, 1992) iki uygarlık, iki değerler sistemi arasında bocalayan Türk toplumunun bu kez komik, ironik bir tablosu çizilir. Çocukluğu Abdülhamid döneminde geçen, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini de yaşayan Hayri İrdal'ın anıları biçiminde yazdığı bu romanda Tanpınar, hem geçmiş özleminden kurtulamayan, geçmişe saplanmış aydınları, hem de devlete dayalı özel girişimciliği ve sınıf atlama tutkusunu yerer. Tanpınar'ın ölümüyle yarım kalan, ölümünden sonra plan ve notlarına dayanılarak bir araya getirilen *Aydaki Kadın* (1987) adlı romanı da gene önceki romanlarında görülen çatışmaları, Tanpınar'ın kendi sözleriyle "sapır sapır dökülen bir dünyada yaşamanın azabı"nı bu kez daha girift bir örgü çevresinde ele alır. Tanpınar'ın *Abdullah Efendi'nin Rüyaları* (1943, 1983) ve *Yaz Yağmuru* (1955, 1983) adlı öykü kitaplarının yanı sıra İstanbul, Bursa, Ankara, Erzurum ve Konya kentlerini doğal, tarihsel ve kültürel özellikleriyle anlattığı *Beş Şehir* (1946, 1992), edebiyatın yanı sıra Türk müziği, Doğu-Batı çatışması gibi konuları da işlediği *Edebiyat Üzerine Makaleler* (ös 1969, 1992), anı ve denemelerine yer verdiği *Yaşadığım Gibi* (ös 1970, 1977) adlı kitapları vardır. Öbür yapıtları arasında, ancak birinci cildini tamamlayabildiği, konusundaki en kapsamlı yapıtlardan biri olan *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1942, 1985) ile *Tevfik Fikret* (1937, 1944), *Namık Kemal Antolojisi* (1942), *Yahya Kemal* (1940, 1982) ve *Bütün Şiirleri* (1976, 1989) sayılabilir. Tanpınar ayrıca Euripides'in *Medeia*, *Elektra* ve *Alkestis* adlı oyunlarıyla Paul Valéry'nin *M. Teste*'ini Türkçeye çevirmiştir.

Tanrı, bütün sınırlı ya da sonlu varlıkların şu ya da bu biçimde bağımlı bulunduğu, ama onlara aşkın olan ve bir kişi gibi tasavvur edilebilen yüce ya da sonul varlık. Tanrı'nın tekliği, kavramın evrensel bir özelliği olmamakla birlikte, felsefenin konusu olarak Tanrı kavramı temelde tekil, eşi ve benzeri olmayan bir varlık soyutlamasıdır (*bak.* çoktanrıcılık; tektanrıcılık). Tanrı'nın varlığını savunan genel felsefi tutum teizm ya da tanrıcılık, yadsıyan tutum ise ateizm(*) ya da tanrıtanımazlık olarak adlandırılır. Genel olarak dinler Tanrı'yı insan kavrayışının ötesinde, yetkin ve varlığını yalnızca kendisine borçlu, ama dünya ve dünya olayları üzerinde özellikle etkili bir varlık olarak tanımlar. İslamda Tanrı'nın özel adı Allah'tır(*).

Tanrı'ya inananlar bu inançlarını genellikle ussal kanıtlara ve deneyime dayandırmaya çalışırlar. Özellikle Batı düşüncesi tarihinde bu çaba, Tanrı'nın varlığını göstermeyi amaçlayan kanıtlamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar genellikle kozmolojik, teleolojik, ontolojik ve ahlaki kanıtlamalar biçiminde sınıflandırılır.

Kozmolojik kanıtlama, dünyanın belirli niteliklerini ya da varoluşunu veri alarak Tanrı'nın bunların sonul nedeni olduğunu öne sürer. Buna göre dünyanın anlaşılabilirliği ve varoluşu, dünyanın ötesinde bir varlığa bağımlıdır. Kozmolojik kanıtlamaların klasik anlatımı Aquino'lu Aziz Tommaso'nun *Summa Theologica*'sında (İlahiyat Toplu Yapıtı) yer alır.

Teleolojik kanıtlama, dünyadaki bütün olguları belirli amaçlar ya da erekler yönünde işlevli kılan düzenliliklerin gözlemlenmesinden yola çıkar. Bunun bir türü ereksel neden kavramına başvurarak, gerçekte terimin dar anlamıyla kozmolojik kanıtlamanın bir biçimini oluşturur; her türlü ereksel eylemin us sahibi ereksel bir varlık tarafından sonul olarak tasarımlanmış ya da yönlendirilmiş olması gerekir. Teleolojik kanıtlamanın bu türünün en açık anlatımı, evreni düzenli bir makineye benzeten David Hume'un eleştirel çözümlemesinde görülür.

Ontolojik kanıtlama, başlı başına Tanrı kavramının, Tanrı'nın varoluşunun zorunluluğunu içerdiğini göstermeye çalışır. *Proslogium* (Söylev ya da Hitabe) adlı yapıtında bu kanıtlamanın klasik biçimini ortaya koyan Anselmus Tanrı'yı "kendisinden daha büyük hiçbir şeyin düşünülemeyeceği" varlık olarak tanımlar. Bu kanıtlamanın bir biçimi, varoluşun bir yetkinlik öğesi olduğu, dolayısıyla bütün yetkinlikleri kapsayan Tanrı'nın varolmamasının düşünülemeyeceği savından yola çıkar. Ontolojik kanıtlamanın bir başka türü, Tanrı'nın ancak zorunlu varlık (İslam felsefesinde vacibü'l-vücud) olarak kavranabileceğini, dolayısıyla varolmamasının ya da varlığının yalnızca olabilirliğinin düşünülemeyeceğini öne sürer.

Immanuel Kant'ın geliştirdiği ahlaki kanıtlama, yükümlülük ya da ahlaki ödev kavramına dayanır. Kant'a göre ahlakın ussal biçimde temellendirilebilmesi ve insan eylemleri üzerinde etkili olabilmesi için, yükümlülüğe boyun eğmenin mutlulukla sonuçlanacağını varsaymak kaçınılmazdır. Dolayısıyla insanın değerliliğini ödüllendiren ve ahlaki yaşama ussal anlaşılabilirlik kazandıran bir Tanrı'nın varlığı postula olarak kabul edilmelidir.

Bu kanıtlamaların hiçbirinin Tanrı'nın varlığını kesin olarak tanıtlayamadığı genellikle kabul edilir. Hepsi bazı tartışmalı varsayımlara dayanan bu tür "tanıtlar" genellikle Tanrı'ya inanmanın ya da inanmamanın mantıksal vargılarının incelenmesinin aracı olarak görülür.

Tanrı kavramının kültürel, dinsel ve tarihsel koşullara göre büyük farklılıklar göstermesine karşın, Tanrı'ya inananların savlarında bazı ortaklıklar da vardır. Örneğin Tanrı'nın dünyayla bir tür kayra ya da esirgeme ilişkisi içinde olduğu varsayımını tümü paylaşır. Sonul varlığın hem içkin, hem aşkın olduğu savı da değişik Tanrı kavramlarının ortak noktalarından biridir. Tanrı'ya inananlar Tanrı'nın sonsuzluk, öncesizlik ve sonrasızlık, bilgisinin ve gücünün her şeyi kapsaması gibi özniteliklerini insan deneyimine dayalı analojilere dayandırırlar. Bu alanda ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri, yetkinlikten uzak ve sonlu niteliklerin Tanrı'da yetkin biçimde nasıl varolabildiğinin açıklanmasıdır. İlahiyatın ya da din felsefesinin bir başka önemli tartışma alanı da Tanrı'nın yetkin olduğu ve her şeye gücünün yettiği savı ile dünyada kötülüğün varlığının bağdaştırılmasıdır.

Tanrı öğretilerinden hiçbiri tarihteki dinsel geleneklerin aktardığı düşünce ve inançlardan bağımsız olmamakla birlikte, Tanrı'nın varolduğu savı hiçbir belirli dinle özdeşleştirilemeyecek felsefi bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, ilahiyatta ya da felsefede kendi başına bir eğilim olarak ortaya çıkabileceği gibi, kurumlaşmış ilahiyat sistemleri içinde özgül bir düşünce çizgisi olarak da belirebilir.

Tanrı Barışı, Latince PAX ECCLESIAE (Kilise Barışı), ortaçağda Katolik Kilisesi'nin bireysel savaşları önlemek, belirli kişilere ve mallara yönelik saldırıları sınırlamak amacıyla geliştirdiği ilke ve kurallar.

Tanrı Barışı kavramı ilk kez 990'da Fransa'nın güney ve orta kesimlerindeki Charroux, Narbonne ve Puy gibi değişik yerlerde toplanan üç sinodda kullanılmaya başladı. Ruhban sınıfıyla Fransa'nın güneyinde büyük güç ve nüfuza sahip Akitanyalı V. Guillaume tarafından desteklendi. Guillaume, Tanrı Barışı önlemlerinin Limoges (994) ve Poitiers (999) konsillerinde kabulünü sağladı. Toplanan sinodların farklı nitelikler taşıması nedeniyle aldıkları kararlar da ayrıntılarda büyük farklılıklar gösteriyordu. Ama genelde hepsi aforoz tehdidiyle iç çatışmaları ve kilise yapılarıyla çevrelerine, din adamı, hacı, tüccar, kadın, köylü gibi kimselere, çiftlik hayvanlarıyla tarım aletlerine yönelik saldırıları yasaklıyordu. Tanrı Barışı'nın uygulandığı yerlerde halktan kimselere ve din adamlarına bu barışı gözetip uygulayacaklarına ilişkin ant içme zorunluluğu getirildi. Bourges Konsili'nde (1038) başpiskopos, 15 yaşından büyük her Hıristiyanın bu yemini etmesini ve piskoposluk milis güçlerine katılmasını zorunlu kılan bir ferman çıkardı.

Tanrı Dağları *bak.* Tian Shan

tanrıbilim *bak.* ilahiyat

tanrıcılık *bak.* teizm

Tanrı'nın Krallığı, GÖKLERİN ÜLKESİ, TANRI'NIN MELEKÛTU ya da GÖKLERİN MELEKÛTU olarak da bilinir, Hıristiyan inanışında Tanrı'nın hüküm sürdüğü tinsel varlık alanı ya da yeryüzünde Tanrı iradesinin gerçekleşmesi. Terim başta ilk üç İncil olmak üzere Yeni Ahit'in birçok yerinde Hz. İsa'nın ağzından kullanılır.

Tanrı'nın Krallığı kavramına Hıristiyanlık öncesi Yahudi metinlerinde çok ender rastlanmakla birlikte, bir hükümdar olarak Tanrı kavramı Yahudilikte büyük önem taşıyordu. Yunancada "krallık" anlamına gelen *basileia* sözcüğünün Hz. İsa tarafından kullanıldığı sanılan Aramca karşılığı ve kökeni olan *melkut*, bir kralın egemenliğindeki toprak parçasını ya da burada yaşayanları belirtmekten çok, kralın hükümranlığını dile getiriyordu. Hz. İsa'nın yaşadığı çağda Yahudilerin çoğu insanlığın Tanrı'ya tümüyle yabancılaştığını, bu durumun da ancak Tanrı'nın evrensel ölçekte doğrudan müdahalesiyle düzeltilebileceğini düşünüyordu. Ayrıntılardaki farklılıklara karşın ortak beklenti, Tanrı'nın, Krallığı'na girebilecek değerdeki insanları da belirleyecek, olağanüstü ya da doğaüstü yetilerle donatılmış bir aracı (Mesih ya da İnsan Oğlu) göndereceği doğrultusundaydı.

Hz. İsa'nın kendi yaşadığı dönemde Tanrı Krallığı'nın gerçekten geldiğini söyleyip söylemediği konusunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Ama her durumda, Tanrı Krallığı'nın görece yakın gelecekte kurulmasını beklediği (Markos İncili 9:1) öne sürülebilir. Başta Aziz Paulus olmak üzere tanrısal hükümranlığın bir kuşak içinde kurulacağına inananlar bu süre sonunda bekledikleri olmayınca büyük şaşkınlığa düştüler. Ama Hıristiyan öğretisi buna çözüm yolu bulmakta gecikmedi: Tanrı'nın Krallığı'nda insanlığı bekleyen kayranın büyük bölümü, Hz. İsa'nın ölümünden sonra dirilişiyle daha şimdiden inananlara verilmişti. Buna göre Tanrı'nın Krallığı kavramının özü, bir bölümüyle de olsa yaşadığımız çağda fiilen kilisede gerçeklik bulmuştu. Ama krallığın tam anlamıyla kurulması için dünyanın sonunun gelmesini ve Son Yargı'nın başlamasını beklemek gerekliydi.

Tanrı'nın Ölümü hareketi, 1960'larda ABD'de büyük ilgi uyandırarak geniş tartışmalara yol açmış Protestan ağırlıklı radikal ilahiyat okulu. Harekette yer alan çeşitli grupların çoğu, temel olarak, çağdaş dünyada Tanrı inancının olanaksız ya da anlamsız olduğunu, kurtuluşun dindışı yaşamda aranması gerektiğini savunur.

Hareketin en ünlü ilahiyatçılarından Thomas J. J. Altizer'e göre Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle Yahudi-Hıristiyan düşüncesinin geleneksel Tanrı'sı gerçekten ölmüş ve tarih içinde yaşanan dindışı bir sürece girmiştir. Paul Van Buren'e göreyse Tanrı'dan söz etmek dilbilimsel açıdan saçmadır, çünkü bu, üzerinde artık anlamlı biçimde konuşulamayacak aşkın bir gerçekliği dil aracılığıyla anlatmaya çalışmak demektir. Hareketin öbür savunucularından William Hamilton, Tanrı'nın yokluğunun ya da ölümünün, insana, gökteki Baba'nın kayrasına bağımlı kalmaksızın bu dünyada çalışma ve sevme sorumluluğunu tümüyle üstlenme ve bu uğurda çalışma yolunu açtığını öne sürer. Radikallikten çok Yeni-Kalvenci eğilimleri ağır basan Gabriel Vahanian'a göre Tanrı'nın Ölümü hareketi hem dinsel hem de kültürel bir olgudur. Ona göre, geleneksel Hıristiyan inancını, özünde putperestliğe özgü mitolojik terimlerle dile getirmenin, bilimsel anlayışın egemen olduğu günümüz dünyasında artık geçerliliği kalmamıştır. Bu nedenle Hıristiyan kültürünün ürünü olan sahte bir Tanrı'ya değil, yeniden tam anlamıyla aşkın bir Tanrı'ya inanılmalıdır. On yıl kadar kısa bir sürede Tanrı'nın Ölümü terimi kullanılmaz olmuş, ama hareketi doğuran temel nedenler ve sorunlar, "radikal ilahiyatçılar" adını alan sınırlı bir çevrede etkisini sürdürmüştür.

Tanrıöver, Hamdullah Suphi (d. 1885, İstanbul - ö. 11 Haziran 1966, İstanbul), daha çok Mütareke döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaptığı coşkulu konuşmalarıyla tanınan siyaset adamı, şair ve yazar.

Tanzimat döneminin tanınmış bilim ve devlet adamlarından Abdüllatif Subhi Paşa'nın oğluydu. Mekteb-i Sultani'yi (bugün Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra ilkokul

Tanrıöver
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

öğretmeni olarak çalıştı. Ayasofya Rüştiyesi'nde hitabet ve Fransızca, Darülfünun-ı Osmani'de (bugün İstanbul Üniversitesi) Türk-İslam sanatı dersleri okuttu. 1920'de ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) Antalya milletvekili olarak girdi. Aynı yıl ilk İcra Vekilleri Heyeti'nde maarif vekilliğine getirildi. 1923'te TBMM'ye İstanbul milletvekili olarak katıldı, 1925'te ikinci kez maarif vekilliği görevinde bulundu. 1927'de yeniden İstanbul milletvekili seçildi, 1935'te Bükreş büyükelçiliğine atandı. 1943'te İçel ve 1946'da İstanbul milletvekili seçildi. 1950'de Demokrat Parti (DP) listesinden bağımsız Manisa milletvekili, 1954'te DP'den İstanbul milletvekili oldu. 1957'de Hürriyet Partisi (HP) adayı olarak katıldığı seçimi yitirdi ve siyasetten çekildi.

Tanrıöver'in "Namık Kemal" adlı ilk şiiri, Paris'te yayımlanan *Şûra-yı Ümmet* gazetesinde çıkmıştı (1902). 1909'da Fecr-i Âti topluluğuna katılan Tanrıöver, 1911'de bu topluluktan ayrılarak *Genç Kalemler* dergisi çevresinde gelişen Milli Edebiyat akımına bağlandı. 1912'de milliyetçilik hareketinin İstanbul'daki merkezi olan Türk Ocağı'na girdi ve ertesi yıl bu kurumun başkanlığına getirildi. Türk Ocağı genel başkanı olarak Türkçülük ve milliyetçilik yolunda çalışmalar yürüttü. Etkili konuşmalarıyla güçlü bir hatip olarak tanındı. İstanbul'da işgalci güçlere karşı düzenlenen açık hava toplantılarında, daha sonra TBMM kürsüsünde ve Kurtuluş Savaşı sırasında halkı aydınlatmak için gönderildiği Konya, Antalya gibi yerlerde hitabetin etkili örnekleri olan konuşmalar yaptı. Konuşmalarından seçmeleri *Dağ Yolu* (1928-31, 1936, 2 cilt), yazılarını da *Günebakan* (1929) adlı kitaplarda topladı.

tanrıtanımazlık *bak.* ateizm

Tanshui, Tayvan'ın kuzey kesimindeki Taipei ilinde (*hsien*) kıyı kenti. Taipei'nin kuzeybatısında Tanshui Irmağının (*ho*) kuzey kıyısında yer alır.

Tayvan'ın kuzeyindeki en eski limandır. İspanyollar, daha doğuda bulunan Chilung'u ele geçirdikten sonra 1620'lerde bu bölgeyi de istila ettiler. 1642'de İspanyolları bölgeden çıkaran Felemenkliler bir Çin-Japon melezi olan Zheng Chenggong tarafından adadan sürüldüler. Zheng Chenggong bir süre için adaya egemen oldu. 1683'te liman yeniden Çinlilerin denetimine girdi.

18. yüzyılın başlarında adanın iç kesimleriyle liman arasında ticaret yapılmaya başladı ve Çin anakarasındaki Fujian yönetim bölgesinde (*sheng*) bulunan Fuzhou ve Quanzhou'daki tüccarlarla güçlü bağlar kuruldu. 1860'ta liman antlaşmayla dış ticarete açıldı. Bunu izleyen birkaç yıl içinde Tanshui, Fujian'dan gelenler tarafından kurulan ve hızla gelişen çay sanayisinin merkezi durumuna geldi. 1883-85 Çin-Fransız Savaşı sırasında Fransızların eline geçen Tanshui 1880'lerin sonunda Şanghay, Hong Kong ve Singapur'la bağlantı sağlayan denizyolları açılınca daha da gelişti. Ama, Chi-lung limanına ulaşan bir demiryolunun tamamlanması ve Tanshui Halicinin kum ve çamurla dolması üzerine kentin limanı eski önemini yitirdi. Tanshui günümüzde yakınındaki başkent Taipei'nin sayfiyesidir. Nüfus (1982 tah.) 66.589.

Tansık, OMIKRON CETI ya da MIRA CETI olarak da bilinir, Balina (Cetus) takımyıldızında yer alan (novaların dışında), keşfedilen ilk değişen yıldız. Eski Babilli astronomların bu yıldızın ışığının değişen niteliğini belirlemiş olduklarına ilişkin bazı kanıtlar vardır. 1638'de Hollandalı astronom Phocylides Holwarda, Tansık'a yönelik sistemli gözlemler gerçekleştirmiş ve bu incelemesi sonucunda yıldızın 330 günlük düzenli aralıklarla kaybolup yeniden görünür duruma geldiğini belirlemiştir. Tansık'ın parlaklığı çevrimden çevrime değişir. 1960'larda görünür kadri minimum 8,71 ile maksimum 3,42 arasında gözlemlenmiştir. Yıldız ilk kadrine 1779'da ulaşmıştır. Tansık, bir kırmızı dev ile onun soluk mavimsi beyaz renkli bir yoldaşından oluşan bir çiftyıldızdır.

tansiyon *bak.* kan basıncı

tansiyon aleti, çevrel atardamarlardaki kan basıncını ölçmeye yarayan aygıt. Üstkola sarıldıktan sonra şişirilen kauçuk bir kolluk ile buna bağlı olan ve sıklıkla cıva sütunu yüksekliği değerindeki basıncı bir kadran üzerinde ölçen kayıt aygıtından oluşur. Kan basıncı ölçülürken *x/y* olarak kaydedilen iki ölçümden *x* sistoldeki, *y* diyastoldeki basıncı gösterir. Kalbin, içindeki kanı dolaşım sistemine göndermek üzere kasılması sistol, genişleyip vücuttan gelen kanı içine aldığı dinlenme dönemi ise diyastol olarak adlandırılır. Her kalp atışıyla kan basıncı sistoldeki düzeye yükselir, iki atım arasında diyastoldeki düzeye düşer. Elle çalışan bir pompayla şişirilen kolluk havayla dolunca dirseğin iç yüzünde derinin üstüne bir stetoskop yerleştirilir. Kolluğun içindeki hava dışarı bırakılırken stetoskopla duyulan ilk kalp sesi sistol basıncını belirler; hava dışarı çıkmayı sürdürürken duyulan son ses ise diyastol basıncını gösterir.

tansör çözümlemesi, matematiğin, koordinat sisteminin değişmesinden etkilenmeksizin geçerli kalan bağıntı ya da kuralları konu edinen dalı. Böyle bağıntılar eşdeğişkin (kovaryant) bağıntı olarak adlandırılır. Tansör kavramı, matematiksel katmanlı uzayların incelenmesinde karşılaşılan geometrik cisimlere uygulanabilecek işlemleri belirli kurallara bağlamak amacıyla, vektör kavramı genişletilerek ortaya konmuştur.

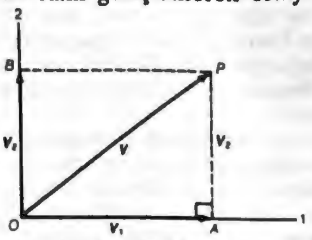

Bir vektörün, dik bileşenlerine ayrılması

Vektörler, hem büyüklüğü hem de doğrultusu ve yönü olan niceliklerdir; bir vektör, yönlü bir doğru parçası (ok) olarak betimlenebilir. Vektörler paralelkenar kuralı uyarınca birbirleriyle toplanıp birbirlerinden çıkarılabilir. Bir vektör, paralelkenar kuralı uyarınca bileşenlerine ayrılabilir; vektörün bileşenleri her koordinat sistemi için farklıdır. Koordinat sistemi değiştirildiğinde, vektörün bileşenleri matematiksel bir dönüşüm kuralı uyarınca değişir. Paralelkenar kuralından çıkarılabilen bu dönüşüm kuralının iki önemli özelliği vardır: Belirli bir koordinat sisteminden başlanır ve art arda bir dizi değişimden sonra ilk başlanan sisteme dönülürse, vektörün bileşenleri de başlangıçtaki değerlerini alırlar. İkinci özellik şudur: Vektörler arasındaki bağıntılar (örneğin, üç *U*, *V*, *W* vektörü arasındaki $2U + 5V = 4W$ gibi bir bağıntı), koordinat sistemi ne olursa olsun, bu vektörlerin bileşenleri için de geçerlidir.

Bir vektör, *n* boyutlu uzayda *n* tane bileşeni bulunan ve bu bileşenler yukarıdaki özelliklere sahip bir dönüşüm kuralı uyarınca dönüşüme uğrayan bir büyüklük olarak göz önüne alınabilir. Aslında vektör, bileşenlerinden bağımsız, nesnel bir varlıktır, ama herhangi bir koordinat sistemindeki bileşenleri aracılığıyla ele alınır.

Tansör, belirli bileşenleri olan ve bu bileşenleri koordinat sistemi dönüşümleri altında belirli bir dönüşüm kuralı uyarınca değişime uğrayan bir nesnel varlık olarak tanımlanır; bu dönüşüm kuralı vektör dönüşüm kuralının genelleştirilmiş biçimidir ve yukarıda belirtilen iki temel özelliği içermelidir. Gösterim kolaylığı sağlamak amacıyla koordinatlar 1'den *n*'ye kadar numaralanır; tansörün bileşenleri de altindisler ve üstindisler eklenmiş bir harf ile gösterilir, bu indislerin her biri 1'den *n*'ye kadar değişen değerler alabilir. Örneğin bileşenleri T_c^{ab} olan bir tansörün, *a*, *b* ve *c* indislerinin her biri 1'den *n*'ye kadar değerler alabileceğinden, n^3 tane bileşeni vardır. Skaler nicelikler ve vektörler, tansörlerin özel durumlarıdır; skaler niceliğin her koordinat sisteminde yalnızca bir bileşeni, vektörün ise *n* tane bileşeni vardır. Tansörlerin bileşenleri arasındaki herhangi bir doğrusal bağıntı (örneğin $7R_{bcd} + 2S_{bcd} - 3T_{bcd} = 0$) bir koordinat sisteminde geçerli ise, bütün koordinat sistemlerinde de geçerlidir; bu nedenle böyle bir bağıntı, nesnel ve koordinat sistemlerinden bağımsız bir bağıntıdır.

İki tansör özel önem taşır; bunlar temel tansör ve eğrilik tansörüdür. Temel tansörün uygulamaları arasında vektör bileşenlerinden vektörün büyüklüğünün bulunması da yer alır. Yalın bir örnek olarak iki boyutlu uzayda birbirine dik koordinat eksenleri göz önüne alalım. Çizimde bir *V* vektörü ile bu vektörün V_1 ve V_2 bileşenleri görülmektedir. *OAP* dik üçgenine Pythagoras teoremi uygulanarak *V* vektörünün büyüklüğünün karesi

$$OP^2 = (V_1)^2 + (V_2)^2$$

olarak bulunur. Temel tansör bu eşitlikte yer almakta, ama 0 ve 1 katsayılarının yazılmamış olması nedeniyle hemen görülmemektedir. Aynı eşitliği

$$OP^2 = 1(V_1)^2 + 0\ V_1V_2 + 0\ V_2V_1 + 1(V_2)^2$$

biçiminde yazarsak, temel tansörün (1,0,0,1) bileşenleri ortaya çıkar. Yatık (birbirine dik olmayan) koordinatlar kullanıldığında, OP^2 değerini veren eşitlik

$$OP^2 = g_{11}(V_1)^2 + g_{12}V_1V_2 + g_{21}V_2V_1 + g_{22}(V_2)^2$$

biçimine girer; burada g_{11}, g_{12}, g_{21}, g_{22}, temel tansörün bileşenleridir.

Temel tansör aracılığıyla, eğrilik tansörü olarak adlandırılan daha karmaşık bir tansör tanımlanabilir; eğrilik tansörü, ait olduğu *n* boyutlu uzayın eğriliği hakkında çeşitli bilgiler içerir.

Tansörler geometri ve fizikte yaygın olarak kullanılır. Einstein genel görelilik kuramını ortaya koyarken, fizik yasalarının hangi koordinat sistemi kullanılırsa kullanılsın aynı kalması gerektiğini öne sürmüştü; bu görüşten yola çıkarak bu yasaları tansör denklemleri biçiminde ifade etti. Özel görelilik kuramı uzay ile zamanın, birbirlerinden ayrılamaz dört boyutlu bir uzay-zaman oluşturacak biçimde ilişkili olduğunu ortaya koymuştu. Einstein, kütleçekiminin yalnızca dört boyutlu uzay-zamana ilişkin temel tansör cinsinden ifade edilmesi gerektiğini öne sürdü. Kütleçekiminin göreli yasasının ifadesi için uzay-zamandan elde edilen temel tansör ile eğrilik tansörü, göreli kütleçekimi yasasının ifadesi için iki yapıtaşı oluşturuyordu. Bunları kullanarak Einstein kütleçekimi yasasını bir tansör denklemi biçiminde ifade etti; bu denklemde kütleçekimi bir kuvvet olarak değil, uzay-zamanın eğriliği biçiminde ortaya çıkıyordu.

Tansör çözümlemesinin sistemli kuramını İtalyan matematikçi Gregorio Ricci 1887-96 arasında ortaya koydu; bu kuramı Ricci'nin öğrencisi Tullio Levi-Civita daha da geliştirdi. Einstein'ın genel görelilik kuramının büyük başarısı, tansör çözümlemesine ve uygulamalarına karşı yoğun bir ilginin ortaya çıkmasına neden oldu.

Tanta, Aşağı Mısır'da, el-Garbiya ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Nil Deltasında, Kahire-İskenderiye otoyolu üzerinde, Nil Irmağının kollarından Reşid ve Dimyat'ı birbirine bağlayan bir sulama kanalının kıyısında yer alır. Kent İskenderiye ve Dimyat'a giden ve bütün ile hizmet veren demiryollarının kavşak noktalarındadır.

Arap dünyasının bilim ve hac merkezlerinden olan kentteki en önemli ziyaret yeri, 13. yüzyıl Arap mutasavvıfı Ahmed Bedevi'nin camisiyle türbesidir. Kentte her yıl, biri Ahmed Bedevi'nin anısına olmak üzere üç dinsel bayram kutlanır. El-Ahmed Camisi'ne bağlı dinsel okulların yanı sıra, Mısır'daki en eski okul olan el-Ahmedi Yüksekokulu da (bugün Tanta Enstitüsü) kenttedir. 1276'da kurulan bu okul, 1769'da Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi'ne bağlanarak yeniden örgütlenmiştir. Tanta Üniversitesi 1972'de, bir başka yüksekokul da 1980'lerin başında açılmıştır. Tanta, 1895'te İskenderiye patriğine bağlı olarak kurulan iki Kopt piskoposluğundan biriydi.

Kentteki sanayi kuruluşları arasında petrol rafinerileriyle pamuk, pamuk yağı, yün, un, tütün işleme ve makarna fabrikaları sayılabilir. Eski Süveyş-Akdeniz petrol boru hattı kentten geçer. Nüfus (1986) 334.505.

tantal (Ta), periyodik tablonun Vb grubunda yer alan kimyasal element. Çok sert ve gümüş grisi renkli bir metal olan tantalın yoğunluğu yüksek, erime noktası ise çok yüksektir. Oda sıcaklığında hidroflüorik asit dışındaki asitlerden etkilenmeyen tantal, cevherlerinde niyobyum ile birlikte bulunur ve özellikleri niyobyuma çok benzer. Tanta-

lı 1802'de İsveçli kimyacı Anders Gustav Ekeberg buldu ve adlandırdı. Alman kimyacı Heinrich Rose 1844'te niyobyum ile tantalın belirgin özelliklerini bulana değin her iki element birlikte tanılandı. Bir miktar katışkısız tantal metali daha önce de hazırlanmıştı ama ilk sünek tantal metalini Rus kimyacı Werner Bolton 1903'te elde etti ve bu metal kısa bir süre akkor lamba filamanı olarak kullanıldı.

Doğada oldukça ender bulunan tantalın yerkabuğundaki bolluğu yaklaşık uranyumunki kadardır. Tantal, kolumbit-tantalit ve piroklor-mikrolit mineral dizilerinde niyobyum ile birlikte bulunur. Doğal tantal metaline, bir miktar niyobyum, eser miktarda mangan ve altın ile birlikte, Rusya'da Ural ve Altay dağlarındaki plaser çökellerinde dağınık halde rastlanır. Mineralojik özellikleri için *bak.* doğal elementler (tablo).

Tantal, niyobyumdan çözücüyle özütleme yoluyla ayrıldıktan sonra indirgenerek metalik tantal tozu halinde elde edilir. Kütlesel metal ise toz metalurjisi tekniğiyle üretilir. Tantalın en önemli kullanım alanı elektrolitik sığaçlar (kondansatör) ve yenime dayanıklı kimyasal aletlerdir. Bütün sığaçlar arasında birim hacimdeki en yüksek sığaya sahip olanlar, tantal sığaçlardır ve bunlar çok küçük elektrik devrelerinde yaygın olarak kullanılır. Ayrıca getterler (ampul temizleyici), elektron tüplerindeki elemanlar, doğrultucular ve protez aygıtları da tantalın kullanım alanları arasındadır.

Tantalın kimyasal özellikleri niyobyumunkilere çok benzer. Her ikisinde de elektron yerleşimleri benzerdir; lantan büzülmesi nedeniyle tantalın yarıçapı niyobyumunkinin hemen hemen aynıdır. Tantal, bileşiklerinde çoğunlukla beş değerlikli olmakla birlikte 2-4 arası değerlikte olduğu bileşikleri de hazırlanmıştır. Tantal bileşikleri ekonomik bakımdan oldukça önemsizdir; yalnızca tantal karbür (TaC) sert metallerin işlenmesinde yararlanılan katılanmış (semente edilmiş) karbürlü aletlerde kullanılır. Doğal olarak bulunan tek izotopu kararlı tantal-181'dir.

atom numarası	73
atom ağırlığı	180,948
erime noktası	2.996°C
kaynama noktası	5.425°C
özgül ağırlığı	16,6 (20°C'de)
değerliği	2, 3, 4, 5
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-11-2 ya da $(Xe)4f^{14}5d^{3}6s^{2}$

tantalit, kolumbit mineralinin tantal bakımından zengin bir türü. Tantal metalinin başlıca cevheridir. *Ayrıca bak.* kolumbit.

Tantalos, Yunan mitolojisinde Zeus ya da Lidya kralı Tmolos'la, Kronos ve Rheia'nın kızları Pluto'nun oğlu. Niobe ile Pelops'un babasıdır. Frigya ya da Lidya'daki Sipylos (Manisa) kentinin kralı Tantalos'un, aynı sofraya oturacak kadar tanrılarla yakın olmasına karşın yeraltı ülkesinde cezalandırılmasının nedeni çeşitli ilkçağ yazarlarına göre değişir. Bir bölümüne göre tanrılar ülkesinde öğrendiği sırları insanlara iletmiş, bu davranışıyla tanrıların güvenini kötüye kullanmıştır. Bir bölümüne göreyse oğlu Pelops'u öldürttükten sonra, yediklerinin ne olduğunu anlayıp anlayamayacaklarını görmek ve böylece tanrıların gözlem gücünü sınamak amacıyla parçalarını tanrıların önüne yemek diye koymuştur. Bazı yazarlar da Tantalos'un ölümlülere yasak olan nektarla tanrıların yiyeceği ambrosiayı onların masasından çalarak insanlara verdiği için cezalandırıldığını belirtir.

Tantalos ceza olarak yeraltı ülkesi Hades'teki bir göle sokulur. Susuzluğunu gidermek istediğinde boğazına kadar yükselen sular çekilir; açlığını gidermek istediğinde başının üzerindeki meyve yüklü dallar rüzgârın etkisiyle savrulur. Başka bir öyküye göreyse başının üzerinde, yuvarlanıp onu ezmeye hazır bir kaya parçası bulunur.

Tantavi, tam adı ES-ŞEYH MUHAMMED BİN SAD BİN SÜLEYMAN AYYAD EL-MARHUMİ ET-TANDITA'L-EŞ-ŞAFİ ET-TANTAVİ (d. 1810, Tanta, Mısır - ö. 29 Ekim 1861, Petersburg, Rus Çarlığı), Mısırlı bilgin. Tarih, dil ve eski edebiyat metinlerine ilişkin çalışmalarıyla tanınır. Kahire'de el-Ezher Üniversitesi'ni bitirdi ve burada müderrislik yaptı. Bir süre bir İngiliz okulunda ders verdi. 1840'ta Rusya'ya gitti. Petersburg Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Arap dili ve edebiyatı dersleri verdi. 1854'te Petersburg Üniversitesi'nde profesör oldu. *Urcûze, Lezîzü'i-Tarab fî Nazmi Buhuri'l-Arab* ve *Tuhfetü'l-Ezkiya bi Ahbari'l-Biladi'l-Rusiya* başlıca yapıtlarıdır.

Tantra (Sanskrit dilinde "Dokuma Tezgâhı"), Hinduizm, Budacılık ve Caynacılığın bazı mezheplerinde batını uygulamaları konu alan çok sayıda metnin ortak adı. Hindu din metinlerinin geleneksel sınıflandırmasında ortaçağda eski öykü, efsane ve benzeri konuları bir araya getiren *Purana*'lara benzer biçimde Veda sonrası Sanskrit metinlere de Tantra adı verilir. Bu anlamda *Tantra*'lar ilahiyat, Yoga uygulamaları, tapınak ve tasvir yapımı ve dinle ilgili başka bilgiler içeren metinler olarak görülse de gerçekte Hinduizmde daha çok halk arasında yaygın olan büyü, ayin ve simgeleri konu alır.

Şaktici *Tantra* yazmalarının en eskilerinin 7. yüzyılda kaleme alındığı sanılmaktadır. Bu metinlerde yaratıcı gücü ya da enerjinin dişil biçimini temsil eden Tanrıça Şakti öne çıkarılır, hatta daha ileri gidilerek Şakti olmadan Şiva'nın bir cesetten farksız olacağı öne sürülür. Yoga uygulamalarını konu alan *Tantra*'larda Şakti, belkemiğinin dibinde kıvrılmış yatan ve Yoga alıştırmaları sonucu gövde içinde doğrultulan bir enerjiyle (*kundalini*) özdeşleştirilir. *Tantra*'larda ayrıca *yantra*'larla *mandala*'ların (simgesel çizim) ve *mantra*'ların (kutsal hece, sözcük, dize) önemi vurgulanır. Şakticiliğin önemli *Tantra*'ları arasında, çiftleşme ayini gibi "sefahat" uygulamalarını konu alan *Kularnava*'lar, ayin biçimlerini ele alan *Kulaçudamani* ve hemen yalnızca büyüyle ilgili *Şaradatilaka*'lar sayılabilir.

Kökeni 7. yüzyıla ya da daha öncesine dayanan Budacı *Tantra*'ların en eski ve uç örneklerinden biri *Tathagataguhyaka*'lardır (Tathagatalığın [Budalığın] Gizemi). Bu metinler yaklaşık 9. yüzyıldan sonra Tibet diline ve Çinceye çevrilmiş, Sanskrit dilindeki asılları kaybolan bazı metinlerin ise bu dillerdeki çevirileri günümüze ulaşmıştır. *Kalaçakra-tantra* Budacı *Tantra*'ların en önemli örneklerindendir.

Tantra Hinduizmi, hem tinsel dinginliğe ulaşma hem de dünyevi istekleri karşılama amacına yönelik batını uygulamalar bütünü. *Tantra*, Vedalar sonrasında bedeni arındırarak fizyolojik ve psikolojik süreçleri denetim altında tutmaya yönelik batını uygulamaları konu alan bir dizi Sanskrit metnin ortak adıdır. Bu uygulamalarla bedenin ve zihnin en yüce gerçekliği kavrayabilecek düzeyde yetkinleşebileceğine inanılır. Bu metinlerde ayrıca tanrı ve tanrıçalara tapınma, ayin ve törenler ile kara büyüye ilişkin bilgiler verilir. Başta Tibet olmak üzere Hindistan, Nepal ve Bhutan gibi ülkelerde yaygınlaşan Tantraizm Budacılıkta da önem taşır; Caynacılıktaki yeri ise sınırlıdır.

Tantra Hinduizmi daha çok uygulamaya yöneliktir ve Hinduizmin başlıca felsefe sistemlerinden etkilense de dinsel kuramlara görece az yer verir. Tantra Hinduizminin din anlayışı, tek bir varlık olan Yüce Gerçeklik'in biri Şiva (eril), öteki Şakti (dişil) olmak üzere iki görünümü olduğu, ilkinin saf bilinci ve aşkın edilgenliği, ikincisinin ise zihinsel etkinliği simgelediği görüşüne dayalıdır. Bu hakikat, evrenin küçük ölçekteki bir modeli olan insan bedeninde gerçekleşmelidir. İnsanda omurilik efsanevi Meru Dağını; omurganın sol, sağ ve orta bölümleri boyunca uzanan *ida, pingala* ve *sushumna* adlı sinir bağlantıları kutsal Ganj, Yamuna ve Sarasvati ırmaklarını; soluk alıp verme ise zamanın akışını simgeler. *Kundalini* olarak da anılan dişil güç Şakti, bedenin en altındaki ruhsal merkezde (*çakra*) yılan gibi kıvrılmış durumda, hareketsiz yatar. Bu gücün uyandırılması ve omurilik boyunca beş ruhsal merkezden (*çakra*) geçmesi için bazı alıştırmalar yapmak gerekir. Bu alıştırmalar sonucunda Şakti, başın üstündeki bin yapraklı lotusta (üst *çakra*) eril güç Şiva ile birleşir.

Zihin ötesi ve kişilerüstü bir vecd durumuna ulaşmayı amaçlayan Tantra Hinduizmi, cinsel ilişkinin hazla tamamlanmasına yer vermeyen, Yoga niteliğinde bir cinsel birleşme yöntemini savunur. Böylece ulaşılan gerginlik durumu, tüm zihinsel süreçlerin denetim altına alınarak mistik biçimde evrenin temel gerçekliğiyle bir-olma deneyimini doğurur. Tantra Hinduizminde kast sistemiyle ilgili kısıtlamalar en aza indirilmiştir. Kadınların Şakti'nin, erkeklerinse Şiva'nın görünüşleri olduğuna inanılır. Ayrıca ayinlerde kullanılan mistik diyagramlarla (*yantra*'lar) kutsal hece ve dizelere (*mantra*'lar) büyük önem verilir.

Tanuma Okitsugu (d. 1719, Edo [bugün Tokyo] - ö. 25 Ağustos 1788, Edo, Japonya), Japonya'da Tokugava döneminin (1603-1867) en ünlü bakanlarından. Devlet gelirlerinin artırılmasında ve ticaretin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Bir küçük memurun oğluydu. Dokuzuncu Tokugava şogunu Tokugava İeşige'nin (hd 1745-60) hizmetine girdikten sonra hızla yükselerek Tokugava İeharu'nun döneminde (hd 1760-86) en yetkili bakan durumuna geldi. Aynı zamanda, Japonya'nın o zaman bölünmüş olduğu *han*'lardan(*) birinin başına getirildi.

Merkezi hükümeti denetimi altına almayı başaran Tanuma, iç ve dış ticareti geliştirmek için çaba gösterdi. Tarımsal üretimi artırmak için yeni sulama ve ıslah projelerini yürürlüğe koydu. Rusya'yla yapılan ticareti geliştirmek için, Rusya'ya giden denizyollarının üzerinde bulunan Hokkaido ve Sahalin adalarında yeni yerleşmelerin kurulmasını özendirdi. Hükümetin altın, gümüş ve bakır ticareti üzerindeki denetimini güçlendirdi. Maden üretimini artırmak için yeni düzenlemelere gitti, yeni tüccar loncalarının kuruluşunu özendirdi ve kredi veren devlet kuruluşları kurdu. Ayrıca, Japon parasının değerini düşürerek hükümet gelirlerini artırmaya çalıştı.

Devlet gelirlerinde sağladığı artışa karşın, döneminde ortaya çıkan yolsuzluklar nedeniyle sert eleştirilere hedef olan Tanuma aynı zamanda kıtlıklardan, köylü ayaklanmalarından ve işçilerin hoşnutsuzluğundan sorumlu tutuldu. Bu suçlamalar nedeniyle gitgide gözden düştü ve Tokugava İeharu'nun ölümünden sonra bütün görevlerinden uzaklaştırılarak topraklarının bir bölümüne el kondu. 1787'de mallarının büyük bir

bölümü daha elinden alındı ve kendisi de hapsedildi.

Tanyol, Cahit (d. 1914, Nizip, Gaziantep), sosyolog, yazar.
1931'de Adana Öğretmen Okulu'nu, 1935'te Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nün (bugün Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. Bir süre Yozgat, Çorum ve İzmir'de öğretmen olarak çalıştı. 1944'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin (İÜEF) Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Tanyol Atatürk ve Haydarpaşa erkek liselerinde felsefe öğretmenliği yaptı. 1946'da İÜEF Sosyoloji Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1949'da doktorasını tamamladı, 1953'te doçent, 1961'de profesör oldu. 1982'de bu öğretim kurumundan emekliye ayrıldı.
Tanyol yazarlığa İzmir'deki öğretmenlik yıllarında başladı (1938). İzmir'de *Aramak*, İstanbul'da da *Yenilik*, *Sokak*, *Değirmen* ve *Akademi* dergilerinin yazı ve yönetim kurullarında çalıştı. *Vatan*, *Yeni Sabah* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde, *Varlık*, *Türk Yurdu*, *Yeni İnsan* ve *Yön* dergilerinde güncel sorunlara ilişkin makaleler yayımladı.
Tanyol, Batı toplumlarının gelişme doğrultusu olan kapitalizmin Türkiye'ye uymadığını, Türkiye'nin azgelişmişlikten kurtulmasının kapitalist olmayan bir kalkınma yolunu seçmesine bağlı olduğunu savunmuştur. Osmanlı toplumsal yapısında baskın bir rolü olan devletin sınıflarüstü özelliğini vurgulamış, bu güçlü devlet geleneğinin Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürdüğünü ileri sürmüştür. Bu görüşlerinden çıkarak reformların devlet eliyle yukarıdan aşağıya doğru yapılması gerektiğini savunmuştur. Tanyol söz konusu tezlerini ve başka çalışmalarını *Örf ve Âdetler Sosyolojisi Bakımından Sanat ve Ahlak* (1954), *Sosyal Ahlak* (1960), *Kuruluş ve Fetih Destanı* (1969), *Sosyolojik Açıdan Din, Ahlak, Laiklik ve Politika Üzerine Dialoglar* (1970), *Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları* (1973), *Atatürk ve Halkçılık* (1981), *Türk Edebiyatında Yahya Kemal* (1985) adlı kitaplarında toplamıştır.

Tanzanya, resmî adı TANZANYA BİRLEŞİK CUMHURİYETİ, Svahili dilinde JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA, İngilizce UNITED REPUBLIC OF TANZANIA, Doğu Afrika'da kıyı ülkesi. Ekvator'un hemen güneyinde 945.037 km²'lik bir alanı kaplar. Kıyılarının açıklarında uzanan Zengibar (1.600 km²), Pemba (984 km²) ve Mafia (440 km²) adalarını da içine alır. Topraklarını komşu ülkelerden ayıran kuzey, batı ve güneybatıdaki Victoria, Tanganika ve Nyasa göllerinin bir bölümü sınırları içinde kalır. Bu göllerle birlikte iç sularının kapladığı toplam alan 59.050 km²'yi bulur. Doğuda Hint Okyanusu, kuzeyde Kenya ve Uganda, batıda Ruanda, Burundi ve Zaire, güneybatıda Zambia ve Malavi, güneyde de Mozambik ile çevrilidir. Başkenti Dodoma, 1992 tahmini nüfusu 25.809.000'dir. Hükümet merkezini eski başkent Dar es-Salaam'dan iç kesimdeki Dodoma'ya taşımak için 1974'te başlatılan çalışmalar 1993'te sürüyordu.

DOĞAL YAPI. Tanzanya topraklarının büyük bölümü ova ve platolardan oluşur. Bununla birlikte Doğu Afrika Rift Vadisi üzerinde yer aldığından, yüksek alanlar ve çöküntülerle belirlenen bir dizi çarpıcı yüzey şeklini barındırır.
Alçak ovalarla kaplı dar kıyı şeridi yalnız ırmak ağızlarında genişleyerek iç kesimlere doğru sokulur. Ülkenin iç kesimindeki Orta Platoyu kuşatan dağ sistemi kıvrımlı bir hat izleyen kollarla kuzeyden güneybatıya doğru yayılır. Hattın bir kuyruğu andıran güneybatı ucu Ufipa Platosu ile Mbeya ve Rungwe sıradağlarından oluşur. Bu uçta sistemden ayrılarak güneye yönelen Kipengere Sıradağları ve Livingstone Dağları Nyasa Gölüne bakar. Doğuya doğru gittikçe yayvan bir biçim alan yükseltiler, uzunlamasına sıraların oluşturduğu Ukuguru Sıradağları ve Nguru Dağlarıyla kuzeye doğru ilerler. Dar es-Salaam'ın 190 km kadar batısına düşen Uluguru Dağları da bu sıralara koşut olarak uzanır. Daha kuzeyde kıyıya yakın, güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu Usambara ve Pare dağları yer alır. Karmaşık sırtlarla sarp bir görünüm kazanan bu kesimde dorukları karlarla kaplı dev bir volkanik kütle olan Kilimanjaro (Uhuru) Dağı yükselir. Kütlenin merkez konisi Kibo (5.895 m) Afrika'nın en yüksek doruğudur. Ülkenin tek etkin yanardağı Ol Doinyo Lengai de Kilimanjaro'nun batısında yer alır. Sarp dağlık bölgeden Masai Stepiyle ayrılan Mbulu-Kondoa ve Kiboriani dağlarının oluşturduğu ikincil bir kol, güneyde Ukuguru ve Rubeho dağlarıyla birleşerek dağ sistemini tamamlar.
Çöküntü vadisi sistemi Nyasa Gölünün kuzeyinden başlayarak iki kola ayrılır. Daha belirgin olan batı kolunun büyük bölümü, dünyanın ikinci en derin gölü olan Tanganika Gölünün sularıyla dolmuştur. Doğu kolu ise genellikle aşınmış olduğundan yalnızca ülkenin orta ve kuzey kesimindeki kırıklarla ortaya çıkar. Bu kırıkların yarattığı çöküntü alanları arasında Kilimanjaro'dan Hint Okyanusuna doğru güneydoğu yönünde uzanan Pangani Vadisi ile Orta Platonun kuzeybatısında yer alan Malagarasi Bataklığı sayılabilir. Dünyanın üçüncü büyük gölü olan kuzeydeki Victoria Gölü, Doğu Afrika Rift Vadisi sisteminin bir parçası değildir.
Yapı olarak mercan oluşumlu kayaçlara dayanan Zengibar ve Pemba adaları genelde alçak yüzeylidir. Zengibar'ın batı ve kuzeybatı kesimlerinde 60 m'yi geçen bazı sırtlar bulunur. Orta kesimindeki düz sırtı aşındıran akarsular, Pemba'ya tepelik bir görünüm verir. Her iki ada da verimli özlü topraklarla kaplıdır.
Afrika'nın üç büyük ırmağı Nil, Kongo ve Zambezi'nin kaynakları Tanzanya topraklarından doğar. Ülkenin başlıca akarsuyu ise güneyde geniş bir alanın sularını toplayan Rufiji Irmağıdır. Rufiji'nin yanı sıra Pangani, Wami, Ruvu ve Ruvuma ırmakları da Hint Okyanusuna dökülür. Ruvuma Irmağı çığırının büyük bölümünde Mozambik'le doğal sınırı oluşturur. Kagera ve birkaç küçük ırmak Victoria Gölüne, Bubu ve Wembere gibi ırmaklar ise iç havzalara doğru akar.
Toprak dokusu genelde kayaçların ayrışmasıyla oluşarak yerinde kalmış ya da yağmur sularıyla başka yerlere sürüklenmiş toprak türlerinden oluşur. Nemli ve yüksek kesimlerde kahverengi volkanik topraklar ve ferrisoller bulunur. Orta Platoda ve güneyde yer yer verimsiz podzollü topraklara da rastlanır.
Tanzanya'da yüksekliğe bağlı olarak genellikle yumuşak geçen Ekvator tipi bir iklim egemendir. Güneydoğudan gelen nem yüklü hava kütleleri martta eylüle değin ülkeyi etki altında tutar. Öbür aylarda ise kuzeydoğudan gelen kuru hava kütleleri ağır basar. Daha çok yağış miktarıyla belirlenen mevsimler arasındaki sıcaklık farkı oldukça düşüktür. Yıllık ortalama sıcaklığın 26,6°C'yi bulduğu kıyı kesiminde ve hemen içerideki bölgede yıllık yağış miktarı 1.000-1.900 mm arasında değişir. Bu kuşağın bir başka özelliği yüksek nemlilik oranıdır. Sıcak ve kurak olan Orta Plato yılda 500-750 mm düzeyinde yağış alır. Buna karşılık Victoria Gölü çevresinde yıllık yağış miktarı 2.250 mm'ye kadar çıkar.
Tanzanya'nın üçte bire yakın bölümünü altta çayır örtüsü bulunan, *miombo* adlı ağaçlıklar kaplar. Bu ağaçlıkların en tipik ağaç türleri akasya ve baklagiller familyasından tropik ağaçlardır. Küçük ve birbirinden kopuk kümelerden oluşan çeşitli orman türlerine ülkenin birçok yerinde rastlanır. Ormanlık alanlar ülke topraklarının yaklaşık yarısını oluşturur. İç kesimlerde yer yer saz ve otlarla örtülü bataklıklar bulunur. Kıyılardaki bazı koyları sık mangrov ormanları çevreler. Ulusal park ve av hayvanlarını koruma bölgesi olarak ayrılmış olan alanların toplam yüzölçümü 23.560 km²'ye ulaşır. Serengeti Ulusal Parkı tek başına 14.600 km²'lik bir alanı içine alır. Son derece zengin olan hayvan varlığı fil, gergedan, manda, aslan, pars, zebra ve zürafa ile boğa antilopu, kudu, dikdik ve çeşitli ceylan türlerini kapsar. Irmak ve göl kıyılarında suaygırları ve timsahlar yaşar. Ülkede barınan kuş türlerinin sayısı 1.500'ü bulur. Birçok değişik yılan, kertenkele ve böcek türüne de rastlanır.

NÜFUS. Tanzanya'da 120 dolayında farklı Siyah etnik topluluk yaşar. Ama bu Siyah toplulukların hiçbiri asıl öğeyi oluşturacak bir çoğunlukta değildir. Birinci sırada yer alan birbirine akraba Sukumalar ile Banyamuezilerin toplam nüfus içindeki oranı (1983) bile ancak yüzde 20'yi bulur. Etnik topluluklar temelde üç dil grubuna ayrılır. Bantu dil öbeğine giren başlıca topluluklar Sukumalar, Banyamueziler, Heheler, Makondeler, Uahayalar, Çagalar, Gogolar, Halar, Angoniler, Nyakyusalar ve Yaolardır. Nil dil öbeği içinde yer alan toplulukların başında Luolar, Kalencinler ve Masailer gelir. Kuşi dil öbeği ise ağırlıklı olarak Mbulungeler, İrakular, Gorovalar ve Mbuguları kapsar. San dili konuşan Sandaveler ile Hadzaların ülkenin en eski sakinlerinin soyundan geldiği sanılır. Siyahlar dışında kalan küçük bir azınlık kesim başta İngilizler olmak üzere Avrupalılar, özellikle Hindistan ve Pakistan'ın çeşitli bölgelerinden gelme Asyalılar ve Araplar gibi değişik öğelerden oluşur. Resmî diller Svahili dili ve İngilizcedir. 19. yüzyıl başlarında ortak bir ticaret dili olarak yaygınlaşmaya başlayan Svahili dili temelde bir Bantu dili olmakla birlikte Arapça, İngilizce, Hintçe ve Portekizceden alınma çok sayıda sözcüğü içerir. Kıyılarda Arapça da yaygın olarak konuşulur. Hem Hıristiyanların, hem de Müslümanların toplam nüfus içindeki oranı (1984) üçte bire yakındır. Geleneksel inançlara bağlı olanların sayısı sürekli bir azalma eğilimi göstermektedir.
Nüfus yoğunluğu (1992) ülke genelinde kilometrekare başına 29,2 kişidir. Bununla birlikte iklim koşullarına, toprak dokusuna ve çeçesineğinin varlığına bağlı olarak dengesiz bir nüfus dağılımı görülür. Ülkenin orta ve batı kesimleri çok seyrek bir nüfusu barındırır. Nüfusun toplandığı başlıca yerler Victoria Gölü çevresi, bol yağış alan dağlık bölgeler, ırmak vadileri, kıyı şeridi ve adalardır. Tanzanya kentleşme düzeyinin en düşük olduğu Afrika ülkelerinden biridir; kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 32,8'dir. Kentsel nüfusun yarıdan fazlasının yaşadığı Dar es-Salaam dışındaki önemli kentler Mwanza, Dodoma, Tanga ve Zengibar'dır. Dağınık yerleşim birimlerini bir araya getirerek kırsal kesime sosyal hizmetlerin götürülmesini kolaylaştırmak amacını da

BÜKOBA
TANZANYA
SERENGETİ ULUSAL PARKI
SERENGETİ OVASI
MASAİ STEPİ
KUZEY ZANZIBAR SHAMBANI
ZANZIBAR MİJİNİ
ZINGBAR
GÜNEY ZANZIBAR SHAMBANI
Dar es-Salaam
HİNT OKYANUSU
MUALA TEPELERİ
RUANA ULUSAL PARKI
ZAİRE
TANZANYA
ZAMBİA
TANZANYA
İşaretlerin büyüklüğü
kentlerin görece büyüklüğünü gösterir
Yükseklikler metre cinsindendir
160 mi

güden ve 1970'te uygulanmaya başlayan komünal (*ujamaa*) köyler programı belirli ölçüde başarıya ulaşmıştır. 1980'lerin başlarındaki verilere göre toplam nüfusun dörtte üçünden fazlasını barındıran bu tür köylerin sayısı 7.700 dolayındadır.

Tanzanya'nın doğal nüfus artış hızı Afrika ölçülerine göre de oldukça yüksektir. Son yıllarda ölüm oranındaki düşüşe karşın doğum oranının hemen hemen aynı düzeyde seyretmesi, bu artış eğiliminin daha da hızlanacağını gösteren bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Doğum ve ölüm oranları (1991) sırasıyla binde 49,5 ve binde 15,2'dir. Ülkenin buna bağlı olarak ortaya çıkan bir başka özelliği son derece genç bir nüfusa sahip olmasıdır. Toplam nüfus içinde 29 yaş altındaki kesimin oranı yüzde 74,7'dir.

EKONOMİ. Tanzanya'da merkezî planlamayla yönlendirilen, büyük ölçüde tarıma dayanan, gelişme yolunda bir ekonomi yürürlüktedir. Ülkenin 1970'lerde sağladığı sınırlı ekonomik büyüme, daha sonra ortaya çıkan olumsuz etkenlerle kesintiye uğramıştır. Ekonomik durumu önemli ölçüde bozan bu etkenler arasında Uganda'yla askeri çatışmanın (1979-81) yarattığı ağır yük, ihracat gelirlerindeki düşüş ve yükselen petrol fiyatlarının getirdiği ek maliyet sayılabilir. Kalkınmaya dönük yatırımlar için gerekli finansmanın üçte ikiden fazlası çeşitli ülkelerden alınan kredi ve yardımlardan karşılanmaktadır. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 2,7 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 120 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1989) yüzde 51,2 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1987) yüzde 82,4'ü çalışır. Ekili ve dikili alanlar ülke topraklarının ancak yüzde 3,8'ini oluşturur. Kırsal kesimde uygulanan kalkınma programının temeli, yardımlaşma, kolektif üretim, fırsat eşitliği ve kendine yeterlilik ilkelerine dayanan *ujamaa* köyleridir. Tarımsal rekolte yıldan yıla önemli farklılıklar gösterir. Öte yandan kuraklık, makine ve yakıt yetersizliği gibi etkenler de sık sık ciddi üretim kayıplarına yol açar. Yetiştirilen gıda ürünlerinin başında mısır, manyok, kocadarı, darı, pirinç ve muz gelir. Ticari tarım ise ağırlıklı olarak kahve, karanfil, pamuk, sisal, kaju, çay ve tütün gibi ürünleri kapsar. Geniş alanları kaplayan çayırların önemli bir bölümünden, çeçesineği istilası nedeniyle tam olarak yararlanılamamaktadır. Bununla birlikte sığır, keçi ve koyun besiciliği bazı yerlerde başlıca gelir kaynağı durumundadır. Kümes hayvancılığı da oldukça gelişmiştir. Yerel tüketime dönük balık avcılığı ırmak ve göllerle sınırlıdır. Ormanlardan belirli miktarda kereste elde edilir.

Tanzanya'nın oldukça zengin sayılan yeraltı kaynaklarını arama ve işletmeye açma çalışmaları hâlâ sürmektedir. Günümüzde işletilen başlıca kaynaklar altın, tuz, değerli taşlar, alçı, kaolin ve kaya fosfatıdır. Elmas üretimi geçmişe göre önemli ölçüde gerilemiştir. Ülkenin güneybatısındaki zengin kömür ve demir cevheri yataklarını işletmeye yönelik çalışmalar giderek ilerlemektedir. Son yıllardaki önemli bir gelişme de Songo Songo Adasında petrol ve doğal gaz bulunmasıdır. Dünya Bankası ve Cezayir'in yardımıyla başka yerlerde yürütülen arama ve sondaj çalışmaları da sürmektedir. Ülkenin saptanabilen öteki yeraltı kaynakları arasında kalay, tungsten, kurşun, bakır ve gümüş sayılabilir.

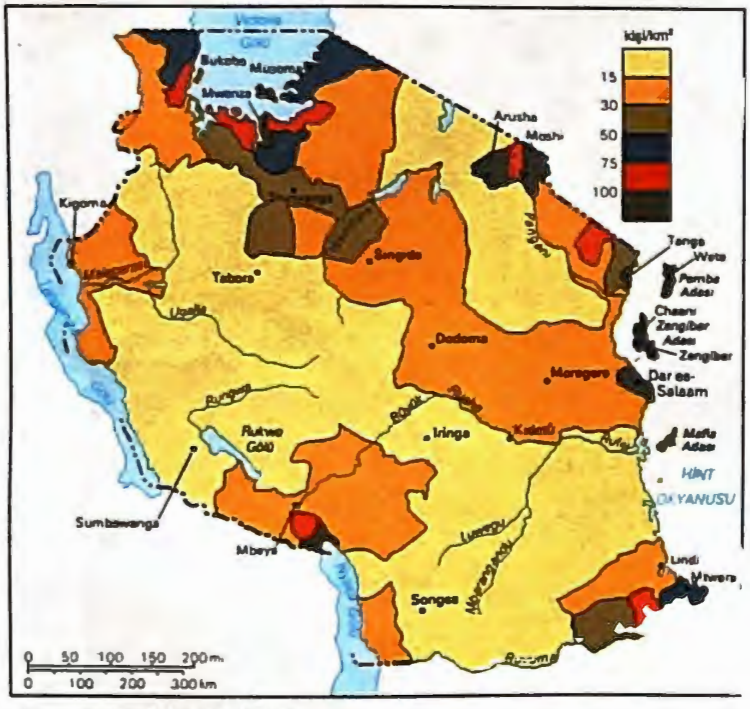

Tanzanya'da Nüfus Yoğunluğu

İmalat sektörünün ekonomiye katkısı son derece sınırlıdır. Daha çok yerel ürünleri işleyen sanayi kuruluşlarının büyük bölümü devletin elindedir. En gelişmiş sanayi dalları gıda üretimi ve dokumacılıktır. Çimento, gübre, demir levha ve işlenmiş deri gibi sanayi ürünlerine dayalı kuruluşlar henüz küçük ölçeklidir. Dar es-Salaam'da bir petrol rafinerisi vardır. Yıllık elektrik üretimi (1990) yaklaşık 885 milyon kW-sa düzeyine ulaşmıştır; bunun büyük bölümü hidroelektrik santrallardan elde edilir.

Hizmet sektörü ekonomiye önemli bir katkıda bulunur. Bankacılık ve sigortacılık sistemi bütünüyle devletin denetimindedir. Dış ticaretin büyük bölümü de devlet eliyle yürütülür. Doğal güzellikleri ve zengin bir hayvan varlığını barındıran ulusal parklar ülkeye çok sayıda turist çeker. Dar es-Salaam yakınlarındaki kıyılarda ve ülkenin kuzey kesiminde yeni turistik tesisler açılmıştır. Doğu Afrika Topluluğu'nun 1977'de dağılmasından sonra Kenya-Tanzanya sınırının turistik gezilere kapanması, son yıllarda bu alandaki gelirlerde bir düşüşe yol açmış bulunmaktadır. Bu duruma bağlı önemli bir gelişme de Tanzanya'nın kendi liman tesisleriyle demir ve hava yolu sistemlerine daha geniş kaynaklar ayırmak zorunda kalmış olmasıdır.

Tanzanya'nın ithalat giderleri genelde ihracattan sağladığı gelirin iki katını bulur. Başlıca ithalat kalemlerini gıda maddeleri, yakıt ve makineler oluşturur. İhracat ise büyük ölçüde kahve, pamuk, sisal ve karanfil gibi tarım ürünlerine dayanır. Tanzanya'nın dış ticaretinde en önemli yeri İngiltere, Almanya, Japonya, İtalya ve Hollanda tutar.

Bütün merkezleri kapsayan karayolları ağının küçük bir bölümü kaplanmıştır. Demiryolları devletçe işletilir. Üç ana hat Dar es-Salaam'ı kıyı kesimindeki Tanga ve Moshi'ye, iç kesimdeki Kigoma'ya ve Mbya üzerinden Zambia'ya bağlar. Aynı zamanda Burundi, Zaire ve Zambia'ya hizmet veren Dar es-Salaam limanı dışında Tanga ve Mtwara limanları da ihracat açısından önem taşır. Victoria ve Tanganika göllerinde düzenli gemiler işler. Dar es-Salaam ve Kilimanjaro'da uluslararası havalimanları vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Tanzanya'nın yönetim biçimi tek parti egemenliğine dayalı üniter bir cumhuriyettir. Bununla birlikte Şubat 1992'de çok partili sisteme geçiş kararı alınmıştır. İçişlerinde özerk olan Zengibar'ın kendi yerel yasama ve yürütme organları vardır. 1977 tarihli anayasa uyarınca birlik cumhuriyeti adına yürütme yetkisini, beş yıllık bir dönem için halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı kullanır. Aynı zamanda silahlı kuvvetler başkomutanı olan cumhurbaşkanına, hükümet işlerinde, cumhurbaşkanı yardımcısının ve başbakanın da yer aldığı bir bakanlar kurulu yardım eder. Cumhurbaşkanlığı ve cumhurbaşkanı yardımcılığı makamlarının Tanganika ve Zengibar kökenli iki kişi tarafından doldurulması anayasa gereğidir. Yasama organı 255 üyeli Ulusal Meclis'tir. Beş yılda bir yapılan genel seçimlerde her seçim bölgesinde ülkenin tek partisi Tanzanya Devrimci Partisi'nin (Chama Cha Mapinduzi), gösterdiği iki aday yarışır. Siyasal bir konum taşıyan il yöneticileri, idare ile parti arasındaki bağlantıyı sağlar. Yerel yönetim meclisleri de partinin denetimi altındadır.

Anayasaya göre yargı bütünüyle bağımsızdır. Yargıçları atayan cumhurbaşkanı, bu konuda başyargıcın da görüşüne başvurur. İlk derece mahkemelerinde hukuk öğrenimi görmüş bir yargıçla birlikte meslekten olmayan iki yerel yargıç görev yapar. Başyargıç ile sekiz üye yargıçtan oluşan Üst Mahkeme, alt mahkemelerden gelen davaların yanı sıra önemli ağır ceza davalarına ve maddi değeri yüksek hukuk davalarına bakar. Anayasa Mahkemesi yalnızca anayasayla ilgili konularda görevlidir. Zengibar'daki mahkemelerin verdiği kararların temyiz mercii Yüksek Konsey'dir. Tanzanya'da yürürlükte olan hukuk sistemi İslam, İngiliz ve gelenek hukuklarından gelme öğeleri içerir.

Devletin yönetimi altında olan ülke çapındaki sağlık hizmetleri ağı hastaneleri ve dispanserleri kapsar. Bu alanda büyük yatırımlar yapılmıştır. Özellikle koruyucu hekimliğe ağırlık verildiğinden, denetim önlemlerine bağlı olarak sağlık koşullarında önemli bir iyileşme olduğu söylenebilir. Başlıca çevre hastalıkları sıtma, uyku hastalığı, şistozomiyaz ve paraziter hastalıklar-

dır. Bazı bulaşıcı hastalıkların yanı sıra yetersiz beslenme de hâlâ ciddi bir sorundur. Ortalama yaşam süresi (1991) kadınlarda 55 yıl, erkeklerde 50 yıldır. Bebek ölüm oranı binde 105 gibi oldukça yüksek bir düzeydedir. Çalışma yaşamını düzenleyen yasalarla sosyal hakların yanı sıra işçi sağlığı ve güvenliğini kapsayan ve kadınlarla gençlere iş olanağı yaratılmasını öngören hükümler getirilmiştir. İşçi-işveren uyuşmazlıklarının çözümü devlete bırakılmıştır. Sendikalar daha çok partiye bağlı kitle örgütleri işlevini görür. Devletin yürüttüğü önemli bir hizmet de düşük gelirlilere yönelik toplu konut yapımıdır.

Eğitim 7-14 yaşlar arasında zorunlu ve parasızdır. Yedi yıllık ilköğrenimi izleyen ortaöğrenimin süresi 4-6 yıl arasında değişir. Ortaöğrenim düzeyinde meslek ve din okulları da vardır. Başlıca yükseköğretim kurumu Dar es-Salaam Üniversitesi'dir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Birçok dil, gelenek ve göreneği kapsayan karmaşık etnik doku, Tanzanya'nın kültürel yaşamında olağanüstü bir çeşitlilik yaratmıştır. Canlılığını koruyan geleneksel plastik sanatlar arasında Makondelerin soyut ahşap oymacılığı ve Masailerin silah yapımı özgün bir yer tutar. Zengibar zengin süslemeli sandık ve ev kapılarıyla ünlüdür. Sepet, çerçeve, çömlek, deri eşya, davul ve müzik aletleri yapımında da yerel özellikleri yansıtan bir çeşitlilik görülür. Her kabilenin kendi folkloru ve halk dansları vardır.

Svahili dili Siyah Afrika'nın en işlek dillerinden biridir. Bu dilde şiir ve düzyazı ürünleri vermiş olan Shaaban Robert önemli bir ad sayılır. Bir edebiyat adamı olarak da ün yapmış olan Cumhurbaşkanı Julius Nyerere, özellikle Svahili diline yaptığı Shakespeare çevirileriyle tanınır.

Tanzanya'da Svahili dilinde ve İngilizce yayımlanan günlük gazetelerle radyo ve televizyon yayınları devletin denetimindedir.

TARİH. Eski çağlar ve Arap nüfuzu. Bugünkü Tanzanya toprakları insan yerleşimine ilişkin en eski kalıntıların bulunduğu bölgelerden biridir. Bu eski yerleşim alanlarının başında kuzeyde yer alan Olduvai Boğazı(*) gelir. İÖ 1. binyılda büyük olasılıkla Etiyopya'dan gelerek bugünkü Tanzanya'nın kuzey kesimine yerleşen Kuşi halkları zamanla daha güneydeki bölgelere de yayıldılar. Aynı binyılın ilk yarısındaki bir dönemde demir işlemesini bilen Bantu halkları da batıdan ülkeye girmeye başladılar. Teknik ve sayısal üstünlük, Bantu halklarının avcılık ve toplayıcılıkla geçinen yerel toplulukları kısa sürede kendi içlerinde eritmelerini sağladı. Yerleşme süreciyle birlikte Bantular arasında dil ve toplumsal örgütlenmeye dayalı farklılıklar ortaya çıktı.

Tanzanya'nın bir bölümünü de içine alan Doğu Afrika kıyıları ile Arabistan arasında ticari ilişkilerin gelişmesi İS 1. yüzyıl öncesine rastlar. Bu dönemde Hindistan'la bazı bağların var olduğunu gösteren bulgular da ortaya çıkarılmıştır. Kıyılarda bir dizi ticaret merkezi kuran Araplar, bölgenin Siyah halklarıyla genelde barış içinde yaşadılar. Portekizlilerin 15. yüzyıl sonlarında bölgeye girişi, Arapların konumunun giderek sarsılmasına yol açtı. İç kesimlere yönelmek için pek çaba göstermeyen Portekizliler, kıyıdaki Arapların Umman sultanıyla kurduğu ittifak sonunda 18. yüzyıl başlarında Ruvuma Irmağının kuzeyindeki üslerinden çekilmek zorunda kaldılar.

Umman Sultanlığı'nın bölgeyle sınırlı ilişkileri, Fransızların köle ticaretine giriştiği 1770'lerde hızla canlılık kazanmaya başladı. Bir dönem kıyı açıklarındaki bir adada kurulu eski Kilwa kentini kullanarak köle sağlayan Arap tüccarlar, 19. yüzyıl başlarında yeni kaynaklar bulmak amacıyla iç kesimlere, özellikle de güneydoğu yönünde Nyasa Gölü çevresine ulaşmaya yönelik adımlar attılar. Daha kuzeydeki sızma çabalarında Siyah kabilelerin ticaret yollarını izleyen bazı tüccarların Banyamuezi bölgesine girmesi (y. 1825), köle avcılığının yanı sıra fildişi ticaretini de önemli bir gelir kaynağı durumuna getirdi. Başkentini Maskat'tan Zengibar'a taşıyan (y. 1830) Umman sultanı Seyyid Said bin Sultan, bu ticari olanakların kullanılması için Araplara her türlü desteği verdi. Banyamuezi topraklarına yerleşen Arap tüccarlar 1840'ların başlarında Tanganika Gölü kıyılarına kadar ilerlediler. Göl kıyısında kurulan Tabora ve Ujiji önemli ticaret merkezlerine dönüştü. Siyahları bir araya getirerek 1870'lerde Arapların ticaret yollarını denetim altına alan Mirambo'nun bölgede kurduğu güçlü krallık, onun ölümünden (1884) sonra kısa sürede parçalandı.

Sömürgecilik. Avrupalıların 19. yüzyıl ortalarında Doğu Afrika'da yürüttüğü misyonerlik çalışmaları ve keşif seferleri, çok geçmeden bölgenin sömürgeleştirilmesine yönelik girişimlere büründü. Alman göçmenlerin bölgeyi yerleşime açma çabalarıyla 1885'e doğru Arapların bölgedeki nüfuzu önemli ölçüde kırıldı. Ertesi yıl İngilizler ve Almanlar arasında varılan bir anlaşmayla, Zengibar sultanının anakaradaki egemenliği dar bir kıyı şeridiyle sınırlandırıldı. Ardından iç kesimdeki topraklar Kilimanjaro Dağının kuzeyinden geçen bir sınır çizgisiyle iki nüfuz alanına ayrıldı. Böylece sınırın güneyinde kalan bölge Alman nüfuzu altına girdi. Önceleri Alman Doğu Afrika Kumpanyası'nın yönetimine bırakılan bu topraklar, Zengibar sultanından satın alınan kıyı şeridiyle birlikte 1891'de doğrudan bir Alman protektorası olarak düzenlendi. İzleyen dönemde sisal, pamuk, kahve ve kauçuk üretimi geliştirilirken, iç kesimlere uzanan demiryollarının da inşasına başlandı. Alman göçmenlerin geniş plantasyonlar kurduğu bu süreçte Siyahların gösterdiği direnişler bastırılarak 1907'de kesin bir denetim sağlandı.

I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz gemilerince abluka altına alınan Alman Doğu Afrikası'nın Almanya'yla bütün ilişkileri kesildi. Karadan saldırıya geçen İngiliz birlikleri 1916'da bütün protektorayı işgal etti. Savaştan sonra Ruanda-Urundi-Qulonga üçgeni dışında kalan bölge, Tanganika Toprakları olarak Milletler Cemiyeti adına İngiliz manda yönetimine verildi.

1920'den başlayarak İngiliz valiler aracılığıyla yönetilen Tanganika'da Siyahların toprak hakları ve toplumsal örgütlenmesi kabile şeflerine dayanılarak yeniden düzenlendi. Ayrıca Avrupalı ve Asyalı göçmenlerin yer aldığı bazı yerel yönetim kurumları oluşturuldu. Ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik planlar ise 1929'daki Büyük Bunalım'ın etkisiyle büyük ölçüde kesintiye uğradı. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği kısıtlamalar ithal mallara bağımlılığı azaltma sürecini açarken, tarımsal ürünlerin ve yerel hammaddelerin değerlendirilmesini de gündeme getirdi. Savaş sonrasının koşulları bu gelişmeleri daha da hızlandırdı.

Tanganika'nın bağımsızlığını kazanması. Savaşın ardından Tanganika'nın Birleşmiş Milletler vesayet yönetimi altına girmesi (1947), ülkenin tarihinde yeni bir dönüşümü başlattı. Vesayet anlaşması uyarınca ülkenin siyasal yapısını biçimlendirme görevini üstlenen İngiliz hükümeti, ilk yıllarda bu işi ağırdan alma yoluna gitti. Ama Tanganika Afrika Ulusal Birliği'nin (TANU) giderek güçlenmesi, 1950'lerde bu sürecin hızlanmasını sağladı. Manda yönetimi döneminden kalma yasama konseyine daha önce girmiş olan Siyahlar çok geçmeden ağırlıklı bir konum kazandılar. Afrikalı, Asyalı ve Avrupalı toplulukların ayrı ayrı temsilini öngören bir sistem çerçevesinde yapılan 1958'deki seçimlerden TANU büyük bir zaferle çıktı. Aralık 1959'da yeni bir anayasanın benimsenmesinden sonra, Eylül 1960'ta TANU'nun ağırlıkta olduğu bir hükümet başa geçti. Tanganika'nın bağımsızlığının resmen ilan edildiği Aralık 1961'de, TANU'nun mücadelesine önderlik etmiş olan Julius Nyerere ülkenin ilk başbakanı oldu.

Zengibar'daki gelişmeler. Said bin Sultan'ın ölümünden (1856) sonra Afrika'daki topraklarının başına oğlu Mecid geçerken, Umman'ın yönetimi bir başka oğlu Suveyni'ye kaldı. Böylece Umman'dan bağımsızlaşan Zengibar Sultanlığı, Mecid ile 1870'te yerine geçen kardeşi Bergaş bin Said'in (ö. 1888) döneminde adım adım İngiliz nüfuzu altına girdi. Bu arada kıyı şeridinin yitirilmesi nedeniyle sultanlığın elindeki topraklar adalarla sınırlandı. 1890'da resmen bir protektora yönetimi kuran İngilizler, bir yüksek temsilci aracılığıyla sultanlık makamını tam bir denetim altına almanın yanı sıra danışma organı niteliğinde bir protektora konseyi oluşturdular. Bu konsey 1926'da yerini üyeleri atamayla belirlenen yasama ve yürütme meclislerine bıraktı.

İngiliz hükümetinin Kasım 1960'ta Zengibar için yeni bir anayasa hazırlamasından sonra, Haziran 1961'de yapılan seçimlerde Siyahları temsil eden Afro-Şirazi Partisi (ASP) 10, Araplara dayanan Zengibar Milliyetçi Partisi (ZNP) 10, bu partiden kopan Zengibar ve Pemba Halk Partisi (ZPP) üç sandalye elde etti. ZNP ve ZPP bir araya gelerek Muhammed Şamte Hamadi'nin başkanlığında bir hükümet kurdu. Sultanlığa içişlerinde kendi kendini yönetme hakkının tanındığı Haziran 1963'ten sonraki seçimleri de ZNP-ZPP koalisyonu kazandı. Bunu izleyen görüşmeler sonunda Zengibar Aralık 1963'te bağımsızlığını elde etti.

Ocak 1964'te Siyahlardan destek alan "Mareşal" John Okello'nun öncülüğündeki bir ayaklanmayla hükümet devrilerek cumhuriyet ilan edildi. Devrimden sonra ASP önderi Sheikh Abeid Amani Karume cumhurbaşkanlığına getirilirken, 30 kişilik Devrim Konseyi bütün yasama ve yürütme yetkilerini elinde topladı. Yoğun baskılar karşısında çok sayıda Arap ve Asyalı Zengibar'dan ayrılmaya başladı. Yeni yönetim ekonomide geniş çaplı bir devletleştirme politikası uygulamaya yöneldi. Bu arada başta Çin Halk Cumhuriyeti ve ADC olmak üzere sosyalist ülkelerle sıkı ilişkiler kuruldu.

Birlik ve sonrası. Ocak 1962'de başbakanlıktan ayrılan Nyerere, Tanzanya'da cumhuriyet ilan edilmesinin ardından Kasım 1962'de büyük bir çoğunlukla cumhurbaşkanı seçildi. İzleyen dönemde TANU'nun yönetimdeki ağırlığını pekiştirmeye yönelik adımlar atılırken, sömürge döneminin kurumlarına ve kabile şefliği gibi geleneksel yapılara son verildi. Ama Zengibar'daki devrimden sonra Dar es-Salaam yakınlarındaki bir kışlada başlayan askeri isyan kısa sürede büyüyerek yönetimi güç duruma düşürdü. Olaylar sırasında saklanmak zorunda kalan Nyerere, İngilizlerin de yardımıyla ayaklanmayı bastırdıktan sonra Karume'yle eski dostluğuna dayanarak Zengibar'daki yeni rejimle ilişkileri geliştirmeye

yöneldi. İki tarafın yürüttüğü görüşmeler sonunda varılan bir anlaşmayla Nisan 1964'te Tanganika ve Zengibar tek bir cumhuriyet altında birleşti. Nyerere cumhurbaşkanı olarak kalırken, Karume de birinci cumhurbaşkanı yardımcısı oldu. Birlik cumhuriyeti içinde Zengibar'a oldukça geniş bir özerklik tanındı.

Nyerere'nin Şubat 1967'de açıkladığı Arusha Bildirgesi doğrultusunda daha sol bir çizgi benimseyen TANU, devletin ekonomik yaşamdaki ağırlığını artırmaya dönük yeni bir program uygulamaya başladı. Böylece anakara ile Zengibar arasında sağlanan ekonomik uyuma karşın, siyasal düzeydeki ayrılıklar bütünüyle ortadan kalkmadı. İki tarafın komplo gerekçesiyle 1971'de muhalif gruplara karşı açtığı siyasal davalar, TANU ve ASP arasındaki çatışmayı iyice açığa çıkardı. Ama Karume'nin Nisan 1972'de genç bir subay tarafından öldürülmesinden sonra yerine geçen Aboud Jumbe, Nyerere ile daha sıcak ilişkiler kurarak Zengibar'daki askeri rejimi sivilleştirme yönünde reformlara girişti. Sonunda Nyerere ve Jumbe Şubat 1977'de TANU ve ASP'nin Tanzanya Devrim Partisi adı altında birleşmesi konusunda anlaşmaya vardılar. 1980'de yapılan seçimlerde her ikisi de eski görevlerine büyük bir çoğunlukla seçildiler.

Nyerere Kasım 1985'te kendi isteğiyle cumhurbaşkanlığından çekilerek yerini Ali Hassan Mwinyi'ye bıraktı. Tanzanya Devrimci Partisi'nin (CCM) başkanlığını elinde tutan Nyerere'nin yönetimde süren ağırlığına karşın Mwinyi devletçi politikalardan adım adım uzaklaşılmasını sağlayan bir program izleyerek, Batı ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurulmasının yolunu açtı. Bu arada ekonomisi giderek gerileyen Zengibar'da özerkliği güçlendirmeye yönelik İslamcı bir akım ortaya çıktı.

Bağımsızlık sonrasında Afrika Birliği Örgütü (OAU) içinde etkili bir rol oynayan Tanzanya, özellikle Mozambik ve Zimbabve'deki bağımsızlık mücadelelerine geniş bir destek verdi ve Güney Afrika'ya karşı sertlik politikasının başını çeken ülkeler arasında yer aldı. Bu arada rejim farklılıklarının yarattığı bölgesel çekişmeler özellikle 1970'lerde Tanzanya'yı komşu ülkelerle karşı karşıya getirdi. Uganda cumhurbaşkanı İdi Amin'in 1978 sonlarında Tanzanya'ya karşı giriştiği saldırı, iki ülke arasında geniş çaplı bir savaşa yol açtı. Saldırıyı püskürttükten sonra 1979'da Uganda topraklarına giren Tanzanya birlikleri, İdi Amin'in devrilmesinin ve düzenin sağlanmasının ardından 1981'de geri çekildi. Tanzanya'nın bölge ülkeleriyle çekişmeleri, 1980'lerde yerini yumuşama ve işbirliğine dayalı bir ortama bıraktı.

Şubat 1990'da Tanzanya'nın çok partili siyasal yaşamdan çekinmesine gerek olmadığını açıklayan Nyerere aynı yıl mayısta CCM başkanlığından istifa ederek yerini Mwinyi'ye bırakacağını duyurdu. Ekim 1990'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini karşısında herhangi bir rakip bulunmayan Mwinyi kazandı. CCM'nin Şubat 1992'de yapılan kongresinde çok partili sisteme geçiş oybirliğiyle kabul edildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak*. ANAYILLIK.

Tanzimat (Arapçada "düzenlemeler"), TANZİMAT-I HAYRİYE olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısını Batı örneğine göre düzenlemek amacıyla gerçekleştirilen reformlar. 1839'daki Tanzimat Fermanı'yla(*) başlamış, I. Meşrutiyet'in ilanına (1876) değin sürmüştür.

II. Mahmud'un (hd 1808-39) yenileştirme girişimlerinin devamı sayılan Tanzimat'ın gerekçesi Tanzimat Fermanı'nda, Kuran'ın hükümlerine ve şeriat yasalarına uyularak yaşanan uzun bir refah çağından sonra çeşitli karışıklıklar ve şeriata bağlılığın terk edilmesi nedeniyle son 150 yılda Osmanlı Devleti'nin içine girdiği gerilemeyi durdurmak, eldeki kaynakları değerlendirerek 5-10 yıl içinde kalkınmayı sağlamak ve yeni yasalarla devlet yönetimini iyileştirmek biçiminde açıklanıyordu. Bu gerekçenin gerisinde ise Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu büyük sorunlar yatıyordu. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ayaklanması ve Boğazlar Sorunu Osmanlı devlet yapısının yetersizliğini açıkça ortaya koymuştu. Gerek uluslararası bir boyut kazanan bu sorunların çözümü, gerekse her alandaki yetersizliklerin giderilmesi, köklü bir kalkınma ve yenileştirme atılımıyla sağlanabilecekti. Tanzimat'ın mimarlarından olan Mustafa Reşid Paşa, daha Paris'te elçiyken II. Mahmud'a gönderdiği layihalarla geleneksel yönetimin bırakılmasını, Avrupa'daki parlamenter sisteme yakın bir sistemin benimsenmesini önermişti. Ama uygun ortam ve yeterli kadro bulunmadığından, önerilen idari, adli ve mali yenilikler yürürlüğe konamamıştı.

Osmanlı ordusunun Nizip Savaşı'nda (1839) Kavalalı İbrahim Paşa'ya yenik düşmesi, aynı günlerde II. Mahmud'un ölümü ve yerine Batı eğitimiyle yetişen ilk Osmanlı padişahı olan oğlu Abdülmecid'in (hd 1839-61) geçmesi, Mustafa Reşid Paşa'nın görüşleri doğrultusunda reformlara girişilmesi için elverişli bir ortam yarattı. Ağustos 1839'da İstanbul'a dönen Mustafa Reşid Paşa, gelenekçi yönetim kadrolarının direnişine karşın, öngörülen köklü yenilikleri içeren Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu (Tanzimat Fermanı) padişahın onayıyla yürürlüğe koydu (3 Kasım 1839).

Tanzimat'ın ilk hedefi, insan haklarına saygılı, hukuka dayalı yeni bir rejime geçildiğini duyurmak ve Batılı devletlerin desteğini kazanmaktı. Bu adımla Avrupa devletleri, o zamana değin kendi dışlarında tuttukları Osmanlı Devleti'nin varlığını kendi çıkarları açısından önemsemeye başladılar. İçeride ise birbirine zıt inanç, görüş ve akımların çatıştığı ülkede, siyasal birliğin dayandığı ortak noktaları bulma zorunluluğu ortaya çıktı. Bu yapılamazsa, farklı milliyet ve dinlerden toplulukları kapsayan, türdeş olmayan Osmanlı devlet yapısının Avrupa'dan gelen özgürlük, milliyetçilik ve bağımsızlık akımları karşısında dağılması kaçınılmazdı. Askeri, mali, toplumsal, idari ve adli alanlardaki aksaklıkları, düzensizlikleri ve eşitsizlikleri ortadan kaldırarak güçlü bir yönetim düzeni kurmak, Tanzimat'ın temel ilkesi oldu.

Fermanın yürürlüğe girmesini izleyen dönemde öncelikle Tanzimat'ın ne olduğunu yönetici kadrolara ve halka anlatmaya ağırlık verildi. Bu amaçla hazırlanan açıklayıcı yeni bir ferman ülkenin her tarafına ulaştırılmaya çalışıldı. Padişah Abdülmecid bu fermanla, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ce çıkarılacak tüzük ve yönetmeliklere kesinlikle uyacağını, herkesin yasa önünde eşit olduğunu, hiç kimsenin yargılanmadan ölüm cezasına çarptırılmayacağını, baskıların sona ereceğini, vergilerin gelirle orantılı ve hakça toplanacağını, askerliğin her erkek için belli bir çağda yükümlülük olacağını duyurdu.

Tanzimat uygulamaya konurken, başlangıçta uzak eyaletlerin geleneksel yönetim yapılarına dokunmamaya özen gösterildi. İlk adım olarak 1839'da iltizam kaldırıldı ve her yörenin özelliğine, üretim potansiyeline, ticari konumuna ve bireylerin kazancına göre vergi alınması kararlaştırıldı. Ardından buna uygun mali düzenlemelere geçildi. Her eyalete yeni ekonomik sistemi uygulayıp izleyecek birer "muhassıl-ı emvâl" gönderildi. Bütün kamu görevlilerine aylık bağlanarak, arpalık, paşmaklık, ocaklık türü gelir edinme yöntemleri yasaklandı. Eyalet merkezlerinde birer "büyük meclis", büyük kazalarda da "küçük meclis"ler kuruldu. Halkın seçtiği üyelerin de yer aldığı bu meclislerin başlıca görevleri vergi adaletini sağlamak, yenileştirmeleri yörede sürdürmek için gerekli kararları almak ve uygulamaktı. Metropolitler ve kocabaşılar da meclislere alındılar. Köylerde de ilk ihtiyar heyetleri oluşturuldu. Bütün bu organların oluşturulmasında Fransa'daki yönetsel düzenleme örnek alındı. Aynı dönemde angaryanın kaldırılması ve cizyenin yeniden düzenlenmesi gibi reformlar da yapıldı. Ferman sonrasında yeni dönem çalışmalarına 8 Mart 1840'ta törenle başlayan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, öncelikle rüşvet ve yolsuzlukları önlemeye, mal ve can güvenliğini sağlamaya yönelik bir ceza yasası taslağını kabul etti. Yasanın yürürlüğe girmesinden hemen sonra haklarında suç duyurusu yapılan birçok yüksek kamu görevlisi bu mecliste yargılanarak cezalandırıldı.

1841'de Maliye Nezareti yeniden örgütlendi. Vergilerin türlerine ve toplanma yöntemlerine ilişkin yasalar hazırlandı. Ama muhassılların vergi toplamada karşılaştıkları güçlükler aşılamayınca, iltizam yönteminin bir süre daha uygulanması zorunluluğu doğdu. Bunun da nedeni ekonomik göstergelerin ve yükümlü nüfusun ülke genelinde doğru saptanamamasıydı. Bu amaçla, 1844'te nüfus ve emlak yazım ve sayımı yapıldı. Bu sayımda ülke nüfusunun 21 milyon Müslüman, 14 milyon gayrimüslim olmak üzere 35 milyon dolayında olduğu belirlendi. Öte yandan fermanı izleyen anlaşmalarla yabancı sermaye yatırımları özendirilirken, doğacak anlaşmazlıklar için de Nizam-ı Muhakemat-ı Ticaret adlı nizamname yayımlanarak ilk ticaret mahkemesi kuruldu (1840).

Bütün bu girişimler, büyük Avrupa devletlerini olumlu yönde etkiledi. Mustafa Reşid Paşa'nın da girişimleri sonucu Mısır'la çatışma ve Boğazlar Sorunu Londra Antlaşması (1840) ve Londra Boğazlar Sözleşmesi (1841) ile Osmanlı Devleti'nin istediği yönde çözüme kavuşturuldu. Bununla birlikte Avrupa devletlerinin çoğu yapılan reformları yetersiz bularak yeni düzenlemeler doğrultusunda baskılarını sürdürdüler.

Tanzimat uygulamaları ülke içindeki gelenekçi çevrelerin de sert eleştirilerine uğradı. Eleştirilerin başlıcası, Hıristiyan Avrupa devletlerinin yönetsel ve yasal düzenlerinin Müslüman Osmanlı Devleti için uygun olamayacağı, taklitçiliğin yarar getirmeyeceği yönündeydi. Bu nedenle 1841'den sonra Tanzimat atılımlarında duraklama oldu. Bu dönemde daha çok sağlık ve eğitimle ilgili çalışmalar yapıldı. Gureba Hastanesi'nin kurulması, vilayetlerden çağırılan ikişer delegenin Meclis-i Vükela'da bölge sorunlarını aktarması uygulamasının başlaması, askerlikle ilgili yasaların çıkarılması, vilayetlerde imar meclislerinin kurulması, ülke haritasının hazırlatılması, Nizamiye Ordusu'nun örgütlenmesi (1843), rüştiyelerin yaygınlaştırılması ve Mekâtib-i Rüştiye Nezareti'nin kurulması, Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın çalışmaya başlaması (1845), sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesi, ilköğretimin İstanbul için zorunlu ve parasız kılınması gibi adımlar atıldı. Mustafa Reşid Paşa

1846'da sadrazamlığa getirilince eğitim alanındaki çalışmalar daha da hızlandırıldı. 1847'de Mekâtib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Öte yandan aynı yıl bir fermanla köle ticareti de yasaklandı.

Tanzimat'ın getirdiği ortam, umulan toplumsal barışı sağlayamadı. Değişik din ve milliyetlerden Osmanlı uyrukları arasındaki çatışmalar sürerken, merkezî yönetime karşı mücadeleler tırmanış gösterdi. İstanbul ve öteki büyük merkezlerdeki azınlıklar arasında Fransız, İngiliz uyruğuna geçme yönünde girişimler başladı. Lübnan'da Maruni-Dürzi çekişmesi açık bir savaşa dönüştü. ABD'li ve Avrupalı misyonerler, Anadolu ve Suriye'deki Hıristiyanlar arasında Protestan, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin propagandasını yoğunlaştırdılar. Yunanistan, topraklarını genişletmek için diplomatik ve siyasal mücadeleyi şiddetlendirdi. Fransızların Kuzey Afrika'ya sızma girişimleri hızlandı. Doğu Anadolu'da Kürt ayaklanmaları başladı.

1846'da ilk ülke içi gezisini yapan Abdülmecid, Tanzimat uygulamalarının yararlı olduğunu ve bu uygulamaların süreceğini açıkladı. Mustafa Reşid Paşa ilk sadrazamlığında geleneksel kurumları tasfiye etmeye çalışırken, doğan sorunları ve dış müdahaleleri diplomatik yollarla engelledi. Bu arada Yunanistan'la da bir barış antlaşması imzaladı. Eflâk-Boğdan (Memleketeyn) sorunundan kaynaklanan Osmanlı-Rus anlaşmazlığı Baltalimanı Antlaşması'yla giderildi. Avrupa'daki 1848 Devrimleri'nin ardından Macar milliyetçilerinin Osmanlı topraklarına sığınmasına izin verilmesi de Avrupa'da olumlu tepkiler yarattı. Osmanlı ülkesi "Avrupa'nın son özgürlük sığınağı" ilan edildi.

Tanzimat'ın yeniden hızlanmasıyla 1846'da mülki yönetimde düzenlemeye gidilerek eyalet sayısı 36'ya çıkarıldı. Yeni yerel yönetimlere geniş yetkiler tanındı. Merkezdeki Meclis-i Vükela'nın Avrupa ülkelerindeki hükümetler gibi çalışması için, Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Vükela'ya bağlı komisyonlar oluşturuldu. Adalet işlerinin düzenlenmesinde, şer'i yargı kurullarına ve ilmiye sınıfından kadıların konumuna dokunulmaksızın, İstanbul'da Muallimhane-i Nüvvab açılarak nizamiye mahkemelerine başkanlık edecek yargıçları yetiştirme yoluna gidildi.

Yönetim alanındaki yeniliklere muhtelit ticaret mahkemelerinin kurulması (1847) ve Kanunname-i Ticaret'in çıkarılması (1850) gibi düzenlemeler de eşlik etti. Kapitülasyonların yararına işleyen söz konusu yasa yerli ve geleneksel sanayiye büyük zarar verdi. İstanbul'da ve eyaletlerde binlerce kişi işsiz kaldı. Toprak mülkiyeti ve arazi kullanımıyla ilgili ilk yasa 1847'de çıkarıldı. Uygulamada ortaya çıkan sorunları gidermek için sonradan bu yasada birçok değişiklik yapıldı. İstanbul'da bir Ziraat Meclisi kuruldu. Faizsiz tarım kredisi uygulaması başlatıldı. Halkalı Ziraat Mektebi açıldı. İstanbul'daki feshane ve basmahane ile askeri teçhizat, çini fabrikaları, Bursa'daki ipek, İzmir'deki kâğıt, Adana ve Tarsus'taki pamuk fabrikaları da bu dönemde kuruldu.

Öte yandan 1854'te Şehremaneti adı altında, İstanbul'daki ilk belediye örgütü oluşturuldu. Bilim ve edebiyat alanında Batı'yı örnek alan telif ve çeviri çalışmaları yapıldı.

Tanzimat'ın birinci döneminde ekonomik bunalım ve artan borç yükü, Tanzimat atılımlarının köklü bir dönüşüm yaratmasını büyük ölçüde engelledi. Kamu görevlileri ile büyük bir bölümü gayrimüslim olan küçük bir azınlık dışında, geniş halk kitlesi Tanzimat'ın getirdiklerinden pek az yarar sağladı. Tırmanan enflasyon nedeniyle halk daha da yoksullaştı. Mustafa Reşid Paşa, kısa aralıklarla sürdürdüğü sadrazamlığı sırasında bu sorunlara köklü ve akılcı çözümler getiremedi.

Kırım Savaşı (1853-56) ve Paris Antlaşması'ndan (1856) sonra çıkarılan Islahat Fermanı'yla(*) Tanzimat'ın ikinci dönemi başladı. Azınlık cemaatlerine Müslüman halka göre daha geniş haklar tanıyan Islahat Fermanı'nın uygulanması için Bâbıâli'de bir "Meclis-i İcraat" kuruldu. Ama taşrada ve uzak eyaletlerde halkın yönetime sert tepki göstermesi nedeniyle birçok girişim sonuçsuz kaldı. Dış müdahaleler de giderek yoğunlaştı. Büyük devletler İstanbul'daki elçileri aracılığıyla sık sık Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başladılar. Sırp, Karadağ, Girit, Bulgaristan, Suriye, Cidde, Lübnan, Bosna-Hersek'teki ayaklanmalar iç sorunları ikinci plana itti.

Eflâk-Boğdan'ın ayrılmasından (1859) sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları hızla daralmaya başladı. Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve son olarak da Bosna-Hersek bağımsızlık kazandı. Midhat Paşa'nın 1860'larda Rumeli vilayetlerinde uyguladığı reformlar, kalıcı iyileştirmeler getiremedi. Büyük devletlerin Arabistan Yarımadasındaki ayaklanmaları desteklemesi nedeniyle Cidde ve Lübnan'la ilgili reform çalışmalarından da bir sonuç alınamadı. Abdülaziz'in (hd 1861-76) tahta çıkmasından sonra keyfi ve kişisel yönetim öne çıktı. Parasal bunalım, dış ve iç borçlanmalarda devletin en ağır sorunu oldu. Sadrazam Âli Paşa'nın çözüm arayışları sonuç vermedi. Padişahın aşırı harcamaları ve lüks saray yaşamı, yönetime duyulan tepkiyi artırdı. Balkanlar'dan gelen yoğun göç, işsizlik, Batılılaşma olgusunun yarattığı uyumsuzluklar toplumsal yapıyı daha da sarstı.

Bütün bu olumsuz koşullara karşın, Tanzimat'ın bazı önemli yenilikleri bu dönemde gerçekleştirildi. İdari reformlar çerçevesinde 1864'te oluşturulan Tuna vilayeti, Tanzimat'ın temel ilkelerinin uygulandığı örnek bir yönetim birimi oldu. 1867'deki düzenlemeyle Osmanlı toprakları Rumeli'de 10, Asya topraklarında da 15 vilayete ayrıldı. Salname adı verilen devlet ve vilayet yıllıkları yayımlanmaya başladı. Aynı yıl taşınmaz satın alma hakkı tam olarak tanındı ve Mecelle(*) hazırlandı. 1869'da yürürlüğe konan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde parasız ve zorunlu ilköğretim ilkesine yer verildi.

Âli Paşa'nın ölümünden (1871) sonra, sadrazamlık sık sık el değiştirdi. Bâbıâli'nin Abdülaziz çevresindeki kadrolarca yönlendirilmesi, Tanzimat'ın gerilemesine yol açtı. "Meşrutiyet"in ilanını amaçlayan Yeni Osmanlıların örgütlenme çabaları arttı. Abdülaziz 1873'ten sonra yoğunlaşan dış sorunları gerekçe göstererek sert bir politika izlemeye başladı.

1875'te Bosna-Hersek Ayaklanması'nın bastırılması için çıkarılan Adalet Fermanı sonuç vermedi. 1876'da Bulgaristan'da da ayaklanmalar baş gösterdi. Büyük devletlerin Doğu Sorunu'nu gündeme getirmeleri, yeni bir dış baskı ortamı yarattı. Devletin mali yönden iflasını belgeleyen Ramazan Kararnamesi(*), İstanbul'daki Softalar Ayaklanması, saray harcamalarının yarattığı hoşnutsuzluklar, sonunda Abdülaziz'in tahttan indirilmesine yol açtı (30 Mayıs 1876). I. Meşrutiyet'in ilanına (23 Aralık 1876) değin süren V. Murad'ın saltanatından sonra tahta II. Abdülhamid (hd 1876-1909) geçti ve söz verdiği gibi, Meşrutiyet'i ilan etti. I. Meşrutiyet'in ilanıyla Tanzimat dönemi sona erdi.

Tanzimat edebiyatı, Türkiye'de 19. yüzyılda, divan edebiyatı yerine Batı edebiyatının örnek alındığı yeni edebiyat. Tanzimat dönemi edebiyatı Türk edebiyatının Batılılaşma yolundaki ilk evresini oluşturur.

3 Kasım 1839'da Mustafa Reşid Paşa'nın okuduğu Tanzimat Fermanı'yla gerçekleştirilen reformlara koşut olarak edebiyatta da ilk değişmeler görülmeye başladı. Tanzimat edebiyatçılarının öncelikle üzerinde durdukları konu dil oldu. Çoğunluğu sanatın amacının halkı eğitmek olduğu görüşünde birleşen Tanzimat dönemi yazarları, halkın anlayabileceği yalın bir dille yazmayı ön planda tuttular. Agâh Efendi'nin 1860'ta çıkarmaya başladığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesi Tanzimat edebiyatının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Bu gazeteyle birlikte Tanzimat edebiyatı gerçek kimliğine kavuştu. Eski edebiyat geleneği gerilemeye başladı. Şinasi ile birlikte Namık Kemal ve Ziya Paşa da yazılarında divan edebiyatını öz ve biçim yönünden eleştirerek edebiyatta Batılılaşmayı savundular. Montesquieu, Rousseau, Voltaire gibi devrimci Fransız yazarlarının etkisinde kalarak yazı ve şiirlerinde vatan, hürriyet, hak, eşitlik gibi kavramlara yöneldiler. Toplumun bozuk yanlarını göstererek, bunların düzeltilmesinde sanatın işlevini vurguladılar. Ahmed Midhat, Cevdet Paşa, Şemseddin Sami gibi ünlü yazarlarsa dilde yalınlaşmayı savunmalarına karşın, bu görüşlerini tümüyle yaşama geçiremediler. Örneğin tiyatro, anı, mektup ve belli bir oranda makale ile romanda yalın bir dil kullandılarsa da, şiirde eski dili bırakamadılar.

Tanzimat şairleri yeniliği daha çok özde gerçekleştirdiler. Tanzimat edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Şinasi 1858'de Fransız şairlerden yaptığı çevirileri bir kitapta toplayarak Türk okuruna Batı şiiri konusunda ilk örnekleri verdi. Şinasi şiire toplumsal düşünceyi getirirken, kasidenin klasik biçimini de değiştirdi. Namık Kemal şiirlerinde özellikle hürriyet ve vatan kavramlarına geniş yer vererek "toplum için sanat" anlayışının başarılı örneklerini verdi. Özündeki coşkunun yanı sıra söyleyişindeki içtenlik ve yüreklilik, onu Tanzimat şiirinin önemli temsilcilerinden biri yaptı.

Tanzimat edebiyatının ikinci kuşağı sayılan Recaizade Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hamid (Tarhan), yapıtlarında toplumsal konulardan uzaklaştılar. Recaizade Mahmud Ekrem, şiirin amacının güzellik olduğunu, güzelliğin doğada ve insanda bulunduğunu, şiirin özüyle ve biçimiyle bir bütün oluşturduğunu, konuşma dilinden ayrı bir dille yazılması gerektiğini savundu. Şiir dilindeki asıl yeniliği gerçekleştiren Abdülhak Hamid, biçimsel kurallara aldırmadığı gibi, zaman zaman dil kurallarını da dikkate almadı. Hamid'in bazı şiirleri Batı etkisindeki yeni şiirin gerçek temsilcisi sayıldı ve onun "şair-i azâm" diye anılmasına yol açtı.

Batıya yönelişle birlikte, divan edebiyatında bulunmayan makale, anı, eleştiri, öykü, roman, tiyatro gibi türler de Tanzimat edebiyatına girdi. Öykü ve romanda çeviri başta geliyordu. İlk roman örneği de gene bir çeviri, Yusuf Kâmil Paşa'nın Fénelon'dan çevirdiği *Terceme-i Telemak* (1862) oldu. *Monte Kristo* (1871), *Atala* (1872), *Sefiller* (1880), *Robenson* (1885), *Pol ve Virjini* (1893) çevirileri, romanı Türk okuruna tanıttı. Bu dönemde ilk telif roman örneklerini veren Şemseddin Sami, Namık Kemal ve Ahmed Midhat'ta romantizmin etkileri vardı. İkinci kuşak romancılar Recaizade Mahmud Ekrem, Samipaşazade Sezai, Nabizade Nazım ise gerçekçiliğe yöneldiler.

Tiyatro türünün ilk örneğinin 1844'te tarihçi Hayrullah Efendi'nin yazdığı, teknik açıdan

çok zayıf olan *Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim'i Gülşeni* adlı oyun olduğu ileri sürülmüştür. Ama asıl başarılı ilk örnekleri Şinasi, Namık Kemal, Abdülhak Hamid verdiler. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* (1860, 1992), Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'si (1873, yb 1940, 1992), *Celaleddin Harezmşah*'ı (1875, yb 1977) ve *Gülnihal*'i (1875, yb 1969), Abdülhak Hamid'in *Finten*'i (1918, 1989), *Nesteren*'i (1878) ve *Eşber*'i (1880, 1945) dönemin unutulmaz ilk oyun örneklerindendi. Ali Haydar ve Direktör Ali Bey Tanzimat döneminin yalnızca tiyatroyla uğraşan adlarıydı. Klasik trajediye uymak için manzum tiyatro denemeleri yapan Ali Haydar'la birlikte Direktör Ali Bey komedileriyle tanındı. Ahmed Vefik Paşa da Molière'den yaptığı uyarlamalarla Tanzimat tiyatrosunun gelişmesinde büyük rol oynadı.

Tanzimat Fermanı, asıl adı GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU, Mustafa Reşid Paşa tarafından Topkapı Sarayı'nın Gülhane Köşkü önünde okunan ve Osmanlı siyasal, toplumsal ve ekonomik düzeninde köklü yenileştirmeler yapılacağını duyuran hatt-ı hümayun (3 Kasım 1839). Türkiye'de hukuk devleti düzenine geçiş sürecinin ilk önemli belgesi sayılır.

Mustafa Reşid Paşa, Ağustos 1839'da Londra büyükelçiliği görevinden İstanbul'a dönerek Tanzimat Fermanı'nın hazırlıklarına başladı. Amacı yönetim, vergilendirme, askerlik yükümlülüğü konularındaki sorunları Batılı çözümlere kavuşturacak bir dizi yenilik başlatmaktı. Fermanın ana hatlarını belirleyerek Abdülmecid'in (hd 1839-61) onayını aldı. 3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayı'nın Gülhane Köşkü önünde büyük bir tören yapıldı. Padişahın da katıldığı törende Mustafa Reşid Paşa, padişahın ağzından kaleme alınan ve geçmişteki adaletnamelere benzeyen hatt-ı hümayunu yüksek sesle okudu.

Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından Tanzimat'ı(*) başlatan hatt-ı hümayun, işlevini yitirmiş bütün kurumların yenilenmesi, merkezî yönetimin güçlendirilmesi için adımlar atılmasını sağladı. Aynı zamanda devletin ekonomik, idari, adli ve askeri yapısını yeniden düzenleyecek kadroların öne çıkmasına olanak verdi. Hatt-ı hümayunun öbür adaletnamelerden başlıca farkı, Osmanlı uyruklarını bir "millet" tanımında toplaması, herkes için güvenlik, adalet ve refahı öngörmesiydi. Başlıca amacı 19. yüzyıl başından beri devleti zora sokan iç ayaklanmaları engellemek, bu ayaklanmalarda etkili olan Avrupa devletlerini gerekçesiz bırakmaktı. Bunun için de hatt-ı

Tanzimat Fermanı

Herkesin bildiği gibi, devletimizde, kuruluşundan beri Kuran'ın yüce hükümlerine ve şeriat yasalarına tam uyulduğundan, ülkemizin gücü ve bütün tab'asının refah ve mutluluğu en yüksek noktaya çıkmıştı. Ancak, yüz elli yıl var ki, birbirlerini izleyen karışıklıklar ve çeşitli nedenlerle şanlı şeriata ve yüce yasalara uyulmadığından evvelki kuvvet ve refah, tam tersine, zayıflık ve fakirliğe dönüştü. Oysa, şeriat yasaları ile yönetilmeyen bir ülkenin varlığını sürdürebilmesinin imkânsızlığı açık seçik ortadadır.

Tahta geçtiğimiz mutlu günden bu yana bütün çabalarımız, hep, ülkemizin kalkınması, ahalimiz ve fakirlerimizin refahı amacına yönelik oldu. Eğer, yüce devletimize dahil ülkelerin coğrafi konumu, verimli toprakları ve halkının yetenekleri gözönünde tutularak gerekli girişimler yapılırsa, yüce Tanrı'nın yardımı ile, beş-on yılda kalkınabileceğimiz söz götürmez.

Ulu Tanrı'nın yardımına ve Peygamberimiz hazretlerinin ruhaniyetine sığınarak, yüce devletimizin ve ülkemizin iyi bir biçimde yönetilmesi için bundan böyle bazı yeni yasalar çıkarılması gerekli görüldü.

Söz konusu yasaların başında can güvenliği; ırk, namus ve malın korunması; vergi toplanması; halkın askere alınıp silah altında tutulma süresi gibi hususlar gelmektedir. Şöyle ki:

Dünyada can, ırz ve namustan daha kıymetli bir şey yoktur. Bir insan bunları tehlikede görünce, yaradılıştan kötü olmasa bile, canını ve namusunu korumak için olmadık çarelere başvurur. Bunun devlet ve memlekete zarar vereceği açıktır. Buna karşılık, can ve namusundan emin olan bir kimse sadakat ve doğruluktan ayrılmaz, işi ve gücü ile devletine ve milletine yararlı olur.

Mal güvenliğinin olmadığı yerde ise kimse devlet ve ulusuna ısınamaz, ülkesinin yükselmesi ile ilgilenmez, hep korku ve üzüntü içinde yaşar. Buna karşılık, malından, mülkünden emin olduğu zaman hep kendi işi ve işinin genişletilmesi ile uğraşır. Devlet ve millet gayreti, vatan sevgisi kendisinde her gün artar.

Vergi konusuna gelince: Bir devlet, ülkesini korumak için askere ve gerekli öbür masraflara muhtaçtır. Bu, para ile olur. Para, tab'adan toplanacak vergilerle oluştuğundan bunun iyi bir şekilde toplanması gerekir.

Evvelce gelir sanılmış olan "yed'i vâhit" belasından ülkemiz, hamdolsun, kurtulmuşsa da yıkıcı bir yöntem olup hiçbir zaman yararlı sonuç doğurmamış olan iltizam usulü hâlâ sürüyor. Bu, bir ülkenin siyasi işlerini ve mali konularını bir adamın keyfine, hatta cebir ve zulmüne teslim etmek demektir. Bu adam iyi bir insan da değilse hep kendi çıkarına bakar, bütün davranışlarında kötülüğe, zulme yönelir. Bu nedenle, ülkemiz insanlarının her biri için, malına ve gelirine göre belirli bir verginin saptanması ve kimseden bundan fazla bir şey alınmaması gerekir. Yüce devletimizin karada ve denizdeki askeri masrafları ile öbür masrafları da yasalarla belirlenip sınırlandırılmalı ve uygulama ona göre yapılmalıdır.

Askerlik de, yukarıda belirtildiği gibi, önemli konulardan biridir. Ülkenin korunması için asker vermek halkın başlıca borcudur. Fakat, bir memleketin mevcut nüfusuna bakılmaksızın, şimdiye kadar yapıldığı gibi, kiminden, tahammülünden çok, kiminden az asker alınması hem düzensizliğe; hem tarım, ticaret ve bayındırlık işlerinin kötü gitmesine; hem ömür boyu askerlik bıkkınlığa; hem de nüfusun azalmasına yol açar. Bu nedenle, her memleketten alınacak asker miktarı için uygun bir yöntem konulmalı ve dört veya beş yıl hizmet için sıra usulü getirilmelidir. Bunlar yapılmadıkça devletin kuvvetlenip gelişmesi, huzur ve asayişin sağlanması mümkün olmaz. Bütün bunların dayanağı yukarıdan beri açıklanan hususlardır.

Bu nedenle, bundan böyle, suç işleyenlerin durumları şeriat yasaları gereğince açıkça incelenip bir karara bağlanmadıkça kimse hakkında, açık veya gizli, idam ve zehirleme işlemi uygulanmayacaktır. Hiç kimse, başkasının ırz ve namusuna saldıramayacaktır. Herkes malına, mülküne tam sahip olacak, bunları dilediği gibi kullanacak, bunu yaparken de devlet büyüklerinin müdahalesine uğramayacaktır.

Birinin suçluluğunun saptanması halinde mirasçılarının o işle ilgileri bulunmayacağından suçlunun malları elinden alınıp vârisleri miras haklarından yoksun bırakılmayacaklardır.

Yüce devletimizin tab'ası Müslümanlarla öbür uluslar bu haklardan tam yararlanacaklardır.

Can, ırz, namus ve mal konularında, ülkemizin tüm halkına şeriat yasaları gereğince garanti verilmiştir. Öbür konularda da oybirliği ile karar verilmesi için, Meclisi Ahkâm-ı Adliye üyeleri gerektikçe artırılacaktır. Yüce devletimizin bakanları ile ileri gelenleri belirli günlerde orada toplanarak, görüşlerini, çekinmeden, açıkça söyleyeceklerdir. Can, mal güvenliğine ve vergilerin belirlenmesine ait yasalar böyle hazırlanacaktır.

Askerlikle ilgili konular Bâb-ı Seraskeri Dar-ı Şûrası'nda görüşülüp karara bağlandıktan sonra sonsuza dek uygulanmaları için tasdik edilmek ve imzalanmak üzere tarafıma gönderilecektir. Söz konusu yasalar sırf din, devlet, ülke ve ulusu kalkındırma amacı ile çıkarılacaklarından bunlara tam uyacağımıza yemin ederiz. Bu konuda, Hırka-i Şerife odasında, tüm din adamları ile bakanların hazır bulunacakları bir sırada herkes yemin edecektir.

Din adamı ve vezirlerden yasalara aykırı hareket edenlerin, kanıtlanacak suçlarına göre, rütbelerine ve hatır ve gönüle bakılmadan cezalandırılmaları için özel ceza yasası çıkarılacaktır.

Memurlara yeterli maaş bağlanmış olup, henüz bağlanmamış olanlarınkiler de belirlenecektir. Bu yolla da, şeriata aykırı olan ve ülkenin gerilemesinde başrolü oynayan rüşvet belası güçlü bir yasa ile ortadan kaldırılmış olacaktır.

Bütün bu sayılan hususlar eski hükümlerin tümden değiştirilmesi ve yenilenmesi demek olacağından işbu fermanımız İstanbul halkına ve ülkemiz halkına duyurulacaktır. Bundan başka, dost devletlerin de bu yöntemin sonsuza dek uygulanmasına tanık olmaları için fermanımız, İstanbul'daki tüm büyükelçilere resmen bildirilecektir.

Tanrı hepimizi başarılı kılsın; yasalara uymayanlar Tanrı'nın lanetine uğrasın ve ömürleri boyunca rahat yüzü görmesin. Âmin.

26 Şaban 1255
Pazar Günü
3 Kasım 1839

(*Tarih ve Toplum*, Kasım 1989)

hümayunda sanayi çağına yetişememiş olmanın yarattığı toplumsal, ekonomik, idari ve adli sorunların çözümlerine özellikle ağırlık verilmişti.

Tek bir cümle biçiminde kaleme alınan hatt-ı hümayun, merkezi yönetimin gücünü artırmak, kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan kurum, yasa ve yönetimleri ortadan kaldırmak gibi ana hedefler içeriyordu. Ayrıca bütün uyrukların yaşamlarının, onurlarının, maddi varlıklarının güvenliğini ve dokunulmazlığını sağlamayı, vergi koyma ve toplama yöntemlerinde bazı köklü yeniliklerin yapılmasını, askere almanın ve askerlik süresinin düzene konmasını öngörüyordu. Müslüman olmayan halklara din ve vicdan özgürlüğünü tanıyarak uyruk eşitliği ve vergi adaletini getiriyordu. Hatt-ı hümayunda can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması, müsadere (zoralım) ve angaryanın kaldırılması, iltizamın yasaklanması gibi hedefler de yer alıyordu. Bir başka önemli yenilik "yasasız suç ve ceza olmaz" ilkesinin benimsenmesiydi. Yabancı devletleri özellikle ilgilendiren düzenleme, Müslüman olmayan Osmanlı uyrukları için hukuksal eşitliğin, can ve mal güvenliğinin hükme bağlanmasıydı. Bütün uyrukların eşitliğinin kabul edilmesi Osmanlı Devleti için yeni ve çok önemli bir değişiklikti.

tao, Pinyin yazımında DAO (Çincede "Yol", "Yüce İlke", "Söz", "Us"), Çin felsefesinde "doğru yol"u ya da "Cennet'in yolu"nu belirten temel kavram. Konfüçyüsçülükte insanın davranışlarında izlemesi gereken ahlaki yoldur; dolayısıyla da davranışlarla sınırlıdır. Adını bu kavramdan alan rakip Taocu okulda ise (*bak.* Taoculuk) insanı aşan metafizik bir içerik kazanır. Taoculuğun klasik yapıtı *Tao-te Ching*(*), "Üzerinde konuşulabilen *tao*, Mutlak Tao değildir" sözcükleriyle başlar. Dolayısıyla Mutlak Tao sözcüklerle tanımlanamaz. Ama dil, bu temel gerçekliğin sezgiyle ya da mistik yolla kavranmasına yardımcı olabilir.

Tao'nun insanın algılayabileceği tek yönü, doğanın her şeyi değiştiren görülür sürecidir. Mutlak Tao'nun doğadaki görünümüne bakılarak her şeyin kaynağı olan sonul bir temelin varlığı sezilebilir. Bu sürecin bilincine varmak Mutlak Tao'yu kavramaya götürür.

Tao Hongjing, Wade-Giles yazımında TAO HUNG-CHING (d. 451, Moling - ö. 536, Huayang, Çin), Çinli şair, kalligraf, hekim ve doğabilimci. Yaşadığı dönemin en seçkin Taocusu olarak kabul edilir.

Çok genç yaşta imparatorluk sarayında öğretmen olarak görev aldı. 492'de Taoculuğu incelemek ve ona uygun bir yaşam sürdürmek için Nanjing'in güneydoğusundaki Mao Dağlarına (Mao Shan) çekildi. Burada ailelerin kendisinin manevi önderliği altında yaşadığı bir inziva yeri kurdu. İmparator Wu Di'nin danışmanı ve arkadaşı olduğundan, 504'te öbür Taocu tarikatlar yasaklanırken onun kurduğu inziva yerine dokunulmadı.

Tao Hongjing'in en önemli çalışması, Yang Xi, Xu Mi ve Xu Hui'un 4. yüzyılda Mao Dağlarında yazdıkları çok geniş dinsel metinleri derleyerek açıklayıcı notlarla yeniden düzenlemesidir. Taocu kutsal metinleri, yaşamöykülerini ve vahiy yoluyla gelerek yazdırıldığı kabul edilen öğretiyi içeren bu çalışma, içrek Taoculuğun oluşma döneminin en yüksek edebi başarısının aktarıcısıdır. Tao'nun bu edebiyat ürünlerinden hazırladığı iki derlemeden biri *Zhen Gao* (Kusursuzlaşanların Bildirileri), öbürü *Dengzhen yinjue* (Kusursuzluğa Ulaştıran Gizli Bilgiler) adını taşır.

Tao, bu metinlerde anlatılan Taocu uygulamaları Mao Dağlarındaki özgün ortamı içinde yeniden canlandırmaya çalıştı. Uygun yaşama ve beslenme biçimlerini araştırırken, Çin'de farmakoloji alanında en büyük yapıtlardan sayılan *Tu jing yan yi ben cao*'ı yazdı. Ayrıca Mao Dağları yazılarındaki kişisel tapınma uygulamalarıyla dualanın topluca okunduğu 4. yüzyılın toplu Ling Bao ayinlerini birleştirmeyi başardı. Ling Bao tanrıları üzerine yazılarında Budacı metinleri de yakından tanıdığını ortaya koydu.

Tao Qian, Wade-Giles yazımında TAO CH'IEN, TAO YUANMING (Wade-Giles yazımında T'ao Yüan-ming) olarak da bilinir (d. 365, Xinyang [bugün Jiangxi'de] - ö. 427, Jiangxi, Çin), Çin'in en büyük şairlerinden ve tanınmış münzevilerinden biri.

Yoksul düşmüş soylu bir ailenin oğluydu. Yaşlı anne ve babasına bakmak için genç

Tao Qian, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei, Tayvan

yaşta devlet memurluğuna başladı. Bu işte 10 yıl çalışıp kısa bir süre de yöneticilik yaptıktan sonra resmiyetten ve yolsuzluklardan bıkarak memurluktan ayrıldı. Karısı ve çocuklarıyla Yangtze Irmağının güneyindeki bir köye çekildi. Köy yaşamının zorluklarına ve sık sık baş gösteren yiyecek sıkıntısına karşın orada mutlu bir yaşam sürdü. Şiir yazıyor, şiirlerine sık sık konu olduğu gibi krizantem yetiştiriyor ve şarap içiyordu.

Çağdaşlarının süslü, yapmacık üslubuna karşılık Tao Qian'in şiirleri yalın ve açık seçikti. Bu yüzden de Tang hanedanı dönemine (618-907) değin şiirlerinin değeri tam anlaşılamadı. Beş sözcüklü dizenin ustası olan Tao Qian, ayrıca ilk büyük *tianyuan* (kırlar ve bahçeler) şairi kabul edilir. Yaşam ve ölüme bakışıyla temelde bir Taocu olmakla birlikte, Budacılığın ve Konfüçyüsçülüğün bazı öğelerini de benimsemekten kaçınmamıştır.

Tao-te Ching, Pinyin yazımında DAODE JING (Çincede "Yüce Aklın Erdeminin Klasiği"), Çin felsefesinin klasiklerinden biri. Bu ad ilk kez Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) kullanılmış, Taoculuğun kurucusu Laozi(*) tarafından yazıldığı düşüncesiyle daha önceleri onun adıyla anılmıştır. Bununla birlikte yapıtı Laozi'nın yazdığı yönündeki geleneksel kabul 19. yüzyılda büyük ölçüde sarsılmış ve yazar sorunu bugüne değin çözülememiştir. Yapıtta başka metinlerden, kişilerden, olaylardan ya da yerlerden söz edilmediği için de kesin tarihi saptanamamaktadır. Uzmanların yazılış tarihi konusundaki görüşleri İÖ 8-3. yüzyıllar arasında değişir.

Tao-te Ching'de, düzensizlik içindeki bir imparatorlukta uyum ve dinginliği yeniden sağlamaya yönelik bir yaşam biçimi ya da yolu önerilir. Yalnızca kendi çıkarlarını kollayan yöneticilerin sınır tanımaz ahlak yoksunluğu eleştirilir; Konfüçyüsçü etiğe özgü soyut ahlakçılığa ve mekanik bir kuralcılığa dayalı toplumsal eylem anlayışına karşı çıkılır. Metinde kullanılan *Tao* (yol) kavramı zor anlaşılırlığı ve mistik boyutları nedeniyle çok farklı biçimlerde yorumlanmış ve hem felsefenin, hem de dinin temel kavramlarından biri olmuştur. *Tao*'nun özünü oluşturan "eylemsizlik" (*wu-wei*) tam bir edilgenlik değil, doğaya aykırı eylemlerden kaçınmak anlamına gelir. Kendiliğindenliği, müdahalede bulunmamayı, doğal gelişim sürecini öne çıkarır. "Hiçbir şey yapma, her şey yerine gelir" anlayışına dayanır. Hiçbir şeye karşı koymayan Tao'nun akışına karşı konmayınca kargaşa biter, kavgalar sona erer, kan davaları ortadan kalkar. Her varlık Gök'ten ve Yer'den önce de var olan tükenmez, yorulmaz, görülmez ve işitilmez *Tao*'dan gelir. Halkta *Tao* ilkesini yerleştiren hükümdar her türlü yakınma gerekçesini ortadan kaldırır ve huzur içindeki bir ülkenin başı olur.

Üzerine yazılmış yorumların çokluğu *Tao-te Ching*'in geniş bir okur kitlesi bulduğunu düşündürmektedir. Günümüze 350'yi aşkın Çince, yaklaşık 250 Japonca yorum ulaşmış, 1900'den sonra 40'tan fazla İngilizce çevirisi yapılmıştır. Türkçe çevirisi *Taoizm* (1946, 1978) ve *Yüce Aklın Erdemi* (1980, 1988) adlarıyla yayımlanmıştır.

Taoculuk, Çin kökenli başlıca iki dinsel-felsefi sistemden biri. Konfüçyüsçülükle birlikte 2.000 yıldan fazla Çin'de yaşamın her alanını biçimlendirmiş, Çin kültürünün ulaştığı Kore, Japonya ve Vietnam gibi başka Asya ülkelerinde de etkileri görülmüştür. Resmi, pragmatik Konfüçyüsçü gelenekten farklı olarak doğaya uygun davranışı, kendiliğindenliği, mistik ve metafizik yaşantıyı, yönetimde müdahaleden kaçınmayı ve toplumsal yaşamda ilkelliği savunan bir düşünce ve inanç sistemidir. Bu özellikleriyle Konfüçyüsçü etik ve görev duygusunun, belli bir amaca yönelik eylemin, katı toplumsal ölçütlerin ve yönetsel sorumlulukların tam tersini temsil ettiğini savunan görüşler vardır. Gerçekte ise Çin toplumunda Konfüçyüsçülüğün dengeleyicisi ve tamamlayıcısıdır. Çin geleneğinin bütünü içinde Konfüçyüsçülük bir ahlaki ve siyasal sistemin yaratılmasıyla, Taoculuksa daha kişisel ve metafizik konularla ilgilidir.

Taoculuğun felsefi yanı (*Daojia*), başta uzun süre Laozi'nın(*) adıyla anılan *Tao-te Ching*(*) (*Yüce Aklın Erdemi*, 1980, 1988) olmak üzere *Zhuangzi*(*) ve *Liezi*(*) gibi klasik metinlere dayanır. Dinsel yanıysa (*Daojiao*) örgütlü bir cemaatin içrek öğretisinin yanı sıra ölümsüzlüğe ulaşmaya yönelik büyücülük, simyacılık ve psişik dönüşüm uygulamalarından oluşur. Taoculuğun bu iki yanı Han hanedanı döneminden (İÖ 206-İS 220) başlayarak Çinli bilginlerce, daha sonra da Batılı uzmanlarca birbirinden ayrı tutulmuştur. Artık geçerli bulunmayan bu ayrım, Taocu dinin Taocu felsefeden çok sonra ortaya çıkmasından ve Dinsel Taoculuktaki "boşinançlar"ın ilk Taocu mistik filozofların öğretilemelerinin yanlış anlaşılmasına bağlanmasından kaynaklanır; Üstat Lao'nun kitabı *Yüce Aklın Erdemi* gibi Üstat Zhuang'ın kitabı *Zhuangzi* ve Üstat Lie'nin kitabı *Liezi*'nın da saf Taoculuğu dile getirdiğini, Taocu dinin ise bunların boşinançlara dayalı uygulamalara dönüşmesini temsil ettiğini kabul eder. Oysa Taocu felsefe ve din iç içe gelişmiş, Taocu filozoflar, çileciler, simyacılar ve yaygın kültlerin rahipleri neredeyse kesintisiz birbirini etki-

lemiştir. Dolayısıyla böyle bir ayrım yalnızca betimleme açısından yararlıdır.

Temel metinleri ve kavramları. Yazarı tartışmalı olmakla birlikte Taoculuğun kurucusu Laozi'ya atfedilen *Yüce Aklın Erdemi*, birçok uzmana göre bugünkü biçimini İÖ 3. yüzyılda almış bir derlemedir. Hükümdar için kısa ve özlü bir elkitabı olarak tasarlanmıştır. Toplam 5 bin Çin yazı karakterinden oluştuğundan "Laozi'nın Beş Bin Sözcüğü" diye de anılır. Metinde önerilen hükümdar, eylemleri var olduğunun bile bilinmemesine yol açacak kadar fark edilmeyen bir bilgedir. Hiçbir sınırlama ve yasak getirmez. Eylemsizliği (*wuwei*[*]) ve sadeliğiyle bütün varlıkların tutkusuz ve dingin olmasına, dolayısıyla da barışa yol açar. Hükümdara yalnızca itaatkâr bir evrenin merkezinde doğru yönelimi öneren metin, Çin düşüncesinin çok eski kavramlarına yer verir. Ama *yin-yang*(*) örneğinde olduğu gibi, bunların bazısını değiştirmeden kullanırken *Tao*'ya ayrı bir işlev yükler. Çin düşüncesinde evrenin, hükümdarın, insanoğlunun ve her felsefe okulunun bir *Tao*'su, yani yolu, yüce ilkesi vardır. *Yüce Aklın Erdemi*'ndeyse Mutlak Tao'yu kavramak ve evrensel *Tao*'nun birliğine ulaşmak toplumsal bir idealdir. Her felsefe okulunun bir *Tao*'ya bağlanmasına karşın yalnızca Laozi'nın kurduğu okula Taoculuk denir. Taoculukta her varlık mutlak gerçeklik olan *Tao*'dan kaynaklanır ve sonunda ona döner. Uygarlık doğal düzenin bozulması anlamına geldiğinden her toplumsal reform uzak geçmişe bir dönüştür ve ideali başlangıçtaki saflığa ulaşmaktır.

Yüce Aklın Erdemi'nde Taocu yönetim üzerinde durulmasına karşılık, *Zhuangzi*'da kişisel bir yaşam felsefesine yer verilir. Toplumsal yaşama katılımı tümüyle reddeden Zhuangzi'nın *Tao* yorumunda önceki metindeki basit ve doğal toplumsal uyum anlayışından farklı olarak gelişmiş, aydınlanmış, metafizik bir kadercilik vardır. Mesellerle bütün değerlerin göreliliğinin ortaya konduğu yapıtta yaşamla ölüm arasında ayrım yapılmaz; ölüm halindekiler yaklaşan dönüşümlerini *Tao*'yla birleşme olarak sevinçle karşılarlar. *Zhuangzi*'da belki de alegorik olarak "kusursuz" ya da "üstün" insandan söz edilir. İnsanoğlunun fırtınalı dünyasından ayrı yaşayan, uçarcasına hareket eden bu tinsel varlıklar hiç çaba göstermez, hiç yaşlanmaz, özgürlüğün ve doğal kendiliğindenliğin doruğunu temsil ederler. Bu tinsel varlıklar sonraki kuşaklar tarafından ölümsüzler (*xian*[*]) adıyla anılmış, çeşitli yöntemlerle onların niteliklerine kavuşmak pratik bir amaç olarak görülmüştür. *Zhuangzi* gibi bütün insanlara eksiksiz özgürlüğün yollarını gösteren *Liezi*'da da bireyin kendi yaşamını her şeyden üstün tutması ve topluma yarar sağlamak uğruna hiçbir fedakârlıkta bulunmaması gerektiği belirtilir.

Taoculuğun temel kavramı *Tao* her şeyin kaynağı olan mutlak ilktir; tükenmez, yorulmaz, görülmez, işitilmez. Yalnızca mistik yolla kavranabilir. *Tao*'nun erdemi ya da gizilgücü olarak bütün varlıklarda bulunan *te*, görünmez *Tao*'nun doğadaki her şeyi değiştiren görünür yanıdır. Yüreğinde *te*'yı taşıyan bilge başlangıçtaki doğal durumuyla tam uyum içindedir; eylemsizliğine karşın her şeyi yerine getirir. Eylemsizlik onu doğduğu anın sonradan eksilmemiş canlılığına, Yontulmamış Ağaç (*pu*) durumuna döndürür. Toplum bu kütüğü oyarak kendine yarayacak biçimler vermiş, yönetimin araçlarına dönüştürerek bütünlüğünü yok etmiştir. Onun işlenmemiş biçimini kullanan bilge ise baş olmaya layıktır. Bu yüzden de büyük usta (hükümdar) hiçbir zaman yontmaz (yönetmez). Evreni yöneten *Tao*'dur. *Tao*'nun akışını yöneten ise özündeki doğallık ya da kendiliğindenliktir (*ziran*[*]). Dolayısıyla Taocu yaşam tam bir edilgenlik üzerine değil, bu özü ifade eden eylemsizlik üzerine kuruludur.

Çin felsefesinin temel özelliklerinden olan insanla evren arasındaki karşılıklılık Taoculukta çok önemli bir yer tutar. İnsan küçük bir evrendir ve bedeninde evrenin düzenini yaratır; insanı anlayan evrenin yapısını da anlar. Dinsel Taoculukta insan bedeninin evrendeki bütün tanrıları barındırdığına, tanrısal öğretmenini Çin'in kutsal dağlarında arayan Taocu üstadın sonunda onu kendi kafasındaki "saraylar"da bulduğuna inanılır. İnsanoğluyla doğal düzenin birliği inancı, açıklanamayan büyülü bir duygudan kaynaklanır; bu birliği kavramanın yolu da meditasyondur. Dinsel Taoculukta ölümsüzlüğe ulaşmak için meditasyonun yanı sıra yiyecek sınırlamalarına, nefes kontroluna, cinsel disipline, simya ve tılsımlara (*fu*) da başvurulur. Ölümsüzlük iksirini bulmaya yönelik Taocu simyacılıkta hem kimyasal deneylere (*waidan*), hem de içsel simyaya (*neidan*) önem verilir. *Neidan* aracılığıyla normal yaşlanma sürecinin tersine çevrilebileceği, bunun ise kozmik dişi-erkek, edilgen-etken, karanlık-aydınlık karşıtlıklarını simgeleyen *Yin* ve *Yang* güçlerinin insan bedeninde birleştirilmesiyle sağlanacağı düşünülür.

Tarihsel gelişimi. Taocu felsefenin kavramları ve metinleri Savaşan Devletler Döneminde (İÖ 475-221) ortaya kondu. Dinsel Taoculuğun uygulamaları arasında yer alan simyacılık denemeleri Han hanedanı imparatorlarından Wu Di döneminde (İÖ 141/140-87/86) başladı. Örgütlü dinsel topluluklar ise ancak İS 2. yüzyılda gelişti. İS 184'te imparatorluk güçlerince bastırılan Büyük Barışın (Taiping) Yolu adlı hareket örgütlü Dinsel Taoculuktan çok, Taocu öğeler içeren devrimci bir mesihçiliğin ifadesiydi. Dinsel Taoculuğun başlangıcını, tanrılaştırılan Laozi'dan Zhang Daoling'e(*) İS 142'de geldiği kabul edilen vahiy oluşturdu. Göksel usta olarak anılan Zhang'ın kurduğu Göksel Ustaların Yolu (*Tianshi Dao*), onun oğlu ve torununun önderliğinde bağımsız bir dinsel-siyasal örgüte dönüştü. Beş Ölçek Pirinç Yolu (*Wudoumi Dao*; *bak.* Beş Ölçek Pirinç Hareketi) olarak da bilinen bu örgütlenme sonucunda siyasal ve tinsel gücü birleştiren bir Tao yönetimi ya da "Taokrasi" doğdu. Oluşturulan çekirdek topluluklar gibi Tao ülkesinin tamamını birbirine bağlayan törenler düzenlendi. Bunlardan, belli yiyeceklerin belirli sayıda usta ve müritler tarafından paylaşıldığı topluluk ziyafetleri *Tao*'yla birleşmeye yönelikti. Nefeslerin Birliği (*He Qi*) olarak bilinen tören ise topluluğun bir rahip yönetiminde katıldığı toplu cinsel ilişkiydi ve sonraki Budacı metinlerde iğrenç bir ahlaksızlık olarak betimlendi.

Zhang Daoling'in torunu Zhang Lu İS 215'te büyük Han hanedanına bağlı komutan Cao Cao'ya teslim oldu. Altı yıl sonra Kuzey Çin'de Cao Cao'nun başlattığı Wei hanedanı döneminde de (220-265/266) Taoculuk hanedan tarafından resmen tanınan bir inanç durumuna geldi. Göksel Ustaların Yolu ile Güneydoğu Çin'in yerel dinsel gelenekleri arasındaki en önemli bireşim 4. yüzyılda gerçekleşti. 9. yüzyılda güneydeki Wu imparatorlarının sarayında simyacılıkla uğraşan ve Büyük Saflık (Taiqing) geleneğinin temsilcisi sayılan Ge Xuan ve Ge Hong'un akrabalarından Xu Mi ve oğlu Xu Hui ile onların hizmetindeki Yang Xi, *Shangqing* (Yüksek Saflık) Mao Shan (Mao Dağları) mezhebi olarak bilinen Taoculuğun kurucusu oldu. 364-370 arasında Yüksek Saflık cennetinden sıradan değil, kusursuz ölümsüzlerin (*zhenren*) ziyaret ettiğine inanılan Yang Xi ve koruyucuları Taoculuğa bazı Budacı kavramlar kattılar. Taoculuklarının kaynağı Göksel Ustaların Yolu'nda da reforma giderek, başta cinsel törenler olmak üzere bazı uygulamaların önemini azalttılar. Ayrıca ayrıntılı kutsal metinler bıraktılar.

Ge ailesinin bir başka üyesi olan Ge Chaofu yaklaşık 397'de başladığı *Ling pao Ching* (Kutsal Mücevher Klasiği) metninin atası Ge Xuan'e gelen vahiylerden oluştuğunu öne sürdü. Yapıtta *Tao*, ilksel ve yaratılmamış görünümleri olan bir dizi "göksel değer" (*tianzun*) biçiminde kişileştirildi. Her biri *Tao*'nun bir yönünü temsil eden bu göksel değerlere ya da tanrılara tapınmak 5. yüzyılda Taocu uygulamanın doruğunu oluşturdu ve Göksel Ustaların Yolu'na özgü görece basit eski törenler tümüyle *Ling pao* ayinleri içinde eritildi.

Tang hanedanı döneminde (608-907) Taoculuk en parlak dönemini yaşadı; hanedanın ilk imparatoru Li Yuan, Laozi'nın soyundan geldiğini iddia etti. Song hanedanı döneminde (960-1279) imparatorlar Taocu metinlerin derlendiği yaklaşık 5 bin ciltten oluşan *Dao Zang*'ı (Tao Yasaları) bastırdı. Daha sonra ise Taoculuğun yer yer Budacı mezhepler karşısında gerilediği ve bölünmelere uğradığı görüldü. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) bölünme sürecini durdurmak için gösterilen çabalara karşın 20. yüzyılın sonlarında klasik Taocu gelenekle öğreti farklılıklarını yansıtan çeşitli gelenekler arasındaki kutuplaşma sürüyordu. 20. yüzyılda Taoculuğun merkezi olan Tayvan'da klasik geleneğe bağlı rahiplere "siyah başlar", bu öğretiden ayrılan kültlerin kötü ruhları kovan üyelerine ise "kızıl başlar" deniyordu. Son yıllarda Taoculukta görülen en önemli gelişme 1964'te Hollandalı uzman K.M. Schipper'in Taocu rahipliğe atanması oldu. Bu arada Batılı araştırmacılar Taoculuğun özellikle Çin kültürünün gelişiminde oynadığı büyük rolü ortaya koymaya yöneldi.

Taoka Kazuo, lakabı KUMA (Japoncada "Ayı") (d. 28 Mart 1912, Sanşomura - ö. 30 Temmuz 1981, Amagasaki, Japonya), Japonya'nın en büyük gangster şefi (*oyabun*).

Şikoku Adasındaki bir köyde yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası o doğmadan, annesi de dört yaşında öldü. On yedi yaşında Kobe'deki gangster çeteleriyle ilişki kurdu. 1930'ların başında ustalaştıktan sonra Yamaguçi-gumi adlı büyük suç örgütüne girdi. Merkezi Kobe'de bulunan örgüt, II. Dünya Savaşı sırasında dağıldıysa da savaş sonrası yıllarda Taoka tarafından canlandırılarak dev bir kartele dönüştü. Aşırı sağcı ve milliyetçi olan Taoka'nın yönetiminde örgütün gasp, şantaj, kumar, fuhuş, tefecilik, kaçakçılık, eğlence yeri işletmeciliği gibi yasal ya da yasadışı etkinliklerini yürüten 10 bini aşkın üyesi (*yakuza*) 500'den fazla gruba bölünmüştü.

Ulusal Polis Örgütü 1963'te Yamaguçi-gumi'yi denetim altına almaya başladı. Taoka 1966'da şantaj dahil beş suçtan yargılandı. Yargı karşısında uzun süren bir mücadeleden sonra Kobe mahkemesindeki davasının bitmesine bir ay kala kalp krizi geçirerek öldü. Daha önce Temmuz 1978'de Kyoto'daki bir gece kulübünde rakip bir çetenin adamı tarafından boynundan vurulmuş, ama kurtulmuştu.

Taormina, Latince TAUROMENIUM, Yunanca TAUROMENION, İtalya'da, Sicilya'nın doğu

kesimindeki Messina ilinde kent. Adını Tauro Dağından alan kentte başlangıçta eski bir Sicilya kabilesi olan Sikuller yaşıyordu. İÖ 358'de kente hemen güneydeki Náksos Adasından yeni göçmenler geldi; Taormina tarihçi Timaios'un babası Andromakhos'un yönetimi sırasında hızla gelişti.

Taormina'da tiyatronun kalıntıları, Sicilya
V. Dia — SCALA; Art Resource/EB Inc.

İÖ y. 210'da Romalılara geçen kent daha sonra Bizans egemenliğine girdi. İS 902'de Araplar tarafından yıkıldı ve sonraki yıllarda Kuzey Sicilya'daki Demone Vadisinde yaşayan Hıristiyanlarca yeniden kuruldu. 962'de el-Muiz komutasındaki Arapların eline geçti ve adı Muizziye olarak değiştirildi. 1078'de Normanların yönetimine girdikten sonra yeniden gelişmeye başladı. Tauro Dağının eteğinde Roma döneminde yeniden yapılan ünlü Yunan tiyatrosu yer alır. Kentte ayrıca 1892'de yapılan kazılarda bulunan Roma Dönemine ait Odeon Tiyatrosu'nun ve bir sarnıcın kalıntıları da vardır. Ortaçağdan kalma yapılar arasında Corvaja, Santostefano ve Ciampoli sarayları ile katedral sayılabilir. Kent, Sicilya'nın en çok ilgi çeken kış turizmi merkezlerindendir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 10.085.

taotie, Wade-Giles yazımında TAO-TIEH, Shang (İÖ 18-12. yy) ve erken Zhou (İÖ y. 1111-900) dönemlerinde ayinlerde kullanılan tunç kap ve araçların üstündeki korkunç canavar maskesi. Bütün bir hayvan yüzü halindedir, ama burun ekseni üzerinden ikiye ayrıldığı zaman birbirine bakan iki tane tek bacaklı yaratığın (*kuei* canavarları) yandan görünüşleri ortaya çıkar. Maskenin üstündeki desenlerin arası "gök gürültüsü" (*leiwen*) denen ve köşeli sarmallardan oluşan bir örgeyle doldurulmuştur.

Maskenin gözleri büyük ve fırlaktır; kaşlar, boynuzlar, burun ve kulaklarla bunları saran iki bacak stilize edilerek gösterilmiştir. Kıvrık üstdudağın da altından sivri dişler çıkar, altçene hiç yoktur. Açgözlü bir yaratığı çağrıştırdığından İÖ 3. yüzyıldan sonra oburluk özelliğini öne çıkaran *taotie* adıyla anılmıştır. Bu maskenin işlevi üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır; bir totem ya da koruyucu örgo olabileceği gibi doğa güçlerinin soyut, simgesel bir tasviri de olabilir. Erken Zhou döneminden sonra *taotie*'nin yerini gene ona benzeyen, ama daha gerçekçi canlandırılmış ve onun kadar korkunç olmayan bir başka canavar tipi almıştır.

T'aoyüan, Tayvan'ın kuzeyinde il (*hsien*). Yüzölçümü 1.221 km²'dir. Batıda Tayvan Boğazıyla çevrilidir. İlin güneydoğu kesiminin büyük bölümünü kaplayan Hsüehshan Sıradağları kuzeybatıdaki verimli ve alüvyonlu kıyı ovalarına doğru alçalır. Bu ovalarda pirinç, tatlıpatates, çay ve turunçgiller yetiştirilir. Tanshui Irmağının üzerindeki Shihmen Barajı çevredeki dokuma, çimento ve makine fabrikalarının elektrik enerjisi gereksinimini karşılar. Taipei petrol ve doğal gaz alanları kuzeydoğudadır. İlden kömür, demir cevheri ve nikel de çıkarılır. Kıyıda yer alan, tarihsel yapılarıyla ünlü Hsinwu köyü ve Kuishan kentindeki Chungcheng Spor Parkı çok sayıda turist çeker. Güneydeki dağlık bölgede yaşayanların büyük bölümünü Atayallar oluşturur. Nüfus (1992 tah.) 1.390.517.

T'aoyüan, Tayvan'ın kuzeyinde, T'aoyüan ilinin (*hsien*) merkezi kent ve belediye (*shih*). Taipei'nin 21 km güneybatısında, batıdaki kıyı ovasının kuzey kesiminde yer alır. 18. yüzyılın başlarında gelişen kent, pirinç ve çay yetiştirilen çevredeki verimli kıyı ovasının pazar merkezi olarak hızla büyüdü. Günümüzde başlıca sanayi ürünleri kumaş ve çimentodur. Yakınlardan kil ve demir cevheri çıkarılır. T'aoyüan'ın başkent Taipei'ye yakınlığı ekonomik gelişmesinde olduğu kadar bir turizm ve eğlence merkezi durumuna gelmesinde de önemli rol oynamıştır. Chuwei plajı kentin 14,5 km kuzeybatısındadır. Çan Kay-şek Uluslararası Havalimanı 1979'da açılmıştır. Nüfus (1991 tah.) 241.263.

tap dance (İngilizcede "nalça dansı"), kesin olarak belirlenmiş ritmik kalıplar içinde ayakların yere vurulmasıyla yapılan sahne dansı. Türkiye'de, Almancadaki karşılığı olan *Steptanz* sözcüğünden kaynaklanan step dansı adıyla tanınmıştır. *Tap*

Tap dance'in *buck-and-wing* tarzının ünlü temsilcileri Jimmy Doyle ve Harland Dixon
Dance Collection, the New York Public Library at Lincoln Center, Astor, Lenox and Tilden Foundations

dance'in kökleri Kuzey İngiltere'nin klog dansında, İrlanda ve İskoçya'nın *jig, reel* ve *fling* danslarıyla Afrika danslarının ritmik ayak vuruşlarında görülür. 19. yüzyılda minstrel gösterileri yapan ABD'li Siyahlar ve onları taklit eden beyazlar bütün bu öğeleri stilize ederek, hiciv havası da taşıyan popüler bir dans üslubu yarattılar. Bunların en ünlüleri Ralph Keeler ve Daniel Emmett ile Lynch ve Diamond adlı dans grubuydu.

19. yüzyıl sonlarında biri *buck-and-wing*, öbürü *soft-shoe* diye anılan birbirinden farklı iki teknik ortaya çıktı. *Buck-and-wing* canlı ve hızlıydı ve tahta tabanlı ayakkabılarla yapılıyordu; *soft shoe* yavaş ve akıcıydı ve yumuşak tabanlı ayakkabılarla yapılıyordu. 1900'lerde George Primrose *soft-shoe* dansında, Jimmy Doyle ile Harland Dixon da *buck-and-wing*'de büyük ün kazanmışlardı.

1925'e gelindiğinde bu iki tarz büyük ölçüde kaynaştı ve ayakkabıların topuklarına ve ayak uçlarına daha çok ses çıkaran nalçalar takıldı. Ayak tekniği pek değişmeden olduğu gibi kaldı; ama çok çeşitli yeni bacak hareketlerinden başka, el çırpma, vücutları birbirine çarpma gibi hareketler de eklendi. Bu dönemin dansçıları arasında Pat Rooney, George M. Cohan, The Four Fords, Johnny Boyle, Tom Patriola ve "Bojangles" adıyla tanınan büyük Bill Robinson sayılabilir.

1940'tan sonra daha karmaşık ayak hareketlerinin geliştirilmesinin yanı sıra bale ve modern dansın birçok öğesi de *tap dance*'e girdi. Bu yenilikleri uygulayan başlıca dansçılar arasında Fred Astaire, Ray Bolger, Eleanor Powell, Paul Draper ve Gene Kelly vardı.

tapa, mermiyi, mermi yolu üzerinde istenilen zamanda, istenilen yerde ve istenilen koşullar altında patlatmakta kullanılan mekanik ya da elektrikli aygıt.

Eskiden, patlayıcıların belirli bir zaman gecikmesiyle patlatılmasında saniyeli fitillerden yararlanılırdı. Bunlar, içi kara barut benzeri ağır yanan bir karışımla doldurulmuş kordonlar biçimindeydi. Fitilin bir ucu patlayıcının içine gömülürdü. Ateşleme fitili ya da infilaklı fitil olarak adlandırılan fitiller ise, örülerek hazırlanmış ve içine patlayıcı doldurulmuş kordonlardı. Elektrik fünyesi ya da tahrip kapsülüyle ateşlenen fitil hızla yanıyor ve belirli aralıklarla ve istenilen düzende bağlanmış patlayıcıları sırasıyla patlatıyordu.

Daha sonraları başta ABD'de olmak üzere çeşitli ülkelerde, mermiyi harekete geçiren, işleyişini denetleyen ve belirli koşullarda patlamasını sağlayan tapalar geliştirildi. Tapalar, merminin fırlamasını sağlayan kapsül ya da fünyelerden farklıdır. Müsademeli tapalar mermi hedefe çarptığında harekete geçer. İhtirakli tapalar, merminin fırlamasından belirli bir zaman sonra mermiyi patlatır. İhtirakli tapalar mekanik ya da elektrikli olabilir. Kumandalı tapalar uzak bir denetim noktasından gönderilen sinyallerin yardımıyla harekete geçirilir. VT tapaları ise, radyo dalgalarının yansıması yoluyla çalışır ve hedefe yaklaşırken istenilen yükseklikte mermiyi patlatır.

tapa bezi, Pasifik Adalarında başta kâğıtdutu olmak üzere, ekmekağacı ve incir gibi ağaçların *tapa* denen iç kabuklarından (*bak.* soymuk elyafı) yapılan ve üstü figüratif ya da soyut desenlerle bezenen bez.

Ağacın soymuk elyafı ıslatıldıktan sonra dövülerek inceltilir ve liflerin birbiri içine girmesi sağlanır. El boyaması *tapa* bezi bugün yalnızca Kuzey Avustralya, Yeni Gine ve Malezya'nın bazı bölgelerinde üretilmektedir.

Tapachula, Meksika'nın güneydoğu ucunda, Chiapas eyaletinin (*estado*) güneydoğusunda kent. Pasifik Kıyı Düzlüklerinde, Coatán Irmağının kıyısında yer alır. Deniz düzeyinden 137 m yükseklikte, Guatemala sınırına 15 km uzaklıktadır. Soconusco bölgesinin en önemli sanayi ve ticaret merkezidir. Bölgenin kahve, muz, kakao ve şekerkamışı gibi başlıca ürünleri kentte ya da kentin yakınlarında işlenir. Tapachula'da koşum ve eyer takımıyla içki üreten tesisler ve kuyumcular da vardır. Kent 37 km güneydoğudaki Ciudad Hidalgo'yla, 18 km kuzeydoğudaki Talisman'a ve kıyı ovasındaki öteki kentlere havayoluyla bağlıdır. Veracruz-Ciudad Hidalgo demiryolu üzerinde yer alan Tapachula'daki havalimanından iç ve dış hat seferleri yapılır. Nüfus (1980) 85.766.

Tapajós Irmağı, Portekizce RIO TAPAJÓS, Brezilya'nın orta kesiminde ırmak. Teles Pires ve Juruena ırmaklarının Mato Grosso eyaletinin ortakuzey kesiminde birleşmesiyle oluşur. Kuzeye doğru akarak Mato Grosso Platosunu geçen ırmak önce Mato Grosso ve Amazonas, daha sonra da Pará ve Amazonas eyaletleri arasında sınır oluşturur. Bundan sonra kuzeydoğuya dönerek Pará eyaletine girer ve Santarém'in hemen yukarısında Amazon Irmağına karışır. Uzunluğu, en uzun kolu olan Teles Pires'le birlikte 1.992 km'dir.

Irmak, üzerinde ivinti yerleri bulunmasına karşın ulaşıma elverişlidir. Irmak boyunca yerleşim seyrek olmakla birlikte kıyılarında, çok sayıda kauçuk plantasyonu vardır.

tapakulo, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Rhinocryptidae* familyasını oluşturan, Orta ve Güney Amerika'ya özgü 27 dolayında kuş türünün ortak adı. Yerde yaşayan bu kuşların uzunlukları 9-25 cm, kanatları kısa, gövdeleri dolgun, bacakları uzunca ve güçlü pençeleri yeri eşelemeye uygundur. Kuyrukları yukarı kalkık dolaşır, tehlike karşısında kuyruklarını kaldırıp koşarak ya da sıçrayarak kaçarlar. Çok az uçabilmelerine karşılık çok iyi koşucudurlar. Gagalarının üstünde burun deliklerini örten bir kapak vardır. Türlerin çoğu kızıl kahverengi ya da bozdur ve benek ya da çizgilerle bezelidir. Erkek ve dişi arasında görünüş farkı yoktur. Ormanlık yerlerde yaşayanlar açık alanlarda yaşayanlardan daha koyu renklidir. Bu kuşlar yüksek perdeden, tavuk gıdaklamasını andıran ya da hindininkine benzer sesler çıkarır. Yuvaları yerde, kaya çatlaklarında, ağaç kovuklarında bulunabilir. Bazıları yerde uzun yuva oyukları açar. Çalılar arasına küre biçimli yuva yapan türleri de vardır.

tapas (Sanskrit dilinde "sıcaklık" ya da "yakıcı ateş"), Hinduizmde, tinsel güç edinmek ya da arınmak amacıyla gönüllü yürütülen çileci uygulamalar. Terim Veda metinlerinde, gerek bu tür uygulamalarda gerekse yaratılış efsanelerinde en büyük yaratıcı tanrı Pracapati'nin evreni oluştururken kullandığı "iç sıcaklığı" anlamında kullanılır. Hinduizmin sonraki dönemlerinde *tapas*, *moksha*'ya (dünyevi var oluştan kurtulma) giden yolda bedeni daha çetin alıştırmalara hazırlamaya yönelik bir arınma biçimi olarak Yoga disipliniyle ilişkilendirilmiştir. Kutsal metinlerde sözü edilen çileci uygulamalar arasında oruç, bedeni zor ve çoğunlukla acı verici pozisyonlarda tutma, ateşte ya da aşırı soğukta hiç uyumadan ibadet etme ve soluğu denetleme sayılabilir.

Caynacılıkta çileci uygulamalar eski *karman*'dan (geçmişteki iyi ya da kötü eylemlerin gelecekteki yaşam ya da yeniden doğuş üzerindeki etkisi) kurtulmanın ve yeni *karman*'ı engellemenin bir yolu olarak görülür. Caynacılara göre oruç (en aşırı biçimiyle ölüm orucu), perhiz, meditasyon ve inzivaya çekilme gibi uygulamalar dışsal; tefekkür, iman ikrarı ve işlenen günahlardan pişmanlık duymak ise içsel *tapas*'ları oluşturur.

tapınak, içinde tapınmak amacıyla inşa edilmiş yapı. Her din kendi tapınakları için özel adlar kullanır. İslamda tapınma mekânlarına mescit ya da cami(*) denir. Hıristiyan tapınakları için genellikle kilise(*), Yahudi tapınakları için sinagog(*) ya da havra adı kullanılır.

Tapınaklar her dönemde toplum açısından büyük önem taşıdığı için, tapınak mimarlığı çoğu zaman bir kültürün gerek tasarım, gerekse uygulama yönünden sanatta ulaştığı en üst düzeyi yansıtmış, ama ayin düzenlerinin değişikliği nedeniyle de bir dinden başka dine büyük farklılıklar gösteregelmiştir. Mezopotamya kültürünün incelikle tasarlanmış ve bezenmiş zigguratlarının basamaklı biçimi, bunların yalnızca tanrıların barınağı sayıldığının ve özel rahiplerden başkasına açık olmadığının simgesi gibiydi. Eski Mısır'da tanrılara adanmış tapınaklar var olmakla birlikte, dinin temeli ruhların ölümden sonra yaşaması üzerine kurulu olduğu için, mezar piramitleri en kutsal yerler sayılmıştı.

Eski Yunan dininin odak noktasını çeşitli tanrılar oluşturuyordu. Klasik Yunan tapınak mimarlığı bu özelliği vurgulayan yapılar yarattı. Tanrı heykeli, sağır duvarlarla çevrili bir iç odada (*naos*) durur, tapınağın dışında (genellikle doğu ucunda), çoğu zaman üstü örtülü bir sunak bulunurdu. Eski Yunan tapınaklarının çoğu mermerden ya da başka taşlardan inşa edilir, zengin kabartmalarla bezenir, çeşitli renklerle boyanırdı. Genellikle basamaklı bir subasman (*stilobat*) üstünde yükselen tapınağın çevresini çeşitli üsluplardan birine göre düzenlenmiş (*bak.* düzen) sütunlar sarar, bunlar yapıyı örten iki eğimli beşik çatıyı taşırdı. Yunan tapınaklarının gerek biçimi, gerekse bezenmesi, başta Eski Roma olmak üzere daha sonraki Batı mimarlıkları üzerinde büyük etki yaptı.

İÖ 3. ve 2. yüzyıllarda Roma tapınaklarında Yunan bezeme üslubu kullanılıyordu, ama sunak yapının içine alınmıştı. Bu tapınaklar büyük forumların merkezi olacak gibi yapılıyordu. Çeşitli üsluplardaki sütunlar bir süre sonra yapının duvarlarına bitişti; dikdörtgen planlı olanların yanı sıra daire planlı tapınaklar da yapılmaya başladı. Daha sonraki dönemlerde gerek Doğu'da (Bizans), gerekse Batı'da kilise mimarlığı bu temeller üzerinde gelişti.

Doğu ve Ortadoğu'da da tapınak mimarlığı dinin yapısını yansıtır. Örneğin Hindistan'daki Caynacı tapınakları, yer üstünde olsun, yeraltında mağaralar içinde olsun, çileci anlayışa uygun, manastır benzeri basit yapılardır. Hindistan'daki daha başka mimarlıkların tapınakları da, planlarının basitliği ve cephe bezemelerinin zenginliği gibi ortak yanlarına karşın, değişik ayin gereklerine göre farklılıklar gösterir. Değişik yöresel üsluplardaki Hindu tapınaklarının hepsi de kule biçiminde yükselen bir kutsal mekânla, duvarları ince ince işlenmiş sütunlu bir salondan oluşur. Budacı tapınaklar da, girişleri zengin kabartmalarla bezeli, kayalara yarı gömülü kutaklardan, gene kayalara oyulmuş tek kule ya da heykellere kadar çeşitlilik gösterir. İslam dininin camileri genellikle revaklı büyük bir avluya bakan, kubbeyle örtülü yapılardır. Yöreye ve üsluba göre değişmek üzere dış cepheleri ve iç duvarları çok zengin desenli, renkli çinilerle bezeli olur.

Çin'de ve daha sonra Japonya'daki Budacı tapınaklar genellikle, tapınma için kullanılan bir iç avlu çevresinde inşa edilmiş, zengin oymalı, boyalı ya da tuğla kaplamalı, tek katlı birer yapı niteliğindedir. Bazen tapınak olarak da yapılan pagodalar, küçük bir kutsal oda üstünde yükselen, canlı renklerde boyanmış, saçakları dışa taşan üst üste katlardan oluşur. Buna karşılık, Japonya'daki Şinto tapınakları o derece basit ve yalındır ki, neredeyse kulübe olarak tanımlanabilirler.

Amerika kıtasındaki İnka ve Maya tapınakları, cepheleri kabartmalarla kaplı taş yapılardır. Teknolojik olanaklar ve dinsel inançlar nedeniyle bunlar, genel olarak basamaklı piramitler biçiminde yapılmıştır; kutsal mekânları en üstte yer alır. Meksika'da Yucatán Yarımadasındaki Maya kenti Chichén Itzá'nın kalıntıları arasında bu tür Kolomb öncesi tapınak mimarlığının çok güzel örnekleri de bulunmaktadır.

Tàpies, Antonio (d. 13 Aralık 1923, Barselona, İspanya), çağdaş soyut resmin İspanya'da tanınmasına öncülük etmiş Katalan sanatçı. Gerçeküstücü ilk yapıtlarından sonra Fransız resminin etkisiyle soyut sanata yönelmiştir.

Tàpies, Arnold Newman'ın bir fotoğrafı, 1964
Arnold Newman

1943'te Barselona Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başladı. Ama üç yıl sonra bütün zamanını resme ayırabilmek için okulu bıraktı. Sanatçı olarak kendi kendini yetiştirdi ve 1948'de Barselona'da gerçeküstücü sanatçı ve yazarların katıldığı Dau al Set (Yedili Zar) adlı grubu kurdu. Özellikle Paul Klee ve Joan Miro'nun sanatından ekilenen grup bir sanat ve edebiyat dergisi yayımlamaya başladı. Tàpies 1950'de Jean Dubuffet'nin yapıtlarını gördükten sonra soyut resme yöneldi. Zamanla gerçeküstücü imgelerden uzaklaştı ve 1955'te kalın bir boya hamuruyla (*impasto*) çalışmaya başladı. Soyut dışavurumcu resimleri anımsatan bu yapıtlarıyla ünü ülkesinin dışına da yayıldı. Sonraki yapıtlarında kova, ayna ve ipek çorap gibi gerçek nesnelerle çalışma masası gibi daha büyük nesneleri bir araya getirmeye başladı. "Samanlı Masa" adlı yapıtında gerçek bir masayı tuval olarak kullandı. Şair Joan Brossa'yla birlikte pek çok resimli kitap gerçekleştirdi. 1990'da Barselona'da, 2.000 kadar sanatçının yapıtının bulunduğu Tàpies Vakfı açıldı.

Tapinocephalus, memelilere benzer özellikler taşıyan soyu tükenmiş *Therapsida* takımından sürüngen cinsi. Fosillerine Güney Afrika'daki Orta Permiyen Dönem kayaçlarında rastlanan bu cinsin üyeleri bitkiyle beslenmeye uyarlanmış çene ve diş yapılarıyla dikkat çeker (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce). *Tapinocephalus* üyeleri düzlüklerde yaşayan hayvanların tipik temsilcilerindendi. Bu sürüngenler Güney Afrika'da Orta Permiyen'in *Tapinocephalus* kuşağı olarak bilinen bir katmanının belirlenmesinde kılavuz fosil olarak kullanılmaktadır.

Tapio, METSÄHIINE ya da HIISI olarak da bilinir, Fin mitolojisinde orman ve av tanrısı. Geçimini ormandan sağlayan avcıların inandığı çeşitli orman ruhlarının kişileşmiş biçimiydi. İnsan özellikleri taşıyan bir orman olarak düşünülür ve önden insana, arkadan yaşlı bir ağaca benzeyen, vahşi görünümlü, göknar büyüklüğünde bir yaratık olarak betimlenirdi. Pek çok efsanede de aldatıcı güzel görünümüyle geceleri ormandaki avcıları ve oduncuları baştan çıkaran, ama yakından bakıldığında çürümüş, yaşlı bir kütük olduğu anlaşılan bir tanrıça olarak geçerdi. Geçimini ormandan sağlayanların, genellikle huysuz ve kaprisli olan orman tanrılarının ve perilerin gönlünü alması gerektiğine inanılırdı. Bu nedenle avcılar tanrılara armağanlar sunar, ormanda gürültü yaparak onları kızdırmaktan, kılık değiştirmiş bir orman perisi olabileceği için ender kuşları vurmaktan kaçınırlardı.

tapir, *Perissodactyla* (tektoynaklılar) takımının *Tapiridae* familyasının varlığını sürdürebilen tek cinsini (*Tapirus*) oluşturan dört memeli türünün ortak adı. Malezya ve Yenidünya'nın tropik ormanlarında yaşayan bu hayvanlar, iri yapılı ve oldukça kısa

Ova tapiri (*Tapirus terrestris*)
Warren Garst—Tom Stack & Associates

bacaklıdır. Uzunlukları 1,8-2,5 m, omuz yükseklikleri yaklaşık 1 m, kulakları kısa ve yuvarlak, gözleri küçüktür. Üst dudakları ve burunları uzayarak küçük bir hortum biçimini almıştır. Ayaklarında işlevsel üçer parmak vardır. İçten birinci parmak zaman içinde yok olmuştur. Ön ayaklarında körelmiş olan beşinci parmak, arka ayaklarında hiç bulunmaz. Vücut kılları genellikle kısa ve seyrektir. Ama dağ tapiri (*T. pinchaque*, eskiden *T. roulini*) oldukça sık kıllı postuyla öbür türlerden ayrılır. Orta Amerika tapirinin (*T. bairdii*) ve Güney Amerika'da yaşayan ova tapirinin (*T. terrestris*) ise kısa bir yelesi vardır. Yenidünya'da yaşayan bu üç türün koyu kahverengi ya da boz olmasına karşılık Malaya tapirinin (*T. indicus*) başı, omuzları, bacakları siyah, sırtı, yanları, arka bölümü ve karnı beyazdır. Bütün tapirlerin yavruları koyu kahverengi üzerine sarı beneklidir. Dişiler yaklaşık 400 gün süren gebelik döneminden sonra genellikle bir, ender olarak iki yavru doğurur.

Tapirler sık ormanlarda ve ağaçlı bataklıklarda yaşayan, çekingen hayvanlardır. Sürekli kullanılan yollardan gitmeyi ve su kıyılarında dolaşmayı sever, tehlike karşısında kaçmayı yeğlerler. Suya girmek en sık kullandıkları kaçış yoludur. Başlıca düşmanları insan, Güney Amerika'da jaguar, Asya'da kaplandır.Tapirler yaşama ortamlarının yok edilmesi nedeniyle sayılarının çok azalmasına karşın insanlara av olmaktan kurtulamamıştır. Özellikle en az bulunan iki tür olan dağ ve Orta Amerika tapirlerinin tükenmemesi için özel koruma alanlarının kurulması zorunludur. Bu iki türün yanı sıra Malaya tapiri de, *Red Data Book* listelerinde soyu tükenme tehlikesi gösteren hayvanlar arasında yer almaktadır. Tapirler hayvanat bahçelerine uyum sağlamakla birlikte yalnız ova tapiri ve Malaya tapiri yapay çevre koşulları altında kolayca üreyebilmektedir.

tapo üslubu, Korya dönemi (935-1392) sonlarında Çin'den gelen bir mimarlık üslubunun Kore'deki uyarlaması. Terimin sözcük anlamı "çok payandalı"dır ve üslubun temel özelliği dikmelerin üstündekilerden başka, dikme aralarında da payandalar kullanılmasıdır. Daha önceki *çusimpo* üslubundakilerden (*bak.* çusimpo üslubu) farklı olarak *tapo* üslubunda payandaların damlalık aşıklarını destekleyen üç tane uzunlamasına yastık vardır. Direkler arasında kalan boşluklarda da payandaların yer alması, *tapo* üslubundaki yapıların çok daha dekoratif görünmesine yol açar.

Tapo üslubunda tavanlar kasetlerle kaplanarak çatıdaki taban kirişleri ve aşıklar gizlenmiştir. Korya döneminin sonlarında bile çok yaygın olmayan bu üslup, Yi dönemi başlarında çok tutulmuş, 17. yüzyıla gelindiğinde geleneksel *çusimpo* üslubunun yerini almıştır. Tapo üslubu Japonya'da *ama-gumi* adıyla bilinir.

Tapti Irmağı, Hindistan'ın orta kesiminde ırmak. Madhya Pradesh eyaletindeki Betul ilinde bulunan Dekkan Platosunun orta kesimindeki Gavilgarh Tepelerinden doğar.

Satpura Sıradağlarının iki uzantısı arasında batıya doğru akarak Maharashtra eyaletindeki Calgaon Platosundan ve Gucerat eyaletindeki Surat Ovasından geçtikten sonra Umman Denizindeki Kambay Körfezine dökülür. Toplam uzunluğu 700 km olan ırmak 65.300 km²'lik bir alanın sularını toplar. Son 51 km'lik kesiminde gelgitten etkilenmekle birlikte, küçük teknelerin ulaşımına elverişlidir. Irmağın ağzındaki Svalli limanı kum ve çamurla dolduğu için terk edilmiştir. Tapti Irmağı, kuzeydeki Narmada Irmağına hemen hemen koşut olarak akar; iki akarsuyun arasında Satpura Sıradağları uzanır. Bu iki akarsu ile sıradağ, Hindistan'ın kuzeyi ile yarımada kesimi arasında doğal set oluşturur. Irmağın üç ana kolu olan Purna, Girna ve Panchra, akarsuya güneyden katılır.

tapu, TAPU RESMİ, TAPU BEDELİ, MUACCELE olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde mirî araziyi ekip biçenlerin, bu yararlanma hakkı karşılığında ödedikleri peşin vergi.

Osmanlı toprak hukukunda, devlet adına yazılı mirî arazinin rakabesi saklı kalmak koşuluyla, kullanım hakkı isteyenlere ya da uygun görülen kişilere, tapu denen bir bedel karşılığında bırakılırdı. Bu bedel peşin olarak ve toprağın gerçek değerine göre hazineye ödenir, kullanım hakkını elde edene de tapu senedi ya da sened-i hakanî denen bir belge verilirdi. Halk arasında tapu deyimi daha çok bu belge için kullanılıyordu.

Tımar sisteminde ise, "sahib-i arz" denen sipahi, tımar sınırlarındaki mirî araziyi ekip biçme hakkına sahip olanlara "tapu temessükü" ya da "sipahi senedi" denen yazılı kâğıtlar verirdi. Toprağın ekip biçme hakkının devletçe satılması işleminde, "tapu-yı misil" denen, tarafsız bilirkişilerce biçilen toprak değeri geçerliydi. Bu belirlenmeden ve tapu bedeli hazineye girmeden kullanım belgesi düzenlenemezdi.

Tanzimat döneminde Osmanlı uyruklarının mülk edinmelerine izin verildikten sonra, gerek kamudan gerekse özel kişilerden satın alınan taşınmazlar için düzenlenen belgelere tapu, bunların yazıldığı kütüklere de tapu sicili adı verildi.

tapu sicili, taşınmaz mallara ve bunlar üzerindeki ayni haklara ilişkin kayıtları içeren resmî sicil. Her tapu dairesinde tapu sicilini oluşturan tapu kütüğü, plan ve benzeri tamamlayıcı belgeler ve yevmiye defteri vardır. Tapu siciline topraklar, taşınmaz üzerindeki mülkiyet, irtifak ve taşınmaz yükümü gibi bağımsız ve sürekli olarak kurulan haklar ile madenler kaydedilir. Kimsenin özel malı olmayan ve kamunun kullanımına ayrılan taşınmazlar, ancak üzerlerine kaydedilmesi gerekli bir ayni hak kurulmuşsa kütüğe geçirilirler. Genel kural her taşınmazın bulunduğu bölgenin kütüğüne kaydedilmesidir. Ayrı ayrı bölgelerde bulunan bir taşınmaz, öteki bölgelerin tapu kütüklerinde kayıtlı olduğu gösterilmek koşuluyla, her bölgedeki kütüğe ayrı ayrı kaydedilir. Yasanın açıkça gösterdiği durumlarda sözleşmeden doğan önalım, alım ve gerialım hakları ve kira gibi kişisel haklarla ilgili olarak da tapu kütüğüne şerh verilebilir. Böylece bu haklar, o taşınmaz üzerinde sonradan edinilen hakların sahiplerine karşı ileri sürülebilir. Tescil, konusunun ilişkin olduğu taşınmaz malikinin yazılı istemine dayanılarak yapılır. Taşınmazı edinen kimse yasaya, mahkemenin kesin hükmüne ya da buna eşdeğer bir belgeye dayanıyorsa, bu istem gerekli değildir. Tapu kütüğündeki bir kaydın silinmesi ya da bunda değişiklik yapılması, bu kayıtla bir hak edinmiş olan kimsenin yazılı istemi üzerine olur. Hak sahiplerinin kütüğe koyacakları imza bu istem yerine geçer.

Tapu sicilinde kamu güveni ve kamuya açıklık ilkeleri egemendir. İlgisi olduğunu kanıtlayan herkes, kendisince önemli olan tapu kayıtlarının bir tapu görevlisinin yanında kendisine gösterilmesini ya da bu kayıtların birer örneğinin verilmesini isteyebilir. Kamuya açıklık ilkesinin bir sonucu da kimsenin tapu kütüğündeki bir kaydın kendisince bilinmediği yolunda bir iddiayı ileri sürememesidir. Tapu kütüğündeki yazıma iyi niyetle dayanarak bir taşınmazın mülkiyetini ya da taşınmaz üzerindeki bir ayni hakkı edinen kimsenin bu edinimi, kamu güveni ilkesi uyarınca her durumda geçerli sayılır.

Tapu idaresi işlevsel bakımdan, bölgesinde bulunduğu asliye hukuk mahkemesine bağlıdır. Tapu sicilinin yanlış ve eksik tutulmasından doğan bütün zararlardan devlet sorumludur. Bu konuda açılacak tazminat davalarında görevli yargı yeri adliye mahkemesidir. Devletin, kendi kusurlarıyla zarara yol açmış olan görevlilere karşı sırasıyla dönüp, zarar görene tazminat olarak ödediği parayı isteme hakkı vardır.

tapyoka, manyok(*) bitkisinin nişastalı yumrularından hazırlanan taneli yiyecek. Tapyoka en çok ekmek, çorba ve puding yapımında kullanılır.

Tapyoka elde etmek için yumrulardan çıkarılan nişastalı özüt pişirilir; pişirme sırasında nişasta taneleri ısının etkisiyle parçalanarak küçük biçimsiz kütlelere döner. Daha sonra bu karışım doğrudan kurutularak pulsu tapyoka ya da eleklerden geçirilerek minik topaklar halindeki tapyoka elde edilir. Tapkoya pişirildiğinde şişerek açık renkli ve yarı saydam bir jel oluşturur.

Batı Hint Adalarına ve Güney Amerika'ya özgü bir bitki olan manyok 19. yüzyılda dünyanın çeşitli yerlerine götürülmüş ve Asya'da yaygın bir yiyecek haline gelmiştir. Örneğin, Tayland'da tapyoka ve hindistancevizinden puding, Vietnam'da ise tapyoka nişastasından gözlemeye benzer yiyecekler hazırlanır.

Taquari Irmağı, Portekizce RIO TAQUARI, Brezilya'da, Mato Grosso do Sul eyaletinin ortagüney kesimindeki Alto Araguaia yakınlarında doğan akarsu. Güneybatıya doğru akarak Paraguay taşkın ovasını geçtikten sonra Corumbá'nın doğusunda Paraguay Irmağıyla birleşir. Toplam uzunluğu 560 km'dir.

tar, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasının *Hemitragus* cinsini

Himalaya tarı (*Hemitragus jemlahicus*)
Arthur W. Ambler—The National Audubon Society Collection/ Photo Researchers

oluşturan üç yabanıl keçi türünün ortak adı. Genellikle dağların sarp ve ormanlık kesimlerinde sürü halinde yaşarlar. Omuz yükseklikleri türlere göre 60-106 cm arasında değişir. Hem erkeklerinde hem de dişilerinde arkaya doğru kıvrılan ve yassılaşan kısa boynuzlar bulunur. Keşmir'den Sıkkım'a kadar uzanan bölgede yaşayan Himalaya tarının (*H. jemlahicus*) postu kızıl kahverengi ile koyu kahverengi arasında değişir. Erkeklerinde boynu ve ön bacakları örten uzun bir yele vardır. Hindistan'ın güneyinde yaşayan Nilgiri tarının (*H.hylocrius*) postu kahverengi, sırtı kırçıllıdır. Üç türün en küçüğü olan Arabistan tarının (*H. jayakari*) postu ise boz kahverengidir.

tar, telli, mızrapla çalınan Azeri çalgısı. Aynı ad altında Kars'ta da kullanıldığından, son yıllarda televizyon ve radyodaki Türk halk müziği programlarına da alınan bu çalgı, çok küçük biçimsel değişikliklerle Ermenistan'da (*tar*), Dağıstan'da (*tara*) ve Gürcistan'da (*tari*) da görülür.

Ağaçtan oyularak yapılan tarın gövdesi arkadan, bağdaş kurup oturmuş bir insanın sırttan görünüşünü andırır. Gövdenin önden görünüşü ise "8" rakamına benzer. Göğsü deridendir. Üstünde perde bağları bulunan sapı yaklaşık 4 cm enindedir. Toplam boyu 78-96 cm olan çalgının tel sayısı da 5-14 arasında değişir. Sesi bançoninkine benzeyen tar, aynı zamanda mızrabı tutan sağ elle sıkıştırılarak göğüs hizasında tutulur. Son derece kıvrak melodilerin çalınmasına elverişli olan çalgı, armonik icraya da oldukça yatkındır.

Farsçada "tel" anlamına gelen "tar" sözcüğü, tel sayısı 2-6 arasında değişen ve Türk halk müziğindeki bağlamaya benzeyen çalgıların ortak adıdır. Bunlar dütar (iki telli), setar (üç telli), çartar (dört telli), pençtar (beş telli) ve şeştar (altı telli) gibi özel adlarla anılır.

Tara, Tibet dilinde SGROL-MA, Nepal, Tibet ve Moğolistan'daki Budacılar arasında yaygın biçimde tapınılan ve çeşitli biçimlere bürünebilen kurtarıcı tanrıça. *Bodhisattva* (geleceğin Budası) Avalokiteşvara'nın dişisidir. "Öte yakaya geçmeleri" için insanlara yardımcı olur, denizde ve karada yolculuk edenleri koruduğu gibi, aydınlanma yolunda ilerleyenlerin de koruyucusudur. İnanışa göre Avalokiteşvara'nın bir damla gözyaşından oluşmuştur. Yere düşen gözyaşı bir

Beyaz Tara, yaldızlı dövme bakır heykel, Nepal, 18. yy; Asya Sanatları Müzesi, San Francisco
Asian Art Museum of San Francisco, fotoğraf, Martin Grayson

göle dönüşür ve göl sularında biten bir lotus çiçeğinin açmasıyla Tara doğar.

Tibet'te, dine bağlı bütün kadınlar Tara'nın bedenleşmesi sayılır. Budacı ilk Tibet kralı Srong-brtsan-sgam-po'nun, biri Çinli, öbürü Nepalli olan iki karısı da tanrıçanın iki temel biçimiyle özdeşleştirilir. Beyaz Tara (Sanskrit dilinde Sitatara, Tibet dilinde Sgrol-dkar), Çinli prenses görünümünde bedenleşmiştir. Bu biçimiyle saflığı ve temizliği simgeler; güzel sanatlarda da eşi Avalokiteşvara'nın sağında ayakta dururken ya da elinde açmış bir lotus çiçeğiyle bağdaş kurup otururken betimlenir. Genellikle üçüncü bir gözü daha vardır. Moğolistan'daki betimlemelerde ise, bazen avuç içlerinde ve tabanlarında da gözleri bulunur; bu biçimiyle "Yedi Gözlü Tara" adını alır.

Yeşil Tara'nın ise (Sanskrit dilinde Şyamatara, Tibet dilinde Sgrol-ljang) Nepalli prenses olarak bedenleştiğine inanılır. Avalokiteşvara'nın eşi ya da sevgilisi olan Yeşil Tara, bazılarına göre asıl Tara'dır. Güzel sanatlarda genellikle lotustan bir tahtta, sağ bacağı aşağı sarkmış durumda otururken betimlenir. Üstünde *bodhisattva*'ya özgü takılar, elinde açmamış mavi bir lotus (*utpala*) vardır.

Tibet'te Lamacılığın etkisiyle Tara'nın pek çok biçimi gelişmiş ve bunların sayısı 108'i bulmuştur. Tibet'teki tapınakların bayraklarında, Yeşil Tara'nın çevresine dizilmiş beyaz, kırmızı ve sarı renklerde 21 ayrı Tara biçimi vardır. Avalokiteşvara gibi Tara da "kendi kendini doğurmuş" Buda olan Amitabha'dan türemiştir.

Ugra-Tara ya da Ekacata adıyla bilinen korkunç görünümlü Mavi Tara'ya, düşmanları yenilgiye uğratması için tapınılır. Kırmızı renkle betimlenen Kurukulla, aşk tanrıçasıdır; Canguli yılan sokmalarına karşı insanları korur. Sarı renkli Bhrikuti ise çatık kaşlı, öfkeli bir Tara'dır.

Tara (İrlanda dilinde "Toplantı Yeri"), İrlanda'da, Meath ilinde (*county*), İrlanda efsanelerinde ve tarihinde önemli bir yere sahip olan alçak tepe (154 m). Yöredeki en eski kalıntı Rehine Tümülüsü (Dumha na nGiall) olarak bilinen mezardır (İÖ y. 2100). Kralların Kalesi (Ráth na Ríogh) adlı oval biçimli alanda bulunan bir toprak tümülüste Tunç Çağından kalma çok sayıda mezar ortaya çıkarılmıştır. Tümülüsün orta kesiminde Krallık Merkezi (Forradh) ve Cormac'ın Evi (Teach Cormaic) adlı birbirine bitişik iki toprak yapı vardır; Krallık Merkezi'nde Tara krallarının taç giyme töreninde kullanıldığı sanılan taş ve sütun bulunur. Öbür önemli yapılar arasında, büyük bir yuvarlak kale, duvarla çevrili iki yuvarlak alan ve ziyafet salonu olduğu sanılan 229 m uzunluğunda dikdörtgen bir toprak oluşumu ile 1-4. yüzyıllar arasında dört kez genişletilen bir dinsel tören salonu bulunur. Tepedeki toprak yapılar büyük olasılıkla Hıristiyanlığın ilk beş yüzyılından kalmadır. Bu dönemde Ui Néill krallarının merkezi olan Tara'nın 6. yüzyılda terk edildiği sanılır.

Tara broşu, Drogheda'nın güneyindeki Bettystown'da deniz kıyısında bulunmuş halka biçiminde Kelt broşu. Dublin'deki İrlanda Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir. 8. yüzyılda yapıldığı sanılan broşun bir yarısı boştur; öbür yarısı ise, içleri çok ince delik işiyle doldurulmuş levhacıklarla kaplıdır.

Arka yüzü Kelt üslubu sarmal biçimler ve iç içe geçmiş zarif desenlerle bezenmiştir. İçinden geçen zarif başlı, oldukça uzun bir

Tara broşu, y. 8. yy; İrlanda Ulusal Müzesi, Dublin;
National Museum of Ireland, Dublin

iğneyle giysiye tutturulur. Broşun, iğnenin ucu yukarıya gelmek üzere omuza takıldığı sanılmaktadır.

Tara Singh (d. 24 Haziran 1885, Ravalpindi, Pencap - ö. 22 Kasım 1967, Çhandigarh, Çhandigarh Birlik Toprakları, Hindistan), Hindu, Müslüman ve İngiliz egemenliğine karşı Sihlerin hakları için sürdürülen mücadelenin önderlerinden. Pencap dili konuşan Sihler için Pencap'ta özerk bir eyalet kurulması yolundaki çabalarıyla tanınır.

Hindu bir aileden geldiği halde, Ravalpindi'de öğrenim görürken Sih oldu. Amritsar'daki Khalsa College'ı bitirdikten (1907) sonra, Lyallpur'daki (bugün Faysalâbad) Sih okullarında öğretmenliğe başladı. Sihlerin, dinsel ve siyasal hakları için mücadeleye başladıktan sonra, 1930-66 arasında 14 kez hapis cezasına çarptırıldı. Akali(*) grubunun ve Tapınaklar Yönetim Komitesi'nin başkanı olduğu sırada pasif direniş eylemlerine önderlik etti. Sihlerin, dinsel ve siyasal geleneklerini sürdürebileceği ve Pencap di-

linin konuşulacağı bir eyalet kurulması için yoğun propaganda yürüttü.

Ağustos 1961'de, Pencap'ın bir bölümünün eyalet kurmaları için Sihlere bırakılması talebiyle Amritsar'daki Altın Tapınak'ta ölüm orucuna başladı. Bunun üzerine eylemi protesto etmek için Suryadev adlı bir Hindu *yogi* de ölüm orucu başlattı. Başbakan Cavaharlal Nehru, talebin laik Hindistan anayasasına ve Pencap'ta yaşayan Hinduların haklarına aykırı olduğunu belirtti. Ama daha sonra Singh'e özel bir mektup göndererek Sih taleplerini dikkate alacağını bildirdi. Bunun üzerine 48 günlük ölüm orucunu sona erdiren Tara Singh sözünden döndüğü için Sihlerin öfkesini çekti.

Bu yüzden çıkarıldığı *picara*'lar (Sih dinsel önderleri) kurulunda suçlu bulunarak çeşitli işleri kapsayan bir cezaya çarptırıldı. Bu ceza uyarınca beş Sih tapınağını ziyaret edecek, *Adi Granth*'ı (Pencap dilinde "İlk Kitap") baştan sona okuyacak, tapınaklarda görevli rahiplerin bulaşıklarını yıkayacak, tüm cemaatin ayakkabılarını boyayıp ayaklarını yıkayacaktı. "Alçakgönüllülük insanı arındırır" düsturuyla tüm bunları yerine getiren Tara Singh önderlikten de uzaklaştırıldı ve yerine Sant Fateh Singh(*) getirildi. 1966'da Pencap eyaletinin kurulmasıyla, Tara Singh'in ülküsü de gerçekleşmiş oldu.

Tarafa, tam adı TARAFA AMR İBNÜ'L-ABD BİN SÜFYAN BİN MALİK BİN DUBAY'A EL-BEKRİ BİN VAİL (ö. 6. yy), İslamdan öncesine ait *Muallakatü's-Seba*(*) adlı derlemedeki yedi kasideden en uzununu yazan Arap şair. Birçok eleştirmence en büyük Arap şairi sayılmasa da, İslam öncesinin en büyük şairi kabul edilir.

Tarafa'nın yaşamı üzerine kesin bilgi çok azdır. Şiir yazmaya çocuk yaşta başladığı kabul edilir. Bahreyn'de zorlu bir çocukluk dönemi geçirmiş, kendi kabilesi Bekr ile Beni Taglib arasındaki savaşa katıldıktan sonra kendisi gibi şair olan amcası Mutalammis ile birlikte Hire'nin Lahmi kralı Amr bin Hind'in sarayına girmiş, kralın erkek kardeşiyle arkadaş olmuştur. Tarafa'nın Hire sarayıyla ilişkisi (554-568), yaşamı üzerine kesin olarak bilinen tek gerçektir. Söylentiye göre, kralı küçük düşüren bazı şiirler yazdığı için bir mektupla birlikte Bahreyn sultanına gönderilmiş ve mektupta istendiği gibi canlı olarak gömülmüştür.

Tarafa, toplu şiirleri ve *Muallakat*'taki kasidesiyle, İslam öncesinin yapıtları günümüze ulaşmış az sayıdaki şairinden biridir. Güzel bir dille yazdığı tutkulu şiirlerinde yaşamın tek amacının cinsel zevk ve şan şeref peşinde koşmak olduğunu savunur. *Dîvân de Tarafa Ibn al-'Abd al-Bakrî* (yay. haz. M. Seligsohn) 1901'de Yusuf el-Alam eş-Şantamari'nin şerhiyle birlikte yayımlanmıştır.

tarafsızlık, bir devletin başka devletler arasındaki savaşa herhangi bir biçimde katılmaktan kaçınmasına, savaşan taraflardan hiçbirini tutmamasına ve bunun savaşan taraflarca tanınmasına dayanan yasal statü. Uluslararası hukuk uyarınca bu statü, tarafsız devlet ile savaşan devletler arasındaki ilişkilerde bazı hak ve görevleri doğurur.

Tarafsızlıktan doğan hak ve görevlere ilişkin hükümlerin çoğu, 1856 Paris Bildirgesi ile 1907 Lahey Sözleşmesi'nde yer alır. Son sözleşmenin başında yer alan tavsiye hükümlerinden birinde, belli devletler arasında savaş çıktığında taraf tutmak istemeyen devletlerin özel ya da genel bir tarafsızlık bildirgesi yayımlaması gerektiği belirtilir. Ama uluslararası hukuk açısından böyle bir bildirge zorunlu değildir. Tarafsız bir devlet uluslararası hukuka uygun olarak ve savaşan taraflardan birinin lehinde olmamak koşuluyla savaş sırasında tarafsızlık konumunu kaldırabilir, değiştirebilir ya da yenileyebilir.

Tarafsızlıktan doğan en önemli hak, toprak bütünlüğü hakkıdır. Savaşanlar, tarafsız bir devletin topraklarını harekât üssü olarak kullanamaz ya da bu topraklarda savaş yürütemezler. Bu hak, tarafsız devletin toprak ve sularının yanı sıra bu topraklar üzerindeki hava sahası için de geçerlidir. Yasal bağlayıcılığı bulunmayan Lahey Hava Savaşı Kuralları'na (1923) göre tarafsız devletler, hava sahalarını savaşan devletlerin uçaklarına karşı koruyabilirler. Ama savaş aracı olarak balistik füzelerin ve uyduların ortaya çıkması bir devletin en üst sınırının yüksekliği konusunda ciddi sorunlar doğurmuştur.

Tarafsız bir devletin öbür tarafsız devletlerle ve savaşan ülkelerle diplomatik ilişkilerini sürdürme, tarafsızlığını korumak amacıyla yapılan iç düzenlemelere uyulmasını isteme ve uluslararası hukuk izin vermediği sürece savaşan devletlerin yurttaşlarının ticari ilişkilerine karışmamalarını isteme hakkı vardır.

Her iki Dünya savaşında yaşanan gelişmeler sonucunda tarafsızlığa ilişkin bazı temel kavramlar aşındı. Almanya'nın Belçika'ya, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, İngiltere'nin İzlanda'yı işgal etmesi ve ABD'nin 1941'de Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nı çıkarması tarafsızlığın geleneksel kurallarını geçerli olmaktan çıkardı. 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde tarafsızlık hukuku bazı yeni boyutlar kazanmış bulunuyordu.

Günümüzde savaş araçlarının yanı sıra ekonomik araçların da kullanılmasıyla modern savaşın topyekûn savaş özelliğine bürünmesi, tarafsız devletlerin hareket serbestliği alanının büyük ölçüde daralmasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler Antlaşması uyarınca Güvenlik Konseyi'nin üye ülkeleri saldırgan bir devlete karşı askeri ya da başka baskı önlemleri almaya çağırdığı durumlarda bu ülkeler açısından tarafsızlık statüsü ortadan kalkar. Buna karşılık herhangi bir önlem alması istenmeyen üyelerin tarafsızlığı sürer. Ekonomik alanda uygulanan kamulaştırmalar da tarafsız ülkelerce yürütülen ticaretin niteliğini değiştirmiştir. Kamulaştırıldıktan sonra bir devlet kuruluşuna dönüşen özel bir şirket, eskisi gibi özel tüccar sıfatına dayanarak savaşan taraflarla yasal olarak ekonomik anlaşmalar yapamaz.

Sürekli tarafsız devlet, ülke bütünlüğünün ve bağımsızlığının öteki devletlerce garanti edilmesi karşılığında, savaş ilan etme, bir savaşa katılma ve bir savaşa yol açabilecek antlaşmalara taraf olma yetkilerinden vazgeçmiş olan devlettir. Tarafsızlık antlaşması hükümleri dışında iç ve dış işlerinde bütünüyle bağımsız olan sürekli tarafsız devleti silahsızlandırılmış devletten ayıran temel fark, ülkesine yönelik saldırıları önlemek amacıyla dilediği gibi silahlanma yetkisine sahip olmasıdır. Günümüzde sürekli tarafsız devlet statüsünde bulunan üç devlet vardır: İsviçre, Avusturya ve Laos. İsviçre 20 Kasım 1815 Paris Bildirgesi, Avusturya 15 Mayıs 1955 Avusturya Devlet Antlaşması ve Laos On Üçler Konferansı'nın 18 Temmuz 1962 bildirgesiyle bu statüyü kazanmıştır.

Tarahumaralar, RARAMURİLER olarak da bilinir, Meksika'nın kuzeyindeki Chihuahua'nın güneybatısında yaşayan Orta Amerika Yerlileri. Yuta-Aztek ailesinin Sonora koluna bağlı olan dilleri, Yaki ve Mayo dilleriyle yakın akrabadır. Kültürleri komşu Yuta-Aztek halklarından Koralar, Huykollar, Tepehuanlar ve Pima-Papagolarla benzerlikler taşır. Birbirine uzak küçük arazi parçalarında tarım yapan Tarahumaralar mısır, fasulye, kabak ve patates yetiştirirler

Tarahumaralar
Art Resource/EB Inc

Ayrıca keçi ve sığır beslerler. Genellikle bir tarla çevresinde toplanmış birkaç çiftlikten (*rancheria*) oluşan yerleşmeler dağınıktır. Kütükten ya da taştan yapılan evler bir odadan ve kiler olarak kullanılan birçok kulübeden oluşur. Yerleşim birimleri süreklilik göstermez; mevsimlik göçler yaygındır. Başlıca el sanatları çömlekçilik, battaniye dokumacılığı ve sepetçiliktir.

Katolik olan Tarahumaralar, yerel koruyucu azizler için bayramlar yapar, Hıristiyanlık öncesi dönemden kalma ayin ve şenlikler düzenlerler. Mitolojileri putperest ve Hıristiyan öğelerin karışımından oluşur.

Tarai, Hindistan'ın kuzey kesimi ile Nepal'in güney kesimini içine alan bölge. Himalayalar'ın güneydeki sıralarına koşut olarak, batıdaki Yamuna Irmağından doğudaki Brahmaputra Irmağına kadar uzanır. Bataklık ve dalgalı bir bölge olan Tarai'nin kuzey ucundan kaynaklanan sular başta Ghaghara Irmağı olmak üzere bölgedeki bir dizi akarsuyu besler. Bölgenin "nemli toprak" anlamına gelen Tarai adıyla anılmasına yol açan bataklıkları bu akarsular oluşturmuştur. Eskiden sıtma kaynağı olan bölgenin büyük bölümü kurutularak tarıma açılmıştır. Tarai'nin doğu kesimi Batı Bengal eyaletinde ve Bangladeş'te Duars(*) adıyla anılır.

tarak, TARAK MİDYESİ olarak da bilinir, başta *Pecten* cinsinin üyeleri olmak üzere, *Bivalvia* (çiftçenetliler) sınıfının *Pectinidae* familyasını oluşturan 400'ü aşkın yumuşakça türünün ortak adı. Denizlerde yaşayan ve çok geniş bir coğrafi dağılım gösteren bu yumuşakçalara sığlıklardan derin okyanus sularına kadar uzanan yerlerde rastlanır.

Tarakların iki çenetli kabuğu genellikle yelpaze biçiminde, çenetlerinin eklem yeri düz kenarlı ve kulaklıdır. Uzunlukları yaklaşık 2,5 cm'den başlayarak 15 cm'yi aşar. Çenetlerin dış yüzeyi tipik olarak ışınsal kabartılar ve oluklarla kıvrımlı bir yapı kazanmıştır. Ama çenetleri düz, dikenli ya da yumrulu olanlar da vardır. Renkleri parlak kırmızı, mor, turuncu ya da sarıdan beyaza kadar değişir.

Tarakların çenetlerini kalın ve tek bir çekici kas kapatır. Kabuğun iç yüzeyini büyük ölçüde örten manto ya da örtenek denen doku katmanının kenarlarında kısa dokunaçlar vardır. Açılan çenetlerin arasın-

da bir perde gibi sarkan bu dokunaçlar sulu ortamın bileşimindeki değişikliklere duyarlıdır. Ayrıca mantonun kenarında karmaşık yapılı gözler bulunur.

Asterias rubens türü denizyıldızından yüzerek kaçan bir tarak (*Chlamys opercularis*)
Douglas P. Wilson

Taraklar en yaygın biçimde kumlu ve duru sularda yaşar. Besinlerini çok küçük plankton canlıları oluşturur. Kirpikleri ve yapışkan salgısı besin taneciklerini yakalayıp ağza doğru taşımaya yardımcı olur. Taraklar yüzebilme özelliği gösteren ender çiftçenetliler arasında yer alır. Kabuklarını hızla açıp kapayarak yarattıkları su akımı yüzmelerini sağlar.

Döllenme yumurtalar ve spermanın suya salınmasıyla gerçekleşir. Olgunlaşan yumurtalardan serbest yüzen larvalar çıkar. Gelişimlerinin sonraki evresinde yerleştikleri dipte sürünerek hareket edebilirler. Bu evrede oluşan bir salgı bezi, suda iplikçikler halinde hemen sertleşen salgısıyla hayvanın dibe ya da sert bir yüzeye sıkıca tutunmasını sağlar. Bazı taraklar yaşamları boyunca bir yere bağlı yaşarken öbürleri bulundukları yerlerden koparak yüzmeye başlar.

Tarakların başlıca düşmanı denizyıldızlarıdır. Denizyıldızı kollarıyla tarağın kabuğunu sarar ve tüp ayaklarının emme gücünden yararlanarak çenetleri ayırır. Daha sonra midesini çenetlerinin arasından sokarak tarağın yumuşak bölümlerini sindirir.

Biçimlerinin ve renklerinin güzelliği nedeniyle taraklar eskiden beri insanların dikkatini çekmiş, süs eşyası ve simge olarak kullanılmıştır. Ayrıca besin ve balık yemi olarak yararlanılan bu hayvanların yenen başlıca bölümü geniş çekici kaslarıdır.

tarak desenli çanak çömlek, Neolitik Çağdan (İÖ y. 3000-700) kalma Kore çanak çömleği. Sibirya'da görülen bir Neolitik çanak tipinden türemiştir. Kumlu bir çamurdan yapılmıştır ve çoğu kahverengidir. İlk örnekleri "V" biçiminde, dibi sivri ya da yuvarlak çanaklardır. Yüzeyleri yatay ya da düşey sıralar halinde düzenlenmiş, tarağa benzeyen paralel kısa ve eğik çizgilerle bezelidir.

Daha sonraki dönemlerde çamuru asbest ya da talk taşıyla yumuşatılan çömleklerin tabanları düzleştirilmiştir. Bütün yüzeyi kaplayan daha önceki çizgilerin yerini de noktalardan oluşan kıvrık çizgiler almıştır. Tarak desenli çanak çömleğin erken örnekleri Japonya'nın Küşü yöresine de ulaşmış, orada yerel Comon çanak çömleğiyle karışarak Sobata çömleği ortaya çıkmıştır.

tarak dubası, sualtı kazılarında kullanılan büyük yüzer aygıt. Sualtı kazıları, 1) kanal, akarsu ve liman yataklarının açılması ve derinleştirilmesi, 2) alçak kara parçalarının doldurularak yükseltilmesi için dolgu malzemesi ve inşaat kumu çıkarılması, ayrıca akaçlama ve kanalizasyon sistemlerinin geliştirilmesi, 3) baraj, sedde ve akarsularla deniz kıyılarını denetim altına alan başka yapıların kurulması, 4) ticari değer taşıyan sualtı çökellerinin ya da deniz canlılarının çıkarılması amaçlarına yönelik olarak yapılır.

Tarak dubaları mekanik ve hidrolik olarak başlıca iki sınıfa ayrılır. Her iki sınıfta pek çok özel tarak dubası tipi olduğu gibi, her iki etkiden yararlanarak çalışan bileşik dubalar da geliştirilmiştir. Tarak dubaları değişik türden çökelleri kazıyabilecek biçimde tasarımlanmış olmakla birlikte, hafriyatı yapılan asıl malzemeler kum ve çamurdur. Kepçeli tarak dubası temel olarak, bir mavnaya yerleştirilmiş bir sualtı ekskavatörüdür. Başlıca farkı, kepçe, kepçe kolu ve kepçe kolunu yöneten vinç kolu tasarımlarının ve kepçenin kazı mekanizmasının daha değişik olması ve donanımın geniş bir yay çizerek çalışabilecek biçimde mavnaya yerleştirilmiş bulunmasıdır. Çift kepçeli (klemşel) tarak dubalarının kepçesi, birbirine mafsallanmış taraklı iki çeneden oluşan bir kova biçimindedir. Kova esnek tel halatların yardımıyla dibe daldırılır, çeneler kapatılır ve kepçe yukarı çekilir. Çalışma sırasında kepçe kendi ağırlığıyla dibe daldırılır, tırnaklarının kuma ya da çamura geçmesi

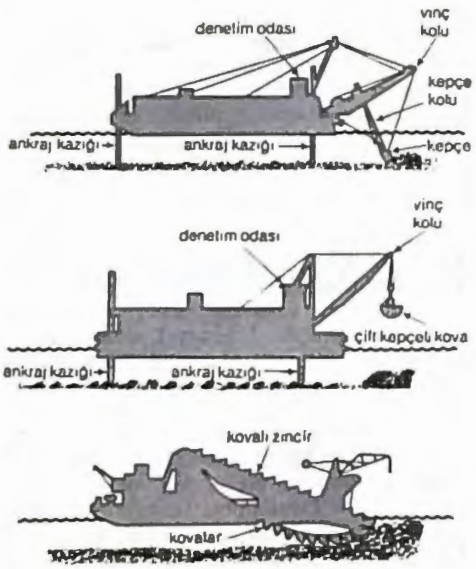

Çeşitli tarak dubası türleri.
(Üstte) kepçeli; (ortada) çift kepçeli; (altta) kovalı tarak dubası

sağlanır; çene kapatılırken tırnaklar dibe iyice batar. Kepçeli tarak dubaları hemen hemen bütün derinliklerde kazı yapabilir. Kovalı tarak dubaları ise, kesintisiz bir zincir biçiminde yerleştirilmiş ve ayarlanabilir bir kolun çevresinde dönen kovalardan oluşur. Kol belirli bir eğimle dibe yatırıldığında, boş kovalar kolun alt bölümünden dibe dalar, kum ya da çamuru dipten kazıyarak ilerler ve kolun üst bölümünden dolu biçimde mavnaya çıkar ve yükünü burada boşaltarak tekrar dibe doğru iner. Skreyper ya da dreglayn olarak da adlandırılan çekme kepçeli tarak dubalarında, vinç kolunun ucunda kablolarla denetlenen kova, zemini sıyırarak tarar. Kova, vinç kolunun yardımıyla ve belirli bir açıda dibe daldırılır, daha sonra zemine sürülerek çekilir. Hidrolik tarak dubalarında ise merkezkaç pompalardan yararlanılır. Pompa karterindeki pervane, merkezkaç etkisiyle çeşitli katılardan, su ve gazdan oluşan bir karışımı dışarı püskürtür. Pompanın içinde bir kısmi vakum oluştukça, su yüzeyindeki atmosfer basıncı ve su kütlesinin ağırlığı (hidrostatik basınç), suyun ve su içindeki asıltı zemin malzemesinin emme etkisiyle pompaya dolmasına yol açar. Pompadan püsküren malzemeler önce mavnaya, oradan da özel borular yardımıyla kıyıya taşınır.

Tarakan Adası, Endonezya dilinde PULAU TARAKAN, Endonezya'da, Doğu Borneo ilinde (*propinsi*) ada. Selebes Denizinin doğusunda, Borneo Adasının kuzeydoğu kıyısının açıklarında yer alır. Yüzölçümü 303 km² olan adanın uzunluğu yaklaşık 16 km'dir. Kıyılar alçak ve bataklıktır. Güneybatı kıyılarında petrol yatakları vardır. Ada II. Dünya Savaşı sırasında, Ocak 1942-Mayıs 1945 arasında Japon işgali altında kalmıştır. Tarakan kenti adanın batı kesimindedir. Nüfus (en son tah.) 28.389.

Tarakanova, Yelizaveta Alekseyevna, lakabı KNYAGİNYA VLADİMİRSKAYA (Vladimir Prensesi), FRÄULEIN FRANK ya da MADAME TRÉMOUILLE olarak da bilinir (d. y. 1745 - ö. 15 Aralık 1775, Petersburg, Rus Çarlığı), Çariçe Yelizaveta'yla (hd 1741-62) Kont Aleksey G. Razumovski'nin kızı olduğunu ileri sürerek, Rus tahtı üzerinde hak iddia eden serüvenci.

Tarakanova Petersburg'da yetiştiğini ileri sürmekle birlikte büyük olasılıkla Rus değildi. Kökeni ve gerçek adı bilinmemektedir. 1770'lerin başında birçok Batı Avrupa kentinde bulundu ve soylu âşıklar edindi. 1774'te Polonyalı mültecilerin kışkırtmasıyla Rus tahtı üzerinde hak iddiasında bulundu. Çariçe Yelizaveta'nın kızı ve Rusya'nın güneydoğusunda sürmekte olan büyük Kazak ve köylü ayaklanmasının önderi Y.İ. Pugaçov'un kız kardeşi olduğunu öne süren Tarakanova'nın iddiaları Çariçe II. Yekaterina (Büyük) için büyük bir huzursuzluk kaynağı oldu.

Yekaterina'nın en eski destekçisi Aleksey Grigoryeviç Orlov, Tarakanova'yı Livorno'da buldu ve kendisine âşık ettikten sonra evlenme vaadiyle limandaki gemisine çağırdı. Tarakanova gemiye biner binmez tutuklandı ve Petersburg'a gönderildi. Çariçe tarafından Sv. Pyotr ve Sv. Pavel Kalesi'ne kapatılan Tarakanova, geçmişiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmadan öldü.

tarakdiş, *Anseriformes* takımının *Anatidae* familyasının *Mergus* cinsini oluşturan 7 ördek türünün ortak adı. Altıngöz (*Bucephala* cinsinin üyeleri) ve kara ördek (*Melanitta* cinsinin üyeleri) gibi gruplarla birlikte *Anatidae* familyasının *Mergini* oymağını oluşturan bu kuşlar, adlarını ucu kancalı

Küçük tarakdiş (*Mergus serrator*)
G. Ronald Austing—The National Audubon Society Collection/ Photo Researchers

gagalarının kenarında bulunan bir dizi küçük çıkıntıdan alırlar. Gövdeleri uzundur. Başlarında küçük bir tepelik bulunur. Ender rastlanan Brezilya tarakdişi (*M. octosetaceus*) dışında bütün türler Kuzey Yarıküre'de yaşar. İri türler genellikle büyük göl ve ırmaklarda ürer. Tarakdişler hemen tümüyle balık avlayarak beslenir. Bu nedenle etleri koktuğundan av kuşu olarak değerli sayılmazlar.

Büyük tarakdiş (*M. merganser*) yeşilbaş ördek iriliğindedir. Erkekte belirgin bir tepelik bulunmaz. Ilıman kuşağın kuzeyinde ve Kuzey Kutup Bölgesi'nin yakınlarında, ağaç kovuklarına yuva yaparak ürer, kışın daha güneydeki ırmak ve deniz kıyılarına göç eder. Küçük tarakdiş (*M. serrator*), önceki türe benzemekle birlikte daha küçük yapılıdır. Yuvasını yere yapar. Büyük tarakdiş ile aynı coğrafi alanda yaşar.

Kuzey Amerika'nın ılıman kesimlerinde yaşayan ve ağaç kovuklarına yuva yapan *M. cucullatus* daha değişik görünüşte ve küçük yapılı bir türdür.

İskandinavya'dan Sibirya'ya, güneyde Türkistan'a kadar uzanan bölgede üreyen ak tarakdiş ya da sütlâbi (*M. albellus*) kısa gagalı, ufak ve tıknaz yapılıdır. Bu tür Akdeniz havzası ve Orta Asya'daki göl ve ırmaklarda kışlar.

taraklama, liflere, eğirerek iplik haline getirmeden önce uygulanan hazırlama işlemi. Bu işlemde lifler birbiri ardına hareket eden tırmıklı taraklarla karıştırılır ve taranır. Bu yolla ayrılan, dağıtılan ve karıştırılan lifler, daha sonra kesiksiz, bükülmemiş iplikler (şerit) haline getirilir. Taraklama işlemiyle birçok katışkının yanı sıra çok kısa lifler de ayıklanmış olur.

Taraklama elle ya da tarak makinesiyle mekanik yolla yapılır. Liflerin ve kumaşların türüne göre değişik tarak türleri kullanılır.

Taraklı, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Sakarya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Geyve'ye bağlı bir bucak olan Taraklı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Taraklı Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.099; kasaba, 5.193.

taraklı dokuma tezgâhı *bak.* gücülü dokuma tezgâhı

taraklı tırpan, eskiden buğday, yulaf ve arpa gibi ilk kesimi orakla yapılan tahılların saplarını bir araya toplamakta ve bunları demet halinde bağlanmaya hazır duruma getirmekte kullanılan, tırmık benzeri ahşap tarım aleti. Daha sonraları Avrupa'da geliştirilen taraklı tırpan ise uzun bir sapın kesici ucuna bağlanmış, parmak benzeri sivri uçların yer aldığı bir çerçeveden oluşuyordu. Sıradan tırpan gibi sağa sola sallanarak kullanılan taraklı tırpan tahılı hem kesiyor hem de bağlanmaya hazır gevşek demetler halinde bir araya getiriyordu. Bu çeşit taraklı tırpanlar dünyanın az gelişmiş bazı bölgelerinde hâlâ kullanılmaktadır.

taraklılar *bak.* ktenoforlar

tarakotu, FIRÇAOTU, FESÇİTARAĞI, ÇOBANTARAĞI olarak da bilinir, tarakotugiller (*Dipsacaceae*) familyasının *Dipsacus* cinsini oluşturan 15 kadar bitki türünün ortak adı. Afrika'nın tropik kesimleri ile Avrupa ve Akdeniz'de yaygın olan bu türlerin çoğu ikiyıllık, kaba yapılı ve dikenli bitkilerdir. Gövde üzerinde karşılıklı olarak dizilen yaprakları tabanda birbirine bitişmiştir. Çok sayıda, dört loplu çiçeğin oluşturduğu uzun kubbemsi çiçek kömeci vardır. Kömeçler ince uzun ve dikenli bürgülerle çevrilidir.

Yaklaşık 1 m'ye kadar uzayabilen *D. sativus* leylak renkli çiçekleriyle ayırt edilir. Bitkinin kuru kömeçleri Romalılardan beri yünlü kumaşları tüylendirmek için kullanılmaktadır. Bu yüzden de Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da tarımı yapılır. Buna çok yakın bir tür olan *O. fullonum* ise kıvrık değil dik bürgüleriyle ayırt edilir. Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da olduğu kadar Türkiye'de de yabani olarak yetişen bu tür kumaşları tüylendirmek için uygun değildir.

Tarakotu (*Dipsacus*)
G.J. Chafaris—EB Inc.

Himalayalar'da yetişen *D. inermis*'in beyaz çiçekleri ve parçalı yaprakları vardır. Anayurdu Avrupa olan *D. pilosus* ise, mor erkekorganlı beyaz çiçeklerden oluşan yuvarlak çiçek kömeçleriyle dikkati çeker.

tarama, yumuşak geçişlere olanak vermeyen mürekkep çizimi gibi resim tekniklerinde gölge düşürmek, ışık-gölge karşıtlığını vermek için başvurulan yöntem. Koyulaştırılmak istenen yerler sık, paralel çizgilerle

"Satyr Başı", Michelangelo'nun tarama tekniği ile yaptığı bir resim; Louvre Müzesi, Paris
Alinari—Art Resource

doldurulur. Bir yönde yapılmış tarama çizgilerinin üstüne, onları kesecek biçimde ikinci bir yönde paralel çizgiler çizilmesine çapraz tarama denir.

Tarancı, Cahit Sıtkı (d. 4 Ekim 1910, Diyarbakır - ö. 13 Ekim 1956, Viyana, Avusturya), özellikle "ölüm" ve "yalnızlık" temalarını işlediği yapıtlarıyla çağdaş Türk şiirinin öncüleri arasına giren şair.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı (1931). Mülkiye Mektebi'nde (bugün Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) ve Yüksek Ticaret Okulu'nda okudu. Bir süre Sümerbank'ta memur olarak çalıştıktan sonra 1939'da Paris'e gitti ve Paris Radyosu'nda Türkçe yayınlar spikerliği yaptı. II. Dünya Savaşı çıkınca Türkiye'ye döndü. Askerliğini bitirdikten (1943) sonra bir süre İstanbul'da babasının işyerinde çalıştı. Ankara'da Anadolu Ajansı'nda çevirmenlik yaptı. Toprak Mahsulleri Ofisi'nde (TMO), Çalışma Bakanlığı'nda çalıştı. Geçirdiği kısmi felç sonucunda 1954'te konuşma yetisini yitirdi. Tedavi için götürüldüğü Viyana'da öldü.

Tarancı
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

İlk şiirleri 1930'da *Muhit* ve *Servetifünun-Uyanış* dergilerinde yayımlandı. Bu şiirlerde hece ölçüsünü alışılmış duraklara bağlanmadan yeni bir uyum sağlayarak kullanmasıyla dikkati çekti. 1946 Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Şiir Yarışması'nda "Otuz Beş Yaş" şiiriyle birincilik kazanınca ünü yaygınlaştı. İlk şiir kitabı *Ömrümde Sükût*'tan (1933, 1968) sonra yazdığı şiirlerinden seçmeleri, ödül alan şiirinin adıyla *Otuz Beş Yaş*'ta (1946, 1992) topladı. Üçüncü kitabı *Düşten Güzel*'den (1952, 1969) sonra kitaplara girmeyen şiirleri, Fransız şairlerden yaptığı çeviriler ve ölümü üzerine yazılan yazılar *Sonrası* (1957, 1962) adlı kitapta toplandı. Arkadaşı şair Ziya Osman Saba'ya 1930-46 arasında yazdığı mektuplardan 57'si gene ölümünden sonra *Ziya'ya Mektuplar* (1957) adıyla kitaplaştırıldı. Gazete ve dergilerde çıkan öykülerinden 22'si Selahattin Önerli tarafından *Cahit Sıtkı'nın Hikâyeciliği ve Hikâyeleri* (1976) adı altında bir araya getirildi. Asım Bezirci'nin derlediği *Bütün Şiirleri* 1983'te yayımlandı.

Cahit Sıtkı Tarancı, döneminin en çok okunan şairlerinden biridir. Garip akımından etkilenerek serbest şiiri denemiş, bir yandan da Baudelaire ve Verlaine gibi Fransız şairlerden etkilenmiş, ama hiçbir akıma bağlanmadan uyumu ve biçimi gözeten, duygulu, kendine özgü bir şiir geliştirmiştir. Hem yaşam sevincini, hem de yoğun bir karamsarlığı yansıtan şiirlerinde "yalnızlık" ve "ölüm" temaları ağır basar.

Taranis (Kelt dilinde "Gök Gürleten"), Kelt tanrısı. İS 1. yüzyılda Romalı şair Lucanus'un sözünü ettiği üç tanrıdan biridir (öbürleri Esus ve Teutates). Sonraki yorumculara göre Taranis'e kurban edilen insanlar ya da hayvanlar, daha sonra yakılmak üzere büyük sepetlere konurdu. Tara-

Taranis, Gundestrup'ta bulunmuş gümüş bir ayin kabının kabartma bezemesinden ayrıntı, İÖ y. 1. yy; Ulusal Müze, Kopenhag
Nationalmuseet, Kopenhag

nis simgesel olarak çark ve şimşek biçiminde gösterilir, bazen de yılan ayaklı büyük bir canavarın sırtında giderken çizilirdi. Bu canavarın ise anlamı bilinmeyen bir tanrı ya da büyük güç olduğu düşünülmektedir.

taranmış yün *bak.* kamgarn

tarantella, çiftlerle yapılan, hafif, hızlı adımlı İtalyan halk dansı. Müziği 8 ölçüsündedir. Kadınlar ellerinde çoğunlukla bir def tutarlar. İki çift tarafından yapılan *tarantella*'lar da vardır. *Tarantella* 15-17. yüzyıllar arasında İtalya'da çılgın bir moda, toplu bir histeri halini almıştı. Halk bu çılgınlığın tarantula adlı örümceğin sokmasıyla ortaya çıktığına ve sokulanların ancak bu dansı

August Bournonville'in *Napoli* balesinden (1842) *tarantella*, New York Kent Balesi
© 1985 Martha Swope

yaparak iyileşebileceğine inanıyordu. Gerek dansın, gerekse örümceğin adı İtalya'daki Taranto kentinin adından türemişti. Chopin, Liszt ve Weber gibi besteciler, piyanoda çalınmak üzere *tarantella* parçaları yazmışlardır.

Taranto, Yunanca TARAS, Latince TARENTUM, İtalya'nın güneydoğusunda, Puglia (Apulia) bölgesinde, Taranto ilinin merkezi kent. Sparta ve Lakonia'dan göç eden Yunanlılar İÖ 8. yüzyılda Taras Irmağı (bugün Tara Irmağı) kıyısında yer alan, Messapilere ait Taras köyünü ele geçirdiler ve Salentina Yarımadasının Mare Piccolo'yla Mare Grande arasında kalan bölümünde Taras adlı yeni bir kent kurdular. Taras kısa sürede Magna Graecia'nın(*) önde gelen kentlerinden oldu. Taraslılar yörede başka kıyı kentleri de kurdular. Kent Eski Yunanlı filozof ve bilim adamı Arkhytas'ın yönetiminde olduğu İÖ 4. yüzyılda askeri ve ekonomik gücünün doruğuna ulaştı. Arkhytas'ın ölümünü izleyen bir dizi savaşın yol açtığı gerileme, kentin İÖ 272'de Romalıların egemenliğine girmesiyle noktalandı. Roma döneminde Tarentum adıyla bilinen kent, II. Pön Savaşı'nda (İÖ 218-201) Kartacalı komutan Hannibal'in eline geçtiyse de İÖ 209'da Romalılar tarafından geri alındı ve yağmalandı.

Taranto 6-10. yüzyıllar arasında Gotlar, Bizanslılar, Lombardlar ve Araplar arasında el değiştirdi. 927'de Araplar tarafından

Taranto'da eski kentten bir görünüm
Gianni Tortoli

yıkıldıktan sonra 967'de Bizans imparatoru II. Nikephoros (Phokas) tarafından yeniden inşa edildi. 1063'te kenti alan Norman asıllı Puglia ve Calabria dükü Roberto Guiscardo'nun oğlu I. Bohémond'un hükümdarlığı sırasında, birçok Haçlı seferinin başlangıç noktası olarak kullanıldı. Sonradan Napoli ve Aragon Krallığı'nın egemenliğine giren kent, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlıların saldırılarına uğradı. 1815'te İki Sicilya Krallığı'na geri verildi. 1860'ta ise İtalya Krallığı'na bağlandı. Taranto I. ve II. Dünya savaşları sırasında İtalyan Deniz Kuvvetleri'nin önemli üslerindendi.

Taras'ın Yunan egemenliğinde olduğu dönemden günümüze oldukça az yapı kalmış, ama bu döneme ait birçok mezardan Yunanistan'dan getirilmiş ya da kentte yapılmış vazolardan oluşan zengin bir koleksiyon ve Apollon Tapınağı'ndan getirildiği sanılan yüzlerce Apollon heykelciği çıkarılmıştır. Roma döneminden kalma yapıların başında büyük bir hamam ve tiyatronun yıkıntıları, bir ev ve çok sayıda mezar gelir. İç ve dış limanlar arasındaki adada yer alan Eski Kent'te 1480'de yapılan ve sonraları genişletilen bir şato, San Cataldo Katedrali ve San Domenico Maggiore Kilisesi (1302) bulunur. Yeni Kent güneydoğuda, kentin sanayi bölgesi Borgo ise kuzeybatıdadır.

Cephaneliği (1803) ve tersaneleriyle önemli bir deniz üssü olan Taranto'da Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na (ECSC) ait büyük bir demir-çelik fabrikası vardır. Öteki sanayi tesisleri arasında gıda işleme, konserve, kimya, kumaş ve çimento fabrikaları sayılabilir. Mare Piccolo'da istiridye ve midye üretimiyle balıkçılık yapılır. Bir ticaret merkezi olan Taranto Brindisi, Metaponto ve Bari'ye demiryoluyla bağlıdır. Nüfus (1991 tah.) belediye, 244.033.

Taranto Körfezi, Latince SINUS TARENTINUS, İtalyanca GOLFO DI TARANTO, İon Denizinin Güney İtalya kıyılarında oluşturduğu körfez. Uzunluğu ve genişliği yaklaşık 140 km'dir. Kuzeydoğusunda Santa Maria di Leuca Burnu, güneybatısında ise Colonne Burnu yer alır. Çizme biçimindeki İtalya Yarımadasının topuğa benzeyen kesimin önündeki girintiyi oluşturan körfeze Sinni, Agri, Basento ve Brandano ırmakları dökülür. İstiridye ve midye işlemeciliği ile şarap, zeytinyağı, meyve ve sebze ihracatı körfez kıyılarındaki başlıca ekonomik etkinliklerdir. Körfezdeki başlıca limanlar Crotone, Gallipoli ve Taranto'dur.

tarantula (*Lycosa tarentula*), *Lycosidae* (kurt örümcekleri) familyasından örümcek türü. Adını İtalya'nın Taranto kentinden alan ve Avrupa'nın güneyinde yaşayan bu tür, zehiriyle ünlü olmasına karşın insanlar için tehlikeli değildir. Ortaçağ Avrupa'sında tarantulanın sokması sonucu insanların çılgına döndüğü ve denetimsiz olarak dans etmeye başladığı sanılıyordu. *L. tarentula* yaklaşık 2,5 cm uzunluğundadır. Öbür kurt örümcekleri(*) gibi avlarını koşarak yakalar ve tuzak ağları örmez.

Yenidünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan *Theraphosidae*(*) familyasının üyelerine de sonradan tarantula adı verilmiştir.

Taraori Çarpışmaları, TARAIN olarak da bilinir, Kuzey Hindistan'ın Müslümanların denetimine geçmesiyle sonuçlanan bir dizi çarpışma (1191). Gur hükümdarı Muizzeddin Muhammed ile Acmir ve Delhi'nin Racput hükümdarı III. Prithviraca Çauhan arasında yapıldı. Çarpışmalara sahne olan topraklar Delhi'nin 110 km kuzeyindeki Karnal ile Thanesar arasında uzanıyordu.

Muizzeddin Muhammed, 1186'da Gaznelilerin elinde kalan son kent olan Lahor'u alarak Hinduların egemenliğindeki Hindistan'ı ele geçirme hazırlıklarına girişti. Ama, 1191'de Kanauc hükümdarı Cai Çand ile Benares'in (Varanasi) desteklediği Prithviraca komutasındaki birleşik Racput ordusuna yenildi. Ertesi yıl, Cai Çand'ın Prithviraca'dan desteğini çekmesi üzerine onu aynı yerde yenilgiye uğratarak öldürdü. Racputların kesin bir yenilgiye uğradığı bu çarpışmanın sonucunda Delhi işgal edildi ve 20 yıl içinde Kuzey Hindistan'ın tümü Müslümanların egemenliğine girdi.

Tarapacá, Şili'nin kuzey ucunda bölge. Kuzeyde ve doğuda Peru ve Bolivya, batıda da Büyük Okyanusla çevrilidir. Pasifik Savaşı'nın (1879-84) sonunda Peru tarafından Şili'ye bırakılan Tarapacá 1884'te il, 1974'te de bölge statüsü kazandı. Yüzölçümü 59.104 km²'dir; Arica ve Iquique illerini kapsar. Atacama Çölünün bir bölümünü oluşturan bölgede And Dağlarının etekleri dışında su bulunmaz. Bununla birlikte bazı kesimlerinde küçük yerleşmelerin gereksinimlerini karşılayacak düzeyde su ve bitki örtüsüne sahip vahalar yer alır.

Başlangıçta çok seyrek nüfuslu bir bölge olan Tarapacá, And Dağlarıyla kıyı şeridi arasındaki Tamarugal Ovasında zengin nitrat yataklarının bulunmasından sonra kalabalıklaşmaya başladı. Ama 1940'tan sonra nitrat fiyatlarının düşmesiyle bölge nüfusu yeniden azaldı. Günümüzde bölge ekonomisi büyük ölçüde balıkçılık, balık işleme ve tarıma dayalıdır. Son yıllarda inşa edilen sulama kanallarıyla bölgede şekerkamışı,

zeytin, turunçgiller ve yonca yetiştirilmektedir. Arica'da bir otomobil montaj fabrikası bulunur. Pan-Amerikan Karayolu bölgeyi boydan boya geçer. Arica limanından başlayan demiryolu bölgenin iç kesimlerine ve bölge merkezi Iquique'ye kadar uzanır. Nüfus (1992 geç.) 341.112.

Tarascon, Fransa'nın güneydoğusunda, Provence-Alpes-Côte-d'Azur planlama bölgesinde (*région de programme*) Bouches-du-Rhône ilinde (*département*) kasaba. Nîmes'in doğusunda, Rhône Irmağının sol yakasında Beaucaire'in karşısında yer alır, Azize Marta tarafından ehlileştirilene değin bölgeyi talan ettiği söylenen La Tarasque adlı efsanevi canavarın burada yaşadığı rivayet edilir. Fransız yazar Alphonse Daudet'nin *Les Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon* (1872; *Taraskonlu Tartarin*, 1938) adlı romanının kahramanı da kasabanın ünlenmesinde etkili olmuştur. Rhône kıyısında birdenbire yükselen şatonun yapımına 12. yüzyılda, eskiden bir Roma kalesinin bulunduğu yerde başlanmış ve şato ancak 15. yüzyılda, Provence kontu ve Sicilya kralı I. René tarafından tamamlanmıştır. Yörede sebze, meyve ve kumaş ticareti yapılır. Nüfus (1982) 8.968.

Taraskolar, Meksika'da, Michoacán eyaletinin kuzeyinde, yüksek volkanik platolar ve göllerle kaplı, sert iklimli kıraç bir bölgede yaşayan Yerli halk. Giderek Mestizo(*) kültürü içinde eriyen Taraskoların çoğu iki dillidir. Tarasko dilinin bir başka dille ilişkisi saptanamamıştır.

Bir tarım toplumu olan Taraskolar, Meksika ve Orta Amerika'daki öbür Yerli toplulukları gibi mısır, fasulye, kabak yetiştirir;

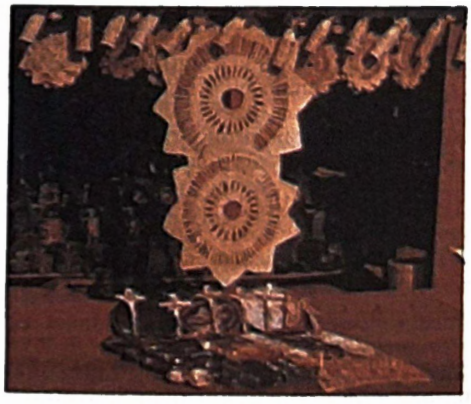

Tzintzuntzan'da Tarasko el sanatı ürünleri, Meksika
Emil Muench

koyun, tavuk ve domuz besler. Tarlalar saban ya da sopayla sürülür. Temel ürünlerin dışında yem bitkileri ve bazı ticari ürünler de yetiştirilir. Balıkçılık, avcılık ve ticaretle de uğraşan Taraskoların bir bölümü ücretli işçi olarak çalışır. Tarım alanları genellikle köylerin çevresinde yer alır. Evler ahşap, taş ya da kerpiçten yapılır; damları ise kiremit ya da çakılla kaplanır. Geleneksel el sanatları arasında ağaç oymacılığı, dokumacılık, çömlekçilik, hasır ve ağ yapımı sayılabilir. Her köy belli bir el sanatında uzmanlaşmıştır. Geleneksel giysiler giderek yok olmaktadır.

Orta Amerika Yerlileri arasında görülen *compadrazgo* (vaftiz ana babalığı) kurumu, Taraskolar arasında çok gelişmiştir. Katolik olan Taraskolar da öbür Yerli toplulukları gibi kurtarıcı azizlerle *fiesta*'lara büyük önem verirler. Ama onların tersine, inanç ve uygulamalarında yerel dinlerin etkisi görülmez. Tanrılara ve ruhlara inanmazlar.

Tarasova, Alla Konstantinovna (d. 25 Ocak 1898, Kiev - ö. 5 Nisan 1973, Moskova), SSCB'li tiyatro oyuncusu. Canlı, doğalcı tiplemeleriyle Moskova Sanat Tiyatrosu'nun önde gelen sanatçılarından biri olmuştur.

On dört yaşında Moskova Sanat Tiyatrosu'nun İkinci Stüdyo'suna girdi. Çok geçmeden yardımcı kadın oyuncu durumuna gelerek topluluğun İngiltere ve ABD turnelerinde (1922-24) sahnelenen *Tri sestri*'de (*Üç Kız Kardeş*) İrina, *Vişnyovi sad*'da (*Vişne Bahçesi*) Anya, *Dyadya Vanya*'da (*Vanya Dayı*) Sonya ve *Bratya Karamazovi*'de (*Karamazof Kardeşler*) Gruşenka rollerinde izleyici karşısına çıktı. Sonraki yıllarda Aleksandr N. Ostrovski ve Maksim Gorki'nin yapıtlarındaki tiplemeleriyle yeteneklerini geliştirmeyi sürdürdü.

Tarasova 1930'larda en parlak dönemini yaşadı. *Anna Karenina*'daki (1937) başrolü ve *Üç Kız Kardeş*'teki (1939) Maşa rolünde olağanüstü başarılar kazandı. Sinemada da *Groza* (1934; Fırtına) filmindeki Katerina, 1937 ve 1939'da iki bölüm olarak çekilen *Pyotr Pervıy*'daki (Birinci Petro) Yekaterina rolleriyle büyük övgü topladı. 1937'de Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı, 1973'te de Sosyalist İşçi Kahramanı unvanı alan Tarasova ayrıca beş Devlet Nişanı, iki Lenin Nişanı ve başka birçok madalya ve nişanla ödüllendirildi.

taravana sendromu, sıklıkla Japonya ve Polinezya adalarındaki inci avcılarında görülen vurgun türü. Tüp kullanmadan, soluklarını tutarak 50 m'ye inip inci toplayan dalgıçlar gün boyunca art arda 60-100 dalış yapabilir, iki dalış arasında yalnız birkaç saniye, en fazla iki dakika ara verirler. Taravana sendromunda belirtiler eklemlerde ağrıdan, merkez sinir sisteminin etkilendiği durumlarda felce kadar uzanır. Bu durum, dalışlar arasında 5-10 dakika yüzeyde kalınarak ve böylece dalış sırasında vücutta toplanan azotun vücuttan çıkması sağlanarak önlenebilir. *Karş.* göğüs sıkışması; vurgun.

Taray, Cemal Hüsnü (d. 1893, Ahlat, Bitlis - ö. 11 Şubat 1975, İstanbul), maliyeci ve diplomat.

Lozan Üniversitesi'nin Sosyal ve Siyasal Bilimler ve Bankacılık bölümlerini bitirdi. Türkiye'ye döndükten sonra 1921'de Ankara'ya yerleşerek bir süre *Yenigün* gazetesinde çalıştı. 1922'de İstatistik Genel Müdürlüğü'ne, 1923'te genel müdür yetkisiyle Ziraat Bankası genel müdür yardımcılığına atandı. 1926'da da Kibrit İnhisarı Şirketi genel müdürlüğüne getirildi. Aynı yıl yapılan ara seçimlerde Gümüşhane milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) girdi. Ertesi yıl iktisadi düşünce tarihi profesörü olarak Ankara Hukuk Mektebi'nde ders vermeye başladı.

1929-30 yıllarında maarif vekilliği yapan Taray, 1931'de Bern büyükelçisi, ertesi yıl da Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ndeki ilk daimi delegasyonunun başkanı oldu. 1935'te Bern büyükelçiliğinden istifa etti ve Bolu milletvekili olarak yeniden TBMM'ye seçildi. Daha sonra Brüksel, Varşova, Tahran, Roma, Atina ve Santiago büyükelçiliklerinde bulundu. Son görevinden yaş haddi nedeniyle emekliye ayrıldı (1955).

Atatürk İlkeleri Işığında Türkiye'de Demokrasi ve Sol (1971) adlı bir kitabı bulunan Taray'ın başta *Yön* dergisi olmak üzere birçok dergide Kemalizmi savunan yazıları yayımlanmıştır.

tarayıcı tünelleme mikroskopu, STM (İngilizce *scanning tunneling microscope* sözcüklerinden) olarak da bilinir, özellikle atomların gözlemlenmesinde kullanılan elektron mikroskopu. Bu mikroskopta, ucu son derece ince bir tel incelenecek yüzeyden 10^{-9} m yüksekliğe kadar yaklaştırılır. Yüzeydeki atomların arasından fırlayan elektronlar tele atlar. Sonda teli ileri geri oynatılarak elektron akımında, atomların konumlarına karşılık gelen değişimler yaratılır.

Tarayıcı tünelleme mikroskopunu Alman fizikçi Gerd Binnig(*) ve İsviçreli fizikçi Heinrich Rohrer(*) geliştirmiştir. İki bilim adamı, bu buluşlarıyla 1986 Nobel Fizik Ödülü'nü, elektron mikroskopunu geliştiren Ernst Ruska(*) ile paylaşmışlardır. *Ayrıca bak.* mikroskop.

Tarbell, Ida M(inerva) (d. 5 Kasım 1857, Erie, Pennsylvania - ö. 6 Ocak 1944, Bridgeport, Connecticut, ABD), Amerikan sanayisi, özellikle de Pennsylvania'nın küçük petrol üreticileri ile Standard Oil Company arasındaki eşitsiz rekabet üzerine yapıtlarıyla tanınmış gazeteci ve yazar.

Allegheny College'da (Meadville, Pennsylvania) öğrenim gördü. Kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Chautauqua Edebiyat ve Bilim Çevresi yayınlarının yönetmenliğini üstlendi (1883-91). Öğrenimini sürdürmek üzere gittiği Paris'te *McClure's Magazine*'in kurucusu S.S. McClure tarafından işe alındı (1894). Günümüzde en çok ilgi gören yapıtı olan *History of the Standard Oil Company* (1904; Standard Oil Company'nin Tarihi) ilk kez *McClure's Magazine*'de tefrika olarak yayımlandı. Tarbell tekeller üzerine en iyi kaynaklardan biri olan bu kitabını yazarken şirketin eski çalışanlarıyla da görüşmüş ve bu yolla şirkette dönen yolsuzlukları ortaya çıkarmıştı. *The Early Life of Abraham Lincoln* (1896; Abraham Lincoln'ın Gençlik Yılları) ve *The Life of Abraham Lincoln*'ın (1900; Abraham Lincoln'ın Yaşamı) yanı sıra, işadamları Owen D. Young (1932) ve Elbert Henry Gary'nin (1925) yaşamöykülerini de yazan Tarbell ayrıca savunma, sanayi, işsizlik gibi çeşitli konularla ilgili resmî konferanslara ve komitelere de katılmıştır.

Tarbes, Fransa'nın güneybatı kesimindeki Midi-Pyrénées planlama bölgesindeki (*région de programme*), Hautes-Pyrénées ilinin (*département*) merkezi kent. Adour Irmağının sol yakasında yer alır.

Roma döneminde oldukça önemli bir yerleşme olan Tarbes, daha sonra bir süre Müslümanların yönetiminde kaldı. 10. yüzyılda Bigorre Kontluğu'nun merkezi oldu. Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında İngilizlerin eline geçti. 16. yüzyılın sonlarındaki Din Savaşları sırasında büyük hasar gördü. 1814'te Wellington dükünün komutasındaki İngiliz kuvvetleri kent yakınlarında Fransızları yenilgiye uğrattılar. Demiryolu hattının kente ulaşmasından sonra sanayi gelişmeye başladı. Günümüzde kentte bir cephanelik ile elektrikli alet, makine ve uçak fabrikaları vardır. Tarbes, İngiliz ve Arap atları yetiştirilen harasıyla ünlüdür.

Gotik üsluptaki arkadlı avlu (14. yy) yıkık durumdaki Saint-Severand-de-Rustan Manastırı'ndan taşınarak tasarımı Louis-Philippe döneminde (1830-48) yapılan Massey Bahçesi'nde yeniden kurulmuştur. Nüfus (1982) 50.306.

Tarcan, (Mustafa) Bülent (d. 23 Ağustos 1914, İstanbul - ö. 16 Şubat 1991, İstanbul), geleneksel Türk melodi ve ritimlerinden yararlandığı neomodal üsluptaki yapıtlarıyla tanınan besteci ve hekim.

Dokuz yaşındayken keman öğrenmeye başladı. 1931'de İstanbul Tıp Fakültesi'ne

girdi. Bir yandan da Karl Berger'den ders alarak keman öğrenimini sürdürdü. 1932'de İstanbul Belediye Konservatuvarı'na da (bugün İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı) devam etmeye başladı. Burada Cemal Reşit Rey'in öğrencisi oldu, 1934'te tanıştığı Ahmet Adnan Saygun'dan da geniş ölçüde yararlandı. 1937'de fakülteyi bitirince Anatomi Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1944'te cerrahi asistanı, 1948'de de doçent oldu. 1950-51'de Londra Hastanesi'nde beyin cerrahisi dalında uzmanlaşarak yurda döndü. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde Türkiye'deki ilk nöroşirürji kliniğini kurdu. 1961'de profesörlüğe yükseldi. 1984'te emekli oldu. Daha sonra Mimar Sinan Üniversitesi'ne bağlı İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda ders verdi.

Bülent Tarcan, Kadıköy Halkevi'nin Yaylılar Orkestrası'nda, daha sonra İstanbul Şehir Orkestrası'nın konserlerinde ve radyo programlarında keman ve viyola çalmıştır. İlk beste denemelerine konservatuvar öğrencisiyken girişmiş, 1954'te bir yarışmada birincilik kazandıktan sonra bu alandaki çalışmalarına ağırlık vermiştir. 1950-65 arasında İstanbul Radyosu'na açıklamalı müzik programları yazmış, aynı dönemde *Akşam* gazetesinde müzik eleştirileri yayımlanmıştır.

1940'tan önce bir arayış dönemi geçiren Tarcan, daha sonraki 20 yıl boyunca hemen hemen yalnızca konser yapıtları bestelemiştir. Bu ikinci dönemde oluşan üslubunun olgun örneklerini de *Üçüncü Süit*'i (1967) ile başlayan son döneminde vermiştir. İlk bestelerinde geleneksel Türk melodi ve ritimlerini olduğu gibi alıp kullanırken, sonraları aynı atmosferi, kendi buluşu olan melodilerle yaratmaya önem vermiştir. Başlıca yapıtları arasında *Keman ve Piyano Sonatı* (1937), *Keman ve Piyano Sonatı* (1945), *Birinci Süit* (1954), *Piyano Süiti* (1956), *İkinci Süit* (1959), *Introduction, Passacaglia ve Füg* (1961), *Hançerli Hanım* (1965), *Obualı Dörtlü* (1968), *Keman Konçertosu* (1968), *Orkestra Çeşitlemeleri* (1972), *Deli Dumrul* (1977), *Piyano Konçertosu* (1980), *Sirto* (1980), *Sakarya* (1983), *Ölümsüz Mimar* (1986), *Parafraz* (1986) sayılabilir.

Tarcan, Selim Sırrı (d. 25 Mart 1874, Mora Yenişehiri, Yunanistan - ö. 2 Mart 1956, İstanbul), Türkiye'de çağdaş beden

Selim Sırrı Tarcan, 1904; İstanbul
Halûk Sarı Arşivi

eğitiminin ve modern spor dallarının gelişmesine öncülük eden eğitimci.

Mekteb-i Sultani'de (bugün Galatasaray Lisesi) okuduktan sonra 1896'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun'u bitirdi. Bir süre *Servet-i Fünun* dergisinin spor bölümünü yönetti. 1909'da Harbiye Nezareti'nce gönderildiği İsveç'te Kraliyet Askeri Beden Eğitimi ve Jimnastik Akademisi'ni bitirdi. 1911'da yurda döndü ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda (MEB) beden eğitimi öğretmeni olarak çalışmaya başladı. Ayrıca özel bir jimnastik okulu açtı. Kuruluşunda önemli rol oynadığı Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin başkanlığını üstlendi (1929-30). 1933-35 arasında radyoda beden eğitimi ve sporla ilgili konuşmalar yaptı. 1935'te MEB başmüfettişliği görevinden emekliye ayrıldı. 1935-37 arasında Ordu milletvekilliği yaptı. Spor ve beden eğitimi üzerine yazdığı çok sayıda kitabı arasında *Terbiye-i Bedeniye* (3 cilt, 1901-1903), *Spor* (1914) ve *Beden Terbiyesi* (1932) sayılabilir.

tarçın, defnegiller (*Lauraceae*) familyasından, kabukları baharat olarak kullanılan bazı *Cinnamomum* türlerine verilen ad. Bunlardan Seylan tarçını (*Cinnamomum zeylanicum*) Sri Lanka (Seylan), Hindistan'ın Malabar Kıyısı ve Myanmar'da (Birmanya), Çin tarçını (*C. cassia*) ise Çin'de ve Doğu Hint Adalarında kendiliğinden yetişir. Ayrıca, Güney Amerika'da ve Batı Hint Adalarında da Seylan tarçını tarımı yapılır. Çin tarçınının doğrudan kabukları, Seylan tarçınının ise dış katmanı soyularak temizlenmiş iç kabukları kullanılmaktadır.

Seylan tarçını kışın yapraklarını dökmeyen alçak boylu bir ağaçtır. Genç dalların kesilip soyulmasıyla elde edilen kabuklar mantar katmanı çıkarıldıktan sonra iç içe konarak kurutulur. Kurudukça kıvrılıp borumsu bir görünüm alan bu iç kabuklar ya parçalar halinde ya da toz edilerek kullanılır. Açık kahverengi, tatlımsı ve hoş lezzetli bir baharattır. Eskiden altından daha değerli olan bu ürün Mısır'da ölülerin mumyalanmasında, ortaçağ Avrupa'sında ise dinsel ayinlerde kullanılırdı. Günümüzde en çok gıda sanayisinde kullanılan Seylan tarçınının gaz söktürücü ve antiseptik etkileri de vardır. Kabuklarda başlıca bileşeni sinnamik aldehit olan, yüzde 0,5-1 oranında bir uçucu yağ bulunur. Kabuklardan damıtılarak çıkarılan bu yağ çeşitli yiyeceklere, içeceklere, parfümlere ve ilaçlara koku verici olarak katılır. Sinnamik aldehit bireşimsel olarak da elde edilir.

Seylan tarçını gibi kışın yapraklarını dökmeyen Çin tarçını da 10-12 m'ye değin boylanabilen bir ağaçtır. Gövde ve dallardan soyulmuş kabuklar genellikle, dışı mantar katmanıyla örtülü oluk biçiminde parçalar halindedir. Dışı grimsi, içi sarımsı esmer renkli, tadı Seylan tarçınına göre daha yakıcı ve keskindir. Yaklaşık yüzde 1-2 oranında uçucu yağ içerir; bu yağın da başlıca bileşeni sinnamik aldehittir. Kabuklular yiyeceklere, özellikle de likör ve çikolatalara tat ve koku verici olarak katılır. Çin tarçınının henüz olgunlaşmadan toplanarak kurutulmuş meyveleri de kuvvetli tarçın kokusundan ötürü baharat olarak kullanılır.

tarçıntaşı *bak.* hesonit

Tarde, Gabriel, tam adı JEAN-GABRIEL DE TARDE (d. 12 Mart 1843, Sarlat, Dordogne - ö. 13 Mayıs 1904, Paris, Fransa), Fransız sosyolog ve kriminoloji uzmanı. Toplumsal etkileşim (zihinler arası etkinlik) kuramıyla bireyi öne çıkarması, toplumu kolektif bir bütün olarak ele alan Émile Durkheim'la çatışmasına yol açmıştır. Dordogne'da sulh yargıçlığı yaptı. 1894'te Paris'te Adalet Bakanlığı'na bağlı suç istatistikleri dairesinin başına getirildi. 1900'de Collège de France'ta modern felsefe profesörü oldu.

Tarde, y. 1899
G. Sirot — J. P. Ziolo

İlerlemenin temelinde buluşların yattığına inanan Tarde'a göre, her 100 insandan biri büyük olasılıkla bir buluşçu özelliğini taşır. Yenilikler taklit edilir, ama bu taklitler nicelik ve nitelik bakımından birbirlerinden farklıdır. Hem farklı taklitler arasında, hem de kültür alanında gelişen yeni ile eski arasında karşıtlıklar doğar. Sonuçta ortaya çıkan uyarlama ise özünde bir buluştan başka bir şey değildir. Tarde *Les Lois sociales* (1898; Toplumsal Yasalar) adlı yapıtında bu ardışıklığı toplumsal tarih sürecini oluşturan sürekli bir çevrim olarak değerlendirir. En tanınmış yapıtı *Les Lois de l'imitation*'da (1890; Taklit Yasaları) ise yineleme evresi konusunu işler.

La Criminalité comparée (1886; Karşılaştırmalı Suçluluk) ve öteki yapıtlarında Cesare Lombroso okulunun belli bireylerin doğuştan suçlu olduğuna ilişkin biyolojik nedenselliğe dayalı kuramlarını eleştirerek suçlulukla ilgili davranışlarda çevrenin önemine dikkat çeker. *Psychologie économique* (1902, 2 cilt; Ekonomik Psikoloji) adlı yapıtı, İngiltere'de John Hobson'ın, ABD'de Thorstein Veblen'in kurumsal iktisat görüşlerini geliştirmelerine yol açmıştır.

Tardenoisien kültür, Avrupa'da Geç Mezolitik Çağ kültürü. İÖ 4000 yıllarından önceye tarihlenir ve Güneybatı Fransa'daki bir başka Mezolitik kültür olan Souveterrien'i izler. Son evrelerinde evcil hayvan kalıntılarına rastlanması nedeniyle avcılık ve toplayıcılıktan üreticiliğe geçiş dönemi kültürü olduğu kabul edilmiştir. Yayılım alanı sınırlıdır ve yalnızca İspanya'dan Orta Avrupa'ya kadar olan bölgede karşılaşılır. En belirgin alet tipleri küçük dilgiler ve yamuk biçimli, keski ağızlı ok uçlarıdır.

Tardieu, André (-Pierre-Gabriel-Amédée) (d. 22 Eylül 1876, Paris - ö. 15 Eylül 1945, Menton, Fransa), üç kez başbakanlık yapmış Fransız devlet adamı.

Varlıklı bir aileden geliyordu. Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Bir süre diplomatik görevde bulunduktan sonra, *Le Temps* gazetesinin dış haberler bölümünün yöneticiliğini yürüttü. 1914'te Temsilciler Meclisi'ne seçildi. I. Dünya Savaşı sırasında 1916'ya değin Chasseurs-à-Pied'de (*bak.* chasseur) başarıyla hizmet verdi. Paris Barış Konferansı'nda Versailles Antlaşması'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı.

Kasım 1919 - Ocak 1920 arasında Clemenceau hükümetinde Kurtarılan Bölgeler (Alsace-Lorraine) bakanı olarak görev yaptı.

Clemenceau'nun istifasından sonra 1926'ya değin hiçbir hükümette görev almadı. 1926'da Clemenceau'nun muhalefetine karşın, Raymond Poincaré hükümetinde önce bayındırlık bakanlığını, ardından içişleri bakanlığını üstlendi. Meclisteki merkez sağın önderi olarak 2 Kasım 1929 - 17 Şubat 1930 ve 2 Mart - 5 Aralık 1930 dönemlerinde başbakanlık yaptı. Bu görevi sırasında kamu harcamalarının önemli ölçüde artırılmasını savundu. Daha sonra Pierre Laval'in iki hükümetinde tarım (1931-32) ve savaş (1932) bakanı oldu. 20 Şubat 1932'de üçüncü kez başbakanlığa getirildi. Genel seçimleri kazanamayınca, 10 Mayıs 1932'de istifa etti. 1936'da siyaseti bıraktı.

Tardieu'nün çok sayıda kitabı arasında *La France et les alliances* (1908; Fransa ve İttifaklar), *La Paix* (1921; Barış), *Devant l'obstacle* (1927; Engel Karşısında) ve Fransız parlamenter sistemini eleştirdiği *La Révolution à refaire* (1936-37, 2 cilt; Yeniden Yapılacak Devrim) sayılabilir.

Tardigrada, yeryüzünün hemen her yerine dağılmış yaklaşık 350 tür içeren omurgasızlar grubu. Genellikle sınıf düzeyinde kabul edilen bu grubun evrimsel gelişimi bakımından *Annelida* (halkalısolucanlar) ile *Arthropoda* (eklembacaklılar) filumları arasında yer aldığı düşünülmektedir. *Tardigrada* üyeleri serbest yaşar. Çoğunun uzunluğu 1 mm'yi aşmaz. Bulundukları ortamlar çok çeşitlidir. Yosunlar ya da kumlar arasında, tatlı ya da tuzlu sularda yaşayan türleri vardır.

Tardigrada üyelerinin baş bölümü iyi gelişmiştir. Kısa gövde bölümü dört kaynaşmış bölütten oluşur. Bu bölütlerde birer çift küt ve tek parçalı bacak, bacakların ucunda keskin tırnaklar vardır. Sindirim kanalı vücutlarının bir ucundan öbür ucuna kadar uzanır. Bilinen hiçbir özelleşmiş dolaşım ve solunum organları yoktur. Bitkiyle beslenen türlerinin çoğu, ağızlarının çevresindeki dikensi yapılarla deldikleri bitki hücrelerinin içini emer. Birkaç türü ise etçildir. *Tardigrada* üyelerinde erkek dişi ayrımı belirsizdir. Yumurtalar ya sindirim kanalının arka ucuna ya da anüsün önündeki bir delikten dışarıya bırakılır.

Çok düşük sıcaklıklara ve su yitimine karşı son derece dirençli olan bu hayvanlar çevre koşulları kötüleştiğinde tüm etkinliklerini askıya alarak bekleme evresine girerler. Vakum altında sekiz gün, helyum gazında üç gün ve −272°C'de saatlerce bekletilen örnekler oda sıcaklığında yeniden canlanmıştır. Sıcaklığın −190°C'de tutulduğu sıvı hava içinde 21 ay bekletilen örneklerin yüzde 60'ına ulaşan bölümü canlılığını yitirmemektedir. *Tardigrada* üyeleri su ve rüzgârla kolayca yayılabilir.

Targan, Şerif Muhittin (d. 21 Ocak 1892, İstanbul - ö. 13 Eylül 1967, İstanbul), ut ve viyolonsel virtüözü, besteci. Tamburi Cemil Bey'in etkileri sezilen sazsemaileri ve yüksek bir teknik gerektiren ut parçaları ile tanınmıştır.

Meşrutiyet Döneminde nazır olan Ali Haydar Paşa'nın oğluydu. Özel öğrenim gördü. Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca öğrendi. Daha çocuk yaşta çalgılara ilgi duydu. On üç yaşındayken döneminin en iyi udisi olarak tanınmaya başladı. On dört yaşında viyolonsele başladı. Bir yandan da armoni ve piyano dersleri aldı. 1909'da Hukuk Mektebi'ni ve Darülfünun-ı Osmani Edebiyat Şubesi'ni bitirdi.

1916'da Mekke emirliğine atanan babasıyla birlikte Hicaz'a giderek önce Medine'de, sonra da Şam'da kaldı. 1924'te konser ve resitaller vermek üzere ABD'ye gitti. Ünlü piyanist Leopold Godowsky'nin New York'ta onuruna verdiği kabulde, Jascha Heifetz, Fritz Kreisler ve Mischa Elman gibi, çağın en büyük müzikçilerinden olan virtüözler önünde ut çaldı. Godowsky ve

Targan
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Kreisler bir New York gazetesinde yayımlanan yazılarında ondan "udun Paganini'si" diye söz ettiler. New York'ta bir yandan resitaller verirken, bir yandan da viyolonsel tekniğini ilerletmek için dersler aldı. *Sunday Telegraph*'ta çıkan bir eleştiride, çalgısına Segovia'dan daha egemen olduğu belirtildi. 1932'de geçirdiği bir ameliyattan sonra İstanbul'a döndü. 1934'te, Irak hükümetinin daveti üzerine Bağdat'a gitti, Bağdat Konservatuvarı'nın kurulmasını yönetti; bu okulu on iki yıl boyunca yönettiği gibi ut ve viyolonsel dersleri de verdi. Sağlığının bozulması üzerine 1948'de yurda döndü. İstanbul Belediye Konservatuvarı (bugün İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı) İlmi Kurul başkanlığına getirildi. İki yıl sonra bu görevden ayrıldı. 1950'de ünlü şarkıcı Safiye Ayla ile evlendi. Son resitalini 1953'te verdi. Bir ut metodu yazmaya başladıysa da tamamlayamadı.

Batı çalgıları için yazılmış metotları inceleyerek udun çalınış tekniğini büyük ölçüde geliştirmekle birlikte, Türk müziği çevrelerinde iyi bir udi sayılmayan Targan üstün çalma tekniğini yansıtan ut parçalarını (bunlar, özel olarak ut için yazılmış ilk yapıtlardır) ABD resitalleri için bestelemiştir. Türk dinleyicisi için bestelediği sazsemailerinde de yer yer ustalığını açığa vuran bölümler varsa da, bu yapıtlar büyük ölçüde dönemin melodi anlayışına uygundur. Targan'ın sazsemalleri arasında, başta *Hüzzam Saz Semaisi* olmak üzere, *Ferahfeza Saz Semaisi* ve *Irak Saz Semaisi* anılabilir. *Kanatlarım Olsaydı*, *Kapris I*, *Kapris II*, *Çocuk Havası* ve *Koşan Çocuk* ut için bestelenmiş en ünlü yapıtlarıdır.

Targum (Aramcada "çeviri" ya da "yorum"), Tevrat'ın çeşitli Aramca çevirilerine verilen ad. Terim önceleri her dildeki Eski Ahit çevirilerini kapsamış olmakla birlikte, zamanla yalnızca Aramca çeviriler için kullanılmaya başlamıştır.

İlk Targumlar, Filistinli Yahudiler arasında Aramcanın konuşma dili olarak İbranicenin yerini aldığı Babil Sürgünü sonrası döneme aittir. İS 1. yüzyılda Aramca iyice yerleşmiş, İbranice ise yalnızca bir din ve bilim diline dönüşmüştü. Targumlar da İbranice Tevrat'ı anlamayan Yahudiler için hazırlanıyordu.

İS 70'te İkinci Tapınak'ın yıkılmasından ve cemaatin toplandığı sinagogların öne çıkmasından sonra, Targumların önemi daha da pekişti. Sinagoglarda yüksek sesle okunan kutsal metinler, *meturgeman* denen çevirmenlerce anında İbraniceden Aramcaya çevrilirdi. Targum olarak adlandırılan bu çeviriler zamanla çevirmenin yorum ve açıklamalarını da içermeye başladı.

Sonradan yazılı Targumlar ortaya çıktıysa da, Talmud dönemi boyunca sözlü çeviri ve yorum geleneğine bağlı olanlar geçerli sayıldı. Yazılı Targuma son biçiminin verilerek resmen benimsenmesi Talmud sonrası dönemde (İS 5. yy) gerçekleşti. En tanınmış ve özgün metne en sadık olan Targum, İS 3. yüzyılda son biçimini alan Tora çevirisi Onkelos'tur (Babil Targumu). Başka Targumlar arasında Sahte Yonatan ve Yonatan ben Uzziel'inkilerle Samiriye Targumu sayılabilir.

Tarhan, Abdülhak Hamid (d. 2 Ocak 1852, İstanbul - ö. 12 Nisan 1937, İstanbul), 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı edebiyatının en önemli adlarından biri olarak kabul edilen şair ve oyun yazarı. Türk edebiyatına Batı etkisini getirmiştir.

Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın (1786-1853) torunu, tanınmış tarihçi ve Tahran büyükelçisi Hayrullah Efendi'nin oğluydu.

Tarhan
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Bir yandan mahalle mektebine ve rüştiyeye giderken, bir yandan da Yanyalı Tahsin Hoca ile Edremitli Bahaeddin Efendi'den özel dersler aldı. 1862'de, 10 yaşındayken ağabeyi Nasuhi Bey ile birlikte Paris'te bulunan babasının yanına gitti ve bir süre orada okuduktan sonra 1864'te İstanbul'a döndü. Yaşının küçüklüğüne karşın Bâbıâli Tercüme Odası'nda çalıştı. Bir yıl sonra Tahran büyükelçiliğine atanan babasıyla birlikte İran'a gitti. Orada Farsça öğrendi. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a dönerek 1867'de Maliye Mühimme Kalemi'ne girdi. Şûra-yı Devlet ve Sadaret kalemlerinde çalıştı. 1871'de Fatma Hanım'la evlendi. 1876'da Paris büyükelçiliği ikinci kâtipliğine getirildi. 1878'de Paris'te yayımlanan *Nesteren* adlı oyununda halkın zalim bir hükümdara başkaldırmasını anlatmasından rahatsız olan Abdülhamid'in emriyle görevden alındı. İki yıl açıkta kaldı, bunalımlı bir dönem geçirdi. 1881'de Gürcistan'da Poti, 1882'de Yunanistan'da Golos konsolosluklarına, 1883'te Bombay başkonsolosluğuna atandı. Bombay'dan gemiyle İstanbul'a dönerken uğradıkları Beyrut'ta eşi Fatma Hanım öldü (1885) ve orada gömüldü. Hamid bu beklenmedik ölümün sarsıntısıyla ünlü yapıtı *Makber*'i (1886, 1948) yazdı. 1886'da Londra büyükelçiliği başkâtipliğine atandı. 1890'da Bayan Nelly ile evlendi. 1895'te Lahey'e elçi olarak gönderildi, bir yıl sonra Londra'ya döndü. Aynı yıl Brüksel elçiliğine getirildi. Nelly'nin 1911'de ölümünden sonra, izinli olarak İstanbul'da bulunduğu sırada Cemile Hanım'la evlendiyse de bu evlilik 20 gün sürdü. 1912'de Belçika asıllı Lüsyen Hanım'la evlendi. Aynı yıl görevinden alınınca İstanbul'a döndü. 1914'te Meclis-i Âyan üyeliğine

getirildi. İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgali (1920) üzerine Viyana'ya gitti. Burada büyük maddi sıkıntı içinde yaşadı. Daha sonra Ankara Hükümeti'nce yurda dönmesi sağlandı. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra kendisine hükümetçe maaş bağlandı ve oturması için İstanbul'da Maçka Palas'ta bir daire verildi. 1928'de İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye girdi; bu görevi ölümüne değin sürdü.

Abdülhak Hamid şiir yazmaya 1870'lerde başladı. Bu dönemde Ebüzziya Tevfik, Recaizade Mahmud Ekrem, Samipaşazade Sezai ve Namık Kemal gibi Tanzimat döneminin yeni edebiyatçıları arasında yer aldı. Gerek yabancı dil bilmesinin, gerekse yurtdışındaki görevlerinin sağladığı olanaklarla Batı edebiyatının Shakespeare, Corneille, Racine gibi yazarlarını yakından tanıdı ve yapıtlarının etkisinde kaldı. Divan edebiyatında geçerli nazım biçimlerinin dışına çıkmayı denedi; dize ve uyak düzenlerinde değişiklikler yaptı, heceye önem verdi. Divan şiirindeki belirli konuların sınırını aşmaya çaba gösterdi, tema olarak günlük yaşamı, doğa ve insan ilişkilerini de işledi; lirik, epik ve felsefi şiirler yazdı. Tiyatro alanında Namık Kemal'in, daha sonra Batılı yazarların oyunlarını örnek aldı. Çoğu manzum olan oyunlarının konularını Asur, Arap, Hint-Türk, Yunan-Makedonya, Osmanlı tarihlerinden aldı. Bunların yanı sıra düşsel konulu oyunlar da yazdı. Ama bunların çoğu sahnelenmeye uygun olmayan, daha çok okunmak için yazılmış oyunlardı. Abdülhak Hamid yaşadığı dönemde Türk edebiyatının en büyük şairi sayıldı ve bu nedenle "Şair-i Azam" ya da "Dâhi-i Azam" diye anıldı. Tarhan'ın şiirleri 1991'de *Bütün Şiirleri* başlığıyla yayımlandı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Sahra* (1879), *Ölü* (1886), *Hacle* (1886), *Bir Sefilenin Hasbihali* (1886), *Bâlâ'dan Bir Ses* (1911), *Validem* (1913), *İlham-ı Vatan* (1918), *Tayflar Geçidi* (1919), *Ruhlar* (1922), *Garâm* (1923). Oyun. *İçli Kız* (1874), *Sabr ü Sebat* (1875), *Duhter-i Hindu* (1875), *Nazife yahut Feda-yı Hamiyet* (1876, 1919), *Tarık yahut Endülüs Fethi* (1879, 1970), *Eşber* (1880, 1945), *Zeynep* (1908), *Macera-yı Aşk* (1910), *İlhan* (1913), *Tarhan* (1916), *Finten* (1918, 1989), *İbn Musa* (1919, 1928), *Yadigâr-ı Harb* (1919), *Hakan* (1935).

tarhana, içine domates, biber, soğan, nane, maydanoz, baharat, tuz ve süt ya da yoğurt katılan mayalı hamurun kurutulup ufalanmasıyla hazırlanan besin. Su ya da et suyuyla karıştırılarak çorba biçiminde pişirilir.

İçine konan malzemeye göre domates tarhanası, hurma tarhanası, kızılcık tarhanası gibi adlar alan tarhananın en yaygın olanı, Rumeli tarhanası ve köy tarhanası olarak bilinenleridir. Rumeli tarhanası yoğurda, doğranmış kuru soğan, domates, biber, kokulu otlar ve baharat katılarak elde edilen karışımın bir torba içinde asılarak suyu süzüldükten sonra unla iyice yoğrulmasıyla hazırlanır. Bu hamur bekletilip mayalandırıldıktan sonra bez üstüne topaklar halinde ya da ince olarak serilip kurutulur, sonra ovularak ufalanır. Köy tarhanasının yapılışında ise yoğurt ya da ayranla kırık yarma denen buğday, kokulu otlar ve sarmısak, bazen de kavrulmuş et kullanılır. Doğu Anadolu'da bu karışıma tulumpeyniri de katılır. Malzemenin hepsi bir arada iyice katılaşıncaya değin pişirilir. Soğumaya yüz tuttuğu sırada, küçük yassı parçalar halinde kuruması için güneşe serilir. Çorbası yapılmadan bir gün önce ıslatılarak daha çabuk pişmesi sağlanır. Bu biçimde hazırlanan tarhanaya top da denir.

tarhanaotu *bak.* çörtük

Tarhun, eski Anadolu'da fırtına tanrısı. Adına İÖ y. 1400-612 arasına ait Hitit ve Asur kayıtlarında rastlanır. Tarhun adı Helenistik dönemde, özellikle Kilikya'da özel ad olarak kullanılmıştır. Sözcüğün Luvi dilindeki karşılığı olan Tarhunt'la Hitit dilindeki karşılığı olduğu sanılan Tarhun (Tarhunna), fethetmek anlamına gelen ortak *tarh* kökünden türemiştir. Hitit tanrılarının en önemlilerinden biri olan Tarhun, hareketin cisimleşmiş biçimi olarak görülürdü. Hatti ya da Hurri kökenli mitolojik öykülerde öykünün kökenine bağlı olarak adı Taru ya da Teşup (sırasıyla Hattilerin ve Hurrilerin hava tanrıları) biçiminde geçmekle birlikte mitolojide önemli yeri vardı. Aynı zamanda Hititlerin en büyük tanrısı olan Güneş Tanrıçası Arinna'nın eşiydi. Tarhun'un sanat yapıtlarındaki simgesi üç çatallı yıldırımdı. Bir eliyle bu yıldırımı tutarken ötekiyle sopa, balta ya da başka bir silahı sallardı. Yapıtlarda adı ender olarak belirtildiğinden, betimlenen tanrının Tarhun mu, yoksa Hurri tanrısı Teşup mu olduğu çoğu kez belirsiz kalır. Tarhun'un kutsal hayvanı boğaydı. Sanat yapıtlarında ya bu hayvanla simgelenir ya da onun üzerine binmiş olarak gösterilirdi. Romalı askerlerin taptığı, boğa üzerine binmiş Jüpiter Dolichenus(*) Tarhun'la ilişkilidir. Etrüsk kenti Tarquinia'ya adını veren ve Mysia kralı Telephos'un oğlu olan Tarkhon'un adı da Tarhun'dan gelir.

tarhun (*Artemisia dracunculus*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından çalımsı görünümlü, çokyıllık ve hoş kokulu bitki. Yaklaşık 60-120 cm arasında boy atan bitkinin düz kenarlı ve tüysüz yaprakları vardır. Anayurdunun Sibirya olduğu sanılır. Kurutulmuş çiçekli dal uçları ve yaprakları çeşitli yemeklerde özellikle de balık, tavuk, güveç, sos, omlet, peynir ve sebzelerle birlikte lezzet verici olarak kullanılır. Bu yüzden de Fransa'da, İspanya'da ve Kuzey Amerika'da tarımı yapılır. Ayrıca taze yaprakları salatalara ya da sirkeye konur.

İştah açıcı bir etkiye sahip olan tarhun yapraklarının anasonu andıran bir tadı vardır. Tarhun, başlıca bileşeni metil kavikol olan yüzde 0,3-1 oranında uçucu bir yağ içerir.

Tarhun (*Artemisia dracunculus*)
G. R. Roberts

Tarhuncu Layihası, Sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa(*) tarafından hazırlanan, Osmanlı Devleti'nin ilk bütçe tasarısı (1653). Tarhuncu Ahmed Paşa 1652'de devlet gelirleriyle giderleri arasındaki dengesizliğin yol açtığı mali bunalımın üstesinden gelebilmek için bir önceki yılın gelir ve giderlerinin ayrıntılı dökümünü içeren bir rapor hazırlayarak Padişah IV. Mehmed'e (Avcı) sundu. Muvazene Layihası olarak da bilinen bu "maruzat"ında, Hazine-i Âmire'ye yıl boyunca giren mukataat, cizye, avarız, bedel-i nüzul ve öbür gelirler ile bunların nerelere ne miktarlarda harcandığı gösterilmişti. Buna göre devletin genel bütçe gelirleri toplamının 14.503 kese, genel bütçe giderlerinin de 16.400 kese olduğu, bütçenin 1.900 kese açık verdiği ortaya çıkmıştı.

Önceki sadrazamların ve defterdarların o yılın mali sıkıntısını aşmak için "tedahül" yöntemine (bir sonraki yılın gelirlerini, noksan bedellerle satma) başvurmalarının gelecek iki yılın tüm gelirlerinin önceden harcanması gibi çok kötü bir sonuç verdiğini düşünen Ahmed Paşa, kamu harcamalarını ve saray giderlerini kısarak haksız kazanç sağlayanların mallarına el koydu. Bu uygulamasıyla çocuk yaştaki padişahın adına saraya egemen olanların, haksız yere ulufe, aylık alanların tepkisini çekti ve sonunda IV. Mehmed'i tahttan indirmeyi amaçladığı suçlamasıyla öldürüldü.

Tarık bin Ziyad (ö. y. 720), İspanya'nın Müslümanlarca fethine önderlik etmiş Arap komutan.

Fas fatihi Musa bin Nusayr'ın hizmetindeyken, Tanca'nın yönetimiyle görevlendirildi. O sırada Vizigotların elinde bulunan İspanya'da bir iç savaş hüküm sürüyordu. Kısa bir süre önce ölmüş olan Vizigot kralı Witiza'nın oğulları, topraklarının ellerinden alınması üzerine Müslümanlardan yardım istediler. Mayıs 711'de çoğunluğu Berberi, Suriyeli ve Yemenli askerlerden oluşan 7 bin kişilik bir orduyla daha sonra Cebelitarık adıyla anılacak olan boğazı aşan Tarık bin Ziyad kısa sürede İspanya'nın iç kesimlerine doğru ilerlemeye başladı. Bu arada Vizigotların baskısı altında yaşayan İspanyol Yahudilerinden ve Witiza'nın oğullarının Hıristiyan destekçilerinden büyük yardım gördü. Vizigot tahtını zorla elinde bulunduran Kral Rodrigo'nun kuvvetlerini Temmuz 711'de yenilgiye uğrattıktan sonra başkent Toledo üzerine yürüdü ve fazla bir direnmeyle karşılaşmadan kenti ele geçirdi. Ertesi yıl Musa bin Nusayr yaklaşık 18 bin kişilik bir kuvvetle Tarık bin Ziyad'a katıldı. Birkaç yıl içinde İber Yarımadasının üçte ikisinden fazlasını fetheden iki komutan, aralarında baş gösteren çekişme üzerine 714'te halife tarafından Şam'a çağrıldı. Tarık bin Ziyad yaşamının son yıllarını herhangi bir görev almadan Suriye'de geçirdi.

tarım, bitkisel ve hayvansal ürünler elde etmek amacıyla toprağı işlemeyi ve hayvan yetiştirmeyi içeren etkinliklerin tümü. Tarımla ilgili işler dünyanın bazı bölgelerinde binlerce yıl öncesinden pek farklı olmayan yöntemlerle yürütülürken, bazılarında ileri teknoloji içeren, makineleşmiş tekniklere dayandırılır. Sosyoekonomik koşullardaki çok yönlü gelişmelere karşın dünyada tarım sektöründe çalışanların sayısı ekonominin öbür dallarındaki toplam işgücünden hâlâ daha yüksektir.

TARIMIN KÖKENLERİ. Tarımın tek, yalın bir kökeni yoktur; değişik çağlarda ve yerlerde çok çeşitli bitki ve hayvanların yetiştirildiği belirlenmiştir. Tarihöncesinde yetiştirilen ama sonradan ortadan kalkan türlerin sayısı da kesin olarak bilinmemektedir. Örneğin, Amerika'da cindarının ekilmesine ve İskandinavya'da geyiğin, Ortadoğu'da ceylanın evcilleştirilmesine çok eski tarihlerde son verilmiştir. Son Buzul Çağını izleyen elverişli iklim koşullarında pirinç, buğday, arpa, patates ve mısır üretiminde önemli başarı sağlanırken, bu iklim değişikliklerine uyum gösteremeyen Ren geyiği besiciliği önemini yitirmiştir.

Yakın dönemlere değin tarımın İÖ y. 4000'lerde Ortadoğu'da başladığı sanılırdı.

Ama modern araştırmalar insanlığın gelişmesinde avcılık ve toplayıcılık aşamasından tarımsal etkinliğe geçişin çok daha önce başladığını ve tarımın tek bir merkezden yayılmayıp birçok bölgede yaklaşık aynı dönemlerde geliştiğini ortaya koymuştur. Ortadoğu'da tarıma geçişin İÖ y. 9000-7000 arasında gerçekleştiği sanılmaktadır. Bu dönemde, sığır ve koyun evcilleştirilmiş, Filistin'de Natuf kültüründe orak kullanımı başlamıştır. İÖ y. 7000'de Irak ile İran sınırındaki Ali Koş'ta kaplıca buğdayı, İngiliz buğdayı ve yabani arpanın yetiştirildiği sanılmaktadır. Bunların kendi türlerinin ilk örnekleri olup olmadığı ise bilinmemektedir. Tayland'ın kuzeyindeki Ruh Mağarasında büyük olasılıkla İÖ y. 9000'de bezelye, sukabağı ve sukestanesi yetiştirilmiştir. Meksika'nın kuzeydoğu kesiminde bazı kabak çeşitlerinin İÖ y. 7000'de evcilleştirilmiş biçimde var olduğu bilinmektedir.

Tarımın gelişmesi nüfus artışına yol açmış, ayrıca toplu ve yerleşik yaşama geçişi özendirmiştir. Bu süreçte dayanıklı evler yapılmaya, dibek eli, dibek, değirmentaşı gibi aletler kullanılmaya başlamıştır. Paleolitik Çağa tarihlenen avcı köylerinin varlığı bilinmektedir. Bunlardan özellikle Mallaha (İsrail) ile Türkiye ve Suberde'dekiler sayılabilir. Tarımdaki gelişmeler Ortadoğu'da İÖ 7000'den sonra köylerin sayısında artışa yol açmıştır. İÖ y. 6750'ye ait olan, kaplıca buğdayıyla bağlantılı ilk evcil domuza ilişkin kayıtlar Irak'taki Cermo köyünün bulunduğu yerde elde edilmiştir. İlk bilinen evcil sığırın tarihi ise Yunanistan'da Argissa ve Nea Nikomedia'da İÖ y. 6000'e değin iner. Çapanın yanı sıra gene yaklaşık bu dönemde ilk kez ayakla basarak tohumlama yöntemi kullanılmaya başlamış, kurak alanlarda ise sulama teknikleri geliştirilmiştir.

Amerika'da biber, avokado, horozibiği gibi evcil bitkilerin yetiştirilmesi İÖ y. 7000-5000 döneminde gerçekleşmiştir. Cindarının evcilleştirilmesi İÖ y. 4000'de Meksika'daki Tamaulipas'ta başlamış, ama bu ürün sonradan yerini mısıra bırakarak ortadan kalkmıştır. Çin'de İÖ y. 5000'de darı, İÖ y. 4000'de de pirinç ekimi başlamıştır; buğday üretimi ise İÖ 1300'den önce başlamakla birlikte yüksek düzlüklerin kıraç toprakları bu bitkinin gelişmesini yavaşlatmıştır. Avrupa'ya gelince, İngiltere'de Yorkshire'daki Star Carr'da evcil köpek (İÖ 7500), Yunanistan'da sığır (İÖ y. 6000) ve Kırım'da evcil domuza ilişkin bilgiler bulunmuştur. Ama Avrupa'da tarımın gelişmesi büyük ölçüde Doğu'dan kaynaklanan yayılma sonucunda gerçekleşmiştir. Yaklaşık 3 bin yıl sürdüğü sanılan bu yayılma sürecinde alet ve tekniklerin yanı sıra bitki ve hayvan türlerinde de yeni ortamlara uygun önemli uyarlamalar ortaya çıkmıştır.

İLK TARIM TOPLUMLARI. Tarıma dayalı ilk uygarlıklar Dicle, Fırat ve Nil ırmaklarının suladığı alüvyonlu topraklarda İÖ 5. binyılın ikinci yarısında gelişmiştir. Bunlardan biri olan Sümer uygarlığının belirgin niteliği, tarımsal tekniğe ilişkin yenilikler geliştirmesinden çok önemli miktarda tarımsal artı ürün yaratmasıdır. Sümerler ana ürünleri olan arpanın yanı sıra buğday, keten, hurma, elma, erik ve üzüm de yetiştirmişlerdir. Sığıra oranla daha çok koyun ve keçi beslemiş, koyunun et ve sütünden yararlanmanın yanı sıra yağ ve peynir yapmışlardır. Yaklaşık 20 hektarlık bir alanı kaplayan Ur'da 10 bin kadar hayvan besleniyor, her yıl bunlardan 3 bini kesiliyordu. Ur'un yaklaşık 6 bini bulan nüfusundan 2.500'ü tarımsal etkinlikte bulunuyordu. Her yıl 1.200 hektar toprak işleniyor, aynı miktarda toprak ise nadasa bırakılıyordu. Toprağın sürülmesinde öküzlerin çektiği hafif, tekerleksiz sabanlar kullanılıyordu. Ürünler ilkbaharda orakla biçiliyor, ürünün taşınmasında öküz ya da eşeğin koşulduğu tekerlekli araçlar kullanılıyordu.

Büyük olasılıkla Ukrayna'daki göçebe toplulukların İÖ 2700 dolayında evcilleştirdiği atın bir yük hayvanı olarak Mezopotamya'ya girişi İÖ 2300'den sonraya rastlar. Bundan kısa bir süre sonra atların soyu, tımarı ve bakımına ilişkin yazılı kayıt ve kurallar ortaya çıktı.

Mısır'da tarımsal etkinlikler kuzeyden evcil hayvanların girişiyle gelişmeye başladı. El-Feyyum'da İÖ 5. binyılın ilk çeyreğinde koyun, keçi ve domuz besleyen, buğday, arpa, pamuk ve keten yetiştiren köyler bulunuyordu. Evcil hayvanların bezlere sarılarak köylerin yakınına gömülmeleri tarımın bazı dinsel inançlarla yakından bağlantılı olduğunu gösterir. İÖ y. 3600'de Nil'in alüvyonlu vadisinde yoğunlaşan tarımsal çalışmalar, İÖ y. 3100'de ekonomik zenginlik düzeyi yüksek, bütünleşmiş bir toplumsal sistemin biçimlenmesine yol açtı. Mezarlardaki tasvirler ve sülaleler döneminden kalan başka sanat ürünleri, günümüzdeki evcil hayvanların yanı sıra, geyik, ceylan, sırtlan ve Berberi koyunu gibi başka hayvanların da belli bir denetim altında beslendiğini ortaya koymaktadır. Halkın daha çok kentsel yerleşmelerde yaşadığı ve tarlalara yalnızca çalışmak üzere gittiği Mezopotamya'nın tersine, Mısır'da kentler, temel yerleşim birimleri olan köylerin pazaryeri olarak gelişti. Kamu yönetiminde de tarım büyük önem kazandı; çeşitli tarımsal etkinlikleri denetleyen, firavuna bağlı bir dizi görev kademesi oluştu. İÖ 3100 dolaylarında Kral Menes ırmak üzerinde büyük bir baraj inşa ettirdi. Ana ürünler altı sıralı arpayla İngiliz buğdayıydı. Hayvanlara çiğnetilerek gerçekleştirilen harmanın ardından rüzgârda savrularak samanından ayrılan arpa ve buğday büyük sepetlerin içinde toplanırdı. Öbür önemli ürünler ise mercimek, soğan, fasulye ve ketendi.

Amerika'da bazı bitkilere erken bir dönemdo rastlanmakla birlikte hayvanların evcilleştirilmesi oldukça geç başladı. Köy yaşamı da ancak mısırın evcilleştirilmesiyle birlikte İÖ 3500'den sonra ortaya çıktı. Tarımsal etkinlikler göreli olarak dağınık merkezlerde, düşük verimlilik koşullarında ve yavaş bir süreç içinde gelişti. Başlıca ürünler kakao, avokado ve domatesti. Peru'da patates üretimi İÖ y. 2500'de başladı. Mısır üretimi ise İÖ 9. yüzyılda önem kazandı. İnka uygarlığının yeşermesinden önce lama ile alpakanın atası olan guanako, İÖ y. 2000'de de lama yetiştirilmeye başladı. Evcil kobay da eti için besleniyordu.

ESKİ ASYA'DA TARIM. Çin. Çin'in orta ve batı kesimlerindeki dağlık bölgelerle bitişiğindeki alçak düzlükler dünya tarımının en eski ve geniş merkezlerinden biridir. Halkın geleneksel inancına göre tarımı, bir tahta parçasından ilkel bir saban yapan efsanevi imparator Shen Nong başlatmıştır. Sarı Irmak Vadisinin orta kesimindeki Kuzey Çin Ovası, temel ürünü olan darı ile Çin'de tarıma dayalı uygarlığın doğum yeri sayılır. Çin Seddi'nin güneyde tarıma, kuzeyde de göçebeliğe dayalı iki yaşam türü arasındaki sınırı oluşturduğu söylenebilir. Sulama uygulamasının Çin'e Babil'den geldiği sanılmaktadır. İS 4. yüzyılın sonunda temel tahıl bölgesi Kuzey Çin Ovasındaki buğday ve darı alanından, Aşağı Yangtze Vadisinin çeltik tarlalarına kaymaya başladı. Çin tarım teknolojisindeki ilk önemli devrimi, demirden yapılmış tarım aletlerinin kullanılması sağladı. İlk demir saban Henan'ın kuzeyinde Savaşan Devletler döneminde (İÖ 475-221) geliştirildi. Öbür önemli yenilikler arasında sürme-ekme aleti (*louli*) ile tırmık sayılabilir. Bu eski tekniklerden bazıları günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

İS 1012'de Aşağı Yangtze ve Huai Irmağı bölgelerindeki kuraklık sırasında Çinhindi'nin orta kesimindeki Çampa'dan göreli olarak kuraklığa dayanıklı, erken olgunlaşan pirinç çeşidi getirilerek Fujian bölgesinde yetiştirilmeye başladı. Çampa pirincinin başarısı yerel koşullara uygun birçok yeni çeşidin geliştirilmesine yol açtı; 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Çampa pirinci sayesinde iki, hatta üç ürün sistemi yaygınlaşmış bulunuyordu. Toprak kullanımında ikinci bir devrim 16. yüzyılda Yenidünya'dan kurak, kumlu topraklarda yetiştirilebilen mısır, tatlıpatates, patates ve yerfıstığı gibi bitkilerin getirilip uyarlanmasıyla başladı.

Hindistan Yarımadası. Hindistan'ın dünya tarımına en önemli katkısı pirinçtir. Şekerkamışı, çeşitli baklagil türleri ve mango ile kavun gibi çeşitli tropik meyve türleri de Hindistan'ın yerel bitkileridir. Arkeolojik bulgular İÖ 3. binyılın sonlarına doğru Pakistan'daki İndus Irmağının alüvyonlu ovalarında örgütlü, gelişkin bir kent kültürünün hızla yeşerdiğini göstermektedir. İndus Vadisi (Harappa) uygarlığı olarak bilinen ve İÖ y. 1750'ye değin gelişmesini sürdüren bu tarım toplumunun etkili olduğu dönemde önemli miktarda tarımsal artı ürün elde edildiği sanılmaktadır. Temel ürünler olan arpa ve buğdayın yanı sıra hurma, susam, bezelye ve mercimek yetiştiriliyordu. Sığır, keçi, koyun, kümes hayvanları ve fil evcilleştirilmişti. Sonraki Tamil kültürünün merkezini oluşturan Güney Hindistan ikinci bir özgün, bağımsız tarım bölgesini oluşturuyordu. Burada 2. binyılın ilk yarısında iki baklagil türü ile ragidarısı yetiştiriliyordu. Dekkan Platosunun kuzey ve batısında üçüncü bir ara bölge yer alıyordu. Bütün bu bölgelerde İÖ 2. binyılda biçimlenen temel ekim örüntüsü, pirinç dışında, 20. yüzyıla değin pek değişmeden sürmüştür. İÖ 1. binyılda Ganj Vadisinde dördüncü bir tarım bölgesi gelişti. Hint-Âri kabilelerinin akınları Harappa kentlerini yıkarken, yöreye atı, parayı, Brahmi yazısını ve Veda edebiyatını getirdi. Sonraki Veda metinlerinde (İÖ y. 1000-500) nadas ve ürün dönüşümüne ilişkin öğütler, ayrıca çeşitli tahıl, sebze ve meyvelerin yetiştirilmesiyle ilgili betimlemeler yer almaktadır.

Hint-Türk egemenliği (y. 1600) döneminde Batı'nın etkisiyle ticari bir ekonomi gelişmeye başlamakla birlikte, *Upanishad*'lar döneminden (İÖ y. 600-300) sonra geliştirilen tarım alet ve tekniklerinde dikkate değer bir devrim gerçekleşmedi. Üretim genelde pirinç bölgeleriyle buğday ve darı bölgelerine ayrılmıştı. Ticari ürünler ise pamuk, şekerkamışı, indigo ve afyondu. Baharat üretiminin merkezi Malabar Kıyısıydı. Sonradan önemli bir ihraç ürünü durumuna gelen çay ise çok eski dönemlerden beri Assam tepelerinde yabani biçimde yetişiyordu. Hindistan Yarımadasında saban, orak, kalbur ve yaba gibi tarım aletleri 2 bin yılı aşkın bir süre pek değişmeksizin kullanılmaya devam etti.

BATI'DA TARIM (İÖ y. 200-İS 1600). Roma dönemi. Roma'nın yönetimi sırasında Batı Avrupa'da toprağın işlenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesiyle ilgili yöntemler oldukça gelişmişti. Kullanılan yöntemlerde Akdeniz ikliminin ve doğal ortamın belirgin bir etkisi vardı. Ortalama çiftlik büyüklüğü yaklaşık 5,5 dönümdü. Marcus Porcius Cato'nun (İÖ 234-149) hazırladığı ve günü-

müze ulaşan elkitabında tarımla ilgili deneyimler, bu arada çeşitli işletmelerde gerekli aletler ve işgücü konusunda ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Roma döneminin el aletleri, biçim olarak, günümüzde kullanılan uzantılarına benziyordu. Belirli ürünler iki yıl art arda ekilmez, nadasa bırakılan topraklar iki ya da üç kez sürülerek yabani otlardan temizlenirdi. Bugün olduğu gibi buğday çoğunlukla sonbaharda ekilir ve üç ayda olgunlaşırdı; hayvanlara çiğnetilerek gerçekleştirilen harmanın ardından, iç içe geçen iki taşın oluşturduğu bir el aletiyle öğütme yapılırdı. Su değirmenleriyle ilgili tasarımlara rastlanmakla birlikte bunlar henüz yaygınlaşmamıştı.

Ortaçağ. Bu dönemde en önemli tarımsal ilerlemeler Alpler'in kuzeyindeki bölgelerde gerçekleşmiştir. Toprakların işlenmesinde en yaygın örgütlenme biçimi olan açık tarla sisteminin ilk örneklerine ise yaklaşık 800'lerde rastlanır. Bu sistemde her çiftçi yaklaşık 4,4 dönüm büyüklüğündeki tarlalardan birkaç tanesini işlerdi. Yeni toprakların işletmeye açılmasıyla genişleyen bu sistem, birkaç yüzyıl boyunca yaygın biçimde uygulandı. Her ailenin işletmesi önceleri, dağınık tarlalardan oluşan yaklaşık 130 dönüm büyüklüğündeki birimlerden oluşurdu. Ama zamanla işletmeler önemli ölçüde küçüldü. Hayvanların çekim gücünü büyük oranda azaltan eski koşum takımının yerini Çinlilerin bulduğu at tasmasının alması tarımın tarihindeki önemli buluşlardan biri oldu. Gene de, Roma'da birçok çiftçi atların hem pahalı, hem de bakımının daha zor olmasından dolayı öküz kullanmayı sürdürdü. Ayrıca el aletlerinin tasarımında küçük, ama önemli değişiklikler ortaya çıktı. Geliştirilen daha etkili baltalar sayesinde ormanların ekime açılması kolaylaşmıştı. Tokaçın yerini harman döveni aldı. Tahılın öğütülmesi için yel değirmenleri geliştirildi. Müslümanlar İspanya'ya pirinç, pamuk, turunçgiller gibi yeni ürün çeşitlerini, bu arada merinos koyununu getirdiler. Bu koyun türü sayesinde İspanyol yünü bütün Avrupa'da ünlendi.

13. yüzyılın sonlarına doğru önemli bir tarımsal gerileme ortaya çıktı. Bunu 14. yüzyılda kıtlık, taşkın, salgın hastalık gibi felaketler izledi. 1347'de patlak veren Büyük Veba Salgını'nın Avrupa nüfusunun üçte birini yok ettiği sanılmaktadır. Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) ise Fransa'nın büyük bölümünü yıkıma uğrattı. Sonuçta işlenebilir toprakların önemli bölümü boş kaldı.

Bu felaketler zincirinden göreli olarak az etkilenen Felemenk'te taşkınları önlemeye yönelik sistemler gerçekleştirilerek 15. yüzyılda baklagiller ve kökünden ürün olarak yararlanılan başka bitkiler yetiştirilmeye başladı. Ayrıca sürekli ve dönüşümlü ürün sistemine geçildi. Hayvan gübresine kentsel dışkı eklendi. Bu dönemde Felemenk sığır büyüklüğü ve süt verimiyle ünlendi. Tarımsal canlanmanın 15. yüzyılda başladığı İngiltere'de ise nitelikli yün sağlayan koyunlar yaygınlaştı. Yünün ve ardından da yünlü dokumaların ticaretinden sağlanan kârlar, toprak sahiplerini koyun sürülerini artırmaya ve daha önce açık tarla olarak kullanılan arazileri çitlerle çevirmeye yöneltti. Çitleme uygulaması yoğun tepkilere karşın 16. ve 17. yüzyıllar boyunca sürdü. İtalya'nın kent devletlerinde ise ticaret ön planda olduğundan çiftçilik önemli bir etkinlik durumuna gelmedi.

BATI AVRUPA'DA ÇİFTÇİLİK ALANINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER (1600-1800). Bu dönemde tarımda gerçekleştirilen en önemli değişiklikler arasında nadas yılının kaldırılarak Norfolk dörtlü ekim sisteminin uygulanması ve yem bitkilerinin önemli oranda geliştirilmesi sayılabilir. Ayrıca yeni çiftlik makineleri yapıldı, tarım aletlerinde iyileştirmeler sağlandı, bitki ve hayvan varlığı konusunda bilimsel araştırmalar başladı. İngiltere'nin Norfolk ilinde başlatılan dörtlü ekim sisteminde birinci yıl buğday, ikinci yıl hayvan yemi olarak yararlanılan şalgam, üçüncü yıl arpa yetiştiriliyor, ayrıca daha derine tırfıl ve çavdar ekiliyordu. Dördüncü yıl ise tırfıl ve çavdar hayvan yemi olarak kullanılıyordu. Hayvan gübresinde de önemli artışlar sağlayan bu sistem, Avrupa'nın büyük bölümüne yayıldı. Ana tasarımı değişmeden günümüze ulaşan Rotherham pulluğu 18. yüzyılın ilk yarısında Felemenk, İngiltere ve İskoçya'da kullanılmaya başladı. İlk pulluk fabrikası da 1783'te İngiltere'de kuruldu. 1800'den önce bazı basit harman makineleri geliştirilmiş olmakla birlikte hasadın makineleşmesi büyük ölçüde 19. yüzyılda gerçekleşti.

15. yüzyıl ortalarında başlayan keşif çağı, daha önce Avrupalılarca bilinmeyen besin bitkilerinin ve evcil hayvanların öğrenilmesini sağladı. Kuzey Amerika'dan mısır, tütün ve hindi, Güney Amerika'dan patates, kakao, kinin ve bazı sebzeler, Doğu'dan ise kahve, çay ve çivit getirildi.

Özellikle 18. yüzyılda çiftçilikle ilgili yayın ve kitapların sayısında da önemli artışlar oldu. 1645'te İngiliz Sir Richard Weston bütün Avrupa'da örnek alınan Brabant ve Flandr'daki ekim nöbeti sistemini betimlediği yapıtını yayımladı. Fransa'da 1762'de, Danimarka'da 1773'te ve İngiltere'de de 1791'de ilk veteriner okulları açıldı. 1793'te İngiltere'de kurulan ve yarı resmî bir kuruluş olan Tarım Dairesi her ilde en başarılı tarım yöntemlerini ortaya çıkararak bunları yaygınlaştırmaya çalıştı. Almanya'da Halle'de 1727'de bir tarım okulu açıldı; ilk tarım lisesi de 1806'da Berlin yakınlarındaki Möglin'de kuruldu.

ÇİFTÇİLİKTE 19. YÜZYIL ENERJİ DEVRİMİ. Makineleşme. Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da makineleşme 1850'den sonra yaygınlaştı. Daha 1790'larda oldukça etkili bir tohum ekme makinesi geliştirilmişti; ama bunun çiftçilerce benimsenmesi ancak 1830'lardan sonra gerçekleşti. 1800'den önce seyrek biçimde kullanılan harman makinesi de gittikçe yaygınlaştı; İngiliz tarım işçileri bu makinelerin kullanılması yüzünden işsiz kaldıkları gerekçesiyle ayaklanmalara giriştiler. Hasat döneminde yerel işgücünün yetersiz kalması ise orak makinelerinin icadında önemli rol oynadı. İlk orak makinelerinin tasarımı İskoçya'da Patrick Bell ve ABD'de Cyrus Hall McCormick tarafından gerçekleştirildi. 1851'de Londra'da düzenlenen 1. Dünya Sergisi'nin ardından orak makinelerinin kullanımı daha da yaygınlaştı. Yaklaşık aynı yıllarda geliştirilen biçerdöver ilk kez Güney Avustralya'da başarıyla kullanıldı. Illinois'lı demirci John Deere 1830'larda, ana bölümü çelikten yapılmış yeni bir pulluk türü geliştirdi. Toprağın sürülmesinde buhar gücünden yararlanmaya yönelik girişimler 1830'larda başladı. 1860'larda buhar gücüyle çalışan ilk başarılı pulluğun geliştirilmesinin ardından, özellikle büyük çiftliklerde buhar gücü yaygın kullanım alanı buldu. Süt sağma makinelerinin kullanılması ise yüzyılın sonunda gerçekleşti.

Bilimin çiftçiliğe uygulanması. 18. yüzyılda başlayan bitki fizyolojisi ve beslenme alanındaki araştırmalar, daha sonra yoğunlaşarak sürdü. Öncü, girişken çiftçiler yeni geliştirilen yapay gübreleri tarlada denemeye başladılar. Güherçilenin (potasyum nitrat) yararlı etkileri 17. yüzyıldan beri bilinmekteydi. Şili'den ithal edilen soda nitratı ile Peru'dan getirilen guano da yaygın biçimde kullanılıyordu. Kimya sanayisinin gelişmesiyle birlikte 19. yüzyıl boyunca fosfatın yanı sıra birçok mineral gübre çeşidi de üretilmeye başladı. Yaklaşık 1837'de İngiliz tarım uzmanı Sir John Bennet Lawes doğal gübrenin bitkiler üzerindeki etkisiyle ilgili deneylere başladı; 1842'de de fosfat taşından süperfosfat elde ederek yapay gübre sanayisinin temelini attı. Tarım iktisadı alanında ilk kürsüler Oxford (1790) ve Edinburgh'da (1797) kuruldu. ABD Kongresi 1862'de Tarım Bakanlığı'nın, ayrıca her eyalette tarım alanında öğretim yapacak yüksekokulların kurulmasını kararlaştırdı. Günümüzde ise üniversitelerde biyokimya, tarımsal meteoroloji, toprakbilim, tarım mühendisliği, botanik, ürün fizyolojisi, hayvan fizyolojisi ve besicilik, genetik, entomoloji, insan beslenmesi gibi tarımla ilgili çok çeşitli dallarda eğitim sağlayan bölümler bulunmaktadır.

BİLİMSEL TARIM VE 20. YÜZYIL. Tarım teknolojisi 20. yüzyılda önceki tarihsel dönemlerin hepsinden daha hızlı bir gelişme gösterdi. Benzinle çalışan ilk traktör ABD'de 1892'de yapıldı. Bu ülkede 1907'de 600 traktör kullanılırken, bu sayı 1950'de 3-4 milyona çıktı. Günümüzde her tekerleğinde çift lastik bulunan, sürücü bölümü kapalı ve klimalı, çok sayıda pulluk çekebilen güçlü traktörler geliştirilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra itici gücü ve donanımıyla bağımsız birimler oluşturan tarım makinelerinin yapımında büyük artış oldu. Bunların arasında en önemlisi biçerdöverler olmakla birlikte, tohum serpme, pamuk toplama, mısır toplama ve çeşitli ürünlerin hasadı için kullanılan çok sayıda makine bulunmaktadır. Bilimsel ve teknolojik ilerlemeler sonucunda çok çeşitli ürünlerin yetiştirilme sürecindeki hemen her aşama için donanım geliştirilmiştir.

Günümüzde geliştirilen yeni ürün ve tekniklerin çoğu, büyük ölçüde eskilerinin değişikliğe uğratılmış biçimleridir. Örneğin soya, şeker pancarı ve kocadarı gibi ürünler günümüzde daha çok üretilmeleri ve eskisinden farklı alanlarda kullanılmaları bakımından yeni sayılırlar. Teraslama, kuru tarım ve sulama gibi teknikler de tarımın kendisi kadar eski olmakla birlikte günümüzde çok daha yaygınlaşmıştır.

Yeni bitki ve hayvan türlerinin geliştirilmesinde genetiğin kullanılması 1920'lerden başlayarak tarımda önemli değişikliklere yol açtı. Gerek pratik deneyimlere, gerekse bilimsel bulgulara dayanarak geliştirilen yeni ürün soyları sayesinde büyük verimlilik artışları sağlandı. Örneğin, ABD'de mısır verimi 1933'te hektar başına 2 bin litreden, 1980'de 7.220 litreye çıktı. Buğday ıslahında sağlanan başarılar Rockefeller ve Ford vakıflarının 1962'de Filipinler'de Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü'nü kurmalarına yol açtı. Bu enstitü dünyanın her yanından 20 bin pirinç çeşidi toplayarak yeni, verimliliği yüksek soylar geliştirmeye girişti. Gelişmekte olan ülkelere yeni buğday ve pirinç soylarının getirilmesi Yeşil Devrim denen uygulamaların en önemli yönünü oluşturur.

Genetiğin bulgularından yararlanarak yeni hayvan soylarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar da yürütülmekle birlikte, hayvan besiciliğinde gelişmeler daha çok özenli seçim ve çapraz dölleme yoluyla sağlanmıştır. Moskova'daki Merkezî Deneysel Üretme Merkezi'nde yapay dölleme alanında sağlanan başarıların ardından birçok ülke de bu alanda yoğun deneylere girişmiştir. Ayrıca nitelikli yem sağlanması ve hayvanların düzenli beslenmesinde, zararlılarla

mücadelede ve hastalıkların denetiminde önemli başarılar elde edilmiştir.

Tarım Irmağı, Çince TARIM HE. Wade-Giles yazımında T'ALI-MU HO. Çin'de, Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nin başlıca ırmağı. Tibet Platosunun hemen kuzeyinde yer alır. Orta Asya'daki Tian Shan ve Kunlun dağ sistemleri arasında bulunan büyük havzaya adını veren ırmağın büyük bölümü Taklamakan Çölünde kalır. Tarım sözcüğü göle dökülen ya da çölde gözden kaybolan bir ırmağın yakası anlamına gelir. Bu, Taklamakan Çölünü aşan birçok ırmağın belirleyici özelliklerindendir. Tarım Irmağının ve Tarım Havzasındaki öteki ırmakların bir başka belirleyici özelliği de sık sık yataklarının değişmesidir.

Tarım Irmağı, Kaşgar ve Yarkent ırmaklarının bölgenin batı ucunda birleşmesiyle oluşur. Bu noktadan sonra kuzeydoğuya yönelir ve 370 km aktıktan sonra Akesu ve Hotan ırmaklarıyla birleşir. Yıl boyunca kurumayan Akesu Irmağı Tarım Irmağının en önemli koludur ve taşıdığı suyun yüzde 70-80'ini sağlar. Tarım adı ırmağın Hotan'la birleştiği noktanın aşağısındaki bölümü için kullanılır. Yarkent-Tarım ırmak sisteminin toplam uzunluğu 2.030 km'dir. Ama Tarım'ın sık sık yatağını değiştirmesi bu uzunluğun yıldan yıla değişmesine yol açar. Tarım Irmağı sonunda Lop Nor'a ya da Lop Nor'un yüzlerce kilometre güneyindeki Taitema Gölüne dökülür. Tarım Irmağının havzası, Taitema Gölünün ve Lop Nor'un havzalarıyla birlikte 951.500 km²'lik bir alanı kaplar. Irmağın ekim başından nisan sonlarına değin düşük olan su düzeyi, uzaktaki Tian Shan ve Kunlun Dağlarında karların erimesiyle mayıstan eylül sonlarına değin yükselir.

Aşağı Tarım Havzası, alüvyondan ve göl çökellerinden oluşan, büyük sıradağlarla çevrili kurak bir ovadır. Avrasya'nın en kurak bölgesi olan havzanın büyük bölümünü 270.000 km² genişliğindeki Taklamakan Çölü kaplar.

Tarım Havzası son derece az yağış alır; bazı yıllar bölgeye hiç yağış düşmez. Taklamakan Çölünde ve Lop Nor havzasında yıllık ortalama yağış miktarı 10-12 mm'dir. Dağ eteklerinde ve ırmak havzasının başka kesimlerinde bu miktar 51-101 mm'ye kadar yükselir. Çok daha fazla yağış alan Tian Shan'da ise yıllık yağış ortalaması çoğu kez 510 mm'yi aşar. Tarım Havzasında en yüksek sıcaklık 40°C dolayındadır. Irmak her yıl aralıktan mart sonlarına değin donar.

Tarım Irmağı balık bakımından zengindir. Havzada ve çevresindeki çölde yaşayan çeşitli hayvanlar arasında kulan, çift hörgüçlü deve ve bayağı geyik gibi ender rastlanan hayvanlar da görülür. Vadi ve göller, göçmen kuşlar için geçici bir konaklama yeridir. Bu kuşların en sık rastlananları kılkuyruk, boz kaz, karabatak, patka, ak sumru ve balıkçıldır.

tarım iktisadı, iktisadın tarımsal etkinlikleri inceleyen dalı. Dünya nüfusunun yarıdan fazlası geçimini tarımdan sağlamaktadır; bazı ülkelerde ise bu oran dörtte üçü bulur. Tarımsal ürün artığı ekonomideki ve teknolojideki gelişmelerin temel kaynaklarından biridir.

Geçmişte tarım işletmeleri pazar için pek az artık üretebilen, büyük ölçüde kendi kendine yeterli çiftliklerden oluşuyordu. Ortalama bir çiftçi ailesi çeşitli ürünlerden az miktarlarda üreterek yaşamını sürdürür, elde ettiği artığı da toprağın kirasını ödemek ve gereksinim duyduğu malları almak için kullanılırdı. Bugün de birçok gelişmekte olan ülkede hâlâ yaygın olan bu tür çiftliklerin pazarla olan bağları son derece kısıtlıdır, ayrıca gübre ve sulama yetersizliği, toprağın aşırı yıpranmış olması gibi nedenlerle verimlilikleri de oldukça düşüktür. Azgelişmiş bölgelerde üretim artışı çoğunlukla işlenen toprak miktarını genişletmekle sağlanabilmektedir. Nüfus arttıkça görece az emek gerektiren ürünlerin yerini daha emek yoğun ürünler alır. Düşük üretim koşullarında sürekli kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya olan çiftçiler geleneksel yöntemlerini bırakarak yeni teknikleri denemekte isteksiz davranırlar, ama 1960'larda görüldüğü gibi yeni yöntemlerin ve ıslah edilmiş tohumların yararlarına kesin olarak inandıklarında yenilikleri hızla benimserler. 20. yüzyılda geliştirilen gübreler, ilaçlar, sulama sistemleri, makineler ve verimi yüksek ürün çeşitleri sayesinde verimlilik büyük ölçüde artırılmıştır. Örneğin Bangladeş'te ilk kez 1968-69 mevsiminde ekilen verimi yüksek pirinç çeşidi ertesi yıl toplam ürünün dörtte birini sağlamıştır.

Hayvan gücünün yerini makinelerin alması ve artan gübre kullanımı, işgücüne olan gereksinimin azalmasına yol açmıştır. 1910'da dünyadaki ekim alanlarının dörtte birinden fazlası sabanları çeken at ve katırların beslenmesine ayrılmıştı; ayrıca tarım işletmelerindeki işgücünün yaklaşık onda biri çekim hayvanlarının bakımıyla uğraşıyordu. Tarımın makineleşmesi bu durumu köklü biçimde değiştirerek verimliliğin önemli ölçüde artmasına, tarımın ticarileşmesine ve kırdan kente göçe yol açmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde çiftçiler genel ekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilenirler. Tarımsal ürün fiyatları ise her yıl büyük değişiklikler gösterir. Bunun bir nedeni tarımsal ürünlerle ilgili talep esnekliğinin düşük oluşudur. Başka alanlarda satışı artırmak için fiyatı düşürmek genellikle yeterlidir, ama tarımsal ürünlerde büyük fiyat düşüşleri talepte küçük bir artış sağlayabilir. Ayrıca talepte değişiklik olsa bile, çiftçilerin bu değişikliklige hemen uyum gösterebilmeleri oldukça güçtür. Makine, gübre, yem, faiz gibi sabit giderleri bulunurken gelirlerinin dalgalanması çiftçilerin önemli sorunlarından biridir. Bütün dünyada tarımdan sağlanan gelirler tarım dışı alanlarda elde edilenden oransal olarak düşüktür. Hükümetler tarıma çeşitli yollarla destek sağlarlar. Bunlar arasında doğrudan mali yardımlar, üretim sınırlamaları ve gıda ithaline konan vergiler sayılabilir. ABD'de toprağın aşırı yıpranmasını ve piyasanın malla boğulmasını önlemek amacıyla çiftçilere bazı ürünleri yetiştirmemeleri için sık sık ödeme yapılmaktadır. Ayrıca Commodity Credit Corporation (CCC), buğday, pirinç, pamuk ve tütün gibi önemli ürünlerde destek alımları yaparak fiyatların belli düzeyin altına düşmesini önlemeye çalışmaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ise karmaşık bir tarım politikası uygulayarak tahıl fiyatlarını, Kuzey Amerika'dakinin yüzde 60 ya da 90 üzerinde tutabilmektedir. SSCB'de ve tarımda kolektifleşmenin uygulandığı öteki ülkelerde her çiftlikten belirlenmiş fiyattan belirli miktarda üretimi gerçekleştirmesi istenmiştir. SSCB'de 1953'e değin tarım politikası çiftlik gelirlerini çok düşük tutarak sanayileşme için artık elde etmeye dayandırılmıştır. Sonraki dönemde fiyatlar yükseltilerek üreticilerin durumunda belli ölçüde iyileşme sağlandıysa da 1990-91'de SSCB'nin dağılmasından sonra kolektif tarımın önemi azalmıştır.

Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), 1950-83 arasında DEVLET ÜRETME ÇİFTLİKLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, tarım ve tarıma dayalı sanayi kolları için gerekli temel mal ve hizmetleri üretmek amacıyla kurulmuş, özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı kamu iktisadi kuruluşu. Nisan 1983'te Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü ile çeşitli hara ve inekhanelerin birleşmesiyle oluşturulmuş, kuruluş yasası Haziran 1984'te, ana statüsü Aralık 1984'te yürürlüğe girmiştir.

TİGEM'in başlıca görevleri arasında, bağlı işletmelerde yetiştirilen damızlık hayvan, tohum, fidan, fide vb. ile üretilen spermaları yetiştiricilere aktarmak, bu ürünlerin yurtiçinde dağıtımını sağlamak, işletmelerinin ürünlerinin yanı sıra çiftçilerden alacağı ürünleri de değerlendirmek üzere tesisler kurmak ve kendi ilgi alanında araştırma yapmak sayılabilir. TİGEM ayrıca çiftçilere tarımsal teknoloji ve girdi kullanımında öncülük etmekle görevlidir. Kuruluş, kendi ilgi alanında tesis kurmak amacıyla yurt içinde ve dışında özel ve tüzel firma ve kişilerle işbirliği yapma, ortaklık kurma ya da bu firmalarla lisans ve teknik beceri anlaşmaları yapma, bilgi ve teknoloji satma ve satın alma yetkisine sahiptir. TİGEM'e bağlı toplam 38 tarım işletmesi 32 ile dağılmıştır.

tarım kooperatifi, çiftçiler arasında, tarımsal etkinliklerin tamamını ya da bir bölümünü kapsayan ve kaynakların birleştirilmesiyle gerçekleştirilen işbirliği. Tarım kooperatifleri toprak mülkiyetindeki düzenlemeler ve kazancın dağıtımında uygulanan yöntemler bakımından farklılık gösterirler. Genelde Fransa, Norveç, İngiltere, Hollanda ve ABD gibi ülkelerde oluşturulan tarım kooperatiflerinde ortak mülkiyet yalnızca tarım makineleriyle sınırlıdır; toprak üyelerin özel mülkiyetindedir. İşletmelerin çoğunlukla küçük olduğu bölgelerde hasat gibi belirli işlemler kooperatifler aracılığıyla yürütülebilir. ABD de içinde olmak üzere birçok ülkede sulama, elektrik enerjisi sağlama gibi hizmetler kooperatiflerce sunulmaktadır.

Bazı tarım kooperatiflerinde toprak dahil bütün varlıkların mülkiyeti ortaktır; birçok Doğu Avrupa ülkesinde uygulanan bu sistemde gelir her üyenin mal varlığı katkısı ve harcadığı emek oranında paylaştırılır. *Ayrıca bak.* kibutz; kolhoz.

tarım kredi kooperatifleri, ortaklarına finansman sağlamak amacıyla kurulmuş tarım kooperatifi. Nisan 1972'de yürürlüğe giren yasayla Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği'nde (TKKMB) toplanmıştır. Yurt çapında tarım kredi kooperatiflerini bir araya getiren 16 bölge birliği vardır.

TKKMB tek tek kooperatifler ve bölge birliklerine finansman kaynağı sağlamak olan temel görevinin yanı sıra mesleki eğitim etkinliklerinde bulunur, ayrıca bölge birliklerinin üretim ve zorunlu tüketim maddeleri ile üretim araçlarının toptan sağlanmasıyla ve ortak ürünlerinin uygun biçimde değerlendirilmesiyle de ilgilenir. Amaçları doğrultusunda her türlü yatırımda ve iştirakte bulunabilir, tahvil çıkarabilir, gerekli tesisleri kurarak ithalat ve ihracat etkinliklerinde bulunabilir. En yetkili organı genel kuruldur.

TKKMB'nin karma yem sanayisi ile hizmetler sektöründe yedişer, gıda ve bitkisel yağ sanayisinde üç, kimyevi gübre sanayisinde iki, tarımsal ilaç, lastik, ambalaj ve tarımsal makine sanayilerinde ise birer iştiraki vardır.

tarım satış kooperatifleri, ortaklarının ürünlerinin daha iyi koşullarda değerlendirilmesi ile ortaklarının ve başka üreticilerin ekonomik gereksinimlerini karşılamayı amaçlayan tarım kooperatifleri. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın denetimine bağlıdır. Bakanlar Kurulu ya da onun yetki verdiği bakanlık ya da kurullarca görevlendirildiği takdirde üretcilerden devlet adına destekleme alımında da bulunabilir.

Tarım satış kooperatifleri ile bunların oluşturduğu birliklerin yapısını düzenleyen Ekim 1935 tarihli yasa Nisan 1985'te büyük ölçüde değiştirilerek bu örgütlere yeni bir yapı kazandırılmıştır. Kooperatif ve birliklerin en yetkili organları genel kurullarıdır. Kooperatif müdürleri ile birliklerin genel müdürlerinin atanmasında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın onay yetkisi belirleyicidir. Müdür ve genel müdürler, kooperatif ve birliklerin yönetim kurullarının doğal üyesidir. Yönetim kurullarının öteki dört üyesi seçimle belirlenir. Kooperatif ve birlikler ile bunların en az yüzde 51'ine sahip oldukları kuruluşlar Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın teftiş ve denetimine bağlıdır. Bu bakanlık, teftişle Ziraat Bankası'nı da görevlendirebilir.

tarımsal ilaçlama, tarım ürünlerine zarar veren böcekleri etkisiz kılmak için kimyasal maddeleri ve başka bileşikleri uygulama işlemi. Tarımsal ilaçlamada "püskürtme" ve "serpme" denen başlıca iki yöntem kullanılır. Püskürtme işleminde kullanılacak kimyasal maddeler önce su içinde eritilir ya da asıltılandırılır. Bazen su yerine petrol kökenli bir katalitik madde kullanılır. Hazırlanan karışım daha sonra ince bir duman halinde araziye, bitkilere, hayvanlara ya da hasat edilmiş ürünlere püskürtülür. Serpme işleminde ise ince toz haline getirilmiş kuru kimyasal maddeler bir düzenekle yukarıdan serpilir. Bu maddeleri önceden eylemsiz bir katalitik maddeyle karıştırma yoluna da gidilebilir. Ürünlere yeterince ulaşma olanağının bulunduğu durumlarda, sıvı ya da toz bileşikler yerine taneli kuru maddelerle ilaçlama yapılabilir. (*Ayrıca bak.* püskürtücü.) Buharla dezenfekte işleminde uçucu bileşiklerden çıkan gaz ya da buhar ilaçlanacak ürünlerin üzerinde gezdirilir. Örneğin kapalı bir ambar içindeki tahıl bu yoldan ilaçlanır.

Daha etkili ilaçlama maddelerinin geliştirilmesi ve bunların tarımdaki kullanımının gittikçe yaygınlaşması, biyologlar arasında ve başka çevrelerde ilaçlamanın doğayı bozabileceği, gıda maddelerine, su kaynaklarına ve halk sağlığına zararlar verebileceği yönünde kaygılar doğurmuştur. Yeni kimyasal maddelerin ve ilaçlamadan önce alınan yeni önlemlerin bu tehlikeleri yalnızca kısmen azalttığı söylenebilir.

Tarımsal ilaçlar bitkilere zarar veren böceklerin, kenelerin, mantar ve bakteri hastalıklarının önüne geçmek, hayvanların üzerine konan bit ve sinek gibi böcekleri temizlemek ve zararlı otları ortadan kaldırmak için kullanılır. Yapay gübreleme, meyve fidesini artırma ya da azaltma, olgunlaşmak üzere olan meyvelerin düşüşünü geciktirme, pamuk ve patates gibi bitkilerin hasadını kolaylaştırmak için yapraklarını dökme gibi özel işlemlerde de tarımsal ilaçlardan yararlanılır.

İlaçlanan yüzeyin her yanına yayılma ve yapışma özelliğinden dolayı sıvı püskürtme ilaçları belirli bir üstünlük taşır. Püskürtmede kullanılan karışımlara yapışkanlığı artırmak ve yapışkan yüzeyleri nemlendirmek amacıyla genellikle yayılmayı ve yapışmayı sağlayıcı maddeler katılır. Bu maddeler suyun damlalar halinde toplanma eğilimini azaltır ve kimyasal eriyiğin çok ince bir katman halinde yaprakları sarmasına olanak verir. Böylece ilacın etkisiz kılınacak mantar, bakteri, böcek ya da kenelerle en üst düzeyde temasa geçmesi sağlanır. Öte yandan hava püskürtücülerini ya da "ıslak serpme" işlemini kullanma eğilimi de giderek yaygınlaşmaktadır. Yoğunlaştırılmış püskürtme ilacının güçlü bir pervaneden çıkan hava akımıyla dağıtılması hem püskürtme, hem de serpme işleminin birçok üstünlüğünü bir araya getiren önemli bir yeniliktir.

Buharla dezenfekte işleminden depolanmış ürünleri böceklerden ve bazı hastalıklardan korumada, ayrıca kök kurdu ve tırtıl gibi böcekleri, ipliksolucanları ve bazen topraktaki mantarlarla zararlı otları temizlemede yararlanılabilir. Kimyasal madde gaz ya da uçucu sıvı halinde kullanılabilir. Toprağı kısmen dezenfekte etmek için kimyasal madde sıvı ya da taneli katı olarak doğrudan toprağın içine püskürtülür. Fidelik gibi küçük alanlarda zararlılarla mücadeleden daha iyi sonuç almak için, ilaçlamanın uygulanacağı toprak gaz geçirmeyen bir plastik örtüyle kapatılır.

tarih, geçmişin olaylarını kaynak malzemelerin eleştirel bir incelemesine dayanarak kronolojik tutarlılık içinde irdeleyen ve genellikle bunların nedenleri konusunda açıklamalarda bulanan bilim dalı. 19. yüzyıl sonlarında çağdaş profesyonel tanımına kavuşmuş, amaç ve yöntemleri belli, özerk bir disiplindir. Doğa bilimleri gibi dolaysız gözleme dayanmak yerine, eksik ve kusurlu belgesel kayıtlardan ya da anlatılanlardan yola çıkarak akıl yürütme yoluyla geçmişte olanların çıkarsanmasını ve yeniden kurgulanmasını içerir. Başlıca yardımcı dalları arkeoloji, bibliyografya, kronoloji, diplomatik, yazıtbilim, soybilim, paleografi, mühürbilim ve metin incelemesidir. Eski bir toplumun işleyişi ve kurumları gibi sorunlarda ise antropolojiden, sosyolojiden ve ekonomiden yararlanır.

Tarihçi önce kaynaklarını bir dizi ilk incelemeden geçirir. Bunun ilk aşaması, kaynakların belirlenen amaç açısından uygun ve yeterli olup olmadığını saptamaya yönelik "dışsal eleştiri"dir. Her belgenin kaynağının, tarihinin ve gerçekliğinin diplomatik, paleografi ve 17. yüzyıldan sonra geliştirilmiş öbür yan bilimler yardımıyla açıklığa kavuşturulması gerekir. Fransa'da 1821'de kurulan École des Chartes, bu tekniklerden bazılarının sistematik biçimde öğretilmesini amaçlayan özel bir okuldur. Aynı konularda ilk uzmanlık seminerini 1854'te Viyana'da Theodor von Sickel başlatmıştır. 19. yüzyılın büyük kazanımlarından biri de anlatı kaynaklarının dayandığı edebiyat kaynaklarına gidilerek bunların daha gerçekçi biçimde değerlendirilmesidir. Leopold von Ranke meslek yaşamına klasik edebiyat öğretmeni olarak başlamış, incelediği Yunan ve Latin yazarlarının ardındaki kaynakları daha iyi anlamak arzusuyla tarihe yönelmiştir.

Tarihçi "dışsal eleştiri" yoluyla kaynaklarını seçtikten sonra "içsel eleştiri" yoluyla bunları özümlemeye girişir. Bu aşamanın yöntemlerini de Alman klasik filologlar yetkinleştirmiştir. Latin şairlerin yapıtlarını yayıma hazırlayan Karl Lachmann çağdaş belge eleştirisinin yaratıcısı sayılır. Bu aşamada tarihçinin eldeki belgelerin dilini anlaması, metinde sonradan oluşmuş bozukluk ve hataları gidermesi, ayrıca yazarların düşünce yapısını kavramaya çalışması gerekir.

Bütün bu eleştirel işlemler yalnızca başlangıçtır; tarihçinin asıl işi ise elindeki malzemeden bir sentez oluşturmaktır. Artık tarihçi, bir teknisyenden çok şair ya da sanatçınınkine benzer yeteneklerle donanmış olmalıdır. İncelediği döneme ve kişilere yakınlık duyabilmeli, onları kendi çağlarının koşulları içinde anlayabilmelidir. Çok farklı kültür ve uygarlıklarla böyle bir yakınlık içine giremeyen Rönesans ve Aydınlanma tarihçiliği, bu açıdan çağdaş tarihçilikten ayrılır.

19. yüzyılda gerçekleşen bilimsel ve belgesel tarihçilik devrimiyle tarih yazıcılığı edebiyattan, destansı anlatıdan, söylencelerden, resmî ideolojiden, tarihçinin bilinçli önyargılarından ve bu gibi etkilerle oluşturulan gerçekdışı kurgulamalardan ayrışmıştır. Ama bu arada mutlak anlamda ideolojiler üstü, kesinlikle nesnel ve tarafsız bir tarihçilik yanılsaması da yaratılmıştır. Çağdaş tarihçi bunun olanaksızlığını bilmelidir, çünkü bütün teknik titizliğine karşın o da içinde yaşadığı ve geçmişi algılayışını belirleyen toplumun parçasıdır; belgeleri seçmesine, konusunu tanımlamasına, ulaştığı senteze yansıyan bir dünyası vardır. Disiplinlinin bütün teknik gereklerine sadık kalmanın yanı sıra kendisini sürekli sorgulayan tarihçi tarihsel gerçeğe daha yakın görüntüler elde edebilir. Geçmişin birçok biçimde yorumlanabileceğini başından kabul ederek "tek yorum" saplantısından korunabilir ve geniş görüşlülükle farklı sentezlerden yararlanabilir. *Ayrıca bak.* tarih yazıcılığı.

tarih düşürme, TARIH olarak da bilinir, önem verilen bir olayın yılını göstermek üzere ebced(*) hesabıyla bir cümle, bir dize ya da beyit söyleme. İlk örnekleri İran edebiyatında görülmüş, daha sonra Osmanlılara geçmiştir. Tarih düşürme, kullanılan çeşitli sanat ve oyunlara göre adlandırılır. Tarih dizesinin bütün harfleri hesaplanarak söylenenlere tarih-i tam, yalnız noktalı harfler hesaplanacaksa tarih-i mücevher, yalnız noktasız harfler alınacaksa tarih-i mühmel denir. Bazen dizedeki harflerin sayı değerlerinin toplamı tarihi tam olarak göstermez. Bu tür tarihlere de tamiyeli tarih adı verilir. Çoğu tarihsel olayla devlet adamlarının, şair ve yazarların ölüm tarihleri tarih düşürmelerle saptanmıştır. Örneğin Mimar Sinan'ın 996'da (Miladi (1588) öldüğü, Sai Mustafa Çelebi'nin onun mezarı için hazırladığı yazıt metninin "Geçti bu demde cihandan pir-i mimaran Sinan" biçimindeki tarih dizesinden öğrenilmektedir. Birçok yapının yapılış ve onarım tarihleri de yazıtlarında tarih düşürülerek belirtilmiştir.

Osmanlı divan şiirinde Sürurî (ö. 1814), tarih düşürme sanatını günlük yaşama sokmuş, ayrıca mizah ve hicivle beslemiştir. Fransızların Mısır'ı işgaline birbirinden değişik 68 tarih düşüren Sürurî, *Divan*'ının (1839) büyük bölümünü de yalnızca tarihlere ayırmıştır.

Tarih-i Osmani Encümeni, 1925-30 arasında TÜRK TARIH ENCÜMENI, II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Osmanlı tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla oluşturulan (30 Kasım 1909) kurul.

Tarih-i Osmani Encümeni'nin kuruluş amacı, Osmanlı arşiv ve kütüphanelerindeki özgün kaynakları kullanarak Osmanlı Devleti'nin nesnel ve eksiksiz bir tarihinin yazılmasıydı. Başkanlığına tarihçi Abdurrahman Şeref'in getirildiği encümenin sürekli üyeleri Ahmed Refik (Altınay), Ahmed Tevhid (Bilge), Ahmed Midhat, İskender Yanko Hoçi, Efdaleddin (Tekiner), Diran Kelekyan, Ali Seydi, Necip Asım

(Yazıksız), Zühdi, Karolidi ve Mehmed Arif beylerdi. Encümen merkezi Bâbıâli'deki Sadrazamlık Dairesi içindeydi. Burada, çok değerli kaynakları bir araya getiren bir de kitaplık kuruldu.

Tarih-i Osmani Encümeni kuruluşunun ilk yıllarında önemli bir yayın gerçekleştiremedi. Osmanlı tarihinin yazımı, bunalımlı savaş yılları nedeniyle sürekli ertelendi. Ama, encümen üyeleri bağımsız çalışmalarını sürdürerek birçok yapıt yayımladılar. Encümen 1910'da aldığı bir kararla *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*(*) adlı bir dergi yayımlamaya başladı. Daha sonra 1930'da Türk Tarihi Tetkik Heyeti'nin ve ertesi yıl bu kurulun yerine Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (sonradan Türk Tarih Kurumu[*]) kurulması üzerine varlığı sona erdi.

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1925'ten sonra TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI, İstanbul'da Tarih-i Osmani Encümeni'nce iki ayda bir yayımlanan tarih dergisi (Nisan 1910-Mayıs 1931). Türkiye'de Batılı anlamda tarih incelemelerine yer veren ilk süreli yayındır.

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nın ilk sayısı 14 Nisan 1914'te çıktı ve 1918'e değin iki ayda bir aralıksız olarak yayımlandı. Daha sonra yayını zaman zaman kesintiye uğradı. Son birkaç sayısı gecikmeli olarak bir arada yayımlandıktan sonra, encümenin adının değişmesi üzerine 78-1. sayısı *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (TTEM) adıyla çıktı. 1 Haziran 1928'deki Arap harfli son sayısından (96-19.) sonra 1929-31 arasında Latin harfleriyle beş sayı daha yayımlandı. Encümenin yerini Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (sonradan Türk Tarih Kurumu) alması üzerine, 101. sayısıyla yayımı sona erdi.

Dergide, çoğu encümen üyesi olan Abdurrahman Şeref, Necip Asım (Yazıksız), Mehmed Galib, Halil Edhem (Eldem), Ahmed Tevhid (Bilge), Mistakidis, Efdaleddin (Tekiner), Ahmed Refik (Altınay), Ali Emiri, Mehmed Zeki (Pakalın), Mehmed Fuad (Köprülü), İbnülemin Mahmud Kemal (İnal) gibi araştırmacıların Osmanlı ve Türk tarihi üzerine incelemeleri, belgelere dayalı araştırmaları yayımlandı. Ayrıca *Kanunname-i Âl-i Osman*, Kritovulos'un *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani*'si, Tâcizade Cafer Çelebi'nin *Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi*, *Vakıat-ı Sultan Cem*, Tursun Bey'in *Tarih-i Ebu'l-Fetih*'i, *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin *İran Sefaretnamesi*, *Tarihi Cami-i Şerif-i Nur-ı Osmani* önce *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nda tefrika edildi, daha sonra her biri derginin eki olarak verildi.

Tarih ve Toplum, İstanbul'da Ocak 1984'te yayımlanmaya başlayan aylık tarih dergisi.

İletişim Yayınları tarafından, Mete Tunçay'ın yönetiminde çıkarılan derginin ilk sayısında nesnel bir yayın çizgisi izleneceği ve öncelikle Türkiye ve Türk tarihine yönelineceği açıklanmıştı.

Genel tarihin yanı sıra sanat, edebiyat, basın, iktisat, tıp ve dil tarihi konularına da yer veren, eski ve yeni kitapları tanıtan, yaşayan Türkologlarla yapılmış konuşmalar yayımlayan dergi, Türkiye'de çıkan en başarılı popüler tarih dergilerinden biri oldu. Refik Halid Karay'ın yayımlanmamış anılarını da tefrika eden *Tarih ve Toplum*'da Orhan Şaik Gökyay, Necdet Sakaoğlu, Server Tanilli, Cevdet Kudret, Talât Tekin, Kevork Pamukciyan gibi imzalar sıkça yer aldı. Dergi 1993'te yayımını sürdürüyordu.

tarih yazıcılığı, HİSTORİYOGRAFİ olarak da bilinir, tarih yapıtlarının yazımının yanı sıra tarihçiliğin kuram ve tarihini de belirten terim. Genellikle tarihçilik deyimiyle eşanlamlı kullanılır, ama çağdaş bir disiplin olarak tarih(*) ayrı bir başlık oluşturur.

Olayların yer ve zaman gösterilerek kaydedilmesi aşağı yukarı yeryüzünde uygarlığın ve devletin ortaya çıkışıyla başladı. Eski Mısır, Babil, Asur, Hitit ve Pers kralları, şanlı zaferlerini ve parlak başarılarını anıtsal yazıtlarla yaşatmak istemiş, yönetim mekanizmalarının bir parçası olarak büyük arşivler oluşturmuşlardı. Asur kralı Asurbanipal'in (hd İÖ 668-y. 627) belgelerinden 20 bin kadar kil tablet günümüze ulaştı. Kronolojik sıralamanın ilk örnekleri ise Mısır ve Mezopotamya'da tapınaklarda korunan ve bazen hükümdarlık döneminin başlıca olaylarını kısaca anlatan kral listeleriydi. Halk ile saray ve tapınak arasında derin bir uçurumun bulunduğu bu dönemde tarih yazıcılığı yalnızca devletin, hükümdarların, askeri zaferlerin öyküsü olarak başladı ve bunun ötesine geçilebilmesi için binlerce yıllık bir evrim gerekti.

Yakındoğu'da rahipler eliyle yürütülen kayıt etkinliği devletin kutsallaştırılmış geçmişini yaşatan mitoloji ile iç içeydi. Eski Yunan'ın daha ticari, daha bireyselleşmiş, evrenin bütünlüğünün akılcı araştırmalarla kavranabileceğini kabul eden kültürü ise resmî kimliği olmayan kişiler eliyle tarih yazımının klasik sayılan örneklerini yarattı. "Tarihçiliğin babası" Herodotos, Yunan uygarlığını çevreleyen "barbarlık" dünyasının coğrafyası, tarihi, kültürü ve antropolojisine ilişkin zengin gözlemlerini gezilerine dayandırarak tarihçiliğe birincil kaynak ve bilgi kavramını soktu. Peloponnesos Savaşı'nı konu alan Thukydides, gerçek ile gerçek olmayanın ayırt edilmesine ilişkin kuralları belirginleştirdi. Bununla birlikte ilkçağ tarihçilerinin en iyileri bile tarafsız değildi. Görece başarılı oldukları çağın ya da yakın geçmişin olaylarının anlatımında bile edebi kaygılarla sık sık gerçekten uzaklaşabiliyorlardı. Ünlü Polybios, Varro, Tacitus gibi pek çok tarihçinin yapıtına desteklediği siyasal hizbin kaygıları yansıdı. Daha uzak geçmişin anlatımında ise belge ve bilgi yokluğu daha büyük sapmalara neden oldu.

Hıristiyanlığın İS 4. yüzyılda kesin üstünlüğünü kurması, putperest Yunan ve Roma tarihçilerinin dindışı yapıtlarından çok farklı bir tarih yazıcılığına yol açtı. İlkçağda geçmişi hatırlamayı dinsel bir görev olarak taşıyan tek halk Yahudilerdi. Hıristiyanlar onlardan devraldıkları Eski Ahit'e (Tevrat) kendi kutsal tarihlerini eklediler. Böylece Hz. İsa'nın öyküsü, Tevrat'taki kehanetlerin gerçekleşmesinin simgesi ve Tanrı müdahalesiyle düzenlenmiş bir insanlık tarihinin merkezi haline geldi. Yahudilerin ve Hıristiyanların tarihi, Tanrı'nın bütün yeryüzü için öngördüğü yaratılış ve gelişme sürecini kapladı. Hıristiyanlar, putperest tarihlerindeki bilgileri de evrensel şemalarına yerleştirmeye çalıştılar. İnsanlık tarihinin tamamını 6 bin yılla sınırlayan bu tür gerçekdışı dinsel kronolojiler, bütün dünya olaylarının ortak bir tarih sırasına konabileceği düşüncesinin ilk örnekleriydi.

İS 3-8. yüzyıllar arasında Batı'da Hıristiyan tarih anlayışı dinsel inanç savunusundan öteye geçmezken, İÖ 221'de tek devlet olarak birleşen Çin'de saraya bağlı büyük bir resmî vakanüvislik geleneği gelişti. Bürokratik nitelikli bu tür tarihçilik, Çin'de olduğu gibi sonraki Bizans, İran, Hindistan ve Osmanlı örneklerinde de, temelde merkezi devletin olaylara bakışını yansıtıyordu. Ama bu vakayinameler, ortaçağa siyasal parçalanma içinde giren Batı'da yazılabilenlerden çok daha düzenli ve ayrıntılıydı. Ayrıca bu çerçeve içinde geniş ufku, yöntemsel tutarlılığı ve eleştirelliği ile çizgi dışı yazarlara da rastlanıyordu. Çin'de tarihsel yöntem üzerine dünyanın ilk kapsamlı el-kitabını yazan Liu Zhiji (661-721), Bizans'ta Attila'nın kampına elçi giden Panionlu Priskos (5. yy), İustinianos'un savaşlarının tarihini yazan Prokopios, *Khronographia*'sıyla (Vakayiname) ünlü Mikhail Psellos, daha sonra Niketas Khoniates, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu konu alan Laonikos Khalkokondyles ve İstanbul'un fethinin öyküsünü yazan İmrozlu Kritovulos zamanlarına ışık tutabildiler.

Yunan ve Roma tarih yazıcılığının dindışı geleneği Bizans'ta yaşatılırken Batı ortaçağında yazılı kültür bir süre kilisenin tekelinde kaldı; tarih yazıcılığı da özellikle manastırlarda, din adamlarınca sürdürüldü. *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'un (İngiliz Halkının Kilise Tarihi) yazarı Aziz Bede, erken ortaçağın en iyi tarihçisiydi. Bede'nin ve başka Anglosakson tarih yazıcılarının etkisi, 8. yüzyılın sonlarıyla 9. yüzyılda Karolenj Krallığı'nda da görüldü. Einhard'ın *Vita Karoli Magni* (Charlemagne'ın Yaşamı) başlıklı çalışması sonraki yapıtlara örnek oluşturdu. Ama büyük bilgi zenginliklerine karşın ilk örnekteki dinsel amaç ve ikinci örnekteki siyasal tercih, modern tarihçiliğin kabul edemeyeceği çarpıtmalara yol açtı. Ayrıca ortaçağ tarihçileri genellikle tarihsel değişimin pek farkında değildi. Gerçek ile gerçekdışının birbirine karıştığı öykülerde kronoloji sık sık bozuldu. Hükümdarların ya da belirli kavimlerin soy kütüğü dönemin dinsel-siyasal ya da ideolojik değerlerine göre sürekli değiştirildi; soyları bazen (Batı'da) Troyalılardan, bazen (Doğu'da) Oğuz Han'dan ya da Hz. Muhammed'den türetme eğilimi doğdu. Arap dünyasında ise, *Mukaddime*'siyle İbn Haldun'un bunun tümüyle dışında kalarak zamanının bilgilerini derinlemesine özümlediği görüldü. Onun devletin kabilesel kandaşlıktan doğuş sürecine ve devletlerin kabile toplumunun direncine karşın istikrar sağlama çabalarının zikzaklarına ilişkin çözümlemeleri maddeci nedensellik anlayışının çok erken bir örneğiydi ve İbn Haldun'un bütün çağların en olgun tarih düşünürlerinden sayılmasına yol açtı.

Hızlanan tarihsel değişimi ortaçağ din adamlarından çok daha iyi fark eden İtalyan Rönesans düşünürleri, sözcüklerin anlamlarının da doğal değil, tarihsel bir sürecin ürünü olduğunu ve zamanla değiştiğini göstererek tarihsel filoloji disiplinini kurdular. Ayrıca eski metinlerin gözden geçirilmesi, çözümlenmesi, düzeltilmesi, eleştirel baskılarının hazırlanması etkinliğini başlattılar. Hümanistlerin yapıtlarında dinsel çerçevelerin dışına çıkma biçiminde beliren özgürleşme eğilimi, 16. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında papalığın hak iddialarına Protestanların tarihsel kanıtlarla karşılık vermeye çalışmaları sonucu güç kazandı; Hıristiyanlık tarihinin kutsal iradeyle değil, herhangi bir olaylar dizisi için uygulanan yöntemlerle incelenerek açıklanması düşüncesi öne çıkmaya başladı. 16. yüzyılda bir başka önemli adım daha atılarak tarihsel değişim kavramı hukuk alanına uygulandı. Hukuk ve yasa kitaplarının da birer tarihsel gelişme sürecinin ürünü olduklarının sezilmesiyle hukuk tarihi ve kurumlar tarihi dallarının temelleri atıldı; hukuk tarihinin bir kolu olarak feodal ortaçağ kurumlarının sistematik incelenmesine gidildi. Öte yandan 16-17.

yüzyılların siyasal koşulları, mutlak monarşilerin gücü, hükümdarların kendi çıkarlarına uygun olmayanı engelleyebilmeleri, kısaca çağdaş demokrasinin henüz gerçekleşmemiş olması, tarih yazıcılığını olumsuz yönde etkiledi. Bir başka etken de Aydınlanma çağı düşünürlerinin geçmişte akıldışı saydıkları her şeyi toptan reddetmeye yatkın olmalarıydı. Buna karşılık geçmişe çok daha düşkün olan Katolikliğin özellikle bilimsel araştırmaya yönelik bazı tarikat ve manastırları, 17. yüzyılda bir süre tarihçiliğin geliştiricisi oldu. Jean Mabillon *De re diplomatica* (1681) adlı yapıtıyla tarihçilerin bilimsel olarak kanıtlanabilir gerçekleri ortaya koyabileceklerini gösterdi. İki Fransız Benedikten manastırının kuruluş beratlarının gerçekliği konusundaki kuşkulardan yola çıkan Mabillon, bu tür belgeleri sınama yollarını zamanı için eksiksiz biçimde ortaya koydu; bu arada özellikle ortaçağ Latince paleografyasının kurucusu oldu.

19. yüzyıl başlarında tarih yazıcılığı çok daha köklü biçimde değişikliğe uğradı. Bir yandan Fransız Devrimi'nin evrensel demokratik kazanımları ve zorunlu eğitim-öğretimin yaygınlaşmasıyla tarih yazıcılığı özgürleşti; bir ders haline geldi ve çok daha geniş bir kitleye seslenmeye başladı. Öbür yandan Fransız Devrimi'ne ve kısa süreli Napoléon egemenliğine duydukları tepki, özellikle Alman düşünürleri yurtsever milliyetçi kaygılarla ülkelerinin tarihi üzerinde çalışmaya itti. Böylece modern tarihçiliğin belli başlı yöntemsel ilkeleri, mesleki karakteri, bir disiplin olarak çalışma tarzı sistematik biçimde tanımlandı. Tarih yazıcılığı ilk kez temelde bu iş için yetiştirilmiş, profesyonel eğitimden geçmiş tarihçilerin uğraşı oldu. Prusya'da 1809'da kurulan Berlin Üniversitesi çevresindeki yeni Alman tarihçilik okulu, yöntemlerinin bilimsel duyarlığı, bütün ayrıntılara eğilmedeki titizliği ve kaynaklarını aktarırken gerçeğe bağlı kalmasıyla öne çıktı. Bu kesinlikli araştırmacılık tarih bilimi için büyük bir kazanımdı. Ama Alman tarihçiler de ideolojik bir bakış açısına eşlik eden önyargıları aşamadılar. Leopold von Ranke tarihçinin görevini olayları olduğu gibi anlatma ve aktarma biçiminde tanımlıyor, kendi çalışmalarında ise Prusya Devleti'nin siyasetinin ve başarılarının örtük savunusunu yapıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında da Alman tarihçiler, bu kez Gustav von Schmoller'in tarihsel iktisat okulunun önderliğinde, Bismarck devletinin başarılarını övdüler. Theodor Mommsen bu devletçilik eğilimine liberal açıdan karşı çıkan ender muhaliflerden biri oldu.

Alman tarihçiliğinin araştırma yöntemleri 19. yüzyılın akışı içinde öbür ileri ülkelere de yayıldı ve tarihçilik mesleğinin temellerine yerleşti. Olguculuk (pozitivizm) ve deneycilik (ampirizm) uzun süre tarihçiliğin önde gelen ilkeleri oldu. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise bu ilkelerin çeşitli açılardan sorgulandığı görüldü. Yalnızca ilkçağ ya da ortaçağdaki vakanüvisin, devlet kâtibinin, manastır keşişinin değil, çağdaş tarihçinin de ideolojiler üstü bir konuma kavuşamayacağı anlaşıldı. Toplumsal ve sınıfsal belirlenimlerin, tarihçinin geçmişe bakışını ister istemez etkileyip biçimlendirdiği açıklık kazandı. Böylece tarihçilere yalnızca kaynaklarını ve malzemelerini değil, kendi kendilerini de sorgulamayı öğreten tarih yazıcılığı, deneysel tarihçiliği tamamlaması gereken, ama bu önemi her zaman gereğince anlaşılmayabilen bir konuma yerleşti.

Türkiye'de tarihçilik. Osmanlı döneminin uzun yüzyılları boyunca tarih yapıtları, bir ya da birkaç saltanat döneminin en önemli olaylarının anlatıldığı vakayinamelerle sınırlı kaldı. Bunları yazan vakanüvisler devletin merkez örgütüne bağlı, saraya en sadık kişilerdi; genel olarak egemen sınıfın rol aldığı savaşları, zaferleri vb olayları İslam ideolojisi çerçevesi içinde açıklıyor, özel olarak da hanedanı yüceltme amacını taşıyorlardı. Osmanlıların şan ve şerefinin öyküsü, ilahi kökenli İslam tarihinde bir bölüm olarak anlatılıyordu. Burada Türklerin ya da Türkiye'nin tarihi gibi kavramlara henüz yer yoktu.

16-17. yüzyıllardan başlayarak Batı'nın Avrupa dışı toplumlar karşısında gittikçe derinleşen üstünlüğü Batı tarihçiliğinde Oryantalizm (Şarkiyatçılık ya da Doğubilimcilik) yaklaşımıyla düşünsel ifadesini buldu. Buna göre Doğu toplumları değişmez bir öz olarak Batı'dan farklı ve geri sayılıyor, bu önyargı derece derece bütün Asya (ve Afrika) toplumlarını kapsıyordu. Türk-Osmanlı tarihi ise buna ek olarak Bizans tarihi ile İslam tarihi arasında sıkışmıştı. Her ikisi de Türkolojiden önce ve daha fazla gelişmiş olan İslam ve Bizans tarihçiliği ortak bir yanlışa düşerek Türk kabile kitlelerinin kendi kamu kurumlarına hiçbir özgünlük tanımıyordu. İslam tarihçileri Ön Asya üzerinde Türk egemenliğini klasik İslam uygarlığını askerileştiren, yıkıcı ve geri bıraktırıcı bir dalga gibi yorumluyor, birçok araştırmacı Osmanlı kurumlarının İslam hukuku ilişkilerinden türediğini savunuyordu. Bizans tarihçileri ise Osmanlı kurumlarının Bizans'ın taklidinden öteye geçmediğini ve temelde İstanbul'un fethinden sonra biçimlendiğini iddia ediyordu. 20. yüzyıl başlarında bu düşüncelerden yola çıkılarak "büyük devletler"in "Avrupa'nın hasta adamı"nı sömürgeleştirme çabasına yarayacak sonuçlar türetildi. Bu kadar yıkıcı ve özgün bir uygarlıktan yoksun sayılan Türklere Anadolu'da bağımsız bir ulus-devlet olarak var olma hakkının tanınmamasına çalışıldı.

Pek çok başka ülkede olduğu gibi Türkiye'de de gelişen milliyetçilik akımı tarihin derinliklerinde bir "Türk milleti" arayışına girdi ve bu, geleneksel vakanüvislikten modern tarihçiliğe geçişin başlıca dürtüsünü oluşturdu. Oryantalist-sömürgeci tarih kuramına duyulan tepki de bu çağdaş ve ulusal tarihçilik arayışının ana çizgisini ve konularını çok büyük ölçüde belirledi. 20. yüzyılın başlarında Türkçülüğün öncülerinden Yusuf Akçura, Osmanlı kurumlarının İslam ve Türk olmak üzere ikili bir kökenden geldiği tezini ortaya attı; Akçura hanlık, ataerkillik, belirli bir askeri aristokrasi gibi kurumların İslam öncesi Türk tarihinin İslam sonrasında da sürüp derinleşecek çizgilerini oluşturduğunu ileri sürdü. 1920'lerde ve 1930'larda çağdaş Türk tarihçiliğinin asıl kurucusu kabul edilen Fuad Köprülü bu saptamayı temellendirdi ve Türklerin tarihinin evrimsel bütünlüğü kapsamlı bir kurguya dönüştü.

Aşağı yukarı aynı yıllarda Atatürk'ün yakın siyasal çevresinde, çoğu aslında tarihçi olmayan kadrolarca resmî Türk Tarih Tezi geliştirildi. Bu tez Türklerin ancak 1071'den sonra ve tümüyle yıkıcı bir güç olarak Anadolu'ya geldikleri, dolayısıyla bu toprakların gerçek sahibi sayılamayacakları yolundaki iddiaları çürütmeye yönelikti. İÖ 7000'lerde Orta Asya'da özgün bir Türk uygarlığının var olduğunu, iklim değişikliğinin zorunlu kıldığı göçlerle Türklerin bütün dünyaya yayıldığını, eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları gibi, "Eti Türkleri" denen Hititlerin de bu kökenden geldiğini, dolayısıyla Anadolu'nun çok daha eskiden beri "Türklerin" vatanı olduğunu ileri sürüyordu. Bu tez aynı zamanda Türk milletinin tarihini Osmanlı'dan daha eski ve daha eşitlikçi bir "altın çağ"dan başlatma gereksiniminin ürünüydü. Son olarak da bütün insanlığı "Türkleştirmek" yoluyla Türklerin Batı ve Avrupa ailesinden dışlanamayacağını kanıtlamaya çalışıyordu. Dışlayıcı değil, kucaklayıcı olan bu milliyetçi tez, Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasına ve çalışmalarına ivme kazandırdı; Anadolu arkeolojisi için geniş ufukların açılmasında önemli rol oynadı. Ama gerçek bir bilimsel temelden yoksundu ve ciddi tarihçiler arasında kabul görmedi. Buna karşılık Fuad Köprülü'nün Türklerin aşiret düzeninden devlete sıçrayış sürecini inceleyen, Selçuklu-Osmanlı bağlantılarını da dikkatle birbirine eklemleyen çözümlemesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişinin çok daha sosyolojik, maddeci ve evrimci bir açıklamasını oluşturdu. Bu arada Köprülü'nün Bizans etkisini fazla göz ardı etmesi, bir olasılıkla Türk-Osmanlı kurumlarının tümüyle benzersiz gibi algılanmasına ortam hazırladı.

1930'ların ikinci yarısı ikili bir evrime tanık oldu: Bir yandan düzenli bir eğitimle birlikte tarih disiplini profesyonelleşmeye başladı. Öbür yandan ise yorumların niteliğinde düzenli ve kesin bir ilerleme görülmedi, çünkü ulus-devlet kurmanın yeni gereksinimleri tarihçiliğe yansıdı. Zamanın koyu devletçiliği içinde örnek alınacak "altın çağ" binlerce yıl gerideki bir devletsizlikten, devlet gücünün dorukta olduğu varsayılan Osmanlı yükselme dönemine kaydırıldı. Türkiye içine kapandı ve II. Dünya Savaşı öncesinin zorlu uluslararası ortamından uzak durdu. Tarih araştırmalarında öncülüğünü Ömer Lütfi Barkan'ın yaptığı bir yöntemle, arşiv belgelerine, özellikle de tahrir defterlerine ve sancak kanunnamelerine dayanarak Osmanlı "klasik" düzeninin incelenmesine girişildi. Klasik Osmanlı düzeni kapitalizm öncesi tarihin alışılmış sınıflamalarına sığmayan, tümüyle kendine özgü ve Batı ortaçağına çok üstün gösterilen bir kategori olarak kavramlaştırıldı.

1940'ların sonlarında Türkiye'nin yeniden dışa açılması ve çok partili yaşama geçmesi evrenselci yaklaşımlara dönüşte rol oynadı. Barkan toprak ilişkilerine biçimci ve hukuki bir yaklaşım yerine, Fernand Braudel'in ve Fransız *Annales* okulunun etkisiyle, Akdeniz çapında nüfus, kentleşme ve fiyat hareketlerinin incelenmesine yöneldi. Bir sonraki kuşaktan Halil İnalcık milliyetçi izler taşısa da çok daha geniş ufuklu bir tarihçiliği benimsedi. Ayrıca 1960'ların radikal ortamında Türkiye, belirli bir emperyalizm ve azgelişmişlik kuramından türeyen kapitalizm öncesi üretim tarzı tartışmalarına sahne oldu; ekonomi ya da sosyoloji gibi dallardan tarihçiliğe önemli geçişler oldu ve sosyoekonomik tarih öne çıktı.

tarihçi hukuk okulu, yürürlükteki yasaların içeriğini tarihsel araştırmalar temelinde açıklamaya çalışan hukuk okulu. Alman hukuk bilgini Friedrich Karl von Savigny'nin(*) geliştirdiği bu yaklaşıma göre hukuk, toplumun tarihinden gelen özelliklere ve toplumsal-kültürel gelişmeye dayandırılmalıdır.

Hukuk kuralları toplumun örf ve âdetleriyle biçimlenen halk ruhuyla (*volksgeist*) uyum içinde olmalıdır. Tarihçi hukuk okulu hukuku koruyan şeyin, kuşakların birbirine sürekli biçimde aktardığı bir miras niteliğin-

deki bu ruh olduğunu ileri sürer ve hukuku yazılı hale getirerek dondurmanın doğru olmadığını savunur. Dolayısıyla soyut, evrensel ve her zaman aynı kalan bir hukuk anlayışına karşı çıkar. Hukukun ulusal karakterle yakın ilişkisinden hareketle başka bir ulusun hukukunu almayı yanlış bulur.

Hukukun oluşumunda insanın bilinçli iradesini göz ardı ettiği gerekçesiyle çeşitli eleştirilere uğrayan tarihçi hukuk okulunun tarihsel ve toplumsal gerçeklere uymadığı da ileri sürülmüştür. Bu doğrultudaki eleştirel görüşe göre Almanların 15. yüzyılda Roma hukukunu temel almış olmaları, çeşitli ülkelerin hukuk sistemleri arasında görülen etkileşimler ve hukukta akılcı çözümlerin bulunmasında bilim çevreleriyle yasa koyucuların oynadığı rol, tarihçi hukuk okulunun savunduğu görüşleri çürütmektedir.

tarihçi okul, iktisatta, 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da gelişen ve ekonomiyi ülkenin her alandaki tarihsel deneyiminin biçimlendirdiğini savunan okul. Tarihçi okulun yandaşları klasik iktisadın tümdengelime dayalı "yasalarına" karşı çıkarak toplumsal düzenin her yönüyle gelişmesini dikkate alan tümevarıma dayalı bir yaklaşımı benimsemişler, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğini savunmuşlardır. Okulun kurucuları olan Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand ve Karl Knies ekonomi politikalarının etkisinin zaman ve ortama bağlı olduğunu, her ülkenin genel gelişme aşamalarından geçeceğini ileri sürdüler.

Tarihçi okul, araştırmalarının çoğunu özellikle 1870'ten sonraki ikinci döneminde gerçekleştirdi. Okulun bu döneminin kurucusu sayılan Gustav von Schmoller kapsamlı tarihsel araştırma yoluyla kültürel eğilimleri ortaya çıkarmaya çalıştı. Okulun önde gelen öbür yandaşları Georg Friedrich Knapp ve Lujo Brentano'dur. Daha çok Almanya'da etkili olan tarihçi okul, ayrıca Avrupa'da ve ABD'de birçok iktisatçıyı, özellikle de ABD'deki kurumsal iktisat okulunu etkilemiştir.

tarihleme, YAŞ BELİRLEME olarak da bilinir, jeolojide, Yer'in oluşum tarihi içinde gerçekleşen olguların kronolojisinin belirlenmesi. Tarihleme çalışmalarında çoğunlukla, geçmiş jeolojik çağlarda kara ve deniz ortamlarında oluşan tortul kayaçların içerdiği organik evrim kanıtlarından yararlanılır. Geçmiş olayların, süreçlerin, oluşumların ve fosil organizmaların tarihlendirilmesinde çeşitli tekniklerden yararlanılır. Bu amaçla, belirlenen bulgular ya kendi içinde belirli bir zaman sırasına konularak ya da bilinen bir olaylar dizisine bağlanarak bağıl bir kronoloji oluşturulur. Bulguların, günümüzden yaklaşık kaç yıl önce ortaya çıkmış olduğunun saptanmasına yönelik mutlak tarihleme teknikleri de vardır. İki yaklaşım çoğunlukla birbirini tamamlar; böylece örneğin, belirli bir içerikteki oluşumlar dizisi, mutlak kronoloji yardımıyla bir başka yerdeki oluşumlar dizisiyle ilişkilendirilebilir.

Bağıl tarihlemede iki temel kavramdan yararlanılır: Kronolojik ardıllık ve eşzamanlılık. Örneğin, bir olaylar dizisi ya da organizmalar topluluğu, belirli bir bölgede rastlandıkları kayaçların katmanlaşma düzeni gözlemlenerek kronolojik bir ardıllık düzeninde sıralandırılabilirse, başka bir yerde aynı ardıllık düzeninde gözlemlenen bir olaylar dizisi ya da organizmalar topluluğuyla ilişkilendirilebilir. Bu tür bir ilişkilendirmenin eşzamanlı oluşumlara dayandırıldığı durumlarda, örneğin aynı püskürme sonucu olan yanardağ külü katmanlarında ya da kısa bir zaman diliminde yaşayıp sonradan soyu tükenmiş olan organizmaların fosillerinde, geliştirilen ilişkilendirme şemaları bağıl kronolojinin temel çerçevesini oluşturur. Bu açıdan, stratigrafik ardıllık ve bölgesel, hatta yerküresel açıdan eşzamanlı olguların belirlenmesi büyük önem taşır.

Mutlak tarihleme, zamana bağlı bazı süreçlerin jeolojik kayıtlar üzerindeki etkisinin saptanmasına dayandırılır. Bu tür süreçler mevsimsel çevrimlerin ya da radyoaktif bozunumun sonuçları olabilir. Mevsimsel çevrimler, her yıl yinelenen birikme ya da çökelme dizilerine neden olur; örneğin, varvlı (şeritli) buzullar bu yolla oluşur ve varvların sayısı ve kalınlığı belirlenerek bu buzullar başka bölgelerdekilerle ilişkilendirilir. Hatta buz sınırlarının ötesinde bile göllerde yıllık katmanlar çökelebilir; bunlar mevsimlerin suda yaşayan canlı topluluklarını, gölün kimyasal yapısı ya da tortullaşma süreçleri üzerindeki etkilerinin sonucunda ortaya çıkar. Öte yandan radyometrik ölçümlere dayalı olan tarihleme yöntemi, kullanılan radyoizotopun yarı ömrüne bağlı olarak milyarlarca yıl ile birkaç gün arasında değişen çok geniş bir zaman ölçeği için uygulanabilir. Radyometrik tarihlemede yararlanılan ilkeler ve kullanılan malzemeler çok çeşitlidir. Örneğin karbon-14'le (radyokarbon, yarı ömrü yaklaşık 5.730 yıl) tarihleme, yaşamları sırasında karbon-14'lü bir atmosferle temas halinde olan 40.000-100.000 yıllık organizma fosillerine uygulanabilir. Bu yöntemde, tarihlendirilmesi yapılan organizma henüz canlıyken, organizmadaki radyoaktif karbonun radyoaktif olmayan karbona oranının kabaca sabit olduğu varsayımı temel alınır (*bak.* karbon-14'le tarihleme). Ama ağaçlardaki yıllık halkalarla kıyaslanarak gerçekleştirilen karbon-14 ölçümleri bu varsayımda belirli değişikliklerin yapılmasını gerektirmiştir. Kurşun-210'la (yarı ömrü 22,26 yıl) tarihleme tekniği ise yaklaşık 150 yıllık tortullara, turbaya ve buz çekirdeklerine uygulanır. Bu yöntemde de atmosferden, radyum-226'nın radon-222 gazına bozunumu sonucunda sürekli bir kurşun-210 izotopu beslemesi olduğu varsayımı temel alınır (*bak.* kurşun-210'la tarihleme). Potasyum-argonla tarihleme(*) yöntemi, potasyum-40'ın (yarı ömrü 1,3 milyar yıl) argon-40'a bozunduğu kristalin kayaçlara uygulanır. Herhangi bir örneğin yaşı gerçekleşen radyoaktif bozunmanın miktarı ölçülerek belirlenebilir. Bu teknik Yer'deki en yaşlı bazı kayaçlara uygulanabilir. Rubidyum-stronsiyumla tarihleme(*) yöntemiyle de daha yaşlı örnekler tarihlendirilebilir; hatta, Güneş sisteminin yaşının saptanmasında bu yöntemden yararlanılmıştır. Yukarıda sayılan bütün izotoplar, doğal radyoaktif izotoplardır (radyoizotop). Daha kısa zaman ölçeklerinde, yerküredeki toplam radyoizotop derişiklerindeki (örn. sezyum-137'nin) değişiklikler saptanarak son 30 yılın kronolojisi çıkartılabilir.

Daha dolaylı ya da yaklaşık kronolojiler belirlemeye yönelik başka tarihleme teknikleri de vardır. Bir kez bir zaman ölçeği belirlendiğinde (örn. radyometrik bir teknikle), bu ölçek yardımıyla jeolojik önem taşıyan kronolojiler kurulabilir. Yer'in magnetik kutupları, jeolojik çağlar boyunca önemli ölçüde yer değiştirmiştir. Eğer okyanus tabanındaki bazaltların ve derin deniz tortullarının yaşı potasyum-argonla tarihleme yöntemiyle saptanır ve bu malzemelerdeki magnetik kutup değişimleri belirlenebilirse, deniz dibi yayılması, levha tektoniği ve uzun dönemli deniz tortullaşması olayları için zaman ölçekleri kurulabilir. Her uzun jeomagnetik kutupsallık dönemi içinde gerçekleşen olayların daha kısa zaman ölçekleri de saptanarak bunların yaşı uygun radyometrik tekniklerle belirlenirse, bu kez göllerdeki tortullaşmanın kronolojisi elde edilir. Kimyasal dönüşümler (taşoluşumu) ve ufalanmayla birlikte gerçekleşen uzun dönemli değişimlerin incelenmesine dayalı olarak başka dolaylı tarihleme teknikleri de geliştirilmiştir. Örneğin obsidiyen (volkan camı) zaman zaman son derece düzenli ufalanmalara uğrar; bu olgudan yararlanılarak bazı kronolojiler çıkartılabilir. Işık ya da ısı etkisinde kalıp sonradan gömülen tortullarda ise ısılışıldama olgusuna rastlanır; bu olgudan da tarihlemede yararlanılır.

Bütün tarihleme yöntemleri uygulamada hatalar içerir, ayrıca istatistiksel belirsizlikler söz konusudur. Bu nedenle değişik yöntemler uygulanarak elde edilen sonuçların karşılıklı denetlenmesi gerekir.

Tarihler kitapları, Eski Ahit'te yer alan iki kitap. Kitabı Mukaddes'in İngilizce Katolik çevirilerinde Paralipomenon I ve II olarak da adlandırılır. Başlangıçta, Yahudi geleneğinde tek kitap sayılan Ezra ve Nehemya ile birlikte tek bir metin oluşturan I. ve II. Tarihler, Âdem'den başlayıp Babil Sürgünü (İÖ 6. yy) sonrasında Ezra ve Nehemya dönemlerine değin İsrailoğullarının tarihini içerir. Aralarındaki dil, üslup ve düşünce birliği, iki kitabın da İÖ 350-300 dolayında yaşadığı sanılan tek bir yazar tarafından kaleme alındığını düşündürmektedir.

İki metinde de kaynak olarak Eski Ahit'ten Samuel ve Krallar kitapları kullanılmış, ama bu kitaplarda anılan tarihsel olaylar, yazarın ilgi alanına ve bakış açısına göre değişikliğe uğratılmıştır. Sözgelimi Hz. Davud'un adına gölge düşürecek olaylara yer verilmemiş, tersine saygınlığını pekiştirecek nitelikteki olaylar öne çıkarılmıştır. Örneğin I. Krallar Kitabı'nda (5-7) Kudüs Tapınağı'nın yapımına karar verenin Hz. Süleyman olduğu belirtilirken burada, yapım kararını veren ve hazırlıklara girişen Davud'dur (I. Tarihler 22). Ama Süleyman da benzer biçimde yüceltilir. Örneğin I. Krallar Kitabı'nda (11) anlatıldığı gibi onun inancından sapmasından ve Tanrı tarafından üzerine düşmanların gönderilmesinden söz edilmez. Krallığın ikiye ayrılmasından sonraki dönemi kapsayan bölümde de kuzeydeki İsrail Krallığı'na hemen hiç yer verilmemiştir.

I. Tarihler Kitabı'nda verilen soyağacı da (1-9) gerçek İsrailoğullarının, Davud'un hükümdarlık döneminde ortaya çıktığını gösterme amacına yöneliktir. Sonraki bölümler gene yazarın Kudüs Tapınağı ve Davud sülalesi gibi, asıl İsrailoğullarının varlığını sürdürmeye yönelik kurumlara ilgisini ortaya koyar. Babil Sürgünü'nden sonra İsrailoğullarının kimliğini yeniden tanımlama gereğinin doğduğu göz önüne alınırsa, yazarın bu tutumu yadırgatıcı değildir. Yazarın kuzeydeki krallığı yok sayma eğilimi kuzeydeki Samiriyelilere karşı önyargılı olduğunu gösterir.

Tarihöncesi *bak.* Prehistorya

tarihsel coğrafya, beşeri ve fiziki coğrafya incelemelerinde kullanılan tekniklerden yararlanarak, geçmişte belirli bir zaman ya da dönemde bir yerin ya da bölgenin coğrafyasının ya da bir yer ya da bölgede bir zaman dilimi boyunca meydana gelen coğrafi değişimin incelenmesi.

Herodotos'un İÖ 5. yüzyıldaki yazıları, özellikle Nil Deltasının nasıl oluştuğunu ele alan açıklamaları tarihsel coğrafyanın ilk örneği sayılır. Geçmişteki coğrafyaların incelenmesi anlamında tarihsel coğrafya, disiplinin kurucusu sayılan Philipp Clüver'in klasik dönem yapıtlarındaki bilgileri arazi verileriyle birleştirerek Almanya'nın tarihsel coğrafyasını yayımladığı 17. yüzyıla değin göreli olarak gelişmemiş bir inceleme alanı olarak kaldı. 19. yüzyılda tarihin kavranmasının temeli olarak coğrafya, başta İngiltere olmak üzere birçok ülkenin üniversitelerinde ele alınmaya başladı. Bu yaklaşım 20. yüzyıl başlarında yerini tarihsel olaylar üzerinde coğrafyanın etkisini incelemeye bıraktı. Ellen Churchill Semple büyük ölçüde Friedrich Ratzel'in 19. yüzyıldaki yazılarına dayanarak tarihin bu çevresel belirleyicilik yorumunu kullandı. Semple ve ABD'li tarihçi Frederick Jackson Turner'dan etkilenen Harlan H. Barrows, "ABD'nin Tarihsel Coğrafyası" başlığı altında, yıllar boyunca birçok coğrafyacı ve tarihçiyi etkileyen konu üzerine ilk üniversite derslerinden birini başlattı. Tarihsel coğrafya terimini ilk kez ortaya atan Derwent S. Whittlesey ile Carl O. Sauer'in belirli bir bölgeyi tarihsel zaman aralıkları boyunca inceleyerek yaptığı çalışmalar, geriye dönük coğrafyanın 1930'dan başlayarak önem kazanmasını sağladı. 1950'lerde ve 1960'larda geriye dönük coğrafya, günümüz dünyasına ait niceliksel ve deneysel incelemelere ağırlık verilerek coğrafya araştırmalarının kapsamına alındı. 1970'lerde kuramsal ve niceliksel tekniklerin geçmişteki coğrafyalara uygulanmasıyla, tarihsel coğrafya ile genel anlamda coğrafya arasında bir yakınlaşma başladı. *Journal of Historical Geography* (1975) adlı derginin yayınları ile İngiliz Coğrafyacılar Enstitüsü (1973) ve Amerikan Coğrafyacılar Birliği'ne (1979) bağlı araştırma gruplarının çalışmaları coğrafyada geriye dönük inceleme yaklaşımının geçerlilik kazanmasına hizmet etti.

Tarihsel coğrafya terimi yanlış olarak sık sık keşifler tarihi ya da tarihin coğrafi açıdan incelenmesi anlamında kullanılır. Aslında tarihsel coğrafya ne coğrafyanın tarihi, ne de tarihin coğrafyasıdır.

tarihsel dilbilim, ARTZAMANLI, ARTSÜREMLİ ya da DİYAKRONİK DİLBİLİM olarak da bilinir, dildeki ses, dilbilgisi ve anlam değişimlerini inceleyen dilbilim dalı. Dilin belli bir zaman dilimi içindeki durumunu inceleyen eşsüremli dilbilimden(*) farklı olarak, dilin tarihsel gelişim içindeki evrimini inceler, çeşitli evrelerini yeniden kurmaya çalışır ve diller arasındaki akrabalık ilişkilerini ortaya çıkaracak yöntemler geliştirir. Kökleri, Antik Çağ ve ortaçağın etimoloji araştırmalarına, Rönesans dönemindeki karşılaştırmalı Yunanca ve Latince incelemelerine ve dil bilginlerinin bütün dillerin atası olan köken dili bulmak için ortaya attıkları kuramlara dayanır. Bugün tarihsel dilbilimcilerce kullanılan ilkeler ise 19. yüzyılda, bilimsel karşılaştırma yöntemlerinin geliştirilmesi ve Hint-Avrupa dillerinin ilk dönemleriyle ilgili daha çok verinin toplanmasıyla oluşmuştur. 1870'lerde etkili olan Yeni Dilbilgicilerin(*) geliştirdiği kuramlar da, özellikle Hint-Avrupa dillerindeki ses benzerliklerini kesin biçimde ortaya koyması açısından önemlidir. 20. yüzyılda tarihsel dilbilimciler, 19. yüzyılda geliştirilen kuram ve yöntemlerden yararlanarak Hint-Avrupa ailesi dışındaki dilleri de sınıflandırmışlar ve tarihsel gelişimleri açısından incelemişlerdir.

tarihsel film, eski çağlardaki olayları ve kişileri konu alan, bol figüranlı ve gösterişli film türü. Özellikle Eski Yunan ve Roma'daki destansı olay ve kahramanlarla Kitabı Mukaddes'ten öyküleri işleyen filmler bu türe sokulmuştur.

Kalabalık sahneleri ve abartılı dekorlarıyla ünlü tarihsel filmlere ilk örnek olarak Enrico Guazzoni'nin yönettiği 1913 tarihli İtalyan yapımı *Quo Vadis?* verilebilir. D. W. Griffith'in ABD yapımı *Intolerance*'ı (1916; *Hoşgörüsüzlük*) özellikle dev Babil dekorlarıyla türün bütün temel niteliklerini içeriyordu. İtalyan Giovanni Pastrone'nin *Cabiria*'sıysa (1916), kısa sürede bir efsane halini alacak ve bol kaslı, güçlü kuvvetli tarihsel film kahramanlarına örnek oluşturacak Masis tipini ortaya çıkardı.

Tarihsel filmi başlı başına bir tür yapan yönetmen ABD'li Cecil B. deMille oldu. *The Ten Commandments* (1923; *On Emir*), *The King of Kings* (1927; *Hazreti İsa*), *Sign of the Cross* (1932; Haç İşareti), *Samson and Dalilah* (1949; *Samson ve Dalila*) gibi filmleriyle tanınan deMille, 1956'da *On Emir*'i sesli ve renkli olarak yeniden çekti. 1950'lerde televizyonla rekabet edebilmek için geliştirilen sinemaskop tekniğinin ilk uygulandığı alan da tarihsel filmler oldu. İlk sinemaskop film olan Henry Koster'ın *The Robe*'unu (1953; *Zincirli Köle*) William Wyler'ın *Ben Hur*'u (1959), Stanley Kubrick'in *Spartacus*'u (1960; *Spartaküs*), Anthony Mann'ın *El Cid*'i (1961) ve *The Fall of The Roman Empire*'ı (1964; Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü), Nicholas Ray'in *King of Kings*'i (1961; Krallar Kralı), Joseph L. Mankiewicz'in *Cleopatra*'sı (1963; *Kleopatra*) gibi tanınmış yapımlar izledi. Dev bütçesine karşın *Kleopatra*'nın beklenen ilgiyi görmemesi üzerine tarihsel film üretimi durakladı. 1980'lerde ABD'de *Conan the Barbarian* (1982; *Conan*) gibi fantastik ve doğaötesi öğeler taşıyan tarihsel filmlere bir dönüş yaşandı.

Türk sinemasında ise ilk yıllardan başlayarak Osmanlı tarihinin değişik dönemlerine ilişkin olay ve kişiler perdeye aktarılmaya çalışıldı. Sedat Simavi'nin 1918'de çekmeye başladığı ama bitiremediği *Alemdar Vakası yahut Sultan Selim-i Salis* bu denemelerin ilki sayılabilir. Muhsin Ertuğrul'un 1923 tarihli *Ateşten Gömlek* ve 1932 tarihli *Bir Millet Uyanıyor* filmleri Kurtuluş Savaşı'nı ele alan ilk önemli yapımlardı. 1940'lardan sonra ise sinema izleyicisinin artmasıyla birlikte *Kerem ile Aslı*, *Köroğlu* gibi halk destanları sinemaya aktarıldı. Kore Savaşı döneminde de Osmanlı tarihine milliyetçi ve dinsel açıdan bakan yapımlar çoğaldı, ayrıca Kurtuluş Savaşı'nı konu alan filmlerde de artış görüldü. Bunlar arasında Orhon M. Arıburnu'nun yönettiği, Kurtuluş Savaşı'nı işleyen *Yüzbaşı Tahsin* (1951), Aydın Arakon'un yönettiği *İstanbul'un Fethi* (1951), Atıf Yılmaz'ın yönettiği, Kore Savaşı'nı konu alan *Şimal Yıldızı* (1954), Metin Erksan'ın *Dokuz Dağın Efesi* (1958) dikkati çeken filmlerdi. 1965 tarihli *Karaoğlan* ile birlikte de Tarkan, Battal Gazi, Malkoçoğlu gibi kurmaca Türk kahramanlarının başrolde olduğu tarihsel serüven filmleri modası başladı.

tarihsel maddecilik, 19. yüzyıl ortalarında Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından geliştirilen, daha sonra çeşitli sosyalist düşünür ve tarihçilerin katkılarıyla günümüze değin gelen, Marksizmin temel tarih görüşü ve yorumu. Diyalektik maddeciliğin tarih alanına uygulanışı olarak da kabul edilir.

Tarihsel maddeciliğin tanımlanmasına ilişkin bazı sorunlar, Marx'ın daha çok kapitalist üretim tarzının ayrıntılı çözümlemesiyle uğraşmış, genel bir tarih kuramı ve metodolojisinin ise yalnızca ana çizgilerini belirterek uygulamalı örneklerini vermiş olmasından kaynaklanır. Marksist sentezin kapsadığı öbür öğeler (felsefe, siyasal iktisat ve sosyalizm projesi) gibi bu tarih görüşü de toplumsal bilimlerin Marx'tan önceki kazanımlarından bağımsız değildir. 18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl başlarında birçok tarihçi, askeri-siyasal olayları ve hukuksal kurumları incelemekle sınırlı bir tarih anlayışından uzaklaşarak daha sosyoekonomik bir tarihçiliğe yönelmeye, benzer maddi (ekonomik ve teknik) koşulların benzer kurumsal, örgütsel çözümleri zorunlu kılacağını düşünmeye başlamıştı. Tarihsel maddecilik de bir bakıma bu sezginin daha genelleştirilmiş, kuramsal-terminolojik donanıma kavuşturulmuş biçimiydi.

Marx'a göre, insanların toplumsal varlık biçimi bilinçlerini belirler. Maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretimi düşüncelerden önce gelir ve son çözümlemede onlara kaynaklık eder. İnsanlar yaşamak için önce yiyecek, giyecek, konut vb üretmek ve çoğalmak zorundadır. Bu temel etkinliklerini her tarihsel anda belirli (tarihsel olarak verili) üretim araçları, teknik bilgiler, malzeme, doğal kaynaklar vb ile yürütürler. Bunlar toplumun emrindeki üretici güçleri oluşturur. Öte yandan üretim etkinliği her zaman toplumsal bir süreçtir; birbirlerinden yalıtılmış bireylerce değil, Marksizmde üretim ilişkileri denen, sosyoekonomik örgütlenme biçimleri içinde gerçekleştirilir. Üretici güçlerle üretim ilişkileri birlikte toplumun ekonomik temelini, üretim tarzının iki çelişmeli yanını oluşturur. Bu ekonomik temele ise gene onunla hem uyum, hem çelişme içindeki bir siyasal, hukuksal, ideolojik üstyapılar dizisi denk düşer. İnsanlık tarihinin belli başlı dönemleri, üretici güçlerin belirli bir eşiğine bağlı olarak ortaya çıkan başlıca üretim tarzlarının benzer üstyapıları gerektirdiği düşüncesi temelinde çözümlenebilir ve sınıflandırılabilir. Bu çalışma, edinilmiş deneysel bilgilere dayanan bir genelleme denemesidir ve yeni bilgilerle sürekli sınanması gerekir. Üretici güçlerle üretim ilişkileri ya da ekonomik temelle üstyapı arasındaki ilişkiler durağan ve tek yönlü değildir. Marx'a göre tarihsel ilerleme önce üretim etkinliğindeki teknik gelişmelerle başlar; yeni üretici güçlerin eski üretim ilişkilerinin kabına sığamadığı bir durum, zamanla ortaya çıkar. Varlıkları eski üretim ilişkilerinin sürdürülmesine bağlı olan toplumsal sınıflar (üstyapılar), özellikle devlet üzerindeki egemenlikleri sayesinde değişime karşı direnirler. Bu direnişin alt edilmesi için mücadelenin siyasal alana kayması ve siyasal bir devrimin gerçekleşmesi gerekir. Üstyapıdaki dönüşümden sonra, önü açılan ekonomik temeldeki değişim tamamlanır. Örneğin İngiltere'de kapitalizmin bir ölçüde gelişmesi 1640'larda İngiliz devriminin maddi temelini oluşturmuş, ama asıl Sanayi Devrimi bu siyasal değişim sayesinde 18-19. yüzyıllarda dinamik bir sıçrama yapabilmiştir.

Toplumsal bilimlerdeki bütün büyük kuramlar gibi Marx'ın tarihsel maddeciliği de tartışmalara konu olmuş, teknik-ekonomik bir indirgemeciliği ifade ettiği öne sürülmüştür. 1930'larda Stalinizmin şemalaştırdığı biçimiyle belirli ekonomik yapıların zorunlu bir sıra içinde birbirini izlediği görüşü, büyük ölçüde bu tür bir indirgemeciliktir. Öte yandan tarihsel maddecilik bir dogma ve donmuş bir tasnif olarak değil, hem bilinenlerin deneysel bir genellemesi, hem de bir araştırma yönelimi olarak anlaşıldığı ölçüde canlı kalmış ve 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'nde değil, daha çok Batı Avrupa'da zengin tarih araştırmalarını besleye-

bilmiştir. 1930'lardan bu yana Batı tarihçiliğine büyük ölçüde damgasını vuran Fransız *Annales* okulunda ve İngiliz Marksist tarihçiliğinde, tarihsel maddeciliğin indirgemeci olmayan bir "bütünsel tarih" yazımında kullanılışının başarılı örnekleri gözlenebilir.

tarihsel oyun, tarihsel bir olayı ele alan, genellikle de geçmişten ders çıkaran didaktik tiyatro yapıtlarına verilen ad. Milliyetçi duyguların güçlü olduğu dönemlerde gelişmiştir. Terim özellikle 1580'lerden 1630'lara uzanan dönemde İngiltere'de verilmiş yapıtlar için kullanılır. Tarihsel oyunun ilk örnekleri arasında *The Famous Victories of Henry the Fifth* (V. Henry'nin Ünlü Zaferleri), *The Life and Death of Jacke Straw* (Jacke Straw'un Yaşamı ve Ölümü), *The Troublesome Raigne of John King of England* (İngiltere Kralı John'un Zorlu Saltanatı) ve *The True Tragedie of Richard III* (III. Richard'ın Gerçek Trajedisi) sayılabilir. Tarihsel oyun en yetkin biçimine Christopher Marlowe'un (*Edward II*) ve Shakespeare'in (*Henry VI*, 2. ve 3. bölümler) yapıtlarıyla kavuşmuştur.

Elizabeth dönemi oyun yazarı Thomas Heywood *An Apology for Actors* (1612; Oyuncular İçin Bir Savunma) adlı yapıtında, tarihsel oyunların işlevinin insanlara krala itaat etmeyi ve ülkelerine bağlılık duygusu içinde yaşamayı öğretmek olduğunu yazar. Aynı zamanda bu oyunlarda bir tiranın devrilmesinin de doğru olduğu savunulur.

Elizabeth dönemi oyun yazarları konularını dönemin ünlü vakayinamelerinden almışlardır. Bunların en önemlileri Edward Hall'un *The union of the two noble and illustre famelies of Lancastre and York* (Soylu ve Parlak Lancaster ve York Ailelerinin Birliği) ve Raphael Holinshed'in *Chronicles of England, Scotlande, and Irelande* (İngiltere, İskoçya ve İrlanda Tarihi) adlı yapıtlarıdır. Tarihsel oyunlar, birçok bakımdan ortaçağın didaktik ibret oyunlarının devamıdır. Örneğin, türün öncülerinden John Bale'in *Kynge Johan* (Kral John) adlı yapıtında Kral dışındaki bütün karakterler ibret oyunlarında olduğu gibi alegoriktir ve Dul İngiltere, Fitne, Kişisel Servet gibi soyut adlar taşır.

tarihsel roman, geçmiş bir dönemin ruhunu, yaşam tarzını ve toplumsal koşullarını genellikle tarihsel gerçeklere bağlı kalarak ve gerçekçi ayrıntılarla anlatmayı amaçlayan roman türü. Tarihsel romanlarda ya Robert Graves'in *I, Claudius*'unda (1934; *Ben Claudius*, 1987) olduğu gibi gerçek tarihsel kişiler ele alınır, ya da tarihsel ve düş ürünü kişilere birlikte yer verilir. Franz Werfel'in bir Ermeni kalesinin direnişini anlatan *Die vierzig Tage des Musa Dagh*'ında (1933; Musa Dağında Kırk Gün) olduğu gibi, tarihsel roman tek bir tarihsel olay üzerinde yoğunlaşabilir. Ama genellikle büyük olayların kişilerin özel yaşamları üzerindeki etkisi gösterilerek geçmiş toplumun kapsamlı bir portresi çizilmeye çalışılır. Sir Walter Scott'ın tarihsel romanın ilk örneği sayılan *Waverley*'sinin (1814) yayımlanmasından bu yana genellikle milliyetçi duyguların etkisiyle yazılan bu tür romanlar geniş bir okur kitlesi bulmuştur. Edebi değeri yüksek birkaç örneğin dışında, tarihsel romanlar genellikle var olan edebi geleneğin dışında kalır. Bir de, hiçbir tarihsellik iddiası taşımadan, gerçekdışı kişi ve olayları inanılır kılmak için geçmiş ortamları arka plan olarak kullanılan tarihsel serüven romanları vardır.

Türkiye'de Kemal Tahir, Samim Kocagöz, Hasan İzzettin Dinamo gibi yazarlar konularını tarihten alan romanlar yazmıştır. Bunların dışında tarihsel roman, 1920'lerde ve 1930'larda Abdullah Ziya Kozanoğlu, 1940'lardan başlayarak da Reşat Ekrem Koçu, Nihal Atsız gibi yazarların, çoğu milliyetçi duygulara seslenen serüven romanlarıyla geniş okur kitlelerine ulaşmıştır.

Tarija, Bolivya'nın güney kesiminde kent. Río Grande de Tarija (Guadalquivir) Vadisinde, deniz düzeyinden 1.866 m yüksekte yer alır. 1574'te İspanyol fatih Luis de Fuentes tarafından San Bernardo de la Frontera de Tarija adıyla kurulan kent, Bolivya'nın en eski yerleşmelerinden biridir. Kara ve hava yoluyla ülkenin öteki kesimlerine bağlanır. Bununla birlikte çevredeki zengin tarım bölgesinin ürünlerinin taşınmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle tarım yalnızca yerel tüketime yönelik olarak yapılmaktadır. Kentteki Bolivya Juan Misael Saracho Üniversitesi 1946'da kurulmuştur. Nüfus (1989 tah.) 66.900.

tarikat (Arapçada "yol"), tasavvufta Tanrı'nın doğrudan bilgisine götürdüğüne inanılan manevi yol.

9. ve 10. yüzyıllarda tarikat adı tek tek her mutasavvıfın izlediği manevi yolu adlandırmak için kullanılıyordu. Mutasavvıfların şeyh adı verilen rehberlerin çevresinde toplanmaya başladığı 12. yüzyıldan başlayarak, önce şeyhlerin müritleri için koyduğu ibadet ve yaşam kurallarını belirten tarikat adı zamanla bir şeyhin önderliğinde yaşamını ve ibadetini belirli kurallara göre düzenleyen müritler topluluğuyla özdeşleşti.

Tarikat örgütlenmesinin merkezinde bulunan şeyh, tarikatın kurucusu (pir) değilse, onun ya da onu izleyen şeyhlerin halifesidir. Her şeyhin Hz. Muhammed'e uzanan ruhani bir silsilesi vardır. Silsile Hz. Muhammed'e Hz. Ali yoluyla ulaşıyorsa tarikat Alevi, Hz. Ebubekir yoluyla ulaşıyorsa Bekri sıfatını alır.

Tarikat etkinliği tekke, zaviye, dergâh, hankâh gibi adlarla anılan yerlerde yürütülür. Her tarikatın merkez tekkesi, tarikat pirinin bulunduğu ya da yattığı yerdir. Tarikata girmek isteyen talibler(*) biat ve inabe adı verilen bir törenle şeyh tarafından kabul edilir. Bundan sonra mürit(*) olarak tarikatın gelenek ve yöntemlerine göre eğitimden geçirilir. Tarikat eğitimini tamamlayan mürit şeyhin halifesi olma ve onun adına tarikat etkinliğini sürdürme hakkı kazanır. Tarikatların gelenek ve yöntemlerine adab ve erkân adı verilir. Tarikatlarda eğitimin başlıca yöntemi çile ve zikirdir. Temelde aynı olmakla birlikte çile ve zikir tarikatlara göre biçimsel ayrımlar taşır. Her tarikatın taç, hırka, kemer benzeri giysileri de kendine özgüdür.

Bazı bilginler tarikatları düşünce sistemleri açısından hak (İslam kurallarına uygun, ba-şer') ve batıl (İslam kurallarının dışına çıkmış, bi-şer') olmak üzere ikiye ayırır. Tarikatlar ayrıca izledikleri yöntemlere göre üç sınıfta ele alınır: Birinci sınıf tarik-i ahyar (hayırlılar yolu), zühd, ibadet ve iyi davranış üzerine kuruludur. İkinci sınıf tarik-i ebrar (iyiler yolu), benliği çileyle aştırma ve perhiz yoludur. Üçüncüsü tarik-i şuttar (şakraklar yolu) zikir yerine cezbe ve vecd ile Tanrı'ya ulaşmaya çalışanların yoludur. Tarikatlar zikir biçimlerine göre de kıyami (zikirlerini daha çok ayakta yapan), kuudi (zikirlerini daha çok oturarak yapan), hafi (zikirlerini sessiz yapan) ve cehri (zikirlerini açıktan, sesli yapan) tarikatlar olmak üzere dörde ayrılırlar.

TARİŞ, tam adı İNCİR, ÜZÜM, PAMUK VE ZEYTİNYAĞI TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ. Manisa ve Aydın çevresinde etkinlikte bulunan incir, üzüm, pamuk ve zeytinyağı tarım satış kooperatiflerini bir araya getiren kuruluş.

Birlik 1937'de Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı ile Manisa dolaylarındaki kooperatifleri içine alan Üzüm Kurumu'nun birleşmesiyle oluştu. Pamukçuluk kooperatifleri 1939'da, zeytincilik kooperatifleri ise 1942'de birliğe katıldı. 1950'den sonra üzüm, incir, pamuk ve zeytinyağı kooperatifleri ayrı birliklerde örgütlendi. Günümüzde üye sayısı 100 bine yaklaşan TARİŞ'e bağlı birliklerin bir iplik fabrikası, deterjan, sabun ve margarin üretiminde bulunan bir pamuk yağı kombinası, bir zeytinyağı kombinası, bir kolonya fabrikası, sirke ve pekmez de üreten bir üzüm işletmesi ile bir de bankası (TARİŞ-BANK) vardır.

tariz, edebiyatta birini küçük düşürmek ya da biriyle alay etmek amacıyla, söylenecek sözü tam tersi bir sözle, nükte yaparak anlatma sanatı. Tarizde gerçek ya da mecaz anlam yerine doğrudan zıt bir anlam söz konusudur. Sözün gerçek anlamı doğru gibi görünse de, amaç onun ters anlaşılmasını sağlamaktır. Bir tarizin gücü içerdiği nükte-nin gücüne bağlıdır. Nef'î'nin kendisine dolaylı yoldan kâfir diyen Şeyhülislam Yahya'ya verdiği yanıt tanınmış bir tariz örneğidir: "Bize kâfir demiş müfti efendi/ Tutalım ben ana diyem Müselman/Varıldıkta yarın rûz-ı cezaya/İkimiz de çıkarız anda yalan".

Tarkington, (Newton) Booth (d. 29 Temmuz 1869, Indianapolis - ö. 19 Mayıs 1946, Indianapolis, Indiana, ABD), Ortabatı Amerika'daki yaşamı yergici, bazen de romantik bir bakışla anlattığı yapıtlarıyla tanınmış ABD'li romancı ve oyun yazarı.

Purdue ve Princeton üniversitelerinde öğrenim gördü, ama mezun olmadı. Indiana'da yasama meclisi üyesiyken (1902-03) tanık olduğu yolsuzluklardan duyduğu düş kırıklığını yansıtan, melodram öğeleriyle dolu *The Gentleman from Indiana* (1899; Indianalı Beyefendi) adlı romanıyla tanındı. Çok beğenilen romanı *Monsieur Beaucaire*'i (1900) sonradan sahneye de uyarladı. Çocukluk ve ilkgençlik dönemini mizahi bir dille anlattığı *Penrod* (1914), *Penrod and Sam* (1916; Penrod ile Sam), *Seventeen* (1917; On Yedi) ve *Gentle Julia* (1922; Tatlı Julia) gibi yapıtları, gençlere yönelik edebiyatın klasikleri arasına girdi. *The Turmoil* (1915; Kargaşa), 1941'de Orson Welles'in filme çektiği *The Magnificent Ambersons* (1918; Muhteşem Ambersonlar), *The Midlander* (1924; Midland'li) ve *The Plutocrat* (1927; Nüfuzlu Kişi) adlı romanlarında Ortabatı'daki yaşamı da aynı başarıyla aktardı. Bir karakter incelemesi olan *Alice Adams* (1921), en başarılı romanı sayılır. Tarkington sonraki yıllarda da *Claire Ambler* (1928), *Mirthful Haven* (1930) ve *Presenting Lily Mars* (1933; Huzurlarınızda Lily Mars) gibi yapıtlarıyla kadın kişiliğini araştırmayı sürdürdü. Ayrıca aile yaşamını konu alan romanlar ve birçok oyun yazdı.

Tarkington 20. yüzyılın en sevilen ABD'li romancılarından biridir. Aralarında *The Two Vanrevels* (1902) ve *Mary's Neck*'in de (1932; Mary'nin Boynu) bulunduğu dokuz yapıtı, yılın en çok satan kitapları listesine girmiştir. Kendine Mark Twain ve William Dean Howells'ı örnek alan Tarkington, rahat üslubunun yanı sıra karakter çizmedeki yeteneğiyle de dikkat çeker. Öte yandan duygusallığa ve melodrama olan eğiliminin eleştirelliğini gölgede bıraktığı söylenebilir.

Tarkovski, Andrey (Arsenyeviç) (d. 4 Nisan 1932, Moskova, SSCB - ö. 29 Aralık

1986, Paris, Fransa), soyut ve düşsel imgelerle dolu, metafizik temalar içeren filmleriyle büyük ilgi görmüş, 1982'den sonra ülkesi dışında çalışmış SSCB'li sinema yönetmeni.

Ünlü Rus şair Arseniy Tarkovski'nin oğluydu. 1960'ta Moskova'daki Devlet Sine-

Tarkovski
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

ma Enstitüsü'nü (VGİK) bitirdi. İlk konulu uzun filmi *Ivanovo detstvo*'yla (1962; *İvan'ın Çocukluğu*) uluslararası alanda adını duyurdu. Öksüz bir çocuğun II. Dünya Savaşı sırasında başından geçenleri anlatan ve Tarkovski'nin şiirsel üslubunun izlerini taşıyan film Venedik Film Şenliği'nde büyük ödül Altın Aslan'ı bir başka yapıtla paylaştı. 1966'da çektiği *Andrey Rublyov* (*Andrey Rublev*) ise yetkililerce hoş karşılanmadı ve 1977'de Cannes Film Şenliği'nde ödül kazandıktan bir yıl sonra SSCB'de gösterimine izin verildi. 15. yüzyılda ikon yapan bir ressamın öyküsünü anlattığı bu filminde Tarkovski, Rus tarihinin en karışık döneminin görkemli bir freskini çizerken toplumsal kargaşanın genç bir insanın düşünce ve duygu dünyasında bıraktığı derin izleri ortaya seriyordu.

Stanisław Lem'den uyarladığı *Solyaris*'te (1972; *Solaris*) bir bilimkurgu öyküsü çerçevesinde sevgi ve yaşamla derin bir hesaplaşmaya girdi. 1975'te yönettiği *Zerkalo* (*Ayna*) yetkililerin büyük tepkisini çekti. Açık çağrışımlı imgelerle örülü olan bu etkili ve karmaşık filminde Tarkovski, belleğindeki ve bilinçaltındaki izlerden ve düşlerden yola çıkarak çocukluk ve gençlik dönemlerine dönüyordu.

1979'da yaptığı *Stalker*, Mozart'ın *Die Zauberflöte* (*Sihirli Flüt*) operasından, Cocteau'nun *Orphée* (1950; Orpheus) filminden ve Beckett'ten güçlü etkiler taşıyan, Kafka'nın yapıtlarının karmaşıklığında bir gelecek filmiydi. Tarkovski 1982'de başyapıtlarından birini, *Nostalgiya*'yı İtalya'da çekti. Bir Rus müzikbilimcinin 18. yüzyılda yaşamış bir Rus bestecinin İtalya'daki serüvenini araştırmasından yola çıkan film hem temaları, hem de görsel anlatım özellikleri bakımından Tarkovski'nin en tipik ürünü oldu. İsveç'te gerçekleştirdiği son filmi *Offret*'te (1986; *Kurban*) sanayinin, teknolojinin ve uluslararası gerilimlerin içini boşalttığı insanın acısını yoğun bir anlatımla perdeye getirdi.

Yaşamı boyunca gerçekleştirebildiği yedi uzun filmiyle özgün bir sinema kuran Tarkovski, 20. yüzyıl insanının trajedisini en derinden kavrayan sinemacılardan biridir. Çoğu kez çocukluk anılarına ve tarihe dönen Tarkovski'nin belli başlı temaları aile, vatan, tanrı, inanç ve aşktır. Filmlerinin temel sorunlarını her zaman çok titiz biçimde hazırlanmış mekân ve mizansenler içinde yansıtır. Çekimlerin uzunluk ve ölçeği, kullanılan nesne ve eşyalar, aydınlık-karanlık karşıtlığı içindeki ışık ve renkler, belirli duygulanımların iletilmesine yöneliktir. Filmleri ancak görsel olarak duyumsanabildiği ölçüde kavranır. Tarkovski'nin 1986'da *Mühürlenmiş Zaman* (yb 1992) adıyla Türkçeye çevrilen bir kitabı vardır.

tarla balıkçılığı *bak.* balık yetiştiriciliği

tarla çekirgesi, KIR ÇEKİRGESİ ya da KISA DUYARGALI ÇEKİRGE olarak da bilinir, *Acrididae* familyasını oluşturan 5 bini aşkın böcek türünün ortak adı. Bu çekirgelerin yumurta boruları dört, ayakları (*tarsus*) üç parçalı, duyargaları kısa ve kalındır. Bitkisel maddelerle beslenir ve bazen çok büyük zararlara yol açarlar. Aşırı çoğalarak sürüler halinde geçtikleri yerleri yağmalayanlar göçmen çekirge(*) olarak bilinir.

Tarla çekirgelerinin uzunluğu türlere göre 0,5 mm'den başlayarak 11 cm'ye kadar

Tarla çekirgelerinden *Melanoplus differentialis*
Lilyan Simmons—EB Inc.

ulaşır. Gövdeleri uzun ve ince ya da kısa ve kalın olabilir. Birçoğu yaşadıkları çevreye uygun olarak yeşil ya da açık sarıdır. Arka bacaklarının uyluk bölümü iyice gelişerek sıçramaya uyarlanmıştır. Tarla çekirgelerinin birçoğunda kanat bulunmaz. Kanatlı türlerin erkekleri ya arka bacaklarını kanatlarının kenarına ya da ön kanatlarını birbirine sürterek ses çıkarabilir. Çoğu tür sesleri karın bölümünün altında yer alan işitme zarı (*tympanum*) aracılığıyla alır.

Tarla çekirgelerinin dişisi toprağa 100 kadar yumurta bırakır. Olgunlaşan yumurtalardan çıkan nemfler erişkinlerin küçük birer benzeridir. Nemfler art arda deri değiştirerek erişkin evreye girer. Ilıman bölgelerde aynı yılda birçok kuşak gelişebilir.

tarla yabanarısı, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının *Vespidae* familyasının *Polistes* cinsini oluşturan böceklerin ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerinde rastlanan bu yabanarılarının uzunlukları yaklaşık 16 mm, duyargaları, kanatları ve ayakları turuncu, gövdeleri siyah üzerine sarı şeritli, gövde bölütleri çifter beneklidir. Sokmaları ağrı vermekle birlikte zehirleri daha yaygın biçimde rastlanan öbür yabanarılarında (örn. *Vespa* ve *Vespula* cinsleri) olduğu kadar güçlü değildir. Yuva, anaarının çiğnediği odunsu maddelerden yapılmış, kâğıda benzer bir oluşumdur. Petek biçimindeki bu yuva larvalar için hazırlanan 100 kadar gözden oluşur ve kısa bir sapla eğik olarak çeşitli yüzeylere tutturulur.

tarlakuşu *bak.* toygar

Tarlan, Ali Nihad (d. 1898, İstanbul - ö. 30 Eylül 1978, İstanbul), özellikle eski Türk edebiyatı üzerine çalışmalarıyla tanınan edebiyat tarihçisi.

İlköğrenimini Manastır'da, ortaöğrenimini Vefa Sultanisi'nde tamamladı (1917). Darülfünun-ı Osmani (bugün İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim gördü. "İslam Edebiyatı'nda Leyla ve Mecnun Mesnevisi" başlıklı teziyle Edebiyat Fakültesi'nin doktora çalışmasını tamamlayan

Tarlan
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

(1920) ilk öğrencisi oldu. 1933'e değin İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1933 Üniversite Reformu'nun ardından metinler şerhi doçenti olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi; 1941'de profesörlüğe yükseltildi. 1953'te Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanlığına getirilen Tarlan, 1972'de üniversite senatosunun kararıyla emekliye ayrıldı.

İlk şiir ve yazıları *Şebab* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde çıktı. Daha sonra *Edebiyat Gazetesi*, *Gündüz*, *Gençlik* gibi yayın organlarında çalışmaları yayımlandı. Bu döneme ait yazı ve şiirlerini sonradan *Güneş Yaprak* (1953, 1963) ve *Kuğular* (1970) adlı kitaplarında topladı. Asıl çalışma alanı olan divan edebiyatı üzerine birçok inceleme ve monografi hazırlayan Tarlan, klasik Türk edebiyatının etkilendiği İran edebiyatı ürünlerini de karşılaştırmalı olarak ele aldı. Geliştirdiği metin şerhi örneklerini *Şeyhî Divanını Tedkik* (1934, 1964), *Divan Edebiyatında Tevhidler* (1936), *Metin Tamiri* (1937), *Metinler Şerhine Dair* (1937) gibi yapıtlarında ortaya koydu. Ayrıca Ahmed Paşa'nın *Divan*'ını (1966) ve *Zatî Divanı*'nı (1968-70; 2 cilt) yayına hazırladı. Yaptığı çeviriler nedeniyle 1947'de İran hükümetince "Hümâyun", 1961'de Pakistan hükümetince "Sitare-i İmtiyaz" nişanlarıyla ödüllendirildi. Öbür yapıtları arasında *Edebî Sanatlara Dair* (1931, 1964), *Mehmed Akif ve Safahat* (1968), *Fuzulî Divanı Şerhi* (1985; 3 cilt) sayılabilir.

Tarlton, Richard (d. Condover, Shropshire - ö. 3 Eylül 1588, Londra, İngiltere), döneminin en sevilen komedyeni olan İngiliz tiyatro oyuncusu ve balad yazarı.

Tarlton tiyatro tarihine sahnedeki budala taşralı tipinin yaratıcısı olarak geçmiştir. Bu tiplemesiyle Shakespeare'in *A Midsummer Night's Dream*'deki (*Bir Yaz Gecesi Rüyası*) Bottom karakterini yaratmasında etkili olduğu, ayrıca kendisinin de *Hamlet*'teki saray soytarısı Yorick'e model oluşturduğu sanılmaktadır. Yaşadığı dönemde tartışmasız bir deha olarak kabul edilen Tarlton olağanüstü ilgi görmüş, dönemin önemli yazarları ve tiyatro adamlarının hayranlığını kazanmıştır.

Kaynaklarda Tarlton'ın adı ilk kez didaktik bir baladıyla 1570'te geçer. 1570'lerin sonlarına gelindiğinde ise ünlü bir oyuncu olmuştu. Ayrıca Kraliçe I. Elizabeth'in kusurlarını söylemesine izin verdiği tek soytarısıydı. 1583'te Kraliçenin Oyuncuları topluluğunun önde gelen komedyenlerinden biri oldu ve kraliçenin yakın hizmetine girdi. Tarlton'ın yazdığı ve çağdaşlarının övgüsünü toplayan oyunların tümü kayıptır. Yalnızca fars tarzında bir ibret oyunu olan *The Seven Deadlie Sinns, or Five Plays in One* (Yedi Ölümcül Günah ya da Beş Oyun

Bir Arada) oyununun 1585'te sarayda sahnelendiği bilinmektedir. Sonradan Tarlton imzasıyla yayımlanan kitapların ise ona ait olduğu kuşkuludur.

Tarn, Fransa'nın güneyinde, Midi-Pyrénées planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Akdeniz'den doğusundaki Hérault iliyle ayrılır. Tarihsel Languedoc ilinin güneybatı kesiminden oluşturulmuştur. Yüzölçümü 5.758 km²'dir. Massif Central'in sınırlarından başlayarak, Akitanya Havzasına doğru uzanır.

İldeki başlıca akarsular Tarn, Agout ve Aveyron ırmaklarıdır. Agout Irmağı ilin batı sınırında Tarn Irmağına katılır; Aveyron Irmağı ile bu ırmağın kollarından biri olan Viaur ise ilin kuzey sınırı boyunca akar.

İlin doğu ve güneydoğu kesimlerinde yüksek Sidobre Platosu, Montalet Doruğunda 1.260 m'ye ulaşan Lacaune Tepeleri ve sınırın hemen güneyinde 1.210 m'ye ulaşan ormanlık Noire Dağı yer alır. İl toprakları batıdaki Tarn-et-Garonne ilinde bulunan verimli ovalara doğru alçalır.

İklim dağlık doğu kesiminde serttir; batıda ise sıcaklıkta ani değişmeler görülür. Yüksek platolar otlak olarak kullanılır. Ovalarda ve vadilerde tahıl ve meyve yetiştirilir, sığır besiciliği yapılır. Gaillac bölgesi köpüklü şarabıyla ünlüdür. Albi-Carmaux bölgesinde, yerel sanayi kuruluşlarının enerji gereksinimini karşılayan kömür madenleri vardır. Ünlü ressam Henri de Toulouse-Lautrec'in doğum yeri olan il merkezi Albi'de, Toulouse-Lautrec'in yapıtlarının sergilendiği bir galeri vardır. Albi ve Castres adlı iki ilçeye (*arrondissement*) ayrılan Tarn ili Toulouse eğitim bölgesine (*académie*) bağlıdır. Nüfus (1991 tah.) 343.400.

Tarn, Pauline *bak.* Vivien, Renée

Tarn-et-Garonne, Fransa'nın güneybatısında, Midi-Pyrénées planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Toulouse'un kuzeyinde yer alır. Yüzölçümü 3.716 km²'dir. 1808'deki yönetsel düzenleme sırasında, Guyenne ve Gaskonya topraklarının bir bölümü ile tarihsel Languedoc ilinin küçük bir kesiminin birleştirilmesiyle oluşturuldu. Yönetim merkezi Montauban kentidir.

İldeki başlıca akarsular güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akarak ili boydan boya geçen Garonne Irmağı ile bu ırmağın kollarından biri olan Tarn Irmağıdır. Ilıman bir iklimin hüküm sürdüğü ilde yazlar sıcak geçer. İlin alçak ve verimli topraklarında yoğun tarım yöntemiyle buğday ve mısır yetiştirilir. Ayrıca sığır besiciliği yapılır; bağcılık ve bahçecilik de yaygındır. İlde birkaç dokuma ve makine fabrikasının dışında sanayi gelişmemiştir. 11. yüzyıldan kalma manastırıyla tanınan Moissac'da sofra şarabı için nitelikli üzüm üretilir.

Montauban ve Castelsarrasin adlı iki ilçeye (*arrondissement*) ayrılan Tarn-et-Garonne Toulouse eğitim bölgesine (*académie*) bağlıdır. Nüfus (1991 tah.) 201.400.

Tarn Irmağı, Fransa'nın güneybatı kesiminde ırmak. Uzunluğu 375 km'dir. Massif Central'de, Lozère Dağının güneyinde 1.575 m yükseklikte doğan ırmak, Tarn-et-Garonne ilindeki (*département*) Moissac'ın aşağısında Garonne Irmağına katılır. Lozère ilindeki Florac ile Aveyron ilindeki Millau arasında Méjean ve Sauveterre adlı kireçtaşı platolardan geçerken oluşturduğu görkemli boğazlar ülkenin en fazla turist çeken yerlerindendir. Irmak, verimli Akitanya düzlüklerine girdikten sonra Tarn ilinin merkezi olan Albi'den geçer ve Montauban'ın aşağısında başlıca kollarından biri olan Aveyron Irmağını alır. Su toplama havzası yaklaşık 12.000 km²'dir.

Tarnobrzeg, Polonya'nın güneydoğusunda il (*województwo*) ve il merkezi kent. Tarnobrzeg kenti Varşova'yı Polonya'nın güneydoğusundaki kentlere bağlayan ticaret yolları üzerinde, Vistül Irmağının her iki yakasında yer alır. 1593'te kent ayrıcalıklarını elde eden Tarnobrzeg, uzun süre önemli bir imalat ve ticaret merkezi oldu. Günümüzde ekonomisi işlenmiş gıda, takım tezgâhları, kâğıt ve kumaş üretimine dayanır. Kent, dış kesimlerinde dünyadaki en zengin kükürt yataklarından birinin ortaya çıkarıldığı 1950'lerin başından beri hızla gelişmektedir.

Yüzölçümü 6.283 km² olan Tarnobrzeg ili, Küçük Polonya Yaylalarında yer alır. 1975'te eski Varşova, Lublin, Rzeszów ve Kielce illerinin bazı parçalarından oluşturulmuştur. Vistül Irmağı il topraklarını güney-kuzey doğrultusunda geçer. Öteki akarsular arasında Kacanka, Łęg ve Kamienna ile Vistül'ün bir kolu olan San ırmakları sayılabilir. Ekonomisi tarım, kükürt çıkarımı ve kumaş, kereste ve makine üretimine dayanan ilin günaybatı sınırı yakınındaki Połaniec'te ve güneydoğudaki Stalowa Wola'da termik santraller vardır. Orta kesimindeki Sandomierz'de Vistül Irmağını kullanan gemilere hizmet veren rıhtım ve liman tesisleri açılmıştır. İl nüfusunun üçte ikisi kırsal kesimde yaşar. Ormanlardan kereste sanayisi için gerekli hammadde elde edilir; ildeki verimli topraklarda buğday, çavdar ve patates yetiştirilir. Nüfus (1991 tah.) il, 599.100; (1990 tah.) kent, 45.900.

Tarnogród Konfederasyonu, Polonya kralı II. August'u (hd 1697-1733) devirmek amacıyla Polonyalı soyluların oluşturduğu askeri birlik (1715-17). Polonya'nın içişleri üzerinde Rus nüfuzunun artmasına yol açmıştır.

II. August, Polonya'ya bağlı bulunan Ukrayna üzerindeki Osmanlı tehdidine karşı, ama gerçekte Polonya'da güçlü ve kalıtsal bir monarşi kurmasına olanak sağlayacak bir darbe yapmak amacıyla, 1713'te kendisine sadık Sakson birliklerini Polonya'ya getirdi. Buna karşılık soylular da Stanisław Ledóchowski önderliğinde Tarnogród'da bir askeri birlik kurdular (25 Kasım 1715). Birlik, August'u tahttan indirmek, Sakson birliklerini ülkeden sürmek ve sonuçta kral-lık yetkilerini azaltarak soyluların geleneksel siyasal haklarını güvenceye almak amacıyla krala karşı ayaklandı.

Varşova, Kraków, Lvov ve Poznań gibi Polonya'nın büyük kentlerinin denetimi Sakson birliklerinin elinde olduğu halde August düzenli ordunun, köylülüğün ve Rus çarı I. Petro ile soyluların çoğunluğunun desteklediği konfederasyonu kesin yenilgiye uğratamadı. Sonunda çarın arabuluculuğuna başvurmak zorunda kaldı. Görüşmelerden başlangıçta bir sonuç alınamadıysa da 18 bin Rus askerinin Polonya'ya girmesiyle August ile konfederasyon arasında Varşova Antlaşması (Kasım 1716) yapıldı. Delegelerin tartışması yasaklandığı için yakıştırılan adıyla Sağır ya da Sessiz Meclis (*Sejm*) 1 Şubat 1717'de antlaşmayı onayladı.

Antlaşma ne August'u tahttan indiriyor, ne de bir mutlak monarşinin kurulmasını öngörüyordu. Bununla birlikte kralın 1.200 muhafızı dışında tüm Sakson birliklerinin Polonya'dan çıkarılması ve Polonya ordusundaki asker sayısının 24 bine indirilmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştı. Ayrıca vergi gelirlerinin Polonya ordusuna verilmesi de kabul edildi. Yerel meclislerin gücü sınırlandı ve hem konfederasyon askerleri hem de Sakson birlikleri için genel af çıkarıldı.

Antlaşmayla, soylular meclisine ve kralın seçimle tahta çıkmasına dayalı siyasal sistem yeniden oluşturuldu. Bu sistem 18. yüzyılın sonuna değin yürürlükte kaldıysa da tatmin edici reformlar yapılamadı. Bu nedenle ülke siyasal ve askeri açıdan zayıf düştü ve komşularına bağımlı duruma geldi. Varşova Antlaşması'nın şartlarının yerine getirilmesi için garantörlüğü üstlenen Rusya sonradan buna dayanarak Polonya'nın içişlerine müdahale etti.

Tarnów, Polonya'nın güneydoğusunda il (*województwo*) ve il merkezi kent. Tarnów kenti Biała Irmağıyla Vistül'ün kollarından Dunajec Irmağının birleştiği noktanın yakınlarında yer alır. Ağırlıklı olarak kimyasal maddeler, yapı malzemeleri, işlenmiş gıda ve elektrikli makineler üretilen bir sanayi kenti olan Tarnów, Kraków'u Ukrayna'daki Lvov'a bağlayan demiryolu hattı üzerinde bir kavşak noktasıdır.

Bugün kentin bulunduğu yerde 1330'da Tarnowski ailesi tarafından surlarla çevrili bir kent kuruldu. 15. yüzyıldaki yangından sonra yeniden inşa edilen kent, 16. yüzyılda bir kültür merkezi durumuna geldi. 1772'de Avusturya'ya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise yeniden Polonya'ya geçti. Kentte iki müze vardır.

Yüzölçümü 4.151 km² olan Tarnów ili Karpat Dağlarının eteklerinde yer alır. 1975'te eski Kraków ve Rzeszów illerinin bazı parçalarından oluşturulmuştur. İl topraklarının sularını Vistül Irmağının kollarından Wisłoka ve Dunajec ırmakları toplar. İldeki öteki akarsular Breń ve Biała'dır. İl ekonomisi işlenmiş gıda, kimyasal madde ve yapı malzemesi üretimine dayanır. Doğu kesiminde doğal gaz ve petrol alanları vardır. Batı sınırındaki Bochnia kenti yakınlarından tuz çıkarılır. Sanayi merkezleri arasında il merkezi Tarnów'la Dębica, Brzesko ve Dąbrowa Tarnówska sayılabilir. Nüfus (1991 tah.) il, 670.300; (1992 tah.) kent, 121.600.

Tarnowski, Jan (d. 1488, Tarnów - ö. 16 Mayıs 1561, Tarnów, Polonya), Polonyalı asker ve devlet adamı.

Genç bir komutanken, Polonya'nın güneydoğu kesiminde Moldavya (Boğdan) prensi Bogdan'ın ordusunu yenilgiye uğrattı (1509). 1512'de Wiśniowiec'te Tatarlar, 1514'te de Orsza'da Moskovalılar karşısında kazanılan zaferlerde önemli rol oynadı. Avrupa'nın batısı ile Ortadoğu'yu dolaştıktan (1517-19) sonra bir Portekiz ordusunun komutanlığına getirildi ve bu orduyla Faslılar karşısında zafer kazandı. Polonya'ya geri döndükten (1521) sonra Prusya'da Töton Şövalyeleri'ne karşı Polonya kuvvetlerini yönetti. Kral I. Zygmunt tarafından ordu başkomutanlığına atandı; bu görevi sırasında Polonya içine yönelen Tatar akınlarını durdurdu. Ağustos 1531'de Obertyn'de Moldavyalıları yenilgiye uğrattı ve 1535'te Moskovalılara karşı düzenlenen bir seferi yönetti. Askeri hizmetlerinden dolayı Kraków ili valiliğine (1535) atandı; Polonya'nın güneydoğusunda yeni yerleşmeler kurulmasını teşvik etti.

Polonya senatosunun üyesi olan Tarnowski kralın gücünü artırma çabasına karşı *szlachta*'nın (taşra seçkinleri) 1536'da çıkardığı ayaklanmada (Tavuk Savaşı) I.

Zygmunt'u destekledi. 1547'de taşra seçkinlerinin Kral II. Zygmunt August'un Litvanyalı bir ailenin kızı olan Barbara Radziwiłł'le yaptığı evliliği zorla iptal etmeye çalışması üzerine kralın yanında yer aldı. Bununla birlikte, Katolik olmasına karşın, Katolik Kilisesi'nin bağımsız din mahkemelerinin yeniden kurulmasına karşı 1553'te çoğunlukla Kalvenci olan *szlachta*'yı destekledi. Tarnowski'nin yapıtları İmparator V. Karl'ın (Şarlken) Türklere karşı tasarladığı savaşla ilgili *De bello cum... Turcis gerendo* (1552; Türklerle Savaş Üzerine) ve geleneksel Polonya savaş yöntemlerini konu alan *Consilium rationis bellicae*'dir (1558; Savaş Yöntemi Planı).

tárogató, Rumen ve özellikle Macar halk müziklerinde yaygın olarak kullanılan tek kamışlı nefesli çalgı. Tahta bir soprano saksofona benzer, ama boru boşluğu konik ve ondan daha dardır. İlk biçimi bir tür zurnaydı. 19. yüzyılın sonunda Budapeşteli W. Joseph Schunda bir saksofon ağızlığı takarak *tárogató*'yu tek kamışlı bir çalgı durumuna getirdi ve bir perde sistemi ekledi.

tarot, falcılık ve kâğıt oyunları için kullanılan kâğıt destesi ve günümüzde bu kâğıtlarla oynanan oyun.

Tarot adı verilen özgün deste çeşitli güçleri, faziletleri ve kötülükleri simgeleyen resimlerle bezenmiş 22 kâğıttan oluşuyordu. Bunlar I'den XXI'e kadar numaralanmıştı; jokerin öncüsü olan Soytarı'nın ise numarası yoktu. Bu 22 kâğıt, günümüzdeki tarot destesinin Büyük Arcana'sını oluşturdu. Buna 56 kâğıt (Küçük Arcana) daha ekleyerek desteyi toplam 78 kâğıda tamamlayanların Venedikliler olduğu sanılır. Modern tarot destelerinin çoğu 54 kâğıttan oluşur. Bunların 22'si Büyük Arcana, 32'si de her birinde dört resimli ve dört numaralı kâğıt bulunan ve dört süitten oluşan Küçük Arcana'dır.

Büyük Arcana'nın 22 tarotu şöyle sıralanır: Soytarı, Şarlatan ya da Büyücü, Kadın Papa, İmparatoriçe, İmparator, Papa, Aşıklar, Savaş Arabası, Adalet, Keşiş, Şans Dolabı, Metanet, Asılmış Adam, Ölüm, Ilımlılık, Şeytan, Kule, Yıldız, Ay, Güneş, Yargı, Dünya. Küçük Arcana ise 14 kâğıdın dörtlü süitini içerir. Bunlar para işlerini simgeleyen Bastoni (sinek), aileyi, arkadaşlığı ve sevgiyi simgeleyen Coppes (kupa), kötü talihi simgeleyen Maça ve iş taahhütlerini, yolculukları ve haberleri simgeleyen Denari'dir (para, sonradan karo). Her süitteki değer sıralaması astan 10'luya kadar kâğıtlardaki numaraları izler; ardından oğlan (bacak ya da vale), şövalye, kraliçe ve kral gelir. Günümüzde kullanılan standart desteler, şövalyenin dışarıda bırakılmasıyla Küçük Arcana'dan türetilmiştir.

Günümüzde tarot (tarok ya da taroki olarak da bilinir) adı verilen oyun, standart destenin bir bölümü ile tarot destesinden kâğıtları içeren 54'lük bir desteyle oynanır. Standart desteden 32 kâğıt (her süitten sekiz kâğıt) alınır. Her suitin papazı, kızı, şövalyesi ve valesi; kırmızı süitlerin 4'lü, 3'lü, 2'lisi ve ası, siyah süitlerin 10'lu, 9'lu, 8'li ve 7'lisi. Bunların dışında tarot destesindeki Büyük Arcana'nın karşılığı olan 22 koz vardır. En büyük ve en küçük iki kozla renkli kâğıtlar, onları alan oyuncuya sayı kazandırır. Öbür kâğıtların sayı değerleri yoktur.

tarpan, Orta Avrupa'nın yerleşim alanlarına uzak yörelerinde yakın dönemlere değin varlığını sürdürmesine karşın, 20. yüzyıl başlarında soyu tükenmiş yaban atı. Son bireylerin evcil atlarla çiftleştiği sanılmaktadır. Tarpan ayrı bir tür değil, günümüzdeki Asya yaban atı gibi, yaban atlarının yerel bir formudur. Münih Hayvanat Bahçesi'nde seçmeye dayalı ıslah yöntemi kullanılarak tarpan kanı taşıdığı bilinen atlardan tarpana benzeyen bir soy elde edilmiştir. Bu soydan örnekler Avrupa ve ABD'deki çeşitli hayvanat bahçelerinde sergilenmektedir. Bunlar boz renkli, yatık yeleli, ufak yapılı atlardır.

Tarpeia, Roma mitolojisinde, Sabinler Savaşı sırasında Capitolium komutanının kız kardeşi. Efsaneye göre Tarpeia, Sabinlerin bileziklerini kastederek, sol kollarındakini verirlerse kaleyi onlara teslim edeceğini söyler. Ama Sabinler, sol kollarına taktıkları kalkanları Tarpeia'nın üzerine fırlatarak ölümüne neden olurlar. Capitolium Tepesinin güneybatısındaki Tarpeia Kayasının efsanenin esin kaynağı olduğu sanılır. Geçmişte katiller ve hainler, bu kayadan atılarak cezalandırılmıştır.

tarpon, *Elopiformes* takımının *Megalopidae* familyasını oluşturan iki balık türünün ortak adı. Hanımbalığı ve kemikbalığına akraba olan bu balıkların sırt yüzgeçlerindeki son ışın uzamıştır. Ayrıca öne doğru

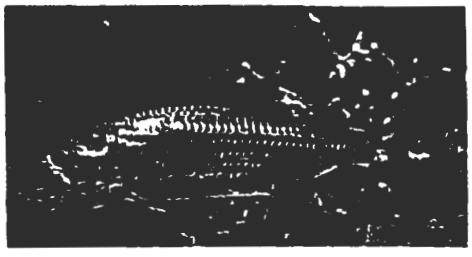

Genç Atlantik tarponu (*Tarpon atlanticus*)
Miami Seaquarium

uzayan altçenelerinin iki yanı arasında bir kemik levha bulunur. Pulları iri, kalın ve gümüşsüdür.

Atlantik tarponu (*Tarpon atlanticus*), Atlas Okyanusunun sıcak kıyı suları ile Büyük Okyanusun Orta Amerika kıyılarında yaşar ve bazen akarsulara girer. Uzunluğu 2,5 m'ye ulaşabilir. Benzer bir tür olan *Megalops cyprinoides* ise Güneydoğu Asya kıyılarında yaşar.

Tarquinia, Etrüsk dilinde TARCHUNA ya da TARCHNA, Latince TARQUINII, eskiden CORNETO, İtalya'nın orta kesiminde, Lazio yönetim bölgesindeki Viterbo ilinde kent ve piskoposluk bölgesi. Civitavecchia'nın hemen kuzeyinde, Tiren Denizinden 7 km içeride yer alır. Roma'ya karşı kurulan Etrüsk konfederasyonunun başlıca kentlerinden olan 3,2 km kuzeydoğudaki eski Tarchuna'nın gelişmesiyle oluştu. İÖ 394, İÖ 388 ve İÖ 358-51'deki savaşların ardından İÖ 311'de Roma egemenliğine girdi. İÖ 181'de Tarquinii adıyla bir Roma kolonisi oldu. Kent halkına İÖ 90'da Roma yurttaşlığı hakları tanındı. Tarquinii Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde önemini yitirdi. Eski kentin bulunduğu yer İS 6. yüzyıldaki Lombard ve 8. yüzyıldaki Müslüman Arap istilalarından sonra terk edildi ve kent halkı ortaçağda Corneto, 1922'den sonra da Tarquinia olarak bilinen bugünkü kentin bulunduğu yere taşındı.

Tarquinia'daki en eski arkeolojik kalıntılar Villanoven kültüre(*) ait, İÖ 9. yüzyıldan kalma mezarlardır. 1934-38 arasında La Città Tepesinde yapılan kazılar sonucunda eski kentin yeri saptanmıştır. Ortaya çıkarılan kalıntılar arasında, daire biçimindeki büyük surlarla Ara della Regina (Kraliçe Altarı) olarak bilinen büyük bir Etrüsk tapınağının temelleri sayılabilir. Tapınağın bezemeleri arasında Etrüsk sanatının başyapıtlarından biri olarak kabul edilen, Helenistik üslupta pişmiş topraktan yapılmış bir grup kanatlı at da bulunmuştur. Eski kentin güneybatısındaki bir tepe üzerinde bulunan Etrüsklerin ünlü Tarchuna nekropolünde Etruria'nın (bugün Toscana) fresklerle bezeli en önemli mezarları yer alır. Çoğu kayaya oyulmuş olan bu mezar odaları İÖ 6-4. yüzyıllar arasından kalmadır. Aralarından en ünlüsü, İÖ y. 520'de yapılmış çok renkli fresklerle bezeli Kuş ve Balık Avı Mezarı'dır. Hepsi İÖ 6. yüzyıla ait Dişi Aslanlar, Kâhinler ve Bakkhos Rahibeleri mezarları ise dans ve şölen sahnelerini betimleyen fresklerle kaplıdır. Şölen Mezarı 5. yüzyıla ait resimli mezarların en önemlisidir. Kalkanlar Mezarı'ndaki freskler ise 4. yüzyıl resminin başyapıtı olarak kabul edilir. Kardinal Mezarı'nın duvarları Etruria'da ender rastlanan, özgün bir 2. yüzyıl üslubuyla bezenmiştir. Mezarların ziyarete açılmasından sonra fresklerin çoğu nem ve küften etkilendiğinden ciddi koruma sorunları ortaya çıkmıştır. Nekropolden alınan parçalardan oluşan zengin koleksiyon, Tarquinia'daki Vitelleschi Sarayı'nın (1436-39) arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Kentte aralarında yapımına 1121'de başlanan Sta. Maria de Castello Kilisesi'nin de bulunduğu çok sayıda romanesk bina da vardır.

Tarquinia'daki ekonomik etkinlikler arasında turizm, kâğıt ve işlenmiş gıda üretimi sayılabilir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 14.141.

Tarquinius Priscus, Lucius, asıl adı LUCOMO ya da LUCUMO (ö. İÖ 7. yy sonu ve 6. yy başı), geleneksel kabule göre Roma'nın beşinci kralı. Tarquinius'un gerçekten yaşadığını kabul eden bilim adamları İÖ 616-578 arasında hüküm sürdüğünü öne sürerler.

İnanışa göre Lucomo, Etruria'daki (bugün Toscana) Tarquini'ye göç etmiş bir Yunanlının oğluydu. Kâhin olan eşi Tanaquil'in tavsiyesi üzerine Tarquini'den Roma'ya gitti. Adını Lucius Tarquinius olarak değiştirdi ve Kral Ancus Marcius'un oğullarının muhafızlığına getirildi. Kralın ölümü üzerine Tarquinius tahta çıktı, ama sonunda Ancus'un oğulları tarafından öldürüldü. Daha sonra Tanaquil, damadı Servius Tullius'u tahta çıkarmayı başardı. Tarquinius'un Roma Oyunları'nı (*Ludi Romani*) başlattığı ve kent çevresindeki surların yapımına giriştiği kabul edilir.

Tarquinius Superbus, Lucius (ö. İÖ 6. yy'nin ikinci yarısı), geleneksel kabule göre Roma'nın yedinci ve son kralı. Tarquinius'un gerçekten yaşadığını kabul eden bilginler İÖ 534-510 arasında hüküm sürdüğünü öne sürerler.

Efsaneye göre Tarquinius Priscus'un oğlu ya da torunu, Servius Tullius'un ise damadıydı. Büyük olasılıkla Tullius'u öldürerek koyu bir despotluk rejimi kurdu ve "görkemli" anlamına gelen Superbus adını aldı. Bunu izleyen terör döneminde birçok senato üyesi öldürüldü. Sonunda önde gelen senatörlerden bir grup ayaklandı. Ayaklanmanın görünürdeki nedeni soylu bir kadın olan Lucretia'nın Superbus'un oğlu Sextus tarafından zorla kaçırılmasıydı. Bu olay Shakespeare'in *The Rape of Lucrece* (1594; Lucretia'nın Kaçırılması) adlı şiirine de konu oldu. Tarquinius ailesi sürgüne gönderildi ve Roma'da monarşi kaldırıldı.

Tarquiniuslardan biri, büyük olasılıkla da Tarquinius Superbus ile Roma'nın 19 km

uzağındaki Gabii kenti arasında yapılmış bir antlaşmanın yazılı metni, 1. yüzyıla değin Roma'daki Semo Sancus Tapınağı'nda korunmuştur.

Tarragona, İspanya'nın kuzeydoğu kesimindeki Katalonya özerk bölgesinde (*comunidad autónoma*) il. Barselona, Gerona ve Lérida ile birlikte, 1979'da oluşturulan Katalonya özerk bölgesinin dört ilinden biridir. Akdeniz'e kıyısı olan ilin yüzölçümü 6.283 km²'dir. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır; başlıca ürünleri şarap, fındık, badem, zeytin, buğday, domates, meyve ve sebzedir. Kıyı kesiminde başta Salou olmak üzere bir dizi sayfiye merkezi yer alır; birçok kıyı köyünde balıkçılık yapılır. İl merkezi Tarragona kenti dışındaki önemli yerleşmeler Vendrell, Valls, Reus ve Tortosa'dır. 1972'de Vandellós'ta büyük bir nükleer enerji santralı kurulmuştur. Nüfus (1988 tah.) 536.713.

Tarragona, İspanya'nın kuzeydoğu kesiminde, Katalonya özerk bölgesindeki (*comunidad autónoma*) Tarragona ilinin merkezi kent. Francolí Irmağının (*río*) ağzında, Akdeniz kıyılarından başlayarak birdenbire yükselen 150 m'lik bir tepenin üzerinde yer alır. Eskiden bir İber kabilesinin merkezi olan kent İÖ 218'de Roma'nın yönetimine girdi. Tarraco adıyla anıldığı bu dönemde, özellikle de Julius Caesar'ın hükümdarlığı sırasında hızla gelişti. Tarraco'yu Hispania Tarraconensis'in merkezi yapan Roma imparatoru Augustus'un onuruna kentte bir tapınak inşa edildi; Pilate Şatosu adı verilen yerin Augustus'un imparatorluk sarayı olduğu sanılmaktadır. 714'te Emevilerce yakılıp yıkıldı ve 12. yüzyılın başlarında yeniden Hıristiyanların eline geçene değin önemsiz bir yerleşme olarak kaldı. 1119'da Aragon Krallığı'na bağlandıktan sonra yeniden önem kazandı.

Roma döneminden kalma yapılar arasında tiyatro, amfitiyatro, günümüzde Arkeoloji Müzesi'nin bir bölümünü oluşturan hipodrom, forum ve nekropolis ile kent yakınındaki sukemeri, Scipio'nun Mezarı ve Bará Zafer Takı sayılabilir. Kentteki katedral (12-13. yy) romanesk üsluptan gotik üsluba geçiş döneminin bir örneğidir. Kentte papalığa bağlı bir üniversite, bir güzel sanatlar okulu ve büyük bir teknik okul vardır.

Kent, günümüzde önemli bir liman, tarım pazarı ve canlı bir turizm merkezidir. Sanayisi fazla gelişmemiş olmakla birlikte, 1976'da üretime geçen petrol rafinerisi Avrupa'daki en modern rafinerilerden biridir. Nüfus (1991) belediye, 110.003.

Tarrasa, İspanya'nın kuzeydoğu kesiminde, Katalonya özerk bölgesindeki (*comunidad autónoma*) Barselona ilinde kent. Barselona kentinin hemen kuzeybatısında, kıyıdaki bir ovada yer alır. Egara adlı Roma yerleşmesinin bulunduğu yerde kurulan Tarrasa, İS 450'de piskoposluk merkezi oldu; bu dönemde kurulan katedral sonradan yıkıldı. Kentteki tarihsel kiliseler arasında her ikisinin de apsisleri 6. yüzyıla ait olan romanesk üsluptaki Santa María ve San Pedro kiliseleri sayılabilir. San Miguel Vaftizhanesi büyük olasılıkla 6. yüzyıldan kalmadır. Onarılarak günümüze kadar ulaşmış olan 12. yüzyıldan kalma şatoda bulunan Soler y Palet Müzesi'nde ortaçağ resimleri ve heykelleri ile Katalan seramikleri sergilenir. Tarrasa'da ayrıca eski dokuma örneklerinin sergilendiği Biosca Müzesi ile bir tekstil mühendisliği okulu vardır.

Yüzyıllardan beri kentteki başlıca ekonomik etkinlik yünlü kumaş üretimidir; kentte ayrıca naylon, pamuklu, halı, mozaik ve cam üretilir. Nüfus (1991) belediye, 154.300.

Tarrasch, Siegbert (d. 5 Mart 1862, Breslau, Prusya - ö. 17 Şubat 1934, Münih), Alman satranç ustası ve hekim. Satranç kuramlarına ilişkin kitaplarıyla tanınmıştır.

Satranç yaşamı boyunca oyuncu olarak önemli bir başarı elde edemedi. Tek büyük zaferini 1898'de kazandı ve Viyana Turnuvası'nda birinci oldu. 1907'den sonra 20'den fazla uluslararası turnuvaya katıldı, ama bunların hiçbirinde ilk üçe giremedi. Özellikle dünya şampiyonluğu için 1908'de yaptığı maçta Emanuel Lasker'e yenilmesi onu büyük düş kırıklığına uğrattı. Bütün bu başarısızlıklarına karşın kitaplarıyla, özellikle de *Lehrbuch des Schachspiels*'le (1931; Satranç Ders Kitabı) büyük ün kazandı. Bu yapıtıyla Wilhelm Steinitz'in kuramlarını geliştiren ve yaygınlaştıran Tarrasch, oyunda küçük avantajların değerlendirilmesi konusunda ondan ayrılır.

Tarski, Alfred (d. 14 Ocak 1902, Varşova, Polonya - ö. 26 Ekim 1983, Berkeley, California, ABD), genel cebir, ölçü kuramı, matematiksel mantık, kümeler kuramı ve metamatematik alanlarında yaptığı katkılarla tanınan Polonya asıllı ABD'li matematikçi ve mantıkçı.

Doktora çalışmasını 1923'te Varşova Üniversitesi'nde tamamlayan Tarski, daha sonra aynı üniversitede öğretim üyesi olarak çalıştı. 1939'da ABD'ye gitti, 1942'de öğretim üyesi olarak girdiği Berkeley'deki California Üniversitesi'nde 1949'da matematik profesörlüğüne getirildi. 1958-60 arasında aynı üniversitenin Miller Temel Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü'nde araştırmacı profesör olarak çalıştı. Pek çok matematikçinin yetişmesinde büyük payı olan Tarski 1968'de emekli olduktan sonra da ders vermeyi sürdürdü.

Yapıtları arasında en önemlileri şunlardır: *The Concept of Truth in the Languages of Deductive Sciences* (1933; Tümdengelimli Bilimlerin Dillerinde Doğruluk Kavramı), *Geometry* (1935; Geometri), *Introduction to Logic and to the Methodology of Deductive Sciences* (1936; Mantığa ve Tümdengelimli Bilimlerin Yöntembilimine Giriş), *Direct Decompositions of Finite Algebraic Systems* (1947; Sonlu Cebirsel Sistemlerin Dolaysız Ayrışımları), *A Decision Method for Elementary Algebra and Geometry* (1948; Temel Cebir ve Geometride Bir Saptama Yöntemi), *Undecidable Theories* (1953; Saptanamaz Kuramlar) ve *Logic, Semantics, Metamathematics* (1956; Mantık, Anlambilim, Metamatematik).

Tarsus, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde, İçel iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.699 km² (1989) olan Tarsus ilçesi kuzeyde Niğde ve Adana illeri, doğu ve güneyde gene Adana ili, batıda Merkez ilçe, kuzeybatıda da Çamlıyayla ilçesiyle çevrilidir.

İlin en doğu kesiminde yer alan ilçe topraklarının kuzey yarısını Orta Toroslar'a bağlı Bolkar Dağları engebelendirir. İlçenin en yüksek noktası, Bolkar Dağlarının da doruğu olan Medetsiz Tepesidir (3.524 m). Dağların yüksek kesimlerinde Alp tipi çayırlara rastlanır. Akdeniz'e bakan yüksek yamaçlar kara çam, ardıç, sedir, göknar ve kızıl çam ormanları, alçak yamaçlar ise makilerle kaplıdır. Bolkar Dağlarındaki bazı düzlüklerde yer alan yaylalar yaz sıcaklarından bunalan Tarsusluların serinlemek için çıktığı sayfiyelerdir. Bunların en ünlüsü, eskiden Tarsus'a bağlı bir bucak merkezi olan Çamlıyayla'daki (eskiden Namrun) Namrun Yaylasıdır(*). Akdeniz kıyısına doğru gidildikçe alçalan ilçe topraklarının güney yarısı, Çukurova'nın(*) batı uzantılarından oluşur. Tarsus Ovası olarak adlandırılan ve ilçenin başlıca tarım alanı olan bu düzlükteki Karabucak Bataklığının kurutulması için 1939'dan 1967'ye değin süren çalışmalarla 885 hektarlık alanda bir okaliptüs ormanı kurulmuştur.

İlçe topraklarından kaynaklanan suları Tarsus Çayı(*) ve Seyhan Irmağı(*) toplar. Deli Burnunda Akdeniz'e dökülen Seyhan Irmağı, güneyde doğal sınır oluşturur. Tarsus Çayı üzerinde Berdan Barajı, bu akarsuyun kollarından Kadıncık Deresi üzerinde de Kadıncık I ve II hidroelektrik santralları kurulmuştur. İlçe sınırları içindeki başlıca göller Seyhan Deltasının lagünlerinden Dipsiz Göl ile Berdan Baraj Gölüdür. Dar Akdeniz kıyısında doğal kumsallar uzanır.

İlçe halkı geçimini tarım ve tarıma dayalı sanayi ile ticaretten sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, çiğit, üzüm, pamuk, portakal, limon, arpa ve soyadır. Az miktarda yerfıstığı ve baklagiller de yetiştirilir. 1984'te ilin en çok buğday, çiğit, pamuk, üzüm, arpa ve soya üretimi yapılan ilçesi Tarsus'tu. İlçede daha çok plastik örtülerle kurulan seralarda turfanda sebzecilik yapılır. Hayvancılığın en gelişmiş dalları tavukçuluk ve arıcılıktır. Dağlık kesimlerde yaşayan halkın bir bölümü geçimini orman işçiliği yaparak sağlar.

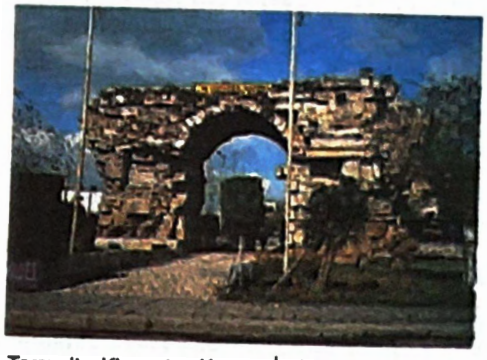

Tarsus'ta Kleopatra Kapısı, İçel
Şemsi Güner

Tarsus, Mersin'den sonra İçel ilinin ikinci büyük sanayi merkezidir. Çukurova yöresindeki ilk sanayi tesisi, 1887'de Tarsus'ta kurulan Mavromati ve Şürekâsı İplik Fabrikası'dır. Türkiye'de ilk hidroelektrik santral da Tarsus'ta kuruldu. Osmanlı döneminin son yıllarında Tarsus Çayı kenarında su gücüyle çalışan bir un değirmeninde kurulan ve 15 Eylül 1902'de işletmeye açılan bu santralın gücü 2 kW'ydı. Cumhuriyet dönemine değin bazı çırçır ve prese, iplik ve dokuma, konserve fabrikaları açılan ilçedeki sanayi tesislerinin bir bölümü 1972'de kurulan Çukurova Holding'in(*) temelini oluşturur. Günümüzde ilçedeki başlıca sanayi kuruluşları çırçır, pamuk ipliği, dokuma, hazır giyim, un, bitkisel yağ, sabun, boya, tarım alet ve makineleri ve yedek parça fabrikalarıdır. Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası'nın kuruluş tarihi 1879'dur.

Yeraltı kaynakları açısından yoksul olan ilçede doğal değerlerin korunması ve halkın yararlanması amacıyla Karabucak ve Bahçeyeri orman içi dinlenme yerleri ile Karabucak Turaç Üretme İstasyonu kurulmuştur. Tarsus kentinin 9 km kuzeybatısındaki Eshab-ı Kehf(*) Mağarası'nın çevresinden bir mesire yeri olarak yararlanılır.

Tarsus ilçesinin gelişmiş ulaşım bağlantıları vardır. Bağdat Demiryolu ile Ankara-Adana karayolu ilçe topraklarından geçer.

İlçenin ihraç ürünleri, Adana'yı Mersin'e bağlayan kara ve demir yollarıyla Mersin limanına ulaştırılır. Adana ve Mersin'i Ankara'ya bağlayan karayolu Bolkar Dağlarını eskiden Gülek Boğazında(*) aşardı. Günümüzde Pozantı-Tarsus otoyolu bu dağları Tekirbeli'nde (1.260 m) aşar.

Gözlükule'de(*) yapılan kazılar, yörede yerleşim tarihinin Neolitik Çağ (İÖ 8000-5500) sonlarına değin indiğini gösterir. Arzava'nın(*) doğusunda ve Kizzuvatna'nın(*) batısında yer alan bu topraklar, İÖ 17. yüzyılda Hititlere bağlıydı. Daha sonra Hurrilerin kurduğu Kizzuvatna Krallığı'na bağlanan ve bir süre Asur egemenliği altında kalan yörede, İÖ 7. yüzyıl sonlarında merkezi Tarsus olmak üzere Kilikya Krallığı kuruldu (*bak.* Kilikya).

Tarsus yöresi 1832-40 arasında Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın (Kavalalı) oğlu İbrahim Paşa tarafından yönetildi. Bu kısa dönemde Mısırlıların girişimiyle pamuk tarımında önemli verim artışı sağlandı, şekerkamışı üretimi denemeleri yapıldı ve tarım işçilerinin çalışma koşulları önemli ölçüde iyileştirildi. Ayrıca birçok bayındırlık çalışması yapılarak Tarsus Ovasını taşkından korumak amacıyla kanallar açıldı. 19. yüzyıl sonlarında Adana vilayetinin Mersin sancağına bağlı Tarsus kazasının sınırları içinde olan yöre, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) ardından 19 Aralık 1918-27 Aralık 1921 arasında Fransız işgalinde kaldı. Cumhuriyet'ten sonra Tarsus yöresi, 1924'te Mersin iline, 1933'te de İçel iline bağlandı.

İÖ 2. binyıla ait Hitit kaynaklarında Tarşa adıyla anılan ilçe merkezinin kuruluşuna ilişkin yeterli bilgi yoktur. Çok eski bir yerleşim merkezi olduğu anlaşılan kent, Antik Çağda Tarsos, Roma döneminde de Tarsus olarak adlandırıldı. İÖ 1. yüzyılda Marcus Antonius ile VII. Kleopatra'nın Tarsus'ta buluşması birçok sanat yapıtına konu olmuştur. Kleopatra, o dönemde Kydnos adlı akarsuyun (bugün Tarsus Çayı) ulaşıma elverişli olması nedeniyle bir liman kenti olan Tarsus'a tekneyle gelmişti. Aziz Paulus'un (Havari) doğum yeri olarak Hıristiyanlık açısından önem taşıyan kent, Bizans yönetimi altında da canlı bir merkez olarak kaldı.

Günümüzde önemli bir sanayi, ticaret ve hizmet merkezi olan Tarsus, Mersin'den sonra ilin ikinci büyük kentidir. İlçenin güney kesiminde, il merkezi Mersin'e 25 km uzaklıkta yer alır. Mersin'e işlek kara ve demir yollarıyla bağlanır. Kentteki başlıca sağlık kurumları Tarsus Devlet Hastanesi ile Doğumevi'dir.

Tarsus tarihsel yapılar açısından oldukça zengindir. Eski kenti koruyan surların Kleopatra Kapısı adıyla anılan bölümü hâlâ ayaktadır. İlkçağdan günümüze ulaşan başlıca kalıntılar işlevi bilinmeyen ve görkemli bir yapı olan Donuktaş, Roma Hamamı ve İustinianos (Baç) Köprüsü'dür. Temel kazıları sırasında ortaya çıkarılan Akhilleus Lahti Adana Bölge Müzesi'nde, mozaikler ise Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenir. Öteki tarihsel yapılar bir katedralden çevrilen Eskicami, Tarsus Ulucamisi (1579) ve Şahmeran Hamamı'dır. Kentte tarihsel yapı olarak 1985'te resmî kayıtlara geçen bir kilise vardır. 1842'de yapıldığı sanılan bu kilisenin Vatikan tarafından kutsal bir hac merkezi haline getirilmesi, bir özel girişimci tarafından da kültür ve sanat evi olarak düzenlenmesi amacıyla resmî makamlara başvurularda bulunulduğu bildirilmektedir. 1972'de ziyarete açılan Tarsus Müzesi'nde çoğu Gözlükule kazılarında ele geçen arkeolojik buluntular ile yöreden derlenen etnografik yapıtlar sergilenmektedir.

Tarsus Belediyesi 1872'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 290.633; kent, 187.508.

Tarsus Çayı, BERDAN ÇAYI olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nde akarsu. Uzunluğu 142 km'dir. Orta Toroslar'ın güneydoğu yamaçlarından doğan kolların birleşmesiyle oluşur. Bu kolların başlıcası Kadıncık Deresidir. Ovaya inerken Tarsus kenti yakınında kentin adıyla anılan çağlayanı oluşturur. Daha sonra kuzeydoğudan gelen Koson Deresini alır ve Tarsus kentinin doğusundan geçer. Ardında çok sayıda menderes çizerek, Seyhan Irmağının denize döküldüğü Deli Burnunun kuzeybatısında Akdeniz'e ulaşır.

Çukurova adlı geniş delta ovasının oluşumunda, Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının yanı sıra Tarsus Çayının taşıdığı alüvyonlar da önemli rol oynamıştır. Tarihsel kaynaklarda ilkçağda bazı küçük teknelerin Kydnos adıyla anılan akarsu ağzından girerek Tarsus'a kadar gidebildiği belirtilir. Bu durum delta ovasının büyük bir hızla geliştiğini göstermektedir.

Tarsus Çayının yaklaşık 42 m^3/sn olan ortalama debisi, Toroslar'da eriyen kar sularıyla kabardığı nisanda 138 m^3/sn'ye çıkar, yaz sonunda ise 11 m^3/sn'ye düşer. Çevrede açılan kanallar, Tarsus Ovasının sulanmasında çaydan yararlanılmasını sağlar. Bazı yıllarda taşarak çevresine zarar veren akarsuyun aşağı çığırı setlerle denetim altına alınmıştır. Kadıncık Deresi üzerinde Kadıncık I ve II hidroelektrik santralları yer alır. Tarsus Çayı üzerinde inşa edilerek 1984'te işletmeye açılan enerji, sulama ve taşkın önleme amaçlı Berdan Barajı aynı zamanda içme ve kullanma suyu gereksinimini karşılar.

Tartaglia, Niccolò Fontana, TARTALEA olarak da yazılır (d. 1499, Brescia, Venedik-ö. 13 Aralık 1557, Venedik Cumhuriyeti), üçüncü dereceden denklemlerin çözümü için bir yöntem bulan ve balistik biliminin kurucusu olarak kabul edilen İtalyan matematikçi.

Fransızların Brescia'yı yağmalaması sırasında (1512) yaralanan ve bu nedenle konuşma güçlüğü çeken Niccolò, kendisine takılan Tartaglia (İtalyancada "kekeme") lakabını ad olarak benimsedi ve yapıtlarında bu adı kullandı. 1534'te Venedik'e yerleşerek matematik öğretmenliği yapmaya başladı. İçinde basit bir x terimi bulunmayan $x^3+px^2=n$ biçimindeki üçüncü dereceden denklemin çözümünü bulduğunu açıklaması üzerine Bolognalı matematik profesörü Scipione del Ferro'nun (y. 1465-1526) öğrencilerinden biri olan Antonio Maria Fior Tartaglia'ya meydan okuyarak onu kamuoyu önünde bir matematik yarışmasına çağırdı. Del Ferro, içinde herhangi bir basit x^2 terimi bulunmayan $x^3+mx+n=0$ biçimindeki denklemin çözümünü bulmuş, gizli tuttuğu bu buluşunu ölmeden önce Fior'a açıklamıştı. Denklemin çözümünü Fior'un bildiğini öğrenen Tartaglia denklemin çözümü üzerinde çalışmaya koyuldu ve başarılı oldu.

Tartaglia'nın topçuluk konusundaki *Nova Scientia* (1537; Yeni Bilim) adlı yapıtı düşen cisimlere ilişkin yasaların belirlenmesine yönelik öncü çalışmalardan biridir. Milano'da hekim ve öğretim üyesi olarak çalışan Gerolamo Cardano(*), kitabının yayımlanması üzerine Tartaglia'dan üçüncü dereceden denklemin çözüm yöntemini de yayımlamasını istedi. Bu öneriyi önce geri çeviren Tartaglia, sonradan, İspanyol ordusuna topçuluk danışmanı olmayı umarak çözüm yöntemini, bunu bir sır olarak saklayacağına söz veren Cardano'ya anlattı. Cardano ise yöntemi 1545'te *Ars magna* (Büyük Sanat) adlı yapıtında yayımladı. Tartaglia, ertesi yıl yayımladığı *Quesiti et inventioni diverse* (1546; Çeşitli Sorular ve Buluşlar) adlı kitabında Cardano'yu sözünü tutmamakla suçlayarak şiddetle eleştirdi. Tartaglia ile Cardano'nun öğrencisi Lodovico Ferrari(*) arasında meydan okuma biçiminde alınıp verilen karşılıklı altı yazıdan sonra iki matematikçi 10 Ağustos 1548'de Milano'da halka açık olarak yapılan bir tartışmada karşı karşıya geldiler. Ferrari bu tartışmanın galibi ilan edildi. Bunun üzerine Brescia'daki öğretmenlik görevine son verilen Tartaglia, Venedik'e döndü. En tanınmış yapıtı olan *General Trattato di numeri et misure* (1556-60, 3 cilt; Sayılar ve Ölçüler Üzerine Genel İnceleme), temel matematiğe ilişkin ansiklopedik bir yapıttır. Tartaglia, Eukleides ve Arkhimedes'ten çeviriler de yayımlamıştır.

tartan, yünlü kumaş dokumasında bazen ipek de katılarak oluşturulan ve Türkçede genellikle ekose (Fransızca *ecossais*: "İskoçyalı") olarak bilinen, birbirini kesen kareli desen. Yüzyıllar boyunca çeşitli kültürlerin parçası olmakla birlikte İskoçya'ya özgü sayılmış, farklı *tartan* desenleri değişik İskoç klanlarının simgesi olmuştur.

İskoç aile ya da klanları öteden beri *tartan*'larının önemi ve eskiliği konusunda iddiada bulunmaktadır. Bir aile ya da klanın *tartan*'ının eskiliğini kanıtlamak için genellikle eski kumaştan bir örnek, önemini göstermek için de o dönemden kalma (örn. aynı *tartan*'ı giymiş üyelerin betimlendiği en az iki portre) ipuçları gerekir. İskoç giysisinin(*) betimlendiği bilinen en eski resim olan John Michael Wright'ın "Highland Aşiret Reisi" (İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh) adlı yapıtından yaklaşık 1660'ta *tartan* deseninin kullanıldığı anlaşılmaktadır. 18. yüzyıl sonlarında *tartan* Highlands bölgesi alaylarının askeri üniformalarında kullanılmıştır. Bunların 42. Piyade Alayı ya da Black Watch Alayı'nınkiler gibi ilk örneklerinin birçoğu "klan" *tartan*'ları olarak günümüze ulaşmıştır. 19. yüzyılda, ise büyük ölçüde bu askeri kullanımın etkisiyle "büyük tartan efsanesi" oluşmuş, *tartan*'ların klanlara göre ayrıntılı sınıflandırması yapılmıştır. Zaman zaman bu efsanenin tarihsel gerçeklik taşımadığı gösterilmeye çalışılmış, ama bunlar başarısızlıkla sonuçlanmış ve sanatçı, yazar, üretici ve terzilerin ortak çabalarıyla *tartan* bir İskoç klan işareti olarak yerleşmiştir.

Tărtăria Tabletleri, Mezopotamya dışında bulunmuş, üstlerindeki işaretlerin piktografik yazı olduğu ileri sürülen en eski üç tablet. Kilden yapılmış bu tabletler Romanya'nın Transilvanya bölgesinde yer alan Tărtăria'daki Kalkolitik Çağ sonuna tarihlenen yerleşmede ele geçmiştir. Karbon-14 tarihlemesine göre Tărtăria Tabletleri en eski Sümer örneklerinden en az 1.000 yıl daha eskidir ve Vinça (Vinča) kültürünün ürünleridir. İkisi dikdörtgen biçiminde (2,5 cm × 5 cm ve 2,5 cm × 6,5 cm) ve 8 mm kalınlığındadır. Yuvarlak olan üçüncüsünün çapı 3 cm, kalınlığı da 1,2 cm'dir. Dikdörtgen tabletlerden biriyle yuvarlak olanda birer ip deliği vardır. Her üçünün de birer yüzünde kazıma çizgilerle yapılmış işaretler bulunmaktadır. Ama yalnızca küçük dikdörtgen tabletin üstündeki işaretler gerçek piktografik yazıya benzer. Bunun üstündeki keçi ve başak motifleri erken Sümer simge-

lerini, ayrıca yuvarlak tabletin üstündeki daire ya da yarım daire motifleri de Sümerlerin sayıları gösteren işaretlerini anımsatır. Tabletlerin iki tanesinin üstündeki işaretler dikey ve yatay kazıma çizgilerle gruplara ayrılmıştır. Bu gruplamaya Sümer piktografik tabletlerinde de rastlanır. Bütün bu benzerliklere karşın Tártária Tabletleri Sümer örneklerinden çok farklıdır. Pişmiş toprak ve taştan yapılmış insan heykelcikleri ve midye kabuklarından yapılmış bir bilezikle birlikte kemikleri parçalanmış bir insan iskeletinin yanında bulunmuş bu tabletlerin bir çeşit dinsel ayinde kullanıldıkları düşünülebilir.

tartarik asit, DİHİDROKSİBÜTANDİOİK ASİT olarak da bilinir, bitkilerde yaygın olarak bulunan dikarboksilli asit. Başta gıda sanayisi olmak üzere çeşitli sanayi dallarında kullanılan bu asit, şarabın mayalanması sırasında potasyum bitartarat ve potasyum sodyum tartarat (Rochelle tuzu) ile birlikte yan ürün olarak elde edilir. Tartarik asidi bu karışımdan ilk olarak 1769'da C.W. Scheele ayırmayı başardı. Tartarik asit elde edebilmek için şarap üretiminde ortaya çıkan tortu ve öbür atıklar ısıtılıp, kalsiyum hidroksitle nötralleştirilir. Çöken kalsiyum tartaratın sülfürik asitle işlenmesiyle de tartarik asit elde edilir. Potasyum sodyum tartarat ise kristal yapıdaki ham potasyum bitartaratın sodyum karbonat ile nötralleştirilmesi yoluyla hazırlanır. Saf potasyum bitartarat çoğunlukla tartarik asit ve potasyum sodyum tartarat üretiminden geriye kalan süzüntüden elde edilir. Tartarik asidin bir başka tuzu antimon potasyum tartarat ise, potasyum bitartarat ile antimon oksidin tepkimesi sonucunda oluşur.

Tartarik asit gazozların, suda çözündüğünde gaz çıkaran tabletlerin (efervesan), jelatinli tatlıların ve meyve şekerlemelerinin üretiminde kullanılır. Ayrıca sanayide metallerin temizlenmesi ve cilalanması, kaliko üstüne baskı yapılması, yün boyama ve bazı fotoğraf baskı ve geliştirme işlemlerinde de yararlanılır. Potasyum sodyum tartarat aynaların gümüşle kaplanması, peynir yapımı ve hafif müshil ilaçlarının hazırlanmasında, potasyum bitartarat ise kabartma tozlarının ve sert şekerlemelerin bileşiminde, pirinç malzemelerin temizliğinde, demir ve çeliğin elektroliz yoluyla kalaylanmasında, bazı metallerin altın ve gümüş ile kaplanmasında kullanılır. Antimon potasyum tartarattan da böcek ilacı ve mordan olarak yararlanılır.

Tartarik asidin dört stereoizomeri vardır. Bunlar üzümde ve başka bazı meyvelerde bulunan *d*-(dekstro) tartarik asit, rasemik karışımından elde edilen *l*-(levo) tartarik asit, potasyum bitartarat ana çözeltisinden elde edilen ya da yapay yolla hazırlanan rasemik karışımı ve gene yapay olarak hazırlanan ama levo ve dekstro tartarik aside ayrılmayan mezo tartarik asit.

Tartarik asitler ve bunların yaygın tartarat tuzları suda çözünebilen, kristal yapılı renksiz katılardır.

Tartini, Giuseppe (d. 8 Nisan 1692, Pirano, İstria - ö. 26 Şubat 1770, Padova, Venedik Cumhuriyeti), İtalyan kemancı, besteci ve müzik kuramcısı. Kemanda modern yay çekme tekniğinin geliştirilmesine katkıda bulunmuş, süsleme notaları ve armoniye ilişkin ilkeleri ortaya koymuştur.

Padova'da ilahiyat ve hukuk öğrenimi gördü. Bu arada eskrimci olarak ünlendi. Yirmi yaşına gelmeden Padova başpiskoposunun koruduğu bir kızla gizlice evlendiği için tutuklandı. Padova'dan kaçarak Assisi'deki bir manastıra sığındı. Orada keman çalışıyla dikkati çekti. Bir süre sonra başpiskoposun izniyle Padova'ya döndü. 1716'da Venedik'e, ardından Ancona'ya gitti. 1721'de Padova'da S. Antonio Kilisesi'nin baş kemancılığına getirildi. 1723-25 arasında Prag'da Bohemya şansölyesinin orkestrasını yönetti. Daha sonra yeniden Padova'ya dönerek 1728'de bir keman ve kompozisyon okulu açtı. 1740'ta İtalya'da konser turnesine çıktı.

Tartini'nin teknik ve şiirsel özellikleri birleştiren çalışı son derece başarılıydı. Sonraki kemancılar onun yay çekme tekniğini örnek aldılar. Kompozisyonları arasında 100'den fazla keman konçertosu, başta 1735'ten sonra beste lediği *Trillo del Diavolo* (Şeytan Trili) olmak üzere çok sayıda sonat, dörtlüler, üçlüler, senfoniler, ve beş ses partili *Miserere* ile dört ses partili *Salve Regina* gibi dinsel yapıtlar vardır.

Tartini iki notanın sürekli ve şiddetli biçimde seslendirilmesi sırasında duyulan ve sonradan kendi adıyla anılan ton karışımını bularak akustik bilimine katkıda bulundu. Ayrıca *Trattato di musica* (1754; Müzik İncelemesi) ve *Dissertazione dei principi dell'armonia musicale* (1767; Müzik Armonisinin İlkeleri Üzerine İnceleme) adlı yapıtlarında cebir ve geometri ile bağlantılı bir armoni kuramı geliştirdi. Kuramsal yapıtları arasında süsleme notalarına ilişkin *Trattato delle appogiature* (Apojyatürler Broşürü) de vardır.

Tartu, Almanca ve İsveçce DORPAT, eskiden DERPT (1893'e değin) ve YURYEV (1893-1918 arasında), Estonya'da, Emajogi Irmağının kıyısında eski üniversite kenti. Bugün kentin bulunduğu yerde kurulan Tarbatu adlı yerleşmenin tarihi 5. yüzyıla değin uzanır. Ruslar 1030'da burada Yuryev adlı bir kale inşa ettiler. Kent 13. yüzyıldan 16. yüzyıla değin Hansa Birliği'nin zengin bir üyesiydi. Daha sonra Polonya (1582-1600; 1603-25) ve İsveç (1600-03; 1625-1704) arasında el değiştiren Tartu, 1704'te I. Petro (Büyük) tarafından Rusya topraklarına katıldı. Bundan dört yıl sonra kent halkının büyük bölümü Rusya'ya sürüldü. Tartu 1775'te çıkan yangında ağır hasar gördüyse de, büyük bölümü klasik üslupta yeniden inşa edildi.

İsveç kralı II. Gustaf Adolf'un 1632'de kurduğu Tartu Üniversitesi, 1699'da Parnu'ya taşındı ve 1710'da kapatıldı. 1802'de Tartu'da yeniden açılan üniversite, gözlemevi, sanat müzesi, botanik bahçesi ve kütüphanesiyle ünlüdür. 1951'de üniversiteye bağlı bir tarım yüksekokulu kurulmuştur.

Tartu günümüzde bir üniversite kenti olmanın yanı sıra tarım makineleri, çeşitli araçlar, ayakkabı, gıda maddeleri vb üretilen bir sanayi merkezidir. 13. yüzyıla ait katedralin kalıntıları, Toomemjagi Tepesindedir. Nüfus (1991 tah.) 115.300.

Tartus, Suriye'nin batısında kent. Akdeniz kıyısında, Ervad Adasının (*cezire*) karşısında yer alır. Eskiçağda Antaradus adıyla, Aradus'un (bugün Ervad Adası) kolonisi olarak kuruldu. İS 346'da Roma imparatoru II. Constantius tarafından yeniden inşa edilen kent Roma ve Bizans dönemlerinde gelişti. Ortaçağda Haçlılar o sırada Tortosa olarak anılan kenti işgal ederek surlarla çevirdiler. 1291'de Haçlılardan Araplara geçen Tartus, Osmanlı yönetimine girdiği tarihten limanının yeniden inşa edildiği 20. yüzyıla değin geriledi. Günümüzde kent müzesi olarak kullanılan Tortosa'nın Meryem Anası Katedrali, 13. yüzyıl Haçlı mimarisinin kusursuz bir örneğidir. 12. yüzyıl sonlarıyla 13. yüzyıl başları arasında inşa edilen ve günümüzde büyük ölçüde yıkıntı halinde olan Templier Kalesi kentin eski kesiminde yer alır. Suriye'nin Lazkiye'den sonra ikinci büyük limanı olan Tartus aynı zamanda bir balıkçılık limanı, zengin bir tarım bölgesinin merkezi ve Irak'tan gelen petrol boru hattının son durağıdır. Bu boru hattı, Tartus'un 30 km kuzeyindeki Baniyas limanında sona eren boru hattıyla da bağlantılıdır. Nüfus (1985 tah.) 64.680.

Taruc, Luis (d. 21 Haziran 1913, Santa Monica, Filipinler), Filipinler'deki komünist Huk (Hukbalahap) hareketinin önderi (1942-54).

Yoksul bir köylü çocuğu olan Taruc, Manila Üniversitesi'nde iki yıl öğrenim gördükten sonra (1932-34) Filipinler'deki topraksız köylülerin davasını benimsedi. Marksizme ilgi duyarak 1935'te Sosyalist Parti'ye girdi. Aynı yılın kasım ayında sosyalistlerle komünistlerin birleşmesiyle antifaşist bir cephe kuruldu. Japon işgalinden sonra Taruc 1942'de Orta Luzon'da Hukbalahap'ı (Japonya'ya Karşı Halk Ordusu) kurdu ve başkomutanlığına getirildi. 1945'te Filipinler Temsilciler Meclisi'ne Demokratik İttifak üyesi olarak seçilmesine karşın, seçim komisyonunun seçimleri kazanmak için teröre başvurduğunu ileri sürmesi üzerine görevden men edildi. Başkan Manuel Roxas'la pazarlık girişimi başarısız oldu ve 1946 yılı sonbaharında yeraltına geçti. Haziran-Ağustos 1948 arasında Taruc'un yeni başkan Elpidio Quirino ile yaptığı pazarlıklar da sonuç vermedi. Bunun üzerine Taruc terör eylemlerini yoğunlaştırarak 1948'de Hukbong Magapayang Bayan (Halk Kurtuluş Ordusu) adlı yeni bir Huk hareketinin kuruluşuna katıldı. 1950'ye gelindiğinde Huk gerillaları, Filipinlerin "pirinç sepeti" olarak anılan Orta Luzon'un, iki eyalet merkezi dahil büyük bölümünü denetim altında tutuyor ve merkezi hükümetin varlığını tehdit ediyordu. Ama Quirino'nun milli savunma bakanı Ramon Magsaysay, köylülerin desteğiyle ve orduyla polis teşkilatında reformlara girişerek, Taruc'un yönlendirdiği harekete karşı direnmeyi başardı. 1954'te Huklar iyice etkisizleşince Taruc teslim oldu ve 12 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Eylül 1968'de Başkan Ferdinand Marcos tarafından affedildi ve toprak reformu hareketine yeniden etkin biçimde katıldı. Taruc, *Born of the People* (1953; Halktan Doğan) ve *He Who Rides the Tiger* (1967; Kaplan Sırtındaki Adam) adlı kitapların yazarıdır.

Tarular, Nepal'in güneyi ile Hindistan'daki Uttar Pradesh eyaletinde, Himalaya Dağlarının eteklerindeki Tarai bölgesinde yaşayan halk. Hint-Avrupa dil ailesine bağlı Hint-İran dil grubunun Hint-Ari kolunda yer alan bir dil konuşurlar. Kültürleri daha çok Hint kültürüne dayanır.

Uttar Pradesh'te yaşayan Tarular tarımla uğraşır, sığır yetiştirirler. Ayrıca balıkçılık yapar ve orman ürünlerini toplarlar. Nüfusun yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan beş yüksek klan Racasthan'ın kral hanedanından geldiğini öne sürer ve üyeleri Taruların alt düzeydeki yedi kabilesinden kişilerle evlenmezler.

Tarular Hinduizme bağlı olmakla birlikte alkollü içki kullanır ve sığır eti yerler. Toplumsal sistemlerinin ataerkil olmasına karşın, kadınların Hindu toplumunda kabul edilen sınırların ötesinde mülkiyet hakları vardır. Taruların nüfusu 1990'larda Nepal'de 670.000, Hindistan'da ise 10.000 dolayındaydı.

Tarumanegara, Endonezya dilinde TARUMA KRALLIĞI, Cava'nın batısında kurulduğu bilinen en eski krallık. 5. yüzyılda ortaya çıkan bu devlet hakkında, bir Çinli gezginin tuttuğu notlar ile Bogor yakınlarında ve Cava Adasının batı ucunda bulunan kaya yazıtları dışında pek bilgi yoktur. Bunlardan anlaşıldığına göre, Tarumanegara'nın en güçlü kralı Purnavarman'dı. Purnavarman komşu ülkeleri fethetmiş ve sulamayı geliştirmek amacıyla bir kanal yaptırmıştı. Krallığın en önemli ürünü çivitti. Halkı Budacı olan krallığın adı Çin kaynaklarında To-lo-ma olarak geçer.

Tarus, İlhan (d. 27 Ocak 1907, Tekirdağ - ö. 8 Ocak 1967, Ankara), öykü ve roman yazarı. Özellikle yoksul kişilerin yaşam mücadelesini ve Kurtuluş Savaşı yıllarını anlatan gerçekçi yapıtlarıyla tanınır.

Ankara Hukuk Mektebi'ni (bugün Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) bitirdi (1928). Bir süre savcılık ve yargıçlık görevlerinde bulunduktan sonra İstanbul'da çeşitli gazetelerde düzeltmen ve muhabir olarak çalıştı. 1946'da yeniden Adalet Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. Ankara'da yayımlanan *Zafer* gazetesine fıkralar yazdı, röportajlar hazırladı. Son görevi Ankara Adliyesi'nde kütüphane memurluğuydu.

İlk kez 1927'de *Hareket* dergisinde yayımlanan "Çıldıran Adam" adlı oyunuyla adını duyuran Tarus'un ilk öyküleri *Haber* gazetesinde çıktı (1935). *Bir Gemi* (1942)'adlı oyunuyla 1947 Cumhuriyet Halk Partisi Piyes Yarışması'nda üçüncülük kazandı. Zamanla belli bir yetkinliğe ulaşarak halkın sorunlarını ve kaygılarını yansıtan öyküler yazdı. *Var Olmak* (1957) ve *Hükümet Meydanı*'nda (1962) Kurtuluş Savaşı'nı işledi. *Duru Göl* (1961) adlı romanındaysa bir baraj çevresinde yoğunlaşan çıkar çatışmalarını ve kişisel çekişmeleri konu aldı. *Yeşilkaya Savcısı* (1954) ve ölümünden sonra basılan *Vatan Tutkusu* (1968) öbür romanlarıdır. Tarus'un öykü kitapları arasında *Doktor Monroe'nun Mektubu* (1938), *Tarus'un Hikâyeleri* (1947), *Karınca Yuvası* (1952), *Ekin İti* (1953), *Köle Hanı* (1954) ve *Apartman* (1956) sayılabilir.

Tarzan, popüler edebiyat ve sinemanın en ünlü ve en uzun ömürlü kahramanlarından. ABD'li romancı Edgar Rice Burroughs'un yarattığı Tarzan'ın ilk öyküsü 1912'de bir dergide yayımlanmıştı. Gördüğü ilgi üzerine Burroughs ilk Tarzan romanı *Tarzan of the Apes*'i (1914; *Tarzan Maymun Adam*, 1971, 1981) yayımladı ve bunu bütün dünyada 25 milyonun üstünde satan bir dizi kitap izledi.

Johnny Weissmuller (sağdan ikinci) *Tarzan* filminde
ABC Ajansı

Burroughs romanlarında renkli, abartılı bir dille, soylu bir İngiliz'in oğlu olan Tarzan'ın Afrika cangıllarında terk edilmesini ve maymunlar tarafından büyütülmesini anlatıyordu. Yaşadığı olanaksız, ama heyecan verici serüvenler sırasında İngilizce öğrenen Tarzan, Amerikalı bir bilim adamının kızı olan Jane'le karşılaşıp ona âşık oluyordu. 1918'de çekilen *Tarzan of the Apes* filminde Elmo Lincoln beyazperdenin ilk Tarzan'ı oldu. Daha sonra çekilen birçok filmde çeşitli oyuncular Tarzan rolünde ağaçtan ağaca uçtu. Bunların en ünlüsüyse eski Olimpiyat Oyunları yüzme şampiyonlarından Johnny Weissmuller'dı. Tarzan ayrıca çizgi romanlarla radyo ve televizyondaki çok sayıda serüvenin de kahramanı oldu.

Tasadaylar, Filipinler'de, Mindanao'nun dağlık yağmur ormanlarında yaşayan küçük insan topluluğu. Filipinler Azınlıklar Bakanı Manuel Elizalde'nin açıklaması üzerine antropologların ilk kez 1971'de karşılaştığı Tasadayların sayısı o tarihte 25 kadardı. Açıklamaya göre, yöredeki yerleşik kabilelerin onları keşfettiği 1966'ya değin fiilen yalıtılmış durumda Taş Çağını yaşamışlardı. Mağaralarda oturan ve toplayıcılıkla geçinen topluluğun başlıca gıdası yabani yamdı; ayrıca kurbağa, iribaş, küçük balık, yengeç, tırtıl, palmiye meyvesi ve yabani muz yiyiyorlardı. Yalnızca yapraktan yapılmış peştamal ve etek giyinen, kaba taş araçlar (balta ve kazma) ve tahta aletler (ateş yakmak için kullanılan burgular ve kazma çubukları) kullanan topluluğun av ya da savaş silahı yoktu.

Tasadayların bulunması, yüzyılın en ilginç antropoloji keşiflerinden biri olarak kabul edildi ve uluslararası yayın organlarında geniş yer aldı. Ama 1986'da Tasadayların, Elizalde ile eski devlet başkanı Ferdinand Marcos'un öteki adamlarınca reklam amacıyla bir araya getirilmiş düzmece bir topluluk olduğu öne sürüldü. İsviçreli gazeteci Oswald Iten Tasadayların yaşadığı bölgeye gitmiş, orada boş mağaralarla karşılaşmış, ardından da Tasadayları yakındaki bir köyde Batılı giysiler içinde, Japon malı radyoları dinlerken bulmuştu. Iten'e göre Tasadaylar gerçekte yörede yaşayan ve kültürel bakımdan daha ileri olan Manubo-Blit kabilesindendi; bunlar Elizalde'nin düzenlemesi üzerine mağaralara yerleşmiş ve ilkel giysilere bürünmüştü. Bu savın doğruluğu kesin olarak belirlenmiş değilse de antropologların çoğu Tasadayların bir kandırmaca olduğu görüşündedir.

tasarı geometri, nokta, çizgi, düzlem ve yüzeylerin uzayda birbirleriyle ilişkilerini inceleyen geometri dalı. Üç boyutlu cisimlerin (örn. yapıların ya da makine parçalarının) kâğıt üzerinde, bir başka deyişle, iki boyutlu olarak görüntülenmesini sağlayan tasarı geometri yöntemleri, teknik resmin ve mimari çizimin temelini oluşturur. Bu yöntemleri sistemli bir biçimde ilk kez Fransız matematikçi Gaspard Monge, *La Géométrie descriptive* (1801; Tasarı Geometri) adlı yapıtında ortaya koymuştur. Tasarı geometride temel yöntem dikçizgisel (ortografik) izdüşüm yöntemidir. Bu yöntemde cismin üç koordinat düzlemi (örneğin, bir küpün arka, sol yan ve alt yüzleri) üzerinde dikey izdüşümleri alınır; sonra yatay düzlem (alt yüz) ve profil düzlemi (sol yan yüz), düşey düzlemle (arka yüz) aynı düzleme yatacak biçimde döndürülür. Böylece cismin her biri ikişer boyutlu üç tane izdüşümü tek bir düzlem üzerinde gösterilmiş olur. Çoğu kez yatay düzlemdeki izdüşüm (üstten görünüş ya da plan) ve düşey düzlemdeki izdüşüm (önden görünüş) ile yetinilir.

tasarım, bir ürün ortaya koymaya yönelik düşünsel ya da maddi çalışmalar süreci. Bunu ürünün gerçekleştirilmesi aşaması izler. Tasarım sözcüğü güzel sanatlarla uygulamalı sanatlarda daha dar anlamda da kullanılır ve asıl yapıtın gerçekleştirilmesi sırasında yönlendirici olan proje, çizim, maket vb'nin tümüne tasarım denir. Bu iki anlamda da endüstri, mimarlık, sahne, giysi vb tasarımlarından söz edilir.

Bir ürünün tasarımında genel olarak dört öğe göz önünde bulundurulur. Bunlar kullanılan malzeme ya da malzemelerin olanakları, bu malzemelerin amaçlanan işleve uyarlanmasında kullanılan yöntemler, parçaların bütün içinde yan yana geliş biçimi ve ürünün onu izleyecek ya da kullanacak olanlar üzerindeki olası etkisidir.

tasarımcılık, felsefede, zihnin dış dünyadaki maddi nesnelerin kendileri yerine, yalnızca imgelerini ya da tasarımlarını algıladığını ileri süren bilgi kuramı. Bu imgeler dış nesnelerin tam karşılığı olmayabileceği için, söz konusu kuram bilginin geçerliliğini tartışmalı kılar. Bazı felsefi çevrelerde bugün de geçerli olan bu öğretinin kökleri 17. yüzyılda Descartes'çılığa, 18. yüzyılda John Locke ve David Hume'un deneyciliğine ve Immanuel Kant'ın idealizmine dayanır.

tasarruf, cari gelirin gelecekte kullanılmak için ayrılan bölümü ya da belirli bir dönemde bu yolla biriktirilmiş kaynaklar. Tasarruf, banka mevduatlarında artış, tahvil satın alımı ya da nakit artışı biçiminde olabilir. Bireylerin tasarruf eğilimini bugün tüketmekle gelecekte tüketmek arasındaki tercihleri, gelecekteki gelirlerine ilişkin beklentileri ve bir ölçüde de faiz oranı etkiler.

Toplam ulusal tasarruf, ulusal gelirden tüketim ve vergiler çıkarılarak bulunur. Safi milli hasıladan tüketim mal ve hizmetleri ile devlet harcamaları için alınan malların çıkarılmasıyla da toplam ulusal tasarruf elde edilebilir. Ulusal gelir hesaplarında tasarruf her zaman yatırıma eşittir. Tasarrufun bir başka ölçüsü de belirli bir zaman diliminde toplam net değerdeki artıştır.

Yatırımla ilişkisi nedeniyle tasarruf bir ülkenin ekonomik gelişmesinde önem taşır. Eğer üretken servette bir artış olması isteniyorsa, bazı bireylerin gelirlerinin tümünü tüketmemesi gerekmektedir. Ama ilerleme yalnızca tasarrufa bağlı değildir; aynı zamanda, yatırım yapmak isteyecek ve böylece üretken kapasiteyi artıracak bireyler de olmalıdır.

tasarruf eğilimi, iktisatta, tüketicilerin tasarruf ettikleri miktarın toplam gelire ya da gelirdeki artışa oranı. Ortalama tasarruf eğilimi toplam tasarrufun toplam gelire oranıdır. Marjinal tasarruf eğilimi ise, tasarruftaki değişimin gelirdeki değişime oranıdır. Tüketim eğilimiyle tasarruf eğiliminin toplamı her zaman bire eşittir. *Ayrıca bak.* tüketim eğilimi.

tasavvuf, SUFİZM olarak da bilinir, İslam'da, müminin Tanrı'nın doğrudan bilgisine ulaşmasını amaçlayan düşünce, inanç ve yaşam biçimi. Dinler tarihindeki genel terimle İslamın mistik boyutunu belirten tasavvuf sözcüğünün, bu yaşam biçimini benimsemiş kişileri (mutasavvıf) adlandırmak için kullanılan sufi(*) sözcüğünden türediği kabul edilir.

Tasavvuf tarihinin dönemlere ayrılmasında değişik yaklaşımlar vardır. Bunlardan biri tasavvufu tarikatlar öncesi (7-13. yy) ve tarikatlar sonrası (14-20. yy) olmak üzere iki dönemde inceler. Bir başka yaklaşıma göre tasavvuf tarihi kuruluş (7-8. yy), gelişme (9-14. yy) ve taklit (15. yy'den günümüze) dönemlerine ayrılır. Üçüncü yaklaşım tasavvuf tarihinde Hz. Muham-

med'den Cüneyd-i Bağdadi'ye (7-9. yy), Cüneyd'den Muhyiddin Arabi'ye (10-13. yy) ve Muhyiddin Arabi'den günümüze değin olmak üzere üç dönem ayırt eder. En yaygın olan dördüncü yaklaşıma göre ise tasavvuf zühd, tasavvuf, felsefi tasavvuf ve tarikatlar dönemi olmak üzere başlıca dört dönemde incelenir. Buna göre tasavvufun kuruluş (zühd), sistemleşme (tasavvuf ve felsefi tasavvuf) ve tarikatlar (taklit) evrelerinden geçtiği söylenebilir.

Kuruluş döneminde tasavvufun temel niteliği maddi değerlerden yüz çevirerek katıksız bir dinsel yaşamı gerçekleştirme çabasıydı. Emeviler döneminde yöneticilerin dünyevi amaçları öne çıkaran tutumlarına duyulan tepkiyle ilk zahidler Haricilerin yol açtığı kargaşanın da etkisiyle toplumdan uzaklaşarak (uzlet) bireysel bir dinsel yaşama yöneldi. Bu yaşam biçimi zamanla tevekkül (her durumda Tanrı'ya güvenme), riyazet ve mücahede (nefsin arındırılmasına, eğitilmesine yönelik çilecilik), sabır (belaları gönül hoşnutluğu içinde kabullenme), haşyetullah (Tanrı korkusu), aşk (Tanrı'ya duyulan sınırsız sevgi), vera (günahlardan ve günah kuşkusu taşıyan şeylerden uzaklaşma), hüzün (geçmiş davranışlardan dolayı duyulan endişe) gibi öğelerle beslenerek zenginleştirildi.

Zühd döneminin abid (kulluk eden), nasik (boyun eğen, ibadet eden), kurra (okuyan, kendini ibadete veren), bekkaun (Tanrı aşkıyla ağlayanlar), haifun (Tanrı'dan korkanlar) gibi adlarla da anılan başlıca temsilcileri Veysel Karani (ö. 657), Hasan Basri (ö. 728), İbrahim bin Edhem (ö. 778), Fudayl bin İyaz (ö. 802), Davud Tai (ö. 781), Şakik Belhi (ö. 780), Cafer Sadık (ö. 766), Süfyanü's-Sevri (ö. 778), Abdullah bin Mübarek (ö. 797) ve Rabia-i Adeviye' dir (ö. 801).

9. yüzyıldan başlayarak tasavvuf iki farklı doğrultuda sistemleşme sürecine girdi. İslam kurallarına uygunluğu önemsemeyen ya da gerektiğinde bu kuralları kendince yorumlayan birinci doğrultu bir yandan tasavvufun ilke, kural ve yöntemlerini belirlerken, bir yandan da Eski Yunan, Yahudi, Hıristiyan, Hint ve İran gelenek ve inançlarının etkilerini taşıyan çeşitli kuramlar geliştirdi. Tanrı'ya doğru manevi bir yolculuk olarak tanımlanan tasavvuf yaşamının durakları (makam), tanrısal durumları (hal) belirlendi; sonunda fena (beşeri niteliklerin tanrısal niteliklere dönüşmesi) kuramına ulaşıldı. Bunu peygamberlik anlayışına yakın bir velilik anlayışı, "hatemü'l-enbiya"ya (son peygamber) karşılık "hatemü'l-evliya" (son veli) düşüncesi izledi. Velinin olağanüstü güçler taşıdığı inancı yayıldı. Bu öğretiye göre evren, varlığını ve işleyişini bir veliler yönetimine (ricalü'l-gayb) borçluydu. Tanrı bütün ad ve nitelikleriyle velide (insan-ı kâmil) tecelli ediyor, onun ağzından konuşuyordu (şatahat).

Bu doğrultuda gelişen tasavvuf anlayışı İslam bilginlerinin şiddetli eleştirilerine uğradı. Bazı mutasavvıflar zındıklıkla suçlanarak sürüldü, hapsedildi, öldürüldü (örn. Zünnun-ı Mısri, Şihabeddin Sühreverdi, Hallac-ı Mansur). Ama yeni tasavvuf anlayışı buna karşın gelişmesini sürdürdü. Muhyiddin Arabi'yle (ö. 1240), varlığın birliği (vahdet-i vücud) öğretisine dayalı felsefi bir sisteme dönüştü. Tasavvufun bu doğrultuda gelişmesine katkıda bulunan başlıca mutasavvıflar arasında Bayezid-i Bistami (ö. 874), Hallac-ı Mansur (ö. 922), Şihabeddin Sühreverdi (ö. 1191), Ebu Said Ebu'l-Hayr (ö. 1048), Hakim Tirmizi (ö. 898), Nifferi (ö. 965), Attar (ö. 1220), Mevlânâ Celaleddin Rumi (ö. 1273), Sadreddin Konevi (ö. 1274), Fahreddin İraki (ö. 1289), Molla Câmi (ö. 1492), Kemaleddin Kâşani (ö. 1330), Şebüsteri (ö. 1320), Abdülkerim Cili (ö. 1422) ve Abdullah Bosnavi (ö. 1644) sayılabilir.

Bu doğrultunun karşısında gelişen ikinci doğrultu, ya birincinin ortaya attığı kuramları karşıt kuramlarla (örn. fena kuramını bekâ kuramıyla) dengeleme ya da onları İslam kuralları açısından yeniden yorumlama yolunu izledi. Birincinin hemen tümüyle reddettiği akıl ve düşünceye olabildiğince önem verdi. Varlığın birliği öğretisinin karşısına, görülenlerin birliği (vahdet-i şuhud) öğretisini çıkardı. Tasavvufun bu doğrultuda gelişmesine katkıda bulunan başlıca mutasavvıflar arasında da Muhasibi (ö. 857), Cüneyd-i Bağdadi (ö. 910), Serrac (ö. 988), Ebi Talib Mekki (ö. 996), Kelabazi (ö. 995), Kuşeyri (ö. 1072), Hucviri (ö. 1072), Gazali (ö. 1111) ve Sirhindi (ö. 1624) sayılabilir.

Tasavvuf, 12. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kurumlaşma ve örgütlenme sürecine girdi. Tasavvufun pratik kural ve yöntemlerini kendi anlayışları doğrultusunda yeniden belirleyen mutasavvıflar genellikle kendi adlarıyla anılan tarikatları(*) kurdular. Tasavvufun daha da yaygınlık kazanmasını sağlayan tarikatlar varlıklarını günümüze değin sürdürdüler.

Tasavvuf düşüncesi, İslam tarihinde büyük önem taşır. Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca yazılan tasavvufi aşk şiirleri, tasavvuf edebiyatının altın çağının ürünleridir. İslamın Hindistan, Orta Asya, Anadolu ve Afrika'da yayılmasında mutasavvıfların büyük rolü olmuştur.

tasavvuf müziği, TEKKE MÜZİĞİ olarak da bilinir, dinsel Türk müziğinin en gelişmiş dalı.

Çeşitli tarikatların tekke ya da dergâhlarında, büyük çoğunlukla tarikat mensuplarınca icra edilen tasavvuf müziği geniş ölçüde sözlü bir müziktir. Tarikatlar içinde müziğe en büyük önemi Mevleviler vermiştir. Bunun sonucu olarak Türk tasavvuf müziğinin en gelişmiş kolunu Mevlevi müziği oluşturur. Bektaşi nefesleri dışında, ilahilerin pek çoğu neredeyse bütün tarikatlarda okunur. Bazı ilahilerin güftelerinde ise, belli bir tarikatın ya da o tarikatın kurucusunun adı ya da o tarikata özgü kavramlar geçer. Böyle ilahiler genellikle başka tarikatların ayinlerinde okunmaz.

Tasavvuf müziği repertuvarının büyük bölümünü ilahiler oluşturur. Bundan başka durak, tevşih, temcit ve münacaat, naat, tesbih, şugl, savt gibi besteli yapıtlar da vardır. Tasavvuf müziğinin en büyük formu, Mevlevilerin "ayin-i şerif" dedikleri yapıtlarınkidir (*bak.* Mevlevi ayini). Bu yapıtlar makam ve usul bakımından geniş bir kurallar bütününe uyarlar. Bektaşi nefeslerine özgü usuller de vardır (*bak.* nefes).

Tasavvuf müziğinde dindışı müziğin tüm makamları da kullanılmıştır. Usullerin en yaygınları ise devrikebir, devrirevan, aksaksemai, yürüksemai, evfer, sofyan, düyek, Bektaşi raksanı, Bektaşi raksı, Bektaşi devrirevanı ve evsattır.

Tasavvuf müziğine özgü bir melodi anlayışından söz etmek kolay değildir. Mevlevi ayinleri, tevşihler, "sanatlı" ilahiler, duraklar, dindışı müziğin büyük formlarındaki melodi anlayışına uygun olarak bestelenmiştir; melodik cümleler oldukça uzun ve ağdalı, tempo genellikle ağırdır. Ama ilahilerin çoğu, hemen herkesin kolaylıkla ezberleyebileceği ölçüde basit yapıdadır. Nefesler ve öbür tasavvufi parçalar da bu tanıma uygundur. Bu parçalar içinde koyu bir hüznü yansıtanlar olduğu gibi, sevinci ve "ruh hafifliği"ni aşılayanlar da vardır.

tasfiye, hukukta, özel kişilerin mal varlıklarına ilişkin hesapların incelenmesi, aktif ve pasifin saptanması ve mal varlığının geleceğinin belirlenmesi gibi işlemlerden oluşan süreç.

Bir ticari ortaklığın dağılarak sona ermesi durumunda tasfiye yoluna başvurulur. Ortaklığın başka bir ortaklıkla birleşmesi, bir limited ortaklığa dönüştürülmesi ya da bir kamu tüzel kişisine devredilmesi gibi durumlarda tasfiye yapılmaz. Ana sözleşme uyarınca ya da genel kurul kararıyla ayrıca tasfiye memuru atanmadıkça tasfiye işleri, yönetim kurulunca yapılır. Tasfiye sürecinin başlangıcında ortaklığın mali durumu incelenerek envanter defterleriyle bilanço buna göre düzenlenir ve genel kurulun onayına sunulur. Bundan sonra alacaklılar alacaklarını bildirmeye çağrılır. Bildirimde bulunmayan alacaklıların alacaklarıyla henüz vadesi gelmemiş olan borçların karşılığı olan para notere verilir. Genel kurul tersine karar vermemişse ortaklığın aktifleri pazarlık yoluyla satılabilir.

Tasfiye, tüccar sıfatını taşıyan özel kişilerin iflasında da uygulanan bir süreçtir. İflas durumunda müflise ait ve haczedilebilir nitelikte olan mallar, haklar ve alacaklar iflas idaresince saptanır ve müflisin borçlarının ödenmesini sağlayıcı icra işlemleri yapılır. İcra ve iflas hukukunda iki tür tasfiye kabul edilmiştir.

Müflisin mallarının adi tasfiye giderlerini karşılayacağı anlaşılırsa, adi tasfiye yöntemi uygulanır. Adi tasfiye için önce iflas dairesince verilen bir ilanla alacaklıların toplanması sağlanır. Bu toplanmada seçilen iflas idaresi iflas masası alacaklarını tahsil eder, gerektiği durumlarda acele satışlar yapar, üçüncü kişilerin istihkak iddiaları hakkında karar verir ve alacakları inceleyerek buna göre sıra cetvelini düzenler. Daha sonra ikinci alacaklılar toplanması için alacakları tamamen ya da kısmen kabul edilen alacaklılara çağrı yapılır. Bu toplanmada iflas idaresinin yaptığı tasfiye işlemleri incelenir, iflas idaresinin görevine devam edip etmemesine karar verilir. Ardından iflas idaresi, iflas masasındaki malların satışı ve paraların alacaklılar arasında paylaştırılması gibi işleri yerine getirerek tasfiyeyi tamamlar.

Müflisin mallarının adi tasfiye giderlerini karşılamayacağı anlaşılırsa, basit tasfiye yöntemi seçilir. Bu yöntemde iflas idaresi oluşturma yoluna gidilmeksizin tasfiye işlemleri iflas dairesince yürütülür. Ayrıca adi tasfiyenin altı ay içinde bitirilememesi durumunda alacaklılar basit tasfiye yönteminin uygulanmasını kararlaştırabilirler. Adi tasfiyenin alacaklıların toplanması dışındaki hükümleri basit tasfiye yönteminde de uygulanır.

Her iki yöntemde tasfiyenin tamamlanmasından sonra iflas dairesi iflasa karar vermiş olan ticaret mahkemesine bir son rapor verir ve ticaret mahkemesi de iflasın kapanmasını kararlaştırır.

tasım, KIYAS olarak da bilinir, mantıkta, iki öncül ve bir sonuçtan oluşan tümdengelimli geçerli kanıtlama. En genel biçimi, her birinin iki kez kullanıldığı üç terimli koşulsuz tasımdır: "Her insan ölümlüdür; hiçbir tanrı ölümlü değildir; o halde hiçbir insan tanrı değildir." Bu tür tasımlardaki kanıtlamanın geçerliliği, öncüller ortaya konduktan sonra, çelişkiye düşmeden sonucun doğru olmadığının ileri sürülememesine dayanır.

tasım kuramı, TASIM MANTIĞI olarak da bilinir, verilmiş öncüllerden doğru sonuçlar

çıkarmak amacıyla, mantıksal terimlerin, yöneten deyim ve yapıların biçimsel analizi. İÖ y. 350'de Aristoteles'in *Analytika protera*'sında (*Birinci Analitikler*) geliştirilmiştir. Biçimsel mantığın en eski dalıdır.

Çağdaş tasım kuramının iki inceleme alanı vardır: Aristoteles'in ele aldığı koşulsuz (kategorik) tasım kuramı basit önermelerle bunların zorunluluk ya da olanaklılık bildiren kipliklerine (mod) göre değişimlerini inceler. Koşulsuz olmayan tasım kuramı ise önermeleri bir bütün olarak birim alan mantıksal çıkarım biçimidir; kökeni Stoacı mantıkçılara değin uzanmakla birlikte, John Neville Keynes'in *Studies and Exercises in Formal Logic* (1884; Biçimsel Mantık İncelemeleri ve Alıştırmaları) adlı yapıtının yayımlanmasına değin tasım kuramının ayrı bir kolu olarak görülmemiştir.

Verilmiş herhangi bir öncül ya da sonucun doğruluğunu ya da yanlışlığını bilmek çıkarımın geçerliliğini belirlemeye yetmez. Bir kanıtlamanın geçerliliğini anlayabilmek için onun mantıksal biçimini kavramak gerekir. Bu sorunun ele alındığı geleneksel kategorik tasım kuramında önce tüm önermeler dört temel biçime indirgenir.

Her __ (bir) __ dir.
Hiçbir __ (bir) __ değildir.
Bazı (en az bir) __ (bir) __ dir
Bazı__(bir)__değildir.

Bu biçimler Latince *affirmo* (evetleme) ve *nego* (değilleme) terimlerindeki ünlülerle, sırasıyla *A*, *E*, *I* ve *O* önermeleri olarak anılır. Evetleme ve değilleme arasındaki ayrımın niteliksel, ilk iki biçimin tümel kapsamıyla son iki biçimin tikel kapsamı arasındaki ayrımın ise niceliksel olduğu kabul edilir.

Yukarıdaki önermelerde boşlukları dolduran sözcüklere "terim" denir. Bunlar tekil (örn. Ayşe) ya da genel (örn. kızlar) olabilir. Genel terimlerin kullanımına ilişkin çok önemli bir ayrım, bunların kaplam ve içlemleriyle ilgilidir. Kaplam, bir terimle anlatılan bireyler kümesini, içlem ise terimi tanımlayan nitelikler kümesini belirtir. İlk boşluğu dolduran terim önermenin öznesi, ikinci boşluğu dolduran terim ise yüklemidir.

20. yüzyıl başlarında ünlenen mantıkçı Jan Lukasiewicz'in kullandığı işaret sisteminde genel terimler ya da ad simgeleri *a*, *b* ve *c* harfleriyle, önerme biçimlerini belirten dört tasım yöneticisi ise *A*, *E*, *I* ve *O* harfleriyle gösterilir. Buna göre, "Her *b*, *a*'dır" önermesi "*Aba*", "Bazı *b*'ler *a*'dır" önermesi "*Iba*", "Hiçbir *b*, *a* değildir" önermesi "*Eba*" ve "Bazı *b*'ler *a* değildir" önermesi "*Oba*" biçiminde yazılır. Bu önermeler arasındaki ilişkiler incelendiğinde aşağıdaki önermelerin tüm *a* ve *b* terimleri için doğru olduğu görülür.

Aba ve *Eba* ikisi birden değil.
Eğer *Aba* ise, o halde *Iba*.
Eğer *Eba* ise, o halde *Oba*
Ya *Iba* ya da *Oba*.
Aba, *Oba*'nın değillemesine eşdeğerdir.
Eba, *Iba*'nın değillemesine eşdeğerdir.

Terimlerin sırası tersine çevrilirse önermenin "basit evriği" elde edilir, ama bunun yanında, bir *A* önermesinin yerine *I*, ya da bir *E* önermesinin yerine *O* önermesi getirilirse başlangıçtaki önermenin "sınırlı evriği" ortaya çıkar. Önermelerle bunların basit evrikleri arasında çoğunlukla karşıolum dörtgeniyle gösterilen mantıksal ilişkiler şöyledir: *E* ve *I* önermeleri basit evrikleriyle eşdeğer ya da eşsayılıdır (yani *Eba* ve *Iba*, sırasıyla *Eab* ve *Iab*'yle özdeştir). Bir *Aba* önermesi basit evriği *Aab* ile eşdeğer olmasa da, sınırlı evriği *Iab*'yi içerir, ama onun tarafından içerilmez. *Conversio per accidens* (ilineksel [rastlantısal] evirme) denen bu çıkarım türü *Eba*'nın *Oab*'yi içermesi örneğinde de geçerlidir. Buna karşılık *Oba* *Aab*'yi ne içerir, ne de onun tarafından içerilir; bu durum "*O* önermeleri evirilmez" biçiminde ifade edilir. Bir önermenin, niteliğinin değiştirilmesiyle ikinci teriminin değillenmesi sonucunda ortaya çıkan önermeyle eşdeğerliğine artçevirme denir. Son çıkarım türü olan tamdevirme ise bazı önermelerin, ad simgelerinin ikisi birden değillenerek sıraları tersine çevrildiğinde ortaya çıkan önermeyi içermesinden ötürü elde edilir.

Koşulsuz tasım iki öncülden bir sonuç çıkarılması anlamına gelir ve dört tanımlayıcı niteliği vardır: 1) Her üç önerme *A*, *E*, *I* ya da *O* önermesi biçimindedir; 2) çıkarım sonucunun öznesi (küçük terim) öncüllerden birinde (küçük öncül) geçer; 3) çıkarım sonucunun yüklemi (büyük terim) de öbür öncülde (büyük öncül) geçer; 4) öncüllerde geriye kalan iki terimin yerinde tek bir terim (orta terim) yer alır. Bir tasımdaki üç önermeden her birinde nitelik ve niceliğin dört bileşiminden biri yer alabileceğine göre, koşulsuz tasımda 64 ayrı kip bulunabilir. Her kip dört biçimin (önermeler içi terim dizilişi) herhangi birinde geçebilir ve böylece 256 olası biçim elde edilir. Tasım kuramının önemli görevlerinden biri de bu çok sayıdaki olası biçimi az sayıda geçerli biçime indirgemektir.

Aristoteles 14'ü kuşkuya yer vermeyen, 5'i de çekince içeren 19 geçerli kip kabul eder. Bu 19 tasımın 5'inin tümel sonuçları olduğundan, "her" ile başlayan önermelerin "bazı" ile başlayan önermelere dönüştürülmesiyle geçerli kip sayısı 24'e çıkarılabilir. Aristoteles, tanıtın dolaysız indirgeme, dolaylı indirgeme ya da *reductio ad impossibile* (olanaksıza indirgeme) ile sağlandığı bir aksiyom sistemi kullanarak tüm tasımları birinci biçimin tasımlarına indirgemeyi başarmıştır. Günümüzde, terimleri "boş küme" olup olmadıklarına bakmaksızın kullanabilmek amacıyla, tasım kuramı Boole cebirinin özel bir biçimi haline getirilmiştir. Bu tür bir cebirde, sınıf (küme) bileşim ve kesişim işlemlerinin yanı sıra evrensel küme ve boş küme kavramları da kullanılmaktadır. Bu sistemle elde edilen 15 kip tasım kuramının yüklemler mantığında yorumlanmış teoremlerini oluşturur.

Koşulsuz olmayan tasımlar ya koşullu ya da tikel-evetlemeli olabilir; bazı yaklaşımlarda bunlara bir de bağlaşık tasımlar sınıfı eklenir. Koşulsuz olmayan tasım kuramı ile koşulsuz tasım kuramı arasındaki başlıca fark, birincinin bileşik terimleri inceleyen bir yüklemler mantığı, ikincisinin ise analiz edilmemiş tam önermeleri birim alan bir önermeler mantığı olmasıdır. Koşullu tasımda "$p \supset q$" (p, q'yu içerir) biçimindeki tüm önermelere salt adı verilir. İki geçerli kipi bulunan karma koşullu tasımlarda ise bir koşullu ve bir koşulsuz öncül ile bir koşulsuz sonuç vardır. "Ya... ya da ..." biçiminde bir yöneticiden oluşan tikel-evetlemeli tasımların da iki önemli kipi vardır. 20. yüzyılda koşulsuz olmayan tasım kavramı, karmaşık ve bileşik önermelerin yanında kurucu ve yıkıcı kipleriyle ikilemleri de içine alacak biçimde genişletilmiştir.

Tasien kültür, Nil'in doğu kıyısında el-Badari ve Dehr Tasa'da ortaya çıkarılan, büyük olasılıkla Yukarı Mısır'daki bilinen en eski kültür evresi (İÖ y. 4500). Tasien kültüre ait buluntular, onu izleyen Badarien kültürünkilerle karışmıştır. Metalin tanınmaması ve çanak çömleğinin ilkel görüntüsü daha eski bir tarihi akla getirmekle birlikte, Tasien kültürün Badarien kültür ile çağdaş olma olasılığı da vardır. Buluntulardan Tasalıların kaba buğday ve arpa yetiştiren, koyun ve keçi besleyen yerleşik tarımcı bir halk olduğu anlaşılmaktadır. Çanak çömleklerinin niteliği oldukça iyidir. Ölülerini genellikle hasır tabutlar içinde, vücutları ikiye katlanmış durumda gömmüşlerdir.

Tasikmalaya, Endonezya'da, Cava Adasının batısındaki Batı Cava (Jawa Barat) ilinde (*propinsi*) kent ve ilçe (*kabupaten*). Tasikmalaya kenti, dağlık Preanger bölgesinde, Bandung'un 80 km güneydoğusunda, deniz düzeyinden 351 m yükseklikte yer alır. Kuzeydoğusundaki Bandung ve güneybatısındaki Cilacap ile kara ve demir yolu bağlantısı vardır. Nüfusun çoğunluğunu Müslüman Cavalılar oluşturur; yörede Çinli ve Hintli göçmenler de yaşar. Tasikmalaya'da 1948'de Müslümanların kurdukları bağımsız devlet kısa süre sonra Hollandalılar tarafından yıkıldı. Kent, pirinç, mısır, yerfıstığı ve kauçuk üretilen bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir. Yörede kese, tepsi, çanta, yer hasırı, kâse, hasır şapka ve kâğıt şemsiye üretilir. Tasikmalaya, bir tür tırmanıcı palmiye ve vidağacı (*pandanus*) liflerinden dokunmuş kumaşları ve ipekli batikleri ile ünlüdür. Kentte büyük bir cami vardır. Nüfus (1980) kent, 165.297; ilçe, 1.593.303.

taslak, ESKIZ olarak da bilinir, bir sanatçının kesin ve ayrıntılı biçimde gerçekleştireceği bir çalışma için yaptığı ilk model, karalama ya da çizim.

Bir taslakta daha çok ortaya genel bir desen çıkarmak, bir kompozisyon yapmak,

"Madonna ve Çocuk", Raffaello'nun siyah tebeşir ve mürekkeple yaptığı bir taslak; Albertina, Viyana
Albertina, Viyana

çalışmanın düzenini ortaya koymak ve genel havasını belirlemek gibi noktalar üzerinde durulur. Böyle bir taslak genellikle sanatçının kendisi için yaptığı bir ön çalışmadır. Ama örneğin, Raffaello ya da Rubens gibi atölyelerinde bir tür seri üretim düzeni kurmuş olan ressamlar, yapıtlarını yardımcılarının tamamlayabilmesi için de taslaklar hazırlamışlardır.

Genel olarak üç tür taslak olduğu söylenebilir. Kroki olarak da adlandırılan birinci türde sanatçı, gördüğü ve daha sonra bir yapıt haline getirmek istediği bir olayı ya da sahneyi basit çizgilerle kâğıda geçirir. Poşad (*pochade*) olarak bilinen ikinci türde bir manzaranın atmosferik etkileri ve genel havası genellikle renkli olarak saptanır.

Üçüncü tür ise özellikle portre çalışmalarına yöneliktir; bunda yüzün ifadesi, başın dönüşü ve modelin başka fiziksel özellikleri gibi şeylerin belirtilmesiyle yetinilir.

Taslak çalışmaları 18. yüzyıldan sonra yeni bir anlam kazanmaya başladı. Romantik anlayışın ayrılmaz parçası olan tazelik ve doğallık, amatör ressamların sayısındaki yükselme, doğaya karşı duyulan hayranlığın artması, seyahat etmenin kolaylaşması gibi etmenler, mürekkep, kurşunkalem, suluboya gibi gösterişsiz malzemelerin kullanıldığı, çoğu kez basit, iddiasız resimler olan taslakların pek çok kişi tarafından bitmiş tablolar gibi değerlendirilmesine yol açtı. Günümüzde de, örneğin John Constable'ın taslakları, bitmiş çalışmalar kadar değerli sayılmaktadır.

taslı taş, Tarihöncesi dinlerde, tas biçiminde işaretler oyulmuş sunak taşı, megalitik mezar ya da tekil taş parça. Daha çok İskandinavya ile Kuzey ve Orta Almanya'da ortaya çıkarılan ve büyük bölümü Neolitik Çağa tarihlenen taslı taşların Alt Paleolitik Çağdan ve yazılı tarihe geçişin başlarından kalma örneklerine de rastlanmıştır. Çoğu araştırmacı güneşle ilgili başka oymalarla birlikte bulunmalarından hareketle taslı taşların güneş sembolleri olduğu kanısını taşımaktadır. Ama bunların kökeni ve işlevi konusunda hâlâ görüş ayrılıkları vardır.

Tasman, Abel Janszoon (d. 1603?, Lutjegast, Felemenk - ö. bir olasılıkla 22 Ocak 1659'dan önce, kesinlikle 5 Şubat 1661'den önce), en ünlü Felemenkli denizci ve kâşif. Tasmanya, Yeni Zelanda, Tonga ve Fiji adalarını keşfetmiştir. Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hizmetindeki ilk yolculuğunda (1642-43) Hint Okyanusu, Avustralasya (Avustralya ve Yeni Zelanda) ve Güney Pasifik'i keşfetmiş, ikinci yolculuğunda (1644) ise Avustralya ve Güney Pasifik sularında dolaşmıştır.

1632 ya da 1633'te Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hizmetine girdi ve ilk keşif yolculuğunu 1634'te "Mocha" gemisinin kaptanı olarak Ceram Adasına (bugün Endonezya'da Seram) yaptı. 1639'da tuğamiral Mathijs Hendrickszoon Quast'ın komutası altında Japonya'nın doğusundaki denizlerde "altın ve gümüş adalarını" aramak için düzenlenen sefere katıldı. Japonya, Formoza, Kamboçya ve Sumatra'ya yaptığı bir dizi ticaret yolculuğundan sonra Hollanda Doğu Hint Adaları genel valisi Anthony van Diemen tarafından Felemenklilerin Güney Yarıküre'de düzenlediği en büyük keşif yolculuğuna komuta etmek üzere seçildi.

14 Ağustos 1642'de Batavia'dan (bugün Cakarta) "Heemskerk" ve "Zeehaen" adlı iki gemiyle yola çıkarak Mauritius'a gitti (5 Eylül - 8 Ekim). Daha sonra güneye ve doğuya yönelerek yaklaşık 94° doğu boylamında, ulaştığı en güneydeki nokta olan 49° güney enlemine geldi. Buradan kuzeye dönerek 24 Kasım'da 42°20' güney enleminde karaya ulaştı ve güney kıyılarını dolaştığı bu topraklara Van Diemen Toprakları (bugün Tasmanya) adını verdi. 5 Aralık'ta toplanan subaylar kurulu incelemelerin sürdürülmesine karşı çıkınca, Bass Boğazını keşfetme olanağını kaçırdı. Yolculuğunu doğuya doğru sürdürerek 13 Aralık'ta 42°10' güney enleminde Yeni Zelanda'daki Güney Adasına ulaştı ve kıyıyı inceleyerek kuzeye doğru çıktı. Kuzey ve Güney adaları arasındaki boğaza girdiyse de bu boğazın bir körfez olduğunu sandı. 4 Ocak 1643'te Kuzey Burnunda Yeni Zelanda'dan ayrıldı. W.C. Schouten ve Jacques Le Maire tarafından Güney Amerika'nın güneyinde keşfedilen "Staten Landt"la (Staten Adası) bağlantılı olabileceğini sandığı güney kıtasının batı kıyısını keşfetmiş olabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle keşfine, Hollanda yasama meclisinin onuruna aynı adı verdi.

Doğuya giderek Şili'ye ulaşılabileceğine inandığından kuzeydoğuya dönerek 21 Ocak'ta Tonga'yı ve 6 Şubat'ta Fiji Adalarını keşfetti. Kuzeybatıya yönelerek 1 Nisan'da Yeni Gine sularına ve 14 Temmuz 1643'te Batavia'ya ulaştı. On ay süren yolculuk böylece, yalnızca 10 denizcinin hastalıktan ölmesiyle sona ermiş oldu. Tasman Avustralya'yı görmeden çevresini dolaşarak, varsayımsal güney kıtasından ayrı olduğunu belirlemiş oluyordu.

Tasman'ın başarılarına karşın kumpanya kurulu, keşfettiği toprakların ve Şili'ye geçiş yolunun araştırılmasında ihmali olduğuna karar verdi. 1644'te Yeni Gine, "bilinen büyük güney kıtası" (batı Avustralya), Van Diemen Toprakları ve "bilinmeyen güney kıtası" arasındaki ilişkileri belirlemek üzere yeniden bir güney seferine gönderildi. 29 Şubat'ta Batavia'dan denize açılarak Yeni Gine'nin güney kıyısı boyunca güneydoğuya doğru yol aldı, Avustralya'daki Carpentaria Körfezine ulaştı ve sığ bir körfez sandığı Torres Boğazına kuzeydoğudan girdi. Daha sonra, Avustralya'nın doğu kıyısını izleyerek 22° güney enlemine kadar indi.

Yarbay rütbesine yükseltilmesine ve Batavia Adalet Konseyi üyeliğine getirilmesine karşın, zengin topraklar keşfedemediği için kumpanya ikinci gezisini de başarısız buldu. 1647'de Siyam'a (bugün Tayland) giden bir ticaret filosuna komuta etti. Ertesi yıl Filipinler'de İspanyollara karşı donanmanın bir filosuna komuta etti. Birkaç yıl sonra Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hizmetinden ayrıldı.

Tasman Denizi, Büyük Okyanusun güneybatı kesiminde deniz. Batısında Avustralya'nın güneydoğu kıyıları ve Tasmanya, doğusunda da Yeni Zelanda yer alır; kuzeyde Mucan Denizi ile birleşir. Genişliği yaklaşık 2.250 km'dir; yüzölçümü 2.300.000 km²'yi bulur. Tasmanya ile Avustralya arasındaki Bass Boğazıyla güneybatıdaki Hint Okyanusuna, Yeni Zelanda'daki Kuzey ve Güney adaları arasındaki Cook Boğazı aracılığıyla da doğudaki Büyük Okyanusa bağlanır.

Adını 1642'de bölgeye gelen Felemenkli denizci Abel Janszoon Tasman'dan almıştır. Tasman Denizinin Yeni Zelanda ve Avustralya kıyılarını 1770'lerde kaptan James Cook ve öteki İngiliz denizciler keşfetti. En derin yeri 5.200 m olan denizin tabanındaki en ilginç oluşum Tasman Havzasıdır. Güney Ekvator Akıntısının ve alize rüzgârlarının etkisiyle oluşan ve güneye doğru hareket eden Doğu Avustralya Akıntısı(*) etkisini en çok Avustralya kıyılarında gösterir. Tasman Denizinin doğu kesiminde yüzey sularının hareketini ocaktan hazirana değin Büyük Okyanusun batısından gelen bir akıntı, temmuz-aralık arasında da Cook Boğazı yoluyla kuzeye yönelen soğuk Alt-Antarktika suları belirler. Bu akıntıların etkisiyle Tasman Denizinin güneyinde ılıman, kuzeyinde ise astropik bir iklim hüküm sürer. Batı rüzgârları kuşağında bulunan Tasman Denizinde sık sık fırtınalar görülür. Yeni Zelanda, Güneydoğu Avustralya ve Tasmanya arasındaki denizyolları Tasman Denizinden geçer. Denizin kıyılarındaki başlıca ekonomik etkinlik balıkçılıktır; Bass Boğazının doğu ucundaki Gippsland Havzasında petrol yatakları bulunur.

Tasman Jeosenklinali, Avustralya'nın doğusunda, yerkabuğunda yer alan ve içine Paleozoyik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) kayaçlarının çökelmiş olduğu doğrusal çukurluk. Tortul ve volkanik kayaçlar, güneyde Tasmanya'dan kuzeyde York Burnuna kadar uzanan geniş bir kuşağın içinde çökelmiştir. Jeosenklinalin varlığı sırasında bir dizi dağoluşumu ya da biçim değişikliği hareketi gerçekleşmiş ve bu olaylar kayaç katmanlarının kıvrımlanmasına yol açmıştır. Jeosenklinali etkileyen en önemli dağoluşumu olayları Ordovisiyen Dönemdeki (y. 500-430 milyon yıl önce) Benambran dağoluşumu, Silüriyen Dönemin (y. 430-395 milyon yıl önce) sonlarındaki Bowning dağoluşumu, Devoniyen Dönemin (y. 395-345 milyon yıl önce) ortalarındaki Tabberabberan dağoluşumu, Karbonifer Dönemin (y. 345-280 milyon yıl önce) başlarındaki Kanimblan dağoluşumu ve Permiyen Dönemdeki (y. 280-225 milyon yıl önce) Hunter-Bowen dağoluşumu hareketleridir. Tasman Jeosenklinalinde oluşan katmanların üzerinde yer alan Paleozoyik sonrası kayaçlar temel olarak düzgündür; Avustralya'nın doğu kesimlerinin Permiyen Dönemden beri kararlı bir yapıda olmasının nedeni de bu durumdur.

Tasman Yarımadası, Avustralya'da, Tasmanya'nın güneydoğusunda yarımada. Eaglehawk Kıstağıyla Forestier Yarımadasına bağlanır. 520 km²'lik bir alanı kaplar. Batıda Storm Körfezi, kuzeyde de Norfolk Körfezi ve Tasman Deniziyle çevrili olan yarımadanın üç kolu vardır. Yarımadadaki sık ormanlarla kaplı tepelerin yüksekliği bazı yerlerde 460 m'yi aşar; denizin aşındırdığı kıyıları uçurumlar ve sarp kayalıklarla kaplıdır. 1642'de Felemenkli gemici Abel Tasman'ın keşfettiği yarımadada kurulan ilk yerleşme, güney kıyısındaki Port Arthur'da bulunan ceza kolonisi (1830) oldu. Günümüzde çok sayıda turist çeken koloninin bir bölümü onarılmıştır. Yarımadadaki küçük sayfiye kasabaları ile çiftlikler Arthur Karayolu'yla yaklaşık 100 km batıdaki Hobart'a bağlanır. Yarımada Avustralya tarihsel mirasının bir parçası olarak koruma altına alınmıştır.

Tasmanlar, Tasmanya'da yaşamış, Avustralya ırkından Yerli halk.

25-40 bin yıl kadar önce adaya geldikleri sanılan Tasmanların yaklaşık 10 bin yıl önce deniz seviyesinde ortaya çıkan genel bir yükselme sonucunda Bass Boğazının su altında kalması üzerine anakarayla bağlantısı kesildi. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalı kâşifler geldiğinde nüfusları büyük olasılıkla 4 bin kadardı. Ada farklı lehçeler konuşan çok sayıda kabile arasında bölünmüştü; her birinin av alanlarının sınırları belirlenmişti. Geçimlerini karada ve denizde memeli hayvan avlayarak, kabuklu deniz hayvanları ve sebze toplayarak sağlıyorlardı. Sıcak aylarda 15-50 kişilik aile grupları halinde iç kısımlardaki açık ormanlara ve bozkırlara taşınıyor, soğuk aylarda ise kıyılara dönüyorlardı. Gruplar bazen *corroboree* (önemli olayları kutlamak için yapılan bir dans) yapmak, avlanmak ya da saldırıya karşı korunmak için bir araya gelirdi.

Tasmanlar tahta kargılar, sopalar, kemikten ve yontma taştan aletler ve silahlar üretirlerdi. Ayrıca sepet örgüsü ve kıyı ulaşımı için ağaç kabuğundan kanolar yaparlardı. Tasmanlardan günümüze doğal nesneleri ve gelenekleşmiş simgeleri yansı-

tan; kayalar üzerine oyulmuş birkaç yapıt kalmıştır.

Avrupalıların Tasmanya'da ilk sürekli yerleşimi 1803'te gerçekleşti. 1804'te beyazların bir grup Tasmana hiçbir kışkırtma olmaksızın saldırması, Kara Savaş'ın (1804-30) ilk aşamasını başlattı. Avrupalılar Yerlilerin av alanlarını ele geçirdiler, besin kaynaklarını tükettiler, kadınlarına saldırdılar, erkeklerini öldürdüler. Tasmanların direnme girişimleri Avrupalıların üstün silahları ve gücüyle karşılaştı. 1831-35 arasında, geri kalan yaklaşık 200 Tasmanın imhasını önlemeye ve uzlaşma sağlamaya yönelik son bir çabayla Yerliler Flinders Adasına gönderildi. Toplumsal örgütlenmeleri ve geleneksel yaşam biçimleri yıkılan, yabancıların getirdikleri hastalıklara ve onların "uygarlaştırma" girişimlerine dayanamayan Tasmanlar kısa sürede öldüler. Tasman halkının Tasmanya'daki son üyesi Truganini 1876'da öldü. Güney Avustralya'daki Kanguru Adasında yaşamakta olan bir başka Tasman kadını da 1888'e kadar yaşadı. Tasmanlarla öteki Yerli halkların beyazlarla karışımından oluşan bazı topluluklar varlığını sürdürmektedir.

Tasmanya, eskiden VAN DIEMEN TOPRAKLARI, Avustralya'nın güneydoğu açığında ada ve eyalet. Yüzölçümü 67.800 km², başkenti Hobart'tır.

Üçgen biçimindeki Tasmanya Adası, Bass Boğazı ile anakaradaki Victoria eyaletinden ayrılır. Aynı boğaz adanın doğusundaki Tasman Denizinden, güneybatısına düşen Hint Okyanusuna geçişi sağlar. Tasmanya Adası dışında başkent Hobart'ın güneydoğu açığındaki Güney Bruny Adası, Bass Boğazındaki King ve Flinders adaları, çevredeki sayısız adacık ve Tasmanya anakarasının yaklaşık 1.450 km güneydoğusundaki kutupaltı Macquarie Adası da eyalet sınırları içindedir.

Eyaletin adı, adayı belirleyen (1642) ilk Avrupalı olan Felemenkli kâşif Abel Tasman'dan gelir. Ama ada 1856'ya değin Tasman'dan sonra bölgeye gelen kâşif Van Diemen'in adıyla anılmıştır. Dağlık bir yapısı olan ada, Avustralya'nın hidroelektrik enerji potansiyelinin büyük bölümünü barındırır.

Kuzeybatıdaki bazı alanlar dışında Tasmanya toprakları verimsizdir. İklim, adanın hemen her bölgesinde nemlidir. Yağış miktarının en yüksek olduğu bölgelerde ılıman yağmur ormanları, özellikle de kayın ve mersin ağaçları bulunur. Yıllık ortalama yağış miktarının 750-1.500 mm arasında değiştiği kesimlerde yüksek nitelikli okaliptüs ağaçları yetişir.

Gerçek yağmur ormanlarında hayvan varlığı kısıtlıdır; geniş okaliptüs ormanlarında ise çok sayıda hayvan türü yaşar. Başlıca kuşlar, balyiyen, alakarga, saksağan, kakadu ve papağan cinsleridir. Memeliler arasında keselisansar ve tasmanyaşeytanı gibi keseli etçiller sayılabilir. Ayakotu ve bataklık kaplı alanlarda vombatlar, kıyı kesimindeki fundalıklarda ornitorenk ve ekidne gibi yumurtlayan memeliler yaşar.

Tasmanya yeraltı kaynakları açısından çok zengindir. Savage Irmağında demir, Roseberry'de çinko, kurşun ve bakır, Queenstown'da bakır, kuzeydoğuda kalay ve tungsten, Fingal Vadisinde ise artık önemini yitirmekle birlikte kömür yatakları vardır. Orta ve batı kesimlerden hidroelektrik enerji sağlanır. Batıdaki ormanlardan sert odunluk kereste, ayrıca kâğıt ve kâğıt hamuru sanayileri için hammadde elde edilir. Elektrometalurji ve elektrokimya sanayileri ekonomide önemli yer tutar. Adanın yerli halkı Tasmanlar(*), adaya beyazların gelmesiyle imha edildi. 1855-56'da özyönetimli bir koloni olan Tasmanya 1901'de Avustralya'ya bağlı bir eyalet oldu.

Başkent Hobart'taki eyalet parlamentosu, nispi temsil yöntemiyle seçilen 35 üyeli bir Temsilciler Meclisi ile 19 üyeli bir Yasama Meclisi'nden oluşur. Başlıca siyasal partiler Avustralya İşçi Partisi ve Liberal Parti'dir.

Tasmanya'da nüfusun azlığına karşın canlı bir kültürel yaşam görülür. 1890'da kurulan Tasmanya Üniversitesi'nin ve daha disiplinli olan liseler ile üniversite arasında geçiş sağlayan okulların bunda önemli payı vardır. Bu öğrenim sistemi ilk kez 1960'larda Tasmanya'da uygulamaya konmuştur. Eyalette çok sayıda orkestra ve müzik topluluğu bulunur. Avustralya Yayın Komisyonu'na (ABC) bağlı Tasmanya Senfoni Orkestrası, Hobart ve Launceston belediye meclislerince desteklenir. Tasmanya'da ayrıca film şenlikleri ve *eisteddfod*'lar (Gal şair ve müzisyenlerinin toplantısı) düzenlenmektedir. Nüfus (1992 tah.) 470.300.

Tasmanya dilleri, 1877'den önce Tasmanya'nın yerli halkının konuştuğu diller. Bugün halk da, dilleri de kalmamıştır. Tasmanya dilleriyle öteki diller arasında herhangi bir akrabalık kurulamamıştır.

Dilbilimciler birbirleriyle akraba olan Tasmanya dillerini iki öbeğe ayırır: Tasmanya'nın batı ve kuzey kesimlerinde konuşulan dilleri kapsayan batı öbeği ile Tasmanya'nın doğusunda konuşulan üç dilden oluşan doğu öbeği.

tasmanyakurdu (*Thylacinus cynocephalus*), Tasmanya'ya özgü keseli memeli türü. Yaşayan en iri yırtıcı keseli olan bu türü bazı uzmanlar tek başına *Thylacinidae* familyasında, öbürleri keselisansarların ve keselifarelerin de yer aldığı *Dasyuridae* familyasında sınıflandırırlar. Tasmanyakurdunun uzunluğu, 50-65 cm'lik kuyruğuyla birlikte 100-130 cm, postu sarıya çalan kahverengidir. Sırtında 16-18 kadar koyu renkli enine çizgi bulunur. Uzun yüzüyle tilkiyi andırır. Geceleri kanguru ve kuş avlar. Dişi, karnındaki ağzı geriye açılan dar kesede 2-4 yavru taşıyabilir.

Tasmanyakurdu (*Thylacinus cynocephalus*)
Richard Ellis'in çizimi

Tasmanyakurdu koyunları ve tavukları öldürdüğü için insanlarca avlanmış, 1910'larda iyice azalmıştır. 1930'larda vurulan bir tasmanyakurdunun türünün son örneği olduğu sanılmaktadır.

tasmanyaşeytanı (*Sarcophilus harrisii*), *Dasyuridae* familyasından iri başlı, tıknaz gövdeli keseli memeli türü. Uzunluğu, 23-30 cm'lik tüylü kuyruğuyla birlikte 50-80 cm dolayındadır.

Dış görünüşüyle az da olsa ayıyı andırır. Postu genel olarak siyah ve kahverengi karışımıdır. Göğsünde beyaz bir leke bulunur. Bazen yanlarında da beyaz benekler görülür. Tasmanyaşeytanının güçlü çeneleri ve büyük dişleri vardır. Adını ürkütücü görünüşünden, hırlamasından ve saldırgan davranışlarından alır. Valabi kadar iri hayvanları avlamakla birlikte leş yediği de olur. Dişi 31 gün süren gebelikten sonra 3 ya da 4 yavru doğurur. Yavrular doğumdan sonra beş ay kadar dişinin kesesinde kalırlar.

Tasmanyaşeytanı (*Sarcophilus harrisii*)
John Yates—Shostal/EB Inc

Yakın zamanlarda Avustralya'da soyu tükenen tasmanyaşeytanı günümüzde yalnız Tasmanya'nın uzak kayalık kesimlerinde yaşar.

TASS, tam adı TELEGRAFNOE AGENTSVO SOVETSKOVO SOYUZA (Rusçada "Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı"), 1925-91 arasında SSCB'nin resmî haber ajansı, 1925'te, devrim hükümetinin ilk haber ajansı olan ve çarlığın Petersburg'daki haber ajansını devralan ROSTA'nın yerine kurulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasına değin TASS Bakanlar Kurulu'na karşı sorumluydu. Bütün ülkeyi saran yaygın haber ağı, Sovyet gazeteleri ile radyo ve televizyon kuruluşlarının başlıca haber kaynağıydı. Ayrıca 100'ü aşkın ülkede bürolan ve muhabirleri vardı; gelişmiş Batılı ülkelerle Doğu Avrupa ve Üçüncü Dünya ülkelerinin haber ajansları da TASS'ın müşterileri arasındaydı. TASS'ın uluslararası bültenleri Rusçanın yanı sıra İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca ve Arapça olarak da aktarılıyordu. Devlet politikası ve uluslararası sorunlarla ilgili yayınları resmî tutumu yansıtıyordu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra TASS iki birime ayrılarak yeniden örgütlendi. Rusya'yla ilgili haberler veren birim Rusya Enformasyon Telgraf Ajansı (ITAR), Bağımsız Devletler Topluluğu'nun öteki üyeleriyle ilgili haberler veren birimse Topluluk Ülkeleri Telgraf Ajansı (TASS) adını aldı.

Tassie, James (d. 15 Temmuz 1735, Pollokshaws, Glasgow yakınları - ö. 1 Haziran 1799, Londra, İngiltere), İskoçyalı değerli taş oyma sanatçısı.

Duvarcı ustası olarak çalışırken bir yandan da Glasgow'daki Foulis Akademisi'ne devam ederek heykel çalıştı. 1763'te gittiği Dublin'de Henry Quin'in laboratuvarına yardımcı olarak girdi. Quin boş zamanlarını eski mücevher taşlarını kopya ederek değerlendiriyordu. İkisi birlikte bu tür kopyaları yapmaya elverişli beyaz bir mine bileşimi geliştirdiler. Tassie bu bileşimle hem saydam, hem yarı saydam taklit taşlar yaparak bunları çeşitli değerli taşlara benzeterek renklendirdi. Bunların üstüne hem *intaglio* denen (çoğu zaman mühürlerde kullanılan) oyma, hem de kamayö denen kabartma desenler uyguladı.

Tassie 1766'da taşındığı Londra'da sipariş üzerine ünlü mücevherlerin kopyalarını yapmaya başladı. 1780'lerin başında Rus çariçesi II. Yekaterina (Büyük) ona ünlü koleksiyonu için (bugün Petersburg'daki Ermitaj'da bulunan) binlerce parça kopya ettirdi.

Tassie *Catalogue of Impressions in Sulphur of Antique and Modern Gems* (1775; Eski ve Yeni Mücevherlerin Kükürt Kopyaları Katalogu) adlı yapıtında *intaglio* ve kamayö desenli çeşitli taklit taşların listesini verdi. 1782'de, Baron Münchausen öykülerinin yaratıcısı olan, bilim adamı ve serüvenci Rudolf Erich Raspe'yi kataloglarını hazırlaması için yanına aldı. Raspe, 1791'de *A Descriptive Catalogue of a General Collection of Ancient and Modern Gems* (Eski ve Yeni Mücevherlerden Oluşan Genel Bir Koleksiyonun Betimsel Katalogu) adlı yapıtı yayımladı. Elli yedi resimli levha içeren kitapta 15 bini aşkın kopya parça betimleniyordu.

Tassie, Wedgwood fabrikasında dökülmek üzere birçok *intaglio* ve kamayö kalıbı hazırladı. Yaklaşık 1793'te kopyasının yapılması için ünlü Portland Vazosu'nun(*) alçıdan kalıbını hazırladı. Wedgwood'da vazonun gözeneksiz sert seramikten sırsız kopyalarını üretti.

Tassie döneminin ünlü kişilerinden birçoğunun madalyonlarını yaptı. Yüz elliyi aşkın böyle madalyonunun bulunduğu Edinburg'daki İskoçya Ulusal Portre Galerisi'nde bugün kendi portresi de görülebilir.

Tassie'nin ölümünden sonra yeğeni William Tassie (1777-1860) taklit değerli taş üretimini sürdürdü. Üstlerinde özdeyişler ya da amblemlerin kazılı olduğu taklit taş mühür ve mücevherleri çok tutuldu. Tassie amcasının başlattığı koleksiyonu sürdürerek 20 bin parçanın üzerine çıkarttı.

Tassili-n-Ajjer, Cezayir'in güneyinde Tarihöncesi kaya resimlerinin bulunduğu bölge. Orta Sahra'nın orta bölümünde kayalık bir platodur. Bilim adamları ve arkeologlar 19. yüzyılda bulunan resimlerin tarihini kesin olarak saptayamamışlardır.

Tassili'deki kaya resimlerinde üç ayrı üslup görülürse de hepsinin aynı dönemde yapılmış olduğu sanılır. Arkaik üsluptaki resimlerde geniş boyalı yüzeyler koyu mor çizgilerle çevrilmiştir. Büyük hayvan ve çoğu maskeli insan figürleri aynı üslubu yansıtır; bütün sahneler baştan başa soyut geometrik simgelerle kaplıdır. Daha doğalcı

Tassili-n-Ajjer'deki kaya resimlerinden bir ayrıntı, Cezayir
J. D. Lajoux

nitelikteki ikinci üslupta insanlar ve hayvanlar çok ayrıntılı olarak sahnelenmiştir. Daha kübist sayılabilecek üçüncü üslupta ise koyu renkli kırık biçimler açık renk alanlarla birbirinden ayrılmıştır. Tekerlek de ilk bu üsluptaki sahnelerde görülür.

Tassili'de büyük olasılıkla mezar heykeli olarak biçimlendirilmiş taşlar da bulunmuştur. Bunlar genellikle cinsel organları simgeleyen anıtsal figürlerdir. Taş üstüne yapılmış resimlerin çokluğuna karşılık eski Tassili halkının pek fazla taş oyma ve kabartma yapmamış olduğu görülür. Uzmanlar kayaların üstündeki hiyeroglif dilini çözemedikleri için bu sanat ürünlerinin önemi ve bu sanatsal zenginliğin neden özellikle bu yörede oluştuğu henüz açıklanamamıştır.

Tasso, Torquato (d. 11 Mart 1544, Sorrento, Napoli Krallığı - ö. 25 Nisan 1595, Roma), İtalyan Rönesansı'nın geç dönem şairlerinden. I. Haçlı Seferi'nde Kudüs'ün Hıristiyanlarca ele geçirilmesini konu alan *Gerusalemme liberata* (1581; Kurtarılmış Kudüs) adlı epik şiiriyle tanınır.

Şair ve saray görevlisi Bernardo Tasso ile Porzia de' Rossi'nin oğluydu. Ailenin başına gelen felaketler yüzünden zor bir çocukluk geçirdi. Babasının Urbino dükünün hizmetinde bulunduğu dönemde dükün oğluyla birlikte öğrenim gördü ve Haçlıların öykülerini dinleyerek yetişti. 1559'da Venedik'te *ottava rima*(*) olarak bilinen kıta biçimini kullandığı *Gerusalemme liberata* adlı yapıtını yazmaya başladı. Çok geçmeden, büyük olasılıkla tarihsel bir destan yazacak kadar deneyimli olmadığını anlayarak bu yapıtını yanda bıraktı ve şövalyelik ile ilgili temalara yöneldi. Bu dönemde yazdığı *Rinaldo* teknik ustalığını kanıtladıysa da şiirsel dehasını göstermekten uzaktı.

1560'ta hukuk öğrenimi için gönderildiği Padova'da hümanist ve eleştirmen Sperone Speroni ile tanışan Tasso, onun gözetiminde Aristoteles'in *Peri poetikes*'ini (*Poetika*, 1961, 1984) inceledi. Daha sonra *Discorsi dell'arte poetica* (Şiir Sanatı Üzerine Söyleşiler) adlı yapıtını yazmaya başladı. 1565'te Este kardinali Luigi'nin hizmetine girdi, ve bu dönemde Este dükü II. Alfonso'nun kız kardeşleri için en güzel lirik şiirlerinden

Torquato Tasso, Federico Zuccari'nin bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1594
L. Locatelli-Milesi-Tombini, Bergamo, İtalya

bazılarını yazdı. 1570'te kardinal ile birlikte gittiği Paris'te Fransız şair Pierre Ronsard ile tanıştı. 1571'de Ferrara'ya dönerek Este dükünün hizmetine girdi. 1573'te yazdığı *Aminta* adlı pastoral oyununda, Ferrara'daki saray yaşamını yücelterek anlattı. Aynı yıl "Galealto re di Norvegia" (Norveç Kralı Galealto) adlı bir trajedi yazmaya başladı.

Tasso, Padova'da bulunduğu yıllarda yazmaya başladığı başyapıtı *Gerusalemme liberata*'yı 1575'te tamamladı. Godefroi de Bouillon'un komutasındaki bir Hıristiyan ordusunun I. Haçlı Seferi'nin son aylarında kazandığı zaferleri anlattığı bu yapıtında Rönesans'a özgü katı destan kuralları ile kendi lirik fantezileri arasında bir denge kurmaya çalışmış, tarihsel olayları bir dizi romantik ve doğaüstü öyküyle zenginleştirmiştir.

Bu destanın şiirsel yeniliğinin bilincinde olan Tasso yapıtını eleştirmenlere göstermek için Roma'ya gitti. 1576'da Ferrara'ya döndükten sonra *Gerusalemme liberata*'yı eleştirilerin ışığında gözden geçirmeye karar verdi. Ama bu çalışması sırasında yapıtına yöneltilen eleştirileri kabullenmek ve reddetmek arasında bocalayarak ruhsal bir bunalıma düştü. Ertesi yıllarda şiddetli sinir krizleri geçirmeye başlayınca Ferrara dükünün emriyle S. Anna Hastanesi'ne kapatıldı (1579-86). Hastanede geçirdiği yıllarda birkaç felsefi ve ahlaki diyalog yazdı; bunlar ve bu dönemde yazdığı mektuplar 16. yüzyıl İtalyan edebiyatının en güzel düzyazı örneklerindendir. 1581'de *Gerusalemme liberata*'nın ilk baskısıyla *Rime e prose*'nin (Şiirler ve Düzyazılar) bazı bölümleri yayımlandı. Çok geçmeden İtalyan eleştirmenler arasında Tasso'nun destanıyla, kısa bir süre önce yaşamış olan Ludovico Ariosto'nun şövalyelikle ilgili *Orlando furioso* (Çılgın Orlando) adlı şiirini karşılaştıran bir tartışma başladı. Tasso da bu tartışmaya bir *Apologia* (Savunma) ile katıldı.

Temmuz 1586'da Mantova prensi Vincenzo Gonzaga'nın yardımıyla hastaneden çıkarak onun hizmetine giren Tasso, Mantova'da adı sonradan *Re Torrismondo* (Kral Torrismondo) olarak değiştirilen "Galealto re di Norvegia" adlı trajedisini tamamladı. Ama rahatsızlıkları yeniden başlayınca Mantova'dan ayrıldı ve son yıllarını Roma ve Napoli'de geçirdi. *Monte Oliveto* (Zeytinlik Dağı) ile *Le sette giornate del mondo creato* (Dünyanın Yaratılışında Yedi Gün) adlı dinsel şiirlerini bu dönemde yazdı. Roma'da, Papa VIII. Clemens'in yeğeni Kardinal Cinzio Aldobrandini'nin evinde yaşamaya başlayan Tasso, *Gerusalemme liberata*'nın bir uyarlaması olan *Gerusalemme conquistata* (1593; Fethedilmiş Kudüs) adlı yapıtını kardinale ithaf etti; Tasso'nun dönemin edebiyat ve ahlak kurallarına boyun eğdiğini gösteren bu yapıt, *Gerusalemme liberata*'nın şiirsel yetkinliğine ulaşamamıştır. Tasso *Lagrime di Maria Vergine* (Bakire Meryem'in Gözyaşları) ve *Lagrime di Gesù Cristo* (Hz. İsa'nın Gözyaşları) adlı iki dinsel şiir daha yazdıktan sonra Haziran 1594'te Napoli'ye giderek *Discorsi del poema eroico*'yu (Epik Şiir Üzerine Konuşmalar) yayımladı. Kasım 1594'te Roma'ya döndükten sonra, papa kendisine yıllık maaş bağladı ve onu başşair yapacağına söz verdi. Ama Tasso mart ayında hastalandı ve S. Onofrio Manastırı'na kaldırıldıktan birkaç hafta sonra öldü.

Yaşamı boyunca, özellikle *Aminta* adlı yapıtında belirgin olan hazcı dünya görüşü ile Karşı Reform hareketi doğrultusundaki katı dinsel inancı arasında bocalayan Tasso, zamanla çalkantılı yaşamı, akıl hastalığı, romantik aşklarıyla bir efsane kahramanı durumuna geldi.

Tassoni, Alessandro (d. 28 Eylül 1565, Modena - ö. 25 Nisan 1635, Modena, İtalya), İtalyan şair, siyaset yazarı ve edebiyat eleştirmeni. Ünlü alaylı destanı *La secchia rapita* (1622; Kovanın Kaçırılması), türünün İtalya'daki ilk ve birçok eleştirmence en iyi örneği kabul edilir.

Tassoni Bologna, Piza ve Ferrara üniversitelerinde kilise hukuku ve medeni hukuk öğrenimi gördü. 1589'da, dilde tutuculuğu temsil eden Crusca Akademisi'ne girdi.

Yaşamının büyük bölümünü Roma'da çeşitli kardinallerin hizmetinde geçirdi. Çok sayıda düzyazı yapıtı arasında en önemlileri, Petrarca ve izleyicilerini eleştirdiği *Considerazioni sopra le rime del Petrarca* (1609; Petrarca'nın Şiirleri Üzerine Gözlemler) ile felsefe, edebiyat, bilim ve siyaset konularındaki düşüncelerini içeren *Dieci libri di pensieri diversi di Alessandro Tassoni*'dir (1620; Alessandro Tassoni'nin Çeşitli Düşüncelerini İçeren On Kitap).

Tassoni'nin en ünlü yapıtı *La secchia rapita*, 14. yüzyıl başında Bologna ve Modena kentleri arasındaki savaşı ve Modenalıların ganimet olarak Bologna kentindeki kovayı kaçırmalarını anlatır. Tassoni'nin şiirinde Bolognalılar kovalarını geri almak için Modenalılara toprak ve tutsak vermeyi önerirler. Şiirde her bölüm ciddi başlar, gülünç ve eğlenceli biçimde, bir saçmalıkla sona erer. Sözü edilen kova bugün Modena'daki katedralde sergilenmektedir.

Tasvir-i Efkâr, İstanbul'da, 1862-1925 arasında yayımlanan siyasal gazete.

Tanzimat Döneminin önde gelen aydınlarından ve *Tercüman-ı Ahval*'in de kurucularından Şinasi tarafından yayımlanmaya başladı (28 Haziran 1862). Şinasi küçük boyda dört sayfa olarak yayımlanan gazetenin ilk sayısındaki sunuş yazısında *Tasvir-i Efkâr*'ın yayımlanma gerekçesini şöyle anlatıyordu: "Devlet milletin vekilidir. Devletin gücü halka götürdüğü iyi hizmetlerden doğar. Halkın bu hizmetlerle ilgili görüşlerine ise gazeteler tercüman olur." *Tasvir-i Efkâr* bu tutumuyla, *Tercüman-ı Ahval* tarafından başlatılan güçlü bir kamuoyu yaratma ve merkezi yönetimin uygulamalarını bu kamuoyuyla denetleme sürecinin en etkili araçlarından biri oldu. Bâbıâli'nin uygulamaları, yayımlanan nizamname ve iradelerle ilgili tartışmalar başlatarak bu doğrultuda çeşitli eleştiriler yöneltti. Gazetenin önde gelen yazarları arasında Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik gibi tanınmış genç edebiyatçılar da vardı.

تصویر افکار
١٢٧٨

Tasvir-i Efkâr'ın 28 Haziran 1862 tarihli ilk sayısının birinci sayfası
Nuri Akbayar Arşivi

Tasvir-i Efkâr'ın eleştirel tutumu, 1865'in ilk aylarında Fransa'ya giden Şinasi'nin görevini üstlenen Namık Kemal'in yönetiminde daha da sertleşti. Bu dönemde Bâbıâli'yi kaygılandıracak ölçüde ağır eleştirilerin *Tasvir-i Efkâr*'da sık sık yer alması ve etkili olduğunun görülmesi üzerine hükümet, gazetede yazmasını engellemek amacıyla Namık Kemal'i valli yardımcısı olarak Erzurum'a atadı (1867). Gazetenin yönetimini Recaizade Mahmud Ekrem ve Kayazade Reşad'a bırakan Namık Kemal Erzurum yerine Fransa'ya giderek siyasal mücadeleyi oradan sürdürmeyi yeğledi. Üzerindeki baskılar artan ve etkisi azalan *Tasvir-i Efkâr* ertesi yıl, 830. sayısıyla yayımına son verdi (1868).

Şinasi'nin ölümünden (1871) sonra *Tasvir-i Efkâr*, matbaasıyla birlikte Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alındı ve gazetenin önde gelen yazarlarından Ebüzziya Tevfik'e bağışlandı. Ebüzziya Tevfik gazeteyi ancak II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra *Yeni Tasvir-i Efkâr* adıyla yayımlamaya başladı (31 Mayıs 1909). Gazetenin başlangıçtaki yayıncılık anlayışını koruyarak Yeni Osmanlılar'ın geçmiş dönemdeki çalışmalarını anlatan yazı ve anılara sık sık yer verdi.

Süleyman Nazif'in de yazarları arasına katıldığı *Yeni Tasvir-i Efkâr* bu yeni dönemde en popüler gazetelerden biri oldu. 1912'de Sadrazam Kâmil Paşa'nın buyruğuyla kapatıldıktan sonra *İntihab-ı Efkâr*, *Tefsir-i Efkâr* adlarıyla yayımlandı. Kâmil Paşa hükümetinin yerini Mahmud Şevket Paşa hükümetinin almasından sonra yeniden *Tasvir-i Efkâr* adını aldı (25 Ocak 1913). Gazetenin yönetimi de, Ebüzziya Tevfik'in ölümü üzerine oğulları Talha Ebüzziya ve Velid Ebüzziya'ya geçti. Velid Ebüzziya'nın Malta'ya sürülmesinin ardından gazete kapandı (16 Nisan 1920). Malta'dan dönüşünde *Tasvir-i Efkâr*'ı *Tevhid-i Efkâr* adıyla yayımlamaya başlayan (15 Haziran 1921) Velid Ebüzziya, Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra iki kez İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Gazete de Takrir-i Sükûn Kanunu'yla 4355. sayısında kapatıldı (6 Mart 1925).

Tasvir-i Efkâr, sonradan TASVIR, 1940-50 arasında İstanbul'da yayımlanan günlük siyasal gazete.

Ziyad Ebüzziya'nın 2 Mayıs 1940'ta yayımlamaya başladığı gazetenin başyazılarını Ziyad Ebüzziya'nın amcası Velid Ebüzziya yazdı. Fotoğrafa ağırlık vermesiyle dikkati çeken gazete, spor yazıları, futbol maçı için kupa koymak gibi yenilikler de getirdi. Tek parti rejimine muhalefet ettiği için 14 kez kapatılan gazetenin adı Velid Ebüzziya'nın ölümünden (11 Ocak 1945) kısa bir süre sonra *Tasvir* olarak değiştirildi.

Başyazılarını Cihad Baban'ın yazdığı *Tasvir*, II. Dünya Savaşı (1939-45) sırasında Almanya'yı destekledi; Turancı olarak nitelendirilebilecek bir yayın çizgisi izledi. Başlıca yazarları Peyami Safa, emekli general H. Emir Erkilet, Muharrem Feyzi Togay, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Orhan Seyfi Orhon'du. Demokrat Parti kurulunca bu partiyi desteklemeye başlayan *Tasvir*'in kadrosunda Mithat Perin, Bahadır Dülger, Tekin Erer, Kadri Kayabal, Atıf Sakar ve Kâmuran Çelebi gibi gazeteciler de yer aldı.

Taş, İstanbul'da 18 Ekim 1958 - 1 Ocak 1959 arasında yayımlanan haftalık mizah dergisi.

Semih Balcıoğlu'nun çıkardığı derginin yazı işleri müdürü Ferruh Doğan'dı. Dergide Semih Balcıoğlu, Ferruh Doğan, Yalçın Çetin, Ferit Öngören ve Ratıp Tahir Burak'ın karikatürleri, Rıfat Ilgaz, Bülent Oran, Aziz Nesin, Çetin Altan, Mehmed Kemal ve Halit Kıvanç'ın yazıları yayımlandı. *Taş*, 13. sayısından sonra Turhan Selçuk, İlhan Selçuk ve Aziz Nesin'in çıkardığı *Karikatür* adlı mizah dergisiyle birleşerek (Ocak 1959) yayımını Temmuz 1959'a değin *Taş-Karikatür* adı altında sürdürdü.

Taş ve *Taş-Karikatür*, dönemin önemli siyasal mizah dergisi *Akbaba*'ya karşı güçlü bir seçenek oluşturmayı amaçlayan yayın çizgisiyle dikkati çekti.

Taş, Erol (d. 1926, Erzurum), karakter rolleriyle ünlenen sinema oyuncusu.

Erol Taş *Yılanların Öcü* filminde, 1962
Turhan Gürkan Arşivi

İlkokuldan sonra öğrenimine devam etmedi. Çeşitli işlerde çalıştı; bir kahvehane işletti. 1957'de *Acı Günler* filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. Çoğunlukla "kötü adam" tiplerini canlandırdığı karakter rolleriyle kısa sürede tanındı. Ertem Göreç'in yönettiği *Duvarların Ötesi*'yle 1965'te, Yılmaz Duru'nun yönettiği *İnce Cumali*'yle 1968'de, Lütfi Ö. Akad'ın yönettiği *Diyet*'le de 1975'te Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi yardımcı erkek oyuncu seçildi. 1980'lerde *Sekiz Sütuna Manşet* dizisindeki başrolünün yanı sıra çeşitli televizyon dizi ve filmlerinde rol aldı. Önemli filmleri arasında *Gecelerin Ötesi* (1960), *Yılanların Öcü* (1962), *Susuz Yaz* (1963), *Hudutların Kanunu* (1966) ve *Bitmeyen Yol* (1965) sayılabilir.

taş alet kültürü, insanoğlunun 2 milyon yıl öncesinden başlayarak geliştirdiği taş aletleri kullanarak yarattığı kültür bütünü. Bugüne çok sayıda örneği kalan bu taş aletler, insangillerin o dönemdeki etkinliklerinin belirlenmesindeki en önemli yardımcılardır. Arkeologlar taş alet kültürlerini, üslup ve kullanımlarına göre birkaç ayrı grup halinde sınıflamışlardır.

En eski taş alet kültürünü 1930'larda Louis ve Mary Leakey bugünkü Tanzanya'daki Olduvai Boğazında ortaya çıkardılar. 1,8-1,2 milyon yıl öncesinden, Alt Pleyistosen Bölümden kalan Olduvai kültürüne ait baltalar, taşların keskin bir ağız oluşana değin birbirlerine vurulmasıyla elde edilmişti. Baltaların keskin ağızlarının kesme-biçme, keskinleştirilmemiş taraflarının da ezmekırma işlerinde kullanıldığı sanılmaktadır.

Yörede bulunan baltaların sayısı ve çeşitliliği karşısında Leakey'ler burada yaşayan insanları *Homo habilis*(*) (yetenekli insan) olarak nitelediler. Olduvai kültürünün kalıntıları, Kuzey Afrika ve Avrupa'da da bulundu.

Paleoantropologlar, Olduvai Boğazındaki birçok eski yerleşim merkezinde 1.400.000 yıl öncesinden kaldığı belirlenen Acheuleen gibi daha gelişmiş kültürlerle karşılaştılar (*bak.* Acheuleen kültür). Alet yapma tekniği daha önceki taşları birbirine vurma yönteminin biraz geliştirilmiş bir biçimi

olmakla birlikte, taş seçimi daha dikkatli yapılıyordu. Alet yapımına en uygun olan çakmaktaşı bulunmadığı zaman kuvars, kuvarsit ve benzeri taşlar kullanılıyordu.

Acheuleen kültür geliştikçe insanlar alet yapımında ustalaştılar. El baltası denen iki yüzlü aletlerin kenarı daha önceki baltalardan daha uzun, daha düzgün ve daha keskindi. İlk el baltaları sert bir tokmakla yapılıyordu. Günümüzden yaklaşık 1 milyon yıl önce daha gelişmiş teknikler ortaya çıktı. Kayalardan kopmuş ve aşınmış taş parçalarını kayalara vurmak yerine bu iş için yumuşak bir tokmak, genellikle de geyik boynuzu kullanıldı. Acheuleen kültür içinde keski, delgi, örs, kazıma araçları, tokmak taşı ve gülle gibi 18 ayrı alet türü saptandı. Bu aletler eski insanın yerel koşullara, mevsim değişikliklerine, ormanlık ve çayırlık çevrelere ve astropik iklime uyabilecek bir kültür geliştirdiğini ortaya koyuyordu.

Acheuleen kültürden sonra Neanderthal insanı(*) ile Sahra'nın kuzeyinde ve doğuda Asya'ya doğru olan yörelerde yerleşen insanların geliştirdiği Mousterien kültür(*), yonga çıkarma tekniğine dayanıyordu. Mousterien dışında Afrika'da, Sahra'nın güneyinde görülen iki ayrı kültür Fauresmith ve Sangoan'dı (*bak.* Fauresmith kültürü; Sangoan kültür). Buralarda bulunan keskin uçlu yonga aletlerin boyu, eninin iki katıydı.

Üst Paleolitik Çağda aletler daha da karmaşık biçimler kazandı. Avrupa'daki Perigordien ve Aurignacien kültürlerde (*bak.* Aurignacien kültür; Perigordien kültür) 80 kadar değişik alet türü bulundu. Bu aletlerin avcılık, hayvan kesme, giysi yapmanın ötesinde ilk insanı modern yaşama yaklaştıran başka çeşitli işlerde de kullanıldığı sanılır.

Kırk bin yıl önce kemikten ve geyik boynuzundan aletler kullanmaları insanlara yeni ufuklar açtı. Daha sonra Cro-Magnon İnsanının(*) yaptığı üstü oymalı kemiklerin, sanatsal ya da törensel amaçlarla kullanıldığı sanılır.

Solutreen kültürün(*) ürünü yaprak biçimindeki bıçaklar da bugün birer sanat yapıtı olarak değerlendirilmektedir.

taş balta, ilk insanlarca geliştirilen en eski kesici alet. Başka bir taşla vurularak yuvarlaklaştırılan ve ağzı keskinleştirilen baltanın bir ağzına da kesici dişler açılırdı. Alet avlanmada, bitki köklerinin kazılmasında ve benzeri başka işlerde kullanılırdı.

taş baskı, LİTOGRAFİ (Yunanca *lithos*: "taş") olarak da bilinir, yağ ve suyun karışmaz oluşundan yararlanılarak gerçekleştirilen düz yüzey baskısı (planografik baskı) işlemi. Bu yöntemde, düz baskı levhası (klişe) üzerindeki imge yağlandıktan sonra levha ıslatılır; nemli alanlar sürülen mürekkebi emmediğinden baskı sırasında buraları boş çıkar. Klişe, özel bir baskı aracıyla (sanat ürünlerinde) doğrudan kâğıda basılabildiği gibi, kauçuk silindirlere de (ticari ürünlerde) basılabilir ve buradan kâğıda aktarılabilir.

Taş baskı tekniği ilk olarak 1798'de Münihli Alois Senefelder(*) tarafından gözenekli kireçtaşı bloklarla uygulanmış, ama Senefelder'in bu yöntemi *Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerey*'de (Kapsamlı Taş Baskı Ders Kitabı) açıklamasına değin gizli tutulmuştur.

Güzel sanatlarda taş baskı. Sanatçılar tarafından yeğlenen elle basma yönteminde baskı taşının hazırlanışı ve kullanılan malzemeler Senefelder'den bu yana fazla değişmemiştir. En çok taş kullanılmakla birlikte bazen çinko ya da aluminyum levha da kullanılır. Baskı işlemi tamamlandıktan sonra metal levhaların yüzeyi de taşta olduğu gibi bozularak imge yok edilir. Sanat ürünlerinde imge yağlı bir mürekkep ya da mumboyayla çizilir. Ardından levha ıslatılıp mürekkep emdirildikten sonra baskı işlemi yapılır. Baskı sırasında yüzeyde aşınma olmadığından tek bir blokla sayısız baskı yapma olanağı vardır, ama sanatsal amaçla kullanılan bloklardan belli sayıda, numaralı ve imzalı baskı yapıldıktan sonra bloklar yok edilir.

Taş baskı 19. yüzyılın ortalarında Fransa'da yaygın olarak kullanıldı. Théodore Géricault, Eugène Delacroix ve o sıralarda Fransa'da bulunan Francisco de Goya, bu tekniği ilk kullanan sanatçılar oldu. Ama bu teknikle en fazla ürün veren Honoré Daumier'dir. Daumier karikatürden özgün baskıya kadar 4 bin dolayında taş baskı yapmış, ayrıca çizimi taş yerine yağlı mürekkeple kâğıda yaparak ilk "aktarma taş baskı" tekniğini geliştirmiştir. Bu yöntemde çizim taş levha üzerine tutturulur ve baskı öyle yapılırdı. Taş üzerine çalışmaktan daha kolay olan bu yöntemde kâğıdın dokusu da baskıya yansıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Edgar Degas ve Édouard Manet de taş baskı üzerine çalışmış, Odilon Redon ise yapıtlarının çoğunu bu yöntemle gerçekleştirmiştir.

"Çizgili Bluz", Pablo Picasso'nun bir taş baskısı, 1949
Museum of Modern Art, New York kantı, © S.P.A.D.E.M., Paris, 1987

Oleografi olarak da anılan renkli taş baskı(*) 19. yüzyılın ikinci yarısında geliştirildi. Yaygın kullanılmasına karşın sonuç çok başarılı olmuyordu. Ama Henri de Toulouse-Lautrec 1890'larda bu yöntemle son derece nitelikli baskılar yaptı. Ardından Paul Gauguin, Pierre Bonnard ve Edouard Vuillard da aynı tekniği başarıyla uyguladılar. ABD'li James McNeill Whistler'in aktarma taş baskı tekniğiyle yaptığı incelikli baskılar, yüzyılın ortalarında ABD'de Currier & Ives şirketinin yaptığı daha kaba baskılarla açık bir karşıtlık oluşturuyordu. 20. yüzyılda Norveçli Edvard Munch ile Käthe Kollwitz, Max Beckmann, Ernst Kirchner gibi Alman dışavurumcuları, José Clemente Orozco, Diego Rivera ve Rufino Tamayo gibi Meksikalı ressamlar, Rockwell Kent, Ben Shahn, Jean Charlot, Robert Rauschenberg gibi ABD'li sanatçılar, Henri Matisse ve Georges Rouault gibi Fransızlar, İspanyol Pablo Picasso ile Henry Moore, Graham Sutherland ve David Hockney gibi İngiliz sanatçılar taş baskıyla güçlü ve etkili imgeler elde ettiler.

Ticari taş baskı. Yaklaşık 1825'ten sonra, geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılmak istenen ticari yayınların basımında taş baskı tekniğinden yararlanan şirketlerin sayısı artmaya başladı. Bunların arasındaki en ünlü yayınevlerinden biri de New York kentindeki Currier & Ives adlı şirketti. Şirket baskılarını siyah mürekkeple gerçekleştiriyor, daha sonra çizimler bir dizi kadın tarafından suluboyayla renklendiriliyordu.

1837'de Godefroy Englemann ve 1839'da Thomas S. Boys, renkli boyayla gerçekleştirilmiş ilk nitelikli renkli taş baskı çalışmalarını ürettiler, ama bu yöntem 1860'a değin fazlaca yaygınlaşmadı. Daha sonraları, 19. yüzyılın sonlarına doğru taş baskı en yaygın renkli çoğaltma tekniği durumuna geldi. Bu ticari baskılarda, her renk için elle ayrı bir taş levha hazırlanıyor ve renkler birbirinin üstüne tek tek basılıyordu. Kimi zaman tek bir imge için 30 kadar ayrı taş levha kullanılıyordu.

1865'te İngiltere'de Hughes & Kimber adlı şirket, buhar gücüyle çalışan ilk taş baskı makinesini kullanmaya başladı. Yöntem, ertesi yıl ABD'de uygulamaya kondu. Bu makinelerde taş levha otomatik merdanelerce nemlendiriliyor ve mürekkeplendiriliyor, kâğıt ise klişeye döner bir silindirle bastırılıyordu.

1853'te İngiltere'de John Strather, ilk ofset taş baskı (ya da kısaca ofset baskı) yönteminin patentini aldı. Ama bu teknik, 1870'lerde düz yataklı baskı makinelerinde metaller üzerine baskı yapmakta kullanılan kauçuk ofset silindirlerinin geliştirilmesine değin pek uygulanamadı. 1860'ta geliştirilerek patenti alınan ışılaktarım (fototransfer) işlemi, duyarlı kâğıt üzerindeki fotoğraf görüntülerinin mürekkeplenerek baskı yüzeyine aktarılabilmesini olanaklı duruma getirdi.

Günümüzde kullanılan en yaygın baskı tekniği olan ofset baskıda(*) mürekkeplenmiş görüntü önce kauçuk bir silindirin üzerine basılır ve daha sonra silindir bu görüntüyü kâğıt ya da başka yüzeyler üzerine aktarır. Kauçuk silindir esnek olduğundan, bu teknikle ahşap, sac, bez, deri gibi malzemelere ve kaba ya da pürüzsüz kâğıt üzerine kolayca baskı yapılabilir. Gazete, dergi, broşür, el ilanı gibi çok sayıda üretilen yayınların basımında da ofset baskı tekniğinden yararlanılır.

Modern rotatif ofset baskı makineleriyle gerçekleştirilen taş baskıyla, ince ayrıntılı görüntüleri büyük bir hızla basmak olanaklıdır. Bu teknikle, filmi alınabilen tüm malzemelerin baskısı yapılabilir.

Türkiye'de taş baskı. Taş baskı tekniğini Türkiye'ye Cailloil Kardeşler(*) olarak bilinen Jacques Cailloil ve Henri Cayol getirdiler. Cailloil Kardeşler, Serasker Hüsrev Mehmed Paşa'nın korumasında, Bâb-ı Serasker'de (sonradan Harbiye Nezareti, bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) ilk taş baskı atölyesini kurdular (1831). İlk taş baskı klişeleri ve matbaa araç gereçleri Avrupa'dan getirtilmişti. Atölyede 50 kadar çırak çalışıyordu. İlk basılan kitaplar askeri eğitim amaçlıydı. Hüsrev Mehmed Paşa'nın seraskerlik görevine son verilince Cailloil Kardeşler de matbaadan çıkarıldı (1836). Henri Cayol, padişah fermanıyla el yazması Türkçe kitapları basma ayrıcalığını elde etti ve Beyoğlu'nda bir taş baskı atölyesi kurdu. Sonradan başka dillerde de baskılar yapan matbaalar kurarak ölünceye değin (1865)

çok sayıda taş baskı ve matbaa ustası yetiştirdi.

Bâb-ı Seraskeri Matbaası, Cailloil'ların ayrılmasından sonra da çalıştı. Çok geçmeden, sağlanan dizgi harfleriyle burada tipo baskı da yapıldı. Taş baskıcılık İstanbul'da hızla yaygınlaştı. 1835'te Maçka'daki Mekteb-i Harbiye'de, basılı kâğıt gereksinimini karşılamak amacıyla kurulan taş baskı atölyesinde kitap da basıldı. 1849'da Tophane'deki Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de, 1850'de Valide Mektebi'nde, 1851'de Darü'l-Maarif'te taş baskı atölyeleri kuruldu.

Aynı dönemde özel atölyeler de yaygınlaştı: 1857'de Tünel başında Löfler'in, 1860'ta Ali Efendi'nin, 1862'de Fatih Sarıgüzel'de Bosnavi el-Hac Muharrem Efendi'nin atölyeleri açıldı. 1883'te İstanbul'un çeşitli yerlerinde 27 taş baskı atölyesi vardı. Bu matbaalar, yazma kitaba alışmış olan halkın benimsediği yazı türünü (talik) ve harflerin kolay okunmasını sağlayan harekeleri kullanarak, basma kitabın da ilgi görmesini sağladılar. Başlangıçta halk kitaplarıyla divanlar basan özel atölyelerde zamanla her çeşit kitap basıldı. Anadolu'da da taş baskı atölyeleri kuruldu. Tipografinin gelişmesi üzerine, 20. yüzyıl başında taş baskıcılık da yavaş yavaş terk edildi.

Taş Han (Bergama), İzmir'in Bergama ilçesinde han. 1432'de yapılmıştır. Ortası avlulu bir yapıdır. Bu avlu üç yandan revaklarla çevrilidir; han odaları revakların arkasına sıralanmıştır. Girişin karşısında ise ahır bölümü yer alır. Burası boydan boya bir beşik tonozla örtülmüştür ve avludan başka dışarıdan da girişi vardır.

Taş Han (Merzifon), Amasya'nın Merzifon ilçesinde, klasik dönem Osmanlı hanı. 17. yüzyılın ikinci yarısında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Alt katı çepeçevre dükkânlarla sarılıdır. Avluda, girişin karşısına gelen bölüm üç katlıdır. Ahır olarak düzenlenmiş alt kata sağdan bir rampayla, soldan bir merdivenle inilir. Ahır yüksek tutulduğu için üzerindeki iki kat da öbür bölümlere göre kademelendirilerek yükseltilmiştir. Han odaları revakların arkasına dizilmemiş, bir koridorun iki yanına sıralanmıştır.

Taş Medrese (Afyon) *bak.* Çay Medresesi

Taş Medrese (Akşehir), Konya'nın Akşehir ilçesinde açık avlulu, üç eyvanlı, tek katlı Anadolu Selçuklu medresesi. Sahib Ata Fahreddin Ali (ö. 1288) tarafından 1250/51'de yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı yapının güneybatıya bakan ön cephesinin ortasında giriş kapısı, sol yanında da medreseye bitişik caminin son cemaat yeri bulunur. Bu ikisi arasında, geride, medresenin içindeki türbenin eyvanı yer alır. İki gözlü son cemaat yerinin solunda minare yükselir. Silindirik gövdeli, iki şerefeli bu anıtsal minare, daha geç tarihli İnce Minareli Medrese'nin (Konya) minaresinin bir benzeridir.

Medresenin giriş kapısının arkasındaki eyvandan geçilince dikdörtgen planlı avlunun dar kenarına ulaşılır. Avlunun sağ ve soldaki uzun kenarları boyunca antik sütun ve sütun başlıklarıyla oluşturulmuş birer revak uzanır. Sağdaki revakların gerisinde hücreler sıralanır. Solda ise iki hücre, ortada bir yan eyvan ve bu eyvandan geçilen türbe yer alır. Giriş eyvanının karşısına gelen avlunun ikinci dar kenarını boydan boya başeyvan kaplar. Bunun iki yanında da kubbeli birer oda vardır.

Taş Medrese (Eğirdir), DÜNDAR BEY MEDRESESİ olarak da bilinir, Isparta'nın Eğirdir ilçesinde, çarşı içinde, Hamidoğullarının kurucusu Dündar Bey'in 14. yüzyıl başında yaptırdığı açık avlulu, iki eyvanlı, iki katlı medrese. Taçkapısındaki yazıtta yer alan 1237/38 tarihi nedeniyle bazı araştırmacılar yapının Anadolu Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad tarafından han olarak yaptırılıp sonradan medreseye çevrildiğini, bazıları da bu taçkapının bir kervansaraydan sökülüp burada kullanıldığını ileri sürerler.

Taçkapının arkasındaki giriş eyvanından avluya geçilir. Bu eyvanın iki yanındaki odalarda üst kata çıkan merdivenler yer alırsa da, yapının üst katı bugün yıkıktır. Avlunun iki yanında revaklar, bunların gerisinde de üçer hücre bulunur. Dördüncü kenar tümüyle başeyvanla kaplıdır.

Taş Mescit, HACI FERRUH ve AKÇE GİZLENMEZ MESCİDİ olarak da bilinir, Konya'da Anadolu Selçuklu veziri Hacı Ferruh'un 1215'te yaptırdığı mescit. Yazıtına göre mimarı Kayserili Ramazan bin Küneş'tir. Yapının ön cephesinde dışarıya taşmayan mermer bir taçkapıyla iki yanında birer pencere bulunur. Çevresi zengin bir biçimde işlenmiş olan taçkapıdan kapalı bir sahanlığa geçilir. Yapının bütün enince uzanan, üzeri enine bir basık sivri tonozla örtülü bu kapalı mekân, daha sonraki açık son cemaat yerlerinin ilk biçimi sayılabilir. Buradan ikinci bir taçkapıyla camiye ulaşılır. Bu taçkapının çevresi alttan yarıya kadar işlenip yarım bırakılmıştır. Kare planlı iç mekânı örten kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Mihrap sol duvardadır ve iç içe geçmiş sekizgenlerle bunları birbirine bağlayan geçmelerden oluşan bordürü, Selçuklu taş işçiliğinin böyle erken bir dönemdeki gelişmişliğini gösteren değerli bir örnektir.

Taşavuz, Türkmenistan'ın kuzeyinde yönetim birimi (*oblast*) ve yönetim biriminin merkezi kent. Harezm Vahasının batısında yer alan kent, Şavat Kanalıyla ikiye ayrılır. Harezm'in batısında bir kale ve pazaryeri olarak kuruldu. 1924'te kent statüsü kazandı. Kentin eski kesimi, kanalın kuzeyinde, yeni kesimi ise kanalın güneyinde kalır. 1950'lerde demiryolunun yapımından sonra gelişen kentte, bir pamuklu dokuma fabrikası ile gıda işleme tesisleri ve taşıt tamir atölyeleri vardır. Aynı zamanda bir halı dokuma merkezi olan Taşavuz, Çarcu-Makat Demiryolu'nun üzerinde yer alır.

Yüzölçümü 73.600 km² olan Taşavuz yönetim biriminin büyük bölümü Karakum Çölü ile kaplıdır; kuzeydoğuda Ceyhun (Amu Derya) Irmağı boyunca uzanan, verimli Harezm Vahasının bir bölümü de Taşavuz'un sınırları içinde kalır. Kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgede ortalama yıllık yağış miktarı 100-150 mm'dir; düşen yağışların büyük bölümü buharlaştığından bölge kuraktır. Nüfus Harezm Vahasında yoğunlaşmıştır; bu yörede pamuk, yonca, tahıl ve kavun yetiştirilir; ipek üretilir. Çölde koyun, keçi ve deve beslenir. Bölgede çırçır ve pamuk yağı fabrikaları vardır. Yönetim birimindeki tek kent, Taşavuz'dur. Modern Kunya-Ürgenç yerleşmesinin yakınlarında, tarihsel Harezm bölgesinin merkezi olan Gürgenç'in yıkıntıları vardır. Nüfus (1991) kent, 117.000; (1991 tah.) yönetim birimi, 738.000.

taşbalığı, *Scorpaeniformes* takımının *Synancejidae* familyasını oluşturan zehirli deniz balıklarının ortak adı. Tümü de *Synanceja* cinsi altında toplanan bu balıklar Güneydoğu Asya'nın sığ kıyı sularında yaşar. Taşbalığı kayalar ya da mercanlar arasında, çamurlu diplerde ve haliçlerde

Taşbalıklarından *Synanceja verrucosa*
Scripps Institution of Oceanography, University of California, San Diego

bulunur. Gövdesi kalın ve basık, başı iri, ağzı geniş, gözleri küçüktür. Sigile benzer kabartılarla kaplı girintili çıkıntılı gövdesini dipte yatarken ayırt etmek çok güçtür. Üstlerine basıldığında sırt yüzgeçlerinin dikenlerinden saplandığı yere boşalan zehir çok ağrı vericidir ve insan için öldürücü olabilir. Uzunluğu 33 cm'ye ulaşabilen *S. verrucosa* en zehirli taşbalıkları arasındadır. Ama bütün türlerin zehiri aynı ölçüde güçlü değildir.

taşbebek, insan ya da hayvan biçimindeki yapma oyuncaklar için kullanılan genel ad.

Tarihöncesine ait taşbebekler büyük olasılıkla tahta, kürk ya da bez gibi dayanıksız malzemelerden yapıldıkları için günümüze ulaşamamıştır. Bilinen ilk örneklerden biri Babil'de bulunan, albatrdan yapılmış, kolları oynayan bir bebek parçasıdır. Eski

Tahtadan bir Mısır bebeği (solda), İÖ 2000; Fransız giysili bir taşbebek (sağda), 19. yy sonları
(Sol) British Museum, Londra; (sağ) Victoria and Albert Museum, Londra; fotoğraf (sağ) John Webb

Mısır mezarlarında da, İÖ 3000-2000 yıllarına ait, düz tahta parçalarından oyulmuş, geometrik desenli, kilden ya da tahta boncuklardan saçları olan bebekler ortaya çıkarılmıştır.

Bazı uzmanlar taşbebeklerin önceleri oyuncak olarak değil, dinsel nedenlerle yapıldığını ileri sürer. Eski Yunan ve Roma'da evlenme çağına gelen kızlar artık kullanmadıkları bebeklerini Diana ya da Venüs'e adarlardı. Yapma bebekler Eski Mısır, Yunan ve Roma'da çocuk mezarlarına, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde ise katakomplara gömülürdü. Antik Çağdan kalma, bezden yapılmış, içi kıtıkla doldurulmuş, başı ve giysileri yünden örülmüş ya da gene yünden tığ işi bebekler de bulunmuştur. Ortaçağa ait taşbebekler üzerine ise çok az şey bilinmektedir.

1413 gibi erken bir tarihte Nürnberg'de (Almanya) oyuncak bebek yapımcıları var-

dı. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla değin bu ustalar taşbebek ve başka oyuncakların önde gelen üreticileri olmayı sürdürdüler. Oyuncak bebeklerin seri olarak üretildiği bir başka eski merkez de Paris'tl.

Bebeklerin başları genellikle tahtadan, pişmiş topraktan, albatrdan ya da balmumundan yapılırdı. İngiltere'de Augusta Montanari ve oğlu Richard (y. 1850-87) balmumu tekniğini yetkinleştirdiler Yaklaşık 1820'de porselenden ve sırsız beyaz seramikten başlar yaygınlaştı. Fransa'da Jumeau ailesinin 1862'de yaptığı sırsız beyaz seramik başlı bebeklerin boyunları dönebiliyordu; gövdeleri de tahtadan yapılıp köseleyle kaplanıyor ya da köseleden yapılıp içi taşlarla dolduruluyordu. Bu malzeme uzun süre yaygın olarak kullanıldıktan sonra 20. yüzyılda yerini kalıplanmış plastiğe bıraktı. Bu arada 19. yüzyılda kolları, bacakları ve gözleri hareket eden, konuşan ya da yürüyen bebekler çıktı. Ayrıca kauçuk ya da gütaperkadan bebekler de yapılmaya başladı. 1860-90 arası, Paris'te üretilen, giysileri ince ince işlenmiş sırsız beyaz seramikten bebeklerin altın çağı oldu.

Amerika'daki en eski taşbebeklerin Aztek mezarlarında (örn. Teotihuacán piramitlerinin yanındaki mezarlarda) bulunanlar olduğu sanılır. Amerika Yerlilerine ait bebeklerin en ilginçlerinden biri, Pueblo Yerlilerinin yaptığı *kachina*(*) bebeğidir.

Japonya'da taşbebekler genellikle oyuncaktan çok şenlik figürleridir. Mart ayında düzenlenen kız şenliğinde imparatoru, imparatoriçeyi ve saray halkını temsil eden bebekler sergilenir; 7-17 yaş arasındaki kızlar birbirlerine konuk giderek yapma bebeklerini görürler. Erkek çocukların da doğumlarından sonraki ilk mayıs ayından yaklaşık 15 yaşına gelinceye değin katıldıkları yıllık taşbebek şenlikleri vardır. Bu şenliklerde onları kahramanca erdemlere özendirmek için savaşçıları canlandıran bebekler, silahlar, sancaklar ve efsanevi figürler sergilenir; hatta günümüzde bazı bebekler sporcu biçiminde giydirilmektedir.

Hindistan'da hem Hindular, hem Müslümanlar arasında çocuk yaştaki gelinlere ayrıntılı giysileri olan yapma bebekler verilir. Suriye'de evlenme çağına gelen kızların pencerelerine oyuncak bebek asılır. Güney Afrika'da da Oranje-Vrystaat'taki Fingolar arasında her yetişkin kıza, ilk çocuğuna saklaması için bir oyuncak bebek verilir; doğumdan sonra da anneye ikinci çocuğu için bir bebek daha sunulur.

20. yüzyılın çok tutulan yapma bebekleri arasında Kewpie Bebeği (1903), uyurken gözlerini kapayan Bye-lo Baby (1922), Dydee ve Wetsy Betsy bebekleri (1937), Barbie ve Ken bebekleri (1959) sayılabilir.

taşçalan (*Saxicola torquata*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Turdidae* familyasından kuş türü. Adını iki taş birbirine vurulduğunda çıkan sese benzer ötüşünden alır. Yaklaşık 12 cm uzunluğundaki erkeğin başı ve üst bölümleri siyah, alt bölümleri beyazımsıdır. Göğsünde ve yanlarında sınırları belirsiz bir kırmızılık vardır. Kanadında beyaz bir çizgi, kuyruksokumunda beyaz bir leke bulunur. Erkekte siyah olan bölgeler dişide kahverengidir. Taşçalan kırlarda, çayırlarda yaşar ve böceklerle beslenir. Avrasya ve Afrika'da bulunur. Türkiye'nin çeşitli yörelerinde kırlarda az sayıda görülür.

Taşçalan (*Saxicola torquata*); solda dişi, sağda erkek
The Hamlyn Group

taşçeviren, *Charadriiformes* takımının *Scolopacidae* familyasının *Arenaria* cinsini oluşturan iki kıyıkuşu türünün ortak adı. *Arenaria*, *Arenariinae* altfamilyasının tek cinsidir. Taşçevirenler, adlarını yiyecek ararken görece kısa ve yassı, ucu hafifçe yukarıya kıvrık gagalarıyla çakılları ve denizkabuklarını ters çevirmelerinden alırlar. Uzunlukları 20 cm kadardır.

Bayağı taşçeviren (*Arenaria interpres*)
E. R. Degginger—EB Inc.

Bayağı taşçeviren (*A. interpres*) siyah, beyaz ve kızıl kahverengi alacalıdır. Göçmen olan bu tür Kuzey Kutup Bölgesi'nde ürer ve kışlamak için Avrasya'nın ılıman bölgeleri, Afrika, Güney Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın deniz kıyılarına göç eder. Markalanmış bir kuşun bir günde 450 mil uçtuğu saptanmıştır. Kışlama alanlarında bayağı taşçevirenler en çok küçük kabuklular ve öbür omurgasızlarla beslenirler. Ama meyve ve sumru yumurtası yedikleri de görülmüştür. Üreme mevsiminde erkekler çok sayıda yalancı yuva yapar. Dişi ise bir tek yuva yapar ve bu yuvaya dört yumurta bırakır. Erkek gündüzleri, dişi geceleri kuluçkaya yatar. Yavrular palazlanınca üreme bölgesinden ayrılan dişi güneye doğru uçar. Erkek ise yuvada yaklaşık iki hafta daha kalır ve yanına aldığı yavrularla birlikte yola çıkar.

Alaska'nın kuzeyinde üreyen ve Meksika'ya kadar uzanan bölgelerde kışlayan kara taşçeviren (*A. melanocephala*) kanadındaki beyazlıklar dışında tümüyle siyahtır.

Taşeli Platosu, Akdeniz Bölgesi'nde yüksek düzlük. Konya Ovasının güneyinde, Akdeniz'e doğru geniş bir çıkıntı biçiminde sokulan İçel yöresinin büyük bir bölümünü kaplar. Platoya Taşeli adının verilmesinin nedeni taşlık bir görünüm taşımasıdır. İlkçağda da Eski Yunancada Taşlık Kilikya ya da Dağlık Kilikya anlamına gelen Kilikia Trakheia adıyla anılırdı. Bazı kaynaklarda ise İçel'in karşıtı olarak Dışel olarak adlandırıldığı ve Taşeli adının bundan türediği ileri sürülür.

Batı Toroslar ile Orta Toroslar'ı birbirinden ayıran Taşeli Platosunun yüksekliği bazı kesimlerde 2.000 m'yi aşmakla birlikte genelde 1.500-2.000 m arasında değişir. Arazinin büyük bölümü, yer yer marnlı, seyrek olarak da kumlu ve çakıllı katmanların bulunduğu, Miyosen Bölüme (y. 26-7 milyon yıl önce) ait kalın deniz kökenli kalkerlerden oluşur. Silifke ile Lamas (Limonlu) Çayı arasında hemen kıyıdan başlayan bu kalkerler, daha Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) ortalarında aşınmış olan Toroslar'ın üstüne Akdeniz tarafından çökeltilmiş ve daha sonra hemen hemen hiçbir kıvrılmaya uğramamıştır.

Kollarıyla birlikte platoyu yararak yer yer kanyon biçimli, aşılması oldukça güç derin vadiler oluşturan Göksu(*) aynı zamanda platonun eksenini oluşturur. Plato yüzeyi gerçek bir karst müzesi halindedir. Süzülen suların oyduğu çeşitli büyüklükte dolinler ve lapyalar başlıca karstik yüzey şekillerindendir. Aşınma sonucunda ortaya çıkan ve antik kent kalıntılarını andıran yüzey şekillerinin eskiden bu yöreyi gören gezginleri yanıltığı bilinmektedir. Platoyu yaran büyük vadi yamaçlarında mağaralara rastlanır. Seyrek nüfuslu Taşeli Platosunun doğal bitki örtüsü makidir. Eskiden patikalarla aşılan platodan günümüzde Konya'yı Karaman ve Mut üzerinden Silifke'ye bağlayan karayolu geçer.

Taşeli Platosunda turizm açısından önem taşıyan başlıca karstik yüzey şekilleri, Silifke yakınlarındaki Cennet-Cehennem Obrukları(*) ile Narlıkuyu Mağarasıdır(*).

taşemen, BOFABALIĞI olarak da bilinir, sülükbalıklarını da içeren *Agnatha* (çenesizbalıklar) sınıfından 22 dolayında ilkel balık türünün ortak adı. Genellikle türlerin tümü *Petromyzonidae* familyası altında toplanır. Taşemenler Afrika dışında ılıman bölgelerin kıyılarında ve tatlı sularda yaşar. Görünüşleri yılanbalığına benzer ve uzunlukları yaklaşık 15-100 cm arasında değişir. Gözleri iyi gelişmiştir. Sırtlarında bir ya da iki sırt yüzgeci, yanlarında yedi solungaç deliği, başlarının üstünde tek burun deliği vardır. Göğüs ve karın yüzgeçleri bulunmaz. Sülükbalığı gibi kemiksiz ve çenesizdirler. İskeletleri kıkırdaktan oluşur. Ağızlarının çevresindeki emici organ boynuzsu dişlerle donanmıştır.

Taşemenler yumurtadan çıktıktan sonra tatlı sulardaki dip çamurlarına gömülü olarak yaşar. Bu evrede dişleri yoktur. Gözleri

Gökkuşağı alabalığa yapışan *Lampetra* cinsinden bir taşemen
Oxford Scientific Films — Bruce Coleman Ltd.

ise çok az gelişmiştir. Besinlerini mikroorganizmalar oluşturur. Birkaç yıl sonra larvalar erişkinlere dönüşür. Erişkinler genellikle denize göç ederek çeşitli balıklara ağızlarıyla tutunup asalak olarak yaşamaya başlar, konaklarının kanı ve dokularıyla beslenirler. Üremek için tatlı sulara dönen bu balıklar hazırladıkları yuvalara yumurtalarını döktükten sonra ölürler. Taşemenlerin tümü denizlere göç etmez. Doğal engeller nedeniyle denize dönüş yolları kesilen bazıları tatlı sularda yaşamaya başlamıştır. Örneğin *Petromyzon marinus dorsatus* alttürü Kuzey Amerika'daki Büyük Göller'e girmiş ve burada asalak yaşamını sürdürerek ticari değeri yüksek balıkların önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. *Lampetra planeri* gibi yaşamlarını tümüyle tatlı sularda geçiren bazı türler ise asalak değildir. Bu

taşemenler erişkin evrelerinde hiç beslenmez ve üredikten sonra ölür.

Taşemenler birçok ülkede sevilerek yenmesine karşın İslam ülkelerinde sülükbalıkları gibi insan besini olarak kullanılmaz. Türkiye'de *L. fluviatilis* türünün Sapanca Gölüne dökülen akarsularda, *L. mariae* türünün Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki akarsularda yaşadığı bilinmektedir. *P. marinus* türüne ise Ege Denizinde ender olarak rastlanır.

Taşer, Suat (d. 1919, İstanbul - ö. 17 Kasım 1982, İzmir), şair, yazar ve tiyatrocu. Özellikle tiyatro üzerine incelemeleri ve çevirileriyle tanınmış, zamanla toplumsal

Taşer
Ara Güler

konulardan bireysel duygulara yönelen şiirler yazmıştır.

Ankara Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü Yüksek Devresi'ni bitirdi (1945). Ankara Devlet Tiyatrosu'nda oyuncu, Ankara Radyosu'nda spiker olarak çalıştı. Ege Üniversitesi Tiyatro Bölümü'nde ders verdi. 1978'de İzmir Devlet Tiyatrosu müdürlüğüne getirildi. Bu görevi sırasında konser, film gösterisi, edebiyat toplantısı, açıkoturum gibi etkinliklerle Devlet Tiyatrosu'nun bir kültür ve sanat merkezi durumuna gelmesini sağladı.

İlk şiirleri 1938'de *Servetifünun-Uyanış* dergisinde çıktı. Daha sonra *Varlık*, *Yürüyüş*, *Pınar*, *Adımlar*, *Kaynak*, *Dost*, *Ataç*, *Yeditepe* gibi dergilerde şiirleri yayımlandı. *Yeryüzü* dergisinde yayımlanan "Önce-Sonra" adlı şiiri nedeniyle Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 142. maddesine aykırı davranmaktan yargılandı ve aklandı. 1950'den sonra tiyatro eleştirileri ve inceleme yazıları da kaleme alan Taşer, Stanislavski'nin *Bir Aktör Hazırlanıyor* (1967, 1983) ve *Bir Karakter Yaratmak* (1981, 1992) adlı yapıtlarını Türkçeye çevirdi. *Bir Karakter Yaratmak*'la 1982'de Yazko Çeviri İnceleme Özendirme Ödülü'nü kazandı.

Taşer'in başlıca şiir kitapları *Bir* (1942), *1943* (1943, Fethi Giray ile birlikte), *Hürriyet* (1945, Ö. Faruk Toprak ile birlikte), *Merhaba* (1952), *Haraç Mezat* (1954, 1955), *İkinci Kurtuluş* (1960), *Hayret Bey'in Serüveni* (1968) ve *Evrende Ellerimiz*'dir (1968, 1970). *Aşk ve Barış* (1961) ve *Deli Dumrul* (1962) gibi oyunlar da yazan Taşer incelemelerini *Üç Duvarlı Dünya* (1951), *Tiyatro Meseleleri* (1953), *Bir Dünya ki* (1956), *Konuşma Eğitimi* (1978, 1987) adlı kitaplarında toplamıştır.

taşıl *bak.* fosil

taşıl ağaç, doğal ağaç liflerinin minerallerce (çoğunlukla silisçe [SiO_2]) ornatılması sonucunda oluşan fosil. ABD'deki taşıllaşmış ormanlar, silisleşmiş ağaçlardan oluşur; bunlarda ağaç dokularının yerini kalsedon

Taşıl ağaç örnekleri
Field Museum of Natural History, Chicago.
fotoğraf, John H. Gerard – EB Inc

(kriptokristalin kuvars) almıştır. Bu ornatma süreci sonucunda çoğunlukla ağacın dış görünümü kadar iç yapısı da aynen korunur; hatta kimi zaman hücre yapısının özgün görünümü bile saptanabilir.

taşılbilim *bak.* paleontoloji

taşıma pergeli, aralıkların ölçülmesi ya da başka bir yere taşınması amacıyla kullanılan pergel. Oynak biçimde birleştirilmiş, uçları sivri iki koldan oluşur. Genel olarak teknik resimde boyutların ölçekten çizime aktarılmasında ve atölyelerde tezgâhta işlenecek parçaların işaretlenmesinde kullanılır.

taşıma sözleşmesi, yolcu ve bagaj ya da eşyanın (yükün) bir yerden başka bir yere götürülmesine ilişkin sözleşme. Bu sözleşmeyle taraflardan biri (taşıyıcı) yolcu ya da eşya taşımayı, öteki taraf (yolcu ya da eşya gönderen) ise bunun karşılığında bir ücret ödemeyi taahhüt eder.

Türkiye'deki uygulamada kara, deniz ve hava yollarıyla taşımacılığa ve posta idaresine ilişkin genel ve ortak hükümler dışında ayrı özel düzenlemeler de vardır. Kara taşımacılığında esas olarak Türk Ticaret Kanunu uygulanır. Öğretide genel ve ortak hükümlerin yetersizliği durumunda önce yolcu ve bagaj taşımaları bakımından vekâlet, eşya taşımaları bakımından ise eser sözleşmesi hükümlerinin uygulanabileceği, sonra da Borçlar Kanunu'nun genel hükümlerine başvurulabileceği ileri sürülmüştür.

taşımacılık, insanların ve eşyaların çeşitli araçların yardımıyla bir yerden bir başka yere taşınması etkinliklerinin genel adı. İlkçağlardan beri insanlar arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde çok önemli bir rol oynayan taşımacılık etkinlikleri, genel olarak kara, deniz ve hava taşımacılığı biçiminde sınıflandırılabilir. Günümüzde ülkelerin, çok miktarda yükün ya da çok sayıda yolcunun çok uzaklara, büyük bir hızla rahat ve güvenli biçimde taşınmasına duyduğu gereksinim ve bunu gerçekleştirebilme yeteneği uygarlık düzeyinin ve teknolojik gelişmenin bir ölçütü olarak kabul edilmektedir.

Sanayileşme öncesi taşımacılık. Kara taşımacılığının geçmişi ilk insanlara kadar uzanır. İlk taşıma aracının kızak(*) olduğu sanılır. Kuzey Amerika Yerlileri iki ya da üç ağaç kütüğünün "V" ya da "Y" biçiminde birleştirilmesinden oluşan ve bir insan tarafından uç kısmından tutularak çekilen *travois* adlı bir kızak kullandılar. İÖ y. 5000'de Kuzey Avrupa, Mısır, Ortadoğu ve Asur'da dikdörtgen platformlu kızaklar yapıldı.

İÖ y. 3500'de Sümerlerin Mezopotamya'da tekerleği icat etmeleri, taşımacılık ve insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturdu. İnsanlar tarafından çekilen ilk tekerlekli arabanın da yaklaşık aynı dönemde Sümer çiftçileri tarafından, tarım ürünlerini taşımak amacıyla kullanıldığı sanılmaktadır.

İÖ 3000'lerde taşımacılıkta hayvanlardan da yararlanılmaya başladı. Atın evcilleştirilerek yük taşımada kullanılması, kızak ve arabalara at, eşek, öküz, köpek ve geyik gibi hayvanların koşulması ise ancak İÖ 2000'lerde gerçekleşti. İÖ 2000'lerin sonlarında dingilli tekerleklerle donatılmış arabaların geliştirilmesi daha hızlı arabalar yapılabilmesini olanaklı kıldı.

Tekerlekli taşıtlar Sümerlerden Avrupa ve Asya'ya hızla yayıldı. İÖ 2500'lerde İndus Vadisinde ve Orta Asya steplerinde, İÖ 2200'lerde Kuzey Suriye, Habur ve Yukarı Fırat'ta, İÖ 2000'lerde Asi Irmağında, İÖ 1500'lerde Çin'de, İÖ 1300'lerde de İsveç'te tekerlekli taşıtlar kullanılmaya başladı.

Tekerlekli taşıtların yaygın biçimde kullanılmaya başlaması, bu taşıtların daha hızlı ve daha güvenli biçimde hareket etmelerini sağlayan yolların yapılması zorunluluğunu doğurdu. Neolitik Çağın sonları ve Tunç Çağının başlarından beri yapılmakta olan ilkel yollar, ilk olarak Yunanistan, Anadolu ve Akdeniz Havzasında, tekerlekli taşıtların hareket edebileceği biçimde yeniden düzenlendi. Tekerlekli arabalara uygun olan bilinen ilk yol ağı Zhou hanedanından (İÖ y. 1111-256/255) önce Çin'de yapıldı. Daha sonraları İÖ 500'lerde İranlıların da yaygın bir yol sistemine sahip oldukları bilinmektedir. Romalılar Etrüsklerden öğrendikleri yol yapım yöntemlerini daha da geliştirerek bir bölümü günümüze değin kalan kilometrelerce uzunlukta taş döşemeli yollar yaptılar. 14-15. yüzyıllarda Kuzey ve Orta Amerika'da yüksek nitelikli yollar yapan İnkalar da yol yapımı alanında önde gelen uygarlıklardan biriydi.

14-15. yüzyıllarda yeni tekerlek türleri ve dingil düzeneklerinin geliştirilmesi, hızla yeni tekerlekli araç tiplerinin ortaya çıkmasına neden oldu. 16-17. yüzyıllarda yol yapımı alanında önemli gelişmeler görüldü. Özellikle İtalya ve Fransa'da gelişkin yöntemler kullanılarak yeni yol ve köprüler yapıldı. 18. yüzyılda yapılan yaylı arabalar yolcuların daha rahat bir biçimde taşınmasına olanak sağladı. Posta arabalarının düzenli biçimde yolcu ve posta taşımalarına da bu yüzyılın sonlarında başlandı.

Tekerlekli taşıtların gövde, tekerlek, dingil düzeneği ve donanımlarında sürekli olarak değişiklikler ve ilerlemeler görülürken, hayvanlarca çekilmeden hareket edebilen yeni kara taşıtları yapımına yönelik çalışmalar da sürüyordu. İlk kez Leonardo da Vinci tarafından ortaya atıldığı sanılan "kendi kendine hareket edebilen taşıt" düşüncesi, Pekin'de yaşayan bir Cizvit olan Ferdinand Verbiest'in 1681'de ilk özitmeli buharlı taşıtı yapmasıyla gerçekleşmeye başladı. Aynı yüzyılda Hollanda'da, iki yelken direğiyle donatılmış tekerlekli arabaların 28 yolcu ile birlikte saatte 30 km'lik bir hıza ulaşarak yolcu taşıdığı sanılmaktadır. 1472'de Robert Valturio'nun ortaya attığı, tekerlekleri bir yel değirmeniyle tahrik etme düşüncesinden esinlenilerek 1714'te yel değirmenli bir araba yapıldı. Fransız mucit Jacques de Vaucanson 1748'de Paris'te, saat mekanizmalı bir motorla çalışan bir araba geliştirdi (*ayrıca bak.* araba).

Öte yandan insanlar, bazı cisimlerin su üstünde yüzebildiğini keşfettikten hemen sonra, suda yol alabilecek taşıtlar geliştirmeye yönelik çalışmalara başladı. İlkçağlarda yapılan ve ağaç kütüklerinin ya da çalı ve

kamışların birbirine bağlanmasından oluşan sallar ilk su taşıtları oldu. Daha sonraları şişirilmiş hayvan derileri yardımıyla su üstünde kalan tahta platformlu sallar yapılmaya başladı. Neolitik Çağ öncesinde, önceleri hayvan derisi, sonraları da yelken bezi kullanılarak yapılan kanolarla birlikte insanoğlu denizlere de açılmaya başladı. Neolitik Çağda ağaçların iç kısmı oyularak ilk sandallar yapıldı. İÖ 3000'lerde Mısırlılar, yaptıkları kürekli teknelerle Girit ve Lübnan'a kadar giderek bu bölgelerden Mısır'a ağaç kütüğü ve başka bazı malzemeler taşıyorlardı. İlk yelkenli gemilerin de bu dönemde Mısırlılar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Ama bu gemilerde yelken daha çok kürek çekenlere yardımcı olmak amacıyla kullanılıyordu. Özellikle tahıl ve kereste taşınmasında kullanılan bu gemiler Akdeniz'de ticaretin gelişmesinde önemli rol oynadı. Fenikeliler İÖ 13. yüzyılda yaptıkları gemilerle Afrika kıyılarına ve İngiltere'ye kadar giderek ülkelerine kalay ve başka bazı madenler taşıdılar. İÖ 5-4. yüzyıldan başlayarak Romalılar ve Yunanlılar da gemi yapımı ve deniz taşımacılığı alanlarına önemli katkılarda bulundular. Daha çok savaş gemileri yapımına yönelen Yunanlıların geliştirdiği kürek yerleştirme düzenleri, sonraki yüzyıllarda ticari gemilerde de kullanıldı. Romalıların yaptığı 30 m uzunluğundaki gemiler 250 ton yük ve 300 yolcu taşıyabilecek kapasitedeydi.

Akdeniz'de bu gelişmeler olurken Çin, Japonya ve İskandinavya'da da deniz taşımacılığı yaygınlaşmaya başladı. Çinliler, iki kanoyu 2-3 m uzunluğunda tahta platformlarla birleştirerek geliştirdikleri çunkelerle(*) yük ve yolcu taşıdılar. Japonlar da kendi geliştirdikleri görece küçük gemilerle Hindistan'a kadar giderek ülkelerine çeşitli yiyecek maddeleri ve kumaş getirdiler. Vikinglerin İrlanda ve Grönland'ı ele geçirmelerinde ve Akdeniz'e kadar inerek Sicilya'da kendilerine bağlı bir krallık kurmalarında *knorr* türü gemiler çok önemli bir rol oynadı. Benzerlerine göre daha şişkin bordalı olan ve bu nedenle de daha fazla yük taşıyabilen bu gemiler Vikingler ile öteki Avrupa ülkeleri arasındaki ticaretin gelişmesine de katkıda bulundu.

12. yüzyılda pusulanın geliştirilmesi ve sonraki yüzyılda da seyir haritalarının yapılmaya başlaması yeni coğrafi keşifleri olanaklı kıldı. Bu keşifler sonucu ulaşılan yerlerdeki maden, yiyecek maddesi, kereste vb'nin taşınması gereksinimi deniz taşımacılığında bir canlanmaya neden oldu. 15-16. yüzyılda, Amerika ve Hindistan ile Avrupa ülkeleri arasındaki yolcu ve özellikle de yük taşımacılığının yoğunlaşmaya başlamasıyla birlikte deniz taşımacılığının merkezi Akdeniz kıyılarından, İspanya, Portekiz, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin Atlantik kıyılarına kaydı. 17. yüzyılda Çin ve Hindistan ile Batı Avrupa ülkeleri arasında çay, baharat ve ipek taşımacılığının büyük bir kısmı denizyoluyla gerçekleştiriliyordu. Ayrıca Avustralya'dan koyun, yün ve altın, Şili'den nitrat, Peru'dan guano, Güney Amerika'nın diğer bölgelerinden kahve, kakao, muz ve kauçuk taşınmasında da ağır tonajlı ve yelkenli, büyük gemiler kullanıldı. 18. yüzyılda ilk buharlı gemiler ortaya çıktı; ama gene de 20. yüzyılın başlarına değin deniz taşımacılığında ağırlıklı olarak yelkenli gemilerden yararlanıldı (*ayrıca bak.* denizcilik).

Bu arada uçuş alanındaki ilk bilimsel çalışmaları Roger Bacon (y. 1220-92), Leonardo da Vinci (1452-1519) ve John Wilkins (1614-72) başlattı. Sıcak havanın soğuk havadan daha hafif olduğu ilkesinden yararlanan Fransız Joseph ve Etienne Montgolfier kardeşler, bir dizi deney sonucunda 5 Haziran 1783'te ilk sıcak hava balonunu gerçekleştirdiler. François Laurent ve Jean François Pilâtre de Rozier'nin 21 Kasım 1783'te ilk insanlı balon uçuşunu gerçekleştirmesi ise havacılık tarihinin başlangıcı olarak kabul edilir. Fransız fizikçi J.-A.-C Charles, 1783'te balonlarda sıcak hava yerine hidrojen gazı kullanarak ilk hidrojen balonunu yaptı. Balonların herhangi bir güdüm sistemine sahip olmaması bu taşıtların seyrini zorlaştırıyordu. Bu nedenle balonlar yalnızca fazla yüksek olmayan bir dağın aşılması, geniş bir ırmağın öbür tarafına geçilmesi vb gibi amaçlara yönelik kısa erimli uçuşlarda kullanıldı. Fransız Jean-Pierre Blanchard'ın 7 Ocak 1785'te Manş Denizini geçmesi, güdümsüz balonla yapılan en uzun yolculuk oldu. İlk balonlar 3-4 insan ve 300-400 kg yük taşıyabiliyordu (*ayrıca bak.* havacılık).

Motorlu taşımacılık. James Hoff'ın, Fransız fizikçi Denis Papin'in düşüncelerinden yararlanarak, 1775'te buhar makinesini(*) geliştirmesinden hemen sonra bu makinenin deniz ve kara taşıtlarına uygulanmasına yönelik çalışmalar başladı. Fransız subay Nicolas-Joseph Cugnot, 1769'da tümüyle buhar gücüyle hareket eden bir araba yaptı. Üç tekerlekli olan ve gerçek anlamda ilk otomobil(*) olarak kabul edilen bu taşıt saatte 3,6 km hızla dört yolcu taşıyabiliyordu. İngiliz mucit ve mühendis Richard Trevithick'in 1804'te ilk buharlı lokomotifi geliştirmesiyle birlikte kitlesel demiryolu taşımacılığının temelleri atılmış oldu (*bak.* demiryolu). Trevithick'in dört tekerlekli lokomotifi 10 ton demir yüklü beş yük vagonu ile 70 yolcu için tasarlanmış bir yolcu vagonunu saatte yaklaşık 8 km hızla çekebiliyordu (*bak.* lokomotif). Stephenson'ın 1825'te yaptığı Stockton-Darlington Demiryolu, üzerinde ticari amaçlı yolcu ve yük taşımacılığı yapılan ilk demiryolu hattı oldu. Ama demiryolu çağının 15 Eylül 1830'da Liverpool-Manchester Demiryolu hattının hizmete girmesiyle başladığı kabul edilir. Stephenson'ın bu hatta kullanılmak üzere geliştirdiği "Rocket" adlı lokomotifin başarılı olması demiryollarında yaygın biçimde buharlı lokomotif kullanımını sağladı. 1827'de ABD'de, 1832'de Fransa'da, 1835'te Almanya'da, 1837'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, 1850'de de Rus Çarlığı'nda demiryolu taşımacılığında, hayvanlarla çekilen lokomotifler yerine buharlı lokomotifler kullanılmaya başladı. 1860'larda yalnızca ABD'de toplam uzunluğu 50 bin km'ye varan bir demiryolu ağı bulunmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra demiryolu döşeme yöntemleri, demiryolu köprüsü ve tüneli yapım tekniklerinde kaydedilen ilerlemeler demiryollarının dağlık bölgelere de girmesini sağladı. İlk çelik raylar 1857'de döşenirken, ilk çelik demiryolu köprüsü ise 1873'te tamamlandı.

Yapımı 1842'de tamamlanan Thames Tüneli ise, bir ırmağın altından geçen ilk demiryolu tünelidir. Demiryolu taşımacılığında gene bu dönemde görülen önemli bir başka gelişme de yeraltı treni ya da metro yapımı çalışmalarına başlanmasıdır. Dünyanın ilk metro hattı 10 Ocak 1863'te Londra'da işletmeye açıldı. Bu metroda yolcu vagonları kömürle çalışan lokomotiflerce çekiliyordu. 1890'da aynı kentte elektrikli trenlerin çalıştığı bir metro hattı açıldı. Londra Metrosu'nun yılda yaklaşık 10 milyon kişilik bir yolcu kapasitesine ulaşması öbür ülkeleri de metro hattı yapımı konusunda çalışmalar yapmaya yöneltti. ABD'deki ilk metro olan Boston Metrosu 1895-97 arasında, Paris Metrosu ise 1900'de işletmeye açıldı. Paris Metrosu'nun en önemli özelliği vagonların lastik tekerlekli olmasıydı.

Demiryolu taşımacılığında bu ilerlemeler kaydedilirken kara taşımacılığının öteki alanlarında da önemli gelişmeler oldu. 17. yüzyılda hava pompasını geliştiren Alman fizikçi Otto von Guericke'nin, alternatif hareketli motorun temel öğeleri olan ilk metal piston, silindir ve biyeli yapması taşıtlarda kullanılabilecek motorların yapılmasına yönelik ilk adım olarak kabul edilir. Cugnot'nun 1769'da buhar gücüyle hareket eden ilk arabayı yapmasından sonra çeşitli ülkelerde buna benzer otomobiller yapıldı. W. L. Wright'ın 1833'te İngiltere'de, yakıt-hava karışımının yakılmasıyla ortaya çıkan basınç yardımıyla çalışan ilk motoru geliştirmesiyle kara taşıtlarında içten yanmalı motor dönemi başladı. Alman mühendis Nikolaus August Otto'nun Alphonse Beau de Rochas'nın çalışmalarından yararlanarak 1876'da yaptığı dört zamanlı benzin motoru(*) daha hızlı otomobiller yapılmasına olanak sağladı.

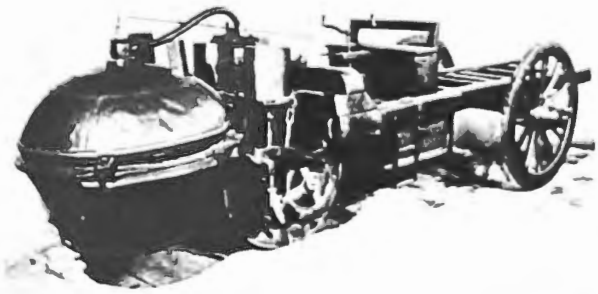

Cugnot'nun 1769'da yaptığı, ilk otomobil olarak kabul edilen taşıt
Montagu Motor Museum, Beaulieu, Hampshire

İngiliz Sir Goldsworthy Gurney'in 1830'da tasarladığı buhar motorlu büyük aracın, yolcu taşımacılığında kullanılan ilk otobüs(*) olduğu sanılmaktadır. İçten yanmalı motorla çalışan ilk otobüs ise 1895'te Almanya'da yapıldı. Kara taşımacılığı alanında 19. yüzyılın sonunda görülen başka bir önemli gelişme de Gottlieb Daimler'in(*) 1896'da ilk motorlu kamyonu yapmasıdır. 19. yüzyılın sonunda ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere'de çok sayıda kara taşıtı üreticisi bulunmaktaydı. Taşıt sayısının artmaya başlamasıyla birlikte, bu taşıtların hareket edebileceği yeni yollar yapma zorunluluğu doğdu.

Kent içi yolcu taşımacılığında tramvay(*) kullanımı 1830'larda başladı. O yıllarda,

New York ve New Orleans gibi kentlerde yolcu taşıyan tramvaylar atlarla çekiliyordu. 1834'te ABD'li demirci ustası Thomas Davenport bir akümülatörün ürettiği elektrik enerjisiyle çalışan bir motorla donatılmış ilk tramvayı yaptı. Tramvaylar bir süre buhar motorlarıyla çalıştırıldı. Daha sonra elektrik üretecinin geliştirilmesiyle üstte asılı elektrik tellerinden aldığı elektrik enerjisiyle çalışan elektrikli tramvaylar yapılmaya başladı.

1904'te Almanya'da Wendeburg-Braunscherg arasında otobüslerle düzenli seferler yapılmaya başladı. Bu hat ticari amaçla yolcu taşınmasına yönelik kentler arası ilk otobüs hattı olarak kabul edilir. 20. yüzyılın başlarında kent içi taşımacılıkta otobüs ve taksiler de yaygın biçimde kullanılmaya başladı. Özellikle Londra, Paris ve New York gibi büyük kentler bu konuda öncülük ettiler.

20. yüzyılın başı ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönemde yeni motor yapım tekniklerinin geliştirilmesiyle birlikte daha gelişkin kara taşıtları yapılmaya başladı. Ülkeler arası otobüs ve tren seferleri başlatıldı. Kamyonla yük taşımacılığı da bu dönemde önem kazanmaya başladı. 1925'te New York kentinde yapılan Bronx Irmağı Otoyolu modern otoyolların(*) ilk örneği oldu.

Lokomotiflerde dizel motor kullanımı da ilk kez 1925'te gerçekleşti. 1935'te ABD'de hem elektrik hem de dizel motorlu lokomotifler yolcu taşımacılığında kullanılmaya başladı. 1930'ların sonlarında geliştirilen lokomotifler saatte 120 km hıza ulaşabiliyordu.

Deniz taşımacılığı alanında ise 17. yüzyıldan başlayarak gemilerin yelken ve kürek dışında sistemlerle hareket ettirilmesine yönelik çalışmalar yürütüldü. İlk başarılı buhar gemilerinin yapımı ancak James Watt'ın 1775'te buhar makinesini geliştirmesinden sonra gerçekleştirilebildi. ABD'li John Fitch 1787'de buhar pistonuyla çalışan ve her iki yanında toplam altı çark bulunan bir gemi yaptı. Buharlı geminin asıl mucidi olarak kabul edilen ABD'li Robert Fulton'ın 1803'te geliştirdiği, saatte 8 km hız yapabilen, yaklaşık 50 m uzunluğundaki "Clermont" 1807'de New York-Albany arasında düzenli seferler yapmaya başladı. Böylece denizlerde buharlı gemi taşımacılığı çağı açıldı. Gemilerin tekne ve motor donanımlarında yapılan geliştirmeler sonucunda Atlas Okyanusunun iki yakası düzenli seferlerle birleştirildi. İngiliz mühendis Charles A. Person'un 1884'te, döner bir milin ucundaki çarkın kanatlarının buhar ya da gaz çarptırılarak döndürülmesi ilkesiyle çalışan türbini(*) geliştirmesi, 20. yüzyılın başında oldukça hızlı gemiler yapılmasına olanak sağladı.

20. yüzyılın başı ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönemde Alman yapımı "Vaterland" (276 m uzunluğunda) gibi çok büyük yolcu gemileri yapıldı. Savaş sonrasında yine Almanlar tarafından yapılan "Bremen" ve "Europa" adlı gemiler, tasarımı günümüzdeki yolcu gemilerine benzeyen ilk gemilerdi. 1930'larda alternatif hareketli motor ve İskoç kazanıyla çalışan gemilerin yerini dizel motorla donatılmış gemiler almaya başladı. Kara taşıtlarının denizyoluyla taşınmasını sağlayan feribotlar da bu yıllarda geliştirildi. 1930'ların sonlarında aşırısıtmalı buhar kullanan çok sayıda buharlı gemi suya indirildi. Ama II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine bu gemiler, tasarımları değiştirilerek birer savaş gemisi durumuna getirildi.

Hava taşımacılığı alanında 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak balonların itici güç düzenekleriyle donatılmasına yönelik çalışmalar yapıldı. Alman mucit Paul Haenlein'ın 1860'lardaki başarısız denemelerinden sonra, 19. yüzyılın sonunda Alman mucit Ferdinand Zeppelin(*), sonradan kendi adıyla anılan dev bir hava gemisi geliştirdi. İlk uçuşunu 2 Temmuz 1900'de gerçekleştiren zeplin sonraki yıllarda biraz değiştirilerek yolcu taşımacılığına uygun hale getirildi.

Havadan ağır hava taşıtları yapımına yönelik çalışmalar da 19. yüzyılda başladı. İngiliz havacı George Cayley'nin 19. yüzyılın başlarında kendi geliştirdiği planörlerle uçan cisimlerin hava direncini azaltmaya yönelik olarak yaptığı çalışmalar, sonraki yıllarda geliştirilen ilk uçak tasarımlarının temelini oluşturdu. Alman mühendis Otto Lilienthal ile ABD'li mühendis Octave Chanute'un geliştirdiği planörler denge ve denetim sistemlerinin daha etkin hale gelmesini sağladı. ABD'li mucit Orville ve Wilbur Wright kardeşlerin 17 Aralık 1903'te havacılık tarihinin, motorlu ve havadan ağır bir taşıtla yapılan ilk uçuşunu gerçekleştirmesiyle taşımacılık alanında "hava taşımacılığı" dönemi başlamış oldu. Bu ilk uçuşun hemen ardından Fransa, Almanya ve İngiltere'de de başarıyla uçan uçaklar yapıldı.

Düzenli seferlerle havadan yolcu taşımacılığı Zeppelin'in geliştirdiği "Delag" adlı hava gemisiyle 1912'de başladı. Ama I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bir süre sonra bu çalışmalara ara verildi. Zeplinler 6 Mayıs 1937'de "Hindenburg"un yanarak düşmesine değin okyanusaşırı uçuşlar da dahil pek çok sefer yaptı ve binlerce yolcu taşıdı.

Uçaklarla yolcu taşımaya yönelik tarifeli ilk sefer 4 Şubat 1919'da Berlin-Weimar arasında gerçekleştirildi. Fransızlar 22 Mart 1919'da Paris-Brüksel, İngilizler de 25 Ağustos 1919'da Londra-Paris, Londra-Brüksel arasında tarifeli seferlere başladılar. Kısa bir süre sonra Hollanda, Danimarka, İsveç ve Norveç'te de tarifeli uçak seferleri başlatıldı. 1919'un ilk altı ayında ticari uçaklar toplam yaklaşık 1 milyon km uçarak 3.500 yolcu, 47 ton yük ve 178 kg posta taşıdı.

12 Ağustos 1918'de ABD'de New York-Washington arasında, ilk sivil posta taşıma hattı kuruldu. 1920'de okyanusaşırı uçaklarla posta taşımacılığı başlatıldı. 1920'lerin ortasında Batı Avrupa'da kentler arasında uçaklarla yolcu ve yük taşımacılığı yaygınlaştı.

Ticari amaçlı yolcu taşımacılığına yönelik ilk sivil havayolu şirketleri I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulmaya başladı. 7 Ekim 1919'da kurulan ve ilk düzenli seferini 17 Mayıs 1920'de Londra-Amsterdam arasında yapan Hollanda'nın resmî havayolu şirketi KLM, günümüzde de varlığını sürdüren en eski havayolu şirketidir. 1921'de kurulan Junkers Luftverkehr, 1924'te kurulan Deutscher Aero Lloyd (bu iki şirket sonradan birleşerek Lufthansa'nın atası Deutsche Luft Hansa'yı [DLH] kurdular) ve sonradan bir araya gelerek British Airways'i oluşturan, Handley Page Transport Ltd., Instone Air Line Ltd., Daimler Airway ve British Marine Air Navigation Co. dünyanın ilk havayolu şirketleridir. 1927 sonunda Pan American World Airways Inc. şirketinin kurulmasıyla ABD'de de düzenli seferlerle yolcu taşımacılığı başladı. 1930'larda kullanılmaya başlayan "Ford", "Fokker" ve "Clipper" uçaklarıyla Atlas Okyanusu ötesine yolcu taşımacılığının geliştirilmesi olanağı doğdu.

Modern taşımacılık. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra özellikle İtalyanlar ve Almanlar yeni otomobil tipleri geliştirmeye yönelik çalışmalara yeniden başladılar. İtalyanların geliştirdiği yeni otomobil kaportaları önceki benzerlerine göre daha hafif ve daha küçüktü. Almanların II. Dünya Savaşı sırasında geliştirdikleri "Volkswagen"lerin savaş sonrasında da yaygın biçimde kullanılması, tüm dünyadaki otomobil üreticilerinin küçük otomobiller yapmaya yönelmelerine neden oldu. Bu yöneliş daha küçük ama daha güçlü motorlar geliştirilmesi zorunluluğunu doğurdu. 1950'lerde otomobillerde kullanılan motor, süspansiyon, fren vb donanımlar günümüzdekilere benzer bir biçim aldı. 1960'larda özellikle ABD'de oldukça lüks ve büyük otomobiller yapıldı. Silindir sayısı 12'ye, çekiş gücü de 150 BG'ye çıkabilen motorlarla donatılan bu otomobiller çok fazla yakıt tüketiyordu. 1970'lerde yaşanan petrol krizi bu tür otomobillerin üretiminin durdurulmasına yol açtı. Bu yıllarda otomobil üretiminin yanında diğer bir kara taşıtı olan motosiklet(*) üretimine de hız verildi.

Günümüzde pek çok ülkede çeşitli modellerde otomobil üretimi yapılmakta, üretilen bu otomobiller de özellikle yolcu taşımacılığında önemli bir rol oynamaktadır. Yılda 30 milyondan fazla otomobil üretil-

"China Clipper" Doğu'ya ilk uçuşu sırasında yeni yapılmakta olan Golden Gate Köprüsü'nün üzerinden geçerken, 22 Kasım 1935
Pan American World Airways, Inc.

mektedir. 1990'larda dünyadaki toplam otomobil sayısının 500 milyona eriştiği tahmin edilmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kamyon ve otobüsle yük ve yolcu taşımacılığı alanında da önemli gelişmeler gözlendi. Yeni kurulan otobüs şirketleri uzak kentlere yolcu taşımaya başladı. Karayollarının niteliğinin yükselmesiyle birlikte otobüsle ulaşım ağı daha da genişledi. 1953'te, şasinin yüksekliğinin değişken yükler altında otomatik olarak ayarlanabilmesini sağlayan havalı süspansiyon sisteminin geliştirilmesiyle daha rahat otobüsler yapılmaya başladı. 1954'te iki katlı otobüslerin kentler arası taşımacılıkta kullanılmaya başlaması da bu alandaki önemli gelişmelerden biridir. Sonraki yıllarda bu otobüsler pek çok kentte, kent içi ulaşımda da kullanıldı. Büyük kentlerde yolcu taşıyan başka bir otobüs türü olan körüklü otobüsler de kent içi ulaşımda önemli bir rol oynar duruma geldi.

Yeni ve modern karayollarının yapılmaya başlamasıyla birlikte kamyonlar ve TIR'larla yük taşımacılığı önem kazanmaya başladı. Özellikle Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Türkiye gibi ülkeler büyük TIR filoları kurarak yük taşımacılığı yapmaya başladılar.

Demiryolu taşımacılığında ise 1950'lerden sonra buharlı lokomotifler yerini tümüyle elektrik-dizel ve dizel motorlu lokomotiflere bırakmaya başladı. Kent içi demiryolu ulaşımında ise elektrikli lokomotif kullanımı yeğlendi. Yeni tünel açma ve demiryolu döşeme yöntemlerinin geliştirilmesi yeni tren ve metro hatlarının işletmeye açılmasını sağladı. 1960-66 arasında yapılan Londra-Manchester-Liverpool hattı kentler arası demiryolu ulaşımında da elektrikli trenler kullanılabileceğini gösterdi. Daha sonra Glasgow'a kadar uzatılan bu hat üzerinde, günümüzde saatte 160 km hız yapan trenler düzenli olarak yolcu taşımaktadır. 1964'te işletmeye açılan, Tokyo-Osaka arasındaki Yeni Tokaido Demiryolu hattı da modern demiryolu hatlarının ilk örneklerindendir. On altı vagondan oluşan trenler bu hat üzerinde saatte ortalama 166 km hızla yolcu taşıyabilmektedir. 1960'ların sonunda Fransa ve ABD'de elektrikli trenlerin işlediği kentler arası demiryolu hatları kurulmaya başladı.

1960'larda demiryolu ile yük taşımacılığı da önem kazanmaya başladı. 1965'te İngiliz Demiryolları tarafından işletmeye açılan "Freightliner" bu alandaki ilk kapsamlı demiryolu hattıdır. 1970'lerde "Freightliner" trenleri 80 farklı hat üzerinde toplam 500 bin vagondan fazla yük taşıdılar. "Freightliner"ın başarılı sonuçlar vermesi diğer ülkelerde de benzer hatlar kurulmasına yol açtı. ABD'de Chicago ile Los Angeles arasında kurulan Santa Fe Demiryolu hattı üzerinde yük taşıyan "Super C" trenleri 3.500 km'lik yolu 40 saatten az bir sürede almaktadır.

1970'lerde Japonya'da hızları saatte 320 km'ye kadar çıkabilen trenler yapıldı. Fransızların geliştirdiği, hava yastığı üzerinde hareket eden ve bir fan jet motoru yardımıyla hareket ettirilen, "Aerotrain" saatte 430 km'lik bir hıza ulaştı. Trenlerin hızını artırmada kullanılan diğer bir yöntem de vagonların bir magnetik alan üzerinde hareket ettirilmesidir. Şimdilik deneme aşamasında olan bu yöntemin yakın bir gelecekte daha etkili bir biçimde kullanılacağı tahmin edilmektedir.

1970'lerde metro hatlarında sürücüsüz olarak yolcu taşıyabilen otomatik trenler kullanılmaya başladı. Londra'da 1971'de işletmeye açılan Victoria Hattı bu tür metroların ilk örneklerindendir. Tümüyle otomatik trenlerin kullanıldığı ilk metro ise San Francisco Körfezinde 1976'da yolcu taşımaya başlayan Körfez Bölgesi Hızlı Ulaşımı (BART) hattıdır. Washington, D. C.'de de 1976'da bir otomatik metro işletmeye açılmıştır.

Günümüzde toplam uzunluğu 300 bin km'ye yaklaşan demiryolu hattı ile ABD, demiryolu taşımacılığında en gelişmiş ülkedir. Demiryolu hatlarının yaklaşık toplam uzunluğu Rusya'da 161.000 km, Kanada ve Almanya'da ise 90.000 km'dir.

Karayolları ağı bakımından da ABD dünyanın en önde gelen ülkesidir. ABD'de karayollarının toplam uzunluğu yaklaşık 6.250.000 km iken, Hindistan'da 2.000.000 km, Brezilya'da 1.700.000 km, Japonya'da 1.115.000 km, Çin'de 1.015.000 km, Rusya ve Kanada'da ise 900.000 km'dir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hava taşımacılığının hızla gelişmesi yolcu taşımacılığında gemilerin öneminin azalmasına yol açtı. Ama bu gelişme çok büyük yolcu gemileriyle Atlas Okyanusu ötesine yolcu taşınması çalışmalarını tümüyle sona erdirmedi. Uzunlukları 300 m'yi, ağırlıkları da 80 bin tonu bulan "France", "Queen Elizabeth" "Queen Mary" ve "United States" gibi çok büyük gemilerle ABD ile İngiltere arasında yolcu taşımacılığı sürdürüldü. II. Dünya Savaşı'nın sonlarında kullanılmaya başlayan konteyner gemileri(*) savaş sonrası yük taşımacılığında da önemli rol oynadı.

Savaş sonrası deniz taşımacılığında en hızlı gelişme tanker(*) yapımı alanında görüldü. Ülkelerin petrole duyduğu gereksinimin artmasına bağlı olarak tankerlerin boyutları da büyüdü. 1970'lerde Japonların yaptığı 326 bin tonluk dev tanker 1980'lerde geliştirilen 500 bin tondan büyük süpertankerlerin gölgesinde kaldı.

Hızlandıkça gövdesi su yüzeyinin üstüne yükselen hidrofoil(*) tipi gemilerin yapımı özellikle 1970'lerde yaygınlaştı. Sovyet yapımı "Meteor" hidrofoili saatte 50 deniz mili hızla 150 yolcu taşıyabilmektedir.

1900-50 arasındaki dönemde denizyoluyla taşınan yük miktarı 500 milyon ton iken, 1950-70 arasındaki dönemde bu miktar 2 milyar ton olarak gerçekleşti. 1970'te dünyadaki toplam deniz ticaret filosu ise 1900'dekinin yedi katı idi.

1980'lerin sonunda dünyadaki gemilerin toplam tonajı 410 milyon gros tonu buldu. Aynı yıllarda deniz ticaret filosunun büyüklüğü açısından önde gelen ülkeler 47,9 milyon gros tonla Liberya ve 47,3 milyon gros tonla Panama'dır. Ama bu ülkelerin bayrağını taşıyan gemilerin büyük çoğunluğu ABD, İngiltere, Fransa gibi ülkelere aittir. Panama ve Liberya'da gemilerden öbür ülkelere göre daha az vergi istendiğinden pek çok gemi sahibi gemilerini Panama ve Liberya bandırasına kaydettirmeyi yeğlemiştir. Bu ülkeler dışında Japonya 28 milyon groston, SSCB 25,8 milyon groston, Yunanistan 21,3 milyon groston ve ABD 20,5 milyon grostonla ticari deniz taşımacılığının önde gelen ülkeleridir.

Bazı kentlerde kent içi ulaşımda da deniz taşıtlarından yararlanılmaktadır. Örneğin Londra ve Paris gibi kentlerde Thames ve Sen ırmakları üzerinde, Venedik'te kanallarda, İstanbul'da da İstanbul Boğazının iki yakasında yolcu ve yük taşımacılığı yapılmaktadır.

II. Dünya Savaşı sırasında bir durgunluk dönemine giren sivil amaçlı hava taşımacılığı ise savaştan sonra yeniden canlandı ve hızla gelişti. Örneğin 1939'da ABD'de 340 uçaktan oluşan bir ticari havacılık filosuyla yaklaşık 2 milyon yolcu taşınmışken, 1949'da 1.080 uçakla yaklaşık 16.700.000 yolcu taşındı. 1940'ların sonunda sivil hava taşımacılığı alanında en önde gelen ülke olan ABD'de "DC-3", "DC-4", "Convair 240", "Martin 202" ve "Lockheed Constellations" gibi tasarımı savaş öncesinde yapılmış, iki ya da dört motorlu, radyal hava soğutmalı, pervaneli uçaklar kullanılıyordu. 1952'de, ticari amaçlı yolcu taşımacılığında kullanılan ilk jet motorlu uçak olan İngiliz yapımı "De Havilland Comet"in sefere başlamasıyla sivil havacılıkta "jet" dönemi başlamış oldu.

Almanya'da, ulaştırma teknolojisinin en son ürünlerinden biri olan ve saatte 302 km hızla yol alabilen magnetik itmeli tren

ABC Ajansı

ABD'nin ilk jet yolcu uçağı olan ve deneme uçuşunu 15 Temmuz 1954'te yapan dört motorlu "Boeing 707"in 1958'de yolcu taşımaya başlamasının hemen ardından ABD yapımı "Boeing 720", "Convair 880", "McDonnell Douglas DC-8", "Vickers VC-10", "McDonnell Douglas DC-9", "Caravelle", "Boeing 727", İngiliz yapımı "One-Eleven" ve "Trident", Fransız yapımı "Dassault SE-20", Sovyet yapımı "Tu-104" ve "Tu-114" gibi jet yolcu uçakları geliştirildi. Bu uçakların bir bölümü günümüzde de bazı havayolu şirketlerince yolcu taşımacılığında kullanılmaktadır. 1970'lerin başında türbinli uçaklar piston motorlu uçakların yerini bütünüyle aldı.

Yolcu ve yük taşımacılığında uçakların yanında helikopterlerden(*) de yararlanılmaktadır. Ama kalkış ağırlıklarının ve erimlerinin çok fazla olmaması nedeniyle bu taşıtların kullanım alanı oldukça sınır-

lıdır. Sıvı ve gaz yüklerin taşınmasında boru hattı taşımacılığı da pek çok ülkede yaygınlık kazanmaktadır. Bunun en önemli nedeni boru hattının daha güvenilir olmasının yanı sıra daha ekonomik olmasıdır *bak.* boru hattı.

Yakın gelecekte daha az gürültülü jet motorlarının geliştirilmesiyle birlikte sesüstü uçaklarla yolcu ve yük taşımacılığına yönelinileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca pek yakın gelecekte olmasa da bir gün uzay mekiği(*) ile uzaya da yolcu taşınması planlanmaktadır.

Türkiye'de taşımacılık. Anadolu'da ilkçağlardan beri çeşitli uygarlıklarda yollar döşenmiş ve çeşitli tipteki tekerlekli arabalarla yolcu ve yük taşımacılığı yapılmıştır. İÖ 3000'lerde yapılan ve Ephesos'tan başlayarak Gülek Boğazı üzerinden İran'ın güneyindeki Susa'ya kadar uzanan yaklaşık 2.500 km uzunluğundaki "Kral Yolu" o yıllarda Anadolu'da ticaretin gelişmesinde çok önemli bir rol oynadı. Hititler zamanında Boğazköy, Alişar ve Alacahöyük yol kavşağı üzerinde bulunmaları nedeniyle önem kazandılar. Kayseri yakınlarındaki Kültepe'den Diyarbakır ve Mezopotamya'ya uzanan yolların bulunduğu da bilinmektedir.

Anadolu'ya geldikten sonra Türkler, kendilerinden önceki uygarlıklarda yapılmış olan yolları kullanmış, ama daha çok at sırtında yolculuk etmeyi yeğlediklerinden yeni yolların yapımı konusuna pek önem vermemişlerdir. Bu eğilim Selçuklular dönemi ile Osmanlı döneminin ilk yıllarında da sürmüştür. 16. yüzyılda Mimar Sinan gibi ustaların yeni köprü yapım teknikleri geliştirmesiyle birlikte yol yapımı konusu yeniden önem kazanmaya başladı. 18. yüzyılda, özellikle gezinti amacıyla araba kullanımının yaygınlaşması yerleşim merkezlerinin içi ve çevresinde yeni yolların yapılmasını sağladı. Anadolu'da bugün kullanılan yolların hemen hemen tümü son 150 yıl içinde yapılmıştır.

Türkiye'de karayolu yapımıyla ilgili ilk ciddi çalışmalar II. Dünya Savaşı sonrasında başlatılmıştır. 1 Mart 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla bu çalışmalar örgütlü bir biçimde sürdürüldü. 1950'lerden başlayarak kıyılar boyunca karayolları yapılmış, iç bölgeler düzgün yollarla deniz ve limanlara bağlanmıştır.

1973'te Boğaziçi Köprüsü'nün işletmeye açılmasıyla birlikte Türkiye'de kara taşımacılığı canlanmaya başladı. Ülkemizde otomobil, kamyon ve otobüs üreten fabrikaların kurulmasıyla karayoluyla yolcu ve yük taşınmacılığının Türkiye ekonomisindeki rolü büyüdü. Günümüzde yurtiçi yolcu ve yük taşımacılığının büyük bölümü karayoluyla yapılmaktadır. 1988'de İstanbul'da açılan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü kara taşımacılığının kolaylaştırılmasına yönelik olarak tasarımlanmıştır.

Cumhuriyet'ten sonra özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde kent içi taşımacılığa da önem verilmiştir. 1871'de atlarla çekilen tramvay hattı genişletilerek elektrikli vagonlar devreye sokuldu. Yeni otobüsler alınarak otobüs taşımacılığı da canlandırıldı. Uzun süre yolcu taşıyan tramvaylar 1961'de İstanbul'un Avrupa yakasından, 1966'da da Anadolu yakasından kaldırıldı. Ama otobüs filosu yenileştirilip genişletilerek kent içi yolcu taşımacılığında ağırlık otobüse kaydırıldı. İzmir'de de 1954'e değin tramvay kullanıldı.

Mart 1989'da İstanbul'da işletmeye açılan hafif raylı sistem yaygınlaştırılarak kent içi ulaşımın kolaylaştırılmasına çalışılmaktadır.

Günümüzde kentler arası yolcu taşımacılığının büyük bir bölümü özel şirketlerin işlettiği otobüslerle gerçekleştirilmektedir.

Türkiye karayolları açısından görece gelişmiş bir ülke iken, demiryolları açısından çok geri kalmıştır. 1990'ların başlarında Türkiye'de yaklaşık 367.409 km karayolu, 8.429 km demiryolu, yaklaşık 1.857.889 otomobil ve yaklaşık 800.848 otobüs ve kamyon bulunmaktadır.

Öte yandan 1455'te Haliç'te ilk tersanenin kurulmasıyla yük taşımacılığında kullanılan orta büyüklükteki ilk gemiler yapılmaya başladı. Ama Osmanlılar deniz taşıtlarını ticaretten çok savaşlarda kullanmayı yeğlediler.

Türkiye'deki deniz taşımacılığı günümüzde Deniz Yolları İşletmesi ve Deniz Nakliyat Şirketi'nce yürütülmektedir. Deniz Yolları İşletmesi yurtiçi ve yurtdışında çeşitli kentlere düzenli seferlerle yolcu taşımaktadır. İşletme ayrıca İstanbul ve İzmir gibi kentlerde kent içi taşımacılık yapan gemiler de işletmektedir. 1990'ların başlarında Türkiye'de 100 grostonun üzerinde 880 gemi bulunmaktaydı.

Türkiye'de sivil hava taşımacılığı ise 1933'te Hava Yolları Devlet İşletmesi İdaresi'nin kurulmasıyla önem kazanmış, 1956'da Türk Hava Yolları (THY) Anonim Ortaklığı'nın kurulmasıyla yaygınlaşmıştır. Günümüzde THY pek çok yurtiçi ve yurtdışı merkeze düzenli seferlerle yolcu ve kargo taşımaktadır. Türkiye'de sivil hava taşımacılığı ayrıca Türk Hava Kurumu'nun (THK) küçük uçakları ve özellikle 1986'dan sonra kurulmaya başlayan özel havayolu şirketlerinin yurtdışından kiraladıkları jet uçakları ile de yapılmaktadır.

Taşımacılık ve Genel İşçi Sendikası, İngilizce TRANSPORT AND GENERAL WORKERS' UNION (TGWU), Büyük Britanya'daki en büyük işçi sendikası. 1980'de 2.086.000 üyesi vardı. Meslek sendikalarına alınmayan işçileri örgütlemek amacıyla 1922'de kuruldu. Üyelik hakkını taşımacılık (demiryolları dışında), makine yapımı ve çeşitli işkollarındaki işçilere açık tuttu. Küçük fabrikalarda çalışan yarı nitelikli ve niteliksiz işçileri örgütleyerek, meslek ve işkolu sendikalarının ulaşamadığı kesimleri bünyesinde topladı. Merkeziyetçi yönetimine karşın sanayi grupları ve coğrafi bölgelere dayalı özerk yapısıyla alışılmadık ölçüde bir iç demokrasiye yer veren TGWU'nun genel işçi sendikaları politikasında önemli bir ağırlığı vardır.

taşınım *bak.* ısıl taşınım

taşınır, bir yerden bir yere taşınabilir mal. *Ayrıca bak.* mal.

taşınma, toprak ve kayaç molozlarının yerçekimi etkisiyle kütlesel halde bayır aşağı hareket etmesi ya da toprak zeminin düşey doğrultuda hızla ya da yavaş yavaş çökmesi. Yamaçlardaki bu kütlesel hareketlere ya da çökmelere çoğunlukla su etkisi de yardımcı olur ve her iki olgu sonucunda da önemli yüzey şekli değişiklikleri ortaya çıkar.

Çok değişik bayır aşağı taşınma biçimleri vardır; bu durum, bu taşınma olgularına değişik etmenlerin yol açtığını gösterir. Başlıca etmenler yamaçların kaymaya hazır, gevşek, ufalanma ya da aşınma ürünü molozlarla örtülü olması, yüzey örtüsünün altındaki kayaçların niteliği ve yapısı (örn. dirençli geçirimli yataklar altlarında geçirimsiz kayaçlar bulunmasından ötürü kaymaya daha eğilimlidir), bitki örtüsünün tahrip olması (böylece toprağın kararlılığı yok olur ve daha kolay kayar), yamacın eğiminin yapay ya da doğal olarak artması, yamacın dengesini etkileyen ve taşınma olayının başlamasına neden olabilen deprem sarsıntıları, yamaçtan aşağıya akan suların bulunmasıdır. Yamacın durumunu etkileyen bütün bu etmenler, yağış ve don etkinliği gibi iklimsel etmenlerle birleşerek bayır aşağı taşınma olgusunu belirler.

Başlıca bayır aşağı taşınma olayları heyelan(*), sürünme, yer akması(*), toprak akması(*), çamur akması(*), moloz çığı ve kayması ile kayaç dökülmesi ve akmasıdır.

Çökme olayı ise görece hızlı (göçme) ya da yavaş (yerleşme) olabilir. Göçme olayı tavan çökmesi ya da mağara gibi bir oyuğun yüzeyinin yarılarak aşağı düşmesi biçiminde gelişebilir. Kömür, tuz ve metal cevheri yataklarının işletildiği yerlerde yaygın göçme olaylarına rastlanır. Deniz aşınması ise deniz mağaralarının tavanının göçmesine yol açabilir. Karstik bölgelerde, yeraltı akaçlanması sonucunda sık sık düdenler oluşur. Tebeşir, jips, anhidrit ve halit (kaya tuzu) ağırlıklı arazilerde yeraltı çözeltileri de göçmelere neden olur. Yüzey buzlarının erimesi ise buzul çanaklarının(*) oluşmasına yol açar. Benzer bir durum yıllık donmuş toprakların mevsime bağlı olarak çözülmesi sonucunda da ortaya çıkabilir. Yüzeyaltı kayaçların ve cevherlerin kimyasal bozunumu da göçme olayına yol açan etmenlerden biridir.

Belirli zeminlerin zamanla yerleşerek çökmesi ise, toprak ve kayaç malzemelerinin pekişmesi sonucunda gelişir. Pekişmeye(*) yol açan başlıca etmen zeminin, içerdiği suların boşluklardan dışarı akması sonucunda sıkışması ve tane yapısının böylece değişime uğramasıdır. Deniz ve göl yataklarında sürekli tortul birikmesi sonucunda yüzeydeki yükün ağırlaşması da pekişmeye neden olabilir. Binalar ve öbür yapılar da yüzey yükünün ağırlaşmasına yol açabilir. Yeraltı su tablasının alçalması pekişme ve yerleşme olayının nedenlerinden biridir. Yeraltındaki basınçlı su ya da petrolün dışarı püskürmesi yeraltı boşluklarının çökmesine neden olabilir. Kil ve kum gibi kayaç malzemelerinin ıslanması ise tanelerin yapısını değiştirir ve bunların daha pekişik ve yoğun düzende yerleşmesine yol açar.

taşınma olgusu, fizikte, kütle, momentum, enerji gibi bir cisim ya da niceliğin akışkan ya da katı bir ortam içinde ortamın her yerinde koşulların aynı olmaması nedeniyle yer değiştirmesi. Örneğin, ortamdaki derişiklik farklılıkları ortamdaki çeşitli kimyasal türlerin birbirlerine göre yer değiştirmesi sonucunu doğurur; bu kütle taşınımı türü genellikle yayınım(*) olarak adlandırılır. Bir akışkan içindeki hız farklılıkları, momentum taşınması olgusunu ortaya çıkarır; bu olgu genellikle ağdalı akış olarak adlandırılır. Sıcaklık farklarının etkisiyle enerjinin taşınması olgusu ise ısıl iletim(*) olarak adlandırılır. Bu üç taşınma olgusunun matematiksel betimlemeleri arasında büyük benzerlikler vardır; üç olgu çoğu kez birlikte ortaya çıkar. Örneğin yanma olayında, akmakta olan ağdalı bir akışkan karışımı kimyasal tepkimelere uğrayarak ısı enerjisi üretir; bu enerji ısıl iletim yoluyla taşınır ve yayınım yoluyla birbirlerine karışan çeşitli kimyasal türlerin ortaya çıkmasına neden olur.

Taşınma olgusu yalnızca kütle, momentum ya da enerji taşınımı olarak ortaya çıkmaz; açısal momentum, elektrik yükü, entropi ve başka nicelikler için de söz konusudur. Taşınma mekanizmalarında nötronlar, iyonlar, fotonlar, koloit (asıltı) parçacıkları, iri moleküller ve başka parçacıklar yer alabilir. Taşınma olguları çeşitli betimleme

düzeylerinde incelenebilir; en alt düzey olan molekül düzeyinde, molekül çarpışmalarının neden olduğu taşınma olgusu ele alınır; en üst düzey olan sanayi donanımı düzeyinde ise büyük düzenekler ya da aygıtlarda ortaya çıkan kütle, momentum ve enerji taşınımı ele alınır.

taşınmaz, bir yerden bir yere taşınması olanaksız mal. *Ayrıca bak.* mal.

taşınmaz yükümü, bir taşınmaz sahibinin, mülkü dolayısıyla, söz konusu taşınmaz karşılık olmak üzere başka bir kimsenin yararına bir şey yapmaya ya da vermeye zorunlu tutulması. Taşınmaz yükümü, taşınmazla güvence altına alınan mala bağlı bir borç ilişkisidir. Hak sahibi taşınmaz malikine karşı söz konusu taşınmazla teminat altına alınmış bir alacak hakkı elde etmiş olur. Bir yönüyle alacak hakkı olan taşınmaz yükümüne ayni hak niteliği veren, tıpkı rehinde olduğu gibi teminat işlevidir.

Taşınmaz yükümünün asıl kapsamını yapma ve verme biçiminde bir edim borcu oluşturur. Edim borcunun borçlusu, yükümlü taşınmazın malikidir. Bu borç mülkiyetin geçirilmesiyle yeni malikçe üstlenilmiş olur. Yükümlü taşınmaz malikinin borçtan sorumluluğu taşınmazla sınırlıdır.

Taşınmaz yükümü kişisel ya da eşyaya bağlı olabilir. Yüküm belirli bir gerçek ya da tüzel kişi yararına kurulmuşsa, kişisel nitelik söz konusudur. Ayrıca başka bir taşınmazın maliki yararına kurulması durumunda eşyaya bağlı taşınmaz yükümünden söz edilebilir.

Taşınmaz yükümü ancak tapu kütüğüne, yükümlü taşınmazın sayfasına yapılacak kayıtla kazanılır. Yüküm değeri olarak Türk parası cinsinden belirli bir miktarın tapu kütüğünde gösterilmesi gereklidir. Öteki ayni haklarda olduğu gibi taşınmaz yükümünün sona ermesi için tapu kütüğündeki kaydın silinmesi gerekir.

Taşınmaz yükümünde zamanaşımı işlemez. Bununla birlikte yapılacak ya da verilecek şeylerden vadesi gelmiş olanlar, yükümlü taşınmaz malikinin kişisel borcu durumuna gelmelerinden başlayarak zamanaşımına bağlı olurlar.

taşınmaza müdahale, bir kimsenin bir taşınmaz mal üzerindeki mülkiyet, zilyetlik ya da tasarruf hakkını sınırlayıcı ya da ortadan kaldırıcı eylem. Bu gibi eylemlerin önlenmesi için, müdahalenin meni davası ve idari makamlara başvuru olmak üzere iki yol kabul edilmiştir.

Müdahalenin meni davası malikin mülkiyet hakkına yapılan haksız müdahalelerin önlenmesine yarar ve mülkiyet hakkını ihlal eden herkese karşı açılabilir. Müdahalenin meni davasının açılabilmesi için müdahalenin davalının bir kusuruna dayanmasına gerek yoktur; müdahalenin haksız olması yeterli bir neden sayılır. Malik, davalının sahip olduğu geçit irtifakı gibi bir ayni hak, taşınmazın kirada olması gibi bir kişisel hak ve komşuluk hukuku ya da kamu hukukundan doğan bir yükümlülük nedeniyle müdahaleye katlanmak zorundaysa, müdahalenin meni davasını açamaz. Müdahalenin meni davası ayni bir dava olduğundan herhangi bir süreye tabi değildir. Dava sırasında malik, mülkiyet hakkını ve tecavüzü kanıtlamak zorundadır. İrtifak haklarının korunmasıyla ilgili özel hükümler bulunmadığından, bu konuda kıyas yoluyla mülkiyete ilişkin kurallar uygulanır. Dolayısıyla bir taşınmaz irtifakının ya da bir kişisel irtifakın sahibi, hakkını kullanmada engellendiğinde müdahalenin meni davasından yararlanabilir.

Zilyetlik konusu taşınmaz mallar, kamu tüzel kişilerine ait olan ya da onlar tarafından yönetilen taşınmaz mallar, devlete ait olan ya da devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan sahipsiz yerler ile orta mallara yönelik tecavüz ve müdahalelerde, idari makamlara başvurarak tasarrufa ilişkin güvenliği ve kamu düzenini sağlama yoluna gidilir. Buna göre taşınmaz mallara tecavüz ya da müdahale edilmesi durumunda, taşınmazın bulunduğu yere göre vali ya da kaymakam tarafından bu tecavüz ve müdahalenin önlenmesine karar verilir ve mal yerinde zilyetine teslim edilir. Bu konuda başvuruda bulunma hakkı taşınmazın zilyetine, zilyetlerin sayısı birden çoksa bunlardan birine verilmiştir. Kamu tüzel kişilerine ait mallara yapılan tecavüzler için başvuruyu bu tüzel kişilerin yetkili organları yapar. Başvuru süresi tecavüzün öğrenilmesinden başlayarak 60 gündür. Tecavüzün başlamasının üzerinden bir yıl geçtikten sonra başvuru hakkı düşer. Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki taşınmaz mallarla orta mallarına yapılan tecavüzlerde başvuru için süre aranmaz. Vali ya da kaymakamın tecavüzün önlenmesine ilişkin kararı idari yargı yolu açık olmak üzere kesindir. Taşınmaz mal üzerinde üstün sayılabilecek bir hakkı olduğunu iddia edenler ise bu haklarını kanıtlamak için adli yargı yoluna başvurabilirler. Mahkeme kararıyla kendine teslim edilmemesine karşın aynı taşınmaz mala ikinci kez yapılan müdahale ve tecavüz suç oluşturur ve bu suç için yasada öngörülen cezalar uygulanır.

taşıntı, buzul buzlarının erimesi sonucunda oluşan sularca taşınan ve katmanlı çökeller halinde biriktirilen kum ve çakıl çökelleri. Buzulların uç kesimlerinde taşıntıların kalınlığı 100 m'ye kadar çıkabilir; bu çökellerin uzunluğu ise kilometrelerce olabilir. Örneğin, ABD'de Wisconsin Buzullaşmasından kaynaklanan taşıntı çökelleri, Mississippi Irmağının ağzından en yakın buzul ucuna kadar 1.120 km boyunca uzanır.

Taşıntı örtüleri, içi boşalan buzul çanaklarınca çukurlaştırılmış ya da buzullaşma sonrası ırmaklarca yarılmış olabilir. Taşıntı düzlükleri genellikle, farklı tane boyutlarındaki malzemelerden oluşan ve birbirini kesen yataklar biçimindedir. Taşınma sırasında hafif eğim nedeniyle daha iri malzemeler buzula yakın yerlerde, daha ince tane boyutlular ise daha uzaklarda çökelir. Vadi duvarlarında biriken taşıntılara ise vadi çökeli denir.

taşıt tutması, herhangi bir taşıtla yolculuk yaparken, yinelenen açısal ve doğrusal ivme ya da ters ivme nedeniyle vücudun dengeyle ilgili organlarında geçici işlev bozukluğuyla ortaya çıkan ve başlıca belirtisi mide bulantısı olan rahatsızlık. İçkulaktaki denge organının aşırı derecede uyarılmasıyla ortaya çıkarsa da, taşıt tutmasına yatkınlık kişiden kişiye değişir. Hareket halindeki ufuk çizgisi gibi görsel uyaranlar, iyi havalandırılmayan bir ortam ve korku, kaygı gibi duygusal etkenlerin de taşıt tutması nöbetini şiddetlendirdiği bilinmektedir.

Başlıca belirtiler bulantı ve kusmadır; bundan önce esneme, derin ve sık soluk alma, tükürük salgısında artma, soğuk terleme, deride solgunluk ve uyuklama görülür. Kusma başladıktan sonra kişi halsizleşir; rahatsızlık uzun sürerse vücut bu duruma uyum sağlayabilir, belirtiler hafifleyip kaybolur. Bununla birlikte kısa süre sonra hareketin yeniden ortaya çıkması belirtilerin de yeniden başlamasına neden olur. Kusmanın uzun sürmesi tansiyon düşmesine, su kaybına ve halsizliğe yol açar.

Taşıt tutmasının önlenmesi belirtilerin tedavisinden çok daha kolaydır. Yatkınlığı olan kişilerin taşıtlarda hareketin en az olduğu bölgede yolculuk etmeleri, başlarını mümkün olduğunca hareketsiz tutmaları, bulundukları ortamın iyi havalandırılması, yolculuktan önce ya da yolculuk sırasında kesinlikle alkollü içecek almamaları önerilir. Okumak rahatsızlığı başlatabilir; öte yandan görme eksenini ufuk çizgisinin 45° üstünde tutmak yararlı olabilir. Taşıt tutmasını önleyici ilaçlardan başlıcaları difenhidramin, meklizin, siklizin ve skopolamindir. Kişi korku ya da kaygı duyuyorsa sakinleşmesi için fenobarbital ya da pentobarbital verilebilir. Bu ilaçların tümü yolculuğun başlamasından bir saat kadar önce alınmalıdır. Bulantı ve kusma başladıktan sonra ağızdan hiçbir şey alınamadığından damardan ya da kas içine şırınga edilerek ya da fitil olarak anüsten uygulanan ilaçlar kullanılır. Kusma su kaybına yol açacak kadar uzun sürerse sıvı dengesinin düzenlenmesi için damardan sıvı ve elektrolitler verilebilir.

taşıyıcı, kara, deniz ya da hava yoluyla yolcu ya da eşya taşımayı bir taşıma sözleşmesiyle üzerine alan kimse. Taşıyıcı taşınacak eşyanın kendisine teslim edilmesinden ya da yolcunun taşıma aracına binmesinden sözleşmede öngörülmüş olan varış yerine kadar geçen süre içinde sorumluluk taşır. Bu nedenle gecikmeden olduğu gibi taşıma sırasında doğan zararlardan kişisel olarak sorumludur. Yasanın taşıyıcıya yüklediği sorumlulukları ortadan kaldıran ya da sınırlayan bütün kayıt ve koşullar geçersizdir. Taşıyıcının yanında çalışanların kusurları taşıyıcının kusuru sayılır. Taşıyıcı ayrıca taşınan eşyanın gönderilene teslimine değin kendi yerine geçen ara taşıyıcıların eylem ve kusurlarından da kendi kusuru gibi sorumludur. Taşıyıcı taşıma sırasında nitelikleri gereği hacim ve tartıları azalan eşyadan dolayı sorumluluğunu, sözleşmeyle yüzde 50'ye kadar varabilen bir ölçüde sınırlayabilir. Gecikme durumunda taşıma ücreti gecikme süresiyle orantılı olarak indirilir. Gecikme süresi sözleşmeyle belirlenmiş olan sürenin iki mislini geçerse taşıma ücreti tümüyle düşer ve gecikmeden doğan zararlar taşıyıcıya ödettirilir.

taşıyıcı, KONVEYÖR olarak da bilinir, fabrikalarda, limanlarda, tarım işletmelerinde ve genel olarak sanayide malların taşınmasında kullanılan mekanik donanımların ortak adı.

Ağırlık etkisiyle çalışan merdaneli taşıyıcılar, belirli aralıklarla desteklenen bir metal çatkıya birbirine paralel biçimde yerleştirilmiş bir dizi makaradan oluşur. Yükün yerçekimi etkisiyle makaralardan aşağı kaymasını sağlamak amacıyla çatkı biraz eğimli olabilir, ama yük makaraların üzerinde elle de itilebilir. Makaralı taşıyıcılar da merdanelilere benzer; merdane yerine kaymalı makaralarla donatılmış bu taşıyıcılar daha hafif yükler için kullanılır. Merdaneleri alttan bir bant yardımıyla döndürülen ve böylece yerçekimi etkisine ya da elle itmeye gerek kalmaksızın yükü taşıyabilen taşıyıcılar da yaygındır.

Bantlı ya da kayışlı taşıyıcıların bantı kumaş, kauçuk, plastik, deri ya da metalden yapılmış olabilir. Bant, altına ya da her iki ucuna yerleştirilmiş iki merdaneye sarılıdır. Merdaneler bir elektrik motoru yardımıyla döndürülebilir.

Paletli taşıyıcılar, elektrik motoruyla devindirilen bir sonsuz zincir üzerine yol doğrultusuna dik biçimde belirli aralıklarla yerleştirilmiş paletlerden oluşur. Bu tür taşıyıcılar daha çok kum, çakıl, kömür ve

kimyasal madde gibi malzemelerin taşınmasında kullanılır.

Titreşimli taşıyıcılar esnek biçimde yerleştirilmiş ve mekanik olarak ya da bir elektrik motoruyla titreştirilen borulardan oluşur. Titreşim eğimli ve eliptik bir düzende gerçekleştirilerek yükün belirli doğrultularda, hatta yukarı doğru kayması sağlanır.

Havai taşıyıcılarda yük kasaları üstten geçen bir ray yardımıyla taşınır. Kasalar kablo, zincir ya da öbür bağlantı elemanları aracılığıyla kaydırılabilir. Kasaların yerine çengeller ve yükü tutan mıknatıslar da kullanılabilir. Raylar çoğunlukla işletme binalarının duvarlarına yerleştirilir.

Kovalı taşıyıcılar yükü taşıyan kovaların tutturulduğu sonsuz zincirlerden ya da bantlardan oluşur. Kovalar yatay, eğimli ve dik hatlarda taşınabilir. Taşıma sırasında kova dik durur, boşaltma yerine geldiğinde ise mekanik yolla devrilir. Devirme işlemi için başka yöntemlerden de yararlanılabilir.

Vidalı taşıyıcılar, üzerine sarmal kanatlar açılmış miller biçimindedir. Elektrik motoru ve uygun aktarma organlarıyla çalıştırılan vida, çoğunlukla yükü (tahıl, kömür vb) tek bir doğrultuda taşır.

Pnömatik taşıyıcılarda ise yük vakum etkisiyle boruların ya da kanalların içinden aktarılır.

taşıyıcı, PORTÖR olarak da bilinir, bazı bulaşıcı hastalıklarda, enfeksiyonu geçirdikten sonra hastalık etkeni mikroorganizmayı belirli bir süre vücudunda taşıyan birey. Pek çok bulaşıcı hastalıkta bulaşmanın hastalığın başlangıcında belirli bir sürede gerçekleşmesine karşın, tifo gibi bazı hastalıklarda başlıca bulaşma kaynağı taşıyıcılardır.

taşıyıcı dalga, elektronikte, ses, müzik, görüntü ya da veri biçimindeki bilgilerin modülasyon yoluyla üzerine bindirildiği, bir başka deyişle bu bilgileri taşıyan elektromagnetik dalga. *Ayrıca bak.* modülasyon.

taşıyıcı etken, kanda taşınan, nükleotit ve peptitlerden oluştuğu düşünülen ve bağışıklığın insandan insana geçmesini sağlayan madde. 1955'te New York Üniversitesi'nden H. Sherwood Lawrence tarafından bulunan taşıyıcı etkenin en önemli özelliği, sağladığı korumanın pasif bağışıklıkta olduğu gibi hemen ortaya çıkması, buna karşılık aktif bağışıklıktaki gibi uzun süreli olmasıdır. Yan etki göstermemesi nedeniyle aşılamaya iyi bir seçenek oluşturur.

Bağışıklık sağlamak üzere kullanılan öbür ürünlerin tersine taşıyıcı etken zayıflatılmış bir virüs değildir, bağışık bir bireyin kan serumundan değil, lenfositlerden elde edilir. Serumdan ayrılan lenfositler yoğunlaştırılır ve hücrenin içeriğinin açığa çıkması amacıyla mekanik bir yöntemle parçalanır. Elde edilen bu özüt zar yapısındaki bir süzgeçten geçirilir; hücredeki bütün iri ve yabancı moleküller süzgeç tarafından tutulurken taşıyıcı etken içeren küçük moleküller çözelti halinde süzgeçten geçer. Çözelti kuru soğukta dondurularak yoğunlaştırıldıktan sonra toz haline getirilir; çok uzun süre saklanabilen toz, kullanılacağı zaman suda eritilerek aşı gibi vücuda şırınga edilir.

Hazırlandığı hücrenin immünolojik özellikleri ve işlevlerinin çoğunu bağışık olmayan bireylerin lenfositlerine iletebilen taşıyıcı etkenin, insanda bağışıklık sağlamak için kullanılabilen doğal biyolojik düzenleyicilerden olduğu anlaşılmıştır. Hücrenin bağışık yanıtlarını seçerek iletiği, sakladığı ve geliştirdiği için hücresel bağışıklığın azalmasıyla ortaya çıkan çok sayıda hastalığın tedavisinde kullanılabilir. Aynı zamanda, etkeni mikobakteri (örn. verem, cüzam), mantar (örn. pamukçuk, koksidioidomikoz, histoplazmoz) ya da virüs (örn. zona, uçuk, kızamık, virüs zatürreesi, kronik aktif hepatit, sitomegalovirüs enfeksiyonları) olan ve antibiyotik tedavisine direnç gösteren hastalıkların tedavisinde yararlıdır.

taşikardi, fizyolojide ve tıpta, kalbin dakikada 100'den fazla atması. Normalde egzersiz sonrasında ya da stres halinde ortaya çıkar ve sağlıklı kişiler için tehlike oluşturmaz. Ama nabzın görünürde bir neden olmadan 100'ün üstüne çıkması aritmi (kalp atışlarının aynı şiddette ve düzenli aralıklarla yinelenmemesi) oluşturur. Aritminin başlıca nedeni ise, kalbin atışını sağlayan elektriksel uyaranların sinus-kulakçık düğümünden değil de kalbin başka bir yerinden çıkmasıdır.

Taşikardiler kulakçıkta, karıncıkta ya da düğümde ortaya çıkabilir. Başlıca belirtileri halsizlik, bayılma, baş dönmesi, soluk darlığı ve çarpıntıdır. Kimi durumlarda nabız 240'a kadar yükselebilir. Geçici taşikardi gibi birkaç dakika ya da saat süren ve kendiliğinden sona eren taşikardiler kalıcı etki yaratmaz. Ama kulakçıkta ya da karıncıkta birden fazla noktada beliren taşikardiler genellikle ağır kalp, akciğer ya da dolaşım sistemi hastalıklarında görülür ve acil tıbbi müdahale gerektirir. Daha ağır taşikardiler ise kulakçık fibrilasyonunun, hatta kalp krizinin habercisi olabilir.

Taşikardiyi sona erdirmek için uzanıp dinlenmek gibi basit fiziksel önlemler yeterli olabilir. Ama daha ağır durumlarda kalbe elektrik şoku vererek nabzı normale döndürmek ya da nabız düzenleyici ilaçlar vermek gerekebilir.

taşizm (Fransızca *tache*: "leke"), LEKECİLİK olarak da bilinir, Paris'te II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkarak 1950'ler boyunca varlığını sürdüren ve ABD'deki hareketli soyutla(*) büyük benzerlikler taşıyan resim akımı. Hans Hartung, Gérard Schneider, Pierre Soulages, Frans Wols, Zhao Wuji ve Georges Mathieu gibi genç

"Resim", George Mathieu'nün bir çalışması, 1952; Solomon R. Guggenheim Müzesi, New York kenti
Solomon R. Guggenheim Museum, New York kenti

sanatçıların geliştirdiği taşizm, daha geniş sınırlı bir savaş sonrası akımı olan serbest biçimli sanatın(*) bir parçasıdır.

Hareketli soyut doğrultusunda çalışan Amerikalı ressamlar gibi Fransız taşistler de boyayı çok kullanarak, geniş fırça vuruşları yaparak, damlatma, akıtma ve sıçratma gibi tekniklerden yararlanarak büyük boy tuvaller ürettiler. Duyguları yansıtmak ya da ifade etmek yerine, resimlerindeki dolaysız öğeler aracılığıyla doğrudan yaratmaya yöneldiler. Jackson Pollock ve Willem de Kooning gibi ABD'li sanatçıları örnek aldılarsa da zarif çizgiler ve karışık, yumuşak renklerle gerçekleştirdikleri daha zarif ve duygusal yapıtlarıyla onlardan ayrıldılar. Bu farklılığın bir nedeni de belki taşistlerin ardında Fransız resminin inceliklı ve denetimli geleneğinin bulunmasıydı. Oysa ABD'de bu anlamda etki gösterecek bir resim geleneği yoktu ve sanatçılar yaratıcı anlatıma bütünüyle yeni bir yön vermede daha özgür davranıyorlardı.

Taşkent, Özbekistan'ın kuzeydoğusunda yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 15.600 km²'dir. Kuzeydoğusunda dorukları 4.311 m'ye ulaşan dağlar, güneybatısında ise, bölgenin güneybatı sınırını çizen Seyhun (Sirderya) Irmağının kollarından Ahangaran ve Çirçik'in suladığı bir ova uzanır. Kara ikliminin egemen olduğu bölgede kışlar ılık, yazlar uzun, kurak ve sıcak geçer. Yıllık yağış miktarı 350-400 mm arasında değişir.

Taşkent, Özbekistan'ın ekonomik olarak en gelişmiş yönetim birimidir. Başkent Taşkent'te makine, gıda ve öteki hafif sanayi tesisleri vardır. Angren'de kömür, Kosbulak'ta altın çıkarılır. Almalık, Kurama Dağlarının bakır, kalay ve çinko madenciliği merkezidir. Bekâbad'da hurda demirden çelik üretilir. Çirçik'te gübre ve makine fabrikaları, Yangiyul ve Pskent'te ise hafif sanayi tesisleri bulunur.

Bölgenin başlıca tarım ürünü pamuk olmakla birlikte buğday, pirinç, jüt, sebze ve kavun da yetiştirilir. İpekböcekçiliğinin yanı sıra çöllük ve yarıçöllük bölgelerde koyun, dağlarda ve yamaçlarda büyükbaş hayvan besiciliği yapılır. Çirçik'te hidroelektrik enerji santralları vardır. Nüfus (1991 tah.) 4.298.500.

Taşkent, Özbekistan'ın başkenti. Orta Asya'nın en büyük kentidir. Çatkal Dağlarının batısında, Çirçik Vadisinde, 450-480 m yükseklikte yer alır. Çirçik Irmağına bağlı bir dizi kanal kentin içinden geçer. İÖ 1. ya da 2. yüzyılda kurulduğu sanılan kent, tarihte Cac, Çaçkent, Şaşkent ve Binkent gibi değişik adlarla anılmıştır. Taşkent adı ise kayıtlara ilk kez 11. yüzyılda geçmiştir.

Batı'ya ve Doğu'ya giden kervan yolları üzerinde önemli bir ticaret ve el sanatları merkezi olan kent, 8. yüzyıl başlarında Araplar tarafından fethedildi ve 13. yüzyıl başlarında Moğolların eline geçinceye değin çeşitli Müslüman hanedanların denetimi altında kaldı. Bir süre Timurlular ve Şeybaniler tarafından yönetildikten sonra bağımsızlığını elde etti ve bu statüsünü Hokand Hanlığı tarafından ilhak edildiği 1809'a değin korudu. 1865'te Rusların eline geçtiğinde Rusya'yla yapılan ticaretin önde gelen merkezlerinden, 70 bin nüfuslu, surlarla çevrili bir kentti. 1867'de yeni Türkistan valiliğinin yönetim merkezi yapılmasından sonra eski kentin yanında modern bir kent gelişti. 1917 Ekim Devrimi sırasında, Kasım 1917'deki silahlı bir ayaklanmadan sonra kentte Sovyet yönetimi kuruldu. Taşkent, Nisan 1918'de ilan edilen yeni Türkistan ÖSSC'nin başkenti yapıldıysa da bu cumhuriyetin 1924'te ikiye bölünmesinin ardından Semerkand, Özbekistan SSC'nin ilk başkenti oldu ve başkent ancak 1930'da Taşkent'e taşındı.

Taşkent günümüzde Orta Asya'nın önde gelen ekonomik ve kültürel merkezidir. Sanayi ürünlerinin ağırlığını tarım ve tekstil makineleriyle tekstil ürünleri gibi pamukla ilgili ürünler oluşturur. Kentte bulunan çok sayıdaki yükseköğretim ve araştırma kurumu arasında 1920'de kurulan üniversiteyle 1943'te kurulan Özbek Bilimler Akademisi'ne bağlı çeşitli enstitüler sayılabilir. Navoy Halk Kütüphanesi de önemli bir kuruluştur. Kentteki birçok Özbek ve Rus tiyatrosunun başında Navoy Opera ve Bale Tiyatrosu gelir.

Taşkent'te bir Sanat Sarayı'yla çeşitli müze, park ve stadyumlar da vardır. Üç yüz bin kişinin evsiz kalmasına yol açan 1966'daki depremden sonra kent büyük ölçüde yeniden inşa edilmiştir. Depremde ayakta kalan 15. ve 16. yüzyıla ait az sayıdaki dinsel yapı ve anıtın arasında Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Kurulu'nun merkezi olan Barakhan Medresesi de vardır. Nüfusunun yaklaşık yüzde 80'i Rus ve Özbek olan Taşkent'te Tatar, Yahudi ve Ukraynalı azınlıklar yaşar. Nüfus (1991) 2.119.900.

Taşkent, Akdeniz Bölgesi'nin orta kesiminde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Hadım'a bağlı bir bucak olan Taşkent, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Taşkent Belediyesi 1912'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 29.750; kasaba, 8.767.

Taşkent Anlaşması, Hindistan başbakanı Lal Bahadur Shastri ile Pakistan devlet başkanı Eyüb Han arasında imzalanan ve Pakistan'la Hindistan arasındaki 17 günlük (Ağustos-Eylül 1965) savaşa son veren anlaşma (10 Ocak 1966). 22 Eylül'de BM Güvenlik Konseyi'nin kararıyla ateşkes sağlanmıştır.

İki ülkenin temsilcilerini Taşkent'e çağıran Sovyet başbakanı Aleksey Kosigin görüşmelerde arabuluculuğu üstlendi. Anlaşmayla taraflar kuvvetlerini 5 Ağustos 1965'ten önceki konumlarına çekmeyi, diplomatik ilişkileri yeniden kurmayı, ayrıca mülteciler konusunu, ekonomik ve başka sorunları ele almayı kabul ettiler. Anlaşma bir saldırmazlık paktını öngörmediği ve Keşmir'deki gerilla saldırılarını kınamadığı gerekçesiyle Hindistan'da eleştirilere neden oldu.

Taşkın, Mümtaz Zeki (d. 1915, Bayramiç, Çanakkale), şair ve yazar. Dadacılığın etkisindeki şiirleri, çocuk oyunları ve masal kitaplarıyla tanınır.

1936'da İstanbul'daki İstiklal Lisesi'ni bitirdi. Bir süre Ankara Hukuk Fakültesi'ne devam ettikten sonra öğrenimini yarıda bırakarak okuldan ayrıldı. 1941-48 arasında Emniyet Genel Müdürlüğü'nde memur olarak çalıştı. Daha sonra Ankara'daki Küçük Tiyatro'nun müdürlüğüne getirildi. 1965-71 arasında İstanbul Şehir Tiyatroları'nda basın danışmanlığı yaptı ve bu kurumun çıkardığı *Türk Tiyatrosu* dergisini yönetti. Ayrıca çeşitli yayınevlerinde çalıştı.

Hecenin egemenliğine karşı yeni bir akım geliştirmek amacıyla yazdığı ilk şiirlerinde dadacı bir çizgi izledi. 1930-34 arasında Haiti, Hawaii gibi Büyük Okyanus adalarının havasını ve renklerini yansıtan şiirler yazdı. 1940'tan sonra Orhan Veli (Kanık), Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat'ın öncülük ettiği Garip akımına katıldı. *Gençlik*, *Yeni Ses*, *Edebiyat Dünyası*, *Şadırvan*, *Kaynak* ve daha sonra *Türk Dili* dergilerinde şiirlerini yayımladı. Son dönemde geleneksel şiir anlayışına yöneldi, çocuk oyunları ve masallar yazdı.

Taşkın'ın başlıca şiir kitapları *Allo Allo* (1934, M. N. Ispartalı ile birlikte), *Köy Melodileri* (1936), *Varyete* (1949) ve *Çocuklarımıza Resimli Şiirler*'dir (1959). Öbür yapıtları arasında *Mavi Boncuk* (1936), *Uçman Yalçın* (1938), *Efe Ali* (1939, 1987), *Nar Tanesi* (1945), *Yıldız Ece* (1949), *Kara Boncuk* (1951), *Adını Çocuklar Koysun* (1952), *Yoklar Dağında Nar* (1960) ve *Türkün Alın Masalı* (1962) adlı oyunlar ile *Çitlenbik Kız* (1975, 1981), *Çocuklara Kahramanlık Hikâyeleri* (1977) ve *İstanbul Yemişi* (1980) adlı masal kitapları sayılabilir.

taşkın kapağı, barajlarda dolu savakların üzerinden su akışını denetlemekte kullanılan kapak. Dikine kalkan ya da radyal biçimde hareket eden kapaklar, akışın kapağın altından, ama dolu savağın üzerinden gerçekleşmesini sağlayacak biçimde yükselir. Tamburlu kapaklar ise, üst kısmı alçalacak biçimde geriye doğru dönerek kapağın üstünden belirli bir miktarda akışın gerçekleşmesini sağlar. Suyun içinde buz ya da katı maddeler bulunması durumunda kasnak kapakların kullanılması daha uygundur.

taşkın ovası, ALÜVYON OVASI ya da SEL OVASI olarak da bilinir, bir akarsuyun bitişiğinde uzanan, pekişmemiş tortul çökellerden (alüvyon) oluşan düzlük. Akarsuyun dönemsel taşmalarının etkisi altında kalan taşkın ovaları, akarsuyun yanal hareketleri sonucunda yatak dışına taşınan malzemelerden oluşur; yatağın aşağı doğru oyulduğu yerlerde taşkın ovaları oluşmaz. Yatağın aşınmayla genişlemesi, yatağın öte tarafında, menderes kıvrımlarının iç kısmı boyunca setler halinde alüvyon birikmesiyle yaklaşık olarak eşitlenir. Böylece, en basit taşkın ovası akarsuyun hemen bitişiğinde dalgalı kıvrımlardan oluşan bir şerit halinde gelişir.

Menderesin kıvrımları genişledikçe alüvyonun tekrar tekrar taşınması sonucu taşkın ovası da genişler. Tümüyle gelişmiş bir taşkın ovasının minimum genişliği menderesin genişliğine eşit olmakla birlikte, derin ve geniş vadi dolguları üzerinde oluşan bazı taşkın ovaları, menderes kuşağından birkaç kat daha geniştir.

Taşkınlar sırasında, çekilen taşkın sularından arta kalan ve bitki örtüsü tarafından tutulan mil tanecikleri zamanla birikerek taşkın ovalarının yüzeyini düzleştirir. Bu birikme akarsuya yakın olan bölümlerde daha fazladır ve sabit yatakların bulunduğu alanlarda taşmayı önleyecek doğal setler oluşturur. Taşkın ovasında çökeller akıntıya dik doğrultuda ve en iri taneler akarsuya en yakın olmak üzere boyutlarına göre çökelirler.

taşkıran, taşkırangiller (*Saxifragaceae*) familyasının *Saxifraga* cinsini oluşturan yaklaşık 300 kadar etli bitki türünün ortak adı. Ilıman, kutupaltı ve Alp tipi bölgelerde kendiliğinden yetişen bu bitkilerin pek çoğu kaya bahçelerinde süs olarak yetiştirilir. Taşkıranlar parlak renklerle bezenmiş küçük çiçekleri ve sık dokulu yapraklarıyla dikkati çeker. Bu cinsin üyeleri genellikle kaya yarıklarında yetiştiği için bu adla anılır.

Anayurdu Avrupa olan *S. callosa*, *S. cotyledon* ve *S. granulata* türlerinin pembe çiçekli ve sık dallı süs çeşitleri geliştirilmiştir. *S. paniculata* Kuzey ılıman kuşağa özgü bir türdür. *S. stolonifera* ise pencere ve balkonlarda yetiştirilen bir saksı bitkisidir.

taşkırangiller *bak.* Saxifragaceae

Taşkışla, İstanbul'da, Taksim semtinde, bugün İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi olarak kullanılan yeni-Rönesans üslubunda Osmanlı kışlası. İngiliz mimar Williams James Smith ve yardımcısı Osmanlı kalfa İstefan tarafından 1846-52 arasında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye) için hastane olarak yapıldı. Kırım Savaşı (1853-56) sırasında Osmanlıların müttefiki Fransızların yaralıları burada tedavi edildi. Savaştan sonra uzun süre boş kaldığı için harap olan yapı 1860'ta onarıldıktan sonra kışla olarak kullanılmaya başladı. 31 Mart Olayı(*) sırasında içinde kalan Avcı Taburu askerleriyle Hareket Ordusu birlikleri arasındaki çarpışmalara sahne oldu. Cumhuriyet'ten sonra Maarif Vekâleti'ne verildi; 1943-50 arasında büyük bir onarımdan geçirilip yeniden düzenlenen yapıya İTÜ Rektörlüğü ile Mimarlık ve İnşaat fakülteleri yerleştirildi (1950). 1983'te Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından aynen korunması gerekli 1. sınıf tarihsel anıt olduğu kararı alındı. Ama İTÜ'nün 1980'de kent içindeki eski yapılarından Maslak'taki yeni kampusuna taşınmaya başlaması ve Taşkışla'dan da İnşaat Fakültesi'nin çıkmasıyla, dönemin hükümeti yapının otel haline getirilmesi için boşaltılmasını istedi. 1987'de de Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu otele dönüştürülmesini uygun görünce, Taşkışla 49 yıllığına bir yapı firmasına kiralandı. Bunun üzerine bazı öğretim üyeleri 1988'de İdare Mahkemesi'nde iptal davası açtılar. Mahkeme önce yürütmeyi durdurma kararı aldı, 1989'da da tüm idari işlemleri iptal ederek Taşkışla'nın İTÜ'de kalmasını kararlaştırdı. Yapı daha sonra İTÜ'nün mülkiyetine verildi.

Taşkışla, İstanbul
Erkin Emiroğlu

Taşkışla dikdörtgen planlı, ortası avlulu, bir bodrum ve iki tam katlı bir yapıdır. Köşelerindeki bölümler hem cepheden dışarıya doğru taşınılarak, hem de üç katlı yapılıp çatıdan daha yukarıya yükseltilerek vurgulanmıştır. Cephelerde katlar birbirinden yatay silmelerle, bütün pencereler de birer çift gömme ayakla ayrılmıştır. İkinci kat pencereleri, üstlerindeki üçgen alınlıklarla daha belirgin hale getirilmiştir. Yapıya batı cephesinin ortasında yer alan, Eski Yunan taklidi sütunların taşıdığı bir portikten girilir. Plan şeması her iki katta da aynıdır ve bütün yapıyı dolanan bir koridorla buna açılan büyük mekânlardan oluşur. Batı ve doğudaki uzun kollarda koridor ortadadır; kuzey ve güneydeki kollarda ise bir yanı iç avluya bakar.

taşkömürü, MADEN KÖMÜRÜ olarak da bilinir, kömürleşme derecesinde yağsız kömür ile antrasit arasında yer alan ve dünyada en yaygın bulunan kömür türü.

Taşkömürü koyu kahverengi ile siyah arasında değişen renktedir ve çoğunlukla şeritlidir. Yüzde 95'in üzerinde vitrinit (odunsu bitki dokularından oluşan bir maseral[*] grubu) içerir. Uçucu madde oranı yüzde 15-35 arasında, nem miktarı ise yüzde 3'ün altındadır; bu nedenle kalori değeri oldukça yüksektir. Bu özellikleri ve bol miktarlarda bulunması nedeniyle taşkömürü büyük ticari öneme sahiptir. Elektrik santrallarında ve sanayideki buhar kazanlarında buhar üretiminde ve kok kömürü yapımında kullanılır. Kok kömürü taşkömürünün özel hava geçirmez fırınlarda yaklaşık 1.100°C'de ısıtılması yoluyla hazırlanır. Oksijen olmadığından kömür yanmaz, ama yoğun ısı nedeniyle uçucu maddelerini gaz halinde dışa atarak koka dönüşür. Bu gazların bir bölümü kömür katranı ve sıvı amonyak yapımında kullanılır.

Taşkömürünün en önemli olumsuzluklarından biri hava kirliliğine yol açmasıdır. Kükürtlü ortamlarda çok miktarda taşkömürü yakıldığında havaya kükürt dioksit gazı salınır. Havadaki nem bu bileşikle tepkimeye girdiğinde de sülfürik asit oluşur ve böylece toprağı, suları ve bitkileri olumsuz yönde etkileyen asit yağmurları ortaya çıkar. *Ayrıca bak.* kömür.

Taşköprü, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.217 km² (1989) olan Taşköprü ilçesi kuzeyde Çatalzeytin ilçesi ve Sinop ili, kuzeydoğuda Hanönü ilçesi, doğuda gene Sinop ili, güneyde Çorum ili ve Tosya ilçesi, batıda da Merkez ilçe ve Devrekâni ilçesiyle çevrilidir.

İlin doğu kesiminde yer alan ilçenin kuzey, doğu ve güney kesimi dağlık alanlarla kuşatılmıştır; iç kesimi orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşur. Kuzey kesimini İsfendiyar Dağları olarak da bilinen Küre Dağları(*), güney kesimini de Ilgaz Dağının(*) kuzeydoğu uzantıları engebelendirir. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Kızılırmak'ın başlıca kollarından Gökırmak(*) toplar. Ilgaz Dağının kuzey yamaçlarında doğup ilçe sınırları içinde Gökırmak'a katılan başlıca akarsular Akkaya Çayı ile Karadere ve Uludere'dir. Taşköprü kenti yakınlarında ve eskiden Taşköprü'ye bağlı olan Hanönü ilçesinde tabanı genişleyen Gökırmak Vadisindeki düzlükler, ilçenin başlıca tarım alanıdır. Doğal bitki örtüsü step görünümünde olan ilçenin dağlık alanları meşe, kayın, göknar, kara çam ve sarı çamdan oluşan ormanlarla kaplıdır.

1985'te ilin yüzölçümü açısından en büyük, nüfus açısından da Merkez ilçeden sonra ikinci büyük ilçesi olan Taşköprü'de ekonomi tarıma dayalıdır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, elma, kendir, patates, arpa, soğan ve sarımsaktır. 1984'te ilin en çok şeker pancarı, kendir ve soğan yetiştirilen ilçesi Taşköprü'ydü. Az miktarda armut, erik ve baklagiller de yetiştirilen ilçenin alçak kesimlerinde sığır ve manda, dağlık kesimlerinde de koyun yetiştiriciliği yapılır. İlçede kamu kuruluşlarına ait önemli iki sanayi kuruluşu vardır. Bunlar, Sümerbank'ın sicim ve kanaviçe üretimi yapan Taşköprü Kendir Sanayii Müessesesi ile Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları'nın (SEKA) Kastamonu Müessesesi adıyla anılan kâğıt fabrikasıdır. Bir küçük sanayi sitesi olan ilçede orman ürünlerini işleyen fabrikalar da vardır.

İlçenin doğal değerleri arasında yer alan geyikler ile karacalar için Elekdağ yöresinde bir koruma ve üretme alanı kurulmuştur. İlçe topraklarında kaolin yatakları vardır.

Taşköprü yöresi İÖ 18. ve 17. yüzyıllarda Kaşkaların yurdu olan topraklar arasında yer alıyordu. Hititlerin ardından Frigya, Lidya ve Pers yönetiminde kaldıktan sonra İÖ 4. yüzyıl sonunda kurulan Pontus Krallığı'na bağlandı. Paflagonya'nın(*) sınırları içinde yer alan yöre, Roma'dan sonra Bizans egemenliğine girdi. 11. yüzyıl başlarında Bizans'ın Paphlagonia Theması'na bağlı olan yöredeki en önemli yerleşme Pompeiopolis'ti. Bu yüzyıl sonlarında Anadolu Selçuklularının eline geçen ve zaman zaman Bizanslılar tarafından geri alınan bu topraklar 13. yüzyılda Çobanoğullarının, 14. yüzyıl başlarında da Candaroğulları'nın yönetimine girdi. 1461'de kesin olarak Osmanlı topraklarına katılan yöre 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu vilayetinin Merkez sancağına bağlı Taşköprü kazasının sınırları içindeydi.

Kentin hemen kuzeybatısında bazı kalıntılarına rastlanan Pompeiopolis, Bizans döneminde Paphlagonia Theması'nın merkeziydi. Kentin bugünkü adı Gökırmak üzerinde 14. yüzyılda Çobanoğulları tarafından yaptırıldığı sanılan ve günümüzde de kullanılan köprüden gelir. Yemyeşil elma bahçelerinin dizildiği Gökırmak kıyısında kurulmuş olan kent, ilçenin orta kesiminde, Kastamonu'yu Sinop ile Boyabat'a bağlayan yol üzerinde, il merkezi Kastamonu'ya 42 km uzaklıkta yer alır. 1927'de geçirdiği bir yangından sonra onarılan kent fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. Kentteki başlıca sağlık kurumu Taşköprü Devlet Hastanesi'dir.

Donalar köyü yakınında bir kaya mezarına rastlanan ilçe tarihsel yapı açısından zengin sayılmaz. Başlıca tarihsel yapılar Taşköprü ile Çaycevher köyündeki Kasım Bey Camisi'dir (1358).

Taşköprü Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 47.621; kent, 11.454.

taşlama, halk edebiyatında bir kimseyi yermek ya da toplumun bozuk yanlarını eleştirmek amacıyla, genellikle alaylı bir dille yazılan şiir. Daha çok koşma, bazen de semai biçiminde olur. Taşlamalarda temel öğe sözdür. Hemen hemen bütün taşlamalarda dile getirilen ana tema, baskı altındaki insanın yakınma ve tepkisidir. Bazı taşlamalarda yerilen ve eleştirilen olaylar, kişiler ve kurumlar ustaca birbirlerine bağlanarak bir bütün oluşturulur. Dertli, Kazak Abdal, Ruhsatî ve Develili Seyranî ünlü taşlama şairleridir.

taşlama tezgâhı, döner bir aşındırıcı tekerin yardımıyla, sert, çoğunlukla metal malzemelerin biçimini ya da boyutlarını değiştirmekte kullanılan takım tezgâhı.

Çok çeşitli taşlama tezgâhları vardır, ama hepsinde kullanılan taşlar silisyum karbür ya da alüminyum oksitten yapılır. Taş, seçilmiş boyuttaki aşındırıcı taneciklerin bağlayıcı bir malzemeyle (örn. kil, reçine, kauçuk, gomalak ya da soda silikatı) birlikte pişirilerek kaynaştırılması yoluyla hazırlanır. Taşlama sırasında taşın kendisi de aşınır.

İşlem, parçanın taşın kenarına ya da yüzeyine sürülmesi yoluyla gerçekleştirilir. İş parçasındaki silindirik yüzeyleri taşlamak için, parça taşa beslenirken aynı zamanda döndürülür. İç yüzeylerin taşlanmasında ise taş, parçanın içinde ileri-geri hareket edecek biçimde yerleştirilir, iş parçası ise döner bir aynaya bağlanır.

Yüzey taşlama tezgâhlarında iş parçası döner taşlama çarkının altında ileri-geri hareket eden bir tablanın üzerine bağlanır. Her pasonun sonunda tabla, hareket yoluna dik doğrultuda taşa doğru otomatik olarak bir miktar yaklaşır.

Taşlama tezgâhlarında çok çeşitli ayar donanımları kullanılır.

taşlaşma, yeni çökelmiş gevşek tortulların kayaç haline gelmesi. Karmaşık bir süreç olan taşlaşma, tortulun çökelmesi sırasında ya da daha sonra oluşabilir. Çimentolanma(*) özellikle kumtaşları ve konglomeraların oluşumunda etkili olan bir taşlaşma sürecidir. Bunun yanı sıra tortulun içindeki çeşitli mineraller arasında ve mineraller ile gözeneklerde tutulmuş akışkanlar arasında kimyasal tepkimeler de oluşur. Bir bütün olarak otijenez olarak adlandırılan bu tepkimeler sonucunda yeni mineraller oluşabilir. Öte yandan var olan mineraller çözünerek yumrular ya da başka türden derişkiler halinde yeniden dağılabilir, tortula başka bölgelerden giren yeni mineraller var olan minerallerle tepkimeye girebilir. Tortul, tanelerin basınç altında yeniden düzenlenmesi ve gözeneklerindeki suların dışarı boşalarak bu boşlukların sıkışması sonucunda da gelişebilir.

Taşlaşmış Orman Ulusal Parkı, ABD'de, Arizona'nın doğu kesiminde ulusal park. 1906'da ulusal anıt, 1962'de de ulusal park olarak düzenlenmiştir. Holbrook'un 29 km kadar doğusuna düşen 378 km²'lik bir alanı kaplar. Taşıl ağaç sergilerini barındıran çeşitli "orman" bölgelerinden oluşur. En yüksek noktası Pilot Rock'ın (1.900 m) yer aldığı kuzey girişinin yakınındaki Painted Desert'te(*) bulunan Black Forest'i de içine alır. Blue Mesa, Jasper, Crystal ve Rainbow ormanları genellikle fosilleşmiş ağaç ve bitki artıkları ve devrilmiş kütüklerle doludur. Öbür ilginç yapı ve yerler arasında Newspaper Rock gibi, kayalara oyularak yapılmış çizim ve resimler, eski Pueblo Yerlilerine ait kalıntılar, özellikle Painted Desert'in hemen güneyindeki Puerko Yerli Harabesi ve güney girişinin yakınındaki Rainbow Ormanı Müzesi sayılabilir. Parkın ana bitki örtüsü genelde küçük ve gösterişsiz bitkilerden oluşur. Yer yer çiçek açan avizeağacı, yıldızpatı ve ayçiçeği gibi bitkilere de rastlanır. Yabanıl hayvan varlığı kır kurdu, doru vaşak, antilop, çıngıraklı yılan ve çeşitli kertenkeleler ile kulaklı toygar ve *Sayornis phoebe* gibi kuşları kapsar.

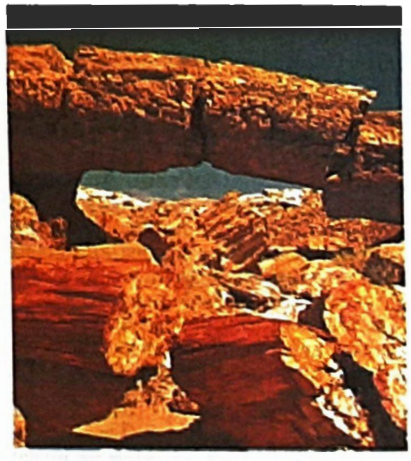

Taşlaşmış Orman Ulusal Parkı'nın Blue Mesa bölümünde bir doğal köprü, Arizona
David Muench—EB Inc

Taşlıçay, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Ağrı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 798 km² olan Taşlıçay ilçesi kuzeyde Iğdır ili, kuzeydoğuda Doğubeyazıt, doğuda Diyadin ilçeleri, güneyde Van ili, batıda da Hamur ilçesi ve Merkez ilçeyle çevrilidir.

İlin orta kesiminde yer alan ilçenin büyük bölümü 2.000 m'den yüksek dağlık alanlardan oluşur. Kuzeyini Perli Dağının güney uzantıları, güneyini Aladağ'ın kuzey uzantıları, güneybatı kesimini de Kandil Dağının doğu bölümü engebelendirir. İlçenin en yüksek noktası, Aladağ'ın kuzeyinde 3.510 m'ye ulaşan Muratbaşı Tepesidir. İlçenin çevresindeki dağlık alanlardan biraz daha alçak olan orta kesimindeki dalgalı düzlükler bir çöküntü alanıdır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Murat Irmağının(*) başlangıç kolları toplar. Doğal bitki örtüsü step görünümünde olan ilçede ormana rastlanmaz.

Halkının büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçede ekonomi tarıma dayalıdır. Dağların yüksek kesimlerinde yer alan ve

ynzın sulak çayırlarla kaplanan yaylalar önemli hayvancılık alanlarıdır. Elde edilen başlıca hayvansal ürünler yün ve kıl ile tereyağı ve peynirdir. Yetiştirilen bitkisel ürünlerin başında şeker pancarı, buğday, patates ve arpa gelir. İlçede çok az miktarda sebze ve meyve de yetiştirilir.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan Taşlıçay yöresi eskiden Diyadin'e bağlı bir bucak olarak yönetilirken 1954'te ilçe yapıldı.

Murat Irmağı vadisinde kurulmuş olan kasaba, ilçenin orta kesiminde yer alır. Eskiden Aşağıtaşlıçay adıyla anılan kasaba gelişmemiş ve küçük bir yerleşmedir. Doğuda Gürbulak sınır kapısına ulaşan önemli karayolu kasabadan geçer. Taşlıçay kasabası bu yolla il merkezi Ağrı'ya 32 km uzaklıktadır.

Taşlıçay Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.976; kasaba, 4.555.

taşlık, KATI olarak da bilinir, kuşların birçoğunda midenin özellikle besinleri öğütecek biçimde özelleşmiş arka bölümü. Salgıbezlerinin kapladığı yumuşak duvarlı önmidenin gerisinde yer alan ve bağırsağa açılan taşlık, kaslı ve kalın duvarlıdır. Çoğu kez içinde bulunan küçük taşlar tohum ve öbür sert kabuklu besinleri parçalamaya yardımcı olur. Bu özelliğiyle taşlık, ağızda diş bulunmamasının sakıncalarını giderir. Yersolucanları ve bazı yosunhayvanları gibi canlıların da taşlığa benzer yapıları vardır.

Taşnaktzutyun, DAŞNAKZUTYUN olarak da yazılır, tam adı HAY HEĞAPOKHAKAN TAŞNAKTZUTYUN (Ermenicede "Ermeni İhtilal İttifakı"), Doğu Anadolu topraklarını da kapsayan bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan siyasal örgüt.

Rus Çarlığı'nda yaşayan ve Narodniklerden esinlenen Ermeni milliyetçilerince 1890'da Tiflis'te kuruldu. Başlıca kurucuları Kristapor Mikayelyan (1859-1904), Simon Zavaryan (1865-1913) ve Istepan Zoryan'dı (Rostom) (1867-1919). Örgütün resmî yayın organı olan *Troşak* (*Droşak*) 1891-1932 arasında önce Cenevre'de, daha sonra da Paris'te yayımlandı.

Taşnaktzutyun'un 1892'deki ilk kongresinde onaylanan tüzüğünde, örgütün amacının Ermenilerin haklarını silahla korumak, Doğu Anadolu'daki vilayetleri Osmanlı Devleti'nden ayırarak bu toprakları yeni kurulacak olan Ermeni devletine katmak olduğu belirtiliyordu. Yayınlarını yabancı posta yönetimleri aracılığıyla Osmanlı topraklarına ulaştırmayı başaran örgüt özellikle genç, okumuş Ermeniler arasında yandaş topladı. Kafkasya'da, Avrupa başkentlerinde, Doğu Anadolu'daki ve Ortadoğu ülkelerindeki Osmanlı vilayetlerinde gizli, açık bürolar kurdu. Örgüt Avrupa'daki bürolar aracılığıyla Batılı büyük devletlerle diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştı. Osmanlı vilayetlerinde kurulan bürolar ise silahlı örgütler oluşturarak güvenlik güçleriyle ve Müslüman halkla çatışmalara girdi. Kafkasya'daki büro bir süre çarlık yönetimiyle çatışmamaya özen gösterdikten sonra 1905'te, çarlık yönetiminin ülkedeki milliyetleri eritme politikasına karşı bir "Kafkasya Projesi" hazırladı.

Taşnaktzutyun 1890-95 arasında İstanbul, Erzurum, Zeytun (bugün Süleymanlı), Sason, Trabzon, Amasya, Merzifon, Tokat, Sivas, Diyarbakır, Van ve Muş'ta patlak veren Ermeni ayaklanmalarında etkin rol oynadı. Avrupa'da Jön Türklerle ilişki kurarak 1902 ve 1907'de Paris'te Prens Sabaheddin'in başkanlığında toplanan kongrelere katıldı ve Osmanlı Devleti içinde özerklik isteklerini dile getirdi. 1905-07 arasında örgüt içinde önemli ayrılıklar oldu: Mihran (Kapriel Keşişyan) adlı bir örgüt yöneticisi "Kafkasya Projesi"ne karşı çıkarak çalışmaların yalnızca Osmanlı topraklarında yoğunlaştırılmasını istedi. Bunu sol kanatta yer alan Arsen Amiryan'la (1881-1918) Levon Atapekyan'ın (1875-1918) örgütten ayrılması izledi. Taşnaktzutyun 1907'de II. Enternasyonal'e üye oldu.

II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra terör eylemlerine bir süre ara veren Taşnaktzutyun, bu dönemde yönetimdeki İttihat ve Terakki Fırkası ile yakınlaşmaya çalıştı. Taşnaktzutyun'un İttihat ve Terakki yönetimiyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı dönem kısa sürdü. Örgüt I. Dünya Savaşı'nda (1914-18) Osmanlı Devleti'yle savaşan İtilaf Devletleri'nin yanında yer aldı. Taşnaktzutyun'un örgütlediği Ermeni gönüllüleri Rus ordusu saflarında Osmanlı ordularına karşı savaştı. Bu olay, Rusya sınırına yakın topraklarda yaşayan Ermenilerin Nisan 1915'te alınan bir kararla topluca Suriye'ye ve Anadolu'nun iç kesimlerine göç ettirilmelerine neden oldu. Bu zorunlu göç sırasındaki toplu ölümler, sonradan Ermenilerin "soykırım" iddialarına yol açtı.

I. Dünya Savaşı sırasında güçlenen ve Ekim 1917'deki Sovyet Devrimi'nden de yararlanan Taşnaktzutyun, 28 Mayıs 1918'de kurulan bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nde iktidar partisi oldu. Ama 29 Kasım 1920'de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulunca iktidardan uzlaklaştırıldı. Üç yıl sonra da Ermenistan'da siyasal çalışmalarda bulunması yasaklandı. Örgüt bunun üzerine çalışmalarını Avrupa ülkeleri, Lübnan ve ABD'de yürütmeye başladı. II. Dünya Savaşı (1939-45) sırasında Avrupa ülkelerindeki ve Almanya'daki bazı Taşnaktzutyun üyeleri Ermenistan'da yönetimi yeniden ele geçirmek amacıyla Hitler yönetimiyle işbirliğine gittiler. Son yıllara değin SSCB'ye ve Sovyet Ermenistanı'na karşı düşmanca tutum izleyen Taşnaktzutyun ABD'de, Fransa'da, İran'da, Lübnan ve Yunanistan'da çalışmalarını sürdürmektedir.

taşocağı, taş çıkartmak için yerkabuğunun yüzeyinde açılan ocak. Ocaktan çıkartılan taş, ya belirli boyutlarda bloklar halinde kesilerek sınıflandırılır ya da kırılarak ufalanır. Eskiden taşocaklarından yalnızca inşaat taşlarının çıkarılması için yararlanılırdı; bu nedenle de belirli kayaç rengine ve dokusuna sahip (örn. kireçtaşı ya da granit) bölgelerde kazı yapılırdı.

Taşocağı işletmeciliğinde kayacın üzerindeki toprak malzemesi temizlendikten sonra kayacı yatağından koparacak kanallar açılır. Kireçtaşı ve kumtaşı gibi görece yumuşak kayaçlarda kanal açma makineleri kullanılır; bu makinelerle yaklaşık 5 cm genişliğinde ve birkaç metre derinliğinde oluklar açılır. Granit gibi daha sert kayaçlarda ise kanallar, birbirine yakın bir dizi delik açıldıktan sonra bunların arasının tekrar oyulması yoluyla oluşturulur.

Eğer zemin damarlı değilse kayaç kütlesini ocağın tabanından koparmak için blokların altından yatay delikler açılır ve bu deliklere kamalar sokulur. Kireçtaşı taşocaklarında uzun dikdörtgenler biçiminde, tonlarca ağırlıkta büyük bloklar koparılabilir ve bunlar daha sonra çeşitli boyutlarda kesilerek işlenir ve parlatılır.

Parçalanmış taşlar ise çimento agregası, yol mıcırı ve kireçtaşı söz konusu olduğunda yüksek fırınlarda eritici olarak kullanılır. Bu tür malzemelerin elde edildiği taşocaklarında derin sondaj ve kayacın patlayıcıların yardımıyla ufalanması tekniklerinden yararlanılır.

taşoluşumu, DIYAJENEZ olarak da bilinir, bir tortulun çökelmesi ile kayaca dönüşmesi arasındaki evrede gerçekleşen süreçlerin (başta kimyasal) tümü. Çoğu tortul, birbirleriyle kimyasal dengede olmayan minerallerden oluşan karışımlar içerir. Çatlak sularının bileşiminde ya da sıcaklıktaki değişiklikler ya da her ikisi birden, bir ya da birkaç mineralin kimyasal dönüşüme uğramasına neden olur. Taşoluşumu görece alçak basınç ve sıcaklık koşullarında gerçekleşen bir dönüşüm süreci olarak kabul edilir. Başkalaşım (metamorfizma) ise daha yüksek basınç ve sıcaklıklarda oluşan bir kayaç dönüşüm sürecidir. Feldispatın kendi yerinde tümüyle farklı yeni bir mineral olan kile dönüşmesi tipik bir taşoluşumu örneğidir.

Taşova, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Amasya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.010 km² olan Taşova ilçesi kuzey ve kuzeybatıda Samsun, doğu ve güneyde Tokat ili, batıda da Merkez ilçeyle çevrilidir.

Dağlık alanlarla kuşatılmış olan ilçe toprakları ilin en doğu kesiminde yer alır. Orta ve doğu kesimi alçak düzlüklerden oluşur. Kuzey kesimini Canik Dağları, güney kesimini Sakarat Dağı, batı kesimini de Karaömer Dağı engebelendirir. Bu topraklardan kaynaklanan suları toplayan Yeşilırmak, ilçe sınırlarının hemen dışında Kelkit Irmağı ile birleşir. Yeşilırmak'a katılan başlıca akarsular Destek Çayı ve Gökdere'dir. Yeşilırmak Vadisinin tabanının genişlediği kesimlerde yer alan ve Taşova(*) adıyla anılan düzlük ilçenin başlıca tarım alanıdır. İlçedeki başlıca göller, çevresi mesire yeri olan Boraboy Gölü ile Uluköy Baraj Gölüdür. Hasan Uğurlu Baraj Gölünün bir bölümü de ilçe sınırları içindedir. Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı üstünde yer alan ilçe 1942'deki Niksar-Erbaa depremi ile 1943'teki Lâdik depreminden etkilenmiştir.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, üzüm, tütün, elma ve baklagillerdir. Hayvancılık yapılan, az miktarda kiraz ve ayçiçeği de yetiştirilen ilçede önemli bir sanayi kuruluşu yoktur.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan Taşova yöresi, eskiden Tokat iline bağlı Erbaa ilçesinin sınırları içindeydi. 1944'te ilçe yapıldı; 1952'de de Amasya iline bağlandı.

Yeşilırmak kıyısında kurulmuş olan Taşova kasabası gelişmemiş bir yerleşmedir. Eskiden Yemişenbükü adıyla anılan kasaba sonradan ilçenin doğu kesimindeki ovanın adını almıştır. Yeşilırmak ve Kelkit Irmağı vadilerini izleyerek Amasya'yı Erzincan'a bağlayan karayolu kasabanın hemen güneyinden geçer. Taşova kasabası bu yolla il merkezi Amasya'ya 49 km uzaklıktadır.

Taşova Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 54.767; kent, 10.197.

Taşova, Karadeniz Bölgesi'nde, Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde ova. Yeşilırmak ile Kelkit Irmağının birleştiği kesimde yer alır. Deniz düzeyinden yüksekliği 200-250 m'dir. Doğusunda Erbaa Ovası uzanır. Kuzeyde Karaömer, güneyde de Sakarat dağlarıyla çevrilidir. Bu dağların orman ve çalılıklarla kaplı eteklerinden Taşova'nın oluşumunda etkili olan kırık (fay) çizgileri geçer. Tektonik olaylar sonucunda oluşan ve daha sonra alüvyonlarla dolarak tabanı düzleşen Taşova, verimli bir tarım alanıdır. Ovada yetiştirilen çeşitli ürünlerin başında yüksek kalitesiyle dünya

piyasasında da tanınan Taşova tütünü gelir. Ovanın doğu yarısı Tokat, batı yarısı ise Amasya ili sınırları içinde kalır.

Taşoz, Çağdaş Yunanca THASOS, Latince THAUS, Ege Denizinin en kuzey kesiminde ormanlarla kaplı geniş ada. Trakya'daki Néstos Irmağı deltasının açığındadır. Yüzölçümü 379 km² olan ada yönetsel olarak Kavála iline (*nomós*) bağlıdır. Başlıca yükseltisi İpsárion (1.203 m) kuzeydoğu kıyısının yakınında yer alır. En önemli yerleşme olan Taşoz (eskiden Limín), kuzey kıyısındadır.

Tarihçi Herodotos adada altın madenlerini işleten eski bir Fenike yerleşmesinden söz etmekteyse de bu yönde yeterince kanıt yoktur. İÖ 7. yüzyılda Paros'tan gelen Yunanlılar Taşoz'a yerleştiler, altın madenlerini işlettiler ve bir heykelcilik okulu kurdular. İÖ 389'da yeniden Atinalılarla ittifak kurdu ve İkinci Atina Birliği'nin sürekli üyesi oldu. İÖ 202'de Makedonya'ya bağlandı, İÖ 196'da Roma egemenliğine girdi. 1204'ten 1455'te Osmanlıların eline geçene değin Latin yönetimi altında kaldı. 1813'ten 1902'ye değin Mısır'ın Osmanlı 1913'te Balkan Savaşları'nın alkan Savaşda Yunanistan'a bağlandı. a bağlandı. Antik yerleşim alanlarındaki kazılar 1862-63'te başladı ve 1911'de yeniden canlandı. 1948'den sonra İÖ 7-2. yüzyıllar arasında yapılmış birçok anıt açığa çıkarıldı. Adada yetişen çamlarla tekne yapımı, balıkçılık ve turizm, başlıca etkinliklerdir. Çinko çıkarımı I. Dünya Savaşı'ndan sonra canlandırılmış ve Limenária adlı yeni bir yerleşim merkezi oluşmuştur. Taşoz 1970'lerin başlarından sonra Kuzey Ege'deki petrol aramalarının üssü durumuna gelmiştir. 1973'te adanın çevresindeki Yunan sularında petrol bulunması Ege Denizindeki ekonomik haklar konusundaki Türk-Yunan anlaşmazlığının derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Nüfus (1981) 13.111.

taşsı göktaşı, büyük ölçüde silikat minerallerinden oluşan göktaşı türü. En yaygın rastlanan göktaşı türü olan taşsı göktaşları kumlu (kondrit) ve kumsuz (akondrit) olarak başlıca iki gruba ayrılır. Kumsuz göktaşlarının(*) tersine kumlu göktaşları(*), gökkumu (kondrül) denen küçük olivin ya da başka mineral küreleri ya da kürecikleri içerir. Gökkumu tanecikleri göktaşı hamurunun içine gömülü durumda bulunur. Taş kırılıp parlatıldığında kolayca görülebilen gökkumu taneciklerinin çapı çoğunlukla 3 mm'den küçüktür.

taşsineği, *Plecoptera* takımını oluşturan yaklaşık 1.550 böcek türünün ortak adı. Erişkinlerinin uzun duyargaları, çiğneyici ağız parçaları ve iki çift zarsı kanadı vardır. Uzunlukları 6 mm'den başlayarak 60 mm'yi aşar. Genellikle ön kanatlarından daha geniş ve kısa olan arka kanatları dinlenme durumunda yelpaze gibi katlanır. Gelişkin kanatlarına karşın iyi uçamazlar. Birçok türü yaşadıkları çevreden ayırt edilmelerini güçleştirecek biçimde gri, siyah ya da kahverengidir.

Taşsineklerinden (*Plecoptera* takımı) bir örnek
William E. Ferguson

Taşsineklerinin biyolojisi hakkındaki bilgiler oldukça yetersizdir. Dişilerin akarsulara yığınlar halinde bıraktığı yumurtaların sayısı 6 bini bulur. Taşsineğinin yumurtadan çıkan nemfi erişkinlere benzemekle birlikte kanatsızdır. Ayrıca vücudunun çeşitli bölümlerinde dış solungaçlar bulunabilir. Nemfler bitkiler, çürüyen organik maddeler ve öbür böceklerle beslenir. Nemf evresi bazen yıllarca sürebilmesine karşılık erişkin evredeki ömürleri birkaç haftadır.

taşyoncası, KOKULUYONCA olarak da bilinir, baklagiller (*Fabaceae*) familyasının *Melilotus* cinsini oluşturan, genellikle Akdeniz ikliminin egemen olduğu yerlerde yaygın biryıllık ya da ikiyıllık otsu bitki türlerine verilen ad. Dış görünümü yoncayı andıran bu bitkilerin yonca gibi, bir sapın ucunda açan üç yaprakçıktan oluşmuş yaprakları vardır; her bir yaprakçığın kenarı keskin dişlidir. Yaprakların koltuğundan çıkan başak biçimindeki çiçekleri sarı ya da beyazdır.

Avrupa'da olduğu kadar Türkiye'de de çok yaygın bir tür olan *Melilotus officinalis* sarı çiçekler açar. Botanik açısından buna çok benzeyen *M. alba* beyaz çiçekleriyle ayırt edilir. Her ikisi de ikiyıllık olan bu türler yaklaşık 1 m'den çok boylanırlar.

Taşyoncaları bileşimindeki "kumarin" denen tehlikeli bir maddeden ötürü tazeyken hayvan yemi olarak değerlendirilemez, buna karşılık iyi bir yeşil gübre ve toprak koruma bitkisidir. En kötü toprak ve iklim koşullarında bile yetişebilen bu bitkilerin çok kuvvetli kazık kökleri vardır.

tat, ağza alınan bir maddenin, tat, koku ve dokunma algılarını harekete geçirerek oluşturduğu duyum. Ağız ve burunda toplanmış sinir uçları yardımıyla gerçekleşen bu süreç, maddelerin birbirinden ayırt edilmesini sağladığı gibi, yeme ve içme eylemlerine bir zevk boyutu da katar.

Tat alma ağızda, öncelikle de tat hücrelerinin yer aldığı dilde gerçekleşir. Dört temel alıcı tipi vardır; bunlar tatlı, tuzlu, ekşi ve acının algılanmasını sağlar. Bu dört temel tadı içeren maddelere şeker (tatlı), tuz (tuzlu), limon (ekşi) ve biber (acı) örnek verilebilir. Yalnızca suda çözünmüş maddelerin tadı hemen algılanabilir; ağza alınan katı maddeler, tükürükte eridikten sonra tat hücrelerini uyarır. Tuzlu maddelere duyarlı hücreler dil üzerinde düzenli bir dağılım gösterir. Şekere duyarlı hücreler dilin ucunda toplanmıştır. Acılık dilin arkasında, ekşilik ise yanlarında bulunan hücreler yardımıyla algılanır.

Koku alma burnun içinde, üst bölümdeki sinir uçlarının yardımıyla gerçekleşir. Koku burun deliklerinden alınan havayla ya da ağızdan, arkadaki boşluk yoluyla burna ulaşır. Koku sinir uçları ağza ve burna uzak olduğundan bunları uyarmanın en iyi yolu kokuyu hızla burna çekmek ya da yiyecek ağızdaysa yutkunmaktır. Kokusunun algılanabilmesi için maddenin gaz halinde olması, yani moleküllerinin havaya yayılması gerekir. Binlerce koku tanımlanabilmekle birlikte, tatta olduğu gibi bunlar da birkaç temel kokunun birleşimidir. Koku duyusu öbür duyulara göre son derece gelişkindir; havada yalnızca milyonda 1-2 oranında bulunan bir maddenin kokusu kolayca algılanabilir. Örneğin pişmekte olan kahvenin ya da kavrulmuş soğanın kokusu uzak mesafelerden duyulabilir. Tat duyusu ise çok daha yüksek yoğunlukta madde gerektirir; ağızda ancak binde 3-5 oranında bulunan maddeler tat alma duyusunu harekete geçirebilir.

Tada katkıda bulunan dokunma duyusu burun, dudaklar, ağız içi ve gırtlakta yer alan sinirler aracılığıyla gerçekleşir. Bu duyum maddenin fiziksel ya da kimyasal özelliklerinden ya da ikisinin birleşimden kaynaklanır. Dokunma duyumu yaratan fiziksel özellikler tane boyu, doku, kıvam ve sıcaklıktır. Nanenin serinliği, biberin ve hardalın yakıcılığı, karanfilin ısısı ve ıspanağın diş kamaştırması, kimyasal özelliklere örnektir.

Bir yiyecek maddesi ağza alındığında koku, tat ve dokunma duyuları aynı anda harekete geçerek anında toplu bir izlenim yaratır. Bu izlenim sonucu o madde yenir ya da ağızdan atılır. Hangi tatların kabul edilip hangilerinin edilmeyeceği, özellikle de bir maddenin hangi durumda (pişmiş, çiğ vb) yenebileceği, koşullanma sonucu oluşan kültürel tutumlara bağlıdır.

Gıda sanayisinde, yeni bir ürünün ne ölçüde pazar bulacağını saptamak ve yerleşik ürünlerin kalitesini sınamak amacıyla tat değerlendirme testleri yapılır. Testlerin çoğu, bu amaçla eğitilmiş kişilerce gerçekleştirilir. Uzmanların ürünleri tadına göre sıraladığı sıralama ve not verme testi, gıda örnekleri hakkındaki duyu izlenimlerini tanımladıkları profil yöntemi, örnekler arasındaki farkların saptandığı fark testleri ve tüketicilerin ürün örneklerine gösterdiği tepkilerin ölçüldüğü tüketici kabul testi başlıca yöntemlerdir.

Günümüzde gıda bilimcileri bir tadı oluşturan kimyasal maddeleri ayrıştırmak amacıyla nesnel yöntemler geliştirmektedir. Kimyasal bileşenlerin ve bunları etkileyen koşulların saptanmasıyla hammaddelerin, kalite kontrolünün, işleme, depolama ve hazırlama yöntemlerinin iyileştirilmesi umulmaktadır.

tat tvam asi (Sanskrit dilinde "sen busun"), Hindu felsefesinde, bireyle mutlak arasındaki ilişkiyi belirten ünlü ifade. *Çandogya Upanishad*'ın (İÖ y. 600) altıncı bölümünde, yüce varlığın doğasını oğluna öğreten öğretmen Uddalaka Aruni tarafından sık sık yinelenir. Bu yargıda dile getirilen özdeşlik Vedanta felsefesinin çeşitli okullarınca farklı biçimlerde yorumlanmıştır. İfadenin sözcük anlamına bağlı yorumu, onu öğretisinin bir temeli sayan Advaita (Tekçilik) okulunun ünlü filozofu Şankara tarafından yapılmıştır.

Tata AİLESİ, demir-çelik tesisleri, pamuk fabrikaları ve hidroelektrik santrallar kurarak Hindistan sanayisinin gelişmesinde önemli rol oynayan Hintli sanayici ve hayırsever aile.

Tata ailesinin kökeni günümüzde Gucerat eyaleti sınırları içinde kalan Baroda adlı yerel devletten gelen bir Parsi rahiplik ailesine dayanır. Camsetci Nasarvanci Tata (d. 3 Mart 1839, Navsari, Hindistan - ö. 19 Mayıs 1904, Nauheim, Almanya) aile servetinin temelini atan asıl kişidir. Bombay'daki Elphinstone Yüksekokulu'nda öğrenim gördükten sonra 1858'de babasının ihracat şirketinde çalışmaya başladı. Şirketin Japonya, Çin, Avrupa ve ABD'de şubeler açmasında önemli rol oynadı. 1872'de pamuk üretimine yönelerek 1877'de Nagpur'da, ardından Bombay ve Kurrla'da pamuk fabrikaları açtı. Çok ince elyaflar üreten bu işletmelerde yüksek bir verimlilik düzeyini sağlarken, işçi haklarını korumaya da özen gösterdi. Hindistan'da ham ipek üretimine öncülük etti.

Ayrıca Bombay yöresinde hidroelektrik santrallar kurulmasıyla ilgili planlar hazırladı. 1901'de Hindistan'ın ilk büyük ölçekli demir üretim tesisinin inşasını başlattı. Bu girişimleri ölümünden sonra kurulan Tata Power şirketleri ile Tata Iron and Steel Company'ye (1907) temel oluşturdu.

Oğulları Sir Dorabci Camsetci Tata (1859-1932) ve Sir Ratanci Tata'nın (1871-1932) yönetimi altında Hindistan'ın özel sektördeki en büyük çelik üreticisi durumuna gelen Tata Iron and Steel Company dokuma ürünleri, çelik ve elektrik enerjisinin yanı sıra kimyasal maddeler, tarım makineleri, kamyon, lokomotif ve çimento üreten bir şirketler grubunun çekirdeği oldu. Baba Tata'nın bir araştırma enstitüsünün kurulması için 1898'de bağışlamış olduğu bir arazide daha sonra oğullarınca Hindistan Bilim Enstitüsü kuruldu. Ayrıca Sir Ratanci Tata Londra Üniversitesi'nin sosyal bilimler bölümlerine ve London School of Economics and Political Science'a mali yardımlarda bulundu. Sir Dorabci Tata da bir lösemi araştırma vakfına ve Bombay'daki bir kanser araştırma hastanesine bağışlar yaptı.

Sir Dorabci'nin 1932'de ölmesi üzerine Tata şirketler grubunun başına kurucunun yeğenlerinden biri olan Sir Naoroci Saklatvala geçti. Altı yıl sonra ölen Saklatvala'nın ardından bu görevi kurucunun ortağı ve kuzeni R. D. Tata'nın oğlu Cihangir Ratanci Dadabhoy Tata (d. 1904) üstlendi. 1950'lerin sonlarına gelindiğinde Tata şirketler grubu Hindistan sanayisinin en büyük tesisler topluluğunu denetim altında tutuyordu.

Tatabánya, Macaristan'ın kuzeybatı kesiminde, Komárom-Esztergom ilinin (*megye*) merkezi kent. Gallei Vadisinde, güneyindeki Vértes Tepeleri ile kuzeydoğusundaki Gerecse Dağları arasında yer alır. Macaristan'ın en büyük linyit yatağının bulunduğu Tatabánya-Oroszlány Havzasında kurulmuş ülkenin başlıca madencilik merkezidir. Madencilik burada Felsőgalla, Alsógalla, Bánhida ve öteki yerleşim yerlerinin varoşlarında başlamış, bunlar 1902'de ayrı bir kasaba statüsü kazanan Tatabánya'ya bağlanmıştır. Bölgede kireçtaşı ve marlpit de çıkarılır. Öteki ağır sanayi tesisleri arasında birer alüminyum ve çimento fabrikası, kireç ocakları ve iki büyük termik santral sayılabilir. Tatabánya'yı oluşturan yerleşim yerleri yaklaşık 11 km boyunca uzanır; bunlar arasında en yenisi olan Ujváros (Yeni Kent) batıdadır. Tatabánya'nın 56 km doğudaki Budapeşte'yle kara ve demir yolu bağlantıları vardır. Nüfus (1989 tah.) 76.455.

tatami, Japon evlerinde döşeme yaygısı olarak kullanılan, pirinç saplarından yapılmış dikdörtgen biçimli hasır. Bir *tatami* yaklaşık 90 cm × 180 cm boyutlarındadır. *Şinden* ve *şoin* üsluplarındaki (*bak.* şinden-zukuri; şoin-zukuri) yapılarda bütün döşeme *tatami*'lerle kaplanır.

Japon mimarlığında döşeme en eski zamanlardan beri üstünde oturulan ve yatılan bir yüzey olagelmiştir. Odaya girerken döşemeye ve *tatami*'ye zarar vermemek için *geta* adı verilen tahta takunyalar kapının önünde bırakılır ve *tabi* denen bir tür konçlu terlik giyilir. *Tatami* çabuk aşındığı için zaman zaman değiştirilmesi gerekir. İç mekânın düzenlenmesinde döşemeye büyük önem verilir. Dolayısıyla, hasırların standart boyutları Japon mimarlığının gelişiminde belirleyici bir modüler birim yaratmıştır. Örneğin, *şoci* adı verilen sürme dış kapıların yüksekliği yaklaşık olarak *tatami* boyu kadardır. Döşemeyi kaplamak için gereken hasır sayısı çoğu zaman odanın büyüklüğünü tanımlamada kullanılır (örn. iki hasırlık oda, altı hasırlık oda). Evlerdeki *toko-no-ma* adı verilen nişe eşya yerleştirilirken ya da bahçe düzenlemesi yapılırken hep *tatami* üstünde oturan insanın göz hizası dikkate alınır.

tatar, Osmanlı Devleti'nde resmî posta taşımacılığı yapan atlı asker.

Tatarların başlıca görevi ferman ve yazılı buyrukları, götürdükleri buyrukların yanıtlarını, vezirlerin başkente yazdıkları takrirleri İstanbul-Belgrad, İstanbul-Bağdat, İstanbul-Erzurum arasında taşımaktı. Tatarlar güzergâhlarındaki kent ve kasabalara uğrar, bütün halkı ilgilendiren buyrukları toplanan kalabalık karşısında yüksek sesle okuturlardı. Yaptıkları görevin karşılığında da "hizmet-i mübaşiriye" denen bir ücret alırlardı. Tatarlar ayrıca ülkeye gelen yabancıların yanında görevlendirilir, onlarla birlikte dolaşır, güvenliklerini, gittikleri yerlerde at, hayvan bulmalarını ve konaklamalarını sağlarlardı. Tatarların amirine "tatar ağası" denirdi. İstanbul'da oturan bu ağa, üstlenilen işlere göre tatarları görevlendiririrdi. Suç işleyen tatarları cezalandırmak da tatar ağasının göreviydi.

Başlangıçta tatar yazılmak için Tatar olmak zorunluyken, 17. yüzyılda her milliyetten becerikli gençler ocağa alınmaya başladı. 19. yüzyılda Posta ve Telgraf Nezareti'nin kurulmasından sonra tatarların varlığı sona erdi.

Tatar, Seyfi (d. 26 Mayıs 1946, Sivas), Avrupa ikincisi Türk boksör.

Boksa 18 yaşında Ankara'da başladı. Konya Yolspor, İzmit SEKA, Galatasaray ve Ankara Emniyet kulüplerinin formasını giydi. 1967-72 arasında kilosunda Türkiye şampiyonu oldu. Avrupa şampiyonalarında iki kez (1967,1969) ikincilik elde etti, beş kez (1967, 1969, 1970, 1971, 1972) Balkan şampiyonluğunu kazandı. Akdeniz Oyunları'nda da iki kez (1967,1971) gümüş madalya aldı. Yaptığı 203 resmî maçın 190'ını kazandı. Sekiz yıllık boks yaşamında 38 kez milli oldu. 1973'te boksu bıraktı ve bir süre Emniyet Kulübü'nde antrenör olarak çalıştı.

Tatar Boğazı, Rusça TATARSKI PROLIV, Büyük Okyanusun kuzeybatısında, güneyde Japon Denizinden kuzeyde Ohotsk Denizine kadar uzanan dar boğaz. Doğusunda Sahalin Adası, batısında Asya anakarası yer alır. Genişliği 7-342 km arasında değişen boğazın uzunluğu 632 km, derinliği ise 210 m'den azdır. Amur Irmağı Tatar Boğazının kuzeybatı ucuna dökülür. Kıyılarındaki başlıca limanlar Rusya Federasyonu'na ait Uglegorsk, Aleksandrovsk-Sahalinski, Lesogorsk ve Sovyetskaya Gavan'dır. Kasım ortasından mayıs ortasına değin süren buzlanma liman etkinliklerini önemli ölçüde kısıtlar. Çihaçov Koyunun suları ise yılda yaklaşık 200 gün donar.

Tatar Özerk Cumhuriyeti, TATARYA ya da TATARİSTAN olarak da bilinir, Rusya Federasyonu'nun Avrupa kesiminin ortadoğusunda yönetim birimi. Volga Irmağı havzasının orta kesiminde, Volga ve Kama ırmaklarının birleştiği noktanın çevresinde yer alır. Yüzölçümü 68.000 km² olan cumhuriyetin başkenti Kazan'dır(*).

Volga Irmağı cumhuriyetin batı ucundan kuzey-güney doğrultusunda akar. Volga Irmağının en büyük kolu olan Kama ise kabaca doğu-batı doğrultusunda akarak cumhuriyet topraklarının büyük bölümünden geçer. Vyatka ve Byelaya ırmakları Kama'nın en önemli kollarıdır. Bölge genelde alçak ve engebeli bir ovayla kaplıdır. Volga Irmağının batısında yüksekliği 235 m'ye ulaşan arazi Volga Tepelerinin en kuzey ucunu oluşturur. Doğuda Urallar'a doğru yükselen bölgenin güneydoğusunda, yaklaşık 338 m yüksekliktekî Bugulma-Belebey Platosu yer alır. Bölgede kara iklimi egemendir; kışlar uzun ve sert, yazlar sıcak geçer. Yıllık yağış miktarı yaklaşık 420-510 mm'dir; en çok yağış yaz aylarında düşer. Kar kalınlığının 60 cm'yi bulduğu olur.

Cumhuriyetin büyük bölümü çernozemle (kara toprak) kaplı ormanlı step kuşağında yer alır. Arazinin yaklaşık yüzde 16'sı ormanlarla kaplıdır. Irmak boylarındaki taşkın ovaları Nijnekamsk ve Samara (eskiden Kuybışev) baraj göllerinin suları altında kalmıştır. Samara Baraj Gölünün yüzölçümü 1.760 km²'dir.

Günümüzde cumhuriyetin nüfusunun yaklaşık yarısını Orta Asya kökenli bir halk olan Tatarlar oluşturur. Türk dillerinden birini konuşan Tatarlar, 13. yüzyılın ortalarında bugünkü Tatar Özerk Cumhuriyeti topraklarına yerleşerek o sırada bölgede yaşayan Bulgarlara egemen oldular. 15. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin parçalanmasından sonra kurulan kuzeydeki Kazan Hanlığı'nın Moskova Büyük Prensliği'ne karşı yürüttüğü uzun süreli mücadele IV. İvan'ın (Korkunç) 1552'de Kazan'ı kuşatarak ele geçirmesiyle sonuçlandı. Bunu izleyen çok sayıda ayaklanma sert bir biçimde bastırıldı. Sonraki dönemlerde bölgede birçok yeni yerleşme kuruldu. 1920'de Tatar ÖSSC ilan edildi. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu içinde bir cumhuriyet olmasına karşın, Tatar nüfus içinde ayrılmayı savunan gruplar vardır.

Çeşitlenmiş bir yapıya sahip olan cumhuriyet ekonomisinin temelini petrol üretimi, sanayi ve tarım oluşturur. İlk petrol kuyusunun açıldığı 1943'ten sonra petrol üretimi hızla artmıştır. Almetyevsk'ten doğuya ve batıya uzanan petrol boru hatları vardır. Doğal gaz üretiminin merkezi Nijnaya Maktama'dır.

Kimya sanayisi özellikle Kazan, Mendeleyevsk ve Nijnekamsk'ta gelişmiştir. Takım tezgâhları, torna, karbüratör, tarım makineleri, tıbbi araçlar, saat ve daktilo üreten tesisler, başta Kazan, Zelyonodolsk ve Çistopol olmak üzere Volga ve Kama kıyılarındaki kentlerde yoğunlaşmıştır. Naberejnye Çelni'de dünyanın en büyük kamyon fabrikası bulunur. Mamadiş ve komşu kentlerde kâğıt ve kâğıt hamuru üretilir. Kazan'da sabun üretimi önemlidir. Tarım ürünleri arasında buğday, mısır, darı, legümen, patates, şeker pancarı, kenevir, tütün ve elma sayılabilir. Mandıracılık ve besicilik de önemlidir.

Irmaklardan yük taşımacılığında yoğun olarak yararlanılır. Cumhuriyetteki ırmak limanlarıyla Moskova ve Volga Havzasındaki öteki kentler arasında düzenli yolcu taşımacılığı yapılır. Demiryolu ulaşımı fazla gelişkin olmamakla birlikte cumhuriyetin kuzeybatı ve güneydoğu ucundan Moskova ve Urallar'a uzanan iki ana hat geçer. Başka bir hat Volga'nın sağ yakası boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanır.

Tatar Özerk Cumhuriyeti'nde aralarında devlet üniversitesi ve uzmanlık enstitülerinin de bulunduğu birçok yükseköğretim kurumu vardır. Nüfus (1991 tah.) 3.679.400.

Tatarca, Tatarların konuştuğu, Kıpçak öbeğine bağlı bir Türk dili. Tatar Özerk Cumhuriyeti'nde Volga Irmağının orta ve aşağı çığırlarıyla Batı Sibirya'da yaşayan Tatar boylarının konuştuğu lehçelerin genel adıdır. Başkırt, Mişer, Tipter, Nogay gibi birbirine oldukça yakın kollara ayrılır. Ama Başkırtça(*) ve Nogayca (*) günümüzde ayrı diller sayılır. Türkologlar Tatarcayı lehçeleriyle birlikte Türk dilleri içinde farklı biçimlerde sınıflandırır. V. Radlov Tatarcayı batı öbeği; G. Nemeth Karadeniz ve Volga lehçeleri; Samoyloviç "z" öbeğinin (tokuz) "y" bölümü (ayak); L. Ligeti Kıpçak lehçeleri; K. H. Menges kuzeybatı ya da Kıpçak öbeği içinde ele alır. Bu sınıflandırmalar arasında yaygın kabul göreni, Tatarcayı Türkçenin kuzeybatı ya da Kıpçak öbeği içinde ele alanıdır.

Tatarcanın üç ana lehçesi vardır: 1) Tatar Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan yaklaşık 1,5 milyon kişinin konuştuğu Merkezî Tatarca, 2) Volga bölgesinin batısında konuşulan Batı Tatarcası, 3) Batı Sibirya'da İrtiş, Tobol, Tara ırmakları kıyısında yaşayan 100 bin kadar Tatarın konuştuğu Doğu Tatarcası. Bunun dışında Tatarcanın daha küçük topluluklarca konuşulan birçok başka lehçesi vardır.

Tatarcanın Türkiye Türkçesine göre bazı ses farklılıkları şunlardır: *i* sesi *e*'ye (iki/*eke*, elli/*elle*), *ö* sesi *ü*'ye (ördek/*ürdek*) dönüşür; *k* ve *p* ünsüzleri iki ünlü arasında yumuşar (bak/*bağa*, yap/*yaba*). Sözcük başlarındaki ünsüzlerde de bazı değişiklikler görülür (demir/*timir*, damar/*tamar*, gel/*kil*, gün/*kün* vb). Kişi adılları *min, sin, ul, biz, siz, alar*; gösterme adılları *bu, ul, şul, tigi*; soru adılları *kaysı, kaysısı* (hangi, hangisi), *kaya* (nereye), *kayda* (nerede), *kayan, kaydan* (nereden), *kaçan* (ne zaman), *kim, ni* (ne), *nerse* (ne); belirteçlerse *bilen* (ile), *üçün* (için), *sung* (sonra), *birge*'dir (birlikte). İlgeçler küçük farklılıklar dışında öbür Türk dillerindeki gibidir.

1938'den bu yana Kiril alfabesiyle yazılan Tatarcanın zengin bir edebiyat geleneği vardır. Kırım Tatarcası için *bak*. Kırım Türkçesi.

tatarcık, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Phlebotomidae* familyasından böceklerin ortak adı. Bazen *Psychodidae* (güvemsi sinekler) familyasına alınan bu böcekler sıcak ülkelerde geniş bir dağılım gösterir. Sivrisineği andıran erişkinlerin gözleri iri ve siyah, başları öne eğik, duyargaları ve bacakları ince uzundur. Yalnız dişileri kan emer. Türlerin çoğu gün boyunca kuytu yerlerde gizlenir ve gece beslenmeye çıkar. Bazı türler gündüzleri de sokar. İyi uçamadıklarından üredikleri bölgeden uzağa gidemezler. Bazı türlerde dişi bir kez kan emer ve yumurtladıktan sonra ölür. Bazı türlerde ise kan emme ve yumurtlama çevrimi birkaç kez yinelenebilir. Larvalar bataklıklarda ya da sulu organik artıklar içinde yaşar.

Tatarcıkların sokması ağrı, kızartı ve kaşınmaya yol açar. Ayrıca birçok önemli hastalığa da neden olurlar. *Phlebotomus* cinsinin üyeleri Akdeniz çevresinde ve Güney Asya'da tatarcık hummasının etkeni olan virüsü, Asya, Afrika ve Güney Amerika'da kalaazar, şark çıbanı ve bartonelle enfeksiyonunun etkeni olan tekhücreli asalakları bulaştırır. Tatarcıklara akraba olan *Simuliidae* familyasının üyeleri sürütatarcığı(*) adıyla tanınmaktadır.

tatarcık humması, bir arbo virüs türünün etken olduğu akut, bulaşıcı, ateşli hastalık. Dişi tatarcık sineğinin (*Phlebotomus papatasii*) ısırığıyla bulaşan hastalık nemli astropik ülkelerde, özellikle de Doğu Yarıküre'de 20°-45° kuzey enlemlerinin arasında kalan Akdeniz bölgesi, Ortadoğu ve Hindistan'ın bazı bölgelerinde yaygın olarak görülür. Yaz aylarında, tatarcığın üreme mevsiminin ardından salgınlar halinde ortaya çıkar; salgınlar arasındaki dönemde virüse konak olan canlı bilinmemektedir. Virüsü kanında taşıyan (yani ateşlenmenin 48 saat öncesiyle 24 saat sonrası arasındaki evrede bulunan) insanı ısıran sinek mikroorganizmayı vücuduna alır ve yedi ile on günlük kuluçka devresinden sonra virüsü yaşam boyu gövdesinde taşır.

Tatarcık ısırmasıyla insana geçen virüs vücutta çoğalır ve bütün dokulara dağılır. Isırıktan 2,5 - 5 gün sonra halsizlik, karın ağrısı ve baş dönmesi, titreme görülür; bir iki gün içinde ateş 38,8° - 40,3°C'ye yükselir. Alın bölgesinde ve gözyuvalarının arkasında, kaslar ve eklemlerde ağrı ve döküntü ya da pullanma olmaksızın yüzde kızarma görülür. Ateşin yükseldiği gün nabız da hızlanır. Genellikle iki gün sonra ateş yavaş yavaş normale döner. Ateşli dönemin ardından şiddetli yorgunluk ve halsizlik, nabızda yavaşlama ve kan basıncında düşme görülür. Hasta birkaç gün ile birkaç hafta arasında değişen bir sürede iyileşir. Hastalık hemen her zaman iyileşmeyle sonuçlanır; tedavi tümüyle belirtilerin giderilmesine yöneliktir.

Tatarcık sineği insanların yaşadığı bölgelerin birkaç yüz metre uzağındaki bitki örtüsünün arasında yaşar. Üreme bölgelerinin ortaya çıkarılması ve larvaların öldürülmesi oldukça güçtür. Kan emici dişi sinekler yalnız gün batımından gün doğana değin ve yalnız yer düzeyinde beslenir; bu nedenle yerden yüksekte yatmak oldukça etkili bir önlemdir. Dimetil ftalat gibi böcek kaçırıcı maddeler deriye sürülürse tatarcıkları birkaç saat uzak tutabilir. Veranda, balkon, kapı ve pencerelerdeki tel sineklikler, kapı kenarları, pencereler ve sineğin yaşadığı bölgelerde kullanılan böcek öldürücüler buralardaki bütün erişkin sinekleri hızla öldürür.

Tătărescu, Gheorghe (d. 1892, Tîrgu-Jiu-ö. 28 Mart 1957, Bükreş, Romanya), 1934-37, 1939-40 dönemlerinde Romanya başbakanı.

Bükreş'te avukat olarak çalışırken, 1922-26 arasında Ionel Brătianu'nun liberal hükümetinde müsteşar olarak görev aldı. Kasım 1933'te sanayi bakanı oldu. Başbakan Ion Duca'nın öldürülmesinden (29 Aralık 1933) sonra başbakanlığa getirildi. İlk başbakanlığı döneminde (Ocak 1934-Kasım 1937) Kral II. Carol'un maşası oldu ve ülkede aralıksız sıkıyönetim uyguladı. Şubat 1938'de kralın diktatörlüğünü ilan etmesinden sonra Şubat-Mart 1938'de başbakan yardımcısı, Kasım 1939-Haziran 1940 arasında başbakan olarak görev üstlendi. 1940'ta Romanya'nın Fransa büyükelçiliğine atandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dışişleri bakanlığına (1945-47) getirildiyse de komünistlerin denetimindeki basının gitgide artan eleştirileri sonucunda parlamentoda güvenoyu alamayınca Kasım 1947'de görevden ayrılmak zorunda kaldı.

Tatarlar, bir Türk dili konuşan birden çok halka verilen ad. 1990'larda Tatarların sayısı 5 milyon dolayındadır. Çoğu Rusya'nın ortabatı kesiminde Uralar'ın batısında, Volga Irmağının orta çığırıyla kolu Kama'nın boylarında yaşar. Kazakistan'da ve daha az olmakla birlikte Batı Sibirya'da da yerleşmiş Tatarlar vardır.

Kullanımı çok eskilere dayanan Tatar adı, belirtilen halkla ilişkisiz ya da pek az ilişkili birçok topluluğa verilmiştir. Asya bozkırları ve çöllerinde yaşayan kabileler gibi bu toprakların genellikle Moğollar ve Türklerden oluşan göçebe halklarının tümü de bazen bu adla anılmıştır. Tatar adı Moğol İmparatorluğu (İS 13-15. yy) içindeki Kırım Tatarları, Sibirya Tatarları, Kazan Tatarları gibi halk ve devletler için de kullanılmıştır.

Volga Tatarlarının etnik bileşiminin bir öğesini, İS 1. binyıldan başlayarak Rusya'nın güney steplerinden gelen göçebe Türkler oluşturdu. Bugünkü Bulgaristan'dan farklı olan eski Bulgar ülkesi bugünkü Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin topraklarının bir bölümünü kaplıyordu. Moğol İmparatorluğu'nun Rusya'da güçlenmesi bu halka başka etnik öğelerin de katılmasına yol açtı. Aralarında bazı Çuvaşların ve Mordovların da bulunduğu komşu halkların Tatarlar içinde eritilmesi 19. yüzyıla değin sürdü.

9. ve 15. yüzyıllar arasında biçimlenen Tatar ekonomisinin temelini oluşturan tarım ve hayvancılık günümüzde de sürdürülmektedir. Ahşap, seramik, deri, kumaş ve metal işleme gelenekleri çok eskilere dayanan Tatarlar, öteden beri tüccar bir halk olarak tanınır. 18. ve 19. yüzyıllarda Rus Çarlığı genişlerken, Orta Asya'da yeni kazanılan topraklarda ticari ve siyasal temsilci, öğretmen ve yönetici olarak ayrıcalıklı bir konum kazanmışlardır.

Ortaçağda önemli bir güç olan Tatarların karmaşık bir toplumsal örgütlenmesi vardı. Soylular Rus egemenliği döneminde de sivil ve askeri önderler olarak kaldılar. Soyluların dışında kalan halk arasında tüccarlar ve toprağı işleyenler ayrı sınıflar oluşturuyordu. Devletin başı Tatar (Kazan) hanıydı. Han ailesinin bir bölümü 16. yüzyılda yapılan bir anlaşmayla Rus soyluları arasına girdi. Bu toplumsal yapı Rus Devrimi'ne değin sürdü. Çarlık döneminde ve özellikle devrim sırasında birçok Tatar Türkiye'ye yerleşti. Bunlardan Yusuf Akçura gibi bazı aydınlar Türkçülük akımına önemli katkıda bulundular.

14. yüzyılda Müslümanlığı kabul eden ve Sünni olan Tatarlar Türkistan'ın İslamlaştırılmasında önemli rol oynadılar. Buna karşılık Müslümanlık öncesi bazı halk inançları günümüze değin varlığını korudu.

Günümüzde Volga ve Ural bölgelerinde yaşayan 1,5 milyonu aşkın Kazan Tatarı, Tatar Özerk Cumhuriyeti nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturur. Artık Volga Tatarları olarak anılan bu grup, Tatarların en varlıklı ve sanayide en çok gelişmiş kesimidir. Kazakistan ve Orta Asya'da yaşayan Tatarların sayısı 1 milyon, Sibirya Tatarlarınınki ise 100 bin dolayındadır.

Kırım Tatarları Sovyet hükümetinin 1921'de kurduğu Kırım ÖSSC'nin temelini oluşturdu. Bu özerk cumhuriyet, Sovyet lideri İosif Stalin'in 200 bin kadar Kırım Tatarını II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yapmakla suçlaması üzerine 1945'te dağıtıldı. Kırım Tatarları kitleler halinde Kazakistan ve Özbekistan'a göç ettirildi; Tatar dilini kullanmaları da yasaklandı. Nikita Kruşçev'in Stalinizmden arınma programı çerçevesinde Kırım Tatarları 1956'da yurttaşlık haklarını yeniden kazandı; ama 1954'te Ukrayna SSC'ye katılmış olan Kırım'a dönmelerine izin verilmedi. Tatarlar ancak Sovyet hükümetinin merkezî otoritesinin zayıflaması, ardından da SSCB'nin dağılması üzerine 1990'larda Kırım'a dönerek buraya yeniden yerleşmeye başladılar.

Tatbikat Sahnesi, tam adı DEVLET KONSERVATUVARI TATBİKAT SAHNESİ, Türkiye'de çağ-

daş tiyatro sanatının gelişmesine öncülük eden topluluklardan.

1940'ta Ankara Devlet Konservatuvarı'na bağlı olarak kurulan ve Haziran 1949'da Devlet Tiyatroları'nın(*) kurulmasıyla kapanan tiyatro, çalışmalarını önce Carl Ebert'in(*), daha sonra Muhsin Ertuğrul'un(*) yönetiminde sürdürdü. Devlet Konservatuvarı (*bak.* devlet konservatuvarları) öğrencilerinin 1940'ta Tatbikat Sahnesi adıyla sahneledikleri ilk oyunlar Maurice Maeterlinck'in *Interieur*'ü (1894, *Evin İçi*) ve Molière'in *Les Prècieuses ridicules*'üydü (1659, *Gülünç Kibarlar*). Tatbikat Sahnesi'nde sonradan Gogol, Goethe, Goldoni ve Sophokles gibi yazarların oyunları da sahnelendi.

Tatbikat Sahnesi Ankara Devlet Konservatuvarı öğrencilerinin sahne üstü uygulama çalışmaları için kurulduysa da, sonradan Ankara seyircisine çağdaş tiyatroyu tanıtmada öncülük etti ve Devlet Tiyatroları'nın temelini oluşturdu. Topluluk, oyunlarını konservatuvar sahnesinin yanı sıra Ankara'daki halkevinin sahnesinde ve Küçük Tiyatro'da sahneledi.

Tate, (John Orley) Allen (d. 19 Kasım 1899, Winchester, Kentucky - ö. 9 Şubat 1979, Nashville, Tennessee, ABD), ABD'li şair, romancı ve Yeni Eleştiri(*) akımının önde gelen temsilcilerinden. Hem eleştiri yazılarında, hem de şiirlerinde yazarın bir geleneğe bağlanması gereğini vurgulamıştır.

Allen Tate
University of Minnesota News Service

Kendisi için bu gelenek önceleri kırsal Güney bölgelerinin geleneksel kültürü iken, 1950'den sonra Katoliklik olmuştur.

Tate 1918'de Tennessee'de Nashville'deki Vanderbilt Üniversitesi'ne girdi. Orada, *The Fugitive* (1922-25) adlı şiir dergisinin kurucularından biri oldu. Dergi etrafında toplanan Fugitives(*) adlı şair ve eleştirmenlere T. S. Eliot'ın şiirini tanıttı. Kendi şiirlerinde de Eliot'ın çağdaş yaşama bakışından, çağdaş insanın "kofluğu"nu vurgulayan şiirinden etkilendi. Tate ayrıca, Fugitives grubunun düzenlediği bir sempozyumdan sonra yayımlanan, Güney'in geleneksel tarım toplumuna dönülmesi gerektiğinin savunulduğu *I'll Take My Stand* (1930; Safımı Seçeceğim) adlı ortak kitapta imzası olanlardan biriydi. Tate 1934'ten başlayarak Tennessee'de Memphis'deki Southwestern College, Princeton'daki Kuzey Carolina Üniversitesi ve Minnesota Üniversitesi'nde (1951-68) ders verdi. Yayın yönetmenliğini üstlendiği *The Sewanee Review*'yu, ABD'nin etkili edebiyat dergilerinden biri durumuna getirdi.

En tanınmış şiiri *Ode to the Confederate Dead*'de (1926, gözden geçirilmiş basım 1930; Konfederasyon Şehitleri İçin Od) ölüm, kendisinin artık hissedemediği duyguları temsil eder. 1930-39 arasında yazdığı şiirlerde de bu dağılma, eksilme teması belirgindir. Hüzünlü bir ironinin egemen olduğu "The Mediterranean" (1932; Akdenizli) gibi bu dönem şiirlerinde Tate, bu dağılmanın daha çok toplum üzerindeki etkileri üzerinde durur. Sonraki şiirlerinde de toplumun bütünlüğünü koruyabilmesi için önce bireyin öznel bütünlüğünü kurabilmesi gerektiği yolundaki eski görüşlerini savunmayı sürdürür. "Seasons of the Soul"da (1943; Ruhun Mevsimleri) daha esnek biçimde dille getirilen bu savunu, "The Buried Lake"e (1953; Gömülü Göl) gelindiğinde daha kesin bir ifade kazanır. Her iki şiir de şairin Tanrı'ya olan bağlılığını dile getirdiği dinsel şiirlerdir.

Tate tek romanı *The Fathers*'da (1938; Babalar) İason-Medeia efsanesini yeni bir yorumla ele alarak tarımsal toplumlarla ilgili inançlarını dile getirir. *Essays of Four Decades*'i (Kırk Yılın Denemeleri) 1969'da, *Collected Poems*'i (Toplu Şiirler) 1977'de yayımlanmıştır.

Tate, Nahum (d. 1652, Dublin, İrlanda - ö. 30 Temmuz 1715, Londra, İngiltere), İngiliz şair ve oyun yazarı. 1692'de İngiltere'nin Thomas Shadwell'den sonraki başşairi olmuştur. Mezmurların manzum çevirisi *A New Version of the Psalms of David*'i (1696; Davud'un Mezmurlarının Yeni Çevirisi) Nicholas Brady ile birlikte yapmıştır.

Dublin'deki Trinity College'dan mezun olduktan sonra Londra'ya yerleşti. Kendisi de oyunlar yazmakla birlikte, daha çok Elizabeth dönemi yazarlarından yaptığı uyarlamalarla tanındı. Shakespeare'in *King Lear*'inden (*Kral Lear*) yaptığı uyarlamayı mutlu sonla bitirdi. Cordelia ile Edgar'ın evliliğiyle biten bu uyarlama 19. yüzyıla değin büyük ilgi gördü.

Tate ayrıca Henry Purcell'in *Dido and Aeneas* (y. 1689; Dido ve Aineias) adlı operasının librettosunu yazdı. İlahilerinden bazıları da Protestanlarca dinsel ayinlerde söylendi. Bunun dışında, şair John Dryden'ın isteği üzerine onun *Absalom and Achitophel* (1682; Abşalom ve Ahitofel) adlı şiirinin ikinci bölümünü yazdı, ama son düzeltmeleri Dryden'ın kendisi yaptı. Tate'in kendi şiirleri arasında en iyisi "Panacea: A Poem upon Tea"dir (1700; Her Derde Deva: Çay Üzerine Bir Şiir).

Tate Galerisi, Londra'daki en önemli resim ve heykel müzelerinden biri. 16. yüzyıldan günümüze değin İngiliz resmi ile 20. yüzyıl modern Avrupa sanatı konusunda İngiltere'deki en önemli koleksiyonlardan birini barındırır. Adını 1889'da özel koleksiyonunu kamuya bağışlayan Sir Henry Tate'ten almıştır.

İki ana bölümünden birincisinde 20. yüzyıl öncesi İngiliz sanatçıların yapıtları yer alır. İkinci bölüm ise yabancı ve İngiliz 20. yüzyıl ressamlarının resimlerini içerir.

1897'de Sidney Smith'in tasarladığı müze yapısı 1899, 1910, 1926, 1937 ve 1979'da yeni bölümlerle genişletilmiştir. Bunlara 1987'de James Stirling, Michael Wilford and Associates'in gerçekleştirdiği Clore Galerisi eklenmiştir. 1988'de de Liverpool şubesi açılmıştır.

Tatebayaşi, Japonya'nın Honşu Adasında, Gumma iline (*ken*) bağlı kent. Asakusa'nın kuzeyinde, Tobu Demiryolu'nun İsesaki hattı üzerinde yer alır. 16. yüzyılda bir şato kasabası olarak kurulan kent, bölgedeki pirinç ekim alanlarının ticaret merkezi olarak gelişti. Uzun zamandan beri ünlü dokumalarıyla tanınan kentte pamuklu dokuma, meşrubat ve işlenmiş gıda da üretilir. Morin Tapınağı'nda (*ci*) korunan bir çaydanlık, *Bunbuku Çagama* adlı masaldaki porsuğa dönüşen ve sonra yeniden eski biçimini alan çaydanlıkla özdeşleştirilir. Tsutsucigaoka İl Parkı ünlü bir açalya bahçesidir; Tatebayaşi Parkı ise kiraz ağaçlarıyla tanınır. Nüfus (1990) 76.223.

Tathagata, Sanskrit ve Pali dillerinde, Budalar için kullanılan adlardan biri. Budacılığın kurucusu Siddharta Gautama'nın kendisi için en sık kullandığı adlardan biridir. Sözcüğün tam anlamı bilinmemektedir. Çeşitli yorumlar arasında "böylece (*tatha*) giden (*gata*)" ya da "böylece (*tatha*) gelen (*agata*)" en yaygın olanlarıdır. Bu yorum, doğruysa, Siddharta Gautama'nın geçmişte aydınlanmaya ulaşanlarla gelecekte ulaşacak olanlardan yalnızca biri olduğunu ve bunu başkalarına öğrettiğini belirtir.

Daha sonra ortaya çıkan Mahayana Budacılığı'nda sözcük bütün insanlarda gizli olan Buda özünü belirtmek için kullanılmıştır. Tathagata'yı içinde taşıyan, Aydınlanma'ya özlem duyar. Var olan her şeyin gerçek niteliği olan Tathagata sonul gerçekliğin ya da açıklanamaz olanın öteki adıdır.

Tati, Jacques, asıl adı JACQUES TATISCHEFF (d. 9 Ekim 1908, Pecq - ö. 5 Kasım 1982, Paris, Fransa), pantomime dayalı komik tiplemeleriyle tanınan Fransız sinema oyuncusu ve yönetmeni.

Sanat yaşamına 1931'de, müzikhollerde sporcularla hakemlerin komik taklitlerini yaparak başladı. Aynı yıl ilk filmi olan, kendinin de rol üstlendiği kısa metrajlı

Tati, 1963
Lipnitzki—H. Roger-Viollet

Oscar, champion de tennis'i (1931; Tenis Şampiyonu Oscar) çekti. 1930'larda Avrupa'nın her yanında beğenilen bir müzikhol komedyeni durumuna geldi. Ayrıca 1920'lerin Amerikan yapımı *slapstick* komedilerini andıran komedi filmleri yazdı. Bunların yapımcılığını ve yönetmenliğini de üstlendi; aynı zamanda oyuncu kadrosunda yer aldı. Pantomime, zamanlama tekniklerine ve fiziksel eyleme dayandırdığı filmlerinde diyalogu yalnızca gerçekçi bir arka plan oluşturmak amacıyla kullandı; olay örgülerini ise makineleşmiş modern dünyayla çatışan, basit, belli ölçüde gösterişçi insan tiplemeleri için gevşek bir çerçeve sağlayacak biçimde düzenledi.

Tati senaryosunu yazdığı, yönettiği ve oynadığı filmlerinden *Jour de fête*'de (1947; Bayram Günü) taşra posta dağıtımını etkinleştirmeye çalışan bir köy postacısının davranışlarını mizahi üslupla işledi. Film, Venedik Film Şenliği'nde bir ödül ve Fransız sineması Büyük Ödülü'nü kazandı. Tati'nin öbür filmleri arasında, orta sınıfın deniz kıyısındaki tatil yaşamını yeren ve Cannes Film Şenliği'nde ödül alan *Les Vacances de Monsieur Hulot* (1953; Bay Hulot'nun Tatili), gene Cannes'da bir özel ödülün yanı sıra New York Film Eleştirmenleri Ödülü ile en iyi yabancı film Oscar'ını kazanan *Mon oncle* (1958; *Amcam*), Büyük Ödül'ü bir kez daha alan *Playtime* (1968) ve Hulot'nun yeni bir tiplemesini içeren *Trafic* (1971;

Trafik) sayılabilir. Penelope Gilliatt'ın *Jacques Tati* adlı yapıtı 1976'da yayımlandı.

Tatianos (d. y. 120 - ö. Nisan 173, Suriye), Suriyeli ilahiyatçı. Katı bir çilecilikle stoacı düşünceyi birleştiren heretik Enkratitler mezhebinin kurucusu ya da en önemli temsilcilerinden biridir. Ayrıca dört İncil'i kesintisiz tek bir anlatı biçiminde düzenleyen *Diatessaron*'u (Yunancada "Dörtten" ya da "Dörtten Çıkan") derlemiştir. Bu metnin Süryanicesi yüzyıllarca Süryani kilisesinin Kitabı Mukaddes'te ve ilahiyatta kullandığı dile kaynaklık etmiş, Yunanca ve Latince yazmaları ise İncil metni üzerinde etkili olmuştur.

Tatianos Yunanlıların klasik yazın ve ahlak değerlerine karşı "barbar" Hıristiyan kültürünü savundu. Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın tektanrıcılığıyla, stoacıların evrenin ussal ve ereksel bütünlüğünü sağlayan aracı olarak gördüğü *logos* (Yunancada "söz") kavramını bulanık bir sentez içinde bütünleştirmeye çalıştı. Aziz İustinos'un öldürülmesinden sonra Roma Kilisesi'yle ilişkilerini keserek yaklaşık 172'de Suriye'ye döndü ve Enkratitlerin başına geçti. Bu dönemde derlediği *Diatessaron*'un yanı sıra Yunanlılara seslenen bir söylevi günümüze ulaşan önemli yapıtları arasındadır. Helen kültürüne karşı bir polemik olan söylevinde Yahudi-Hıristiyan geleneğinin Yunan ahlak felsefesine bütün olumlu değerlerini kazandırdığını savunur. Tatianos'un 4. yüzyıl tarihçisi Caesarealı Eusebios tarafından saptanan öteki yapıtları günümüze ulaşmamıştır.

Tatil-i Eşgal Kanunu, Osmanlı Devleti'nde, II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra ortaya çıkan yoğun işçi grevlerini önlemek amacıyla 8 Ağustos 1909'da çıkarılan yasa.

Meşrutiyet'in ilanını izleyen ilk aylardaki görece özgürlük ortamında, başta demiryolu işletmelerinde olmak üzere çeşitli kesimlerde işçi hakları gündeme geldi. Bu doğrultudaki eylemlerin yaygınlaşması üzerine Osmanlı hükümeti sendikalaşma ve grev hakkı alanında sınırlayıcı yasal düzenlemeler getirme yoluna gitti. Önce yasa gücünde kararname çıkarma yetkisine dayanılarak çıkarılan Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile grev hakkı kısıtlandı ve kamu hizmetlerinde çalışan işçilerin sendika kurmaları yasaklandı. Daha sonra 31 Mart Olayı'nın (13 Nisan 1909) yarattığı siyasal bunalım gerekçe gösterilerek sendikalaşma ve grev hakkına daha geniş kısıtlamalar getiren Tatil-i Eşgal Kanunu çıkartıldı. Toplam 11 maddeden oluşan bu yasa, iş uyuşmazlıklarının çözülmesi yöntemine ilişkin ayrıntılı hükümler içeriyordu. Ayrıca büyük bölümü yabancı ortaklıkların elinde olan kamu hizmetlerinde sendika kurulmasını yasaklıyor ve kurulmuş olan sendikaların dağılmasını öngörüyordu. Yasada kamu hizmeti niteliği taşıyan işkollarında grev teşvikini ceza yaptırımına bağlayan hükümler de yer alıyordu. Tatil-i Eşgal Kanunu 1937'ye değin yürürlükte kaldı.

Tatişçev, Vasili Nikitiç (d. 9 Nisan 1686, Pskov - ö. 15 Temmuz 1750, Boldino, Moskova yakınları, Rus Çarlığı), Rusya'nın ilk kapsamlı tarihini yazan Rus tarihçi.

1704'te orduya girdi. 1709'da Narva Kuşatması'na ve Poltava Çarpışması'na katıldı. 1714'te ilk diplomatik görevini aldı. 1719'da Çar I. Petro (Büyük) tarafından "bütün çarlığı" kapsayan bir inceleme yapmakla görevlendirildi ve yapıtında kullanacağı tarihsel belgeleri toplamaya başladı.

Tatişçev'in *İstoriya Rossiyskaya samih drevneyşih vremyon* (En Eski Zamanlardan Bu Yana Rusya Tarihi) adlı dört ciltlik büyük yapıtı 1768'de yayımlandı. Büyük bölümü günümüze ulaşamayan zengin bir tarih, coğrafya ve etnografya malzemesini bir araya getirdiği bu kitap, tarihsel gelişme konusunda ortaya attığı sorularla alanında öncü bir çalışma oldu.

Çok sayıda vakayiname yazan ve coğrafya verisi toplayan Tatişçev Rusya'daki posta hizmetlerine ilişkin ilk araştırmayı gerçekleştirdi. 1741-45 arasında Astrahan valisi olarak görev yaptı.

tatlandırıcı, besinlere ve içeceklere tatlı tadı veren maddeler. Besin ve içeceklerde doğal olarak bulunabilecekleri gibi yapay olarak da üretilir. Tatlandırmalarının yanı sıra gıdaların saklanmasında, bira ve şarap üretiminin mayalanmasında, besinlerin karamela ile zenginleştirilmesinde ve kabartılmasında kullanılır. Doğal tatlandırıcılar besleyici ve tat verici özellikleriyle çok yaygın bir biçimde gıda ya da tatlandırıcı olarak kullanılabilir. Ama şeker ve öteki besleyici tatlandırıcılar (bal ve mısır şurubu gibi) şişmanlık ve diş çürümesi açısından sağlığı bozucu, ayrıca şeker hastalığı açısından yaşamı tehdit edicidir. Bu nedenle 19. yüzyıldan beri kalori değeri olmayan ve metabolizmaya katılmayan, besleyici etkisi bulunmayan bir tatlandırıcı bulma çabaları sürmüştür. Besleyici olmayan tatlandırıcılar ya doğal olarak bitkilerden ya da yapay (bireşimsel) olarak üretilir, ancak hepsinin yapısında sakarin, aspartam, thaumatin ya da siklamatlar gibi bileşikler bulunur.

Şeker, sükroz ya da sakaroz ($C_{12}H_{22}O_{11}$) adıyla da bilinen bir grup karbonhidrat bileşiğinin genel adıdır. Yapısal olarak benzer bileşikler arasında mısır şekeri (glikoz ya da dekstroz olarak da bilinir), meyve şekeri (früktoz ya da levüloz) ve malt şekeri (maltoz) bulunur. Sükroz bir disakarittir, yani iki tane monosakarit (şeker) bileşiğinden oluşur, bunlar da früktoz ve glikozdur. Bütün şeker bileşiklerinin en tatlılarından biridir. Sükrozu standart olarak 1 kabul edersek, glikozun tatlılığı 0,5-0,6 laktozunki 0,27, maltozunki ise 0,6 olarak bulunur; meyvelerde ve balda bulunan früktoz ise sükrozun 1,1 ya da 2,0 katı daha tatlıdır.

Sükroz ticari olarak şekerkamışından elde edilir, ayrıca hurma ağacı gibi başka kaynaklardan da üretilmektedir. Sükroz, bütün meyvelerde bulunur: meyvenin ağırlığına göre elmada yüzde 4 kadar sükroz, yüzde 6 früktoz ve yüzde 1 glikoz vardır; üzümde ise yüzde 2 sükroz, yüzde 8 früktoz, yüzde 7 glikoz ve yüzde 2 maltoz bulunmaktadır. Bal, arıların topladıkları çiçek özüne bağlı olarak, früktoz ve glikozdan oluşur, bileşimini balın geçirildiği işlemler ile saklandığı koşullar da etkiler.

Düşük kalorili tatlandırıcı üretiminde yalnız tatlılıkla sınırlı kalmayan sorunlar ile karşılaşılır. Bazı ürünler ısıtıldığında etkilerini yitirdiğinden pişirmeye dayanıksızdır, bazı tatlandırıcıların ise etkileri kısa ömürlü olduğundan saklanma dönemleri çok kısadır. Kalori değeri olmayan bazı tatlandırıcılar ise kullanım sonrasında ağızda istenmeyen bir tat bırakmaktadır. Ayrıca şekerde, başka hiçbir tatlandırıcıda bulunmayan işlevsel özellikler vardır. Şeker fırınlanan gıdalara özel bir biçim ve yapısal özellik katar, nemlilik ve gevreklik sağlar, katılaşmayı önler ve mayalanarak kabarmasına katkıda bulunur. Ayrıca yemeklerin bayatlamasını geciktirir. Jöle ve reçellerde olduğu gibi besinlerin bozulmadan saklanmasını sağlar ve çürümeyi geciktirici etkisi vardır. Alkollü içkiler ve ekmek üretiminde mayalanmayı sağlayan organizmalar için bir besin işlevi görür. Hafif içkilerde tat verici etkisi yanında damakta özel bir tat bırakır ve karbon dioksitin dengelenmesini sağlar. Sonuç olarak şekerin, besinlere katıldığında görülen birçok işlevi vardır ve bunların hepsini birden yerine getirecek yapay başka bir tatlandırıcı henüz geliştirilememiştir.

1879'da iki Alman araştırıcı, I. Remsen ile C. Fahlberg'in geliştirdiği yapay tatlandırıcı sakarin, şekerkamışından elde edilen şekerden 300 ya da 500 kez daha güçlü bir tatlandırıcıdır. Sakarin, sodyum sakarin ve kalsiyum sakarin biçiminde birçok ülkede büyük miktarlarda üretilmektedir. 1970'ler ve 1980'lerde ilacın güvenilirliği tartışma konusu olmuşsa da günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır.

1937'de bulunan ve sükrozdan yaklaşık 30 kez daha tatlı olan siklamat grubu tatlandırıcılar sikloheksilamin ya da siklamik asitten üretilirler. Günümüzde birçok ülkede kullanıldıkları halde siklamat grubu tatlandırıcılar bazı ülkelerde, özellikle 1969'dan beri ABD'de kanserojen etkilerinden ötürü kullanımdan kaldırılmıştır.

Aspartam ya da aspartilfenilalanin 1965'de bulundu. Batı'da Nutrasweet, Equal, Egal ya da Canderal gibi adlarla piyasaya sürülmektedir. Bir miktar kalori değeri olmakla birlikte sükrozdan 180 kez daha tatlı bir bileşiktir. Güvenilirliği bazı tıp çevrelerinde tartışılsa da günümüzde hafif içeceklerin diyet türlerinde tatlandırıcı olarak kullanılan başlıca bileşiktir. Uzun süre bekletildiğinde tatlılığı azalır, ama üreticiler bazı maddeler ekleyerek bu sorunu çözebilmektedir.

Batı Afrika'da bulunan *Thaumatococcus danielli* bitkisinden elde edilen ve saflaştırılan thaumatin adlı bir protein Japonya'da 1979'da kullanım izni verildiğinden beri giderek daha çok kullanılan bir tatlandırıcı olmuştur. Monosodyum glütamat ile dengeli bir bileşik oluşturan thaumatin sakızlarda ve geleneksel Japon içeceklerinin üretiminde kullanılmaktadır.

ABD'de 1988'de kullanıma sunulan acesülfam potasyum adlı tatlandırıcı sükrozdan 200 kez daha tatlıdır, saklanma dönemi oldukça uzundur ve yüksek düzeyde dengeli bir bileşiktir. Bu madde önceleri kuru gıdaların bileşimine katılırdı.

Japonya ve Uruguay gibi bazı ülkelerde *Stevia rebaudiana* bitkisinden elde edilen Stevioside adlı bir tatlandırıcı bir süredir kullanılmaktadır. Bu bileşiğin sükrozdan 300 kez daha tatlı olduğu ve kalori değerinin çok düşük bulunduğu bildirilmektedir.

ABD'de 1981'de kalori değeri olmayan yeni bir tatlandırıcı olarak "solak şeker" ya da L-şeker kullanıma sunulmuştur. Kimyasal olarak sükroza benzeyen L-şeker, molekül yapısı bakımından olağan şeker molekülünün "sola" döndürülmüş biçimidir. Bütün etkileri normal şeker gibi olan "L-şekeri" vücut tanımadığından metabolizmaya katılmamakta ve vücuttan girdiği gibi atılmaktadır. Ancak L-şekerin üretimi ileri derecede zor ve pahalı olmaktadır.

Günümüzde yapay tatlandırıcı olarak kullanılabilecek bileşiklerin araştırılması Avrupa ülkeleri, Japonya ve ABD'de yoğun olarak sürdürülmektedir.

Tatların Barajı, Nevşehir'in Acıgöl ilçesinde, Tatların köyünün 1,5 km güneyinde, Derinöz Deresi üzerinde kurulu toprak ve

kaya dolgu baraj. 1966'da hizmete giren baraj sağlam bir siyenit kayaç zemini üzerine oturtulmuştur. Barajın sağ yamacında, siyenitlerin üzerinde kırıklı bir bazalt katmanı yer aldığından bu bölümde geçirimsizlik enjeksiyonları yapılmıştır.

Barajın toplam dolgu hacmi 216 bin m³, temelden yüksekliği 42,5 m, kret uzunluğu 168 m ve kret genişliği 9 m'dir. Baraj gölünün depolama hacmi 1,75 milyon m³'tür. Barajın serbest düşmeli dolu savağının kret uzunluğu ise 50 m'dir.

Tatler, The, İngiltere'de, denemeci Sir Richard Steele'in öncülüğünde Nisan 1709'da Londra'da çıkarılarak Ocak 1711'e değin haftada üç kez yayımlanan dergi. Başlangıçta amacı eğlence, davet ve şiir dünyası ile iç ve dış gelişmelerden haberler vermekti. Bunlar çeşitli Londra kahvelerinden derleniyordu. Zamanla görgü kuralları ve toplum yaşamını irdelemeye yönelerek kendine özgü ideal davranış ilkelerini, yetkin kadın ve erkek kavramını ve beğeni ölçülerini geliştirdi. Düello, kumar, sefahat ve flört gibi alışkanlıkları eleştirerek erdemli davranışları yüceltme yoluna gitti. Savunduğu ahlaki kurallarla ilgili çeşitli anekdot ve öykülere yer verdi. İngiliz dergi denemeciliği ilk kez *The Tatler*'da ortaya çıktı ve Joseph Addison tarafından doruğuna ulaştırıldı. Addison'ın ilk yazısı 18. sayıda yer almıştı. *The Tatler*'ın yayımına son vermesinden iki hafta sonra, Addison ve Steele başarılı bir dergi olan *The Spectator*'ın yayımına başladılar.

tatlı su gelinciği (*Lota lota*), *Gadidae* familyasından uzun gövdeli tatlı su balığı. Bu familyanın tatlı sularda yaşayan tek türüdür. Tatlı su gelinciği Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'nın suları soğuk akarsu ve göllerinde yaşar. Uzunluğu yaklaşık 1,1 m'ye ulaşabilir. Gövdesi benekli, yeşilimsi ya da kahverengi, pulları çok küçük ve derisine iyice yerleşmiştir. Uzun bir anüs yüzgeci, iki sırt yüzgeci ve altçenesinde kısa bir bıyık vardır. Tatlı su gelincikleri bazı bölgelerde sofra balığı olarak ticari değer taşır.

tatlı su levreği, *Perciformes* takımının *Percidae* familyasından tatlı sularda yaşayan 20'yi aşkın balık türünün ortak adı. En iyi bilinen türlerinden uzun levrek ya da sudak(*) (*Stizostedion lucioperca*) ile bayağı tatlı su levreği (*Perca fluviatilis*) Avrasya'da, sarı tatlı su levreği (*P. flavescens*) Kuzey Amerika'da yaşar. Bunlardan sarı tatlı su levreği bazen bayağı tatlı su levreğinin alttürü sayılmaktadır.

Percidae familyasının öbür üyeleri gibi bu balıkların da gövdesi yanlardan az basık, sırt yüzgeci iki tane ve öndeki diken ışınlı, ağzı iyi gelişmiş dişlerle kaplı ve yırtıcıdır. Göllerde ve genellikle durgun akarsularda bulunurlar. Bayağı tatlı su levreği Türkiye'de Marmara Bölgesi'nden Karadeniz Bölgesi'nin Samsun yöresine kadar uzanan kesimlerde yaşar. Uzunluğu en çok 50 cm

Sarı tatlı su levreği (*Perca flavescens*)
L. M. Chace—The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

dolayında, gövdesi yeşilimsi esmer ve enine koyu bantlıdır. Daha küçük yapılı ve daha sarı olan sarı tatlı su levreği ise genellikle 30 cm uzunluğu aşmaz.

tatlı su polipi *bak.* hidra

tatlı su süngeri, *Demospongiae* (silisli süngerler) sınıfının *Spongilla* cinsini oluşturan 20 kadar sünger türünün ortak adı. Tatlı sularda geniş bir coğrafi dağılım gösteren bu süngerler temiz göllerde ve durgun akarsularda yaşar.

Tatlı su süngeri (*Spongilla*)
Larry West—The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

Tatlı su süngerleri dallanmış kitleler halinde ya da dallar, bitki sapları ve suyun altındaki çeşitli maddeleri kalın bir kabuk gibi sarmış olarak bulunur. Üstlerinde yaşayan algler nedeniyle genellikle yeşilimsi görünürler. Sinirkanatlılardan süngersineklerinin (*Sisyridae* familyası) larvaları bu süngerlerin asalağıdır.

tatlı sülümen *bak.* kalomel

tatlıpatates (*Ipomoea batatas*), kahkahaçiçeğigiller (*Convolvulaceae*) familyasından, yumruları besin olarak kullanılan, değerli tarım bitkisi. Anayurdu Amerika'nın tropik kesimleri olan bu bitkinin tropik bölgelerde ve sıcak iklimli yerlerde yaygın olarak tarımı yapılmaktadır. Tatlıpatatesin botanik açısından gerçek patatesle hiçbir yakınlığı yoktur.

Tatlıpatates (*Ipomoea batatas*)
Shunji Watari—EB Inc.

Uzun ve tırmanıcı bir gövdeye sahip olan bu bitkinin loplu ya da lopsuz değişik biçimli yaprakları ve yaprakların koltuğunda demetler halinde açan boru biçimli pembe ya da mor çiçekleri vardır. Etlenerek genişlemiş oval ya da bir ucu sivri yumrumsu köklerinin içi mor, dışı kahverengi, pembe ya da kırmızımsı mordur. Eti bol nişasta içerir. Turuncu etli çeşitleri karotence zengindir. Tatlıpatates pişirilerek sebze gibi yenir.

Günümüzde en çok ABD'nin güneyinde, Amerika'nın tropik kesimlerinde, Büyük Okyanustaki adaların sıcak bölgelerinde, Japonya'da ve eski SSCB'de yetiştirilmektedir. Kök sürgünlerinden ya da gövdeden kesilen çeliklerden çoğaltılan tatlıpatates en iyi hafif, kumlu topraklarda yetişir. Japonya'da nişasta ve alkol üretiminde kullanılmaktadır.

Tatlısu Frengi, 19. yüzyılda, Osmanlı liman kentlerinde ticaretle uğraşan ve Levantenlerle aynı ayrıcalıklardan yararlanan Rum ve Ermenilere Müslümanlarca verilen ad. *Ayrıca bak.* Levanten.

Tatlin, Vladimir Yevgrapoviç (d. 28 Aralık 1885, Harkov, Rus Çarlığı [bugün Ukrayna'da] - ö. 31 Mayıs 1953, Moskova, Rus SFSC), 1920'de Moskova'da toplanan III. Enternasyonal için gerçekleştirdiği anıt tasarımıyla tanınan Rus ressam, heykelci ve mimar.

Moskova Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki öğrenimini 1910'da tamamladı. 1913'ün sonlarında Paris'e gitti. Orada tanıştığı Picasso'nun sac, ahşap ve mukavva kabartmalarından etkilendi. Moskova'ya döndükten sonra üzerinde çalıştığı ve "resim kabartmalar" adını verdiği yapıtlarıyla Şubat 1915'te Petrograd'daki (bugün Petersburg) gelecekçilik sergisine katıldı. Heykel yapımına mühendislik tekniklerini uygulamaya çalışan bir grup Moskovalı sanatçıya önderlik etti. Bu grubun benimsediği anlayış bir süre sonra yapımcılık(*) olarak bilinen akıma dönüştü.

Bu tür *avant-garde* sanat 1917 Devrimi sonrasında da kısa bir dönem varlığını sürdürdü. 1918'de Halk Eğitim Komiserliği'ne (NARKOMPROS) bağlı Güzel Sanatlar Bölümü'nün (IZO) Moskova şubesinin başına getirilen Tatlin 1921'de de Sanat Kültürü Enstitüsü'nün (INKHUK) Petrograd şubesi başkanlığını üstlendi. Burada Wassily Kandinsky'nin "salt sanat" kuramını savunan Kazimir Maleviç'le büyük bir çatışmaya girdi; kısa sürede enstitünün ilkeleri üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirerek "üretimci sanat" ilkelerini yerleştirdi ve yapımcılığın gelişmesinde önemli rol oynadı. 1919'da, güzel sanatlar bakanlığının siparişi üzerine III. Enternasyonal için gerçekleştirilecek anıtın tasarımıyla ilgili çalışmalara başladı. Hazırladığı 6,7 m yüksekliğindeki model Aralık 1920'de VIII. Sovyetler Kongresi sırasında düzenlenen sergide yer aldı. Bu çarpıcı tasarıma göre anıt her biri eksenleri üzerinde farklı hızlarla döndürülebilen ve bir cam silindir, cam koni ve cam küp taşıyan eğimli, sarmal bir demir kafesten oluşacaktı. Tasarımda seminer, konferans ve başka etkinlikler için de mekân öngörülmüştü. Anıtın yüksekliği 396,5 m'nin üzerinde olacaktı.

Tatlin 1927'de INKHUK'a bağlı Yüksek Teknik ve Sanat Stüdyoları'na (VKHUTEMAS) katıldı; müze ve benzeri sanatsal etkinliklerin düzenlenmesinde görev aldı. Aynı yıl dev bir böceği andıran bir planörle ("Letatlin") denemelere girişti; uçmayı başaramadı, ama planöre olan ilgisini daha sonra da sürdürdü. 1933'ten sonra daha çok sahne tasarımcısı olarak çalıştı.

tatma, hayvanlarda, vücudunun belirli bir bölgesiyle temas halindeki çözünmüş kimyasal maddeleri duyu organları aracılığıyla algılama ve tanımlama. Tat alıcı terimi sıklıkla omurgalıların ağzındaki tat tomurcuklarıyla bağdaştırıldığından, daha geniş kapsamı olan kimyasal alıcı terimi yeğlenir. *Ayrıca bak.* kimyasal alıcı; duyu; dil.

Tatra Dağları, YÜKSEK TATRALAR olarak da bilinir, Çekçe VYSOKÉ TATRY, Lehçe TATRY WYSOKIE. Orta Karpatlar'ın en yüksek dağ

sırası. Yüksek bir platonun üzerinde yükselen sarp dağlar Slovakya-Polonya sınırı boyunca 64 km kadar uzanır. Genişlikleri 14-24 km arasında değişir. Adı verilmiş ve yüksekliği ölçülmüş 300 dolayında doruk arasında en yüksekleri Gerlach Doruğu (*Štít*) (2.655 m), Lomnický (2.632 m) ve

Slovakya-Polonya sınırı boyunca uzanan Tatralar'da bir doruk
Eastfoto

Kriváň'dır (2.494 m). Tatralar Alpler'e benzer, ama buzul ve sürekli kar alanları yoktur. Váh Irmağı vadisinin güneyinde, Alçak Tatralar (Nízké Tatry) adlı paralel bir sıradağ uzanır ve Dumbier Doruğunda 2.043 m'ye, Chopek'te de 2.023 m'ye ulaşır.

Dağların yamaçları 2.000 m'ye kadar çam ormanlarıyla kaplıdır; daha yukarısı Alp özelliği gösterir. Ayı, elik, marmot ve kartala rastlanan Tatralar'ın yükseklerinde çok sayıda göl ve vadi ile yaz ve kış sporları yapılan çeşitli merkezler vardır. Dorukları izleyen Slovakya-Polonya sınırı boyunca, Polonya'daki Tatra Ulusal Parkı'yla (216 km²) Slovakya'daki Tatra Ulusal Parkı (498 km²) yer alır; bunların çevresinde de 697 km²'lik bir koruma bölgesi vardır.

Tatta, Pakistan'ın Sind eyaletinde, Haydarâbad ilinin Tatta ilçesinin merkezi kent. İndus Irmağının hemen batısında, Karaçi'den ve Umman Denizi kıyısından içeride yer alır. Bugünkü Tatta, Aşağı Sind'deki Samma hanedanının 16. yüzyıldaki büyük başkenti Tatra'nın bir kalıntısından ibarettir. 1854'te belediye olan kentte iki cami (özellikle, Hint-Türk imparatoru Şah Cihan tarafından 1647-49'da yaptırılan Mescid-i Cuma), tarihi mezarlar ve bir kütüphane bulunur. Yöredeki Makli Tepelerinde, binlerce mezarın bulunduğu geniş bir nekropolis yer alır. Başlıca ürünleri pamuklu ve ipek *lungi*'dir (*sarong*).

Yüzölçümü 17.943 km² olan Tatta ilçesi (1855) kuzeyde kıraç ve kayalık Kohistan bölgesini, güneyde İndus'un bataklık delta topraklarını içine alır. Bölgede başlıca ürün şekerkamışıdır; deve yetiştiriciliği önem taşır. Karaçi'nin doğusundaki Bhambor'da yapılan kazılar İÖ 1. yüzyıldan kalma yerleşimleri ortaya çıkarmıştır. Nüfus (1981) kent, 21.524; (1981 geç.) ilçe, 757.000.

tatula, BORUÇİÇEGİ olarak da bilinir, patlıcangiller (*Solanaceae*) familyasının *Datura* cinsini oluşturan bitki türlerinin genel adı. Bunların bir bölümünden ilaç olarak yararlanılır. Bazısı ise boru biçimli, hoş kokulu ve albenili çiçeklerinden ötürü süs bitkisi olarak yetiştirilir.

En yaygınlarından biri olan adi tatula (*Datura stramonium*) aslında tropik bir bitki olmakla birlikte Kuzey Yarıküre'nin hemen her yerine yayılmıştır. Türkiye'de de özellikle yol kenarlarında, boş arsa ve çöplüklerde kendiliğinden yetişen bu biryıllık otsu bitki ortalama 50-200 cm arasında boylanır. İri beyaz çiçeklerinden ötürü "abuzambak" ya da "abızambak" gibi ad-

Tatula (*Datura stramonium*)
J. Klimas—Photo Trends

larla da anılan bitkinin, üzeri dikenlerle kaplı ceviz büyüklüğünde kapsül tipi meyveleri ve böbreği andıran siyah tohumları vardır. Başta hiyosiyamin olmak üzere bazı alkaloitleri içeren yaprakları uyuşturucu ve sersemletici bir etkiye sahiptir. Ticarette hiyosiyamin kaynağı olarak yararlanılan yaprakları ayrıca astım, öksürük ve kramp tedavisinde kullanılmaktadır. Ancak alkaloitleri nedeniyle hem yapraklar hem de tohumlar zehirlidir; bu yüzden de gelişigüzel kullanımı tehlikelidir.

Anayurdu Orta Amerika olan tüylü tatula (*D. innoxia*) uyuşturucu etkisi nedeniyle özellikle Meksika Yerlileri tarafından dinsel törenlerde kullanılmıştır. Türkiye'nin de güney ve batı kesimlerinde yetişen bu tür sık tüylerle kaplıdır. Yaklaşık 2 m'ye kadar büyüyebilen iri çiçekli ağaç tatulası (*D. arborea*) bahçelerde süs bitkisi olarak, dikensiz meyveleriyle ayırt edilen *D. metel* ise nefes darlığına karşı sigara gibi içilen çiçekleri için yetiştirilir.

Tatum, Art, asıl adı ARTHUR TATUM (d. 13 Ekim 1910, Toledo, Ohio - ö. 5 Kasım 1956, Los Angeles, ABD), ABD'li caz piyanisti. Cazın en büyük virtüözlerinden biri sayılır.

Doğuştan kördü. Küçük yaşta keman çalmaya başladıktan sonra 13 yaşında piyanoya yöneldi ve kendi kendini eğitti. Kısa sürede yerel radyo programlarına çıkmaya başladı. Yirmi bir yaşında New York kentine taşındı. Orada 1930'larda ve 1940'larda, sol elini gezinme tarzında kullanırken sağ eliyle gerçekleştirdiği çok çeşitli üsluplardaki parçalarla en etkileyici plaklarını doldurdu. Doğaçlamalarında bir ve iki ölçülük küçük bir kesit içine bütünüyle yeni akor dizimleri (bazen her vuruşta yeni bir akor) kattı. Ritmik olarak beklenmeyen çıkışlarında tempo içinde ve dışında art arda kümelenen notaların oluşturduğu dizeler yarattı. Pop ezgilerinden yeni armoniler elde etmek biçimindeki uygulaması ise zamanla modern caz müzikçileri, trompetçiler ve piyanistler arasında yaygınlaştı.

Caz piyanistlerinin hemen hepsi Tatum'un en sevilen süsleme pasajlarından hiç olmazsa birini çalmadan geçmez. Tatum, başta Bud Powell, Lennie Tristano ve Oscar Peterson olmak üzere birçok caz piyanistini etkilemiştir.

Tatum, Edward L(awrie) (d. 14 Aralık 1909, Boulder, Colorado - ö. 5 Kasım 1975, New York kenti, ABD), ABD'li biyokimyacı. Kalıtımla aktarılan değişinimlerin (mutasyon) belirli bakteri, maya ve küfmantarı türlerinin beslenme gereksinimleri üzerindeki etkileri konusunda yürüttüğü araştırmalarla moleküler genetik alanının oluşmasına katkıda bulunmuş, 1958 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü George Beadle ve Joshua Lederberg ile paylaşmıştır.

1937-41 arasında araştırma görevlisi olduğu Stanford Üniversitesi'nde Beadle ile birlikte canlılardaki bütün biyokimyasal süreçlerin genlerce denetlendiğini, bu süreçlerin her birinin farklı bir dizi kimyasal tepkimenin bir araya gelmesinden oluştuğunu, her tepkimenin tek bir gen tarafından denetlendiğini ve tek bir gende ortaya çıkan değişinimin yalnızca hücrenin ek bir kimyasal tepkime gerçekleştirebilme yeteneğinde değişikliğe yol açtığını doğrulayan deneyler yürüttü.

Neurospora crasa türü mantar üzerinde araştırmalar yapan Tatum ve arkadaşları, değişinimin belirli bir kimyasal tepkimeyi etkilediğinde bu tepkimede katalizör işlevi gören enzimin değişeceğini ya da yok olacağını gösterdiler. Böylece, her genin belirli bir enzimin yapısını belirlediğini ortaya koydular. Tatum 1945-48 arasında Yale'de profesörlük yaptığı sırada *Neurospora*'da değişinim yaratma ve biyokimyasal süreçleri inceleme yöntemlerini bakterilere başarıyla uyguladı. Lederberg ile birlikte K-12 soyundan *Escherichia coli* türü bakterilerde "eşey"lerin varlığını gösterdi. Onun bu çalışmaları sonucunda bakteriler, hücredeki biyokimyasal süreçlerin genetik denetimiyle ilgili bilgilerin elde edilmesinde temel kaynak durumuna geldi.

Tatum 1948'de Stanford'a döndükten sonra hücre çekirdeğinin dışında gerçekleşen genetik süreçleri incelemeye başladı. 1957'de New York kentindeki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi) çalışmaya başladı.

Tatvan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Bitlis iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.235 km² olan Tatvan ilçesi, kuzey ve doğuda Van Gölü, güneydoğuda Van ili, güneyde Hizan ilçesi, güneybatıda Merkez ilçe, batıda Güroymak ve kuzeybatıda da Ahlat ilçeleriyle çevrilidir.

Van Gölünün güneybatısındaki yüksek alanda yer alan ilçe topraklarının büyük bölümü dağlıktır. Güney ve güneydoğu kesimini Güneydoğu Toroslar'a bağlı dağlar, batı ve kuzeybatı kesimini de doruğu ilçe sınırları dışında kalan Nemrut Dağı(*) engebelendirir. En yüksek noktası, Alacabük Dağı olarak da bilinen Pelli Dağının, güneydoğu sınırı yakınında 3.076 m'ye erişen doruğudur. İlçe topraklarından çıkan Güzeldere gibi bazı küçük akarsular Van Gölüne dökülür. Güney ve güneydoğu kesimdeki dağlardan kaynaklanan suların

Tatvan'daki Tuğ iskelesinden bir görünüm, Bitlis
Bekir B. Aksu/Ana Yayıncılık Arşivi

oluşturduğu dereler, ilçe sınırları dışında Dicle Irmağının başlıca kollarından Botan Çayına katılır. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölünün(*) güneybatı kesimi ile Nemrut Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içindedir.

Üçte ikilik bölümü Tatvan kentinde yaşayan ilçe halkı geçimini ticaret, sanayi ve tarımdan sağlar. Muş ile Diyarbakır ve Siirt'ten gelen karayolları ilçe sınırları içinde birleştikten sonra gene ikiye ayrılarak Van kentine kadar Van Gölü kıyılarını izler. 1970'te İran ile demiryolu bağlantısının kurulmasından sonra Tatvan kenti ulaşım açısından büyük önem kazanmıştır. Van Gölü kıyısındaki Tuğ iskelesinden feribotlara yüklenen vagonlar, Van üzerinden Kapıköy'e ulaşarak buradan İran'a geçer. Ulaşımın gelişmesi ticaretin de canlanmasını sağlamıştır. Tatvan ile Van arasında Van Gölü üzerinden taşıt, yük ve yolcu taşımacılığını günümüzde daha çok Türkiye Denizcilik İşletmeleri (TDİ) Van Gölü İşletmesi'ne ait feribot, kuru yük gemisi, tanker ve gemiler sağlar. Türkiye Gemi Sanayii AŞ'ye ait Tatvan Atölyesi gemi ve tanker yapımının yanı sıra bunların onarımıyla da uğraşır. İlçede yer alan öteki sanayi kuruluşları et kombinası ve yem fabrikasıdır. Demiryolu ulaşımının hızlandırılması amacıyla Van Gölünün güney kıyısını izleyerek Van'a ulaşacak bir hat döşenmesi tasarlanmaktadır.

Ekime elverişli toprakları kısıtlı olan ilçenin başlıca bitkisel ürünleri şeker pancarı ve buğdaydır. 1984'te ilin en çok şeker pancarı üretimi yapılan ilçesi olan Tatvan'da az miktarda sebze ve meyve de yetiştirilir. İlçe topraklarında süngertaşı ve perlit içeren cevher yatakları vardır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan Tatvan yöresi, 1916'da kısa bir süre Rus işgalinde kaldı. 1918'de nahiye oldu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu statüsünü sürdürdü. 1936'da ilçe yapıldı.

Van Gölünün güneybatı kıyısındaki doğal bir limanın kenarında kurulu olan kent, ilçe merkezi yapıldığında yaklaşık 300 nüfuslu küçük bir kırsal yerleşmeydi. 1950'de 3.179 olan nüfusu, 1965'te 10 bini, 1970'te 20 bini, 1980'de 40 bini, 1985'te 50 bini, 1990'da da 54 bini aştı. Nüfusunun hızla artmasında bir ulaşım ve konaklama merkezine dönüşmesi, ayrıca bazı göçer aşiretlerin buraya yerleşmesi önemli rol oynadı. Günümüzde ilin en büyük kenti olan Tatvan, aynı zamanda önemli bir ticaret merkezidir. İl merkezi Bitlis'e 25 km uzaklıktadır. Kentteki başlıca sağlık kurumu SSK Hastanesi, başlıca eğitim kurumu da Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlı Tatvan Meslek Yüksekokulu'dur.

Tatvan Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 81.992; kent, 54.071.

Tatyos Efendi (KEMANİ), tam adı TATEOS ENKSERCİYAN (d. 1858, İstanbul - ö. 16 Mart 1913, İstanbul), Ermeni asıllı Osmanlı bestecilerin en büyüklerinden biri.

Babası kilise muganniyidi. Tatyos müziğe dayısından kanun öğrenerek başladı. Daha sonra Sebuh'tan keman, Civan ve Asdik ağalardan da sözlü ve sözsüz yapıtlar öğrendi. Yaşamını çeşitli gazinolarda keman ya da kanun çalarak kazandı.

Çok verimli bir melodi yaratıcısı olan Tatyos Efendi, daha çok şarkı bestelemiştir. Günümüze ulaşabilen peşrev ya da sazsemailerinin çoğu Türk çalgı müziğinin değerli parçaları arasında yer alır. Şarkıları daha bestelenir bestelenmez tutulmuş, fasıllara girmiştir.

Başlıca şarkıları arasında "Gel elâ gözlüm efendim, yanıma" (suzinak), "Çeşm-i cellâdın ne kanlar döktü Kâğıthane'de" (rast), "Bir gönlüme bir hâl-i perişanıma baktım" (rast), "Mey-i lâlinle dil mestane olsun" (rast), "Çektim elimi gayri bu dünya hevesinden" (hüseyni), "Bu akşam gün batarken gel" (uşşak), "Ehl-i aşkın neşvegâhı kûşe-i meyhanedir" (kürdilihicazkâr), "Gözüm hasretle giryandır" (hüzzam), "Gamzedeyim deva bulmam" (uşşak) sayılabilir. Çalgı yapıtlarının en önemlileri ise, *Karcığar Peşrev*, *Rast Peşrev*, *Suzinak Peşrev*, *Kürdilihicazkâr Sazsemaisi*, *Hüseyni Sazsemaisi* ve *Suzinak Sazsemaisi*'dir.

Tau Suglar, Filipinler'deki en büyük Müslüman kültür-dil gruplarından biri. Sayıları 460 bin dolayında olan Tau Suglar Mindanao'nun güneybatısındaki Sulu Takımadalarında, ağırlıklı olarak da Jolo ada grubunda yaşarlar.

Tau Suglar, öteki Filipinli Müslümanlar gibi, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Hıristiyanlardan belirgin biçimde ayrılırlar. Toprak mülkiyeti klana aittir ve *datu* olarak bilinen yerel önderlerin denetimindedir. Evlilik ve aile gelenekleri İslam kurallarına göre düzenlenmiştir. Tau Suglar arasında kandaşlık dayanışması çok güçlüdür; evlenen çocuklar genellikle aynı evde kocanın ana babasıyla birlikte ya da onların hemen yakınında yaşar.

Ülkedeki tüm Müslüman grupların dilleri, Malezya-Polinezya dil ailesine giren Orta Filipinler dilleriyle yakından akrabadır.

Ekonomileri pirinç yetiştiriciliğine dayanan Tau Suglar balıkçılık, deniz ticareti ve çeşitli el sanatlarıyla uğraşırlar.

Taubaté, Brezilya'nın güney kesiminde, São Paulo eyaletinin (*estado*) güneydoğu yöresinde kent. Paraíba Irmağı (*rio*) üzerinde yer alır. 17. yüzyıl başlarında Jacques Félix tarafından, Guaianases Yerlilerine ait bir köyün bulunduğu alanda kurulan Taubaté, ülkenin iç kesimlerine köle avı için yapılan seferlere (*bandeira*) başlangıç noktası oldu. 1645'te São Francisco das Chagas de Taubaté adıyla köy olarak kurulduktan sonra 1842'de kahveciliğin Paraíba Vadisine büyük zenginlik getirdiği ilk dönemde kent olarak tüzel kimlik kazandı. Kahve patlaması geçtikten sonra da tarım merkezi konumunu sürdüren Taubaté'de sanayi de gelişmiştir. Yörede dolomit çıkarılır. Yazar Monterio Labato'nun doğum yeri Chácara do Visconde günümüzde bir tarih müzesidir. Kentte 1967'de bir üniversite kurulmuştur. Nüfus (1980) 155.371.

Taube, Henry (d. 30 Kasım 1915, Neudorf, Saskatchewan, Kanada), Kanada asıllı ABD'li kimyacı. Çözünmüş inorganik maddelerin özellikleri ve özellikle metal iyonlarının yer aldığı yükseltgeme-indirgeme tepkimeleri üzerindeki araştırmalarıyla 1983 Nobel Kimya Ödülünü almıştır. Buluşları katalizör, pigment ve üstüniletken olarak kullanılacak metal bileşiklerinin seçiminde ve bazı enzimlerin bileşeni olan metal iyonlarının işlevinin anlaşılmasında yararlı olmuştur.

Taube 1940'ların sonunda izotoplarla yaptığı deneylerde, suda çözünmüş haldeki metal iyonlarının bazı su moleküllerine kimyasal olarak bağlandığını ve bunun sonucunda oluşan hidratların ya da düzenleşim bileşiklerinin kararlılığının ve geometrik düzenlenişinin iyonun yapısına ve yükseltgenme durumuna bağlı olarak değiştiğini gösterdi. Bu tür maddelerin incelenmesi için başka teknikler de geliştirdi ve özelliklerini elektron yapılarına bağlı olarak açıkladı. Metal iyonları amonyak, klorür iyonu ve ligand (bağlanık grup) denen birçok başka kimyasal grup eşliğinde bu tür tepkimelere girdiğinde benzer düzenleşim bileşikleri oluşur.

Bir metal iyonu bir başka metal iyonuyla yükseltgendiğinde ya da indirgendiğinde, bu iyonların arasında bir ya da birden çok elektron değişimi olur. Su moleküllerinin ya da ligandların kararlı kabuklarının, iki iyonun doğrudan elektron değişimi yapmasını önleyecek biçimde birbirlerine yaklaşmasını önlemesine karşılık, sulu çözeltilerde bu tür tepkimeler hızla yürür. Taube yaptığı deneylerde tepkimenin ara bir aşamasında iyonlardan birinin öbür iyona bağlı bir ligandla kimyasal bağ oluşturduğunu gösterdi. Bu ligand iki iyon arasında geçici bir köprü işlevi görüyor ve ilk iyonla oluşturduğu bağ daha sonra koparak tepkimeyi tamamlayan elektron aktarımına dolaylı olarak yol açıyordu.

Tauber, Richard, asıl adı RICHARD DENEMY. ERNST SEIFFERT olarak da bilinir (d. 16 Mayıs 1891, Linz, Avusturya - ö. 8 Ocak 1948, Londra, İngiltere), opera ve özellikle operet çalışmalarıyla tanınan tenor.

1913'te Freiberg'de Carl Beines'den şan dersleri aldığı dönemde Chemnitz'deki (bugün Karl-Marx-Stadt) Yeni Devlet Tiyatrosu'nda Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Die Zauberflöte* (*Sihirli Flüt*) operasında Tamino rolüyle ilk kez sahneye çıktı ve büyük başarı elde etti. Ardından Dresden Opera'sı ile beş yıllık bir sözleşme imzaladı. Birkaç yıl boyunca Almanya ve Avusturya'nın önde gelen operalarında sahneye çıktı. Özellikle *Sihirli Flüt*'teki Tamino, *Die Entführung aus dem Serail*'deki (*Saraydan Kız Kaçırma*) Belmonte ve *Don Giovanni*'deki Don Ottavio gibi Mozart rolleriyle övgü topladı.

Tauber 1920'lerin başlarında hafif opera ve operetlere yöneldi. Bu alanda en büyük başarılarını Franz Lehár'ın operalarındaki rolleriyle elde etti. 1943'te de kendi bestelerinden *Old Chelsea*'nin sahnelenişinde başrolü canlandırdı. 1938'de İngiltere'ye göç etti; iki yıl sonra da İngiliz yurttaşlığına geçti. Londra'da Covent Garden'da birçok kez sahneye çıktı. İzleyici karşısına son kez 1947'de Londra'da Don Ottavio rolüyle çıktı.

Tauler, Johann (d. y. 1300, Strassburg [bugün Strasbourg, Fransa], Strassburg Piskoposluğu - ö. 16 Haziran 1361, Strassburg), Dominiken din adamı. Üstat Eckhart ve Heinrich Suso'yla birlikte Ren mistiklerinin öncülerinden sayılır.

Strassburg'da Dominiken manastırında başladığı öğrenimini Köln'de tamamladı. Daha sonra Strassburg'da ders vermeye başladı. Sürgün yaşadığı yıllarda İsviçre'nin Basel kentinde vaaz ve ders vermeyi sürdürdü. 1347-48 arasında yeniden Strassburg'a döndü. Öğretisinin Aquino'lu Aziz Tommaso'ya dayanmasına karşın, Eckhart'ın büyük ölçüde etkisinde kaldı. Orta Yüksek Almancayla yazdığı vaazları Martin Luther tarafından övülmüştür.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Taunggyi, Myanmar'ın ortadoğu kesiminde kent. Thazi-Keng Tung yolu üzerinde 1.436 m yükseklikte, Shwenyaung ile Inle Gölünün hemen kuzeyinde yer alır. Kentteki kurumlar arasında hastaneler, bir teknik lise, ilkokul öğretmenleri için bir eğitim enstitüsü, eskiden Shan şeflerinin oğullarını yolladıkları özel Kan-Kambaw-

za College, Mandalay Sanat ve Bilim Üniversitesi'ne bağlı Taunggyi College sayıla-

Taunggyi'de İnle Gölü, Myanmar
Sam Aarons—Photo Researchers

bilir. Yakınlarında bir av koruma bölgesi vardır. Nüfus (1983) 108.231.

Taunton Deane, İngiltere'de, Somerset ilinde (*county*) ilçe (*district*). Taunton Deane Vadisinde yer alan ilçe, Quantock, Black Down ve Brendon tepeleriyle korunur. Yüzölçümü 458 km²'dir.

Anglosakson kralı Ine, Taunton kentini kurarak buradaki ilk şatoyu yaklaşık 710'da yaptırdı. İlk berat 904'te verildi. Taunton'un 12. yüzyılın başlarında yapılan ikinci şatosu 17. yüzyıl ortalarındaki İngiliz İç Savaşları'nda kralcılar tarafından üç kez kuşatıldı. Bu şato daha sonra ana kapısı ve büyük salonu dışında tamamen yıkıldı. Bu büyük salonda, Monmouth dükünün ayaklanmasından (1685) sonra, yargıç George Jeffreys'in başkanlık ettiği Kanlı Yargılamalar gerçekleşti. Bath-Wells piskoposluk bölgesinde yer alan Taunton piskoposluk bölge merkezidir.

İlçede tarım egemendir. Taunton'da her hafta kurulan ürün ve büyükbaş hayvan pazarının tarihi Norman İstilası'ndan (1066) öncesine değin uzanır. Turizm de ekonomi içinde önemli yer tutar. Nüfus (1985 tah.) 90.900.

Taunus, Almanya'da ormanlarla kaplı yükselti. Hessen ve Rheinland-Pfalz eyaletlerinin (*Land*) bazı bölümlerini içine alır. Uzunluğu 80 km'yi bulan dağ sırası batıda Ren, güneyde Main, kuzeyde de Lahn ırmaklarıyla sınırlanır. Main Irmağından uzaklığı 8-16 km arasında değişmekle birlikte, Taunus bölgesi Ren Irmağı boylarında dik biçimde alçalır ve özellikle Bingen'in aşağı kesiminde kayalık uçurumlarıyla ünlüdür. Bölgenin ortalama yüksekliği 460 m'dir; Biebrich ile Bingen arasında Ren Irmağına inen Rheingau yamaçları ise daha yüksektir. Dağların en yüksek kesimleri, Büyük Feldberg (880 m), Küçük Feldberg (826 m) ve Altkönig'in (798 m) Main Irmağı vadisine ve Wetterau bölgesine egemen olduğu doğu yöresindedir. Tepeler genellikle sık kayın ve çam ağaçlarıyla kaplıdır; buradaki geniş ormanlar ortaçağda tarım amacıyla kesilmiştir. Alçak yamaçların elverişli kesimlerinde üzüm bağları, meyve, kestane ve badem ağaçları görülür. Ren Boğazındaki Rheingau Dağlarında da kaliteli şaraplık üzüm yetiştirilir. Bölge, özellikle Wiesbaden, Königstein ve Bad Homburg von der Höhe adlı sağlık merkezleriyle ve madensularıyla ünlüdür.

Taunus'taki çok sayıda tarihsel anıt arasında Falkenstein Şatosu, Königstein Kalesi, Eberbach'taki Cistercium manastırı, Altkönig adlı dağlık bölgede Roma öncesinden kalma eşmerkezli iki tahkimat hattı sayılabilir. En önemli tarihsel anıt ise Saalburg'dur. Saalburg, 1. yüzyılda Roma imparatoru Domitianus tarafından Ren ile Main ırmakları arasında inşa ettirilmiş *limes* adlı müstahkem sınır hattı boyunca yapılan iletişimin merkezi olmuş bir Roma kalesidir. Yörenin önemli özellikleri arasında Germen mitolojisindeki denizkızı Lorelei kayası, Stahleck ve Pfalz'taki eski şatolar ve Lorch, Kaub ve Sankt Goarshausen adlı ilginç görünümlü ortaçağ kasabaları da sayılabilir.

Taupo Gölü, Maori dilinde TAUPOMOANA, Yeni Zelanda'nın en büyük gölü. Kuzey Adasının orta kesimindeki volkanik platoda yer alır. Birkaç volkanik kraterin kalıntısını kaplayan gölün toplam yüzölçümü 606 km²'dir. Deniz düzeyinden yüksekliği 357 m, derinliği ise 157 m'dir. 3.289 km²'lik bir alanın sularını toplar. Göl güneyden yörede Tongariro Irmağı olarak bilinen Waikato Irmağının yukarı çığırını alır; aynı ırmağı aşağı çığırı kuzeydoğuya doğru akarak gölün sularını boşaltır. Gölü ilk gören Avrupalılar 1830'larda bölgeye gelen J. S. Polack ve Thomas Chapman oldu.

Waikato Irmağının gölden çıktığı yerde kurulmuş Taupo kasabası, sığır ve koyun besiciliği ile ormancılık yapılan bir bölgenin merkezi konumundadır. Göl kıyısında, sağlık merkezi ya da elektrik üretimi amacıyla kullanılan çok sayıda jeotermal kaynak vardır. Göl Waikato Irmağı üzerinde kurulmuş hidroelektrik santrallarına su sağlar.

Taurlar, ilkçağda Tauri Yarımadası adıyla anılan bugünkü Kırım'ın dağlık güney kıyılarında yaşadığı bilinen ilk topluluk. İlkçağda Taurlar, Yunanlıların Tauropolos Artemisi ya da İphigeneia ile özdeşleştirdiği bakire tanrıçalarıyla ünlüydüler. Deniz kazasından kurtularak kendi topraklarına çıkan yabancıları tanrıçaya kurban eden Taurların bu göreneği, Yunanlıların İphigeneia ile Orestes öyküsünün temelini oluşturur. Euripides'in *İphigeneia en Taurois* (*İphigeneia Tauris'te*) adlı oyunuyla Goethe'nin aynı adlı oyunu (*Iphigenie auf Tauris*) kaynağını buradan alır. Taurlar çoğunlukla Karadeniz'de korsanlık yapmışlar, İÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru Symbolon (Balaklava) limanından yarımadayı sürekli vuran İskit kralı Skiluros'un müttefiki olmuşlardır. Taurların daha sonraki tarihi hakkında bilgi yoktur.

Taurobolium, Ana tanrıça kültünde, kişinin kurban edilen bir boğanın kanı içinde yıkandığı tören. Yaklaşık 160'tan başlayarak özellikle Roma'da yaygınlaşan bu törenlere imparatorun öncülük ettiği sanılmaktadır. Törenin biçimi ve amacı 2. yüzyılın sonlarından başlayarak 3. yüzyıl boyunca bazı değişiklikler geçirdi. Önceleri, örneğin Mitra gibi öteki tanrıların kültüne özgü kurban törenlerine benzeyen Taurobolium yaklaşık 300'de tümüyle biçim değiştirdi. Kurban adayan kişi bir çukura yatırılır, çukurun üzerine delikli bir tahta örtülürdü. Boğa tahtanın üzerinde kurban edilir, akan kanı tahtanın üzerindeki deliklerden çukurda yatan kişinin üzerine akardı. Bir olasılıkla Hıristiyanlığın etkisiyle tören zamanla ahlaki arınmayla ilgili özellikler kazandı.

Taurt, TAVERET, THOUERIS, EPET, APET ya da OPET olarak da bilinir, doğurganlığın ve doğumun iyiliksever koruyucusu olan eski Mısır tanrıçası. Dik duran bir suaygırının başı ve gövdesiyle, bazen de kadın memeleriyle betimlenen tanrıçanın genellikle timsah kuyruğu ve aslan pençeleri olurdu. Ev tapınaklarında ve muskaların üstünde tasvirleri vardı. Tanrıların annesi ve bakıcısı olarak bilinirdi. Güneş Tanrısı Amon-Ra'nın eşi Mut'un Taurt'la özdeşleştirildiği de olurdu. Bu nedenle Taurt, Amon-Ra ve eşinin Karnak'tan Luksor'a yaptıkları yolculuğu kutlayan Opet adlı yeni yıl bayramıyla ilişkilendirildi.

Taurus *bak.* Boğa

Tausen, Hans (d. 1494, Birkende, Fyn Adası - ö. 11 Kasım 1561, Ribe, Danimarka), Reform hareketinin Danimarka'da yayılmasına katkılarından dolayı "Danimarka'nın Luther'i" olarak anılan dinsel reformcu.

Slagelse yakınlarında, Antvorskov'da Katolik Hospitalier tarikatına girerek keşiş oldu. Öğrenim gördüğü Rostock (1516-21) ve Kopenhag'da (1521-22) aynı zamanda ders verdi. 1522'de Leuven Üniversitesi'nde Flaman hümanizmini tanımaya başladı. 1523'te Wittenberg'e gitti ve orada Luther'in öğrencisi oldu. Reform hareketine karşı gittikçe daha çok yakınlık duyması nedeniyle üstleri tarafından 1525'te Danimarka'ya geri çağrıldı. Kısa bir süre için tarikatın Jutland'da Viborg kentinde bulunan manastırına kapatıldı. Buradan, dışarıda toplanan halka vaazlar verdi. Sonunda başkeşiş manastırın kilisesinde vaaz vermesine razı oldu. Çok geçmeden Viborg halkıyla birlikte ayinlerinde ilahilerin Latince yerine Danca okunacağı yerel bir kilise kurulmasına öncülük ettı. Tarikattan ayrıldıktan sonra bir Lutherci olarak 1526'da Kral I. Frederik tarafından saray vaizliğine atandı.

1529'da Kopenhag'a giderek Reform çalışmalarını hızlandırdı. Bu arada vaiz olarak gitgide ün kazandı. 1533'te I. Frederik'in ölmesinden sonra Piskopos Joachim Rønnow tarafından dine saygısızlıkla suçlandı ve Sjælland ve Skåne piskoposluk bölgelerinden çıkarıldı. Bu karar üzerine halk piskoposa karşı silahlandıysa da Tausen'in araya girmesiyle piskopos ölümden kurtuldu. Kararını geri alan piskopos görüşlerinde aşırılığa kaçmaması koşuluyla piskoposluk bölgesinde Tausen'in vaaz vermesini onayladı. Reform hareketinin Danimarka'da kesin zafere ulaşmasından sonra (1536) Kopenhag Üniversitesi'nde İbranice profesörlüğüne getirildi ve 1542'de Ribe piskoposu oldu. Çeşitli yapıtları arasında vaaz ve ilahilerinden başka Eski Ahit'in ilk beş kitabını oluşturan Tora'nın İbraniceden Dancaya yaptığı bir çevirisi de yer alır (1535).

Tausig, Karl (d. 4 Kasım 1841, Varşova - ö. 17 Temmuz 1871, Leipzig), Polonyalı piyanist ve besteci. Liszt'in belki de en iyi öğrencisiydi.

Weimar'da dört yıl Liszt ile çalıştı. Dinleyiciye ilk kez 1858'de Berlin'de bir konserde çaldı. 1859-60 yıllarında bir Almanya turnesine çıktı. 1862'de Viyana'ya yerleşti. İlerici yapıtları seslendirdiği konserleri başarılı olmayınca bir süre sahnelerden çekildi. Evlenmesinin ardından 1865'te Berlin'e döndü. Orada kısa bir süre ders verdi. Rusya ve Almanya'da konser turnelerine çıktı. Tifoya yakalanıp öldüğünde 29 yaşındaydı.

Gençlik yıllarında kendine özgü, alışılmışın dışında bir çalışı vardı. Ama sonra geliştirdiği olgun üslubunun teknik ustalık, üstün ton kalitesi, yetkin bir tuşe gibi nitelikleri çok beğenildi. Liszt'in tersine piyanonun başında son derece sakin oturur, fiziksel çabanın her türlü belirtisini gizlerdi.

Piyano için aralarında transkripsiyonların da bulunduğu bazı yapıtlar yazmıştır.

Taussig, Frank William (d. 28 Aralık 1859, St. Louis, Missouri - ö. 11 Kasım 1940, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li iktisatçı.

Prag'dan ABD'ye göç etmiş başarılı bir hekim ve işadamının oğluydu. 1879'da Harvard'dan mezun oldu; burada 1883'te doktorasını, 1886'da da hukuk öğrenimini tamamladı. 1892'den 1935'te emekli oluncaya değin aynı okulda iktisat dersleri verdi. Başkan Woodrow Wilson'ın ticaret politikası konusunda danışmanı oldu, ABD Gümrük Komisyonu'na başkanlık etti (1917-19).

Principles of Economics (1911; İktisadın İlkeleri) adlı başarılı bir ders kitabı yazdı ve ücret kuramına katkıda bulundu. Kendisini üne kavuşturan ticaret politikası kuramı alanındaki çalışmalarıyla Jacob Viner, John H. William ve J. W. Angell gibi iktisatçıları yönlendirdi. Uluslararası ticaret kuramını sınamak amacıyla bir program başlatarak yönetimini üstlendi. Taussig gümrük tarifeleri yaklaşımının gelişimine de önemli katkılarda bulundu.

Taussig, Helen Brooke (d. 24 Mayıs 1898, Cambridge, Massachusetts - ö. 20 Mayıs 1986, Kennett Square, Pennsylvania, ABD), çocuk kardiyolojisinin kurucusu olan ABD'li hekim.

Radcliffe College, California Üniversitesi, Harvard Üniversitesi ve Boston Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra tıp öğrenimini 1927'de Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde tamamladı. 1930'da Baltimore'da bir kalp hastalıkları kliniğinin başına getirildi ve bu görevini 1963'e değin sürdürdü; aynı dönemde Johns Hopkins Üniversitesi'nde de ders verdi. Doğuştan oluşum bozuklukları nedeniyle kanlarında yeterli oksijen bulunmayan bebekleri flüoroskopi ve X ışınlarını kullanarak inceledi ve belirli bir dizi belirtiye yol açan kalp oluşum bozukluğunu saptadı. 1940'ların başlarında cerrah Alfred Blalock ile birlikte, Fallot tetralojisi (dörtlü) ya da "mavi bebek sendromu" olarak bilinen bu bozuklukla doğan bebekler için bir cerrahi tedavi yöntemi geliştirdi. Bu bebeklerin derisi kanda yeterli oksijen olmaması nedeniyle morarıp mavi renge dönüşüyordu. Cerrahi girişimde başarı sağlayarak zamanla binlerce "mavi bebeğin" yaşamını kurtardı.

Taussig'in araştırmaları sık rastlanan pek çok kalp hastalığında yeni cerrahi tedavi yöntemlerinin geliştirilmesini özendirdi. *Congenital Malformations of the Heart* (1947; Kalpte Doğuştan Oluşum Bozuklukları) adlı kitabında kalpteki belirli oluşum kusurlarını kapsamlı olarak betimleyen Taussig çok sayıda tanı aracı ve tekniğiyle bulguyu ortaya koydu. 1962-63 yıllarında Avrupa'daki çok sayıda bebekte oluşum bozukluklarına yol açan talidomit adlı yatıştırıcı ilacın tehlikelerine karşı uyarılarda bulundu; sonuçta talidomitin ABD'de kullanılmasını önledi.

Taut, Bruno (d. 4 Mayıs 1880, Königsberg [bugün Kaliningrad, Rusya Federasyonu], Almanya - ö. 24 Aralık 1938, İstanbul), Alman mimar ve kent tasarımcısı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da gerçekleştirdiği toplu konut yerleşmeleriyle ün yapmış ve yaşamının son yıllarında Türkiye'de çalışmıştır.

1901'de Yapı Meslek Okulu'nu bitirdi. Bir süre çeşitli mimarlık bürolarında, 1904'ten sonra ünlü mimar Theodor Fischer'in bürosunda çalıştı. 1914'te Köln'deki Werkbund Sergisi için Franz Hoffmann ile birlikte tasarladığı Cam Ev adlı pavyon yapısı, dönemin mimarlık alanındaki yenilik arayışlarına bir örnektir. Taut çeşitli askeri tesislerde mimar olarak çalıştığı için I. Dünya Savaşı'nda cepheye gönderilmedi. 1916'da İstanbul'da yapılacak bir Türk-Alman Dostluk Evi için düzenlenen yarışmaya katıldı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kısa bir süre için Moskova'ya gitti. Almanya'da çeşitli projeler gerçekleştirdi; mimarlığın yanı sıra film senaryosu yazdı, sahne düzenlemesi yaptı. *Ein Architekturprogramm* (1918; Bir Mimarlık Programı) ve *Die Auflösung der Städte, oder die Erde eine gute Wohnung*

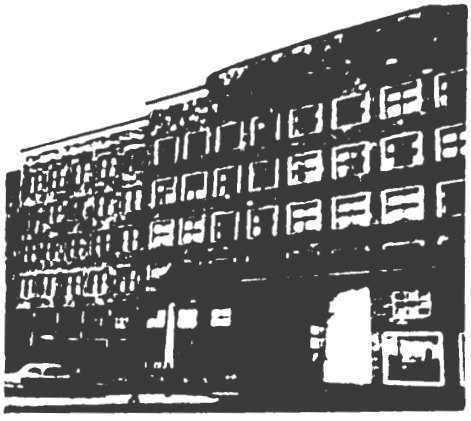

Bruno Taut'un yaptığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ön cephesi, 1937; Ankara
Ara Güler

(1920; Kentlerin Çözülüşü ya da Yeryüzü, Güzel Bir Konut) gibi kitaplarında çağdaş mimarlık ilkelerini savundu. 1920'lerde kent tasarımına ağırlık veren *Frühlicht* dergisini yönetti. 1921-24 arasında Magdeburg Belediyesi İmar Kurulu üyeliğinde bulundu. 1924'te Berlin'e dönerek kardeşi Max Taut'un (1884-1967) bürosuna katıldı. 1932'ye değin burada çok sayıda toplu konut yerleşmesi tasarımları gerçekleştirdi. *Die neue Baukunst in Europa und Amerika* (1929; Amerika ve Avrupa'da Yeni Yapı Sanatı) adlı kitabını bu dönemde yayımladı. 1932'de ikinci kez Moskova'ya gitti; orada bazı projeler hazırladıysa da, hiçbiri gerçekleştirilmedi. 1933 başlarında Berlin'e döndü; ama Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı ele geçirmeleri üzerine aynı yıl İsviçre'ye kaçtı, sonra da Japonya'ya gitti. 1936'ya değin kaldığı bu ülkede Japon kültürüyle yakından ilgilendi. *Grundlinien der Architektur Japans* (1936; Japon Mimarlığının Temel İlkeleri) adlı bir kitap yazdı. 1936'da Türkiye'ye giderek İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyesi oldu. Bir yandan da, Ankara'da Maarif Vekâleti'nin mimarlık bürosunu yönetti. Burada Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1936-38), Atatürk Lisesi (Asım Kömürcüoğlu ile birlikte, 1937-38) ve Cebeci Ortaokulu (Franz Hillinger ile birlikte, 1938), İzmir Kız Enstitüsü (1938), Trabzon Erkek Lisesi (1938) gibi eğitim yapıları gerçekleştirdi. Bunların yanı sıra İstanbul'da Ortaköy'de kendisi için bir ev (1938) yaptı, Atatürk'ün ölümü üzerine onun katafalkını hazırladı. Türkiye'de yazdığı *Architekturlehre: Grundlagen, Theorie und Kritik* (1936-38; *Mimari Bilgisi*, 1938) adlı kitap uzun yıllar mimarlığın temel kavramları konusunda Türkiye'deki tek kaynak oldu.

tavaf (Arapçada "bir şeyin çevresinde dönme"), İslamda, Kâbe'nin çevresinde yedi kez dönerek yerine getirilen ibadet. Haccın zorunlu gereklerinden biridir.

Kâbe çevresindeki bir dönüşe şavt denir; bir tavaf yedi şavttan oluşur. Kâbe'nin Hacerü'l-Esved'in bulunduğu köşeden sağa doğru yürüyerek başlangıç noktasına gelindiğinde bir şavt tamamlanmış olur. Her şavtın başlangıcında Hacerü'l-Esved'e yönelinir, olanaklıysa el sürülerek öpülür, değilse karşıdan namaz kılar gibi eller kaldırılarak el sürme işareti yapılır; buna istilam (selamlama) denir. İstilam Tanrı'yla yapılan sözleşmeyi ve bu sözleşmeye bağlılığı simgeler. Tavafın belli bir saati yoktur, gece ya da gündüz her zaman yapılabilir. Tavaf sırasında tekbir (Allahu ekber), tehlil (la ilahe illallah) ve salavat okunur. Tavafın bitiminde hac görevinin vaciblerinden olan iki rekât namaz kılınır.

Kudum, ziyaret, sadr, nafile, umre tavafları amaçları bakımından birbirinden ayrılır. Kudum tavafı (tavafü'l-kudum) Mekke'ye ilk varıldığında yapılır; Mekke'ye dışarıdan gelenler (afaki) için sünnettir. Ziyaret tavafı (tavafü'z-ziyaret), hacıların Arafat'tan indikten sonra yaptıkları tavaftır. Haccın zorunlu gereklerinden olan bu tavafa ifada, rükün ve farz tavafı da denir. Sadr tavafı (tavafü's-sadr) hacıların cemreleri taşladıktan (şeytan taşlama) sonra yaptıkları tavaftır. Mekke dışından gelenler için vacip olan bu tavafla hac tamamlanmış olur.

Nafile tavaf, Mekke'de bulunan kişinin zaman zaman yaptığı tavaftır; buna Tatavvu tavafı da denir. Umre sırasında yapılan umre tavafı umre ibadetinin zorunlu kurallarındandır.

tavaif-i mülûk, 11. yüzyılın başlarında Endülüs Emevilerinin dağılmasından sonra Endülüs'te ortaya çıkan emirliklere verilen toplu ad. Muzaffer'in (hd 1002-08) diktatörlüğünden sonra iç savaş Endülüs Emevi Devleti'ni kukla bir kurum durumuna düşürmüştü. Bu durum, taife (çoğul tavaif) olarak bilinen çeşitli siyasal grupların İber Yarımadasında kısa ömürlü bağımsız emirlikler kurmalarına yol açtı. Yaklaşık 80 yıl içinde bu türden en az 23 devlet kuruldu. Batliyos'taki (Badajoz) Eftasiler, Tuleytule'deki (Toledo) Zennuniler ve Malaga'daki Hammudiler, Berberilerin; İşbiliye'deki (Sevilla) Abbadiler, Kurtuba'daki Cehveriler ve Zaragoza'daki Hudiler de Endülüslülerin devamı oldu. Sakalibe(*) adı verilen Slavlar Tortosa, Denia, Valencia ve Almeria'da krallıklar kurdularsa da bir hanedan oluşturmadılar.

Bu devletler birbirleriyle bitmez tükenmez savaşlara giriştiler; rakipleri olan Müslüman emirliklere karşı Hıristiyanlardan ya da Hıristiyan prenslere karşı Kuzey Afrika devletlerinden yardım istemekten çekinmediler. Aralarında birlik ve anlaşma olmadığı için de, güçleri gittikçe artan Hıristiyanların karşısında bir hedef haline geldiler. Kısa süre içinde Batliyos, Tuleytule, Zaragoza ve hatta İşbiliye'deki emirlikler Leon ve Kastilya kralı VI. Alfonso'ya vergi verir duruma geldiler.

Önemli siyasal varlık gösterememelerine karşın tavaif-i mülûk emirleri İslam kültürünün yeniden canlanmasına destek oldular. Halife saraylarının geleneğini sürdürerek çevrelerine şairleri topladılar, felsefe, doğa bilimleri ve matematik alanlarındaki çalışmaları özendirdiler. Bu dönemde Abbadi emiri Mutemid, onun veziri İbn Ammar, Kurtubalı İbn Zeydun ve Velladeş, aynı zamanda filozof ve bilgin de olan İbn Hazm gibi ünlü şairler ortaya çıktı.

VI. Alfonso 1085'te Tuleytule'yi aldı. Bunun üzerine bazı emirler Kuzey Afrika'daki Murabıt hükümdarı Yusuf bin Taşfin'den yardım istediler. Yusuf İspanya'ya girerek 1086'da Batliyos yakınlarındaki Zallaka Çarpışması'nda Alfonso'yu yendi. Ama

Müslümanlar bundan sonra da İspanya'da bir varlık gösteremeyince Yusuf 1088'de geri döndü; 1090-91'de de tavaif-i mülûkun kalanlarını da dağıtarak Murabıt topraklarını İspanya'ya doğru genişletti.

tavan saplaması, tünel açma işlemlerinde ve yeraltı madenciliğinde, açılan boşluğun tavanını ya da yan duvarlarını güvenli biçimde desteklemek için kayaç yüzeyine açılan deliğin içine sokulan çelik çubuk. Saplamanın deliğe sıkıca geçmesi için saplamayı genleştirici donanımlardan ya da genleşmeli çimento malzemelerinden yararlanılır. Tavan saplamaları tek başına ya da dizi halinde kullanılabilir. Günümüzde bu tür saplamalar giderek maden ocaklarındaki ağaç payandaların yerini almaktadır.

tavanölçer, bulut tabanlarının yerden yüksekliğini ölçmekte kullanılan aygıt. Bulut tavanlarının ölçülmesi özellikle havaalanlarında önemlidir. Aygıt gece ve gündüz, alçak bulutlara işitilebilir bir ses frekansına (odyofrekans) modüle edilmiş güçlü bir ışık demeti (çoğunlukla morötesi) göndererek çalışır. Bulutların tabanından yansıyarak geri gelen bu ışık tavanölçerin alıcısındaki bir fotosel tarafından algılanır.

Tarayıcı alıcılı ve döner vericili olmak üzere başlıca iki tür tavanölçer vardır. Tarayıcı alıcılı tavanölçerde ışık demetini dikey doğrultuda gönderen ayrı bir verici bulunur. Alıcı ise belirli bir uzaklığa yerleştirilir. Alıcının parabolik toplayıcısı (kolektör) dikey demeti yukarı-aşağı sürekli tarayarak ışığın bulut tabanıyla kesişme noktasını araştırır. Yansıma saptandığında tavanölçer bu noktaya yönelik dikey açısını ölçer, daha sonra basit bir trigonometri hesabıyla bulutun yüksekliği belirlenir.

Döner vericili tavanölçerde ise verici gökyüzünü tarar, alıcı da düşey olarak yansıyan ışığı saptar. Modüle edilmiş demet bulut tabanıyla tam alıcının üzerinde kesiştiğinde, buradan düşey doğrultuda aşağı yansıyan ışık alıcı tarafından algılanır.

Tavares, Eugénio (de Paulo) (d. 11 Mayıs 1867, Brava - ö. 6 Ocak 1930, Brava, Cabo Verde), yapıtları Crioulo (Cabo Verde Kreolü) dilinde yayımlanan ilk Cabo Verdeli şairlerden.

Zorlu bir öğrenimin ardından çalışmak için gittiği ABD'den kısa sürede dönerek küçük bir memurluk görevi aldı. Edebiyata yönelirken büyük ölçüde adaların folklorundan esinlendi, Kreol şiir ve şarkıları üzerinde çalıştı. *Amor que Salva* (Koruyucu Aşk) ve *Mal de Amor: Coroa de Espinhos* (Aşk Hastalığı: Dikenlerden Taç) adlı ilk kitapları 1916'da, en önemli kitabı *Mornas: Cantigas Crioulas* (Kaygısız Havalar: Kreol Şarkıları) ise ölümünden sonra 1932'de yayımlandı. Son kitaba adını veren ve Brezilya'nın sambasına ya da Küba'nın *beguine*'sine benzetilmekle birlikte Cabo Verde'ye özgü bir şarkı ve dans biçimi olan *morna*'nın kökeni tam olarak belirlenememiştir. Afrika, Lusitanya ya da Arap kökenli olabileceği gibi bunların karışımıyla da ortaya çıkmış olabilir. Tavares'in *morna*'ları gerçek aşkın gücü (*crecheu*), ayrılık acısı (*hora de bal*) ve hüzünlü, tatlı sıla özlemi (*saudade*) gibi temaları işler. Üslup olarak Brezilya'nın kuzeydoğusunu anlatan bölgeci edebiyatın ve Portekiz Presença gruplarının etkisini taşıyan bu *morna*'lar, Portekiz Kreolünün gerçekten Cabo Verde'ye özgü bir anlatım aracı olarak yerleşmesini sağlamıştır.

Tavas, topraklarının yaklaşık yarısı Akdeniz Bölgesi, öteki yarısı da Ege Bölgesi sınırları içinde kalan, Denizli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.691 km² olan Tavas ilçesi kuzeyde Babadağ ilçesi ve Merkez ilçe, doğuda Serinhisar ve Acıpayam, güneyde gene Acıpayam, güneybatıda Beyağaç, batıda Kale ilçeleri, kuzeybatıda da Aydın iliyle çevrilidir.

Büyük bölümü orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşan ilçe toprakları ilin batı kesiminde yer alır. Bu toprakların kuzey kesimini Akdağ (2.300 m), güney ve doğu kesimini de Gölgeli Dağların kuzeydoğu uzantıları engebelendirir. Bu dağların en yüksek kesimleri ilçenin doğal sınırını oluşturur. Gölgeli Dağların en yüksek kesimi, doruğu 2.414 m'ye ulaşan Bozdağ'dır. Orta kesimde yer alan ve Tavas Ovası adıyla anılan düzlükler ilçenin başlıca tarım alanını oluşturur. Alüvyonlu topraklardan oluşan ova, deniz düzeyinden yaklaşık 900 m yüksekliktedir. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Büyük Menderes Irmağının kollarından Akçay ile bu akarsuya katılan Yenidere toplar.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, nohut, şeker pancarı, üzüm, elma, mercimek, soğan ve tütündür. Az miktarda haşhaş, mısır ve şeftali yetiştirilen ilçede hayvancılık da yapılır. Önemli bir sanayi kuruluşu olmayan ilçedeki başlıca geleneksel uğraş dokumacılıktır.

İlçe topraklarında kireçtaşı ve mermer yatakları vardır. İlkçağda Karya'nın sınırları içinde yer alan yöredeki kent kalıntıları, bu toprakların eski bir yerleşme alanı olduğunu gösterir. Ama gerekli kazı ve araştırmalar yapılıp bitirilmediğinden Tavas yöresinin tarihine ilişkin yeterli bilgi yoktur. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin Denizli sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

Tavas Ovasının doğu kesiminde kurulmuş olan ve eskiden Yarangüme adıyla anılan ilçe merkezi, fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. Kentin adı bir ilkçağ yerleşmesi olan Tabai'den gelir. Kaletavas ya da Kale adıyla anılan bu yerleşme daha sonra kuzeydoğudaki Yarangüme'ye taşındı ve Tavas olarak adlandırıldı. Tabai antik kenti yakınındaki eski yerleşme ise 1959'da ilçe yapılan Kale'nin(*) merkezi oldu. Karacasu ve Muğla'yı Denizli'ye bağlayan yollar kentte kesişir. Tavas kenti bu yolla il merkezi Denizli'ye 45 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Helenistik dönemde kurulduğu sanılan Apollonia Salbake kentine ait kalıntılardır.

Tavas Belediyesi 1877'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 65.136; kent, 11.777.

taverna, çalgılı meyhane. Sözcük Eski Roma'da bu tür yerlere verilen *taberna* adından gelmektedir. *Ayrıca bak.* meyhane.

Taverner, John (d. 1495? - ö. 15 Ekim 1545, Boston, Lincolnshire, İngiltere), 16. yüzyıl başlarında İngiliz çoksesliliğinin temsilcisi sayılan besteci.

1526'da Oxford'a giderek Cardinal's College (sonradan Christ Church) şapelinin koro şefliğini üstlendi. 1528'de heretik kitaplar saklamak suçuyla hapse atıldı, ama John Foxe'un yazdığına göre Kardinal Wolsey onun yalnızca bir müzikçi olduğunu söyleyerek bağışlayınca kurtuldu. Serbest bırakıldıktan sonra 1530'da Oxford'dan ayrıldı; sonuçta müzik yaşamından uzaklaşarak VIII. Henry'nin İngiltere'deki manastırlara karşı uyguladığı baskılar sırasında Thomas Cromwell'in ücretli ajanlığını üstlendi. *Tudor Church Music* (1923-24; Tudor Kilise Müziği) adlı yapıtın I. ve III. ciltlerinde yer alan Taverner'in kilise müziği, Reform hareketi öncesi İngiliz müziğinin en yüksek noktasını yansıtan bir çeşitliliği, ustalığı, genişliği ve sağlamlığı içerir. Bu müzik yapıtları arasında sekiz missa (örn. *The Western Wind* [*Batı Rüzgârı*]), birkaç missadan bölümler, üç *Magnificat* (Meryem Ana'nın Şükran İlahisi), bir *Te Deum* (Yüce Tanrı'ya Övgü) ve 28 motet sayılabilir. Enstrümantal müzik alanında ise *Missa Gloria tibi trinitas* adlı missasının *Benedictus*'undan (Zekarya'nın İlahisi) *In nomine Domini* (Rabbin Adına) bölümünün müziğinden yaptığı düzenleme, *In nomine* ya da *Gloria tibi trinitas* olarak bilinen çok sayıdaki enstrümantal beste için örnek oluşturmuştur.

Tavernier, Bertrand (d. 25 Nisan 1941, Lyon, Fransa), değişik konuları olgun bir anlatımla perdeye aktaran ve 1970'lerden sonra uluslararası alanda ün kazanan Fransız sinema yönetmeni.

Sinema tutkusu yüzünden hukuk öğrenimini yarıda bıraktı. Nickel-Odéon adlı

Tavernier
İbrahim Altınsay Arşivi

sinema kulübünün kurucuları arasında yer aldı. Çeşitli sinema dergileri için yönetmenlerle söyleşiler yaptı ve yazılar yazdı. *Les Baisers* (1963; Öpücükler) adlı filmin *Baiser de Judas* (Hain Öpücüğü) bölümüyle *La Chance et l'amour* (1964; Şans ve Aşk) adlı filmin *Une chance explosive* (Tehlikeli Bir Şans) bölümünü yönetti. Jean-Pierre Coursodon'la birlikte Amerikan sineması üzerine *Trente ans du cinéma Américain* (Amerikan Sinemasının Otuz Yılı) adlı kitabı hazırladı. Bağımsız basın danışmanı olarak birçok Fransız ve yabancı yönetmenin Fransa'da tanınmasına katkıda bulundu.

Bu arada senaryolar da yazan Tavernier ilk uzun filmi *l'Horloger de Saint-Paul*'ü (*Saint Paul Saatçisi*) 1973'te çekti. Büyük başarı kazanan bu filmini çağdaş yaşamın sorunlarına eğildiği *Le Juge et l'assassin* (1976; *Yargıç ve Katil*) ile *Des Enfants gâtés* (1977; Şımarık Çocuklar) gibi yapıtları izledi. İngiltere'de çektiği *La Mort en direct*'te (1980; *Ölümü Beklerken/Naklen Ölüm*) iletişim araçlarının ölümü bile metalaştırdığı karamsar bir gelecek tablosu çizdi. *Une semaine de vacances* (1980; *Bir Hafta Tatil*) ve *Coup de torchon*'un (1980) ardından gerçekleştirdiği *Un dimanche à la campagne*'da (1984; *Kırda Bir Pazar*) 20. yüzyıl başına dönerek Fransız izlenimci resmine duygulu göndermeler yaptı ve bu filmiyle Cannes Film Şenliği'nde en iyi yönetmen seçildi. 1986'da çektiği *Autour de minuit*'de (*Geceyarısına Doğru*) tutkunu olduğu caz müziğine ve caz sanatçılarına bir saygı sunuşunda bulundu. 14. yüzyılda geçen *La Passion Beatrice*'in (1987; *Beatrice Tutkusu*) ardından gerçekleştirdiği *La Vie et rien d'autre* (1989; *Aslolan Hayattır*) adlı, büyük ilgi gören filminde I. Dünya Savaşı sonrası Fransa'sının acıklı bir tablosunu çizdi. Tavernier'nin Cezayir Savaşı'na katılmış Fransız askerlerinin anılarından derlediği *La Guerre sans nom* (1992; Adsız Savaş) adlı bir de belgesel filmi vardır.

Taviani, Vittorio ve Paolo, TAVIANI KARDEŞLER olarak da bilinir (sırasıyla, d. 20

Eylül 1929, San Miniato, Piza, İtalya; d. 8 Kasım 1931, San Miniato, Piza, İtalya), filmlerini birlikte yazıp yöneten ve 1960 sonrası sinemacı kuşağının en önemli adları arasında yer alan İtalyan sinema yönetmeni kardeşler.

Babaları, faşizm karşıtı olduğu için Mussolini döneminde baskıya uğrayan bir avukattı. Piza Üniversitesi'nde öğrenim gören Taviani Kardeşler, üniversitede sinema kulübünün kurulmasına öncülük ettiler. Ayrıca siyasal tutumlarını açıkça belirttikleri sinema yazıları ve deneysel oyunlar yazdılar. 1954'ten sonra Valentino Orsini'yle birlikte kısa filmler çektiler. Joris Ivens'in *L'Italia non è un paese povero* (1960; *İtalya Yoksul Bir Ülke Değildir*) adlı uzun belgesel filmin senaryosunu Ivens ve Orsini'yle birlikte hazırladılar. İlk uzun ve konulu filmleri *Un uomo da bruciare*'yi (1962; Yakılacak Adam) gene Orsini'yle birlikte gerçekleştirdiler. Siyasal konulara cesurca el atan *I Sovversivi* (1967; Bozguncular), *Sotto il segno dello scorpione* (1969; Akrep Burcu Altında), *San Michele aveva un gallo* (1971; Aziz Mikâil'in Bir Horozu Vardı) gibi filmlerinden sonra 1973'te çektikleri *Allonsanfan*'la uluslararası alanda dikkatleri üzerlerine çektiler. Ama asıl ünlerini 1977 tarihli *Padre Padrone*'yle (*Babam ve Ustam*) kazandılar. Bu filmde, Sardinyalı bir çobanın babasıyla ilişkileri çevresinde feodal geçmişle çağdaş yaşam arasındaki çelişkileri kişisel düzeydeki izdüşümleriyle ele alırken klasik anlatım biçimleriyle epik tiyatroya özgü öğeleri kaynaştırdılar. Sesin ve müziğin başlı başına bir anlatım aracı olarak kullanıldığı bu film, Cannes Film Şenliği'nde hem büyük ödül Altın Palmiye'yi, hem de Uluslararası Eleştirmenler Ödülü'nü kazanan ilk yapım oldu. Taviani Kardeşler, *La Notte di San Lorenzo*'da (1982; *San Lorenzo Gecesi*) II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında geçen bir öyküden yola çıkarak İtalyan toplumunun çağdaş çelişkilerine eğildiler. Pirandello'nun öykülerinden uyarladıkları, Sicilya'nın yakın tarihinden toplumsal kesitler veren *Kaos*'ta (1984) ise toplumsalla bireyseli ve gerçekçilikle duygusallığı özgün bir anlatımla kaynaştırdılar. Sinemanın ilk yıllarına bir saygı sunuşu niteliğindeki *Buongiorno Babylonia*'yı (1986; *Günaydın Babil*) 1990'da çektikleri *Il sole anche di notte* (*Gece Güneşi*) izledi.

tavla (İtalyanca *tavola*: "tahta"), atılan iki zara göre, bir tahta ya da masa üstünde pulların hareket ettirilmesiyle oynanan bir oyun. Tavlada kazanmak, şans ve ustalık öğelerinin dengeli biçimde bir araya gelmesine bağlıdır. Oyun 20. yüzyıl sonlarında bütün dünyada yaygınlaşmıştır.

Tavlanın geliştirildiği oyunların geçmişi İÖ 3000'lere değin iner. Eski Romalılar modern tavlanın hemen hemen aynısı olan *Ludus Duodecim Scriptorum* (On İki Çizgili Oyun) adında bir oyun oynarlardı. Bu oyun Doğu Akdeniz ülkelerinde hâlâ yaygın olarak oynanır.

Tavla iki kişilik bir oyundur. Oyun tahtası her biri altışar haneye bölünmüş dört bölmeden oluşur. Eşik denen dikey bir hat tahtayı ikiye bölerek "iç" ve "dış" bölgeleri birbirinden ayırır. Oyuncuların farklı renklerde 15'er pulu vardır. Oyuna başlarken pullar belli bir düzene göre hanelere dizilir. Oyuncular pullarını birbirine karşıt yönlerde hareket ettirerek kendi (iç) bölgelerinde toplamaya çalışırlar. Pulların kaç hane ilerleyeceğini atılan zarlar belirler. Zarlardaki sayılar ayrı ayrı iki pulla oynanabileceği gibi, tek bir pulla da oynanabilir. Zarların çift gelmesi (iki zarda da sayıların aynı olması) durumunda bu sayılar ikiye katlanır; örneğin, her iki zar da 6 geldiğinde bu dört kere 6 sayılır ve bir pulun toplam 24 hane birden atlayabilmesini sağlar.

Aynı renkteki iki ya da daha fazla sayıda pulun yerleştiği bir hane o oyuncunun "kapısı" sayılır ve rakip oyuncu tarafından kullanılamaz. Eğer hanede tek bir pul varsa buna "açık" denir ve buradaki pul o haneye gelen rakip bir pul tarafından "kırılabilir". Kırılan pul bulunduğu haneden alınarak eşiğin üstüne konur; bu pul yeniden oyuna sokulana değin oyuncu öbür pullarını hareket ettiremez. Pulun yeniden oyuna girebilmesi için oyuncunun attığı zarlardan en az biriyle rakibinin iç bölgesindeki açık bir haneyi bulması gerekir.

Bütün pullarını kendi bölgesine sokan oyuncu pullarını "almaya", yani onları zarın gelişine göre tahtanın dışına taşımaya başlar. Pullarını ilk toplayan oyuncu oyunu kazanmış olur. Rakip oyuncu o sırada en az bir pul almışsa kazanan tarafa bir sayı yazılır. Ama hiç pul alamayarak "mars" olmuşsa, iki sayı verir. Tavla partileri genellikle oyunculardan birinin beş oyun kazanmasıyla sona erer.

Türkiye'de tavlada kullanılan sayı dili Farsçadır. Zarlar birden başlayarak yek, dü, se, cihar, penç ve şeş diye sayılır. Çift zarlara ise sırasıyla hepyek, dübara, düse, dörtcihar, dübeş ve düşeş denir.

Bazen iki ya da üç çiftin karşılıklı yan yana oturmasıyla eşli tavla da oynanır. Bu durumda çiftlerden yalnız biri zar atar; gelen sayılar öbür eşler için de geçerlidir. Sayılar aynı olmakla birlikte her eş pullarını kendine göre yürütür. Bu nedenle eşlerden biri kazanırken, öbürü kaybedebilir.

Tavlanın yaygın olarak oynanan türleri gülbahar (hepyek), hapis ve kız tavlasıdır.

Gülbaharda pullar karşılıklı çapraz bölmelere dizilir ve kapılar tek pulla alınır. Gülbaharın düz tavladan en önemli farkı şudur: Çift atan oyuncu, bu çift sayı ya da üzerindeki çift sayılardan birini oynayabilir; ayrıca bir oyuncu attığı zarı oynayamazsa rakibi onun yerine bunu değerlendirebilir. Buna karşılık bir oyuncu kendi oyununu tıkayarak rakibini kalan oyunları oynamak zorunda bırakabilir.

Hapiste pullar rakip alanın sağ köşesine dizilir. Pul kırmak yoktur. Tek pul üstüne rakibin pulu gelirse o pul hapis olur ve üstündeki pul kalkana değin oynatılamaz. Hapis pulu kalan oyuncu pullarını toplamaya geçemez.

Kız tavlasında oyuncular önlerindeki ilk üç haneye üst üste üçer, sonraki üç haneye de üst üste ikişer pul dizerler. Önce atılan zarlara göre pullar aşağıya indirilir, sonra da toplanır.

tavlama, metallerin ya da alaşımların, önceden belirlenmiş bir sıcaklıkta belirli bir süre bekledikten sonra oda sıcaklığında soğutulması yoluyla sünekliklerinin artırılması ve gevrekliklerinin azaltılması işlemi. Süreç (proses) tavlaması, dövülerek ya da bir başka yolla işlenmekte olan metale süneklik özelliğini tekrar kazandırmak için işlem sırasında zaman zaman uygulanan tavlama işlemidir. Tam tavlama ise takım tezgâhları sanayisinde kullanılacak olan dövme ham parçalar gibi malzemelere işlenebilirlik özelliği kazandırmak için uygulanır. Malzemenin iç gerilimlerini gidermek için de tavlama işleminden yararlanılır. Tavlama sıcaklığı, metalin ve alaşımın niteliğine ve metale kazandırılmak istenen özelliklere göre değişir, ama mutlaka kristallerin büyümesini engelleyecek bir aralıkta tutulur.

Távora'lar Komplosu, Portekiz kralı I. José'nin bakanlarından Pombal Markisi Sebastião de Carvalho'nun, kendisine karşı olan Cizvitleri ve yüksek soyluları sindirip yok etmesine ortam hazırlayan olay.

3 Eylül 1758 gecesi kralın arabası üç atlının saldırısına uğramış, kral yalnızca yara alarak kurtulmuştu. Aralıkta olayı araştırmak üzere özel bir mahkeme kuruldu ve olağan yargı işleyişi askıya alınarak mahkemeye işkence yetkisi verildi. Távora markisi, karısı ve iki oğluyla birlikte çok sayıda soylu ve aralarında Gabriel Malagrida'nın da bulunduğu 13 Cizvit tutuklandı. Aveiro dükü işkence sonucunda itirafta bulundu. Onun ve Távora ailesinin uşaklarının verdiği ifadeler, bütün Távora ailesinin komploda yer aldığını gösteriyordu. Bu tanıklıkların büyük bölümü daha sonra geri alındıysa da aralarında dört Távora ile Aveiro'nun bulunduğu yedi soylu ve üç hizmetçi ölüme mahkûm edildi. Bu cezalar yakma, boyun vurma, çarka germe ya da boğma biçiminde 12 Ocak 1759'da infaz edildi. Mahkeme kararında Cızvitlerin de komploya karıştığı bildiriliyordu; suikast girişiminin yıldönümü olan 3 Eylül 1759'da Cizvitler Portekiz'den çıkarıldı. Malagrida da yargılanarak suçlu bulundu ve 20 Eylül 1761'de yakılarak öldürüldü.

Bundan sonra I. José'nin hükümdarlığı boyunca Pombal fiilen ülkenin tek hükümdarı oldu. 1777'de kraliçe olan I. Maria davayı yeniden açtı, soyluların çoğuna saygınlıkları ve el konulan malları geri verildi. Pombal, geçmişte benzeri görülmemiş terör uygulamaları ve hukuk dışı eylemleri nedeniyle suçlu bulunduysa da yaşı ilerlemiş olduğundan yalnızca Lizbon'dan sürülerek cezalandırıldı.

Tavoy, Myanmar'ın güney kesiminde kent. Andaman Denizine dökülen Tavoy Irmağının halicinin başında yer alır. Myanmar ve Malakka Yarımadasıyla kıyı ticareti yapan kent, aynı zamanda bir dokumacılık merkezidir. Kentte bir havaalanı, yakınlarda ise bir av hayvanlarını koruma alanıyla Mamagan adlı gözde bir plaj bölgesi vardır.

Andaman Deniziyle Tayland'ın aşağı kesimi arasında kalan dağlık çevre bölgenin sularını Büyük Tenasserim ve Tavoy ırmakları toplar. Doğudaki Bilauktaung Sıradağları Myanmar'la Tayland arasında 1.600 m yüksekliğinde bir set oluşturur. Tenasserim kıyısına koşut olarak uzanan büyük bir karayolu olmasına karşın, bölgede asıl ulaşım denizden sağlanır. Tavoy Irmağıyla çok sayıdaki kolu da ulaşım açısından önemlidir. Myanmar'ın en büyük kalay ve tungsten madenciliği merkezi olan bölgede yetiştirilen başlıca tarımsal ürün pirinçtir. Keresteden (özellikle tikağacı kerestesi) önemli bir gelir kaynağıdır. Nüfus (1973) 101.536.

tavşan, *Lagomorpha* takımının adatavşanlarıyla birlikte *Leporidae* familyasını oluşturan memelilerin ortak adı. Tavşan yavruları doğduklarında tüylüdür ve gözleri açıktır. Doğduktan birkaç dakika sonra zıplayıp koşabilirler. Bu özellikleriyle aynı familyada yer alan adatavşanlarından(*) ayrılırlar. Ama *Leporidae* üyeleri arasındaki görünüş benzerliğinden ötürü adatavşanlarına çoğu zaman yanlış olarak tavşan denir. Örneğin evcil tavşanlar gerçekte evcil adatavşanlarıdır.

En iyi bilinen tavşan türü Avrasya ve Afrika'da bulunan bayağı tavşandır (*Lepus europaeus*). Bu tür Türkiye'de oldukça yaygın olarak görülür. Kar tavşanı (*L. timidus*) ise Avrasya'nın Kuzey Kutbu'na yakın kesimlerinde bulunur. Kuzey Ameri-

ka'nın kuzeyinde yaşayan Kuzey Kutup tavşanı (*L. arcticus*), bazen kar tavşanıyla aynı tür içinde sınıflandırılır. Kuzey Amerika'nın ılıman bölgelerindeki en yaygın tavşan türleri *L. americanus*, *L. towsendii* ve *L. californicus*'tur. Avustralya dışındaki öbür kıtalarda da çeşitli tavşan türleri bulunur. Avustralya'ya tavşanı 19. yüzyılda Avrupalılar götürmüş ve bu hayvanlar büyük bir hızla üreyerek önemli bir tarım zararlısı haline gelmiştir.

Tavşanların arka bacakları çok iyi gelişmiştir. Genellikle kulakları başlarından daha uzun, kısa kuyrukları dışında uzunlukları 40-70 cm'dir. Kuzey enlemlerindeki tavşanlar kışın beyaz, yazın genellikle boz kahve-

Kar tavşanı (*Lepus timidus*)
Charlie Ott—The National Audubon Society Collection/ Photo Researchers

rengi, öbürleri ise yıl boyunca boz kahverengidir. Tavşanlar hemen hemen yalnız bitkiyle beslendiğinden bazen tarım ürünlerine zarar verirler. Genellikle küçük bir alan içinde yaşamakla birlikte, özellikle kuzey bölgelerinde bulunanlar ara sıra kitlesel olarak göç eder. Tavşanlar adatavşanları gibi eti ve postu için avlanmaktadır. Dişi yılda birkaç kez 1-7 yavru doğurur. Tavşanlar hızlı üremeleri nedeniyle birçok yırtıcı hayvanın önemli besin kaynakları arasındadırlar.

tavşan dudağı, yaklaşık bin doğumda bir görülen ve dudağın orta bölümünün embriyon evresinin ilk ayında kusurlu kapanması nedeniyle burun deliklerinin altında bir yarıkla sonuçlanan doğuştan oluşum bozukluğu. Tavşan dudağı tek ya da çift taraflı olabilir; küçük bir çentikten dudağın eni boyunca uzanan büyük bir yarığa kadar değişebilir. Tek başına ya da damak yarıklığıyla birlikte görülebilir. Bu bozukluk kimi zaman aynı ailenin bireyleri arasında sık görülür; hayvan deneyleri doğumdan önceki dölyatağı ortamındaki değişikliklerin de bu bozukluğa yol açabileceğini ortaya koymuştur. Bazı kromozom bozukluklarında da sık rastlanan tavşan dudağının tedavisi için yaşamın ilk iki ayında yapılan cerrahi girişim sıklıkla başarılı sonuç verir.

tavşan kaç, tavşanın kaçmasını ve tazının kovalamasını taklit etmeye dayanan çocuk oyunu. El ele tutuşan çocuklar kollarını yana açarak bir halka oluştururlar. Halkanın dışında bekleyen çocuk tazı, içindeki tavşandır. Tavşan yere çömelerek kımıldamadan durur, gözlerini yumup uyuma taklidi yapar. Halkadakiler yan yan yürürken, "Hendekte bir tavşan uyuyordu/Tavşan bana baksana/Yakışmıyor bu sana/Tavşan kaç, tazı tut" tekerlemesini söylerler. Tekerleme biter bitmez tavşan birden fırlayıp bazen halkanın dışına çıkarak, bazen de içine girerek koşmaya başlar; tazı da onu tutmaya çalışır. Bu sırada onları gayrete getirmek için halkadakilerin bir bölümü "tavşan kaç", bir bölümü de "tazı tut" diye bağırırlar. Sonunda tazı, tavşanı tutar. Eski tazı ve tavşan halkaya katılırken, başka iki çocuk onların yerine tavşan ve tazı olur.

tavşan tüyü, başta Ankara tavşanı olmak üzere uzun ve yumuşak tüylü tavşanlardan elde edilen hayvansal elyaf.

Daha çok Fransa ve İngiltere'de üretilen Ankara tavşanı elyafı, inceliği, yumuşak dokusu ve parlaklığı nedeniyle lüks bir elyaftır. Bu tavşanlar her seferinde tüylerinin 8-9 cm uzaması beklenerek yılda genellikle dört kez kırkma, kırpma ya da yolma işlemine alınır. Her tavşandan yılda yaklaşık 200-400 gr arası tüy elde edilir. İnce liflerin çapları 10-18 mikron arasındadır ve kaba dış örtü tüylerinin oranı düşüktür.

Öteki tavşanlar arasında evcil beyaz tavşanların tüyleri daha değerli olmakla birlikte gri tavşanların tüyleri de kullanılır. Bu tür tavşan tüyleri daha çok Avrupa (özellikle Fransa), Kuzey ve Güney Amerika, Çin, Japonya ve Avustralya'da üretilir. Orta ve Doğu Avrupa ile Güney Amerika'da yetiştirilen bazı tavşanların tüyleri de elyaf olarak kullanılır. En düşük nitelikli tavşan tüyleri Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere'deki evcil olmayan gri tavşanların tüyleridir. Dokuma sanayisinde kullanılan tavşan tüyleri kürk, şapka ve giysi imalatında açığa çıkan yan ürünlerdir. Atık postların sülfürik asit çözeltisi içinde kaynatılmasıyla da lifler serbest olarak açığa çıkar. Ayrıca düzgün yüzlü kürkleri taklit etmek amacıyla kırkılmış postlardan kalan atık lifler kullanılır. Atık lifler çoğunlukla kısadır ve en düşük nitelikli olanı yaklaşık 1,25 cm uzunluğundadır.

Tavşan tüyü, yün ve başka hayvansal lifler gibi protein yapısındaki keratinden oluşur ve onların çoğu özelliklerini taşır. Hem koruyucu dış örtü tüyleri hem de ince iç örtü tüyleri pullu bir kabukla kaplıdır. Tüylerin ortasında lifin oldukça hafif olmasını sağlayan hava cepleriyle dolu bir kanal bulunur. Şapka yapımında tavşan tüyüne, yünün tersine özel bir işlem uygulanır. Bunun nedeni tavşan tüyünün yüne göre daha az nem soğurması ve tutması, ayrıca alkali çözeltiler ile sıcak sudan kolayca etkilenmesidir.

Ankara tavşanının ve öbür tavşanların tüyleri çoğunlukla başka liflerle karıştırılarak kullanılır. Bu yöntem dokumalara yumuşaklık ve sıcaklık verir. Parlaklık ve dayanıklılık için bileşime çoğunlukla dış örtü tüyleri de katılır. Pahalı olan Ankara tavşanı tüyleri daha çok üstün nitelikli dokunmuş kumaşlarda, örgü işlerinde ve örgü ipliklerinde kullanılır. Keçeleşmiş dokumalar ve örülmüş giysilerde ise çoğunlukla öbür tavşan tüylerinden yararlanılır.

tavşan vebası *bak.* tularemi

Tavşanadası *bak.* Adalar

tavşanca, tavşan denen kadın ya da erkek dansçıların yaptığı eski bir Türk dansı ve bu dansa eşlik eden müzik parçası.

Ayakların, özellikle de topukların belli ritmik aralıklarla yere vurulmasıyla yapılır. Tek bir ritmi yoktur. Başta yürükaksak ($\frac{9}{16}$) ve semai ($\frac{3}{8}$) olmak üzere çeşitli usullerle bestelenmiş tavşanca havaları vardır. Bazı besteciler bağımsız tavşancalar, bazıları da köçekçe takımları gibi bir süit oluşturan tavşanca takımları bestelemişlerdir. Tavşanca besteleyen son müzikçilerden biri Osmanoğlu Seyfeddin Efendi'dir.

tavşancıl (*Hieraaetus fasciatus*), *Falconiformes* takımının *Accipitridae* familyasından yırtıcı kuş türü. Uzunluğu 70-74 cm, kanat açıklığı 150-170 cm, üst bölümleri koyu kahverengi, alt bölümleri beyaz üzerine siyah kırçıllıdır. Ağaçlı dağlarda yaşar. Akdeniz havzasında ve Güneybatı Asya'da bulunur. Türkiye'de Anadolu'nun çeşitli dağlık yörelerinde az sayıda rastlanmaktadır.

tavşancılotu, maydanozgiller (*Apiaceae*) familyasının *Heracleum* cinsini oluşturan 60 kadar çokyıllık bitki türünün genel adı. Bu türler Kuzey Ilıman Kuşakta ve tropik bölgelerin dağlık kesimlerinde yaygındır. Tavşan-

Tavşancılotu (*Heracleum*)
J. M. Langham

cılotu türlerinin en belirgin ortak özelliklerinin başında geniş bileşik yapraklar ve beyaz ya da mor renkli çiçek kümeleri gelir. En yaygın türlerinden biri olan *H. sphondylium*'un anayurdu Avrasya'dır. Kafkasya kökenli *H. mantegazzianum* ise pek çok yerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Yaklaşık 4 m'ye kadar boylanabilen bu iri yapılı bitkinin kırmızı lekeli kalın gövdesi ve 0,5 m çapında beyaz çiçek kümesi vardır.

tavşankuyruğu (*Lagurus ovatus*), buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından biryıllık otsu bitki. Anayurdu Akdeniz çevresi olmakla birlikte Avustralya'da bile bulunur. Kuzey Amerika'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. Oval biçimli, yumuşak ve tüylü çiçek başakları uzun süre bozulmaksızın saklanabilir. Yaklaşık 30-60 cm arasında boylanan bitkinin ince uzun, yumuşak ve yassı yaprakları vardır. Genellikle kuru çiçek buketlerinin hazırlanmasında kullanılır.

Tavşanlı, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, Kütahya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.804 km² olan Tavşanlı ilçesi kuzeyde Domaniç ilçesi, kuzeydoğuda Bilecik ili, doğuda Merkez ilçe, güneydoğuda Aslanapa, güneyde Emet, güneybatıda Simav ilçeleri, batıda da Balıkesir ve Bursa illeriyle çevrilidir.

Orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşan ilçe toprakları ilin kuzey ve kuzeybatı kesiminde yer alır. Sularının büyük bölümünü Kırmastı Suyunun(*) başlangıç kolları olan Adırnaz ve Emet çayları toplar. Bu topraklardan kaynaklanan Felent Çayı, ilçe sınırları dışında Porsuk Çayına(*) katılır. Adırnaz Çayı vadi tabanının genişlediği düzlük, ilçenin başlıca tarım alanıdır. Tavşanlı Ovası da denen ve alüvyonlu topraklardan oluşan bu düzlüğün ortalama yükseltisi 800-850 m'dir. Yüksek kesimleri kara çam ve kızıl çam ormanlarıyla kaplı olan ilçenin doğal bitki örtüsü step görünümündedir.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarım, madencilik ve ticaretten sağlar. Başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, patates ve elmadır. Az miktarda baklagiller, soğan,

erik ve armut yetiştirilir. Tavukçuluk yapılır; ormancılık da önemli bir gelir kaynağıdır. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşları orman ürünleri işlemeleriyle un fabrikalarıdır. İlçedeki geleneksel uğraşlardan biri de leblebiciliktir.

İlçe topraklarında çimento hammaddesi, flüorit, magnezit ve linyit içeren cevher yatakları ve şifalı madensuyu kaynakları vardır. Göbel Kaplıcası'ndan çıkan madensuyunun sıcaklığı 32,8°C'dir. Linyit yataklarını Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na (TKİ) bağlı Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi işletir. Bu yataklardan çıkarılan yüksek nitelikli linyit, konutlarda yakacak ve ülkenin çeşitli kesimlerindeki sanayi tesislerinde enerji kaynağı olarak değerlendirilir; bir bölümü de ilçenin en büyük sanayi kuruluşu olan Tunçbilek Termik Santralı'nda(*) yakıt olarak kullanılır.

İlçe toprakları ulaşım açısından önemli bir konumdadır. İlçeden geçen Balıkesir-Kütahya demiryolu, bir şube hattıyla Tunçbilek'e bağlanır. Domaniç, Harmancık ve Emet'ten gelen karayolları da ilçe topraklarında kesişerek Kütahya'ya bağlanır.

Tunçbilek yakınlarındaki linyit çıkarma çalışmaları sırasında 1977'de ele geçen buluntular yöreye Kalkolitik Çağda (İÖ 5500-3500) yerleşildiğini gösterir. Kayı köyünün yakınında, İlk Tunç Çağında (İÖ 3500-2000) kurulduğu sanılan bir yerleşme kalıntısına rastlanmıştır. İlçenin sonraki uzun bir dönemdeki tarihsel gelişimine ilişkin fazla bilgi yoktur. Bizans döneminde Opsikion Theması'nın sınırları içinde yer alan yöre, 1381'de Germiyanoğularının yönetimine girdi. Aynı yıl I. Murad'ın (Hüdavendigâr) oğlu Şehzade Bayezid ile evlendirilen Devlet Hatun'un çeyizi içinde Osmanlılara verildi. 19. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr vilayeti Kütahya sancağının Merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu. Tavşanlı yöresi, Kurtuluş Savaşı sırasında 13 Temmuz 1921'den 3 Eylül 1922'ye değin Yunan işgalinde kaldı.

Ovanın kuzey kesiminde kurulmuş olan kent, ilçenin ortalarında yer alır ve ilçenin ticaret merkezidir. 1985'te Kütahya'dan sonra ilin ikinci büyük kenti olan Tavşanlı'nın güney kesiminden Balıkesir-Kütahya demiryolu geçer. İl merkezi Kütahya'ya 55 km uzaklıktaki kent ile çevresine Devlet ve SSK hastaneleri sağlık hizmeti verir.

Tavşanlı Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 96.277; kent, 37.623.

tavşanmemesi, ÖLMEZDİKENİ ya da YABANMERSİNİ olarak da bilinir, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının *Ruscus* cinsinden, yaz kış yeşil kalabilen koyu yeşil çalı ya da ağaççık türlerine verilen ad. Avrasya'da yaygın olan bu türlerin gerçek yaprakları yoktur; dalcıkları yassılaşıp genişleyerek yaprak görünümü almıştır. Bu dalcıkların tam ortasında ya da bir kenarında açan minik çiçekler daha sonra kırmızı renkli meyvelere döner.

Adi tavşanmemesi (*Ruscus aculeatus*)
A to Z Botanical Collection—EB Inc.

En yaygın türlerinden biri olan adi tavşanmemesi (*Ruscus aculeatus*) Avrupa'da ve Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde yabani olarak yetişir. Yaklaşık 30-100 cm arasında boylanan bitkinin bir ucu dikenli oval biçimli yaprakları (1-4 cm) ve nohut büyüklüğünde meyveleri vardır. Yeşil dallarından çiçekçilikte yararlanılır. Meyveleri halk arasında kavurularak kahve yerine kullanılır. Köklerinin ise idrar artırıcı bir etkisi vardır.

Akdeniz çevresinde yetişen yalovamercanı ya da atdili (*R. hypoglossum*) ise daha büyük yapraklarıyla ayırt edilir.

tavuk, *Galliformes* (tavuksular) takımının *Phasianidae* familyasının *Gallus* cinsini oluşturan dört kuş türünün ortak adı. Dar anlamıyla tavuk denince, bayağı yaban tavuğundan (*Gallus gallus*) geliştirilen ve günümüzde en yaygın biçimde yetiştirilen kümes hayvanı olan evcil tavuk anlaşılır. Tavuğun erişkin erkeğine "horoz", dişisine "tavuk", yumurtadan yeni çıkan yavrusuna "civciv", gencine "piliç" denir. Birçok yerde büyük pilice "yarka", bazı yörelerde hem erkek hem dişi pilice, bazı yörelerde ise dişi pilice "ferik" adı verilir. Hızlı semiren soylarda piliç evresinin başlangıcı 4-5 aydan 5-6 haftaya kadar, yumurtalama evresinin başlangıcı ise 1 yıldan daha kısa bir süreye inmiştir.

Tavuklar öbür familya üyelerinden horozların tepelerindeki etli ibikler, gagalarının altındaki "sakal" denen etli uzantılar ve geniş bir yay çizen kuyruk telekleri gibi ortak özellikleriyle ayrılır (*bak.* yaban tavuğu).

Hâlâ yabanıl atalarıyla aynı tür (*Gallus gallus*) içinde sınıflandırılan evcil tavuk, en azından 4 bin yıl önce evcilleştirilmiştir. Yaban tavuğunun ilk olarak horozları dövüştürmek amacıyla evcilleştirilip beslendiği sanılmaktadır. Tavuk eti ve yumurtasının ticari olarak kitlesel üretimi ancak 19. yüzyılda başlamış, civciv üreten büyük tesisler 1920'den sonra önem kazanmış ve et üretimi yumurta üretiminin çok önüne geçmiştir.

Tavuk soyları genellikle Amerikan, Akdeniz, İngiliz ve Asya olarak dört gruba ayrılır. Günümüzde önem taşıyan Amerika kökenli soylar Plymouth Rock, Wyandotte, Rhode Island kırmızısı ve New Hampshire'dir. Plymouth Rock soyunun beyaz ve boz üzerine siyah çizgili iki tipi vardır. Çizgili tipin eti lezzetli, yumurta verimi iyidir. Beyaz tip yalnız eti için yetiştirilir. Her iki tipin de yumurtaları kahverengidir. Tombul gövdeli Wyandotte soyunun et kalitesi yüksek, yumurta verimi iyidir. Çeşitli tipleri olmakla birlikte en yaygını beyaz tiptir. Parlak kızıl tüylü Rhode Island soyunun et verimi yüksektir ve et tavukları içinde yumurta verimi en yüksek olanlardan biridir. Bu soyun da yumurtaları kahverengidir. New Hampshire, Rhode Island'dan geliştirilmiş açık kızıl tüylü, hızlı semiren, erken olgunlaşan bir soydur. Yumurtaları kahverengidir.

Günümüzde önem taşıyan Akdeniz kökenli tek soy Leghorn'dur. İtalya'da geliştirilmiş olan bu soyun 12 tipinden en yaygını taraksız ibikli beyaz Leghorn'dur. Leghorn yeryüzünün en yüksek verimli yumurta tavuğudur. Yumurtaları beyaz olan bu soydan bir tavuğun yıllık yumurta verimi 300'ü aşabilir. Akdeniz kökenli beyaz Minorca da bir yumurta tavuğudur.

Günümüzde önem taşıyan İngiliz kökenli tek soy ise Cornish'tir. Bu iri yapılı soyun et verimi iyi olmakla birlikte yumurta verimi çok düşüktür.

Brahma tavuğu, günümüzde önem taşıyan Asya kökenli tek soydur. Daha çok eti için yetiştirilir.

Türkiye'de tarih içinde çeşitli tavuk soylarının varlığı bilinmekteyse de zamanla bu soyların çoğu karışıp yozlaşarak ortadan kalkmıştır. Yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüş, yumurta verimi yüksek bir soy olarak Gerze ve çevresinde yetiştirilen Gerze tavuğundan söz edilebilir. Günümüze değin saflığını korumuş en yaygın soy ise, horozlarının uzun ötüşüyle ünlü Denizli soyudur.

Türkiye'de aile tavukçuluğu dışında modern bir tavukçuluk sektörü kurulmasına yönelik çalışmalar 1930'da başlamış ve Ankara'da Merkez Tavukçuluk Enstitüsü kurulmuştur. Ama bu ilk çabalar bilgi ve teknik donanım yetersizliğinden başarısızlıkla sonuçlanmış, ancak 20 yıl kadar sonra 1952'de Tarım Bakanlığı'na bağlı tavukçulukla ilgili birimler kurulmuştur. Bu tarihte Türkiye tavuk varlığının düşük verimli yerli soylar ve daha çok da soy özelliklerini yitirmiş melez tavuklardan oluştuğu dikkate alınarak Tarım Bakanlığı'nca ABD'den Leghorn, New Hampshire ve Beyaz Plymouth damızlıkları getirilerek üretilmiş, elde edilen civcivler önce bakanlığa bağlı kuruluşlara, buralardan da Türkiye Milli Tavukçuluk Komitesi tarafından 1953-69 arasında halka aktarılmıştır. 1965'e gelindiğinde devlete ait hemen tüm tarımsal kuruluşlarda tavukçuluk birimleri açılmış, bir süre sonra özel sektör de damızlık üretimine girişerek kısa zamanda üretimini kamu sektörünün üzerine çıkarmıştır. Ama özel kuruluşlar kendi damızlıklarını yetiştirme yoluna gitmemişler ve uluslararası piyasadaki melez anaçlarla çalışmayı yeğlemişlerdir.

Damızlık yerli melez tavukları yetiştirme çalışmaları ise 1965'te Ankara Tavukçuluk Araştırma ve Planlama Merkezi'nce başlatılmış, bu çalışmalar 1978'den sonra Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü'nün "Ülkesel Tavukçuluk Araştırma Projesi" kapsamında yürütülmüştür.

Türkiye'deki tavuk varlığı 1967'de yaklaşık 30 milyondan 1990'da yaklaşık 96,5 milyona, yıllık yumurta üretimi ise yaklaşık 1,5 milyardan 7,6 milyara ulaşmıştır.

tavukgöğsü, süt, şeker, pirinç unu ve tavuğun göğüs etiyle yapılan hafif tatlı.

Haşlanmış tavuğun göğüs etleri üç dört saat soğuk suda bekletildikten sonra lif lif oluncaya değin parçalanır. Bir miktar kaynamış sütle iyice ezilir. Ayrı bir yerde şeker, süt ve pirinç unu ile yapılan bulamaca katılıp sakız kıvamına gelinceye değin ezilerek pişirilir. Küçük kaplara alınarak üzerine tarçın serpilir ve soğumaya bırakılır.

tavukkarası *bak.* gece körlüğü

tavuksular *bak.* Galliformes

tavus kelebeği, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Saturniidae* familyasını oluşturan büyük ölçüde tropik bölgelere dağılmış yaklaşık 800 böcek türünün ortak adı. Pupa evresini geçirdikleri kalın ipek kozaları bazen ticari ipek üretiminde kullanılır. Erişkinlerin gövdesi kalın ve tüyle kaplı, geniş kanatları genellikle parlak renk ve desenlerle bezelidir. Çoğu türün kanatlarında göze benzer birer benek bulunur. Örneğin erkekleri sarı, dişileri kızıl kahverengi olan İo kelebeğinin (*Automeris io*) hem erkeklerinde hem de dişilerinde iri ve koyu renkli kanat benekleri dikkat çeker. Tavus kelebeklerinin ağız parçaları körelmiş ya da hemen hemen yok olmuştur.

Birçoğu erişkin evrede hiç beslenmez. Erkeklerin tüysü duyargaları çok uzaktaki dişilerin kokusunu almaya yarar. İri ve genellikle yeşil olan tırtıllar büyük ölçüde ağaç yapraklarını yer. Çoğu türün tırtılı bazen deride örselenmeye yol açan kabartılar ve dikenlerle örtülüdür. Tavus kelebekleri melez oluşumu ve çeşitlenmeyle ilgili genetik araştırmalarında kullanılmaktadır. Başkalaşma ve dinlenme evrelerinin hormonlarla denetlenmesi konusunda yapılan araştırmalarda ise dev kekropia kelebeği (*Hyalophora cecropia*) kullanılmıştır.

Antheraea cinsinden tavus kelebeklerinin ticari ipek üretiminde oldukça önemli bir yeri vardır. Örneğin muga kelebeği (*A. assama*) muga ipeğinin, Çin meşe ipekböceği (*A. pernyi*) Shandong ipeğinin ve Hindistan'ın tasar kelebeği (*A. paphia*) tasar ipeğinin sağlandığı türlerdir. Kanat açıklığı 25 cm'yi aşabilen iri Atlas kelebeği de (*Attacus atlas*) ipek üretiminde kullanılan bir türdür.

İmparator kelebeği ya da küçük tavus kelebeği (*Saturnia pavonia*) Avrasya'nın ılıman bölgelerinde bulunur. Bu türün pullarla örtülü kanatlarında saydam benekler dikkat çeker.

Kekropia kelebeği yaklaşık 15 cm'ye ulaşan kanat açıklığıyla Kuzey Amerika'nın en iri kelebeğidir. Larvaları da 10 cm uzunluğa erişir. Avustralya'da yaşayan herkül kelebeği (*Coscinoscera hercules*) ise en geniş kanat yüzeyine sahip böcek türüdür. Kuş sanılabilecek ölçüde iri olan bu kelebeğin koyu kahverengi ve kuyruklu kanatları bir uçtan öbür uca yaklaşık 28 cm uzunluğundadır.

tavuskuşu, TAVUS olarak da bilinir, *Galliformes* (tavuksular) takımının *Phasianidae* familyasından üç kuş türünün ortak adı. *Pavo* cinsini oluşturan iki türden mavi tavuskuşu ya da Hint tavuskuşu (*P. cristatus*) Hindistan ve Sri Lanka'da, yeşil tavuskuşu (*P. muticus*) Birmanya'dan (Myanmar) Cava'ya kadar uzanan bölgede yaşar. Üçüncü tür olan Kongo tavuskuşu (*Afropavo congensis*), 1913'te bulunan tek bir telek üzerine başlatılan araştırmalar sonucunda 1936'da keşfedilmiştir.

İki *Pavo* türünde de erkeğin gövdesi 75 cm, görkemli kuyruk bölümü 150 cm uzunluğundadır. Tüle benzer bir yapı kazanmış olan kuyruk örtü tüyleri mavi ve bronz ışıltılı, göz biçiminde desenlerle bezenmiştir. Dişiye kur yapan erkek, kuyruğunu kaldırarak örtü tüylerini yelpaze gibi açar ve takırtılı bir sesle öter.

Mavi tavuskuşunun gövdesi büyük ölçüde mavi-yeşil ışıltılıdır. Kuyruğu mavi tavuskuşununkine çok benzeyen yeşil tavuskuşunun gövdesini yeşil ve bronz ışıltılı tüyler kaplar. Her iki türün de dişileri yeşil ve kahverengidir. Hemen hemen erkeklerle aynı irilikte olan dişiler gösterişli kuyruk ve tepelikten yoksundur. Alçak bölgelerdeki açık ormanlarda yaşayan bu kuşlar gündüz sürü halinde dolaşır, gece ağaçların yüksek dallarında tünerler. Erkek üreme döneminde 1-5 dişiden oluşan bir harem kurar. Dişiler toprakta açtıkları sığ bir çukura 4-8 beyazımsı yumurta bırakır.

Güzellikleri nedeniyle *Pavo* cinsinden tavuskuşları yeryüzünün birçok yerinde beslenmektedir. Mavi tavuskuşları sıcak ülke hayvanı olmakla birlikte kuzey bölgelerinin soğuğuna dayanıklıdır; ama yeşil tavuskuşları bu direnci gösteremezler.

Kongo tavuskuşu *Phasianidae* familyasının Afrika'da yaşayan tek iri türüdür. Erkeğin tüyleri büyük ölçüde yeşil ve mavi, kuyruğu kısa ve yuvarlak uçlu, dişinin tüyleri yeşil ve kızıl kahverengidir.

Tavuslu Taht, 1739'da Perslerin Hindistan'dan çaldığı ünlü altın taht. Daha sonra kaybolduysa da Pers ve İran hükümdarlığının simgesi olarak kalmıştır.

17. yüzyılın başlarında Hint-Türk imparatoru Şah Cihan için yapılan taht, tarihin en görkemli tahtlarından biriydi. Mücevherlerle süslü altın ayaklar üzerinde duran tahta gümüş basamaklarla çıkılıyordu. Arkasında, açılmış iki tavus kuyruğunu temsil eden, altın yaldızlı, mineli, elmas, yakut ve başka taşlarla işlenmiş süslemeler vardı. İran hükümdarı Nadir Şah, 1739'da Delhi'yi fethettiğinde başka ganimetlerle birlikte Tavuslu Taht'ı da ele geçirdi. Hindistan'dan ayrılmadan önce aynı tarzda bir de divan yaptırdı, ama İran'a döndükten sonra Kürtlerle yapılan bir savaşta iki tahtı da yitirdi. Tahtları parçalayan Kürtler değerli taş ve metalleri de dağıttılar. Sonraki şahlar için özgün örneğe büyük olasılıkla uyan Tavuslu Tahtlar ya da divanlar yapıldı. Bunlar arasında en ünlüsü Feth Ali Şah (hd 1797-1834) için yapılandır. Pehlevi hanedanının iki şahının taç giyme törenlerinde (1926, 1941) kullandıkları iskemleye benzer taht, Tavuslu Taht'ın Kaçar hanedanından kalma bir örneğiydi.

tavusotu *bak.* ayrıkçimi

Tawitawi, Filipinler'de Sulu Takımadalarının güneybatı kesiminde ada. Güneydoğudaki Selebes Denizi ile kuzeybatıdaki Sulu Denizi arasında yer alır. Tepelerle ve ormanlarla kaplı olan ada volkanik kökenlidir ve yüksekliği 579 m'ye ulaşır. Adanın uzunluğu 55 km, eni ise 10-23 km'dir. Ada halkını oluşturan Müslüman Samallar, Malezya-Polinezya dil ailesine bağlı Samal dilini konuşurlar. En büyük yerleşim Bato Bato'dur. İklim sıcak ve nemlidir. Adanın verimli volkanik topraklarında yetiştirilen başlıca ticari ürünler hindistancevizi, tütün, şekerkamışı ve kapoktur. Ayrıca pirinç, mısır, turunçgiller, kök bitkileri, sebze, kakao ve kahve üretilir. Sedefli kabuklar ve sürüngenlerin derileri halkın gelir kaynakları arasındadır. Balıkçılığın önemli bir etkinlik olduğu adada tekne yapımcılığı gelişmiştir. Nüfus (1990 tah.) Cagayan, Sulu ve Turtle adalarıyla birlikte, 244.759.

Tawney, Richard Henry (d. 30 Kasım 1880, Kalküta - ö. 16 Ocak 1962, Londra, İngiltere), İngiliz iktisat tarihçisi. İngiltere iktisat tarihinin 1540-1640 arasındaki dönemi, onun bu dönemle ilgili kapsamlı araştırmaları dolayısıyla "Tawney Yüzyılı" olarak anılır.

Rugby Okulu'nda ve Oxford'daki Balliol College'da öğrenim gördü. Londra'daki Toynbee Hall'da sosyal hizmet çalışmalarına katıldıktan sonra, Lancashire'daki Rochdale'de İşçi Eğitim Birliği'nin (WEA) etkin üyelerinden bir oldu, 1928-44 arasında derneğin başkanlığını yürüttü. Oxford'da işçi öğrencilere özel dersler verdi ve *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century* (1912; On Altıncı Yüzyıldaki Tarım Sorunu) adlı ilk büyük kitabını yazdı. Az gelişmiş bir ekonominin koşullarında, nüfus patlaması ile Yenidünya'dan altın ve gümüş akınının yol açtığı fiyat devrimi ortamında toprak kullanımını incelediği bu çalışma, tarihçiler için yeni bir araştırma yolu açtı. Ertesi yıl, London School of Economics and Political Science'ta ders vermeye başladı. 1931'de iktisat tarihi profesörü oldu ve 1949'da emekliye ayrıldıysa da ders vermeyi sürdürdü.

Tawney çok sayıda ekonomi kurulunda görev aldı ve birçok hükümet organının danışmanlığında bulundu. Birkaç kez İşçi Partisi'nden aday olduysa da parlamentoya giremedi. Toplumsal reform kampanyaları daha başarılıydı. Mezuniyet yaşının yükseltilmesi, işçi eğitiminin yaygınlaştırılması, asgari ücret uygulaması gibi reform önerilerinin çoğu kabul edildi. İnançlı bir Hıristiyan ve sosyalist olarak, iyi bir toplumun ancak iyi insanlar tarafından kurulabileceğini savundu.

En çarpıcı ve etkili kitabı sayılan *The Acquisitive Society*'de (1920; Edinimci Toplum) kapitalist toplumdaki edinim güdüsünün ahlak açısından yanlış olduğunu savundu. Bu dürtünün zengini de yoksulu da yozlaştırdığını ve yalnızca başka bir amaç için araç olarak görülen çalışmanın, kapitalist toplumda içsel değerini yitirerek angaryaya dönüştüğünü vurguladı.

Birkaç yıl sonra klasikler arasına giren bir başka kitap yazdı: *Religion and the Rise of Capitalism* (1926; Din ve Kapitalizmin Yükselişi). Bu yapıtında sanayi örgütlenmesinin ve işgücü verimliliğinin, Kalvenci Protestanlığın çalışkanlık ve tutumluluk ilkeleriyle bireyciliğinin sonucu olduğunu savundu. Böylece, izinde yürüdüğünü söylediği Max Weber'in ilk yapıtlarındaki vurguyu değiştirmiş oluyordu. Tawney, sanayi devrimi öncesi Avrupa ekonomileri konusundaki geniş bilgisini Çin'le ilgili bir çalışmada da kullandı ve bu ülkeyi gezdikten sonra *Land and Labour in China* (1932; Çin'de Toprak ve Emek) adlı kitabını yayımladı. 15. yüzyıldan 20. yüzyıla geçmeye çalışan bu ülkenin sorunlarına demokratik çözümler önerdi.

Tax, Sol (d. 30 Ekim 1907, Chicago, ABD), Meskuaki ve Sauk Yerlilerinin kültürünü incelemeye yönelik Meskuaki Projesi'yle tanınan ABD'li antropolog. Meskuakilerdeki Omaha akrabalık sistemiyle ilgili incelemesinde "işleme dayalı çözümleme" yönteminin öncülüğünü yapmıştır.

Doktorasını tamamladığı (1935) Chicago Üniversitesi'nde emekliye ayrıldığı 1944'e değin ders verdi. Çok sayıda antropoloji derneğinde yer aldı. Amerikan Antropoloji Derneği'nin başkanı oldu (1959) ve derneğin Üstün Hizmet Madalyası'nı aldı (1977). Bu arada *Current Anthropology: A World Journal of the Sciences of Man* adlı dergiyi kurarak 1958-74 arasında genel yayın yönetmenliğini üstlendi. Ulusal Antropoloji Film Merkezi'nin çalışmalarına katıldı ve bir süre başkanlığını yürüttü.

Meskuakiler arasındaki çalışmaları (1948-62) sırasında Yerlilerin antropologun varlığından nasıl etkilendiğini incelemek ve bu etkiyi Yerlilerin yararına yönlendirmek gerektiği kanısına vardı. Böylece "etkin antropoloji" kavramını savunmaya başladı. Yerlileri içine alacak bir örgütün kurulması ve Amerika Yerlilerinin kültürel kimliklerinin korunması için çalıştı. Başlıca yapıtları arasında *Heritage of Conquest: The Ethnology of Middle America* (1952; Fethin Mirası: Orta Amerika'nın Etnolojisi), *An Appraisal of Anthropology Today* (1953; Günümüzde Antropolojinin Bir Değerlendirmesi), *Evolution after Darwin* (1960, 3 cilt; Darwin'den Sonra Evrim), *Anthropology Today-Selections* (1962; Günümüzde Antropoloji - Seçmeler) ve *Horizons of Anthropology* (1964; Antropolojinin Ufukları) sayılabilir.

Taxaceae (porsukgiller), *Taxales* takımından, beş ağaç ve çalı cinsini içeren familya. Başlıca Kuzey Yarıküre'ye dağılmıştır. Sık bir dallanma gösteren bu ağaçların dalları almaşık dizilişli iğnemsi yapraklarla donanmıştır. Erkek ve dişi üreme organları ayrı

bitkiler üzerinde bulunur. Erkek üreme organları kozalaksı yapılar halindedir. Familya üyelerinin etli bir örtüyle sarılı tohumları vardır.

Asya'nın doğu kesimlerine özgü dört ağaç ve çalı türü içeren *Amentotaxus* cinsinin bazı üyeleri 10 m'ye kadar uzar. Kısa saplı tohumları kırmızımsı sarı renkli örtüleriyle dikkati çeker. Tek bir tür içeren *Austrotaxus* cinsine Yeni Kaledonya'nın dağlık kesimlerindeki ormanlarda rastlanır. Yaklaşık 15-25 m'ye kadar uzayabilen bu tür (*A. spicata*) büyüme biçimi ve yaprak yapısıyla *Podocarpus* türlerini andırır.

Pseudotaxus cinsi de tek bir tür (*P. chienii*) içerir. Çin'in doğusunda yetişen bu çalımsı bitkinin genel görünümü porsuk ağaçlarına benzerse de, çanak biçimli beyaz tohum kılıflarıyla onlardan ayrılır.

Familyanın en geniş ve yaygın cinsi olan porsuk (*Taxus*) cinsinin sekiz türü ve pek çok çeşidi vardır. Kuzey Amerika, Avrupa, Anadolu ve Doğu Asya'ya yayılmıştır. Yaklaşık altı türü bulunan *Torreya* cinsinin üyelerine ise Kuzey Amerika, Çin ve Japonya'da rastlanır.

Taxodiaceae, *Coniferales* takımından, 10 cins ve 15 kadar herdemyeşil ağaç türünü kapsayan familya. Anayurdu Doğu Asya, Tasmanya ve Kuzey Amerika olan bu türlerin çoğu değerli kereste ve süs ağacıdır. Bu familya üyelerinin ya doğrudan dallara tek tek ya da ince dalcıklar üzerine sarmal olarak dizilen pulsu ya da iğnemsi yaprakları vardır. Aynı ağaç üzerinde yer alan erkek ve dişi kozalaklar sarmal olarak dizilmiş pullardan oluşur. Erkek kozalakların her bir pulu 3-9 çiçektozu kesesi taşır. Dalların ucunda tek tek bulunan dişi kozalakların 2-9 tohum içeren her bir pulu ise odunsu, kalın bir bürgü ile kaynaşmıştır.

Japonçamı(*), tırpanağacı(*), japonşemsiyeçamı(*), mamutağacı(*), sekoya(*), bataklıkservisi(*) bu familyanın ekonomik açıdan değerli kereste ağaçlarıdır.

Taxodium *bak.* bataklık servisi

Taxus *bak.* porsuk

Tay dili, SIYAM DILI olarak da bilinir, Tayland'ın standart konuşma ve yazı dili. Güneydoğu Asya'da konuşulan bazı dilleri kapsayan Day ailesine bağlıdır. Öteki Day dillerinde olduğu gibi Tay dilinde de sözcükler genellikle tek heceden oluşur ve yazılışı aynı olan sözcükler titrem farklarıyla ayırt edilir (orta, alçak, yüksek, alçalan ve yükselen olmak üzere beş ayrı titrem vardır). Temelde tek heceli olmasına karşın Tay dili çok sayıda bileşik sözcük, hece ve sözcük ikilemesi, ayrıca Sanskrit dilinden alınmış terimler de içerir; bütün bunlar yeni sözcük türetilmesinde kullanılmaktadır. Tay dili Hindistan'ın güneyinde kullanılan Devanagari yazısından türetilmiş bir alfabeyle yazılır. Bu alfabede 42 ünsüz, titrem belirten 4 işaret, ayrıca ünlü belirten birçok işaret vardır.

Tay edebiyatı, Tay dilinde ortaya konmuş saray edebiyatı. Tay Krallığı'nda krallar yazarları korumanın yanı sıra, kendileri de edebiyata önemli katkılarda bulundular. Tay edebiyatının ilk örnekleri 13. yüzyılda ilk bağımsız Tay Krallığı (13. yy'dan 14. yy'ın ortasına değin) döneminde verildi. Günümüze yalnızca bazı yazıtlarla ulaşmış bu metinler, o dönemin canlı portrelerini sunar. 17. ve 18. yüzyıllarda, merkezi Ayutthaya olan sonraki Tay Krallığı döneminde edebiyat altın çağını yaşadı. Bu dönemde bir ölçüde Hindu kaynaklarının etkisiyle düzyazı anlatı, danslı oyun ve şiir gibi türlerde çok sayıda ürün verildi. Ayutthaya'nın yağmalanmasıyla (1767) bir duraklama dönemine girildiyse de 1850'lerden sonra yeniden canlandı, özellikle düzyazı alanında birçok yapıt verildi.

Tay Irmağı, İskoçya'nın en uzun ırmağı. Toplam uzunluğu 193 km'dir. Ben Lui'nin kuzey yamaçlarından doğan ırmak Dundee'nin aşağısında Kuzey Denizine dökülür. İskoçya'daki ırmakların en geniş su toplama havzasına (6.216 km²) sahip olanıdır. Killin'de Tay Gölüne ulaşmadan Fillan ve Dochart ırmaklarını, Kenmore'da Tay Gölünden ayrıldıktan sonra da Lyon ve Barn Irmakları ile Tummel-Garry Hidroelektrik Projesi'nden gelen suları alır. Perth'teki eski köprünün yanı sıra 1966'da, Dundee'de 19. yüzyıldan kalma demiryolu köprüsünün yanına bir de karayolu köprüsü yapılmıştır. Suların alçaldığı dönemde Dundee'ye gemiyle ulaşılabilir.

Tay-Sachs hastalığı, ilerleyen zihinsel ve nörolojik bozukluklara yol açan ve çocukluğun erken evrelerinde ölüme neden olan kalıtsal metabolizma bozukluğu. En yaygın olarak Doğu Avrupa Yahudi kökenlilerde rastlanan ve doğum öncesi testlerle saptanabilen hastalığın nedeni çekinik bir kalıtım kusurudur. Heksozaminidaz A adlı enzimin son derece düşük düzeyde oluşu beyin dokusunda gangliyozit GM2 adlı sfingolipitin birikmesine yol açar; bazı vakalarda ise enzim bulunmakla birlikte gene de sfingolipit birikimi görülür. Tay-Sachs'lı çocuklar doğumda normal görünürler, ama ilk aylarda kayıtsızlık ve ilgisizlik belirtileri göstermeye başlarlar. Hastalık ilerledikçe çocuk kazanmış olduğu hareket yeteneklerini (örn. emekleme, oturma) yitirir; sonuçta başını bile dik tutamaz. Gözde ağtabakada kırmızı bir leke belirir; ölüm çoğunlukla körlük ve genel felcin ardından gelir.

Tay Son KARDEŞLER. Vietnam'da geniş çaplı bir köylü ayaklanmasına önderlik eden Nguyen Hue (d. y. 1752 - ö. 1792), Nguyen Nhac (d. y. 1752 - ö. 16 Aralık 1793) ve Nguyen Lu (d. y. 1752 - ö. 1792) kardeşlere, doğum yerleri Tay Son köyünden dolayı verilen ad. Birçok tarihçi Tay Son kardeşleri 20. yüzyılda Vietnam'da gelişen milliyetçi hareketin öncüleri olarak kabul eder.

1771'de yerel nitelikte bir ayaklanma başlatarak bunu feodal soylulara ve mandarin bürokrasisine yönelik ulusal bir harekete dönüştüren Tay Son kardeşler, 1778'e doğru Vietnam'ın güney ve orta kesimlerinde üstünlüğü ele geçirdikten sonra kuzeye yönelerek Le hanedanını yıktılar. Ayrıca birbirine rakip olan güneydeki Nguyen ve kuzeydeki Trinh ailelerinin yönetimine son vererek Vietnam'ın yeniden birleşmesini sağladılar. 1788'den sonra kardeşlerden her biri Vietnam'ın bir kesiminin yönetimini üstlendi. Ülkenin kuzeyinde hüküm süren Nguyen Hue (sonradan İmparator Quang Trung), iç savaştan yararlanarak saldırıya geçen Çin kuvvetlerini köylülerden oluşan bir orduyla yenilgiye uğratmayı başardı (1788-89).

Başlangıçta köylü ve tüccar sınıflara dayalı geniş bir toplumsal tabanı olan Tay Son hareketi, siyasal ve toplumsal reformlar yapılmasını amaçlıyordu. Yönetimin ele geçirilmesinden sonra görece özgür bir ortam sağlanarak vergi yükünün hafifletilmesi, toprak tasarrufunun yeniden düzenlenmesi ve boş arazilerin tarıma açılması gibi bazı reformlar gerçekleştirildi. Ama ülkenin temel sorunu olan feodal sistem ortadan kaldırılamayınca hareketin kitle desteği zayıflamaya başladı. Nguyen ailesinin hayatta kalan son üyesi Nguyen Anh (sonradan İmparator Gia Long), Tay Son kardeşleri sırayla yendikten (1792-93) sonra Fransızların da yardımıyla yerel direnişlere son vererek bütün ülkeyi denetim altına aldı (1802).

Tayacien kültür, izleri ilk kez Fransa'daki Fontéchevade kafataslarıyla birlikte bulunan ilkel yonga tipi alet kültürü. Aynı tür aletler İsrail'de Karmel Dağındaki mağaraların en alt katmanlarında da ele geçmiştir (*bak.* Karmel Dağı kültürü). Yongalar oldukça küçüktür ve kötü işlenmiştir; aralarında el baltası yoktur. Tayacien kültürün, Clactonien kültürün(*) daha küçük bir örneği olduğu sanılmaktadır.

Tayama Katai, TAYAMA ROKUYA olarak da bilinir (d. 13 Aralık 1871, Tatebayaşi - ö. 13 Mayıs 1930, Tokyo, Japonya), Japon doğalcı edebiyat okulunun gelişmesinde önemli rol oynayan romancı.

Başlangıçta son derece romantik yapıtlar vermesine karşın "Rokotsu naru byoşa" (1904; Cesur Tasvir) adlı denemesiyle Fransız edebiyatı etkisi altında gerçekçiliğe yöneldi. İlk Fransız doğalcıları Guy de Maupassant, Edmond Kardeşler ve Jules Goncourt'dan esinlenen, katı nesnelliğe ve nesneleri oldukları gibi tasvir etmeye dayalı anlatımı Japon edebiyatında *vatakuşi-şosetsu* ("ben" romanı) olarak bilinen önemli bir tarzın gelişmesini sağladı. Kendisini üne ulaştıran *Futon* (1908; Yatak), orta yaşlı bir yazarın genç bir kız öğrenciye duyduğu ilgiyi ayrıntılı bir anlatımla işler. Otobiyografik roman üçlemesi *Sei* (1908; Yaşam), *Tsuma* (1908-09; Karılar) ve *En* (1910; Bağlar) Japon doğalcılığının ayırt edici özelliklerini sergiler. *Inaka kyoşi* (1909; Taşra Öğretmeni) Goncourt'ların ve Gustave Flaubert'in *Madame Bovary* adlı yapıtının güçlü etkisini yansıtır. Kendi edebi kuramlarını ele alan "Katai bunva" (1911; Katai'nin Edebi Konuşmaları) başlıklı denemesinde, eleştiri diline *heimen byoşa* (yalın tasvir) terimini kazandırdı. Sonraki yıllarda doğalcılığın etkisinin azalmasıyla kişisel bir arayış dönemine girdi. *Zansetsu* (1917-18; Yerde Kalan Kar) adlı yapıtından başlayarak, sofuluğa varan dingin ve oturmuş bir çizgiyi benimsedi.

Japon eleştirmen ve yazar Masamune Hakuço Tayama'yı 20. yüzyılın ilk 20 yılında Japon edebiyat dünyasını en çok etkilemiş yazar olarak nitelendirir.

tayf, SPEKTRUM olarak da bilinir, optikte, görünür ışık ile morötesi ve kızılötesi ışınımların, dalgaboylarına göre sıralanarak dizilmesi. Tayfların incelenmesi ve çözümlenmesi spektroskopi olarak adlandırılır; bu amaçla kullanılan aygıtlar da spektroskop ve spektrograf adını alır. Tayflar oluşum biçimlerine göre iki türe ayrılır: Salım tayfı ve soğurma tayfı. Salım tayfı ışık kaynağındaki atom ya da moleküllerin saldığı bütün ışınımları içerir. Soğurum tayfı ise, ışığın soğurucu bir maddeden geçerken bir bölümünün soğurulmasıyla oluşur. Bu nedenle sürekli tayfın (bütün dalgaboylarını içeren ışık) bazı bölümleri eksiktir; bu eksik dalgaboyları tayfta karanlık çizgiler ya da bantlar biçiminde görülür.

Akkor durumdaki katıların oluşturduğu tayfta bütün dalgaboyları kesintisiz biçimde sıralanır; böyle tayflar sürekli tayf olarak adlandırılır. Akkor durumdaki gazların oluşturduğu tayflarda ise yalnızca bazı dalgaboyları bulunur; bunlar, karanlık zemin üzerinde değişik renklerde paralel ışıklı çizgiler olarak görülür. Böyle kesikli tayflar çizgi tayfı olarak adlandırılır. Çizgi tayflarında yer alan çizgiler ışınımı salan kimyasal

elementlere özgüdür; elementin atomunda elektronların bir enerji düzeyinden başka bir enerji düzeyine geçerken saldıkları ışınımların dalgaboylarına karşılık gelirler. Bu nedenle çizgi tayfları atom tayfı olarak da

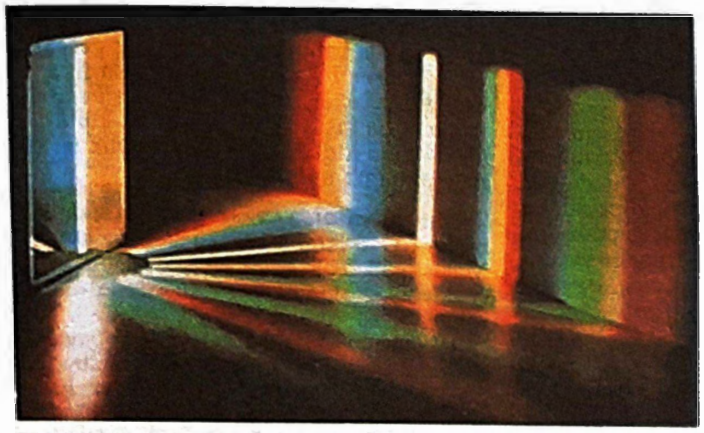

Bir prizma aracılığıyla oluşturulan ışık tayfı.
Bausch & Lomb Inc., Rochester, New York

adlandırılır. Birbirlerine çok yakın oldukları için ayırt edilemeyen çizgi grupları bir bant gibi algılanırlar; böyle bantlardan oluşan tayflara bant tayfı denir (örn. azot elementi bu tür tayf oluşturur). Melokül tayfı olarak da adlandırılan bant tayfları, moleküllerin dönme ya da titreşim enerjilerinin (ya da bu iki tür enerjinin birlikte) ışınım biçiminde salınmasıyla oluşur. *Ayrıca bak.* spektroskopi.

tayf çizgisi dizileri, enerji kazanmış atomların saldığı ışığın ve başka elektromagnetik ışınımların dalgaboylarının oluşturduğu diziler. En yalın çizgi dizileri hidrojen tayfında gözlenir. Spektroskopla incelendiğinde ışınımın farklı dalgaboyundaki bileşenleri tayf çizgisi denen çizgiler biçiminde ortaya çıkar. Işınımın aygıta girdiği ince yarığın görüntüleri olan bu çizgiler belirli bir düzen içeren aralıklarla sıralanır ve en kısa dalgaboylu çizgiye (bu dalgaboyu dizinin limiti olarak adlandırılır) doğru gittikçe sıklaşarak dizilirler. Hidrojen tayfı, tayfın değişik bölgelerinde yer alan beş ayrı çizgi dizisi içerir. Bu dizilerden ilk gözleneni, bulucusunun adıyla Balmer dizisi olarak adlandırılır. İsviçreli matematikçi Johann Balmer tayfın görünür ışık bölgesinde yer alan bu diziyi oluşturan çizgilerin dalgaboylarının, çok yalın bir eşitlikle belirlendiğini buldu (1885): Çizgiye karşılık gelen dalgaboyunun tersi ($1/\lambda$), bir R sabiti ile iki terimin karelerinin farkının çarpımına eşitti. Bu iki terimden biri 1/2'ye, öbürü ise, n sırasıyla 3, 4, 5,... değerlerini almak üzere $1/n$'e eşitti: $1/\lambda = R\,(1/2^2 - 1/n^2)$. Buradaki R sabiti, İsveçli fizikçi Johannes Robert Rydberg'in onuruna Rydberg sabiti(*) olarak adlandırılır; değeri 109.737,3177 cm^{-1}'e eşittir. $n=3$ için yukarıdaki eşitlik $\lambda = 656{,}21$ nanometre değerini verir (1 nanometre$=10^{-9}$ m), bu da dizideki ilk (en büyük dalgaboylu) çizginin dalgaboyudur; tayfın kırmızı bölgesinde yer alan bu çizgi $H\,\infty$ çizgisi olarak adlandırılır. Dizinin limiti $n=\infty$ için belirlenir: $\lambda = 4/R$. Bu limit, tayfın morötesi bölgesine düşer.

Öteki çizgi dizileri de bu dizileri bulan fizikçilerin adlarıyla anılır: ABD'li fizikçiler Theodore Lyman, A. H. Pfund ve F. S. Brackett ile Alman fizikçi Friedrich Paschen. Lyman dizisi tayfın morötesi bölgesinde, Paschen, Brackett ve Pfund dizileri ise kızılötesi bölgesinde yer alır. Bu dizilere ilişkin dalgaboylarını veren eşitlikler yukarıda verilen formüle benzer; formüldeki $1/2^2$ sabit terimi yerine Lyman dizisi için $1/1^2$, Paschen dizisi için $1/3^2$, Brackett dizisi için $1/4^2$, Pfund dizisi için de $1/5^2$ konmalı, Balmer dizisinde 3'ten başlayan n değeri ise bu diziler için sırasıyla 2, 4, 5 ve 6'dan başlatılmalıdır.

Öteki elementlerin, bütün elektronlarını kaybederek yalnızca bir tane elektronu kalmış (bu nedenle hidrojen atomuna benzeyen) atomları da (örn. bir elektron kaybetmiş helyum ya da iki elektron kaybetmiş lityum iyonları), Balmer formülüne benzer eşitliklerle verilen dalgaboylarında çizgilerden oluşan diziler içerirler.

tayf çizgisi genişlemesi, spektroskopide, bir cisimden alınan ışınımın tayfındaki soğurma çizgilerinin (karanlık çizgiler) ya da salım çizgilerinin (ışıklı çizgiler) daha geniş bir dalgaboyu aralığına yayılacak biçimde genişlemesi. Soğuran ya da salım yapan atomun içinde, Heisenberg belirsizlik ilkesiyle ilişkili olarak ortaya çıkan ve doğal genişleme olarak adlandırılan çizgi genişlemesi çok küçüktür. Çizgi genişlemesine yol açan dış etkiler arasında başka atomlarla çarpışmalar, soğuran ya da salım yapan atomun gözlemciye yaklaşacak ya da ondan uzaklaşacak biçimde hareketi, ışıma yapan ya da soğuran ortamda burgaçların varlığı, dönme hareketi, atomu etkileyen elektrik ya da magnetik alanlar sayılabilir. Doğal genişleme her zaman vardır ve değeri çok küçüktür. Öteki etkilerin önem dereceleri ise tayf çizgisinin oluştuğu koşullara bağlıdır.

tayf çözümleyicisi *bak.* dalga çözümleyicisi

tayfgözlem *bak.* spektroskopi

tayfun, yol almakta olan büyük tropik siklonlara Büyük Okyanusun kuzey kesimlerinde verilen ad. *Ayrıca bak.* tropik siklonlar.

Tayfur, Ferdi (d. 1904, Kilitbahir, Çanakkale - ö. 1958, İstanbul), sinema oyuncusu, yönetmeni ve dublaj sanatçısı. Özellikle komedi filmlerindeki kendine özgü dublaj çalışmalarıyla tanınmıştır.

Lise öğrenimini Almanya'da tamamladı. Bir demiryolu şirketinde çalıştıktan sonra 1931'de *Çanakkale Geçilmez* filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. Daha sonra çoğu Muhsin Ertuğrul'un filmleri olan *Bir Millet Uyanıyor* (1932), *Cici Berber* (1933), *Milyon Avcıları* (1934), *Leblebici Horhor Ağa* (1934), *Güneşe Doğru* (1937), *Şehvet Kurbanı* (1940), *Deniz Kızı* (1945) gibi filmlerde rol aldı. Bu arada Ertuğrul'un yarım bıraktığı *Nasrettin Hoca Düğünde* (1943) filmini tamamladı. Yönettiği öteki filmler arasında *Senede Bir Gün* (1947), *Kerim'in Çilesi* (1947) ve *İstiklal Madalyası* (1948) sayılabilir. Kız kardeşi Adalet Cimcoz'la birlikte dublaj çalışmalarına başlayan Tayfur, kendine özgü sesi, vurgulamaları ve espri yeteneğiyle asıl bu alanda ünlendi. Laurel-Hardy, Arşak Palabıyıkyan (Groucho Marx), Nesimaçi (Red Skelton), Balıkçı Osman seslendirmelerinde kendi esprilerini de katarak hem bu karakterlerin, hem de sinema sanatının Türkiye'de ilgi görmesine katkıda bulundu. Tayfur, ses tellerinde ortaya çıkan bir rahatsızlık sonucu dublaj

Ferdi Tayfur, seslendirmesini yaptığı Laurel-Hardy'nin kukladan ile, 1945
Turhan Gürkan Arşivi

çalışmalarına ara vermek zorunda kalınca monolog türünde çalışmalarla sahneye çıktı, ayrıca meddahlık yaptı.

Tayfur Barajı, Çanakkale'nin Gelibolu ilçesindeki Tayfurköy yakınından geçen Tayfur Deresi üzerine kurulu toprak dolgu baraj. Gelibolu ilçesinin yıllık 2 milyon m^3'lük içme, kullanma ve sanayi suyu gereksinimini karşılamak üzere kurulan baraj 1985'te hizmete girmiştir.

Tayfur Barajının gövde dolgu hacmi 296 bin m^3, temelden yüksekliği 39,25 m, kret genişliği ise 10 m'dir. Baraj gölünün hacmi 4,36 milyon m^3, maksimum göl alanı 605 dekar, normal su kotu ise 91 m'dir. Barajın karşıdan alışlı, denetimsiz dolu savağının maksimum hesap sığası saniyede 170 m^3'tür.

tayga, alt örtüsü genellikle likenle kaplı iğneyapraklı orman. Avrasya'da İskandinavya'dan Sibirya'ya, Kuzey Amerika'da Alaska'dan Kanada'ya kadar uzanan bu orman tipi daha soğuk tundra kuşağı ile daha sıcak ılıman iklim kuşağı arasında yer alır. *Ayrıca bak.* iğneyapraklı orman.

Taygun, Ali (d. 8 Şubat 1943, İstanbul), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. 1966'da Robert Kolej'in yüksek bölümünü bitirdikten sonra öğrenimini sürdürmek için ABD'ye gitti. 1969'da Yale Üniversitesi Tiyatro Okulu'nun Yönetmenlik Bölümü'nden lisansüstü derecesi aldı. Bu arada, 1967'de New York Shakespeare Şenliği'nde yönetmen yardımcılığı yaparak ilk kez profesyonel oldu. Okulu bitirdikten sonra Trinity Tiyatrosu ve Yale Repertuvar Topluluğu gibi topluluklarda profesyonel olarak çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra 1970'te Kent Oyuncuları'nda Çehov'un *Üç Kız Kardeş*'i sahneledi. 1971'de Beklan Algan'la birlikte Grup Oyuncuları'nı kurarak Gogol'den *Müfettiş*'i sahneye koydu. 1973'te Ankara'da Gülen Nar Çocuk Tiyatrosu'nu kurdu ve kendi yazdığı *Masal Bahçesi* adlı oyunu sahneledi. Daha sonra İstanbul Şehir Tiyatroları'nda çalışmaya başlayan Taygun burada da Yaşar Kemal'den uyarlanan *Ağrı Dağı Efsanesi* (1974), Shakespeare'den *Kısasa Kısas* (1976), Nâzım Hikmet'ten *Saba-*

hat (1977) ve *Kafatası* (1978) gibi oyunların yönetmenliğini yaptı. 1980'de Şehir Tiyatroları'ndaki yönetim değişikliğiyle işine son verildi. Bu arada Ankara'da da çalışmalar yapan Taygun Devlet Tiyatroları'nda Lunaçarski'nin *Özgürlüğüne Kavuşturulmuş Don Kişot*'unu (1979) ve Devlet Opera ve Balesi'nde Mozart'ın *Don Giovanni* (1979) operasını sahneye koydu.

1982'de Barış Derneği(*) davasında tutuklandı ve 1986'ya değin (1983'teki kısa bir süre dışında) hapiste kaldı. 1989'da geri çağrıldığı İstanbul Şehir Tiyatroları'nda *Ağrı Dağı Efsanesi*'ni yeniden sahneye koydu. David Henry Hwang'ın *M. Butterfly*'ını yönetti ve *Tartuffe*'te oynadı (1992). 1987'de kısa ömürlü bir dergi olan *Gökkuşağı*'nı çıkaran Taygun İngiltere, ABD ve Japonya PEN'lerinin fahri üyesidir.

Tayin Çatışması, papalık ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu arasında, 11. yüzyılın sonlarında başlayıp 12. yüzyılın başlarına değin süren güç mücadelesi. Din adamlarının kilise dışından atanması konusundaki bir tartışma sonucu başlamıştır.

Papa VII. Gregorius'un 1075'te din adamlarının kilise dışından atanmasını yasaklaması Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Heinrich'le arasında yıllar boyu sürecek bir çatışmaya yol açtı. Tarihçilerin bu çekişmeye ve sonrasındaki olaylara Tayin Çatışması adını vermelerine karşın, olayın başlıca kişileri olan IV. Heinrich ile Gregorius arasındaki gerçek mücadele kilise üzerinde kimin denetim sahibi olacağı konusundaydı. Almanya'da iç savaşa yol açan ve çok geçmeden öteki Avrupa ülkelerine de yayılan bu çatışma önemli siyasal sonuçlar doğurdu. Bu mücadelenin sonucunda Almanya'da soylular krallığa karşı güç kazanırken, Kuzey İtalya'da papalığın desteklediği Lombard komünlerinin güçlenmesi imparatorluğun bölgedeki otoritesinin sarsılmasına yol açtı. Sonunda İngiltere kralı I. Henry 1106'da piskoposları kralın ataması konusundaki ısrarından vazgeçti; buna karşılık kilise de din adamlarının kutsanmadan önce krala bağlılık bildirmesini kabul ederek geri adım attı. Benzer bir uzlaşma 1122'de V. Heinrich ile Papa II. Calixtus arasındaki Worms Konkordatosu'yla gerçekleştirildi. Bu uzlaşmayla imparator piskoposları atama yetkisinden vazgeçmek zorunda kalırken, papalık da seçimlerin imparatorun gözetiminde yapılmasını kabul etti.

Taylan, Orhan (d. 22 Ocak 1941, Samsun), figür çalışmalarındaki sağlam desen anlayışı ile dikkati çeken ressam. Sanat eğitimini 1961-65 arasında Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde yaptı. 1969-71 arasında Türkiye Sanatçılar Birliği, 1976-78 arasında Görsel Sanatçılar Derneği, 1978'den 1980'e değin de Barış Derneği'nde yönetici olarak görev aldı. 1978'de Prag'da düzenlenen Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu Uluslararası Afiş Yarışması'nda, 1979'da da Görsel Sanatçılar Derneği Banksen Yarışması'nda birincilik ödülleri kazandı. Barış Derneği(*) yöneticiliğinden ötürü, 12 Eylül 1980 askeri harekâtından sonra açılan davada 3 yıl tutuklu kaldıktan sonra 1986'da özgürlüğüne kavuştu.

Taylan tuvallerinin yanı sıra duvar resimleri ve büyük boyutlu panolar da yaptı. 1976'da Uluslararası Plastik Sanatlar Sempozyumu (Antalya) nedeniyle "Promete" adlı 110 m²'lik bir duvar resmi ile 1978'de "Barış Üzerine" adlı, 1,5 m × 3 m boyutlarında, 1980'de de Kuşadası Sanat Şenliği için "536 Sayılı Yasa" adlı, 1,4 m × 2,5 m boyutlarında birer pano gerçekleştirdi. 1975-80 arasında afiş ve grafik uygulamaları, 1976'da Brecht'in *Adam Adamdır*, 1977'de Yavuzer Çetinkaya'nın *Gün Dönerken*, 1981'de de Oktay Arayıcı'nın *Rumuz Goncagül* adlı oyunlarının sahne tasarımlarını yaptı.

Orhan Taylan'ın "Hasret Resimleri" dizisinden bir yapıtı, 1986; özel koleksiyon
Orhan Taylan'ın izniyle

Taylan sağlam bir desen anlayışının egemen olduğu figür çalışmalarıyla tanınır. Son yıllarda özellikle konulu sergilere yönelerek yapıtlarını 1983'te "Maltepe Resimleri", 1985 ve 1987'de "Hasret Resimleri", 1990'da da "1890, Tarih ve Hürriyet Üstüne" adları altında toplamıştır. 1992'de ABD'nin Massachusetts eyaletindeki Simon's Rock Early College'da kişisel bir sergi, 1993'te İstanbul'da retrospektif "25. Yıl Sergisi"ni açmıştır.

Tayland, resmî adı TAYLAND KRALLIĞI, Tay dilinde MUANG THAI ya da PRATHET THAI, eskiden (1939'a değin) SİYAM, Güneydoğu Asya'da, Çinhindi Yarımadasının batı kesiminde ülke. Tayland Körfezine kıyısı olan 513.115 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyden güneye yaklaşık 1.500 km, doğudan batıya 800 km boyunca uzanır. Asıl bölümü batı ve kuzeybatıda Myanmar (eskiden Birmanya), kuzeydoğu ve doğuda Laos, güneydoğuda Kamboçya, güneyde de Tayland Körfezi ile çevrilidir. Malakka Yarımadasında dar bir şerit biçiminde Malezya sınırına kadar uzanan güneydeki toprakları batıda Andaman Denizine, doğuda da Tayland Körfezine bakar. Başkenti Bangkok, 1992 tahmini nüfusu 56.801.000'dir.

DOĞAL YAPI. Tayland fiziksel coğrafya bakımından dört ana bölgeye ayrılır. Kuzeydeki dağlık bölgeyi Himalaya sisteminin bir uzantısı olarak kuzey-güney doğrultusunu izleyen bir dizi koşut sırt engebelendirir. Bu sırtlar Ping, Wang, Yom ve Nan ırmaklarının dik ve derin vadileriyle birbirinden ayrılmıştır. Ortalama yüksekliği 1.160 m olan dağlık bölgenin kuzeydoğu ucunda ülkenin en yüksek noktası olan Inthanon Dağı (2.595 m) yer alır. Laos ve Kamboçya sınırlarının kuşattığı doğudaki platoluk Khorat bölgesi, eğime uğrayarak yana doğru yatmış iki jeolojik kırıkla belirlenir. Batıdaki kırık çizgisini izleyen kuzey-güney doğrultulu sıradağlar iç kesimdeki ovalık bölgeye dik yamaçlarla iner. Güneydeki kırık çizgisi boyunca uzanan batı-doğu doğrultulu sıradağlar ise Kamboçya topraklarına doğru yükselir. Genelde kumtaşı oluşumlu, alçak ve dalgalı yüzey şekillerinin kapladığı platoluk bölgenin ortalama yüksekliği ancak 200 m'yi bulur. Bununla birlikte Soi Dao Dağı (1.688 m) ve Khieo Dağı (797 m) gibi dorukları barındıran güneydoğu yöresi daha tepelik bir görünüm taşır. Ülkenin candamarı sayılan iç kesimdeki ovalık bölge, parçalanmış bir yapısı olan kuzeydeki dalgalı düzlükler ile karmaşık sulama kanallarından ve geniş bir alanı kaplayan Chao Phraya Irmağı deltasından oluşur. Malakka Yarımadasının kuzey yarısını içine alan güneydeki kıstak bölgesinin pek az düzlüğe rastlanan engebeli ve sarp bir yüzeyi vardır. Kuzeydeki dağlık bölgeden başlayarak Myanmar sınırı boyunca bir set gibi uzanan ve yalnızca birkaç yerde geçit veren dağların uzantısı konumundaki bu yükseltiler yumuşak bir eğimle kıyılara doğru alçalır.

Ülkenin en önemli akarsuyu, kollarıyla birlikte su toplama havzasının genişliği 110.000 km²'yi bulan Chao Phraya Irmağıdır. Kuzeydeki dağlık bölgeden çıkan Ping, Wang, Com ve Nan kollarının dalgalı düzlükleri aşarak birleşmesiyle oluşan ırmağa, bir dizi kanal biçiminde Tayland Körfezine döküldüğü delta bölümünde başka kollar da katılır. Khorat bölgesinin sularını toplayan Chi ve Mun ırmakları doğuya doğru akarak birleştikten sonra Laos topraklarında Mekong Irmağına karışır. Ülkenin kuzeydoğusunda çoğu Chi Irmağıyla bağlantılı bir dizi göl bulunur.

Başkent Bangkok ve Chao Phraya Irmağından bir görünüm, Tayland
İzzet Keribar

TAYLAND

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir

Yükseklikler metre cinsindendir

0 50 100 150 200 km

0 50 100 150 mi

Tayland'da üç farklı mevsimle belirlenen astropik bir muson iklimi hüküm sürer. Bu mevsimler sıcak mevsim (mart-mayıs), yağışlı mevsim (haziran-ekim) ve serin mevsimdir (kasım-mart). Mayıstan sonra kuzeydoğu yönünde esen sıcak ve nemli hava kütlesi bol miktarda yağış bırakır. Yağışlar özellikle eylül ayında en üst düzeye çıkar. Ekim-şubat arasında tersine dönen rüzgâr sistemi soğuk ve kurak hava kütleleri taşır. Yıl boyunca oldukça istikrarlı bir düzeyde seyreden ortalama sıcaklık ülke genelinde 24°C-30°C arasında değişir. Mevsim farklılıklarının daha belirgin olduğu kuzey bölgesinin yüksek kesimlerinde bazen aralıkta don olayı görülür. Buna karşılık güneyde deniz etkisi iklimi önemli ölçüde yumuşatır. Khorat bölgesinde 900 mm olan yıllık yağış miktarı, batıya doğru sürekli artarak Chao Phraya Irmağının taşkın ovalarında 1.000 mm'ye, dağlık bölgede ise 3.000 mm'ye kadar çıkar.

Ülke topraklarının üçte bire yakın bölümünü kaplayan ormanlar büyük ölçüde tikağacı gibi sertodunlu ve reçineli ağaçlardan oluşur. Bambu, palmiye ve banyan gibi bölgeye özgü ağaçların yanı sıra birçok eğreltiotu türüne de yaygın olarak rastlanır. Dağlık bölgelerdeki sık yağmur ormanlarının ağaç altı örtüsü oldukça zengindir. Verimsiz ve kumlu topraklarla kaplı Khorat bölgesinin bitki örtüsü savan tipi otlar ve çalılıklarla sınırlıdır. Yabanıl hayvanlar arasında fil, gibon, kaplan, pars, yabandomuzu, piton, kral kobra, yeşil deniz kaplumbağası ve timsah sayılabilir. Yaygın olarak rastlanan ipekböceklerinin birçok türü vardır. Kıyı açıklarında çok sayıda balık ve kabuklu türü yaşar.

YERLEŞME DOKUSU. Tayland coğrafi özelliklerin yanı sıra geçim kaynakları ve lehçe farklılıklarıyla belirlenen altı geleneksel bölgeye ayrılır. Komşu Myanmar'dakine benzer bir Tay lehçesinin konuşulduğu kuzeydeki dağlık bölgenin verimli vadi ovaları tarıma dayalı yerleşim birimlerini barındırır. Yüksek kesimlerde yetiştirilen çay ve tropik ormanlardan elde edilen kereste de bölgeye önemli bir gelir sağlar. Isan olarak bilinen kuzeydoğudaki kıraç bölge, ülkenin en geri kesimini oluşturur. Bölge halkı Laos'takine benzer bir Tay lehçesi konuşur. Başlıca pirinç üretim merkezi olan iç kesimdeki ovalık bölgede sanayi ve ticaret de gelişmiştir. Bölgenin özellikle Bangkok'u çevreleyen kesiminde yoğun bir nüfus yaşar. Tepelik güneydoğu bölgesini geniş şekerkamışı plantasyonları kaplar. Güzel kumsallarıyla çok sayıda turist çeken kıyı şeridinde balıkçılık da önemli bir gelir kaynağıdır. Güney bölgesinin ekonomisi büyük ölçüde kalay ve kauçuk üretimine dayanır. Yarımadanın kıyıya yakın kesimlerindeki yerleşim birimleri balıkçılıkla geçinir. Myanmar sınırı boyunca uzanan dağlık ve seyrek nüfuslu batı ve güneybatı bölgesi daha çok zengin maden yatakları açısından önem taşır.

Kırsal yerleşme dokusu genelde ekonomik yapıyla bağlantılı özellikler gösterir. Sırt ve yamaçlarda kurulu dağ köylerinin büyüklüğü tarımsal arazilerin genişliğine göre değişir. Taşkın tehlikesi nedeniyle ovalık kesimlerdeki köylerin çoğu yüksekçe alanlarda yer alır. Kuzeydeki ırmak havzalarında bulunan köyler daha çok kara ve demir yollarının çevresinde kümelenmiştir. Köylerin birbirine yakın olduğu delta bölgesinde yerleşmeler ulaşımı kolaylaştıran kanallar üzerinde sıralanır. Güney ve güneydoğu bölgelerinde köyler genellikle plantasyonların çevresinde toplanmıştır. Kıyı köyleri ise hemen hemen kesintisiz bir zincir oluşturur.

Irmak vadilerinde ve kıyılarda yer alan kentsel merkezlerin çoğu orta ve küçük çaplı yerleşmelerdir. Toplam kentsel nüfusun yarıya yakını başkent Bangkok'ta yaşar. Kentlerin çoğunda yeni konut alanları, eski saray ve tapınakları çevreler.

NÜFUS. Tayland nüfusunun (1983) beşte dörde yakın bölümü, Güneydoğu Asya'da geniş bir alana yayılmış olan Day halkları içinde sınıflandırılan Taylardan (yüzde 52,6) ve Laolardan (yüzde 26,9) oluşur. Tayların en yoğun olduğu kesim delta bölgesidir. Laolar ise büyük ölçüde kuzeydoğuda toplanmıştır. İkinci büyük etnik topluluk olan Çinlilerin (yüzde 12,1) önemli bir bölümü kentlerde yaşar. Kamboçya sınırındaki Khmerler, Malezya sınırındaki Malaylar, göçmen toplulukların soyundan gelen Hintliler ve kuzeydeki Taylarla iç içe yaşayan Monlar öteki azınlıkları oluşturur. Küçük yerli topluluklar arasında ise delta ovasının ilk sakinleri oldukları ve sonradan Taylarca dağlara sürüldükleri sanılan Valar (Lavalar), gene kuzeydeki dağ kabilelerinden olan Karenler, güneydeki dağlarda oturan Semanglar ve kıyı kesimiyle adalarda balıkçılıkla geçinen Chao Namlar sayılabilir.

Resmî dil olan Tay dilinin birkaç lehçesi vardır. Kuzeydeki Tayların konuştuğu lehçe Laos, Myanmar ve Çin'deki Day dillerine oldukça yakındır. Buna karşılık iç kesimde ve güneydoğuda konuşulan Tay lehçesi, kuzey lehçesine göre belirgin bir farklılık gösterir. Güneydeki Tayların lehçesi Malay dilinden oldukça etkilenmiştir. Çinlilerin büyük çoğunluğu Çince konuşur. Ülke genelinde İngilizce bilenlerin sayısı önemli bir oranı bulur. Dağ kabilelerinin çoğu Çinceyi ya da Kuzey Tay lehçesini bilir. Toplam nüfusun (1989) yüzde 94,3'ü resmî din olan Budacılığa bağlıdır. Dinsel azınlıkların başında genellikle güneyde oturan Müslümanlar, iç bölgede toplanmış olan Hindular ve Sihler ile Hıristiyanlar gelir. Dağ kabilelerinin çoğu animisttir. Birkaç bin aileyi kapsayan Brahmanlar Budacı din törenlerinde önemli bir yer tutar.

Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekare başına ortalama 110 kişiyi bulur. Ama delta bölgesi, bazı kıyı şeritleri ve ırmak vadileri dışında seyrek bir nüfus dağılımı görülür. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) ancak yüzde 18,7 düzeyinde olmakla birlikte, kırsal kesimden kentlere yoğun göç eğilimine bağlı olarak sürekli yükselmektedir. Doğal nüfus artış hızı II. Dünya Savaşı sonrasındaki düşüş sonucunda dünya ortalamasının altına inmiştir. Do-

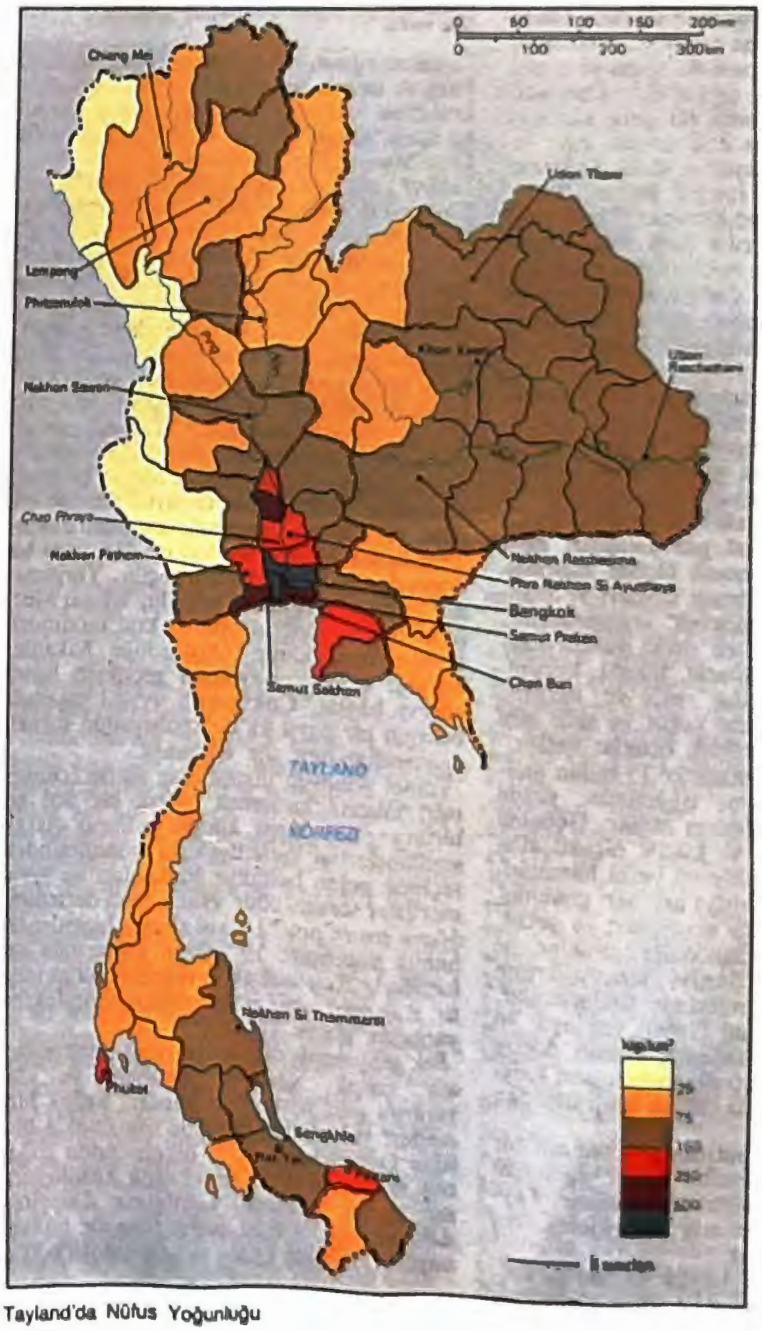

Tayland'da Nüfus Yoğunluğu

ğum ve ölüm oranları (1991) sırasıyla binde 20,9 ve binde 6,7'dir.

EKONOMİ. Tayland'da büyük ölçüde hizmet sektörü, tarım ve hafif sanayilere dayanan, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Son yıllarda yabancı yatırımları ve ihracatı özendirmek amacıyla izlenen politikalar ekonominin hızlı bir büyüme sürecine girmesini ve kalkınmaya dönük geniş çaplı projelerin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 79 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 1.420 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1990) yüzde 12,4 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 56'sı çalışır. Ekime elverişli alanlar ülke topraklarının yaklaşık beşte ikisini oluşturur. Ülkenin büyük bölümünde küçük çiftçilik egemendir; iç kesimdeki ovalık bölgede geçmişte yaygın olan kiracılık 1976'da uygulanmaya başlayan toprak reformuyla önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Bir bölümü ihraç edilen pirinç en önemli tarım ürünüdür. Delta bölgesinin çevresindeki yüksek kesimlerde mısır yaygın olarak yetiştirilir. Kuzeydeki dağlık bölgede çay ve kahve, güneydoğu bölgesinde şekerkamışı, güney bölgesinde de kauçuk plantasyonları vardır. Öteki tarım ürünleri arasında manyok, hindistancevizi, muz, ananas, pamuk, tütün ve kenaf gibi elyaflı bitkiler sayılabilir. Özellikle platoluk bölgede önemli bir gelir kaynağı olan hayvancılık daha çok manda, sığır ve domuz besiciliğine dayanır. Balık ve deniz ürünleri beslenmede önemli bir yer tutar. Trolle avlanma yönteminin başladığı 1960'tan sonra balıkçılık hızlı bir gelişme göstermiştir. Avlanan balık ve deniz ürünlerinin miktarı (1990) yılda 2,8 milyon ton dolaylarındadır. Tikağacı ve öteki tropik ağaçlardan büyük miktarda kereste elde edilir.

Ülkenin yeraltı zenginliklerinin başında gelen kalayın büyük bölümü güney bölgesinde çıkarılır. Dünyadaki toplam kalay rezervlerinin yaklaşık yüzde 9'unu barındıran Tayland, dünya kalay üretiminde üçüncü sırada yer alır. Kıyı açıklarında bulunan zengin doğal gaz yatakları ithal petrole bağımlılığı önemli ölçüde azaltmıştır. Linyit kömürü, demir cevheri ve manganez üretimi de giderek gelişmektedir. Ticari düzeyde işletilen öteki yeraltı kaynakları tungsten, antimon, flüorit, kurşun, çinko, bakır, kireçtaşı, alçı ve barittir. Güneydoğu bölgesinde yakut ve safir gibi değerli taşların çıkarıldığı ocaklar vardır.

GSYİH'ye katkısı yüzde 26,1'i bulan imalat sektörü, toplam işgücünün yüzde 10,2'sine istihdam olanağı sağlar. Genelde hafif sanayi ağırlıklı ve küçük ölçekli olan fabrikaların büyük bölümü yerel hammaddeleri işler. Başlıca sanayi ürünleri çimento, dokuma, işlenmiş gıda maddeleri ve şeker, içecekler, kimyasal maddeler, makine ve ulaşım araçlarıdır. Sanayi kuruluşlarının çoğu Bangkok ve çevresinde toplanmıştır. Yıllık elektrik üretimi (1990) yaklaşık 46 milyar kW-sa düzeyindedir; bunun dörtte biri hidroelektrik santrallarından, geri kalanı ithal ve yerli yakıtla çalışan santrallardan elde edilir.

Yakın dönemdeki yatırımlarla önemli bir gelir kaynağı durumuna gelen turizmin gelişme potansiyeli oldukça yüksektir. Tayland bankacılık alanında da giderek dış dünyaya açılmaktadır.

Tayland'ın ihracatı büyük ölçüde pirinç, manyok, kauçuk, mısır ve şeker gibi tarım ürünleriyle çeşitli hammaddelere dayanmakla birlikte mamul malların payında belirgin bir artış gözlenmektedir. Başlıca ithalat kalemlerini ise makine ve ulaşım araçları, temel yatırım malları ve madeni yakıtlar oluşturur. Dış ticarette en önemli yeri ABD, Japonya ve Singapur tutar. Komşu Asya ülkeleri, Suudi Arabistan ve Batı Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkiler de gelişmektedir.

Bangkok'ta Phra Kaeo tapınağı, Tayland
İzzet Keribar

Ulaşım ağının odak noktası olan Bangkok, kara ve demir yollarıyla ülkenin hemen her kesimine bağlanır. Aynı zamanda ülkenin en işlek limanı olan Bangkok'un yakınında Don Muang Havalimanı yer alır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Tayland'ın yönetim biçimi parlamenter sisteme dayalı meşruti monarşidir. Ülke anayasası sınırlı bir demokrasiye yer verir; geçmişte sık sık müdahalelerde bulunan ordunun yönetimde büyük bir ağırlığı vardır. Kraliyet ailesi ülke birliğinin ve geleneklerinin simgesi olarak kabul edilir. Soya bağlı bir veraset sistemiyle başa geçen kral, anayasa uyarınca devlet başkanı ve silahlı kuvvetler başkomutanıdır. Yasama yetkisini 270 üyeli Senato ile 360 üyeli Temsilciler Meclisi'nden oluşan Ulusal Meclis kullanır. Senatörler başbakanın tavsiyesi üzerine altı yıllık bir dönem için kral tarafından atanır. Temsilciler Meclisi üyeleri ise dört yılda bir doğrudan halk tarafından seçilir. Yürütmenin başında başbakan yer alır. Ulusal Meclis'in önerisi doğrultusunda kral tarafından atanan başbakanın oluşturduğu bakanlar kurulu, kralın onayından geçtikten sonra göreve başlar. Çok partili siyasal yaşamda belirgin bir parti ya da koalisyonun sürekli egemenliğinden söz edilemez.

Temel yönetim birimi olan illerin (*changwat*) altında kademeli olarak bir dizi alt birim yer alır. Kent, kasaba ve bucak olarak sınıflandırılan belediyelerin yönetiminden seçimle gelen belediye başkanları ve yerel meclisler sorumludur. Hindu yasa derlemesi *Manu-smriti*'nin(*) etkisi altında biçimlenen hukuk sistemine 19. yüzyıl sonlarında reformlarla Batı hukuk kavramları da girmiştir. Bağımsız olan mahkemelerde meslekten yargıçlar görev yapar.

Pek gelişmemiş olan sosyal refah programları aile, çocuk, yaşlılık, yoksulluk ve afet yardımı gibi hizmetleri kapsar. Sağlık hizmetleri yeterli bir düzeyde olmamakla birlikte Güneydoğu Asya ülkelerinden çoğunun ilerisindedir. Kamu sağlık kuruluşlarının büyük bölümü, kentleşme düzeyinin daha yüksek olduğu ovalık bölgede toplanmıştır. Özellikle kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde hastane ve personel sayısı çok düşüktür. Kırsal kesimde nüfusun büyük çoğunluğunun temiz içme suyu kaynaklarından yoksun olması, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşmasında önemli rol oynar. En ciddi sağlık sorunlarını sıtmanın yanı sıra sindirim ve solunum hastalıkları oluşturur. Bebek ölüm oranı (1991) binde 25'dir. Ortalama ömür (1991) ise kadınlarda 68,5 yıl, erkeklerde 64,4 yıldır. Birmanya, Vietnam, Laos ve Kamboçya'dan gelen ve 1980'lerin ortalarında sayıları 380 bine ulaşan mülteciler, ülke kaynaklarını önemli ölçüde zorlamaktadır. Bangkok-Thon Buri ve öteki bazı büyük belediyelerde konut sıkıntısı nedeniyle gecekondu mahalleleri giderek artmaktadır.

Eğitim 7-15 yaşlar arasında zorunlu ve parasızdır. Ama okul bulunmayan köyler hâlâ vardır. Beş yıllık ilköğrenimi izleyen ortaöğrenim de beş yıl sürer; meslek okullarında bu süre altı yıldır. Askeri akademiler ve yüksek öğretmen okulları dışında yükseköğrenim veren üniversitelerin sayısı sekizi bulur.

KÜLTÜREL YAŞAM. Belirgin bir Çin, Hint, Mon, Cava, Khmer ve Birman etkisi taşıyan Tayland kültürü canlı ve zengin bir mirasa dayanır. Değişik Buda heykelleri geleneksel sanatın özelliklerini yansıtır. Tayland mimarlığının en çarpıcı örnekleri, genellikle ahşaptan yapılan Budacı tapınaklardır. Hindistan ve Seylan üsluplarının etkisi altında geliştiği sanılan resim sanatında da daha çok dinsel temalar öne çıkar. Seramik ve çömlek yapımı ince bir sanat düzeyine ulaşmıştır. Genelde Çin ve Cava'dakilere benzer çalgıların kullanılmasına karşın, Tayland müziğinin kendine özgü bir yapısı vardır. Kraliyet sarayında çeşitli olaylarla ilgili olarak düzenlenen törenler, eski Tay kültürünün korunmasında önemli bir rol oynar. Şiir Tayland edebiyatında öteden beri çok tutulan bir türdür. Çağdaş edebiyatçılar arasında gerçekçi roman ve öykü yazımı giderek yaygınlaşmaktadır. Kitle iletişim araçları devletin denetimindedir. Birçok radyo ve televizyon istasyonunu ordu yönetir.

TARİH. İlk Tay devletleri. Arkeolojik verilerden bugünkü Tayland topraklarında kesintisiz insan yerleşiminin 20 bin yıl öncesine değin indiği anlaşılmaktadır. Day halklarının Çin anakarasından gelerek güney ve batı yönünde Çinhindi Yarımadasına doğru yayıldığı İS 9. yüzyıl öncesinde bölgede Hint kültürünün etkisi altında ileri uygarlıklar geliştirmiş olan çeşitli halklar yaşıyordu. Siyasal bakımdan öne çıkmış halkların başında ise Chao Phraya Vadisi ile Aşağı

Birmanya'yı ellerinde tutan Monlar ve Mekong Vadisine egemen olan Khmerler geliyordu. Khmerlerin Monlara karşı sağladığı üstünlüğün sarsılmaya başladığı 13. yüzyılda, Dayların bir kolu olarak özellikle ırmak vadilerine yerleşmiş olan Taylar yeni bir güç odağı olarak ortaya çıkma olanağını buldular. Monlar aracılığıyla Theravada Budacılığını benimseyen ve bir dizi küçük devlet altında örgütlenen Tayların bu yükselişinde, Moğol akınlarının bölgedeki eski krallıkları güçten düşürmesi de önemli rol oynadı.

İlk güçlü Tay devletlerinden güneydeki Sukhothai, Khmer yönetimine karşı bir Tay ayaklanmasının ardından 1220 dolaylarında, kuzeydeki Chiang Mai ise Mon devletlerinden Haripuncaya'nın yıkılmasıyla 1296'da kuruldu. Sukhothai'nin üçüncü kralı Ramkhamhaeng, Lavo adlı bir devletin hüküm sürdüğü delta bölgesi dışında Malakka Yarımadasındaki Nakhon Si Thammarat'a kadar uzanan geniş toprakları yönetimi altında birleştirdi. Komşu devletlerle yakın ilişkilerin ticaretin gelişmesini sağladığı bu dönem, aynı zamanda özgün ve canlı bir Tay kültürünün biçimlenmesine sahne oldu. Ama Ramkhamhaeng'den sonraki hükümdarların vasal prensler üzerinde denetimi yitirmesi, Sukhothai'nin zayıflamasına ve 1378'de yeni bir Tay devletinin egemenliği altına girmesine yol açtı.

Ayutthaya dönemi. I. Ramathibodi'nin Lavo ve U Thong devletlerini 1351'de tek taht altında birleştirmesiyle ortaya çıkan ve başkentinden dolayı Ayutthaya adıyla anılan bu yeni krallığın toprakları başlangıçta Chao Phraya Havzasının küçük bir bölümünü kapsıyordu. Kuruluşundan kısa bir süre sonra bölgede üstünlüğü ele geçirmek için Sukhothai'nin yanı sıra Khmerlerle mücadeleye giren Ayutthaya, çok geçmeden en güçlü Tay devleti konumuna yükseldi. 15. yüzyıl başlarına gelindiğinde Sukhothai ve Khmerlerin elindeki geniş topraklar Siyam olarak da bilinen yeni Krallığa bağlanmış bulunuyordu.

Bu süreçle birlikte Tay toplumunda Khmer etkisini yansıtan birçok değişiklik meydana geldi. Özellikle Kral Trailok döneminde (1448-88) kurumsal bir yapı kazanarak köklü bir dönüşüm biçimini alan bu değişikliklerin en önemlisi devlet yönetimiyle ilgiliydi. Khmer geleneğinde olduğu gibi tanrı-kral kimliğiyle kutsal bir aracı özelliği yüklenen hükümdarlık makamı, yüce, mutlak ve dokunulmaz bir otorite kaynağı durumuna geldi. İktidarı merkezileştirmeye yönelik önlemler çerçevesinde güçlü bir bürokratik mekanizma oluşturuldu. Taşrada görev yapan kraliyet ailesi üyelerinin yerini atanmış soylular aldı. Prensleri ve soyluları kapsayan hiyerarşi sistemi sıkı kurallara bağlandı. Askerlik hizmeti, zorunlu çalışma ve vergilere dayalı feodal ilişkiler ağı toplumun en alt kesimlerine kadar yayıldı. Herkesin hiyerarşideki konumunu belirleyen *sakdi na* rütbeleri aynı zamanda kişilerin elindeki arazi miktarını yansıtıyordu. Ama soylular için üst rütbelere yükselme daha çok siyasal konum açısından önem taşıyordu. En üst prenslik rütbesi olan *uparat*, başkomutanlık görevinin yanı sıra bir ölçüde taht vârisi olma hakkını sağlıyordu. Yönetim ilkelerinin çoğu, geçmişi Ramathibodi dönemine değin inen yasa derlemelerine dayanıyordu. Sonraki yıllarda daha da geliştirilen bu yasa derlemeleri toplumsal yaşamın çeşitli alanlarıyla ilgili hukuk kurallarını içeriyordu.

Ayutthaya döneminde düzenli işleyen güçlü bir yönetimin varlığına karşın, kraliyet ailesi ve soyluların arasındaki iktidar çekişmeleri nedeniyle zaman zaman iç karışıklıklar ortaya çıkabiliyordu. Krallar otoritelerini korumak açısından prensler ve soylular arasında bir güç dengesini gözetmek zorundaydı. Geniş tarımsal arazilere karşın nüfusun az olmasından dolayı iktidarın temel dayanağı insan gücüydü. Bir kralın soylıların ya da memurların bir kesimine daha fazla hizmetliye sahip olma olanağını tanıması kaçınılmaz olarak bir siyasal çatışmaya yol açıyordu. 17. yüzyıl başlarında yaşanan böyle bir çatışmada iki kralı öldürterek Prasatthong adıyla tahta el koyan bir soylu, eski hanedanı ve olası rakiplerini ortadan kaldırmak için kanlı bir sindirme hareketine girişti.

Tay toplumunun temeli olan köylüler özgür çiftçilerden ve kölelerden oluşuyordu. Yerel memurlara vergi ödemekle yükümlü olan özgür çiftçiler, daha elverişli koşullarda yaşamak için kolaylıkla yeni bir araziyi ekime açma yoluna gidebiliyorlardı. Toprağa bağlı olan köleler de arazi satın alarak ve borçlarını ödeyerek özgür çiftçi statüsüne geçebiliyordu.

Tay toplumunu birleştirici bir öğe olan Theravada Budacılığı, animist geleneklerin derin izlerini taşıdığı gibi büyü ve tılsıma dayalı birçok inançla da örülmüştü. Budacı manastırların aynı zamanda gençleri eğitme gibi bir işlevi vardı. Manastır düzeni keşişlere toplumda önemli bir ağırlık kazandırıyordu.

Dış ilişkilerinde güçlü bir konumda olan Siyam'ın giriştiği savaşların çoğu egemenlik alanını genişletmeye yönelikti. Bir dizi savaş sonunda 15. yüzyıl başlarında nüfuz altına alınan Kamboçya'nın daha sonraları sık sık bağımlılıktan kurtulmasına karşın, iki devlet arasındaki güç dengesi kesin olarak Siyam'ın lehine döndü. Aynı dönemde Sukhothai'nin egemenlik altına alınması, Siyam'ı kuzeyde Chiang Mai ve Lan Xang devletleriyle karşı karşıya getirdi. Özellikle Trailok'un bu bölgeye düzenlediği geniş çaplı seferlere karşın, Birmanya'ya dayanan Chiang Mai'yi Siyam'a bağlama çabaları ancak 18. yüzyıl başlarında başarıya ulaşabildi.

Çinhindi Yarımadasında Tayların en güçlü rakibi Birmanya'ydı. İç çekişmelerle bölünmüş olan Birmanya'nın siyasal birliği sağladığı iki dönemde de Siyam büyük güçlüklerle karşılaştı. Bu tehditlerin ilki 1549'da Birman kuvvetlerinin saldırılarıyla başladı. Saldırılara karşı direnişi sonuçsuz kalan Maha Chakkraphat'ın (hd 1548-69) ölümüyle, ülke Birman kuvvetlerinin işgali altına girdi ve tahta Birman egemenliğini tanıyan bir Tay kralı geçirildi. Daha sonra Naresuan adlı bir Tay prensinin öncülük ettiği bir ayaklanmayla (1584-87) Birman işgaline son verilerek ülkenin bağımsızlığı yeniden kazanıldı. Ama Birmanların ikinci yükseliş dönemindeki saldırıda (1767) Tay başkentinin yıkılmasıyla Ayutthaya dönemi sona erdi.

Ayutthaya döneminde Tayların öteki Asya devletleriyle ilişkilerini daha çok ticari çıkarlar belirledi. Bölgedeki bütün devletler gibi Siyam'ın da Çin'in biçimsel egemenliğini tanıması, Tay ticaret gemilerinin geniş bir alanda dolaşabilmesini sağladı. Aynı dönemde Theravada Budacılığının kaynağı olarak görülen Seylan'a (bugün Sri Lanka) dinsel öğrenim için çeşitli misyonlar gönderildi. Ama 18. yüzyılda Seylan'da Budacılığın gerilemesiyle bu ilişki tersine döndü ve birçok Tay keşişi Seylan'ın dinsel yaşamında etkin bir rol üstlendi.

Tay toplumunda Avrupa etkisi Ayutthaya dönemi boyunca sınırlı bir düzeyde kaldı. Malaka'yı ele geçirdikten (1511) sonra Siyam'a da yönelen Portekizliler Batı'nın bazı askeri tekniklerini Taylara aktarmanın ötesinde bir bağ kuramadılar. Portekizlilerin yerini alan Hollandalıların zor kullanarak Siyam'ın dış ticaretini tekel altına almak istemesi, Ayutthaya sarayını Fransızlarla dostça ilişkiler geliştirmeye yöneltti. Ama kral Narai döneminde (1656-88) Fransız nüfuzunun artması, Batı karşıtı soyluların bir darbe düzenleyerek duruma el koymasına yol açtı. İzleyen 150 yıl boyunca Siyam, Batı'yla ilişkileri en aza indirmeye çalışan bir politikayı benimsedi.

Ayutthaya dönemine ait kalıntılar, 1351-1767; Tayland
İzzet Karıbar

Chakkri hanedanı ve Bangkok dönemi. Birman kuvvetlerini Siyam'dan çıkararak Tay tahtına geçen taşra soylularından Phraya Taksin, krallık başkentini de Ayutthaya'nın 65 km kadar güneyindeki Thon Buri'ye taşıdı. Merkezi yönetimden kopmuş vasal devletleri yeniden Tay egemenliği altına almaya yönelik bir politika izleyen Taksin'in 1781'de bir darbeyle devrilmesi üzerine Kamboçya'daki bir sefere komuta etmekte olan Chao Phraya Chakkri başkente dönerek 1782'de krallığını ilan etti ve I. Rama adını aldı. Başkent olarak Thon Buri'nin karşı kıyısındaki Bangkok'u seçen yeni kralla birlikte Siyam'da, Chakkri olarak bilinen hanedanın uzun süreli egemenliği başladı.

İlk üç Chakkri kralı büyük ölçüde Ayutthaya dönemindeki düzeni geri getirerek Siyam'ı eski gücüne kavuşturma işiyle uğraştı. Askeri seferlerle Kamboçya ve öbür kaybedilmiş toprakları yeniden Siyam'a bağlayan I. Rama (hd 1782-1809) aynı zamanda Tay yasalarını bir araya getirerek (1805) devlete düzenli bir işleyiş kazandırdı. Siyam'ın yeniden Batı'ya açılması yönünde

ilk adımları atan II. Rama (hd 1809-24) edebiyat ve sanatın canlanmasında da önemli bir rol oynadı. İngilizlerin Birmanya'ya boyun eğdirmesinden yararlanarak Siyam topraklarını genişletme politikasını izleyen III. Rama (hd 1824-51), Malay devletleri üzerindeki Tay denetimini pekiştirmenin yanı sıra Cha Anu önderliğindeki ayaklanmayı bastırarak Lao krallıklarından Vientiane'yi Siyam'a bağladı. Aynı dönemde Kamboçya'da nüfuz kazanmaya başlayan Vietnamlılara karşı yürütülen seferler, 1845'te bu ülke üzerinde ikili bir egemenlik sisteminin benimsenmesiyle noktalandı.

Chakkri hanedanı altında bazı önemli toplumsal değişiklikler de ortaya çıktı. Özgür çiftçiler üzerindeki feodal yükümlülüklerin azaltılması, krallık yönetiminin yerel soylular karşısında güç kazanmasını sağladı. Kırsal kesimin belirli ölçüde pazara açılmasının koşullarını yaratan bu süreçle birlikte dış ticaret de hızla büyümeye başladı. Çinli işadamlarının yatırımlarıyla şeker önemli bir ihraç ürünü durumuna geldi. Çin'den Siyam'a yönelik yoğun bir göç akınının yaşandığı bu dönemde Çinli tüccarlar ekonomik alanda ağırlıklı bir konum elde etti. Öte yandan Batılı devletler de Siyam'ın kapılarını yeniden zorlamaya başladı. Batı'yla uyumlu ilişkiler kurma yolunu seçen Kral Mongkut (hd 1851-68) başta İngiltere (1855), ABD (1856) ve Fransa (1856) olmak üzere Batılı devletlerle bir dizi antlaşma imzaladı. Bu antlaşmalarla gümrük vergileri indirilerek serbest ticareti kısıtlayan düzenlemeler kaldırıldı ve Batılı devletlere konsolosluklar açma hakkı tanındı. Batılı tüccarların ülkeye girmesi ticari pirinç üretiminin gelişmesini hızlandırdı. Ticarete ilişkin ayrıcalıkları zamanla toprak ödünleri izledi. Siyam kralı 1867'de Kamboçya üzerindeki bütün haklarını Fransızlara bırakmak zorunda kaldı. Bu arada eğitim ve sağlık alanında Batı'dan bazı yenilikler alındı.

Kral Chulalongkorn ve iç reformlar. Mongkut'tan sonra genç yaşta yerine geçen oğlu Chulalongkorn (hd 1868-1910) babasının politikalarını sürdürerek Siyam'ın bağımsızlığını korumaya çalıştı. Ama bu politikalar Mekong Irmağının doğusundaki Kamboçya ve Laos topraklarının Fransızlarca, güneydeki Malay topraklarının da İngilizlerce ele geçirilmesini önleyemedi. Öteki bölge ülkeleri gibi sömürge yönetimine girmeyen Siyam, İngiliz ve Fransız nüfuz alanları arasında ancak bir tampon devlet olarak varlığını koruyabildi. Krallık yönetiminin Batı tarzı bir modernleşmeye yönelmesi de sömürgeci devletlerin baskısını hafifletmede önemli rol oynadı.

Çevresinde yeni bir yönetici kadro toplayarak tutucu soyluların direnişini kıran Chulalongkorn, 1880'lerin ortalarından başlayarak merkezi bir bürokratik yapının yaratılması, mali sistemin güçlendirilmesi, bağımlı topraklarda düzenli bir yerel yönetimin oluşturulması, kölelik ve zorunlu çalışmanın kaldırılması, feodal bağımlılığa son verilmesi, eğitim gibi kamu hizmetlerinin başlatılması, demiryolu ve telgraf hatlarının kurulması gibi reformları gerçekleştirdi. Bu arada sorumlu bakanlara dayalı bir hükümet sisteminin benimsenmesiyle devlet yönetimi yeni bir yapıya kavuştu.

Chulalongkorn'dan sonra modernleşme çabalarını sürdüren oğlu Vajiravudh (hd 1910-25) orduyu güçlendirmeye büyük önem verdi. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın sonlarında İtilaf Devletleri'nin safında yer alarak, daha önce Batı devletlerine tanınmış ayrıcalıklara son veren yeni antlaşmalar imzalanmasını sağladı. Ülkenin ilk üniversitesini açma (1917) ve ilköğretimi zorunlu kılma (1921) gibi önemli adımlar attı. Tay milliyetçiliğini geliştirme doğrultusunda büyük çaba gösterdi. Yerine geçen kardeşi Prajadhipok (hd 1925-35) köklü siyasal reformlardan yana olmakla birlikte devlet işlerini tutucu kraliyet ailesi üyelerine bıraktı. Bu dönemde ekonomik bunalımın da etkisiyle alınan sert ve baskıcı önlemler ordu ve bürokraside yaygın bir hoşnutsuzluk doğurdu.

Meşruti yönetime geçiş ve sonrası. Monarşik yönetime karşı giderek gelişen muhalefet hareketi Haziran 1932'de kansız bir darbeyle kralı anayasalı bir rejimi kabul etmeye zorladı. Darbenin ardından iktidar, muhalif unsurları bir araya getiren Halk Partisi'nin eline geçti. Ama Pridi Phanomyong'un öncülük ettiği radikal sivil kanadın kapsamlı toplumsal ve ekonomik reformlara girişmesi, çok geçmeden ordu içindeki komutanların tepkisini çekti. Kralcı bir karşı darbenin bastırılmasından sonra yönetim büyük ölçüde ordunun denetimine girdi.

Aralık 1938'de başbakanlığa getirilen Mareşal Luang Phibunsongkhram ertesi yıl ülkenin adının Tayland olarak değiştirilmesine ön ayak oldu. Aşırı milliyetçi ve yayılmacı bir dış politikanın izlendiği bu dönemde Fransızların yönetimindeki eski toprakları geri alma çabaları Tayland'ın İngiltere ve ABD'ye karşı Japonya'yla ittifaka girmesine yol açtı. Ama Tayland'a giren Japon birlikleri kısa sürede işgalci bir güç durumuna geldi. Bunun üzerine gelişen Özgür Tay Hareketi, Temmuz 1944'te Phibunsongkhram hükümetini devirdi. İki yıl kadar perde arkasından iktidarı elinde tutan Pridi Phanomyong, 1946'daki ilk seçimler sonunda resmen başbakanlığı üstlendi. Ama savaş sonrasının ağır sorunları ve 1935'te Prajadhipok'un yerine geçmiş olan Kral Ananda Mahidol'un kuşkulu ölümü sivil hükümetin hızla yıpranmasına yol açtı.

Ordunun 1947'de yönetime el koymasından bir yıl sonra ikinci kez başbakanlığa getirilen Phibunsongkhram ordu içindeki hizipler arasında bir denge politikası izleyerek uzun süre başta kaldı. Bu arada Batı'yla ittifak politikasını geliştirerek Tayland'ın Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı'nda (SEATO) yer almasını sağladı. Siyasal partilerin kuruluşuna izin verilen kısa bir demokrasi denemesinden (1956-57) sonra yönetim, başını Sarit Thanarat'ın çektiği bir ordu hizbinin eline geçti. Ertesi yıl başbakanlığı üstlenen Sarit askeri bir diktatörlük kurmaya yöneldi. Onun ölümünden (1963) sonra yerini alarak aynı çizgiyi sürdüren Thanom Kittikachorn siyasal muhalefetin baskısı karşısında 1968'de yeni bir anayasayı yürürlüğe koyarak ertesi yıl seçime gidilmesine izin verdi. Ama 1971 sonlarında yeni bir ordu müdahalesiyle anayasa askıya alınarak yasama meclisi kapatıldı.

İzleyen dönemde baskıcı askeri rejim gittikçe ağırlaşan sorunlarla karşı karşıya geldi. Ekonomide sağlanan gelişmeye karşın toplumsal ve bölgesel dengesizlikler derin bir uçurum yarattı. Komünistlerin kırsal kesimde yürüttüğü gerilla mücadelesi belirli bir yaygınlık kazandı. Komşu ülkelerdeki siyasal çalkantılar sonunda Tayland'a çok sayıda mülteci akın etmeye başladı. Bölgede komünistlerin öncülük ettiği gerilla hareketleriyle başa çıkamayan ABD'nin Vietnam'dan çekilmeye başlaması Tayland'ın bu ülkeye dayanma politikasını önemli ölçüde sarstı. 1973 sonlarında öğrenci eylemleriyle başlayan kitle gösterilerinin kanlı biçimde bastırılması ordunun hükümetten desteğini çekmesine yol açtı. Bunun üzerine hükümeti görevden alan Kral Bhumibol Adulyadec sivil yönetime geçiş sürecini başlattı. Basın üzerindeki sansürün kaldırıldığı ve sendikal hareketin serbest bırakıldığı bu dönemde siyasal partiler arasındaki mücadele bir kutuplaşma biçimini aldı. Thanom'un başbakanlığa dönmesiyle tırmanan çatışmaların ardından Ekim 1976'da ordu bir kez daha yönetime el koydu. Kasım 1977'de başbakanlığı üstlenen Kriangsak Chamanad komşu sosyalist ülkelerle ilişkileri normalleştirmeye, barış ve düzeni sağlayarak yönetimi sivillere bırakmaya yönelik bir program açıkladı. Ertesi yıl sınırlı bir demokrasi getiren yeni anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra Nisan 1979'da parlamento seçimleri yapıldı. Seçimlerde oyların birçok parti arasında dağılması koalisyonlara dayalı hükümetler dönemini getirdi. 1980'de başbakanlığı üstlenen Prem Tinsulanond, ordunun yönetimdeki ağırlığını sınırlayamamakla birlikte iki darbe girişimini (1981, 1985) boşa çıkardı. Bu arada komünist gerillaların kırsal kesimdeki etkisi önemli ölçüde kırıldı.

Vietnam birliklerinin 1979'da Kamboçya'ya girmesinden sonra komşu sosyalist ülkelerle yeniden gerginleşen ilişkiler, Ağustos 1988'de Chatichai Choonhavan'ın başbakan olmasından sonra belirli bir yumuşama sürecine girdi.

Choonhavan döneminde ekonomik gelişme sürerken, zayıf koalisyon hükümeti içindeki çatışmalar sık sık askeri müdahale söylentilerini gündeme getirdi. Sonunda Şubat 1991'de ordu yönetime el koydu; anayasa yürürlükten kaldırıldı, parlamento dağıtıldı ve Choonhavan gözaltına alındı. Choonhavan'ın sürgüne gönderilmesinin ardından eski diplomatlardan Anand Panyanachun başkanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Mayıs 1992'de yapılan Ulusal Meclis seçimlerinin sonucunda yeni bir koalisyon hükümeti oluşturuldu ve Narong Wongwan başbakan oldu. Wongwan yolsuzluk iddiaları üzerine istifa edince, yerine General Suchinda Kraprayoon atandı. Kraprayoon'un bu göreve atanması zamanla çatışmaya dönüşen yaygın protesto gösterilerine yol açtı. Sonunda Kraprayoon istifa etti ve parlamento bundan sonraki başbakanların seçimle belirlenmiş parlamento üyeleri arasından seçilmesini zorunlu kılan bir anayasa değişikliğini onayladıktan sonra dağıldı. Eylül 1992'de yapılan seçimlerin sonunda Chuan Leekpai başbakan oldu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Tayland Körfezi, eskiden SIYAM KÖRFEZİ. Güney Çin Denizinde girinti. Güneybatıdan kuzeye kadar Tayland'ın, kuzeydoğuda da Vietnam'ın güney kesimi ile Kamboçya'nın kıyısını oluşturur. 500-560 km genişlikte ve 725 km uzunluğundadır. Chao Phraya ve Nakhon Chai Si ırmakları körfezin başından denize dökülür. Tayland kesimindeki başlıca limanlar Bangkok, Pattani, Songkhla (Singora), Pak Phanang (Nakhon Si Thammarat'ın limanı) ve Chanthaburi'dedir. Kamboçya'nın limanları Réam, Kâmpôt ve Kêb'de, Vietnam'ınkiler ise Rach Gia'da yer alır. Körfez kıyısı boyunca uzanan sığ sular önemli balıkçılık alanlarıdır.

Taylar *bak.* Daylar

Taylor, Albert Hoyt (d. 1 Ocak 1874, Chicago - ö. 11 Aralık 1961, Claremont, California, ABD), ABD'de radarın geliştirilmesine öncülük eden fizikçi ve radyo mühendisi.

Evanston'daki (Illinois) Kuzeybatı Üniversitesi'nde ve Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde öğrenim gördü. East Lansing'deki Michigan Eyalet Yüksekokulu'nda, Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'nde ve Grand Forks'taki Kuzey Dakota Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1923-45 arasında ABD Deniz Kuvvetleri Araştırma Laboratuvarı'nın radyo bölümünü yönetti.

Elektromagnetik dalgalar, özellikle kısa dalgalar üzerinde araştırmalar yürüten Taylor, kısa dalgaların kutuplanma ve kırılma özelliklerini inceledi. Üst atmosferde radyo dalgalarını yansıtan iletken bir iyonosfer katmanının varlığını öngören İngiliz fizikçi Oliver Heaviside'ın bu görüşünü 1925'te doğruladı. Üst atmosfere ilişkin ve radyo dalgalarının yansıması konularında 1920'lerde ve 1930'larda gerçekleştirdiği araştırmalarla radarın geliştirilmesine katkıda bulundu. İlk askeri amaçlı radarı 1938'de "New York" savaş gemisinde kurdu. Radar aygıtları ABD'de 1939'da ticari olarak üretilmeye başladı.

Taylor, (James) Bayard (d. 11 Ocak 1825, Kennett Square, Pennsylvania, ABD - ö. 19 Aralık 1878, Berlin, Almanya), gezi yazılarıyla tanınan ABD'li yazar. On yedi yaşında matbaacı çırağı olarak çalışmaya başladı. 1844'te ilk şiir kitabı olan *Ximena*'yı yayımladı. Daha sonra *The Saturday Evening Post* ve *United States Gazette* adına yurtdışına giderek bu gazetelere gezi mektupları yazdı. Ardından bunları geniş bir okur kitlesi bulan *Views Afoot* (1846; Gezerken Gözlemler) adlı kitapta topladı. 1847'de New York'ta gazeteciliğe başladı. *Eldorado* (1850) adlı yapıtında 1849'da California'daki altına hücumu betimledi. Asya'ya, Afrika ve Rusya'ya çeşitli geziler yaptı. 1862'de Petersburg'daki ABD ortaelçiliğinde görevlendirildi. 1878'de ABD'nin Almanya ortaelçiliğine atandı. Sonraki yapıtları arasında en ünlüsü Goethe'nin *Faust*'unun çevirisidir (1870-71). *Poems of the Orient* (Doğu'dan Şiirler) adlı yapıtı 1855'te yayımlandı.

Taylor, Brook (d. 18 Ağustos 1685, Edmonton, Middlesex - ö. 29 Aralık 1731, Londra, İngiltere), diferansiyel ve integral hesabın gelişmesine önemli katkılarda bulunan İngiliz matematikçi. 1708'de çözmüş olduğu salınım merkezi problemini ancak 1714'te yayımlamış, bu nedenle de ünlü İsviçreli matematikçi Johann Bernoulli ile aralarında öncelik tartışması çıkmıştır.

1715'te yayımladığı *Methodus incrementorum directa et inversa* (İleri ve Geri Artımlar Yöntemi) adlı yapıtında, matematiğe, günümüzde sonlu farklar yöntemi olarak bilinen yöntemi kazandırdı. Bu yöntemi kullanarak titreşen bir yayın hareketini, mekanik ilkeleri uyarınca ilk kez betimlemeyi başardı. Günümüzde Taylor teoremi olarak bilinen teorem de bu kitapta yer almıştı. Bu teoremin önemi çok uzun süre anlaşılamadı; Fransız matematikçi Joseph-Louis Lagrange'ın 1772'de teoremin önemini ortaya koyarak diferansiyel hesabın temel ilkesi olduğunu belirtmesi üzerine Taylor teoremi matematiksel çözümlemedeki önemli yerini aldı.

Aynı zamanda başarılı bir ressam olan Taylor, 1715'te yayımladığı *Linear Perspective* (Doğrusal Perspektif) adlı yapıtta perspektifin(*) temel ilkelerini ortaya koydu. Bu kitap ve Taylor'ın dört yıl sonra yayımladığı *New Principles of Linear Perspective* (1719; Doğrusal Perspektif İlkeleri) adlı yapıt, kaçma noktaları ilkesine ilişkin ilk genel incelemeyi içerir. Taylor'ın kısa ve çapraşık yazış biçimi, bu iki kitabın değerinin ancak uzun zaman geçtikten sonra anlaşılmasına neden oldu.

Taylor 1712'de Royal Society'nin üyeliğine seçildi; aynı yıl Newton ile Leibniz arasında, diferansiyel ve integral hesabı bulma önceliği konusunda çıkan anlaşmazlık hakkında karar vermekle görevlendirilen kurulun üyeliğine getirildi.

Taylor, David Watson (d. 4 Mart 1864, Louisa ili, Virginia - ö. 28 Temmuz 1940, Washington, D.C., ABD), ABD'deki ilk gemi modeli deney tesisini kuran ve gemi tasarımcılığının temel ilkelerini ortaya koyan gemi mühendisi.

Annapolis'deki (Maryland) ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'nden mezun olan Taylor, Greenwich'teki Kraliyet Denizcilik Okulu'nda gemi mühendisliği öğrenimi gördü. 1899'da Deneysel Model Havzası'nın yöneticiliğini üstlendi ve burada tekne gövdelerinin suya nasıl direnç gösterdiğini araştırdı. 1910'da yayımladığı *Speed and Power of Ships* (Gemilerin Hızı ve Gücü) adlı yapıtıyla gemi tasarımcılığının temel ilkelerini belirledi.

1917'de tuğamiral olan Taylor, 1914-22 arasında ABD Deniz Kuvvetleri'nin gemi, denizaltı ve uçak tasarım ve yapım çalışmalarını yönetti.

Taylor, Edward (d. 1645?, Coventry ya da yakınları, Warwickshire, İngiltere - ö. 24 Haziran 1729, Westfield, Massachusetts, ABD), koloni dönemi İngiliz Kuzey Amerikası'nın en önemli şairlerinden biri.

Kilise yönetimine ilişkin görüşleri nedeniyle İngiltere'de öğretmenlik yapmaktan vazgeçerek New England'a göç etti. 1671'de Harvard College'dan (sonradan Harvard Üniversitesi) mezun oldu. Daha sonra Massachusetts'teki Westfield sınır köyüne papaz olarak atandı; ölünceye değin de orada kaldı.

Taylor'ın 400 sayfalık *Poetical Works* (Şiir Çalışmaları) adlı kitabı vasiyeti uyarınca vârislerince yayımlanmadı, ama 1883'te Yale'e devredildi; 1939'da da en iyi şiirlerinin toplandığı bir kitap yayımlandı. Genellikle dinsel konuları ele aldığı şiirlerinde belirgin bir metafizik üslup görülür. İmge ile düşünceyi birleştiren ve dilin ustaca kullanımına dayanan bu üslup içerdiği gerilimlerle şiirsel kıvılcımların oluşmasına yol açar. T.H. Johnson'ın yayıma hazırladığı *The Poetical Works of Edward Taylor* (1939; Edward Taylor'ın Şiir Çalışmaları) şiirlerinden seçmeler, kısa bir yaşamöyküsü, eleştirel bir yazı ve notlar içerir. Donald E. Stanford'ın yayıma hazırladığı *The Poems of Edward Taylor* (1960; Edward Taylor'ın Şiirleri) şiirlerinin kapsamlı bir derlemesidir.

Taylor, Elizabeth, eö COLES (d. 3 Temmuz 1912, Reading, Berkshire - ö. 19 Kasım 1975, Penn, Buckinghamshire, İngiltere), dili kullanmadaki başarısı ve gösterişsiz üslubuyla tanınan İngiliz romancı.

İlk romanı olan *At Mrs Lippincote*'u 1945'te yayımladı. Yapıtlarının çoğunda olduğu gibi bunda da durgun bir olay örgüsü çerçevesinde çağdaş toplumda kadınların davranışını hatasız bir kesinlikle betimledi. Öbür yapıtları arasında *A Wreath of Roses* (1950; Güllerden Bir Çelenk), *A Game of Hide and Seek* (1951; Saklambaç Oyunu), *The Sleeping Beauty* (1953; Uyuyan Güzel) ve *The Wedding Group* (1968; Düğün Alayı) sayılabilir. Çok sayıdaki öykü kitabı arasında *A Dedicated Man* (1965; Kendini Adamış Bir Adam) ve *The Devastating Boys* (1972; Yıkıcı Çocuklar) vardır. Taylor *The New Yorker* dergisinde sık sık yazılar yazmıştır.

Taylor, Elizabeth (Rosemond) (d. 27 Şubat 1932, Londra, İngiltere), ABD'li sinema oyuncusu. Filmleri ve özel yaşamıyla adından çok söz ettirmiş yıldızlardandır.

ABD'li olan ailesinin İngiltere'de yaşadığı dönemde doğdu. Küçük yaşta bale dersleri aldı ve bale sınıfıyla birlikte İngiliz kraliyet ailesi önünde dans etti. II. Dünya Savaşı başlayınca ailesi ABD'ye dönerek Los Angeles'a yerleşti. Güzelliğiyle dikkatleri çeken Taylor 10 yaşındayken *There's One Born Every Minute* (1942; Her Dakika Biri Doğuyor) filmiyle oyunculuğa başladı. Bunu *Lassie Come Home* (1943; *Yuvaya Dönüş*) ve *National Velvet* (1944; *Büyük Yarış*) izledi. Öteki çocuk yıldızlardan farklı olarak, büyüdükçe oyunculuğunu geliştirdi ve daha iyi roller aldı.

Taylor, *Raintree Country* (1957; *Hayat Ağacı*), *Cat on a Hot Tin Roof* (1958; *Kızgın Damdaki Kedi*) ve *Suddenly Last Summer* (1959; *Bir Yaz Macerası/Geçen Yaz Birdenbire*) filmleriyle Oscar'a aday gösterildi. Bu ödülü daha sonra *Butterfield 8* (1960; *Vizonlu Venüs*) ve *Who's Afraid of Virginia Woolf?* (1966; *Kim Korkar Hain Kurttan?*) adlı filmleriyle kazandı. Öteki

Elizabeth Taylor *Kleopatra* filminin bir sahnesinde, 1963
Turhan Gürkan Arşivi

filmleri arasında *Little Women* (1949; *Küçük Kadınlar*), *Father of the Bride* (1950; *Gelinin Babası*), *A Place in the Sun* (1951; *İnsanlık Suçu*), *Giant* (1956; *Devlerin Aşkı*), *Cleopatra* (1963; *Kleopatra*), *The Sandpiper* (1965; *Ümitsiz Aşk/Zorlu Aşk*), *Boom* (1968; *Aşkı Arayan Kadın*), *Secret Ceremony* (1968; *Gizli Merasim*), *The Only Game in Town* (1969; *Kadın ve Kumarı Kasabadaki Oyun*), *Ash Wednesday* (1974; *Unutulan Hatıralar*) ve *A Little Night Music* (1977; *Küçük Bir Gece Müziği*) sayılabilir. Taylor 1981'de *The Little Foxes* (*Küçük Tilkiler*) oyunuyla ilk kez sahneye çıktı.

Özel yaşamıyla sürekli basında yer alan Taylor'ın evlendiği kişiler arasında Michael Todd, iki kez evlendiği Richard Burton ve ABD'li senatör John Warner da vardı.

Taylor, Frederick W(inslow) (d. 20 Mart 1856, Philadelphia - ö. 21 Mart 1915, Philadelphia, ABD), bilimsel yönetimin kurucusu olarak kabul edilen ABD'li mucit ve mühendis. Geliştirdiği yönetim sistemi modern sanayiden yarar sağlayan hemen her ülkenin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir.

Bir avukatın oğluydu. İlk eğitimini Germantown Akademisi'nde ve annesiyle yaptığı Avrupa gezisi sırasında aldı. Harvard Üniversitesi'nin giriş sınavını kazanmasına

karşın, gözlerinin önemli ölçüde bozulması nedeniyle öğrenimini sürdüremedi. 1875'te gözleri iyileşince Philadelphia'daki Enterprise Hydraulic Works adlı kuruluşta çalışmaya başlayarak modelcilik ve makine ustalığı işlerini öğrendi. Üç yıl sonra Midvale Steel Company'nin makine atölyesine işçi olarak girdi. Bu şirkette atölye kâtipliği, işçi şefliği, ustabaşılık, bakım ustabaşılığı, çizim bürosu şefliği ve başmühendislik gibi görevlerde bulundu. 1881'de Midvale'deki fabrikada "iş için gerekli zamanın araştırılması" çalışmalarına öncülük etti. Çalışmalarının başarıyla sonuçlanması "zaman araştırması"nın bir meslek olarak kabul edilmesini sağladı ve sonradan ortaya attığı yönetim bilimi kuramlarının temelini oluşturdu.

Taylor işçilerin teker teker yakından gözlenmesiyle ve çalışma sırasında boşa zaman harcanmasının ve gereksiz hareketler yapılmasının önüne geçilmesiyle bir atölye ya da fabrikadaki üretim verimliliğinin önemli ölçüde arttırılabileceği görüşündeydi. Bu amaçla iş süresince bir işçinin her hareketini tek tek inceleyerek gereksiz hareketleri belirledi, geri kalan hareketlere belirli bir dinlenme süresi ekleyerek belirli bir iş için uzman bir işçiye gereken zamanı teknik olarak ölçtü. Bu çalışma temposundan daha hızlı çalışan işçileri ödüllendiren, bu tempodan daha düşük bir hızla çalışanları ise cezalandıran bir ücret ödeme sistemi geliştirdi. "Taylorizm" adı verilen bu sistem, işçiyi bir makine gibi ele aldığı ve insancıl olmadığı nedeniyle işçi sendikalarından büyük tepki gördü. Ama sistem, iş verimliliğini ve işletmenin kârlılığını önemli ölçüde artırdığı için kısa sürede bütün dünyaya yayıldı. Taylor'ın sistemi seri üretim tekniklerinin geliştirilmesinde de önemli rol oynadı.

Gece derslerini izleyerek 1883'te Stevens Teknoloji Enstitüsü'nden makine mühendisliği diploması alan Taylor, 1884'te Midvale'deki fabrikada başmühendis olduktan sonra kendi tasarımına dayalı yeni bir makine atölyesi yaptırdı. Bu arada 40'tan fazla buluşun patentini aldı. Bir mucit olarak parlak bir geleceği bulunmasına karşın, ilgisini sonradan "bilimsel yönetim" olarak adlandırılan alanda yoğunlaştırdı. Midvale'deki işinden ayrıldıktan sonra, Manufacturing Investment Company'de genel müdür olarak çalıştı (1890-93). Bu şirketteki çalışmaları, "işletme (danışman) mühendisi" adlı yeni bir meslek dalının doğmasını sağladı. Bir dizi büyük şirketin ardından görev aldığı Bethlehem Steel Corporation'da menevişleme ısıl işlemi yardımıyla, yüksek çalışma hızlarına dayanıklı yüksek hız çeliğini geliştirdi ve kürek kullanma ile pik demir işleme konularında önemli deneyler gerçekleştirdi.

1906'da Amerikan Makine Mühendisleri Derneği'nin (ASME) başkanlığına getirilen Taylor'a aynı yıl Pennsylvania Üniversitesi tarafından onursal bilim doktoru unvanı verildi. "Notes on Belting" (1894; Kayışlama Üzerine Notlar), "A Piece-rate System" (1895; Bir Parça Başına Ücret Sistemi), "Shop Management" (1903; Atölye Yönetimi) ve "On the art of Cutting Metals" (1906; Metal Kesme Sanatı Üzerine) gibi etkili makalelerinin çoğu ilk kez ASME'nin *Transactions* adlı dergisinde yayımlandı. *Pirinciplc of Scientific Management* (Bilimsel Yönetimin İlkeleri) adlı kitabı ise 1911'de yayımlandı.

Taylor, John (d. 24 Ağustos 1580, Gloucester, Gloucestershire - ö. Aralık 1653, Londra, İngiltere), "su şairi" olarak tanınmış İngiliz şair, broşür yazarı ve gazeteci. Bir süre Thames Irmağındaki teknelerde çalıştıktan sonra donanmaya girdi; Cádiz (1596) ve Flores'deki (1597) çarpışmalara katıldı. Londra'ya döndükten sonra Thames'de yolcu taşımacılığı yaptı. Bu arada soylulara adadığı şiirleri ve ilginç yolculuklarını keyifli bir dille anlattığı, tuhaf adlar taşıyan broşürleriyle gelirini ve ününü artırdı. Özellikle de, kendisi gibi ilginç gezilere çıkan Thomas Coryate ile girdiği polemiklerle halkı ve sarayı eğlendirdi. Gezi kitapları arasında *The Pennyles Pilgrimage... of John Taylor... from London to Edenborough*'da (1618; John Taylor'ın Londra'dan Edenborough'ya Yaptığı... Meteliksiz Yolculuk), *A Verry Merry, Wherry-Ferry-Voyage, or Yorke for my Money* (1622; Pek Keyifli Bir Tekne Yolculuğu ya da Paramla York Gezisi) ve *A New Discovery by Sea, With a Wherry from London to Salisbury*'de (1623; Londra'dan Salisbury'ye Tekne Yolculuğu Sırasında Denizde Yeni Bir Keşif) sayılabilir.

Taylor İç Savaş başlayınca Oxford'a gitti ve orada kralı destekleyen broşürler yazdı. Kralın İskoçya'ya kaçması ve Oxford'un teslim olması (1645) üzerine Londra'ya dönerek "The Crown" adlı (sonradan "The Poet's Head") bir meyhane açtı ve ölümüne değin orayı işletti.

Taylor, Joseph (d. 1586? - ö. 4 Kasım 1652, Londra, İngiltere), İngiliz tiyatro oyuncusu. Shakespeare'in Birinci Folio'sundaki oyunların hepsinde önemli roller üstlenen 26 oyuncudan biri olarak bu baskıda adı geçmiş, Beaumont ve Fletcher'ın yapıtlarının ilk folio baskısındaki (1647) ithaf bölümünde de imzası olan 10 oyuncu arasında yer almıştır.

1610'da York Dükünün Oyuncuları topluluğunda sahneye çıktı. Ertesi yıl Lady Elizabeth'in Oyuncuları'na geçerek *The Honest Man's Fortune* (1613; Dürüst İnsanın Serveti) ile Beaumont ve Fletcher'ın *The Coxcombe*'unda (1613; Züppe) oynadı. 1614'te Ben Jonson'ın *Bartholomew Fair* (Bartholomeus Panayırı) oyununda önemli rollerden birini canlandırdı. 1616-19 arasında Prensin Oyuncuları topluluğunda yer aldı. 1619'dan sahneden uzaklaştığı 1642'ye değin aynı zamanda yöneticiliğini de yaptığı Kralın Oyuncuları'nın önde gelen sanatçılarından biri oldu. Başoyuncu olarak Richard Burbage'in yerini aldı ve daha önce onun canlandırdığı Hamlet ile John Webster'ın *The Duchess of Malfi* (1619-20; *Amalfi Düşesi*, 1955) oyunundaki Ferdinand gibi rollere çıktı. Hamlet'e hazırlanırken kendisini Shakespeare'in çalıştırdığı söylenirse de, büyük olasılıkla Shakespeare Burbage'ı çalıştırmış, o da Taylor'ı yetiştirmişti. Taylor'ın oynadığı öteki oyunlar arasında Jonson'ın *The Alchemist* (Simyacı), *Volpone* ve *Epicoene* adlı yapıtlarıyla Philip Massinger'ın *Believe as You List*'i (Duyduğuna İnan) ve Fletcher'ın *The Wild-Goose Chase*'i (Yaban Kazı Avı) sayılabilir. Taylor, Globe Tiyatrosu'nun iki hissesiyle Blackfriars Tiyatrosu'nun bir hissesinin de sahibiydi.

Taylor, Laurette, eö LORETTA COONEY (d. 1 Nisan 1884, New York kenti - ö. 7 Aralık 1946, New York kenti, ABD), sahne yaşamı 30 yılı aşan ABD'li tiyatro oyuncusu.

Sahneye ilk kez, çocukluğunda Massachusetts'ın Lynn kentinde, La Belle Laurette (Güzel Laurette) adıyla çıktı. 1903'te Boston'da, ilk eşi Charles A. Taylor'ın kendisi için yazdığı *The Child Wife* (Çocuk Eş) oyunuyla ilk önemli rolünü üstlendi. Aynı yıl *From Rags to Riches* (Yoksulluktan Zenginliğe) oyununda Flossie Cooper rolüyle ilk kez New York kentinde sahneye çıktı. *Yosemite* oyunundaki Mercedes rolünü ülkenin çeşitli yerlerinde canlandırdı. Daha sonra Seattle'daki bir topluluğa girdi ve burada *Uncle Tom's Cabin*'deki (Tom Amcanın Kulübesi) Topsy'den *Camille*'deki başrolüne kadar değişen çeşitli roller üstlendi. 1908'de kocasının ölümü üzerine Broadway'e döndü. *The Great John Ganton*'da (Büyük John Ganton) Mary Keating'i, *The Ringmaster*'da Eleanor Hillary'yi canlandırdı. İlk büyük başarısını *Alias Jimmy Valentine* (1910; Öteki Adıyla Jimmy Valentine) oyunundaki Rose Lane rolüyle elde etti. Bunu *The Bird of Paradise*'daki (1912; Cennet Kuşu) Luana rolü izledi. 1912'de oyun yazarı J. Hartley Manners ile evlendi ve onun yazdığı *Peg O' My Heart*'taki (1912; Sevgilim Peg) Peg rolüyle övgü topladı. Bu rolü New York kenti, Londra, Philadelphia ve Chicago'da oynadı. Daha sonra da Manners'ın *Out There* (1917), *Happiness* (1918; Mutluluk) ve *One Night in Rome* (1919; Roma'da Bir Gece) oyunlarında sahneye çıktı. 1928'de Manners'ın ölümü üzerine birkaç yıl tiyatrodan uzaklaştı. Sonraki 10 yıl boyunca arada bir bazı oyunlarda rol aldı. 1945'te kendisine New York kentinde sahnelenecek *The Glass Menagerie*'deki (*Cam Kırıkları/Sırça Kümes*) Amanda rolü önerildi. Eleştirmenlerin övgüsünü alan oyun bir yıldan fazla bir süre sahnelendi. Taylor bu rolüyle *Variety*'nin tiyatro eleştirmenleri oylamasında en iyi oyuncu seçildi ve yarattığı Amanda tipiyle daha sonra bu rolü üstlenen başrol oyuncularına kusursuz bir örnek oluşturdu. *Laurette* başlıklı bir yaşamöyküsü 1955'te yayımlandı.

Taylor, Maxwell D(avenport) (d. 26 Ağustos 1901, Keytesville, Missouri - ö. 19 Nisan 1987, Washington, D. C., ABD), II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki hava savaşının önde gelen isimlerinden biri olan ABD'li subay.

New York'ta West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nden 1922'de mezun oldu. II. Dünya Savaşı'nın başlarında ABD'nin ilk hava indirme tümeni olan 82. Tümen'in kuruluşuna katıldı. Müttefiklerin İtalya'yı istila etmesinden (1943) 24 saat önce büyük bir kişisel riski göze alarak Roma'da İtalyan liderlerle görüşmek üzere düşman hatlarını geçti. Daha sonra Normandiya ve Hollanda çıkarmaları sırasında 101. Hava İndirme Tümeni'nin paraşüt saldırılarına komuta etti. 1944'teki Ardennes Savaşı'nda Bastogne'u savunan tümeni büyük ün kazandı.

1953'te 8. Ordu komutanı olarak Kore Savaşı'nın (1950-53) son aşamalarında Kore'deki Birleşmiş Milletler kuvvetlerine komuta etti. Daha sonra ABD Kara Kuvvetleri kurmay başkanı oldu. Bu görevdeyken (1955-59) savaşta atom silahlarının kullanılmaması için konvansiyonel piyade güçlerinin dağıtılmamasını bir seçenek olarak öneren stratejik "esnek mukabele" öğretisinin ilk savunucularından olduysa da, oldukça yalnız kaldı. 1962'de Başkan John F. Kennedy tarafından Kurmay Başkanları Kurulu'nun başkanlığına getirildi. İki yıl sonra Güney Vietnam'a büyükelçi olarak atandı. Temmuz 1965'te bu görevden ayrıldıysa da Başkan Lyndon B. Johnson'ın özel danışmanlığını üstlendi. (1965-69). Ulusal güvenlik konusunda iki kitap yayımladı: *The Uncertain Trumpet* (1960) ve *Precarious Security* (1976; Güvensiz Güvenlik).

Taylor, Paul (Belville) (d. 29 Temmuz 1930, Wilkinsburg, Pennsylvania, ABD), ABD'li modern dansçı ve koreograf. Yaratıcı, nükteli ve alaycı danslarıyla tanınır.

1947'de Syracuse Üniversitesi'ne girdi. 1951'de dans çalışmalarına başladı; Martha

Graham, Doris Humphrey ve José Limón'dan modern dans, Antony Tudor ve Margaret Craske'den bale dersleri aldı. Profesyonel sanat yaşamına 1953'te Martha Graham topluluğunda başladı ve *Clytemnestra*'da

Paul Taylor ve Bettie de Yong *Scudorama* balesinde, 1967
Jack Mitchell

(1958) Aegisthos, *Alcestis*'te (1960) Herakles ve *Phaedra*'daki (1962) Theseus gibi önemli rolleri canlandırdı. Ayrıca Charles Weidman ve Merce Cunningham gibi başka modern koreografların yapıtlarını yorumladı. Müziğini Anton Webern'in yazdığı, koreografisini George Balanchine ile Graham'ın düzenlediği *Episodes*'da (1959; Arabölümler) Balanchine'in özel olarak onun için hazırladığı soloyu canlandırdı.

Taylor kendi koreografilerinde çok çeşitli hareket üsluplarından yararlandı; bunlardan bir bölümüne "düz" (görünüşte iki boyutlu), *dance scribbling* (taslak dans; vurgu biçim ya da çizgiden çok eylemde) ve "lirik" adlarını verdi. *Avant-garde* yapıtları, partneri ile birlikte dört dakika kımıldamadan durduğu *Duet*'ten (1957; İkili), Beethoven'in son yaylı çalgılar dörtlüleri üzerine bir saatlik bir kompozisyon olan *Orbs*'a (1966; Küreler) kadar uzanır. Öbür tanınmış dansları arasında *Three Epitaphs* (1956; Üç Yazıt), *Aureole* (1962; Hale), *Scudorama* (1963), *The Book of Beasts* (1971; Hayvanlar Kitabı), *Esplanade* (1975; Meydan), *Runes* (1975; Rune'lar), *Cloven Kingdom* (1976; Çatal Bahçe), *Aphrodisiamania* (1977), *Airs* (1978), *Nightshade* (1979; İtüzümü) ve *Le Sacre du Printemps* (1980; Bahar Ayini) sayılabilir. *Aureole* Paris Opera Balesi ve Danimarka Kraliyet Balesi gibi önde gelen bale topluluklarının repertuvarlarında yer almıştır.

Taylor, Richard E(dward) (d. 2 Kasım 1929, Medicine Hat, Alberta, Kanada), günümüzde maddenin temel yapıtaşlarından biri olarak kabul edilen kuvarkın varlığını kanıtlayarak 1990 Nobel Fizik Ödülü'nü ABD'li Jerome Friedman ve Henry Kendall ile paylaşan Kanadalı fizikçi.

Taylor, Alberta Üniversitesi'nden 1950'de mezun oldu ve lisansüstü çalışmasını 1952'de tamamladı. 1962'de Stanford Üniversitesi'nden doktor unvanı aldı. Bir yıl California Üniversitesi Lawrence Berkeley Laboratuvarı'nda çalıştıktan sonra 1962-68 arasında Stanford Doğrusal Hızlandırıcı Merkezi'nde öğretim üyeliği yaptı. Burada Friedman ve Kendall ile birlikte proton ve nötronların kuvark denen yapıtaşlarından oluştuğunu kanıtlayan bir dizi deney gerçekleştirdi. Buluşları, standart model adıyla bilinen, maddenin kuramsal tanımını ortaya koymak açısından bir dönüm noktası oldu. Taylor 1970'te Stanford'da profesör oldu.

Taylor, Zachary (d. 24 Kasım 1784, Montebello, Virginia - ö. 9 Temmuz 1850, Washington, D.C., ABD), ABD'nin 12. başkanı (1849-50).

1806'da orduya yazıldı ve 1808'de piyade üsteğmeni oldu. Bundan sonra neredeyse aralıksız orduda görev yaparak tümgeneralliğe kadar yükseldi (1846). 1812 Savaşı'nda, Kara Atmaca Savaşı'nda (1832) ve Florida'daki II. Seminole Savaşı'nda (1835-42) komutanlık yaptı. II. Seminole Savaşı'ndaki Okeechobee Gölü Çarpışması'nda (1837) büyük başarı gösterdi. 1840'ta Louisiana'da bir göreve getirildi ve Baton Rouge'a yerleşti.

Texas'ın ilhakından (1845) kısa süre sonra, Başkan James K. Polk tarafından 4 bin kişilik bir kuvvetle Rio Grande'ye, Meksikalıların Matamoros kentinin karşı yakasına gönderildi. Meksika'da büyük başarı kazanan Taylor ulusal kahraman durumuna geldi. Bunun üzerine Whig'ler, onun başkanlığa seçilebileceğini düşünmeye başladılar. 1848'deki Whig kongresinde Taylor dördüncü turda başkan adaylığına seçildi. Genel seçimlerde Demokratların adayı Lewis Cass'ı yenilgiye uğratarak başkan oldu.

Kısa süren başkanlığı sırasında karşılaştığı pek çok sorun arasında en önemlisi yeni ele geçirilen Meksika topraklarının konumunun ne olacağıydı. California ve New Mexico'nun eyalet olmasını savunduysa da, Kongre'de California'nın serbest bir eyalet olmasına karşı çıkan Güneylilerin muhalefetiyle karşılaştı. 1850'nin ortalarında üç kabine üyesinin yolsuzluk yaptığı ortaya çıkarıldı. Dürüstlüğe büyük önem veren Taylor, bu skandaldan utanç duyarak kabineyi yeniden kurmaya karar verdiyse de bunu gerçekleştiremeden öldü.

Taymas, Abdullah Battal (d. 1883, Samara, Rus Çarlığı - ö. Haziran 1969, İstanbul), Kazan Türklerinin dili ve tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan dilbilimci ve yazar.

Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1913'te Kazan'da yayımlanmaya başlayan *Yulduz* gazetesinin yazı kurulu başkanlığını üstlendi. 1917'den sonra *Kurultay* gazetesinin yayın sekreterliğini yaptı. *Altay* ve arkadaşlarıyla birlikte *Mayak* gazetelerini çıkardı. 1921'de SSCB'den kaçarak Finlandiya'ya sığındı. 1925'te Türkiye'ye gittikten sonra Matbuat Umum Müdürlüğü'nde Rusça çevirmen olarak çalıştı.

Türkiye'de *Türkiyat Mecmuası*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* gibi çeşitli yayın organlarında dil, tarih ve edebiyat konularında birçok yazı yayımladı. Ayrıca İbn Mühenna'nın *Hilyetü'l-İnsan ve Helbetü'l-Lisan* adlı sözlüğünün Türkçe bölümündeki 2 bin kadar sözcüğün alfabetik dizinini hazırladı (1934). K. Yudahin'in bir çalışmasını *Kırgız Sözlüğü* (1945-46) adıyla Türkçeye çevirdi. Kazancadaki atasözü ve terimleri derledi. Öteki yapıtları arasında *Kazan Türkleri* (1925, yb 1966) adlı inceleme, Kazanlı yazar Kayyum Nasıri'nin *Fevakihü'l-Cülesa* (1884) adlı çalışmasından da yararlanarak hazırladığı *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* (1968) ile anılarını topladığı *Rus İhtilâlinden Hatıralar* (1947, 1968) ve *Kızıl Dünya* (*Ben Bir Işık Arıyordum*) (1962) sayılabilir.

Taymir, eskiden DOLGANONENETS, Rusya Federasyonu'nun kuzeydoğu kesiminde, Krasnoyarsk bölgesine (*kray*) bağlı özerk il (*okrug*). Avrasya'nın en kuzey noktası olan dağlık Taymir Yarımadasında 862.100 km²'lik bir alanı kaplar ve güneye Orta Sibirya Platosunun kuzey ucuna kadar uzanır. Kuzey Buz Denizinin yukarı kesimindeki Severnaya Zemlya Takımadaları da il sınırları içindedir. İklim aşırı serttir. İl topraklarının hemen her yerinde yosun, liken ve bataklıklardan oluşan bir tundra egemendir. Çetin doğa koşulları ve uzaklık il nüfusunu kısıtlayan başlıca etmendir, ilde yaşayanların çoğunluğunu Ruslar, Dolganlar, Nenetsler, Ukraynalılar ve Nganasanlar oluşturur. Ren geyiği besiciliği, avcılık, balıkçılık ve kürk hayvancılığı başlıca ekonomik etkinliklerdir. İlde iki kentsel yerleşme Dudinka ve Dikson'dur. Dudinka il merkezi, Dikson ise Yenisey Körfezinin ağzı yakınlarında küçük bir limandır. Tuz çıkarılan Hatanga Körfezinde Nordvik başlıca limandır. Nüfus (1990 tah.) 55.000.

Taymir Yarımadası, Rusça TIYMIRSKI POLUOSTROV, Avrasya kütlesinin kuzey ucundaki çıkıntı. Rusya Federasyonu'nun ortakuzey kesiminde, Sibirya'nın ortakuzeyindeki Krasnoyarsk bölgesinde (*kray*) yer alır. Batısında, Kara Denizi ve Yenisey Körfezi, doğusunda ise Laptyev Deniziyle Hatanga Körfezi bulunur. Yarımadanın kuzey ucu Çelyuskin Burnunu oluşturur; Çelyuskin Burnu kuzeydeki Severnaya Zemlya Takımadalarından Vilkitski Boğazıyla ayrılır. Yaklaşık 400.000 km²'lik bir alanı kaplayan yarımadanın iç kesiminde 500-1.150 m'ye ulaşan Bırranga Dağları bulunur. Bu dağların kuzeyinde ve güneyinde tundralarla kaplı düzlükler uzanır.

Taynolar, Antil Denizindeki Hispaniola Adasında yaşayan ve Aravak dillerinden birini konuşan Güney Amerika Yerlileri. Porto Riko'da ve Küba'nın doğu ucunda da yaşamış olan Taynoların soyu İspanyol fethinden sonraki 100 yıl içinde tükenmiştir.

İspanyolların bölgeye ulaştıkları dönemde Taynoların başlıca ürünü manyoktu. Sonraki yıllarda manyokun yanı sıra mısır yetiştirmeye ve yabanıl bitkiler toplamaya başladılar. Ayrıca balık, kabuklu deniz hayvanları, keler ve küçük hayvanlar avlarlardı. Yerleşimleri tek bir ailenin yaşadığı küçük yerleşmelerden yaklaşık 3 bin kişinin yaşadığı büyük köylere kadar değişen bir çeşitlilik gösterirdi. Taynolar kütükten yaptıkları evlerinin damlarını sazlarla örterlerdi. Erkekler genellikle çıplak gezer, kadınlar ise cinsel organlarını örten bir ağ ya da ot bir önlük takarlardı. Hem erkekler hem de kadınlar özel durumlarda vücutlarını boyardı; bazıları altın küpeler, burun halkaları ve gerdanlıklar takardı. Taynolar sepet ve çömlek yaparlar, ağaç ve taşı ustaca işlerlerdi. Yönetsel bakımdan babadan oğula geçen şefliklere ve alt şefliklere ayrılmışlardı. Taynolar soylular, sıradan kişiler, serfler ve köleler olmak üzere dört sınıfa bölünmüşlerdi.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

---

taypan (*Oxyuranus scutellatus*), *Elapidae* (kobragiller) familyasından yılan türü. Bu familyanın Avustralya'da yaşayan en iri üyesi olan taypan 3,3 m uzunluğa erişebilir. Üst bölümü kahverengi, alt bölümü sarı, başı küçüktür. Sırtı boyunca belirgin bir yükselti dikkat çeker. Queensland'ın kuzeyindeki York Yarımadasında oldukça az

Taypan (*Oxyuranus scutellatus*)
John Warham

sayıda rastlanmakta ve beklenmedik biçimde saldırarak kurbanını hızla art arda ısırmaktadır. Pıhtılaşmayı önleyici bir madde de içeren zehiri insanı kısa sürede öldürebilir.

tayra (*Eira barbara*), *Carnivora* (etçiller) takımının *Mustelidae* familyasından, ormanlarda yaşayan, gelinciğe benzer yırtıcı memeli türü. Coğrafi dağılımı Meksika'nın güneyinden başlayarak Orta ve Güney Amerika'yı kapsar. İnce yapılı ve kısa bacaklıdır. Uzunluğu, 40-47 cm'lik kuyruğu dışında 60-68 cm, postu koyu kahverengi ya da siyah, çoğu kez başı ve boynu daha açık

Tayra (*Eira barbara*)
H. Douglas Pratt'in çizimi

renklidir. Göğsünde de açık renkli bir benek bulunur. Başı yassı, kulakları küçük ve yuvarlaktır. Hem gece hem de gündüz etkinlik gösterebilen bu tür çeşitli hayvanları avlar, ayrıca meyve ve balla beslenir. Dişinin bir batında 3-4 yavru doğurduğu sanılmaktadır.

Tayronalar, Kolombiya'nın kuzey kesimindeki Santa Marta Dağlarında yaşamış Amerika Yerlileri. Tayronalar hakkındaki bilgiler, İspanyol sömürge metinlerinden ve arkeolojik buluntulardan elde edilmiştir. Taştan evler, mezarlar ve köprüler yapan Tayronaların el sanatı ürünleri arasında seramik kaplar, mısır öğütmek için kullanılan taş aletler, kemik ve kabuktan yapılmış süs eşyaları, mücevher ve boncuk bulunurdu. Kazılarda ortaya çıkarılan çapalar ve öteki aletler Tayronaların bir tarım topluluğu olduğunu göstermektedir. Çipçalar ve İnkalarla herhangi bir ilişkileri bulunmamakla birlikte, ustaca yapılmış taş binalardan ve metal eşyalardan onlarınkine benzer bir kültüre sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Tayside, İskoçya'nın ortakuzey ve doğu kesiminde il (*region*). 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında oluşturulmuştur. Yüzölçümü yaklaşık 7.510 km²'dir. Eski Angus, City of Dundee ve Kinross illeri ile Perth'in bir bölümünü içine alır. Angus, City of Dundee ve Perth-Kinross adlı üç ilçeye ayrılır. Nüfus (1989 tah.) 392.500.

Tayvan, FORMOZA ya da MİLLİYETÇİ ÇİN olarak da bilinir, Portekizce FORMOSA, resmî adı ÇİN CUMHURİYETİ, Çince (Wade-Giles yazımında) CHUNG-HUA MIN-KUO. Çin anakarasının güneydoğu kıyılarının 160 km açığında ada ülkesi. Büyük Okyanusta, Yengeç Dönencesinin her iki yanında yer alır. Tayvan Adasının yanı sıra Tayvan Takımadalarındaki 21 adayı ve batıdaki P'enghu (Pescadores) Adalarını kapsar. Tayvan Adası, kuzeyde Doğu Çin Denizi, doğuda Büyük Okyanus, güneyde Bashi Kanalı, batıda da Tayvan (Formoza) Boğazı ile çevrilidir. Güneyden kuzeydoğuya yaklaşık 390 km boyunca uzanan adanın batıdan doğuya en geniş yeri 90 km'dir. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve Çin Cumhuriyeti 1949'dan bu yana karşılıklı olarak birbirlerinin toprakları üzerinde hak iddia etmekte ve Tayvan Adasını kendi ülkelerine bağlı bir yönetim birimi olarak görmektedirler. Bu nedenle Çin Cumhuriyeti Taipei'i geçici başkent, Chunghsing Hsints'un'u da Tayvan yönetim biriminin merkezi olarak kabul etmektedir. ÇHC ile anlaşmazlık konusu olan Matsu ve Quemoy adaları dışında, Tayvan'ın toplam yüzölçümü 36.000 km², 1992 tahmini nüfusu ise 20.727.000'dir.

Doğal yapı. Tayvan yüzey şekilleri bakımından beş bölgeye ayrılabilir: Sarp ve kayalık T'aitung Dağları, T'aitung çöküntü vadisi, birbirine koşut üç dağ sırasından oluşan Chung-yang Dağları(*), geniş tepe kuşağı, yoğun nüfuslu kıyı düzlükleri ve havzaları. Ülkenin en yüksek noktası, Tayvan Adasının ortagüney kesiminde yer alan ve Chung-yang Dağlarının bir parçasını oluşturan Yü Dağıdır (3.997 m). Başlıca akarsular kuzeydeki Tanshui Irmağı ile batıdaki Choshui Irmağıdır; her iki ırmak sulama ve hidroelektrik enerji üretimi amacıyla kullanılmaktadır.

Tayvan Adasının kuzeyinde astropik, güneyinde ise tropik bir iklim hüküm sürer. Ortalama sıcaklık kış aylarında (ekim-mart) 15°C, yaz aylarında (haziran-eylül) ise 30°C'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı 2.590 mm'dir; bu miktar dağların yamaçlarında 6.350 mm iken batı kıyılarında 1.270 mm'ye düşer. Tayvan'da her yıl, özellikle temmuz-eylül arasında üç ya da dört kez tropik siklonlar görülür. Mineral kaynakları açısından oldukça yoksul olan Tayvan'da mermer ve kireçtaşı yatakları ile sınırlı miktarda kömür, petrol ve doğal gaz yatakları bulunur.

Nüfus. Hükümet geç evlilikleri, tek çocuklu aileleri ve kadınların çalışmasını destekleyerek 1991'de binde 10,4 olan nüfus artış hızını 2000 yılında sıfıra düşürmeye çalışmaktadır. 1964'te başlatılan nüfus planlaması çalışmaları sonucunda 1947'de binde 38 olan doğum oranı 1991'de binde 15,6'ya düşmüştür. Sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasıyla ölüm ve canlı doğumlarda çocuk ölümü oranlarında da büyük düşüş görülmüştür; ölüm oranı (1991) binde 5,2, bebek ölüm oranı (1990) ise binde 5,3'tür.

Kilometrekareye 575,6 (1992) kişinin düştüğü Tayvan dünyanın nüfus yoğunluğu en yüksek ülkelerinden biridir. Nüfus kıyılardaki düzlüklerde ve havzalarda yoğunlaşmıştır. Nüfusun üçte ikisinden fazlası kentlerde yaşar. Hükümet büyük kentlerin aşırı kalabalıklaşmasını önlemek amacıyla küçük kentlerin gelişimini desteklemektedir. Başlıca kentler, 1992 tahmini nüfusu 2.716.663 olan başkent Taipei ile Kao-hsiung, T'aichung ve T'ainan'dır.

Taipei'de Çan Kay-şek'in anıtmezarı, Tayvan
ABC Ajansı

Nüfusun yaklaşık yüzde 98'ini Han Çinlileri oluşturur; geri kalanın büyük bölümü Malezya-Polinezya kökenlidir. Resmî dil Mandarin Çincesidir; ayrıca Fujian, Hakka ve Xiamen (Hokkien) Çincesi ile Japonca ve İngilizce konuşulur. Yaygın dinler Budacılık, Taoculuk ve Konfüçyüsçülüktür. Hıristiyanlar toplam nüfusun yüzde 7,4'ünü oluşturur; ülkede ayrıca küçük bir Müslüman topluluğu yaşar.

Ekonomi. Tayvan'da imalat sanayisi, uluslararası ticaret ve hizmet sektörlerine dayanan gelişmiş bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. 1991 verilerine göre Tayvan'ın gayri safi milli hasılası (GSMH) 180 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli geliri ise 8.790 ABD Doları'dır. GSMH içindeki payı yaklaşık yüzde 3,6 (1991) olan tarım sektöründe toplam işgücünün yaklaşık yüzde 13'ü çalışır. Tarım alanlarının çoğu ailelere ait küçük çiftliklerden oluşur. Pirinç üretimi iç talebi karşılamakla birlikte taneli bitkilerin çoğu ithal edilmektedir. Talebi karşılamak amacıyla pek çok çeltik tarlası sebze, meyve ve mantar yetiştirilen tarım alanlarına dönüştürülmüştür. Ayrıca, kümes hayvanlarına yem olarak vermek amacıyla mısır ve soya yetiştirilir. İhraç edilen tarım ürünleri arasında dondurulmuş domuz etı, şeker, mantar konservesi, muz, sebze ve çay sayılabilir.

Ülke topraklarının yarısından fazlası ormanlarla kaplıdır. Bununla birlikte kaynaklara ulaşmanın güçlüğü, yüksek maliyetler ve odunun istenen nitelikte olmaması nedeniyle kereste ithalatı sürmektedir.

Sınırlı miktarda petrol, doğal gaz ve kömür çıkarılmakla birlikte yakıt ve minerallerin çoğu ithal edilmektedir. Adada ayrıca az miktarda magnezit, pirit, bakır, altın, kaolin, feldispat, kireçtaşı ve talk çıkarılır. Tayvan Adasının güneybatı kıyılarında buharlaştırma yoluyla tuz elde edilir.

GSMH'nin yaklaşık yüzde 38'ini oluşturan imalat sanayisinde toplam işgücünün yaklaşık üçte biri çalışır. Ağır sanayi tesisleri Kao-hsiung'da yoğunlaşmıştır. 1965'te Kao-hsiung, daha sonra da T'aichung ihracata

yönelik serbest üretim bölgesi ilan edilmiştir.

Hafif sanayi tesisleri Taipei ve çevresinde toplanmıştır. Tayvan'ın başlıca sanayi ürünleri olan elektronik eşya, giyim eşyası ve dokumanın büyük bölümü ihraç edilir. 1970'lerden sonra ilaç, hassas aletler ve elektronik araçlar gibi gelişmiş bir teknoloji gerektiren sanayi dalları gelişmeye başlamıştır.

1991'de 89 milyar kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin yaklaşık yarısı ithal petrolden, geri kalanının büyük bölümü Tayvan Enerji Şirketi'nin kurduğu nükleer santrallardan, küçük bir bölümü de yerel yakıtlardan elde edilmektedir.

Grevin yasak olduğu Tayvan'da hükümetin tanıdığı tek işçi sendikası 1948'de Nanjing'de kurulmuş olan Çin İşçi Federasyonu'dur. İşsizlik oranı çok düşüktür.

Yaklaşık 20.000 km uzunluğunda bir karayolu ağına sahip olan Tayvan'da yolların yaklaşık yüzde 85'i kaplanmıştır; demiryollarının uzunluğu 4.800 km'yi bulur. T'aoyüan ve Kao-hsiung'da uluslararası havalimanları vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. 1947'de kabul edilen ve 1949'da yürürlüğe giren anayasa uyarınca Tayvan'da parlamenter sistemle başkanlık sistemini birleştiren bir yönetim biçimi yürürlüktedir. Yürütme erki cumhurbaşkanının elindedir. Hemen hemen sınırsız yetkilerle donatılmış olan cumhurbaşkanı altı yıl için Ulusal Meclis tarafından seçilir; üyeleri altı yılda bir yapılan seçimlerle belirlenen Ulusal Meclis'in bir başka görevi de gerektiğinde anayasada değişiklikler yapmaktır. Merkezî hükümet yürütme, yasama, yargı, sınav ve denetim konseylerinden (*yüan*) oluşur. Kabine işlevini gören Yürütme Konseyi'nin başında cumhurbaşkanı tarafından atanan başbakan bulunur. En yüksek yargı organı olan Yargı Konseyi ülkenin adli sisteminden sorumludur. Yasama Konseyi üyelerinin çoğu bu göreve ömür boyu atanmış kişilerden oluşur. Denetim Konseyi hükümet dairelerini denetlemekle görevlidir. Sınav Konsey devlet memurluğu giriş sınavlarını düzenler.

Tayvan'ın başlıca siyasal partisi, 1949'dan bu yana iktidarda olan Kuomintang'dır(*).

TAYVAN

Kültürel kurumlar ile basın ve yayın organları Kuomintang'ın denetimindedir. Ülkedeki en güçlü makam olan Kuomintang başkanlığı, gelenekler uyarınca cumhurbaşkanınca yürütülür. 1990'ların başlarında demokratikleşme yolunda bazı adımlar atılmış ve muhalefet partileri meclise temsilci sokmayı başarmıştır.

Tayvan'da yaşlılık, annelik, hastalık ve iş kazası yardımlarını kapsayan ve daha çok işverenlerce finanse edilen bir sosyal sigorta sistemi yürürlüktedir. Sağlık hizmetlerinin genelde iyi durumda olduğu Tayvan'da ortalama yaşam süresi (1990'da erkeklerde 71,3 yıl, kadınlarda 76,8 yıl) gelişmiş ülkelerinkine yakın bir düzeydedir. Kentleşmeyle birlikte konut sorunu ortaya çıkınca, hükümet konut yapımına hız vererek bunları düşük faiz ve uzun vadeyle satışa çıkarmıştır.

Nüfusun yaklaşık yüzde 90'ının okuryazar olduğu Tayvan'da 6-15 yaşlar arasında öğretim zorunlu ve parasızdır. Ülkede 100'den fazla yükseköğretim kurumu vardır. Devlete ait yükseköğretim kurumlarının başlıcaları Taipei'deki Ulusal Tayvan Üniversitesi (1928) ve T'aichung'daki Ulusal Zhong Xing Üniversitesi ile Kao-hsiung'ta yer alan ve Ulusal Sun Yat-sen Üniversitesi olarak da bilinen Ulusal Zhongshan Üniversitesi'dir (1980).

Kültürel yaşam. Tayvan'da geleneksel Çin kültürü korunmakta ve canlandırılmaya çalışılmaktadır. Hükümet resim müzik, seramik eşya yapımı ve kaligrafi gibi geleneksel sanatları korumak amacıyla yarışmalar açmakta, konserlere ve gösterilere mali destek sağlamaktadır. Ayrıca, ülkede geleneksel Çin ve Tayvan operalarından örnekler sunan gezici gruplar vardır; büyük ölçüde Çin operasına dayanan Tayvan operasında Fujian Çincesi yerine Mandarin Çincesi kullanılmaktadır. Tayvan, Çince çizgi film yapımında Hong Kong'la rekabet edebilecek duruma gelmiştir. Ulusal Saray Müzesi'nde eski Çin resmi, heykeli, porseleni ve çanak çömleğinden örnekler içeren zengin bir koleksiyon sergilenir. Ülkedeki öteki önemli müzeler Ulusal Tarih Müzesi ile adanın doğa tarihine ilişkin bilgiler veren örneklerin bulunduğu Tayvan Bölge Müzesi'dir.

Tayvan'da yaklaşık 30 günlük gazete ile 1.500 dergi yayımlanır. Hükümet gazete ve dergileri kapatma ve toplatma yetkisine sahiptir. Ülkede yaklaşık 160 radyo istasyonu ile üç televizyon istasyonu vardır.

Tarih. Çinliler Tayvan Adasının varlığını daha 7. yüzyılda öğrenmiş olmalarına karşın 17. yüzyılın ilk yarısına değin adada kalıcı bir yerleşme kuramadılar. Uzun yıllar Japon ve Çinli korsanlarca bir üs olarak kullanılan adaya 1590'da Portekizliler ulaştı. Buraya "güzel ada" anlamına gelen Formosa adını veren Portekizliler adada yerleşmeler kurmak için birkaç girişimde bulundularsa da başarılı olamadılar. Adaya 1624'te Felemenkliler, 1626'da da İspanyollar yerleşti. Bir süre sonra adanın güneyi Felemenklilerin, kuzeyi de İspanyolların denetimi altına girdi. Felemenkliler 1646'ya doğru İspanyol yerleşimlerini ele geçirerek bütün adayı denetimleri altına aldılar. Mançular tarafından tahttan uzaklaştırılmış olan Ming hanedanı (1368-1644) yandaşları, 1661'de Zheng Chenggong'un önderliğinde anakaradan kaçıp adaya gelerek Felemenklileri bölgeden sürdüler. Anakarada Qing (Mançu) hanedanını (1644-1911/12) kurmuş olan Mançulara karşı sürülen muhalefetin üssü durumuna gelen adaya sonraki yıllarda başka Ming yandaşları da geldi ve adanın nüfusu kısa zamanda 200 bine ulaştı. 1683'te Mançular adanın denetimini ele geçirerek burayı Fujian yönetim bölgesine bağladılar.

1852'ye gelindiğinde Tayvan'ın nüfusu 2,5 milyona ulaşmış, adadan anakaraya pirinç ve şeker ihraç edilmeye başlamıştı. Tayvan 1886'da yönetim bölgesi statüsü kazandı. 1894'te Taipei yönetim bölgesinin merkezi ilan edildi. Ama, ertesi yıl Çin'in yenilgisiyle sonuçlanan Çin-Japon Savaşı'nın (1894-95) sonunda imzalanan Şimonoseki Antlaşması'yla (17 Nisan 1895) ada Japonya'ya bırakıldı.

Tayvan Japon yönetimi sırasında Japonya'nın pirinç ve şeker kaynağı durumuna geldi. Bu dönemde sulama kanallarının açılması, yeni yolların yapımı ve verimliliği artıran yeni yöntemlerin kullanımıyla tarımsal üretim büyük bir artış gösterdi. Japonlar 1930'larda ucuz hidroelektrik enerjisinden yararlanarak adada bazı sanayi tesisleri kurdularsa da, pirinç ve şeker Tayvan'ın başlıca ihraç malları olmayı sürdürdü.

Japonya'nın yenilgisiyle sonuçlanan II Dünya Savaşı'nın sonunda Tayvan, Milliyetçi Çin hükümetine bırakıldı (25 Ekim 1945). Milliyetçi hükümetin Japon yönetiminden kalma kurumları koruyarak adayı anakaraya kaynak sağlayan bir sömürge gibi görmesi halk arasında hoşnutsuzluklara yol açtı. 1947'de bu yönetimi protesto eden orta sınıf üyeleri anakaradan gönderilen kuvvetlerce katledildi.

1949'da Çin'de komünistlerin iktidarı ele geçirmeleri üzerine Çan Kay-şek önderliğindeki Milliyetçiler Tayvan Adasına kaçarak orada Çin Cumhuriyeti'ni kurdular. 1954'te Tayvan'la ABD arasında bir savunma antlaşması imzalandı ve Tayvan ABD'den askeri ve ekonomik yardım almaya başladı. 1958'de ÇHC'nin Tayvan'ın elindeki Quemoy ve Matsu adalarını bombalaması üzerine ABD olaya müdahale ederek bölgeye 7. Filo'yu gönderdi. 1960'larda ABD'den sağlanan yardımla Tayvan'da sanayi ve ticaret gelişmeye başladı. Ekonomik bir patlamanın yaşandığı bu dönemde Çan Kay-şek içişlerinin denetimini oğlu Chiang Ching-kuo'ya bıraktı. 1969'da başbakan yardımcısı, 1972'de de başbakan olan Chiang Ching-kuo Nisan 1975'te babasının ölümü üzerine Kuomintang'ın başkanlığını üstlendi; 1978'de cumhurbaşkanı oldu ve bu görevi ölene (1988) değin sürdürdü.

1971'de Tayvan Birleşmiş Milletler'den (BM) uzaklaştırıldı ve yerine ÇHC getirildi. 1972'de ABD başkanı Richard Nixon ÇHC'yi ziyaret etti; ertesi yıl ABD'yle ÇHC arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. Bu olay pek çok ülkenin ÇHC'yi tanımasına ve Tayvan'la olan ilişkilerini kesmesine yol açtı. ABD 1 Ocak 1979'da ÇHC'yi Çin'in tek yasal hükümeti olarak tanıdığını ve Tayvan'la olan ilişkilerini kestiğini açıkladı. Bununla birlikte aynı yıl, Tayvan'la ekonomik ve toplumsal ilişkilerin sürdürülmesini öngören Tayvan'la İlişkiler Yasası ABD Kongresi'nde kabul edildi ve Tayvan'a silah satışı sürdürüldü. Bu dönemde ÇHC Tayvan'a karşı daha uzlaşmacı bir politika izlemeye başladıysa da, Tayvan anakarayla ilişki kurmaktan kaçındı. Bununla birlikte 1980'lerde iki ülke arasında dolaylı ticari ilişkiler kuruldu.

Chiang Ching-kuo'nun yönetimi sırasında ülkede ilk kez resmî olmayan muhalefet partilerinin kurulmasına izin verildi ve 1949'dan beri yürürlükte olan sıkıyönetim 1987'de kaldırıldı. 1988'de Chiang Ching-kuo'nun ölümü üzerine yerine Lee Teng-hui geçti. Aralık 1989'da Tayvan'daki ilk çok partili genel seçim yapıldı. Bu seçimlerin sonunda Kuomintang iktidar partisi olmayı sürdürürken, ülkenin başlıca muhalefet örgütü olan Demokratik İlerlemeci Parti parlamentoya 21 üye sokmayı başardı.

Tayvan 1990'ların başlarında ekonomik gelişmesini sürdürürken demokratikleşme yolunda da bazı adımlar attı. 1991'de demokratikleşmenin önündeki en önemli engellerden birini oluşturan 1948 tarihli bir kararname yürürlükten kaldırıldı. Böylece 1947'den beri Ulusal Meclis ve Yasama Meclisi'nde bulunan yaşlı parlamenterlerin üyelik tekellerine son verilmiş oldu. Muhalefetteki Demokratik İlerlemeci Parti bu düzenlemeleri yeterli bulmayarak yaygın protesto gösterisi örgütledi ve meclisi boykot etti. Ayrıca ÇHC üzerindeki bütün hak iddialarından vazgeçilmesini ve bağımsız Tayvan Cumhuriyeti'nin kurulması için halk oylamasına gidilmesini istedi. Aralık 1991'deki Ulusal Meclis seçimlerinde ezici bir zafer kazanan Kuomintang, ertesi yıl yapılan Yasama Konseyi seçimlerinde oy kaybına uğradı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak*. ANAYİLLIK.

Tayvan Boğazı, Çince TAIWAN HAIXIA, Wade-Giles yazımında TAI-WAN HAI-HSIA, FORMOZA BOĞAZI olarak da bilinir, Büyük Okyanusun batı kesiminde, Çin'in Fujian yönetim bölgesi (*sheng*) ile Tayvan Adası arasında boğaz. Genişliği 160 km, derinliği ise yaklaşık 70 m'dir. Güney ve Doğu Çin denizleri arasında güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan boğazda Tayvan'a bağlı P'enghu Adaları yer alır. Boğazdaki başlıca limanlar Çin'deki Xiamen ve Tayvan'daki Kao-hsiung'dur.

Tayyar Mehmed Paşa (ö. 23 Aralık 1638, Bağdat), Osmanlı sadrazamı. Bağdat'ın alınmasında önemli rol oynamıştır.

Nasuh Paşa'nın kethüdalığında yetişen ve Bağdat kuşatmasında ölen Uçar Mustafa Paşa'nın (ö. 1625) oğluydu. Çeşitli yerlerde sancakbeyliğinde bulunduktan sonra Diyarbakır beylerbeyi oldu. IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Diyarbakır beylerbeyliğinin yanı sıra Musul muhafızlığını da üstlendi. Bu görevi sırasında sadrazamlığa getirildi (Ağustos 1638). Bağdat kuşatması uzayınca IV. Murad'ın isteği üzerine serdengeçtilerin başına geçerek Bağdat Kalesi'ne bir saldırı başlattı. Kalenin önemli burçlarını ele geçirerek kentin düşmesinde önemli bir rol oynadı. Çarpışmalar sırasında vurularak öldü.

Tayyare Apartmanları, asıl adı HARİKZEDEGÂN EVLERİ, bugün RAMADA OTELİ, İstanbul'da Laleli semtinde, Ordu Caddesi üzerinde apartman blokları. 1918'deki Fatih yangınında evlerini yitiren aileleri yerleştirmek amacıyla Evkaf Nezareti tarafından mimar Kemaleddin Bey'e yaptırılmıştır, 1922'de tamamlanan dairelerin bütün yangınzedelere yetişmeyeceği düşünülerek kiraya verilip gelirinin onlara dağıtılması yoluna gidilmişir. 1923'te apartmanlar belediyeye devredilmiş, 1926'da da Türk Hava Kurumu'na verilmiştir. 1955'te genel bir onarımdan geçirilmiş, 1986-87 yıllarında baştan aşağı yenilenerek otele çevrilmiş, 1988 başlarında Ramada Oteli olarak hizmete açılmıştır.

Tayyare Apartmanları dikdörtgen bir arsanın dört köşesine yerleştirilmiş dört bloktan oluşur. Bunların arasında birbirini dikine kesen iki iç sokak vardır. Beş tam, bir çatı katı bulunan blokların ortaları avluludur ve katlara bu avlulardaki birer çift merdivenle ulaşılır. Dairelere, katlarda avluyu dolanan galerilerden girilir. Her katta çeşitli büyüklükte sekiz daire, apartmanların tümünde

toplam 124 daire vardır. Çatı katı ortak kullanılacak çamaşır yıkama ve kurutma yeri olarak düzenlenmiştir.

Tayyare Apartmanları betonarme iskelet sistemiyle yapılmıştır. Ama dış cepheleri o dönemde geçerli olan yeni-klasik Osmanlı üslubunda düzenlenmiştir. Yapı böylece, cumbaları, alt katındaki dükkânların ve orta kat pencerelerinin üstünü geçen kemerleri, geniş saçakları, çatı çıkıntılarının dalgalı çizgileriyle hemen karşısında bulunan Osmanlı baroğu üslubundaki Laleli Camisi'nin genel havasıyla da uyuşmaktadır.

Bugün işlevi değişmiş de olsa Tayyare Apartmanları, İstanbul'daki ilk betonarme yapı ve ilk çok katlı toplu konut olma bakımından Türk mimarlık tarihinde önemli bir yer tutar.

Taza, Fas'ın ortakuzey kesiminde kent. Rif Dağlarının güneyinde yer alan kent bir dağ vadisine bakan iki ayrı yerleşmeden oluşur. Deniz düzeyinden 585 m yüksekliktekî eski kent (*medine*) sularla çevrilidir; 1920'de Fransızlar tarafından kurulan yeni kent ise deniz düzeyinden yaklaşık 500 m yükseklikteki verimli bir ovanın üzerinde yer alır. Bölgede bulunan fosil kalıntıları, insanların daha Paleolitik Çağda buradaki mağaralarda yaşadıklarını göstermektedir. 7. yüzyıl sonundaki Arap istilası sırasında Taza'yı kuran Miknasa Berberileri 790'da İdrisilerle ittifak kurdular; daha sonra da el-Kayrevan'daki Fatımilerle birleştiler. Taza 1074'te Murabıtların, 1132'de de Muvahhidlerin eline geçti. 1248'de Merinilere geçen kent, 1914'te Fransızların yönetimine girdi. Eski kentte, camiler ve 14. yüzyıldan kalma bir medrese yer alır. Nüfus (1982) 77.216.

tazı, çok hızlı koşan, avı koku alma duyusundan çok keskin gözleriyle izleyen, ince ve uzun gövdeli birçok köpek soyunun ortak adı. Tazıların kökeni son derece eskidir. İÖ 3000'lerden kalan bir Eski Mısır mezarında tazı figürüne rastlanmıştır. Bu köpeklerin genellikle başları dar, boyunları uzun, göğüsleri geniş, arka bacakları uzun ve kaslı, kuyrukları ince ve uzundur. Tazı denince akla ilk gelen, en yaygın ve en iyi

İngiliz tazısı
Sally Anne Thompson—EB Inc

bilinen soy, İngiltere'de büyük ilgi gören köpek yarışlarında(*) ünlendiği için İngiliz tazısı olarak tanınmaktadır. Yeryüzünün bu en hızlı köpekleri saatte yaklaşık 60 km'ye varan bir hızla koşabilmektedir. İngiliz tazısının omuz yüksekliği 64-69 cm, ağırlığı 27-32 kg'dır. Kısa tüylü postu çeşitli renklerde olabilir. En çok tavşan avında kullanılır.

İtalyan tazısı, büyük olasılıkla İngiliz tazısından türetilmiş bir süs köpeği soyudur. Varlığı 2 bin yılı aşkın bir süredir bilinen İtalyan tazısı öbür tazı soylarının çoğu gibi uzun yıllar soyluların en gözde köpekleri arasına girmiştir. İtalyan tazısı İngiliz tazısının küçük bir benzeridir. Omuz yüksekliği genellikle 25 cm'yi ağırlığı ise 5 kg'yi aşmaz.

Öbür tanınmış tazı soyları için *bak.* Afgan tazısı; basenji; Rus tazısı; Saluki.

tazı yarışı *bak.* köpek yarışı

tazir, İslam fıkhında, had(*) ve kısas(*) gerektirmeyen suçlara verilen ceza. Tazir cezasının niteliği ve ölçüsü saptanmamış, suçun niteliğine göre saptanması yargıcın yetkisine bırakılmıştır.

Tazir cezaları hak sahiplerine göre çeşitli sınıflara ayrılır. Buna göre bazı tazirler (örn. farz olan bir ibadeti yerine getirmeyen kişinin cezası) salt Tanrı (kamu) hakkı olarak, bazı tazirler de (örn. bir çocuğun ikinci bir kişiye karşı işlediği suçun cezası) kişisel hakların ihlali nedeniyle uygulanır. Hem Tanrı hakkının, hem de kişi hakkının söz konusu olduğu tazirlerde ikî haktan biri daha baskın olabilir. Doğrudan kişi hakkı olarak uygulanan tazirlerle kişi hakkının baskın olduğu tazirlerde yargılama yalnızca hak sahibinin isteğine bağlıdır. Böyle bir davada yargıcın davayı düşürme ve bağışlama yetkisi yoktur. Tanrı hakkına dayalı tazirlerde ise suçlu ve toplum için bir yarar görülürse yargıcın bağışlama yetkisi vardır. Kişi hakkı olan tazirler suçun tekrar edilmesi durumunda tekrarlanır. Buna karşılık Tanrı hakkı olan tazirlerde aynı suç birkaç kez işlenmiş olsa da tek ceza verilir. Tanrı hakkının ihlali anlamına gelen bir suça tanık olan Müslüman, suça engel olmakla yükümlüdür. Kul hakkında ise böyle bir yükümlülük yoktur.

Had ve kısastan farklı olarak tazirlerde yargıçlara geniş bir takdir hakkı tanınmış, sakatlanma ve kazalarda tazmin öngörülmüş, eğitim amacı taşıdığı için çocuklara da ceza uygulanmıştır. Tazir kırbaç, hapis, sözlü uyarı ve azarlama olarak uygulanır.

taziye (Arapçada "başsağlığı"), Şiilerin, Kerbela Olayı'nı(*) anmak üzere düzenledikleri tören. Muharrem ayının ilk günlerinde başlar ve genellikle onuncu günü (Aşure Günü) biter. Taziyenin belli bir biçimi ya da dili yoktur. Bu günü anmak için oynanan seyirlik oyunlar genellikle Farsça olmakla birlikte Arapça ve Türkçe uyarlamaları da vardır.

Şii toplumlarda Muharrem ayı, siyah çadırların kurulması ve törenlere katılanların yas giysileri giymesiyle karşılanır. Ayın ilk dokuz gününde, önde gelen din adamları Hz. Hüseyin'in yaşamını ayrıntılarıyla ve büyük bir duygusallıkla anlatırlar. Sokaklarda yapılan geçit törenlerinde erkekler kimi zaman vücutlarında yaralar açacak biçimde dövünürler. Onuncu gün tören alayı Hz. Hüseyin'in tabutunu simgeleyen bir tabut taşır.

Taziyede, genellikle Hz. Hüseyin'in yaşamını, Kerbela Olayı'nı, ayrıca peygamberler tarihini ve hicreti vb anlatan 40-50 bağımsız kısa oyun sergilenir. Hz. Hüseyin'in yaşamından sahneler gerçekçi bir tarzda oynanır. Bu bölümün geleneksel tören alayına 18. yüzyıl sonu ya da 19. yüzyıl başında eklendiği sanılır.

tazmin, divan edebiyatında, bir şairin kendi şiiri içine başka bir şairin dize ya da beytini alması. Genel olarak alıntı yapılan şairin adının belirtilmesi gerekir; ama çok bilinen ve tanınmış bir dize ya da beyit söz konusuysa bu kurala uyulmayabilir. Tazminler daha çok gazel ve kasidelerde görülür.

tazminat, hukukta, bir başkasının yol açtığı kayıp ya da hasara karşılık olarak alınan bedel. Çoğu hukuk düzeninde tazminatın amacı, kayıp ya da hasarla uğranan zararın karşılanmasıdır. Eski çağlarda verilen bir zarar "göze göz, dişe diş" (kısas) anlayışıyla ödettirilirdi. Bu öç alma yönteminin haksızlıklara yol açan ilkelliği ve maddi ilişkilerde para kullanımının yaygınlaşması, anlaşmazlıkları tazminat ödeme yoluyla çözme anlayışının gelişmesini sağladı.

Tazminat genellikle sözleşmelere uyulmaması ya da haksız eylemle zarar verilmesi gibi durumlarda ödenir. Taraflardan biri sözleşme hükümlerine uymadığında, öteki taraf üç tazminat türünden birini isteyebilir: Karşı tarafa verilmiş mal, hizmet ya da parayı geri alma, sözleşmenin getireceği kazançları da kapsayan ve sözleşme hükümleri yerine getirilmiş gibi bir sonuç yaratan beklenti tazminatı ve yapılan harcamalarla sözleşmenin yerine getirileceği düşünülerek girişilen yükümlülükleri karşılamayı sağlayan güven tazminatı. Güven tazminatı, sözleşme yapıldığında her iki tarafın da bekleyebileceği sonuçlarla sınırlıdır. Bu tazminat türleri, çeşitli biçimlerde bir araya getirilebilir. Zarar gördüğünü ileri süren tarafın, sözleşmenin yerine getirilmesiyle elde edebileceğinden daha kazançlı çıkması esastır.

Haksız eylemle verilen zarara karşılık olarak alınan tazminatlarda bir eylem sonunda ortaya çıkabilecek "doğal ve olası" zararların karşılığı para olarak ödenir. Gerçekte nelerin "doğal ve olası" zararlar verebileceğini belirlemek güçtür. Örneğin bir kazada tazminatı belirlemek için genellikle şu noktalar göz önüne alınır: Yaralanma yüzünden yitirilen zaman süresince elde edilecek gelir, hastane ve doktor gibi sağlık harcamaları ve yaralananın çektiği acı. Bazı hukuk sistemlerinde tek bir eylemin yol açtığı bir zarara karşılık olarak yalnızca tek bir tazminat istenebileceğinden, bu tazminatın yaralanma yüzünden ileride doğabilecek zararları da kapsaması gerekir. Geleceğe ilişkin kestirimler olmaktan öteye gitmemekle birlikte bu konuda çalışma gücünün azalması, gelecekteki sağlık giderleri ve çekilecek acılar gibi hususlar esas alınır.

Kişisel zararlarda ve öbür haksız eylemlerde, kişinin söz konusu olayı yaşamaması durumunda nasıl bir konumda bulunacağı dikkate alınır ve buradan hareketle uğranan kayıpları karşılayacak bir para alınır. Kişiyi eski konumuna getirmenin güçlüğü nedeniyle, mala yönelik zararlarda uğranan kayıpları belirlemek daha kolaydır. Karşılığında tazminat istenen zarar bir sözleşme hükümlerine uyulmamasından doğuyorsa, zarar gören taraf sözleşmeye uyulduğunda elde edeceği kazancı karşı taraftan ister.

Zararla ilgili konular dışında da tazminat istenebilir. Örneğin mahkeme belli bir tarihte belli bir tazminat ödenmesine karar vermiş ve bu tazminatın ödenmesi gecikmişse yeni bir tazminat istenebilir. Bazı hukuk düzenlerinde avukat harcamaları da davayı kaybeden tarafa ödettirilebilir. Zarara yol açan eylem ihmal ya da kasıttan kaynaklanıyorsa, mahkeme zarar tazminatının yanında ceza tazminatı da ödenmesini kararlaştırabilir.

Türk hukukuna göre zararın tazmin edilmesi biçimini belirleme hususunda yargıcın takdir hakkı vardır. Zararı kanıtlama yükümlülüğü davacıya düşer. Haksız eylemden doğan tazminat davası, zarar gören kişinin, zararı ve onu yapanı öğrendiği tarihten başlayarak bir yıl ve her durumda zararı doğuran eylemin yapıldığı tarihten başlayarak 10 yıl geçmesiyle zamanaşımına uğrar.

Tazult-Lambèse, eskiden LAMBAESIS, Cezayir'in Betna ilinde (*vilaye*) Roma döneminden kalma kalıntılarıyla ünlü kasaba. Konstantin kentinin güneybatısında, karayoluyla bu kente 128 km uzaklıktadır.

Kasabadaki Roma kalıntıları arasında iki zafer takı, tapınaklar, bir sukemeri, bir amfitiyatro, hamamlar ve birçok ev bulunur. Kuzey Afrika'yı savunmakla görevli 3. Lejyon İS 123-129 arasında yöreye taşınmıştır. İS 268'den kalma bir *praetorium* (karargâh merkezi) bugünkü kasabanın güneyinde bulunan kalıntılara egemen konumdadır. Eskiden bölgede bulunan Lambaesis kenti, Marcus Aurelius döneminde (İS 161-180) kent statüsü kazandı; İmparator Septimius Severus'un döneminde de (İS 193-211) Roma'ya bağlı Numidya eyaletinin merkezi oldu. İS 392'de 3. Lejyon'un bölgeden ayrılmasından sonra eski önemini yitirmeye başladı.

Bugünkü yerleşme 1848'de, çevredeki verimli toprakları işlemek üzere bölgeye gelen göçmen Fransızlarca kuruldu. 1852'de burada Fransız siyasi sürgünleri için büyük bir hapishane yapıldı. Nüfus (1977) kasaba, 8.210; bucak, 9.314.

Tcherepnin, Alexander (Nikolayevich), ALEKSANDR ÇEREPNİN olarak da yazılır (d. 21 Ocak 1899, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 29 Eylül 1977, Paris, Fransa), Rus asıllı ABD'li piyanist ve besteci. Romantizmle modern deneyselciliği (örn. bir dokuznotalı ses dizisi ve karmaşık ritimlerle yaptığı uygulamalar) özgün bir üslupta birleştirmiş, küçük formlardaki yapıtlarında Rus ve Çin motiflerinden yaygın biçimde yararlanmıştır.

Besteci Nikolay Nikolayeviç Çerepnin'in oğluydu. Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1937'de Çinli piyanist Ming Lee'yle evlendi; onunla birlikte konserler verdi. 1934-37 arasında Çin ve Japonya'ya geziler yaptı. Bu arada, Japon ve Çinli bestecilerin yapıtlarını yayımlamak üzere Tokyo'da bir şirket kurdu. 1949-64 arasında Chicago'daki DePaul Üniversitesi'nde ders verdi. Opera, bale, orkestra, piyano ve oda müziği yapıtları bulunan Tcherepnin'in önemli çalışmaları arasında *The Farmer and the Fairy* (1952; Çiftçi ve Peri) operası, *La Femme et son ombre* (1948; Kadın ve Gölgesi), *Le Pavillon d'Armide, Narciss et Echo* ve *The Masque of the Red Death* (Kızıl Ölümün Maskesi) baleleri ile armonika ve orkestra için konçertosu sayılabilir.

Tcherepnin, Nikolay Nikolayevich *bak.* Çerepnin, Nikolay (Nikolayeviç)

Tchibanga, Gabon'un güneybatısında kent. Nyanga Irmağının kuzey yakasında, Mouila, Ndendé ve Mayumba'dan gelen yolların kesiştiği noktada yer alır. Kentin 340 km kuzeybatıdaki Port-Gentil'le düzenli havayolu bağlantısı vardır. Gabon'da 1945'te başlatılan pirinç üretimi eski bir pazar merkezi olan kentin çevresinde yoğunlaşmıştır. Bölgede yetiştirilen öteki ürünler yerfıstığı ve manyoktur. Tchibanga'da bir çırçır fabrikası ve mermer işleme atölyeleri, 53 km kuzeydeki Moabi'de ise bir palmiye yağı fabrikası vardır. Kentte keresteciliğin önemi artmaktadır. Güneybatıda demir cevheri yatakları bulunmuştur. Tchibanga'da devlete ait bir ortaöğretim kurumu, bir sağlık merkezi ve bir Katolik kilisesi vardır. Nüfus (1985 tah.) 53.500.

Tchicaya, U Tam'si, asıl adı GÉRARD FÉLIX TÇHICAYA (d. 25 Ağustos 1931, M'pili, Brazzaville yakınları, Fransız Ekvator Afrikası [bugün Kongo] - ö. 21 ya da 22 Nisan 1988, Bazancourt, Oise, Fransa), galip gelenle ezilen arasındaki ilişkiyi irdelediği yapıtlarıyla tanınmış, Fransızca yazan Kongolu şair.

Babası Fransız Ulusal Meclisi üyesiydi. Tchicaya, ortaöğrenimini Orléans ve Paris'te tamamladı. Belçika Kongosu bağımsızlığına kavuşunca, yeni bir günlük gazetenin genel yayın yönetmenliğini yürütmek üzere Léopoldville'e (bugün Kinşasa) gitti, ama gazete bir hafta sonra kapandı. Tchicaya 1980'den sonra Paris'te UNESCO'da çalıştı.

Gerçeküstücülüğün ve Paris'te yaşayan Siyah yazarların öncülüğünde gelişen Siyah edebiyat akımının etkisinde kalan Tchicaya'nın şiir kitapları arasında *Le Mauvais Sang* (1955; Kötü Kan), *Feu de brousse* (1957; Çalılıkta Yangın), *A Triche-Coeur* (1958; Sahtekâr Yürek), *Epitomé* (1962), *Le Ventre* (1964; Karın), *Arc musical* (1969; Müzik Yayı), *Selected Poems* (1970; Seçme Şiirler) ve *La Veste d'intérieur* (1977; İçsel Yenilgi) sayılabilir. Şiirleri dışında Afrika halk masallarından oluşan *Légendes africanies* (1969; Afrika Efsaneleri) adlı bir kitabı vardır.

Tchicaya şiirlerinde çok zengin ve değişik imgelerle bugünkü Afrika'nın parçalanmış mirasını ele alır ve bu parçalanmışlığı Katolik Kilisesi'nin, Fransız sömürgeciliğinin ve eğitimin etkilerine bağlar. Sözlü Afrika edebiyatında olduğu gibi tekrar tekrar kullandığı ürkütücü ve şaşırtıcı simgeleriyle yaşam üzerine kapsamlı yorumlarda bulunur.

Tczew, Polonya'nın ortakuzeyinde, Gdańsk ilinde (*województwo*) kent. Vistül Irmağının kıyısında, ırmağın ağzından 30 km içeride yer alır. Gdańsk'a bağlantısı olan başlıca ırmak limanlarındandır; demiryoluyla da Varşova, Gdańsk, Bydgoszcz ve Chojnice'ye bağlıdır. Tczew'de tersaneler ve demiryolu atölyeleri vardır. 1252'de, bugün kentin bulunduğu yerde Pomeranyalılar tarafından bir kale kuruldu ve çevredeki yerleşmelere yerel yönetim hakları tanındı. 1282'de Polonya'ya bağlanan kent, 1308-1466 arasında Töton Şövalyeleri'nin yönetimi altında kaldı. 1772'de Prusya'nın denetimine girdiyse de 1919'da Polonya'ya geri verildi. 1857'de demiryolunun kente ulaşmasından sonra Tczew'de, bir bölümü bugün de ayakta duran Avrupa'nın ilk ve en büyük makaslı köprülerinden biri inşa edildi. Nüfus (1989 tah.) 58.400.

te (Çincede "erdem" ya da "gizilgüç"), Taoculukta mutlak gerçeklik olan *Tao*'nun gizilgücü. Konfüçyüsçülükte ise içsel iyiliğin ve başkalarına karşı saygılı davranışın erdemi olarak görülür ve Konfüçyüs'ün toplumsal ve siyasal düzensizliklere karşı önerdiği çözümü oluşturur. Taocu *te* kavramı da "erdem" anlamını içermekle birlikte Taoculara göre bu, Konfüçyüsçülüktekinden farklı, üstün bir erdemdir.

Tao'nun etkinliği olarak *te* tüm varlıklarda bulunur ve örneğin tohumun hiç güç harcamadan ağaca dönüşmesini sağlar. Dolayısıyla görünmez *Tao*'nun görünür yanını oluşturur. Taocu klasiklerden *Tao-te Ching*'de(*) insanın maddi varlığının bilinçdışı işleyişi olarak tanımlanır. Bu içsel sürece uyum sağlayan kişi, zaten karşı koyamayacağı doğa güçleriyle uyumlu yaşar. İnsan tutkularından arındığı, yaşamında yarışma ruhu yerine doğallığı ve kendiliğindenliği (*ziran*) benimsediği zaman içindeki *te* de gelişmeye başlar. Bunun sonucunda insan iki tür güç kazanır. Bunlardan birincisi toplumsal düzen içinde başkalarının da benzer bir yolu seçmesine yol açan insanları etkileme gücüdür. İkincisi ise içsel bir aydınlanmayla evrenin temelindeki birlik ilkesinin daha çok bilincine varabilme gücüdür.

Te Anau Gölü, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının güneybatı kesimindeki Güney Göllerinin en büyüğü. Yaklaşık 61 km uzunluğunda ve 9,5 km genişliğinde olan göl 344 km²'lik bir alanı kaplar. Gölün batıdaki dört uzantısı, Worsley Kolu ve Kuzey, Orta ve Güney fiyortları olarak bilinir. Clinton ve Eglinton ırmaklarıyla beslenen göl 3.302 km²'lik bir havzanın sularını toplar. Buzul aşındırması sonucunda derinleşmiş bir vadide, deniz düzeyinden 209 m yükseklikte yer alan gölün en derin yeri 276 m'dir. Te Anau Gölünün fazla sularını Waiau Irmağı boşaltır. Batısında ormanlık dağlar, doğusunda ise tarım alanları bulunan gölün kıyıları turizm ve balıkçılık açısından önem taşır; bu etkinlikler özellikle Te Anau kasabasında yoğunlaşmıştır. 1852'de C.J. Nairn ve W.J. Stephen tarafından keşfedilen gölün haritası 1863'te çıkarıldı. Batı kıyılarında mağaralar bulunan gölün adı büyük olasılıkla, Maori dilinde "girdaplı suyun mağarası" anlamına gelen Te Ana-au sözcüğünün kısaltılmış biçimidir. 1948'de gölün batı kıyısında, o dönemde soyunun tükendiği sanılan takahe adlı uçamayan iri kuş türüne rastlanmıştır.

Te Deum laudamus (Latincede: "Tanrım Sana Övgüler Olsun"), TE DEUM olarak da bilinir, Hıristiyanlıkta, dinsel törenlerde Tanrı ve Hz. İsa için söylenen Latince ilahi. İlahiyi ilk kez Aziz Augustinus'un vaftiz töreninde Augustinus ile Aziz Ambrosius'un doğaçlama yoluyla karşılıklı söylediklerine inanılır. Ama 5. yüzyıl başlarında yaşamış Remesiana piskoposu Niketas'ın yapıtı olduğu yolundaki kanıtlar daha güçlüdür. Günümüzdeki biçimiyle Tanrı'ya ve Hz. İsa'ya seslenen iki eşit bölümden oluşur. İki bölüm arasında Kutsal Ruh'un anıldığı bir dize vardır. İlahinin sonunda ise bir dua yer alır. Bu yapısı da Te Deum'un Ariusçuluğun Hz. İsa'nın doğasıyla ilgili tartışmaları başlattığı 4. yüzyıl koşullarını yansıtır. İlahinin büyük bölümü geleneksel iman ikrarlarından oluşur. Te Deum birçok ilahinin tersine düzyazı formundadır. Gregorius öncesine ve sonrasına özgü değişik dinsel ezgilerin özelliklerini taşır. Henry Purcell, Ralph Vaughan Williams ve Benjamin Britten gibi İngiliz bestecilerce çokseslendirilen ilahinin George Frideric Handel, Hector Berlioz, Zoltán Kodály, Anton Bruckner ve Antonín Dvořák'a ait besteleri de vardır.

Te Kanawa, Dame Kiri (Janette) (d. 6 Mart 1944, Gisborne, Kuzey Adası, Yeni Zelanda), dünyaca ünlü Yeni Zelandalı opera sanatçısı.

Beş yaşındayken Tom ve Nell Te Kanawa tarafından evlat edinildi. Auckland'daki bir Katolik kız okulunda öğrenim gördü. Rahibelerinden biri ünlü bir şan öğretmeni olan bu okulu bitirdikten sonra Yeni Zelanda'daki ve Avustralya'daki çeşitli şan yarışmalarını kazandı. Çok geçmeden popüler bir şarkıcı oldu ve ilk plak çalışmalarını gerçekleştirdi. 1966'da Londra Opera Merkezi'nde öğrenim görmeye başladı.

Londra'daki Covent Garden'da ve Kraliyet Opera Binası'nda soprano rollerini üstlendiği operalarla sahneye çıkan Te Kanawa, bu operalardaki başarılarıyla ve Sir Colin Davis ve Sir Georg Solti gibi orkestra yönetmenlerinin desteğiyle 1970'lerde bir yıldız durumuna geldi. İlk büyük başarısını, 1971'de Mozart'ın *Le Nozze di Figaro* (*Figaro'nun Düğünü*) adlı operasındaki Kontes rolüyle kazandı. Bunu Mozart'ın başka operaları ve Mimi rolünü canlandırdı-

ğı Puccini'nin *La Bohème*'i izledi. New York kentindeki Metropolitan Operası'nda ilk kez 1974'te Verdi'nin *Otello*'sunda Desdemona rolüyle sahneye çıktı ve çok beğenildi. 1981'de Galler prensi Charles'ın düğününde söylediği Handel'in "Let the Bright Seraphim"i televizyon yayını aracılığıyla 600 milyondan fazla bir seyirci kitlesi tarafından izlendi. Te Kanawa 1982'de Dame Commander of the Order of the British Empire unvanını aldı.

Te Sarayı, İtalyanca PALAZZO DEL TE, İtalya'da, Mantova yakınlarında, Dük II. Federigo Gonzaga'ya ait yazlık saray ve at çiftliği. Giulio Romano tarafından tasarlanmış ve inşa edilmiştir (y. 1525-35). Saraydaki bazı duvar freskleri de Giulio'ya aittir.

Saray ve içindeki duvar resimleri maniyerizm akımının en önemli örnekleri arasında sayılır. Ortasında bir avlu bulunan kare planlı sarayın başlıca odaları, tanrıların aşklarını betimleyen erotik fresklerle bezeli Psiche Salonu, Gonzaga'nın atlarının gerçek boyda resimlerinin yer aldığı Cavalli Salonu ve Olympos'a saldıran devlerin tanrılar tarafından geri püskürtülüşünü canlandıran sahnelerle yerden tavana donatılmış olan Giganti Salonu'dur. Saray günümüzde ziyarete açıktır.

Teach, Edward, THATCH olarak da yazılır, lakabı KARASAKAL (d. Bristol ?, İngiltere - ö. 22 Kasım 1718, Ocracoke Adası, Kuzey Carolina, Amerika), tarihin en ünlü korsanlarından biri. Amerikan folklorunun en ilginç kişilikleri arasında yer alır.

Bazı kaynaklara göre İspanya Veraset Savaşı (1701-14) sırasında düşman gemilere saldırma izni olan bir İngiliz ticaret gemisinde çalıştı. Korsan olarak adını ilk kez 1716'da duyurdu. Ertesi yıl ele geçirdiği bir Fransız ticaret gemisini 40 toplu bir savaş gemisine dönüştürdü ve gemiye "Queen Anne's Revenge" (Kraliçe Anne'in İntikamı) adını verdi. Virginia ve Carolina kıyılarıyla Antil Denizinde gerçekleştirdiği soygunlarla ün saldı. 1718'de Kuzey Carolina'daki bir koyda üs kurarak, Pamlico Boğazından geçen gemilerden haraç almaya başladı; Kuzey Carolina kolonisinin valisi Charles Eden'la ganimetleri paylaşmak üzere anlaştı. Carolinalı plantasyon sahiplerinin başvurusu üzerine Virginia vali yardımcısı Alexander Spotswood, bir İngiliz filosunu Teach'in peşine taktı. Yüzbaşı Robert Maynard yönetimindeki filo şiddetli bir çarpışmadan sonra Teach'i ölü olarak ele geçirmeyi başardı. Korsanın başı gövdesinden ayrılarak gemisinin kıçındaki çivadraya takıldı.

Görkemli siyah sakalı dışında Teach efsanesinin en çarpıcı öğesi bir yere gömülü olduğu söylenen, ama kimsenin bulamadığı ve büyük olasılıkla var olmayan defnesidir.

Teagarden, Jack, asıl adı JOHN WELDON TEAGARDEN (d. 20 Ağustos 1905, Vernon, Texas - ö. 15 Ocak 1964, New Orleans, ABD), geliştirdiği olgun üslup yaygın biçimde taklit edilen ABD'li caz trombonçusu.

Trombon çalmaya yedi yaşında başladı. Kendi kendini yetiştirerek Güneybatı'da çeşitli kentlerde trombon çaldı. 1927'de New York kentinde ilk plağını doldurdu. O tarihten sonra özgün anlatım tarzıyla ünlendi. 1939-47 arasında kendi caz topluluğunu yönetti. 1947-51 arasında Louis Armstrong'la birlikte çaldı; daha sonra kendi topluluğunu yeniden oluşturdu (1951-57). *Birth of the Blues* (1941; Blues'un Doğuşu) gibi filmlerde de rol alan Teagarden ayrıca Louis Armstrong'un törpülü, Bing Crosby'nin ise pürüzsüz sesi arasında yer alan, Güneyli üslubuna dayalı, etkileyici sesiyle olağanüstü bir caz şarkıcısıydı. Kardeşi Charlie Teagarden da bazen onun bazen de Paul Whiteman, Jimmy ve Tommy Dorsey ile Bob Crosby gibi ünlü müzikçilerin topluluklarında trompet çaldı.

Teague, Walter Dorwin (d. 18 Aralık 1883, Decatur, Indianapolis - ö. 5 Aralık 1960, Flemington, New Jersey, ABD), ABD'de endüstri tasarımcılığının meslek haline gelmesinde büyük rol oynayan tasarımcı.

1903-07 arasında New York Sanat Öğrencileri Birliği'nde öğrenim gördükten sonra dört yıl bir reklam ajansında çalışan Teague, daha sonra serbest endüstri tasarımcılığına başladı. 1926'da kendi şirketini kurarak sanayi ürünleri ve sergi tasarımları yapmaya koyuldu. 1927'de Eastman Kodak Company için iki fotoğraf makinesi tasarımlayarak ün kazandı. Şirket, yaşamının sonuna değin Teague'nün müşterisi olarak kaldı.

1930'da Teague'nün gerçekleştirdiği "Marmon 16" modeli otomobil tasarımı büyük ilgi topladı. 1930'ların sonlarında New York Dünya Fuarı ve San Francisco'daki Uluslararası Golden Gate Sergisi için pek çok tasarım gerçekleştirdi. İlgi çeken öbür tasarımları arasında demiryolu vagonları, büro makineleri ve otomotiv servis istasyonları da vardı. Teague, 1950'lerde Colorado'daki ABD Hava Kuvvetleri Akademisi'nin ve "Boeing 707" jet yolcu uçaklarının iç tasarımlarını da yaptı.

Başlıca yapıtları *Design This Day-the Technique of Order in the Machine Age* (1940; Günümüzün Tasarımı-Makine Çağında Düzen Tekniği), *Land of Plenty, a Summary of Possibilities* (1947; Bolluk Ülkesi, Bir Olanaklar Özeti) ve John Storck ile birlikte hazırladığı *Flour for Man's Bread, a History of Milling*'dir (1952; İnsan Ekmeği İçin Un, Değirmenciliğin Tarihi).

Teamsters Sendikası *bak.* Amerika Sürücüler, Şoförler, Depocular ve Yardımcıları Sendikası

Teasdale, Sara (d. 8 Ağustos 1884, St. Louis, Missouri - ö. 29 Ocak 1933, New York kenti, ABD), klasik bir yalınlık ve yoğunluk taşıyan kısa lirik şiirleriyle tanınmış ABD'li şair.

Özel okullarda öğrenim gördü ve bir refakatçinin eşliğinde birçok yer dolaştı. Sık sık gittiği Chicago'da Harriet Monroe'nun önderliğinde *Poetry* dergisi çevresinde bir araya gelen şairlere katıldı. Şair Vachel Lindsay'in aşkını reddederek 1914'te St. Louis'li işadamı Ernst Filsinger ile evlendi. 1929'da boşanarak New York kentine yerleşti. Orada, intihar edinceye değin yapayalnız yaşadı.

İlk kitabı *Sonnets to Duse and Other Poems*'ı (Duse'a Soneler ve Başka Şiirler) 1907'de kendi olanaklarıyla yayımlattı. Yapıtları, ilk kitabından başlayarak hep ilgiyle karşılandı. *Rivers to the Sea* (1915; Denize Akan Irmaklar) ile geniş bir okur kitlesine ulaştı. *Love Songs* (1917; Aşk Şarkıları) ile 1918'de Pulitzer Şiir Ödülü'nü kazandı. Ünlü şiiri "Let It Be Forgotten" (Bırak Unutulsun), *Flame and Shadow*'da (1920; Alev ve Gölge) yer aldı. *Dark of the Moon*'da (1926; Ayın Karanlığı) yer alan "An End"de (Son) görüldüğü gibi, tekniği ustalaştıkça şiiri daha yalın, daha çetin bir anlatım kazandı. Son kitabı *Strange Victory*'deki (1933; Tuhaf Zafer) şiirlerinin çoğu, ölümünün habercisi gibidir.

Teb, Eski Mısır dilinde VASE ya da VOSE, İÖ y. 22. yüzyıldan sonra NOVE ya da NUVE, eski çağların en ünlü kentlerinden biri ve eski Mısır İmparatorluğu'nun en parlak dönemindeki başkenti. Kahire'nin 670 km kadar güneyinde yer alır. Bir bölümünü bugünkü Luksor (el-Uksur) kenti kaplamaktadır. Eski Teb kenti yaklaşık 36 km²'lik bir alana yayılmıştı; büyük bölümü Nil'in doğu kıyısındaydı, batı kıyıda ise krallara ait mezar tapınaklarıyla bunlarda hizmet gören rahip, asker, zanaatçı ve hademelerin evlerinin bulunduğu "ölüler kenti" vardı.

Tarih. Yukarı Mısır'ın dördüncü eyaleti olan Vase'nin 4. sülaleden beri var olduğu bilinmektedir. Teb'de günümüze ulaşan en eski anıtlar, bölge valilerinin (*nomarkh*) Mısır'ı egemenlikleri altında birleştirdikleri 11. sülale dönemine (İÖ 2133-1991) tarihlenir. Teb bu dönemden sonra krallığın başkenti olmuş ve baştanrısı Amon'a ithafen Nove ya da Nuve (Amon'un Kenti) adıyla anılmıştır. Kente Yunanlıların verdiği Thebai adı ise, Luksor'un eski Mısır dilindeki karşılığı olan Taope'den gelir.

12. sülale döneminde (İÖ 1991-1786) kralık sarayı el-Feyyum'a taşındıysa da, Amon, onu kendi öz tanrıları sayan Mısır firavunlarının gözünde saygınlığını yitirmedi. Bu firavunlar Teb'de Amon adına tapınaklar inşa ettiler. İstilacı Hyksoslar bölgede belirgin bir varlık gösteremediler; on-

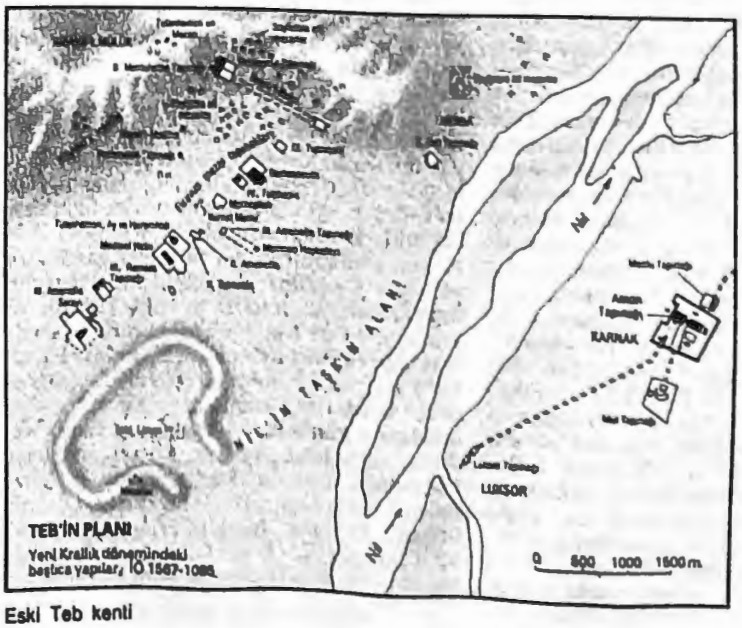

Eski Teb kenti

ları sonunda Mısır'dan çıkaranlar da Teb firavunları oldu (y. 1560). Bunu Teb'in görkemli zenginlik dönemi izledi. 18. sülale firavunları Teb'i yeni baştan kurarak başkent yaptılar; Asya'da ele geçirdikleri ganimetler ve Nübye'den aldıkları vergilerle kentteki tapınakları güzelleştirdiler. İÖ 15. yüzyılda Nil'in her iki kıyısında da parlak renklerle boyanmış ve bahçelerle çevrelenmiş büyük saraylar yükseldi. Yeni Krallık firavunları ırmağın doğu kıyısını görkemli tapınaklarla, batı kıyısını da bunları bile gölgede bırakan mezar tapınaklarıyla bezemek için adeta birbirleriyle yarışa girdiler. Kent İÖ y. 1400'de, kendisine bağladığı ülkelerin vergilerinin çoğunu Amon'a tapınak yaptırmaya harcayan III. Amenofis döneminde zenginliğinin doruğuna ulaştı. Onun oğlu Ahenaton'un egemenliğinde kısa süren kötü bir dönem yaşadı; sarayın gözünden düşen kentte Amon adına düzenlenen ayinler yasaklandı. Ama Teb, Tutanhamon'un bayındırlık girişimleriyle kısa süre sonra eski zenginliğine ve saygınlığına yeniden kavuştu. Bu yükseliş, yılın bir bölümünü burada geçiren I. Seti ve II. Ramses'in dönemlerinde de sürdü. Firavunların kentteki görkemli tapınaklarına yenileri eklendi. Eski kaynaklara göre III. Ramses, Amon tapınaklarına 86.486 köle ve zengin gelir kaynakları bağışlamıştı.

III. Amenofis'in mezar tapınağındaki Memnon Heykelleri
J. Allan Cash

Ama sonraki firavunlar zamanında Teb gerilemeye başladı; hükümetin bu dönemde ciddi boyutlarda bir ekonomik bunalıma düştüğü sanılır. IX. Ramses'in hükümdarlığı sırasında, İÖ y. 1121'de doğu yakası yöneticisinin batıdaki meslektaşını suçlaması üzerine yapılan bir dizi soruşturmada Teb'in batı nekropolündeki kral mezarlarının yağmalandığı ortaya çıktı. Yağmalanan firavun mumyaları oradan oraya taşındı, sonunda Amon rahipleri tarafından II. Amenofis'in mezarına ve Deyrü'l-Bahri'deki(*) bir kuyu mezara kondu. (Bu iki mezarın ortaya çıkarılması, modern arkeolojinin en önemli keşiflerinden biridir.) Teb'deki kötü yönetim kargaşalıklara da yol açtı; nekropol görevlileri arasında ayaklanmalar baş gösterdi. Yerel yönetim giderek Amon rahiplerinin eline geçti. Bu durum, Ramses sülalesinden son firavunun ölmesinden sonra Mısır'daki siyasal gücün Tanis'teki firavunla Teb'deki yüksek din görevlisi arasında paylaşılmasına yol açtı. Aile içi evlilikler ve evlat edinmeler, bu iki taraf arasındaki bağları daha da güçlendirdi. Tanis kral-larının kızları, büyük güç sahibi oldukları Teb'de "Tanrı Amon'un Karısı" sayıldılar.

Napata (Nübye) firavunları Teb'i kendilerine başkent yaptılar. Kentin Yunanlılar arasında büyük ünü vardı. Homeros yapıtlarında "yüz kapılı Teb"in zenginliklerini anlatıyordu. Ama Asurbanipal'e bağlı Asur birlikleri İÖ 661'de kenti yağmaladılar. Saisler yeniden inşa ettilerse de, Teb bir daha eski zenginliğine kavuşamadı. Strabon'un yaşadığı dönemde (İÖ 64/63 - İS 23'ten sonra) yalnızca eski tapınakları görmeye gelen ziyaretçilerin uğradığı küçük bir köy haline gelmişti.

Arkeoloji. Teb'deki kalıntıların Nil'in doğusunda olanları Karnak'taki(*) ve Luksor'daki(*) Amon tapınaklarıdır. Nil'in batısında uzanan nekropol bölgesinin kuzeyindeki Bibanü'l-Mülûk'ta(*) ve güneyindeki Bibanü'l-Harim'de(*) kral mezarları vardır. Bibanü'l-Mülûk'un hemen doğusundaki Deyrü'l-Bahri'de II. Mentuhotep'in, Kraliçe Hatşepsut'un (*bak.* Hatşepsut Tapınağı) ve III. Tutmosis'in mezar tapınakları yer alır. Bibanü'l-Harim'in güneydoğusundaki Medinet Habu'da(*) III. Ramses'in mezar tapınağı bulunur.

III. Amenofis'in mezar tapınağı, belki de bütün Teb tapınakları arasında en büyük ve en gösterişli olanıdır. Ama sonraki firavunlar tarafından hemen tümüyle harap edilen yapıdan günümüze yalnızca birkaç temel duvarı parçası, 9 m yüksekliğinde dev bir stel ve Memnon Heykelleri olarak bilinen iki büyük heykel ulaşabilmiştir. III. Amenofis'i betimleyen bu heykellerin her biri tek bir taş bloktan yontulmuştur ve taçlarıyla birlikte yükseklikleri 21 m'yi bulur. Kuzeydeki heykel, belirli günlerde şafaktan az sonra garip bir ses çıkarttığı için "şarkı söyleyen Memnon" adıyla bilinir ve adına özel kutlamalar yapılırdı. Roma imparatoru Septimius Severus döneminde heykelin kırık yerleri onarılmış, o da bundan sonra bir daha hiç "şarkı söylememiştir".

Deyrü'l-Bahri ile Nil arasındaki Kurna'da bulunan I. Seti tapınağının bir bölümü ayakta kalmış, ön avlusu ve giriş pilonu(*) ise yok olmuştur. Tapınağın bir bölümü Seti'nin babası olan I. Ramses'in mezar kültüne adanmış, ama ancak Seti'nin oğlu II. Ramses (Büyük) döneminde tamamlanabilmiştir. Tapınaktaki kabartmalarda II. Ramses betimlenmiştir.

Ramesseum adıyla bilinen II. Ramses'in mezar tapınağı nekropol bölgesinin aşağı yukarı ortasındadır. Büyük ölçüde harap olmuşsa da eski görkemini yitirmemiştir. Tapınağın dış pilonu firavunun Hititlere karşı yürüttüğü savaşları, iç pilonu ise Kadeş Savaşı'yla Bereket Tanrısı Min adına yapılan şenlikleri betimleyen canlı sahnelerle bezenmiştir. İç avludaki sütunlar firavunu Osiris kılığında gösteren büyük figürlerle kaplıdır. Birinci avludaki II. Ramses'i otururken canlandıran dev heykelin günümüze yalnızca parçaları ulaşabilmiştir. Heykelin tamam haliyle en az 18 m yüksekliğinde ve yaklaşık 1.000 ton ağırlığında olduğu sanılmaktadır. İkinci avlunun arkasındaki hipostil(*) Karnak'ta bulunan Amon Tapınağı'ndaki benzerini anımsatır. Bu hipostilin arkasında günümüze ulaşamayan başka sütunlu salonların ve bir kutsal mekânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Tapınağın çevresinde, tuğladan yüksek bir duvarla çevrili olarak, tapınak hizmetlilerine ait depo, ahır, atölye ve konut olarak kullanıldığı sanılan çok sayıda tonozlu yapı kalıntısı yer alır. Diodoros Sikeliotes, Ramesseum'u "Osymandias'ın Mezarı" diye tanımlamıştır.

Medinet Habu'da III. Ramses'in mezar tapınağının güneybatısında kalıntıları bulunan III. Amenofis ile Kraliçe Tiy'in sarayının bir zamanlar Teb'in batı yakasındaki en güzel yapılardan biri olduğu sanılır. Yapı gerçekte dört bölümden oluşur. Bunlardan biri "firavunun büyük karısı"na aittir. Firavun, karısının saltanat gemisiyle gezinti yapabilmesi için burada büyük bir göl yaptırmıştır.

Eski Mısır'da Teb'den başka büyük kentler de vardı; ama bunların hiçbirinden sonraki kuşaklara Teb'deki kadar zengin bir miras kalmamıştır. Teb'in tarihsel sahne ve yazıtlarla bezeli büyük tapınakları, duvarları günlük yaşama ve dinsel inanışlara ilişkin zengin resimlerle kaplı mezarları ve bugün dünyanın dört bir yanındaki müze ve özel koleksiyonları dolduran buluntuları bu mirasın parçalarıdır. Dünyada başka pek az arkeolojik bölge, ilkçağ konusundaki bilgilerin zenginleşmesine Teb kadar katkıda bulunmuştur.

Tebaldi, Renata (d. 1 Şubat 1922, Pesaro, İtalya), hem La Scala'nın, hem de New York kentindeki Metropolitan Operası'nın yıldızı olan İtalyan soprano.

İlk müzik eğitimini biri şarkıcı, öbürü viyolonselci olan anne ve babasından aldı. Daha sonra Pesaro Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. On sekiz yaşında Parma'daki Arrigo Boito Konservatuvarı'nın öğretmeni Carmen Melis'ten ders almaya başladı. Sahneye ilk kez 1944'te Rovigo'da, Arrigo Boito'nun *Mefistofele* operasındaki Elena rolüyle çıktı.

1946'da Arturo Toscanini, La Scala'nın yeniden açılışı için düzenlenen konserde ona görev verdi. 1949'da La Scala'ya giren Tebaldi 1954'ün sonuna değin bu toplulukta söyledi. Ayrıca Napoli'deki San Carlo Tiyatrosu'nda, Londra'daki Covent Garden'da, San Francisco ile Chicago'da ve 1954'ten sonra katıldığı New York kentindeki Metropolitan Operası'nda sahneye çıktı. En başarılı rolleri arasında Puccini'nin Mimi (*La Bohème*) ve Tosca'sı, Verdi'nin Desdemona (*Otello*) ve Aida'sı, Giordano'nun da Madeleine'i (*Andrea Chénier*) sayılabilir.

tebalık *bak.* uyrukluk

tebdil gezmek, Osmanlı padişahlarının kıyafet değiştirerek halk arasında dolaşması geleneği.

Tebdil gezmenin amacı halkın yönetime ilişkin görüş ve eleştirilerini öğrenmek, vezirlerin, yargı ve kolluk görevlilerinin adil davranıp davranmadıklarını saptamak, halkın genel tutumunu denetlemekti. Tebdil gezme Osmanlı öncesinde de vardı. Pahalılığın ve kötü yönetimin yaygınlaştığı 17. yüzyılda Osmanlı padişahları sık sık tebdil gezerlerdi. Derviş, softa, şeyh, sipahi gibi kılıklara giren padişahlar çoğu kez gündüz, ender olarak da geceleri saraydan gizlice çıkıp çeşitli semtlerde dolaşırlar, halkla doğrudan ilişki kurma gösterisinde bulunurlardı. Padişahla karşılaşanların onu tanımış görünmeleri, dilekçe vermeleri yasaktı.

Padişahlar tebdil gezme geleneğini 19. yüzyılda bıraktılar. Boğaziçi'nde ve Haliç'te tebdil gezmeye çıkan padişahların bindiği kayığa "tebdil piyadesi", bu kayığın kürekçilerine de "tebdil-i hümayun hamlacıları" denirdi.

Sadrazamlar ve yeniçeri ağaları da İstanbul'da arada bir tebdil gezerlerdi.

tebel't-tâbiîn, TEBE-İ TÂBİÎN ve ETBAÜ'T-TÂBİÎN olarak da bilinir, tâbiînle(*) görüşen Müslümanlara verilen ad. Sahabe(*) ve tâbiînden sonraki üçüncü Müslüman kuşağı (nesl-i sâlis) belirtir. Başta hadis, fıkıh ve tefsir olmak üzere bütün İslam bilimlerinin oluşmasında ve aktarılmasında önemli rol oynayan tebel't-tâbiîn kuşağının 815'te sona erdiği kabul edilir. Bu kuşakla görüşenler de etbaü etbai't-tâbiîn olarak adlandırılır. Büyük mezhep kurucularından Malik bin Enes (ö. 795) ve Şafii (ö. 820) tebel't-tâbiîn içinde yetişen bilginlerdendir.

Tebek Dağları, Kore dilinde TEBEKSAN-MEK. Kore Yarımadasının ana sıradağı. Kuzeyde Vansan'ın (Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti) batısındaki Hvangryangsan Dağına (1.324 m), güneyde Pusan'ın (Kore Cumhuriyeti) banliyösü Tadepo'ya kadar

Tebek Dağlarında Sarak Doruğu, Güney Kore
Kim—Bavaria Verlag

Japon Denizi kıyısı boyunca uzanır. Uzunluğu 500 km, ortalama yüksekliği 780-990 m'dir. Dorukları arasında Kumgang (1.637 m), Sarak (1.709 m), Ode (1.563 m) ve Tebek (1.560 m) yer alır. Doğu kesimi kıyıya doğru dik bir fay, batı kesimi hafif bir meyil oluşturur. Sobek, Çaryang ve Kvangcu gibi çeşitli çıkıntıları güneybatı doğrultusunda uzanır. Han, Naktong ve Kum ırmakları bu dağlardan doğar. Geniş ormanlarla kaplı olan Tebek Dağlarında demir, kömür, tungsten, flüorit ve kireçtaşı yatakları vardır.

teber, uç bölümüne balta ağzı eklenmiş mızrak türü. Çoğunlukla 1,5-2 m uzunluğunda yapılan teberler, 15. yüzyıl ile 16. yüzyılın başlarında önemli bir savaş silahıydı. Bu dönemde teberlerdeki balta ağızları değişik biçimler almış, hatta sanatsal figürler oluşturacak biçimde işlenmiştir. Ama ateşli silahların geliştirilmesiyle öbür mızrak türleriyle birlikte teberler de kullanımdan kalkmıştır.

Osmanlılarda kullanılan teberin bir ağzı hilal biçimindeydi. Öteki ağzı ise süngüyü andırırdı. İki tarafı hilal biçiminde olanları da vardı. Osmanlı sarayında teber taşıyan özel muhafızlara teberdar ya da baltacı denirdi. Levent denen denizciler ile çıplak denen askerler yalnızca kılıç ya da teber taşırlardı. Bu nedenle "tıyg-teber" ve "şah-ı levent" deyimleri çıplak kişileri ve hiçbir şeyi kalmamış kimseleri belirtmek için kullanılırdı.

Teber aynı zamanda belirli tarikatlara bağlı dervişlerce vahşi hayvanlara ve düşmanlara karşı savunma aracı olarak ya da baston gibi kullanılırdı. Bektaşi teberine "erenler nacağı" denirdi.

teberra (Arapçada "uzaklaşma", "ilgiyi kesme"), İslam inancında küfür, şirk ve nifak ile bunları temsil eden kişilerden uzaklaşma. Tevella(*) (dost edinme) terimiyle birlikte bir kavram çifti oluşturur.

Kuran, imana karşı küfrü sevmeleri durumunda baba ve kardeşlerin bile dost edinilmemesini bildirir (Tevbe 23). Tanrı'ya ve peygambere inananlar, Tanrı'ya ve peygambere düşman olanlarla dostluk edemezler (Mücadele 22). Kâfirlerden teberra etmeleri gerekirken onları dost edinenler onlardan olurlar ve bunlar Tanrı'nın doğru yola iletmeyeceği zalimler topluluğudur (Maide 22).

Şiiliğin İmamiye mezhebinde teberra kavramı daha geniş anlam taşır. Buna göre gerçek imam olmadığı halde imamlığını iddia edenler ile ehil olmayan kişileri imamlığa getirenlerden de teberra etmek gerekir. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra imam oluşunu ve öteki ehl-i beyt imamlarından birinin imamlığını inkâr edenler de teberra edilmesi gereken kişilerdir.

Mutasavvıflara göre teberra, Tanrı dışındaki tüm varlıklardan uzaklaşmayı belirtir.

Tébessa, Latince THEVESTE. Cezayir'in kuzeydoğu kesiminde kent. Annaba'nın 235 km güneyinde ve Tunus sınırının 19 km batısında yer alan kent İÖ 7. yüzyılda Kartaca'ya, İÖ 146'da da Roma'ya bağlı askeri bir mevkiydi. İS 5. ve 6. yüzyıllarda önemi azaldı; 7. yüzyılda Arap istilasının ardından da iyice silindi. 1830'da Cezayir'de Fransız yönetiminin başlamasından sonra ülkenin güneye açılan kapılarından biri olarak gelişti.

Kente egemen olan yapı 12 kulesi ve dört kapısı bulunan, kare biçimli Bizans kalesidir. Kuzeyde, Roma imparatoru Caracalla döneminde inşa edilmiş (İS 214) olan dört cepheli kemer vardır; kemerin her yanı bir çift yekpare sütunla çevrilidir. Kent merkezinin 1,6 km kuzeyinde bir Hıristiyan bazilikası bulunur. Kentte ayrıca bir Roma amfitiyatrosu, kaplıcalar ve bir Minerva tapınağı vardır. Kentin kuzeydoğusundaki el-Kuif'te fosfat madenleri işletilir. Koyun, alfa ve buğday ticareti ile halı dokumacılığı öbür önemli gelir kaynaklarıdır. Nüfus (1987) belediye, 107.559.

tebeşir, yumuşak, fırınlanabilen, beyaz ile grimsi arasında değişen renkte, çok küçük deniz canlılarının kalıntılarından oluşan tortul kayaç. Tebeşirde kalsiyum karbonat oranı çok yüksektir. Portland çimentosu üretiminde kullanılan tebeşirden gübre olarak da yararlanılır. Diş macunlarına yumuşak bir aşındırıcı olarak eklenen tebeşir, seramik, macun, kozmetik, mumboya, plastik, kauçuk ve boya gibi ürünlerde ise dolgu, genleştirme ve pigment maddesi olarak kullanılır. Tebeşir iyi bir çizim malzemesidir.

tebeşir çizim, görsel sanatlarda tebeşir ya da benzeri malzemelerle yapılan çizim. Siyah tebeşir yumuşak siyah taştan, beyaz tebeşir çeşitli kireçtaşlarından, kırmızı tebeşir de kırmızı toprak ya da aşıboyasından yapılır. En eski tebeşir çizimler Poleolitik Çağdan kalmış mağara resimleridir.

Tebeşir çizim çoğu kez hızlı taslak yapmak ya da büyük boyutlu resimlerde arka plan kabaca belirlemek için uygulanmakla birlikte, Rönesans'ın sonlarında kendi başına bir çizim tekniği olarak da kullanılmaya başladı. 16. ve 17. yüzyıllarda Rubens gibi bazı sanatçılar siyah ve beyaz tebeşiri birlikte (*aux deux crayons*) kullandılar. Rokoko döneminde Watteau ve Boucher'nin tebeşir çizimlerinde suluboya ya da pastelinkine

Peter Paul Rubens'in bir tebeşir çizimi; Boymans-van Beuningen Müzesi, Rotterdam
Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam

yakın anlatımcı bir düzeye ulaştılar. 18. yüzyılda incelikli bir etki yaratmak için başvurulan yollar renkli kâğıt üstüne çizmek, siyah, beyaz ve kırmızı tebeşiri birlikte kullanmak (*aux trois crayons*), çizgi yerine lekeye ağırlık vermekti. 20. yüzyılda tebeşir çizimi daha çok geleneksel sanat üsluplarına bağlı sanatçılar uyguladıysa da, Matisse, de Kooning, Picasso gibi öncü sanatçılar da bu teknikle çalıştılar.

Tebeşir Dönemi *bak.* Kretase Dönemi

Tebke Barajı, Suriye'nin ortakuzey kesiminde, Fırat Irmağı üzerinde baraj. Rakka kentine 50 km uzaklıktadır. Yapımının başlaması (1968) üzerine Tebke kenti çevresinde yoğun arkeolojik kazılar gerçekleştirildi. Yaklaşık 60 m yüksekliğinde ve 4,5 km uzunluğundaki toprak dolgu baraj 1973'te tamamlandı. Barajın gölü olan el-Esad tam doluyken yaklaşık 80 km uzunluğunda, 8 km genişliğinde bir alan kaplar. Barajla birlikte yapılan hidroelektrik santral 1977'de tamamlanmıştır. Böylece Fırat'ın doğusunda uzanan el-Cezire'deki en ücra köylere kadar elektrik ulaştırılmıştır. Tebke Barajı'yla ilişkili çeşitli sulama projeleri de geliştirilmiştir.

Tebriz, İran'ın dördüncü büyük kenti. Ülkenin kuzeybatı ucunda, Sehend Dağının kuzey eteğinde, deniz düzeyinden yaklaşık 1.367 m yükseklikte yer alır. Kara ikliminin hüküm sürdüğü kentte yazlar sıcak ve kurak, kışlar çok soğuk geçer. Deprem kuşağında yer alan Tebriz'in çevresinde çok sayıda kaplıca vardır.

Farsça *teb* (ateş) ve *rîz* (akıtan) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan Tebriz adının bölgedeki kaplıcalardan geldiği söylenir. Gazaka olarak da bilinen kent, adını Büyük

İskender'in komutanlarından Atropates'ten alan Atropatene'nin başkentiydi. Bir depremde yıkıldıktan sonra İS 791'de yeniden inşa edildi. Benzer depremler 858, 1041, 1721 ve 1780'de de meydana geldi. Tebriz, İlhanlı hükümdarı Gazan Han (hd 1295-1304) ve ardılının yönetimi sırasında başkent olarak kullanıldı. 1392'de Timur'un (Timurlenk) eline geçti. Daha sonra Karakoyunlular tarafından başkent yapıldı. 1826'da Ruslarca işgal edildi. Bâbiliğin kurucusu Bâb(*) 1850'de burada idam edildi. I. Dünya Savaşı sırasında kenti önce Osmanlı, sonra da Sovyet birlikleri işgal etti. 1946'da İran ordusu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tebriz'deki karargâhını dağıttı. Tebriz kenti 1978-79 yıllarında ayaklanmalara, İran Devrimi sırasında da kent halkıyla İran ordusu arasındaki çarpışmalara sahne oldu.

Kentteki tarihsel yapıların başında Mavi Cami olarak da bilinen, çinileriyle ünlü Mescid-i Kebud (1465-66), kale ve Gazan Han'ın 12 cepheli türbesinin kalıntıları gelir. 1322'den önce cami olarak kullanılan kale, yalınlığı, büyüklüğü ve tuğla işçiliğindeki ustalıkla dikkat çeker.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla modernleşen Tebriz'de demiryolu istasyonu ve Tebriz Üniversitesi gibi yeni binalar yapılmıştır. Kentin hemen dışında yazlık bir sayfiye merkezi vardır. Önemli bir ticaret merkezi olan kentte halı, tekstil ürünleri, çimento, tarım makineleri, motosiklet ve ev eşyaları üretilir. Başkent Tahran'a demiryoluyla bağlı olan Tebriz'de bir havalimanı vardır. Nüfus (1986) 971.482.

Tebriz halısı, İran'ın kuzeybatısındaki Tebriz kentinde ve çevresinde yapılan el dokuması döşeme yaygısı. 16. yüzyıl başlarına ait Tebriz saray halılarını belirlemek oldukça zordur. Gene de, Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi'nde yer alan görkemli Erdebil Halısı ve bunun Los Angeles İl Sanat Müzesi'ndeki eşinin Tebriz halısı örnekleri olduğu sanılır. Ama Tebriz halılarının daha tipik örneklerini, pamuk çözgü üzerine Sine düğümüyle dokunmuş 16. ve 17. yüzyıl halısı oluşturur. Güney Avrupa'ya ihraç edildiği anlaşılan bu halılar bugün birçok müze koleksiyonunda yer almaktadır. Bunların, tek madalyonlulardan yıldız biçimli bir göbekle köşelerinde çeyrek göbekleri içeren karmaşık desenlilere kadar çeşitli biçimleri vardır. Zemini çoğunlukla birbirine sarılmış dallardan oluşan girift bir desen kaplar.

Madalyonlu bir Tebriz halısı, 17. yy başları; Tekstil Müzesi, Washington, D.C.
Textile Museum Collection, Washington, D.C.; fotoğraf, Otto E. Nelson—EB Inc

19. yüzyılın ortalarında İran'da ticari üretimde bir canlanma başladı ve daha çok Avrupa ülkeleri için çok değişik nitelikte halılar üreten Tebriz ülkedeki en önemli merkezlerden biri haline geldi. Bu yeni halılar Gördes düğümüyle yapılmıştır. Desenleri çok çeşitlidir; eğrisel çizgili madalyonların yanında İran'ın başka yörelerine özgü klasik desenlerin taklitleri de vardır. Bu halılar, desenleri fazla düzenli ve mekanik, renkleri ise çok koyu olduğu ve eski kökboyaların yerine büyük ölçüde Avrupa krom ve anilin boyalarla renklendirilmiş yünlerle yapıldığı için eleştirilir. Yünün de öteki İran halı merkezlerinde kullanılanlardan daha sert olduğu ileri sürülür, bu nedenle Tebriz halılarının havları da sert olur.

Yerel geleneğe göre Tebrizli halıcılar düğümleri parmaklarıyla değil, kancalı bir çıkıntısı bulunan bir bıçak kullanarak atarlar. Bu sayede daha yüksek bir hıza ulaşırlar ve saniyede bir düğümden fazla atabilirler.

Tebriz minyatür okulu, 14. yüzyıl başlarında İlhanlılar tarafından kurulan ve 16. yüzyıl ortalarına değin süren minyatür üslubu. Doğu Asya geleneklerinin İslam resim sanatı üzerinde yaptığı ilk bütünsel etkiyi gösterir; başlangıçta çok fazla olan bu etki sonraları yerli üsluplarla bütünleşmiştir.

Tebriz minyatür okulundan Sultan Muhammed'in yaptığı sanılan Mirac konulu bir minyatür, 1539-43; British Library, Londra
British Library

Tebriz minyatür okulu üslubundaki ilk yapıtlarda hafif, uçucu fırça vuruşları, İran'a özgü parlak renkler yerine daha yumuşak renkler ve mekân yanılsaması yaratma çabası izlenir. New York kentindeki Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan Firdevsi'nin *Şehnamе*'sinden alınma bir minyatür (1330-40 tarihli) bunlara örnektir. Şah İsfandiyar'ın cenaze törenini canlandıran bu yapıt İran sanatında benzeri görülmemiş bir duygusallık içerir. Derinlik duygusu, Orta Asya'ya Moğolların getirdiği bir teknikle, çok sayıda figür çeşitli düzlemlere yerleştirilerek verilmiştir. Daha geç tarihli (1380) bir *Şehname*'den alınmış, Cambridge'deki (Massachusetts) Fogg Sanat Müzesi'nde bulunan bir minyatür Tebriz minyatür okulunun olgunlaşmasını gösterir. Sasani hükümdarı V. Behram'ı öldürdüğü bir kurtla gösteren bu minyatür, Mezopotamya resmini andıran parlak renklerde yapılmıştır. Hem törensel simgecilikle gerçekçi ayrıntının birleştirilmesi, hem de üç boyutlu bir etki yaratma çabası aynı ölçüde başarılıdır.

Tebriz minyatür okulunun doruk noktasına eriştiği dönemde İlhanlılar Timurlulara yenilmiştir. Timur döneminde de varlığını sürdürmüşse de Tebriz, Şiraz ve Herat (*bak.* Şiraz minyatür okulu, Herat minyatür okulu) atölyelerinin gölgesinde kalmıştır. 16. yüzyılın ilk yıllarında Safevilerin başa geçmesinden sonra Şah İsmail'in Herat minyatür okulunun büyük ustası Behzad'ı Tebriz'e getirtmesinden sonra Tebriz minyatür okulu köklü bir üslup değişimi geçirmiştir. Figürler birer tip olmaktan çıkarak birey niteliğini almış, renkler son derece ustalıklı tonlamalar kazanmıştır. Safevi sarayının Tebriz'den taşınmasından sonra okul gerilemeye başlamış, İran minyatüründe ağırlık Kazvin ve İsfahan okullarına (*bak.* İsfahan minyatür okulu) geçmiştir.

Tebuk, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında vaha kenti. Tebuk kenti bir hurma korusunun ortasında yer alır. Eskiden, bugün artık kullanılmayan Hicaz Demiryolu üzerinde bir istasyondu. Kentin eski kesiminin hemen dışında, 1694'te yapılmış bir Osmanlı kalesi vardır. Modern Tebuk kenti, Suudi Arabistan'ın en hızlı büyüyen sanayi merkezlerinden biri olarak gelişmektedir. Nüfus (1974) 74.825.

Tebuk Seferi, TEBUK GAZVESİ, GAZVETÜL-USRE ya da GAZVE-İ FAZİHA olarak da bilinir, Hz. Muhammed'in 630'da Arabistan'ın kuzeyindeki Müslüman olmayan Arap toplulukları üzerine düzenlediği sefer.

Bizans İmparatorluğu'nun Müslümanlara karşı bir savaş hazırlığı içinde olduğu ve İmparator I. Herakleios'un Arabistan'ın kuzeyindeki kabileleri işbirliğine çağırdığı haberi üzerine Hz. Muhammed sefer kararı verdi. Yaklaşık 30 bin kişilik ordunun su sıkıntısı içinde yaptığı yürüyüşten sonra Tebuk'a varıldığında Bizans'la ilgili haberin asılsız olduğu anlaşıldı. Hz. Muhammed, bir pınar yeri olan Tebuk'ta 10-20 gün kadar konakladı; bu süre içinde bölgedeki kabile temsilcileri ile görüşerek anlaşmalar imzaladı. İslamı benimsemeyen bazı kabilelere cizye ödemeyi kabul ettirdi. Daha kuzeye ilerlenirse Suriye'de güçlü bir orduyla karşılaşılabileceği göz önünde tutularak İslam ordusunun Medine'ye dönmesi kararlaştırıldı.

tecahül-i arif, TECAHÜL-İ ARİFANE olarak da bilinir, edebiyatta bir anlam inceliği yaratmak ya da bir nükte yapmak amacıyla, bilinen bir şeyi bilmezlikten gelme sanatı.

Tecahü'l-i arifin özünü oluşturan bu nükte dört amaç için yapılmış olabilir: Tenşît (neşelendirme), tevbîh (uyarıda bulunma), tehayyür (hayret ve şaşkınlık bildirme) ve tedellüh (kendinden geçişi söyleme). Bir şeyi anlatma ya da reddetme yoluyla yapılan nükteler tecahül-i arif sayılmaz. Tecahül-i arif hiç bilmemek ya da bildiğini tümüyle gizlemek değil, bildiğini dolaylı

yollardan anlatmaktır. Bunu yaparken mübalağa ve istifham sanatlarından yararlanılır. "Zülf-i dilber gibi ey Zâtî perişansın yine/Cevri bî-had yoksa bir yar-ı peri-şanın mı var" beytinde şair, içinde bulunduğu duruma sevgilisinin neden olduğunu iyi bildiği halde, şiirde onu anmak için bir nükte yapmakta ve bu durumu bilmiyormuş gibi davranıp, bunun nedeninin ne olduğunu sormaktadır.

Tecan, Güney Kore'nin güneydoğusunda, Çungçang-nam (Güney Çungçang) ilinin merkezi kent. Yi hanedanının (1392-1910) sonuna değin Tecan Irmağı kıyısında yoksul bir köydü. 20. yüzyılın başında demiryoluna bağlandıktan sonra gelişmeye başladı. Günümüzde 167 km kuzeydoğudaki Seul'le, Pusan ve Mokpo'ya demir ve kara yoluyla bağlıdır. Kore Savaşı (1950-53) sırasında Kore Cumhuriyeti'nin geçici başkenti olan kentin yüzde 70'i yıkıldı ve yeniden inşa edildi. Kentte pamuklu dokuma, makine, kimyasal madde ve deri üretimi gelişmiştir. Tecan'da Çungham Ulusal Üniversitesi ve beş yüksekokul vardır. Kentin 11 km kuzeybatısındaki Yusong, kaplıcalarıyla ünlüdür. Nüfus (1990) 1.062.084.

Teceddüd Fırkası, Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra kurulan siyasal parti.

I. Dünya Savaşı'nın (1914-18) Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmasının ardından, yenilgiden sorumlu tutulan iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası olağanüstü bir kongreyle kendini feshetme yolunu seçti. 1 Kasım 1918'de toplanan kongrede Teceddüd Fırkası adıyla yeni bir parti kurulması kararlaştırıldı.

9 Kasım 1918'de kurulan Teceddüd Fırkası'nın başkanlığına Meclis-i Âyan üyesi Hüseyin Hüsnü Paşa, ikinci başkanlıklara ise İstanbul mebusu ve eski dahiliye nazırı İsmail Canbolat ile Şemsettin Bey (Günaltay) getirildiler. Partinin fiili yönetimini ise Saruhan mebusu Sabri Bey (Toprak) üstlenecekti. Fırkanın bütün üyeleri İttihat ve Terakki Fırkası'nın eski üyesi, büyük çoğunluğu da mebustu. Kuruluşunun hemen ardından muhalefetin yönelttiği suçlamalar nedeniyle merkez yöneticilerinden Yunus Nadi (Abalıoğlu), İsmail Canbulad ve Çorum mebusu Muhittin Bey (Birgen) görevlerinden çekildiler. İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün yapısını olduğu gibi devraldığı için, Teceddüd Fırkası Meclis-i Mebusan'da çoğunluk partisi durumundaydı. Bu durum partiyi boy hedefi durumuna getirdi. Sonuçta 5 Mayıs 1919 tarihli hükümet kararıyla Teceddüd Fırkası kapatıldı.

Teceddüd Fırkası üyesi mebusların önemli bir bölümü 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına da seçildi. İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920) sonra bir bölümü Malta'ya sürgüne gönderilirken bir bölümü de Anadolu'ya geçerek I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldı.

tecelli (Arapçada "ortaya çıkma", "görünme"), tasavvufta, Tanrı'nın ad ve nitelikleriyle mutasavvıfın kalbinde görünmesi. Vahdet-i vücud (varlık birliği) öğretisine dayalı tasavvuf anlayışında ise varlığın çeşitli derecelerini belirtir.

Mutassavıflara göre gerçekte Tanrı evrende her an tecelli etmektedir, ama bunu yalnızca "kalb aynasını" arındıranlar görebilir (keşf). Bir yoruma göre tecelli "rabbani" ve "ruhani" olmak üzere ikiye ayrılır. Ruhani tecelli beşeri nitelikleri yok etmez, mutasavvıfın kendine gelmesini sağlar. Tüm beşeri nitelikleri gideren, varlığı yokluğa (fenâ) dönüştüren rabbani tecelli ise tecelli-i zat ve tecelli-i sıfat olmak üzere ikiye ayrılır. Tecelli-i zatın bir türü olan tecelli-i rububiyet, göreli tecellidir. Örneğin Kur'an'ın Hz. Musa öyküsünde andığı, Tanrı'nın dağa tecellisi, göreli tecellinin örneğidir. Bu tecellide dağ parçalanmış, Hz. Musa bayılmış, ancak her ikisinin de varlığı yok olmamıştır (Araf 142). Tecelli-i zatın ikinci türü olan tecelli-i uluhiyet mutlak tecellidir; varlığı Tanrı varlığında yok eder. Bazı müfessirler "Sana biat edenler gerçekte Tanrı'ya biat etmektedirler" (Feth 10) âyetinin, Hz. Muhammed'in bu tür bir tecelli içinde bulunduğunu dile getirdiği görüşündedir.

Tecelli-i sıfat da sıfat-ı nefsi ve sıfat-ı manevi olmak üzere ikiye ayrılır. Sıfat-ı nefsi, yalnız Tanrı'yı gösterir. Sıfat-ı manevi ise ayrıca Tanrı'nın belirli bir sıfatıyla gözükmesini belirtir. Tanrı'nın âlim, kadir, mürit, mütekellim, semi, basir gibi sıfatlarıyla tecellisi bu tür tecelliyi oluşturur.

Muhyiddin Arabi'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücud öğretisine dayalı tasavvuf anlayışında, tüm varlıklar Tanrı'nın çeşitli düzeylerdeki tecellileridir. Mutlak varlık olan Tanrı'nın ilk tecellisi hakikat-ı Muhammediyedir. Tanrı zatının bir gereği olan bu tecelliye taayyün-i evvel (birinci belirme) de denir. İkinci tecelli vahidiyet (teklik) mertebesini oluşturur; taayyün-i sâni (ikinci belirme) olarak da adlandırılan bu tecelli olumsallar evreninde var olacak bütün varlıkların suretlerini içerir. Üçüncü tecelli ruhlar evrenini oluşturur. Dördüncü tecelliyle ortaya çıkan misal evreninde her varlık cisimler evreninde kazanacağı surete benzer bir suret taşır. Beşinci tecelli şehadet evrenini (görülen dünya) oluşturur; bu aşamada artık Tanrı görülen cisimlerin suretinde tecelli etmektedir. Altıncı ve son tecelli insan-ı kâmilde ortaya çıkar. İnsan-ı kâmil tüm evreni öz olarak içerecek ve tanrısal adların oluşturduğu suretleri kabul edebilecek bir yapıda yaratılmıştır.

Tecer, Ahmet Kutsi (d. 4 Eylül 1901, Kudüs - ö. 23 Temmuz 1967, İstanbul), şair ve yazar. Yapıtlarında ulusal ve halkçı bir anlayışı yansıtmıştır.

İstanbul Darülfununu'nun (bugün İstanbul Üniversitesi) Felsefe Bölümü'nü bitirdi (1929). Ankara ve Sivas liselerinde edebiyat

Tecer
Atatürk Kitaplığı, İstanbul

öğretmenliği, Sivas milli eğitim müdürlüğü (1930-34), Milli Eğitim Bakanlığı yüksek tedrisat müdürlüğü, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği gibi görevlerde bulundu. 1939'da Seyhan (Adana) ve 1943'te Urfa (bugün Şanlıurfa) milletvekilliğine seçildi. 1947'de Ankara Devlet Konservatuvarı müdürlüğüne getirildi. 1949'da Paris'te kültür ataşeliği ve öğrenci müfettişliğine atandı. Galatasaray Lisesi'nde, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Belediye Konservatuvarı'nda ders verdi (1951-66).

Hece ölçüsüyle yazdığı ilk şiirlerini 1921-25 arasında *Dergâh* ve *Millî Mecmua* gibi dergilerde yayımladı. Daha sonra şiirleri *Varlık*, *Oluş*, *Yücel*, *Türk Düşüncesi*, *Türk Dili* ve bir ara kendisinin yönettiği *Ülkü* gibi dergilerde çıktı. Hece ölçüsünde yeni olanaklar aradığı şiirlerinde zaman zaman lirik bir dille bireysel duygularını aktardı; kimi zaman da günlük yaşamı ve ülke sorunlarını ele alarak ulusal duyguları işledi. Şiirlerinin bir bölümünü *Şiirler* (1932) adlı kitabında topladı. Sonradan başladığı oyun yazarlığında da ulusal değerlere önem verdi. İlk oyunu *Yazılan Bozulmaz*'dan (1947) sonra yayımladığı ve en önemli oyunu sayılan *Köşebaşı*'nda (1948) Batı'ya bilinçsizce özenti duyanları eleştirdi. Köy seyirlik oyunları konusundaki incelemelerini *Köylü Temsilleri* (1940) adlı kitapta topladı. Öbür oyunları arasında *Bir Pazar Günü* (1959) ile *Köroğlu* (1969) sayılabilir.

Tecer Dağları, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde dağ sırası. Kızılırmak'ın kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu yukarı çığırının güneyinde, bu akarsuyun vadisine koşut olarak yaklaşık 120 km boyunca uzanır. Genellikle Tecer Dağları adıyla tanınan bu sıra, batıdan kuzeydoğuya doğru sırasıyla Tecer (2.262 m), Gürlevik (2.688 m) ve Karababa (2.160 m) dağları ile bu dağların en yüksek noktasını oluşturan Beydağını (2.710 m) ve Çengelli Dağını (2.596 m) kapsar. Yapısına Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) ve Eosen Bölüme (y. 54-38 milyon yıl önce) ait flişler ile Oligosen ve Miyosen bölümlere (y. 38-7 milyon yıl önce) ait jips ve tuz yatakları egemendir. Yer yer ofiyolitlere de rastlanır.

Tecer Dağlarından kaynaklanan sular, Kızılırmak ile Fırat Irmağının kollarından Çaltı Suyunu besler. Bu suların birleşmesiyle oluşan akarsuların en önemlisi 65 km uzunluğundaki Tecer Suyudur. Kaynaklarını Tecer Dağlarının güneydoğu eteklerinden alan bu akarsu dağlık kütleyi aşarken bir boğaz oluşturur. Malatya'yı Hekimhan ve Kangal üzerinden Sivas'a bağlayan karayolu ve Erzincan-Sivas demiryolu bu boğazdan geçer. Bu doğal geçitte, adını dağlardan alan Tecer istasyonu ile eskiden kervanların konaklama yeri olan Tecer Hanı vardır.

Technicolor, renkli baskı elde etmek amacıyla uygulanan boya aktarma tekniklerine dayalı renkli sinema yönteminin tescilli ticari adı. 1932'de geliştirilen bu işlemde, ışık demetini ayıran bir optik küp ile üç tane siyah-beyaz filmden yararlanılıyordu. Işık demeti kameraya girerken üç bölüme ayrılıyordu; demetlerden biri tayfın kırmızı bölgesini, öbürü yeşil bölgesini, üçüncüsü de mavi bölgesini seçiyordu. Her imge eşzamanlı olarak üç ayrı siyah-beyaz film şeridi üzerinde tespit ediliyor, her film ayrı ayrı banyo edilerek basılıyordu. Daha sonra bu filmler ilgili renklerdeki boyaların içinden geçiriliyor, üst üste katmanlar halinde birleştiriliyor ve böylece doğal renge çok yakın bir renk elde ediliyordu. Daha sonraları çekim için üç katlı tek bir negatif film kullanılmaya başladı. Bu filmden üç ayrı negatif baskı yapılabiliyordu. Bu üç ayrı renkli şeritler uygun biçimde boyanıp son bir emülsiyondan geçirilerek tam renkli imge elde ediliyordu.

tecil, hukukta ceza infazının bazı koşullarda belli bir süre için ertelenmesi. Bu süre içinde hükümlü yeniden suç işlemezse, infazı ertelenmiş olan ceza hiç verilmemiş

sayılır. Ama yeni bir suç işlendiğinde, bunun cezası eski suçun cezasıyla birleştirilerek çektirilir.

Tecil uygulamasının temelinde geçmişteki davranışları ve ahlaki durumuna göre ileride suç işleme olasılığı az görülen hükümlüye bir şans tanıma düşüncesi yatar. Cezanın tecili hükümlü için bir hak olmayıp yargıcın takdirine bırakılmış bir olanaktır. Tecil kural olarak ilk kez suç işlemiş olanlar için öngörülebilir. Ama önceki suçun yalnız para cezasını gerektirir nitelikte bir suç olması ya da mahkûmiyetin genel af, yasak hakların iadesi gibi yollarla ortadan kalkmış olması durumunda yeni bir suçun da cezası tecil edilebilir. Yasaya göre tecil yoluna yalnız ağır ve hafif para cezaları ile altı ay ve daha az hapis ve hafif hapis cezalarında başvurulur. Tazminat niteliğindeki para cezaları ve mali suçlar için öngörülen para cezaları tecil edilemez.

Tecil edilen cezanın çektirilmesini gerektiren koşullar işlenen suçun cürüm ya da kabahat olmasına göre değişir. Cürümden dolayı mahkûm olan bir kimse hüküm tarihinden başlayarak beş yıl içinde başka bir cürümden dolayı, daha önce verilmiş ceza cinsinden bir cezaya, hapis ya da ağır hapis cezasına çarptırılırsa, kabahatten dolayı mahkûm olan bir kimse ise hüküm tarihinden başlayarak bir yıl içinde bir cürümden ya da önceki hükmün verildiği asliye mahkemesinin yargı çevresinde başka bir kabahatten dolayı aynı cinsten ya da daha ağır bir cezaya çarptırılırsa tecil cezasını yeni cezayla birlikte çeker. Tecil süresi içinde ikinci bir suç işlendiğinde tecil kendiliğinden ortadan kalkar ve ertelenen cezanın infazı gerekir.

Cezanın tecili öznel bir nitelik taşıdığından, başka bir deyişle cezanın kişiselleştirilmesi esasına dayandığından, ortaklaşa işlenen suçlarda suç ortaklarından hepsine uygulanması zorunlu değildir. Fail aynı zamanda birden fazla suç işlemişse, bunlardan her biri hakkında tecil söz konusu olabilir.

Askerlik yükümlülüğünün ertelenmesine de tecil denir. Bu anlamda kullanılan tecil işlemi, askerlik hizmetini yerine getirecek ölçüde gelişmemiş olanlarla tedavisi zamana bağlı hastalıklardan birine yakalananlara ve belli koşullarda öğrenimini sürdürmekte olanlara uygulanır.

tecrit, IZOLASYON olarak da bilinir, hastalık bulaşmış bireyi hastalığı bulaştırmayacağı kesinleşene değin sağlıklı bireylerden ayırma. Tecrit, bulaşıcı bir hastalığa yakalandığından kuşkulanılan bireyi hastalığı taşımadığı kesinleşinceye değin kapalı bir ortamda tutmak olan karantinadan farklıdır.

Tecumseh, TIKAMTHE olarak da yazılır (d. 1768, Old Piqua [bugün Clark ili, Ohio] - ö. 5 Ekim 1813, Thames Irmağı yakınları, Ontario, Yukarı Kanada), Şavni Yerli kabilesinin reisi. Yerli kabileler arasında ittifak yapılmasını savunmuş, Ohio Vadisinde beyazların yönetimine karşı girişilen Yerli direnişini yönetmiştir.

Babası 1774'te beyazlarca öldürüldü. Şavnilerin reisi Karabalık tarafından evlat edinildi. Karabalık'ın tutsak aldığı çok sayıda beyaz gençle birlikte büyüdü. ABD Bağımsızlık Savaşı sırasında, henüz 14 yaşındayken, Yerlilerin Amerikalılara karşı düzenledikleri saldırılarda Karabalık'ın yanında savaştı. Uyguladıkları zulüm nedeniyle beyazlara düşmanlık beslemekle birlikte Yerlilerin kullandığı acımasız yöntemlere de karşı çıktı. Şavni reisi Maviceket'in çağrısı üzerine Ohio'ya giderek Tuğgeneral Anthony Wayne komutasındaki ABD kuvvetlerine karşı yürütülen bazı çarpışmalara katıldı. Eski Kuzeybatı'nın önde gelen kabile reislerinin Wayne'in çağrısı üzerine Ohio'daki Greenville'de yaptıkları toplantıya katılmadı. Kabile reislerini sahibi olmadıkları toprakları satmakla suçlayarak Ağustos 1795'te imzalanan Greenville Antlaşması'nı da tanımadı. Toprağın Yerlilerin ortak malı olduğunu savunarak politikasını bu ilkeye dayandırdı. Üstün konuşma yeteneği sayesinde, Yerli sorunlarını görüşmek üzere Ohio'daki Urbana (1799) ile Chillicothe'da (1804) toplanan büyük kurultaylarda Yerlilerin sözcülüğünü üstlendi.

1808'de, "Hayatın Efendisi"nden kendisine vahiy indiğini öne sürdüğünden "Peygamber" lakabıyla tanınan kardeşi Tenskwatawa'yla birlikte Indiana'ya yerleşti. İki kardeş Yerlileri beyazların âdet ve alışkanlıklarından, özellikle de viski tutkunluğundan kurtarmaya ve beyaz işgalciye karşı Yerli kabilelerini birleştirmeye çalıştılar.

Tecumseh bir Yerli konfederasyonu oluşturabilmek amacıyla Ozarks'tan New York'a, Iowa'dan Florida'ya kadar uzanan topraklarda uzun yolculuklara çıktı. Özellikle annesinin Muskogi kabilesinin bağlı olduğu Krik Konfederasyonu'na bağlı kabilelerden yandaş topladı.

Amerikalılarla İngilizler arasında savaş çıkacağını sezinleyen Tecumseh büyük bir kuvvet toplayarak Detroit Irmağının Kanada tarafındaki Malden Kalesi'nde bulunan İngilizlere katıldı. İngilizlerin Detroit'i ele geçirmeleri ve 2.500 ABD askerini tutsak etmelerinde önemli rol oynadı. Daha sonra öbür kabileleri de ayaklandırmak için yeniden uzun bir yolculuğa çıktı. Ateşli konuşmalarıyla Alabama Kriklerini ayaklandırmayı başardı, ama Çikasov, Çoktav ve Çeroki Yerlileri arasında etkili olamadı. Bunun üzerine kuzeye dönerek, Ohio'yu işgale yönelen İngiliz generali Henry A. Procter'a katıldı. Birlikte William Henry Harrison'ın elinde bulunan Maumee Irmağı kıyısındaki Meigs Kalesi'ni kuşattılar. Tecumseh Harrison'ın yardımına gelen Albay William Dudley komutasındaki bir Kentucky tugayını tuzağa düşürerek yok etti. Ama Oliver Hazard Perry'nin 10 Eylül 1813'te Erie Gölünde İngiliz donanmasını ağır bir bozguna uğratmasından sonra Procter'la birlikte savunmaya geçmek zorunda kaldılar. Harrison'ın 5 Ekim 1813'te İngiliz ve Yerli kuvvetlerini bozguna uğrattığı çarpışmada öldürüldü. Onun ölümünün ardından Ohio Vadisi ile Aşağı Ortabatı ve Güney'in büyük bölümünde Yerli direnişi sona erdi; kısa süre sonra, geride kalmış ve iyice zayıflamış olan kabileler de Mississippi Irmağının ötesine sevk edildiler.

tecvid, İslamda, Kuran'ın doğru okunuşuna ilişkin kuralları inceleyen dal.

Kuran'ın okunuş biçimi Hz. Muhammed'e dayandırılır. Tecvid özellikle harflerin çıkış yerleri (mahrec), harflerin doğru seslendirilişi, sözcükler arasındaki geçişler (vasl), duraklar (vakf), uzatmalar (med) ve kısaltmalar (kasr) gibi konuları inceler. Harflerin doğru seslendirilmemesi sözcüklerin anlamını değiştireceği için İslam bilginleri tecvide büyük önem vermişlerdir. Kuran'ın okunuş biçimleri üzerinde uzman olan İslam bilginlerinden Ebu'l-Mayr Muhammed bin Cezeri (ö. 1430) tecvid öğrenmenin ve Kuran'ı buna göre okumanın vacip olduğunu, bu kurala uymayanın günahkâr olacağını belirtir.

tedavi, hastalıkla mücadele ya da hastalığın ortaya çıkardığı rahatsızlık ve sonuçların giderilmesi amacıyla uygulanan iyileştirici ve destekleyici işlemlerin ortak adı.

Tedavide kullanılan çeşitli yöntemlerin başında ilaç tedavisi, cerrahi girişim, ışın tedavisi, mekanik gereçler ve psikiyatrik tedavi gelir. Çağdaş hekimlikte tedavi kavramları ve teknikleri farmakoloji, immünoloji, koruyucu hekimlik, psikoterapi ve radyoterapi gibi uzmanlık dallarıyla iç içe geçmiştir.

Tedavinin sınırları oldukça geniş bir alanı ve farklı yöntemleri kapsar. Bunların arasında cerrahi girişimle hastalıklı dokuların çıkarılması ya da düzeltilmesi, serum, aşılar ve antitoksinlerin kullanıldığı biyolojik tedavi, enfeksiyon hastalıkları ve kanserle mücadelede kimyasal maddelerin kullanıldığı kemoterapi, yüksek frekanslı elektrikli aygıtların kullanıldığı diyatermik tedavi, hastalıklı dokuların yok edilmesi için X ışınları ve radyoaktif izotopların kullanıldığı radyoterapi ve hormonların kullanıldığı hormon tedavisi sayılabilir. Öbür tedavi yöntemlerinde altın, ısı, yüksek frekanslı ses dalgaları (ultrason), normal ya da yüksek basınçlı oksijen, kızılötesi ve morötesi ışınlar, hipnoz, su banyoları (hidroterapi), pıhtılaşmayı önleyici ilaçlar, vitaminler ve deniz suyu (talasoterapi) kullanılır. Müzikle tedavi, fizik tedavi ve uğraşı tedavisi de tedavi türlerindendir.

Eski çağlardan bu yana deneme ve yanılma yoluyla bitkiler, hayvanlar ve minerallerin tedavi edici değeri olduğu anlaşılmış, hastalıkların önüne geçmek ve tedavi etmek amacıyla önlemler ve yöntemler bulunmuştur. Çağdaş tıbbın ilerlemesiyle rastlantısal buluşlar, keskin gözlemler ve dikkatli araştırmalar yararlı sonuçlara yol açmıştır; örneğin dijitalinin kalp hastalıklarında yararlı olduğunu, yüksükotundan yapılan bir karışımı inceleyen bir İngiliz hekim keşfetmiştir. Öte yandan, hacamat gibi pek çok yöntem yaygın olarak denenmiş, sonunda yararsız bulunarak bırakılmıştır.

19. yüzyılda kimya ve fizik alanlarındaki temel buluşların ardından, başta Louis Pasteur, Robert Koch ve Paul Ehrlich'in katkılarıyla modern kemoterapi ve tedavi bilimi ortaya çıktı. Kimyasal maddeler saflaştırıldı, hastalıklara karşı özgün önlemler geliştirildi, hastalıklar tanımlanıp betimlendi, hastalıklarda tanı, tedavi ve korunma amacıyla yeni teknikler bulundu. Bu buluşların bir bölümü beklenmedik biçimde ortaya çıktı. Sir Alexander Fleming 1928'de bakteriyoloji laboratuvarında bakteri kültüründe küf üremesini gözlemleyerek penisilini buldu; yünlüleri boyamak için yeni bir boya bulmaya çalışan Gerhard Domagk 1932'de sülfamitlerin öncüllerini keşfetti.

Tedavide en önemli noktalar daha çok sayıda ve daha saf halde ilacın bulunması ve ilaçların özgün etkilerinin aydınlatılmasıdır. Bu alanda önceleri rasgele bir yöntem uygulanırken günümüzde hekim belirli bir rahatsızlık ya da belirtiyi gidermek için en iyi ve en uygun ilacı seçebilir. Teknoloji, ilaçların geliştirilmesi ve insan yapısının daha iyi anlaşılmasının yanı sıra, çağdaş tedavi alanındaki gelişme büyük ölçüde koruyucu hekimlik, temizlik, sağlık eğitimi, ameliyat teknikleri, hasta ve yaralıların taşınması ve buna benzer başka etkenlerin öneminin kavranmasına bağlıdır.

Tedder (Glenguin), Arthur William Tedder, 1. Baron (d. 11 Temmuz 1890, Glenguin, Stirling, İskoçya - ö. 3 Haziran 1967, Banstead, Surrey, İngiltere), İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) mareşali. II. Dünya Savaşı sırasında, Alman haber-

leşme hatlarını bombalayarak ve kara harekâtlarına yakın hava desteği sağlayarak Müttefiklerce düzenlenen Normandiya Çıkarması'nda (6 Haziran 1944) ve Almanların Batı Cephesi'nde yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynamıştır. 1913'te Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'ne katıldı; 1916'da da Kraliyet Hava Birlikleri'ne (RFC) geçti.

Tedder
Walter Bird-Camera Press

1936-38 arasında RAF'ın Uzakdoğu Komutanlığı'nı, daha sonra da araştırma ve geliştirme bölümünün yöneticiliğini yürüttü. 1941'de RAF Uzakdoğu Komutanlığı'na getirildi. Daha sonra Kuzey Afrika ve İtalya'daki Müttefik hava harekâtlarının yönetimini üstlendi. 1942'de "sir" unvanı verildi. Kuzey Afrika'da Almanların yenilgiye uğratılmasına ve Müttefiklerin Sicilya ile İtalya çıkarmalarının (1943) başarıyla gerçekleşmesine katkıda bulundu.

1944'ün başlarında Müttefik Sefer Kuvvetleri başkomutanı Dwight D. Eisenhower'ın yardımcılığına getirilen Tedder Batı Avrupa'daki bütün Müttefik hava harekâtlarının denetimini üstlendi. Çıkarma sırasında Normandiya kıyısındaki kumsallara yoğun hava desteği sağlayarak ve oluşturulan köprübaşlarına Alman destek kuvvetlerinin ulaşmasını engelleyerek saldırının başarısına önemli katkıda bulundu.

1946'da hava kurmay başkanı ve hava konseyi üyesi oldu. II. Dünya Savaşı'na ilişkin anılarını içeren *With Prejudice* (1966; Önyargıyla) adlı bir kitabı vardır.

tedhişçilik *bak.* terörizm

tedirginlik, PERTÜRBASYON olarak da bilinir, astronomide, bir gökcisminin hareketinde ortaya çıkan sapma. Bu sapmaya, cismin yanından geçen bir başka gökcisminin kütleçekimi etkisi ya da doğrudan çarpması yol açabilir. Örneğin, eğer öbür gezegenlerin tedirginlik etkisi olmasaydı Yer'in Güneş çevresindeki yörüngesi oldukça düz bir hat biçiminde olurdu. Öte yandan astronomlar hâlâ onuncu gezegeni aramaktadırlar, çünkü bilinen dış gezegenler üzerinde, Plüton'un ötesindeki bir gökcisminin kütleçekiminin yarattığı bir tedirginliğin bulunduğu ileri sürülmektedir.

tedirginlik yöntemi, PERTÜRBASYON YÖNTEMİ olarak da bilinir, matematikte, bir problemi çözümü bilinen benzer bir problemle karşılaştırarak çözme yöntemi. Bu yöntemle bulunanlar genellikle yaklaşık çözümlerdir.

Cebirsel bir denklemin kökleri, bu denkleme göre çok az farklı olan ve kökleri bilinen bir başka denklemden tedirginlik yöntemiyle bulunabilir. Yöntem diferansiyel denklemlerin çözümünde de kullanılır. Değeri bilinmeyen bir nicelik, belli bir fiziksel durum için belirli bir diferansiyel denklemi ve bazı ek koşulları (niceliğin belirli anlarda ya da belirli noktalardaki değerleri) sağlamak zorunda ise, denklem ya da ek koşullar çok az değiştirildiğinde (tedirginlik uygulandığında) çözüm de çok az değişeceğinden tedirginlik yöntemini uygulamak olanaklıdır.

Tedirginlik uygulanmış bir denklemin çözümünü bulmada yineleme yönteminden yararlanılabilir. D simgesi bir fonksiyona uygulanacak bir işlemi (örn. türev alma), $D+\varepsilon P$ ise birincisinden çok az farklı bir başka işlemi simgelesin (burada ε küçük bir sabittir). Eğer f, çokça rastlanan $Df=\varepsilon f$ probleminin çözümü ise, tedirginlik uygulanmış problem $(D+\varepsilon P)g=\varepsilon g$ olacak biçimde bir g fonksiyonunun bulunması problemidir. Bu son denklem $(D-\varepsilon)g=-\varepsilon Pg$ biçiminde yazılabilir. $(D-\varepsilon)g_1=-\varepsilon Pf$ denklemini sağlayan g_1 fonksiyonuna g fonksiyonunun ilk yaklaşımı denir. $(D-\varepsilon)g_2=-\varepsilon Pg_1$ denklemini sağlayan g_2 ise g fonksiyonunun ikinci yaklaşımıdır. Böylece devam edilerek $(D-\varepsilon)g_n=-\varepsilon Pg_{n-1}$ denklemini sağlayan n'inci yaklaşım elde edilir. Eğer $g_1, g_2, g_3,\ldots, g_n,\ldots$ dizisi belirli bir fonksiyona yakınsıyorsa bu fonksiyon problemin çözümüdür. Dizinin yakınsak olmasını sağlayan en büyük ε değeri, çözümün yakınsaklık yarıçapı olarak adlandırılır.

Bir başka tedirginlik yöntemi, tedirginlik uygulanmış denklemin $f+\varepsilon g_1+\varepsilon^2 g_2+\ldots$ biçiminde bir çözümünün bulunduğu varsayımına dayanır (burada $g_1, g_2,\ldots$ fonksiyonları bilinmeyen fonksiyonlardır). Bu seri denklemde yerine konursa ε 'un her kuvveti için çözülmesi gereken bir denklem takımı elde edilir.

Tedong Irmağı, Kore dilinde TEDONG-GANG Kuzey Kore'nin güneyinde ırmak. Hamyang-nam (Güney Hamyang) ilindeki Nangnim Dağlarından doğar. Güneybatı doğrultusunda 439 km aktıktan sonra Nampo'da Sarı Denizin kolu olan Kore Körfezine dökülür. Kollarıyla birlikte, su toplama havzasının genişliği 20.344 km²'dir. Derinliği ve Sarı Denizin gelgit etkisi nedeniyle ulaşıma elverişli olan ırmağın kıyılarında Pyangyang gibi pek çok liman inşa edilmiştir. Dört bin tonluk gemiler Songnim'e, 2 bin tonluk tekneler ise ırmağın 64 km içerisine kadar ilerleyebilir. Daha yukarı kesimlerde ırmaktan büyük ölçüde sulama amacıyla yararlanılır.

Tedü, Suavi (d. 22 Şubat 1915, İstanbul - ö. 26 Mart 1959, İstanbul), özellikle jön rollerinde başarı kazanmış sinema ve tiyatro oyuncusu, yönetmen.

Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nü (bugün Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) bitirdikten sonra bir süre Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) öğrenim gördü. 1936'da Şehir Tiyatrosu'na bağlı Tiyatro Meslek Okulu'nun sınavını kazanarak bu okula girdi. 1937'de Shakespeare'in *Kuru Gürültü* adlı oyunuyla ilk kez Şehir Tiyatrosu'nda sahneye çıktı ve sanat yaşamını bu tiyatroda sürdürdü. 1939'da Shakespeare'in *Romeo ve Juliet*'inde büyük başarı gösterdi. Daha sonra Schiller'in *Haydutlar* (1939), Gorki'nin *Ayaktakımı Arasında* (1940), Shakespeare'in *Kral Lear* (1947) ve Edmond Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* (1958) adlı oyunlarında rol aldı. 1954'te Zola'nın *Thérèse Raquin* (1867; *Terez Raken*, 1890/ *Thérèse Raquin*, 1962) adlı romanından uyarladığı *Gelin*'le tiyatro yönetmenliğine başladı. Aynı yıl sahneye koyduğu *Veronalı İki Centilmen*'de oyuncu olarak da sahneye çıktı.

1939'da *Taş Parçası* filmiyle sinema oyunculuğuna başladı ve jön rolleriyle dikkati çekti. Oynadığı filmler arasında *Tosun Paşa* (1939), *Şehvet Kurbanı* (1940) ve *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor* (1953) sayılabilir. 1950'de *Zehirli Şüphe* filmiyle yönetmenliğe başladı ve *Göçmen Çocuğu* (1952), *Yaprak Dökümü* (1958) gibi filmler çekti.

Tees Irmağı, İngiltere'nin kuzey kesiminde ırmak. Pennine Sıradağlarının kuzeyindeki Cross Fell'de doğar ve Kuzey Denizine dökülür. Toplam uzunluğu 110 km'dir. Yukarı çığırında tipik bir Pennine vadisi içinde akan ırmak dolerit oluşumlu Whin Sill'den geçerken Caldron Snout ve High Force'da çavlanlar oluşturur. Middleton-in-Teesdale'in aşağısında vadisi genişleyen ırmak Lune, Balder ve Greta gibi önemli kollarını alır. Barnard Castle'ı geçtikten sonra verimli killi topraklarla kaplı bir ovaya girer ve Middlesbrough'nun aşağısında bir haliç oluşturarak denize dökülür. 1830'da Middlesbrough'ya kadar uzatılan Stockton-Darlington demiryolunun tamamlanmasından sonra, ırmağın ağzındaki Teesside hızla sanayileşmeye başlamış ve yörede kömür ticareti ile demir, çelik, kimya ve petrol sanayileri gelişmiştir.

Tef, İstanbul'da 7 Ağustos 1954-17 Mayıs 1961 arasında yayımlanan haftalık mizah dergisi.

Çağlayan Yayınevi'nin yayımladığı dergi alışılagelmiş konuların dışına çıkarak yeni mizah anlayışına öncülük etti, yeni yazar ve karikatürcülerin yetişmesine katkıda bulundu. Elli dört sayı çıktıktan sonra 18 Ağustos 1955'te yayımına ara veren *Tef*, 22 Haziran 1960'tan başlayarak Ertem Eğilmez'in sahipliği, Ferruh Doğan'ın yayın yönetmenliği altında 48 sayı daha çıktı. Başyazılarını ilk dönemde Burhan Felek, ikinci döneminde Emil Galip Sandalcı yazdı. *Tef*'in yazarları arasında Refik Halid Karay, Selami İzzet Sedes, Server Bedi (Peyami Safa), Bedii Faik, Melih Cevdet Anday, Çetin Altan, Haldun Taner, Refik Erduran, Orhan Kemal ve Suavi Sualp bulunuyordu. Başlıca karikatürcüleri ise Ratip Tahir Burak, Altan Erbulak, Bedri Koraman, Ali Ulvi, Ferruh Doğan, Turhan Selçuk, Nehar Tüblek ve Oğuz Aral'dı.

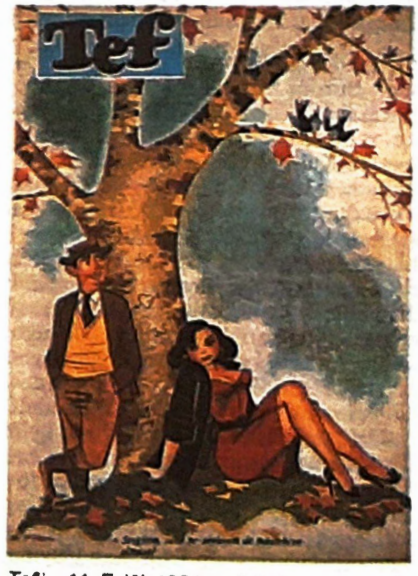

Tef'in 11 Eylül 1954 tarihli 6. sayısının kapağı
Turgut Çeviker Arşivi

tef *bak.* def

tefecilik, yasal sınırın üzerinde aşırı faiz alarak borç para verme işi.

Kuran'da riba(*) olarak nitelendirilen katlamalı faiz işleminin haram sayılması nedeniyle, eski İslam toplumlarında yasal olarak faizle borç vermeye yalnızca riba kapsamına girmeyecek dar sınırlar içinde izin veriliyordu. Bu çerçevede getirilen çözümlerin ticari ilişkilerde yetersiz kalması, zamanla murabaha(*) olarak bilinen bir tefecilik türünün doğmasına yol açtı. 19. yüzyıl sonlarında İslam bilginlerinin faizi yeni bir yorumla ele alması, murabahanın bir ölçüde gerilemesini sağladı. Ama küçük köylü ekonomisindeki nakit sıkıntısının bir sonucu olarak birçok İslam toplumunda tefecilik sürdü.

Osmanlı Devleti'nde de çeşitli düzenlemelere karşın önlenemeyen tefecilik, Cumhuriyet'in ilanından sonra Haziran 1933'te çıkarılan Ödünç Para Verme Kanunu'yla açık bir tanıma kavuşturuldu. Bu yasaya göre izin almadan faiz karşılığı ödünç para verilmesi, yasanın öngördüğü biçim koşullarına uyulmaksızın ödünç para verme işlerinin yapılması ve yasal faiz sınırlarına uyulmaması ve bu sınırların muvazaayla gizlenmesi cezayı gerektiren bir tefecilik eylemi sayıldı. Yasayı değiştiren 30 Eylül 1983 tarihli ve 90 sayılı kanun hükmünde kararnamede ise Maliye Bakanlığı'ndan izin belgesi alınmaksızın ya da izin belgesinin iptal edilmiş olmasına karşın ödünç verme işleriyle uğraşılması ve Maliye Bakanlığı'nca ödünç verme işlerinde uygulanmak üzere saptanacak faiz oranlarına uyulmaması tefecilik olarak tanımlandı. Ayrıca kararnamenin hükümlerinin ihlal edilmesiyle ilgili çeşitli para cezaları belirlendi.

Tefenni, Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü'nde, Burdur iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 835 km² (1986) olan Tefenni ilçesi kuzeyde Karamanlı, doğuda gene Karamanlı ve Kemer ilçeleri, güneydoğuda Antalya ili, güney ve güneybatıda Çavdır ilçesi, batı ve kuzeybatıda da Denizli iliyle çevrilidir.

İlin batı kesiminde yer alan ve dağlık alanlarla kuşatılmış olan ilçenin orta kesimi çukurdur. Güneydoğu kesimini Batı Toroslar, batı ve kuzeybatı kesimini de doruğu ilçe sınırları dışında kalan Eşler Dağı engebelendirir. İlçenin iç kesiminde ve kuzeydoğusunda yer alan orta yükseklikteki hafif tepelik düzlükler Tefenni Ovası(*) adıyla anılır. İlçe topraklarından kaynaklanan suların büyük bölümünü Burdur Gölüne dökülen Eren Çayı (Bozçay) toplar. Güney ve güneybatı kesimden doğan bazı küçük dereler ise ilçe sınırları dışında Dalaman Çayına katılır. İlçenin doğal bitki örtüsü step görünümündedir. Batıdaki Eşler Dağı ise eteğinden doruğuna kadar kızıl çam, ardıç, sedir ve kara çam ormanlarıyla kaplıdır.

Dörtte üçünden fazlası kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Azımsanmayacak miktarda tarımsal üretim yapılan ilçede yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, soğan, elma, patates, nohut, anason ve üzümdür. Tefenni 1984'te ilin en çok anason üretilen ilçesiydi. Az miktarda armut, mısır, fasulye ve haşhaş yetiştirilen ilçede hayvancılık da önemli bir gelir kaynağıdır. Yaygınlığını günümüzde de koruyan kilim ve halı dokumacılığı ile gülcülük geleneksel uğraşlardandır. İlçe topraklarında düşük nitelikli linyit yatakları vardır.

Eskiden Tefenni ilçesinin sınırları içinde yer alan Karamanlı'ya bağlı Kağılcık köyündeki Çamurhöyük'te ortaya çıkarılan Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) ait buluntular, yörenin oldukça eski bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Tefenni yöresi, 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Burdur sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

İlkçağda Temennos adıyla anıldığı sanılan kasaba, ilçenin orta kesiminde yer alır. Kendi adıyla anılan ovanın güneybatısında, Eşler Dağı eteklerinde kurulmuş olan kasaba küçük ve fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. Fethiye'yi Gölhisar üzerinden Burdur'a bağlayan karayolu kasabadan geçer. Tefenni kasabası il merkezi Burdur'a 71 km uzaklıktadır.

Tefenni Belediyesi 1872'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 13.667; kasaba, 5.458.

Tefenni Ovası, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresinde ova. Bir eşikle ayrıldığı Burdur çöküntüsünün güneybatısında yer alır. Yüzölçümü yaklaşık 130 km²'dir. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan Tefenni Ovasının uzunluğu 40 km'yi bulur. Tabanı oldukça düz olan ova, deniz düzeyinden 1.000 m yükseklektedir. Çevresini Batı Toroslar'a bağlı dağlar kuşatır. Kuzeyinde Bozdağ (1.834 m), doğusunda Kemer (eskiden Sertaç) ilçe merkezi yakınlarında 1.500 m'yi aşan bir kütle, güneyinde de Bozdağ, Kocadağ, Kemer Dağı ve Rahat Dağı yer alır. Tefenni Ovasının batısında oldukça engebeli bir alan vardır. Eskiden ovanın kuzeyinde yer alan Karataş Gölü son yıllarda kurutulmuştur. Daha kuzeydeki İsin (Pınarbaşı) Ovasına bir eşikle geçilir.

Tefenni Ovası, Neojen Bölüm (y. 26-2,5 milyon yıl önce) sonlarındaki tektonik olaylar sonucunda oluşmuştur; bu oluşumda karstik olayların da etkisi vardır. Ovanın orta kesiminde karstlaşmaya tanıklık eden ve hum ya da pepino tepesi adlarıyla anılan artık kireçtaşı tepeleri yükselir. Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait kalkerlerden oluşan ve Gencepınarı ile Harmankaya yöreleri arasında yer alan bu dört tepenin (Asartepe 1.415 m, Boztepe 1.394 m, Sivritepe 1.344 m, Damlıcatepe 1.312 m) yamaçları çok diktir.

Ovanın sularını toplayan ve bazı kesimlerde Bozçay adıyla anılan Eren Çayı, Burdur Gölüne dökülür.

teferruat, eşya hukukunda, yerel âdetler uyarınca ya da malikin açık isteği üzerine, bir şeyin işletilmesi ya da korunması ya da ondan yararlanılması için sürekli olarak ona özgülenen ve kullanışta ona bağlı kılınan, takılan ya da birleştirilen taşınır mallar. Mütemmim cüzden(*) farklı olarak bağımsız mal niteliğini korur. Dolayısıyla asıl şeyden farklı bir mülkiyetin konusu olabilir. Örneğin mülkiyeti koruma koşuluyla satılıp bir fabrika binasına yerleştirilen makineler fabrikanın teferruatı olur; ama makineler satıcının mülkiyeti altında kalmaya devam eder. Sonradan asıl şey üzerinde yapılan hukuki işlemler, iyi niyet kurallarına aykırı olmamak koşuluyla teferruatı da kapsar.

teflon, politetraflüoroetilenden oluşan yapay reçinenin ticari adı. *Ayrıca bak.* politetraflüoroetilen.

Tefnahte, Eski Mısır'da, 24. sülaleyi (İÖ 725-710) başlatan Sais kabile şefi ve firavun.

Nil Deltasının kuzeybatısındaki Sais'i Aşağı Mısır'da üstün bir konuma getirdikten sonra, Yukarı Mısır'ı fethetmek amacıyla güneye doğru ilerledi. Yol boyunca müttefikler edinerek Orta Mısır kentlerinden Hermopolis'e ulaşmayı başardı. Bu durum Yukarı Mısır'ın koruyucusu olan Kuşilerin harekete geçmesine yol açtı. Kuş kralı Pianhi bir dizi taşkınla Tefnahte'nin ırmak filosunu imha ederek onu Memphis'e sürdü. Tefnahte'nin çetin bir kuşatmadan sonra güç toplamak amacıyla kuzeye doğru çekilmesi üzerine kenti ele geçirdi ve delta bölgesine doğru ilerlemeye başladı. Güç durumda kalarak Kuşilere bağlılığı kabul etmek zorunda kalan Tefnahte, Pianhi'nin Kuş'a dönmesinden sonra bağlılık yeminini bozdu ve kendini Mısır firavunu ilan etti. Kitabı Mukaddes'te İsrail kralı Hoşea ile işbirliği yaptığından söz edilen "So" adlı firavun, bazı uzmanlara göre Tefnahte'dir. "So" adı bir olasılıkla Tefnahte'nin başkenti Sais'ten gelmektedir. Eğer doğruysa bu olay, Pianhi'nin Aşağı Mısır'a müdahalesinden önce geçmiş olmalıdır.

tefrokronoloji, kül (tefra) katmanlarından yararlanılarak gerçekleştirilen tarihleme yöntemi. Kül katmanları çok duyarlı sonuçlar veren stratigrafik zaman işaretleridir; ama bir jeolojik kronoloji oluşturmak için, olanaklı en geniş bir alan üzerinde olabildiğince çok kül birimlerini karşılaştırmak ve tanımlamak gerekir. İzlanda'da çok sayıda şiddetli yanardağ püskürmesi gerçekleşmiş olduğundan, tefrokronolojinin kurucusu olan Sigurdur Thorarinsson burada kül yığılması öncesinde ve sonrasında oluşan jeolojik ve arkeolojik olayların ayrıntılı bir kronolojisini oluşturabilmiştir. Thorarinsson tefrokronoloji yardımıyla İzlanda'daki iklim değişiklikleri ve bunun İzlanda'nın ekolojisi üzerindeki etkileri konusunda ayrıntılı bir çalışma yapmıştır.

Tefrokronoloji çalışmaları Japonya'da da önem taşır; Japon bilim adamları bu bilimin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kuzey Amerika'nın batısında Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) yanardağlardan püsküren küller incelenmiş ve birbirinden 2.000 km uzaklıktaki kül katmanları ilişkilendirilmiştir. Küller, kara alanlarından okyanus havzalarına doğru izlenir ve böylece kara kökenli stratigrafik çökeller ile deniz çökelleri arasında ilişki kurulur.

tefroyit, manganez silikat (Mn_2SiO_4) yapısında, yalnızca demir-manganezli cevher çökelleri ve skarnları ile manganez bakımından zengin başkalaşım tortullarında bulunan olivin minerali. Tefroyit, molekül yapısındaki manganezin yerini demirin aldığı fayalit ile katı çözeltiler dizisi oluşturur. Kimyasal bileşimi bu ikisinin arasında olan minerallere knebelit denir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* olivin (tablo).

tefsir, kutsal metinlerin açıklanıp yorumlanması ve bu yorumları içeren yapıtlar. İslamda terimin bu iki anlamını ayırt eden ilmü't-tefsir ve tefsirü'l-Kuran adları bazen eşanlamlı kullanılır; tefsirin kural ve yöntemlerini inceleyen bilgi dalı ise usulü't-tefsir olarak adlandırılır.

Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde Kuran hükümleri onun yorumuyla uygulanıyordu; yorumları kendisinden sonra sahabelerce aktarıldı. İslam topraklarının genişlemesi ve toplumun yeni sorunlarla karşılaşması sonucunda tâbiîn döneminde tefsir özellikle önem kazanmaya başladı. Bu dönemin en ünlü müfessirleri İkrime (ö. 725), Mücahid (ö. 721), Ata bin Ebi Rebah (ö. 733), Said bin Cübeyr (ö. 714), Tavus bin Keysan (ö. 724) ve Mesruk bin el-Ecda'ydı (ö. 683). Bu dönemde daha çok hadis biliminin parçasını oluşturan tefsir, ancak tebei't-tâbiîn döneminde bağımsız nitelik kazandı. Gene bu dönemde tefsire kişisel görüşler de katılmaya başladı. Önemli tefsir yapıtları bırakan tebei't-tâbiîn bilginleri arasında Ali bin Ebi Talha (ö. 760), Mukatil bin Süleyman (ö. 767), Süfyanü's-Sevri (ö.

778), Abdurrezzak bin Hemmam (ö. 827) ve Yahya bin Sellam (ö. 815) sayılabilir.

Tebei't-tâbiîn döneminden sonra tefsir iki ana okul biçiminde gelişti. Yalnızca Hz. Muhammed'den ve ilk Müslüman kuşaklardan gelen rivayetlere dayalı açıklama yolunu benimseyen birinci okul çerçevesinde kaleme alınan yapıtlar tefsirü'r-rivaye (rivayet tefsiri) ve tefsiru bi'l-me'sur (eser tefsiri) adlarıyla anıldı. Kuran'ı açıklamada aklın verilerinden de yararlanan ikinci okulun ürünleri ise tefsiru bi'd-diraye (dirayet tefsiri) ve tefsiru bi'r-rey (kişisel tefsir) olarak adlandırıldı. Mutezile bilginleri de Kuran âyetlerini aklın verileriyle bağdaştırabilmek için genellikle tevil adı verilen bir tefsir yöntemini benimsediler. Bazı mutasavvıfların ve özellikle batıni Şii mezheplerinin başvurduğu tevil yöntemi de geleneksel tefsir kurallarından uzaklaştı.

Rivayet tefsirinin en önemli örnekleri Taberi'nin (ö. 923) *Camiü'l-beyan an Tevili'l-Kuran*, Ebu İshak Ahmed bin İbrahim es-Salebi'nin (ö. 1035) *el-Keşfu ve'l-beyan an Tefsirü'l-Kuran*, Ebu Muhammed el-Hüseyin bin Mes'ud el-Ferra el-Begavi'nin (ö. 1122) *Mealimü't-Tenzil*, el-Hafız İsmail bin Ömer bin Kesir'in (ö. 1373) *Tefsirü'l-Kurani'l-Azim*, Süyuti'nin (ö. 1505) *Kitabü'd-Dürri'l-Mensur fi't-Tefsirü'l-Mensur* adlı yapıtlarıdır.

Dirayet tefsirinin başlıca örnekleri ise Ebu'l-Kasım Mahmud bin Ömer ez-Zemahşeri'nin (ö. 1143) *Mecmaü'l-beyan fi Ulumi'l-Kuran*, Fahreddin Razi'nin (ö. 1209) *Mefatihü'l-Gayb*, Beyzavi'nin (ö. 1291) *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Tevil*, Alaeddin Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin İbrahim'in (ö. 1340) *Lubabü't-Tevil fi Meanii't-Tenzil*, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin (ö. 1574) *İrşadü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kurani'l-Azîm*, Muhammed bin Ali eş-Şevkani'nin (ö. 1834) *Fethü'l-Kadir*, Şehabeddin Mahmud el-Alusi'nin (ö. 1853) *Ruhü'l-Meani fi Tefsiri'l-Kurani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani* adlı yapıtlarıdır. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kaleme alınan önemli tefsir yapıtları arasında Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin *Hülasatü'l-beyan fi Tefsiri'l-Kuran*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kuran-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri*, Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kuran Dili* ve Süleyman Ateş'in *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri* sayılabilir.

Kuran'ın içerdiği hukuk kurallarını belirlemeye ve açıklamaya yönelik tefsirler tefsirü'l-ahkâm olarak adlandırılır. Bu tür yapıtlarda tüm âyetler değil, yalnızca hüküm âyetleri açıklanır. Kuran'ın tasavvufi açıdan yorumlanmasına yönelik tefsirler tasavvufi ya da İşari, belli bir kelam anlayışı doğrultusunda açıklanmasına yönelik tefsirlerse mezhebi olarak nitelenir.

Kutsal metinlerin yorumlanması Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da büyük önem taşır. Kitabı Mukaddes'in yorumlanmasının ilke ve kurallarıyla ilgili araştırmalar yorumbilimin(*) (*hermeneutike*) ayrı bir disiplin olarak gelişmesine yol açmıştır. Eski Ahit'in doğrudan kutsal tarihi aktaran bölümleri dışındaki peygamber ve bilgelik kitapları gerçekte kutsal tarih bölümlerinin yorumu niteliğindedir ve öteki kutsal metin yorumlarına temel oluşturur.

Hıristiyanlıkta, kutsal metinlerin yorumunda izlenecek yaklaşım bakımından ayırt edilebilecek farklı okullardan birincisi, bu metinlerin açık anlamını temel alır. Genellikle Kitabı Mukaddes'in her sözcüğünün tanrısal esinden kaynaklandığı varsayımına dayanan bu yaklaşımın başlıca savunucuları arasında Aquino'lu Aziz Tommaso, John Colet, Martin Luther ve Jean Calvin sayılabilir. Kitabı Mukaddes'ten ahlaki sonuçlar çıkarmayı amaçlayan ikinci okulun tarihteki ilk örneği olarak İS 100 dolayında kaleme alınmış olan Barnabas'ın Mektubu'ndan söz edilebilir. Üçüncü okulu oluşturan alegorik yaklaşım, kutsal metinlerdeki anlatılarda açıkça anılan kişilerin, nesnelerin ve olayların gerçekte kendilerinin ötesinde ikinci bir düzlemi betimlediği varsayımına dayanır. Hz. İsa'nın çağdaşı Yahudi filozof Philon, Tevrat'ı yorumlamak amacıyla Platoncu ve stoacı felsefenin kategorilerine başvurmuş, daha sonra İskenderiyeli Clemens de bu yolu izleyerek Kitabı Mukaddes'in alegorik yorumuna öncülük etmiştir. Hıristiyanlıkta kutsal metin yorumculuğunun dördüncü okulu olarak, bu metinlerden öbür dünyaya ilişkin sonuçlar türetmeye çalışan mistik yorum anılabilir.

Günümüzde Kitabı Mukaddes'i eleştirel yaklaşımla inceleyip yorumlamak amacıyla kullanılan yöntemler her türlü metne uygulanabilecek ilkelere dayanır. Metin incelemelerinin temel amacı, kutsal metinlerin özgün biçimlerini saptamaktır. Eski Ahit incelemeleri için temel alınan yapıtlar 9. yüzyıldan sonra yazılmış İbranice metinlerle Lût Gölü çevresinde yaşamış Kumran halkından kalma yazmalardır (İÖ 5-2. yy). İbranice metinlerin Yunanca çevirisi Septuagint, Süryanice çevirisi Peşitta ve Latince çevirisi Vulgata öteki kaynakları oluşturur. Yeni Ahit incelemelerinde temel alınan metinler ise 2-15. yüzyıllar arasında üretilmiş Yunanca yazmalar, Süryani, Kopt, Ermeni, Gürcü ve Geez dillerindeki eski metinler ve ilk dönem Hıristiyan yazarlarının yapıtlarıdır. Filolojik incelemeler kutsal metinlerin aslına en yakın biçimde çevrilebilmesini amaçlar. Gelenek incelemesi adı verilen yöntem ise kutsal metinlerin kaynaklarını ortaya çıkarmayı ve onların ardındaki sözlü gelenekleri belirlemeyi amaçlar. Bir ölçüde gelenek incelemesinden türeyen biçim incelemesinin ana ilkesi, sözlü ya da yazılı her ürünün, onu aktaran topluluğun çerçevesi içinde karşıladığı işlevlere göre belirli biçimler aldığıdır. Yazar araştırmaları ise belirli bir geleneği oluşturan çeşitli parçaların, bir yazar ya da derleyicinin elinde son biçimini nasıl aldığını saptamayı amaçlar.

Teftazani *bak.* Sadeddin Teftazani

Tegal, Endonezya'da, Cava Adasında, Orta Cava ilinde (*propinsi*) kent (*kotamadya*) ve liman. Cakarta'nın yaklaşık 257 km güneydoğusunda, Cava Denizinin kıyısında yer alır. Kara ve demir yoluyla batıda Cirebon, doğuda Semarang, güney ve güneydoğuda da Kroya ve Yogyakarta'ya bağlıdır. Nüfusun büyük bölümünü Cavalılar oluşturur. En yaygın din İslamdır. Tarım ürünlerinin gemilere yüklendiği bir merkez olan kentten ihraç edilen malların başında şeker ve balık gelir. Sanayi kolları arasında pamuk ve şeker işleme, demir, çanak çömlek, makine ve alet üretimi sayılabilir. Bir balıkçılık okulunun bulunduğu kentin yaklaşık 10 km güneyindeki av hayvanlarını koruma alanı çok sayıda turist çeker. Nüfus (1980) 131.728.

Tegea, Arkadia'nın doğu kesiminde Eski Yunan kenti. Bugünkü Tripolis'in 6,5 km güneydoğusunda yer alır. Yunan coğrafyacı Pausanias (İS 2. yy) Tegea'daki Athena Alea Tapınağı'nın Peloponnesos'taki öteki bütün tapınaklardan daha görkemli olduğunu yazar. Kentin efsanevi kurucusu Aleos tarafından yaptırılan ve daha sonra ünlü heykelci Skopas tarafından yeniden inşa edilen tapınağın bazı kalıntıları ortaya çıkarılmış durumdadır. Dokuz ayrı yerleşmenin bilinmeyen bir tarihte bir araya getirilmesiyle kurulan Tegea, İÖ y. 550'ye değin Sparta yayılmasına karşı bir engel işlevini gördü. İÖ 370'e değin Sparta'ya bağlı kalduktan sonra bir dizi ittifak içinde yer aldı ve İS 1. yüzyıl başlarında Arkadia'nın tek önemli kenti durumuna geldi. Gotların saldırılarına (395-396) karşın ayakta kalmayı başararak Bizans ve Frank dönemlerinde büyük bir gelişme gösterdi. 14. yüzyılda kurulan Tripolis zamanla Tegea'nın yerini aldı.

Tegern Gölü, Almanya'nın güneydoğusunda, Bavyera eyaletinin güneyinde göl. Münih'in güneyinde, deniz düzeyinden 725 m yükseklikte yer alır. Bavyera Alpleri'nin uzantısı olan ormanlık dağlarla çevrilidir. Uzunluğu yaklaşık 6,5 km, genişliği yaklaşık 1,6 km, yüzölçümü ise 9 km² olan gölün en derin yeri 72 m'dir. Fazla sularını Mangfall aracılığıyla İnn Irmağına boşaltır.

Her mevsim çok sayıda turist çeken gözde bir tatil merkezidir; çevresinde yatçılık ve çeşitli su sporları tesisleri vardır. Kıyılarındaki başlıca sayfiye merkezleri, Bavyera kralı I. Maximilian'ın şatosunun (746'da inşa edilmiş, 1803'e değin bir Benedikten manastırı olarak kullanılmıştır) bulunduğu doğu kıyısındaki Tegernsee köyü, iyotlu ve kükürtlü kaplıcalarıyla ünlü olan batı kıyısındaki Bad ile Wallberg'in (1.772 m) eteğinde yer alan güney kıyısındaki Rottach-Egern'dir. Wallberg'in doruğundan, Mangfall Dağlarından Hohe Tauern'e kadar uzanan geniş bir bölge ve Almanya'nın en yüksek dağı olan güneybatıdaki Zugspitze görülebilir. Rottach Vadisinin yaklaşık 4,5 km yukarısında, şirin Rottach Çavlanı (Rottachfälle) yer alır.

Tegh Bahadur (d. 1621?, Amritsar, Pencap - ö. 11 Kasım 1675, Delhi, Hindistan), dokuzuncu Sih gurusu ve ikinci Sih şehidi. Hindulara destek olmak için verdiği mücadelenin sonunda öldürülmüştür.

Sekizinci Guru Hari Krishen'in ölürken ardılının Bakala köyünde bulunduğunu söylemesi üzerine, köye giden bir temsilciler heyeti ardıl olduğunu iddia eden 22 kişiyle karşılaştı. Zengin bir Sih taciri olan Bhai Makhan Şah topluluğun arasında alçakgönüllülüğüyle dikkati çeken Tegh Bahadur'u fark etti ve onu dokuzuncu guru ilan etti.

Tegh Bahadur'un yönetimi sırasında Hint-Türk imparatoru Evrengzib'in İslamı kabul etmeye zorladığı Keşmirli Hindu din adamlarına yardım etmesi Hint-Türk yetkilileriyle arasının açılmasına neden oldu. Hindular imparatora haber göndererek, gurunun Müslüman olması durumunda kendilerinin de bu dini kabul edeceğini söylediler. Bunun üzerine Tegh Bahadur tutuklandı ve Delhi Kalesi'ne hapsedildi. Evrengzib Tegh Bahadur'dan Müslümanlığı kabul etmesini ya da bir mucize gerçekleştirmesini istedi. Tegh Bahadur ikisini de yapmayı reddedince başı vurularak öldürüldü. Kafası yandaşlarından biri tarafından Anandpur'a götürüldü, vücudu ise yakıldı.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

---

tegu, *Teiidae* familyasının *Tupinambis* cinsini oluşturan iri yapılı, etçil keler türlerinin ortak adı. Güney Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan bu sürüngenlerin sırtları

Bayağı tegu (*Tupinambis nigropunctatus*)
John H. Gerard

siyah üzerine sarı ya da beyaz şeritlidir. Küçük ve kare biçimli pullar vücutlarını saran düzenli halkalar oluşturur. Uzunlukları 1,2 m'yi bulabilir.

Tegu, Güney Kore'nin güneydoğu kesimindeki Kyangsang-puk (Kuzey Kyangsang) ilinin merkezi kent. Güney Kore'nin üçüncü büyük kenti olan Tegu il düzeyinde yönetsel yetkilerle donatılmış özel bir kenttir. Naktong ile Kumho ırmaklarının birleştiği noktanın doğusunda, Pusan'ın 90 km kuzeybatısında yer alır.

Uzun yıllar Kore'nin güneydoğu yöresinin yönetsel, ekonomik ve kültürel merkezi olmuştur. 1896'da Kuzey ve Güney Kyangsang olarak bölünmesine değin Kyangsang ilinin merkezi olan Tegu, o dönemde ülkenin üç büyük pazar kentinden biriydi. Günümüzde kentte tekstil, maden ve makine sanayileri gelişmiştir. Çevrede yetiştirilen elmalar Güneydoğu Asya ülkelerine ihraç edilir.

Kentin batısında pek çok Budist yapıtın bulunduğu Hein-sa (Hein Tapınağı) yer alır. Kyongbuk Ulusal Üniversitesi ve Yongnam Üniversitesi kenttedir. Tegu'nun Seul ve Pusan'la kara, demir ve hava yolu bağlantısı vardır. Nüfus (1990) 2.228.834.

Tegucigalpa, Honduras'ın başkenti. Deniz düzeyinden 975 m yükseklikte, dağlarla çevrili tepelik bir alanda yer alır. Bir altın ve gümüş madenciliği merkezi olarak 1578'de kuruldu. 1824'ten başlayarak zaman zaman başkent Comayagua'nın yerini aldı; 1880'de kesin olarak başkent ilan edildi. Choluteca Irmağının karşı yakasında bulunan Comayagüela 1938'de sınırları içine alındı.

Kentin başlıca yapıları arasında Başkanlık Sarayı ve Ulusal Meclis binası, Honduras Özerk Ulusal Üniversitesi (1847) ve bir 18. yüzyıl katedrali sayılabilir. Eskiden küçük ölçekli ve daha çok yerel tüketime yönelik olan sanayi üretimi, karayolu bağlantılarının geliştirilmesiyle 1970'lerde önemli ölçüde artmıştır. Günümüzde başlıca sanayi ürünleri

Ulusal Meclis binası, Tegucigalpa, Honduras
Ewing Galloway

dokuma, giyim eşyası, şeker, sigara, kereste, kontrplak, kâğıt, seramik eşya, çimento, cam, madeni ve plastik eşya, kimyasal maddeler, oto lastikleri, elektrikli aletler ve tarım makineleridir. Kentin dokumacılık sanayisini genişletme planının uygulamaya konduğu 1977'de ayrıca bir ahşap kurutma tesisi ve bir balık dağıtım merkezi açılmıştır. Kentin yöresinde 1970'te yeniden işletilmeye başlayan gümüş, kurşun ve çinko madenleri vardır.

Dünyada demiryolunun geçmediği ender başkentlerden biri olan Tegucigalpa'nın ulaşımı büyük ölçüde Toncontín'deki uluslararası havalimanına dayanır. Yük taşımacılığında Antil Denizi kıyısındaki Puerto Cortés ve Büyük Okyanus kıyısındaki San Lorenzo ile bağlantılı Okyanuslararası Karayolu'ndan da yararlanılır. El Salvador ve Nikaragua'dan gelen Amerika Kıtası Karayolu, kente ulaşan Okyanuslararası Karayolu'yla kesişir. Öteki illere uzanan karayolları da Tegucigalpa kentinden başlar. 1970'lerde kentte çevre yolu yapımına başlanmıştır. Nüfus (1989 tah.) kent, 608.100.

teğet, geometride, bir eğriye yalnızca bir noktasında değen doğru (ya da pürüzsüz eğri); eğrinin değim noktasındaki eğimi teğetin eğimine eşittir. Teğet doğrusu, eğriyi iki noktada kesen bir doğrunun bu iki

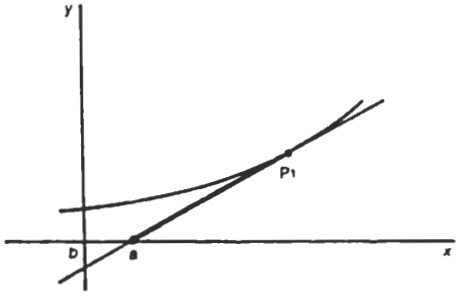

Eğrinin P_1 noktasındaki teğeti aP_1 doğrusudur

nokta birbirine yaklaşırkenki limiti olarak tanımlanabilir. Teğet düzlemi ve teğet yüzeyler de benzer biçimde tanımlanabilir.

teğet sivri kemer, üzengi noktalarında, yarıçapı kemer açıklığının yarısından büyük daire yayı biçiminde (normal sivri kemer) başladıktan sonra, kilit taşına yakın bir noktada bu yaya teğet olarak yükselen sivri kemer. Tudor kemeri(*) de bu kemerin bir türüdür. *Ayrıca bak.* kemer.

teğmen, silahlı kuvvetlerde takım düzeyindeki birliklere komuta eden küçük rütbeli subay.

Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki teğmen rütbesinin öncülü mülazim-i sani idi; Tanzimat'tan (1839) sonra askeri okulları bitirenler bu rütbeyle kıta görevine atanırlardı. Erkân-ı harp (kurmay) sınıflarında okuyanlar ise mülazim devresini okulda geçirirlerdi. Osmanlı donanmasında ise kapudane-i hümayun gemisinin ikinci ve üçüncü sûvarilerine "mülazim kaptan" denirdi.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Kara, Deniz ve Hava Harp okullarını bitirenler teğmen rütbesiyle orduya katılırlar. Kara ordusunda teğmenler seçtikleri sınıfa göre sınıf okullarında eğitim ve öğrenim gördükten sonra takım komutanı olarak birliklere atanır ya da aynı düzeyde sorumluluk içeren görevlere getirilirler. Deniz kuvvetlerindeki teğmenler donanmadaki suüstü ve sualtı birliklerinin çeşitli kademelerindeki kadrolarda ilk kıta hizmetlerini yaparlar. Hava kuvvetlerinde ise Hava Harp Okulu'nu bitirdikten sonra çeşitli kurslarda eğitim gören teğmenler, bu kurslardaki başarı derecelerine göre pilot olarak ya da hava yer hizmetlerinin çeşitli dallarında görevlendirilirler.

Muvazzaf teğmenlerin olağan hizmet süresi üç yıldır. Bu süreyi olumlu sicille tamamlayanlar üsteğmen rütbesine yükseltilirler.

tehdit, hukukta, bir kimseyi yasada yazılı durumlar dışında ağır ve haksız bir zarara uğratacağını bildirerek korkutma. Failin gelecekteki bir tehlikenin insanda doğuracağı huzursuzluk ve korkuyu suça hedef olan kişide yaratması, suçun tamamlanması için yeterli sayılır. Tehdit bir "tehlike suçu" olduğundan, bu tehlikenin ilişkin olduğu zarar doğurucu olayın gerçekleşmiş olması zorunlu değildir. Tehdidin yöneldiği zarar mülkiyete ilişkin olabileceği gibi sağlığa, vücut bütünlüğüne, ün ve onur gibi manevi değerlere ilişkin de olabilir. Ayrıca zararın belirsiz olmaması gerekir. Zararın hafif olması cezayı azaltıcı bir nedendir.

Tehdit suçunun oluşması için aranan bir koşul da failin suç işleme kastıyla hareket etmesidir. Fail hareketinin haksızlığını bilmeli ya da bilebilecek durumda olmalıdır. Tehditte kasıt aranması, ciddi olmayan tehditlerin suç sayılmaması hükmünü doğurur. Tehdit eylemi silahla ya da kendini tanınmayacak hale koyarak ya da birkaç kişi tarafından birlikte ya da imzasız mektup, özel işaretler, var olan ya da var sayılan bazı gizli örgütlerin meydana getirdikleri korkutma etkisiyle işlenmişse ceza artırılır.

Bir kimsenin namusunu ya da onur ve saygınlığını bozacak ya da saygınlığını kıracak ya da ün ya da mal varlığına zarar verebilecek bir konuyu yayın yoluyla açığa vurma ya da açığa vurma niteliğinde olmaksızın bu yolda karalamalarda bulunma tehdidiyle ondan para alınması ya da başka türlü çıkar elde edilmesi ya da elde edilmeye kalkışılması da ağırlaştırıcı bir nedendir.

Türk Medeni Kanunu taraflardan birinin korkutularak hukuki işlem yapmaya zorlanmasını nisbi butlan niteliğinde bir yaptırıma bağlamıştır. Buna göre tehdit altında yapılan hukuki işlem ilgili kişiyi bağlamaz. *Ayrıca bak.* korkutma.

teheccüd (Arapçada "uyanık kalma"), İslamda geceleri Kuran okuyup namaz kılarak yapılan ibadet. Teheccüd namazı nafile namazlar arasındadır; Kuran'da "gecenin bir kısmında kalk, sana aid nafile olarak namaz kıl" (İsrâ, 79) hükmü yer alır. Hz. Muhammed'in günde beş vakit namazın farz kılınmasından sonra da teheccüd namazlarını sürdürdüğü bildirilir. Fıkıhta, bir kişiyi dilediği kadar teheccüd namazı kılmaktan alıkoymak kabahat sayılır. Bir inanışa göre teheccüd, "uyuyan kimsenin saçlarına İblis'in attığı düğümleri çözer". Ramazanda kılınan teheccüd namazı çok makbul sayılır.

tehir-i icra *bak.* yürütmenin durdurulması

Tehuacán, Meksika'nın ortagüney kesimindeki Puebla eyaletinin (*estado*) güneydoğusunda kent. Deniz düzeyinden 1.700 m yüksekte, Doğu Sierra Madre'deki Tehuacán Vadisinde yer alır. 1540'ta kurulan Tehuacán Meksika'daki en eski İspanyol yerleşmelerinden biridir. Hinterlandında sığır, domuz ve keçinin yanı sıra mısır, fasulye, buğday, alfa, portakal, üzüm ve nar yetiştirilir. Kentin yakınında gümüş ve kurşun yatakları vardır. Bölge, kentte şişelenen ve bütün ülkeye dağıtılan madensularıyla ünlüdür. Kentte ayrıca şarap fabrikaları ve damıtma tesisleri vardır. Tehuacán güzel manzarası, ılıman iklimi, sömürgecilik döneminden kalma yapıları ve Mikstek Yerlilerinin el sanatlarıyla turizm açısından önem taşıyan bir merkez durumuna gelmiştir. México kentinin güneydoğusunda yer alan Tehuacán ülkenin öteki kesimlerine

kara, hava ve demir yoluyla bağlanır. Nüfus (1980) 79.547.

Tehuantepec Kıstağı, İspanyolca ISTMO DE THUANTEPEC, Meksika'nın güney kesiminde kıstak. Meksika Körfezine bakan Campeche Koyu ile Büyük Okyanusa bakan Tehuantepec Körfezi arasında yer alır. Körfez sularına göre en dar yeri 220 km'yi bulur. Campeche Koyundan Tehuantepec Körfezinin küçük girintisi Superior Lagününün başına kadar olan kesimde daha da daralarak 194 km'ye iner. Yüzey şekli olarak plato görünümlü geniş bir sırttan oluşur. Büyük Okyanus rüzgârlarının görece bir yumuşaklık sağladığı yüksek ve açık yerler dışında, yörede aşırı sıcak ve nemli bir iklim görülür. Kıstağın bataklık kuzey kenarını sık bir cangıl örtüsü kaplar. Büyük Okyanusa bakan güneydeki yamaçlar ise daha kıraçtır.

Daha İspanyol fatihi Hernán Cortés döneminde elverişli bir ulaşım yolu olarak görülen kıstakta kanal açma tasarıları, yüksek maliyet nedeniyle hiçbir zaman uygulanamadı. Campeche Koyu kıyısındaki Coatzacoalcos'tan Tehuantepec Körfezi kıyısındaki Salina Cruz'a kadar uzanan 310 km'lik demiryolu hattı 1907'de açıldı. Daha sonraları Veracruz, México kenti ve Guatemala sınırına bağlantıyı sağlayan hatlar da inşa edildi. Günümüzde Salina Cruz büyük kuru dokları bulunan serbest bir limandır. Tehuantepec'te toplumsal örgütlenmeleri anaerkil bir yapıya dayanan ve özellikle altın mücevher işçilikleriyle tanınan Tehuana Yerlileri oturur.

Tehuantepec Körfezi, İspanyolca GOLFO DE TEHUANTEPEC, Büyük Okyanusta büyük körfez. Meksika'nın güneydoğu kesimindeki Tehuantepec Kıstağının güney kıyısını oluşturur. Oaxaca eyaletindeki Puerto Angel'den Chiapas eyaletindeki Barra del Suchiate'ye kadar yaklaşık 500 km uzanır. Ağzının genişliği 160 km kadardır. Körfezin kıyılarında çok sayıda lagün vardır; bunların en büyükleri Superior, Inferior ve Muerto'dur. Tehuantepec Irmağı (*río*) ile çok sayıda küçük akarsu körfeze dökülür. Tehuantepec Kıstağından geçen demiryolunun son noktası olan Salina Cruz, körfezin en büyük yerleşimi ve ana limanıdır. Superior Lagünü yakınındaki Juchitán'dan güneydoğu doğrultusunda Tapachula'ya doğru kıyıya koşut bir kara ve demir yolu uzanır.

Tehuelçeler, Macellan Boğazından Negro Irmağına (*río*) kadar uzanan Patagonya ovalarında yaşamış Güney Amerika Yerlileri. Güney ve kuzey kollarına ayrılan Tehuelçelerin her grubunun kendine özgü bir lehçesi vardı; kuzeyliler atlı göçebe, güneyliler ise yaya olarak sınıflandırılıyordu. Tehuelçeler Avrupa yazınında iri yarı yapıları ve bedensel güçleriyle tanınmıştı.

Tehuelçelerin at öncesi özgün kültürleriyle ilgili pek az bilgi vardır. Toplumsal ve ekonomik örgütlenmeleri büyük olasılıkla Tierra del Fuego'da yaşayan Onalara(*) benziyordu. 18. yüzyıl başlarında atın gelmesiyle birlikte, Tehuelçelerin yaşam biçimi ve toplumsal örgütlenmesi de değişti. Kuzey Amerika Yerlilerinin Büyük Ovaları kullanması gibi, Tehuelçeler de Patagonya'nın çalılık steplerini kullanmaya başladılar. Başlıca besin kaynakları guanako ve rea eti ile bazı bitkilerdi; tarımsal hiçbir etkinlikleri yoktu. Bu arada pampa avcılarının sayısı hızla arttı. Üye sayısı 500'e ulaşan avcı grupları ayrıca savaşa da giriyorlardı. Başarılı savaş önderleri zamanla kan bağına dayalı önderlerin yerini aldı. Tehuelçeler sonunda Avrupalılara yenik düşerek kültürel bakımdan özümlendiler.

Tehuelçelerin dini, dünyayı yaratmış olmakla birlikte işleyişine karışmayan bir yüce varlık ile çalı ruhları inancına dayanıyordu. Şamanlar da ruhların yardımıyla hastaları iyileştiriyordu.

Teide Yanardağı, Kanarya Adalarındaki Tenerife Adasında yanardağ. İspanyol topraklarının en yüksek noktasıdır (3.718 m). El Pilón adı verilen doruğu kış aylarında sürekli karlarla kaplıdır. Çok sayıda küçük etkin kraterden oluşan Teide Yanardağının bir süredir püskürmeyen ana krateri 80 m çapındadır. Yanardağın yamaçlarındaki ve kraterindeki bacalardan sıcak gazlar fışkırır.

Teide Yanardağı, Tenerife Adası, Kanarya Adaları
K. Schotz/Shostal Assoc.

1705'te yanardağın kuzeybatısından akan lavlar Garachico kasabasının büyük bölümünü örtmüş ve limanını neredeyse tümüyle doldurmuştur. Teide Yanardağındaki son püskürme, 1789'da dağın güneybatı yamaçlarındaki Los Narices del Teide olarak bilinen bölgede görülmüştür. 1933'te Tenerife Adasının açıklarında, okyanus tabanında bazı volkanik etkinlikler saptanmıştır.

İskoç astronom Charles Piazzi Smyth 1856'da bölgeye gelerek atmosfer katmanları üzerinde incelemeler yapmıştır. İzaña Gözlemevi yanardağın kuzeydoğu yamacındadır. Teide Yanardağı 1954'te oluşturulan Teide Ulusal Parkı'na egemen bir konumdadır.

Teignbridge, İngiltere'de, Devon ilinin (*county*) güneybatı kesiminde ilçe (*district*). Dartmoor ile deniz arasındaki Teign Irmağı vadisinde yer alır. Yüzölçümü 675 km²'dir.

Kıyılarında Starcross, Dawlish ve Teignmouth gibi turizm açısından önem taşıyan yerleşmeler yer alır. Teign Halicinin girişindeki Newton Abbot ilçenin perakende satış, hizmet ve yönetim merkezidir. Burada elektrikli araç fabrikaları, gıda işleme tesisleri ve basımevleri vardır. Dawlish yakınlarında çiçek yetiştiriciliği önemlidir. Eski bir göl yatağında bulunan Bovey Beds'den İngiltere'de seramik ve porselen yalıtkan yapımında kullanılan kilin büyük bir bölümü çıkarılır. İlçenin başlıca ihraç ürünü olan kilin bir bölümü Teignmouth'dan yüklenir.

Daha içerilerde, Dartmoor Ulusal Parkı'nın ilçenin kuzeybatısına sokulduğu yerde Dartmoor yer alır. Haytor'daki eski taşocağından çıkarılan taşlar Ulusal Galeri'nin, British Museum'un ve eski Londra Köprüsü'nün yapımında kullanılmıştır. Otlakların yer aldığı bölgede Tunç Çağına ait yerleşmelerin izlerine rastlanmıştır. Fuanyla ünlü Widecombe ve eski bir kalay ve yün kasabası olan Ashburton ilçedeki en eski yerleşmelerdir. Nüfus (1986 tah.) 105.400.

Teiidae, *Sauria* (kelerler) alttakımından 40 cins ve 200 kadar türü kapsayan sürüngenler familyası. Yalnız Yenidünya'da yaşayan bu familya üyeleri özellikle tropik ve astropik bölgelere dağılmıştır. Cinsler arasında önemli farklar göze çarpar. Örneğin tegular(*) (*Tupinambis* cinsi) karada yaşayan iri birer yırtıcı, kayman kelerleri (*Dracaena* cinsi) yarı sucul salyangoz yiyicilerdir. Kamçıkuyruk kelerler (*Cnemidophorus* cinsi) ise kertenkelelere benzer. *Teiidae* üyelerinin uzunluğu 7-120 cm arasında değişir.

Teilhard de Chardin, Pierre (d. 1 Mayıs 1881, Sarcenat, Fransa - ö. 10 Nisan 1955, New York kenti, ABD), Fransız filozof ve paleontolog. Bilimle Hıristiyanlığın ilkelerini bağdaştırmaya çalışmış, insanın tinsel birliğe doğru zihinsel ve toplumsal bir evrim süreci içinde olduğunu ileri sürmüştür.

Teilhard de Chardin
© Philippe Halsman

Jeolojiye ilgi duyan bir toprak sahibinin oğluydu. On yaşında Mongré Cizvit Yüksekokulu'na yatılı öğrenci olarak girdi; derslerinin yanında jeolojiyle de yakından ilgilendi. On sekiz yaşında Aix-en-Provence'da Cizvit papaz adaylarına katıldı. Yirmi dört yaşında Kahire'deki Cizvit okulunda öğretmenliğe başladı; bu görevini üç yıl sürdürdü.

1911'de papazlığa atanan Teilhard I. Dünya Savaşı'nda sedye taşıyarak hizmet etmeyi yeğledi. Cephedeki cesaretinden dolayı askeri bir madalya ve Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi. Bir süre Paris'teki Katolik Enstitüsü'nde ders verdikten sonra 1923'te Çin'e giderek ilk paleontoloji ve jeoloji araştırmalarını gerçekleştirdi. II. Dünya Savaşı boyunca Çin'de kaldı. Pekin insanının kafatasının ortaya çıkarılmasına katkıda bulundu; Asya kıtasının tortul birikintileri ile yer katmanlarının arasındaki bağlantılar ve birikintilerde bulunan fosillerin tarihlenmesi üzerine çalışmalar yaptı. 1938'de temel yapıtı olan *Le Phénomène humain*'in (1938-40; İnsan Olgusu) el yazmasını tamamladı. Evrimi tamamlanmamış bir süreç olarak ele alan Teilhard insanın merkezinde yer aldığı bir evrenin gelişimini tanımlamak için "kosmogenesis", insan zihninin gelişimini belirtmek için "noogenesis" ve insanileşme sürecindeki aşamalar için de "hominizasyon" ile "ultra-hominizasyon" terimlerini ortaya attı. Öbür çalışmaları arasında *L'Apparition de l'homme* (1956; İnsanın Ortaya Çıkışı) ve *La Place de l'homme dans la nature* (1956; *İnsanın Tabiattaki Yeri*, 1990) gibi felsefi denemeleri ile başta memeliler paleontolojisi olmak üzere çeşitli alanlardaki bilimsel incelemeleri sayılabilir.

Teilhard 1946'da Paris'e döndü. Collège de France'da ders vermek ve felsefi yapıtlarını yayımlamak isteği gerçekleşmeyince ABD'ye gitti. New York kentindeki Wenner-Gren Vakfı'nda görev aldı; bu kurum adına iki kez Güney Afrika'ya giderek paleontoloji ve arkeoloji araştırmaları yürüttü.

Önemli yapıtlarının tümü ölümünden sonra yayımlanan Teilhard'ın çeşitli kuramları hem Katolik Kilisesi hem de üyesi olduğu Cizvit tarikatı tarafından eleştirildi. Dinsel sadakati yadsınmamakla birlikte 1962'de papalık görüşlerinin kuşkuyla karşılanması yolunda bir uyarı yayımladı. Ama kilisenin bu tutumu zamanla yumuşadı. 1965'te sona eren II. Vatikan Konsili'nin belgelerinde "evrimci" bir bakış açısından söz edilmesi Teilhard'ın etkisine bağlandı.

Teiresias, Yunan mitolojisinde Thebaili kör kâhin. Homeros'un *Odysseia*'da anlattığına göre, yeraltı dünyası Hades'e geçtikten sonra bile kâhinlik yeteneğini korur ve Odysseus, ona danışmak üzere Hades'e gönderilir. Teiresias, Thebai'de, Thebai kralı Laios ile oğlu Oidipus'un trajik yazgısında da önemli rol oynar. Sonraki efsanelere göre yedi (ya da dokuz) kuşak boyunca yaşamış, Thebai'ye Karşı Yediler seferinden sonra ölmüştür. Sağken, bir yılan çiftinden dişi olanını öldürdüğü için kadına dönüşür; sonra erkek yılanı da öldürünce eski haline döner. Körlüğüyle ilgili çeşitli yorumlar vardır. Bir *nympha* (su perisi) olan annesi Khariklo'dan tanrıların sırlarını öğrenip sonra bunları açığa vurduğu için cezalandırıldığı söylenir. Bir başka yoruma göre Teiresias, kadınların sevişmekten daha az zevk aldığı konusunda kocası Zeus'la çekişip duran Hera'ya, sevişmenin kadınlara erkeklerden 10 kat fazla zevk verdiğini söyler. Hera gazaba gelerek onu kör eder; ama Zeus da Teiresias'a kâhinlik yeteneği verir. Üçüncü bir açıklamaya göre ise Teiresias, soyunup yıkanırken seyrettiği Athena tarafından kör edilir.

Teiresias, hem kâhinliği, hem de kadın-erkek kimliğiyle Batı edebiyatında yer almıştır. Guillaume Apollinaire'in ilk kez 1917'de sahnelenen gerçeküstücü oyunu *Les Mamelles de Tirésias* (Teiresias'ın Memeleri) ve T. S. Eliot'ın *The Waste Land* (1922; "Çorak Ülke") adlı şiiri, Teiresias'a yer veren yapıtlar arasındadır.

Teirlinck, Herman (Louis-Cesar) (d. 24 Şubat 1879, St.-Jans-Molenbeek - ö. 4 Şubat 1967, Beersel, Belçika), Flaman şair, romancı, öykücü, oyun ve deneme yazarı. Oyunlarıyla I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa tiyatrosunu etkilemiştir.

İlk kitabı *Verzen* (Şiirler) 1900'de yayımlandı. Bunu, konu zenginliği ve teknik ustalığıyla dikkat çeken bir dizi roman ve öykü izledi. *De wonderbare wereld* (1902; Harika Dünya) kırsal Flandre'da geçen fantastik öykülerden oluşuyordu. Teirlinck'in *'t Bedrijf van den kwade*'nin (1904; Şeytan İşbaşında) ardından yayımladığı *Het ivoren aapje* (1909; Fildişi Maymun) adlı romanı Brüksel'de geçiyordu. İlk döneminin en başarılı yapıtı ise, incelikli anlatımıyla Flaman roman geleneğinden ayrılan, nükteli ve alaycı romanı *Mijnheer J. B. Serjanszoon*'du (1908).

I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Flaman romanına dışavurumculuk egemen oldu. Tiyatro bu ortamda gelişti ve Flaman halk tiyatrosu Avrupa'daki en özgün tiyatrolardan biri durumuna geldi. Teirlinck de dans, mim, müzik, sinema efektleri ve ortaçağ mucize oyunlarının öğelerini bir araya getirerek "bütünsel tiyatro" kavramını geliştirdi. En tanınmış oyunları *De vertraagde film* (1922; Ağır Çekim Film), *Ik dien* (1924; Hizmet Ediyorum) ve *De man zonder lijf*'di (1925; Gövdesiz Adam). Teirlinck II. Dünya Savaşı sırasında yeniden roman ve öyküye yöneldi. *Zelfportret of het galge maal* (1955; Kendi Portrem ya da İdamdan Önceki Son Yemek) adlı anı kitabı, II. Dünya Savaşı sonrasında yazdığı en başarılı yapıtı kabul edilir.

Teispes, eski Farsça çişpiş (ü. İÖ 7. yy ortaları), yaklaşık 675-640 arasında Ahameniş hanedanından Pers kralı. I. Dareios ile II. Kyros'un atasıdır. Hanedana adını veren Ahameniş'in oğlu olduğu kabul edilir. Basra Körfezinin kuzeyindeki Elam'ın Anşan ilini yöneten Teispes döneminin iki güçlü krallığı Elam ve Asur arasında tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Teispes'in ölümünden önce krallığını oğulları Ariaramnes ve I. Kyros arasında paylaştırdığı ya da alt ve üst soylar arasında dönüşümlü bir veraset sistemi bıraktığı sanılmaktadır.

Teisserenc de Bort, Léon (-Philippe) (d. 5 Kasım 1855, Paris - ö. 2 Ocak 1913, Cannes, Fransa), stratosfer katmanını keşfederek atmosferin üst bölümlerinin daha ayrıntılı incelenmesini olanaklı duruma getiren Fransız meteorolog.

1880'de Paris'teki Ulusal Meteoroloji Dairesi Merkezi'nin meteoroloji bölümünde çalışmaya başlayan Teisserenc, 1883, 1885 ve 1887'de Afrika'nın çeşitli bölgelerini dolaşarak buraların jeolojisini inceledi ve Yer magnetizması üzerine araştırmalar yürüttü. 1892'de çalıştığı merkezin başmeteorologluğuna getirildi. Birkaç yıl sonra buradan ayrılarak, Versailles yakınlarındaki Trappes'da özel bir meteoroloji gözlemevi kurdu. Atmosferin gözlem aygıtlarıyla donatılmış insansız balonlarla incelenmesi çalışmalarına öncülük eden Teisserenc, bu araştırmaları sonucunda yerden yaklaşık 11 km yükseklikte atmosfer sıcaklığının yukarı doğru hep sabit kaldığını buldu. 1900'de atmosferin başlıca iki katmandan oluştuğu görüşünü ortaya attı. Teisserenc'e göre bunlar, sıcaklığın sürekli olarak değiştiği ve bu nedenle hava durumu değişikliklerinin oluştuğu troposfer ile sıcaklığın sabit kaldığı ve hava koşullarının hemen hiç değişmediği stratosfer idi.

teizm, TANRICILIK olarak da bilinir, felsefede Tanrı'nın varlığını savunan görüş. Tek başına bir felsefi akım ya da sistem değil, birçok akımın paylaştığı genel bir tutumdur. *Ayrıca bak.* Tanrı.

Tek, Ahmed Ferid (d. 1877, Bursa - ö. 26 Kasım 1971, İstanbul), gazeteci, yazar ve siyaset adamı.

İstanbul'da Mekteb-i Harbiye'yi (sonradan Kara Harp Okulu) bitirdi (1895). Erkân-harp (kurmay) yüzbaşı olarak göreve başladıktan hemen sonra, Jön Türk olduğu gerekçesiyle kovuşturmaya uğradı ve Trablusgarp'a sürgün edildi. Bir yıl sonra bağışlandı ve rütbesiz olarak Trablusgarp'ta görevlendirildi. Daha sonra Fransa'ya kaçarak II. Abdülhamid'e karşı yürütülen etkinliklere katıldı (1900). Bu arada Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi. II. Meşrutiyet'in ilanına (1908) değin Paris ve Mısır'da yayımlanan çeşitli Jön Türk gazetelerine yazılar yazdı.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndü. 1909'da Kütahya mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçildi ve meclis başkâtipliğine getirildi. Daha sonra Mekteb-i Mülkiye'de siyasal tarih dersleri verdi. Gönüllü olarak Balkan Savaşları'na (1912-13) katıldı ve kurmay yüzbaşı olarak görev üstlendi. İttihat ve Terakki Fırkası ile anlaşmazlığa düşünce, arkadaşlarıyla birlikte Milli Meşrutiyet Fırkası'nı kurdu (5 Temmuz 1912) ve partinin başkanlığını üstlendi. Bir yandan da *İfham* gazetesini çıkardı. Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesini (1913) izleyen baskı döneminde gazetesi kapatılarak Sinop'a sürgün edildi.

1917'de sürgün kararı kaldırıldı ve başşehbender (başkonsolos) olarak Kiev'e gönderildi. Ertesi yıl nafıa nazırı oldu. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına İstanbul mebusu olarak katıldı. İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya geçerek İstanbul mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) girdi ve maliye vekilliğini üstlendi. Fransa'yla yapılan Ankara Antlaşması'ndan (1921) sonra TBMM hükümetini Paris'te temsil etti. 1923'te Kütahya milletvekili olarak yeniden TBMM'ye giren Ahmed Ferid, dahiliye vekili olarak görev aldıktan (1923-24) sonra uzun süre dışişleri görevlerinde bulunarak Londra, Varşova ve Tokyo'da büyükelçilik yaptı.

Tek, (Mehmet) Vedat (d. 1873 - ö. 1942, İstanbul), I. Ulusal Mimarlık akımının önde gelen temsilcilerinden biri olmuş Türk mimar.

Mekteb-i Sultani'nin (bugün Galatasaray Lisesi) ikinci sınıfından ayrılarak Paris'e gitti (1888). Burada Monge Okulu'nu bitirdikten sonra Julian Akademisi'nde resim

Vedat Tek'in yaptığı ikinci TBMM Binası (önce Halk Fırkası Kulübü), Othmar Pferschy'nin fotoğrafı
Anadolu Yayıncılık Arşivi

eğitimi gördü ve bir başka okulda mühendislik derslerini izledi. Ardından Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda mimarlık okudu. Yabancı uyruklu olması nedeniyle okulun Roma Ödülü bursu için her yıl açtığı yarışmaya Fransa cumhurbaşkanından alınan özel bir izinle katıldı; hazırladığı çalışma nedeniyle Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi.

1897'de İstanbul'a döndükten sonra 1899'da İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) mimarlığına atandı ve Heyet-i Fenniye müdürlüğünde bulundu. 1899-1909 ve 1911-13 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) ilk Türk öğretim üyesi olarak mimarlık tarihi dersleri verdi. 1905'te Posta ve Telgraf Nezareti mimarlığına, 1908'de ise başmimarlığa getirildi. Bu görevi sırasında I. Ulusal Mimarlık akımının biçimsel ve kuramsal temelini oluşturan yapılar tasarladı. Osmanlı-Türk mimarlığının kemer, kubbe, saçak ve çini duvar kaplaması gibi öğelerini kullandığı bu yapılar arasında İstanbul'daki Defter-i Hakani (1908; sonradan Tapu ve Kadastro Müdürlüğü, Sultanahmet) ve Büyük Postane Binası'yla (1909) Haydarpaşa ve Moda vapur iskeleleri sayılabilir.

I. Dünya Savaşı sırasında üç yıl Harbiye Nezareti başmimarlığı yapan Vedat Tek, Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'ya giderek Gazi Köşkü (1924; bugün Gazi Müzesi), Halk Fırkası Kulübü (bitmesi 1924; sonradan ikinci TBMM Binası) ve Kemaleddin Bey tarafından bitirilen Vakıf Oteli (1924-27; sonradan Ankara Palas, bugün Dışişleri Bakanlığı Yabancı Konuklar Evi) gibi önemli yapılar gerçekleştirdi.

1925'te İstanbul'a döndü ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mimarlık bölümü yöneticiliğine Ernst Egli'nin getirildiği 1930'a değin bu okuldaki görevini sürdürdü. Bir yandan da Yüksek Mühendis Mektebi'nde (bugün İstanbul Teknik Üniversitesi) öğretim üyeliği yaptı. Zaman zaman güncel mimarlık ve kent tasarımı konularında yazılar yazdı.

Vedat Tek'in başka önemli yapıları arasında Kastamonu Hükümet Konağı, İstanbul Nişantaşı'ndaki kendi apartmanı, Sirkeci'deki Mesadet ve Liman hanları, Karaköy'deki Sabitbey, Muradiye ve Tahir hanları, Fatih'teki Tayyare Şehitleri Anıtı, Göztepe'deki Cemil Topuzlu, Kuruçeşme'deki Enver Bey köşkleri, Bostancı'daki Leyla Hanım, Yeşilköy'deki Halit Ziya Uşaklıgil, Yeniköy'deki Halit Bey villaları ve Çemberlitaş'taki Halit Bey Apartmanı (1934) sayılabilir.

tek kanatlı *bak.* monoplan

tek kristalli filtre, tek bir piezoelektrik kristal üzerinde gerçekleştirilen frekans seçici tümgeçirimli filtre. Piezoelektrik kristal, yüzeyine elektrik gerilimi uygulandığında biçim değişimine uğrayan ya da mekanik olarak titreşen kristal türüdür. Örneğin, tek bir kuvars kristali levhası üzerine uygun aralıklarla altı levhalık (elektrotlar) bir dizi, altı kesimli filtre işlevi görür. Böylece bobinlere gerek kalmaksızın tek bir kristal levhası üzerinde tümgeçirimli bir filtre kesiti elde edilir. *Ayrıca bak.* bant geçiren filtre; filtre.

tek parti sistemi, bir siyasal sistemde tek bir partinin bulunması ya da seçimlere birden çok parti katılsa bile parlamento çoğunluğunu sürekli tek bir partinin elinde tutması. *Ayrıca bak.* siyasal parti.

tekâlif-i örfiye, RÜSUM-I ÖRFİYE, TEKÂLİF-İ EMRİYE olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemindeki vergi düzenlemelerine değin tekâlif-i şeriye(*) dışında halktan alınan her tür vergi ve resimler. Tekâlif-i fevkalade adı altında öteki İslam devletlerinde de toplanmıştır. Tekâlif-i örfiye devletin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar nedeniyle ve hükümdarın emri uyarınca halktan alınan vergilerdi. Olağanüstü durum sona erince bunların da alınmaması gerekirken, uygulamada avâriz(*) adı altında konan her yeni vergi sürekli olarak tahsil edilmeye çalışıldı. Gerçek olağanüstü durumlarda ise bunların yanında hiçbir şer'i dayanağı bulunmayan tekâlif-i şakka alındı.

Osmanlı Devleti'nde tekâlif-i örfiye ilk kez avâriz vergisi adıyla II. Bayezid döneminde (1481-1512) alındı. Sonraki padişahlar döneminde kapsamı giderek genişletildi ve sürekliliği için iç ve dış sorunlar, savaş ve seferler, hazinedeki para açığı gerekçe gösterildi; buna karşılık tekâlif-i şakka uygulanmadı. Tekâlif-i örfiye Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Musul, Trablusgarp, Bingazi ve Yemen eyaletleriyle başkent İstanbul'da uygulanmazdı. Eyalet-i mümtaze denen ve devlet hazinesine yıllık maktu vergi ödeyen (*bak.* salyane) Mekke Şerifliği, Mısır, Sisam, Cebel Lübnan, Kıbrıs, Bosna, Kırım, Erdel, Eflâk ve Boğdan halklarından da alınmazdı.

Osmanlı maliye kayıtlarına göre tekâlif-i örfiye kapsamında 97 tür vergi vardı. Bunların hepsi her yerde toplanmıyor, büyük bölümü uyrukların yönetim ve yargı kurumlarıyla ilişkileri sırasında, bazısı kıyı yerleşimlerinde, geçit ve yol yerlerinde, bazısı da yöneticilerin değişimi sırasında alınıyordu.

Valinin, müteselliminin ya da voyvodanın başkanlığında toplanan yöre halkının ileri gelenleri (vücuh ve âyan) her yıl biçilmiş vergi toplamını erkek yükümlülere ya da evlere dağıtırdı. Düzenlenen tevzi (dağıtım) defterleri belde kadısına onaylatıldıktan sonra vergi her yükümlüden ruz-i hızır, ruz-i kasım olmak üzere iki taksitte toplanırdı. Bir yöreye o yıl için konmuş tekâlif-i örfiyenin tümü yasa gereği tevzi defterlerine yazılır, defterde olmayan vergi halktan istenemezdi. Yangın, deprem, sel vb zararlarını gidermek için de tevzi defterlerine iane kaleminden akçeler yazılır, eyalet yöneticilerinin toplanan bu paralardan yoksullara ve zarar görenlere yardımda bulunması beklenirdi. Hükümet ya da yerel yönetim de aynı yöntemle, tevzi defterlerinin düzenlenmesinden sonraki bir olağanüstü durumu gerekçe göstererek ivedi giderler için "aralık tevziatı" adı altında ek vergilendirmeye gidebilirdi.

17. yüzyılda halkın azalan ödeme gücü karşısında gittikçe ağırlaşan bu vergilerin toplanması güçleşince iltizam(*) sistemine başvuruldu. Belli bir yörenin tekâlif-i örfiyesini hazineye ve ilgili yerlere ödemeyi yükümlenen mültezimler, tevzi defterlerinin birer örneğini alarak halktan bu paraları zorla toplamaya başladılar. Peşin gelir sağlamak için maliye çoğu zaman ileriki yılların vergilerini de düşük bedellerle mültezimlere satma yoluna gitti. 1830'dan sonra tekâlif-i örfiyenin halk üzerindeki olumsuz etkileri hafifletilmeye çalışıldı. 1840'larda yapılan düzenlemelerle her tür verginin önce doğrudan hazineye girip her tür harcamanın da gene hazineden yapılması, vergi toplama gerekçesiyle kimsenin mal ve canına tecavüz edilmemesi, tekâlif-i örfiye türü vergilerin kaldırılması ve herkesin emlakına toprağına, hayvanına, kazancına göre ve gerekli sayımlar yapılarak yeni vergiler konması ilkeleri benimsendi. 1856'ya değin toprak, gayrimenkul ve kazanç vergileri dışındaki tekâlif-i örfiye kalemleri kaldırıldı. Yeni vergiler "an-cemaatin tevzi olunanlar" ve "tahrir kaidesince alınanlar" olarak ikiye ayrıldı. Emlak vergisi, meskûn hane vergisi, mülhak vergiler, temettü vergisi, bedeller, resimler olarak yeni vergiler kondu. Bunların oranları, konması ve toplanması için bir dizi yasa ve yönetmelik yayınlandı.

tekâlif-i şeriye, İslam devletlerinde ve Osmanlılarda, hukuksal temeli şeriata dayanan vergiler. Başlıca türlerini cizye(*), zekât(*), öşür(*) ve haraç(*) oluşturur.

Tekâlif-i şeriye İslam yasalarına dayalı olduğundan yörelere ve ülkelere göre değişmez, çıkarılacak yasalarla kaldırılamaz ya da farklı oranlarda uygulanamazdı. Genel olarak Osmanlı Devleti'nde de yıkılışa değin uygulamada kaldı; 1856 Islahat Fermanı ile biçimsel olarak kaldırılan cizye, "bedel-i askeri" adı altında alınmaya devam edildi.

Tekâlif-i şeriyenin dinsel bakımdan en önemlisi sayılan zekât hayvanlar için alınan sevaim, altın ve gümüşten alınan nukud ve uruz, bir tür gümrük vergisi olan âşir, maden ve definelere uygulanan rikâz ve ürün için ödenen hariç olmak üzere beş ayrı alanı ilgilendirirdi. Dinsel açıdan ikinci derecede önemli olan öşür, tarıma dayalı geleneksel Osmanlı toplumunda devlet için en büyük ekonomik önemi taşıyordu. Tekâlif-i şeriyenin üçüncü önemli türü olan haraç için, ekilen arazinin arazi-i haraciyeden, işleyenin de gayrimüslim olması koşulları aranırdı. Bu durumdakiler ayrıca cizye yükümlüsüydüler.

Osmanlı maliyesinde, bu dört ana başlık altında toplanan tekâlif-i şeriye, fıkıh bilimi çerçevesinde getirilen yorumlar ve tanımlarla "adet" ve "resim" olarak 80 tür oluşturmuştu. Vergilerin nasıl, ne zaman, kimlerden ve ne oranlarda alınacağı, nisab ve muafiyet koşulları fetvalarla belirlenerek kanunnamelere geçirilmişti. Bunların dışında da tekâlif-i şeriye kapsamına giren üç alan daha vardı: Savaşlarda elde edilen ganimetlerin ganaim-i cizye denen beşte biri, vârissiz ölenlerin terekeleri, sahibi bulunmayan ve lûkata denen mal ve hayvanlar.

İslam dininin temel kurallarına göre tekâlif-i şeriye kapsamındaki tüm vergi ve gelirlerin beytülmalda toplanması, bunlardan zekât-ı sevaim, öşür ve sadakat-i ticariyenin (âşir) yoksullara, hastalara, maliye memurlarına dağıtılması, fey ve haraç kapsamındaki eyalet yıllık vergileri ile gümrük gelirlerinin gazilere, gariplere, kadılara, askerlere verilmesi, humus denen ganimet payları ile rikâzın, müftülere, eğitimcilere, yol ve geçit bekleyenlere, hayır kurumlarına, bayındırlık işlerine, yolcuların hizmetlerine harcanması, hukuk-ı beytülmal denen tereke, yâve, lûkata gelirlerinin de hastaların tedavilerine, kimsesiz ölenlerin cenazelerine, işsizlerin korunmasına ayrılması koşuldu. Bununla birlikte, İslam ve sonra Türk-İslam devletlerinin gitgide daha geniş alanlar üzerinde toprak gelirlerine dayanması sürecinde tekâlif-i şeriyenin büyük bölümü de dirlik dağıtımına konu olmuş ve bu yolla askeri sınıf mensuplarına ayrılmıştı.

tekatomlu gaz, MONOATOMİK GAZ olarak da bilinir, helyum ve sodyum buharı gibi tek atomlu parçacıklardan (molekül) oluşan gaz. İki atomlu, üç atomlu ya da genel olarak çokatomlu moleküllerden oluşan gazlardan farklıdır. Tekatomlu gazların normal sıcaklık aralığındaki termodinamik davranışları oldukça basittir. Bunun nedeni, çokatomlu gazlara özgü moleküler dönme ve titreşim gibi iç enerji bileşenlerinin bulunmamasıdır. Böylece tekatomlu gazların ısı sığası, sıcaklık ve molekül (burada atom) ağırlığından bağımsızdır, yalnızca entropileri (düzensizlik ölçüsü) sıcaklık ve molekül ağırlığına bağlıdır.

Tekben, Şerif (d. 1908, Edirne - ö. 13 Eylül 1983, İstanbul), köy enstitüleri üzerine çalışmalarıyla tanınan eğitimci ve yazar.

1928'de Edirne Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Sekiz yıl köy öğretmeni olarak çalıştı. Gazi Terbiye Enstitüsü'nden (bugün Gazi Eğitim Enstitüsü) mezun olduktan sonra ilköğretim müfettişi oldu (1938). Kuruluşunda görev aldığı Akçadağ Köy Enstitüsü müdürlüğüne getirildi (1942). Dicle Köy Enstitüsü'nün kuruluş çalışmalarını yürüttü. 1946'da İsmail Hakkı Tonguç ve öbür arkadaşlarıyla birlikte görevden ahnarak yeniden ilköğretim müfettişliğine atandı. 1963'te Türkiye Öğretmenler Derneği'nin İstanbul Şubesi başkanlığına getirildi. 1967'de emekliye ayrıldıktan sonra *Türk Solu* ve *Köy Enstitüleri Defteri* adlı dergileri çıkardı. Kurucuları arasında yer aldığı ve 1980'de kapatılan Türkiye Emekçi Partisi (TEP) davasında yargılanırken öldü.

Çok zor koşullarda kurup geliştirdiği Akçadağ Köy Enstitüsü'nde nitelikli öğretmenler yetiştiren Tekben, ayrıca burada bir matbaa kurarak *Akçadağ* adlı bir okul dergisi çıkarmış ve bu alanda enstitülere öncülük etmiştir. Öğrencileriyle birlikte

dizip bastığı *Canlandırılacak Köy Yolunda* (1947) adlı yapıtı köy enstitüleri üzerine en özgün çalışmalardan biridir. Öbür kitapları arasında *Köy Okulu Uygulama Bahçesi* (1951), *Sendikalı Öğretmen* (1963), *Neden Köy Enstitüleri* (1968) sayılabilir.

tekbencilik, SOLIPSIZM olarak da bilinir, (Latince *solus* "yalnız", *ipse* "kendisi"), felsefede, insan zihninin kendisi dışında başka varlıkların da olabileceğini kabul etmesi için hiçbir geçerli nedeni bulunmadığını savunan yaklaşım. Öznel idealizmin aşırı biçimini oluşturan bu yaklaşımı İngiliz idealistlerinden F. H. Bradley *Appearance and Reality: A Metaphysical Essay* (1893; Görünüm ve Gerçeklik: Bir Metafizik Deneme) adlı yapıtında en saf biçimiyle dile getirmiştir.

İnsanın dış dünyaya ilişkin bilgisini açıklama sorununa bir çözüm olarak geliştirilen tekbencilik genel olarak bir saçmaya indirgeme (*reductio ad absurdum*) olarak görülür. 17. yüzyıl Fransız hekimi Claude Brunet tekbenciliğin en tutarlı ve köktenci temsilcisi sayılır.

tekbir (Arapçada "ululama"), İslamda "Allahu ekber" (Tanrı en büyüktür) sözlerinden oluşan dua.

Namaza çağrı anlamına gelen ezan tekbirle başlar. Ezanın başlangıcında dört kez tekrarlanan "Allahu ekber" sözü, sonda iki kez daha söylenir. Böylece ezan altı tekbiri içerir. Namazlarda namaza giriş anlamını taşıyan ilk tekbire iftitah (açış, başlangıç) tekbiri denir. Bu tekbir namazın farzlarındandır. Namaz sırasında her rükû, secde ve kıyamda tekbir getirilir. Rükû ve secde edimlerinde bulunulmayan cenaze namazı ise ayakta getirilen dört tekbirle kılınır. Kurban Bayramı günleri ile arife günü kılınan tüm farz namazlarının arkasından yüksek sesle tekbir getirmek vaciptir. Bu günlere teşrik günleri, bu günlerde kılanan namazların peşinden getirilen tekbirlere de teşrik tekbirleri denir. Teşrik tekbirinin sözleri "Allahu ekber, Allahu ekber, la ilahe illallahu vallahu ekber, Allahu ekber ve lillahil hamd" biçimindedir. Hac ibadeti sırasında da çeşitli durumlarda tekbir getirilir. *Ayrıca bak.* Bayram Tekbiri.

tekboynuz, UNIKORN olarak da bilinir, alnında bir boynuzu olan at ya da oğlak biçiminde mitolojik hayvan. Bu simgesel figür ilk kez erken dönem Mezopotamya resimlerinde görülür. Eski Hindistan efsanelerinde de tekboynuzdan söz edilir. Tekboynuz zamanla oradan Güneydoğu Asya'ya yayılmış, İÖ 2700'lerde Çin'de *qilin*(*) adlı bir yaratığa dönüşmüştür. Yunan edebiyatında tekboynuzdan (*monokeras*) ilk söz eden Ktesias'tır (İÖ 5. yy). Hint ve Pers kültürü üzerine çalışmalarıyla tanınan bu tarihçi, beyaz gövdeli, erguvan başlı, mavi gözlü ve at büyüklüğünde bir "Hint yabaneşeği"nden söz eder. Hayvanın alnında ucu kırmızı, ortası siyah, dibi de beyaz olan, yaklaşık bir arşın uzunluğunda sivri bir boynuz vardır. İçki kabı olarak kullanıldığında bu boynuz kişiyi mide rahatsızlıklarına, zehirlenmeye ve sara hastalığına karşı korur. Ama tekboynuz çok çevik olduğundan yakalanması güçtür. Ktesias'ın anlattığı hayvanın Hindistan gergedanı olduğu sanılmaktadır.

Eski Ahit'in bazı bölümlerinde de *reem* adında, gene tek boynuzu olan gösterişli bir hayvandan söz edilir. Pek çok çeviride bu sözcük "tekboynuz" ya da "gergedan" anlamında karşılanmışsa da yeni çevirilerde

Tekboynuz, "Kadın ve Tekboynuz" adlı duvar halısından ayrıntı, 15. yy sonları; Cluny Müzesi, Paris
Giraudon—Art Resource/EB Inc.

İbranice sözcüğün tam karşılığı olan "yaban öküzü" yeğlenir. Kitabı Mukaddes'te anılan bu hayvan Hıristiyanlıkta çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Ortaçağdan kalma çok sayıda Avrupa, İslam ve Çin yapıtında tekboynuz avıyla ilgili tasvirlere rastlanır. Efsaneye göre tekboynuzu yalnızca bakire bir genç kız ehlileştirebilir.

Tekboynuz R, R MONOCEROTIS olarak da bilinir (katalog numarası NGC 2261), Tekboynuz takımyıldızında yer alan, kızılötesi ışınım kaynağı yıldız ve bulutsu. Boğa T tipi değişen yıldızlar olarak tanımlanan cüce yıldızlar sınıfından olan Tekboynuz R, parlaklığı düzensiz olarak değişen bir madde bulutunun içine gömülü durumdadır. Bulut, yıldızdan kaynaklanan enerjiyi yansıtmakta ya da yeniden yayınlamaktadır.

Tekcan, Süleyman Saim (d. 1940, Trabzon), ipek baskı ve çukur baskı tekniklerivle gerçekleştirdiği özgün baskılarıyla tanınan sanatçı.

1958-61 arasında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde eğitim gördü. Çeşitli Anadolu illerinde öğretmen olarak çalıştı, bu arada yöresel halk sanatlarıyla ilgilendi. 1968'de Atatürk Yüksek Öğretmen Okulu'na öğretim üyesi olarak atandı ve okulun grafik atölyesini kurmakla görevlendirildi. 1970'te Almanya'ya giderek bir yıl baskı grafiği konusunda araştırma ve incelemede bulundu. 1976'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Grafik Bölümü'ne ipek baskı atölyesi öğretim üyesi olarak girdi.

İpek baskı tekniğini (*bak.* şablon baskı) ilk olarak 1962-63 yıllarında Trabzon folklorundan yola çıkarak gerçekleştirdiği resimlerinde uyguladı. Bundan sonra sürekli bu tekniği ve çukur baskı tekniğini geliştirmek için çalıştı. 1980'lerde oluşturduğu ipek baskı atölyesiyle bu konuda çalışan bütün sanatçılara hizmet vermektedir.

Tekcan baskılarında Eski Anadolu uygarlıklarından aldığı biçimleri özgün bir soyutlama ve belirgin bir simetri anlayışıyla yorumlar, renkleri birbiriyle uyum ve ilişki içinde kullanır. Baskı tekniğinin yanı sıra figüratif ve soyut anlayışta yağlıboyalar da yapmaktadır.

tekçilik ve çokçuluk, felsefede, gerçekliğin temeli olarak biri yalnızca tek bir ilkeyi, öbürü birden fazla ilkeyi kabul eden öğretiler.

Bilim gibi felsefe de, nesnelerin çeşitliliğini genel ilke ya da yasalar aracılığıyla kavramaya yönelik bir birlik arayışı olarak kabul edilebilir. Ama bazı düşünürler birliğin çekiciliğine kapılarak varlığın çeşitliliğini yadsımışlar ve tekçiliğin çeşitli biçimlerini savunmuşlardır. Örneğin Parmenides, her şeyin tek bir Varlık'ın (*On*) görünümleri olduğunu ileri sürmüştür; modern felsefenin başlangıcında da Spinoza yalnızca sonsuz kutsal bir tözün var olduğunu, başka her şeyin sonlu varlığıyla bir kip ya da etki olarak onun içinde yer aldığını belirtmiştir. Hegel var olan her şeyin zaman içinde gelişen Mutlak Tin'den başka bir şey olmadığını öne sürmüştür.

Bu tür tekçi kuramlara karşı çıkan düşünürler, şeylerin birliği yerine çeşitliliği ile çokluğunu daha çarpıcı ve önemli bir olgu olarak kabul ederler. Yapıtlarından birine *A Pluralistic Universe* (1909; Çokçu Bir Evren) adını veren William James, deneyci düşünürlerin özelliğinin şeylerin değişebilirliğini, varlık biçimlerinde olduğu kadar birbirleriyle ilişkilerindeki çeşitliliği ve bir süreç içinde olan dünyanın tamamlanmamışlık niteliğini dikkate almak olduğunu savundu. James "tek" ve "çok" sorununun felsefenin en önemli sorununu oluşturduğunu, bu soruna verilen yanıtın öbür sorunlara olan yaklaşımı büyük ölçüde etkilediğini ileri sürdü.

tekdelikliler (*Monotremata*), BIRDELIKLILER olarak da bilinir, yumurtlayarak üreyen ilkel memeliler takımı. Ornitorenk(*) (*Ornithorhynchus anatinus*) ve iki cins altında toplanan ekidneler(*) bu takımın varlığını sürdüren üyeleridir. Tekdelikliler dışında *Prototheria* altsınıfında yer alan tüm takımların (*Triconodonta*, *Docodonta* ve *Multituberculata*) soyu tükenmiştir.

Tekdelikliler yumurtlayarak üremeleri, bağırsak, idrar kesesi ve üreme organlarının dışkılık ya da kloak denen ortak boşluğa açılması gibi özellikleriyle sürüngenlere benzer. Ama öte yandan meme bezlerinin varlığı, derilerinin kıllarla örtülü olması ve beyinlerinin büyüklüğü gibi memeliler için ayırt edici olan özellikler taşırlar. Vücut sıcaklıklarını ise yaklaşık 31°C-32°C'de tutabilirler. Tekdeliklilerde penis, memelilerin çoğunda olduğu gibi boşaltım işlevi de görmez ve yalnız spermanın dişiye aktarılması için kullanılır. Üreme mevsiminde dişi ekidnelerin karın bölgesinde bir kese oluşur. Vücudun kıvrılarak yumurtanın bu keseye doğrudan bırakıldığı sanılmaktadır. Hem ornitorenk hem de ekidnelerde yumurtaların derimsi bir kabuğu vardır. Kuluçka dönemi ornitorenkte 12 gün, ekidnede 10 gün kadar sürer. Yumurtadan çıkan yavruların uzunluğu 1,5 cm kadardır. Dişilerde meme başı bulunmadığından yavrular deriden sızan sütü emerek ya da yalayarak beslenir.

Tekdeliklilerin yaşayan hiçbir akrabası yoktur. Ataları hakkında bilgiler de çok yetersizdir. Bu memelilerin Avustralya'da bulunan en eski fosilleri bile yaklaşık 2 milyon yıl öncesinden kalmadır ve günümüzde varlığını sürdüren örneklere çok benzer. Uzmanların çoğu tekdeliklilerin evrim çizgisini öbür memelilerin atalarından farklı, memeliye benzer bir sürüngen grubuna bağlamaktadırlar.

Teke halısı, Türkmenistan'da göçebe Teke Türkmenlerinin dokuduğu döşeme yaygısı. Genelde en iyi Türkmen halısı olarak kabul edilir. Büyük halıların hepsinin zemin desenini yinelenen sıralar halinde dizilmiş, küçük sivri çıkıntılarla çevrili baklava biçimli örgeler oluşturur. Bu baklava örgesi aslında, Teke kabilesinin simgesi olan gülün stilize edilmiş biçimidir. Lacivert renkli çizgilerle birbirine bağlanan renkli güllerin aralarında da yıldız benzeri örgeler bulunur. Heybe ya da torba olarak kullanılan küçük parçalarda gül örgeleri daha az renklidir ve dikdörtgen çerçeveler içinde yer alır. Bordürler karmaşık desenlidir.

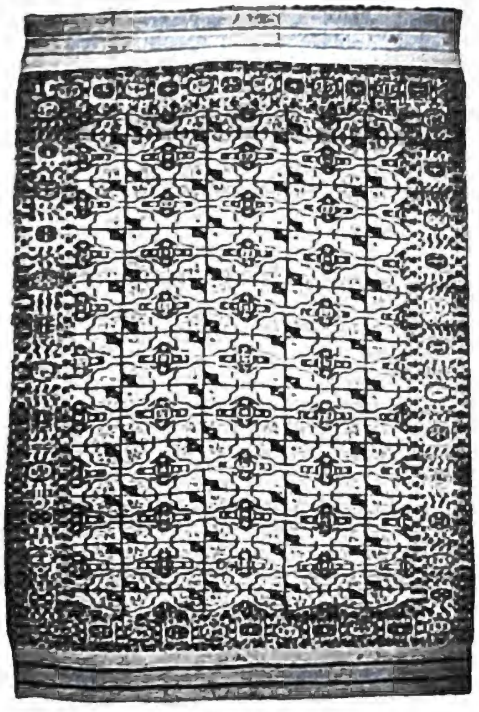

Teke halısı, Türkmenistan, 19. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art, New York kenti; fotoğraf, Otto E. Nelson—EB Inc.

Temel renk alev kırmızısından şarap kırmızısına kadar değişen kırmızıdır. Bunların en parlağı Pakistan'da dokunan yeni halılarda görülür. Genel olarak Sine düğümüyle dokunan Teke halılarında son derece nitelikli yün ya da keçi kılı kullanılır. Havları kısa olduğu için halı ince ve esnektir.

teke oyunları, genel olarak Teke Türkmenlerinin oynadığı halk oyunları. Günümüzde Antalya, Burdur, İçel, Isparta ve Muğla yörelerinde yaygındır.

Hareketli melodiler eşliğinde oynanır. Müziği çoğu kez oyundan daha kıvraktır. Teke zortlatması teke oyunlarının en tanınmışlarındandır. Daha hızlı oynanan biçimine dattiri denir. Dattiriler çalgının eşlik edemeyeceği kadar hızlı oynanan oyunlardır. Çalgı eşliğinde oynanan gakkilinin melodisi dattirininkinin aynı, ritmi daha ağırdır. Kesinti ise sözsüz müzikle oynanır. Keklik gibi sekerek yürüme, kanat çırpar gibi el çırpma, eğilerek dönme ve yer değiştirme gibi figürlerle oynanan teke oyunlarına kaydalama denir. Okşama ise çökme ve dizlerin üstüne düşme türünden figürlerle ve kadınlar tarafından oynanır. Gene bir kadın oyunu olan damıdanda tef ya da leğen dibine vurularak tempo tutulur; bu oyuna bazı durumlarda erkekler de katılır. Silifke yöresinde oynanan oyunların teke oyunları içinde ayrı bir yeri vardır. Kadın erkek birlikte, kaşık çalarak oynanan bu oyunlara davul, keman ve klarnet gibi çalgılarla bir de okuyucu eşlik eder. Hem türkü, hem de oyun olan yayla yolları, keklik, portakal, tumbıllı ve Türkmen kızı, Silifke yöresi oyunlarının en tanınmış örnekleridir.

Teke Yarımadası, Antalya ve Fethiye körfezleri arasında yer alan yarımada. Akdeniz'e doğru küt bir çıkıntı oluşturduğundan belirgin bir kıstağı yoktur. Kuzey sınırı olarak kabul edilen çizgi, Kestel ve Burdur göllerine su gönderen alanlar ile Dalaman Çayının yukarı çığırını Göller Yöresinde bırakır.

Yarımadanın adı, Anadolu Selçuklularının Antalya'yı ele geçirmesinden sonra yöreye yerleştirilen Teke aşiretinden gelir. Anadolu Selçuklularından sonra yörede soyu bu aşirete dayanan Tekeoğulları adlı bir beylik kuruldu. Zamanla Tekeili ya da Tekeli olarak adlandırılan yöre Osmanlı döneminde Konya vilayetinin Teke sancağının sınırları içindeydi. Günümüzde yarımadayı içine alan topraklar Teke Yöresi adıyla anılır.

Yalnızca kuzeydoğu kesimde kesintiye uğrayan yüksek bir dağ kuşağı Teke Yöresinin ortasında yer alan Elmalı Ovasının çevresini bir at nalı biçiminde kuşatır. Bu dağ kuşağı bazı geçit ve bellerle bölünmüştür. Ortalama 1.150 m yüksekliğindeki ovanın doğusuna düşen geniş ve yüksek dağ sırası Beydağları adıyla anılır. Beydağları, Elmalı'nın güneydoğusunda yer alan Akdağ'ın Kızlarsivrisi Doruğunda 3.069 m'ye erişir. Ovayı batıdan kuşatan dağlar arasındaki bir başka Akdağ da, Elmalı'nın güneybatısında 3.014 m'ye yükselir. Bu dağların Akdağ adıyla anılmasının nedeni doruklarındaki kar örtüsünün yaz aylarına değin erimemesi ve yapılarına yaygın olarak kalkerin egemen olmasıdır. Kretase (Tebeşir) Dönem (y. 136-65 milyon yıl önce) ve Eosen Bölüme (y. 54-38 milyon yıl önce) ait kalkerlerden oluşan yarımadadaki başlıca karstik yüzey şekilleri, Elmalı polyesi ile Elmalı düdeni ve delik deşik olmuş dağlık bir görüntü veren lapyalardır.

Teke Yarımadasının orta kesimini kuşatan yüksek dağların çevresinde daha alçak bir dağlık kuşak vardır. Antalya Körfezinin batısında bir duvar gibi yükselen Tahtalı Dağı (2.366 m) kuzey-güney doğrultusunda uzanarak Kilidonya (Kırlangıç) Burnunda sona erer. Bu burun bazı kaynaklarda Gelidonya ve Yardımcı adlarıyla da geçer. Güneydeki dağlar, Finike ile Kaş ilçeleri arasında yer alan Kasaba Ovasını denizden ayırır. Batıda da Fethiye'nin güneydoğusundaki Baba Dağı (1.969 m) yükselir. Elmalı Ovasının çevresindeki iki dağ kuşağı arasında kalan kesim, sularını Alakır, Demre ve Eşen çayları aracılığıyla Akdeniz'e gönderir. Bir kapalı havza oluşturan Elmalı Ovasının suları ise düdenlerde kaybolduktan sonra kıyıda karstik kaynaklar halinde, denizin içinde ya da kıyı önündeki adalarda yüzeye çıkar.

Son yıllarda ulaşım olanakları geliştirilen yöre, turizm açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Doğu kesiminde Güllük Dağı Termessos Milli Parkı(*) ve Beydağları (Olimpos) Sahil Milli Parkı(*) kurulmuştur. Yarımada doğal ve tarihsel değerler açısından çok zengindir.

İklimin yumuşaklığı nedeniyle Teke Yarımadasının tarım potansiyeli de yüksektir. Elmalı Ovası ile kıyı kesimi arasında ürün deseni açısından önemli farklar vardır. Elmalı Ovasında tahıl, şeker pancarı ve bazı meyveler, kıyı kesiminde ise başta turunçgiller olmak üzere çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilir.

teke zortlatması, DEĞİŞMELİ OYUN olarak da bilinir, Burdur, Isparta, Antalya çevresinde yaygın halk ezgisi ve bu ezgi eşliğinde oynanan halk oyunu.

En tanınmış teke oyunlarından olan teke zortlatması, teke denen erkek keçinin kızdığı zamanki davranışlarını canlandıran, zeybek türü oyunlardandır. Çoğu kez oyundan önce kavalla guval havası denen bir tür uzun hava çalınır. Oyun, yelleme ve hoplatma olmak üzere iki bölümdür. Yelleme çeşitli el ve kol figürleriyle, çökmelerle yapılır. Bunu izleyen hoplatmada aynı oyun daha hızlı olarak oynanır. Hızlanan tempoya bağlı olarak oyuncular sık sık yer değiştirirler. Teke zortlatmasına değişmeli oyun da denmesinin nedeni budur. Sipsi ya da cura eşliğinde oynanan keçi zortlatmaları genel olarak sözlüdür. Kadın erkek bir arada oynandığı gibi, yalnızca kadınlar ya da erkekler tarafından oynananları da vardır. Afyon yöresinde kaşıklı zeybek biçiminde oynanan oyunlara da figürlerdeki benzerliğe dayalı olarak teke zortlatması denir. Zortlatmanın değişik yörelerde zatlatma, zotlatma ya da zorlatma biçiminde değişik söylenişleri de vardır.

tekeböceği, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımının *Cerambycidae* familyasını oluşturan yaklaşık 25 bin böcek türünün ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerinde görülen bu böcekler özellikle tropik bölgelerde çok boldur. Uzunlukları 2-152 mm arasında değişir. Ama uzunlukları duyargalarıyla birlikte iki ya da üç kat artabilir.

Avrasya'da görülen *Clytus arietes* gibi birçok türün erişkini çiçekten çiçeğe dolaşır ve sarı, siyah, turuncu renkleriyle yabananlarını taklit eder. *Clytus* cinsinin tropik bölgelerde yaşayan bazı türleri de karınca-

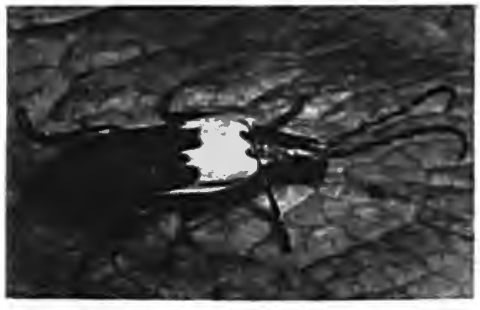

Mürver tekeböceği (*Desmocerus palliatus*)
Mary W. Ferguson

ları taklit etmektedir. Afrika'da yaşayan *Pterognatha gigas* ise ipliksi uzantıları olan bir yosun ya da liken parçasına benzer.

Tekeböceklerinin larvaları sarımsı ya da beyazdır. Bu larvalar güçlü çeneleriyle iki yıl ya da daha uzun bir süre ağaçları ve keresteleri oyarak zarar verir. Pupa evresine girecek ölçüde olgunlaşan larva odunun dışına doğru bir yol açar ve sonra odun içinde başkalaşmaya uğrar. Pupa evresinde erişkin biçimini alan tekeböcekleri bu larva yolunu kullanarak dışarı çıkar. *Cerambycidae* familyası birçok altfamilyaya ayrılmıştır.

Prioninae altfamilyasının üyelerinde kın kanatlar derimsi ve kahverengidir. Öngöğüs bölütünün (başın gerisindeki ilk bölüt) kenarları dişlidir ve yanlara doğru genişlemiştir. Bu altfamilyadan testere tekeböceği (*Prionus coriarius*) Holarktik bölgede geniş bir dağılım gösterir ve hem geniş hem de iğne yapraklı ağaçlara zarar verir. Sığla tekeböceği (*Rhesus serricollis*) Türkiye'de sığla ağaçlarını da oymaktadır.

Cerambycinae altfamilyasından uzun boyunlu tekeböceğinin (*Rhagium bifasciatum*) göğüs bölümü dar ve yanları dikensi çıkıntılı, kın kanatları uzunlamasına 2-4 karinalıdır. Çam, göknar, kavak gibi çeşitli ağaçla-

ra, özellikle çürümeye başlamış gövde ve kütüklere dadanır.

Lepturinae altfamilyasından ardıç tekeböceği (*Leptura ciliciensis*) Akdeniz çevresindeki ülkelerde çeşitli ardıç türlerine zarar verir. Duyargaları boğumlu, kınkanatları açık kırmızı ve ikişer siyah beneklidir.

Lamiinae altfamilyasından çam tekeböceğinin (*Monochamus galloprovincialis*) erişkinleri grimsi kahverengidir. Larvaları çam ve ladin ağaçlarının odununda çapı 1 cm'ye varan oyuklar açar. Palearktik bölgede geniş bir dağılım gösterir. Büyük ve küçük kavak tekeböcekleri ya da kavakoyanlar (*Saperda carcharias* ve *S. populnea*) kavak ve söğüt zararlısıdır. Elma tekeböceği (*S. candida*) ise elma ağaçlarının en tehlikeli oyuculları arasında yer alır.

tekel, ikame edilemeyen bir mal ya da hizmet üreticisinin piyasayı tek başına denetlemesi. Bu durumda, üretici malının fiyatını rekabetten çekinmeden en yüksek kârı elde edecek biçimde belirleyebilir.

Mutlak tekel durumu tam rekabetin karşıtı olan durumu belirtir. Tam rekabetin bulunduğu piyasalarda bir malın çok sayıda üretici ve alıcısı vardır. Üreticilerden her biri piyasanın görece küçük bir payına sahiptir. Bu nedenle, üretim miktarını değiştirmek yoluyla piyasada oluşmuş fiyatı etkileyemez; ayrıca müşterilerini kaybedeceği korkusuyla malının fiyatını piyasa fiyatının üzerinde tutamaz. Mutlak tekel ve tam rekabet kavramları iktisadi ilkeleri açıklamada yararlı olmakla birlikte bu kavramların içerdiği koşullara uygulamada pek rastlanmaz. Genelde, tekel terimi kısıtlı olmakla birlikte belli ölçüde rekabetin görüldüğü, tam rekabet ise rekabet koşullarının bazı etkenlerce daha az kısıtlandığı durumları anlatmak için kullanılır. İngiliz antitekel yasalarında yer alan ve genel kabul gören bir tanıma göre tekel, belirli bir mal ya da hizmetin toplam üretim düzeyinin en az üçte birini tek bir firma ya da ortak davranan birkaç firmanın denetlediği durumda ortaya çıkar. Az sayıdaki üreticinin fiyatı ve birbirlerinin davranışını önemli ölçüde etkileyebildiği piyasa durumu oligopol olarak da adlandırılır. Oligopol koşullarında etkinlik gösteren firmalar çoğunlukla birlikte davranma eğilimi gösterirler; yasaların izin vermesi durumunda da fiyat ve miktar anlaşmaları yaparak kartel oluştururlar.

Tekellerin ölçek ekonomilerinin oluşmasını sağlayarak üretim maliyetlerinin düşürülmesine ve etkinliğin artırılmasına yol açtığını savunanlar vardır. Ayrıca tekellerin rekabetten kaynaklanan bazı savurganlıkları önlediği, atıl kapasiteyi ortadan kaldırdığı ve uzun dönemli planlamayı olanaklı kıldığı ileri sürülmüştür. Tekellere karşı olanlar ise tekelin piyasadaki gücü sayesinde üretimi ve mal çeşidini kısıtladığını, aşırı kâr elde etmek amacıyla fiyatları yükselttiğini, böylece tüketiciyi sömürdüğünü öne sürerler. Bunlara göre rekabetin bulunmaması etkinliğin azalmasına ve sonuçta üretim faktörlerinin verimsiz kullanımına yol açar.

Özel girişim sisteminin yandaşları, tekellerin katı bir biçimde denetlenerek yalnızca belirli alanlarla sınırlı tutulmasını savunurlar. Örneğin, doğal gaz alanında çok sayıda şirkete izin verilmesi birçok rakip boru hattı ile dağıtım sisteminin kurulmasına, böylece kaynak savurganlığına neden olacaktır. Dolayısıyla özellikle kamu hizmeti alanlarında ve teknik bakımdan "doğal tekelin" zorunlu olduğu alanlarda bir firmanın tekel konumunda etkinlik gösterebilmesi, ama bu tekelin fiyatları ve arzı denetleme gücünü kısıtlayıcı önlemlerin alınması öngörülür. Serbest girişime dayalı ekonomik sistemlerin çoğunda tekelleşmeyi denetlemeye yönelik oldukça kapsamlı yasal düzenlemeler geliştirilmiştir. Bunlar arasında en eski ve sıkı alanlardan biri ABD antitröst yasalarıdır. Temelinde Sherman ve Clayton Antitröst yasaları ile Celler-Kefauver Yasası'ndan oluşan bu düzenlemeler üreticiler arasında rekabeti kısıtlayıcı anlaşmalar yapılmasını ve firmaların tekel oluşturacak ya da rekabeti kısıtlayacak biçimde birleşmelerini engellemeyi amaçlar. Ağır cezalar öngören bu yasalar çeşitli yönetimler tarafından katı biçimde uygulanmıştır. Tekele izin verildiği kamu hizmeti alanlarında ise tekel gücünün kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla sıkı bir denetim uygulanır. Birçok Batı Avrupa ülkesinde benimsenmiş olan tekel karşıtı yasalar ABD'dekilere benzer. Ama bunlarda "kamu yararı" kavramına daha büyük ağırlık verilir; böylece, kamu yararına aykırı olmadığı kanıtlanabilen anlaşma ve eylemlere, rekabeti belli ölçüde kısıtlıyor olsalar bile izin verilir. Genelde tekelleşme düzeyi ABD'de, tekeller arasında çok sayıda kamu işletmesinin bulunduğu Batı Avrupa ülkelerine göre görece olarak daha düşüktür.

Tekel, tam adı TÜTÜN, TÜTÜN MAMULLERİ, TUZ VE ALKOL İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, tüzel kişiliği olan ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı özerk kamu iktisadi kuruluşu. Mayıs 1941'de İnhisarlar Umum Müdürlüğü adıyla kurulan ve daha sonra bugünkü adını alan Tekel, 1117 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu, 4250 sayılı İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanunu ve 3078 sayılı Tuz Kanunu ile belirlenen hizmetleri yerine getirmekle görevlidir. Haziran 1984'te bir kanun hükmünde kararnameyle yeniden düzenlenen Tekel'in ana statüsü Mart 1987'de yürürlüğe girmiştir.

Tekel'in, temel etkinlik alanını oluşturan alkollü içki ve sigara üretiminin yanı sıra yerine getirdiği görevler arasında şunlar sayılabilir: Üretim etkinliğinin her aşamasında kullanılacak ambalaj maddelerinin sağlanması için gerekli tesisleri kurmak, üreticinin desteklenip ürün kalitesinin ve verimliliğin yükseltilmesi için gerekli etkinliklerde bulunmak ve gerektiğinde avans vermek, kendi alanında fason üretim yapmak ve yaptırmak, yurt içinde ve dışında gerekli şirket ve kooperatifleri kurmak ya da kurulan ortaklıklara katılmak. Tekel, genel ve katma bütçeli dairelere yapılan satışlardan avans alabilme ve tahvil çıkarabilme, ayrıca her türlü malın satılabileceği vergisiz (*duty free*) satış mağazaları açma yetkisine de sahiptir.

Tekel 1992 ortalarında beş müessese ve bu müesseselere bağlı işletmeler ile etkinliklerini sürdürmektedir. Yaprak ve Tütün İşletmeleri ve Ticareti Müessesesi'ne bağlı 87, Sigara Sanayii İşletmeleri Müessesesi'ne bağlı 10, Tuz Sanayii Müessesesi'ne bağlı 11, Alkollü İçkiler Sanayii Müessesesi'ne bağlı 20, Pazarlama ve Dağıtım Müessesesi'ne bağlı 1 işletme vardır. Sigara Sanayii İşletmeleri Müessesesi'ne bağlı 10 işletmeden sekizi sigara fabrikası, biri kibrit fabrikası, biri de yedek parça fabrikasıdır. Tuz Sanayii Müessesesi'ne bağlı işletmelerden 10'u tuzla, biri rafine tuz fabrikasıdır. 1992 sonunda Tekel'de 5.772'si sözleşmeli personel, 271'i kadrolu memur, 35.221'i sürekli ve 8.305'i geçici işçi olmak üzere toplam 49.569 kişi çalışmaktaydı.

tekelci kapitalizm, Marksist iktisatta, kapitalizmin serbest rekabet dönemini izleyen aşaması. 19. yüzyılın ilk üç çeyreğine damgasını vuran serbest rekabet kapitalizminin ardından, yaklaşık 1875'ten başlayarak gelişmiş sanayi ülkelerinde görüldüğü kabul edilir. Serbest rekabetçi piyasa ekonomisinin ürünü olduğu gibi kapitalizmin bazı özelliklerinin değişmesini de ifade eder.

Kapitalist rekabet ve birikimin niteliği kullanılan teknolojinin düzeyine ve yaşayabilirliği olan bir işletmenin asgari yatırım gereksinimine bağımlıdır. 18. yüzyılın Sanayi Devrimi başlangıç ve gelişme aşamalarında özellikle tekstil gibi hafif sanayi dalları için görece düşük kuruluş sermayesi gerekiyor, kapitalist pazar yeni oluşurken, her açılan yatırım alanında çok sayıda küçük ve orta büyüklükte şirket var olabiliyordu. Bununla birlikte, Marx'a göre uzun dönemde birikim sürecine yön veren, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleriydi. Bir başka deyişle rekabet koşullarında bazı küçük firmalar ortadan kalkarken öbürleri bunları yutarak büyüyor ve büyük sermaye küçük sermayeden daha hızlı büyüme eğilimi gösteriyordu. Böylece başlı başına rekabet sonucunda, çok sayıda küçük firmanın yerini daha az sayıda büyük firma alıyordu.

Rudolf Hilferding, Rosa Luxemburg ve Lenin gibi kuramcılar Marx'ın bu çözümlemesini daha ileri noktalara ulaştırdılar. Sanayi Devrimi'nin yeni dalgaları sürekli daha ileri teknolojileri devreye sokmuş, bunların her biri de çok daha büyük sermaye gereksinimine denk düşmüştü. Lenin'e göre hem yeni sanayi sermayesi, hem de sanayi kuruluşlarını finanse ederek yükselen yeni banka sermayesi önceki dönemin sanayi ve banka sermayesinden farklıydı. Ayrıca ikisinin kaynaşmasıyla belirli bir mali sermaye (finans kapital) olgusu ortaya çıkmıştı. Bütün bunlar kapitalist sınıfın devletle ilişkisinde ve dolayısıyla uluslararası politika sahnesinde de önemli bir dönüşüm demekti. Büyük tröst ve karteller aralarındaki rekabeti ulusal pazarlardan dünya pazarına taşırıyor, mal ihracının yanı sıra artan boyutlarda sermaye ihracına girişiyor, gelecekteki hammadde kaynaklarını ve pazar olanaklarını da denetimlerine geçirmeye çalışıyorlardı. Denizaşırı çıkarlarını başka yoldan tam güvenlik altına alamamaları durumunda ise hükümetlerini bu alanları sömürgeleştirmeye zorluyorlardı. Dolayısıyla Lenin tekelci kapitalizmi emperyalizm çözümlemesinin bir parçası olarak ele aldı (*bak.* emperyalizm; sömürgecilik). Ayrıca tekelci kapitalizmin artık çürüyen kapitalizm anlamına geldiğini, aşırı büyüme ve tekelci kontrolün üretici güçlerin gelişimini engellediğini ve doğan bunalımın ancak sosyalist çözümlerle aşılabileceğini belirtti.

Marksist iktisattaki tekelci kapitalizm kuramına karşılık neo-klasik iktisatta, tekel (monopol), oligopol, tekelci rekabet, eksik rekabet gibi serbest rekabet ideal tipinden uzaklaşan piyasa yapıları ayrı ayrı çözümlenir. Başka bir deyişle bütünsel bir sosyo-ekonomik ve siyasal yaklaşım değil, piyasa yapıları ve bunların fiyat ile bölüşüm üzerindeki etkileri çerçevesinde daha sınırlı bir yaklaşım benimsenir. Bu çözümleme serbest rekabetin zorunlu olarak yerini başka yapılara bırakacağı gibi dinamik bir boyutu içermez; ama serbest rekabetten derece derece uzaklaşan yapıların, kaynak dağılımının etkinliği, teknolojik gelişmenin dinamizmi, gelir bölüşümü vb açılardan olumsuz sonuçlar doğuracağı konularında Marksist kurama yaklaşır.

tekelci rekabet, çok sayıda bağımsız alıcı ve satıcının bulunmasına karşın ürün farklılaştırması, pazarın coğrafi açıdan parçalanması gibi etkenlerden dolayı rekabetin tam olmadığı piyasa yapısı. Tekelci rekabet kuramı ilk kez ABD'li iktisatçı Edward

Hastings Chamberlin'in *Theory of Monopolistic Competition* (1933; Tekelci Rekabet Kuramı) ile İngiliz iktisatçı Joan Robinson'ın *Economics of Imperfect Competition* (1933; Eksik Rekabet İktisadı) adlı kitaplarında ortaya konmuştur.

Kuramın kapsadığı çeşitli piyasa durumlarından biri olan ürün farklılaştırması, bir malın marka, özel bileşim, satışa bağlı hizmet gibi araçlarla tüketiciye özgül biçimde sunulmasını belirtir; bu durumda bu malın satıcıları kısmi bir tekele sahip sayılırlar. Kuram ayrıca bir sanayi dalında az sayıdaki büyük üreticinin etkin olduğu oligopol durumu, belli bir malın farklı fiyatlarla satılması ve tek bir alıcının bulunduğu monopson durumu gibi piyasa koşullarını inceler. Gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki çeşitli sanayi dallarında ürün farklılaşması ile oligopol durumuna yaygın biçimde rastlanmasından dolayı oldukça geniş ilgi gören tekelci rekabet kuramı, fiyat kuramı üzerinde, tartışması günümüze değin uzanan etkiler yaratmıştır.

Tekeli, (Rauf) Doğan (d. 4 Aralık 1929, Isparta), mimar Sami Sisa (d. 1928) ile birlikte gerçekleştirdiği akılcı ve işlevci doğrultudaki yapıtlarla tanınan mimar.

1952'de İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl İzmir Belediyesi danışman mimarlığına atandı. 1954'te Metin Hepgüler ve Sami Sisa ile birlikte İstanbul'da bir büro kurdu. Bu büro, çeşitli mimarlık yarışmalarında 25 kadarı birincilik olmak üzere birçok derece ve mansiyon kazandı. 1960'larda M. Hepgüler'in ortaklıktan ayrılmasından sonra Doğan Tekeli-Sami Sisa Mimarlık Koll. Şti. adını alan büronun çok sayıdaki uygulaması içinde kamu hizmeti gören yapılarla endüstri yapıları önemli bir yer tutar. Ankara'daki Danıştay, Bugün Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı olarak kullanılan eski Halk Bankası Genel Müdürlüğü binası, Bursa'daki Renault Otomobil Fabrikası, İzmit'teki Lassa Lastik fabrikaları ve Lüleburgaz'daki Eczacıbaşı İlaç Fabrikası bunların en bilinenleridir. Büronun gerçekleştirdiği önemli yapılardan biri de İstanbul'daki Manifaturacılar Çarşısı'dır (İMÇ). Unkapanı'nda, Atatürk Bulvarı boyunca yerleştirilmiş bloklardan oluşan çarşı, mimarlarının işlevden, taşıyıcı strüktürden yola çıkarak ulaşmaya çalıştıkları yalın biçimlendirme anlayışının bir örneğidir. Yapılar geleneksel Türk çarşı geleneğini çağdaş işlevlerle bağdaştırması, tarihsel çevreye ters düşmeden uyum sağlaması gibi özellikleriyle de öne çıkmaktadır. Büro son olarak Antalya Havalimanı yeni dış hatlar terminal binası proje yarışmasını kazanmış ve uygulama projelerini hazırlamıştır.

Doğan Tekeli uygulamacılığının yanı sıra eğitim ve meslek örgütlenmesi alanlarında da çalışmıştır. 1957'de Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Mimarlar Odası başkanı olmuş, 1961-71 arasında İTÜ Maçka Teknik Okulu Mimarlık Bölümü'nde tasarım dersleri vermiştir. 1985-87 arasında da İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanlığı danışmanlığında bulunmuştur. Ayrıca çeşitli ulusal ve uluslararası proje yarışmalarında jüri üyeliği yapmıştır. Sami Sisa ile birlikte yaptıkları çalışmaları tanıtan *Projeler Uygulamalar* (1954, 1974) adlı bir kitapları vardır.

Tekeli, İlhan (d. 6 Kasım 1937, İzmir), kent ve bölge plancısı, toplumbilimci ve tarihçi.

İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin (İTÜ) İnşaat Fakültesi'ni 1960'ta yüksek mühendis olarak bitirdi. 1964'te Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) şehir ve bölge planlama dalında yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 1963'te İmar ve İskân Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi'nde proje yöneticisi olarak çalışmaya başladı. 1965-66'da Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) bursuyla ABD'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) ile Pennsylvania Üniversitesi'nde öğrenim görerek bölge bilimi dalında yüksek lisans derecesi aldı. Türkiye'ye döndükten sonra İmar ve İskân Bakanlığı'ndaki görevini sürdürürken ODTÜ'de bölge planlama yüksek lisans programında ders verdi (1966-69). 1968'de İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. 1970'te İmar ve İskân Bakanlığı'ndan ayrıldı, 1972'ye değin ODTÜ'de tam zamanlı öğretim üyesi olarak Bölge Planlama Seksiyonu'nun başkanlığını yürüttü. 1973'te doçent oldu. 1974'te ABD'de Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. Aynı yılın sonunda 24 öğretim üyesiyle birlikte ODTÜ'den uzaklaştırıldı. Ankara ve İzmit belediyelerinde danışmanlık yaptıktan sonra 1978'de Danıştay kararıyla ODTÜ'deki görevine döndü. 1980'de profesör olan Tekeli bu tarihten sonra Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde yöneticilik görevleri de üstlendi. ODTÜ'deki öğretim üyeliğini sürdürürken 1991'de, yeni kurulan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın yönetim kurulu başkanlığına getirildi.

Tekeli'nin çok sayıda yapıtı arasında *Planlama ve Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine* (1971), *Bölge Planlama Üzerine* (1972), *Bağımlı Kentleşme* (1977), *Yerleşme Sistemlerinde Makro Yaklaşım İçin Türkiye Üzerinde Bir Deneme* (1979), *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar* (1980), *Türkiye'de Kentleşme Yazıları* (1982), *Kent Planlaması Konuşmaları* (1991) ve *Belediyecilik Yazıları* (1992) sayılabilir. *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktidasi Kalkınma Planı* (1974), *1929 Dünya Ekonomik Bunalımında Türkiye'nin Politika Arayışları* (1977), *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: T. C. Merkez Bankası* (1981), *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devleçiliğin Oluşumu* (1982), *Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgelerin Doğuş ve Dönüşümü* (1987), *Dr. Max van der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İDT Sisteminin Oluşumu* (1992) ve *Türkiye ve Avrupa Topluluğu: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı* (1993) gibi yapıtlarını Selim İlkin'le birlikte kaleme alan Tekeli'nin başka yazarlarla yayımladığı öteki kitapları arasında *Gecekondulu Dolmuşlu İşportalı Şehir* (1976; Yiğit Gülöksüz ve Tarık Okyay'la birlikte), *Dolmuşun Öyküsü* (1981; Tarık Okyay'la birlikte), *Türk İslam Sentezi Dosyası* (1991; Bozkurt Güvenç, Şerafettin Turan, Gencay Şaylan'la birlikte) ve *Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişim Süreci* (1991; Tansı Şenyapılı ve Murat Güvenç'le birlikte) sayılabilir. Tekeli ve İlkin ortak yapıtları *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç*'la 1989 Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü almışlardır.

Tekeoğulları, Teke Türkmenlerinin kurduğu Hamidoğulları adlı beyliğin Antalya kolu. *Ayrıca bak.* Hamidoğulları.

teker eğrisi *bak.* sikloit

tekerlek, TEKER olarak da bilinir, merkezinden geçen bir milin çevresinde dönen, sert malzemeden yapılmış çembersel organ. Tekerleklerin gövdeleri dolu olduğu gibi, çemberleri (ispit) göbeğe çelik tellerle bağlanmış da olabilir.

İÖ 3500'de yapılmış olduğu sanılan bir Sümer hiyeroglifinde, tekerleklerle donatılmış bir kızak görülmektedir. Tekerlekli taşımacılık düşüncesinin yüklerin ağaç tomruklarının üzerinden yuvarlanmasından doğduğu sanılmaktadır. Bilinen en eski tekerlekler ise, ağaçtan oyularak hazırlanmış üç tahta parçasının gergi latalarıyla birleştirilmesiyle oluşturulan diskler biçimindedir.

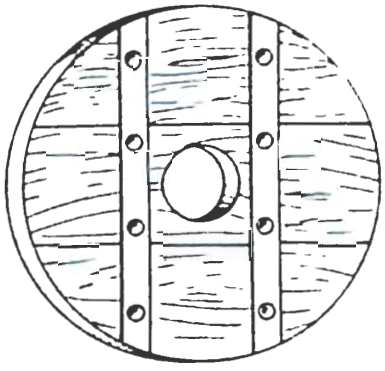

Parçaları metal bantlarla tutturulmuş tahta tekerlek

İspitli tekerlekler İÖ 2000 dolayında ortaya çıktı ve ilk olarak Anadolu'da savaş arabalarında kullanıldı. Daha sonra, yağlanmış dingillerin çevresinde dönen göbek takımları ortaya çıktı. İspitlerin çevresine ise metal şeritler takıldı ya da ispitler tümüyle metalden yapılmaya başladı.

Mezopotamya'da da İÖ 3500'de çömlek yapımcılığında döner tekerlekler (çark) kullanılmaya başladı.

Eskiden sulama amacıyla suyun aşağıdan yukarı taşınmasında kullanılan ilk su çarkları, bir çember ile bu çemberin çevresine yerleştirilmiş kovalardan oluşuyordu; çark akmakta olan suyun itme etkisiyle dönüyordu. Çark dönerken suya dalan kovalar suyla doluyor, yukarı çıktıklarında da içlerindeki suyu tarlaya açılan bir kanala boşaltıyorlardı.

Ortaçağda yararlanılan başlıca üç güç kaynağı (hayvan, su ve rüzgâr), çarkların çevrilmesinde de kullanıldı. Tahıl öğütmede kullanılan değirmen taşlarını döndürmenin bir yolu da, taşın ortasından uzanan dikey mile yatay bir kol bağlamak ve bu kolu insan ya da hayvan gücüyle itmekti. Değirmen taşlarını döndürmek için rüzgâr ve su etkisiyle çalışan çarklardan da yararlanılırdı.

Çark ve tekerle denetimli dönme hareketi elde edilebildiğinden, makine tasarımlarında da bu organlardan yaygın olarak yararlanılır. Yinelemeli işlemleri gerçekleştirmek üzere geliştirilen buharlı döner makineler Sanayi Devrimi'nde büyük rol oynamıştır. Dönme hareketiyle sabit bir hareket büyüklüğü ve doğrultusu elde edilebilir; doğrusal harekette ise bu olanaklı değildir.

tekerlekli paten, eğlence ya da yarış amacıyla, özel paten alanlarında ya da asfaltta, küçük tekerlekleri bulunan ayakkabılarla kayılarak yapılan spor. Aynı zamanda, bu sporda kullanılan özel ayakkabının da adı olan tekerlekli pateni 1760'larda Belçikalı Joseph Merlin'in başlattığı kabul edilir. Ama kullanımı kolay olan ilk dört tekerlekli patenin yapımı (1863) ABD'li James Plimpton'a aittir. Bu tarihten sonra

pek çok paten alanının inşa edildiği ABD ve Batı Avrupa'da eğlence amaçlı tekerlekli paten hızla yaygınlaştı. Bir spor etkinliği olarak 1890'larda başlayan tekerlekli paten sürat yarışları 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çok tutuldu. Daha sonraları eğimli pistlerdeki "paten *derby*"lerinde yarışan profesyonel sürat pateni takımları, ABD'de kalabalık bir seyirci kitlesi çekmeye başladı. Bu yarışlar bir ölçüde de önceden hazırlanmış bir gösteri niteliğini taşıyordu. Günümüzde erkekler, bayanlar ve takımlarda en önemli sürat pateni yarışı oval bir pistte ya da asfaltta saatin tersi yönde kayarak dönmeye dayanır. Bu yarışların kuralları temelde buz patenindekilere benzer.

Tekerlekli patenle dans 1910'da, artistik tekerlekli paten 1923'te başladı. Bu iki spor da buz patenindeki dans ve artistik paten yarışlarını andırır. Puanlama ve eleme kuralları aynıdır. Artistik tekerlekli paten, tekerlekli paten hokeyi ve sürat tekerlekli pateni dallarında uluslararası yarışları, 1934'te kurulmuş olan Uluslararası Tekerlekli Paten Federasyonu (IRSF) yönetir. Tekerlekli patende ilk dünya şampiyonası 1937'de düzenlenmiştir.

tekerlekli sandalye, hasta ve sakatlarca kullanılan, tekerleklerle donatılmış koltuk. Yaklaşık 1750'de İngiliz mucit James Heath tarafından geliştirilmiştir. En yaygın kullanılan tekerlekli sandalyelerde, koltuğun altındaki bir dingilin iki ucuna yerleştirilmiş iki büyük tekerlek ile en ön bölümde ayakların dayandığı basamağın altına yerleştirilmiş hareketli iki küçük tekerlek bulunur.

Arkadan itilerek hareket ettirilebilen ilk tekerlekli sandalyeler, ön tekerleğe bağlı kavisli bir çubuk yardımıyla, oturan kişi tarafından idare edilebiliyordu. Sonraları arka tekerleklerin ispitine, elle çevrilebilen çemberler eklendi.

tekerleme, ses oyunları ve çağrışımlarla birbirine bağlanan, genellikle birbirini tutmaz düşüncelerin sıralanmasına dayanan kalıplaşmış söz dizisi. Beklenmedik söz oyunlarıyla şaşırtıcı ve eğlendirici bir etki yaratan tekerlemeler, masal tekerlemeleri, oyun tekerlemeleri, tören tekerlemeleri ve bağımsız tekerlemeler olarak sınıflandırılabilir.

Masal tekerlemeleri, masalın başında, ortasında, sonunda ya da uygun başka bölümlerinde söylenen uzun ya da kısa kalıplaşmış sözlerdir. Masalın başında söylenen "Evvel zaman içinde,...", "Bir varmış bir yokmuş..." gibi tekerlemeler, masalın eğlendirmek ve ders vermek için uydurulduğunu, eskiden olmuş bitmiş şeyler olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtme gibi bir işlev taşır. Masalın sonunu bağlayan "Onlar ermiş muradına..." gibi tekerlemeler, bütün masalların herkesin gönlüne göre mutlu bir sona erdiğini belirtme ve herkese aynı mutluluğu dileme amacına yöneliktir. Masalın ortasında yer alan "Sözü uzatmayalım..." gibi tekerlemeler ise anlatımı hızlandırmaya ve uzun zaman aralıklarını kapatmaya yarar.

Genellikle çocukların kendi yaratımları ya da uyarlamaları olan oyun tekerlemeleri, ebe çıkarma, oyuncuların rolünü belirleme gibi durumlarda söylenir. Bazı oyun tekerlemelerinin işlevi de bilinmeyen bir şeyi bir tür fal yoluyla bulmaktır. Ayrıca oyunu renklendirme, oyuncuların el, ayak ve beden hareketlerini düzenleme, oyuncuları heyecanlandırma, coşturma ya da kızdırma amacıyla söylenen oyun tekerlemeleri vardır. Belli bir ezgiyle el, kol ve çeşitli beden hareketlerinin katılımıyla söylenen başlı başına oyun tekerlemeleri, bebekleri eğlendirme, oyalama ve eğitme amacına yöneliktir. Oyun tekerlemelerinin bir türü de yergi amacıyla söylenenlerdir (örn. sakatlıklar, huy ve görünüş kusurları üzerine söylenen sözler, oyunda mızıkçılık edenlere yönelik taşlamalar).

Tören tekerlemeleri geleneksel ve folklorik olaylarla bağlantılıdır. Anadolu'da yağmur yağdırmak için düzenlenen törenlerde çocuklarla gençler çömçe gelin(*) adını verdikleri bir kuklayı gezdirerek yiyecek toplarken tekerleme söylerler. Orta Anadolu'da "Çiğdem Pilavı" adlı bahar bayramında çocuklar tekerlemeler eşliğinde evden eve dolaşır. Hıristiyanların Paskalya yortusuna rastlayan günlerde de bazı bölgelerde çocuklar ateş üzerinden atlayarak tekerleme söylerler.

Kendi başlarına birer söz sanatı niteliğini taşıyan bağımsız tekerlemelere genellikle güldürü öğesinin ağır bastığı âşık şiirlerinde rastlanır. Karagöz ve ortaoyununda kullanılan kalıplaşmış söz oyunları da aynı nitelikte yaratımlardır. Tekerleme söylemede ustalaşmış kimseler büyük bir hünerle aktardıkları geleneksel tekerlemeleri kendi yaratımlarıyla zenginleştirip geliştirirler.

tekerrür, hukukta, bir kimsenin işlediği bir suçtan dolayı hüküm giydikten sonra yeni bir suç işlemesi. Birinci cezanın yeterli gelmediğini ve suçlunun tehlikeli olduğunu göstermesi açısından tekerrür, cezayı ağırlaştırıcı bir neden sayılır. Bazı hukuk sistemlerinde yeniden suç işleyenler hakkında cezadan başka ya da ceza yerine güvenlik önlemleri uygulama yoluna gidilmiştir.

Türk hukuk sisteminde tekerrür için birinci suçtan dolayı verilen cezanın bütünüyle çektirilmiş ya da özel af, zamanaşımı gibi yasal bir nedenle düşmüş olması ve ikinci suçun belirli bir süre içinde işlenmesi koşulları aranır.

Bir kimse beş yıldan fazla süreyle özgürlüğü bağlayıcı cezaya mahkûm olduktan sonra, cezasını çektiği ya da cezanın düştüğü tarihten başlayarak 10 yıl, öteki cezalarda ise beş yıl içinde başka bir suç işlerse, yeni suça verilecek ceza altıda bire kadar artırılır. Yeni suç önceki mahkûmiyete neden olan suç cinsindense, verilecek ceza altıda birden üçte bire kadar artırılır. Tekerrür nedeniyle yapılan artırma, hiçbir biçimde önceki suç için verilmiş olan cezaların en ağırından fazla olamaz. Kabahatler, taksirli suçlar, aynı cinsten olmayan sırf askeri suçlar ve bazı istisnalar dışında yabancı mahkemelerce verilmiş hükümler tekerrüre konu olamaz.

Tekerrür daha çok belirli bir yaşam biçimiyle bağlantılı olan hırsızlık, fahişelik ve serserilik gibi suçlarda görülür. Dolayısıyla kökendeki nedenleri ortadan kaldırmak için cezanın ağırlaştırılması pek güvenilir bir yöntem sayılmaz.

tekesakalı (*Tragopogon porrifolius*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, ikiyıllık otsu bitki. Anayurdu Akdeniz çevresi olan bu bitkiye Türkiye'de çok seyrek olarak rastlanır. Ortalama 120 cm'ye değin boylanabilen bitkinin mor renkli çiçekleri ve ince yaprakları vardır. Yaprakların tabanı genellikle gövdeyi sarar. Kalın, beyaz renkli kazık kökleri sebze olarak yenir; bu nedenle de Avrupa'da tarımı yapılır. Köklerinin kokusu istiridyeyi andırır.

Gene bu türe yakın akraba olan Avrasya kökenli *T. pratensis* ve *T. dubius* türlerinin kök ve yaprakları da sebze olarak kullanılır.

Avrasya kökenli tekesakalı (*Tragopogon pratensis*)
Louise K. Broman, Root Resources—EB Inc.

Bu her iki tür de sarı çiçekleriyle ayırt edilir.

tekeşeylilik, BİREŞEYLİLİK olarak da bilinir, bir bireyin ya da türün erkek ve dişi eşey hücrelerinden (gamet) yalnız birini üretebilmesi. Çifteşeyli bir türün tekeşeyli bireylerinde üreme organlarından biri bulunur, yani erkek bireylerde erkek üreme organları dişi bireylerde ise dişi üreme organları yer alır. Bitkilerde sıkça rastlanan bu duruma "ikievciklilik" denir. Buna karşılık tekeşeyli türlerin bütün bireyleri aynı eşeydendir. Örneğin kamçıkuyruk kertenkelelerin bazı türlerinin tümü dişidir. Böyle türler soylarını döllenmesiz üremeyle(*) sürdürür; başka bir deyişle dişi bireyin yumurtası herhangi bir dış uyaranın etkisiyle kendiliğinden bölünmeye başlayarak yeni bir bireyin oluşumuna yol açar.

tekeşlilik, MONOGAMİ (Yunanca *mono* "tek" ve *gamos*: "evlilik") olarak da bilinir, aynı anda yalnızca bir eşle evli olma. Terim iki ayrı anlamda kullanılabilir. Birincisinde, iki kişinin ömür boyu evli kalacağını öngören bir sözleşme söz konusudur; örneğin Katolik ve Hindu inancına göre evlilik feshedilemez. İkincisinde ise terim var olan evlilik bağının sona ermesinin ardından kişilerin gene tek bir eşle yeniden evlenebileceklerini belirtir. Evrimci okula bağlı antropologlar, tekeşliliği aile kurumunun evrimindeki son ve en yüksek aşama olarak görürler, ama bu görüş günümüzde geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

tekfur, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türklerin Bizans imparatorlarına, despotlarına, eyalet topraklarının bağımsız ya da yarı bağımsız soylu yöneticilerine verdiği ad. Rumca *nikephoros* (muzaffer) ya da Ermeniceye *takavor* biçiminde geçen Farsça *tâcâver* (taç taşıyan) sözcüğünün bozulmuş biçimi olabilir.

Tekfur sözcüğü daha eski dönemlerde Ermeni kralları için de kullanılmıştır; İbn Bibi ve Ömeri'nin kullanımları buna örnektir. İbn Battuta ise Bizans imparatorlarını bu adla anar. Palaiologosların Bizans tahtına ele geçirmesinden sonra soylu sınıfın ademimerkezileşme sürecine girdiği görülür. Hizmete bağlı *fief*'lerin özelleştirilmesiyle ortaya çıkan büyük arazi sahipleri 14. yüzyılda köylüleri (*paroikoi*) iyice egemenlikleri altına alıp güç ve siyasal etkinlik kazanmışlardır. Bunların zamanla imparatorluk nüfuz ve denetiminden sıyrılarak malikâneleştirdikleri arazi içindeki bir iki kalede hüküm sürdükleri bilinmektedir (*bak.* pronoia sistemi). Batı Anadolu'da küçük beylikler kuran Türklerin tekfur adını verdikleri, asıl bunlardır.

Osmanlı vakayinamelerinde tekfur sözcüğü kale komutanı, bölge hakimi, Bizans imparatoru karşılığında kullanılmıştır. Aktarılan olaylarda en çok İnegöl, Aydos, Harmankaya, Bilecik, Kestel tekfurlarından söz edilir. Bunlar arasında Osman ve Orhan beylerle dostluk, akrabalık ilişkileri kuranlar da vardır. Osmanlılar Marmara'nın güneyinde hüküm süren tekfurların birbirleriyle ve Bizans merkeziyle olan çekişmelerinden ustaca yararlanmış, bazı tekfurları kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Köse Mihal ile başlayarak Osmanlı tarafına geçen ve kuruluş dönemi boyunca hizmetleri görülen Mihaloğulları soyu bunun en açık örneğidir. Fetihten sonra Osmanlılar Tekirdağ'a Tekfurdağı, İstanbul'daki eski Blakhernai Sarayı'ndan ayakta kalmış bölüme de Tekfur Sarayı adını vermiştir.

Tekfur Sarayı, İstanbul'da, Edirnekapı'da Eğrikapı semtinde orta Bizans döneminden kalma saray yapısı. I. Manuel Komnenos tarafından 1143-80 arasında yaptırılmıştır. Bizans zamanında Blakhernai adını taşıyan bu mahallede, Haliç kıyısında, bugünkü Ayvansaray'a doğru inen surların üzerinde kurulu Blakhernai Sarayı'ndan günümüze yalnızca Tekfur Sarayı denen bu yapı kalmıştır. Dikdörtgen planlı yapının içi bütünüyle yıkık olduğundan, ancak cephelerdeki pencere düzenine bakılarak üç katlı olduğu sanılmaktadır. Zemin kat, bugün yalnızca kaideleri duran, iki sıra halindeki üçer sütunla bölünmüş bir giriş holüdür. Bu kat, ortadaki ayağa göre simetrik düzenlenmiş iki çift kemerle sarayın avlusuna açılır. Bu kemerli girişlerin üzerinde iki kat halinde kemerli pencereler sıralanır. Taş ve

Tekfur Sarayı, 1143-80; Edirnekapı, İstanbul
Ara Güler

tuğladan yapılmış kemerlerin arası da çeşitli tuğla örgüleri kullanılarak bezenmiştir. Avlu cephesi taş ve tuğla ile almaşık olarak, kente bakan güney dış cephesi kesme taşla örülmüştür. Bu cephenin yalnızca en üst katında bir dizi kemerli pencere vardır. Cepheyi, pencere dizisi arasında dışarı doğru çıkma yapan küçük bir şapel tamamlar. Yapının çatısı bugün yoktur. Ama dar cephelerdeki kalkan duvarlarına bakılacak olursa, zamanında iki yana eğimli bir beşik çatısı bulunduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Osmanlıların eline geçtikten sonra bu saray çok çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Lale Devri'nde içinde bir çini atölyesi kurulmuş, 18. yüzyılda tel imalathanesi olarak kullanılmıştır. Bugün harap bir haldedir, ama müze olarak ziyarete açıktır.

tekhücreliler (*Protista*), BIRHÜCRELİLER olarak da bilinir, genellikle hayvanlar (*Animalia*) ve bitkiler (*Plantae*) âlemleri dışında bırakılan canlıları kapsayan üçüncü âlem.

Tekhücreliler kategorisi bitki ve hayvan tanımlarının arasında kalan, özellikle tek hücreli algler ve protozoalar için geliştirilmiş ve terim ilk kez Alman zoolog Ernst Haeckel tarafından 1866'da önerilmiştir. "*Protoctista*" ile *Protista* az çok eşanlamlı terimlerdir. Ama her iki terimin de kullanımı belirsizlik yaratacak ölçüde farklılık gösterir. Öneriler konusunda ortaya çıkan temel felsefi farklar ve semantik güçlükler bilim adamları arasında geleneksel yaklaşımların sürmesine yol açmıştır. Öte yandan canlıları bitkiler ve hayvanlar olarak iki gruba ayıran geleneksel sınıflandırma anlayışına karşı çıkan uzmanlar ise âlem sayısını beşe kadar yükselten sistemler önermektedirler.

Tekhücrelileri geleneksel âlemler içinde sınıflandırmak, hem bitki hem de hayvan özelliği gösteren canlıları kişisel sayılabilecek yaklaşımlarla ya bitkiler ya da hayvanlar arasına yerleştirme sonucunu doğurmaktadır. İki âlem temel alındığında bakteriler, algler ve mantarların *Plantae* içinde, protozoaların *Animalia* içinde sınıflandırılması yaygın görüştür. Bu düzenleme, çalışmalarda kolaylık sağlasa bile, ayrıntılarda ortaya çıkan güçlükleri kişisel belirlemelere bırakması nedeniyle giderek daha az kullanılmaktadır.

Son yıllarda giderek benimsenen çok âlemli taksonomik sistemlerde *Protista* âlemi tek hücreli algleri ve yakın akrabalarını kapsayan *Protophyta* ile hayvana benzer tek hücreli canlıları kapsayan *Protozoa* altâlemlerine ayrılmakta, virüsler, bakteriler ve maviyeşil algler *Procaryota* âlemine alınmaktadır. Gene çok karmaşık bir grup olan mantarların tek hücreli ve ilkel türleri de bazen *Protista* âlemi içinde sınıflandırılmaktadır.

tekil çözüm, matematikte, bir diferansiyel denklemin, olağan çözüm yöntemleriyle elde edilen genel çözümünün içermediği bir çözümü. Bir diferansiyel denklem çözülünce, bir eğriler ailesinden oluşan genel çözüm elde edilir. Örneğin $(y')^2=4y$ denkleminin genel çözümü $y=(x+c)^2$ biçimindedir, bu da bir parabol ailesini betimler (*bak.* çizim); $y=0$ doğrusu da verili diferansiyel denklemin bir çözümüdür, ama bu doğru, genel çözümü oluşturan eğriler ailesinin bir öğesi değildir. Tekil çözüm ile genel çözümün ilişkisi, tekil çözümün genel çözümü oluşturan eğriler ailesinin "zarfı"

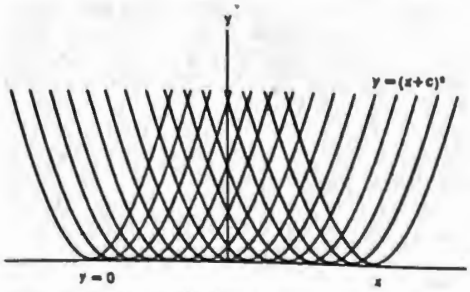

$(y')^2= 4y$ denklemi için çözüm ailesi ve tekil çözüm

olmasıdır; zarf, bir eğriler ailesindeki eğrilerin her birine teğet olan eğri olarak tanımlanır. Tekil çözüm bir zarf eğrisi ise, x sabit kalırken y değerini maksimum (ya da minimum) yapan c parametresinin değeri genel çözümden x belirlenip, bu değer genel çözümde c yerine konarak bulunabilir. Verili örnekte, herhangi bir sabit x değeri için y değişkeni, $c=-x$ olduğunda minimum değer alır; bu c değerinin genel çözüme yerleştirilmesiyle $y=0$ tekil çözümü bulunur.

tekil nokta, matematiksel çözümlemede, bir z karmaşık değişkeninin $f(z)$ fonksiyonunun analitik olmadığı (bir başka deyişle, z değişkeninin kuvvetleri cinsinden bir sonsuz seriyle ifade edilmediği) nokta. Tekil noktanın istenildiği kadar yakınındaki noktalarda ise fonksiyon analitiktir.

Örneğin $f(z)=e^z/z$ fonksiyonu karmaşık düzlemin bir noktası dışındaki bütün noktalarda analitiktir; yalnız $z=0$ için analitik değildir. Demek ki $z=0$ noktası fonksiyonun tekil noktasıdır. Bu noktada fonksiyonun $1/z+1+z/2+z^2/6+...+z^n/(n+1)!+...$ biçiminde ifade edilen seri açılımı tanımsız kalmaktadır, çünkü seride $1/z$ terimi yer almaktadır. *Ayrıca bak.* analitik fonksiyon.

tekila, Meksika'ya özgü bir bitki olan *Agave tequilana*'nın özsuyundan hazırlanan damıtılmış içki. Genellikle açık renkli olan ve olgunlaşmaya bırakılmayan tekilanın bileşiminde yüzde 40-50 oranında alkol bulunur. İspanyolların damıtma tekniklerini Meksika'ya getirmesinden sonra ortaya çıkan bu içki, adını Jalisco eyaletinin Tequila kentinden alır.

Tekila, bitkinin yapraklarının dibinde toplanan ve *agua miel* (bal suyu) adıyla anılan özsuyun önce mayalandırılıp sonra iki kez damıtılmasıyla elde edilir. Meşe fıçılarda dinlendirilen bazı markalar açık saman renklidir.

Tekila'nın misketlimonu suyuyla karıştırılmasıyla hazırlanan Margarita kokteyli, ağzına tuz bulanmış bardaklarda içilir. Meksikalılar ise tekilaya genellikle hiçbir şey katmaz ve ağızlarına sırasıyla tuz, tekila ve misketlimonu alırlar.

Oaxaca bölgesinde yabani olarak yetişen bir *Aqave* türünden *mescal* adı verilen daha ucuz ve daha sert bir damıtılmış içki hazırlanır.

Tekin, Latife (d. 1957, Karacafenk köyü, Kayseri), özellikle gecekonduyu ve kent yoksullarının yaşamını anlattığı yapıtlarıyla tanınan romancı.

Küçük yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Beşiktaş Kız Lisesi'ni bitirdi. Kısa bir süre İstanbul Telefon Başmüdürlüğü'nde çalıştı. Büyük ilgiyle karşılanan ilk romanı *Sevgili Arsız Ölüm*'de (1983, 1992) kırsal kesimden gelip kente yerleşen bir ailenin yaşamını masalsı bir hava içinde anlatıyordu. Gecekondunun gelişimini anlattığı ikinci romanı *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda da (1984, 1991) masalsı, özgün üslubunu sürdürdü. *Gece Dersleri* (1986, 1990) adlı yapıtında 1980 öncesinde devrimci bir örgüt içindeki ilişkileri ele alan Tekin'in son romanı *Buzdan Kılıçlar* (1989, 1990), düzenli bir geliri olmayan kent yoksullarının yaşam kavgalarını, "para"yı arayışlarını anlatır. Tekin'in senaryosunu yazdığı *Bir Yudum Sevgi* 1984'te filme çekilmiştir.

tekirbalığı (*Mullus surmuletus*), TEKİR olarak da bilinir, *Mullidae* familyasından balık türü. Akdeniz ve ona bağlı denizlerde bol, Fas'tan Norveç'e kadar Atlas Okyanusunun doğu kıyılarında seyrek olarak bulunur. Uzunluğu en çok 40 cm, ortalama 10-25 cm'dir. Yanlardan basık gövdesi, aralıklı iki sırt yüzgeci, iri başı, çenesinden sarkan iki uzun bıyığı ve kırmızımsı rengiyle yakın akrabası barbunyabalığına(*) (*M. barbatus*) çok benzer. Ama bıyıkları göğüs yüzgeçlerinden daha uzun, birinci sırt yüzgeci sarımsı ve siyah lekelidir. Ayrıca gözlerinden kuyruk yüzgecine kadar uzanan kırmızı birer şeridi, yanlarında uzunlamasına üçer sarımsı çizgisi vardır. Alın bölümü, yandan bakıldığında barbunyada görüldüğü ölçüde ağza doğru dik biçimde inmez. Tekirbalığı barbunyabalığı gibi en değerli sofra balıkları arasında yer alır.

Tekirdağ, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 6.218 km² olan Tekirdağ ili kuzeyde Kırklareli ili, kuzeydoğuda Karadeniz, doğuda İstanbul ili, güneyde Marmara Denizi, gü-

neybatıda Çanakkale, batıda da Edirne illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Trakya'nın güney kesiminde yer alan il toprakları, geniş dalgalı düzlüklerden oluşur. Kuzeyde Ergene Havzasından(*) güneyde Marmara Denizi(*) kıyısına kadar uzanan bu düzlükler hafif tepeliktir. İl topraklarının kuzeydoğu kesimini Yıldız Dağları olarak da bilinen Istranca Dağlarının(*) güneydoğu uzantıları, güney kesimini Işıklar Dağı olarak da bilinen Ganos Dağı(*), güneybatı kesimini de Koru Dağı (676 m) engebelendirir. Tekirdağ ilinin en yüksek noktası, bazı kaynaklarda Tekir Dağı olarak da geçen Ganos Dağının 924 m'ye erişen Uçakbaşı Tepesidir.

İl topraklarından kaynaklanan suların birleşmesiyle oluşan akarsular Karadeniz ile Marmara ve Ege denizlerine ulaşır. Istranca Dağlarının güneydoğu uzantıları akarsu kaynağı açısından oldukça zengindir. Bu yöreden çıkan Bahçeköy Deresi gibi küçük bazı akarsular Karadeniz'e, Istranca Deresi Durusu Gölü olarak da bilinen, il sınırları dışındaki Terkos Gölüne(*), Ergene Irmağının(*) suları ise gene il sınırları dışında Meriç Irmağı ile birleşerek Ege Denizine dökülür. Kuzeybatıda doğal sınır oluşturan Ergene Irmağına bu topraklardan katılan başlıca kollar Çorlu Suyu ile Paşaköy ve Hayrabolu dereleridir. İlin güney kesiminden doğan bazı küçük akarsular da Marmara Denizine dökülür. Bunların başlıcaları Araplı Deresi ile Değirmendere ve Kocadere'dir. Güneybatı kesimden çıkan Kavak Deresi, il sınırları dışında Saros Körfezine ulaşır. Önemli bir doğal göle rastlanmayan ilde Kadıköy ve Karaidemir baraj gölleri vardır.

İlin Karadeniz'e bakan ve Çamköy ya da Çamlıkoy olarak anılan Kastros (Kasatura) Koyu kıyıları, Kırklareli ve İstanbul illerini birbirinden ayırır. Marmaraereğlisi ile Mürefte arasında geniş bir girinti oluşturan Marmara Denizi kıyıları oldukça düzdür. Bu kıyıda yazın önemli turizm alanlarına dönüşen doğal plajlar vardır.

Orman tahribatı nedeniyle ilin doğal bitki örtüsü step görünümündedir. Istranca Dağlarında meşe ve kayın, Ganos Dağında da meşe, gürgen ve ıhlamurlardan oluşan ormanlara rastlanır.

Ekonomi. Yarıdan fazlası kent ve kasabalarda yaşayan il halkı, geçimini tarım, sanayi ve ticaretten sağlar. Büyük bir tüketici kitlesinin yaşadığı İstanbul'a yakınlığı, ilde tarımın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeyi hızlandıran öteki etkenler Alpullu Şeker Fabrikası'nın açılması ve bitkisel yağ tüketiminin ülke çapında yaygınlaşmasıdır. İlde 1989'da yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler ve ürün miktarları şöyleydi: 980.057 ton buğday, 309.564 ton ayçiçeği, 124.458 ton şeker pancarı, 111.191 ton soğan, 86.229 ton üzüm, 50.423 ton karpuz, 47.481 ton arpa ve 22.079 ton domates. İlde az miktarda zeytin ve tütün ile başka sebze ve meyveler de yetiştirilir. Marmara Bölgesi'nde buğday üretiminde ilk sırada yer alan ilde 1989'da kullanılan traktör sayısı 18.306'ydı. İl tarımına katkıda bulunan başlıca kurum, Muratlı ilçesindeki İnanlı Tarım İşletmesi'dir.

Eskiden ülkenin önemli hayvancılık merkezleri arasında yer alan ildeki çayır ve meraların bir bölümü tarla haline getirildiğinden hayvancılık gerilemektedir. Tekirdağ ilinde çok sayıda koyun yetiştirilir. Hayvancılığın önemli dallarından biri de arıcılıktır. Yüzyıllardan beri İstanbul'un mandırası işlevini gören Tekirdağ'da süt ürünlerini işleyen çok sayıda mandıra vardır. Bu mandıralarda önemli miktarda beyazpeynir, kaşarpeyniri ve yoğurt üretimi yapılır. Balıkçılık ve ormancılık da önemli gelir kaynaklarındandır. İlin Marmara Denizi kıyısı açıkları önemli bir balıkçılık alanıdır. Bu kesimde avlanan balıklar ile karideslerin bir bölümü eskiden yurtdışına ihraç edilirdi. Ama Marmara Denizinin kirlenmesi ve aşırı avlanma nedeniyle çoraklaşmaya başlaması bu sularda balıkçılığın eski önemini yitirmesine yol açmaktadır. İlin özellikle Istranca Dağları kesimindeki ormanlardan önemli miktarda yakacak ve kerestelik odun elde edilir. Trakya'da tek kara çam meşceresinin yer aldığı Kastros Koyundaki 329 hektarlık alan 18 Nisan 1988'de doğayı koruma alanı olarak ayrılmıştır.

Eskiden tümüyle tarıma dayalı olan il sanayisi, 1970'lerden sonra belirgin bir gelişme göstermiştir. 1971-77 arasında kalkınmada öncelikli yöreler kapsamına alınan Çerkezköy, il sanayisinde önemli bir yere sahiptir. 1966'da kurulan ve kısa adı Trakya Birlik olan Trakya Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifleri Birliği'nin entegre tesisleri ile fabrikaları Çorlu ilçesindedir. İldeki başlıca sanayi kuruluşları un, unlu ürünler, şarap, rakı, bitkisel yağ, yem, elektrik motorları, beyaz eşya, metalurji, hidrolik kaldırıcı, yedek parça, alüminyum profil, tarım alet ve makineleri, kimyasal ürünler, yünlü ve pamuklu dokuma, çeşitli hazır giyim, halı, tuğla ve kiremit fabrikalarıdır. Sanayi ürünlerinden bazıları yurtdışına ihraç edilir.

Tekirdağ ilinin Karadeniz ve Marmara Denizi kıyıları yazın turizm açısından önem kazanır. Marmara Denizi kıyısındaki Marmaraereğlisi, Tekirdağ, Kumbağ, Mürefte ve Şarköy'de birçok turistik konaklama ve hizmet tesisi vardır.

Tekirdağ ili yeraltı kaynakları açısından yoksuldur. 19. yüzyıl sonundan başlayarak Mürefte ve Şarköy yörelerinde yapılan sondajlarda petrole rastlanmışsa da verimsiz bulunan bu kuyular kapatılmıştır. İlin çeşitli kesimlerinde tuğla-kiremit hammaddesi, Malkara ve Saray yörelerinde de linyit içeren cevher yatakları vardır.

Tekirdağ ili ulaşım açısından önemli bir konumdadır. Edirne-İstanbul demiryolu ile eskiden E-5 ve E-25 olarak adlandırılan E-80 (D-100) ve E-84 karayolları il sınırları içinden geçer. İl merkezi Tekirdağ'da bir liman, Marmaraereğlisi, Şarköy ve Mürefte'de de iskeleler vardır.

Tarih. Yapılan araştırma sonuçlarına göre İÖ 3000'lerden beri yerleşim alanı olduğu anlaşılan Tekirdağ yöresi, İÖ 1200'lerde Trakların yurduydu. İÖ 6. yüzyılda Perslerin yönetimine giren yörede Odrys halkı İÖ 5. yüzyıl ortalarında bir devlet kurdu. İÖ 4. yüzyıl başlarında yöreyi ele geçiren Büyük İskender, Odrys Devleti'ni Makedonya Krallığı'na bağladı. Daha sonra Galat akınlarına sahne olan yöre, Selevkos yönetiminin ardından İÖ 168'de Roma egemenliğine girdi. İS 4. yüzyılda Gotların, Bizans döneminde de 6. yüzyılda Avarlar ile Slavların istilalarına uğradı. 7. yüzyılda Araplar, 8. yüzyılda Bulgarlar, 12. yüzyılda Peçenekler tarafından yağmalandı. 11. yüzyıl başlarında Bizans'ın Trakya Theması'nın sınırları içinde yer alan, Marmara Denizi kıyısındaki bazı yerleşmeler, Konstantinopolis'i (İstanbul) ele geçiren Latinler tarafından 13. yüzyılda Venediklilere verildi. Osmanlılarca 1357'de ele geçirildikten bir süre sonra gene Bizans yönetimine giren yöre, Osmanlı topraklarına kesin olarak ancak 14. yüzyıl sonlarında katıldı.

İzleyen dönemde yöreye Türkmen aşiretleri yerleştirildi. 16. yüzyıldaki suhte ayaklanmaları yöreyi de etkiledi. Ruslarca 1828 ve 1878'de iki kez işgal edilen yörenin büyük bölümü, 19. yüzyıl sonlarında Edirne vilayetine bağlı Tekfurdağı sancağının sınırları içindeydi. Şarköy ve çevresi ise aynı vilayetin Gelibolu sancağına bağlıydı. Balkan Savaşları(*) sırasında 1912'den 1913'e değin Bulgar işgalinde kalan yörenin doğu kesiminden geçen demiryolu hattı üzerindeki Muratlı, Çorlu ve Çerkezköy istasyonları Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra Kasım 1918'de Fransızlarca denetim altına alındı. İki ay sonra bu istasyonların denetimi Yunanlara bırakıldı. Yöre 20 Temmuz 1920'de Marmara Denizi kıyısından başlayarak kısa sürede Yunan kuvvetlerince işgal edildi. Üstün Yunan kuvvetleri karşısında dağılan 1. Kolordu, 25 Temmuz 1920'de Bulgaristan'a sığındı. İşgal dönemi boyunca Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı silahlı çeteler Yunan birliklerine karşı çeşitli saldırılar düzenledi. Mudanya Mütarekesi'nin (11 Ekim 1922) imzalanmasından sonra 15 Ekim 1922'de Yunanların boşalttığı yörenin kuzeyindeki Çorlu ve Saray İtalyanların, güneyindeki Tekirdağ ve Şarköy de İngilizlerin denetimine girdi. Yöre tümüyle 17 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) yönetimindeki topraklara katıldı.

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Bazı kaynaklarda Sisamlılar tarafından kurulduğu ileri sürülen kentin bilinen en eski adı

Tekirdağ İli
Ana Yayıncılık Arşivi

Bizanthe'dir. Antik Çağda Yunanların Rhaidestos, daha sonra Romalıların Rhaedestus olarak adlandırdığı kent, ortaçağda Rodosto adıyla anılıyordu. 14. yüzyılda kenti ele geçiren Osmanlılar, bu adı Rodosçuk (Rodoscuk) olarak değiştirdi. Canlı bir liman yerleşmesi olan Rodosçuk, Rumeli'nin bitkisel ve hayvansal ürünlerinin İstanbul'a taşındığı önemli bir ticaret merkeziydi. Şarap ve mum üretimi açısından da önem taşıyan Rodosçuk'taki yağhaneler, sarayın mum gereksinmesini karşıladığından devlet tarafından korunup gözetilirdi. 18. yüzyıldan sonra kente, güneybatısındaki Tekfur Dağından (bugün Ganos Dağı) dolayı Tekfurdağı adı verildi. Avusturyalılara yenilerek Osmanlı Devleti'ne sığınan Erdel prensi II. Ferenc Rákóczi, yanındaki Macarlarla birlikte buraya yerleştirildi (1720). Rákóczi'nin ölümünden (1735) sonra da Macarlar 1803'e değin burada kaldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentin adı Tekirdağ olarak değiştirildi.

Marmara Denizinin Trakya'ya geniş bir girintiyle sokulduğu kıyıda kurulu olan ve eskiden halkının önemli bir bölümü Rumlardan oluşan kent, 20. yüzyıl başlarında Trakya'yı büyük ölçüde etkileyen savaşlar nedeniyle gerilemeye başladı. Cumhuriyet döneminde de bu sönük yapı uzun süre varlığını korudu. Kentin 1950'de ancak 15.696 olan nüfusu, sanayi, ticaret ve turizmin gelişmesine bağlı olarak 1965'te 27.069'a, 1980'de 52.093'e, 1985'te 63 bine ulaştı ve 1990'da da 80 bini aştı. Günümüzde kentten geçen E-84 Karayolu, Muratlı, Hayrabolu ve Mürefte'den gelen yollarla kent çevresinde kesişir. Muratlı üzerinden 38 km'lik bir yolla E-80 Karayolu'na bağlanan kent, İstanbul'a 131 km uzaklıktadır. Avrupa ile olan transit karayolu ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla Tekirdağ ile Bandırma limanları arasında başlatılan Ro-Ro seferleri kente yeni bir canlılık getirmiştir. Kent ile çevresine hizmet veren başlıca sağlık kurumları Devlet, Göğüs Hastalıkları ve SSK hastaneleridir. Trakya Üniversitesi'ne bağlı Tekirdağ Ziraat Fakültesi ile Tekirdağ Meslek Yüksekokulu kentteki yükseköğretim kurumlarıdır.

Tekirdağ kenti tarihsel yapılar açısından zengin sayılmaz. Başlıca tarihsel yapılar Rüstem Paşa Camisi ve Bedesteni (1553), Hasan Efendi Camisi (1590), Eskicami (1830), Ortacami (1854) ile Türkçe ve Latince yazıtı olan Rákóczi Çeşmesi'dir. Tekirdağ doğumlu olan ünlü Osmanlı şair ve yazarı Namık Kemal için 1942'de bir anıt dikilmiştir.

Yapılan çeşitli araştırmalarda ele geçen arkeolojik buluntular ile yöreden derlenen etnografik yapıtlar 1967'de açılan Tekirdağ Müzesi'nde sergilenir. Erdel prensi II. Ferenc Rákóczi'nin kaldığı ev, 1932'de Rákóczi Müzesi adıyla ziyarete açılmıştır. Bu müzede sergilenen başlıca eşya ve yapıtlar prensin yaptığı yağlıboya tablolar, tahta oymalar, silahlar ile kullandığı bazı kişisel eşyalardır.

Tekirdağ Belediyesi 1879'da kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 468.842; kent, 80.442.

Tekirdağ'dan bir görünüm
Şemsi Güner

Tekislatekler, Meksika'nın Oaxaca eyaletinde (*estado*), Güney Sierra Madre bölgesinde yaşayan Yerli halk. Geçimleri tarım, avcılık, toplayıcılık ve hayvan besiciliğine dayanır; temel tarım ürünleri mısır, kırmızı biber ve fasulyedir. Kasaba ve köyleri bir ya da iki odalı evlerden oluşur; genellikle her odada bir çekirdek aile oturur. Yerleşim birimlerini bir meclis olarak görev yapan ve çeşitli sivil ve törensel makamları ellerinde tutan yaşlı erkekler yönetir.

tekke (Farsça *tekye*: "dayanma"), İslamda tarikat etkinliklerinin yürütüldüğü yapı. Aynı anlamda tekyegâh ve dergâh adı da kullanılır.

Tarikat kurucusu şeyhin ya da türbesinin bulunduğu merkez tekkeye âsitane(*) ya da hankâh(*) denir. Merkez tekke Mevlevilikte huzur ya da huzur-ı pir, Bektaşilikte pir evi ya da pir makamı olarak adlandırılır. Sınırlarda savaşçı dervişlerin üslendikleri ribat(*) denen yapılar da bir tür tekke işlevi görmüştür.

Mutasavvıflarca ilk tekkenin, sufi adıyla anılan ilk kişi olan Ebu Haşim el-Kufi (ö. 767) tarafından Şam yakınlarındaki Remle'de kurulduğu kabul edilir. Tarikatların kurulmasıyla birlikte tekkeler İslam dünyasının her yanına hızla yayılmıştır. Tekkelerin mimari yapısı gereksinime göre değişir. Büyükçe tek odalı bir yapıdan oluşabildiği gibi, birçok yapı topluluğunun bir araya geldiği külliye biçiminde de olabilir.

II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra yapılan bir sayıma göre İstanbul'da 311 tekke vardı. Tekkeler Türkiye'de 30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı yasayla kapatılmıştır. *Ayrıca bak.* dergâh.

tekke edebiyatı, ZÜMRE EDEBİYATI ya da TASAVVUFİ HALK EDEBİYATI olarak da bilinir, Türk edebiyatının, kaynağını tasavvuftan alan ve tarikat çevrelerince geliştirilen koluna verilen ad. Divan edebiyatı ile dindışı halk edebiyatı (âşık edebiyatı) üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Genellikle halka seslenen tekke edebiyatı şiirleri yalın bir dille, hece ölçüsüyle ya da aruzun heceye yakın yalın kalıplarıyla yazılmıştır. Evliya menkıbeleri, efsaneler, hikâyeler, fıkralar ve tarikat büyüklerinin yaşamlarını konu alan yapıtlar da bu edebiyatın düzyazı dalını oluşturur. Tekke edebiyatı şiirinin genel adı ilahidir. İlahiler özel bestelerle okunur ve tarikatlara göre değişik adlarla anılır. Örneğin Bektaşilerde nefes, Mevlevilerde ayin, Gülşenilerde tapug, Alevilerde deme adını taşır. Tekke edebiyatının nazım birimi dörtlük, nazım biçimi ise koşma düzenindedir. Bununla birlikte halk şiiri geleneğinin dışına taşan ve gazel biçimiyle yazılmış ilahiler de vardır. Tarikat büyüklerinin ermişliğini, kutsal değerlerini, kerametlerini vb lirik bir anlatımla aktaran bu edebiyatın ürünleri çoğu zaman tekkelerde, bir topluluk tarafından ahenkle okunur. Bunların yanı sıra yalnızca didaktik şiirler ya da küçük bir tarikat çevresine seslenen ağır bir dilin kullanıldığı yapıtlar da yazılmıştır. Tekke edebiyatı yazarları, hem divan şiirinin, hem de halk şiirinin olanaklarını ve sözcüklerini geniş biçimde kullanmış, özellikle mecaza sık başvurmuşlardır.

Tekke edebiyatı 12. yüzyılda Türkistan'da yetişen Ahmed Yesevi'nin hikmetleriyle başladı. Anadolu'da ise bu dalın ilk ve en büyük şairi Yunus Emre'ydi. 13. yüzyılda Moğol istilası, İlhanlı baskısı, Babai ayaklanmaları, devlet otoritesinin sarsılması gibi nedenlerle büyük çalkantılar yaşayan Anadolu halkının tekke ve tarikatlara yönelmesiyle kökleşen bu edebiyat 19. yüzyıla değin çeşitli tarikatlar aracılığıyla sürdü. Bu geleneğin sürmesinde Alevi-Bektaşi ve Melami-Hamzavi şairleri önemli rol oynadı. Alevi-Bektaşi edebiyatı şamanizmin izleri ile Mevlânâ-Yunus temeline dayanarak 15. yüzyıldan sonra büyük gelişme gösterdi. Kentlerde Bektaşi, köylerde Alevi ya da Kızılbaş adıyla anılan bu şairler yeniçeriler arasında da etkili oldular. Melami-Hamzavi kolu ise vahdet-i vücut (varlığın birliği) kuramını temel aldı.

Tekke şairleri arasında sayılabilecek başlıca adlar, 13. yüzyılda Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Sultan Veled; 14. yüzyılda Said Emre, Şeyhoğlu Satu, Âşık Paşa, Gülşehri; 15. yüzyılda Hamid-i Veli, Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rumi, Şeyh Vefa, Emir Sikkinî, Kaygusuz Abdal, Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmed; 16. yüzyılda Ümmi Sinan, Seyfullah Halveti, Usuli, Ahmed Sârban, Vizeli Kaygusuz, Emir Osman-ı Haşimi, Hatayi (Şah İsmail), Pir Sultan Abdal, Kul Himmet; 17. yüzyılda Sinan Ümmi, Himmet Efendi, Niyazi Mısri, Aziz Mahmud Hüdaî, İdris-i Muhtefi, Muhyi, Lamekânî Hüseyin, Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Gaybi, Bosnalı Abdullah, Sarı Abdullah Efendi, Nakşi Akkermanî, Himmet, Kayıkçı Kul Mustafa; 18. yüzyılda Erzurumlu İbrahim Hakkı, Kasım Dede ve Sezai-i Gülşenî'dir.

19. yüzyılda tekke edebiyatı sönmeye yüz tuttu, etkisiz birkaç şair dışında temsilci yetiştiremedi. Bu yüzyılda Seyranî ve Turabi yarı tekke şairleri olarak anılabilir.

tekke müziği *bak.* tasavvuf müziği

Tekkeköy, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Samsun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Merkez ilçeye bağlı 15 köy ile Çarşamba ilçesine bağlı 26 köy 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca bir araya getirilerek merkezi Tekkeköy kenti olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Tekkeköy Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 48.730; kent, 11.351.

tekkristal, MONOKRİSTAL olarak da bilinir, atom, iyon ve molekülleri, tüm hacim içinde aynı üç boyutlu düzende yinelenen katı cisimlerin ortak adı. Kuvars ve değerli taşlar gibi bazı mineraller çoğunlukla tekkristalli yapıda bulunurlar. Özellikle silisyum ve germanyum gibi elementlerin bireşim yoluyla elde edilen tekkristalleri, transistor, doğrultucu ve tümleşik devre gibi yarıiletken elektronik donanımlarda kullanılır.

Tekkristalli yapıyı bireşim yoluyla hazırlarken, maddenin tek bir çekirdeğin üstünde çökelmesini (*bak.* çekirdeklenme) denetleyebilmek için özel yöntemler uygulanır. Bu çekirdek genellikle önceki aşamada elde edilen maddenin küçük bir tekkristalidir.

Tekman, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzurum İline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.197 km² olan Tekman ilçesi kuzeyde Merkez ilçe ve Pasinler ilçesi, doğuda Karayazı ilçesi, güneyde Hınıs ilçesi ve Muş ili, güneybatıda Bingöl ili, batıda da Çat ilçesiyle çevrilidir.

İlin güney kesiminde yer alan ilçe topraklarının büyük bölümünün yüksekliği 2.000 m'den fazladır. Çevresi yer yer 3.000 m'yi aşan dağlarla kuşatılmış olan bu yüksek alanın iç kesimleri daha alçaktır. Batı kesimini Karasu-Aras Dağlarına(*) bağlı Şakşak Dağı, kuzey kesimini gene aynı dağ dizisi içinde yer alan Palandöken ve Şahvelet dağları, güney kesimini de Bingöl Dağları(*) engebelendirir. İlçenin en yüksek noktası Bingöl Dağlarında 3.194 m'ye erişen ve Dağkale Tepesi olarak da bilinen Kaletepe'dir. İç kesimlerde yer alan ve bir çöküntü alanı olan dalgalı düzlükler Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki en yüksek plato alanlarından birini oluşturur. Tekman Yaylası adıyla da anılan bu sulak düzlükler, yöreye egemen olan çok sert kara iklimi nedeniyle bitkisel üretime pek elverişli olmayan, geniş bir hayvancılık alanıdır.

İlçe topraklarından kaynaklanan sular Hazar Denizine ve Basra Körfezine ulaşır. Murat Irmağının(*) başlıca kollarından olan Peri Suyunu oluşturan dereler Şakşak Dağının doğu yamaçlarıyla Bingöl Dağlarının kuzeybatı yamaçlarından doğar. Aras Irmağının başlangıç kolu ise Bingöl Dağlarından inen suların oluşturduğu Altınan Bataklığından çıkar. Murat Irmağının bir başka kolu olan ve Kocasu Çayı adıyla da bilinen Hınıs Suyu da Bingöl Dağlarının kuzeydoğu yamaçlarından kaynaklanır.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini hayvancılıktan sağlar. Tekman ilçesinde yaylacılık yöntemiyle çok sayıda koyun yetiştirilir. Ekime elverişli alanları kısıtlı olan ilçede yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, çavdar ve patatestir.

1517'de Osmanlı topraklarına katılan Tekman yöresi, 19. yüzyıl sonlarında Erzurum vilayeti Merkez sancağının Hınıs kazasına bağlı iki ayrı nahiyenin sınırları içindeydi; 1946'da ilçe yapıldı.

Aras Irmağı vadisinde kurulmuş olan Tekman kasabası gelişmemiş, küçük ve kırsal bir yerleşmedir. İlçenin orta kesiminde yer alan kasaba il merkezi Erzurum'a 49 km uzaklıktadır.

Tekman Belediyesi 1946'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.184; kasaba, 3.150.

tekne boyası, KÜP BOYASI olarak da bilinir, özellikle selüloz liflerini boyamada kullanılan indigo ve antrakinon gibi suda çözünmeyen boyaların ortak adı. Boya elyafa işlemesi için, indirgenmiş, çözünür haliyle uygulanır, daha sonra lifte yükseltgenerek eski çözünmez halini alır. Işığa ve yıkanmaya karşı dayanıklı olan tekne boyalarıyla çeşitli tonlarda parlak renkler elde edilebilir. İlk olarak ortaçağda Avrupa'da ortaya çıkan tekne boyalarının bu adı, indigo bitkilerinin içinde mayalandırılarak indirgendiği teknelerden ya da küplerden gelir.

tekne tonoz, dikdörtgen planlı bir alanı örtmek için, iki ucu yarımşar manastır tonozu, ortası da sivri tonoz biçiminde yapılan tonoz. *Ayrıca bak.* tonoz.

teknekurdu *bak.* oyucu midye

teknetyum (Tc), periyodik tablonun VIIb grubunda yer alan ve yapay olarak elde edilen ilk radyoaktif element. Yarı ömrü 2.600.000 yıl olan teknetyum-97 izotopunu ilk olarak 1937'de İtalyan mineralog Carlo Perrier ve İtalyan asıllı ABD'li fizikçi Emilio Segrè, Berkeley'deki siklotronda bir molibden örneğinin döteronlarla bombardımanı sonucunda elde ettiler. Teknetyum-97 o güne değin elde edilmiş olan teknetyum-92 ile teknetyum-107 arasındaki bir dizi izotopun en uzun ömürlü olanıdır. Yarı ömrü 212.000 yıl olan teknetyum-99 teknetyumun kullanılabilir miktarda üretilen tek izotopu olduğundan önem taşır. Teknetyum 99, nükleer reaktörlerde bir çekirdek bölünmesi (fisyon) ürünü olarak kilogram düzeyinde üretilir. Teknetyum metali platine benzer ama çoğunlukla gri toz halinde elde edilir. Heksagonal yakın birleşmiş yapıda kristallenir ve 11,2 K'nin altındaki sıcaklıklarda üstüniletkendir. Teknetyum-99, teknetyum-97 ve yarı ömrü 1.500.000 yıl olan teknetyum-98 dışındaki teknetyum izotopları kısa ömürlüdür. Yerkabuğunda uranyum çekirdeğinin kendiliğinden bölünmesi sonucunda oluşan eser miktarda teknetyum bulunur. Yarı ömürlerinin oldukça kısa olması nedeniyle Yer'de ilk oluşumdan kalma teknetyuma rastlanmaz. ABD'li astronot Paul W. Merrill'in 1952'de teknetyumun S tipi yıldızlarda bulunduğunu ortaya çıkarmasıyla, bu elementin yıldızlarda çekirdek bireşimi (nükleosentez) yoluyla oluştuğu kanıtlandı. Kimyasal özellikleri renyuma (atom numarası 75) çok benzeyen teknetyum, potasyum teknetat (VII) ($KTcO_4$), tektenyum (VI) klorür ($TcCl_6$) ve teknetyum (IV) sülfür (TcS_2) bileşiklerinde sırasıyla 7,6 ve 4 değerliklidir.

atom numarası	43
en yaygın bulunan izotopu	(99)
erime noktası	2.172°C
kaynama noktası	4.877°C
özgül ağırlığı	11,5 (20°C'de)
değerliği	4,6,7
elektronların yerleşimi	2-8-18-14-1 ya da $(Kr)4d^5 5s^1$

teknik eğitim, modern teknoloji kullanılan sanayi dallarına eleman yetiştirme amacına yönelik akademik ve mesleki eğitim. Daha çok belli konularda el becerisini geliştirmeyi hedefleyen mesleki eğitimden farklı olarak, bilim ile matematiğin temel ilkelerinin anlaşılması ve uygulanmasına ağırlık verir. Amacı, zanaatçılık ile mühendislik arasında yer alan mesleklere eleman yetiştirmektir. Bu ara kademedeki kişilere genellikle teknisyen denir. Bu tür eğitim genellikle teknik liselerde, meslek liselerinde ya da enstitü, yüksekokul gibi lise sonrası öğretim kurumlarında verilir.

teknik resim, sanayide üretilecek ürünlerin (yapılar, makineler, makine parçaları vb) teknik ayrıntılarıyla birlikte çeşitli kesitlerden görünümünü veren çizim.

Fransız matematikçi Gaspard Monge'un yazdığı *Géométrie descriptive* (1799; Tasarı Geometri), teknik resme ilişkin bilinen ilk incelemedir. Monge bu incelemesinde bir cismin görüntüsünün birbirine dik üç düzlemdeki (bir küpün arka, sol yan ve alt yüzlerinde olduğu gibi) izdüşümlerinin çizilmesi ilkesinin temelini attı. Bu ilke, teknik resmi çizilecek cismin üç koordinat düzlemine (küpün arka, sol yan ve alt yüzeyleri) göre dikey izdüşümlerinin alınması, daha sonra yatay düzlem (alt yüz) ve profil düzlemi (sol yan yüz) düşey düzlemle (arka yüz) aynı düzleme gelecek biçimde döndürülerek görüntülenmesine dayanır.

Teknik resmin çizilmesinde kurşunkalem, T cetveli, gönye, iletki, pergel, çizim tahtası, pistole gibi özel araçlar kullanılır.

Teknik resimde çeşitli izdüşüm(*) yöntemlerinden yararlanılır. Paralel dik izdüşüm yönteminde, sonsuz uzaklıktan birbirine paralel olarak gelen ışık ışınlarının cismin üzerine dik olarak düşmesi durumunda cismin belirli bir düzlemdeki görüntüsü temel alınır. Paralel izdüşüm yöntemiyle cismin üç temel görünüşü (önden, üstten, soldan) çizilebilir. Cismin yüzeyleri ve geometrik biçimi karmaşık ise, ana izdüşüm düzlemlerinin yanı sıra bazı yardımcı izdüşüm düzlemleri de kullanılarak istenen sayıda yardımcı görünüş elde edilebilir.

Dik izdüşümlerde cismin çeşitli özelliklerini (yüzey niteliği, diş, delik, makine elemanı vb gibi) gösteren çeşitli grafik simgeler de bulunur. Ayrıca teknik resimde cismin istenen eksene göre kesiti alınarak izdüşümde görülmeyecek kısım ve parçaların da boyut, yer ve toleransları gösterilebilir. Başka bir izdüşüm yöntemi olan merkezî izdüşüm yönteminde ise, belirli bir uzaklıktaki bir noktadan çıkan ışınların cismin arkasındaki bir düzlem üzerinde oluşturduğu görüntü temel alınır. Bu durumda cismin resimdeki boyutları cisme bakış noktasına, cisim ve izdüşüm düzlemleri arasındaki uzaklığa bağlı olarak gerçek boyutlardan farklı olur.

Mühendislik ve mimarlıkta kurşunkalemle çizilen teknik resimler rapido kullanılarak aydıngere geçirilir ve çeşitli yöntemlerle çoğaltılır.

teknokrasi, yalnız uzmanlık alanları ve teknolojinin gerekleri doğrultusunda hareket eden teknokratlara dayalı yönetim biçimi.

Teknokrasi hareketinin kökeni, bilimsel yönetim kavramını geliştiren ABD'li mucit ve mühendis Frederick W. Taylor'a (1856-1915) kadar uzanır. Kavramın kendisi ilk kez 20. yüzyıl başlarında gene ABD'de İlerici hareket tarafından ortaya atıldı ve özellikle 1929 Büyük Bunalımı sırasında kamuoyunun geniş ilgisini çekti. İşadamlarının sanayi kollarını kamu çıkarlarına göre yeniden düzenleyemediklerini, bu yüzden sanayinin denetiminin teknik uzmanlara verilmesi gerektiğini öne süren Henry L. Gannt, Thorstein Veblen ve Howard Scott gibi yazarlar da hareketin gelişmesinde önemli rol oynadılar. Sonunda 1932'de yaygın bir tanıtımla, New York kentinde başkanlığını Walter Rautenstrauch'un yaptığı ve Scott'ın yönlendirdiği Teknokrasi Komitesi kuruldu. Teknolojinin yarattığı bolluğun bir sonucu olarak, kıtlığı temel alan bütün eski ekonomik kavramların geçersizleştiğini savunan Scott, piyasa mekanizmasının çok yakında çökeceğini ve yerini teknokrasiye bağlı bir işleyişin alacağını öne sürdü. Ama Scott'ın akademik nitelikleri basında küçümsendi, grubun kabul ettiği verilerden bir bölümü kuşkuyla

karşılandı ve grubun izleyeceği sosyal politikalar konusunda üyeler arasında anlaşmazlıklar çıktı. Grup bir yıl sonra dağılınca, yerini Kıta Teknokrasi Komitesi (1936'ya doğru dağıldı) ile Scott başkanlığındaki Teknokrasi Kurumu aldı. Bunu ABD'nin birçok yerinde ve Kanada'nın batı kesiminde kurulan başka teknokrat örgütleri izledi. Ama değişim için siyasal bakımdan tutarlı programlar geliştirmeyen teknokrasi hareketi giderek zayıfladı ve halkın desteği New Deal (Yeni Düzen) ile üçüncü parti hareketlerine kaydı. Bu gelişmede uzmanlara dayalı otoriter bir yönetimin ortaya çıkmasına duyulan korku da etkili oldu. Scott'ın örgütü 1940'tan sonra gerilemekle birlikte varlığını sürdürdü.

teknoloji, bilimin, pratik yaşam gereksinimlerinin karşılanmasına ya da insanın çevresini denetleme, biçimlendirme ve değiştirme çabalarına yönelik uygulamaları. Yunanca *tekhne* (sanat, zanaat) ve *logos* (söz, sözcük) sözcüklerinden oluşturulan teknoloji terimi, Eski Yunan'da "sanatlar üzerine konuşma" anlamına geliyordu. Zaman içinde anlamı değişen sözcük, bilimsel araştırmalardan elde edilen somut ve yararlı sonuçları ve bunlara ilişkin araç, yöntem ve süreçlerin bütününü ifade eden bir anlam kazanmıştır.

Teknik, temel olarak alet yapımı ve alet kullanarak sonuç alma yöntemleri anlamına gelir. Alet yapma yeteneği, insan türünü öteki canlılardan ayıran temel niteliktir. Bu niteliği nedeniyle insan, en başından beri teknoloji üreten bir varlıktır ve teknolojinin tarihi insanlığın tüm evrimini içerir. (*Ayrıca bak*. alet.)

İlk uygarlıklarda teknoloji. Uygarlık tarihinin ilk dönemlerinde insanın alet yapmakta kullandığı başlıca malzeme olan taş, bu dönemlere adını vermiştir. Hayvancılık ve tarımın başladığı ve yerleşik yaşama geçilen Neolitik Çağda çeşitli taş türlerinin yanı sıra kil, tuğla ve ağaç kullanılmaya başladı. Ateş yakmanın bulunması, ok ve yay, tekerlek, mezar ve ev yapımında tuğla kullanılmaya başlaması, tahılın öğütülmesi (ilkel el değirmeni) ve kilin pişirilmesi (çanak çömlek yapımı) teknikleri bu dönemin başlıca teknolojik ilerlemeleridir. (*Ayrıca bak*. Mezolitik Çağ; Neolitik Çağ; Paleolitik Çağ.)

İÖ 3000-500 arasında kentlerin ortaya çıkmasıyla teknoloji alanında yeni bir çığır açıldı. Kentleşmeyle birlikte bakırdan yararlanılmaya başladı, alaşım (özellikle tunç) yapımı bulundu, zanaatkârlar (özellikle metal işleyicileri ve camcılar) ve ilk bilim adamları (Sümer, Mısır ve Mezopotamyalı astronomlar) yetişti. Yelkenin icadı, düzenli sulama yöntemlerinin geliştirilmesi, şarap ve preste sıvı yağ elde edilmesi, büyük tuğla tapınakların inşası, dikilitaşlar bu dönemin en önemli teknolojik gelişmelerini oluşturur.

İÖ 500-İS 500 arası, Eski Yunan ve Roma uygarlıkları dönemidir. Felsefe, din, politika, hukuk, şiir, tiyatro, kuramsal düşünce ve soyut bilim (özellikle matematik) açısından çok önemli gelişmeleri simgeleyen bu dönem, teknoloji yönünden aynı parlaklıkta değildir. Bu dönemin en önemli teknolojik gelişmeleri arasında Anadolu'dan kaynaklandığı sanılan demir işleme ve çelik üretimi teknikleri sayılabilir. Gelmiş geçmiş en büyük birkaç bilim adamından biri olan Arkhimedes, doğduğu ve yetiştiği Syrakusa'nın Roma istilasından korunabilmesi amacıyla bulup geliştirdiği olağanüstü silahların yanı sıra, vida(*), makara(*) ve kaldıraç(*) gibi çok önemli mekanik buluşlar gerçekleştirmiştir. İskenderiyeli mühendisler, örneğin Ktesibios ve Heron tulumba, hava ve su akımıyla çalışan aygıtlar, hava basınçlı makineler ve vida açma makineleri gibi önemli buluşlar gerçekleştirdiler. İskenderiye okulu yalın mekanizmalardan "makine" olarak nitelendirilebilecek karmaşık düzeneklere geçişin öncüsü olmuştur. Yunan mimarlığı bütün sanatsal görkemine karşın teknolojik açıdan büyük bir önem taşımaz. Romalılar Yunan mimarlık üslubunu kopya etmekle yetindilerse de, yapı teknolojisinde bazı önemli başarılar ortaya koydular. Su altında sertleşebilen dayanıklı bir çimento geliştirdiler, kemer, tonoz ve kubbenin mimari olanaklarından olabildiğince yararlanarak amfitiyatrolar, sukemerleri, tüneller, köprüler, surlar, deniz fenerleri yaptılar, çok geniş ve düzenli bir karayolları ağı kurdular.

Ortaçağ ve yeniçağda teknoloji. Batı Roma'nın İS 5. yüzyılda çöküşünü izleyen bin yıllık süre ortaçağ olarak bilinir. Ortaçağda teknolojinin tarihi, büyük ölçüde geçmiş uygarlıkların kazanımlarının yeniden bulunması, saklanması ve bir ölçüde değiştirilmesi olarak özetlenebilir. Bu dönemde İslam uygarlığı, Eski Yunan'daki bilimsel ve teknolojik birikimin mirasçısı olmuş, bu birikime önemli katkılarda bulunmuştur.

İspanya, Sicilya ve Kuzey Afrika üzerinden Batı Avrupa'ya geçen bu birikim, çok önemli bir öğe olarak Çin ve Hint uygarlıklarının ürünlerini de içeriyordu. Çin'de, İS 10. yüzyılda batıda henüz bilinmeyen önemli teknikler ve ürünler geliştirilmiş durumdaydı. Bunların arasında ipek işçiliği, barut, demir dökümü, kâğıt, çunke(*) türünden yelkenli gemiler, uçurtma, yel değirmeni ve porselen sayılabilir. Ortaçağda batının teknolojik gelişimini simgeleyen başlıca yenilikler şöyle sıralanabilir: At nalı ve üzengini geliştirilmesi ve atın gerek tarımda, gerekse savaşta önemli bir güç kaynağı olarak kullanılmaya başlaması; su çarkı(*) ve yel değirmeninin(*) yaygınlaşması ve bu aygıtların tahılların öğütülmesinde, ezerek yağ çıkarmada, tahta kesmede, yün dövmede, yeni geliştirilen çıkrığa enerji sağlamada kullanılması; kömür çıkarımı; barutun ve topun bulunması; ip ve fıçı, dökme demir ve sabun yapımı tekniklerinin geliştirilmesi; kale ve şatoların inşası; pusulanın kullanılmaya başlaması; 14. yüzyılda ilk mekanik saatin yapılması; 15. yüzyılda matbaanın icadı.

16. yüzyılın başından itibaren ulusal devletlerin ortaya çıkması, Reform ve özellikle Rönesans dönemlerinin yol açtığı bilimsel devrim, bu gelişmeye büyük hız kazandırdı. Batı teknolojisinin temellerinin 1500-1750 arasında atılmış olduğu söylenebilir. Rönesans'ın yol açtığı bilim devriminin öncü kişisi Galilei'dir. İngiltere'den R. Boyle, Almanya'dan Otto Von Guericke ve Fransa'dan D. Papin'in kuramsal öncülüğü, T. Newcomen'ın 1712'de buhar makinesini(*) bulmasıyla sonuçlandı. Atmosfer basıncında çalışması nedeniyle verimi çok düşük olan Newcomen makinesi, daha çok maden ocaklarından su pompalamakta kullanılmakla birlikte önemli bir teknolojik gelişmeyi simgelemiştir. Avrupa ülkelerinin Hint Okyanusuna ve Yenidünya'ya açılmaları pek çok yeni ürünün ve bunlara ilişkin imalat tekniklerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu ürünler arasında öncelikle çay, şeker, tütün, pamuk ve kakao anılabilir.

Sanayi Devrimi. Sanayi Devrimi deyimi, batıda sanayinin ve makine üretiminin egemen olduğu bir ekonomiye geçiş dönemini (1750-1900) ifade eder. Sanayi Devrimi'nin en belirgin niteliği enerji teknolojisindeki değişimdir. Dönemin başında belli başlı enerji kaynakları kol gücü, hayvan, su ve rüzgâr enerjisiydi. 1769'da James Watt, Newcomen makinesine ayrı bir yoğunlaştırıcı ekleyerek pistonun her ileri-geri hareketinde silindirin ısınıp soğumasını önlemeyi başardı; sonraki yıllarda da pompayı yalnızca aşağı-yukarı hareket ettirmek yerine bir şaftı döndüren yeni bir makine geliştirdi. Böylece verimi önemli ölçüde artan ve dönme hareketi sağlayabilen buhar makinesi, sanayinin temel mekanik enerji kaynağı durumuna geldi. Buhar makinesini buharlı gemi (1807) ve buharlı lokomotifin (1825) geliştirilmesi izledi. Michael Faraday'ın elektrik ile magnetizma arasındaki ilişkiyi ortaya koyması (1831), elektrik motorunun ve dinamonun geliştirilmesiyle sonuçlandı. İçten yanmalı motorların (havagazı ve gazyağı motoru, dizel motoru, benzin motoru), motosiklet ve otomobilin geliştirilmesi 1860-90 arasındaki 30 yıl içinde gerçekleşti. Demir-çelik ve pamuklu dokuma sanayileri, 19. yüzyılda en büyük gelişmenin izlendiği sanayi dallarını oluşturdu. 1827'de fotoğrafın, 1837'de elektrikli telgrafın, 1876'da telefonun icadı yeni gelişmelerin öncüsü oldu. (*Ayrıca bak*. Sanayi Devrimi.)

20. yüzyıl. Teknolojik gelişmenin giderek hızlandığı ve günümüzdeki baş döndürücü hıza ulaştığı 20. yüzyılı 1945'e değin ve 1945'ten sonra olmak üzere iki döneme ayırmak olanaklıdır. Hiroşima'ya ilk atom bombasının atıldığı 1945 yılı nükleer çağın başlangıcı, bir başka açıdan da bilgisayar çağının başlangıç yılı olarak kabul edilebilir. 1900-45 arasında dünya iki büyük savaş geçirmiş, 1945 sonrasında ise üçüncü bir dünya savaşının gölgesi altında yaşamıştır.

1900-45 döneminin başlıca teknolojik gelişmeleri şöyle özetlenebilir: Enerji alanında, elektrik enerjisi üretiminin dev boyutlara ulaşmasından başka önemli bir gelişme söz konusu değildir. 1913'te, petrolün işlenmesinde kraking(*) yönteminin bulunması, plastikler, yapay kauçuk ve yapay elyaf üretimi açısından çok önemli bir adım oldu. 1911'de vitaminlerin belirlenmesi, 1928'de penisilinin keşfi ve 1943'te antibiyotik üretimine geçilmesi sağlık alanındaki önemli gelişmelerdir. 1895'te X ışınlarının bulunmasıyla başlayan bir dizi buluş (radyoaktiflik, yapay radyoaktiflik ve 1938'de çekirdek bölünmesi), nükleer çağın yolunu açtı. 1903'te ilk uçuşunu yapan uçak, sonraki yıllarda gaz türbiniyle donatılarak jet uçağına dönüşecek, 1960'larda sesüstü hızlara ulaşacaktı. Bu dönemde yer alan en önemli gelişmelerden biri de 1901'de radyonun, 1907'de elektronik lambanın(*) geliştirilmesidir. Böylece, modern teknolojinin en önemli bileşeni durumuna gelecek olan elektronik alanında ilk adımlar atılıyordu; bunu, radar ve televizyonun geliştirilmesi izledi.

1947'de transistorun bulunması, elektroniğin her alanını büyük ölçüde etkiledi, ama bu etki en çok bilgisayarlarda gözlendi; sonraki yıllarda tümleşik devrenin geliştirilmesi, mikroişlemcileri sanayinin, bilimsel araştırmaların ve giderek günlük yaşamın ayrılmaz parçası durumuna getirdi. Otomasyon(*), robotlar(*) ve yapay zekâ(*), bu alandaki en önemli gelişmeler oldu. 1957'de "Sputnik 1"le başlayan uzay çağı, 1961'de "Vostok 1"le gerçekleştirilen ilk insanlı uzay uçuşu, 1966'da "Lunik 1"le Ay'a yapılan ilk yumuşak iniş, 1969'da "Apollo 11"le ilk insanın Ay'a ayak basması gibi bir dizi başarıyla devam etti. Bu başarılar, gezegenlere yönelen insansız uçuşlarla ve 1981'de uzay mekiğinin geliştirilmesiyle sürdü. 20. yüzyıldaki en önemli (ve tartışmalı) gelişmelerden biri de genetik mühendisliğidir(*).

Bilim ve teknoloji. Bilimsel ilkelere bağımlı olmasına karşın teknoloji ile bilim arasında yakın bir ilişki kurulması görece yeni bir olgudur. Eski toplumlarda bilim aristokrat yapıdaki filozofların elindeydi ve bütün bilgi alanlarını kapsar nitelikteydi. Oysa teknoloji, işçi, usta ve zanaatkârın işiydi. Bu durum, sınıf ayrımından ileri geldiği kadar, belki de daha çok, örneğin Aristoteles ya da Ptolemaios'un kuramsal bilimi ile bir değirmenci, kuyumcu, fıçı yapımcısı ya da sepicinin uğraşları ve teknolojik sorunları arasında hiçbir ilişkinin bulunmayışından kaynaklanıyordu. Bilim ile teknoloji ancak ortaçağda birbirine yakınlaşmaya başladı. 13. yüzyılın büyük filozof ve bilgini Roger Bacon barut yapımını ayrıntılarıyla betimledi, motorlu gemiler ve uçan makineler tasarladı. 16. yüzyılda Francis Bacon, deneysel bilimin savunculuğunu yaptı; bilim adamlarının usta ve zanaatkârların yöntemlerini incelemeleri, zanaatkârların ise bilimden yararlanmaları gerektiğini öne sürdü.

Teknolojinin bilim temeline oturtulması ancak 19. yüzyılda başlayan bir olgudur. Sanayide önemli bir yeri olan ilk büyük bilim adamı, organik kimyanın kurucusu olarak tanınan ve kimyasal gübreyi bulan Alman kimyacı Justus von Liebig'dir (1803-73). 19. yüzyılın mucitlerinin hemen tümü, çalışmalarını bilim adamlarının bulgularına dayandırmışlardır. Elektrik ampulünün icadı Faraday ve Henry'nin çalışmalarına; telefon Helmholtz'a; radyo Maxwell ve Hertz'e dayanır. Edison örneğinde bir başka gelişme daha dikkati çeker: Bilim-teknoloji işbirliğinin kurumsallaşması. Elektrik ampulünde filaman olarak kullanabileceği bir teli bulabilmek için 14 ay süreyle binlerce malzemeyi tek tek deneyen Edison, bu çabalarını New Jersey'deki Menlo Park'ta kurduğu dünyanın ilk araştırma laboratuvarında gerçekleştirdi. Bu laboratuvarın kuruluşu modern teknoloji araştırmalarının başlangıcını simgeler. Bundan sonraki gelişmelerde teknolojide bilimsel bilgiden yararlanıldığı, teknolojik süreçlere bilimsel ilkelerin uygulanmaya başladığı gözlenir. Böylece sistem mühendisliği(*) ve yöneylem araştırması(*) gibi disiplinler, benzetim(*) ve matematiksel modelleme gibi yöntemler ortaya çıkmıştır.

Teknoloji ve toplum. Teknolojinin çeşitli uygarlıklarda tarih boyunca gösterdiği gelişmede toplumla ilişkiler açısından başlıca üç özellik dikkati çekmektedir. Bunları toplumsal gereksinim, toplumun kaynakları ve toplumsal ortam başlıkları altında toplamak olanaklıdır. Teknolojik gelişmede toplumsal gereksinim temel itici güç olmuştur. Bu gereksinim, örneğin, daha keskin bir bıçağa, daha güçlü bir kaldırma aygıtına, kol gücüne daha az bağımlı bir makineye, yeni bulunmuş bir yakıttan daha verimli bir biçimde yararlanan bir motora ya da yeni bir enerji kaynağına yönelik olabilir. Daha iyi silahlara gereksinim biçiminde ortaya çıkan askeri istemler de bu bağlamda ele alınabilir. Modern batı toplumunda gereksinimlerin daha çok reklamlarla belirlenmekte olduğunu da eklemek gerekir.

Teknolojik ilerlemede toplumsal kaynakların (sermaye, gereç ve vasıflı işçi) büyük önemi vardır. Leonardo da Vinci'nin (1452-1519) notlarında yer alan helikopter, denizaltı ve uçak tasarımlarının hiçbiri gerçekleştirilememişti; aynı olgu, örneğin, Charles Babbage'ın (1792-1871) ayrıntılı bilgisayar tasarımları için de geçerlidir. Bir teknolojik gelişimin gerçekleştirilebilmesi için uygun gereçlerin (metal, plastik, seramik, dokuma vb), uygun yöntem ve tekniklerin ve bunları uygulamaya yetenekli teknik becerinin bulunması gerekir.

Teknolojik ilerlemenin bir başka koşulu da toplumsal ortamın yenilikleri algılayıp benimsemeye açık olması, toplumdaki egemen güçlerin yeniliklere karşı olumlu tavır almasıdır. Bu olumlu tavır yalnızca bir alanda, örneğin yalnızca yeni silahlar ya da yalnızca yeni denizcilik yöntemleri geliştirilmesinde kendini gösterebilir ya da örneğin 18. yüzyılda İngiliz orta sınıfında görüldüğü gibi, genel olarak yeniliğe ve gelişmeye yönelik olumlu bir davranış biçiminde ortaya çıkabilir.

Teknolojik gelişme, günümüzde pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Günümüz toplumları bu gelişmeler karşısında önemli kararlar almak durumundadır. Teknolojik gelişmeyi toplumsal amaçlarla uyumlu olacak biçimde denetleyip düzenlemenin gerekliliği ve teknolojinin günümüzde çok büyük bir hızla ilerlediği de göz önüne alındığında, toplumlara büyük bir sorumluluk yüklenmektedir.

Teknolojik gelişmenin ortaya çıkardığı temel sorunları dört ana başlıkta özetlemek olanaklıdır: Nükleer teknolojinin yol açtığı sorunlar, nüfus patlaması, öbür toplumsal sorunlar ve çevre sorunları. Nükleer teknolojinin denetimi sorunu, temel olarak siyasal bir sorundur. Bu sorunun temelinde, dünyanın, her biri bir devlet biçiminde örgütlenmiş olan çeşitli uluslara ayrılmış yapısı yatmaktadır.

Atom bombası, bilim adamının topluma karşı sorumluluğu konusunu ciddi bir biçimde gündeme getirmişir. Teknolojinin yalnızca bir araç olduğu, yapıcı amaçlar için de, yıkıcı amaçlar için de kullanılabileceği genel olarak kabul gören bir görüştür. Buradaki temel sorun, bu kullanım biçimini toplumların hangi süreçlerle belirleyeceği sorunudur.

İnsanlık, nükleer yıkım tehlikesini atlatabilirse, çok yakın bir gelecekte büyük bir nüfus patlaması sorunuyla karşı karşıya gelecektir. Bu sorunun çözümünde, modern teknolojinin de yardımıyla, tutulabilecek iki yol vardır. Bunlardan birincisi doğum kontrolü yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanmasıdır. Teknolojinin bu konuda sunduğu olanaklara, kimi ahlaki değerler ve tabular karşı çıkmaktadır. Dünya nüfusunda belirli bir dengenin sağlanabilmesi için bu çatışmanın bir biçimde çözülmesi gerekmektedir. Öte yandan en iyimser tahminler bile uygulanacak doğum kontrol programlarıyla nüfus artış hızında 20. yüzyılın sonunda ancak küçük bir azalma sağlanabileceğini öngörmektedir. Bu durumda dünya gıda üretiminin artırılması için çok yoğun çabaların harcanması gerekmektedir. Modern teknolojinin bu çabada çok büyük katkısı olacaktır.

Modern teknoloji toplumlarının karşılaştığı en önemli sorunlardan biri çevre sorunudur. İnsanoğlu yüzyıllardan beri çevreye zarar verici etkinlikler içindedir. Ama günümüzde, bir yandan nüfusun çok artmış olması, öbür yandan sanayileşmenin ulaştığı düzey, çevre sorununu dünya çapında bir bunalıma dönüştürmüştür. Bunalıma yol açan temel nedenin teknolojinin kendisi değil, insan tarafından kullanılış ve uygulanış biçimi olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Tarihin bu noktasında insanlık yok olmaya ya da sağlıklı gelişmeye giden yollardan biri arasında bir seçim yapma durumundadır. *Ayrıca bak.* çevre kirlenmesi; çevre koruma.

tekrir, edebiyatta sözün etkisini güçlendirmek ve şiirde bir tür müzik yaratmak amacıyla, anlam açısından ağırlığı olan bazı sözcük ya da söz gruplarını art arda yineleme sanatı. "Çal sevdiceğim, çal güzelim, çal meleğim çal" (Tevfik Fikret) başarılı bir tekrir örneğidir. Yinelemelerin başarısız olmasına kesret-i tekrar ya da tekerrür denir.

tekseslilik, MONOFONİ olarak da bilinir, eşliksiz tek bir melodi çizgisinden oluşan müzik dokusu. Neredeyse bütün müzik kültürlerinin temel öğesidir. Bizans ve Gregorius dinsel ezgileri (ortaçağ Doğu ve Batı kiliseleri müziği) tekseslilik repertuvarının en eski yazılı örneklerini oluşturur. Ortaçağın son dönemlerinde de Provans trubadurlarının, Fransız truverlerinin ve Alman *Minnesinger*'leriyle *Meistersinger*'lerinin dindışı şarkıları, çoğunlukla doğaçlamaya dayalı yorumlamalar içermekle birlikte, bu geleneği canlı tutmuştur.

Tekseslilik 17. yüzyıl başlarının eşlikli solo şarkısını belirtmek için kullanılan monodi terimiyle karıştırılmamalıdır. Floransalı Camerata grubunun başlattığı monodi uygulamasını Rönesans döneminin vokal çokseslilliğinden (polifoni) bilinçli bir çabayla kopan Claudio Monteverdi yetkinleştirmiştir.

teksir makinesi, elle ya da daktiloyla yazılmış metinleri bir klişe yardımıyla çoğaltmakta kullanılan aygıt. Çoğaltma işleminde çeşitli yöntemler uygulanır. Bilinen ilk teksir makinesi, İÖ 1000'lerde yapılmış olduğu sanılan bir aygıttır; bu aygıt bir çatkının üzerine yerleştirilen ve kilden tabletler üzerinde yuvarlanan bir silindirden oluşuyordu. Daha sonraları zamk temelli mürekkebe basılan nemli dokular kullanılmaya başladı. Günümüzün teksir makinelerinde bazı eski tekniklerden de yararlanılır. Başlıca teksir makinesi türleri mumlu kâğıtlı teksir makinesi(*), ispirtolu teksir makinesi(*) ve ofset baskı(*) makinesidir. Her üç tip makinede de kopya, klişeden çıkartılır.

tekstil *bak.* dokumacılık

tektanrıcılık, MONOTEİZM olarak da bilinir, tek tanrıya ya da Tanrı'nın birliği kavramına dayalı inanç ve ibadet sistemi. En büyük tektanrıcı sistemler Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam olmakla birlikte pek çok dinde tektanrıcı öğelere rastlanır.

Tektanrıcılığa dayalı bu üç dinde Tanrı, birlik ve yalınlık (ezeli varlık olarak Tanrı) özelliklerini taşır; ayrıca sadakatin ve güvenilirliğin ifadesidir (kutsal irade olarak Tanrı). Panteizmdeki tanrı anlayışından farklı olarak tektanrıcılıktaki Tanrı'nın kendi kişiselliği vardır. Kendi iradesiyle hem doğal, hem de tinsel dünyaları yaratmış ve onları düzenlemiştir. Tanrı aynı zamanda en yüksek iyiliğin kaynağıdır.

Klasik tektanrıcı dinler iman ikrarına dayanır. İbranice kutsal metinler, İsrailoğullarının, öbür tanrıların varlığını yadsımaksızın bir tanrıya tapınmış olduğunu gösterir. Ama öbür tanrıların tümünü reddedip, kendileriyle bir ahit kuran tek Tanrı'ya imanlarını ikrar eden İsrailoğullarının dini ve buna bağlı olarak gelişen Yahudilik tektanrıcı sayılabilir.

İslam, tektanrıcılığı öbür dinlerden çok daha belirgin biçimde vurgular. İslam inancına göre Allah birdir (vahdaniyet), varlığının başlangıcı ve sonu yoktur (kıdem ve bekâ), yaratılmış şeylerin hiçbirine benzemez (muhalefetün li'l havadis).

Hıristiyanlık ise Üçleme dogmasına dayalı ilahiyatıyla öbür iki büyük tektanrıcı dinden ayrılır. Yeni Ahit'te Tanrı'ya ilişkin üçlü bir nitelikten söz edilmemekle birlikte, ayinlerde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adları geçer. Kilisenin ilk dönemlerinde Tanrı'nın gerçekliğinin Hz. İsa'yla ilişkilendirilmesi sonucunda Üçleme ilahiyatı gelişmiştir. An-

cak bu ilahiyat sisteminde yer verilen üç kişilik de tek bir tözü paylaşır.

Din tarihçilerine göre İÖ 14. yüzyılda Mısır firavunu Ahenaton'un (IV. Amenofis) gerçekleştirdiği dinsel reform, tam anlamıyla tektanrıcı olmasa da, güçlü bir tektanrıcı eğilim içermektedir.

tektit, kökeni henüz tartışmalı olan ve dünyanın yalnızca belirli bölgelerinde rastlanan, küçük, doğal camsı cisimlerin ortak adı. Terim Yunanca *tektos* (hareket) sözcüğünden türetilmiştir. Tektitlerin büyüklüğü, milimikron ile 10 cm arasında değişir. Çapı birkaç milimetreden büyük olanlar silis (silisyum oksit, SiO_2) bakımından zengindir; bunlar bir bakıma Yer kökenli obsidiyenlere benzer, ama tektitleri obsidiyenlerden ve öbür Yer kökenli volkanik camlardan ayıran başlıca özellikleri su içeriklerinin düşük olmasıdır. Tektitleri asidik korkayaçlardan (granit yapılı) ayıran kimyasal

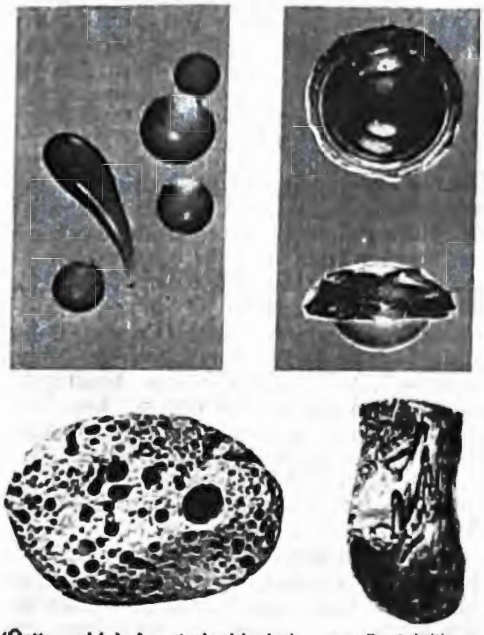

(Üstte solda) Avustralya'da bulunan mikrotektitler (28 kez büyütülmüş); (üstte sağda) düğme biçimli avustralitler, gerçek boyutları 16-25 mm arasındadır; (altta) damla biçimli tektitler

(Üst sol) B.P. Glass; (üst sağ) Dean Chapman ve National Aeronautics and Space Administration, Ames Research Center, Moffet Field, California, (alt sol) U.S. National Museum, Washington, D.C., (alt sağ) Museum National d'Histoire Naturelle, Paris

özellikleri ise soda ve potas içeriklerinin düşük, buna karşılık kireç, magnezya ve demir içeriklerinin yüksek olmasıdır. Tektitlerde Yer kökenli volkanik camlara özgü küçük kristaller (mikrolit) bulunmaz.

Başlıca dört tip tektit vardır: 1) Mikrotektitler, 2) Muong-Nong tipi tektitler, 3) avustralitler, 4) damla biçimli tektitler.

Mikrotektitlerin çapı 2 mm'den daha küçüktür. Çoğunlukla küre biçimli olmakla birlikte, basık sferoit, gözyaşı damlası ve çubuk biçimli olanları da vardır. Bunlar döner sıvı damlacıklarının katılaşması sonucunda oluşmuş olabilir. Bazı mikrotektitler yenime (korozyon) uğramış gibidir; bunların üzerinde derin izlere ya da deliklere rastlanır.

Adlarını ilk bulundukları yer olan Vietnam'daki Muong-Nong'dan alan tektitler, santimetre ile desimetre düzeyinde değişen boyutlardadır. Bulunmuş olan en büyük tektitler bu tiptendir. Çoğunlukla tablet biçimli olan Muong-Nong tipi tektitler yaklaşık 1 mm kalınlığındaki katmanlardan oluşur.

Avustralitler ve onlarla ilintili tektit türleri ise Avustralya'da bulunan tektitlerin yüzde 10'unu oluşturur. Bunlar tipik olarak mercek ya da düğme biçimlidir. İç kabarcıklarında eşmerkezli çembersel çıkıntılar görülür.

Damla biçimli tektitler, mikrotektitlere benzer ama onlardan 1 milyon kez daha kütleseldir. Büyük bölümü küreseldir, ama basık sferoit, çubuk, gözyaşı damlası, disk, silindir ve kano biçimli olanlarına da rastlanmıştır. Damla biçimli tektitlerin hepsinde yenim izleri bulunur. Bunlar, çeşitli boyutlardaki yanküresel delikler ya da uzunlukları genişliklerinden birkaç kat daha büyük çizikler biçiminde olabilir.

Yerküre üzerinde tektitlere yalnızca belirli bölgelerde rastlanır. Başlıca tektit alanları Kuzey Amerika'da Texas, Georgia ve Massachusetts eyaletlerinin belirli kesimleri (33 milyon yıllık), Libya Çölü (26 milyon yıllık), eski Çekoslovakya'nın belirli bölgeleri (15 milyon yıllık), Fildişi Kıyısı'nda belirli kara ve deniz bölgeleri (1 milyon yıllık), Avustralya'nın batı ve güney bölgeleri ile Hint Okyanusunun batı kesimleri (750 bin yıllık) ve Moritanya'daki Aouelloul Krateridir (300 bin yıllık).

Tektitlerin kimyasal bileşimi, bir bakıma Yer kökenli ultrabazik kayaçları andıran camdan, yerkürede rastlanan herhangi bir korkayaçtan çok daha asidik olan kayaçlara kadar değişen bir aralıkta değişir (*bak.* tablo).

Yaklaşık yüzde 70 oranında silis içeren sıradan tektitler bileşim bakımından daha çok granitlere benzer; ama bunlarda sodyum monoksit (Na_2O) ve potasyum oksit (K_2O) miktarı daha düşük, magnezyum oksit (MgO) ve demir (II) oksit (FeO) miktarı daha yüksektir. Bu eğilimlere şeyller ile kumtaşları arasında yer alan kayaçlarda rastlanır. Ama yerkürede bu tür bir bileşime sahip korkayaç bulunmaz; bu nedenle, eğer tektitler Yer kökenliyse, korkayaçlardan çok tortul kayaçlardan türemiş olmaları gerektiği kabul edilir.

Son incelemeler tektitlerdeki su oranının milyonda 100 bölüm düzeyinde olduğunu ortaya çıkarmıştır; bu da Yer kökenli korkayaçlar ile tortul kayaçlardaki düzeyin çok altındadır. Benzer Yer kökenli kayaçlarla karşılaştırıldığında tektitler, öbür uçucu (görece düşük erime noktalı) elementler, özellikle de bakır, kurşun, çinko, talyum, indiyum ve bizmut bakımından çok yoksuldur.

Tektitler ve benzeri malzemelerin kimyasal bileşimi

	Avustralya-Asya alanları				Avrupa moldavitı	Kuzey Amerika bediyasaltı	Fildişi Kıyısı tektiti	Libya Çölü camı	Henbury subgrovakı	ortalama granit
	mikrotektitler		avustralit	Muong-Nong						
	bazik	standart								
SiO_2	56,8	64,2	73,45	81,36	80,07	76,37	68,02	98,20	77,40	74,22
TiO_2	0,6	0,6	0,69	0,47	0,80	0,76	—	0,23	0,77	0,20
Al_2O_3	8,0	11,0	11,53	8,87	10,56	13,78	16,39	0,70	10,92	13,81
Fe_2O_3			0,58	0,39	0,15	0,19	0,57	0,53	3,01	
FeO	8,4*	9,8*	4,05	2,81	2,29	3,81	5,99	0,24	1,28	1,83*
MgO	20,6	7,2	2,05	1,14	1,46	0,63	3,32	0,01	2,07	0,27
CaO	2,9	3,3	3,50	1,00	1,87	0,65	1,12	0,30	0,65	0,71
Na_2O	0,8	1,8	1,28	1,17	0,51	1,54	2,06	0,33	0,91	3,48
K_2O	0,3	1,5	2,28	2,26	2,96	2,08	1,88	0,02	2,66	5,06

* FeO olarak hesaplanmıştır

tektojen, bir jeosenklinalin (yerkabuğunda yer alan ve içine deniz tortulları dolan doğrusal çukurluk) dış kesimlerinde tortul birikiminin ardından oluşan büyük, aşağı doğru kıvrılma. Endonezya'da araştırmalar yapan Hollandalı jeologlara göre tektojen, dağoluşumu sürecinin (orojenez) gerekli bir ön evresidir. Jeosenklinal tortulları tektojen içinde kıvrımlanarak buruşur ve üstmantodan sokulan magmanın etkisiyle değişime uğrar. *Ayrıca bak.* dağoluşumu; jeosenklinal.

tektonik, Yer yüzeyindeki biçim değiştirmeleri, bu arada kayaç katmanlarındaki kıvrımlanma, kırılma ve yarılma olaylarını ve başkalaşım (metamorfizma) süreçlerini konu edinen bilim dalı. Tektonik alanında geliştirilmiş olan en son ve en önemli kuram 1960'larda ABD'li jeofizikçilerin ortaya attığı levha tektoniğidir(*); bu kuram, kıtaların kayması(*) kuramı ile deniz dibi yayılması kuramını(*) birleştirmiş ve geliştirmiştir.

tektonik çöküntü *bak.* çöküntü vadisi

tektonizma, DAĞ KARA OLUŞUMU ya da DİYASTROFİZMA olarak da bilinir, yerkabuğunun doğal süreçlerle büyük ölçekli biçim değişikliklerine uğraması ve bunun sonucunda kıtaların kayması, izostazi (yerkabuğu içindeki yer değiştirmelerle dengenin sağlanması), kabuğun tortullarla yüklenmesi (büyük bir ırmak deltasında olduğu gibi), kırılma, kıvrımlanma ya da kayaç katmanlarının kopması gibi olayların etkisiyle kıtaların, okyanus havzalarının, dağ sistemlerinin, vadilerin ve öbür yüzey şekillerinin ortaya çıkması.

Tektonizma alanındaki çalışmalar 20. yüzyıl jeolojisi ile jeofiziği birleştirmeye yöneliktir. Tektonik süreçler başlıca, doğrusal ya da burulmalı yatay hareketler (örn. kıtaların kayması gibi) ile taşküredeki düşey alçalmaları ve yükselmeleri kapsar. Yüzeyaltı koşulları da Yer yüzeyinin geniş alanlarında, kayaç katmanlarında herhangi bir biçim değişikliğine yol açmadan gerçekleşen alçalma ve yükselmelere (epirojenez) neden olur. Tortul katmanlarının üst üste binmesi sonucunda taşkürenin (litosfer) kalınlaşması; başkalaşım, ısıl genleşme ve büzülme sonucunda taşkürenin yoğunluğunun değişmesi; olivinin hidratlanması sonucunda astenosfer (taşküreyi destekleyen üstmanto) hacminin büyümesi; kara ya da dağoluşumu hareketleri bu tür süreçlerdir. Bu tektonik süreçlerin bir izostazi(*) durumunda gerçekleştiği kabul edilir; buna göre, taşkürenin ağırlığında ve hareketlerinde gerçekleşen değişmelere bağlı olarak astenosferin kalınlığı da değişir.

tektosilikat, eskiden POLİSİLİKAT, yapısında üç boyutlu kristal örgüsü biçiminde düzenlenmiş silikat dörtyüzlüleri (merkezdeki bir silis atomu ile bunu çevreleyen ve dörtyüzlünün köşelerinde yer alan dört oksijen atomundan oluşan yapı) bulunan inorganik bileşiklerin ortak adı. Bir dörtyüzlüdeki (tetraedron) dört oksijen atomu bir başka dörtyüzlü tarafından paylaşıldığından, her dörtyüzlü dört başka dörtyüzlüye bağlıdır.

Tektosilikatlar, kuvars ve öbür silis minerallerinde olduğu gibi çok sayıda SiO_2 içerir.

tektoynaklılar (*Perissodactyla*), arka ayaklarında tek sayılı parmak bulunmasıyla çifttoynaklılardan (*Artiodactyla*) ayrılan 15 otçul memeli türünü kapsayan memeliler takımı. Varlığını sürdüren üç familyası vardır. Bunlardan *Equidae* at, eşek ve zebralardan, *Rhinocerotidae* gergedanlardan, *Tapiridae* tapirlerden oluşur.

Yaşayan tektoynaklıların ataları, Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) kalabalık ve kendi içinde farklılaşmış bir grup oluşturuyordu. Fosiller bu gruptan sekiz familyanın tümüyle, günümüzde varlığını sürdüren üç familyadan ise birçok türün yok olduğunu göstermektedir. Tektoynaklıların evrim süreci başta *Equidae* familyası olmak üzere iyi bilinmektedir. Yoğun çalışmalar ve tektoynaklıların evrim çizgisini gösteren değişik zamanlardan kalma çok sayıda fosil bilim dünyasında büyük ilgi yaratmış ve evrim teorisinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Tektoynaklılar iri hayvanlardır. Ağırlıkları tapirlerde 270 kg'den başlayarak gergedanlarda 2 tonu aşar. Bütün türler bitkisel besin tüketir. Temel beslenme yöntemi otlamaktır. Tektoynaklıların dişleri öğütmeye yönelik olarak özel bir evrimleşme göstermiştir. Yaşayan çeşitli türler avlanma ya da insanların öbür olumsuz etkinlikleri nedeniyle sayıca azalmıştır. Birçoğu ulusal parklar ve koruma alanlarında varlığını sürdürebilmektedir.

Equidae familyasını oluşturan at, eşek ve zebralar, ormanlar ve sık çalılarla örtülü alanlar dışında çeşitli ortamlara uyum sağlamıştır. Vücut yapıları çok iyi koşmaya yönelik olarak gelişmiştir. Hemen tümüyle otlarla beslenirler. Bir zamanlar Avrasya'nın kuzey kesimlerinde atın (*Equus caballus*) iki yabanıl formu, boz donlu tarpan ve al donlu Asya yaban atı (*E. c. przewalskii*) yaygındı. Son olarak Ukrayna'da kalmış olan tarpanın 19. yüzyıl ortasında soyu tükendi. 1950'den önce soyu tükenmiş olduğu sanılan Asya yaban atı ise Moğolistan-Çin arasındaki yarı çöl sınır bölgesinde az sayıda yaşamaktadır. Yaban atından türetilmiş olan evcil at ise yeryüzünün her yerinde bulunur.

Afrika'da, yayılım alanı dağlık yörelerden seyrek ağaçlı savanlara kadar değişen üç zebra türü vardır. Eskiden çok bol olmalarına karşın sayıları günümüzde çok azalmıştır. Bunun başlıca nedeni sınırlı büyüklükteki otlakların evcil hayvanlar tarafından tüketilmesi olabilir. Günümüzde zebraların çoğunluğu yasal koruma altındadır.

Afrika yabaneşeği (*Equus asinus*) evcil eşeğin atasıdır. Kuzey Afrika'nın kurak bölgelerinde yaşar. Günümüzdeki Afrika yabaneşeği topluluklarının evcil eşeklerle çiftleşip karışması sonucunda genetik saflığını yitirmiş olduğu sanılmaktadır. Eskiden Suriye'den Orta Asya ve Moğolistan'a kadar uzanan geniş bölgede bulunan Asya yabaneşeği (*Equus hemionus*) günümüzde ender bulunur. Bu türün en küçük formlarında omuz yüksekliği 1 m'dir.

Günümüzde Afrika'da iki, Asya'da üç gergedan türü yaşar. Bu familyanın da bütün üyelerinin sayısı çok azalmıştır. Bazıları ise tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Birçoğu park ve koruma alanlarına alınmıştır. Gergedanlar çok iridir. Derileri çok kalın ve tüysüzdür. Alınlarında boynuz olarak bilinen sert dokulu iki ya da tek çıkıntı bulunur. Afrika'da yaşayan türler, kara gergedan ve ak gergedandır. Kara gergedan Afrika'nın güneyinden kuzeyde Fildişi Kıyısı'na kadar yayılmıştır. Yalnızca bazı bitkileri yer. Kara gergedanın su içmeden, sulu bitkilerden aldığı suyla yaşamını sürdürebildiği sanılmaktadır. Boynuzları için kaçak olarak avlanmalarından ötürü sayıları çok azalmıştır. Çok daha iri olan ak gergedan otlayarak beslenir. Günümüzde bu türün tamamı yalnız Zululand'daki koruma alanlarında (y. 1.700 birey) ve Zaire'de yaşayan iki topluluktan oluşur.

Asya'da bulunan üç gergedan türünün toplam sayısı 1.000'den azdır. En küçük gergedan türü olan Sumatra gergedanının omuz yüksekliği 1-1,5 m arasında değişir. Toplam sayısının 100-170 arasında olduğu sanılmaktadır. Cava gergedanından geriye tümü de Cava'nın batısındaki bir koruma alanında yaşayan 25-60 birey kalmıştır. En bol bulunan tür olan Hindistan gergedanı da avlanma ve artan insan nüfusu tarafından tehdit edilmektedir.

Tapirler ilk bakışta domuzu andıran, dolgun gövdeli, yarı sucul hayvanlardır. Sulak ormanlarda yaşarlar ve çeşitli bitkilerle beslenirler. Burunlarının ucunda kısa bir hortum bulunur. Postları kısa ve sert tüylüdür. Asya'da yaşayan tek tapir türü olan Malaya tapiri (*Tapirus indicus*) en büyük tapir türüdür. Sumatra'da ve Malakka Yarımadasında yaşar. Yenidünya'da üç tapir türü bulunur. Dağ tapiri (*T. pinchaque*), Orta Amerika tapiri (*T. bairdii*) ve ova tapiri (*T. terrestris*) Orta ve Güney Amerika'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. En küçük ve en ilkel tür olan dağ tapiri Kolombiya ve Ekvador'da, 5.000 m'ye kadar ulaşan yüksekliklerde yaşar. Yenidünya'daki en büyük tür olan Orta Amerika tapirinin yayılma alanı Meksika'dan Ekvador'un kıyı kesimlerine kadar uzanır. Ürkek ve insanın varlığına alışamayan bir tür olması, insan yerleşimleri arttıkça dağılım alanının ve sayısının çok azalmasına yol açmıştır.

Tektoynaklıların yanı sıra tüm toynaklı memelilerin Eosen Bölümde (y. 54-38 milyon yıl önce) ortaya çıkan ve tapir büyüklüğünde memelileri içeren *Condylartha* takımından türediği sanılmaktadır. Kuzey Amerika ve Avrupa'da ortaya çıkan ilk atlar (*Hyracotherium*, eskiden *Eohippus*) ormanlarda yaşayan, bazıları köpek iriliğinde hayvanlardı. Günümüz atlarının atası olan *Pliohippus* soyu, Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) Kuzey Amerika'da ortaya çıkarak daha sonra yeryüzünün çok büyük bölümüne yayıldı. İçlerinde *Homogalax* cinsinin de bulunduğu bir grup ise tapir ve gergedanların ortak atasıydı. Tapir ve gergedanların bu gruptan çıkıp iki ayrı familya olarak ayrılmalarından sonra bazı gergedanlarda çok iri boynuzlar gelişti. Bu gruptan *Baluchitherium* cinsinin üyelerinde omuz yüksekliği 5,5 m'ye ulaşıyordu.

Tektoynaklılar genel olarak insanlardan uzak durmuş ve insanlık tarihinde önemli bir rol oynamamışlardır. Ama evcilleştirilmiş olan at ve eşek binek, yük ve çeki hayvanı olarak insanların kültürel gelişiminde ayrıcalıklı bir yer edinmiştir.

tektürel tepkime *bak.* homojen tepkime

tekvando (Kore dilinde *te*: "ayak", *kvon*: "el", *do*: "yol"), Kore kökenli silahsız dövüş sanatı. Ortaya çıkış tarihi İÖ 37 olarak kabul edilen tekvando, gene Kore kökenli bazı savunma sporlarının eski biçimlerine dayanır. Temelde spor, savunma ve ruhsal gelişim amaçlarına yönelik olan tekvandonun belirgin özelliği, dövüşte yumrukların yanı sıra yüksekten ve sıçrayarak atılan tekmelerden de geniş biçimde yararlanılmasıdır. Tekvando eğitiminde tekme atma, yumruklama ve engelleme teknikleri birer birer öğrenilir. Bunlar, *hyung* adı verilen geleneksel kategorilerde toplanmış bir dizi bileşik tekniği içerir. *Hyung* dizilerinde ulaşılan yeterlik derecesi öğrencinin kemer derecesini belirler. Öğrenciler ayrıca ikili gruplar oluşturarak temel yumruk dövüşü bileşimlerini (*id-bo tueryon*: "tek adım dövüşü") çalışırlar. Saldırı ve karşı koymaya dayalı kısa dizilerin ardından iki rakip olarak serbest dövüş idmanı da yapabilirler. İdman sırasında yumruklar rakibin vücuduna değmeden hemen önce kesilir. Tekvandocular *tobok* adı verilen beyaz bir giysi giyer ve derecelerini gösteren bir kuşak takarlar.

Tekvandoda ilk dünya şampiyonası 1973'te Kore'de düzenlendi. Bu sporun Türkiye'de yaygınlaşmasıysa ülkeye 1970'lerde Güney Koreli antrenör Ço Sao-Se'nin getirilmesiyle başladı. Başarılı Türk tekvandocuları arasında bayanlarda Tennur Yerlisu, Züleyha Tan, erkeklerde de Nusret Ramazanoğlu, Turgut Uçan ve Şakir Bezci sayılabilir. *Ayrıca bak.* dövüş sanatı.

Tekvin (Arapçada "türeyiş"), İbranice BEREŞİT (Başlangıçta), Eski Ahit'in ilk kitabı. Kitabı Mukaddes'in ilk beş kitabından oluşan Tora'nın bir bölümüdür. Kitapta dünyanın yaratılışı ve ilk dönemleriyle (1-11) İsrailoğullarının kökeni (12-50) anlatılır. İlk bölümde Yaratılış, Aden (Cennet) Bahçesi, Habil ile Kabil (Kain), Nuh ile Tufan ve Babil Kulesi öyküleri yer alır. İsrailoğullarının kökenine ayrılan bölüm, Tanrı'nın Hz. İbrahim'e "ve seni büyük millet edeceğim" sözünü vermesiyle başlar (12:2). Ardından İbrahim (12-25) ve onun soyundan gelen İshak, İshak'ın ikiz oğulları Yakub ile Esav (26-36) ve Yakub'un soyundan gelenler anlatılır. İsrailoğullarının Mısır'a gidişini konu alan bölümde (37-50), Yakub'un oğullarından Yusuf odak noktasını oluşturur. İsrailoğullarının Mısır'dan kurtuluşu ise Tekvin'den sonra gelen Çıkış Kitabı'nın konusudur.

Kitabı Mukaddes uzmanları, Tesniye'de olduğu gibi Tekvin'de de üç yazınsal geleneğin özelliklerini saptamıştır. Dolayısıyla kitabın, aynı öykünün üç ayrı anlatımının bütünleşmesiyle oluştuğu kabul edilir. Bunlardan ilki, Tanrı'ya verdiği addan ötürü "Yahveci" olarak anılan geleneğin ürünüdür ve İÖ 950 dolayında Yahuda'da kaleme alındığı sanılır. Tanrı'nın Elohim adıyla anıldığı, bu nedenle de "Elohimci" olarak bilinen öykü ise İÖ 900-700 arasında kuzeydeki krallıkta kaleme alınmıştır. Üçüncüsü ise rahiplik kuralları ve tapınmayla ilgili ayrıntılı bilgiler içerdiği için "kohenler geleneğine" ait olduğu kabul edilen anlatıdır; bu anlatı Ezra ile Nehemya'nın reformlarına temel olan yasayı da içerir. Bu bölümlerin İÖ 5. yüzyılda düzenlendiği genellikle kabul edilmektedir. Bu geleneklerin her birinin Tekvin Kitabı'nın yazıya geçirilmesinden önceye ait anlatılar içermesi, kitabın çok eski dönemlere uzanan sözlü ve yazılı geleneklere dayandığını göstermektedir.

tel *bak.* höyük

tel, demir, çelik, pirinç, tunç, alüminyum, çinko, altın, gümüş ve platin gibi metal ya da alaşımlardan yapılmış dairesel kesitli esnek, ince uzun çubuk.

İlk dairesel kesitli tellerin metal levhalardan kesilmiş ince çubukların çekiçle dövülerek yuvarlatılması yoluyla yapıldığı sanıl-

maktadır. Daha sonra yüzyıllar boyu kısa teller metal haddelerden elle çekilerek üretildi. Çekilecek malzemenin baş kısmı belirli boyuttaki bir delikten geçebilecek biçimde dövülüyor, daha sonra bu kısım kalıptan geçirilerek tel elle çekiliyordu. Malzemenin çapını küçültme oranı tel çeken kişinin

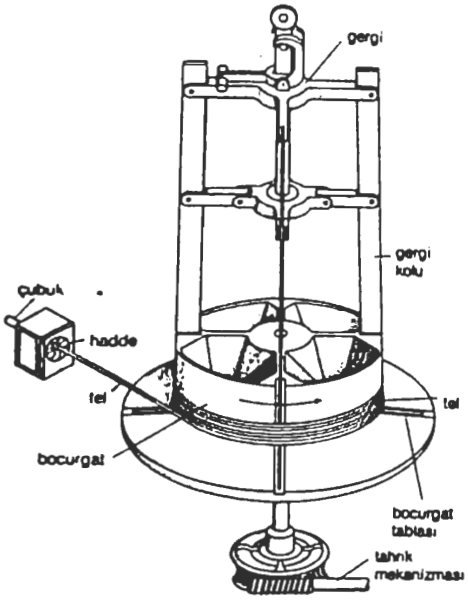

Tek pasolu tel çekme tezgâhı

kuvvetiyle sınırlı olduğundan, bu oranı artırmak amacıyla çeşitli yöntem ve araçlar kullanıldı.

19. yüzyılda telefon ve telgrafın geliştirilmesi ve dikenli telin ortaya çıkmasıyla birlikte çok miktarda çelik ve bakır tel üretimi zorunluluğu doğdu. Bunun üzerine Bessemer ve Siemens-Martin çelik üretim teknikleri, yeni haddeleme yöntem ve donanımları geliştirildi.

Günümüzde teller sıcak olarak haddelenmiş çelik çubukların çekilmesiyle elde edilmektedir. Bazı yumuşak metaller için haddeleme yerine döküm ya da ekstrüzyonla (kalıptan geçirme) elde edilmiş çubuklar da tel çekmede kullanılabilir. Tel çekmede kullanılacak çubuklar seyreltilmiş asit banyosundan geçirilerek yüzeyde oluşan oksitlerden arındırılır. Daha sonra, yüzeyde kalan asidi giderme ve çekme işlemi sırasındaki yağlamayı sağlamak amacıyla metal yıkanarak kireç emülsiyonu, boraks ve fosfat gibi bir kaplama çözeltisine daldırılır.

Tel çekme işlemi, çizimde de görüldüğü gibi çubuğun sivriltilmesi, haddeden geçirilerek uç kısmına diş açılması ve çubuğun uç kısmının bir bocurgata dolanmasından oluşur. Bir elektrik motoru tarafından tahrik edilen bocurgat yağlanmış çubuğu haddeden çekerek çapını küçültür ve boyunu uzatır.

Küçük çaplı tellerin elde edilmesi tek bir çekme işlemiyle gerçekleştirilemediğinden çok sayıda tek bocurgatlı makine bir araya getirilerek özel tel çekme makineleri geliştirilmiştir.

Tel, Mesut Cemil *bak*. Cemil, Mesut (Ekrem)

Tel Açana *bak*. Alalah

Tel Atlasları, Arapça TEL EL-ATLAS, Fransızca ATLAS TELLIEN, KIYI ATLASLARI olarak da bilinir, Kuzey Afrika'da Atlas Dağlarına bağlı dağ sırası. Fas'ın doğusundan Tunus'a kadar 2.400 km boyunca uzanır. Tel Atlasları'nın Fas'ta, batıda Septe'den Melilla'ya kadar kıyıya koşut olarak uzanan bölümü Rif Dağları adını alır. Bu kesimde çok sayıda sarp kayalık yer alır. Dağlar Cezayir'de beş ana dağ sırasından oluşur. Bunların en yükseği Lalla Hedice'de 2.308 m yüksekliğe ulaşan Curcura Dağlarıdır. Tel Atlasları Tunus'ta kesintili kıyı tepeleriyle iç kesimdeki bir plato bölgesini kapsar. Buradaki yaklaşık 1.370 m yüksekliğe varan tepelerde zengin maden yatakları vardır. Tel Atlasları'nın Cezayir'in kuzeyinde kalan kesimlerinde yoğun petrol arama çalışmaları yapılmaktadır.

Tel Aviv-Yafa, İbranice TEL AVIV-YOFA, İsrail'de, Akdeniz kıyısında kent. Eski liman kenti Yafa'yla banliyösü Tel Aviv'in birleştirilmesiyle 1950'de oluşturulmuştur. Ülkenin en büyük kentsel merkezidir.

Kenan ülkesinin eski kentlerinden biri olan Yafa, İÖ 15. yüzyılda Mısır firavunu III. Tutmosis'in komutanlarından Tuti tarafından alındı. Mısır'da Yeni Krallık döneminde (İÖ 1567-1085) bir *nomos*'un yönetim merkeziydi. Eski Ahit'te Danoğullarının egemenliğinde olduğu belirtilirse de, çok eskiden beri Filistlerin denetiminde olan kent, sonradan Hz. Davud tarafından işgal edildi. Hz. Süleyman döneminde Sur'dan (Tyros) getirilen kerestenin toplandığı önemli bir limandı. Aşkelon'a bağlı olduğu sırada Asur hükümdarı Sinahheriba'nın eline geçti (İÖ 701). Sonraları Perslerce yönetilen kent, İÖ y. 350'de bağımsızlığına kavuştu. Ama Büyük İskender'in fetihlerinden sonra Ptolemaiosların denetimine girdi. Makabiler döneminde Suriyelilerin asker yerleştirdiği Yafa, İÖ 148'de Yonatan tarafından fethedildi. Kenti geri alan Simon burada bir garnizon kurdu ve limanın yapımını tamamladı. Roma imparatoru Vespasianus Kudüs'e düzenlediği sefer sırasında Yafa'yı da ele geçirdi (İS 68). Ama kent bu dönemde büyük bir limanı olan Caesarea'nın (bugün Horbat Kesari) gölgesinde kaldı. Hıristiyanlığın yayıldığı dönemde piskoposluk bölgesi yapılan Yafa, 1126'da Haçlıların yönetimine girdiyse de 1187'de Salaheddin Eyyubi tarafından alındı. 1191-96 arasında İngiltere kralı I. Richard'ın (Aslan Yürekli) yönetiminde kaldı. 1345'te, yeni bir Haçlı seferi tehdidi karşısında Memlûklerce yıkıldı ve limanı kapatıldı. 17. yüzyılın sonuna doğru yeniden bir liman kenti olarak gelişmeye başladı. I. Dünya Savaşı sırasında Tel Aviv ve Yafa'daki Yahudiler, bölgede ilerlemekte olan İngiliz ordularına destek olabilecekleri kuşkusuyla Osmanlı askeri yetkililerince kuzeye doğru sürüldü ve iki yerleşme de bir yıl kadar boş kaldı. 1917'de bölgenin İngilizlerce alınmasından sonra halkın büyük bölümü geri döndü.

Balfour Bildirisi (2 Kasım 1917) ve Filistin'de İngiliz manda yönetiminin kurulmasından (1923) sonra Yafa yeni bir gelişme dönemine girdi. Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi ve 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması üzerine yaşanan göçlerle nüfus artışı hızlandı. 1950'de iki yerleşmenin birleştirilerek Filistinlilerin bölgeden sürülmesinden sonra, Yafa ülkenin en önemli iş, ulaşım ve kültür merkezi durumuna geldi.

Günümüzde İsrail'deki sanayi tesislerinin yarısından çoğu Tel Aviv metropoliten alanındadır. Başlıca sanayi ürünleri kumaş, giyim eşyası, gıda, tütün, metal eşya, makine, taşıt, mobilya, ağaç ürünleri, elektrik donanımı ve elektronik aygıtlardır. Matbaacılık ve yayıncılıkla elmas işleme de önemli ekonomik etkinliklerdir. İsrail'deki tek borsa Tel Aviv'dedir. Ülkedeki bütün bankalarla sigorta ve finans kuruluşlarının merkezi de kenttedir. Tel Aviv-Yafa, ülkenin turizm sektörünün başlıca merkezidir. Tel-Aviv'in hemen kuzeyindeki Herzliyya adlı sayfiye kenti de turizm açısından büyük önem taşır.

Karayolu taşımacılığının ağırlıkta olduğu İsrail'deki bütün büyük taşımacılık şirketlerinin merkezi, önemli bir karayolu kavşağı olan Tel Aviv'dedir. Kentte kuzeyde Hayfa'ya, güneydoğuda Kudüs ve Beer-Şeba'ya giden trenlerin kalktığı iki küçük istasyon da vardır. Güneydoğudaki Lod'da (Lüdd) uluslararası bir havalimanı bulunur.

İsrail'in ikinci büyük limanı olan Yafa limanı, Aşdod limanının hizmete açılması nedeniyle 1965'te kapatılmıştır. Tel Aviv'deki küçük liman da bu tarihten beri yalnızca balıkçı tekneleri tarafından kullanılmaktadır.

Bölgedeki üç büyük hastanenin bağlı olduğu Tel Aviv Üniversitesi 1953'te kurulmuş ve 1956'da resmen açılmıştır. Ramat Gan'daki Bar-İlan Üniversitesi'nde (1955) dinsel öğretim verilir. Tel Aviv'de haham yetiştiren okullar ve *yeşiva* denen Talmud akademileri de vardır. Kuzeydoğudaki Bene Berak dünyanın birçok yerinden Yahudi öğrencilerin geldiği dinsel okullarıyla ünlüdür.

Dünyaca ünlü İsrail Filarmoni Orkestrası çalışmalarını Tel Aviv'de yürütür. Oda Orkestrası, Rinat ve Zadikov koroları, İsrail Operası, Habima Ulusal Tiyatrosu ve Kameri Tiyatrosu kentteki öbür önemli kültür kurumları arasındadır. Nüfus (1987 tah.) kent, 320.300; (1983) metropoliten alan, 1.000.200.

tel halat, dayanımı artırmak amacıyla üç ya da daha fazla sayıda telin birbirine sarılması yoluyla elde edilen halat.

Tarihi. Tarihte ilk bükümlü demir tel halat Harz Dağlarındaki (Saksonya) Clausthal'da maden memuru olarak çalışan Wilhelm Albert tarafından 1831-34 arasında geliştirildi. Albert yaptığı ilk tel halatları çalıştığı madende kaldırma ve çekme işlerinde başarıyla kullanarak tel halatın kendir halattan daha kullanışlı ve daha ucuz olduğunu kanıtladı ve bunun sonucunda Avrupa'daki pek çok madende tel halatlar kullanılmaya başladı ve kısa sürede çok sayıda mucit tel halat patenti aldı. Bu mucitlerden en tanınmışı olan Andrew Smith'in geliştirdiği, belirli uzunluktaki tellerin paralel olarak birbirine bağlanmasıyla elde edilen şerit yapılı halat, çok sert olmasına karşın İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri gemilerinin yelkenlerinin indirilip kaldırılmasında yaygın biçimde kullanıldı.

ABD'de bükümlü tel halat kullanımına öncülük edenin Alman asıllı inşaat mühendisi John Augustus Roebling olduğu kabul edilir. Roebling'in el yapımı ilk tel halatlar ve 1849'da Trenton'da (New Jersey) kurduğu fabrikada ürettiği tel halatlar, kanallarda gemilerin çekilmesinde ve madenlerde kullanıldı. Roebling Amerikan İç Savaşı'ndan (1861-65) sonra seri tel halat üretimine başladı.

Schuylkill Irmağı (Philadelphia) üzerinde 1816'da hizmete giren 124 m açıklıklı asma köprüdeki uygulamanın başarılı olması üzerine birbirine paralel tellerden oluşan şerit yapılı tel halatlar özellikle asma köprü yapımında yaygın olarak kullanılmaya başladı. Bu asma köprünün yapımında kullanılan tel halatlar yaklaşık 0,9 m çapındaki altı telden oluşuyordu. İngiltere'de Galashiel'de 1816'da kurulan asma köprü ile Fransa'da 1834'te tamamlanan 268 m açıklıklı

Fribourg Köprüsü'nde de şerit yapılı tel halatlar kullanıldı.

1884'te Latch ve Batchelor'ın kenet telli halatları ve 1885'te Thomas Seale'ın eşit büküm yöntemini geliştirmeleriyle büküm tekniklerinde yeni bir çığır açıldı. Bu buluşların hemen ardından da yüksek gerilime dayanımlı çelik tel geliştirildi.

Günümüzde de yenim olasılığının yüksek olduğu uygulamalar dışında, bükümlü çelik tel halatlar en çok kullanılan metal malzemelerdir. Çelik tel halatların kullanımının uygun olmadığı durumlarda ise galvanizli çelik, yenime karşı dayanıklı çelik ve fosforlu tunç tellerden yapılan halatlar kullanılır.

Üretim işlemleri. Tel halat üretimi temelde, doğal ya da yapay elyaftan halat yapımına oldukça benzer bir işlemdir. Önce, belli sayıda tel kendi aralarında bükülerek tel demetleri elde edilir. Belirli sayıdaki tel demeti de (genellikle altı) bir fitilin çevresine dolanarak tel halat elde edilir. Fitil, çelik telden; sisal ya da manila-keneviri, heneken, jüt ya da kendir elyafından ya da polipropilen liflerinden yapılmış olabilir. Fitil, tel demetleri, yani halat kolları arasında yastık işlevi görür, halat bükülürken kolların birbiri üzerinde kaymasını sağlar ve halatın dayanıklılığını artırır.

Tel halat yapımında kullanılan teller büküm makinesine beslenmeden önce büyük makaralardan küçük bobinlere sarılır. Bu yeniden sarma işlemi sırasında bobindeki telin açıkta kalan ucu bir başka bobindeki telin ucuna kaynaklanarak demetteki telin sürekliliği sağlanır.

Telin demetler halinde bükülmesi ve oluşan demetlerin de fitilin çevresine sarılması işlemleri özel olarak geliştirilmiş tel halat bükme makineleriyle gerçekleştirilir. Bu makinelerin genel görünümü, elyaf halat yapımında kullanılan makinelerinkine benzer. Ama, tellere zarar vermeden daha sağlam bir halat yapısı elde edebilmek amacıyla, bükülmüş demetlerin geçtiği ve sarıldığı kovanların çapı daha büyüktür.

Halat kollarının çapı, kolu oluşturan tel sayısına bağlıdır. Daha çok sayıda daha ince tel kullanıldıkça demetin esnekliği artar. Öte yandan daha büyük çaplı tellerden oluşan bir demet, halatın aşınma dayanımını artırır. En yaygın olarak kullanılan genel amaçlı tel halatlar, her biri 25 tel içeren altı koldan oluşur. Daha fazla esnekliğin gerekli olduğu uygulamalarda ise demetlerde 31, 41 ya da 49 tel bulunur.

Bobin ya da makaralara sarılan tel demetleri daha sonra kollar halinde fitilin çevresinde birlikte bükülerek halat haline getirilir. Bu bükücüler, elyaf halat üretiminde kullanılan yatay ya da dikey bükme makinelerine benzer. Tel demetlerin sarılı bulunduğu bobinler döndükçe demetler sıkışır ve altı tel demeti halat fitilinin çevresine sarılarak halatı oluşturur. Demetler halat haline dönüştükten sonra bucurgat ilkesiyle çalışan bir çift yivli kovan tarafından makineden alınır. Alıcı kovandaki halat daha yavaş dönmekte olan makaralara sarılarak kullanıma hazır hale getirilir. En büyük bükücülerde 100 ton ağırlığa kadar tel halatlar üretilebilir, bir halat 7,5 cm çapında ve yaklaşık 1.250 m uzunluğundaki bir tel halata eşdeğerdir. Günümüzde çapı 12,5 cm'yi bulan tel halatlar da kullanılmaktadır.

Halatı oluşturan tel demetleri (kollar) sol bükümle elde edilirken, demetler halat haline sokulurken genellikle sağa doğru büküm yapılır. Ama günümüzde sağ bükümlü tel halatların yanı sıra sol bükümlü halatlar da kullanılmaktadır

Kullanım alanları. Tel halatlar çoğunlukla kaldırma, çekme ve taşıma işlemleri ile vinç, asansör ve maden asansörü gibi donanımlarda kullanılır. Hızlı hareketin ve bükülme gerilmelerinin söz konusu olduğu uygulamalarda ise esnek tel halatlardan yararlanılır. Destek ve germe işlemlerinde kullanılan tel halatlar ile bariyer halatları 6×7 (her biri yedi telden oluşan altı kol) yerine 6×19'luktur.

Benzer amaçlarla denizcilikte kullanılan tel halatlar ise çoğunlukla galvanizlidir. Yelkenlerin indirilip kaldırılmasında, demirleme ve çekme işlemlerinde 6×7'lik tel halatlar kullanılır; daha esnek halatların gerekli olduğu uygulamalarda kollardaki tel sayısı daha fazla olan halatlardan yararlanılır. *Ayrıca bak*. halat.

Tel Hay, İsrail'in kuzeyinde, Lübnan sınırı yakınlarındaki Yukarı Celile'de eski yerleşme. Filistin'in kuzeyindeki ilk Yahudi yerleşmelerindendir. 1905'te kurulan Tel Hay, 1918'de sınır karakolu yapılarak sürekli yerleşime açıldı. İbranicede "yaşam tepesi" anlamına gelen Tel Hay sözcüğü bölgenin Arapça adı olan Talha'dan esinlenilerek türetilmiştir.

İngiltere'yle Fransa arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Anlaşması'yla (1916), Yukarı Celile'nin doğusunu da kapsayan Lübnan topraklarının Fransız yönetimine bırakılması onaylandı. Anlaşma hem bağımsız bir Suriye devletinin kurulmasını amaçlayan Müslüman Araplar, hem de İngiliz yönetimini yeğleyen Yahudiler arasında tepkiyle karşılandı. Müslüman Araplar I. Dünya Savaşı'ndan sonra Lübnan'ın güneyindeki Hıristiyan köylerine ve Yukarı Celile'deki Yahudi yerleşmelerine saldırılar düzenlemeye başladılar. Tel Hay'la yakınındaki Kefar Giladi, eskiden Rus ordusunda görev almış olan Siyonist Yosef Trumpeldor komutasındaki ha-Şomer ha Tsair (Genç Muhafızlar) adlı örgütün desteğiyle savunmaya geçti. Aralarında Trumpeldor'un da bulunduğu altı kişinin ölümüyle sonuçlanan Mart 1920'deki çatışmadan sonra Tel Hay adı Filistin'deki Yahudiler arasında efsaneleşti. Tel Hay direnişi, Yukarı Celile'nin tamamıyla Şeria Irmağının kaynağına kadar uzanan dar bir toprak şeridinin Aralık 1920'de İngiliz denetimine bırakılmasında da önemli rol oynadı. Bölge İsrail Devleti kurulunca (1948) bu ülkenin sınırları içinde kaldı.

1921'de yeniden yerleşime açılan Tel Hay, 1926'da Kefar Giladi kibutzuna bağlandı. Hula Vadisine bakan bir tepede, bölgeyi savunurken ölenlerin anısına Yahuda Aslanı adlı bir anıt dikilmiştir. Yahudi takviminde Adar ayının 11. günü (Tel Hay'ın düşüşünün yıldönümü) İsrail'de "Tel Hay Günü" olarak kutlanır; özellikle gençler yöreye ziyarete gelir. Ha-Şomer ha-Tsair üyeleriyle Arap-İsrail Savaşları'nda ölenlerin gömülü olduğu mezarlık da ulusal bir anıttır. Bölgede bir gençlik yurduyla bir askeri müze vardır.

Tel Tayinat, Antakya'nın 15 km kadar doğusunda, Asi Irmağının kenarında höyük tipi yerleşme. 620 m uzunluğunda, 500 m genişliğinde ve 15 m yüksekliğindeki tepe 1935-38 arasında Robert J. Braidwood başkanlığındaki bir ekip tarafından kazılmıştır.

İÖ 3. binyıldan beri oturulduğu anlaşılan Tel Tayinat'taki asıl yerleşmeyi İÖ 1. binyılın ilk yarısı içinde, geç Hitit döneminde yer alan beş mimari kat oluşturur. İÖ 875-825 arasına tarihlenen birinci kattaki XIV ve XIII No.'lu yapılar taş temelli, kerpiç duvarlı ve düz damlıdır. İÖ 824-721 arasında yer alan ikinci kattaki I,II,IV ve VI No.'lu yapılar taş döşeli bir avlunun çevresinde "U" biçiminde sıralanmıştır. Anıtsal bir dış kapıdan taş döşeli bir yol izlenerek ulaşılan avlunun kuzeyinde IV, güneyinde de VI No.'lu yapının bitişiğinde bulunan I No.'lu yapı yer alır. Bu iki yapı sütunlu portikleriyle bölgenin tipik hilani(*) planında inşa edilmiş saraylardır. Ahşap sütunları taşıyan taş sütun kaideleri bitkisel örgelerle ve geometrik bir kompozisyon içinde bezenmiştir. I. No.'lu yapının güneyinde yer alan dikdörtgen planlı II No.'lu yapının portiğinde de çift aslanlı bir sütun kaidesi vardır. İç düzeninden bu yapının bir tapınak olduğu saptanmıştır. İÖ 720-680 arasındaki üçüncü mimari katta ikinci kattaki yerleşme dokusu aynen korunmakla birlikte avlu kapısı daha anıtsallaştırılmış ve VI No.'lu yapı ortadan kaldırılıp I ve IV No.'lu saray yapıları arasındaki alan yükseltilerek, taş merdivenlerle çıkılan bir platform haline getirilmiştir. Bu yeni düzen İÖ 7. yüzyıla tarihlenen dördüncü mimari katta da korunmuştur. Ama taş döşeli avlu küçültülmüş ve giriş basit bir hale getirilmiştir. Bu katta göze çarpan büyük değişiklik tapınağın kaldırılmasıdır. Höyük yüzeyine çok yakın olan ve 6. yüzyıldan kalan beşinci mimari kattaki yapılar çok bozulduğu için bunların oluşturduğu dokuyu belirlemek olanağı bulunamamıştır.

Tel Zaatar, Lübnan'ın orta kesimindeki Cebel Lübnan valiliğinde (*muhafaza*) eski Filistin mülteci kampı. Beyrut'un kuzeyinde, Nabay yakınlarında yer alır. Lübnan'ın Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu kuzey kesimindeki son büyük Müslüman yerleşmesiydi. 1970'lerin ortalarında nüfusu 15 bin dolayındaydı. Nisan 1975'te iç savaş başladıktan sonra Suriye destekli Hıristiyan milislerce kuşatıldı. Ağustos 1976'da, 52. günün sonunda kuşatma kalktığında, kamptan 1.600 kişi ölmüş, 4 bin kişi yaralanmış, 6 bin kişi de teslim olmuştu. Kampta kalanlar sonradan Lübnan'daki başka yerleşmelere gönderildi. Tel Zaatar'ın boşaltılmasıyla, Lübnan'ın güney (Müslüman) ve kuzey (Hıristiyan) biçiminde ikiye bölünmesi kesinleşmiş oldu.

Telakhon, Myanmar'da [Birmanya] Karen halkları arasında yaygın olan, Budacılıktan önemli ölçüde etkilenmiş en eski dinlerden biri. İnanışa göre kayıp Altın Kitap'ın beyaz kardeşlerce bulunması mutluluk dolu yeni bir dönemin başlangıcını müjdeleyecektir. Karenlerin atalarına sunduğu kitabın reddedilmesi üzerine köşesine çekilen Yüce Tanrı Ywa o zaman ortaya çıkacak ve Karen halklarını Birmanlarla İngilizlerin boyunduruğundan kurtaracaktır.

Adı "bilgeliğin meyvesi" anlamına gelen din, 19. yüzyıl ortalarında Con Yu tarafından kuruldu. Geleneksel hayvan kurban etme uygulamasını yasaklayıp katı ahlaki kurallar getiren Telakhon, Karen kültürünün yaşatılmasına da katkıda bulundu. 1962-65 arasında yedinci dinsel önder Phu Chaik'e ABD'li misyonerlerce bir Kitabı Mukaddes çevirisi sunuldu. Bu dönemde, özellikle Myanmar'ın doğusunda Telakhon'u benimseyenlerin sayısı 10 bine çıktı. Ama Batı bilgisinin sırlarını açıklamadığı gerekçesiyle Kitabı Mukaddes reddedildi. Birmanya yönetimine karşı yükselen muhalefet silahlı çatışmaya dönüşünce Phu Chaik görevden alındı, 1967'de de öldü. Bu tarihten sonra Telakhon'a bağlı olanların bir bölümü Hıristiyanlığı benimsedi ve dinin varlığı sona erdi. 1860'ta kurulan benzer Leke dini ise varlığını günümüzde de sürdürmektedir.

Telangana Platosu, Hindistan'ın güneydoğu kesiminde, Andhra Pradesh eyaletinin batısında plato bölgesi. Dekkan Platosunun kuzeydoğu kesiminden oluşur. Yüzölçümü yaklaşık 148.000 km², kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 770 km, doğu-batı doğrultusunda genişliği ise 512 km'dir. Kurban sanatıyla ilgili bilimsel bir yazı olan *Aitareya Brahmana*'da ve Aşoka'nın fermanlarından birinde bölgeden söz edilir. Sırasıyla Satavahana, Pallava, Doğu Çalukya, Kakatiya ve Vicayanagar hanedanlarınca yönetilen bölge önce Golkonda'daki Kutbşahilere, sonra da Haydarâbad'daki Nizamşahilere bağlandı. 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra Andhra Pradesh'ten ayrı bir Telangana eyaleti kurulması yönünde çeşitli talepler oldu.

Jeolojik bakımdan plato Prekambriyen Zamana (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) ait gnayslardan oluşmuştur. Plato bölgesinin sularını toplayan ırmaklar, güneydoğu akışlı Godavari, penepleni Telangana ve Rayalaseema bölgelerine ayıran Krişna ve kuzey doğrultusunda akan Penner'dir. Bitki örtüsü, yaprak döken ağaçlar ve dikenli tropik bitkilerden oluşur.

Bölgede yaşayan nüfusun büyük bölümü tarımla uğraşır. Başlıca ürünler tahıl, yağlı tohumlar, pamuk ve baklagillerdir. Aralarında Pochampad, Bhaira Vanitippa ve Yukarı Penner'in de bulunduğu ırmaklarda sulama ve hidroelektrik enerji projeleri gerçekleştirilmiştir. Haydarâbad, Varangal ve Karnul'da toplanmış olan sanayi tesislerinde pamuk, şeker, gıda, tütün işlenir; kâğıt, takım tezgâhı ve ilaç üretilir. Küçük sanayi kolları orman ürünlerine (kereste, ateş odunu, odunkömürü, bambu) ve madenciliğe (asbest, kömür, kromit, demir cehveri, mika ve kiyanit) dayanır. Bölgede demir, kara ve su yollarından oluşan bir ulaşım sistemi vardır. Andhra Pradesh'in başkenti Haydarâbad havayoluyla Hindistan'ın büyük kentlerine bağlanır. En yaygın dil Dravid ailesine bağlı olan Telugudur. Önemli kentler Varangal, Karnul, Nellor ve Nizamâbad'dır.

Telanthropus capensis, insangillerin (*Hominidae*) soyu tükenmiş bir türü. Konuya ilişkin bilgiler 1949'da Güney Afrika'daki Swartkrans'da John T. Robinson'ın bulduğu bir çene kemiği fosiline dayanır. Sonraki tarihlerde dişler, çene kemikleri, kafatasları, bacak kemikleri ve başka iskelet parçaları gibi çok sayıda başka fosil örnekleri de bulunmuştur.

Bu fosil bulgularının sınıflandırılması, paleontoloji bilginleri arasında uzun süre tartışma konusu oldu. Bir görüşe göre bu fosiller, gene Güney Afrika'da kalıntıları bulunan *Australopithecus* cinsinin daha yeni (y. 2,3 milyon yıllık) bir türünü temsil ediyordu. Bazı bilginlerse söz konusu fosillerin sonradan ortaya çıkmış bir türe ait olduğunu savundu. 1970'lerin ortalarından sonra *Telanthropus capensis*'in, yaklaşık 1,2 milyon yıl önce ortaya çıkmış olan *Homo sapiens*'in hemen öncesinde görülen *Homo erectus* türünün bir örneği olduğu görüşü ağırlık kazandı.

TelAutograph, el yazısı ve çizimlerin gönderilmesini sağlayan kısa hatlı telgraf. Vericide bulunan bir kalem, gönderilen çizimin üzerinden geçer ve kalemin hareketleri elektrik sinyallerine dönüştürülerek alıcıya aktarılır. Alıcıda bulunan kalem de vericideki kalemin hareketlerini kopya ederek yazı ya da çizimi oluşturur. TelAutograph 1895'te ABD'li Elisha Gray ve İngiliz A. C. Cowper tarafından hemen hemen aynı zamanlarda geliştirilmiştir.

telbiye, İslam dininde, "Lebbeyke allahûme lebbeyk" sözcükleriyle başlayan ve özellikle hac sırasında müminlerce söylenen söz. Baştaki lebbeyk sözcüğü "buyruğunu yerine getirmeye hazırım" anlamındadır. Telbiyenin vacip mi yoksa sünnet mi olduğu konusunda görüş birliği yoktur. Telbiyenin hac ve öteki dinsel törenlerde kullanımı bütün mezhepler ve tarikatlarca benimsenmiştir. Başta Hz. Muhammed ve sahabe olmak üzere önde gelen Müslümanlara, ayrıca Hz. Âdem ve Hz. Nuh gibi peygamberlere dayandırılan daha uzun telbiye biçimleri de vardır.

Telde, İspanya'da, Kanarya Adalarında, Büyük Kanarya Adasının güneydoğu kesiminde, Las Palmas ilinde kent. Adanın doğu kıyısının yakınında, Las Palmas kentinin güneyindeki Telde Yarının aşağı kesiminde yer alır. Adanın yerli halkı olan Guançeler 1480'de Pedro de Vera Mendoza'nın egemenliğini kabul ettiler. Mendoza, adını yörede yetişen *telle* adlı bir incir türünden alan Telde'nin bulunduğu yere bir kale yaptırdı. Guançelerin kutsal kabul ettikleri Montaña de Cuatro Puertas'ın (Dört Kapı Dağı) yakınlarında arkeolojik kazılar sürmektedir. Telde eskiden önemli bir şeker, şarap ve boya üretim merkeziydi. Bu ürünler güneydoğudaki Melenara Koyundan ihraç edilirdi. Kent 18. yüzyılda Amerika'yla İspanya arasındaki sömürgelerle ilgili rekabetin sonucunda ticari önemini yitirdi. Telde ekonomisi günümüzde muz ve domates üretimine dayanır. Amonyum sülfat üretimiyle balıkçılık ve hayvancılık da önemlidir. Yakınlardaki Las Salinetas'ta madensuyu kaynakları vardır. Nüfus (1981) 63.441.

telefon, sesin elektrik sinyallerine dönüştürülerek bir tel aracılığıyla ya da telin yanı sıra radyo dalgalarından da yararlanılarak uzaklara iletilmesinde kullanılan aygıt. Telefon sözcüğü, Yunanca *tele* (uzak) ve *fone* (ses) sözcüklerinden türetilmiştir. Bu terim 17. yüzyıl sonlarında (günümüzde çocukların uyguladıkları) ipli telefon için, daha sonra megafon ve konuşma borusu için kullanıldı; günümüzde ise yalnızca sözlü iletişimi elektriksel olarak sağlayan aygıtlar için kullanılır.

Elektrik sinyalleri aracılığıyla sözlü iletişimin sağlanmasına ilişkin temel bilgiler Faraday'ın 1830'larda gerçekleştirdiği deneylerden beri biliniyordu. Bu bilgilerin ışığında, çalışan ve pratik olarak kullanılabilir bir telefon aygıtını geliştirerek patentini alan, ABD'li mucit Alexander Graham Bell oldu (1876). Benzer bir aygıt için hemen hemen aynı günlerde patent başvurusunda bulunan ABD'li mucit Elisha Gray ile Bell arasında, sonunda Bell'in kazandığı büyük bir hukuksal savaşım ortaya çıktı. Bell'in başka mucitlerle ve firmalarla giriştiği patent savaşımı pek çok davaya konu oldu ve 1893'te ABD Yüksek Mahkemesi'nin üçe karşı dört oyla aldığı Bell lehine bir kararla noktalandı.

Telefon aygıtının çalışma ilkesi telefonun bulunuşundan günümüze değin değişmemiştir. Ağızlık olarak da bilinen vericide, ses titreşimleri bir metal diyaframı titreştirir. Bu titreşim diyaframın arka tarafına yerleştirilmiş karbon parçacıklarının sıkışıp gevşemesine, böylece elektriksel direncinin değişmesine neden olur. Uygulanan bir sabit gerilim aracılığıyla bu direnç değişimleri akım değişimlerine dönüştürülür. Bu akım bir çift iletken tel üzerinden (ya da modülasyon [*] yoluyla bir elektromagnetik dalgaya bindirilerek) alıcıya ulaştırılır. Alıcıya ulaşınca kulaklıktaki demir çekirdekli bir bobinden geçen bu akım, çekirdeğin ses şiddeti ile orantılı bir biçimde mıknatıslanmasını sağlar; çekirdeğin çok yakınına yerleştirilmiş bir çelik diyaframı titreşerek çevresindeki havayı titreştirir, böylece ses dalgaları elde edilmiş olur.

Telefon kullananların sayısı arttıkça birbiriyle konuşmak isteyen aboneler arasında bağlantı sağlanması sorununun çözülmesi gereği doğdu. Bu amaçla telefon santralı olarak adlandırılan düzenekler geliştirildi. 1880'lerin ortalarında hizmete giren ve sonraki yıllarda sürekli geliştirilen santrallar elle çalıştırılıyordu (manuel santral). Bu tür santrallarda abone, konuşmak istediği numarayı sözlü olarak santral operatörüne iletir, operatör de fişler ve anahtarlar aracılığıyla istenen bağlantıyı kurar. İlk zamanlarda, konuşma için gerekli elektrik akımını sağlamak üzere her telefon aygıtının yanında bir batarya yer alıyor, arama sinyali ise aygıttaki bir manyeto(*) yardımıyla sağlanıyordu. Bu güç kaynaklarının santralda yer aldığı merkezi bataryalı sistemler 1893'te hizmete girdi. Arayan tarafın uygun bir düzenek (başlangıçta düğmeler, sonradan döner kadran) aracılığıyla gönderdiği elektrik akımı darbelerini sayarak gerekli bağlantıyı kuran otomatik telefon santralları, 1910'larda ve 1920'lerde geliştirildi. Bu santrallarda sayma ve bağlantı kurma işlemleri röleler ve elektromıknatıslı döner seçici-bağlayıcılarla sağlanıyordu. Günümüzde bu elektromekanik aygıtların yerini tümüyle elektronik devreler almıştır. Elektronik santrallar, bilgisayar denetiminde çalışarak, abonelere çok değişik ek hizmetler de sunabilmektedirler. Aranan numaraya ilişkin bilginin akım darbeleri biçiminde değil de her rakam için farklı frekanslı sinyaller biçiminde olmasının sağlanmasıyla kadranlı telefonların yerini tuşlu telefonlar almıştır.

Verici ile alıcı arasındaki bağlantı ilk zamanlarda çelik teller aracılığıyla sağlanırken, sonradan bakır tel kullanılmaya başladı. Direkten direğe çekilen havai hatların yanı sıra, özellikle kentlerde, yeraltı kabloları yaygınlık kazandı. Kablolar ırmak, göl ve denizleri aşmak amacıyla da kullanılıyordu.

Verici ile alıcı arasındaki uzaklık büyüdükçe iletkenlerde ortaya çıkan distorsiyon(*) önemli bir sorun oluşturur. İngiliz fizikçi Oliver Heaviside, telefon hatlarındaki distorsiyonun azaltılması için hattın indüktansının artırılması gerektiğini kuramsal olarak 1887'de ortaya koydu. Bunu izleyen 10-15 yıl içinde, hatlara uygun aralıklarla yükleme(*) bobinleri ekleyerek distorsiyonu azaltma tekniği geliştirildi, böylece telefon iletişimi 2.000 km'den daha uzun mesafeler için de olanaklı duruma geldi. Hatların uzunluğu arttıkça ortaya çıkan bir başka sorun olan elektrik sinyalinin hat boyunca zayıflaması ise 1907'de elektron lambasının bulunmasıyla çözüldü. Hatta belli aralıklarla yerleştirilen elektron lambalı yükselteçler (bunlar "yineleyici" olarak adlandırılır) çok uzun erimli telefon iletişimini olanaklı kıldı. Bakım gerektirmeden uzun süre arızasız çalışabilecek yineleyicilerin yapımı ancak 1950'lerde olanaklı oldu; okyanusaşırı ilk telefon kablosu bu nedenle ancak 1956'da (İskoçya ile Newfoundland arasında) döşenebildi. Oysa kısa dalga bandındaki radyo dalgaları aracılığıyla okyanusaşırı telefon iletişimi 1926'da başlatılmıştı. Günümüzde kıtalararası telefon iletişimi Yer'le aynı hızda dönen (bir başka deyişle, Yer'in belli bir noktasının üstünde Yer'e göre sabit duran) iletişim uydularına gönderilen ve

uyduda yükseltildikten sonra Yer'e yöneltilen mikrodalgalar (dalgaboyu 1m ile 1mm arasında olan elektromagnetik dalgalar) aracılığıyla sağlanmaktadır.

Mikrodalgalar yer iletişiminde de kullanılmaktadır. Eşeksenel (koaksiyal) kablolarla iletilen mikrodalgalar üzerine modülasyon yoluyla birçok telefon konuşmasını bindirmek, böylece çok sayıda konuşmayı tek bir kablo üzerinden aynı anda iletmek olanaklıdır. Taşıyıcılı telefon (kuranportör) olarak adlandırılan ve ilk kez 1937'de ABD'de uygulanan bu teknik yaygın olarak kullanılmıştır. Daha sonra mikrodalgaların karşılıklı birbirlerini gören ve bir zincir oluşturan çanak anten çiftleri arasında iletilmesi yöntemi (radyolink) geliştirilmiştir (1946). Bu alandaki son gelişme, telefon sinyallerinin laser ışınlarına bindirilerek çok ince (çapları 5-100 mikron) optik lifler içinde taşınması yöntemidir (*bak.* elyaf optiği).

Günümüzde telefon sinyallerinin iletimi sayısal (dijital) olarak gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla ses sinyali saniyede 8 bin kez örneklenir, bir başka deyişle sinyalin genliği çok kısa zaman aralıklarında ölçülür. Her bir genlik değeri bir kodlayıcı aracılığıyla 0 ve 1'lerden oluşan bir elektriksel darbeler dizisine dönüştürülür ve karşı tarafa gönderilir. Bu sayısal bilgi alıcı tarafta yeniden örneksel (analog) ses sinyaline dönüştürülür. Bu yöntemin iki temel üstünlüğü vardır: Birinci olarak, iletişim sırasında ortaya çıkabilecek distorsiyon ve gürültünün etkileri büyük ölçüde azaltılmış olur. İkinci olarak yöntem bir konuşmadan alınan örneklerin arasında kalan zaman boşluklarına başka konuşmalara ilişkin örneklerin yerleştirilmesiyle aynı hat üzerinde birçok konuşmanın birlikte iletilmesine olanak sağlar; buna zaman çoklaması yöntemi denir (*bak.* mültipleks yayın). Günümüzde telefon sistemleri televizyon, telefoto, telgraf, bilgisayar iletişimi ve çok çeşitli türden başka veri iletişim sistemlerini de içeren büyük telekomünikasyon sistemlerinin bir parçası olmuş durumdadır.

Telegonos, Yunan mitolojisinde Odysseus'un büyücü Kirke'den doğma oğlu. Telegonos, babasını aramak için İthake'ye (bugün İtháki) gider. Orada, mızrağının ucuna takılı iğneli vatoz ile istemeden Odysseus'u öldürür. Böylece, Odysseus'un ölümünün denizden geleceği yolundaki kehanet gerçekleşmiş olur. Telegonos, daha sonra Odysseus'un karısı Penelope ile evlenir. Kyreneli Eugamon'un *Telagonia* adlı yapıtında Telegonos'un serüvenleri anlatılmıştır.

Teleki, Pál, Kont (d. 1 Kasım 1879, Budapeşte - ö. 3 Nisan 1941, Budapeşte), II. Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde Nazilerle işbirliği yapan Macar başbakan.

Ünlü bir coğrafyacı olan Teleki 1905'te Macar Parlamentosu'na girdi ve I. Dünya Savaşı'ndan sonraki Paris Barış Konferansı'na (1919) delege olarak katıldı. 1921'de hiçbir zaman gerçekten yakınlık duymadığı partili siyasetten çekildi.

15 Şubat 1939'da başbakan olduktan sonra Yahudiler aleyhindeki yasaların yürürlükte kalmasına izin vermesine karşın bazı faşist partileri kapattı. Trianon Antlaşması'nın (1920) yeniden gözden geçirilmesini şiddetle savundu. Bu antlaşmayla kaybedilen toprakları Almanya'nın gücü sayesinde geri almayı düşünürken, Hitler'e çok fazla bağlanmanın Macaristan'a getireceği tehlikeleri de gördü. Hitler'in Çekoslovakya'yı parçalamasını ve Romanya'nın Kuzey Transilvanya'yı istemeyerek elden çıkarmasını destekledi. Ama 1940'ta Yugoslavya'yla bir dostluk antlaşmasının görüşmelerine oturdu. Almanya 1941'de Yugoslavya'yı işgal edince, Almanların Yugoslavlara karşı yardım talebi (böylece de antlaşmayı ihlal etmeleri) ile İngilizlerin bu yardım karşısındaki tehditleri arasında kaldı. Bu karşıt baskıları göğüsleyemeyen Teleki intihar etti.

Teleki, Sámuel, Kont (d. 1 Kasım 1845, Saromberke, Transilvanya - ö. 10 Mart 1916, Budapeşte), Afrika'da keşifler yapan Macar kâşif. Kenya'nın kuzeyindeki Rudolf Gölünü (Turkana Gölü) ve Etiyopya'nın güneyindeki Stefanie Gölünü (bugün Çeu Bahir) keşfedip adlandırmıştır. Doğu Afrika'nın daha önce keşfedilmemiş yaylaları konusunda büyük bilgi birikimi sağlamıştır.

Şubat 1887'de, Avustralyalı deniz subayı Ludwig von Höhnel'le birlikte Pangani'den (bugün Tanzanya'da) yola çıktı. Bugünkü Kenya'yı baştan sona aşarak Etiyopya'nın güney ucuna geldiler. Mart 1887'de Kilimanjaro ve Kenya Dağına tırmandılar, iç ırmak sistemlerini izleyerek 1888'de Rudolf ve Stephanie göllerine ulaştılar. Doğu Afrika kıyısına doğru geri dönerken (Ekim 1888'de Mombasa'ya vardılar), Teleki Güney Kenya'da daha sonra onun adıyla anılan etkin bir yanardağ keşfetti.

telekinezi, PSİKOKİNEZİ olarak da bilinir, parapsikolojide, zihnin madde üzerinde yoğunlaşarak maddede hareket ya da değişime yol açması. Parapsikolojik olguların öbür önemli grubunu oluşturan duyudışı algılardan farklı olarak bilişsel değil, fiziksel bir etki yaratır. Örneğin ruh çağırma sırasında masayı hareket ettirme ya da yerden yükseltme telekinetik güçle açıklanır. Bu tür olaylara, hileli olmakla birlikte sihirbazlık gösterilerinde de sık rastlanır. Telekinezi testlerinde denek düşünce ya da irade yoluyla atılan zarı etkilemeye, zarın belli bir yere düşmesini ya da belli bir yüzünün üste gelmesini sağlamaya çalışır. Ama başka parapsikolojik olaylarda olduğu gibi telekinezi deneylerinden de kesin sonuç alınamamıştır.

telekomünikasyon, UZİLETİŞİM olarak da bilinir, ses, faksimile, teleprinter, televizyon ya da veri sinyallerinin uzak mesafelere iletilmesi amacıyla kullanılan yöntem ve teknikler.

Bütün telekomünikasyon sistemlerinin temel çalışma ilkeleri aynıdır; bu sistemler arasındaki farklar iletilen bilgi türlerinin ve bilginin iletiminde yararlanılan ortamların farklılığından kaynaklanır. En yaygın telekomünikasyon sistemleri radyo, televizyon, telefon, telgraf ve bilgisayarlı veri iletimi ya da bilgi erişim sistemleridir. Bilgi genellikle iletken tel (hat ya da kablo) üzerinden, radyo dalgaları aracılığıyla ya da iletişim uydularından yararlanılarak iletilir.

Telli iletişim, elektrik sinyallerinin havai hat, çoklu kablo ya da eşeksenel (koaksiyal) kablo üzerinden iletilmesine dayanır. Ses frekansları (konuşma, müzik), telgraf iletileri, bilgisayar verileri ve televizyon programları bu yolla iletilebilir. 1980'lerin başlarından bu yana, özellikle telefon iletişiminde optik lif kullanımı da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu yöntemde üzerine modülasyon yoluyla elektrik sinyalleri bindirilmiş laser ışınları çok ince cam ya da plastik lifler içinden iletilmektedir. *Ayrıca bak.* elyaf optiği; kablo.

Radyo iletişimi elektrik sinyallerinin belirli frekanstaki bir elektromagnetik dalgaya bindirilerek antenler aracılığıyla gönderilip alınmasına dayanır. Amatör radyoculuk, radyoyayın (genlik ya da frekans modülasyonlu radyo yayınları ile televizyon yayınları), telsiz telefon ve telsiz telgraf, radyoseyir sistemleri ve radyoastronomi bu tür iletişime girer.

Uydu iletişimi terimi yeryüzünün birbirinden uzak noktaları arasında uydular aracılığıyla mikrodalga (dalgaboyları 10-1 cm arasında, bir başka deyişle frekansları 3-30 gigahertz arasında olan radyo dalgaları) iletişimini ifade eder.

Telekomünikasyonda örneksel (analog) ve sayısal (dijital) iletim olmak üzere iki iletim türü kullanılır. Örneksel iletimde ses ya da görüntü bilgisi, iletilen ses ya da görüntünün bir benzeri, bir başka deyişle, örneğidir. Telefon ve televizyon iletişimi genellikle örneksel olarak gerçekleştirilir. Sayısal iletimde ise gönderilecek sinyal önce bir kodlayıcı aracılığıyla sayısal biçime (örn. mors kodundaki gibi nokta-çizgi dizilerine ya da ikili sistemin 0 ve 1 simgelerinden oluşan dizilere) dönüştürülür. Birçok iletişim sisteminde, örneğin teleprinterler ya da sıcaklık algılayıcı, ışınım sezici gibi ölçü aygıtları içeren sistemlerde sayısal iletişim kullanılması gerekir. Bilgisayarlar ise doğrudan doğruya sayısal bilgi üretir.

Gönderilecek örneksel ya da sayısal sinyal bir modülatör devresi aracılığıyla bir radyo frekanslı sinyal (taşıyıcı dalga[*]) üzerine bindirilir; bu işlem modülasyon(*) olarak adlandırılır. Taşıyıcı dalganın frekansı iletişimde kullanılacak ortamın türüne uygun olmalıdır. Genellikle radyo iletişimi için yüksek frekanslı, telli ya da eşeksenel kablolu iletişimde ise alçak frekanslı taşıyıcı dalgalar kullanılır.

İletişimi sağlayan radyo sinyalleri genellikle gürültü(*) ve girişim etkileri altında kalırlar. Bu zararlı etkiler bazı durumlarda elektronik devrelerdeki aksaklıklardan ya da kötü anten tasarımlarından kaynaklanır; ama bunlar genellikle Güneş'teki püskürmelerden, Yer atmosferindeki elektriksel fırtınalardan, yakında çalışmakta olan elektrik makinelerinden ya da aynı frekans bandında yayın yapan başka vericilerden kaynaklanır. Gürültü ve distorsiyon(*) sorunlarını en aza indirmek amacıyla çeşitli kodlama teknikleri ve modülasyon yöntemleri (örn. frekans modülasyonu ve darbe kodlu modülasyon) geliştirilmiştir. Sayısal iletişim kullanımının temel nedenlerinden biri de bu tür iletişimin gürültüye karşı göreli bağışıklığıdır.

Çok sayıda bilgi kaynağı arasındaki iletişim, bunların bir iletişim ağı (şebeke) oluşturacak biçimde düzenlenmesiyle sağlanır. İletişim ağları trafiğin yoğunlaştığı bölgelerdeki noktalar arasındaki bağlantıların etkili ve ekonomik bir biçimde gerçekleştirilmesine olanak sağlar. Telefon ve telgraf (örn. teleks) iletişiminde çok uzun zamandan beri ağ yapısından yararlanılmaktadır. Kablolu televizyonda ve bazı telemetri uygulamalarında da (örn. otomobil trafiğinin uzaktan denetlenmesinde ya da geniş bir bölgeye yayılmış sanayi süreçlerinde) iletişim ağları oluşturulması giderek yaygınlaşmıştır. Bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişim, veri iletişim ve bilgi erişim ağlarının çarpıcı boyutlarda yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu ağlarda bilgisayarlar ve "akıllı" çevre donanımları (örn. otomatik para ödeme makineleri ve satış noktası terminalleri) telefon hatları, mikrodalgalı bağlantılar ya da benzer iletişim yolları aracılığıyla birbirlerine bağlanmış durumdadırlar. Bilgisayar ağları bölgesel boyutlardan uluslararası boyutlara kadar çeşitli genişliklerde oluşturulmaktadır. Kişisel bilgisayarlar arasında iletişim kurulması da gittikçe yaygınlaşmaktadır. Özel bilgi hizmeti veren kuruluşlara abone olanlar sistemdeki merkezî bilgisayarla bilgi

alışverişinde bulunabilmekte, eğitim ve eğlence amaçlı programların yanı sıra haberler, borsa bilgileri gibi programlara da ulaşabilmektedirler.

teleks, teleprinterlerin bağlı olduğu bir ağdan oluşan uluslararası mesaj iletim servisi. Servise abone olanlar yazılı mesajları ve verileri doğrudan doğruya birbirlerine gönderebilirler; bu, dünyanın pek çok ülkesi için olanaklıdır. Teleks hizmetleri pek çok ülkede posta, telgraf, telefondan sorumlu devlet kuruluşları tarafından yürütülür, buna karşılık ABD'de bu hizmet özel bir kuruluş olan Western Union Telegraph Company tarafından gerçekleştirilmektedir.

Teleks sistemleri 1930'larda Almanya'da ve başka bazı Avrupa ülkelerinde hizmete girdi. 1930'ların sonuna gelindiğinde, teleks uluslararası bir sisteme dönüşmüştü. ABD'de teleks sistemi 1962'de Western Union şirketince kuruldu ("Telex" sözcüğü ABD'de bu şirketin ticari markasıdır). Bu şirket, American Telephone and Telegraph Company'nin 1931'de kurup geliştirmiş olduğu Teletypewriter Exchange Service (TWX) sistemini 1970'te satın aldı (TWX sistemi bir telgraf santralları sistemiydi) ve teleks sistemi ile TWX sistemini bilgisayarlı veri işlem merkezleri aracılığıyla birbirine bağladı. Bu iki sistemde kullanılan kodlar(*) ve veri iletim hızları farklıdır; teleks sistemine bağlı teleprinterler Baudot kodu kullanır, iletim hızı da dakikada yaklaşık 67 sözcüktür; buna karşılık TWX terminalleri ASCII (*American Standard Code for Information Interchange:* [Bilgi Alışverişi İçin Standart Amerikan Kodu] sözcüklerinin baş harflerinden kısaltma) kullanır, iletim hızı ise dakikada 150 sözcüğe kadar çıkabilir. İki sistemi birbirine bağlayan işlemci bilgisayarlar gerekli kod ve hız çevirmelerini gerçekleştirerek aboneler arasında iletişimi belli bir zaman gecikmesiyle sağlarlar. *Ayrıca bak.* teleprinter.

Telemakhos, Yunan mitolojisinde Odysseus ile Penelope'nin oğlu. Büyüyünce, babasını aramak için Pylos'a ve Sparta'ya kadar gider. Döndüğünde Odysseus'un kendisinden önce eve gelmiş olduğunu görür. Ardından baba oğul, Penelope'yle evlenmek için ona baskı yapan erkekleri öldürürler. Sonraki efsanelere göre Telemakhos, Odysseus'un ölümünden sonra Kirke'yle ya da Kalypso'yla evlenir. Telemakhos'un babasını ararken yaşadığı serüvenler, Fransız yazar François Fénelon'un *Les Aventures de Télémaque* (1699; *Terceme-i Telemak*, 1862/ *Telemakhos'un Başından Geçenler*, 1967, 1992) adlı yapıtına konu olmuştur.

Telemann, Georg Philipp (d. 14 Mart 1681, Magdeburg, Brandenburg - ö. 25 Haziran 1767, Hamburg), geç barok dönem Alman bestecisi. Hem dinsel, hem dindışı müzik yazmış, ama özellikle küçük kantatlardan solocular, koro ve orkestra için yazılmış büyük ölçekli yapıtlara kadar uzanan kilise müziğiyle hayranlık uyandırmıştır.

Bir Protestan din görevlisinin oğluydu. İyi bir genel eğitim gördüyse de hiçbir zaman müzik dersi almadı. Kendi kendini yetiştirerek kompozisyonda ve keman, düz flüt (blok flüt), obua, viyola da gamba, konik obua (şalumo) ve klavyeli çalgılar gibi çok çeşitli çalgılarda ustalaştı. 1701'de Leipzig Üniversitesi'nde hukuk okumaya başladıysa da çok geçmeden müzik etkinlikleri ağır bastı.

Müzik yeteneğinin yanı sıra olağanüstü enerjisi, çalışkanlığı ve örgütleme yeteneğiyle de Leipzig kenti yöneticilerinin dikkatini çeken Telemann, Thomaskirche'nin (St. Thomas Kilisesi) orgcusu Johann Kuhnau'nun yardımcılığına getirildi ve onunla dönüşümlü olarak pazar ayinleri için kilise kantatları bestelemekle görevlendirildi. Ayrıca üniversite şapeli Neuenkirche'nin (Yeni Kilise) orgculuğuna atandı. Öğrencilerin müzik derneğini yeniden örgütleyerek Collegium Musicum adlı bu topluluğu halka açık konserler veren bir amatör orkestraya dönüştürdü. Yöneticiliğine getirildiği Leipzig Operası için de müzik yazdı. 1704-08 arasında Sorau'da (bugün Zary, Polonya), saray orkestrasının müzik yönetmenliğini (*kapellmeister*) üstlendi. 1708-12 arasında da Eisenach'ta saray orkestrasında önce birinci kemancı, ardından müzik yönetmeni olarak çalıştı. Bu dönemde edindiği deneyim Frankfurt am Main (1712-21) ve Hamburg'daki (1721-67) müzik yöneticiliği görevleri açısından çok önemli oldu. Frankfurt'ta iki kilisenin müzik yöneticiliğini ve kentin resmî müzik sorumluluğunu üstlendi. Leipzig'deki gibi bir Collegium Musicum örgütleyerek konserler verdi. Frankfurt'ta müzik basımıyla da uğraşarak ülkesi kadar Almanya dışında da ünlendi. Hamburg müzik yöneticiliği görevinde ise beş büyük kilise için müzik yazdı; Hamburg Devlet Operası'nın yönetimini üstlendi ve kentin ünlü okulu Johanneum'da müzik öğretmenliği ve kantorluk yaptı; yönettiği Collegium Musicum'la konserler verdi. 1722'de Kuhnau'nun ölümü üzerine Leipzig yöneticilerinin 17 yıl önce kendisine vaat etmiş olduğu Thomaskirche'nin orgculuğunu kabul etmedi ve bu görev Johann Sebastian Bach'a verildi. 1729'da da Rus sarayında bir Alman orkestrası oluşturması önerisini geri çevirdi. Hamburg'daki bütün bu etkinliklerinin yanı sıra Eisenach ve Bayreuth sarayları ile Frankfurt kenti için müzik yazdı; ayrıca kendi kompozisyonlarını yayımlamayı sürdürdü.

Telemann, Georg Lichtensteger'in bir oymabaskısı
Kunsthalle, Hamburg

Döneminin başlıca üsluplarının (Alman, İtalyan ve Fransız) hepsinde usta olan Telemann Polonya ve İngiliz müziğini de özümlemişti. Opera ve konser müziği kadar kilise müziğinde de başarılıydı. Müziği melodilerinin doğallığı, armonilerinin çarpıcılığı ve ritimlerinin canlılığının yanı sıra orkestra düzenlemelerinin yetkinliği ile de dikkati çekiyordu. Elliyi aşan basılı yapıtları arasında ünlü *Musique de table* (1733; 3 orkestra süiti, 3 konçerto, 3 dörtlü, 3 üçlü ve 3 sonat içerir), 70 kompozisyon içeren ve ilk süreli müzik yayını olan *Der getreue Music-Meister* (1728-29; Güvenilir Müzik Öğretmeni), 72 kilise kantatı içeren *Der harmonische Gottesdienst* (1725-26; Uyumlu Ayin) ve 36 klavsen sonatı fantezisi sayılabilir.

Coşkuyla karşılandığı kısa Fransa gezisi (1737-38) dışında Telemann Almanya'dan hiç ayrılmadı. İki evliliğinden sekiz oğlu, üç kızı oldu. Üretken bir besteci olduğu kadar titiz bir yazardı. 1718 ve 1739 tarihli iki otobiyografi, ilk karısının ölümü üzerine bir uzun şiir, vokal kompozisyonlarının birçoğunun da sözlerini yazdı. Müzik derlemelerinin önsözlerinde hem kendi, hem çağdaşlarının yapıtlarının seslendirilmesi konusunda öğütler verdi. Bach ve Handel'in dostu, Bach'ın oğlu Carl Philipp Emanuel'in vaftiz babasıydı.

Çağdaşlarının gözünde yaşayan en büyük besteci olan Telemann'ın öbür önemli yapıtları arasında ilk kez 1721'de sahnelenen *Der gedultige Socrates* (Sabırlı Sokrates), *Der neu-modische Liebhaber Damon* (1724; Yeni Moda Âşık Şeytan) ve *Pimpinone* (1725) operaları, *Der Tag des Gerichts* (1762; Yargı Günü), *Ino* (1766), *Die Tageszeiten* (Günün Saatleri), *Der Tod Jesu* (İsa'nın Ölümü), *Die Auferstehung Christi* (İsa'nın Dirilişi), *Seliges Erwägen* (Kutsal Sınama) oratoryo ve kantatları ile 46 pasyon yer alır.

Telemark, Norveç'in güneydoğusunda il (*fylke*). Kuzeybatıdaki Hardanger Platosundan güneydoğuda Kuzey Denizinin kolu Skagerrak'a kadar uzanır. Yüzölçümü 15.315 km²dir. Kuzeybatıdaki dağlar ilin orta kesiminde aralarında birçok uzun ve dar buzul gölünün yer aldığı tepelere, kıyı yakınlarında ise engebeli düzlüklere dönüşür. Kayalık kıyı şeridinde Langesund Fiyordu ve başka küçük koylar girintiler oluşturur. İldeki çok sayıda gölden Bandak, Heddalsvatnet ve Norsjå, ilin merkezi ve en önemli limanı olan güneydoğudaki Skien'e kanallarla bağlanmıştır. Kanal sistemi doğuda Vestfold iline kadar uzanır. İlin dört bir yanına dağılmış hidroelektrik santrallarının en büyüğü kuzeydoğudaki Rjukan'dadır. Ekonomi kerestecilik, bahkçılık, kimya sanayisi, ağaç ürünleri ve kâğıt üretimi, madencilik (bakır, demir ve molibden), çiftçilik ve büyükbaş hayvancılığa dayanır. Önemli kentlerde çeşitli küçük sanayi tesisleri vardır. Nüfus (1992 tah.) 163.020.

telemetre *bak.* uzaklıkölçer

telemetri, UZAKTAN ÖLÇME olarak da bilinir, uzak ya da erişilmesi olanaksız noktalarda yapılan ölçümlerin sonuçlarını ya da böyle noktalardan elde edilen verileri izleme, gösterimleme ya da kayıt amacıyla alıcıya ulaştıran, büyük ölçüde otomatikleştirilmiş iletişim süreci. Telemetrinin başlıca uygulamaları arasında elektrik santrallarının izlenmesi, meteoroloji verilerinin toplanması ve insansız uzay uçuşları sayılabilir.

İlk telemetri sistemi 1912'de Chicago'da kuruldu. Bu sistemde bir dizi elektrik santralının çalışma koşullarına ilişkin veriler telefon hatları aracılığıyla bir merkezde toplanıyordu. Bu tür sistemler gözetim sistemleri olarak adlandırılır. Telemetri sistemleri kısa sürede yaygınlık kazandı ve enerji sistemleri dışındaki sistemlerde de kullanılmaya başladı. 1960'larda geliştirilen ve soru-yanıt yöntemi olarak adlandırılan yöntemde ölçüm noktalarına ilişkin veriler, bu noktalara yerleştirilen verici-alıcılar aracılığıyla ancak izleyici merkez tarafından istendiğinde gönderilmektedir. Günümüzde bu yöntem petrol boru hatlarının izlenmesi ve denetiminden oşinografi ölçümlerine kadar yayılan çok geniş bir alanda uygulanmaktadır.

Uzay telemetrisi balonlara yerleştirilen ve sıcaklık, basınç, nem gibi değişkenleri ölçerek radyo dalgaları aracılığıyla Yer'e bilgi gönderen radyosonda(*) aygıtlarının kullanılmasıyla 1930'larda başladı. Telemetrinin roket ve uydulara ilişkin uygulamalarının başlangıcını ise 1957'de fırlatılan Sovyet uydusu "Sputnik" simgeler. Uzay uygulamalarında geliştirilen tekniklerden sanayinin çeşitli dallarında da büyük ölçüde yararlanılmaktadır.

Telemetri sistemlerini oluşturan öğeler. Bir telemetri sistemi başlıca dört öğeden oluşur: Transdüktör; iletişim ortamı (genellikle radyo dalgaları); sinyali alan ve işleyen aygıtlar; kayıt ya da gösterimleme aygıtları. Transdüktörler, ölçülecek fiziksel büyüklüğü (örn. sıcaklık, titreşim, basınç) elektrik sinyaline dönüştüren aygıtlardır. Çok çeşitli transdüktör türleri vardır. Bunlar arasında en yaygın olarak kullanılanlar şöyle sıralanabilir: Mekanik titreşimlerin algılanmasında piezoelektrik etkiden(*) yararlanılır. Mekanik biçim değişikliğini elektrik gerilimine dönüştüren piezoelektrik malzemeler arasında en çok kullanılanı kuvars kristalidir. Bir başka mekanik transdüktör türü gerinim mastarıdır(*). Dirençli gerinim mastarı, metal tellerin (ya da yarıiletken malzemenin) gerildiğinde ya da sıkıştırıldığında direncinin değişmesi ilkesine dayalı olarak çalışır. Bu tür transdüktörlerle başka mekanik büyüklüklerin yanı sıra basınç, mekanik gerilim ve ivme ölçülebilir. Bir başka mekanik transdüktör türü değişken magnetik dirençli transdüktördür. Dar bir hava aralığı içeren bir magnetik devrenin(*) magnetik direnci (relüktans) hava aralığının genişliğine çok duyarlı bir biçimde bağımlıdır. Ölçülecek mekanik etkinin hava aralığını değiştirmesi sağlandığında, bu değişim magnetik devre aracılığıyla bir elektrik sinyaline dönüştürülür. Sıcaklık algılayıcıları başlıca iki türe ayrılır: Birinciler elektriksel direnci sıcaklığa bağlı olarak değişen aygıtlardır; termistorlar(*) bu gruba girer. İkinci türü ise, sıcaklık değişimlerini gerilim değişimlerine dönüştüren ısılçiftler(*) oluşturur. Nem, borular içinde akışkan akışı, dönme hızı, ışınım, ışık şiddeti gibi birçok başka fiziksel niceliğin algılanması ya da ölçülmesi amacıyla kullanılan başka transdüktör türleri de vardır.

İletişim ortamı olarak genellikle radyo dalgaları kullanılır ama özellikle kentlerde, antenlere yer bulmanın güçlüğü ve mikrodalgalar için gerekli görüş çizgisinin yüksek yapılar tarafından engellenmesi nedeniyle kablodan ya da kurulu iletişim sistemlerindeki boş kanallardan yararlanılır. Radyoyla iletişimde, kullanılan frekansların seçimi büyük önem taşır. Uzay uygulamalarında genellikle 100 megahertz ile 10 gigahertz arasındaki frekanslardan yararlanılır.

Telemetri sistemlerinde genellikle aynı anda birçok fiziksel büyüklüğün ölçülmesi, bu nedenle de birçok veri kanalının aynı anda çalışması gerekir. Bu iletim, çoklama olarak da bilinen mültipleks yayın(*) yöntemiyle sağlanır. Zaman bölüşümlü çoklamada iki ya da daha çok sayıda değişik sinyal aynı kanaldan zaman içinde sırayla gönderilir. Frekans bölüşümlü çoklamada ise her sinyal için bir frekans bandı belirlenir; her sinyal kendi frekans bandındaki alt taşıyıcıya modülasyon(*) yoluyla bindirilir; sonra bütün alt taşıyıcılar bir taşıyıcı dalgaya bindirilerek iletilir. Modülasyon türü olarak genlik modülasyonu (AM), frekans modülasyonu (FM) ve daha yaygın olarak da darbe süresi modülasyonu (PDM) ve darbe konumu modülasyonu (PPM) kullanılır. Verileri içeren elektrik sinyallerini örneksel (analog) ya da sayısal (dijital) olarak iletmek olanaklıdır. Sayısal iletim için örneksel sinyalleri vericide kodlayarak sayısala çevirmek gerekir, bu nedenle sayısal sistemler genellikle daha karmaşıktır.

Sinyalin alınıp işlenmesinde, alınan sinyalden verileri elde etmek için iki işlem gereklidir. Sinyal önce, modülasyonun tersi olan demodülasyon işleminden geçirilir; daha sonra da çoklama işleminin tersi uygulanarak veriler birbirlerinden ayrılır. Elde edilen veriler örneksel ya da sayısal göstergeler ya da katot ışınlı tüp (örn. televizyon resim tüpü) aracılığıyla gösterimlenebilir ya da bir yazıcı (örn. teleprinter) aracılığıyla kâğıda aktarılabilir. Daha yaygın bir uygulama, verilerin bilgisayarlarca işlenmek üzere bir kayıt ortamında (genellikle magnetik şerit) saklanmasıdır.

Başka uygulamalar. Özellikle bilimsel araştırmalarda olmak üzere, telemetrinin uygulama alanları gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bunların en önemlileri arasında biyomedikal araştırmalar sayılabilir. Vücut koşulları (örn. kan basıncı, kalp atışı, soluma sıklığı) vücut dışına yerleştirilen transdüktörler aracılığıyla izlenir. Buna karşılık vücut içindeki bazı biyolojik koşulların izlenmesi için hastaya yutturulan ya da cerrahi yöntemlerle vücut içine yerleştirilen çok küçük boyutlu vericilerden yararlanılır. Bir başka yaygın uygulama alanı oşinografidir. Elektrik motorları, buhar makineleri ve içten yanmalı motorların içinde çalışma sırasında ortaya çıkan koşulların (örn sıcaklık, basınç) izlenmesi, roket motorlarının sınanması, yoğun radyoaktif madde içeren ortamlarda yapılan ölçümler telemetrinin öteki önemli uygulamaları arasında sayılabilir.

Telengitler, Altaylar'da yaşayan, Kalmuklara bağlı bir Türk boyu.

İki kola ayrılan Telengitlerin Tölös kolu, asıl Telengitleri oluşturur. Bunlar Çulışman ve Başkauz ırmakları havzasında otururlar. Çuy Irmağı havzasını yurt edinmiş olan Çuy Kiji koluna bağlı Telengitler, birbirinden farklı ağızlar konuşurlar. Uzun süre Çin'in, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da Rusya'nın egemenliğinde kalan Telengitlerin yurtları 1865'ten sonra kesin olarak Rus Çarlığı sınırları içine katıldı. Ruslar bu toplulukların bir bölümüne Çuy Kalmukları, Uryanha Kalmukları adını verdiler. Önceleri hem Çin'e, hem Rusya'ya vergi ödedikleri için "İki Vergi Verenler" olarak da anılırlardı. 19. yüzyıl sonlarında yerleşik yaşama geçmeye başlamakla birlikte 20. yüzyıl ortalarına değin yazın yaylaya çıkma geleneğini sürdürdüler. Daha çok hayvancılıkla uğraşan bu boyun nüfusu 1926'da 5 bin dolayındaydı.

teleoloji (Yunanca *telos:* "erek", "son", *logos:* "söz", "us", "bilim"), EREKBİLİM olarak da bilinir, felsefede, olayların ve ilişkilerin bir amaca ya da sona yönelik olduğu görüşü. Olguların yalnızca hareket ettirici nedenlerle (*causa efficiens*) değil, ereksel nedene (*causa finalis*) bağlı olarak açıklanması biçiminde de tanımlanır. Ussal olduğu sürece insan davranışları genellikle amaçlanan bir sona yönelim olarak açıklanır. İnsan düşüncesi doğadaki başka şeylerin davranışını da benzer biçimde açıklama eğilimindedir; buna göre nesneler ya kendileri belli bir amaca yöneliktir ya da doğayı aşan bir zihin tarafından yönlendirilir. Aristoteles herhangi bir şeyin tam olarak açıklanabilmesi için maddi, biçimsel ve hareket ettirici neden ile birlikte ereksel nedenin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürerek teleolojinin belki de ilk kapsamlı tanımını yapmıştır.

16. ve 17. yüzyıllarda modern bilimin doğuşuyla doğal olguların yalnızca hareket ettirici nedenlere gereksinim duyulan mekanik açıklamaları öne çıktı. Teleolojik açıklamalarda ise Aristotelesçi teleolojide olduğu gibi şeylerin kendi doğalarında bulunan amaçlara doğru geliştikleri değil, biyolojik organizmalar dahil bütün nesnelerin ussal bir varlık tarafından yönlendirilen makineler olduğu kabul edildi. 18. yüzyılda bu tür teleoloji Protestan apolojisti William Paley'de klasik anlatımını buldu.

Immanuel Kant *Kritik der Urteilskraft*'ta (1790; Yargı Gücünün Eleştirisi) insan bilgisi açısından ele aldığı teleolojinin gerçekliğin doğası değil, soruşturmanın ilerleyiş biçimi açısından bir yol gösterici olduğunu, yani yapıcı bir ilke değil, düzenleyici bir ilke olduğunu ileri sürdü.

19. yüzyılın sonlarında canlıların büyüme, yenilenme ve üremelerinin salt mekanik nedenlerle açıklanıp açıklanamayacağı tartışması öne çıktı. Aristoteles'in maddeye biçim veren etkin ilke anlamında kullandığı *entelekheia* terimini, canlıların gelişimini yönlendiren yaşam öğesi anlamında kullanan Hans Driesch'in vitalizm kuramı onun ölümünden sonra fazla etkili olmadı. Gene de biyolojik süreçlerin yalnızca fiziksel-kimyasal terimlerle açıklanıp açıklanamayacağı ve yapı, işlev ve örgütlenme sorunlarının bir tür teleoloji gerektirip gerektirmediği soruları açık kaldı. 20. yüzyılın ortalarında biyoloji kuramıyla ilgilenen Ludwig von Bertalanffy'nin organizmayı işlevsel bir bütün olarak alması gibi kavramlaştırmalar bu konulara yeni bir açıdan bakılmasına yol açtı.

Teleorman, Romanya'nın ortagüney kesiminde il (*judeţ*). Yüzölçümü 5.872 km²'dir. Güneyinde Bulgaristan bulunur. Doğuya akan Tuna Irmağı ilin güney sınırını oluşturur. İldeki öteki önemli ırmaklar güneydoğuya doğru akarak Tuna Irmağına katılan Vedea, Teleorman, Olt ve Neajlov'dur. Güneyde Suhaia Gölü yer alır. İl merkezi Alexandria'da dokuma ve işlenmiş gıda üretilir. Turnu Măgurele kimyasal ürünler ve kereste üretim merkezidir. Roşiori de Vede'de makine, Zimnicea'da deri eşya üretilir. İlde çiftlik hayvanları beslenir ve tahıl yetiştirilir. Alexandria'da bir tarih müzesi, Roşiori de Vede'de 1907 Devrimi'nin anısını yaşatan bir müze vardır. 1978'de Turnu Măgurele yakınlarında, Tuna Irmağı üzerinde bir hidroelektrik barajın yapımına başlanmıştır. İldeki öteki önemli yerleşmeler Videle, Balaci ve Crîngeni'dir. İldeki kara ve demir yolları Alexandria, Turnu Măgurele ve Roşiori de Vede'de birleşir. Bükreş'i Craiova'ya bağlayan ana karayolu ilden geçer. Nüfus (1992 geç.) 482.300.

Teleostei, *Osteichthyes* (kemiklibalıklar) sınıfından yaklaşık 20 bin tür içeren en geniş ve en üstün yapılı balık grubu. Genellikle altsınıf düzeyinde sınıflandırılan bu grup, sazan, lüfer, kalkanbalığı, yılanbalığı ve denizatı gibi büyük bir çeşitlilik gösteren balıkları kapsar. Omurganın kuyruk tabanını az çok ortalaması ve kuyruk yüzgecinin simetrik yapısı, *Teleostei* üyelerinin en ayırt edici özelliğidir. Sırt ve anüs yüzgeçleri tektir ve hem yüzmelerine hem de yön değiştirmelerine yardımcı olur. Çift olan göğüs ve karın yüzgeçleri gövdeyi dengeler. Vücutlarının genellikle mekik biçiminde olması suyun direncinin en aza indirilmesini sağlar.

Teleostei üyeleri önemli bir besin kaynağı ve gözde akvaryum balıkları olarak dikkat çeker. Canlı doğuran lepistesler ve Güney Amerika kökenli yırtıcı piranalar gibi renk, desen, biçim ve davranış çeşitliliği gösteren tür bolluğu, süs için balık yetiştirmeyi önemli bir ticari etkinlik haline getirmiştir.

Teleostei üyelerinin yaşama ortamları arasında da büyük farklılıklar görülür. Bazı türler kutuplara yakın, sıcaklığı 0°C'nin altına düşen deniz sularında yaşarken bazıları çöllerdeki sıcak kaynak sularında yaşamaya uyarlanmıştır. Ama önemli bölümü tropik ve ılıman bölgelerdeki tatlı ve tuzlu sularda yaşamaktadır. *Teleostei* üyeleri genellikle yaşam çevrimlerini aynı ortamda tamamlar ve yaşadıkları çevreye iyi uyarlanmışlardır. Bazıları tüm yaşamını yağmur mevsiminde ortaya çıkan akarsu ve gölcüklerde geçirir, kurak mevsim yaklaşırken yeni kuşağı geliştirecek yumurtalarını çamurların ya da kumların içine bırakırlar. Sombalığı gibi bazı türler ise tatlı sularda yumurtadan çıkar, bir süre sonra denizlere göç ederek olgunlaşır ve üreyip ölmek üzere yaşamlarının başladığı yere dönerler.

Teleostei üyelerinin çoğu yumurtalarını ya yüzmeye bırakır ya da dibe gömer. Bazı türler ise yumurtalarını açılana değin ağızlarında taşırlar. Birkaç familyanın üyeleri doğurarak ürer. Bunların bazıları dişinin içinde açılan yumurtalardan yeterince gelişmiş olarak çıkar. Ama öbürleri görece az gelişmiştir ve yumurtalıktaki eteneye benzeyen bir organın yardımıyla beslenir. Bazı hanilerde görüldüğü gibi yumurta ve sperma üretebilen erdişi balık türleri de vardır.

Teleostei üyelerinde davranış çeşitliliği dikkat çekicidir. Bazıları sıkışık ve geniş sürüler halinde dolaşırken, genellikle iri yapılı olanlar yalnız yaşamayı yeğler. Bazı balıklar arasında ilginç ortakyaşam ilişkileri gelişmiştir. Örneğin birçok iri balık, solungaç içlerine kadar girmiş asalakları temizlikçi bazı küçük balıkların ayıklamasına izin verir.

Teleostei'nin başlıca grupları için *bak*. Atheriniformes; Clupeiformes; Elopiformes; Gasterosteiformes; Ostariophysi; Osteoglossomorpha; Paracanthopterygii; Perciformes; Salmoniformes; Scorpaeniformes; Tetraodontiformes; yassıbalıklar; yılanbalığı.

telepati, düşüncenin, duyudışı algı(*) yoluyla bir insandan (gönderici) öbürüne (alıcı) doğrudan aktarılması. Telepatinin varlığı tartışmalı olsa da, parapsikoloji araştırmalarında bu iletişim biçimini doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir. En bilinen yöntem, beşer kartlık beş diziden oluşan özel destelerle yapılan deneylerdir. Gönderici beş farklı kart üstündeki işaretleri rasgele aklından geçirirken, alıcı bu sırayı düşünmeye çalışır. Bu deneyin tipik biçiminde gönderici, tek bir karttaki işaret üzerinde zihnini yoğunlaştırırken, alıcıdan bu işareti bilmesi istenir. İki denek arasında paravan gibi bir engel ya da bir mesafe bulunur. Şans olarak nitelenemeyecek ölçüde isabetli sonuçlara çok ender rastlanmıştır.

teleprinter, TELEM ya da TELETİP YAZI MAKİNESİ olarak da bilinir, telefon hatları üzerinden ya da radyo dalgaları aracılığıyla yazılı mesajları göndermeye ve almaya yarayan aygıt. Böyle bir aygıt ilk kez İngiliz mucit Frederick G. Creed tarafından 1890'ların sonlarında gerçekleştirildi. Modern teleprinterin ilk modelini ortaya koyan ise ABD'li mucit Charles L. Krumm'dır (1907).

Teleprinterde daktiloya benzer bir klavye ile elektrik motoruyla çalışan bir yazıcı bulunur. Elektrik motoru, gerekli anlarda bir kavrama aracılığıyla otomatik olarak yazıcıya bağlanır. Mesaj klavyedeki tuşlara basılarak gönderilir. Bir tuşa basıldığında aygıt kodlanmış bir elektriksel darbeler dizisi üretir, bu darbeler iletişim hatlarından ve yönlendirici santrallarından geçerek alıcı tarafa ulaşır. Alıcı olarak çalışan teleprinter kodu çözer ve yazılı iletiyi kâğıt şerit ya da sayfa üzerine satırlar biçiminde yazar.

Teleprinterlerde kullanılan iki yaygın kodlama sistemi vardır. Fransız Mühendis Jean-Maurice-Émile Baudot(*) tarafından 1874'te patenti alınan, sonradan çeşitli uyarlamaları geliştirilen Baudot kodunda her harf, rakam, noktalama işareti ya da özel simge, eşit süreli 0 (akım yok) ve 1 (akım var) darbelerinin beşli kombinezonlarından oluşan bir koda çevrilir. Klavyede bir tuşa basılınca harekete geçen beş kodlama çubuğu, basılan tuşa karşılık gelen kombinezonu üretir. Bazı teleprinterlerde ise ASCII (*American Standard Code for Information Interchange* [Bilgi Alışverişi İçin Standart Amerikan Kodu] sözcüklerinin baş harflerinden kısaltma) kullanılır; bu kodda her karakter için yedi darbelik bir kombinezon kullanılır. ASCII kodu kullanan teleprinterler dakikada 100-150 sözcük gönderip alabilirler; Baudot kodu kullananların iletim hızı ise dakikada 65-75 sözcükle sınırlıdır.

Menkul kıymetler borsalarındaki işlemlere ilişkin bilgileri iletmek amacıyla geliştirilmiş yüksek hızlı teleprinterler, tıklayıcı (*ticker*) olarak adlandırılır. Hisse senedi, işlem gören senet sayısı ve satış fiyatı bilgileri, bu aygıtlar aracılığıyla borsa simsarlarının bürolarına iletilir. Bu aygıtlar ilk kez New York Menkul Kıymetler Borsası'nda 1867'de kullanıma girmiştir; borsa bilgileri daha önceleri posta ya da özel ulaklar aracılığıyla bürolara ulaştırılıyordu. T. A. Edison'un 1930'da geliştirdiği tıklayıcı daha hızlı çalışıyor ve dakikada 500 karakter yazabiliyordu. 1964'te geliştirilen değişken hızlı bir model dakikada 900 karaktere kadar yazabiliyor ve günde 10 milyon işleme ilişkin bilgileri iletebiliyordu. 1965'te bilgisayarlara bağlanan tıklayıcılar aracılığıyla borsa salonunda bir satış işleminin gerçekleşmesini izleyen birkaç saniye içinde bu işleme ilişkin bilgilerin kâğıt şeride yazılabilmesi olanaklı duruma geldi.

Telesio, Bernardino (d. 1509, Cosenza - ö. Ekim 1588, Cosenza, Napoli Krallığı), İtalyan filozof ve doğa bilgini. Duyu verilerine dayalı olmayan usavurma anlayışına karşı Rönesans deneyciliği hareketini başlatmıştır.

Soylu bir aileden geliyordu. 1535'te doktorasını tamamlayarak Cosentina Akademisi adıyla bilinen düşünürler grubuna katıldı. Dokuz yılını bir manastırda geçirdikten sonra daha çok Napoli ve Cosenza'da kaldı. En önemli çalışması olan *De natura iuxta propria principia*'nın (Kendi İlkelerine Göre Doğa Üzerine) ilk iki kitabını 1565'te, dokuz kitabının tamamını ise 1586'da yayımladı. Dönemin papalarından destek görmesine karşın *De natura* ve daha önemsiz iki başka yapıtına 1596'da *Index Librorum Prohibitorum*'da (Yasak Kitaplar Listesi) yer verildi; bu yapıtları 1900'e değin yasak kapsamında kaldı.

De natura'ya göre doğadaki şeyleri anlamanın tek yolu doğrudan doğayı incelemekti. Bu inceleme maddenin fiziksel özellikleri ile sıcaklık ve soğukluk durumları dikkate alınarak yürütülmeliydi. Madde duyularla algılanabilir bir veriler topluluğuydu. Telesio bitki ve hayvanlarla ilgili araştırmalarına dayanarak yaşamın kaynağının ısı olduğunu öne sürdü. Isıyı tamamlayan ve doğadaki tüm olguları açıklayan ötekı etken ise "soğuk"tu. Aristoteles'in duyu verilerine dayanmayan kavramsal çözümlemelerinin yerine duyuları temel alması nedeniyle Telesio, Francis Bacon (1561-1626) tarafından "modern düşünürlerin ilki" olarak gösterilmiştir.

Doğanın incelenmesini vurgulamasına ve yapıtlarında dinsel görüşlere görece az yer vermesine karşın Telesio Tanrı'ya ve insan ruhunun ölümsüzlüğüne inanıyordu. Onun deneysel yöntemini geliştiren sonraki düşünürler arasında Tommaso Campanella ve Thomas Hobbes sayılabilir. Yaşamı ve görüşlerine ilişkin önemli kaynaklar N. C. Van Deusen'in *Telesio, the First of the Moderns* (1932; İlk Modern Düşünür Telesio), Nicola Abbagnano'nun *Bernardino Telesio* (1941) ve Giacomo Soleri'nin *Telesio* (1945) adlı yapıtlarıdır.

teleskop, uzaktaki cisimlerin görüntülerini oluşturmakta kullanılan aygıt. İlk teleskoplarda ışığı odaklamak amacıyla mercekler kullanılıyordu, sonraları aynalı teleskoplar yapıldı. 1930'lardan bu yana gökcisimlerinin yayınlandığı radyo dalgalarını alarak görüntü oluşturan radyoteleskoplardan da yararlanılmaktadır; ayrıca morötesi ışınımla ya da X ışınlarıyla görüntü oluşturan teleskoplar da geliştirilmiştir.

Optik teleskopun Avrupa'da 17. yüzyıl başlarında icat edildiği sanılmaktadır. İlk geliştirilen teleskop türü Galilei teleskopudur(*). Ünlü İtalyan bilgin Galileo Galilei'nin yapıp kullandığı teleskoplar örnek alındığı için bu adla anılan bu teleskop, bir borunun uçlarına yerleştirilmiş biri yakınsak (objektif) öbürü ıraksak (gözmerceği) iki mercekten oluşur; iki mercek arasındaki uzaklık bunların odak uzaklıklarının farkı kadardır (*bak*. çizim 1).

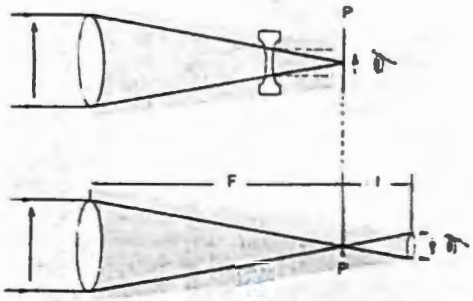

Çizim 1: Galilei (üstte) ve Kepler (altta) teleskopları

Alman astronom Johannes Kepler'in 1610 dolayında geliştirdiği teleskop günümüzde kullanılan mercekli teleskopların temelini oluşturur. Kepler teleskopunda yakınsak bir mercek olan objektifin odağının arka tarafına gene yakınsak bir gözmerceği yerleştirilmiştir. Kepler teleskopunun görüş açısısı çok daha geniştir ve büyütme oranı büyüktür (1.000'in üstünde). Bu tür teleskoplarda oluşan görüntü ters görüntüdür; görüntüyü baş aşağı çeviren mercekler ekleyerek düz görüntü elde etmek olanaklıdır (tüfek dürbünlerinde ya da teodolitlerde bu yöntem uygulanır), ama eklenen mercekler ışığı soğurduğundan astronomi teleskoplarında kullanılmaz.

Mercekli teleskoplarda daha sonraki dönemlerde önemli bir gelişme gözlenmez; bu tür teleskopun en gelişkin modeli 19. yüzyıl sonlarında Alvan Clark and Sons adlı şirket tarafından yapılıp Yerkes Gözlemevi'ne kurulan 1 m çapındaki teleskoptur.

Yansımalı teleskop olarak da anılan aynalı teleskoplarda ışık içbükey bir ayna tarafın-

dan odaklanır. Aynalı teleskop ilk kez İskoç matematikçi James Gregory tarafından 1663'te tasarlandı, ama ayna yapma teknikleri henüz yeterince gelişmiş olmadığından bu aygıt gerçekleştirilemedi. İlk aynalı teleskopu Sir Isaac Newton 1671'de yaptı. Newton'ın 1672'de Royal Society'ye sunduğu aynalı teleskopun ayna çapı 5 cm, büyütme gücü ise 38'di. William Herschel'in 1781'de 18 cm çaplı bir aynalı teleskop yardımıyla Uranus gezegenini keşfetmesinden sonra bu tür teleskoplar yaygınlaştı. Aynalı teleskoplarda ışığın kırılması söz konusu olmadığından, bu tür teleskoplarda renkser sapınç (*bak.* sapınç) yoktur, bu da mercekli teleskoplara oranla büyük bir üstünlüktür. Günümüzde astronomide he-

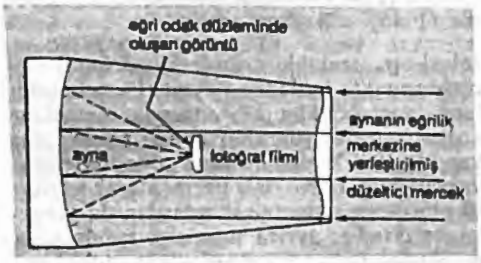

Çizim 2: Schmidt teleskopu
G.O Abell, *Exploration of the Universe*, 1969; Holt, Rinehart and Winston Inc.

men yalnızca aynalı teleskoplar kullanılır. Bunların en büyükleri Rusya'da Kafkaslar'daki Pastuhov Dağında bulunan Özel Astrofizik Gözlemevi'nin 6 m çapındaki teleskopu ile ABD'de California eyaletindeki Palomar Gözlemevi'nde kurulu bulunan 5 m çapındaki Hale Teleskopu'dur(*).

Estonyalı aygıt yapımcısı Bernhard Schmidt'in 1930'da geliştirdiği teleskopta ayna ile birlikte bir de mercek bulunur. Küresel olan aynanın önüne yerleştirilen düşük büyütmeli bir mercek aynanın neden olduğu sapınçları ortadan kaldırır (*bak.* çizim 2). Böylece ışık toplama gücü ve ayırma gücü yüksek, geniş görüş açılı bir teleskop gerçekleştirilmiş oluyordu.

Yer atmosferi 3.000 angströmden (Å) daha kısa dalgaboylarını geçirmez; bu nedenle bu dalgaboylarındaki gözlemler roket ya da uydulara yerleştirilerek 100 km'den daha yükseklere gönderilen teleskoplar aracılığıyla gerçekleştirilir. 1.000-3.000 Å arasındaki dalgaboylarında (morötesi ışınım) kullanılan teleskoplar, normal aynalı teleskopların benzeridir. Bunların başlıca örneği Hubble Uzay Teleskopu'dur. X ışınları ise alışılmış aynalardan yansımaz, optik merceklerde de çok az kırılmaya uğrar. Verimli çalışma elde edebilmek için ışınların ayna yüzeyine çok büyük gelme açılarıyla düşürülmesi gerekir; bu nedenle X ışınlı teleskoplarda(*), her ikisinin de eğriliği çok büyük olan bir içbükey ve bir dışbükey ayna kullanılır. Bu türden bir teleskopun en dikkate değer örneği, 56 cm'lik Einstein Teleskopu'dur; bu teleskop 1970'lerin sonlarında ABD'nin "HEAD 2" uydusunda kullanılmıştır.

Kızılötesi teleskopların tasarımı güçtür; bunun başlıca nedeni aynalar ve aygıttaki başka parçaların gökcisimlerinden gelen kızılötesi ışınıma oranla çok daha parlak ışınım yaymasıdır. Atmosferin alt kesimleri kızılötesi ışınımı kısmen geçirir; bu nedenle bazı dalgaboyları için teleskopların yükseğe yerleştirilmesi gerekir. 1983'te ABD, İngiltere ve Hollanda'nın fırlattığı Kızılötesi Astronomi Uydusu'na (IRAS) yerleştirilen 60 cm çaplı teleskop buna örnektir. *Ayrıca bak.* radyoteleskop

teletip yazı makinesi *bak.* teleprinter

Teleütler, Altaylar'ın güneyinde yaşayan küçük bir Türk boyu.

Uzak Türkler olarak da anılan bu boy, şaman inancına bağlılığı ve dili açısından 19. yüzyıldan beri çeşitli araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Alman bilim adamı Vasili Radlov'a göre Teleütler asıl Kalmuklardan (Kara Kalmuklar) ayrı, Ak Kalmukların soyundandır. Sonraları şaman dinini bırakarak Hıristiyan olan Teleütlerin, bir bölümü soydaşları arasında barınamayarak Rusya'ya göçmek zorunda kalmış, dolayısıyla asıl yurtlarında kalan Teleütlerin sayısı giderek azalmıştır. Gene Radlov'un saptamasına göre 19. yüzyıl sonlarında yaklaşık 6 bin olan Teleüt nüfusu 1920'lerde 3 bin dolaylarındaydı. Önceleri göçebe olarak hayvancılıkla uğraşan Teleütler, zamanla bulundukları havzanın elverişliliğinden yararlanarak yerleşik yaşama geçmişlerdir.

televizyon, hareketli görüntülerin ve sesin elektrik sinyallerine dönüştürülerek alıcıya iletilmesi ve alıcıda yeniden görüntü ve sese dönüştürülmesi. Elektrik sinyalleri alıcıya elektromagnetik dalgalar aracılığıyla ya da eşeksenel (koaksiyal) kablolar üzerinden iletilir; sinyallerin kablolar aracılığıyla dağıtıldığı sistemler kablolu televizyon(*) olarak adlandırılır.

Televizyon tıpkı sinemada olduğu gibi, insandaki görme duyusunun ilginç bir özelliğinden yararlanılarak geliştirilmiştir: Beyin, ağtabakaya (retina) düşen görüntüleri kaybolmalarından sonra da kısa bir süre için algılamayı sürdürür. Televizyon ekranında yeterince hızlı bir biçimde görüntülenen resim öğeleri gözün bu özelliği nedeniyle birleştirilerek bütün bir resim biçiminde algılanır. Ekrandaki resimlerin art arda hızla değiştirilmesiyle de hareketli görüntü izlenimi yaratılır; bu amaçla resimlerin saniyede 25-30 kez değiştirilmesi yeterlidir.

Televizyon sinyallerinin iletilmesinde kullanılan taşıyıcı elektromagnetik dalgaların frekansları çok yüksek frekans (VHF, 30-300 MHz) ve ultra yüksek frekans (UHF, 300-3000 MHz) bölgelerindedir. Bu frekans bölgelerindeki dalgalar ışığa benzer biçimde doğrusal yollar izlediğinden bir vericiden yapılan yayınlar ancak vericinin yakın çevresine ulaşabilir, bir başka deyişle verici ve alıcı antenleri birbirlerini görebilmelidir.

Televizyon alıcısında görüntüyü oluşturan resim tüpü bir katot ışınlı tüptür. Havası boşaltılmış bir cam tüp olan katot ışınlı tüpün ön yüzü fosforışıl bir maddeyle kaplanmış bir ekrandır. Tüpün öbür ucunda yer alan bir elektron tabancasından(*) çıkan bir elektron demeti fosforışıl ekrana bir noktada çarparak bu noktada ışıklı bir benek oluşturur. Beneğin parlaklığı elektron demetinin yoğunluğuyla orantılıdır. Elektron demeti ekranı yukarıdan aşağı doğru sıralanmış yatay çizgiler boyunca tarar. Tarama sırasında beneğin parlaklığı her noktada, görüntünün o noktadaki parlaklığına uyacak biçimde denetlenir. Bir resim için taranan çizgi sayısı 625'tir. Tarama, en üst çizgiden başlayıp birer çizgi atlanarak ekranın altına gelindikten sonra tekrar üst başa dönülerek, bu kez atlanan çizgilerin taranması biçiminde yapılır. Böylece gözde kırpışma etkisi önemli ölçüde azaltılmış olur.

Alıcının resim tüpündeki hareketli beneğin parlaklığı resim sinyali olarak adlandırılan elektrik sinyaliyle denetlenir. Bu sinyal, vericide modülasyon(*) yoluyla taşıyıcı dalgaya bindirilerek gönderilen sinyaldir. Vericide resim sinyali kamera tüpü olarak adlandırılan tüp aracılığıyla oluşturulur. Çeşitli kamera tüpleri geliştirilmiştir, ama bunların çalışma ilkeleri birbirine benzer. Bu ilke şöyle özetlenebilir: İletilecek görüntü optik yöntemlerle kamera tüpündeki duyarlı bir yüzey üzerine düşürülür. Bu yüzey fotoelektrik etki(*) gösteren (bir başka deyişle, üzerine ışık düştüğünde elektron salan) çok küçük parçacıkların mozaik biçiminde döşenmesiyle oluşturulmuştur. Yüzey üzerindeki bir noktaya düşen ışığın şiddeti o noktadan salınacak elektronların miktarını belirler; böylece aydınlık noktalar daha pozitif (daha çok elektron kaybetmiş) olacak biçimde yüzey üzerinde bir "elektrik yükü görüntüsü" oluşur. Yüzey bir elektron demetiyle tarandığında her noktanın potansiyeli üzerine düşen ışık ile orantılı bir değişme gösterir; bu potansiyel değişimlerinin oluşturduğu sinyal, resim sinyali olarak elde edilmiş olur. Vericideki kamera tüpünde ve alıcıdaki resim tüpünde gerçekleştirilen taramaların eşzamanlı (senkron) olması gerekir; bunu sağlamak amacıyla resim sinyaline satır başlarını ve resim başlarını belirleyen eşzamanlama darbeleri eklenir. İlk geliştirilen ve artık kullanılmayan ikonoskop tüpüyle daha gelişkin kamera türleri olan ortikon ve görüntü ortikonunun çalışma ilkesi yukarıda özetlendiği gibidir; Vidikon tüpünde ise resim sinyali ışıllıletkenlik etkisiyle elde edilir.

Televizyon vericisinde, kameradan elde edilen resim sinyali ve mikrofondan elde edilen ses sinyali uygun yükselteçlerden geçirildikten sonra taşıyıcılara bindirilir. Bu taşıyıcılar antenler aracılığıyla elektromagnetik dalga biçiminde uzaya yayılır. Resim sinyali için genlik modülasyonu, ses sinyali için frekans modülasyonu kullanılır. Frekansları arasında belirli bir fark (5,5 MHz) bulunacak biçimde seçilen resim taşıyıcısı ile ses taşıyıcısı bir "televizyon kanalı" oluştururlar. Bir kanal VHF bölgesinde 7 MHz'lik, UHF bölgesinde ise 8 MHz'lik genişlikte bir frekans alanı kaplar. Kanallar VHF bölgesinde 2'den 12'ye, UHF bölgesinde de 21'den 69'a kadar numaralanmıştır. Kanalların numaralanması, kapladıkları frekans bölgeleri, resim ve ses taşıyıcıları arasındaki frekans farkı kullanılan televizyon sistemine göre değişiklik gösterir. Yukarıda verilen sayılar İngiltere ve Fransa dışındaki Avrupa ülkeleri ile Asya ve Afrika'nın büyük bölümünde ve Avustralya'da kullanılan sistemlere ilişkin sayılardır. Saniyedeki resim sayısı ve resim başına tarama çizgisi sayısı bakımından ise, giderek terkedilen sistemler bir yana bırakılırsa iki standart vardır: Amerika kıtasındaki ülkeler ile Japonya'da saniyede 30 resim, 525 çizgi; geri kalan tüm ülkelerde saniyede 25 resim, 625 çizgi.

Renkli televizyonda görüntünün her noktasına ilişkin üç renk özelliğinin başka deyişle ton, parlaklık (lüminans) ve doymuşluk özelliklerinin iletilmesi gerekir (*bak.* renk). Siyah-beyaz televizyonda bunlardan yalnızca parlaklık özelliği iletilir. Öteki iki özellik, yani ton (renk türü) ve doymuşluk (rengi oluşturan ışıktaki beyaz ışık miktarı), birlikte renkserlik (kromatiklik) olarak adlandırılır. Renkserliğin belirli bir referans renkserlik değerine göre farkı renklilik (krominans) olarak adlandırılır. Renkli televizyon sistemleri parlaklık ve renklilik bilgilerinin birlikte iletilmesine dayanır. Burada en önemli nokta renkli televizyon sisteminin siyah-beyaz sistemle uyarlı olması, bir başka deyişle renkli televizyon yayınlarının siyah-beyaz alıcılar tarafından da (siyah-beyaz olarak) alınabilmesinin sağlanmasıdır. Günümüzde kullanılmakta olan üç renkli televizyon sisteminin üçü de bu uyarlık koşulunu sağlar. Bu sistemlerden PAL (*Phase Alternation Line*

[Satır Atlamalı Faz modülasyonu] sözcüklerinin baş harflerinden kısaltma) sistemi, Türkiye'de ve Fransa dışındaki Batı Avrupa ülkelerinde kullanılan sistemdir. SECAM (*Système Electronique Couleur Avec Memoire* [Bellekli Renkli Elektronik Sistem] sözcüklerinin, baş harflerinden kısaltma) Fransa, Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinde, NTSC (*National Television Systems Committee* [Ulusal Televizyon Sistemleri Komitesi] sözcüklerinin baş harflerinden kısaltma) sistemi ise Kuzey ve Güney Amerika ülkeleri ile Japonya'da kullanılmaktadır.

Renkli televizyon kamerasında üç birincil rengin (yeşil, mavi, kırmızı) her biri için, önüne yalnızca o rengi geçiren bir filtre yerleştirilmiş bir görüntü ortikonu bulunur. Bunlardan elde edilen üç sinyal elektronik devrelerden geçirilerek parlaklık ve renklilik sinyalleri elde edilir. Bu sinyaller kullanılan renkli televizyon sistemine göre değişen yöntemlerle taşıyıcıya bindirilir ve antenden uzaya gönderilir. Siyah-beyaz alıcılarda bu iki sinyalden yalnızca parlaklık sinyali kullanılır. Renkli alıcıda ise renklilik sinyali uygun elektronik devrelerden geçirilerek yeşil, mavi ve kırmızıya karşılık gelen sinyallere ayrılır. Renkli resim tüpünde üç tane elektron tabancası vardır. Üç sinyalin her biri bir tabancadan çıkan elektron demetini denetler. Tüpün ekranı elektronların çarpması sonucunda yeşil, mavi ya da kırmızı ışıldayan fosforışıl parçacıklarla kaplanmıştır (*bak.* ışıldama). Her elektron demetinin kendisini denetleyen sinyale ilişkin renkteki parçacıklar üzerine düşmesi sağlanarak renkli görüntü elde edilir.

Televizyonun başlangıcından günümüze ulaşan gelişme çizgisinde yer alan en önemli aşamalar şöyle sıralanabilir: Görüntüyü mekanik olarak (üzerinde sarmal bir eğri boyunca delinmiş delikler aracılığıyla) tarama yöntemini Alman mucit Paul Nipkow 1884'te buldu. Günümüzde resim tüpü olarak kullanılan katot ışınlı tüpü 1897'de Alman fizikçi Karl Braun geliştirdi. Bu alanda en önemli buluş Rus asıllı ABD'li mühendis V.K. Zworykin'in geliştirdiği ve 1923'te patentini aldığı ikonoskop kamera tüpü oldu. Böylece tümüyle elektronik bir televizyon sisteminin oluşturulması olanağı doğdu. Düzenli televizyon yayınları 1935'te Almanya'da başladı. Renkli televizyon yayınları ise ABD'de 1954'te başlatıldı. *Ayrıca bak.* radyo-televizyon yayıncılığı.

Telford, İngiltere'nin Shropshire ilindeki (*county*) Wrekin ilçesinde (*district*) yeni kent. Wrekin Tepesinin (407 m) kuzeyinde ve doğusunda yer alır. 1963'te, yakınındaki Birmingham kentinin ve çevre kirliliği nedeniyle Black Country (Kara Ülke) olarak adlandırılan bitişikteki sanayi bölgesinin nüfus yoğunluğunu azaltmak amacıyla Davley adlı bir yeni kent olarak kuruldu. 1968'de yeni kente ayrılan alan genişletilerek 78 km²'ye ulaştı ve adı Telford olarak değiştirildi. Bölgedeki konut ve fabrika sayısının hızla artması nedeniyle 2001 yılında Telford'un nüfusunun 250 bine ulaşması beklenmektedir. Nüfus (1981) 103.646.

Telford, Thomas (d. 9 Ağustos 1757, Westerkirk yakınları, Dumfries, İskoçya - ö. 2 Eylül 1834, Londra, İngiltere), pek çok başka yapının yanı sıra Galler'deki ünlü Menai Köprüsü'nü inşa eden (1819-26) ve tümüyle demirden köprü yapımının öncülerinden olan İskoç inşaat mühendisi.

Önceleri duvarcı ustası olarak çalışan Telford, kendi kendini eğiterek gerçek bir mimar oldu. 1786'da Shropshire'daki kamu inşaat çalışmalarının arazi ölçümcülüğüne atandı. Bu dönemde Severn Irmağı üzerine Montford, Buildwas ve Bewdley'de, ikincisi dökme demirden üç köprü inşa etti.

Telford 1793'te Ellesmere Kanalı Kumpanyası temsilciliğini üstlendi ve bu şirkette mühendis olarak çalışmaya başladı. Kanalı Galler'deki Ceiriog ve Dee vadilerinin üzerinden aşırabilmek için Chirk ve Pont Cysylltau'da iki sukemeri kurdu; kemerleri inşa ederken, beton yapının içine dökme demir levhalardan yapılmış tekneler yerleştirerek inşaat mühendisliğinde çok önemli bir yenilik gerçekleştirdi ve büyük ün kazandı. 1803'te hükümetin İskoçya'nın Highland(*) bölgesinin geliştirilmesi programında görev alarak Kaledonya Kanalı, Aberdeen, Dundee ve çevresindeki liman inşaatı ve pek çok köprü içeren 1.450 km'lik yol ağının yapım çalışmalarını yönetti. Chester ve Shrewsbury'den Holyhead'e kadar uzanan yolların yapımı sırasında Conwy Irmağı ve Menai Boğazı (Galler) üzerindeki iki ünlü asma köprüyü gerçekleştirdi. Telford daha sonra kanal taşımacılığının demiryolları ile rekabet edebilmesini sağlayabilmek amacıyla mevcut kanalların iyileştirilmesi ve yeni kanallar yapılması işiyle görevlendirildi. Bu çalışmaları sırasında Wolverhampton'dan Nantwich'e kadar uzanan bir kanal, Harecastle'da (Staffordshire) Trent ve Mersey Kanalı üzerinde bir tünel inşa etti.

Telford'un öbür yapıları arasında Göta Kanalı (İsveç), Londra'daki St. Katherine Doku, İskoçya'nın Lowland bölgesindeki yollar, Severn Irmağı üzerinde Tewkesbury ve Gloucester'daki köprüler sayılabilir. 1818'de kurulan Sivil Mühendislik Kurumu'nun ilk başkanı olan Telford'un adı Birmingham yakınlarında yeni kurulan bir kasabaya verilmiştir.

telgraf, kodlanmış bilgiyi bir sinyal aracılığıyla uzaktaki bir alıcıya iletmeye yarayan sistem. Yunanca *tele* (uzak) ve *graphein* (yazmak) sözcüklerinden oluşturulan telgraf sözcüğü 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı, ama telgraf kavramının geçmişi çok eskilere uzanır. İşaret gönderme yöntem ve aygıtları çok çeşitlidir; günümüzde ise telgraf sözcüğü 19. yüzyılda geliştirilmiş olan elektrikli telgraf için kullanılmaktadır.

İlk telgraf türlerinde büyük olasılıkla duman, ateş ve davul sesinden yararlanılmıştı. Eski Yunanlılar İÖ 300 dolaylarında büyük vazoları uzaktan görülebilecek biçimde dizerek haberleşiyorlardı; vazolar, bulundukları yatay ve düşey konumlara göre alfabenin harflerini temsil ediyordu. Ortaçağda mahkûmların hücreden hücreye haberleşmek amacıyla geliştirdikleri benzer bir sistemde duvara hafifçe vurularak işaret gönderiliyor, vuruşların sayısının beş satır ve beş sütunluk bir matriste belirlediği nokta, Roma alfabesinin belirli bir harfine karşılık geliyordu.

18. yüzyılın sonlarında Fransa'da Claude Chappe ile İngiltere'de George Murray optik telgraflar geliştirdiler. Chappe'ın telgrafında düşey bir tahta çubuğun ucuna hareketli bir kol, bu kolun iki ucuna da gene hareketli birer küçük kol bağlıydı. Bu kolların yatayla ve birbirleriyle yaptığı açılar belirli bir koda göre harflere karşılık geliyordu. Murray'nin sisteminde ise büyük bir kutu içine yerleştirilmiş altı tane kapak belirli bir kod uyarınca açılıp kapatılarak alfabenin harflerini belirliyordu. Her iki sistemde de haberleşme karşılıklı tepeler üzerine kurulan kuleler aracılığıyla gerçekleştiriliyor, işareti uzaktan seçebilmek için dürbün kullanılıyordu.

Danimarkalı fizikçi Hans Christian Ørsted 1820'de, bir telden akan elektrik akımının telin yanına yerleştirilen bir pusula iğnesini saptırdığını buldu. Böylece tel üzerinden gönderilen elektrik sinyalleri aracılığıyla haberleşme olanağı ortaya çıkmış oluyordu. 1832'de Rusya'da çarın yazlık ve kışlık sarayları arasında pusula ibreli bir telgraf sistemi kuruldu. Göttingen'de Alman bilim adamları Carl Friedrich Gauss ile Wilhelm Eduard Weber, 2,3 km'lik bir uzaklığa bir çift bakır tel üzerinden bilgi iletebilen bir telgraf geliştirdiler (1833). Bu telgrafta alıcı olarak bir aynalı galvanometre(*) kullanılıyordu. İngiltere'de W. F. Cooke ve Charles Wheatstone'un geliştirip 1837'de patentini aldıkları telgraf aygıtında, harfler ve rakamların yazılı olduğu bir levha önünde dönerek bu harfleri gösteren beş pusula iğnesi bulunuyordu. Altı tel üzerinden iletişim sağlayan bu aygıt İngiltere'de özellikle demiryolu haberleşmesinde yaygın olarak kullanıldı. Cooke ve Wheatstone 1845'te tek iğneli, iki telli bir sistemin patentini aldılar.

1820'lerin sonlarında ABD'li fizikçi Joseph Henry, elektromıknatıslara(*) ilişkin tasarım ilkelerini ortaya koydu; 1831'de 1,6 km'lik bir uzaklıktaki bir elektromıknatısı çalıştırarak zil sesi çıkartan bir telgraf sistemi gerçekleştirdi. Bu gelişmelerden etkilenen ve Henry'den büyük ölçüde yardım gören ABD'li mucit Samuel F. B. Morse, 1835 dolaylarında bir telgraf aygıtı ve harflerle rakamları nokta-çizgi dizileriyle ifade eden bir kod geliştirdi (*bak.* mors kodu). 1837'de ortak olduğu Alfred Vail ile birlikte tek elle kolaylıkla çalıştırılan, basıldığında bir elektrik devresini kapatan, bırakıldığında devreyi açan bir anahtar (maniple) yaptı. Alıcı olarak da bir kâğıt şerit üzerine nokta ve çizgiler yazabilen elektromıknatıslı bir aygıt kullanılıyordu. 1856 dolaylarında nokta-çizgileri tıkırtı biçiminde ses olarak veren ve deneyimli operatörlerin bunları yazılı metin olarak kâğıda elle (1878'den sonra daktiloyla) geçirmelerine olanak sağlayan bir alıcı geliştirildi. Telgraf sistemleri ABD ve Avrupa'da hızla gelişti, bu alanda birçok şirket kuruldu, bunların bir bölümü birleşerek çok büyük kuruluşlar (örn. Western Union Telegraph Company) biçiminde örgütlendi.

Hatlardaki telgraf trafiği yoğunlaştıkça bir hat üzerinden aynı anda birkaç mesajın gönderilip alınmasına olanak sağlayacak sistemler geliştirildi (*bak.* mültipleks yayın). Almanya'da geliştirilen ikili (dupleks) sistemde aynı hat üzerinden aynı anda bir mesaj gönderilebiliyor, bir mesaj da alınabiliyordu. Thomas Edison'un 1874'te geliştirdiği dörtlü sistemde hat üzerinden aynı anda bir yönde iki, öbür yönde de iki olmak üzere dört mesaj geçiyordu. Bu alanda en önemli buluşu 1872'de Jean-Maurice-Emile Baudot(*) gerçekleştirdi. Baudot'nun zaman bölmeli çoklama sisteminde dilimlere bölünmüş bir bakır halkaya sürtünerek sürekli dönen bir fırça bulunuyordu. Halkanın her dilimi beş parçaya bölünmüştü; bu parçaların her biri, iki farklı gerilim düzeyinden birinde tutuluyordu; art arda beş gerilim düzeyi, beşli bir kod uyarınca belli bir karaktere karşılık geliyordu. Verici taraftaki dönen fırça bir dilimden beşli bir kod sayısı aldıktan sonra ikinci dilime geçiyor ve dönmesini böylece sürdürüyordu. Alıcı taraftaki fırça vericideki ile eşzamanlı bir biçimde döndürülüyordu. Böylece, dilim sayısı kadar bağımsız mesaj beşli bir kod aracılığıyla karşı tarafa gönderilebiliyordu. Baudot kodu günümüzde de bazı teleprinterlerde(*) kullanılmaktadır. Baudot'nun çoklama sistemi ve beşli kodundan yararlanılarak alınan mesajı doğrudan kâğıt üzerine yazan aygıt-

lar 1903'te geliştirildi. 1924-28 arasında geliştirilen teleprinterler giderek büyük yaygınlık kazandı.

Telefonun bulunuşu ve teknik gelişmesi telgraf için de birçok yeni olanağın doğmasına yol açtı. Çok sayıda telefon ya da telgraf mesajının aynı anda gönderilmesini sağlayan frekans bölümlü çoklamada, bir ses (telefon) kanalına 18-26 teleprinter kanalı yerleştirmek olanaklıdır. Mikrodalga radyo bağlantıları (radyolink) devre başına 1.800 telgraf kanalı içerebilmektedir. Kısa dalga radyo bantlarının yanı sıra iletişim uyduları da telgraf iletişiminde yaygın olarak kullanılır. Günümüzde telgraf terminallerinin çoğu ASCII (*American Standart Code for Information Interchange* [Bilgi Alışverişi İçin Standart Amerikan Kodu] sözcüklerinin baş harflerinden kısaltma) kullanır, yedi bitlik bu kodla $2^7 = 128$ farklı harf, rakam, noktalama işareti ve denetim karakteri (örn. satırbaşı, sil vb) kodlanabilir. Yüzden fazla küçük harf çarkı aracılığıyla bütün bir satırı bir kerede basan ve hızı dakikada 1.000 satıra ulaşan teleprinterler yapılmıştır. Kâğıda yazma teknikleri arasında alışılmış baskının yanı sıra elektrostatik, fotografik ve ısıl yöntemler kullanılır. Sayısal bilgisayarlar kodlama, kod çözme, şifreleme ve şifre çözme işlemlerini hızlı bir biçimde gerçekleştirebilirler; ayrıca, mesajların saklanması için bilgisayar belleklerinden yararlanılır.

telgrafçiçeği, *Commelinaceae* familyasının *Tradescantia* cinsini oluşturan 20'yi aşkın ince gövdeli otsu bitki türünün ortak adı. Anayurdu Kuzey ve Güney Amerika olan bu türlerin bazısı yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Fazla boylanmayan, yeşil

Telgrafçiçeği (*Tradescantia ohiensis*)
John E. Rahn—EB Inc

ve alacalı yapraklı bu bitkilerin bir bölümü sürünücü özellikleriyle dikkati çeker.

En yaygın süs türlerinden *T. albiflora*'nın yeşil, *T. fluminensis*'in ise üst yüzü yeşil, altı kırmızı yaprakları vardır. Her ikisi de beyaz çiçekler açar. *T. sillamontana*'nın yaprakları ve gövdesi beyaz tüylerle kaplıdır. *T. blossfeldiana*'nın yapraklarının üst yüzünün yeşil ve pürüzsüz olmasına karşılık, alt yüzü morumsu renkli ve tüylüdür. Sürünücü bir bitki olan *T. navicularis* yaklaşık 2,5 cm uzunluktaki etli, kayık biçimli yapraklarının arasından minik pembe çiçekler açar. Bahçelerde sıklıkla yetiştirilen bir telgrafçiçeği türü olan *T. virginiana* etli dik gövdesiyle tanınır; çiçeklerinin rengi beyazdan mora kadar değişir.

Kolaylıkla yetiştirilebilen telgrafçiçekleri gövdeden kesilen parçalarla, yani çelikleme yoluyla çoğaltılır. Telgrafçiçeklerinin bazı türleri genellikle bunlara çok benzeyen *Zebrina*(*) türleri ile karıştırılır.

telharmonium *bak.* dinamofon

telhis, Osmanlı sadrazamlarınca padişaha sunulan ve önemli konularda alınan kararların özetini içeren resmî metin.

Telhisler çoğunlukla yasaların uygulanması, kamu düzeni, atamalar, gelenek ve törelerle ilgili konularda düzenlenirdi. Sadrazam, bu metinlerle Divan-ı Hümayun'da ya da sadrazamın başkanlık ettiği divanlarda görüşülen ve padişahın onayını gerektiren konulara ilişkin görüşmelerin çok kısa bir özetini yapar, kendi görüşünü açıklar ve padişahın görüşünü sorardı. Başkentteki işlemlerle vilayetlerden gelen yazı ve raporlar da kâğıtların kenar boşluklarına telhisler konarak saraya gönderilirdi. Bu tür telhisler, kırmızı mürekkeple yazılırdı.

Telhisler "telhisî" denen görevli tarafından saraya götürülerek kapı ağası aracılığıyla padişaha sunulurdu. Sadrazam ve serdar-ı ekrem tarafından cepheden gönderilen telhisler ise rikâb-ı hümayun kaymakamına verilir, onun aracılığıyla padişaha sunulurdu. Padişah da buyruklarını telhis kâğıdının üzerine el yazısıyla belirtirdi. Buna "hatt-ı hümayun" denirdi. Eğer, konuya ilişkin görüş ya da karar bildirmeyecekse telhisi okuduğunu bildirmek için yalnızca "manzurum olmuştur" cümlesini yazardı.

II. Mahmud, 1832'de telhis geleneğini kaldırarak sadrazamların sunuş yazılarını mabeyn başkâtibine arz tezkiresi biçiminde yazmaları, mabeyn başkâtibinin günün belli saatlerinde huzura çıkıp bunları okuması, padişahın da görüşünü tezkire üzerine mabeyn şerhi olarak yazıp sadrazama geri göndermesi kuralını koydu. Bu yeni uygulamada padişahın görüş ve onayına kısaca irade(*) denirdi.

Kutlama, başsağlığı dileği niteliğindeki sadrazam yazıları da telhis olarak adlandırılmıştır.

telif hakkı, edebiyat, müzik, tiyatro gibi sanat dallarından birine ilişkin bir yapıtı yayımlama, sahneleme ve satma hakkının, yasaların güvencesi altında yalnızca belli bir kişi ya da kurumun elinde olması.

Telif hakkı sanatçı, yayımcı ya da bu sanat yapıtlarına sahip olanların bu yapıtları çoğaltan, yayımlayan, sahneleyen, filme alan, uyarlayan ya da dağıtanlarla ilişkilerini düzenlemek ve ürün sahiplerini bu kişilere karşı korumak amacıyla düzenlenmiştir. Telif hakkı sahibi olan bir kimse, ürünü üzerinde bir tekel kurmuş sayılır ve bu ürünün her türlü kullanımından kazanç elde eder. Birçok ülkede telif hakkı ürünün değiştirilip bozulmasını önleme hakkını da içerir.

İlk telif hakkı yasaları yazar ya da yayıncıların hakkını korumaktan çok, devlete gelir sağlamaya yönelikti. Venedikli matbaacılar 1476'da kitap basma hakkına karşılık devlete belli bir para ödemeye başladılar.

İngiltere'de 1710'da kabul edilen Anne Yasası, telif hakkı tarihinde bir dönüm noktası sayılır. Bu yasada telif hakkının öncelikle yazara ait olduğu belirtiliyor, bu hakkın belli bir süre için geçerli olacağı ve yapıtların daha sonra kamuya ait olacağı öngörülüyordu. Söz konusu süre zamanla 28 yıl olarak saptandı. Daha sonra benzeri yasalar Danimarka (1741), ABD (1790) ve Fransa'da da (1793) yürürlüğe girdi. 19. yüzyıla gelindiğinde uygar ülkelerin çoğu, kendi yazarlarını koruyan yasalar çıkarmış bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti'nde de telif hakkına ilişkin ilk hukuki düzenleme 1857 tarihli Telif Nizamnamesi'yle yapıldı. Bunu 1910'da çıkarılan "Hakkı Telif Kanunu" izledi.

Sanayileşmeyle birlikte iletişim teknolojisinin gelişmesi, yazar haklarının uluslararası düzeyde de korunmasını zorunlu kıldı. Fransa 1852'de telif hakkı yasasını bütün uluslardan yazarları koruyacak biçimde genişletti. Zamanla bu konuda ortak bir tutum almaya yönelen çeşitli ülkelerin 1886'da imzaladıkları Bern Sözleşmesi(*), Bern Telif Hakları Birliği'nin kurulmasını sağladı. Böylece sözleşmeyi imzalayan ülkeler, üye ülkelerde yayımlanan bütün yapıtlara telif hakkı tanıma yükümlülüğünü üstlendi. Ayrıca bu ülkelerin yurttaşı olan ya da bu ülkelerde yaşayan yazarların yayımlanmamış yapıtlarının da korunması kararlaştırıldı. Bern Sözleşmesi'nin hükümleri daha sonraki tarihlerde toplanan konferanslarda çeşitli değişikliklere uğradı.

Uluslararası alanda telif haklarıyla ilgili daha geniş bir başka sözleşme 1952'de Cenevre'de toplanan ülkelerce imzalandı ve 1955'te yürürlüğe girdi. Bern Sözleşmesi'yle birlikte geçerli olan ve Evrensel Telif Hakları Sözleşmesi olarak bilinen bu metnin getirdiği bazı önemli hükümler vardır. Buna göre sözleşmeyi imzalayan hiçbir ülke, kendi yazarlarına sözleşmeyi imzalayan öbür ülkelerin yazarlarından daha geniş telif hakkı tanıyamaz. Bir yapıtın bütün kopyalarında telif hakkı simgesi olan ©, telif hakkı sahibinin adı ve ilk yayım tarihi bulunmalıdır. Sözleşmeyi imzalayan bir ülke yabancı yapıtlar karşısında yerli yapıtlara bir üstünlük sağlamama koşuluyla başka formaliteler de koyabilir. Sözleşmeye taraf ülkelerde telif hakkı süresinin alt sınırı yapıt sahibinin ömrü ve bunu izleyen 25 (fotoğraf ve uygulamalı sanat yapıtlarında 10) yıldır. Sözleşmeyi imzalayan bütün ülkeler yedi yıllık bir süre için özel bir çeviri hakkı tanımalıdır. Bu hak, telif süresini dengelemek amacıyla belli durumlarda zorunlu izne bağlı tutulur.

Türkiye'de telif hakkını düzenleyen başlıca kaynak, ses ve görüntü araçları teknolojisinde ortaya çıkan hızlı gelişmelere uygun değişiklikleri yapmak amacıyla 1983'te gözden geçirilen 5 Aralık 1951 tarihli Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'dur. Bern Sözleşmesi'nin 1948 metni doğrultusunda düzenlemeler içeren bu yasada dört temel ilke esas alınmıştır: Yapıt sahibinin haklarının korunması, kamunun yapıttan yararlanmasının sağlanması, uygulanabilir ve etkin yaptırımların konması ve Bern Sözleşmesi'ne aykırı hükümler öngörülmemesi. Yasanın kabul ettiği esasa göre yapıt sahibinin yapıtı üzerindeki telif hakkı, maddi ve manevi yönleri olan ve koşullarını yasanın belirlediği bir mutlak (sübjektif) haktır. Bu hakkın doğumunun ve korunmasının en önemli koşulu, ilişkin olduğu yapıtın onu yaratanın özelliğini taşıması, yani özgün olmasıdır. Yapıtın kamuya sunulup sunulmayacağına ya da ne zaman sunulacağına karar verme yetkisi yapıt sahibine aittir. Yapıtı yayımlama hakkının yapıt sahibince devredildiği kimse yapıtı değiştirerek yayımlarsa yapıt sahibi yayımı yasaklayabilir. Yapıt sahibi bu hakkından peşin olarak vazgeçemez. Yayın sözleşmesine konacak vazgeçme hükmü hukuk açısından geçersizdir. Yapıt sahibi telif hakkının maddi öğesi olan çoğaltma ve yayma hakkını yayın sözleşmesiyle yayımcıya devredebilir. Telif hakkı bu durumda da mutlak hak olma özelliğini sürdürür ve bu nedenle üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilir. Telif hakkı yapıt sahibi yaşadığı sürece ve ölümünden başlayarak 50 yıl süreyle korunur. Yapıt sahibinin ölümü durumunda telif

hakkıyla ilgili yetkileri vasiyeti tenfiz memuru, o yoksa ölenin sağ kalan eşi ve çocukları, onlar da yoksa aileye mensup mirasçılar ve bunların da bulunmaması durumunda ölenin ana ve babası ya da kardeşleri kullanır.

Telingana, ANDHRA olarak da bilinir, Hindistan Yarımadasında tarihsel bölge. Dravid dillerinden biri olan Telugu'nun konuşulduğu yöre, İÖ 3. yüzyıldan İS 3. yüzyıla değin Budacı Andhra kralları (Satavahanaklar) tarafından yönetildi; bu dönemde Amaravati kasabasındaki *stupa*'lara (kutsal eşyaların saklandığı yapı) ve manastırlara bağışlar yapıldı. Bölgedeki öteki önemli yerleşmeler arasında Haydarâbad, Varangal, Vicayavada, Racahmundri ve Vishakhapatnam sayılabilir.

teliospor, pas mantarlarının kalın çeperli, dayanıklı kış sporlarına verilen ad. Teliosporlar *telium* denen üreme organlarında oluşurlar.

Telipinu (ö. İÖ 16. yy), Eski Hitit Krallığı'nın son hükümdarı (İÖ y. 1525-y. 1500). Bir hanedan kavgası sırasında tahta çıktı. Hükümdarlığı sırasında kendi adıyla anılan bir kararname çıkararak yasadışı uygulamalara son vermeye ve veraset sorununu çözmeye çalıştı. Eski Hitit Krallığı üzerine yapılan araştırmalarda kullanılan temel kaynaklarından biri olan bu kararnamede ayrıca devlete karşı işlenen suçlara bakmak üzere *pankus* (genel kurul) adı verilen bir yüksek mahkemenin kurulması öngörülmüştü; cinayet söz konusu olduğunda, kral bile bu mahkemede yargılanacaktı. Bu kararname uygulamada büyük başarı kazandı ve bu nedenle Büyük Hitit İmparatorluğu'nun (İÖ y. 1450-y. 1200) son dönemlerine değin yürürlükte kaldı. Bu kararnamenin dışında Telipinu'nun hükümdarlık yıllarına ilişkin fazla bilgi yoktur.

telkâri, ince altın ya da gümüş tellerin kıvrılarak, sarılarak ya da örülerek çeşitli desenler oluşturacak biçimde düzenlenmesi ve birbirlerine ya da metal bir zemin üstüne lehimlenmesiyle yapılan zarif görünümlü, dantele benzeyen kafes işi.

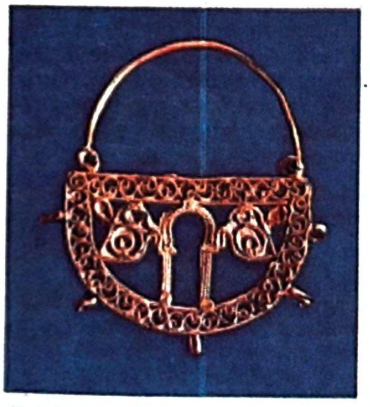

Telkâri bir altın küpe, erken Hıristiyan dönemi, 7. yy; Benâki Müzesi, Atina
Benaki Museum, Atina

Arkeolojik buluntular bu tekniğin İÖ 3000'de Mezopotamya'da, İÖ 2500'de de Anadolu'da kullanıldığını göstermektedir. Eski Yunanlılar çok zarif telkâri yapıtlar ürettiler; Roma döneminde de telkâri ülkenin her yanında çok yaygındı. Asya'da da pek çok yerde yapılıyordu. Telkârinin Horasan'dan Musul yolu ile Suriye'ye gittiği sanılır. Anadolu'da 15. yüzyıldan günümüze değin doğu ve güneydoğu bölgelerinde yaygın bir el sanatı olmuştur. Telkâri ile başta küpe, bilezik vb takılar olmak üzere tabak, şekerlik, vazo, resim çerçevesi, kutu, kül tablası, ağızlık, nargile ucu gibi kullanım eşyası yapılmaktadır.

telkin, psikolojide kişiyi, değerlendirme ve yargılamada bulunmadan, belli bir uyarana belli bir biçimde yanıt vermeye yönlendirme süreci. Söz konusu uyaran çoğunlukla işitsel olmakla birlikte, herhangi bir duyuya yönelik olabilir. Telkin, simgesel düzeyde de gerçekleşebilir; örneğin, alerjik astımı olan kişi, bir tohum katalogunun sayfalarını karıştırırken bile nöbet geçirebilir.

Reklamların çoğunda doğrudan telkin yöntemi kullanılır; bunun için ünlü kişilerce kullanıldığı ya da önerildiği (prestije yönelik telkin) ya da çok kişi tarafından satın alındığı (toplumsal telkin) aktarılarak belirli bir ürünün alınması telkin edilir. Dolaylı telkinde, bilinç düzeyinde algılanamayacak kadar hafif ya da kısa süreli uyaranlar kullanılır; örneğin, film sırasında bilinçli olarak algılanamayacak kadar kısa bir süre gösterilen görüntüler sonucunda, sinemalarda patlamış mısır satışlarının arttığı öne sürülmüştür. Bilinçdışı telkin, basın reklamlarında da yaygın olarak kullanılır.

Prestije yönelik telkinin etkisi, büyük ölçüde kaynağın güvenilirliğine bağlıdır. Örneğin, nükleer fizik alanında otorite olan birinin, politika ya da kent planlaması gibi ilgisiz bir alandaki görüşlerine de aynı ölçüde değer verilir. ABD'de yapılan bir deneyin çarpıcı biçimde ortaya koyduğu gibi, bunun tersi de geçerli olabilir. Bu deneye katılanlar, ABD Haklar Bildirisi'nden bir bölümü Lenin'e ait bir metin sanarak okuduklarında, çoğunluk olumsuz görüşler bildirmiştir.

Uyaranların doğrudan çevreden geldiği telkin sürecine dış telkin, kişinin kendisinden kaynaklandığı sürece ise öztelkin denir. Yorgunluk, beslenme bozukluğu ve uyuşturucu ya da ilaç kullanımı gibi fizyolojik etkenler telkine yatkınlığı etkileyebilirse de, günlük yaşamda görece az önem taşırlar. Beyin yıkama(*) tekniklerinde ise telkin, olağandışı fizyolojik koşulların etkisiyle gerçekleşir.

Sanıldığı kadar olmasa da hipnoz(*) telkine yatkınlığı artırabilir; uzmanların çoğu, hipnoz altındaki kişinin kendi ahlaki değerlerine ters düşen eylemleri yerine getirmeyeceği görüşündedir. Hipnoz uygulamalarında tiyopental sodyum ve skopolamin gibi telkine yatkınlığı artıran maddeler kullanılır.

Tell, Wilhelm, Fransızca GUILLAUME TELL, siyasal ve bireysel özgürlük savaşımını simgeleyen İsviçreli efsane kahramanı.

Tell'in gerçekten yaşayıp yaşamadığı tartışmalıdır. Halk efsanelerine göre, 13.yüzyıl sonlarıyla 14.yüzyıl başlarında Uri kantonunun Bürglen adlı köyünde oturan Tell, Avusturya yönetimine karşı çıktığı için oğlunun başında duran bir elmayı vurmaya zorlanır. Bu işi başarmasına karşın, valinin canına kastettiği gerekçesiyle tutuklanır. Hapishaneye kapatılmak üzere götürülürken, yolda aynı valinin hayatını kurtarır. Daha sonra kaçarak yönetime karşı bir mücadele başlatır ve sonunda bir çatışmada valiyi öldürür. Bu mücadelenin ve başka benzer olayların etkisiyle halkın Avusturya yönetimine karşı ayaklandığı kabul edilir.

Efsanenin klasik anlatımı Gilg Tschudi tarafından yazılmış olan *Chronicon Helveticum*'da (1734-36; Helvetia Vakayinamesi) yer alır. Bu anlatıma göre, Tell'in eylemleri Kasım 1307'de, İsviçre'nin özgürlüğüne kavuşması ise 1308'in yılbaşında gerçekleşmiştir. Tell'in başından geçen olaya benzer biçimde keskin nişancılığın sınanmasına ilişkin öyküler folklorda çok yaygındır. Saxo Grammaticus'un Danimarka tarihinde (y. 1200) aynı temada bir öykü anlatılır. İngilizlerin "William of Cloudeslee" baladı da benzer niteliktedir.

Ulusal devrimler çağında Alman oyun yazarı J. C. Friedrich von Schiller'in yazdığı *Wilhelm Tell* (1804; *Wilhelm Tell*, 1934, 1984/*Giyom Tel*, 1959), Tell efsanesinin dünya çapında tanınmasını sağlamıştır.

tellallık, hukukta, ücret karşılığında bir sözleşmenin yapılmasını sağlama ya da sözleşmenin yerine getirilmesine aracılık etme. Tellallıkta genel olarak vekâlet hükümleri geçerlidir. Yasa uyarınca taşınmaz tellallığı dışında, tellallık sözleşmeleri için biçim koşulu aranmamıştır. Tellal vekili olduğu kişinin çıkarlarını korumak zorundadır. Yapacağı masrafların kendisine verileceğine ilişkin bir sözleşme varsa, iş bir sonuca varmasa bile masrafını alır. Tellal ücreti sözleşmede belirlenmemişse tarifeye göre, tarife de yoksa örfe göre ödenir. Aracılık sonucunda sözleşme yapılırsa, tellal ücrete hak kazanır. Ama bir koşulun gerçekleşmesi söz konusuysa, ücret o koşul gerçekleşince ödenir. Evlenme tellallığı ücrete hak kazandırmaz. Kural olarak, tellalın işini yerine getirmesiyle sözleşme sona erer.

Ticari işlere ilişkin sözleşmelerin yapılmasında, taraflar arasında aracılık yapmayı meslek edinmiş kişiler ticaret işleri tellalı olarak bilinir. Ticaret işleri tellalı, taraflara ad ve soyadlarını, sözleşme konusunu ve koşullarını gösteren ve kendi imzasını taşıyan bir bordro vermekle yükümlüdür. Örnek üzerine yapılan satışlarda da, itiraz sürelerinin sonuna değin örneği saklaması ve gerekirse bir işaret koyarak bunu taraflara imzalatırması gerekir. Satılan malın bedelini tahsile ya da sözleşmede gösterilen öteki şeyleri teslim almaya yetkili değildir. Ücretinin ve masraflarının ödenmesi adi tellaldaki gibidir. Ticaret işleri tellalları için yevmiye defteri tutma yükümlülüğü öngörülmüştür.

Teller, Edward, Macarca EDE TELLER (d. 15 Ocak 1908, Budapeşte, Macaristan), ilk zincirleme çekirdek tepkimesi deneylerine (1941) ve ilk atom bombasının yapımı çalışmalarına (1945) katılan ve ilk termonükleer bombanın (hidrojen bombası) gerçekleştirilmesinde öncü rol oynayan Macar asıllı ABD'li nükleer fizikçi.

Varlıklı bir Yahudi aileden gelen Teller, Budapeşte Teknoloji Enstitüsü'nde öğrenim gördü, Almanya'da Karlsruhe Teknoloji Enstitüsü'nü bitirerek kimya mühendisi oldu. Öğrenimini Münih ve Leipzig'de sürdürerek fiziksel kimya doktoru oldu. Münih'te geçirdiği bir tramvay kazası sonucunda sağ ayağı kesildi.

Bir süre Kopenhag'da Niels Bohr'un yanında çalıştıktan sonra Göttingen Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Teller, 1935'te ABD'ye geçti. Washington, D.C.'deki George Washington Üniversitesi'nde dersler verdi, 1939'da çekirdek bölünmesinin bulunmasından sonra çalışmalarını nükleer silahların geliştirilmesi alanında yoğunlaştırdı.

1941'de ABD yurttaşlığına geçen Teller, Enrico Fermi'nin yönetiminde Chicago'da sürdürülen zincirleme çekirdek tepkimesi çalışmalarına katıldı. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde J. Robert Oppenheimer ile birlikte atom bombasına ilişkin kuramsal araştırmalar yürüttü. 1943'te New Mexico'da atom bombası yapımı için kurulan gizli Los Alamos Bilim Laboratuvarı'nın (bugün Los Alamos Ulusal Laboratuvarı) başına Oppenheimer getirilince projede ilk görev alanlardan biri Teller oldu. Los Alamos'ta yalnızca atom bombası yapımına yö-

nelik çalışmalar yürütülüyordu; Teller, buna karşılık, atom bombasından çok daha güçlü olacak bir başka bomba türü (hidrojen bombası) üzerinde kendi başına çalışıp araştırma yaptı. Savaşın bitiminde hidrojen bombasının geliştirilmesine öncelik verilmesi gerektiğini savundu. Hiroşima ve Nagazaki'de alınmış olan sonuçların da etkisiyle, Oppenheimer ve Los Alamos fizikçilerinin büyük çoğunluğu bu görüşü paylaşmıyorlar ve nükleer silah yapımında çalışmak istemiyorlardı.

1946'da Chicago Üniversitesi'ndeki Nükleer Araştırmalar Enstitüsü'nde görev alan Teller, Los Alamos'ta danışman olarak çalışmaya devam etti. SSCB'nin 1949'da atom bombası denemesini başarıyla gerçekleştirmesinden sonra Teller'in yeniden gündeme getirdiği hidrojen bombası yapımı önerisini Atom Enerjisi Komisyonu'nun Oppenheimer başkanlığındaki danışma kurulu reddetti. İngiliz atom fizikçisi Klaus Fuchs'un atom sırlarını 1942'den beri SSCB'ye vermekte olduğunu itiraf etmesi üzerine Truman, hidrojen bombası yapımına girişilmesi emrini verdi. Bombanın yapımında Teller de önemli görevler üstlendi.

Oppenheimer hakkında 1954'te yapılan güvenlik soruşturmasında verdiği ifadede Teller, "devlet işleri başkalarının elinde olursa kendimi daha güvenli hissederim" diyerek Oppenheimer aleyhinde görüş bildirdi. Askeri sırlara erişebilir konumda olması sakıncalı görülerek Oppenheimer'ın Atom Enerjisi Komisyonu'ndaki görevine son verilmesiyle sonuçlanan bu soruşturmadan sonra Teller meslektaşları arasındaki saygınlığını büyük ölçüde yitirdi.

California'daki Livermore kentinde ABD'nin ikinci nükleer silahlar laboratuvarının kurulmasında önemli katkıları olan Teller, 1958-60 arasında bu laboratuvarın yöneticiliğini yaptı. Bir yandan da California Üniversitesi'nde fizik profesörü olarak çalışıyordu. ABD'nin nükleer silahlar alanında öncü konumunu sürdürmesi için yürüttüğü savaşıma daha fazla zaman ayırabilmek amacıyla 1960'ta Livermore'un yöneticiliğinden istifa etti. Nükleer konularda etkin konumunu sürdürdü; nükleer patlayıcıların barışçıl kullanımı olanaklarını araştırmak amacıyla hükümetçe başlatılan Plowshare Programı'nı savundu. Nükleer enerji santralları ve yeraltı nükleer denemelerinin yol açtığı ışınım kirliliği sorunlarına kolaylıkla çözüm bulunabileceğini öne sürdü. Petrol ve doğal gaz kaynaklarına daha kolay ulaşabilmek için ve liman ya da kanal açılması amacıyla nükleer patlamalardan yararlanmak gerektiğini savundu. 1975'te Lawrence Livermore Ulusal Laboratuvarı'nın (önceki adı Lawrence Livermore Işınım Laboratuvarı) emeritus başkanlığına getirilen Teller, nükleer fizik alanındaki çalışmalarını da sürdürdü. Yayınları arasında *Energy from Heaven and Earth* (1979; Gökten ve Yerden Enerji) anılabilir.

telli çalgılar, tellerinin titreşmesi ile ses çıkaran çalgıların genel adı. Bu çalgılar Batı müziği orkestrasının birinci bölümü içinde yer alır. Genellikle bağırsaktan (kiriş) ya da metalden yapılmış telleri parmaklarla çekilerek, mızraplanarak ya da bir yay kullanılarak titreştirilir. Batı'daki en yaygın telli çalgılar keman ailesi ile gitar ve arptır. Günümüzde kemanın öncüsü olan viyol ile rebek ve lavta gibi ortaçağ çalgılarına yeniden ilgi uyanmıştır. Bu kategorilerin ve Batı çalgılarının yanı sıra gitar ve lavtadan yola çıkılarak gerçekleştirilmiş çalgı çeşitleri de vardır. Bunların en tanınmışı zither ve sitardır.

Keman ailesi keman, viyola, viyolonsel ve kontrbastan oluşur. Bu grubun en küçük çalgısı kemandır (böyle olmakla birlikte dört oktavlık bir ses alanı vardır) ve viyola gibi çene altına alınarak çalınır. Viyolonsel diz ve ayaklar arasına alınır ve bir dayama çubuğu ile yere dayanır. Kontrbas ise ya ayakta durularak ya da yüksek bir tabureye oturularak çalınır.

Kontrbas düşük omuzları, beşliler yerine dörtlülerle akort düzenini koruması ve keman ailesinin dışbükey yay kullanılan son üyesi olması bakımından viyolün en yakın akrabasıdır. Viyolün tel sayısı altıdır, dipkapağı kubbeli değil düzdür ve sapında perdeleri vardır. Viyola da gamba olarak bilinen bas viyol, bugün en çok çalınan viyoldür. Viyola d'amore, viyol ailesinden olmasına karşılık, perdeliğinin altında birçok ahenk telinin bulunmasıyla öbürlerinden ayrılır.

Altı telli, perdeli ve teknesi ortada daralan bir çalgı olan gitar, dizlerin üstüne alınır ve telleri parmaklarla çekilerek ve tırnaklarla ya da pena ile mızraplanarak çalınır. 19. yüzyılda Heitor Villa-Lobos ve Isaac Albeniz'in çok büyük katkıda bulundukları geniş bir solo repertuvarı varsa da, günümüzde daha çok flamenko müziğinde kullanılmaktadır. 20. yüzyılda Andrés Segovia, klasik parçaların büyük bir bölümünü gitara aktarmıştır. Gitarın sesi çok kuvvetlidir ve anlatım gücü yüksektir. Tasarımı bakımından gitarla benzerlikler taşıyan lavta da onun gibi tutulur ve mızraplanarak çalınır. Lavta 16. yüzyılda madrigallere eşlik etmede, daha önce de ortaçağ trubadur ve *minstrel*'leri tarafından çok kullanılmış bir çalgıdır. Lavtaya benzeyen, ama sırtı daha yuvarlak ve telleri metal olan bir çalgı da mandolindir. Mandolin perdelidir ve penayla çalınır. Mızraplanarak çalınan bir başka çalgı da Eski Yunan'dan gelen lirdir. Bir elde mızrap olmak üzere, iki elle çalınırdı.

Arpın öbür telli çalgılarla pek az ilgisi vardır. İlk bakışta göze çok basitmiş gibi gözüken arp, notaları bir ya da yarım ton değiştiren yedi pedalın eklenmesiyle karmaşıklaştırılmıştır. Kökeni bakımından çok eski bir çalgıdır. Bir kaide üstünde durur ve arkaya doğru eğilip omuza dayanarak çalınır. Romantik dönemin orkestra repertuvarında önemli bir yer tuttuğu gibi küçük bir solo repertuvarı da vardır.

Dünyadaki çeşitli etnik toplulukların telli çalgıları içinde en ilginci, pek çok değişik biçimleri olmakla birlikte belki de zitherdir. Telli çalgı çeşitleri içinde Batı'nın *dulcimer*'i, Çin'in *ch'in*'i (*qin*), Japonların *koto*'su ile *samisen*'i vardır. Öbür halk çalgıları arasında perdeli ve ahenk telleri olan Fars kökenli sitar, yayla çalınan ve birçok ahenk teli bulunan Hint kökenli *sarangi* bulunur.

Klasik Türk müziğinde kullanılan telli çalgılar tambur(*), ut(*), lavta(*), kanun(*), çeng(*), sinekeman(*), kemençe(*), rebab(*) ve santurdur(*).

Türk halk müziğinde ise başta bağlama(*) ailesi olmak üzere, kemençe(*), kabak kemane(*), tar(*), ruzba(*) ve çarta(*) gibi telli çalgılar kullanılır.

Telliçeri, Hindistan'ın güneybatı kesiminde, Kerala eyaletinin kuzeyindeki Kananor ilinde kent. 1683'te İngilizler tarafından biber ve kakule ticareti için kurulan kent, Malabar Kıyısı'ndaki ilk İngiliz yerleşimiydi. Mysore (bugün Karnataka) hükümdarı Haydar Ali 1781'de kentteki kaleye (1708) bir saldırı düzenlediyse de kaleyi ele geçirmeyi başaramadı. Günümüzde kentin limanından biber, kahve, santal ve hindistancevizi ticareti yapılır. Kentte kahve işlenir, halat ve hasır imal edilir; mobilyacılık hızla gelişmektedir. Nüfus (1991) kent, 103.577; (1981) metropoliten alan, 98.704.

Tellus, TERRA MATER (Toprak Ana) olarak da bilinir, Eski Roma'da toprak tanrıçası. Toprağın bereketinden sorumlu olduğuna inanılırdı; sonraları Kybele'yle özdeşleştirildi. Esquilinus Tepesinde adına bir tapınak yapılmıştı (İÖ y. 268). Kendilerini Tellus'a adamış rahipler bulunmamasına karşın, tanrıçanın onuruna Fordicidia ve Sementiva adlı bereket şenlikleri düzenlenirdi. *Ayrıca bak.* Kybele.

tellür (Te), periyodik tablonun VIa grubunda (oksijen grubu) yer alan yarımetalsi kimyasal element. Kimyasal ve fiziksel özellikleri selenyumunkilere çok benzeyen tellürü ilk olarak 1782'de Transilvanya'da (Erdel) maden müfettişliği yapan Franz Joseph Müller von Reichenstein buldu.

Tellür yerkabuğunda yaygın olarak dağılmış olmakla birlikte bol bulunan bir element değildir. Doğada serbest halde az rastlanan tellür, çoğunlukla bakır, kurşun, gümüş, altın, demir ve bizmut tellürürler halinde bulunur. Elde edildiği başlıca kaynak, elektroliz yoluyla bakır ve kurşun üreten tesislerdeki anot çamurlarıdır. Ayrıca tellürlü altın cevherlerinin işlendiği sırada açığa çıkan baca gazlarından da elde edilir.

Tellürün iki biçimi vardır. Bunlar gümüş beyazı renkli, gevrek ve metal parlaklığındaki kristal yapılı katı biçimi ile koyu gri ve kahverengi arasında değişen renkli, biçimsiz (amorf) toz halidir. Tellür pek metal özelliği göstermez. Zayıf bir ısıiletkendir ve elektriği de çok az iletir. Havada ya da oksijende mavi-yeşil bir alevle yanarak tellür dioksit (TeO_2) oluşturur. Hidroklorik asitten etkilenmez, ama nitrik asit ya da kral suyunda (*aqua regia*) yükseltgenerek tellürit aside (H_2TeO_3) dönüşür. Halojenlerle (flüor, klor, brom ve iyot) tepkimeye girerek halojenürleri, çoğu metallerle de yüksek sıcaklıklarda tellürürleri oluşturur.

Bulunması kolay olmakla birlikte tellüre çok gereksinim duyulan bir kullanım alanı yoktur. Az miktarda tellür alüminyum alaşımlarının sünekliğini, kalay alaşımlarının sertliğini ve çekme dayanımını, paslanmaz çelik ve bakırın işleme kolaylığını, kurşun ve manganmagnezyum alaşımlarının ise yenime karşı dayanıklılığını artırır. Bizmut tellürür ve kurşun tellürürden, termoelektrik aygıtlarda elektrik kaynağı olarak ya da soğutma amacıyla yariletken malzeme olarak yararlanılır.

atom numarası	52
atom ağırlığı	127,60
kararlı izotoplarının kütleleri	120, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130
erime noktası	449,8°C
kaynama noktası	989,9°C
yükseltgenme durumu	−2, +2, +4, +6
elektronların yerleşimi	2-8-18-18-6 ya da $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 3d^{10} 4s^2 4p^6 4d^{10} 5s^2 5p^4$

tellürik akım, Yer'in yüzeyinde ya da yeraltında, çoğunlukla yüzeye paralel biçimde akan doğal elektrik akımı. Bu tür akımlar, farklı elektrik potansiyelindeki bölgeler arasındaki dengenin sağlanabilmesi için yüklerin hareket etmesinden kaynaklanır. Bu tür potansiyel farklarına uzaydan gelen alçak frekanslı elektromagnetik dalgalar ya da iyonosferde hareket eden yüklü parçacıklar yol açabilir. Jeologlar tellürik akımlardan yüzeyaltı yapıların haritasını çıkarmakta yararlanırlar.

Telmessos *bak.* Fethiye

telmih, edebiyatta bilinen bir olay, kişi, nükte, fıkra, atasözü ve benzerini dolaylı biçimde anlatma sanatı. Telmihin başarılı

olması için okuyucunun dolaylı anlatıma konu olan düşünceyi kolayca anlayabilmesi gerekir. Divan edebiyatında özellikle dinsel öyküler, din büyükleri ile kahramanları, Kuran âyetleri ve mesnevi kahramanları telmih konusu olmuştur. Cahit Sıtkı Tarancı'nın, "Robenson halden bilir Robenson/ Adan hâlâ batmadıysa eğer/Alıp götürsen beni oraya/Deniz yolu kapanmadan evvel" dizeleri telmih sanatının başarılı örneklerindendir.

Telospora, TELOSPORIDA olarak da bilinir, spor oluşturan tekhücreliler sınıfı. Sporları kapsüllü ya da kapsülsüz olan bu sınıf üyelerinin yaşam çevriminde eşeyli ve eşeysiz üreme evrelerinin birbirini izlediği tipik döl değişimi görülür. Eşeysel üreme asalaklar içinde bulaşıcı sporozoitlerin oluşmasına yol açar ve bunlar da genellikle yeni konağa geçer. Sporozoit önce çoğa bölünmeyle (şizogoni) eşeysiz ürer, ardından gelişen eşey hücreleri birleşerek zigotu ve sonuçta sporları oluşturur.

telsiz telgraf, mors kodu ya da benzer başka bir kod kullanılarak kodlanmış sinyaller aracılığıyla gerçekleştirilen radyo iletişimi. Genlik modülasyonlu (AM) sistemlerde taşıyıcı dalga, mors kodunun nokta ve çizgilerine uygun bir biçimde kesintiye uğratılır. Frekans kaydırmalı telgrafta ise kodlanmış sinyal, taşıyıcı dalga frekansı kaydırılarak iletilir. *Ayrıca bak.* modülasyon.

telsolucanı, *Aschelminthes* (yuvarlaksolucanlar) filumunun *Nematomorpha* (bazen *Gordiacea*) sınıfını oluşturan 250-300 kadar omurgasız türünün ortak adı.

Telsolucanlarından *Gordius villoti*
M. W. F. Tweedie, Natural History Photographic Agency—EB Inc.

Bu uzun ve çok ince yapılı solucanlar erişkin evreye girmeden eklembacaklıların iç asalağı olarak, daha sonra tatlı ya da tuzlu sularda serbest olarak yaşar. Uzunlukları bazen 1 m'ye ulaşabilir.

Telstar, ilki 1962'de başarıyla fırlatılan ve elektronik haberleşme alanında yeni bir çağın açılmasını sağlayan haberleşme uyduları dizisinin ortak adı. Haberleşme uydusu düşüncesini ilk olarak 1945'te İngiliz yazar Arthur C. Clarke bir dergi yazısında ortaya attı. Bu konuya ilişkin ilk deneyleri ise, 1960'ta ABD'deki Bell Laboratuvarları'nda John Robinson Pierce başlattı. Pierce, alüminyum kaplı bir balon biçimindeki "Echo 1" (*bak.* Echo) uydusunun proje çalışmalarında görev almıştı. Pierce'ın yoğun çabaları sonucu "Echo 1", Yer'den gönderilen telefon sinyallerini alarak Yer'e geri gönderme işlemlerini gerçekleştirecek biçimde donatıldı. Daha sonra, çok daha karmaşık donanımlı "Telstar" uydusu geliştirildi; bu uydu yerden aldığı sinyalleri güçlendirerek başka bir yer istasyonuna gönderebiliyordu. Ağırlığı yalnızca 77 kg olan ve 3.600 güneş pili aracılığıyla yeniden doldurulabilen nikel-kadmiyum bataryalarla donatılmış "Telstar"da binden çok transistor bulunuyordu. Uydunun merkezinde, sinyalleri yalnız kendi gücüyle 10 bin kez, başka elemanların yardımıyla da çok daha fazla güçlendirebilecek bir ilerleyen dalga lambası bulunuyordu. "Telstar"ın 10 Temmuz 1962'de fırlatılmasından sonra Maine'deki Andover yakınlarında bulunan hareketli bir dev an-

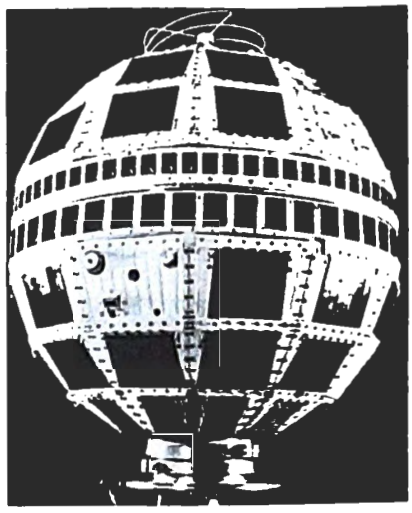

"Telstar 2" haberleşme uydusu
Bell Telephone Laboratories

ten uydu, yörünge üzerinde uygun bir noktaya (yeröte noktası 5.600 km) yaklaştığında uyduya kenetlendi. Birkaç dakika sonra Atlas Okyanusunun ötesine iletilen ilk televizyon görüntüleri İngiltere ve Fransa'daki vericiler aracılığıyla Avrupa'ya yayınlandı. "Telstar" aracılığıyla telefon, telgraf, veri, telefoto ve faksimile iletimleri de başarıyla gerçekleştirildi.

"Telstar" Şubat 1963'e değin başarıyla kullanıldı. Bu tarihten sonra uydu yörüngesinden çıktı ve haberleşmede kullanılamaz hale geldi. 7 Mayıs 1963'te, biraz daha ağır olmakla birlikte temel olarak ilk "Telstar"a benzeyen "Telstar 2" fırlatıldı ve daha uzak bir yörüngeye (yeröte noktası 10.720 km) oturtuldu. Bunu izleyen "Telstar"lar daha uzak dairesel yörüngelere oturtularak konumlarının Yer'e göre sabit kalması sağlandı. Bu uydulardan üç tanesi dünya üzerindeki her noktaya sürekli yayın yapmaya yetmektedir.

Telugu dili, Dravid ailesine bağlı dil. Hindistan'ın güneydoğusunda konuşulur. Andhra Pradesh eyaletinin resmî dilidir. Birkaç farklı bölgesel lehçesi, bunun dışında Brahmanların, Brahman olmayanların ve dokunulmazların konuştuğu üç toplumsal lehçesi vardır. Ayrıca yazı diliyle konuşma dili birbirinden farklı olduğundan ikidillilik olgusu söz konusudur. Öbür Dravid dilleri gibi Telugu dilinde de, dilin ucunun sert damağın üst bölgesine değdirilmesiyle oluşan bir dizi üstdamaksıl ünsüz (örn. *ṭ, ḍ, ṇ*) vardır ve durum, sayı, kişi, zaman gibi dilbilgisi kategorileri soneklerle belirtilir. Yeni biçimler yaratmak için sözcük ya da hecelerin yinelenmesi (örn. *pakapaka*: "birdenbire bir kahkaha patlatmak", *garagara*: "temiz, düzgün, hoş") yaygındır.

Telugu dilindeki ilk yazılı belgeler İS 633'ten kalmadır. Bu dilde yazılmış ilk edebiyat ürünü, Hindu destanı *Mahabharata*'nın 10. ya da 11. yüzyıllarda Nannaya tarafından yapılan çevirisidir. Telugu alfabesi Çalukya hanedanının (6. yy) yazısından türetilmiştir ve Kannada alfabesine yakındır.

Telugu edebiyatı, Telugu diliyle yazılmış edebiyat yapıtlarının tümü. İlk örnekleri 10. ya da 11. yüzyıllara aittir. Başlıca türleri dinsel ve dindışı destan, şiir ve *şataka*'dır (dizelerin "yüzyılı"). Vicayanagar İmparatorluğu döneminde (16. yüzyılın başı) Telugu dilinin saray dili olmasıyla birlikte edebiyat da gelişmiş, 19. yüzyıldan başlayarak da roman gibi Batı edebiyatına özgü türlerde ürünler verilmiştir.

Telukbetung, Hollanda dilinde TELOEKBETOENG, Endonezya'da, Lampung ilinde (*propinsi*) kent ve liman. Sumatra Adasının güney kıyısında, Lampung Körfezinin (*teluk*) başında yer alır. 1883'te Krakatoa Yanardağının püskürmesi sonucu hemen hemen bütünüyle yıkılmıştır. Kente yoğun göçlerin başladığı 1905'le 1960'ların ortaları arasında Cava ve Sunda kökenlilerin kent nüfusu içindeki oranı yaklaşık üçte bire yükselmiştir. Günümüzde bölgenin başlıca limanı olan Telukbetung'dan kauçuk, kahve, kınakına, biber ve elyaf ihraç edilir. İç kesimlere kara ve demir yoluyla bağlı olan kentte bir havalimanı vardır. Ayrıca Cava Adasındaki Merak'a gemi seferleri düzenlenir. Nüfus (1980) Tanjung Karang-Telukbetung belediyesi, 284.275.

telum, TELLEM olarak da yazılır, ilkel topluluklarda, topluca atalara tapınma kültlerinden çok bireysel tapınmada kullanılan ağaç ya da taştan oyulmuş küçük figür. Yeni Gine'nin kuzeybatı kıyılarında ve Sudan'daki Dogonların sanatında bilinmektedir. Her iki bölgeden de günümüze pek az örnek kalmıştır; bu durum büyük olasılıkla, hızla ve gelişigüzel biçimde gerçekleştirilmiş olan

Ahşap bir *telum* figürü,
Papua Yeni Gine'nin kuzeydoğu sahilleri;
N. Heinrich Koleksiyonu, Stuttgart, Almanya
N. Heinrich, Stuttgart, Almanya

bu figürlerin, bereket ya da atalara tapınma törenlerinde kullanılan daha özenle yapılmış heykellerden daha az içkin değere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Sudan'da *telum* figürleri genellikle açık *grotto*'lara yerleştirilirdi. Yeni Gine'de hem ağaç, hem taş *telum* figürleri bulunmuştur. Astrolabe Körfezi bölgesinde bulunmuş ağaçtan figürlerde yüz çizgileri güçlü bir biçimde betimlenmiştir. Bunlar kadar iyi korunmamış olmakla birlikte, bir tane de sağlam taş *telum* bilinmektedir (kireçtaşı *telum* figürü, P. Kohler Koleksiyonu, Ascona, İsviçre). Yeni Gine *telum*'larının yalnızca Yerlilerin insan atalarının tasvirleri değil, mitolojik ataları kabul ederek tapındıkları

kutsal varlıkların putları olduğu hemen hemen kesinlikle bilinmektedir.

telvih medresesi *bak.* kırklı medrese

Tema, Gana'nın güneydoğusunda kent ve liman. Atlas Okyanusundaki Gine Körfezinin kıyısında yer alır. Takoradi ve körfezdeki eski limanlar Gana'nın artan uluslararası ticaret hacmi karşısında yetersiz kaldığından 1950'lerin başında ülkenin doğu kesimine ve Volta Havzasına hizmet verecek ikinci bir derinsu limanının açılmasına karar verildi. Dalgakıranlar için gerekli yapı malzemesinin yörede bulunması, dip tarama çalışmalarını büyük ölçüde hafifleten derin suları ve Volta Havzasıyla Accra'ya yakınlığı nedeniyle limanın yapım yeri olarak Tema seçildi. 1962'de resmen açılan Tema limanı Afrika'nın en büyük yapay limanıdır. Denizde 200 hektarlık bir alanı kaplayan limanda 5 km uzunluğunda dalgakıranlar, 12 derinsu demirleme yeri, bir tanker demirleme yeri, bir tersane ve antrepolar vardır. Dalgakıranın doğusunda soğuk hava ve hal tesisleriyle ayrı bir balıkçılık limanı bulunur.

Hükümet limanın kuzeyindeki 166 km²'lik araziyi satın alarak Tema Kalkınma Kuruluşu'na (1952) verdi. "Yeni Kent", alüminyum, kimya, kakao ve bitkisel yağ, otomobil, tekstil, çimento ve çelik fabrikalarıyla bir petrol rafinerisinin bulunduğu bir sanayi-konut kompleksi olarak planlandı. İstihdam olanakları nedeniyle 1960'larda yöreye çok sayıda kişi göç etti. Ama Tema Kalkınma Kuruluşu yeni gelenlerin barınma ve öteki gereksinimlerinin karşılanmasında yetersiz kaldı. Bunun sonucunda, Tema yakınındaki Ashiman adlı bölgede derme çatma kulübelerden oluşan büyük bir gecekondu bölgesi ortaya çıktı. Tema Belediye Meclisi'nin yürürlüğe koyduğu konut yapım projelerine karşın gecekondu bölgesi varlığını korumaktadır. Nüfus (1988 tah.) 109.975.

tema, TEM olarak da bilinir, müzikte bir parçanın temel ezgisi. Temanın uzunluğu, parçanın yapısına ve büyüklüğüne göre değişir. Bazı füglerin temaları bir ölçüden bile küçük, motif niteliğinde olabilir. Ama klasik ve romantik dönem formlarında tema genellikle cümle, dönem (soru ve yanıt niteliğindeki iki cümlenin birliği) ve cümlelerin oluşturduğu daha büyük yapılar (cümle demeti, çift dönem vb) olabildiği gibi, daha büyük formlarda (çeşitleme, rondo vb) iki ya da üç bölmeli şarkı biçiminde de olabilir. Ayrıca formlar büyüdükçe yalnızca temalar büyümez, parça içindeki tema sayısı da çoğalır. Örneğin sonat formunda(*) en az iki tema, bazı rondo tiplerinde ise üç tema bulunur. Tema genellikle parçanın başında ortaya konduktan sonra çok çeşitli biçimlerde değişikliğe uğratılabilir, çeşitlenebilir, işlenebilir. *Ayrıca bak.* melodi

Temanrasit (Cezayir) *bak.* Tamanrasset

Temaşa-i Hüner, Opera-yı Osmani Tiyatrosu, 1860'ta kurulan ve bir sezon etkinlik gösteren topluluk. Şehzadebaşı'nda Türkçe oyun sahneleyen topluluklardan biriydi. Dikran Kalemciyan'ın yönetici olduğu toplulukta Tomas Fasulyeciyan da yönetmenlik yapmıştı. Topluluğun sahnelediği başlıca yapıt Güllü Agop'tan *İndiana*'dır (1861).

Temaşahane-i Osmani Tiyatrosu, 1883'te İstanbul'da kurulan tiyatro topluluğu. Küçük İsmail'in kurduğu toplulukta Büyük İsmail, Todori, Çobanyan, Külhanyan, Sandalyacıyan ve kantocu Peruz Hanım gibi sanatçılar sahneye çıkmıştı. Topluluk Güllü Agop oyunlarının yanı sıra Seferyan'dan *Asılmış Bir Adam*, Mınakyan'dan *Lion Postacısı*, Cemaleddin'den *Baba Tom* gibi oyunlar sahnelemiş, Mısır, Trabzon, Halep gibi çeşitli yerlere turneler düzenlemişti.

tembel ayı (*Melursus ursinus*), *Carnivora* (etçiller) takımının *Ursidae* familyasından, Hindistan ile Sri Lanka'nın tropik ve astropik bölgelerindeki ormanlarda yaşayan memeli türü. Adını yavaş hareket etme özelliğinden alan bu ayıların görme ve işitme duyuları zayıf, ama koku alma duyusu

Tembel ayı (*Melursus ursinus*)
Bucky Reeves—The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

güçlüdür. Geceleri etkinlik gösterir ve buldukları böcek kolonilerini yağmalarlar. Ön ayaklarındaki uzun, kıvrık tırnaklar arı ya da termit yuvalarını parçalamalarına uygundur. Tembel ayının üstçenesinde orta kesicidişlerin yeri boştur. Uzun burnunu böcek yuvasında açtığı yarıktan içeri uzatır ve esnek dudaklarıyla böcekleri üst dişlerinin arasındaki boşluktan ağzına doğru emerek beslenir. Bu arada böceklerin, solunum yollarına kaçmasını engellemek için burun deliklerini kapatır. Böceklerin yanı sıra meyve, bal, tohum ve küçük omurgalıları da yer.

Erişkin bir tembel ayının omuz yüksekliği ortalama 75 cm, uzunluğu 1,5 m, kuyruğu çok kısa ve yaklaşık 10 cm, ağırlığı 90-110 kg dolayındadır. Uzun, sarkık tüylü postu siyahtır. Bazen arada boz ve kızıl kahverengi tüyler görülür. Yüzünün büyük bölümünde beyaza ya da sarıya çalan tüyler, göğsünde de aynı renkte hilal biçimli bir leke vardır. Dişi yedi ay süren gebelik dönemini ardından 1-3 yavru doğurur. Yavrular 2-3 yıl kadar yanında kaldıkları annelerinin sık sık sırtına çıkarlar.

tembelhayvan, *Edentata* (dişsizler) takımının *Bradypodidae* familyasını oluşturan Yenidünya'nın tropik kesimlerine dağılmış altı memeli türünün ortak adı. Varlığını sürdüren tüm tembelhayvanlar ağaçlarda yaşamaya uyarlanmıştır.

Tembelhayvan yuvarlak başı ve iyice yassılmış gülünç yüzüyle dikkat çeker. Uzunluğu 60-70 cm dolayında, kuyruğu çok kısa, ön bacakları arka bacaklarından daha uzundur. Ön ayaklarında çok tehlikeli olabilecek uzun, kıvrık tırnakları vardır. *Bradypus* cinsini oluşturan dört türün her ayağında üç parmak, *Choloepus* cinsini oluşturan iki türün ön ayaklarında iki, arka ayaklarında üç parmak bulunur. *Bradypus* cinsinin üyelerine üç parmaklı tembelhayvan ya da ay, *Choloepus* cinsinin üyelerine iki parmaklı tembelhayvan ya da unau denir. Memelilerin çoğunda yedi boyun omuru bulunmasına karşılık *Bradypus* türlerinde dokuz, *Choloepus* türlerinde altı ya da yedi boyun omuru vardır. Üç parmaklı tembelhayvanlar başlarını 270° çevirebilirler.

Tembelhayvanlar ağaçlardan yere kendi istekleriyle ender olarak inerler. Ayak yapılarından ötürü yerde yürüyemeyen bu hayvanlar tırnaklarıyla kendilerini çekerek ilerlemek zorundadırlar. Bu nedenle jaguar ve öbür yırtıcılara kolayca yem olabilirler. Ağaç gövdelerine ya da dallara dik olarak tırmanır, sık sık bir dala baş aşağı asılı durumda, pençelerini dal boyunca ağır ağır ilerleterek yapraklarla beslenirler. Geceleri etkinlik gösterir ve genellikle yalnız yaşarlar. Erkek ya da dişi aynı eşeyli türdeş bireyler bir araya gelmekten kaçınır, karşılaşınca dövüşürler. Tembelhayvanlar iyi yüzer ve su altında kalmaya öbür kara hayvanlarından daha dayanıklıdır. Ağaçlarda dalların arasında iyi gizlenirler. Özellikle yağmur mevsiminde sert, kahverengimsi kılları üzerinde yeşil algler yetiştiği için yapraklar arasında görülmeleri iyice zordur. Genellikle sessizdirler; ama bazen keskin bir çığlık atar ya da tıslarlar. Dişi 4-6 ay süren gebelikten sonra bir yavru doğurur. Yavru doğumdan yaklaşık beş haftalık olana değin annesinin postuna tutunmuş olarak yaşar. İki parmaklı tembelhayvanlar bakım altında 20 yıldan fazla yaşayabilir.

Bayağı üç parmaklı tembelhayvan (*Bradypus tridactylus*)
Des Bartlett—Bruce Coleman Ltd.

Üç parmaklı tembel hayvanlar ise, önemli ölçüde *Cecropia* cinsinden tropik ağaçların yapraklarıyla beslendiklerinden ender olarak birkaç aydan uzun yaşar.

temel, bir yapıda yükleri, oturduğu sağlam zemine aktaran bölüm. Taştan, tuğladan, ahşaptan, çelik ya da demirden yapılabilir. Temelin en önemli koşulu sağlam zemine oturmak olduğundan, toprak, bu nitelikte zemini bulana kadar kazılır. Zeminin sağlamlığı emniyet gerilmesiyle, yani 1 cm²'sinin kaç kilogram yük taşıyabileceğiyle ölçülür. Yığma yapılarda yükleri duvarlar taşıdığı için, duvarların altına boydan boya temel yapılır. Bu tür temel genelde bir taş duvardır; yükün yayılması için temel duvarının altı gene taştan ya da betonarmeden,

daha geniş bir taban biçiminde düzenlenir. İskelet yapılarda ise, zemin emniyet gerilmesi yeterince büyükse her kolonun altına temel olarak betonarmeden ayrı bir pabuç (sömel) dökülür. Gene yükün yayılmasını sağlamak amacıyla pabuçlar, üstlerine basan kolonlardan daha geniş tutulur. Bu tür temele ayrık (münferit) temel denir. Zemin ayrık temele elvermiyorsa, kolonların altına bir tür kiriş gibi boydan boya uzanan sürekli (mütemadi) temel yapılır. Sürekli temel bir anlamda, ayrık temelde bir sıra üstündeki pabuçların birbirine bitişecek kadar genişletilmesi demektir. Dolgu toprak gibi emniyet gerilemesi çok düşük zeminlerde radye temel (radye jeneral) uygulanır. Bu temel, yapının zemine oturan yüzeyini boydan boya bir döşeme gibi kaplar. Su içinde ya da çürük zemin üstünde uygulanan bir temel türü de kazık (kazıklı) temeldir. Bu temelde kullanılan kazıklar ahşapsa tokmak ya da şahmerdanla çakılır. Beton kazıklar ise ya çakılır ya burularak zemine sokulur ya da yerinde dökülür. Temel bu kazıkların üstü-

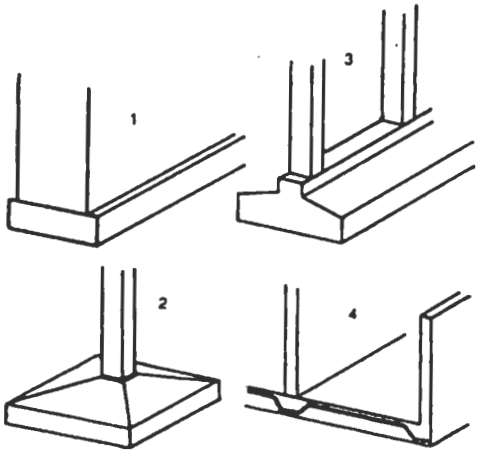

Çeşitli temel türleri
1. Beton tabanlı taş temel, 2. Ayrık (münferit) temel, 3. Sürekli (mütemadi) temel, 4. Radye temel
Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 1988, YEM Yayın'ın izniyle

ne oturtulur. Yerinde dökme kazıklar için patenti alınmış çeşitli yöntemler vardır.

temel etkileşim, fizikte, kütleçekimi kuvveti, elektromagnetik kuvvet, güçlü etkileşim kuvveti ve zayıf etkileşim kuvvetinden oluşan dört temel kuvvetin ortak adı. Doğada gözlenen bütün kuvvetler bu temel kuvvetlere indirgenebilir. Olağan büyüklükteki cisimler üzerindeki etkileri kolaylıkla gözlenebildiği için kütleçekimi kuvveti ile elektromagnetik kuvvet yüzyıllardan beri bilinmekteydi. Kütleçekimi kuvveti belirli bir kütleye sahip bütün cisimler arasında etki gösterir; elmanın dalından aşağı düşmesi ya da gezegenlerin Güneş çevresinde dolanması kütleçekimi kuvvetinin sonucudur. Elektromagnetik kuvvet aynı işaretli elektrik yüklerinin birbirini itmesine, zıt işaretli yüklerin birbirini çekmesine neden olur; atomların kimyasal davranışları ve ışığın özellikleri, elektromagnetik kuvvetlerin etkileriyle açıklanır. Güçlü ve zayıf etkileşim kuvvetleri ise atom çekirdeğine ilişkin araştırmalar sonucunda 20. yüzyılda bulunmuştur. Güçlü etkileşim, artı elektrik yüklü protonların birbirlerini şiddetle itmelerine karşın protonlar ile nötronları çekirdekte bir arada tutan kuvvettir. Zayıf etkileşim bazı radyoaktif bozunum türlerinde ve en küçük kütleli temel parçacıklar (örn. elektronlar, müonlar ve bunların nötrinoları) arasındaki tepkimelerde ortaya çıkar.

Dört kuvvet büyüklüklerine göre en güçlüden en zayıfa doğru sıralanırsa, başta güçlü etkileşim gelir, bunu elektromagnetik kuvvet, zayıf etkileşim ve kütleçekimi kuvveti izler. Güçlü etkileşim doğadaki en büyük kuvvet olmasına karşın olağan büyüklükteki cisimler evreninde gözlenemez, çünkü bu kuvvetin erimi (etkide bulunabildiği uzaklık) 10^{-13} cm gibi çok küçük bir değerdedir; bu uzaklık yaklaşık olarak protonun çapına eşittir. Güçlü etkileşime duyarlı iki parçacık birbirlerinin 10^{-13} cm ya da daha yakınından geçerlerse, büyük bir olasılıkla etkileşime girerler. Zayıf etkileşim kuvvetinin erimi daha da kısadır. Bu kuvvete duyarlı iki parçacığın etkileşime girebilmeleri için birbirlerinin 10^{-15} cm yakınından geçmeleri gerekir; bu uzaklıkta bile etkileşime girme olasılığı düşüktür. Kütleçekimsel ve elektromagnetik kuvvetler ise kuramsal olarak sonsuz uzaklıklarda bile etki gösterir. Örneğin kütleçekimi kuvveti evrendeki bütün cisimler arasında, bunlar birbirlerinden ne kadar uzak olursa olsunlar etki gösterir; ya da bir elektromagnetik dalga, örneğin çok uzak bir yıldızdan kaynaklanan bir ışık ışını, kendisini soğuracak bir parçacığa rastlayıncaya değin zayıflamaksızın yoluna devam eder.

Fizikçiler, bu dört temel kuvvetin tek bir temel kuvvetin farklı görünümleri olduğunu göstermek amacıyla yıllardan beri çaba harcamışlardır (*bak.* birleşik alan kuramı). Bu doğrultuda gerçekleştirilen en büyük başarı, 1960'ların sonlarında Steven Weinberg, Abdüsselam ve Sheldon Lee Glashow'un geliştirdiği kuram oldu. Kuvantum elektrodinamiğinden (elektromagnetizmanın kuvantum alan kuramı) yararlanan bu kuram, elektromagnetik ve zayıf kuvvetleri birlikte ele alır ve dört ayar bozonunca iletilen daha temel bir elektrozayıf kuvvetin var olduğunu öne sürer. Bu dört ayar bozonundan biri elektromagnetizmanın fotonudur; öbür üçü ise zayıf kuvvetle ilintili parçacıklardır: Elektriksel olarak yüklü W^+ ve W^- parçacıklar ile nötr Z^0 parçacığı. Fotonun tersine bu ayar bozonları kütlelidir.

1970'lerde araştırmacılar, yapı olarak kuvantum elektrodinamiğine benzer bir kuvvetli etkileşim kuramı geliştirdiler. Bu kurama göre, kuvvetli etkileşimler glüon denen ayar bozonlarınca iletilir. Fotonlar gibi glüonlar da kütlesizdir ve ışık hızıyla yol alır. Ama fotonlardan ayrılan önemli bir özellikleri vardır: Elektrik yüküne benzer bir "renk" yükü taşırlar. Glüonlar renk yükü nedeniyle birlikte etkileşime girerler; bu özellikleri aynı zamanda erimlerini de sınırlar.

Bilim adamları doğadaki dört temel kuvveti birleştirecek kapsamlı kuramlar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Ama bugüne değin kütleçekimi bu tip birleşik alan kuramlarının kapsamına alınamamıştır.

temel hak ve özgürlükler, pozitif hukuk tarafından ve özellikle anayasal düzeyde tanınan insan hak ve özgürlükleri. Fransız hukukunda kamu özgürlükleri (*bak.* kamu hak ve özgürlükleri) terimiyle karşılanan bu hak ve özgürlükler demeti, İtalyan ve Türk hukukları da dahil olmak üzere bazı ülkelerde temel hak ve özgürlükler deyimiyle ifade edilir. İçerikleri açısından bunlar klasik, bireysel, siyasal ve sosyal hak ve özgürlükler gibi kategorilerden oluşur. Klasik öğretide kabul edilen negatif statü hakları (klasik temel hak ve özgürlükler) ve pozitif statü hakları (sosyal haklar) ayrımı çağdaş öğreti tarafından eleştirilerek reddedilmektedir. Buna göre klasik temel haklar bakımından devlet sadece karışmama, dokunmama gibi negatif (olumsuz) bir yükümlülük altında sayılamaz. Devlet klasik hak ve özgürlükleri de, sosyal haklar gibi geliştirme yükümü altındadır ve bu nedenle devletin pozitif (olumlu) yükümü tüm temel hak ve özgürlükleri kapsar. Temel hak ve özgürlükler yasama, yürütme ve yargıyı bağlayıcı ve doğrudan yürürlüğe sahip hukuk kuralları niteliğini taşır. Herkes kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilemez temel hak ve özgürlüklere sahiptir. Temel hak ve özgürlüklerin yalnızca devletin değil öbür kişilerin karşısında da bir korunma güvencesi içermesi gerekir. Çağdaş anayasaların çoğunda temel hak ve özgürlüklerin ancak yasayla sınırlanabileceği ve bu sınırlamanın hakların özüne dokunmaması gerektiği ilkesi yer alır. Türkiye'de 1961 Anayasası'yla benimsenen "öze dokunmama" ilkesi, 1982 Anayasası'nın 13. maddesinde "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmama" biçiminde ifade edilmiş, her temel hak için özel sınırlama nedenleri öngörülmüştür. *Ayrıca bak.* hak.

Temel İngilizce, İngiliz dilbilimci Charles Kay Ogden'ın 1926-30 arasında geliştirdiği basitleştirilmiş İngilizce. 1943'te Franklin Roosevelt'in de desteğiyle Winston Churchill tarafından uluslararası bir ikinci dil olarak yaygınlaştırılmaya çalışılmışsa da sonuç alınamamıştır. Temel İngilizcenin bugün de sınırlı bir kullanımı vardır.

Temel İngilizcenin sözcük dağarcığı ve dilbilgisi İngilizceninkine dayanır. Ama sözcük sayısı azaltılmış, dilbilgisi basitleştirilmiştir. Toplam 850 temel sözcükten 600'ü ad, 150'si sıfattır. Geriye kalan 100 sözcük ise *can, do, across, after, to, the, all, if, not, very* gibi temel işlevleri olan sözcüklerdir. Yalnızca 18 eylem vardır (bunlar İngilizcede olduğu gibi çekilir), ama bu eylemler başka türden sözcüklerle birleştirilerek İngilizcedeki 4 bine yakın eylemi karşılayabilir; örneğin *assemble* ("toplamak") ya da *combine* ("birleştirmek") karşılığı olarak, aynı anlamı veren *put together; invent* ("icat etmek, bulmak") karşılığı olarak *make up; photograph* ("fotoğraf çekmek") karşılığı olarak *take pictures* kullanılır. Eylem çekimi kurallarının dışında çoğul yapımı, sıfatların karşılaştırma dereceleri ve *un-, -er, -ing, -ed, -ly* gibi önek ve soneklerin kullanımıyla ilgili az sayıda kural vardır. Ogden'ın *Basic English* (Temel İngilizce), *The Basic Words* (Temel Sözcükler) ve *The ABC of Basic English* (Temel İngilizcenin ABC'si) gibi kitaplarında ayrıca sözdizim, bileşik sözcükler ve deyimler de ele alınır.

temel parçacıklar, ATOMALTI PARÇACIKLAR olarak da bilinir, kendi içinde bütünlüklü madde ya da enerji birimleri. Bugüne değin 200'ü aşkın temel parçacık belirlenmiştir; bu parçacıklardan her birinin bir karşıt parçacığı vardır. Karşıt parçacığın kütlesi parçacığın kütlesine eşittir, ama elektrik yükü, magnetik momenti ya da spini (fırıl) parçacığınkinin tersidir.

Yüzyıllar boyunca maddenin temel yapıtaşının atom olduğu sanılmıştı. 1897'de elektronun(*). 1911'de atom çekirdeğinin bulunmasıyla, atomun çok küçük ve ağır bir çekirdek ile bunun çevresinde dolanan elektronlardan oluştuğu sonucuna varıldı. 1930'ların başlarında çekirdeğin de iki parçacık türünden oluştuğu anlaşıldı; bu parçacıklar proton(*) ve nötron(*) olarak adlandırıldı. 1960'ların ortalarında bu parçacıkların da kuvark(*) olarak adlandırılan daha temel parçacıklardan oluştuğu belirlendi. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, tüm maddenin kuvarklar ile lepton(*) adı verilen parçacıklardan oluştuğu görüşüne varıldı.

Kuvarklar ve karşıt kuvarklar kütleli parçacıklardır, spinleri buçukludur, elektrik yükleri kesirlidir (yani bir elektron yükünden daha küçüktür). Kuvarklar altı türe ayrılır: Olağan maddeyi oluşturan protonlarda yalnızca "yukarı" (İngilizce *up*, simgesi *u*) ve "aşağı" (*down*, simgesi *d*) kuvark türleri bulunur. Öteki üç kuvark türü "acayip" (*strange*, simgesi *s*), "büyülü" (*charm*, simgesi *c*) ve "alt" (*bottom*, simgesi *b*) kuvarklardır; bunlar yalnızca saniyenin yüz milyonda biri gibi çok kısa bir süre içinde bozunuma uğrayan bazı kararsız parçacıkların yapısında yer alırlar. "Üst" (*top*, simgesi *t*) olarak adlandırılan altıncı kuvark türünün varlığı 1984'te belirlenmiştir. Kuvarklardan oluşan parçacıklar hadron(*) olarak adlandırılır. Proton ve nötron gibi üç kuvarktan oluşan parçacıklar baryon(*), bir kuvark ile bir karşıt kuvarktan oluşan parçacıklara ise mezon(*) denir.

Leptonlar da çeşitli türlere ayrılır. Bunlardan en iyi bilineni elektrondur. Öteki iki lepton türünün kütleleri daha büyüktür; bunlar müon(*) ve tau parçacıklarıdır. Bu parçacıklar, elektron gibi negatif elektrik yüklüdür ve buçuklu spine sahiptir. Her lepton türüne ilişkin bir de nötrino(*) vardır; elektron nötrinosu, müon nötrinosu (ya da mü nötrinosu) ve tau nötrinosu olarak adlandırılan bu parçacıklar elektriksel olarak yüksüzdür, kütleleri de sıfıra eşittir. Kuvarklar kuvvetli etkileşime giren parçacıklardır; buna karşılık leptonlar yalnızca elektromagnetik, zayıf ve kütleçekimsel etkileşime girerler.

Üçüncü temel parçacık grubunu bozonlar(*) oluşturur. Kuvarklar ve leptonlar maddeyi oluşturan yapıtaşlarıdır; bozonlar ise evrendeki kuvvetlerin taşıyıcılarıdır. Örneğin elektromagnetik ve zayıf çekirdek kuvvetlerinin birleştirilmiş biçimi olan "elektro-zayıf" kuvvet, etkileşen leptonların (ve nötrinolarının) W parçacığı(*) (W bozonu ya da taşıyıcı bozon) olarak adlandırılan elektrik yüklü, büyük kütleli, parçacıkları salıp soğurmaları yoluyla ortaya çıkar. Bu etkileşimde gene büyük kütleli, ama elektrik yükü bulunmayan ve Z bozonu olarak adlandırılan bir parçacığın da verilip alındığı sanılmaktadır (*bak.* Z parçacığı). Bozonlar arasında glüonlar da vardır; bunlar hadronları oluşturan kuvarkları bir arada tutan güçlü etkileşim kuvvetinin taşıyıcılarıdır. Glüonların kütlesi sıfırdır. Spinleri vardır ve ışık hızıyla yol alırlar. Bir kuvarktan ötekine geçerken bir glüon, yeni glüonlar oluşturur; bu da iletilen kuvvetin büyümesine neden olur. İki kuvark arasında alınıp verilen glüonların sayısı ne kadar çoksa, kuvarkları bir arada tutan kuvvet de o kadar büyüktür.

temenggong, eski Malay devletlerinde, yasa ve düzeni koruyan, polis ve orduya komuta eden görevli. Verasetle geçmeyen bu önemli makam, Hindistan, Çin ve Güneydoğu Asya arasındaki ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer alan Malaka Sultanlığı'nın gelişmesi sırasında biçimlendi. *Temenggong* ticaretin düzenli işlemesinin önkoşulu olan iç barışı sürdürmede belirleyici bir konuma sahipti. Başlıca görevleri asayişi sağlamak, suçluları denetim altında tutmak, hapishaneler inşa etmek, kent caddelerinde devriye dolaştırmak ve pazar yerindeki ağırlık ve ölçülerin doğruluğunu sağlamaktı. Malaka'da geniş yetkilerle donatılmış Dörtler Meclisi'nin üyesi olan *temenggong*, başvezir *bendahara*'dan sonra ikinci sırayı alır ve genellikle onunla aynı aileden gelirdi. 15. yüzyıldan sonra gerileyen Malaka'nın idari yapısı ve *temenggong* makamı, 19. yüzyıla değin ayakta kalan öteki Malay devletlerince de benimsendi.

temerrüt *bak.* direnim

Temeş, Rumence TIMIŞ. Romanya'nın güneybatı kesiminde il (*judeţ*). Yüzölçümü 8.692 km²'dir. Güneybatısında Yugoslavya bulunur. Doğu kesiminde Batı Karpat Dağları uzanır; yerleşmeler vadilerde ve ovalarda kurulmuştur. İl topraklarının sularını güneybatıya doğru akan Temeş, Bega ve Poganiş ırmakları toplar. İl merkezi olan Temeşvar (Timişoara) kentinde makine, tekstil, kimyasal madde ve deri eşya üretilir. Deta ve Mănăştur birer kerestecilik merkezidir. Cărpinis ve Jimbolia'da inşaat malzemeleri, Lugoj, Sînnicolau Mare ve Buziaş'ta da tekstil ve gıda maddeleri üretilir. Sinersig'de linyit madenleri vardır. İlde çiftlik hayvanları beslenir, tahıl yetiştirilir ve bağcılık yapılır. Cenad köyü bir Roma *castrum*'unun bulunduğu yerde kurulmuştur. Buziaş bir kaplıca merkezidir. İldeki öteki önemli yerleşmeler Costeiu, Margina ve Jebel'dir. Temeşvar'da bir üniversite ile teknik okullar ve meslek okulları bulunur. Temeşvar, Lugoj ve Sînnicolau Mare'den kara ve demir yolları geçer. Temeşvar yakınlarında bir havalimanı vardır. Nüfus (1992 geç.) 700.300.

Temeş-Cerna Geçidi, Romanya'nın güneybatı kesiminde, Transilvanya Alpleri'nin (Güney Karpatlar) üzerinde geçit. Batısında Banat Dağları, doğusunda ise Vilcan, Retezat, Tarcul, Cernei ve Mehedinţi sıradağları yer alır. Geçitten kuzeybatıya doğru akan Temeş Irmağı ile güneye doğru akan Cerna Irmağı geçer. Temeşvar'ı (Timişoara) Bükreş'e bağlayan kara ve demir yolları Temeş ve Cerna ırmaklarına koşut uzanır. Roma döneminde Masclianis, Garganis ve Praetoriae gibi *municipium*'ların(*) bulunduğu ve bir yolun geçtiği Temeş-Cerna Geçidinde günümüzde Caransebes, Slatina ve Teregova kasabaları yer alır.

Temeşvar, Rumence TIMIŞOARA, Macarca TEMESVÁR, Romanya'nın batı kesiminde, Temeş ilinin (*judeţ*) merkezi kent. Belgrad'ın yaklaşık 130 km kuzeydoğusunda, akışı kanallarla düzenlenmiş Bega Irmağının kıyısında yer alır.

Kent yakınlarında ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular yörede Neolitik Çağda ve Roma döneminde yerleşmeler kurulduğunu göstermektedir. Adı kayıtlara ilk kez 1212'de, Roma'ya bağlı Temesiensis adlı bir *castrum* olarak geçmiştir. Sonradan, o sırada bataklıklarla kaplı olan bölgenin ortasında bir kale inşa edildi. Kale 13. yüzyılda Tatarlar tarafından yerle bir edildikten sonra yeniden yapıldı ve Macar kralı I. Karoly (hd 1310-42) birkaç yıl burada oturdu. Temeşvar 1552'den, Avusturyalıların eline geçtiği 1716'ya değin Osmanlıların yönetiminde kaldı. 1718'deki Pasarofça Antlaşması'ndan sonra kent ve Temeşvar Banatı olarak bilinen bölge Viyana'dan yönetilmeye başladı. Bu dönemde bölgeye çoğunluğunu Schwaben Almanlarının oluşturduğu Macar asıllı olmayan gruplar yerleştirildi. Kent 1848'de Macar devrimcileri tarafından 107 gün süreyle kuşatma altında tutuldu. 1919'da Sırpların işgal ettiği Temeşvar, Trianon Antlaşması'yla (1920) Romanya'ya bırakıldı. Romanya cumhurbaşkanı Nicolae Ceauşescu'nun Aralık 1989'da devrilmesiyle sonuçlanan ilk olaylar Temeşvar'da başladı.

Temeşvar'da "30 Aralık" Bulvarı ve arkada Devlet Opera Binası, Romanya
Editura Enciclopedica Romana

Bir kültür merkezi olan Temeşvar'da aralarında bir üniversitenin de (1945) bulunduğu çeşitli yükseköğretim kurumları, Rumen, Macar ve Alman asıllı sanatçılardan oluşan toplulukların oyunlar sahnelediği bir devlet tiyatrosu, bir devlet opera ve balesi, bir filarmoni orkestrası ve bir kütüphane vardır. Kent merkezinden geçen, ulaşıma elverişli Bega Kanalının kıyıları boyunca parklar yer alır. Kentteki önemli yapılar arasında büyük Katolik katedrali (1736-73), 1791'de onarılan Sırp katedrali (1748) ve bugün bölge müzesi olarak kullanılan 14. yüzyıla ait bir saray sayılabilir.

Aynı zamanda bir ticaret merkezi olan Temeşvar, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla sanayileşmiştir. Kentteki fabrikalarda elektrik motorları ve elektrikli araçlar, kumaş, tarım makineleri ve araçları, kimyasal ve plastik maddeler, ayakkabı ve gıda maddeleri üretilir. Nüfus (1992) 334.278.

Temeşvar Eyaleti, Romanya'nın batısındaki Temeşvar (Timişoara) ve yöresini içine alan Osmanlı eyaleti.

Sokollu Mehmed Paşa'nın 1552'de Temeşvar'ı almasından sonra yöre eyalet yapıldı. Paşa sancağı Temeşvar'dan başka Göle, Morava, Canat, Yanova sancakları da bu yeni eyalete bağlandı. Tımar sistemi uygulanarak eyalet toprakları 59 zeamet ile 290 tımara ayrıldı. Temeşvar'da, İstanbul'daki Tophane-i Âmire'ye bağlı bir tophanede top ve top yuvarlağı dökülüyordu.

Stratejik konumundan dolayı eyalete, savaş ve barış durumlarına göre bazen iki tuğlu, bazen üç tuğlu vezirler beylerbeyi olarak atanırdı. 16. yüzyılda Sebeş, Logoş (bugün Lugoj), Kacaş, Varad ve Beşlek sancakları da bir süre Temeşvar'a bağlandı. Varad Eyaleti oluşturulunca bu sancaklar ve Yanova, Temeşvar'dan ayrıldı. 1683'te Osmanlıların Viyana'da yenilgiye uğramasından sonra Temeşvar, Banat Eyaleti içinde bir sancak durumuna getirildi. Bu yeni eyalete çoğu kez Temeşvar Banatı da denildi.

temettü *bak.* kâr payı

Temin, Howard Martin (d. 10 Aralık 1934, Philadelphia, Pennsylvania, ABD), ABD'li viroloji bilgini. Kanser üzerine yaptığı araştırmalarla 1975 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Renato Dulbecco ve David Baltimore ile paylaşmıştır.

California Teknoloji Enstitüsü'nde Dulbecco'nun yanında doktora çalışmasını sürdürürken, Rous sarkom virüsünün hayvanlarda kötü huylu ur oluşturmasını araştırmaya başladı. Temel bileşenlerinden biri ribonükleik asit (RNA) olan virüsün, dezoksiribonükleik asit (DNA) bireşimi durunca hücreye girme yeteneğini yitirdiğini gözlemledi. 1964'te, virüsün RNA'sının içerdiği bilgiyi DNA'ya naklettiğini, DNA'nın da hücrenin üremesini yeniden düzenleyip sarkom hücresi haline gelmesine neden olduğunu ileri sürdü. Buradan hareketle hücre-

nin bu DNA'yı kendi DNA'sıyla birlikte çoğaltarak yeni sarkom hücreleri oluşturduğunu savundu.

Temin'in ileri sürdüklerini kuşkuyla karşılayan çevreler, bu varsayımın, kalıtsal bilginin her zaman DNA'dan RNA'ya geçtiğini öngören ve o sırada geçerli olan moleküler biyoloji kavramlarına ters düştüğünü vurguladılar. Ama Temin ve Baltimore 1970'te kendi varsayımlarının doğru olduğunu kanıtlayarak, virüste RNA'daki bilgiyi taşıyan DNA'ların bireşimlenmesini sağlayan ve ters transkriptaz olarak adlandırılan bir enzim var olduğunu buldular.

Doktora çalışmasını 1959'da tamamladıktan sonra Dulbecco'yla bir yıl daha çalışan Temin, daha sonra Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Wisconsin Mezunları Araştırma Vakfı'na bağlı Kanser Araştırma Kürsüsü ile Amerikan Kanser Derneği Viral Onkoloji ve Hücre Biyolojisi Kürsüsü'nde çalıştı. Aralarında Modern Tıp Seçkin Başarı Ödülü (1973) ve Gaindner Vakfı Uluslararası Ödülü (1974) olmak üzere çok sayıda madalya ve ödül kazandı.

teminat, bazı hukuk davalarında güvence olarak ödenmesi yasayla öngörülmüş tutar.

Türk mahkemelerinde dava açan, davaya katılan ya da icra takibinde bulunan yabancı gerçek ve tüzel kişiler yargılama ve takip giderleriyle, karşı tarafın zarar ve ziyanını karşılamak üzere mahkemenin belirleyeceği teminatı göstermek zorundadır. Bu kuralın istisnası olarak anılan kişiler, Türkiye'nin taraf olduğu çok taraflı antlaşmalarda yer alan karşılıklılık esaslarına göre teminat göstermekten bağışık tutulabilir. Yargıtay kararları gereğince teminatın T.C. Merkez Bankası'nda döviz olarak bloke edilmesi gerekir.

Ticaret hukukunda, bir anonim ortaklığın genel kurul kararları aleyhine iptal davası açılması durumunda ve davalı ortaklığın istemi üzerine, ortaklığın olası zararlarına karşılık olarak davacının teminat göstermesine mahkemece karar verilebilir. Bu davalarda teminat bir dava koşulu değildir; yargıç teminat gösterilmesi istemi olmadan buna hükmedemez.

İcra ve iflas hukukunda borçtan kurtulma davasının dinlenebilmesi için ilk duruşma gününe değin, duruma göre alacağın belirli bir oranı ya da tamamı kadar bir teminatın gösterilmesi koşulu aranır.

İdare hukukunda da yürütmeyi durdurma kararının verilebilmesi için teminat koşulu öngörülmüştür. Mahkeme ancak durumun gereklerine göre teminat aramayabilir. Taraflar arasında teminata ilişkin olarak çıkan anlaşmazlıklar, yürütmeyi durdurma hakkında karar veren daire ya da mahkemece çözülür.

teminat mektubu, bir kamu kuruluşuna, özel kuruluşa ya da kişiye bir işin yapılması, bir borcun ödenmesi, bir taahhüdün yerine getirilmesi için bir bankanın müteahhit ya da borçlu lehine kefil olduğunu belirten mektup. Banka böylece belirli miktarda bir parayı ödemeyi taahhüt eder.

Bankalar verdikleri teminat mektubu karşılığında mektup sahibinden bazı güvenceler isterler. Bu güvencelerin miktar ve koşulları mektup sahibinin iş durumuna, kredi yeteneğine ve gerçekleştirilecek işlerin risk derecesine göre değişir.

Türkiye'de 8 Eylül 1983 tarihli Devlet İhale Kanunu, bu yasa kapsamına giren genel ve katma bütçeli daire ve kuruluşların alım, satım, yapım vb etkinliklerinde banka teminatını zorunlu tutmuştur. Bankaların bu yasa kapsamındaki işler için verecekleri teminat mektuplarının miktar ve biçimlerini saptamaya da Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nı yetkili kılmıştır. Kamu kuruluşlarının yanı sıra özel kuruluş ve kişiler de ticari ilişki ve etkinlikleri sırasında teminat mektubunu yaygın olarak kullanırlar.

Teminat mektupları biçim bakımından geçici, kesin; avans ve serbest konulu; süre bakımından vadeli ve vadesiz; kredi bakımından da tek imzalı, çift imzalı, nakit ve maddi teminat karşılıklı teminat mektupları olarak sınıflandırılabilir. Teminat mektubu bir kredi satışı ya da borç verilmesini içermediğinden bankalar bu hizmetlerinden dolayı faiz yerine komisyon alırlar. Teminat mektuplarının üst sınırı yasalarca belirlenmiştir.

teminatlı ücret sistemi, işverenin işyerinde belli bir süre çalışmış işçilere asgari bir ücret düzeyi ve istihdam süresini garanti etmesi. Sistemin amacı istihdamdaki dalgalanmaların yaşam standartları üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaktır. En yaygın olarak ABD'de rastlanan ve çoğunlukla geçici olarak uygulanan sistem ekonomideki dalgalanmaların görece az etkilediği tüketim malı sanayilerinde daha başarılı sonuçlar vermiştir.

Sisteme dayalı uygulamalar ilk kez 19. yüzyıl sonlarında işverenlerin güvencesi altında gerçekleştirildi. Daha sonra 1930'larda hükümetlerce çalışma yasaları yoluyla dolaylı olarak desteklendi.

Teminatlı ücret uygulaması II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda toplu sözleşme görüşmelerinde bir pazarlık konusu olarak yeniden ortaya çıktı. Sendikalar bu uygulamayı işsizlik riskini işçiden işverene aktarmanın yolu olarak gördüler. Sistem 1950'lerde hem mevsimlik istihdam dalgalanmalarına karşı korunmanın, hem de otomatik donanımların yol açtığı işsizliği hafifletmenin bir aracı olarak uygulandı. Sonraki yıllarda genel olarak hükümetlerce uygulanan işsizlik tazminatı programlarıyla birleştirildi.

Temir, Ahmet (d. 14 Kasım 1912, Elmet, Kazan), dil ve tarih alanındaki çalışmalarıyla tanınan Türkolog.

Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni (DTCF; sonradan Ankara Üniversitesi DTCF) bitirdikten sonra Almanya'ya giderek *Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen* (1956; Eski Türkçede Bağlaçlar ve Cümle Girişleri) adlı teziyle Berlin Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı (1943). Aynı üniversitede Tatarca dersleri verdi. Hamburg Üniversitesi'nde Türkçe okutmanı (1952-54) ve Türkoloji ve Mongolistik doçenti (1953) olarak çalıştı. Daha sonra Hasanoğlan Öğretmen Okulu'nda Türkçe öğretmenliği yaptı. DTCF'de Türkoloji ve Mongolistik doçenti olarak çalışmaya başladı (1955). 1961'de Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kurucuları arasında yer aldı ve bu tarihten 1975'e değin enstitünün başkanlığını yaptı. 1962'de profesör olan Temir, 1982'ye değin DTCF'deki görevini sürdürdü. 1984-85 yıllarında Marmara Üniversitesi'nde ders verdi.

Uluslararası Doğu Araştırmaları Derneği, Fin-Ugor Derneği, Ural-Altay Derneği ve Türk Dil Kurumu üyesi olan Temir'in çeşitli yerli ve yabancı dergilerde incelemeleri yayımlandı. *Moğolun ni'uça tobça'an* adlı yapıtı, Almanca ve Rusça çevirilerini Moğolcasıyla karşılaştırarak *Moğolların Gizli Tarihi* (1948, 1986) adıyla Türkçeye çevirdi. Temir'in öbür kitapları arasında *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi* (1959) ve *Milliyet Ülküsü İçinde Bilim ve Eğitim* (1961) sayılabilir.

Temirtau, Kazakistan'da, Karaganda yönetim biriminde (*oblast*) kent. Nura Irmağının üzerindeki Semerkand Göletinin kıyısında yer alır. Karaganda'nın uydu kenti olan Temirtau, göletin inşa edildiği 1934'te kuruldu ve 1945'e değin Semerkandski adını taşıdı. Sonradan kentte küçük sanayi tesisleri açıldı. II. Dünya Savaşı yıllarında ise hurda metal işleyen bir çelik fabrikası inşa edildi. 1945'e gelindiğinde Temirtau'nun nüfusu 25 binin üzerine çıkmıştı. Pik demir üreten Karaganda Metalurji Fabrikası 1960-61 yıllarında üretime geçti. 1970'lere değin sürekli genişletilen fabrika eski Sovyetler Birliği'nin en büyük demir-çelik tesislerinden biri durumuna geldi. Kentte yapay kauçuk üreten tesislerle kalsiyum karbür üreten bir kimya fabrikası vardır. Nüfus (1991 tah.) 213.100.

temmoku seramiği (Japonca *temmoku*: "çay kâsesi"), TENMOKU SERAMİĞİ olarak da yazılır, Çin'de Song hanedanı döneminde (960-1279) yapılmış, Kamakura ve Muromaçi dönemlerinde (1192-1573) çay törenlerinde kullanılmak üzere Japonya'ya ihraç edilmiş sert seramik çay kâselerine verilen

"Yağ lekesi" sırlı bir *temmoku*, Song hanedanı, 960-1279; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

genel ad. *Temmoku*'lar, Çin'de önceleri Fujian eyaletindeki Qianan'da, daha sonra yakınlardaki Jianyang'da yapılmış olan Jian seramiklerinden günümüze ulaşmış başlıca örneklerdir. Koyu renkli *temmoku* seramikleri siyaha yakın koyu kahverengi sırla kaplıdır. Bu sır kâsenin dibine yakın bir yerde, kalın çıkıntılı bir sınır oluşturarak biter. Sırlamada örneğin "yağ lekesi" adı verilen gümüş rengi noktalar ya da "tavşan tüyü" denen açık kahverengi çizgiler gibi çeşitlemeler de vardır.

Temmuz Devrimi, TEMMUZ GÜNLERİ (1830) olarak da anılır, Louis-Philippe'in Fransa tahtına çıkmasıyla sonuçlanan ayaklanma. Olaylar X. Charles'ın 26 Temmuz'da, 1814 Fermanı'nın özüne aykırı düşen kısıtlayıcı yönergeleri uygulamaya koymasıyla başladı. Protestoların ve gösterilerin ardından üç gün (27-29 Temmuz) süren çatışmanın sonunda 2 Ağustos'ta X. Charles tahttan çekildi ve Louis-Philippe 9 Ağustos'ta "Fransa kralı" ilan edildi. Temmuz Devrimi'nin burjuvaziye sağladığı siyasal ve toplumsal üstünlük bunu izleyen ve Temmuz Monarşisi olarak adlandırılan döneme (1830-48) damgasını vurdu.

Temmuz Günleri (16-20 Temmuz [eski takvimle 3-7 Temmuz] 1917), 1917 Devrimi sırasında Petrogradlı (bugün Petersburg) işçi ve askerlerin Geçici Hükümet'e karşı silahlı gösteriler düzenlediği dönem. Olaylar sonucunda Bolşevikler bir süre etkinliğini yitirmiş ve Aleksandr Kerenski'nin

başkanlığında yeni bir Geçici Hükümet kurulmuştur.

Haziranda Petrogradlı hoşnutsuz işçi ve askerler Bolşevik sloganlarla bir gösteri düzenlediler ve hükümet aleyhinde kararlar aldılar. 3 Temmuz'da Kadet (Anayasacı Demokrat) bakanların hükümetten çekilmesinden de güç alan göstericiler, İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti'nin yönetimi devralmasını talep ederek Petrograd'daki Tauride Sarayı'na yürüdüler. Başlangıçta gösteriye karşı çıkan Bolşevikler, engelleyemeyince destekleme kararı aldılar.

Bolşevikler 4 Temmuz'da barışçıl bir gösteri tasarlamıştı; ama gösteri sırasında dağınık silahlı çatışmalar çıktı ve yaklaşık 400 kişi yaralandı. Ne Geçici Hükümet ne de Sovyet duruma egemen olabiliyordu. Ama Petrograd Sovyeti, iktidarı devralmaya yanaşmadı, Bolşevikler de bir ayaklanma başlatmaktan kaçındı. Sonuçta gösteri siyasal amacından saptı ve gece bastırınca kalabalık dağıldı.

Bolşevikleri gözden düşürmek ve darbe tehdidini ortadan kaldırmak için hükümet, Bolşeviklerin önderi Lenin'in Alman hükümetiyle yakın siyasal ve mali bağlantıları olduğuna ilişkin bazı belgeler ortaya attı. Bunun üzerine Bolşeviklere karşı büyük tepki uyandı. Bolşevikler dövülüp tutuklandı, mallarına zarar verildi, önderlerine çeşitli baskılar uygulandı. Lenin Finlandiya'ya kaçtı, Troçki'yle birlikte öteki Bolşevik önderler hapsedildi. Yeniden düzenlenen Geçici Hükümet'te Kerenski başbakan oldu. Çoğunlukla sosyalistlerden oluşan yeni hükümet, göstericilerin devrimci bir Sovyet hükümeti kurulması taleplerini ancak kısa bir süre yatıştırabildi. Sonunda Ekim Devrimi'yle devrildi.

Temmuz Saldırısı *bak.* Galiçya Saldırısı

Temmuz Suikastı, RASTENBURG SUİKASTI olarak da bilinir, Alman subayların, Hitler'i öldürerek yönetimi ele geçirmek ve Müttefiklerle daha uygun koşullarda barış yapmak için gerçekleştirdiği darbe girişimi (20 Temmuz 1944).

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın askeri durumu bozuldukça, ordunun yüksek kademelerinde Hitler'e karşı muhalefet de arttı. *Walküre* (Valkyrie) kod adını taşıyan darbenin, 1943 sonlarında yapılması planlanmıştı. Ama gittikçe daha kuşkulu hale gelen Hitler, çevresindeki güvenlik önlemlerini artırdı ve sık sık son anda program değiştirmeye başladı. Bu nedenle önceki birkaç suikast girişimi gerçekleşemedi.

Darbenin başını çekenler arasında eski genelkurmay başkanı Orgeneral Ludwig Beck, Tümgeneral Henning von Tresckow, Orgeneral Friedrich Olbricht gibi yüksek rütbeli subaylar da vardı. Mareşal Erwin Rommel de bu subayları desteklemekle birlikte 17 Temmuz'daki Müttefik bombardımanında ağır yaralandığından darbede etkin rol oynamadı. Stauffenberg kontu Yarbay Claus Philip Schenk suikastı bizzat üstlenmişti.

20 Temmuz'da Stauffenberg, Rastenburg'da (Doğu Prusya), Hitler'in yaverleriyle toplantı yaptığı Wolfsschanze'ye (Kurt İni) içinde bomba bulunan bir çanta bıraktı. Bombanın patladığını duyunca Hitler'in öldüğünden emin olarak Berlin'e hareket etti. Orada da öbür suikastçılar Yüksek Kumanda Merkezi'ni ele geçirmiş olacaktı. Ama dikkatsizlik yüzünden bomba, toplantı masasının meşe ayağının arkasına konduğundan Hitler hafif bir yarayla kurtulmayı başardı, bu arada bir stenografla üç subay öldü ve birkaç kişi ağır yaralandı. Hitler'in öldüğünden emin olmayan öbür suikastçılar Stauffenberg Berlin'e dönmeden harekete geçemediler. Böylece kaybedilen üç saat içinde Hitler'in yaşadığına dair söylentiler yayıldı ve kilit konumdaki birçok subay darbeye katılmaktan vazgeçti. Suikastı önceden bilen ve buna göz yuman General Friedrich Fromm, Berlin'deki karargâhta gerçekleştirilen bir karşı darbeyle önde gelen suikastçılardan birkaçını yakalattı. Stauffenberg, Olbricht ve iki yaver hemen kurşuna dizildi; Becek de kendini öldürmeye zorlandı. Sonraki günlerde öbür suikastçılar da ele geçirildi. Bunlar Gestapo (Gizli Devlet Polisi) tarafından işkenceyle konuşturulduktan sonra Halk Mahkemesi'ne (*Volksgericht*) çıkarıldı. Yargılama sonucunda 180-200 kadar suikastçı kurşuna dizildi ya da asıldı; bir bölümü piyano telleriyle boğuldu ya da büyük et çengellerine asıldı. Sonunda Fromm da tutuklandı ve yargılanarak idam edildi. Hitler'in bu korkunç idamları filme çektirip izlediği söylenir.

Temneler, TEMENLER ya da TIMNİLER olarak da bilinir, Sierra Leone'nin kuzeybatısında yaşayan ve Nijer-Kongo ailesinin Batı Atlantik koluna bağlı bir dil konuşan halk. Temelde çiftçilikle uğraşan Temnelerin başlıca ürünü pirinçtir. Ayrıca yerfıstığı, pamuk, manyok ve darı eker, sığır ve keçi besler, ticari amaçla hurma ve kola yetiştirirler. Temnelerde aile koca, karısı (ya da karıları) ve çocuklardan oluşur. Damları saz kaplı kerpiç ya da kamıştan evlerden oluşan yerleşmelerin ortasında bir toplantı evi bulunur. Miras ve ardıllık çizgisi babayanlıdır.

Temneler her biri bir büyük şef tarafından yönetilen çok sayıda bağımsız şefliğe bölünmüştür. Şeflikler ise bir ya da daha fazla köyü içeren bir şef yardımcısının yönettiği bölümlere ayrılmıştır. Köylerin başında eskiden köyün kurucusunun soyundan gelen, günümüzde ise seçimle belirlenen bir başkan bulunur.

Dinsel görevleri de olan şef bazı durumlarda *ragbenle* ve *poro* denen gizli erkek topluluklarının üyesidir. Temnelerin yaşadıkları toprakların güney kesimi bu örgütlerin en güçlü olduğu yerdir ve bu bölgelerde şef topluluklardan biri tarafından saptanır. *Ragbenle* bazı hastalıkların tedavisinden ve ürünlerin büyümesi için yapılan törenlerden de sorumludur. Kadınlara ait *bundu* adlı topluluğun başlıca görevi kızları evliliğe hazırlamaktır. Bir yüce tanrıya, doğaya ve ataların ruhlarına inanmaya dayalı geleneksel Temne dini yerini yavaş yavaş Hıristiyanlık ve İslama bırakmaktadır.

Tempe, ABD'de, Arizona eyaletinin ortagüney kesimindeki Maricopa ilinde (*county*) kent. Phoenix'in güney banliyölerinden biridir. Salt Irmağı kıyısında yer alır. İlk kez eski Arizona senatörü Carl Hayden'ın babası Charles Hayden'ın yerleştiği kent, Yunanistan'daki Tempe Boğazının adını alana (1880) değin Hayden's Ferry olarak anıldı. Kentteki başlıca yükseköğretim kurumu Arizona Eyalet Üniversitesi'dir; üniversitenin kampusunda, tasarımını Frank Lloyd Wright'ın yaptığı Grady Gammage Oditoryumu yer alır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmeye başlayan kentte bazı hafif sanayi tesisleri bulunur. Bununla birlikte Salt Irmağı Sulama Projesi'nden sağlanan suyla yapılan tarım başlıca ekonomik uğraş olmayı sürdürmektedir. Nüfus (1990) 141.865.

Tempe Vadisi, Çağdaş Yunancada TÉMBI. Yunanistan'da Tesalya'nın kuzeydoğusunda, Olympos ve Ossa dağları arasında dar vadi. Güneyde yüksekliği 500 m'yi bulan yarlarla çevrilidir. Vadinin en geniş yeri 8 km, en dar yerleri ise 27-50 m'dir. Efsanelerde hem bir deprem sonucu oluştuğu hem de Deniz Tanrısı Poseidon tarafından üç çatallı mızrağının yardımıyla yarıldığı söylenir. Jeologlar ise yöreden geçen bir akarsuyun açtığı vadinin parçası olduğu görüşündedir. Kuvaterner Dönemde aşındırma sonucu Piniós Irmağının üzerinde yer alan Lárisa Gölüne kadar uzanan bu akarsu, bugünkü Témbi Irmağı gibi vadiyi izleyerek Ege Denizindeki Thérmai Körfezine dökülüyordu.

Vadideki bitki örtüsünün zenginliğinden etkilenen eski Yunanlılar Tempe Vadisini Python adlı yılanı öldürdükten sonra Piniós Irmağının sularında yıkanan Apollon'a adamış ve ırmağın sağ yakasında bir tapınak inşa etmişlerdi. Yarışmaları kazananlara ödül olarak verilen kutsal defne yapraklarını toplamak için her sekiz yılda bir Delphoi'den buraya bir kafile gelirdi.

Yunanistan'ın Makedonya kıyılarından Tesalya Ovasına geçiş sağlayan vadi tarih boyunca istilacılar tarafından kullanıldı. Bizanslıların Lykóstomo (Kurt Ağzı) olarak adlandırdıkları Tempe Vadisine Osmanlılar "Boğaz" derlerdi. II. Dünya Savaşı'ndaki Alman istilası sırasında (1941) Yunanlıların direnişine sahne olan Tempe Vadisinde, Roma döneminden ortaçağa değin uzanan çeşitli dönemlere ait şato ve kale yıkıntıları vardır.

Tempelhof, Berlin'de ilçe. SSCB'nin Batı Berlin'i ablukaya aldığı sırada (1948-49) ün kazanan Tempelhof Havalimanı'yla tanınır. Abluka sırasında genişletilerek bölgeye malzeme taşıyan Müttefik kuvvetlerinin ana havalimanı durumuna geldi. Tempelhof 1990'a değin yalnızca ABD askeri uçaklarınca kullanılıyordu ve Eylül 1975'te açılan Tegel, Batı Berlin'in tek sivil havalimanıydı. Tempelhof ilçesinde ev aletleri, makine, pikap ve metal ürünleri üretilir. Nüfus (1986 tah.) 162.100.

tempera, suyla karışabilen pigmentlerle yapılan resim. Sözcük "kıvamlandırma"

"Sacco ve Vanzetti'nin Çilesi", Ben Shahn'ın bir tempera çalışması, 1931-32; Whitney Amerikan Sanatı Müzesi, New York kenti
Whitney Museum of American Art, New York

anlamına gelen *temper* fiilinden türetilmiştir. Freskle(*) arasındaki fark, pigmentlerle birlikte bağlayıcı kullanılmasıdır. Büyük olasılıkla terim bugünkü anlamını yağlıboya tekniğinin bulunmasından sonra almıştır. Temperada bağlayıcı olarak çok sulandırılmış yumurta sarısı kullanılır. Yumurta sarısı ve beyazı ile zamk ya da balmumuyla karıştırılmış beziryağı da kullanılabilir.

Teknik genellikle ince alçıyla birkaç kat astarlanmış ahşap ya da kontrplak türü panoların üstüne uygulanır. Sürüldükten hemen sonra suya dayanıklı duruma geldiğinden temperanın üstüne başka renkler de uygulanabilir. İnce ve saydam boya katları resme ışıltılı ve temiz bir etki kazandırır ve tonların görsel olarak kaynaşmasını sağlar. Günümüzde tempera ile yapılan resimlerde bazen renklere derinlik kazandırmak amacıyla son kat olarak vernik ya da saydam yağlı sır çekilmektedir. Soluk bir etki isteniyorsa bu son kat çekilmez.

temperleme *bak.* menevişleme

Tempest, Dame Marie, asıl adı MARIE SUSAN ETHERINGTON (d. 15 Temmuz 1864, Londra - ö. 15 Ekim 1942, Londra, İngiltere), hafif opera ve komedilerin yıldızı olarak 55 yıl sahneye çıkan İngiliz tiyatro oyuncusu.

Kara Avrupa'sında eğitim gördükten sonra Londra'ya dönerek Jenny Lind'i yetiştiren Manuel Garcia'yla şan çalıştı. Sahne yaşamına 1885'te, *Boccaccio* operetinde Fiametta rolüyle başladı. Ama asıl ününü *Dorothy*'deki (1887) başrolüyle elde etti ve bu rolle 931 kez izleyici karşısına çıktı. 1890'da New York kentinde *The Red Hussar*'daki (Kızıl Süvari) Kitty Carol rolünü canlandırdı. Daha sonra *The Bohemian Girl* (Bohemyalı Kız), *Pirates of Penzance* (Penzance Korsanları) ve *The Fencing Master* gibi operetlerle ABD ve Kanada'yı dolaştı. Bu dönemde Lillian Russell'ın sayılı rakibelerinden biri olarak değerlendirildi. 1895'te George Edwardes, Londra'ya dönerek *An Artist's Model*'da başrole çıkmasını sağlamak için Tempest'ın Amerika'daki sözleşmelerini satın aldı. Oyun 400 kez sahnelendi.

Tempest 1899'da operetten vazgeçerek daha nitelikli komedilerde rol almaya başladı. 1900'de *English Nell*'deki Nell Gwynne rolünü canlandırdı. Bunu *Peg Woffington*, *Becky Sharp* ve *Caste* (Kast) oyunundaki Polly Eccles rolleri izledi. Tempest bu ve başka rollerinde çekiciliğine benzersiz özelliği olan bir "serserilik" katma olanağını buldu. 1908'de sahnelenen Somerset Maugham'ın *Mrs. Dot*'ında en iyi oyununu ortaya koydu. I. Dünya Savaşı sonrasından 1922'ye değin süren bir Büyük Britanya İmparatorluğu turnesi yaptı. Noël Coward *Hay Fever* (1925) oyunundaki Judith Bliss karakterini özellikle onun için yarattı. Tempest, *Passing Brompton Road*, *The Cat's Cradle* ve *The First Mrs. Fraser* oyunlarıyla ününü sürdürdü. 1937'de kendisine Dame Commander of the Order of the British Empire unvanı verildi.

Temple, ABD'de, Texas eyaletinin orta kesimindeki Bell ilinde (*county*) kent. Little Irmağı kıyısında, Waco'nun 58 km güneybatısında, Belton Gölünün hemen güneydoğusunda yer alır. 1880'de üç ayrı demiryolu şirketince kuruldu. 1882'de tüzel kimlik kazandı ve demiryolu mühendisi B.M. Temple'ın adını aldı. Zamanla çiftlik hayvanları ve tarım ürünleri için bir ticaret merkezi durumuna geldi. Santa Fe (1892), King's Daughters (1897) ve Scott-White (1904) hastanelerinin kurulmasından sonra gelişimi hız kazandı. Kentteki başlıca öğretim kurumları Temple Junior College (1926) ile Mary Hardin-Baylor College'dır (1845). ABD Tarım Bakanlığı'na bağlı birkaç büro ile tarımsal araştırma kuruluşlarının merkezlerinin bulunduğu kentte büro mobilyaları ile tarım makineleri üretilir. Nüfus (1990) kent, 46.109; Killen-Temple metropoliten alanı, 255.301.

Temple, Le, Paris'te, önce Templier tarikatına ait bir manastır, sonraları da kraliyet hapishanesi olarak kullanılan kale. 12. yüzyılda kentin kuzeydoğusunda, Templier Şövalyeleri'nin yönetimindeki bir bölgede (bugün 3. ilçedeki Temple mahallesi) kuruldu.

13. yüzyıla gelindiğinde hem Templier Şövalyeleri'nin, hem Fransa kralının hazineleri Le Temple'ın kulelerinde saklanıyordu. 14. yüzyılda tarikatın dağılmasından sonra kuleler daha çok suçluların ve borcunu zamanında ödemeyenlerin kapatıldıkları bir kraliyet hapishanesi olarak kullanılmaya başladı. Büyük bir yapı olan kalenin içinde zanaatçılar da yaşardı.

10 Ağustos 1792'de Paris'teki Tuileries Sarayı'nı işgal eden Jakobenler, XVI. Louis, Marie-Antoinette ve kraliyet ailesini Paris Kömünü adına tutuklayarak önce Le Temple'ın küçük kulesine sonra da ana kulesine hapsettiler. Tutuklular tek tek yargılanıp giyotine yollandıkları 1793 yılı boyunca burada kaldılar. Le Temple 1811'de yıkılıncaya değin bazı başka önemli kişiler için de hapishane olarak kullanıldı.

Temple, Shirley, evlendikten sonra SHIRLEY TEMPLE BLACK (d. 23 Nisan 1928, Santa Monica, California, ABD), 1930'ların dünyaca ünlü ABD'li çocuk yıldızı. Yedi yaşındayken rol aldığı duygusal müzikaller Hollywood'un en çok iş yapan filmleri olmuştur.

Bale eğitimi gördüğü sırada bir deneme filmi için seçildi. Çocukların oynadığı ve ciddi konulu filmleri mizahi bir anlatımla taklit eden *Baby Burlesks* adlı bir kısa film

Shirley Temple
Brown Brothers

dizisiyle sinema yaşamına başladı. *Stand Up and Cheer*'deki (1934) rolüyle dikkatleri üstüne çekti. Bunu *Little Miss Marker* (1934), *Baby Take a Bow* (1934), *Now and Forever* (1934) ve en sevilen şarkılarından biri olan "On the Good Ship Lollipop"ı söylediği *Bright Eyes* (1934; Işıldayan Gözler) filmleri izledi. 1934 sonunda çok sayıda izleyicisi olan bir yıldızdı. Özel bir Oscar'la da ödüllendirildi. Öteki filmleri arasında *The Little Colonel* (1935; Küçük Albay), *Wee Willie Winkie* (1937), *Rebecca of Sunnybrook Farm* (1938; *Çiftlik Kızı*) ve *The Little Princess* (1939; *Küçük Prenses*) sayılabilir. Temple gençlik yıllarında uzaklaştığı beyazperdeye genç bir kadın olarak döndü, ama bu kez büyük bir başarı elde edemedi. 1950'de sinema çalışmalarını noktaladı. Yedi yıl sonra "Shirley Temple's Storybook" (1957-59; Shirley Temple'ın Öykü Kitabı) adlı popüler bir televizyon dizisine başladı.

Temple evlendikten sonra Cumhuriyetçi Parti'de aktif görev aldı. 1967'de Kongre üyeliği için California'dan adaylığını koyduysa da başarılı olamadı. 1969-70'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ABD delegasyonu üyesi olarak çalıştı. 1974-76 arasında ABD'nin Gana büyükelçiliği görevinde bulundu. 1976-77 yıllarında Başkan Gerald R. Ford'un protokol şefliğini yürüttü ve 1981'de Afrikalı mültecilerin sorunlarıyla ilgili ABD delegasyonunda yer aldı. *Child Star* (Çocuk Yıldız) adlı yaşamöyküsü 1988'de yayımlanmıştır.

Temple, The, Londra'da Fleet Sokağı üzerinde yer alan bir dizi bina. Adını dinsel ve askeri bir ortaçağ tarikatı olan ve bir zamanlar binaların mülkiyetini elinde bulunduran Templier tarikatından almıştır. Temple Kilisesi'ni çevreleyen binalar, hukuk eğitimi veren Inns of Court'a(*) bağlı dört kuruluştan ikisini oluşturan Inner Temple ve Middle Temple'a aittir. Temple Bar Anıtı, City of London'ın batı sınırını belirler; City of Westminster içinde kalan batıdaki alan Adalet Sarayı ile başka yargı kuruluşlarını barındırır.

Temple, Sir William, BARONET (d. 25 Nisan 1628, Londra - ö. 27 Ocak 1699, Moor Park, Surrey, İngiltere), İngiliz devlet adamı ve diplomat. Kral II. Charles döneminde uygulanan Felemenk yanlısı dış politikanın mimarıdır. Ayrıca düşünceleri ve düzyazı üslubuyla 18. yüzyılda yaşamış birçok yazarı, özellikle Jonathan Swift'i büyük ölçüde etkilemiştir.

Diplomatik kariyerine 1665'te II. Charles'ın dışişleri bakanı Henry Bennet'ın (sonradan Arlington kontu) himayesinde başladı ve 1666'da baronet oldu. Lahey büyükelçisi olarak 1668'de Bennet'la birlikte İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti ve İsveç arasındaki Üçlü İttifak görüşmelerini yürüttü. Ama bu ittifaka karşın İngiltere 1672'de Felemenk'e savaş açtı. III. İngiliz-Felemenk Savaşı'nı bitiren antlaşmayı (1674) imzalayan Temple, 1677'de kralın başnazırı Danby kontu Thomas Osborne'la birlikte, Hollanda valisi (*stadhouder*) Oranje prensi III. Willem ile II. Charles'ın yeğeni Prenses Mary (sonradan İngiltere kral ve kraliçesi III. William ve II. Mary) arasındaki evliliği sağladı. Danby'nin 1679'da başnazırlıktan düşmesi üzerine Temple *Privy Council*'ı (Özel Danışma Kurulu) yeniden düzenledi ve yeni kurul içinde bir süre önemli nüfuza sahip oldu. 1681'de Charles'ın politikasına ayak uyduramadığı için siyaseti bıraktı.

Temple'ın yazdığı *Observations upon the United Provinces* (1673; Felemenk Cumhuriyeti Üzerine Gözlemler) 20. yüzyıl araştırmacıları tarafından, bir ülke halkının bir başka ülke halkına sempatiyle tanıtılması alanında öncü bir çalışma olarak kabul edilmiştir. Ama denemelerinin çoğu emeklilik döneminde yazılmış ve 1689-99 arasında kendisine sekreterlik eden Jonathan Swift tarafından toparlanarak yayımlanmıştır. Temple'ın sohbet tarzındaki zarif anlatımı Swift'in yapıtları için de bir model oluşturmuştur. Swift'in ünlü "The Battle of the Books" (Kitapların Savaşı) adlı çalışması, Temple'ın *Essay Upon Ancient and Modern Learning* (1694; Klasik ve Modern Bilim Üzerine Deneme) adlı denemesine yöneltilen eleştirilere bir yanıttır.

Temple, William (d. 15 Ekim 1881, Exeter, Devonshire - ö. 26 Ekim 1944, Westgate-on-Sea, Kent, İngiltere), İngiliz din adamı ve reformcu.

Canterbury başpiskoposu (1896-1902) Frederick Temple'ın oğluydu. Oxford Üniversitesi'ndeki Queen's College'da felsefe dersleri verdi (1904-10). 1909'da papazlığa atandı. Repton Okulu'nda müdür (1910-14), Piccadilly'deki (Londra) St. James Kilisesi'nde papaz (1914-17) olarak görev yaptı. Bu dönemde, İngiltere Kilisesi'nin yönetim biçimini değiştirmeyi amaçlayan Yaşam ve Özgürlük hareketine önderlik etti. Ardından sırasıyla Westminster Abbey meclis üyesi (1919-21), Manchester piskoposu (1921-29), York başpiskoposu (1929-42) ve Canterbury başpiskoposu (1942-44) oldu.

Çalışkanlığı ve enerjisiyle dikkati çeken, aralıksız yazan bir aydındı. En önemli felsefi ürünü *Mens Creatrix* (1917; Yaratıcı Zihin) dışındaki yapıtları arasında, bir ciltlik Gifford Konferansları, *Nature, Man and God* (1934; Doğa, İnsan ve Tanrı), *Christianity and Social Order* (1942; Hıristiyanlık ve Toplumsal Düzen) ve *The Church Looks Forward* (1944; Kilisenin Umutları) sayılabilir. 1918-25 arasında İşçi Partisi'ne üye olan Temple, İşçi Eğitim Birliği'ne de başkanlık etti (1908-24). Uluslar ve mezhepler arası düzeydeki Hıristiyan Siyaset, Ekonomi ve Yurttaşlık Konferansı'na (1924) başkanlık etti. Britanya Kiliseler Konseyi ile Dünya Kiliseler Konseyi'nin kuruluşuna önemli katkılarda bulundu. 1944 Eğitim Yasası'nın çıkmasında ülkedeki çeşitli kiliselerin desteğini sağladı. Temple'ın, Hegel'in idealizmini temel alan ilahiyat kuramında kiliseyle devlet arasındaki sıkı bağ önemli yer tutar.

Templier tarikatı, TEMPLİER ŞÖVALYELERİ olarak da bilinir, tam adı MESİHİN VE SÜLEYMAN TAPINAĞI'NIN YOKSUL ŞÖVALYELERİ, Haçlı seferleri döneminde kurulmuş, dinsel ve askeri amaçlı şövalye tarikatı.

Kudüs Krallığı'nın ilk yıllarında, Haçlılar bölgede yalnızca birkaç kaleyi denetim altına alabilmişti. Hugues de Payens önderliğindeki sekiz ya da dokuz Fransız şövalye, 1119 sonu ya da 1120 başlarında, Hıristiyan hacıları korumak amacıyla dinsel bir topluluk oluşturdu. Kudüs kralı II. Baudouin, sarayın eski Kudüs Tapınağı'na bakan bölümünde şövalyelere yer sağladı. Adını tapınaktan (Fransızca *temple*) alan tarikat, Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın propaganda yazıları sayesinde hızla güçlenip yandaş topladı. Hacıları korumayı sürdürmekle birlikte zamanla Hıristiyanlığı tehdit eden tüm güçlere karşı asker sağlamaya başladı. Bu arada Avrupa'nın her yanından edindiği mülklerle büyük servet yaptı. Tarikatın iç etkinlikleri mutlak gizlilik kuralıyla yürütülüyordu. Tarikatın gücünden çekinen ve servetini ele geçirmek isteyen Fransa kralı IV. Philippe (Yakışıklı) Templier şövalyelerini heretiklik ve ahlaksızlıkla suçladı. Sonunda Papa V. Clemens'in tarikatı yasaklamasını (Mart 1312) sağladı; iki yıl sonra da tarikatın büyük üstadı Jacques de Molay yakılarak idam edildi. Bazı araştırmacılar Templier tarikatını, başta masonlar olmak üzere, üyeliğe kabul törenlerinin önem taşıdığı grupların öncüsü sayarlar.

Tempo, Il (İtalyanca "Zaman"), Roma'da yayımlanan günlük sabah gazetesi. İtalya'nın önde gelen gazetelerinden biridir ve Roma bölgesinde geniş bir okuyucu kitlesine ve etkiye sahiptir. 1945'te Renato Angiolille tarafından, komünizm karşıtı, tutucu bir gazete olarak kuruldu. Kısa sürede başarılı ve dengeli bir habercilik anlayışına sahip, ciddi bir sabah gazetesi olarak tanındı. Siyasal partilerden bağımsızlığını koruyan gazete, satışlardan yeterli kârı elde ettiğinden öteki pek çok İtalyan gazetesinin tersine ticari ya da sınai kuruluşlardan doğrudan mali destek almadan yayın yaşamını sürdürmektedir.

Tempo reformları, Japon tarihinde, Tokugava şogunluk yönetiminin eski feodal düzeni geri getirmek amacıyla başvurduğu önlemler (1841-43). Adını Tempo döneminden (1830- 44) alan reformların başarısızlığa uğraması, katı bürokratik yapı, ticari tarıma geçiş ve kentleşmeden kaynaklanan ağır sorunlara çözüm bulmada geleneksel yöntemlerin işe yaramadığını göstererek köklü siyasal dönüşümlerin gereğini ortaya koydu.

Şogunun başdanışmanı Mizuno Tadakuni'nin başlattığı Tempo reformlarında öncelikle devlet yapısına ve toplumsal yaşama çekidüzen verme konusu üzerinde duruldu. Bu amaçla bürokraside geniş bir tasfiyeye gidilerek yeni idari yönetmelikler hazırlandı, sanat ve edebiyat yapıtlarının sansür edilmesi gibi tutucu önlemler alındı. Ayrıca şogun yandaşlarının tüccarlara olan borçları iptal edildi ve kentlere yeni göçleri sınırlandırmaya, tüccar loncalarını dağıtmaya, fiyat denetimlerini geliştirmeye ve ticari üretimi kısmaya yönelik düzenlemeler getirildi. Bu arada savunma gerekçesiyle Edo (bugün Tokyo) ve Osaka çevresindeki arazileri doğrudan şogunluğa bağlama girişimi, feodal toprak sahiplerinin muhalefeti nedeniyle sonuçsuz kaldı. Öbür reformların da uygulamada etkili olamaması, ekonominin tepeden emirlerle düzenlenemeyecek ölçüde karmaşıklaştığını gözler önüne serdi.

Tempskya, Mezozoyik Dönem'den (y. 225-65 milyon yıl önce) kalma fosil eğrelti cinsi. *Filicales* takımının *Tempskyaceae* familyasında yer alan bu bitkilerin oldukça ilginç biçimleri vardı. Yaklaşık 6 m uzunluğunda ve 40 cm enindeki dallanmamış gövdelerinin üst bölümü (yaklaşık üçte ikisi) küçük yapraklarla kaplıydı. Gövdenin alt kesiminden saçak kök yapısında çok sayıda kök çıkıyordu.

Tempyo üslubu, geç Nara dönemi (724-794) Japon heykel üslubu. Büyük ölçüde Tang hanedanı dönemi (618-907) Çin imparatorluk üslubundan etkilenmiş, Japonya'da Budacı heykel sanatının en güzel bazı örneklerinin yaratıldığı çok verimli bir döneme damgasını vurmuştur.

Aşura, Tempyo üslubunda kuru lake bir heykel, geç Nara dönemi, 724-794; Kofuku-ci, Nara, Japonya
Asuka-en, Japonya

Pişmemiş toprak, masif ahşap ve özellikle ahşap bir iskelet ya da çıkarılabilen bir kalıp üzerine geçirilmiş verniklenmiş kumaştan (*kanşitsu*) yapılan Tempyo heykellerini erken Nara dönemi yapıtlarından ayıran özellik, parçaların uyumlu biçimde bütünleştirilmiş olmasıdır. Biçimler akıcıdır; giysi kıvrımları ise gerçekçi gözlem ve hareket duygusu vererek, daha doğalcı bir yaklaşım temelinde beden yapısıyla bütünleşir. Kuru lake ve çamur heykellerde eller ile yüzün çok güzel işlenmiş örnekleri görülür. Kullanılan ahşap iskelet heykellere dikey bir denge ve dik bir duruş getirdiğinden, sanatçı daha çok yüz ifadesi üzerinde durur. Yeni gerçekçilik özellikle portre heykellerde belirgindir. 9. yüzyılda halk arasında yayılan gizli Budacı öğretilerin etkisi dönemin çok kollu ve çok başlı heykellerine de yansımıştır.

temsil, bir kimsenin sahip olduğu yetkiye dayanarak başkası adına ve hesabına hukuki işlem yapması. Böyle bir işlemden doğan haklar ve borçlar temsilcinin üzerinde kalmaz; kendiliğinden, temsil edilen kimseye geçer. Temsil yetkisi kaynağını hukuki bir işlemden ya da yasadan alır. Hukuki bir işlemle verilen temsil yetkisi iradi bir yetki niteliğini taşır; evlenme, tanıma, vasiyet gibi kişiye sıkı sıkıya bağlı hakların kullanılmasında temsil söz konusu olamaz. Bir kimseye, onunla herhangi bir sözleşme yapmadan da tek taraflı bir işlemle temsil yetkisi verilebilir. Bu yetki, ilgiliye ulaşır ulaşmaz hukuki sonuç meydana getirir. Temsil yetkisi ancak hukuki işlemlerin yapılabilmesi için verilir; bir haksız fiilin işlenmesinde temsil hükümleri yürümez. İradi temsil yetkisi, temsil yetkisinin kısmen ya da tamamen geri alınması, ölüm, gaiplik kararı, hakları kullanma ehliyetinin yitirilmesi, temsilcinin çekilmesi, belirlenen sürenin dolması gibi nedenlerle sona erer.

Yasal temsil ise hukuken yetkilerini tam olarak kullanamayacağı yasada öngörülmüş ya da mahkemece belirlenmiş kimseler için atanan kişilerce hukuki işlemlerin yapılmasıdır. Medeni hukuk kuralları gereğince bu tür kişilerin kayyım ya da veli ya da vasileri bulunur. Ergin bir kimsenin hastalık, gaiplik ya da benzeri bir nedenle ivedi bir işini bizzat yapamadığı ya da temsilci atayamadığı, yasal temsilcinin çıkarlarıyla küçüğün ya da kısıtlının çıkarlarının birbirine ters düştüğü, yasal temsilcinin uzun süreli bir engelle karşılaştığı, çocuklu ana baba arasında yapılan hukuki işlemin çocuğu borç altına sokucu bir nitelik taşıdığı durumlarda, ayrıca evlilik dışı doğan ya da doğacak olan çocuğun çıkarlarını koruma, nesebi red davasında çocuğun mahkemede temsil edilmesini sağlama gibi amaçlarla sulh mahkemesince kendiliğinden ya da ilgililerin istemi üzerine kayyım atanır. Velayet altındaki küçükle, vesayet altındaki küçük ya da kısıtlının yasal temsilciliğini de veli ya da vasi üstlenir. Vasi, vesayet dairelerinin müdahale ya da iznini gerektiren durumlar dışında vesayet altındaki kimseyi temsil eder. Yasa gereğince vesayet altındakinin malını bağışlayamaz, onun hesabına kefil olamaz ve vakıf kuramaz. Küçükler ya da kısıtlılar borçlandırıcı ya da haktan feragati gerektiren işlemleri ancak vasinin izni ya da icazetiyle yapabilirler. Ayrıca temyiz gücüne sahip olmamaları durumunda, yasak tasarruflarla kişiye bağlı haklar dışında kalan haklarını onların adına vasileri kulla-

nabilir. Evlilik içi doğum olayında, herhangi bir yargısal ya da yasal işleme gerek olmadan veli sıfatını taşıyan ana ve babanın küçüğü temsil etmesine ilişkin düzenlemeler vesayetle ilgili olanlar gibidir.

Temsilciler Meclisi, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra, Milli Birlik Komitesi'yle (*) (MBK) birlikte Kurucu Meclis'i oluşturan yasama organı.

Müdahaleyi izleyen dönemde yeni anayasayı temsili nitelikte bir organa hazırlatma düşüncesinin ağır basması üzerine, MBK'nın çıkardığı 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı yasayla bir kurucu meclis oluşturma yoluna gidildi. Yasa gereğince anayasaya son biçimi vermede daha belirleyici bir konum taşıyan Temsilciler Meclisi, devlet başkanı ve Bakanlar Kurulu üyelerinin yanı sıra çeşitli kesim, kurum ve kuruluşların (iller, siyasal partiler, barolar, basın, eski muharipler birliği, esnaf kuruluşları, gençlik, işçi sendikaları, odalar, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, üniversite ve yargı organları) temsilcilerini kapsamak üzere toplam 258 üyeden oluşuyordu. Meclise üyelik için 25 yaşını bitirmiş ve en az lise mezunu olmak gerekiyordu. Ama tarım, işçi ve esnaf kuruluşlarınca seçilecek temsilcilerin ilkokul mezunu olması yeterli görülmüştü. Meclis üyeleri görevlerinden uzaklaştırılamayacak ve yasama çalışmalarından dolayı sorumlu tutulamayacaklardı. Ayrıca meclisteki görevlerini aksatmamak koşuluyla serbest meslek çalışmalarını sürdürebileceklerdi. Kamu görevlileri meclis üyelikleri devam ettiği sürece görevlerinden izinli sayılacaklardı; üniversite öğretim üyeleri bu kuralın dışında tutulmuştu.

İlk kez 6 Ocak 1961'de toplanan Temsilciler Meclisi gerekli komisyonları oluşturduktan sonra özellikle anayasa ve seçim yasasının hazırlanması üzerinde durdu. Yasanın öngördüğü süre içinde hazırlanan yeni anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961'deki halkoylamasında kabul edilerek yürürlüğe girdi. Böylece çalışmalarını tamamlayan Temsilciler Meclisi'nin hukuki varlığı MBK ile birlikte 4 Eylül 1961'de son buldu. *Ayrıca bak.* kurucu meclis.

temsili demokrasi, yurttaşların siyasal haklarını seçtikleri sorumlu temsilciler aracılığıyla kullandıkları yönetim biçimi. Temsili demokrasi rejiminde egemenliğin sahibi olan ulus, bunun kullanılmasını kendisini temsil eden organlara devreder. Temsili demokrasi bu nedenle ulusal egemenlik anlayışına dayanır. Ulusal egemenlik esasına göre, halkın seçtiği temsilciler (milletvekilleri) kendisini seçen seçmenleri değil, tüm ulusu temsil eder. TC Anayasası'nın egemenliğin anayasa esaslarına göre Türk milletince yetkili organlar eliyle kullanılacağını ifade eden 6. maddesiyle, TBMM üyelerinin seçildikleri bölgeyi ya da kendilerini seçenleri değil, tüm ulusu temsil ettiğini vurgulayan 80. maddesi, temsili demokrasi rejiminin kabul edildiğini ortaya koymaktadır. *Ayrıca bak.* demokrasi; egemenlik.

Temuco, Şili'nin güneyinde, Cautín ilinin ve Araucanía yönetim bölgesinin merkezi kent. Yönetim bölgesinin orta kesiminde, Cautín Irmağının kıyısında yer alır. Yörenin yerli halkı olan Arokanlarla Nielol Dağı yakınlarında imzalanan antlaşma sonucu bölgenin Şili'ye bırakılmasından sonra sınır karakolu olarak kuruldu (1881). Başta Almanlar olmak üzere Avrupalı göçmenlerin yöreye yerleşmesinden sonra hızla gelişti. Bugün kentte buğday, elma, arpa, yulaf gibi tarım ürünleri işlenir, kerestecilik yapılır ve sığır beslenir. Temuco'da bir askeri üs, bir katedral ve birkaç misyoner okulu vardır. Pan-Amerikan Karayolu'na ve ana kuzey-güney demiryolu hattına bağlı olan Temuco, Şili'nin güneyindeki göller bölgesine ve

Temuco'da Arokan el işleri, Şili
Peter L. Gould

80 km doğuda bulunan Llaima Yanardağındaki (3.124 m) kayak merkezine giden yol üzerindedir. Nüfus (1991 tah.) belediye, 249.225.

Temür, YUAN CHENG ZONG (d. 1267 - ö. 1307, Çin), 1295-1307 arasında Çin imparatoru ve Moğol İmparatorluğu'nun büyük hanı. Yuan (Moğol) hanedanının (1206-1368) bütün Çin üzerinde egemenlik kuran son hükümdarı olmuş, ama Rusya ve Orta Asya'daki Moğol toprakları üzerinde gerçek bir denetim kurmayı başaramamıştır.

Kubilay Han'ın torunu ve ardılıydı. Hükümdarlığı sırasında, taht üzerinde hak iddia edenlerin Çin'in kuzeybatı sınırındaki saldırılarını püskürttü, Kore ve Güney Çin'deki ayaklanmaları bastırdı ve yolsuzluklarla mücadele etti. Ölümünden sonra, Cheng Zong (Bilge Ata) adıyla anılan Temür'ün ardıllarının yönetimi sırasında Yuan hanedanı eski gücünü yitirmeye başladı.

temyiz, ilk derece mahkemesi kararlarının yargılama usulü ve hukuk kuralları açısından incelenmesi için başvurulan kanun yolu. Olağan kanun yollarından en önemlisidir. Her hukuk düzeninde biçimsel de olsa bir temyiz uygulaması vardır.

Türk hukuk sisteminde istinaf(*) yolunun bulunmayışı, temyizin önemini daha da artırmıştır. Temyiz için hukuk ve ceza davalarında Yargıtay'a, idari davalarda Danıştay'a, askeri davalarda da Askeri Yargıtay'a başvurulur. Her üç yargılama hukukunda yasayla belirlenmiş olan temyiz nedenlerinin temelinde bir hukuk kuralının yanlış uygulanması yatar. Bu yanlış uygulama yargılama usulüne ve maddi olgulara ilişkin olarak ayrı ayrı ele alınır. Temyiz mahkemesinde ilk derece mahkemesince incelenmiş olgular yeniden inceleme konusu yapılamaz ve yeni olgular ileri sürülemez. Buna karşılık hüküm verildikten sonra ortaya çıkan ve hükmü etkileyecek nitelikte olan olgular temyiz aşamasında göz önüne alınır. Kural olarak yalnız son kararlara karşı temyiz yoluna başvurulabilir. Ara kararlar ancak son kararla birlikte temyiz edilebilir. Temyiz başvurusu kararın kesinleşmesini önler.

Hukuk davalarında, yasayla kesin olduğu belirlenmiş olanlar dışında ilk derece mahkemelerinin verdiği bütün son kararlar temyiz edilebilir. Temyiz yoluna başvurma yetkisi davanın taraflarına aittir. Başvuru süresi asliye mahkemesi kararlarına karşı 15, sulh mahkemesi kararlarına karşı 8 gündür. Temyiz istemi mahkemeye bir dilekçe verilerek yapılır. Temyiz yoluna başvurulması kural olarak hükmün yürütülmesini durdurmaz. Temyiz incelemesi dosya üzerinde yapılır; bazı durumlarda taraflar duruşma isteminde bulunabilirler. Yargıtay öncelikle temyiz isteminin kurallara uygun olup olmadığını inceler, daha sonra esas hakkındaki incelemesine geçer. Bu inceleme sonucunda da bozma, onama ya da değiştirerek ve düzelterek onama kararını verir. İlk derece mahkemesi bozma kararına uyarsa davayı yeniden ele alır. Mahkemenin kararında direnmesi durumunda temyize başvurmuş olan taraf direnme kararını da temyiz edebilir. İkinci temyiz incelemesi Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nda yapılır. Burada da bozma kararı doğru bulunursa, mahkeme artık kararında direnemez.

Ceza davalarında 15 yıl ve bundan yukarı özgürlüğü bağlayıcı cezalarla ölüm cezaları tarafların isteğine bağlı olmaksızın temyiz incelenmesinden geçer. Öbür cezalar için hem sanık, hem de savcı temyiz yoluna başvurabilir. Başvuru süresi kural olarak kararın bildiriminden başlayarak bir haftadır. Ağır cezalara ilişkin temyiz incelemesi duruşmalı olarak yapılır. İnceleme sonucunda ilk derece mahkemesinin verdiği karar hukuka uygun bulunursa temyiz istemi reddedilir, aykırı bulunursa karar bozulur. Bozulan karar tümüyle ortadan kalkar. İlk derece mahkemesi hukuka uygun yeni bir karar alabileceği gibi kararında da direnebilir. Direnme kararına karşı temyiz başvurusu Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nda incelenir. İlk derece mahkemesi burada verilen karara uymak zorundadır. Yargıtay bazı durumlarda "düzeltme"yle, ilk derece mahkemesinin yerine son kararı alabilir.

İdare ve vergi mahkemelerinin kararlarında temyiz incelemesi istem üzerine yapılır. 1990 yılında İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda yapılan değişiklikle Danıştay dava dairelerinin son kararlarına karşı da temyiz yoluna başvurulması kabul edilmişti. Bu durumda temyiz başvurusu Danıştay'ın ilgili genel kurulunda incelene-

rek onama ya da bozma kararı verildi. Temyiz yoluna davanın tarafları başvurabilir. Temyiz isteminde bulunan kişinin o kararı temyiz etmede bir yararının bulunması gerekir. Temyiz için başvuru süresi kararın bildiriminden başlayarak 60 gündür. Temyiz istemi dilekçeyle yapılır. Temyiz yoluna başvurulmuş olması kural olarak kararın yürütülmesini durdurmaz. Ama Danıştay teminat karşılığında yürütmeyi durdurma kararı verebilir. Danıştay'a gelen dava dosyası üzerinde tetkik yargıcının önkoşullar yönünden yaptığı incelemeden sonra ilgili dairece temyiz istemi karara bağlanır. Bozma kararı verildiğinde daire esas hakkında karar verme ya da dosyayı ilk kararı veren mahkemeye geri gönderme yoluna gider. İlk derece mahkemesinin direnme kararına karşı temyiz başvurusu Danıştay'ın ilgili genel kurulunda incelenir. Burada verilen kararlara ilk derece mahkemesi uymak zorundadır. Temyiz edilen kararların kısmen onanması ya da kısmen bozulması olanağı da vardır.

temyiz kudreti, SEZGİNLİK olarak da bilinir, hukuk ilkeleri gereğince makul biçimde hareket edebilme iktidarı. Medeni hakları kullanma ehliyeti için gerekli koşullardan biridir. Bir kimsenin temyiz kudretine sahip ya da bundan yoksun olması, psikolojik ve biyolojik öğelere dayanarak saptanır. Bir kimsenin tavır ve davranışlarının neden ve sonuçlarını doğru olarak kavrayabilmesi ve buna uygun biçimde hareket edebilmesi psikolojik öğeyi oluşturur. Bu öğeden yoksunluk nedeniyle medeni hakları kullanma ehliyetsizliğinin ortaya çıkması için, bunun belirli biyolojik etkenlerden ileri gelmesi koşulu aranır. Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı ve sarhoşluk temyiz kudretini ortadan kaldıran tipik nedenlerdir. Hukukta kural temyiz kudretinin varlığıdır, bunun tersini ileri sürenler ispat yükü altında sayılır. Belirtilen tipik durumlarda ispat yükü yer değiştirir ve karşı tarafa düşer.

Temyiz kudreti olmayan küçük ve kısıtlıların hukuki işlemleri yasal temsilcilerinin rıza ya da izni bulunmadıkça askıdadır. Haksız fiillerden sorumlu olma bakımından da tam ehliyetsizlere herhangi bir kusur yüklemek olanaksızdır.

Ten Thousand Smokes Vadisi, ABD'de, Alaska eyaletinin güney kesiminde volkanik bölge. Anchorage'ın 425 km güneybatısında yer alır. Novarupta ve Katmai yanardağlarının patlamasıyla 1912'de oluşmuştur. "On bin duman" anlamındaki adı da bu patlama sonucu tabanında oluşan fümerollerden gelir. Katmai Ulusal Parkı ve Koruma Alanı içinde kalan 145 km²'lik bir alanı kaplar.

Haziran 1912'de Alaska Yarımadasında beş gün süren şiddetli depremler sırasında tarihteki en büyük yanardağ patlamalarından biri gerçekleşti. Altmış saatlik bir süre içinde atmosfere ve taşküreye 29 km³'lük volkanik malzeme yayıldı. Yakındaki Kodiak Adası, 30 cm kalınlığında bir kül katmanıyla kaplandı; ortaya çıkan dumanlar yaklaşık 600 km uzaklıkta asit yağmurlarına yol açtı. Washington, D. C.'de birkaç gün sonra görülebilir hale gelen pus, 1912 yazında bölgede yüzde 10'luk bir sıcaklık düşüşüne neden oldu. Olayın gerçekleştiği bölgeye ancak dört yıl sonra ulaşılabildi. Bu süre içinde su buharı ve gaz fışkırtan binlerce çatlak ortaya çıkmış, 649° C sıcaklığındaki bu gazlar yeryüzünden 46 m yükseklikte rüzgârlara neden olmuştu. Vadinin 80 km²'lik bir bölümünü 212 cm kalınlığında bir kül katmanı kaplıyordu. Katmai'nin doruğu çökmüş ya da parçalanmış, ağzının 112 m aşağısında bir göl ve 4,5 km × 6 km boyutlarında bir krater oluşmuştu. Birkaç kilometre güneybatıda da, sonradan Novarupta olarak adlandırılan yeni bir yanardağ yükselmişti. Vadideki bütün bitki ve hayvanlar ölmüş, dağlardaki ağaçlar alev dalgalarıyla karbonlaşmıştı.

Patlamadan 60 yıl sonra, vadiye adını veren fümerollerin sayısı 12'ye indi. 1960'larda ABD'li astronotlar Ay'a iniş eğitimlerini bu vadide yaptı.

Vadinin oluşmasına yol açan patlamayla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ama bunların bir bölümü tahmin düzeyindedir ve bazı ayrıntılar henüz açıklanamamıştır. Örneğin, büyük kül yığınları içinde bulunan volkanik camın kaynağı açıklanamamaktadır. Patlamanın nasıl gerçekleştiği konusunda yakın zamanda ortaya atılan kuramların akla yakın bir varsayım getirdiği söylenebilir. Kül katmanının kalınlıklarını gösteren haritaları temel alan bu kuramlara göre, ilk ve temel yanardağ etkinliği Novarupta'da başlamıştır. Novarupta, önce akkor halinde asitli lav ya da riyolit püskürtmüş, bu sırada bölgedeki çatlaklardan da lav akmıştır. Özellikle yeraltı sularının buharlaşıp çatlaklardan yükselmesi sonucu büyük miktarda sıcak gaz oluşmuş, soğuyan lavın açığa çıkardığı gazlar da buna eklenmiştir.

Bu ilk patlamalardan sonra Katmai Dağının altındaki erimiş malzeme birikintisinin, Novarupta'nın dibindeki riyolit yığınına ulaşan yeni yeraltı çatlaklarına aktığı anlaşılmaktadır. İki lav akıntısı birleşerek yukarı fışkırmış, bu patlamayla ortaya çıkan kütle hızla soğuyarak katılaşmıştır.

Katmai doruğunun, alttan lav fışkırmaya başlar başlamaz çöktüğü sanılmaktadır. Ama kraterdeki küçük yanardağ konisi, son zamanlarda görülen fümerol etkinliği ve gölün kış aylarında donmaması kraterin içinde de yanardağ etkinliği olduğunu göstermektedir.

Vadideki kül birikimine ilişkin açıklamaların hiçbiri doyurucu değildir. Fümerollerin görece kısa ömürlülüğü, soğuyup oturmuş külden çıkan gazlardan kaynaklanmalarıyla açıklanmaktadır. Öte yandan hâlâ sürmekte olan tek fümerol etkinliği kül katmanının görece ince olduğu bir kesimdedir. Ayrıca bazı kayalar ve ardışık kül katmanları da vadideki olaylarla ilgili görünmemektedir.

Çok cılız biçimde de olsa vadide yeniden bitkiler oluşmaktadır. Bazı fümerollerin çevresinde önce yosunlar ve algler ortaya çıkmış, vadi tabanında da daha gelişkin bitki türleri oluşmaya başlamıştır. Vadiden zaman zaman sığın ve ayılar geçmektedir ama bölge henüz hayvan yaşamı için elverişli değildir.

tenardit, tuz göllerinin ve playaların yakınlarında buharlaşma ürünü olarak çökelen sodyum sülfat (Na_2SO_4) minerallerinin ortak adı. Afrika'nın kuzeyi, Sibirya, Kanada ve ABD'nin batısındaki kurak alanlarda bol miktarlarda tenardite rastlanır. Tenardit kurak topraklar üzerinde çiçeklenmeler ve volkanik fümerol çökellerinde kabuklar halinde bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* sülfat mineralleri (tablo).

Tenasserim, Aşağı Myanmar'ın (eskiden Birmanya) güneydoğu kesiminde bölge (*taing*). Batısında Andaman Denizi, doğuda Tayland ile sınırlanır. Mergui Takımadalarını da içine alan bölgenin önemli bir bölümünü en yüksek noktası 2.075 m'ye ulaşan Tenasserim Sıradağları kapsar. Andaman Denizine dökülen Büyük Tenasserim Irmağı bölge topraklarını ikiye böler. Doğu kıyısında bataklık ormanların yer aldığı bölgenin batısında Karenler, güneyinde bir Day topluluğu olan Şanlar, geri kalan kesiminde de Birmanlar yaşar. Myanmar ile Tayland arasında uzun süre anlaşmazlık konusu olan bölge 18. yüzyıl sonlarındaki savaşların ardından Myanmar'da kaldı. I. İngiltere-Birmanya Savaşı'ndan (1824-26) sonra İngiliz egemenliğine giren ilk bölge oldu. 1941'deki Japon işgali üzerine İngiliz kuvvetleri Birmanya'dan çekildi. Birmanya'nın geri kalanıyla birlikte bölge 1945'te Japon işgalinden, 1948'de de İngiltere'ye bağımlılıktan kurtuldu.

Özellikle bölge merkezi Tavoy yakınındaki ırmak vadilerinde pirinç üretilir. Ayrıca sebze, hindistancevizi, kauçuk ve tikağacı yetiştirilir. Tuz yataklarının da işletildiği bölge topraklarının yüksek kesimlerinde toprak aşınması önemli bir sorundur. Tavoy'da kereste ve bambu işletmeleri vardır. Tavoy ve Mergui yakınlarında kalay, tungsten ve demir madenciliği gelişmiştir. Heinda'daki kalay arıtma tesisi enerji kaynağını Phaungtaw'daki hidroelektrik santralından sağlar. Bölge kıyıdaki karayolu üzerinden Tayland'a bağlanır. Nüfus (1983) 917.247.

tenasuh, İslam düşüncesinde, Galiye(*) ya da Gulat olarak anılan Şii kökenli fırkalarla bazı kelamcı ve mutasavvıflarca benimsenen ruhgöçü(*) inancı.

Tenasuh inancının, ruhların insandan insana, insandan hayvana ya da hayvandan insana geçtiği yolunda değişik biçimleri vardır. Bazı Galiye fırkalarının Tanrı ruhunun bir insan bedenine girdiği ve belli insanlarda sürdüğü inancı da tenasuhun bir başka biçimi sayılabilir. Tenasuh Ma'meriye, Cenahiye, Beyaniye, Hattabiye, Ravendiye ve Keysaniye gibi Şii kökenli fırkaların ortak inançları arasında yer alır. Galiyeye göre bu dünyadan başka dünya (ahiret) yoktur. Kıyamet, ruhun bir bedenden çıkıp diğer bir bedene girmesidir.

Şiiliğin İsmailiye mezhebine göre ruh hayvan bedenine geçmez; imamı tanıyıncaya değin bir insan bedeninden öbürüne geçer, imamı tanıdıktan sonra nurlar âlemine yükselir. Mutezile kelamcılarından Ahmed bin Hait ve izleyicileri de tenasuhu kabul ederler. Bunlara göre günahkâr ruhlar suçlarının ağırlığına göre insan ya da bir hayvan bedeninde yeniden dünyaya gönderilir ve bu, ruhun günahtan arınmasına değin sürer. Ebu Hulman ed-Dimaşki ve Hallac-ı Mansur'a bağlı olduklarını öne süren bazı mutasavvıf gruplar da (örn. Hulmaniye, Hallaciye) tenasuh inancını benimsemiş ve savunmuşlardır.

Bektaşilikte de Galiyeye benzer bir tenasuh inancı görülür. Bektaşilere göre iyi insanların ruhları ölümden sonra tümel ruha (Tanrı) gider ve amacına ulaşmış olur; cennet bu kavuşmayı dile getirir. Kötü insanların ruhları da kötülük derecelerine göre ya taşa, toprağa ya da bir hayvana geçer. Bu ruhlara bu bedenler içinde azap edilir, cehennem de budur. Bektaşiler arasında tenasuh inancının farklı biçimlerine de rastlanır. Örneğin bazılarına göre aynı ruh Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin bedenine bürünür. Bazıları Hz. Ali'nin Bektaş Veli suretinde yeniden dünyaya geldiğine inanır. Bazılarına göre de büyük velilerin ruhları başka veliler olarak yeniden dünyaya gelir.

Fıkıh ve kelam bilginleri tenasuh inancını küfürle eş sayarak reddetmişlerdir. Tenasuh inancını Aristoteles mantığına dayanarak felsefi düzeyde reddeden ilk düşünür ise İbn Sina'dır. Gazali ve Razi gibi sonraki filozof ve kelamcılar da İbn Sina'yı izlemiştir.

tenasüp, divan ve halk edebiyatlarında anlamca birbirleriyle ilgili sözcük ya da kavramları tezat olmaksızın dizelerde toplama sanatı. Sözcükler arasındaki çağrışım zenginliğinden yararlanılarak gerçekleştirilen bir söz ve anlam oyunudur. Örneğin Nedim'in "Bülbüllerin ister seni ey gonca-dehen gel / Gül gittiğini anmayalım gülşene sen gel" beytinde bülbül, gonca-dehen, gül, gülşen anlam açısından birbirleriyle ilişkili sözcüklerdir.

Tenci, tam adı TENCI TENNO, asıl adı NAKANO OE (d. 625/626 - ö. 7 Ocak 672, Otsu, Omi yöresi, Japonya), Japonya'nın 38. İmparatoru (668-672); Japon sarayını Soga ailesinin baskısından kurtarmış ve bir dizi reform yaparak merkezî hükümeti güçlendirmiştir. İmparatorluk ailesinden gelen bir prensti. 645'te Nakatomi Kamatari'nin (*bak.* Fucivara Kamatari) yardımıyla Soga İruka'yı öldürerek, 50 yıldır ülke yönetimini elinde tutan Soga ailesinin saray üzerindeki denetimine son verdi. Ertesi gün Nakano Oe'nin annesi olan İmparatoriçe Kogyoku tahttan çekildi ve eski veliaht Karu, Kotoku adıyla imparator oldu; Nakano Oe de veliaht prens ilan edildi. Bu dönemde Kamatari ile birlikte bir dizi reformu uygulamaya koyan (*bak.* Taika çağı reformları) Nakano, soylulara boyun eğdirerek merkezî yönetimi güçlendirdi.

Nakano 662'de imparator olduysa da ancak 668'de taç giydi. Yönetimi sırasında Çin birlikleri tarafından işgal edilmiş olan Kore'deki Pekçe Krallığı'na yardım için bölgeye asker gönderdi. Ama, Çinliler karşısında başarılı olamadı ve Kore üzerindeki bütün emellerinden vazgeçerek askerlerini geri çekmek zorunda kaldı.

Tenciku-yo (Japoncada "Hint üslubu"), Japonya'da Budacı mimarlığın Kamakura dönemindeki (1192-1333) üç ana üslubundan biri. En özgün ve belirleyici özelliği, saçak altlarındaki kirişleri destekleyen payandalardır.

Tenciku-yo üslubunun Japonya'da Nara Budacılığının yeniden canlanması üzerine

Todai-ci'deki Büyük Güney Kapısı'nın *Tenciku-yo* üslubunda yapılmış payandaları, Kamakura dönemi, 1192-1333; Nara, Japonya
Saburo Ohmachi

kendiliğinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Todai-ci'nin (Todai Tapınağı) yeniden yapılmasında bu üslup uygulanmıştır. Tapınaktaki Büyük Güney Kapısı (Nandai-mon) *Tenciku-yo*'nun en etkileyici örneklerinden biridir. Tapınakta bu üslubun benimsenmesinin, inşaatın sorumluluğunu üstlenen, Arı Toprak Budacılığı'na bağlı Çogen adlı bir keşişin seçimiyle olduğu sanılmaktadır. Çogen 1205'te ölünce, Japon beğenisine zaten yabancı olan bu üslup da yaygınlığını yitirdi. 13. yüzyıl sonlarında Japonya'ya daha uygun bir üslup haline dönüştü. 14. yüzyılda ise, bu üsluptaki yapıların onarımı dışında hiç kullanılmaz oldu.

Tencin, Claudine-Alexandrine Guérin de (d. 27 Nisan 1682, Grenoble - ö. 4 Aralık 1749, Paris, Fransa), evini dönemin tanınmış sanatçılarına açmış, ünlü yazar ve politikacılarla olan yakın ilişkileriyle tanınmış Fransız yazar.

Genç yaşta rahibe oldu. Bilinmeyen bir neden yüzünden rahibelikten ayrılması birçok söylentiye yol açtı. XIV. Louis'nin ölümünden sonra saraya girmeye çalıştı. Bir

Mme de Tencin, C. Pegeron'un bir taş baskısı
Boyer—H. Roger-Viollet

süre başbakanlık yapan Kardinal Dubois ve kral naibi gibi nüfuzlu kişilerin gözdesi oldu. Filozof Jean Le Rond d'Alembert, şövalye Destouches'tan olan oğluydu. Tencin 1726'da haksız yere cinayetle suçlanarak Bastille'e hapsedildi. Sonradan kardinal olan kardeşi Piskopos Pierre'in müdahalesiyle serbest bırakıldı. Bundan sonra evini sanatçılara açarak skandallara pek karışmadan yaşamaya çalıştı. Evini sık sık ziyaret edenler arasında Bernard de Fontenelle, Pierre de Marivaux ve Jean-François Marmontel gibi yazarlar ile yapıtlarını yayımlamasına yardım ettiği filozof Montesquieu de vardı. Tencin'in en tanınmış yapıtı, kendi yaşamından esinlenerek yazdığı *Mémoires du Comte de Comminges* (1735; Kont Comminges'in Anıları) adlı romanıdır.

Tencur, Tibetçe BSTAN-'GYUR ("Öğretilerin Çevirisi"), BSTAN-HGYUR olarak da yazılır, Tibet Budacılığının ikinci büyük kutsal metin derlemesi. Yaklaşık 225 ciltte toplanmış 3.600'den fazla metinden oluşur. Buda'nın sözü sayılan *Kancur*'a(*) (Buda Sözünün Çevirisi) ek oluşturur.

Hintli yazarların yapıtlarının çevirilerinden oluşan derleme iki ana bölüme ayrılır. Metinlerin altıda biri (ama toplam hacmin yaklaşık üçte ikisi) başta *Mahayana sutra*'ları olmak üzere *Tantra* metinlerinden öncesine dayanır. Geri kalan bölümü ise çoğunlukla Vacrayana Budacılığının *Tantra* metinlerine yöneliktir. Derleme kutsal metinler üzerine yorum ve açıklamaların yanı sıra dilbilgisi, mantık, tıp, astroloji alanlarında çeşitli yazılar ve ermişlerin yaşamına ilişkin bilgiler de içerir.

Tenda Geçidi, İtalyanca COLLE DI TENDA, Fransızca COL DE TENDE, Fransa-İtalya sınırında geçit (1.870 m). Limone Piemonte adlı sayfiye merkezinin yakınlarında, Deniz Alpleri'nin üzerinde yer alır. Geçidin altındaki birbirine koşut iki tünelden geçen bir demiryoluyla bir karayolu Nice (Fransa) kentini Torino'ya (İtalya) bağlar. Bazı coğrafyacılar geçidi Alpler'in ana sıralarının batı ucu olarak kabul ederler. Geçit 1947 Paris Antlaşması'na değin tümüyle İtalya sınırları içinde yer alıyordu.

Tendai Budacılığı *bak.* Tiantai Budacılığı

Tendai Şinto *bak.* Sanno İçicitsu Şinto

tendinit, kiriş (tendon) kılıflarının iltihaplanması. Kirişin içinde rahatça kaymasını sağlayan ince zarsı bir dokudan oluşan kılıflar, kirişlerin uzun süre ve normal dışı biçimde kullanılması sonucunda örselenerek, daha ender olarak da başka bir bölgedeki enfeksiyonun ardından kılıflarda bakterilerin yerleşmesiyle iltihaplanır. Çoğunlukla, belirli meslekleri yapanlarda (örn. daktilo kullananlar, sporcular, havalı matkap işçileri) tendinit daha kolay oluşur.

Kiriş kılıfındaki iltihaplanma etkilenen kirişin bulunduğu bölgede şişme, kızarma ve ağrıya yol açar; kirişin hareketi de şiddetli ağrıya neden olur. Kılıfın şişmesi kirişin kayabileceği alanı sınırladığından bu bölgede hareket güçlüğü ve sertleşme görülür.

Tedavide etkilenen kiriş ve kılıf atel, alçı ve bandajlarla tümüyle hareketsizleştirilir; dinlenmeyle iltihap gerileyebilir ve hareket yeniden kolaylaşabilir. Kılıfın içine kortikosteroit şırınga edilmesi iltihabın kaybolmasını hızlandırırsa da, kılıf iyileştikten sonra yeniden iltihaplanabilir. Sık sık yineleyen tendinit kılıfın kalınlaşmasına ve içindeki kirişin hareketinin sınırlanmasına yol açar.

tendon *bak.* kiriş

Tendürek Dağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde genç volkanik dağ. Van Gölünün kuzeydoğusunda, Van-Ağrı il sınırında yer alır. Yüksekliği 3.660 m'dir. Hazar Denizi ile kapalı Van Gölü havzaları arasında su bölümü çizgisini oluşturur. Kuzeyinde Doğubeyazıt Ovası, güneyinde de Çaldıran Ovası yer alır. Nemrut Dağından Ağrı Dağına kadar kabaca güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan yanardağ dizisi içinde yer alan Tendürek Dağının yapısına bazalt, andezit ve tüfler egemendir. İki krateri olan dağın doğudaki kraterinden hâlâ sıcak gazların çıkması, yanardağ etkinliğinin henüz sona ermediğini göstermektedir. Bu dağdan Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) çıkan bir lav akıntısı Çaldıran Ovasının kuzeyinden Bendimahi Çayı vadisini izleyerek Muradiye Ovasına kadar sokulmuştur. Doğubeyazıt'ı Çaldıran ve Muradiye üzerinden Van'a bağlayan karayolu bu taze görünüşlü lav akıntılarının yanından geçer.

Temmuz başlarına kadar kar örtüsü kalkmayan Tendürek Dağı yaylacılıkla uğraşanların yazın sürülerini çıkardığı otlaklarla kaplıdır.

Tenebrionidae, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından yaklaşık 12 bin türü içeren böcek familyası. Geceleri etkinlik gösteren bu familya üyeleri genellikle koyu renkli, kısa ve kalın gövdelidir. Bazı türlerinde parlak lekeler bulunur. Tüm kıtaları yayılmış olmakla birlikte sıcak ve kurak bölgelerde daha çokturlar. Türlerin büyük bölümü çürüyen bitki ya da hayvan dokularıyla beslenir. Bazıları ağaçları oyar. Öbürleri larvalarla beslenir ya da karınca yuvalarında yaşar.

Erişkinler boyut ve biçim bakımından büyük çeşitlilik gösterir. Uzunlukları 2-35 mm arasında değişirken gövdeleri yassı ya da yuvarlak olabilir. Larvaları ise yaklaşık 25 mm uzunluğundadır ve solucana benzer.

Coğrafi dağılımı oldukça geniş olan unböceklerinin (*Tenebrio* cinsi) larvaları, evlerde beslenen kuş ve balıklar için yem olarak kullanılır. Unkurdu ve daha küçük olan kırmabiti (*Tribolium confusum*) kurutulmuş

Bayağı unböceğinin (*Tenebrio molitor*) larvası
John Markham

besinlere üşüşerek zarar verir. *Tribolium* üyelerinin kalıntıları İÖ 2500'lere tarihlenen bir Eski Mısır mezarındaki tahıl kabında bulunmuştur. Kırmabiti laboratuvar ortamında çok hızlı üreyebilmesi nedeniyle topluluk ekolojisi, kalıtım ve davranış araştırmalarında kullanılmaktadır.

Eleodes cinsinin üyeleri iri yapılıdır ve arka kanatlardan yoksundur. Kurak bölgelerde gövdelerinden buharlaşan suyu azaltmak için kın kanatları kaynaşmıştır. Bu böcekler tehlike karşısında gövdelerinin arka bölümünü kaldırır ve kötü kokulu yağlı bir sıvı çıkarırlar.

Tenebrizm *bak.* Caravaggioculuk

Tenedos *bak.* Bozcaada

teneke, kalay kaplanmış ince çelik levha (sac). Kaplama işlemi sıcak daldırma(*) ya da elektrikli kaplama(*) yoluyla gerçekleştirilir. Günümüzde daha yaygın uygulanan elektrikli kaplama işleminden önce sac asitli çözeltilerde paklanır (dekapaj), daha sonra işlemin gerçekleştirileceği elektrolit kazanlarına beslenir. Burada sacın her iki yüzeyine de kalay çökelir. Sac yüksek frekanslı indükleme bobinlerinin arasından geçerken ısınır, böylece kalay erir ve ortaya parlak bir yüzey çıkar. Bu biçimde oluşturulan kalay kaplamanın her iki yandaki kalınlığı yaklaşık 0,00076 mm'dir.

Teneke çeliğin bütün dayanım ve işlenebilirlik özelliklerine sahiptir, ayrıca yenime karşı dayanıklıdır ve kolayca lehimlenebilir. Besinler teneke kutularda uzun süre saklanabilir. Boya, çeşitli petrol türevleri, tütün gibi çeşitli maddelerin taşınması ve korunmasında da tenekeden yararlanılır. Pek çok oyuncak, elektronik aygıt parçası ve pişirme gereci de tenekeden yapılır.

Tenentismo, ülkede toplumsal adaleti sağlamaya yönelik reformlar yapılmasını amaçlayan, çoğu yoksul ailelerden gelme genç ve idealist Brezilyalı subaylar arasında 1920'lerde gelişen hareket. Hareketin adı Portekizcede teğmen anlamına gelen *tenente* sözcüğünden gelir.

Bir grup genç subay Temmuz 1922'de, Copacabana'daki Igrejinha Kalesi'nde ayaklandı. Ayaklanma kısa sürede bastırıldı ve kaleden kaçanların çoğu (Copacabana On Sekizleri) kurşuna dizildi. 1945'te devlet başkanı olmak için başarısız bir girişimde bulunan Eduardo Gomes, sağ kalan birkaç subaydan biriydi.

Temmuz 1924'te São Paulo'da benzer bir ayaklanma daha çıktı. Federal birlikler kente ancak birkaç hafta sonra girebildi. Aynı yılın ekim ayında, eski bir yüzbaşı olan Luís Carlos Prestes önderliğindeki bin kadar ayaklanmacı reform taleplerini duyurmak amacıyla ülkenin iç kesimlerine doğru iki yıl süren bir yürüyüş başlattı. Federal birlikler sonunda ayaklanmacıları yakaladı ve hareketin önderleri yurtdışına kaçtı.

Ténéré, Sahra'da, Nijer'in kuzeydoğusundan Çad'ın batısına kadar uzanan bölge. Yüzölçümü yaklaşık 400.000 km²'dir. Orta Sudan çöküntüsünün kuzeybatı kesimini kapsayan kumlarla kaplı geniş ve düz bir ovadan oluşur. Batıda Ayr Dağları, kuzeybatıda Ahaggar Dağları, kuzeydoğuda Djado Platosu, doğuda Tibesti Dağları, güneyde ise Çad Havzasıyla çevrilidir. Ténéré adı, yörede yaşayan göçebe Tuareglerin konuştuğu Tamaşek dilinde "çöl" ya da "korku veren yer" anlamına gelir. Aşırı sıcak, kuru iklimi ve hemen hemen hiçbir bitkinin yetişmediği topraklarıyla Sahra'nın en sert koşullara sahip bölgelerinden biridir. Güneydoğusunda geniş kum çölleri (*erg*), kuzeybatısında ise çakıllarla kaplı düzlükler uzanır. Bölgenin merkezine yakın olan Bilma Vahasında temmuz ayında en yüksek ve en düşük sıcaklık sırasıyla 42°C ve 24°C'dir. Sıcak ve tozlu doğu ya da kuzeydoğu rüzgârları (harmattan) genellikle yıl boyunca eser. Düzensiz olan yağışlar yılda ortalama 25 mm kadardır. Toprağın derinliklerinde yeraltı suları olduğu bilinmekle birlikte, bölgenin çoğu yerinde yüzlerce kilometre boyunca su kuyusuna rastlanmaz.

Bulunan fosillerden, Ténéré'nin Üst Karbonifer Dönemde (y. 280 milyon yıl önce) bir deniz yatağı olduğu, daha sonra ise tropik ormanlarla kaplandığı anlaşılmaktadır. Çakmaktaşı baltalar, ok uçları ve taştan yapılmış küçük sanat yapıtları bölgede İÖ y. 60000'de insan yaşadığını kanıtlamaktadır. Neolitik Çağdan (İÖ y. 8000-5000) kalma kaya kabartmaları ve kayalar üzerine çizilmiş hayvan resimleri de bulunmuştur. Çölde sık sık yer değiştiren göçebe Tuaregler ve Tidalar, yollarını Güneş ve yıldızlara bakarak, işaretledikleri kumulları izleyerek bulurlar. Ender rastlanan bir antilop türü olan addaks Ténéré'de yaşar.

Tenerife Adası, İspanya'da Kanarya Adaları özerk bölgesindeki (*comunidad autónoma*) Santa Cruz de Tenerife iline bağlı ada. 2.058 km²'lik yüzölçümüyle Kanarya Adalarının en büyüğüdür. Atlas Okyanusunda, Afrika'nın kuzeybatı kıyılarının açığında yer alır. Adanın La Laguna yakınlarındaki tek geniş düzlüğü dışında daha dar olan kuzey kesimi volkanik kökenli bir dağa

Tenerife'de Garachico limanı, Kanarya Adaları
Hans Huber

doğru birdenbire yükselir. Tenerife'nin geri kalan üçte ikilik bölümü, tepesinde Teide Yanardağının yer aldığı geniş tabanlı, kubbe biçiminde bir oluşumdur. Teide Yanardağı (3.718 m) İspanyol topraklarının en yüksek noktasıdır. Adanın yaklaşık üçte ikisini kapsayan yanardağda volkanik etkinlik sürmektedir. Bilinen en şiddetli patlaması (1705) sonucu Garachico kasabasının büyük bölümü lavlarla örtülmüş, limanı ise neredeyse tümüyle dolmuştur.

Nüfus kıyılarda ve bu kıyıların yakınlarındaki alçak yamaçlarda toplanmıştır. Nüfusun yaklaşık yarısı adanın yönetim merkezi olan Santa Cruz de Tenerife(*) ile eski yönetim merkezi La Laguna'da yaşar. La Laguna Üniversitesi 1701'de kurulmuştur. Adanın kuzey kıyısı yakınlarında bulunan başlıca yerleşmeler La Orotava, Icod ve Puerto de la Cruz'dur. İklimin daha kuru olduğu ve yük taşımacılığında develerin kullanıldığı güney kıyısı yakınında çok sayıda küçük köy yer alır. Bu kesimdeki tek kasaba Güimar'dır. Adadaki belli başlı yerleşmeler birbirine karayollarıyla bağlanır.

Ada ekonomisi daha çok tarıma dayanır. Turizm, kıyı kesimindeki sayfiyelerde önem taşır. Los Rodeos'taki uluslararası havalimanında 1977'de iki uçak çarpışmış ve kazada 582 kişi ölmüştür. Bu kazadan sonra Los Rodeos yerine yeni bir havalimanı inşa edilmiştir (1978). Nüfus (1982 tah.) 658.884.

Tenggerliler, Endonezya'ya bağlı Cava Adasının ikinci en küçük yerli etnik topluluğu. 1970'lerin başında sayıları 50 bin dolayında olan Tenggerliler, çoğunlukla Tengger Dağlarındaki büyük bir volkanik kraterin yüksek yamaçlarında yaşarlar. Macapahit İmparatorluğu'nun son döneminden (y. 1500) günümüze varlığını sürdürebilmiş son topluluk oldukları sanılır. Yaşadıkları bölgenin yüksekliği ve iklimi pirinç üretimine olanak vermediğinden daha çok mısır, patates, soğan ve lahana eker, az miktarda da manda beslerler. Geniş çaplı bir siyasal bütünleşme için gerekli ekonomik temelden yoksun oldukları için, seçilmiş bir başkanca yönetilen köyler biçiminde örgütlenmişlerdir. Bu köyler birkaç ailenin bir arada yaşadığı, geniş, saz damlı ve bambu bir çitle çevrili evlerden oluşur. Tenggerliler dış etkilere ve Cava kıyılarında yaygın olan kültürel etkileşime büyük ölçüde kapalı kalmışlardır. İçlerinden bir bölümünün Müslümanlığı kabul etmiş olmasına karşın genelde dinleri Hinduizmden etkiler taşıyan bir animizmdir. *Dukun* olarak anılan rahipleri kutsal kraterde kurbanlar sunar.

Tengirşenk, Yusuf Kemal (d. 1878, Boyabat, Sinop - ö. 15 Nisan 1969, Ankara), hukukçu, siyaset adamı ve diplomat. Kurtuluş Savaşı'nda (1919-23) dış politikanın yürütülmesinde etkin görevler almıştır.

İstanbul'da Fatih Merkez Rüştiyesi'ni ve Kuleli Askeri İdadisi'ni bitirdi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de okurken II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefet hareketinde yer aldığı gerekçesiyle kovuşturmaya uğradı ve öğrenimini bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra Hukuk Mektebi'ni bitirdi (1904). II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Kastamonu mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçildi. 1913'te Fransa'ya giderek, Paris Hukuk Fakültesi'nde siyasal bilgiler ve iktisat doktorası yaptı. I. Dünya Savaşı (1914-18) başlayınca İstanbul'a döndü. Adliye Nezareti teftiş heyeti başkanlığı ve müsteşarlık görevlerinde bulundu. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına gene Kastamonu mebusu olarak katıldı.

İstanbul'un işgali (16 Mart 1920) üzerine Ankara'ya geçti ve Kastamonu milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) girdi. İktisat (1920-21) ve hariciye (1921-22) vekilliklerinde bulundu. SSCB ile Moskova Antlaşması'nı (16 Mart 1921), Fransa ile Ankara Antlaşması'nı (20 Ekim 1921) imzalayan heyetlere başkanlık etti.

1925-41 arasında Ankara'da Adliye Hukuk Mektebi'nde (sonradan Hukuk Fakültesi) iktisat dersleri verdi. 1930-33 arasında İsmet Paşa (İnönü) hükümetlerinde adliye vekili olarak görev aldı. 1923'ten sonra Sinop milletvekili olarak süren TBMM üyeliği 1950'de sona erdi. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden temsilci olarak Kurucu Meclis üyeliğine seçildi (1961). Tengirşenk'in *Türk İnkılabı Dersleri* (1935), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti* (1940) ve *Vatan Hizmetinde* (1967, 1981) adlı kitapları vardır.

Tengiz Gölü, Rusça OZERO TENGIZ. Kazakistan'da, Tselinograd yönetim biriminde (*oblast*) tuz gölü. Kazak Yaylalarının kuzey kesiminde, yarı çöl özellikleri gösteren seyrek nüfuslu bir bölgede yer alır. Kazakistan'ın kuzey kesimindeki göllerin en büyüğüdür. Yüzölçümü 1.590 km², en derin yeri ise 6 m'dir. Nura ile Kulanutpes ırmaklarınca beslenen gölün su düzeyinde büyük farklılıklar görülür. Kıyıları genellikle alçak ve balçıktır; girintili çıkıntılı doğu kıyısında birkaç ada yer alır. Flamingoların en kuzeydeki yaşam alanı olan Tengiz Gölü, mirabilit açısından zengindir.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Tengnoupal, Hindistan'ın doğu kesimindeki Manipur eyaletinde il. Eskiden Central ilinin parçası olan Tengnoupal, Doğu Himalayalar'da İmphal Vadisinin güneyindeki tepelik bir bölgeyi içine alır. Yüzölçümü 3.375 km²'dir. Deniz düzeyinden yüksekliği 760-3.000 m arasında değişir. İS 33'te Pakhangha'nın kurduğu hanedan, 1947'de bölgenin Hindistan Birliği ile birleşmesine değin varlığını sürdürmüştür. İl topraklarının sularını kuzeyden güneye doğru akan Manipur ve Barak ırmakları toplar. İlde çok sayıda göl vardır; bu göllerde yapılan balıkçılık il ekonomisine önemli katkılarda bulunur. Göl kıyılarında lotus ve nilüfer, düzlüklerde de orkide yetişir. İl ekonomisi tarıma dayanır; yetiştirilen başlıca ürünler pirinç, buğday, hardal, patates, baklagiller, mango ve limondur. Başlıca ekonomik etkinlik el tezgâhlarında yapılan dokumacılıktır; Manipuri sarileri, sağlamlıkları ve zarif nakışlarıyla ünlüdür. Demircilik, tarım araçları üretimi, kuyumculuk ve nakış işleri de önemlidir. Çanak çömlek, sabun ve kâğıt da üretilen ilde az miktarda kayatuzu, bakır, kireçtaşı ve demir cevheri çıkarılır. Nüfusun çoğunluğunu Manipuri dili konuşan Moğol kökenli kabileler oluşturur. Bir karayolu il merkezi Chandil'i eyalet merkezi İmphal'a bağlar. Barak Irmağında küçük tekneler çalışır. Nüfus (1981) 56.444.

Tengréla *bak.* Tingréla

tengu, Japon folklorunda, kötü ruhlu doğaüstü varlık. Bazen sağlığında fazla kibirli ve küstah olan birinin vücut bulmuş ruhu olduğuna inanılır. *Tengu*'lar birer kılıç ustasıdır; efsaneye göre Japon tarihinin ünlü savaşçılarından Minamoto Yoşitsune dövüşmeyi onlardan öğrenmiştir. *Tengu*'lar dağlık yörelerde ağaçların üstünde yaşarlar. Önderleri koca burnu, kızgın ve tehditkâr yüz ifadesi, kırmızı giysisi ve elindeki kuş tüyünden yelpazesiyle ayırt edilir. Hizmetinde *koppa tengu* (yaprakçık *tengu*) denen

Tametomo'yu dev bir balığın saldırısından kurtaran *tengu*'lar, Utagava Kuniyoşi'nin bir ağaç baskısı (1797-1861)
Victoria and Albert Museum, Londra

bir grup ulak vardır. Sanatta *koppa tengu*'lar uzun kırmızı burunları ya da gaga benzeri ağızları olan, daha küçük ve kanatlı yaratıklar biçiminde betimlenir.

Teniers, David (YAŞLI) (d. 1582, Anvers - ö. 29 Temmuz 1649, Anvers), günlük yaşamdan sahneleri, manzaraları ve dinsel konuları işlemiş barok dönem Flaman ressamı.

Ressamlığa kardeşi Juliaen'in öğrencisi olarak başladığı sanılır. İtalya'da Elsheimer ve Rubens'ten ders aldığı da söylenir. 1606-07 yıllarında Anvers'teki loncada ustalığa yükseldi. 1630'lardaki bir kayıtta adı tablo satıcısı olarak geçmektedir. Kendisinden daha büyük ün kazanan oğlunun üslubunu taşıyan bir dizi tablonun, daha önceleri onun elinden çıktığı sanılıyordu. Ama gerçekte onun resim çalışmalarıyla ilgili, dinsel konulara ağırlık vermiş olmasının dışında, çok az şey bilinmektedir.

Teniers, David (GENÇ) (v. 15 Aralık 1610, Anvers - ö. 25 Nisan 1690, Brüksel, Flandre), köylü yaşamını konu alan tür resimleriyle ün kazanmış barok dönem Flaman ressamı.

İlk resim derslerini babası David Teniers'ten (Yaşlı) aldı. 1637'de ressam Jan Bruegel'in (Yaşlı) kızı Anna'yla evlendi. Hemen her türden resim yapmakla birlikte daha çok köylü yaşamını konu alıyordu. Bu resimler daha sonra 18. yüzyılda duvar halılarında kullanıldı.

Teniers'in "Müzik Yapan Köylüler" (Eski Pinakotek, Münih) gibi ilk yapıtları Andriaen Brouwer'in etkisini taşır. Daha gösterişli resimlerinden çoğu 1640-50 arasının tarihini taşır. Geniş bir manzara içinde betimlediği kalabalık sahnelerde ve "Köy Eğlencesi"nde (1646, Ermitaj Müzesi, Petersburg) görüldüğü gibi sıcak, insancıl, çoğu kez de mizahi bir özellik kattığı figürlerinde çok başarılıdır. Manzaralarında atmosferik bir etki, ölüdoğalarında da kusursuz bir ayrıntı işçiliği göze çarpar.

Teniers'in 1651'de Brüksel'e giderek saray ressamı olması ve Felemenk kral naibi Arşidük Leopold Willem'in sanat koleksiyonlarının sorumluluğunu üstlenmesi, sanat yaşamında ikinci bir dönemin başlangıcı sayılır. Bu dönemde "Arşidük Willem Brüksel'deki Resim Galerisinde" (1647, Prado Müzesi, Madrid) gibi bazı resimler gerçekleştirdi. Ayrıca dükün koleksiyonundaki yabancı sanatçıların (özellikle İtalyan ressamların) tablolarının küçük boy kopyalarını yaptı. Bunlardan 244 tanesi 1660'ta *Theatrum Pictorium* adı altında bir oymabaskı albümünde toplandı. Önemli bir 17. yüzyıl koleksiyonunun resimli katologu niteliğindeki bu kitap bugün bile sanat tarihçileri için değerli bir kaynak oluşturur. Teniers, 1956'da naip olarak arşidükün yerine geçen Juan de Austria'nın saray ressamlığını da yapmış, Brüksel Güzel Sanatlar Akademisi'nin (1663) ve ardından Anvers Akademisi'nin (1665) kuruluşunda büyük rol oynamıştır. Oğlu David de (1638-85) ressam olmuş, daha çok babasının resimlerini taklit etmiştir.

tenis, dikdörtgen bir kortta, iki (tekler) ya da dört (çiftler) kişiyle oynanan ve raketle topu ortadaki filenin üzerinden aşırmaya

"Anvers Yakınında Bir Halk Şenliği", David Teniers'in (Genç) bir yağlıboya çalışması, 1643; Ulusal Galeri, Londra
National Gallery, Londra; fotoğraf, A. C. Cooper

dayanan spor. Oyunda amaç topu rakibin erişemeyeceği ya da kurallara uygun biçimde geri gönderemeyeceği biçimde rakip alana düşürmektedir.

Geçmişi 12. ve 13. yüzyıla değin inen tenis sporunun kökeni, Fransızların *jeu de paume* (avuç içi oyunu) dedikleri eltopudur. Ama bugünkü açık alan tenisinin türediği *Sphairistikè* adlı oyun, Kuzey Galler'de 1873'te geliştirildi. Oyun kısa sürede Büyük Britanya'ya, ardından İngiliz sömürgelerine yayıldı. Wimbledon'daki İngiltere Kroket Kulübü, adına "Çim Tenisi" terimini ekleyerek 1877'de ilk dünya tenis şampiyonasını düzenledi. Bu arada Bermuda'da oyunu izleyen Mary Outerbridge aracılığıyla tenis

ABD'de düzenlenen bir açık tenis turnuvası, 1983
ABC Ajansı

ABD'de de yaygınlaştı. ABD'de profesyonel tenis 1927'de, ABD Profesyonel Çim Tenisi Birliği'nin (PLTA) kurulmasıyla başladı. Tenisin yönetici organı Uluslararası Tenis Federasyonu (ITF) 1968'de amatör oyuncuların profesyonellerle aynı turnuvada karşılaşmalarına izin veren açık tenis uygulamasını onayladı. Günümüzde önemli turnuvaların çoğu hem amatör, hem profesyonel oyunculara açıksa da, bu turnuvalarda profesyonellerin egemenliği belirgindir.

Önemli uluslararası turnuvalar erkeklerde Davis Kupası (1900), bayanlarda İngiltere ve ABD arasında düzenlenen Wightman Kupası'dır (1923). Teniste gransilem olarak anılan en önemli dört turnuva ise İngiltere (Wimbledon), ABD, Fransa ve Avustralya açık tenis turnuvalarıdır.

Oyun servis atışıyla başlar. Servis, oyun alanını sınırlayan çizginin dışından atılır. Topun ağı aşarak rakibin alanındaki çapraz bölgeye düşmesi gerekir. Oyuncuların servis atma sırası her oyunda değişir. Puanlar 15, 30, 40 ve "oyun" olarak belirtilir. Puanlar 40-40 olursa, oyun bir tarafın üst üste iki kez puan almasına değin sürer. İki oyun fark sağlayarak altı oyunu kazanan taraf seti alır. Rakipler 5'er oyun almışlarsa, bir tarafın seti alması için üst üste iki oyun daha alması gerekir. Erkeklerde üç setten ikisini ya da beş setten üçünü, bayanlarda üç setten ikisini alan maçı kazanır. Bazı turnuvalarda maçların uzamasını, böylece maçın televizyonda yayınının fazla zaman almasını önlemek amacıyla özel bir kural uygulanır. Buna göre, önemli turnuvaların çoğunda, 6-6'lık eşitlik durumunda 12 sayılık bir oyun oynanır ve 2 sayı farkla 7 sayıya ilk ulaşan seti alır. *Bak.* Spor ve oyunlar: sonuçlar (tenis).

Türkiye'de tenis. Türkiye Tenis Federasyonu'nun 1924'te kuruluşundan sonra düzenlenen ilk şampiyonada teklerde Suat Subay, çiftlerde Suat Subay-Sedat Erkoğlu birinci oldu (1926). Türkiye ilk kez 1931'de uluslararası bir şampiyonaya katıldı; Atina'da düzenlenen Balkan Şampiyonası'nda çiftlerde Sedat Erkoğlu-Vahram Şirinyan birinci oldu. Türkiye şampiyonluğunu 1951-65 arasında aralıksız 14 yıl elinde tutan Nazmi Bari çeşitli uluslararası turnuvalarda da başarılı sonuçlar elde etti.

Davis Kupası'na ilk olarak 1959'da katılan Türk takımı bir kez (1973) ikinci tura geçti.

Tenis Kortu Yemini, Fransızca SERMENT DU JEU DE PAUME. Fransız Devrimi'nin başlarında, *États Généraux*'nun toplanması sırasında *Tiers État* temsilcilerinin giriştiği meydan okuma eylemi (20 Haziran 1789). Herhangi bir reform girişiminde, iki ayrıcalıklı sınıfı oluşturan ruhban ile soylıların engellenmesiyle karşılaşacaklarını anlayan *Tiers État* temsilcileri, 17 Haziran'da bir Ulusal Meclis oluşturma yoluna girdiler. 20 Haziran'da Versailles'daki olağan toplantı salonuna giremeyince, kralın meclisi dağıtmak istediğini düşünerek yakındaki bir tenis kortuna geçtiler. Orada Fransa için yazılı bir anayasa hazırlanıncaya değin birbirlerinden asla ayrılmayacaklarına ilişkin bir ant içtiler. *Tiers État*'nın bu dayanışması karşısında yumuşayan Kral XVI. Louis, 27 Haziran'da ruhban ve soylulardan Kurucu Meclis'i oluşturmak üzere *Tiers État*'ya katılmalarını istedi.

Tenkalai, Şrivaishnavaların 14. yüzyılda ikiye ayrılmasıyla ortaya çıkan iki Hindu alt mezhebinden biri. Öbürü Vadakalai'dir. Her ikisinin de hem Sanskrit, hem Tamil dilinde kutsal metinleri bulunmakla birlikte, Tenkalai'de Tamil diline ve mistik Alvarların ilahilerinden oluşan *Nalayira Prabandham*'a (Dört Bin İlahi Kitabı) daha büyük önem verilir.

İki alt mezhep arasındaki temel öğreti farkı, Tanrı'nın kayrasına ilişkin görüşlerinden kaynaklanır. Tenkalai'ye göre kesin kurtuluş süreci Tanrı'yla başlar ve inananın kendini Tanrı'ya teslim etmekten başka bir çaba göstermesine gerek yoktur. İnsanın durumu, annesinin ağzında taşınan bir kedi yavrusunun çaresizliğine ve mutlak bağımlılığına benzetilir. Dolayısıyla da Tenkalai öğretisi, *marcara-nyaya* (yavru kedi benzetmesi) adıyla bilinir. İki mezhebin, Tanrı Vişnu'nun karısı Lakshmi (Şri) konusundaki görüşleri de farklıdır. Tenkalai'ye göre Lakshmi, tanrısal özelliklerine karşın sonludur ve inananlar ile Vişnu arasında ancak bir aracı işlevi görebilir.

Tenkalai mezhebinin kurucusu olarak Pillai Lokaçarya, en önemli önderi olarak da Manavala ya da Varavara Muni (1370-1443) kabul edilir. Şrivaishnava'nın güney okulu olarak sözü edilen mezhebin merkezi Tirunelveli (Tamil Nadu eyaleti) yakınlarındaki Nanganur'dur. *Karş.* Vadakalai.

Tennant, Frederick Robert (d. 1 Eylül 1866, Burslem, Staffordshire - ö. 9 Eylül 1957, Cambridge, Cambridgeshire, İngiltere), İngiliz ilahiyatçı. İlahiyat alanında deneyci bir yaklaşımı uygulayarak din ile bilimi bağdaştırmaya çalışmıştır.

Caius College'da (Cambridge) fen öğrenimi gördü. Newcastle-under-Lyme Lisesi'ndeki öğretmenliği sırasında (1891-94) papaz oldu. 1913'te Trinity College'da (Cambridge) ilahiyat dersleri vermeye başladı.

İlk yapıtlarında günah, cennetten kovulma ve mucize kavramlarını işledi. En önemli yapıtı olan *Philosophical Theology*'de (1928-30, 2 cilt; Felsefi İlahiyat) mistisizmin dinsel deneyim aracılığıyla Tanrı'nın kavranabileceği yolundaki yaklaşımını eleştirdi; bu yaklaşımın epistemoloji, psikoloji ve doğa bilimlerinin "ben" ve dünya konularında sağladığı bilgiler temelinde geliştirilecek yeni bir ilahiyat anlayışı açısından ele alınmasını savundu. Ama bilim ile ilahiyatı bağdaştırmaya yönelik yaklaşımı gerek deneysel felsefe, gerek ilahiyat alanlarındaki gelişmelerin ışığında etkili olmadı.

Tennant, Kylie, asıl adı KYLIE TENNANT RODD (d. 12 Mart 1912, Manly, Yeni Güney Galler - ö. 28 Şubat 1988, Sidney, Avustralya), Avustralya kentlerinin çöküntü mahallelerindeki yaşamı bütün çıplaklığıyla yansıttığı yapıtlarıyla tanınmış roman ve oyun yazarı.

Sidney Üniversitesi'nde öğrenim gördü, ama bitirmeden ayrıldı. Avustralya Yayın Komisyonu'nda tanıtma görevlisi olarak çalıştı. 1932'de evlendikten sonra yazmaya ağırlık verdi.

Tennant, yazmaya başlamadan önce anlatacağı insanları ve çevreyi çok iyi incelerdi. Yeni Güney Galler'de bir kasabada geçen *Tiburon* (1935) adlı ilk yapıtında, Büyük Bunalım sırasında işsizlerin yaşamını büyük bir titizlik ve duyarlılıkla anlattı. Sidney'in çöküntü mahallelerinde geçen *Foveaux* (1939), *Ride on Stranger* (1953; Devam Et Yabancı) ve *Tell Morning This* (1967; Sabaha Bunu Söyle) adlı romanlarını yazmak için yoksul mahallelerinde yaşadı ve sosyal hizmet görevliliğinden barmenliğe kadar birçok işte çalıştı. Göçmen işçilerin yaşamını anlattığı *The Battlers* (1941; Dövüşenler) adlı romanına başlamadan önce aylarca işsizlerle birlikte oradan oraya gezdi. Savaş sırasındaki tekne yapımcılarını anlattığı *Lost Haven* (1946; Yitirilen Liman) adlı romanını yazarken de bir balıkçı köyünde yaşadı ve tekne yapımında çalıştı. Edebiyat dışı ilk yapıtı, *Australia: Her Story: Notes on a Nation*'dı (1953; Avustralya'nın Öyküsü: Bir Ulus Üzerine Notlar). Avustralya'nın ilk başbakanlarından Alfred Deakin'i anlattığı, en tanınmış oyunu *Tether a Dragon*'ı da (1952) bu yapıt için araştırma yaparken tasarlamıştı. Bir süre Avustralya Yerlileri ve Yeni Gine'de Papualar arasında yaşadıktan sonra, öykülerden oluşan *All the Proud Tribesmen* (1959; Bütün Onurlu Kabile Üyeleri) adlı ilk çocuk kitabını yayımladı. Bu kitabı, kendilerini öykülerdeki beyaz kahramanlarla özdeşleştiremedikleri için okumakta güçlük çeken Yerli çocukları düşünerek yazmıştı. 1959'dan 1969'a değin gazetecilik, edebiyat danışmanlığı ve yayın yönetmenliği yaptı. Sonraki yıllarda daha çok tarihsel inceleme, yaşamöyküsü, çocuk oyunu, öykü, şiir, gezi yazısı ve eleştirel deneme türlerinde yazdı.

Tennant *Tiburon* ile 1935'te S. H. Prior Anısal Ödülü'nü, *The Battlers* ile 1941'de Avustralya Edebiyat Derneği Altın Madalyası'nı, *Tether a Dragon*'la 1952'de Avustralya Uluslar Topluluğu 50. Yıl Oyun Ödülü'nü, *All the Proud Tribesmen*'le de 1960'ta Çocuk Kitabı Ödülü'nü almıştır.

Tenneco Inc., eskiden (1947-66) TENNESSEE GAS AND TRANSMISSION COMPANY, başta ağır donanım üretimi ve doğal gaz boru hatlarının döşenmesi olmak üzere çeşitli sanayi kollarında etkinlik gösteren ABD şirketi. Eskiden büyük bir petrol üreticisi de

olan şirketin merkezi Texas eyaletindeki Houston'dadır.

1943'te, Texas'tan Batı Virginia'ya doğal gaz boru hattı döşemek üzere, Chicago Corporation'ın Tennessee şubesi olarak kuruldu. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra satışa çıkarıldı ve 1947'de Tennessee Gas and Transmission Company adıyla anonim şirket oldu. Kurucusu Gardiner Symonds' un uzun süreli başkanlığı sırasında ülkenin güneyinde benzin, kuzeyinde ise yağyakıt dağıtımına da başlayan şirket, 1966'da bugünkü adını aldı.

Federal hükümetin petrol ve benzin fiyatlarına müdahalesi Symonds'u yeni iş alanlarına yönelttiyse de, Tenneco Inc. geniş doğal gaz boru hattı şebekesini elinde tuttu. Şirketin günümüzde inşaat sektörü ve gemi yapımıyla tarım makineleri, otomobil donanımı, ambalaj kartonları, konteyner ve kimyasal madde üretimi alanlarında yatırımları vardır. Gemi yapımı alanındaki etkinliklerinin üçte ikisini ABD Deniz Kuvvetleri için nükleer enerjiyle çalışan gemilerin inşası ve onarımı oluşturur. Tenneco Inc. 1988'de petrol ve doğal gaz yatırımlarının önemli bölümünü satarak etkinliklerini sanayi alanında yoğunlaştırmıştır.

Tennessee, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin ortadoğu kesiminde yer alır. Kuzeyde Kentucky ve Virginia, doğuda Kuzey Carolina, güneyde de Georgia, Alabama ve Mississippi eyaletleriyle çevrilidir. Batıda Arkansas ve Missouri ile olan sınırını Mississippi Irmağı çizer. Yönetim merkezi Nashville-Davidson kenti, yüzölçümü 109.152 km²'dir.

16. ve 17. yüzyıllarda İspanyol, Fransız ve İngiliz kâşif ve tüccarların uğradığı bölge 1663'te İngiliz kralı II. Charles'ın verdiği bir beratla Carolina'yla birlikte koloni statüsü kazandı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan (1775-83) sonra Büyük Britanya, bölgenin Birleşik Devletler'in bir parçası olduğunu kabul etti. Yörede yaşayanlar 1784'te Kuzey Carolina'dan ayrılarak geçici serbest Franklin eyaletini kurdular. Kuzey Carolina, 1790'da bu topraklar üzerindeki talebinden vazgeçince yörede Eski Güneybatı Toprakları oluşturuldu. Tennessee, 1796'da 16. eyalet olarak Birlik'e katıldı. 1861'de Birlik'ten ayrılma kararı aldı. Amerikan İç Savaşı'nın (1861-65) önemli çarpışmalarının çoğu eyalet topraklarında yapıldı. Tennessee İç Savaş'tan sonra Birlik'e yeniden kabul edilen ilk eyalet oldu (1866).

Eyalet toprakları coğrafi bakımdan beş bölgeye ayrılabilir: Kuzey Carolina sınırı boyunca uzanan Büyük Smoky Dağları, genellikle düzlük olan Cumberland Platosu, Orta Tennessee'deki Alçak İç Plato, Doğu Körfezi Kıyı Platosu ve Mississippi Taşkın Ovası. Tennessee Irmağı vadisi eyalet topraklarının büyük bölümüne yayılır. Eyaletin batı kesiminin sularını Mississippi Irmağı ile bu ırmağın kolları toplar.

Ilıman bir iklimin hüküm sürdüğü eyalette kışlar serin, yazlar ise ılık geçer. Ortalama yıllık yağış miktarı 1.270 mm'dir. Eyaletin yaklaşık yarısı ormanlıktır ve bölgede ticari açıdan önem taşıyan ağaç türleri bulunur.

Tarıma elverişli toprakların yetersizliği, 1940'larda imalat sanayisi yatırımlarına ağırlık verilmesine yol açtı. 1933'te kurulan Tennessee Vadisi İdaresi'nden (TVA) görece ucuz elektrik enerjisinin sağlanması, bu ekonomik dönüşüme yardımcı oldu. Günümüzde eyaletteki başlıca sanayi dalları arasında kimyasal madde, gıda maddesi, elektrikli makine ve dokuma üretimi sayılabilir. Tennessee, ABD'nin en çok çinko üretilen eyaletidir.

Zengin bir halk kültürüne sahip olan eyalette turizm de gelişmiştir. *Country and western* müziğinin merkezi olarak tanınan Nashville-Davidson'da Atina'daki Parthenon'un bir kopyası ve Yunan Canlandırmacılığı üslubundaki Eyalet Meclis Binası bulunur. Kentin hemen dışındaki Opryland eğlence parkında "Grand Ole Opry" adlı, dünyaca ünlü *country* müziği gösterileri düzenlenir. Opryland'in yanı sıra başta Elvis Presley'ninki olmak üzere ünlü müzikçilerin evleri çok sayıda turist çeker. İç Savaş'ın savaş alanlarının yanı sıra Andrew Jackson'ın evi Hermitage da en çok ziyaret edilen yerler arasındadır. Büyük Smoky Dağları Ulusal Parkı'nda pek çok dağ evi bulunur. Eyaletin dört büyük kenti olan Nashville-Davidson, Memphis, Chattanooga ve Knoxville'de senfoni orkestraları ve sanat galerileri bulunur, çeşitli gazeteler yayımlanır. Tennessee'de 75'ten fazla yükseköğretim kurumu vardır. Nüfus (1992 tah.) 5.024.000.

Tennessee Irmağı, ABD'nin güneydoğu kesiminde ırmak. Üzerinde dünyanın en büyük sulama ve hidroelektrik sistemlerinden biri kurulmuştur. Holston ve French Broad ırmaklarının Tennessee eyaletinde, Knoxville kentinin hemen doğusunda birleşmesiyle oluşur. Güney-güneybatı doğrultusunda akarak Chattanooga'ya ulaştıktan sonra batıya döner ve Cumberland Platosunu aşarak Alabama eyaletinin kuzeydoğusuna ulaşır. Alabama'nın kuzey kesimini geçtikten sonra Alabama-Mississippi sınırında kuzeye döner. Kuzeye doğru akarak Tennessee topraklarını geçtikten sonra Kentucky eyaletine girer ve Paducah'ta Ohio Irmağı ile birleşir. Toplam uzunluğu 1.049 km'dir. Yaklaşık 105.960 km²'lik bir alanın sularını toplar.

Tennessee, Fransa ve İngiltere'nin Apalaş Dağlarının batısında kalan bölgeyi ele geçirme mücadeleleri sırasında keşfedildi. Bu dönemde ırmağın her iki yakasında karakollar ve küçük kaleler kuruldu. Başlangıçta ırmak üzerinde yalnızca altı düz teknelerle ulaşım yapılabiliyordu. Yukarı çığırının sığ ve ivintili olması, orta çığırında da girdapların ve ivinti yerlerinin bulunması nedeniyle yalnızca aşağı çığırı ulaşıma elverişliydi. 1933'te Tennessee Vadisi İdaresi'nin(*) kurulmasıyla, Tennessee Irmağı önemli bir suyolu duruma geldi. Günümüzde ırmağın üzerinde ulaşım, elektrik enerjisi üretimi ve taşkın denetimi amacıyla inşa edilmiş bir dizi baraj, gölet ve kanal-havuz vardır. Tennessee üzerindeki barajların başlıcaları Kentucky (1944), Tennessee'deki Pickwick Landing (1938), Hales Bar (1913), Chickamauga (1940), Watts Bar (1942) ve Fort Loudoun (1943) ile Alabama'daki Wilson (1925), Wheeler (1936) ve Guntersville'dir (1939). Irmağın kıyısındaki başlıca kentler Tennessee'deki Chattonooga ve Knoxville ile Alabama'daki Florence'tir.

Tennessee Vadisi İdaresi, İngilizce TENNESSEE VALLEY AUTHORITY (TVA), ABD yönetiminde, Tennessee Irmağı ve kollarında taşkınları denetim altına almak, gemiciliği geliştirmek, çiftçilerin yaşam düzeyini yükseltmek ve elektrik enerjisi sağlayacak barajlar kurmak amacıyla 1933'te oluşturulan kurum.

Tennessee Irmağında daha önceleri şiddetli dönemsel taşkınlar oluyor, ırmağın orta çığırında gemi ulaşımı Alabama'daki Muscle Sığlığında kesintiye uğruyordu. ABD Kongresi 1933'te kabul ettiği bir yasa tasarısıyla TVA'yı oluşturarak, bölgedeki çeşitli devlet kuruluşlarını tek bir çatı altında topladı. Ardından barajlarla hidroelektrik enerji santrallarının yapımını ve taşkın denetim projelerini kapsayan geniş çaplı bir program uygulamaya kondu. Yasanın tanıdığı birçok özel yetkinin bölgeye karşı sosyal sorumluluk anlayışıyla kaynaştırılması, ulusal kaynak planlamasının başarılı bir ilk örneği olarak TVA'ya büyük önem kazandırdı. TVA'nın yetki alanı Tennessee Irmağının su toplama havzasıyla sınırlıdır. Bazı bölümleri bu sınırlar içinde kalan eyaletler Alabama, Georgia, Kentucky, Mississippi, Kuzey Carolina, Tennessee ve Virginia'dır. Bir kamu kuruluşu olan TVA, Senato'nun tavsiyesi ve onayı üzerine başkanın atadığı üç direktörden oluşan bir kurulca yönetilir. Sistemdeki bütün barajlar tek bir birimin yönetimi altındadır. Bu birimin çalışmalarında ağırlık noktasını taşkın denetimi oluşturur. Barajlar zincirinin tamamlanmasından bu yana Tennessee Irmağında büyük bir taşkın tahribatının görülmemesi, son derece başarılı sonuçlar alındığını gösterir. TVA dokuz ana barajın her birinde gemiler için kanal havuzları inşa etmiş, ayrıca ırmak yatağını derinleştirme ya da düzeltme yoluyla ulaşımı kolaylaştırmış ve ırmak boyunca liman tesislerinin kurulmasını sağlamıştır. Bu konuda alınan büyük mesafenin en çarpıcı göstergesi, 1933'te ancak 33 milyon ton-mil olan ırmaktaki trafik hacminin 20. yüzyılın son çeyreğinde birkaç milyar ton-mil düzeyine ulaşmış olmasıdır. Öte yandan yeni barajların sağladığı ucuz elektrik, geçmişte geri bir yapı gösteren bölge ekonomisini canlandırmış ve sanayinin gelişmesini hızlandırmıştır. Barajların gerisinde biriken suların yarattığı "Güneyin Büyük Gölleri", TVA'nın desteğiyle bir tekneyle gezinti, balıkçılık ve tatil alanına dönüşmüş durumdadır. Göletlerde etkili bir sivrisinekle mücadele programı uygulayarak daha önceleri ırmak boyunca yaygın olan sıtmayı ortadan kaldıran TVA, bölgedeki orman ve arazi koruma çalışmalarına da büyük katkıda bulunmuştur.

TVA'nın en tartışmalı etkinliği, özel enerji şirketlerinin de karşı çıktıkları elektrik enerjisi üretimi ve satışıdır. Toptan enerji dağıtımı için anlaşmalar yapılan belediye ve kooperatiflerle ortaklıklar kurularak bölgedeki özel elektrik şirketlerine ait tesislerinin satın alınması TVA'yı entegre bir enerji hizmeti ağına sahip tek üretici durumuna getirmiştir. TVA enerji sisteminin 50'den fazla barajın yanı sıra kömürle çalışan termik santralları ve işler durumda nükleer santralları kapsayan dev bir üretim kapasitesi vardır. Üretilen elektrik enerjisinin yarısı federal kuruluşlara, yarısı da büyük sanayi kuruluşlarıyla yerel belediye ve kooperatif dağıtım sistemlerine satılmaktadır. Tennessee Vadisi ülkede elektrik fiyatının en ucuz olduğu yerler arasındadır. Düşük fiyatların TVA'nın vergiden bağışık olmasından ve kâr amacı gütmemesinden kaynaklandığı yolundaki iddialar üzerine TVA'nın vadideki bütün federal elektrik enerjisi yatırımlarını karşılamak için ulusal hazinedeki bir fona ödeme yapması kararlaştırılmıştır. Bir başka gelişme, TVA'nın nükleer enerji santralları programının 1980'lerde ciddi kesintilere uğramasıdır. Bunun nedeni tamamlanmış ya da yapım halindeki birçok santralda ortaya çıkan kalite kontrol sorunları ve güvenliğe ilişkin aksaklıklardır.

Tenniel, Sir John (d. 28 Şubat 1820, Londra - ö. 25 Şubat 1914, Londra, İngiltere), İngiliz ressam ve karikatürcü. *Punch*(*) dergisindeki karikatürleriyle ve Lewis Carroll'ın *Alice's Adventures in Wonderland* (1865; *Alis Harikalar Diyarında*, 1956,

1985) ve *Through the Looking-Glass* (1871; *Aynalar Dünyası*, 1961) kitaplarına çizdiği resimlerle tanınmıştır.

Kraliyet Akademisi Okulları'nda eğitim gördü. 1836'da İngiliz Sanatçılar Derneği'nin sergisine ilk resmini yolladı. 1845'te yeni Westminster Sarayı'nın (Parlamento Binası) duvar süslemeleri için düzenlenen desen yarışmasına 4,8 m'lik bir karikatürle katıldı; 100 sterlin kazandığı gibi Lordlar Kamarası'ndaki Şairler Salonu'na bir fresk yapma siparişi aldı.

1850'de (Richard Doyle'un yerine) *Punch* dergisine karikatür çizmeye davet edildi. Meslek yaşamını 1901'e değin bu dergide sürdürdü. Derginin öbür karikatürcüsü John Leech'le birlikte en tanınmış tipi John Bull'u(*) yarattı. Bir süre sonra *Punch*'ın haftalık siyasal karikatürlerini çizmeye başladı. Nitelikli yapıtlarıyla siyasal karikatüre yeni bir saygınlık kazandırdı. Bismarck'ın istifaya zorlanması üzerine çizdiği "Kılavuzu Terk Etmek" (1890) adlı karikatürü en ünlü yapıtıdır. Tenniel'e 1893'te "sir" unvanı verilmiştir.

tenno (Japoncada "göksel imparator"), Japon imparatorlarına ölümlerinden sonra hükümdarlık dönemi adlarıyla birlikte verilen unvan. İlk kez Nara döneminin (710-784) başlangıcında kullanılan ve Çincedeki *tianhuang*'a (göksel imparator) denk düşen *tenno*, "imparatorluk kapısı" anlamına gelen eski *mikado* unvanının yerini almıştır.

Japon efsaneleri imparatorluk soyunu İÖ 660'ta başa geçtiği varsayılan Güneş Tanrısı Amaterasu'nun torunu Cimmu'ya dayandırır. İS 3. yüzyıl dolaylarında rakip klanlara boyun eğdiren imparatorluk ailesi, egemenliğini önce ülkenin orta ve batı kesimleri üzerinde kabul ettirdi. Saray entrikaları sonunda işlenen cinayetlere ve birçok imparatorun görevden alınmasına karşın, imparatorluk makamı 2 bin yıl süreyle ayakta kaldı. Ama 12. yüzyıldan 19. yüzyıla değin askeri güce dayanan çeşitli klanlar şogunluk sistemi aracılığıyla fiilen imparatorluk yönetimini ellerinde tuttular. 1868'deki Meiji Restorasyonu'yla imparatorluk otoritesi yeniden sağlanırken, imparatorun ulusal birliğin simgesi olduğu merkezi bir devlet yapısı kuruldu. Uygulamada imparatora sınırlı yönetim sorumlulukları verilmekle birlikte, ona sadakat göstermek kutsal bir görev ve yurtseverlik borcu sayıldı.

Şinto dininin ve kutsal soyun yüksek rahibi olan Japon imparatorları geçmişte kutsal bir dokunulmazlık taşırdı. Japonya'nın II. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi, imparatorluk kültüne ve kutsal kökene ilişkin eski mitlere önemli bir darbe indirdi. Savaş sonrasında hazırlanan anayasada imparatorluk, devletin birliğini temsil eden siyasal güçten yoksun bir makama dönüştü.

tennure, Mevlevilerin sema ayininde ve iç hizmette giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, beli kırmalı, geniş etekli entari. Elifi nemed ve destegül adı verilen iki parçadan oluşurdu. Günlük giyilen tennureler semada giyilenlerden farklıydı. Daha uzun olan sema tennurelerinin etek uçları, şemsiye biçiminde açılması için kalın bir kumaşla kaplanırdı. Günlük tennureler değişik renklerde, sema tennureleri ise beyaz olurdu.

Tennyson (Aldworth ve Freshwater), Alfred Tennyson, 1. Baron, lakabı ALFRED, LORD TENNYSON (d. 6 Ağustos 1809, Somersby, Lincolnshire - ö. 6 Ekim 1892, Aldworth, Surrey, İngiltere), Victoria dönemi İngiliz şiirinin en önemli temsilcilerinden 1884'te "lord" unvanı almıştır.

Gençliği ve ilk yapıtları. Lincolnshire'lı köklü bir ailenin 12 çocuğundan biriydi. Babası papazdı. 1815'te Louth Okulu'na gönderildi, ama mutsuz geçen bir öğrenciliğin ardından 1820'de okuldan ayrıldı. Bu arada babasından kapsamlı bir edebiyat eğitimi aldı. Çocuk yaşta Pope, Scott ve Milton'ın üslubunu taklit etmeye başladı. Elizabeth dönemi dramatik şiirini şaşırtıcı bir ustalıkla kavradığını gösteren, ilk kez 1930'da yayımlanan *The Devil and the Lady* (Şeytan ve Kadın) adlı yapıtını bu dönemde yazdı. Ayrıca şair Byron ve doğup büyüdüğü Lincolnshire'ın doğal güzellikleri de şiiri üzerinde derin bir etki bıraktı. Kardeşleri Frederick ve Charles'la birlikte yayımladığı *Poems by Two Brothers* (1826; İki Kardeşin Şiirleri) adlı kitabın yarısından çoğu, Tennyson'ın genellikle dönemin gözde şiir biçimlerinde yazdığı yapıtlardan oluşuyordu.

Tennyson, Samuel Laurence'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1840; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Tennyson 1827'de Cambridge'deki Trinity College'a girdi. Burada, bütün yaşamı boyunca en yakın arkadaşı kalan, tarihçi Herry Hallam'ın oğlu Arthur Hallam'la tanıştı. Birlikte ciddi entelektüel konularla ilgili seçkin öğrencileri bir araya getiren Havariler Kulübü'ne girdiler. Bu arada Tennyson şair olarak ününü artırmaya başlamıştı. 1829'da *Timbuctoo* adlı şiiriyle "Chancellor" altın madalyasını aldı. 1830'da *Poems, Chiefly Lyrical*'ı (Çoğu Lirik Olan Şiirler) yayımladı. Aynı yıl Hallam ve Havariler Kulübü'nün öbür üyeleriyle birlikte VII. Fernando'ya karşı girişilen başarısız ayaklanmayı desteklemek üzere İspanya'ya gitti. Oradan birçok anıyla döndü; özellikle de Pireneler'in doğal güzelliklerinden çok etkilenmişti.

1831'de babası ölünce Cambridge'den mezun olamadan ayrıldı. Aynı yıl Hallam *The Englishman's Magazine*'de *Poems, Chiefly Lyrical*'ı öven bir yazı yazdı. Ertesi yıl Tennyson, içinde "The Lotos-Eaters" (Hayal Aleminde Yaşayanlar), "The Palace of Art" (Sanat Sarayı) ve "The Lady of Shalott" adlı şiirlerinin de bulunduğu *Poems*'ı (1833; Şiirler) yayımladı. Kitapta ayrıca *Blackwood's Magazine*'de *Poems, Chiefly Lyrical*'a saldıran eleştirmen Christopher North'la (İskoç yazar John Wilson'ın takma adı) ilgili kısa bir yergili şiir de vardı. Bu alaycı şiir, *Quarterly Review*'da Tennyson'ın yeni kitabını hedef alan sert eleştirilerin çıkmasına neden oldu.

Tennyson'ın kız kardeşi Emily ile evlenen Hallam'ın Viyana'ya yaptığı bir gezi sırasında aniden ölmesi (1833), Tennyson'ı çok sarstı. Ayrıca Rosa Baring'e duyduğu karşılıksız aşk ve Sophie Rawnsley'e olan tutkusu da ruhsal sorunlarının büyümesine neden oldu. Gene de "The Two Voices" (İki Ses) ve "Thoughts of a Suicide" (Intihar Düşünceleri), "Ulysses" ve "St. Simeon Stylites" gibi en tipik yapıtlarından bazılarını bu dönemde yazdı. "Morte d'Arthur"un (Arthur'un Ölümü) ilk yazımı da büyük olasılıkla bu döneme rastlar. Ayrıca Hallam'ın anısına adadığı *In Memoriam* (Anısına) adlı kitabında yer alan şiirlerinin bir bölümüyle sonradan *Maud*'u oluşturacak lirik şiirlerini de gene bu yıllarda yazdı.

Tennyson 1836'da, kardeşi Charles'ın karısı Louisa Sellwood'un kız kardeşi Emily'ye âşık oldu. Birkaç yıl mektuplaştılar, ama Emily'nin babası Tennyson'ın bohem yaşamını, şarap ve tütüne düşkünlüğünü ve liberal dini görüşlerini onaylamadığı için yazışmalarını yasakladı. Tennyson'ın Gladstone, Thomas Carlyle ve şair Walter Savage Landor gibi ünlülerle tanışması da bu döneme rastlar.

Başlıca yapıtları. Tennyson 1842'de iki ciltlik *Poems*'ı (Şiirler) yayımladı. İlk cilt, 1830 ve 1832'de yayımladığı kitaplardan alınmış bazı şiirlerin gözden geçirilmiş biçimlerini, ikinci cilt ise yeni şiirlerini içeriyordu. "Morte d'Arthur", "The Two Voices", "Locksley Hall", "The Vision of Sin" (Günah Sezisi) ile tuhaf bir naifliğin görüldüğü "The May Queen" (Mayıs Kraliçesi), "Lady Clara Vede de Vere" ve "The Lord of Burleigh" gibi yeni şiirlerini içeren ikinci cilt genel olarak pek beğenilmedi. Ama Başbakan Sir Robert Peel'in bağlattığı gelir, parasal sıkıntılarının azalmasını sağladı. 1847'de ilk uzun şiiri *The Princess*'ı (Prenses) yayımladı. Şiir, kadınların özgürlüğüne karşı çıkan bir fanteziydi.

1850 yılı Tennyson için bir dönüm noktası oldu. Emily Sellwood'la evlendiler. Bu arada Edward Moxon, Tennyson'ın Hallam'ın ölümü üzerine yazdığı elejileri yayımlamayı önerdi. İlk kez *In Memoriam* adıyla imzasız yayımlanan bu şiirler, hem eleştirmenler hem de okur tarafından çok beğenildi. Tennyson Kraliçe Victoria'nın dostluğunu da kazanarak aynı yıl başşairliğe getirildi. 1853'te karısı, oğulları Hallam ve Lionel ile birlikte Wight Adasındaki Farringford'a yerleşti. Ömrünün geri kalan bölümünü de burada ve Aldworth'taki (Surrey) yazlık evinde geçirdi.

İngiliz komutan ve siyaset adamı Wellington'ın ölümü üzerine yazdığı *Ode on the Death of the Duke of Wellington* (1852; Wellington Dükünün Ölümü Üzerine Od) ve Balaklava Çarpışması'yla ilgili ünlü şiiri "Charge of the Light Brigade" (1855; Hafif Süvari Tugayı'nın Hücumu), Tennyson'ın ulusal şair konumunu daha da sağlamlaştırdı. Bu ikinci şiiri önce gazetelerde, ardından *Maud and Other Poems* (Maud ve Başka Şiirler) adlı kitabında yayımlandı. Tennyson'ın bir "monodram" olarak nitelendirdiği *Maud*, şairin en sevdiği şiir kitaplarından biriydi. Ama şiirdeki kahramanın marazi, isterik ve kavgacı eğilimleri, Tennyson hayranlarının şiiri garipsemelerine ve tepki duymalarına yol açtı. Uzun zamandır üzerinde çalıştığı, Arthur efsanelerine dayalı şiirleri sonunda *Idlylls of the King*'de (1859; Kralın İdilleri) yayımlanarak büyük başarı kazandı. 1864'te yayımlanan *The Enoch Arden* adlı kitabıyla da Tennyson ününün doruğunu ulaştı. Yeni Arthur şiirlerini de 1869'da *The Holy Grail, and Other Poems*'da (Kutsal Kâse ve Başka Şiirler) yayımladı. Bu şiirler de beğenildi, ama artık bazı okurlar Tennyson'ın Sir Thomas Malory'den aldığı "Victoria dönemi" ahlak anlayışından hoşlanmamaya başlamışlardı.

Tennyson 1874'te oyun türünü denemeye karar verdi. *Queen Mary* (Kraliçe Mary) 1875'te yayımlandı. Oyunun kısaltılmış biçimi 1876'da Lyceum Tiyatrosu'nda sahnelen-

diyse de çok başarılı olamadı. Bunu, *Harold* (1876, 1877), tamamı 1884'te yayımlanan *Becket* ve 1882'de Globe'da sahnelenen, ama başarılı olmayan "köy trajedisi" *The Promise of May* (1882; Mayısın Vaadi) izledi. Tek düzyazı yapıtı olan *The Promise of May*, Tennyson'ın dönemin dinsel, ahlaksal ve siyasal eğilimleri karşısında giderek artan umutsuzluğunu ve kırgınlığını sergiliyordu. Önceki yıl *The Nineteenth Century*'de yayımlanan "Despair" (1881; Umutsuzluk) adlı şiiri zaten olay yaratmış; Swinburne şiirin bir parodisini yazmış, ayrıca şiir birçok yazıya ve vaaza konu olmuştu. *Tresias and Other Poems*'da (1855; Tresias ve Başka Şiirler) yayımlanan ve Tennyson'ın daha olumlu görüşlerine yer veren "The Ancient Sage" (Eski Bilge) ise, şairin bu yaşamdan önce ve onun ötesinde var olan bir yaşama ilişkin inancını yansıtıyordu.

Tennyson 1884'te soyluluk unvanı aldı. 1886'da "Locksley Hall Sixty Years After"ı (Altmış Yıl Sonra Locksley Hall) içeren yeni bir kitabı yayımlandı. Modern yaşamın neden olduğu çöküntüyü lanetleyen şiir, şairin daha önceki "Locksley Hall" şiirinde dile getirdiği, insanın ilerlemesine olan inancından vazgeçtiğini gösteriyordu. Dönemin liberal düşüncelerine aykırı düşen yapıt, Gladstone'un 1887'de *The Nineteenth Century*'de bu yapıta karşı bir makale yayımlamasına neden oldu.

Tennyson 1889'da Wight Adasına giderken ünlü kısa şiiri "Crossing the Bar"ı yazdı. Aynı yıl geçmişe dönük şiiri "To Mary Boyle"u, çok önce yazdığı lirik şiiri "The Progress of Spring"i (Baharın İlerleyişi) ve şairlik yaşamının alegorik bir özeti niteliğindeki "Merlin and the Gleam"i içeren *Demeter and Other Poems*'i (Demeter ve Başka Şiirler) yayımladı. 1892'de *The Foresters* (Ormancılar) adlı oyunu New York kentinde başarıyla sergilendi. Sağlığının bozulmasına karşın Tennyson son kitabı *The Death of Oenone, Akbar's Dream, and Other Poems*'ın (Oenone'nin Ölümü, Akbar'ın Düşü ve Başka Şiirler) düzeltmelerini yapabildi.

Tennyson'ın öbür yapıtları arasında 1867'de özel olarak basılan, Arthur Sullivan'ın bestelediği *The Window, or the Song of the Wrens* (1870, 1871; Pencere ya da Çıtkuşlarının Şarkısı), *Gareth and Lynette* (1872), *The Last Tournament* (1872; Son Yarışma) ve *Ballads and Other Poems* (1880; Baladlar ve Başka Şiirler) adlı şiir kitaplarıyla *The Cup* (1884; Kâse) ve *The Falcon* (1884; Doğan) adlı oyunları sayılabilir. Christopher Ricks'in yayıma hazırladığı *The Poems of Tennyson* (1969; Tennyson'ın Şiirleri), şairin yayımlanmış ve yayımlanmamış bütün şiirlerini bir araya getiren ve açıklayıcı notlara yer veren bir derlemedir.

Değerlendirme. Tennyson'ın Victoria dönemi şairleri arasındaki saygınlığı, daha sağlığında Browning ve Swinburne tarafından ciddi biçimde sorgulanmaya başlamıştı. 20. yüzyılda da Donne ve Hopkins gibi şairlerin yeniden keşfedilmesi, Eliot ve Yeats'in modern şiirin ustaları olarak benimsenmesiyle birlikte çağdaş okur çok daha değişik, çok daha değişken bir şiirsel müzikle tanıştı. Buna bağlı olarak da Tennyson'ın şiiri, sığ ve karmaşık düşünceleri hoş bir dille ifade eden sıradan, fazla süslü bir şiir olarak nitelendirildi. Ama "Ulysses"in öneminin, lirik şiirlerinin bazılarındaki benzersiz duygu yükünün ve *In Memoriam*'ın Victoria dönemi şiirinin en iyi örneklerinden biri olduğunun anlaşılmasıyla birlikte daha dengeli bir Tennyson değerlendirmesine ulaşılabildi.

tenor, ince erkek sesleri ya da erkek ses alanının en tiz bölümü. Normal olarak orta *Do*'nun altındaki ikinci *Si* ile orta *Do*'nun üstündeki *Sol* arasını kapsar. Solocu tenorlarda üst sınır orta *Do*'nun bir oktav tizine kadar çıkabilir. Alto ses alanının içlerine doğru uzanan iyice tiz sesli türüne kontrtenor(*) denir. Tenor seslerin notası sol anahtarı ile yazılır, bir oktav aşağıdan duyulur. Çalgı ailelerinde ise ses alanları aşağı yukarı bu alana karşılık düşen çalgılara tenor adı verilir (örn. tenor korno, tenor saksofon, tenor trombon vb).

13-16. yüzyıllar arası kontrapuntal çoksesli müzikte tenor, kompozisyonun üzerine kurulduğu *cantus firmus*, düz şarkı ya da başka bir ezgiyi taşıyan parti için kullanılıyordu. Üstteki en tiz çizgiye *superius* (bugünkü soprano), eklenen üçüncü sese de *contratenor* deniyordu. 15. yüzyıl ortalarında dört partili besteler yaygınlaşınca *contratenor* partisi *contratenor altus* (bugünkü alto) ve *contratenor bassus* (bugünkü bas) biçiminde ayrıştı. Tenor terimi de zamanla *cantus firmus*'la birlikte anılmaktan çıkarak alto ile bas arasındaki parti ve ona denk düşen ses alanı için kullanılmaya başladı.

Tenor sesler genellikle dramatik, lirik ve eroik olarak sınıflandırılır.

tenor davul, yakın akrabası olan kirişli davul (ya da trampet) ve kirişsiz davuldan daha iri ve daha gür sesli, silindir biçiminde davul. Çapı 45 cm, yüksekliği 35 cm'dir. Genellikle keçe başlı iki sopa ile çalınır.

Tenor davul
H. Potter, Aldershot, Hampshire, İngiltere

Derisi ipler ya da metal çubuklarla gerilir. Kirişli davul gibi tenor davul da ortaçağ *tabor*'undan gelmiştir. Özellikle 19. yüzyıl başlarından bu yana çoğunlukla bandolarda kullanılmasına karşılık, Benjamin Britten'ın *The Rape of Lucretia* (1946; Lucretia'ya Tecavüz) operasında olduğu gibi bazı orkestra partisyonlarında da yer almıştır.

tenor trompet, BARİTON ya da ALTO TROMPET (ya da KORNO) olarak bilinir, kornetten ve perdeli büğlüden (*Flügelhorn*) türemiş bakır nefesli çalgı. Tenor ses alanı bulunan sakshorn ile tenor büğlüye de bazen tenor trompet adı verilmektedir.

Tenor trompet 1829'larda Prusya süvari bandolarında kullanılmaktaydı. Üç perdesi, fincan biçiminde bir ağızlığı, dar bir boru boşluğu ve orta büyüklükte bir kalağı vardır. Sesi genellikle *Si* bemol, bazen de *La* ve *Do* tonunda olur.

tenorit, bakır oksit (CuO) yapısında, lavlar üzerinde süblimleşme ürünü halinde bulunan oksit minerali. Gri ile siyah arasında değişen renkli metalik kristaller biçimindedir. Tenoritin daha kütleli bir türü olan melakonit, bakır cevherlerinin yükseltgenmiş bölgelerinde topraksı çökeller halinde bulunur. Tenorit kristallerinin en yaygın rastlandığı yerler, İtalya'daki Vezüv ve Etna yanardağları ile İngiltere'de Cornwall'daki Lostwithiel'dir. Melakonite ise daha çok İspanya'daki Burgos'ta ve ABD'deki Arizona'da rastlanır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* oksit mineralleri (tablo).

Tenreiro, Francisco José (de Vasques) (d. 20 Ocak 1921, São Tomé - ö. 31 Aralık 1963, Lizbon, Portekiz), Portekizce yazan São Tomé'li şair. Şiirlerinde, sömürgecilerin São Tomé'de neden olduğu acıları dile getirmiştir.

Portekizli bir yöneticiyle Afrikalı bir kadının oğluydu. Yaşamının büyük bölümünü Portekiz'de geçirdi. 1961'de Lizbon Üniversitesi'nin coğrafya bölümünden doktora derecesi aldı. Daha sonra Denizaşırı Toplum ve Siyaset Bilimleri Yüksek Enstitüsü'nde ders verdi. São Tomé ve Príncipe'yi temsilen Portekiz Cumhuriyet Meclisi'ne girdi.

Ilha do Nome Santo (1942; Adı Kutsal Olan Ada) ve *Coração em Africa* (ös 1964; Afrika'da Cesaret) adlı yapıtlarında hem Afrika'ya duyduğu sevgiyi, hem de bütün dünyanın ezilen Siyahlarına karşı duyduğu yakınlığı dile getirdi. Aynı zamanda değerli bir edebiyat eleştirmeni ve araştırmacıydı. Harlem rönesansının(*) ünlü şairlerinden esinlenerek *Panorama de Literatura Norte-Americana*'yı (1945; Kuzey Amerika Edebiyatına Genel Bakış) yazdı. Ayrıca Mário de Andrade ile birlikte, Portekiz dilindeki Afrika şiirinin en kapsamlı antolojilerinden olan *Antologia de Poesia Negra de Expressão Portuguesa*'yı (1958; Portekizce Yazan Siyah Şairler Antolojisi) hazırladı.

tenrek, *Insectivora* (böcekçiller) takımının *Tenrecidae* familyasını oluşturan 23 memeli türünün ortak adı. Bir tür dışında tenrekler yalnızca Madagaskar ve Komoro Adalarında yaşarlar. Yuvarlak gövdeli, iri başlı ve sivri yüzlü olan bu hayvanların ağzı çok geniş açılır. Özellikle geceleri solucan ve larvaları avlayarak beslenirler. Birçoğu kurak mevsimi kovuklarında uyuyarak geçirir.

Çizgili tenrek (*Hemicentetes semispinosus*)
H. Uible—Photo Researchers

Tenrekler böcekçiller takımının en hızlı üreyen üyeleridir.

Kuyruksuz tenrek (*Tenrec ecaudatus*) en iri böcekçillerden biridir. Uzunluğu 41 cm'ye ulaşabilir. Sırtında yaşına göre dikenler ya da sert kıllar bulunur. Postu kaba ve açık kahverengidir. Dişi bir batında genellikle 12-16, bazen 20'den çok yavru doğurur. Bu sayı tüm memeliler arasında da rekor sayılmaktadır. Çizgili tenrek (*Hemicentetes semispinosus*) 18 cm uzunluğundadır. Vücudu boyunca uzanan siyah beyaz bantlar vardır ve her yaşta sırtının ortasında dikenler bulunur. Aynı uzunluktaki dikenli tenreğin (*Setifer setosus*) bütün vücudu dikenlerle kaplıdır. Bu yüzden Madagaskar kirpisi adıyla da tanınır.

Öbür tenrek türlerinin postları yumuşaktır. *Oryzorictes* cinsini oluşturan üç tür köstebeği andırır. Çeltik tarlalarında toprağı kazarak böcek ararlar. Ağaçlarda yaşayan uzun kuyruklu tenreğin (*Microgale longicaudata*) kuyruğu gövdesinin iki katından daha uzundur. Perde ayaklı tenrek (*Limnogale mergulus*) ise bir misk sıçanını andırır.

Tenri, Japonya'nın Honşu Adasında, Nara ilinde (*ken*) kent. Nara Havzasının doğu kesiminde yer alır. Kenti çevreleyen yörede eski tarihsel çağlardan kalma birçok höyük ve tapınak vardır. Şinto mezheplerinden Tenri-kyo'nun merkezinin ve ana tapınağının 1881'de kente taşınması Tenri'nin önemini artırdı. Bunun sonucunda nüfusu hızla artan kentte bir dizi dinsel ve kültürel kurum açıldı. Kentin öteki önemli kurumları arasında Tenri Üniversitesi ve Japon folkloruyla ilgili bir müze sayılabilir. Tenri'nin batısına düşen kırsal alanda pirinç ve karpuz yetiştirilir. Kent, il merkezi Nara'ya iki demiryolu hattıyla bağlanır. Nüfus (1985 tah.) 69.130.

Tenri-kyo (Japoncada "Tanrısal Bilgelik Dini"), Japonya'da, günümüzde en yaygın Şinto mezhebi. 19. yüzyılda kurulmuş olmasına karşın, genellikle ülkedeki "yeni dinler" arasında sayılır.

Bugün Nara iline bağlı olan Yamato'da Nakayama Miki (1798-1887) adında bir köylü kadının öncülüğünde gelişti. Kırk yaşındayken Tenri O no Mikoto (Tanrısal Bilgelik Tanrısı) adında bir tanrının ruhunu ele geçirdiğini söyleyen Nakayama, vecd içinde dans etme ve şamanlık gibi uygulamalar içeren bir ibadet biçimi geliştirdi. Mezhebin, gene Nakayama aracılığıyla aktarılan kehanetlere dayalı basit bir öğretisi vardı; hayırseverlik, yardımlaşma gibi değerlere ağırlık veriliyor, imandan kaynaklanan zihinsel etkinlikle hastalıkların tedavisi öngörülüyordu. Mezhep devletten baskı görmesine karşın Nakayama'nın sağlığında hızla yaygınlaştı. Onun yazılarıyla eylemleri birer tanrısal davranış modeli olarak görüldü. Ölümünden sonra yerini İburi (ö. 1907) aldı. İburi'nin ölümünden sonra da mezhebin başına hep Nakayama ailesinden biri geçti.

Tenri-kyo, önceleri Şinto'nun Yoşida mezhebi içinde değerlendiriliyordu. 1880'de Budacılığın bir kolu oldu, 1908'de de Khoya Şinto'yu (Mezhep Şintosu) oluşturan 13 gruptan biri olarak tanındı. II. Dünya Savaşı öncesinde Japonya'nın en güçlü dinsel akımlarından biriydi. 1980'de 2,5 milyon kadar yandaşı olduğu tahmin ediliyordu.

Tenri-kyo'nun amacı hastalık ve acıdan arınmış mutlu bir yaşamdır. Günümüzde modern tıp hizmetlerine büyük önem verilir. Dinsel etkinliğin merkezi, Tenri kentindeki (Nara) ana tapınakta bulunan *ciba* adlı kutsal odadır. Dünyanın bu odada yaratıldığına ve kurtuluşun da *ciba*'dan başlayarak tüm dünyaya yayılacağına inanılır. Tenri-kyo'nun her üyesi misyonerlik etmekle yükümlüdür. Mezhebin bir radyo istasyonu, üniversitesi ve büyük bir kütüphanesi vardır. İçlerinde ABD, Brezilya, Kore, Çin ve Filipinler'in de bulunduğu birçok ülkede 200'ü aşkın Tenri-kyo tapınağı kurulmuştur; bunlar çoğunlukla o ülkelerde yaşayan Japonlara hizmet verir.

Tensift Irmağı, Fas'ın ortabatı kesiminde akarsu. Yukarı Atlaslar'daki birçok kaynaktan doğar ve batı yönünde yaklaşık 160 km akarak Safi kentinin güneyinde Atlas Okyanusuna dökülür. Havz Düzlüğü olarak bilinen Tensift Irmağı vadisi ırmak çığırı boyunca inşa edilen sulama ve hidroelektrik barajları sayesinde kıraç bir alandan verimli bir tarım bölgesine dönüşmüştür. Bu bölgede buğday, zeytin, üzüm, çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilir. Tensift'in başlıca kolları arasında Çiçava ve Nfıs ırmakları sayılabilir. Marakeş vadisinin en büyük kenti ve tarımsal pazar merkezi, Safi ise başlıca limanıdır.

Tenskwatawa (d. y. Mart 1768, Old Chillicothe, Ohio - ö. 1834, Argentine, Kansas, ABD), Kuzey Amerika'daki Şavni Yerlilerinin dinsel önderi. Kardeşi Tecumseh(*) ile birlikte ABD'nin Kuzeybatı'daki yayılmasına karşı koyacak bir Yerli konfederasyonu kurmaya çalışmıştır.

1805'te "Yaşamın Efendisi"nden bir tebliğ aldığını açıkladı; ertesi yıl güneş tutulmasını önceden haber vererek Yerliler arasında büyük heyecan yarattı. Geleneksel Yerli yaşamına dönülmesini savunarak alkol içme, hayvan postu yerine dokuma giysi kullanma gibi yeniliklere, özel mülkiyete ve beyazlarla Yerliler arasındaki evlenmelere karşı çıktı. Kendisini büyüler ve düşler aracılığıyla doğaüstü güçlerle ilişki kuran bir kimse olarak tanıtarak yandaşları üzerindeki etkisini sürdürdü. Kasım 1811'de, Tecumseh'in bulunmadığı bir sırada Şavnileri General William Henry Harrison'ın birliklerine karşı savaşa soktu. Tippecanoe Irmağı kıyısında alınan yenilgi (7 Kasım), saygınlığını yitirmesine ve Yerli konfederasyonunun dağılmasına yol açtı.

Tenşo Kotai Cingu-kyo (Japoncada "Göklerin Tanrıçasının Tapınağı Dini"), ODORU ŞUKYO (Dans Dini) olarak da bilinir, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'da gelişen "yeni dinler"den biri. Kurucusu, Yamaguçi ilinde yaşamış Kitamura Sayo (1900-67) adlı bir köylü kadındır. Kitamura 1945'te Şinto tanrısı Tenşo-Kotaicin'in (güneş tanrıçası Amaterasu Omikami'nin bir başka adı) ruhunu ele geçirdiğini bildiren bir vahiy aldı. Şarkılı ve danslı vaazlar vererek birçok yeri dolaştı; etkisi Avrupa ve Amerika'ya yayıldı. Egzantrik davranışları, "aşk dilendiklerini" söyleyerek dinsel ve siyasal kurumları mahkûm etmesi, ona coşkulu bir yandaş kitlesi kazandırdı. Ölümünden birkaç yıl sonra 300 bin dolayında yandaşı olduğu tahmin ediliyordu.

Tenuhlar, geçmişte Arabistan'ın güneyinde yaşamış çeşitli kabile ve klanların oluşturduğu topluluk. Önceleri Arabistan'ın orta kesiminde yaşayan Tenuhlar İS 2. ya da 3. yüzyıl başlarında Fırat Irmağının aşağı ve orta kesimlerinin batısındaki verimli topraklara göç ettiler. Başlagıçta yarı göçebe bir topluluk olmalarına karşın, sonraları Fırat'ın aşağı kesiminde Hire (Süryanice *hirta*: "kamp") olarak anılan kalıcı bir yerleşme kurdular. Tenuh kabilelerinden çoğu Hıristiyanlığı kabul etti. Daha sonra 7. yüzyılda bazı kabileler fetih savaşlarına girişen İslam ordularının saflarında yer aldı. Tenuhların bir bölümü 8. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'nin güneyine göç etti. 9. yüzyılda Lübnan topraklarına geçen bu Tenuhlar, çoğunlukla Dürzilerin siyasal-dinsel öğretilerini benimsediler.

tenya *bak.* şerit

Tenzing Norgay (Nepal dilinde "Dinin Zengin-Talihli Kişisi"), asıl adı NAMGYAL KANGDI (d. 15 Mayıs 1914, Solo Khumbu, Nepal- ö. 9 Mayıs 1986, Darciling, Hindistan), Yeni Zelandalı kâşif Sir Edmund Hillary'yle birlikte dünyanın en yüksek dağı olan Everest'in doruğuna (8.848 m) ilk kez ayak basan Şerpa dağcı.

Everest'in güneyinde, usta dağcılar olan Şerpaların(*) yaşadığı bölgede doğdu. Çocuk yaşta bölgeden kaçarak Batı Bengal'deki Darciling'e yerleşti. 1935'te yük taşıyıcısı

Tenzing Norgay
UPI—EB Inc

olarak Sir Eric Shipton'ın Everest'e düzenlediği keşif seferine katıldı. Sonraki birkaç yıl içinde Everest'e düzenlenen seferlerin hemen hepsinde bulundu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yük taşıyan ekibin başkanı olarak bir dizi tırmanışta görev aldı. İsviçrelilerin 1952'de Everest'in güney yamacında gerçekleştirdikleri iki tırmanışta ve İngilizlerin 1953'teki Everest seferinde de aynı görevi üstlendi. Bu son sefer sırasında doruğa çıkışta Hillary'ye eşlik etti. Dağın güneydoğu sırtında 8.504 metrede çadır kuran Hillary ve Tenzing Norgay, 29 Mayıs günü saat 11.30'da doruğa ulaştılar. Tenzing Norgay burada "fotoğraf çekerek ve naneli kek yiyerek" 15 dakika geçirdi. Dindar bir Budacı olduğundan dönerken yiyeceklerinin bir bölümünü adak olarak dorukta bıraktı.

Seferden sonra pek çok Nepallinin ve Hintlinin gözünde efsanevi bir kahraman olan Tenzing Norgay'a aralarında İngiliz George Madalyası'nın da bulunduğu çok sayıda nişan verildi. James Ramsey Ullman'la birlikte hazırladığı *Man of Everest* (1955; Everest Adamı) adlı otobiyografisi ABD'de *Tiger of the Snows* (Kar Kaplanı) adıyla yayımlanmıştır. Malcolm Barnes'in Tenzing'in verdiği bilgilere dayanarak yazdığı *After Everest* (1978; Everest'ten Sonra), onun Everest tırmanışından sonraki yolculuklarını ve Hindistan hükümetinin 1954'te Darciling'de kurduğu Himalaya Uygulamalı Dağcılık Enstitüsü'nde yönetici olarak görev yaptığı dönemi konu alır.

teobromin, kakaonun bileşimindeki başlıca alkaloit olan idrar söktürücü madde. Kafein ve teofilin gibi bir ksantin alkaloidi olan teobrominin merkez sinir sistemi üzerindeki uyarıcı etkisi bu maddelere oranla çok azdır. Kakaonun uyarıcı etkisi içerdiği kafeinden ileri gelir.

teodise (Yunanca *theos* "Tanrı" ve *dike* "adalet"), Tanrı'nın iyiliği ve adaleti ile dünyadaki kötülük ve acıyı bağdaştırarak Tanrı'yı doğrulamayı amaçlayan çalışma. Gottfried Wilhelm Leibniz, *Théodicée* (1910) adlı yapıtında kötünün varlığına karşın Tanrı'nın adaletini savunmuştur. Leibniz'e göre Tanrı mantıksal olarak yapılabilecek her şeyi yapabildiği için her şeye kadirdir. Bazı etkenlerden her biri ayrı ayrı olanaklıysa da, birbirleriyle bağdaşmaz olabilir. Tanrı tarafından bu sınırlamalarla yaratıldığına göre yaşadığımız dünya "olabilecek en iyi dünya"dır.

Teodiselerin çoğu ilahiyattaki kötülük (şer) sorununu çözmeye yöneliktir.

teodolit, temel arazi ölçüm aleti. Kimin tarafından geliştirildiği saptanamamış ol-

makla birlikte, daha 16. yüzyılda İngiliz matematikçi Leonard Digges'in teodolit kullandığı bilinmektedir. Teodolitten yatay ve düşey açıların ölçülmesinde yararlanılır. Bazı modern teodolitler, hem yatay, hem de düşey doğrultuda dönebilen bir teleskoptan oluşur. Aletin yatay eksene oturması bir suterazisinin yardımıyla gerçekleştirilir.

Teodolitlerden özellikle yol ve tünel yapımı gibi çeşitli inşaat işlerinde yararlanılır. Bu çalışmalar sırasında uygulanan nirengi (triangülasyon) teknikleri için gerekli olan arazi açıları, üç ayaklı bir sehpa üzerine kurulan teodolitle ölçülür. Takeometre de bir tür teodolittir; bu aletin özelliği teleskopunun tümüyle tersine döndürülebilir olmasıdır. Fototeodolitler ise, aynı sehpa üzerine yerleştirilmiş bir fotoğraf makinesi ile teodolitten oluşur. Fototeodolitlerden fotogrametride(*) yararlanılır.

Teodor Kasap (d. 1835, Kayseri - ö. 1905, İstanbul), Osmanlı gazeteci ve yazar. İlk bağımsız Türkçe mizah dergisi olan *Diyojen*'i(*) yayımlamıştır.

Kuruçeşme Rum Okulu'nda ve Paris'te öğrenim gördü. 1870'te İstanbul'a döndü ve Fransızca öğretmeni olarak çalışmaya başladı. Aynı yıl *Diyojen* dergisini kurdu. *Diyojen* Ocak 1873'te süresiz kapatılınca *Çıngıraklı Tatar* (Nisan-Temmuz 1873) adlı mizah gazetesini ve Rumca *Kudunatos*'u çıkardı. *Çıngıraklı Tatar* kapatılınca bu kez *Hayal*'i (Ekim 1873 - Temmuz 1877) ve Rumca *Momos*'u yayımladı. Ağustos 1875'te *İstikbal* adlı günlük siyasal gazeteyi yayımlamaya başladı. Mizah dergilerinde olduğu gibi *İstikbal*'de de baskı rejimini eleştiren yazılara yer verdi ve *Hayal* dergisinde yayımlanan bir karikatürden ötürü 1877'de üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. *Nâşir* adlı gazeteyi yayımlamasına II. Abdülhamid'in izin vermesi üzerine kefaletle serbest bırakılınca İtalya'ya kaçtı. Orada *İstikbal* (1879) gazetesini yayımlayan Ali Şefkati'ye yardım etti. Bir süre sonra II. Abdülhamid tarafından bağışlandı ve İstanbul'a döndü. Yıldız'da saray kütüphanesinde görevlendirildi ve ölünceye değin burada çalıştı.

Teodor Kasap Molière'in *L'Avare* adlı oyununu *Pinti Hamid* (1873) ve *Le Cocu Imaginaire*'ini *Işkilli Memo* (1874, yb 1965) adları altında Türkçeye uyarlamıştır.

Teodorico *bak.* Theoderich

teofani (Yunanca *theophaneia*: "Tanrı'nın görünmesi"), Tanrı'nın algılanabilir biçimde belirmesi. Eski Yunan ve Ortadoğu dinlerinde genellikle tanrıların görünmesi anlamında kullanılan terim, Kitabı Mukaddes'le ilgili olarak özel bir anlam kazanmıştır. Eski Ahit'te Tanrı'nın insan biçiminde, doğal afetlerde, yanan bir çalıda, bir bulut ya da hafif bir esintide göründüğü anlatılır. Bu biçimler çoğunlukla Tanrı'nın "adıyla" ya da "görkemiyle" (başlangıçta Tanrı'nın görünmesiyle birlikte ortaya çıkan bir ayla ile) ilişkilendirilir. Eski Ahit'te teofaniler gerçek tarihsel olaylar olarak sunulur. Kitabı Mukaddes'te teofanilerin başlıca özelliği Tanrı'nın ansızın ve gelip geçici biçimde görünmesidir; Tanrı belirli bir yer ya da nesnede uzun süre görünmez. Geleneksel Hıristiyan öğretisinde Hz. İsa'nın tüm yaşamı, yaptıkları ve ölümü Tanrı'nın belirişi olarak görüldüğü için teofani teriminin Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın vaftiz edilişi ve nura bürünmesi gibi olaylar için kullanılmasının uygun olmadığı savunulmuştur. Öte yandan Tanrı ile insanın Hz. İsa'da birleşmesi, tüm teofaniler içinde tanrısal belirişin eksiksiz ve sonul biçimi olarak görülebilir.

teofilin, astımın önlenmesi ve tedavisinde, ayrıca koroner damar genişletici ve idrar söktürücü olarak kullanılan alkaloit. Bir ksantin alkaloidi olan teofilinin kimyasal yapısı kafein ve teobromine benzer. Kafeinle birlikte çayın (*Camellia sinensis*) etkin bileşenlerini oluşturursa da eczacılıkta kullanılan teofilin yapay yollarla bireşimlenir.

Astım tedavisinde ağızdan ya da düzbağırsak (rektum) yoluyla verildiğinde akciğerlerdeki bronşiyollerin gevşemesini sağlayarak solunumu kolaylaştırır. Kalp yetmezliğinde kalbi uyarıp vücuda pompalanan toplam kan hacmini artırmak amacıyla şırıngayla verilir. Ağızdan verildiğinde böbrek borucuklarında suyun yeniden geri emilmesini ketler ve idrar söktürücü olarak etki gösterir.

Teófilo Otoni, Brezilya'da, Minas Gerais eyaletinin ortadoğu kesiminde kent. Deniz düzeyinden 319 m yükseklikte, Todos os Santos Irmağı kıyısında, Mucuri Vadisinde yer alır. 1878'de kent statüsü kazanan Teófilo Otoni, başlıca ürünü kahve olan bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir. Hayvan besiciliğinin de yapıldığı kentte bazı imalat ve gıda işleme tesisleri vardır. Yöredeki akvamarin, topaz, brazilianit ve çeşitli kuvars yatakları nedeniyle madencilik ve değerli taş ticareti kent ekonomisinde önemli yere sahiptir. Rio-Bahia Eyaletlerarası Otoyolu üzerinde yer alan kentin Rio de Janeiro ve 664 km güneybatıdaki eyalet merkezi Belo Horizonte ile demiryolu bağlantısı vardır. Nüfus (1980 geç.) 83.108.

teoloji *bak.* ilahiyat

Teoman, Selcan (d. 24 Aralık 1953, İstanbul), bayan voleybolcu. Spora öğrenim gördüğü Alman Lisesi'nde voleybol dalında başladı (1969). Aynı yıl Galatasaray Spor Kulübü'nün formasını giydi. Beş yıl bu takımda yer aldıktan sonra Eczacıbaşı'na geçti. Bu arada Mimar Sinan Üniversitesi'nde öğrenimini tamamlayarak yüksek mimar oldu. Toplam 17 yıl süren voleybol yaşamında Ezcacıbaşı'nın şampiyonluklarında (11 kez) ve uluslararası alandaki başarılarında önemli rol oynadı. Milli formayı 91 kez giydi. 1981-85 arasında Eczacıbaşı ve milli takımın (20 maçta) kaptanlığını üstlendi. Voleybolu 6 Nisan 1985'te bir jübileyle bıraktı.

teorem, matematikte ve mantıkta, kanıtlanması istenen önerme ya da ifade. Geometride bir önerme, ya bir problem (gerçekleştirilmesi gereken bir çizim) ya da bir teorem (kanıtlanması gereken bir ifade) olabilir. Örneğin "birbirini kesen iki doğrunun oluşturduğu ters açılar karşılıklı olarak birbirlerine eşittir" önermesi bir teoremdir. Cebrin temel teoremi olarak adlandırılan teorem, "rasyonel katsayılı her çokterimli denklemin en az bir kökü vardır" ifadesidir. Eski Yunanlılar teorem ile problem arasında yer alan bir önerme türü belirlemişler ve bunu *porisma* (sonuç) olarak adlandırmışlardı. *Ayrıca bak.* aksiyom.

Teos, Ege Bölgesi'nde antik liman kenti. İzmir'e yaklaşık 55 km uzaklıktadır; Seferihisar'ın 5 km uzağındaki Sığacık iskelesi yakınında yer alır.

18. yüzyılın ilk yarısından beri Avrupalı araştırmacı ve gezginlerin dikkatini çeken Teos'ta ilk kazıyı Pullan 1826'da Dionysos Tapınağı'nda yapmıştır. Daha sonra Laumonier ve Bequiman'in yaptığı kazıları 1962-65 arasındaki Yusuf Boysal ve Baki Öğün'ün kazıları izlemiştir. Bu dönemde ayrıca Dionysos Tapınağı'nın da bir bölümü restore edilmiştir.

Teos adı Yunanca değildir. Bu, kolonicilerin gelmesinden önce de kentin var olduğuna işaret eder. Teos denizciliğe çok elverişli bir yerde bulunması dolayısıyla kuruluşun-

Teos'ta *odeion*, Seferihisar, İzmir
Gün Kut

dan sonra hızla gelişti. Lidyalılardan sonra 545'te öbür İon kentleri gibi Perslerin egemenliğine girdi. İÖ 499'da Perslere karşı başlayan ayaklanmaya katıldı. İÖ 476'da Delos Birliği'ne üye oldu. İÖ 407'de Sparta egemenliğine girdiyse de İÖ 334'te Büyük İskender'in, onun ölümü üzerine İÖ 319'da komutanlarından Antigonos'un, İÖ 302'de de Lysimakhos'un eline geçti. İÖ 218'de Pergamon Krallığı topraklarına katıldı. İÖ 205-203 arasında Selevkos egemenliğinde kaldı. İÖ 190'da Selevkos kralı III. Antiokhos'un Romalılara yenilmesi üzerine yerle bir edildi. İÖ 188'deki Apameia Antlaşması'yla Pergamon'a verildi. Attalos'un ölümü üzerine bütün Pergamon toprakları gibi İÖ 129'da Roma'ya geçti ve Asya (Asia) Eyaleti'ne katıldı. Bizans egemenliği sırasında piskoposluk merkeziydi.

Yaklaşık 3 km uzunluğunda bir yarımada üstünde yer alan Teos'un biri kuzeye, biri güneye bakan iki limanı vardı. Pilinius'a göre 2 km uzaklıktaki bu limanlar bir kanalla birbirine bağlanmış, gemilerin rüzgârın durumuna göre birinden ya da öbüründen güvenle girip çıkması sağlanmıştı.

Teos Helenistik dönemde yapılmış dikdörtgen planlı bir surla çevrilidir. Kalınlığı 4 m'yi bulan bu surun kare planlı burçlarla desteklendiği, güney ve batıda birer kapısı bulunduğu anlaşılmaktadır. Akropolis iki limanın tam ortasındaki bir tepenin üstündedir. Çevresi İÖ 6. yüzyıla ait bir surla sarılıdır. Kentin batı kenarındaki İÖ 130'dan kalma Dionysos Tapınağı surdan bir cadde ve evlerle ayrılır. Gri mermerden yüksek bir platform üstüne inşa edilmiştir. Kısa kenarlarında altışar, uzun kenarlarında 11'er sütun bulunan *peripteros* planlı bir yapıdır. Her sütunun ayrı bir temele oturması ve bunların arasının blokajla doldurulmuş olması gibi yapısal özellikleriyle Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na benzer.

Akropolisin güney yamacında yer alan tiyatro İÖ 2. yüzyılda yapılmış, İS 2. yüzyılda, Roma döneminde bazı değişikliklere sahne olmuştur. Büyük bir bölümü bugün ayakta değildir. Tiyatronun güneydoğusunda, günümüzde çok iyi durumda olan *odeion* vardır. Küçük bir tiyatro görünümündeki bu yapının çapı 30 m'dir, 15 oturma sırası bulunmaktadır. İÖ 2. yüzyılda yapılmış olan *gymnasion* akropolisin kuzeydoğusundadır. Bunlardan başka eski kentten günümüze birçok ev ve cadde kalıntısı da ulaşmıştır. Ayrıca bütün kent nekropolleri çevrilidir.

Teos Antik Çağda Batı Anadolu'nun en zengin kentlerinden biriydi. Ekonomisi tarım, hayvancılık ve bunların yan endüstrilerine dayanıyordu. Bağcılık ve zeytinyağı

üretimi oldukça ileri düzeydeydi. İonya'nın en iyi şarabı burada yapılıyordu. Hayvancılıkla koşut olarak dokumacılık da gelişmişti. Ayrıca ormancılık kent ekonomisinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bunların yanı sıra Teos'ta taşçılık da dikkat çekici bir düzeydeydi. Kentin ihraç ettiği mallar arasında mermer ilk sırayı alıyordu.

teosofi (Yunanca *theos*: "tanrı" ve *sophia*: "bilgelik"), kökeni ilkçağa dayanmakla birlikte özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Batı'da dinsel düşünceyi etkilemiş olan mistik eğilimli dinsel felsefe.

Teosofinin temelinde Tanrı'nın tam olarak kavranabilmesi için doğrudan algılanması gerektiğini öngören mistik düşünce yatar. Eski Yunan filozoflarından Pythagoras ile Platon gnostik düşünürlerden Simun (Magus) ile Valentinus, Yeni-Platoncu Plotinos ile Proklos, Kuzey Avrupalı mistik ortaçağ düşünürlerinden Eckhart (Üstat) ile Nikolaus von Cusa, Paracelsus ve Giordano Bruno gibi Rönesans mistikleri, Alman mistik düşünürlerinden Jakob Böhme ve Alman romantik felsefesinin temsilcilerinden Friedrich Schelling'in düşünceleri teosofi kapsamında değerlendirilebilir. Hint düşüncesi teosofinin en zengin kaynağı olmuş, en eski Hindu kutsal metinleri Vedalardan *Upanishad*'lara ve *Bhagavadgita*'ya (Tanrı'nın Şarkısı) kadar birçok Hindu kutsal metni, bu düşünceyi beslemiştir. Tasavvuf, Budacılık ve Taoculuk başta olmak üzere öteki Asya kökenli dinsel sistemlerde de teosofi unsurlarına rastlanır. Günümüzde Batı'da teosofi terimi genellikle ABD'deki Teosofi Derneği'nin (1875) düşünce ve etkinlikleri bağlamında kullanılmaktadır.

Büyük bir çeşitlilik içermesine karşın, teosofi düşüncesini belirleyen bazı ortak özellikler vardır. Öncelikle teosofide mistik yaşantıya büyük önem verilir. Buna göre varlığın derinliklerinde tinsel bir gerçeklik vardır ve sezgi, tefekkür, vahiy gibi bilinç ötesi durumlar aracılığıyla bu gerçeklikle dolaysız bağlantı kurulabilir. İkincisi, tüm teosofi düşüncesi batini öğretilere dayanır. İçsel ve dışsal yapıda olan öğretiler arasındaki ayrım vurgulanarak, kutsal metinlerin gizli anlamlarını çözüp yorumlamaya büyük önem verilir. Günümüz teosofi düşünürlerine göre dünya tarihi boyunca ortaya çıkmış tüm dinlerde bu türden bir içsel öğreti vardır. Okült olgu ve etkinliklere yönelik ilgi, teosofi düşüncesinin üçüncü ortak özelliğidir. Doğaüstü ya da başka olağanüstü olaylarla psişik ve tinsel güçler, teosofide geniş yer tutar; kişinin tanrısal bilgeliğe ilişkin bilgi aracılığıyla doğanın ve insan varlığının sırlarına ereceği öne sürülür. Dördüncü ortak nokta tekçi (monist) bir dünya görüşünün benimsenmesidir. Buna göre gerçeklik zihin ya da tin gibi tek bir ilkeye dayanmaktadır. İçsel ve dışsal öğreti, bir görüngü olarak evren ile tinsel gerçeklik, insani olan ile tanrısal olan gibi ayrımlar ikici (dualist) bir tutumu çağrıştırsa da, teosofi düşüncesinde tüm ayrımları kucaklayan bir bütünlüğe ağırlık verilir. Teosofi düşüncesini belirleyen son ortak özellik ise, Asya kökenli inanç ve felsefe sistemlerine özgü kavramlar ile bu düşünce arasındaki yakınlıktır.

ABD'deki Teosofi Derneği 1875'te New York'ta, mistik Rus yazarı Helena Petrovna Blavatski(*) ile ABD'li Henry Steel Olcott tarafından kurulmuştur. Derneğin amaçları, tüm insanların kardeşliğini sağlamak için ırk, inanç, cinsiyet ve sınıf ayrımından bağımsız bir çekirdek oluşturmak; karşılaştırmalı dinler, felsefe ve bilim çalışmalarına destek sağlamak; henüz açıklanmamış doğa yasalarını ve insandaki gizilgüçleri araştırmaktır. Demek yeni bir düşünce sistemi öne sürmediğini, yalnızca çağlar boyu araştırılmış ve tüm büyük dinlerin öğretilerinde yer almış olan Tanrı, doğa ve insan kavramlarını vurgulama çabasında olduğunu ileri sürer. En çok tartışma konusu olan savlarından biri, Büyük Üstatlar adı verilen bir topluluğun insanlığın tinsel evrimini yönlendirdiğidir.

Teosofi Derneği ABD'de kurulup gelişmesine karşın Hindistan'da da etkinlik gösterdi. Bugün merkezi Madras'tadır. 1911'de Ciddu Krishnamurti adında Hintli bir genç, gelecekte ortaya çıkacak Dünya Öğretmeni'nin aracısı olarak tanıtıldı. Az sayıda izleyicisi bulunmasına karşın, Teosofi Derneği'nin etkisi büyük oldu. Budacılık ve Hinduizmin, genel olarak da Doğu düşüncesinin Batı ülkelerinde tanınmasında rol oynadı. Bu derneğin etkisiyle ABD'de birçok benzer hareket doğdu. Bunlar arasında Ben (I Am) hareketi, Gül-Haç Biraderleri, Liberal Katolik Kilisesi, Psychiana, Birlik ve Yeni Düşünce akımının çeşitli dalları yer alır.

Teotihuacán (Nahua dilinde "Tanrılar Kenti" ya da "İnsanların Tanrılara Dönüştüğü Yer"), Kolomb öncesi dönemde Meksika'nın orta kesimindeki en önemli ve en büyük kent. Bugünkü México kentinin yaklaşık 50 km kuzeydoğusunda yer alır. Sonradan kentin kurulacağı bölgeye ilk yerleşenlerin buraya İÖ y. 400'de geldikleri sanılır. Ama kentin resmen kuruluş tarihi Hıristiyanlığın başlangıç dönemine rastlar. Kökenleri ve dilleri konusunda henüz bilgi olmayan Teotihuacánlıların kültürü bütün Meksika, Orta Amerika ve Batı Hint Adaları bölgesine yayılmıştır. Aztek düzenine benzer siyasal ve askeri bir imparatorluk

Teotihuacán'da Güneş Piramidi
Shostal Assoc.—EB Inc.

kurup kurmadıkları konusu ise tartışmalıdır. Teotihuacán İS y. 650 ya da İS 900'de bölgeyi istila eden Toltekler tarafından yağmalandı ve yakıldı. Toltekler kendilerine merkez olarak bugünkü México kentinin yaklaşık 80 km kuzeyindeki Tula'yı (Tollan) seçtiler.

Yaklaşık 21 km²'lik bir alana yayılmış olan Teotihuacán'da konutların yanı sıra büyük meydanlar, tapınaklar ve rahiplerle soylulara ait saraylar bulunuyordu. İki ana yapı grubu, Ölüler Caddesi denen, 40 m genişliğinde ve yaklaşık 2,5 km uzunluğunda bir yolla birbirine bağlanmıştı. Eskiden bu yolun iki yanında mezarların yer aldığı sanılıyordu. Ama sonradan yolun kenarındaki alçak yapıların saraylara ait olabileceği saptandı. Kentin kuzey ucundaki Ay Piramidi'nin kenarında platformlar ve daha küçük piramitler bulunur. Güneydeki Quetzalcóatl Tapınağı 15 hektarlık bir alana yayılan büyük bir yapı topluluğudur ve La Ciudadela (İç Kale) olarak da bilinir. Doğudaki beş basamaklı büyük Güneş Piramidi'nin tabanı 220 m × 230 m boyutlarında, bugünkü yüksekliği ise 66 m kadardır.

Tepe Hisar, İran'ın kuzey kesiminde, Damgan yakınlarında arkeolojik alan. 1931-32 yıllarında Pennsylvania Üniversitesi, 1956'da da Tokyo Üniversitesi'nin gerçekleştirdiği kazılar sonucunda bölgede İÖ y. 3900'den İÖ y. 1900'e değin aralıksız olarak yerleşme olduğu anlaşılmıştır. İran'ın bu kesiminde Tarihöncesinde çömlekçilik ve madencilik sanatının gelişmesine ilişkin değerli bilgiler veren kazılar sırasında ana höyüğün güneybatısında büyük bir Sasani sarayı da ortaya çıkarılmıştır.

tepe kıvırcıklığı, TEPE KIVRILMASI olarak da bilinir, fasulye, pancar, havuç, patlıcan, ıspanak, domates, asma, hezaren, sardunya, petunya, zinya ve keten gibi pek çok tarım ve süs bitkisinde bir virüsün neden olduğu bitki hastalığı. Bu virüs Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da pancar yaprakpiresiyle (*Circulifer tenullus*), Güney Amerika'da ise gene bir pancar yaprakpiresi türü olan *Agalliana ensigera* ile taşınır. Pancar yaprakpireleri kışı yabani bitkiler üzerinde geçirip baharda şeker pancarı tarlalarına göç ederler. Hastalıklı bitkiler bodurlaşır ve solar, yaprakları ise kalınlaşıp kıvrılarak ve sararak vaktinden önce dökülür.

Dayanıklı bitkiler yetiştirilerek, hastalığa duyarlı yabani bitkiler yok edilerek ve pancar yaprakpiresinin kışın yaşadığı yerlere böcek ilaçları uygulanarak hastalık denetim altına alınabilir.

tepe tıraşı, bazı dinlerde, dinsel gelişmenin ya da etkinliğin yeni bir aşamasına geçişin simgesi olarak saç kesme.

Tepe tıraşı çok eskiden beri gerek Katolik gerek Ortodoks kiliselerinde Tanrı'ya adanmanın göstergelerinden biri sayılırdı. 1973'e değin Katolik Kilisesi'nde ruhbanlığa girme ve papaz atanabilme ehliyetini kazanma töreni niteliğindeki tepe tıraşı o yıl Papa VI. Paulus tarafından kaldırıldı. Ortodoks Kilisesi'nde tepe tıraşı bugün de lektörlüğe atanmanın bir parçasıdır. Bazı Doğu kiliselerinde tepe tıraşı keşişliğe giriş töreninin de bir parçası olmuştur. Törenin Hıristiyanlıktaki kökeni belirsizdir. İlk Hıristiyan münzevilerinin, Yunanlılar ve Samiler arasında yaygın olan, saçın bir kısmını keserek tanrılardan birine adama uygulamasından esinlendikleri sanılır.

Çeşitli Hıristiyan kiliselerinde üç tür tepe tıraşı kullanılmıştır. Roma ya da Aziz Petrus usulünde saçın, Hz. İsa'nın çarmıha gerilirken taşıdığı diken tacını simgeleyen kenar bölümleri dışında tamamı ya da en tepedeki küçük bir bölümü tıraş edilir. Rum (Doğu ya da Aziz Paulus) usulünde başın tümü kazınır, ama yakın geçmişte saçın çok kısa kesilmesi yeterli sayılmaya başlamıştır. Kelt (Aziz Yuhanna ya da Simun Magus) tıraşında, başın üzerinden iki kulak arasını birleştiren çizginin önünde kalan saçların tümü kesilir.

Budacılıkta tepe tıraşının yapıldığı keşiş adaylığı töreni (*pabacca*) ve keşişliğe atanma (*upasampada*) törenlerinden sonra keşiş saçını ve sakalını tıraşlı tutar. Myanmar (eskiden Birmanya) ve Tayland'da erkek çocukların çoğu sekiz ya da daha yukarı yaşta *pabacca* törenine katılır ve ardından birkaç gün ya da birkaç ay boyunca manastırda kalır; tepe tıraşı ayinin temel öğesidir.

Caynacı keşişler dünyevi yaşamı reddetmelerinin bir işareti olarak saçlarını keserler; keşişliğe girerken de geleneksel olarak saçlarını tek tek kopartırlar. Gerek Caynacılıkta gerekse Budacılıkta tepe tıraşı, bu iki dinin kurucuları Mahavira ile Gautama Buda'nın evlerini terk ederek ruhani yaşama atılırken saçlarını kesmelerinden kaynaklanmıştır.

Hinduizmde erkek çocuğun ilk tepe tıraşı (*çudakarana* töreni), bebeklikten çocukluğa geçişini simgeleyen kişisel ayinlerden (*samskara*'lar) biridir. Genellikle iki yaşında yapılan bu tıraşta başın tepesinde bir tutam saç (*çuda*) bırakılır. Tepe tıraşı eskiden kutsal ipliğin bağlanması (yetişkinliğe geçiş) ya da babanın ölümüyle ayin statüsünün değişmesi gibi başka törenlerde de yapılırdı (günümüzde bu âdetler büyük ölçüde simgesel düzeydedir). Çileci Hindu mezheplerinin çoğunda mezhebe kabul töreninin bir parçası olarak saçın tümü kesilir.

Tepebaşı (Dram) Tiyatrosu *bak.* Dram Tiyatrosu

Tepedelenli Ali Paşa *bak.* Ali Paşa (TEPEDELENLİ)

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif (d. 1901, Taşoz Adası [bugün Thásos, Yunanistan] - ö. 25 Mayıs 1970, İstanbul), köşe yazıları ve tefrika romanlarıyla ünlenmiş yazar ve gazeteci.

Tepedelenli Ali Paşa'nın torunlarındandır. Drama'da başladığı öğrenimini İstanbul'da yabancı okullarda tamamladı. Bahriye, Hukuk ve Yüksek Ticaret mekteplerinde okudu. 1917'de gazeteciliğe başladı. İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920) sonra Ankara'ya giderek *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çalıştı. 1921'de bir süre Ankara Hükümeti adına Erivan'da konsolos yardımcısı olarak görev aldı. Daha sonra cephede savaştı, 1922'de yeniden gazeteciliğe döndü. Çeşitli gazetelerde fıkralar, başyazılar, çoğu tarihsel konulu tefrika romanlar yazdı. Uzun ömürlü olmayan birkaç günlük gazete çıkardı. Öldüğünde *Yeni İstanbul* gazetesinin fıkra yazarıydı.

Tepedelenlioğlu'nun yüzü aşkın tarihsel tefrikası ve siyasal içerikli araştırması yayımlanmışsa da, bunların pek azı kitap haline getirilmiştir. *Kara Davut* (1928, 3 cilt) adlı romanı tefrika edilirken büyük ilgi görmüştür. Kitap olarak yayımlanan öteki romanları arasında *Deli Deryalı* (1928, 1971), *Kol Kola* (1944) ve *Karlı Dağlar* (1945) sayılabilir.

tepee, TIPI olarak da yazılır, Kuzey Amerika'da Büyük Ovalar'da yaşayan Yerlilerin barınak olarak kullandıkları bir tür yüksek çadır. Çoğunlukla bütün Kuzey Amerika Yerlilerinin ortak barınak biçimi olduğu sanılırsa da, gerçekte bunların yalnızca beşte birini temsil eden Ova Yerlilerince son iki ya da üç yüz yılda kullanılmıştır. 18. yüzyıl başlarında İspanyolların at, tüfek ve metal bıçaklar getirmesiyle, Ova Yerlileri hızlı hareket edebilen göçebelere dönüşebilme ve postundan barınak yaptıkları bizon avcılığını geliştirme olanağını buldular. Bunun üzerine sabit kulübelerinin yerini, kolayca katlanabilen ve tek bir at tarafından çekilebilen *tepee*'ler aldı. İlk kez Kuzey Kutup Bölgesi Yerlilerince yazlık barınak olarak kullanıldıkları sanılan bu çadırlar, böylece Ova Yerlilerinin sürekli konut biçimi oldu.

Görünüm olarak ters bir huniyi andıran *tepee*, tabanda bir daire çizen, tepeye yakın bir noktada ise bir demet oluşturacak biçimde birbirine bağlanan 20-30 ahşap direkten oluşan bir iskelet üstüne, sepilenerek biçilmiş bizon derilerinin gerilmesiyle yapılır. Tepesinde baca işlevi gören, boyutları ayarlanabilir bir kapak, bir yanında ise giriş olarak kullanılan ve açılıp kapanabilir bir kanatla örtülen bir yarık vardır. *Tepee*'lerin yüksekliği genellikle 3,5-6 m arasında değişir.

Yerliler avlanmaya çıkmadıkları kış mevsiminin büyük bölümünü, *tepee*'lerini renkli hayvan ve av resimleriyle bezemekle geçirirlerdi. *Vigvam, hogan,* iglu, uzunev vb gibi barınakların da en az bu çadırlar kadar önemli olmasına karşın *tepee*'lerin güzellik

Banff'ta *tepee*'ler, Alberta, Kanada
Alpha

ve zarifliği, bunların bütün Yerlilerin ortak barınak biçimi olduğu kanısını yaygınlaştırmıştır.

Tepehuanlar, Meksika'nın kuzeybatısında, Chihuahua ve Durango eyaletlerinin güneyiyle Jalisco eyaletinin kuzeybatısında yaşayan Orta Amerika Yerlileri. Chihuahua'da yaşayan Kuzey Tepehuanlarla Durango'da yaşayan Güney Tepehuanlar olarak ikiye ayrılırlar. Her iki grup da Pima diliyle yakın akraba olan Yuta-Aztek ailesine bağlı Tepehuan dilinin lehçelerini konuşurlar.

Kuzey ve Güney Tepehuanların yaşadıkları bölgeler engebeli ve dağlıktır. Tarımla uğraşan Tepehuanlar küçük tarlalarda mısır ve fasulye yetiştirirler. Az sayıda tavuk, hindi ve keçi de besleyen Kuzey Tepehuanların beslenmesinde yabanıl bitki ve hayvanlar önemli yer tutar. Güney Tepehuanlar keçi besler ve bol miktarda keçi peyniri, zaman zaman da keçi eti yerler. Yerleşmeler genellikle dağınıktır. Güney Tepehuanlar evlerini taş ya da kerpiçten, Kuzey Tepehuanlar ise ağaç kütükleri ya da kalın tahtadan yaparlar. Kuzey Tepehuan kadınlarının dokudukları battaniyeler dışında geleneksel el sanatları gelişmemiştir. Hazır giyim eşyası kullanmayan erkeklerin giysileri beyaz pamuklu ceket ve pantolondan oluşur. Kadınlar geleneksel motifler taşımayan, evde dikilmiş pamuklu elbiseler ya da etek ve bluzlar giyerler.

Kuzey ve Güney Tepehuanlar Katoliklikle Yerli inançlarının karışımından oluşmuş bir dine inanırlar. Resmî Katolik ayinleri özellikle Güney Tepehuanlar arasında oldukça yaygındır; kuzeyde ise bu tür ayinler yapılmaz. Her iki bölgedeki tapınaklarda da Hz. İsa, Meryem Ana ve azizlere ait figürler Geyik Tanrı, dağ ruhları, Sabah Yıldızı ve Aztek mitolojisindeki Quetzalcóatl'ı (Tüylü Yılan) andıran bir kahramanın figürleriyle yan yana bulunur.

tepelidevekuşu, Avustralyen bölgeye özgü, iri yapılı, uçamayan birkaç kuş türünün ortak adı. Emu(*) (*Dromaius novaehollandiae*) dışında *Casuariiformes* takımından yalnız tepelidevekuşları varlıklarını günümüze değin sürdürebilmiştir. *Casuariidae* familyasının *Casuarius* cinsinde sınıflandırılan bu kuşlar genellikle üç tür altında toplanır.

Tepelidevekuşunun güçlü ayak darbeleriyle insanları öldürdüğü bilinmektedir. Ayaklarındaki üçer parmağın en içtekinde kamaya benzeyen uzun bir tırnak bulunur. Güçlü bacak kasları sayesinde yaşadığı yağmur ormanlarının sık bitki örtüsü arasındaki en dar patikaları değerlendirerek hızla koşabilir. Tüysüz mavi başında kemikten, miğfer biçiminde bir tepelik vardır. Tüyleri erişkinlerde siyah, eşeysel olgunluğa erişmemiş olanlarda kahverengimsidir. Dişinin yuvaya

Bayağı tepelidevekuşu (*Casuarius casuarius*)
Anthony Mercieca, Root Resources—EB Inc

bıraktığı yaklaşık 13 cm uzunluğundaki 3-6 yeşil yumurtanın üstünde yalnız erkek kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi yaklaşık 50 gündür. Yerde yapraklarla hazırlanmış olan yuva, yumurtadan çıkan çizgili yavruların bakılıp beslenmesi için de kullanılır. Tepelidevekuşları meyveleri ve küçük hayvanları yer.

Emular gibi tepelidevekuşlarının da tüyleri öbür kuşların çoğundan değişik bir yapı gösterir. Gövdelerinden çıkan teleklerin kılı andırmasının nedeni, yan dallarını birbirine bağlayarak teleğe geniş ve düz bir yüzey kazandıran çengellerin bulunmayışıdır.

Boynundan etli iki kırmızı uzantı sarkan bayağı tepelidevekuşu (*C. casuarius*) Avustralya'nın kuzeyinde, Yeni Gine ve yakınlarındaki adalarda yaşar. En iri tepelidevekuşu olan bu türün boyu yaklaşık 1,5 m'dir. Eskiden tür sayılan 8 kadar alttürü tanımlanmıştır. Öbür iki türden cüce tepelidevekuşu (*C. bennetti*) ile *C. unappendiculatus* Yeni Gine ve yakınlarındaki birkaç adada bulunur.

tepelik, Anadolu'da kadınların süslenme amacıyla kullandıkları bir tür başlık. Doğrudan saç üzerine konan ve altın, gümüş ya da bakırdan yapılmış yassı taş biçimindeki tepeliğin alna gelen bölümü altın ve gümüş paralar, inci püsküller ya da oyalarla süslenir. Fes üzerine konan tepelik ise fes tablasını örtecek biçimde, değerli madenlerden yapılmış, çevresi altın ve gümüş şeritler ve paralarla süslenmiş oymalı bir levhadan oluşur. Ayrıca pamukla desteklenmiş şerit üzerine küçük altın ve gümüş paraların dizilmesiyle oluşan tepelikler vardır. Tepelik, genellikle üzerine krep ya da yazma örtülerek kullanılır. Örtüyü tepeliğe tutturmak için değerli taşlarla bezenmiş iğne de takılır. Bazen yazma

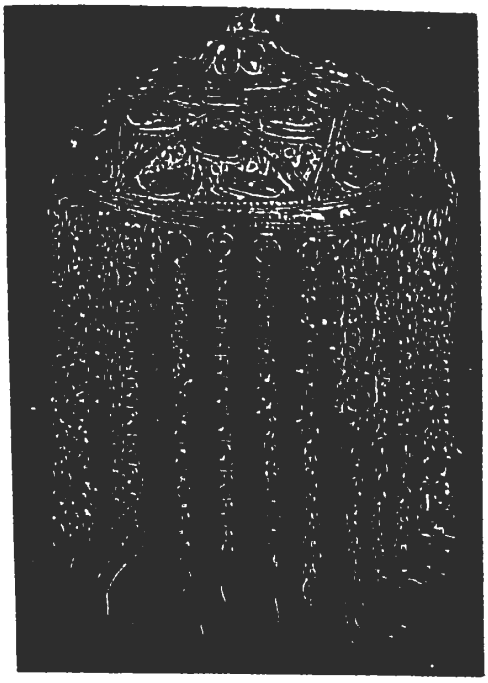

Altın yaldızlı, mercan kakmalı gümüş bir tepelik, 19. yy başı; Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul
Fulya Bodur, *Türk Maden Sanatı* (1987); Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın izniyle

bükülerek simit ya da hotoz biçimine getirilir, daha sonra da çevresi oyalarla süslenerek tepelik biçiminde kullanılır.

tepelik, mimarlıkta, kubbe, külah, payanda ya da alınlıkların tepesine konan bezeme öğesi. Özellikle romanesk ve gotik üsluplardaki yapılarda rastlanır. Genellikle düşey ve sivri uçlu merkezi bir öğeyle bunu çevre-

Tepelik
M. S. Briggs, *Everyman's Concise Encyclopaedia of Architecture*, E. P. Dutton & Co.; Inc. ve J. M. Dent & Sons Ltd.

leyen dışa kıvrılmış dört yapraktan ya da rulo kıvrımlardan oluşur. Erken Rönesans dönemi yapıtlarında çoğunlukla şamdan gövdesi biçiminde tepelikler görülür. İslam mimarlığında benzer işlev gören öğeye alem(*) denir.

Tepeyran, (Ebubekir) Hazım (d. 1864, Niğde - ö. 5 Haziran 1947, İstanbul), köy gerçeklerine yönelik ilk roman örneğini veren yazar. Yazar Oktay Akbal'ın büyükbabasıdır.

Niğde Rüştiyesi'ni bitirdi. Özel ders alarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. 1903'te Şûra-yı Devlet üyeliğine getirildi. Daha sonra çeşitli valiliklerde bulundu. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra kurulan hükümetlerde iki kez dahiliye nazırı olarak görev aldı. Bursa valisiyken Kurtuluş Savaşı'na destek verdiği gerekçesiyle Damat Ferid Paşa hükümetince divanıharbe verilerek idama mahkûm edildi (1920). Dokuz ay hapis yattıktan sonra cezası süresiz ağır hapse çevrildi. Askeri Temyiz Mahkemesi bu kararı bozunca cezaevinden çıktı. Ankara Hükümeti'nce Sivas, sonra da Trabzon valiliklerine atandı. 1923'te Niğde milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Anayasa Komisyonu'na başkanlık yaptı. 1939 ve 1943'te yeniden Niğde milletvekili seçildi.

Tepeyran edebiyata öykü yazarak başladı. Bir köylü kadınla oğlunun öyküsünü kendi deneyimlerine dayanarak gerçek ve nesnel çizgilerle anlattığı *Küçük Paşa* (1910, 1984) romanıyla ünlendi. Öykülerini *Eski Şeyler* (1910) adlı kitapta topladı. Öbür yapıtları arasında kendi yaşamını anlattığı *Zalimane Bir İdam Hükmü* (1946), *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları* (ös 1982, yay. haz. Sadi Borak) gibi anı kitapları sayılabilir.

Tephrike *bak.* Divriği

Tepic, Meksika'nın ortabatı kesimindeki Nayarit eyaletinin merkezi kent. Tepic Irmağı (*río*) kıyısında, deniz düzeyinden 915 m yükseklikte, sönmüş Sangangüey Yanardağının eteklerinde yer alır. 1542'de kurulan kentin büyük bölümü sömürge dönemindeki görünümünü korumaktadır. İspanyol mimarisinin etkisi özellikle katedral, belediye sarayı ve Amado Nervo Tiyatrosu'nda belirgindir. Kentteki dükkânlarda Yerlilerin el sanatı ürünleri satılır; pazarlarda geleneksel giysileri içindeki Huykol ve Kora Yerlileri görülebilir. Kentin adı Nahua dilinde "sert taş" anlamına gelir. Tepic, 1912'de demiryolu hattının bölgeye ulaşmasından sonra bir ticaret, sanayi ve tarım merkezi durumuna gelmiştir. Çevredeki tarım alanlarında mısır, şekerkamışı, pirinç, kahve ve tütün yetiştirilir. Kentte çeşitli arıtma tesisleri ile başta pirinç olmak üzere çeşitli tarım ürünlerini işleyen fabrikalar vardır. Nayarit Üniversitesi (1969), 1930'da Nayarit Fen ve Edebiyat Enstitüsü adıyla kurulmuştur. Tepic'e kara, demir ve hava yoluyla ulaşılabilir. Nüfus (1980) 145.741.

tepidarium, Roma hamamlarının ılık bölümü. *Ayrıca bak.* hamam.

tepkili motor *bak.* jet motoru

tepkime, REAKSİYON olarak da bilinir, kimyada, iki ya da daha çok maddenin her birinin ya da bir maddenin en az iki başka maddeye dönüştüğü süreç. Kimyasal tepkime sonunda başlangıç maddelerinin özgün özellikleri kaybolur ve ürünlerin yeni özellikleri ortaya çıkar. Ama tepkime sırasında toplam kütle değişmez; yani, ölçülebilen sınırlar içinde oluşan ürünlerin kütlesi başlangıç maddelerinin kütlesine eşittir. Ayrıca belirli bir ürün hangi tepkime sonucunda oluşursa oluşsun bileşimi aynıdır. Birkaçı dışında bütün tepkimelerde enerji soğurulur ya da açığa çıkar. Enerji, örneğin yanma olayında ısı biçiminde, pillerdeki kimyasal tepkimelerde ise elektrik enerjisi olarak açığa çıkar.

Kimyasal tepkimeler çok eski çağlardan beri bilinmekteydi. Maddedeki bu tür değişimlerin nedenleri üzerine çeşitli düşünceler ortaya atıldı ve Eski Yunanlı filozoflar maddenin çok küçük farklı parçacıklardan oluştuğunu düşündüler. 19. yüzyılın başlarında İngiliz kimyacı John Dalton, maddenin en küçük birimlerinin çok küçük, bölünemez ve değiştirilemez atomlar olduğu, maddenin özelliklerinin içerdiği atom türlerine bağlı bulunduğu ve belirli bir elementin bütün atomlarının birörnek olduğu savını ortaya attı. Dalton bu düşünceden yola çıkarak, bir kimyasal tepkimenin maddedeki atomların yeniden dağılımı olduğu, yani daha önceden birleşmiş olan atomların ayrışarak yeni bir düzende birleştiği düşüncesini geliştirdi.

Aynı dönemde Fransız kimyacı ve fizikçi Joseph-Louis Gay-Lussac, tepkimeye giren gazların hacimlerinin birbirine oranının her zaman küçük tam sayılarla ifade edilebileceğini buldu. İtalyan fizikçi Amadeo Avogadro ise 1811'de, eşit sıcaklık ve basınç altında bulunan gazların eşit hacimlerinde eşit sayıda parçacık bulunacağı varsayımını geliştirdi. Avogadro'nun bu varsayımı önceleri benimsenmediyse de 1860'ta İtalyan Stanislao Cannizzaro tarafından yasa haline getirildi.

Daha sonraki araştırmalar atomların bölünmez olmadığını ve bunların kütleleri birbirinden çok farklı karşıt yüklü parçacıklardan oluştuğunu ortaya çıkardı. Atomu oluşturan parçacıklardan daha küçük ve daha hafif olan yüklü parçacığa elektron, daha ağır ve karşıt yüklü olan parçacığa ise çekirdek adı verildi. Bugün elektronların karşılıklı etkileşimi sonucunda atomların ya da atom gruplarının ayrışarak yeni gruplar oluşturduğu bilinmektedir. Bu etkileşim, bir moleküldeki atomların ya da atom gruplarının arasında elektronların paylaşılması ya da bir atomdan ya da atom grubundan öbürüne elektron aktarımı olarak açıklanır. Birinci etkileşime ortaklaşım (kovalans) bağı, ikincisine ise iyon bağı denir.

Bir kimyasal tepkimede bağ oluşturan elektronların enerji soğurmasıyla bağ parçalanır. Bu koşullar yeni bağların oluşmasını olanaklı kılar ve enerji açığa çıkar.

Bir bağın parçalanması için gerekli olan enerji yeni bir bağın oluşmasında açığa çıkan enerjiden daha az olduğunda, bu tepkimeye ısıveren (eksotermik) tepkime, tam tersi olduğunda ise ısıalan (endotermik) tepkime adı verilir. Herhangi bir net enerji soğurumu ve salımı gerçekleşmeyen tepkimelere çok az rastlanır. Genel olarak bağ parçalanmasını başlatabilmek için tepkenlere herhangi bir biçimde enerji gereklidir. Etkinleştirme (aktivasyon) enerjisi(*) denen bu enerji ısı, elektromagnetik ışıma ya da elektrik enerjisi biçiminde olabilir. Tepkime bazı maddelerin eşliğinde yürüdüğünde etkinleştirme enerjisi normalde gerekenden daha az olabilir; tepkimeye girmeyen bu tür maddelere katalizör, tepkimelere de katalizlenen tepkime denir.

Tepkimenin hızı yukarıda anlatılan enerji bağıntılarına bağlı olmakla birlikte, bir tepkimenin yürüyüp yürümeyeceği hem tepkenlerin ve ürünlerin hem de çevrenin entropisindeki değişime bağlıdır. Entropi(*), bir sistemin başka sistemlere iş biçiminde aktarabileceği enerji miktarının ölçüsüdür ve toplam entropide bir artış olmadığı sürece tepkime olmaz.

Kimyasal kinetiğin ilkeleri. Oluşan ürünlerin serbest enerjisi (ΔG) tepkenlerinkinden daha az olduğunda, moleküller birbirleyle tepkime eğilimindedir (Bir sistemin serbest enerjisi, hem verili halin olasılığını, hem de enerji içeriğini yansıtır.) Bu nedenle tepkimeler serbest enerji negatif olduğunda yürüme eğilimindedir. Bir başka konu da tepkimenin hangi hızla yürüyeceğidir. Bir tepkimenin hızı, sistemin yüksek serbest enerjili durumdan düşük serbest enerjili duruma geçerken izleyebileceği hangi yolların bulunduğuna bağlıdır.

$A+B \rightleftharpoons C+D$ biçimindeki bir tepkimede yarım oklar tepkimenin tersinir olduğunu gösterir; yani uygun koşullar altında C ve D molekülleri tepkimeye girerek A ve B moleküllerini oluşturur. A ve B'nin tepkimeye girebilmesi için belirli koşullar sağlanmalıdır. Önce moleküllerin çarpışması gerekir. Çarpışma sıklığı A ve B moleküllerinin derişikliğiyle orantılıdır. Öbür etkenler sabit tutulduğunda çarpışma sıklığındaki artış tepkimenin hızını artırır.

Sağa doğru ilerleyen tepkimenin hızı (r_1), tepkenlerin (köşeli parantezle gösterilen) derişiklikleri ile tepkime hızı sabitinin (k_1) çarpımı yoluyla hesaplanır:

$$r_1 = k_1[A][B]$$

Tersinir tepkime hızı da (r_2) benzer biçimde hesaplanır:

$$r_2 = k_2[C][D]$$

Her iki hız birbirine eşit olduğunda tepkime dengededir ve denge sabiti (K)

$$[C][D] / [A][B] = k_1/k_2 = K$$

denklemiyle gösterilir. Denge sabiti K serbest enerjiye (ΔG), serbest enerji de sağa ve sola doğru ilerleyen tepkimenin serbest etkinleştirme enerjisine bağlıdır. Etkinleştirme enerjisi, tepkiyen moleküllerin tepkime ilerlemeden önce sahip olmaları gereken enerjidir.

Bir tepkimenin hızı üzerinde çözücü, sıcaklık, basınç, kataliz ve çarpışma durumları gibi birçok etkenin rolü vardır. Örneğin birçok tepkimede ön aşama olan iyonlaşmayı, su gibi dielektrik sabiti yüksek olan çözücüler büyük ölçüde hızlandırır.

Kimyasal tepkime mekanizmaları. Bir kimsayasal tepkime tek basamakta ilerlemeyip birden çok aşamadan geçebilir. Bu basamakların yani kimsayal tepkime mekanizmalarının ayrıntılı biçimde incelenmesi, kimyacıların birden çok gidiş yolu olan tepkimelerin istenen yolda ilerlemesi için gereken koşulları hazırlamalarını sağlar. Ayrıca tepkime mekanizmalarının bilinmesi çoğunlukla denenmemiş tepkimelerin izleyeceği yolu belirlemeyi olanaklı kılar.

Genellikle en çok ortaklaşım bağının parçalandığı ve kurulduğu, yani atomların elektron paylaştığı tepkimeler incelenir. Plastik, boya ve ilaç gibi maddelerin çoğu bu tür tepkimelerle bireşimlenir; canlılardaki biyokimyasal süreçler de bu tür tepkimelerle yürür.

Kimyasal tepkime sırasında moleküllerin bağlanma biçimlerinde, yani moleküllerin içindeki ve aralarındaki atomların karşılıklı konumlarında ve kimyasal bağ elektronlarında değişimler olur. Bu nedenle tepkime mekanizmalarına ilişkin olarak geliştirilen ayrıntılı tanımlar, moleküllerin bağ düzeninde ortaya çıkan uzamsal ve zamansal değişimleri ve ayrıca tepkimenin ilerlemesi için gerekli olan enerji gereksinimlerini de içermelidir.

Bir tepkimenin ilerleyebilmesi için önce sisteme herhangi bir biçimde enerji verilmelidir. Bu enerji, tepkenleri, etkinleşmiş bir karmaşık (kompleks) ya da geçiş haline dönüştürebilecek minimum enerji düzeyine getirir. Bundan sonra ürünlerin oluşması için enerjiye gerek yoktur ve tam tersine çoğunlukla ürünler oluşurken enerji açığa çıkar. Tepkenlerin ürünlere dönüşmesi için birden çok yol bulunduğunda, tepkimenin izleyeceği gerçek yol etkinleştirme enerjisinin en düşük olduğu yoldur.

Bir tepkimenin incelenmesi sırasında, süreci karmaşıklaştıran etkenler de göz önüne alınmalıdır. Tepkimenin tersinirliği, başka tepkimelerin yürüme olasılığı ve ara ürünlerin oluşması bu tür etkenler arasındadır.

Bir tepkimenin ilerleyeceği yola etki eden birçok etken vardır. Önce tepkenler tanılanmalı ve öntepkimeler incelenmelidir. Geçiş hali çok kısa sürdüğünden doğrudan incelenemez, ama bu evrenin kendine özgü özellikleri incelenebilir. Çözücünün ya da tepkime ortamının özellikleri tepkimenin ilerleme yolunu büyük ölçüde etkiler. Çözücü molekülleri tepken ya da ürün molekülleri ya da etkinleşmiş karmaşık ile etkileşebilir. Bir tepkime sisteminin sıcaklığının artırılması, tepkenlere enerji sağlar, onların gerekli etkinleştirme enerjisi düzeyine ulaşmalarını kolaylaştırır, bunun sonucunda da tepkimenin hızı artar.

Bir tepkime sisteminin basıncı artırıldığında da tepkime hızı değişir. Tepkenler gaz olduğunda, basınçtaki artış tepkenlerin derişikliğini artırır ve bunun sonucunda, birden çok gaz halinde tepkenin bulunduğu sistemlerin tepkime hızı artar. Katalizörler ise kimyasal tepkimenin denge durumunu etkilememekle birlikte sağa ve sola doğru ilerleyen tepkimelerin her ikisini de hızlandırır. Katalizörler var olan bir öntepkimeyi etkileyebilir ya da yeni bir sürecin enerji bakımından yeğlenir olmasını sağlar. Tepkime ürünleri isc, tersinir tepkimenin yeğlenmesine yol açabilir. Bazı tepkimelerde ürünler katalizör ya da tepkimeyi önleyici (inhibitör) olarak davranabilir. Çoğu tepkimede hızı sınırlayan bir enerji engeli vardır. Bu engelin yapısı ve engelin en üst düzeyinde moleküllerin uzamsal biçimlenmesi tepkime mekanizmasını belirler. Ortaklaşım bağlı AB molekülünün çözeltide tek bir basamakta A^+ ve B^- iyonlarına ayrıştığı varsayımsal süreci ele alalım. Sisteme ısı enerjisi gibi bir enerji verildiğinde, molekül çarpışmalarının etkinleşmesi sonucunda bağ gerilebilir ve geçiş haline ulaşıncaya değin zayıflar. Bu nokta, tepkenlerin ürünlere dönüşmesi için gerekli olan minimum enerjiyi belirler. Tepkime koşullarına ve tepkime mekanizmasına bağlı olarak geçiş hali başlangıç durumundaki AB'ye geri dönebilir ya da A^+ ve B^- ürünlerine ayrışabilir. Daha karmaşık tepkimeler tepkenler arasında art arda birkaç geçiş hali ve ardışık ara haller içerebilir.

Bir tepkime sırasında ara maddelerin oluşması, tepkimenin birden çok aşama halinde gerçekleştiğine işaret eder; bunların belirlenmesi tepkime mekanizmasının tam olarak anlaşılmasını sağlar. Böyle bir durumda aşamaların her birinin özgün mekanizması incelenmelidir. Aynı biçimde bir tepkime sırasında oluşan bütün ürünlerin tanılanması tepkimenin ana ilerleme yolunu belirler. Bir başka önemli nokta da, başlangıç durumundan ara aşamalardan geçerek son ürünlere ulaşmaları sırasında moleküllerin uzamsal biçimlenmesinde ortaya çıkan değişimin belirlenmesidir. Kinetik düzen (tepkime koşullarının tepkime hızına etkisi), çözücünün yapısı ve bileşimi, yapı ile tepkinlik arasındaki bağıntı (tepkime hızının değişimi ile bir tepkenin yapısındaki sistematik değişim arasındaki bağıntı) ve kinetik izotop etkileri (atom kütlesindeki farkların bağın parçalanması ve oluşumu üzerindeki etkisi), tepkime mekanizmasını etkileyen ve çoğunlukla incelenen öbür etkenler arasındadır.

Kimyasal tepkimeler genellikle incelenen süreçteki bazı belirgin özelliklere göre sınıflandırılır. Ama bu kategoriler tümüyle birbirinden farklı değildir ve her biri iki ya da ikiden çok kategorinin belirgin özelliklerini içerebilir. Örneğin polimerleşme tepkimesi aynı zamanda bir zincirleme tepkime olabilir.

Basit bir bireşim (sentez) tepkimesinde elementler ya da bileşiklerden oluşan iki tepken, ürün olarak bir bileşik oluşturur. Bozunma tepkimesinde bir bileşik en az iki basit bölüme ayrılır. Polimerleşme tepkimesi ürünün yüzlerce ya da binlerce basit ayıraçtan oluştuğu bir tür bireşim tepkimesidir. Zincirleme tepkime, her aşama sonucunda oluşan ürünün bir sonraki basamak için başlangıç maddesi olduğu bir tepkimeler dizisidir. Bir bileşiğin bir ya da birden çok atomunu yitirip daha sonra bir ya da birden çok başka atomu aldığı tepkimelere ornatma tepkimesi denir. Bir bileşiğin bir ya da birden çok atomunu yitirdiği tepkime yok etme tepkimesi, bir ya da birden çok atom aldığı tepkime ise katılma tepkimesidir.

Kimyasal süreçler arasında çok önemli bir yeri olan yükseltgenme-indirgenme tepkimelerinin özelliği, bir maddeden öbürüne oksijen ve hidrojen atomlarının ya da elektronların aktarılmasıdır. Elektron yitiren madde yükseltgenir, elektron alan madde ise indirgenir. Asit-baz tepkimesi de son derece önemli bir tepkimedir; bu tepkimeler için yaygın olarak kabul edilen tanıma göre, bir maddenin verdiği protonu ya da hidrojen iyonunu öbür madde alır. Proton veren madde asit, alan ise baz olarak tanımlanır.

Bazı başka sınıflandırma ilkeleri de vardır. İki atom ya da atom grubunun birleşerek her birinin ortaklaşım bağına bir elektron verdiği sürece bağlaşma (koligasyon), bunun tersi olan tepkimeye ise homoliz denir. Öbür yandan iki atom ya da atom grubunun birleşip bir ortaklaşım bağı oluşturduğu ve her iki elektronun yalnızca tepkenlerden biri tarafından sağlandığı sürece düzenleşim, bunun tersi olan sürece ise heteroliz denir.

Bir heteroliz tepkimesinde, elektron çiftini taşıyan (ve birleşmek için bir çekirdek arayan) tepkenlere (atom ya da molekül) nükleofil (artıcıl), elektron çiftinden yoksun olan (ve birleşmek için elektron çifti taşıyan bir birim arayan) tepkenlere ise elektrofil (eksicil) denir.

Çok aşamalı bir tepkimenin tümü, hız belirleyici aşamadaki moleküllerin sayısına göre sınıflandırılabilir. Ayrıca kinetik düzen ile bağın oluştuğu ya da kırıldığı zamana göre de sınıflandırma yapılabilir.

Doymuş ya da doymamış karbon merkezlerindeki nükleofilik ornatma tepkimeleri, katılma ve yoketme tepkimeleri başlıca tepkime mekanizmaları arasında yer alır. Katılma tepkimelerini nükleofil ya da elektrofil yapıdaki tepkenler başlatır. Elektrosiklik katılmalarda tepkin olan ayıracın her iki bölümü de aynı anda alttepken ile birleşir. Homolitik katılmalarda zincir sürecini oluşturmak için serbest kök mekanizmaları işler. Yoketme tepkimelerinin çoğunlukla katılma tepkimelerinin tersi olduğu düşünülür.

Genel olarak günümüzde kimyasal tepkimelere ilişkin kuramsal çalışmalar, tepkime mekanizmaları ve maddenin fiziksel yapısı üzerinde yoğunlaşmıştır. Uygulamalı kimya ise sanayide yararlı olacak maddeleri geliştirmek ve yaratmak amacıyla yürütülen kuramsal çalışmalara ağırlık verir. Kimyasal tepkimelerin incelendiği deneysel çalışmalarda çoğunlukla tepkime ürünlerini ayıracak teknikler uygulanır ve ürünler tanılandıktan sonra birçok durumda ürünlerin ve kalan tepkenlerin kütleleri ya da hacimleri ölçülür.

tepkime hızı, bir kimyasal tepkimenin birim zamanda oluşan ürün miktarı ya da birim zamanda kullanılan tepken miktarı olarak ifade edilen ilerleme hızı. Örneğin X ve Y gibi iki bileşik tepkimeye girip Z gibi bir ürün oluşturduğunda, kimyasal eşitlik $X+Y \rightarrow Z$'dir ve tepkime hızı Z'nin derişikliğindeki artış hızı ya da X ya da Y'nin derişikliğindeki azalma hızı olarak verilir. Matematiksel olarak tepkime hızı dC_Z/dt, $-dC_X/dt$ ya da $-dC_Y/dt$ biçiminde belirtilir. Bu ifadelerde C, alt indisin gösterdiği bileşiğin derişikliğini (örn. litre başına mol) belirtir; d/dt ise bir niceliğin miktarının zamana göre değişim hızının matematiksel ifadesidir (zamana göre türev).

Kimyasal tepkimeler, tepkimeye giren maddelerin yapısına ve kimyasal dönüşümün tipine bağlı olarak değişik hızlarda ilerler. Genellikle iyonların (elektrik yüklü parçacıklar) birleştiği ya da ayrıldığı tepkimelerin çok hızlı yürümesine karşılık, ortaklaşım bağlarının oluştuğu ya da parçalandığı tepkimeler çok yavaş yürür. Belirli tepkenlerin tepkime hızı sistemin sıcaklığına, basıncına ve kullanılan tepkenlerin miktarına göre değişir. Normal olarak tepkenler azaldıkça tepkime yavaşlayacaktır. Bazı durumlarda sisteme katalizör denen ve kendisi doğrudan tepkimeye girmeyen bir madde eklendiğinde, çok yavaş yürüyen tepkimeler hızlanır.

Tepkime hızı sabiti, bir tepkimenin hızı ile tepken derişiklikleri arasındaki oranı gösterir. Tepkime hızı r, hız sabiti k ve tepken derişiklikleri $f(C)$ ile gösterildiğinde, bu değerler arasındaki bağıntı $r=kf(C)$ biçiminde ifade edilir. Tepkimenin hızını etkileyen etkenlerden biri moleküllerin miktarı, öbürü de moleküllerin türü ve bulunduğu koşullar olduğundan, hız sabiti ikinci etkeni gösteren bir niceliktir. Tepkime hızlarının tahmin edilmesi, ölçülmesi ve matematiksel eşitliklerinin kurulması kimyanın bir dalı olan kimyasal kinetiğin konusudur.

tepkime ısılarının toplanırlığı yasası, HESS YASASI olarak da bilinir, bir kimyasal tepkimede soğurulan ya da açığa çıkan ısı miktarının sabit ve tepkimenin izlediği yoldan ya da tepkimenin geçtiği aşamaların sayısından bağımsız olduğunu belirten yasa. İlk olarak 1840'ta İsviçre asıllı Rus kimyacı Germain Henri Hess tarafından geliştirilmiştir. Hess yasası termodinamiğin birinci yasasının bir sonucudur ve ayrı bir termodinamik yasa olarak kabul edilmez; ama termokimyada, tepkime ısılarının hesaplanmasına temel oluşturduğundan önemli bir yere sahiptir. Bu yasaya karbon (C) ve oksijen (O) elementlerinden elde edilen karbon dioksitin oluşum ısısının hesaplanması örnek olarak verilir. Bu tepkime

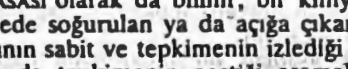

$$C(k)+O_2(g)\rightarrow CO_2(g)$$

$$\Delta H^\circ = -94{,}054 \text{ kkal (kilokalori)}$$

biçiminde yazılır; burada, k ve g, sırasıyla katı ve gaz halini gösterir, ΔH° ise oluşum ısısıdır.

Hess yasasına uygun olarak karbon dioksitin oluşum ısısı ister karbon dioksit yukarıdaki denklemde görüldüğü gibi tek aşamada, ister aşağıdaki denklemde görüldüğü gibi iki aşamada oluşsun aynıdır:

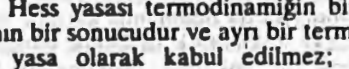

$$C(k)+\tfrac{1}{2}O_2(g)\rightarrow CO(g)$$

$$\Delta H^\circ = -26.417 \text{ kkal}$$

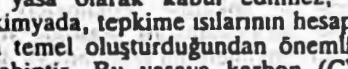

$$CO(g)+\tfrac{1}{2}O_2(g)\rightarrow CO_2(g)$$

$$\Delta H^\circ = -67.637 \text{ kkal}$$

Yukarıdaki denklemlerin toplamı,

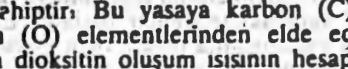

$$C(k)+O_2(g)\rightarrow CO_2(g);$$

$$\Delta H^\circ = -94.054 \text{ kkal}$$

sonucunu verir. Böylece Hess yasası çeşitli tepkime ısılarının başka tepkime ısılarından hesaplanmasını olanaklı kılar.

tepkime ısısı, bir kimyasal tepkimede bütün maddeleri aynı sıcaklıkta tutabilmek için tepkime sistemine eklenmesi ya da sistemden uzaklaştırılması gereken ısı miktarı. Tepkime sisteminin içinde bulunduğu kabın basıncı sabit tutulduğunda ölçülen tepkime ısısı aynı zamanda entalpi(*) olarak bilinen termodinamik nitelikteki değişimi, yani tepkime sonucunda oluşan ürünlerin entalpisi ile tepkimenin başlangıcındaki tepkenlerin entalpisi arasındaki farkı gösterir. Böylece sabit basınçta belirlenen tepkime ısısı, ΔH simgesiyle gösterilen tepkime entalpisidir. Tepkime ısısı pozitif olduğunda tepkimeye ısıveren (eksotermik), negatif olduğunda ise ısıalan (endotermik) tepkime denir.

Kimyasal dönüşümlere eşlik eden ısı değişimlerinin tahmin edilmesi ve hesaplanması kimyasal tepkimelerin anlaşılması ve kullanımı açısından önemlidir. Tepkime kabı sistemin içine ve sistemden dışarıya doğru ısı akışı olmayacak biçimde (adyabatik koşullar) yalıtıldığında, dönüşüm ısısı maddelerin sıcaklığında artış ya da düşüş olarak etkisini gösterir. Kimyasal süreçlerde kullanılan aygıtların uygun biçimde tasarımlanması için tepkime ısılarının çok doğru olarak bilinmesi gerekir.

Her tepkime için ısı ölçümü yapmak pratik değildir ve bazı tepkimeler için bu ölçümü yapmanın olanağı yoktur. Bu nedenle çoğunlukla tepkime ısıları derlenmiş standart ısıl verilerden yararlanılarak hesaplanır. Bu veriler genellikle standart oluşum ısıları ve yanma ısılarından oluşur. Standart oluşum ısısı 25°C'de ve 1 atmosfer basınç altında bir mol bileşiğin, her biri normal fiziksel halde bulunan (gaz, sıvı, katı) bileşen elementlerinden oluşumu sırasında soğurulan ya da açığa çıkan ısı olarak tanımlanır. Bir elementin oluşum ısısının sıfır olduğu kabul edilir. Standart yanma ısısı, bir mol bileşiğin 25°C'de ve 1 atmosfer basınç altında oksijen ile tepkimeye girmesi durumunda açığa çıkan ısıdır. Tepkime ısılarının ölçülen oluşum ısıları ve yanma ısılarından hesaplanması yöntemi Hess'in geliştirdiği tepkime ısılarının toplanırlığı yasasına(*) dayanır.

tepkime kabı, içinde deney ya da üretim amacıyla kimyasal işlemlerin gerçekleştirildiği kap ya da aygıt.

Küçük, ağzı açık, basit karıştırıcılı ve basit ısıtmalı tepkime kaplarından ceketli, ısıtma ya da soğutma serpantinli, maddelerin eklenip boşaltıldığı özel ağızlı, morötesi ışın kaynaklı ya da elektrik enerjisi bağlantılı, özel tasarımlanmış karıştırıcısı ve kazıyıcısı olan, yüksek ya da alçak basınçta çalışılabilmesi amacıyla kalın çeperli ve sıkı kapatılabilen sızdırmaz kapaklı çok büyük, karmaşık aygıtlar biçimindeki kaplara kadar değişen çok çeşitli tepkime kabı vardır. Çoğunlukla bu tepkime kaplarına sıcaklık, basınç, pH ve içindeki maddelerin başka özelliklerini ölçebilen aygıtlar bağlanır. Tepkime kaplarının yapımında, kimyasal süreçte yer alan maddelerin etkisine dayanıklı malzemeler seçilir.

Özellikle kesintisiz işlem uygulanan bazı işlemlerde kimyasal sürecin haftalarca ya da aylarca sürebileceği, tepkenlerin kesintisiz ya da aralıklı biçimde ekleneceği ve ürünün sürekli olarak ya da belirli aralıklarla alınabileceği kaplar kullanılır. Örneğin, petrol arıtma tesislerindeki tepkime kaplarında ürün sürekli alınırken, çelik fabrikalarındaki kesintisiz tepkime kapları olan yüksek fırınlar belirli aralıklarla doldurulup boşaltılır.

tepkime kesiti, nükleer fizikte, belirli bir atom çekirdeğinin, belirli türden bir parçacığın çarpması sonucunda belirli bir tepkimeye (örneğin soğurma, saçılma ya da bölünme) girmesi olasılığı. Tepkime kesiti alan cinsinden ifade edilir; sayısal değeri, çarpan parçacığın içine isabet etmesi durumunda tepkimenin gerçekleşeceği, dışına isabet etmesi durumunda ise gerçekleşmeyeceği öngörülen, parçacığın izlediği yola dik düzlem içinde yer alan ve merkezi çekirdekte olan bir dairenin alanına eşit olarak alınır. Tepkime kesiti çekirdek kesitinin geometrik alanı ile aynı değildir. Tepkime kesiti birimi olarak kullanılan barn, 10^{-24} cm²'ye eşittir. Belirli bir çekirdek için tepkime kesiti çarpan parçacıkların enerji düzeyine ve tepkimenin türüne bağlıdır. Örneğin, hızı 1.000.000 cm/sn olan nötronlarla dövülen bor çekirdeğinin nötron kapımı(*) tepkimesi açısından kesiti 120 barn dolayındadır; buna karşılık nötronların hızı 100.000 cm/sn olduğunda tepkime kesiti 1.200 barn olur. Tepkime kesitinin böyle yüksek olması, borun iyi bir nötron soğurucusu olduğu anlamına gelir. Zirkonyum metalinin nükleer reaktörlerde çekirdek bölünmesi oluşturmakta yararlanılan düşük hızlı nötronlar için tepkime kesiti ise yalnızca 0,18 barndır; bu nedenle zirkonyumun nötronlar için hemen hemen saydam olduğu söylenebilir, reaktörlerde yakıt çubuklarını çevrelemekte zirkonyum kullanılmasının nedeni budur. Reaktör yakıtı olarak kullanılan uranyum-235, nötronları hem bölünme hem de kapım yoluyla soğurur. Uranyum-235'in bölünme tepkimesi için kesiti 580 barn, kapımı da içermek üzere toplam tepkime kesiti ise 680 barndır.

tepkin boya, REAKTİF BOYA olarak da bilinir, lif ile boya molekülü arasında ortaklaşım bağının kurulduğu kimyasal bir tepkimeyle dokuma malzemesine bağlanan renkli organik maddelerin ortak adı. Çoğunlukla dokumaları tonlamada (hafif renklendirme) kullanılır. Boyarmadde bu tepkime sonucunda lifin bir parçası haline geldiğinden, yüze tutma (adsorpsiyon) yoluyla dokumaya bağlanan boyalara göre yıkamaya karşı daha dayanıklıdır.

Teplice, eskiden TEPLICE-ŞANOV, Almanca TEPLITZ-SCHÖNAU. Çek Cumhuriyeti'nin, Kuzey Bohemya (Severočeský) ilinde (*kraj*) kent. Erzgebirge'nin(*) alt kesimindeki kayalık bir çıkıntının üzerinde yer alır. Yöredeki radyoaktif kaplıcaların (28°C-46°C) adı 8. yüzyıla ait bir Bohemya efsanesinde geçer; arkeolojik bulgular bu kaplıcalardan Roma döneminde yararlanıldığını göstermektedir. Bohemya kraliçesi Judith 1156'da yörede bir manastır kurdu; 18. yüzyılda inşa edilen Clary-Aldringen Sarayı'nın temelinde bulunan iki eski kulenin bu manastırın kalıntısı olduğu sanılır. Teplice sularının kurşun yaralarını iyileştirdiğine inanıldığından Avusturya, Prusya ve Saksonya yetkilileri bu tür yara almış hastaların tedavisi için 19. yüzyılda yörede tesisler kurdular.

Günümüzde başlıca sanayi dalları metal eşya, çanak çömlek ve tekstil üretimi ile kerestecilikti. Kentin yakınlarında linyit ve turba çıkarılır. 1879'da yeraltı sularının linyit yataklarını basması kent ekonomisine büyük zarar verdi. Teplice sonradan Karlovy Vary ve Bohemya'nın batı kesimindeki öteki kaplıcalar karşısında önemini yitirdiyse de, II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem sanayi, hem de sağlık merkezi olarak gelişti ve zenginleşti. Nüfus (1990 tah.) 55.287.

Tepsi Minare, Erzurum Kalesi'nin iç avlusunun güneybatı köşesinde, 12. yüzyıl ortalarından kalma Saltuklu yapısı kule. Yukarıya doğru hafifçe daralan kalın bir silindir biçimindedir. Kaidesi altı sıra kırmızı ve beyaz taştan, gövdesi düz örülü tuğladan yapılmıştır. Üst kenarına yakın yerde bir yazıt kuşağı, onun hemen üstünde de tuğla örgüsüyle oluşturulmuş bir sıra baklava örgesi gövdeyi sarar. Bundan sonra gelen şerefe bölümünün yerine 19. yüzyılda barok üslupta bir galeri ve bir saat eklenmiştir. Saat bugün yoktur. Galeri altı tane kemerli açıklıkla bunların arasındaki birer çift gömme sütundan oluşur, tepesi sivrimsi bir kubbeyle örtülüdür. Bu yapının hem gözetleme kulesi, hem de gene kalenin iç avlusundaki Kale Mescidi'nin (12. yy) mina-

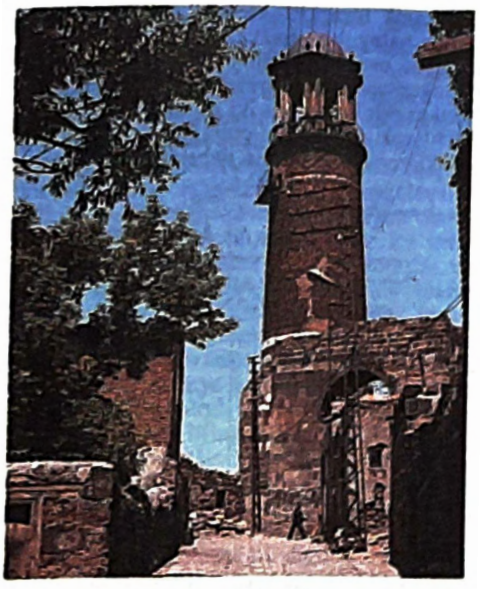

Tepsi Minare, Erzurum Kalesi'nin dışından görünüşü, 12. yy ortaları; Erzurum
Anadolu Yayıncılık Arşivi

resi olarak kullanılmak üzere yapıldığı sanılır.

Tequendama Çavlanı, İspanyolca SALTO DE TEQUENDAMA. Kolombiya'nın orta kesiminde, Magdalena Irmağının kollarından biri olan Bogotá (Funza) Irmağının üzerinde çavlan. Ülkenin en önemli turizm merkezlerinden biridir. Doğu Cordillera'da Bogotá'nın 32 km batısındaki bir ormanlık bölgede yer alır. Yaklaşık 18 m genişliğindeki kayalık bir boğazdan aşağıya dökülür. Yüksekliği 157 m'dir. Çavlana Bogotá'dan karayoluyla ulaşılır.

ter bezi, yalnız memelilerde deride bulunan iki tür salgıbezinin ortak adı. Sempatik sinir sistemi tarafından denetlenen ekrin ter bezleri vücut sıcaklığının düzenlenmesine katkıda bulunur. Vücut sıcaklığı artınca ekrin bezler deri yüzeyine su salgılayarak, buharlaşma yoluyla soğumayı sağlar. Ekrin bezler at, ayı ve insanda vücudun büyük bir bölümünde etkin olduğundan ısı düzenleyici mekanizmaların başında gelir. Köpek, kedi, sığır ve koyun gibi başka hayvanlarda yalnız pençelerdeki yastıkçıklarda ya da dudak kenarlarında bulunur. Bu hayvanlarda ısı düzenlenmesi genellikle soluma mekanizmayla gerçekleşir. Kemiriciler gibi daha küçük memeliler su kaybına dayanamadıklarından vücutlarında hiç ekrin bez yoktur.

Sıklıkla kıl köklerinin yanında yer alan apokrin ter bezleri, bezin borucuğuna sürekli olarak yağlı bir madde salgılar. Duygusal stres durumlarında borucuğun duvarının kasılmasıyla yağlı salgı deriye çıkar, burada yer alan bakteriler tarafından kokulu yağ asitlerine parçalanır. İnsanda koltuk altlarında ve dış üreme organlarının çevresinde yoğunlaşan apokrin bezler ergenlik dönemindeki hormon değişiklikleri sonucunda etkinleşinceye değin işlev görmez. Öbür memelilerde apokrin bezlerin sayısı daha fazladır. Meme bezleri, kulak yolundaki salgı bezleri ve memelilerdeki pek çok koku bezi gibi özelleşmiş salgıbezlerinin dönüşüme uğramış apokrin bezlerinden türemiş olabileceği düşünülmektedir.

Teraina Adası, eskiden WASHINGTON ADASI, PROSPECT ADASI ya da NEW YORK ADASI. Büyük Okyanusun ortabatı kesiminde, Kiribati'ye bağlı Kuzey Line Adalarında bulunan mercan adası. Çevresi 14 km olan adanın toplam kara alanı 8 km²'dir. İlk kez Amerikalı denizci Edmund Fanning'in 1798'de gördüğü ada 1889'da İngiltere tarafından ilhak edildi ve 1916'da da Gilbert ve Ellice Adaları Sömürgesi'ne bağlandı. Daha sonra 1979'da bağımsız Kiribati'nin bir parçası oldu. Günümüzde Fanning Island Plantations, Ltd. adlı kopra işleme şirketinin mülkiyeti altındadır. Nüfus (1988 tah.) 481.

Terakki, İstanbul'da 15 Kasım 1868-16 Ekim 1870 arasında, haftada beş gün yayımlanan siyasal gazete.

Ali Raşid ve Filip Efendi'nin kurduğu gazete iki farklı boyda yayımlandı. Büyük boy *Terakki*'nin fiyatı 40 para (1 kuruş), küçüğünki ise bunun yarısıydı. Basın özgürlüğünün savunuculuğunu yapan ve o dönemde yayımlanan öteki gazetelere göre daha yalın bir dil kullanan *Terakki*'de Ebüzziya Tevfik, Hayreddin, Kemalpaşazade Said ve Suphizade Ayetullah gibi imzalar yer aldı. Gazetede Avrupa'da etkinlik gösteren Yeni Osmanlılarınkine koşut siyasal görüşler savunuldu ve aralarında Recaizade Ekrem'in Fransızcadan yaptığı roman çevirilerinin de bulunduğu birçok yapıt tefrika edildi.

Terakki, 1869-70 yıllarında haftalık bir kadın eki, 1870-71 yıllarında da haftalık bir mizah eki verdi. *Terakki*'nin mizah eki daha sonra *Letaif-i Âsâr* adıyla ayrı bir dergi olarak yayımlandı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), Cumhuriyet döneminde siyasal parti. Kısa sürede kapatılan parti, çok partili siyasal yaşama geçiş yolunda ilk deneme sayılır.

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki (TBMM) (1920-23) siyasal anlaşmazlık ve çatışmalar Kurtuluş Savaşı'nın (1919-23) zaferle sonuçlanmasından sonra da sürdü. Mustafa Kemal'in (Atatürk) önderlik ettiği TBMM'deki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) ile buna muhalefet eden İkinci Grup(*) arasındaki siyasal rekabet yeni dönemde daha değişik biçimler aldı. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması yönetime karşı muhalefetin belirginleşmesine neden oldu. 1924 Anayasası'nın TBMM'deki görüşme ve tartışma süreci de siyasal görüş farklılıklarının ortaya çıkmasını sağladı. Hatta Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Meclis Grubu içinde bile siyasal anlaşmazlıkların ve yönetime karşı muhalefetin oluştuğu anlaşıldı.

İsmet Paşa (İnönü) başkanlığındaki hükümete yöneltilen eleştiriler TBMM'nin 1 Kasım 1924'te yeni dönem çalışmalarına başlamasından hemen sonra siyasal bir bunalıma dönüştü. 9 Kasım'da CHF'den istifalar başladı. İstifa eden milletvekilleri arasında eski başbakanlardan Rauf Bey'in (Orbay) yanı sıra Adnan (Adıvar) ve Refet (Bele) beyler de vardı.

Kısa sürede ortaya çıkan bu muhalefet, 17 Kasım 1924'te TpCF'nin kurulmasına öncülük etti. Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Sabit Bey (Sağıroğlu), İsmail Canbolat, Adnan Bey (Adıvar), Kâzım Karabekir ve Rauf Bey (Orbay) kurucular arasında yer aldılar. Partinin yönetim kurulu başkanlığına Karabekir, ikinci başkanlığa Adnan Bey, genel sekreterliğine de Ali Fuat Paşa getirildiler. Partiye 29 milletvekili üye oldu.

TpCF kuruluş bildirisinde diktatörlüğe karşı olduğunu, yönetimin ve hükümetin sıkı biçimde denetlenmesi gerektiğini belirtti. Programında da Türkiye devletinin halk egemenliğine dayalı bir cumhuriyet olduğunu belirttikten sonra, liberal ve demokrat bir çizgi izleyeceğini vurguladı. Temel hak ve özgürlüklerin sağlanmasını desteklediğini, halkın dini duygularına da saygılı olduğunu açıkladı. Cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekilliğinin düşmesi gerektiği belirtilen programda, yerinden yönetim ilkesinin benimsenmesi isteniyordu.

İstanbul basınının da desteğini alan TpCF'nin faaliyette bulunduğu süre içinde genel seçim yapılmadı. Parti 13 milletvekilliği için yapılan ara seçime katıldıysa da, henüz örgütlenme aşamasında olduğu için başarılı olamadı.

İktidar ve muhalefet partileri arasındaki siyasal mücadelenin şiddetlendiği bir sırada, Şubat 1925'te Şeyh Said Ayaklanması'nın(*) başlamasından sonra Mart 1925'te İsmet Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. TBMM 4 Mart'ta Takrir-i Sükûn Kanunu'nu(*) kabul etti. Aynı gün hükümetin önerisi üzerine ayaklanma bölgesindeki olaylarla ilgili olarak Şark İstiklal Mahkemesi, ayaklanma bölgesi dışındaki olaylarla ilgili olarak da Ankara İstiklal Mahkemesi kuruldu. Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılmasından bir süre sonra Şark İstiklal Mahkemesi, ayaklanmada rol oynadığı gerekçesiyle TpCF'nin mahkemenin görev alanı içinde etkinlik gösteren örgütlerinin kapatılmasını valilerden istedi; bu istek hemen yerine getirildi. Ankara İstiklal Mahkemesi de Nisan 1925'te TpCF'nin İstanbul'daki örgüt binalarındaki aramalarda ele geçen belgeleri gerekçe göstererek partinin gericiliği kışkırttığını belirtti ve bu konuda hükümetin dikkatini çekti. Bazı TpCF üyeleri de ayaklanma ile ilgili olarak yargılanıp mahkûm oldular. TpCF yaklaşık yedi aylık çalışmadan sonra, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanılarak hükümetçe kapatıldı (3 Haziran 1925).

TpCF'nin kurucuları ile önde gelen üyeleri, ertesi yıl Mustafa Kemal'e İzmir'de düzenlenen suikast girişimine karıştıkları gerekçesiyle bir kez daha mahkemeye verildiler (*bak.* İzmir Suikastı). İzmir'e gelen Ankara İstiklal Mahkemesi'nin talimatıyla eski TpCF milletvekilleri, bu arada Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Paşa (Bele), Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez) ve Bekir Sami Bey tutuklandılar. Yargılama sonucunda bazı eski TpCF yöneticileri suçlu bulunarak ölüm ve ağır hapis cezalarına çarptırıldı; aklananlar ise uzun süre siyasal çalışmalardan uzak kaldı.

teralit, labradorit (bazik plajioklaz feldispat), nefelin ve titan-demirli ojit içeren derinlik korkayaçlarının ortak adı. Teralitler, bu dizinin nefelin-tefrit grubunun içinde kabul edilir (*ayrıca bak.* nefelinit). Teralitlerde bağımlı bileşenler olarak olivin, biyotit, ortoklaz, feldispat ve bir alkali amfibol da bulunabilir. Nefelin ve ortoklazın dışındaki mineraller teralitlerde genellikle iyi biçimlenmiş kristaller halinde bulunur. Nefelinin kendisi, ikincil zeolitler biçiminde bulunabilir.

Teralitlere oldukça ender rastlanır. Bulundukları başlıca yerler eski Çekoslovakya, Almanya'da Odenwald, Portekiz'de Monchique Sıradağları, Rusya'da Kola Yarımadası ve İskoçya'da Stathclyde bölgesidir. Teralitlerle yakından ilişkili öbür kayaçlar teşenit, eseksit ve şonkinittir.

Teramo, İtalya'nın orta kesiminde, Abruzzi yönetim bölgesindeki Teramo ilinin merkezi kent. Tordino ile Vezzola ırmaklarının birleştiği noktada, Adriya Denizi ile Gran Sasso d'Italia dağ grubu arasında, Pescara'nın kuzeybatısında yer alır. Eskiden Praytutti kabilesine ait İnteramna (Interamnia) kasabasının bulunduğu yerde kuruldu. Barbar istilaları sırasında yıkılan kent 12. yüzyılda yeniden inşa edildi ve bir süre

sonra da Napoli Krallığı'nın eline geçti. Kentteki önemli yapılar arasında, Çan kulesi (1483), gotik üsluptaki katedral (12-14. yy), Roma tiyatrosunun kalıntıları ve kent müzesi sayılabilir. Kentin hemen dışında bir gözlemevi bulunur. Bir tarım merkezi olan Teramo'da yünlü kumaş, mobilya ve seramik üretilir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 52.501.

terapi *bak.* tedavi

teratoloji, bitki ve hayvanlarda doğuştan gelen oluşum bozukluklarının nedenleri, gelişimi, tanımlanması ve sınıflandırılmasıyla ilgilenen ve bazı durumlarda bu oluşum bozukluklarının deneysel olarak yaratılmasını amaçlayan bilim dalı. Doğuştan gelen oluşum bozuklukları canlının gelişmesinin erken evrelerindeki bir bozukluğa bağlıdır. Örneğin insanda oluşum bozukluğu, bebeğin genotipinde değşinime (mutasyon) uğramış genlerin bulunmasından ya da kromozom sayısının normal olmamasından kaynaklanabilir. Gebeliğin erken evrelerinde kızamıkçık geçiren, belirli ilaçları kullanan ya da zarar verici dozda ışınıma uğrayan kadınların çocuklarında da bu tür bozukluklar görülür. Deneysel araştırmalar benzer etkenlerin hayvanlar ve bitkilerde de doğuştan oluşum bozukluklarına yol açabileceğini göstermiştir.

Terauçi Masatake, HAKUŞAKU (Kont) (d. 12 Temmuz 1852, Yamaguçi, Nagato yöresi - ö. 7 Kasım 1919, Oiso, Japonya), I. Dünya Savaşı sırasında başbakanlık görevinde bulunan (1916-18) Japon asker ve siyaset adamı.

Çoşu klanının hizmetindeki bir ailenin oğluydu. Terauçi ailesi tarafından evlat edinildikten sonra Terauçi Masatake adını aldı. On iki yaşındayken orduya katıldı ve modern Japon silahlı kuvvetlerinin kurucusu Yamagata Aritomo'nun koruması altına girdi. 1902'de silahlı kuvvetler bakanı oldu ve bu görevi 10 yıl sürdürdü. Mayıs 1910'da Kore valiliğine atandı ve Kore'nin ilhakını tamamlamakla görevlendirildi. Bu görevi sırasında bütün ülkeyi Japon ordusunun denetimi altına soktu ve Kore hükümetini bir ilhak antlaşması imzalamak (22 Ağustos 1910) zorunda bıraktı.

Ekim 1916'da, Yamagata'nın ısrarı üzerine yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Hükümetlerin kuruluşunda siyasal partilerin etkinliğinin arttığı bir dönemde siyaset dışından atanmış bir başbakanın karşılaşacağı sorunları göz önünde bulundurarak hükümette bütün siyasal partilerin temsilcilerine yer verdi. Başbakanlığı sırasında Çin'deki Japon yanlısı savaş ağalarına mali destek vererek Çin topraklarındaki Japon nüfuzunu artırmaya çalıştı. Ayrıca, Japonya'ya Çin topraklarında bazı ayrıcalıklar tanıyan gizli anlaşmalar karşılığında I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve müttefiklerine yardım etmeyi kabul etti. Bu anlaşmalar daha sonra 1919 Versailles Antlaşması ile onaylandı. Terauçi Ekim Devrimi'nden sonra Japonya'nın Sibirya'ya askeri müdahalede bulunmasını önerdi. Böylece Trans-Sibirya Demiryolu'nu denetim altına almayı ve Japonların Mançurya'daki (Kuzeydoğu eyaletleri) durumunu güçlendirmeyi umuyordu. Tokyo'da pirinç kıtlığı yüzünden çıkan bir ayaklanma sonucu Rikken Seiyukai (Meşrutiyetçi Yönetim Dostları) hükümetten desteğini çekince, Terauçi hükümeti düştü.

teravih, İslamda, ramazan ayında her gece yatsı ile vitir namazları arasında kılınan namaz.

Teravih, Hz. Muhammed'in sürekli kıldığı namazlardan olduğu için sünnet-i müekkede sayılır. Kaynaklarda peygamberin teravih namazını bir süre camide kıldığı, ama daha sonra evinde kılmayı sürdürdüğü bildirilir. Hz. Ömer döneminde camide toplu olarak kılınmaya başlamış ve bu uygulama tüm İslam dünyasında gelenekleşmiştir.

Hz. Muhammed'in teravih namazını sekiz, 20 ve 36 rekât olarak kıldığını bildiren rivayetler vardır. Hanefiler 20 rekât olarak kılınmasını seçmişlerdir. Cemaatle kılınması kifai sünnet sayılır; bir yerleşim merkezinde bir toplulukça kılınması ötekilerin üzerinden cemaat yükümlülüğünü düşürür. Teravih namazı orucun değil, vaktin sünneti olan bir ibadettir. Bu nedenle hastalık, yolculuk gibi bir özürden dolayı oruç tutamayan kişilerin de teravihi kılmaları gerekir. Teravihin kılınmaması durumunda kaza edilmesi gerekmez.

Terazi, Latince LIBRA, burçlar kuşağında Akrep ile Başak arasında yer alan takımyıldız. Açılımı (Yer'deki boylama karşılık gelen gökküre koordinatı) yaklaşık 15 saat 30 dakika, yükselimi (gök ekvatorundan

Terazi, bir Dua Saatleri Kitabı'ndan alınmış resim, y. 1475; Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York kenti
Pierpont Morgan Library, New York, Glazier Collection

açısal uzaklığı) 15° güneydir. Yıldızları oldukça soluktur.

Astrolojide yedinci burç olan Terazi'nin yaklaşık 22 Eylül ile yaklaşık 23 Ekim arasındaki dönemi etkisi altında tuttuğuna inanılır. Bu burcun simgesi olan ve elinde bir terazi taşıyan kadın Roma mitolojisindeki Adalet Tanrıçası Astraea ile özdeşleştirilir; kimi zaman simge olarak yalnızca terazi kullanılır.

terazi, iki farklı cismin ağırlıklarının karşılaştırılması ilkesine dayalı olarak çalışan ve cisimlerin ağırlıklarını ve kütlelerini belirlemeye yarayan alet ve düzeneklerin genel adı.

En basit terazi türü olan eşit kollu terazinin geçmişi Eski Mısırlılara, İÖ y. 5000'lere dayanır. İlk terazi türleri, iki ucundan iplerle sarkıtılan birer kefesi bulunan ortasından mesnetli çubuklardan oluşuyordu. Daha sonraları Romalılar merkez yataklamayı çubuğun merkezinden geçen bir pim aracılığıyla gerçekleştirdiler. 18. yüzyılda terazi bıçağının geliştirilmesi modern mekanik terazinin ortaya çıkmasını sağladı. Terazi 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da dünyanın en duyarlı ölçü aleti olacak kadar geliştirildi. 20. yüzyılda mekanik sapma yerine elektronik dengelemeden yararlanarak çalışan elektronik teraziler yapılmaya başladı.

Mekanik terazide, mesnet noktası görevi gören yatay bir merkez bıçak çevresinde salınan, esnemez (rijit) bir çubuk ve bu çubuğun uçlarında birbirine paralel ve merkezden eşit uzaklıkta iki uç bıçağı bulunur. Tartılacak ağırlıklar çubuğun uçlarındaki yataklara asılı kefelerin üzerine yerleştirilir.

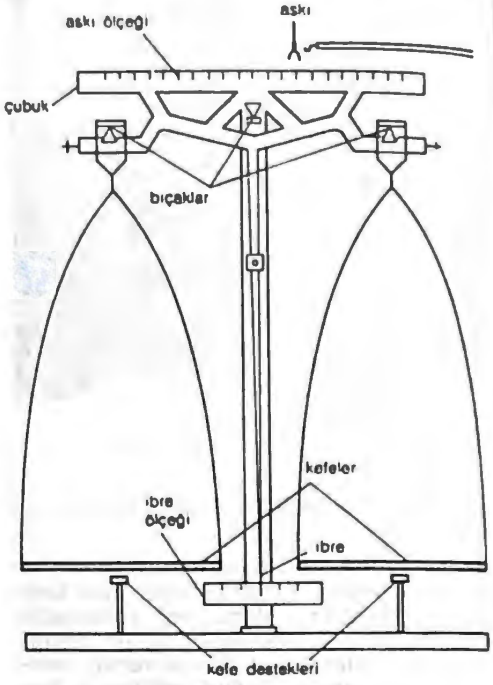

Askılı duyarlı terazi
McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology, 1971, McGraw-Hill Book Co

Mekanik terazilerin gelişmiş modellerinde yatak uçları ile kefeler arasında biri düzlemin eğilmesini önlemek, öbürü yükün merkezini uç bıçağının belirli bir noktasında sabitlemek amacıyla iki ya da daha fazla sayıda ek bıçak bulunur. Yüklerin kefeye konması sırasında doğabilecek zararları önlemek amacıyla bıçakları yataklarından ayıran bir durdurma düzeneği kullanılır. Terazinin sapma miktarı çubuğa bağlı bir ibreyle gösterilir, bu değer de derecelendirilmiş bir ölçek aracılığıyla ya da çubuk üzerindeki bir aynadan yansıtılarak daha uzaktaki bir ölçeğe iletilir.

Terazinin en çok kullanıldığı işlem doğrudan tartmadır. Kefelerden birine ağırlığı ölçülecek cisim, öbür kefeye de (çubuğu denge konumuna getirecek miktarda) ağırlığı bilinen cisimler (genellikle üzerinde gram ya da kilogram cinsinden ağırlık değeri yazılı demir vb metalden yapılı standart ağırlıklar) konur. Bu tür bir doğrudan tartma için çubuk kollarının merkezden uzunlukları eşit olmalıdır. İki kefedeki yükün eşit olmaması durumunda, ibre ölçeğindeki sıfır konumu ile ibrenin gösterdiği değer arasındaki fark, iki yükün arasındaki farktır (ölçek birimleri cinsinden).

Son yıllarda bir gramdan daha küçük ağırlıkları mekanik terazilerden çok daha duyarlı biçimde tartan küçük kuvarş mikroteraziler geliştirilmiştir. Mikroteraziler genellikle çok az miktarlarda bulunan gazların yoğunluğunu saptamakta kullanılır. Gaz geçirmez bir bölmeye konan mikroterazi, ağırlık değişimini içinde bulunduğu bölmedeki gazın net kaldırma kuvvetindeki değişimler aracılığıyla ölçer.

Ağırlığı birkaç mikrogram (gramın milyonda biri) olan cisimleri tartmada kullanılan aygıtlar ise ultramikroterazi olarak adlandırılır. Bu teraziler yapı elemanlarındaki plastiklik, akışkanlardaki yer değiştirme ve elektriksel ve magnetik alanlar yardımıyla dengeleme ilkelerine dayalı olarak çalışır.

Günümüzde kullanılan klasik terazilerin duyarlığı, dayanım ve esneklik özellikleri yüksek ve sıcaklık, histeresiz ve esnek olmayan bükülme olgularından fazlaca etkilenmeyen çeşitli malzemelerin, özellikle de kuvars elyafının yardımıyla artırılmıştır. En duyarlı ve en kullanışlı mikroteraziler, bir kuvars lifine moment (buru) uygulayarak yükün dengelenmesi ilkesine dayalı olarak çalışır. Bir başka terazi türünde ise yatay çubuk olarak esnemez bir liften yararlanılır; bu çubuk, merkezinden, çubuğa dik olarak tutturulan gerilmiş bir yatay kuvars burulma lifiyle desteklenir. Çubuğun her iki ucunda biri öbürünü dengeleyen birer kefe asılıdır. Bir kefeye tartılmak istenen örnek konduğunda çubuk bir miktar sapar. Bu sapma burulma lifinin ucunun, çubuk tekrar yatay konuma gelinceye kadar döndürülmesiyle giderilir. Çubuğun sapmasını gidermeye yetecek burulma momentinin değeri burulma lifinin ucuna yerleştirilmiş bir ölçekten okunur. Örneğin ağırlığı ise, terazinin bilinen ağırlıklarla ayarlanması ve ayar tablosundan, daha önce okunan burulma momentinin değerine karşılık gelen ağırlığın okunmasıyla elde edilir. Yalnızca yapı elemanlarının esnekliğine bağlı olan doğrudan yer değiştirmeli terazilerin tersine burulmalı teraziler, yerçekiminin yükün en büyük bileşenini (yani kefeleri) dengelemesini olanaklı kılar, bu da terazinin yük sığasını önemli ölçüde artırır.

Günümüzde çok yaygın olarak kullanılmakta olan elektronik teraziler mekanik terazilerden çok daha duyarlıdır. Bu terazilerde bir tarayıcı tartılacak cismin konduğu kefenin yer değiştirme miktarını ölçer ve bir yükselteç ya da bilgisayar yardımıyla kefeyi yeniden sıfır konumuna getirecek bir akım oluşturur. Yapılan ölçüm sayısal ekrandan ya da bir yazıcıdan okunur. Elektronik tartı sistemleriyle cismin yalnızca toplam kütlesi değil aynı zamanda ortalama ağırlık ve nem miktarı gibi bazı özellikleri de ölçülebilir.

terbiyum (Tb), periyodik tablonun IIIb grubundaki azrak toprak metallerinden kimyasal element. Doğada bolluk bakımından en az bulunan azrak toprak metallerinden biri olan terbiyum, metal haline indirgendiğinde gümüş beyazı bir renk kazanır ve oda sıcaklığında havanın ve soğuk suyun etkisiyle yavaş yavaş yükseltgenir. Terbiyumu ilk olarak 1843'te Carl Gustaf Mosander, İtriya denen bir ağır azrak toprak mineralleri karışımında buldu; ama elementin varlığı ancak 30 yıl sonra kanıtlandı, bileşikleri ise 1905'te hazırlanabildi. Terbiyum birçok azrak toprak mineralinde bulunmakla birlikte, yalnızca toryum kaynağı olan monazit kumlarından yan ürün olarak elde edilir. Ayrıca çekirdek bölünmesi ürünleri arasında da terbiyuma rastlanır. Sanayide terbiyum üretiminde iyon değişimi tekniklerinden yararlanılır. Katışıksız metal ise flüorürlerinin kalsiyumla ısıl indirgenmesi yoluyla hazırlanır. Katışıksız terbiyum elementinin atomları oda sıcaklığında heksagonal yakın birleşmiş yapıdadır. Cevherlerde bulunan tek izotopu terbiyum-159'dur. Terbiyum-160'ı da (yarı ömrü 73 gün) içeren 20 kadar radyoaktif izotopu da yapay olarak elde edilmiştir. 5.460 angström dalgaboyunda eşfazlı ışık yayan sodyum terbiyum borat, laser malzemesi olarak kullanılır. Bazı yarıiletken aygıtlarda da terbiyumdan, kalsiyum flüorür, kalsiyum tungstat ve stronsiyum molibdatı etkinleştirmede yararlanılır.

Terbiyum hem +4 hem de +3 yükseltgenme durumunda olabilen birkaç azrak toprak elementindendir. Havada yanma yoluyla hazırlanan kahverengi oksitinin yaklaşık formülü Tb_4O_7'dir; TbO_2 oksiti ise oksijen atomu yardımıyla elde edilir. Terbiyum tetraflüorür (TbF_4), triflüorürün flüorlanması yoluyla hazırlanır. Çözeltilerinde Tb^{+4} iyonuna rastlanmaz. Öbür tuzlarında ve çözeltilerinde +3 yükseltgenme durumundadır ve tipik bir azrak toprak elementinin davranışlarını gösterir. Çözeltileri açık pembe ile renksiz arasında değişen renklerdedir.

atom numarası	65
atom ağırlığı	158,925
erime noktası	1.360°C
kaynama noktası	3.041°C
özgül ağırlığı	8,234 (25°C'de)
değerliği	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-26(27)-9(8)-2 ya da $(Xe)4f^{9.5}d^{1.96}s^2$

Terborch, Gerard, TER BORCH ya da TERBURG olarak da yazılır (d. 1617, Zwolle - ö. 8 Aralık 1681, Deventer, Felemenk), Felemenkli barok ressam. İç mekânı konu alan tür resminde kendine özgü bir tarz geliştirmiş, 17. yüzyılda Holland'daki varlıklı orta sınıf yaşamını zarif ve aslına uygun biçimde betimlemiştir.

1621'den sonra vergi tahsildarlığı yapan sanatçı bir babanın oğluydu. Sekiz dokuz yaşlarında yaptığı bazı çizimler de babasının yazdığı ad ve tarih kaydıyla günümüze ulaştı. 1632'de Amsterdam'da bulunduktan sonra, 1634'te Haarlem'de Pieter de Molijn'in öğrencisi oldu. 1635'te İngiltere'ye ve 1640'ta Roma'ya gitti. 1646'dan sonraki iki üç yılı Vestfalya'da Münster'de geçirdi. Vestfalya Barış Kongresi'ndeki Hollandlı ve İspanyol delegeleri betimlediği "Münster Barışı'nın Onaylanması" (1648, Ulusal Galeri, Londra) adlı başyapıtını bu yıllarda gerçekleştirdi. Bir süre de Madrid'de kaldıktan sonra 1650'de Felemenk'e döndü ve 1655'te Deventer'e yerleşti.

Hemen hemen eşit sayıda portre ve tür resmi yapan Terborch zarif tekniğini küçük boyutlu, ama birçoğu tam boy betimlemeler olan portrelerinde ortaya koydu. Dönemin giysi modasını yansıtan donuk renkleri yeğlemesine karşın incelikli ton geçişleri ve ustalıkla işlediği çeşitli kumaş dokularıyla son derece zengin etkiler yaratabildi. Özellikle satenin dokusunu büyük bir başarıyla tuvale aktardı. Renk kullanımındaki ustalığını ise daha çok tür resimlerinde ortaya koydu. Önceleri Pieter Codde ve Willem Duyster tarzında yaptığı birçok resminde muhafız odalarını işlediyse de Holland'a yerleştikten sonra sakin ve büyük bir zariflikle çizilmiş grup resimlerine yöneldi; figürlerini gölgeli arka planlar kullanarak rahat ve doğal pozlarda, neredeyse aristokratik bir hava içinde betimledi. Resimleri bu özellikleriyle o dönem Felemenk sanatında benzeri bulunmayan yapıtlar oldu. Terborch'un birçok başarılı çalışmasının örnekleri arasında "Mektup" (Buckingham Sarayı, Londra), "Konser" (Devlet Müzeleri, Berlin) ve "Baba Öğüdü" (Amsterdam) sayılabilir.

Terbrugghen, Hendrik (d. y. 1588, Deventer? - gömülüşü 9 Kasım 1629, Utrecht, Felemenk), Caravaggio'nun üslubunu uygulayan ilk Kuzeyli ressamlardan.

İlk sanat derslerini küçükken ailesiyle birlikte taşındığı Felemenk'in önemli bir Katolik merkezi olan Utrecht'te Abraham Bloemaert'ten aldı. 1604 dolayında gittiği Roma'da 10 yıl kadar kaldı. Caravaggio Roma'dan 1606'da ayrıldığına göre, büyük olasılıkla onunla karşılaşma fırsatını buldu. İtalya dönemine ait hiçbir yapıtı kesin olarak saptanamamakla birlikte 1614'te Utrecht'e döndükten sonra yaptığı resimlerinde Caravaggio'nun etkileri çok fazladır. "Aziz Matta'ya Çağrı" adlı iki resmi de (y. 1617, Le Havre Müzesi; 1621, Belediye Merkez Müzesi, Utrecht) Caravaggio'nun Roma'daki S. Luigi dei Francesci Kilisesi'nde bulunan aynı adlı yapıtını gördüğünü kanıtlar.

Terbrugghen ustası Caravaggio'yu izleyerek ışık-gölge karşıtlığını başarıyla uygulamakla birlikte, "Flütçü" (Kassel Devlet Sanat Koleksiyonu) adlı yapıtında görüldüğü gibi ışığı daha atmosferik bir etki yaratacak biçimde, gümüşümsü renklerle vermiştir. İtalyan sanatındaki en son gelişmeleri bilmesine karşın "Çarmıhta İsa, Meryem Ana ve Aziz Yuhanna" (y. 1625, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) gibi resimlerinde 16. yüzyıl Kuzey sanatına özgü arkaik bir hava göze çarpar. Başyapıtı kabul edilen "İrene'yle Hizmetçisi, Aziz Sebastian'a Yardım Ediyor" (1625, Allen Sanat Müzesi, Oberlin College, Ohio) resim niteliği açısından olağanüstü başarılı, duyguların yansıtılışı açısından da çok

"Flütçü", Terbrugghen'in bir yağlıboya çalışması, 1621; Kassel Devlet Sanat Koleksiyonu, Almanya
Staatliche Kunstsammlungen, Kassel, Almanya

ölçülü bir yapıttır. Terbrugghen'in yapıtları çağdaşları Utrechtli Dirck van Baburen ve Gerrit van Honthorst'unkilerden daha üstün sayılır.

Tercan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde(*), Erzincan iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.592 km² olan Tercan ilçesi kuzey ve doğuda Erzurum, güneyde Bingöl ve Tunceli illeri, güneybatıda Üzümlü, batıda Çayırlı, kuzeybatıda da Otlukbeli ilçeleriyle çevrilidir.

Üç yanı dağlarla kuşatılmış olan ilçe toprakları ilin doğu ucunda yer alır. Bu toprakların kuzey kesimini Kılıçkaya Dağı, doğu kesimini Palandöken Dağının batı uzantıları, güney kesimini de Serçelik ve Koşan dağları engebelendirir. İlçenin en yüksek noktası, Kılıçkaya Dağının 2.669 m'ye erişen doruğudur. Orta ve batısındaki tektonik kökenli bir çöküntü alanı olan dalgalı düzlükler Tercan Ovası adıyla anılır. Tercan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde, batıda Erzincan Ovasından doğuda Iğdır Ovasına kadar uzanan çöküntü alanı dizisi içinde yer alır ve ilçenin başlıca tarım alanıdır. Dağlık kesimlerdeki düzlük-

lerde hayvancılığa elverişli çayırlar vardır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Karasu Irmağı(*) toplar. Batı ve kuzeybatıda doğal sınır oluşturan Karasu Irmağına ilçe sınırları içinde katılan başlıca akarsu Tuzla Çayıdır. Bu akarsu üzerinde kurulan ve 1989'da işletmeye açılan sulama ve enerji amaçlı Tercan Barajı'nın ardında yapay bir göl oluşmuştur.

Önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, çavdar ve arpadır. 1984'te ilin en çok çavdar üretimi yapılan ilçesi olan Tercan'da az miktarda patates, soğan ve elma da yetiştirilir. Hayvancılık başlıca geçim kaynaklarından biridir ve koyun besiciliği yaygındır. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşları Sümerbank'ın ayakkabı fabrikasıyla Mercan'daki un fabrikasıdır. İlçe topraklarında krom ve manganez içeren cevher yatakları vardır. Beğendik köyündeki Vartik Tuzlası Tekel tarafından işletilmektedir. Erzincan-Erzurum demiryolu ve E-80 (D-100) Karayolu ilçe topraklarından geçer.

İÖ 10. yüzyılda Urartuların yaşadığı topraklar arasında yer alan Tercan yöresi, Med ve Pers yönetiminden sonra İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Makedonya Krallığı'na bağlandı. İÖ 2. yüzyıl sonlarında Ermenilerin yaşadığı yöre, daha sonra Romalılarla Partlar arasındaki savaşlara sahne oldu. Bizans yönetimi sırasında 7. yüzyıl ortalarında Araplara bağlandı. 10. yüzyılda gene Bizanslıların yönetimine giren bu topraklar,

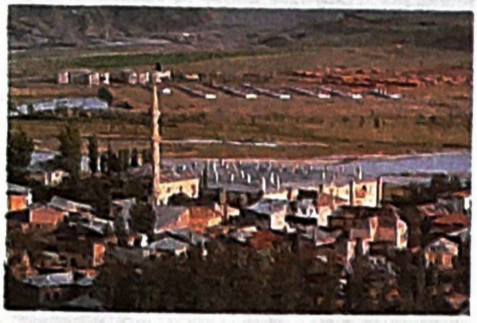

Tercan'dan bir görünüm, Erzincan
Anadolu Yayıncılık Arşivi

11. yüzyıl başlarında Theodosiopolis Theması'nın sınırları içindeydi. 11. yüzyılın sonlarında Mengüceklerin eline geçen Tercan yöresi 13. yüzyılda İlhanlı egemenliğine girdi. 14. yüzyılda önce Eretna Beyliği, sonra da Mutahharten tarafından yönetildi. 15. yüzyılda ise Karakoyunlular ve Akkoyunluların egemenliği altında kaldı. Bu tarihte Osmanlıların aldığı yöre, daha sonra da Safevilerle Osmanlılar arasında el değiştirdi. Tercan yöresi ancak I. Süleyman (Kanuni) döneminde 16. yüzyılda kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Erzurum vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Yöre I. Dünya Savaşı sırasında 12 Mart 1916'dan 22 Şubat 1918'e değin Rus işgalinde kaldı.

Eskiden Mamahatun adıyla anılan kasaba, ilçenin orta kesiminde yer alır. Tuzla Çayı vadisinde kurulmuş olan kasabadan E-80 Karayolu geçer. Tercan kasabası bu yolla il merkezi Erzincan'a 99 km, Erzurum kentine ise 84 km uzaklıktadır. Tercan Devlet Hastanesi kasaba ve çevresine sağlık hizmeti verir.

İlçe tarihsel yapılar açısından oldukça zengindir. Çadırkaya köyünde Pekeriç Kalesi, Konarlı köyünde Şirinli Kalesi, Esenevler ve Çadırkaya köyleri yakınında konut olarak kullanılmış mağaralar, Oğulveren köyünde bir kaya anıtı, Üçpınar köyünde Vank Kilisesi, Tuzla Çayının Karasu Irmağına katıldığı kesimde de Kötür Köprüsü vardır. İlçe merkezinin eski adının kaynağı olan Mama Hatun Kümbeti(*) ile Mama Hatun Kervansarayı en önemli tarihsel yapılardır.

Tercan Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 37.408; kasaba, 9.151.

Terceira Adası, Portekizce ILHA TERCEIRA, Atlas Okyanusunun kuzey kesiminde, Portekiz'e ait Asor Adalarından biri. Yönetsel bakımdan Angra do Heroísmo iline bağlı olan adanın yüzölçümü 397 km²'dir. Portekizlilerin Asor Adalarında keşfettikleri üçüncü ada olması nedeniyle Terceira (üçüncü) adını almıştır. Adadaki en önemli kent ve liman, eskiden Asor Adalarının merkezi olan Angra do Heroísmo'dur. Angra do Heroísmo dışındaki tek önemli yerleşme Praia da Vitória'dır. Adanın kuzeydoğu kıyısındaki Lajes'de bulunan NATO hava üssüne gönderilen malzeme Praia da Vitória limanına boşaltılır. Ada ekonomisi temelde tarıma dayalı olmakla birlikte turizm de hızla gelişmektedir. Nüfus (1987 tah.) 55.800.

terci-i bend, divan şiirinde, uyakları gazel biçiminde düzenlenmiş, "hane" adı verilen 5-10 beyitlik şiir parçalarının (genellikle 5-12 hane) "vasıta" denen ve sürekli yinelenen bir beyit ile birbirine bağlanmasından oluşan nazım biçimi. Vasıta beytinin her hanenin sonunda değişmesi durumunda şiir terkib-i bend(*) olur. Terci-i bendin her bir şiir öbeğine hane ya da tercihane denir. Tercihane, vasıta beyti ile birlikte bend adını alır.

Bir bendin asıl uyak şeması *aa, xa, xa... VV; bb xb, xb.. VV* vb biçiminde olur. Ama tercihanesinin her dizesi birbiriyle uyaklı bendlerden kurulu terci-i bendler de vardır (*aa, aa, aa,... VV; bb, bb, bb... VV*). Uyakları böyle olan terci-i bendler genellikle müsemmen ya da muaşşer gibi çok dizeli musammatlar ile karıştırılmıştır. Terci-i bendlerin vasıta beyti her bendin sonunda olduğu gibi yinelendiğinden, aynı düşünce çevresinde toplanan bir konu bütünlüğü vardır. Vasıta beytinin şiirin bütününe bir tekdüzelik getirmeyecek gibi güzel olması gerektiğinden, terci-i bend yazılması zor bir şiir biçimidir. Terci-i bendle dinsel ve felsefi düşünceler, toplumsal eleştiriler dile getirilmiştir.

Edebiyatımızda en fazla terci-i bend yazan şair Enderunlu Fazıl'dır. Yazdığı dokuz terci-i bendin hepsi medhiye türündedir. Ziya Paşa'nın terci-i bendi de çok ünlüdür.

tercüman, Arapça, Türkçe ve Farsça konuşulan ülkelerde resmî çevirmen. Batı dilinde *dragoman* olarak geçen bu terim, başlangıçta Avrupalılarla Ortadoğulular arasında aracılık yapan herkes için kullanılıyordu. Daha sonraları dışişleri bakanlıklarında ve büyükelçiliklerde görev yapan ve bir dönem önemli siyasal görüşmeleri de yürüten resmî tercümanlar ortaya çıktı. İkinci anlamıyla tercümanlık, özellikle Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra büyük ölçüde ortadan kalktı.

Osmanlı Devleti'nde ilk kez 14. yüzyılda görevlendirilen geçici tercümanların yerini, 15. yüzyıl sonlarından başlayarak sürekli tercüman kadroları aldı. Birkaç dil bilen, Müslümanlığı benimsemiş aydın kişilerden seçilen Divan-ı Hümayun tercümanları divan oturumlarında Türkçe bilmeyen yabancıların sorunlarını aktarır, yabancı elçilerin veziriazamla ve padişahla görüşmelerinde çevirmenlik yaparlardı.

17. yüzyılda dış ilişkilerin artmasına bağlı olarak tercümanların sayısı ve önemi de arttı. Divan-ı Hümayun'un üyesi olan ve dış ilişkileri ilk elden yürüten reisülküttabın elçilerle görüşmelerinde, elçinin ya da elçilik tercümanının Türkçe bilmesi durumunda bile Divan-ı Hümayun tercümanı aracılığıyla konuşması zorunluydu. Tercümanlar, kendilerine ayrılan tımarlardan sağladıkları gelirlerin yanı sıra, yabancı elçilerden de para ve armağan alırlardı. Osmanlı Devleti'nin ilk büyük tercümanı Panayotis Nikousia'ydı. Nikousia'nın yerini alan Aleksandros Mavrokordátos, Osmanlı Devleti adına Karlofça Antlaşması'yla (1699) sonuçlanan görüşmeleri yürüttü ve Osmanlı dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynadı.

Divan-ı Hümayun tercümanlığı 18. yüzyılda Osmanlı uyruğu olmakla birlikte Müslüman olmayan Fenerli Rumların tekeline geçti. Bunda, Müslümanların Batı dillerini öğrenmesinin şeriata aykırı olduğu inancının devlet yönetimine egemen olmasının payı büyüktü. Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerini büyük ölçüde yönlendiren, çoğu kez de yabancı devletlerin gizli birer temsilcisi gibi çalışan Fenerli Rum tercümanlar, görevlerini genellikle babadan oğula devrediyorlardı. Çeşitli ayrıcalıkların ve yüksek ödeneklerin yanı sıra yabancı elçilerden alınan rüşvet, tercümanlığı çok çekici bir konuma getirdi. Zamanla Eflâk ve Boğdan voyvodaları da tercümanlar arasından atanmaya başladı. Tercümanlığın Fenerli Rumların tekelinde olmasının yarattığı sakıncalar üzerine, II. Mahmud (hd 1808-39) yabancı dil bilen Müslümanlardan tercüman atanmasına izin verdi. Ayrıca Müslümanların yabancı dil öğrenmelerini özendirmek amacıyla Bâbıâli'de bir Tercüme Odası(*) açıldı.

Yabancı ülke temsilcilikleri de Osmanlı Devleti ile ilişkilerde zamanla kendi tercümanlarını kullanmaya başladılar. Büyük Britanya 1877'de İngiliz kökenli tercümanların seçimi ve eğitimi için bir sistem uygulamaya koydu. Bir süre sonra çoğu Avrupa ülkesi bu sistemi izledi.

Osmanlı Devleti'nde askeri tercümanlara "tersane tercümanı" ya da "derya tercümanı" deniyordu. Bunlar, 18. yüzyıl sonlarında, Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un kuruluş sürecinde İstanbul'a gelerek öğretmenlik yapan Fransız uzmanların yanında görev aldılar. Mora, Girit, Temeşvar, Budin, Hicaz, Bağdat, Mısır gibi halkın anadilinin Türkçe olmadığı eyaletlerde de valinin ve yerel yönetimin halkla ilişkilerini "eyalet tercümanı" düzenlerdi. Bunlara "eyalet divanı tercümanı" da denirdi. Bunlardan "mahkeme tercümanı" olarak görevlendirilenler ise yerel mahkemede davacı ve davalılarla kadılar arasında çevirmenlik yapardı. Eyalet tercümanları özel beratlarla atanır, mahkeme tercümanları için de kadının önerisi üzerine merkezden hüküm gönderilirdi. Ölen ya da görevinden alınan tercümanların yerine genellikle aynı aileden kişiler, çoğu kez de öncekinin yetişkin oğlu atanırdı. Savaş sırasında ise "dil oğlanı" denen ve hem Türkçeyi, hem de savaşılan tarafın dilini bilen, o çevre halkından insanlardan yararlanılırdı.

18. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı eyaletlerinde yabancı konsolosluklar, İstanbul'da da sürekli elçilikler açılmaya başlayınca buralarda da Osmanlı uyruklu sefaret tercümanları(*) görev aldı. Bankalar, demiryolu şirketleri ve mali kurumlar da Osmanlı Devleti yetkilileriyle ilişkilerini kolaylaştırmak amacıyla tercümanlardan yararlanırlardı.

tercüman, TERCEMAN olarak da bilinir, mutasavvıflarca bir iş yapılırken okunan Arapça, Farsça ve Türkçe manzum ve mensur sözler.

Dua niteliği taşıyan ve topluluk içinde şeyh, dede ya da baba tarafından okunan gülbanklardan(*) farklı olarak tercüman, derviş ve muhib tarafından günlük işler sırasında okunur. Okunması için bir tören ya da topluluk koşulu yoktur. Manzum tercümanların bir bölümünün şairi bellidir. Bu tercümanların ve başkalarının Bektaşiler arasında sonradan gelenekleştiği bilinmektedir. Tercümanlar Mevlevi, Kadiri, Rıfai ve Sadi mutasavvıflar arasında da görülür. Mevleviler gülbanklara, Bektaşiler ise niyet, gülbank ve tekbirlere de bazen tercüman demişlerdir.

Bektaşilerde yatağa girerken, kalkarken, yüz yıkanırken, yeni ay görülünce, mürşidin yanına girerken, kısaca hemen her durumda okunacak bir tercüman vardır. Bunların büyük çoğunluğu fütüvvetnamelerden alınmıştır. Bu durum fütüvvet ile Bektaşiliğin yakın ilişkisini gösterir.

Tercümanlar okundukları iş ya da durumla ilgili olarak teslim tercümanı, tıraş tercümanı, taç tercümanı, su tercümanı gibi adlarla anılır.

Tercüman, Kırım'ın Bahçesaray kentinde, 10 Nisan 1883-Şubat 1918 arasında Gaspıralı İsmail(*) tarafından yayımlanan Türkçe gazete.

Gaspıralı İsmail *Tercüman*'da Türkler arasında "dilde, fikirde, işte birlik" ilkesini savunuyordu. Rusya'daki Türklerin kendi dillerinde eğitim görmesini istiyor, bütün Türkler için ortak bir yazı dili yaratılmasının zorunlu olduğunu dile getiriyordu. Bu yüzden gazetesinde, Türkçenin çeşitli lehçelerini konuşan ülkelerde kolay anlaşılacak, Osmanlıcaya çok yakın bir dil kullanıyordu. Böylece *Tercüman* Rusya sınırlarını aşan bir etki yarattı. II. Abdülhamid (hd 1876-1909) bir süre *Tercüman*'ın Osmanlı topraklarında satılmasına izin verdi. Gazetede işlenen bir başka konu da medrese öğretiminin toplumsal gelişmeye engel olduğu düşüncesiydi. Bu amaçla eğitim ve kültürde yenileşmeyi (*bak.* Cedidcilik) savunan *Tercüman*'ın kullandığı "usul-ı cedid" (yeni yöntem) terimi, bir süre sonra her alanda Batılılaşmayı öngören bir kavram olarak yaygınlaştı.

Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra birçok Türkçe gazete yayımlanmaya başlayınca *Tercüman*'ın tirajı düştü ve etkisi azaldı. Bununla birlikte gazete Gaspıralı İsmail'in ölümünden (1914) sonra da dört yıl daha yayımını sürdürdü.

Tercüman, İstanbul'da 26 Mayıs 1955'te yayımlanmaya başlayan günlük siyasal gazete.

Semih Tanca, Cemal Hünalp ve İzzet Oruz'un ortaklığıyla kurulan *Tercüman* yayın hayatına Cihat Baban'ın yönetiminde başladı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaşar Nabi Nayır, Kadircan Kaflı, Murat Sertoğlu gibi aydınlardan oluşan yazar kadrosuna daha sonra açılan fıkra yazarı yarışmasını kazanan Emil Galip Sandalcı ile Ahmet Kabaklı da katıldı. Demokrat Parti milletvekili olmasına karşın iktidarı eleştiren yazılara yer verdiği için 1959'da yönetimden uzaklaştırılan Cihat Baban'ın yerine Peyami Safa getirildi. Kısa bir süre sonra Nihat Karaveli ve Ragıp Kutman tarafından satın alınan *Tercüman*, bu dönemde önemli ölçüde tiraj yitirdi. Çalışanların biriken alacakları nedeniyle güç duruma düştüğünden çalışanların yönetimine geçti. Türk basınında ilk kez görülen bu uygulamayla sendika sözcüsü Semih Balcıoğlu, aynı zamanda *Tercüman*'ın imtiyaz sahibi oldu.

Haziran 1962'de gazetenin ortakları arasına katılan Kemal Ilıcak, zamanla gazetenin yönetiminde etkili bir konum kazandı. Bu dönemde küçük esnafa ve sağ kamuoyuna seslenen bir yayın organına dönüşen *Tercüman* pehlivan tefrikaları yayımlayarak, zaman zaman İslami içerikli ekler vererek önemli bir tiraj artışı sağladı. 1993'te Kemal Ilıcak ölünce eşi Nazlı Ilıcak imtiyaz sahibi oldu. Tarık Buğra, Ergun Göze, Rauf Tamer, Güneri Cıvaoğlu, Celal Yardımcı, Kadircan Kaflı, Nazlı Ilıcak, Mukbil Özyörük, Yavuz Donat, Agah Oktay Güner gibi köşe yazarlarına yer veren *Tercüman*, 1990'ların başında ciddi tiraj kaybına uğradı ve mali güçlüklerle karşılaştı. 1993'te yayımını Oktay Verel yönetiminde sürdürüyordu.

Tercüman-ı Ahval, İstanbul'da 1860-66 arasında yayımlanan ilk özel Türkçe gazete.

22 Ekim 1860'ta küçük boy ve dört sayfa olarak Agâh Efendi tarafından çıkarıldı. Önceleri yalnızca pazar günleri çıkan gazete 22 Nisan 1861'deki 25. sayısıyla birlikte

Tercüman-ı Ahval'in 7 Haziran 1864 tarihli 497. sayısının birinci sayfası
Gazeteler Erim Koleksiyonu

haftada üç gün yayımlanmaya başladı. Bahçekapı'da bir matbaada basılan gazetenin satışı yalnızca matbaanın altındaki bir tütüncü dükkânında yapılıyordu.

Şinasi'nin kaleme aldığı çıkış yazısında halkın Osmanlı ülkesinde olup bitenlerle ilgili bilgi edinme ve her konuda düşüncesini dile getirme hakkı vurgulanıyordu. Ahmed Vefik Paşa, Ziya Paşa, Refik Bey imzalarına sık sık yer veren gazetede Osmanlı toplumunun geri kalma nedenleri tartışmaya açılıyor, ilginç tezler öne sürülüyordu. Batılı anlamda ilk Türkçe oyun olan Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* de (1860) *Tercüman-ı Ahval*'de tefrika edildi.

Tercüman-ı Ahval Ziya Paşa'nın kaleme aldığı sanılan ve eğitim sistemine yönelik sert eleştiriler içeren bir yazıdan dolayı Mayıs 1861'de iki hafta süreyle kapatıldı. Bu Türk basınında yayın durdurmanın ilk örneği oldu. *Tercüman-ı Ahval*'in getirdiği gazetecilik anlayışıyla rekabet edebilmek için *Ceride-i Havadis* önce "Ruzname" adlı bir ek çıkardı; daha sonra adını *Ruzname-i Ceride-i Havadis* olarak değiştirdi ve haftada beş gün çıkmaya başladı. Bunun üzerine *Tercüman-ı Ahval* de yayınını haftada beş güne çıkardı. Çizgisini değiştirmemeye özen göstererek 792 sayı yayımlanan *Tercüman-ı Ahval* 11 Mart 1866'da yayınına son verdi.

Tercüman-ı Hakikat, İstanbul'da 1878-1922 arasında yayımlanan gazete.

Ahmed Midhat Efendi tarafından 27 Haziran 1878'de yayımlanmaya başladı. Dört sayfalık gazetenin yarısında Ahmed Midhat Efendi'nin Batı gazetelerinden yaptığı çeviriler, yazdığı romanlar, edebiyat, tarih, bilim vb konulardaki yazıları yer alıyordu. Ahmed Midhat Efendi gazetenin bir "okul" işlevi görmesini, gazete aracılığıyla halkın kültür düzeyini yükseltmeyi amaçlıyordu. Sayfa sayısını daha sonra sekize yükselten *Tercüman-ı Hakikat*'te Ahmet Refik (Altınay), İskender, Nazikizade Hilmi, Mustafa Refik, Gayyur gibi imzalar yer aldı.

Gazetenin 1883'te Muallim Naci yönetiminde haftada bir yayımlanmaya başlayan edebiyat eki, basında ve edebiyatçılar arasında geniş yankılar uyandırdı; bunların en ünlüsü Edebiyat-ı Cedide akımını çöküntü içinde olmakla suçlayan yazıların yol açtığı tartışmaydı. Ahmed Midhat Efendi'nin İslam toplumlarının geri kalış nedenlerini araştıran ve Ohannes ile Portakal Mihail paşaların liberalizm yanlısı görüşlerini eleştiren "Ekonomi Politik" genel başlığıyla yazdığı (1886-88) yazılar da ilgi çekti.

Özel eğitim sayfaları da hazırlayan gazetenin yazı kadrosunda Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Veled Çelebi (İzbudak), Ahmet İhsan (Tokgöz), Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi dönemin genç yazarları da yer aldılar. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra bir süre tarafsız kalan *Tercüman-ı Hakikat*, daha sonra İttihat ve Terakki iktidarına muhalefet etti. Ahmed Midhat'ın ölümünden (1912) sonra başyazarlığını Ağaoğlu Ahmed Bey'in üstlendiği gazetede İttihat ve Terakki'ye yönelik sert eleştiri yazılarına yer verildi.

Tercüme, Ankara'da 1940-66 arasında yayımlanan aylık çeviri dergisi.

Hasan Âli Yücel'in milli eğitim bakanlığı döneminde, Neşriyat Müdürlüğü'ne bağlı Tercüme Bürosu'nca yayımlandı. I. Türk Neşriyat Kongresi'nde (1-5 Mayıs 1939) alınan kararlar doğrultusunda kurulan Tercüme Bürosu'na, Batı ve Doğu klasiklerinin yanı sıra *Tercüme* dergisini yayımlama görevi de verilmişti. İlk sayısı 19 Mayıs 1940'ta yayımlanan dergide edebiyat ve düşün yapıtlarının çevirileri, çevirileri konu alan tanıtma ve değerlendirmeler, Türkiye'deki ve dünyadaki çeviri çalışmalarına ilişkin haberler, çeviri sorunları üzerine denemeler yer aldı. Yayımına zaman zaman ara veren *Tercüme* 87 sayı çıktı. Bu arada "Şiir Özel Sayısı", "Schiller Özel Sayısı" gibi özel sayılar yayımladı, okurları arasında çeviri yarışmaları düzenledi.

Tercüme Odası, Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde çevirmenlik yapacak kamu görevlilerini yetiştirmek üzere oluşturulan birim.

18. yüzyılda tercumanlık görevini tekeline alan Fenerli Rumların yabancı ülke temsilcileriyle olan yakın ilişkileri sonraki yüzyılda rahatsızlıklar yarattı. II. Mahmud (hd 1808-39) bir önlem olarak Müslüman ya da sonradan Müslüman olmuş Osmanlı uyruklarının da tercümanlığa atanmasına izin verdi. Bunlardan Rum asıllı Yahya Naci Efendi Bâbıâli'deki Divan-ı Hümayun kaleminde, yabancı dil öğrenmeye istekli genç-

lere Fransızca dersleri vermekle görevlendirildi. Bu Fransızca kursu daha sonra Tercüme Odası olarak anılmaya başladı (1821).

Tercüme Odası gerçek anlamda okul işlevini, Tecelli Mehmed Efendi'nin Divan-ı Hümayun hocası olarak ders vermeye başlamasıyla kazandı (1833). Aynı yıllarda yabancı dil öğrenmek üzere Avrupa'ya öğrenciler gönderildi. Tercüme Odası'ndaki Fransızca derslerini daha çok sayıda Bâbıâli görevlisinin izlemesi sağlandı. Tercüme Odası'ndan ilk yetişenler arasında, daha sonra sadrazamlık yapan Âli ve Safvet paşalar da vardı.

Hariciye Nezareti kurulduktan (1836) sonra, bu nezaret bünyesinde Mezahib-i Gayrimüslim Dairesi oluşturulduğunda Tercüme Odası da bu daireye bağlandı. Zamanla önemi daha da artan Tercüme Odası diplomat yetiştiren bir kuruma dönüştü. Burada yabancı dil ve diplomasi öğrenen gençler elçiliklerde, eyaletlerdeki umur-ı hariciye müdürlüklerinde görev alarak kısa sürede yükselme olanağını elde etti. Tercüme Odası saltanatın kaldırılmasına (1922) değin varlığını korudu.

terditli dava, medeni yargılama hukukunda, davacının, asıl isteminin reddedilmesi durumunda yardımcı isteminin incelenmesi için iki ayrı istemle mahkemeye başvurduğu dava. Terditli davayı düzenleyen yasal bir hüküm yoktur. Ama davacının korunmaya değer hukuksal bir yararının bulunduğu ve başvurunun dava ekonomisine uygun olduğu durumlarda, genellikle terditli dava açılması kabul edilmektedir. Terditli davalar, istemlerin dayandığı olay ve hukuki nedenin aynı ya da farklı olmasına göre ikiye ayrılır. Birinci türde dayanılan olay aynı, öne sürülen hukuki neden farklıdır. İkinci türde ise hem dayanılan olay, hem de öne sürülen hukuki neden farklıdır. Terditli davanın dinlenebilmesi için asıl istem ile yardımcı istem arasında bir bağlantı bulunması, ayrıca her iki istemin de hukuksal ve ekonomik bakımdan aynı ya da benzer amaca yönelmiş olması gerekir. Terditli davaya bakan mahkeme önce asıl istemi inceler, bunu yerinde görmezse yardımcı istemi ele alır.

tere (*Lepidium sativum*), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından Kuzey Afrika'ya özgü biryıllık otsu bitki. Salata olarak yenen baharlı yapraklarından ötürü pek çok yerde tarımı yapılır. Anadolu'da yabanilerine de rastlanmakla birlikte özellikle sebze bahçelerinde yetiştirilir.

Ortalama 20-50 cm yüksekliğe değin uzayabilen bu bitkinin beyazımsı (bazen kırmızı) çiçekleri ve yassı badıç biçiminde, tek tohumlu meyveleri vardır. Yapraklarının yakıcı lezzeti bileşimindeki kükürtlü bir uçucu yağdan kaynaklanır.

terebentin, ÇAMSAKIZI ya da TEREMENTİ olarak da bilinir, başta çam olmak üzere iğneyapraklı ağaçların gövdesinde açılan yarıklardan sızan reçinemsi maddelere verilen ad. Reçinelerin uçucu yağların içinde dağılmasıyla oluşan terebentinler bal kıvamında, soluk sarı ya da yeşilimsi renkli, özgün kokulu ve acı lezzetli ağdalı sıvılardır. Havada bekletildiklerinde katılaşır, damıtıldıklarında ise katı bir reçineye (kolofan) ve uçucu bir sıvı maddeye (terenbentin esansı ya da neft) ayrılırlar.

Başlıca boya, vernik ve kâğıt sanayisinde kullanılan terebentinden solunum ve idrar yolları antiseptiği olarak da yararlanılır. *Ayrıca bak.* kolofan; terebentin esansı.

terebentin esansı, NEFT ya da NEFTYAĞI olarak da bilinir, çam ağaçlarından sızan terebentinin damıtılmasıyla elde edilen, renksiz ya da açık sarı renkli, kolayca alevlenebilen, keskin kokulu ve yakıcı lezzetli yağsı sıvı. Başlıca boya, vernik, mum ve cila sanayisinde inceltici ya da çözücü olarak kullanılan terebentin esansından ayrıca yapay reçineler, böcek ilaçları, yağ katkı maddeleri ile yapay çam yağı ve kâfur gibi kimyasal maddelerin üretiminde hammadde olarak da yararlanılır. Çeşitli terpenlerin karışımından oluşan terebentin esansının başlıca bileşeni pinendir. Terebentin esansı havada uzun süre kaldığında sertleşir.

Çok eskiden beri ilaç olarak da yararlanılan bu madde zatülcenp ve bronşit tedavisinde deriye sürülmüş, burkulmalarda ağrı dindirici olarak kullanılan merhemlerin bileşimine girmiş, veterinerlikte ise solucan düşürücü ilaç olarak kullanılmıştır. Tedavi amacıyla kullanımının giderek azaldığı günümüzde ise en çok romatizma ağrılarına karşı kan toplayıcı olarak deriye sürülür.

Günlük yaşamda, kısaca neft olarak adlandırılan bu maddenin yanı sıra ham petrolün damıtılması sırasında elde edilen bazı karışımlara da "neft" denir.

terefa, Yahudilikte *kaşer*'in(*) tersine dinsel açıdan uygun sayılmayan yiyecek. Vahşi hayvanların parçaladığı (İbranice *taraf*: "parçalamak") hayvanın etini yasaklayan özel bir kısıtlamadan türetilmiş genel yiyecek yasağı anlamını taşır. Çeşitli nedenlerle *terefa* sayılan yiyecekler arasında kabuklu deniz hayvanları, domuz, sakat ve hasta hayvanların eti sayılabilir. Uygun biçimde öldürülmemiş ya da uygun biçimde kesilmesine karşın sonradan hastalıklı olduğu anlaşılmış hayvanların eti de yasak kapsamına girer.

Terek Irmağı, Gürcistan'ın kuzey kesiminde doğduktan sonra Rusya topraklarında önce kuzeye, ardından doğuya doğru akarak Hazar Denizine dökülen ırmak. Kafkasya dağ sisteminden çıkarak kuzeye doğru ilerleyen başlıca akarsulardan biridir. Uzunluğu 600 km'yi bulur ve 43.700 km²'lik bir alanın sularını toplar. Kaynaklarını Kafkaslar'ın ana sıradağlarındaki Kazbek Dağında bulunan buzullardan alır ve görkemli boğazlarla bir dizi sıradağı yararak kuzeye doğru ilerler. Kafkaslar'ın kuzey yamaçlarından indikten sonra Rusya topraklarına girer. Kuzey yönündeki ilerleyişini sürdürürken Vladikavkaz (eskiden Orconikidze) kentinin yanından geçer. Kuzeybatıya doğru kıvrılarak bir yay çizdikten sonra doğuya döner ve geri kalan çığırı boyunca aynı doğrultuyu izler. Aşağı çığırındaki başlıca kent Grozni'dir. Bu noktadan sonra Rusya'nın özerk cumhuriyetlerinden olan Dağıstan'ın kuzey sınırını çizer. Geniş ve karmaşık bir deltayla sularını Hazar Denizine boşaltır. Başlıca kolları sol yakadan aldığı Ardon, Uruh ve Malka ile sağ yakadan aldığı Sunja'dır. Terek Irmağı 19. yüzyılın büyük bölümünde Kafkasya'daki Rus yerleşim alanının güney sınırını oluşturmuştur.

tereke, ölen kimsenin geride bıraktığı mal varlığı. Terekenin akıbeti miras hukuku kurallarına göre belirlenir. Bir kimsenin hayattayken sahip olduğu mal varlığı ile ölümünde bıraktığı tereke çoğunlukla birbirinin aynı olmaz. Çünkü intifa hakkı, oturma hakkı, işçinin iş görme borcu gibi bazı hak ve borçların varlığı sahibinin hayatta olmasına bağlıdır. Türk hukukuna göre tereke gerçek ya da tüzel kişi olan mirasçıya bir bütün olarak geçer. Dolayısıyla yalnız haklar değil, borçlar da bu kişi ya da kişilerce üstlenilir. Haklar terekenin aktifini, borçlar ise pasifini oluşturur. Mirasçı birden çoksa tereke üzerinde topluluk mülkiyeti söz konusu olur.

Mirasçılardan birinin vesayet altına alınması, mirasçının bulunamaması, mirasçılardan ya da ilgililerden birinin istemde bulunması durumunda sulh yargıcı terekeyi deftere geçirir.

terekeme, Kars yöresinde, özellikle Çıldır ve Ardahan'da yaygın olarak yapılan halay türü halk dansı.

Adını Kars'ta yerleşmiş bir Türk boyu olan Terekemelerden alır. Kadın erkek birlikte oynanan ağır hareketli bir halaydır. Yalnızca kadınlar ya da erkekler tarafından oynandığı da olur. Figürleri erkeklerin yiğitliğini, atılganlığını, kadınların ise ağırbaşlılığını yansıtır. İki kadın oyuncunun ellerindeki mendili başlarına ve göğüslerine götürerek izleyenleri selamlamalarıyla başlar. Daha sonra yavaş yavaş halaya geçilir.

terementi *bak.* terebentin

Terengganu, eskiden TRENGGANU, Malezya'da, Batı Malezya'nın kuzeydoğusunda eyalet (*negeri*). Kuzey ve kuzeybatıda Kelantan, güney ve güneybatıda Pahang eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 12.955 km² olan eyaletin Güney Çin Denizine 320 km'lik kıyısı vardır. 1365 yılına ait kayıtlarda bölgenin Macapahit İmparatorluğu'na bağlı olduğu belirtilir. 1701'den sonra aynı ailenin üyelerince yönetilen Terengganu Sultanlığı, 1909'a değin Tayların egemenliği altında kaldı. Bu tarihte yapılan bir antlaşmayla İngiltere'nin protektorası oldu ve Perak, Selangor, Negri Sembilan ve Pahang devletlerinin oluşturduğu federasyonun dışında kaldı. Kısa bir süre için (1943-45) Tayland'a bağlanan Terengganu, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Malaya Federasyonu'na katıldı (1948).

Terengganu Malakka Yarımadasındaki en azgelişmiş eyaletlerden biridir. Kıyı şeridinde dizilmiş yerleşim merkezlerinin çoğu, en uzunu Terengganu Irmağı (*sungai*) olan akarsuların ağzında kurulmuştur. Yüksekliği yer yer 2.100 m'yi aşan ormanlarla kaplı dağlar iç bölgelere yerleşilmesini engeller. Eyalet merkezi Kuala Terengganu'daki(*) küçük havaalanı dışında, bölge yarımadanın öbür kesimlerine yalnızca kara ve deniz yoluyla bağlıdır. Denizlerdeki fırtınalar ve muson yağmurlarının yol açtığı seller yılın yaklaşık dört ayında hava ve deniz ulaşımını engellediğinden 1970'lerde eyalette yeni bir köprü inşa edilmiştir.

Büyük çoğunluğunu Müslüman Malayların oluşturduğu eyalet nüfusu geçimini balıkçılık ve pirinç üretimiyle sağlar. Pirinç tarlaları arasına küçük kauçuk ve hindistancevizi plantasyonları dağılmıştır. Kuala Dungun yakınlarındaki demir madenleri 1970'te kapatılmıştır. Kuala Terengganu'nun 58 km güneyinde, eyaletin iç kesimlerinde yer alan Jerangau'da büyük bir yağ palmiyesi plantasyonu vardır. Eyalette bol miktarda ekilmesine karşın, genellikle Tayland'dan pirinç ithal edilir. İhraç ürünleri arasında demir, kauçuk, kopra ve tuzlanmış ve kurutulmuş balık sayılabilir. Nüfus (1990 geç.) 752.000.

terennüm, klasik Türk müziğinde kâr, kârçe, beste ve semai gibi sözlü yapıtlara özgü, asıl güftenin dışında kalan bölüm. Çoğu kez "ten nen ni, te ne nen ni, yel lel li, ye le lel li, tâ nâ dir nâ" gibi tümüyle anlamsız hecelerden, çok seyrek olarak da

"Söyle nedir benim günahım/Erişmiştir göklere âhım" ya da "Gel beni üzme/El ile gezme/Ağyare aman/Zülfünü çözme" gibi basit manzumelerden oluşur. Terennümlerde "hey, ömrüm, cânım, mîrim, yar, dost, aman, vay, of, rûh-i revân, serv-i revân, şûh-i cihan, dâd, dâd ey" gibi anlamlı sözcükler ya da ünlemler de kullanılmıştır. Pek çok yapıtta, bu üç tür terennüm öğesi karma olarak karşımıza çıkar.

Terennüm, bir yapıtta en az iki kez ve belli bir simetriyle yinelendiğinden, nakarat bölümü sayılabilir. Çok seyrek olmakla birlikte bazı şarkılarda ve Mevlevi ayinlerinde de terennüm bölümleri vardır.

Terentius, tam adı PUBLIUS TERENTIUS AFER (d. İÖ 186/185, Kartaca - ö. İÖ 159?, Yunanistan'da ya da denizde), Roma'nın Plautus'tan sonraki en önemli komedya yazarı. Manzum komedyalarında kullandığı dil arı Latincenin en iyi örneği kabul edilmiştir. Oyunları, çağdaş töre komedisinin de temelini oluşturur.

Terentius, yeteneklerine hayran olan Terentius Lucanus adlı Romalı bir senatör tarafından köle edinilerek Roma'ya götürüldü; öğrenim gördükten sonra azat edildi.

Terentius, bir Roma büstü
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Yaşamı ve yazarlığıyla ilgili güvenilir bilgi çok azdır. Hakkında dört önemli kaynak vardır. Bunlardan birincisi Romalı yazar Suetonius'un Terentius'un ölümünden yaklaşık 3 yüzyıl sonra yazdığı, söylentilerle dolu kısa yaşamöyküsüdür. İkincisi, 4. yüzyılda yaşamış dilbilgisi uzmanı Aelius Donatus'un Terentius'un oyunları üzerine yazdığı yorumların tahrif edilmiş bir nüshasıdır. Üçüncüsü, oyunların metinlerine eklenen, ilk ve bazen de sonraki gösterilerle ilgili teknik bilgiler içeren notlardır. Dördüncüsü ise Terentius'un oyunlarına yazdığı öndeyişlerdir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin büyük bölümü Terentius'un oyun yazarlığıyla ilgilidir. Kısa yaşamında altı oyun yazmıştır. Bunların adları ve oyun metinlerine ilişkilendirilen bilgilere göre sahnelenme tarihleri şöyledir: *Andria* (İÖ 166; *Andros Güzeli*, 1946, 1965), *Hecyra* (İÖ 165; *Kaynana*, 1946), *Heauton timoroumenos* (İÖ 163; *Özünün Cellâdı*, 1946), *Eunuchus* (*Hadım*, 1946, 1964), *Phormio* (İÖ 161; *Formio*, 1946), *Adelphi* (İÖ 160; *Kardeşler*, 1943). *Kaynana*'nın ikinci sahnelenişi İÖ 160, üçüncüsü de gene İÖ 160 tarihlidir.

Terentius yazarlık yaşamının ilk yıllarından başlayarak ünlü oyuncu Lucius Ambivius Turpio'nun yardımını gördü. Yaşlanan oyuncu, önceki kuşağın en önemli komedya yazarı Caecilinus'a verdiği desteği artık Terentius'a veriyordu. Buna karşın Terentius'un gösterilerinin hepsi başarılı olamadı. *Kaynana* iki kez başarısızlığa uğradı. Ayrıca Terentius, kendisini birçok kez suçlayan yaşlı oyun yazarı Luscius Lanuvinus başta olmak üzere rakiplerinin düşmanca saldırılarına hedef oldu. Rakipleriyle arasındaki başlıca çekişme nedeni Terentius'un oyunlarında kullandığı yöntemdi. O dönemde Roma'da oyun yazarlarının, konularını zengin ve genç erkeklerin aşk serüvenlerini işleyen Eski Yunan komedyalarından alması gelenek haline gelmişti. Uyarlamalarda metne bağlılık, yazardan yazara çok değişiyordu; örneğin Plautus çok serbest uyarlamalar yaparken Luscius özgün oyunların edebi çevirileriyle yetiniyordu. Terentius oyunlarının Yunan asıllarına oldukça bağlı kalmakla birlikte Luscius tarafından ikincil Yunan kaynaklarından yararlanıp bu oyunları "tahrif etmek"le suçlandı. Terentius gerçekten yer yer başka kaynaklardan yararlanıyordu. Örneğin *Hadım*, *Özünün Cellâdı* ve *Kardeşler* gibi Menandros'un aynı adlı oyunundan uyarladığı *Andros Güzeli*'ne, Menandros'un bir başka oyunu *Perinthia*'dan bazı bölümler eklemişti. *Hadım*'ı yazarken de Menandros'un aynı adlı oyununa onun bu kez *Kolaks* adlı yapıtından iki tip (bir asker ile onun sırtından geçinen bir "asalak") eklemişti. *Kardeşler*'de ise Menandros'un çağdaşı olan Diphilos'un bir oyunundan aldığı heyecanlı bir sahneyi kullanmıştı. İşte Luscius gibi tutucu yazarlar Terentius'un Yunan oyunlarını uyarlarken benimsediği bu serbest yaklaşıma karşı çıkıyorlardı. Bu arada Terentius, oyunlarını bazı soyluların yardımıyla yazdığı yolunda pek inanılır görünmeyen suçlamalara da hedef oldu. Sonraki yıllarda da Romalılar, Terentius'un oyunlarını komutan ve siyaset adamı Scipio Africanus'un (Genç) çevresinde toplanan Yunan edebiyatı hayranlarıyla birlikte yazmış olabileceği üzerinde durdular.

Terentius 25 yaşındayken Yunanistan'a gitti ve bu geziden bir daha dönmedi. Ya hastalanarak Yunanistan'da ya da geriye dönerken geçirdiği bir deniz kazasında öldüğü sanılır. Özel yaşamı üzerine, bir kızı olduğu ve Roma'nın hemen dışında Appia Yolu (Via Appia) üzerinde küçük bir mülkü bulunduğu dışında hiçbir bilgi yoktur.

Terentius'un Yunan oyunlarını Latinceye aktaran bir çevirmen mi, yoksa gerçek bir yazar mı olduğu sorusu çağdaş araştırmacılarca uzun süre tartışılmıştır. Son zamanlardaki yaygın görüş, Terentius'un olay örgüsü, karakter ve genel hava bakımından Yunanca oyunlara bağlı kaldığı biçimindedir. Bu açıdan Terentius'un insana verdiği önemin, bireyselleşmiş karakterlerinin, ilişkilere ve kişisel sorunlara karşı duyarlı yaklaşımının Menandros'tan kaynaklandığı söylenebilir. Benzer biçimde *Kaynana* ve *Formio*'nun olay örgülerindeki ayrıntı bolluğu da, bu oyunların İÖ 3. yüzyılda yaşamış Karystoslu Apollodoros'a ait Yunanca asıllarından kaynaklanır. Gene de Terentius'un bazı önemli ayrıntılarda çevirmenlikle yetinmediği açıktır. İkincil kaynaklardan eklediği ya da tümüyle kendi ürünü olan bölümlerde oldukça özgün bir anlatım görülür. Bunun dışında, Yunan oyun yazarlarının seyirciye önemli gerçekleri iletmek amacıyla oyunlarına koydukları açıklayıcı öndeyişleri atarak seyirciyi de karakterler gibi olaylardan habersiz bırakma yoluna gitmiştir. Bu, *Kaynana*'da olduğu gibi bazen seyircinin olay örgüsünü kavramasını zorlaştırsa da, genel olarak oyunda gerilimi artırma işlevi görür. Terentius ayrıca oyuncuların seyirciye doğrudan seslenmesi gibi gerçekdışı öğeleri azaltarak Romalı seyircinin alışık olduğu kalıplar içinde olabildiğince işlenmiş bir gerçekçiliğe ulaşmaya çalışmıştır. Hepsinden önemlisi, uyarlamalarını yaparken Yunan oyunlarının atmosferini Romalı seyirci için anlaşılabilir bulduğu ölçüde korumuş, anlaşılmayan yerleri çıkarmış, zor bölümleri ise açıklama yoluna gitmiştir. Kullandığı dil o dönemde konuşulan gündelik Latincenin daha arı bir biçimidir. Formio dışındaki karakterleri ise, daha gerçekçi oldukları için Plautus'unkilerde görülen canlılık ve gösterişten yoksun olmakla birlikte, psikolojik bir derinlik taşırlar.

Terentius Roma eğitim sistemi ve sonraki Avrupa tiyatrosu üstünde büyük etki bırakmış, oyunları Antik Çağ boyunca incelenmiş, tartışılmıştır.

Teresa (AVILALI AZİZE), asıl adı TERESA DE CEPEDA Y AHUMADA (d. 28 Mart 1515, Avila, İspanya - ö. 4 Ekim 1582, Alba de Tormes; azizler listesine kabulü 1622; yortu günü 15 Ekim), Katolik Kilisesi'nin en büyük ilahiyatçı ve mistiklerinden İspanyol rahibe. 1970'te Papa VI. Paulus tarafından kilise bilginliğine yükseltilerek bu payeyi alan ilk kadın olmuştur.

Annesi 1529'da ölen Teresa babasının karşı çıkmasına rağmen Avila'daki Encarnación Manastırı'na girdi (y. 1535). İki yıl içinde sağlığı kötüleşti, sonraki üç yılını yatalak geçirdi. İyileştikten sonra 15 yıl boyunca dünyevi ve dinsel yaşam arasında kararsız kaldı. 1555'te dinsel bir uyanış yaşadıktan sonra 1558'de, Karmelit tarikatını 14. ve 15. yüzyıllarda bozulan eski çileci niteliğine yeniden kavuşturacak reformlar tasarlamaya başladı. 1562'de Papa IV. Pius'un onayıyla Karmelit reform hareketinin ilk rahibe manastırını (San José) açtı. Manastırın değişmez bir gelirinin olmaması kent yönetiminin ve din adamlarının büyük tepkisini uyandırdı. Ama Teresa halkın sadakalarından başka hiçbir yardım kabul etmemekte direndi.

Roma Karmelit tarikatının Roma'dan gelen başkanı Giovanni Battista Rossi 1567'de Avila'ya gitti, reformu onaylayarak Teresa'yı daha fazla kadın ve erkek manastırı kurmaya yöneltti. Teresa aynı yıl Medina del Campo'da genç Karmelit freri şair ve mistik Juan de Yepes (sonradan Aziz Juan de la Cruz) ile tanıştı ve onun da Karmelit tarikatının keşişleri için bir reform başlatabileceğini fark etti. Ertesi yıl Juan ilk Çıplak Ayaklı Karmelitler manastırını Durvelo'da açtı.

Sağlığının bozulmasına ve büyük zorluklara karşın Teresa bundan sonra İspanya'da 16 rahibe manastırı daha kurdu. 1575'te Karmelit frerleri arasındaki yetki uyuşmazlığını gidermeye çalıştıysa da başarılı olamadı. 1579'da, büyük ölçüde Teresa'yı tanıyan ve takdir eden İspanya kralı II. Felipe'in çabalarıyla Çıplak Ayaklı Karmelitlere bağımsız yönetim hakkı tanındı; karar 1580'de Papa XIII. Gregorius'un fermanıyla onaylandı.

Teresa'nın çilecilik öğretisi tefekkür anlayışının klasik anlatımı olarak kabul edilmiş ruhani yazıları da en çok okunan yapıtlar arasına girmiştir. Şiirlerinden 31'i, mektuplarından da 458'i günümüze ulaşmıştır.

Teresa (KALKÜTALI RAHİBE), asıl adı AGNES GONXHA BOJAXHIU (d. 27 Ağustos 1910, Üsküp), özelliklo Hintli yoksullara yardım amacını güden Katolik kadın cemaati Hayırsever Misyonerler'in kurucusu. 1979'da Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır.

Arnavut asıllı bir bakkalın kızıydı. 1928'de İrlanda'ya giderek Kutsal Bakire Meryem

Enstitüsü'ne girdi. Altı hafta sonra öğretmenlik yapmak üzere Hindistan'a doğru yola çıktı. Ardından Kalkütalı yoksullara yardım için izin istedi. Hemşirelik eğitimi gördükten sonra yoksul mahallelerine gitti. İsteği üzerine belediye yönetimince kendisine ayrılan kutsal Kali Tapınağı yakınındaki hacı hanında 1948'de Hayırsever Misyonerler Cemaati'ni kurdu. Kısa sürede çevresinde geniş bir topluluk oluştu, dispanserler ve açıkhava okulları kurdu. Hindistan uyruğuna geçen Rahibe Teresa ve Hintli rahibeler *sari*'yi giysileri olarak benimsediler. 1950'de cemaat Papa XII. Pius'un resmî onayını aldı. Cemaat körler, yaşlılar, cüzamlılar, sakatlar ve ölüme yakın hastalar için çok sayıda sağlık merkezi açtı. Rahibe Teresa'nın önderliğinde Asansol yakınında Shanti Nagan (Barış Kenti) adında bir cüzam kolonisi kuruldu.

Rahibe Teresa 1963'te Hint halkına yaptığı hizmetlerden dolayı Hindistan hükümetince Padmashri'yle (Lotus Tanrısı) ödüllendirildi. 1964'te Hindistan'a yaptığı ziyaret sırasında Papa VI. Paulus'un armağan ettiği makam otomobilini hemen piyangoya çıkardı, böylece cüzam kolonisinin finansmanına katkıda bulundu. 1968'de öncelikle Hintli rahibelerin çalışacağı bir manastır kurmak üzere Roma'ya çağrıldı. 6 Ocak 1971'de, misyon öncülüğünün tanınması nedeniyle Papa Paulus tarafından ilk Papa XXIII. Johannes Barış Ödülü'yle onurlandırıldı.

1970'lerin sonlarında Kalküta'da 60, tüm dünyada 200'den çok hayırsever misyoner merkezinde, ayrıca Sri Lanka, Tanzanya, Ürdün, Venezüela, İngiltere ve Avustralya'daki vakıflarda bini aşkın rahibe çalışıyordu. 1970'e değin cemaatin vakıfları yalnızca Kalküta'da yaklaşık 8 bin yoksulu ölümden kurtarmıştı.

Teresina, Brezilya'nın kuzeydoğu kesiminde, Piauí eyaletinin merkezi kent. Parnaíba Irmağı üzerinde, Atlas Okyanusundaki Parnaíba limanının 354 km güneyinde, denizden 65 m yüksektedir. 1852'de Piauí'

Teresina'da bir pazaryeri, Brezilya
Peter L. Gould

nin yeni merkezi olarak kuruldu. Önce Brezilya kraliçesi Teresa Cristina'nın anısına Therezina adı verildi. Zamanla Parnaíba Vadisinin orta kesiminin önde gelen ticari merkezine dönüştü. Kentte dokuma, şeker, içki ve sabun fabrikaları ile bıçkıhaneler etkinlik gösterir. Sığır, hayvan derisi, karnauba mumu, babassu, palmiye yağı, fasulye (*feijão*), pirinç, pamuk ve manyok ihraç edilir. Yörede yılın altı ayı süren kuraklık sorununu hafifletmek amacıyla hükümet artezyen kuyuları açmış ve barajlar yaptırmıştır. Kent 320 km kuzeybatıdaki São Luís'e kara ve demir yoluyla bağlanır. Irmak teknelerinden ulaşım amacıyla yararlanılır. Kentte bir ticari havaalanı vardır. Nüfus (1980) 339.264.

Teresópolis, Brezilya'da, Rio de Janeiro eyaletinin orta kesiminde kent. Órgãos Dağlarında, deniz düzeyinden 902 m yükseklikte yer alır. 1890'da İmparatoriçe Teresa Cristina'nın onuruna Therezópolis adını aldı. Sonradan adı Teresópolis biçiminde yazılmaya başlayan yerleşme, 1893'te kent statüsü kazandı. Aralarında Dedo de Deus'un da (Tanrının Parmağı) bulunduğu doruklarla çevrili olan kent, serin iklimi ve

Teresópolis, Brezilya
Ernst Jahn

güzel manzarasıyla gözde bir yazlık merkezidir. Bölgede çiçek ve 56 km güneybatıdaki Rio de Janerio'da pazarlanmak üzere sebze yetiştirilir. Fırıncılık ürünleriyle ünlü Teresópolis'te mobilya da üretilir. Nüfus (1980 geç.) 78.782.

Tereşkova, Valentina (Vladimirovna) (d. 6 Mart 1937, Maslennikovo, Rus SFSC), Sovyet kozmonot. Uzaya çıkan ilk kadın kozmonottur. 16 Haziran 1963'te fırlatılan "Vostok 6" uzay aracıyla 71 saatte Yer'in çevresini 48 kez dolaşmış; kendisinden iki gün önce fırlatılmış olan ve Valeri F. Bikovski'yi taşıyan "Vostok 5" ile aynı günde (19 Haziran) üç saat arayla Yer'e dönmüştür.

Okul öğreniminden sonra Yaroslavl'da bir lastik fabrikasında, ardından da bir dokuma işletmesinde çalıştı. Daha önce pilot eğitimi görmemiş olmasına karşın başarılı bir amatör paraşütçü olduğundan 1961'de başvurduğu kozmonotluk eğitimi programına kabul edildi. Gerçekleştirdiği uçuştan hemen sonra bu programdan ayrıldı ve 3 Kasım 1963'te kozmonot Andriyan G. Nikolaev ile evlendi. 1962'den sonra SSCB Yüksek Sovyeti'nin etkin bir üyesi olan Tereşkova 1968'de Sovyet Kadınlar Komitesi'nin başkanlığına seçildi. 1974'te Yüksek Sovyet Prezidyumu'na girdi. Sovyetler Birliği Kahramanı unvanının yanı sıra iki kez de Lenin Nişanı ile ödüllendirildi.

Tereus, Yunan efsanesinde Trakya kralı. Atina kralı Pandion'un kızı Prokne ile evlenir ve İtys adlı bir oğlu olur. Daha sonra, Prokne'nin öldüğünü ileri sürerek eşinin kız kardeşi Philomela'yı baştan çıkarır ve suçunu saklamak için Philomela'nın dilini keser. Philomela olan biteni ayrıntılarıyla gergefine işleyerek olayları kız kardeşine anlatır. Bunun üzerine Prokne, intikam almak için oğlu İtys'i pişirip Tereus'a yedirir. Tereus, olanları öğrenince eline bir balta alarak iki kardeşin peşine düşer. Ama tanrılar kız kardeşlere yardım etmek için Tereus'u ibibiğe (ya da atmacaya), Prokne'yi bülbüle (ya da kırlangıca), Philomela'yı da kırlangıca (ya da bülbüle) dönüştürürler.

tereyağağacı *bak.* avokado

tereyağı, süt ya da kremanın çırpılmasıyla elde edilen sarı ya da beyaz renkli katı yağ. Tereyağı kimyasal açıdan yağ kürecikleri, su ve inorganik tuzlardan oluşan bir çeşit emülsiyondur. Yüksek enerjili bir besin olan tereyağının 100 gramında yaklaşık 715 kalori bulunur. Bileşiminde yüzde 80'i aşkın miktarda yağ, az miktarda da protein yer alır. Ayrıca A ve D vitaminleriyle kalsiyum ve fosfor minerallerini de içerir. Tereyağının rengini karoten ve öbür bazı yağda çözülebilen pigmentler verir. Çok eskiden beri yemeklik ve kahvaltılık yağ olarak kullanılan tereyağı soğukta ve karanlık yerde saklanmalıdır. Yoksa ekşiyip bozulur ve acılaşır. Bu yüzden de tereyağına genellikle koruyucu olarak tuz katılır.

Terhune, Albert Payson (d. 21 Aralık 1872, Newark, New Jersey - ö. 18 Şubat 1942, Pompton Lakes yakınları, New Jersey, ABD), ABD'li öykü ve roman yazarı. Köpekleri konu alan öyküleriyle tanınır.

Avrupa'da öğrenim gördükten sonra 1893'te Columbia Üniversitesi'nden mezun oldu. Mısır ve Suriye'ye yaptığı geziden sonra 1894'te *New York Evening World*'de çalışmaya başladı. İlk kitabı olan *Syria from the Saddle*'ın (1896; Eyer Üstünden Suriye) ardından kendi gibi yazar olan annesinin desteğiyle ilk romanı *Dr. Dale*'i (1900; Doktor Dale) yazdı. 1916'da *Evening World*'den ayrılıncaya değin on ikiden fazla kitap yayımladı.

Beğenilen köpek öykülerinden ilki olan *Lad, a Dog*'u (Köpek Lad) 1919'da yazdı. Ömrünün kalan bölümünü yazarlığın yanı sıra çiftliğinde çoban köpekleri yetiştirerek, balık tutarak ve avcılık yaparak geçirdi. 1919'dan sonra yazdığı 25'i aşkın romanının neredeyse tamamında köpekler önemli yer tutar. Bunların arasında *Bruce* (1920), *The Heart of a Dog* (1924; Köpek Kalbi), *Lad of Sunnybank* (1928; Sunnybank'li Delikanlı) ve *A Book of Famous Dogs* (1937; Ünlü Köpekler Kitabı) sayılabilir. Ayrıca otobiyografik nitelikte *Now That I'm Fifty* (1925; Artık Elli Yaşındayım) ve *To the Best of My Memory* (1930; Hatırlayabildiklerim) adlı kitapları vardır.

terim, mantıkta, bir özne-yüklem önermesinin öznesi ya da yüklemi. Aristoteles bir orantının terimleriyle bir tasımın terimleri arasında analoji kurar ve *horos* (sınır) sözcüğünü bu anlamda kullanır. Sözcüğün Latincesi olan *terminus* özellikle 5. yüzyılda filozof Boethius tarafından kullanılmıştır. Ortaçağda sözcük genel olarak cins ve özel isimler için, ayrıca *ve, eğer, değil, bazı, yalnızca, dışında* gibi bir önermenin özne ya da yüklemi olamayacak sözcükler için de kullanılmıştır.

Matematikte bir kesrin terimleri pay ve payda olarak anılır. Bir orantının terimleri ise orantıya giren dört sayı ya da ifadedir. Bunun gibi, bir toplamanın terimleri de toplamı oluşturmak üzere birbirine eklenen sayılar ya da bunları belirten sayısal ifadelerdir. Bu anlamda, sonsuz bir dizi, sonsuz sayıda terimin toplamı olarak düşünülebilir. Bir çokterimli de her biri onun terimlerini oluşturan sonlu sayıda tekterimlinin toplamıdır.

terk, aile hukukunda, eşlerden birinin evliliğin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmekten kaçınmak amacıyla ortak yaşamı bırakması ya da haklı bir neden olmaksızın ayrı yaşaması. Terk boşanma nedeni olarak kabul edilir. Terk nedeniyle boşanma hem karıya, hem de kocaya tanınmış bir haktır. Terkin gerçekleşmesi için yasada bazı maddi koşullar öngörülmüştür. Buna göre öncelikle ortak yaşama son

verilmiş olmalıdır. Bu durum da eşlerden birinin ortak konutu terk etmesi ya da kocanın kurduğu bağımsız ve uygun nitelikteki eve karının gelmemesi durumunda söz konusu olur. Ayrıca terkin evlilik birliğinin eşlere yüklediği ödevleri yerine getirmeme amacına yönelik olması, haksız bir nedene dayanması ve aralıksız olarak en az üç ay sürmüş olması gerekir. Terk nedeniyle boşanma davası açma hakkına sahip olan eş öncelikle yargıca başvurarak ortak yaşamı terk eden öteki eşe ortak konuta dönmesi uyarısında bulunur. Uyarıda bulunan koca ise karıyı bağımsız ve sosyal durumuna uygun bir eve çağırması gerekir. Uyarının geçerli olabilmesi için bir araya gelme isteğinin içten olması koşulu da aranır. Eşin eve dönmesi için verilen süre bir aydır. Evi bırakıp giden koca iki ay içinde eve gelmezse karısı bir ay içinde eve dönmesi uyarısında bulunabilir. Yargıtay içtihadına göre terk nedeniyle uyarı geçimsizliğin olmadığını gösterir. Çünkü uyarının amacı yeniden bir araya gelmeyi sağlamaktır.

terk, eşya hukukunda, mülkiyet hakkından vazgeçmek üzere bir malın bırakılması. Türk hukuk sisteminde malik taşınır mal üzerindeki mülkiyetini bırakmadıkça ya da taşınır başkasınca edinilmedikçe, yalnız zilyetliğin ortadan kalkmasıyla mülkiyet yitirilmiş olmaz. Taşınmaz mallarda malikin tapuya giderek mülkünü terk ettiğini ve sicil kaydının silinmesini istemesi terk anlamına gelir. Bu yoldan sicil kaydı silinince, o kimsenin taşınmaz üzerindeki mülkiyet hakkı terk nedeniyle yitirilmiş sayılır. Böyle bir durumda mülkiyet hakkı malı ilk alanın eline geçer.

Fransız ve öteki kara Avrupa'sı hukuk sistemlerinde daha teknik bir anlam taşıyan terk, borçlunun alacaklılara olan borcuna karşılık malını vermesini de kapsayan bir kavramdır. *Ayrıca bak.* buluntu.

terkib-i bend, divan şiirinde, uyakları gazel biçiminde düzenlenmiş "hane" adı verilen 5-10 beyitlik şiir parçalarının (genellikle 5-12 hane) "vasıta" denen ve sürekli değişen bir beyit ile birbirine bağlanmasından oluşan nazım biçimi. Vasıta beytinin her hanenin sonunda değişmeden yinelenmesi durumunda şiir terci-i bend(*) olur. Terkib-i bendin her bir şiir öbeğine hane ya da terkibhane denir. Terkibhane vasıta beytiyle birlikte bend adını alır.

Bir bendin asıl kafiye şeması *aa, xa, xa... VV; bb, xb, xb... YY* vb biçiminde olur. Ama terkibhanesinin her dizesi birbiriyle uyaklı bendlerle (*aa, aa, aa... VV; bb, bb, bb... YY* vb) vasıta uyağı da terkibhaneye uyan bendlerden kurulu (*aa, xa, xa... AA; bb, xb, xb... BB* vb) terkib-i bendler de vardır. Her dizesi birbiriyle uyaklı bendlerden kurulu terkib-i bendler çoğu zaman müsemmen ve muaşşer gibi çok dizeli musammatlar ile karıştırılmıştır. Toplumsal, tasavvufi, felsefi konuların ele alınabildiği terkib-i bendle en yaygın olarak mersiye yazılmıştır. Divan edebiyatında terkib-i bend biçiminde söylenmiş pek çok âl-i abâ mersiyesi yanında padişah ve devlet büyüklerine ilişkin mersiyelerin çokluğu da dikkati çeker. Bunlar içinde en ünlüleri Bâki'nin "Kanuni Mersiyesi" ile Şeyh Galib'in "Esrar Dede Mersiyesi"dir.

Divan edebiyatında terkib-i bendiyle ünlü en büyük şair Bağdatlı Ruhî'dir. Onun kendi dönemini eleştirdiği sekizer beyitlik 17 bendden oluşan terkib-i bendi çok tanınmış ve Cevri, Sami, Şeyh Galib vb birçok şair tarafından naziresi yazılmıştır. Bunlar içinde Ziya Paşa'nın naziresi de en az Ruhî'nin şiiri kadar ünlüdür.

terkip, eski edvar kitaplarında, şube(*) ve âvâze(*) gibi çeşitli ses dizileriyle birleşerek makamları oluşturan ses dizilerinden her birine verilen ad. Terkiplerin sayıları ve adları konusunda yazarlar arasında birlik yoktur. Terkipleri kuran sesler de, âvâze ve şubelerin sesleri gibi çoğu kez pesten tize yükselen merdivenler oluşturur, ama örneğin zâvil-i ısfahan adlı terkip, bir beşli içinde kalan ve bazıları yinelenen dokuz sesle gösterilmiştir. Bu, terkiplerin özgün birer makamsal cins değil, belli cinslere eklenen makamsal çeşniler olduğunu, çeşnilerin ise seslerin belli bir sırayla kullanılmasına bağlı bulunduğunu düşündürmektedir.

Terkos Gölü, DURUSU GÖLÜ olarak da bilinir, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde göl. İstanbul kentinin yaklaşık 45 km kuzeybatısında yer alır. Eski adı Delkos olan gölün yüzölçümü 25 km², su toplama alanı ise 619 km²'dir. Göle ulaşan akarsuların en büyüğü, batıdan gelen Istranca Deresidir.

Terkos Gölü, karmaşık bir vadinin deniz suları altında kalmasıyla ortaya çıkan girintili çıkıntılı koyun daha sonra alçak bir eşikle Karadeniz'den ayrılmasıyla oluşmuştur. Temelinde yerli kayaçlar bulunan ve genişliği 500 m ile 2 km arasında değişen bu basık eşiğin üstü geniş kumullarla örtülüdür. Bu kumul alanında, çöllerdeki kumullarda görülen yüzey şekillerinin küçük örneklerine rastlanır. Eşiğin orta kesiminde menderesler çizerek akan Boğazdere, gölün fazla sularını Karadeniz'e boşaltan doğal bir gideğendir. 19. yüzyıl sonlarında bu gideğen üzerinde bir regülatör kurularak gölün su düzeyi yükseltildi ve Karadeniz'le olan bağlantısı önemli ölçüde kesildi. Aynı dönemde gölün yanı başında bir arıtma tesisine alınan sular, içme ve kullanma suyu gereksinmesini karşılamak üzerine 1 m çapındaki borularla İstanbul kentine doğru akıtılmaya başladı. Cumhuriyet'ten önce Fransız Terkos Şirketi adlı bir kuruluş tarafından çalıştırılan bu düzenek, günümüzde İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) tarafından işletilmektedir. 1962'de kurulan yeni bir regülatörle su düzeyinin daha da yükselmesi ve su depolama hacminin artması sağlanmıştır.

İstanbul kentinin su gereksinmesinin bir bölümünü karşılaması nedeniyle büyük önem taşıyan Terkos Gölünün başlıca sorunu, aşırı kurak geçen bazı yıllarda sularının çok azalmasıdır. Bir başka sorun da, kuzeydeki kumulların güneye doğru ilerlemesi ve gölü doldurma tehlikesi yaratmasıdır. Bunu engellemek için ağaç ve çit perdeleri oluşturmak gibi bazı önlemler alınmaktadır.

Terkos Gölü aynı zamanda bir balıkçılık ve birçok yabanıl kuşun yaşadığı bir avcılık alanıdır.

terleme, TRANSPİRASYON olarak da bilinir, bitkilerde su kaybı. Bitkiler başlıca yapraklarındaki gözenekler (stomalar) yoluyla su kaybeder. Gözenekler yaprak yüzeyinin yüzde birden az bir alanını kaplayan küçük solunum açıklıklarıdır. Karanlık, yüksek sıcaklık ve bitki dokularında su yetersizliği terlemenin durmasına yol açar. Buna karşılık, aydınlık, bol su ve bitki için uygun sıcaklıklar terlemeyi artırır. Terlemenin bitkideki gerçek işlevi kesin olarak saptanamadığından bilimsel tartışmalar sürüp gitmektedir. Bitkinin kökleri aracılığıyla aldığı suyu yukarıdaki organlara iletebilmesi için gerekli enerjiyi ve suyun buharlaşmasıyla oluşan soğuma sayesinde doğrudan gelen güneş ısısının dengeli bir biçimde dağılmasını sağlamak en yaygın görüşlerdir. Bitkinin atmosferden karbon dioksit alması ve fotosentezle havaya oksijen vermesi sırasında gözeneklerin rolünü ve önemini göz önünde tutan bazı uzmanlar ise terlemenin, bu olaylar sırasında zorunlu olarak ortaya çıktığını savunurlar.

terleme, memelilerin çoğunda, üstderiden (epidermis) buharlaşma yoluyla ya da ter bezlerinden etkin olarak salgılanan sıvının dışarı verilmesi. Ter bezleri memelilerin çoğunda bulunmasına karşın yalnız toynaklı hayvanlar (*Artiodactyla* ve *Perissodactyla* takımları) ve insan da içinde olmak üzere primatlarda ısı düzenleme mekanizması olarak görev yapar. Salgılanan maddenin yaklaşık yüzde 99'u su ve bunun içinde çözünmüş halde bulunan tuzlar ve aminoasitlerdir.

Vücut sıcaklığı yükselince sempatik sinir sistemi ekrin ter bezlerini uyararak deri yüzeyine su salgılanmasını ve buharlaşma yoluyla vücudun serinlemesini sağlar. Sıcaklığın çok fazla olduğu koşullarda insan vücudu saatte birkaç litre ekrin ter salgılayabilir.

İnsanda ekrin ter başka plazma elektrolitlerini az miktarda içeren seyreltik bir sodyum klorür çözeltisidir. Bazı durumlarda terde kırmızımsı bir pigment de bulunabilir. Aşırı derecede terlemeye alışık olmayan insanda ağır iş yaparken ya da yüksek sıcaklıklarda kaybedilen sodyum klorür miktarı çok fazla olabilir; bununla birlikte ter bezinin etkinliği kullanıldıkça arttığından vücut iklim koşullarına alıştıktan sonra tuz kaybı azalır.

İnsanda tüy ve saçların bulunduğu bölgelerde (kafa derisi, koltuk altı, üreme organlarının çevresi) bulunan apokrin ter bezleri bezin boşaltıcı borucuğuna sürekli olarak derişik ve yağ içeren bir ter salgılar. Duygusal stres bezin büzüşmesine yol açarak içerdiği maddelerin dışarı çıkmasını sağlar. Derideki bakteriler, yağları doymamış yağ asitlerine parçalayarak keskin bir koku çıkmasına neden olur.

terliksihayvan, *Holotrichia* (tümkirpikliler) altsınıfının *Hymenostomatida* takımının *Paramecium* cinsini oluşturan, genellikle terliğe benzer, serbest yaşayan tekhücrelilerin ortak adı. Tümü laboratuvarlarda kolayca üretilebilen sekiz türü tanımlanmıştır.

Terliksihayvanlardan *Paramecium caudatum* (çok büyütülmüş)
John J. Lee

Boyutları ve biçimleri arasında farklar bulunmakla birlikte çoğu bu cümlenin sonundaki nokta iriliğindedir.

Terliksihayvanlar kirpik denen kısa ve ince kılsı yapılarla kaplıdır. Kirpiklerinin düzenli hareketi hem yüzmelerini sağlar hem de bakterileri ve öbür besin taneciklerini ağızlarına taşır. Alt yüzeylerindeki ağız oluğu

çapraz olarak arkadaki ağıza doğru uzanır. Sindirim, besin kofulu içinde gerçekleşir ve sindirim artıkları anüsten dışarı atılır. Esnek hücre zarının altında saydam ve yoğun bir sitoplazma katmanı (ektoplazma) vardır. Bu katman sitoplazmanın içteki daha akışkan bölümünü (endoplazma) sarar. Endoplazma içinde tanecikler, besin kofulları ve değişik boyutta kristaller bulunur. Ektoplazmaya gömülü iğ biçimli organeller (*trikosist*) mekanik ve kimyasal uyarılarla ya da elektrik akımıyla yerlerinden dışarı fırlayabilir. Eskiden beri korunma tepkisi olarak yorumlanan bu hareketin yaralanmaya bir tepki olarak ortaya çıktığı ya da bir yere tutunmak için kullanıldığı gözlenmiştir.

Terliksihayvanın uçlara yakın dış yüzeyinin hemen altında iki, bazen üç kasılgan koful vardır. Hücre içindeki su miktarını denetleyen bu yapılar metabolizma artıklarını içeren suyu dışarı attıklarından boşaltım organelleri de sayılabilir.

Terliksihayvanlarda büyük çekirdek ve küçük çekirdek denen iki çekirdek çeşidi vardır. Terliksihayvan büyük çekirdek olmadan yaşayamaz, küçük çekirdek olmadan ise çoğalamaz. Büyük çekirdek tüm metabolizma etkinliklerinin merkezidir ve küçük çekirdek gibi kalıtsal bilgi taşıyan genleri içerir. Küçük çekirdek kavuşma (konjugasyon) için gereklidir.

Terliksihayvanlarda üreme temel olarak ikiye bölünme yoluyla eşeysiz olarak gerçekleşir. Yeterli olgunluğa erişen birey bu biçimde iki kardeş hücreye bölünür. Terliksihayvan ayrıca çeşitli eşeysel üreme etkinlikleri de gösterir. Bir çeşit çapraz döllenme sayılabilecek kavuşmada iki birey geçici olarak birleşip küçük çekirdek bileşenlerini birbirlerine aktarırlar. Bir terliksihayvan kavuşmanın gençleştirici etkisi olmadan yaşlanır ve ölür. Ancak genetik bakımdan uygun bireyler arasında kavuşma olayı ortaya çıkar. *P. aurelia* türünün 16 ayrı çiftleşme grubu oluşturan 34 çiftleşme tipi vardır. Günümüzde birçok uzman bu çiftleşme gruplarını ayrı birer tür sayar. Bir çeşit kendini dölleme tipi olan otogamide benzer bir süreç aynı birey içinde gerçekleşir. Bir başka kendini dölleme tipi olan sitogamide ise iki terliksihayvan birleşir, ama aralarında çekirdek alışverişi gerçekleşmez.

Terliksihayvanlar genel inceleme ve eğitim amaçlarının yanı sıra genetik, beslenme ve biyolojinin başka birçok alanında geniş ölçüde kullanılmaktadır.

Terman, Frederick Emmons (d. 7 Haziran 1900, İngiliz Indianası - ö. 19 Aralık 1982, Palo Alto, California, ABD), elektroniğe katkıları ve radar önleyici aygıtlar geliştirmeye yönelik araştırmalarıyla tanınan ABD'li elektrik mühendisi.

Tanınmış psikolog Lewis Madison Terman'ın oğludur. Stanford Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden (MIT) doktora derecesi aldı (1924). 1925-41 arasında çalıştığı Stanford Üniversitesi'nde elektronik mühendisliği eğitimi programlarını düzenleyip geliştirdi; elektron lambaları, elektronik devreler ve çeşitli aygıtların tasarımı gibi konularda çalışmalar yaptı.

II. Dünya Savaşı sırasında Harvard Üniversitesi'ndeki Radyo Araştırma Laboratuvarı'nı yönetti. Sekiz yüz elli kişinin görev yaptığı bu laboratuvarda, düşman radarlarını çalışamaz duruma düşüren bozucu yayın aygıtları, radar sinyallerini sezebilen ayarlanabilir alıcılar tasarımlanıp üretildi, alüminyum şeritler kullanılarak düşmanın radar alıcılarında yalancı yansımalar oluşturma tekniği geliştirildi. Bu aygıtlar, radarla yöneltilen uçaksavar toplarının etkinliğini yüzde 75 oranında düşürdü.

Savaştan sonra Stanford Üniversitesi Mühendislik Fakültesi dekanlığına getirilen Terman, 1955-65 arasında üniversitenin idari işler sorumluluğunu yaptı. Öteki bilimsel katkıları arasında uzun erimli elektrik iletimi ve rezonanslı iletim hatları üzerindeki çalışmaları anılabilir. Başlıca yapıtları *Fundamentals of Radio* (1938; Radyonun Temelleri), *Radio Engineers' Handbook* (1943, Radyo Mühendislerinin Elkitabı) ve *Electronic and Radio Engineering*'dir (1955; Elektronik ve Radyo Mühendisliği).

Terman, Lewis M(adison) (d. 15 Ocak 1877, Johnson ili, Indiana - ö. 21 Aralık 1956, Palo Alto, California, ABD), ABD'li psikolog. ABD'de yaygın olarak uygulanan Stanford-Binet zekâ testini geliştirmiştir.

1910'da Palo Alto'daki Stanford Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu; 1916'da da eğitim profesörlüğüne getirildi. Aynı yıl, daha önce Fransa'da geliştirilmiş olan Binet-Simon zekâ testinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimini içeren *The Measurement of Intelligence*'ı (Zekâ Ölçümü) yayımladı. Stanford-Binet olarak adlandırılan bu test hem takvim hem de zekâ yaşını dikkate alarak sonucu zekâ bölümüyle (IQ) ortaya koyuyordu; buna göre yaşı ne olursa olsun ortalama bir çocuğun IQ'su 100'dü. Terman I. Dünya Savaşı sırasında ABD ordusunda uyguladığı Alfa ve Beta programlarıyla ilk kitlesel zekâ testlerini gerçekleştirdi. 1921'de üstün zekâlı çocukları incelemek amacıyla uzun vadeli, kapsamlı bir program başlattı. IQ'ları 140'ın üzerinde olan 1.528 Californialı çocuk tıbbi, antropolojik ve psikolojik açılardan incelendi; bu çocukların ilgi alanları, okuldaki başarı düzeyleri, okudukları kitaplar ve oynadıkları oyunlar ayrıntılı biçimde betimlendi. Terman ölünceye değin sürdürdüğü bu araştırması sonucunda üstün zekâlı çocukların ortalama zekâ düzeyindekilerden daha sağlıklı ve istikrarlı oldukları yolunda kanıtlar elde etti. 2010'a değin sürmesi planlanan araştırmanın bulguları, *Genetic Studies of Genius* (1926-59, 5 cilt; Deha Üzerine Kalıtsal İncelemeler) adıyla yayımlandı. Ayrıca 1922-42 arasında Stanford'da psikoloji profesörlüğü yapan Terman öbür araştırmalarını *Sex and Personality* (1936; Cinsiyet ve Kişilik) ve *Psychological Factors in Marital Happiness* (1938; Mutlu Evlililerdeki Psikolojik Etkenler) adlarıyla yayımladı.

Terme, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Samsun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 793 km² (1986) olan Terme ilçesi kuzey ve doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ordu ili, güneyde gene Ordu ili ve Salıpazarı ilçesi, güneybatıda gene Salıpazarı, batıda da Çarşamba ilçeleriyle çevrilidir.

Canik Dağlarının kuzey eteklerinden başlayarak Karadeniz kıyısına kadar uzanan ilçe toprakları, ilin en doğu kesiminde yer alır. İlçenin kuzey kesimi Çarşamba Ovasının(*) doğu bölümünün üstündedir; ovanın bu bölümü Terme Çayının taşıdığı alüvyonların birikmesiyle oluşmuştur. İlçe topraklarından kaynaklanan suların önemli bir bölümünü Terme ve Veziroğlu çayları ile Akçay toplar. Akçay doğuda doğal sınır oluşturur. Karadeniz kıyısı yakınında birçok lagün vardır. Bunların başlıcaları Dumanlıgöl, Terme Çayının yatak değiştirmesi sonucunda oluşan Akgöl ve Semenlik ya da Simenit olarak da bilinen Simenlik Gölüdür. Çevresi sazlık ve bataklıklarla kaplı olan bu göller balık açısından oldukça zengindir.

Doğal kumsallara rastlanan Karadeniz kıyısındaki başlıca çıkıntı, Çarşamba Ovasının doğu ucunda yer alan ve denize doğru küt bir yarımada gibi sokulan Çaltı Burnudur.

Terme'den bir görünüm, Samsun
Bekir B. Aksu

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler mısır, fındık, pirinç, soya, fasulye ve elmadır. 1984'te ilin en çok fındık ve soya üretimi yapılan ilçesi olan Terme'de az miktarda tütün, şeftali, ayçiçeği ve buğday da yetiştirilir. Hayvancılık, ilçe halkının ikincil gelir kaynakları arasındadır. Karadeniz'de ve lagünlerde balıkçılık yapılır. İlçede orman ürünlerini işleyen, alüminyum tel ve profil boru ile platin malzeme üreten fabrikalar vardır. Simenlik Gölü ve çevresinde sülünler ve su kuşları için koruma ve üretme alanları kurulmuştur.

İÖ 8. yüzyıla değin Kaşkaların yurdu olan Terme yöresi, İÖ 6. yüzyılda Perslerin, İÖ 3. yüzyılda Pontus Krallığı'nın yönetimine girdi. İÖ 1. yüzyılda Roma'ya bağlandı. 11. yüzyıl başlarında Bizans'ın Armeniakon Theması'nın sınırları içinde yer alan yöre, 12. yüzyılda bir süre Danişmendlilerin eline geçti. Bu dönemde yöreye bazı Türkmen aşiretleri yerleştirildi. Terme 13. yüzyılda Trabzon İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. 14. yüzyılda bir süre Taceddinoğulları tarafından yönetildi. 15. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarına katılan Terme yöresi 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin Canik sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

Eskiden Thermodon adıyla anılan kent ilçenin doğu kesiminde yer alır. Terme Çayının doğu yakasında kurulan kent daha sonra karşı yakaya da yayıldı. Samsun'u Ordu'ya bağlayan karayolu kentten geçer. Kent, bu yolla il merkezi Samsun'a 54 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Cüneyd-i Bağdadi Türbesi ile 1840'ta yapıldığı sanılan Pazar Camisi'dir.

Terme Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 81.688; kent, 20.633.

Termessos, Anadolu'da Pisidya bölgesindeki Selymos (Güllük) Dağı üstünde, Antalya il merkezinin 34 km kuzeybatısında antik kent. *Ayrıca bak.* Güllük Dağı Termessos Milli Parkı.

Termier, Henri-François-Émile (d. 13 Aralık 1897, Lyon, Fransa), Kuzey Afrika ve Fransa'nın stratigrafisi ve paleontolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Fransız jeolog.

1925-40 arasında Fas Maden Dairesi'nde jeolog olarak çalışan Termier, daha sonra

Fas Jeoloji Dairesi'nin başına getirildi. 1945'te Cezayir Üniversitesi'nde profesör oldu, 1955'te Sorbonne Üniversitesi'ne geçti ve 1961'de bu üniversitenin jeoloji bölümünün başkanlığına atandı. Yürüttüğü araştırmalar nedeniyle Légion d'honneur nişanı alan ve 1978'de de Croix de Guerre nişanıyla ödüllendirilen Termier, çalışmalarını ve elde ettiği bulguları çok sayıdaki kitabında topladı. Başlıca yapıtları *Études géologique sur le Maroc central et le Moyen Atlas septentrional* (1936; Merkezî Fas'ın ve Kuzey Orta Atlaslar'ın Jeolojik İncelemesi), *Paléontologie marocaine* (1947-50; Fas'ın Paleontolojisi), *Traité de jéologie* (1952-56; Jeoloji İncelemesi) ve *Histoire de la Terre*'dir (1979; Yer'in Tarihi).

termik kapasite *bak.* ısı sığası

Terminalia, *Combretaceae* familyasından, 200 kadar ağaç türünü içeren cins. Bazı türlerinden zamk, reçine ve tanen çıkarılır. Güneydoğu Asya'ya özgü *T. arjuna*, Amerika'nın tropik kesimlerinde yetişen *T. hilariana*, Güney Amerika ve Batı Hint Adaları'nda bulunan *T. obovata* ve anayurdu Batı

Terminalia catappa
Douglas David Dawn

Afrika olan *T. superba*'dan çeşitli marangozluk işlerinde ve tekne yapımında kullanılan keresteler elde edilir. *T. catappa* ise tropik bölgelerde cadde ve yol kenarlarına süs ve gölge ağacı olarak dikilir.

Termini Imerese, Latince THERMAE HIMERENSES, İtalya'da, Sicilya Adasının kuzey kesimindeki Palermo ilinde kent. Tiren Denizinin bir girintisi olan Termini Imerese Körfezinde, Palermo kentinin güneydoğusunda yer alır. Eskiden bir Fenike limanı ya da ticaret noktası olduğu sanılır. Kentin tuzlu kaplıcalarından Eski Yunan şairi Pindaros'un (d. İÖ 518/522 - ö. İÖ 446'dan sonra) yapıtlarında övgüyle söz edilmiştir. Kartacalılar İÖ 409'da, yakınlardaki Himera'yı yakıp yıktıktan sonra buraya Thermae Himerenses adını verdiler. Syrakusa tiranı Agathokles İÖ 361'de kentte doğdu. Termini Imerese, birbirine Yılanlar Yolu'yla (Serpentina) bağlanan iki düzlüğün üzerinde yer alır. Çevresinde Roma kalıntıları bulunan kentte bir de müze vardır. Hızla gelişen bir turizm ve sağlık merkezi olan Termini Imerese'de turunçgiller, üzüm ve zeytin yetiştirilir, makarna üretilir ve balıkçılık yapılır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 27.033.

Terminus (Latincede "Sınır Taşı"), Eski Roma'da, kurban ya da mesh (kutsal yağla yıkama) töreni sırasında yere dikilen sınır taşı ya da direği. Sınır taşını yerinden oynatan lanetlenir, hatta öldürülebilirdi; sonraları ölüm cezasının yerini para cezası aldı. Bu kutsal nesneden zamanla Tanrı Terminus türedi. 23 Şubat'ta (Roma takviminin son günü) Terminalia adı verilen bir şenlik düzenlenirdi. Şenlikte komşu toprak sahipleri ortak sınır taşının yanında toplanır, her biri taşın kendine ait olan tarafını bir çelenkle süslerdi. Ardından çörek, tahıl, bal ve şaraptan oluşan karşılıklı armağanlar sunulur, kuzu ya da domuz kurban edilirdi.

termistor, ISILDIRENÇ olarak da bilinir, direnç değeri sıcaklığa göre değişen ve genellikle manganez ve nikel oksitleri karışımı içeren yariletken malzemeden yapılmış direnç. Termistorlar sıcaklık ölçümünde ve elektrik devrelerindeki öğelerde sıcaklık değişmesiyle ortaya çıkan etkilerin dengelenmesinde kullanılır. Radyo frekanslarında güç ölçülmesinde, kızılötesi ışınım ve görünür ışık için ışınım gücü ölçülmesinde de termistorlardan yararlanılır.

termit, *Isoptera* takımını oluşturan yaklaşık 1.900 böcek türünün ortak adı. Karıncaların yer aldığı *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımından bağımsız bir evrim süreci geçirmiş olmalarına karşın davranış ve biçim benzerlikleri nedeniyle akkarınca ya da beyaz karınca adlarıyla da tanınırlar. Termitlerin çoğu tropik bölgelerde bulunur. Güney Yarıküre'deki dağılımları Güney Afrika'nın güney ucuna, Avustralya, Yeni Zelanda ve Tasmanya'ya kadar uzanır. Kuzey Yarıküre'deki türler ise kuzeye doğru en çok Avrupa'da Fransa'nın kuzey kıyılarına, Asya'da Güney Kore'ye ve Japonya'nın kuzeyine, Kuzey Amerika'da Vancouver Adasına kadar yayılmıştır. Özellikle odun içinde yaşayan bazı türler insan tarafından çeşitli ahşap malzemelerle birlikte bu doğal yaşama alanının dışına taşınmıştır.

Yaşayan en ilkel hamamböcekleri olan *Cryptocercus* cinsinin üyeleriyle birçok özelliği benzeşen termitler, olasılıkla hamamböceğine benzer bir atadan türemiştir.

(Üstte) Mantar yetiştiren termitlerden *Macrotermes natalensis*'in anatermiti ve erkeği; (altta) odun termitlerinden *Kalotermes flavicollis*'in kanatlı üreyimli bireyleri ve işçileri
(Üst) J. A. L. Cooke, (alt) Popperfoto

En eski fosillerin Kretase (Tebeşir) Dönemi'nin (y. 136-65 milyon yıl önce) başlarından kalmış olmasına karşın, kökenlerinin çok daha eskiye, Permiyen Dönemin (y. 280-225 milyon yıl önce) sonlarına uzandığı sanılmaktadır.

Termitler küçük ya da orta uzunlukta, genellikle yumuşak gövdeli böceklerdir. Görevleri birbirinden kesin biçimde ayrılmış kastlar oluşturarak koloniler halinde yaşarlar. Bir termit kolonisinde tipik olarak üç kast bulunur: Üremeyi sağlayanlar, işçiler ve askerler. Yalnız üreme işlevini üstlenenlerin gelişmiş eşey organları bulunmakla birlikte zarkanatlılardan farklı olarak erkek ve dişiler eşit sayıdadır. Her kolonide genellikle bir anatermit ve bir erkekten oluşan bir çift üreme bireyine rastlanır. Bunlar eski kolonilerden ayrılan kanatlı erişkin bireylerden gelişir. Üreme bireylerinin iri bileşik gözleri, sert ve pigmentli gövdeleri vardır. Kanatları çiftleşme uçuşundan sonra kopar. Erkeğin uzunluğu 1-2 cm dolayında kalırken anatermit yumurtladıkça büyür ve 11 cm uzunluğa erişebilir. İşçiler ve askerler kısırdır. İşçiler çoğu kolonide en kalabalık kastı oluşturur. Bunlarda göz bulunmaz, gövdeleri soluk renkli ve yumuşak, ağız parçaları çiğnemeye uyarlanmıştır. Askerler de kördür ve yuvalarını türlere göre ya irileşmiş çeneleri ya da salgıladıkları kimyasal maddelerle korurlar.

Termitler odun içinde ya da toprağın altında yaptıkları yuvalarda yaşar. Yuvalar yüksek nem oranını korumak için dış ortamdan yalıtılmıştır. Ama yuvada hava dolaşımını sağlayacak havalandırma delikleri bulunabilir. En dikkat çekici yuvalar savanlarda görülür ve yerden yükselen tepecikler oluşturur. Tepecikler kubbe ya da koni biçiminde olabilir. Afrika'da yaşayan *Macrotermes* cinsinin üyeleri bazen yüksekliği 9 m'ye ulaşan yuvalar yapar. Avustralya'da yaşayan pusula termitinin (*Amitermes meridionalis*) kama biçimli yuvaları hep aynı doğrultuda yükselir. Bu yuvaların geniş yüzleri doğu ve batı, sivri yan kenarları kuzey ve güney yönlerine bakar. Termit tepeciklerinin dış duvarları genellikle sertleşmiş topraktandır.

Yuvaların içindeki yollar odun parçaları ve dışkıların karışımından oluşan kartonsu bir yapı oluşturur. Bu kartonsu yapı odunda yaşayan termitlerin yuvalarında da görülür. Ağaçtaki yuvalar her zaman bir kaçış yoluyla toprağa bağlıdır.

Termitler yaptıkları tepecikleri çeşitli omurgasızların yanı sıra bazı kelerler, yılanlar ve kuşlarla paylaşmak durumunda kalabilir. "Termitsever" olarak nitelenen bazı böcekler birlikte evrimlendikleri anlaşılan termit türlerinin yuvaları dışında varlıklarını sürdüremezler. Bazı termit türleri bile yalnız öbür termit türlerinin (zorunlu konakların) yuvalarında yaşayabilir ve konak türlerin yuvalarındaki kartonsu maddeleri yerler. *Incolitermes* cinsinin üyeleri beslenmekle kalmaz, çiftleşme döneminde yuvadan uçmak için konaklarının çıkış deliğini de kullanırlar.

Çiftleşme uçuşu yeni kolonilerin kurulmasını sağlaması bakımından büyük önem taşır. Üreyimli bireyler yılın belli bir döneminde gelişir ve işçilerin hazırladıkları yollardan dışarı çıkarlar. Dışarıya çıkış çevre koşullarına bağlı olarak aynı yörede yaşayan kolonilerde aynı zamana rastlar. Bu durum farklı koloniler arasında döl alışverişini sağlar. Üreyimli bireyler iyi uçamadıklarından rüzgârın yardımı olmazsa yuvadan ancak birkaç yüz metre kadar uzaklaşabilirler. Uçuşmanın hemen ardından kanatları kopan ve eşlerini bulan erkek ile dişiler birlikte küçük bir yuva kazarak kendilerini bu "gerdek odasına" kapatırlar. Tümüyle gelişmiş anatermitler 50 yıl boyunca günde 36 bin yumurta bırakabilir. Termitler uzun ömürlü hayvanlardır. İşçiler ve askerler 2-5 yıl kadar yaşarken birçok üstün yapılı termit türünde üreyimli bireyler 60-70 yıl yaşabilir.

Termitler yarıbaşkalaşmaya uğrayan böceklerdir. Yumurtadan çıkan nemfler gelişip deri değiştirdikçe yavaş yavaş değişim geçirir. Koloninin başlangıcında bütün nemfler işçi ve asker olarak gelişir. Koloni düzeni tümüyle yerleştiğinde kanatlı bireyler görülür.

Termitler bitkilerin temel yapıtaşı olan selülozu tüketir. Bu maddenin sindirilebilmesi bağırsaklarında barınan ortakyaşar canlılar sayesinde gerçekleşir. İlkel termitlerde selülozun parçalanmasını bazı kamçılı tekhücreliler sağlar. *Termitidae* familyasını oluşturan daha üstün yapılı 1.413 termit türünde ise ortakyaşar kamçılılar yoktur ve yalnız midelerinde bakteriler bulunur. Kolonide işçiler bir yandan kendilerini beslerken öbür bireylerin de beslenmesinden sorumludurlar. *Macroterminae* altfamilyasından termitler *Termitomyces* cinsinden ortakyaşar mantarları yuvalarında yetiştirerek beslenme gereksinimlerini karşılar. Bu mantarlar üstünde yetiştirildikleri dışkı maddelerini içeren yığınları termitlerin kullanabileceği maddeler halinde parçalar. Termitler ayrışan maddelerin yanı sıra mantarları da yer.

Termitler insanlar için değerli bitkisel maddeleri ve ahşap malzemeyi kemirerek büyük zararlara yol açabilir. Doğal ortamının dışına götürülen termitler de bina içlerinde ve tarım alanlarında önemli zararlılar arasına girmiştir.

termit, demir ve çelik malzemelerin kaynaklanmasında ve döküm işlerinde ısı kaynağı olarak kullanılan toz halindeki karışım. Ayrıca yangın bombalarında ve metal oksitlerin indirgenmesinde de kullanılır.

Termit tozu alüminyum ile bir başka metalin (örn. demir) oksitinden oluşur. Toz ateşlendiğinde ya da ısıtıldığında, alüminyum metal oksitin oksijeniyle tepkimeye girerek birleşir ve bunun sonucunda çok büyük bir ısı açığa çıkar. Tepkime sıcaklığı yaklaşık 2.400°C'ye ulaşır.

Termiti 1895'te Alman kimyacı Hans Goldschmidt geliştirdi; Goldschmidt'in 1897'de aldığı patentte alüminyumun karbonsuz metal üretiminde indirgeyici olarak kullanılması öngörülmüştü. Bu yolla elde edilen metal karbon içermez, ama genellikle az miktarda alüminyum içerir.

termodinamik, ısı, iş, sıcaklık ve çeşitli enerji türleri arasındaki ilişkileri ve fiziksel sistemlerin denge durumundaki ya da dengeye yakın durumlardaki davranışlarını inceleyen fizik dalı. Termodinamik, bütün fiziksel bilimler için büyük önem taşıyan bir bilim dalıdır.

Termodinamikte göz önüne alınan temel noktalardan biri, çevresiyle enerji ya da madde alışverişinde bulunsun ya da bulunmasın, her fiziksel sistemin basınç, sıcaklık, kimyasal bileşim vb özellikleri belirtilerek tanımlanabilen kararlı bir duruma (denge durumu) kendiliğinden ulaşacağı belirlemesidir. Dış kısıtlamalar değiştiğinde (örn. sistemin genleşmesine izin verildiğinde), denge durumuna ilişkin özellikler de genellikle değişir. Bu değişmelerin matematiksel olarak ifade edilmesi ve denge koşullarının ne olacağının belirlenmesi termodinamiğin alanına girer.

Termodinamik bir bilim dalı olarak 19. yüzyılda gelişti. Dikkatlerin ve araştırmaların ısı makinelerinin verimi konusunda yoğunlaştığı bir dönemde Fransız bilim adamı Sadi Carnot, Carnot çevrimi(*) ilkesini ortaya koydu (1824). İngiliz fizikçi James Prescott Joule, enerjinin çeşitli biçimlerinin (mekanik, elektriksel, ısıl) temelde aynı olduğunu ve birbirlerine dönüştürülebileceğini ortaya koyarak enerjinin korunumu yasasının temellerini attı. Bir birim ısı üretmek için gerekli olan iş miktarını belirleyen Joule, bunu ısının mekanik eşdeğeri olarak tanımladı (1843). Lord Kelvin, Charles yasasından(*) yola çıkarak −273°C sıcaklıkta tüm molekül deviniminin ortadan kalkacağını böylece devinim enerjisinin sıfır olacağını öne sürdü; molekül hareketinin tümüyle durduğu (aslında, başka sistemlere aktarılacak enerjinin ortadan kalktığı) ve herhangi bir sonlu süreçle ulaşılması olanaksız bir alt sınır olan −273°C'lik sıcaklığın mutlak sıfır(*) olarak kabul edilmesini önerdi (1848). Kelvin, Carnot'nun vardığı sonuçları dayandırdığı kalorik kuramı(*) ile Joule'ün ortaya koyduğu sonuçlar arasındaki uyuşmazlığa dikkati çekti. Alman fizikçi Rudolf Clausius, termodinamiğin birinci ve ikinci yasaları olarak adlandırılacak olan yasaları ortaya koyarak bu karşıtlığı giderdi, böylece termodinamiği bir bilim dalı durumuna getirmiş oldu (1850).

Isı makinelerinde ısı yararlı işe dönüştürülür. Bir soğutucudaki ısı pompasında ise bunun tersi bir süreç izlenir: Bir dış enerji kaynağı yardımıyla sıcaklık farkları yaratılır. Bütün bu aygıtlarda yararlı enerjinin bir bölümünün tersinmez bir biçimde harcanıp kaybolması söz konusudur, çünkü ısı hiçbir zaman tümüyle işe dönüştürülemez.

Bu dönüşümlerin anlaşılmasında temel kavram enerji kavramı değil entropi(*) kavramıdır. Termodinamiğin birinci yasası olarak da bilinen enerjinin korunumu(*) yasası, enerjinin bir biçimden bir başka biçime dönüşmesi durumunda toplam enerjinin sabit kalacağını ifade eder. Termodinamikte enerjinin yararlılığı (işe dönüştürülebilirliği) kavramı önem kazanır. Ana çizgileriyle ifade etmek gerekirse, düzenli enerji yararlıdır; düzensiz enerjiyi ise işe dönüştürüp yararlanmak olanaksızdır. Örneğin bir pilde depolanmış enerji yararlıdır, ama bir ateşin çevreye yayılıp dağılan enerjisi kaybolmuş demektir. Entropi enerjinin düzensizlik derecesinin bir ölçüsüdür. Düzensiz enerjinin entropisi büyüktür. Bir sistemin entropisi en yüksek değerine ulaştığında sistem tümüyle düzensiz duruma gelmiş demektir ve büyük ölçekli bir değişiklik artık söz konusu olamaz. Bu, denge durumudur.

Termodinamiğin ikinci yasası, kapalı bir sistemde entropinin azalamayacağını ifade eder. Eğer bir sistem başlangıçta düşük entropili (düzenli) bir durumda bulunuyorsa, sistem en büyük entropili (düzensiz) duruma doğru kendiliğinden gitme eğiliminde olacaktır. Örneğin, sıcaklıkları farklı iki metal parçası ısı alışverişinde bulunabilecek biçimde yan yana getirilirse, enerji sıcak parçadan soğuk parçaya doğru akar; böylece başlangıçtaki dengesiz sıcaklık dağılımı (bu dengesiz dağılım enerjinin belirli bir düzenlilik içinde oluşunu temsil eder) hızla değişir ve sistem sıcaklıkların birbirine eşit olduğu bir duruma doğru gider. Bu duruma gelince de sistem dengeye ulaşmış olur.

Bu örnekten, dengeye doğru gidişin tersinmez bir süreç olduğu görülebilir. Bu tersinmezlik özelliği termodinamiğin ikinci yasasına evrende geçmiş ile geleceği birbirinden ayırt etme özelliği kazandırır; bu nedenle bu yasa "zamanın yönünü gösteren ok" olarak anılır. Dengeye yönelme fizikte çok temel bir kavramdır; öyle ki, ikinci yasanın bilimin ortaya çıkarabildiği en evrensel doğa olayları düzenleyicisi olduğu söylenebilir. *Ayrıca bak.* tersinirlik.

Entropi kavramı ve ikinci yasa, maddeyi oluşturan mikroskopik parçacıklar (atomlar ve moleküller) göz önüne alınarak daha iyi anlaşılabilir. Bir gazın sıcaklığı ve basıncı, gaz moleküllerinin kaynaşmasından (serbestçe, rasgele hareket) ileri gelir. Entropinin düzenden düzensizliğe doğru gidişini, düzensizliğin ve rasgeleliğin yapıyı ve düzeni bozma eğiliminden kaynaklanan bir olgu olarak görmek olanaklıdır. Rasgele etkiler altında kalan her sistem, sonunda en düzensiz durumunu alacaktır.

Termodinamikte sıcaklık, ısı ile entropi arasındaki bağıntıyı oluşturan kesin tanımlı matematiksel bir niceliktir. Entropi, ısı ve sıcaklık arasındaki ilişki, termodinamiğin üçüncü yasasına da uymak durumundadır. Üçüncü yasa, mutlak sıfırın erişilmesi olanaksız bir sıcaklık olduğuna ilişkindir. Mutlak sıfır (yaklaşık −273°C) bir sistemin en düşük enerjiye sahip olacağı sıcaklıktır. Üçüncü yasa uyarınca, bir sistemin sıcaklığı mutlak sıfıra yaklaştıkça o sistemden enerji almak giderek zorlaşır. *Ayrıca bak.* gaz; ısı.

termodinamik denge, özellikleri zaman içinde değişmeyen bir termodinamik sistemin içinde bulunduğu durum; sistem denge durumundan bir başka duruma, ancak başka sistemleri etkileyerek geçebilir. Enerjisi belirli bir değerde olan bir termodinamik denge durumunun entropisi, aynı enerjiye sahip öteki bütün durumlardan daha büyüktür. Belirli bir sıcaklık ve basınçta termodinamik denge durumunda olan bir sistemin Gibbs serbest enerjisi, aynı sıcaklık ve basınç değerlerinde bulunan herhangi bir başka sistemin Gibbs serbest enerjisinden daha küçüktür (*bak.* serbest enerji).

termodinamik sıcaklık ölçeği *bak.* Kelvin sıcaklık ölçeği

termoelektrik etki, ISILELEKTRİK OLAY olarak da bilinir, katı cisimlerde ısı akışı ile elektrik akımının etkileşimi sonucunda ortaya çıkan etki. Termoelektrik etkinin çeşitli uygulamaları arasında ısı enerjisini doğrudan elektrik enerjisine dönüştüren termoelektrik üreteçler ve uygun iletken malzemeden geçiren elektrik akımının soğutucu etkisinden yararlanılarak gerçekleştirilen termoelektrik soğutucular anılabilir.

Termoelektrik etkiye ilişkin ilk önemli buluşu 1821'de Alman fizikçi Thomas Johann Seebeck gerçekleştirdi. Seebeck etkisi(*) olarak adlandırılan bu olgu, iki farklı iletken malzemeden oluşan bir devrede iletkenlerin bağlantı noktaları farklı sıcaklıklarda tutulduğunda bir elektrik geriliminin, bunun sonucu olarak da bir akımın ortaya çıkması olayıdır. Sıcak bağlantı noktasından soğuk bağlantı noktasına ısı akışı bir elektrik akımının oluşmasına yol açar.

Fransız Fizikçi J.-C.-A. Peltier 1834'te kendi adıyla anılacak olan termoelektrik etkiyi buldu. Farklı iletkenlerden oluşan bir devreden doğru akım geçirildiğinde, iletkenlerin birbirine bağlandığı bağlantı noktalarından birinin soğuduğu, öbürünün ise ısındığı gözlenir. Peltier etkisi(*) olarak adlandırılan bu etki Seebeck etkisinin tersidir; bu etkiden termoelektrik soğutucu yapımında yararlanılır.

İngiliz fizikçi William Thomson (sonradan Lord Kelvin), 1857'de bir başka termoelektrik etki buldu. Thomson etkisi(*) olarak bilinen bu olguda üzerindeki iki noktanın sıcaklıkları farklı tek bir iletkenden oluşan bir devreden akım geçirildiğinde, telin bir bölümünde ısı açığa çıkar, bir bölümünde ise ısı soğurulur.

Uzun yıllar boyunca termoelektrik etkinin tek uygulama alanı ısılçift(*) oldu. Isılçift (termokupl), sıcaklık ölçümünde kullanılan bir aygıttır; çalışma ilkesi Seebeck etkisine dayanır. Termoelektrik etkinin başka uygu-

lamaları teknoloji yetersizliği nedeniyle bir yüzyıl boyunca gerçekleştirilemedi. Yariletkenler üzerinde yürütülen araştırmalar bunların niteliklerine ilişkin ayrıntılı bilgiler ortaya koyunca, 1940'ların sonlarında bu tür malzemelerin termoelektrik uygulamalar açısından çok uygun olduğu anlaşıldı. 1950'lerde SSCB'li bilim adamları bu alanda büyük ilerleme sağladılar ve yariletken bir malzeme olan bizmut tellürürden yararlanarak termoelektrik üreteçler ve soğutucular yapmayı başardılar. Günümüzde bu amaçlarla bizmut tellürürün yanı sıra kurşun tellürür de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Termoelektrik aygıtların çok çeşitli uygulamaları vardır. Metal ısılçiftler, araştırma laboratuvarlarında ve sanayide (özellikle fırınlarda) sıcaklık ölçümünde yaygın olarak kullanılır. Termoelektrik üreteçler uzakta ya da ulaşılması zor yerlerdeki fazla güç istemeyen aygıtlara enerji sağlamak amacıyla kullanılır; telefon tekrarlayıcıları (repetör), kutuplardaki meteoroloji istasyonları, denizlerdeki insansız seyir şamandıraları bu kullanım alanlarına örnek olarak sayılabilir. Termoelektrik üreteçlerde hareketli mekanik parça olmadığından aşınma da söz konusu değildir, bakıma hemen hiç gereksinim göstermezler. Ayrıca bu üreteçler her tür yakıttan elde edilen ısıyla, Güneş enerjisiyle ya da nükleer enerjiyle çalışabilirler. Radyoaktif izotopların sağladığı enerjiyle çalışan küçük termoelektrik üreteçler Yer çevresinde dolanan uzay araçlarında ve Apollo programındaki bazı bilimsel aygıtlarda kullanılmıştır. Çok küçük boyutlarda radyoizotoplu termoelektrik üreteçler kalp pillerinde enerji kaynağı olarak da kullanılmaktadır.

Termoelektrik soğutucular bazı elektronik aygıtların (örn. transistor, laser, ışık yayan diyot) etkinliğinin artırılması için gerekli olan sıcaklık denetimi amacıyla kullanılır. Başka bir kullanım alanı da kan plazması ve antibiyotiklerin, depolanma ya da taşınma sürecinde soğuk tutulmasının sağlanmasıdır.

termoelektrik termometre *bak.* ısılçift

termoiyonik dönüştürücü, ısıtılan bir maddenin elektron salması olgusundan yararlanılarak gerçekleştirilen ve ısı enerjisini önce başka bir enerji türüne çevirmeksizin doğrudan elektrik enerjisine dönüştüren aygıt.

Termoiyonik dönüştürücüler havası boşaltılmış ya da içinde plazma bulunan bir gözeye yerleştirilmiş ve ısıtılarak elektron salan bir katot ile bu elektronları toplayan daha soğuk bir anottan oluşur. ABD'li mucit Thomas A. Edison, 1883'te termoiyonik salım(*) olgusuna dayanan bir dönüştürücü aygıtın patentini almak için başvurmuştu, ama aygıtın çalışma ilkesine ilişkin bir bilgisi yoktu. Edison lambası, içine ikinci bir elektrot yerleştirilmiş karbon filamanlı bir elektrik ampulünden oluşuyordu ve verimi çok düşüktü. 1950'lere değin pratik termoiyonik dönüştürücüler geliştirmeye yönelik önemli bir çaba harcanmadı. Uzay araştırmaları başlayınca bu tür aygıtların geliştirilmesi yolunda yeni çabalara girişildi. Termoiyonik dönüştürücüler uzay araçlarında ve yapay uydularda elektrik enerjisi üreteci olarak kullanılmaya özellikle uygundur, çünkü ısıyı elektrik enerjisine dönüştüren öteki üreteçler gibi dönen ya da hareketli parçalar içermediklerinden bakım istemezler. Termoiyonik üreteci çalıştırmak için gerekli ısı enerjisi uygun herhangi bir kaynaktan alınabilir; bu, örneğin Güneş enerjisi, kimyasal ya da nükleer kaynaklı ısı enerjisi olabilir. Bu tür üreteçlerin başka üstünlükleri arasında hafif olmaları ve yerçekimi ivmesinden 30 kat büyük ivmelere dayanabilmeleri sayılabilir.

Termoiyonik dönüştürücüler başlıca iki türe ayrılır: vakumlu ve gazlı dönüştürücüler. Vakumlu dönüştürücü havası boşaltılmış bir kap içine yerleştirilmiş bir katot ve bir anottan oluşur. İki elektrot arasındaki uzaklık 0,025 mm kadardır. 1.000°C-2.000°C'lik bir sıcaklığa ısıtılan katottan salınan elektronlar, bir soğutucu aracılığıyla soğutulan ve 500°C dolayında bulunan anota gider. Anottan dış devreye geçen bu elektronlar enerjilerini tüketici devreye bırakarak katota geri dönerler.

Vakumlu dönüştürücüde elektronların katot çevresinde oluşturduğu negatif yüklü bulut (uzay yükü) katottan yeni elektronların çıkmasını güçleştirir, bunun sonucunda aygıtın verimi düşer. Aygıtın sezyum (ya da rubidyum ve potasyum) gibi iyonlaşma potansiyeli düşük bir metalin buharıyla doldurulması durumunda, pozitif yüklü metal iyonlarının uzay yükünü nötrleştirmeleri nedeniyle yüksek verim elde edilebilir. Katottan çıkan elektronların küçük bir bölümü de sezyum iyonları ve atomlarıyla çarpışır, ama çok büyük bir bölümü anota varır. Bu tür sezyum buharlı bir dönüştürücü dış çevreye 1 voltluk bir gerilim altında 60-70 amperlik akım verebilir.

termoiyonik salım, EDISON ETKİSİ olarak da bilinir, ısıtılan bir maddenin yüzeyinden elektron salımı. Elektronikte ve iletişimde kullanılan elektron lambalarında (örn. televizyon resim tüpü) elektronlar genellikle termoiyonik salımdan yararlanılarak elde edilir. Bir elektrik ampulü içinde ısıtılmış filaman ile bir metal levha arasında elektrik akımı oluştuğunu ilk kez Thomas A. Edison 1883'te belirledi.

Isıtılarak elektron salması sağlanan malzeme genellikle bir metal (örn. tungsten), içine çok az miktarda başka metal katılmış bir metal (örn. bir baryum bileşiği emdirilmiş tungsten) ya da metal gibi davranan bir bileşiktir. Bu malzemeden yapılan ince tel biçimindeki filaman, içinden akım geçirilerek ısıtıldığında elektron salar. Dolaylı ısıtmalı katotta ise elektron salıcı malzeme bir silindir biçimindedir ve içine yerleştirilmiş bir ısıtıcı filaman aracılığıyla ısıtılır.

Termoiyonik salımda ısı bazı elektronlara kendilerini metal yapısı içinde tutmakta olan çekme kuvvetini yenmeye yeterli enerjiyi sağlar. Bu enerjinin en küçük değeri iş fonksiyonu(*) olarak adlandırılır. İş fonksiyonu metalin türüne ve metal yüzeyinin bulaşıklık (kontaminasyon) düzeyine bağlıdır.

Yüksek sıcaklıklarda bazı metallerin yüzeyinden artı yüklü iyonlar da (bir ya da daha fazla elektronunu kaybetmiş atomlar) salınabilir. *Ayrıca bak.* alan etkisiyle salım; diyot.

termokarst, permafrost bölgelerde zemin buzunun erimesiyle yerin oturması ya da göçmesi sonucunda ortaya çıkan topografya. Çok miktarda buzun bulunduğu bölgelerde zemin düzensiz biçimde göçebilir ve küçük kuyular, vadiler ve hörgüçlü yüzey şekilleri ortaya çıkabilir. Oluşan yüzey şekillerinin biçimi ve boyutu, buzun yapısına ve miktarına bağlıdır. İklimin genel olarak ısınması sonucunda bölgesel termokarst etkinlikleri oluşabilir; permafrostun üzerinden ağır taşıtların geçmesi, tarım etkinlikleri ya da ormanların azalması gibi etkiler ise daha çok yerel termokarst oluşumlarına yol açar. Termokarst etkinliği sonucu olan yüzey şekillerinin herhangi bir özgün biçimi yoktur ve öteki yolla oluşanlardan kolayca ayırt edilemez. Ölü buzul buzunun erimesi sonucunda oluşan yüzey şekilleri termokarst oluşuğu olarak kabul edilmez.

termokimyasal pirolitik kaplama *bak.* gazlı kaplama

termoklin, su sıcaklığı derinlik arttıkça hızla azalan deniz suyu katmanı. Görece ılık, iyi karışmış yüzey katmanının altında, yaklaşık 200-1.000 m arasındaki derinlikte yaygın bir kalıcı termoklin bulunur; bu bölgede aşağı inildikçe suyun sıcaklığı 15 derece kadar düşer. Termoklinin altında yer alan derin sularda ise zemine doğru sıcaklık azalması daha yavaş gerçekleşir. Mevsimler arası sıcaklık farkları belirgin olan bölgelerde yaz aylarında, Güneş ısısının etkisiyle daha sığ sularda da termoklin oluşur; kış aylarında Güneş ısısının azalması ve yüzey çalkantılarının artması sonucunda bu durum kaybolur. Suyun yoğunluğu, sıcaklığa ve tuzluluğa bağlıdır; bu nedenle termoklin ile piknoklin (yoğunluğun derinliğe bağlı olarak hızla arttığı su katmanı) çoğunlukla çakışır.

Yaz aylarında göl ya da gölet sularının orta katmanına da termoklin denir. Bu katmanın üstteki sıcak su katmanından alttaki soğuk su katmanına doğru sıcaklık gradyanı oldukça büyüktür. Yaz sonlarında ise termoklin iyice incelir.

termokupl *bak.* ısılçift

termolüminesans *bak.* ısılışıldama

termometri *bak.* sıcaklık ölçümü

termonatrit, hidratlı sodyum karbonat ($Na_2CO_3 \cdot H_2O$) yapısında, tuz göllerinin yakınlarında buharlaşma ürünü ya da kurak topraklarda çiçeklenmeler biçiminde bulunan karbonat minerali. Çoğunlukla natron ($Na_2CO_3 \cdot 10H_2O$) ve trona [$Na_3H(CO_3)_2 \cdot 2H_2O$] ile bağıntılıdır; bu mineraller kısmi su kaybı sonucunda termonatrite dönüşür. Çoğunlukla çözelti içinde bulunan natron, Eski Mısırlılarca mumyalama işleminde koruyucu olarak kullanılırdı. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* karbonat mineralleri (tablo).

termonükleer bomba, HİDROJEN BOMBASI ya da H BOMBASI olarak da bilinir, tahrip gücü çok yüksek stratejik nükleer silah. Altmış megatona kadar çıkarılabilen tahrip gücü, hidrojen izotoplarının, çekirdek kaynaşması(*) tepkimesiyle helyuma dönüşmesi sırasında çok büyük miktarda enerjinin açığa çıkmasından kaynaklanır. Denetlenemeyen bu zincirleme tepkimenin başlaması için gerekli olan çok yüksek sıcaklıklar, bir atom bombasının(*) patlatılmasıyla elde edilir.

Atom bombası ile termonükleer bomba arasındaki temel fark, termonükleer bombada, iki hafif atom çekirdeğinin daha ağır bir çekirdek oluşturacak biçimde kaynaşması sonucunda açığa çıkan enerjiden yararlanılmasıdır. Atom bombasında ise ağır bir atom çekirdeğinin daha hafif iki çekirdek oluşturacak biçimde bölünmesiyle açığa çıkan enerjiden yararlanılır. Normal koşullar altında atom çekirdeği pozitif elektrik yüklüdür ve öbür çekirdekleri kuvvetle iter. Pozitif yüklü çekirdek yalnızca milyonlarca derecelik bir sıcaklık altında bu itme kuvvetini yenecek bir kinetik enerjiye ulaşır; yani iki çekirdek ancak bu tür bir koşulda birbirine yaklaştırılabilir ve kısa erimli çekirdek kuvvetinin yardımıyla kaynaştırılabilir. Çok hafif olan hidrojen çekirdekleri zayıf bir pozitif yük taşıdıkları ve bu

nedenle de daha az bir direnc sahip olduklarından, çekirdek kaynaşmasının (füzyon) gerçekleştirilebilmesi için çok uygundur.

Hidrojen çekirdeklerinin, görece daha ağır olan helyum atomunu oluşturacak biçimde kaynaşmaları için kütlelerinin küçük bir bölümünü (yaklaşık yüzde 0,63'ünü) yitirmeleri gerekir. Bu kütlenin yitirilmesi sonucunda, Albert Einstein'ın ünlü $E=mc^2$ formülü uyarınca büyük miktarda enerji açığa çıkar. Bir cismin kütlesi ile sahip olduğu enerji arasındaki bağıntıyı gösteren bu formülde "E" enerji miktarı, "m" cismin kütlesi "c" ise ışık hızıdır. Kütlenin yitirilmesi sonucu açığa çıkan bu enerji bir termonükleer bombanın tahrip gücünü oluşturur.

Hidrojen izotopları olan döteryum ve trityum kaynaşma süreci için ideal birer çekirdektir. Bir proton ve bir nötronu bulunan iki döteryum atomu ya da bir proton ve iki nötronu bulunan iki trityum atomu kaynaşma işlemi sırasında birleşerek görece daha ağır olan ve iki proton ile bir ya da iki nötronu bulunan helyum çekirdeğini oluşturur. Günümüzdeki termonükleer bombalarda kaynaşma yakıtı olarak lityum döterür kullanılır. Lityum döterür kaynaşma sürecinin başlangıç evresinde trityuma dönüşür.

Termonükleer bombalarda patlama süreci, klasik patlayıcıların patlamasıyla başlatılır. Bu patlayıcıların patlaması, zincirleme bir çekirdek bölünmesi (fisyon) tepkimesi yaratmaya yetecek miktarda bölünebilir uranyumun bir araya gelmesini sağlar; bu tepkime de bir başka patlama oluşturarak milyonlarca derecelik bir sıcaklık açığa çıkarır. Bu patlamada oluşan kuvvet ve ısı, uranyum kabı tarafından bombanın içine geri yansıtılır; böylece patlama, içinde trityum ve öbür kaynaşma yakıtının bulunduğu bir boruya doğru yönlendirilir. Devasa ısı, kaynaşma sürecini başlatır ve oluşan patlama uranyum kabını parçalar ve uranyumun da kaynaşmasına yol açar; bu durum patlamanın şiddetini artırır ve radyoaktif döküntüye(*) neden olur. (Nötron bombası[*] da bir termonükleer silahtır, ama bunlarda uranyum kabı bulunmaz, bu nedenle de çok daha az radyoaktif döküntü oluşur.) Bir termonükleer bombadaki bu patlamalar dizisi saniyenin kesri kadar kısa bir sürede gerçekleşir.

Bir termonükleer bomba patladığında büyük bir gürültü, ışık, ısı ve değişen miktarlarda nükleer serpinti oluşur. Patlama sonucu oluşan sesüstü hızlı şok dalgası birkaç kilometre çapındaki bir alandaki binaları yerle bir edebilecek kadar güçlüdür. Gene patlama sonucunda oluşan yoğun beyaz ışık onlarca kilometre uzaktaki insanlarda bile geçici körlüğe yol açar. Bu yoğun ışık ve yüksek miktardaki ısı, kilometrelerce uzaktaki çalılıkları, ağaçları ve öbür yanıcı maddeleri tutuşturarak çok büyük yangınlar çıkmasına neden olur. Bir termonükleer bombanın neden olabileceği nükleer serpinti miktarı ise bombanın yapısına bağlıdır.

Termonükleer bombalar atom bombalarından yüzlerce hatta binlerce kez daha güçlüdür. Örneğin SSCB'nin 1961'de patlattığı 60 megatonluk termonükleer bomba, II. Dünya Savaşı'nda Hiroşima'ya atılan 15 kilotonluk atom bombasından 4 bin kez daha güçlüydü. Bir termonükleer bombanın gücü bir milyon ton dinamitin gücüne eşit olan megaton cinsinden ifade edilir. Gücü 60 megatonu bulan termonükleer bombalar yapılmıştır; buna karşılık stratejik füzelere yerleştirilen termonükleer bombaların gücü 100 kiloton ile 1,5 megaton arasında değişir. Termonükleer bombalar kıtalararası balistik füzelerin savaş başlıklarına sığabilecek kadar küçük (birkaç metre uzunluğunda) boyutlarda üretilebilir. Yer'in çevresini 20-25 dakikada dolanabilecek hızla yol alabilen bu bombalar, saptanan hedefin birkaç yüz metre yakınına düşmeyi sağlayabilecek kadar duyarlı bilgisayarlı güdüm sistemleriyle donatılmıştır.

İlk termonükleer bomba 1 Kasım 1952'de Edward Teller ve öbür ABD'li bilim adamları tarafından geliştirildi. SSCB ise ilk termonükleer bomba denemesini 12 Ağustos 1953'te gerçekleştirdi. İngiltere Mayıs 1957'de, Çin Halk Cumhuriyeti 1967'de ve Fransa 1968'de ilk termonükleer bombalarını patlattılar. Günümüzde çeşitli ülke ordularında 20 binden çok termonükleer bomba bulunduğu sanılmaktadır. Bu silahın insanlık için yarattığı korkunç tehlike 1950'lerden beri silahsızlanma görüşmelerinin ana konularından birini oluşturur. *Karş.* nötron bombası. *Ayrıca bak.* silahların denetimi.

termonükleer reaktör, FÜZYON REAKTÖRÜ olarak da bilinir, elektrik enerjisine dönüştürülebilecek düzeyde termonükleer enerji üretebilen aygıt. Termonükleer reaktörde yakıt olarak yüksek sıcaklıkta bir plazmanın (serbest çekirdekler ve serbest elektronlardan oluşan karışım) varlığı gereklidir, çünkü termonükleer tepkimeler(*) ancak böyle bir ortamda gerçekleşebilir. Bol miktarda hafif çekirdek (örn. hidrojenin izotopları olan döteryum ve trityum) içeren bir plazmanın sıcaklığı yaklaşık 100.000.000°C'ye çıkarıldığında çekirdekler aralarındaki itme kuvvetini yenip kaynaşabilirler. Bu kaynaşma sonucunda daha ağır bir elementin çekirdeği oluşur ve önemli ölçüde enerji açığa çıkar.

1940'ların sonlarından bu yana çok sıcak ve çok yoğun bir plazmanın oluşturulmasının ve bu plazmayı oluşturmak için harcanan enerjiden daha büyük bir enerji açığa çıkmasına yetecek bir süre için bir yerde kuşatılmış halde tutulmasının yöntemi aranmaktadır. Değişik reaktör tasarımları denenmiş, bunların hiçbiri ticari uygulamaya elverişli olacak ölçüde geliştirilememiştir. 1980'lerin başlarında pratik olarak uygulanabilmeye en yakın termonükleer reaktör türü, ilk olarak SSCB'de tasarımlanan tokamak reaktörü oldu. Bu reaktör türünde plazma, üretilen toroit (simit) biçimli bir magnetik alan aracılığıyla kuşatılmaktadır ("tokamak" sözcüğü Rusça "magnetik kutuplu toroidal oda" sözcüklerinin baş harflerinden türetilmiştir).

ABD'de bu alandaki araştırmalar 1960'ların sonlarına değin bir başka toroidal magnetik alanlı tasarım olan stellarator üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu aygıtı geliştirmeye yönelik çalışmaların başarısızlığa uğradığı bir sırada SSCB'de tokamaktan olumlu sonuçlar alınmaya başladığı öğrenildi ve stellarator projesi terk edildi. Buna karşılık AFC'li araştırmacılar stellaratorun, bu aygıtı geliştiren ABD'li astrofizikçi Lyman Spitzer'in öngördüğü kuşatma fonksiyonunu sağlayabildiğini gösterdiler. ABD'de tasarlanan stellaratorların başarısız olması izlenen ilkenin yanlışlığından değil, reaktörlerin yeterince büyük yapılmamış olmasından ileri geliyordu.

Bütün toroidal reaktörlerde bir temel magnetik alan vardır; toroidal alan olarak adlandırılan bu alan makinenin ekseni çevresinde dolanır. Plazmayı bu toroidin içinde kuşatılmış tutabilmek için ikinci bir magnetik alan gereklidir. Kutupsal alan olarak adlandırılan bu alan, toroidin çevresinde dolanan bir sarmal biçimindedir. Tokamakta bu ikinci alan, indükleme yoluyla plazmanın içinde oluşturulan bir akım aracılığıyla sağlanır. Bu akım ayrıca plazmayı da ısıtarak sıcaklığın döteryum-trityum karışımında çekirdek kaynaşmasının başlamasına yetecek düzeye çıkmasını sağlar. Stellaratorda ise kutupsal alan sarmal biçimde yerleştirilmiş bobinler aracılığıyla oluşturulur. AFC'de geliştirilen stellaratorda ise, reaktöre yüksüz parçacıklardan oluşan yoğun bir parçacık demeti beslenir. Sıcaklık artışı bu parçacıkların plazmayla çarpışmalarıyla sağlanır.

Aralık 1982'de Princeton Üniversitesi'nde kurulu Tokamak Termonükleer Deneme Reaktörü'nde plazmanın magnetik olarak kuşatılması (toroit içine hapsedilmesi) ilk kez başarılarak bu alanda önemli bir ilerleme sağlandı. Denemede olağan hidrojen gazı kullanılmış ve sıcaklık saniyenin kesri kadar bir süre için 100.000°C'ye çıkarılabilmişti. Amaçlanan, döteryum-trityum karışımından oluşan bir yakıtı 100.000.000°C'lik sıcaklıkta en az bir saniye kuşatılmış halde tutabilmektir.

termonükleer tepkime, iki hafif atom çekirdeğinin çok yüksek sıcaklıkta çarpışarak kaynaşıp bir başka çekirdeğe dönüşmesi. Termonükleer tepkimede önemli ölçüde enerji açığa çıkar. Güneş'in ve öteki birçok yıldızın yaydıkları enerji, proton-proton tepkimesi(*) ya da karbon çevrimi(*) gibi termonükleer tepkime dizilerinden kaynaklanır. Hidrojen bombasının yıkıcı gücü, denetim altına alınmaksızın gerçekleştirilen termonükleer tepkimeler sonucunda ortaya çıkar. Termonükleer tepkimenin reaktörde ve denetim altında gerçekleştirilmesi yoluyla enerji üretimi sorunu henüz pratik olarak çözülebilmiş değildir.

Termonükleer tepkimede ikisi de pozitif yüklü olan çekirdeklerin, elektriksel itme kuvvetini yenip birbirlerine çok kısa erimli çekirdek kuvvetinin etkisi altına girmeye yetecek kadar yaklaşabilmeleri ve böylece kaynaşabilmeleri için, hızlarının çok yüksek olması gerekir; bu da ancak çok yüksek sıcaklıklarda (milyonlarca derece) olanaklıdır.

En hafif element olan hidrojenin çekirdeği termonükleer tepkimeler için en uygun çekirdektir. Bu çekirdekler üç çeşittir: Proton (hidrojen-1 çekirdeği), döteryum (hidrojen-2) ve trityum (hidrojen-3) çekirdekleri. Büyük ölçekli termonükleer tepkimeler açısından döteryum özellikle uygundur, çünkü deniz suyu yaklaşık yüzde 0,015 oranında döteryum içerir; bu da toplam 10^{13} tonluk bir döteryum demektir. İki döteryum çekirdeğinin termonükleer tepkimesinde ya bir helyum-3 çekirdeği ile bir nötron oluşur ve 3.300.000 elektronvoltluk enerji açığa çıkar, ya da bir hidrojen-3 çekirdeği ile bir proton oluşur ve 4.000.000 elektronvoltluk enerji açığa çıkar. *Ayrıca bak.* çekirdek kaynaşması; termonükleer reaktör.

termoregülasyon *bak.* ısıl düzenlenme

termos, sıvıların uzun süre kendi sıcaklıklarında korunmasında kullanılan, arasında hava boşluğu bulunan, iç içe geçmiş iki cam çeperden oluşan kap. Dayanıklılığı artırmak amacıyla termosun dış kısmına genellikle metal ya da plastikten yapılmış bir koruyucu mahfaza konur. Termos ilk olarak 1890'larda İngiliz kimyacı ve fizikçi Sir James Dewar tarafından geliştirilmiştir.

İlk termoslar sıvılaştırılmış gazların çevreyle ısı alışverişi olmadan korunması amacıyla tasarımlanmıştı. İki cam çeper arasındaki boşluk ısı iletmez. Haznelerin yüzeyleri sırlanarak ışınım yoluyla ısı kaybı da önlenir. Dış ortamdaki ısının bu boşlukla temas

edebileceği tek noktn olan kabın boynu olabildiğince dar yapılır. Bu ısı yalıtımı sıvı-

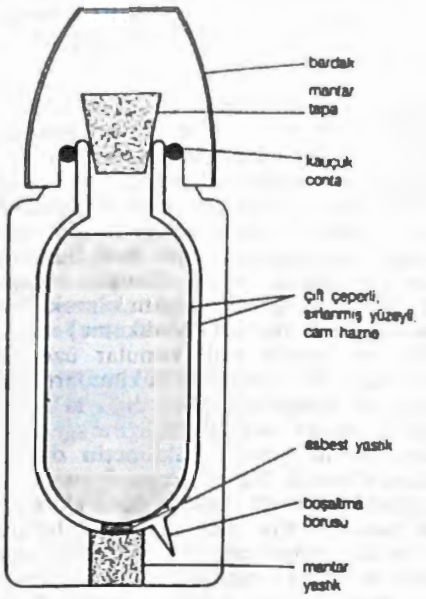

Termos

nın uzun süre sıcaklığını korumasını sağlar. Bazı uygulamalarda termosun iç çeperleri cam yerine metalden yapılır.

termosfer, ISIKÜRE olarak da bilinir, mezosferin üzerinde yer alan, sıcaklığın hızla yükseldiği atmosfer katmanı. Termosferin tabanının (mezopoz) yerden yüksekliği yaklaşık 80 km, tavanın (termopoz) yerden yüksekliği ise yaklaşık 450 km'dir.

termostat, ISIDENETİR olarak da bilinir, kapalı bir yerin sıcaklığını sabit tutmak amacıyla sıcaklık değişmelerini algılayan aygıt. Röle, elektron tüpü, anahtar gibi öğeler içeren bir sistemde termostat, sıcaklık istenen değerin altına düştüğünde ya da üstüne çıktığında elektrik sinyalleri üretir. Bu sinyaller bir brülöre (yağ yakıcısı) giden yakıtın akışını, elektrikli bir ısıtıcı ya da soğutucuya verilen elektrik akımını ya da sıcaklığı denetlenen kapalı mekâna gönderilen sıcak (ya da soğuk) gazın (ya da sıvının) akışını denetler. Termostatlar bazı yangın alarmı sistemlerinde de kullanılır.

Ternate Adası, Endonezya dilinde PULAU TERNATE, Endonezya'ya bağlı Maluku Adalarından biri. Halmahera Adasının 23 km batısında yer alır. Yönetsel bakımdan Maluku ilindeki (*propinsi*) Kuzey Maluku (Maluku Utara) ilçesine (*kabupaten*) bağlıdır. Yüzölçümü 106 km²'dir. Üç doruğu bulunan, 1.721 m yüksekliğinde bir yanardağ adaya egemen bir konumdadır; yanardağ 15. yüzyıldan sonra sık sık püskürmüş ve özellikle 1763'teki püskürme büyük zarar vermiştir. Güney ve doğu kıyıları ormanlar ve sık bir bitki örtüsüyle kaplı olan adada pirinç, mısır, adaçayı, kahve, karabiber, küçükhindistancevizi ve meyve yetiştirilir. Ada halkı, büyük olasılıkla çoğunluğu Malay, küçük bir bölümü de Papua kökenli olan halkların karışımıyla oluşmuştur. Nüfusun çoğunluğu Müslüman, küçük bir bölümü de Hıristiyandır. Arap alfabesiyle yazılan bir dil konuşulur. Doğu kıyısındaki Ternate kasabası ilçenin yönetim merkezidir. Eskiden önemli bir tırfıl üretim merkezi olan adada günümüzde daha çok küçükhindistancevizi ve kopra ticareti yapılır.

Ternate, Müslümanlığı ilk kabul eden Maluku Adalarından biriydi. Adada 12. yüzyılda kurulan sultanlık 17. yüzyıla değin varlığını korudu. Bölgeyi ziyaret eden ilk Avrupalı adaya 1512'de gelen bir Portekizli oldu. Onu, başka Portekizliler izledi ve 1522'de bir kale inşa edildi. Halk 1574'te Portekizlileri adadan sürmeyi başardı. Ternate sultanı 1606'da Felemenklilerle bir antlaşma imzalayarak onlara baharat ticareti üzerinde tekel kurma hakkı tanıdı. Yüksek fiyatları sürdürebilmek için tırfıl üretiminin sınırlandırılması 1650 ve 1679'daki ayaklanmalara ve sonunda Maluku Adalarının kuzey kesiminde tırfıl üretiminin sona ermesine yol açtı. Sultan zamanla Felemenk şirketinin denetimi altına girdi ve ada 1945'te Endonezya Cumhuriyeti kurulana değin Felemenklilerin yönetiminde kaldı. Nüfus (1971) 50.558.

Terni, İtalya'nın orta kesiminde, Umbria yönetim bölgesindeki Terni ilinin merkezi kent. Nera Irmağı kıyısında, Roma'nın kuzeyinde yer alır. Antik Interamna Nahars'ın bulunduğu yerde kuruldu. 14. yüzyılda papanın dominyonu oldu. Yörede Neolitik Çağdan kalma bir köyün, Villanoven kültürüne ait mezarlıkların, Roma dönemine ait surların ve bir amfitiyatronun kalıntıları vardır. Kentteki başlıca yapılar 17. yüzyılda büyük bölümü yeniden inşa edilmiş olan katedral (12. yy), 12. yüzyılda yapılmış bir şapeli bulunan yuvarlak S. Salvatore Kilisesi (5. yy) ve çan kulesi 1345'te inşa edilmiş olan S. Francesco Kilisesi'dir. Rönesans döneminden kalma Spada Sarayı 1546'da Terni'de ölen Antonio Ricconi da Sangallo'nun son yapıtıdır. Kentin en ilgi çekici yerlerinden biri de Marmore Çavlanıdır. Bu çavlan, Konsül Manius Curius Dentatus'un (İÖ 271) emriyle, Velino Irmağının sularının Nera Irmağına doğru çevrilmesiyle oluşmuştur. Günümüzde çavlandan hidroelektrik enerji sağlanmaktadır.

I. Dünya Savaşı sırasında büyük bölümü yıkılan Terni savaştan sonra yeniden inşa edildi ve hızla gelişti. Günümüzde kentte metalurji, silah, makine, tekstil, elektrokimya ve gıda sanayileri gelişmiştir. Nüfus (1991 tah.) belediye, 109.809.

Ternopol, eskiden TARNOPOL, Ukrayna'da yönetim birimi (*oblast*). Volin-Podolsk Platosunda yer alır. Yüzölçümü 13.800 km²'dir. Verimli topraklarla kaplı ormanlık bir step bölgesini kapsar. Bu ormanların büyük bölümü kesilerek tarıma açılmış ve geriye yalnızca seyrek meşe koruları kalmıştır. Yörede yoğun tarım yapılması sonucu toprak erozyona uğramış ve yer yer çukurlar ortaya çıkmıştır. Bölge ekonomisi tarıma dayanır; kırsal kesimde nüfus yoğunluğu oldukça yüksektir. Ekilebilir alanın yarısından çoğu başta çavdar, buğday ve mısır olmak üzere tahıl tarımına ayrılmıştır. Öteki tarımsal ürünler arasında şeker pancarı, ayçiçeği, şerbetçiotu ve patates sayılabilir; güneyde bir miktar tütün yetiştirilir. Nüfusun yaklaşık dörtte biri, başta şeker olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin işlendiği küçük kasabalarda yaşar. Yönetim biriminin merkezi Ternopol kentidir. Nüfus (1991 tah.) 1.175.100.

Ternopol, eskiden TARNOPOL, Ukrayna'daki Ternopol yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Seret Irmağının yukarı çığırının kıyısında yer alır. Kuruluş tarihi bilinmemektedir. Adı kayıtlara ilk kez 1524'te, Tatarların saldırısına uğrayan bir Polonya kasabası olarak geçti. 1772'de Avusturya'nın egemenliğine giren kent 1920'de yeniden Polonya'ya bağlandı. 1939'da SSCB tarafından ilhak edildi. II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar gördü. Günümüzde önemli bir demiryolu kavşağında yer alan kentte makine, gıda maddesi ve çeşitli tüketim malları üretilir. Büyük bölümü yeni olan kentteki başlıca tarihsel yapılar İsa'nın Doğumu (16. yy) ve Dominiken (18. yy) kiliseleridir. Kentte bir tıp enstitüsü vardır. Nüfus (1991 tah.) 218.000.

Terör Dönemi, Fransızca LA TERREUR, Fransız Devrimi'nde 5 Eylül 1793 ile 27 Temmuz 1794 (9 Thermidor II. Yıl) arasındaki dönem. İç ve dış çatışmaların baskısı altında kalan Devrim hükümeti 5 Haziran'da çıkardığı kararnameyle soylular, din adamları, stokçular gibi Devrim düşmanı saydığı çevreleri sindirmeye yönelik sert önlemler alarak terör uygulamasını başlattı. Paris'te idamlar birbirini izledi; eyaletlerde merkezî hükümete bağlı temsilciler ve komiteler yoğun sindirme eylemlerine giriştiler. Paris'in alt sınıflarının istemleri doğrultusunda fiyatların denetimini öngören *Maximum* adlı yasa ile, özellikle Jacques Hébert yanlılarının mücadelesinde odaklaşan, din kurumlarını ortadan kaldırmaya yönelik program da, Terör Dönemi'nin ekonomik ve dinsel boyutlarını oluşturdu. Terör Dönemi'nin gelişmesi sürecinde Robespierre'in önderliğindeki Kamu Güvenliği Komitesi hemen hemen bütün yetkileri elinde topladı. Komite 1794 ilkbaharında Hébert'in önderliğindeki aşırı sol kanadı, ardından da Georges Danton'un önderliğindeki ılımlı kanadı (Indulgents [Hoşgörülüler] Grubu) temizledi. 10 Haziran 1794'te çıkardığı 22 Prairial Yasası'yla da, kuşkulanılan kişilerin yargılanma ve savunma hakkını askıya alarak jüriye yalnızca aklama ya da ölüm cezası verme seçeneklerini bıraktı. Bunu izleyen terör dalgasında yaklaşık 1.400 kişi daha idam edildi; sonuçta artan huzursuzluk Thermidor Ayaklanması'yla(*) patlak verdi ve Robespierre'in düşmesine yol açtı.

Terör Dönemi'nde en az 300 bin kişinin tutuklandığı, bunlardan 17 bininin mahkeme kararıyla idam edildiği, çoğunun da yargılanmadan ya da hapishanelerde öldüğü sanılmaktadır.

terörizm, TEDHİŞÇİLİK olarak da bilinir, siyasal bir hedefe ulaşmak amacıyla devlete, halka ya da bireylere karşı sistemli şiddet eylemlerine başvurma. Sağcı ve solcu siyasal örgütler, milliyetçi ve etnik gruplar, devrimciler ve devletlerin ordu ya da gizli polis örgütleri çeşitli biçimlerde terörist yöntemlerden yararlanırlar.

Terörizme tarihin her döneminde ve bütün ülkelerde rastlanmıştır. Eski Yunanlı tarihçi Ksenophon (İÖ y. 431 - y. 349) yapıtlarında düşman topluluklara karşı psikolojik savaşın etkisinden söz ederek bu konuya değinir. Tiberius (hd 14-37) ve Caligula (hd 37-41) gibi Roma imparatorları yönetimlerine karşı çıkanları yıldırmak için sürgün, mal ve mülkten yoksun bırakma, idam gibi yollarla terörizmin en koyu örneklerini verdiler. İspanyol Enkizisyonu heretiklikle suçladığı kişileri cezalandırmak için keyfi tutuklama, işkence ve idama başvurarak açık bir terörizm uyguladı. Fransız Devrimi sırasında terörizme başvurulmasını açıkça savunan Robespierre'in hüküm sürdüğü dönem tarihe Terör Dönemi (1793-94) olarak geçti. Amerikan İç Savaşı'ndan (1861-65) sonra yenilgiye uğrayan Güneyliler Yeniden İnşa yanlılarını sindirmek için Ku Klux Klan adlı bir terör örgütü kurdular.

19. yüzyılın ikinci yarısında terörizm, Batı Avrupa, Rusya ve ABD'deki anarşizm yanlılarınca yaygın olarak benimsendi. Anarşistler devrimci siyasal ve toplumsal değişiklikler yaratmak için en iyi yolun gücü

elinde bulunduran kişileri öldürmekten geçtiğini düşünüyorlardı. 1865-1905 arasında bir dizi hükümdar, devlet başkanı, başbakan ve başka devlet görevlileri anarşistlerin silah ve bombalarıyla can verdi.

Terörist eylem ve uygulamalar 20. yüzyılda büyük değişiklikler geçirdi. Terörizm aşırı sağdan aşırı sola uzanan siyasal yelpazede çok sayıda harekete damgasını vurdu. Otomatik silahların ve elektrikle patlatılan kompakt patlayıcıların geliştirilmesi teröristlere daha büyük bir hareketlilik ve vurucu güç kazandırdı. Terörizm Hitler yönetimindeki Nazi Almanyası ve Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği gibi bazı totaliter rejimler tarafından resmen kabul edilmese de bir devlet politikası olarak uygulandı. Bu ülkelerde herhangi bir yasal sınırlama olmaksızın korku ortamı yaratmak ve halka ulusal ideolojiyle devletin ilan ettiği ekonomik, toplumsal ve siyasal amaçları benimsetmek için tutuklama, hapis, işkence ve idama başvuruldu (*bak.* totaliterlik).

Bununla birlikte terörizm daha çok var olan siyasal kurumları sarsmak ya da yıkmak amacında olan birey ya da gruplarla özdeşleştirildi. Sömürgecilliğe karşı bağımsızlık mücadelelerinde (İrlanda, Cezayir, Vietnam), aynı topraklar üzerinde hak iddia eden ulusal toplulukların çekişmelerinde (Filistin), farklı dinsel mezhepler arasındaki çatışmalarda (Kuzey İrlanda) ve yönetimlerle devrimci güçler arasındaki iktidar mücadelelerinde (Malezya, Endonezya, Filipinler, İran, Nikaragua, El Salvador, Arjantin) taraflar çoğu kez birbirlerini terörizme başvurmakla suçladılar.

Modern iletişim araçlarının devreye girmesiyle terörizmin halk üzerindeki etkisi daha da arttı. Şiddet eylemlerinin televizyonda haber konusu olması ve bu yolla mesajların doğrudan milyonlarca kişiye ulaşması, taleplerin, yakınmaların ve siyasal amaçların propagandasında terörizmin kullanılmasını getirdi. Günümüzde terörizmin daha önceki uygulamalardan bir farkı da kurbanların genellikle rastgele seçilen ya da terör eylemleri sırasında tesadüfen olay yerinde bulunan suçsuz kişilerden oluşmasıdır. Avrupa'daki çoğu terörist gruplar, ana siyasal akımlardan ayrılmaları ve hedeflerinin gerçekçi olmamasıyla 19. yüzyılın anarşistlerine benzetilebilir. Halkın desteğini bulamayan bu grupların yöneldiği başlıca mücadele biçimi adam kaçırma, suikast, uçak kaçırma ve bombalama gibi eylemlerdir.

Almanya'daki Baader-Meinhof grubu, Japonya'daki Kızıl Ordu, İtalya'daki Kızıl Tugaylar, Porto Riko'daki FALN, Fransa'daki Doğrudan Eylem, Türkiye'deki PKK 20. yüzyılın en önemli terörist grupları arasında sayılabilir.

Terpanderos (ö. İÖ y. 647), Lesbos [Midilli], Ege Adaları), Eski Yunanlı şair ve müzikçi. *Kithara*(*) eşliğinde söylediği şarkılarla ünlenmiş, hatta bu çalgının yaratıcısı olduğu söylenmiştir. *Kithara* müziğinin gelişimine de önemli katkılarda bulunduğu, Sparta'da yapılan 26. Olimpiyat Oyunları'nda (İÖ 676/672) müzik ödülünü aldığı kabul edilir.

terpenler, izopren (C_5H_8) birimlerinden oluştuğu kabul edilen hidrokarbon bileşikleri sınıfı. Doğada bitki ve hayvanların yapısında yaygın olarak bulunan bu bileşiklerin oksijenli türevleri olan terpenoitler de genellikle bu grupta sınıflandırılır.

Terpenlerin biyolojik oluşumu iki molekül asetik asitin birleşerek mevalonik asite ($C_6H_{12}O_4$), bunun da beş karbonlu izopren iskeleti içeren izopentil pirofosfata dönüşmesi ile başlar. Daha sonra izopentil bileşiği çeşitli dönüşümler geçirerek terpen ve terpenoitleri verir.

Terpenler çoğunlukla moleküllerindeki izopren birimlerinin sayısına göre sınıflandırılır. Buna göre, monoterpenler ($C_{10}H_{16}$) iki, seskiterpenler ($C_{15}H_{24}$) üç, diterpenler ($C_{20}H_{32}$) dört, triterpenler ($C_{30}H_{48}$) altı, tetraterpenler ($C_{40}H_{64}$) ise sekiz izopren biriminden oluşur. Kauçuk ve gütaperka, bin ile beş bin arasında izopren biriminin bir zincir biçiminde birbirine bağlanmasıyla oluşmuş politerpenlerdir. Monoterpenler, seskiterpenler ve diterpenler bitkilerdeki uçucu yağlarda bol olarak bulunur. Örneğin, terebentin bazı monoterpenleri içerir; reçine asitleri ve A vitamini ise diterpen yapısında bileşiklerdir. Köpekbalığı karaciğerinin yağında skualen denen bir triterpen bulunur; skualen kolesterole ya da öbür bazı steroitlere dönüşebilir. Karotenoit pigmentleri ise en iyi bilinen tetraterpenlerdir.

Terpsikhore, Yunan mitolojisinde dokuz Musa'dan (esin perisi) biri. Şiirin ve dansın koruyucusudur. Bazı efsanelere göre yarı kuş, yarı kadın görünümündeki Sirenlerin annesidir.

terra-cotta *bak.* pişmiş toprak

terra sigillata, İÖ 1. yüzyıldan İS 3. yüzyıla değin Roma İmparatorluğu'nun her yerinde kullanılan parlak kırmızı renkli, cilalı çanak çömlek. Üstüne desen basılmış kilden kap anlamına gelir. Bu teknikle yapılmış ürünlere Sisam işi ya da Arretium işi de denir. Ama bu kapların gerçekte Sisam (Sámos) Adasıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Arretium ise (bugün Arezzo) yalnızca ilk ve en güzel örneklerinin yapıldığı yerdir. Arretium'da üretimin gerilemesinden sonra *terra sigillata* yapımı, İS 1. yüzyılda Galya'daki La Graufesenque'de (bugün Millau), daha sonra da öbür Galya merkezlerinde sürdürüldü. Buralarda üretilen kaplar imparatorluğun en uzak noktalarına kadar gönderilirdi. *Terra sigillata* kapların gövdeleri genellikle kalıba dökülerek yapılırdı. Kabartma bezeme örgeleri de kalıpta yapılır, sonra kapların üstüne yapıştırılırdı. Pek çoğunun üstünde yapan ustanın damgasının bulunduğu bu kaplar, birlikte ele geçen başka arkeolojik buluntuların tarihlenmesi açısından da değer taşır. Seri biçimde üretildikleri göz önünde tutulursa, özellikle ilk örneklerin niteliği oldukça yüksektir. Ama dört yüzyıl boyunca gerek biçim, gerekse bezeme açısından nitelikleri gittikçe düşmüştür.

Terracina, Latince TARRACINA, İtalya'nın ortagüneyinde Lazio (Latium) ilindeki Latina belediye bölgesinde kent ve piskoposluk merkezi. Roma'nın güneydoğusunda, Tiren Denizindeki Gaeta Körfezinde, Ausoni Dağlarının eteğinde yer alır. Volsk kabilesi tarafından Anxur adıyla kuruldu. İÖ y. 400'de Roma egemenliğine girerek Tarracina adını aldı. Günümüze ulaşan görkemli tapınak, hamam, tiyatrolarla Tiberius, Galba ve Vitellius'nun imparatorluk villalarının kalıntılarından da anlaşıldığı gibi, Appia Yolu (Via Appia) üzerinde önemli bir kent durumuna geldi.

Jüpiter Anxur Tapınağı'nın kalıntıları ve modern limana bakan yamaçlardaki eski Anxur surları kente egemen durumdadır. Dış surlarda kalıntıları bulunan eski Roma ve Augustus tapınaklarının üzerinde, 1074'te kutsanan S. Cesario Katedrali yükselir. Kentte çeşitli parklar, bir belediye binası (1958) ile bir müze vardır.

Günümüzde gözde bir sayfiye yeri olan kentte balıkçılık, konservecilik ve elektrikli ev aletleri ile yer kaplama malzemesi üretimi gelişmiştir. Yörede yetiştirilen misket üzümü ihraç edilir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 36.795.

Terray, Joseph-Marie (d. Aralık 1715, Boën - ö. 18 Şubat 1778, Paris, Fransa), XV. Louis'nin hükümdarlığının son dört yılında maliye başmüfettişliği yapan Fransız devlet adamı. Başlattığı mali reformların XVI. Louis tarafından sürdürülmemesi Fransız Devrimi'ne yol açan mali bunalımların doğmasında etkili olmuştur. Papaz olduktan sonra din danışmanı olarak Paris *Parlement*'ına (Yüksek Mahkeme) atandı (1736) ve burada mali konular üzerinde uzmanlaştı. XV. Louis'nin hükümdarı René Nicola de Maupeou'nun yardımıyla Aralık 1769'da maliye başmüfettişliğine getirildi. Görevinin ilk yılında hükümetin dışişleri bakanı Choiseul dükü Étienne-François'nın planladığı İngiltere savaşını göze alamayacak kadar borçlu olduğunu kanıtlayarak kralın dükü görevden almasında etkili oldu. Daha sonra ülke maliyesine istikrar getirmek amacıyla çeşitli önlemler almaya başladı. Borçların bir kısmını iptal edip devlet tahvillerinin faiz ödemelerini ertelemesi ve zorunlu borç toplama uygulaması soylular, varlıklı burjuvalar, hatta halk arasında sert tepkilere yol açtı. Yeni mali reform girişimlerinin *Parlement*'lar tarafından engelleneceğini gören Maupeou, bu tehlikeye karşı harekete geçerek *Parlement*'ların siyasal gücünü ellerinden alan köklü yasal düzenlemelere gitti (1771). Reformları sürdüren Terray ise *vingtième* adlı yüzde 5 oranındaki gelir vergisinin toplanmasındaki keyfilikleri azalttı. Parislilerden alınan *capitation*'u (baş vergisi) yeniden düzenledi ve dolaylı vergiler toplamakla yükümlü özel bir kuruluş olan *Ferme Générale* yöneticileriyle hükümetin çıkarlarını koruyan bir anlaşma yaptı. Bu önlemler sonucunda kamu gelirleri önemli ölçüde arttı.

Tahıl ticaretine getirdiği kısıtlamalar Terray'in soylular tarafından, yapay biçimde yükselen tahıl fiyatlarından kazanç sağlaması için XV. Louis'yle ittifak yapmakla suçlanmasına yol açtı. Mayıs 1774'te ölen XV. Louis'nin yerine geçen XVI. Louis soyluların baskısına boyun eğerek Maupeou ve Terray'i görevden uzaklaştırdı.

Terre Haute, ABD'de, Indiana eyaletinin batı kesiminde, Vigo ilinin (*county*) merkezi (1818) kent. Wabash Irmağının yukarısındaki bir platoda kuruludur. Fransızcada "yüksek topraklar" anlamına gelen adı da buradan gelir. Indianapolis'in 112 km güneybatısına düşen kent bir zamanlar Yerli kabilelerinin uğrak yeriydi. Yakınlardaki Harrison Kalesi (1811) sık sık Tecumseh önderliğindeki Şavnilerin saldırısına uğrardı. İmar planının yapılmasından (1816) sonra Cumberland (Ulusal) Karayolu (1835), Wabash ve Erie Kanalı (1849) ile Richmond Demiryolu (1852) üzerinde önemli bir yerleşme durumuna geldi. 1875'te bitümlü kömür madenlerinin işletilmeye başlaması ve çok sayıda petrol kuyusunun açılmasıyla sanayisi hızla gelişti. Sanayiyle birlikte sendikal örgütlenmeler de başladı ve Terre Haute ABD işçi sınıfı tarihinde önemli bir yer edindi. Ülkenin ilk işkolu sendikası Amerika Demiryolu Sendikası'nı kuran Eugene V. Debs'in evi hâlâ ayaktadır. Günümüzde kimya, kâğıt, meşrubat ve plak sanayileri de gelişmiştir. Indiana Eyalet Üniversitesi (1870) ve Rose-Hulman Teknoloji Enstitüsü (1874) kentteki yükseköğretim kurumlarıdır; St. Mary-of-the-Woods College da (1840) kentin

25 km kuzeyindedir. Yazar Theodore Dreiser ve kardeşi besteci Paul Dresser Terre Haute'ta doğmuştur. Dresser'ın doğduğu ev müze olarak korunmaktadır. Nüfus (1990) kent, 57.483; metropoliten alan, 130.812.

Terriss, William, asıl adı WILLIAM CHARLES JAMES LEWIN (d. 20 Şubat 1847, Londra - ö. 16 Aralık 1897, Londra, İngiltere), İngiltere'de Victoria döneminin sonlarındaki en büyük tiyatro oyuncularından.

Hannah Cowley'nin *The Belle's Stratagem* (Güzel Kızın Oyunu) komedisindeki Doricourt rolüyle ilk başarısını kazanan Terriss, 1868'den ölümüne değin Londra'nın belli başlı tiyatrolarında sahneye çıktı. 1878'de Kraliyet Saray Tiyatrosu'nda Ellen

Terriss, 1868
Victoria and Albert Museum, Londra

Terry'yle oynadı. Daha sonra Juliet'i oynayan Adelaide Neilson'ın karşısında Romeo'yu canlandırdı. 1880'de Sir Henry Irving'in yönetimindeki Lyceum Tiyatrosu'na(*) girdi. Burada kaldığı üç yıl içinde VIII. Henry, *Othello*'da Cassio, *Romeo and Juliet*'te Mercutio gibi Shakespeare rolleri üstlendi. Daha sonra Adelphi Tiyatrosu'na geçti. Orada ünlü melodramların kahramanlarını canlandırdı; kendine özgü tavırları ve incelikli tarzıyla dönemin en sevilen oyuncularından biri oldu. Sanat yaşamının doruğunda olduğu bir sırada Adelphi Tiyatrosu'nun girişinde bir akıl hastası tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

Terriss'ın kızı Ellaline (d. 13 Nisan 1871 - ö. 16 Haziran 1971) 1890'lardan 1920'lere değin müzikhollerde sahneye çıkan ve hem tiyatro oyunlarında, hem de müzikallerde oynayan büyük bir yıldız oldu. Oyunculuğa 1888'de başlamış, daha sonra oyuncu, tiyatro yöneticisi ve oyun yazarı olan kocası Sir (Edward) Seymour Hicks'le (1871-1949) bir ikili oluşturmuştu. Sonradan Londra'daki çeşitli tiyatrolarda başrol oyuncusu oldu. Kocasının oyunlarında rol aldı ve onunla ABD'de turneye çıktı.

Terry, Eli (d. 13 Nisan 1772, East Windsor, Connecticut - ö. 26 Şubat 1852, Plymouth, Connecticut, ABD), sanayi çapında saat üretimi tekniklerini geliştiren ABD'li saat yapımcısı.

On dört yaşındayken bir saat ustasının yanında çıraklığa başlayan Terry, daha sonra Plymouth'ta bir fabrika kurdu ve 1800'de makinelerini çalıştırmak için su gücünden yararlanmaya başladı. 1807'de 4 bin saatlik bir sipariş aldı ve bunların üretimi için Seth Thomas ve Thomas Hoadley ile ortaklık kurdu. 1810'da bu saatlerin yapımını tamamladıktan sonra tekrar kendi başına çalışmaya başladı. 1814'te gelişkin duvar saatleri üretmeye başladı. Daha sonra değiştirilebilir parça kullanımına geçti ve bu yolla yılda 10-12 bin saat üretir duruma geldi. Terry, yaşamı boyunca 10 kadar saat geliştirme patenti aldı.

Terry, (Alice) Ellen (d. 27 Şubat 1847, Coventry, Warwickshire - ö. 21 Temmuz 1928, Small Hythe, Kent, İngiltere), İngiltere ve Kuzey Amerika'da döneminin en ünlü sahne sanatçısı olan İngiliz oyuncu. Yirmi dört yıl boyunca (1878-1902) Sir Henry Irving'in(*) baş kadın oyuncusu olarak çalışmış, tiyatro tarihinin en ünlü ortak çalışmalarından birini gerçekleştirmiştir. 1890'larda George Bernard Shaw'la birbirlerine yazdıkları mektuplar İngiliz dilindeki en parlak yazışma örnekleri arasındadır.

Terry okula gitmedi, anne ve babası tarafından yetiştirilerek çocuk yaşta ünlü bir oyuncu oldu. 1856'da, dokuz yaşındayken, Charles Kean'in Londra'da sahneye koyduğu *The Winter's Tale*'de (*Kış Masalı*) Mamillius rolüyle tiyatro yaşamına başladı. 1859'a değin Kean'in topluluğunda çalıştı; daha sonra Bristol'daki Kraliyet Tiyatrosu'nda etkinlik gösteren topluluğa katılarak Shakespeare oyunlarında önemli rollere çıktı.

1864'te sahneden uzaklaşarak daha önce modellik ettiği ressam G.F.Watts'la evlendi. Ama evlilikleri, Watts'ın koruyucusu olan zengin kadının karşı çıkmasıyla yalnızca 10 ay sürdü; Terry sahneye geri döndü.

Ellen Terry, y. 1878

1867'de Katherine rolünü üstlendiği *The Taming of the Shrew* (*Hırçın Kız*) oyununda Sir Henry Irving'le bir araya geldi.

Ertesi yıl bir kez daha sahneyi bıraktı ve altı yıl mimar ve sahne tasarımcısı Edward William Godwin'le (1833-86) birlikte yaşadı. İki çocukları oldu; bunlardan biri, ilerinin ünlü tiyatro adamı Edward Gordon Craig'di(*). Godwin'le ilişkisinin kopmaya yüz tuttuğu dönemde yazar Charles Reade Terry'yi buldu ve sahneye dönmesini sağladı. Godwin'in tasarımıyla 1875'te sahnelenen *The Merchant of Venice*'te (*Venedik Tacirl*) Portia rolüyle izleyici karşısına çıkan Terry çok başarılı bir oyun ortaya koydu. 1877'de tiyatro oyuncusu Charles Kelly'yle kısa süren bir evlilik yaptı. Daha sonra Lyceum Tiyatrosu'nda(*) Irving'le birlikte çalışmaya başladı. Burada birçok Shakespeare oyununda baş kadın rolünü canlandırdı.

1902'de Terry ile Irwing ayrıldılar. Özel yaşamlarında da yakın ilişki içindeydiler. Terry, Bernard Shaw'la ünlü yazışmalarına 1890'larda, Irving'in kendisine olan sevgisinin azaldığı dönemde başlamıştı. 1907'de kendisinden 30 yaş kadar küçük ABD'li oyuncu James Carew'la evlendiyse de çok geçmeden ayrıldı.

Terry, Shakespeare yapıtlarında olduğu kadar komedilerle dokunaklı ve duygulu oyunlarda da yeteneğini ortaya koydu. Irving'den ayrıldıktan sonra *The Merry Wives of Windsor*'da (1902; *Windsor'un Şen Kadınları*) Sir Herbert Beerbohm Tree'yle birlikte oynadı. 1905'te Shaw'un onu düşünerek yazdığı *Captain Brassbound's Conversion*'da Lady Cecily Wayneflete rolüyle sahneye çıktı. 1906'da Drury Lane Tiyatrosu'nda 50. sanat yılını kutlarken dönemin bütün tiyatro sanatçıları sahneyi onunla paylaştılar.

Shaw, Terry'de hem doğalcı, hem de entelektüel oyunlarda aynı başarıyı gösterebilen çağdaş ve zeki oyuncu tipinin parlak bir örneğini bulmuştu. Irving'i tutucu olarak görüyordu ve 1890'lar boyunca Terry'den sürekli onu bırakıp, Ibsen'in ve kendi yapıtlarının temsil ettiği çağdaş tiyatroya yönelmesini istemişti. Ama İngiliz tiyatrosunun ondan önceki kraliçesi Sarah Siddons'ın tersine, Terry tiyatroda öncülüğe uygun bir yaradılışa sahip olmadığını düşünüyordu. Sezgilere dayalı, kendine özgü dehasını, Irving'le geçen uzun sahne yaşamı sırasında geliştirmişti.

Terry 1925'e değin sahneye çıktı; filmlerde rol aldı ve ABD, İngiltere ve Avustralya'da Shakespeare üzerine birçok konuşma yaptı. İnce ve sıcak kişiliğiyle gittiği her yerde çok sevildi. Ama bu sıralarda görme yetisi ve belleği zayıflamaya başladı. 1925'te kendisine Dame Grand Cross of the British Empire unvanı verildi. Üç yıl sonra Kent'te, Small Hythe'daki öldüğü ev daha sonra Ellen Terry Müzesi'ne dönüştürüldü ve 1939'da da kızı Edith Craig tarafından İngiliz Ulusal Vakıf Kurumu'na verildi.

Terry'nin *Story of My Life* (1908; Yaşamımın Öyküsü) adlı kitabı daha sonra E. Craig ve C. St. John'un ekleriyle basıldı. *Ellen Terry's Memoirs* (1932, 1970; Ellen Terry'nin Anıları) adıyla bir kez daha basıldı.

Terry, Sonny, asıl adı SAUNDERS TERREL (d. 24 Ekim 1911, Greensboro, Georgia - ö. 11 Mart 1986, Mineola, New York, ABD), ABD'li *blues* şarkıcısı ve armonika çalgıcısı. 1941'den sonra turne ve plak çalışmalarını Brownie McGhee'yle(*) birlikte yürütmüştür.

Müzikle yakından ilgili bir anne babanın oğluydu. Çocukluğunda kaza sonucu kör oldu. Armonika çalmasını öğrenerek gelip geçen trenlerden çiftlik hayvanlarınınkine kadar birçok sesi taklit edebildiği bir çalış üslubu geliştirdi ve bunları çalarken sık sık kendi sesini de kullandı. "Grand Ole Opry" adlı radyo programında çalan armonika ustası DeFord Bailey'den etkilendi. 1929'dan 1930'ların sonlarına değin Blind (Kör) Boy Fuller ile birlikte ülkeyi dolaşarak çeşitli yerlerde çaldı ve 1937-40 arasında onunla plak doldurdu.

1939'da tanıştığı McGhee ile 1940'ta Washington, D.C.'de şarkıcı Paul Robeson'ın da katıldığı programlarda çaldı. McGhee ile ilk plağını 1941'de doldurduktan sonra onunla birlikte pek çok plak çalışması yaptı, yurtdışı turnesine çıktı, gece kulüplerinin, konserlerin ve festivallerin sevilen ikilisini oluşturdu. Uzun sanat yaşamı boyunca Blind (Kör) Gary Davis, Mississippi John Hurt ve Big (Büyük) Bill Broonzy gibi *blues* müzikçileriyle de çaldı. Ayrıca *Finian's Rainbow* (1947-48; Finian'ın Gökkuşağı) adlı Broadway müzikalinde, *Cat on a Hot Tin Roof* (1955-57; Kızgın Damdaki Kedi) adlı oyunda, belgesel *blues* filmlerinde oynadı ve çeşitli televizyon programlarında rol aldı.

ters akımla ayırma, kimyada, maddelerin birbiriyle karışmayan ve ters yönde akan iki

sıvı içindeki çözünürlüklerinin farklı olmasından yararlanılarak ayrılmasına yönelik çok aşamalı işlem. Bu işlem çoğunlukla iki çözücüden bir miktarı önce karıştıran, sonra birbirinden ayrılmaya bırakan ve üst katmanın bir yönde, alt katmanın ise ters yönde akmasını sağlayan otomatik aygıtlarla gerçekleştirilir. Bu işlem çevrimi, istenen ayırma derecesine ulaşılana değin birçok kez tekrarlanabilir.

Birbiri içinde çözünmeyen iki çözücüyle temas eden bir madde, bu iki çözücü içinde değişik oranlarda dağılarak denge durumuna ulaşmaya çalışır. Denge durumunda maddenin iki çözücü içindeki derişikliğinin birbirine oranına dağılım katsayısı denir ve bu katsayı bileşiğe ve çözücü çiftine göre değişen özgün bir değere sahiptir. Molekül yapıları birbirine benzemeyen bileşiklerin dağılım katsayıları da çok farklıdır ve karışım halindeki bu tür bileşiklerin karışımları, basit aygıtlarda bir ya da iki aşamalı bir süreçle birbirlerinden ayrılabilir. Öte yandan protein karışımları gibi molekül yapıları birbirine çok benzeyen maddelerin dağılım katsayıları birbirine çok yakın olduğundan, bunların tümüyle ayrılabilmesi için yüzlerce aşamalı bir işlemden geçirilmesi gereklidir.

Ters akımla ayırma işlemiyle kromatografi tekniğinin ilkeleri birbirine çok benzer ve her iki yöntem de benzer bileşiklerin karışımlarının çözümlenmesinde ve arıtılmasında kullanılır.

ters alize rüzgârları, 30° kuzey ve 30° güney enlemleri arasında, yerden 2-12 km yükseklikte kutuplara ve doğuya doğru esen düzenli rüzgârlar. Bu tür rüzgârlar, batıya ve Ekvator'a doğru esen alize rüzgârlarının üzerinde yer alır ve her iki rüzgâr, orta enlemlerde esen batı rüzgârlarıyla karışır. Ters alizelerin yüzeye yaklaşması, 30°-35° kuzey ve 30°-35° güney enlemleri arasındaki astropik yüksek basınç kuşağının oluşmasında etkili olur. *Ayrıca bak.* atmosfer dolaşımı.

ters ayrılganlık katsayısı, optikte, saydam bir maddenin ışık tayfının görünür dalgaboyları için ışığı ayrılıma uğratma gücünün ölçüsü. Dalgaboyları λ_F (mavi), λ_D (sarı) ve λ_C (kırmızı) olan ışık için söz konusu maddenin kırılma indisleri, sırasıyla, n_F, n_D ve n_C ise, maddenin ters ayrılganlık katsayısı (ν)

$$\nu = \frac{(n_D - 1)}{(n_F - n_C)}$$

eşitliğiyle verilir. Genellikle λ_F ve λ_C olarak hidrojenin Güneş tayfındaki *F* (4.861 angström [1 angström = 10^{-8} cm]) ve *C* (6.563 angström) çizgilerinin dalgaboyları; λ_D olarak da sodyumun *D* çizgisinin dalgaboyu (5.893 angström) alınır. Ters ayrılganlık katsayısı, prizmalarda, tayfın tümünün gelen ışık ışınına göre ortalama sapması ile tayftaki açısal ayrılım arasındaki oranı gösterir.

tersane, gemi yapım, bakım ve onarım işlerinin yapıldığı tesis. Tersanelerin geçmişi ilkçağlara dayanır. Ortaçağda hızla gelişmeye başlayan gemi yapım teknolojisi Venedik tersanesinde doruk noktasına ulaştı. Bu tersanede montaj hattı yöntemi uygulanıyor ve yapımı tamamlanan tekne sırayla çeşitli doklara sokularak sefere hazır hale getiriliyordu. 18. yüzyıl İngiliz tersanelerinde de önce geminin teknesi yapılıyor, daha sonra tekne suya indirilip özel bir bölüme çekilerek yelken ve öbür donanımları yerleştiriliyordu. Günümüzde de gemiler yapımları tümüyle tamamlanmadan suya indirilmektedir.

Bir tersanede çok büyük bir alan içinde dok, kuru dok, yapım ve indirme kızakları gibi tesisler ve donanımlar bulunur. Sac, levha gibi metal malzemeler yapım kızağına göre uzak bir yerden başlayarak işlenir ve her aşama tamamlandığında oluşan çeşitli parça ve bölümler kızağa doğru ilerletilir. En sonunda tüm parça ve bölümler kızak üzerinde kaynaklanarak ya da başka yöntemlerle birleştirilir. Üretim kolaylığı sağlamak ve gerektiğinde büyük parçaları kolaylıkla yükseltip alçaltabilmek amacıyla çok büyük gemiler derin kuru doklarda inşa edilir. Teknenin yapımı tamamlandıktan sonra gemi suya indirilerek montaj havuzuna çekilir. *Ayrıca bak.* dok; kuru dok.

Tersane-i Âmire, TERSANE olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde donanmanın savaş gemilerinin yapıldığı ve onarıldığı kurum. İstanbul'da Haliç kıyısındaydı ve aynı zamanda donanmanın karargâhıydı.

Karamürsel ve Gelibolu'da kurulan ilk Osmanlı tersanelerinden sonra, bu alandaki asıl büyük adımlar II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) atıldı. İstanbul alınınca Bizans'tan kalan eski tersaneler kullanılmadı. Haliç'te Aynalıkavak denen yerde yeni bir tersane yapıldı. I. Selim (Yavuz) (hd 1512-20) bu tersaneyi geliştirdi. Galata'dan başlayarak kıyı kesiminde gemi yapım tezgâhları, arkadaki tepelere de konutlar, depolar, atölyeler yapıldı. Kaptanıderyanın dairesi de buradaydı.

16. yüzyılda Güzelce Kasım Paşa'nın sadaret kaymakamlığı sırasında Gelibolu Tersanesi'nin ustaları ve nitelikli işçileri İstanbul'a getirtildi. Kasım Paşa Haliç'te, kendi adıyla anılan semtte kalabalık bir denizci topluluğunun yerleştirilmesini sağladı. Burada cami, okul, hamam, imaret gibi yapılar da yaptırarak tersanenin her yönüyle kurumlaşmasına çaba gösterdi.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın kaptanıderyalığa atanmasından (1533) sonra Tunus ve Cezayir'den yüzlerce denizci ve tersane ustası gelerek Tersane-i Âmire'de görev aldı. Bu dönemde Tersane-i Âmire çok sayıda denizci, usta ve işçiyi barındırıyordu. Galata ve Haliç bölgesinin genel güvenliği de Tersane-i Âmire subay ve askerlerine bırakılmıştı. Göz denen yapım tezgâhlarında kadırga, fosta, barça, göke, perkendi türünden donanma gemileri yapılıyordu. Kaptanıderya Hasan Paşa 1625'te Tersane-i Âmire gözlerini ve mahzenlerini onarttı ve yeniletti. Bu dönemde Tersane-i Âmire aynı anda 130 geminin inşa edilebileceği bir düzeye ulaşmıştı.

17. yüzyıl sonlarında Tersane-i Âmire'de kalyon tipi tekneler de yapılmaya başladı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'dan uzmanlar getirildi. Hendesehane(*) adı altında teknik eğitim ve mühendislik eğitimi veren bir okul açıldı. Bu dönemde "Tersane halkı" denen asker, subay, uzman, usta ve işçi sayısı 50 bin kadardı. Tersane-i Âmire'nin amiri kaptanıderya idi. Tersane Hazinesi'nin gelir ve giderlerine Tersane emini bakar, bütün harcamaları yapardı. Tersane-i Âmire'nin kaptanıderyadan sonra gelen komutanına Tersane kethüdası, disiplin subayına Tersane ağası denirdi. Liman reisi, "mandacı" denen muhafızların komutanı ve liman sorumlusuydu. Tersane başmimarı ise buyruğundaki 10 mimar ve 400 marangozla tekne yapımını gerçekleştirirdi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Tersane-i Âmire, Bahriye Nezareti'nin kurulmasına bağlı olarak yeniden düzenlendi.

Tersane-i Âmire'nin bulunduğu alanda günümüzde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı ile Haliç ve Camialtı tersaneleri vardır.

Tersane Konferansı, İSTANBUL KONFERANSI ya da SÜFERA (Elçiler) KONFERANSI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarında ıslahat yapılmasını isteyen İngiltere, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya elçilerinin katıldığı konferans (23 Aralık 1876-15 Ocak 1877).

Rus Çarlığı'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açma olasılığının artması karşısında Ortadoğu'da çıkarları olan İngiltere, Sırbistan ve Karadağ'la barış konusuyla Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a tanınacak yeni hakların görüşüleceği bir barış konferansı toplanmasını önerdi. Konferansa Paris Antlaşması'nı (1856) imzalamış devletlerin ikişer delegeyle katılmaları kararlaştırıldı. Bahriye Nezareti Binası'nda toplanan konferansta Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile Berlin büyükelçisi Edhem Paşa temsil etti.

Konferansın başladığı gün I. Meşrutiyet ilan edildi (23 Aralık 1876). Bu amaçla atılan top sesleri delegeleri heyecanlandırınca Safvet Paşa kısa bir söylevle Osmanlı Devleti'nin anayasal düzene geçtiğini açıkladı. Osmanlı hükümeti Kanun-ı Esasi olarak bilinen anayasanın ilanını konferansın başlamasına denk getirerek konferansı etkisiz kılmak istemişti. Ama Rus elçisi İgnatyev gereksiz gösterilerle konferansın kesilemeyeceğini bildirdi. Safvet ve Edhem paşalar da buna tepki olarak toplantıyı terk ettiler. Öteki delegeler İgnatyev'in önerdiği gündemi oybirliğiyle kabul ederek konferansın sürmesini benimsediler.

Osmanlı delegelerinin katılmadığı oturumlarda Osmanlı hükümetine altı kalıcı, iki geçici öneri sunuldu. Bunlara göre Bulgaristan "Doğu" ve "Batı" olarak iki vilayete ayrılacak, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da istinaf mahkemeleri oluşturulacak, bu mahkemelerin yargıçları ile Bosna-Hersek ve Bulgaristan valileri konferansa katılan altı devletin oylarıyla seçilecek, bu mahkemelerde Türkçe ile yerel ulusal diller kullanılacaktı. Bu bölgelerde tütün ve gümrük resimlerinin tamamı, öteki vergilerin ise yalnızca üçte biri Osmanlı Devleti'ne bırakılacak, kalanı yerel gereksinimlere harcanacaktı. Bulgaristan ile Bosna-Hersek'te ulusal askeri birlikler oluşturulacaktı.

Geçici iki öneri ise konferansa katılan altı devletin vereceği üyelerden oluşturulacak bir komisyonun bir yıl süreyle Bulgaristan'da yargı ve yönetim yetkilerini üstlenmesini ve komisyonu korumak üzere Belçika'dan 5 bin kişilik bir askeri birliğin Bulgaristan'a gönderilmesini içeriyordu.

Önerilerin bildirilmesinden sonra Sadrazam Midhat Paşa konuyu tartışmak üzere Müslüman olmayan Osmanlı uyruklularını da katıldığı bir Meclis-i Umumi topladı. Meclis konferansta alınan kararları oy çokluğuyla reddedetti (18 Ocak 1877). Yabancı delege ve elçilerin bir çözüme varamadan İstanbul'dan ayrılmasıyla Osmanlı yönetiminde yeni bir bunalım baş gösterdi. II. Abdülhamid konferanstaki başarısızlığın sorumluluğunu Midhat Paşa'ya yükleyerek onu sadrazamlıktan uzaklaştırdı. Ayrıca konferansa katılmış olan devletleri yumuşatmak amacıyla Sırbistan'la barış imzalama (1 Mart 1877) ve Meclis-i Mebusan'ı açma (19 Mart 1877) gibi adımlar attı. Bütün bu çabalar sonuçsuz kaldı ve Rus Çarlığı Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.

tersinirlik, termodinamikte, tersine çevrilebilen süreçlerin özelliği. Süreç, bir sistemin kendiliğinden ya da başka sistemlerle

etkileşimler sonucunda, bir başlangıç durumundan bir son duruma gelene kadar geçirdiği değişimler olarak tanımlanır. Tersinir olması için bir sürecin, söz konusu sistem ilişkili öteki sistemlerin hiçbirinde bir etki kalmaksızın başlangıç durumuna geri dönmüş olacak biçimde, tersine çevrilebilir olması gerekir. Tersinir sürece örnek olarak, sürtünmesiz bir sarkacın denge konumuna en uzak iki ardışık konum arasındaki tek bir salınımı gösterilebilir. Gerçek bir sarkacın salınımı ise tersinmez niteliktedir, çünkü sarkacın mekanik enerjisinin küçük bir bölümü sürtünme kuvvetlerine karşı yapılan iş olarak harcanır; sarkacın başlangıç konumuna tam olarak geri gelmesi için bu enerji kadar bir ek enerjinin ikinci bir sistem tarafından sağlanması gerekir. Bu sistem, örneğin, bir yay (zemberek) olabilir; sürecin sonunda, bu yayda tersinmez bir durum değişikliği gerçekleşmiş olur.

Tersiyer Dönem, ÜÇÜNCÜ DÖNEM olarak da bilinir, Tersiyer Sistem kayaçlarının oluştuğu jeolojik zaman dilimi. Yer'in jeolojik tarihinin ayrıldığı 11 dönem içinde de en eski 10. dönemdir. Birkaç jeolojik bölüm bir dönemi, birkaç dönem de daha büyük bir jeolojik zaman birimi olan zamanı oluşturur. Tersiyer Dönem Senozoyik (Yakın) Zamanın (y. 65 milyon yıl öncesinden günümüze) bir dönemidir ve Kretase (Tebeşir) Döneminden (y. 136-65 milyon yıl önce) sonra, Kuvaterner (Dördüncü) Dönemden (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) önce gelir. Buna göre Tersiyer Dönem yaklaşık 65-2,5 milyon yıl öncesindeki jeolojik zaman aralığını kapsar ve kendi içinde Paleojen Bölüm (y. 65-26 milyon yıl önce) ile Neojen Bölüme (y. 26-2,5 milyon yıl önce) ayrılır.

Tersiyer Dönemin büyük bölümünde başlıca kara parçalarının dağılımı büyük ölçüde bugünkü gibiydi. Kıtaların arasında, özellikle Kuzey ile Güney Amerika, Avrasya ile Afrika ve Asya ile Kuzey Amerika arasında kara köprülerinin oluşması ya da var olan köprülerin çökerek batması kara ve deniz fauna ve floralarının göçünü ciddi biçimde etkiledi. Ama Tersiyer Dönemin en önemli jeolojik olayları kıtaların topografyasını etkileyen gelişmelerdi. Hemen hemen tüm sıradağlar (And Dağları, Kayalık Dağlar, Alp Dağları, Himalaya Sıradağları ve Atlas Dağları) ya kısmen ya da tümüyle bu dönemdeki dağoluşum olayları sonucunda ortaya çıktı.

Tersiyer Dönemin başlarında iklim koşulları bugünküne oranla daha ılımandı. Derin deniz zeminlerinden toplanan kanıtlar bu koşulların Paleojen'in bir bölümü olan Eosen Bölümün (y. 54-38 milyon yıl önce) sonlarındaki hızlı bir soğumayla sona erdiğini göstermektedir. Gene Paleojen'in bir bölümü olan Oligosen Bölüm (y. 38-26 milyon yıl önce) ile özellikle Neojen'in bir bölümü olan Miyosen Bölümde (y. 26-7 milyon yıl önce) Antarktika'daki buzul buzları büyüyerek devasa bir buz örtüsü oluşturmuş, bu da okyanus ve atmosfer dolanımı düzenini büyük ölçüde etkilemiştir. Neojen sırasında ılıman ve soğuk iklim koşulları arasında hafif salınımlar olmuş, bu salınımlar zamanla büyüyerek 2,5 milyon yıl önce büyük bir soğumaya dönüşmüş ve Büyük (Dördüncü) Buzul Çağının başlamasına yol açmıştır.

Tersiyer Dönemin başlangıcı canlıların yaşamında da önemli bir dönüm noktasıdır. Kretase Döneminin sonu tüm yeryüzünün hayvan varlığında büyük değişikliklere yol açtı. Dinozor ve pterozorların yanı sıra ammonitler ve deniz omurgasızlarının birçok küçük grubu yok oldu. Belemnitler ancak Paleojen'in bir bölümü olan Paleosen Bölümün (y. 65-54 milyon yıl önce) sonlarına değin varlıklarını sürdürebildi. Derin okyanus çökelleri birçok plankton canlısının Kretase Dönemi ile Tersiyer Dönem arasındaki dar bir zaman diliminde hızla yok olduklarını göstermektedir. Bu kitlesel yok oluş sürecinin aynı nedenlere ya da olaylara bağlı olup olmadığı güncelliğini yitirmeyen tartışmalı bir konudur.

Kretase Döneminde varlığını sürdüren hayvanların yerini alan Tersiyer Dönem hayvanları günümüzdekilerle çok daha büyük benzerlikler taşır. Eosen, Oligosen, Miyosen ve Pliyosen bölümlerin tanımını yapan İngiliz jeolog Sir Charles Lyell çalışmasında günümüzde hâlâ yaşayan türlerin bu bölümlerdeki yüzdeleri temeline dayalı bir yöntem izlemiştir. Karalarda dinozorlar kaybolurken memelilerin evrimlenerek çeşitlenmesi dikkat çekicidir. Bunların birçoğu Kretase Döneminde yaşamış atalarına göre daha iri gövdeler geliştirmeye eğilimliydi. Tersiyer Dönemde karaları örten bitkiler Kretase'ye göre daha büyük bir çeşitlilik ve zenginlik kazandı. Kapalıtohumluların özellikle ağaç ve çalı yapısındaki üyeleri Kretase Döneminin sonlarında geniş alanları kaplayan bitki örtüsünün temel bileşenleri konumuna gelmeye adaydı. Eosen ve Oligosen bölümlerde ise birçok otsu bitki evrimlendi. Bunlar otlayarak beslenen birçok memeli grubunun gelişimini ve kara yumuşakçaları gibi çok çeşitli otçul hayvan grubunun yayılımını doğrudan etkiledi. Ayrıca *Lepidoptera* (pulkanatlılar), *Coleoptera* (kınkanatlılar) ve *Hymenoptera* (zarkanatlılar) gibi takımların üyeleri başta olmak üzere, büyük değişikliklere uğrayan böcekler ile kapalı tohumluların bazı cinsleri ya da türleri birlikte evrimlendi. Kretase Dönemin sonlarında böcekçillerden evrimlenen primatlar için Tersiyer, farklılaşma ve yeni ortamlara yayılma dönemi oldu. Genellikle insangillere benzer en eski fosiller olarak gösterilen örnekler Doğu Afrika'da bulunmuş ve yaklaşık 22-18 milyon yıl öncesine tarihlenmiştir. İnsangillerin en eski fosilleri de gene Doğu Afrika'da, Neojen'in bir bölümü olan Pliyosen Bölüm (y. 7-2,5 milyon yıl önce) çökellerinden çıkarılmıştır. *Australopithecus afaorensis* (y. 4 milyon yıl önce) ve *Homo habilis* (y. 2 milyon yıl önce) olasılıkla günümüz insanının atalarıdır.

Deniz canlıları arasında karındanayaklı yumuşakçalar ve kemiklibalıklar, ekolojik nişlerin çeşitlenmesi ve beslenme davranışlarıyla bağlantılı olarak hızla evrimlenmiştir. Tekhücrelilerden delikliler, hızlı evrimlenmeleri ve geniş dağılımları nedeniyle Tersiyer Dönemdeki iklimin ve çökel katmanlarının belirlenmesinde büyük önem taşır.

terstürev *bak.* ilkel

Tertullianus, Latince tam adı QUINTUS SEPTIMUS FLORENS TERTULLIANUS (d. y. 155/160, Kartaca - ö. 220'den sonra, Kartaca), erken dönem Hıristiyan ilahiyatçısı. Kilise Latincesinin oluşmasına öncülük etmiş, sonraki bin yıl boyunca Batı'da Hıristiyanlığın kavramlarının ve düşüncesinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Putperest bir ailenin oğluydu; babası bir olasılıkla eyalet valisine bağlı bir Afrika lejyonunda *centurio*'ydu (100 kişilik askeri birimin yöneticisi). Seçkin öğretmenlerden dilbilgisi, retorik, edebiyat, felsefe ve hukuk öğrendi. Yirmi yaşlarında öğrenimini sürdürmek ya da avukatlık yapmak amacıyla Roma'ya gittiği sanılır. Ama Bizans imparatoru I. Iustinianos'un (6. yy) himayesinde hazırlanan Roma yasaları derlemesi *Digesta*'da sözü edilen hukukçu Tertullianus büyük olasılıkla başka kişiydi.

Tertullianus'un Hıristiyanlığa olan ilgisi Roma'da başladıysa da bu dini ancak 200'e doğru Kartaca'ya dönüşünde benimsedi. Bu sırada Kartaca'daki Hıristiyan cemaati genişlemiş, güçlü biçimde örgütlenerek yerleşiklik kazanmış ve Kuzey Afrika'da önemli bir güç olma yoluna girmişti. Afrika'daki Hıristiyan cemaatinin önderlerinden biri olarak ün kazanan Tertullianus, vaftiz edilmemiş inananların eğitiminde ve Hıristiyan inanç ve uygulamalarının savunulmasında büyük başarı sağladı. Aziz Hieronymus (4. yy) onun papazlığa atandığını yazarsa da çağımızda bazı uzmanlar bu görüşe karşı çıkmıştır.

Tertullianus sonraki 20-25 yıl boyunca yapıtlarından başka hemen hiçbir şeyle uğraşmadı. Kendine özgü renkli, canlı bir üslup geliştirdi. Enerjisi ve ilgi alanlarının genişliğiyle başka Hıristiyanları yaşamın ve düşüncenin o güne değin keşfedilmemiş alanlarına ışık tutmaya yöneltti. Çağdaşları gibi o da Hıristiyan inancını savunan (örn. *Apologeticum* [Apologya]) ve belli rakiplere karşı ilahiyat sorunlarını tartışan yapıtlar kaleme aldı. Evrenin Yahudilerin kötücül tanrısınca yaratıldığını savunan Anadolulu heretik Markion'a karşı *Adversus Marcionem*'i, Tanrı'nın evreni önceden var olan maddeden yarattığını öne süren Kartacalı ressam Hermogenes'e karşı *Adversus Hermogenem*'i, İskenderiyeli gnostik Valentinos'a karşı *Adversus Valentinianos* ve *De resurrectione carnis*'i (Bedenin Yeniden Doğuşu Üzerine) yazdı. Öbür yapıtları arasında vaftiz üzerine Hıristiyanlarca yazılmış ilk kitap olan *De Baptismo* (Vaftiz Üzerine), Hıristiyanlığın insan anlayışı üzerine *De anima* (Ruh Üzerine), dua ve ibadet üzerine denemelerden oluşan *De oratione* (Dua Üzerine) ve tüm heretik akımları hedef alan *De praescriptione haereticorum* (Heretiklerin Hükümleri Üzerine) sayılabilir. Tertullianus ayrıca dönemin Hıristiyanlarının karşılaştığı pratik ve ahlaki sorunlar üzerine *De cultu feminarum* (Kadın Giyimi Üzerine), *De fuga in persecutione* (Zulüm Karşısında Kaçmak Üzerine), *De exhortatione castitatis* (İffet Öğütleri Üzerine), *De monogamia* (Tekeşlilik Üzerine), *De spectaculis* (Gösteri Sanatları Üzerine), *De idollatria* (Putperestlik Üzerine), *De poenitentia* (Nedamet Üzerine) gibi birçok kitap yazmıştır.

Tertullianus 210'dan bir süre önce yerleşik kiliseden ayrılarak Anadolu'dan Afrika'ya yayılan Montanusçuluk(*) adlı heretik bir akıma katıldı. Tertullianus'un çağın Hıristiyanlarının umursamazlığından duyduğu hoşnutsuzluk, dünyanın sonunun yakın olduğunu öne sürerek katı ve bağlayıcı bir ahlak anlayışını savunan Montanusçulukla örtüşüyordu. Tertullianus kısa zamanda bu yeni akımın da en etkili sözcüsü durumuna geldi. Ama Montanusçular bile Tertullianus'un istediği kadar ödünsüz değillerdi. Sonunda akımdan ayrılarak Kuzey Afrika'da 5. yüzyıla değin varlığını sürdürecek olan kendi mezhebini kurdu. İnanışa göre çok uzun yaşayan Tertullianus son yazılarını yaklaşık 220'de yazdı.

İlkçağda Hıristiyanların çoğu, Tertullianus'un eski inancını terk ederek Montanusçuluğu benimsemesini asla bağışlamadı. Ama gönülsüz de olsa onun yazarlık yeteneğini ve parlak zekâsını kabul etti. Buna karşılık 19. ve 20. yüzyıllarda Tertullianus araştırmacıların ilgi odağı oldu, Batı'da Hıristiyan yaşam ve düşüncesini biçimlen-

diren kişiler arasında gösterildi. Genellikle, Hıristiyanlığın kendisini çevreleyen kültürle uzlaşmaması gerektiğini savunanların öncülerinden sayıldı. Bir filozoftan çok bir ahlakçı olan Tertullianus'un uygulamaya dönük bakış açısı, sonradan Latin Hıristiyanlığının en seçkin temsilcilerinden biri olarak görülmesini sağladı. Dönemin eğitim görmüş Hıristiyanlarının çoğu gibi o da Yunan-Roma kültürünün değerlerini seçici bir gözle ele almış, kimilerini benimsemiş, kimilerini reddetmişti.

Teruel, İspanya'nın kuzeydoğu kesiminde, Aragon özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı il. Yüzölçümü 14.803 km²'dir. Topraklarının yaklaşık dörtte üçü İber Dağlarının (Sistema Ibérico) kollarıyla kaplıdır. Kuzeydoğu kesiminde Alcañiz olarak bilinen geniş bir ova yer alır. Başlıca ürünleri mısır, şarap, petrol, peynir, meyve, kereste, keten, kenevir, ipek ve yündür. Ayrıca mermer taşı ve kireç çıkarılır. İl merkezi Teruel kenti dışındaki başlıca yerleşmeler Alcañiz ile Paskalya ve Pentekostes şenlikleriyle ünlü Castellote ve Híjar'dır. Nüfus (1982 tah.) 133.068.

Teruel, İspanya'nın kuzeydoğu kesiminde, Aragon özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı Teruel ilinin merkezi kent. Valencia'nın kuzeybatısında, Guadalaviar ve Turia ırmaklarının kesiştiği noktada yer alır. Turba adıyla İber yerleşmesi olarak kuruldu. Daha sonra Kartaca komutanı Hannibal'ın Saguntum'u (bugün Sagunto) yıkmasına misilleme olarak Romalılarca yerle bir edildi. 8. yüzyılda bir Magrip kalesi olarak yeniden inşa edildi. Aragon kralı II. Alfonso tarafından 1171'de ele geçirilmesinden sonra da çok sayıda Magripli kentte kaldı. Bu durum, Mudejar olarak bilinen karma bir mimari üslubun gelişmesini sağladı. Gotik üslupta bir yapı olan San Pedro Kilisesi'nin arkadlı avlusunda ünlü "Teruel Aşıkları" Diego Juan Martínez de Marcilla ile Isabel de Segura'nın mezarları vardır (13. yy). Bu aşk öyküsü Tirso de Molina (asıl adı Gabriel Téllez), Juan Pérez de Montalbán, Juan Eugenio Hartzenbusch ve Giovanni Boccaccio'nun yapıtlarına konu olmuştur. 16. yüzyıldan kalma yapılar arasında 1248'de yapımına başlanan, 1596-1614'te değişikliğe uğrayan katedral ile Pierre Bedel tarafından inşa edilen sukemeri sayılabilir.

Kentin ekonomisi temelde tarıma dayanmakla birlikte turizm de önem taşır. 1970'lerin başında turistlerin kalması için kentin dışında devletçe işletilen bir otel (*parador*) açılmıştır. Nüfus (1982 tah.) 25.932.

terza rima, üç dizeli kıtalardan oluşan İtalyan nazım biçimi. İlk kıtanın birinci ve üçüncü dizeleri birbiriyle, ikinci dizesi ise sonraki kıtanın birinci ve üçüncü dizeleriyle uyaklıdır. Şiir, son kıtanın ikinci dizesiyle uyaklı bir dizeyle biter. Uyak düzeni *aba, bcb, cdc,..., yzy, z*'dir. Genellikle, bir vurgusuz bir vurgulu hecelerden oluşan beşli ölçü kullanılır.

Benzer bir kullanım trubadurların yapıtlarında da görülmekle birlikte, *terza rima*'yı ilk kez bir uzun şiire uygulayan *La Divina commedia*'nın (y. 1310-21; *İlahi Komedya*) yazarı Dante'ydi. Onunla birlikte 14. yüzyılda *terza rima* sevilen bir şiir biçimi oldu. Bu dönemde Petrarca ve Boccaccio'nun elinde alegorik ve didaktik şiirin, 16. yüzyılda da Ariosto'nun yapıtlarıyla yergi ve bürleskin yaygın biçimi durumuna geldi. Ama uyak bulmak ustalık gerektirdiğinden, buna İtalyanca kadar yatkın olmayan dillerde fazla kullanılmadı. 16. yüzyılda Sir Thomas Wyat *terza rima*'yı İngiltere'ye tanıttı. 19. yüzyılda Shelley ve Byron gibi romantik şairler, Elizabeth ve Robert Browning ile ABD'li şair Longfellow da bu nazım biçiminde ürünler verdiler. 20. yüzyılda da W. H. Auden *The Sea and the Mirror*'da (Deniz ve Ayna), Archibald MacLeish de "Conquistador" (Fatih) adlı şiirinde çeşitli değişikliklerle de olsa *terza rima*'yı kullandılar.

Terzaghi, Karl (Anton von) (d. 2 Ekim 1883, Prag, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 25 Ekim 1963, Winchester, Massachusetts, ABD), gerilim ve su hareketi etkisi altındaki toprağın özelliklerini konu edinen zemin mekaniğinin kurucusu Çek asıllı ABD'li inşaat mühendisi.

1904'te Graz Teknik Üniversitesi'nden makine mühendisi olarak mezun oldu, doktora çalışmasını 1911'de aynı üniversitede tamamladı. I. Dünya Savaşı sırasında bir süre Avusturya Hava Kuvvetleri'nde görev yaptı. 1916'da İstanbul'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da(*) çalışmaya başladı, 1918-25 arasında da Robert Kolej'de görev yaptı.

Terzaghi, kendinden önce temeller, toprak basıncı ve yamaçların kararlılığı konularında yapılan çok sayıdaki araştırmanın sonuçlarını düzenledi ve bu alanlardaki kavramları birleştirdi. Bu çalışmalarını *Erdbaummechanik* (1925; Zemin Mekaniği) adlı yapıtında yayımladı.

1925'te ABD'ye giderek Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) görev aldı. Bir yandan pek çok inşaatın projesinde danışman mühendis olarak çalışırken, bir yandan da düşüncelerini kabul ettirmeye yönelik yoğun çaba harcadı.

1929'da, Viyana Teknik Üniversitesi'nde yeni kurulmuş olan zemin mekaniği kürsüsünde çalışmaya başlayan Terzaghi, 1938'de yeniden ABD'ye dönerek 1946'dan ölümüne değin Harvard Üniversitesi'nde inşaat mühendisliği profesörlüğü yaptı. 1959'da Mısır'daki Assuan Yüksek Barajı'nın danışmanlar komitesinin başkanlığını yürüttü.

Terzi, Mehmet (d. 5 Mayıs 1955, Kurtköy, Bilecik), uzun mesafe koşularında, özellikle de maratonda başarılı olan atlet. İlk ve orta öğrenimini Eskişehir'de tamamladı. Atletizme lise öğrenimi sırasında başladı. Önceleri 800 m ve 1.500 m mesafelerinde koştu. 1980'de Ankara Ondokuz Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi'ni bitiren Terzi'nin çeşitli mesafelerdeki en iyi dereceleri şunlardır: 800 m'de 1:53,02, 1.500 m'de 3:53,06, 5.000 m'de 14:04,0, 10.000 m'de 28:59,02, maratonda 2.12:8,04. Maratonu ilk kez 1978'de Paris'te koştu ve Lessen Maratonu'nda ikinci oldu (2.22:12). Maratonda 1979 Akdeniz Oyunları'nda üçüncülük, 1979 19 Mayıs Maratonu'nda birincilik, 1980 İslam Oyunları'nda ve 19 Mayıs Maratonu'nda birincilik, 1981 Berlin Maratonu'nda birincilik, 1983 Frankfurt Maratonu'nda ikincilik, 1983 Balkan Şampiyonası'nda ve 1983 Akdeniz Oyunları'nda birincilik, 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda on altıncılık; 1984 Balkan Şampiyonası'nda birincilik, 1986 Balkan Şampiyonası'nda birincilik, 1987 San Francisco Maratonu'nda birincilik elde etti.

terzi kası, SARTORIUS KASI olarak da bilinir, leğen kemerinin ön çıkıntısından başlayıp uyluk boyunca aşağı çapraz olarak inen, uyluğun önünde ve yanında yer alan ve kaval kemiğinin iç ve üst bölümüne tutunan ince, dar, şerit biçimli kas. Eskiden terzilerin iş yaparken aldıkları düşünülen bağdaş kurma pozisyonunda işlev gördüğünden bu ad verilmiştir. Başlıca işlevleri uyluğu ve bacağı dizden bükmek ve uyluk kemiğini (femur) kendi ekseni çevresinde dışa doğru döndürmektir.

terzikuşu, *Sylvilidae* (ötleğenler) familyasının *Orthotomus* cinsini oluşturan dokuz kuş türünün ortak adı. Yuva yapma davranışları son derece ilginçtir. Yuva olarak kullanacakları bir ya da birkaç yaprakta ince uzun gagalarıyla delikler açar, bitki liflerini, böceklerin ipeklerini ya da buldukları iplikleri

Filipin terzikuşu (*Orthotomus derbianus*)
H. Jon Janosik

kullanarak bu delikleri ayrı ilmikler halinde birleştirir ve dıştan düğümlerler.

Terzikuşları arasında uzun kuyruklu terzikuşu (*O. sutorius*) Hindistan'dan Çin'e ve Cava'ya kadar uzanan bölgelerde görülen en yaygın türdür. Uzunluğu yaklaşık 13 cm'dir. Uzun ve dar kuyruğunu dik olarak tutar. Üst bölümleri sarımsı yeşil, alt bölümleri beyaz, tepesi kızıl kahverengidir.

Tesalya, Çağdaş Yunanca THESSALIA. Yunanistan'ın kuzey kesiminde yönetim bölgesi (*dhiamerisma*). Makedonya'nın güneyinde, Epir (Epeiros) ile Ege Denizi arasındadır. Trikala ve Larisa düzlüklerini içine alır. Kuzeyinde Khálsa ve Kambunia, güneyinde Othris (Othrys), batısında Pindos, kuzeydoğusunda Olympos, güneydoğusunda da Ossa ve Pilion dağları bulunur. Bölgenin sularını Piniós Irmağı (*potamós*) ile kolları toplar. Kardhítsa, Larisa (eskiden Larissa), Magnisía ve Trikala adlı dört ile (*nomós*) ayrılan Tesalya bölgesinin yüzölçümü 14.037 km²'dir.

Yunanistan'ın en düz bölgesi olan Tesalya, bir dağ sırasıyla iki kesime ayrılır. Antik Çağda siyasal bölünmeler coğrafi bölgelere göre düzenlenmişti; Piniós'un suladığı ovanın aşağı kesimini Pelasgiotis, yukarı kesimini ise Histiaeotis ve Thessaliotis kaplıyor, Akhilleus'un ülkesi Phthiotis ise güneyde kalıyordu. Doğuda, Pilion Dağının uzantısı olan Magnesia Yarımadası, Pagasai (Vólos) Körfezini (*kólpos*) çevreliyordu.

İÖ 2500'lerde yörede gelişmiş bir Neolitik kültür ortaya çıktı. Daha sonra Vólos yakınlarındaki İolkos gibi Miken yerleşme-

leri kurulduysa da, Tesalya Tunç Çağında eski önemini yitirdi. Miken döneminin sonlarına doğru bölgeye Epir'in güneyindeki Thesprotia'dan gelenler egemen oldu. Larissalı Aleuas ve Krannon'lu Skopad gibi soylu aileler, tüm Tesalya'yı içine alan bir federasyon kurdular. İÖ 6. yüzyılda da kuzeydeki kent devletlerini kapsayan Amphyktionia ortaya çıktı.

Tesalya, coğrafi bakımdan Yunanistan'nın geri kalan bölümüne uzak olduğundan Antik Çağda dönemin kültürel ve toplumsal gelişmelerinin uzağında kaldı. Ayrıca kabile çatışmaları yüzünden bölgede siyasal istikrar ve kalıcı birlik sağlanamadı. 4. yüzyıldan sonra Makedonya'ya bağlanan bölge İS 148'de Roma'ya bağlı Makedonya eyaletinin bir parçası oldu.

Tesalya, 300'de İmparator Diocletianus tarafında eyalet yapıldı; Larissa da eyalet merkezi oldu. Bizans İmparatorluğu döneminde ise Thessalonike (Selanik) Theması'na bağlandı. 7-13. yüzyıllar arasında Slav, Arap, Bulgar ve Norman istilalarına uğradı. 12. ve 13. yüzyıllarda Tuna boylarından gelen göçebe Ulahların (Valahlar) denetimine girdi ve bu dönemde Büyük Valahya (Eflâk) olarak adlandırıldı. Bugün bölgede hâlâ hayvancılıkla uğraşan Ulah toplulukları vardır. 14. yüzyılda bölge, önce Katalanların, ardından da Trikala'yı başkent yapan Sırpların denetimine girdi. Trikala bölgenin Osmanlıların denetimine girmesinden (1394) sonra da başkent olarak kaldı. 1881'de Tesalya'nın büyük bölümü Yunanistan'a verildi; Balkan Savaşları'ndan (1912-13) sonra Tempe Ovasının kuzeyde kalan kesimi de Yunanistan Krallığı'na bağlandı. II. Dünya Savaşı sırasında bölge şiddetli çarpışmalara sahne oldu. Nüfus (1991) 731.230.

Teschen, Lehçe CIESZYN, Çekçe TĚŠINA, Doğu Avrupa'da Cieszyn kenti ve çevresindeki toprakları kapsayan düklük. I. Dünya Savaşı'ndan sonra toprakları Polonya'yla Çekoslovakya arasında paylaşılmıştır.

Teschen başlangıçta Silezya Düklüğü'ne bağlı bir prenslikti. 1335'te Silezya'yla birlikte Bohemya tahtına, 1526'da da Bohemya'yla birlikte Habsburg topraklarına bağlandı. Silezya'nın en büyük bölümü 1742'de Prusya'nın eline geçtiyse de, Teschen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkıldığı I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin Habsburg yönetimi altında kaldı.

Polonya, savaştan sonra Avusturya-Macaristan'ın en zengin ve sanayileşmiş bölgelerinden biri olan Teschen'in savaş öncesi nüfusunun yüzde 55'ini Polonyalıların oluşturduğunu gerekçe göstererek bölge üzerinde hak iddia etti. Çekoslovakya da tarihsel gerekçelere dayanarak aynı iddiada bulundu. Çeklerin Ocak 1919'da Teschen'in büyük bölümünü işgal etmeleriyle iyice tırmanan bunalım, Müttefik Büyükelçiler Konferansı'nın bölgeyi Olše Irmağı boyunca ikiye bölmesiyle çözüldü. Anlaşmayla Polonya bölgenin Creszyn kentini de içeren doğu kesimlerini, Çekoslovakya ise önemli miktarda Polonyalının yaşadığı, Karviná kentini, kömür havzasını ve ana demiryolu hattını kapsayan büyük bölümünü aldı (28 Temmuz 1920).

Bu sırada Sovyetler'in saldırı tehdidiyle karşı karşıya olan Polonya, bölünmeyi isteksizce de olsa kabul etmek zorunda kaldı ve Teschen anlaşmazlığının Polonya'yla Çekoslovakya arasında yarattığı gerginlik 20 yıl kadar sürdü. Polonya, Münih Konferansı sırasında Çekoslovakya'nın zayıflamasından yararlanarak 29 Eylül 1938'de Teschen'in kendisine verilmesini istedi ve ekim başında bölgeyi işgal etti. Polonya'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgenin tamamını elinde tutma girişimi (Haziran 1945), Sovyetler Birliği'nin müdahalesi ve 1920-38 arasında geçerli olan sınırların yeniden kabul edilmesiyle engellendi.

Teschner, Richard (d. 22 Mart 1879, Karlsbad, Bohemya, Avusturya-Macaristan - ö. 4 Temmuz 1948, Viyana, Avusturya), Cava'ya özgü değnekli kukların sanatsal olanaklarını geliştirip Batı kukla tiyatrosuna aktaran kukla sanatçısı.

Prag'da resim eğitimi gördü. 1906'da Prag'da kendi kukla tiyatrosunu kurduğunda ünlü bir kukla sanatçısı ve sahne tasarımcısı olarak tanınmıştı. Beş yıl sonra Hollanda'ya yaptığı gezi sırasında, Hollandalı kâşiflerin Cava'dan getirdikleri değnekli kuklalarla ilgilendi. Viyana'ya dönüşünde Figuren Spiegel (Figür Aynası) adlı küçük bir değnekli kukla tiyatrosu açtı. Cava figürlerinde yaptığı değişikliklerle, tebeşir gibi beyaz yüzü kurukafaya dönüşen kadın, alt ve üst dudakları açılarak dişleri ortaya çıkan goril gibi kuklalar geliştirdi. Kuklalar ortadaki bir değnekle denetleniyor, kol ve bacak hareketleri, öne ve arkaya eğilmeleri ve çeşitli yüz ifadeleri kuklaların içinden geçirilmiş iplerle sağlanıyordu.

Teschner
Puppentheatermuseum, Münih

Teschner'in değnekli kuklalar üzerindeki çalışmaları 20. yüzyılda kukla sanatını yeniden canlandıran öncü sanatçıları etkilemiş, Avrupa ve ABD'de değnekli kukla tiyatrolarının yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

tesettür, SETR-İ AVRET ya da HİCAB olarak da bilinir, İslamda, kadınların ve erkeklerin, vücutlarının belirli yerlerini örtecek biçimde giyinme yükümlülüğü. Vücudun örtülmesi zorunlu sayılan bölümü avret ya da edep yeri olarak adlandırılır.

Tesettür kuralını erkekler için bağlayıcı kılan âyet "Mümin erkeklere söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar ve mahrem yerlerini korusunlar" (Nur 30) mealini taşır. Bu âyetin hadis verileriyle birlikte yorumuna dayanan kurala göre erkeklerin bedenlerinin göbek ile diz arasındaki bölümünü örtmeleri farzdır.

Kadınlar için tesettürü düzenleyen âyet ise şu mealdedir: "Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar ve mahrem yerlerini korusunlar; kendiliğinden görünenler dışında süslerini açığa vurmasınlar. Başörtülerini yakalarının üzerine koysunlar. Süslerini, kendi kocalarından, babalarından, kocalarının babalarından, oğullarından, kocalarının oğullarından, kardeşlerinden, kardeşlerinin oğullarından, kız kardeşlerinin oğullarından, kadınlardan, cariyelerden, kadına ihtiyaç duymayan hizmetçilerinden, kadınların mahrem yerlerinden anlamayan çocuklardan başkasına göstermesinler" (Nur 31).

Bu âyetin yorumunda "mahrem yerlerinin korunması", yalnız zinadan kaçınmayı değil, Şafiî ve Hanbelilere göre bütün vücudu, Hanefi, Maliki ve Caferilere (İmamiye) göre ise yüz ve eller dışındaki bütün vücudu kapsayacak biçimde anlaşılır. Bu fark "kendiliğinden görünen süsler" ifadesinin yorumundan kaynaklanır: Süslerin kadının yalnız takılarını ve makyajını değil, bütün doğal güzellik öğelerini içine aldığında yorumcuların çoğu birleşir; ama "kendiliğinden görünen" istisnası birinci gruba göre süslerin istemdışı biçimde görünmesini, ikinci gruba göre ise yüz ve elleri belirtir. Öte yandan kadınların kadınlara karşı örtmekle yükümlü oldukları yerler gene göbek ile diz arası biçiminde tanımlanır. "Başörtülerinin yakalarının üzerine konması" hükmü de başörtüsünün kadının bütün saçlarını ve boynunu örtmesi gerektiği biçiminde yorumlanır.

Kadınların örtünmesine ilişkin bir başka âyet "dış elbiselerini (cilbab) üstlerine giymeleri" hükmünü getirdikten sonra, bunu "onların tanınması ve incitilmemesi" gereğine bağlar (Ahzab 59). Geleneksel tesettür uygulaması, bu âyette dönemin soylu Arap kadınlarına özgü bir tür çarşaf olan "cilbab" dan söz edilmesinin, tüm vücudun örtülmesini zorunlu kıldığı biçiminde yorumlanmasına dayanır. Bununla birlikte tesettüre uygun giysinin biçimi konusunda kesin bir sınırlama getirilmemiş, yalnızca bazı koşullar öngörülmüştür. Buna göre giysinin haram kılınan bir kumaştan (örn. erkekler için ipek) yapılmaması, vücudu gösterecek kadar şeffaf olmaması, vücut çizgilerini belli edecek biçimde dar olmaması gerekir.

Tesettür kuralı İslam toplumlarında yüzyıllar boyunca uygulanmıştır. Emevilerle birlikte başlayan saltanat döneminde saray yaşamının etkileriyle tesettür kadının toplum yaşamından soyutlanarak harem içine hapsedilmesine yol açan bir uygulamaya dönüşmüştür. 20. yüzyılda Batılılaşma ve laikleşme akımları bazı İslam toplumlarında tesettür uygulamasının alanını daraltırken, özellikle kadınların tesettür kuralına göre giyinmesi köktenci İslamcı akımların başvurduğu önemli kimlik simgelerinden biri olmuştur.

tesla (simgesi T), Uluslararası Birimler Sistemi'nde (SI) magnetik indükleme ya da magnetik akı yoğunluğu birimi. Bir tesla, bir weber/m²'ye eşittir. Tesla ile santimetre-gram - saniye (CGS) birimler sistemindeki magnetik indükleme birimi gauss(*) arasında 1 tesla=10^4 gauss bağıntısı vardır.

Adını Nikola Tesla'dan(*) alan tesla birimi, güçlü magnetik alanların söz konusu olduğu uygulamalarda daha yaygın kullanılır; zayıf mıknatıslar için gauss biriminden yararlanmak daha uygun olmaktadır. *Ayrıca bak.* magnetik indükleme.

Tesla, Nikola (d. 9/10 Temmuz 1856, Smiljan, Hırvatistan - ö. 7 Ocak 1943, New York kenti, ABD), alternatif akım makinelerinin büyük bölümünün temelini oluşturan magnetik alanı bulan Sırp asıllı ABD'li mucit ve araştırmacı. Başka birçok buluşu arasında, radyo teknolojisinde yaygın olarak kullanılan ve tesla bobini olarak adlandırılan indükleme bobini de yer alır.

Sırp asıllı bir aileden gelen Tesla Graz Teknik Üniversitesi'nde ve Prag Üniversitesi'nde mühendislik öğrenimi gördü. Graz'dayken gördüğü Gramme dinamosundan esinlenerek alternatif akımla çalışan bir motor yapma çalışmalarına girişti. Kendi kendine geliştirdiği döner magnetik alan ilkesinden yararlanarak çalışan bir asenkron motor tasarımladı. 1882'de Fransa'ya gitti

ve Continental Edison Company'de çalışmaya başladı. Ertesi yıl ilk asenkron motorunu gerçekleştirdi (*bak.* elektrik motoru). 1884'te ABD'ye geçti ve Thomas Edison'un yanında çalışmaya başladı, ama Edison'un yalnızca doğru akım sistemlerine ilgi duyması ve kendisinin alternatif akıma ilişkin

Tesla
Culver Pictures

buluşlarıyla hiç ilgilenmemesi üzerine onun yanından ayrıldı.

Tesla, üç fazlı alternatif akım üreteçleri, transformatörleri ve motorlarına ilişkin buluşlarının patent haklarını 1885'te Westinghouse Electric Company'nin (sonradan Westinghouse Electric Corporation) sahibi olan George Westinghouse'a sattı. Bu buluşların uygulanmaya başlaması, Edison'un doğru akım sistemleri ile Tesla-Westinghouse'ın alternatif akım sistemleri arasında eşi görülmemiş boyutlarda bir ticari savaşın başlamasına yol açtı. Bu savaş alternatif akım sistemlerinin kesin zaferi ve Edison'un yenilgisiyle sonuçlandı.

Kısa süre içinde kendi araştırma laboratuvarını kuran Tesla, ABD vatandaşlığına geçtiği yıl olan 1891'de kendi adıyla anılacak olan indükleme bobinini buldu. Tesla bobini birincil ve ikincil sargıları kondansatörler aracılığıyla aynı rezonans frekansına ayarlanabilen hava çekirdekli bir yükseltici transformatördür; ikincil devrenin uçlarında çok yüksek gerilimler elde edilebilir. Tesla, bu aygıtla 40 m'ye atlayabilen yapay şimşekler oluşturmayı başarmıştı. İki sargısı da rezonans devresi biçiminde bağlanmış hava çekirdekli transformatörler radyo ve televizyonlarda çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Westinghouse, Tesla'nın alternatif akım sistemini Chicago'da açılan Kolomb Dünya Fuarı'nın (1893) ışıklandırılmasında uyguladı; 1896'da Niagara Çavlanında kurulan alternatif akım elektrik santralları ile enerjiyi Buffalo'ya taşıyan sistemde de Tesla'nın geliştirdiği yöntemler kullanılıyordu. Sonuç olarak alternatif akım sistemleri yaygınlaştı ve elektrik üretimi, iletimi, kullanımı alanına tümüyle egemen oldu. Üç fazlı enerji iletimi ve üç fazlı transformatörler çağdaş elektrik üretim ve dağıtım sistemlerinin temelini oluşturur.

Tesla, 1893'te, yani Marconi'nin buluşundan iki yıl önce, radyo dalgalarıyla iletişim konusuna eğilmesine, üstelik bunu gerçekleştirecek bilgiye ve teknik olanaklara sahip olmasına karşın, bu dalgalardan haberleşme yerine enerji iletiminde yararlanmayı tasarladı ve o tarihten sonra telsiz enerji iletimi Tesla'nın tek amacı ve tutkusu oldu. Bu amaçla yürüttüğü, mali portesi çok büyük projeler başarısızlıkla sonuçlandı. Gösterişli tasarıları, pahalı başarısızlıkları ve basına verdiği iddialı (örneğin, başka gezegenlerden sinyaller aldığı ya da 400 km uzaklıktan 10 bin uçağı birden yok edebilecek güçte bir "ölüm ışını" bulduğu gibi) demeçleriyle iş çevrelerinden soyutlanarak büyük bir para sıkıntısına düştü ve ölünceye değin otel odalarında tek başına ve toplumdan kopuk bir yaşam sürdürdü.

Yüzlerce buluşuyla elektrik üretimi ve kullanımına büyük katkıda bulunmuş olan Tesla'nın adı Uluslararası Birimler Sistemi'nde (SI) magnetik akı yoğunluğu birimine verilmiştir.

teslim, klasik Türk müziğinde, peşrev sazsemaisi ve oyun havası gibi çalgı yapıtlarında her haneden sonra çalınan nakarat bölümü. Eskiden mülazime denirdi; hanelerin sonlarında yer alan ve mülazimeye geçişi sağlayan melodiler için de teslim terimi kullanılırdı. Günümüzde bu iki sözcük aynı anlamda kullanılmaktadır.

Teslim genellikle yapıttaki en güzel ve bestecinin en çok özen gösterdiği bölümdür. Birinci hanede ana çizgileriyle işlenen makam, teslimde zenginleştirici öğeleriyle ele alınır. Bazı çalgı yapıtlarında ilk ya da ikinci hane teslim görevi yapar.

Teslim Abdal (ö. 17. yy), Alevi-Bektaşi şair. Yaşamına ilişkin hemen hiç bilgi yoktur. Dönemindeki başkaldırı hareketlerinin çoğuna katıldığı sanılmaktadır. Ustası Alioğlu, çırağı Kul Mustafa'dır. Züldan Muhammed ve Dedemoğlu yakın arkadaşları olmuştur. Arı dili ve rahat söyleyişiyle yaşadığı dönemin en renkli ve güçlü şairlerinden biri olarak kabul edilir.

teslim taşı, Bektaşilerin kolye gibi boyunlarına astıkları 12 köşeli taş.

Kırşehir'de çıkarılan ve Hacı Bektaş ya da Balım taşı adlı taştan yapılırdı. El ayası büyüklüğündeki taş yukarıdan aşağıya doğru delinir, delikten geçirilen ipliğe aynı taştan yapılan ve habbe denen altı köşeli, iri fındık büyüklüğünde iki taş daha takılırdı. Yukarıdaki habbeden geçen, teslim taşından alttaki habbeye ulaşan renkli yün ya da pamuktan örülmüş ipliğin aşağı ucu yumak biçiminde örülür, alt kısmında her iki ucu yumağa tutturulmuş 12 ip yumağı sallanırdı. Teslim taşı derviş ve muhiblere baba tarafından tekbirlenerek takılırdı.

Bektaşi inançlarına göre düşmanlarının kendisini zehirlediğini anlayan Hacı Bektaş Veli hemen kusarak zehirin etkisinden kurtulmuş, kusmuktan oluşan damarlı taş sonradan teslim taşının yapılmasında kullanılmıştır. Göğüs üzerinde kalp hizasında taşınan teslim taşı Bektaşilerin, şeyhlerine ve 12 köşenin simgelediği On İki İmam'a bağlılıklarını gösterir.

Teslis *bak.* Üçleme

Tesniye, İbranice DEVARİM (Sözcükler), Yunanca DEUTERONOMOS (İkinci Yasa), Eski Ahit'in beşinci kitabı. Vaat Edilmiş Topraklara girmeden önce Hz. Musa'nın İsrailoğullarına seslendiği bir veda söylevi biçiminde yazılmıştır. Bu söylevde İsrail'in geçmişi anımsatılır, Musa'nın Horeb'de (Sina Dağı) halkına ilettiği yasalar yinelenir ve halkın yeni topraklarında refah içinde yaşaması için bu yasaların vazgeçilmez olduğu vurgulanır.

Hıristiyan araştırmacılar Tasniye'nin Hz. Musa'nın yaşadığı dönemden çok daha sonra yazıldığında birleşirler. Tesniye'nin ilk metni İÖ y. 621'de Kudüs Tapınağı'nda bulunan yasa metinleriyle özdeşleştirilir (II. Krallar 22:8; II. Tarihler 34:15). Bugünkü Tesniye Kitabı'nın 5-26 ile 28. bölümleriyle çakışan bu ilk metinde bir ayin sisteminden söz edilir. 5-11. bölümler arasında, Musa'nın büyük ölçüde öğütler içeren bir giriş söylevi yer alır. 12-26. bölümler arasında uyulması istenen yasalar tekrarlanır. Bu bölüm Tanrı ile seçilmiş insanlar arasındaki bir antlaşmadan söz edilerek son bulur. 28. bölümde kapsamlı bir biçimde, insanların antlaşma yükümlülüklerini dile getiren yasalara gösterdikleri tepkiler karşılığında başlarına gelecek iyilikler ya da belalar anlatılır. Bölümlerin bu biçimde düzenlenişi, İsrail'de Krallık öncesi dönemde düzenlenen antlaşma yenileme ayinleriyle çakışır.

Bu özgün malzemeye, Kral Yoşiya'nın (hd İÖ y. 640 - y. 609) reformlarını izleyen dönemlerde taraflarca yeni öğeler eklenmiştir. Kitaba son biçimini verdiği anlaşılan tarihçi, ikinci bir giriş (1-4. bölümler) eklemiş ve Tesniye'yi, İsrailoğullarının Kenan ülkesindeki tarihi için bir ilk ilkeler kitabı olarak kullanmıştır. Bu nedenle Tesniye, gerçekte Tora'nın son kitabı değil, sonraki tarihsel öykülerin ilk bölümü olarak görülebilir.

Tesniye Reformu, Yahuda kralı Yoşiya'nın hükümdarlığı sırasında (hd İÖ y. 640-y. 609) gerçekleştirilen büyük dinsel reform. Reformun bu adla adlandırılmasının nedeni, reformun temelini oluşturan ve Kudüs Tapınağı'nda ortaya çıkarılan (İÖ y. 621) yasa metinlerinin bilim adamlarınca Tesniye Kitabı'nın 12-26. bölümleri arasında yer alan yasa derlemesiyle özdeşleştirilmesidir. Bu reform kapsamında Tapınak'tan putperestlerin sunakları ve putları kaldırılmış, kırsal bölgelerdeki tapınaklar ve doğurganlık kültleri yok edilmiş, Kudüs Tapınağı ibadetin merkezi durumuna getirilmiştir.

Tesolar, ITESOLAR olarak da bilinir, Uganda'nın orta kesimlerinde yaşayan ve Nil-Sahra dillerinin Çari-Nil öbeğine bağlı bir Doğu Sudan dili konuşan halk. Yeniliklere açık bir halk olan Tesolar, 1900'lerin başında pamuk ekimine geçtikten sonra, kısa sürede öküzle çekilen sabanı kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde başlıca geçimlik ürünleri darı, en önemli ticari ürünleri ise pamuktur.

Tesolar 19. yüzyılın sonunda Kakunguru önderliğindeki Bagandalara yenildikten sonra geleneksel kültürlerini büyük ölçüde yitirdiler. Yaş kümeleri ve klanları önemsizleşti ve bölgesel örgütlenme sistemi dağıldı. Geleneksel dinin yerini bütünüyle Hıristiyanlık aldı. Daha önceleri, Tesolar her şeye gücü yeten bir tanrı olan Akuj'a ve bir felaket tanrısı olan Edeke'ye inanırlardı.

tespih, İslamda, genellikle namazdan sonra Tanrı'yı tesbih ederken (özellikle "sübhanallah" diyerek Tanrı'yı tenzih etme) kullanılan ipe dizilmiş boncuk dizisi. Hıristiyanlık, Budacılık ve Hinduizmde de ibadet sırasında okunan duaları saymak için değişik sayılarda boncuklardan oluşan tespihler kullanılır.

Kelam kitaplarında Tanrı tanıtılırken sık sık tenzihe (Tanrı'yı kendisine yakışmayan tüm niteliklerden soyutlama) başvurulur; bu tür soyutlamalar yoluyla Tanrı'nın sıfatlarına ulaşılır. Öte yandan İslam inanışında bütün ibadetler bir tür tesbih sayılır. Her namazın başında ilk tekbirden sonra okunan ve "sübhaneke" denen dua tesbihe yöneliktir. Namazın arkasından okunan tesbih duasının ardından 33'er kez "sübhanallah", "elhamdülillah" ve "Allahu ekber" denir. Bundan sonra okunan dua da gene tesbih adını alır. Öte yandan yalnızca Tanrı'yı tesbih amacıyla kılınan namaza da

tesbih namazı adı verilir. Dört rekâttan oluşan bu namazın her rekâtında 75 kez "sübhanallahi velhamdu lillahi ve la ilahe illallahu Allahu ekber" (Tanrı'yı tesbih ederim, Tanrı'ya hamd ederim, Allah'tan başka Tanrı yoktur, Tanrı en büyüktür)

Yarı değerli taşlardan yapılmış tespihler, Topkapı Sarayı Müzesi
Hayati Tezel Koleksiyonu

sözleri okunur. Mendup sayılan bu namaz için belirli bir vakit yoktur, ama kutsal gecelerde kılınması yeğlenir.

İslamın ilk dönemlerinde namaz sonundaki tesbihin sayısını belirlemek için parmaklar, hurma çekirdekleri ya da küçük taşlar kullanılırdı. Zamanla ağaç, kemik, taş ya da metal boncuklardan bugün bilinen biçimiyle tespihler yapıldı. Her biri Tanrı'nın bir sıfatını simgeleyen 99 ya da 33 boncuktan oluşan tespihlerin başlangıç noktasını belirleyen uzunca kısma imame denir. Tespih, nişane ya da durak adı verilen iki işaretle üç eşit parçaya bölünür. Tekkelerde zikirlerin sayısını belirlemek üzere 500 ya da 1.000 taneli tespihler de kullanılmıştır. Günümüzde pek çok Müslüman tespih kullanmakla birlikte, tespih kullanımı özel bir dindarlık göstergesi olmaktan çıkmıştır. Vehhabiler tespih kullanmayı bidat sayar.

Hıristiyanlıkta tespih çekme geleneği 3. yüzyılda Doğulu keşişler arasında gelişmiştir. Özellikle Katolikler, tek başına ya da topluca ibadet ederken sık sık tespih (Latince *rosarium*: "gül bahçesi") kullanır. Tespih çekerek okunan dualar arasında en yaygın olanı "Kutsal Bakire Meryem" duasıdır. Bu duada kullanılan tespihin taneleri 10'ar boncuk halinde beş diziden oluşur ve diziler daha iri bir boncukla birbirinden ayrılır. Tespihin iki ucu, ikisi büyük, üçü küçük boncuktan oluşmuş bir haçla birleşir. Ortodokslar arasında dua sırasında tespih çekme uygulamasına hemen yalnızca manastırlarda rastlanır. Türkiye ve Yunanistan'da Ortodoksların kullandığı *kombologion* adlı tespih 100 boncuktan oluşur. Rus Ortodokslarının *vertitza* (dizi), *cotki* (çelenk) ya da *lievstoka* (merdiven) adını verdikleri tespihte 103 boncuk bulunur. Romanya Kilisesi'nde tespihe *matanie* (eğilerek selamlama) adı verilmesinin nedeni, keşişin boncuk çekerek saydığı her duanın başında ve sonunda yere kadar eğilerek Tanrı'yı selamlamasıdır.

tespihağacı (*Koelreuteria paniculata*), sabunağacıgiller (*Sapindaceae*) familyasından çiçekli ağaç. Anayurdunun Doğu Asya olmasına karşılık ilginç ve gösterişli biçiminden ötürü başka bazı bölgelerde özellikle de ılıman yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yaklaşık 9 m'ye kadar boylanabilen bu ağacın tüysü yaprakları ve dalların uçlarında demetler oluşturan dört taçyapraklı sarı çiçekleri vardır. Çiçekler döküldükten hemen sonra ortaya çıkan kese biçimli yeşil meyveler içinde genellikle üç tohum barındırır. Bezelye büyüklüğündeki bu siyah renkli tohumlar henüz tazeyken iğne ile delinip ipe dizilerek kurutulur ve tespih yapılır.

Ayrıca, biri *Meliaceae*, öbürü *Styracaceae* familyasından iki ayrı bitkiye de tespihağacı adı verilir. Bunlardan ilki hintleylağı olarak da bilinen *Melia azaderach*'dır. Çin ve Hindistan kökenli olan bitkinin leylak renkli çiçekleri ve tespih tanesini andıran yuvar-

Tespihağacı (*Koelreuteria paniculata*)
Miles C. Labrum

lak etli meyveleri vardır. Meyveler yağlı ve zehirlidir. Tohumlarından tespih yapıldığı için gene aynı adla anılan öbür tür ise ayıfındığıdır(*) (*Styrax officinalis*).

tespihböceği, *Isopoda* (eşayaklılar) takımının *Armadillididae* ve *Armadillidae* familyalarından karada yaşayan kabukluların ortak adı. Tehlike karşısında kıvrılıp küçük bir top haline gelmeleri en dikkat çekici özellikleridir.

Armadillididae familyasından bayağı tespihböceği (*Armadillidium vulgare*) yaklaşık

Bayağı tespihböceği (*Armadillidium vulgare*)
E. S. Ross

17 mm uzunluğundadır. Kubbemsi bir yükselti oluşturan gövdesi geniş ve sert, bir dizi kitinli levhayla örtülüdür. Anayurdunun Avrupa olmasına karşın, yeryüzünün hemen her yerinde bulunur. *Armadillidao* familyasından, anayurdu Avrupa'nın güney kesimleri olan *Armadillo officinalis* 2 cm uzunluğa erişebilir.

tespit davası, bir hukuki ilişkinin varlığının ya da yokluğunun belirlenmesi için açılan dava. İsteme bağlı olarak olumlu tespit davası ya da olumsuz tespit davası adını alır. Tespit davasının dinlenebilmesi için genel dava koşullarından başka, dava konusunun bir hukuki işlem olması ve hukuki ilişkinin var olup olmadığının saptanmasında davacının ivedi bir hukuki çıkarının bulunması gerekir. Türk hukukunda özel olarak düzenlenmemiş olan tespit davalarına örnek olarak isim hakkının tanınması davası (Türk Medeni Kanunu, m. 25), borçtan kurtulma davası (İcra ve İflas Kanunu, m. 69/II), uyuşmazlık tespiti davası (Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu [HUMK], m. 519), senedin sahtekârlığı tespit davası (HUMK, m. 314), bir eser üzerinde fikri hakkın tespiti davası (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, m. 15/III ve m. 67/III) ve bir fiilin haksız rekabet fiili olup olmadığının tespiti davası (Türk Ticaret Kanunu, m. 58/A) sayılabilir. Tespit davası sonunda verilen hüküm salt bir saptamadır; bu hükmün icrası söz konusu olmaz. Buna karşılık alınan ilam, ileride çıkacak bir uyuşmazlıkta kesin kanıt oluşturur. Öteki kararlar gibi bağlayıcı olan tespit kararının ayırıcı özelliği, herhangi bir yaptırımı getirmemesidir.

tessera (Latincede "küp" ya da "zar"), mozaik yapımında kullanılmak için taş, cam, seramik ya da başka bir sert malzemeden düzgün olarak kesilmiş, genellikle küp biçimli küçük parça. İÖ 200'lerde Helenistik dönem mozaiklerinde, daha önce kullanılan doğal çakıltaşlarının yerini alan ilk *tessera*'lar mermer ve kireçtaşından kesilirdi (*bak.* mozaik). Taş *tessera*'lar Roma döneminde de yaygın olarak kullanıldı. İÖ 3. ve 1. yüzyıllar arasında renkli camlardan da *tessera*'lar kesilmeye başladı. Cam *tessera*'lar oldukça kırılgandı ve daha dayanıklı doğal taşlarda bulunmayan saf mavi, kırmızı ve yeşil gibi renkleri gerektiği durumlarda sınırlı olarak yer mozaiklerinde kullanılıyordu. İS 1. ve 3. yüzyıllar arasında duvar mozaikleri yaygınlaşınca her tonda cam *tessera*'lar üretildi. Erken Hıristiyan ve Bizans kiliselerinin duvarlarında kemer, tonoz ve kubbelerinin içinde yer alan mozaiklerin temel malzemesi camdı.

İlk kez İS 4. yüzyılda Roma mozaiklerinde görülen bir cam *tessera* türü de, altın ya da gümüş varakla kaplanarak yapılan türdü. Bunun için biri ince, öbürü daha kalın iki cam levha arasına ince altın ya da gümüş varak konup sıkıştırılıyor, böylece ortaya çıkan sırlı aynaya benzer malzeme küçük küpler halinde kesiliyordu. Bu tür *tessera*'lar Roma ve erken Hıristiyan mozaiklerinde yalnızca altın ve gümüş nesnelerin betimlenmesinde kullanıldı. Erken Hıristiyanlık döneminin sonlarında ve Bizans döneminde yapılan mozaiklerde çok görülen altın renkli zeminin elde edilmesi için altın *tessera*'lardan yararlanıldı.

Bir başka önemli *tessera* türü de Antik Çağ ve ortaçağda seyrek olarak kullanılan, ama modern mozaiklerde temel malzeme olarak camın yerini alan seramik *tessera*'dır. Denizkabuğu, sedef, mine, boyalı taş ve boyalı pişmiş topraktan da (*terra-cotta*) *tessera* yapılır.

Tessin *bak.* Ticino

Tessin, Karl Gustav, Kont (d. 5 Eylül 1695, Stockholm - ö. 7 Ocak 1770, Akerö, İsveç), İsveçli saray görevlisi, devlet adamı ve yazar. Rusya karşın Şapka Partisi'nin kurucularından ve 1751-71 arasında İsveç kralı olan Adolf Fredrik'in danışmanlarındandır.

Mimar ve saray başgörevlisi Nicodemus Tessin'in (Genç) oğluydu. Fransa ve İtalya'da öğrenim gördü, 1720'lerde diplomatik

hizmete girdi. 1728'de babasının yerine saray başgörevlisi oldu.

II. Kuzey Savaşı (1700-21) sırasında Rusya'nın eline geçen toprakların geri alınmasını istiyordu. 1738'de partisinin parlamentoda çoğunluğu elde etmesinin ardından soylular meclisinin, dolayısıyla da parlamentonun başkanlığına seçildi. 1741'de Rusya'yla yapılan ve İsveç'in yenilgisiyle sonuçlanan savaşı önleme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.

1744'te Adolf Fredrik ve karısı Louisa Ulrica'nın desteğini kazandı. Adolf Fredrik'i Schleswig-Holstein üzerindeki iddialarından vazgeçmeye ikna ederek İsveç-Dani-

Karl Tessin, Jacques-André-Joseph (Camelot) Ared'in bir portresinden ayrıntı; Ulusal Müze, Stockholm
Svenska Portrattarkivet, Stockholm

marka ilişkilerinin yumuşamasında etkili oldu. 1746'da Adolf Fredrik'in oğlu Gustaf'ın (sonradan Kral III. Gustaf) özel öğretmenliğine ve sarayda önemli bir devlet görevine getirildi. Ama 1750'lerin başında kraliçenin gözünden düştü ve görevinden ayrıldı. Aynı zamanda başarılı bir şair ve masal yazarı olan Tessin, mektuplarıyla da ünlüydü.

tessitura (İtalyancada "doku"), müzikte, bir melodi ya da ses partisinin içindeki seslerin yayıldığı genel ses alanı. Bu alan saptanırken parça içindeki en tiz ve en pes birkaç ses göz önüne alınmaz; vokal çizginin nasıl düzenlendiğine ya da yerleştirildiğine bakılır. Dolayısıyla bir parçanın *tessitura*'sını belirleyen olağanüstü tiz ya da pes birkaç tekil nota değil, ses alanının en düzenli ve tutarlı biçimde kullanılan bölümüdür. Örneğin, Wagner'in *Der Ring des Nibelungen* (Nibelungen Halkası) operalarında Siegfried rolünde kullanılan ses *do* diyezle do" arasındadır, ama *tessitura*'sı son derece tiz (dolayısıyla da son derece çetin) olarak kabul edilir, çünkü tenorun sık sık *do'-la'* ses alanında uzun müzik cümlelerini seslendirmesini gerektirir. Bu tür partilerin genellikle gerektirdiği tam ses hacmi ve dramatik yoğunluk da böyle yüksek bir *tessitura*'da söylemenin zorluğunu artıran ek etmenlerdir.

Tessitura, bir şarkıcının zorlanarak çıkardığı en tiz ve en pes seleri kapsamayan, rahatça söyleyebildiği ses alanını anlatmak için de kullanılır.

Test Valley, İngiltere'de, Hampshire ilinin (*county*) kuzeybatısında ilçe (*district*). Yüzölçümü 637 km²'dir. Southampton limanının tam kuzeyinde yer alır. Test Irmağının kuzey-güney doğrultusunda uzanan kesiminin hemen hemen tamamını kapsayan ilçe topraklarının kuzeyinde alçak bir plato bölgesi vardır. Irmak vadisinin verimli tarım toprakları özellikle güneyde koru ve ormanlarla kaplıdır. Kuzeydeki Andover yöresi, 1960'larda ve 1970'lerde uygulanan bir yerleştirme programıyla Londra metropoliten alanından bölgeye çok sayıda kişinin göç etmesi sonucu ilçenin nüfus yoğunluğu en yüksek bölgesi durumuna gelmiştir. Günümüzde bir tarım ve hafif sanayi merkezi olan Andover'da 14. yüzyılda yünlü, ipekli ve parşömen üretilirdi. Bugün kentte kâğıt fabrikaları ve matbaalar vardır. Güneydeki Romsey, 907'de Saksonlar tarafından inşa edilen manastırıyla ünlü eski bir kenttir. Manastır 12. ve 13. yüzyıllarda Normanlar tarafından genişletilmiştir. 13. yüzyılın başlarında yapılan, ama 20. yüzyıla değin fazla tanınmayan Kral John'a ait av köşkü, manastırın hemen doğusunda yer alır. Palmerston (1784-1865) ve Mountbatten'ın (1900-79) doğum yeri olan Broadlands yakınlardadır. Test Valley ilçesi ve Wiltshire ili sınırındaki Tidworth'te Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'ne ait bir eğitim üssü vardır. Nüfus (1986 tah.) 99.300.

Testacida *bak.* Arcellinida

Testamentum Domini, *Constitutiones Apostolicae* (Apostolik Tüzükler) ve Aziz Hippolytus'a atfedilen *Apostolike paradosis*'le (Apostolik Gelenek) birlikte ilk Hıristiyan Kilisesi'nin temel kurallarını belirlediği öne sürülen metinlerden biri. Özgün metin Yunancadır ve 4-5. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. Günümüze 7. yüzyıldan kalma Süryanice çevirisi ulaşmıştır.

Metinde yazarının Hz. İsa olduğu ileri sürülür ve bu nedenle Havarilere dayandırılan öteki metinlerden daha yetkin olduğu iddiasını taşır. Aşırı çileci bir yaklaşımla, Hıristiyanların uyması gereken katı kurallara yer verir. Bu arada kıyıma uğrayan Hıristiyanlardan söz eder. Yapıtta manastır yaşamına değinilmemekle birlikte, bekâret ve perhize büyük önem verilir. Bütün din adamlarının ve cemaatin en dindar üyelerinin ibadete düzenli olarak katılması gerektiği vurgulanır.

testegiatta, kaligrafide *b, d, h, l* gibi harflerin satırın üstüne doğru taşan uçlarının kalınlaşarak bitmesi. 16. yüzyılda, eğik *Lettre bâtarde* ya da *Littera bastarda* yazısında uygulanan bir özellik oldu. 1554'te Venedik'te Vespasiano Amphiareo çok katı kurallı bir tür *cancellaresca corsiva* yazısıyla

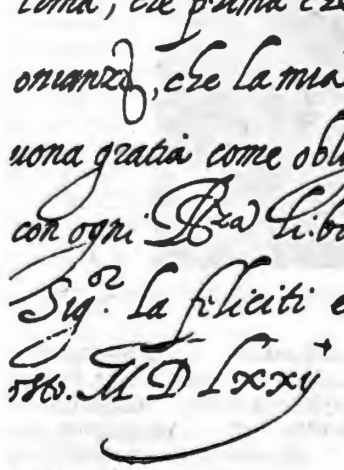

Gianfrancesco Cresci'nin bir *Littera bastarda*'sında *testegiatta* uygulaması, 1572
Biblioteca Apostolica Vaticana

ticari yazışmalarda kullanılan abartılı gotik yazının öğelerini birleştirdi. Vatikanlı kaligraf Gianfrancesco Cresci bu karma yazı türünden çok işlek ve kıvrak bir el yazısı geliştirdi. Onun geliştirdiği eğik *Littera bastarda* yazısında, harflerin satırın üstüne taşan uçları, kalem ucunun biraz bastırılmasıyla elde ediliyordu.

testere, katı malzemelerin istenen boyut ve biçimde kesilmesinde kullanılan alet. Testerelerin büyük bölümü, bir kenarı keskin dişli uzun bir metal lama ya da çevresine dişler açılmış ince bir metal disk biçimindedir. Kullanım biçimine göre el testeresi ve motorlu testere, kullanım yerine göre de demir testeresi, marangoz (ağaç) testeresi, oyma testeresi, kıl testere, kollu testere vb türleri vardır.

El testereleri sap ve ağız olmak üzere iki bölümden oluşur. Sap elle kolayca kavranabilecek biçimde tasarımlanmış, genellikle ahşap, bazı durumlarda da metal bir bölümdür. Bir kenarı boyunca üçgen kesitli dişler bulunan ağız ise demir, çelik gibi metallerden yapılmış bir lamadır. Testerenin dişleri, açılan yarığın genişliği testere ağzının kalınlığından fazla olacak biçimde sırayla iki yana eğilmiştir. Böylece testerenin ağzının kesilen yüzeyler arasına sıkışması önlenmiş olur. İnce şerit ağızlı testereler çeşitli uygulamalarda hem elle hem de makineye bağlanarak kullanılabilir; buna karşılık dairesel ya da disk biçimli testereler yalnızca bir makineye bağlanarak kullanılabilir.

Demir testeresi "U" biçimli bir çerçeve ile bu çerçevenin açık kısmını kapatan 20-30 cm uzunluğunda, yaklaşık 1,5 cm genişliğinde ve 0,6 mm kalınlığındaki kesici bir ağızdan oluşur. Kesici ağız, sapa vida bağlantısıyla tutturulur. Makine atölyelerinde en çok kullanılan aletlerden biri olan bu testere türü mengeneye sıkıştırılmış metal malzemelerin kesilmesine yarar. Demir testeresi kasaplar tarafından büyük kemiklerin kesilmesinde de kullanılır.

Eğri yüzeylerin, ahşap ya da başka malzemelerden yapılmış düzgün olmayan biçimli cisimlerin kesilmesinde kullanılan oyma testeresi, daha derin bir "U" biçimli çerçevesi ve çok daha dar bir kesici ağzı bulunan bir tür kol testeresidir. Oyma testeresinin motorlu türü de vardır. Bu testerede düz ve dar kesitli olan kesici ağız, kendisini yukarı aşağı hızla hareket ettiren ve biri vargel hareketi (ileri geri gidip gelme hareketi), öbürü titreşim hareketi yapan bir alt, bir de üst mil arasına dikey olarak yerleştirilmiştir. Bir elektrik motoru tarafından hareket ettirilen testereler makine atölyelerinin vazgeçilmez aletlerindendir. Bu testereler daha çok metal kesme işlemlerinde kullanılır. Motorlu testerelerin kesici ağzının yüksekliği daha fazla, kalınlığı da daha azdır. Ayrıca bu testerenin çerçevesi kol testeresininkinden daha ağırdır. Testere otomatik olarak ya da çok düşük besleme basıncı yardımıyla iş parçası üzerine bastırıldığında, kesici ağzı taşıyan çerçeve ileri geri hareket etmeye başlayarak yalnızca bir yönde (giderken ya da gelirken) kesme işlemini gerçekleştirir.

Düşey şerit testere, biri öbürünün tam üzerine gelecek biçimde şasi üzerine yerleştirilmiş ve motor tarafından hareket ettirilen iki büyük makara çevresinde dönen, bir kenarında kesici dişler bulunan çok dar metal bir şeritten oluşur. Kesici ağız, iş parçasının bulunduğu tezgâhın üzerinden geçer. Kesici ağızda bulunan dişlerin biçim ve boyutları ile şeridin hızı kesilecek malzemenin türüne göre değiştirilebilir.

Pala testere, çapraz dişli testere ve sırtlı testere, marangozlar tarafından en çok kullanılan testere türleridir. Pala testere ve çapraz dişli testerenin yaklaşık 50 cm uzunluğunda, genişliği sapla birleştiği uçta 10 cm, öbür uçta ise 5 cm olan, daralan kesitli bir kesici ağzı vardır. Her ikisi de damarlı ağaç parçalarının kesilmesinde kullanılabi-

len bu iki testere arasındaki temel fark dişlerin yerleştirme biçimidir. Pala testerede kesici ağızla 90 derecelik bir açı yapacak biçimde yerleştirilmiş olan dişler, bir dizi kalem(*) gibi çalışır. Çapraz dişli testerenin bıçak benzeri bir yapıda olan dişleri iş parçası üzerinde birbirine paralel iki yarık açacak ve böylece de parçanın kolayca yarılmasını sağlayacak biçimde konumlandırılmıştır. Kesici ağzı dikdörtgen kesitli bir tür çapraz dişli testere olan sırtlı testerede, ağız üzerinde dişlerin olmadığı kenar boyunca uzanan ve ağzın her zaman düz kalmasını sağlayan bir çelik sırt bulunur. Sırtlı testere çoğunlukla kesici ağzın iş parçasına istenen açı ve derinlikte girmesini sağlayan bir kılavuz ile birlikte kullanılır.

Çevresine dişler açılmış döner diskli testere makineleri arasında en yaygın kullanılanı radyal kollu testeredir. Motor tarafından tahrik edilen kesici ağız, radyal kol olarak adlandırılan ve dikey bir kolon aracılığıyla ağır bir ayak üzerine yerleştirilmiş olan bir dizi yatay mil ya da boru boyunca elle kaydırılır. Motor-kesici ağız birimi kol boyunca ileri geri serbestçe hareket edebilecek ve radyal kolun dikey destek üzerinde kaydırılmasıyla farklı yüksekliklere getirilebilecek biçimde düzenlenmiştir. Bu birim, açısal kesme ve yarma işlemlerinde kullanılacak biçimde de döndürülebilir. İş parçası desteğin tepesinde bulunan ahşap bir tezgâha yatırılır, motor-kesici ağız birimi parça üzerinde elle kaydırılarak kesme işlemi gerçekleştirilir. Bir başka motorlu testere tipi olan tepsi testerenin, bir bölümü metal bir tezgâhın üzerindeki bir yarıktan dışarı doğru taşan, yükseltilip alçaltılabilen ve istenen ölçüde yatırılabilen dairesel bir kesici ağzı vardır. Bu testerede iş parçası yatay metal tezgâhın üzerine yatırılır ve elle kesici ağza doğru beslenir. Marangozhanelerin temel makinelerinden olan bu testere türü, kesici ağzın yeterince sertleştirilmesiyle metal çubukların kesilmesinde de kullanılabilir. Metal çubuk ve millerin seri olarak üretildiği çelik tesislerinde yapılan ağır kesme işlemlerinde dairesel ya da soğuk testerelerden yararlanılır. Bu kesme işleminde kesici ağız sabit iş parçasına doğru yavaş yavaş yaklaştırılır.

En çok kullanılan testere türlerinden biri de dairesel kesici ağızlı elektrikli portatif testeredir. Kesici ağzın bir motora bağlı olduğu bu testere uygun kesici ağzın takılmasıyla ağaç, metal, plastik, fiberglas, çimento blokları ve tuğla gibi malzemelerin kesilmesinde kullanılabilir. İş parçasının ahşap olması durumunda bu testereyle oyma, çapraz kesme ve belirli bir açıyla kesme işlemleri gerçekleştirilebilir. Taşınabilir zincirli testereler özellikle ağaç kesme işlemlerinde balta ve el testerelerinin yerini almıştır. Zincirli testere, üzerinde belirli aralıklarla yerleştirilmiş dişler bulunan çelik bir zincir ile bu zincirin yataklandığı ince bir metal çerçeveden oluşur. Zincir gövdesinin kesilen parçaya sıkışmasını önlemek amacıyla dişler zincirden biraz daha geniştir. Zincirin takılı bulunduğu dişler bir elektrik motoru ya da küçük bir benzin motoruyla hızla döndürülür ve zincir iş parçasına bastırılarak kesme işlemi gerçekleştirilir.

testere köpekbalığı, *Pristiophoridae* familyasını oluşturan uzun burunlu köpekbalıklarının ortak adı. Genellikle dört tür altında toplanan bu deniz balıkları Asya, Avustralya ve Güney Afrika açıklarında bulunur. Keskin ve kenarları dişe benzer çıkıntılarla donanmış uzun ve ince burunları en dikkat çekici özellikleridir. Vatozlara akraba olan testerebalıklarına benzemekle birlikte burunlarının altında bir çift bıyık bulunur. Ayrıca solungaç yarıkları altta değil başın yanlarında yer alır.

Testere köpekbalıkları en çok 1 m'ye kadar uzayabilir. Burunlarıyla vurup parçaladıkları balıkları yerler. İnsana ise zararları yoktur. İki cinsinden *Pliotema*'nın üyelerinde altı çift, *Pristiophorus*'un üzerinde beş çift solungaç yarığı vardır.

testere tezgâhı, ağaç ya da metal kütüklerinin kesilmesinde ya da levha halindeki malzemelerden çeşitli biçimlerde parçalar çıkarmakta kullanılan aygıt. Testere tezgâhının kesici elemanı, çevresinde dişler bulunan ince metal bir disk, bir kenarında dişler bulunan ince bir metal şerit ya da bir taşlama tekeri olabilir. Bu tezgâhlar kesme, taşlama ve sürtünmeyle eritme işlemlerinde kullanılabilir.

Motorlu testere tezgâhlarında iş parçası bir mengeneye sıkıştırılır ve bir yönde hareket ederek kesme işlemini gerçekleştiren çelikten yapılmış düz bir testere, takılı olduğu "U" biçimli çerçeve yardımıyla ileri geri hareket ettirilir. Çerçeve ileri doğru giderken testere iş parçasına daldırılır, çerçeve geri gelirken kesici ağızlar iş parçasına değdirilmez.

Şerit testere tezgâhında bir kenarında dişler bulunan çok esnek bir şerit kullanılır. Şerit, belirli uzaklıktaki paralel eksenlere yerleştirilmiş büyük çaplı iki döner teker tarafından hareket ettirilir. Kesme işlemini dikey olarak gerçekleştiren şerit testere tezgâhları, tezgâh tablası üzerine yatay olarak yerleştirilmiş iş parçalarından ince, düz levhalar kesilmesinde kullanılır.

Kesici elemanı çevresinde dişler bulunan bir disk olan soğuk testere tezgâhları çelik haddehanelerinde ve çok miktarda çubuk kesiminin yapıldığı yerlerde yaygın olarak kullanılır. "V" biçimli bir mengene aracılığıyla aynı anda çok sayıda çubuk bir araya getirilir ve bunlar aynı anda kesilir.

Sürtünmeli testere tezgâhları genellikle, "I" biçimli çelik profillerin üretiminde, bu malzemelerin üzerine kanal açılmasında ve bunların belirli bir açıyla kesilmesi işlemlerinde kullanılır. Üzerinde dişler bulunan ya da dişsiz kesici teker malzemenin sürtünme etkisiyle erimesini sağlayacak hızla döndürülür. İnce boruların ve sertleştirilmiş çelik kütüklerin kesilmesi işlemleri çok yüksek hızlarda çalışan ve ince kauçuk ya da bakalit kullanılarak yapıştırılmış zımpara taşları bulunan zımpara taşlı testere tezgâhıyla gerçekleştirilir.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

---

testerebalığı, *Pristidae* familyasını oluşturan altı kıkırdaklıbalık türünün ortak adı. Vatoz ve folya gibi balıklarla *Rajiformes* takımına yerleştirilmekle birlikte köpekbalıklarını andırırlar. Testerebalıkları tropik ve astropik bölgelerin sığ sularında yaşar, dipte dolaşır, sık sık koylara ve haliçlere girer, bazen akarsuların oldukça içlerine kadar yüzerler. Nikaragua Gölünün tatlı sularında yaşayıp üredikleri de bilinmektedir. Testerebalıklarının vücudu uzun ve yassılaşmıştır. Kenarları keskin dişlerle donanmış enli bir kılıcı andıran burnu testere köpekbalığınınkine çok benzer. En irilerinin toplam uzunluğu 7 m'yi aşabilir.

Uzunluklarının yaklaşık üçte birini oluşturan burunlarının korkutucu görünüşüne karşın testerebalıkları insan için genellikle tehlikeli değildir. Bu güçlü silahlarını çamurları karıştırıp dip hayvanlarını bulmak için ya da sürü halinde dolaşan balıklara saldırıp öldürmek için kullanırlar. Tüm

Testerebalığı (*Pristis*)
Karl H. Maslowski

testerebalıkları *Pristis* cinsi içinde toplanmaktadır.

testi (Farsça *desti*:" elde taşınan"), geniş gövdeli, uzun, dar boğazlı ve kulplu toprak kap. Çini, porselen ya da ağaçtan (boduç) yapılan testiler de vardır. İki ya da tek kulpluların yanı sıra emzikli testilere de rastlanır. Genellikle iç yüzeyleri sırsız olan toprak testilerin en önemli özelliği, alçak ısıda fırınlanmaları nedeniyle gözenekli olmaları ve böylece suyu, hafifçe dışarı sızdırarak buharlaşma yoluyla soğuk tutmalarıdır. Testiler, içlerine konan içecek ya da yiyeceğin türüne göre su, şarap, bal, pekmez ve yoğurt testisi, boyutlarına göre de moloz, boduk, yozboduk, bardak ve testi gibi adlarla anılır. Anadolu'da günümüzde de kullanılan testiler, bazı yörelerde suyun soğuk kalması için evlerin serin ve kuytu köşelerinde ahşaptan yapılan testiliklere konur. Türkiye'de çini ve porselen testilere göre daha yaygın kullanılan toprak testilerin en iyileri eskiden İstanbul, Çanakkale, Kütahya, Trakya ve Menemen'de yapılırdı. İstanbul'da Eyüp ve Kâğıthane sırtlarında macun kıvamındaki topraktan yapılan ve toprağın özelliğinden ötürü suya hoş bir koku veren testiler ünlüydü. Göksu çevresinde yapılanlarsa kırmızıya çalan renkleriyle ayırt edilirdi. Çanakkale testileri ise Antik Çağdan beri ününü korumuştur. Bunların bir özelliği de üzerleri sırlanıp oyma ve küçük aynalarla bezenerek evlerde süs esyası olarak kullanılmalarıdır.

testikabağı *bak.* sukabağı

testis *bak.* erbezi

testosteron, erbezlerinden salgılanan erkek eşey hormonlarından (androjen), steroit yapısındaki organik bileşik. Testosteron erkek eşey organlarının gelişmesinden ve yüzde kıllanma, sesin kalınlaşması gibi erkek eşey özelliklerinin ortaya çıkmasından sorumludur. 1935'te erbezi özütlerinden elde edilen hormonun, 1931'de idrardan elde edilen androsterondan daha etkili olduğu, daha sonra da androsteronun testosteronun metabolizma ürünü olduğu anlaşıl-

dı. Testosteron yapay olarak bazı steroitlerin kimyasal ve mikrobiyolojik yollarla dönüştürülmesiyle de elde edilebilir. Tıpta süt salınımının baskı altına alınması gereken durumlar ile erbezi yetmezliğinin, bazı meme kanseri türlerinin ve kadında cinsel soğukluğun tedavisinde kullanılır.

Testudinidae, karada yaşayan kaplumbağalar familyası. *Emydidae* familyasına yakın akraba olan bu grup yaklaşık 40 türden oluşur. Üst bölümü kubbeleşmiş ve tümüyle kemikleşmiş olan bağaları keratin levhalarla örtülüdür. Kuyruk ve boyun bölümleri genellikle kısa, arka bacakları silindir biçimindedir. Ayaklarında 4-5 tırnak bulunur. Büyük ölçüde bitkisel maddeleri yerler. Avustralya dışında tüm kıtalara yayılmış olan bu familyanın Türkiye'de yalnız *Testudo* cinsinden iki türü yaşar. Galápagos ve öbür adalarda yaşayan dev kaplumbağalar da bu familyadandır.

Günümüzde dev kablumbağalar birçok adada ya çok azalmış ya da yok olmuştur. Yaşama ortamlarının önemli ölçüde yok edilmesi ve avlanarak kırıma uğratılmaları bu durumu yaratan temel etkenlerdir. Ayrıca adalara yayılan evcil hayvanlar da dev kaplumbağaların yok oluş sürecini hızlandırmıştır. Hint Okyanusunun yaklaşık 30 adasına özgü dev kaplumbağaların Güney Aldabra Adasındaki grubu dışında kalanlar tümüyle yok olmuştur. Galápagos kaplumbağalarının 10-15 formu genellikle *Geochelone elephantopus* türünün alttürleri sayılmaktadır. Dev kaplumbağalar yaklaşık 1,3 m uzunluğa ve 140 kg ağırlığa ulaşabilir.

Galápagos kaplumbağası (*Geochelone elephantopus*)
Francisco Erize—Bruce Coleman Ltd.

Ayrıca Santa Cruz Adasında bir örneğin yaklaşık 180 kg ağırlığa ulaştığı da kayıtlara geçmiştir.

Bayağı kaplumbağa (*Testudo graeca*) Palearktik bölgenin batısında yaşar. Türkiye'de en yaygın ve en tanınmış kara kaplumbağası türüdür. Gençlerde sarımsı ya da soluk zeytin renginde olan bağasının üst bölümü ileri yaşlarda kahverengimsi ve geniş siyah lekelidir. Uzunluğu en çok 30 cm'ye ulaşır. Bu türe benzeyen ama daha büyük yapılı olan Trakya kaplumbağası (*T. hermanni*) Avrupa'nın güney kesimlerinde yaşar. Bayağı kaplumbağalarda arka bacakların kuyruğa yakın yerinde bulunan sert birer çıkıntı Trakya kaplumbağalarında yoktur. *Testudo* üyeleri birçok yörede tosbağa adıyla tanınır.

tesviye eğrili tarım, eğimli yamaçların, eğime dik doğrultuda sabit yükseltiler boyunca sürülmesi. Bu yolla toprağın yağmur suyunu tutması sağlanır ve yüzey aşınmasıyla aşağı taşınması engellenir. Tesviye eğrili tarımda bitki sıralarından, bitki sıraları arasında açılan dar kanallardan (karık) ve yamaç boyunca gezdirilen traktörlerin tekerlek izlerinden yararlanılır; bunların hepsi yağmur suyunu tutarak suyun toprağın altına sızmasını ve yüzeye daha düzgün biçimde dağılmasını sağlar.

Tesviye eğrili tarım, sulamanın önem taşıdığı bölgelerde ve arazinin büyük ölçüde engebeli olduğu ülkelerde yüzyıllardan beri uygulanagelmektedir. Bu uygulamayla gübre kaybı azaltılmakta, aşınmanın önüne geçilmekte ve verimlilik önemli ölçüde artırılmaktadır.

tesviyeruhu *bak.* suterazisi

teşbih (Arapçada "benzetme"), İslamda, Tanrı'yı yarattıklarına benzetme. Gerek teşbih, gerekse Mutezilenin temsil ettiği, Tanrı'yı bütün sıfatlarından sıyıran tatil Sünni kelamınca küfür sayılır. Sünni kelam bilginleri teşbih ve tatil yerine, tesbit (Tanrı'nın sıfatlarını onaylama) ve tenzih (Tanrı'yı her türlü eksiklikten uzak tutma) kavramlarını kullanır. Kuran'ın bazı âyetlerinde Tanrı benzersiz ve imgelem gücünün ötesinde bir varlık olarak (tenzih) tanımlanırken bazı âyetlerde ise Tanrı'dan antropomorfik (teşbihi) bir dille söz edilir. İkinci tür âyetlerin anlatımına göre Tanrı görür, duyar, bir tahtta (arş) oturur, konuşur; elleri ve yüzü vardır. Bazı kelamcılar Kuran'ın böyle insana özgü nitelemeleri kullanmasını, Tanrı'nın tebliğini insanlara iletmenin başka yolu olmamasına bağlar. Ayrıca bu kavramların da alegorik biçimde yorumlanması gerektiğini savunurlar. Buna karşılık Eş'ari (10. yy) Tanrı'nın ellerinin, yüzünün ve görmesinin, oturup konuşmasının ve dinlemesinin sözcük anlamlarıyla anlaşılması gerektiğini, ama bunun nasıl olduğunun sorulamayacağını savunur.

Tasavvuf edebiyatında Tanrı'dan olağan aşk şiirlerindeki dil ve üslupla söz edilir; mutasavvıflar bunu alegorik olarak yorumlar. Bu yaklaşımın temelinde Tanrı'nın insanı kendi suretinde yarattığı inancı vardır. Ama örneğin Muhyiddin Arabi'nin (12. yy) aşk şiirleri derlemesi *Tercümanü'l-Eşvak* Sünni geleneğe bağlı bilginlerin büyük tepkisiyle karşılaşmış, Arabi de bunun üzerine uzun bir tasavvufi yorum yazarak teşbih suçlamasını reddetmiştir.

teşbih, edebiyatta sözü daha etkili kılmak amacıyla ortak nitelikleri bulunan nesne ya da kavramlar arasında benzerlik kurma sanatı. Bir teşbihte dört öğe bulunur. Bunlar müşebbehün-bin (kendisine benzetilen; birbirlerine benzetilen nesne ya da kavramlardan nitelikçe daha güçlü, daha üstün olan), müşebbeh (benzeyen; birbirlerine benzetilen nesne ya da kavramlardan nitelikçe daha güçsüz, zayıf olan), vech-i şebeh (benzetme yönü; birbirlerine benzetilen nesne ve kavramlar arasındaki ortak nitelik) ve edat-ı teşbihtir (benzetme ilgeci; nesne ve kavramlar arasında benzetme ilgisi kuran ilgeç ya da ilgeç işlevi gören sözcük). Teşbih-bu öğelerden bir ya da birkaçının kullanılıp kullanılmamasına göre dörde ayrılır. Dört öğenin de birlikte bulunduğu teşbihe teşbih-i mufassal (ayrıntılı benzetme) denir; örneğin, "Akşam, lekesiz sâf, iyi bir yüz gibi akşam" (Yahya Kemal Beyatlı). Benzetme yönü bulunmayan teşbih, teşbih-i mücmeldir (kısaltılmış benzetme); örneğin, "Mehmet Aslan gibidir." Teşbih-i müekked (pekiştirilmiş benzetme) benzetme ilgeci bulunmayan teşbihtir; örneğin, "Her günüm bir yıla döndü, giderim" (Karacaoğlan). Benzetme yönü ve benzetme ilgeci bulunmayan teşbihe de teşbih-i beliğ (yalın benzetme) denir; örneğin, "Köyler ufka dizilen tozlanmış birer resim" (Sabri Esat Siyavuşgil)

Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Prens Sabaheddin tarafından kurulan Jön Türk örgütü.

Prens Sabaheddin ve kardeşi Lutfullah Bey'in çağrısı üzerine 4 Şubat 1902'de Paris'te I. Jön Türk Kongresi toplandı. Kongrenin amacı Avrupa'da Ahmed Rıza'nın ve Prens Sabaheddin'in çevresinde toplanmış olan Jön Türk gruplarını tek bir çatı altında birleştirmekti. Ama kongrede, başkanlığa getirilen Prens Sabaheddin ile Ahmed Rıza arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Prens Sabaheddin'e göre istibdat yönetimini tümüyle ortadan kaldırmak için devlet yönetiminde ademimerkeziyetçiliği sağlamak ve bireysel girişimciliği (teşebbüs-i şahsi) geliştirmek gerekiyordu. Ahmed Rıza Bey ise ademimerkeziyetçi yapının değişik uluslardan oluşan Osmanlı Devleti'nde parçalanmayı getireceğini savundu. Böylece ademimerkeziyet tezi Jön Türk grupları arasındaki çatışmanın önemli noktalarından biri oldu.

Bu görüş ayrılığına karşın Jön Türk grupları kongreden sonra hemen ayrışmadılar. 1905'te kendisine bir program hazırlama görevi verilen Prens Sabaheddin programa ademimerkeziyetçilik ilkesini koyunca, kopma gerçekleşti. Prens Sabaheddin ve arkadaşları ertesi yıl Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdular (1906). Cemiyet aynı yıl Paris'te *Terakki*'yi çıkarmaya başladı.

Cemiyetin programına göre, istibdat yönetiminin yıkılmasından sonra kurulacak devlet düzeninde vilayetlerin yönetimi ademimerkeziyet ilkesine dayandırılacaktı. Bütün Osmanlılar ırk farkı gözetilmeksizin hak ve görev yönünden eşit kılınacaktı. En yüksek mülki, mali ve adli amirler merkezî hükümet tarafından atanırken, öteki görevliler valiler tarafından ve vilayetin etnik yapısı göz önüne alınarak, halk tarafından seçimle atanacaktı. Cemiyet bir yıl sonra öteki Jön Türk gruplarıyla birlikte II. Osmanlı Liberalleri Kongresi'ne katıldı. Görüş ayrılıkları bu kongreden sonra da sürdü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlenmesi ve II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra yönetimi ele geçirmesi Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin etkisini tümüyle yitirmesine yol açtı.

teşenit, sillerde (eriyik haldeyken başka kayaçların arasına sokulmuş tablamsı kütleler), dayklarda (damarlara sızmış tablamsı kütleler) ve düzensiz kütlelerde rastlanan, kaba ile ince arasında değişen tane boyutlu, oldukça koyu renkli derinlik korkayacı. Her zaman büyük ölçüde değişime uğramış halde bulunur. Temel olarak plajiyoklaz feldispat, analsim ve titan-demirli ojitten oluşan teşenitte ayrıca az miktarlarda barkevikit, nefelin ve olivin de bulunur. Plajiyoklaz kristalleri çoğunlukla ojitin içine gömülü durumdadır; bu da kayaca ofitik doku kazandırır. Adını Polonya'daki Teschen'den (bugün Cieszyn) alan teşenite İskoçya'daki kalın siller arasında da yaygın olarak rastlanır. Olivin içeriği yükseldikçe teşenit pikrite dönüşür.

teşhircilik, EGZİBİSYONİZM olarak da bilinir, cinsel organlarını başkalarına göstererek haz ve doyum sağlama. Cinsel teşhir hem hayvanlarda, hem de insanlarda cinsel eylemi başlatan davranışlardan biridir. Ama mahrem bir ilişki çerçevesinde yer almadığı sürece bu davranış, psikolojide cinsel sapma olarak değerlendirilir. Teşhir-

cilerin genellikle tehlikesiz olmasına karşın "kurban" çoğu zaman bu davranışı tehdit edici olarak algılar; teşhirden sonra çok ender olarak şiddet ya da cinsel saldırıya rastlanır.

Teşhirci kurbanının iğrenme ya da korku gibi tepkilerinden de haz ve doyum sağlayabilir, ama heyecanlanması için böyle bir tepki gerekli değildir. Zihinsel bir travma ya da çok yakın birinin kaybedilmesinden sonra teşhirciliğe yönelen kişiler görülmüştür. Ama kronik teşhircilerde genellikle ciddi bir kişilik bozukluğu vardır.

Teşhircilik olarak nitelenen davranışa hemen hemen yalnızca erkekler arasında rastlanır. Bunda kültürel koşullanmaların da rolü vardır. Kadınların çok çeşitli biçimlerde zaten kendilerini teşhir ettiği ya da kadın bedeninin çeşitli vesilelerle sürekli teşhir edildiği, bu yüzden kadınlar söz konusu olduğunda teşhircilik gibi bir terimin "akla gelmediği" de ileri sürülebilir.

teşhis ü intak, edebiyatta cansız varlıkları ya da hayvanları kişiler gibi davrandırma, canlandırma, konuşturma, onlara duygu ve hareket gibi nitelikler kazandırma sanatı. *Ayrıca bak.* kişileştirme.

Teşio Dağları, Japonca TEŞIO-SAMMYAKU ya da TEŞIO-SANÇI. Japonya'da, Hokkaido Adasının kuzeybatısında sıradağ. Soya Burnundan (*misaki*) Yubari Dağlarına kadar kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 200 km boyunca uzanır. Dağların doğu kesimi Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 136-65 milyon yıl önce), batı kesimiyse Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) oluşmuştur. Birbirine koşut yamaç ve vadilerin yer aldığı iç kesimlerde yüksekliği 1.032 m'yi bulan bir grup doruk vardır. Dağların geri kalan bölümünün yüksekliği ise 800 m'nin altındadır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921 ve 1924 tarihli Türk anayasalarının resmî adı. İki anayasa da Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi belirleyen ve yeni devletin çatısını ortaya koyan temel belgeleri oluşturur.

Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü koşulları altında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, ulusal egemenliğe dayalı temsili hükümet sistemini kabul eden ilk Türk anayasasıdır. Toplam 23 maddelik kısa bir metinden oluşan bu anayasanın getirdiği sistemin özü, Fransız Devrimi'nin Konvansiyon döneminde olduğu gibi, kuvvetler birliği ilkesine bağlı meclis hükümeti rejimiydi. Yasama, yürütme ve bir ölçüde yargı yetkilerini TBMM'nin elinde toplayan bu rejime göre, TBMM yürütme yetkilerini kendi içinden seçtiği bir hükümet (icra vekilleri heyeti) aracılığıyla kullanıyordu. Hükümet üyelerinin başlıca görevi TBMM'nin aldığı kararları uygulamaktı. Devlet başkanlığı makamına yer vermeyen anayasa uyarınca hükümetin başında TBMM başkanı bulunuyordu. Temel hak ve özgürlükleri düzenleyici hükümler içermeyen anayasada devlet düzeniyle ilgili kurallarda da bazı eksiklikler ve yetersizlikler vardı. Bunlardan doğan boşluklar daha sonra anayasa hükmünde yasa, kararname ve kararlarla doldurulmaya çalışıldı.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasında önemli rol oynayan 1921 tarihli anayasa, saltanatın kaldırılmasından sonra 29 Ekim 1923'te köklü bir değişikliğe uğradı. Bu değişiklikle cumhuriyet ilan edilerek cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturuldu ve hükümetin atanmasına ilişkin yeni düzenlemeyle parlamenter sisteme doğru önemli bir adım atıldı.

Böylece ortaya çıkan rejim değişikliği ve yeni devletin örgütlenmesinin getirdiği sorunlar, daha kapsamlı yeni bir anayasanın hazırlanmasını zorunlu kıldı. Bu amaçla TBMM bünyesinde bir komisyon kuruldu. Komisyonun Fransa Üçüncü Cumhuriyet Anayasası'nı örnek alarak hazırladığı tasarı TBMM'de görüşüldü ve cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanıyan bazı maddelerinde değişiklik yapılarak 20 Nisan 1924'te kabul edildi. Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla ulusal egemenlik ilkesi korunarak kuvvetler birliği rejimi temelde sürdürülmekle birlikte, bir ölçüde ayrı bir kimlik kazandırılan yürütme organına önceki anayasaya göre daha geniş bir serbestlik alanı tanındı. Bu çerçevede cumhurbaşkanınca TBMM üyeleri arasından atanan başbakanın oluşturduğu bakanlar kurulunun gene cumhurbaşkanınca onaylandıktan sonra TBMM'nin güvenoyuna sunulması ilkesi benimsendi. Öte yandan tek tek bakanların TBMM'ye karşı sorumluluğu yerine, birlikte (toplu) sorumluluk esası getirildi. Yargı hakkının ulus adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı hükme bağlandı. Temel hak ve özgürlükler klasik yaklaşım sınırları içinde düzenlenmekle birlikte, bunları güvence altına alacak hüküm ve araçlara yer verilmedi.

Çok partili siyasal yaşama geçişi amaçlayan kısa ömürlü iki deneme dışında uzun süre tek partili bir rejim çerçevesinde uygulanan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1928'den başlayarak beş kez değiştirildi. Bu değişikliklerin en önemlileri 1928'de laiklik ilkesinin benimsenmesi ve 1937'de cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkelerinin devletin temel nitelikleri olarak belirlenmesiydi. Anayasanın öngördüğü düzen, 1946'dan sonraki çok partili rejim altında da varlığını sürdürdü. Ama parlamenter sistemin gerektirdiği denge ve güvencelerden yoksunluğun yol açtığı aksaklıklar 1950'lerde belirgin biçimde ortaya çıktı. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra bazı hükümleri yürürlükten kaldırılan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kurucu Meclis'in hazırladığı yeni tasarının kabul edilmesiyle yerini 1961 Anayasası'na bıraktı. *Ayrıca bak.* Türkiye Cumhuriyeti anayasaları.

Teşkilat-ı Mahsusa, I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın oluşturduğu gizli örgüt. Osmanlı sınırları dışında yaşayan ya da bu sınırların dışında kalma tehlikesi taşıyan Türklerle Müslümanlar arasında örgütlenme ve propaganda çalışması yapmak amacıyla kurulmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülük ve İslamcılık alanlarında yürüttüğü çalışmaların somut örneklerinden biridir.

5 Ağustos 1914'te Enver Paşa tarafından kuruldu. Yönetiminde Bahaeddin Şakir, Midhat Şükrü (Bleda) gibi İttihat ve Terakki yöneticileri de yer aldı. Enver Paşa I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin taraf olması ile "dünya Türklüğünü birleştirme" ülküsü arasında sıkı bir ilişki görüyordu. Süreç içinde açılacak kutsal bir savaş (cihad), dünya Müslüman ve Türklerini Osmanlı Devleti'ne yaklaştıracak, oluşan bu ittifak da Türkçülük ve İslamcılık ülküsünün gerçekleşmesini sağlayacaktı.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk çalışma alanı, 1913 İstanbul Antlaşması'nın Bulgaristan'a bıraktığı Batı Trakya oldu. İttihat ve Terakki yönetimi yöreyi yeniden Osmanlı topraklarına katmanın yollarını arıyor, bu amaçla Batı Trakya'da yoğun bir propaganda ve örgütlenme çalışması yürütüyordu.

Teşkilat-ı Mahsusa giderek güçlendi ve çalışma alanını genişletti. Doğu Anadolu, Kafkasya, Irak ve Suriye'ye, hatta Trablusgarp, Mısır, Sudan ve Habeşistan'a ajanlar gönderdi. Bunlar yerli halkı örgütlemeye ve özellikle Ruslarla İngilizlere karşı harekete geçirmeye çalıştılar. Bu görevliler arasında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey (Killigil), Kara Kemal, Yenibahçeli Nail Bey gibi ünlü İttihat ve Terakki yöneticileri vardı. Örgüt buralarda siyasal faaliyetin yanı sıra sabotaj, suikast gibi eylemler için hazırlıklar yaptı. Örneğin Mısır'daki görevlilere Nil üzerindeki su depoları ile barajları uçurmak, Nil'in Sudan ve Habeşistan'daki yataklarını değiştirmek gibi görevler verildi.

Bu çalışmalar sonucunda Teşkilat-ı Mahsusa kısa süre içinde "devlet içinde devlet" durumuna geldi ve Enver Paşa'nın gücünü önemli ölçüde artırdı. I. Dünya Savaşı yıllarında düzenlenen Sarıkamış, Süveyş ve Hoy harekâtları ile Sovyet Devrimi (1917) sonrasındaki Türkistan seferi hep bu örgütün çalıştığı alanlarda gerçekleşti.

I. Dünya Savaşı yenilgisinden İttihat ve Terakki'nin sorumlu tutulmasının ardından Teşkilat-ı Mahsusa da gücünü yitirdi. Enver Paşa örgütün son yöneticisi Hüsamettin Bey'i (Ertürk) ne pahasına olursa olsun örgütü korumakla görevlendirdi, ama örgüt merkezî yapısını kaybederek İstanbul'un çeşitli semtlerinde küçük birimler halinde çalışmaya başladı. Bunlar daha sonra, Kurtuluş Savaşı (1919-23) döneminin başlıca gizli örgütleri olan Mim Mim grubu ile Karakol Cemiyeti'nin(*) çekirdeğini oluşturdu.

teşrinievvel, İLK TEŞRİN ya da BİRİNCİ TEŞRİN olarak da bilinir, Rumi (mali) ve Miladi takvimlerde eskiden ekim ayına verilen ad.

Süryani takviminde birinci teşrin anlamındaki *teşrin kdim* (*teşrin kodmaya*), Arapçaya teşrinü'l-evvel ve Farsçaya teşrin-i evvel olarak geçti. Osmanlı Devleti'nde kullanılan ve mart ayını birinci ay kabul eden Rumi takvimdeki teşrinievvel sekizinci aydı. Türkiye'de 26 Aralık 1925'te Miladi takvim kabul edilince teşrinievvel yılın 10. ayı sayıldı ve 31 gün olması kabul edildi. 10 Ocak 1945'te kabul edilen 4696 sayılı yasayla da adı ekim olarak değiştirildi.

teşrinisani, SON TEŞRİN ya da İKİNCİ TEŞRİN olarak da bilinir, Rumi (mali) ve Miladi takvimlerde eskiden kasım ayına verilen ad.

Süryani takviminde ikinci teşrin anlamındaki *teşrin hroy* (*teşrin hraya*) Arapçaya teşrinü'l-âhir ve teşrinü's-sani olarak geçti. Osmanlı Devleti'nde kullanılan ve mart ayını birinci ay kabul eden Rumi takvimdeki teşrinisani dokuzuncu aydı. Türkiye'de 26 Aralık 1925'te Miladi takvim kabul edilince teşrinisani yılın 11. ayı sayıldı ve 30 gün olması kabul edildi. 10 Ocak 1945'te kabul edilen 4696 sayılı yasayla adı kasım olarak değiştirildi.

Teşup, Hurrilerin hava tanrısı. Sonradan Hititlerce kendi tanrıları Tarhun ile özdeşleştirilmiştir. Hitit kaynaklarında Teşup ile ilişkili birkaç efsane vardır. "Tanrıların Tarihi" olarak adlandırılan efsaneye göre Alalu, Anu ve Kumarbi'nin yok edilip öteki dünyaya gönderilmesinden sonra Teşup yüce tanrı katına erişmiştir. "Ullikummi'nin Şarkısı" adlı bir başka efsanede Teşup'un denizden çıkan taştan bir canavarla mücadelesi anlatılır. Teşup'un karısı Hepat'tır (Gökler Kraliçesi) ve ikisinin Şarruma adında bir oğulları vardır. Sanat yapıtlarında,

adı belirtilmedikçe ya da Hepat ile ilişkilendirilmedikçe Teşup'u Tarhun'dan ayırt etmek olanaksızdır. Yazılıkaya'daki kaya tapınağında baştanrı olduğu belirtilen Teşup iki dağ tanrısının enseleri üzerinde dururken gösterilmiştir. Başka tasvirlerinde elinde bir *lituus*'la (ucu kıvrık uzun asa) ayakta durur ya da boğaların çektiği bir arabayı sürer. Teşup, Urartu Krallığı'nda baştanrılardan biri olan Teşeba'ya dönüşmüş ve sanat yapıtlarında bir boğanın üstünde ayakta dururken betimlenmiştir.

Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1913'te İttihat ve Terakki hükümetinin sanayi politikalarını uygulamak amacıyla çıkarılan, Cumhuriyet döneminde de liberal iktisat politikalarının aracı olarak kullanıldıktan sonra 1927'de aynı adla yeniden düzenlenen yasa.

İttihat ve Terakki hükümetinin çıkardığı Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi yapısını ulusal iktisat politikası çerçevesinde güçlendirmeyi amaçlıyordu. Ama I. Dünya Savaşı'na değin hem sanayi sermayesi sınırlı bir düzeyi aşamadı, hem de yabancıların ve yerli gayrımüslim azınlıkların bu alandaki üstünlükleri sürdü. 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin(*) liberal politika amaçlarını onaylamasından sonra yasa eski biçimiyle yürürlükte kaldı. Yasadan 1913'te 239 işletme yararlanırken bunların sayısı 1923'te 342'ye, 1927'de 470'e yükseldi. Bu gelişmeyi hızlandırmak amacıyla 1927'de 15 yıl süreli yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarıldı.

1913 yasasının kapsamını genişleten yeni yasa imalat ve madencilik alanlarında çalışan ve belirli ölçütlere göre kümelendirilmiş sanayi kuruluşlarına önemli teşvikler getiriyordu. Buna göre uygun görülen işletmelere 10 hektara kadar karşılıksız arazi verilecek, kazanç ve gümrük vergileri ile harçlardan bağışıklık tanınacak, şirketlerin özel haberleşme hatları kurmalarına kolaylık sağlanacak ve devletçe bedava telefon-telgraf direkleri dikilecek, devlet demir ve deniz yolları bu kuruluşlara ait inşaat malzemesi, makine ve aletlerin taşınmasında yüzde 30 indirim uygulayacak, şirketlere bir yıllık imalat değerinin yüzde 10'u kadar prim ödenecek, yasadan yararlanan şirketlerin mal fiyatları ithal mallarından yüzde 10 pahalı olsa bile kamu kesimi bu şirketlerin mallarını satın almak zorunda olacak, tuz, alkol ve patlayıcı maddeler üreten kamu tekelleri yasadan yararlanan şirketlere özel indirimli tarifeler uygulayacaktı.

1927 yasası ayrıca özendirilen girişimlerde kural olarak Türklerin çalıştırılması gerektiğini, yalnız yönetici ve muhasebecilerin yabancı olabileceğini, nitelikli işgücü gerektiğinde ülke dışından, kısa süreli ve Türklere aynı işi öğretmek amacıyla yabancı işçi getirilebileceğini hükme bağlıyordu. Yasadan yararlanan kuruluşların sayısı 1928'de 1.261'e, 1929'da 1.589'a, 1930'da 1.857'ye yükseldi. Yeni kurulup da yasadan yararlanmaya başlayan şirketlerin sayısı 1927'de 140, 1928'de 157, 1929'da 118, 1930'da 106 oldu.

1930'larda devletçiliğin(*) iktisat politikalarına egemen olmasıyla birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun önemi azaldı. Yasanın getirdiği bazı teşvikler 1932'de kaldırıldı. Celal Bayar'ın iktisat bakanı olmasından sonra 1933'te vergi bağışıklıkları geri getirildi. 1938 ve 1939'da ise gümrük bağışıklıkları genişletildi. Yasadan yararlanan işletme sayısı 1932'de 1.473 iken 1939'da 1.144'e, son uygulama yılı olan 1941'de 1.052'ye düşmüştü. Ama teşvikten yararlanan kamu kuruluşlarının sayısı gitgide arttı. Bunların sayısı 1922'de 31, 1935'te 56, 1936'da 86'ydı. Özel işletmelerin yarıya yakını tek kişiye ait şahıs işletmesi, yüzde 17'si adi şirket, yüzde 13'ü kolektif ve yalnızca yüzde 6'sı anonim şirketti. Yasadan yararlanan sanayi işletmelerinin yüzde 44'ü tarıma dayalı sanayilerde, yüzde 23'ü dokuma sanayisinde toplanmıştı. Madencilik dışı alt sektörlerde teşvik gören kuruluşlarda ortalama çalışan sayısı 1933'te 47 iken, 1939'da 84'e yükselmişti.

tetani, sıklıkla metabolizmadaki bir dengesizlik nedeniyle ortaya çıkan kramp. El ve ayaklardaki kaslar ritmik olarak kasılırken, gırtlaktaki spazmlar soluk almayı güçleştirir; bunların yanı sıra bulantı, kusma, çırpınma nöbetleri (konvülsiyon) ve şiddetli ağrı da olabilir. Kandaki kalsiyum, potasyum ya da magnezyum miktarının çok düşmesi, vücut ortamının fazla asit ya da alkali olması tetaniye neden olabilir. Bu durumlar tedavi edilmeyen hipoparatiroidizm, hipofosfatemi, kemik yumuşaması (osteomalasi), böbrek hastalıkları ya da bağırsaktan emilim bozukluklarında ortaya çıkar. Tedavide amaç metabolizma dengesini sağlamaktır; bunun için vücutta eksik olan maddenin damardan vücuda şırınga edilmesi gerekir.

tetanos, KAZIKLIHUMMA olarak da bilinir, oksijensiz ortamda yaşayan *Clostridium tetani* adlı basilin neden olduğu ve çizgili kaslarda sertleşme ve spazmlarla ortaya çıkan akut bulaşıcı hastalık.

Doğada yaygın olarak özellikle toprağın en üst katmanında bol miktarda bulunan *Clostridium* sporları vücuda yaralardan, hatta küçük bir sıyrıktan bile kolayca girebilir. Mikroorganizmanın yaşaması için gerekli olan oksijensiz ortamı yarattığı için delici yaralanmalar ve derin kesikler özellikle tehlike oluşturur.

Tetanosun ortaya çıkması ve belirtilerin şiddeti bakterinin ürettiği toksin miktarına ve konak canlının direncine bağlıdır. Toksinin sinirleri etkileyen tetanospazmin adlı bileşeni bilinen en öldürücü zehirlerden biridir. Bakteri hücresinden salınan ve kanla enfeksiyon odağından omuriliğin ön boynuzuna taşınan toksin gangliyon hücrelerini uyarır. Toksinin vücutta sinir uyaranlarının sinapslar yoluyla iletilmesinde rol oynayan asetilkolin adlı maddenin bireşimlenmesi ve salınmasını etkilediği düşünülmektedir. Merkez sinir sisteminin etkilenmesi sonucunda çeşitli kas gruplarında sertleşme ve beklenmedik zamanlarda aralıklarla ortaya çıkan kasılmalar görülür.

Kuluçka devresi oldukça değişken olabileceği gibi vakaların çoğunda iki gün ile iki hafta arasında değişir, üç aya kadar uzayabilir. Tetanos antitoksini belirtilerin ortaya çıkışını engeller ya da geciktirirse de, tedavideki değeri tartışmalıdır. Tedavide genellikle antibiyotikler, yatıştırıcılar ve kas gevşeticiler, çok ağır vakalarda kürar kullanılır. Kürar bütün iskelet kaslarını felce uğratarak kasılmalarını engeller, böylece ağrılı spazmları ve çırpınmaları önler. Ne var ki, kürar solunum kaslarını da felce uğrattığından yapay solunum uygulanması gerekir. Birkaç hafta sonra belirtiler hafifledikçe kürar tedavisine son verilir, hasta kendi başına soluk alıp vermeye başlar.

Clostridium sporları bulaşmış olabilecek bütün yaralanmalarda tetanos antitoksiniyle pasif bağışıklık sağlanmalıdır. Toksinin kimyasal yolla dönüştürülmesiyle hazırlanan tetanos toksoidiyle aktif bağışıklık da sağlanabilirse de bu yöntemin etkili olması için haftalar, hatta aylar geçmesi, ayrıca dört yılda bir yenilenmesi gerekir. Her yaralanmada birinci dozun ardından birkaç aylık aralıklarla iki ya da daha fazla doz yeniden verilmelidir. Hastalığı geçirenlerde yaşam boyu bağışıklık kalmadığından bu önlem bu kişiler için de geçerlidir.

tetari *bak.* iribaş

Tete, Mozambik'in ortabatısında liman kenti. Tete kenti Zambezi Irmağının sağ yakasında, Moatize'deki zengin kömür yataklarının yakınında yer alır. 17. yüzyıl ortalarında Portekizlilerin denetiminde bir fildişi ve altın ticareti merkezi olan Tete, 1761'de kasaba, 1959'da da kent statüsü kazandı. Kent demiryoluyla Sofala ilindeki Beira limanına, Zambezi Irmağıyla da Hint Okyanusuna bağlıdır.

Tete'nin yer aldığı bölgede Angonia ve Tete dağlık bölgelerinin bulunduğu kuzeye doğru gittikçe yükseklik artar. Zambezi Irmağıyla kolu Lúia Irmağı bölgeden geçer. Zambezi Irmağı üzerindeki Cabora Bassa Barajı ve Hidroelektrik Santralı kentin 125 km kuzeybatısındadır. Barajın arkasında oluşan göl batıdaki Zambia sınırına kadar yaklaşık 240 km boyunca uzanır. Santraldan Güney Afrika'ya, Maputo ve Tete kentlerine ve Moatize'deki kömür madenlerine elektrik enerjisi sağlanır. Dağlık Angonia bölgesinin toprak ve iklim koşulları manyok ve kocadarı tarımıyla hayvancılığa elverişlidir. Bölgede boksit, altın, manganez ve titanyum yatakları vardır. Nüfus (1986 tah.) 56.178.

Tetens, Johannes Nikolaus (d. 16 Eylül 1736, Tetenbüll, Güney Schleswig [Almanya] - ö. 15/19 Ağustos 1807, Kopenhag, Danimarka), Alman psikolog, matematikçi, eğitimci ve deneyci düşünür. Immanuel Kant'ı önemli ölçüde etkilemiştir.

1760'ta Bützow Üniversitesi'nde fizik profesörü oldu. Beş yıl sonra aynı yerde Pädagogium'un (Akademi) başkanlığına getirildi. 1776'da Kiel Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğüne atandı; daha sonra aynı üniversitede matematik kürsüsünün başkanlığını yürüttü. 1789'da öğretim üyeliğinden ayrılarak Maliye Bakanlığı'nda üst düzeyde görevler üstlendi.

Tetens en önemli yapıtı olan *Philosophische Versuche über die menschliche Natur und ihre Entwickelung*'da (1777; İnsan Doğası ve Gelişimi Üzerine Felsefi Deneyler), Kant'ın *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis*'inden (1770; Duyulur ve Düşünülür Dünyanın Biçimi ve İlkeleri Üzerine) etkilendi. İnsan bilgisinin kaynağı ve yapısı üzerine bir araştırma olan *Philosophische Versuche* Almanya'da Kant'ın *Kritik der reinen Vernunft*'unun (1781; Saf Aklın Eleştirisi) hemen öncesindeki dönemde yayımlanmış en önemli felsefi yapıtı. Kant Tetens'in felsefi araştırmalarda deneysel yöntemi vurgulayan görüşlerine büyük değer verdi; ayrıca kendi bilgi kuramını geliştirirken onun bilinci duygu, istenç ve kavrayıştan oluşan üç bölümlü bir yaklaşımla ele alışından etkilendi. O dönemde İngiltere'de ve Fransa'da özellikle de David Hume'un yapıtlarında etkin olan deneyci psikoloji yaklaşımını bazı değişikliklerle benimseyen tek önemli Alman düşünür olan Tetens, ayrıca *Über die allgemeine spekulativische Philosophie* (1775; Genel Spekülatif Felsefe Üzerine) adlı bir yapıt yayımladı.

tetimme medresesi *bak.* musıla-i sahn

Tetis, Satürn gezegeninin sekiz büyük düzenli uydusundan biri. Temel olarak arı

su buzundan oluşan Tetis'in çapı 1.060 km'dir. Satürn'den 294.660 km uzaklıktaki bir yörüngede dolanır ve Mimas ile yörünge rezonansı içindedir (Mimas'ın her iki tam dolanımı için bir tam dolanım yapar). Tetis'in üzerinde iki önemli yüzey şekli vardır. Bunlardan biri uydu yüzeyinin dörtte üçü kadarlık bir bölümü boyunca uzanan uzun bir çatlaktır. Yüzeyin yaklaşık yüzde 5-10'unu kaplayan bu çatlağın uydunun iç bölümünü oluşturan su buzunun genleşmesi sonucunda ortaya çıktığı sanılmaktadır. İkinci önemli yüzey şekli ise, 400 km çapındaki bir kraterdir.

Tetis Jeosenklinali, Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) öncesinde yerkabuğunda oluşan, doğu-batı doğrultulu dev çukurluk. Avrupa ile Afrika'yı birbirinden ayıran bir denizyolu biçiminde doğuya doğru Ortadoğu ve Asya'nın güneyine uzanan jeosenklinal burada Hint Kalkanının kuzeyinden geçerek güneydoğuya yönelir ve Myanmar'a ulaşır. Tetis Mezozoyik (İkinci) Zamanın (y. 225-65 milyon yıl önce) en önemli jeosenklinaliydi ve bu dönemin pek çok dağ sistemi bu jeosenklinalin içinde biriken deniz tortullarının biçim bozulmasına uğraması ve yükselmesi sonucunda oluştu. Avrupa'daki Alp Dağları, Türkiye ve İran'daki sıradağlar ve Himalaya Sıradağlarının en önemli bölümleri bu biçimde ortaya çıktı. Bugünkü Akdeniz de bu jeosenklinalin bir kalıntısıdır.

tetkik hakimi, dosya üzerinde ön inceleme yaparak dava konusu uyuşmazlığa ilişkin maddi ve hukuki sorunlar hakkındaki görüşlerini mahkemenin öteki yargıçlarına bildirmekle görevli yargıç.

Kurumun kökeni Fransız ortaçağ din mahkemelerinde ortaya çıkan ve 13. yüzyılda Paris *Parlement*'ınca (Yüksek Mahkeme) benimsenen *rapporteur*'lük (raportörlük) makamına dayanır. Başlangıçta mahkeme üyesi olmayan raportörler 1336'da karar sürecine katılma hakkını elde ederek güçlü bir konum kazandılar. Fransız Devrimi'nden sonra raportör incelemesinin gizli tutulması uygulamasına son verildi. Almanya'da *Reichskammergericht*(*) adlı imparatorluk yüksek mahkemesinde görev yapan *referent*'in de *rapporteur*'e benzer bir işlevi vardı.

Türk hukuk sisteminde ön inceleme görevini Yargıtay ve Danıştay'da tetkik hakimleri, Anayasa Mahkemesi'nde de raportörler yapar. Görevli Yargıtay dairesine gelen dosya o daire başkanınca, incelenmek üzere daire üyelerinden ya da tetkik hakimlerinden birine verilir. Dosyayı alan üye ya da tetkik hakimi dosya içindeki bütün belgeleri inceleyerek bir hafta içinde bunlar üzerinde görüş ve düşüncelerini belirten bir rapor düzenler ve bunu daire başkanına verir. Tetkik hakimi şekil eksikliğinin bulunduğu kanısına varırsa, dosya, öncelikle daire kurulunda incelenir ve karara bağlanır. Danıştay tetkik hakimleri Danıştay başkanı ile daire ve kurul başkanlarının kendilerine havale ettikleri işleri inceleyerek daire ya da görevli kurula gerekli açıklamaları yaparlar. Bu ön inceleme görev ve yetki, idari merci tecavüzü, ehliyet, husumet, dilekçelerde gösterilmesi gereken hususlar ve zamanaşımı yönlerinden yapılır. Tetkik hakimleri ön incelemeleri sonucunda dosya hakkında kendi düşünce ve görüşlerini sözlü ve yazılı olarak bildirirler. Her daire ve kurulda, o daire ya da kurul başkanınca birinci sınıfa ayrılmış bir tetkik hakimi işlerin gecikmeden ve düzenli olarak yürütülmesini gözetir. Danıştay tetkik hakimleri nedenlerini bildirerek davadan çekinebilecekleri gibi taraflarca da reddedilebilirler. Çekinme ve ret istemleri davaya bakmakla görevli daire tarafından incelenerek karara bağlanır.

Tetmajer (Przerwa), Kazimierz (d. 11 Şubat 1865, Ludźmierz, Galiçya - ö. 18 Ocak 1940, Varşova, Polonya), Genç Polonya hareketinin üyesi şair ve öykücü.

Şiirlerinin çoğu Kraków'da yayımlanan *Życie* dergisinde çıktı. 1891-1924 arasında sekiz dizi halinde yayımlanan nostaljik ve karamsar yapıtı *Poezje*'de (Şiir) romantik şair ve oyun yazarı Juliusz Słowacki'nin yanı sıra Fransız ve Belçika şiirinin etkileri görülür. Kısa anlatı ve öykülerden oluşan beş ciltlik *Na skalnym Podhalu* (1903-10) en iyi yapıtı sayılır. Tatralar bölgesinin eski efsanelerine dayanan bu öykülerde dağlılar ve onların zorlu yaşamları, özgürlük tutkuları anlatılır.

Teton Sıradağları, ABD'de, Kayalık Dağların kuzey kesiminin parçasını oluşturan dağ sırası. Wyoming eyaletinin kuzeybatısında Yellowstone Ulusal Parkı'nın güney sınırından Teton Geçidine kadar güneye doğru 64 km boyunca uzanır. Sıradağlardaki bazı dağların etekleri Idaho eyaletinin güneydoğusuna kadar sokulur. Birçok doruğun yüksekliği 3.700 m'yi aşar. Doğu ucunda önemli bir kayak merkezi bulunan Jackson Hole adlı vadinin yakınındaki Grand Teton (4.197 m) sıradağların en yüksek noktasıdır. Teton Sıradağlarından doğan Teton Irmağının büyük bölümü Grand Teton Ulusal Parkı'yla Teton ve Targhee ulusal ormanlarının içinde kalır.

Teton Sıradağları ilk kez 1808'de, Lewis and Clark keşif grubunun bir üyesi olan John Colter tarafından keşfedildi. Grand Teton Tepesinin doruğuna ilk tırmananlar 29 Temmuz 1872'de Nathaniel P. Langford ve James Stevenson oldu. Sıradağların adı 19. yüzyıl başında bölgeye akın eden Fransız kürk avcılarının South, Middle ve Grand tepelerine verdikleri "les trois tétons" (Üç Memeler) adından gelir.

tetra, *Characidae* familyasından, güzel renkli, akvaryumlarda yaygın biçimde beslenen tatlı su balıklarının ortak adı. Küçük, hareketli, dirençli ve öbür balıklarla uyumlu olan bu balıkların anayurdu Güney Amerika ve Afrika'dır. Öbür familya üyeleri gibi yumurtlayarak ürer, yumurtalarını su bitkileri arasına bırakırlar. Eskiden tetra

Kırmızı neon tetra (*Hemigrammus erythrozonus*)
Jane Burton—Bruce Coleman Ltd

türlerinin önemli bir bölümü *Tetragonepterus* cinsinde sınıflandırılırken günümüzde cins sayısı artırılmıştır. *Hemigrammus*, *Hyphessobrycon* ve *Mimagoniates* gibi cinslerin üyeleri akvaryum balığı satan dükkânlarda en çok görülen tetralardır.

Kara tetra (*Gymnocorymbus ternetzi*) 4-7,5 cm uzunluğunda, yanlardan basık ve enli bir balıktır. Gövdesinin ön bölümü gümüş parlaklığında, keskin bir çizgiyle ayrılan arka bölümü siyahımsıdır. Kırmızı neon tetranın (*Hemigrammus erythrozonus*) uzunluğu 4 cm dolayında, gövdesinin yanları ışıltılı kırmızı çizgilidir.

İnce uzun yapılı neon tetra ya da neonbalığı (*Paracheirodon innesi*, bazı kaynaklarda *Hyphessobrycon innesi*) en iyi bilinen tetra türleri arasındadır. Uzunluğu yaklaşık 4 cm'ye ulşabilir. Arka bölümü ışıltılı kırmızı, yanları neon gibi mavimsi yeşil çizgilidir. Brezilya kökenli kardinal tetra (*Cheirodon axelrodi*) neona benzer; ama gövdesi daha kırmızıdır.

Tetraclinis, servigiller (*Cupressaceae*) familyasından tek bir tür (*Tetraclinis articulata*) içeren cins. Başlıca İspanya'nın güneydoğusunda, Malta'da ve Kuzey Afrika'daki sıcak ve kurak yerlerde yetişir.

Ortalama 12-15 m'ye kadar boylanabilen bu piramit biçimli ağacın kahverengimsi kırmızı renkli hoş kokulu odunu çok eskiden beri mobilyacılık ve marangozlukta kullanılır. Ayrıca, sandarak(*) denen hoş kokulu bir reçine çıkarılır.

tetradimit, bizmut tellür sülfür (Bi_2Te_2S) yapısında, genellikle altın-kuvarslı damarlarda ve değme başkalaşımına (kontak metamorfizma) uğramış çökellerde rastlanan sülfür minerali. Bulunduğu başlıca yerler Japonya'da İdu, Bolivya'da Sorata ve ABD'de Colorado'dur. Tetradimit, fiziksel özellikleri ve kristallerinin heksagonal bakışımı açısından çok benzediği metal benzeri sülfür mineralleri grubu içinde sınıflandırılır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* sülfür mineralleri (tablo).

tetraedrit, bakır, demir, çinko ve gümüş antimon sülfür [$(Cu, Fe, Zn, Ag)_{12}Sb_4S_{13}$] yapısında, bakırın ve kimi zaman da gümüşün önemli bir cevheri olan sülfotuz minerali. Demirli hidrotermal damarlarda, griden siyaha kadar değişen renkli metalsi

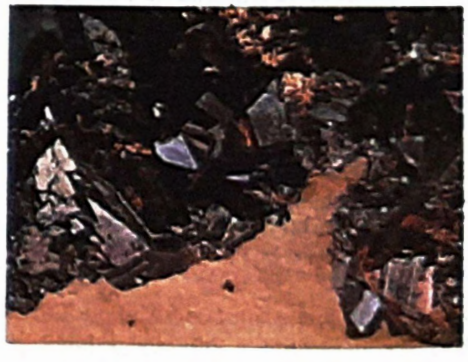

Zacatecas'tan pirilli tetraedrit örneği, Meksika
Field Museum of Natural History, Chicago.
fotoğraf, John H. Gerard—EB Inc

kristaller ya da kütleler halinde bulunur. Tetraedrit, molekül yapısında antimonun yerini arseniğin aldığı tennantit minerali ile bir katı çözeltiler dizisi oluşturur. Elde edildiği başlıca yerler İsviçre, Almanya, Romanya, eski Çekoslovakya, Fransa, Peru, Şili ve ABD'nin batı kesimleridir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* sülfotuzlar.

tetraetil kurşun, otomobil yakıtlarına vuruntuyu önlemek amacıyla katılan organometal bileşiği. Etil klorürün toz halindeki kurşun ve sodyum alaşımıyla tepkimeye sokulması yoluyla hazırlanır. Yoğun, renksiz ve oldukça uçucu bir sıvı olan tetraetil kurşunun kaynama noktası yaklaşık 200°C'dir.

Vuruntuyu önlemek amacıyla benzinin bir litresine en çok 0,8 cm^3 tetraetil kurşun eklenir; motorlarda kurşunun çökelerek birikmemesi amacıyla da çok az miktarda etilen dibromür ya da bazen etilen diklorür birlikte eklenir. Tetraetil kurşun solunduğunda ya da deri yoluyla alındığında akut ya da kronik kurşun zehirlenmesine neden olur. Bileşiğin yanma ürünleri zehirli olduğundan ve motorların egzoz gazlarındaki öbür istenmeyen bileşenlerin etkisini yok etmek amacıyla kullanılan katalizleyici malzemelere zarar verdiğinden, 1970'lerden sonra kullanımı çok azalmıştır.

tetraetil pirofosfat, özellikle yaprakbitlerine ve kırmızı örümcek adıyla tanınan akarlara karşı böcek ilacı olarak kullanılan organik fosfor bileşiği. İnsanlar için çok zehirli olan bu bileşiğin toksik etkileri paratione benzer. Tetraetil pirofosfat suda bozunarak toksik olmayan fosforik asit esterlerine ayrışır.

tetraflüoroetilen, organik halojen bileşiklerinden renksiz, kokusuz ve hafif toksik gaz. Değerli bir yapay reçine olan politetraflüoroetilenin üretiminde başlangıç maddesi olarak kullanılır.

Tetraflüoroetilen, kloroformun antimon pentaklorür eşliğinde hidrojen flüorürle tepkimesi sonucunda oluşan klorodiflüorometanın ısıtılması yoluyla elde edilir; klorodiflüorometan (Freon 22) küçük klimalarda soğutucu olarak kullanılır. Tetraflüoroetilen kolayca alevlenebilen, bazı koşullarda patlayıcı bir bileşiktir. Suda hemen hemen hiç çözünmemesine karşılık asetonda oldukça kolay çözünür.

tetragonal sistem, kristal yapılarının bulunabileceği temel altı bakışım (simetri) sisteminden biri. Bu sistemde kristal bileşenlerin yerleşim düzeni, birbirine dik ve ikisinin uzunluğu eşit üç eksene göre tanımlanır. Katı bir cisimdeki atomlar ya da atom grupları noktalarla gösterilir ve bu noktalar çizgilerle birleştirilirse, ortaya çıkan kristal örgüsü düzenli biçimde yerleşmiş birim yapıların kenarlarını (ayrıt) tanımlar. Tetragonal birim yapının ayırt edici özelliği dört dönümlü tek bir bakışım eksenine sahip olmasıdır; yani bu eksenin çevresinde 90° döndürüldüğünde yapının görünümünde bir değişiklik olmaz. Beta kalay (beyaz kalay), rutil, kalomel, kasiyerit, zirkon, kalkopirit ve vulfenit tetragonal sistemde kristalleşen başlıca minerallerdir.

Tetragraptus, soyu tükenmiş graptolit (ilkel kordalılara akraba oldukları sanılan ve bir zamanlar denizlerde koloniler halinde yaşayan küçük hayvanlar) cinsi. Fosillerine Alt Ordovisiyen Dönem deniz kayaçlarında rastlanır (Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl önce). Bu dönemin kılavuz fosillerinden olan *Tetragraptus* cinsinin bilinen birçok türü, çok geniş bir dağılım gösteren kayaçların karşılaştırılmasında kullanılır. *Tetragraptus* adı bu cinsten graptolitlerin ince bir sapa asılı dört dallı yapısından ötürü verilmiştir.

tetrahidrokannabinol, kısa adı THC, esrarın yapısında bulunan ve uyuşturucu özelliğinden sorumlu olan bileşik. İlk kez 1965'te bireşimlenmiştir. 1960'ların sonunda tetrahidrokannabinolün araştırmalarda kullanılmaya başlamasından sonra, bilim adamları esrarın vücut üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak incelediler. *Ayrıca bak.* esrar.

tetraiyodotironin *bak.* tiroksin

tetrakloretan *bak.* tetrakloroetan

tetrakloroetan, organik halojen bileşiklerinden, suda çözünmeyen, renksiz ve yoğun sıvı halindeki iki izomerin ortak adı.

Bunlardan asetilen tetraklorür olarak da bilinen 1,1,2,2-tetrakloroetan izomeri oldukça toksik bir bileşiktir; başlıca trikloroetilen ve tetrakloroetilen gibi klorlanmış çözücülerin üretiminde kullanılır. Ayrıca, bazen çözücü olarak ve özellikle serasineğine karşı böcek ilacı olarak da yararlanılır. Asetilen ve klorun tepkimesi yoluyla elde edilir. Öbür izomeri olan 1,1,1,2-tetrakloroetan sanayide kullanılmaz.

tetrakloroetilen, PERKLOROETİLEN olarak da bilinir, organik halojen bileşiklerinden yanıcı olmayan, oldukça kararlı, renksiz ve yoğun sıvı. Güçlü bir çözücü olan tekrakloroetilen 20. yüzyıl ortalarına doğru kuru temizlemede kullanılmaya başlamış ve karbon tetraklorür ile trikloroetilenin yerini almıştır. Ayrıca bazı cihazların metal parçalarındaki yağları temizlemek için buharından yararlanılmıştır. Yanıcı olmaması ve zehirliliğinin düşük olması gibi bazı özelliklerinden ötürü çok yaygın bir kullanım alanı bulan tetrakloroetilenden kancalıkurtlara karşı ilaç olarak da yararlanılır.

Tetrakloroetileni ilk olarak 1821'de İngiliz kimyacı ve fizikçi Michael Faraday hazırladı. Ancak, sanayi çapında üretimine 1910'larda başlandı. Tetrakloroetilen çoğunlukla trikloroetilenden elde edilmekle birlikte başka birçok üretim yöntemi de geliştirilmiştir. Suda hemen hemen hiç çözünmeyen bu bileşiğin yoğunluğu sudan daha yüksektir.

tetrakloromet *bak.* karbon tetraklorür

tetrakord (Yunanca *tetrakhordon*: "dört tel"), müzikte tam dörtlü aralıkla sınırlanan ve dört sesten oluşan küçük dizilere verilen ad. Bu sesler genellikle iki tam perdeyle (büyük ikili) bir yarım perde (küçük ikili) aralığından oluşur. Eski Yunan müziğinde inici tetrakord temel çözümleme birimiydi ve Büyük Kusursuz Sistem ile Küçük Kusursuz Sistem adı verilen diziler tetrakordların art arda birleştirilmesiyle elde edilirdi. Her tetrakordun yalnızca en üst ve en alt sesleri değişmeden kalır, bunlara *phthongoi esiotes* (durucu sesler) denirdi. İçte yer alan seslerin konumu, tetrakordun *genos*'una (tür) göre değişirdi; bunlara da *phthongoi kinoumega* (oynak sesler) denirdi. İki tam tonun (büyük ikili) çıkmasından sonra kalan aralığa da *leimma* (Latince *limma*) adı verilirdi. Bu bazen yarım tondan büyük, bazen de küçük olurdu. Temel diyatonik türün kuruluşu (*diatonon*) *la-sol-fa-mi* idi. Bunun değişik kuruluşları olan kromatik tür (*khromatikon*: "renkli") *la-fa* diyez-*fa-mi*, armonik tür (*enharmonikon*) *la-fa-mi+-mi* natürel (*mi+*, *mi* natürel ile *fa* arasında bir sesti) seslerinden oluşurdu. Yunanlı kuramcı Kleonides (İS y. 2. yy) tetrakord ile *genos*'ları üzerinde durmuştur.

Tetraodontiformes, aralarında çütre, balonbalığı ve kirpibalığının da yer aldığı kemiklibalıklar takımı. Denizlere dağılmış, genellikle 11 familya altında toplanan yaklaşık 320 türden oluşan bu takım üyelerinin çoğu tropik bölgelerde yaşar.

Tropik bölge denizlerinde bulunan tüm balıkların yaklaşık yüzde 5'i *Tetraodontiformes* takımı içinde yer alır. Uzunlukları genellikle 8-60 cm arasında değişmesine karşılık, üç türden oluşan *Molidae* familyasının üyeleri 3 m uzunluğu aşabilir. Görece derin sularda yaşayan *Triacanthodidae* ve *Triodontidae* familyalarının üyeleri dışında kalanlar genellikle derinliği yaklaşık 65 m'yi geçmeyen kıyı sularının dibinde, özellikle mercan resifleri ya da kayalıklar çevresinde ve kumlu düzlüklerde bulunur. Dişleri büyük bölümünde iyi gelişmiş, bazı türlerinde kaynaşarak papağan gagasına benzer bir yapı kazanmıştır. Bu dişler kayalardan ve mercanlardan besinlerini kazıyarak almalarını, kabuklular ve yumuşakçaların sert kabuklarını kırmalarını sağlar. Kutubalıkları ise ağızlarından püskürttükleri suyla dip çamurlarını havalandırıp dipte gömülü yaşayan solucanları ve öbür omurgasızları ortaya çıkarır. *Triacanthodidae* ve *Triacanthidae* familyalarının üyelerinde dişler olasılıkla dipte yaşayan balıkların pullarıyla beslendikleri için körelmiştir. Bazı çütre türleri denizkestanelerini büyük bir beceriyle ters çevirip yiyebilirler. Okyanusların sıcak sularında yaşayan *Molidae* familyasının üyeleri güçlü dişleri ve çenelerine karşın denizanaları ve yumuşak gövdeli omurgasızlarla beslenir.

Tetraodontiformes üyelerinin genellikle ağzı ve başın yanlarında yer alan solungaç açıklıkları küçüktür. Gövdelerini örten pullar kiremit biçiminde dizilmiş (örn. çütre), levhalar biçiminde sıkı sıkıya bitişmiş (örn. kutubalığı) ya da keskin dikenlere (örn. kirpibalığı) dönüşmüştür.

Tetraodontiformes üyeleri alışılmışın oldukça dışında bir yöntemle yüzer. Yüzerken gövdenin gerisine doğru yerleşmiş yumuşak sırt ve anüs yüzgeçlerinin hızlı dalgalanma ya da kürek çekmeye benzer karmaşık hareketlerinden yararlanırlar. Güçlü kuyruk yüzgeci hızla ileriye fırlamalarını sağlar. Solungaçların az gerisinde yer alan göğüs yüzgeçleri ise hemen hemen değişmez bir hızla sürekli titreşerek hareketlerine kusursuz bir denetim olanağı verir.

Tetraodontiformes üyelerinin ticari değeri pek yoktur. Ama bazı türler yerel olarak en değerli sofra balıkları arasına girmiştir. Örneğin Japonya'da *fugu* adıyla tanınan balonbalıklarını özenle temizleyip pişirebilmek amacıyla özel olarak eğitilmiş aşçılar vardır. Balonbalıklarının yanı sıra bu takımdan birçok balık, en azından yılın bazı aylarında ölümle sonuçlanan zehirlenmelere yol açabilmektedir. Uzmanlar *Tetraodontiformes*'in Eosen Bölümde (y. 54-38 milyon yıl önce) *Perciformes* takımından evrimlendiği görüşündedirler.

tetrarkhes (Yunancada "[eyaletin] dörtte birin[in] yöneticisi"), Eski Yunan ve Roma'da, bir bölgenin ya da eyaletin dörde bölünmesiyle oluşturulmuş birimin yöneticisi. İlk kez, Makedonya kralı II. Philippos'un Tesalya'yı dörde bölerek (İÖ 342) oluşturduğu bölgelerin (Thessaliotes, Hestiakotis, Pelasgiotis ve Phthiotis) yöneticileri için kullanıldı. Daha sonra, İÖ 169'daki Roma istilasına değin, Galatia'daki dört bölgenin yöneticilerine de *tetrarkhes* dendi.

Sonraki dönemlerde *tetrarkhes* unvanı, Suriye ve Filistin'in Helenleşmiş hanedanlarından gelen yöneticiler tarafından da kullanılmaya başladı. Bu anlamıyla terim, birkaç eyalete ayrılmış bir krallıktaki ya da daha yüksek rütbeli yönetici gerektirmeyen, görece önemsiz bir eyaletteki yöneticileri belirtiyordu. I. Herodes'in (Büyük) ölümünden (İÖ 4) sonra oğullarından Arkhelaos *etnarkhes* (halkın yöneticisi) unvanıyla Yahuda, Samiriye ve İdumaia'nın yönetimini üstlenirken, krallığın geri kalan topraklarını her ikisi de *tetrarkhes* unvanını alan öteki iki oğlu Philippos ve Herodes Antipas arasında paylaştırıldı.

tetrasiklin, toprakta yaşayan *Streptomyces* cinsi bakterinin birçok türünden elde edilen altı antibiyotik bileşiğinin (klortetrasiklin, oksitetrasiklin, tetrasiklin, metasiklin, demetilklortetrasiklin ve doksisiklin) ortak adı. Mikroorganizmaların bazı yaşamsal proteinleri bireşimleme yeteneğini bozarak etki gösteren bu antibiyotikler geniş spektrumlu bir etkiye sahiptir; tek bir bakteri cinsine ait birkaç türe karşı değil, birbiriyle ilgisi olmayan pek çok mikroorganizmaya karşı etkilidir. Tekrasiklinlere duyarlı olan mikroorganizmaların arasında çeşitli göz enfeksiyonları, tifüs, Kayalık Dağlar lekeli humması ve bir tür zatürreenin etkenleri sayılabilir.

Tetrazzini, Luisa (d. 29 Haziran 1871, Floransa - ö. 28 Nisan 1940, Milano, İtalya), döneminin en başarılı koloratur sopranolarından biri.

Floransa'da başarılı bir dramatik soprano olan ablası Eva'dan ders aldı; ayrıca Müzik Okulu'nda öğrenim gördü. İlk kez Meyerbeer'in *L'Africaine* (Afrikalı Kız) operasında Inez rolüyle sahneye çıktı. Daha sonra Roma'da ve başka İtalyan müzik merkezlerinde söyledi; ardından Rusya, Meksika ve Güney Amerika'yı da içine alan birçok turneye çıktı. Londra'da ilk kez 1907'de Covent Garden'da Verdi'nin *La Traviata*'sında Violetta rolünde söyledi. 1908'de New York kentindeki Manhattan Operası'nda sahneye çıktı; 1913-14'te Chicago Operası'nda söyledi. Opera yaşamının en başarılı dönemini I. Dünya Savaşı öncesinde geçirmekle birlikte, savaştan sonra da çeşitli resitallerde dinleyici karşısına çıktı ve Milano'da şan öğretmenliği yaptı.

Tetrazzini'nin sesi yumuşak ve duruydu. Oyunculuğu ise, eleştirmenlere göre, dönemin İtalyan şarkıcılarının ortak özelliğine uygun olarak oldukça zayıftı. Ama olağanüstü güçlü bir ses tekniğine sahipti ve bunu ölünceye değin yitirmedi. 1921'de meslek yaşamını anlattığı, 1923'te de nasıl şarkı söyleneceği konusunu ele aldığı iki kitap yayımladı.

Tetricus, Gaius Pius Esuvius (ü. 3. yy), Roma imparatoru Aurelianus'a karşı Galya'da imparator ilan edilen Galyalı soylu. İS 270-274 arasında hüküm sürmüştür. Galya'da Roma imparatoru sıfatıyla hüküm süren Victorinus ile annesi Victoria'nın akrabasıydı. Akitanya valisi olarak görev yaptığı dönemde, Victorinus'un ölümü üzerine, Victoria'nın desteğiyle imparator ilan edildi. Yönetimi sırasında enflasyon doruğuna ulaştı. Galya, Germen aşiretlerinin işgaline uğradı ve bir dizi ayaklanma patlak verdi. İmparator Aurelianus (hd 270-275), komutasındaki orduyla Galya'ya gelince, Tetricus onunla özel bir anlaşma yaparak teslim oldu. Aurelianus, Tetricus'u affetti ve Güney İtalya valiliğine atadı.

tetrot, dört elektrotlu elektron lambası. Triyottaki(*) katot, anot ve denetim ızgarasına ek olarak tetrotta, ekran ızgara olarak adlandırılan bir ızgara daha bulunur. Denetim ızgarası ile anot arasına yerleştirilen bu ızgara, anottaki potansiyel değişimlerinin denetim ızgarasını etkilemesini engelleyen bir elektrostatik ekran görevi yapar. Tetrotların yerini büyük ölçüde pentotlar(*) almıştır, ama elektron demetli güç tüpü olarak adlandırılan bir tetrot türü, özellikle güç yükselteçlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Tetrotta ekran ızgara, anota göre daha yüksek gerilimde tutulursa, tüp negatif direnç özelliği kazanır (bir başka deyişle, anot gerilimi yükseltildiğinde anot akımı azalır); bu özelliği gösteren tüpe dinatron denir. Dinatron özelliğinden osilatör (titreşim üreteci) devrelerinde yaygın olarak yararlanılır.

Tetuan, Fas'ın ortakuzey kesiminde kent. Akdeniz'e 11 km uzaklıkta, Martin Irmağının kıyısında, Dersa Dağlarının güney kesiminden ayrılan kayalık bir platonun üzerinde yer alır. Bir Roma yerleşmesi olan Tamuda, kentin hemen yukarısındadır. 9. yüzyılda İdrisilerin elinde olan kent 14. yüzyılda Meriniler tarafından tahkim edildi. Zamanla korsanların eline geçen kale sonradan İspanyollar tarafından yıkıldı. 16. yüzyılda kente Endülüs'ten gelen Magripli göçmenler yerleşti.

Tetuan'da bir pazaryeri, Fas
Picturepoint, Londra

1860'ta ve 1913'te İspanyol birliklerinin eline geçen Tetuan 1956'da Fas'a geri verildi. Eski kenti üç taraftan çeviren surların yedi kapısı vardır. Surların içinde 36 cami ve türbe bulunur. Günümüzde ekonomisi el sanatları ve hafif sanayiye dayanan Tetuan bir ticaret merkezidir. Aynı zamanda bir kültür merkezi olan kentte bir müzik okulu, birkaç el sanatları okulu, ulusal arkeoloji ve geleneksel sanat müzeleri ve arşivlerin saklandığı bir kütüphane vardır. Kent Tanca, el-Huseyme ve Vezzan'a karayoluyla bağlıdır.

Yörede yetiştirilen ürünler başta buğday olmak üzere tahıl, turunçgiller, zeytin ve çaydır. Koyun, keçi ve sığır beslenir. Ayrıca mantarağacından mantar elde edilir. Nüfus (1982) 199.615.

Tetumlar, Endonezya'da, Küçük Sunda Adalarının doğu ucundaki Timor Adasının dar orta kesiminde yaşayan ve Malezya-Polinezya dillerinin bir lehçesini konuşan halk. 1976'da sayıları 150 bindi. Melanezya ve Endonezya-Malezya kökenli olan Tetumların Endonezya kültürünü Timor'a getiren istilacıların soyundan geldiği sanılmaktadır. Tetumlar bitki örtüsünü yakarak açtıkları tarlalarda mısır, tatlıpatates ve sebze yetiştirirler, kuru pirinç tarımı yaparlar. Ayrıca domuz ve az sayıda manda beslerler. Temel toplumsal ve ekonomik birim ailedir. Kazıklar üstüne oturtulmuş büyük evlerden oluşan köyler, bir şefin gözetimindeki başkanlarca yönetilir. Bereketi artırmak amacıyla düzenlenen ayinlerde kadınlar ve erkekler farklı ve önemli roller üstlenir. Kadınların kutsal, erkeklerin ise gerçek dünyayı temsil ettiğine inanan Tetumlar, bu iki dünyayı birleştirerek hasadın iyi olmasını sağlamak amacıyla karmaşık ayinler düzenlerler. Kadın ya da erkek şamanlar ruhları yorumlarlar. Tetumlarda soy çizgisi genellikle babayanlıdır. Hıristiyanlığın etkisiyle çokeşlilik ortadan kalkmıştır.

Tetzel, Johann, TEZEL olarak da yazılır (d. y. 1465, Pirna - ö. 11 Ağustos 1519, Leipzig, Saksonya), Alman Dominiken papaz. Endüljans uygulamalarıyla günah çıkarma ayinini kötüye kullandığı gerekçesiyle birçok kilise görevlisinin tepkisini toplamış, bu olay Reform hareketine giden yolu açmıştır.

Leipzig'de Dominiken tarikatına girdikten sonra 1509'da Polonya, ardından da Saksonya enkizitörü oldu. Özellikle 1503-10 arasında endüljans vaizi olarak kazandığı ün, Mainz başpiskoposu Albrecht tarafından başpiskopos vekilliğine atanmasını sağladı. Albrecht, kendisine bağışlanmış çok sayıda *beneficium*'un birikmiş borçları karşılığında Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın yeniden yapımı için yüklü bir ödeme yapmak zorundaydı. Bunun için Papa X. Leo'dan, günahların dünyevi cezasının bütünüyle bağışlanmasını sağlayan özel bir endüljans çıkarma izni aldı. Tetzel'in fiili görevi de endüljans satıcılığından öteye geçemedi. Almanya'da büyük bir skandal yaratan bu olay Reform hareketinin başlamasında etken oldu.

Tetzel, Meissen (1516), Magdeburg ve Halberstadt (1517) diyakozluklarında endüljans vaazları verdi. Ama Wittenberg'de vaaz vermesi Saksonya elektörü III. Friedrich (Akıllı) tarafından yasaklandı. 1517'de Wittenberg yakınlarındaki Jüterbog'da verdiği vaaz sonucunda Martin Luther, endüljans uygulamasını sert bir dille eleştirdiği ünlü Doksan Beş Tez'i hazırladı. Buna yanıt olarak da Mayıs 1518'de Tetzel imzalı, ama aslında ilahiyatçı Konrad Wimpina'nın kaleme aldığı 50 tez yayımlandı. 1518 sonlarında Tetzel Leipzig piskoposluğuna çekildi ve orada öldü.

Teucrium *bak.* kısamahmut

Teutates, TOUTATES olarak da yazılır (Kelt dilinde "Halkın Tanrısı"), en önemli Kelt tanrılarından biri. Romalı şair Lucanus'un (İS 1. yy) sözünü ettiği üç tanrıdan biridir; öbür ikisi Esus (Efendi) ve Taranis'tir (fırtına tanrısı). Teutates'e adanan kurbanların, ne olduğu belirsiz bir sıvıyla doldurulmuş fıçılara baş aşağı batırılarak öldürüldüğü söylenir; fıçılara Keltlerin gözde içkisi *ale* (bir tür bira) konduğu sanılmaktadır. Teutates, Eski Roma tanrılarından Mercurius (Eski Yunan'da Hermes) ve Mars (Eski Yunan'da Ares) ile özdeşleştirilmiştir. İrlanda'nın efsanevi fatihlerinden Tuathal Techtmar'ın adı da, Teutates'in eski bir biçimi olan Teuto-valos'tan (Halkın Yöneticisi) gelir. Tuathal Techtmar, fethettiği topraklara adını vermiş bir tanrı da olabilir; ama büyük olasılıkla, Teutates'in o bölgedeki karşılığıdır.

Teutoburg Ormanı, Almanya'nın ortabatısındaki Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin (*Land*) kuzeydoğusunda ormanlık bölge. Weser Platosunun (Weserbergland) batı ucunu içine alır ve Ems Irmağı vadisinden güneydoğuya doğru uzanarak Münsterland Havzasının kuzey ve kuzeydoğu kenarlarının çevresinde yaklaşık 100 km uzunluğunda ve 6-10 km genişliğinde bir kavis çizer. En yüksek noktası, güneydoğuda Egge Dağları (Eggegebirge) ile birleştiği yerde bulunan Velmerstot'tur (486 m). Bölgedeki başlıca yerleşme keten kumaşlarıyla tanınan Bielefeld kentidir. Tepelerin kuzeydoğu yamaçlarındaki Detmold'un dışında bulunan Hermann Heykeli, Teutoburg Ormanı Çarpışması'nın (İS 9) anısına dikilmiştir. Kayın ve ladin ormanları

arasındaki küçük dağ kasabalarında sağlık ve dinlenme merkezleri kurulmuştur.

Teutoburg Ormanı Çarpışması, İS 9 yazının sonlarında Kerusk şeflerinden Arminius önderliğindeki Germen kabilelerinin Publius Quinctilius Varus komutasındaki üç Roma lejyonuyla destek birliklerini Ren Irmağının doğusunda pusuya düşürüp yok ettiği çarpışma. Genellikle bu çarpışmanın Ren ve Elbe ırmakları arasındaki Germen topraklarının Romalıların eline geçmesini engellediği düşünülür. Bununla birlikte bazı tarihçiler bölgenin Romalılarca işgal edildiğini gösteren kanıtların olmadığını belirterek İmparator Augustus'un böyle bir amaç gütmediğini öne sürerler. Öte yandan eski yazarlar Varus'un yıllar boyunca bölgede bir Roma valisi gibi görev yaptığını belirtirler. Buna dayanarak, çarpışmanın Roma'yı planlarında köklü değişiklikler yapmaya zorlamış olduğu söylenebilir. Çarpışmanın bugün Almanya sınırları içinde kalan Bielefeld'in güneydoğusundaki Teutoburg Ormanının(*) yakınlarında, Ems ve Lippe ırmaklarının arasındaki bölgede yapıldığı kesinlik kazanmıştır.

Tevaliş Dağları *bak.* Taliş Dağları

tevcihat, Osmanlı Devleti'nde kamu görevlilerinin atanması işlemine verilen ad. Osmanlı Devleti'nde kamu görevlilerinin tümü bir yıl için atanırdı. Bu sürenin dolmasına yakın, görevde kalması uygun görülenlere ibka (görevde kalma) fermanı gönderilirdi. Tevcihat işlemleri Hicri takvime göre şevval ayında yapılırdı. Bu tevcihata tevcihat-ı umumiye ya da şevval tevcihatı denirdi. Sadrazam herhangi bir nedenle açılan kadrolara ve boşalan rütbelere tevcihat-ı umumi dışında atama yapardı. Sadrazam ilmiye sınıfındakilerin tevcihatını şeyhülislamın sunması üzerine, öteki sınıftakilerin tevcihatını ise doğrudan onaylardı. Vezirler, beylerbeyi, sancakbeyleri, ocak ağaları, Divan-ı Hümayun hocaları ile ilgili tevcihat defterleri öncelikle düzenlenirdi. Sadrazamın İstanbul'da bulunmadığı zamanlarda sadaret kaymakamı da tevcihat yapmaya yetkiliydi. Tevcihat yöntemiyle bir yıl görev yapan ikinci yıl açıkta kalsa bile aldığı dolgun ödenekle geçimini sürdürebilir, yerine de en az bir yıl açıkta kalmış alt rütbeden bir başkası atanarak mağduriyeti önlenirdi. Vezirlik ya da beylerbeylik tevcih edilenlerin sadrazamdan Divan-ı Hümayun çavuşlarına kadar merkezdeki görevlilere armağanlar ya da câize(*) vermeleri bir kuraldı. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra tevcihat işlemleri şevval ayı yerine şaban ayında yapılmaya başladı. II. Mahmud 1838'de bir fermanla ilmiye sınıfı dışındaki tevcihatı kaldırdı. Memurun başarılı olduğu sürece görevinde kalması ve aşama aşama yükselmesi yasalaştırıldı.

tevekkül (Arapçada "vekil etme", "güvenme"), İslamda müminin yalnızca Tanrı'ya güvenmesini belirten kavram. Kuran'da müminlerin yalnız Tanrı'ya tevekkül etmeleri (Maide 23), Tanrı'ya tevekkül edenlerin bunda ısrarlı olmaları gerektiği (İbrahim 12), Tanrı'nın tevekkül edenleri seveceği (Âl-i İmran 159) bildirilir. Hz. Muhammed'den de tevekkülü öngören ya da tanımlayan çok sayıda hadis aktarılmıştır.

İslam bilginlerine göre tevekkül, inancın kesinlik (yakin) kazanmasının bir sonucudur. Bunun için tevhid inancını asgari düzeyde kavramak ve kesin biçimde benimsemek gerekir. Tevhid inancının bu düzeyi, Tanrı'nın tekliğine ve her şeyin tek sahibi, gerçek fail ve güvenilecek tek güçlü varlık olduğuna, her işinin bir hikmete bağlı bulunduğuna tanıklık etmektir. Dolayısıyla inanç alanında tevekkül herhangi bir iş konusunda yalnız Tanrı'dan yardım beklemek, işin gerçekleşmesi durumunda başka bir nedeni Tanrı yerine koymamak ya da Tanrı'ya ortak etmemektir. Davranışlar alanında tevekkül bir sonuca ulaşmak için kişinin üzerine düşeni yaptıktan sonra sonucu Tanrı'dan beklemesidir.

Tasavvufta tevekkül anlayışı farklı bir çizgide gelişerek dünyanın ve dünyayla ilgili her türlü çabanın bırakılmasını öngören bir öğreti durumuna gelmiştir. Buna göre tevekkülün koşulu bedeni kulluk içine atmak, kalbi Tanrı'ya bağlamak, Tanrı yeterlidir diyerek güven içinde bulunmak, verilirse şükretmek, verilmezse sabretmektir. Velilerin tevekkülüne teslim, tevhid ehlinin tevekkülüne ise tefviz denir.

tevella, Arapça TEVELLİ, İslamda dost (veli) edinme, yönetim yetkisi tanıma. Teberra(*) terimiyle birlikte bir kavram çifti oluşturur. Kuran'a göre müminlerin velisi Tanrı, Hz. Muhammed ve öteki müminlerdir (Maide 55). Hıristiyan ve Yahudiler birbirlerinin velileridir (Maide 51). Küfredenlerin velisi ise tağat (Bakara 257) ve şeytandır (Araf 27). Müminler ancak müminleri veli edinebilir, onlara yönetim yetkisi tanıyabilirler. İnkârcılar, münafıklar, Tanrı'ya ve elçisine düşman olanlarla velayet ilişkisi kurulamaz.

Şiiliğin İmamiye mezhebine göre tevella namaz, oruç, hac, zekât, humus, cihad, iyiyi emretme, kötülükten alıkoyma ve teberra ile birlikte İslamın 10 temel koşulundan biridir. Bu mezhebe göre tevella ehl-i beyt imamlarına bağlılık, din konusunda onlara uyma, onların emirlerine uyma ve yasaklarından kaçınma, amel ve ahlakta onları taklit etme, onların haklarını tanıma, imamlıklarına inanma gibi anlamlar taşır. Çünkü imamların emri Tanrı'nın emri, yasakları Tanrı'nın yasakları, onlara itaat Tanrı'ya itaat, onlara isyan da Tanrı'ya isyandır.

Tevella Bektaşilikte de İmamiye inançlarına yakın anlamlar taşır. Tasavvufta ise Tanrı dışındaki varlıklardan yüz çevirerek yalnız Tanrı'ya bağlanmayı dile getirir.

Tevfik (ÇAYLAK), tam adı MEHMED TEVFİK (d. Eylül 1843, İstanbul - ö. 1893, İstanbul), mizah yazıları ve fıkra derlemeleriyle tanınan Osmanlı gazeteci ve yazar.

1853'te rüştiyeyi bitirdi. Harbiye Nezareti'nde ve Hazine-i Hassa Mektubi Odası'nda çalıştı. Gazeteciliğe 1866'da, Filip Efendi'nin çıkardığı *Muhbir*'de başladı. Ertesi yıl *Muhbir* kapatılınca *İstanbul* gazetesine geçti. Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti'nde, sonra İzmit'te devlet memurluklarında bulundu.

1869'da Bursa'da *Hüdavendigâr* adlı vilayet gazetesini çıkardı. 1870'te İstanbul'da *Asır* gazetesini yayımlamaya başladı. Haftada bir kez de gazeteyle mizah eki çıkarıyordu. *Asır* kapatılınca *Terakki, Basiret, Vakit* gibi gazetelerde yazdı. Daha sonra Bosna'da Saray ve Bikhe sancaklarında, İstanbul Şehremaneti'nde görev aldı. 1876-77 yıllarında *Çaylak*(*) adlı mizah gazetesini çıkardı; bu gazetenin adından dolayı Çaylak Tevfik lakabıyla tanındı. Daha sonra *Osmanlı* (11 Ağustos 1877-15 Ocak 1878, 156 sayı) gazetesini yayımladı. *Yadigâr-ı Macaristan* (1877) adlı gezi notları ve *Asar-ı Perişan* (1880) adlı bir kitabı vardır.

Eski İstanbul yaşamını, gelenek ve görenekleri yansıtmak amacıyla kaleme aldığı *İstanbul'da Bir Sene*'yi (1882-83; 1987, 1991, yay. haz. Nuri Akbayar) her cüzde bir ayın özelliğini anlatmak üzere 12 cüz olarak tasarlamış, ama yalnızca beş cüzünü yayımlayabilmiştir. Bu yapıt Theodor Menzel tarafından Almancaya da çevrilmiştir (1905-09). Fıkra derlemelerini *Letaif-i Nasreddin* (1882, 2 cüz), *Hazine-i Letaif* (1885), *Letaif-i Hikâyat ve Garaib-i Rivayat* (ty, 2 cilt), *Nevadirü'z-Zurafa* (ty, 3 kitap) adlı kitaplarında toplayan Mehmed Tevfik'in ayrıca *Letaif-i İnşa* (1865-68, 5 cüz) adlı bir kitabı ve "D" harfine kadar gelen *Kafile-i Şuara* (1873-75) adlı bir tezkiresi yayımlanmıştır.

Tevfik Fikret, asıl adı MEHMED TEVFİK (d. 26 Aralık 1867, İstanbul - ö. 19 Ağustos 1915, İstanbul), Edebiyat-ı Cedide'nin en önemli temsilcisi olan şair. Toplumsal içerikli şiirleriyle ilerici düşüncelerin simgesi haline gelmiş, Türkiye'de Batılı sanat anlayışının yerleşmesinde büyük rol oynamıştır.

Tevfik Fikret
Nuri Akbayar Arşivi

On iki yaşında öksüz kaldı. Mahmudiye Rüştiyesi'nde okudu. 1888'de Mekteb-i Sultani'yi (sonradan Galatasaray Lisesi) birincilikle bitirdi. Değişik yerlerde çeşitli memurluklarda bulundu. Ticaret Mekteb-i Âlisi'nde hat ve Fransızca dersleri verdi. 1891'de *Mirsad* dergisinin açtığı şiir yarışmasında birincilik kazanınca edebiyat çevrelerinde adını duyurdu. 1892'de Mekteb-i Sultani'ye Türkçe öğretmeni olarak atandı. 1894'te *Malûmat* dergisini çıkaranlar arasında yer aldı. 1895'te hükümetin memur maaşlarından kesinti yapmasına tepki olarak Mekteb-i Sultani'deki görevinden ayrıldı. 1896'da *Servet-i Fünun* dergisinin yazı işleri müdürlüğüne getirildi; dergi onun yönetiminde Edebiyat-ı Cedide akımının yayın organı durumuna geldi. Aynı yıl Türkçe öğretmeni olarak Robert Kolej'e giren Tevfik Fikret o dönemde aydınlar üzerindeki yoğun baskılar sırasında birkaç kez gözaltına alındı, evi arandı. Bir süre sonra dergideki görevinden ayrıldı. 1906'da Robert Kolej'in hemen yanında bir ev yaptırarak Aşiyan(*) adını verdi, eşi ve oğlu Halûk'la birlikte buraya yerleşti. 1908'de II. Meşrutiyet'in ateşli savunucularından biri oldu. Meşrutiyet'ten sonra Hüseyin Kâzım Kadri ve Hüseyin Cahit (Yalçın) ile birlikte *Tanin* gazetesini kurdu.

Gazete İttihat ve Terakki'nin yayın organı durumuna getirilmek istenince buna karşı çıktı ve *Tanin*'den ayrıldı. Daha sonra Mekteb-i Sultani müdürlüğüne getirildi. O günlerde çıkan 31 Mart Olayı'nı protesto etmek amacıyla bu görevinden de ayrıldı; ama öğrencilerinin ve Maarif Nazırı Nail

Bey'in ısrarlarıyla geri döndü. Sekiz ay sonra yeni Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile anlaşamayarak görevinden bir daha dönmemek üzere ayrıldı. İttihat ve Terakki iktidarına da karşı çıkarak Aşiyan'a çekildi. Ağır bir şeker hastalığına tutulmuştu. Kolundan olduğu bir ameliyattan sonra öldü.

Küçük yaşlarda yazmaya başladığı ilk şiirlerinde iç dünyasından gelen sesleri yansıtmaya çalışan Tevfik Fikret, Muallim Naci ve Recaizade Mahmud Ekrem'in şiir anlayışları arasında uzun bir arayış dönemi geçirmiştir. Daha sonra Fransız şiiriyle tanışmış ve özellikle François Coppé'den etkilenerek kendi şiirini aramaya başlamıştır. Fikret'in Fransız edebiyatındaki "şiirsel yazı" türünün etkisiyle dize sonlarını değişik eylem kipleriyle ya da eylemsiz bağladığı şiirleri, beyit bütünlüğünü kırıp dizeyi özgür bırakması aruz ölçüsünün katı kalıplarını genişletmiştir. Fikret aşırı titiz tutumu ve en küçük ayrıntılar üzerinde durmasıyla kendine özgü bir üslup yaratmış ve çağına damgasını vurmuştur. Biçimsel kaygıları hiçbir zaman bırakmamış, sürekli yenilik aramıştır. *Rübab-ı Şikeste*'de (1900, 1984), toplumsal konulara ağırlık veren şiirlerinin yanı sıra günlük konuşma diline yakın şiirler de vardır. Betimlemelerindeki ayrıntı ustalığı ressam kişiliğiyle de ilgili olan Fikret'in doğa şiirlerinde, doğayla neredeyse örtüşmeye varan bir uyum görülür. Oğlu Halûk'un, onun şiirlerinde büyük etkisi olmuştur. İkinci kitabı *Halûk'un Defteri*'ndeki (1911, 1984) şiirler en iyimser ve umutlu şiirleridir. Bu şiirlerinde Fikret oğluna ve Osmanlı gençliğine çalışkanlık, yurt sevgisi, hak ve hukuktan yana olma gibi erdemleri öğütlemiştir. *Rübabın Cevabı*'ndaki (1911, 1945) "Sis" şiirinde acı, zorbalık, baskı ve haksızlıkları anlatmış, "Tarih-i Kadim'e Zeyl" şiirinde de Mehmed Akif'in (Ersoy) suçlamalarına karşılık vermiş, din ve doğa konusundaki görüşlerini ortaya koymuş, kendisinin de doğanın bir izleyicisi olduğunu söylemiştir. *Şermin* ise (1914, 1983) Fikret'in, yalın bir dil ve kısa dizelerden kurulu dolaysız bir anlatımın egemen olduğu şiirlerinden oluşur.

Fikret 30 yaşlarındayken çevresindeki olumsuzluklardan etkilenmeye başlamış ve sorularına karşılık aradıkça, dünya görüşü yaşadığı dönemin kültür koşullarını aşmıştır. Özgürlük ve eşitlik anlayışı ezilen insanların çıkarları doğrultusunda toplumsal bir öz kazanmıştır. Sınıfsal çıkarlara dayalı yönetim biçimini eleştirmiş, belli egemen sınıfların koyduğu yasalara ve yönettiği devlete karşı çıkmıştır. Ekonomik hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılan kitlelerin kâğıt üstündeki siyasal özgürlüklerinin bir anlamı olmadığını göstermiştir.

Özel yaşamında da katı bir ahlak anlayışını sürdürmüş, kusursuz bir aile babası olmuş, çevresindeki kaypaklık ve çıkarcılıkları hoş görmemiş, bu nedenle de pek az insanla dostluk kurabilmiştir. Fikret'in düşüncesinde en önemli yan insana verdiği önemdir. Ona göre bütün sorunların üstesinden gelecek, mutlu yarınları hazırlayacak olan insandır. İnsanın üstünlüğünü sağlayan duyarlığı ve sezgi gücü değil, düşünme gücü ve aklıdır. Öbür yapıtları arasında *Tarih-i Kadim* (1905), *Son Şiirler* (1952; yay. haz. Cevdet Kudret) sayılabilir.

Tevfik Nevzad (d. 1865, İzmir - ö. 1906, Adana), Jön Türk hareketi içinde yer alan Osmanlı gazeteci.

Siyaset adamı ve yazar Refik Nevzad'ın ağabeyiydi. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamladı. İzmir Rüsumat Dairesi'nde çalıştı. 1888'de gerekli sınavı vererek avukat oldu. Hukuk alanındaki çalışmalarından dolayı Fransız hükümetinin verdiği "Palmes Académiques" nişanı ile "Officier d'Académie" unvanına değer görüldü. Gençlik yıllarında yazdığı şiirlerini *Aheng-i Şebab* (1890) adlı kitapta topladı. Bir ara İzmir İdadisi'nde öğretmenlik yaptı.

Gazetecilik yaşamına Halit Ziya (Uşaklıgil) ve İsmail Hakkı Nâkid (Bıçakçıoğlu) ile birlikte yayımladığı *Nevruz* (1884-85) dergisiyle başladı. Daha sonra gene Halit Ziya ile birlikte *Hizmet* (1886) gazetesini çıkardı. II. Abdülhamid'in (hd 1876-1909) baskı rejimine karşı çıkan bazı Jön Türkler gibi Paris'e kaçtı (1894); *Hizmet* gazetesini taş baskı olarak orada da yayımladı. Çok geçmeden İzmir'e döndü ve *Ahenk* gazetesinin başyazarlığını üstlendi. 1899'da yönetime muhalefet ettiği gerekçesiyle üç arkadaşıyla birlikte Bitlis'e sürüldü, ama ertesi yıl cezası kaldırıldı.

1902'de bazı arkadaşlarıyla birlikte rejimi yıkmaya yönelik çalışma yürüttüğü gerekçesiyle yeniden tutuklandı. İstanbul'a götürüldü ve orada kalebentliğe mahkûm edildi. Bir süre sonra Adana Hapishanesi'ne gönderildi. Cezası bitmek üzereyken hapishanede kendini kuyuya atarak intihar ettiği açıklandı.

Tevfik Paşa, tam adı AHMED TEVFİK PAŞA (d. 11 Şubat 1845, İstanbul - ö. 8 Ekim 1936, İstanbul), son Osmanlı sadrazamı. Anadolu'da Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğinde yürütülen Kurtuluş Savaşı'na yakınlık duymuştur.

Kırımlı Ferik İsmail Hakkı Paşa'nın oğluydu. Davutpaşa 2. Süvari Alayı'nda subayken askerlikten ayrılarak (1865) Bâbıâli Tercüme Odası'na girdi. 1872'den sonra

Tevfik Paşa, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
Topkapı Sarayı Müzesi

çeşitli dış görevlerde bulundu; bu arada Atina ve Berlin'de elçilik yaptı. 1895'te hariciye nazırı oldu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Âyan üyeliğine atandı. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) olarak bilinen ayaklanma sırasında istifa eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (14 Nisan). Ayaklanmayı yatıştırmaya ve Selanik'te toplanan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini engellemeye çalıştı. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girerek denetimi eline geçirmesi ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine V. Mehmed'in geçirilmesinden sonra istifa etti (5 Mayıs); daha sonra Londra elçiliğine atandı.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra İstanbul'a dönerek Meclis-i Âyan üyeliğine atandı. Ahmed İzzet Paşa'nın istifasının ardından ikinci kez sadrazamlığa getirildi (11 Kasım 1918). Bu sırada I. Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ardından Osmanlı topraklarının İtilaf güçlerince kısmen işgalini öngören Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalanmıştı. İtilaf donanması ve Yunan gemileri 13 Kasım'da İstanbul'a girdi. Padişah Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı dağıttı.

Tevfik Paşa 13 Ocak 1919'da padişaha yakın kişilerden oluşan yeni bir hükümet kurdu. 24 Şubat'ta hükümeti yenileyerek kabineye İngiliz ve Fransız yanlılarını da aldı. Ama bu değişikliklerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yeterince tatmin etmemesi üzerine 3 Mart 1919'da istifa etmek zorunda kaldı. Paris Barış Konferansı'nda (1919) Osmanlı heyetine başkanlık ettikten sonra 21 Ekim 1920'de Damat Ferid Paşa'nın yerine yeniden sadrazamlığa getirildi. Bu görevdeyken Ankara Hükümeti'yle ilişki kurmaya çalıştı ve Londra Konferansı'na(*) (21 Şubat - 12 Mart 1921) birlikte katılmayı önerdi, ama Mustafa Kemal'in bunu reddetmesi üzerine konferansta Ankara Hükümeti'ni Bekir Sami Bey, İstanbul Hükümeti'ni ise Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki heyetler temsil etti. Tevfik Paşa konferansta Türkiye'nin tek temsilcisinin Ankara heyeti olduğunu söyleyerek sözü Bekir Sami Bey'e bıraktı. Mart 1922'de hariciye nazırlığı görevini de üstlenen Tevfik Paşa, TBMM'nin 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmasından sonra istifa etti (4 Kasım 1922). 1934 Soyadı Kanunu'ndan sonra Okday soyadını aldı.

Tevfik Paşa, tam adı MEHMED (ya da MUHAMMED) TEVFİK PAŞA (d. 15 Aralık 1852, Kahire - ö. 7 Ocak 1892, Hulvan, Mısır), 1879-92 arasında Mısır hıdivi.

Hıdiv İsmail Paşa'nın oğludur. Genç yaşta Meclisü'l-Hususi başkanı oldu. Mart 1879'da babası tarafından başbakanlığa atandı. Kabinesinde maliye bakanlığına İngiliz, çalışma bakanlığına Fransız üyeler ataması tepkilere yol açtı ve bir ay içinde görevinden uzaklaştırıldı. Aynı yıl babası İsmail Paşa İngiliz ve Fransızların etkisiyle II. Abdülhamid tarafından görevden alınınca Tevfik Paşa veraset yasası gereğince hıdiv oldu. Hıdivliğe gelişinden kısa bir süre sonra, istifa eden Şerif Paşa'nın yerine başbakanlığı da üstlendi ve bu iki görevi iki yıl birlikte sürdürdü. İngiltere ve Fransa'nın denetiminde Mısır'ın yıllık gelirinin yarısının borçların ödenmesine ayrılmasını kabul etti. 1882'de kurulan Mahmud Sami el-Barudi hükümetinde savaş bakanı olan milliyetçilerin önderi Arabi Paşa'nın saygınlığının iyice artması üzerine, İngiltere ve Fransa'dan yardım istedi. İngiliz donanmasının İskenderiye'yi bombalaması (Temmuz 1882) üzerine muhalefet tarafından hain ilan edilen Tevfik Paşa İngilizlere sığınmak zorunda kaldı. Mısır'ı işgal eden İngilizler et-Tellü'l-Kebir'de Mısır ordusunun başkomutanı Arabi Paşa'yı bozguna uğratarak (Eylül 1882) milliyetçi hareketi ezdiler. Tevfik Paşa hıdiv olarak yeniden Kahire'ye döndü. Bundan sonra da hıdivliği işgal güçlerinin denetimi altında sürdürdü.

Tevfik Paşa (FERİK) (d. 1819, İstanbul - ö. 1866, İstanbul), Avrupa'ya resim öğrenimi için gönderilen ilk Osmanlı ressam. Babasının görevi nedeniyle çocukluğu sarayda geçti ve Enderun-ı Hümayun'da eğitim gördü. Daha sonra Mekteb-i Harbiye'ye girdi. 1873'te mezun olduktan sonra resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. Dönüşünde Abdülmecid tarafından saraya yaver olarak alındı, askerlik mesleğinde ilerleyerek Erkân-ı Harbiye reisliğine (Genelkurmay başkanlığı) kadar yükseldi.

Tevfik Paşa Batı'dan edindiği teknik ve zengin renk anlayışını kullanarak daha çok dekoratif bir anlayışla çalışmıştır. Günümüze yalnızca birkaç yağlıboya resmiyle madalyon üstünde birkaç minyatür portre çalışması ulaşmıştır.

Tevfik Paşa (VİDİNLİ) *bak.* Hüseyin Tevfik Paşa (VİDİNLİ)

tevhid (Arapçada "bir saymak"), İslamda, Tanrı'nın birliğini, tüm yetkin nitelikleri kendisinde topladığını, yaratılmışlara özgü eksik niteliklerden uzak olduğunu, eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmak. Tevhid inancına bağlanmış kişiyi belirten muvahhid terimi gerçek müminle eşanlamlıdır. Tanrı'nın varlığını, birliğini ve niteliklerini araştıran bilime tevhid bilimi (ilmü't-tevhid) adı verilir. Tevhid bilimi zamanla peygamberlik ve ahiret konularını da içine alarak genişlemiş, böylece kelam bilimi doğmuştur.

Tevhid sözcüğü Kuran'da geçmemekle birlikte Kuran âyetlerinin büyük bölümü, özellikle Mekke'de inenler çeşitli yönleriyle bu inancı dile getirir. Bu âyetlerde çeşitli biçimlerde çoktanrıcılık reddedilir ve tanrılık (uluhiyet), yaratıcılık (halikiyet), rablık (rububiyet), tapılacak tek varlık oluş (mabudiyet), egemenlik (hakimiyet) vb niteliklerinin tekliği vurgulanır. Tevhid inancı en özlü anlatımını kelime-i tevhid(*) olarak bilinen *La ilahe illallah* (Allah'tan başka Tanrı yoktur) sözünde bulur.

Kelam bilginlerine göre tevhidin iki ana unsuru halikiyetin ve mabudiyetin tekliğinin olumlanmasıdır. Tevhid-i halikiyet, tevhid-i rububiyet ve tevhid-i ilmi başlıklarında incelenir. Tevhid-i mabudiyet ise tevhid-i uluhiyet, tevhid-i iradi ve tevhid-i ameli olarak sınıflandırılır. Tevhid-i ilmi, Tanrı'da bulunması zorunlu nitelikleri kabul etmek, Tanrı'dan soyutlanması gereken nitelikleri de olumsuzlamaktır (tenzih). Tevhid-i iradi ise ortağı bulunmayan tek Tanrı'ya kulluğu (ibadet), yalnız ondan ummayı ve korkmayı, hiçbir varlığı ona eş tutmamayı içerir; bu anlamda Tanrı'nın birliğini niyet, irade ve edim bağlamında olumlamaktır. Tevhid-i iradinin karşıtları tatil (Tanrı'nın sıfatlarını yok sayma) ve teşbihtir (Tanrı'yı yaratılmış varlıklara benzetme).

Tanrı'nın kulların fiillerini yaratması, tüm evreni irade etmesi, âlemlerin rabbi oluşu gibi ilkeler tevhid-i ilminin konularıdır. Bu ilkeler için kevni (oluşa ilişkin) nitelemesi de kullanılır. Tanrı'nın buyurduğu şeylerin sevilmesi, yasakladığı şeylerin sevilmemesi ise tevhid-i amelinin konularıdır; bu ilkeler de dini ya da şer'i ilkeler olarak nitelenir. Kevni ilkeleri benimsemekle yetinerek şer'i ilkeleri kabul etmeyen muvahhid sayılmaz.

Tasavvufta tevhidin çeşitli aşamaları ceviz benzetmesiyle betimlenir. Buna göre cevizin bir dış kabuğu, iç kabuğu, içi ve özü olduğu gibi insanların tevhid anlayışı da kabuğun kabuğu, kabuk, öz ve özün özü olarak dört aşamaya ayrılır. Bir başka yorumla tevhidin üç aşaması vardır. Birinci aşamayı iradenin birliği (vahdet-i kusud) oluşturur. Bu aşamada mutasavvıf kendi iradesini aradan çıkararak onun yerine Tanrı'nın iradesini koyar. İkinci aşamaya görünenlerin birliği (vahdet-i şuhud) denir. Bu aşamada mutasavvıf, her varlıkta Tanrı'nın tecellisini görür. Üçüncü aşamayı varlığın birliği (vahdet-i vücud) oluşturur. Bu aşamada mutasavvıf Tanrı varlığından başka hiçbir varlığı görmez.

tevhid, divan edebiyatında Tanrı'nın birliğini ve ululuğunu anlatan şiir.

Genellikle kaside biçiminde yazılır ve kasidenin türlerinden biri olarak kabul edilir. Terkib-i bend, terci-i bend ve musammat biçimleriyle yazılmış tevhidler de vardır. Kaside biçiminde yazılan tevhidlerde nesip, tegazzül, fahriye gibi bölümler bulunmaz doğrudan konunun anlatımına geçilir. Tevhidler konularının kutsal sayılması nedeniyle divanların en başında yer alır. Gene mesnevilerin hemen hepsi İslamdaki tevhid(*) inancını konu eden beyitlerle başlar. Hatta divan edebiyatındaki düzyazı yapıtların başında bile Tanrı'nın varlığından ve birliğinden söz eden tevhid içerikli bölümler bulunur.

Tevhidde Tanrı'nın büyüklüğü, sıfatları, kudretinin sonsuzluğu, tasvir ve hayal edilebilen şeylerden soyutlanması, hiçbir şeyin ona eş ve benzer olmayışı, bütün kudret ve ilimlerin ona ait oluşu vb özellikler sanatlı bir üslupla anlatılır ve Tanrı karşısında kulun acizliği vurgulanır. İçlerinde arifane söyleyişlere de sık sık rastlanan tevhidler bazen didaktik özellikler taşır. Mutasavvıf şairlerin yazdığı tevhidlerde vahdet-i vücud kavramından da söz edilir. Divan edebiyatında en ünlü tevhid manzumesini Nâbî (ö. 1712) yazmıştır.

Tevhid-i Düyun Kararnamesi, TAHVİL-İ DÜYUN KARARNAMESİ olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının birleştirilerek yeni bir ödeme planına bağlanmasını öngören kararname (1903).

Düyun-ı Umumiye(*) olarak bilinen Osmanlı dış borçlarının birleştirilmesi Mehmed Ferid Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yeniden gündeme geldi. Bunun için Eylül 1903'te alacaklı dış bankalarla görüşmeler başladı. Sonuçta, Muharrem Kararnamesi'ne(*) ek bir kararname olan Tevhid-i Düyun Kararnamesi yayımlandı. Tevhid-i düyun (borçların birleştirilmesi) işlemiyle tüm borçlar gerçek değerlerine dönüştürülüyor, eski ve yeni borçlarda Osmanlı maliyesi lehine 43.700.000 Osmanlı Lirası tutarında bir indirim gerçekleştiriliyordu. Kesin borç tutarı 57.800.000, mürettebatı da 2.160.000 Osmanlı Lirası olarak saptandı. Ayrıca Düyun-ı Umumiye yönetimine bırakılmış kaynaklardan elde edilecek yıllık gelirlerin toplamının ödenmesi gereken yıllık borç tutarından fazla olması halinde farkın yüzde 75'inin hazineye verilmesi, yüzde 25'inin de olağanüstü amortisman karşılığı olarak Düyun-ı Umumiye'ye bırakılması kabul edildi.

Tevhid-i düyuna gerek duyulmasının başlıca nedeni, yeni borçların yanı sıra eski borçlara ait B, C, D tertibi tahvillerin piyasada itibari değerlerinin çok altında işlem görmesi ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin parasal itibarının çok düşmüş olduğunun görülmesiydi. Fransa Maliye Bakanı Reuvier tevhid-i düyun görüşmelerinin yapılmasını ve kararnamenin çıkmasını sağladığı için Osmanlı Devleti'nden önemli bir komisyon aldı. Kararnameyle piyasaya yeni tahviller çıkartılarak eski B, C, D tertibi tahviller toplandı. Ama bu işlem sırasında yüzde 4 faizin yanı sıra imha akçesi uygulaması yüzünden Osmanlı hazinesi önemli zarar gördü.

Tevhid-i Efkâr, İstanbul'da yayımlanan günlük siyasal gazete.

Velid Ebüzziya tarafından *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yerine yayımlanmaya başladı (15 Haziran 1921). Kurtuluş Savaşı'nı destekledi ve bu dönemde İstanbul'daki en etkili gazetelerden biri oldu; tirajı 35 bine kadar yükseldi. Yönetim yeri, Anadolu'ya silah ve cephane sevk eden Mim Mim grubunun gizli merkezi olarak da kullanıldı. Velid Ebüzziya gazetede yayımladığı yazılar nedeniyle 1922 ve 1925'te İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Takrir-i Sükûn Kanunu'yla 6 Mart 1925'te kapatılan gazetenin yayımına bir süre sonra izin verildiyse de Velid Ebüzziya yayımı sürdürmedi.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sistemini laik ve ulusal bir temelde düzenleyen yasa.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından sonraki en önemli reformlardan biri de eğitim öğretim alanında gerçekleşti. Osmanlı Devleti'nden devralınan ikili (mektep ve medrese) eğitim sistemi bir süre korunmuştu. Bu ikiliğe son vermek amacıyla Saruhan mebusu Vasıf Bey (Çınar) ve 57 arkadaşınca tevhid-i tedrisat (öğretim birliği) konusunda bir yasa önergesi hazırlandı. Bu önerge halifelik ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasını öngören yasa önergeleriyle birlikte 3 Mart 1924'te TBMM'de kabul edildi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu olarak bilinen 430 sayılı bu yasa bütün öğretim kurumlarını Maarif Vekâleti'ne bağlıyor, Şeriye ve Evkaf Vekâleti ya da özel vakıflarca yönetilen medrese ve mekteplerin de gene aynı bakanlığa devrini öngörüyordu. Din eğitimi için bir ilahiyat fakültesinin, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı okulların kurulması kabul edilmişti. Yasanın yürürlüğe girmesiyle medreseler kapatılırken ilkokullarda Kuran, ortaokul ve liselerde din, Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. Yabancı ve azınlık okullarına da Türkçe dersler kondu ve bu okullar Maarif Vekâleti'nin denetimine alındı.

tevki, aklâm-ı sitte denen altı temel yazıdan biri. Aklâm-ı sittenin en yaygın yazılarından biri olan sülüsün kurallarına bağlıdır, ama ondan biraz küçük yazılır. En belirgin özelliği *elif*, *re* ve *vav* gibi birleşmeyen harflerin kendilerini izleyen harfe bağlanabilmesidir. İlk zamanlarda kitapların üstü, halife ve vezirlerin mektupları bu yazı ile yazılırdı. Osmanlılarda ise vakıfnamelerde kullanılmıştır. Tevki, aynı zamanda padişahların yazılı buyrukları üzerine çekilen nişanın, yani tuğranın adıdır.

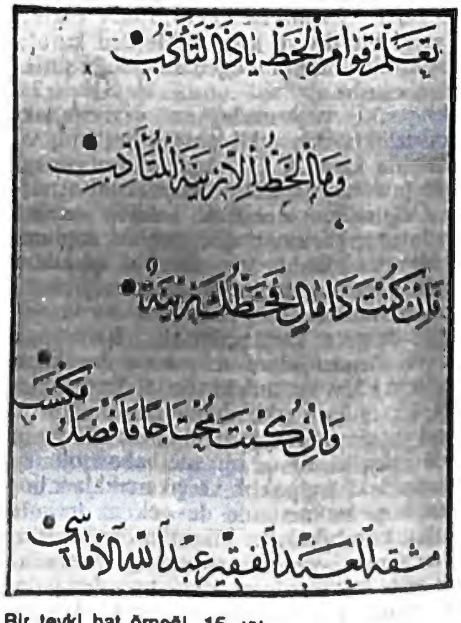

Bir tevki hat örneği, 15. yy
Ali Alparslan Arşivi

Tevkinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Abbasi hattatlarından İbn Mukle ve İbnü'l-Bevvab ile Yakût-ı Mustasımi'nin büyük rolleri oldu. Abbasilerden sonra Osmanlı hattatlarından Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'ın elinde gelişerek en güzel halini aldı.

tevkif *bak.* tutuklama

tevkîî *bak.* nişancı

Tevodros II, asıl adı KASSA (d. y. 1818 - ö. 13 Nisan 1868, Magdela, Etiyopya), ülkesinin ilk modern yöneticisi sayılan Etiyopya imparatoru (1855-68). Çeşitli Etiyopya krallıklarını imparatorluk çatısı altında yeniden birleştirmiş, Etiyopya Kilisesi'ni denetim altında tutarak halkın yönetime bağlanmasını sağlamıştır.

Soylu bir kökenden gelmemekle birlikte feodal beylerle yürüttüğü savaşlar sonucunda tahta çıktı. Önce eyaletleri daha küçük illere ayırarak buralara valiler atadı. Bu düzenlemeden dolayı konumları sarsılan soyluların tepkisini çekti. Ayrıca orduyu yeniden örgütlemeye ve modernleştirmeye yöneldi. Gerekli silahları sağlayabilmek amacıyla, Etiyopya'da yaşayan Avrupalı misyoner ve serüvencilerden bir top yapmalarını istedi; ardından İngiltere'den zanaatçılarla silah ustaları getirtti. Feodal sistemi ortadan kaldırarak yalnızca hükümdara bağlı, bilgili yeni bir soylular sınıfı oluşturmaya çalıştı.

Tevodros 1860'larda çıkan çeşitli olayların, bu arada Kraliçe Victoria'ya yazdığı bir mektubun yanıtsız kalmasının ardından, kendisine yönelik komplo hazırladıkları gerekçesiyle çok sayıda İngiliz temsilcisiyle misyonerini hapse attı. İngiltere tutukluları kurtarmak amacıyla Napier seferini (1867-68) başlattı. Ayaklanan soyluların da desteklediği İngiliz birlikleri 10 Nisan 1868'de Magdela'da Tevodros'un kuvvetlerine saldırdı. Durumunun çaresiz olduğunu gören Tevodros üç gün sonra intihar etti. Modernleşme çalışmaları başarısızlıkla sonuçlandı, ama ardılları onun girişimlerini örnek aldılar.

Tevrat, Yahudiliğin kutsal kitabı. Hıristiyanlığın kutsal kitabı Kitabı Mukaddes'in Protestanların kanonik saydığı Eski Ahit(*) bölümüyle çakışır. İslam inancına göre Tevrat Hz. Musa'ya vahyedilmiş, ama özgün metni korunamadığı için günümüze ulaşamamıştır. İki bin yılı aşkın süredir Yahudiliğin kutsal saydığı bugünkü Tevrat, Tanrı vahyi olmayan, çok büyük bölümüyle insanlarca kaleme alınmış bir metinler toplamıdır. Yahudiler ve Hıristiyanlar da Tevrat'ın Hz. Musa ve sonraki peygamberlerce kaleme alındığını kabul etmekle birlikte, özellikle Tutucu ve Gelenekçi Yahudiler ile bazı Protestanlar tümünün ya da en azından ilk beş kitabından oluşan ve Musa'nın Beş kitabı olarak da bilinen Tora'nın(*) her sözcüğünün Tanrı vahyiyle yazıldığına inanırlar. Buna karşılık tarih ve metin araştırmaları Tevrat'ta yer alan en eski metinlerin İÖ 13. yüzyılda biçimlendiğini, bunların ve sonraki metinlerin bir araya getirilerek yazıya aktarılmasının yüzyıllar boyunca sürdüğünü, Tora'nın son biçimini İÖ 5. yüzyılda aldığını, son metinlerin de İÖ 2. yüzyılın sonunda oluştuğunu göstermektedir. Bu metinlerin Tanrı sözü sayılarak kanonik kabul edilmesi süreci İÖ 621'de Kudüs Tapınağı'nda Tesniye yasalarının bulunmasıyla başlamış, son olarak İS 70'te Kudüs'ün batısındaki Yavne kentinde toplanan hahamlar bugünkü Tevrat metnini bağlayıcı ilan etmişlerdir.

Tevrat'ın geleneksel İbranice metniyse (Masora [İbranice *masoreth*: "gelenek"] metni) İS 6-10. yüzyıllar arasında Babil ve Filistin'deki Talmud akademilerinde sürdürülen araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Tevrat'ın özgün İbranice metniyle çakıştığı öne sürülen bu metinde her sözcüğün doğru okunuşu ile vurgularını ve duraklamaları belirten özel işaretler kullanılmıştır. Eski metinlerde ünlü harfler bulunmadığı için ayrıca bu sesleri belirten işaretlere yer verilmiştir. Masora metninin, 15 yüzyılda yapılan ilk baskısına değin yazmalar biçiminde büyük ölçüde değişmeden aktarıldığı anlaşılmaktadır. Tanrı vahyinin özünü içerdiğine inanılan Tora'nın parşömen rulolar üstündeki yazmaları bütün sinagoglarda kutsal sandığın içinde saklanır.

Tevrat üç ana bölümden oluşur. Birinci bölüm Tora'nın içerdiği kitaplar Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye'dir. İkinci bölüm Nevlim(*) İlk Peygamberler ve Son Peygamberler olmak üzere ikiye ayrılır. İlk Peygamberler Yeşu, Hakimler, Samuel ve Krallar kitaplarını içerir. Son Peygamberler'i oluşturan kitaplar ise İşaya, Yeremya, Hezekiel ve On İki Peygamber'dir. Üçüncü bölüm Ketuvim'de(*) ise Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri, Eyub, Neşideler Neşidesi, Rut, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra-Nehemya ve Tarihler kitapları yer alır. Kitabı Mukaddes'in Eski Ahit bölümünde Samuel, Krallar ve Tarihler ikişer kitap, Ezra-Nehemya ise iki ayrı kitap biçiminde düzenlenmiş, On İki Peygamber ise her peygamberin adını taşıyan 12 ayrı kitap olarak sıralanmıştır.

Kuran'da Tevrat'ın Hz. Musa'ya vahyedildiğini bildiren pek çok âyetin yanı sıra bazı âyetlerde (Enbiya 48, Furkan 35, Saffât 117-118) Hz. Musa'yla birlikte kardeşi Harun da anılır. Bir âyette (Maide 44) Hz. Musa'dan sonra Tanrı vahyine "teslim olmuş peygamberlerin, bilgin yöneticilerin (rahbaniyun) ve yüksek bilginlerin (ahbar), Allah'ın kitabını korumakla görevli kılındıkları ve onun üzerine şahit oldukları için, Yahudilere onunla hükmettikleri" bildirilir. Tevrat'ın daha sonra Yahudilerce tahrif edilmesi ise pek çok âyetin konusunu oluşturur. Bu âyetlerde Yahudilerin Allah'ın sözünü "bile bile değiştirdikleri", "kitabı kendi elleriyle yazdıkları" (Bakara 75, 79), "Allah katından olmayan bir kitabı öyleymiş gibi okudukları" (Âl-i İmran 78), söz cükleri "konuldukları yerlerden" saptırdıkları (Nisa 46, Maide 13, 41) bildirilir. İslam tarihçileri Hz. Süleyman'dan (İÖ 10. yy) sonra İsrailoğullarının başına geçen hükümdarların Hz. Musa'ya bildirilen dinin dışına çıktığı, savaşlar, Asur boyunduruğu ve sürgünler sırasında Tevrat'ın özgün yazılı nüshalarının yitirildiği kabullerinden yola çıkarlar. Bu tarihçiler de "Hz. Musa dinine dönmüş hükümdarlardan biri" (tarihsel verilere göre Yoşiya) döneminde İÖ 621'de Kudüs'te özgün Tevrat olduğu öne sürülen bir metnin bulunduğunu belirtirler, ama bunun gerçekte Azra (Ezra) adlı bir kâhin tarafından yazıldığını ya da bulunan metne Eş'ar-ı Hamse (İslam kaynaklarında Tora'ya verilen ad) dışında pek çok şey eklendiği için Tanrı Sözü sayılamayacağını savunurlar. Gerçekte İÖ 5-4. yüzyıllarda yaşamış olan Ezra'nın(*) Babil Sürgünü'nden dönen Yahudi toplumunu Tora'ya dayanarak yeniden düzenlediği için Yahudilikte Hz. Musa'ya yakın bir önem kazandığı Batılı tarihçilerce de kabul edilir. *Ayrıca bak.* Kitabı Mukaddes.

tevşih, dinsel Türk müziğinde (mevlid ve miraciye gibi) çok sayıda bahirden oluşan doğaçlamaların ya da besteli yapıtların bahirleri arasında okunan parçalara verilen ad. Genellikle Hz. Muhammed'i öven güfteler üzerine bestelenir. Türkçe tevşih güftelerinden başka Farsça ve Arapça olanlar da vardır. Dize sayısı genellikle çoktur. Tevşihte en çok rastlanan usuller evfer, devr-i kebir, çember, zencir vb'dir.

tevşih (Arapçada "süsleme"), edebiyatta, bir yapıtın başında yer alan ve sunulduğu ünlü kişinin adından dolayı yapıtın değerini yükseltiği kabul edilen sunuş yazısı. Eski yazarlar, şairler ve bilginler yazdıkları kitapları genellikle bir padişahın sadrazamın, vezirin ya da ileri gelen bir devlet adamının adıyla tevşih etmişlerdir. Bundan amaç o ünlü kişinin yardımını sağlamak ve özellikle maddi katkılarıyla yapıtın nüshalarını çoğaltmaktır.

Tewkesbury, İngiltere'de, Gloucestershire ilinde (*county*) ilçe (*district*). Gloucester kentinin kuzeyinde yer alır. Yüzölçümü 450 km² olan ilçe toprakları Severn Irmağı boyunca uzanan düz bir arazıyi kapsar. Nüfusun çoğunun kırsal kesimde yaşadığı ilçenin 54 bucağı (*parish*) vardır ve bunlardan yalnızca Tewkesbury aynı zamanda kasaba statüsüne sahiptir. İlçe toprakları Gloucester kentini ve Cheltenham ilçesini hemen hemen bütünüyle kuşatır. M5 Otoyolu ilçeden geçer. Nüfus (1989 tah.) 88.100.

Tewkesbury Çarpışması, İngiltere de, Güller Savaşları sırasında, Kral IV. Edward'a bağlı York yanlılarının Lancaster yanlıları üzerinde kesin zafer kazanmasını sağlayan çarpışma (4 Mayıs 1471).

Lancaster hanedanından VI. Henry'yi 1461'de tahttan indirerek yerine geçen Edward, daha sonra dönemin güçlü soylularından Warwick kontu Richard Neville ile anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Warwick 1470'te Henry'yi yeniden tahta çıkardı. Mart 1471'de Holland'dan dönen Edward, 14 Nisan'da Barnet Çarpışması nda Warwick'i yenilgiye uğratarak öldürdü. Aynı gün oğlu Prens Edward'la birlikte 1462'den beri Fransa'da bulunan Kral Henry'nin eşi Kraliçe Margaret (Anjou'lu) Dorset'teki Waymouth'ta karaya çıktı ve Galler'deki Lancaster yanlısı güçleri toparlamak üzere kuzeye doğru hareket etti. Kral Edward 3 Mayıs'ta Gloucestershire'daki Tewkesbury'nin hemen güneyinde kraliçenin ordusunun yolunu kesti. İki tarafın yaklaşık 3 biner kişiden oluşan ordular ertesi gün savaşa tutuştular. Lancaster yanlıları savunma için sağlam bir konumda bulunuyordu. Ama York yanlılarının sol kanadına düzenledikleri ani saldırı başarı kazanamadı. Böylece York yanlıları Lancaster yanlılarının ana mevzilerini bozdular. Aralarında Prens Edward ve başka Lancaster önderlerinin de bulunduğu yaklaşık bin kişi öldürüldü. Ardından VI. Henry'nin Londra Kulesi'nde öldürülmesiyle (21-22 Mayıs) Edward tahtını sağlama aldı.

Tewson, Sir (Harold) Vincent (d. 4 Şubat 1898, Bradford, Yorkshire - ö. 1 Mayıs 1981, Letchworth, Hertfordshire, İngiltere), 1946-60 arasında İşçi Sendikaları Kongresi'nin (TUC) genel sekreterliğini yürüten İngiliz sendikacı.

Örgütçülük yeteneğiyle tanınan Tewson, bu alandaki ilk deneyimini Bradford'daki Birleşik Boyacılar Birliği'nde edindi. I. Dünya Savaşı'nda orduda görev aldıktan sonra yeniden bu örgütte çalışmaya başladı. 1925'te TUC'nin yeni bir örgütleme birimi nin başına getirildi. 1931'de genel sekreter Walter Citrine'in yardımcısı, 1946'da da Citrine'in yerine TUC genel sekreteri oldu. Bu görevi sırasında Avrupa'da savaş sonrasında uygulanan ekonomik inşa programını etkin biçimde destekledi ve Marshall Planı için bir sendikal danışma komitesi kurulmasına yardımcı oldu. 1949'da Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ICFTU) kurulduğu Cenevre Konferansı'n-

da sekreterlik görevini üstlendi ve 1951-53 arasında ICFTU'nun başkanlığını yürüttü. Tewson'a 1942'de C. B. E. (Commander of the British Empire) nişanı, 1950'de de "sir" unvanı verildi.

Texaco Inc., ABD kökenli petrol ve petrokimya şirketi. 1902'de Texas Company adıyla kurulan ve bugünkü adını 1959'da alan şirket, günümüzde satışlar bakımından dünyanın en büyük petrol şirketleri arasında yer almaktadır.

Merkezi New York eyaletindeki White Plains'de bulunan Texaco Inc., başlangıçta yalnızca Texas'ta etkinlik gösteriyordu. Şirket Texas'ta bugün de önemli yatırımlara sahip olmakla birlikte, etkinlik alanını ABD'nin bütün eyaletlerini ve dünyanın pek çok ülkesini kapsayacak biçimde genişletmiştir. Petrol ve doğal gaz arama, çıkarma, işleme, pazarlama ve taşıma işleriyle uğraşan şirket, plastik, yapay kauçuk ve lif gibi petrokimya ürünleri de üretir.

Texas Company, eski bir Standart Oil Company işçisi olan Joseph S. Cullinan'la (1860-1937) New Yorklu bir yatırım danışmanı olan Arnold Schlaet (1859-1946) tarafından kuruldu. Başlangıçtaki planları, Texas'ta petrol satın alıp işledikten sonra bunu Kuzey'de Standart Oil Company'ye satmak olan Cullinan ve Schlaet, çok geçmeden büyük bir petrol alanı olan Spindletop'ta petrol üretimine başladılar. 1910'a gelindiğinde New York dışında tankerle petrol taşımacılığı yapan şirket, 1911'de Illinois'da Texas dışındaki ilk rafinerisini kurdu. 1928'de ABD'nin bütün eyaletlerinde petrol pazarlayan ilk şirket oldu. 1930'larda ise Kanada, Kolombiya ve Venezuela'da denizaşırı etkinliklerine başladı. Ayrıca çeşitli Ortadoğu ülkeleriyle Endonezya'da California Standart Oil'le birlikte ortak yatırımlara gitti. Bunlar arasında Bahreyn'deki Caltex Group of Companies, Suudi Arabistan'daki ARAMCO (Arabian American Oil Company) ile Sumatra ve Cava'daki holdingler sayılabilir.

1980'lerde Getty Oil Company'nin denetimini ele geçirmek için Pennzoil Company'yle Texaco arasında yasal bir mücadele oldu. Davanın sonucunda Texaco'nun, Pennzoil'un başlangıçta talep ettiği 10,530 milyar dolarlık tazminatın yaklaşık üçte birini ödemesine karar verildi.

1940'ta, Texaco Co. ABD ve Kanada'da yayın yapan radyolar aracılığıyla Metropolitan Operası'nın programlarını canlı olarak yayınlamaya başladı. 1990'da bu yayınlar Avrupa'ya da ulaştı.

Texarkana, ABD'de, Texas-Arkansas eyalet sınırında biri Texas'ta, öbürü Arkansas'da kalan iki bitişik belediye. Louisiana ve Oklahoma eyalet sınırlarına da yakın olan yörede ilk yerleşme, Cairo ve Fulton, Texas ve Pasifik demiryollarının kavşağında 1874'te kuruldu. Bu yerleşmenin çevresinde gelişen iki belediyeye de *Tex*as, *Ark*ansas ve Louisi*ana*'nın bileşiminden oluşan Texarkana adı verildi. Bowie ilinin merkezi olan ve 1874'te tüzel kimlik kazanan Texas'taki Texarkana ile Miller ilinin merkezi olan ve 1880'de tüzel kimlik kazanan Arkansas'daki Texarkana birbirlerinden State Line (Eyalet Sınırı) Caddesi'yle ayrılır. Ayrı yerel yönetimleri bulunmakla birlikte ekonomik ve toplumsal açıdan bir bütün oluştururlar. Çevredeki tarımsal işletmelerin ürünleri için bir pazar ve dağıtım yeri olan Texarkana, ahşap işleri, karayolu tankerleri, otomobil lastiği ve karavan üreten çeşitli sanayi kuruluşlarını barındırır. Aynı zamanda bir demiryolu istasyonu ve otobüs terminalidir. Red Irmağı Mühimmat Deposu hemen yakınındadır. Texarkana Community College 1927'de, Doğu Texas Eyalet Üniversitesi ise 1972'de kurulmuştur. Wright Patman Barajı ve Gölü birkaç kilometre güneydoğudadır. Nüfus (1990) Texarkana, Texas, 31.656; Texarkana, Arkansas, 22.631; metropoliten alan, 120.132.

Texas, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin güneybatı kesiminde yer alır. Kuzeyinde Oklahoma, doğusunda Arkansas ve Louisiana, güneydoğusunda Meksika Körfezi, güneybatısında Meksika, batısında da New Mexico ile çevrilidir. Yüzölçümü 691.027 km², başkenti Austin'dir.

Amerika Yerlilerinin dağınık biçimde yaşadığı Texas topraklarındaki İspanyol keşif çalışmaları 1528'de başladı. Ama yöredeki İspanyol yerleşimi 1685'te Fransızların Matagorda Körfezinde bir koloni kurma girişiminden sonra ciddi biçimde gelişti. O tarihten sonra bölgedeki misyonerliklerin sayısı arttı; 1718'de kurulan San Antonio İspanyol Texası'nın ana yerleşimi oldu. 1820'de Virginialı Moses Austin Texas'ta koloni kurma izni aldı. Bu koloni Texas'taki Angloamerikan yerleşiminin başlangıcı oldu. Meksika 1821'de İspanya'dan bağımsızlığını kazanınca, Austin'in oğlu Stephen'ın koloninin başına geçmesini onayladı. Özellikle 1833'te General Antonio López de Santa Anna'nın Meksika devlet başkanı olmasından sonra Texas halkının yönetime karşı tepkisi arttı. 1836'da Texas Cumhuriyeti adıyla bağımsızlık ilan eden Texaslılar Meksika kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. On yılı aşkın bir mücadeleden sonra Texas 1845'te 28. eyalet olarak ABD'ye katıldı.

Amerikan İç Savaşı başlarında eyalet halkı Birlik yanlısı vali Sam Houston'ı görevden uzaklaştırarak Birlik'ten ayrıldı (1861). Ama Texas 1869'da yeniden Birlik'e katıldı. 1901'de petrol bulunmasından sonra ekonomi hızla gelişti.

Texas, ABD'nin Alaska'dan sonraki en büyük eyaletidir. Meksika Körfezinden başlayıp iç kesimlere kadar uzanan Kıyı Ovaları, eyalet topraklarının yaklaşık üçte birini oluşturur. Bu düz, alçak çayırlar, genişliği 80-320 km arasında değişen, hilal biçiminde, verimli bir kesimdir. Kıyı Ovaları Balcones Kayalığında Büyük Ovalarla birleşir. Ovalar batıdaki Panhandle'da sık sık kum fırtınalarının görüldüğü düz ve kıraç Yüksek Ovalarla sınırlanır. Pecos Irmağının batısındaki Trans-Pecos bölgesinde eyaletin en engebeli arazisi yer alır; buradaki en yüksek doruk Guadalupe'tur (2.667 m).

Texas'ın iklimi bölgelere göre önemli değişiklikler gösterir. Körfez çevresinde ortalama yıllık sıcaklık 21°C, yağış miktarı 1.220 mm'dir. Panhandle'da ise bu ortalamalar sırasıyla 16°C ve 510 mm dolayındadır. Eyaletin güney ucundaki Brownsville'de 20. yüzyıl boyunca hemen hiç kar yağmamışken, kuzeybatı köşesinde yıllık ortalama kar yağışı 584 mm'dir.

Eyalette 40 bin kadar Yerli yaşar. Nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturan İspanyol kökenliler en büyük etnik gruptur. Siyahların oranı ise sekizde bir dolayındadır. Texas ABD'nin nüfusu en hızlı artan eyaletlerinden biridir. 1970-90 arasında nüfus ülke ortalamasının 2,5 katı artış göstermiştir.

Texas, doğal kaynaklar bakımından zengindir; ülkede pamuk üretiminde birinci, toplam tarımsal üretimde ise çoğunlukla iki ile dördüncü sıralar arasında yer alır. Kesimlik sığır ve koyun üretiminde de birinci sırada olan eyalet ABD'de tiftik elde edilen tek bölgedir.

Ülkenin bilinen petrol yataklarının dörtte birinden daha çoğuna sahip olan Texas, petrol ve doğal gaz üretiminde birinci sıradadır. Kükürt de önemli bir doğal kaynaktır.

Eyaletteki petrokimya tesisleri ABD petrokimya üretiminde önemli bir yer tutar. En çok işçinin çalıştığı imalat dalı makine sanayisidir. Tüketim malları sektörü de hızla gelişmektedir.

Su taşımacılığındaki gelişmeler, Houston'ı barındırdığı gemilerin tonajı bakımından ülkenin uluslararası nitelikte üçüncü büyük limanı durumuna getirmiştir. New Orleans ile Sabine Geçidi, ayrıca Galveston ile Corpus Christi arasında kanallar inşa edilmiştir. Texas kara ve demir yolu ulaşımında da ön sıralarda yer alır; Dallas-Fort Worth Havalimanı ülkenin en büyük havalimanlarından biridir. Houston'da da uluslararası bir havalimanı vardır.

Dallas ve Houston'da ünlü senfoni orkestralarıyla tiyatrolar etkinlik gösterir. Houston'daki Grand Opera Derneği dünyaca ünlüdür ve kentte büyük bir bale topluluğu bulunmaktadır. Fort Worth'te Amon Carter Batı Sanatı Müzesi yer alır. Texas Kültürleri Enstitüsü San Antonio'dadır. Austin'deki Texas Üniversitesi başkanlık kütüphanesiyle tanınır. Texas'taki 150 yüksekokul ve üniversitenin yaklaşık dörtte biri özel niteliktedir ya da kiliselerce desteklenmektedir. Nüfus (1992 tah.) 17.656.000.

Texas, ABD'de Texas eyaletindeki Galveston ilinde (*county*) kent. Galveston Körfezindeki Galveston-Texas kenti kompleksinin bir parçasıdır. Kanallarla Meksika Körfezine bağlanan bir derinsu limanı konumundaki kentte II. Dünya Savaşı'ndan son-

Texas'ta petrol tesisleri
Texas Highway Department

ra sanayi etkinlikleri önemli ölçüde artmıştır. Bunlar arasında petrokimya ve kalay ergitme tesisleriyle rafineriler sayılabilir. Yöre 1893'te Büyük Göller bölgesinden denizcilerin gelmesiyle gelişmeye başladı. 1915'te Galveston Adasında etkili olan şiddetli harikan kente önemli zarar verdi; ayrıca 1947'de amonyum nitrat gübresi yüklü "Grandcamp" adlı Fransız şilebinin limanda patlaması 600 kişinin ölümüne yol açtı. 1963'te bir mendirek yapıldı. College of the Mainland (1967) kenttedir. Kent 1911'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 40.822; Galveston-Texas kenti metropoliten alanı, 217.399.

Texas Havzası, BATI TEXAS HAVZASI ya da PERMİYEN HAVZA olarak da bilinir, ABD'de Texas'ın batısı ile New Mexico'nun güneydoğusunda yer alan, zengin petrol ve doğal gaz yataklarıyla yüklü geniş tortul havza. Permiyen Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) ile Triyas Dönemi (y. 225-190 milyon yıl önce) sırasında, yaygın deltalara bitişik bir okyanus havzası biçiminde gelişmiştir. Texas Havzası, birbiriyle ilintili üç ayrı

çöküntü alanından oluşur; bunlar doğudan batıya doğru Midland Havzası, Orta Havza ve Delaware Havzasıdır. Bu daha küçük havzalar birbirlerinden görece ince tortul katmanlar biçimindeki platformlarla ayrılır. Permiyen Dönemdeki büyük alçalma sonucunda bu havzalarda tuzlar çökelmiş (bunlardan daha sonraları evaporit minèralleri oluşmuştur) ve havzaları çevrelerindeki farklı deniz faunalarına bağlayan büyük set resifleri oluşmuştur. Havzadaki zengin petrol ve doğal gaz yataklarının Permiyen resiflerinin yüzeyaltı kalıntıları olduğu sanılmaktadır; bitki ve hayvan kalıntıları bakımından çok zengin olan bu resifler petrole dönüşmüş ve gözenekli oluşukların içinde depolanmıştır. Resiflerin arkasında oluşan lagün çökellerinin jeolojik kalıntılarında da çok sayıda petrol yatağı bulunur.

Texas Rangers, ABD'nin Texas eyaletinde, 1830'lardan eyalet karayolları muhafızlarıyla birleştirildiği 1935'e değin asayişi sağlayan ve gevşek bir örgütlenmeye dayanan askeri birlik. Başlangıçta *ranger*'lar (korucu) Amerika kıtasına ilk yerleşenlerin Yerli saldırıları karşısında kendilerini korumak üzere kiraladıkları gönüllü askerlerden oluşuyordu. Texas'ın Meksika yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesi sırasında ve bağımsız bir cumhuriyet olduğu yıllarda, merkez üssü Austin'de bulunan birlik sınır muhafız kuvveti olarak da görev yapıyordu. Atlarını ve silahlarını kendileri sağlayan, birörnek üniforma giymeyen ve subaylarını selamlamayan *ranger*'lar birbirlerine bağlılıkları, yüksek disiplinleri ve keskin nişancılıklarıyla tanınmışlardı. Colt marka toplu tabancanın tipik Batı silahı olarak yayılmasına öncülük ettiler ve en parlak dönemleri olan 1870'lerde yasa ve düzeni etkili biçimde korudular. 20. yüzyılda önemleri azalmakla birlikte Texas efsanelerinde ve Amerikan kültüründe önemli bir yer tutmaya devam ettiler.

Texcoco, Nahuatl dilini konuşan Akolhuaların, İS 12. yüzyılın ortalarında Tolteklerin denetiminden çıkan Anáhuac'a (Meksika Vadisi) egemen olduktan sonra burada kurdukları kent. Nahuatl dillerini konuşan kabile önderleri arasında Anáhuac'a ilk egemen olanlar Texcoco yöneticileriydi. Texcoco Gölünün kıyısında yer alan Texcoco, 15. yüzyılın başında Atzcapotzalco'daki Tepanec hükümdarlarına bağımlı hale geldiyse de Atzcapotzalco'nun 1428'de yıkılmasından sonra yeniden bağımsızlığına kavuştu. Aynı tarihlerde Akolhualarla komşuları Tacuba ve Tenochtitlán arasında üçlü bir ittifak kuruldu. Tenochtitlán'ın Aztek hükümdarları 15. yüzyılın sonlarında müttefikleri karşısında üstünlüğü ele geçirerek Meksika'nın orta ve güney kesimlerinin büyük bölümünü kapsayan bir imparatorluk kurdular. Akolhualar, Tolteklerin başkenti Tula'nın (Tollán) yıkılmasından sonra Toltek kültürünü birçok öğesini benimseyerek yaşatmışlardır.

Texcoco Gölü, İspanyolca LAGO DE TEXCOCO, Meksika'nın orta kesiminde göl. Anáhuac'taki (Meksika Vadisi) beş gölden biridir. 17. yüzyılın başından bu yana sularının kanallar ve bir tünel aracılığıyla Pánuco Irmağına aktarılması sonucu, günümüzde México kentinin 4 km doğusunda, tuzlu bataklıklarla çevrili küçük bir göl durumuna gelmiştir. İspanyol fatihi Hernán Cortés'in 1521'de ele geçirdiği Aztek başkenti Tenochtitlán eski Texcoco Gölündeki adalar üzerinde kuruluydu ve karaya toprak dolgu yollarla bağlıydı. Gölün kurutulmasıyla geniş ve verimli tarım toprakları elde edileceği umuluyordu. Ama suların çekilmesinden sonra toprağın fazla tuzlu olduğu anlaşıldı. Öte yandan göl yatağının çökmesiyle bölgedeki binalar oturmakta ve zaman zaman kalkan toz bulutları, México kentinde zaten yoğun olan hava kirliliğini daha da artırmaktadır.

Texier, Charles (Felix-Marie) (d. 29 Ağustos 1802, Versailles - ö. 1 Temmuz 1871, Paris), Fransız gezgin ve arkeolog. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kazılar yapmış, Hititlerin başkenti Hattuşa (Boğazköy) ile kentin açık hava tapınağı olan Yazılıkaya'yı bulmuştur.

Paris'te Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1827'de bayındırlık işleri müfettişliğine atandı. 1833'te Fransız hükümeti adına Anadolu ve İran'da araştırma yapmakla görevlendirildi. Bu gezisi sırasında saptadığı büyük kale kalıntısının önce antik Tavium kentine, sonra da Pteria kentine ait olduğunu sandı. (Burasının sonradan Hititlerin başkenti Hattuşa olduğu anlaşıldı.) Başta kent surlarındaki Aslanlı Kapı olmak üzere birçok yerini resimlediği kentin topografik bir haritasını da çıkardı. Hattuşa yakınlarındaki Yazılıkaya açık hava tapınağının daha eski kültürlere ait kutsal bir mekân olduğunu saptadı. 1843'te ikinci kez çıktığı Anadolu ve İran gezisi sırasında özellikle antik kentlerle ilgilendi. Aizanoi (Çavdarhisar) kentinin planını çıkardı; Midas'ın mezarı ile çeşitli Frig kaya mezarlarının resimlerini çizdi. En önemli yapıtı *Description de l'Asie Mineure*'dür (1839-49, 3 cilt; *Küçük Asya*, 1923-24). Öbür önemli yapıtları arasında *Description de l'Armenie et la Perse, de la Mesapotamie* (1842-45, 2 cilt; Ermenistan, İran ve Mezopotamya'nın Tanıtımı), *Edesse et ses monuments* (1859; Urfa ve Anıtları), *Asie Mineure* (1862; Küçük Asya), *Byzantine Architecture* (1864, R.P.Pullan ile birlikte; Bizans Mimarlığı) ve *The Principal Ruins of Asia Minor* (1865, R. P. Pullan ile birlikte; *Küçük Asya'nın En Önemli Kalıntıları*) sayılabilir.

Tey, Josephine, asıl adı ELISABETH MACKINTOSH (d. 1897, Inverness, Invernessshire, İskoçya - ö. 13 Şubat 1952, Londra, İngiltere), oyunları ve sürükleyici polisiye romanlarıyla tanınmış İskoç yazar.

Tey, 1934
Hulton Picture Library

Sekiz yıl beden eğitimi öğretmeni olarak çalıştıktan sonra *The Man in the Queue* (1929; Kuyruktaki Adam) adlı ilk kitabının büyük ilgi toplaması üzerine tüm zamanını yazarlığa ayırdı. Bazı romanlarını ve çoğu oyununu Gordon Daviot adıyla yayımladı. İlk kez 1933'te sahnelenen *Richard of Bordeaux* adlı oyunuyla hem Londra'da, hem de New York'ta büyük başarı kazandı. Josephine Tey adıyla yayımladığı, çoğu Müfettiş Grant tipine yer veren polisiye romanları arasında *Miss Pym Disposes* (1947; Miss Pym'in Tertibi), *The Franchise Affair* (1949; Hak Olayı), III. Richard'ın iki yeğeninin öldürülmesi olayına karışmasını anlattığı tarihsel romanı *The Daughter of Time* (1951; Zamanın Kızı) ve *The Singing Sands* (1952; Uğuldayan Kumlar) sayılabilir.

teyemmüm (Arapçada "kastetmek"), İslamda su bulunmaması ya da kullanılamaması durumunda hades denen hukmi pisliklerden temizlenme.

Teyemmümün iki temel farzı vardır. Bunlar niyet ve elleri toprak ya da toprak cinsinden bir şeye vurup yüzü ve kolları sıvazlamaktır. Teyemmüm sırasında uyulması gereken sünnetler de başlarken besmele çekmek; önce yüzü, sonra kolları sıvazlamak; bunları ara vermeden yapmak; eller toprağa konduğunda önce ileri sonra geri doğru hareket ettirmek, yüzün tozlanmaması için elleri silkelemek ve elleri yere koyarken parmakları açık tutmaktır.

Teyemmüm ederken ya hadesten temizlenmeye ya da namaz kılmak gibi abdestsiz yapılamayacak bir ibadete niyet edilmelidir. Böyle bir niyet olmadan yapılan teyemmümle namaz kılınamaz. Teyemmüm yapılırken iki el toprağa iki kez vurulmalı ve sıvazlama işlemi elin tamamı ya da büyük bir bölümü ile yapılmalıdır. Sıvazlama işlemi yüz ve kolların tamamına uygulanmalıdır. *Ayrıca bak.* taharet.

teyp, sesin yeniden üretim amacıyla magnetik bantlar üzerine kaydedilmesinde kullanılan sistemlerin ortak adı. *Ayrıca bak.* ses kaydı.

Teyşepaini, Ermenistan'da Erivan yakınlarındaki Garmirplur (Kızıl Tepe) adlı tepede surlarla çevrili eski Urartu kenti. Teyşepaini'de Ruslar yaklaşık 150 odası bulunan içkalede kazı yaptılar. Ele geçen eşyanın en önemlileri tunçtan parçaları olan tahta tabure kalıntıları, kente adını veren Tanrı Teyşeba'nın bir heykelciği, çok sayıda altın ve gümüş mücevher ve sivri miğfer, kalkan, sadak ve kemer gibi tunçtan savaş aletleridir. Ayrıca bol miktarda taş kolye ve mühürler, fildişinden oyulmuş nesneler ve toprak kap kacak da bulunmuştur. Kalenin İÖ 6. yüzyılın başlarında tahrip edildiği sanılmaktadır.

Teyte, Dame Maggie, asıl adı MARGARET TATE (d. 17 Nisan 1888, Wolverhampton, Straffordshire - ö. 26 Mayıs 1976, Londra, İngiltere), İngiliz soprano. Opera, konser ve plak çalışmalarıyla tanınmış, Fransız şarkısının 20. yüzyıldaki en başarılı yorumcularından sayılmıştır.

Çocuk yaşta Londra Kraliyet Müzik Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1904'te Paris'e taşınarak Jean de Reszke'den şan dersleri aldı. İlk konserini 1906'da Reynaldo Hahn'ın düzenlediği bir Mozart festivalinde verdi; operaya da ilk kez 1907'de Monte Carlo'da adımını attı. 1908'de Paris'te *Pelléas et Mélisande* operasının ilk sahnelenişinde Claude Debussy, Mélisande rolünü Mary Garden'in ardından onun üstlenmesine karar verdi. Bu roldeki başarısının ardından Debussy'nin Avrupa'nın birçok yerinde verdiği konserlere katıldı. Ayrıca Chicago Opera ve Boston Opera toplulukları, New York Metropolitan Operası, Paris Opéra-Comique'i ve çeşitli İngiliz opera topluluklarında söyledi.

Teyte 1937'de piyanoda Alfred Cortot'yla birlikte verdiği bir Debussy resitalinin plağıyla Fransız şarkı yorumcusu olarak uluslararası alanda ünlendi. 1940'ta Hector Ber-

lioz'dan Debussy'ye kadar Fransız bestecilerin şarkılarını içeren, piyano ve orkestra eşlikli bir Fransız şarkıları albümü doldurdu. Operada son kez Londra'daki Mermaid Tiyatrosu'nda Henry Purcell'in *Dido and Aeneas*'ında Belinda rolüyle sahneye çıktı. Son konserini 1955'te Londra'da Festival Hall'de verdi. 1957'de Légion d'honneur nişanının "Chevalier" unvanını, 1958'de de D.B.E. (Dame of the British Empire) unvanını aldı.

Tez, İlhami Bekir (d. 1906, Trablusgarp - ö. 29 Mart 1984, İstanbul), Cumhuriyet sonrası yenilikçi Türk şiirinin önemli adlarından, toplumsal gerçekçi şiirleriyle tanınan şair ve yazar.

1926'da İstanbul Muallim Mektebi'ni bitirerek öğretmen oldu. Bolu, İstanbul, İzmir gibi illerde ilkokul öğretmenliği yaptı. 1954'te emekli oldu. *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Son Posta* ve *Tan* gazetelerinde çalıştı. Eczacılıkla ilgili kitapçıklar ve ardından Sanat El Kitapları (SEK) adıyla bir dizi kitapçık yayımladı.

İlhami Bekir Tez 1924'te *Milli Mecmua*'da yayımlanan ilk şiirlerini aruz ve hece ölçüleriyle yazdı. Daha sonra kullanmaya başladığı serbest ölçünün başarılı örneklerini verdi. Nâzım Hikmet'in etkisinde kaldı. 1929'da yayımlanan *24 Saat* adlı şiir kitabıyla Türk şiirinde işçiyi ilk kez konu edinen şair oldu. I. Dünya Savaşı'na ve izleyen yıllara ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak dönemin insan ve toplum gerçeklerini yansıttığı *Taşlıtarla'daki Ev* (1944, 1984) adlı romanı da büyük ilgi gördü. *Herhangi Bir Roman Kitabıdır* (1965) adlı ikinci bir romanı daha olan Tez'in öbür şiir kitapları arasında *Çocuk Şiirleri* (1927), *A-Birinci Forma* (1930), *Herhangi Bir Şiir Kitabıdır* (1931), *Mustafa Kemal* (1933), *Olduğu Gibi* (1935, 1936), *Hürriyete Kaside* (1945), *Birinci Seans* (1929, 1959), *En Güzel Şarkı* (1960), *Şiirler* (1971), *Yetmiş Yaşın Melankolisi* (1975), *Unuttum* (1979) sayılabilir.

tezad, edebiyatta, birbirine karşıt iki nesne, iki kavram, iki varlık arasında ilişki kurma sanatı. Tezadda, bir tümce ya da beyitte yalnızca karşıt anlamlı iki sözcüğün kullanılmış olması yeterli değildir; karşıt özelliklerinin de belirtilmesi gerekir. Mahir'in "Ağlarım hatıra geldikçe gülüştüklerimiz" dizesinde "ağlarım" ve "gülüştüklerimiz" sözcükleri arasında, Cahit Sıtkı Tarancı'nın, "Neden böyle düşman görünürsünüz/ Yıllar yılı dost bildiğim aynalar", dizelerinde de "düşman" ve "dost" sözcükleri arasında tezad vardır.

Tezcatlipoca (Nahuatl dilinde "Puslu Ayna"), en önemli Aztek tanrılarından biri. Büyükayı takımyıldızının ve karanlık gökyüzünün tanrısıdır. Tezcatlipoca kültü, İS 10. yüzyılın sonlarına doğru, kuzeydeki savaşçı Tolteklerce Orta Meksika'ya getirilmiştir. Tezcatlipoca'nın, Tanrı Quetzalcóatl'ı(*) (Tüylü Yılan) Tula kentinden nasıl kovduğunu anlatan çok sayıda efsane vardır. İstediği kılığa giren büyücü Tezcatlipoca kara büyüyle birçok Toltekin ölümüne neden olur; erdemli Quetzalcóatl'ı içkiye, günaha ve bedensel tutkulara sürükleyerek Tolteklerin altın çağına son verir. Orta Meksika'daki insan kurban etme geleneği onun etkisiyle başlamıştır. Tezcatlipoca'nın *nahual*'ı(*) jaguardır; bu jaguarın benekli postu, yıldızlı bir gökyüzünü andırır. Yaratıcı Tanrı Tezcatlipoca bugünkü evrenden önce yaratılıp yok edilmiş dört âlemden ilki olan Ocelotonatiuh'ta (Jaguar-Güneş) hüküm sürmüştür.

Tezcatlipoca genellikle yüzünde siyah bir şeritle betimlenir; ayaklarından birinin yerinde obsidiyenden bir ayna vardır. Guatemala'daki Mayalar ve Kiçeler 10. yüzyıldan sonra Tezcatlipoca'ya Hurakan (Tek Ayak) adını verdikleri bir şimşek tanrısı olarak taptılar. Bazı betimlemelerde ayna Tezcatlipoca'nın göğsünde yer alır. Bu aynada her şeyi gören Tezcatlipoca görünmeyen ve her yerde var olan bir tanrıdır; insanların bütün eylemlerini ve düşüncelerini bilir.

Tezcatlipoca Aztekler döneminde (İS 14-16. yy) Huitzilopochtli, Tlaloc ve Quetzalcóatl'la birlikte en yüce tanrılardan biri durumuna geldi. Bu dönemde Tezcatlipoca'ya Yoalli Ehécatl (Gece Rüzgârı), Yaotl (Savaşçı) ve Telpochtli (Delikanlı) adlarıyla tapılırdı. Geceleri dörtyol ağızlarında savaşçılara meydan okuduğu söylenen Tezcatlipoca, halktan kimselerin ilköğretim ve askerlik eğitimi için erkek çocuklarını gönderdiği *telpochcalli*'lere de (delikanlılar evi) başkanlık ederdi. Ayrıca köleleri korur, "Tezcatlipoca'nın çocukları"na kötü davranan köle sahiplerini cezalandırırdı. Erdemi zenginlik ve ünle ödüllendirir, yanlış yol tutanları ise cüzam gibi hastalıklarla ya da kölelik ve yoksullukla cezalandırırdı.

Tezcatlipoca için, beşinci ayin ayı Toxcatl'da törenler düzenlenirdi. Rahip genç ve yakışıklı bir savaş esirini seçer, bu genç bir

Jaguar biçiminde betimlenmiş Tezcatlipoca, granit bir boyunluk, 650-1000, Ulusal Arkeoloji Müzesi, México
Giraudon—Art Resource/EB Inc.

yıl boyunca tanrının yerini alarak lüks içinde yaşardı. Tanrıçalar gibi giydirilmiş dört güzel kız da ona eşlik ederdi. Ayin günü bu genç, çaldığı flütleri kıra kıra tapınağın merdivenlerini tırmanır, tepeye geldiğinde yüreği sökülerek kurban edilirdi.

Azteklerin başkenti Tenochtitlán dışında Tezcatlipoca'ya özellikle Texcoco'da ve Oaxaca ile Tlaxcala arasında yaşayan Mikstek ve Puebla Yerlileri tapardı.

tezek, yakacak olarak kullanılmak üzere yaşken toplandıktan sonra bir miktar saman ya da çalı çırpı ile karıştırılıp belli biçim ve büyüklükte kurutulan sığır dışkısı. Kalorisi düşük bir yakacaktır ve genellikle orman bakımından fakir bölgelerde kullanılır. Bazı yörelerde "ahbun" ya da "kemre" olarak da adlandırılır.

Tezel, Naki (d. 1915, İstanbul - ö. 1980, İstanbul), folklor araştırmacısı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten (1940) sonra maiyet memurluğu, bucak müdürlüğü, kaymakam vekilliği yaptı. Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nde, Ticaret Bakanlığı'nda, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nda çalıştı. *Yücel*, *Varlık*, *Çığır*, *Ülkü*, *Halk Bilgisi Haberleri*, *Yirminci Asır*, *Türk Dili*, *Hisar*, *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Dünya* gibi dergi ve gazetelerde yazılar yazdı. Başlıca yapıtları arasında *İstanbul Masalları* (1938), *Bilmeceler ve Maniler* (1941), *Beyböyrek* (1944), *Keloğlan* (1945), *Türk Halk Bilmeceleri* (1969), *Türkiye Folklor ve Etnografya Kılavuzu* (1969), *Türk Masalları* (1971, 2 cilt) sayılabilir.

tezene, Türk halk müziğinde kullanılan telli-mızraplı çalgıların mızrabına verilen ad. Mızrap anlamındaki Farsça tâziyâne sözcüğünün Anadolu halk dilindeki biçimidir. Sözcük eskiden yalnızca, kiraz ağacı kabuğundan yapılan bağlama mızrabı için kullanılırdı.

Tezene yapmak için kiraz ağacının genç dallarının kabuğu soyularak bir süre zeytinyağında bekletilir. Sonra yaklaşık 1 cm eninde, 5-6 cm boyunda kesilir ve iki ucu yuvarlatılıp parlatılır. Bu tür geleneksel tezenenin çok kısa ömürlü olması yüzünden bağlamacılar günümüzde aynı kalitede ses veren, ama daha dayanıklı olan plastik tezeneye yönelmişlerdir.

tezgen *bak.* katalizör

tezhip (Arapça *tezhib*: "altınlama", "yaldızlama", "bezeme"), yazma kitapların sayfalarına, hat levhalarına, murakkalara, hatta tuğraların üst taraflarına altın tozu ve boya ile yapılan her türlü bezeme. Sözcük yalnız altınla yapılanın dışında, toprak boyalarla yapılan bezemeler için de kullanılır. Yalnız altınla yapılan tezhibe "halkâri" denir. Tezhip yapan sanatçıya "müzehhib" tezhiplenmiş yapıta da "müzehheb" adı verilir.

Padişahlara, vezirlere, devlet büyüklerine, tanınmış kişilere sunulan ya da özel kitaplıklar için hazırlanan her çeşit yazma kitap, özellikle şiir kitaplarını tezhiplemek eski bir uygulamadır. Ama tezhip en çok Kuran'ların ilk ve son sayfalarında, surelerin baş taraflarında kullanılmıştır. Bazen tezhiplenmiş başka kitaplarda satır aralarına, sayfa kenarlarıyla köşelerine, şiir kitaplarında mısra ya da beyit aralarına da tezhip yapılır. Kuran'larda âyetleri ayırmak için nokta yerine geçen küçük yıldız ve çiçek biçimindeki örgeler de tezhiple yapılır. Bunların geometrik biçimli olanları mücevher nokta, altı köşelileri şeşhane nokta, beş yaprağı andıran beş köşelileri pençberg, üç köşelileri de seberg adıyla anılır. Kuran okunurken durulacak ya da secde edilecek âyetleri belirtmek için hizalarına konan gül biçimli süs de tezhibin ana örgelerindendir. Bunun da vakıf, secde, hizib, aşir, sure ve cüz gülü gibi çeşitleri vardır.

Tezhibin en önemli malzemesi boya ve altındır. Eskiden pastel rengin çoğunlukta olduğu toprak boyalar kullanılırdı. Bugün genellikle hazır boyalardan yararlanılmaktadır. Altın boya ise, altın varak su içinde ezilerek ve jelatinle karıştırılarak hazırlanır. Uygulanacak desen tezhibin yapılacağı kâğıdın üstüne silkme(*) yoluyla aktarılır. Simetrik desenler, her kez dörtte biri olmak üzere dört defada kâğıda geçirilip tezhip edilir. Serbest desenlerin ise tümü bir defada işlenir. Boyama ve altınla bezeme işlemi bittikten sonra altınlı yerler istenirse zer mühreyle (*bak.* mühre) parlatılır. Böyle tezhiplere pesend (beğenilmiş), desenin altının yanında boyayla da yapıldığı tezhiplere de boyalı halkâr denir. Altınlamanın bir çeşidi de zerefşan (altın serpme) adını taşır. Bu tür tezhipte altına batırılmış fırça elek teline sürtülerek altın zeminin üstüne püskürtülür.

Tezhipte kullanılan çiçek ve yaprak örgeleri zamanla değişikliğe uğramıştır. 16. yüzyılda çok görülen rumi ve hatayilerin yanında Lale Devri'nde lale, gül ve başka çiçekler de tezhip ve halkâride yer almıştır.

Bezeme sanatlarının İslam dünyasına yayılmasında Uygur sanatçılarının büyük rolü olmuştur. Moğollar ve Timurlular dönemin-

de İran'da bezeme sanatında Uygur-Türk etkileri görülür. İleri düzeydeki İran bezeme sanatı üzerinde Türklerden başka Çinli ve Bizans'tan gelen Hıristiyan sanatçıların da etkisi olmuştur. Büyük Selçuklular döneminde gelişmeye başlayan bezeme sanatlarının Anadolu Selçuklularında da devam ettiği bilinirse de, o dönemden günümüze sağlam olarak ulaşmış yapıt hemen hemen yoktur. İran'daki sanatçılar Semerkand, Buhara, Hive ve Herat süsleme okullarının etkisinde kalarak çok güzel yapıtlar ortaya koydular. Bu kentler içinde Herat bezeme sanatında öbür kentlere öncülük etti. Timurlulardan sonra Karakoyunlular ve Akkoyunlular Herat okulunu sürdürdüler. Safeviler de bu klasikleşmiş yolu izlediler. Onları başka İran sülaleleri izlediyse de, İran bezeme sanatı en parlak aşamasını Timurlular döneminde yaşadı.

Tezhipli bir Kuran sayfası (1557), Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul
Ayla Ersoy *Türk Tezhip Sanatı* (1988), Ak Yayınları

Türk tezhip sanatı ise dört döneme ayrılır. Anadolu Selçukluları tezhipte Büyük Selçukluları izlediler. Zengin süsleme çeşitlerinde her rengi denediler ve genellikle rumi motifleri kullandılar, geometrik biçimlere önem verdiler. Anadolu Selçuklu tezhibi Musul, Harput ve Konya'da gelişti. Erken Osmanlı döneminde en çok kullanılan motifler gene rumilerle kıvrıkdallar oldu. Bunların yanında hatayiler, asma yaprağı, yıldız çiçeği, nilüfer gibi bitkisel motifler son derece ince bir işçilikle işlendi. Klasik Osmanlı döneminin tezhip sanatında II. Bayezid ve I. Süleyman'ın (Kanuni) doğuya yaptıkları seferler sonucunda Herat ve Tebriz'den gelen tezhipçilerin de etkisi oldu. Bu dönemde çiçek motiflerinde doğalcı bir anlayışın izleri görülmeye başladı. Altın çok kullanıldı; bordürlerde bordo ve yeşil renk önem kazandı. 17. ve 18. yüzyıllarda gerileyen tezhip sanatında klasik kompozisyonlar içinde iri çiçekli ve kaba süslemelere yer verilmeye başladı. 18. yüzyılda siyah renk zemin olarak ortaya çıktı; çiçekler karışık olarak kullanıldı. 19. yüzyılda ise barok motifler görülmeye başladı. Vazo, saksı ya da sepet içine konmuş yaprak ve çiçekler, buketler sık sık kullanılan motifler oldu. Daha sonra, barok üslubun bir uzantısı olan rokoko üslubu da tezhipte yer aldı. Bu yeni üslubun en eski örneği, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde I. Mahmud'a ait fermanın üstündeki tuğranın, kurdele ile bağlanarak buket haline getirilmiş zambak ve şakayık çiçekli bezemeleridir.

1914'te İstanbul'da açılan Medresetü'l-Hattatin'de(*) hat dersleri yanında tezhip sanatı da öğretilmeye başladı. Klasik üslup göz önünde bulundurularak yeniden canlandırılan bu sanatın öğretimi daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi içinde sürdürülerek zamanımıza değin geldi. Bugün tezhip Mimar Sinan ve Marmara üniversitelerinde, ayrıca Topkapı Sarayı ve İstanbul Fetih Derneği'ndekiler başta olmak üzere özel kurslarda öğretilmektedir.

tezkire, İslam edebiyatlarında din, tasavvuf, sanat, bilim, edebiyat vb alanlardaki ünlü kişilerin yaşamöykülerinin toplandığı yapıtların genel adı. Bunlardan şairleri içerenlere tezkiretü'ş-şuara ya da tezkire-i şuara, din ulularının yaşamöykülerini içerenlere tezkiretü'l-evliya (*bak.* evliya tezkiresi), hattatları anlatanlara tezkiretü'l-hattatin, bilginleri konu alanlara tezkire-i ilmiye, bazı Halvetiye tarikatı şeyhlerinden söz edenlere tezkiretü'l-Halvetiye, müzikçileri konu alanlara tezkire-i musikişınasan denir.

Kaynakları tabakat(*) kitaplarına dayanan tezkireler ilk kez İran edebiyatında ortaya çıkmıştır. Çoğu, özel adlarla anılan bu tür yapıtlar alfabetik ya da kronolojik biçimde düzenlenmiştir. İran'da tezkirecilik tarih çalışmalarıyla birlikte gelişmiştir. Yarı tezkire niteliği gösteren ilk yapıt *Çehâr Makale*'yi (1910) Nizami-i Aruzi yazmış ve 12. yüzyıl Türk-İslam hükümdarlarının hizmetindeki şair, yazar ve müneccimlerle ilgili bilgi vermiştir. *Çehâr Makale* bazı yanlışlarına karşın İran edebiyatının başyapıtlarından biri kabul edilir. İran'da ilk tezkiretü'ş-şuara yazarıysa Avfi'dir. *Lubâbü'l-Elbâb* (1906) adlı yapıt İranlıların İslamı kabul etmelerinden sonraki dönemlerden başlayarak çok sayıda şairin yaşamöyküsünü anlatır, şiirlerinden örnekler verir. Avfi, alanında kendisinden sonraki yazarlar için önemli bir örnek oluşturur. En parlak tezkire yazarı ise Devletşah'tır. Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuara* adlı klasikleşmiş yapıtı ile sonraki birçok Farsça ve Türkçe tezkire yazarını büyük ölçüde etkilemiştir. Devletşah'ın *Tezkiretü'ş-Şuara*'sı Türkçeye iki kez (1843, 1963-67) çevrilmiştir. İran edebiyatının daha sonraki dönemlerdeki başlıca tezkiretü'ş-şuaraları arasında, Sam Mirza'nın Devletşah'ın *Tezkire*'sinin ilk zeyli sayılan *Tuhfe-i Sami* adlı yapıtı, Emin Ahmed Razi'nin (ö. 1602) *Heft İklim*'i (1962), Mirza Muhammed Tahir Nasrâbadi'nin 1.000 kadar şairin yaşamöyküsünü içeren *Tezkire-i Nasrâbadi*'si (1899), Muhammed Afdal Sarhoş'un Hindistan'da yetişmiş şairleri konu ettiği *Kelimetü'ş-Şuara*'sı, Lutf Ali Bey'in(*) *Ateşkede* adlı yapıtı ve Rıza Kuli Han'ın(*) *Mecmaü'l-Fusaha* (1877, 2 cilt) adlı yapıtı sayılabilir.

Türk edebiyatının ilk tezkiretü'ş-şuarasını Ali Şir Nevaî(*) yazmıştır. Onun *Mecalisü'n-Nefais* (1491-92, yb 1961) adlı bu yapıtı Farsçaya da çevrilmiştir. Osmanlı dönemindeyse bu alanda 30 kadar kitap yazılmıştır. Bunların ilki Sehî Bey'in *Heşt Bihişt* olarak da bilinen yapıtıdır. En eksiksiz nüshasında 229 şairin yer aldığı *Heşt Bihişt* Osmanlı şairlerini toplayan ilk tezkiretü'ş-şuara olması açısından önem taşır. Osmanlı edebiyatında 16. yüzyılda yazılmış öbür tezkiretü'ş-şuaralar arasında Latifi'nin üç bölümden oluşan ve 300'ü aşkın şairi alfabetik olarak ele alan *Tezkire-i Latifî*'si (1896), Ahdi'nin 374 şairi içeren *Gülşen-i Şuara*'sı, Âşık Çelebi'nin 14-16. yüzyıllar arasında yaşamış 350 kadar şairin kişilik özelliklerini belirtmesi ve yaşamlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermesi açısından önemli bir kaynak sayılan *Meşâiru'ş-Şuara*'sı (1971), Kınalızade Hasan Çelebi'nin 618 bilgin ve şairin yaşamöyküleriyle şiirlerinden örnekler veren *Tezkiretü'ş-Şuara*'sı (1978-81, 2 cilt) sayılabilir. 17. yüzyıldaysa ilk tezkiretü'ş-şuarayı Riyazi yazmıştır. *Riyazü'ş-Şuara* adıyla anılan bu yapıt 15-17. yüzyıllar arasında yaşamış 400 kadar şair içerir. Faizi'nin bir antoloji niteliğindeki *Zübdetü'l-Eş'ar*'ı 14'ü kadın, 500 şair içerir. Seyrekzade Asım'ın *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar* adlı yapıtı, Faizi'nın yapıtının zeyli olup 1622-75 arasında yaşamış 123 şairden söz eder. Bu dönemin son tezkiretü'ş-şuara yazarı Güfti'dir. *Teşrifatü'ş-Şuara* adlı yapıtında birçoğu hoca olan 105 şairi hicvederek ve şiirlerinden örnekler vererek anlatmıştır.

18. yüzyılda Türk edebiyatında bu alanda büyük bir canlılık görülür. Safai'nin *Nuhbetü'l-Âsâr* adlı yapıtı *Tezkire-i Rıza*'nın (1898) zeylidir ve 1640-1720 arasında yaşamış 500 kadar şairle ilgili kısa bilgiler verir. Salim'in *Tezkire-i Salim* (1897) adlı yapıtı Safai'nın yapıtını tamamlar nitelikte bir yapıt olup sanatlı bir üslupla yazılmıştır ve 415 şairin yaşamöyküsünü verir. Beliğ İsmail'in *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*'ı da (1985) Faizi'nin *Zübdetü'l-Eş'ar* adlı yapıtının zeylidir. 1620-1726 arasında yetişmiş 414 şairin kısa yaşamöyküleriyle şiirlerinden örnekler içerir. Ramiz'in *Adab-ı Zurefâ*'sı ise *Tezkire-i Salim*'e zeyl olup 1720-84 arasında yaşamış 375 şairi kapsar. *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviye* bu dönemde Şeyh Galib tarafından yazılmış ve Esrar Dede tarafından düzenlenmiş bir kitaptır.

Tezkireciliğin artık önemini yitirmeye başladığı 19. yüzyılda Şefkat'in kendi adıyla anılan *Tezkire*'si 1730-1814 arasındaki 122 şairi konu alır. Esad Efendi'nin *Bahçe-i Sefa-Enduz*'u 1722-1836 arasındaki 206 şairin yaşamöyküsünü içeren bir yapıttır. Arif Hikmet Bey'in *Tezkire-i Şuara* ya da *Arif Hikmet Tezkiresi* 210 şairin yaşamıyla ilgili kısa bilgiler ve şiirlerinden örnekler verir. Fatin Efendi'nin *Tezkire-i Hatmetü'l-Eş'ar* (1855) adlı yapıtıysa son şairler tezkiresi olup 1722-1852 arasındaki 627 şairin yaşamöyküleriyle şiirlerinden örnekler içerir.

Türk edebiyatında öbür tezkireler arasında, Yusuf Sinan Efendi'nin (ö. 1580) Halvetiye şeyhlerinden bazılarının yaşamöykülerini içeren *Tezkiretü'l-Halveriye*'si, Nefeszade İbrahim Efendi'nin (ö. 1640) *Tezkiretü'l-Hattatın* olarak da bilinen *Gülzar-ı Sarab*'ı, Mehmed Şem'i'nin (ö. 1855) *Tezkiretü'l-Hattatin*'i, Abdurrahman Eşref'in 1698-1727 arasında Amasya çevresinde yetişmiş bazı bilginleri içeren *Tezkire-i İlmiye*'si, Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1753) döneminin müzik ustalarını konu alan *Tezkire-i Musikişinasan*'ı, Mehmed Süreyya Bey'in Osmanlı döneminde yetişmiş yaklaşık 20 bin devlet görevlisinin yaşamöyküsünü veren ve *Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye* adıyla da bilinen *Sicill-i Osmani*'si(*) sayılabilir.

tezkire, Osmanlı Devleti'nde belli bir konuda düzenlenmiş resmi yazı ve belgelere verilen genel ad.

Osmanlı tımar sisteminde sipahiler tezkireli ve tezkiresiz olarak ikiye ayrılırdı. Tezkireli olanlara merkezden birer tımar tezkiresi verilirken, tezkiresizler beylerbeyi tarafından, merkeze sorulmadan atanırdı. Divan-ı Hümayun'daki bütün kâtiplere reisülküttab tarafından verilen ve birer kimlik kartı özelliği taşıyan belgelere de tezkire denirdi. Bu tür belgelerde kâtibin boyu, yüzü, sakalı, yaşı, baba ve aile adı ile

lakabı, kendi adı, tezkirenin düzenleniş tarihi yer alırdı.

Esnafa verilen işyeri ruhsatları esnaf tezkiresi, kentler arası yolculuk edenlere verilen geçiş belgeleri mürur tezkiresi(*) olarak bilinirdi. Askerlik yükümlülüğünün muvazzaflık dönemini tamamlayanlar için redif tezkiresi ya da terhis tezkiresi, gümrük işlemi tamamlanan eşya için "gümrük tezkiresi" düzenlenirdi. Osmanlı hazinesinden para çıkacağı zaman defterdarın hazine tezkiresi hazırlaması ve sadrazama sunması yasa gereğiydi.

Osmanlı bürokrasisinde daireler arası resmî yazılar için de tezkire terimi kullanılırdı. Şeyhülislamın sadrazamlığa gönderdiği yazılara tezkire-i hazret-i fetva penahi, ilgili dairelerden atama, emekliye ayırma işlemleri için Bâbıâli'ye yazılan yazılara da tezkire-i mâruza denirdi. Sadrazamın değişik konularda valilere gönderdiği önemli buyrukları içeren yazılara tezkire-i sâmiye, padişahın sözlü buyruklarını içeren ve mabeyn başkâtibinin yazıp ilgili yerlere gönderdiği buyruklara, ayrıca elçilerle yapılan görüşmelerin özetlendiği raporlara tezkire-i hususiye adı verilirdi. 19. yüzyılda sadrazamın mabeyn başkâtibi aracılığıyla padişaha sunduğu takrirler için tezkire-i mâruza ya da arz tezkiresi terimi kullanıldı.

tezkire-i Osmaniye, Osmanlı döneminde düzenlenen kimlik belgesi.

Osmanlı uyruklarına 1863'te "tezkire" adıyla kimlik belgesi verilmeye başladı. Halk arasında bu belgeye, fes ve başlıkların içinde saklandığı için, kafa kâğıdı deniyordu. 1908'den sonra nüfuz tezkiresi olarak anılan bu belgelerde kişinin adı, ana ve baba adı, memleketi, köyü, mahallesi, fiziksel özellikleri, doğum tarihi, dini ve mezhebi, tezkirenin düzenleniş tarihi gibi bilgiler yer alırdı. Büyük boyda tek yaprak olarak düzenlenen tezkire-i Osmaniye'ye fotoğraf yapıştırılmazdı.

tezkireci, Osmanlı Devleti'nde sadrazam ve vezirlerin yazı işlerini yürüten görevli.

Fatih Kanunnamesi'nde Divan-ı Hümayun kâtiplerinin hocasına tezkireci denmiş ve hâcegân-ı Divan-ı Hümayun sınıfından sayılmıştı. Sadrazamın buyruğunda önceleri yalnız bir tezkireci varken, sonradan bu sayı ikiye çıktı. Bunlara büyük tezkireci (tezkire-i evvel) ve küçük tezkireci (tezkire-i sâni) dendi. Büyük tezkireci divanlarda sadrazamın yakınında, ayakta arzuhalleri okurdu. Arzuhallerin ilgili yerlere havale edilmesi de onun göreviydi. Büyük tezkireci bulunmadığı zamanlarda bu görevi reisülküttab yapardı. Küçük tezkireci de divanlarda gene ayakta durur ve çeşitli yazı işleriyle ilgilenirdi.

Vezir, nazır ve valilerin yazı işlerini yürüten ve divan efendisi olarak da bilinen görevliler 19. yüzyılda mektubi(*) olarak anılmaya başladı.

tezleştirme *bak.* kataliz

tezli oyun, toplumsal sorunları gerçekçi bir biçimde sergileyen ve izleyicinin bunlar üzerinde düşünüp tartışmasını amaçlayan oyun. Genellikle toplumsal sorunların nedenlerine ya da çözümüne ilişkin bir tez ileri sürdüğü için bu adla anılır. Türün ilk örneklerini 19. yüzyılda Fransız oyun yazarı Alexander Dumas (Oğul) ve Émile Augier verdi. Bu yazarlar, 19. yüzyıl başında Eugène Scribe'in geliştirdiği iyi kurulu oyunu (genellikle karmaşık ve yapay bir olay örgüsüne sahip, gerilimin gittikçe artarak doruğa ulaştığı, mutlu sonla biten oyun) fahişelik, iş ahlakı, evlilik dışı ilişkiler ve kadın özgürlüğü gibi ciddi toplumsal konulara uyarlayarak basit ve eğitici oyunlar yazdılar. Norveçli oyun yazarı Henrik Ibsen'in yapıtlarıyla da tezli oyun en gelişmiş biçimine ulaştı. Ibsen'in oyunları ele aldığı konular kadar edebi düzeyleri açısından da önemliydi. Ibsen'in bu türdeki ilk denemesi olan *Kjaerlighedens komedie* (1862; Aşk Komedisi), evlilik kurumunun eleştirel bir incelemesiydi. Ibsen sonraki yapıtlarında da yaşadığı toplumdaki ikiyüzlülüğü, açgözlülük ve çürümeyi gözler önüne sermeyi sürdürdü. *Et dukkehjem* (1879; *Nora, Bir Bebek Evi*, 1942) burjuva evliliği içinde bir köle, bir çocuk konumuna sürüklenen bir kadının bu durumundan kaçışını konu alıyor. *Gengangere* (1881; *Babaların Günahı*, 1934/*Hortlaklar*, 1936) sevgisiz ve mutsuz evlilikleri bile kutsal sayan geleneği eleştiriyor. *Vildanden* (1884; *Yaban Ördeği*, 1944) bencil bir idealizmin doğuracağı sonuçlara dikkat çekiyor. *En folkefiende* (1882; *Bir Halk Düşmanı*, 1985) bir taşra kasabasında yaşayan saygın insanların çıkarcı ahlakını sergiliyordu.

Ibsen'in etkisiyle Avrupa'nın birçok başka ülkesinde de tezli oyunlar yazıldı. August Strindberg gibi başka İskandinavyalı yazarlar da, cinsel roller ve kadın özgürlüğü gibi konuları hem ilerici, hem de tutucu bakış açılarından tartıştılar. Eugène Brieux *La Robe rouge* (1900; Kırmızı Cüppe) adlı oyununda Fransız yargı sistemine ağır eleştiriler yöneltti. İngiltere'de de George Bernard Shaw gerek oyunları, gerek bunlara yazdığı uzun ve nükteli önsözlerle tezli oyunu düşünsel içeriği bakımından doruğuna ulaştırdı.

tezli roman, toplumsal sorunların kişiler üzerindeki etkilerini ele alan ve bu sorunların nedenlerine ilişkin bir tez ileri süren roman. Genellikle cins, ırk ya da sınıf ayrımı gibi sorunları konu alan bu romanlar, Batı'da 19. yüzyıl ortasındaki reform döneminde ortaya çıktı. Türün ilk örneklerinden biri, İngiliz yazar Elizabeth Gaskell'ın *Ruth* (1853) adlı romanıdır. Gaskell bu romanda, Victoria döneminin toplumdan dışlanıp fahişeliğe itilmiş "düşmüş kadın"ına insani bir yaklaşımla eğilir. ABD'li yazar Harriet Beecher Stowe'un köleliğe karşı çıkan *Uncle Tom's Cabin or, Life Among the Lowly*'sinde (1852, 2 cilt; *Tom Amcanın Kulübesi*, 1947) olduğu gibi, yazarın okura kendi görüşünü benimsetmeye çalıştığı romanlar ise daha çok propaganda romanı olarak adlandırılır. Propaganda romanından farklı olarak tezli romanda yazar genellikle sorunu ortaya koymakla yetinir. Roman kişileri soruna kişisel çözümler bulabilirler, ama yazar bunların evrensel ya da tek çözüm olduğu iddiasında değildir. Tezli romanların çoğu ilginçliklerini, yeni ve güncel sorunları ele almalarına borçludur. Örneğin, Laura Z. Hobson'ın *Gentlemen's Agreement* (Centilmenlik Anlaşması) adlı romanı, orta sınıftan Amerikalılar arasında yaygın olan Yahudi düşmanlığını tartışmaya açarak, henüz II. Dünya Savaşı'ndaki Yahudi soykırımının etkisinden kurtulamamış olan kamuoyunu oldukça sarsmıştır. Önemli sorunları ele alan ve insanları tutum almaya zorlayan tezli roman, günümüzde de daha çok bu edebiyat dışı özellikleriyle ilgi çekmeyi sürdürmektedir.

Tezol, Turhan (d. 8 Kasım 1932, İzmir), zor pozisyonlarda sayı yapması ve ribaunttaki üstünlüğüyle tanınan basketbolcu.

Basketbola 14 yaşında İzmir'de başladı. Ailesinin İstanbul'a yerleşmesinden sonra Modaspor'a geçti. Milli formayı 71 kez giyen ve 26 kez kaptanlık yapan Tezol milli maçlarda 472 sayı kaydetti.

Tezonar, Haluk (d. 9 Eylül 1942, Çorlu), büstleriyle tanınan heykelci ve seramik sanatçısı.

1961'de İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu Seramik Bölümü'ne (bugün

"Mazhar Resmor'un Büstü", Haluk Tezonar'ın bir yapıtı, 1960; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) girdi. Öğrencilik yıllarında Almanya'daki ünlü porselen fabrikalarında ve İstanbul Yıldız Porselen Fabrikası'nda çalışmalar yaptı. Öğretmeni Hakkı Karayiğitoğlu'nun etkisiyle heykelle de uğraşmaya başladı. 1965'te mezun olduktan sonra aynı okula asistan olarak girdi.

Soyut biçim çalışmalarının yanı sıra büst ve anıt heykeller de gerçekleştiren Tezonar bunlarda malzeme olarak genellikle tunç ve pişmiş toprak kullanmıştır. Güçlü ifadeli büstleri yumuşak hacimleriyle dikkati çeker. Tezonar seramiklerinde ve duvar panolarında heykel anlayışı doğrultusunda hem soyut, hem de figüratif çalışmıştır. Heykel dalında çeşitli ödüller almıştır. En önemli anıt çalışmaları Yalova "Atatürk Anıtı" (1971), İzmir "Cezayirli Hasan Paşa Anıtı" (1974), Demre (Antalya) "Noel Baba" ve "Dünya Çocukları Anıtı" (1981), Keşan "Atatürk Devrimleri Anıtı"dır (1982).

Tezpur, Hindistan'ın kuzeydoğusunda Assam eyaletinin ortakuzeyinde kent. Brahmaputra Irmağının kıyısında yer alır. Çay, pirinç vb tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezi olan kentte birkaç çay fabrikası da vardır. Tezpur ülkenin öteki kesimlerine demir ve hava yoluyla bağlıdır. Yakınlardaki Salani'de bir havaalanı vardır. Tezpur II. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin Çin-Birmanya-Hindistan cephesinde kullandıkları, Himalayalar üzerinden Çin'deki Gunming'e uzanan hava köprüsünün batıdaki son durağını oluşturuyordu. Tezpur'da her ikisi de Gohati Üniversitesi'ne bağlı Darrang College ve bir hukuk okuluyla bir sanayi ve teknik okulu vardır. Yaklaşık 9. yüzyılda Pala Krallığı topraklarının bir bölümünün yönetim merkezi olan kentte bu dönemden kalma oymalar ve tapınak yıkıntıları bulunur. Nüfus (son sayım) 39.870.

THA *bak.* Türk Haberler Ajansı

Thabana Ntlenyana, Afrika'nın güney kesimindeki Lesotho'da doruk (3.482 m). Draken Dağlarında Natal eyalet sınırının hemen batısında yer alır. Afrika'nın Kilimanjaro'nun güneyindeki en yüksek noktasıdır. Batıya akarak Atlas Okyanusuna

dökülen Orange Irmağının kaynağı doruğun yakınlarındadır.

Thackeray, William Makepeace (d. 18 Temmuz 1811, Kalküta - ö. 24 Aralık 1863, Londra, İngiltere), İngiliz romancı. 1820'lerde İngiltere'de geçen *Vanity Fair* (1847-48; *Gurur Dünyası*, 1971, 1986) ve 18. yüzyıl başlarında geçen *The History of Henry Esmond, Esq.* (1852; *Henry Esmond*, 1949, 1992) adlı romanlarıyla ünlüdür.

Yaşamı. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nda yönetici olan Richmond Thackeray'in tek oğluydu. Babası 1815'te ölünce İngiltere'ye gönderildi. Çeşitli okullara devam ettikten sonra 1822'de bir özel eğitim kurumu olan Charterhouse'a yazıldı. 1828-30 arasında Cambridge'deki Trinity College'da okudu. 1831-33 arasında da Londra'daki Middle Temple'da hukuk öğrenimi gördü. Bu arada babasından kalan mirası da kumarda ve yaptığı başarısız yatırımlarda kaybetti. 1836'da Paris'te resim öğrenimi görürken İrlandalı yoksul bir kızla evlendi. Bu sırada üvey babası, Thackeray'in muhabirlik yapabileceği bir gazete satın aldı. Gazete batınca Thackeray karısıyla birlikte Londra'daki Bloomsbury'e döndü ve orada gazeteciliği sürdürdü.

Thackeray'in üç kızından biri 1839'da bebekken öldü. 1840'ta karısı akli dengesini yitirdi ve hiçbir zaman iyileşemedi. Thackeray bundan sonra sık sık yolculuklara çıktı. ABD'de, sonradan *The English Humorists of the 18th Century* (1852-53; 18. Yüzyıl İngiliz Mizahçıları) ve *The Four Georges* (1855-56; Dört George) adlı kitaplarda toplayacağı birçok konferans verdi. 1856'dan sonra Londra'ya yerleşti. 1857'de parlamentoya girmek istediyse de başarılı olamadı. 1860'ta *The Cornhill Magazine*'i kurarak yayın yönetmenliğini üstlendi. 1863'te ölünce, Westminster Abbey'e bir büstü kondu.

İlk yapıtları. 19. yüzyıl, her geçen gün sayıları artan orta sınıftan okurların ihtiyaçlarına cevap veren dergilerin çağıydı. Thackeray de 1830'ların sonunda *Praser's Magazine, The New Monthly Magazine* ve *Punch* gibi dergilere imzasız ya da takma adlarla çeşitli konularda yazılar yazdı. Bu ilk dönem yapıtlarının en iyilerini sonradan 4 ciltlik *Miscellanies*'de (1855-57) toplayacaktı. Bu derlemede yer alan yapıtları arasında Londralı genç bir uşağın anıları ve günlüğünden oluşan *The Yellowplush Correspondence* (Yellowplush'ın Yazışmaları), Hindistan'da askerlik üzerine bir fantezi olan *Major Gahagan* (1838-39; Binbaşı Gahagan), aşağı sınıflar arasında geçen cinayetleri konu alan ve dönemin yaygınlıkla okunan "Newgate romanları"nın bir parodisi olmakla birlikte kendisi de gerçekçi bir cinayet öyküsü olan *Catherine* (1839-40), genç bir çiftin yaşamını anlatan *Philip*'in daha eski bir biçimi olan *The History of Samuel Titmarsh and the Great Hoggarty Diamond* (1841; Samuel Titmarsh ile Büyük Hoggarty Elmasının Öyküsü), *Gurur Dünyası* gibi sonraki tarihsel romanları için bir hazırlık niteliğini taşıyan ilk uzun yapıtı *The Luck of Barry Lyndon* (1844; Barry Lyndon'un Talihi) yer alır. *The Book of Snobs* (1848; Züppeler Kitabı) ise *Punch*'ta yayımlanan yazılarından oluşur. O dönemde Londra'da rastlanabilecek çeşitli tiplerin portrelerini içeren yapıt, Thackeray'in özellikle de karakter betimleme konusundaki ustalığını göstermesi bakımından önemlidir. Thackeray'in 1855 yılı için yazdığı Noel kitabı *The Rose and the Ring* (Gül ve Ziller) günümüzde de beğenilerek okunmaktadır.

Thackeray, Samuel Laurence'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Olgunluk dönemi. Thackeray'in kendi adıyla yayımladığı ilk yapıtı, daha önce Dickens'ın yaptığı gibi aylık tefrikalar halinde basılan *Gurur Dünyası*'dır. 1820'lerde, IV. George'un naiplik döneminde geçen roman, zıt kişiliklere sahip iki kadının (varlıklı bir aileden gelen silik Amelia Sedley ile yoksul bir aileden gelen hırslı, enerjik, entrikacı ve ahlak tanımaz Becky Sharp'ın) yazgılarını ve yaşam karşısındaki farklı tutumlarını konu alır. 19. yüzyıl başı İngiliz toplumunu bütün çeşitliliği ve değişkenliği içinde yansıtması açısından Thackeray'in başyapıtı sayılan yapıt, anlatım ustalığı, karakterlerin incelikli biçimde yansıtılması ve betimleme gücüyle de dönemin en önemli romanlarından biri kabul edilir. Yapıtı tutku ve deneyim üzerine derin, kalıcı değere sahip bir inceleme yapan da Thackeray'nin başarıyla uyguladığı trajik ironidir.

Gurur Dünyası Thackeray'e hem ün, hem de para kazandırdı. Bu kitapla birlikte iki alandaki yeteneği ortaya çıkmış, önünde iki yol açılmıştı: O dönem Londra'sından portreler sunmak ve geçmişle bugün arasındaki bağı sergileyen tarihsel romanlar yazmak. Thackeray önce birinci yola yönelerek kısmen düşsel nitelikteki otobiyografisi *The History of Pendennis*'i (1848-50; Pendennis'in Öyküsü) yazdı. Bu yapıtta Arthur Pendennis'in gençliğini, ilk aşkını, "Oxbridge Üniversitesi"ndeki deneyimlerini, Londra'da gazetecilik yaptığı yılları anlatıyordu. Daha sonra ikinci yolu seçerek Kraliçe Anne döneminde geçen üç ciltlik tarihsel romanı *Henry Esmond*'u yazdı. Bazı eleştirmenler *Pendennis*'i konudan konuya atlayan dağınık bir yapıt olarak değerlendirmişlerdi. Bunun üzerine Thackeray *Henry Esmond*'u yazarken daha özenli davranmış, daha sağlam bir olay örgüsü kurmuştu. Duyarlı, cesur ve soylu olan asker Esmond'un ağzından anlatılan yapıt 1691'de, Esmond 12 yaşındayken başlar ve 1718'de sona erer. Çeşitli yan olayları birbirine bağlayıp öyküye bir bütünlük kazandıran da, Londra'daki yaşam ve dönemin siyasal yaşamı arka plan alınarak anlatılan Esmond-Beatrix ilişkisidir. 18. yüzyılın düzyazı üslubu taklit edilerek yazılmış olan yapıt yayımlandığı dönemde tepki topladıysa da, günümüzde İngiliz edebiyatının en önemli tarihsel romanlarından ve geçmiş bir dönemin atmosferini başarıyla canlandıran yapıtlarından biri olarak değerlendirilir.

Thackeray, *The Newcomes* (1853-55; Newcome Ailesi) adlı romanıyla kendi dönemine ilişkin temalara döndü. Yapıtta Newcome ailesi aracılığıyla varlıklı orta sınıf ayrıntılı olarak inceleniyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere ve Amerika'da geçen *The Virginians*'da ise (1857-59; Virginialılar) önceki romanın kahramanı Henry Esmond'ın torunları George ve Henry Warrington'ın başından geçen olaylar anlatılıyordu. Bunu, gene tefrika olarak yayımlanan *Lovel the Widower* (1860; Dul Lovel) ile *The Adventures of Philip* (1861-62; Philip'in Serüvenleri) izledi. Thackeray *Denis Duval* adlı romanını yazmaya başladıktan kısa bir süre sonra öldü.

Değerlendirme. Thackeray sağlığında Dickens'ın tek rakibi olarak görülüyordu. O dönem yaşamının gerçekçi bir portresini çizdiği için özellikle orta sınıf okur tarafından çok beğeniliyordu. Üslubu akıcı, açık ve doğaldı. Bu yüzden de romanları evlerde bütün aile bir araya geldiğinde yüksek sesle okunabilecek türden yapıtlardı. Thackeray'e göre romancının bir işlevi de okuruna ahlak dersleri vermekti. Bu nedenle yapıtlarında daha çok ikiyüzlülük, insanın gizli duyguları, aşkın yol açtığı acılar, geçmişin anımsanması ve yaşamın boşunalığı gibi konuları ele alıyor, kendini beğenmişliği eleştiriyor, insan davranışları ve toplumun kusurları üzerine görüşlerini dile getiriyordu. Victoria dönemi romancılarının abartılı karakter betimlemelerine ve melodramı andıran olay örgülerine yer vermekten kaçınarak gerçekleri ve çeşitli ruh hallerini ayrıntılarıyla yansıtmaya, hem öyküsü, betimlemeleri, hem de konuşma ve yorumlarıyla okurun keyifle okuyacağı kitaplar yazmayı tercih ediyordu.

Thackeray'in romancı olarak büyük ünü, 19. yüzyılın sonuna değin sürdü. Daha sonra bu ün azaldıysa da, *Gurur Dünyası* günümüzde de Thackeray'in en ilginç ve en çok okunan kitabı ve İngiliz dilinde yazılmış en büyük tarihsel romanlardan biri olmayı sürdürdü.

Thai Binh, Vietnam'ın kuzey kesiminde kent. Vietnam'ın nüfus yoğunluğu en yüksek ve toprağın en yoğun biçimde işlendiği bölgesidir. Ülkenin tahıl ambarı olarak bilinen yörede yaygın sulama ağı sayesinde yılda iki kez pirinç ürünü alınır. Öbür ürünler arasında tatlıpatates, gölevez, mısır, şekerkamışı, jüt, dut ve yem bitkileri sayılabilir. Ayrıca domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir. Aşırı nüfus baskısını hafifletmek amacıyla hükümet, etnik azınlıklar başta olmak üzere çok sayıda kişiyi yeni ekonomik etkinlik alanlarına göndermiştir. Tra Ly Irmağının (*song*) kıyısında bir ticaret merkezi olan kent, 85 km kuzeybatıdaki Hanoi'ye karayolu ile bağlanır.

Thai Nguyen, Vietnam'ın ortakuzey kesiminde kent. Yakınlarında demir cevheri yatakları bulunur; kentte de demir-çelik işletmeleri kurulmuştur. Kent güneydoğudaki Tonkin Körfezine dökülen Cau Irmağının sağ kıyısında yer alır. Irmak gemileriyle Haiphong'a, karayoluyla da Hanoi'ye bağlanır. Nüfusun büyük bölümünü Daylar oluşturur. Nüfus (1989) 126.066.

Thais (ö. İÖ 4. yy sonları), Atinalı fahişe. Bir içki âleminde Büyük İskender'i Ahameniş başkenti Persepolis'i ateşe vermeye kışkırttığı söylenir. Dönemin en az güvenilir tarihçilerinden Kleitarkos'un aktardığı bilgilere dayanan ve Dryden'in *Alexander's Feast* (İskender'in Ziyafeti) adlı yapıtına da konu olan bu öyküyün gerçekliği kuşkuludur. Persepolis'in siyasal nedenlerle ateşe verilmiş olması daha akla yakındır.

Yunan ve Roma komedyasındaki fahişelerin çoğunun adı Thais'tir. Hıristiyanlıkta da eskiden fahişeyken sonradan doğru yolu bulmuş Thais adlı bir azizeden söz edilirse de bu öykü büyük olasılıkla uydurmadır. Anatole France'ın *Thaïs* (1890; *Thais*, 1937) adlı romanı ve Jules Massenet'nin

aynı adlı operası (1894) Azize Thais'in öyküsü üzerine kurulmuştur.

Thalberg, Irving G. (d. 30 Mayıs 1899, Brooklyn, New York - ö. 14 Eylül 1936, Santa Monica, California, ABD), ABD'li film yapımcısı. "Hollywood'un harika çocuğu" olarak adlandırılmış, yapım yönetmeni olduğu Metro-Goldwyn-Mayer, Inc.(*) (MGM) film şirketinin, yüksek nitelikli filmleriyle ün kazanmasında büyük rol oynamıştır.

Universal Pictures Company'nin New York bürolarında iki yıl çalıştıktan sonra o dönemde şirketin başında bulunan Carl Laemmle'ın yardımcısı olarak Hollywood'a gitti. Yirmi bir yaşında da şirketin yapım görevlisi oldu.

MGM kurulduğunda bütün filmler üzerinde değişiklik yapabilme yetkisiyle yapım yönetmenliğine getirildi. Halkın beğenisini akıllıca değerlendirip senaryo seçiminden filmlerin son kurgusuna kadar stüdyodaki her aşamayı sıkı biçimde denetledi. MGM'nin *The Barretts of Wimpole Street* (1934; *Acı Aşk*), *Mutiny on the Bounty* (1935; *Denizde İsyan*) ve *Romeo and Juliet* (1936) gibi nitelikli edebiyat uyarlamaları esas olarak onun etkisiyle ortaya çıktı. Thalberg 1935'te, *Naughty Marietta* filmiyle Jeanette MacDonald ile Nelson Eddy'nin oynadığı başarılı bir müzikal dizisini başlattı. MGM'yi mali açıdan denetleyen işadamlarıyla film yönetmenleri arasındaki ilişkiyi ustaca yürüttü. Ayrıca MGM'ye ve beyazperdeye birçok ünlü oyuncu kazandırdı.

Thalberg, Sigismond (d. 8 Ocak 1812, Cenevre, İsviçre - ö. 27 Nisan 1871, Posillipo, İtalya), İsviçreli virtüöz piyanist. Franz Liszt'in önde gelen rakibi olmuştur.

Hummel, Sechter, Kalkbrenner ve Moscheles'den ders aldı. On dört yaşındayken Viyana salonlarında piyano çalmaya başladı. 1830'da Almanya ve İngiltere'de turneye çıktı. 1834'te Viyana'da saray piyanistliğine atandı. 1836'da Paris'e taşındı; orada ertesi yıl Liszt'le olan ünlü karşılaşması gerçekleşti. Aralarında Brezilya ve ABD de olmak üzere pek çok ülkede konserler verdi.

19. yüzyıl virtüözlerinin çoğu gibi Thalberg de öncelikle kendi kompozisyonlarını çaldı. Tekniği, *legato*'su (bağlı çalış) ile övgü topladı. Uyguladığı özgün bir yöntemse klavyenin ortasında bir melodi çalmak ve bunu hızlı figürlemelerle çevrelemekti. Kompozisyonlarının çoğu piyano içindi ve çalışmaları virtüözlük gerektiriyordu; bunlar arasında opera temalarına dayalı çok sayıda fantezi vardır.

Thales (MİLETOSLU) (d. İÖ y. 625, Miletos - ö. İÖ y. 545, Miletos, Batı Anadolu), Batı felsefesinin kurucusu sayılan Eski Yunanlı filozof. Suyun maddenin ilköğesi (*arkhe*) olduğunu ileri sürmüş, genellikle 28 Mayıs 585'te gerçekleştiği kabul edilen Güneş tutulmasını önceden hesaplayıp haber vermesiyle ünlenmiştir. Diogenes Laërtius'a göre 78 yaşında 58. Olimpiyat Oyunları sırasında ölmüştür.

Thales'in hiçbir metni günümüze ulaşmamıştır; yaşadığı döneme ait kaynaklarda da adına rastlanmaz. Eski Yunan'ın Yedi Bilgesi'nden biri olduğu kabul edilir ve çoğu kuşkusuz yakıştırma olan pek çok olay ve söz ona atfedilir. Herodotos'a göre Ege bölgesindeki İon kentlerinin bir federasyon içinde birleşmesini savunan bir devlet adamıydı. Eski Yunan bilginlerinden Kallimakhos'un aktardığı bir inanca göre denizcilere kuzey takımyıldızlarından Büyükayı yerine Küçükayı'ya bakarak yön bulmalarını öğütlemişti. Geometri bilgisini kullanarak Mısır piramitlerinin yüksekliğini ölçtüğü ve gemilerin kıyıdan uzaklığını hesapladığı da söylenir. Bu tür öykülerin gerçek olup olmadığı tartışmalıdır, ama hepsi Thales'in ününün birer göstergesidir. Lidya kralı Alyattes ile Med kralı Kyaksares arasındaki savaşa son veren Güneş tutulmasını öngörmesi ise daha tartışmasız kabul edilir. Bugün bilim adamları Thales'in Güneş tutulmasının yerini ya da niteliğini yanlışsız öngörmesini sağlayacak bilgileri olamayacağı görüşündedir; dolayısıyla bunun ancak yaklaşık bir tahmin olduğu ileri sürülür. Herodotos da bunu destekleyecek bir biçimde, Thales'in tutulmanın yalnızca yılını önceden bildiğini yazar. Neredeyse tam bir Güneş tutulması olması ve yaşamsal bir savaş sırasında gerçekleşmesi, astronom olarak ününün abartılmasına katkıda bulunmuş olabilir.

Thales'in bazı geometri teoremlerini bulduğu da ileri sürülür: 1) Çap, çemberi iki eşit parçaya böler; 2) bir ikizkenar üçgenin taban açıları birbirine eşittir; 3) iki doğrunun kesişme noktasındaki ters açılar birbirine eşittir; 4) köşesi çember üzerinde olan ve çapı gören açı, dik açıdır; 5) tabanı ve buna komşu iki açısı verilen üçgen çizilebilir. Ama ilkçağda belirli buluşlar genellikle ünlü bilgelere yakıştırıldığından Thales'in bu alandaki gerçek başarılarını değerlendirmek güçtür.

Thales, bir büst, Geografica Galerisi, Vatikan
Direzione Generale dei Monumenti Musei e Galerie Pontificie

Thales'in Batı felsefesinin kurucusu olduğu savı, onun evreni ilk kez tek bir maddi temelle (su ya da nem) açıkladığını aktaran Aristoteles'ten kaynaklanır. Thales'in maddeyi bir başka madde ile açıklaması, evreni mitolojinin öğeleriyle açıklayan gelenekten bir kopuş olarak görülür. Ama bu açıklamasıyla da Eski Yunan geleneğinden tümüyle ayrılmamıştır.

Thales'in önemi, suyu temel töz saymasından çok, doğayı, olguları basitleştirerek açıklama çabasında ve olayların nedenlerini insanbiçimli tanrılardan çok doğanın içinde aramasında yatar. Mitolojik açıklamalar ile ussal açıklamalar arasında bir köprü kurmuş, kendisinden sonra Anaksimandros ve Anaksimenes de aynı çizgide ilerlemiştir.

Thalia (Yunancada "Gençlik"), Yunan mitolojisinde dokuz Musa'dan (esin perisi) biri. Komedyanın koruyucusudur. Aynı zamanda bereket tanrıçaları Kharitlerden biridir. Thalia'yla Apollon'un birleşmesinden, Kybele'nin hizmetkârları Korybantlar doğmuştur. Thalia, elinde komedya maskesi ve bir çoban asası ile betimlenir.

Thalictrum *bak.* çayırsedefi

Thälmann, Ernst (d. 16 Nisan 1886, Hamburg - ö. 18 Ağustos 1944, Buchenwald, Almanya), Alman komünist önder. Sovyet Devrimi'ni izleyen yıllarda SSCB dışındaki en güçlü komünist parti olan Almanya Komünist Partisi'nin (KPD) liderliğini yürütmüş, Weimar Cumhuriyeti döneminde (1919-33) iki kez başkan adayı olmuştur.

Genç yaşta işçi olarak çalışmaya başladı. 1902'de Almanya Sosyal Demokrat Partisi'ne (SPD) katıldı. I. Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde savaştıktan sonra 1920'de KPD'ye girdi. Partinin sol kanadında yer aldı ve merkezi Hamburg'da bulunan güçlü Wasserkante bölge örgütünün liderliğini yürüttü. 1923'te parti merkez komitesine seçildi.

1925'ten sonra ülke düzeyinde tanınmaya başlayan Thälmann KPD içinde III. Enternasyonal'in (Komintern) görüşlerini etkili kılmaya çalıştı. SSCB'yi proletaryanın anayurdu sayarak Moskova'nın çizgisine sıkı bir bağlılık gösterdi.

Thälmann'ın önderliğindeki KPD Nazilerin hızla tırmandığı dönemde de Komintern'in görüşleri doğrultusunda sosyal demokratları baş düşman sayan çizgisini sürdürdü. Sonuçta, iktidarı ele geçiren Hitler'in 1933'ün başlarında giriştiği kitlesel tutuklama kampanyasına hazırlıksız yakalanarak büyük yara aldı; parti örgütleri neredeyse bütünüyle yok oldu. Thälmann 3 Mart 1933'te tutuklandı; 11 yıldan fazla tutuklu kaldıktan sonra Buchenwald Çalışma Kampı'nda öldürüldü.

Thames Çarpışması, 1812 Savaşı sırasında ABD'nin, bugün Kanada'nın Ontario eyaletinin bulunduğu topraklarda İngiliz ve Yerli kuvvetleri karşısında kesin bir zafer kazandığı çarpışma (5 Ekim 1813). ABD bu zaferle Kuzeybatı'daki egemenliğini güvence altına almıştır.

ABD'nin Erie Gölü Çarpışması'nda kazandığı zaferden sonra bölgede tutunamayacaklarını anlayan Detroit'teki İngiliz birliklerinin komutanı Tuğgeneral Henry A. Procter, askerlerini Ontario Yarımadası üzerinden hızla geri çekmeye başladı. Erie Gölünü denetimi altında tutan ABD filosunun desteklediği Tümgeneral William Henry Harrison komutasındaki yaklaşık 3.500 kişilik bir ABD birliği de İngiliz kuvvetlerini kovalamaya başladı. İki ordu günümüzde Thamesville'in birkaç kilometre doğusunda, Thames Irmağı kıyısında yer alan Moraviantown yakınında karşı karşıya geldiler. Yaklaşık 600 kişilik düzenli İngiliz birliği ile İngilizlerle birlikte çarpışan Şavni kabilelerinin önderi Tecumseh'in komutasındaki yaklaşık 1.000 kişilik Yerli kuvveti sayısal üstünlüğüne karşın kısa zamanda yenildi. İngiliz askerlerinin çoğu tutsak düştü; Tecumseh de öldürüldü. ABD'nin bu savaşta elde ettiği zafer General Harrison'ın ülke çapında tanınmasını sağladı ve daha sonra başkan seçilmesinde etkili oldu.

Thames Irmağı, İngiltere'nin en önemli akarsuyu. Londra kenti ırmağın her iki yakasına yayılmıştır. Gloucestershire'daki Cotswold Tepelerinden doğan ırmak, doğuya yönelerek ülkenin güneyindeki altı ilin içinden geçer ve Londra metropoliten alanının hemen aşağısındaki Tilbury'de Kuzey Denizine dökülür. Toplam uzunluğu 338 km, su toplama havzası 9.873 km²'dir. Başlıca kolları Churn, Coln, Windrush, Evenlode, Cherwell, Ock, Thame, Kennet, Loddon, Colne, Wey ve Mole'dur.

Denizin kabarma döneminde halıçten yükselen suların, sert Kuzey Denizi rüzgârlarının da etkisiyle zaman zaman Londra'nın iç kesimlerindeki taştan setleri zorlayacak düzeye erişmesi üzerine ırmağın aşağısına büyük mendirekler inşa edilmiştir (1982). Thames Irmağı, Londra ile batı banliyölerinin ve Oxford, Faringdon gibi çevre ilçele-

rin başlıca su kaynağıdır. Irmağın iç kesimi 1857'den beri Thames Doğal Koruma Kurulu'nun, Teddington'ın aşağısında kalan gelgit etkisine açık olan kesimi de 1908'den beri Londra Liman İdaresi'nin (PLA) denetimindedir.

Irmağın Oxford'dan başlayan bölümünde 1624'ten beri mavnalarla ulaşım yapılmaktadır. 1771'de Staines'in yukarısında yapılan kanal-havuzlar ırmak ulaşımını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. 1810-15 arasında da ırmağın Staines ile Teddington arasında kalan kesiminde başka kanal-havuzlar inşa edilmiştir. Ek yapılar sayesinde su kesimi yüksekliği 1 m olan tekneler günümüzde Lechlade'e kadar ulaşım yapabilmektedir; özellikle Kingston'a sefer yapan mavnalar Teddington'ın yukarısında kalan bölümü kullanır. Oxford ile Kingston arasında, ayrıca Londra metropoliten alanından Westminster'ın yukarısındaki Kew, Richmond ve Hampton Sarayı'na, Tower Pier'dan aşağı da Tilbury, Southend-on-Sea ve Margate'e her gün buharlı gemilerle seferler düzenlenir. Greenwich ile Putney arasında deniz otobüsleri, Woolwich-North Woolwich ve Gravesend-Tilbury hatlarında da feribotlar çalışır.

Thames Irmağına bağlanan terk edilmiş kanallar 1960'larda onarılarak gezinti teknelerinin ulaşımına elverişli hale getirilmiştir; West Midlands ve Derbyshire'a uzanan Grand Union (Regent's) Kanalı gibi gelgit setlerinin uzağındaki bazı kanallar ise ticari amaçlarla kullanılmaktadır. Irmağın Kule Köprüsü'nün (Tower Bridge) aşağısında kalan kesimi bugün dünyanın en önemli ticari suyollarından biridir. Buradaki deniz trafiği Thames Ulaşım İdaresi'nin denetimindedir.

Wapping-Rotherhithe Tüneli olarak da bilinen Thames Tüneli, tarihteki ilk sualtı tünelidir. 1825-42 arasında Marc Isambard Brunel tarafından yapılan tünelin uzunluğu 459 m'dir. Uzun yıllar dünyanın yumuşak zemine açılan en büyük tüneli olarak kalan bu yapı, Londra Metrosu Metropoliten Hattı'nın bir bölümünü oluşturur. Brunel'in geliştirdiği tünel açma kalkanı da ilk kez burada kullanılmıştır.

Julius Caesar'ın Tamesis adını verdiği ırmaktan eski İngiliz vakayinamelerinde de Tamis, Tamisa, Tamensim gibi adlarla söz edilir. Tarih boyunca birçok *bard*'ın (halk ozanı) şiirlerine esin kaynağı olan ırmak, 19. yüzyıldan sonra şiirsel niteliğini yitirerek açıktan akan bir kanalizasyon durumuna gelmiştir. 1963'ten bu yana yürütülen çalışmalar sonucunda ırmaktaki kirlenme önemli ölçüde giderilmiştir.

Thames Valley, Yeni Zelanda'ya ait Kuzey Adasının ortadoğu kesiminde yerel yönetim bölgesi. Dağlık Coromandel Yarımadasını ve güneybatıya düşen bitişiğindeki Hauraki Ovalarını kapsar. Uzunluğu 110 km'yi, genişliği 30 km'yi bulan Coromandel Yarımadasını yüksekliği 880 m'yi aşan Coromandel Sıradağları engebelendirir. Doğuda Plenty, batıda da Thames ve Hauraki körfezleriyle çevrilidir. Bölgenin toplam yüzölçümü 4.666 km²'dir.

Altın bulmak için yarımadanın batı kıyısına çıkan Avrupalı göçmenler 1852'de Coromandel yakınlarına, 1867'de de bugün bir makine sanayisi merkezi olan Thames'a yerleştiler. Bölgenin bir başka önemli yerleşmesi olan Whitianga ise Plenty Körfezi kıyısında yer alır. İngilizler 19. yüzyılın ikinci yarısında yarımadanın geniş ormanlarını gemi yapımına kereste sağlamak için kullandılar. Günümüzde koyun ve süt sığırı yetiştirilen bölge aynı zamanda, 65 km kadar kuzeybatıdaki Auckland kentinden gelen turistlerin tatillerini geçirdikleri bir yerdir. Nüfus (1987 tah.) 59.300.

Thamesdown, İngiltere'nin güneyinde, Wiltshire ilinin kuzeydoğu kesiminde ilçe (*borough*). Bristol'ın yaklaşık 45 km doğusunda yer alır; yüzölçümü 230 km²'dir. Bir demiryolu kavşağında bulunan Swindon kenti ile bitişiğindeki alanları kaplar. Kil oluşumlu, verimli bir vadide yer alan ilçe topraklarının kuzey sınırını Thames Irmağının yukarı çığırı, güney sınırını da Marlborough Downs'ın sarp tebeşir kayalıkları oluşturur. Swindon'ın kuzeydoğusundaki Inglesham köyünde, büyük bölümü 13. yüzyılda yapılmış ve onarım görmemiş bir kilise vardır. Nüfus (1986 tah.) 162.800.

Thamnophis, *Colubridae* familyasından yılan cinsi. Bir düzineyi aşkın yılan türünü kapsayan bu cins üyelerinin gövdeleri uzunlamasına 1-3 sarı ya da kırmızı çizgili ve kareli desenlidir. Uzunlukları genellikle 60 cm'yi aşmaz. Anüs bezinden salgıladıkları

Thamnophis cinsinden bir yılan
Leonard Lee Rue III

kötü kokulu maddenin dışında pek zararları yoktur. *Thamnophis* üyeleri Kanada'dan Orta Amerika'ya kadar uzanan bölgede en bol bulunan yılanlardır. *T. sirtalis* ise Kuzey Amerika'da en geniş coğrafi dağılımı gösteren sürüngen türüdür.

Thamugadi, Cezayir'in kuzeydoğusunda, Aurès Dağlarının kuzeyindeki yüksek plato bölgesinde, bugün Timgad kentinin bulunduğu yerde eski Roma kenti.

Thamugadi'de ana cadde ve zafer takı, Roma Dönemi kalıntıları, Cezayir
Robert Harding Picture Library, Londra

Kuzey Afrika'daki en büyük ve en iyi korunmuş Roma kalıntılarını kapsar. İS 100'de İmparator Traianus'un kurduğu Thamugadi, Numidya'nın savunması açısından stratejik önem taşıyordu. Çevresindeki verimli topraklar sayesinde uzun süre zengin bir kent olarak kaldı. 4. yüzyılın sonlarında, Donatusçuluğun önde gelen destekçilerinden Piskopos Optatus'un merkezi oldu. 6. yüzyıl başlarında, Afrika'da Vandal egemenliğinin sonlarına doğru Berberilerce yağmalandı.

Nüfusu 10-15 bin arasında olan Thamugadi, birbirini dik açıyla kesen sokaklarıyla yarı askeri görünüşlü tipik bir Roma kentiydi. Forumu, halk kütüphanesi, 4 bin kişilik tiyatrosu ve başka kentlerde görülmeyen çokluktaki hamamları kentin eriştiği refah düzeyini göstermektedir.

Thamyris, THAMYRAS olarak da yazılır, Yunan mitolojisinde, genç ve yakışıklı Hyakinthos'a âşık olan Trakyalı şair. Aynı gence âşık olan Apollon, Musalara Thamyris'in onlardan daha güzel şarkı söyleyebilmekle övündüğünü haber verir. Bunu duyan Musalar Thamyris'in gözlerini kör ederler, sesini ve şarkı söyleme yeteneğini elinden alırlar.

Than Tun, Thakin (d. 1911, Kanyutkwin-ö. 24 Eylül 1968, Birmanya [bugün Myanmar]), Birmanya Komünist Partisi'nin önderi; 1945'ten ölene değin partiyi yönetmiştir.

Rangoon (Yangon) Öğretmen Okulu'nda öğrenim gördü. Daha sonra Rangoon'daki bir lisede öğretmenlik yaptı. Genç yaşta Marksist düşünceyi benimsedi. 1936'da milliyetçi Dobama Asi-ayone'ye (Biz Birmanlar Derneği) katıldı. Ba Maw önderliğindeki Sinyetha (Proleter) Partisi ile Dobama Asi-ayone arasında ittifak kurulması için çaba gösterdi. Sonunda 1940'ta "Özgürlük Bloku" kuruldu. Than Tun aynı yıl halkı ayaklanmaya kışkırttığı gerekçesiyle İngilizler tarafından hapse atıldı. 1942'de Japon yanlısı Ba Maw hükümetinde tarım ve toprak bakanlığı görevini üstlendiyse de 1943'te gizli direniş hareketinin önderleri arasına girdi. Savaştan sonra, Antifaşist Halkın Özgürlüğü Birliği (AFPFL) adlı örgütün genel sekreteri oldu.

Thakin Soe önderliğindeki Kızıl Bayraklar 1946 başlarında Birmanya Komünist Partisi'nden ayrılarak Birmanya Komünist Partisi-Kızıl Bayraklar'ı oluşturdular. Than Tun ise AFPFL ile işbirliğini sürdürdü. Ama bu örgütle arasındaki anlaşmazlıkların artması üzerine Mart 1948'de Birmanya Komünist Partisi-Beyaz Bayraklar'ı kurdu. Ülkenin orta kesiminde gerilla mücadelesi başlattıysa da hükümet başkaldırıyı büyük ölçüde bastırmayı başardı.

1964'te Birmanya komünist hareketi Çin-Sovyet çatışması nedeniyle bölündü. Bu bölünme sırasında Kızıl Bayraklar'ı Troçkistlikle suçlayan Than Tun Pekin'i destekledi ve birçok parti üyesini eğitilmek üzere Çin'e yolladı. 1967'de kendi kültür devrimini gerçekleştirerek "revizyonist" olarak nitelendirdiği kişileri partiden uzaklaştırdı. 1968'de kendisine bağlı çalışanlardan biri tarafından öldürüldü.

Thana, Hindistan'ın batı kesimindeki Maharashtra eyaletinde kent. Thana Irmağının ağzında, Bombay'ın kuzeydoğusundaki Ulhas Halicinin kıyısında yer alır. Bombay'ın banliyölerinden biri olan kent, aynı zamanda, kimyasal madde, makine ve tekstil üretilen büyük bir sanayi bölgesidir. Ayrıca karayolu ulaşımından sorumlu dairenin bölge merkezidir. Kentte bir kale ve iki kilise ile birçok tarihsel yapı vardır.

Yörede denize kadar uzanan tepeler, Ulhas ve Vaitarna gibi hızlı akışlı, kısa ırmaklarla parçalanmıştır. Yazları güneybatı musonlarından etkilenen bölge düzenli ve yoğun yağış alır. Bombay'ın tarım bölgesi olan yörede pirinç, mısır, meyve ve sebze yetiştirilir. Nüfus (1991) kent, 796.620; (1981) metropoliten alan, 389.801.

Thanet, İngiltere'de, Kent ilinin kuzeydoğu ucunda ilçe (*district*). Yüzölçümü 103 km²'dir. Tarihsel Thanet Adasıyla kabaca aynı toprakları paylaşır; ama bugünkü ilçe, Büyük Stour Irmağının güneyinden neredeyse Sandwich'e kadar uzanır. Eskiden beri bir tahıl üretim merkezi olan ilçede son yıllarda sebze ve patates de yetiştirilmeye başlamıştır.

Thanet ilçesi, Dover Boğazında 42 km'lik bir kıyı şeridine sahiptir; Thames Halici ilçe sınırları içinde kalır. Kıyılarında birçok sayfiye merkezi vardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında Ramsgate ile Calais (Fransa) arasında deniz trafiğinin gelişmesiyle ilçede çok sayıda kara ve hava ulaşım tesisi, yük ambarı, hafif sanayi kuruluşu ve otel kurulmuştur. Nüfus (1983 tah.) 121.400.

Thanh Hoa, Vietnam'ın kuzeyinde il (*tinh*) ve il merkezi kent. Thanh Hoa kenti, Kızıl Irmak (Song Hong) delta bölgesinin hemen güneyinde, Ma Irmağının küçük bir kolunun kıyısında yer alır. Demir ve kara yollarıyla Hanoi'ye bağlanan kent, gelişmekte olan bir ticaret ve sanayi merkezidir.

Thanh Hoa ilinin yüzölçümü 11.138 km²'dir. Laos'tan doğup Tonkin Körfezine dökülen Ma ve Chu ırmakları il topraklarını boydan boya geçer. Yörede fosfat yatakları vardır. Daha çok bir tarım ve ormancılık merkezi olan ilde pamuk, tütün ve yerfıstığı gibi sanayiye yönelik ürünler yetiştirilir. Ayrıca 1976'dan beri belirli ürünler için ayrılan alanlarda tatlıpatates, jüt, dut, yem bitkileri ve mısır tarımı yapılmaktadır. Göçebe etnik gruplar, devlet tarafından buraya yerleştirilmiştir. Hanoi ile Ho Şi Minh (eskiden Saygon) arasındaki Thong Nhat (Yeniden Birleşme) Demiryolu, kuzey-güney doğrultusunda uzanarak il topraklarını boydan boya geçer. Thanh Hoa, eskiden Le hanedanının merkeziydi. Dong Son'da Tunç Çağına ait aletler bulunmuştur. Nüfus (1979) kent, 103.981; (1991 tah.) il, 3.152.900.

Thanom Kittikachorn (d. 11 Ağustos 1911, Tak, Siyam [bugün Tayland]), 1958'de ve 1963-73 arasında başbakanlık yapan Taylandlı general.

1931'de Kraliyet Askeri Akademisi'ni bitirerek orduya girdi. Bangkok'ta 1. Ordu komutanı olarak görev yaptığı 1957'de yakın arkadaşı Sarit Thanarat'ın Phibunsongkhram hükümetine karşı düzenlediği darbeye katıldı. Yönetimi üstlenen Pote Sarasin başkanlığındaki geçiş hükümetinde önce savunma bakanlığı, ardından da kısa süreyle başbakanlık görevlerinde bulundu. (1958). Aynı yılın sonunda Sarit'in kurduğu hükümette başbakan yardımcısı ve savunma bakanı oldu. Sarit'in 1963'te ölmesi üzerine başbakanlığa getirildi.

Parlamenter demokrasiye dönüş sözü veren Thanom, Haziran 1932'deki darbeyi izleyen sekizinci Tayland anayasasını hazırlamak üzere bir komisyon atadı. Yeni anayasa Haziran 1968'de yürürlüğe girdi. Şubat 1969'da yapılan seçimlerde Thanom'un Birleşmiş Tay Halkının Partisi parlamentoda çoğunluğu sağlayınca Thanom başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini sürdürdü.

Thanom'un görevi sırasında karşılaştığı en büyük sorun Çin ve Kuzey Vietnam'da eğitilmiş kadroların önderliğindeki gerillaların özellikle kuzeydoğudaki Laos sınırından Tayland'a yöneltikleri saldırılar oldu. Thanom ayaklanmayı bastırmakla görevli Tay birliklerinin çarpışma bölgesine taşınması için ABD'li pilotlardan yararlandı ve Güney Vietnam'ın 1960'ların başında yaptığı gibi ABD'li "danışmanlar"ın yardımına başvurdu. ABD'nin Çinhindi politikasını destekleyerek Vietnam ve Laos'a Tay birlikleri yolladı ve ABD'lilerin Çinhindi'nde düzenledikleri harekâtlarda Tayland topraklarındaki altı hava üssünü kullanmalarına izin verdi.

Kasım 1971'de hükümeti ve parlamentoyu dağıtarak anayasayı askıya alan Thanom, dokuz kişiden oluşan bir askeri yönetim kurdu. Aralık 1972'de ise geçici bir anayasa ilan ederek başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini üstlendi. Thanom hükümeti Ekim 1973'te başlayan öğrenci ayaklanmaları sonucunda devrildi. Ülkeden kaçmak zorunda kalan Thanom 1976'ya değin sürgünde yaşadı. Ağustos 1976'da gizlice Tayland'a dönüşünden sonraki kitlesel öğrenci olayları 6 Ekim'de yeni bir askeri darbeyle sonuçlandı. Thanom darbeden sonra kurulan hükümette resmî bir görev almadı.

Thant, U (d. 22 Ocak 1909, Pantanaw, Maubin ili, Birmanya [bugün Myanmar] - ö. 25 Kasım 1974, New York kenti, ABD), Birleşmiş Milletler'in üçüncü genel sekreteri (1962-71) olan Birmanyalı eğitimci. Görevi süresince, savunduğu tarafsızlık ilkelerini yaşama geçirmeyi başarmış ve gerek Batı, gerekse Doğu ülkelerini dünya barışını tehdit edici tutum ve eylemleri nedeniyle eleştirmekten kaçınmamıştır.

U Thant, 1965
United Nations Photograph

Rangoon (Yangon) Üniversitesi'nde (sonradan Fen ve Edebiyat Üniversitesi) öğrenim gördü. Babasının ölmesi üzerine 1928'de üniversite öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Doğduğu kente dönerek Ulusal Lise'de öğretmenliğe başladı. 1931'den sonra aynı okulun müdürlüğünü yaptı. Birmanya'nın Japon işgali altında olduğu 1942'de eğitim sisteminin yeniden örgütlenmesinden sorumlu bir hükümet komitesinin sekreterliğini yürüttü. 1943-47 arasında bir kez daha Pantanaw'da lise müdürlüğü yaptı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra üniversite yıllarında tanıştığı U Nu (1948-58 ve 1960-62 arasında başbakan) ve Antifaşist Halkın Özgürlüğü Birliği'nin (AFPFL) önderi General U Aung San tarafından devlet hizmetine alındı. 1947'de basın müdürlüğüne, 1948'de yayın müdürlüğüne, 1949'da da Haberleşme Bakanlığı müsteşarlığına atandı. 1952-53 yıllarında BM'deki Birmanya temsilcileri arasında yer aldı. 1957'de Birmanya'nın BM'deki daimi temsilcisi olan U Thant, 1959'da BM Genel Kurulu başkan yardımcılığına getirildi.

BM Genel Sekreteri Dag Hammarskjöld'ün ölümünden sonra genel sekreterlik görevini kimin üstleneceği konusunda anlaşmaya varamayan ABD ve Sovyetler Birliği, sonunda U Thant'ı genel sekreter vekilliğine aday göstermeye karar verdiler. 3 Kasım 1961'de bu göreve seçilen U Thant, 30 Kasım 1962'de daimi genel sekreter oldu. 2 Aralık 1966'da da beş yıl için yeniden aynı göreve seçildi ve 1971 sonunda emekli oldu. Görevi sırasında karşı karşıya kaldığı uluslararası sorunlara içtenlikle inandığı Budacılığın ilkelerine dayanarak çözüm bulmaya çalıştı. New York kentinde kanserden ölen U Thant'ın cenazesi toprağa verilmek üzere Rangoon'a götürüldü. 5 Aralık 1974'te U Thant'ın tabutuna el koyan üniversite öğrencileri cenazeyi Fen ve Edebiyat Üniversitesi'nin altında aceleyle hazırlanmış bir anıtmezara gömdüler. Ama cenaze 11 Aralık'ta polis tarafından zorla geri alındı ve gizlilik içinde beton bir mezara gömüldü. Olayı izleyen çatışmalar sırasında kentte sıkıyönetim ilan edildi ve birkaç kişi öldü.

U Thant'ın kentlerin tarihi, Milletler Cemiyeti, Birmanya'daki eğitim sistemi üzerine Birman dilinde yazılmış kitapları ve II. Dünya Savaşı sonrası Birmanya tarihini anlatan üç ciltlik bir çalışması (1961) vardır. 1957-63 arasındaki söylev ve makalelerinden oluşan *Toward World Peace* (1964; Dünya Barışında Doğru) adlı derleme 1964'te, genel sekreterlik yıllarını anlattığı *View from the UN* (BM'den Bakış) adlı kitap ise ölümünden sonra 1978'de yayımlandı. June Bingham'ın yazdığı *U Thant: The Search for Peace* (U Thant: Barış Arayışı) 1966'da çıkmıştır.

Thap Muoi Ovası, Vietnam dilinde DONG THAP MUOI (Kamış Ovası), Fransızca PLAINE DES JONCS, Vietnam'ın güneyindeki Dong Thap ve Long An illeriyle Kamboçya'nın güneydoğusundaki Prey Vêng ilinin büyük bölümünü kaplayan, alüvyon oluşumlu alçak ve bataklık bölge. Mekong Irmağı deltasının kuzeybatı uzantısıdır. Sularını Mekong'un ana kolu olan Tien Giang (güneydoğu) ve ona koşut olarak akan Vam Co Tay (kuzeydoğu) ırmakları toplar. Nüfus yoğunluğu düşük olan ova, Mekong'un su düzeyinin altında kalan geniş bir çukur görünümündedir. Bazı kesimleri setler ve bir akaçlama sistemiyle ıslah edilerek tarıma elverişli duruma getirilmiştir. 1950'lerde, kuzeyden gelen göçmenlerin yerleştirildiği bölgeyi tarıma açmak için bir proje geliştirilmiş, ama savaşın da etkisiyle bu proje ertelenmiştir. Saygon'dan (bugün Ho Şi Minh) Phnom Penh'e giden eski Mandarin Yolu'nun yanı sıra bir karayolu da bataklığın kuzey yanını izler.

Thapsus Çarpışması, Julius Caesar ve Pompeius (Büyük) yandaşları arasındaki iç savaş sırasında yapılan çarpışma (10 6 Şubat 46). Caesar'ın kuvvetlerinin Pompeius'un destekçilerini kesin olarak yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanmıştır. Thapsus, Kuzey Afrika kıyılarında, Teboulba'nın (bugün Tunus'ta) 8 km doğusunda yer alan bir liman kentiydi. Caesar'ın Thapsus kuşatmasını yarmayı amaçlayan Pompeius'un kayınpederi Quintus Metellus Pius Scipio kentin kuzey girişini oluşturan arazi şeridine 14 lejyon ve 15 bin süvari yığdı. Caesar'ın subaylarının denetiminden çıkan askerler saldırıya geçerek yaklaşık 10 bin düşman askerini kılıçtan geçirdiler. Caesar bu zaferi izleyen üç hafta içinde Afrika Eyaletini bütünüyle denetimi altına aldı.

Thar Çölü *bak.* Büyük Hint Çölü

Tharaud, Jérôme ve Jean (sırasıyla, d. 18 Mayıs 1874, Saint-Junien - ö. 28 Ocak 1953, Varengeville-sur-Mer; d. 9 Mayıs 1877, Saint-Junien - ö. 9 Nisan 1952, Paris Fransa), birlikte yazdıkları çok sayıda yapıtla tanınmış Fransız yazar kardeşler.

İlk yapıtlarının çoğunu Charles Péguy'nin çıkardığı *Cahiers de la Quinzaine* adlı dergide yayımladılar. *Dingley* (1902) adlı romanlarıyla 1906'da Goncourt Ödülü'nü kazandılar. Yaptıkları yolculukları anlattıkları, keskin bir gözlemciliğin ürünü olan *La Fête arabe* (1912; Arap Şenliği) ve *Rabat, ou Les Heures marocaines* (1918; Rabat ya da Fas'ta Geçen Zaman) gibi kitaplarıyla, bu türün Fransız edebiyatındaki ilk ve en büyük adları arasına girdiler. Ayrıca, *Quand Israël est roi* (1921; İsrail Kral İken) ve *L'An prochain à Jerusalem*'de (1924; Kudüs'te Gelecek Yıl) görüldüğü gibi güncel siyasal gelişmeleri, özellikle de Yahudi tarihini konu alan yapıtlar verdiler. *La Randonné de Samba Diouf* (1922; Samba Diouf'un Uzun Yürüyüşü) ve *Notre cher Péguy* (1926; Sevgili Péguy'miz) gibi birçok anı kitabı ve roman da yazan Tharaud kardeşlerden Françoise-Jérôme 1938'de, Jean 1946'da Académie Française'e üye seçildi.

Thargelia, Eski Yunan dininde Thargelion'un (mayıs-haziran) altıncı ve yedinci günlerinde Apollon için Atina'da düzenlenen başlıca şölenlerden biri. Başlangıçta bir biteklik ayiniyken, bir kefaret ayiniyle birleştirilmiş ve adını turfanda meyvelerden ya da yeni buğday hasadından yapılan ilk ekmekten almıştır.

Şölenin ilk gününde tanrıyı temsil eden ama topluluğun günahları için günah keçisi rolünü de üstlenen bir ya da iki erkek (ya da bir erkek ile bir kadın) kentin içinden geçirilerek kovulurdu; büyük felaketlerin olduğu dönemlerde bazen denize atılarak ya da yakılarak kurban edilirdi. Şölenin ikinci gününde şükranlar sunulur, bir ayin geçidi düzenlenir ve evlat edinilen kişilerin resmî kayıtları yapılırdı.

Tharp, Twyla (d. 1 Temmuz 1942, Portland, Indiana, ABD), ABD'li dansçı, yönetici ve koreograf.

Çocukluğunda kapsamlı bir müzik ve dans eğitimi gördü. Yükseköğrenimini California'da psikiyatri, New York'ta da sanat tarihi alanında yaptı. New York'ta okurken bir yandan da çeşitli stüdyolarda ve Amerikan Bale Tiyatrosu Okulu'nda dans eğitimini sürdürdü. 1963'te Paul Taylor Topluluğu'na katıldı.

Koreografi çalışmalarına 1965'te başlayan Tharp ilk parçası olan *Tank Drive*'ı 1965'te Hunter College'da sahneledi. Daha sonra değişik topluluklar için aralarında *The Fugue* (1970; Füg), *Deuce Coupe* (1973), *Push Comes to Shove* (1976) ve *Baker's Dozen*'ın (1979) da bulunduğu yapıtları gerçekleştirdi. Daha sonra uluslararası alanda adını duyuran kendi dans topluluğunu kurdu. 1981'de *Dance Magazine*'in ödülünü kazandı. Ayrıca çeşitli televizyon ve film çalışmalarında yönetmenlik yaptı; 1983'te *Amadeus* filminde Miloš Forman'la birlikte çalıştı. 1984'te sahnelediği *Fait Accompli* adlı çalışmasında, önceki birçok yapıtının da teması olan yabancılaşma ve çöküş çağına özgü kaygıları işledi. 1988'de sanat danışmanı ve sürekli koreograf olarak Amerikan Bale Tiyatrosu'na katıldı.

Tharrawaddy (ö. Ekim 1846), Alaungpaya (Konbaung) hanedanından gelen sekizinci Birmanya kralı (1837-46). Yandabo Antlaşması'nı (1826) tanımamış ve ülkesini İngilizlerle savaşın eşiğine getirmiştir.

1837'de, Arakan ve Tenasserim illerini İngilizlere bırakan Yandabo Antlaşması'nı imzalamış olan kardeşi Bagyidaw'ı devirerek tahta çıktı ve antlaşmayı tanımadığını ilan etti. Hindistan hükümetinin temsilcileriyle görüşmeyi reddederek İngiltere hükümdarıyla yüz yüze görüşme talebinde bulunan Tharrawaddy, Haziran 1837'de Birmanya'nın (bugün Myanmar) başkenti Amarapura'daki İngiliz temsilcisini ülkeyi terke zorladı. Hindistan genel valisinin temsilcisi olmaktan öteye gitmediği gerekçesiyle yeni temsilciyle ilişki kurmayı da reddetti (1838). İngiltere'nin 1840'ta Birmanya'daki temsilcisini geri çekmesinin ardından iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 10 yılı aşkın bir süre kesildi. Tharrawaddy'nin 1841'de hac ziyareti amacıyla büyük bir muhafız alayı eşliğinde Rangoon'daki (Yangon) Shwe Dagon adlı pagodaya gitmesi Birmanya'yı bir kez daha İngiltere'yle savaşın eşiğine getirdiyse de, Afganistan'daki karışıklıklar İngilizleri savaşa girmekten caydırdı. 1841'den sonra akli dengesini yitirmeye başlayan Tharrawaddy 1846'da tahttan indirildi ve ölümünden sonra yerine oğlu Pagan (hd 1846-53) geçti.

Tharsis, Mars gezegeninin üzerinde yer alan, devasa kubbe biçimli volkanik bölge. Bu ad önceleri Yer'den yapılan gözlemlere dayalı olarak hazırlanmış Mars haritası üzerindeki aydınlık bir bölgeye verilmişti. ABD gezegen sondası "Mariner 9"un 1972'de gerçekleştirdiği ayrıntılı jeolojik harita çıkarma çalışmalarından sonra, lavlardan oluşan bu düzlüğe Tharsis Planitia adı verildi. Düzlük yaklaşık 4.800 km genişliğindedir ve Mars'ın ortalama yarıçapının yaklaşık 6 km üstüne kadar yükselmektedir. Yapının üst bölümünde, 24 km ya da daha fazla yükseklikte yanardağlar yer alır. Bunlar, başta Olympus Mons(*) olmak üzere Güneş sisteminde belirlenmiş olan en büyük yanardağlardır.

Tharsis'ten çevreye doğru, kabaca radyal (merkezden dışarı doğru) biçimli vadiler ve kırıklar uzanır. Bölgenin yüzeyinde lav akıntısı izlerine de rastlanır. Krater sayımlarına dayalı olarak yapılan tahminlere göre lavlar 1-3 milyar yaşındadır, ama bazı tekil volkanik oluşumlar daha da yaşlı olabilir. Tharsis kubbesinin, yükselmeler ve lav birikmeleri sonucunda oluştuğu sanılmaktadır. Dinamik çözümlemeler, Mars'ın eksen eğiminin Tharsis'in oluşumuyla değiştiğini ve bunun tüm gezegende iklim değişikliklerine yol açtığını göstermektedir. Bunu destekleyen bir başka olgu da Mars'a özgü kanalların Tharsis'te bulunmamasıdır. Olasılıkla bu kanallar Tharsis öncesi iklim koşullarında var olan akarsularca açılmıştır. Tharsis sonrası iklim koşulları bu suların kalıcı biçimde donmasına yol açmış olabilir.

Thásos *bak.* Taşoz

Thatcher, Margaret (Hilda), eö ROBERTS (d. 13 Ekim 1925, Grantham, Lincolnshire, İngiltere), 1979-90 arasında başbakan olan İngiliz Muhafazakâr siyasetçi. Avrupa tarihinin ilk kadın başbakanı, 20. yüzyılda art arda üç kez seçim kazanan ilk İngiliz başbakanı ve 1827'den bu yana İngiltere'de en uzun süreyle görevde kalan başbakandır.

Sonradan belediye başkanı olan bir bakkalın kızıydı. İlk ve orta öğrenimini doğduğu yerde, yükseköğrenimini Oxford'daki Somerville College'da tamamladı. Öğrenciliği sırasında Oxford Üniversitesi Muhafazakârlar Derneği'nin ilk kadın başkanı oldu. Daha sonra kimya araştırma görevlisi olarak çalıştı. Zengin bir işadamıyla evlenince çalışmayı bırakarak hukuk öğrenimi yapma olanağı buldu ve vergi hukukunda uzmanlaştı. İlk kez 1950'de parlamentoya aday oldu. Yöresinde Muhafazakârların oylarını yüzde 50 oranında artırmasına karşın seçimi kazanamadı. Parlamentoya ancak 1959'da, Muhafazakârların kalesi sayılan, Londra'nın kuzeyindeki Finchley seçim bölgesinden girebildi. 1961-64 arasında Emekliler ve

Thatcher, 1983
AP/Wide World Photos

Sosyal Sigorta Bakanlığı ortak parlamento sekreterliği, Edward Heath'in başbakan olduğu 1970-74 arasında da öğretim ve bilimden sorumlu devlet bakanlığı yaptı. Muhafazakâr bir hükümette bakanlık görevi üstlenen ikinci kadın oldu. Partinin 1974'te iki genel seçimi kaybetmesinden sonra 1975'te Heath'in ardından parti başkanlığına seçildi. Muhafazakârların 1979'daki seçim zaferiyle başbakanlık görevini üstlendi. Bazı çevrelere göre 1978 kışındaki grevlerde sendikalara karşı takındığı tutum bu seçim zaferinde önemli rol oynadı.

Muhafazakâr Parti'nin atılgan sağ kanadı içinde yer alan Thatcher, ekonomiye "aşırı" devlet müdahalesine son verilmesini, kişisel vergileri düşürmek amacıyla kamu harcamalarının azaltılmasını ve monetarist bir yaklaşımla para arzının kısılmasını öngören bir program uygulamaya girişti. Ama 1970'lerin sonlarına doğru yükselme eğilimine girmiş olan işsiz sayısı, Thatcher'ın ilk iki başbakanlığı döneminde hemen hemen iki kat artarak 1,1 milyondan 3 milyona çıktı. Dahası enflasyonu düşürmenin bir aracı olarak uygulamaya soktuğu sıkı para politikası sonucunda işletme kayıpları ve iflaslar arttı. Heath hükümetinden kalma önde gelen bakanları görevden almaya başlayınca muhalefet partilerinin yanı sıra kendi partisi içinde de eleştirilere hedef oldu.

Dış politikada İngiltere'nin konumunu güçlendirmeye önem veren Thatcher, eski İngiliz sömürgesi Rodezya'da (sonradan Zimbabve) 1980'de sarsıntısız bir biçimde Siyah çoğunluk yönetimine geçilmesine katkıda bulundu. Ayrıca 1982'de Falkland Adalarında 10 hafta süren Arjantin işgaline son verdi. Falkland sorunu sırasında gösterdiği kararlı tutum, partisinin Haziran 1983 genel seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazanmasını sağladı. Thatcher'ın başbakanlığı altında Temmuz 1987'de üçüncü kez genel seçime giden Muhafazakâr Parti, Avam Kamarası'ndaki milletvekili sayısının 137'den 101'e düşmesine karşın, genel oy oranını korumayı başardı.

Thatcher görev süresi boyunca kendisine "Demir Lady" lakabını kazandıran cesur ama katı politikalar izledi. Kabinesindeki bakanlar üzerinde kesin egemenlik sağladı, ödünsüz bir monetarist politika izledi, sendikalara birbiri ardı sıra yasal sınırlamalar getirdi ve kamu kuruluşlarının "özelleştirilmesi"ni gerçekleştirdi. Başbakanlığının son yıllarında eğitim, sağlık ve konut alanların-

da da özelleştirmelere giderek "Thatcher devrimi"ni maliye ve sanayi alanından sosyal politika alanına taşıdı. İngiltere'nin geleneksel nükleer silah ve savunma politikalarına karşı çıkan İşçi Partisi'yle tartışmalarda NATO'ya sıkı bağlılığı ve İngiltere'nin bağımsız nükleer caydırıcılığını vurguladı. 1984'te İrlandalı ayrılıkçılarca düzenlendiği öne sürülen Brighton'daki (East Sussex) bombalama olayında bazı bakanlarla birlikte ölümden dönmesine karşın, Kuzey İrlanda'nın İngiltere'ye bağımlı kalması konusunda ısrarlı bir tutum izledi. Avrupa'nın parasal ve siyasal bütünleşmesiyle ilgili görüş ayrılıkları nedeniyle Kasım 1990'da parti liderliğinden ve başbakanlıktan çekildi.

Theaceae, (çaygiller), *Theales* takımından, 25 kadar ağaç ve çalı cinsinin oluşturduğu familya. Her iki yarıkürenin de ılıman ve tropik bölgelerinde yetişen bu familya üyelerinden bazısı ekonomik açıdan (örn. çay), bazısı da süs bitkisi olarak değerlidir. Kışın dökülmeyen derimsi yapraklar, beş taçyaprak ile beş çanakyapraktan oluşan ve çok sayıda erkekorganı bulunan çiçekler üyelerin ortak özelliğini vurgular. *Theaceae* familyasındaki en önemli cinslerden biri olan *Camellia* (eskiden *Thea*) cinsi, çay bitkisiyle birlikte kamelya gibi çok değerli süs bitkilerini de kapsar. *Franklinia*, *Gordonia*, *Stewartia* cinsinin bitkileri kamelyanınkileri andıran, mor ya da turuncu erkekorganlı beyaz çiçekleriyle tanınır.

Üç türü bulunan *Eurya* cinsi Doğu Asya'ya özgüdür; küçük sarı-yeşil çiçekleri ve parlak yaprakları vardır. Benzer bir tür olan *Cleyera japonica* hoş kokulu beyaz çiçekleri ve koyu kırmızı renkli şişkin meyveleriyle ayırt edilir. Asya'ya özgü küçük bir ağaç türü olan *Ternstroemia japonica* kırmızı saplı yapraklar ve hafif kokulu çiçekler taşır.

Theales, ikiçenekliler(*) sınıfından, 21 familya, yaklaşık 155 cins ve 2.550 kadar ağaç ve çalı türünü kapsayan takım.

Dünyanın hemen her yerinde bulunmakla birlikte özellikle Güneydoğu Asya'da yoğunlaşan *Theales* üyelerinin ılıman bölgelerde yaygın birkaçı dışında büyük bölümü yağmur ormanlarında ve tropiklerin yüksek kesimlerinde yabani olarak yetişir. Başlıca yaprakdökmeyen ağaç ve çalıların oluşturduğu takımda odunsu tırmanıcı ve otsu bitkilere de rastlanır.

Üyeleri en çok tropik ve ılıman bölgelere özgü olan çaygiller (*Theaceae*) familyasında bazı ekomomik ve süs bitkileri yer alır. Bunlardan çay (*Camellia / sinensis*), günümüzde Hindistan, Sri Lanka, Çin, Japonya ve Endonezya başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde yetiştirilen değerli bir tarım bitkisidir (*bak.* çay).

Dipterocarpaceae familyası Asya'nın tropik bölgelerine özgü, bazısından değerli kereste ve reçinelerin elde edildiği ağaçları kapsar. Sarıkantarongiller (*Hypericaceae*) familyası ve öbür bazı familyaların çeşitli türlerinden süs bitkisi olarak yararlanılır, bazılarının da meyveleri besin olarak tüketilir.

Theales takımının üyeleri genellikle beş taçyaprak ve beş çanakyapraktan oluşan ışınsal bakışımlı, erdişi (erkek ve dişi üreme organlarının her ikisini birden içeren) çiçeklere sahiptir. Çiçeklerin genellikle bir halka ya da demet halinde bulunan çok sayıda erkekorganı ve birkaç meyveyaprağından yapılmış yumurtaları vardır.

Theales takımındaki iki familyada oldukça ilginç özelliklere rastlanır. Bunlardan *Marcgraviaceae*'nin Güney Amerika kökenli bazı tırmanıcı üyeleri (özellikle *Marcgravia*) iki değişik sürgün verir. Tırmanmaya yarayan hava kökleri geliştirmiş, küçük yapraklı alt sürgünlere karşılık köksüz olan üst sürgünler iri yaprak ve çiçekler taşır. *Dioncophyllaceae* familyasındaki Batı Afrika'ya özgü bazı çalımsı bitkilerde ise aynı birey üzerinde iki ya da üç değişik yaprak oluşumuna rastlanır. Bu yapraklardan birinin bitkinin tırmanmasına yarayan çengelsi uzantıları vardır.

Marcgraviaceae familyasında ayrıca, tozlaşmaya yönelik olarak ilginç bir çiçek uyarlanmasına rastlanır. Çiçeklerin tam altında yer alan bürgüler (yapraksı yapı) balözü salgılayan içi boş, çukur organlar haline dönüşmüştür. Örneğin *Marcgravia* cinsinde genişleyerek içi balözü dolu dik kadeh biçimini almış bürgüler kolibri kuşlarına değerli bir besin sağlar; böylelikle de tozlaşmada rol oynar.

Bu takımda tohumlar çeşitli biçimlerde çevreye dağılır. Örneğin, *Dioncophyllaceae* familyasında meyveler çoğu bitkinin tersine olgunlaşmadan önce açılır ve bir sapın ucunda dışarı çıkan tohumlar olgunlaşıp döküldüğünde sap bitki üzerinde kalır.

Théâtre de l'Hôtel de Bourgogne, 1548'de Burgonya düklerinin sarayının kalıntıları üzerine inşa edilen, Paris'teki ilk sürekli tiyatro yapısı. Kentte tiyatro tekelini elinde tutan Confrérie de la Passion(*) adlı birlik tarafından yaptırılmıştı. Yapımının tamamlandığı yıl topluluğun dinsel oyunlar oynaması yasaklandı. 16. yüzyıl sonlarına doğru tiyatro aralarında İtalyan ve İngiliz topluluklarının da bulunduğu gezici oyuncu ve topluluklara kiralanmaya başladı. Paris'teki ilk yerleşik topluluk olan, Valleran-Lecomte'un yönetimindeki Kralın Oyuncuları, 1610 dolayında burada sahneye çıkıyordu. Yöneticileri 1612'de Paris'ten ayrıldıktan sonra da etkinliklerini burada sürdüren topluluk, mal sahipleriyle sık sık çekişmesine karşın büyük başarı kazandı ve giderek tiyatro yapısını tek başına kullanmaya başladı. Kralın Oyuncuları, 1673'e değin Hôtel de Bourgogne'da Corneille ve Racine'in birçok trajedisini sahnelediler. O yıl başka oyuncularla birleşerek bu yapıdan ayrıldılar ve daha sonra da Comédie-Française'i(*) oluşturdular. Théâtre de l'Hôtel de Bourgogne 1783'e değin Comédie-Italienne(*) oyuncuları tarafından kullanıldı.

Théâtre de l'Œuvre, (Fransızcada "Yapıt Tiyatrosu") Aurélien-Marié Lugné-Poë tarafından 1893'te kurulan ve 1929'a değin yönetilen simgeci Fransız tiyatrosu. André Antoine'ın kurduğu Théâtre-Libre'de(*) oyuncu ve sahne yöneticisi olan Lugné-Poë, 1890'larda Paul Fort'un Théâtre d'Art'ında simgeci tiyatroyla tanıştı. Fort'un tiyatro yaşamından çekilmesi üzerine yönetimi üstlenerek 17 Mayıs 1892'de Maurice Maeterlinck'in *Pelléas ve Mélisande* oyunuyla, Théâtre de l'Œuvre adını alacak tiyatroda ilk gösteriyi gerçekleştirdi. Şair ve eleştirmen Camille Mauclair ve ressam Edouard Vuillard'ın yardımlarıyla Théâtre de l'Œuvre'de genç Fransız simgeci oyun yazarlarının yapıtlarıyla önemli yabancı yapıtları sahneledi. Maeterlinck'in yanı sıra Oscar Wilde, Gerhart Hauptman ve Gabriele D'Annunzio'nun yapıtlarını sahneye koydu ve Henrik Ibsen'in Fransa'da tanınmasını sağladı. Alfred Jarry'nin *Ubu Rol*'sı da (*Ubü*) 1896'da ilk kez burada sahnelendi.

Lugné-Poë atmosfere ağırlık veren sahneleme ve stilize oyunculuk aracılığıyla gerçekçi olmayan, şiirsel ve düşsel bir tiyatro yaratmaya çalışıyordu. Dekorlar basit, soyut fon perdelerinden oluşuyor, oyuncular jestlerini stilize ediyor ve melodik konuşuyor, yalın ve belli bir zamana ait olmayan kostümler kullanılıyordu. Théâtre de l'Œuvre İngiltere, Norveç, Hollanda, Danimarka ve Belçika'da turnelere çıktı. Lugné-Poë 1899'da tiyatroyu kapattıysa da 1912'de ve I. Dünya Savaşı sonrasında bir süre için yeniden açtı. Paul Claudel gibi Fransız oyun yazarlarının ve dadacılarla gerçeküstücü yazarların yapıtlarını sahnelemeyi sürdürdü.

Théâtre du Palais-Royal, Paris'te, 17. yüzyılda Molière'in oyunlarını sahnelediği, daha sonra da Comédie-Française'in yerleştiği tiyatro. Palais-Royal'in tarihi Kardinal Richelieu'nün malikânesindeki küçük bir özel tiyatroya değin uzanır. Tasarımını mimar Jacques Lemercier'nin yaptığı bu tiyatro Palais-Cardinal adıyla biliniyordu. Fransa'da kulisi ve sabit bir sahne ağzı olan ilk tiyatroydu. Saraydan kişilerin de izlediği Jean Desmarets'nin *Mirame* oyunuyla 1641'de açılan tiyatro, Richelieu'nün ölümü üzerine sarayın mülkiyetine geçti ve Palais-Royal adıyla saray eğlenceleri için kullanılmaya başladı. 1660'ta Molière ve topluluğuna verildi; Molière ölümüne (1673) değin burada etkinlik gösterdi. Jean-Baptiste Lully kendi Müzik Akademisi'ni Palais-Royal'e taşımak için izin istedi ve operalarını burada sahneledi. Tiyatro 1763'teki yangından sonra yeniden yapıldı, ama 1781'de ikinci kez yandı. Bunun üzerine bu alan, sahibi Chartres dükü tarafından bütünüyle bir eğlence alanına dönüştürüldü. Burada çeşitli zamanlarda, birçoğu Palais-Royal adıyla anılan tiyatrolar yer aldı. Bunlardan 1790'da Variétés-Amusantes adıyla açılan tiyatroya Devrim sırasında François-Joseph Talma ve arkadaşları Théâtre de la République (Cumhuriyet Tiyatrosu) adını verdiler ve 1799'da Comédie-Française buraya yerleşti. Mart 1900'de tiyatro bir yangın daha geçirdi, ama çok geçmeden aynı alanda bugünkü binası yapıldı ve aynı yılın aralık ayında yeniden açıldı.

Théâtre du Vieux-Colombier, 1913'te Paris'te, yazar ve eleştirmen Jacques Copeau'nun, dönemin gerçekçi, "iyi kurulu" oyunlarına ve ünlü oyuncuların yıldız sistemine karşı bir seçenek oluşturmak amacıyla kurduğu tiyatro. Copeau oyun metnine "tiyatronun şiiri"ni katacak temel öğe olarak gördüğü oyuncuya büyük önem veriyor, Fransız tiyatrosuna oyuncuları temel alarak canlılık getirmeye çalışıyordu. Charles Dullin, Suzanne Bing ve Louis Jouvet gibi dönemin genç oyuncularından bir topluluk oluşturdu. Jouvet'yle birlikte tasarladığı 400 kişilik tiyatroda sabit bir dekor bulunuyor ve oyuncularla izleyiciyi ayıran bir sahne ağzı yer almıyordu.

Vieux-Colombier Ekim 1913'te açıldı. Copeau Mayıs 1914'e değin Molière, Shakespeare ve bazı çağdaş yazarların yapıtlarından oluşan 15 oyun sahneledi. 1917'de topluluğuyla New York kentine gitti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'e dönerek Vieux-Colombier'yle bağlantılı bir tiyatro okulu kurdu. 1924'te Vieux-Colombier'den ayrıldı ve tiyatro o tarihten sonra çeşitli toplulukların oyunları ve *avant-garde* film gösterimleri için kullanıldı. Tiyatro 1961'de Vieux-Colombier-Jacques Copeau adını aldı.

Theatre Guild, 1918'de New York kentinde, yüksek nitelikli, ticari olmayan oyunlar sahnelemek üzere Lawrence Langner (1890-1962) tarafından kurulan tiyatro derneği ve topluluğu. Alışılagelmiş tiyatro

uygulamasından farklı olarak topluluğun yönetmenleri oyun seçimi, kuruluşun yönetimi ve sahnelemede sorumluluğu paylaşıyorlardı. Jacinto Benavente, Saint John Ervine, Tolstoy, John Masefield ve Strindberg'in oyunlarıyla geçen ilk iki mevsimde topluluk başarısını kanıtladı. 1920'de George Bernard Shaw'un *Heartbreak House* (*Kırgınlar Evi*) oyununun dünya prömiyerinden sonra topluluk Shaw'un 15 oyununu daha sahneledi. Bunlar arasında *Back to Methuselah* (Methuselah'a Dönüş) ve *Saint Joan*'un (*Jan Dark/Ermiş Jeanne*) dünya prömiyerleri de vardı. Eugene O'Neill'in topluluk uzun işbirliği de 1928'de *Marco Millions*'la (*Milyoncu Marco*) başladı. Topluluğun yapıtlarını sahnelediği öteki ABD'li yazarlar arasında, hepsi Pulitzer Ödülü sahibi Sidney Howard, William Saroyan, Maxwell Anderson ve Robert Sherwood sayılabilir.

Theatre Guild'in yapımlarında, *Caesar and Cleopatra*'da (*Sezar ve Kleopatra*) oynayan Helen Hayes, *Mourning Becomes Electra*'da (*Elektra'ya Yas Yaraşır*) sahneye çıkan Alla Nazimova gibi ünlü oyuncular rol aldı. Lynn Fontanne ve Alfred Lunt, çift olarak ilk kez Ferenc Molnár'ın *Guardsman* (Bekçi) oyununda burada sahneye çıktılar ve daha sonra da *Arms and the Man* (*Silahlar ve Kahraman*) ve *The Taming of the Shrew* (*Hırçın Kız*) gibi önemli Theatre Guild yapımlarında birlikte oynadılar.

Theatre Guild, George Gershwin ve DuBose Heyward'ın *Porgy and Bess*'ini sahneleyip *Oklahoma!* gibi başarılı yapıtlarla Richard Rodgers ve Oscar Hammerstein II'yi bir araya getirerek Amerikan müzikal tiyatrosuna da önemli katkılarda bulundu. Kuruluş ayrıca radyo ve televizyon için oyunlar da hazırladı.

Théâtre-Libre (Fransızcada "Özgür Tiyatro"), 1887'de Paris'te André Antoine'ın(*) kurduğu, yeni gelişen doğalcı tiyatro anlayışının uygulandığı tiyatro topluluğu. Amatör bir oyuncu olan Antoine, Zola'nın doğalcı romanlarından ve Meiningen Saray Tiyatrosu'nun(*) gerçekçi oyun biçiminden etkilenmişti. Karakter ve davranışı çevrenin biçimlendirdiğine inanıyordu ve gerçek yaşamın her yönünü olduğu gibi yansıtan dekorlar yaratmaya çalışıyordu.

Théâtre-Libre Parisli izleyicilere Ibsen, Tolstoy, Strindberg, Bjørnson ve Hauptmann gibi yabancı yazarları tanıtmanın yanı sıra Eugène Brieux ve Georges de Porto-Riche gibi Fransız yazarlarına da dikkatleri çekti.

Théâtre-Libre parasal açıdan başarılı olamamışsa da, 50'ye yakın yazarın 100'den fazla yapıtını sahnelemiş, Avrupa'daki bağımsız tiyatro toplulukları için bir gerçekçi tiyatro modeli oluşturmuştu. Antoine 1894'te artan borçlar nedeniyle Théâtre-Libre'i devretmek zorunda kaldı ve tiyatro 1896'ya değin etkinlik gösterdi.

Théâtre National Populaire (TNP), 1920'de Fransa'da tiyatroyu kitlelere götürmek amacıyla kurulmuş olan ulusal tiyatro. İlk yönetmeni Firmin Gémier, daha önce Théâtre-Antoine'da yönetmenlik yapmış ve bir halk tiyatrosu kurmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştu. TNP önceleri büyük bir salonda başka tiyatro topluluklarının ucuz biletle oyun sahnelemesini sağlıyordu. Kendi topluluğu yoktu ve ödeneği de sınırlıydı. 1937'de Chaillot Sarayı'nda sürekli bir salona kavuşmasına karşın, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda başarılı olabildi.

1951'de tiyatronun yönetmenliğine Jean Vilar getirildi. Sürekli bir topluluk kurulması, Paris ve çevresinde yılda en az 150 gösteri verilmesi için yeterli mali destek sağlandı. Vilar ünlü oyuncu Gérard Philipe'in de yer aldığı olağanüstü bir topluluk kurdu; repertuarında hem Fransız oyunlarına, hem de yabancı oyunlara yer verdi; bilet fiyatlarını da sinemayla rekabet edecek biçimde ayarladı. Topluluk çok büyük ilgi gördü ve 1959'da Comédie-Française'le(*) eşit statüye getirildi. 1963'te Vilar ayrıldı ve yerine topluluk üyelerinden Georges Wilson getirildi. TNP 1966'da deneysel yapıtları sahnelemek için Firmin Gémier Salonu'nu açtı. 1972'de, Fransız tiyatrosunun belli bir yerde toplanmasını engellemek için TNP adı, Lyon yakınlarındaki Villeurbanne'da etkinlik gösteren Roger Planchon'un tiyatrosuna devredildi.

Thebai *bak.* Teb

Thebai, Çağdaş Yunanca THÍVAI, Eski Yunanistan'ın en önemli ve güçlü kentlerinden biri. Atina'nın kuzeybatısındaki Boiotia bölgesinin doğu kesiminde yer alır. Efsane ve Kral Oidipus'un kenti ve Aiskhylos'un *Hepta Epi Thebas* (İÖ 467; Thebai'ye Karşı Yedi Kişi), Sophokles'in de *Oidipus Tyrannos* (İÖ 429-425; *Kral Oidipus*, 1941) ve *Antigone* (İÖ 442/441; *Antigone*, 1941) adlı yapıtları gibi ünlü Yunan tragedyalarının geçtiği yerdir. Eski kentin akropolisinde bugün Boiotia ilinin (*nomós*) en önemli kenti olan ticaret ve tarım merkezi Thebai yer almaktadır. Çevresindeki ovayı ikiye ayıran alçak bir sırt üstünde kurulu olan kent, Thebai ve Levádhia piskoposluk bölgesinin merkezidir.

Yunan efsanelerine göre, kentin çekirdeğini oluşturan Thebai kalesi Kadmeia'yı Europa'nın erkek kardeşi Kadmos, surlarını da Amphion yaptırmıştır. Yörede Tunç Çağı boyunca yerleşim olduğu bilinmektedir. Kadmeia'da Minos üslubundaki sarayın (İÖ 15. yy) kalıntıları arasında, Minos giysileri içindeki Thebaili kadınları gösteren freskler bulunmuştur. Bazı Girit vazoları da İÖ 1450-1400 arasında Thebai ile Knossos arasında ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. 1970'te bulunan kil tabletler Miken-Minos ilişkisini doğrular; 1964'te ortaya çıkarılan Mezopotamya silindir mühürleri de Yunanistan'a yazıyı Kadmos'un getirdiği yolundaki kuramı desteklemektedir.

Önemli bir Miken kenti olan Thebai uzun süre Argolis'in rakibiydi. Troya Savaşı sırasında saray ve kent surları yıkıldı. Sonraki birkaç yüzyıla ilişkin kesin bilgi yoktur. Ama aralıksız göçler sonucunda bir Dor klanı olan Aigeidai gibi Boiotialıların kent halkıyla karıştığı, İÖ 725 dolaylarında çıkarılan yasalarla büyük mülk sahibi bir sınıfın yönetime egemen olduğu anlaşılmaktadır. 6. yüzyılda Boiotia kentlerinin oluşturduğu birlik 5. yüzyılda Thebai egemenliğine girmişti. Plataia yöresi üzerinde denetim kurmak için Atina'yla mücadele eden Thebaililer 5. yüzyılda önce Perslerle, ardından da Spartalılarla işbirliği yaptılar. Peloponnesos Savaşı'nın sonlarında da (İÖ 404) Sparta'dan Atinalıları ortadan kaldırmasını istediler. Bu isteğin geri çevrilmesi üzerine Sparta'yla savaş çıktı. Savaşı kazanan Sparta, Boiotia Birliği'ni dağıtarak (İÖ 386) Kadmeia'yı işgal etti (İÖ 382).

İÖ 379'dan sonra ayaklanan Thebaililer, birliği demokratik bir biçimde yeniden örgütleyerek Tegyra (İÖ 375) ve Leuktra'da (İÖ 371) Spartalıları yenilgiye uğrattılar. Thebai sonraki 10 yıl boyunca Yunanistan'daki en büyük askeri güç oldu. Peloponnesos'u işgal eden (İÖ 370-362) Thebaili komutan Epaminondas, Mantineia Çarpışması'nda (İÖ 362) öldükten sonra hızlı bir çöküş başladı. İÖ 346'daki iç karışıklıklar sonucu Thebai, Makedonya kralı II. Philippos'un yönetimini reddedince İÖ 338'de Khaironeia'da yenilgiye uğradı. Bunun üzerine birlik bir kez daha dağıldı; Thebai kenti Makedonya birliklerinin karargâhı oldu. İÖ 336'da Büyük İskender'e karşı girişilen ayaklanmada kent hemen tümüyle yıkıldı ve halk kılıçtan geçirildi. İÖ 316'da Kassandros'un yeniden inşa ettirdiği Thebai İÖ 197'de Roma egemenliğine girdi ve İÖ 86'da Romalı komutan Sulla tarafından birkaç bölgeye ayrıldı.

Tarihçi Pausanias'ın yazılarından İS 2. yüzyılda Kadmeia'da hâlâ yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Ama kent ortaçağda art arda istilalara uğradı. Osmanlı egemenliği sırasında (1453-1829) yoksul bir köy durumundaydı. 19. yüzyıldaki bir depremde de yerle bir oldu ve yeniden inşa edildi.

Thebai kenti bugün zengin bir tarım bölgesinin pazar merkezidir. Yörede üretilen buğday, zeytinyağı, şarap, tütün ve pamuk burada pazarlanır. İpek üretimi de yapılan kent, demiryoluyla Atina'ya bağlanır. Surlar, Kadmos'un sarayı (İÖ y. 1450-1350) ve Apollon İsmenios Tapınağı başlıca tarihsel kalıntılardır. Nüfus (1981) 18.712.

Thebai'ye Karşı Yedi Kişi, Yunan mitolojisinde, Thebai kentine karşı savaşırken ölen yedi komutan. Thebai kralı Oidipus'un lanetlediği ikiz oğulları Eteokles ile Polyneikes, babalarının ardından kral olmak için mücadeleye girişirler; sonunda sırayla birer yıl hüküm sürme konusunda anlaşırlar. Önce Eteokles kral olur; Polyneikes Argos'a giderek kentin kralı Adrastos'un kızı Argeia ile evlenir. Kralın öteki kızı Deipyle ise sürgündeki Kalydon kralı Oineus'un oğlu Tydeus ile evlidir. Bir yıl sona erince Polyneikes, tahta çıkmak için Thebai'ye döner; ama Eteokles krallığı kardeşine vermeye yanaşmaz. Bunun üzerine Adrastos Thebai'ye karşı bir ordu toplar. Aiskhylos'un *Hepta Epi Thebas* (İÖ 467; Thebai'ye Karşı Yedi Kişi) adlı tragedyasında bu ordunun yedi komutanı Tydeus, Kapaneus, Eteoklos, Hippomedon, Parthenopaios, Amphiaraos ve Polyneikes'tir. Bazı yazarlar Adrastos'u da bu komutanlar arasında sayar ve onun yerine Hippomedon'la Polyneikes'ten birini çıkarırlar. Çarpışma sırasında Polyneikes'le Eteokles birbirlerini öldürürler; böylece Oidipus'un laneti gerçekleşir. Adrastos'tan başka bütün komutanlar da ölür. Bu yedi komutanın *epigoni* (ikinci kuşak) adıyla bilinen oğulları büyüyünce, Adrastos onları toplayıp yeniden kente saldırır; halkın bir gece çekilmesini fırsat bilip kenti ele geçirir. Çok geçmeden yurduna dönerken Megara'da ölür.

Yedi komutanın öyküsü Eski Yunan'da büyük yaygınlık kazanmış, Aiskhylos'un tragedyasından başka Euripides'in *Phoinissai*'sine de (İÖ y. 409; Fenikeli Kadınlar) konu olmuştur.

Theiler, Max (d. 30 Ocak 1899, Pretoria, Güney Afrika - ö. 11 Ağustos 1972, New Haven, Connecticut, ABD), ABD'li mikrobiyoloji bilgini. Sarıhumma üzerine çalışmaları nedeniyle 1951 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü kazanmış, farelerin sarıhummaya yakalanabileceğini bularak insan için bir sarıhumma aşısı geliştirilmesinde rol oynamıştır.

Tıp öğrenimini Londra'daki St. Thomas Hastanesi Tıp Okulu ile Londra Koruyucu Hekimlik ve Tropikal Hastalıklar Okulu'nda yaptı. 1922'de mezun olduktan hemen sonra Boston'daki Harvard Tıp Okulu'nun tropikal hastalıklar bölümünde çalış-

maya başladı. Burada sarıhumma ve başka bulaşıcı hastalıklar üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda ilk zayıflatılmış virüs suşu elde edildi. Theiler 1930-64 arasında araştırmalarını New York kentindeki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi) sürdürdü. Burada çalışma arkadaşlarıyla birlikte insanlarda sarıhummaya karşı yaygın olarak kullanılan geliştirilmiş 17-D aşısını elde etti.

Thelepus, *Annelida* (halkalısolucanlar) filumundan, salgıladıkları tüplerin içinde yaşayan denizsolucanları cinsi. Larva evresi dışında dibe bağlı yaşayan bu cins üyelerinden *T. cincinnatus* türü 5-10 cm uzunluğunda ve soluk kırmızıdır. Solungaçları dışta, iki sıra halinde dallanmamış iplikçikler halindedir. Salgısıyla çevresinde oluşturduğu tüp tüm gövdesini sarar.

Theligonales, tek bir familya (*Theligonaceae* ya da *Cynocrambaceae*) ile tek bir cins (*Theligonum*) içeren takım. *Theligonum* cinsinin Kanarya Adaları, Akdeniz bölgesi, Güneybatı Çin ve Japonya'da yetişen üç türü vardır. Hepsi de otsu bitki olan bu türlerin çiçekleri tekeşeylidir; erkek ve dişi üreme organları ayrı çiçeklerde yer alır. Aynı bitki üzerinde bulunan bu çiçeklerden erkek olanların genellikle 7-12 erkekorganı ve açıldığında geriye kıvrılan 2-5 tane taçyaprak benzeri örtüyaprağı vardır. Dişi çiçekler ise eğik bir boru biçimindeki zarsı örtüyapraklarıyla dikkati çeker. Tek bir meyveyaprağından oluşan ve yalnızca bir tohumtaslağı içeren dişiorganın boyuncuğu borumsu örtüyaprakların ağzından dışarıya sarkar.

Çeşitli uzmanlarca *Theligonales* takımının *Haloragales*, *Rubiales* ve *Caryophyllales* takımlarıyla yakınlığı olduğu ileri sürülmüştür.

Thelon Irmağı, Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları'ndaki Mackenzie ve Keewatin yönetim bölgelerinden geçen ırmak. Uzunluğu 904 km'dir. Barren Grounds'un büyük bölümünün sularını toplar. Whitefish ve Lynx gibi Büyük Slave Gölünün doğusundaki göllerden kaynaklanan suların birleşmesiyle oluşur. Doğuya doğru akarak Thelon Av Alanı'ndan geçer; Beverly, Aberdeen, Schultz ve Baker göllerinin sularını topladıktan sonra Hudson Körfezinin bir kolu olan Chesterfield Koyuna dökülür. 1893-98 arasında Kanadalı jeolog Joseph B. Tyrrell ve kardeşi James tarafından keşfedildi. Irmağın kıyılarındaki tundralarla kaplı topraklarda dağınık Eskimo yerleşmeleri bulunur; bu bölgeye Hudson Körfezi Kumpanyası'nın Baker Gölü ve Chesterfield Koyu kıyılarında bulunan ticaret merkezleri hizmet verir.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Thelymitra, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından yaklaşık 45 kadar orkide türünün oluşturduğu cins. Avustralasya'da yaygın olan bu bitki türlerinin çiçekleri güneş ışınlarının en parlak olduğu anlarda açılır. Kendi kendine tozlaşan bazı türlerin

Thelymitra antennifera
W. H. Hodge

çiçekleri ise hiç açılmaz. *T. antennifera*, *T. flexuosa*, *T. violosa* ve *T. avistata* en yaygın türlerdir.

thema, Bizans İmparatorluğu'nda bir eyaletin topraklarında üslenmiş askeri birlik. Terim 7. yüzyıldan sonra Anadolu'ya saldıran Araplara karşı tampon işlevi gören büyük askeri bölgeler için de kullanılmıştır.

Thema örgütlenmesi İmparator Herakleios döneminde (610-641) başladı. Herakleios üç büyük bölgeye, birer *strategos* komutasında birer ordu yerleştirmişti. *Thema*'lara çiftçi olarak yerleşen askerlerden zamanla bir sürekli ordu oluştu.

Yedinci yüzyılda dört *thema* vardı: Armeniakon (Kuzeydoğu Anadolu), Anatolikon (Orta Anadolu), Opsikion (Kuzeybatı Anadolu) ve Karabisiani (Güneybatı Anadolu). 9. yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun bütün topraklarında *thema*'lar oluşturulmuştu; beş Anadolu, dört Avrupa ve bir de kıyı *thema*'sı vardı. *Thema*'ların sayısı 10. yüzyıla değin 29'u, 11. yüzyılda da 38'i buldu.

Çiftçi-askerleri belli bir bedel karşılığı askerlik hizmetinden bağışlama uygulaması sonucunda 11. yüzyıla doğru *thema*'lar askeri niteliğini yitirmeye başladı. İmparatorluk zayıf düştükçe *strategos*'ların da önemi azaldı ve *praetor* adı verilen sivil yöneticilerin etkisi arttı. *Thema* sisteminin çözülmesi imparatorluğun çöküşünde rol oynadı.

Themba, (Daniel) Can(adoise Dorsay), CAN VON THEMBA olarak da bilinir (d. 1924, Pretoria, Transvaal - ö. 1969, Manzini, Svaziland, Güney Afrika), Güney Afrikalı gazeteci ve öykü yazarı. 1950'lerde, aralarında Moses Motsisi, Arthur Maimane, Ezekiel Mphahlele ve Lewis Nkosi'nin de bulunduğu Afrikalı genç yazarlar grubu içinde yer almıştır.

Güney Afrika'da Fort Hare'deki University College'da öğrenim gördükten sonra Johannesburg'da gazeteciliğe başladı. Muhabir olarak girdiği *Drum* dergisinin yayın yönetmeni oldu, ayrıca haftalık *Golden City Post*'ta çalıştı. Öyküleri, aralarında 1953 Drum Ödülü'nün de bulunduğu birçok ödül aldı.

Themba'nın gazeteciliğe özgü bakış açısı öykülerinde de belirgindir. Johannesburg kenti ve çevresinde yaşayan Afrikalıların güç yaşam koşullarını yansıtan öyküleri kısa anekdotlardan oluşur. Kıvrak ve derin bir zekânın ürünü olan bu yapıtların görünürdeki kaygısız tonunun ardında acımasız koşullarda hayatta kalma mücadelesi veren birine özgü, kişinin kendisini de yaralayan bir alaycılık görülür. Bazı eleştirmenler bu kayıtsız ve alaycı tutumu, Themba'nın bir davaya bağlı olmamasıyla açıklar. Mphahlele daha da ileri giderek Themba'yı "Hollywood taklidi kötü yapıtlar" yazmakla suçlamıştır. Gene de bu yapıtların Themba'nın içinde yaşadığı ortamı bütün canlılığıyla yansıtan güçlü yapıtlar olduğu söylenmelidir.

Themba 1960'ların başında Johannesburg'dan ayrılarak öğretmenlik yapmak üzere Swaziland'a gitti ve ölümüne değin orada kaldı. En iyi yapıtları, ölümünden sonra *The Will To Die* (1972; Ölme İradesi) adlı kitapta toplandı.

Thembular, BATEMBULAR ya da ATHEMBULAR olarak da bilinir, Afrika'da Mzimvubu Irmağının yukarı kesiminde yaşayan ve Bantu dillerinden birini konuşan halk. Eskiden Güney Afrika'daki Kaaprovinsie'nin doğu ucunu oluşturan toprakları günümüzde, Güney Afrika hükümetinin daha önce *apartheid* (ırk ayrımı) politikası doğrultusunda kurduğu, ama bağımsızlığı uluslararası düzeyde tanınmayan Transkei(*) devletinin sınırları içindedir.

Thembular 19. yüzyılın ilk yıllarında, Bantu öbeğine bağlı Anguni dillerini konuşan öteki topluluklarla aynı kültürel özelliklere sahiptiler. Bu dönemde soy çizgileri ve yerleşimleri babayanlı olarak belirlenen Thembular dıştan evlenirler ve başlık parası (*lobola*) olarak büyükbaş hayvan verirlerdi. Kadınlar çapa tarımıyla darı ve mısır yetiştirir, erkeklerse hayvan besiciliğiyle uğraşırdı. 19. yüzyılın başlarıyla ortalarındaki iki önemli olay Thembuların yaşam biçiminde köklü değişikliklere yol açtı. Bunlardan biri, Avrupalıların güneybatıdan başlayarak Thembu topraklarına doğru ilerlemesi, öteki ise kuzeydoğudaki Zulu Krallığı'nın hükümdarı Shaka'nın izlediği yayılmacı politika sonucunda ortaya çıkan ve Difakane(*) olarak bilinen göç hareketinin nüfus dağılımı ve siyasal yapı üzerindeki olumsuz etkisiydi. 1825'te güneydeki Zululardan kaçarak bölgeye sığınan bir grup Fingo (Mfengu) Thembuları yenilgiye uğrattı. Aynı dönemde Avrupalıların hızla ilerleyişi yüzünden başka topraklara gidemeyen Zosalar da Thembu topraklarını tehdit etmeye başladılar.

Sonunda Zosa toplulukları Avrupalılarca birer birer bozguna uğratıldı; geriye kalanlar da Thembular ile birlikte, sınırları günden güne küçülen bir bölgede sıkışıp kaldılar. Bütün bu baskılar 1857'de felaketle sonuçlanan bir sığır kıyımına yol açtı. Olay genç bir kızın düşünde, eğer tüm sığırlar öldürülür ve yiyecek maddeleri yok edilirse Avrupalıların bölgedeki varlığının sona ereceğini görmesiyle başladı. Genç kızın düşünde gördüklerini uygulayan Zosaların ve Thembuların pek çoğu açlıktan öldü. Ekonomileri altüst olduğu için, birçoğu da topraklarından ayrılıp göçmen işçi olarak çalışmaya başladı.

Thembu topraklarının hiçbir zaman yabancı bir ordu tarafından istila edilmemesine karşın, şeflerinin otoritesi 1857'den sonra sarsıldı. Bu dönemde halkın çoğunluğu şeflerin yerine İngiliz vali Sir George Grey'in bölgeye atadığı Avrupalı devlet görevlilerini otorite olarak görmeye başladı. Hıristiyan misyonerlerin yürüttüğü çalışmalar geleneksel yaşam biçiminin ve şeflik otoritesinin çöküşünü daha da hızlandırdı. Böylece Thembular, Batılıların izinden giderek modernleşmeyi savunan ilericiler ya da "okullular" ile modernleşmenin getirdiği değerleri reddederek geleneksel yaşam biçimini sürdürmeyi yeğleyen ve gelenekçiler ya da süslemelerinde kullandıkları boyadan ötürü "kızıllar" olarak adlandırılan iki gruba bölündü.

Güney Afrika'da yaşayan öteki halklar gibi Thembular da 1886'da Witwatersrand'daki altın madenlerinin açılmasından sonra

göçmen işçiler arasına katıldılar. Böylece Tembuland bölgesinde yaşayanlar, yaşamlarını sürdürmek için göçmen işçilerin gönderdiği paraya bağımlı hale geldiler. Nüfusun aşırı artması, otlakların bilinçsizce kullanılması ve toprakların aşınmaya uğramasıyla tarımsal üretimin gerilemesi bu bağımlılığı daha da artırdı.

Themis (Yunancada "düzen"), Eski Yunan mitolojisinde adalet kavramının kişileştirilmiş biçimi, bilgelik ve öğüt tanrıçası, aynı zamanda tanrıların iradesinin yorumlayıcısı. Bazı kaynaklara göre Uranos (Gök) ile Gaia'nın (Yer) kızıdır, ama bazen de

Themis, Yunan heykeli; Ulusal Arkeoloji Müzesi, Atina
National Archaeological Museum, Atina

Gaia'yla özdeşleştirilir. Zeus'un ikinci karısıdır ve ondan Horalar(*) ile Moiraları, bazılarına göre de ayrıca Hesperidleri(*) doğurmuştur. Olympos Dağında düzeni sağlayan ve törenleri denetleyen Themis aynı zamanda bir kâhindi. Bir efsaneye göre, eskiden ona ait olan Delphoi'deki kehanet merkezini sonradan Apollon'a vermiştir.

Eski Yunan'da yaygın olarak tapınılan Themis sanat yapıtlarında elinde terazi tutan ciddi görünümlü bir kadın olarak gösterilir.

Themistokles (d. İÖ y. 524 - ö. y. 460), Atinalı devlet adamı ve deniz strateji uzmanı. Salamis Deniz Savaşı'nın (İÖ 480) kazanılmasını sağlayarak Yunanistan'ın Pers egemenliğine girmesini önlemiştir.

Babası Lykomidos ailesinden gelen orta halli bir soyluydu. Bir odalık olan annesi ise Atinalı ve büyük olasılıkla Yunanlı bile değildi. Bu nedenle Atina yurttaşlığını ancak Kleisthenes'in İÖ 508'de çıkardığı yasayla kazanabildi. Toprak sahiplerine karşı giderek güçlenen tüccarların ve gemicilerin temsilcisi olarak İÖ 493'te *arkhon*'luğa seçildikten sonra, korumasız Phaleron (Fâliru) kıyıları yerine savunmaya daha elverişli olan Paiaieus'taki (Pire) kayalık koylarda yeni bir liman yaptırdı ve burayı bir deniz üssüne dönüştürdü. Tiranlıkla suçlanan Atinalı komutanlardan Miltiades'e karşı olmakla birlikte, bazı kaynaklara göre onun cezadan kurtulmasında önemli rol oynadı.

Miltiades'in komutasında Marathon Savaşı'nda (İÖ 490) kazanılan zaferin ardından birçok kimse Pers tehlikesinin geçtiği kanısına vardı. Buna karşılık Themistokles, atlı ve okçu sınıf bakımından daha üstün olan

Themistokles, bir Yunan heykelinin Roma kopyası, İÖ y. 465-460; Scavi de Ostia Müzesi
Gabinetto Fotografico Nazionale del Ministero Della Publica Instruzione, Roma

Perslerin daha büyük bir kuvvetle girişeceği bir saldırının püskürtülemeyeceğini ileri sürdü. Ona göre tek çıkar yol, istilacıların ikmal güçlüklerinden yararlanmaktı. Perslere destek veren Fenikelileri denizde yenilgiye uğratmaya bağlı olan bu stratejiyi uygulayabilmek için, çok sayıda yeni geliştirilmiş özel kadırgalara sahip olmak gerekiyordu. Themistokles Atina'nın 70 gemilik filosunun hemen iki-üç katına çıkarılmasını önerdi, ama bu önerisi kabul edilmedi. Başını toprak sahiplerinin çektiği muhalefet aynı zamanda siyasal bir nitelik taşıyordu. Güçlü bir filonun kurulması zenginlerin daha çok vergi vermesini, buna karşılık kadırgalarda kürek çeken yoksulların askeri ve siyasal güçlerini artırmalarını getirecekti. Kara kuvvetlerine dayalı bir savunma ise daha az mali yük getireceği gibi, büyük ölçüde orta sınıfa dayanan piyadelerin konumunu güçlendirecekti. Yoğun siyasal mücadeleler sonunda rakiplerini saf dışı eden Themistokles, İÖ 483'te Sunium yakınındaki devlete ait gümüş madenlerinin gemi yapımına harcanması kararını kabul ettirdi. Pers kralı I. Kserkses saldırıya geçtiğinde (İÖ 480) Atina'nın kadırga sayısı 200'e ulaşmış bulunuyordu.

Themistokles'in girişimleriyle Sparta'nın önderliğindeki Peloponnesos kentlerinden de 150 kadırga sağlandı. Birleşik filo Yunanlıların hep yeğ tuttuğu yakın sularda savaşmak yerine, coğrafi konumdan yararlanabilmek açısından olabildiğince uzaklara açılma yoluna gitti. Korinthoslular ile Aiginalıların bir Atinalının emrine girmeyi kabul etmemesi nedeniyle Spartalı bir amiralin komutasında hareket eden Themistokles, ana filoyla Euboia'nın (Eğriboz) kuzeyindeki boğazlara çekilerek Pers kuvvetlerini toplu halde bu sarp kıyılara yanaşmaya zorladı. Ama tipik bir Ege fırtınasının patlak vermesi, bazı gemilerinin batmasına yol açarak planını bozdu. İzleyen Artemision Çarpışması'nda filosunu yarım ay biçiminde savunma durumuna geçirdi. Karşılıklı ağır kayıpların ardından, Yunan filosu çarpışmayı bırakmak zorunda kaldı. Bu arada karadaki Yunan destek birlikleri de Thermopylai'de yok edildi.

Atina'daki bütün kadın ve çocukların Peloponnesos'a gönderilmesini sağlayan Themistokles, bütün kuvvetleri ancak dar bir geçitle ulaşılabilen Salamis'e yığarak yeni bir plan hazırladı. Daha sonra Persleri kesin bir saldırıya yöneltmek amacıyla Kserkses'e saf değiştirmeye hazır olduğu yolunda yanıltıcı haberler gönderdi. Böylece tuzağa düşen öncü Fenike gemilerini geçidin en dar noktasında kuşatarak yok etti ve artçı gemileri de bozgun içinde geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu zaferle Perslerin denizlerdeki üstünlüğü sona erdi.

Bunalım sırasında Atina'yı yöneten Areopagos Meclisi İÖ 479'da komutanlık mevkilerine sürgünden geri çağırdığı Aristides ve Ksanthippos'u getirdi. Sparta'nın manevralarını boşa çıkararak Atina surlarının yeniden inşa edilmesini sağlayan Themistokles, başkentin Peiraieus'a taşınması ve Areopagos Meclisi'nin yetkilerinin sınırlandırılması için yürüttüğü mücadelede ise başarısızlığa uğradı. Sparta ile çekişme tutumunun pek destek görmemesi nedeniyle giderek gözden düştü. İÖ 472'de çeşitli entrikalar sonucunda sürgüne gönderildi. Bir süre Argos'ta yaşadıktan sonra Sparta tarafından Perslerle işbirliği yapmakla suçlandı. Bunun üzerine kaçarak Perslere sığındı ve ölümüne değin Anadolu'da Perslere bağlı bazı Yunan kentlerinde valilik yaptı.

Thenard, Louis-Jacques (d. 4 Mayıs 1777, La Louptière - ö. 21 Haziran 1857, Paris, Fransa), Fransız kimyacı. Temel kimyanın kuramları ve uygulamaları üzerine dört ciltlik bir ders kitabı yazmıştır (1813-16).

Bir köylü çocuğu olduğundan eğitimini büyük güçlükler içinde tamamladı. Nicolas-Louis Vauquelin'in yardımıyla çeşitli öğretmenlik görevlerinde bulunduktan sonra 1802'de Collège'de France'ta kimya kürsüsünde onun yerine geçti. Bir süre Politeknik Okulu ile Sorbonne Üniversitesi'nde de ders verdikten sonra Paris Üniversitesi rektörlüğüne getirildi.

Thenard 1799'da porselen boyası olarak kullanılan bir pigment (Thenard mavisi) buldu. Arkadaşı Joseph-Louis Gay-Lussac ile birlikte birçok önemli araştırmalar yürüttü. Kişisel çalışmalarında ise esterler (1807), hidrojen peroksit (1818) ve organofosfor bileşikleriyle ilgilendi.

1825'te baron unvanı verilen Thenard 1828'de Temsilciler Meclisi, 1832'de ise *Chambre des Pairs* (Soylular Meclisi) üyeliğine seçildi. 1865'te doğduğu köyün adı La Louptière-Thenard olarak değiştirildi.

Theobald (d. y. 1090, Bec yakınları - ö. 18 Nisan 1161, Normandiya), 1138'den sonra Canterbury başpiskoposu olan İngiliz din adamı. Özellikle Stephen ve II. Henry dönemlerinde etkili olmuştur.

Bec'teki bir manastıra girdikten sonra yaklaşık 1127'de papazlığa atandı; 1136'da başkeşiş, iki yıl sonra da Canterbury başpiskoposu oldu. Theobald, siyasal açıdan uzlaşmacı bir tutum izleyip Kral Stephen'la ters düşmemeye özen gösterdi. Ama kral, oğlu Eustace'ın kendi yerine geçmesini isteyince Papa III. Eugenius, Theobald'ın taç giyme törenini yönetmesine izin vermedi. Bunun üzerine Theobald kaçmak zorunda kaldıysa da (1152) kısa süre sonra görevine döndü. Anjou'lu Henry'nin (II. Henry) tahta çıkmasıyla sonuçlanan antlaşmanın imzalanmasında önemli rol oynadı. Koruması altındaki Thomas Becket'i Canterbury başdiyakozu yaptı, tarihçi ve filozof Salisbury'li John'a önemli yardımlarda bulundu. Ayrıca Mantovalı hukukçu Vacarius'u Oxford'a getirerek, İngiltere'de Roma hukuku üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulundu.

Theobald, Lewis (v. 2 Nisan 1688, Sittingbourne, Kent - ö. 18 Eylül 1744, Londra, İngiltere), Shakespeare'in oyunlarının özenli basımlarını yapan ilk yayıncı. 1726'da, Shakespeare'in yapıtlarının bir yıl önce şair Alexander Pope tarafından hazırlanan basımındaki yanlışları düzelten *Shakespeare restored; or, a Specimen of the many Errors as well committed as unamended by Mr. Pope, in his late Edition of this poet*'i (Gerçek Değerini Bulan Shakespeare ya da Son Shakespeare Basımında Mr. Pope'un Yaptığı ve Düzeltmediği Birçok Yanlıştan Birkaç Örnek) yayımladı. Bunun üzerine Pope kızarak Theobald'ı hedef alan *The Dunciad*'ı (1728) yazdı.

Theobald 1734'te Shakespeare'in yapıtlarının yedi ciltlik bir basımını hazırladı. Bu basım, Elizabeth döneminin başka yapıtlarından da yola çıkılarak yapılmış birçok önemli düzeltmeye yer verir.

Theodahad (ö. 536), İtalya'nın Ostrogot kralı ve filozof. Platon üzerine bir risalesi vardır. Kraliçe Amalasuntha'yı(*) öldürmesi, Bizans imparatoru I. Justinianos'un İtalya'yı işgaline gerekçe oluşturmuştur.

Çocuk yaştaki oğlu Athalaric'in adına naibe sıfatıyla ülkeyi yöneten Amalasuntha'nın oğluydu. Amalasuntha 534'te oğlunun ölümü üzerine Theodahad'a tahtı kendisiyle paylaşmayı önerdi. Theodahad bu öneriyi kabul ederek kral unvanını aldıysa da, Amalasuntha ülke yönetimini elinde tutmayı sürdürdü. Bu durumdan ve Amalasuntha'nın Bizans yanlısı siyasetinden rahatsız olan Theodahad, 535'te kraliçeyi yakalatarak Orvieto yakınlarındaki Bolsena Gölünde bulunan bir adaya gönderdi. Kısa süre sonra da onu banyosunda boğdurarak öldürttü.

İtalya'yı Ostrogotlardan geri almak isteyen Justinianos bu olayı gerekçe göstererek Belisarios komutasındaki bir orduyu İtalya'ya gönderdi. Belisarios Sicilya ve Napoli'yi ele geçirdikten sonra 536 sonlarında Roma üzerine yürüdü. Sonunda Theodahad kendi halkı tarafından tahttan indirildi ve Ravenna'ya kaçmaya çalışırken Flaminius Yolu'nda (Via Flaminia) yakalanarak öldürüldü.

Theoderich I, Fransızca THIERRY (ö. 533 ya da 534), 511'den sonra Reims Krallığı'nı yöneten Merovenj kralı.

Frank Krallığı'nın kurucusu I. Clovis'in büyük oğluydu. Clovis'in Clotilde'den doğan oğulları Clodomir, Clotaire ve Childebert'in tersine Theoderich'in annesinin kim olduğu bilinmemektedir. Başarılı bir asker olan Theoderich, babasının Vizigotlara karşı düzenlediği seferlerde önemli rol oynadı. Clovis'in 511'de ölmesi üzerine Frank Krallığı toprakları Theoderich ve üvey kardeşleri arasında dörde bölündü. Dört kardeşin en deneyimlisi olan Theoderich, Ren Irmağının iki yakasında uzanan ve en çok saldırıya hedef olan kuzeydeki toprakları (sonradan Austrasia) aldı. 524'te üvey kardeşi Clodomir'le birlikte Burgonyalılara karşı bir sefer düzenledi. Aynı yıl ölen Clodomir'in iki oğlunun Childebert ve Clotaire tarafından öldürülmesinden sonra Clodomir'in topraklarından pay alarak sınırlarını genişletti. Theoderich'in en büyük başarısı yaklaşık 531'de Clotaire'in yardımıyla Thüringenlileri egemenliği altına alması oldu. Bu tarihte Saksonların geçici olarak bağımsızlıklarını yitirdikleri sanılır. 532'de Clotaire'le birlikte Vizigotlara karşı son bir sefer düzenleyen Theoderich'in yerine oğlu I. Thibert (Theodebert) geçti.

Theoderich II, Fransızca THIERRY (d. y. 586 - ö. 613 sonları Metz, Fransa), Merovenj hanedanından Austrasia ve Burgonya kralı II. Childebert'in küçük oğlu. 595'te Burgonya kralı olarak babasının yerine geçti. Austrasia kralı olan ağabeyi II. Thibert'le (Theodebert) yaptığı işbirliği çok geçmeden bozuldu. Büyükannesi Brunhild tarafından desteklenen Theoderich 612'de Thibert'i tahttan indirdi. Ölümünden sonra birkaç hafta süreyle küçük oğlu ve ardılı III. Sigebert tarafından yönetilen krallık toprakları, çok geçmeden II. Clotaire'in egemenliğindeki Frank topraklarıyla birleşti.

Theoderich III, Fransızca THIERRY (ö. 690/691), 673'te Neustria ve Burgonya kralı olarak kardeşi III. Clotaire'in yerine geçen Merovenj hükümdarı. Saray nazırı Ebroïn'in zorlamasıyla tahta çıkmayı kabul eden Theoderich, çok geçmeden kardeşi II. Childeric tarafından devrildi. 675'te yeniden tahta çıktıysa da III. Clotaire'in oğlu olduğu sanılan Clovis adlı biri tarafından bir kez daha yönetimden uzaklaştırıldı. Ama 676'da Burgonya ve Neustria tahtlarını kesin olarak geri aldı. 679'da da bu iki krallığa ek olarak Austrasia kralı oldu. Başkaları tarafından yönlendirilen saf ve basit bir insan olan Theoderich, Neustria saray nazırı Ebroïn'le Austrasia saray nazırı II. Pépin arasındaki mücadeleye seyirci kaldı. Sonunda II. Pépin 687'deki Tertry Savaşı'nda kesin bir zafer kazanarak Frankların tek fiili hükümdarı oldu.

Theoderich IV, Fransızca THIERRY (ö. 737), 721-737 arasında Frank kralı. III. Dagobert'in oğlu ve Merovenj hanedanının sondan bir önceki hükümdarıdır. Charlemagne'ın büyükbabası Charles Martel'in yönlendirdiği kukla bir hükümdar olan Theoderich'ten dönemin vakayinamelerinde hiç söz edilmez.

Theoderich, İtalyanca TEODORICO, Latince THEODORICUS, lakabı BÜYÜK THEODERICH (d. y. 454 - ö. 30 Ağustos 526, Ravenna), 471'den sonra Ostrogotların kralı. 488'de İtalya'ya girdikten sonra beş yıl içinde bütün yarımadayı ve Sicilya'yı ele geçirmiş, kendini İtalya kralı ilan etmiş (493) ve Ravenna'yı başkent yapmıştır. Germen ve İzlanda efsanelerinde adı geçen Dietrich von Bern'le(*) özdeşleştirilir.

Gençliği. Bir Ostrogot şefi olan Theodemir'in oğluydu. Çocukluğunun bir bölümü Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te (İstanbul) tutsak olarak geçti. Ostrogotlar Theoderich'in doğumundan kısa süre önce kendilerini Ukrayna'dan Pannonia'ya sürerek ürünlerine el koyan Hunların baskısından kaçıp kalıcı olarak yerleşecekleri ve barış içinde yaşayabilecekleri topraklar aramaya başlamışlardı. Ostrogotlar 30 yıldan fazla süren bu mücadele sırasında Pannonia'nın kuzey kesimindeki öbür Germen halklarıyla sürekli çarpıştılar, bazen Doğu Roma imparatorlarının yanında, bazen de karşısında yer aldılar. 471'de ölen Theodemir'in ardılı Theoderich'in hükümdarlığının ilk yıllarında bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Aşağı Moesia'ya yerleşmeye başladılar. Burada Theoderich Strabo önderliğindeki öteki Ostrogotlarla sık sık çatışmaya girdiler. O dönemde Balkanlar'da tam bir kargaşa yaşanıyordu. Theoderich halkını bu kargaşanın dışında tutmayı başardıysa da, kalıcı olarak yerleşilebilecek güvenli topraklar bulma girişimlerinden sonuç alamadı. Bu arada İmparator Zenon'un kendisine patrici unvanı vermesine ve 484'te konsül yapmasına karşın, amacına ulaşmak için Bizans topraklarına akınlar düzenlemeye ve Konstantinopolis'i tehdit etmeye başladı. Zenon sonunda Theoderich'i İtalya'nın ilk barbar kralı Odovakar'ı devirmek ve Bizans imparatoru adına yarımadayı yönetmek üzere İtalya'ya bir sefer düzenlemekle görevlendirdi (488). Yaklaşık yüz bin kişilik ordusuyla Ağustos 489 sonlarında İtalya'ya ayak basan Theoderich, sonraki bir yıl içinde Odovakar'la yaptığı üç çarpışmayı da kazanarak hemen hemen bütün İtalya'yı denetimi altına aldı. Ama Odovakar'ın Ağustos 490'da sığındığı Ravenna'yı bir türlü ele geçiremedi ve kent üç yılı aşkın süreyle Odovakar'ın elinde kaldı.

İtalya'daki egemenliği. Sonunda Odovakar'la İtalya'yı birlikte yönetme konusunda anlaşan Theoderich 5 Mart 493'te Odovakar'ın izniyle Ravenna'ya girdi. Ama 10 gün sonra düzenlediği bir komploya Odovakar'ı öldürdü. Ardından Odovakar'ın akraba ve yandaşlarına yönelik bir katliama girişti.

Theoderich'in İtalya'yı bağımsız bir kral olarak mı yoksa Bizans'a bağlı bir yönetici olarak mı yönettiği tartışmalıdır. Theoderich kuramsal olarak Bizans imparatorunun üstünlüğünü kabul etmiş olmakla birlikte, gerçekte İtalya'da yaşayan Romalıların ve barbarların kralıydı. Resmî belgelerde adı yalnızca "kral" olarak geçer; kimlerin ya da nerenin kralı olduğu belirtilmez. Ama Theoderich'in bazı yetkileri kısıtlanmıştı. İmparatorun onayı olmaksızın yasal konsüller atayamıyordu. Uygulamada büyük bir fark yaratmamakla birlikte ancak ferman yayımlayabiliyor, yasa çıkaramıyordu. Bir Got'a Roma yurttaşlığı hakkı veremiyor ya da bir Got'u resmî bir devlet görevine ya da Sanato üyeliğine atayamıyordu. Ayrıca Gotların Romalılarla evlenmeleri yasaktı.

Theoderich 33 yıllık yönetimi boyunca İtalya'da barışı korumayı başardı. İtalya'nın orta ve kuzey kesimlerine yerleşen Gotlar yarımadanın Sicilya ve Napoli'ye kadar olan güney kesimlerine yayılmadılarsa da, Dalmaçya ve Pannonia gibi denizaşırı Ostrogot topraklarında yaşayan gruplar vardı. Gotların dili ve dini de Romalılarınkinden farklıydı. 6. yüzyılın ortalarında Got dili hem yönetim işlerinde hem de dinsel konularda kullanılan bir konuşma ve yazı diliydi. Öte yandan Gotlar Katolikliği değil Ariusçuluğu benimsemişti.

Theoderich 6. yüzyılın başında 154 yasadan oluşan bir ferman yayımladı. Fermanda birkaçı dışında yürürlükteki bütün Roma yasaları basit bir dille yeniden kaleme alınmıştı. Yargıçlara kolaylık sağlamak amacıyla çıkarılan bir elkitabı olan ferman Theoderich'in en sık görüldüğünü düşündüğü dava konularını kapsıyordu. Fermandaki yasalar Romalılara olduğu gibi Gotlara da uygulanıyordu. Böylelikle Gotlar Roma hukukuna bağlanıyordu; ayrıca yasalarda Gotların örf ve âdetlerini gözeten herhangi bir hüküm de yer almıyordu. Bu ise Theoderich'in Gotlarla Romalıları birbirinden ayrı tutma ve Gotların kimliklerini koruma politikasıyla çelişiyordu. Theoderich'in ordusunda yalnızca Gotlar görev alıyordu; Romalıların silah taşıması yasaktı. Gotlar yerleştirildikleri mülklerin geliriyle yaşar, ayrıca kraldan her yıl belli bir miktarda bağış alırlardı. Savaşçılar her yıl Ravenna'ya ya da kralın bulunduğu yere giderek paralarını onun elinden alırlardı. Silah altındaki Got askerlerine ayni ya da nakit olarak ek bir ödeme daha yapılırdı. Krallık sınırları içinde yaşayan Romalılar devletle olan ilişkilerini ise fazla bir değişikliğe uğramayan eski Roma kurumları aracılığıyla yürütürlerdi.

Theoderich yönetimi boyunca Romalılarla Gotlar arasında barışçıl ilişkiler kurmayı amaçladı ve dinsel konularda baskı uygula-

madı. Ama hükümdarlığının sonlarına doğru Romalı bilgin Boethius'un öldürülmesi (524), sonradan olaydan pişmanlık duyduğunu belirtmesine karşın saygınlığını önemli ölçüde zedeledi. Ağustos 526'da ölen Theoderich bugün Ravenna'da bulunan gösterişli bir mezara gömüldü. Yerine kızı Amalasuntha'nın oğlu Athalaric geçti.

Theodora (d. y. 500 - ö. Haziran 548), Bizans imparatoriçesi ve İmparator I. Justinianos'un (hd 527-565) karısı. Justinianos'un en güvendiği danışmanları arasında yer almış ve dönemin siyasal ve dinsel politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Theodora, San Vitale Bazilikası'ndaki bir mozaikten ayrıntı, Ravenna, İtalya
Andre Held—J. P. Zipio

Yaşamının ilk yıllarına ilişkin bilgiler resmi belgelere ve Bizanslı tarihçi Prokopios'un *Mystike Historia* (Gizli Tarih) adlı yapıtına dayanır. Babası Konstantinopolis'teki (bugün İstanbul) hipodromda çalışan bir ayı bakıcısıydı. Genç yaşta tiyatro oyuncusu olarak çalışmaya başlayan ve evlilik dışı ilişkilerinden en az bir çocuk sahibi olduğu söylenen Theodora Justinianos ile tanıştığı sırada Monofizit öğretiyi benimsemişti. Theodora'nın güzelliğinden ve zekâsından etkilenen Justinianos onu patriciliğe yükselterek metresi yaptı; 525'te de onunla evlendi. Justinianos 527'de tahta çıkınca Theodora da "augusta" unvanıyla taç giydi.

Theodora, hiçbir zaman ortak hükümdar olmadıysa da Justinianos'un imparatorluğu sırasında üstün zekâsı ve siyasal sorunları çözmedeki ustalığıyla büyük güç kazandı. Bu durum birçok kişinin ülkeyi Justinianos'tan çok Theodora'nın yönettiğini düşünmesine yol açtı. Theodora genellikle imparatorun işi olan yabancı elçileri kabul etmek ve yabancı hükümdarlarla görüşmek işini üstlendi ve adı bu dönemde çıkartılan yasaların hemen hepsinde yer aldı. Ocak 532'de Maviler ve Yeşiller adlı iki siyasal hizbin başlattığı Nika Ayaklanması sırasında Justinianos'un danışmanları imparatora kaçmasını önerirken Theodora imparatorun başkentte kalması için ısrar etti. Theodora'nın önerisine uyan Justinianos ünlü komutan Belisarios'u ayaklanmacıların üzerine göndererek ayaklanmayı bastırdı.

Aynı zamanda kadın haklarına önem veren ilk hükümdarlardan biri olarak tanınan Theodora, kadın ticaretini yasaklayan sert yasalar çıkarttı, boşanma yasalarında kadınların lehine değişiklikler yaptı. Ayrıca, Monofizitlere karşı çıkarılmış olan yasaların yumuşatılması için çaba gösterdi. Bu çabalar sonucunda Monofizitlere yönelik baskıları engellemeyi (533) başardıysa da Justinianos'un din politikasını değiştirme konusunda aynı başarıyı gösteremedi.

Aralarında Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nde yer alan ünlü mozaik portrenin de bulunduğu birçok sanat yapıtına konu olan Theodora, kanserden öldü. Ölümünden Justinianos'un ölümüne (565) değin geçen sürede ciddi sonuçlar doğuran hiçbir yasanın çıkarılmamış olması, Theodora'nın Bizans'ın siyasal yaşamında oynadığı rolün önemli bir göstergesidir.

Theodora (d. 981, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. Eylül 1056, Konstantinopolis), Bizans imparatoriçesi. 1042'de kız kardeşi Zoe ile birlikte, 1055-56 arasında da tek başına hüküm sürmüştür.

İmparator VIII. Konstantinos'un kızıydı. Tahtın vârisi olarak görülen Romanos'un evlenme teklifini kabul etmeyince, Romanos Theodora'nın kız kardeşi Zoe ile evlendi (1028). Theodora bu olaydan sonra köşesine çekildiyse de, kendisini kıskanmaya devam eden Zoe yönetime karşı bir komplo hazırlamakla suçlayarak onu bir manastıra kapattırdı. 1042'deki bir ayaklanma sonucu V. Mikhail tahttan uzaklaştırılınca Theodora kız kardeşi ile birlikte tahta çıktı. Ama iki ay sonra yerini Zoe'nin yeni kocası IX. Konstantinos'a bırakmak zorunda kaldı. 1055'te Konstantinos'un ölümü üzerine, 70 yaşında olmasına karşın, bazı çevrelerin Nikephoros Bryennios'u tahta geçirme girişimine başarıyla karşı koyarak imparatoriçe oldu. Yönetimi sırasında soyluları denetim altına aldı ve yolsuzlukları engellemeyi başardı.

Theodorakis, Mikis (d. 29 Temmuz 1925, Khios [Sakız], Yunanistan), Yunanlı besteci. Klasik müzik alanında verdiği başarılı örneklerden sonra geleneksel ve ulusal çalgılara, ritimlere ve melodilere dönmüş, siyasal alandaki mücadelesini yapıtlarında da sürdürmüştür. Hazırladığı film müzikleri arasında özellikle Costa-Gavras'ın 1968 yılında çektiği *Z* (*Ölümsüz*) filminin müziğiyle tanınmıştır.

Giritli bir baba ile Urlalı (İzmir) bir annenin çocuğuydu. İlk konserlerini yedi

Theodorakis
ABC Ajansı

yaşındayken kiliselerde Bizans dinsel ezgileriyle verdi. İlk bestesini de 12 yaşında yaptı. İtalya Yunanistan'a saldırınca 17 yaşında direnişçilere katıldı, tutsak düştü. İtalyanlar çekilince serbest bırakıldı. Ardından Almanya'nın Yunanistan'ı işgali başlayınca gene direnişçilere katıldı, bir kez daha tutsak düşerek ölüme mahkûm edildi. Kurşuna dizildiği sırada rastlantı sonucu ölmedi. 1947-52 arasındaki İç Savaş'ta gene tutuklandı. Bu tutuklanmalar arasında 1943'te girdiği Atina Konservatuvarı'ndaki eğitimini aralıklarla sürdürdü. Sonunda sınır dışı edildi. Kazandığı bir bursla Paris'e giderek müzik eğitimine devam etti. Paris'te Eugène Bigot ile orkestrasyon, Olivier Messiaen ve René Leibowitz ile kompozisyon çalıştı. Paris'te ilk konserini 1954'te piyano için *Sonatina*'sıyla verdi. 1958-59 yılında Yannis Ritsos'un *Epitaphios* (Mezar Yazıtı) adlı yapıtını buzuki için besteledi. Bu bestenin plağı 7 milyondan fazla satıldı. *Antigone* bale müziği 1959'da İngiliz Kraliyet Balesi'nce ilk kez sahnelendi. 1961'de Yunanistan'a dönen Theodorakis, Lambrakis Gençlik Örgütü'nün başkanı oldu. 1963'te Pire milletvekili olarak meclise girdi. 1967 darbesinin ertesi günü Birleşik Demokratik Sol'un (EDA) üyesi olduğu için tutuklandı. Üç yıl hapiste kaldıktan sonra 1970'te serbest bırakıldı. Fransa'ya gitti ve birçok turneye çıktı; ülkesindeki baskı rejimine karşı mücadelesini dünya çapında sürdürdü. 1972'de Yunanistan Komünist Partisi'nden (Dış) istifa etti. Kasım 1974 seçimlerinde Sol İttifak'ın adayı olarak meclise girdi. 1986'da dostlarıyla birlikte Türk-Yunan Dostluk Derneği'ni kurdu. Zülfü Livaneli'yle hazırladıkları plağın çok sayıda satması üzerine Altın Plak Ödülü'nü almak üzere 1986'da İstanbul'a gitti. Aynı yıl İstanbul'a bir kez daha giderek ilgiyle izlenen konserler verdi. 18 Haziran 1988 seçimlerinde Yeni Demokrasi Partisi'nin (ND) listesinden bağımsız aday olarak meclise girdiyse de daha sonra istifa etti.

Theodorakis, *Journals of Resistance* (1972; Direniş Güncesi) ve *Culture et dimensions Politiques* (1973; Kültür ve Politik Boyutlar) adlı iki kitap da yazdı. Aldığı ödüller arasında 1957 Moskova Şostakoviç Festivali altın madalyası, 1957 Corbey Ödülü (ABD), 1961 Atina Popüler Şarkı Festivali Birincilik Ödülü, 1963 Londra Sibelius Ödülü vardır. Çeşitli konuşma ve röportajları ile yaşamöyküsü Türkçede *Sanatsal İnancum* (1987) ve *Yapayalnız Kalacaksın Gecenin Ortasında* (1990) adlarıyla yayımlandı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Oratoryolar. *Sinfonia* (1944), *Aksion Esti* (1960), *Canto General* (1960). Orkestra müziği. *Piyano Konçertosu* (kayıp; 1940), *Assi-Gonia* (1945-50), *Birinci Senfoni* (1948-50), *Birinci Süit* (1954). Bale. *Orpheus ve Eurydike* (1952), *Antigone* (1959), *Les amants de Téruel* (1959). Oda müziği. *Alnh* (1946), *Oedipus Tyrannos* (1946), *Karnaval Bale Süiti* (1947), *Birinci Sonatina* (1957), *İkinci Sonatina* (1958). Dizi şarkıları. *Poèmes d'Eluard* (1. ve 2. dizi; 1955), *Kaçaklar* (1958), *Epiphania* (1959), *Mauhausen Baladı* (1965), *Romiosini* (1965), *Romancero Gitano* (1967), *Arkadialar* No. 1-10 (1968-69), *Baladlar* (1975). Koro ve Orkestra. *Beş Girit Şarkısı* (1950), *İkinci Süit* (1956), *Üçüncü Süit* (1956). Tiyatro müzikleri. *Phoinissai* (1960), *Lisistrate* (1966). Film müzikleri. *Barefoot Batallion* (1954), *Ill Met by Moonlight* (1956), *Elektra* (1962), *Phaedra* (1962), *Zorba the Greek* (1965; *Zorba*), *Etat de siège* (1972; Sıkıyönetim).

Theodore (CANTERBURY'LI AZİZ), Yunanca THEODOROS (d. y. 602, Tarsus, Kilikya - ö. 19 Eylül 690, Canterbury, Kent, İngiltere; yortu günü 19 Eylül), Canterbury'nin yedinci başpiskoposu ve bütün İngiliz Kilisesi'nin başı olan ilk başpiskopos.

Papa Aziz Vitalianus'un atamasıyla 668'de kutsandı. Daha sonra Nerida başkeşişi Aziz Adrian ve sonradan Wearmouth ve Jarrow (Durham) başkeşişi olan Aziz Benedict Biscop'la birlikte Roma'dan ayrıldı. 669'da Canterbury'ye vardılar. Theodore Adriano'yu SS. Peter ve Paul Manastırı'nın (sonradan St. Augustinus Manastırı) başkeşişliğine getirdi. Burada kurdukları okul, ünlü tarihçi Aziz Bede, din adamı ve kilise mimarı Aziz Aldhelm gibi önemli kişiler yetiştiren etkili bir eğitim kurumu haline geldi.

Theodore, İngiliz Kilisesi içinde bazı düzenlemeler yaptı. Keltlerin bazı dinsel uygulamalarına son vermek ve diyakozlukları

daha küçük bölgelere ayırmak amacıyla 672'de Hertford'da İngiliz Kilisesi'nin ilk sinodunu topladı. Sinodda, diyakozlukların bölünmesi ertelendiyse de Roma'da kabul edilen Paskalya tarihi geçerli kılındı, din adamlarına ve keşişlere itaat edilmesi, evlilik ve boşanma durumlarında kilise kurallarına uyulması karara bağlandı; piskoposların kendi bölgeleri dışındaki yerlerde etkinlik göstermesi yasaklandı.

Bu dönemde Theodore, York piskoposluğuna getirdikten hemen sonra görevden aldığı Wilfrid ile çatışmaya düştü. Wilfrid onu şikâyet etmek amacıyla 677/678 yıllarında Roma'ya gitti. 678'de Theodore, Mercia kralı Aethelred ile Northumbria kralı Ecgfrith arasındaki ilişkilerin düzelmesine yardımcı oldu. Hatfield'da 679'da bir sinod toplayarak İngiliz Kilisesi'nin Monotelitlerle ilişkisine son verilmesini sağladı. 688'de Wilfrid'i yeniden göreve getirerek onunla ilişkisini düzeltti. Öğrencilerinin derlediği *Penitential* (her günahın karşılığı olan cezanın açıklandığı kilise kitabı), hem İngiltere'de, hem kara Avrupa'sında etkili oldu.

Theodore'un en önemli başarısı, Roma'nın merkezî yönetim biçimini İngiltere'ye uyarlamaktı. Canterbury başpiskoposluğunun otoritesi altında, siyasal iktidarla da yakın ilişkiler kuran merkezî bir kilise yönetimi oluşturdu.

Theodoretos (KYRRHOSLU) (d. y. 393, Antiokheia [Antakya] - ö. y. 458, Antiokheia), Kitabı Mukaddes yorumunda Antakya Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden ilahiyatçı ve piskopos.

423'te Antiokheia yakınlarındaki Kyrrhos'un piskoposu oldu. Bu dönemde apolojetik üzerine yazdığı incelemelerden *Therapeutike* (Putperestliğin Kötülüklerinin Tedavisi) daha sonra ilahiyat klasikleri arasına girdi. 4. yüzyılda yaşamış Antiokheialı ilahiyatçılardan Aziz İoannes Khrysostomos ile Mopsuestialı Theodoros'un tarihsel yönteminin etkisiyle, İskenderiye Okulu'nun Hz. İsa'nın yalnızca tanrısal doğasını temel alan Monofizit görüşe dayalı alegorik tutumuna karşı çıktı. Nestorios'un analitik yaklaşımını dikkatle inceleyerek yaklaşık 431'de Tanrı'nın bedenleşmesiyle ilgili yapıtını, 446'da da *Eranistes*'i (Dilenci) yazdı. Bu yapıtlarında Hz. İsa'nın başlı başına ruhsal benliği bulunan bütünsel bir insan bilinci taşıdığını savundu. Bu görüşü ile ilk kilise yazarlarının geleneksel görüşlerini bağdaştırmak amacıyla "doğa" (eylem ilkesi; İsa'nın tanrılığı ve insanlığı iki ayrı doğa anlamına gelir ve "kişi" (birey olarak İsa'dan söz edilmesine olanak veren ortak merkez) kavramlarını birbirinden ayırdı.

Theodoretos Nasturiliğe saptığı yolundaki suçlamalara karşı birkaç kez kendini savundu. İskenderiye Okulu temsilcilerinin girişimiyle 449'da Ephesos'ta (Efes) toplanan sinodda heretiklikle suçlanarak sürgüne gönderildi. Ama Papa I. Leo'ya yaptığı başvuru üzerine Doğu Roma İmparatoru Markianos'un emriyle serbest bırakıldı. 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde bazı hakları geri verildi.

Sürekli karşıt ilahiyat görüşleri arasında bir orta yol bulmaya ve aşırılıktan kaçınmaya çalıştığı için Theodoretos'un İsa'nın doğasına ilişkin tartışmadaki konumunu tam olarak kavramak güçtür. İskenderiyeli Aziz Kyrillos'a karşı kaleme aldığı tezler 553'te II. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'nde reddedilmiştir. İsa'nın doğasıyla ilgili görüşlerinde Theodoretos'un resmî öğretiyle uzlaşıp uzlaşmadığı hâlâ tartışma konusudur. Theodoretos'un, Kitabı Mukaddes yorumları ile 5. yüzyıl kilise ve manastır yaşamına ilişkin vakayinameleri de içeren 35 kadar yapıtı vardır.

Theodoros I LASKARIS (d. y. 1175 - ö. 1222), Konstantinopolis'in (İstanbul) Haçlı işgali altında kaldığı dönemde, Nikaia'nın (İznik) ilk Bizans imparatoru.

III. Aleksios Angelos'un damadıydı. Latinlerin Konstantinopolis'i kuşattığı IV. Haçlı Seferi (1203-04) sırasında öne çıktı. Bizans başkentinin düşmesinden sonra Bursa'ya, ardından Nikaia'ya geçerek yeni bir Bizans devletinin temelini attı. 1208'de imparator unvanını aldı. Yeni kurduğu imparatorluğu Haçlıların yanı sıra Trebizond'da (Trabzon) imparatorluğunu ilan eden David Komnenos'a ve Selçuklulara karşı da korudu. Aleksios'a sığınma hakkı vermiş olan Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Keyhusrev'in tahttan çekilmesi için yaptığı baskılara karşı koydu. Bunu izleyen ve Keyhusrev'in ölümüyle sonuçlanan savaşta Aleksios'u yakalayarak tutsak etti. Konstantinopolis'in Latin imparatoru Flandres'lı Henri ile giriştiği bir dizi savaşın ardından iki imparatorluk arasındaki sınırları belirleyen bir antlaşma yaptı (y. 1214). Trabzon İmparatorluğu topraklarının büyük bölümünü ülkesine kattı. Henri'nin ölümünden (1216) sonra İmparatoriçe Yolande'nin kızı Maria'yla evlenerek, ayrıca Yunanlı ve Latin din adamlarını Nikaia'da buluşmaya çağırarak Latin İmparatorluğu'yla bağlarını güçlendirmeye çalıştı. Ağustos 1219'da Konstantinopolis'teki Venediklilerle kazançlı bir ticaret anlaşması imzaladı. Ölümünden kısa süre önce Yolande'nin oğlu ve vârisi Courtenay'li Robert'i kızı Eudokia'yla nişanladı. Yerine damadı III. İoannes Dukas Vatatzes geçti.

Theodoros II LASKARIS (d. 1222 - ö. Ağustos 1258), Nikaia'nın (İznik) Bizans imparatoru.

I. Theodoros'un torunu, III. İoannes Dukas Vatatzes'in oğluydu. İyi bir asker ve edebiyatçı olarak yetişti. Bir süre tahta ortak olduktan sonra babasının ölümü üzerine Kasım 1254'te tek başına imparator oldu. Anadolu Selçuklularıyla ittifakı yenileydi. 1255 başlarında Trakya ve Makedonya'yı istila eden Bulgarlara karşı iki başarılı sefer düzenleyerek, onları antlaşma imzalamaya zorladı (Mayıs 1256). Kızı Maria'yı Epeiros (Epir) despotu Mikhael'in oğlu Nikephoros ile evlendirdi (Ekim 1256). Bu evliliğe karşılık Dyrrhachium (bugün Dıraç, Arnavutluk) ve Servia (Yunanistan'da) kentlerini istemesi üzerine Mikhail ile çıkan savaş sürerken öldü.

Theodoros (MOPSUESTIALI) (d. y. 350, Antiokheia [Antakya] - ö. 428/429, Mopsuestia [bugün Yakapınar, Adana], Kilikya), döneminin en büyük Kitabı Mukaddes yorumcusu olarak kabul edilen Suriyeli ilahiyatçı. Kitabı Mukaddes tefsiri alanında Antiokheia okulunun ruhanî önderidir.

İoannes Khrysostomos'la birlikte ünlü sofist ve retorikçi Libanios'tan ders aldı. Khrysostomos'un etkisiyle çileci bir yaşama yöneldi. Antiokheia yakınlarında bir manastıra girerek 378'e değin eğitimini orada sürdürdü. 381'de papaz, yaklaşık 392'de Mopsuestia piskoposu oldu. Doğu Kilisesi içindeki tartışmalara katıldı ve yaklaşık 402/403 yıllarında başladığı yazılarıyla Antiokheia'nın en önemli sözcüsü durumuna geldi. Rabbin Duası, Nikaia (İznik) Amentüsü, kutsama ayinleri ve Kitabı Mukaddes'in birçok kitabı üzerine yorumlar yazdı. Ayrıca Kutsal Ruh, bedenleşme, kutsama ayinleri, yorum yöntemleri, ilahiyat tartışmaları ve keşişlik gibi hem ilahiyat öğretisini, hem de gündelik sorunları ilgilendiren konular üzerine incelemeler kaleme aldı. Edessa'da (Urfa) yayımlanan çevirileriyle bu yapıtlar birer standart ilahiyat metni durumuna geldi.

Theodoros tefsir alanında yeni eleştirel ölçütler geliştirdi. İskenderiye okulu gibi alegorik yorum yerine, modern ilahiyat yaklaşımlarının öncüsü sayılabilecek bilimsel, eleştirel, filolojik ve tarihsel yöntemler kullandı. Kitabı Mukaddes metinlerinin yazıldığı tarihsel ortamı göz önünde bulundurarak Mezmurlar'ın çoğunun 2. yüzyıla ait olduğunu gösterdi; bazı metinlerin kutsallık niteliği taşımayacağını öne sürdü. Hz. İsa'nın tanrısal ve insanî olmak üzere iki doğası bulunduğunu, ama bunların örneğin bedenle ruh gibi belirli bir biçimde bütünleşmiş olduğu savını kararlılıkla savundu. Alegori ve tarih üzerine yazdığı ama günümüze ulaşamamış olan bir incelemesinde, dönemin en büyük ilahiyatçısı sayılan Origenes'i alegorik yoruma ağırlık vererek kutsal metinlerin sözcük anlamını ihmal etmekle eleştirdi.

Theodoros bu görüşleriyle Nasturi Kilisesi'ni derinden etkiledi. Nasturilerce imanla ilgili bütün konularda başlıca otorite kabul edildi. İskenderiye okulunun yürüttüğü tartışma Theodoros'un ölümünden hemen sonra yeniden canlandı. 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde İsa'nın insanî doğasının varlığı kabul edildiyse de, II. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'nde (553) Theodoros ve yazıları mahkûm edildi. İran'da 484'te toplanan bir konsilde Theodoros'un doğru imanın koruyucusu ilan edilmesiyle Nasturi Kilisesi onun görüşlerini resmî öğreti olarak benimsedi.

Theodoros (RHAITHULU) (ö. 6. yy), Yeni-Khalkedoncu yazarların sonuncusu olarak kabul edilen ilahiyatçı ve keşiş. 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde kabul edilen resmî öğreti ile Monofizit öğretiyi bağdaştırmaya çalışmıştır.

Sina Yarımadasındaki Rhaithu'da bulunan bir manastıra bağlıydı. 580-620 arasında yazdığı temel yapıtı *Proparaskeue*'de (Hazırlık) resmî görüşe bağlı 5. yüzyıl ilahiyatçısı İskenderiyeli Kyrillos'un İsa'nın doğasına ilişkin terminolojisini temellendirmeye çalıştı. İsa'nın doğasının öncelikle insanî mi, yoksa tanrısal mı olduğu konusundaki tartışmada savunulan tüm uçların sapmalar içerdiğini kanıtlamayı ve resmî öğretiyle Monofizitler ve Nasturiler arasında ortak bir zemin bulmayı amaçlıyordu. Çağdaşı olan Antiokheialı (Antakya) Severos'un benzer çabalarını ise Monofizit eğilimli olduğu gerekçesiyle reddetti.

Aristoteles'e dayalı *Perilepsis logikes*'le (Mantık Özeti) mezhepleri konu alan bir incelemenin Theodoros'a ait olduğu ileri sürülür.

Theodoros (STOUDIONLU AZİZ) (d. 759, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. 11 Kasım 826, Prinkipo [Büyükada]; yortu günü 11 Kasım), İkonoklazm(*) hareketine karşı mücadele etmiş din adamı.

Symbola başkeşişi Platon'un (sonradan Aziz Platon) yeğeniydi. Onun etkisiyle keşiş oldu ve Bithynia'daki bir manastırın başkeşişliğine getirildi. Bizans imparatoru VI. Konstantinos'un ikinci evliliğini zina olarak nitelediği için Selanik'e (Thessalonike) sürüldü. 797'de Konstantinos devrilince İmparatoriçe Eirene tarafından geri çağrıldı. Cemaatiyle birlikte Konstantinopolis'te Studios Manastırı'na (bugün İmrahor Camisi) yerleşti. 806'da Aziz Nikephoros'un Konstantinopolis patriği olması konusunda İmparator I. Nikephoros'la anlaşmazlığa düşünce ikinci kez sürgüne (809-811) gönderildi.

İmparator V. Leon (Ermeni) İkonoklazm hareketini canlandırınca, bu akıma karşı mücadeleye girişmesi üzerine Theodoros yeniden sürüldü (816). İmparator II. Mikhail tarafından 820'de geri çağrıldıysa da başkeşişliğe dönmesine izin verilmedi. Ömrünün sonuna değin keşişleriyle birlikte Konstantinopolis yakınlarında yaşadı. Kilisenin imparatorluktan bağımsız olması için mücadele etti; Konstantinopolis patriklerinin imparatorla uzlaşmasına karşı çıktı.

İlahilerden, İkonoklazm hareketine karşı üç denemeden ve yaklaşık 600 mektuptan oluşan yapıtları, J. P. Migne'in *Patrologia graeca*'sının (Yunan Kilise Babaları'nın Metinleri) 99. cildinde (1903) yer alır.

Theodoros ANAGNOSTES, Latince THEODORUS LECTOR (ü. 6. yy), Bizanslı kilise tarihçisi. Önde gelen 5. yüzyıl vakanüvislerinin aktardığı verileri birleştirerek hazırladığı Bizans tarihiyle ilgili iki yapıtı, bu karmaşık dönemin olayları için ana kaynak niteliğindedir. Daha sonraki Latince bir yapıtın içinde yer aldığı biçimiyle bu çalışma Batı dünyasının Doğu Kilisesi ve Bizans İmparatorluğu üzerine bilgilerinin temelini oluşturmuştur.

520'den 530'a değin Ayasofya'da *anagnostes* (lektör) görevinde bulundu. Bu sırada, 5. yüzyılda Sokrates Skholastikos, Sozomenos ve Kyrrhoslu Theodoretos'un yazdığı üç ayrı vakayinameye dayandığı için Latince *Historia tripartita* (Üç Bölümlü Tarih) adıyla tanınan ilk vakayinamesi *Ekloge ek ton ekklesiastikon historion*'u (Kilise Tarihinden Seçmeler) kaleme aldı.

Dört kitaptan oluşan *Ekloge* İmparator Constantinus'un (Büyük) hükümdarlığının ilk yıllarından (313) imparator II. Theodosius dönemine değin (439) kilisenin öyküsünü içerir. Theodoros'un yöntemi, üç kaynaktan üslup açısından en yetkin bulduğu parçaları seçip, buna bağlı olarak ötekilerdeki bölümleri kenar notu olarak düşmek ve aradaki farklılıkları belirtmek biçimindedir. Vakayinamelerin bu biçimde karşılaştırmalı değerlendirilmesi, her anlatı metninin tarihselliğine kanıtlar sağladığından bugün de tarihsel önemini korumaktadır.

Kilise içinden ve dışından öteki kaynaklardaki bilgileri de kullanan Theodoros, II. Theodosius'un 450'de ölümüyle İmparator I. Justinos'un tahta çıkışı (518) arasındaki dönemi içeren bir kilise tarihiyle *Ekloge*'yi sürdürdü. Bu çalışmasından yalnızca bazı bölümler günümüze ulaşmıştır.

Theodoros ASKIDAS (ö. 558, büyük olasılıkla Konstantinopolis [İstanbul]), Kaisareia (Kayseri) başpiskoposu olarak görev yapmış keşiş ve ilahiyatçı. Hıristiyan ilahiyatında Platoncu okulu savunmuş, 553'te toplanan II. Konstantinopolis Konsili'ne danışmanlık etmiştir.

Kudüs yakınlarındaki "Yeni Laura"da (Yunanca *laura*: "manastır") keşiş ve bir olasılıkla da başkeşiş olarak görev yaptı. Doğulu keşiş ve ilahiyatçıların başlıca sözcüsü oldu. 3. yüzyılda yaşamış ilahiyatçı Origenes'in görüşlerini benimseyen bu gruba göre ruh, insanın ana rahmine düşmesinden önce de vardı; dünyanın yaratılışı zamandan bağımsızdı ve iyi ya da kötü tüm güçler, hatta şeytan bile sonunda Tanrı ile uzlaşacaktı. Theodoros Konstantinopolis'te Origenesçileri temsil etti; papalık elçisi Pelagios'la ve Origenes'in öğretisini yanlış bulan Patrik Mennas'la görüştü. İmparator I. Justinianos'un 543'te çıkardığı bir fermanla Origenesçiliği reddetmesi üzerine, bu karara uymuş gözükmekle birlikte öğretisini yaymayı sürdürdü. Kendisi gibi Origenesçi olan Bizanslı Leontios'le birlikte 431 Ephesos (Efes) ve 451 Khalkedon (Kadıköy) konsillerinden sonra Hz. İsa'nın doğası konusunda ortaya çıkan tartışmalarda bir orta yol bulmaya çalıştı.

Doğu Hıristiyan dünyasında siyasal ve dinsel uyum sağlamaya çalışan I. Justinianos'un desteğiyle 537'de Kaisareia başpiskoposluğuna atandı. İmparatorun isteği doğrultusunda hem Monofizitlere, hem de Antiokheia ilahiyat okulunun öğretilerine uygun bir öğreti geliştirmeye çalıştı. 543'ten başlayarak Leontios'la birlikte, Antiokheialı ilahiyatçıların, özellikle de Mopsuestialı Theodoros'un (ö. 428/429) yazılarını eleştirdi.

544'te, Antiokheia öğretisinin özeti olan Üç Metin'e karşı bir karar çıkartması için Justinianos'u ikna etti ve Doğu patriklerinden destek alacağı konusunda güvence verdi. Khalkedon Konsili'ne ödün vermek anlamına geldiği gerekçesiyle bu tutuma karşı çıkan Papa Vigilius, 547'de Konstantinopolis'e getirildi ve Üç Metin'i lanetlemesi için kendisine baskı yapıldı. Ama özellikle İtalya ve Galya'daki Batı piskoposları geleneksel öğretiye dönüş anlamına gelen bu kararı onaylamadılar. Vigilius imparatorluk yanlılarının tutumları karşısında Theodoros'u ve çevresindeki Bizanslı vaizleri aforoz etti. 553'teki konsilin açılışından önce Theodoros, Üç Metin'e karşı tutumundan vazgeçtiğini açıklayarak papadan özür diledi. Theodoros ve Leontios'un da onayladığı konsil kararına göre, İsa'nın insani doğası eksiksiz olmasına karşın kendi başına bir kimlikten yoksundu ve ancak sonsuz *Logos*'un (Söz) tanrısal kişiliği içinde bir kimlik kazanabiliyordu. Konsilin gündemini kendisi hazırlamış olduğu halde Theodoros, Origenesçiliğin mahkûm edilmesine engel olamadı.

Theodoros (BAR KONAI) (ü. 9 yy başları), Süryanice Kitabı Mukaddes üzerine yazdığı kapsamlı yorumlarla tanınan Süryani bilgin. Metin, Hıristiyanlığın ilk bin yılında Doğu'daki kiliselerin durumuna ilişkin önemli bir tarihsel belge niteliği de taşır.

Kaşkar'da (Irak) doğup büyüyen Theodoros'un Nasturi Kilisesi'ne bağlı bir keşiş olduğu sanılmaktadır. Günümüze ulaşan tek yapıtı Süryanice yorumlarının derlemesidir ve Latince *Liber scholiorum* (Yorum Kitabı) adıyla bilinir. Bu yapıtta Theodoros Kitabı Mukaddes'ten yola çıkarak felsefe, psikoloji, mantık ve Doğu dinleri üzerine kapsamlı açıklamalara girişmiştir. On bir genel bölümden oluşan yapıtta, başta İslam ve Manicilik olmak üzere Hıristiyanlık dışındaki dinler sorgulanır. *Liber scholiorum*'un Süryanicesi, Addaï Scher'in yayına hazırladığı *Corpus scriptorum Christianorum Orientalium*'un (Doğu Hıristiyan Yazarların Yapıtları) dizisinin 65. ve 66. ciltlerinde (1912) Latince notlarla birlikte yer alır.

Theodorus I (d. Kudüs - ö. 13 Mayıs 649, Roma), 642-649 arasında papa. Yoksullara yönelik hayır çalışmalarıyla tanınmasına karşın, papalığının büyük bölümünde Monotelitlere(*) karşı mücadele etti. Kilise yasalarına aykırı biçimde atanan Konstantinopolis (İstanbul) patriği Paulos'u tanımayı reddetti. Önceki patrik I. Pyrrhos gibi Paulos da Monotelizmi savunuyordu. 648'de Pyrrhos'u aforoz eden Theodorus 649'da da Paulos'u görevden aldı.

Theodorus II (ü. 7. yy, İtalya), 21 Eylül - 15 Aralık 687'de karşı-papa.

Romalı bir başpapaz olan Theodorus, 686'da Papa V. Johannes'in ölmesi üzerine papa adayı oldu. Johannes'ten sonra papalığa geçen Conon'un ölümü üzerine Theodorus'u ve o sırada Romalı bir başdiyakoz olan rakibi karşı-papa Paschalis'i papalığa getirmek isteyen karşıt hizipler aynı anda iki seçim yaparak kendi adaylarını seçtiler. Kısa süre sonra I. Sergius'u yasal papa olarak tanıyan yeni bir seçim yapıldı. Theodorus I. Sergius'un papalığını hemen kabul ettiyse de Paschalis bunu reddetti.

Theodorus II (d. Roma - ö. Aralık 897, Roma), Aralık 897'de, yalnızca 20 gün süreyle görevde kalan papa. Papalık tarihinin karışık bir döneminde, "Kadavra Sinodu" adıyla bilinen olaydan sonra tahta çıktı. Papa VI. Stephanus'un topladığı "Kadavra Sinodu"nda, Papa Formosus'un cesedi mezardan çıkarılarak yargılanmış ve mahkûm edilmişti. Theodorus, Formosus'un itibarını iade ederek cesedi törenle S. Pietro Kilisesi'ne gömdürdü. Kısa bir süre sonra da öldü. Formosus'u aklaması nedeniyle öldürüldüğü öne sürülmüştür.

Theodosiopolis *bak.* Erzurum

Theodosios III (ö. 717'den sonra), 715'ten 717'ye değin Bizans imparatoru. Anadolu'nun güneybatısında sıradan bir vergi toplayıcısıyken, II. Anastasios'a karşı ayaklanan Opsikion Teması birlikleri tarafından imparator ilan edildi. Yandaşları altı aylık bir kuşatmadan sonra Konstantinopolis'i (İstanbul) ele geçirerek Anastasios'u tahttan indirdi. İmparatorluk görevini yerine getirecek niteliklerden yoksun olan Theodosios, 717'de Anatolikon birliklerinin komutanı III. Leon (Isaurialı) tarafından tahttan çekilmeye zorlandı ve Ephesos'ta (Efes) bir manastırda yaşamına son verdi.

Theodosios I BORADIOTES (d. Antiokheia [Antakya] - ö. 1183'ten sonra, Konstantinopolis [İstanbul]), 1179-83 arasında Konstantinopolis patriği. İslama uzlaşmaz biçimde karşı çıkmış, Katolik Kilisesi'yle birleşme çabalarını eleştirmiş ve Bizans sarayında Ortodoks ahlakının korunması için mücadele etmiştir.

Ermeni kökenli olan Theodosios patrik seçildikten sonra, Hıristiyanlığı benimseyen Müslümanların İslamdan dönüş yeminiyle ilgili bir tartışmada yer aldı. Aralarında Selanik metropoliti Eustathios'un da bulunduğu öbür tutucu kilise adamları gibi, Hıristiyanlığı benimseyen Müslümanların, Allah'ı bir *theos holosphyros* (Üçleme'deki üç kişi arasında ayrıma olanak vermeyen, "tümüyle tek olan Tanrı") olduğu için yadsıması gerektiğini savundu. İmparator I. Manuel Komnenos ise bunun Müslümanlara karşı saygısızlık olacağı görüşündeydi. Tutucu grup, Konstantinopolis'te yaklaşık 1180'de toplanan bir sinodda I. Manuel'i etkisiz kılmayı başardı.

Manuel, Papa III. Alexander'le ilişki kurarak Yunan ve Latin kiliselerinin birleşmesini gündeme getirdiğinde de Theodosios'un muhalefetiyle karşılaştı. Manuel'in ölümünden sonra Konstantinopolis halkı kentteki Latinlere karşı katliama girişti.

Andronikos Komnenos'un, velîaht olan kuzeni Aleksios'u devirerek tahta çıkmasıyla Theodosios, Latin ana kraliçe ve kral naibi Antiokheialı Maria'nın ülkeden kovulmasını destekledi. Andronikos'un evlilik dışı kızı Eirene ile Aleksios'un evlenebilmesi için gereken kilise onayını vermeyince imparatorla arası açıldı. Bu yüzden patriklikten çekilmek zorunda bırakıldı ve yaşamını uzak bir manastırda tamamladı.

Theodosios (FİLİSTİNLİ AZİZ) (d. y. 423, Kapadokya - ö. 11 Ocak 529, Kudüs yakınları; yortu günü 11 Ocak), Hz. İsa'nın doğasına ilişkin tartışmalarda resmi öğretiyi savunan Filistinli keşiş.

Aziz Simeon'un (Stylites) ve Kudüs'teki Hz. Davud Kulesi'ndeki keşişlerin etkisiyle yaklaşık 451'de çileci bir yaşam sürmeye başladı. 455'te, Kudüs'ün güneyindeki Theotokos (Tanrı Anası) Manastırı'na girdi. Manastırın başına getirildiyse de bir süre sonra oradan ayrılarak Beytlehem yakınlarındaki Müneccim Krallar Mağarası'na çekildi. 460-470 arasında çevresinde geniş bir grup oluştu. Bunların yardımıyla mağaranın yanında sanat ve zanaat eğitimi de veren bir *coenobium* (Latincede "manastır") kurulduu. Kurumun ünü gitgide arttı; birçok kişi buraya akın etti. Bizanslı yöneticilerin yardımıyla Theodosios, hac ya da gezi amacıyla gelenlerin kalması için hanlar, yaşlıların, hastaların ve yoksulların sığınması için barınaklar yaptırdı. Sayısı 400'ü bulan manastır cemaati arasında Yunanlar, Slavlar ve Ermeniler vardı. Herkes kendi dilinde ibadet ediyor, Son Akşam Yemeği duası ise hep birlikte Yunan ayin usulüne göre gerçekleştiriliyordu. 493'te Theodosios Kudüs'teki bütün manastırların başı seçildi.

Doğu Kilisesi'nden din adamlarının ve Bizans prenslerinin Filistin'de Monofizit görüşü yayma çabalarına karşı Aziz Sabas' la birlikte mücadele etti. Sonunda İmparator I. Anastasios tarafından sürgüne gönderildi (517). Ama 518'de Anastasios ölünce yeniden cemaatinin başına geçti. 15. yüzyılda yıkılan manastırı 20. yüzyıl başlarında Kudüs'teki Rum keşişlerince yeniden yaptırıldı.

Theodosios (İSKENDERİYELİ) (ö. Haziran 566, Konstantinopolis [İstanbul]), 535-566 arasında İskenderiye patriği, Mısır ve Suriye Monofizitlerinin önderi.

Bizans imparatoriçesi Theodora'nın desteğiyle, ılımlı Monofizitlerin adayı olarak patrik seçildi. Antiokheia (Antakya) patriği Severos'la birlikte mistisizmi ve ruhanileştirilmiş bir Mesih kavramını savundu. Eutykhes'in öğretisine, aşırı Monofizitlere ve onların patrik adayına karşı çıktı. Ama halktan destek görmeyince İskenderiye'den kaçarak yakınlardaki bir manastıra sığındı. Mayıs 535'te imparatorluk birlikleri aşırı Monofizitleri İskenderiye'den uzaklaştırana değin orada kaldı. Gene de patrikliği, uzlaşmaz Monofizitleri destekleyen İskenderiye halkı tarafından tanınmadı.

Bizans imparatoru I. Justinianos, Aralık 536'da Theodosios'u Konstantinopolis'e çağırdı. Amacı, İsa'nın doğasıyla ilgili olarak 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde benimsenen resmî görüşleri ona da onaylatmaktı. Theodosios'un ılımlı Monofizit görüşlerinin konsil kararlarıyla bağdaşması olanaksızdı. Sonunda, öbür Monofizit din adamlarıyla birlikte Konstantinopolis'te alıkonarak patriklik görevini sürdürmesi engellendi. Bu dönemde Monofizitler arasındaki etkisini sürdüren Theodosios, Severos'un ölümünden sonra akımın Bizans'taki en önemli temsilcisi durumuna geldi. Resmî öğretiye bağlı imparatorla doğrudan çatışmaya girmeksizin Antiokheia, Suriye (Süryani Kadim [Yakubi] Kilisesi) ve Mısır'daki (Kopt Kilisesi) bağımsız kiliselere destek verdi. 565'te II. Justinos'un imparator olması üzerine İskenderiye'ye dönmesine izin verildiyse de yola çıkamadan öldü. Bizans' taki sürgün döneminde, üç tanrıya inanan heretiklere ve Mesih'in bilgisinin yanılabilir olduğunu savunan bir başka heretik akım olan Agnoitai'ye karşı yazılar kaleme aldı. Günümüze ulaşan yapıtları Kopt dilinde vaazlar ve Bizans'ın önde gelenlerine hitaben ılımlı Monofizit görüşü savunan yazılardır. Bu çalışmaları, J. P. Migne'in *Patrologia graeca* (Yunan Kilise Babaları'nın Metinleri) adlı derlemesinin 86. cildinde (1866) yer alır.

Theodosius I, lakabı BÜYÜK THEODOSIUS, tam adı FLAVIUS THEODOSIUS, Yunanca FLAVIOS THEODOSIOS (d. 11 Ocak 347, Cauca [Coca], Gallaecia [Galicia] - ö. 17 Ocak 395, Mediolanum [Milano]), 379-392 arasında Doğu Roma imparatoru ve 392-395 arasında Doğu ve Batı Roma'nın tek imparatoru. Paganlığı ve Ariusçuluğu ortadan kaldırmak için sert önlemler almış, Nikaia (İznik) Amentüsü'nü Hıristiyanlığın evrensel kuralı olarak yerleştirmeye çalışmıştır.

Gençliği ve imparator oluşu. Birkaç kuşaktan beri Hıristiyan olan bir aileden geldiği

I. Theodosius, gümüş bir disk üstündeki kabartmadan ayrıntı, 4. yy sonları; Kraliyet Tarih Akademisi, Madrid
Giraudon—Art Resource/EB Inc

sanılan Theodosius İspanya'da yetişti. Kapsamlı bir eğitim görmedi, ama tarih araştırmalarına özel ilgi duydu. Komutan olan babası Flavius Theodosius'un yanında Britanya, Galya ve Balkanlar'daki seferlere katıldı. Aşağı Tuna'daki Moesia eyaletinin askeri komutanıyken 374'te Sarmatları yenilgiye uğrattı. Siyasal entrikalar sonucunda babasının yargılanarak idam edilmesi üzerine İspanya'ya çekildi. Ama İmparator Valens'in, Hadrianopolis (Edirne) yakınlarında Vizigotlar karşısında bozguna uğrayarak öldürülmesinin (Ağustos 378) ardından tahtı paylaşan Gratianus tarafından saraya çağrıldı. Komutanlık yeteneklerini kullanarak Sarmatları bir kez daha yenilgiye uğratınca 19 Ocak 379'da Gratianus tarafından ortak imparator ilan edildi. Böylece sürekli barbar saldırılarına uğrayan Daçya ile Makedonya da içinde olmak üzere imparatorluğun doğu topraklarının yönetimini üstlendi.

Theodosius imparatorluğunun ilk yıllarında, disiplini bozulmuş orduyu yeniden örgütlemeye ve Balkan Yarımadasında Roma'nın konumunu pekiştirmeye çalıştı. Yalnızca belli sınıflardan gelenlerle kısıtlanmış olan ordunun yetersiz kaldığını görünce daha önce askere alınmaları yasak olan Tötonlardan çok sayıda asker topladı. Yabancı asker ve subayların orduyla kaynaşmasını sağladı; böylece Batı eyaletlerindeki durumun tersine, komutanlarını hem Romalılar, hem de Tötonlardan oluşturdu.

375'ten sonra eyaletleri istila eden barbarları zor kullanarak uzaklaştıramayacağını anlayınca onlarla anlaşma yoluna gitti. 381'de Vizigot kralı Athanaric'le bir ittifak antlaşması (*foedus*) yaptı (382). Askeri destek sağlamaları karşılığında Aşağı Tuna ile Balkan Dağları arasında kalan bölgeyi Gotlara verdi; böylece özerkliğini koruyan büyük bir halk topluluğunun imparatorluk sınırları içinde yerleşmesine olanak sağladı.

379 dolaylarında Nikaia Amentüsü'nü benimseyenlerle karşıtları arasında keskin bir çekişme başladı. Bu amentüyü benimseyen ve *pontifex maximus* (başrahip) unvanını almamış ilk imparator olan Theodosius, imparatorluk içinde inanç birliğini sağlamak için yoğun bir çabaya girişti. Nikaia Amentüsü yandaşlarının etkinliğini artırmasıyla kendi konumunu güçlendirdi ve 28 Şubat 380'de, kilise yetkililerine danışmadan bütün uyrukları için bağlayıcı nitelikte bir ferman yayınladı. Buna göre, yalnızca Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un aynı özden olduğuna inananlar, "Katolik Hıristiyan" sayılacaklardı. "Katolik" teriminin kullanıldığı ilk belge olan fermanın getirdiği amentü, Theodosius'un 381 yazında Konstantinopolis'te (İstanbul) topladığı ikinci ekumenik konsilde onaylandı. Ayrıca Konstantinopolis piskoposunun, kilise hiyerarşisinde Roma piskoposundan hemen sonra gelmesi ve Doğu piskoposlarının imparatorun dinsel konulardaki otoritesini tanımaları öngörüldü. Bu konsilden sonra amentü, Nikaia-Konstantinopolis Amentüsü olarak da anılmaya başladı.

380-387 arasındaki dönemin büyük bölümünü Konstantinopolis'te geçiren Theodosius kentin geliştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulundu. Roma'daki Traianus Forumu örneğine göre tasarlanan ve Antik Çağ'ın en büyük meydanı olarak bilinen Forum Tauri (bugün Beyazıt Meydanının bulunduğu yer) bu dönemde gerçekleştirildi.

Ara yıllar. Britanya'daki birliklerce imparator ilan edilen İspanyol komutan Maximus 383'te kendini Batı eyaletlerinin yöneticisi (*praefectura Galliarum*) ilan etti. Gratianus'un üvey kardeşi Valentinianus'un İtalya Yarımadasındaki egemenliğini kabul etmiş olan Theodosius, yeterli askeri gücü olmadığından Maximus'un girişimlerine karşı çıkamadı. Ama Maximus 387'de İtalya'yı istila edip Valentinianus'u Thessalonike'ye (Selanik) kaçmak zorunda bırakınca harekete geçti. Afrika'ya büyük bir birlik sevk etti; ayrıca Valentinianus'u donanmayla İtalya'ya gönderdi. Daha sonra 388'in ilkbaharında ana kuvvetleriyle birlikte Balkanlar'daki Pannonia'yı işgal etmiş olan Maximus'un üzerine yürüyerek ağustos sonunda onu teslim olmaya zorladı. Aynı yıl, Batı eyaletlerini ortak imparator Valentinianus'a bıraktı, ama güvendiği Frank komutan Arbogastes'i onun başdanışmanlığına getirdi. 391'e değin Milano'da kalan Theodosius imparatorluğun bütününde iktidarı elinde tuttuğunu ortaya koymaya çalıştı. Bu arada, işbirliği yapmaya ve iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı Piskopos Ambrosius ile aralarında bazı sorunlar çıktı. 388'de bir sinagogla bir tarikatın tapınağını yakan fanatik Hıristiyanları cezalandırmasını Ambrosius önledi. 390'da ise Thessalonike'deki komutanlarından birinin öldürülmesi üzerine kentte yaygın bir kıyıma girişilmesini emretti. Piskopos Ambrosius, topladığı bir kilise konsilinde Theodosius'un mahkûm edilmesini sağladı ve ondan nedamet getirmesini istedi. Uzun süren bir kararsızlık döneminin ardından Theodosius bunu kabul etti ve 390 Noel'inde yeniden cemaate alındı. Bütün bu sorunlara karşın, çıkardığı yasalarla kiliseyi yönetim işlerinden olabildiğince uzak tutmaya özen gösterdi.

Ayrıca paganlara karşı 379'dan beri sürdürdüğü hoşgörüsüz tutumu daha da sertleştirerek Şubat 391'de kurban kesmeyi ve tapınak ziyaretlerini yasakladı. Kasım 391'de de imparatorluğun asıl merkezi olarak gördüğü Konstantinopolis'e yerleşti.

Taht mücadelesi. Valentinianus'un ölümünden sonra Mayıs 392'de yeni bir bunalım baş gösterdi. Arbogastes, eski bir retorik öğretmeni olan ve Senato'daki pagan soylularla yakın ilişkisi bulunan Eugenius'u Batı'nın imparatoru ilan etti. İç savaşı göze alamayan Theodosius, Eugenius'un imparatorluğunu onaylatmak için gelen elçileri bir süre kabul etmedi ve Kasım 392'de paganlığı kesin olarak yasaklayan bir ferman çıkardı. Ocak 393'te oğlu Honorius'a "Augustus" unvanı vererek kendinden ve oğullarından başka kimsenin imparatorluğuna izin vermeyeceğini göstermeye çalıştı. Ama 393'ün ilkbaharında Nicomachus Flavianus önderliğindeki Pagan yanlıları Roma'da yönetime el koydular. İktidar mücadelesinden artık kaçınamayacağını anlayan Theodosius, Mayıs 394'te Konstantinopolis'ten ayrılarak çoğunlukla barbarlardan oluşan ordusuyla Tuna ve Sava'ya doğru ilerledi. Oğulları Arcadius ile Honorius'u Konstantinopolis'te bıraktı; Doğu'nun yönetimini ise Arcadius üstlendi.

İtalya'nın doğu sınırındaki Frigudus Irmağında başlayan çarpışmada, Vizigotlardan oluşan Theodosius'un öncü kuvvetleri 5 Eylül 394'te ağır kayıp verdiler. Ama Theodosius ertesi gün düzenlediği saldırıyla kesin bir zafer elde etti.

Savaştan sonra hasta düşen Theodosius, Milano'ya giderek yanına çağırdığı oğlu Honorius'u Batı'nın "Augustus"u ilan etti. Ölümünden sonra cenaze töreninde Ambrosius onu öven bir konuşma yaptı. Cesedi Konstantinopolis'e götürüldü ve II. Constantius'un yaptırdığı anıtmezara gömüldü.

Theodosius II (d. 10 Nisan, 401, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. 28 Temmuz 450), 408'den 450'ye değin Doğu Roma imparatoru.

Doğu imparatoru Arcadius'un (hd 383-408) oğluydu. Küçük yaşta imparator olduğundan, önce Doğu'nun *Praefectus praetorio*'su (yüksek vali) Anthemius, 414'te de "augusta" unvanıyla kız kardeşi Pulcheria naipliğini üstlendi. Hükümdarlığı boyunca devlet yönetimi akrabalarının ve yüksek görevlilerin elinde kaldı. Komutanları Sasanilerin 422 ve 447'de giriştiği iki saldırıyı püskürttü. Ama 429'da Roma Afrikası'nın büyük bölümünü işgal eden Vandallara karşı düzenlediği seferler başarısızlıkla sonuçlandı. Uyguladığı yatıştırma politikası Hun hükümdarı Attila'nın 441-443 ve 447'de (Tuna) eyaletlerine kitlesel akınlara girişmesini önleyemedi. Öte yandan 428'de İstanbul patrikliğine atadığı Nestorios'un heretik öğretiler üzerine açtığı tartışma dinsel çatışmalara yol açtı. Nestorios 431'de bir kilise konsilinin kararıyla görevinden alındı.

Theodosius döneminin önemli girişimleri arasında Anthemius'un öncülüğünde Konstantinopolis'in sağlam surlarla çevrilmesi (413), Konstantinopolis Üniversitesi'nin açılması (425) ve Theodosius Yasaları (438) olarak bilinen derleme çalışmaları sayılabilir.

Kızı Licinia Eudoxia'yı Batı Roma imparatoru III. Valentinianus'la (hd 425-455) evlendiren (437) Theodosius, bir av kazasında aldığı yaralar yüzünden öldü.

Theodotion (ü. 2. yy), Helenistik Yahudi ilahiyatçı ve dilbilgisi uzmanı. Eski Ahit'in bir Yunanca çevirisini yapmıştır. 2. ve 4. yüzyıllarda yaşamış iki Hıristiyan yazara göre Ephesosludur (Efes). Gnostisizmi benimsedikten sonra Yahudi olduğu söylenir. Eski tarihçiler, Kitabı Mukaddes çevirisini yaklaşık 180-190 arasında yaptığını ileri sürerler.

Theodotion'un çevirisi, Origenes'in Yunanca ve İbranice altışar metni paralel sütunlar halinde veren *Heksapla*'sının altıncı sütununda yer alır. Bağımsız bir çeviri olmaktan çok Septuagint'in gözden geçirilmişi niteliğindedir ve onda yer almayan bazı parçaları da içerir. Bazı aykırı İbranice sözcükler çevirilmeyip yalnızca Yunanca harflerle yazılmıştır. Yeremya Kitabı'nın Septuagint metninde eksik olan bölümlerinin bu çeviriden tamamlanması ve Septuagint'teki Daniel Kitabı'nın yerine Theodotion çevirisinin konması, çalışmanın o dönemde büyük ilgi topladığını göstermektedir. Hermas'ın Çobanı'nda da (2. yy) bu çeviriden bölümlere yer verilmiş, apolojist Aziz İustinos Theodotion'un metninden sık sık alıntı yapmıştır. Septuagint'in asıl Daniel çevirisi yalnızca 3. ve 11. yüzyıllara ait iki Eski Ahit metninde kullanılmıştır. Theodotion'un Daniel çevirisinin daha eski bir çeviriye dayandığı da öne sürülür. Theodotion'un metninden günümüze ulaşan parçalar 1875'te yayımlanmıştır.

Theodotos (ANKYRALI) (ö. y. 446), Ankyra (Ankara) piskoposu olarak görev yapmış ilahiyatçı. 431 Ephesos (Efes) Konsili'nde İsa'nın doğası ve kişiliği üzerine çıkan tartışmada geleneksel öğretiyi savunmuştur.

Konstantinopolis (İstanbul) piskoposu Nestorios'a karşı İskenderiye piskoposu Kyrillos'un yanında yer aldı ve İsa'nın kişiliğinde iki ayrı doğanın birleştiğini savundu. Konsilde Nestorios'un mahkûm edilmesi üzerine, kararları Nestorios yanlısı İmparator II. Theodosius'a açıklamakla görevlendirildi. Nestorios yanlısı grubun topladığı 432 Tarsus Sinodu'nda da Theodotos lanetlendi.

Theodotos'tan bugüne ulaşan yazılar arasında Nikaia (İznik) Amentüsü'nü açıklayan bir metinde, Nestorios'un görüşlerinin daha 325'teki I. Nikaia Konsili'nde mahkûm edilmiş olduğu savunulur. Meryem Ana onuruna kutlanan Işıklar Bayramı ve Noel üzerine yazdığı vaazlar, 5. yüzyılın başlarında da bu dinsel kutlamaların düzenlendiğini ortaya koyar. Theodotos'un 787'deki II. Nikaia Konsili'nde sözü edilen ve Nestorios'un görüşlerini çürütmek amacıyla yazdığı altı kitaplık bir yapıtı ise kaybolmuştur.

Theodotos (GNOSTİK) (ü. 2. yy), Doğu'da gnostisizmin(*) biçimlenmesinde önemli rol oynamış bilgin.

Yaklaşık 160-170 arasında Anadolu'da gnostisizmi yaydığı bilinen Theodotos, çağdaşı Valentinos'un öğretisini geliştirmiştir. Gnostisizmin ilk dönemine ilişkin çok önemli bilgiler sağlayan görüşleri *Excerpta ex Theodoto* (Theodotos'tan Seçmeler) adlı derleme aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Bu derleme, filozof-ilahiyatçı İskenderiyeli Clemens'in (ü. 2-3. yy), *Stromateis* (Irmak Yatağı) adlı yapıtına yaptığı ektir. Dolayısıyla bazı bölümleri Clemens'in yorumlarını da içerir.

Theodotos'un gnostisizmine göre dünya, koşullanmamış bir varlıktan ya da sonsuz idealardan türemiştir. Maddi dünyanın yaratıcısı Tanrı ve insanlara *gnosis*'i (içrek ya da gizli bilgi) sunmak için İsa adlı bir insanla birleşerek kurtuluş yolunu açan Mesih, kusursuz varlıklar hiyerarşisinin ara basamaklarıdır. Kurtuluş, benliğini *pneuma*'yla (*tin*) doldurmuş gnostiklere ayrılmıştır. Theodotos, hiyerarşinin daha alt basamaklarındaki tinsel varlıklar olan meleklerin görevleri ve Mesih'le ilişkileri üzerine de bir kuram geliştirmiştir. Ekmek ve suyla yapılan bir tür Komünyon ayini ile kutsal yağ sürmenin kötü ruhları etkisiz kıldığından söz eder.

Theodulfus (ORLÉANS'LI), THEODULF olarak da bilinir (d. 750, bir olasılıkla İspanya - ö. 821, Angers, Anjou, Fransa), Frank İmparatorluğu'nun önde gelen ilahiyatçılarından. Vaiz ve şair olarak da ünlüdür.

Charlemagne'ın sarayında görevliydi. 775'te Orléans piskoposu, 781'de de Saint-Benoît-sur-Loire Manastırı'nın başkeşişi oldu. Kendi diyakozluk bölgesindeki din adamları arasında reformlara girişti ve bir imarethane açtı. 800'de Roma'da Charlemagne'ın taç giyme törenine katıldı. 804'te İngiliz bilgin Alcuin'in yerine Charlemagne'ın dinsel konulardaki başdanışmanı oldu. Onun isteği üzerine, Nikaia (İznik) Amentüsü'nde yer alan *filioque* (Latincede "ve oğuldan") teriminin yarattığı tartışmalara katıldı. Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem Oğul'dan türediği anlamına gelen bu terim Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki bölünmenin temel nedeniydi. Charlemagne'ın isteği doğrultusunda Theodulfus *De Spiritu Sancto* (Kutsal Ruh Üzerine) adlı incelemesinde *filioque* savını savundu ve *De ordine Baptismi*'yi (Vaftiz Kuralları Üzerine) yazdı. 816'da Papa IV. Stephanus'tan piskoposluk otoritesinin simgesi olan *pallium*'u (kuşak) aldı. Charlemagne'dan sonra imparator olan oğlu I. Ludwig'in (Sofu) kuzeni Bernhard önderliğindeki ayaklanmaya katıldığı gerekçesiyle 818'de görevden alındı. Angers'de, hapsedildiği manastırda öldü.

Ad Carolum regem (Kral Charlemagne'a) adlı şiirinde imparatoru aile ve saray çevresince sarılı olarak betimlemiş olan Theodulfus güzel sanatları koruyup desteklemiş, birçok kilise yaptırmış, bir bölümünü onartmıştır. Yaklaşık 806'da Germigny-dés-Prés'de yaptırdığı saray ve şapel Karolenj mimarisinin en önemli örneğidir.

Theognis (ü. İÖ 6. yy. sonları - 5. yy. başları, Megara, Atina yakınları), sevgilisi Kyrnos'a yazdığı elejilerle tanınan Eski Yunanlı şair. Şiirlerinde ayrıca eğitimin önemini vurgulamış ve soyluların egemenliğindeki toplumun portresini çizmiştir. Siracusa'nın (Syrakusa) tarihiyle ilgili bir şiirinin, 2.800 dizelik didaktik şiirlerinin ve Kyrnos için yazılmış epigramlarının olduğu sanılır. Günümüze ulaşan şiirleri 1.400 dizeden azdır. Çoğunun yazarı kesin olarak bilinmemekle birlikte, ona atfedilen şiirler günümüze ulaşan Eski Yunan elejilerinin yarısından çoğunu oluşturur.

Theognostos (ü. 9. yy), Bizanslı keşiş, ilahiyatçı ve vakanüvis. Konstantinopolis (İstanbul) patriği Photios döneminde Doğu Kilisesi'nin durumunu aktaran bir metnin yazarları arasındadır. Çağrı Mektubu adıyla bilinen bu çalışma, Doğu-Batı kiliseleri arasındaki Photios Bölünmesi'yle (*skhisma*) ilgili en önemli belgelerden biridir.

Photios'un muhaliflerinden olan Theognostos, 858'de İmparator III. Mikhail'in görevden aldığı patrik İgnatios'u destekliyordu. İgnatios'un ardından patrik seçilen Photios Batı Kilisesi'ne karşı bir ilahiyat öğretisi geliştirerek Doğu Kilisesi'nin bağımsız bir kimliği olması gerektiğini savunuyordu; bu görüşleri yeni yönetimin de desteğini kazanmıştı. Theognostos, Çağrı Mektubu'nun yazılmasında İgnatios'a yardım etti. Eski patriğin ilahiyat görüşlerine ilişkin bir apoloji biçimindeki bu mektubu Papa I. Nicolaus'a götürerek İgnatios'un göreve dönmesi için yardımını istedi (y. 861). Nicolaus 863'te Photios'u mahkûm edince Bizans ile Roma arasında çatışma başladı. 868'de Theognostos papanın yeni imparator I. Basilelos'a gönderdiği bir mesajla Konstan-

tinopolis'e döndü. Roma ile uzlaşma yollarını arayan Basileios da Photios'u görevden aldı. Patrikliğe dönen İgnatios, Theognostos'u Pege'deki manastırın başkeşişi ve Ayasofya'nın yöneticisi yaptı.

Theognostos (İSKENDERİYELİ) (ü. 3. yy sonları), Yunanlı ilahiyatçı ve yazar. Yaklaşık 265'ten sonra Helenistik Hıristiyanlığın düşünsel merkezi olan İskenderiye kateşizm okulunu yönetmiştir. En önemli yapıtı, bu okulda okutulmak üzere yazılmış yedi kitaplık öğreti açıklaması *Hypotyposeis*'tir (Anahatlar).

Origenes'in öğretisine bağlı olan Theognostos, yapıtın düzenlenmesinde ve kullandığı terminolojide onun *Peri Arkhon*'unu (İlk İlkeler Üzerine) örnek aldı. *Hypotyposeis* Doğu Kilisesi'nin 4. yüzyıldaki ruhani önderi Nyssa'lı Aziz Gregorios'un övgüsünü kazandıysa da, beş yüzyıl sonra Konstantinopolis (İstanbul) patriği Photios'un sert eleştirisiyle karşılaştı. Photios *Hypotyposeis*'i baştan sona ele aldığı *Myriobiblon* ya da *Bibliotheke* adlı yapıtında Theognostos'u Oğul ile Kutsal Ruh'u Baba'dan aşağı konumda göstermekle eleştirdi. Origenes'in üçleme öğretisini yerden yere vurdu. Buna karşılık geleneksel öğretiye bağlı İskenderiye piskoposu Aziz Athanasios, 4. yüzyılda Ariusçuluğa karşı giriştiği mücadelede *Hypotyposeis*'e başvurdu.

Hypotyposeis Yeni-Platonçuluğa ters düşen başka Origenesçi düşünceler de içeriyordu. Maddenin başlangıçsız olmadığı savı ve Mesih'in bedenleşmesini ussal bir temele dayandırma çabası, İskenderiye Okulu'nun Hıristiyanlaşmış Helenistik felsefesinin tipik birer örneğiydi. Bütün eleştirilerine karşın Photios da Attika üslubunun başarıyla kullanılması ve İsa'nın kurtarıcı rolünü ele alışı nedeniyle yapıtı övmüştü.

Theokritos (d. İÖ y. 310, Syrakusa, Sicilya - ö. İÖ 250), pastoral şiirin yaratıcısı Eski Yunanlı şair. Şiirleri, *eidos* (biçim) sözcüğünün küçültme eki almış biçimiyle *Eidyllia* (İdiller) olarak adlandırılmıştır.

Theokritos'un yaşamına ilişkin tek kaynak şiirleridir. Sicilya'da, zaman zaman Kos (İstankö) ve İskenderiye'de, belki bir süre de Rodos'ta yaşamıştır. Onun tarafından yazıldığına kesin gözüyle bakılan şiirlerden günümüze ulaşanlar arasında, kırda geçen idil ve mimler ile kentte geçen epigramlar, epik ve lirik şiirler yer alır.

Theokritos'un en tipik ve önemli yapıtları idilleridir. Bu şiirlerde çobanların peri ve çoban kızlarına olan aşkları ve rakipleriyle girdikleri şarkı yarışmaları anlatılır. Vergilius'un *Eclogae* (Egloglar) adlı yapıtının yanı sıra Rönesans döneminde birçok şiir ve oyuna da esin kaynağı olan bu şiirler, İngiliz edebiyatında Milton'ın "Lycidas"ı, Shelly'in "Adonais"i ve Matthew Arnold'ın "Thyrsis"i gibi ünlü pastoral şiirlerin de atası sayılır. Theokritos'un en ünlü idillerinden *Thyrsis*, aşkı karşılıksız kaldığı için ölen ilk çoban şair Daphnis'e yazılmış bir ağıttır. *Thalysia* (Hasat Evi) adlı şiiri ise, Kos Adasındaki bir şenliği anlatır. Theokritos kendi ağzından yazdığı bu şiirde çoban kimliğine bürünmüş dost ve rakiplerini tanıtır.

Theokritos'un idillerinde, türün sonraki örneklerinde görülen yapaylığa rastlanmaz. Bu şiirler bazılarınca köylüleri kendilerine yabancı duygular içinde yansıtmak, aslında kullanmadıkları bir dille konuşturmakla eleştirilmiştir. Bu eleştiride doğruluk payı bulunabilir, ama Theokritos'un şiirleri edebi yönelimlerden çok az etkilenen çağdaş Yunan halk şiirleriyle çarpıcı benzerlikler taşır. Bu nedenle her iki tarz şiirin de gerçek yaşamla bağını koparmamış olduğu söylenebilir.

Theoleptos (PHILADELPHEIA'LI) (d. y. 1250, Nikaia [İznik] - ö. y. 1326, Philadelpheia), Philadelpheia'nın (Alaşehir, Manisa) Rum Ortodoks metropoliti.

Bitinya'da diyakoz olduğu sırada Bizans imparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'un siyasal amaçlarla Doğu ve Batı kiliselerini birleştirme girişimine karşı çıktı. Ortodoks din adamlarının çoğunluğunun desteğiyle, Konstantinopolis (İstanbul) patriği XI. Ioannes Bekkos ile Papa X. Gregorius'un 1274'te Lyon genel konsilinde aldıkları geçici birleşme kararını reddetti. Bunun üzerine Bekkos tarafından aforoz edildi ve yaklaşık 1275'te, büyük olasılıkla Yunanistan'daki Aynaroz Dağında bir manastıra çekildi. Orada *Hesykhia* (tanrısal dinginlik) akımına katıldı.

Birleşmeye karşı olan İmparator II. Andronikos'un (hd 1282-1328) ve patrik I. Gregorios'un başa geçmesiyle Roma'yla birleşme resmen reddedildi. 1285'te Philadelpheia başpiskoposluğuna getirilen Theoleptos, Bekkos'un birleşme eğilimini destekleyen Ortodoks din adamlarına karşı sert bir eleştiri metni hazırladı. Patrik II. Gregorios'un (Kıbrıslı) Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul ile ilişkisi üzerine ılımlı öğretisini eleştirerek Gregorios'un görevden alınmasını sağladı. İmparator Ioannes Palaiologos'un dul eşi İmparatoriçe Eirene'nin danışmanı oldu.

Theophanes (AZİZ) (d. y. 752 - ö. y. 818, Samothráki [Semendirek] Adası, Yunanistan; yortu günü 12 Mart), Bizanslı keşiş, ilahiyatçı ve vakanüvis.

Makedonya hanedanına bağlı soylu bir aileden geliyordu. Soylu bir kadınla evlendikten kısa süre sonra keşiş oldu ve Kyzikos (bugün Belkıs) yakınlarında bir manastır kurdu. Eski Hıristiyan geleneğini yeniden canlandırarak ibadette dinsel sanat ürünlerinin kullanımına yer verdi. II. Nikaia (İznik) Konsili'nde (787), Doğu Kilisesi'nde bu geleneğin sürdürülmesini savundu. İkonoklazm yanlısı İmparator V. Leon (Ermeni) tarafından Konstantinopolis'te (İstanbul) tutuklandı. Ardından (814-815) Samothráki Adasına sürüldü ve orada öldü.

Theophanes 810-814 arasında, arkadaşı ünlü tarihçi Georgios Synkellos'un isteği üzerine başyapıtı *Khronographia*'yı (Vakayiname) yazdı. Bizans, Latin ve Arap tarihine ilişkin önemli bir kaynak olan bu yapıt, günümüze ulaşmamış birçok eski kaynaktan yararlanılmış olması ve 7-8. yüzyıl Bizans tarihi üzerine önemli bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Bizans'ın Konstantinopolis'i kuşatan Araplara karşı kazandığı zaferin (674-678) ayrıntılı tek anlatımı bu yapıtta yer alır. Burada Arap donanmasının yenilmesini sağlayan ünlü Rum ateşi(*) de betimlenir. Theophanes ayrıca İmparator I. Nikephoros'un 26 Temmuz 811'de Pliska yakınlarında Bulgarlara yenilerek öldürülmesini de ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Theophanes (YUNANLI) (d. y. 1330/40 - ö. 1405), geç Bizans döneminin en önde gelen ressamlarından biri. Duvar resimleri, ikonları ve minyatürleriyle 15. yüzyıldaki Novgorod okuluyla(*) Moskova okulunu(*) etkilemiştir. Önceleri Konstantinopolis (İstanbul) ve Kırım'da, 1370'ten sonra da Rusya'da çalıştı. Yüzlerce yapıtı olduğu bilinmekle birlikte, yalnızca Novgorod'daki İsa'nın Nura Bürünüşü Kilisesi'ndeki fresklerin (1378) kesinlikle onun elinden çıktığı söylenebilmektedir.

Theophilos (ö. 20 Ocak 842, Konstantinopolis [İstanbul]), 829-842 arasında Bizans İmparatoru. Hükümdarlığı boyunca ülke topraklarını tehdit eden Abbasilere karşı çarpışmış, 9. yüzyılda Bizans kültür ve biliminde yaşanan canlanmaya önderlik etmiş ve İkonoklazmın(*) son savunucusu olmuştur.

İkonoklazm yanlısı Amorion hanedanından gelen İmparator II. Mikhail'in oğluydu. İkonoklazm yanlısı Bizanslı bilgin Ioannes Philoponos'tan ders aldı. 820'de taç giyerek babasıyla birlikte hüküm sürmeye başladı. Kısa bir süre sonra bir aday grubu arasından seçilen Theodora ile evlendi. 829'da tek başına imparator olunca, beşinci Abbasi halifesi Harun Reşid'i örnek alarak, kıyafet değiştirip kenti dolaştı ve halkın şikâyetlerini dinledi. Vikinglere ve Macarlara karşı Bizans'ın kuzey sınırlarını güçlendirmek amacıyla bu bölgede kaleler inşa ettirdi. Ayrıca Müslümanlara karşı ülkenin doğu ve batı sınırlarını da güçlendirdi.

Hükümdarlığı boyunca Müslümanlarla savaşmak zorunda kalan Theophilos, Harun Reşid'in oğlu Memun'un saldırılarını püskürttüyse de onun yerine geçen Mutasım karşısında bir dizi yenilgiye uğradı . Temmuz 838'de Dazimon'da (bugün Dazmana, Türkiye) uğradığı bozgunun ardından Ankyra (Ankara) düştü; bir ay sonra da Mutasım imparatorluğun başlıca kalelerinden biri ve imparatorluk hanedanının merkezi olan Amorion'u ele geçirdi. Ama Theophilos, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, 841'de Endülüs Emevilerinin yardımıyla Melitene'yi (Malatya) ele geçirip Mutasım'ı ateşkese zorladı.

Theophilos, hükümdarlığı sırasında Ortodoks manastır geleneğinin siyasal etkisini zayıflatmak amacıyla Ortodoks ayin ve dualarda ikon kullananlar üzerindeki baskıları artırdı. Ama İkonoklazm halk arasında fazla destek bulamadı ve Theophilos'un ölümünden sonra ikonlar yeniden kullanılmaya başladı.

Theophilos'un önderlik ettiği kültürel canlanma klasik metinler üzerine yapılan araştırmalarla ilgili iki önemli sonuç doğurdu. Bunlardan biri metinlerde büyük harfin yerine küçük harfin kullanılmaya başlaması, İkincisi ise *scriptorium*'ların (kâtiplerin çalıştığı yazı odası) sayısının artmasıydı. Theophilos ayrıca 8. yüzyıldan sonra eski önemini yitiren Konstantinopolis Üniversitesi'ni yeniden düzenledi ve başına ünlü Bizanslı matematikçi Leon'u getirdi.

Theophilos (İSKENDERİYELİ AZİZ) (ü. 5. yy başları; yortu günü, Mısır Kopt Kilisesi'nde 15 Ekim, Süryani Kilisesi'nde 17 Ekim), İskenderiye patriği ve ilahiyatçı. Öteki dinlere şiddetle karşı çıkmış, Hıristiyan yazarlar ve keşişler arasındaki heterodoks eğilimleri eleştirmiştir.

İskenderiye'de eğitim gördükten sonra papazlığa atandı, 385'te patrik seçildi. Kısa süre sonra Kuzey Afrika'da öteki dinlere ait tapınakları yıktırmaya başladı. İmparator I. Theodosius'un izniyle, yörenin ünlü tanrıları Mitra, Dionysos ve Serapis'in tapınaklarını yıktırdı. Serapis'in tapınağıyla birlikte eşsiz bir ilkçağ edebiyatı koleksiyonunu da yok etti (391). Tapınakların yıkıntılarından topladığı taşlarla kiliseler yaptırdı.

Önceleri Platoncu Hıristiyan ilahiyatçı Origenes'in (ü. 3. yy) görüşlerini benimseyen Theophilos, 399'da Tanrı'yı bütünüyle madde dışı sayan Origenes'in bu görüşünü paylaştığı için bir grup Mısırlı keşişle tartışmaya girdi. Bazı keşişlerin antropomorfik görüşlerini paylaştıysa da iki yıl sonra görüşlerini değiştirdi, Origenes'in öğretisini reddetti. Ardından Origenesçi keşişlere

karşı acımasızca kıyıma girişti. Onların çöldeki manastırlarını yıkmak için gönderdiği birliklere kendisi komuta etti.

Olanları açıklamak üzere Konstantinopolis'e (İstanbul) çağrılan Theophilos büyük bir husumetle Ioannes Khrysostomos'un kilise öğretisine bağlılığından kuşku duyduğunu bildirdi ve onun görüşleri ile Origenes'in öğretisi arasında koşutluklar kurdu. 403'te toplanan Meşe Sinodu'nda Khrysostomos'u aforoz ettirip sürdürmeyi başardı. Bundan sonra da Doğu Kilisesi içindeki nüfuzunu korudu ve giderek İskenderiye'yi Konstantinopolis üzerinde egemen duruma getirdi. Onun ardından patrik olan yeğeni Kyrillos İskenderiye'yi resmî öğretinin merkezi haline getirdi.

Mısır Kopt Kilisesi ile Süryani Kilisesi'nin azizleri arasında bulunan Teophilos'un yazılarının ancak bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Origenesçilik tartışması üzerine yazışmaları arasında, Khrysostomos'a karşı savlar ileri sürdüğü bir inceleme ile Batılı Kitabı Mukaddes bilgini Hieronymus'a ve Papa I. Anastasius ile I. Innocentius'a mektupları yer alır.

Theophilus (ö. 12. yy), Alman keşiş. *De diversis artibus* (y. 1110-40; *Schedula diversarum artium* olarak da bilinir) adlı kitabın yazarı olarak ünlenmiştir. Bu kitabında 12. yüzyılın ilk yarısında bilinen bütün zanaat teknikleri üzerine kapsamlı bilgi veren Theophilus'un, yazılarından Benedikten tarikatına bağlı bir zanaatkâr olduğu anlaşılır. Ünlü Alman metal işçisi, bugün Paderborn'da katedral hazinesinde korunan taşınabilir altarı yapan Rogerus von Helmarshausen'le aynı kişi olduğu sanılmaktadır. Theophilus metal işçiliği teknikleri üzerine verdiği ayrıntılı bilgilerin yanı sıra duvar boyacılığı, yazma süslemeleri, vitray ve fildişi oymacılığı tekniklerini de ele alır. Kitap üç bölümden oluşur. Her bölümün girişi eğitim görmüş bir zanaat ustasının mesleğine bakışını yansıtır. Avrupa'da kâğıt ve yağlıboya işçiliğinden ilk kez bu kitapta söz edilir.

Theophrastos (d. İÖ y. 372, Eresos, Lesbos [Midilli] Adası - ö. y. 287), Aristoteles'in en ünlü öğrencisi ve gezimci (peripatetik) okula bağlı Eski Yunanlı filozof. Atina'da önce Platon'un, daha sonra Aristoteles'in yanında öğrenim gördü. Aristoteles 323'te Khalkis'e gitmek zorunda kalınca onun kurduğu Lykeion'un başına geçti. Otuz beş yıllık yönetimi sırasında okulda 2 binden fazla öğrenci yetişti.

Theophrastos metafizik, fizik, fizyoloji, zoloji, botanik, etik, siyaset ve kültür tarihi konularında Aristoteles'in görüşlerini tümüyle benimseyen birkaç gezimci filozoftan biriydi. Genel olarak bu konular arasında sistematik birliği sağlamaya ve Aristotelesçiliği Platoncu aşkın öğelerden arındırmaya çalıştı. Günümüze ulaşmış en önemli yapıtları olan *Peri phyton historia* (Bitkilerin Tarihi Üzerine) dokuz, *Peri phyton aition* da (Bitkilerin Nedenleri Üzerine) altı kitaptan oluşur. Ateş, rüzgârlar, hava değişimleri, kokular, duyular ve başka konulardaki bazı ikincil yapıtların onun olduğu ise daha tartışmalıdır. Önemli yapıtlarından *Kharakteres ethikoi* (Halkların Karakterleri) Aristoteles'in etik ve retorik amaçlı çalışmalarına dayanan 30 karakter betimlemesinden oluşur. Çeşitli ahlaki tipleri çizdiği bu yapıtı daha sonra Jean de La Bruyère'in *Les Caractères de Théophraste traduits du grec avec les caractères ou le mœurs de ce siècle* (1688; *Karakterler*, 1982) adlı yapıtının temelini oluşturmuştur. Eski Yunan felsefesi konusunda önemli bir kaynak olan *Physikon doksai* (Fizikçilerin Kanıları) adlı yapıtıysa 1879'da Herman Diels tarafından *Doksographoi Hellenikon* (Yunanlıların Kanıları) adıyla yeniden derlenmiştir.

Theoprastos stoacı filozofların saldırıları yüzünden ünlenen etik konusundaki öğretilerinde Aristoteles'in görüşünden yola çıkarak erdemlerle erdemsizlikleri birlikte ele aldı ve dışsal iyiliklerin de bir ölçüde önemli olduğunu belirtti. Stoacılar ise bunların insan yaşamı açısından lüksten öteye geçmediğini savunuyordu.

Theophylaktos (OKHRIDALI) (d. y. 1050, Euboea [Eğriboz] Adası - ö. y. 1109), Okhrida'nın (bugün Ohri, Makedonya) Rum Ortodoks başpiskoposu, ilahiyatçı ve dil bilgini. Ortaçağ boyunca Bizans kültürünün Balkan Slavları arasında yayılması için çaba göstermiştir.

Konstantinopolis'te (İstanbul) Yeni-Platoncu filozof Mikhail Psellos'un yanında öğrenim gördü. Daha sonra patrikhaneye bağlı akademinin ilk retorik öğretmeni oldu. Sarayda veliahtın özel öğretmenliğine atandı ve Ayasofya (Hagia Sophia) bazilikasının diyakozluğuna getirildi. Bu dönem içinde ünlü yapıtı *Paideia basilike*'yi (Hükümdarların Eğitimi) yazdı.

1078'de Okhrida başpiskoposu seçilince, o sırada Bulgarların yönetimi altında olan bu bölgede Bizans'ın, kolonilerdeki halkları Bizans kültürü ve yönetim yapısı içinde eritme politikasının uygulayıcısı oldu. Konstantinopolis'teki devlet ve kilise yetkilileriyle yazışmalarından Bulgar kilisesinin o dönemdeki durumu ve Bizans dünyasıyla ilişkileri üzerine en güvenilir bilgiler elde edilir.

Theophylaktos ilk Slav piskoposunun yaşamını konu alan Okhridalı Kliment'in Yaşamı adlı kitabın yazarıdır. Bu kitabında aynı zamanda Slav halkını Hıristiyanlaştıran Slav alfabesinin yaratıcıları Kyrillos ve Methodios'u öven bölümler yer alır.

Allocutio de iis quorum Latini incusantur (y. 1090; Latinlere Yapılan Saldırılar Konusunda Görüşler) adlı yapıtında Theophylaktos Bizanslı meslektaşlarını Batı Hıristiyanlığına iftira atmakla suçlar. Ama papalığın bütün Hıristiyanlık üzerindeki taleplerine ve Üçleme öğretisine ilişkin olarak da Batı görüşünün benimsenmesine karşı çıkar. Bunları temel sorunlar olarak ele alan Theophylaktos Ortodoks görüşlerinden ödün vermeye hiçbir zaman yanaşmamıştır.

Theophylaktos Simokattes, THEOPHYLACT SIMOCATTA olarak da yazılır (d. Mısır - ö. 640'tan sonra, olasılıkla Konstantinopolis [İstanbul]), Bizanslı tarihçi. Doğu Roma İmparatorluğu'na ilişkin yapıtları 6. ve 7. yüzyıllarda Slavlar ve Sasanilerle ilişkiler konusunda bilgi veren başlıca kaynaktır.

Mısır'da yüksek devlet görevlileri yetiştirmiş bir ailedendi. İmparator Herakleios döneminde (610-641), *praefectus*'luk ve imparator kâtipliği yaptı. Patrik I. Sergios'un koruduğu kişilerden biri olarak, klasik Bizans edebi üslubundaki başarısıyla ün kazandı. En önemli yapıtı 628-638 arasında kaleme aldığı ve İmparator Mavrikios'un dönemini (582-602) anlattığı sekiz ciltlik tarihidir. Daha çok Doğu'da Sasanilerle girişilen savaşları konu alan ve II. Hüsrev'e ilişkin bilgileri aktaran yapıtta, Balkanlar'da Slavlara ve Avarlara karşı yapılan savaşlar ve çeşitli Türk önderleriyle ilgili önemli bilgiler de verilir.

Simokattes'in tarih yapıtı, belli bir dönemdeki olayların titizlikle aktarılması biçimindeki Bizans tekniğinin de bir örneğidir. Bu teknikte olaylar daha önceki tarihçilerin bıraktığı yerden alınarak sonraki tarihçilerin devralacağı noktaya kadar götürülür.

Simokattes'in diyaloglardan oluşan *Peri diaphoron physikon aporematon kai epilyseon auton* (Doğa Problemlerinin Açıklamaları ve Çözümleri Üzerine) adlı yapıtı, sanatsal ve karmaşık bir ifadeyle yazılmıştır. Yapıtın 1953'te L. M. Positano tarafından *Quaestiones Physicae* (Doğa Soruları) adıyla yayımlanan Latince bir baskısı vardır. *Epistolai ethikai, agrotikai, hetairikai* (Ahlak, Kır Yaşamı ve Aşkla İlgili Mektuplar) adlı yapıtında yer alan mektuplar, *Epistolographi Graeci* (1873, Yunan Yazışmaları) adıyla Rudolph Hercher tarafından yayımlanmıştır.

Theopompos (SAKIZLI) (d. İÖ y. 380, Sakız, İonya), Eski Yunanlı tarihçi ve hatip. Özgün metni kaybolmakla birlikte, daha sonraki yazarların kitapları aracılığıyla günümüze ulaşmış olan 58 ciltlik *Philippika* adlı yapıtı, Makedonyalı II. Philippos'un dönemiyle (İÖ 359-336) ilgili başlıca kaynaklardan birini oluşturur. Soylular partisinin önderlerinden biri olarak iki kez sürgün edilmiş, Atina ve Mısır'da yaşamıştır. Bir başka tarihsel yapıtı Thukydides'in olayları bıraktığı İÖ 411'den başlayarak İÖ 394'teki Knidos Çarpışması'na değin Yunanistan'ın tarihini anlatan 12 ciltlik *Hellenikai Historiai*'dir (Helen Tarihi). Bu yapıttan günümüze yalnızca birkaç parça kalmıştır. Bu parçalarda görülen abartılı üslup ve yargılarına karşın, Theopompos "yitik" Yunan tarihçileri arasında belki de en ilginç ve önemli olanıdır.

Theorell, Axel Hugo Teodor (d. 6 Temmuz 1903, Linköping - ö. 16 Ağustos 1982, Stockholm, İsveç), İsveçli biyokimya bilgini. Canlı varlıkların hücrelerinde yükseltgenmeyi kolaylaştıran enzimler üzerine yaptığı araştırmalarla enzim etkinliğinin aydınlatılmasına katkıda bulunmuş, canlıların oksijenli ortamda kullanılabilecek enerjinin

Theorell
World Health Organization

üretiminde besinlerden yararlanma biçimlerini bulması nedeniyle 1955 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

Uppsala Üniversitesi'nde biyokimya dersleri verirken (1932-33 ve 1935-36) çizgili kaslarda bulunan ve oksijen taşıyan miyoglobin adlı maddeyi ilk kez kristal halinde elde etti (1932). 1933-35 arasında Berlin'deki Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde Otto Warburg ile mayada bulunan ve şekerlerin yükseltgenerek dönüşüme uğramasında kullanıldığı bilinen bir enzimi saf olarak elde etmeye çalıştı. Theorell enzimin bir koenzim (riboflavin ya da vitamin B_2 fosfat) ve protein yapısındaki bir apoenzimden oluş-

tuğunu buldu. Koenzimin etkin olarak riboflavin molekülü üzerindeki belirli bir bölgeye bir hidrojen atomu bağlayarak glikozun yükseltgenmesini kolaylaştırdığını saptadı (1934). Böylece ilk kez bir enzimin etkinliğinin belirli atomların kimyasal etkinliğiyle ilişkili olduğu anlaşıldı.

1937'de Stockholm'deki Nobel Tıp Enstitüsü'nün biyokimya bölümünün yöneticiliğine getirildikten sonra Theorell sitokrom *c* adlı yükseltgenme enziminin yapısını araştırmaya başladı. Enzimin demire bağlı ve protein yapısında olmayan porfirin bölümüyle apoenzim arasındaki kimyasal bağın yapısını belirledi. Hidrojen taşıyıcı enzimlerden alkol dehidrojenazı incelerken sarhoşluğun hukuksal tanımında yaygın uygulama alanı bulan duyarlı kan testlerini geliştirdi. Araştırmaları Nobel Ödülü'nün yanı sıra birçok başka ödüle de değer görülen Theorell İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi ve Uluslararası Biyokimya Birliği'nin başkanlığını yaptı.

Theotokás, Geórgios (d. 27 Ağustos 1906, İstanbul - ö. 30 Ekim 1966, Atina, Yunanistan), duru anlatımı ve incelikli üslubuyla tanınmış Yunanlı romancı.

Atina'da, daha sonra Paris ve Londra'da öğrenim gördü. İlk yapıtı "Özgür Ruh" (1929) adlı bir denemeydi. Bunu, en tanınmış romanı olan *Argo* (1936), ardından da *Tò Daímonion* (1938; Çin) ve *Leonís* (1940) adlı romanları izledi. Belki de en iyi romanı olan *Leonís*'te İstanbul'da çocukluğunu geçirdiği dönemi anlatıyordu.

Theotokás II. Dünya Savaşı'ndan sonra tiyatroya yöneldi. Ulusal Tiyatro ve Kuzey Yunanistan Devlet Tiyatrosu'nda yöneticilik görevlerinde bulundu. Ayrıca oyunlar yazdı. Son yıllarında ise daha çok gezi kitabı türünde yapıtlar verdi.

Theotókis, Konstantínos (d. Mayıs 1872, Korfu - ö. 1 Temmuz 1923, Korfu, Yunanistan), gerçekçi akıma bağlı Yunanlı romancı. Yapıtlarında Korfu'ya özgü deyimlerle zenginleştirilmiş arı bir Yunanca kullanmıştır.

Korfulu soylu bir ailenin oğluydu. İyi bir öğrenim gördü. Bir süre Nietzsche'nin etkisinde kaldı. Ardından, Almanya'da bulunduğu sırada sosyalizme yakınlık duydu. Bu yakınlık, toplumsal konular üzerinde yoğunlaşan *I timí ke to khrima* (1914; Namus ve Para) gibi birçok yapıtını etkiledi. Toplumsal bir değişme döneminde Korfu'da geçen *Isklavi stadesma tus* (1922; Kendi Zincirlerinin Tutsakları) adlı uzun romanında, yok olmuş bir yaşam biçimini sürdürmeye çalışan eski aristokrasiyi, çökmekte olan burjuvaziyi ve parayla toplumsal statü sahibi olmaya çalışan yeni zenginleri anlatıyordu. Theotókis'in ayrıca *O katadikos* (1919; Mahkûm) ve *I zoi ke o thatanos io Karavela* (1920; Karavela'nın Yaşamı ve Ölümü) adlı iki uzun öyküsü vardır.

Theotokos (Yunancada "Tanrı Anası"), Latince DEIPARA, Ortodoks Kilisesi'nde Meryem Ana için kullanılan sıfat. Hz. İsa'nın tanrısal ve insani doğalarının birbirinden bağımsız olduğunu vurgulayan Nasturiler, insani doğasından ödün verdiği gerekçesiyle bu sıfatın kullanılmasına karşı çıktıkları için terim büyük önem taşıyordu. Nasturilere göre *Khristotokos* (Mesih Anası) terimi daha doğru ve yerindeydi. Mesih'in kişiliğinin birliği ilkesine dayanan Ephesos (Efes) Konsili (431) Hz. İsa'nın gerçekten tanrısal olduğunu yadsıyan herkesi aforoz etti ve Meryem'in gerçekten Tanrı'nın anası olduğunu savundu. Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde (451) İsa'nın tanrısal ve insani doğalarının özel birliği tanımını ifade edebilmek için bu terim kullanıldı.

Theotokos Pammakristos Manastır Kilisesi *bak.* Fethiye Camisi

Thera, Modern Yunancada THÍRA, SANTORÍN ya da SANTORÍNI olarak da bilinir. Ege Denizinde Kyklad Adaları grubunun güney ucundaki ada. Yüzölçümü 76 km²'dir ve başka adalarla birlikte Kylad ilinin (*nomós*) bir ilçesini (*eparkhía*) oluşturur.

Thera jeolojik bakımdan, sönmüş bir yanardağın geriye kalan doğu yarısıdır. Yay biçimindeki kıyısı ve batısındaki Thirasía ile Aspronísi adlı iki küçük adacıkla birlikte toplam çevresi 60 km'yi bulan açık bir lagün oluşturur. Lagünün ortasında iki etkin volkanik adacık olan Néa Kaméni'yle (Yeni Yanık Ada) Palaía Kaméni (Eski Yanık Ada) bulunur. Thera Adası büyük ölçüde lav ve süngertaşından oluşur; süngertaşı adanın ana ihraç malıdır. Adada kırmızı şaraplık üzüm yetiştirilir. Lagünü 300 m dolayında yüksekliğe ulaşan kırmızı, beyaz ve siyah renkli sarp volkanik kayalıklar çevreler. Adanın doruğu güneyde 557 m yüksekliğindeki Profítis Ilías (İlyas Peygamber) Dağıdır. Başlıca kent olan Thíra (yerel dilde Firá) 1956'daki depremde büyük hasar gördü. Güneydeki Embrofon, Pírgos ve lagünün kuzey girişindeki, 1956 depreminde yıkılan Oía limanı adadaki öbür yerleşim yerleri arasındadır.

Antik Çağda Kalliste (En Güzel) adıyla bilinen Thera ilk kez İÖ 2000'de yerleşim gördü. İÖ y. 1500'lerde bir yanardağ püskürmesi sonucunda adadaki tüm yaşam son buldu. Volkanik tozlar 125 km güneydeki Girit'e kadar ulaştı ve Knossos Sarayı'yla birlikte Minos saraylarını yıkıma uğrattı; nüfusun çoğu Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldı. Minos uygarlığı yok oldu. Bir başka teoriye göre de püskürmenin yol açtığı gelgit dalgaları Girit Adası'nın kıyılarını ve iç kesimlerini mahvetti. Kayıp kıta Atlantis efsanesi bu felaketi anlatan bir Mısır öyküsünden kaynaklanmış olabilir.

İÖ 1. binyılın başında Yunanistan Yarımadasından gelen Dor göçmenler adaya yerleşti. İÖ y. 630'da Delphoi kâhininin sözleri doğrultusunda Afrika'nın kuzey kıyısında önemli bir Thera kolonisi olan Kyrene kuruldu. İÖ 308-145 arasında Kyklad Birliği'nin üyesi olan Thera Adası, Ptolemaiosların korumasında kaldı.

Adanın doğu kıyısında 1895-1903 arasında bir Alman arkeologun yaptığı kazılarla ortaya çıkarılan eski Thera kenti kalıntılarının çoğu o döneme aittir. Atina'daki Fransız Okulu'nun 1869'da yaptığı ilk kazılarda Thirasía'nın kuzey ucunda süngertaşı katmanı altında bir Orta Minos ya da Kyklad dönemi (İÖ y. 2000-1570) kenti ortaya çıkarıldı. 1966'da Akrotíri köyünün güneyinde başlanan kazılarda da İÖ y. 1450'deki yanardağ püskürmesi sırasında lavların altında kalmış zengin bir Minos kenti bulundu. Kazıların hâlâ devam ettiği bu kent, Akdeniz yöresinde ele geçen Minos fresklerinin en görkemlilerinin yer aldığı, iyi yapılmış, geniş ve çok katlı evlerden oluşuyordu. Bulgular Tunç Çağında Girit ile Thera arasında güçlü ilişkilerin bulunduğunu göstermektedir. Nüfus (1981) ilçe, 11.381; ada, 7.083.

Theramenes (ö. İÖ 404/403, Atina), Atinalı devlet adamı ve komutan.

Perikles'in çağdaşı olan ve birçok kez komutanlık görevine seçilen Hagnon'un oğluydu. Peloponnesos Savaşı'nın (İÖ 431-404) son yıllarındaki karışıklıklar sırasında öne çıktı. *Ekklesia*'yı geleneksel kurumları askıya almaya ve yönetimi geçici olarak Dört Yüzler Konseyi'ne bırakmaya ikna eden devrimci önderler arasında yer aldı (İÖ 411). Bu sırada Sicilya seferinde (İÖ 415-413) uğranan yenilgi ve ardından bağlı devletlerin giriştiği ayaklanmalar Atina'nın mali durumunu ciddi biçimde sarsmış bulunuyordu. Devrimin açıklanan amacı, devlet yapısını daha ekonomik bir temele oturtmaktı. Samos'taki Atina donanmasının desteğini kazanamayan ve kendi içinde bölünmeler geçiren Dört Yüzler Konseyi ancak dört aya yakın bir süre ayakta kalabildi. İÖ 411 sonbaharında Atina'nın limanı Peiraieus'u (Pire) savunan birlikler ayaklandı. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Theramenes, ayaklananların başına geçti. Bunun üzerine toplanan *Ekklesia* Dört Yüzler Konseyi'ni görevden alarak eski kurumların çoğunu geri getirdi. Ama bazı yurttaşlık haklarını Beş Binler olarak anılan bir organa devretti.

Ertesi yıl 20 gemiye komuta eden Theramenes, Alkibiades ve Atina donanmasıyla işbirliği yaparak Peloponnesos donanmasını Propontis (Marmara Denizi) kıyısındaki Kyzikos (Belkıs) yakınlarında kesin bir yenilgiye uğrattı. Alkibiades Theramenes komutasındaki bir garnizonu Khrysopolis'e (Üsküdar) yerleştirerek, Karadeniz'den gelen gemilerden haraç toplamakla görevlendirdi. Bu gelir sayesinde Atinalılar Beş Binler rejimine son vererek geleneksel kurumlarını yeniden kurdular.

Batı Anadolu kıyısındaki Arginusai Adalarının açıklarında Peloponnesos donanmasıyla yapılan ve zaferle sonuçlanan deniz savaşında (İÖ 406) bir geminin kaptanı olarak görev alan Theramenes savaştan sonra Atina'ya döndü ve çarpışmaları yöneten sekiz komutan aleyhindeki kampanyaya önderlik etti. Atina'ya dönen altı komutanın denize düşen Atinalıları kurtarmadıkları için suçlu bulunarak idam edilmelerinde önemli rol oynadı. İÖ 405-404 kışında Peloponnesoslular Atina'yı kuşatınca Lysandros'la barış görüşmelerini yürütme görevini üstlendi. Atina üç ay süren kuşatma sırasında açlıktan kırılırken, kentten uzak kalmayı yeğ tuttu. Daha sonra Spartalılarla teslim koşullarını görüşen heyete başkanlık etti. Atina'nın teslim olmasından sonra Lysandros tarafından kenti yönetmekle görevlendirilen ve Otuz Tiran olarak da bilinen Otuzlar Meclisi'nin önde gelen üyeleri arasında yer aldı. Çok geçmeden Kritias'la arası açıldı ve Otuzlar Meclisi'nin aldığı kararla baldıran zehiri içerek ölüme mahkûm edildi.

Therapeutai (Yunancada "Şifa Verenler"), tekil THERAPEUTES, İÖ 1. yüzyıl boyunca Mısır'da İskenderiye yakınlarındaki Mareotis (Maryut) Gölü çevresinde yerleşmiş olduğu sanılan çileci Yahudi mezhebi. Essenlileri andıran bu cemaate ilişkin en özgün bilgiler İskenderiyeli Philon'a dayandırılan *De vita comtemplativa*'da (Tefekkür Yaşamı Üzerine) yer alır. Katı bir disiplin anlayışı olan mezhebin kökeni ve nasıl dağıldığı tam olarak bilinmemektedir. Philon'a göre *Therapeutai* üyesi kadınlar ve erkekler hemen bütün zamanlarını ibadet ve eğitimle geçirirlerdi. Yemek yemek gibi bedensel gereksinimler hava karardıktan sonra yerine getirilirdi. Tevrat'ı alegorik yöntemle yorumluyor, Tevrat'ı oluşturan sözcüklerin gizli bir anlamın simgeleri olduğuna inanıyorlardı. Tevrat'ın alegorik anlamları üzerine mezhep bilginlerinin yazdığı kitapları vardı.

Mezhep üyeleri ayrı evlerde yaşarlardı. Her evin bir kutsal odası vardı; burası tümüyle dua ve eğitim için kullanılırdı.

Üyeler haftanın altı günü ayrı yaşarlar ve yalnızlık içinde bilgeliğe ulaşmaya çalışırlardı; Sebt (Şabat) günü ortak tapınakta buluşurlar, öğreti konusunda en yetkin üyenin konuşmasını dinlerler, birlikte kuru ekmek yer, kaynak suyu içerlerdi. Therapeutai üyeleri 7 sayısına ve onun karesine saygı gösterirlerdi, ama en kutsal sayı 50'ydi. Elli günde bir gece boyunca şölenler yapılır, konuşmalar olur, ilahiler okunur, yemek yenir ve ardından sabaha değin ibadet edilirdi.

Bu mezhep ile Essenliler arasındaki temel fark, Essenlilerin düşünsel etkinliklere önem vermemesine karşılık Therapeutai'nin temel amacının Philon'a göre bilgelik olmasıydı. Ortak noktaları ruh ve beden ikiliğini benimsemiş olmalarıydı.

Theraphosidae, yeryüzüne yayılmış yaklaşık 800 türü kapsayan örümcek familyası. İri yapılı ve tüylü olan bu familya üyeleri yalnız yaşar ve geceleri etkinlik gösterir.

Theraphosidae familyasının *Aphonopelma* cinsinden bir örümcek
Lynam—Tom Stack & Associates

Çoğu tropik bölgelerde bulunur. Birçoğu toprakta oyuklar açarken öbürleri ağaçlarda yaşar. ABD'nin güneybatısında görülen *Aphonopelma* cinsinin üyelerinde gövde uzunluğu 5 cm'ye, bacaklar arasındaki açıklık 12,5 cm'ye ulaşabilir. Amazon Havzasında görülen *Theraphosa* cinsinin üyelerinde ise bacak açıklığı 28 cm'dir. İnsan için zararsız sayılsalar bile sokmaları ağrı verici olabilir. Temel besinleri böceklerdir. Ama bazen küçük kurbağaları, kemiricileri ve kuşları da yerler.

Therapsida, soyu tükenmiş sürüngenler takımı. Permiyen Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) ile Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) varlığını sürdüren bu geniş grup memelilerin atasıdır. Memelilere doğru gelişen evrim sürecindeki dallanma Karbonifer Dönemde (y. 345-280 milyon yıl önce) yaşayan *Pelycosauria* takımıyla gerçekleşmiş ve bu grubun bir familyasından *Therapsida* takımı türemiştir.

Therapsida takımının ilk fosilleri eski SSCB'deki Orta Permiyen Dönem çökellerinde bulunmuştur. Daha sonra yaşamış türlerin fosillerine ise Avustralya dışında kalan tüm kıtalarda, ama en çok Güney Afrika'daki Geç Permiyen Dönem ile Erken Triyas Dönemi kayaçlarında rastlanmaktadır.

Therapsida üyelerinin bacakları ile omuz ve kalça kemerleri dört ayak üstünde yürümeye uyarlanmıştı. Kafataslarının şakak bölümünde memelilerdeki gibi tek delik vardı. Türlerin çoğunda dişler memelilerdekine benzer biçimde önde kesicidişler, onların gerisinde parçalayıcı köpekdişleri ve öğütücü azıdişleri olarak farklılaşmıştı. Altçene memelilerdeki gibi bir değil, sürüngenlerde görüldüğü gibi yedi kemikten oluşuyordu ve kafatasına basit bir biçimde eklemlenmişti. Gelişmiş türlerde ağzın tavanında memelilerdeki gibi kemikten bir damak vardı.

Therapsida takımının dikkat çekici bir yan dalı *Dicynodon* cinsi ve yakın akrabalarından oluşuyordu. Otçul olan bu grup üyelerinin üstköpekdişleri vardı; ama öbür dişlerin yerini boynuzsu bir gaga almıştı. *Bauria* ve *Cynognathus* cinsleri ile yakın akrabaları, *Therapsida* takımının ileri derecede evrimlenmiş Triyas Dönemi temsilcileriydi. Bu takımın Triyas Döneminin sonlarında ve Jura Döneminde (y. 190-136 milyon yıl önce) bile varlığını sürdüren birkaç küçük grubu vardı. Ama bu evrede büyük bölümü ya yok oldu ya da ilkel memeliler halinde evrimlendi.

Theravada (Pali dilinde "İhtiyarlar Yolu" ya da "Eskilerin Yolu"), Budacılıkta Mahayana(*) ile birlikte iki büyük gelenekten biri. Özellikle Sri Lanka, Myanmar, Tayland, Kamboçya ve Laos'ta yaygındır. Bütün öteki Budacı okullar gibi Buda'nın özgün öğretisine ve uygulamalarına en yakın gelenek olduğu iddiasındadır. Eski Hint Budacılığının Pali dilindeki metinlerini temel alır ve mezhep olarak kökenini ilk Budacı *sangha*'nın (cemaat) yaşlı keşişlerinin geleneğini sürdüren Yaşlılar'a (Sanskrit dilinde Sthaviralar; Pali dilinde Theralar) dayandırır.

Buda'nın ölümünden sonraki ilk yüzyıllarda topluluk içindeki farklılaşmalar birçok bölünmeye yol açtı. İlk kopma ikinci ruhani meclisin toplandığı İÖ 4. yüzyılda gerçekleşti. Bu mecliste Sthaviravada öğretisinden ayrılanlar Mahasanghika olarak adlandırıldı. İkinci büyük bölünme İmparator Aşoka döneminde (İÖ 3. yy) toplandığı kabul edilen üçüncü ruhani mecliste, Sarvastivada (Her Şey Gerçektir Öğretisi) ile Vibhacyavada (Farklılıklar Öğretisi) arasında çıkan, geçmiş ve gelecekteki bilinç durumlarının gerçekliği konusundaki anlaşmazlıktan doğdu. Görüşleri lanetlenen Sarvastivada Budacıları kuzeyde Mathura'ya çekildi. Vibhacyavada okulu ise Güney Hindistan ve Sri Lanka'da yayıldı ve Sthaviravada'nın Pali dilindeki karşılığı olan Theravada Budacılığı olarak anılmaya başladı. Theravada okulu Sri Lanka'da üç alt gruba bölündü. Bu üç grup, manastır merkezlerinin bulunduğu Mahaviharika, Abhayagirika ve Cetavaniya adlarını aldı. Zamanla doğuya doğru yayılan Theravada Budacılığı 11. yüzyılın sonlarında Myanmar'da, 13. ve 14. yüzyıllarda da Kamboçya ve Laos'ta egemen mezhep durumuna geldi.

Theravada geleneği Budacılığın tutucu ve katı bir yorumunu temsil eder. İdeal olarak benimsediği *arhat* (Pali dilinde *arahant*), Aydınlanma'ya kendi çabalarıyla ulaşabilen kusursuz ermiştir. Theravada Budacılığında keşişlerle halktan kişiler arasında kesin bir ayrım vardır. Keşişlik yerine günlük bir yaşam sürdüren kişinin Aydınlanma'ya ulaşması olanaksız kabul edilir. Tarihsel Buda Gautama (Pali dilinde Gotama) derin bir saygıyla ve kusursuz bir usta olarak anılır. Buna karşılık Mahayana tapınaklarında tapınılan sayısız göksel Buda ve *bodhisattva* (geleceğin Budası) Theravada Budacılığında yüceltilmez.

Therapsida takımının *Cynognathus* cinsinden etçil sürüngenler aynı takımın *Kannemeyeria* cinsinden otçul bir sürüngene (sağda) saldırıyor; Charles R. Knight'ın Güney Afrika'nın Triyas Dönemini canlandıran bir resminden ayrıntı
Field Museum of Natural History, Chicago

theremin, THEREMINOVOX ya da ETHEROPHONE olarak da bilinir, 1920'de Sovyetler Birliği'nde Leon Theremin tarafından yapılan elektronik müzik aleti. İşitme alanının üstünde iki ses dalgası frekansından osilasyonlar üreten radyo tüpleri yerleştirilmiş bir kutudan oluşur. Bu tüpler titreşim hızlarındaki farka eşit, daha düşük, işitilebilir bir frekans üretir. Kutunun sağ arkasındaki bir antene yaklaştırılıp uzaklaştırılan bir çubukla sesin perdeleri denetlenir. Bu hareket işitme alanı dışındaki frekanslarda değişiklik sağlar. Ayrıca bu sesin armonikleri filtre edilebilir. Böylece altı oktavlık bir ses alanı içinde birkaç değişik ses renginin (tını) elde edilmesi olanağı vardır. ABD'li besteci Henry Cowell ve Fransız asıllı ABD'li besteci Edgar Varèse *theremin* için beste yapmışlardır.

Thérèse DE LISIEUX (AZİZE), asıl adı MARIE-FRANÇOISE-THÉRÈSE MARTIN (d. 2 Ocak 1873, Alençon - ö. 30 Eylül 1897, Lisieux, Fransa; azizler listesine kabulü 1925; yortu günü 1 Ekim), Karmelit tarikatına bağlı Fransız rahibe.

1877'de ailesiyle birlikte Lisieux'ye taşındı. Burada ablaları ve teyzesi tarafından yetiştirildi. Aile ortamının yoğun dinsel havası içinde küçük yaşta dindar oldu. On beş yaşında, bir yıl önce alınmadığı Lisieux Karmelit manastırına girdi. Nedensiz bir suçluluk duygusu içinde günlerini sürekli bir ruhsal çöküntü ve kaygılar içinde geçirdi. Ama her zaman güler yüzlü ve özverili bir tutumla manastırda düzenin sağlanması için çalıştı. Kendi yazılarından derlenen *Histoire d'une âme*'ın (Bir Ruhun Öyküsü) 1898'de yayımlanması Thérèse'e ölümünden sonra ün kazandırdı. Lisieux'de gömüldüğü yer bir hac merkezi haline geldi ve adına aynı yerde bir bazilika inşa edildi (1929-54).

Theresienstadt, Çekçe TEREZÍN, Çekoslovakya'da, 1941-45 arasında Nazilerce toplama kampı olarak kullanılan kasaba. Bohemya'nın kuzeyinde yer alan Theresienstadt 1780'de kuruldu. Almanlarca işgal edildikten sonra çevresi duvarlarla çevri-

lerek bir toplama kampına dönüştürüldü. Kasım 1941'den sonra kampa Yahudi tutsaklar gönderilmeye başladı. O dönemde yaklaşık 3.700 kişinin yaşadığı kasaba Temmuz 1942'de tamamen boşaltıldı. Almanya, Avusturya ve Çekoslovakya'dan getirilen Yahudilerle Eylül 1942'de kampın nüfusu 53.004'e ulaştı. Sonraki yıllarda kampa başta Danimarka ve Hollanda olmak üzere Avrupa'nın öteki kesimlerinden de tutuklular gönderildi. Polonya'daki toplama kamplarının sayısının artmasıyla 1943'ün sonlarından başlayarak Theresienstadt'a gönderilen tutuklu sayısı azaldı. 1941-45 arasında kampa yaklaşık 141.500 kişi gönderildi. Bunların 33.500'ü kötü koşullara dayanamayıp öldü; 88 bin kişi ise başta Auschwitz olmak üzere çeşitli ölüm kamplarına yollandı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra eskiden olduğu gibi Terezín adıyla anılmaya başlayan Theresienstadt, bir mobilya ve triko giyim eşyası üretim merkezi olarak gelişti.

Thériault, Yves (d. 28 Kasım 1916, Québec kenti - ö. 20 Ekim 1983, Montreal, Québec, Kanada). Kanada'nın en üretken yazarlarından. Yaklaşık 1.300 radyo ve televizyon oyunu, 50 kadar kitap yazmıştır. Beyazların yasalarıyla yüz yüze gelen bir Eskimo ailesinin dokunaklı öyküsünü anlattığı *Agaguk* (1958) adlı kitabıyla usta bir yazar olarak övgü toplamıştır.

On beş yaşında okuldan ayrılan Thériault çeşitli işlerde çalıştıktan sonra Kanada Ulusal Sinema Kurulu'nun (1943-45) ve Kanada Radyosu'nun (1945-50) yazarları arasında yer aldı. Öbür yapıtları arasında, Yahudi bir ailenin Hıristiyanların dünyasında karşılaştığı sorunları ele aldığı *Aaron* (1954), Dağlıların (Montagnais) son şefinin atadan kalma geleneklerle yaşama çabasını anlattığı *Ashini* (1960) ve 100 yaşındaki bir Eskimo kadınının yaşamöyküsü olan *N'Tsuk* (1968) sayılabilir. Thériault'nun birçok dile çevrilen yapıtları kendisine çok sayıda ödül kazandırmıştır.

Theridiidae, 2.500'ü aşkın türü kapsayan örümcek familyası. Aralarında karadullanın(*) da (*Latrodectus* cinsi) yer aldığı bu familya üyeleri çok geniş bir coğrafi dağılım gösterir. Düzensiz ve geniş aralıklı tuzak ağları örer, genellikle kendileri de bu ağların üstünde bulunurlar. En arkada yer alan (dördüncü) bacak çiftinin ucundaki taraksı çıkıntılar avlarının üstüne ipek iplikçiklerini atarken kullanılır.

Theridiosomatidae, yaklaşık 50 türü kapsayan örümcek familyası. Genellikle akarsu kıyılarında ve nemli yerlerde bulunan bu familya üyelerinin büyük bölümü 3 mm'den daha kısadır. Ördükleri daire biçimli ağların iplikçiklerinden üç ya da dört grubu ışınsal olarak dışa doğru uzar. Ağ, bir iplikçikle ortasından çekilerek yakındaki bir dala tutturulduğundan koni biçimini almıştır. Örümcek, ağa bir böcek düştüğünde bu iplikçiği serbest bırakır ve yaylanan ağın yakalanan ava iyice dolaşmasını sağlar.

Therma *bak.* Haymana

Thérmai Körfezi, Yunanca THERMAIKÓS KÓLPOS, Ege Denizinin Yunanistan'ın kuzeydoğusunda oluşturduğu girinti. Tesalya, Makedonya ve Khalkidikí Yarımadası arasında yer alır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık 100 km boyunca uzanan körfezin genişliği Kassándra Kıstağında yaklaşık 67 km'ye ulaşır. Thérmai Körfezi kuzeydoğu ucunda daralarak, yaklaşık 17 km uzunluğunda ve 8 km genişliğindeki Selanik Körfezini oluşturur. Körfezin başında, Yunanistan'ın ikinci büyük kenti ve sanayi merkezi olan Selanik yer alır.

Körfezin dağlık ya da bataklık kıyılarında, Katerini kentinin limanı olan Paralía (Vromóskala) dışında önemli bir liman yoktur. Khalkidikí kıyısındaki Néa Mikhanióna, küçük ve önemsiz bir limandır. Paralía'nın hemen kuzeyindeki Tuzla Bataklığı, antik Pydna kentinin limanıyken kum ve çamurla dolarak bataklığa dönüşmüştür. Son Makedonya kralı Perseus İÖ 168'de Pydna yakınlarında Romalılar karşısında bozguna uğramıştır. Thérmai Körfezine Vardar (Aksios), Loudiás, Aliákmon, Piniós ve Gallikós ırmakları dökülür. Kassándra Kıstağından geçen ve yapımı 1937'de tamamlanan kanal, Thérmai Körfezini doğudaki Kassándra Körfezine bağlar.

Thermi, Midilli (Lesbos) Adasının doğu kıyısında, Midilli (Mitilini) kentinin 10 km kadar kuzeyindeki Thermi köyünün yaklaşık 2 km doğusunda yer alan höyük tipi yerleşme. 1929-33 arasında Atina'daki İngiliz Arkeoloji Okulu adına Winifred Lamb başkanlığındaki bir ekip tarafından kazılmıştır. Ortaya çıkartılan beş mimari kattaki yapılar bitişik düzende, taş duvarlı, düz ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir. İnce uzun dikdörtgen planlı bu yapıların tabanları çakıl döşenmiştir, içlerinde ocakları vardır.

Ele geçirilen çanak çömlek ve küçük buluntuların Troya I ve kısmen de Troya II ile benzerlik göstermesinden, Thermi'nin İlk Tunç Çağı II'ye ait bir yerleşme olduğu anlaşılmıştır. Mimari kalıntılar ve çarkta yapılmış çanak çömlek parçalarıyla Miken türü boyalı kap parçalarından ise burasının Orta ve Geç Tunç çağlarında da yerleşim yeri olarak kullanıldığı saptanmıştır. Thermi halkının yaşamlarını tarım, hayvancılık ve balıkçılıkla sürdürmüş olduklarını gösteren hayvansal ve bitkisel kalıntılar da ele geçirilmiştir.

Thermidor Ayaklanması, Fransız Cumhuriyet Takvimi'ne göre 9 Thermidor II. Yıl'da (27 Temmuz 1794) başlatılan ve Robespierre'in iktidardan düşüşüyle sonuçlanan ayaklanma. Bu ayaklanmayla Fransa'da Terör Dönemi(*) sona ermiştir. Haziran 1794'e gelindiğinde birbirini izleyen idamlara duyulan hoşnutsuzluk doruğuna ulaşmış ve Paris'te Terör Dönemi'nin önderi Robespierre'e karşı bir komplo düzenleneceği söylentileri yaygınlaşmıştı. Bir süre önce Konvansiyon'dan ve Kamu Güvenliği Komitesi'nden uzaklaşmış olan Robespierre, halkın desteğini yeniden kazanmak amacıyla 23 Temmuz'da Kamu Güvenliği Komitesi'ne, 26 Temmuz'da da Konvansiyon'a döndü. Ertesi gün Konvansiyon üyeleri Robespierre'in yaptığı konuşmayı engelleyerek onun tutuklanması kararını aldılar. Robespierre, kardeşi Augustin, François Hanriot, Georges Couthon ve Louis de Saint-Just ile birlikte Paris Belediye Binası'nda yakalandı ve ertesi gün giyotinle idam edildi. Sonraki üç gün içinde 104 Robespierre yandaşı daha öldürüldü. Böylece Fransa'da Jakobenlere yönelik, kısa süreli "Beyaz Terör" başlamış oldu

Thermidor Ayaklanması, öncelikle Kamu Güvenliği Komitesi karşısında Konvansiyon'un ve Paris Komünü karşısında da halkın üstünlüğünü sağlamaya yönelik bir girişimdi. Darbenin hemen ardından Kamu Güvenliği Komitesi ve Jakoben kulüpleri kapatıldı, hapishaneler boşaltıldı. Ayaklanmanın ardından kurulan Direktuvar(*) yönetimi sırasında, toplumsal ve siyasal özgürlükler genişlerken burjuvalar arasında savurganlık arttı, gösterişli ve savurgan yaşam biçimi bir moda haline geldi.

Thermopolis, ABD'de, Wyoming'in kuzey orta kesimindeki Hot Springs İlinin merkezi (1913) kasaba ve kaplıca merkezi. Bighorn Irmağı kıyısında, East Thermopolis'in karşısında yer alır. 1897'de kurulan kasaba, adını Yunanca *thermos* (sıcak) ve *polis* (kent) sözcüklerinden almıştır. Kasa-

Thermopolis yakınlarındaki Bighorn Irmağı, Wyoming
James R. Simon—Photo Researchers

banın yakınında dünyanın en büyük kaplıcalarından biri olan Big Horn Kaynarcası yer alır; su sıcaklığı 57°C olan kaplıcanın kaynarcalarından günde yaklaşık 70,4 milyon litre su çıkar. Kasabada sıcak suyla çeşitli hastalıkların tedavi edildiği Gottsche Rehabilitasyon Merkezi kurulmuştur. Aynı zamanda bir hayvan, tahıl ve şeker pancarı ticaret merkezi olan Thermopolis, kömür ve kükürt madenleriyle petrol kaynaklarının bulunduğu bir havzada yer alır. Hot Springs İl Müzesi ve Kültür Merkezi'nde, 1900'lerin başlarında ünlü haydutların uğrak yeri olan "Hole-in-the Wall" barı sergilenir. Her yıl eylül ayının ilk pazartesi günü kutlanan İşçi Günü'nde rodeo gösterileri düzenlenir. Maytag Kaplıcası ve Wind Irmağı Kanyonu kasabanın yakınındadır. Nüfus (1990) 3.247.

Thermopylai, Yunanistan'ın orta kesiminin doğu kıyısında Kallídromon Masifi ile Atina'nın 136 km kuzeybatısındaki Maliakós Körfezi (*kólpos*) arasındaki dar geçit. Antik Çağda geçidin denize ulaşan dik kayalıkları aşınma sonucu zamanla denizden 1,5 km kadar uzaklaşmıştır. Geçit "sıcak kapılar" anlamına gelen adını, burada bulunan kükürtlü kaplıcalardan almıştır.

Yaklaşık 7,5 km uzunluğundaki Thermopylai Geçidi, sayısız istila hareketine sahne oldu. İÖ Ağustos 480'de, ikinci Pers istilası sırasında Sparta kralı Leonidas komutasındaki küçük bir Yunan kuvveti, güneye doğru ilerleyen Kserkses'in yönettiği Pers ordusuna karşı Attika ve Boiotia'yı burada savundu. Bu sırada Yunan filosu da yakındaki Artemision Burnunda saldırıya geçen Pers donanmasını geri püskürtmüştü. Leonidas'ın birlikleri, Yunanlı hain Ephialtes'in rehberliğinde bir başka dağ geçidinden aşan Persler tarafından kuşatılana değin Thermopylai Geçidini üç gün ellerinde tuttular. Askerlerinin çoğunu güvenceye alan Leonidas 300 Spartalı ve 1.100 Boiotialı ile Persleri oyaladı. Yunanlıların hepsi savaşta öldü. Persler Thermopylai Çarpışması'nı kazanıp Yunanistan'ın orta kesimini fethettilerse de büyük kayıplar verdiler. Yunan birliklerinin ve gemilerinin çoğu ana Yunan kuvvetlerine katılmak üzere Korinthos Kıstağına doğru çekilmeyi başardılar.